BÜYÜK LAROUSSE

SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

8

ERGER

FRİB

Milliyet

BÜYÜK LAROUSSE

SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

8. CİLT

Ergenlik — Fribord

Milliyet

İnterpress Basın ve Yayıncılık A.Ş. adına
Hürrem FİLA

genel yayın yönetmeni
Adnan BENK

yayın kurulu
Oya ADALI, Nilgün AKAR, Bedia AKARSU, Engin ALÇORA, Yasemin ALPMAN, Abbas ALTUNKAŞ, Aydın ARIT, Selahattin BAĞDATLI, Mustafa BALEL, Mustafa BAYKA, Nezih COŞ, Güler DEĞİRMENCİ, Melek DENER, Turgut DEVECİ, Tamer ERDOĞAN, Sırrı ERİNÇ, Şenay ERKAN, Peyami ARMAN, Ayşegül EROL, Konur ERTOP, A.Fuat FİDAN, Tankut GÖKÇE, Öznur GÜNDOĞDU, Selahattin HİLAV, Rıfat İNSEL, Cenap KARAKAYA, M.N. KARAKÜÇÜK, Melih KIRANBAĞLI, Gülsen KORALTÜRK, Güzide KOSİFOĞLU, Dilek KÖSEOĞLU, Cevdet KUDRET, Turgut KUT, Deniz MAZLUM, Günnur ORMANLAR, Tahir ÖZÇELİK, Süleyman ÖZÇİFTÇİ, Ufuk ÖZKOLÇAK, İsa ÖZTÜRK, Mehmet SERT, Kenan SOMER, İlhami SOYSAL, Beyhan Aziz TANER, Aksel TİBET, Erdoğan TOMAKÇIOĞLU, Teoman TUNÇDOĞAN, Hale ULUSOY, Doğan ÜLGENCİ, Mara YAKOVLEVSKİ, Aydın YALKUT, Mehmet YARAŞ, Ömür YARS, Tahsin YAZICI, Dilek YELKENCİ, Melih YÜRÜŞEN

sorumlu yayın yönetmeni
Aydın YALKUT

araştırma
Despina ÇİMROĞLU ve yardımcıları Betül GÜVENSOY, Nesrin OĞRAŞKAN, Mine ÖZDİLER, Servet SABAK, Hilda SETYAN, Semra BAL

arşiv
Sevil ÇELEBİCAN ve yardımcıları Nurgül KAYA, Cansel Çolak SAVAŞ

teknik yönetmen
Nazlı TÜRKSOY

sayfa düzeni
Ömer BARANİOĞLU ve yardımcısı Çağatay AKYOL

harita
Mansus TETİK ve yardımcıları Berrin BÜYÜKANIT, Ruhi DİLGİMEN, Seval ÖZLER, Ceyda SAKARYA

düzelti
Hayrettin KARA ve yardımcıları Zeynep ATAYMAN, Fatma AYDIN, Sait GÜRAY, Aydın KARAAHMETOĞLU, Gülsüm ÖZ, Sibel TÜRKMENOĞLU

fotoğraf
Muhlis HASA ve yardımcısı Sedal ANTAY

sekreterler
Funda ARSLAN, Halime DEMİR, Nil HEPER, Kadriye KÖMÜRCÜOĞLU, Lale KURUDAĞ, Belgin SOYCAN, Satı ŞİMŞEK

dizgi
Turgay ŞIK ve yardımcıları Leyla BİRBEN, Âdem ÇALIŞKAN, Betül FERİK, Hülya HASEL, Sakine KAYA

kamera
Gelişim Yayınları kamera servisi

baskı: Milliyet Gazetecilik A.Ş.

Büyükdere Cad. Apa Ofset arkası
Levent-İSTANBUL Tel: 169 66 80 (20 Hat)

BÜYÜK

LAROUSSE

SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

lışmalarının da gösterdiği gibi, *biçimsel düşünme* aşamasına geçiş nedeniyle psikolojiktir. 12-13 yaşlarından başlayarak ergen, nesnelerin yerini alan işaret ve simgelerle işlemler yapmaya ve bunlarla akıl yürütme düzeyine erişir: cebir, ancak, bu çağda kavranabilir. Akıl yürütme, varsayımsal-türetimsel bir biçim alır: çünkü, belli bir durum karşısında, bu durumu belirleyen değişkenlerin olası çeşitli birleşimleri sonucu ortaya çıkan bütün olasılıkları varsayımsal yöntemle göz önüne alır. Bu olanaklar, ancak, uygun bir eğitim gören ergenlerde gelişir.

En belirgin sarsıntı, artık fiziksel bir doyum sağlanabileceğine göre cinsellik düzeyinde görülür. Bu çağda, cinsel isteklere karşı zıt duygular beslenir: cinsel dürtüleri bastırma ile gerçekleştirme, bir arada yaşanır. Duygusal ve erotik bir ilişki olan flört, kimi zaman çok yoğun bağlılıklara yol açan ve ergenliğe özgü bir olgu olarak belirir. Cinsel etkinliğin ilk biçimi olan mastürbasyon çoğu kez, suçluluk duygusu verir, gencin karşı cinsle olan ilişkilerinin başarısızlığının bir işareti olarak da gencin özbenliğinde, onarılması güç yaralar açar. Kimi ergenler, cinselliği yadsıyarak ya da yok sayarak çileciliğe sığınırlar. Cinsellikten vazgeçme ve cinsellikle ilgili sorunların zihinselleştirilmesi öğrenim koşulları zorlayıcı olan toplumsal sınıflarda daha çok görülür.

Kişiliğinin ayrı yönleri değişik hızla geliştiğinden, ergenin davranışı amaç ve ülkülerindeki değişkenliği yansıtır. Bu yaşa özgü olan aşırı duyarlık, coşku zenginliği ve denetim yoksunluğu sonucunda duygusal durumlar hızla birbirini izler ve yetişkinlerce kapris olarak yorumlanır.

Ergenin büyük bir kaygıyla kendi kendisi hakkında sorular sorması onun kendi kimliğini aradığını gösterir. Bağımsızlığına kavuşmak için, önce çocukluğundan kurtulmak ister ve Oedipius bağını koparmak için de saldırganlığını çoğu kez aile çevresine yöneltir. Çocukların ergenlik bunalımı ana babanın da unutulmuş ergenlik bunalımını tekrar su yüzüne çıkardığı zaman bu çatışma doruğuna varır: gerçekten de çocuğun saldırıları karşısında temel seçimlerinin, ilk kararlarının az ya da çok sarsıldığını hisseden ana babalar buna tepki olarak tutumlarını daha da sertleştirebilirler. Ayrıca oğlunun ya da kızının artık çocuk olmadığını kabul etmek insana kendi yaşlılığını kabul etmek gibi gelir.

Aile ortamında kendini yabancı hisseden ergen, kendini başka yerlere kabul ettirmeye çalışır ve yaşıtlarıyla birlikte olmak ister. Zaten, kitle iletişim araçları da, ergenleri, kendilerine özgü özlemleri olan ayrı bir grup olduklarının bilincine vardırmaya yöneliktir. Aynı yaş grubu içinde tutkulu ve kıskanç dostluklar doğar. Benzeriyle kendisini kıyaslayarak gelişen bu kimlik arayışı şu ya da bu nedenle olanaksızlaşırsa, kimi ergenler, aynı işlevi gören kişisel günlükler tutmaya başlarlar. Bu arada ergen, başkaldırıdan başkaldırıya, özdeşleşmeden özdeşleşmeye savrularak zamanla kendi kimliğini keşfeder.

ERGERON a. Yerbil. ve Pedol. Lösün, lehm denilen üst kesiminin yıkanması nedeniyle kireç açısından zenginleşmiş ve taşlaşmış (lös bebekleri) olan alt kesimi.

ERGİ a. Erişme, erme durumu; mazhariyet.

ERGİME a. ERİME'nin eşanlamlısı.

ERGİMEK gçz. f. ERİMEK'in eşanlamlısı.

ERGİN sıf. **1.** Olmuş, olgunlaşmış bitki vb. için kullanılır: *Ergin meyve.* **—2.** Yasaların, bireylere haklarını kullanmaya izin verdiği yaşa gelmiş olan kimse için kullanılır; reşit.
—Huk. REŞİT'in eşanlamlısı.

ERGİN (Osman Nuri), türk yazar, tarihçi (İmran, Malatya, 1863-İstanbul 1961). Darülfünun edebiyat fakültesi'ni bitirdi (1907). İstanbul Belediyesi'nde başkâtip, mümeyyiz, müessesat-ı hayriye-i sıhhiye umumi kâtipliği ve şube müdürlüğü görevlerinde bulundu. 22 yıl İstanbul vilayet ve belediye mektupçuluğu yaptı. Bu görevlerinin yanı sıra İstanbul'un çeşitli liselerinde tarih, edebiyat, felsefe ve sosyoloji dersleri okuttu. İslam ülkelerinde ve Türkiye'de belediyeciliğin tarihsel gelişimi, şehircilik, Türkiye'nin eğitim kurumlarının tarihi ve bibliyografya konularında yapmış olduğu kapsamlı araştırmalarıyla tanındı. Başlıca yapıtları: *Mecelle-i umûr-ı belediye* (1912-1922, 5 c.), *İstanbul şehreminleri* (1927),*Cumhuriyet ve İstanbul mahalli idaresi* (1933), *İstanbul şehir rehberi* (1934), *Türkiye'de şehirciliğin tarihi inkişafı* (1936), *Muallim M. Cevdet'in hayatı, eserleri ve kütüphanesi* (1937), *İbni Sina bibliyografyası* (1937), *Türk şehirlerinde imaret sistemi* (1939), *Türkiye maarif tarihi* (1939-1943, 5 c.), *Balıkesirli Abdülaziz Mecdi Tolun, hayatı ve şahsiyeti* (1942), *Fatih imareti vakfiyesi* (1945).

ERGİN (Faize), türk kadın besteci (İstanbul 1894 - *ay. y.* 1954). Fahire Fersan'ın kardeşi. Tanburi Cemil Bey, İsmail Hakkı Bey ve Hafız Hüsnü Bey'den ders aldı. Titiz bir besteciydi, yapıtlarının çoğunu ortaya çıkarmadı. Bazı şarkıları, "klasikler" arasına girdi: *Gönül ne için ateşlere yansın* (nikriz), *Bade-i vuslat içilsin kâse-i fağfurdan* (şedaraban), *Kime halim diyeyim kime şekva edeyim* (acemaşiran).

ERGİN (Kâzım), türk jeofizikçi (Gaziantep 1916). ABD'de Massachusetts İnstitute of Technology'de jeofizik öğrenimini tamamladı (1942); California İnstitute of Technology'de doktor oldu (1950). MTA enstitüsü'nde çalıştı (1944-1956). İTÜ Maden fakültesi jeofizik profesörlüğüne atandı (1956). Maden fakültesi dekanlığı (1965), İTÜ rektörlüğü (1969) yaptı. 1964-1979 arasında TÜBİTAK'ta bilim kurulu başkanı olarak hizmet verdi. NATO bilim komitesi'nde (1975-1979) ve Avrupa bilim vakfı icra konseyi'nde (1977-1979) Türkiye'yi temsil etti. 1982'de emekli oldu. Başlıca yapıtları: *Sismik dalgaların yayılma ve kırılmalarından enerji dağılışı* (1952); *Türkiye'nin depremselliği* (1967); *Sismik dalgaların incelenmesinden yerin çekirdeğinin yapısı* (1967); *Depremlerde şiddetin uzaklıkla değişmesi* (1969); *Uygulamalı jeofizik* (ders kitabı, 1961).

ERGİN (Feridun), türk iktisatçı ve siyaset adamı (İstanbul 1917). Paris Siyasal bilimler okulu'nu, Ankara Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi (1940). İstanbul Üniversitesi iktisat fakültesi'ne öğretim üyesi (1943), doçent (1948) oldu. 1950 ve 1954'te Demokrat parti'den Urfa milletvekili seçildi. 1957'de, Hürriyet partisi kurucuları arasında yer aldı, aynı yıl politik yaşamdan çekildi. İktisat fakültesi'ne dönerek profesör oldu (1960). 1961 Kurucu meclisi'nde üye olarak çalıştı. 12 eylül 1980'den sonra kurulan Kurucu meclis üyeliğine seçildi. 1982 Anayasası'nı hazırlayan Anayasa komisyonu'nda üyelik yaptı. Ancak Danışma meclisi ve Anayasa komisyonu üyeliklerini sürdürmedi. Üniversiteye döndü (1982), emekli oldu (1985). Başlıca yapıtları: *Harp zamanında devletin ekonomiye müdahalesi* (1943), *İktisat* (1961), *Gelişme hareketlerinin tarihi seyri* (1963), *Para siyaseti* (1966), *Ak iktisat ansiklopedisi* (yayın kurulu başkanlığı) [1971], *Uluslararası politika stratejileri* (1975), *Para politikası* (1975), *Kredi sistemi* (1975), *Atatürk zamanında türk ekonomisi* (1977), *K. Atatürk* (1978), *Para ve kredi teorileri* (1981).

ERGİN (Muharrem), türk dilbilimci (Ahıska, Gürcistan, 1923). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi türk dili ve edebiyatı bölümü'nü bitirdi (1947). Bu bölümde Eski türk dili kürsüsü'nde görev alarak (1951) profesörlüğe yükseldi (1971). Eski türk dili anabilim dalı başkanlığına getirildi. Başlıca yapıtları: *Türk dil bilgisi* (1958), *Osmanlıca dersleri* (1958), *Dede Korkut kitabı* (1958-1963, 2 c.), *Orhun abideleri* (1970), *Azeri türkçesi* (1971).

ERGİNBAŞ (Doğan), türk mimar (Kâhta, Adıyaman, 1919). İstanbul Teknik üniversitesi mimarlık fakültesi'ni bitirdi (1944). Aynı fakültede profesör oldu (1962). Çanakkale anıtı'nın (1944) ve İstanbul Radyoevi'nin (1946) projelerini gerçekleştirdi. Merkez bankası Esentepe memur evleri proje yarışmasında birinci oldu (1948), ancak uygulaması gerçekleşmedi. 1987'de emekliye ayrıldı. Kitapları: *Anıtkabirler ve zafer, asker anıtları* (1950); *Diyarbakır evleri* (1954); *İnsan ve ev* (1962).

ERGİNES. Tar. coğ. Ergene* ırmağının antik adı.

ERGİNLEŞMEK gçz. f. Ergin bir duruma gelmek; tekemmül etmek, reşit olmak.

ERGİNLİK a. Ergin olma durumu; kemal; rüşt.
—Huk. RÜŞT'ün eşanlamlısı.

ERGİNOS. Yun. mit. Orkhomenos'daki Minyai halkının kralı. Thebailiiler'i yenip haraca bağlayarak babası Klymenos'un ölümünün öcünü aldı.

ERGİNSOY (Cavit), türk fizikçi (Ankara 1924 - *ay. y.* 1967). Londra Üniversitesi elektrik mühendisliği bölümü'nü bitirdi (1946). Aynı üniversitede fizik dalında doktara verdi (1952). Katı hal fiziği konusunda uzmanlaştı. Türkiye'ye dönüşünde Etibank atom enerjisi etüt dairesi başkanlığı yaptı. Forum dergisi kurucularından ve yazarlarından biri oldu. Edebiyatla ilgili yazılar yayımladı. İstanbul Teknik üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalıştı (1957-1958). Viyana'da Uluslararası atom enerjisi ajansı'nda danışman ve uzman olarak görev yaptı (1958-1962). ABD'ye giderek Brookhaven national laboratory'de bilimsel çalışmalarda bulundu (1962-1967). Ortadoğu teknik üniversitesi'nin çağrısı üzerine Türkiye'ye gelerek bu kurumda fizik profesörlüğüne atandı, ayrıca dekan yardımcılığı yaptı. Katı hal fiziği alanında ortaya koyduğu *kanallaşma kuramı* ile TÜBİTAK bilim ödülü'nü kazandı (1967).

ERGİRİ, Gjirokaster'in (Arnavutluk) Osmanlılar dönemindeki adı. (Coğrafyası için → GJİROKASTER).
—Tar. Arnavutluk senyörlerinin başında bulunan Balşa II kuvvetlerinin türk ordusunca yok edilmesi üzerine osmanlı yönetimine geçen kent (1385), önce Zenebiş ili adıyla bir sancak, daha sonra "Arnavut ili" adı verilen bağımsız eyaletin merkezi durumuna getirildi. Ankara savaşı'ndan (1402) sonra türk egemenliğinden çıktı. Ancak, uç beyi Paşa Yiğit tarafından geri alındı (1417). Venedikliler'in desteğiyle sancakbeyi Ali Bey'e karşı ayaklanarak kenti kuşatan Thopia Zenebissi, yardıma yetişen Turhan Bey'in akıncıları karşısında ağır yenilgiye uğradı (1434). Türk ordusunun İzladi derbendinde yenilmesinden yüreklenen arnavut senyörlerden Gjerj Araniti, kentte bir ayaklanma başlattıysa da (1443), Varna savaşı zaferle sonuçlanınca, ayaklanma kendiliğinden bastırılmış oldu. Adriya kıyıları boyunca ilerleyerek Ergiri kalesi'ni kuşatan Venedikliler, İshak Paşa kuvvetlerince püskürtüldüler (1501). XVI. yy.'da kent ve bölge halkı tümüyle müslümanlaştı. XVIII. yy.'da muhassıllık konumuna getirilen Ergiri, Tanzimat'tan sonra Yanya vilayetine bağlı bir sancak oldu. Yanya kalesi'nin teslim olması üzerine de (5 mart 1913), osmanlı egemenliğinden çıkarak yeni kurulan Arnavutluk devletine bağlandı.

ERGİTMEK → ERGİMEK.

ERGODİK sıf. (fr. *ergodique;* alm. *Ergoden, erg* [*o*]-, ve yun. *hodos*'tan, yol). Fiz. *Ergodik varsayım,* bir sistemin erişebileceği bütün mikroskobik hallerden zorunlu olarak geçtiğini ileri süren varsayım. (Bu varsayımın ancak tek boyutlu sistemler için doğru olduğu gösterilebilir; bununla

Feridun Ergin

Kâzım Ergin

birlikte sistem, her halin istenildiği kadar yakınından geçebilir. Sonuç olarak, bir A sistemine ait bir parametrenin zaman boyunca aldığı ortalama değer, belli bir anda A ya özdeş çok sayıda sistem üzerinde hesaplanmış aynı parametrenin ortalama değerine eşittir.)

—Olasıl. Durağan rastlantısal bir süreç konusunda öne sürülen bir varsayım için kullanılır; bu varsayıma göre, göz önüne alınan sürecin aynı anda birçok farklı gerçekleşme değerleriyle hesaplanmış ortalama değerlerinden çıkarılan istatistiksel ayırtediciler, bu gerçekleşmelerden herhangi birinin zaman içinde art arda aldığı değerlerden çıkarılan istatistiksel ayırtedicilerle çakışır. (Ergodik varsayım dinamiğin ve istatistiksel eniyilemenin hesaplarını basitleştirir.)

—Topol. Ergodikliğe ilişkin ya da bu özelliği taşıyan.

ERGODİKLİK a. Olasıl. Ergodi varsayımını gerçekleyen durağan rastlantısal sürecin özelliği.

—Topol. Bir çokgenin ya da herhangi bir dışbükey tıkız kümenin ışık (ya da bilardo) yörüngeleri niteliği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Topol. Bir çokgen ya da herhangi bir dışbükey E tıkız kümesi içinde ışık yörüngelerinin ergodikliğini incelemede her yörünge bir başlangıç noktası ve bir doğrunun doğrultusuyla tanımlanır. Dolayısıyla bu yörüngeler aşağıdaki şekilde elde edilir: başlangıç noktasından geçen ve belli bir doğrultusu olan doğru, E nin sınırını bir noktada keser; bu noktadan ve yansıdıktan sonra yörünge, sözkonusu doğruyla, sınırın normaline göre bakışımlı olan bir doğru uyarınca yoluna devam eder ve olay böylece sürer. Bütün bu yörüngelerin oluşturduğu küme incelenir; bu kümeden, yansımanın iyi tanımlanmadığı köşede son bulan yörüngelerin sıfır ölçülü kümesi çıkarılır. Bütün yörüngüler E nin her yerinde yoğun olursa, E için zayıf ergodiktir denir. Buna karşılık, hemen hemen bütün yörüngeler doğrultular kümesinin her yerinde yoğunsa, E nin kuvvetli ergodik olduğundan söz edilir. Çemberler ve elipsler hiçbir zaman zayıf ergodik değildir, ama orandışı eğimli doğrultular göz önüne alınırsa, her yerde yoğun yörüngeler veren karede, durum bunun tersidir. Bununla birlikte kare kuvvetli ergodik değildir, çünkü elde edilen yörüngelerin karşıt iki değişmez eğimi vardır. Önemli incelemelere rağmen, bir üçgenin ergodikliği problemi, açıları verildiği halde bile, çözülememiştir. Şekil olayın karışıklığını açıkça gösterir. Son zamanlarda benimsenen bir sonuç şudur: C^2 sınırından sınırı bulunan sıkı dışbükeyler hiçbir zaman ergodik değildir.

Matematikçilerin bu incelemeye gösterdikleri ilgi, fonksiyonel çözümlemeye (ölçü kuramı), gruplar kuramına, olasılıklar kuramına vb. dayanan ergodiklik kuramının gelişmesini sağladı. Bu ergodiklik kuramı fiziksel kökenlidir: gazların kinetik kuramı ve istatistiksel mekanik.

ERGOGRAF a. (fr. *ergographe;* yun. *ergon,* iş, ve *graphein,* yazmak'tan). Fizyol. **1.** Kas kasılması sırasında meydana gelen işi yazıp görüntülemeye yarayan aygıt. **—2.** *Mosso ergografı,* parmakların kasılması sırasında meydana gelen işi yazmaya yarayan ve insanda yorgunluk derecesini ölçme olanağı veren aygıt.

ERGOGRAM a. (fr. *ergogramme*). Fizyol. Ergograf aracılığıyla elde edilen grafik.

ERGOKRASİ a. (fr. *ergocratie*). Emeğin temel değer olarak değerlendirildiği toplum.

ERGOL a. Uz. havc. Bir propergolün hem yakıcı, hem yanıcı bileşeni.

ERGOLOJİ a. (fr. *ergologie*). Bir işe ilişkin olgular üstünde bilgi edinmeyi ve bu olguları açıklamayı konu alan teknoloji dalı. (Ergonomiden, kuralcı olmama özelliğiyle ayrılır.)

—Antropol. Kas emeğinin incelenmesi.

ERGOMETRE a. (fr. *ergomètre*'den; yun. *ergon,* iş, ve *metron,* ölçü). Kas uzunluğu ve gücü birlikte değiştiği zaman kas çalışmasını ölçmeye yarayan aygıt. (Kimi ergometreler hareketin hızını ölçmeye yarar.)

—Spor. *Kürek ergometre,* kürekçilerin fiziksel çabasını ölçmeye yarayan aygıt.

ERGOMETRİ a. (fr. *ergométrie*). Kas çalışmasını incelemeye ve ölçmeye yarayan teknik. (En çok kullanılan aygıtlar, muayene edilen kişinin binerek pedal çevirdiği ergometri bisikleti ya da üzerinde yürüdüğü yürüyen halıdır.)

ERGOMETRİN a. (fr. *ergométrine*). Org. kim. Formülü $C_{19}H_{23}N_3O_2$ olan ve çavdarmahmuzundan elde edilen alkaloit; oksitosik etkisinden dolayı kadın doğumunda kullanılır. (Doğumdan hemen sonra deri altına şırınga edildiğinde, dölyatağında süratle [bir dakika içinde] güçlü kasılmalar oluşturarak kanamayı durdurur.) [Eşanl. ERGONOVİN.]

ERGON a. Biyokim. BİYOKATALİZÖR'ün eski eşanlamlısı. (Bu terim U. S. von Euler tarafından önerilmişti.)

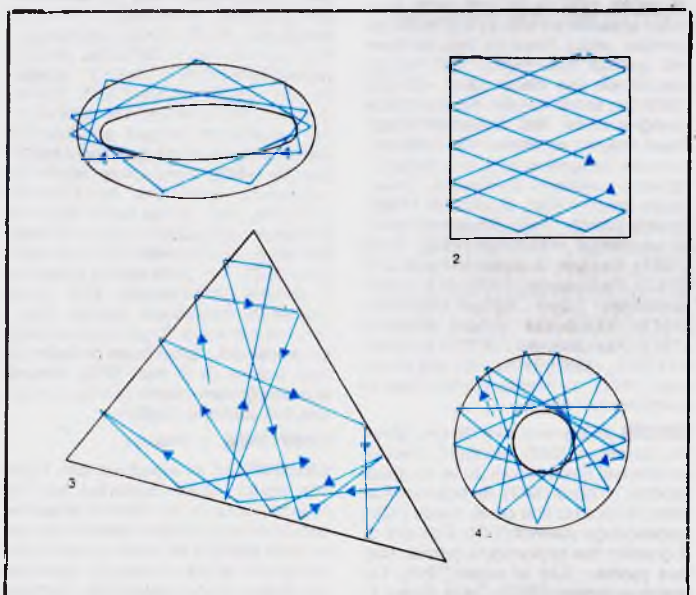
ERGONOMİ a. (fr. *ergonomie ergo-* ve *nomie*'den). İşletmede gerek çalışma koşulları, gerekse üretkenliği iyileştirme açısından işin nicelik ya da nitelik olarak incelenmesi.

—ANSİKL. Ergonomi, teknolojiden, biyolojik (fizyoloji) ve toplumsal bilimlerden (psikoloji, toplumbilim) alınan yöntemlerin kesişme noktasındaki çalışma konusunda, insanın karşılaştığı sorunlara bir yaklaşım biçimidir. Ergonomi, işi insana uyarlamak için bir araştırma ve eylem programı içerir: var olan bir işin koşullarını düzenlemek istenirse, *düzeltme ergonomisi,* insanın olanaklarıyla uyumlu iş koşulları tasarısı yapmak istenirse, *tasarım ergonomisi* sözkonusu olur. Ergonomi, insan-makine sistemindeki ilişkilere, basit (çalışma yeri) ya da karmaşık (atölye, işletme) ölçeklerde çözüm arar.

Ergonominin gelişimi çalışma koşullarının belirlediği toplumsal edinimlere bağlıdır; çeşitliliği ise, üretim tekniğindeki evrimden, dolayısıyla işin niteliğindeki değişimlerden kaynaklanır: örneğin çok az mekanikleşmiş insan gücüne dayanan işlerde temel olarak fizyolojik kökenli incelemeler (kalp atışları; enerji tüketimi; kas gücü; gürültü, sıcaklık, aydınlatma vb. gibi çevre etkenlerine karşı duyarlık); makineleşmiş işlerde bilgi bileşenleri çok olan incelemeler (operatörün verilen bilgiyi kavrama yeteneği, dikkat, bildirileri değerlendirme biçimi ve yanıtların denetimi vb.); otomatikleşmiş işlerde bilgi akışına ve psikofizyolojiye ilişkin incelemeler (iş yapma işlevi, bilgisayarla bir operatör arasında paylaşılmışsa özellikle beklenmedik olaylara karşı tepki). MacFarland, Chapanis, Lomou, Singleton, Edholm, Faverge, Montmollin, Ombredane ve Wisner gibi yazarlar çeşitli çözümleme alanlarını göz önüne alarak bu bilim dalının temellerinin atılmasına ve gelişmesine büyük ölçüde katkıda bulundu.

Bilimsel çalışma örgütü ve ergonomi tarafından kullanılan yöntemlerin ve uygulamaların karşılaştırılması ergonominin özgünlüğünün ortaya çıkmasını sağlar. Ergonominin, Bilimsel çalışma örgütü'ne karşı eleştirileri şöyle sıralanabilir: ortalama bir operatör öngörmek; kararlı bir operatör istemek (iş değişikliklerinden ve çıraklık sorunlarından etkilenmeyen); tekdüze bir tempoya uyabilen bir operatör öngörmek (oysa böyle bir zorunluk çabuk yorulmaya yol açar); fiziksel eylemi yapay olarak temel eylemlere ayırmak (ve bunları yapay olarak toplamak); işin yanlızca fiziksel eylem yönünü göz önüne almak (oysa fiziksel eylem ve teknolojik evrim ters yönde gelişir). Bir başka deyişle Bilimsel çalışma örgütü, operatörün davranışlarının çözümlenmesine gereken ilgiyi göstermez, yalnızca işin kendisine ve özellikle işin standartlaştırılmasına önem verir.

Ergonominin önünde de birtakım engeller vardır. Bu engeller aynı zamanda bu bilim dalının gelişme çizgisini gösterir. Bu engelleri şöyle sıralayabiliriz: işin yol açtığı sinirsel gerilimin işlemsel tanımına girme; iş psikopatolojisi alanında önemli açılımlar; işin çözümleme yöntemlerini güçlendirme (işin uygulama alanındaki gerçek koşullarının gözlemi, görüşmeler, anketler ve titiz bir çözümleme). Dolayısıyle ergonomi çok dallı bir bilimdir: iş ortamı, gerçekten, insan-makine sistemlerinin "makine" bölümüne indirgenemez. Çünkü işi koşullandıran, kuşkusuz, her zaman çevre sıcaklığı ve gürültü, oturma yerlerinin biçimi ve bedenin sıkıntılı konumu, işaretlerin ve kumanda öğelerinin düzenlenişidir. Bütün bu çözümleme konularıyla ergonomi uğraşır. Ayrıca işi koşullandıran etkenlere şunlar da eklenebilir: işin bölünmesi; görevlerin küçük parçalara ayrılması; ara dinlenme sayısı ve süresi; yönergelerin sayısı ya da yokluğu; yapılan işin sonuçlarını bilme ya da bilmeme; yapılan işle alınan ücret arasındaki ilişki vb. Bütün bunlar işletmede özel bir "ergonomi"

ergodiklik

bir elipste (1)
bir karede (2)
bir üçgende (3)
bir çemberde (4)
ışığın işlediği yörünge

servisi kurma yerine, işletmenin bütün bölümlerine (özellikle iş organizasyonu bölümüne) ergonomik yaklaşımın girmesini sağlamanın daha yararlı olacağını gösterir.

Bu olgu ayrıca uzmanlarla, işletmede ergonomik anlayış taşıması gerekenler arasında bir diyalog kurulması, işçilerin kendi işlerinin örgütlenmesine katılım biçimi gibi sorunlar doğurur.

ERGONOVİN a. (fr. *ergonovine*). Kim. ERGOMETRİN'in eşanlamlısı.

ERGOSTAN a. (fr. *ergostane*). Org. kim. Formülü $C_{28}H_{50}$ olan ve iskeletine ergosterolde rastlanan dört halkalı doymuş hidrokarbon. (Ergostan, metil-24 kolestandır.)

ERGOSTEROL a. (fr. *ergostérol*). Kim. Formülü $C_{28}H_{44}O$ olan doymamış steroit alkol; 1889'da Tanret'in çavdarmahmuzundan ayrıştırdığı ergosterolün, bu tarihten sonra bira mayasında da bulunduğu bilinmektedir. (Morötesi ışınlarla D2 vitamini ya da kalsiferole dönüşmesi nedeniyle önemlidir.)

ERGOTAMİN a. (fr. *ergotamine*). $C_{33}H_{35}N_5O_5$ formüllü çavdarmahmuzu alkaloidi. (1918'de A. Stoll tarafından elde edilen bu alkaloit damarlar üzerindeki daraltıcı etkisi nedeniyle migren tedavisinde kullanılır. Aynı zamanda, dölyatağı kanamalarında kullanılan kuvvetli bir kan dindirıcidir. Ağızdan alınarak ya da iğne yoluyla kullanılır.)

ERGOTİMOS, atinalı çömlekçi (İ.Ö. VI. yy.'ın ilk yarısı). Ressam Kleitias ile birlikte, Chiusi'de bulunan "François* vazosu" nu yaptı; bunun üzerinde 250 insan resmi ve 128 yazıt vardır (Arkeoloji müzesi, Floransa).

ERGOTİN a. (fr. *ergotine*). Eczc. Çavdarmahmuzu özütü.

ERGOTİNİN a. (fr. *ergotinine*). Eczc. Çavdarmahmuzu alkaloidi. (1876'da kristalleşmiş olarak Tanret tarafından elde edilmiştir. Etkisinin zayıflığından dolayı onun yerine ergotamin kullanılır.)

ERGOTİYONEİN a. (fr. *ergothioneine*). Kim. Histidinden türeyen betain; çavdarmahmuzunda ve omurgalıların alyuvarlarında bulunur.

ERGOTOKSİN a. (fr. *ergotoxine*). Çavdarmahmuzu alkaloidi. (Tedavide hafifletilmiş şekli olan dihidroergotoksin kullanılır.)

ERGÖNÜL (Halit), türk boksör (İstanbul 1928 - *ay.y.* 1992). Spora Alemdar kulübünde başladı (1941). 1942'de 54 kg'da İstanbul şampiyonu oldu. Milli takıma seçilerek Dublin'de düzenlenen Avrupa Boks şampiyonası'na katıldı (1947). Bu şampiyonada gösterdiği üstün teknik ve performans dolayısıyla aynı yıl Avrupa karmasına seçildi. ABD'de Avrupa formasıyla ABD karmasına karşı yaptığı bir maçı kazandı, birini kaybetti. 1950'de profesyonel oldu ve çıktığı 8 maçın hepsini kazandı. 1957'de boksu bıraktı, 1961'de yeniden başladı ve o yıl yine Türkiye şampiyonu oldu. Ertesi yıl yine ringlerden uzaklaştı. Birçok kez İstanbul ve Türkiye şampiyonluklarını kazanan Ergönül, Türkiye'nin gelmiş geçmiş en iyi teknik boksörleri arasında yer alır.

EROĞR (Bozkurt), türk dağcı ve spor yöneticisi (Niğde 1927). İstanbul Tıp fakültesi'ni bitirdi. Öğrenimi sırasında dağcılık sporunda etkinlik gösterdi. Dağcılık federasyonu başkanlığı yaptı.

ERGUN sıf. (fars. *ergūn*). *Esk.* Vahşi, terbiye görmemiş ve hızlı giden at için kullanılır.

ERGUN (Sadettin Nüzhet), türk edebiyat tarihçisi (Bursa 1901 - İstanbul 1946). Darülfünun edebiyat fakültesi'ni bitirdi. Tekkelerin kapatılmasına kadar Üsküdar Hallaçbaba Sadi tekkesinin şeyhliğinde bulundu. Ankara, Konya öğretmen okullarında, Erenköy, Kadıköy ve Haydarpaşa liselerinde edebiyat öğretmenliği yaptı. 1943'ten ölümüne kadar Beyazıt Devlet kütüphanesi müdürlüğünde bulundu. Halk ve divan şairlerinden çağdaş edebiyatçılara kadar pek çok türk yazarının yaşam ve yapıtlarını tanıtan kitaplar yayımladı: *Şeyh Galip* (1932), *Şeyhülislam Bahayı* (1933), *Neşati* (1933), *Beşiktaşlı Gedayı* (1933), *Kâtibi* (1933), *Cenap Şahabettin* (1934). Eski divanların yeni türk abecesiyle basımını gerçekleştirdi: *Baki divanı* (1935), *Âşık Ömer divanı* (1936), *Hatayi divanı* (1946). Antolojiler düzenledi: *Halk edebiyatı antolojisi* (1936), *Bektaşi şairleri ve nefesleri* (1955-1956, 2c.). Eski kaynaklardan geniş ölçüde yararlanarak hazırladığı abecesel yaşamöyküleri yapıtı *Türk şairleri* (1936-1945), "f" harfinde kaldı. *Türk musikisi antolojisi*'nin (1942-1943 2 c.) ancak "dini eserler" bölümü yayımlanabildi. (→ Kayn.)

ERGUN CELALETTİN ÇELEBİ, türk sufi (öl. Kütahya 1373). Mevlana'nın soyundandır. Konya'da mevlevi şeyhlerinden Emir Vacid Çelebi ile Emir Âlem Çelebi' ye bağlandı. Kütahya mevlevihanesi'ne şeyh oldu. Başlıca yapıtları: 40 beyitlik türkçe mesnevisi *Gençnâme;* tasavvuf ile ilgili *Hazreti Ergun'un kerâmet ü kemâlâtı.*

ERGUVAN a. (fars. *erğevan*). Avrupa, Asya ve Amerika'nın ılıman bölgelerinde yetişen ve kışın yapraklarını döken çok güzel ağaç. (Bil. a. *cercis;* erguvangiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Ed. Divan edebiyatında kırmızı rengi nedeniyle sevgilinin dudağı için yapılan benzetmelerde kullanılan öğelerden biri. (Şiirde dudak ve şarapla birlikte geçer. *Dürr ü yakut ile bir nahl-i murassa sandım / Erguvân üzre dökülmüş katarât-ı emtâr* [Erguvan üzerine dökülmüş yağmur damlalarını görünce, inci ve yakutla süslü bir fidan sandım-Baki]).

—Kim. *Erguvan kırmızısı*, indigonun, formülü $C_{16}H_8Br_2N_2O_2$ olan bromlu türevi; karındanbacaklı *Murex brandaris*'ten çıkarılır. Eskiçağ'da dokumaları kırmızıya boyamakta kullanılırdı. (1,5 g boyarmadde elde etmek için 12 000 hayvanı öldürmek gerekir; bu da, bu boyarmaddenin ne denli az bulunduğunu gösterir.)

—ANSİKL. Erguvan Akdeniz ikliminde, kuru yamaçlarda yetişir; bulunduğu yamaçları ilkbaharda kırmızımsı pembe bir çiçek bahçesine dönüştürür. Çiçekler yapraklardan önce ve doğrudan doğruya gövdeden çıkar. Yaşlı ağaçlarda bütün dallar çiçekle kaplanır. Meyvesi sivri uçlu badıçlar halindedir. En iyi bilinen türü kırmızı çiçekli erguvan *(Cercis siliquastrum)* 8 m kadar boy atabilir; gövdesi dallı budaklı, düğümlü ve eğri büğrüdür. Özellikle park ve bahçeleri bezemede kullanılır. Odunu sert ve cilalanmaya elverişlidir.

ERGUVANGİLLER a. Gevşek salkım çiçekli, badıç meyveli ağaçlar familyası. (Bazı bilginlere göre bu bitkiler baklagiller takımından bir familyadır; bazıları içinse aynı takımda bir alt familyadır [o zaman baklagiller hem takım, hem familya olur].)

ERGUVANİ sıf. Açık mora bakan koyu kırmızı: *Erguvani çiçekler.*

◆ a. Açık mora bakan koyu kırmızı renk.

ERGUVANİ BALIKÇIL a. Zool. Afrika, Madagaskar, Batı, Güney, Güney-doğu Asya'da yaşayan balıkçıl türü. (Çoğunlukla göçmen bir kuştur. Bataklıkları, sazlı ve kamışlı durgun suları sever. Balıklar, böcekler, kertenkeleler, fareler, yengeçlerle beslenir. Bil. a. *Ardea purpurea;* balıkçılgiller familyası.)

ERGUVANLI (Kemal), türk jeoloji mühendisi (İstanbul 1920 - *ay.y.* 1989). Darüşşafaka lisesi'ni ve İÜ Fen fakültesi jeoloji bölümü'nü bitirdi (1944); İnşaat fakültesi jeoloji kürsüsü asistanı oldu. Doktorasını verdi (1948), 1959'da İTÜ'de yeni kurulan Tatbiki jeoloji kürsüsü profesörlüğüne atandı. Hidrojeoloji enstitüsü müdürlüğü (1963-1977), İTÜ Maden fakültesi (1966-1968), Fen-edebiyat fakültesi dekanlığı, Maden fakültesi jeoloji mühendisliği bölümü başkanlığı (1976-1988) yaptı. 1976'dan ölümüne değin, Uluslararası mühendislik jeolojisi birliği Türk ulusal komitesi başkanlığını sürdürdü. Başlıca yapıtları: *Türkiye mermerleri* (1952, M. Sayar ile); *Mühendislik jeolojisi* (1969); *Yeraltı suları jeolojisi* (E. Yüzer ile 1973).

ERGÜDER (Recai), türk hekim (İstanbul 1909). İstanbul Darülfünunu tıp fakültesi'ni askeri hekim olarak bitirdi (1930). Gülhane Tıp akademisi'nde profesörlüğe yükseldi (1945). Cumhurbaşkanlığı başhekimliği görevinde bulundu (1954-1960). Tümgeneral rütbesindeyken emekliye ayrıldı (1960). AP'den Ankara milletvekili seçilerek TBMM'de yer aldı (1965-1969). Kızılay genel başkanlığı yaptı (1970-1978). *Harp cerrahisi el kitabı* (1947) adlı bir yapıtı vardır.

ERHAM sıf. (ar. *raḥim*'den *erḥam*). *Esk.* **1.** Çok merhametli, en bağışlayıcı. **—2.** *Erham-ür-râhimîn*, bağışlayıcıların bağışlayıcısı; "merhameti çok olan" anlamında Tanrının sıfatlarından. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Kuran'da dört kez geçen bu deyim, Allah'ın kullarına karşı herkesten daha merhametli olduğunu belirtmek için kullanılır. Hz. Muhammet bir hadisinde, savaş tutsakları arasında yana yakıla kaybettiği çocuğunu arayan bir kadını anlatarak, Allah'ın kullarına olan sevgi ve acımasının, bu kadının çocuğuna karşı duyduğu sevgi ve acımadan çok daha fazla olduğunu belirtir.

ERHARD (Ludwig), alman iktisatçı ve siyaset adamı (Fürth 1897 - Bonn 1977). Nürnberg'de politik iktisat profesörü. 1945-46'da Bavyera iktisat bakanı, iktisadi işler direktörüydü. 1949'da Almanya iktisadi işler federal bakanı ve 1957'de de şansölye yardımcısı oldu. Liberalizm yanlısı ve alman "iktisadi mucize"sinin simgesi olan Erhard, 16 ekim 1963'te Konrad Adenauer'in yerine Almanya Federal Cumhuriyeti şansölyeliğine getirildi. "Alman mucizesi"nin sona ermesi ve ülkede belirli bir dış siyasetin belirli bir çizgiye oturmamış olması durumunu kısa sürede sarstı. Gerçi Adenauer'ın yerine Hıristiyan demokrat parti başkanlığına getirildi (23 mart 1966) ama daha 31 ekimde Sosyal demokrat parti meclis grubu, şansölyenin güvenoyuna başvurmasını isteyen bir önerge verdi. 1 aralıkta, Kiesinger, Erhard'ın yerine önce şansölyeliğe, sonra da 1967 mayısında, Hıristiyan demokrat parti başkanlığına getirildi.

ERHART (Michael), alman heykelci (Ulm 1440'a doğr. -*ay. y.* 1522'den sonr.). 1469'da Ulm'a yerleşti. 1474'te Ulm katedrali'nin büyük sunakarkalığı için yaptırılacak heykellerin siparişini aldı. 1485-1490 arasında Augsburg'da, St-Ulrich.und Afra kilisesi'nin, daha sonra da Sankt Gallen'deki Sankt Katharina manastırı'nın heykellerini yaptı. Schwäbisch Hall'deki Sankt Kreuz kilisesi'nde 1494 tarihli ve imzalı büyük bir tahta çarmıh ve oğlu Gregor ile birlikte yaptığı (1493-94) Blaubeuren manastırı büyük sunakarkalığı günümüze kadar korunmuştur. 1516-1518 arasında yine Ulm katedrali için peygamberlerin taş heykellerini yaptı. Ona mal edilen pek çok yapıt arasında en önemlisi 1480'e doğru yaptığı *Bakire Meryem*'dir (Berlin, Staatliche Museen). Gotik üslubun derin etkilerini taşıyan sanatı, güçlü ve duru bir natüralizmin, biraz da görkemli bir soyluluğun izlerini taşır.

ERHART (Gregor), alman heykelci (Ulm 1470'e doğr. Augsburg 1540). Michael Erhart'ın oğlu. Babasıyla birlikte Blaubeuren manastırı'nın sunakarkalığını yaptı. 1494'te Augsburg'a yerleşti 1502'de Hans Holbein'la birlikte Kaisheim manastırı sunakarkalığının yapımında çalıştı (*Bakire*

erguvan
(Cercis siliquastrum)

Boubat-Top

şansölye Erhard

Gregor Erhart
Blaubeuren manastırı'nın sunakarkalığı

Meryem, Berlin, Staatliche Museen). İmparator Maximilian'ın isteği üzerine 1510'da, Frauenstein kilisesi için (Avusturya) ağaçtan *Bakire Meryem'in merhameti* heykelini yaptı: Meryem'in pelerininin altına sığınan kişiler arasında imparator ve karısı da vardır. Augsburg'daki *Sankt Ulrich sunakarkalığı*'nı ve başka bazı heykelleri de onun yaptığı söylenir. Maximilian'ın at üstünde bir heykelinin modeli de onun ürünüdür (1508-09); italyan sanatından esinlenen ve Erhart'ın yapıtlarındaki kaypaklığı bir kez daha ortaya koyan bu modelinde sanatçı, gotik üslubu benimsemekle birlikte Rönesans'tan da etkilenmiştir.

Azra Erhat

ERHAT (Azra), türk yazar ve çevirmen (İstanbul 1915 - *ay. y.* 1982). Belçika'da klasik liseyi bitirdi (1934). İstanbul ve Ankara üniversitelerinde klasik filolojide yükseköğrenimini tamamladı (1938). Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi'nde asistan ve doçent olarak çalıştı, daha sonra görevden alındı (1947). A. Kadir ile birlikte Homeros'un iki büyük destanı *İlyada* ile *Odysseia*'yı türkçeye çevirdi. *İlyada*'nın birinci cildi Habib Edib Törehan bilim ödülü'nü (1959), üçüncü cildi de Türk dil kurumu çeviri ödülü'nü kazandı (1961). Ardından *Odysseia* yayımlandı (1970). Ustaları Halikarnas Balıkçısı ve Sabahattin Eyüboğlu'nun yolundan giderek Türkiye'de hümanizm ülküsünü yaymak, Anadolu'nun kültür varlıklarını değerlendirmek ödevini benimsedi. *Mavi Anadolu* (1960), *Mavi yolculuk* (1962) gibi yurdumuzu tarihi, arkeolojisi ve turistik zenginlikleriyle tanıtmak ve sevdirmek amacını güden gezi kitaplarını yazdı. Hümanizm anlayışını *Ecce homo - İşte insan* (1969) ve *Sevgi yönetimi* (1978) adlı denemelerinde dile getirdi. Hesiodos üzerine bir araştırmayı ve Sabahattin Eyüboğlu ile yaptığı iki çeviriyi kapsayan *Hesiodos eseri ve kaynakları* adlı çalışması yayımlandı (1977). Öteki yapıtları: *Mitoloji sözlüğü* (1972), *Mektuplarıyla Halikarnas Balıkçısı* (1976), *Troya masalları* (1981, çocuk kitabı). Sabahattin Eyüboğlu'nun *Bütün yazıları* (I. 1981; II. 1982) dizisini hazırladı.

ERHU a. (çince sözc.). Çin müziğinde, bambudan yapılmış yayın kıllarını teller arasından geçirerek çalınan iki telli çalgıların genel adı. (Tekneleri genellikle silindir biçimindedir ve bir yanı yılan derisiyle kapatılmıştır. Bu çalgılar saplarının uzunluğuna ve teknelerinin büyüklüğüne göre Çin'de *nanhu, conghu, dahu, cinghu;* Vietnam'da *dan co, dan nhi;* Kore'de *heigeum;* Kampuçya'da *tro chey;* Laos'ta *so i;* Tayland'da *so duang* diye adlandırılır.

ERİCACEAE a. FUNDAGİLLER familyasının bilimsel adı.

ERİCE, İtalya'da kent, Sicilya'nın kuzey-batı'sında (Trapani ili); 26 000 nüf. Hayvancılık. Bağcılık. Efsanevi kökenli kent Eryks adıyla önce Fenikeliler'in, sonra Yunanlılar'ın yönetiminde kaldı. Antikçağ'da denizciler arasında Akdeniz bereket tanrıçasının (Fenikeliler Aştar, Yunanlılar Aphrodite, Romalılar Venüs'le özdeşleştiriyorlardı) tapınağıyla ünlüydü. Dik bir yalıyarın üzerine kurulu tapınağın günümüze temelleri ve havuzu kalmıştır. Siracusalılar ile Kartacalılar arasında çatışmalara yol açan kenti, Kartacalılar İ.Ö. 160'ta yakıp yıktılarsa da kentin tapınağı tüm Roma dönemi boyunca ziyaret edildi. Sit, Araplar *(Cebel Hamed)* sonra da Normanlar *(Monte San Giuliano)* zamanında yeniden canlandı: o dönemde tapınağın yerine bir şato yapıldı (Castello di Venere, XII.-XIII. yy.). Ortaçağ kentinde (bir bölümü Antikçağ'dan kalma sur) Meryem'e adanmış bir kilise bulunmaktadır (XIV. yy.). Erice'de, her yıl, Kutsal Kitap'taki başlıca kişilerin figürleriyle bir geçit töreni düzenlenir.

ERİCE, Uşak'ın Sıvaslı ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 591 nüf. (1990). Köyün çevresinde, Kappadokia kaya kiliselerine benzer, Ballık kaya kilisesi, barınaklar ve mezarlar vardır.

ERİCEİRA (Fernando DE MENESES, 2. — *kontu*), portekizli subay ve tarihçi (Lizbon 1614 - *ay. y.* 1699). Engin bir kültüre sahip değerli bir tarihçiydi. Özellikle Tanca savunması sırasında, büyük bir savaşçı olduğunu da gösterdi.

ERİCEK, Kahramanmaraş'ın Göksun ilçesi Çardak bucağına bağlı belde; 2 997 nüf. (1990).

ERİCH (Rafael Waldemar), finlandiyalı siyaset adamı ve diplomat (Turku 1879 - öl. 1946). Dışişleri bakanlığında görev aldı (1918) ve ülkesinin bağımsızlık davasını savundu. Başbakanlık (1920-21) ve uluslararası Lahey divanı üyeliği yaptı (1938).

ERİCHSEN (Vigilius), danimarkalı ressam (Kopenhag ? 1722 - *ay. y.* 1782). Önce Petersburg, 1772'den sonra da Kopenhag sarayı'nda portre ressamı olarak çalıştı.

ERİCHSEN (Thorvald), norveçli ressam (Trondheim 1868 - Oslo 1939). Oslo'da başlayan öğrenimini Kopenhag ve İtalya'da sürdürdü. Önceleri izlenimcilikten (*Telemark peyzajı*, 1900, Ulusal müze, Oslo), daha sonraları da Bonnard'dan etkilendi.

ERİCSSON (Nils), isveçli mühendis (Långbanshyttan 1802 - Stockholm 1870). Trollhätte kanalının alavere havuzlarını, Fyn körfezindeki Saimaa kanalını ve Dalsland kanalını yaptı.

ERİCSSON (John), isveç asıllı amerikalı mühendis (Långbanshyttan 1803 - New York 1889), bir öncekinin kardeşi, güneş enerjisi kullanımının öncülerinden biri. 1826'da Londra'ya gitti ve George Stephenson'un "Rocket" adlı ünlü lokomotifiyle kazandığı demiryolu yarışı için buharlı bir lokomotif, "Novelty"'yi yaptı. Daha sonra gemilerin itme gücü üzerinde çalıştı ve 1837'de yaptığı bir pervane için bröve aldı. 1848'de amerikan vatandaşı olduktan sonra 1862'de İç savaş sırasında kuzey donanması için ilk zırhlı kuleyi gerçekleştirdi. 1868'de Güneş motorları üzerine bir tez yayımladı ve 1870'te silindire yakın parabol biçiminde bir aynanın odağına yerleştirilmiş bir buhar kazanından yararlanan ilk Güneş motorunu yaptı. Daha 1875' te yedi Güneş motoru gerçekleştirilmişti.

Ericsson, İsveç şirketi; başlıca üretim konuları telefon ve teleks santralları, iletim donanımları, büroişlem, telematik, donanım kabloları ve ağları, yol işaretleridir. Dünyada, yüzün üstünde ortak yatırımı vardır. Anamalı isveçli holding Wallenberg'in denetimi altındadır. Fransa şubesi (Ericsson telefonları şirketi) önce Thomson CSF'nin denetimine girdi (1976), daha sonra bu şirkete katıldı (1979).

ERİDANOS ("İtalya ırmaklarının kralı"). Tar. coğ. Yunanlılar'ın Po'ya verdikleri ad (Vergilius).

ERİDANUS, Irmak* takımyıldızının latince adı (kısaltması *Eri*).

ERİDU, Mezopotamya'nın güneyinde eski kent (bugün Ur'un G.-B.'sında *Ebu Şehreyn*) ve Enki kültünün doğduğu yer. İngiliz arkeologlar 1854 ve 1918 tarihlerinde burada British Museum adına araştırmalar yaptılar. Ama asıl kazılar Irak hükümeti tarafından 1946-1949 yılları arasında gerçekleştirildi. Bu kazılar sırasında III. Ur hanedanına ait (III. binyıl sonu) bir ziggurratın temelleri altında tarihi Cemdet-Nasr devrinden bakir toprağa kadar uzanan ve üst üste gelen 18 düzeyi gösteren bir tapınağın kalıntılarına rastlandı. Tuğla duvarları girinti çıkıntılar oluşturan aşağı tapınaklarda "Eridu seramiği" adı verilen tek renkli seramikle, geometrik motiflerle bezeli el-Ubeyd tipi çanak çömlek (IV. binyıl sonu) bulundu. Aynı döneme ait mezarlıktaki 1 000'i aşkın mezarda, ölüyü çepeçevre kuşatan pişmiş toprak ve taş kaplara rastlandı. Mezarlıktan daha eski bir döneme tarihlendirilen sazdan bir kulübe de kısmen gün ışığına çıkarıldı. Birçok bölmeye ayrılan bu kulübede, yuvarlak bir kil fırını odalardan birinde yer alıyordu.

ERİE, ABD'de (Pennsylvania) liman kenti, *Erie gölü*'nün güney kıyısında; 108 720 nüf. (1990). Makine ve elektrikli gereçler yapımı. Tersaneler. Demiryolu gereçleri. Kimya. Kauçuk. Hazırgiyim.

ERİE gölü, Kuzey Amerika'da göl, ABD ile Kanada arasında. Amerika'daki Büyük Göller'in en küçük (25 900 km²) ve en sığ (64 m) olanı. Denizden yüksekliği (174 m) Huron gölününkinden (177 m) biraz az, Ontario gölünden 100 m yüksektir; bu düzey farkının yarısı Niagara çağlayanlarından ileri gelir. Erie gölünün, hemen hemen bütün kış mevsiminde buz tutmak (bir bakıma sığ oluşu nedeniyle) ve Welland kanalının eklüzleriyle Ontario gölünden ayrılmak gibi iki olumsuz özelliği vardır. Bu yüzden ulaşım daha çok yukardaki göller yönünde yapılır; gölün ABD'ye ait olan kıyısında, Apalaşlar'da (Sandusky, Toledo) çıkarılan kömürün, Superior gölünden çıkarılan demir filizinin (Cleveland, Ashtabula), Midwest'te üretilen tahıl ve soyanın yüklendiği limanlar sıralanır. Cleveland ve Buffalo, göl kıyısındaki en önemli kent, sanayi ve liman merkezleridir. Çevre kirliliği çok arttığından, gölde artık hiçbir canlı yaşamamaktadır.

Erie kanalı, ABD'de ulaşıma elverişli su yolu, Albany ile Buffalo arasında; 590 km. Hudson'u Erie gölüne bağlar. 1825'te ulaşıma açılan kanal, Midwest'in ürünlerini New York'a ulaştırarak bu limanın ticari ve parasal dayanağı oldu; ayrıca ABD'nin iç bölgelerine yerleştirilmesini de sağladı. 1850'den sonra, önemi azaldı. Günümüzde daha çok petrol ürünlerinin taşınmasında görev almaktadır.

ERİGEN ya da **ERİĞEN** sıf. *(erimek' ten). Çabuk eriyip dağılan.*

ERİGENA (John Scotus) → SCOTUS ERİGENA (John).

ERİGONE. Yun. mit. Atinalı İkarios'un kızı. İnsanlara bağı ve şarabı sunmaya gelen Dionysos tarafından baştan çıkarıldı ve kahraman Staphylos'u doğurdu. Çobanlar, kendilerini sarhoş eden İkarios'u cezalandırmak için onu öldürdüler. Erigone de üzüntüsünden kendisini babasının mezarı yakınındaki bir ağaca astı. Dionysos da bunun öcünü almak için atinalı kızları kendilerini asmaya kışkırttı. Bunun üzerine Atinalılar çobanları cezalandırdılar ve ağaçlara yapma bebeklerin asıldığı şenlikler düzenleyerek Erigone'nin anısını canlı tuttular.

ERİGONİUM a. Güçlü zehir çengellerinin dış kenarı ile başlığgöğsünün kenarı diken ya da dişçiklerle donanmış küçük örümcekleri içeren cins.
—ANSİKL. *Erigonium* cinsinin pek çok türü dünyanın soğuk ve ılıman bölgelerinde ya da sıcak bölgelerin dağlık kesimlerinde yaygındır. Bunlar otların ve çalıların

üstünde yaşayan, genellikle koyu renkli örümceklerdir: örnek türü *Erigonium vagans.* (*Erigonidae* familyası.)

ERİĞEN → ERİGEN.

ERİHA ya da **JERİCHO,** Ürdün'de kent, Batı Şeria'da, Ürdün ırmağının vadisinde, Lut gölünün kuzey ucunda, deniz düzeyinin 250 m altında; 64 000 nüf. (1991). 1967'den beri İsrail işgalindedir.

ERİK a. Meyvesi için yetiştirilen prunus cinsinden ağaç. (Gülgiller familyası.)

—ANSİKL. Erik adı, temel kromozom sayısı N=8 olan ve karmaşık bir dizi poliploitlik gösteren birçok *prunus* türünü belirtir: Yakındoğu türleri *(Prunus cerasifera)*, Uzakdoğu türleri *(P. salicina, P. simonii)*, Kuzey Amerika türleri *(P. americana, P. munsomiana)* ve daha bir çok melez türler. Diploit türler (2N = 16) arasında en önemlisi meyvesi yenen, özellikle aşıanacı olarak kullanılan *Prunus cerasifera* türüdür. *P. mariana* gibi bazı triploit türleri de aşıanacı olarak kullanılır. Degişik türlerin çaprazlanmasından doğmuş olan diploit (ya da tetraploit) japon erikleri erken çiçek açar, bol ürün verir, fakat lezzet bakımından orta kalitelidir (Akdeniz bölgesinde lezzetli olur). Yalnız çakaleriği *(Prunus spinosa)* tetraploittir (2N=32). Pentaploit melezler arasında da mürdüm eriği gibi ilginç aşıanaçları vardır. Avrupa erikleri denen *P. domestica* ve *P. insititia* (sarı erik) heksaploittir (2N = 48).

Erik fazla kumlu, kuru ya da kireçli topraklar dışında bütün toprak türlerine uyabilen dayanıklı bir ağaçtır. Çiçekleri ilkbahar donlarından zarar görür. Erik aşıyla çoğaltılır. Aşıanacı olarak iki tip kullanılır: ağır gelişen, geç meyve veren, kısa boy yapan *(P. domestica. P. insititia)* ve hızlı gelişen ve çabuk meyve veren türler *(P. cerasifera, P. mariana)*. Sarı erik gibi bazı türler çelikleme ve daldırma yoluyla da üretilebilir. Tohumla üretim aslına tıpatıp benzer çeşitler vermez. Park ve bahçelerde çok güzel süs erikleri de yetiştirilir: katmerli güzel pembe çiçekli japon eriği *(P. triloba)*; kahverengi kırmızı yapraklı süs eriği *(P. pissardi)*.

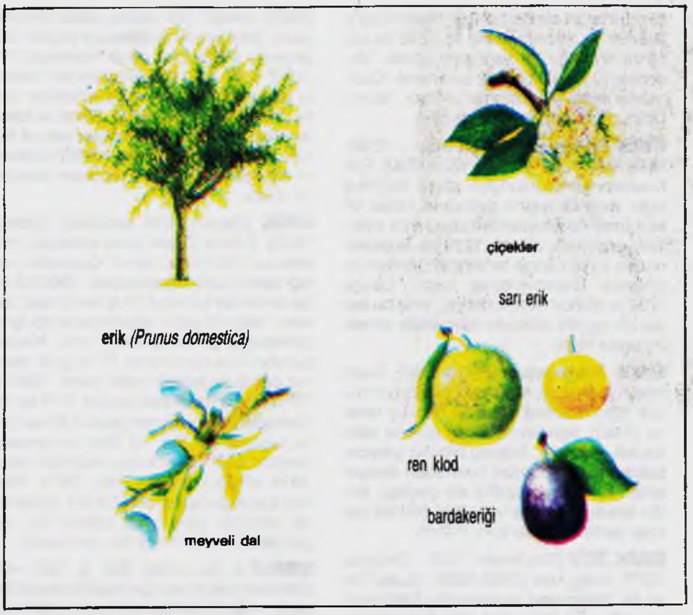
Erik hastalıkları arasında bakteri şankrları *(pseudomonas)*, çiçeklerde ve meyvelerde görülen monilyoz, virüs hastalıkları sayılabilir.

ERİK a. Erik ağacının tek çekirdekli, ince kabuklu meyvesi. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Erik kurusu,* çekirdeği çıkarıldıktan sonra ya da genellikle olduğu gibi kurutulmuş erik. ||*Sarı erik,* sarı renkli meyve veren erik çeşidi. (Sarı erik heksaploit kromozomlu [2N = 48] *Prunus institia* türünden bir erik çeşididir. Başlıca iki tipi vardır: tatlı, kokulu, yuvarlak, küçük sarı erikler veren çalı görünüşünde bodur tip; iri meyve veren az dallı yüksek tip. Meyveler taze olarak yenir ya da şurup, reçel ve içki yapımında kullanılır.)

—İçit san. *Erik rakısı,* erik suyunun damıtılmasıyla elde edilen içki. (Üzümün kıt, eriğin bol olduğu ülkelerde yapılan sert bir içkidir, örneğin slivovitz.)

—ANSİKL. Eriğin biçimi ve rengi çok değişik olabilir. Yuvarlak ya da uzunca olan meyve olgunken kaygan, pütürsüz ve ince bir deriyle kaplıdır. Rengi yeşil-sarıdan morumsu maviye kadar çok değişik olabilir. Üzerinde kolayca sıyrılabilen ince mumsu bir tabaka bulunur. Can eriği açık yeşil, tatlı sulu, sert etli, orta büyüklükte bir eriktir. Erkenci olduğundan taze tüketilir. Türbe eriği iri yuvarlak, koyu kahverengi, açık yeşile yakın sarımtırak etli, mayhoş ve suludur. Ağustosta olgunlaşır. Mürdüm eriği, uzunca, mor renkli, üzeri puslu, açık yeşil etli ve tatlı bir eriktir. Üryani eriği, orta irilikte, üzeri puslu, sarı etli, tatlı ve kurutmaya elverişlidir. Bu yerli eriklerin dışında, melezleme ürünü, Avrupa kökenli daha birçok erik çeşidi vardır: burbank, formoza, santaroza, ren klod, vb.

Taze ya da kuru erik halk hekimliğinde hafif müshil olarak kullanılır.

DANİMARKA

ERİK Ejegod ("Her zaman iyi") [öl. Kıbrıs 1103], Danimarka kralı (1095-1103). Kral Sven Estridsson'un evlilikdışı oğlu. Kardeşi Olaf Hunger'den sonra tahta geçen Erik, ülkeyi kıtlığın neden olduğu yıkımdan kurtardı, Lund'un piskoposluk merkezi seçilmesini sağladı ve Aziz Knud'un anısına kiliseler ve bir manastır yaptırdı.

ERİK Emune (öl. Ribe 1137), Danimarka kralı (1134-1137). Erik Ejegod'un oğlu. Üvey kardeşi Knud Lavard'dan sonra tahta geçti; güçlü Skjalm Hvide ailesinin de desteğiyle, Knud Lavard'ı öldüren ve tahtı gasp eden Magnus'a karşı mücadele etmek zorunda kaldı. Fotevik'teki kanlı savaşta Magnus'u yendi (1134). Tüm halk tarafından kral olarak kabul edildi. Şiddete dayalı bir siyaset güttü ve köylü ayaklanmasında öldürüldü.

ERİK Lam ("Kuzu") [öl. Odense 1146], Danimarka kralı (1137 - 1146). Dayısı Erik Emune'nin öldürülmesinden sonra kral seçilen Erik Lam, taht üzerinde hak iddia eden yeğeni Olaf Haraldsson'a karşı mücadele ettiği için ülkesini Vendler'e karşı savunamadı. Başpiskopos Eskil'in etkisiyle, Kilise'ye yaptığı bağışları ve tanıdığı ayrıcalıkları artırdı. 1146'da tahttan feragat etti ve Odense manastırı'na çekildi.

ERİK Plovpenning (1216-1250), Danimarka kralı (1241-1250). Babası Valdemar II'nin ardından tahta geçti. 1246'dan başlayarak kardeşi Abel düküyle mücadele etmek zorunda kaldı: bu iç savaşın masraflarını karşılamak için ülkedeki saban sayısına göre yeni vergiler koydu. Din adamlarını bile vergilendirdi. Kardeşi Abel tarafından öldürtüldü; halk arasında bir din kurbanı sayılarak gereksiz yere yüceltildi.

ERİK Klipping ("Şaşı") [1249'a doğr. - Finderup 1286], Danimarka kralı (1259 -1286). Babası Christof I'in ardından tahta geçti, önce din adamlarına, sonra da soylulara karşı mücadele etti. 1282'de soylular, Erik'e, krallığın yetkilerini sınırlayan ve uzun süre Danimarka Anayasası' nın temeli olarak kalan bir ferman *(Håndfaestning)* imzalattılar: buna göre, kral, her yıl soyluları bir Parlamento'da *(Danehof)* toplamakla yükümlü oluyordu. Bir suikasta kurban gitti.

ERİK Menved (1274-1319), Danimarka kralı (1286-1319), Erik Klipping'in oğlu ve halefi. Kilise'ye, Norveç ve Lübeck'e karşı art arda açtığı savaşlar yüzünden güçsüz duruma düştü, toprakların bir kısmını yabancı prenslere, krallık arazisinin bir bölümünü de danimarkalı büyük derebeylere bırakmak zorunda kaldı. Böylece, Danimarka'nın parçalanması onun hükümdarlık döneminde başlamış oldu.

ERİK Pomeranyalı (1382 - Rügenwalde, bugün Darłowo, Polonya, 1459), Danimarka, İsveç (1396-1439) ve Norveç (1389-1442) kralı, pomeranyalı bir dükün oğlu, Büyük halası Danimarkalı Margrethe' in isteği üzerine önce Norveç (1389), sonra İsveç ve Danimarka (1396) kralı seçildi. Bunu izleyen yıl, üç iskandinav ülkesinin birleşmesine karar veren Kalmar diyeti sırasında, bu üç ülkenin kralı olarak taç giydi. Gerçekte, yönetimi tam olarak ancak Margrethe'in ölümünden sonra (1412) eline geçirdi ve Danimarka yönetiminin İsveçliler'i tedirgin eden katı yöntemlerini daha da sertleştirdi. Hansa birliği'ne bağlı kentlere ve Holstein kontlarına karşı sonuçsuz savaşlara girişti (1416-1435). İsveçliler vergilerin artması karşısında ayaklandılar; Engelbrekt'in önderliğinde ulusal bir yönetim istediler. Erik, Gotland'a çekildi, tüm uzlaşma önerilerini reddetti ve önce İsveç ve Danimarka konseyleri (1439), sonra da Norveç tarafından (1442) azledildi. Kral Knutsson'un saldırısına uğrayarak 1449'da Pomeranya'ya gitmek üzere Gotland'ı terk etti. Erik, Kopenhag'ı Roskilde piskoposunun elinden alarak (1416), Danimarka'ya bugünkü başkentini kazandırdı ve papadan kentte üniversite kurma iznini almayı başardı.

İSVEÇ

ERİK Segersäll (öl. 994), İsveç kralı. Efsaneye göre, Uppsala yakınında Fyrisvall' de Styrbjörn Starke'ye karşı savaştı, onu yendi ve öldürdü. Segersäll adını bu savaştan sonra aldığı sanılmaktadır. Daha sonra, Danimarka'yı istila etti, kral Sven Tveskaegg'i kovdu ve ülkeyi ele geçirdi. Ölümüne kadar her iki krallığın başında kaldı.

ERİK Jedvardsson, Aziz denir (öl. Uppsala 1160), İsveç kralı (1156-1160). Sverker hanedanının rakibi olan Erik hanedanının kurucusu. Pagan Finlandiyalılar'ı hıristiyanlaştırmak için bir haçlı seferi düzenledi. Danimarkalı prens Magnus Henriksson tarafından öldürüldü. Resmen azizlik mertebesine yükseltilmemiş olmasına rağmen, halk tarafından bir aziz sayılmıştır. Ölüm yıldönümü (18 mayıs) 1200'den bu yana ulusal bir bayram olarak kutlanmaktadır.

ERİK Knutsson (öl. Visingsö 1216), İsveç kralı (1208-1216). Kral Knut Eriksson' un oğlu. Danimarka kralı Valdemar'ın yar-

L.L.

Erik Pomeranyalı
ressamı bilinmeyen gravür
Bibliothèque nationale, Paris

L.L.

Erik Menved
Danimarka kralı
ressamı bilinmeyen gravür
Bibliothèque nationale, Paris

dımıyla tacını elinden almak isteyen Genç Sverker ile mücadele etti ve 1208'de Lena'da onu ağır bir yenilgiye uğrattı. Valdemar'ın kız kardeşiyle evlenerek Danimarka ile bir yakınlaşma sağladı. Tacını, Uppsala başpiskoposu giydirdi.

ERİK Eriksson (1216'ya doğr. - 1250), İsveç kralı (1222-1229 ve 1234-1250). Erik Knutsson'un ölümünden sonra doğmuş oğlu, erginlik yaşına gelinceye kadar, ülkeyi özellikle rahiplerden oluşan bir meclisin yardımıyla yönetti. 1229'da, kuzenlerinden Knut Långe tarafından tahttan indirilince Danimarka'ya kaçtı. Långe 1234'te ölünce İsveç'e döndü, ama bu kez de Långe'nin ailesiyle mücadele etmek zorunda kaldı.

ERİK Magnusson (1339-1359), İsveç kralı (1356-1359). Magnus Eriksson'un büyük oğlu. Kardeşi Haakon Norveç tahtına (1343), kendisi de İsveç tahtına vâris seçildi. Haakon, Norveç tahtına çıkınca, babasının düşmanları tarafından desteklenen Erik, İsveç tahtını ele geçirdi. Bütün ailesiyle birlikte vebadan ölünce babası yeniden tahta çıktı (1359).

Nationalmuseum, Stockholm

Erik XIV, İsveç kralı
Steven Van der Meulen'in
bir tablosundan ayrıntı
Nationalmuseum, Stockholm

ERİK XIV (Stockholm 1533 - Orbyhus 1577), İsveç kralı (1560-1568), Gustaf Vasa ile Saksonya-Lauenburglu Katharina'nın oğlu. Bir hümanist olan Erik XIV, İsveç'in kapılarını Avrupa'ya açtı. Çok otoriter bir hükümdardı. Gustaf Vasa'nın vasiyetiyle kardeşlerine tanınan yetkileri kısarak krallık gücünü artırdı. Tallin'i ele geçirdi (1561), katolik Katharina Jagellon ile evlenen kardeşi Johann'ı hapsetti (1563). Danimarka, Polonya ve Lübeck ona karşı birleşince Yedi Yıl savaşı (1563-1570) patlak verdi. Erik XIV bu savaşlarda Danimarkalılar'ı büyük yenilgilere uğrattı. Bir köylü olan metresi Karin Månsdotter'i (1568) çevresine kabul ettirmeye çalıştı ve çıldırarak birçok insanı, hatta ailesinden bazı kişileri öldürttü. Kardeşi Johann tarafından boğduruldu.

ERİK Kızıl (Jaeren 940'a doğr. - öl. 1010), norveçli kâşif. Babasının işlediği bir cinayet yüzünden, onunla birlikte İzlanda'nın kuzey-batı kıyısına kaçmak zorunda kaldı. İzlandalı balıkçıların bilinmeyen adalardan söz ettiklerini duyunca, bunları bulmak amacıyla denize açıldı. 985'te Grönland'ın batı kıyısına çıktı. 988'de göçmen bulmak amacıyla İzlanda'ya döndü. Göçmen dolu yirmi beş gemiyle yola çıktı; bunlardan ancak on dördü Grönland'a varabildi. Göçmenler Batı Grönland fiyordlarına (buraya daha sonra Austerbygd adı verildi) yerleştiler; Erik ise Brattahil'e (Eriksfjord'da) yerleşti ve halk arasında büyük bir saygınlık kazandı.

NORVEÇ

ERİK Blodöks ("Kanlı balta") [895-954], Norveç kralı (933-935). Harald I Hårfager ile kraliçe Ragnhild'in oğlu. Kardeşlerine karşı başarılı bir mücadele verdi ve birçoğunu etkisiz hale getirdi. Fakat kardeşi Harald, İngiltere'den dönünce, ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. Northumberland'da kral oldu ve bir savaşta öldü. Egill Skallagrímsson onu bir şiirinde yüceltti.

ERİK Magnusson Prestahatare ("Papazlardan nefret eden") [1268-1299], Norveç kralı (1280-1299), Magnus Lagabõte ile kral naibeliği yapmış olan danimarkalı prenses İngeborg'un oğlu. Norveç kilisesi'nin hak ve ayrıcalıklarını çok geniş bulan naiplik "Konsey'i", başpiskopos Jon Raude ile anlaşmazlığa düştü ve başpiskopos gönderildiği sürgünde öldü (1282). Erik, Kilise'nin gücünü büyük ölçüde kısıtlayan kararları onaylamak zorunda kaldı. Ülke çapında kendini kabul ettiren Hansa birliği'ne karşı mücadele verdi, ama sonuç alamadı.

Nihat Erim

ERİK (Zalman MERKIN, **Max** denir), yidiş yazar ve edebiyat eleştirmeni (Sosnowiec, Polonya, 1898 - Sibirya 1937). Vilnyus'a (1922), daha sonra da yidiş edebiyatı dersleri verdiği Minsk'e ve Kiev'e (1929) yerleşti. Çok sayıda edebi deneme yazdı. (*Histoire de la littérature yiddish des origines à l'époque de la Haskalah XIVe-XVIIIe s* [fr. çev.] [Başlangıcından Haskala dönemine kadar yidiş edebiyatı tarihi, XIV.-XVIII. yy.'lar],1928). Ukrayna bilimler akademisi'ne bağlı Proleter yahudi kültürü enstitüsü kapatılınca (1936) tutuklandı; Sibirya'ya sürüldü, Vyetlosyan kampında öldü.

ERİK (Şaban), türk sendikacı (Edirne 1926). Edirne Erkek sanat enstitüsü motorculuk bölümü'nü bitirdi. Karayolları'nda işçi olarak çalışmaya başladı. 1960-63 yılları arasında İstanbul Yol-İş sendikası başkanı, 1963-65 yılları arasında da Yol-İş federasyonu genel sekreteri oldu. Kuruluşundan kısa süre sonra TİP'e girdi, partinin çeşitli kademelerinde çalıştı. 1965'te TİP Malatya milletvekili seçildi. Parti içi bölünmede Behice Boran grubu ('Emek grubu') içinde yer aldı. 12 Mart döneminde yargılanarak 12 yıl 6 aya mahkûm oldu. 1974 affıyla hapisten çıktı. TİP'in ikinci kez kuruluşuna katıldı. 12 Eylül döneminde yeniden yargılandı, beraat etti. *Zor günler* adlı yapıtı 1992'de yayımlandı.

ERİKE a. (ar. *erike*). *Esk.* **1.** Taht. **—2.** Gelinlerin oturması için hazırlanmış süslü sedir. **—3.** *Erîke-âra, erîke-pîra,* taht süsleyen; padişah: *"Kişmîr kızı erîke-pîra / Lâzım mı tezellül-i müdâra?"* (A.H. Tarhan). ‖ *Erîke-nişin,* tahtta oturan; hükümdar. ‖ *Erîke-i âlem-penah,* herkesin sığındığı taht: *"Yekser gaza kılıncı kuşanmış bir ümmetin / Câlis budur erîke-i âlem-penâhına"* (Y.K. Beyatlı).

ERİKLİK a. Erik ağaçlarının çok olduğu yer; erik bahçesi.

ERİKSON (Erik), alman kökenli amerikalı psikanalizci (Frankfurt am Main 1902). Psikanaliz alanındaki kültürcülük akımının temsilcilerinden biridir. Çalışmaları özellikle ergenlik dönemiyle ilgilidir: *Childhood and Society* (Çocukluk ve toplum) [1950]; *Young Man Luther* (Genç adam Luther) [1958]; *Insight and Responsability* (Anlayış ve sorumluluk) [1964]; *Identity: Youth and Crisis* (Kişilik arayışı: gençlik ve bunalım) [1968], *Vital Involvement in Old Age* [1986].

ERİKTHONİOS. Yun. mit. Efsanesi Erekhtheus*'unkiyle bağlantılı olan atinalı kahraman. Gaia'nın oğluydu. Athena tarafından bir sandığa kapatıldı ve Kekrops'un kızlarına teslim edildi. Kekrops'un kızları tanrıçanın emrine karşı gelerek, sandığı açtılar ve içinde çepeçevre yılanlarla sarılmış ya da kendisi de yılana dönüşmüş çocuğu bulunca dehşete kapılıp kaçıştılar ve Akropolis'in tepesinden aşağıya yuvarlandılar. Tam düştükleri yerde *Erekhtheus denizi* denilen kaynak fışkırdı. Erikthonios sonradan Atina kralı oldu.

ERİL a. Dilbil. İki cinsli bir sınıflandırmada dişille, üç cinsli bir sınıflandırmada da dişil ve yansızla karşıtlaşan dilbilgisel cins. (Eril, genellikle, cins ayrımına dayanan doğal cinsteki "erkek" terimini gösterir: bu durumda, dişile göre belirtisiz olduğu söylenir.)

◆ sıf. Dilbil. Eril cinsten sözcükler ve bu sözcüklere ilişkin sıfat ve belirleyenler için kullanılır.
—Mim. Dor üslubundaki orantılar için kullanılır.

ERİLLİK a. Dilbil. Eril olma durumu.

ERİM a. İyi bir şeye işaret olan durum; beşaret.

ERİM a. Bir silahın, bir sesin, bir parçacık demetinin ulaşabileceği uzaklık: *Kurşun erimi. Göz erimi. Ses erimi.* (Eşanl. MENZİL.)
—Elektrotekn. *Direk erimi,* bir havai elektrik hattının, ardışık iki direk arasında kalan bölümü.
—Sil. *Maksimum* ya da *sınır erim,* bir ateşli silahın belli bir mermiyi atabileceği maksimum uzaklık. ‖ *Pratik erim,* savaşta maksimum sınır kullanım uzaklığı. ‖ *Yararlı* ya da *etkili erim,* bir ateşli silahın belli bir mermiyi, duyarlıkla ve istenen etkiyi sağlayacak hızla atabileceği uzaklık.

ERİM (Kerim), türk matematikçi ve mekanikçi (İstanbul 1894 - *ay. y.* 1952). İstanbul Yüksek mühendis mektebi'ni bitirdikten (1914) sonra Berlin Üniversitesi'nde Albert Einstein'ın yanında doktorasını yaptı (1919). Türkiye'ye dönünce, bitirdiği okulda öğretim üyesi olarak çalışmaya başladı. Üniversite reformunu (1933) hazırlayan kurulda görev aldı. Aynı yıl yeni kurulan İstanbul Üniversitesi fen fakültesi analiz profesörü ve dekanı olduğu gibi Yüksek mühendis mektebi'nde de ders vermeyi sürdürdü. Yüksek mühendis mektebi İstanbul Teknik üniversitesi'ne dönüştürülünce (1946) buradan ayrılarak yalnızca Fen fakültesi'ndeki çalışmalarını yürüttü. Aynı fakültede ordinaryüs profesör oldu, yine dekanlığa getirildi (1948). Fakülteye bağlı Matematik enstitüsü'nün başkanlığını yaptı (1940-1952). Türkiye'de yüksek matematik öğretiminin yaygınlaşmasında ve çağdaş matematiğin yerleşmesinde etkin rol oynadı. Mekaniğin matematik esaslara dayandırılmasında da öncülük etti. Matematik ve fizik bilimlerinin felsefe ile olan ilişkileri üzerinde de çalışmalarda bulunan Erim'in almanca ve türkçe yapıtlarından başlıcaları: *Über die Tragheitsformen eines modulsystems* (Bir modül sisteminin süredurum biçimleri üstüne, 1928), *Nazari hesap* (1931), *Mihanik* (1934), *Über eine neue definition des mehrdimensionalen integrals* (Çok dimensiyonlu integrallere ilişkin yeni bir tanım üstüne, 1941), *Diferansiyel ve integral hesap* (1945), *Über höheren difrentialelemente einer regelflache und einer Raumkurve* (Bir uzam eğrisi ve bir taban düzeyinin yüksek ayrıntılı öğeleri üstüne, 1945).

ERİM (Nihat), türk siyaset adamı (Kandıra 1912 - İstanbul 1980). Galatasaray lisesi'ni, İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi (1936). Paris Hukuk fakültesi'nde doktora yaptı (1936-1939). Ankara Hukuk fakültesi'nde öğretim üyesi oldu; profesörlüğe yükseldi (1942). Dışişleri bakanlığı hukuk danışmanlığına getirildi. CHP milletvekili seçildi (1943-1950). Birleşmiş milletler örgütü'nün kuruluması için San Francisco'da düzenlenen konferansa katılan türk heyetinde danışman olarak yer aldı (1945). Dönüşünde, CHP organı Ulus gazetesine başyazar oldu. 1946 seçimleri öncesi yazılarında muhalefete karşı sert eleştiriler yöneltti; sosyal bünyede rahatsızlıklar olduğu zaman hürriyetlerin sınırlandırılabileceğini ve yukardan aşağı bir otorite kurulabileceğini savundu, "Hürriyetin üzerine şal örtülebileceğini" yazdı. İkinci Hasan Saka hükümetinde bayındırlık bakanı (1948-1949), Günaltay hükümetinde devlet bakanı ve başbakan yardımcısı oldu (1949-1950). "Türkiye'nin yakın bir gelecekte küçük bir Amerika olacağını" söyledi. 1950 seçimlerinde milletvekili seçilemeyince üniversiteye döndü. CHP mallarına elkonulunca, Yeni Ulus ve ardından Halkçı gazetelerini çıkardı; iktidara yeni gelmiş DP yönetimini eleştirdi. 1953'te üniversite öğretim üyelerinin politika ile uğraşmaları kararı üzerine üniversiteden ayrılmak zorunda kaldı, gazetede yaptığı yayınlardan ötürü ağır para cezalarına mahkûm olunca DP iktidarı ile uzlaştı. Kıbrıs sorunu ortaya çıkınca bu konuda DP iktidarına danışman oldu; Kıbrıs için bir anayasa tasarısı hazırlamakla görevlendirilen komisyonun başkanlığına atandı. Bir süre CHP'den uzak durdu. 27 Mayıs sonrasında yeniden partisine yakınlaştı. CHP'den Kocaeli milletvekili seçildi (1961-1971), parti yönetiminde görev aldı. Avrupa konseyi'nde Türk parlamentosu'nu temsil edenlerden biri oldu. Başlangıcında CHP'de "Ortanın solu" akımını destekledi.

12 Mart 1971 muhtırasından sonra Demirel hükümeti istifa zorunda kalınca muh-

tıracı komutanlarla anlaşarak CHP'den istifa etti, partilerüstü bir hükümet kurdu. Erim'in başbakanlığını destekleyen CHP genel başkanı İsmet İnönü'ye karşı bu desteğin CHP'yi zayıflatacağını savunan Bülent Ecevit, parti genel sekreterliğinden istifa etti. Tarafsız başbakan niteliğiyle Erim ise ilk hükümetinde (26 mart-3 aralık 1971) AP'li, CHP'li, MGP'li milletvekillerine ve "beyin takımı" adı takılan uzmanlara yer verdi. İstanbul ve Ankara başta olmak üzere 11 ilde sıkıyönetim ilan edildi. Terörist eylemleri engellemek gerekçesiyle, sol eğilimlilere karşı geniş bir baskı ve sindirme eylemini başlattı. 1961 Anayasası'nda öngörülen ve 12 Mart 1971 muhtırasında uygulanması istenen reformların gerçekleştirileceğini sanarak hükümete katılan 11 bakan, hükümet programında da yer alan reformlarla ilgili girişimlerinin engellenmesi karşısında istifa ettiler. Erim, kurduğu ikinci hükümet döneminde de (1971-1972), programında yer verdiği reformları uygulamaktansa türk toplumu için "lüks" saydığı hak ve özgürlükleri içeren ve hazırlanmasında kendi katkısı olmadığı için karşı olduğu 1961 Anayasası'nı değiştirmeyi seçti. ABD'nin isteği doğrultusunda ülkede afyon ekimini sınırladı. Temel insan haklarını hiçe sayan baskıcı yönetimi tepkiyle karşılandı. Kendisini destekleyen CHP genel başkanı İnönü'ye karşın, eski genel sekreter Ecevit ve CHP meclis grubu Erim'e karşı çıktı. Parlamentoda giderek artan eleştiriler sonunda Erim istifa etmek durumunda kaldı ve geleneklere aykırı olarak yeni başbakanın seçilmesini beklemeden görevini bıraktı (17 nisan 1972). 14 ekim 1971'de milletvekilliğinden ayrılmış ve cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından kontenjan senatörlüğüne atanmıştı. Cumhuriyet Senatosu Kontenjan grubu başkanlığı yaptı (1973-1977). Süresi dolunca siyasi hayattan çekildi. Yazlık evinin bulunduğu Dragos'ta (Kartal, İstanbul) silahlı bir saldırı sonucu koruma polisiyle birlikte öldürüldü.

ERİM (Kenan), türk arkeolog (İstanbul 1929 - Ankara 1990). New York Üniversitesi klasik arkeoloji bölümü'nü bitirdi (1953). İndiana Üniversitesi'nde görev aldı (1957). New York Üniversitesi'nde profesör oldu (1958). Princeton Üniversitesi'nce yürütülen Sicilya kazılarına katıldı. Burada bulunan sikkelerden kentin adının Morgantina olduğunu saptadı. 1961'den ölümüne değin Afrodisias kazılarını yönetti ve ölümünden sonra buraya defnedildi. 1986'da New York valiliğince Liberty Award medal'la, aynı yıl İtalya devletince de likayat nişanıyla ödüllendirildi.

ERİM ERİM be. "Aşırı ölçüde zayıflamak" anlamına gelen *erim erim erimek* deyiminde geçer.

ERİME a. Erimek eylemi.
—Bakteriyol. *Mikrop erimesi*, bakteri hücrelerinin moleküsel yapısının çözülüp parçalanması. (Bir antibiyotiğin, çeşitli enzimlerin, antikor bağlandıktan sonra bir komplemanın ya da bir bakteriyofajın, yahut fiziksel bir yıkımın, örneğin geçişme şokunun ya da ultrasonların etkisiyle hücre zarının harap olması sonucunda gerçekleşir.) [Eşanl. LİZ.]
—Bitki patol. *Filiz erimesi*, çimlenmeden hemen sonra filizlerin hızla kaybolmasıyla belirgin hastalık. (Birçok mantar, özellikle *aphanomyces, pythium, phytophthora, sclerotinia, thielaviopsis, phoma* ve *rhizoctonia* türleri filiz erimesine neden olur. Hastalık kökboynunda gelişir; hasta filizler pörsüyüp parçalanır. Filiz erimesine karşı toprak dezenfekte edilerek ve tohumlar ilaçlanarak mücadele edilir.
—Camc. Camdan söz ederken, arıtma sırasında fiziksel ve kimyasal olaylarla konu olmak. || Sınai cam üretiminde ilk aşama. (Erimeyi, arıtma ve dinlendirme izler.) || *Camın erimesi*, imalatında, camlaşabilir karışımın bir fırın ya da potada ısıtılmasıyla gerçekleştirilen ilk aşama. (Bu aşama sonunda heterojen, kabarcıklı ve arıtılması gereken erimiş bir cam kütlesi elde edilir.) || Arıtma döneminde camda oluşan fiziksel ve kimyasal olaylar.
—Cez. huk. *Erime sistemi*, birden çok suç işleyen kişinin cezalandırılmasında bu suçlardan en ağır olanının cezasını yeterli gören, daha hafif olan öteki cezaların bunun içinde eridiğini öngören sistem. (→ CEZA.)
—Dişç. cerr. *Diş yuvası erimesi*, bir çenekemiğinde diş yuvası kemiğinin fizyolojik ve patolojik bir nedenle erimesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Hidrol. *Erime suları*, karların, buzların ya da inlandsislerin yazın erimesiyle oluşan sular. (Erime suları dağlardaki buzları sürükler ve buz nehirleri depolarının oluşmasında önemli bir rol oynar.)
—Jeomorfol. Bir buzulun erime ve kimi kez de süblimleşme sonucu uğradığı madde kaybı.
—Kaynakç. *Yetersiz erime*, ana metal ile kaynak metali ya da iki bitişik kaynak metali katmanı arasındaki bağlantı yetersizliği. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Metalürj. Bir cismin katı halden sıvı hale geçişi. || Sıvılaşmış bir cismin durumu. (Eşanl. ERGİME.) [Bk. *ansikl.* böl. Metalürj., Miner., Polim., Termodin.] || *Erime süresi*, dükümhanelerde belli miktarda malzemeyi eritmek için gereken süre. || *Erime yatağı*, yüksek fırına yüklenen cevher, eritici ve kok karışımı. — Kimi eritme fırınlarına yüklenen malzemeler topluluğu. || *Birincil erime metali* ya da *alaşımı*, doğrudan cevherden elde edilen metal ya da alaşım. || *İkincil erime metali* ya da *alaşımı*, birincil erimeyle elde edilen külçe yeniden eritilerek üretilen metal ya da alaşım.
—Patol. Fiziksel, kimyasal ya da biyolojik etkenlerin etkisiyle dokuların ya da hücrelerin harap olması. || *İrinli erime*, bir organın tüm dokularına yayılıp onun erimesine yol açan irinlenme. || *Kıstak erimesi*, bel omurları kıstağının kopması. (Çoğu zaman omur cisminin öne doğru kaymasından ileri gelir [spondilolistezis] ve bunlar bel ağrılarına ya da siyatiğe neden olabilir. Çok sık görülen bir hastalıktır [aşağı yukarı insanların % 5'inde görülür] ve çoğu zaman doğuştan, ender olarak da travmadan ileri gelir.)
—Siyas. bil. Bir toprak parçasının ya da bir azınlığın ulusal bütün içinde kaybolması.
—Termodin. *Erime noktası*, arı bir maddenin katı halden sıvı hale geçmeye başladığı ve basınç değişmedikçe erime süresince koruduğu kesin sıcaklık. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Yerbil. *Kayaçların erimesi*, ANATEKSİ'nin eşanlamlısı.
—ANSİKL. Dişç. cerr. Diş yuvası erimesi, özellikle paradontozlarda ya da bir dişin yahut bir diş grubunun çenelerin kapanması sırasında sürekli travmaya uğraması yüzünden ortaya çıkar. Bu olgu, aynı zamanda çenelerin dişsiz kısımlarını da ilgilendirir ve tam protezlerin yapımında çok büyük bir inceliği gerektirir.
—Kaynakç. Yetersiz erime değişik biçimlerde görülür: 1. yanal erime yetersizliği, kaynak yapılacak parçaların kenarlarında ortaya çıkar; 2. pasolar arası erime yetersizliği; 3. kaynak kökünde oluşan erime yetersizliği. Ana metal ile kaynak metali arasında erimemiş oksit katmanı yer aldığında, "koyu renkli yetersiz erime", ana metal ile kaynak metali arasına erimiş, ince bir oksit katmanı girdiğinde ise "açık renkli yetersiz erime" ifadeleri kullanılır.
—Metalürj. Erime daima sıcaklık-zaman eğrisinde bir düzensizlik biçiminde ortaya çıkar; arı metal ise değişmez sıcaklıkta erir. Çok bileşenli sistemlerde, ya bir eşik (erime aralığı), ya bir eğim değişikliği ya da ardışık olarak ikisi birlikte görülür.
Kimyasal tepkimesiz erimeler, bir metal ya da alaşımın dökümüne (dökümcülük), eriyebilirlik farkından yararlanarak bir alaşımın iki bileşenini ayırmaya (kısmi erime ve kabarcıklaşma) ya da daha kolay eriyen gangı ısıtıp ayırarak bir cevheri zenginleştirmeye olanak verir. *Kimyasal tepkimeli erimeler*, başlıca metalleri cevherlerinden elde etmek için metalürjide başvurulan temel işlemleri oluşturur. Bu alanda aşağıdaki işlemler ayırt edilir: *yükseltgen erime*'de kimi ürünler havayla (dönüştürme, kal) ya da yükseltgenlerle (cevherler, Siemens-Martin fırınlarında ve reverber fırınlarında kullanılan tufaller) yükseltgenerek giderilir; *indirgen erime*, bir oksitten bir metal ya da alaşım hazırlamayı sağlar; *cürüflaştırıcı erime*'de, cürüf oluşumunu kolaylaştıran maddeler katılarak cevherin gangı ayrılır. Kimi erimeler karbürleyici, sülfürleyicidir; ayrıca sülfür ve oksit gibi iki bileşik arasında karşılıklı tepkime oluşturan erimeler de vardır.
—Mineral. Isının kristal yüzeylerinde mekanik ya da fiziksel etkisi bütün noktalarda aynı değildir. Bu etki kimyasal tepkime biçimine dönüşebilir; bu tepkimeler özellikle ısıtma işlemi yavaş ve düşük yeğinlikte uygulandığında ortaya çıkar. Hamlaç aleviyle ısıtılırsa, kimi mineral kristallerinde, alevin doğrultusuna göre farklı *erime* biçimleri görülür. Örneğin katmanlı alçıtaşı, katmanları üstünden etki alırsa erimeden kavrulur (kireçleşme); ama dilimlenme yönünde ısı alırsa önce erir, sonra kavrulur.
—Polim. Yarı kristalli polimerler, gittikçe yükselen sıcaklıklarda küçük moleküllü kristallerin erimesini andıran biçimde katı -sıvı dönüşümüne uğrar. Özellikle kütlesinin hacmindeki ani bir değişmeyle ortaya çıkan bu dönüşüm, 1 - 10°C gibi oldukça geniş bir sıcaklık aralığında gerçekleşir. Bu aralığa erime bölgesi denir. Bu bölgenin üst sınırı genellikle T_f erime sıcaklığı olarak tanımlanır.
T_f, şu etkenlere bağlıdır: 1. zincirlerin uzunluğu ve dolayısıyla molar kütleleri; bir polimerin erime sıcaklığı, molar kütlesiyle doğru orantılı olarak artar, ancak hızla, sonsuz bir değere ulaşır; 2. zincirlerin sağlamlığı; zincirler ne denli sağlamsa T_f de o denli yüksektir; 3. hidrojen bağları gibi "ikincil" denen moleküllerarası bağların varlığı; bu bağlar, ürünün (selüloz) erimesini önleyecek kadar kuvvetli olabilir. Zincirler arasındaki bağlar ortak değerlikli olduğunda erime olanaksızdır. Fenoplastlar, aminoplastlar vb.'nin çoğunun durumu buna örnektir; bu tür malzemelere, termoplastik olarak adlandırılan ve sıcaklığın yükselmesiyle akışkanlaşan malzemelerin tersine ısılsertleşir maddeler denir; 4. makromoleküllerin, madde içindeki göreceli yerleşimi; öte yandan yerleşimin aynı olması durumunda zincirlerin yerleşimi ne kadar düzgünse, erime sıcaklığı da o kadar yüksektir. Başka bir deyişle bir polimerin erime sıcaklığı, kristallik derecesiyle orantılı olarak artar. Bu özellik "yüksek yoğunluk" polietileni denen kristalleşme derecesi yüksek bir polietilenin neden 140°C'ta, buna karşın kristallik derecesi düşük, yani "düşük yoğunluk" polietileninin neden 110 - 115 °C arasında eridiğini gösterir. Örnek olarak kimi polimerlerin erime noktaları şöyledir: etilen glikol politereftalat (tergal) 290-295 °C; poliheksametilen adipamit (naylon), 265 °C; poliundekanamit (rilsan) 185 °C. Bununla birlikte bir polimerin yumuşama sıcaklığı çoğu kez bu polimerin elde ediliş biçimine ve geçirdiği işlemlere bağlıdır. Nitekim bir polistiren, elde edildiği maddeye göre 120-180°C arasında yumuşar, 70°C'ın hemen üzerinde biçim değiştirir.
Genel olarak istatistiksel eşpolimerler, ilgili homopolimerlerin erime sıcaklığından daha düşük bir sıcaklıkta erir.
—Termodin. Arı bir katı maddeye değişmez basınçta ısı verildiğinde maddenin sıcaklığı yükselir; madde erime noktası denilen belli bir sıcaklığa ulaştığında, sıcaklık değişmez ve sıvılaşma başlar. Katı ve sıvı bir arada bulunduğu sürece sıcaklık değişmez; madde tümüyle eridiğinde sıcaklık yeniden yükselir. Erime sırasında

Rhône-Poulenc Agrochimie

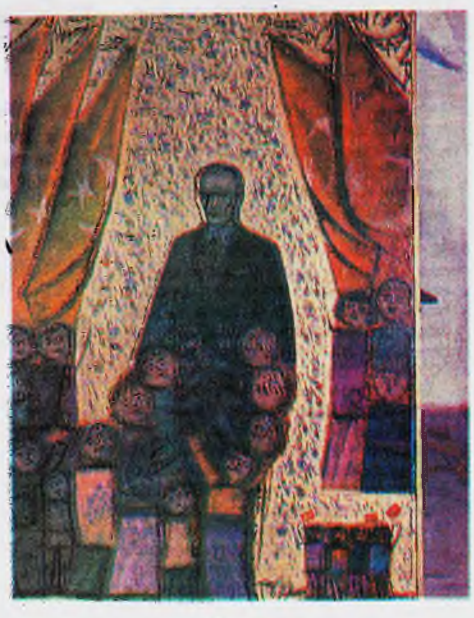
bir marul evleğinde filiz erimesi

çeşitli yetersiz erime türleri
1) Yanal erime yetersizliği;
2) Pasolar arası erime yetersizliği;
3) Kaynak kökünde erime yetersizliği.

Sırrı Erinç

Dinçer **Erimez**
Atatürk 100 yaşında

maddeye verilen ısının tümü evre geçişini sağlar; gizli erime ısısı denilen bu ısı her zaman pozitiftir. (Sıvı hale geçerken sıcaklıkları değişen amorf [biçimsiz] maddelerde yukarıda belirtilenlerin doğru olmadığını vurgulamak gerekir; camın hamursu erimesi buna bir örnek oluşturur.)

Erime sırasında su dışında maddelerin çoğunun hacmi artar.

Erime sıcaklığı basınca bağlıdır, ama bu bağımlılık kaynama sıcaklığına oranla çok daha azdır. Hacmi erime sırasında büyüyen maddelerde, erime sıcaklığı basınçla birlikte yükselir. Buna karşılık, buzun erime sıcaklığı basınç arttıkça düşer: bu olay buzulların devinimini açıklar.

Erime birinci dereceden bir evre geçişidir; gizli erime ısısı Clapeyron formülüyle verilir.

Bir karışımın erime sıcaklığı bileşimine bağlıdır. (→ DONMABİLİM.) Belli bir sıcaklıkta bir arada bulunan sıvı ve katının bileşimleri aynı değildir; bu nedenle erime sırasında katının bileşimi, dolayısıyla sıcaklığı da değişir. Bir katı karışım kısmen eritilerek arıtılabilir: işlem damıtmayla aynı ilkeye dayanır.

ERİMEK gçz. f. **1.** Isının etkisiyle sıvıya dönüşmek, sıvılaşmak: *Kar güneşte erir. Bu metal 1500°C'ta erimeye başlar.* **—2.** Bir sıvı içinde çözünmek: *Şeker suda eridi.* **—3.** Kilo kaybetmek, zayıflamak: *Adamcağız (hastalıktan) günden güne eriyor. Üzüntüden erimek.* **—4.** Kısa sürede azalmak, tükenmeye yüz tutmak: *Bir ayda tüm stoklar eridi.* **—5.** *Ağızda erimek,* bir meyve, bir yemek sözkonusuysa, ağızda dağılacak kadar olgun, pişkin olmak. **—6.** Yoğun bir üzüntü duymak: *Onu o halde gördükçe yüreğim eriyordu.* **—7.** Utanarak kendini küçülmüş hissetmek: *Ayıplayan bakışlar karşısında âdeta eriyor.* **—8.** Dokuma, kumaş vb. sözkonusuysa, aşınıp incelmek, eskimek, eprimek: *Ceketin dirsekleri erimiş.* **—9.** Şiş, ur vb. sözkonusuysa, dağılmak, küçülmek. **—10.** Şefkat, yakınlık, heyecan etkisiyle birdenbire çok hoşgörülü olmak, direncini kaybetmek, yumuşamak: *Otoriter, sert bir adamdı, küçük kızı görünce yüreğinin eridiğini hissetti.* **—11.** *Birbiri içinde erimek,* bir tek bütün oluşturacak biçimde birbirine karışmak: *Bir iki düşünce birbirinin içinde eridi. Birbiri içinde eriyen renkler.* **—12.** *Bir yerde, bir şeyde, bir bütünde erimek,* kendi görünümünü yitirerek orada kaybolmak, ayrılığını yitirmek: *Peyzajın içinde eriyen küçük evler. Kalabalıkta, gecede, siste erimek.* **—13.** *Bir topluluk içinde erimek,* onun içinde yapısını, gücünü yitirmek, yok olmak: *Topluluğun içinde eriyip giden azınlıklar.* **—14.** *Eriyip bitmek,* çok zayıflamak, çok acı çekmek.

—Hidr. bağl. *Erimiş çimento,* ALÜMİNLİ* ÇİMENTO'nun eşanlamlısı.

—Kaynakç. *Erimiş metal,* katılaşmış erime banyosu. || *Erimiş metal banyosu,* KAYNAK BANYOSU*'nun eşanlamlısı.

—Kim. Kimi tuzlardan söz edildiğinde ısı etkisiyle parçalanıp hafif çıtırtılar çıkartarak bozunmak. (Nitratlar ile kloratlar akkor kömür üzerine atıldığında erir.)

—Tıp. Yerel bir lezyon (dolgunluk, iltihap, sızma, vb.) sözkonusu olduğunda, onun yavaş yavaş kaybolması.

◆ **eritmek** ettirg. f. 1. *Katı bir maddeyi eritmek,* ısı etkisiyle o maddeyi sıvı duruma getirmek: *Tavada tereyağını eritmek. Güneş karı eritti.* **—2.** *Bir metali (bir şeyde) eritmek,* onu sıvı duruma getirdikten sonra belirli bir biçime sokmak, dökmek; kalıplamak: *Altını kalıp halinde eritmek.* **—3.** *Bir katı maddeyi (bir sıvıda) eritmek,* onu çözdürmek: *Şekeri suda eritmek.* **—4.** *Bir kimseyi eritmek,* onu çok zayıflatmak: *Bu hastalık onu eritip bitirdi.* **—5.** *Malları eritmek,* onları kısa sürede satmak, tüketmek: *Stoklarını eritemeyen tüccar.* **—6.** *Bir serveti eritmek,* onu kısa sürede harcamak, tüketmek: *Babasından kalan mirası bir yılda eritti.* **—7.** *Bir şeyi bir bütün içinde eritmek, şeyleri birbiri içinde eritmek,* onları tek bir bütün oluşturacak biçimde karıştırmak, bütünleştirmek: *İki şirketi bir tek şirket içinde eritmek. Kahramanını yaratmak için çeşitli öğeleri bir bütün halinde eriten romancı.* **—8.** *Bir topluluğu bir bütün içinde eritmek,* onun benliğini, yapısını, gücünü yitirmesine yol açmak: *Onları, kendi toplumsal yapıları içinde eritmeye çalışıyorlar.*

—Grav. Yedirme baskı gravürde, verniği hafif eriterek çizgiyi yumuşatmak.

—Metalürj. *Bir metali yeniden eritmek,* metale başka teknik nitelikler kazandırmak için eritme işlemini yinelemek.

—Yağ. mad. Hayvansal yağ dokularından yağları özütlemek.

◆ **eritilmek** edilg. f. Eritmek eylemine konu olmak.

ERİMEZ (Salih), türk karikatürcü (İstanbul 1901 - *ay. y.* 1974). Viyana Güzel sanatlar akademisi'ni bitirdi. Karikatürlerini Akbaba, Papağan, Karikatür, Şaka, Cumhuriyet, Akşam gibi dergi ve gazetelerde yayımladı. Yapıtlarında daha çok "Tarihten çizgiler" başlığı altında osmanlı dönemi yaşamından kesitler görüntüledi. Bunları aynı adla dört albümde topladı (1941, 1942, 1943, 1944).

ERİMEZ (Dinçer), türk ressam (İstanbul 1932). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi'ni bitirdi (1957). Resim çalışmalarını bir süre İtalya'da sürdürdü (1959 -1960). Yurda dönüşünde bitirdiği okula asistan oldu (1963). Paris'e giderek Henri Goetz atölyesinde resim çalıştı (1965-1966). Türkiye'ye döndükten sonra İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi resim bölümü'nde doçent oldu. GESAM fikri haklar meslek birliği başkanlığına seçildi (1986). Marmara üniversitesi Atatürk eğitim fakültesi'ne geçti (1987). Yurt içinde ve dışında birçok kişisel sergi açtı, bienal, trienal ve sergilere katıldı.

Atatürk devrimlerini ve utkularını yaldızlı mekanlı, destansı kompozisyonlarda ele aldı. Daha çok gri ve siyah renklerin egemen olduğu kompozisyonlarında, islam-türk minyatürlerinden esinlenen bir üslup geliştirdi, sarı, yeşil ve moru fon olarak kullandı.

Sanatçının aldığı ödüllerden bazıları: *Atatürk ve cumhuriyet* (1973), *DYO* (1973-1975, 1980), *Kültür bakanlığı Atatürk sergisi* (1981), *İnönü vakfı yarışması* (1984).

ERİN sıf. Döl verme yetkinliğine erişmiş kimse için kullanılır; baliğ.

ERİN, İrlanda'nın şiir dilindeki adı.

ERİNACEİDAE a. Zool. KİRPİGİLLER familyasının bilimsel adı.

ERİNÇ a. (*ermek*'ten *er-inç*). Sıkıntı, kaygı ve endişe yokluğuyla ulaşılan ruhsal, zihinsel dinginlik, doygunluk; huzur, rahat: *Erinç içinde yaşamak. Bunalımlarından sıyrılarak erince ulaşmak. Erinç içinde olmak.*

ERİNÇ (Sırrı), türk coğrafyacı (Kocaeli 1918). İstanbul Üniversitesi coğrafya ve jeoloji bölümü'nü bitirdi (1940). Aynı üniversitede Fiziksel coğrafya kürsüsü'nde profesörlüğe yükseldi (1957) ve 1982'ye kadar bu kürsünün başkanlığını yaptı. Bu tarihten emekliye ayrıldığı 1985'e kadar İstanbul Üniversitesi deniz bilimleri ve coğrafya enstitüsü ile jeomorfoloji ve deniz jeolojisi ve jeofiziği anabilim dallarının başkanlığı görevlerini üstlendi. Bilimsel çalışmalarını Türkiye'nin flüviyal, glasiyal ve periglasiyal jeomorfolojisi ile klimatolojik özellikleri üzerinde yoğunlaştırdı. Verdiği öğretim ve yayımladığı (çoğu Türkiye'de uzun yıllar ortaöğrenimde de okutulan) ders kitaplarıyla, Davis okulundan farklı olarak laboratuvar çalışmaları ile desteklenen analitik ve klimatik jeomorfolojiyi tanıttı; tasviri klimatoloji yerine, dinamik klimatolojinin geçmesini sağladı ve kendi adıyla anılan bir yağış etkinliği indisini geliştirdi. Çeşitli ulusal ve uluslararası coğrafya kuruluşlarında görev aldı, kongrelerde bildiriler sundu. Başlıca yapıtları: *Doğu Anadolu coğrafyası* (1953), *Tatbiki klimatoloji ve Türkiye'nin iklim şartları* (1956), *Türkiye atlası* (Tanoğlu ve Tümertekin ile, 1961), *Klimatoloji ve metodları* (1962), *Yağış müessiriyeti üzerine bir deneme ve yeni bir indis* (1964); *12 mayıs 1971 Burdur depremi, tatbiki jeomorfolojik etüd* (1971), *Elli yılda coğrafya* (1973), *Vejetasyon coğrafyası* (1977); *Ege denizi, Türkiye ile komşu Ege adaları* (Talip Yücel ile birlikte, 1978), *Ortam ekolojisi ve degradasyonal ekosistem değişiklikleri* (1984).

ERİNÇLİ sıf. Erinç içindeki kimse için kullanılır; huzurlu.

ERİNÇSİZ sıf. Erince ulaşamamış, huzursuz, rahatsız.

ERİNGEN (Ahmet Cemal), türk mekanikçi (Kayseri 1921). Yüksek mühendis mektebi uçak mühendisliği bölümü'nü bitirdi (1944). Kısa bir süre Türk Hava kurumu'nda, ABD'de bir uçak yapım kuruluşunda çalıştı (1944-1945). Türkiye'ye dönüşünde yine THK'ya girdi ve çeşitli uçak tasarımları hazırladı. 1947'de ABD'ye yerleşti ve aynı yıl Brooklyn polytechnic'te doktorasını verdi. Bir süre İllinois Teknoloji enstitüsü'nde görev yaptıktan (1948-1953) sonra İndiana'da Purdue üniversitesi'ne girdi ve burada profesör oldu (1955). Princeton Üniversitesi uzay ve mekanik bilimleri bölümü'ne geçti (1966). Sürekli ortam mekaniği konusunda ortaya attığı kuram ve buluşlarıyla uluslararası alanda ün yaptı. Başlıca yapıtları: *Nonlinear theory of continious media* (Sürekli ortamın nonlineer kuramı, 1962), *Foundation of micropolar thermoelasticity* (Mikroplar termoelastisinin temelleri, 1970), *Elastodynamics* (Elastodinamik) [Erdoğan Şuhubi ile, 1974].

ERİNLİK a. **1.** Çocuklukla yeniyetmelik çağı arasında, bir insana, döl verme yeteneği kazandıran birtakım fizyolojik olguların meydana çıkması. (Eşanl. BULUĞ.) **—2.** Bu değişiklikle belirgin olan yaşam devresi. (Eşanl. BULUĞ.)

—Biyol. *Erinlik öncesi,* erinlik çağından hemen önce gelen yaşam dönemi.

—ANSİKL. Erinliğin başlangıcı her zaman el başparmağının susamsı kemiğinin ortaya çıkmasıdır (kızlarda 11 yaş, erkeklerde 13 yaş).

Kızlarda memeler 9 ile 13 yaş arasında belirir, etek kılları biraz daha geç ortaya çıkar. İlk âdet, ilk erinlik belirtilerinden aşağı yukarı iki yıl sonra, ortalama 13 yaşında görülür. İlk âdetler çoğu zaman yumurtasız ve düzensizdir. Büyüme, cinsel

hormonların etkisi altında, erinliğin başlangıcından bir yıl sonra hızlanır, âdetin görünmesiyle yavaşlar, ondan sonra 5 ila 15 cm daha uzamak üzere yeniden hızlanır.

Erinlik, cinsel bezlerin salgıladıkları hormanlara bağlıdır; bu hormonlar da hipofiz gonadostimülinlerinin (FSH ve LH) denetimi altındadır. FSH özellikle 9 ile 11 yaş arasında çoğalır. Erinlik, ikincil cinsel karakterleri meydana çıkarır: vulvadaki ve memelerdeki değişimler, dölyolunun ve dölyatağının gelişmesi. Kıllanma, yumurtalığın salgıladığı erkeklik hormonlarının böbreküstü bezinin salgıladığına eklenmesine bağlıdır. LH'nin etkisi 16 yaşına kadar artar ve düzenli, yumurtalı âdetlerin oluşumunu sağlar. Erinlikte başka hormon sistemleri de uyarılır: tiroit, böbreküstü, somathormon, prolaktin.

Erkekte etek kıllanması ortalama 13,5 yaşında görülür. Erbezlerinin hacminin artması ve atmık sıvısında spermatozoit bulunması gonadotrofinlerin etkisi altında cinsel bezlerin çalıştığını gösterir. Erbezi torbası ve kamış değişikliğe uğrar. Ses değişir. Biraz daha geç, 14 ile 15 yaş arasında meydana gelen büyümenin hızı kızlardakinden daha önemlidir.

Her iki cinste erinlik çağı karakter değişikliklerine neden olur: aşırı heyecan, saldırganlık.

• *Erken erinlikler.* Kızlarda 8, erkeklerde 10 yaşından önce gerçekleşir. Çoğu zaman gerek kızlarda, gerek erkeklerde kafatasının içinde bir ura rastlanır, ama pek ender olarak. Yalancı erken erinlikler böbreküstü kökenli (ur ya da aşırı gelişme) olabildikleri gibi östrojen ya da anabolizan içeren ilaçlardan da ileri gelebilir.

• *Erinlik gecikmeleri.* Erkeklerde çoğunlukla geri kalmış bir erinliktir. Erinlikte patolojik bir gecikme ancak hiçbir klinik belirtinin bulunmadığı ya da kemik olgunlaşmasının, kızlarda 11, erkeklerde 13 olan kemik yaşını aştığı halde gelişmenin durduğu olgularda sözkonusu edilebilir.

—Vet. Erinlik yaşı, türe, ırka, iklime ve beslenmeye göre değişir; ortalamaları şöyledir:

Aygır ve boğa	1 yaş
Koç ve teke	9 ay
Tavşan	6 ay
Kısrak	18 ay
İnek	6 ila 8 ay
Koyun ve keçi	6 ila 8 ay
Dişi domuz	5 ila 6 ay
Dişi köpek ve kedi	6 ila 12 ay
Dişi tavşan	4 ila 7 ay

Islah yoluyla, çok daha erken erinliğe ulaşan hayvanlar elde edilebilmiştir.

ERİNMEK gçz. f. *(Bir şey yapmaya) erinmek,* üşenmek; tembellik etmek: *Erinme de yıka şu bulaşıkları.*

ERİNSİZLİK a. Tıp. İkincil cinsel karakterlerin ortaya çıkması. (Cinsel bezlerin olgunlaşmaması ve kanda cinsel hormon düzeyinin yükselmemesi ya da bu hormonların süzülüp atılması yüzünden cinsel organlar genellikle çocukluktaki gibi kalır, gelişmez. Nedenleri hipotalamus -hipofiz yetersizliğine ya da cinsel bezlerin zayıflığına bağlı olabilir.)

ERİNYES çoğl. a. Yun. mit. İntikam tanrıçaları. Klasik dönemde üç taneydiler; Alekto, Teisiphone ve Megaira, ama kökenleri çok daha eskiye dayanır. Ahlak dünyasının yasalarını simgelerlerdi, bunları çiğneyenleri cezalandırır, özellikle aile ve klan içinde işlenen cinayetlerin öcünü alırlardı. İntikam tanrıçaları tehditkâr bakışlı, açılmış büyük kanatlı, tunç ayaklı, kırbaçlı, meşaleli elleriyle ve saçlarına yılanlar dolanmış canavarlar biçiminde temsil edilirdi. Tanrıçalara, şerlerinden kurtulmak için onlara karşıtlama yoluyla "Eumenidler" denirdi. Resimli vazolarda erinyeler Orestes'i kovalarken gösterilir. Romalılar Erinyes'i Furialar ile özdeşleştirdiler.

Lauros-Giraudon

Uyuyan Erinyes
"Eumenidler ressamı"nın kraterinden ayrıntı
apulia sanatı, İ.Ö. 390'a doğr. - 380
Louvre müzesi, Paris

ERİOCAMPA a. (yun. *erion,* yün, ve *kampe,* tırtıl'dan). Larvası kızılağaç üstünde yaşayan böcekleri içeren cins. (Zarkanatlıların *Symphyta* alttakımı; *Tenthredinidae* familyasından olan *Eriocampa* cinsinin pek çok türü vardır.)

ERİOCAULACEAE a. Tropikal ülkelerin bataklık bölgelerinde yetişen, kömeç halinde toplu çok küçük çiçekleri olan birçenekli otsu bitkiler familyası. (1 000 kadar türün sadece 12 cinste toplandığı küçük bir familya sayılır.)

ERİOCHEİR a. (yun. *erion,* yün, ve *kheir,* el'den). "Çin yengeci"nin cins adı. (XX. yy.'ın başlarında Almanya'ya getirilen bu tür Avrupa tatlısularında çok yaygınlaştı. Türün erişkinlikleri üremek için haliçlere girer; yavrular önce denizde ya da acısularda gelişir, sonra akarsulara geçer. Yuvaları bentlerde ve liman tesislerinde, yuva yapmak için tahtaları oyduklarından zarara yol açarlar.)

ERİOCRANİİDAE a. (yun. *erion,* yün, *kranion,* kafatası, ve *eidos* görünüş'ten). Serbest altçeneli ve ayaklı krizaliti ve ayaksız tırtılı ile tanınan böcekler familyası. (Pulkanatlılar takımı, *Homoneura* alttakımı.)

ERİOGASTER a. (yun. *erion,* yün, ve *gaster, gastros,* karın, mide'den). Yıllar boyu uzun bir nemf yaşamı süren kelebek cinsi. (Çadırpervanesigiller familyası.)

ERİOGONUM a. (yun. *erion,* yün, ve *gonos,* tohum, üretim). Kuzey Amerika'da yetişen, bir bürüm içinde toplu beyaz, sarı ya da kırmızı çiçekler açan, az ya da çok tüylü ot ya da çalı. (Yaklaşık 200 tür; karabuğdaygiller familyası.)

ERİOPHYES a. (yun. *erion,* yün, ve *phyein,* üretmek, bitmek'ten). Özsuyuyla beslenmek için bitkileri delen akar cinsi. (Bağuyuzu ya da asma yaprakuyuzu [*Eriophyes vitis*] asmada erinoz hastalığı yapar. Türkiye'de zarara yol açan başlıca türleri: fındık yumruakarı [*E. avellanae*], zeytin erinosu [*E. oleae*], erik yaprakuyuzu, [*E. padi*], erik dalakarı [*E. phlae coptes*], armut uyuzböceği ya da armut yaprakuyuzu [*E. pyri*], kayısı yaprakuyuzu [*E. similis*], ceviz yaprakuyuzu [*E. trestriatus*], turunçgil tomurcukakarı [*E. sheldoni* ya da *Aceria sheldoni*]. Yaprakuyuzugiller [*Eriophyidae*] familyasının örnek tipi.)

ERİOSPERMUM a. (yun. *erion,* yün, ve *sperma, -atos,* tohum'dan). Güney Afrika kökenli, iri yumrulu, çokyıllık otsu bitki. (Zambakgiller familyası.)

ERİOSTEMON a. (yun. *erion,* yün, *stemon, -onos,* dokumacı atkısı). Avustralya ve Yeni-Zelanda'da yetişen, kışın ya da ilkbaharda çiçek açan, beyaz ya da pembe çiçekli ağaççık. (30 tür: sedefotugiller familyası.)

ERİPHYLE. Yun. mit. Argos kralı Talaos'un kızı. Evlendiği Amphiaraos Thebai savaşı'nda öleceğini anlayınca birliklerin hareketi sırasında kaçarak saklandı. Ama altın bir kolyeyle kandırılan Eriphyle kocasının gizlendiği yeri açıkladı. Amphiaraos, savaşa gitmeden önce oğlu Alkmeon'dan, ölümünü haber aldığı anda Eriphyle'yi öldürmesi için söz aldı. Alkmeon sözünü tuttu.

ERİRLİK a. ERİYEBİLİRLİK in eşanlamlısı.

ERİRRHİNUS a. (yun. sözcüğün anlamını güçlendiren önek *eri-* ve *rhis, rrhinos,* burun'dan). Su kıyılarında, nemçesaparnası üzerinde görülen küçük kınkanatlı cinsi. (Kınkanatlılar takımı, hortumluböcekgiller familyası.)

ERİS. Yun. mit. Nifak tanrıçası, Ares'in kız kardeşi ve karısı, Gece'nin kızı, Acı'nın, Kıtlık'ın ve diğer felaketlerin anası. Dövüşlere katılır ve çarpışanları kışkırtırdı. Truva savaşı'nın başlamasına neden olan altın elmayı Paris'e veren odur. Çoğunlukla kanatlı bir tanrıça biçiminde betimlenmiştir.

ERİSMA a. Guyana ve Brezilya ormanlarında yetişen ve Amazon havzasında tohumlarından sıvı bir yağ elde edilen ağaç. (Bil. a. *Erisma calcaratum;* vochysiaceae familyası.)

ERİSTALİS a. Arıya benzeyen tıknaz böcekleri içeren cins. (Ortoraf ikikanatlıların süprüntüsineğigiller familyasına giren cinsin pek çok türü vardır.)

—ANSİKL. *Eristalis* güneş varken çiçeklerin üstünde hızla uçar; larvaları (fare kuyruklu kurt adıyla da bilinir) durgun ve kokmuş sularda, sıdıkte gelişir ve gövdelerinin ucundaki çekilgen uzun bir boruyu yüzeye uzatarak onunla solurlar. *Eristalis tenax* Avrupa'da çok yaygındır. Larvası artık sularda karınca gibi kaynaşır.

ERİSTAVİ (Georgiy Davidoviç), gürcü şair ve tiyatro yazarı (Odzisi 1811 - *ay. y.* 1864). Melankolik bir şairdi, 1832 komplosundan dolayı sürgüne gönderildi; Racine'in ve Schiller'in yapıtlarını okudu ve uyarladı. Komedilerinde (*le Partage* [fr. çev.], 1850; *l'Avare* [fr. çev.], 1851; *Scènes du passé* [fr. çev.], 1863), halk diliyle ve gerçekçi bir anlayışla ataerkil toplumun çöküşünü dile getirdi ve ulusal tiyatro akımını başlattı.

ERİSTİK a. (fr. *éristique*). → DİDİŞİM.

ERİŞ → ÇÖZGÜ'nün eşanlamlısı.

ERİŞİLEBİLİR sıf. Termodin. *Erişilebilir hal,* bir sistemin, kendisine ilişkin bilgilerinin belirlediği koşulların hiçbirini çiğnemeden aldığı kuantum hali.

ERİŞİLMEK → ERİŞMEK.

ERİŞİLMEZ sıf. **1.** Erişilmesi, ulaşılması, gidilmesi güç ya da olanaksız olan yer için kullanılır: *Amerika bir zamanlar erişilmez bir ülkeydi.* **—2.** Bir kimsenin ulaşamayacağı, elde edemeyeceği, gerçekleştiremeyeceği şey için kullanılır: *Erişilmez amaçları, hayalleri, tasarıları olmak. Erişilmez bir güzellik.* **—3.** Toplumsal konumu ya da davranış biçimi nedeniyle özellikle duygusal bir ilişki kurulması olanaksız görünen ya da olanaksız olan kimse için kullanılır: *O kadar erişilmez bir insandı ki benimle ilgileneceğini hiç ummamıştım.*

◆ sıf. Küm. kur. *Erişilmez kardinal,* bir M kümesinin aşağıdaki koşulları sağlayan ℵ kardinali:

eriophyes

eristalis cinsi üyesi ve larvası

larva (ya da "fare kuyruklu kurt")

(1) $\mathfrak{M} > \aleph_0$ (M sayılabilir olmayan bir sonsuz kümedir);
(2) kardinali $\mathfrak{N}$ olan her N kümesi için, $\mathfrak{N} < \mathfrak{M}$ ise aynı zamanda $2^{\mathfrak{N}} < \mathfrak{M}$ olur [sezgisel olarak, N nin parçalarının $\mathfrak{P}$ (N) kümesinin kendisi, M den "daha küçük"tür];
(3) M içinde bulunan kardinalı $\mathfrak{P}$ olan her P kümesi için $\mathfrak{P} < \mathfrak{M} \rightarrow \cup \mathfrak{P} < \mathfrak{M}$ olur(sezgisel olarak, M nin elemanlarının birleşimini göz önüne alarak M ye de erişilemez).

ERİŞİLMEZLİK a. Erişilmez bir kimsenin ya da nesnenin durumu, özelliği.
—Coğ. *Erişilmezlik kutbu,* Uluslararası jeofizik yılında (1957-58) Antarktika'nın kuramsal olarak ulaşılması en güç noktasına verilen ad. (Rusya'nın burada bir gözlem istasyonu vardır.)

ERİŞİM a. Erişmek eylemi, biçimi.
—Bilş. Bir bilgiyi, bir bilgisayar belleğine yazma ya da bellekten okuma biçimini belirleyen yöntem. || Bir bilgiyi, bir bilgisayar belleğine yüklemek ya da yüklü bilgiyi okumak eylemi. (BELLEK ERİŞİM de denir.) || *Erişim zamanı,* bir bilgisayarda, işlemcinin bir bilgiyi istediği an ile belleğin bu bilgiyi işlemciye verdiği an arasında geçen zaman. (Bu zaman, belleğe özgü erişim biçimine göre değişir: rasgele, sıralı ya da çağrışımlı erişim.) || *Çağrışımlı erişim,* içeriğinin bir bölümü bilinen bir bilgiyi arama yöntemi: bu durumda bellek, bu bilinen bölümü ortaklaşa içeren bütün bilgileri verir. (Çağrışımlı bir erişim, duruma göre, belleğin tümüyle aynı anda okunmasını gerektirir. İnsan beyninde, erişim çağrışımlıdır.) || *Rasgele erişim,* bir bilgiyi bellekte doğrudan arama yöntemi. (Bu yöntem aranan bilginin sırasına yakın bir bilgi sırasını okumayı gerektirmez. Rasgele erişimli bir bellekte, erişim zamanı aranan bilginin konumundan bağımsızdır; çekirdek bellekler ve yarıiletken bellekler, genellikle rasgele erişimlidir.) [Eşanl. DOĞRUDAN ERİŞİM ya da DOLAYSIZ ERİŞİM.] || *Sıralı erişim,* bir bellekte, bir başlangıç adresinden yola çıkarak, aranan bilgi bulununcaya kadar belleğin bütün öğelerini okumayı gerektiren bilgi arama yöntemi. (Sıralı erişimli bir bellekte, erişim zamanı aranan bilginin konumuna göre değişir. Diskli ve manyetik şeritli bellekler, sıralı erişimlidir.)
—Elekt. ve Telekom. Bir ağ ya da bir düzenekte, genellikle enerji ya da işaret gibi ayırtedici bir büyüklüğün verilmesine, alınmasına ya da gözlenmesine olanak veren nokta ya da noktalar kümesi. (Erişim, bir devrede uçlardan ya da bir dalga kılavuzunda bir açıklıktan sağlanabilir.)
—Geom. *Erişim beliti,* "Ayrı iki noktadan ancak bir doğru geçer" beliti ile Eukleides belitine verilen ad. (Düzlemlerin ve doğruların varlığı kabul edildiğine göre, bu belitler sıralama* ve bölümleme* belitleriyle bağıntılı olarak düzlem geometride temel oluşturma görevinde kullanılabilirler.)

ERİŞİRGİL (Mehmet Emin), türk eğitimci, felsefeci, yazar ve siyaset adamı (İstanbul 1891 - Ankara 1965). Mektebi mülkiye'yi bitirdi (1911). İstanbul'da çeşitli devlet hizmetlerinde ve sultani okullarda öğretmen olarak çalıştı. Bir süre Kadıköy Numune mektebi'nde müdürlük yaptı. Darülfünun'a felsefe ve içtimaiyat (toplumbilim) müderris muavini (doçent) oldu (1917). Felsefe tarihi müderrisliğine (profesör) yükseldi (1918). Meclisi mebusan'a Niğde mebusu olarak girdi (1919). Cumhuriyet'in ilanından sonra Talim ve terbiye dairesi üyeliğine getirildi (1924), aynı yıl bu dairenin başkanı oldu. Milli eğitim bakanlığı müsteşarlığı (1929), İstanbul Milli eğitim müdürlüğü (1931), Yüksek öğretmen okulu müdürlüğü (1932-1933), Mülkiye mektebi müdürlüğünde (1936 - 1942) bulundu, Dil ve tarih coğrafya fakültesi dekan vekilliğini de bu göreviyle birlikte yürüttü. Mülkiye'de sosyoloji ve iktisadi doktrin dersleri verdi. Zonguldak'tan milletvekili seçilerek (1939) TBMM'ye girdi, sandalyesini 1950'ye kadar korudu. İkinci Hasan Saka kabinesinde gümrük ve tekel bakanlığı (11 haziran 1948 - 17 ocak 1949), Şemsettin Günaltay kabinesinde içişleri bakanlığı (17 ocak 1949 - 23 mayıs 1950) yaptı. 1950'den sonra siyasal yaşamdan çekildi, resmi bir görev almadı ve yalnızca yazarlıkla uğraştı. Başlıca yapıtları: *Kant ve felsefesi* (1923), *Malumat-ı vataniye* (1925), *Sokrat* (1931), *Filozofi* (1935), *Hukukun muhtelif cepheleri ve hukuk ilmi* (1938), *Felsefeye başlangıç* (1944), *Ziya Gökalp-Bir fikir adamının romanı* (1951), *Mehmet Akif-İslamcı bir şairin romanı* (1956), *Neden filozof yok* (1957), *Türkçülük devri, milliyetçilik devri, insanlık devri* (1958), *İhmal* (1958).

ERİŞKİN sıf. Vücut gelişimi sona ermiş olan kimse için kullanılır; yetişkin.

ERİŞKİNLİK a. Erişkin olma durumu, olgunluk, yetişkinlik.

ERİŞMEK gçz. f. **1.** *Bir yere (bir noktaya) erişmek,* hareket ederek o yere varmak, ulaşmak: *Doruğa ancak öğle saatlerinde eriştik.* **—2.** *Bir yere, bir noktaya erişmek,* oraya ulaşmak, yetişmek: *Rafa erişemiyorum, çok yüksekte kalıyor, Boyu, benim boyuma erişti.* **—3.** *Bir duruma, bir değere, bir düzeye, (birinin değerine) erişmek,* bir evrim, bir ilerleme sonunda o duruma, o düzeye, o değere ulaşmak, biriyle eşit düzeye gelmek: *Zafere erişmek. Hiçbir zaman ona (onun düzeyine) erişemeyeceksin. Yıl sonunda, öngörülen satış hedeflerine erişmek.* **—4.** *Bir tarihe, bir yaşa erişmek,* ona ulaşmak: *Kırk yaşına erişmek.* **—5.** Bir zaman sözkonusuysa, gelmek: *Bahar, kış erişti.* **—6.** Bitki, meyve sözkonusuysa olgunlaşmak, ermek.

◆ **erişilmek** edilg. f. Erişmek eylemine konu olmak; ulaşılmak, yetişilmek.

◆ **eriştirmek** ettirg. f. *Bir kimseyi bir yere, bir zamana, bir duruma eriştirmek,* onun o döneme, oraya, o duruma ulaşmasını sağlamak: *Bizi bugünlere sizler eriştirdiniz.*

ERİŞTE a. (fars. *rişte*'den). İnce ince kesilip kurutulmuş hamur, ev makarnası; bu hamurdan yapılan yemek.
—ANSİKL. Hamur iyice yoğurulduktan sonra küçük topaklara bölünüp bir süre dinlendirilir. Açılan yufkaların da bir süre bekletilerek kurutulması gerekir. Kuruyan yufkalar üst üste konup 2-3 parmak eninde şeritler halinde kesilir. Aralarına yapışmaması için un ya da nişasta serpilip tekrar üst üste konur ve kibrit çöpü inceliğinde, tütün saçağı gibi kıyılır, bez üzerine yayılarak kurutulur.

ERİŞTİRMEK → ERİŞMEK.

ERİŞUM I ya da **İRİŞUM I,** Asur kralı. Anadolu'da, Karum Kaniş (Kültepe) kazılarında, İ.Ö. XX. yy. ikinci yarısıyla, İ.Ö. XIX. yy. ilk çeyreğine tarihlenen II. katmanda bulunan tabletlerde adına rastlandı.

ERİTEM a. (fr. *érythème;* yun. *erythema* deri kızarıklığı'ndan). **1.** Kan toplanması yüzünden deride ve mukozalarda görülen ve kılcal damarların genişlemesinden ileri geien ve üzerine camla basıldığında görülmez olan kırmızılık. (Döküntülü bulaşıcı hastalıklarda görülen kırmızılık bir eritemdir; deride olanına *ekzantem,* mukozalarda olanına *enantem* denir. İlaçlardan ve yiyeceklerden ileri gelen ve çoğu zaman kızılı andıran yaygın eritemler de vardır.) **—2.** Başlı başına ya da başka lezyonlarla birlikte başlıca özelliği eritem olan birtakım deri hastalıklarını belirten terim.
—ANSİKL. Eritem deri hastalıklarının çoğunda görülen çok basit bir olaydır. *Güneş eritemi,* basit güneş çarpması, *soğuk eritemi,* soğuk ısırmasıdır, *utanma eritemi,* bir hekim muayenesi için soyunan heyecanlı kişilerde görülür; meme çocuklarının kaba etlerinde görülen eritem derinin kirlenmiş bezlerle temasından ileri gelir; burada dışkı ve idrar artıkları amonyak mayalanmasına uğrar, vb.
Bununla beraber, "eritem" adını taşıyan birçok deri hastalığı da vardır.
• *Merkezkaç halkalı Darier eritemi,* kurdeşene benzeyen geniş lekelerle başlar, lekeler halka şeklini alır ve çok kenarlı şekillere dönüşür. Nedeni belli değildir.
• *Gezici süreğen Lipschütz eritemi,* bacaklarda görülen tek halka şeklinde bir eritemdir, çok yaygın olabilir (50 cm'ye kadar). Nedeni asalaklar olabilir (riketsiya bulaştıran böcek sokması).
• *Bazin sert eritemi,* genç kızların bacaklarının alt tarafında ağrılı kırmızı ya da morumsu plaklar oluşturur. Bu plaklar sertleşir ve çoğu zaman tam bir şişlik halini alır. Değişik tipteki Hutchinson şeklinde ülserleşebilir. Bu hastalığın kökeni tüberküloz ise de streptokoklardan da ileri gelebilir.
• *Düğümlü eritem,* çocuklarda ve gençlerde deri ve derialtı düğümler şeklinde görülür. Düğümler bacaklarda yerleşir, önkolda da görülebilir. Gelişmesi nöbet şeklindedir, ateş ve eklem ağrıları bunlara eşlik eder. En sık nedeni tüberküloz olmakla beraber (ya ilk enfeksiyon olarak ya da bilinen bir tüberküloz sırasında) streptokok ya da ilaç kökenli de olabilir (özellikle sülfamitler), sarkoidoz olaylarında da ortaya çıkabilir.
• *Çok şekilli eritem,* sık görülen bir deri hastalığıdır, çeşitli biçimlerde döküntülerle belirgindir: eritem, kabarcık ve düğümler. En tipik şekli ortasında bir kabarcık, burun çevresinde beyaz bir bölge ve çepeçevre bir kırmızılık bulunan fiyonk biçiminde olanıdır (herpes iris). Lezyonlar bakışık olarak yayılır, özellikle görüldükleri yerler el sırtı, bilekler, dirsekler, dizkapakları ve ensedir. Hastalık mukozalara da geçebilir (ağız hidroası). Hastalık nöbetlerle gelişir ve değişik tipte genel belirtiler ve eklem ağrıları bunlara eşlik eder. Başlı başına bulaşıcı bir hastalık sözkonusu olabilir, ama zehirlenme ya da alerji tepkisi gibi değişik nedenlerden de ileri gelebilir. Önemsiz, mevsimlere bağlı olan şekilleri ile çok ağır tipleri arasında çok sayıda geçiş şekilleri vardır. Ağır şekillerinin en önemlisi çokdelikli ektodermoz denilen şeklidir.
• *Mantar öncesi eritem,* kaşıntılı, eğri kenarlı ve sert eritem plakları meydana getirir. Mantarlarla bir ilişiği yoktur, ama mantar gibi kabarık lezyonlara öncülük eder (hematodermi).
—Vet. Büyük hayvanlarda ender görülen eritem, derileri renksiz olan koyun, domuz, köpek, kedide sık görülür. Mekanik nedenler (baskı, koşum sürtmesi, kırpma), fiziksel nedenler (soğuk, sıcak, güneş çarpması, elektrik) ve kimyasal nedenler (ilaç uygulaması, vb.) eritemin ortaya çıkmasına yol açabilir. Ayrıca, bazı bitkilerin (karakavza, bryonia, koyunkıran, karabuğday) yenmesi yüzünden de zehirlenme eritemleri görülmüştür.

ERİTEMLİ-KAVLAMALI sıf. Der. hast. Eritem ile kavlamanın birlikte bulunduğu deri hastalığına (örneğin psoriasis [sedef hastalığı]) ya da lezyona denir.

ERİTEMLİ-SİVİLCELİ sıf. Der. hast. Eritem ile sivilcenin birlikte bulunduğu (egzama gibi) deri hastalığı ya da lezyona denir.

ERİTİCİ sıf. Eritme özelliği olan.
—Bot. Hücrelerin ayrışmasına ya da tahribine yol açan nesneye denir. || *Eritici oluşum,* önceden var olan hücrelerin yıkımı sonucunda oluşan boşluk. (Salgı kanalları bu yoldan oluşabildiği gibi rastlantıyla suya gömülen bazı bitkilerde bulunan hava boşlukları da bu yoldan oluşur.)
—Ev eşy. Bir soğutucunun buzluğunu ya da bir derin dondurucunun içini kısa süre ısıtarak eriten düzenek. (Eriticinin çalışması bir termostatla düzenlenebilir ve bir zamanlayıcıya bağlandığında buzçözümü otomatik olarak başlar.)

◆ a. Eritme işlevi gören şey.
—Camc. Kumla birleştiğinde alçak dereceli bir silikat oluşturan bazik oksit.
—Metalürj. Cevhere katıldığında gang ile eriyebilir bileşikler oluşturarak metalden ayrılmasını sağlayan madde. (Eriticilerle, silikatlar gibi kolay eriyebilen bileşikler oluşturmaya çalışılır; bu amaçla kireçtaşı [kalsiyum karbonat] ya da fluorit, cevherlerin kimyasal türüne göre yüksek fırınlarda eritici olarak kullanılır; diğer metalürjilerde ve dökümcülükte arıtma curuflarını oluşturmak için kumlardan, killerden, boraksıan yararlanılır.)
—Seram. Camın ya da seramik hamurunun erime sıcaklığını düşürebilen her tür madde (kurşun oksit, potasyum hidroksit, sodyum hidroksit, borik asit). || Dekor pişiminde emayların porselen ve fayansın yüzeyiyle kaynaşması için boyarmaddelere katılan alçak dereceli renksiz camsı madde.
—Yağ. mad. *İçyağı eriticisi*, kesimevinden gelen içyağını ticari içyağına dönüştüren sanayici.

ERİTİLMEK →ERİMEK.

ERİTKEN a. Bayınd. Yol kaplaması üzerine, ince buz katmanı oluşmasını önlemek ya da azaltmak için serilen alkali ya da toprak alkali tuzlar.

ERİTME a. **1.** Eritmek eylemi. **—2.** Metallerin erimesini sağlamak için dökümden önce yapılan ısıtma işlemi. (Bk. *ansikl.* böl. Tar.)
—Camc. *Eritme bölmesi*, sürekli döküm fırınında, cam imalatının kimi aşamalarının (erime, arıtma, dinlendirme) gerçekleştirildiği bölüm.
—Mad. oc. Yeraltındaki bir tuz katmanını yüzeyden işletmede kullanılan ve tatlı su püskürterek salamura çıkarmaya dayanan yöntem. (Püskürtme ve çıkarma işlemi birbirine yakın iki sondajla yapıldığı gibi tek sondajda çift çeperli bir boru ya da iki boru kullanılarak da uygulanabilir.)
—Metalürj. *Bir metali yeniden eritme*, bir metal nesnevi eriterek yeni bir biçim verme. || *Elektrikle eritme*, ısı kaynağı olarak elektrik akımı kullanan demir-çelik sanayisi yöntemlerinin tümü. (Eşanl. ELEKTRİK İZABESİ.) || *Yeniden eritme*, bir malzemenin eritme işlemini yineleme. (Kimi imalat çelikleri ve paslanmaz çelikler izabe cürufu altında yeniden eritilerek arıtılır.)
—Topbil. Bir azınlığın daha geniş bir toplumsal grup tarafından özümlenmesi. (Eritme doğal bir sürecin sonucu olabildiği gibi, bilinçli bir siyaset sonucu da olabilir. Özellikle egemen grubun değerler sisteminin benimsenmesine dayanır) ||*Yapısal eritme*, bir azınlık grubunun bir sosyal yapının parçası haline gelmesi.
—Yağ. mad. Hayvansal dokulardan, yağları özütlemek için bir yağhanede yapılan sanayisel işlem.
◆ sıf. Eritilerek elde edilen: *Eritme peynir.*
—Sütç. *Eritme peynir*, başka peynirlerin eritilmesiyle elde edilen ve ekmek üzerine sürülebilen, uzun süre saklanmaya elverişli peynir. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Sütç. İlk eritme peynirler yalnız sert hamurlu peynirlerden (gravyar) yapılıyordu. Günümüzde gravyar ana hammadde olmakla birlikte ona başka peynirler de katılmaktadır. Hatta bazen baharat da katılır. Eritme peynir için kullanılacak peynirler önce sıyrılarak temizlenir, yıkanıp ovulur, sonra parçalanıp öğütülür, hamur kıvamını alıncaya kadar yoğrulur. Sonra eritici tuzlarla (sitratlar, tartratlar, polifosfatlar) birlikte kazanlara doldurulur ve vakum altında çalkalanarak pişirilir. Böylece peynir erimiş ve pastörize edilmiş olur. Pişirmeden sonra paket kalıplarına dökülür ve orada parçalara bölünür ve otomatik olarak paketlenir.
—Tar. Sanayiöncesi dönemlerde mali güçlükler, hükümetleri sık sık kralların, prenslerin, hatta onlara bağlı kişilerin maden varlıklarını erittirmek zorunda bırakıyordu.
Osmanlı devletinde zaman zaman mali bunalım dönemlerinde ve sefer masraflarının karşılanması amacıyla saraydaki ve halkın elindeki altın ve gümüş eşya toplanarak sikke kesilmiştir. Murat IV zamanında, cülus bahşişi verilebilmesi için bu yola başvurulmuştu (dört seferde verilen cülus bahşişi toplamı bir milyar iki yüz milyon akçe, yani on iki milyon kuruş tutuyordu). Selim III döneminde daha önce bazı seferlerde olduğu gibi, altın ve gümüş eşya toplatılarak sikke kesilmek zorunda kalınmıştı. Osmanlı sarayındaki, devlet adamlarının ve halkın elindeki altın ve gümüş eşyalar, kadın takıları bedelleri ödenerek darphaneye teslim edilmiş; hatta altın ve gümüş kadın takılarının ve bu madenlerden yapılmış her tür eşyanın (silahlar dışında) kullanılmasının şeran yasak olduğuna ilişkin fetva çıkarılmıştı (bu fetva ile Mudanya, Gemlik, Mihaliç, Kirmastı kazalarından toplam yüz yirmi okka gümüş, darphane adına satın alınmıştı). Bu yolla İstanbul ve eyaletlerden toplanan altın ve gümüş eşya eritilerek darphanede basılan parayla, askerlerin ücretleri bir ölçüde karşılanabilmişti.

ERİTMEK →ERİMEK.

ERİTRAZMA a. (fr. *erythrasma*). Kenarları açıkça sınırlı kırmızı ya da esmerimsi plaklar halinde çok ince kavlamalı deri hastalığı. (Eritrazma erkeklerde daha sık görülür; kasık aralarında ve uyluğun üst iç yanında [özellikle solda ve torbalarda, çok ender olarak koltuk altlarında] yerleşir. Uzun zaman bir mantar hastalığı sayılan eritrazmanın, eritromisine çok duyarlı Gram pozitif bir basil olan *Corynebacterium minutissimum*'dan ileri geldiği anlaşılmıştır.)

ERİTREA, Etyopya'da bölge; 126 000 km²; 3 225 195 nüf. (1990). Yönetim merkezi *Asmara.*
• COĞRAFYA. Kızıldeniz kıyısında uzanan Eritrea, çok az yağış alan (kışın), müslüman göçmenlerin (kuşi dili konuşan Saholar ve Afarlar) yaşadığı dar bir kıyı ovasıdır. B.'ya doğru, Etyopya platosunun kenarı yıl boyunca orta düzeye yakın yağış alır ve 400 - 1 200 m arasında yaprak döken bir ormanla örtülüdür. Kuzey Etyopya platosu B. yönüne doğru çarpılmış bir bloktur ve kıyı ovası kenarında 2 600 m'ye kadar yükselir; çok az yaz yağışı alan bu platoda tigre ve tigrina dillerini konuşan ve yağışlar yeterliyse tarım, yetersizse hayvancılıkla (sığır, koyun) uğraşan hıristiyan topluluklar yaşar. B.'da, Sudan sınırı yakınında kuşi dili konuşan müslüman göçebe topluluklar bulunur. Addis Abeba merkezi hükümetiyle savaşın başlamasından sonra, müslümanların büyük bölümü Sudan'a kaçtı. Bu savaş, Eritrea'nın üstün iktisadi gücünü (İtalya'nın bölgede uzun süre kalması, Eritrea'nın iktisadi ve toplumsal alt yapısının, Etyopya'nın öteki kesimlerine göre daha çok gelişmesini sağlamıştır; burada yaşayan halk daha kültürlüdür) bütünüyle bozdu. Asmara, Etyopya'nın ikinci büyük sanayi merkezidir; Etyopya'nın Kızıldeniz kıyısındaki iki limanından biri de buradadır: Massaua.
• TARİH. Ülke başlangıçta Aksum krallığı'na bağlıydı. Kıyı kesiminin önemi nedeniyle her zaman Etyopya hükümdarlarının ilgisini çekti. XIX. yy.'da İtalyanlar, Etyopya yaylalarına açılan bir hareket üssü haline getirmek amacıyla bölgeyi ele geçirmeye karar verdiler. Menelik, ülkeyi Etyopya krallığı'na katamadı. İtalyanlar Assab (1882), Massaua ve Beilul (1885), Asmara ve Keren'i (1889) işgal ettiler. 1890'da tüm Eritrea italyan sömürgesi haline geldi.
1940 yılının sonunda İngilizler, Süveyş yolunu açmak amacıyla İtalyan Doğu Afrikası'nı parçalamaya karar verdiler. Sudan'dan hareket eden Platt komutasındaki iki tümen, Özgür fransız kuvvetleri doğu tugayının da desteğiyle Eritrea'yı istila etti; Keren savaşı'ndan (28 mart 1941) sonra Asmara ve Massaua'yı ele geçirdi, sonra Somali ve Abisinya'da çarpışan Cunningham'ın kuvvetlerine katıldı.
İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, önce İngilizler tarafından yönetilen Eritrea 15 eylül 1952'de federal devlet olarak Etyopya krallığı'na bağlandı, 20 mayıs 1960'ta ise eyalet haline dönmüştü. Bu tarihten

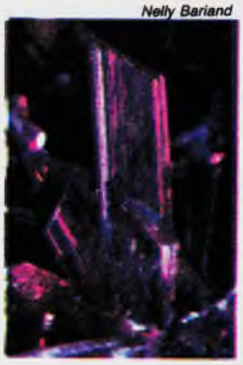
eritme bölmesi

A. Froissardey-Atlas-Photo

Eritrea'dan bir görünüm (Asmara'nın güneyi)

Nelly Bariand

Bu Azzer'de (Fas) elde edilen **eritrit** (boyu: 0,4 cm)

sonra baş gösteren ayrılıkçı hareketler çeşitli sorunlar yarattı. 1974 başında eyaletin yarısı ayrılıkçı güçlerin denetimindeydi. 1977 ortasında, Asmara'da kuşatılan Etyopyalılar yalnızca Massaua ve Assab'ı ellerinde tutuyorlardı. Sovyet ve Küba yardımı Etyopyalılar'ın yeniden üstünlük sağlamalarına ve 1978'de Eritrea'nın büyük bir bölümünü ele geçirmelerine olanak verdi. Eritrealı milliyetçiler Eritrea halk kurtuluş cephesi ile müslüman Eritrea kurtuluş cephesi arasında bölündüler. Etyopya birlikleri, 1982 harekâtının ana hedefi olan Nakfa'yı ele geçirdilerse de gerillalar kenti geri aldı. Üç küçük gerilla örgütü 1985 başında birleşti. Bu tarihten sonra giderek güçlenen direnişçiler, mayıs 1991'de Addis Abeba'yı ele geçirdiler. Devlet başkanı Mengistu Haile Mariam'ın ülkeden kaçışını, Etyopya devrimci demokratik halk cephesi'nin (EDDHC) ağırlığındaki geçici hükümetin işbaşına geçmesi ve Asmara'da Eritrea Halk kurtuluş cephesi (EHKC) özerk yönetiminin kurulması izledi. EHKC lideri İssayas Afewerke ve EDDHC, Eritrea'nın bağımsızlığı konusunda yapılması tasarlanan referandumun, 1993 yılına ertelenmesi konusunda anlaştılar.

ERİTRICHIUM a. Kaya yarıklarında biten, mavi çiçekli, çok küçük bitki. (Myosotisi andıran bu bitkinin Avrupa, Asya, Amerika ve Avustralya'da 80 türü yetişir; hodangiller familyası.)

ERİTRİN a. (fr. *érythrine*). Org. kim. *Lecanora, roccella* ve *variola* türü likenlerin, formülü $C_{20}H_{22}O_{10}$ olan doğal bir bileşeninin yaygın adı; eritritol ile lekanorik asidin bir esteridir.

ERİTRİT a. (fr. *érythrite*). Org. kim. ERİTRİTOL'ün eşanlamlısı.
—Miner. $CO_3(AsO_4)_2$, $8H_2O$ formüllü, hidratlı doğal kobalt arsenat; menekşe renginde kristal lifler halinde bulunur.

ERİTRİTOL a. (fr. *érythritol*). Org. kim. Formülü

$$HOCH_2—CHOH—CHOH—CH_2OH$$

olan poliol; likenlerde ve suyosunlarında bulunur. (Eritrozun ya da mezotartarik asidin indirgenmesinden de elde edilebilen eritritol, RS ya da mezo biçimlenmesi gösterir, bu nedenle kutuplanmış ışığı döndürme gücünden yoksundur. Tetranitrik esterinden koroner damarları genişletici olarak yararlanılır. Etkin olarak adlandırılan eritritoller için → TREİT.) [Eşanl. ERİTRİT.]

ERİTROBLAST a. (fr. *érythroblaste*). Hematol. Kemik iliğinde oluşan olgunlaşmamış hücre. (Kanda [eritroblastemi] sadece bazı patolojik durumlarda görülür.) [Eşanl. NORMOBLAST.]
—ANSİKL. Eritropoyetine duyarlı ilik hücrelerinden dönüşme yoluyla çok karakteristik bir hücre kuşağı oluşur: eritroblastlar. Birbiri peşine mitozlarla bölünen ve değişime uğrayan proeritroblastlar şöyle sıralanır; iki kuşak halinde bazofil eritroblast, polikromatik eritroblast ve asidofil (ya da ortokromatik) eritroblast. Bu sonuncu eritroblast, çekirdeğini attıktan sonra alyuvara dönüşür. Eritroblastlar miyelogramda görülen ilik öğelerinin normal olarak % 8 ila 30'unu oluşturur.

ERİTROBLASTEMİ a. (fr. *érythroblastémie*). Hematol. Dolaşımdaki kana normalin üstünde eritroblast geçmesi. (Genellikle buna ağır hemolitik bir anemi ya da bir miyelemi eşlik eder.)

ERİTROBLASTİK sıf. (fr. *érythroblastique*). Hematol. **1.** Eritroblastla ilgili olan. **—2.** Genellikle alyuvar yenilenmeli kansızlık durumuna denir. (Bu durumda miyelogramda normalin üstünde bir eritroblast oranı göze çarpar.)

ERİTROBLASTOPENİ a. (fr. *érythroblastopénie*). Hematol. Yenilenmesiz kansızlığa yol açan eritroblast azalması ya da yokluğu.
—ANSİKL. Eritroblastopeni ya yalnız eritroblastlarda olur, öteki miyeloit hücrelerde olmaz ve "saf eritroblastopeni sendromu" adını alır, ya da ilik hastalığının belirtilerinden biri olarak ortaya çıkar. (→ İLİK* APLAZİSİ.) Saf eritroblastopeni sendromu akut ya da süreğen, yapısal ya da edinsel olabilir. Süreğen eritroblastopeniler ya yetişkinlerde edinsel olarak ortaya çıkar (timus uruyla ya da antieritroblast antikorlarla birlikte,ilkel)ya da yaşamın ilk aylarında Blackfan-Diamond hastalığı çerçevesinde görülür. Akut eritroblastopeniler daha hafiftir ve Minkowski -Chauffard hastalığı gibi süreğen hemolitik kansızlıklarda, hidantoin, kloramfenikol ve alkol gibi maddelerin zehirlenme etkisi altında, akut böbrek yetmezliği ya da beslenme yetersizliği durumlarında, belirgin bir neden olmadan normal kişilerde ortaya çıkar (idyopatik akut eritroblastopeni ya da Gasser sendromu).

ERİTROBLASTOZ a. (fr. *érythroblastose*). Hematol. **1.** Alyuvar kemik iliğinin eritroblast yoğunluğunda artma ya da / ve kanda eritroblast bulunması. **—2.** *Yenidoğan ve dölüt eritroblastozu*, eritroblastemiye ek olarak, doğum öncesinde kan hücresi üreten organlarda (karaciğer, dalak) yapımının sürmesi. (Rh negatif bir aloimmünizasyondan ileri gelir.) [→ KAN UYUŞMAZLIĞI*]

ERİTRODERMİ a. (fr. *érythrodermie;* yun. *erythros*, kırmızı, ve *derma, -atos*, deri'den). Sağlıklı deri parçası bırakmadan bütün vücuda yayılan deri hastalığı. Başlıca özelliği yoğun ve tekdüze bir iltihaplı kızarıklık ve bunun yanı sıra, önemli ölçüde kavlama (eritemli-kavlamalı biçim) ya da sızıntı (sivilceli-ödemli biçim) bulunmasıdır.
—ANSİKL. Zehirlenme kökenli eritrodermiler, frengi tedavisinde arsenikli ilaçlar terk edileli beri daha ender görülmektedir. Özellikle altın tuzlarıyla yapılan tedavilerden (iltihaplı romatizma durumunda) sonra ve daha ender olarak penisilin iğnesinden sonra gözlenir. Mikroplu eritrodermiler genellikle streptokok kökenlidir. (→ KAVLAMALI WİLSON-BROCQ DERMATİT*İ.) Tüm süreğen deri hastalıkları, özellikle egzama, sedef hastalığı, pütürsüz liken, özellikle uygunsuz bir yerel ya da genel tedavi yüzünden ya da görünür bir neden olmadan eritrodermiye dönüşebilir.

Eritrodermiler, çoğu zaman mantarsı deri hastalığı gibi hematodermilerin ilk belirtisidir; lösemilerin gelişimi sırasında da görülebilir.

Yenidoğanda ve süt çocuğunda eritrodermi oldukça sık görülür. Zehirlenme ya da genetik kökenli olabilir, ama genellikle mikrop kökenlidir. (→ KAVLAMALI BEBEK DERMATİT*İ.) Bazen buna sindirim bozuklukları da eşlik eder (Leiner-Moussous eritrodermiti).

ERİTRODİYAPEDEZ a. (fr. *érythrodiapédèse*). Patol. Alyuvarların genellikle bir kılcaldamar ağında çatlaksız bir damar çeperini doğrudan doğruya geçmesi.

ERİTROENZİMOPATİ a. (fr. *érythroenzymopathie*). Hematol. Hücredeki enzim eksikliğine bağlı olarak gelişen alyuvar hastalıklarına verilen genel ad.
—ANSİKL. *Yapısal çeşitleri.* Enzimin etkinlik gösterdiği metabolizma yoluna göre sınıflandırılır. Monofosfat heksoz yolunun yapısal eritroenzimopatileri özellikle glukoz 6-fosfat dehidrogenazı (G-6-PD) ve daha ender olarak 6-fosfoglukonat dehidrogenazı etkiler. G-6-PD eksikliği, X kromozomuna bağlı kalıtımsal geçişlidir. G-6-PD eksikliğinin pek çok moleküler çeşitleri vardır, fakat bunlardan ikisi en sık görülür. Birincisi Akdeniz kökenli kişilerde, ikincisi siyah ırktan kişilerde olur. İlaca bağlı, hemolizlerle (alyuvar yıkımı) ortaya çıkan hastalık, beyaz ırktan kişilerde, siyah ırka göre daha şiddetlidir. Glutatyonun yükseltgeme-indirgeme sistemine ilişkin yapısal eritroenzimopatiler glutatyon redüktazı, glutatyon peroksidazı ve katalazı etkiler. Bu ilk üç enzimden birinin ya da diğerinin eksikliği, G-6-PD eksikliğine yakın, ama ondan daha hafif belirtilere neden olur. Oysa katalaz eksikliği belirti vermez. Embden-Meyerhof yolunun yapısal eritroenzimopatileri, özellikle piruvat kinazı, bunun yanı sıra, heksokinazı, fosfoheksoz izomerazı, gliseraldehit fosfat dehidrogenazı ve fosfogliserat kinazı etkiler. Piruvat kinaz eksikliğinde süreğen, ağır bir hemolitik kansızlık baskındır, yenidoğan döneminde ya da yaşamın ilk yıllarında ortaya çıkar. Heksokinaz, fosfoheksoz izomeraz, gliseraldehit fosfat dehidrogenaz eksiklikleri piruvat kinazınkine göre daha ender görülmekle birlikte, belirtileri benzer niteliktedir. Fosfofrüktokinaz eksikliği ya hemolitik anemi ya da miyopati ile kendini gösterir. Trioz fosfat izomeraz eksikliğinde süreğen eritrosit yıkımına kas-sinir belirtileri eşlik eder. Fosfogliserat kinaz eksikliğinde süreğen hemolitik anemiye nörolojik belirtiler, sara nöbetleri, özellikle zekâ geriliği eşlik eder.

Adenozin trifosfat (ATP) metabolizmasının yapısal eritroenzimopatileri çok ender görülür ve özellikle adenozin trifosfat ve adenilat kinazı etkiler. Bunlara çoğunlukla orta derecede bir hemoliz (alyuvar yıkımı) eşlik eder. Rapoport-Luebering yolunun eritroenzimopatileri ender görülür. 2-3 difosfogliserat kinaz eksikliği belirsiz bir hemolize ve 2-3 difosfogliserat fosfotazinki ise ansefalopatiye neden olur. Methemoglobin indirgeme sisteminin eritroenzimopatileri, indirgenmiş nikotinamit adenin dinükleotitli (NADH) methemoglobin redüktazı ve indirgenmiş nikotinamit adenin dinükleotitli fosfatlı (NADPH) methemoglobin redüktazı etkiler. Birincinin eksikliği anemiye neden olmaz, ama tek başına ya da zekâ geriliği ile birlikte görülebilen doğuştan siyanoza (morarma) neden olur. İkincisinin eksikliği belirti vermez. Primidin metabolizmasına ilişkin yapısal eritroenzimopatiler primidin nükleotidazı etkiler. Süreğen hemolitik anemisi olan bir çocukta alyuvarlarda buzofil taneciklenme görülürse bu enzimin eksikliğinden kuşkulanılır.

• *Edinsel çeşitler.* En çok vitamin eksiklikleri sırasında ve bazı kan hastalıklarında görülür.

ERİTROJENİN a. (fr. *érythrogénine*). Hematol. Etkili biçimi eritropoyetin olan böbrek kökenli alyuvar yapıcı madde.

ERİTROLÖSEMİ ya da **ERİTROLÖKOZ** a. (fr. *érythroleucémie* ya da *érythroleucose*). Bazı belirtileri *Di Guglielmo* sendromunu oluşturan lösemi çeşidi. Sendromun iki biçimi vardır: biri akuttur, miyeloblastik löseminin alt grubunu oluşturur. Eritroblastların sıkça değişiklik gösterdiği bir eritroblastoz ile belirgindir. Bunu miyeloblast istilası izler; diğeri yarı akut ya da süreğendir ve distrofili bir eritroblastoz ve ikincil olarak daha akut bir biçime doğru gelişen bir blastoz ile belirgindir.

ERİTROMELALJİ a. (fr. *érythromélalgie;* yun. *erytros*, kırmızı, *melos*, üye [kol, bacak], ve *algos*, ağrı'dan). El ve ayakta, özellikle ayaklarda ağrılı nöbetler halinde gelişen ve kızarıklık ve şişme yapan hastalık. (Eşanl. WEIR MİTCHELL HASTALIĞI.)
—ANSİKL. Eritromelalji İç Savaş sırasında amerikalı nörolog Silas Weir Mitchell (1829-1914) tarafından tanımlandı. Claude Bernard'ın öğrencisi olan Mitchell, bu hastalık için *kozalji* ya da *yanık tipi ağrılı sendrom* terimini önerdi. Bu hastalığın kaynağı kol ve bacakların büyük sinir köklerindeki bir yaradır: kolda median sinir ya da bacakta siyatik sinir. Hastalığa damar bozuklukları da eşlik eder.

ERİTROMELANİN a. (fr. *érythromélanine*). Biyokim. Kızıl saçlı kişilerde melanın pigmenti (demir ve melanin karması).

ERİTROMİSİN a. (fr. *érythromycine;* yun. *erythros,* kırmızı, ve *mykes, -etos,* mantar'dan). Eczc. Makrolitler sınıfından, $C_{37}H_{67}NO_{13}$ formüllü antibiyotik. (*Streptomyces erythreus* türü bir mantardan 1952'de McGuire tarafından elde edilmiştir.)
—ANSİKL. Eczacılıkta baz eritromisin kullanılır. Eritromisin aynı zamanda bakterisit etkisini kuvvetlendiren propionat ve stearat tuzları halinde de kullanılır. Gram pozitif bakteriler (özellikle eritrasma etkeni olan *Corynebacterium minutissimum*) üzerinde olduğu gibi brucellalar üzerinde de seçimli etkisi vardır. Riketsiyaların ve bazı virüslerin gelişmesini engeller. Bağırsakta çözünen, üzeri kaplı tablet biçiminde ya da suda çözünen granüle halinde, ağız yoluyla verilir. Ayrıca pomat ya da losyon şeklinde, bulaşıcı dermatoz ve akne tedavisinde, dıştan kullanılır.

ERİTROMİYELEMİ a. (fr. *érythromyélémie*). Hematol. Eritroblast ve granülosit cinsinden olgunlaşmamış ilik hücrelerinin kanda anormal varlığı.

ERİTRONİK sıf. (fr. *érythronique*). Org. kim. *Eritronik asit,* formülü

$$CH_2OH—CHOH—CHOH—CO_2H$$

olan asit-alkol; eritrozun denetimli yükseltgenmesinden elde edilir.

ERİTROPODİZM a. (fr. *érythropodisme;* yun. *erythros,* kırmızı, ve *podos,* ayak'tan). Bazı hayvanlarda (ağılıböcek) ayakların kırmızılaşmasına yol açan albinizme benzer distrofi.

ERİTROPOYETİN a. (fr. *érythropoïétine*). Hematol. Alyuvar oluşumunu düzenleyici hormon etkisi gösteren siyaloglikoprotein.
—ANSİKL. Eritropoyetinin etkisi altında, bir yandan ona duyarlı olan ilik hücreleri değişerek proeritroblastlara dönüşür, öte yandan mitozlar, eritroblastların olgunlaşması ve retikülositlerin kan dolaşımına katılması hızlanır. Böylece iliğin alyuvar üretimi kandaki eritropoyetin miktarıyla orantılı olur. Eritropoyetin en başta böbrek tarafından, etkin olmayan biçimiyle, yani eritrogenin halinde üretilir; böbrek dışı üretimi, özellikle karaciğerdeki üretimi oldukça azdır. Böbreğin salgıladığı eritrogeninin sonradan bir plazma etmeni tarafından mı, yoksa gene böbrek tarafından mı etkinleştirildiği bilinmemektedir. Alyuvar yaptırıcı etmenin böbrek tarafından üretilip salgılanması bu dokunun oksijenlenmesiyle ters orantılıdır ve bu yüzden oksijen kıtlığında artar. Eritropoyetinin plazmadaki normal yoğunluğu ml başına 0,2 Uİ dolayında, yarı ömrü 5 saat ve idrarla dışarı atılması aşağı yukarı günde 4 Uİ' dir. Plazmada ve idrarda eritropoyetin dozajı henüz güçlükle yapılmaktadır, fakat elde edilen sonuçlar anemilerin ve özellikle aşırı alyuvar çoğalmasının teşhisinde yardımcı olmaktadır.

ERİTROPOYEZ a. (fr. *érythropoïèse*). → ALYUVAR* OLUŞUMU.

ERİTROPSİ a. (fr. *érythropsie;* yun. *erythros,* kırmızı, ve *ops,* göz'den). Bütün nesnelerin, kırmızı renge bürünmüş görünmesi biçiminde görme anomalisi. (Özellikle uzun süre güneşe bakma halinde ortaya çıkar [kar eritropsisi, katarakt ameliyatı geçirenlerde görülen eritropsi].)

ERİTROSİT a. (fr. *érythrocyte*). ALYUVAR'ın eşanlamlısı.

ERİTROSİTOZ a. (fr. *érythrocytose*). Hematol. Alyuvarların organizmadaki toplam kütlesi artmaksızın kandaki yoğunluğunun artması. (Eşanl. GAİSBÖCK SENDROMU, YALANCI POLİSİTEMİ, ZARARSIZ POLİGLOBÜLİ, YALANCI POLİGLOBÜLİ.)
—ANSİKL. Tehlikesiz eritrositoz, ne homojen bir hastalık, ne de bir aşırı alyuvar çoğalmasıdır. Başlıca özelliği yüksek bir hematokrit ve derisi kırmızı olanlarda hipertansiyon yüzünden kanda alyuvar ve hemoglobin yoğunluğunun artmasıdır. Toplam alyuvar kütlesinin artmaması teşhisi sağlar. Hastalığın gidişi hipertansiyonun gidişine bağlıdır.

ERİTROTERAPİ a. (fr. *érythrothérapie;* yun. *erythros,* kırmızı, ve *therapeuein,* tedavi etmek'ten). Bazı hastalıkların kızıl ve kızılötesi ışınlarla tedavisi.

ERİTROZ a. (fr. *érythrose*). Der. hast. Deride, özellikle yüzde görülen yaygın kızarıklık. (*Yüz eritrozu,* kırmızı ergenlik ve sivilce-kabarcıklarla birlikte kırmızı aknenin üç öğesinden birini oluşturur.)
—Org. kim. Aldozlardan, formülü

$$CH_2OH—CHOH—CHOH—CH=O$$

olan bir bileşiğin adı. (Hızla yükseltgenmesinden mezotartarik asit elde edilir.)

ERİTROZİN a. (fr. *érythrosine*). Org. kim. Tetraiyodo-fluoreseinin yaygın adı; mikroskobik preparasyonları ve kimi besin maddelerini (meyve şurubu, şekerleme, şekercilik; Avrupa ekonomik topluluğu'nca belirlenen kodu: E 127) renklendirmede kullanılan kırmızı boyarmadde.

ERİTRULOZ a. (fr. *érythrulose*). Org. kim. Formülü

$$CH_2OH—CHOH—CO—CH_2OH$$

olan ve keton içeren şeker.

ERİVAN, Ermenistan'ın başkenti, yaklaşık 1 000 metre yükseltide, Aras ırmağının ve kolu Razdan'ın akaçladığı havzada; 1 218 000 nüf. (1990). Yanardağ kökenli Alagöz ve Ağrı kütlelerinin eteğindedir. Razdan boğazına doğru uzanan kent, gereksinimleri karşılamaya yönelik, sulu tarımla sebze ve meyve yetiştirilen bahçelerle çevrilidir. Tarihi çok eski bir kent olan Erivan (kuruluşu İ.Ö. 782) sovyet döneminde gelişerek büyük bir merkez oldu. Hızlı sanayileşme ve kentin başkentliğe yükseltilmesi Erivan'ın gelişmesini daha da kolaylaştırdı. Ermenistan Cumhuriyeti'nin başlıca iktisadi merkezi olan Erivan'ın gelişiminde Razdan'daki hidroelektrik santralının da büyük katkısı olmuş ve sanayi çok çeşitli kollara ayrılmıştır: elektrometalürji, kimya, makine yapımı, tekstil, tarımsal besin ürünleri. Siyasal-yönetimsel örgütler, üniversiteler ve çeşitli bilim kurumları (Bilimler akademisi) kente bölgesel bir üstünlük sağlar.
—Tar. İ.S. I. yy.'da Romalılar tarafından kurulan kent, XV. yy.'ın ikinci yarısında Karakoyunlular'dan Akkoyunlular'a geçti (1467). Safevi hükümdarı Şah İsmail I'in eline geçerek Revan kalesi adını aldı. Murat III döneminde Özdemiroğlu Osman Paşa tarafından osmanlı topraklarına katıldı (1583). Yeniden Safeviler'in eline geçti (1615). Büyük bir orduyla Revan seferine çıkan Murat IV tarafından geri alınarak osmanlı yönetimine bağlandı (1635). Kısa süre sonra yapılan Kasrışirin antlaşması ile Safeviler'e bırakıldı (1639). Türk-İran ilişkilerinin bozulması üzerine çıkan savaşta yeniden Osmanlı devletinin bir parçası oldu (1724). Nadir Şah döneminde İran'a devredildi (1764). Türkmençay antlaşması'yla (1828) İran tarafından Rusya'ya bırakıldı. 1917 devrimi sırasında bir ara yeniden türk kuvvetlerinin eline geçtiyse de Mondros ateşkesi üzerine (1918) Ruslar'a terkedildi. Türk-Sovyet antlaşması'yla (1921) bu durum kesinlik kazandı ve Revan daha sonra Erivan adıyla Ermenistan Cumhuriyeti'nin başkenti oldu.
—Güz. sant. Matenadaran'da (Ulusal kitaplık), en ünlüsü VI., VII. ve X. yy. minyatürleriyle süslenmiş *Eçmiyadzin İncili* olmak üzere, çok sayıda ermenice elyazması vardır. Tarih müzesinde, Şenkavit bölgesindeki kazılardan çıkmış, bakırtaş döneminden kalma eşyalar ile İrebuni*'deki Urartu kalesi'nin kuruluşuna ilişkin çiviyazılı yazıtlar bulunmaktadır. Erivan vakfı müzesi'nde sergilenen pek çok arkeolojik buluntu sayesinde, kentin güney banliyösündeki kalenin eski halini tasarlamak mümkündür. Batıdaki Garmir plur müzesi'nde, VII. yy.'da kurulan Urartu'nun bir başka kalesi olan Tuşepaini'nin çevresinden çıkarılan arkeolojik malzemeler vardır. Kuzeyde haç planlı kubbesiyle ünlü Avan katedrali (VI. yy. - VII. yy.) yer alır.

ERİYEBİLİR sıf. Isıtıldığında sıvı hale dönüşen maddeler için kullanılır: *Kalay kolay eriyebilir metallerden biridir.*

ERİYEBİLİRLİK a. Sıvı hale gelebilen bir cismin niteliği, yapısı. (Eşanl. ERİRLİK.)

ERİYİK a. Kim. ÇÖZELTİ'nin eşanlamlısı.
—Tarım. Verimi artırıcı bir maddenin suda erimesi sonucunda elde edilen sıvı gübre. (Bunun için en az % 15 oranında azot içeren azotlu eriyikler kullanılır.) || *Besleyici eriyik,* su içinde yetişen bir tarım bitkisine en elverişli ölçüde gelişme sağlamak için kullanılan ve bitki soğurdukça yenilebilen en uygun oranda ve yoğunlukta madensel tuzlar eriyiği. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Toprak içi eriyik,* toprakta bulunan ve erimiş madensel tuzlar içeren doğal sıvı ya da su. (Bu eriyik her zaman son derece az yoğunluktadır.)
—ANSİKL. Tarım. *Besleyici eriyik.* Başlıca iki çeşit besleyici eriyik vardır: kendibeslek bitkilere (yeşil bitkiler) uygun gelen salt madensel eriyikler (örneğin Knop eriyiği) ve klorofilden yoksun bitkilere (asalak bitkiler, mantarlar) organik madde sağlayan eriyikler (örneğin Raulin eriyiği). Günümüzde, içinde daha başka maddelerle birlikte çeşitli oligoelementler ve oksinler bulunan birçok yeni eriyikler yapılmıştır.

ERİYOKALSİT a. (fr. *ériochalcite*'ten). Miner. Hidratlı doğal bakır klorür.

ERİZİFAK a. (fr. *érisiphaque*). Oftalmol. Katarakt ameliyatında merceği çıkarmak için boşluk (vakum) etkisinden yararlanan aygıt.

ERİZİPEL a. (fr. *érysipèle*'den). YILANCIK'ın eşanlamlısı.

ERİZZO, Capo d'İstria kökenli, venedikli eski aile; IX. ya da X. yy.'da ortaya çıktı ve Venedik Cumhuriyeti'ne yüksek dereceli memurlar yetiştirdi: podesta PAOLO (öl. 1470), Negroponte'de (Eğriboz adası) Mehmet II'ye karşı başarılı bir savunma yaptıktan sonra tutsak düştü ve öldürüldü; —SEBASTİANO (Venedik 1525 - *ay.y.*

Erivan'da Lenin alanı

J.P. Durand

1585), senatör, Onlar meclisi üyesi, hümanist, arkeolog ve filozof. *Discorso sopra le medaglie degli antichi* (Antikçağ madalyaları üstüne konuşma) [1559] adlı eseriyle nümismatik ilkelerinin yerleşmesine öncülük etti. Platon'un *Diyaloglar*'ını çevirdi; ahlakçı öyküleriyle *(Le sei giornate)* ve Petrarca'nın *Tre Sorelle*'sini yayımlayarak italyan dilinin kuruluşuna katkıda bulundu. *Trattato dell'instrumento e via inventrice degli antichi* (Eskilerin araç ve buluş yöntemleri üzerine deneme) [1554] adlı yapıtında, eski filozofların görüşlerine dayanarak, deneysel yöntemin üstünlüğünü ortaya koydu; —FRANCESCO (Venedik 1565-*ay.y.* 1646), Valtellina ve Mantova Veraset savaşlarında yararlılık gösterdikten sonra 1631'de doge seçildi; o tarihten sonra Venedik'i ihtiyatlı bir tarafsızlık siyasetiyle yönetmeye çalıştı, fakat bu çabasına karşın, Türkler'in Girit'i almasını önleyemedi; —NICCOLO II GUIDO (öl. 1847), Napoléon zamanında İtalya krallığı'nın yasama meclisi üyesi oldu, 1834'te Avusturya imparatoru tarafından Lombardia-Venetia krallığı'nın büyük seneşallığına atandı. Vârisi olmadığından, onunla Erizzo ailesi tarihe karıştı.

Erjeng ya da **Erteng,** iranlı ressam Mani*'nin ünlü resimli albümü. İran yazınında sık sık adı geçen bu yapıtını Mani, kendi mucizesi olarak nitelendirirdi. Yirmi iki bölümlük albümün kimi parçaları Turfan'da bulundu. Eski kaynaklara göre Gazneliler döneminde Gazne'de de bir nüshası vardı. (→ Kayn.)
—Ed. Divan edebiyatında sevgilinin saçlarının kıvrımları ve yanağı üzerindeki ayva tüylerinin renkleri ve desenleriyle bir resim oluşturduğu düşünülerek Erjeng'e benzetilir. Erjeng, Mani ve nigâristan sözcükleri bir arada kullanılarak tenasüp sanatı yapılır. Sevgilinin güzelliğiyle bu göz alıcı yapıt arasında bağ kurulur: *Döner sahife-i erjenge bâliş-i hıştım / Gehî ki cilve-i nâzı hayâl-i hâba gelir* (Sevgilinin naz cilvesi uykuda hayalime gelince kerpiçten olan yastığım Erjeng adlı yapıtın sayfasına döner) [Şeyh Galip].

ERJİN a. (fr. *ergine*). Biyokim. Vitaminleri, hormonları ve enzimleri birlikte belirtmek için Polonovski'nin vaktiyle öne sürdüğü eskimiş terim.

ERK a. (ar. *erk*). Esk. tıp. Baştaki bir ağrı ya da hastalıktan ileri gelen uykusuzluk hastalığı.

ERK a. **1.** Yönetenlerin hukuksal ya da eylemsel yetkisi, görevi; güç, iktidar: *Yasama, yürütme erki.* **—2.** Sözü geçerlik, istediğini yaptırabilme gücü; nüfuz.
—Anayas. huk. Güç, iktidar, yetki anlamına gelen ve devletin yasama*, yürütme* ve yargı* organlarını nitelemek için kullanılan sözcük.
—Fels. Aristoteles'e göre bir şeyin olmak ya da olmamak, bir şey ya da başka bir şey olmak olabilirliği. (Aristoteles şöyle yazar: "Hareket ya da değişme ilkesine erk (yun. *dynamis*) denir [...], bu aynı zamanda değişmek ya da değişime uğramak yeteneğidir [*Metafizik*, 4, 12].) || J.-J. Rousseau'ya göre, devletin öteki siyasal devletler karşısındaki somut belirtisi.
—Gökbil. Bir gökcisminin, burcun herhangi bir yerindeki gücü.

ERK (Selahattin Mehmet), türk hekim (İstanbul 1893-*ay.y.* 1951). Mektebi tıbbiyei şahane'yi (Askeri tıbbiye) bitirdi (1917). Uzmanlık için Viyana'ya gitti. Türkiye'ye dönüşünde Tıp fakültesi'ne radyoloji müderris muavini oldu (1923). Bir yıl sonra fakültede ilk kez programa konulan röntgenoloji dersini vermeye başladı. Türkiye'de çağdaş radyolojinin kurucuları arasında yer aldı. Başlıca yapıtları: *Röntgen tedavisi rehberi* (1924), *Kanserde röntgen tedavisi* (1929), *Klinik röntgen teşhisi akciğer ve plevra hastalıkları* (1947).

ERKAL (Genco), türk tiyatro oyuncusu ve yönetmen (İstanbul 1938). Galatasaray lisesi ve Robert kolej'de okudu, İstanbul Üniversitesi psikoloji bölümü'nü bitirdi. 1957'den başlayarak Genç oyuncular'da, Kent oyuncuları'nda sahneye çıktı. *Çöl faresi* oyunuyla profesyonel oldu (1959). Arena tiyatrosu'nda *Aslan asker Şvayk* (1963), Gülriz Sururi-Engin Cezzar tiyatrosu'nda *Midas'ın kulakları* ve *Keşanlı Ali destanı* (1964), AST'ta *Bir delinin hatıra defteri* (1965), *Arturo Ui'nin önlenebilir yükselişi* (1966) vb. oyunlarında kazandığı başarılarını 1969'dan sonra bazı sanatçı arkadaşlarıyla birlikte kurduğu Dostlar* tiyatrosu'nda da oyuncu ve yönetmen olarak sürdürdü. Burada türk ve yabancı yazarların yapıtlarını (*Rosenbergler ölmemeli, Soruşturma, Galileo Galilei, Asiye nasıl kurtulur?, Yalınayak Sokrates, Ben Bertholdt Brecht, Merhaba, Sevdalı bulut,* vb.) sahneledi, çoğunda oynadı. Yönetmen ve oyuncu olarak İlhan İskender (1962), Ulvi Uraz (1978, 1985), TÜMOD Bedrettin Cömert kültür ve sanat (1980), Avni Dilligil (1986, 1991), Sanat kurumu (1986) ödüllerini kazandı. *At* (1982) ve *Faize hücum* (1983) filmlerindeki oyunuyla da iki kez Altın portakal ödülü aldı.

Genco Erkal
Yalınayak Sokrates
adlı oyunda

ERKAM çoğl. a. (ar. *rakam*'ın çoğl. *erkâm*). *Esk.* **1.** Rakamlar, sayılar: *"Erkam en beliğ delildir"* (İsmail Suphi). **—2.** *Erkam-ı arabiye,* arap rakamları. || *Erkam-ı aşere,* sıfırdan dokuza kadar olan sayılar. || *Erkam-ı cümel,* ebced hesabı. || *Erkam-ı dalle,* birden dokuza kadar olan sayıların tümü. || *Erkam-ı divaniye,* bazı arap harfleriyle gösterilen sayılar.

ERKAN (Yaşar), türk güreşçi (İspidi, Erzincan, 1912 - İstanbul 1986). Güreşe memleketinde karakucak ile başladı. Ailesi ile birlikte İstanbul'a yerleştikten (1930) sonra Kumkapı kulübü'nde minder güreşine çıktı. Grekoromen dalında kısa sürede başarılı oldu. Milli takıma seçilerek Balkan oyunları'nda 61 kg'da (1933, 1934, 1935, 1937), Berlin Olimpiyat oyunları'nda 66 kg'da (1936) şampiyon olan Yaşar Erkan olimpiyatlarda altın madalya alan ilk türk sporcusudur.

ERKÂN çoğl. a. (ar. *rükn,* esas, direk'in çoğl. *erkân*). **1.** İleri gelenler, önemli kişiler: *Devlet erkânı.* **—2.** En yüksek rütbeli subaylar. **—3.** Usul, gidiş, hareket yöntemi: *"Edeb, erkân, yol bizdedir"* (Hasan Dede, XV. yy.). **—4.** Esaslar, direkler, temeller. **—5.** *Erkân minderi, sediri,* itibarlı konuklara ayrılmış yer. || *Erkân-ı askeriye,* yüksek rütbeli subaylar. || *Erkân-ı devlet,* devlet ileri gelenleri. || *Erkân-ı harb* → ERKÂNIHARP.
—Müz. *Erkân-ı musiki* → TERENNÜM.

ERKÂNIHARBİYE a. (ar. *erkân* ve *harbiyye*'den *erkân-ı harbiyye*). *Esk.* Kurmay heyeti. || *Erkânıharbiye reisi,* kurmay başkanı. || *Erkânıharbiyei bahriye,* deniz kuvvetleri komutanlığı. || *Erkanıharbiyei umumiye,* genelkurmay.

ERKÂNIHARP a. (ar. *erkân* ve *harb*' den *erkân-ı harb*). *Esk.* Kurmay.

ERKE a. (ar. *erke*). *Esk.* Sıcak iklimlerde, özellikle Yemen'de yetişen misvak ağacı.

ERKECİLİK a. Fels. Enerjiyi nesnelerin kaynağı ve en üstün öğesi sayan öğreti. (Erkecilik özellikle alman kimyacı Wilhelm Ostwald tarafından savunuldu.)

ERKEÇ a. *Yörs.* İki yaşından büyük enenmiş erkek keçi.
—Kasapl. *Erkeç eti,* iki yaşından büyük ve kastre (iğdiş) edilmiş erkek keçilerin eti.

ERKEÇSAKALI a. Çayırmelikesi de denen, tüysü yapraklı, köksaplı, çokyıllık bitki. (Bil. a. *filipendula;* gülgiller familyası.)

ERKEK a. **1.** Biyol. İnsan, hayvan ya da bitkinin dişiyi dölleyen cinsten olanı ve bu bakımdan dişi eşey hücresinden daha çok sayıda, daha küçük ve daha hareketli eşey hücresi taşıyanı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** KADIN'a karşıt olarak, erkek cinsiyetinde olan insan: *Türkiyede erkekler kadınlardan fazla değil mi? Bu odada kaç erkek var?* **—3.** Genellikle yetişkin bir erkeğe yüklenen nitelikler açısından ele alınan fiziksel ya da ruhsal olarak yetişkin birey: *Ancak bu yaşta erkek olunur. Erkek olmanın nimetlerinden yararlanmak. Erkek olduğunuzu gösterin.* **—4.** Koca ya da sevgili (genellikle iyelik ekiyle). **—5.** Tamlayan olarak erkeklere özgü bir şeyi belirtmek için kullanılır: *Erkek giysileri. Erkek reyonu.* **—6.** *Erkek erkeğe,* erkeklerden başka kimse olmaksızın: *Konuyu erkek erkeğe konuşalım.* || *Erkek gibi,* güçlü kuvvetli; mert, yiğit: *Güvenebilirsin, erkek gibi kadındır.* || *Erkek olmak,* sözkonusu kadınsa, cinsiyet değiştirmek; oğlan çocuksa, erkeğe yakışır davranışlarda bulunacak kadar yetişip yetkinleşmek. || *Erkekten dönme,* cinsiyet değiştirerek kadın olan erkek.
—Bot. Çiçektozu (tohumlu bitkiler) ya da anterozoit (çiçeksiz bitkiler) veren organa, yalnız erkekorgan bulunan, dişiorgan bulunmayan çiçeğe, çiçeklerinde yalnız erkekorganlar bulunan bitkiye denir (Bk. *ansikl.* böl.)
—Nüfbil. *Erkek oranı,* belli bir grupta, erkek birey sayısının kadın birey sayısına oranı. (Erkek oranı, çoğunlukla yaşlara ve yaş gruplarına göre ve doğumda hesaplanır. Doğumda erkek oranı yaklaşık % 105'tir, yani 105 erkek çocuğa karşılık 95 kız çocuğu doğar. Ancak ölüm oranı erkeklerde daha yüksek olduğundan, yaşlı nesillerde erkek oranı düşer ve doğumda, 1,05 olduğu halde, 65 yaşın üstündekilerde 1,2'dir.)

◆ sıf. **1.** Erkek cinsiyetinden olan hayvan ya da bireyi belirtmek için kullanılır: *Erkek kedi. Bir erkek çocuğu dünyaya geldi. Erkek öğretmen.* **—2.** Genellikle erkeklere özgü olduğu kabul edilen nitelikleri, özellikleri taşıyan: *Erkek sesli bir kadın. Erkek adam sözünde durur.* **—3.** Birbirine geçirilerek kullanılan nesnelerden çıkıntılı olanı için kullanılır (girintili olanına DİŞİ denir): *Erkek kopça.* **—4.** İşlenmesi güç, sert maden için kullanılır: *Erkek demir, bakır.* **—5.** *Erkek Fatma, Ayşe,* davranışları erkeği andıran kadın için kullanılır.
—Parac. *Erkek kalıp,* sikke, madalya kalıbı ya da ayar damgası vurmak için kullanılan ve üstünde gravürün kabartması bulunan çelik alet.
—Süslem. sant. *Erkek oyma,* katıa sanatında, kâğıt ya da deriden oyulup çıkarılan kısım. (Karşt. DİŞİ* OYMA.)
—Teknol. Bir organın (menteşe, birleştirme, rekor vb.) bir diğerinin içine giren bölümü için kullanılır. (Delik denilen dişi parçanın tersine erkek parçaya dil adı veri-

lir.) || *Erkek zıvana,* ZIVANA* DİLİ'nin eşanlamlısı.
—ANSİKL. Biyol. Dar anlamda erkek, birleştikleri zaman zigotu, yani döllenmiş yumurtayı oluşturan iki gametten biridir. Erkek gamet, birleşen iki hücrenin küçük olanıdır: sitoplazması dişi gametinkinden bin kat, hatta daha azdır. Buna karşılık, onda kondriyozom daha çoktur. Erkek hücrenin çekirdeği, dişi hücreninkinden genellikle eşey kromozomu nedeniyle farklı olur; bu kromozumun sayısı ya da biçimi türlere göre değişir. Dişi gametin tersine, erkek gamet, yani *spermatozoit* (bazı bitkilerde *anterozoit*) kamçısı sayesinde çok hareketlidir.
Geniş anlamda, *erkek gametler*'in oluşumunda rol oynayan organlar erkek organ olarak nitelenir: hayvanların erbezleri, atkuyruklarının ve kibritotlarının bireşeyli önçimleri, kavuşursuyosunlarının erkek iplikleri, çeşitli kriptogamların anteridyumu.
Üreme çevriminin bir kısmında ikieşeyli, öbür kısmında bireşeyli olan bitkilerde, doğrudan doğruya erkek gametin (çiçektozu, mikrospor, vb.) doğacağı bireşeyli kısım "erkek" olarak nitelenir. Bununla birlikte, bu niteleme ancak, dişi öğelerden belli farklılıklarla ayrılan organlara verilebilir. Bu nedenle, atkuyruklarında birbiriyle özdeş olan sporların ileride erkek öncimi sağlayacak olanına "erkek" denir.
Erdişi bireylerde yalnız birbirinden çok belirgin biçimde ayrılan bireşeyli organlara erkek ya da dişi sıfatı verilir (örneğin çiçekte erkekorgan ve dişiorgan).
Son olarak, gonokorik hayvanlar ve ikievcikli bitkiler de, hayvan ya da bitkinin tümü erkek olarak nitelenir.
Üstte anlatılan durumun tam tersi izogam türlerde görülür. Bunlarda eşeylilik ana ilkeye indirgenmiştir: yeni bir bireyin oluşması için iki hücrenin birleşmesi gereklidir. Bu durumda ne erkek, ne dişi vardır.
—Bot. Bir bitkinin üreme çevriminin bazı evrelerinde, yani karşıt cinsiyette homolog iki organın bulunduğu evrede, bu organlardan biri, yani az çok doğrudan doğruya erkek gametlerin geldiği organ "erkek" olarak nitelenebilir. Bu iki homolog organ özdeş olduğu ve ancak ürünlerinin ilerideki gelişimiyle farklılıkları belirdiği zaman bu tanımlama tartışma götürür. İkieşeyli bir eğrelti protalında erkek kısım anteridiler midir, yoksa onları içeren kısım mıdır?
"Erkek" terimi en dar anlamda alınacak olursa damarlı bitkilerde yalnız şu kısımlar erkek sayılabilir: eğreltilerde, yalnız anteridileri taşımaları koşuluyla önçim (protal); değişiksporlu kibritotlarının mikrosporları ve onlardan olanlar; erdişi çiçekli bitkilerin erkekorganları; birevcikli ayrı eşeyli çiçekli bitkilerin erkek çiçekleri; ikievcikli türlerin erkek çiçek taşıyanları.

ERKEKÇE sıf., be. Erkeğe yakışır biçimde, erkek gibi; mertçe: *Erkekçe bir davranış. Erkekçe savaşmak.*

ERKEKÇİL sıf. Erkeğe düşkün olan.

ERKEKLENMEK gçz. f. Kabadayılık taslamak, kabadayılığa kalkışmak.

ERKEKLEŞME a. Tıp. ERKEKSİLEŞME'nin eşanlamlısı.

ERKEKLEŞMEK gçz. f. **1.** Erkek çocuk sözkonusuysa, çocukluktan çıkıp erginlik çağına girmek. **—2.** Kız, kadın sözkonusuysa, davranışları, erkeği andırır biçimde olmak.

ERKEKLİ sıf. "Kadın erkek birlikte, karışık olarak" anlamına gelen *erkekli kadınlı* sözünde geçer.

ERKEKLİK a. **1.** Erkeğe özgü niteliklerin tümü; erkek olma durumu. **—2.** Erkek gücü, cesaret: *"Serde erkeklik var ağlayamam"* (O. V. Kanık). **—3.** Dölleme yeteneği, cinsel iktidar: *Erkekliğini kanıtlamak.* **—4.** *Erkeklik öldü mü,* bir haksızlık karşısında bunu sineye çekmemek, karşı koymak, mertlik göstermek gerektiğini belirtmek için söylenir. || *Erkeklik sende kalsın,* "karşısındakinin uygunsuz davranışlarına aldırma, efendice ve ağırbaşlı ol ki bir tatsızlık çıkmasın" anlamında söylenir.

ERKEKORGAN a. Bot. Çiçekli bitkilerin erkek eşeylik organı. (Eşanl. ETAMİN ya da STAMEN.) || *Kısır erkekorgan,* başçıkların gelişmemesi nedeniyle çiçektozu yapmayan erkekorgan. (Bazen bu çeşit erkekorganlar taçyaprağı andırır biçimde büyük olurlar.)
—ANSİKL. Tam bir erkekorganda iki kısım göze çarpar: alttaki ince kısım, yani *ipçik* ve üstteki şişkin kısım, yani *başçık*. Çiçektozlarını üreterek barındıran başçık bir bölmeyle ikiye ayrılmış iki göz halindedir. Başçıkların biçimi ve sayısı bitkilere göre değişir.
İpçiğin tepesinde çok geçmeden 4 özel hücre topağı ortaya çıkar. Bunların her birinde iri hücreler bulunur ve bu hücreler bolüne bolüne dışta besleyici ve mekanik tabakaları, işte çiçektozu ana hücrelerini verir.
Erkekorganların sayısı taçyapraklara eşitse erkekorganlar takımı *izostemon,* taçyaprakların iki katıysa *diplostemon,* birkaç katıysa *polistemon* olarak nitelenir.
Erkekorgan ginekeumun altındaysa *hipogin* (düğünçiçeği), çevresine yapışıksa *perigin* (erik), yumurtalığın üstündeyse *epigin* (havuç) sıfatını alır. Erkekorganların hepsi aynı boyda değilse, iki ya da dört tanesinin ötekilerden uzun olmasına göre *didinam* ya da *tetradinam* denir. Hepsi birbirine bitişerek, hiç değilse dipte, boru biçimini almışlarsa *monadelf,* iki küme halinde bitişmişlerse *diadelf,* birçok demet halindeyseler *poliadelf* diye nitelenir. Erkekorganların başçıkları da birbirine bitişip kaynaşabilir. Çiçekten dışarıya sarkan erkekorgana *dışadönük* denir (düğünçiçeğigillerde rastlanan bu durum istisnadır). Bir erkekorgan yalnız ipçikten oluşuyorsa (yani kısırsa) ona *erkekorgansı* (staminot) adı verilir. Salepgillerdeki gibi erdişi cinsel organa *ginostema* denir. Çiçekte erkekorganlar dişiorgandan önce olgunlaşırsa bu olgu *tezerlik* (protandri ya da proterandri) olarak adlandırılır. Çiçektozu keseciklerinin açılması, yarığın biçimine ve konumuna göre *bölmeli, çenekli, delikçikli, kovucuklu* gibi sıfatlarla nitelendirilir.
Sarıçalının erkekorganları kendiliğinden harekete geçişleriyle ilginçtirler: dişiorganın üstüne kapanarak çiçeğin kendi kendini döllemesini sağlarlar (bu durum canlılar âleminde istisnadır).

ERKEKSİ sıf. Geleneksel olarak erkeklere özgü olduğu kabul edilen niteliklere sahip kimse; bu kimsenin davranışları için kullanılır: *Erkeksi koku. Çok erkeksi bir kadın. Erkeksi davranışlar.*

ERKEKSİLEŞME a. Tıp. Bir dişide erkekliğin ikincil belirtilerinin ortaya çıkması. (Eşanl. ERKEKLEŞME.)
—ANSİKL. Vet. Erkeksileşmeye ineklerde sık rastlanır, bazen nimfomaniyle karıştırılır. Erkeksileşmeye tutulmuş ineklere "boğalaşmış" denir; bunların sesleri, cinsel eylemleri (gösterileri) erkeğinkine benzer.

ERKEKSİLEŞTİRİCİ sıf. Tıp. Dişide erkeğe özgü ikincil karakterlerin ortaya çıkmasına neden olan.

ERKEKSİLİK a. Endokrinol. Dişi cinsten olup, bazı ikincil erkek cinsiyet özellikleri gösteren kişinin durumu.
—ANSİKL. Erkeksilik, klinik açıdan genellikle ilk belirti olan âdet görmeme, memelerde küçülme, erkek tipi kıllanma, kalınlaşma yönünde ses değişimi, bızır büyümesiyle belirginleşir. Biyolojik olarak, 17 ketosteroitlerde artış vardır. Bu durum, gerek bazı yumurtalık urlarında (arenoblastom, Leydig hücreleri uru), gerek böbreküstü bezinin bazı tehlikeli ya da zararsız ur olgularında gözlenebilir. Testosterona yakın formüldeki sterolt anabolizanların ya da androjenlerin tedavide yanlış ya da yüksek dozda kullanılması bazen erkeksiliğe neden olabilmektedir.

ERKEL (Ferenc), macar besteci (Gyula 1810 - Budapeşte 1893). Piyano virtüozuydu. Chopin'in yapıtlarını ülkesinde yaymaya çalıştı. 1875'te Liszt tarafından kurulmuş Macar müzik akademisi'nde ders verdi. 1838 - 1875 arasında Ulusal tiyatro'da müdürlük ve orkestra birinci şefliği yaptı. 1875 - 1889 arasında Macar müzik akademisi'ni yönetti. Filarmoni derneği'ni kurdu ve 'başkanlığını yürüttü (1853 -1869). 1884'te Budapeşte Operası'nın müzik yöneticiliğine getirildi. Erkel daha 1837'de besteciliğe yönelerek ulusal macar operası üslubunu yaratmıştı: *Hunyadi László* (1844), Bânk Bán (1861), *István király* (1845). Macar ulusal marşını da Erkel bestelemiştir (1844).

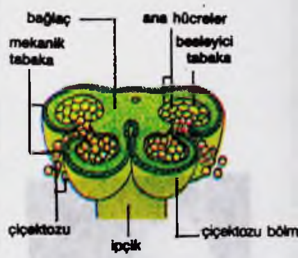
ERKELENZ, Almanya'da (Kuzey Vestfalya Renanyası) kent, Mönchengladbach'ın G.-B.'sında; 34 700 nüf.

ERKEN be. (esk. türkç. *er,* erken'den *er iken > erken*). **1.** Günün, gecenin, yaşamın, herhangi bir zamanın göreceli olarak başlangıcına yakın bir anda: *Erken kalkmak, erken yatmak. Okumaya çok erken başladı. Erken kalkan yol alır, er evlenen döl alır* (atasözü). **—2.** Önceden belirlenmiş, alışılmış zamandan, andan göreceli olarak çok önce:*Tiyatroya erken gitmek. Kış çok erken geldi. Toplantıdan erken ayrılmak. Randevuya erken geldi.* **—3.** Çok yakın bir zamanda: *Onu bu kadar erken görebileceğimi sanmıyordum.* **—4.** Belirli bir tarihte değil, hatta belki o tarihten daha sonra: *Size bu malı en erken pazartesi günü gönderebilirim.*
—Kad. doğ. *Erken doğmuş çocuk,* zamanından önce doğan ve yaşayabilen çocuk. (Eşanl. PREMATÜRE.) [Bk. *ansikl.* böl.]

◆ sıf. İlerlememiş saat, vakit için kullanılır: *Günün erken saatinde.*
—Binc. *Erken sıçrama,* bir konkur atının binicisinin rızası olmadan bir engeli atlaması.
—Kad. doğ. *Erken doğum,* zamanından önce gerçekleşmiş doğum. (Bk. *ansikl.* böl.) || Erken doğmuş çocuğun durumu. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Psik. *Erken bunama* → ŞİZOFRENİ.
—Zootekn. *Erken gelişme,* çiftlik hayvanlarında büyümenin hızla ilerlemesi ve erken bitmesiyle belirgin gelişme ve verim yeteneği. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Kad. doğ. Erken doğmuş çocuk, uzun süre ağırlık ölçüsüne bakılarak tanımlanmıştır: 2 500 g'dan hafif çocuk. 1971'de Londra'da toplanan doğum hekimliği ile ilgili uzmanların kabul ettikleri tanımlamaya göre, gebeliğin başlangıcı âdetin birinci gününden hesaplanarak gebeliğin 37. haftasından, yani 259. gününden önce doğan çocuk erken doğmuş sayılır.
• Erken doğum, doğum sonrası ölümlerin % 70-90'ını oluşturduğuna göre, doğum sonrası ölümlerin en başta gelen nedeni sayılabilir. Erken doğum hem çocuğun yaşamını tehlikeye sokar (erken doğmuşların tümünün % 20-30'u ölmektedir), hem de çocuk yaşasa, devimsel ve zihinsel gelişimini kötü yönde etkiler. Eğitim ve reanimasyon konularında elde edilen ilerlemeler çok büyük olmakla birlikte en iyi kuvöz gene de annenin dölyatağıdır.
Erken doğumun tehlikelerini artıran etmenler arasında özellikle şunlar sayılabilir: sosyal ve ekonomik düzeyin düşüklüğü, ananın bekâr oluşu, ana yaşının 20'den küçük, 40'tan büyük olması, ev içindeki ve dışındaki işlerin yoruculuğu, evle işyeri arasındaki toplu taşımacılığın uzunluğu, asansörü olmayan yüksek katlar, vb. Bu etmenlerin ortaya çıkarılması bu tehlikelerin sayısal bir değerlendirmesini sağlamakta (erken doğum tehlikeleri katsayısı, EDTK) ve durumları saptanmış bu gibi kadınları daha yakından izlemek olanağı vermektedir. Bu gibi elverişli koşul-

elma çiçeğinde erkekorganlar (gülgiller)

bir başçık kesiti

ların yanında, dölyatağına ilişkin nedenler (şekil bozuklukları, fibromlar, kıstak açıklığı), gebeliğe bağlı nedenler (ikiz gebelik, hidramnios, plasenta previa, toksemi) ve doğumu çabuklaştıran bulaşıcı hastalıklar (kolibasilloz, listerioz), uzun süreli seyahatler, sık sık yinelenen taşınmalar, yer değiştirmeler ve çok sayıda cinsel birleşmeler gibi aksı yönde çalışan etmenler de vardır. İzlemeye gelince, bu gebe kadınların yaşam koşullarını iyileştirmeyi amaçlar, özellikle çalışma koşulları, doğum öncesi dinlenme sürecinin uzatılması, aile yardımlarına başvurma, evde ebelerin ziyaret ve yardımlarını çoğaltma gibi. Tıbbi yardım ise, sırtüstü dinlenme, dölyatağı boynunun açıklığını izleme ve tedavi, idrar yolları ve dölyatağı enfeksiyonlarını tedavi ve anormal dölyatağı kasılmalarını önleme gibi önlemleri kapsar.

Feridun Cemal **Erkin**

Erken doğan çocuğun doğumu en az zorlukla gerçekleştirilmelidir, su kesesi elden geldiği kadar korunmalı, önleyici episiotomi yapılarak apışarası direnci yok edilmeye çalışılmalıdır. Erken doğuma bir de makattan geliş eşlik ederse, çoğunlukla sezaryen yeğlenmelidir. Bundan başka erken doğmuş çocuğun bakımını üstlenecek olan bir çocuk hekim ekibi hazır bulundurulmalıdır.

Doğum odasında çocuğu ele alma başlıca dört tehlikeyi önlemeyi amaçlar: asidoz, hipoksi, kan şekeri düşmesi ve üşüme, soğuma. 1 500 g'dan eksik doğanlar sistematik olarak yenidoğan reanimasyon servisine gönderilir. Ötekiler, özel patolojik bir durumları yoksa basit bir bakım servisine verilir. Soğumaya karşı alınacak önlemler ilk sırayı alır. Erken doğan çocuk, zamanında doğana göre beden yüzeyi / ağırlık oranı daha büyük olduğundan çok daha kolay üşür. Öte yandan, ısı ayarlama mekanizmaları yeteri kadar gelişmemiştir Bundan ötürü kuvöze konması gereklidir. Oksijen kuvöze bağlı bir oksimetre ile ölçülerek belirli yoğunluklarda ve bilinen miktarlarda verilmelidir. Çocuğun asal vücut işlevlerinin izlenmesi, monitör denilen aygıtların yardımıyla gerçekleştirilir.

Çeşitli biyolojik kontroller alınan kanlarla yapılır. Ayrıca, bu bakım için aort ya da toplardamar sonda salma gibi yeni tekniklerden, yapay basınçlı havalandırma gibi yeni yöntemlerden yararlanılmaktadır.

Ulvi Cemal **Erkin**

Her zaman olası karmaşaları izleyebilmek için bazı araştırmalar sürekli olarak yapılmalıdır: ölçümlerin yapılması, gelişim testleri, tonus muayenesi, reflekslerin, görmenin, işitmenin ve konuşmanın kontrolü gibi. Bazı erken doğmuşlar, küçük devimsel eksiklikler ve davranış bozukluklarını gösterirler, bunların nedeninin çok küçük beyin lezyonları mı, yoksa erken doğmuş çocuğun anneden uzun süre ayrı kalmasına bağlı anne/çocuk ilişkilerindeki aksaklıklardan mı ileri geldiğini söylemek oldukça zordur.

—Zootekn. *Erken gelişme,* fizyolojik ve kalıtsal bir özelliktir. Bu özelliği olan hayvanlarda bakım, besleme ve diğer çevre koşullarının da uygun etkileriyle gelişme hızlı gerçekleştiği için masraflı dönem kısalır, verim dönemi uzar. Bu da çiftlik hayvanlarından sağlanan ekonomik yararları artırır. Örneğin bir belçika atı 2-2,5 yaşlarında da büyümesini tamamlayarak işte kullanılmaya başlar. Buna karşılık, bazı at ırklarında, sözgelimi, arap atlarında büyüme 4, hatta 5 yaşlarına kadar sürer. Özellikle kasaplık hayvanlarda erken gelişmenin yararı büyüktür. Bunlar hızla gelişip olgunlaştıklarından, et üretiminde erken kullanılabilirler.

ERKENCE be. Erken olarak; oldukça erken: *Erkence gidelim. Biraz erkence başlamıyor muyuz?*

ERKENCİ sıf. ve a. Erken davranan ya da erken kalkan kimse için kullanılır: *Bugün erkencisiniz.*
—Tarım. Başkasına göre daha kısa zamanda belli bir gelişme evresine varan bitki çeşidine ya da kültivara denir.

◆ sıf. Astrol. Güneş'ten önce doğduklarında Merkür ya da Venüs için kullanılır.

ERKENCİLİK a. Tarım. Erkenci bir çeşidin ya da kültivarın davranışı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Tarım. Erkencilik ilkbahar donları, kuraklık tehlikesi, epifitlik gibi afetler bakımından büyük önem taşır. Yetişme devresini kısaltmak ve çabuk ürün alınmasını sağlamak açısından önemli bir niteliktir. Özellikle turfanda üretiminde, ürünün miktarından ya da kalitesinden önce erkenciliğe önem verilir. Bir bitki topluluğunun erkenciliği her şeyden önce onun genetik karakterlerine bağlıdır. Ama meyve ağaçlarında tımar ve budama, biryıllık tarım bitkilerinde tohum ekme zamanı, hepsinde gübreleme gibi çeşitli yetiştirme ve bakım teknikleri bu genetik davranışı az ya da çok değiştirebilir.

ERKENDEN be. Mümkün olan en kısa zamanda, gecikmeden: *Erkenden yola çıkın.*

ERKENEK, Malatya'nın Doğanşehir ilçesi Sürgü bucağına bağlı belde; 6 160 nüf. (1990). Belediye.

ERKETE a. (yun. *erkhete,* geliyor'dan). *Arg.* Yasadışı bir işin yapıldığı yerde, geleni haber verme işi; gözcülük, dikiz.

ERKETECİ a. *Arg.* Kötü işler yapılan yerlerde, gelenleri bildiren kimse; gözcü, dikizci.

ERKETECİLİK a. *Arg.* Erketecinin yaptığı iş; gözcülük, dikizcilik.

ERKILIÇ (Nurettin), türk fotoğraf sanatçısı (Şarköy, Tekirdağ, 1926 - İstanbul 1983). Pertevniyal lisesi'ni bitirdi. Fotoğraf çalışmalarına 1946 yılında amatör olarak başladı. İstanbul Fotoğraf ve sinema amatörleri kulübü'nü kurdu (1959) ve altı yıl bu kulübün başkanlığını yaptı. Katıldığı birçok yarışma ve sergide ödüller kazandı.

ERKİLET, Kayseri'nin Kocasinan ilçesine bağlı bucak; 17 614 nüf. (1990); 13 köy. Merkezi *Erkilet,* 9 148 nüf. (1990). Üzüm ve meyve bağ ve bahçeleri.

ERKİLET (Hüseyin Hüsnü Emir), türk asker (İstanbul 1883-Ankara 1958). Harp okulu'nu (1904), Harp akademisi'ni (1907) bitirdi. Kurmay yüzbaşı olarak Balkan (1912) ve Birinci Dünya savaşlarına (1914-1918) katıldı, Akademi'de hocalık yaptı. İstanbul'da genelkurmayda görev aldı, Bern ataşesi oldu (1920-1921). Yarbay rütbesiyle Anadolu'ya geçip Ulusal kurtuluş savaşı'nda Birinci tümen komutanı olarak görev aldı (1921). Albaylığa yükseltilerek II. Ordu kurbay başkanlığına atandı (1922). Yeniden tümen komutanlığına getirildi (1922-1924). Genelkurmay harekât dairesi reisi oldu (1924-1926). Mirlivalığa (general) yükseltilerek 7. Tümen komutanı (1926-1930), İzmir Müstahkem mevki komutanı yapıldı (1930-1932). Emekliye ayrıldı. İkinci Dünya savaşı günlerinde gazetelerde alman ordularının yenilmezliğine ilişkin yazılar yazdı. Başlıca yapıtları: *Yıldırım, Büyük Harpte tank muharebeleri, Seferi karargâhlarda kurmay görevleri.*

ERKİN sıf. Herhangi bir koşula bağlı kalmaksızın, istediği gibi davranabilen kimse için kullanılır.

ERKİN (Behiç), türk asker, demiryolcu, yönetici (İstanbul 1876- *ay. y.* 1961). Harp okulu'nu (1898), Harp akademisi'ni (1901) bitirdi. Kurmay yüzbaşı olarak Selanik - İstanbul demiryolu muhafız kuvvetleri müfettişi (1904), daha sonra da komiseri (1910) oldu. Balkan savaşı'nda Yunanlılar'a tutsak düştü (1912). Tutsaklıktan kurtulunca Erkânıharbiye'de görev aldı ve gene demiryollarının ordu hizmetinde çalıştırılmasını sağladı. Kurtuluş savaşı'nda Anadolu'ya geçti, Anadolu-Bağdat demiryolu genel müdürlüğüne atandı (1920-1923). TBMM'nin ikinci döneminde İstanbul milletvekili seçildi (1923-1928). Kurmay albay olarak askerlikten emekliye ayrıldı. Bayındırlık bakanı oldu (1926-1928). Bakanlıktan sonra Budapeşte (1928) büyükelçisi atandı, buradan Paris büyükelçiliğine gönderildi (1936-1942). Çankırı milletvekili seçildi (1943-1946). Güney demiryolları yönetim kurulu başkanlığı yaptı. Osmanlı devleti döneminde tümü yabancıların malı olan demiryollarının ulusallaştırılması ve yeni demiryollarının yapılmasında öncülük etti.

ERKİN (Feridun Cemal), türk diplomat (İstanbul 1900 - *ay. y.* 1980). Paris Hukuk fakültesi'ni bitirdi. Dışişlerinde çeşitli görevler aldıktan sonra büyükelçi olarak Roma (1947), Washington (1948), Madrid (1955) ve Paris'e (1957) atandı. 1960'ta dışişleri bakanlığı yüksek müşavirliğine getirildi. 1962'de Londra büyükelçisi oldu. 1962-1965 İnönü hükümetlerinde, TBMM dışından, dışişleri bakanlığı yaptı. CHP'den Ordu milletvekili seçildi (1965-1969). Cumhurbaşkanlığı kontenjanından Senato üyesi oldu (1970-1971). Yapıtları: *Les Affaires des Détroits* (1967), *Dışişlerinde 34 yıl* (cilt I, 1980; cilt II, 1986).

ERKİN (Ulvi Cemal), türk besteci ve piyanocu (İstanbul 1906-Ankara 1973). 7 yaşında piyano öğrenmeye başladı. Galatasaray lisesi'ni bitirdikten sonra, devlet tarafından Fransa'ya müzik öğrenimine gönderildi. Paris Konservatuvarı'nda Jean Gallon'un, École normale de musique'te de Nadia Boulanger'nin bestelerne öğrencisi oldu. 1930'da yurda dönünce Ankara Musiki muallim mektebi'nde armoni ve piyano öğretmenliğine getirildi. Bir yandan da piyano konserleri verdi. 1936'da açılan Ankara Devlet konservatuvarı'nda (ADK) piyano öğretmenliğine atandıktan sonra besteciliğe ağırlık verdi. Piyano ve büyük orkestra için konçertosu ile 1942'de CHP sanat ödülü'nü aldı. 24 nisan 1946'da Cumhurbaşkanlığı filarmoni (bugün senfoni) orkestrası'nı yöneterek üç yapıtının (*Piyano konçertosu;* büyük orkestra için *Köçekçeler süiti; 1. Senfoni*) ilk seslendirilişini gerçekleştirdi. ADK müdürlüğü (1949-51), daha sonra piyano yüksek bölümü yöneticiliği ve öğretmenliği (1951-73) yaptı.

Batılı yazım teknikleriyle geleneksel müzik birikimimizi kaynaştırma çabası dolayısıyla Türk beşleri'nden biri sayılan Erkin, hemen hemen yalnızca enstrümantal yapıtlar besteledi. Bunların çoğunun biçimsel modeli, üçlü sonattır Özenli çalgılamasıyla ayırt edilen orkestra yapıtlarında romantizmsonrası ve izlenimci akımların etkileri sezilir. Yapıtları: büyük orkestra için *İki dans* (1930), *Konçertino* (1932), *Bayram* (1934), *Köçekçeler süiti* (1943), *1. Senfoni* (1944-46), *2. Senfoni* (1948-51), *Keloğlan* (bale, 1950), *Beş damla* (1950; 1930'da yazılmış beş piyano parçasının orkestralanmasıyla oluşmuş süit); piyano ve büyük orkestra için *Konçerto* (1942); piyano için: *Çocuklar için yedi kolay parça* (1937), *Duyuşlar* (11 parça, 1937), *Sonat* (1946), *İki prelüd* (1971); küçük orkestra için: *Bülbül* ve *Ayın on dördü* (iki türkü, 1932), *Karagöz* (oyun müziği, 1940); keman ve büyük orkestra için *Konçerto* (1947); keman ve piyano için *Ninni, emprovizasyon ve Zeybek türküsü* (1929-32); yaylı çalgılar dörtlüsü için *Yaylı dördülü* (1935-36); ses ve piyano için *Yedi türkü* (1936); iki sesli koro için *İki sesli türküler* (1936); karma koro için *Yedi türkü* (1945); yaylılar orkestrası için *Sinfonietta* (1951).

ERKİN (Ferhunde), türk kadın piyanocu (İstanbul 1909). Beş yaşında piyano öğrenmeye başladı. On bir yaşındayken, kardeşi Necdet Remzi Atak ile ilk konserini verdi. 1928-30 arasında Leipzig Konservatuvarı'nda bilgi ve tekniğini geliştirdikten sonra yurda dönünce Ankara Musiki muallim mektebi'nde öğretmenliğe atandı (1931). Ertesi yıl Ulvi Cemal Erkin ile evlendi. Görevini 1936'dan sonra Ankara Devlet konservatuvarı'nda sürdürdü.

Birçok öğrenci yetiştirdi. Konserlerinde türk yapıtlarına yer veren ilk solocudur. 1968'de emekliye ayrıldı.

ERKİN (Kemal), türk jeodezi uzmanı (İstanbul 1910 - *ay.y.* 1989). Fransa'da École Nationale des Eaux et Forets'i bitirdi (1933). Yurda dönüşte Orman genel müdürlüğü'nde görev aldı (1935-1937). Orman kadastro yasasının hazırlanmasında ve orman haritalama ilkelerinin yerleşmesinde katkıları oldu (1937). İstanbul Üniversitesi orman fakültesi'nde görev aldı (1944); 1960'ta profesör oldu. Orman fakültesi dekanlığı (1966, 1968) ve Jeodezi ve fotogrametri kürsüsü başkanlığı (1970) yaptı. 1980'de emekliye ayrıldı.

ERKİNCİ → LİBERAL.

ERKİNCİLİK → LİBERALİZM.

ERKİNOALD (öl. 657), 640'ta Neustria, 656'da Austrasia saray nazırı. Yerine Ebroin geçti.

ERKLİ sıf. Gücü, otoritesi olan, sözü geçen kimse ya da grup için kullanılır; güçlü, nüfuzlu.

ERKMEN (Muhlis), türk tarımcı ve siyaset adamı (Bursa 1891 - İstanbul 1985). Halkalı yüksek ziraat mektebi'ni bitirdikten sonra gittiği Almanya'da hayvan yetiştiriciliği üzerinde uzmanlık öğrenimi gördü. Türkiye'ye dönüşünde Tarım bakanlığı'nda görev aldı. Bakanlığın eşitli kademelerinde çalıştı. Gazi orman çiftliği'nin kurulmasında etkin rol oynadı. Tarım bakanlığı müsteşarı oldu (1927). Aynı yıl siyasal yaşama atılarak Bursa'dan milletvekili seçildi. 1935'ten sonra Kütahya milletvekili olarak TBMM'deki sandalyesini 1946'ya kadar korudu. Bu süre içinde İsmet İnönü kabinesinde (31 aralık 1931 - 10 haziran 1937) ve Refik Saydam kabinesinde (25 ocak 1939 - 9 temmuz 1942) tarım bakanı olarak görev yaptı.

ERKMEN (Hayrettin), türk siyaset adamı (Tirebolu 1915). Ankara Üniversitesi siyasal bilgiler fakültesi'ni bitirdi (1938). Cenevre İktisat fakültesi'nde doktora yaptı (1948). İstanbul Üniversitesi iktisat fakültesinde asistanlığa atandı (1949). DP'den Giresun milletvekili seçildi (1950-1960). Çalışma bakanlığı (1956-1957, 1957-1959), DP meclis grubu başkanlığı (1956-1957), ticaret bakanlığı (1959-1960) yaptı. Yassıada mahkemelerinde 10 yıl hapse mahkûm edildiyse de 1964'de tahliye oldu. Aftan yararlanarak AP'ye girdi. Giresun senatörü seçildi (1975-1980). Son Demirel hükümetinde dışişleri bakanlığına getirildi (1979-1980). Yunanistan'a karşı uyguladığı yumuşak siyaset nedeniyle eleştirilere uğradı; CHP'nin verdiği ve MSP'nin de desteklediği bir gensoru önergesiyle düşürüldü. Milletvekilliği 12 eylül 1980 müdahalesiyle sona erdi. Yeniden açılan Demokrat parti'nin başkanlığına seçildi (1992).

ERKMEN (Nizamettin), türk yönetici ve siyaset adamı (Giresun 1919 - İstanbul 1990). Ankara Üniversitesi siyasal bilgiler fakültesi'ni bitirdikten (1943) sonra hukuk fark sınavını verdi. Çeşitli ilçelerde kaymakamlık yaptı. Siyasal yaşama atılarak YTP'den Giresun milletvekili seçildi (1961). AP'ye katıldı (1962) ve bu partinin genel sekreteri oldu. TBMM'de sandalyesini 12 eylül 1980'e kadar korudu. Bu süre içinde Naim Talu kabinesinde devlet bakanı ve başbakan yardımcısı olarak görev aldı (15 nisan 1973 - 25 ocak 1974).

ERKMEN (Aydın), türk art direktör, dergi ve kitap dizayneri (Aydın 1944). İstanbul Devlet tatbiki sanatlar yüksek okulu'nu bitirdi (1968), aynı okulda asistanlık yaptı (1969-1973). Çeşitli reklam ve tanıtım kuruluşlarında art direktör olarak çalıştı. Kültür bakanlığı yayınlarının grafik dizaynlarını, Gösteri, Milliyet sanat gibi dergilerin kapak kompozisyonlarını, *Türk çini sanatı, İslam sanatında Türkler, Kapalı çarşı'nın romanı* gibi birçok yapıtın grafik ve illustrasyon çalışmalarını gerçekleştirdi. Akbank afiş yarışması birincilik ve üçüncülük ödülerini (1973), Grafikerler meslek kuruluşu basın ilanı ikincilik ödülünü (1982) vb. kazandı. Katkıda bulunduğu öbür yayınlar: *Anadolu medeniyetleri sergisi* tanıtım katalogları, *Siyer-i nebi* kitabı.

ERKMEN (Bülent), türk grafik sanatçısı (Antalya 1947). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi grafik bölümü'nü bitirdi (1972). Devlet film arşivi (günümüzde Sinema televizyon enstitüsü) genel sekreteri olarak çalıştı (1968-1973). Çeşitli sinema dergilerinde yöneticilik yaptı. Uygulamalı endüstri sanatları yüksek okulu grafik sanatlar bölümü'nde öğretim görevlisi oldu (1977). Serbest olarak da çalışmalarını yürüttü; basın ve TV reklamları alanlarında çalıştı. Grafik sanatının amblem, afiş, kitap kapağı, pul, broşür vb. gibi hemen her dalında yapıtlar üretti. Yurt içinde ve dışında birçok sergiye, bienale katıldı, yapıtları uluslararası yayınlarda yer aldı, çeşitli ödüller kazandı. Yapıtlarında iletişime önem veren sanatçı, verilecek mesajın çarpıcı bir biçimde anlaşılması için değişik formlar ortaya koymaya özen gösterir. Bazı yapıtları: *Çevre dergisi için afiş* (1979), *Karikatürcüler derneği için afiş ve broşür dizisi* (1979), *Cyrano de Bergerac oyunu için afiş* (1981), *Anadolu medeniyetleri sergisi için afiş dizisi* (1983), *UNESCO İstanbul kampanyası için afiş dizisi* (1983), *Arabesk filmi için afiş* (1989), 1990'da F. Edgü ile birlikte tasarladığı "Kitap" yayımlandı.

ERKOÇ (Eflatun Nuri) → EFLATUN NURİ.

ERKOĞLU (Sedat), türk tenisçi (İstanbul 1908 - *ay. y.* 1975). Fenerbahçe'de futbol oynadı. Aynı kulüpte tenise başladı. 1930 Balkan şampiyonası'nda Avram Şirinyan ile birlikte çift erkekler birinciliğini kazandı. İstanbul belediye başkan yardımcılığında bulundu (1954-1959, 1968-1971).

ERKRATH, Almanya'da (Kuzey Vestfalya Renanyası) kent, Düsseldorf'un D.'sunda; 39 200 nüf.

ERKSAN (Metin), türk film yönetmeni (Çanakkale 1929). 1952 yılında, İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi sanat tarihi-estetik bölümü'nü bitirdi. 1947'den 1953'e kadar çeşitli gazete ve dergilerde, sürekli olarak, sinema üzerine yazılar yazdı. 1950'de, Atlas film şirketi'nde senaryo yazarı olarak çalışmaya başladı. 1952'de yönetmenliğini yaptığı ilk filmi *Karanlık dünya* ya da *Âşık Veysel'in hayatı*'nı çevirdi. Senaryosunu Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun yazdığı bu film sansür kurulu tarafından yasaklandı. Yedek subaylığı sırasında *Dünya havacıları Türkiye'de* adlı belgesel bir film çevirdi. 1958'de İstanbul'da yapılan 11. Türk filmleri festivali'nde, senaryo yazarlığını ve yönetmenliğini yaptığı *Dokuz dağın efesi* adlı film, jüri özel ödülünü kazandı. 1960'ta, türk sinemasında "toplumsal gerçekçilik" akımını başlatan ve yönlendiren *Gecelerin ötesi* adlı filmini gerçekleştirdi. 1961'de büyük politik olaylara neden olan *Yılanların öcü*'nü (1966 Uluslararası Kartaca film festivali'nde "First Golden Tanit Medal" ödülü) gerçekleştirdi. 1962'de sonradan yüzlerce benzeri çevrilen *Acı hayat*'ı çevirdi. 1963'te Sine-İş'i (Türkiye Sinema işçileri sendikası) kurdu ve üç yıl süreyle genel başkanlığını yaptı. 1964'te yapımcı, senaryo yazarı ve yönetmen olarak gerçekleştirdiği *Susuz yaz* filmi Uluslararası Berlin film festivali'nde "Altın ayı" ödülünü kazandı. Ayrıca *Susuz yaz*, 1964 Uluslararası Venedik film festivali özel ödülü'nü, 1964 Uluslararası Acapulco film festivali "Altın Azteka" büyük ödülü'nü, 1961 Cannes film festivali ödülü'nü, 1956 Uluslararası Kartaca film festivali jüri özel ödülü'nü, 1987 Altın portakal film festivali onur ödülü'nü ve 1990 Ankara film festivali sinema emek ödülü'nü kazandı. Bazı filmleri: *Suçlular aramızda* (Uluslararası Milano film festivali, Birinci altın madalya ödülü, 1964; *Sevmek zamanı*, 1965; *Kuyu*, 1968; *Sensiz yaşayamam*, 1977. TV filmleri: *Müthiş bir tren, Sazlık, Bir intihar, Hanende melek, Geçmiş zaman elbiseleri*, 1974; *Preveze öncesi*, 1982

ERKSİZ sıf. Gücü, nüfuzu olmayan kimse ya da grup için kullanılır.
—Tar. *Erksiz dönem* → FETRET.

ERKSİZLİK a. Erksiz olma durumu.

ERKUL (Emin), **Şehremini Emin Bey,** türk hekim, belediye başkanı (Grebene 1881- İstanbul 1964). Askeri tıbbiye'yi hekim yüzbaşı olarak bitirdi (1905). Gülhane hastanesi'nde harp cerrahisi operatörü, Askeri tıbbiye'de profesörlük yaptı. Mütareke döneminde Bursa'da serbest hekimlik yaparken Milli mücadele için haberalma işlerinde çalıştı. TBMM'nin I. döneminde Bursa'dan milletvekili seçildi (1920-1923). İstanbul şehreminliğine (belediye başkanlığı) atandı (1924-1928).

ERKUN (Saim), türk hekim (Manisa 1901-Atlantic city, ABD, 1949). Tıbbiye'yi bitirdi (1926). Tabip subay olarak çeşitli görevlerde bulunduktan sonra İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ne asistan oldu (1929). Üniversite reformunda (1933) bir süre açıkta kaldı. Üroloji dalında uzman hekim oldu (1934). Başta Alman hastanesi olmak üzere çeşitli hastanelerde çalıştıktan sonra bu dalda doçentliğe yükseldi (1942). Üroloji alanındaki yayınları, özellikle bu dalın tarihi ile ilgili yapıtlarıyla tanındı. Başlıca yapıtları: *Ürografi* (1933), *Prostat hypertrofisi* (1934), *Çocuklarda idrar yolları taşları ve patolojik fizyolojisi* (1935), *Türk tababeti tarihine genel bir bakış* (1935), *Prostat dahamesi tarihçe ve anket* (1938), *Ürolojide folklor* (1939), *Ahi Ahmet bin Kemal eddin Mutetabbib* (1948).

ERLACH (VON), adını Biel gölü yakınlarındaki Erlach kentinden alan isviçreli aile. Başlıca üyeleri şunlardır: RUDOLF (öl. 1360) Laupen'de, Bernliler'in başında ve Konfedereler'in yardımıyla Habsburglar'a sadık soylulara karşı parlak bir zafer kazandı (1339); —RUDOLF (öl. 1507), Dornach'ta Bernliler'e komuta ederek imparatorluk güçlerini yenilgiye uğrattı (1499); —JOHANN (1474-1539), Rudolf'un oğlu, Bern "avoyer"i. Papa Julius II ve Venedik nezdinde elçilik yaptı. 1529 ve 1531'de Kappel savaşları sırasında bir orduya komuta etti; —JOHANN LUDWİG (Bern 1595-Brisach 1650), Saksonya-Weimarlı Bernhard tarafından Brisach valiliğine getirildi, daha sonra Otuz Yıl savaşları sırasında Fransa'nın hizmetine girdi. Lens savaşı'nda (1648) yararlık gösterdi ve 1650'de Fransa mareşalliğine atandı. Fronde sırasında birlikleri Thiérache'ı kırıp geçirdi. *Mémoires*'ı (Anılar) elyazmalarına göre düzenlenerek 1784'te basıldı; —HİERONYMUS (Riggisberg, Bern, 1667-Hindelbank 1748) önce Fransa'nın, sonra Avusturya'nın hizmetine girdi. 1721'den 1746'ya kadar Bern "avoyer"iy-

Metin Erksan'ın *Susuz yaz* filminden bir sahne

di; —KARL LUDWIG (Bern 1746 - Oberwichtrach, Thun yakınında 1798), Hieronymus'un torununun oğlu. Fransız devrim ordularının İsviçre'yi istilası sırasında (1798) Bern ordusu başkomutanıydı. Kent meclisinin pasifliğine karşı mücadele verdi. Fraubrunnen savaşı'nda yenildi. Kendi askerleri tarafından öldürüldü; —LUDWIG RUDOLF (Bern 1749 - *ay. y.* 1810), 1802'de Fransa'ya karşı yapılan ayaklanmanın elebaşlarından biriydi. Yekaterina II'ye ithaf ettiği *Code du bonheur* (Mutluluğun yasası) adlı yapıtı yayımladı (1788).

Verda Erman

ERLANDER (Tage Fritiof), isveçli siyaset adamı (Ransäter 1901 - Stockholm 1985). Sosyal demokrat milletvekili olarak birçok kez bakanlık yaptı, 1946-1969 arasında başbakanlık ve sosyal demokrat parti başkanlığı görevlerinde bulundu. 1969'da Olof Palme lehine bu iki görevden istifa etti. Marxçı olmayan sosyalist bir kuramcıydı; toplumsal ve ekonomik reformlar ve yansız bir dış politika aracılığıyla "güvenli ve herkesin kendi seçimini kendi yapabileceği" bir toplum için çalıştı.

ERLANG a. (1917'de, telefon trafiğine ilişkin bir kuram geliştiren mühendis ve matematikçi *Erlang*'ın adından). Telekom. Trafik yeğinliği birimi; telekomünikasyon organları ya da devrelerinden oluşan bir bütünün, 60 dakikalık ortalama çalışma süresine eşittir.

ERLANGEN, Almanya'da (Bavyera) kent, Regnitz kıyısında, Nürnberg'in K.'inde; 100 800 nüf. (1989). Üniversite. XVIII. yy.'dan kalma belediye konağı ve şato. Metalürji. Makine yapımı. Tekstil. Deri işleme. Kimya.
—Tar. Erlangen önce Würzburg, daha sonra Bamberg piskoposluğuna (1017) aitti. 1361'de Bohemya kralına satıldı, 1398'deyse bağımsız bir kent oldu. XV. yy.'ın başında kenti Hohenzollernler ele geçirdi. Erlangen, zenginliğini büyük ölçüde burada cam ve boyalı kumaş imalathaneleri kuran protestan fransız göçmenlere borçludur. 1810'da kent Bavyera tarafından ilhak edildi.

Erlangen programı. Geom. F. Klein tarafından 1872 *Vergleichende Betrachtungen über neuere geometrische Forschungen* (Yeni bir geometri araştırması üzerine karşılaştırmalı düşünceler) adlı yapıtta ileri sürülen fikirler. (F. Klein, bu yapıtta, geometrideki dönüşüm gruplarının, her grubun bir geometri tipi tanımlaması temel rolünü, sağlam bir biçimde ortaya koymuştur.)

Ermenek'ten bir görünüm

ERLANGER (Joseph), amerikalı fizyolog (San Francisco 1874 - Saint Louis 1965). Birçok üniversitede profesörlük yaptı, sinir liflerinin işlevsel farklılaşmaları üzerindeki araştırmalarıyla 1944'te, H. S. Gasser ile birlikte, Nobel tıp ödülü'nü aldı.

ERLANGER (Théodore D'), rus müzikbilimci (Moskova 1890 - Paris 1971). 1920'de Paris'e yerleşti. Burada karısı Thamara (öl. 1953) ve dansçı Aleksandr Volıynin ile Koregrafi sanatı akademisi'ni kurdu (1926). Volıynin'in burada verdiği derslerle, akademi dünya çapında ün kazandı. Karısı ve Volıynin öldükten (1955) sonra Th. d'Erlanger, Koregrafi incelemeleri yüksek okulu'nu açtı.

ERLANGGA → AİRLANGA.

ERLEBACH (Philipp Heinrich), alman besteci (Esens, Aşağı Saksonya, 1657 - Rudolstadt 1714). Büyük olasılıkla 1679'da Rudolstadt sarayı'nda müzikçi olarak çalışmaya başladı, 1681'de capella yöneticiliğine getirildi. Uvertürlerinde, süitlerinde ve sonatlarında Lully'nin üslubunu alman müziğine uyarladı, ama aryaları ve dinsel lied'leriyle kendini kabul ettirdi. *Harmonische Freude musikalischer Freunde* (Armonik sevinç ve müzikal dostluk) [I. cilt 1697; II. cilt 1710] adlı derlemesindeki -sürekli basın eşlik ettiği- yalın aryalar, kantata, hatta opera aryasına yakındır.

ERLENMAYER a. (kimyacının adı *Erlenmeyer*'den). Kim. Dar ağızlı, kesik konisel cam kap.

ERLER (Suat), türk yüzücü ve spor yöneticisi (İstanbul 1910 - *ay. y.* 1984). Spora Robert kolej'deki öğrenim yıllarında jimnastikle başladı. Daha sonra yüzme, tramplen atlama ve sutopu sporlarıyla uğraştı. Bu dallarda birçok şampiyonluk elde etti, milli takıma seçildi (1925-1930). Sporu bıraktıktan sonra Galatasaray kulübü'nde başkaptan olarak susporları takımını çalıştırdı (1930-1934). İstanbul Yüzme ihtisas kulübü'nün (İYİK) kurucuları arasında yer aldı (1945). uzun yıllar Türkiye Milli olimpiyat komitesi'nde genel sekreterlik yaptı (1955-1984). Aynı süre içinde Uluslararası olimpiyat komitesi'nde Türkiye'yi temsil etti. Komite'nin Olimpiyat liyakat madalyasıyla ödüllendirildi; madalya ölümünden sonra eşine verildi.

ERLİGANG, Cıngcou'nun güney-doğu dış mahallesinde, çin arkeolojik yerleşim yeri.

ERLİN (Devy), fransız kemancı (Paris 1928). 1945'te Paris Konservatuvarı yarışmasını kazandı. 1955'te M. Long-J. Thibaud yarışması'nda büyük ödülü aldı. Daha sonra, özellikle eğitimci olarak etkinlik gösterdi (Marsilya Konservatuvarı, 1969). Çok sayıda çağdaş yapıtı ilk olarak seslendirdi (*Violostries,* B. Parmegiani ile, 1965).

ERLİK a. **1.** Erkeklik, yiğitlik. **—2.** Asker, er olma durumu.

ERLİK HAN. Mit. Altay yaratılış destanında gök tanrısı Ülgen'in kardeşi; kötülüğün simgesi tanrı, şeytan. Bilgisiz, yıkıcı, karıştırıcıdır. Kötülüklerinden ötürü Tanrı onu yeraltına sürer. Yeraltında ocağı balçıktan, damı demirden bir sarayda oturur. Beş oğlu, iki kızı vardır. Yeraltının dokuz katında oturan tüm kötü ruhlar onun yönetimindedir. İnsanlar onun kötülüklerinden korunmak için ona kurban sunarlar.

ERLİTOU, Çin'de arkeolojik sit; Luoyang ovasında. Şang hanedanının ilk başkenti olduğu sanılmaktadır.

Erlkönig *(Kızılağaçlar kralı),* Goethe'nin aynı adlı baladı üzerine F. Schubert'in bestelediği lied (1815). Gezinti sırasında binicisinin kucağındaki çocuğu ölüme götüren bir atın ayak seslerini taklit eden piyano, tek bir ses için yazılmış olmakla birlikte, birçok kişi arasında diyaloglu bir vokal recitativo sayılabilecek şarkıya ritim tutar. Yoğun bir dramatik gerilim içeren bu kısa yapıt, alman romantizminin en yetkin örneklerindendir.

ERMAN (Paul), alman fizikçi (Berlin 1764 - *ay. y.* 1851). 1802'de elektroskop kullanarak pille üretilen elektriklenmeyi ölçtü ve böylece statik elektrikle akımların taşıdığı yükler arasındaki özdeşliği gösterdi.

ERMAN (Georg Adolph), alman fizikçi ve gezgin (Berlin 1806 - *ay. y.* 1877), Paul Erman'ın oğlu. Berlin Üniversitesi'nde profesörlük yaptı (1834), jeofizik ve özellikle Yer manyetikliğiyle ilgilendi. Bir dünya gezisi sırasında (1828-1830) bu manyetikliğin öğelerini belirledi. Erman'ın gözlemlerinden yararlanan Gauss Yer manyetikliği kuramını oluşturdu.

ERMAN (Sahir), türk hukukçu (İstanbul 1918). İtalyan lisesi'ni (1937), İstanbul Hukuk fakültesi'ni (1942) bitirdi. Ceza hukuku asistanı (1943), doçenti (1950), profesörü (1960) oldu. Başlıca yapıtları: *Hakaret ve sövme cürümleri* (1950), *İzahlı basın kanunu* (1954), *Askeri ceza hukuku* (1956), *Sahtekârlık cürümleri* (1956), *Nazari ve tatbiki ceza hukuku* (Sulhi Dönmezer ile, 1959).

ERMAN (Verda), türk kadın piyanocu (İstanbul 1944). Dört yaşında piyano derslerine başladı. 1957'de devlet tarafından Fransa'ya gönderildi, Paris Konservatuvarı'nın yüksek piyano bölümü'nü birincilikle, solfej ve oda müziği bölümlerini başarıyla bitirdi. Dünyanın birçok büyük kentinde dünyanın en iyi orkestralarıyla ve ünlü şeflerle piyano edebiyatının parlak yapıtlarını yorumlayarak ve ünlü eşlikçilerle resitaller vererek uluslararası bir ün kazandı, yurtdışında birçok ödül ve nişanla onurlandırıldı. 1973'te "devlet sanatçısı" unvanını aldı. Yurtdışında en çok plak doldurmuş müzikçilerimizdendir.

ERMANARİCH → HERMANARİCH.

ERMEK gçz. f. **1.** *Bir şeye (soyut) ermek,* olgunlaşmak, kavuşmak; onu elde etmek; erişmek: *Muradına, isteğine ermek.* **—2.** *Bir yere ermek,* oraya yetişmek, ulaşmak; erişmek: *Boyum oraya ermiyor.* **—3.** Bitkiler ve meyveler sözkonusuysa, olgunlaşmak: *Erikler erdi mi?* **—4.** Kendini Tanrıya adadığı düşünülen kimselerden söz ederken, tanrısal gizleri kavrayarak kutsal bir aşamaya ulaşmak. **—5.** *Erdiğine erer, ermediğine taş atar,* sağa sola sataşan, şunu bunu suçlamaktan kaçınmayan edepsiz kimse için söylenir. ||*Aklı ermek* → AKIL.

◆ **erdirmek** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi bir şeye erdirmek,* onu, ona kavuşturmak, ulaştırmak: *Tanrı muradına erdirsin.* **—2.** *Bir bitkiyi, meyveyi erdirmek,* onun ermesini, olgunlaşmasını sağlamak; olgunlaştırmak: *Ekinleri sarartan, meyveleri erdiren kızgın güneş.*

ERMELE a. (ar. *ermele*). *Esk.* Dul kadın.

ERMELO, Hollanda'da (Gelderland) komün; Apeldoorn'un K.-B.'sında, 12 700 nüf. Besin sanayisi. Metalürji. Kimya.

Ermelo-Breyten, Johannesburg'un D.'sunda, Transvaal'de, Güney Afrika kömür yatağı.

ERMENEK, esk. **Ermenak,** Karaman ilinin Akdeniz bölgesinde kalan kesiminde ilçe; 34 443 nüf. (1990); merkez bucağı dışında 1 bucak, 23 köy. Merkezi, Karaman'ın karayolu ile 162 km güney-güney-batısında *Ermenek,* 12 592 nüf. (1990). Ormancılık, orman ürünleri, meyvecilik.
—Tar. Eskiçağ'da Marassa ya da Marasapolis adını taşıyan ve iç Anadolu'nun önemli yerleşimlerinden biri olan kent, imparator Augustus döneminde Germanikopolis diye anılmaya başlandı. Bizans

döneminde Abbasiler'in eline geçti (845). Alaettin Keykubat I tarafından Anadolu Selçuklu topraklarına katıldı (1228). Daha sonra yörede kurulan Karamanoğulları beyliğinin yönetimi altına girdi. Osmanlı devletinin egemenlik sınırı içine alınınca (1466), Karaman sancağına bağlandı (1500). İçel sancağının merkezi (1845), daha sonra İçel sancağının bir kazası, Cumhuriyet döneminde de önce Konya, sonra Karaman'ın ilçesi oldu.

—Mim. İlçenin K.'indeki kayalıklara kurulu Ermenek kalesi'nin yapım tarihi bilinmemektedir. Karamanoğulları ve Osmanlı dönemlerinde önemini korumuş, daha sonra zindan olarak kullanılmıştır. İlçenin en eski dinsel yapısı olan Akça mescit (1300), düz toprak damlı, ahşap minarelidir. Kentin en büyük ve önemli anıtıysa Ermenek* Ulu camisi'dir. Karamanoğulları döneminde Sipas camisi'nin (XIV. yy. ortaları) mukarnas dolgulu taş mihrabı, geometrik motifli kuşaklarla çevrilmiş, köşelere ince işlemeli sütunçeler yerleştirilmiştir. Yapım tarihi bilinmeyen Meydan ya da Emirrüstempaşa camisi, dıştan piramit biçimi külahla gizlenmiş, küçük mihrap önü kubbesi ve bağımsız minaresiyle dikkati çeker. XV. yy.'da onarıldığı sanılan yapının mukarnaslı taş mihrabı ve taş işlemeli minberi özgündür. Çini serpiştirilmiş alçı bezemeleriyle ilgi çeken Tol* medresesi Karamanoğulları döneminin önemli eğitim kurumlarındandır (1339).

Ermenek Ulu camisi, Karaman'ın Ermenek ilçesinde, Karamanoğulları döneminden cami. Karamanoğlu Mehmet Bey'in yaptırdığı (1302) cami, yirmi dört ahşap direğe oturan ahşap tavanlıydı. 1710'daki onarım sırasında ayaklar ve kemerler yenilenmiştir. Uzunlamasına dikdörtgen planlı ana mekân mihrap duvarına koşut üç sahından oluşur. Önüne sonradan son cemaat yeri eklenmiştir. Kilim motifli çinilerle bezeli alçı mihrabı, döneminin özgün yapıtlarındandır. Ceviz ağacından kapı kanatları, yazıtlar, geometrik ve bitkisel motiflidir.

ERMENİ sıf. ve a. **1.** Ermeni halkından ve/ya da bu soydan olan kimse. **—2.** Ermeni kilisesine bağlı kimse. **—3.** *Ermeni gelini gibi kırıtmak,* bezdirecek, usandıracak kadar ağır hareket eden kimseler için şaka yollu söylenir.

—Din. *Ermeni kilisesi,* merkezi 1441'den beri Eçmiyadzin'de (Ermenistan) bulunan monofizit kilisesi. (Lübnan'da 1750'den beri bir katolik ermeni patrikliği vardır.)

ERMENİCE a. Hint-avrupa dillerinden öbek. Büyük bölümü Ermenistan'da, diğerleri dünyanın çeşitli yerlerine (Fransa, İran, ABD, Lübnan, Suriye, Türkiye, vb.) dağılmış olan yaklaşık beş milyon kişi tarafından konuşulur.

—ANSİKL. Hint-avrupa ailesi bütünüyle akrabalığı bulunan ermenice, bu ailedeki dillerden hiçbirine benzemez ve hiçbir alt-bütüne bağlanamaz.

Ermeniler'in edebi dili, Mesrop Maştots'un ulusal abeceyi bulduğu İ.S. 400 yıllarında ortaya çıkmıştır. (Tekor'daki [bugünkü Digor, Türkiye'de] yazıtlar V. yy.'dan kalmadır.) En eski elyazmalarının tarihi IX. yy.'dır. Kutsal kitap ve ilk kronikçilerin yapıtlarının çevirileriyle tanınan klasik ermenice, daha başlangıçta, çeşitli lehçelere ayrılmış bir ağzı yapay biçimde birleştiren bir kültür dili olmuştur. VI. yy.'da helen okulunun bilimsel yunanca yazıları çevrilince teknik sözlük zenginleşti. Edebi dilde konuşma dilinin izleri VII. yy.'dan sonra görüldü; ancak XII. yy.'da doktor Mıhitar Heratsi halk dilinde yazdı: bilginlerin kullanmayı sürdürdüğü klasik ermenice, uzun zaman önce ölü bir duruma düşmüştü.

XII. yy. ile XVII. yy. arasında gelişen orta ermenice bir konuşma dilidir ve türkçeyle farsçadan çok sözcük aktarmıştır. Klasik ermenice ya da *grabar*'a ("kitapların dili") oranla bu dil bir *aşharhabar* ("yerel dil") olarak nitelenir. XVIII. yy.'da başlatılan kültür rönesansı, XIX. yy.'da iki modern edebi dilin yaratılmasıyla sonuçlandı.

Klasik ermenicenin ünsüz düzeninde kafkas altkat dilinin etkisi görülür. Kapantılılar ve yarıkapantılılar üç türdür: ötümlüler, ötümsüzler, soluklu ötümsüzler. Maştots abecesinde çözümlenen bu dizge doğu ermenicesinde tümüyle korunmuştur. Batı ermenicesiyse, eski ötümsüzleri ötümlüleştirerek ve eski ötümlülerle solukluları bir tek yalın ötümsüzler dizisinde birleştirerek yalınlaşmıştır. Tarihöncesi dönemde, güçlü bir yeğinlik vurgusu bütün son hecelerin düşmesine yol açmıştır. Cins ayrımı gözetmeksizin 7 durumlu (modern dillerde 5 ya da 6) bükün dizgesinde tümden bir düzenleme yapılmıştır. Sözcük dağarcığı öylesine bozulmuştur ki, ermenicede doğrudan hint-avrupa kökenli ancak 500 birim kalmıştır. Öteki sözcükler dile, eski persçeden ve parth dilinden, sonraları da yunanca ve süryaniceden girmiştir. Urartu dilinden birtakım sözcükler de varlığını sürdürür. Sözcük oluşumuna gelince, önek kullanma yöntemine pek sık rastlanılmaz, ama soneklerde sözcük üretimi çok yaygındır.

Fiil düzeninin yapısı, gövde (şimdiki zaman/geniş zaman), kip (bildirme kipi/dilek kipi), zaman (özgül gelecek zaman biçimleri iki modern dilde de oluşturulmuştur) ve kişi karşıtlıklarıyla avrupa dillerinin yapısına çok benzer. Fiiller ettirgen, başlama belirten ya da yansız diye ayrılır. Çeşitli etkilerle (türkçe ya da kafkas dilleri) iki modern dil de mastara ve ortaça dayalı yapıları geliştirmiştir. Klasik ermenicede oldukça serbest olan sözcüklerin sıralanışı (anlatımlı yer cümle başıdır, sıfatın yeriyse değişkendir) batı ermenicesinde daha kesindir (fiil sona atılır ve türkçenin etkisiyle belirleyen-belirlenen düzeni zorunlu olmuştur). Doğu ermenicesinde, fiilin bileşik biçimlerinde yardımcı fiilin hareketliliği daha fazla serbestlik gösterir.

Ses dizgesinin, ad çekimlerinin, zaman oluşturmalarının ve temel sözlüğün bir bölümü batı ve doğu ermenicesinde ayrılıklar gösterirse de, iki dil arasında anlaşma olanağı vardır. Batı ermenicesi bugün de klasik yazımı kullanmaktadır.

ERMENİLER, Anadolu'dan İran yaylasına geçişi meydana getiren bölgede yaşayan halka Persler'in verdiği ad. Ermeniler kendilerine "Hayk", bölgeye de "Hayastan" derlerdi. (→ ERMENİSTAN) [→ Kayn.]

ERMENİSTAN, Türkiye'nin doğusunda, Kafkasya'nın güneyinde, Türkiye, Gürcistan, Azerbaycan ve İran arasında yer alan devlet; 29 800 km^2; 3 305 000 nüf. (1990); başkenti *Erivan.*

COĞRAFYA

Kafkas ardının güney kesiminde, Türkiye sınırında yer alan Ermenistan'ın toprakları, Küçük Kafkas dağlık alanının bir bölümünü oluşturur: toprakların % 90'ının yükseltisi 1 000 m'nin üstündedir ve en yüksek dorukların (Alagöz dağı) yükseltisi 4 000 m'yi aşar. Birbiriyle büyük ölçüde çelişen yüzey şekilleri, bir yanda kırsal iktisadda bağlı yüksek platolar ve yanardağ kökenli kütlelerden, öte yanda yoğun nüfuslu, başlıca etkinliklerin toplandığı dağlararası çöküntülerden ve çöküntü çanaklarından oluşur.

Belirgin bir nüfus artışı (nüfus yarım yüzyılda üç kat artmıştır) ve hızlı iktisadi gelişme Ermenistan'ın başlıca özellikleridir. İkliminin sağladığı üstünlükten yararlanan ülke, tarıma, şarap, meyve, sebze ve tütün üretimine yönelmiştir. Maden yataklarının (çokmetalli yataklar, bakır, molibden, vd.), yapı gereçlerinin (mermerler ve tüfler) işletilmesine ve hidroelektrik potansiyelin değerlendirilmesine dayalı sanayi (bölge iktisadının egemen kesimidir) çeşitlenerek gelişmektedir. Gazla çalışan termik santralların ve Metsamor nükleer santralının üretimi, Razdan çağlayanlarını besleyen Gökçe (Sevan) gölünün düzeyindeki düşme nedeniyle gelişmesi yavaşlayan hidroelektrik üretiminin yerini almıştır. Demirdışı madenler metalürjisi (Alaverdi bakır kombinası) temel etkinliklerden biri olmayı sürdürmektedir. Kimya sanayilerinin (yapay kauçuk, plastik maddeler) gelişmesinin yanı sıra, Ermenistan, yüksek düzeyde teknoloji gerektiren makinelerin yapımında uzmanlaşmıştır. Tüketim sanayinin başlıca dalları tekstil ve tarıma dayalı besin sanayisidir.

Ermenistan Cumhuriyeti'nin bölgeleri arasında gelişme açısından önemli eşitsizlikler gözlenir. Ülkenin kenarında yer almasına karşın, Aras çöküntüsünde nüfusun yarısından çoğu ve gerek sanayi, gerek tarım üretimi potansiyelinin büyük bölümü toplanmıştır. Bu kesimin başlıca kenti ve büyük bir etkinlik merkezi olan başkent Erivan'da nüfusun yaklaşık üçte biri toplanmıştır ve sanayi üretiminin büyük bölümü gerçekleştirilmektedir. Gümrü (Kumayri) ve Karakilise sanayi merkezlerinin bulunduğu havzaların önemi daha sınırlıdır. Zengin tarihsel kalıntılar sayesinde Ermenistan'da, turizm hızla gelişmektedir.

TARİH

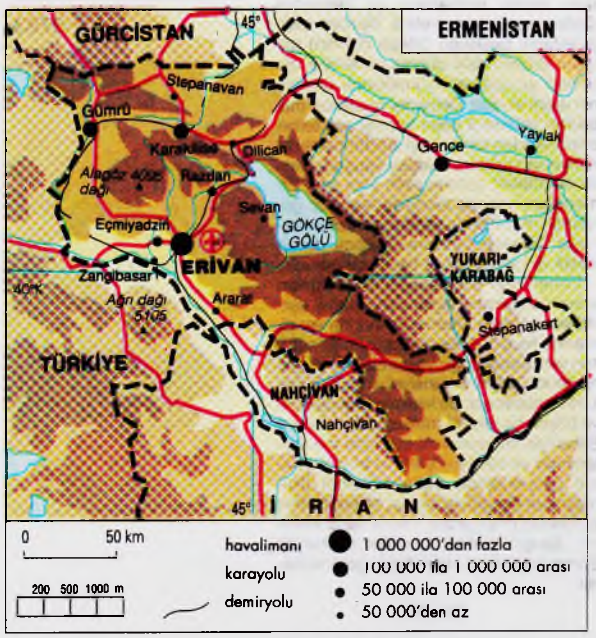
Ermeniler'in kökeni ve yaşadıkları bölgeye ne zaman geldikleri kesin olarak bilinmemektedir. Ermeniler olasılıkla İ.Ö. VII. ya da VI. yy.'da Fırat'ın doğusuna yerleşen hint-avrupa kökenli Phrygialılar'ın bir kolunun (ermeni efsanesine göre bu topluluğun başında Hayk adlı bir başbuğ bulunuyordu) bölgenin eski halklarıyla (Urar-

ERMENİ ALFABESİ

1. Büyük harfler; 2. Küçük harfler;
3. Klasik ermenice; 4. Doğu ermenicesi;
5. Batı ermenicesi; 6. Harf çevirisi.·

işaret		değer				işaret		değer			
1	2	3	4	5	6	1	2	3	4	5	6
Ա	ա	a	a	a	a	Մ	մ	m	m	m	m
Բ	բ	b	b	p	b	Յ	յ	y	ilks.		y
Գ	գ	g	g	k	g	Ն	ն	n	n	n	n
Դ	դ	d	d	t	d	Շ	շ	ch	ch	ch	š
Ե	ե			ya da	e	Ո	ո		o ilkses		o
Զ	զ	z	z	z	z	Չ	չ		ç. soluklu		č'
Է	է	ė	ė.	ė	ē	Պ	պ	p	p	b	p
Ը	ը	ə	ə	ə	ə	Ջ	ջ	dj	dj	dch	ǰ
Թ	թ			soluklu	t'	Ռ	ռ				r̄
Ժ	ժ	j	j	j	ž	Ս	ս	s	s	s	s
Ի	ի	i	i	i	i	Վ	վ	v	v	v	v
Լ	լ	l	l	l	l	Տ	տ	t	t	d	t
Խ	խ	kh	kh	kh	x	Ր	ր			hışırtılı	r
Ծ	ծ	ts	ts	dz	c	Ց	ց			soluklu	c'
Կ	կ	k	k	g	k	Ւ	ւ	w	w	w	w
Հ	հ	h	h	h	h	Փ	փ			soluklu	p'
Ձ	ձ	dz	dz	tz	j	Ք	ք			soluklu	k'
Ղ	ղ	ł	gh	gh	ł	Օ	օ	ō	ō	ō	ō
Ճ	ճ	tch	tch	dj	č	Ֆ	ֆ	f	f	f	f

Not:
- *և birleşimi ե ve ւ ile eşdeğerlidir;*
- *Ու ու öbeğinin harf çevirisi ü dur.*

ERMENİSTAN

tular'ın, Hurriler'in kalıntıları, Anadolu'nun kuzey-doğu'sundaki Kafkas kökenli halklar vb.) karışmasından oluştu. Ermeniler, Büyük İskender'in Asya seferi (İ.Ö. 331)sırasında Persler'in egemenliğindeydi. Pers İmparatorluğu'nu yıkan Büyük İskender'in, onun ölümünden sonra da Selefkiler'in egemenliğini kabul ettiler. Antiokhos III, Magnesia (Manisa) savaşı'nda Romalılar'a yenilince (İ.Ö. 189) bölgenin iranlı satrapları Artaksias ve Zariadris, Roma senatosu'nun himayesinde bağımsızlıklarını ilan ettiler. Artaksias sülalesinden Tigranes, Roma'nın iç mücadelelerle, İran'daki Parthlar'ın Sakalar ile uğraşmasından yararlanarak bölgedeki feodal beyleri birleştirmeyi ve topraklarını genişletmeyi başardı. Ancak romalı general Pompeus, buraları işgal ederek Tigranes'e roma egemenliğini kabul ettirdi (İ.Ö. 66). Bundan sonra Ermeniler, Roma ile Parthlar (sonra Sasaniler) arasındaki savaşların gidişine bağlı olarak, bu iki devletten birinin egemenliğinde kaldı. IV. yy.'dan başlayarak rahip Gregorius'un çabalarıyla hıristiyanlık, Ermeniler arasında yayılmaya başladı (Tridates III'ün hıristiyanlığı kabul ederek resmi din yapması, 301). 390'a doğru Ermeniler'in yaşadığı bölge Sasaniler ve Roma arasında paylaşıldı. Romalılar (daha sonra Bizans) paylarına düşen bölümü kısa süre sonra imparatorluğa kattılar. Sasaniler'in elinde kalan bölüm önce Arsaki sülalesinden prensler, 428'den sonra da Divin'de oturan ve Marzban denilen iranlı valilerce yönetildi. Feodal bir yapıda olan toplum derebeylerin (Nakharark) egemenliğindeydi. Yezdgird II döneminde hıristiyanlığa uygulanan baskı bir ayaklanmaya yol açtı. İsyancı Ermeniler Avarayr savaşı'nda (451) ezildiler. Aynı yıllarda ermeni gregoryen kilisesi, batı kiliselerinden kopma sürecine girdi. Eçmiyadzin'de oturan bir katolikos tarafından yönetilen bu bağımsız kilise, siyasal birliğe sahip olmayan Ermeniler'i birleştiren tek kurumdu.

639/40'ta bölgeye müslüman Araplar'ın ilk akınları başladı ve 653'te Ermeniler, arap egemenliğine girdi. Araplar, Ermeniye adını verdikleri bölgeyi uzun süre genel valilerle yönettiler. IX. yy.'da bölgede yarı bağımsız ermeni prenslikleri ortaya çıktı. Bizans, 970'ten sonra Ermeniler üzerine seferler düzenlemeye ve Abbasiler'in yerini almaya başladı. 1020'den başlayarak bölgeye akınlar düzenleyen Oğuzlar, ilk olarak Van gölü çevresindeki Vaspurakan beyliği (Ardzruniler) ile karşılaştılar. Vaspurakan beyi Bizans imparatoruna başvurarak topraklarını Bizans'a bıraktı ve karşılığında Sıvas'ı aldı. Bölgeyi adım adım işgal eden Bizans (Ani'nin zaptı 1045), bu toprakların beylerine Sıvas, Kayseri ve Kappadokia'da arazi verdi. Bu beyleri kalabalık göçmen kütleleri izledi. Ermeni toplumu dağıldı. Bölgeye selçuklu akınları başladığında Türkler'e karşı koyan Gürcüler ve Bizans'tı. Malazgirt savaşı'nda Romanos Diogenes'in Türkler önünde uğradığı ağır yenilginin ardından bölge Selçuklular'ın eline geçti. Daha sonra Harizmşahlar'ın, İlhanlılar'ın, Celayirliler'in, Timur'un, Akkoyunlular'ın, Safeviler'in egemenliğinde kaldı.

XI. yy.'da Bizans, bölgeyi işgal ederken Anadolu'da toprak verdiği beylerden bazıları, imparatorluğun zayıflamasından yararlanarak Bizans ile bağlarını kopardılar. Rupen'in 1080'de kurduğu Kilikia ermeni beyliği, bunların en uzun ömürlüsü oldu. Kilikia Ermenileri, Haçlı seferleri sırasında haçlı kuvvetlerinin yanında yer aldılar ve 1375'te Mısır Memlukları tarafından ortadan kaldırılıncaya kadar varlıklarını sürdürmeyi başardılar (Rupen sülalesinin yerini, 1226'da Hethum ailesi, bu ailenin yerini de 1342'de frank kökenli Lusignan hanedanı aldı).

• *1375'ten sonra Ermeniler.* Anadolu'da türk birliğini kurmaya çalışan osmanlı yönetiminde Ermeniler, o zamana kadar alışık olmadıkları bir huzur ve güven ortamına kavuştular. Timur'un Anadolu seferi sırasında (1400), Yıldırım Bayezit ordusuna katılan birçoğu, istilacılara karşı gönüllü asker olarak savaştı ve sonuçta Osmanlılar'ın yazgısını paylaştı. Sonraki dönemlerde de müslüman halkla eşit koşullarda, esenlik ve dirlik içinde, devletin zımni reayası olarak yaşayan Ermeniler, batıya doğru yayılmaya başladılar. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethettikten sonra başkentte bir ermeni patrikhanesi kurulmasına izin verdi ve Bursa piskoposu Ovagim'i patrikhanenin başına getirdi (1461). Ayrıca, zanaatkâr, mimar, tüccar olarak bağlılıklarına çok güvendiği Ermeniler'i kentin Samatya, Topkapı, Kumkapı, Edirnekapı gibi önemli semtlerine yerleştirdi. Samatya'da Sulumanastır kilisesi kendilerine verildikten sonra burasını patrikhaneye dönüştüren Ermeniler, ibadetlerini serbestçe uyguladılar. Bayezit II de Sulumanastır kilisesi'nin ermeni cemaatine ait olduğunu bir fermanla onayladı (1485). Kanuni Sultan Süleyman döneminde Van ve yöresi osmanlı topraklarına katılırken (1534), birçok ünlü kuyumcu, taş ustası vb. ermeni zanaatkâr İstanbul'a geldi. Başkentte sayıları giderek artan Ermeniler arasında saraya kapılanan hekimler yanında, işçi, usta, kalfa ve mimarlar da İstanbul'daki saray, cami, medrese, çeşme gibi yapıların meydana getirilmesinde önemli rol oynadılar. Gürcistan fethedilince (1590), bu bölgede yaşayan çok sayıda ermeni İstanbul'a göçerek yerleşti. XVII. yy.'da İstanbul'da Ermeniler yerli ve taşralı olarak ikiye bölündüler. Ermeni kilisesinin gerek ortodoks gerek Roma kilisesinin nüfuzuna girmekten kaçınması üzerine öteki kiliseler tek tek Ermeniler'i kendi kiliselerine kazanmak yoluna gittiler. Ermeniler'in başka kiliselerce kazanılmaları, özellikle protestan kilisesi açısından misyoner etkinlikleri yoluyla oldu. (Bu misyoner etkinliği ermeni sorununun ortaya çıkışında da önemli rol oynadı.) Ermeni kilisesinin bütün çabalarına karşın, sayıları artan katolik Ermeniler 1830'da ayrı bir topluluk olarak tanındılar. 1859'da da protestan Ermeniler ayrı bir topluluk durumuna geldiler. 1863'te yürürlüğe giren "Ermeni milleti nizamnamesi", patriğin yetkilerini "ermeni milleti" lehine sınırladı. 1870'lere kadar ne Rusya'nın ne de öteki batı devletlerinin politikalarında Ermeniler'in bir yeri ve rolü olmadı. Ruslar'ın bu döneme kadar Ermeniler ile ilgisi Osmanlılar ile savaşlarında onlardan yararlanmaktan öteye geçmedi. Rus-ermeni işbirliği Türkmençay antlaşması ile sonuçlanan İran-Rus savaşı'nda başladı, 1828-29 Osmanlı-Rus ve bir ölçüde de Kırım savaşı'nda (1853-1856) sürdü. 1870'ten başlayarak Ermeniler, Avrupa devletlerinin ilgisini çekme çabalarına giriştiler. Bu çalışma, Eçmiyadzin'in de desteklediği Patrikhane ve ruhban tarafından yürütüldü. Ermeniler, Avrupa devletlerini kendi davaları ile ilgilendirebilmek için din öğesini geniş ölçüde kullandılar. Osmanlı devletinin Ermeniler'in yoğun olduğu bölgelerde düzen ve güvenliğin sağlanması için aldığı önlemleri, müslümanların hıristiyanlar üzerindeki baskısı diye çarpıtarak yansıttılar. Hersek ve Bulgaristan ayaklanmaları başladığı sıralarda bu yoldaki propaganda son derece arttı. Ermeniler, Osmanlılar'ın yenilgisiyle sonuçlanan 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı'nın ardından, Ayastefanos antlaşması'na Doğu Anadolu'da Ermeniler'in de oturduğu vilayetlerde ıslahat yapılması hükmünü koydurmayı başardılar. Bu hüküm Berlin antlaşması'nda da yer aldı. Böylece ermeni sorunu uluslararası siyaset alanına girmiş oldu. Rusya, Berlin kongresi'nden sonra sıcak denizlere inmek için Balkanlar'ın kendisine geçit olamayacağını, bağımsızlıklarını sağladığı yeni devletlerin kendine hiç de minnet duygularıyla bağlı olmadığını anlamıştı. Sıcak denizlere inmek için kendisine Erzurum-İskenderun hattı'nın kaldığını ve bu hattı ele geçirmek için Ermeniler'den yararlanmayı düşünüyordu. Bu nedenle Berlin kongresi'nin ardından ermeni ıslahatını ele aldı. Öte yandan, Berlin kongresi'nden sonra Osmanlı devletinin toprak bütünlüğünü korumak biçimindeki geleneksel politikasını terk eden İngiltere de, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak ve onun toprakları üzerinde kendine bağlı ulusal devletler kurma politikasını izlemeye başladı. Eğer bağımsız

Ermenistan'da Gökçe gölü kıyısında bir küçük kilise (IX. yy.)

Roy-Explorer

bir ermeni devleti kurulacaksa, bunun kendisine bağlı ve Rusya'nın güneye inmesini önleyecek tampon bir ülke olmasını istiyordu. Bu politika, kendi sınırları içinde Ermeniler'in yaşadığı Rusya'yı kuşkulandırdı. Rusya, ermeni bağımsızlığı fikrine karşı çıkarak Osmanlı İmparatorluğu'nu, fiilen paylaşılmasına yol açacak nüfuz bölgelerine ayırma siyasetine yöneldi. 1880'de İngiltere'nin girişimiyle Berlin antlaşması'nda imzaları bulunan devletler (İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Avusturya, Rusya), Osmanlı devletine verdikleri bir ortak nota ile antlaşmanın öngördüğü ıslahatın yapılmasını istediler. İngiltere'nin bu girişimi bir sonuca ulaşamadıysa da Ermeniler'in faaliyetlerini artırmalarına yol açtı. Yerel ermeni örgütlerinin yerini ilk siyasal partiler aldı: Armenikan (Van, 1885), Hınçak (Cenevre, 1887) ve marxçı eğilimli Taşnaksutyun (Tiflis, 1890). Batılı devletlerin ilgisini çekmek için osmanlı ülkesi içinde tedhiş eylemlerine başlayan bu komiteler Erzurum'da (1890) ve İstanbul'da Kumkapı'da ermeni patrikhanesi önünde gösteriler; Kayseri, Merzifon, Yozgat (1892-1893), Sason'da (1894) ayaklanmalar çıkardılar. Sason isyanı, İngiltere'ye Fransa ve Rusya'yı da yanına alarak ıslahat konusunda yeni bir ortak girişim olanağı verdi. Bu da Ermeniler'in faaliyetlerini daha da artırmalarına yol açtı. 1895-1896 arasında İstanbul'da ve Anadolu'nun pek çok ilinde ayaklanma girişimlerinde bulundular (Zeytun ayaklanması [1895-1896]; Van ayaklanması [1896]. İstanbul'daki Osmanlı bankası baskını [1896], ikinci Sason ayaklanması [1897]). Osmanlı devleti, batılı devletlerin ıslahat konusundaki önerilerini, bir süre oyaladıktan sonra, bazı değişikliklerle kabul etmek zorunda kaldı (kasım 1896). Ancak 1897'de Türk-Yunan savaşı başlayınca ıslahat sorunu Balkan savaşı'nın sonuna kadar bir yana bırakıldı. Bu arada Ermeniler. 1905'te Abdülhamit II'yi hedef alan bir suikast girişiminde bulundular. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra 31 Mart vakası'nın hemen ardından Adana'da bir ayaklanma (Adana* vakası) çıkardılar. Bu arada büyük devletler Balkan savaşı'ndan sonra, ıslahat konusunu yeniden gündeme getirmişlerdi. Yapılan görüşmeler sonunda Babıâli ile Rusya arasında imzalanan bir antlaşma ile, ağır koşullar içeren bir ıslahat projesi kabul edildi. Ancak Birinci Dünya savaşı'nın başlaması ve Osmanlı devletinin savaşa girmesiyle Ermeniler lehine ıslahat konusu da kapanmış oldu.

Osmanlı devletinin seferberlik ilan ettiği 2 ağustos 1914'ten savaşa girdiği 11 ekim 1914'e kadar Ermeniler, osmanlı ülkesi içinde ve dışında yıkıcı faaliyetlerini artırdılar. Yurtdışındaki büro ve dernekler aracılığıyla gönüllü birlikleri oluşturup bunların Fransa ve Rusya saflarında cepheye sevklerini sağladılar. Osmanlı ülkesi içinde de uygun ortam doğduğunda harekete geçmek için hazırlıklarını sürdürdüler. Rusya'nın osmanlı sınırlarından içeri girmesi üzerine de faaliyete geçtiler; çetecilik ve isyan hareketleriyle rus ordusuna yardımcı oldular. Osmanlı ordusundaki görevli Ermeniler de kaçarak çetelere katılıyordu (bunlar bir süre sonra silahtan tecrit edilerek iş taburlarına aktarıldılar). Osmanlı Meclisi mebusanı'ndaki üç ermeni mebus (Erzurum mebusu Karakin Pastırmacıyan [Garo takma adıyla], Kozan mebusu Hamparsum Boyacıyan [Murat takma adıyla], Van mebusu Vahan Papazyan) cepheye koşarak Türkler'e karşı savaşan çetelerin başına geçtiler. Van'da çıkan ermeni ayaklanması, kentin Ruslar'ın eline geçmesine yol açtı. Van'daki ayaklanma Muş'a da sıçradı. Osmanlı Ermenileri, kendi devletleriyle savaş durumuna girmişlerdi.

Bu durum karşısında osmanlı hükümeti "tehcir" kararını almak zorunda kaldı (mayıs 1915). Kısaca "tehcir kanunu" denilen "Vakti-i seferde icraat-ı hükümete karşı gelenler için cihet-i askeriyece ittihaz olunacak tedabir hakkında kanun-ı muvakkat" gereğince Ermeniler, savaş bölgesinden alınarak Diyarbakır'ın güneyine, Fırat vadisine ve Urfa yöresine yerleştirildiler. (Dahiliye nezareti'nin sadarete verdiği 7 aralık 1916 tarihli raporda 702 900 kadar nüfusun göç ettirildiği kayıtlıdır). Osmanlı hükümeti, göç ettirmenin uygulanması sırasında can ve mal güvenliğinin sağlanması üzerinde önemle durdu ve gerekli önlemlerin alınması için sürekli talimat verdi. Bu konuda gerekli özeni göstermeyenlerle suç işleyenler tutuklanarak mahkemelere sevk edildi (1 379 kişi). Bunların bir bölümü, idam da dahil olmak üzere, çeşitli cezalara çarptırıldı. Ancak, salgın hastalık, iklim koşulları, yolculuğun meşakkati, savaş koşullarında bulunulmasından kaynaklanan önlem yetersizliği yüzünde vuku bulan olaylar ya da bazı idare adamlarının yasadışı davranışları nedeniyle Ermeniler'in bir bölümü tehcir uygulaması sırasında öldü (bazı ermeni çevrelerinin tek yanlı olarak ileri sürdükleri gibi, bir "soykırım" sözkonusu değildir). Rusya'daki Ekim 1917 devrimi'nden sonra, Kafkasya'da başkent Tiflis olmak üzere gürcü, azeri, ermeni halklardan oluşan özerk bir yönetim kuruldu (aralık 1917). Ruslar'ın bölgeden çekilmesinden sonra (25 nisan 1918) Kars'ı ele geçiren Ermeniler, türk kuvvetleri karşısında bozguna uğrayınca bölge üç ayrı cumhuriyete bölündü: Gürcistan Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Taşnak komiteleri öncülüğünde Ermeni Cumhuriyeti. Türkler Sovyetler'in Brest-Litovsk antlaşması'na göre bıraktığı toprakları boşaltarak 1914 öncesi sınırlarına çekilince, Acara Türkleri, merkezi Kars olmak üzere "Milli islam şûrası" adı ile geçici bir yönetim kurdular. Bölgeyi altı ay kadar ellerinde tutan bu yönetimi dağıtan İngilizler'in kafkas ordusu Kars'ı Ermeniler'e verdi (30 nisan 1919). Sevr antlaşması'nın (1920) tanıdığı olanaklara dayanan Ermeniler, topraklarını genişletmek için harekete geçtiler. Taşnak komitecilerinin yönetiminde bulunan ermeni kuvvetlerinin üzerine yürüyen Kâzım Karabekir komutasındaki XV. Kolordu, Kars'ı kurtardıktan sonra (30 ekim 1920) Erivan'a yaklaşınca Ermeniler, önce ateşkes istediler (6 kasım 1920), daha sonra da Ankara hükümeti ile Gümrü antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldılar (2 aralık 1920). Antlaşma imzalandığı gün XI. Kızılordu Ermenistan'ı SSCB'ye kattı. 1921'de bir ayaklanmayla kısa bir süre için iktidara gelen Taşnaklar (şubat-nisan 1921) hükümetten ve ülkeden kovulunca Ermenistan, SSCB'nin federal cumhuriyetlerinden biri durumuna geldi. Azerbaycan ve Gürcistan ile birlikte Türkiye ile Kars antlaşması'nı imzaladı (13 ekim 1921). Bu antlaşmayla daha önce SSCB ile Türkiye arasında imzalanan Moskova antlaşması'nın (16 mart 1921) saptadığı Türkiye-SSCB sınırının geçerliği taraflarca kabul ediliyor, Nahcivan bölgesinin, Azerbaycan denetimindeki özel durumu onaylanıyordu. 1925'ten sonra ulusçu eğilimlere, kiliseye, Taşnaklar'a karşı mücadele edildi. İktisadi yapının yeniden kurulması, sosyalist örgütlenmenin yaygınlaştırılması ve kadın hakları konularında çabalar gösterildi. Ayrılıkçılığı hedefleyen bir taşnak girişimi üzerine 1935-1938 yıllarında, geniş bir temizlik hareketiyle ulusçular etkisizleştirildi. Ruhani önder Katolikos Horen I ölünce (1938), yerine 1945'e kadar kimse atanmadı. İkinci Dünya savaşı sırasında gelenekler (aile, kilise, folklor) ve siyasal yaşam üzerindeki denetim hafifledi. 1915'ten sonra Avrupa ve Amerika'ya yerleşen Ermeniler'in gelmesi için propaganda yapıldı. 100 000 ermeni, Ermenistan'a geldi. Beri yanda bölücülük propagandası yapanlar izlendi, Taşnak yanlısı olanlar sürgün edildi. 1936'da Ermenistan federe cumhuriyet haline getirilirken ermenilerin çoğunlukta bulunduğu Karabağ bölgesi Azerbaycan SSC içinde (anklav), ona bağlı bir özerk bölge yapıldı. Stalin'in ölümünden sonra dış dünya ile ilişkiler yoğunlaştı. Ülkeye göçen 100 000 kişiden bir bölümü 1956'dan sonra yurtlarına döndüler. SSCB'de bağımsızlık rüzgârları esmeye başlayınca, haziran 1988'de Ermenistan hükümeti, Yukarı Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanmasını istedi. Azerbaycan bu isteği reddetti. 7 aralık 1988'de meydana gelen deprem Ermenistanda büyük hasar yaptı. Gümrü'nün % 80'i yıkıldı. Yaklş. 100 000 kişi öldü, büyük maddi hasar meydana geldi. 1989 mayısında yasal hale gelen Ermeni milli hareketi, 1990'da yapılan serbest seçimleri kazandı. Parlamento Yukarı Karabağ'ın ilhakını onayladı. Ağustos 1990'da Levon Ter Petrosyan parlamento başkanlığına seçildi ve bu ay içinde bağımsızlık kararı alındı. Ermeni milisler, Ermeni milli hareketi'nin başarı kazandığı 1990 seçimlerinden itibaren durmadan askeri hedeflere saldırıyorlardı. Gorbaçov önce milislerin silahsızlandırılması için çalıştı, olmayınca nisan 1991'de askeri müdahalede bulundu, birçok insan öldü. Mayıs 1991'de Moskova'da yapılan Gorbaçov-Ter Petrosyan görüşmesi de milislerin silahsızlandırılmasını sağlayamadı. Yukarı Karabağ'da çatışmalar yoğunlaşırken eylül 1991'de yapılan referandumda bağımsızlık onaylandı (% 93,3 evet). Ekim 1991'de Levon Ter Petrosyan cumhurbaşkanı seçildi. Mayıs 1992'de Ermeniler Yukarı Karabağ'ın kontrolünü ele geçirdiler. Bundan sonra Karabağ sorunu uluslararası bir sorun haline geldi. Öte yandan Azerbaycan da Yukarı Karabağ'ın özerklik statüsünü iptal ederek bölgeyi doğrudan merkeze bağladı ve başkent Stepanakert'in adını Hankendi olarak belirledi. Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki anlaşmazlık ilan edilmemiş bir savaşa dönüştü.

ARKEOLOJİ VE GÜZEL SANATLAR

Hellenistik kalıntıların (Garni tapınağı, İ.Ö. I. yy.), ilk ermeni yapılarının mimarisi üzerindeki etkisi çok büyük oldu. IV.-VI. yy. arasında kiliseler tek ya da üç sahınlı bir bazilika planına göre yapılıyordu (Yereruk, Digor kiliseleri, Tvin katedrali). Buna uygun olarak V. yy.'ın ikinci yarısında kubbenin merkeze yerleştirildiği, haç biçiminde plan görülmeye başlandı. Bu tür, VI. ve VII. yy.'larda epeyce yaygınlaştı (Vağarşabat'ta azize Hripsime, Zvartnots'ta aziz Krikor kiliseleri). İlk planların çok sayıdaki çeşitlemesi, mimarların ustalığıyla birleşen bir tekniğin ürünüdür: kubbeli bazilikalar (Odzun'da), merkezi plan (Lmbat'ta aziz Stepanos kilisesi), dört dilimli plan (Eçmiyadzin katedrali, Mastara'da aziz Hovannes kilisesi).

VIII. yy.'daki arap işgalinden sonra, IX. yy.'da sanat yeniden gelişti ve bu durum X. ve XI. yy.'larda barışın geri gelmesi ve yeni ticaret kentlerinin kurulmasıyla sürdü. Yine bu dönemde kubbeli kiliselerin başka çeşitlemeleri görüldü ve narteksler yapılmaya başlandı.

Dinsel ve dindışı binaların yapımı XII. ve XIII. yy.'larda hızlandı ve hemen her yerde manastır külliyeleri yapıldı. Bu sıralar ortaya çıkan resim süslemeleri, elyazmalarında en parlak düzeye erişti.

Haçkar (sözlük anlamıyla "taş haç") denen adak, anma ya da mezar stelleri de bir XIII. yy. buluşudur. Bu taşlar, yüzleri batıya dönük olmak üzere bir tabana oturtulur ve taşın üstüne girift bezemeli ya da çoğu kez çeşitli biçimlerde kartuş bezemeli ince oymalardan bir haç yapılırdı.

XIV. yy.'da manastır külliyeleri ve çok katlı kubbeli kiliselerin yanı sıra kentlerde çok sayıda anıtsal binalar yapıldı.

Mimari yaratıcılık, XVII. yy.'da yer yer Avrupa beğenisinden etkilenen yeni bir aşamaya girdi.

EDEBİYAT

Ermeni edebiyatı, yaşamöyküsü, öğ-

rencisi Goryun tarafından kaleme alınan keşiş Mesrop Maştots'un ulusal alfabeyi yazması ve Kutsal Kitap'ı çevirmesiyle, 400 yılına doğru, ortaya çıktı. Ancak, bunun hemen ardından gelen dönem, daha eski ve destanlara dayalı sözlü bir edebiyatın varlığıyla açıklanabilir; bu destanlardan *Hayk, Ara Keğetsig* ve *Şamiram* gibi bazıları Urartu dönemine değin geriye gider. Arsakiler monarşisine ilişkin öykü gelenekleri, Ermeniler'in hıristiyanlaşmasını, kralların ve ilk hıristiyan patriklerinin öykülerini anlatan Akatankeğos'un ve Yeznik Goğbatsi'nin (V. yy.) yapıtlarında yer alır. Yeznik Goğbatsi, klasik dilin bir örneği ve ilk tanrıbilim başyapıtı olan *Yeğz Avantots*'u (Mezheplerin reddi) bu dönemde yazdı.

Vartan Mamigonyan'a, 451'de Persler'e karşı giriştiği ayaklanmada yardım ettiğini ileri süren Yeğişe aslında VII. yy.'da yaşamış ve V. yy. hakkında edindiği bilgilerin çoğunu Gazar Barbetzi'den sağlamıştı. Kısa bir süre sonra, Maştots'un öğrencisi olduğu iddia edilen Movses Horenatsi adıyla, Ermeniler'in Kutsal Kitap'ta varsayılan kökenlerinden başlayan bir tarih kitabı yazıldı.

Tavit Anhağt'a atfedilen, yunancadan yapılan çeviriler ve açımlamalar sayesinde V. yy.'dan başlayarak gelişen felsefe ve bilim yazını, VII. yy.'da bilgin Ananya Şiragatzi'nin yapıtlarında doruk noktasına ulaştı.

X. yy.'da Krikor Naregotsi ile dinsel şiir gelişti ve XII. yy.'da Nerses Şnorhali'yle bu gelişme devam etti. *Sasuntsi Tavit* sözlü destanı da, çeşitli çağların öğelerini bünyesinde toplayarak bu döneme doğru oluştu. XIV. yy.'da tek gerçek halk türü olan şiir, varlığını sürdürdü. Frig'in (1230-1310) yanı sıra Gostan Yerzıngatsi, dinsel temalara, pers şiirinin simgelerini uyarladı. XIV. yy.-XVIII. yy. arası aşuglar gönül sızılarını (Nahabet Kuçak), sıla hasretini (Mıgırdiç Nakkaş) dile getirdiler ve *Körün oğlu* gibi düşsel destanlar ortaya koydular.

XVI. yy.'dan başlayarak ermeni tüccarlar ana dillerinde yazılmış kitapları Batı'da bastırmaya koyuldular. Aralarında Avedikyan (1750-1827) ve daha sonra Alişan (1820-1901) ve Aydınyan (1825-1902) gibi tarihçi ve şairlerin de bulunduğu Venedik ve Viyana'daki mıhitarcı kongregasyonun sistemli çabalarıyla XVII., XVIII. yy.'larda kültürel bir yeniden doğuş başladı.

XIX. yy.'da edebiyat, bir yandan, özellikle Apovyan (1809-1848), Proşyan, Raffi, Tumanyan'ın (1869-1923) yapıtlarıyla kırsal alana yöneldi, öte yandan yergici Baronyan (1843-1891) ya da Zohrab, Gamsaragan, Paşalıyan, Yeruhan gibi gerçekçi romancılar kent yaşamını dile getirdiler. Şairler arasında doğu kesiminden Patkanyan (1830-1892) ve Verlaine'e hayranlık duyan Teryan (1885-1920), İstanbul'daysa romantiklerden Beşiktaşlıyan (1828 -1868) ve Turyan (1851-1872), tümtanrıcı

Erminia çobanların yanında
Pietro da Cortona
Doria-Pamphili galerisi, Roma

Scala

Medzarentz (1886-1908) ve Varujan ile Siamanto'yu sayabiliriz.

Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde; kırsal roman Bakuntz ve daha yakın zamanda Hrant Mateosyan ile devam etti. Raffi'nin XIX. yy.'da yaratıcısı olduğu tarihsel romanı da Demirciyan (1877 -1956) sürdürdü. Devrimin ateşli bir övgücüsü olan ve lirik, görümcü, yergici özellikler gösteren Çarentz'de felsefi bir esinle de karşılaşılır. *Apul Ala Mahari* adlı şiiriyle tanınan İshakyan'da da (1875-1957) aynı özellik göze çarpar. Öte yandan, P. Sevak (doğm. 1918), çağdaşlarının bilincini alaycılıkla irdeler ve Şiraz (doğm. 1914) çocuk ve yurt sevgisini yüceltir.

ERMENİYE, Elcezire eyaletine bağlı bir amillik iken, bu eyaletten ayrılarak doğrudan halifelik merkezine bağlanan bir eyalete ve bu bölgeye Araplar'ın verdiği ad.

ERMENONVILLE, Fransa'da (Oise) komün. Senlis'in G.-D.'sunda; 778 nüf. 3 mart 1973'te THY'ye ait DC-10 tipi bir türk uçağı buraya düştü, bu kazada 346 kişi hayatını kaybetti.

ERMENŞAHLAR → AHLATŞAHLAR.

ERMENT, Mısır'da kent. Yukarı Mısır'da (Keneh ili), Nil'in sol kıyısında; 16 300 nüf. Yukarı Mısır'da IV. nomos'un merkezi oldu. Kente, kutsal Heliopolis kenti *Kuzey On*'un karşılığı olarak *Güney On* adı verilmişti. Şahin başlı savaş tanrısı Montu'nun mekânı olan kent -yunanca adı Hermonthis bu nedenle verilmiştir- Orta İmparatorluk döneminde yerini Teb'e bırakmıştı. Burada Bukhis adı verilen bereket tanrısı boğa kutsal sayılıyordu. Bukhis soyundan boğaların gömüldüğü yeraltı mezarları 1927'deki kazılarda ortaya çıkarıldı.

ERMİLOV (Vasiliy Dimitriyeviç), ukraynalı ressam (Harkov 1894 - *ay.y.* 1968). Archipenko ile Tatlin'in plastik ilkelerini özümleyerek özellikle yalpık kabartmalı heykel-resimler yaptı. Rus konstrüktivizminin dikkate değer temsilcilerindendir.

ERMİN a. (fr. *hermine*). Sansargillerden *kakum* ya da *as* denen hayvanın kış postundan yapılan kürk.

—ANSİKL. *Ermin*, en değerli kürklerdendir. Yaz aylarında sırtı kahverengi, karnı sarımtırak olan *kakum*'un postu, kış geldiğinde özellikle de kar yağınca bembeyaz bir renk alır. Ermin, yumuşak ve beyaz olan bu posttan yapılır.

Erminia, Tasso'nun *Kurtarılmış Kudüs* adlı yapıtının kadın kahramanlarından biri. Kudüs'te, Alaattin'in sarayına sığınan Erminia, kendisini tutsak eden yakışıklı Tancredi'ye, karşılıksız kalan büyük bir aşkla bağlanır.

ERMİŞ a. Tanrıya yakın olduğuna ve kendisinde olağanüstü manevi bir güç bulunduğuna inanılan kimse; evliya; veli.

Ermiş Antonius (*la Tentation de saint Antoine*), Gustave Flaubert'in yapıtı (1874). Bir sınıflandırmaya sokulamayan bu karmaşık ve çok güzel yapıtta Ermiş Antonius'tan çok Gustave Flaubert'i görürüz.

ERMİŞLİK a. Ermiş olma durumu; evliyalık, velilik.

Ermitaj müzesi, Rusya'nın en büyük ve dünyanın en önemli müzelerinden biri. Sen-Petersburg'da bulunan bu müzenin kuruluşu Büyük Petro zamanındaysa da asıl kurucusunun Yekaterina II olduğu kabul edilebilir. Batı sanat koleksiyonlarını toplamak için fransız mimar Vallin de la Mothe'a ilk müze binasını yaptıran, bu çariçedir (1764). Yekaterina, koleksiyonların sürekli zenginleştirilmesi için Diderot'nun, Falconet'nin, Grimm'in öğütlerinden ve aracılıklarından yararlandı. Nikolay I tarafından genişletilen ve Kışlık saray'ın bir bölümü olan Ermitaj 1852'de özel davetiyeyle çağrılan kişilere açıldı. Ermitaj'ın her iki dünya savaşı sırasında Moskova'ya taşınan değerli yapıtları hiçbir zarar görmedi. 1917'den sonra Kışlık saray artık genişlemiş olan müzenin bir bölümü durumuna geldi; millileştirilmiş özel ya da öteki çarlık saraylarından getirilmiş sanat yapıtları buraya yerleştirildi. Bugünkü yüzölçümü 75 000 m² olan müzenin 322 salonunda 2 500 000'e yakın sanat yapıtı bulunmaktadır. Müze şu bölümlere ayrılmıştır: ilkel kültür bölümü (dünyada bir eşi daha bulunmayan eski iskit yapıtları topluluğu); antikçağ kültür ve sanatı bölümü (çoğu Karadeniz kıyı bölgesinde yapılan kazılardan elde edilen 77 000 parça); Batı Avrupa sanatları bölümü (Poussin'den Matisse'e kadar fransız resimleri, çok zengin bir XVIII. yy. yapıtları topluluğuyla; italyan ressamlarının [Leonardo da Vinci, Raffaello, Tiziano], flaman ve hollanda okullarına bağlı ressamların [Rembrandt'ın 38 tablosu], ayrıca ispanyol, alman, ingiliz sanatçıların resimleri); Rus kültürü tarihi bölümü (1895'te kurulmuş olan Rus müzesi'nin uzantısı), Sibirya ve Orta Asya sovyet bölgesi kültür ve sanatları; Doğu kültür ve sanatları; Paralar ve madalyalar bölümü. Bu geniş müzede ayrıca bir restorasyon atölyesi, bir kitaplık ve çeşitli belgelikler vardır.

Ermitaj tiyatrosu, mimar Giacomo Quarenghi'nin Petersburg'da inşa ettiği tiyatro (1783) önce ahşap olarak yapıldı.

ERMİYE çoğl. a. (ar. *remi*, iri taneli yağmur bulutu'nun çoğl. *ermiye*). *Esk.* Dolu yağdıran kasırga bulutları.

ERMLER (Fridrih Markoviç), rus sinema yönetmeni (Rezekn, Letonya, 1898 - Sen-Petersburg 1967). Sen-Petersburg sinema enstitüsü'nde öğrenim gördü. Birkaç belgesel filmle, gerçekçi ve toplumsal konulu bazı filmler çevirdi: *Katka, benekli küçük elma* (E. Yoganson ile birlikte, 1926), *Kardaki ev* (1927), *Paris kunduracısı* (1928), *Bir imparatorluk kalıntısı* ya da *Belleğini yitiren adam* (1929), *Karşı -plan* (Sergey Yutkeviç ile birlikte, 1932), *Köylüler* (1935). 1938'de en anlamlı filmlerinden biri olan *Büyük yurttaş*'ı çevirdi. İkinci Dünya savaşı'nın çarpışmalarını betimlerken lirik üslubu benimsedi (*Yoldaş P.* ya da *Vatanını savunan kadın*, 1943; *Yaşamsal dönemeç*, 1945); bununla birlikte iki insanın psikolojik incelemesini yaparken ağırbaşlı ve ölçülüydü (*Bitmemiş roman*, 1955). 1958'de *İlk gün* ve 1963'te *New York'tan Yasnaya Polyana'ya* adlı filmlerini çekti.

ERMOLAYEV (Aleksey Nikolayeviç), rus dansçı ve eğitimci (Sen-Petersburg 1910 - Moskova 1975). Sen-Petersburg bale okulu'nda yetişti. Sahneye ilkin 1930'da Bolşoy tiyatrosu balesinde çıktı. *Giselle*'deki Albert, *Romeo ve Juliet* 'teki Tybalt, *Turç süvari*'deki *Yevgeniy* ve *Taşçiçeği*'ndeki kâhya Severyan rollerinde kendini kabul ettirdi. Çok sayıda bale düzenledi (*Rossignol*, 1939). 1961'de erkek çocuklar sınıfının başına geçtiği Bolşoy okulu'nun 1968'de yöneticiliğine getirildi. Öğrencileri arasında Vladimir Vasilyev, Mihail Lavrovskiy ve Yuriy Vladimirov da vardır.

ERMOLAYEVA (Vera Mihailovna), rus kadın ressam (Petrovsk 1895- Karaganda yakınlarındaki gulag'da, 1938). Maleviç, Filonov ve Matyuşin ile birlikte avangard araştırmalarına katıldı. Çok sayıda kitabın resimlemesini yaptı. Resim çevrimlerini belirleyen, doğaya ve özgür figüratif sanata dönüştür.

ERMOLOVA (Marya Nikolayevna), rus kadın komedi oyuncusu (Moskova 1853 -*ay. y.* 1928). Ünlü bir trajedi oyuncusu olarak en doğru gerçekçilikle en yoğun romantizmi birleştirdi. Edebi kültüre olduğu kadar dram tekniğine de ilgi duydu, Shakespeare'e ve Altın Çağ İspanyolları'na tutkundu; klasik metinlerin siyasal ve toplumsal içeriğini vurgulayarak tüm eski

Lauros-Giraudon

Max Ernst: *Uçak yutan bahçe* (1935) [*özel kol.*]

Lauros-Giraudon

Max Ernst
İki ana nokta
(1950)
D. ve J. de Menil kol.

ya da yeni yazınların en büyük yapıtlarını oynadı.

ERMUPOLİS → HERMUPOLİS.

ERNAKULAM, Hindistan'da (Kerala) liman kenti, Koçin'in (1970'ten beri yönetimsel bakımdan buraya bağlıdır) yakınında; 213 800 nüf. Balıkç. Bes. san.

ERNE, İrlanda'da ırmak ve göller. Irmak (uzunluğu 103 km, havzası 4 374 km²) İrlanda Cumhuriyeti'nde (Cavan yönetim bölümü) doğar, Oughter gölünü, sonra iki *Erne* gölünü (*Upper Lough Erne* ve *Lower Lough Erne*) aşar (göllerdeki adalarda dinsel yapıların kalıntıları vardır), Donegal koyundan Atlas okyanusu'na dökülür.

ERNESTİN kolu, Saksonya sülalesinin seçici Ernst (1441-1486) tarafından kurulan kolu. 1485'te *Albertin kolundan* ya da küçük koldan ayrıldı. Ernestin kolu o dönemlerde Saksonya'ya, Thüringen'in bir bölümüne, Altenburg, Coburg, Gotha, Eisenach ve Weimar kentlerine sahipti. 1547'de *Bağışlayıcı* JOHANN FRİEDRİCH I (1503-1554) imparatora açtığı savaş sonunda seçicilik unvanını ve topraklarının büyük bölümünü yitirdi. -JOHANN FRİEDRİCH II (1529-1595), Jena Üniversitesi'ni kurdu; iki oğlu 1572'de babalarının egemenliğindeki devletleri bölüştüler, Coburg ve Weimar sülalelerini kurdular. 1638'de Ernestin kolu yalnızca Weimar sülalesi tarafından temsil ediliyordu. Bu sülaleden gelen ve 1640'ta Gotha dükü olan *Sofu* ERNST'in yedi oğlu babalarının hüküm sürdüğü devletleri paylaştılar ve yedi kol kurdular.

ERNESTİODENDRON a. (öz. a. *Ernest*, ve yun. *dendron*, odun'dan). Kozalaklı fosil bitki. (Alt perm tabakasında bulunan *Ernestiodendron filiciform*, Orta, Batı ve Güney Avrupa'da geniş alanlara yayılmış durumdadır.)

ERNİ (Hans), isviçreli ressam (Luzern 1909). Luzern sanat ve meslek okulu öğrencisi olan Erni, daha sonraları Paris'te (Julian akademisi) ve Berlin'de öğrenim gördü. Yapıtları (resimler, afişler, vb.) gerçekçiliğe bağlı kalan bir figüratif sanatla soyut ve dekoratif eğilimli bir çizgi anlayışını bir araya getirir (*İnsanın fetihleri*, Neuchâtel Etnografya müzesi freski, 1954).

ERNİS → ÜNSELİ.

ERNOUL, Haçlılar dönemini anlatan fransız kronikçi. Bir doğu baronunun armasını taşıyan şövalye adayı ve *Éracles' in kitabı*'nda, Kudüs'ün düşmesini ve Selahattin tarafından yeniden alınmasını (1187) anlatan kroniğin yazarıdır.

ERNST, Saksonya seçicisi (Meissen 1441 - Colditz 1486), Saksonyalı Friedrich II'nin büyük oğlu. 1464'te babasının yerine geçti, kardeşi Albrecht ile birlikte Meissen ülkesiyle Thüringen'i yönetti ve topraklarını epeyce genişletti. Leipzig'in paylaşılması sırasında (1485) en büyük kardeş olarak seçicilik unvanıyla birlikte, Saksonya-Wittenberg'i, Thüringen'i ve bu tarihten sonra Saksonya hanedanı *Ernestin kolu*'nun hası olan Franken'deki mülkleri elde etti.

ERNST Sofu, Saksonya-Gotha dükü (Altenburg şatosu 1601 - Gotha 1675), Saksonya-Weimar dükü Johann'ın oğlu. Otuz Yıl savaşı boyunca Gustaf-Adolf ve kardeşi Saksonya-Weimar dükü Bernard'ın komutası altında isveç atlı birliklerinde görev aldı. 1640'ta Gotha düklüğünü elde etti, böylece Saksonya-Gotha soyunun atabaşı oldu. Birçok erkek kardeşinin ölümü üzerine, Eisenach (1642) ile Coburg ve Altenburg düklükleri de kendisine geçti.

ERNST I (Coburg 1784 - Gotha 1844), **Saksonya-Coburg** dükü, **Saksonya-Coburg-Gotha** sülalesinin kurucusu. 1826'da Gotha sülalesinin tükenmesi üzerine onun arazilerini kendi düklüğüne kattı.

ERNST II (Coburg 1818-Reinhardsbrunn şatosu 1893), **Saksonya - Coburg-Gotha** dükü (1844-1893), Ernst I'in oğlu, 1866'da Prusya veliahtının komutasında yapılan Bohemya seferine, ardından da Prusya'nın büyük genelkurmayı karargâhından komuta edilen Fransa seferine (1870-71) katıldı. *Aus meinem Leben und aus meiner Zeit* (Yaşamından ve çağından) [1887-1889] başlığıyla anılarını yayımlayan Ernst II, liedler, marşlar, kontatlar ve operalar da besteledi.

ERNST (Otto Ernst SCHMİDT, **Otto** — denir), alman yazar (Ottensen, Hamburg yakınında, 1862 - Gross-Flottbek, Hamburg yakınında, 1926). Çocuk kitapları (*Appelschnut*, 1907; *Heidede!*; 1923) ve öyküler yazdı.

ERNST (Paul), alman yazar (Elbingerode, Harz, 1866 - Sankt-Georgen, Steiermark, 1933). Romantizmden yeniklasikçiliğe, sosyalizmden geniş anlamda hümanist düşüncelere yöneldi. Romanlar (*Der schmale Weg zum Glück*, 1904), eleştiri yapıtları ve dramlar (*Canossa*, 1908; *Brunhild*, 1909) yazdı.

ERNST (Max), önce amerikan, sonra fransız yurttaşlığına geçen alman ressam (Brühl 1891 - Paris 1976). İlk başta alman anlatımcılığına yakınlık duyan Ernst, Arp ile birlikte dada akımına etkin bir biçimde katıldı (Köln 1919). Kolaj tekniğini kendine özgü bir şekilde uyguladı, bir süre De Chirico'nun etkisinde kaldı (*Sulavesi fili*, 1921, Tate Gallery, Londra), 1921'de Paris'te gerçeküstücü sanat serüvenine atıldı. Plastik deneylerini sürdürerek, özgürlük ve aşk temalarıyla (kuş teması) çelişen taşlaşmış bir evren ortaya koydu (*Büyük orman*, 1927, Kunstmuseum, Basel). 1925'ten başlayarak, bir tür otomatik yazı sayılabilecek "frotaj"larında (döşeme tahtaları ya da başka şeyler üzerine serilen kâğıda kalemle yapılan desenler) [*Doğa tarihi*, 1926], heterojen görüntülerle dolu "kolaj" ve "kolaj-roman"larında (*100 başlı kadın*, 1929; *Bir haftalık iyilik*, 1934) "decalcomania"larında (*Totem ve tabu*, 1941, özel kol.) hayal dünyasının şiirsel yorumuna geniş ölçüde yer verdi. "Frotaj" yöntemini "grataj" adıyla yağlıboya resme uyarladı. Max Ernst'in düşlerle beslenen tabloları, savaşla birlikte kaygılı bir havaya büründü (*Yağmurun ardından Avrupa*, 1940-1942, Wadsworth Atheneum, Hartford). 1941-1953 arasında ABD'ye yerleşen sanatçı, genç kuşak soyut anlatımcıları belirgin bir biçimde etkiledi. Düşle bilincin birbirine karıştığı (*Gecenin evreleri*, 1946, özel kol.) yer yer kozmik bir boyuta ulaştığı daha sonraki yapıtlarında (*Après moi le sommeil*, 1958, Art moderne ulusal müzesi) bir çeşit alaycılıkla, plastik deneyimler merakını bağdaştırdı. Max Ernst, heykeller de yaptı. Arp ve Giacometti'nin etkilerini taşıyan bu heykellerden bazıları şunlardır: *Kafa-kuş* (1934-35), *Oğlak burcu* (1948), *İnsan müzesi* (1974). Ayrıca, gravürleri ve çeşitli yazıları (*Écritures* [1970] adlı kitapta toplanmıştır) vardır.

ERNST-AUGUST I (Kew, Surrey, 1771 - Herrenhausen 1851), Hannover kralı (1837-1851), İngiltere kralı George III'ün 5. oğlu. Önce "Cumberland dükü" unvanını aldı. İngiliz ordusunda tümgeneralliğe yükseldikten sonra (1798), William IV'ün ölümü üzerine Hannover kralı oldu (1837);

Turan Erol
Ankara gecekonduları

1833 anayasası'nı yürürlükten kaldırması Göttingen'li yedi profesörün protestosuna ve görevden alınmalarına yol açtı. 1840'ta yeni bir anayasayı yürürlüğe koydu, onu da çiğnedi ve liberallerin istedikleri reformları (bakan olma hakkı, devlet sandıklarının birleştirilmesi ve Stüve hükümetinin kurulması) ancak 20 mart 1848'de kabul etti. 26 mayıs 1849'da, Saksonya ve Prusya krallarıyla, Friedrich Wilhelm IV'ten yana bir alman anayasasının hazırlanmasını kolaylaştırmak amacıyla "üç krallar birliği"'ni kurdu. Avusturya'nın baskısı üzerine 25 ekim 1850'de birlikten çekildi.

ERNST-AUGUST, Braunschweig -Lüneburg dükü, **Cumberland** dükü (Hannover 1845-Gmünden 1923), kral Georg V'in oğlu. Babasının ölümü üzerine (1878), Prusya'nın 1866'da ilhak ettiği Hannover tahtı üzerinde hak iddia etti. Alman federal diyeti bu iddiaları haksız bularak 1884'te Braunschweig düklüğünün Ernst-August'a verilmesini kabul etmedi. 1906'da, oğlu Ernst August (Penzing, Viyana, 1887 - Marienburg şatosu, Schulenburg 1953) lehine bütün haklarından vazgeçti. Oğul Ernst August, Wilhelm II'nin tek kızı Viktoria-Luise ile evlenince imparator tarafından Braunschweig üzerindeki hakları tanındı. Genç dükün Hannover'den vazgeçmesi üzerine Reichstag bu karara karşı çıktı. Ernst August 1918 yılında tahttan feragat etmek zorunda kaldı.

ERNST-AUGUST VON BRAUNSCHWEİG - LÜNEBURG, Hannover birinci seçicisi (Herzberg 1629 - Herrenhausen 1698). Calenberg düklüğüyle Hannover kentinin vârisiydi (1679) ve Fransa ile Türkiye'ye karşı askeri yardımda bulunduğu için, 1692'de imparator Leopold I'den Hannover seçiciliği unvanını elde etti. Bu unvanı, daha sonra George I adıyla İngiltere kralı olan oğlu Georg'a bıraktı.

Lauros-Giraudon

Eros
Myrina'da (Aiolis) bulunan pişmiş topraktan heykelcik yunan sanatı, İ.Ö. II. yy.
Louvre müzesi, Paris

ERODE, Hindistan'da (Tamil Nadu) kent, Coimbatore'nin K.-D.'sunda, Kavi-ri'nin kıyısında; 158 774 nüf. (1991). Ticaret. Taşımacılık gereçleri. Çırçır fabrikası.

EROĞLU (Derviş), kıbrıslı devlet adamı (Ergazi, Magosa, 1938). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdi. Ankara'da üroloji ihtisası yaptı. 1976 seçimlerinde Ulusal birlik partisi'nden milletvekili seçildi. Eğitim, öğrenim ve kültür işleri bakanlığı yaptı (1976-1977). 1983'te Kurucu meclis üyesi oldu ve Ulusal birlik partisi başkanı seçildi. 1985'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti başbakanı oldu.

EROĞLU (Mehmet), türk romancı (İzmir 1948). Orta Doğu teknik üniversitesi inşaat mühendisliği bölümü'nü bitirdi. 1970 sonrası siyasal, toplumsal olayların çerçeveledıği yapıtları polisiye roman öğeleriyle psikolojik çözümlemeleri birleştirir ve cinselliğe önemli yer verir: *Issızlığın ortasında* (Milliyet roman yarışması birincilik ödülü'nü O.Pamuk ile paylaştı; Madaralı roman ödülü'nü aldı, 1984), *Geç kalmış ölü* (Orhan Kemal roman ödülü, 1984), *Yarım kalmış yürüyüş* (1986), *Adını unutan adam* (1989). *Sızı* adlı yapıtı TV'de dizi film olarak yayımlandı (1987).

EROĞLU (Nuri), türk boksör (İstanbul 1952). Boksa İstanbul'da başladı (1972). Sovyetler Birliği'nde düzenlenen Alma-Ata Uluslararası boks turnuvası'nda birinci oldu (1973). Aynı yıl İtalya'da düzenlenen Dünya Ordulararası boks şampiyonası'nda da şampiyonluğu kazandı (1973); Türkiye'nin en iyi boksörü seçildi. 1977 Balkan Boks şampiyonası'nda birinciliği elde etti.

Eroica senfonisi ya da **Kahramanlık senfonisi** (*Sinfonia Eroica*), Beethoven'ın *mi* bemol üçüncü senfonisi (1803; ilk seslendiriliş, 1805). Besteci, Bonaparte'ı ululamak amacıyla yazdığı senfoninin başındaki ithafı, imparatorluğun ilan edilmesi üzerine kaldırdı. Yapıtın 2. bölümü (Cenaze marşı) ve *Creature di Prometeo* başlıklı bale müziğinin teması üzerine çeşitleme biçiminde tasarlanmış olan finali, halk tarafından çok tutulmasını sağlamıştır.

EROİN a. (fr. *héroïne*). DİAMORFİN'in eşanlamlısı.

EROİNCİ a. Eroin yapan ve/ya da satan kimse.

◆ sıf. ve a. EROİNMAN'ın eşanlamlısı.

EROİNMAN a. (fr. *héroïnomane*). Psik. Eroin toksikomanı. (Eşanl. EROİNCİ.)

EROİNMANLIK a. Eroin toksikomanisi. (Eroinmanlık en ağır toksikomanilerden biri sayılır. Genellikle toplardamar yoluyla kullanılan eroin, kısa sürede fiziksel ve ruhsal bir bağımlılık durumuna yol açar. Eroin kullanımına istemli ya da istemsiz olarak son verildiğinde çok etkili bir yoksunluk sendromu görülür.)

EROJEN ya da **EROTOJEN** sıf. (fr. *érogène* ya da *érotogène*; yun. *eros*, aşk, ve *gennan*, doğurma'dan). Vücudun cinsel uyarılmaya elverişli bölgelerine ve kısımlarına denir. (Psikanaliz için, erojen bölge kavramı, kısmi dürtülerin vücuttaki tüm bölgeleri erojen yapabileceği anlamına gelir.)

EROL (A. Oğuz), türk coğrafyacı (Bursa 1926). Dil ve tarih-coğrafya fakültesi'ni bitirdi (1947); 1950'de doktor unvanını aldı. Aynı fakültenin fiziki coğrafya ve jeoloji kürsüsüne asistan atandı (1952). 1957'de doçent, 1965'te profesör oldu. Ankara Üniversitesi jeoloji mühendisliği bölüm başkanlığı (1971-1973 ve 1982-1983) ve Dil ve tarih-coğrafya fakültesi dekanlığı (1974-1977) yaptı. 200 kadar yapıtı vardır: *Asi nehri deltasının jeomorfolojisi ve Dördüncü Zaman denizakarsu sekileri* (1963), *Die Naturräliche Gliederung der Turkei* (1983), *Türkiye yerbilimleri bibliyografyası* (R. Brinkmann ile birlikte) [1984], *Genel klimatoloji* (1984), *Klimajeomorfoloji* (1992).

EROL (Turan), türk ressam (Milas 1927). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi resim bölümü'nü bitirdi (1951). Bir süre Avrupa'nın çeşitli kentlerinde resim çalışma ve incelemelerinde bulundu, gravür sanatı ile de ilgilendi. Yurda döndükten sonra Milli eğitim bakanlığı'na bağlı çeşitli öğrenim kurumlarında resim öğretmeni olarak çalıştı. İlk sergisini Ankara'da açtıktan (1963) sonra birçok kişisel sergi açtı yurt içinde ve dışında karma sergilere katıldı.

Sanatçı, yapıtlarında şiirsel bir soyutlama çabasını, doğadaki değişken görüntülerle bütünleştirerek kişisel bir üslup oluşturdu. İlk resimlerinde kendine özgü bir boya tekniği ile rengin egemen olduğu yöresel konuları işledi. Son yapıtlarında soyuta yakın lekeci bir üsluba yöneldi. 29. Devlet resim ve heykel sergisinde birincilik (1968), TRT başarı (1971), Kültür bakanlığı Atatürk ve cumhuriyet (1973) ödüllerini aldı; Sedat Simavi vakfı görsel sanatlar ödülü'nü Adnan Varınca ile paylaştı (1980). Ressamlığı ile birlikte sanat yazarlığı ve eleştirmenlik de yapan sanatçı *Çağdaş türk resim sanatı tarihi* (G. Renda ile, 1980) ve *Günümüz türk resminin oluşumu sürecinde Bedri Rahmi Eyüboğlu* (1984) adlı iki kitap yayımladı.

Resimleri çeşitli müze, galeri ve özel koleksiyonlarda yer alan sanatçının başlıca yapıtları: *Tırpan* (1961), *Horozlu kadın* (1962), *Altındağ* (1968), *Yamaç* (1968); *Gecekondular, terk edilmiş tekneler* (1973), *Tilalo köyünden* (1975), *Bozkır manzarası* (1975), *Zeytuni Bodrum* (1975), *Kar altında gecekondular* (1977), *Zeytin ağacı* (1978).

EROL (Öktem Onur), türk hekim (Söke 1939). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdi (1965). Aynı fakültede asistan olarak çalıştı ve cerrahi ihtisası yaptı (1965-1971). Öğretim görevlisi olarak girdiği (1971) Hacettepe üniversitesi tıp fakültesi'nde plastik ve rekonstruktif profesörü oldu (1974). 1980'den sonra üniversiteden ayrılarak serbest hekimlik yapmaya başladı. Toronto Amerikan plastik cerrahi derneği eğitim vakfı'nın yarışmasında gençlerde onur ödülünü (1975), Hollywood Amerikan plastik derneği vakfı'nın düzenlediği yarışmada büyüklerde birincilik ödülünü (1981), Sedat Simavi vakfı sağlık bilimleri ödülü'nü (1981) kazandı.

EROS a. (alm. sözc.). Psikan. Freudcu kuramda yaşam dürtülerinin tümü.

EROS, 1898'de Berlin'de Witt'in bulduğu Amor* tipinden 433 numaralı küçük gezegen. Eros'un 643 günde (1,76 yıl) çizdiği yörüngenin tutuluma göre eğimi 10,8° ve dışmerkezliği 0,223'tür. Güneş'e uzaklığı günberi noktasında 169,5 milyon kilometre, günöte noktasında 267 milyon kilometredir. En iyi koşullarda (günberi yakınındaki karşıkonumda) Yer'den yaklaşık 22 milyon kilometre uzaklıktan geçer. Böyle bir yaklaşma 1975'te görüldü ve 2056'da yeniden bu uzaklığa gelecek. Fotometrik polarimetrik ya da radarla yapılan çeşitli ölçümler, 36 x 12 km boyutlarında uzunca bir gökcismi olduğunu ve küçük ekseni çevresinde 5 sa 16 dk 13,4 sn'de döndüğünü ortaya koydu. Başlıca bileşenlerinin doğal demir ve ferro-magnezyumlu silikatlar olduğu sanılmaktadır; yüzeyi çok ince tozlarla kaplıdır. Eros'un karşıkonumlarından, Güneş'in paralaksını, dolayısıyla hem Yer'in Güneş'e uzaklığını, hem de Yer-Ay sisteminin kütlesini büyük bir duyarlılıkla belirlemede yararlanıldı.

EROS. Mit. Eski Yunan'da aşk tanrısı. En eski theogonialarda Eros, ilk khaostan doğan yaratıcı tanrılardan ve dünyanın temel öğelerinden biri olarak değerlendiriliyordu. Aynı zamanda çiy'in tanrılaştırılmış biçimi olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. İ.Ö VI. yy.'dan başlayarak Aşk tutkusunun tan-

rısı durumuna geldi, bu niteliğinden dolayı da hemen hemen bütün sanatçı ve şairlere konu oldu. Daha sonraları tanrıların en genci olduğu kabul edildi, tanrılarla insanlar arasında yoksulluk ve tasayla belirlenen bir aracı sayıldı. Yavaş yavaş son biçimini alarak, kalpleri meşalesiyle tutuşturan ya da oklarıyla yaralayan kanatlı ya da kanatsız bir çocuk görünümüyle temsil edildi. O zamandan beri adı çok sayıda efsaneye karıştırıldı; bunlardan en önemlisi zamanla simgesel bir anlam kazanan Psykhe efsanesidir.

EROS CENTER a. (yun. *eros*, aşk, ve ing. *center*, merkez'den). Avrupa'da, cinsel istek uyandıran temsillerin verildiği ve hayat kadınlarının mesleklerini icra edebileceği kurum.

EROSKAY (Okay), türk jeolog (Ankara 1938). İstanbul Üniversitesi fen fakültesi jeoloji bölümü'nü bitirdi ve tatbiki jeoloji kürsüsü asistanlığına atandı (1960). Profesör (1977) oldu. Aynı kürsünün (1978-1980) ve Yerbilimleri fakültesi jeoloji mühendisliği bölümü'nün (1978-1982) başkanlık görevlerini üstlendi. Öğretim üyeliği ve Uluslararası Mühendislik jeolojisi türk milli komitesi genel sekreterliğini sürdürüyor (1993). Başlıca yapıtları: *Köprüçay, Beşkonak rezervuar alanının jeoloji incelemesi (1968); Laleli-Tosköy derivasyon tünelinin mühendislik jeolojisi* (1971); *Engineering properties of carbonate rocks and karst regions in Turkey* (1981).

EROTİDİA. Antik. Eros onuruna her beş yılda bir Thespiai'de ve muhtemelen Mysia'daki Parion'da (bugün Burhaniye) yapılan şenlikleri belirten yun. sözc.

EROTİK sıf. (yun. *erotikos*). **1.** Cinsel konuları işleyen, erotizmi çağrıştıran yapıt için kullanılır: *Erotik bir film, afiş. Erotik şiirler.* **—2.** Cinsel imgelerin eşlik ettiği tensel aşkı, cinsel zevkleri çağrıştıran, cinsel istek uyandıran şey için kullanılır: *Erotik bir görünüm, düş.*

EROTİZM a. (fr. *érotisme*). Bir şeyin, bir kimsenin erotik özelliği; cinsel aşk isteği: *Baudelaire'in yapıtında erotizm.*

—ANSİKL. Ed. Edebiyatta erotizm, pornografi ve müstehcenlikten, cinsel betimlemeleri ve çağrışımları bir kışkırtma ve skandal unsuru olarak ele almamasıyla ayrılır. Ne var ki kimi yapıtların müstehcen görüldüğü ve mahkûm edildiği de olmuştur (Joyce'un *Ulysses*'i, D.H. Lawrence'ın *Lady Chatterley'in âşığı* sansür edilmiştir). Erotizmin ikiye ayrılması, şiirsel erotizmin yanı sıra bir de toplumsal ölçülerin ve yasakların nerdeyse tümüyle silinmesine yönelik bir erotizmin (örneğin Sade) bulunması yapıtlarda basit açık saçıklıklarla gizemciliğin neden bir arada bulunduklarını ve erotizmin neden cinsel sapıklık alanına kaydığını açıklar. Neşideler neşidesi'nden, *Kama-Sutralar*'dan, sanskritçedeki *Haberci bulut*'tan Ortaçağ *Carmina Burana*'larına, Chaucer'e, Boiardo'ya, Ronsard'a, Chapman'a, Shakespeare'e, ayrıca Eski Yunanlılar'dan, İskenderiyeliler'den (Theokritos, Kallimakhos), Romalılar'dan (Catullus, Tibullus, Propertius, Horatius, Ovidius), Yakındoğu'ya özgü biçimlerden *(gazel)*, Gautier, Mallarme, Verlaine, Baudelaire'e, ingiliz önraffaellocularına, Rossetti'ye, Swinburne'e, fransız gerçeküstücülerine kadar erotizm, edebiyat dışı erotizmin kaypaklığını benimseyen kaypak bir estetik anlayıştan ayırt edilmez. Öykü, anlatı, masal, roman ve anılarda (Petronius, Apuleius, Boccaccio, Chaucer, Rabelais, Aretino, Brantôme, Béroalde de Verville) erotizm kimi zaman kutsal ve dindışı aşkla karışmış olarak (Navarralı Margarit) toplumsal taşlamayla birliktedir. XVIII. yy., bu türü, yaşamöyküsel ve tarihsel anlatıya katarak (John Cleland'ın *Fanny Hill* adlı yapıtı) ve romanın gelişmesiyle at başı yürüterek (Crébillon, Restif de la Bretonne, Louvet de Couvray) bu türe yeni bir görünüm kazandırmıştır. Swift ve Voltaire anlatılarının tanıtlayıcı ve alaycı özelliğini erotizmle daha da güçlendirmişlerdir. Bu dönemde ağır basanlar çağdaş erotizmin kurucusu sayılan Casanova ile Sade'dır. XIX. yy. ahlakçılığı cinsel sapıklığı en kesin biçimiyle ortaya koymuştur: bunun en güzel örneği Sacher-Masoch'un *Venus im Pelz*'idir (Kürklü Venüs). Swinburne'ün 1864'te başladığı ve ölümünden sonra yayımlanan özyaşamöyküsel romanı *Lesbia Brandon* ile yazarı bilinmeyen *Gynecocracy* (1893) Victoria dönemi erotizmini temsil ederler. Dekadanlar ve XX. yy. gerçekçileri erotizme yapıtlarında çok geniş yer vermiş ve bu arada eşcinsellik üzerinde (William Burroughs) durmuşlardır. Anaïs Nin de *Günlük* ve *Erotica*'sında bu türe feminist görüşleri sokan yazar olmuştur. Psikanalizin katkısı ve fantazma kavramı bu edebi erotizmi bir sapıklık olarak görülmesine olanak bırakmayacak kadar yaygınlaştırmış ve yeniden yorumlanmasına yol açmıştır: Sade'ın erotik toplumları artık sözleşme, dil ve cinsel psikopati mantığına göre değerlendirilmektedir. Cinsel istek ile politika oyununun ilişkisini edebiyata getiren çağımız simge sisteminin temeli bu gerçeğe dayanmaktadır.

—Güz. sant. Yunan-roma sanatı çıplağa ve cinsel betimlemelere her şeyden önce simgesel değerler vermiş ve dinle erotizmi sıkı sıkıya birbirine bağlamıştır. Praksiteles'in Knidoslu Ahprodite'sindeki ince duyusallığa karşıt Kentauroslar ve Lapithailer'in savaş sahnelerinde (Olympia müzesi) azgın bir şehvet görülür; yunan vazo resimlerinde de cinsel betimlemeler ve penisler yer alır (Dionysos şenlikleri). Hellenistik dönemde erotik görüntüler daha da artar: sevişen insan (*Grimani sunağı*, Venedik arkeoloji müzesi) ya da tanrı (*Aphrodite, Pan ve Eros;* Atina ulusal müzesi) grupları.

Sütun başlıkları ve kapı sundurmalarındaki Salome'nin dansı ya da daha sonraki dönemlerde J. Bosch'un *Dünya nimetleri bahçesi*'ndeki değişik erotik görüntüler, değişik cinsel birleşme sahnelerine rağmen Ortaçağ'da erotik resmin pek az olduğu söylenebilir. İnsan bedeni ve sevişme ancak XVI. yy.'da yüceltilmeye başlanmıştır; Giorgione, Botticelli ve Raffaello'nun iffetli çıplak kadınlarını, Tiziano'nun Venüsler'i ve Cranach'ın su perileriyle, G. Romano'nun tablolarından yaptığı Raimondi'nin gravürleri izler. Çoğu kez mitolojiden alınmaya başlanan konular çoğalır ve çeşitlenir: satyr ve peri oyunları (Tiziano, Correggio), Andromede (Tiziano), Leda ve Kuğu, Suzan ve Yaşlılar. Bu konular daha sonraları manierismocular tarafından daha açık saçık, daha şehvetli, XVII. yy.'da ise (Rubens, Jordaens) daha da abartılarak işlendi. Özellikle hollandalı ressamlar edepsizce sahneleri ele aldılar (Rembrant'ın *Potifar'ın karısı tarafından suçlanan Yusuf'u*). Kimi dinsel konular da zaman zaman heyecan verici cinsel coşkunluklar biçiminde yorumlandı (Bernini'nin *Azize Teresa'nın vecdi*).

XVIII. yy. kadın erkek ilişkilerine ve erotizme geniş yer verdi: bu türün en büyük ustaları Boucher (Mme de Pompadour'un süslenme odasının tabloları) ve Fragonard'dır (*Gülün kurbanı*, Buenos Aires müzesi); bu çapkınlık çağında pornografik gravürlerle süslenmiş açık saçık birçok edebi yapıta rastlanır. XIX. yy., Delacroix'nın şatafatlı egzotizminde (*Sardanapal'in ölümü*, Louvre) İngres'in arzu uyandıran kadınlardan *(Türk banyosu)* ve Courbet'nin şehvetli doğalcılığından (*Uyku*, Petit Palais, Paris) sonra soğuk (Bouguereau vb.) ve yavan, kimi zaman da bayağı bir akademizme düştü; G. Moreau, F. Rops, G. Klimt ve özellikle bazı heykellerinde Rodin (*Sonsuz put*, 1889, Rodin müzesi, Paris) daha erotik bir hava getirdiler.

XX. yy.'da biçimsel bir zarafet peşinde koşmasına rağmen erotizmde trajik bir katılık (E. Schiele), derin bir kaygı (Modigliani) ya da büyük bir hüzün (Pascin) görüldü. Buna karşılık anlatımcılar erotizmi bir çeşit ürküntüyle (Nolde'nin *Simeon ve kadınları*, 1915) ele aldılar, Picasso ise erotizme şeytansı bir hava getirdi ("Artist ve modeli" temalarıyla "Minotauros"). Gerçekçiliği karikatüre dönüştürdüğü (Otto Dix) ya da dondurduğu (Christian Schad) erotizm, kimi zaman gizli bir şiir havasına bürünerek (Balthus), ya da az çok simgesel görüntülere dönüşerek (gerçeküstücüler özellikle de Dalí, Bellmer, D. Tanning, Svanberg vb.) kışkırtıcı bir biçimde sık sık bilinçaltından beslemeye başlandı (Pierre Molinier, Clovis Trouille). Bu türden, ama sanatçının fiziksel olarak yaşadığı, bedeninde denediği bir araştırmayı da bir zamanlar sık sık rastlanan "happening"ler" de görüyoruz; bunun yanı sıra pop art "pin-up girl" kalıplarını değişik bir açıdan değerlendirmeyi denedi (Allen Jones vb.).

Kolomböncesi Amerika ve Asya (Çin, Hindistan, Japonya) sanatları Batı ile karşılaştırıldıklarında daha cüretli bir erotizmin örneklerini vermişlerdir.

EROTOJEN → EROJEN.

EROTOMANİ a. (yun. *erotomania*, çılgın tutku). Psik. Bir kimse tarafından (bu kimse genellikle erişilmez biridir) sevildiğini sanma biçimindeki hezeyan.

—ANSİKL. Erotomani, G. G. de Clérambault tarafından betimlenmiş tutkusal bir hezeyandır. Erotomanın (10'da 8'i kadındır) tutkun olduğu genellikle gözde bir şahsiyet (yıldız, siyaset adamı) ya da bir hekim, bir mühendis, bir avukattır. Hezeyan üç aşamalı bir gelişme gösterir: uzunca bir umut döneminden sonra, erotomanın ısrarlarının gitgide rahatsız edici bir hal aldığı bir düş kırıklığı dönemi gelir. Üçüncü dönem kin dönemidir; erotoman, tutulduğu kişiye ya da çevresine karşı, adli tıp alanına giren tehlikeli eylemlere kalkışabilir.

EROTYLİDAE a. Böcbil. MANTARCILKINKANATLIGİLLER familyasının bilimsel adı.

EROZAN (Celal Sahir), türk şair (İstanbul 1883- *ay y.* 1935). Hariciye nezaretinde memurluk, edebiyat öğretmenliği, ticaret, milletvekilliği (1928-1935) yaptı. Başlangıçta Edebiyatı cedide akımının "sanat için sanat" anlayışına bağlıydı. Bu tutumunu başkanlığını yaptığı Fecri âti hareketi (1909-1912) boyunca sürdürdü. Kadın ve aşk şairi olarak tanındı. Milli edebiyat akımı döneminde sade türkçeyi benimsedi, toplumsal konulara yöneldi. Bu dönemde Türk ocağı, Türk derneği gibi kurullarda çalıştı. Cumhuriyet döneminde yazı devriminin gerçekleşmesinde katkısı oldu. Şiirleri *Beyaz gölgeler* (1909), *Buhran* (1909), *Siyah kitap* (1912) yapıtlarındadır.

EROZAN (Agâh), türk yönetici ve siyaset adamı (Mudanya 1910 - Ankara 1975). İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdikten sonra çeşitli ilçelerde kaymakamlık yaptı. Tekirdağ vali muavini iken DP saflarında siyasal yaşama atılarak Bursa'dan milletvekili seçildi (1950). TBMM'de sandalyesini 1960'a kadar korudu. 1954-1960 arası TBMM başkan vekili olarak görev yaptı. Meclis içtüzüğünü ezbere bilecek kadar güçlü hafızası ile tanındı. 27 mayıs 1960'tan sonra yargılandığı Yassıada'da Yüksek adalet divanı'nca idama mahkûm edildi; cezası yaşam boyu hapse çevrildi. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in özel affından yararlananlar arasında yer alarak serbest bırakıldı (1962). Bu tarihten sonra siyasal yaşamdan çekildi.

EROZYON a. (fr. *érosion*). Isıl. mot. AŞINMA'nın eşanlamlısı.

ERÖR a. (fr. *erreur*). Pulc. Değerli* kâğıtların basılmaları ya da zımbalanmaları sırasında meydana gelen hatalar.

ERPENİUS (Thomas), **Thomas van**

Derviş **Eroğlu**

Mehmet Eroğlu

Erpe'nin latince adı; hollandalı doğubilimci (Gorinchem 1584 - Leiden 1624). Leiden Üniversitesi'nde arapça ve ibranice profesörüydü, aynı kentte bir arap basımevi kurdu, uzun zaman geçerliliğini yitirmeyen *Grammatica arabica*'yı (Arapça dilbilgisi) [1613] yazdı.

ERRA, Veba'yı simgeleyen Mezopotamya tanrısı; Nergal ile özdeşleştirildi, İ.Ö. I. binyıl başında kaleme alınan *Erra destanı* adlı babylonia şiirinin kahramanıdır.

ERRANTİA a. Zool. GEZİCİÇOKKILLISOLUCANLAR altsınıfının bilimsel adı.

ERRE a. (fars. *erre*). *Esk.* Bıçkı, testere: *Dest-erre* (el bıçkısı, testere).

ERREHANE a. Esk. denizc. Osmanlı tersanelerinde, tomrukların biçilerek kereste haline getirildiği büyük atölye.

ERRERA (Alberto), italyan iktisatçı (Venedik 1842 - Napoli 1894). Liberal düşünceleri nedeniyle uzun yıllar hapis yattı. Önce Venedik'te, sonra Napoli'de siyasal iktisat ve istatistik profesörlüğü yaptı. *Storia dell' Economia politica nei secoli XVII ve XVIII negli Stati della Repubblica veneta corredata da documenti inediti* (XVII. ve XVIII. yy.'larda Venedik Cumhuriyeti Devletleri'nde yayımlanmamış belgelere dayanan iktisat tarihi [1877] ve *İstitutioni industriali popolari* (Halk endüstri kurumları [1888] adlı yapıtları yazdı.

ERRİCO (Scipione), italyan yazar (Messina 1502 -*ay.y.* 1670). Marinoculuğunu, *L'Occhiale appannato* (1629) adlı yapıtıyla ortaya koydu; bunu iki komedi izledi: *Le Rivolte di Parnaso* (1626) ve *Liti di Pindo* (1634). Marino'nun *Adonis* adlı yapıtını T. Stigliani'ye karşı savundu.

ERRÓ (Gudmundur Gudmundsson FERRÓ, —denir), izlandalı ressam (Ólafsvik 1932). 1958'de Fransa'ya yerleşti, öyküleyici figüratif sanata en alaycı ve en acımasız yaklaşımlarından birini getirdi. Erró'nun yapıtlarında, çağdaş topluma ("Amerikan eviçleri", 1968 dizisi; "Çin tabloları", 1974), güncel olaylara ("Uzay programı", 1976) ve sanata, yığma, aşırma, saptırma resim kolajı oyunlarıyla (comics, gazete resimlemeleri, fotoğraflar, ustaların yapıtlarından alınan görüntüler, vb.) sürekli bir saldırı görülür.

ERROMANGO ya da **ERROMANGA,** Vanuatu takımadasının güney kesiminde ada.

ERRUAŞED, esk. **Ruaşed,** Cezayir'de (Cicel ili) kent, Kabiliye'de Konstantin'in B.-K.-B.'sında; 35 500 nüf.

ERSEK (Siyami), türk hekim (Uşak 1920). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdi (1944). Aynı fakültenin cerrahi bölümünde asistan, başasistan (1946) ve uzman (1947) oldu. İngiltere'de cerrahı ve anestezi alanında çalıştı (1948-1949). 1951-1961 arası Heybeliada Sanatoryumu'nda cerrahi uzman, Bursa Uludağ sanatoryumu'nda başhekim ve Süreyyapaşa hastanesi'nde cerrahi uzman olarak görev yaptı. Haydarpaşa Göğüs hastalıkları hastanesi'ne bağlı İstanbul Göğüs cerrahisi merkezi'ni kurarak (1962) buranın başhekimi ve cerrahi kliniği şefi oldu. Profesörlüğe yükseldi (1973). Danışma meclisi üyeliğine seçilince Göğüs cerrahisi merkezi'nden emekliye ayrıldı (1983).
Göğüs cerrahisi alanlarında yaptığı pnömektomi ve lobektomi ameliyatlarında ölüm oranını düşürecek uygulamalar sağladı. 1960'tan sonra açık kalp ameliyatına başladı. Ekibi ile Türkiye'deki ilk açık kalp ameliyatını, İstanbul Göğüs cerrahisi merkezi'nde gerçekleştirdi (1963). ABD'den sonra yine bu hastanede aynı yıl, ilk yapay kalp kapakçığı ameliyatını uyguladı. Kurup uzun yıllar yönettiği İstanbul Göğüs cerrahisi merkezi, akciğer ve kalp hastalıklarının tedavisinde Türkiye'nin en ileri düzeydeki sağlık kurumlarından biri oldu.

ERSELİK a. ERDİŞİ'nin eşanlamlısı.

ERSİN (Nurettin), türk asker (Gelibolu 1918). Harp okulu'nu (1937), Harp akademesi'ni bitirdi. Ordu kademelerinde çeşitli kurmaylık görevlerinde bulundu, tümen ve kolordu komutanlığı, Milli istihbarat teşkilatı başkanlığı, Jandarma genel komutanlığı (1975), I. Ordu komutanlığı, Kara kuvvetleri komutanlığı (1978-1983) yaptı. 12 Eylül harekâtında, öteki kuvvetlerin komutanlarıyla birlikte ve Genelkurmay başkanı orgeneral Kenan Evren'in başkanlığında Milli güvenlik konseyi'ni (MGK) oluşturarak Türk silahlı kuvvetleri adına ülke yönetimine el koyanlar arasında yer aldı (1980-1983). Milli güvenlik konseyi başkanı, Devlet başkanı ve Genelkurmay başkanı orgeneral Evren'in cumhurbaşkanı seçilerek bu son görevinden ayrılması üzerine Genelkurmay başkanı oldu (1983). 1982 Anayasası'nın hükümleri gereği genel seçimler yapılıp MGK üyelerinin Cumhurbaşkanlığı konseyi üyesi sanını almaları üzerine askerlikten emekliye ayrıldı (1983). Cumhurbaşkanlığı konseyi üyeliği 6 aralık 1989'da sona erdi.

ERSİZ sıf. *Yörs.* Kocasız.

ERSİZLİK a. *Yörs.* Kocasızlık.

ERSKİNE, iskoç aristokrasisinin güçlü ailesi. Üyeleri Buchan ve Mar kontları unvanını taşıdılar. En ünlüleri: JOHN **Erskine,** 1. **Mar** kontu, İskoçya naibi (öl. Stirling 1572). Bothwell ve kraliçe Mary'ye karşı 1567'de patlak veren ayaklanmaya katıldı. Naip olmasına karşın Morton'ın yavaş yavaş iktidarı ele geçirmesini önleyemedi; —JOHN **Erskine,** 6. **Mar** kontu, iskoç jacobite lideri (Alloa 1675 - Aachen 1732). Birliğin kurulmasına katkıda bulundu (1707); George I'in tahta çıkışını (1714) izleyen whig ayaklanmasında bütün görevlerini bırakmak zorunda kaldı. Jacobite ayaklanmasının başına geçti (1715); yenilgiye uğradı ve ülke dışına kaçmak zorunda kaldı; —THOMAS **Erskine,** 1. **Erskine** baronu, İngiltere başyargıcı (Edinburgh 1750 - Almondell, West Lothian, 1823). Buchan kontunun oğlu. Cerbezeli bir avukattı. Thomas Paine'i (1792), parlamento reformu sanıklarını (1794), sonra kraliçe Caroline'ı (1820) savunarak ün kazandı. Elde ettiği saygınlık sayesinde 1806-07'de adalet bakanı oldu.

ERSKİNE (John), iskoç tanrıbilimci (Dun, Angus, 1509-öl. 1589). Yunan dili ve edebiyatı uzmanıydı, eski yunancayı İskoçya'da yaydı, protestanlığın kuruluşuna ve *Second Book of discipline*'ın (1578) yazımına katıldı.

ERSKİNE (*sir* George), ingiliz general (1899 - Somersetshire 1965). 1942'de El-Alameyn savaşı sırasında Montgomery'nin kurmay heyetinde görev aldıktan sonra 7. Zırhlı tümenin ("Çöl fareleri") başında Tunus'ta, İtalya'da ve Normandiya'da kazandığı zaferlerle ün kazandı. Mısır'da ingiliz kuvvetlerine kumanda etti (1949-1952), sonra Doğu Afrika başkomutanı olarak (1953-1955) Kenya'da Mo Mo isyanını bastırdı.

ERSLEV (Kristian), danimarkalı tarihçi (Kopenhag 1852 - Frederiksberg 1930). Kopenhag Üniversitesi'nde profesörlük yaptı; Ortaçağ konusunda uzmanlaştı ve Arşivler müdürlüğü yaptı (1915).

ERSOY (Mehmet Akif), türk şair (İstanbul 1873 -*ay. y.* 1936). Babası, Fatih camii ders-i âmlarından İpek'li Tahir Efendi'dir. Ortaöğrenimini Fatih Merkez rüşdiyesi'nde ve Mekteb-i mülkiye idadisi'nde gördü, bir yandan da Fatih camisi'ndeki derslere giderek arapça ve farsça okudu. İdadi öğrenimini bitirdiği yıl, yeni açılmış bulunan Halkalı ziraat ve baytar mektebi'ne girdi, dört yıl süren bir öğrenimden sonra okulun baytarlık bölümünü birincilikle bitirdi (1893). Ziraat nezareti umur-i baytariye şubesine memurlukla girdi, dört yıl kadar Rumeli, Anadolu, Arnavutluk ve Arabistan'da görevle dolaştı; bir süre sonra, ek görev olarak, Halkalı ziraat ve baytar mektebi'nde kitabet hocalığı (1906) yaptı. 1908'den sonra, arkadaşı Eşref Edip ile birlikte "Sırat-ı müstakim" (1908) ve daha sonra "Sebil ür-reşad" (1912) dergilerini çıkardı; bu yıllarda, resmi görevi olan Umur-i baytariye müdür muavinliğinde çalışırken Darülfünun edebiyat-ı umumiye müderrisliğine atandı (1908). Balkan savaşı'ndan sonra Umur-i baytariye şubesindeki görevinden (1913), daha sonra Darülfünun'dan (1914) istifa ederek ayrıldı. Meşrutiyet'in ilk döneminde, Ziya Gökalp'ın öncülüğüyle başlayan "Türkçülük" akımına karşı, mısırlı bilgin Muhammed Abduh'un (1849-1905) etkisiyle, "İslam birliği" görüşünü benimsedi; "Sırat-ı müstakim" ve "Sebil ür-reşad"da yayımladığı makaleler, şiirler, çeviriler ve Fatih, Şehzadebaşı, Süleymaniye, Beyazıt camilerinde verdiği vaazlarla (1912) bu ülküyü yaymaya çalıştı. Birinci Dünya savaşı içinde, İtilaf devletleri'ne karşı Ortadoğu'da bir islam birliği kurma siyaseti güden Almanya'nın çağrısı üzerine, Harbiye nezareti'ne bağlı "Teşkilat-ı mahsusa" tarafından Berlin'e gönderildi (1914 sonları), oradan dönüşünde yine aynı örgüt tarafından birkaç ay kadar da Arabistan'a yollandı, savaş yılları içinde "Bâb ül-meşihat"e bağlı olarak kurulan "Dâr ül-hikmet il-islamiye" başkâtipliğine atandı (1918). Kurtuluş savaşı sırasında Kuvayı milliye'den yana davranış ve yazılarından dolayı, Dâr ül-hikmet il-islamiye'deki görevinden çıkarıldı (1920); bir süre sonra Anadolu'ya geçerek Birinci Büyük millet meclisi'nde Burdur milletvekili olarak görev yaptı (1920-1923); Konya ayaklanmasını önlemek, halka öğüt vermek için Konya'ya gönderildi; oradan Kastamonu'ya geçti, Nasrullah camisi'nde Sevr antlaşması'nın iç yüzünü, Kurtuluş savaşı'nın niteliğini anlatan coşkulu bir vaaz verdi; bu vaaz basılarak (1921) bütün vilayetlere ve cephelere dağıtıldı; yine bu yıllarda "İstiklal" marşı"nı yazdı (1921); zafer kazanıldıktan sonra İstanbul'a döndü; çağdaş ve uygar yeni Türkiye'nin kurulması için zorunlu görülen hilafet'in kaldırılması; öğretim ve hukuk birliğinin kurulması (medreselerin, şeriye mahkemelerinin kaldırılması); türbe, tekke ve zavilerin kapatılması; şapka kanunu, laiklik vb. gibi siyasal ve toplumsal hareket ve devrimleri kendi inanç ve ülküsüne aykırı gördüğü için Türkiye'den ayrıldı, mısırlı prens Abbas Halim Paşa'nın çağrılısı olarak Mısır'a gitti, Hilvan'da yerleşti, Kahire'deki "Cami ül-Mısriye" adlı mısır üniversitesi'n-

Erró
The Background of Pollock (1967)
Çağdaş ulusal sanat fonu kol.
B. Hatala C.N.A.C. Georges-Pompidou diyalığı, Paris

de türkdili ve edebiyatı müderrisliğinde bulundu (1925-1936), siroz hastalığına tutuldu; tedavi için döndüğü İstanbul'da öldü.

Türk edebiyatında "toplum için sanat" akımının başlıca temsilcilerinden biridir.

İlkin Tevfik Fikret ve Ali Ekrem Bolayır yolunda, konusu günlük olaylardan alınmış olan birtakım manzum hikâyeler (*Hasta, Seyfi Baba, Hasır, Meyhane, Mahalle kahvesi, İstibdat, Köse İmam, Kocakarı ile Ömer* vb.) ile dikkati çekti. Yapıtlarını gözlem sonucu yazdığını bir şiirinde açıkça belirtir: *"Hayır, hayal ile yoktur benim alışverişim; / İnan ki, her ne demişsem görüp de söylemişim; / Şudur cihanda benim en beğendiğim meslek: / Sözüm odun gibi olsun, hakikat olsun tek!"* Böylece, şiirde gerçekçilik akımının da önde gelen temsilcisi oldu. 1911'den sonra, çoğu konuşma tarzında yazılmış olan öteki yapıtlarında, toplumsal sorunların yanı sıra, siyasal sorunlara da ağırlık verdiği görülür. Bu konudaki görüşleri, batının istilacı siyasetine karşı koyabilmek için islam dünyasının uyanması ve bir "İslam birliği" kurması düşüncesine dayanır. Son birkaç yüzyıl içinde cahillik, gerilik, tembellik ve yoksulluk yüzünden harap bir hale gelen İslam ülkelerinin tekrar canlanması için, Batı'nın bilimini ve sanatını almak zorunluğu bulunduğunu; ulusların yükselmesi için marifet ve faziletin birleşmesi gerektiğini; fazileti besleyen suyun ise din olduğunu; Kuran ile hadisi açık anlamlarına göre değil, akla ve zamanın gereklerine göre yorumlayarak bilim ve dini uzlaştırma olanağı bulunduğunu *(Süleymaniye kürsüsünde, Fatih kürsüsünde, Berlin hatıraları, Âsım)* söylemiş; "İslam birliği" konusunda da, Meşrutiyet döneminde gelişmeye başlayan "türkçülük" (ulusçuluk) akımına karşı koyarak, Yaradan'ın bütün müslümanları "bir aile efradı" olarak yarattığını; Çerkes, Kürt, Acem, Çinli vb.'nin birbirine üstünlüğü olmadığını, kavmiyetçilik yapmanın, "küfür" (dinsizlik, imansızlık) sayılacağını, kavmiyet fikrini Peygamber'in "telin" ettiğini, bizim dine sekiz dokuz milletin sığmayacağını, bize fırka ve kavmiyet lazım olmadığını, kavmiyet denen zelzelenin (depremin) müslümanlığı temelinden yıkacağını; eğer bu bir siyasetse, bu siyasetin yürümeyeceğini *(Süleymaniye kürsüsünde, Hakkın sesleri)* öne sürer. Birinci Dünya savaşı içinde geniş propagandası yapılan "İslam birliği" hayalinin yürümediğini gördükten sonradır ki, Kurtuluş savaşı yıllarında yazdığı *İstiklal marşı* vb. gibi manzumelerinde, ulusçuluk (kendi deyimiyle "kavmiyet") düşüncesini benimsemiş görünmektedir *(O, benim milletimin yıldızıdır, parlayacak; / O, benimdir; o, benim milletimindir ancak... / Hakkıdır, Hakka tapan milletimin istiklal!)*.

Balkan savaşı, Birinci Dünya savaşı ve Kurtuluş savaşı yıllarında yazdığı vatani şiirlerini hep dinsel-ulusal bir heyecanla kaleme almıştır.

"Edebiyat-ı cedide"nin tutumuna karşı, "Gerek konuda, gerek üslupta, elden geldiğince halka söyleyecek yapıtlar meydana getireceğiz; havâs (seçkin kişiler) için yazmaya yeltenecek derecede sersem değiliz" (Sebil ür-reşad sayı 1) diyen Akif, bu konuda "...Bir fenne girmemek koşuluyla, havâs için kitap yazmak kadar dünyada saçma bir şey yoktur" (*Bahar-ı dâniş* önsözü) diyen Namık Kemal'in izleyicisi sayılabilir.

Halka seslenmenin doğal bir sonucu olarak, 1911 yılında Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp tarafından başlatılan ve "Yeni lisan" diye anılan "konuşma dilini yazı dili haline getirme" akımını benimsemiş; "Türkçülük" konusunda karşıtı olduğu Ziya Gökalp'ın adını anmamakla birlikte, onun önerdiği "sade dil"in yayılmasına büyük katkısı olmuş; yine onun görüşüne koşut olarak, "tasfiye"cilerin düşüncelerine karşı çıkmış, "Sade yazmak bizim için asıldır; yalnız, sadelikte 'cennet'i beğenmeyip 'uçmak' 'cehennem'i bırakıp 'tamu' diyecek kadar ileri gidecek değiliz" demiştir. İlk kitabında görülen bazı yabancı sözcüklerle yabancı dil kurallarını, bu görüşü benimsedikten sonra yazdığı şiirlerinde gittikçe azaltmış; hâttâ kimi yabancı sözcük ve tamlamaları sonraki baskılarda türkçeleştirmiştir (sözgelimi, *"Ebr-i nisanı açık türbene çatsam da tavan"* dizesini, sonradan, *"Mor bulutlarla, açık türbene..."* [*Âsım*] biçiminde değiştirmiştir).

Akif, Tevfik Fikret ile başlayan şiiri düzyazıya yaklaştırma ve sözcüklerin söyleniş biçimlerini bozmadan yazma hareketini daha da geliştirmiştir. Ayrıca, halkın söyleyiş özelliklerini ilk kez şiire uygulamıştır (sözgelimi, *Mehmet ağanın* yerine *Mehmet ağnın; kulağıma* yerine *kulağma; çocuğu* yerine *çocuğ; bir parti* yerine *bi parti; buyurun* yerine *buyrun* vb. diye yazmıştır). Şivenin bütün inceliklerini koruyarak, türkçeyi aruz veznine uydurmakta üstün bir başarı sağlamış; bu yolda manzum dilekçe yazacak kadar beceri göstermeye kalkışmıştır.

Mehmet Akif, şiirlerini *Safahât* genel başlığı altında 7 ciltte toplamıştır: *Safahât*, birinci kitap (1911); *Safahât*, ikinci kitap, *Süleymaniye kürsüsünde* (1912); *Safahât*, üçüncü kitap, *Hakkın sesleri* (1913); *Safahât*, dördüncü kitap, *Fatih kürsüsünde* (1914); *Safahât*, beşinci kitap, *Hatıraları* (1917); *Safahât*, altıncı kitap, *Âsım* (1924); *Safahât*, yedinci kitap, *Gölgeler* (1933).

Ölümünden sonra, bütün bu yapıtlarla, kitaplarına girmeyen öbür şiirleri bir araya toplanarak, damadı Ömer Rıza Doğrul tarafından latin harfleriyle de bastırılmıştır: *Safahât* (2 cilt, 1943; tek cilt 1956).

Akif, bunlardan başka, Ferit Vecdi, Şeyh Muhammed Abduh, Şeyh Abdülaziz Çaviş'ten çevirdiği birtakım dinsel broşürler de yayımlamıştır (1905-1924). [→ Kayn.]

ERSOY (Bahir), türk sendikacı ve siyaset adamı (Osmaniye, Adana, 1920 - İstanbul 1989). Hukuk öğrenimini yarıda bırakarak işçiliğe başladı. Sümerbank defterdar fabrikası işçisi iken, Haliç bölgesi mensucat sanayii işçileri sendikası denetim kurulu başkanlığına, aynı yıl üç sendikanın birleşmesiyle oluşan İstanbul Tekstil sanayii işçileri sendikası yönetim kurulu üyeliğine, 1951'de başkanlığa seçildi. Ardından, ülke çapında kurulan federasyonun başkanlığına getirildi. Ersoy, Türk-İş'in kuruluş çalışmalarına da katılarak, ana tüzüğü oluşturmakla görevli üç kişilik komisyonda yer aldı. Bu dönemde, daha sonra "Ersoy dönemi" olarak anılacak olan etkili çalışmalar yaptı.

Sendikal yaşamı yanında etkin bir siyasal yaşamı da olan Ersoy, 1961'de Kurucu meclis üyesi olarak çalıştı. 1969'da CHP'den İstanbul milletvekili seçildi. 1977'de, güvenoyu alamayarak ancak bir ay süren ve 1978'de yeniden kurulan Ecevit hükümetlerinde çalışma bakanlığı yaptı. Milletvekilliği 12 eylül 1980'e değin sürdü. Sendikacılık çalışmaları daha sonra da devam etti.

ERSOY (Osman), türk kütüphaneci (Ardanuç, Artvin, 1923). Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi, tarih bölümü'nü bitirdi (1945). Topkapı Sarayı müzesi kütüphanesi ve arşivinde, Ankara Etnoğrafya müzesi'nde, Eski eserler ve müzeler genel müdürlüğü'nde çalıştı (1945-1952). Ankara Üniversitesi dil ve tarih-cofrafya fakültesi ortaçağ kürsüsü ve Ankara Üniversitesi kütüphanecilik enstitüsü'nde asistanlık yaptı (1956), profesör oldu. Başlıca yapıtları: *Türkiye'ye matbaanın girişi ve ilk basılan eserler* (1959); *Halk kütüphanelerimiz üzerine bir araştırma* (1965); *Kütüphaneciliğimizin sorunları* (1966); *Bir kısım eserlerde kütüphanelerimizle ilgili bilgiler bibliyografyası* (Mihin Eren ile, Necati Lugal armağanı'ndan ayrıbasım [1969]).

ERSOY (Bahri Orhan), türk ressam (Akçakoca 1928). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi'ni bitirdikten sonra bir süre resim öğretmenliği yaptı. İstanbul Resim ve heykel müzesi'ne uzman oldu (1968-1984), tablo onarımı konusunda çalışmalar yaptı, yazılar yazdı. Devlet sanat sergisi (1976), Akbank turistik ve tarihi Türkiye resim yarışması (1979), vb. ödülleri kazandı. *Resim teknolojisi* adlı (1970) bir kitabı yayımlandı.

ERSOY (Şükrü) → ŞÜKRÜ ERSOY.

ERSOY (Ali Ulvi) → ALİ ULVİ.

ERŞ a. (ar *erş*). İsl. huk. Yaralama ya da organ kesme suçları nedeniyle zarar görene verilmesi gereken diyet. || *Erş-i mukadder*, tutarı fıkıh kitaplarında belirlenen ve bilirkişilere değerlendirme yetkisi verilmeyen erş. (Dişin kırılması, parmağın kesilmesi, gözün kör edilmesi vb. durumlarda suçlunun ödeyeceği diyet, fıkıh kitaplarında bellidir.) || *Erş-i gayr-i mukadder*, tutarı bilirkişilerce belirlenen erş. (Buna *hükümet-i adl* de denir.)

ERŞAD (Hüseyin Muhammet), bangladeşli asker ve devlet adamı (Rangpur 1930). 1952'de Pakistan ordusuna katıldı; bağımsızlık savaşı başladığında (1971) oradaydı. Savaş bitince Bangladeş'e döndü. Bangladeş ordusunda generalliğe yükseldikten sonra Hindistan'da Ulusal savunma akademisi'nde eğitim gördü (1975). Genelkurmay ikinci başkanı, 1978'de Genelkurmay başkanı oldu. 1978'de ordu yönetime el koyup sıkıyönetim ilan edilince kendini sıkıyönetim komutanı atadı; meclisi dağıttı. Yasama, sivil yargıçları atama yetkilerini de üstlendi. Anayasanın islam ilkelerine dayanması gerektiğini savundu. 1983'de devlet başkanı oldu. 1986'da, beş yıl için cumhurbaşkanı seçildi. Halkın, baskıcı yönetimine gösterdiği tepki sonucu istifa etmek zorunda kaldı (1990). Kaçakçılık ve görevini kötüye kullanmak suçlarından yargılanarak 10 yıl hapis cezasına çarptırıldı (1991).

ERŞED sıf. (ar. *reşid*'den *erşed*). *Esk.* Olgun, doğru yolu tutmuş, rüştünü kanıtlamış. *Erşed-i evlât* (çocukların en büyüğü).

ERTA ALE, Etyopya'da etkin yanardağ (Tigre ili), Makale'nin K.-D.'sunda, Danakil çöküntü alanının batı kenarında.

ERTAN (Mustafa) → MUSTAFA ERTAN.

ERTAŞ, selçuklu şehzade (? - Ürgimi, Hasankale, 1048). Büyük Selçuklu devletine adını veren Selçuk'un torunu. Gazneliler Dandanakan'da yenildikten sonra yenik ordunun peşini bırakmayarak Sistan'ı ele geçirdi (1040). Sistan'ı geri almaya gelen Gazneli Sultan Mevdut'u yenilgiye uğrattı. Tuğrul ve Çağrı beylerle birlikte Ürgenç kalesi'ni kuşattı; Gazneliler'e bağlı Şahmelik'i kaçmaya çalışırken yakaladı (1043). Gazne ordusunu bozarak Herat'ı geri aldı (1044). Yukarı Aras bölgesine geçerek Bizans topraklarına akınlar düzenledi. Erzen'i ele geçirdi. Bizans ordusunu Hasankale yakınındaki Ürgimi ovasında yendi (18 eylül 1048); bu savaş sırasında ağır yaralandı, kurtulamayarak öldü.

ERTAŞ, selçuklu şehzade (XI.-XII. yy.). Suriye selçuklu sultanı Tutuş'un oğlu. Melik Dukak'ın ölümünden sonra atabey Tuğtekin önce Dukak'ın bir yaşındaki oğlu Tutuş'u, ardından da on iki yaşındaki Ertaş'ı tahta çıkardı. Ancak, Tuğtekin'den korkan Ertaş Şam'dan kaçtı (1104), böylece Suriye Selçukluları'nın Şam (Dımaşk) kolu sona erdi.

ERTAŞ (Muharrem), türk halk müzikçisi (Kırşehir 1913 - *ay y.* 1984). Dayısı Bulduk ve Yusuf ustalardan saz dersleri aldı. Kırşehir bozlak ve halay havalarını kendine has bir üslupla çaldı, söyledi. Oğlu Neşet Ertaş'ı ve Keskinli Hacı Taşan'ı yetiştirdi. 1984'te Kültür ve turizm bakanlığı ve TRT tarafından özel bir ödülle ödüllendirildi. TRT arşivlerinde 100'e yakın bozlak, halay ve hikâyeli türküsü kayıtlıdır.

Siyami Ersek

Mehmet Akif Ersoy

Mengü Ertel

Mengü Ertel
Tiyatro afişi (1978)

ERTAYLAN (İsmail Hikmet), türk edebiyat tarihçisi (İstanbul 1889 - *ay. y.* 1967). Mülkiye mektebi'ni bitirdi (1911). Çeşitli liselerde edebiyat öğretmenliğinde bulundu. Bakü Üniversitesi'nde türk ve batı edebiyatı, sanat tarihi dersleri verdi (1923-1927). Bu sırada *Türk edebiyatı tarihi* (1925-1926, 4 c.) ile *Azerbaycan edebiyatı tarihi* (1928) adlı yapıtları yayımlandı. Yurda dönüşünde Ankara Kız lisesi ve Gazi terbiye enstitüsü'nde türk edebiyatı dersleri okuttu. Maarif müfettişliği, İstanbul Güzel sanatlar akademisi müdürlüğü vb. görevlerinde bulundu. İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi türk dili ve edebiyatı kürsüsü profesörlüğüne atandı (1943); emekliliğine (1958) kadar bu görevini sürdürdü. Türk dili ve edebiyatıyla ilgili tarihsel metinlerin tıpkıbasımlarını hazırladı: *Varka ve Gülşah* (1945), *Falname* (1951), *Ahmed-i Dai, hayatı ve eserleri* (1952) vb. Edebiyat ve tarih kişileriyle ilgili incelemeler yayımladı: *Ziya Paşa* (1932), *Sultan Cem, hayatı ve eserleri* (1951), *Fatih ve fütuhatı* (1953-1965, 2 c.).

ERTE a. **1.** *Esk.* Ertesi, gelecek, sabah, yarın: *"İçine korku düştü irteye değin uyumadı"* (*Tezkiret-ül Evliya* çevirisi, XV.yy.). *Erteye kalan arkaya kalır* (atasözü). **—2.** ...*ertesi*, sözü edilen zamanın, günün hemen ardından gelen gün ya da günler: *Sınav ertesi. Bayram ertesi. Pazar ertesi* → PAZARTESİ. *Cuma ertesi* → CUMARTESİ.

ERTÉ (Romain DE TIRTOFF, — denir), rus asıllı moda desinatörü ve tiyatro dekorcusu; fransız vatandaşlığına geçti (Petersburg 1892 - Paris 1990). 1911'de Paris'e gittikten sonra Folies-Bergére'in dekorcusu Paul Poiret'nin modelcisi oldu. Aynı zamanda Casino de Paris revülerinin hazırlanmasına katkıda bulundu. Amerika'da Hollywood yıldızlarına kostümler yaptı. Özenli bir çalışmanın ürünü olan desenleri, bir yandan XVIII. yy. japon estamplarını andırırken, bir yandan da Art déco üslubuyla bütünleşir.

ERTEBØLLE KÜLTÜRÜ a. (*Ertebølle*, Jylland'da Danimarka'ya ait yerleşim yeri). Tarönc. Üst Yontmataş ve Yenitaş çağlarını içine alan buzullaşma sonrası kültür evresi (V.-II. binyıl); bu evre Kuzey Avrupa maglemosyeni ve tardenois kültürüyle çağdaştır. (Eşanl. ERTEBOLYEN.)

◆ sıf. Bu kültür evresine değgin.
—ANSİKL. Tardenois kültürüne yakın olan ertebølle kültürü insanları geometrik biçimleri ve ince taş işçiliğini geliştirdiler, ancak yiyeceklerini her şeyden önce balıkçılık ve kabuklu hayvanlardan (kjökkenmödding yığınları) sağlıyorlardı. Daha sonraki evrelerde, hatta Yenitaşlaşma çağında mikrolitiklerin (kalemler, mikrofalçetalar) sürekli kullanımı görülür.

ERTEBOLYEN → ERTEBØLLE KÜLTÜRÜ.

ERTEGÜN (Münir), türk diplomat (İstanbul 1883 - Washington 1944). İstanbul Hukuk mektebi'ni bitirdi (1908). Hariciye nezareti'nde memur oldu. Babıâli hukuk danışmanlığına atandı. Kurtuluş savaşı sırasında Mustafa Kemal Paşa'yla görüşmek üzere İstanbul hükümetince gönderilen Ahmet İzzet Paşa (Furgaç) kurulunda görev alarak Ankara'ya gitti ve orada kalarak ulusal direnişe hızmet etti. Dışişleri bakanlığı başhukuk danışmanlığına yükseldi. Lozan konferansı'na katılan kurulda hukuk danışmanı oldu. Bern ortaelçiliği, Paris ve Washıngton (1934-1944) büyükelçilikleri yaptı. Washington'da öldü ve gömüldü. Cenazesi 1946'da, Missouri zırhlısıyla İstanbul'a getirildi.

ERTEKİN (Cem), türk bale sanatçısı, koregraf (İstanbul 1949). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi'nde kumaş desenciliği öğrenimi gördü (1972-77). Olga Olcay'dan dans dersleri aldı. İstanbul Devlet opera ve balesi'nde dansçı olarak çalıştı (1972-78). Türkiye'nin ilk özel balesi olan Çağdaş* bale topluluğu'nu kurdu ve yönetti. Klasik bale ile çağdaş dansın özgün bir bireşimine ulaşmayı deneyen sanatçı 1987'de İÜ Devlet konservatuvarı yardımcı doçentliğine atandı, bale bölümü başkanlığı yaptı (1987-1990).

ERTEL (Aleksandr İvanoviç), rus romancı (Lipetsk bölgesinde 1855 - Moskova 1908). Gerçekçi büyük rus yazını geleneğinde, bir yurtluğun yaşantısını dile getiren *Gardeninıy: ik dvorna, priver zencıy ı vragı* (1889) adlı romanıyla tanındı. Tolstoy, Ertel'in halk dilini kullanma biçimine hayrandı.

ERTEL (Mengü), türk grafik sanatçısı (İstanbul 1931). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi dekorasyon bölümü'nü bitirdi. Öğrencilik yıllarında çeşitli tiyatro faaliyetlerine dekorcu, oyuncu, yönetmen yardımcısı olarak katıldı. Muhsin Ertuğrul' un yönlendirmesiyle çalışmalarını tiyatro afişleri dalında yoğunlaştırdı (1959). Devlet tiyatroları ve operası, İstanbul şehir tiyatroları ve çeşitli özel tiyatrolar için çok sayıda yapıtın afişini hazırladı. Yurt içinde olduğu gibi Amsterdam, Berlin, Brno, Brüksel, Varşova gibi kentlerde de kişisel sergiler açtı, birçok uluslararası sergiye katıldı. Afişleri Varşova ve Münih şehir, Wilanov afiş, İstanbul Resim ve heykel müzelerine alındı. Çek Devlet tiyatrosu tarafından 1974'te Brno kentinde oynanan *Keşanlı Ali destanı* ile, 1979'da İstanbul'da sahnelenen *Deli dumrul* oyunlarının dekor ve giysilerini hazırladı. Vedat Dalokay'ın Pakistan'daki İslamabat camisi için, seramik panoların tasarım ve yapımını gerçekleştirdi. Yurt içinde ve dışında çok sayıda ödül kazandı: Uluslararası Cannes sinema afişleri sergisi jüri özel ödülü (1974), Paris Uluslararası sinema yarışması büyük ödülü (1975), Moskova olimpiyatları afiş yarışmasında üçüncülük ödülü (1980), İstanbul grafik 82 sergisi amblem yarışması ödülü (1983), İstanbul grafik 83 sergisi İhap Hulusi afiş yarışması ödülü (1984) vb. Mengü Ertel Grafik sanatçıları derneği'nin kurucularındandır.

Sanatçı, afişlerinde ileri bir teknik, çizgi, leke, renk ve yazılar arasında sağladığı uyumla olduğu kadar, afişlediği yapıtlara getirdiği ve zaman zaman ince bir mizaha yaklaşan yorumuyla özgün bir üsluba ulaştı.

Afişlerinden seçmeleri içeren başlıca albümleri: *Mengü tiyatro afişleri hakkında* (1969), *Mengü aktörlük hakkında aykırı çizgiler* (1969), *Mengü tiyatro afişleri* (1970), *Mengü tiyatro afişleri I* (1971). Başlıca afişleri: *Godot'yu beklerken* (1963), *Ayak bacak fabrikası* (1963-1964), *Kafkas tebeşir dairesi* (1966-1967), *Kanlı düğün* (1968-1969), *Carrar ananın silahları* (1968-1969), *Müfettiş* (1971), *Keşanlı Ali destanı* (1973), *Amadeus* (1981), *Gergedan* (1986), *Kürkler* (1987), *Tiyatro grafiği* (1988), *Oyuncular* (1988).

ERTELEME a. Ertelemek eylemi; tehir.
—Ask. → TECİL.
—Bors. *Sürekli erteleme*, bir türlü tasfiye edilemeyip durmadan ertelenen ve spekülatörü için pek az kazanç şansı bırakan vadeli pozisyon.

ERTELEMECİLİK a. Psik. Özellikle saplantılı nevrozda görülen erteleme, ertesi güne bırakma eğilimi.

ERTELEMEK g. f. **1.** *Bir eylemi (belli bir süre) ertelemek*, onun belirlenen bir zamandan sonra gerçekleşmesini sağlamak, onu ileriki bir tarihe bırakmak; tehir etmek: *Tatilini on beş gün ertelemek. Toplantı tarihini ertelemek. Gelişini ertelemek.* **—2.** *Bir eylemi başka bir tarihe ertelemek*, onu başka bir güne, daha geç bir zamana bırakmak; tehir etmek: *Bir toplantıyı haftaya, on beş gün sonraya ertelemek.*

◆ **ertelenmek** edilg. f. Gerçekleşmesi sonraya bırakılmak; daha ileriki bir tarihe aktarılmak: *Gezimiz ertelendi. Duruşma 10 ekime ertelendi.*
—Bilş. *Ertelenmiş işlem*, edinim ve depolama evresinden farklı, daha sonraki bir evrede yürütülen veri işlemi. (Karşt. GERÇEK* ZAMANDA İŞLEM.)
—Cez. huk. *Cezanın ertelenmesi*, cezanın infazının koşullu olarak geri bırakılması. Cezanın TECİL'i de denir. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Huk. *Borcun ertelenmesi*, borçlunun alacaklısıyla anlaşarak ödemeyi sonraki bir tarihe bırakması. ‖ *Kararın ertelenmesi*, hemen alınması gereken bir kararın sonraki bir tarihe bırakılması.
—Verg. huk. *Verginin ertelenmesi*, yasal süre içinde başvurduğu takdirde, vergi yükümlüsüne, ödeme emri tarihinde uygulanan ödemeye ilişkin erteleme.
—ANSİKL. Cez. huk. *Cezanın ertelenmesi*, çağdaş ceza hukukunun ortaya çıkardığı önlemlerden biridir. Amacı, ilk kez suç işleyen kişileri cezaevinin olumsuz koşullarından uzak tutarak ıslah etmek, onları toplum dışına itmemektir. Türk Cez. k.'nun 89-95. maddelerinde genel olarak düzenlenen bu önlem, 13 temmuz 1965 tarih ve 647 sayılı Cezaların infazı hakkında kanun'un 6. maddesinde özel olarak ele alınmıştır. Bir kişinin cezasının ertelenebilmesi için onun daha önce mahkûm olmamış olması ve iyi hal sahibi bulunması ön koşuldur. Ertelenebilecek cezalar 647 sayılı yasanın 6. maddesinde belirtilmiştir. Buna göre: 1. ağır ya da hafif para cezaları, 2. altı ava kadar ağır hapis ya da bir yıla kadar hapis cezası; 3. hafif hapis cezaları ertelenebilir. Suç işleyen kişi on beş yaşını bitirmemişse cezasının ertelenebilmesi için mahkûm olduğu ağır hapis cezasının iki yıldan, hapis ve hafif hapis cezasının ise üç yıldan çok olmaması gerekir. On beş yaşını doldurmuş, ancak on sekiz yaşını tamamlamamış olanlarla yetmiş yaşına gelmiş olanların mahkûm oldukları ağır hapis cezası bir yıldan, hapis ya da hafif hapis cezalarıysa iki yıldan çok değilse bu cezaların ertelenmesine karar verilebilir.

Ertelenmiş ceza infaz edilmez. Ancak, cezası ertelenen kişi, yasada öngörülen belirli süre içinde yeni bir suç işlerse bu suçun cezasıyla birlikte daha önce ertelenmiş olan cezayı da çeker. Cezası ertelenmiş ve yasada öngörülen belirli süre içinde yeni bir suç işlememiş kişi ise hiç mahkûm olmamış sayılır.

ERTELENMEK → ERTELEMEK.

ERTELETEN a. Bir işlemin çözümünü ileri bir tarihe erteleyen kişi.

ERTEM a. → ERDEM.

ERTEM (Sadri), türk yazar (İstanbul

1898 - Ankara 1943). Ortaöğrenimini Üsküdar sultanisi'nde (1914), yükseköğrenimini Darülfünun edebiyat fakültesi felsefe bölümü'nde tamamladı (1920). Kurtuluş savaşı'nda Ankara'ya geçerek Hâkimiyet-i milliye ve Yeni gün gazetelerinde çalıştı. Cumhuriyet'in ilanından sonra Son telgraf gazetesinde başyazarlık yaparken muhalefette bulunduğu savıyla gazete kapatıldı; İstiklal mahkemesi'nde yargılandı, aklandı. İstanbul'da çeşitli okullarda felsefe dersleri okuttu. Matbuat umum müdürlüğü'nde müşavir olarak çalıştı, Kütahya'dan milletvekili seçilerek TBMM'ye girdi (1939-1943). Roman (*Çıkrıklar durunca* [1931], *Düşkünler* [1935] vb.), hikâye (*Silindir şapka giyen köylü* [1933], *Bacayı indir bacayı kaldır* [1933] vb.) türlerindeki yapıtlarında dil ve anlatımdan çok, konuya önem vererek yurt gerçeklerini dile getirdi; toplumsal sorunları işledi. Toplumcu sanatla ilgili görüşlerini *Fikir ve sanat* (1939) kitabında dile getirdi. Siyaset ve iktisat konularında *Türk inkılabının karakteri* (1939), *Modern Avrupa iktisat tarihi* (1934), *Politika felsefesi* (1935) gibi yapıtları yayımladı. Gezi notları kaleme aldı: *Bir vagon penceresinden* (1934), *Ankara-Bükreş* (1937).

ERTEM (İlhami), türk siyaset adamı (Edirne 1918-Ankara 1978). Mülkiye mektebi'ni bitirdi (1940). Kaymakamlık ve valilik görevlerinde bulundu. 1961'de AP Edirne milletvekili olarak TBMM'ye girdi. Değişik dönemlerde Süleyman Demirel hükümetlerinde milli eğitim (1967-1969), tarım (1969-1970 ve 1970-1971) ve sosyal güvenlik (1977-1978) bakanlıkları yaptı.

ERTEN (Yücel), türk tiyatro yönetmeni (Muş 1945). Devlet konservatuvarı yüksek bölümü'nü bitirdi (1969); Almanya'da Essen Folkwangschule'nin yönetmenlik bölümünde eğitim gördü. İsviçre ve Almanya'nın çeşitli tiyatrolarında yönetmen olarak çalıştı. 1976 yılında Ankara Devlet tiyatrosu'nda sahneye koyduğu *Parkta bir sonbahar günüydü* oyunuyla Sanatseverler derneği'nce övgüye değer yönetmen seçildi. 1977-1979 yılları arasında Almanya'nın sesi radyosu'nda görev yaptı. AST'ta *Arturo Ui'nin önlenebilir yükselişi*'ni (1980), Sanatevi'nde *Barış'ı* (1982), Devlet tiyatrosu'nda *Ak tanrılar* (1983), *Keşanlı Ali destanı* (1984), *Amadeus* (1984), *Kızılderililer* (1985), *Hırçın kız* (1985), *Martı* (1986), İstanbul Şehir tiyatrosu'nda *Katharine Blum'un çiğnenen onuru* (1986), *Üç kuruşluk opera* (1989), *Deli dumrul* (1990), *Kan kardeşleri* (1991) gibi oyunları sahneledi. Ankara Sanatseverler derneği ödülleri (1980, 1983), Avni Dilligil ödülleri (1980, 1984), Kültür ve turizm bakanlığı en iyi yönetmen ödülü (1986) ve Ulvi Uraz en iyi yönetmen ödülü'nü (1990) kazandı. 1992'de Devlet tiyatroları genel müdürlüğüne getirildi.

Erteng → ERJENG

ERTESİ sıf. Geçmişte ya da gelecekte, sözü edilen zamanın hemen ardından gelen gün, hafta vb. için kullanılır: *Ertesi akşam. Ertesi yıl gene sınıfta kaldı.*

ERTOKUŞ ya da **ERTUKUŞ** (Mübarizettin), selçuklu komutan (öl. 1231). Gıyasettin Keyhüsrev I tahtından uzaklaştırıldığında, Anadolu Selçuklu hükümdarının has kölelerinden biri olarak, onunla birlikte bizans yönetimindeki İstanbul'a gitti (1198). Haçlı seferi'ne çıkan Latinler'in İstanbul'u istila etmeleri üzerine (1204), yine efendisiyle Anadolu'ya geçti. Burada uç beyleriyle işbirliği yaparak Gıyasettin Keyhüsrev I'in Konya'da ikinci kez selçuklu tahtına geçmesinde büyük rol oynadı (1205). Akdeniz kıyılarını fethetmeye yönelik sefere katılarak sultan Gıyasettin tarafından Antalya subaşılığına (vali) atandı (1207). Gıyasettin I'in ölümü üzerine başlayan taht kavgaları sırasında hıristiyanlarca ele geçirilen (1212) Antalya'yı geri aldı (1213). Tahtı ele geçiren İzzettin Keykavus I tarafından yine Antalya subaşılığına getirildi. Onun yerine geçen Alaettin Keykubat I'in buyruğuyla Kalonoros kalesini fethederek, burada yaptırdığı limana, sultanın adının onuruna Alaiye adını verdi (1220). Erzincan meliki atanan şehzade Gıyasettin'in (sonradan Gıyasettin Keyhüsrev II) yanına atabek sıfatıyla gönderildi (1228). Şebinkarahisar'ı selçuklu topraklarına katarak Mengücüklüler'in bu koluna son verdi (1229). Selçuklu hükümdarını tanımaktan vazgeçerek Harizmşahlar devletine bağlanan Trabzon Komnenosları üzerine bir sefer düzenledi. Trabzon kalesini kuşattıysa da alamayınca kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı (1230). Ertesi yıl yeniden Komnenoslar üzerine yürüdü (1231) ve Yassıçimen savaşı'nda çarpışırken öldü.

ERTOP (Konur), türk yazar (İstanbul 1936). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi türk dili ve edebiyatı bölümü'nde okudu; bitirmeden ayrıldı. Cumhuriyet, Hürriyet gazetelerinde düzeltmen, redaktör olarak çalıştı; ansiklopedilerde yazarlık yaptı. Çağdaş türk edebiyatıyla ilgili eleştiriler yazdı. Türk edebiyatının tarihsel dönemlerini de kapsayan tema araştırmaları özellikle Milliyet sanat dergisi'nde yayımlandı. Bunlardan bir bölümü *Türk edebiyatında seks* (1977), *Emperyalizmle savaşım* (1979) kitaplarındadır.

ERTUĞ (Hasan Refik), türk gazeteci ve yazar (Usturumca, Yunanistan, 1911 -İstanbul 1986). Mülkiye mektebi ve İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi (1931). Çeşitli devlet dairelerinde görev aldıktan sonra Mülkiye mektebi'ne (SBF) idare hukuku ve kamu hukuku profesörü olarak atandı (1943). İstanbul Üniversitesi iktisat fakültesi gazetecilik enstitüsü ve Yüksek denizcilik okulu'nda ders verdi (1950-1969).

Siyasal ilimler dergisinde başladığı (1931) yazarlığını daha sonra Vakit, Vatan ve Yeni vatan gazetelerinde sürdürdü (1935-1957). Özellikle gazetecilik, basın tarihi ve sorunları ve hukuk konularında yazdı. Basın şeref kartı ve basında 50 yıl hizmet sertifikası ve şildi olan Ertuğ'un başlıca yapıtları: *İdare hukuku dersleri* (2 c., 1946, 1947), *Gazetecilik öğretimi* (1947), *Radyo işletmeciliği ve meseleleri* (1951), *Basın ve yayın tarihi* (1955), *Türk basını nasıl doğdu ve gelişti* (1957), *Basın ve yayın hareketleri tarihi* (1960), *The Turkish press* (1964), *Radyo işletmeciliği* (1966).

ERTUĞRUL, Balıkesir'in merkez ilçesine bağlı bucak; 7 356 nüf. (1990); 17 köy. Merkezi *Küpeler*, 417 nüf. (1990).

ERTUĞRUL (İsmail Fenni), türk yazar ve besteci (Tırnova, Bulgaristan, 1856 -İstanbul 1946). Doğduğu yerde medrese öğrenimi gördü, kanun ve keman çalmasını öğrendi. Doksan üç Türk-Rus savaşı (1877-1878) sırasında ailesi ile birlikte İstanbul'a göç etti. Çeşitli devlet hizmetlerinde bulundu, öğretmenlik yaptı. 8 000 kadar kitabını Beyazıt devlet kütüphanesi'ne bağışladı. Çoğu derleme niteliğindeki kitaplarından en bilineni bir felsefe sözlüğü olan *Lügatçe-i felsefe*'dir (1927). Bazılarının güftelerini de yazdığı 114 bestesi arasında tanınmış olanı yoktur.

ERTUĞRUL (Muhsin), türk tiyatro ve sinema yönetmeni (İstanbul 1892 - İzmir 1979). 1908'den başlayarak Burhanettin (Tepsi), Raşit Rıza (Samako), Eliza Binemeciyan topluluklarında sahneye çıktı. Darülbedayi'nin kuruluş aşamasında (1914), buraya önce öğretmen yardımcısı, sonra oyuncu oldu. Ancak Darülbedayi'nin bu tarihten Cumhuriyet'in ilk yıllarına değin süren bunalımlı ve çalkantılı döneminde, buradaki çalışmalarına zaman zaman ara vermek zorunda kaldı. Birkaç kez Paris'e (1911, 1913), Almanya'ya (1917, 1919-1922) giderek oradaki sahne ve film çalışmalarını yakından izledi. Berlin'de *Das fest der Schwarzen tulipe (Kara lale bayramı), Die Teufelsanbeter (Şeytana tapanlar)* gibi bazı filmlerin çevrilmesine katıldı. İstanbul'a döndükten sonra Kemal film'in rejisörlüğünü üstlendi; senaryosunu kendi yazdığı *İstanbul'da bir facia-i aşk* (1922), Y. K. Karaosmanoğlu'nun *Nur Baba* romanından uyarladığı *Boğaziçi esrarı* (1922), H. E. Adıvar'dan uyarladığı *Ateşten gömlek* (1923), Çuhacıyan'ın bestelediği *Leblebici* Horhor ağa* (1923) gibi filmleri çevirdi. 1924'te İsveç'e, 1925'te Sovyetler Birliği'ne gitti. Burada Stanislavski ve Meyerhold'un çalışmalarını izledi. Goskino (Moskova) ve Vufku (Ukrayna) stüdyolarında filmler çevirdi. 1927'de İstanbul Şehir tiyatrosu rejisörlüğüne getirildi. 1947'ye kadar sürdürdüğü bu görevinin yanı sıra İpek film'in kurulmasına (1928) destek oldu, aynı zamanda ilk sesli türk filmi olan *İstanbul sokaklarında*'nın (1931), *Bataklı damın kızı* (1934), *Aynaroz kadısı* (1938), *Bir kavuk devrildi* (1939), *Yayla kartalı* (1945) filmlerinin rejisörlüğünü yaptı. 1947'de Ankara Devlet konservatuvarı tatbikat sahnesi'nin başına getirildi, aynı yıl Küçük tiyatro'yu açtı. Devlet tiyatrosu'nun genel müdürü (1949-1951) oldu. İktidardaki hükümetle görüş ayrılığı nedeniyle bu görevden istifa ederek İstanbul'a geldi, Küçük* sahne'yi kurdu ve yönetti. 1953'te ilk renkli türk filmi olan *Halıcı kız*'ı çevirdiyse de uğradığı başarısızlık üzerine sinemayı bıraktı. 1954-1958 arası ikinci kez Devlet tiyatrosu genel müdürlüğü görevini yapan Ertuğrul, 1978 yılının sonuna kadar İstanbul Şehir tiyatroları genel sanat yönetmenliğini sürdürdü. 1979'da 9 Eylül üniversitesi güzel sanatlar fakültesi'nde düzenlenen bir törenle fahri doktor oldu.

Muhsin Ertuğrul, öncelikle batı tiyatrosunun Shakespeare, İbsen, Strindberg, Pirandello, Schiller, Hauptmann, Gogol gibi önde gelen ustalarını türk seyircisine tanıtarak, tiyatro sevgisini geniş kitlelere yayma yönünden önemli adımlar attı. 1935'te başlattığı çocuk tiyatrosunun kurumlaşmasına ve gelişmesine büyük katkıları oldu. Semt tiyatroları girişimiyle tiyatronun İstanbul'da Gültepe, Zeytinburnu, Üsküdar gibi uzak semtlerde oturan halkın ayağına gitmesine olanak hazırladı. Türk oyun yazarlarına yerli oyun üretme, yapıtlarını sahneleme olanakları yarattı. Nabi Zeki, Servet Moray gibi takma adlarla pek çok yabancı oyunu türkçeye çevirdi. *Perdeci, Ahmet Rıdvan, Füruzan Cemali* imzalarıyla tiyatro yazıları yazdı. (→ Kayn.)

Muhsin **Ertuğrul**

ERTUĞRUL (Neyyire Neyır) → NEYYIRE NEYİR.

ERTUĞRUL BEY, soyadı AKER, türk asker (? 1893 - ?). Birinci Dünya savaşı başladığında yüzbaşıydı. Fransız ve ingiliz deniz kuvvetlerinin üs olarak kullandıkları Meis adasını düşmandan temizlemekle görevlendirildi. Komuta ettiği bir dağ bataryasıyla birlikte bölgeye gelerek ada önlerinde seyreden bir ingiliz muhribini batırdı (3 ocak 1917). Bu sırada Antalya'nın Fransızlar'ca bombalanacağını haber alınca bataryasını Ağva iskelesinde mevzilendirdi. Antalya'dan getirttiği bir mavnadan yük boşaltılıyormuş izlenimini vererek fransız gemilerinin Ağva'ya yaklaşmalarını sağladı; Paris II adlı fransız gemisini batırdı. Bu olay üzerine iskeleye yönelen öteki fransız gemisini de, bir mavnaya yüklediği ve üzerini portakal sandıklarıyla örttüğü patlayıcıları ateşleyerek batırmayı başardı.

ERTUĞRUL ÇELEBİ, türk şehzade (1367-1400). Yıldırım Bayezit'in ikinci oğlu. Saruhan ve Karesi (Balıkesir) vilayetleri valiliğine atandı (1389). Kadı Burhanettin'e karşı savaşırken ya da Sıvas'ın Timur tarafından alınması sırasında öldürüldü.

Ertuğrul faciası, Japonya'ya yaptığı bir dostluk ziyaretinden dönen Ertuğrul adlı fırkateynin, fırtına yüzünden Oşima burnu kayalıklarına çarparak batması üzerine (18 eylül 1890) 587 türk denizcisinin

şehit olmasına, osmanlı kaynaklarının verdiği ad.

ERTUĞRUL GAZİ, Osmanlı devletinin kurucusu Osman Bey'in babası (XIII. yy.). XIV. yy. sonlarından önceki bizans ve islam kaynaklarında adına rastlanmaz. Daha sonraları, Bayezıt I'in Timur'a yazdığı mektupla İbnülcezeri'nin *Zat üş-şifa* adlı yapıtında ondan söz edilir. Osmanlı yapıtlarındaysa Ertuğrul Gazi'ye ilişkin söylentiler iki ayrı grupta toplanabilir. Bunların ilkine göre Ertuğrul Gazı, Oğuzlar'ın Kayı boyundan olup, Gündüz Alp ve Gök Alp ile birlikte Konya Selçukluları sultanı Alaettin Keykubat'ın yanında Eskişehir yakınlarındaki Sultan höyüğü'ne kadar gelerek burada yapılan savaşlarda kendini gösterdı. Yine bu grupta ele alınan bir başka söylentiye göre, moğol istilasından sonra, 340 yandaşıyla birlikte Doğu'dan Rum'a (Anadolu) geldi; önce Ankara'nın G.'indeki Karacadağ'a yerleşti, Eskişehir yakınlarındaki Karacahisar'ı aldı ve doksan üç yaşındayken öldü. İkinci grup söylentiye göreyse, Kayılar'ın önderi Süleymanşah'ın Ertuğrul, Dündar, Sungurtekin ve Gündoğdu adlı dört oğlu vardı. Süleymanşah, Caber kalesi yakınlarında suda boğulunca oğullarından ikisi D.'ya döndü, Ertuğrul ile Dündar 400 çadırlık bir grupla Pasinler ovasına geldiler. Ertuğrul, daha sonra sultan Alaettin'den kışlak olarak Söğüt yöresini, yaylak olarak da Domaniç ve Ermenibeli tepelerini aldı; halkını elli yıl yönettikten sonra 1288'de öldü. Öteki kaynaklar, bu iki söylentiyi birleştirerek bunlara, Moğollar ile yaptığı bir savaşta Ertuğrul'un, Alaettin Keykubat'a yardım ettiğini eklerler. Osmanlı devleti, Bursa'nın bir sancağına onun anısına Ertuğrul sancağı adını verdi. Söğüt'ün çıkışında, Bilecik yolu üzerinde bulunan türbesi Abdülhamit II tarafından yaptırıldı. (→ Kayn.)

Ertuğrul nişanı, Abdülhamit II döneminde, 1878'de Ertuğrul Gazi adına çıkarılan altın nişan. (Ortasında Ertuğrul'un adı, bir yanında Anadolu'ya geliş tarihi, öteki yanındaysa nişanın çıkarıldığı tarih bulunuyordu.)

ERTUĞRUL SADİ → TEK (Ertuğrul Sadi).

Ertuğrul sancağı, Bilecik merkez olmak üzere Abdülhamit II tarafından kurulan sancak (1892). Osmanlı devletinin temellerinin atıldığı Hüdavendigâr (Bursa) vilayetinin Söğüt, İnegöl, Yenişehir gibi ilçelerinin katılmasıyla meydana getirildi. Sancağın kurulmasında tarihsel gerçekleri göz önünde tutan ve bu konuda özel bir çalışma yaptırtan padişah, sancak çevresinde ilk Osmanlılar'a ilişkin türbe, cami, mescit, zaviye vb. yapıların onarılmasını buyurarak Osmanlı tarihinin kaynaklarını değerlendirme yönünde ciddi bir çaba gösterdi. Osmanlı devletinin atası Ertuğrul Gazi'ye duyulan saygı ve şükranı belirtmek için kurulan sancak, Cumhuriyet döneminde illerin belde adlarıyla anılması karara bağlanınca kaldırıldı.

Aarne Ervi'nin yaptığı (1955-1968) Turku Üniversitesi'nden (Finlandiya) bir görünüm

M. Hetier

Ertuğrul tabyası, Çanakkale boğazının Ege denizi yönündeki girişini savunmak amacıyla, Birinci Dünya savaşı öncesinde kurulan dört tabyadan biri. "Methal grubu" adıyla anılan tabyalardan Ertuğrul tabyası, boğazın Rumeli yakasında ve Seddülbahir kesimindeydi. 14 800 m menzili bulunan iki toptan oluşan tabya, müttefik kuvvetlerinin 3 kasım 1914, 19 şubat 1915 ve 25 şubat 1915 tarihlerinde boğazı açmak için giriştikleri saldırıların önlenmesinde önemli rol oynadı. Bu çarpışmalarda tabya, ingiliz savaş gemilerinin en büyüğü olan Queen Elizabeth zırhlısına karşı giriştiği topçu düellosunda üstünlüğünü kanıtladı.

ERTUKUŞ (Mübarizettin) → ERTOKUŞ.

ERTURAN (Haydar), türk atlet (1923). Maratonda yaptığı derecelerle 1950'li yılların başarılı sporcuları arasında yer aldı. Balkan oyunları'nda 1953'te ikinci, 1955'te şampiyon ve 1955 Akdeniz oyunları'nda üçüncü oldu.

ERTÜRK (Hüsamettin), türk asker (İstanbul 1874 - *ay. y.* ?). Harp okulu'nu bitirdikten sonra süvari subayı olarak orduda çeşitli görevlerde bulundu. Osmanlı devletinin gizli haber alma örgütü Teşkilatı mahsusa'da çalıştı. TBMM tarafından kurulan MM grubu başkanlığına getirildi (1920-1923). Yarbay rütbesiyle emekli edildi (1928), itirazı üzerine albaylığı kabul edildi (1931), yeniden emekliye ayrıldı. Anıları, *İki devrin perde arkası* (1957) adıyla Samih Nafiz Tansu tarafından yayımlandı.

ERTÜRK (İsa) → İSA ERTÜRK.

ERUH, Siirt'in D. Anadolu bölgesi sınırları içinde kalan kesiminde ilçe; 28 726 nüf. (1990); 1 765 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak, 61 köy. Merkezi, Siirt'in 52 km G.-D.'sunda *Eruh,* 5 929 nüf. (1990). Hayvancılık.

ERULUÇ (Yusuf Sururi) → SURURİ (Yusuf).

ERULUÇ (Celal Sururi) → SURURİ (Celal).

ERULUÇ (Lütfullah Sururi) → SURURİ (Lütfullah).

ERULUÇ (Ali Sururi) → SURURİ (Ali).

ERÜNSAL (İsmail), türk araştırmacı, yazar (İstanbul 1945). Yüksek islam enstitüsü'nü (1968) ve İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi türk dili ve edebiyatı bölümü'nü bitirdi. Edinburg Üniversitesi'nde doktorasını verdikten (1977) sonra İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi kütüphanecilik bölümü'nde görev aldı; burada doçentliğe yükseldi (1982). Yapıtları: *Kütüphanecilikle ilgili osmanlıca metinler ve belgeler I* (1982), *The life and works of Tâci-zâde Cafer Çelebi with a critical edition of his divan* (1983), *Menakıbu'l-kudsiyye fi menasibi'l-ünsiyye* (Elvan Çelebi'nin bu yapıtını A. Y. Ocak ile birlikte yayıma hazırladı, 1984).

ERÜSİK sıf. (fr. *érucique;* lat. *eruca,* bir bitkinin adından). Org. kim. *Erüsik asit,* formülü

$$CH_3-(CH_2)_7-CH{=}CH-(CH_2)_{11}-CO_2H$$

olan dokosen-13 oik asidin *sis* biçiminin yaygın adı; hardal, şalgam, üzüm çekirdeği ve eski kolza çeşitlerinin yağlarında gliseritler biçiminde bulunur. (Asit ortamda izomeri olan brasidik asidi verir. Kimı sıvı besin yağlarında yüksek oranda bulunduğundan bu yağların kullanımı sınırlanmıştır.)

ERVAH çoğl. a. (ar. *rûh*'un çoğl. *ervâh*). *Esk.* **1.** Canlar, ruhlar: *"Yaşayanlarla beraber bulunan ervâhı"* (Y.K. Beyatlı). **—2.** *Ervahına yuh olsun,* sövgü olarak kullanılan söz. **—3.** *Ervah-ı habise,* kötü ruhlar. || *Ervah-ı latife,* iyi ruhlar, melekler. || *Ervah-ı makâmat,* müzik makamlarının ruhları: *"Sahilde, bu ervah-ı makâmat dizleri üstüne çöktüler"* (H. E. Adıvar). || *Ervah-ı mukaddese,* kutsal ruhlar. || *Ervah-ı tayyibe,* iyi ruhlar.

ERVAHİ çoğl. a. (ar. *ervah* ve *-i*'den *ervahı*). *Esk.* Ruhlar âleminden olanlar.

ERVAHİYE a. (ar. *ervah*'tan *ervâhiyye*). *Esk.* Canlıcılık, animizm.

ERVAM çoğl. a. (ar. *rûmi*'nin çoğl. *ervam*). *Esk.* **1.** Romalılar. **—2.** Araplar'a göre Osmanlılar. **—3.** Arap illerinin dışından olanlar.

ERVÂNE a. (fars. *ervane*). Bot. *Esk.* Yabani şebboy.

—Esk. zool. Bir çeşit dişi deve.

ERVİ (Aarne), finlandiyalı mimar ve şehirci (Tammela 1910 - ? 1977). Aalto ile birlikte çalıştı, sonra çeşitli fabrikaların, hidroelektrik santrallarının, Helsinki ve Turku üniversitelerinin mimarlığını yaptı. Pek çok kentin planlarını, özellikle Tapiola'daki kent-bahçenin planını (1953) hazırladı. 1965-1969 arası Helsinki Plan bürosu'nu yönetti. Ülkesindeki işlevselciliğe amerikan şehircilik anlayışını getirdi.

ERVİGİUS (Flavius), İspanya Vızigotları'nın kralı (680-687). Bizans asıllıydı, Wamba tarafından tahtın halefi tayin edildi. *Forum Judicum*'u yeniden gözden geçirtti. Bir manastıra kapandı ve tahtı Egica'ya bıraktı.

Erwartung *(Bekleyiş),* A. Schönberg'in tek perdelik monodramı. Librettoyu Pappenheim yazdı. 1909'da bestelenen yapıt, ilk kez 1924'te Prag'da sahnelendi. Anlatımcılığın başyapıtı olan bu çok kısa operanın kahramanı, sevgilisinin ihanetlerine göğüs geren ve sonunda onun cesediyle karşılaşan yalnız bir kadındır.

ERWİN, von Steinbach denir, alsacelı mimar (? 1244'e doğr. - Strasbourg 1318). Strasbourg katedrali'nin ilk mimarı olarak tanınmasını romantik yazarlara, özellikle de Goethe'ye borçludur. Bu katedraldeki mezar taşında *gubernator fabricae ecclesiae* olarak nitelenir. Gerçekte, batı kütlesinin iç dekorunu ve Bakire Meryem capellası'nı (1682'de yıkıldı) onun yaptığı sanılmaktadır. —Oğlu JOHANNES, 1339'da öldü; babasından sonra katedralin ustabaşısı oldu.

ERWİNİA (öz. a. F. Smith *Erwin*'den). Bakteriyol. Bitkilerde hastalık yapan bazı enterobakterilerin eski adı.

ERYAR (Sıtkı), türk spor adamı (Sinop ? - İstanbul 1980). Deniz harp okulu'nu bitirdi (1926). Yüzmeye Sinop'ta başladı; kenti ziyarete gelen Hamidiye zırhlısına yüzerek gitmesi, 1926'da Donanma şampiyonluğunu kazanması, Fenerbahçe-Kınalıada yarışmasındaki derecesi bu daldaki başarıları oldu. Yüzmenin yanı sıra futbol, güreş dallarında da etkin sporcu olarak adını duyurdu. 1940'lı yılların en başarılı futbol hakemleri arasında yer aldı. Yüzme federasyonu başkanlığında bulundu (1961-1964).

ERYAVUZ (İhsan), **Topçu İhsan** da denir, türk asker ve siyaset adamı (İstanbul 1877 - *ay. y.* 1947). Mühendishanei berri hümayun'u bitirdi, topçu subayı olarak Rumeli'deki askeri birliklerde görev aldı, bulgar çetelerine karşı girişilen sindirme savaşlarında adını duyurdu. İttihat ve Terakki cemiyeti'nin fedaileri arasına girdi, İkinci meşrutiyet'in ilanından sonra (1908) binbaşı rütbesindeyken emekli oldu, ticaret yaptı, politikaya atıldı. Kurtuluş savaşı'nın başında Anadolu'ya geçti, ilk TBMM'ye Cebelibereket milletvekili olarak girdi (1920, 1923, 1927). İstanbul İstiklal mahkemesi reisliği yaptı (1922-1923). Fethi Bey'in (Okyar) kurduğu hükümette yeni kurulan bahriye vekilliğine getirildi (ka-

sım 1924 - mart 1925). İsmet Paşa (İnönü) yeniden başbakan olduğunda da koltuğunu korudu (1925-1927). Yavuz zırhlısının onarımı için satın alınan havuzun alım ve zırhlının onarım işlerinde (Yavuz -Havuz olayı) artırmayı kazanan fransız şirketinden rüşvet aldığı dedikoduları üzerine Bahriye vekâleti kaldırıldı, Topçu İhsan Bey de başvekil İsmet Paşa'nın başvurusu üzerine Yüce Divan'a verildi, yargılandı (1928), iki yıl hapis ve bir yıl memuriyetten uzaklaştırılma hükmü giydi, siyasal yaşamı son buldu.

ERYCİNA a. Genellikle pütürsüz, ince ve oval kavkılı ikiçenetli yumuşakçaları içeren cins. (Üçüncü Zaman katmanlarında, özellikle de Paris havzasında Eosen devri arazilerinde birçok fosil türü bilinir. Madenselbeneklikelebekgiller familyasının örnek tipi.)

ERYCİNAE a. (yun. *Eryks,* Sicilya'daki bir kentin özel adından). Kuzey yarıkürenin çorak bölgelerinde yaşayan, kertenkelelerle, sürüngenlerle beslenen yarı kazıcı boa yılanı oymağı. (Örnek türü kum boa yılanı [*Eryx jaculus*] Avrupa'nın güney-doğu'sunda yaşar.)

ERYCİNİDAE a. Böcbil. MADENSELBENEKLİKELEBEKGİLLER familyasının bilimsel adı.

ERYKS. Yun. mit. Sicilya'da Eryks dağına ve aynı adı taşıyan kente adını veren kahraman. İnanılmaz bir gücü olan Eryks, Geryon'un çalınan öküzlerini geri almak için Herakles'e meydan okudu, ama kavgada öldürüldü.

ERYKS. Tar. coğ. Sicilya'da kent. Eryks dağı eteğinde, Drepane (eskiden Eryks' ın limanıydı) yakınında. Fenikeliler'in kurduğu bu site adını Eryks'ten almıştı. Günümüzde *Erice*.*

ERYLUS. Rom. mit. Praeneste kahramanı, Feronia'nın oğlu. Üç yaşamı ve üç bedeni vardı. Euander tarafından yenilgiye uğratıldı.

ERYMA a. (savunma, silah anlamında yun. sözc.). Jura devri denizlerinde yaygın, tatlısu ıstakozuna yakın, fosil onayaklı kabuklu hayvanlar cinsi.

ERYMANTHOS. Yun. mit. Apollon'un oğlu. Adonis ile seviştikten sonra yıkanırken gördüğü Aphrodite tarafından kör edilir. Apollon, oğlunun öcünü almak için yabandomuzu biçimine girer ve Adonis'i öldürür.

ERYMANTHOS. Tar. coğ. Arkadhia'da (Peloponisos) ırmak. Alpheios'un kolu (sağ kıyı). —Arkadhia'nın tanrı sayılan ırmağı. —Arkadhia'da ormanlık dağ; Herakles, buradaki vahşi domuzu öldürmekle on iki işinin dördüncüsünü başarmış oldu. Günümüzde *Olenos* ya da *Erymanthos* (2 224 m).

ERYMNA. Tar. coğ. Anadolu'da Pisidia ile Pamphylia bölgeleri sınırında Eskiçağ kenti; Melas (Manavgat) çayının kaynak kesiminde. Antalya'nın Akseki ilçesi Aydınkent bucağına bağlı Ardıçpınarı (esk. Ormana) köyü yakınında kalıntıları vardır.

ERYNGİUM a. (yun. *eryggion*). Boğadikeninin bilimsel adı.

ERYONİDA a. Denizde yaşayan, çok geniş ve basık bağalı, ayrıca göğüs bacaklarının en az ilk dört çiftinin ucu kıskaçlı onayaklı kabuklular enfratakımı. (İkinci Zaman katmanlarında çok sayısız fosili bulunan bu hayvanların bugün de birçok cinsi [*Polychelidae* familyası cinsleri] derin sularda yaşamaktadır.)

ERYOPS a. (yun. *eryein,* korumak'tan). Perm devri katmanında bulunan, boyu 2 m'yi aşan ve timsaha benzeyen fosil amfibyum. (*Rachitomi* takımı.)

ERYSİMUM a. (yun. *erysimon*). Çok çiçek açan, çiçekleri dalların ucunda salkım halinde bulunan, sarı çiçekli çokyıllık otsu bitki. (Turpgiller familyası.)

ERYSİPHACEAE a. Çeşitli bitkilerde asalak yaşayan ve "külleme" denen hastalıklara neden olan mantarlar familyası. (Asklımantar grubu.)

ERYSİPHE a. (yun. *erysibe,* karamuk). *Erysiphaceae* familyasından mantar. (*Erysiphe graminis* buğdaygillerde, *E. polygoni* baklagillerde küllemeye neden olur.)

ERYTHRAEUS a. (yun. *erythros,* kırmızı'dan). Yerde otların, yosunların arasında yaşayan ılıman bölge akarları cinsi. (Örnek türü *Erythraeus parietinus* eski duvarların dibinde çok görülür. *Erythreidae* familyasının örnek tipi.)

ERYTHRAİ. Tar. coğ. B. Anadolu'da İonia kenti; İzmir'in Çeşme ilçesine bağlı Ildırı köyü yakınlarında kalıntıları vardır. Pausanias'a göre kent, Erythros'un önderliğindeki Giritliler'ce kurulmuştu. Halkı Lykialılar, Karialılar ve Pamphyliahlar'dan oluşuyordu. Daha sonra Kleopos ya da Knopos'un önderliğindeki İonialı kolonici-ler kenti ele geçirdi. Erythrai İ.Ö. IX. yy.'da kurulmuş olan Panionion birliği'nin üyesiydi. İ.Ö. 560'larda Lydia, İ.Ö. 545'ten sonra da Pers egemenliğine girdi. İ.Ö. 412'de Atina'ya karşı ayaklandı. İ.Ö. IV. yy. ortalarında Mausolos ile iyi ilişkiler kuran Erythrai daha sonra Bergama krallığı'na, İ.Ö. 133'ten sonra da Roma İmparatorluğu'nun Asya eyaletine bağlandı.

1964'te Prof. Ekrem Akurgal'ın yönetiminde başlayan kazılar sürdürülmektedir. Bu kazılarda Pausanias'ın sözünü ettiği Athena tapınağı Akropolis'te ortaya çıkarılmıştır. Tapınağın K. ve G. podium duvarı İ.Ö. VIII. yy.'dan, D. duvarıysa İ.Ö. VI. yy.'dandır. Araştırmalar, yapının İ.Ö. 545'te önemli ölçüde yıkıma uğradığını, İ.Ö. 530'da yenilendiğini göstermiştir. Küçük buluntular arasında Athena'ya adanan bir scarabeus, Athena heykelciğinin miğferine ait sorguç, Korinthos ve Rodos seramikleri, Suriye ve geç hitit devletleriyle ilişkileri gösteren tunç ve fildişi yapıtlar vardır. Tunçtan küçük aslan heykelcikleri (İ.Ö. VI. yy. ilk yarısı) ilk ionia aslan örnekleri olmaları açısından önemlidir. Akropolis kazılarında bulunan büyük bir kadın heykeli de (İ.Ö. 560-550), İzmir Arkeoloji müzesi'nde sergilenmektedir. Akropolis'in K.'inde kayaya oyulmuş tiyatro, çok yıkıktır. Roma döneminde onarılan yapı, heykellerle süslenmişti. Tiyatro yakınındaki, dor düzeninde, templum in antis planındaki tapınağın Apollon'a ait olduğu sanılmaktadır. Akropolis'in B.'sıyla köy evleri arasında agora bulunuyordu. Kenti kara yönünden çeviren ve uzunluğu altı km'yi bulan surların (İ.Ö. IV.-III. yy.'lar) önemli bir bölümü sağlamdır. Surların K. kesiminde roma ve bizans hamamları vardır. Herakleion ve gymnasionun yeri saptanamamıştır. Kalıntılar arasında Cennettepe'deki Roma ve Bizans dönemlerinden villalar, su yolları, rıhtım ve mendirek belirtilebilir. Cennettepe kesimindeki çalışmalarda Klasik dönemden İ.S. VII. yy.'a değin ionia kiremitlerinin gelişimi izlenebilmiştir. (→ Kayn.)

ERYTHREA denizi, Eskiçağ'da Kızıldeniz'e, Hint okyanusu'na ve Basra körfezine verilen ad.

ERYTHREİDAE a. *Erythraeus* gibi akarları içeren familya (*Erythreidae* familyasından akarlar *Thrombididae* familyasındaki akarlara yakındır, ama neşter biçimindeki zehir çengelleriyle onlardan ayrılır. Larvaları örümceklerle asalak yaşarsa da erişkini serbest bir yaşam sürer.)

ERYTHRİNUS a. Amerika'da yaşayan etçil balık cinsi. (*Erythrinus*'lar çok damarlı, bir akciğer gibi petekler halinde kıvrımlanmış yüzme keseleri sayesinde atmosferdeki havayı soluyabilirler. *Characidae* familyası.)

ERYTHROPHLEUM a. Afrika ve Avustralya'nın sıcak bölgelerinde yetişen ve sapsız küçük çiçekleri silindirimsi uzun başaklar halinde bir arada bulunan ağaç. (Bu ağaçların odunu yapıcılıkta değerlidir. *Erythrophleum guineense* türünden eczacılıkta bazen dijitalin yerine kullanılan zehirli bir madde elde edilir. Erguvangiller familyası.)

Lauros-Giraudon

Strasbourg Notre-Dame katedrali: **Erwin**'in yaptığı sanılan gül katından ayrıntı (XIII. yy. sonu)

ERYX a. (mit. a. *Eryks*'ten). Afrika ve Asya'nın çorak bölgelerinde yaşayan, hızlı koşan, zararsız, sarılıp sıkıcı yılanları içeren cins. (Uzunluk: 0,06 m; boagiller familyası.)

ERZ ya da **ÜRZ** a. (ar. *erz, ürz*). *Esk.* Acıbadem ağacı.

ERZAK a. (ar. *rızk*'ın çoğl. *erzak*). Bozulmadan uzun süre saklanabilen yiyeceklerin genel adı: *Kilerdeki erzak bitmek üzere.*

—*Esk. Erzak-ı askeriye,* askere verilen yiyecekler. || *Erzak-ı mukaddere,* herkes için Tanrı'nın takdir ettiği rızk.

—Ask. Silahlı kuvvetlerde erata verilmesi zorunlu olan, çeşitli türdeki yiyecekler hakkında kullanılan deyim. (Tayinat ve yem kanunu'nda belirtilen miktarda hazırlanan erzak, erata günlük ve pişirilmiş olarak verilir.) || *Demirbaş erzak,* askeri personele harekât, manevra, tatbikat, sefer vb. durumlarda kullanılmak üzere dağıtılan yiyeceğe verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ask. *Demirbaş erzak.* Eratın günlük erzakının çeşitli nedenlerle dağıtılamadığı durumlarda (harekât, muharebe, tatbikat vb.) bir kişinin iki günlük gereksinimini karşılayacak miktarda verilir. 1932 tarih ve 1960 sayılı Tayinat ve yem kanunu'na göre saptanan biçimde, bir erin 3 000 kalori alabilmesine olanak verecek kadar dağıtılır. Demirbaş erzak olarak dağıtılan yiyeceğin bozulmadan uzun süre saklanabilecek peksimet, çay, konserve vb. maddelerden oluşmasına dikkat edilir. Olağan koşullarda, serin depolarda ve "demirbaş erzak sandığı" içerisinde korunur. Uçak ve helikopterlerde de mürettebatın, gereksinim duyduğu durumlarda kullanabilmesine olanak verecek özel bölümlerde bulundurulur. Demirbaş erzak, ancak zorunlu kalındığı durumlarda ve tabur komutanının ya da birlik komutanının emriyle tüketilebilir.

ERZÂN sıf. (fars. *erziden,* değmek, değerli olmak'tan *erzan*). *Esk.* **1.** Ucuz, bol: *"Dost sekiz uçmağını erzân eder"* (Eşrefoğlu Rumi, XV. yy). **—2.** Uygun, yerinde.

◆ a. İzin, ruhsat.

ERZÂNİ a. (fars. *erzân* ve *-î*'den *erzânî*). *Esk.* **1.** Ucuzluk, bolluk. **—2.** Uygunluk.

ERZBERG, Avusturya'da (Steiermark) dağ, Eisenerz yakınında; 1 534 m. Avusturya'nın Eskiçağ'dan beri işletilen başlıca açık tavanlı demir madenleri.

ERZBERGER (Matthias), alman siyaset adamı (Buttenhausen, Württemberg 1875 - Griesbach yakınında, Baden, 1921). Reichstag'da milletvekili oldu (1903) ve merkez katolikleri safında yer aldı. Ordu bütçe komisyonu sözcüsü olarak ve büyük sanayicilerle kurduğu iş ilişkilerinin etkisiyle devleti silahlanmaya yöneltti. Birinci Dünya savaşı'nın başında propaganda servisi başkanlığına atandı; özellikle Kilise Devletleri nezdinde Fransa'ya karşı amansız bir kampanya sürdürdü, ancak 1916'da, yararsız ve tehlikeli gördüğü denizaltı savaşına karşı çıktı. 1915'ten başlayarak İtalya ile ayrı bir barış imzalanmasını istedi, ama Avusturya Macaristan'ın toprak vermeye yanaşmaması barışı olanaksız kıldı. Almanya'nın savaşı kaybettiğini anladığında onurlu ve ilhaksız bir barıştan yana olduğunu açıkladı (6 temmuz 1917) ve Reichstag'da 19 temmuz 1917'de barış kararının onaylanmasını sağladı. Şansölye Michaelis'in görevden ayrılmasına ve yerine kont Hertling'in geçmesine katkıda bulundu (ekim 1917). Prens Badenli Maximilian kabinesinde dışişleri bakanlığı müsteşar yardımcılığı yaptı (ekim 1918), general Groener'in önerisi üzerine Badenli Maximilian tarafından mütareke komisyonu başkanlığına atandı (6 kasım). 9 kasımda, imparatorluk hükümeti temsilcisi olması nedeniyle kendisine iletilen mütareke koşullarını 11 kasımda Halk komiserleri konseyi adına kabul etti. Bolşevik tehlikesine karşı koyma zorunluluğunu ve Wilson'un 14 maddesini öne sürerek mütareke koşullarını yumuşatmaya çalıştı. Brockdorff-Rantzau ve Scheidemann'a karşı ve savaşın yeniden başlamasını olanaksız gören general Groener'in temsil ettiği ordunun desteğiyle Versailles antlaşması'nın Bauer hükümeti tarafından kabul edilmesini sağladı. Bauer hükümetinde maliye bakanı olarak görev aldı (haziran 1919). Ancak, Versailles antlaşması'nı kabul etmesi yüzünden milliyetçiler tarafından affedilmedi. İş çevreleriyle ilişkilerinde yolsuzlukla suçlanınca istifa etmek zorunda kaldı ve bir suikasttan kurtulduysa da (ocak 1920), 26 ağustos 1921'de öldürüldü.

Ullstein

Matthias **Erzberger** (1911'de)

ERZEL sıf. (ar. *rezil*'den *erzel*). *Esk.* Çok alçak, her şeyin en kötüsü. *Erzel-i nâs* (insanların en kötüsü). *Erzel-i ömr* (bunaklık zamanları).

ERZEN a. (fars. *erzen*). *Esk.* Darı.

ERZEN. Tar. coğ. Eskiçağ'da ve Orta-çağ'da G.-D. ve D. Anadolu'da iki yerleşme. **1.** Siirt ile Silvan (esk. Meyyafarikin) arasında, Yanarsu (esk. Garzan) çayının sağ kıyısında kent (bugün Yanarsu). Bir iran kalesi olarak kuruldu. V. yy.'da nesturi piskoposluk merkeziydi. 640'ta arap ordularınca istila edildi. Bu dönemde gelişerek kervan yolları üzerinde önemli bir ticaret ve kültür merkezi haline geldi. 905'te Hamdani devletine bağlandı; Seyfüddevle'nin ölümünden sonra, oğlu Ebülmeali zamanında kısa bir süre yönetim merkezi oldu. 970'te Bizanslılar'ın, 978'de Büveyhiler'in, bir süre sonra da Mervaniler'in eline geçti. 1042'de Oğuzlar'ca yağma edildi. Dilmaçoğulları'nın (1192-1394) önemli merkezlerinden olan kent, 1260'ta Yaşmut komutasındaki ilhanlı ordularınca yıkıma uğratıldı. **—2.** Erzurum kentinin eski adı. Öteki Erzen'den ayırt edilebilmesi için Erzen*-i Rum diye anılıyordu.

Heinrich-Zefa

Erzgebirge'de, Aue'nin güney-doğu'sundaki Hammerunterwiesenthal çevresinden bir görünüm (Almanya)

ERZEN (Afif), türk arkeolog, tarihçi (Arapkir 1913). Berlin, İena ve Leipzig üniversitelerinde tarih, felsefe, sanat tarihi ve arkeoloji öğrenimi gördü (1934-1940). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi eskiçağ tarihi kürsüsünde profesör oldu (1955). Sinop (1953), Daskyleion (1954-1955) kazılarından sonra, 1959'dan başlayarak Van bölgesinde Van kalesi, Toprakkale, Adilcevaz, Ernis, Giyimli, Çavuştepe; Trakya bölgesinde Enez'de Ainos (1971) kazılarını yönetti. Van bölgesi çalışmalarıyla Urartular'a ilişkin önemli belgelerin, yapıtların ve mimarlık anıtlarının ortaya çıkmasını sağladı. Edebiyat fakültesi eskiçağ tarihi kürsüsü başkanlığı (1959-1983) ve iki dönem edebiyat fakültesi dekanlığı (1966-1970) yaptı. Van bölgesi tarih ve arkeoloji araştırmaları enstitüsü ile (1967), Güney-doğu Avrupa araştırmaları merkezi'ni (Edirne, 1969) kurdu. 1983'te emekliye ayrıldı. Çeşitli bilimsel dergilerde yayımlanan kazı çalışmaları sonuçlarının yanı sıra, *Kilikien bis zum Ende der Persenherrschaft* (Pers egemenliğinin sonuna değin Kilikia, 1940), *Tarsus kılavuzu* (1943), *İlkçağ'da Ankara* (1946), *Çavuştepe I* (1978), *Eastern Anatolia and Urartians* (Doğu Anadolu ve Urartular, 1979) gibi kitapları vardır.

ERZEN (Adile Nejdet Jale), türk ressam (Ankara 1943). ABD'de Los Angeles Art center college of desing'da resim öğrenimi gördü (1968-1978). Türkiye'ye döndükten sonra İstanbul Teknik üniversitesi mimarlık fakültesi'nde doktorasını verdi (1980). Ankara'da Ortadoğu teknik üniversitesi mimarlık fakültesi'ne yardımcı doçent olarak atandı (1981). "Boyut" adlı plastik sanatlar dergisini yayımladı (1982-1986). Ankara'da çeşitli tarihlerde kişisel sergiler açtı, ortak sergilere katıldı. Hareket halinde ve çıplak figürlerin egemen olduğu resimlerinde, düşsel ve fantastik bir üslubun ağır bastığı görülür.

Erzenhatun kümbeti, Bitlis'e bağlı Ahlat ilçesindeki kümbetlerin en ünlüsü. Taçkapı üzerindeki yazıtına göre Karakoyunlular döneminde, Emir Ali'nin kızı Erzen Hatun için yaptırıldı (1396/1397). Kümbet çapraz tonoz örtülü, kare planlı mezar odasıyla, bunun üstündeki, dıştan on iki köşeli, içten dairesel planlı gövdeden oluşur. Gövde, içten kubbe, dıştan alt bölümü pramit, üstü koni biçiminde külahla örtülüdür. Piramit örtü rozetler, gövde sağır kemerler, geometrik, bitkisel ve geçmeli altıgen motiflerle süslüdür.

ERZENİN a. (fars. *erzen* ve *-in*'den *erzenin*). *Esk.* Darı ekmeği.

ERZEN-İ RUM. Tar. coğ. Theodosiopolis (ar. Kalikala ya da Kali) kentiyle birleşerek, daha sonra Erzurum kentini oluşturan yerleşme. Anadolu'daki öteki Erzen kentinden ayırt edilebilmesi için bu adla anılıyordu. Anadolu Selçukluları nca bastırılan paralar üzerinde de bu ad bulunuyordu. (→ ERZURUM.)

ERZGEBİRGE sıf. ve a. Yerbil. Erzgebirge masifinde belirlenen Namur ve Westfalen katları arasında yer alan (yaklaşık 310 milyon yıl önce) karbon devrine ait bir tektonik evresi için kullanılır.

ERZGEBİRGE, çekçe **Krusné Hory,** Almanya ile Bohemya (Çek Cumhuriyeti) sınırı üstünde dağ kütlesi; Bohemya'da 1 244 m; Almanya'da *Fichtelberg*'te 1 214 m yükseltiye ulaşır.

Dörtgen biçimindeki Bohemya yükseltisinin bir parçası olan Erzgebirge yaşlı bir kütledir; çok dik yamaçlarla sarp kırıklar halinde Bohemya'da Ohře tektonik çukuruna iner ve K.-D.'ya doğru yumuşak bir eğimle alçalarak, Saksonya'da Elster ve Mulde vadilerinin yardığı bir plato oluşturur. Yüksek kesimlerdeki billurlu kayalar, maden damarlarıyla (kurşun, çinko, uranyum, bakır, gümüş) doludur; alçak kesimlerdeyse, küçük kömür havzalarının yer aldığı tortul kayalıklar uzanır (Zwickau, Dresden dolayları).

Bazaltlar, Üçüncü Zaman kaplama artıkları, alüvyonlar ve buzultaşlar, billurlu kayalardan daha elverişli topraklar oluşturduğundan, Ortaçağ'da Germenler'in Saksonya'ya yerleşmesini kolaylaştırdı. Bununla birlikte, burada nüfusun (nüfus bazı kolonların Bohemya'ya [Südetler] taşınmasına karşın yerel tarım kaynaklarıyla beslenemeyecek kadar artmıştı) kalabalıklaşmasının gerçek nedeni madenlerdir. Bu nedenle dağ eteklerindeki Dresden ve Leipzig gibi ticaret kentleri, sermayelerini kent dışı yatırımlara ayırmak zorunda kaldılar, köylüleri önce evlerinde, daha sonra kömür işletmeleri sayesinde gelişen atölye ve fabrikalarda çalıştırdılar. Erzgebirge, böylece, özellikle kenar kesimlerinde sıra halinde dizilmiş Chemnitz, Dresden ve Zwickau gibi kentler çevresinde önemli bir sanayi merkezi haline geldi.

ERZİ (Adnan), türk tarihçi, siyaset adamı (İstanbul 1923). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi tarih bölümü'nü bitirdi. Tarih doktoru oldu (1951). ABD'de Colombia Üniversitesi'nde kütüphanecilik kursu gördü (1957). Çeşitli kurumlarda kitaplık yöneticisi, üniversitelerde tarih doçenti olarak çalıştı. 1961'de, ocak-ekim arası Kurucu meclis üyeliği, aynı yıl ağustos-ekim arasında da Cemal Gürsel hükümetinde devlet bakanlığı yaptı. Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi'nde yeniçağ tarihi profesörü oldu. Belleten dergisinde, İslam ve Türk ansiklopedilerinde yazıları yayımlandı. Yapıtlarından başlıcaları: *Taci-Zade Sa'di Çelebi münşeatı* (1956), *İbn-i Bibi El-Evamirü'l-Alaiyye* (1957), *Selçukiler devrine ait inşâî eserler* (1961), *Belleten dergisi indeksi* (1971-1972).

Erziehung des Menschengeschlechts *(Die)* [*İnsan soyunun eğitimi*], Lessing'in yapıtı (1780). Yapıt, Tanrı vahyi insanlık için neyse, eğitimin de kişi için o olduğu düşüncesine dayanır. Tanrı vahyi insana, kendi haline bırakılmış aklın ancak çok uzun sürede elde edebileceği şeyleri nasıl daha kolay bir biçimde veriyorsa, eğitim de insanın ancak çok uzun sürede elde edebileceği şeyleri ona çarçabuk kazandırır.

ERZİN, esk. **Yeşilkent,** Akdeniz bölgesinde Hatay iline bağlı ilçe; 29 160 nüf. (1990); 6 köy. Merkezi, Antakya'nın 107 km K.'inde *Erzin,* 1 342 nüf. (1990).

ERZİN (Reşit), türk çellocu (İstanbul 1936). Ortaokul çağında özel derslerle çello öğrenmeye başladı. 1957'de girdiği İstanbul Belediye konservatuvarı'nda Feyha Talay'ın çello, Raşit Abed'in armoni öğrencisi oldu. Konservatuvar yıllarında bir yandan da sanat tarihi öğrenimi yaptı. 1963'te Belediye konservatuvarı'nda ders vermeye başladı. 1967'de Salzburg'a gitti ve Enrico Mainardi ile çalıştı. Almanya, Avusturya, Bulgaristan ve Yuna-

nistan'da çello ve orkestra için yazılmış ünlü yapıtları seslendirdi, bu ülkelerin radyoları için arşiv bantları doldurdu. 1971'den beri solo konserleriyle, İstanbul Devlet konservatuvarı'ndaki derslerini birlikte yürütmektedir.

ERZİNCAN (24), D. Anadolu, Yukarı Fırat bölümünün K. kesiminde il; 299 251 nüf. (1990); 11 903 km²; merkez bucağı dışında 16 bucak, 569 köy. Merkezi *Erzincan*, 91 772 nüf. (1990).

Il toprakları K.'de Otlukbeli dağları adı verilen ve yer yer 3 000 m'ye yaklaşan yüksek bir sıra dağ ile sınırlanmıştır. Bu sıradağdan G.-D.'ya uzanan Esence dağı tektonik kökenli Erzincan, Çayırlı ve Tercan ovalarını birbirinden ayırır. İlin G.'inde bazı dorukları 3 000 m'yi aşan Munzur dağları bir duvar gibi yükselir. Bölgenin en büyük akarsuyu olan Karasu, adı geçen ve başlıca yerleşme alanı olan çukur ovaları dar boğazlarla yararak birbirine bağlar ve yolların izlediği doğal bir koridor meydana getirir. Jeolojik bakımdan D. Anadolu sıkışma kuşağında yer alan Erzincan K. Anadolu fay kuşağı üzerinde yer alır. Bu nedenle Türkiye'nin en çok sarsılan ve depremlerden en çok can, mal kaybına uğrayan bölgelerinin başında gelir. Bu sarsıntıların en önemlisi yaklaşık 40 000 kişinin hayatına mal olan ve Erzincan kentinin yer değiştirmesine de yol açan 1939 depremidir. Erzincan, uzun ve karlı kışlarıyla şiddetli bir karasal iklimin etkisindedir. (Erzincan ocak ort.-3,5°C; ölçülen en düşük sıcaklık-32,5°C); yazlar kısa ama, çukur ovalarda sıcaktır, temmuz ort. 28,3°C, en çok yağış ilkbaharda düşer; yıllık yağış tutarı dağlık kesimde yılda 1 000 mm'yi aşar; çukur ovalarda ise 400 mm'nin altındadır (Erzincan'da yıllık ort. 373 mm). Bitki örtüsü bu iklim farklarını yansıtır. Çukur ovaların doğal bitki örtüsü bozkırdır. Oysa yüksek dağlarda K.'de sarıçam, G.'de meşeler yer yer orman toplulukları meydana getirirler.

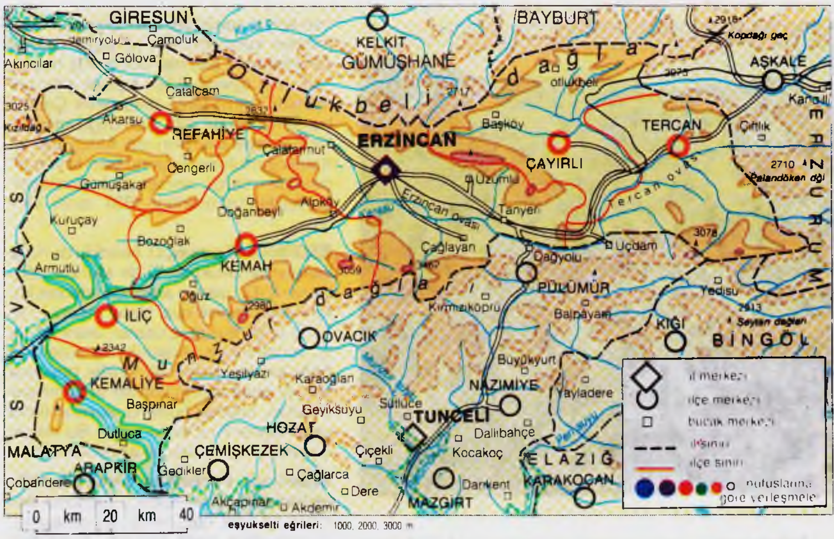
İl, Türkiye ortalamasının çok altında nüfuslanmıştır (km²'ye 25 kişi). Bununla beraber başlıca yerleşmelerin ve tarım etkinliklerinin toplandığı ovalarda yoğunluk çok daha fazladır. Kentleşme oranı düşüktür (% 38). Kent nüfusunun % 70'ten çoğu il merkezinde toplanmıştır. İlçe merkezleri de nüfusları 2 000 ile 8 000 arasında değişen küçük kasabalardır. İl genelinde nüfus gerilemektedir (- ‰ 0,5). Bunun nedeni yörenin büyük kentlere göç göndermesidir.

Tarım alanları il topraklarının yaklaşık % 10'u kadar küçük bir yer kaplar. Bunun en büyük kısmı (% 87'si) tahıllara ayrılmıştır, üretim ancak yerel önem taşır. Diğer ürünlerin başlıcaları şekerpancarı ve patetes ile bazı meyvelerdir. Buna karşılık kırsal kesimin başlıca gelir kaynağını hayvancılık oluşturur (yaklaşık 647 667 baş koyun, 131 111 baş sığır ve 59 190 baş keçi). İlin dağlık kesimlerinde krom, manganez, demir ve kurşun gibi maden yataklarına, bazı havzalarda linyit yataklarına rastlanır. Ama maden çıkarımı sanayisi gelişmemiştir. Aynı durum imalat sanayisi için de sözkonusudur. Esas itibariyle il merkezinde toplanmış olan imalat sanayisinin başlıca kolları şeker sanayisi ile dokumacılık, besin ve dericiliktir. Ulaşım bakımından eskiden çok güç şartlarda bulunan Erzincan, günümüzde, doğanın gösterdiği doğrultuları izleyen yollarla bölgeler arasında bağlantıyı sağlayan önemli bir kavşak durumundadır.

ERZİNCAN, Doğu Anadolu'nun yukarı Fırat bölümünde kent; aynı addaki ilin merkezi, 91 772 nüf. (1990). Demiryolu üzerinde; Ankara'dan karayoluyla 689 km uzaklıkta.

Erzincan, çevresini kuşatan yüksek dağlar sayesinde iklim bakımından nisbeten daha elverişli, sulak ve verimli bir ovada, Karadeniz kıyılarından, yukarı Kızılırmak ve Kars-Erzurum bölümlerinden gelen yolların kavşağında yer alır. Bu konumu nedeniyle eskiden beri önemli bir ticaret merkezi ve aynı zamanda garnizon kentidir. Büyük olasılıkla eski Aziris kentinin yerinde bulunan Erzincan, orta ve yeni çağlarda canlı ve bayındır bir kent idi. 19. yy.'da zengin çarşısı, deri imalathaneleri, dokumalarıyla ünlüdür. Birinci Dünya savaşı'ndaki rus işgali ve ermeni ayaklanmaları sonucu bir sönükleşme dönemine girdi ve iç göçlerle tenhalaştı; 1927'de nüfusu 16 000'e inmiş bulunuyordu. Bu durumu, depremlerin yol açtığı kayıplar ve göçler de ayrıca olumsuz yönde etkiledi. Gerçekten de K. Anadolu fay kuşağının üzerinde bulunan kent birçok kez (1047, 1457, 1583, 1666, 1784, 1888, 1930, 1939, 1992) depremlerden zarar görmüştür. 1939 depreminde nüfusun 10 000 kadarı hayatını kaybetti (il genelinde 32 000), 7 000'e yakın bina tamamen yıkıldı. Halkın bir bölümü ülkenin çeşitli yerlerine yerleştirildi. Bunun sonucunda 1940'ta nüfus 12 000'e indi. Bugünkü Erzincan yeniden ve ovanın daha sağlam zeminli kuzey kenarında kuruldu. Nüfusu (1950'de 18 000) hızla arttı, 1960'ta 36 000, 1970'te 58 000, 1980'de 68 000 oldu, 1990'daysa 92 000'i buldu. Kentin yeni yerinin yer sarsıntılarına karşı yeterli bir önlem olmadığı, 1992'de 400 kişinin ölümüne ve büyük maddi zarara yol açan depremle anlaşıldı.

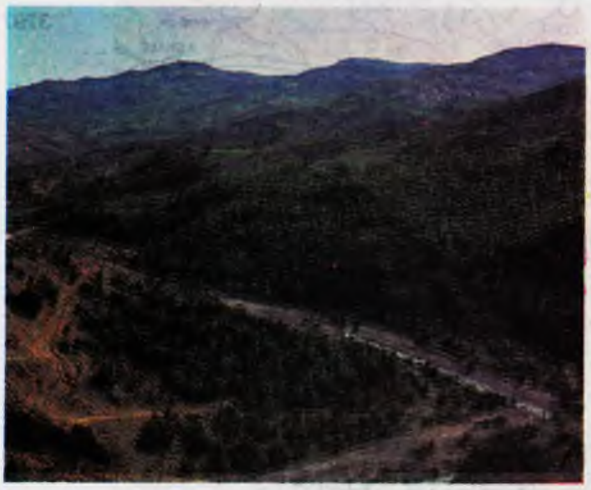
• TARİH. Bir yerleşim olarak İsa'dan önceki dönemlere kadar uzanan bir geçmişe sahip bulunan kent, Anadolu'nun Türkler'ce fethinden sonra önem kazandı. Malazgirt zaferinin ertesi yılı (1072), Alparslan'ın komutanlarından Mengücük Gazi'nin eline geçti ve Mengücüklü merkezlerinden biri olarak gelişti. Mengücüklüler'in Erzincan-Kemah koluna son veren Anadolu Selçuklu hükümdarı Alaettin Keykubat I, eyyubi meliki Eşref ile güç birliği yaparak kent yanındaki Yassıçemen'de Celalettın Harizmşah'ı yenilgiye uğrattı (1230). Bu savaş sonrasında kentin surları baştanbaşa onarıldıysa da, tüm Anadolu gibi moğol egemenliğine girmekten kurtulamadı. Moğollar'ın Anadolu genel valisi Timurtaş'ın Ebu Sait Bahadır Han döneminde Kahire'ye kaçması üzerine İlhanlı yönetimi zayıflayınca Eretna devletinin kurucusu Eretna Bey'in eline geçti (1343). XIV. yy. sonlarında yörenin Akkoyunlular ile Karakoyunlular arasında bir çekişme alanı olmasından yararlanan Burakoğlu Mutahharten'in egemenliği altına giren kenti Yıldırım Bayezit osmanlı topraklarına kattı (1401). Ankara savaşı'ndan (1402) sonra Anadolu beyliklerini yeniden kurmaya yönelen Timur, Erzincan'ı Mutahharten'in torunu Yar Alı Bey'in yönetimine bıraktı. Fatih Sultan Mehmet ile Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan arasında yapılan Otlukbeli savaşı'nda (1472) Uzun Hasan yenildi, ancak kent Akkoyunlular'da kaldı ve bayındır bir ticaret merkezi olarak gelişti. XVI. yy. başlarında bir ara Safeviler'in yönetiminde kaldıktan sonra Yavuz Sultan Selim tüm bölgeyle birlikte Erzincan'ı da egemenliği altına aldı (1514). XVII. yy.'da patlak veren Celali ayaklanmalarına kadar dirlik ve düzenlik içinde yaşayan kent, bu ayaklanma hareketleri sırasında sürekli yağmalanması sonucu büyük zarar gördü. Erzurum sancağına bağlı olan Erzincan, XIX. yy. sonlarında

Erzincan il haritası

Erzincan'dan bir görünüm

Erzincan ovası dolaylarından bir görünüm

artan rus tehlikesi karşısında 4. Ordu'nun genel karargâhı oldu. Birinci Dünya savaşı'nda rus işgaline uğradı (24 temmuz 1916-26 şubat 1918). Harap bir durumda geri alınan kent, bağımsız mutasarrıflık merkezi, Cumhuriyet dönemindeyse il merkezi oldu. Tarihi boyunca birçok deprem faciası geçiren Erzincan, en acı günlerini 1939 depreminde yaşadı (26-27 aralık). Kent tümüyle yıkıldığı gibi kentte ve yörede yaklaşık 40 000 kişi öldü. Bu büyük afetten sonra yeni yerleşim, eski kentin kuzeyine taşındı.

• MİMARLIK. Erzincan'daki tarihsel yapıların çoğu 1939 depreminde yıkılmıştır. Adları ve mimarlık özellikleri ancak yazılı kaynaklardan bilinen bu yapılar arasında Ulu cami (Akkoyunlu dönemi), Kurşunlu cami ve Taşhan (Kanuni Sultan Süleyman dönemi), Gerekgerek camisi (1454/1455), Halilullah camisi ve çok yıkık olan Erzincan kalesi sayılabilir. Eski Erzincan kesimindeki kümbetin XIII. yy. yapısı olduğu sanılmaktadır. Bey hamamı (1471), haç biçimi dört eyvanlı, köşe hücreli çifte hamamlar planındadır. 1548 tarihli Çadırcı hamamı'nda da aynı plan uygulanmıştır. Kentin çeşitli kesimlerinde, Akkoyunlu ve Karakoyunlular'ın ongunu olan koyun biçiminde mezar anıtları bulunmaktadır. Bunlardan biri üzerinde 1381 tarihı vardır.

ERZİNCAN ovası, D. Anadolu'da K.'de Esence ve Otlukbeli, G.'de Munzur dağlarının K.-D. uzantısı arasında tektonik kökenli elips biçimli ova. Uzun ekseni K.-B.-G.-D. doğrultusunda uzanan ovanın K. ve G. kenarlarını K. Anadolu fay sistemine bağlı kırıklar sınırlar. Bu kırıklar boyunca yer yer genç volkan konileri sıralanmıştır. Ovadan, boydan boya, G. sınırına daha yakın olarak Fırat nehri geçer. Bu kesimde yer yer bataklıklar ve azmaklar vardır.

Erzincan Pamuklu sanayii müessesesi (SÜMERBANK), pamuklu dokuma ve iplik üretiminde uzmanlaşmış, Sümerbank'a bağlı kuruluş. Kuruluşun Erzincan'da bulunan tesislerinin iplik birimi 1954 yılında, dokuma birimi 1964 yılında işletmeye açıldı. Ürettiği ana ürünler, dokuma ipliği ve ham bezdir. Ham bez türleri arasında da en çok büyük ambalajlamalarda kullanılan çuval bezleri üretilmektedir. 92 tezgâh, 1 728 iğ bulunan tesislerin yıllık üretim kapasitesi 1 800 ton iplik, 3,7 milyon m dokumadır. Kuruluşta 1992 sonu itibariyle 452 kişi çalışmaktadır.

Erzincan Şeker fabrikası, Erzincan ve çevre illerde yetiştirilen şekerpancarını işleyerek şeker üreten tesis. Türkiye Şeker fabrikaları ao ile Erzincan ve civarı pancar ekicileri istihsal kooperatifi'nin ortaklığı ile kuruldu. Fabrikanın kuruluşta günde 1 200 ton pancar işleme ve 50 ton küp şeker üretim kapasitesi, aşamalı bir biçimde artırıldı. Tesisler, günümüzde bir kampanya döneminde (130 gün) 195 000 ton pancar işleyebilecek, 35 510 ton küp şeker üretebilecek kapasitededir. Yan ürün olarak da melaslı kuru küspe üretilmektedir. Fabrikada, ayrıca şeker fabrikalarının yapım ve onarım işlerini yapmakta olan Türkiye Şeker fabrikaları ao'ya bağlı Erzincan Makine atölyesi adıyla bir tesis bulunmaktadır.

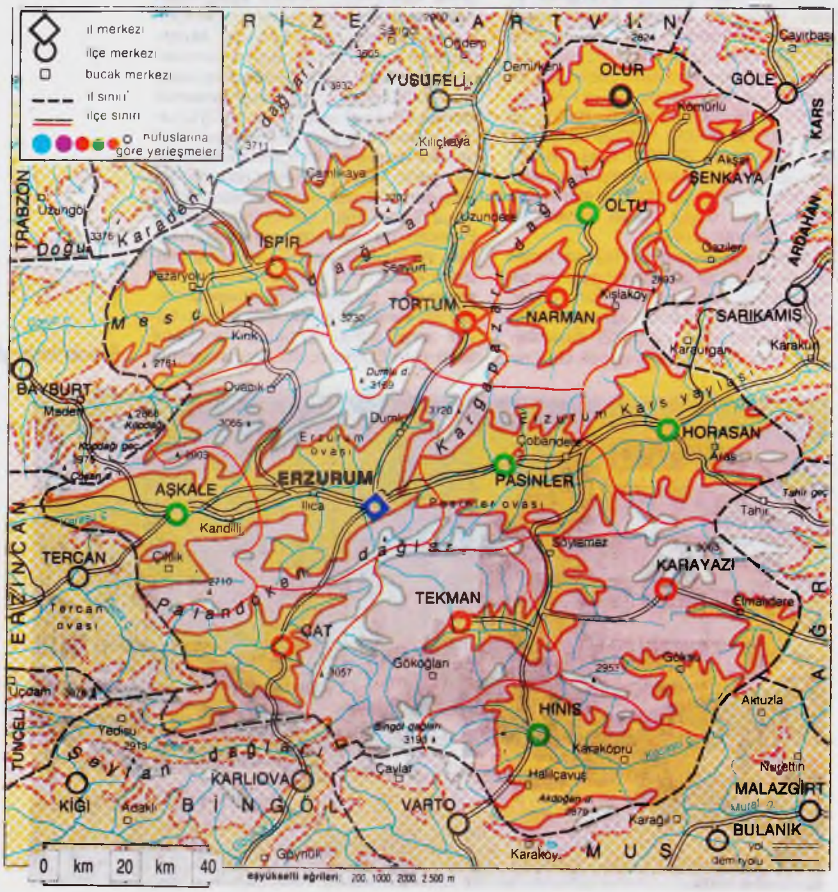
ERZSEBET Bosnalı, (1339'a doğr. Novigrad, Hırvatistan, 1387), Bosna banı Stefan'ın kızı. 1353'te Büyük Lajos ile evlenerek Macaristan ve Polonya kraliçesi oldu. Kızıl Maria'nın küçüklüğünde Macaristan kral naibesiydi. Taht üzerinde hak iddia eden Carlo di Durazzo'yu öldürttü (1386) ve Carlo'yu destekleyen, ban Jan Horváth tarafından hapse atıldı ve öldürüldü.

ERZURUM (25), bir kesimi Karadeniz bölgesine taşmakla beraber topraklarının büyük kesimi D. Anadolu bölgesinde yer alan il; 848 201 nüf. (1990); 25 066 km², merkez bucağı dışında 17 bucak, 1 046 köy. Merkezi *Erzurum*, 242 391 nüf. (1990).

Alan genişliği bakımından Türkiye'nin dördüncü ili olan Erzurum'da yüzey şekillerinin ana çizgilerini B.'dan D.'ya doğru araları açılarak uzanan dağ sıraları ile bunlar arasındaki platolar ve çukur ama yüksek ovalar meydana getirir. İlin K.'inde D. Karadeniz dağları ile Mescit ve Yalnızçam dağları yer alır. Ortada Karasu-Aras sıradağları, G.'de Bingöl ve Akdoğan dağları yükselir. Bunların arasında ortada Çoruh nehrinin izlediği oluk biçimli tektonik vadi, B.'da Karasu'nun izlediği Erzurum ve Aşkale ovaları, D.'da Aras nehrinin izlediği Pasinler ovası yer alır. Bu ovaları nispeten yüksek eşikler ve akarsuların açtığı derin boğazlar birbirine bağlar. İlin G.'inde Hınıs ovası vardır. Çok genç hareketlerle bugünkü büyük yükseltisine pliyosen sonları ve kuaternerde erişmiş olan il toprakları Türkiye'de sıkışmalar sonucunda yerkabuğunun en büyük kalınlığa eriştiği, ama bu hareketler sırasında büyük ölçüde faylarla parçalandığı bir alandır. Bunun sonucunda birçok volkanlar oluşmuş ve genç lavlar çok geniş alanlara yayılmıştır. Aynı nedenlere bağlı olarak oluşan K. ve D. Anadolu fayları il topraklarını keser. Bu yüzden Erzurum ili 1. ve 2. derecede deprem kuşağındadır. Yakın tarihte de birçok kez yıkıcı depremlere uğramıştır (1268, 1766, 1868, 1906, 1924, 1926, 1935, 1966, 1971, gibi). İl Türkiye'de karasal iklimin en belirgin olduğu alanlardan biridir. Yazlar kısa, oldukça sıcaktır (Erzurum ağustos ort. 19,6°C); kışlar uzun ve çok soğuktur (ocak ort. -8,6°C); donlu günler sayısı 150'yi geçer; sıcaklık -30°C'a kadar düşebilir. Karasal etkiler nedeniyle en yağışlı mevsim ilkbahardır. Platolar alanında yıllık yağış 500 mm dolayındadır (Erzurum'da 449 mm). Bitki örtüsü 1 500 m'den daha alçak yerlerde bozkır görünümündedir. İlin dağlık kesimlerinde K.'de soğuğa en dayanıklı tür olan sarıçam ormanları ile Çoruh vadisinin kuytu yamaçlarında ladin toplulukları görülür. Orman bakımından daha fakir olan G.'deki dağlarda meşe hâkimdir.

İl km²'ye 34 kişi olan yoğunluğu ile Türkiye ortalamasının çok altında nüfuslanmıştır. Nüfusun % 52'si kırsal kesimde yaşar. Kentleşme oranı düşük, kentsel nüfusun % 60'ı da il merkezinde toplanmıştır. İlçe merkezlerinden ancak altısının nüfusu 10 000'i geçer. Ötekiler küçük birer kasabadır. İl genelinde nüfusta azalma görülmektedir (-‰ 1,87). İlçelerin çoğu diğer bölgelere yönelen göçler nedeniyle 1980-1985 döneminde nüfus kaybetmiştir. İl topraklarının yaklaşık % 9'u tarıma, bunun da % 86'dan çoğu tahıllara ayrılmıştır. Ürün, esas itibarı ile ancak yerel önemdedir. Uzun ve şiddetli kış ürün çeşidini kısıtlar. Başlıca ticari ürünler şekerpancarı ve patatestir. Çoruh vadisinde, özellikle kuytu D. kesiminde tarım

Erzurum il haritası

bir ölçüde çeşitler. Uzun ve şiddetli kış şartlarına ve yem sıkıntısına karşın hayvancılık bazı yörelerde kırsal kesimin başlıca gelir kaynağıdır. Erzurum çok sayıdaki hayvan varlığı ile yurdun diğer bölgelerinin de et gereksinimini karşılamada önemli payı olan illerimizdendir. En önemli yeraltı zenginliği, linyit ve kayatuzu yataklarıdır. Ayrıca süs eşyası yapımında kullanılan oltu taşı ile ünlüdür. Sanayisi fazla gelişmemiştir; başlıca kollarını çimento, şeker, yem ve hayvansal ürünlere dayalı besin sanayisi oluşturur. G. Kafkasya'dan Anadolu'nun içlerine uzanan yollar ile İran transit yolunun il topraklarından geçmesi eskiden beri Erzurum'un ulaşım bakımından önemli olmasını sağlamıştır.

ERZURUM, aynı addaki ilin merkezi. D. Anadolu bölgesi Erzurum-Kars bölümünün en kalabalık, çok işlevli anakenti. 242 391 nüf. (1990). Ankara'dan karayoluyla 882 km, İstanbul'dan 1 234 km uzaklıkta. Yurdun büyük merkezlerine demir, kara ve havayoluya bağlıdır.

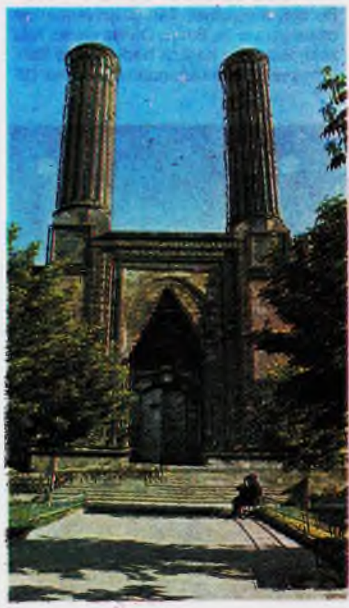
İran ve Kafkasya'dan gelen yolların Akdeniz'e ve Karadeniz'e ulaşmak için çatallandığı yerde, kendi adını taşıyan ovanın güney kenarı ile Palandöken dağının eteklerinde 1 850 - 2 000 m yükseklikte kurulmuş olan Erzurum'un eski çekirdeği surlar ve tabyalarla çevrilmiş dairesel bir biçim gösterir. Günümüzde kentin belkemiğini birçok resmi dairelerin eğitim ve sağlık kurumlarının bulunduğu Cumhuriyet caddesi ile Gazi bulvarı oluşturur. Kuruluşu çok eski çağlara inen Erzurum'un tarih boyunca gelişmesi ya da sönükleşmesinde ticaret ve aynı zamanda askerlik bakımından önemli yollara hâkim bir kale-kent oluşu büyük rol oynamıştır. XIX. yüzyıl başlarında İran'dan Trabzon'a ve Halep'e uzanan yolların kavşağında yaklaşık 130 000 nüfuslu, çok hareketli ve zengin bir ticaret ve sanayi (dericilik, kürkçülük, dokumacılık, hayvan ürünleri) merkezi idi. Ama 1828 rus işgalinden sonra, ancak 15 000 nüfuslu bir harabeye döndü; 1859'da depremden büyük zarar gördü. 1877/78 savaşında 7 ay, Birinci Dünya savaşı'nda 3 yıldan çok rus işgalinde kaldı, ermeni ayaklanmalarına ve tahribatına sahne oldu. Üst üste gelen bu felaketlerle sönükleşen kent cumhuriyet döneminde yeniden gelişmeye başladı. 1927'de 31 000 kadar olan nüfusu, özellikle 50'li yıllardan itibaren hızla artarak 1955'te 64 000, 1965'te 104 000'i aştı; 1970'te 129 000, 1980'de 190 000, 1990'da 250 000'e yaklaştı. Doğu Anadolu'nun en eski kültür ve eğitim odaklarından biri olan Erzurum'un bu geleneksel rolü, üniversite kenti haline gelmesinden sonra daha da etkinleşmiştir.

• TARİH. Erzurum, Roma egemenliğine girmeden önce Karin (Garin, Karana) adını taşıyordu. Bizans döneminde doğudan gelen akınlara karşı 415-422 arasında tahkim edildi ve imparator Theodosios II'nin onuruna Theodosiopolis adını aldı. Sasani hükümdarı Anuşirvan'ın 572'deki kuşatmasına karşı koydu, 653'te Habib in Mesleme komutasındaki müslüman Araplar tarafından zapt edildi. Arapların "Kalikala" ya da "Kali" adını verdikleri kent, zaman zaman Bizans tarafından ele geçirildiyse de her defasında Araplar'ca geri alındı. 949'da yeniden Bizans egemenliğine girdi ve doğudan gelen saldırılara karşı önemli bir sınır kalesi işlevini gördü. 1048 ya da 1049'da Türkler, Theodosiopolis yakınındaki Erzen*'i ele geçirerek tahrip ettiler. Yeniden onarılmayan Erzen'in halkı Theodosiopolis'e taşındı ve kent bundan sonra Erzen, Meyyafarikin (bugün, Silvan) ile Siirt arasındaki Erzen'den ayırt edilmek üzere Erzen-i Rum, Erzen ür-Rum, Erzen Rum, Arzırum adlarıyla anıldı. (Bu söyleyiş giderek kentin günümüzdeki adı Erzurum'a dönüştü.)

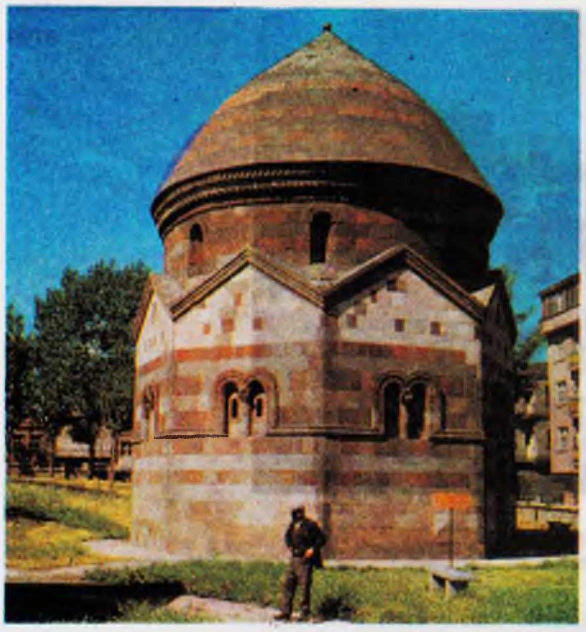
Erzurum, Malazgirt savaşı'nın (1071) ardından Türkler'in eline geçti ve Saltuklu beyliğinin merkezi oldu. 1202'de Erzurum'u zapt ederek Saltuklu beyliğine son veren Anadolu selçuklu sultanı Süleymanşah II, kentin yönetimini kardeşi Mugisettin Tuğrulşah'a verdi. Mugisettin Tuğrulşah ve oğlu Rüknettin Cihanşah, Erzurum'da melik unvanıyla hüküm sürdüler. Alaettin Keykubat I'in, kendisine karşı Celalettin Harizmşah ile birleşen Cihanşah'ın elinden alarak (1230) Anadolu Selçuklu ülkesine kattığı Erzurum uzun bir kuşatmadan sonra Moğollar tarafından ele geçirildi ve tahrip edildi (1242), halkının büyük bölümü öldürüldü. Anadolu Selçukluları, moğol egemenliğine girdikten sonra moğol ordularının ikmal yeri oldu; nüfusu azaldı ve iktisadi bakımdan geriledi. Baybars'ın ardından Anadolu'ya gelen Abaka Han, birçok Anadolu kentinin yanı sıra Erzurum'da da kırım ve kıyım yaptı: özellikle müslüman Türkmenler'i öldürdü (1277). İlhanlı (İran Moğolları) devleti kurulunca bu devlete bağlandı. Kent, bazı ayaklanmalara ve ağır vergilere karşın ticaret, sanat, kültür bakımından gelişti ve imar edildi (Yakutiye medresesi 1310, Ahmediye medresesi 1332). İlhanlı devletinin çöküşü üzerine Erzurum şehri Togaylılar'dan Noyan'ın oğlu Hacı Togay'ın (1336-1339), ardından Çobanlılar'ın (1340-1358), Celayirliler'den Bahadır Han'ın (1358-1360) eline geçti. Daha sonra Eretna devletinin egemenliğine girdi ve 1360-1387 arasında bu devletle Karakoyunlular arasında birkaç kez el değiştirdi. Timur, 1387'de Karakoyunlular'dan aldığı kente torunu Gıyasettin Sagar'ı vali atadı; Karakoyunlular'ın direnmesi üzerine yeniden Erzurum'a gelen Timur, büyük bir kırım ve kıyım yaptı (1400). Kent daha sonra da Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular arasında kısa sürelerle el değiştirdi; 1437-1468 arasında karakoyunlu yönetiminde kaldıktan sonra akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın eline geçti. 1473'te Uzun Hasan'ın Fatih'e yenilmesinden sonra taht kavgasına girişen akkoyunlu şehzadeleri arasında birkaç kez el değiştiren kent, 1502'de Safeviler'in egemenliğine girdi. Şah İsmail'in Osmanlılar karşısında ağır bir yenilgiye uğradığı Çaldıran savaşı'ndan (1514) sonra da bir süre safevi egemenliğinde kaldı; Selim I'in Mısır seferinden dönüşünün (1517) ardından osmanlı topraklarına katıldı. Kent, osmanlı yönetimine girdiğinde uğradığı istilalar, yağma ve tahripler nedeniyle harap durumdaydı (1540 tarihli bir tahrir defterinden kentin 27 mahallesinden yalnızca 5'inde 21 kişinin meskûn olduğu anlaşılmaktadır). İran seferi (Irakeyn seferi) (1534) sırasında Erzurum'a uğrayan Süleyman I, Erzurum merkez olması üzere Erzurum beylerbeyliğini oluşturdu ve kentin onarımını buyurdu. Erzurum'un ilk beylerbeyleri Dulkadırlı Mehmet Han, Ferhat Paşa ve Hadım Ali Paşa, kentin gelişmesi için çaba harcadılar. Osmanlı yönetiminde Erzurum, Karadeniz ve Anadolu'dan doğuya, İran'a giden yol üzerinde önemli bir merkez; askeri donatım ve hareket üssü oldu. İç kalede oturan yeniçerilerin beylerbeyleri ve halk üzerinde baskı kurma girişimleri zaman zaman huzursuzluklara yol açtı. Celali ayaklanmaları sırasında Erzurum celali hareketinin başlıca merkezlerinden biri durumuna geldi. Erzurum beylerbeyi Abaza Mehmet Paşa, Osman II'nin öldürülmesini (1622) bahane ederek Erzurum ve çevresindeki tüm yeniçerileri öldürdü ya da sürdü. Erzurum merkez olmak üzere bütün Doğu Anadolu'yu denetimi altına aldı. Kenti yedi yıl elinde tuttuktan sonra teslim oldu. Murat IV Revan seferi (1635) sırasında uğradığı Erzurum'da yirmi gün kaldı, yollar ve bir köprü yaptırdı. Mehmet IV döneminde Erzurum halkı, nöbetçi yeniçerilerin yasalara aykırı olarak koydukları ağır vergilerin azaltılması için Babıâli'ye başvurdu. Bunun üzerine yasal olmayan vergilerin kaldırılmasına ilişkin bir ferman çıktıysa da adaletsizliğin önüne geçilemedi. XIX. yy. başlarında Erzurum beylerbeyi Gürcü Osman Paşa'nın ayaklanması kanlı biçimde bastırıldı. Os-

Erzurum'dan bir görünüm

Erzurum Çifteminerali medrese

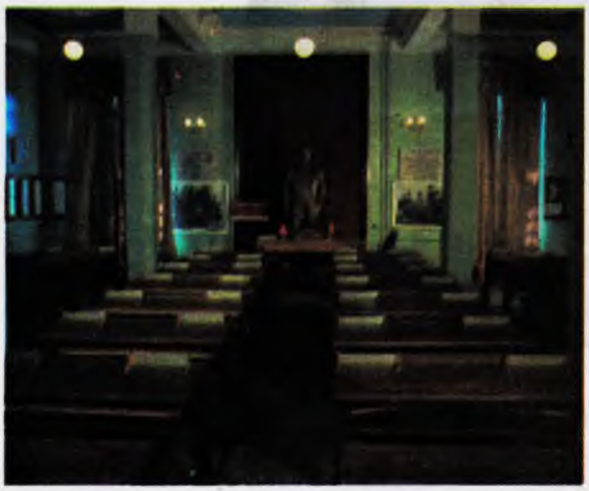

J. Bottin

Erzurum Emirsaltuk kümbeti XII. yy.

manlı devletinin Mora ayaklanmasıyla uğraştığı sırada İran, Erzurum'u ele geçirmek üzere harekete geçti; ama iran ordusunda çıkan bir salgın hastalık kenti istiladan kurtardı (1821). Ruslar, 1828-1829 savaşı sırasında işgal ettikleri Erzurum'u (8 temmuz 1829) Edirne antlaşması'nın (14 eylül 1829) hükümleri uyarınca boşalttılar. Kırım savaşı sırasında Kars'ın düşmesinden (1855) sonra bir kez daha işgal tehlikesiyle karşı karşıya kaldıysa da Paris antlaşması'nın imzalanması kenti kurtardı. 1867-1874 arasında Erzurum kalesi yeniden berkitildi. 1877-1878 Türk-Rus savaşı'nda (Doksanüç harbi) Erzurumlular'ın olağanüstü bir çabayla savundukları kent, Ayastefanos antlaşması ile rus ordusuna bırakıldı. Kent, Berlin antlaşması ile Türkiye'de kaldıysa da Kars, Ardahan, Batum'un Rusya'ya verilmesi rus sınırını Erzurum'a 100 km yaklaştırdı. Ayrıca bu antlaşmayla Osmanlı devletinin Ermeniler lehine ıslahat yapmayı kabul etmesi Erzurum'u ermeni komitacılarının merkezi durumuna getirdi. Ermeniler, Erzurumda ilk olarak gizli "Silahlılar" cemiyetini kurdular (1882). İkinci meşrutiyet öncesinde Erzurumlular, Abdülhamit II hükümetinin koyduğu şahsi vergi ve hayvanat resmini kabul etmeyerek ayaklandı (1906). Bu olay meşrutiyeti ilan girişimlerinin de başlangıcı oldu. Birinci Dünya savaşı'nda kent, Ruslar'ın başlıca hedefiydi ve Sarıkamış yenilgisinin ardından işgal edildi (16 şubat 1916). Halk, Ruslar'la birlikte gelen Ermeniler'in kıyım ve kırımından kurtulabilmek için Anadolu içlerine göçe başladı. Brest-Litovsk antlaşması'ndan sonra türk ordusu ermeni kuvvetlerini sürerek kenti geri aldı (12 mart 1918). Mondros mütarekesi'nden sonra batılı devletlerin bölgede bir ermeni devleti yaratma çabaları Erzurumlular'ı haklarını savunmaya itti. Erzurum'da, İstanbul'daki "Vilayatı şarkiye müdafaai hukuku milliye" cemiyetinin bir şubesi kuruldu. Ordu ile işbirliği içinde doğu illerini bir örgüt altında toplamaya çalışan cemiyet, bir vilayet kongresi toplamayı başardı (17 haziran 1919). Sonra Mondros mütarekesi'nin geleceğini belirsiz bıraktığı altı doğu vilayetini genel bir kongreye çağırdı. Bu sırada türk ulusal hareketini örgütlemekle uğraşan IX. Ordu müfettişi Mustafa Kemal Paşa da Erzurum'a geldi. Türk ulusal kurtuluş tarihinde önemli bir yeri olan Erzurum kongresi burada bütün resmi görevlerinden istifa eden Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında toplandı (23 temmuz-17 ağustos 1919).

Erzurum Kongresi müzesi'nin içten görünümü

• MİMARLIK. Erzurum'da saltuklu, selçuklu, ilhanlı ve osmanlı dönemlerinden pek çok yapı bulunmaktaydı. Ancak bunların çoğu deprem ve savaşlar yüzünden günümüze ulaşamadı. V. yy.'da Bizans imparatoru Theodosios II zamanında yaptırılan Erzurum kalesi, daha sonra Emeviler, Abbasiler, Saltuklular, Selçuklular, İlhanlılar ve Osmanlılar tarafından onarıldı. Yüz on burcu ve kulesi olan kale, üç surla çevriliydi. Surların Tebriz kapısı, Gürcü kapısı (Kars kapısı), Erzincan kapısı ve Yeni kapı (Harput kapısı) adlarıyla bilinen dört girişi bulunuyordu. Dış kale tümüyle yıkılmıştır. Çarpık dörtgen biçimindeki iç kalenin K.-D. ve G.-D. köşeleri kulelerle güçlendirilmiştir. Avluda tuğla tonozlu bir hamam, sundurma, koğuş ve depolar vardır. İç kalenin G.'indeki burca bitişik olan Kale mescidi'ni Saltuklular döneminde İzzettin Saltuk yaptırmıştır (1154). İki sahınlı ana mekân içten mukarnaslı bir kubbeyle, dıştan konik bir külahla örtülüdür. Mukarnaslı niş biçimindeki mihrabı geometrik kabartmalarla çevrilidir. İç kale'nin G.-B'sındaki Tepsi minare (Saat kulesi) de saltuklu döneminin önemli anıtlarındandır (XII. yy. ortaları). Silindirik kule biçimindeki gövdesinin tuğla işçiliği ve kûfi yazıtıyla ilgi çeken minareye, XIX. yy. ortalarında barok üslupta bir galeri ve saat eklenmiştir. Bir başka saltuklu yapısı olan Ulu cami (1179), daha sonraki onarımlar yüzünden (1639, 1826, 1858, 1860) özgün biçimini yitirmiştir. Dikdörtgen planlı olan ilk yapının ana mekânı, mihrap duvarına dikey yedi sahından oluşuyordu. Klasik ulu camiler planındaki yapının mihrap önü hafif sivri kemerlere oturan küresel bingili büyük bir kubbeyle örtülüydü (günümüzde ahşap kubbelidir). Caminin mihrap eksenindeki piramit biçiminde, altı dizi mukarnaslı tonoz örtü, caminin en gösterişli bölümüdür. Kabartma geometrik örgülü frizle çevrili yalın mihrap ilk yapıdandır. Kentte Anadolu Selçukluları döneminden pek çok medrese bulunmaktadır. Çifteminareli* medrese (Hatuniye medresesi), Anadolu türk mimarlığının başyapıtlarındandır (XIII. yy.). Yakutiye* medresesi'yse (1310/1311), dört eyvanlı, kapalı avlulu medreselerin önemli örneklerindendir. Ahmet bin Ali bin Yusuf'un darülhadis olarak yaptırdığı Ahmediye medresesi de (1314-1324), kapalı avlulu medreselerdendir. Avlunun D. ve B.'sında ve girişle, ana eyvanın yanlarında beşik tonoz örtülü odalar bulunur. Bu küçük medresenin girişinde bir mescitle tuğla gövdesi çini süslemeli bir minare vardır. Erzurum'da "saltuklu kümbetleri" diye adlandırılan üç mezar yapısının en anıtsal olanı Emirsaltuk kümbeti'dir (XII. yy. sonu). İki renkli, düzgün kesme taştan yapılmış olan kümbet, mimarisiyle, Anadolu'daki öteki mezar anıtlarından ayrılır. Sekizgen planlı gövde, silmeler ve üçgen alınlıklarla iki katlı bir görünüş kazanmış, üzeri konik bir külahla örtülmüştür. Üçgen alınlıklarda ve yuvarlak kemerli kasnak nişlerinde türk -çin takvimindeki hayvanlardan oluşan kabartmalar dikkati çeker. 1308 tarihli Karanlık Kümbet, kare kaide üzerinde sekizgen gövdeli, konik çatılı bir örnektir. Tüm yüzler yalancı sivri kemerler ve kabartmalarla süslüdür. Gene XIV. yy. başlarına tarihlendirilen Gümüşlü kümbet de benzer plandadır; gövde yalancı sivri kemerlerle bağlanan ikişer sütunçelerle bölünmüştür. XIV. yy.'dan kalma öteki kümbetler arasında Cimcimesultan, Rabıahatun ve Alibaba kümbetleri sayılabilir. Kentteki osmanlı dönemi yapıları arasında camiler önemli yer tutar. 1562'de Lala Mustafa Paşa'nın yaptırdığı Lalapaşa camisi, merkezi planlı camiler türünde, kare planlı, ortada dört filayağına oturan büyük kubbe, yanlarda dört küçük kubbeyle örtülü bir örnektir. Önünde beş kubbeli son cemaat yeri, avlusunda konik çatıyla örtülü sekizgen şadırvanı vardır. Şadırvanın ahşap sütunları türk oymacılık sanatının seçkin örneklerindendir. Cami ana mekânını süsleyen çinileriyle de dikkati çeker. Selim II döneminde Erzurum beylerbeyi olan Kuyucu Murat Paşa'nın yaptırdığı (1573/1574) Muratpaşa camisi kare mekânlı, tek kubbelidir. Son cemaat yerini örten beş kubbe, mukarnas başlıklı sütunlara oturur. Kubbe, tonoz bingiler ve kemerler, daha geç dönemde alçı üzerine yağlıboya çiçek, yaprak, vb. motiflerle süslenmiştir. Ahşap minber ve kapıları osmanlı ağaç işçiliğinin özgün örnekleridir. Erzurum'da, bu dönemden kalma Gürcükapısı (XVII. yy. başı), Boyahane (1620/1621), Caferiye (1645), Kurşunlu (1770/1701), Pervizoğlu (1716), Dervişağa (1717), Gümrük (1717), Bakırcı (1720/1721), Narmanlı (1738), İbrahimpaşa (1748), Şeyhler (1766), Cennetzade (1785/1786) camilerinde de geleneksel, kubbeyle örtülü kare mekânlı plan uygulanmıştır. Kurşunlu, Pervizoğlu ve Şeyhler camilerinin ayrıca klasik osmanlı medreseleri planında medrese yapıları bulunmaktadır. Osmanlı dönemi türbeleri arasında 1649 tarihli Anehatun türbesi ve dört ayağa oturan kubbeyle örtülü, dört yanı açık mimarisiyle dikkati çeken Mahmutpaşa türbesi (1794) belirtilebilir. Erzurum'da bu dönemden pek çok hamam vardır. Genellikle birkaç kez onarıldıklarından özgünlüklerini yitirmiş, klasik osmanlı hamamları planındaki bu yapılar arasında Boyahane (1566/1567), Kırkçeşme (XIV.-XVII. yy.'lar), Muratpaşa (XVI. yy.), Gümrük (XVIII. yy.), Şeyhler (XVIII. yy.) hamamları sayılabilir. Lalapaşa hamamı (XVI. yy.) haç biçimi eyvanlı hamam türünün değişik bir örneğidir. Saray hamamı (1707/1708), kubbeli bir mekânla, kubbeli iki halvet hücreli sıcaklık bölümüyle dikkati çeker. Büyük ve iyi korunmuş hamamlardan olan Pastırmacı hamamı'ysa (XVI.-XVIII. yy.'lar), kubbeli bir mekân çevresine dizili, tümüyle kapalı sekiz halvet hücresinden oluşan sıcaklık bölümüyle tek örnektir. Sadrazam Rüstem Paşa'nın yaptırdığı, iki katlı Taşhan ya da Rüstempaşa kervansarayı (XVI. yy. ortaları), orta avluyu çevreleyen tonoz örtülü bölümlerden meydana gelir. Erzurum çeşmeleriyle de ünlüdür. Kentte yazıtlı elliye yakın çeşme bulunmaktadır. Bunlar genellikle yalın bir kemerin oluşturduğu derin bir niş biçiminde, iki lüleli örneklerdir (Cennet çeşmesi, Şafiler çeşmesi, Kale çeşmesi, Akpınar çeşmesi, İsmailağa çeşmesi, Dörtgüllü çeşme, vb.). Erzurum'un 10 km K.-D.'sunda 1877-1878 Türk-Rus savaşı'nın anısına dikilen Aziziye tabyası anıtı (1952) ile, Hakkı Atamulu'nun ürünü olan Atatürk heykeli (1965), kentte belirtilmesi gereken yapıtlardır. (→ Kayn.)

Erzurum Arkeoloji müzesi, Çifteminareli medrese'de açılan müze (1942); 1968'de yeni yapısında hizmete girdi. Müzede Karaz, Pulur, Güzelova, İkiztepe, Patnos ve Varto kazılarında ortaya çıkarılan Bakırtaş ve Tunç çağ buluntuları, urartu

döneminden tunç eşyalar, pişmiş toprak tan hayvan başı biçiminde kaplar, urartu rahibi heykelciği, çeşitli dönemlerden sikkeler, yöreden derlenmiş selçuklu ve osmanlı dönemlerinden etnoğrafyaya ilişkin yapıtlar sergilenmektedir.

Erzurum havaalanı, Erzurum ilinde, kent merkezine 11 km uzaklıkta havaalanı. Sivil ve askeri amaçlarla kullanılan alan, 1966'da hizmete açıldı. İç hat seferlerine açık olan alanın yıllık pist kapasitesi 17 520 iniş-kalkış, terminal kapasitesi 300 000 yolcudur. 1991'de gerçekleştirilen 1 428 iniş-kalkışta 46 083 yolcu ve 650 ton yük taşınmıştır. Alan, günde 8 saat trafiğe açıktır.

Erzurum kongresi, Birinci Dünya savaşı'ndan sonra Anadolu'ya yönelen saldırılara karşı ulusal direnişi örgütleyen iki büyük kongreden birincisi (23 temmuz - 17 ağustos 1919). Kongre, Vilayatı şarkiye müdafaayı hukuku milliye cemiyeti'nin Erzurum şubesi tarafından düzenlendi. Erzurum şubesi daha önce il çapında bir kongre toplamış, bölgeyi ne pahasına olursa olsun savunma kararı almış, halkı silahlandırmaya başlamıştı. Bölgenin, savaşı kazanan devletlerce, Ermeniler'e verileceğini haber alan Erzurumlular, sınırda toplanan ermeni birliklerine karşı savunma kararı aldılar. Bundan sonraki aşama bütün doğu illerinin örgütlenmesi olacaktı. Bu amaçla temmuz 1919'da çalışmalar başladı.

Mısakı milli sınırları içinde özgür bir Türkiye kurmak için milli mücadeleyi örgütlemek ve halkın desteğine dayanan bir ulusal ordu oluşturmak amacıyla 19 mayıs 1919'da Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa da Erzurum'daki gelişmeyi ilgiyle izliyordu. Amasya'da, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Rauf (Orbay) Bey ve Refet (Bele) Paşa'yla birlikte, ulusal bir kongrenin Sıvas'ta toplanmasına karar vermişlerdi. Erzurum kongresi'nin de toplanmasına önayak olan kolordu komutanı Karabekir Paşa'nın çağrısı üzerine Erzurum'a geldi (3 temmuz). Mustafa Kemal'in burada kendisini ordu müfettişliğine atayan İstanbul hükümeti ile ilişkileri kopmuş, görevden alınmıştı (8 temmuz). Mustafa Kemal Paşa hiçbir resmi görevi olmadan mücadeleyi millet içinde, milletin bir ferdi gibi sürdüreceğini bütün Anadolu'ya duyurdu. Bu durumda, en kısa sürede, halkın desteğini sağlaması gerekiyordu. Halk tarafından örgütlenen bir kongrede başkan seçilmek, başlayacağı ulasal mücadelenin yaygınlaşması, etkinlik kazanması için gerekliydi. Erzurum delegelerinden Cevat (Dursunoğlu) ve Kâzım (Yurdalan) beyler delegelikten ayrılarak yerlerini Mustafa Kemal Paşa ve Rauf (Orbay) Bey'e bıraktılar. Sonra onlar da Pasinler ve Tortum delegeleri olarak kongreye katıldılar. 23'ü Erzurum'dan seçilen ve Bitlis, Van, Sıvas, Trabzon'dan gelen, toplam 54 temsilciyle, kongre toplandı. Elazığ delegelerinin katılmasını vali Ali Galip Bey önlemişti. Diyarbakır ve Mardin delegelerinin gönderilmesi de engellendi. Kars'ı temsilen Kağızman'dan Ali Rıza (Ataman) ve Sarıkamış'tan Fahrettin (Erdoğan) beyler, resmen seçilmedikleri halde kongreye katıldılar. Mustafa Kemal Paşa oybirliğiyle kongre başkanı seçildi. On dört gün süren kongrede şu kararlar alındı:

1. ulusal sınırlar içinde vatan bir bütündür, parçalanamaz;

2. her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı ve osmanlı hükümetinin çökmesi durumunda millet birleşerek müdafaa ve mukavemet edecektir;

3. vatanın ve bağımsızlığın korunma ve teminini merkezi hükümet (İstanbul hükümeti) sağlayamazsa bir geçici hükümet kurulacaktır;

4. Kuvayı milliye'yi istemek ve milli iradeyi hâkim kılmak esastır;

5. hıristiyanlara, siyasi hâkimiyeti ve sosyal düzeni bozacak ayrıcalıklar verilemez;

6. manda ve himaye kabul olunamaz;

7. Milli meclis'in derhal toplanması ve hükümetin işlerinin meclis denetimi altına girmesi için çalışılacaktır.

Kongre, dağılmadan önce bütün D.Anadolu'yu temsil edecek bir temsilciler kurulu seçti. 24 temmuzda Erzurum valiliğine bildirilen kuruldaki üyeler şunlardı: Mustafa Kemal Paşa (eski ordu müfettişi, askerlikten emekli), Rauf Bey (eski bahriye nazırı), Raif Efendi (Erzurum eski milletvekili), İzzet Bey (Trabzon eski milletvekili), Servet Bey (Trabzon eski milletvekili), Şeyh Fevzi Efendi (Nakşi şeyhi), Bekir Sami (Kunduh) Bey (Beyrut eski valisi), Sadullah Efendi (Bitlis eski milletvekili), Hacı Musa Efendi (Mutki aşireti reisi). Bu kurul birlikte çalışamadı. İzzet, Servet ve Hacı Musa beylerle Sadullah Efendi hiçbir toplantıya katılmadılar. Mustafa Kemal Paşa, Rauf ve Bekir Sami beyler, Raif ve Şeyh Fevzi efendiler Temsilciler kurulu üyesi olarak Sıvas kongresi'ne de katıldılar. İstanbul hükümetinin tepkisi, bu gibi toplantıları yasaklamak oldu. (→ Kayn.)

Erzurum Kongresi müzesi, Erzurum kongresi'nin toplandığı binanın yerine yapılan Atatürk yapı sanat enstitüsü'nün bir bölümünde açılan müze (1960). Burada kongreye katılan elli üç delegenin adlarının yazıldığı mermer levhaların bulunduğu bir masa, tutanaklar, telgraflar, fotoğraflar, Atatürk'ün kendi el yazısıyla onuncu yıl nutku, Erzurum anıtlarına ilişkin yağlıboya resimler sergilenmektedir.

ERZURUM ovası, D. Anadolu bölgesinde G.'de Palandöken dağları, K.'de Dumlu ve Yeşilçöl dağları arasında yer alan tektonik kökenli ova. Karasu (Fırat) ırmağı kaynak kolları buradan alır. Ovanın çevresi neojen; orta kesimi eski ve yeni alüvyonlarla kaplıdır.

Erzurum Radyosu, 1959'da kurulma kararı alınan radyo, 1961'de kısa dalga üzerinden deneme yayınlarına başladı. 1967'de uzun dalgadan bölgesel yayına geçti. Halen TRT-1 ile ortak ve bölgesel programlarla yayınını sürdürmektedir.

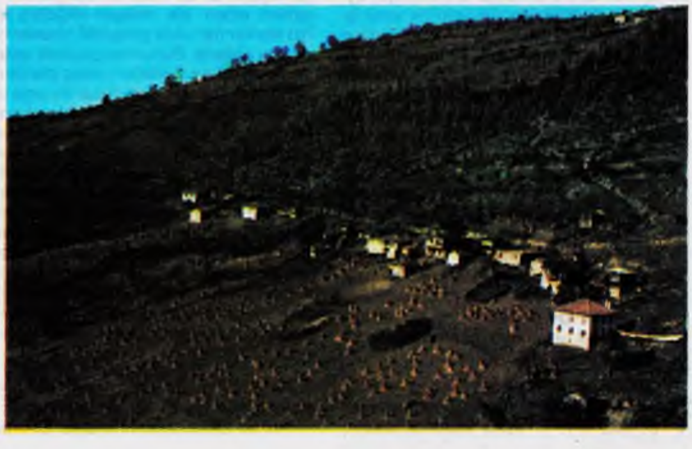
Erzurum Şeker fabrikası, Erzurum ve çevre illerde yetiştirilen pancarı değerlendirerek şeker üreten, Türkiye Şeker fabrikaları ao'ya bağlı tesis. 1956'da, günde 1 800 ton pancar işleme ve 150 ton küp şeker üretim kapasitesiyle kuruldu. Kapasitesi zaman içinde artırılarak 1991-1992 yılında 34 040 ton şeker üretecek düzeye erişti. Kampanya süresi 85 gündür. Tesiste, Doğu illerine özgü sert küp şeker üretilmekte ve şeker üreten tesisler öteki fabrikalardan gönderilen toz şekerleri de işleyerek yılda 11 ay çalışmaktadır. Fabrikada yan ürün olarak üretilen küspe, küspe kurutma tesisinde, yaş küspeye melas katılarak kurutulmakta ve Erzurum Pancar üreticileri kooperatifi'ne satılmaktadır.

ERZURUM-KARS bölümü, D. Anadolu bölgesinin K.-D. kesiminde yer alan bölümü. Yüksek platolar, bunların üzerinde yükselen dağlar ve plato içine gömülmüş çukurlar başlıca yer şekilleridir. Uzun ve karlı kışları ile Türkiye'nin en soğuk yeri. Iğdır ovasının dışında yağışın nispeten fazla olması, yaz yağışları, oldukça geniş ormanlar ve büyükbaş hayvancılığın yoğunluğu ile bölgenin öteki bölümlerinden ayrılır. ‖ *Erzurum-Kars platosu,* D. Anadolu'nun K.-D. kesiminde Karadeniz dağlarının iç sıraları ile Aras vadisi arasında yüksek (1 500 - 2 000 m) düzlüklere verilen ad. Kars çayı, Kura nehri başlıca akarsularıdır. Üzerinde G.-B.-K.-D. doğrultusunda bazı yüksek dağlar yer alır.

ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI, türk mutasavvıf, bilgin ve şair (Erzurum 1703 - Siirt 1780). Derviş Osman Efendi ile Şerife Hanife Hatun'un oğludur. Ana tarafından Peygamber'in soyundandır. Babasının Siirt'e gidişinden bir yıl sonra, dokuz yaşındayken amcası Molla Ali ile birlikte babasının yanına gittiği Siirt'te, Şeyh İsmail Fakirullah'a mürit oldu. Babasının ölümünden sonra (1720) Erzurum'a döndü, öğrenimini sürdürdü. Erzurum müftüsü Hâzık Mehmet Efendi'den arapça, farsça dersleri aldı. Bir süre sonra Tillo'ya döndü. İsmail Fakirullah'ın torunu Fatımat ül-Azize ile evlendi. Burada on beş yıl kaldı, şeyhinden hilafet aldı. 1752'de İstanbul'a geldi. Saraya çağrılarak Mahmut I'e konuk oldu, saray kitaplığından yararlandı. Üç kez hacca gitti, Arabistan'ı, Mısır'ı dolaştı, birçok bilginle tanıştı. Mezarı şeyhinin mezarının ayak ucundadır. İbrahim Hakkı'nın türkçe, arapça ve farsça kırka yakın yapıtı olduğunu ileri süren kaynaklar vardır. 1754'te düzenlediği ve *İlahiname* adını verdiği *Divan*'ında (1847, yeni harflerle 1974) tasavvufa bilimsel yoldan yaklaşmayı önerir. En ünlü yapıtı ansiklopedi niteliğindeki *Marifetname*'sidir (1835, yeni harflerle sadeleştirilmiş basımı 1972-1973, 3c) Yazar bu yapıtında fizyoloji, psikoloji, tıp, jeoloji, geometri, astronomi konularında bilgiler verdi. Dünyanın yuvarlak olduğunu belirtti. Amerika'nın keşfine yer vererek Kristof Kolomb'u tanıttı. Çeşitli doğa olaylarından, dinsel inançlardan, geleneklerden söz etti, insan organlarının seğirmesinden yargılar çıkarttı. İnsanın kendi bedenini, özvarlığını tanıyarak fizik âlemin ötesine geçip Tanrı'ya ulaşabileceği görüşünü *İnsan-ı kâmil* (yeni harflerle 1974, ayrıca özgün metni de içerir) adlı yapıtında savundu. Değişik bilim dallarını ele aldığı 125 beyitlik *Tertib ül-ulûm*'u (İstanbul Üniversitesi merkez kütüphanesi, T. 3727/1) değişik bilim dallarını tanıtır. (→ Kayn.)

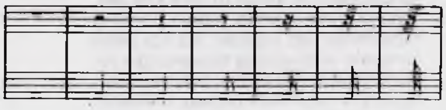
ES a. Müz. **1.** İnsan ya da çalgı sesine kısa ya da uzun bir süre ara verilmesi. **—2.** Bunu belirtmeye yarayan işaret. (SUS İŞARETİ de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—3.** *Es geçmek,* bir konuya değinmemek, onu önemseyip üzerinde durmamak: *Nedense pahalılıkla ilgili sorulan es geçti* (tkz.).

—ANSİKL. Notalar gibi esler de yedi değişik biçimdedir. Aralarındaki oran, nota-

Erzurum ovası çevresinde bir yerleşim birimi

birlik ikilik dörtlük sekizlik onaltılık otuzikilik altmışdörtlük

aynı değerdeki notalar

larda olduğu gibidir: her es, bir öncekinin yarısı, bir sonrakinin iki katı değerindedir.

Es Anorg. kim. *Einsteinyum*'un simgesi.

ES (Hikmet Feridun), türk gazeteci (İstanbul 1909 - *ay.y.* 1992). Orman fakültesi'ndeki öğrenimini yarıda bırakarak Vakit gazetesinde muhabir olarak gazeteciliğe başladı (1926). Akşam, Hürriyet gazeteleri ile Yedigün ve Hayat dergilerinde muhabirlik, röportaj yazarlığı ve genel yayın danışmanlığı yaptı. Dünyanın çeşitli yerlerinde yaptığı röportajlarla tanındı. Kore savaşı, Vietnam savaşı, Kongo iç savaşı'nı izledi, fotoğraflarla görüntüledi ve yazdı. Gülmece türündeki yazılarını Akbaba ve Çarşaf dergilerinde yayımladı. Hürriyet grubunun çeşitli yayın organlarında çalıştı. Röportajlarını *Bugün de diyorlar ki* (1932), gezi notlarını *Aşk tamtamları* (1953) adlı kitaplarda topladı.

ESA *(European Space Agency*'nin [Avrupa uzay ajansı] kısaltması), uzay araştırmaları, teknolojisi ve uygulamaları alanında Avrupa devletleri arasında, barışçı amaçlara yönelik bilimsel işbirliğini güvence altına almak ve geliştirmek için kurulmuş Avrupa uzay örgütü. 1992 yılı itibarıyla örgüt üyesi devletler: Almanya, Avusturya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, İtalya, İsveç, İsviçre, Kanada ve Norveç.

20 aralık 1972'de yapılan Avrupa uzay konferansı'nda dört ana karar alındı:

1. ELDO*'nun ESRO* ile birleştirilerek bir Avrupa uzay örgütü kurulacaktı.

2. bu örgüt, Spacelab bilimsel laboratuvarı'nı gerçekleştirerek uzay mekiği programı çerçevesinde NASA ile işbirliğine gidilecekti.

3. uzay araçlarını yereksenli yörüngeye yerleştirmek için, Ariane adlı ağır bir fırlatıcı yapılacaktı.

3. halen ESRO'nun yürüttüğü uygulamalı ve bilimsel programlardan başka, denizcilikle ilgili bir tek telekomünikasyon uydu programına başlanacaktı.

ESA 1975'te kuruldu. Merkezi Paris'te olan örgütün başında bir genel başkan ve ona yardımcı yedi kişilik bir başkanlık kurulu vardır. Bu kurul üye devletlerin temsilcilerinden oluşan bir konseye karşı sorumludur. Örgütün, ESRO'dan devralınmış üç büyük araştırma merkezi vardır: Noordwijk'te (Hollanda) bir uzay araştırma ve teknoloji merkezi ESTEC (*European Space Research and Technology Centre*) [Avrupa uzay araştırma ve teknoloji merkezi]; Darmstadt'ta (Almanya) uyduların denetimiyle yükümlü bir uzay işlem merkezi ESOC (*European Space Operations Centre* [Avrupa uzay harekât merkezi]; Frascati'de (İtalya) bir belgeleme merkezi ESRIN (*European Space Research Institut* [Avrupa uzay araştırma enstitüsü]. Ayrıca ESA, sonda-füzeleri fırlatmak için Kiruna'daki İsveç uzay üssünü ve Guyana'da Arianne füzelerini fırlatma merkezi CSG'yi (*Centre spatial guyanais*) [Guyana uzay merkezi] kullanır.

Tüm üye devletler örgütü oluşturan sözleşme ve ek sözleşmeler çerçevesinde belirlenen oranlarda ESA'nın bilimsel programını finanse etmek zorundadır. Buna karşılık ilgili devletlerde uydu, insanlı laboratuvar ve fırlatıcı gibi büyük programlara isteğe göre katılır.

ESÂFİL çoğl. a. (ar. *esfel*'in çoğl. *esâfil*). *Esk.* Pek aşağı ve bayağı olanlar: *Esâfil-i nâs* (halkın en aşağı tabakası). *Esâfil-i şark* (doğu toplumlarının en aşağı tabakası, paryalar).

Esagila, Mezopotamya'da Babil'deki Marduk* tapınağı. Burada Marduk için önemli törenler düzenleniyordu.

ESAH → ASAH.

ESAKİ LEO, japon fizikçi (Osaka 1925). ABD'ye yerleşti ve Yorktown Heights'teki (New York) Watson araştırma merkezi hesabına çalıştı. Çalışmaları katı cisimler fiziğiyle ilgilidir. 1957'de, ilk kez bir yarıiletkende elektronların "tünel" etkisini deneysel olarak elde etti. Bu ilkeye dayanan *Esaki diyodu*, çok yüksek frekansta bir yükselteç (amplifikatör) işlevi görmesi nedeniyle hesap makinelerinde kullanılmaya başlandı. Esaki, İvar Giaever ve B. Josephson ile birlikte 1973 Nobel fizik ödülü'nü aldı.

ESÂLİB çoğl. a. (ar. *üslub*'un çoğl. *esalib*). *Esk.* Üsluplar, biçimler, tarzlar, stiller.

ESAMBAYEV (Mahmut Alisultanoviç), çeçen dansçı ve koregraf (Stariy Atagi, Çeçen topraklarında, 1924). Bolşoy okulu'nda öğrenim gördükten sonra askeri tiyatrolarda dans etti (1941-1943). Sonra solocu olarak Pyatigorsk'ta sahneye çıkmaya başladı. Alma-Ata ve Bişkek ile anlaştı. Ülkesinin çeşitli operalarında tek başına dans etti (1943-1957), *Traviata, Yevgeniy Onegin, Faust* ya da klasik *(Kuğu gölü)* ve modern *(Kızıl haşhaş)* yapıtlarında divertissement'ları yorumladı. Halk danslarına ilgi duydu, kendi ülkesinin *(Çaban)* ya da gezdiği ülkelerin folklorundan esinlenerek baleler düzenledi: *Altın tanrı* (Hindistan), *Corrida* (Meksika). Gösterilerinin çoğu, *Dans dünyası* (1962) adlı filmde bir araya getirildi.

ESAME ya da **ESAMİ** çoğl. a. (ar. *ism*'in çoğl. *esami, esâme*). *Esk.* Adlar, ünler: *"Kullarımın esâmîsi yazılsın"* (Kuloğlu, XVII. yy.). || *Esamesi okunmamak*, bir kimseye değer ve önem verilmemek, adı bile anılmamak: *Bunların arasında onun esamesi bile okunmaz.*

—Kur. tar. Yeniçerilerin deftere yazılması, ulufe defteri anlamında kullanılan bir deyim. || *Esame defteri*, yeniçerilerin adlarının ve ulufelerinin yazılı bulunduğu deftere verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Esame kâğıdı*, yeniçerilere verilen ve üzerinde künyelerinin, alacakları ücretin yazılı bulunduğu kâğıda verilen ad.

—ANSİKL. Kur. tar. *Esame defteri.* Siyakat yazısıyla yazılan, uzunlamasına iki sayfadan oluşmaktaydı. Her sayfaya 110 esame yazılır, yalnızca sekbanlarınkine sayfanın aldığı kadar ad yazılabilirdi. Yoklamalar yeniçeri kâtibinin tuttuğu bu defterlere göre yapılırdı. Defter yazılmış olanlara "sahih ül-esami" denilirdi.

• *Esame kâğıdı*, yeniçerilere, üzerinde bulunan bilgilerin kayıtlara uygun olduğunu gösteren bir mühür vurularak verildiğinden bunlara "memhur" da denirdi. Kâğıtların alınıp satılmasına izin verildiği için ocakla ilgisi olmayanların da eline geçmeye başladı. Bir tür hisse senedi gibi alınıp satılan, elden ele dolaşan kâğıtlara sahip olanlar her ulufe çıkışında hisselerine düşeni alırlardı. Bunun sonucunda asker sayısı azalırken devletten maaş alanların sayısı arttı. Devlet bu olumsuz duruma tavır almaya kalkınca ayaklanmalar çıkıyordu. Alemdar Mustafa Paşa, gerçekten asker olanların dışında kalanların ulufelerinin kesilmesini istediyse de Mahmut II, bunun yaratacağı ekonomik çalkantıdan çekinerek öneriyi geri çevirdi. Yalnız, kırk günlük bir süre tanınarak kendi istekleriyle esame kâğıtlarını verenlere gümrüklerden yarı bedelinin ödeneceği, vermeyenlerin kâğıtlarına ileride hazinece el konulacağı duyuruldu. Yeniçeri ocağı'nın kaldırılmasından sonra esame kâğıtları da tarihe karıştı.

ESAMELİ sıf. (ar. *esamı*'den). *Esk.* Adı deftere yazılmış kimse için kullanılır.

—Kur. tar. Ulufe defterinde kaydı bulunan kişi.

ESAMİ → ESAME.

ESÂNİD çoğl. a. (ar. *isnad*'ın çoğl. *esanıd*). *Esk.* **1.** Bir şeyi, birisine yükleme, üzerine atma. **—2.** İftira etme. **—3.** Peygamber sözü olan hadislerin kimler tarafından söylendiğini sırasıyla bildirme.

—Esk. dilbilg. Yüklem ile özne arasındaki ilgi.

ESANS a. (fr. *essence*). Parf. ve Eczc. Bitkilerde bulunan kokulu ve uçucu madde. (Eşanl. ESANS YAĞI, UÇUCU YAĞ, RUH.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Bes. san. Bitkisel bir besinden elde edilen ve çeşitli ürünleri kokulandırmak için kullanılan, koyulaştırılmış madde.

—Parf. ve Bes. san. *Armut esansı*, amil asetata verilen bir başka ad.

—ANSİKL. Eczc. Farmakopeler, eczacılıkta kullanılan esansların hazırlanması için yararlanılabilecek iki yol göstermektedir: esanslı bitkilerin su buharında damıtılması, turunçgillerin (bergamot, limon, portakal) sıkılması. Çoğunlukla sıvı olan esansların kimisi katı (kâfur esansı) ve suda çözünmez olur. Onların antiseptik özelliklerinden (okaliptüs, miaouli) ya da kokularından (limon, nane) yararlanılır. Bazıları da kan çekicidir (hardal, terebentin). Farmakopelerde yer alan esanslar köken ve arılık açısından deneyden geçirilir.

—Parf. Bitkilerin kimi organlarındaki (çiçek, sap, kök vb.) özel hücrelerce salgılanan ve parfümlerin hazırlanmasında yaygın olarak kullanılan kokulu madde, su buharıyla sürüklemeli damıtma, mekanik ya da çözücüyle özütleme vb. gibi çeşitli yöntemlerle çıkarılır. Bununla birlikte, gerek bitkisel maddelerin su buharıyla damıtılmasından ve yoğuşturulan suyun durultma yöntemiyle ayrılmasından elde edilen uçucu yağa, gerekse turunçgillerin tohum ve çekirdek kabuklarının preslenmesi sonucu durultma ya da merkezkaçla sulu evrenin ayrılmasından oluşan ürüne de özellikle esans ya da esans yağı adı verilmektedir.

ESANSİYEL sıf. (fr. *essentiel*). Tıp. *Esansiyel hastalık;* nedeni bilinmeyen hastalık.

ESANSLI sıf. Eczc. Bileşiminde esans bulunan madde ya da ilaca denir.

ESÂR çoğl. a. (ar. *si'r*'ın çoğl. *es'âr*). *Esk.* Satılan şeylerin bilinen fiyatları, narhlar: *"Bir mertebe daha esârın galâsına sebeb olur diye Hz. Yusuf, zahireyi nüfus-ı mevcudeye göre verirdi"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

—Tar. *Esâr defteri*, devletçe çeşitli mallara konulan narhları çizelgeler halinde gösteren defter.

ESARET a. (ar. *esâret*). **1.** Esir olan bir kimsenin durumu; tutsaklık. **—2.** Baskıcı bir güç ya da yönetim altında yaşayanların durumu; boyunduruk altında bulunma: *Esaretten kurtulmak için ayaklandılar.* **—3.** Bir kimsenin, bir kimse ya da şeye karşı sıkı bağımlılığı: *Onunki aşk değil esaret. Para tutkusu onda esarete dönüşmüştü.*

—ANSİKL. Ed. İslam hukuku esirlerle ilgili işlemleri kurallara bağlamıştı. Esaret kurumunun toplumsal yaşamda belirli bir yeri vardı. Bu kurumla ilgili imgeler, benzetmeler divan edebiyatında çok sık kullanıldı. Âşık, sevgilinin esiri olduğunu belirtir, onun tarafından azat edilme özlemini dile getirirdi. Esir edilerek satılan Hz. Yusuf'un serüveni insanoğlunun çektiği çileyi ve sonunda feraha çıkışı simgeler. Tanzimat döneminde Namık Kemal artık bir sevgiliye değil, ancak bir ülküye, özgürlüğe esir olunabileceğini söyler: *Ne efsunkâr imişsin ey didar-ı hürriyet / Esir-i aşkın olduk gerçi kurtulduk esaretten* (Ey özgürlüğün yüzü, ne kadar büyüleyici imişsin! Esaretten kurtulduk ama bu kez de senin aşkının esiri olduk). Abdülmecit'in esir alıp satmayı yasaklayan 1 ekim 1854 tarihli fermanına karşın Tanzimat döneminde esa-

ret kurumu bir süre daha yaşadı. Bu dönemde konu edebiyata da yansıdı. Ahmet Mithat Efendi'nin *Esaret* (1870) adlı hikâyesinde Çerkezistan'dan getirilip İstanbul'da satılan iki kardeşin birbirlerini tanımadıkları için aralarında bir gönül ilişkisi kurulması, durumu öğrendikten sonra ise kendilerini öldürmeleri anlatılıyordu. Namık Kemal *İntibah* (1876), Samipaşazade Sezai *Sergüzeşt* (1894) Nabizade Nazım *Zehra* (1894) romanlarında esir olarak satılan kızların acıklı serüvenlerini konu edindiler. Halit Ziya Uşaklıgil *Aşk-ı memnu*'da (1900) bir esir çocuğun etkileyici portresine de yer verdi. Abdülhak Hâmit *Validem* (1911) yapıtında kendi ailesine ait esaret anılarını yansıttı. (→ Kayn.)

ESAS sıf. (ar. *esās*). **1.** En önemli, belirleyici olan şey için kullanılır; ana, temel, asıl: *Cümlenin esas öğesi yüklemdir. Esas sorun bu değil. Kuruluşun esas yasası.* **—2.** Bir işte en önemli rolü oynayan kimse için kullanılır; asıl: *Bu binanın esas sorumlusu kim? Esas suçlu.* **—3.** Başlangıçtaki, kaynaktaki şey için kullanılır; temel, asıl: *Esas görevi öğretmenliktir. Sözcüğün esas anlamı.* **—4.** *Esas olan,* önemli olan, temel olan; aslolan (asıl olan): *Esas olan, her şeyin iyi sonuçlanmasıdır.*

—Ask. *Esas duruş,* askerlerin gözler tam ilerde, eller yanda, topuklar bitişik ve dimdik durumda, hazır olarak beklemeleri.

—Huk. *Esas mukavele* → ANA* SÖZLEŞME'nin eşanlamlısı.

—Tic. *Esas fire,* bir malın doğasından ileri gelen fire.

◆ a. **1.** Bir şeyin temeli, ilkeleri: *Ahlakın esası. Bir anlaşmanın esaslarını belirlemek. Bir öğretinin esaslarını göz önüne almamak.* **—2.** Bir haberin, sözün, işin vb. doğru, gerçek biçimi: *İşin esası böyle değil. Haberin esasını öğrenmeye çalış.* **—3.** *Bir şeyi esasa bağlamak,* bir şeyi bir kurala, bir ilkeye dayandırmak: *Çalışma koşullarını bir esasa bağlamalıyız.* || *Esası olmamak,* gerçekle ilgisi bulunmamak, yalan olmak.

—Huk. *Esasa cevap,* davalının, dava dilekçesini almasından başlayarak on gün içinde, davanın özüne ilişkin olarak, davacıya verdiği cevap. (→ CEVAP* DİLEKÇESİ.) || *Davanın esası,* bir davada, ortaya konan ve mahkemece çözülmesi gereken sorun. (Davanın esası, davanın dinlenebilirliğinden farklıdır. Dinlenebilirlik yargıcın bir davayı incelemeye alıp almayacağı sorunuyla ilgilidir ve esasın incelenmesinden önce çözülmesi gerekir.)

—Tic. *Kilometre esası,* tarifelerin düzenlenmesinde kullanılan, her kilometre için ton ya da kişi başına düşen taşıma ücreti. (Tarife, malların türüne, yürürlükteki fiyat çizelgelerine, yönetmelik ya da anlaşmalara göre, ya sabit [ya da nispi] esaslı ya da azalan [ya da diferansiyel] esaslı olur.)

ESÂS a. (ar. *esas*). *Esk.* Döşeme, minder gibi ev eşyası.

ESASAT çoğl. a. (ar. *esās*'ın çoğl. *esasat*). *Esk.* Esaslar, asıllar, temeller.

ESASEN be. (ar. *esās*'tan *esasen*). **1.** Esas olarak, temelde; gerçekte, aslında: *Bu felsefe esasen maddecidir. Bu davranışın esasen yanlış.* **—2.** Aslında, doğrusu, zaten: *Esasen bu görevi hiç benimsememişti.* **—3.** Nasıl olsa: *Ben esasen bu parayı verecektim, istemesine gerek yok.*

ESASİ sıf. (ar. *esās* ve *-i*'den *esasi*). *Esk.* Esasla, temelle ilgili olan.

ESASİYE sıf. (ar. *esasi*'nin dişl. *esasiye*). *Esk.* Asılla, temelle ilgili: *Kavaid-i esasiye* (ana kurallar). *Teşkilat-ı esasiye kanunu* (anayasa).

ESASLANDIRMAK → ESASLANMAK.

ESASLANMAK gçz. f. **1.** Temel durumuna gelmek; kurulmak. **—2.** Sağlamlaşmak. **—3.** Gerçekleşmek.

◆ **esaslandırmak** ettirg. f. **1.** Temelini atmak, bir temel üzerine kurmak. **—2.** Sağlamlaştırmak. **—3.** Temelini araştırmak. **—4.** Temel noktaları saptamak.

ESASLI sıf. **1.** Geniş ölçüde; köklü: *Buraya esaslı bir düzenleme gerekiyor. Bu konuda esaslı bir araştırma yapmış.* **—2.** Etkili, değerli: *Esaslı bir kitap. Esaslı bir ilaç. Çok esaslı bir adam.*

◆ be. Köklü, etkili, güzel bir biçimde: *Konusunu esaslı incelemiş. Çok esaslı konuşuyor.*

ESASSIZ sıf. Doğru ve gerçek olmayan; asılsız, dayanaksız: *Esassız bir söylenti.*

ESAT sıf. (ar *sa'id*'den *es'ād*). *Esk.* Daha mutlu, çok hayırlı: *Esad-ı eyyam* (günlerin en hayırlısı). *Esad-ı leyal* (gecelerin en hayırlısı).

ESAT Selanikli, türk şair (Selanik ? - *ay. y.* 1633). Mevlevi tarikatına bağlıydı. Âşıkane şiirler yazdı. Sakiname, gazel ve rubailerden oluşan tek nüsha *Divan*'ı İstanbul Üniversitesi merkez kütüphanesi T. 1411'de kayıtlıdır.

ESAT EFENDİ (Mehmet **Hocazade**) → HOCAZADE MEHMET ESAT EFENDİ.

ESAT EFENDİ (Mehmet) **Ebulshakzade,** türk şeyhülislam ve besteci (İstanbul 1685 - *ay. y.* 1753). Şeyhülislam Ebu İshak İsmail Efendi'nin oğlu. 1700-1723 arasında müderrislik yaptı. Selanik ve Mekke kadılıklarında bulundu. Anadolu payesiyle ordu kadılığına atandı, Belgrad barış görüşmelerine katıldı. İki kez Rumeli kazaskerliği (1744-45 ve 1746-47) yaptıktan sonra 1748'de şeyhülislamlığa getirildi. Sadrazam Abdullah Paşa'nın etkisiyle bir yıl sonra azledildi, önce Sinop'a ardından da Gelibolu'ya sürüldü. 1752'de bağışlanınca İstanbul'a döndü. Şeyhülislam Mehmet Şerif Efendi ile şair Fıtnat Hanım'ın babasıdır.

Dönemin önde gelen bilim ve sanat adamlarından olan Esat Efendi, şiir ve müzik dışında sözlükçülükle de uğraştı. Dinsel ve dindışı formlarda çok sayıda beste yapmışsa da günümüze bunların yalnızca 7'si ulaşabilmiştir. *Divan*'ında türkçe, arapça ve farsça şiirlerini bir araya getirdi. *Atrab ül-âsâr* adlı yapıtında, XVII. yy.'da ve XVIII. yy.'ın ilk çeyreğinde yaşamış müzikçilerin yaşamöykülerini anlattı. *Behçet ül-lügât* adlı sözlüğü, türkçeden arapça ve farsçaya ilk sözlüktür.

ESAT EFENDİ (Mehmet), türk şeyhülislam (İstanbul 1707 - *ay. y.* 1778). Şeyhülislam Abdullah Vassaf Efendi'nin oğlu. Müderrislik (1730-1731), Galata kadılığı (1749-1750) yaptı. İstanbul kadısı (1758), Anadolu (1768) ve Rumeli kazaskeri (1773), şeyhülislam (1776) oldu. Sağlığının bozulması nedeniyle görevden ayrıldı (1778). Çok çabuk öfkelendiğinden halk arasında *Hindi Molla* diye anılırdı.

ESAT EFENDİ (Ahmet) **Salihzade,** türk şeyhülislam (İstanbul 1737 - *ay. y.* 1814). Şeyhülislam Mehmet Salih Efendi'nin oğlu. Bir süre müderrislik yaptı. İzmir (1770), Bursa (1778), Mekke (1782), İstanbul (1787) kadılıklarında bulundu. Anadolu (1790), iki kez Rumeli (1793; 1798) kazaskeri oldu. 1803'te şeyhülislamlığa atandı. Selim III'ün yenilikçi girişimlerine yardımcı oldu; Nizamıcedit'in kuruluşuna fetva verdi. Edirne kıyamı'ndan sonra yenilikçi eylemleri desteklediği için kendisini istemeyen yeniçerilerin ısrarıyla görevden alındı (1806). Mahmut II tahta çıkınca, Alemdar Mustafa Paşa ve Rusçuk yaranı'nın desteğiyle ikinci kez şeyhülislam oldu (1808). Alemdar vakası sırasında Mustafa IV'ün öldürülmesi için fetva verdi; duruma egemen olan ve kendisini "Nizamıcedit şeyhülislamı" olarak niteleyen gericilerin baskısıyla yeniden azledildi (1808); arpalığı olan Manisa'ya gönderildi. 1810'da İstanbul'a döndü.

ESAT EFENDİ (Mehmet), türk vakanüvis (İstanbul 1789 - *ay. y.* 1848). Sahaflar şeyhi adıyla anılan kadı Hacı Ahmet Efendi'nin oğlu. Medine kadılığına atanan babası yolda ölünce (1804), Halet Efendi'nin korumasına girdi. Müderrislik yaptı (1808-1817); daha sonra çeşitli naiplıklerde bulundu ve Şanizade Ataullah Efendi'nin yerine vakanüvisliğe getirildi (1825). Mekke payesini ve arpalık olarak da Yalova'yı (Yalakabad) aldı. *Takvim-i vekayı* nazırlığına, İstanbul payesini kazandıktan bir yıl sonra da İstanbul kadılığına (1834) atandı. 1835'te Anadolu payesini aldı, geçici büyükelçi sıfatıyla İran'a gönderildi (1835/36). Tanzimat'tan sonra Meclisi valayı ahkâmı adliye üyesi, 1841'de nakibüleşraf, 1843'te Rumeli kazaskeri oldu. Mekâtibi umumiye nazırlığına (1846), Meclisi maarifi umumiye başkanlığına (1847) getirildi. Çok istediği şeyhülislamlık makamını elde edemeden öldü.

Döneminin önde gelen aydınlarından biri olan Esat Efendi, çoğu yazma, 4 000'i aşkın kitabını konağının yakınında yaptırdığı kütüphaneye vakfetti (bu kitaplar bugün Süleymaniye kütüphanesi'ndedir). Tanzimat'tan önce dil sadeliğini savunan ilk kişi olarak da dikkat çeken Esat Efendi'nin başlıca yapıtları: 1821-1825 arasında geçen olayları içeren *Tarih* (2 cilt); Mahmut II dönemindeki eşkinci örgütüne ve Yeniçeri ocağı'nın kaldırılmasına ilişkin *Üss-i zafer;* devlet ve saray görevlilerinin protokoldeki yerlerini belirleyen *Teşrifat-ı kadime;* XVIII. ve XIX yy.'lar arasında yaşayan osmanlı şairlerinin özet yaşamöykülerini içeren *Bahçe-i safaenduz;* 1841 yılına kadar yazdığı şiirlerini topladığı *Divan.*

ESAT EFENDİ (Mehmet), türk şeyhülislam (İstanbul 1847 - *ay. y.* 1918). Süleymaniye medreselerinde öğrenim gördü. Müderrislik yaptı. Meşihat kaleminde görev aldı (1877). Uzun süre Huzuru hümayun hatibi olarak çalıştıktan sonra Trabzon mollalığına (1893), ardından Anadolu kazaskerliğine (1900) atandı. Fetva eminliğine (1912), ertesi yıl da şeyhülislamlığa (1913) getirildi. Mahmut Şevket Paşa öldürüldükten sonra kurulan Sait Halim Paşa başkanlığındaki hükümette de görevini sürdürdü. İttihat ve Terakki cemiyeti ile anlaşmazlığa düştüğü için görevinden ayrılarak (1914) köşesine çekildi.

ESAT FEYZİ, türk hekim (Pazarköy, Gönenç, 1874 - İstanbul 1902). Mektebi tıbbiyei şahane'de (Askeri tıbbiye) son sınıf öğrencisiyken (1897) okulun fizik laboratuvarındaki ilkel araçlarla bir röntgen cihazı yaparak W. C. Röntgen'in iki yıl önce (1895) bulduğu x ışınları ile arkadaşlarının el filmlerini çekti. Aynı yıl (1897), Türk-Yunan savaşı'nda Teselya'dan gelen yaralılar Yıldız hastanesi'nde tedavi görürlerken, arkadaşı Rıfat Osman (Tosyalı) ile birlikte yaralı erlerin vücutlarındaki kurşun ve

Mehmet **Esat Efendi**'nin *Bahçe-i safaenduz* adlı yazmasının bir sayfası
Süleymaniye kütüphanesi, İstanbul

Büyük Larousse

şarapnel parçalarını x ışınları ile saptayarak Cemil Paşa'nın (Topuzlu) ameliyatlarını kolaylaştırdı. Bu olay, dünya tıp tarihinde savaş yaralıları üzerinde yapılan ilk uygulama olarak kabul edilir. Okulu yüzbaşı rütbesi ile bitirdikten sonra (1898) aynı yerde ilm-i hikmet-i tabiiye (fizik) dersi muallim muavinliğine getirildi; ayrıca Mekteb-i tıbbiye-i mülkıye'de (Sivil tıbbiye) ilmü'l arz ve'l maadin (yerbilim ve mineraloji) muallim vekilliği ile görevlendirildi. Genç yaşta öldü. *İlmü'l arz ve'l maadin* (1894) adındaki yapıtından başka *Röntgen şuâât ve tatbikat-ı tıbbiye ve cerrahiyesi* (1898) adlı yapıtı, Türkiye'de röntgen hakkında yazılmış ilk kitaptır.

ESAT HOCA (Mahmut Esat), **Yanyavî,** türk bilim adamı (Yanya ? - İstanbul 1736). Dönemin ünlü bılginlerinden Ali Efendi' nin oğlu. Yanya'da başladığı öğrenimini İstanbul'da tamamladı. Doğabilim, gökbilim, matematik gibi pozitif bilimlere ilgi gösterdi. Geniş bilgisi ve çalışkanlığı nedeniyle öğrenimini tamamladıktan kısa süre sonra Eyüp medresesi müderrisi oldu (1699). Sırasıyla Galata kadılığına (1725), basımevinin açılmasıyla düzeltmenliğe (1727), Damat İbrahim Paşa'nın kurduğu Tercüme kurulu üyeliğine getirildi. Doğu kültürünün yanı sıra, öğrendiği yunanca ve latince sayesinde Batı kültürünü de tanıdı ve bu kültürün tanınması için çeviriler yaptı, şerhler yazdı. İbni Sina'nın ansiklopedi niteliğindeki *el-şifa*'sı ile Aristoteles'in *Physika*'sının üç bölümünü Karaferye'li İoannis Kuttunios'un şerhinden yararlanarak yunancadan arapçaya çevirdi. (*el-Talim el-Sâlis* adıyla.) Bunların yanında İbni Sina'nın mantık ve felsefeden söz eden *el-Hikme el-Maşrıkıyye*, Şâhidi İbrahim Dede'nin manzum farsça -türkçe sözlüğü *Şahidi*'nin şerhi. Aynı zamanda şair olan Esat Efendi'nin bir de *Divan*'ı vardır.

ESAT MEHMET EFENDİ, türk din bilgini (Manisa ? - *ay. y.* 1857). İlk öğrenimini babasının yanında yaptıktan sonra İstanbul'a gelerek medresede okudu, arapça ve farsça öğrendi. Müftü olarak Manisa'ya döndü. Birkaç yıl sonra Kudüs kadılığına atandı. Kadiri tarikatına girdi. Hükümdarlara öğüt vermek için yazılan farsça *Nasihat ül-mülûk*'u türkçeye çevirdi ve Mütercim Asım Efendi'nin arapça dilbilgisi ile ilgili *Tuhfe-i arabiyye*'sini şerhetti.

ESAT PAŞA (Ahmet), türk asker, sadrazam (Sakız 1828 - İzmir 1875). Kurmay yüzbaşı olarak orduya katıldı (1858). Birlikte Şam'a gittiği ve yakın dostluğunu kazandığı Fuat Paşa'nın sadrazam olması üzerine binbaşı rütbesiyle Paris askeri ataşeliğine atandı. Abdülaziz'in Fransa gezisi sırasında başarılı mihmandarlığıyla dikkat çekerek tuğgeneralliğe (ferik) yükseltildi. Hassa ordusu müşirliğine getirildi (1870). Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazamlığı döneminde, önce Avni Paşa'nın yerine seraskerliğe, ardından da Tophane müşirliğine atandıysa da, daha sonra gözden düşerek Ankara ve Sıvas valilikleriyle Anadolu'ya gönderildi. İkinci kez seraskerlik görevinde bulunurken sadrazam oldu (1873). Şirvanizade Rüştü Paşa, Hüseyin Avni Paşa ve Mithat Paşa'nın sarayda ona karşı giriştikleri kötüleme kampanyası, Namık Kemal'in *Vatan yahut Silistre* adlı tiyatro oyununun sahneden kaldırılmasını isteyen padişahın buyruğuna karşı çıkması üzerine iki ay sonra sadrazamlıktan alınarak Konya valiliğiyle İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Suriye valisi olarak Şam'da görev yaparken, İstanbul'a çağrılarak ikinci kez sadrazamlığa getirildi (1875). Parasal sıkıntı içinde olan devlet maliyesini düzeltmek amacıyla memur maaşlarını ve askeri harcamaları kısarak Hersek ayaklanmasına yol açtığından görevden alındı (16 ağustos 1875) ve Aydın valiliğine gönderildi. Yeni görev yerine giderken gemide çıkan salgın hastalığa yakalanarak İzmir'de öldü.

ESAT PAŞA Yanyalı, soyadı BÜLKAT, türk asker (Yanya 1862 - İstanbul 1952). Harbiye'yi 1890'da kurmay yüzbaşı olarak bitirdi. Gönderildiği Almanya'da dört yıl staj yaptı. Dönünce Goltz Paşa'nın yardımcılığına getirildi. Osmanlı-Yunan savaşı'nda (1897) Yanya kolordusu kurmay heyetinde görev aldı. Harbiye'de ders verdi. III. Kolordu komutan yardımcısı olarak gönderildiği Selanik'te İttihat ve Terakki' nin etkinliklerini önlemediği savıyla İstanbul'a çağrıldı. Yıldız'da yargılanmaya başladıysa da İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla serbest kaldı. Gelibolu fırkası komutanlığına atandı (1911). Balkan savaşı'na katıldı; Yanya kalesini savunmakla ün yaptı. Çanakkale savaşı'nda Kuzey grubu komutanıydı. Birinci Dünya savaşı'ndan sonra Askeri okullar ve II. Ordu müfettişliklerinde bulundu. Salih Paşa kabinesinde kısa süre bahriye nazırı olarak görev yaptı. Anılarının bir bölümü *Esat Paşanın Çanakkale anıları* (1975) adıyla yayımlandı.

ESAT PAŞA Toptani, arnavut kökenli türk asker ve siyaset adamı, sonra arnavut milliyetçisi (Tiran 1863'e doğr. - Paris 1920). Abdülhamit II tarafından Yanya jandarma komutanlığına atandı. Türk-Yunan savaşı'nda (1897) gösterdiği yararlıktan ötürü paşalığa yükseltildi. Jön Türk hareketine katıldı. İkinci Meşrutiyet'te sonra Draç'tan mebus seçildi. Abdülhamit II'ye tahttan indirildiğini bildiren kurulda yer aldı. Arnavutluk'a tanınan ayrıcalıkların şiddetli savunucusu oldu. Balkan savaşı sırasında İşkodra savunmasına katıldı; kale komutanı Hasan Rıza Paşa'yı öldürterek, İşkodra'nın Crna Gora (Karadağ) ordusunun eline geçmesinde önemli rol oynadı. Balkan savaşı sırasında Arnavutluk' un bağımsızlığını kazanmasından sonra, Wied'li Wilhelm'in geçici saltanatı sırasında savaş ve içişleri bakanlıkları yaptı. 1919'daki barış konferansında Arnavutluk heyetine başkanlık etti. Arnavutluk'a göz diken İtalyanlar'ca ülkesine dönmesi engellendi; Fransa'ya sığındı (1919), Paris' te bir arnavut öğrenci tarafından öldürüldü.

ESAT PAŞA, soyadı IŞIK, türk hekim (İstanbul 1865 - *ay. y.* 1936). Askeri tıbbiye' yi (1889) ve Paris tıp fakültesi'ni bitirdi (1893). Prof. Despanger'in yanında göz hastalıkları ihtisasını tamamladıktan sonra bir süre Paris'te Val de Grâce askeri hastanesinde Viyana ve Berlin'de çalıştı. Askeri tıbbiye'ye muallim oldu (1899). Bu görevine ek olarak Hamidiye (Şişli) Etfal hastanesi'nde ve Darülaceze'de de çalıştı. Türkiye'de ilk kez Askeri tıbbiye'de bağımsız ve Avrupa'dakilerinin benzeri bir göz kliniğini kurdu. Göz muayenesi için *ophtalmoscope Essad* adı ile bilinen ve çok kullanılan bir oftalmoskop geliştirdi (1903). Hilal-i ahmer (Kızılay) cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı. Birinci Dünya savaşı'nda Sıhhıye Müdüri umumisi olarak çalıştı, rütbesi generalliğe yükseltildi. Eğitimin ulusallaştırılması için Milli Talim ve Terbiye cemiyeti kurucusu ve başkanı oldu. Mütareke'den sonra (1918) bu dernek öncülüğünde partiler üstü Milli Kongre'yi oluşturdu (1918-1919). Anadolu'daki Ulusal kurtuluş hareketini destekledi. İstanbul'un işgalinde İngilizler'ce tutuklanıp sürüldü (1920-1922). Cumhuriyet'ten sonra serbest hekim olarak çalıştı. Eski büyükelçilerden dışişleri ve savunma bakanı Hasan Esat Işık'ın babasıdır. Başlıca yapıtları: *Essai sur la sémiologie de l'exophtalmie* (Ekzoftalmi semiyolojisi üzerine deneme, 1893), *Médécin de l'Armée imperiale Ottomane* (Osmanlı imparatorluk ordusunda hekim, 1893).

ESAT PAŞA, türk asker (Şebinkarahisar 1875 - İstanbul 1932). Sadrazam Müşir Ahmet Paşa'nın kardeşi. Harbiye'yi bitirdi. Süvari alay komutanı olarak katıldığı Balkan savaşı'nda III. Kolordu'nun çekilmesinde yararlık gösterdi. Süvari zabitan okulu'nu kurdu (1913). Birinci Dünya savaşı'nda, Anafartalar'da Mustafa Kemal komutasındaki bir alayın komutanlığını yaptı; Kafkas ve Sina cephelerinde çarpıştı. 1919'da atandığı Binicilik okulu müdürlüğünden Damat Ferit Paşa tarafından azledildi. İstanbul'da gizli Milli müdafaa teşkilatı (MM grubu) başkanlığını üstlendi; İstanbul polis müdürlüğüne ve merkez komutanlığına atandı (1920). Kurtuluş savaşı'na yaptığı yardımlar dolayısıyla İstiklal madalyası aldı. Kurtuluşundan sonra İstanbul'un ilk valisi oldu. 1925'te kendi isteğiyle emekliye ayrıldı.

ESAT ŞERAFETTİN, soyadı KÖPRÜLÜ, türk hekim ve botanikçi (İstanbul 1866 - *ay. y.* 1943). Mekteb-i tıbbiye-i şahane'yi (Askeri tıbbiye) bitirdi (1889). Haydarpaşa hastanesi'nde staj yaparken tıbbiye ve baytar (veteriner) mektepleri nebatat (botanik) muallim muavinliğine getirildi. İstanbul'daki kolera salgınında Belediye dairesi sıhhiye teşkilatı başkanı oldu (1893). Maltepe hastanesi başhekimi olarak görev yaptı (1896-1901). Yeniden açılan Darülfünun'da nebatat dersi müderrisliğine atandı (1901). Tıp fakültesi'nin Haydarpaşa'daki sivil tıbbıyenin Kadırga'daki yapılarında Darülfünun tabıat şubesinin (fen fakültesi) öğrenim gördüğü Zeynep hanım konağında birer botanik bahçesi düzenledi (1904). Binbaşı rütbesindeyken askerlikten ayrıldı (1915) ve daha sonra fakültedeki görevinden emekli oldu (1935). Değerli bir sistematikçi olarak tanınan Esat Şerafettin Türkiye'de batılı anlamda botanik biliminin kurulup yaygınlaşmasında etkin rol oynadı. Başlıca yapıtları: *Mebadi-i nebatat* (1902), *Nebatat dersleri* (1907), *Nebatat-ı tıbbiye dersleri* (1909), *Nebatat-ı saydelaniye* (1912), *İlm-i nebatat* (1912), *İlkah-ı hafi nebatlar* (1925), *Zehirli ve zehirsiz mantarlar* (1939).

ESAT YESARİ EFENDİ → MEHMET ESAT YESARİ EFENDİ.

ESATEFENDİZADE EBU SAİT EFENDİ → EBU SAİT EFENDİ.

ESATİR çoğl. a. (ar. *üstüre*'nin çoğl. *esatir*). *Esk.* İlkçağ insanlarını ve tanrılarını konu edinen hikâyeler; mitoloji: *"Yunan-ı kadîm esâtîri dikkate şayandır"* (Mehmet Tevfik). *Esatir-i iraniye* (iran mitolojisi). *Esatir-i yunaniye* (yunan mitolojisi). *Esatir-ül evvelin* (İlkçağ masalları).

ESATİRİ sıf. (ar. *esatır* ve *-i*'den *esâtiri*). *Esk.* Mitolojik, efsanevi: *"Çölün ıssızlığı ve karanlığı içinde esatiri bir projektör"* (E. E. Talu).

ESATİZ ya da **ESATİZE** çoğl. a. (fars. *ustâd* ya da *ustaz*'ın ar. çoğl.*esatiz, esatize*). *Esk.* Üstadlar, ustalar: *Esatiz-i musiki* (müzik ustaları).

ESATİZE → ESATİZ.

ESAV, İshak ve Rebeka'nın oğlu, Yakup' un ikiz kardeşi ve sanıldığına göre ağabeysi. Usta bir avcıydı ve babası tarafından çok sevilirdi; ağabeylik hakkını bir tabak mercimek karşılığında kardeşi Yakub'a sattı. Tarihçiler bu öyküyü, göçebe bir uygarlığın yerini kırsal bir uygarlığa bırakmasının simgesi sayarlar. Esav, Kutsal Kitap'taki efsanede Edomlular'ın atası olarak anılır.

ESB a. (fars. *esb.*). *Esk.* **1.** At, beygir: *"..bir çavuşunu kurşun ile kut' ve iki esbini telef eylemiş oldukları esnada.."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—2.** *Esb-engiz,* mahmuz. ‖ *Esb-rîz,* at koşusu, savaş alanı. ‖ *Esb-süvar,* at süren, binici: *"Sultan Abdülmecid, esb-süvar olarak kara yolundan köşke azimet eyler"* (Ali Fuat, XIX. yy.). ‖ *Esb-i müserrec,* eyerli at. ‖ *Esb-i reme,* ürkek at. ‖ *Esb-i saba-reftar,* yel gibi koşan at. ‖ *Esb-i tazi,* arap atı.

Esbach tüpü, idrar tahlili için kullanılan albüminölçer.

ESBAK sıf. (ar. *sâbık*'tan *esbak*). *Esk.* Daha önceki, daha eski, sabık olandan daha önceki: *"Sorulsun dahiliye nâzırı şu esbak Âdil'den"* (Neyzen Tevfik).

ESBAB, -bı çoğl. a. (ar. *sebeb*'in çoğl. *esbāb*). *Esk.* **1.** Sebepler, nedenler: *"Ahmet Kerim, bu yeni vaziyetin esbâbını mutlaka öğrenmek istedi"* (Y. K. Karaosmanoğlu). **—2.** *Esbab ü efâil-i azîme,* büyük işler ve nedenler. || *Esbab-ı cefa,* sıkıntı, eziyet nedenleri: *"Felek her türlü esbâb-ı cefâsın toplasın gelsin"* (Namık Kemal). || *Esbab-ı hakikiye,* gerçek nedenler. || *Esbab-ı hüküm,* hüküm sebepleri. || *Esbab-ı mazaret,* cezayı azaltmak ya da değiştirmek yoluyla cezanın hafiflemesine neden olan özürler. || *Esbab-ı muafiyet,* cezayı kaldıran nedenler. || *Esbab-ı mucibe,* gerekçe: *"Filhakika bize esbâb-ı mucibeli bir emir veren kimse..."* (H. C. Yalçın). || *Esbab-ı muhaffife,* hafifletici nedenler. || *Esbab-ı mücbire,* zorlayıcı nedenler. || *Esbab-ı müşeddide,* şiddetlendirici, kuvvetlendirici nedenler. || *Esbab-ı nakziye,* bir yargının daha yüksek mahkemece bozulma nedenleri. || *Esbab-ı sübûtiye,* meydana çıkma, sabit olma nedenleri.|| *Esbab-ı temellük,* mülk edinme, mal sahibi olma nedenleri.

ESBÂT çoğl. a. (ar. *sıbt,* torun'un çoğl. *esbāt*). *Esk.* Oğullar, torunlar.

ESBJERG, Danimarka'da, Jylland'ın güney-batısındaki Ribe ilinde yer alan liman kenti; 81 504 nüf. (1990). Büyük balıkçılık limanı (konservecilik, soğuk hava depoları). Jylland'ın tarım ürünlerini ihraç etmek üzere 1868'de kuruldu. 1874'te limanın tamamlanmasından sonra hızla gelişti ve 1899'da tüzel kimlik kazandı. Balık ürünlerinin yanı sıra büyük miktarda et ve süt ürününü, başta İngiltere olmak üzere çeşitli ülkelere ihraç eder. İngiltere'ye gidecek yolcular Esbjerg limanını kullanır. Makine. Tersaneler.

ESBO →ESPOO.

ESCALA, İspanya'da küçük balıkçı limanı ve sayfiye merkezi. Katalonya'da (Gerona ili), Ampurias yıkıntıları yakınında; 3 200 nüf.

ESCALANTE (Juan Antonio DE FRÍAS), ispanyol ressam (Córdoba 1633 - Madrid 1670). F. Rizi'nin öğrencisiydi. Tintoretto ve Veronese'den esinlenerek, özellikle Madrid'teki Merced manastırı için, bir dizi tablo yaptı (*Musa ve kayanın suyu,* 1668, Prado) [bu tablolar günümüzde çeşitli yerlere dağılmıştır].

ESCALANTE (Amós DE), ispanyol yazar (Santander 1831 - *ay y.* 1902). Bazı yapıtlarında, Avrupa'da yaptığı yolculukları anlatır (*Del Manzanares al Darro,* 1863; *Del Ebro al Tíber,* 1864. *Costas y montañas* 1871). Doğduğu dağ köyünü memleketlisi Rival de Pereda'yı aratmayacak bir şiirsellikle dile getirdi. Manzoni nin etkisini taşıyan ve XII. yy. Asturias'ını anlatan tarihi bir roman (*Ave maris stella,* 1877) yazdı. Kimi şiirlerinde (*Poesias,* 1890) geleneksel aile değerleri över.

ESCALDES, Andorra prensliğinde yer, Valira del Orien kıyısında, Andorra La Vella'nın banliyösü. Kaplıca ve kış sporları (yüksl. 1 105 m) merkezi.

ESCAMBRAY *(sierra del),* Sierra de Trinidad'ın (Küba) başka bir adı.

ESCARPİT (Robert), fransız yazar ve toplumbilimci (Saint-Macaire 1918). Bordeaux-III Üniversitesi rektörü oldu. Önceleri yalnızca edebiyat ve edebiyat öğretimiyle uğraştı ve hikâyeler yayımladı (*Les Dieux du Patamba,* 1958; *Le Littératron,* 1964; *Le Ministricule,* 1974). Ancak başlıca çalışmaları edebiyat ve kitap sosyolojisi üzerinedir: *Sociologie de la littérature* (Edebiyat toplumbilimi) [1958]; *la Révolution du livre* (Kitap devrimi) [1965]; *le Littéraire et le social* (Yazınsal ve toplumsal) [1970, ortak çalışma]; *la Faim de lire* (Okuma açlığı) [1973, R. E. Barker ile birlikte]; *l'Écrit et la Communication* (Yazı ve iletişim) [1973]; *Théorie générale de l'information et de la communication* (Genel haberleşme ve iletişim kuramı) [1976]. Escarpit Le Monde gazetesinde köşe yazarlığı da yapmıştır.

ESCAUT, hollandaca **Schelde,** Kuzey-batı Avrupa'da ırmak. 430 km uzunluğunda. G.-B.'dan K.-D.'ya doğru akar. Fransa'da doğan Escaut, Nord *département*'ını (Cambrai, Denain, Valenciennes), sonra Belçika'yı (Tournai, Gent, Anvers) aşar; ırmağın ağzı (Batı Escaut ya da Honte) Hollanda'dadır. Escaut havzası Belçika'nın yarısını ve Nord-Pas-de Calais'yi içine alır. Lys (Gent'te), sonra Dendre, Rupel ırmakları Escaut'ya dökülür. Ortalama yıllık debisi Gent'in yukarı kesiminde 40 m³/s'dir: kış kabarmaları uzun süre çok tehlikeli olmuştur.

Benelüks ülkeleriyle Fransa'nın Nord *département*'ı ve Paris havzası arasında seyrüsefer ekseni görevi yapan Escaut'nun değerlendirilmesi çelişkilidir ya da birçok sınırla düzenlenmiştir. Irmak, Verdun antlaşması'ndan (843) bu yana sınır görevi yapmaktadır ve üstelik, batı-doğu sınırlarınca kesilmiştir. Hollanda 1648'den beri (Münster barışı) Escaut'nun ağzını elinde tutmaktadır ve buraya iki liman (Vlissingen ve Terneuzen) kurmuştur. Anvers bundan zarar görmüştür ve haliç limanın 80 000 - 90 000 t ağırlığındaki gemilerin girişiyle sınırlı kalmasına neden olmaktadır. Gent, kanallar aracılığıyla denize açılabilmektedir ve Terneuzen kanalının 80 000 t gabarisini aşmama zorunluğu doğurmasına karşın, bu liman iç seyrüseferin önemli kilit noktalarından biridir. Fransa, Denain-Valenciennes kesimini Dunkerque ile birleştirdi (3 500 t'luk itilerek götürülen konvoylar için büyük gabarili kanal), ama yılda 10-12 Mt yük taşıyan gemiler Escaut ve Lys ile sınırı aşar. Bu nedenle Escaut hemen hemen yalnızca 1 350 t'luk avrupa gabarilerine ayrılmıştır; bununla birlikte Paris havzasıyla bağlantılar hâlâ küçük gabarilidir (Saint-Quentin kanalında 350 t ve Nord kanalında 600 t).

—Uluslarar. huk. ve Tar. Ortaçağ'da Escaut, IX. yy'dan itibaren, Fransa'ya bağlı topraklar (batıda Flandre) ile Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'na bağlı topraklar (doğuda Brabant, Hainaut, vb.) arasındaki sınır oluşturuyordu. Bölge, "çuha" sanayilerine denize doğru kolay çıkış yolları açarak, İtalyan ve töton hansası gemilerine pazarlara kadar ulaşma olanağı sağlayarak, nehir havzasındaki Gent, Anvers gibi önemli kentlerin gelişmesini kolaylaştırdı. Escaut'nun oluşturduğu ticaret yolu öylesine önemliydi ki, İspanyol Hollandası'ndan ayrılan Birleşik Eyaletler'in ilk kaygısı, ırmağın girişini kapamak oldu (1538). Münster antlaşması (1648), Anvers limanının bütün önemini yitirmesine yol açan bu fiilî durumu hukuksallaştırdı ve iş dünyası da Amsterdam ile Rotterdam'a kaydı. Escaut'nun ağzı sorunu, İspanyol Hollandası'nın varisi olan Avusturyalılar tarafından yeniden gündeme getirildiyse de (Utrecht barışı, 1713) bir sonuca bağlanamadı.

Fransız devrimi Escaut üzerinde gemicilik yapma özgürlüğü güvence altına aldı (16 kasım 1792 kararnamesi) ve bunu Lahey antlaşması ile kabul ettirdi (16 mayıs 1795). Ama Londra'yı Anvers'in rekabetinden korumak isteyen ve ırmağın rakip bir devlet tarafından askeri amaçlarla kullanılmasından çekinen (1794'ten 1814'e kadar durum buydu) İngiltere, eski Avusturya Hollandası'nın ve dolayısıyla Escaut'nun ağzının Hollanda krallığı'na verilmesini sağladı (Viyana kongresi, 1815). Belçika devrimi, İngilizler'in artık bir Belçika kenti olmuş olan Anvers limanını daha kolay sıkıştırabilmelerine olanak sağladı; İngiltere, Escaut ağzının, Rotterdam limanını geliştirmek isteyen Hollanda krallığı'nın egemenliğinde olmasını büyük devletlere kabul ettirdi. 1831'den beri var olan fiili durumu onaylayan Londra antlaşması (1839), Belçikalılar'a gemicilik özgürlüğü tanıdı; ama kıyı devletleri arasında gemiciliği düzenleyecek bir antlaşmanın yapılması zorunluluğunu ve Anvers' in aşağısındaki kıyıların bakımı konusunda bunların yükümlülüklerini vurguladı. Hollandalılar bu antlaşma uyarınca, sadece 1839'daki durumu sürdürmekle yükümlü oldukları görüşünü savundular. Bu tutum, Belçika limanının gelişmesini tamamen engelledi. 1914'te Hollandalılar'ın, savaşan devletlerin gemilerinin ırmağın ağzına gelmelerini yasaklamasından sonra Anvers kısa sürede Almanlar'a teslim oldu (9 ekim 1914). Savaştan sonra başlatılan karşılıklı görüşmeler bir Belçika-Hollanda antlaşması ile sonuçlandıysa da (3 nisan 1925), bu antlaşma Hollanda Parlamentosu'nca onaylanmadı.

1963'te Hollanda, büyük gemilerin Anvers'e daha iyi koşullarda girişini sağlayacak bir kanal yapılmasını ilke olarak kabul etti.

ESCAUT *(Batı)* ya da **HONTE,** Escaut'nun halici. Hollanda ile Belçika arasında paylaşılmıştır. Taraklama çalışmaları sonucunda 14-17 m'lik gemiler geçebilmektedir. Doğu Escaut'nun Beveland ve Schouwen adaları arasındaki eski ağzı, Delta planı çerçevesinde yapılan setler nedeniyle kapanmıştır.

ESCH-ALZETTE → ESCH-SUR-ALZETTE.

ESCHARA a. (yun. *eskharos,* bir çeşit dilbalığı'ndan). Avrupa kıyılarında çok yaygın, yaklaşık 100 m derinlikte sayısız

Dupaquier-Atlas-Photo

Esbjerg limanından bir görünüm

Levasson

Tournai'de, **Escaut** üstündeki Trous köprüsü (XIII.-XIV yy.)

koloniler halinde yaşayan yosunhayvancıkları cinsi. (*Schizoporellidae* familyası.)

ESCHENBACH (Wolfram VON) → WOLFRAM VON ESCHENBACH.

ESCHENBURG (Johann Joachim), alman bilgin (Hamburg 1743 - Braunschweig 1820). Lessing'in dostuydu. Shakespeare'in yapıtlarının tümünü ilk kez almancaya çeviren yazardır.

ESCHENMAYER (Carl August), alman filozof ve doğabilimci (Neuenbürg, Württemberg, 1768 - Kirchheim unter Teck 1852). Kant'ın ve Schelling'in öğrencisi olan Eschenmayer, önce hekimlik yaptı, daha sonra 1811'den 1836'ya kadar Tübingen Üniversitesi'nde felsefe okuttu. O zamana kadar ne olduğu bilinmeyen hayvansal manyetizmi fizyoloji ve fizik yasalarıyla açıklayan bir yapıtı vardır.

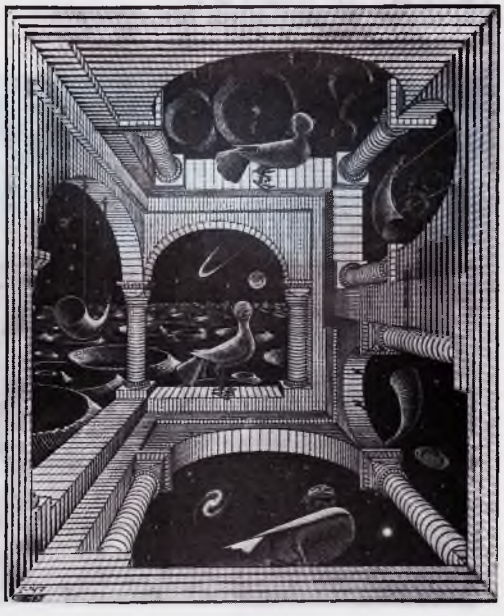
ESCHER, Zürich kökenli isviçreli aile. Başlıca üyeleri: JOHANN HEİNRİCH (Zürich 1626 - *ay. y.* 1710), 1663'te özel görevle Fransa'ya gönderildi ve dinsel nedenlerle sığınanlara destek oldu; Zürich'te ipek endüstrisinin gelişmesi için çalıştı; —HANS KONRAD **Escher von der Linth** (Zürich 1767 -*ay. y.* 1823), istemediği halde, İsviçre Cumhuriyeti yasama meclisi üyesi seçildi, yaptığı planlara göre inşa edilen (1808-1822) kanalın adıyla anıldı; —ALFRED **Escher** (Zürich 1819 - *ay. y.* 1882), Federal meclis'te önemli bir rol oynadı, Federal politeknik okulu'nun kurulmasına ve aralarında Sankt Gotthard yolu da bulunmak üzere, bazı demiryollarının yapımına ön ayak oldu.

ESCHER (Maurits Cornelis), hollandalı gravürcü (Leeuwarden 1898 - Hilversum 1972). Önceleri, kabul edilmiş kurallara uyan resmi, zamanla titiz ve fantastik bir üsluba yöneldi. Birbirini izleyen değişimlere (biçim/içerik ilişkisinin tersyüz edilmesi: *Hava ve su*, 1938) ya da aldatıcı perspektif ve mimari oyunlarına (*Sonsuz hareket*, 1961) başvurdu. Resim anlayışının kesin matematiksel niteliği, yanılsama yaratan güçlü, ama gerçekdışı bir mantığın temelini oluşturuyordu.

ESCHERİCH (Karl), alman böcekbilimci (Schwandorf 1871 - Kreuth, Bavyera, 1951). Münih Üniversitesi'nde uygulamalı zooloji profesörüydü. Orta Avrupa orman böcekleriyle ilgili yapıtı ve 1914'te *Gesellschaft für angewandte Entomologie*'yi (Uygulamalı böcekbilim derneği) kurmasıyla dünya çapında ün yaptı.

ESCHERİCHİA a. Enterobakteriaceae familyasından bakteri cinsi. Bunun *Escherichia coli* türü kolibasildir.

Escher vakfı, Lahey

Maurits Cornelis **Escher**
Bir başka dünya (1947)
tahta üzerine gravür
Escher vakfı, Lahey

ESCHOLZMATT, İsviçre'de (Luzern kantonu) komün. Luzern Önalpleri'nde, 3 000 nüf. Peynircilik.

ESCHSCHOLTZ (Johann Friedrich VON), alman hekim ve doğabilimci (Dorpat, bugün Tartu, 1793 -*ay. y.* 1831). Parlakböcekgillerle taklaböceğigillere ilişkin önemli koleksiyonlar topladı ve bunları profesör olarak bulunduğu Dorpat (Estonya) Üniversitesi'ne bıraktı.

ESCH - SUR - ALZETTE, Lüksemburg, grandüklüğünde kanton merkezi *Alzette*'in kıyısında, Fransa sınırı yakınında; 23 914 nüf. (1991). Demir-çelik sanayisi ve metalürji. Besin sanayisi. —*Esch Alzette kantonu*, 243 km^2; 115 100 nüf.

ESCH-SUR-SÛRE, Lüksemburg'da komün, Sûre kıyısında Wiltz'in 6 km G.'inde 250 nüf. Hidroelektirk düzenleme. Gerçekleştirilen su örtüsü çevresinde sayfiye evleri.

ESCHWEGE, Almanya'da Hessen eyaleti sınırları içinde yer alan kent, Werra kıyısında, Kassel'in D.-G. D.'sunda; 24 400 nüf. Bir benedikten manastırının kalıntıları (X. yy.). Eski evler. Hessen-Rotenburg landgraflarının eski konutu. Tekstil ve tarım makineleri. Tekstil. Dericilik.

ESCHWEİLER, Almanya'da, Kuzey Vestfalya Renanyası eyaletinde kent, Aachen yakınında; 39 000 nüf. Metalürji. Makine yapımı. Tekstil.

ESCLANGON (Ernest Benjamin), fransız gökbilimci ve fizikçi (Mison, Basses -Alpes, 1876 - Eyrenville, Dordogne, 1954). Paris gözlemevi müdürü, Bilimler akademisi üyesi (1929). Arı matematik (devirlimsi fonksiyonların incelenmesi), fizik (yerçekimi alanı üstüne gözlemler, sesaltı dalgalarının incelenmesi) ve gökbilim (atmosferin ışığı kırması, kuyrukluyıldızların incelenmesi) alanlarında sayısız çalışmalar yaptı. Birinci Dünya savaşı sırasında sesle yer saptaması sorununu inceledi ve Paris'i topa tutan bataryaların mevkisini saptamayı başardı. Ses hızını aşan mermilerin çıkardığı gürültünün nedenlerini ilk olarak açıkladı. 1932'de, Paris gözlemevi için bir konuşan saat yaptı.

ESCOBAR Y MENDOZA (Antonio), ispanyol cizvit (Valladolid 1589 - *ay. y.* 1669). Kazüistik üzerine kitaplar yazdı. Pascal onu *Provinciales* adlı yapıtında sert bir biçimde eleştirdi.

ESCOBEDO (Bartolomé DE), ispanyol besteci ve şarkıcı (Zamora, XVI. yy. başları - Segovia 1564'e doğr.). 1536'da papalık capellası'nın ilahicileri arasındaydı. Daha sonra Castilla kralının ikinci kızının hizmetine girdi. Felipe II'nin tahta çıkışı (1556) için bestelediği sanılan altı sesli missa'sı *(Philippus Rex Hispaniae)* başta olmak üzere, yapıtlarından birkaçı Sistina capella'sında korunmaktadır.

ESCOBEDO (Juan DE), ispanyol siyaset adamı (Colindres, Santander, 1530'a doğr. - Madrid 1578). Avusturyalı don Juan'ın sekreteriydi, efendisinin tutkularını paylaştı ve bu yüzden Felipe II'yi kendine düşman etti. Antonio Pérez'e açıkça şantaj yaptı. O da, kralın onayıyla, Escobedo'yu altı kiralık katile öldürttü.

ESCOİQUİZ (Juan DE—), ispanyol din adamı (Ocaña, Santander, 1762 - Ronda, Andalucia, 1820). Önceleri Asturias prensi olan Fernando VII'nin öğretmeni oldu ve 1800-1820 arasında ispanyol politikasında önemli bir rol oynadı. Fernando VII'nin 1808'de Bayonne'a gitmesini ve Carlos IV ile Napoléon lehine tahttan çekilmesini destekledi.

ESCOMB, Büyük Britanya'da (Durham) kent, Bishop Auckland'ın yakınında VII. yy'da yapılmış kilisesi İngiltere'nin en eski kiliselerinden biridir ve kilisenin yapımı sırasında bazı roma gereçleri yeniden kullanılmıştır.

ESCOMBRERAS, İspanya'da (Murcia) yer, Cartagena koyunun girişinde. Petrol rafinerisi. Petrokimya.

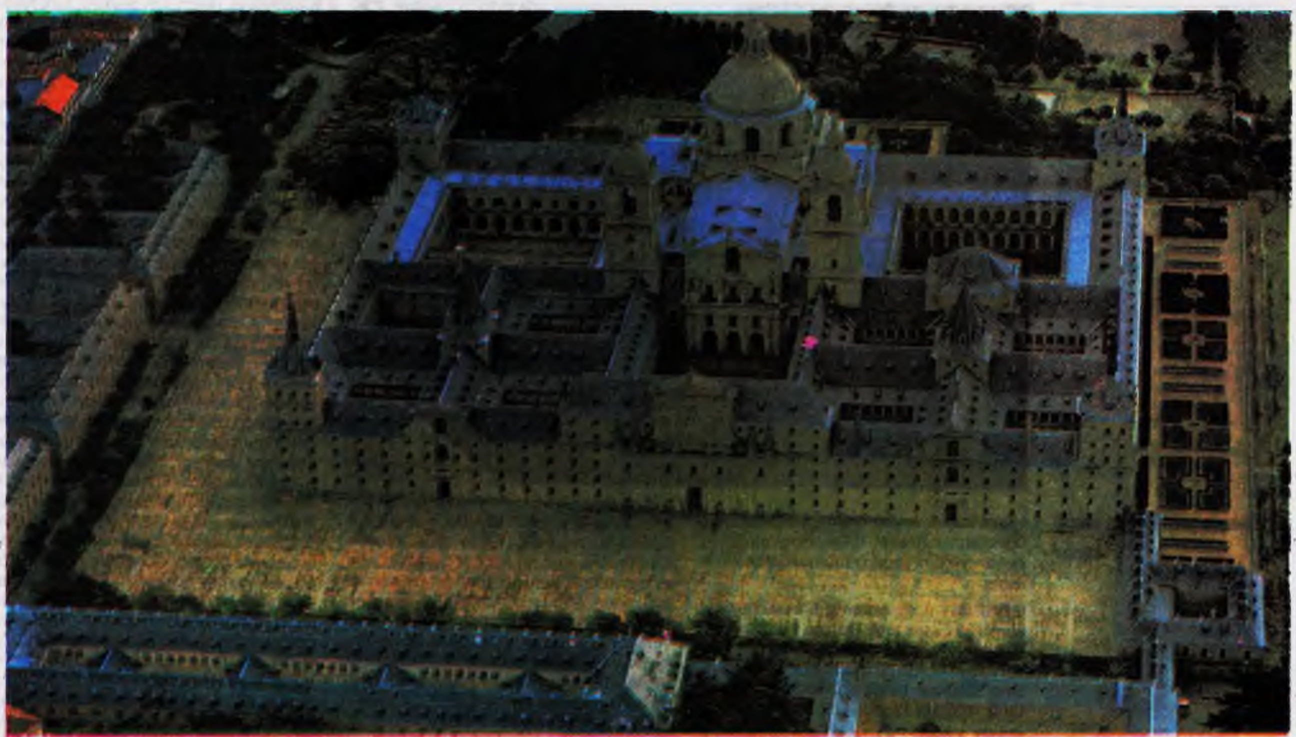
ESCOPETERO a. (isp. sözc.). Tar. İspanya'da, kamu arabalarına muhafızlık eden, hırsızları uzaklaştırmakla görevli silahlı muhafız.

Escorial *(el)*, İspanya'da (Castilla la Mancha), Madrid'in K.-B.'sında, Guadarrama sierrası eteklerinde saray, manastır ve panteon. San Lorenzo del Escorial kasabası yakınlarında yer alan bu mimari bütün, İspanya kralı Felipe II tarafından yaptırıldı. Ordusunun, Saint-Quentin savaşı'nı San Lorenzo yortusunda (10 ağustos 1557) kazanması üzerine, kral, bu azizin anısına bir manastır yaptırmayı adak olarak kararlaştırmıştı. Yapının mimarları, Toledolu Juan Bautista ile Juan de Herrera'ydı (1563-1584). Benimsenen planda, aziz Lorenzo'ya işkence etmek için kullanılan aletten, ızgaradan esinlenildiği söylenir: 16 iç avluyla birbirinden ayrılan binaların oluşturduğu dikdörtgen (208 x 162 m) ızgarayı, dikdörtgenin köşelerinde yer alan dört kule (55 m) ızgaranın ayaklarını, doğu cephesinde çıkıntı oluşturan bir bina da onun sapını temsil eder. İnşaatta maviye çalan kurşuni renkte granit kullanılmış olması, yapıya, çevrenin sert manzarasıyla çok iyi uyum sağlayan ağırbaşlı bir görünüm verir. Batı cephesi, üç kapıyla collegium'a, *Patio de los Reyes*'e ve manastıra açılır. Patio, 1573'te italyan Francesco Paciotto tarafından hazırlanıp Herrera tarafından üzerinde değişiklikler yapılan planlara göre inşa edilmiş olan kiliseye girişi sağlar; birçok sanat yapıtıyla süslenmiştir: Luca Giordano'nun freskleri, Juan de Herrera'nın baş sunakarkalığı, Da Trezzo'nun bir tabernaculum'u ve P. ve L. Leoni'nin yaldızlı bronzdan diz çökmüş iki heykel grubu: *Karl V ve ailesi ile Felipe II ve ailesi*. Bir merdivenle *Panteón de los Reyes*'e inilir. Burada, sırasıyla, veliahtlar ve çocukları tahta çıkmamış kraliçeler panteonu, hükümdar naaşlarının asıl panteona konulmadan önce bir süre kaldığı *Pudridero* (çürüme mahzeni) bulunur; panteon, jasplar, porfirler ve değerli mermerlerle zengin bir biçimde dekore edilmiştir.

Kilisenin koro bölümü, bunun durakları ve Cellini'nin *Çarmıhta İsa*'sı (beyaz mermer), Sacristia ve C. Coello'nun tablosu, *Santa Forma*, manastır avlusu ve eski kilise (*San Lorenzo'nun kurban edilmesi*, Tiziano, 1565'e doğr) de ayrıca anılmaya değer. Kütüphanede (Krallar avlusunda, sağda) çok değerli yapıtlar vardır *(Cantigas de Santa Maria)*. Duvar halılarıyla (Goya ve Bayeu) zengin bir biçimde süslenmiş olan saray, Felipe II'nin öldüğü (13 eylül 1589) dairenin ağırbaşlı havasına karşıt bir görünüş sunar. Felip II'nin yazlık sarayı (ızgaranın sapı), "yeni müzeler"i, mimarlık salonlarını ve özellikle resim müzesini barındırmaktadır. Resim müzesi, Felipe II'nin koleksiyonuyla (Bosch, Tiziano, Greco'nun *San Mauricio'nun kurban edilmesi)* Felipe IV'ün Velázquez'in de yardımıyla, buna yaptığı değerli katkılardan (Raffaello, Veronese, Rubens, Van Dyck) oluşur.

ESCRAVOS, Nijerya'da petrol boru hattının bitim yeri, denizde, Benin körfezinde.

ESCUDERO (Vicente), çingene asıllı ispanyol dansçı ve öğretmen (Valladolid 1892 - Barcelona 1980). C. García'nın eşlikçisiydi. Daha sonra la Argentina ile dans etti, onunla *Büyücü aşkı*'nın yeni bir versiyonunda başrolü paylaştı (1925). Flamenko geleneğinin en büyük dansçılarından biri sayılan Escudero'nun sade ve soylu üslubu, özellikle zapateado'larda kendini gösterir. *Decalogo* (1951) adlı yapıtında ispanyol erkek dansının kurallarını belirledi. Kendi grubuyla tek olarak

Gerster-Rapho

el Escorial (XVI. yy.)

dans ettiği topluluğuyla, dünyanın birçok ülkesinde sahneye çıkarak uluslararası bir ün kazandı. 1961'de dansı bırakarak öğretmenliğe başladı.

ESCUDO a. (portekizce sözc.). **1.** Ortaçağ'da ve Yeniçağ'da, üzerinde bir arma bulunan çeşitli altın ve gümüş paralara verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Portekiz'in ve bugün ona bağlı olan ya da daha önceleri ona bağımlı bulunan ülkelerin (Asor adaları, Cabo Verde adaları [Cabo Verde escudosu], Madeira) para birimi.
—ANSİKL. Parac. Altın escudo İspanya'da Karl V döneminde, 1534'te basıldı ve ducato'nun yerini aldı; çeşitli devalüasyonlardan sonra, 1737'de bir hesap parası durumuna geldi. İtalya'da Hainaut'da ve Portekiz'de taklit edildi. Gümüş escudo, İspanya kralı Felipe II tarafından Hollanda ve Sicilya'da piyasaya çıkarıldı; 1864 tarihli para reformu sırasında escudo, yalnızca birkaç yıl için, ispanyol para sisteminin temelini oluşturdu.

ESCUİNTLA, Guatemala'da kent, yönetim bölgesi merkezi, yanardağ kütlesinin yamacında, Guatemala City'nin G.-G. B.'sında; 37 200 nüf. Besin sanayileri. Ticaret ve sayfiye merkezi. Petrol rafinerisi. Çırçır fabrikası. —*Escuintla yönetim bölgesi*, 4 384 km^2; 510 733 nüf. (1989).

ESDAF çoğl. a. (ar. *şadef*'in çoğl. *eşdâf*). *Esk.* Midye ve istiridye gibi içinden inci çıkarılan deniz hayvanlarının değerli kabukları, sedefler. (ASDÂF da denir.)

ESDRELON ovası → YİZRE'EL vadisi.

ESED a. (ar. *esed*). *Esk.* **1.** Aslan. **—2.** *Esedullah*, Allah'ın aslanı, Hz. Ali.
—Esk. astron. On iki burçtan beşincisi, Aslan burcu.

ESED, Kinane ve el-Havn aşiretleriyle aynı soydan olan eski arap kabilesi. Arabistan yarıdamasının kuzey bölgelerinden biri olan Necit'te konar-göçer olarak yaşayan kabile, Hz. Muhammet'in Medine'ye göçü üzerine Kureyş önde gelenleriyle birlikte yeni dine karşı cephe aldı. Uhud savaşı sonunda (624) güçleri sarsılan müslümanların bu durumundan yararlanmaya çalışarak baskılarını artırmalarına karşın, Hicret'in dokuzuncu yılında müslümanlığı kabul etmeleri sonucu islam arap birliğine katıldılar ve zamanla benliklerini yitirdiler.

ESED BİN ABDULLAH EL-KASRİ, arap yönetici (VIII. yy.). Emevi halifesi Hişam bin Abdülmelik döneminde Horasan valiliğine atandı. Yemenliler grubundan olduğu için göçmen Araplar'a karşı sert davranıp yerli mülk sahiplerini tutarak iranlı toprak ağalarının (dikhan) sevgisini ve desteğini kazandı. Araplar'ın yıktığı Belh kentini yeniden kurdurarak ordugâhını buraya taşıdı (726). Toharistan hükümdarlarına ve arap ayaklanmacılara karşı daha etkin bir biçimde savaşabilmek için daha sonra burasını başkent yaptı (735).

ESED BİN EL-FURAT BİN SİNAN, arap fıkıhçı (Harran 759 - Siracusa 828). Küçük yaşta ailesiyle birlikte geldiği Kuzey Afrika'da (Ifrikiye) öğrenimini yaptıktan sonra Medine'ye gitti. Orada Malik bin Enes'ten maliki mezhebini öğrendi. Bir süre Irak'ta da bulunarak Ebu Hanife'nin öğrencilerinden yararlandı. Malik'in derslerinde anlattıklarıyla *Esediye* adlı büyük yapıtını oluşturdu. Döndüğü Kuzey Afrika'da hadis ve fıkıh alanında büyük ün yaptı. Aglebi emiri Ziyadetullah tarafından Kayrevan kadılığına getirildi. Cesareti ve atılganlığı nedeniyle Sus'tan Sicilya'ya düzenlenen sefere komutan olarak atandı. Ordunun en ön saflarında çarpışarak adanın fethini gerçekleştirdi. Savaşta aldığı yaralardan, bir söylentiye göre de vebadan öldü.

ESED gölü, Suriye'de baraj gölü; 640 km^2. Fırat üzerinde, Rakka'nın B.'sında bir baraj kurulmasıyla oluşmuştur; sulamada yararlı olur.

ESED HAN, iranlı komutan (Kâbil yakınında 1715'e doğr. - öl. 1780). Nadir Şah'ın yardımcılarından biri olan Esed Han, daha önce savaştığı Muhammet Hasan'ın danışmanlığını yaptı.

ESEDÂBÂD, Afganistan'da kent, Konar ilinin merkezi, Kâbil'in K.-D.'sunda; 29 000 nüf.

ESEDİ a. Nümism. ARSLANLI'nın eşanlamlısı.

ESEDİ, tuslu iki şairin mahlası:
1. Ebu Nasr Ahmet bin Mansur et-Tusî, Gazneli Sultan Mesut döneminde (1030-1040) ölmüş ve özellikle münazaraları içeren *Münâzarât* adlı yapıtı ile tanınmıştır.
2. Ali bin Ahmet, bundan öncekinin oğludur (öl. 1073). Arran emirlerinden birinin isteği üzerine Firdevsi'nin Şehnamesindeki destanları tamamlayıcı nitelikte olan *Gerşaspnâme*'yi yazdı. Ona ün kazandıran yapıtlarından biri de, farsçanın ilk sözlüğü niteliğinde olan *Lügat-i fürs* adlı yapıtıdır. Sözlük farsça nadir kelimelerle, bunların geçtiği yapıtlardan tanık olarak yapılmış alıntıları içerir. Bu niteliği, bugün elimizde bulunmayan bazı yapıtların, hiç olmazsa adlarının bilinmesine yardımcı olmuştur.

ESEDİYE a. (ar. *esed* ve *-iyye*'den *esediyye*). Zool. *Esk.* Aslangiller.

ESEDULLAH KİRMANİ, iranlı hattat (öl. 1486). Sülüs ve nesih yazıları Mehmet Kirmani'den öğrenerek icazet aldı. Daha sonra Anadolu'ya gelerek, Ahmet Karahisari, Hasan Çelebi, Abdullah Kırımi gibi ünlü hattatların yetişmesinde etkili oldu. Yazdığı bir Kuran'ını Ayasofya kitaplığı'na armağan ettiği (1457) söylenir.

ESEF a. (ar. *esef*). **1.** Bir şeyin yokluğundan, bir şeyi yapmış ya da yapmamış olmaktan duyulan üzüntü, acınma: *Eseflerini bildirmek.* **—2.** *Esef etmek*, üzülmek, acınmak: *Esef etmeyin, bir çeresi bulunur.* || *Esefle*, üzülerek, acınarak: *İsteğinizin yerine getirilemeyeceğini esefle bildiririm.*
—*Esk. Esef-hân*, esef eden, acıyan, üzülen. || *Esefnâk*, acıklı, üzüntülü.

ESEFÂ ünl. (ar. *esef* ve fars. *-a*'dan *esefa*). *Esk.* Eyvah! Yazık!

ESEFLENMEK gçz. f. Üzülmek, acınmak; esef etmek.

Esekapısı ya da **İsakapısı mescidi,** İstanbul'un Kocamustafapaşa semtinde mescit. Aslında bir bizans capellası olan yapı, Hadım İbrahim Paşa tarafından mescide dönüştürülmüş (1560), Mimar Sinan da yanına bir medrese eklemiştir. M. Alpatov ve N. Brunov adlı rus sanat tarihçileri (1924) ve daha sonra da A. M. Schneider tarafından incelenen capella, mimari özellikleriyle XIV. yy.'a Palaiologoslar dönemine tarihlendirilmiştir. Kesme taş ve tuğladan, tek sahınlı, ince, uzun bir yapı olan capella, son dönem bizans mimar-

Büyük Larousse

Esekapısı ya da **İsakapısı mescidi**
İstanbul

lığının küçük, ancak önemli örneklerinden biri olarak nitelenir. 1894 depreminde iki duvarı yıkılan yapı, günümüzde çok haraptır.

ESEKSİT a. (fr. *essexite;* Massachusetts kontluğu *Essex*'ten). Petrogr. Feldispatımsı, plajioklaz, alkali feldispat, piroksen, amfibol ve kimi kez de biyotit içeren feldispatımsı, lökokrat, taneli ve damarlı ya da plütonik magma kayacı.

ESEL (İlker), türk basketbolcu (Ankara 1914). Basketbole Ankara'da başladı. Oynadığı dönemde en teknik oyunculardan biriydi. Uluslararası başarılarda payı olan besketbolcu, 36 kez milli formayı giydi.

ESELEMEK gçz. f. "Ne yapıp edip kandırmak, inandırmak" anlamına gelen *eselemek beselemek* deyiminde geçer: *Eseledi beseledi, adamı otobüse bindirdi.*

ESEME → MANTIK.

ESEN sıf. Ruhsal yönden hiçbir tedirginliği bulunmayan, bir sıkıntısı, bir derdi olmayan, sağlıklı kimse için kullanılır; salim: *Dil susarsa baş esendir* (atasözü).

◆be. Sağlıklı, rahat ve huzurlu olmak: *Şen ve esen kalınız.*

ESEN (Mekki Sait), türk gazeteci (İstanbul 1903 - Ankara 1970). Ortaöğrenimini tamamladıktan sonra gazeteciliğe başladı (1927). Uzun yıllar Cumhuriyet gazetesinde muhabir olarak çalıştı, Ankara bürosu şefliği yaptı. DP'den Balıkesir milletvekili seçilerek TBMM'ye girdi (1954 ve 1957). 27 mayıs 1960'ta Yassıada'da yargılandı. Mahkûmiyet süresini tamamladıktan sonra (1963) yine gazeteciliğe başladı, çeşitli gazetelerin Ankara muhabirliğini üstlendi.

ESEN (Bülent Nuri), türk hukukçu (İzmir 1911 - Ankara 1975). Galatasaray lisesi'ni (1932), İstanbul Hukuk fakültesi'ni (1935) bitirdi. Ankara Hukuk fakültesi'nde doçent (1939) ve profesör (1946) oldu. Ankara Üniversitesi siyasal bilgiler fakültesi'nde anayasa hukuku dersleri verdi. Hükümetin üniversiteler üzerinde yaptığı baskıları kınadığı için bakanlık emrine alındı (1956). Ankara Üniversitesi eğitim fakültesi dekanlığında bulundu (1967-1969). Başlıca yapıtları: *Anayasa hukuku* (1946), *Anayasa hukuku ve siyasi hukuk* (1957), *Anayasa hukuku genel esasları* (1963).

ESENBEY, Malatya'nın Akçadağ ilçesi Levent bucağına bağlı köy; 937 nüf. (1990).

Esenboğa havalimanı, Ankara ilinde, kent merkezine 28 km uzaklıkta havalimanı. Uluslararası tarifeli ve tarifesiz dış hat seferleri ile iç hat seferlerine açık olan liman, sivil amaçlarla kullanılmak üzere 1956'da hizmete açıldı. Günde 24 saat trafiğe açık olan alanın pist kapasitesi yılda 88 000 iniş-kalkış, terminal kapasitesi 4 000 000 yolcudur. 1990'da gerçekleştirilen 27 801 iniş-kalkışta 1 972 618 yolcu taşınmıştır. Havalimanında çalışanlar 830 kişidir.

ESENCE dağı, esk. **Keşiş dağı,** D. Anadolu'da Erzincan ovasını K.'den sınırlayan yüksek (3 649 m) kütle. Doruk kısmında Dördüncü Zaman buzullaşma izlerini taşır. G. eteklerini K. Anadolu fayı sınırlar; bu sınır boyunca bir dizi halinde genç volkan konileri sıralanır. Kütlenin G. kesimi billurlu şistlerden, doruk kesimini de kapsayan K. yarısı ofiolitlerden meydana gelir.

ESENÇAY, esk. **Bidevi,** Amasya'nın Taşova ilçesine bağlı bucak; 6 084 nüf. (1990); 7 köy. Merkezi *Esençay,* 2 276 nüf. (1990).

ESENDAĞ, rumca **Petrofani,** G. Kıbrıs rum kesiminde Larnaka ilçesine bağlı köy.

ESENDAL (Memduh Şevket), türk hikâyeci, romancı, siyaset adamı (Çorlu 1883 - Ankara 1952). Rumeli'den göç etmiş bir çiftçi ailesinin çocuğudur. Düzenli öğrenim görmedi. Bir süre Çorlu'da tarımla uğraştı. İttihat ve Terakki cemiyeti'nde başlayan (1906) siyasal eylemini Cumhuriyet döneminde de etkin biçimde sürdürdü. II. Meşrutiyet'ten sonra parti müfettişi olarak görev yaptı. Kara Kemal, Muhittin (Birgen), Sadık Vicdani gibi ittihatçı arkadaşlarıyla birlikte, Parlamentoda iller yerine meslek gruplarının temsil edilmesi görüşünü savundu. Bu görüşe uygun olarak bir tür sendika sayılabilecek esnaf odalarının kurulmasına ön ayak oldu. Yakup* Cemil olayında idam tehlikesiyle karşılaştıysa da Talat Paşa'nın yardımıyla kurtuldu. Mütareke döneminde kapatılmış olan partisini esnaf odaları temeline göre yeniden örgütleme işine girişti; o dönemde yapılan İstanbul milletvekili seçiminde Zeytinburnu fabrikası'ndan bir işçinin seçilmesini sağladı. Kurtuluş savaşı'nda Anadolu'ya geçti; TBMM hükümetinin ilk dış temsilcisi olarak Azerbaycan'da ortaelçilik yaptı (1920-1924). Tarih, coğrafya öğretmeni olarak Kabataş ve Galatasaray liselerinde çalıştığı dönemde (1924-1925) mesleki temsil görüşünü savunan arkadaşlarıyla birlikte Halk (1925-1926), Meslek (1925) gazetelerini çıkardı. Ancak bu görüşlerini dönemin siyasal ortamında uygulamaya geçirmesi mümkün olmadı. Ortaelçilik göreviyle İran'da (1925-1930) bulundu. Bir ara Elazığ milletvekili olarak Parlamentoda görev yaptı (1930-1932). Afganistan ve SSCB'deki elçilik görevlerinden (1932-1938) sonra Bilecik milletvekilliği (1938-1950) sırasında CHP genel sekreterliği (1941-1950) de yaptı. Siyasal kişiliğinin yanı sıra M. Ş., M. Ş. E. gibi adlarla yayımladığı hikâyeleriyle tanındı: *Hikâyeler I* ve *II* (1946); daha sonra *Otlakçı* (1958 -*Temiz sevgiler* [1965]-), *Mendil altında* (1958 - *Ev ona yakıştı* [1971]-) adlarıyla yayımlandı. Toplu yapıtlarında bu kitaplarındakiler dışındaki hikâyeleri *Sahan külbastısı* (1983), *Veysel Çavuş* (1984), *Bir kucak çiçek* (1984), *İhtiyar çilingir* (1984), *Bizim Nesibe* (1985), *Kelepir* (1986) kitaplarında derlendi. Hikâyeleri Ömer Seyfettin'in temsilcisi olduğu şaşırtıcı, çarpıcı sonuçlar ortaya koymayı amaçlayan hikâye modelinden farklı olarak günlük yaşamın sade, silik görünen sıradan olayları üzerine kurulmuştur. Her çevrede karşılaşılan küçük insanların her günkü yaşamından kesitler verir. Anlattıkları derin bir insan sevgisiyle temellenir. Gene sevgiye dayanan, karamsarlıktan uzak bir bakışla insana ve geleceğe duyulan inanç yansıtılır. Yapıtlarında yapmacıksız, süssüz, açık, sade bir anlatım yolu izlemiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ankara'da bir evin kiracılarını konu edinirken dönemin toplum ve insan gerçeklerine tanıklık eden *Ayaşlı* ve kiracıları* (1934) adlı yapıtı bir çevre romanı niteliği taşır. Ölümünden sonra yayımlanan *Vassaf Bey* (1983) romanı ise tamamlanmamış bir çalışmadır.

ESENDERE, esk. **Bajirge,** Hakkâri'nin Yüksekova ilçesine bağlı bucak; 3 928 nüf. (1990); 2 köy. Merkezi *Esendere,* 2 239 nüf. (1990).

ESENDERE kapısı, Hakkâri'nin K.-D.'sunda aynı addaki bucak merkezinin hemen D.'sunda Türkiye-İran sınırında gümrük kapısı.

ESENER (Ali Fethi), türk asker (İstanbul 1915 - *ay. y.* 1986). Süvari subayı olarak Harp okulu'nu (1936), Harp akademisi'ni bitirdi (1947). Jandarma genel komutan yardımcılığında, V. Kolordu komutanlığında bulundu. 1973'te orgeneralliğe yükseldi; Yüksek askeri şûra üyeliği, 3. Ordu komutanlığı yaptı. 197? yılında emekliye ayrıldı. 1983'te kurulan Büyük Türkiye partisi'nin başına geçirilmesi uygun görüldü. Ancak parti, MGK tarafından kapatılınca siyasi yaşamdan ayrıldı.

Büyük Larousse

Esenler'den bir görünüm
Güngören, İstanbul

ESENER (Turan), türk hukukçu (İstanbul 1925). Ankara Hukuk fakültesi'ni bitirdi (1946). Aynı fakültede doçent (1955), profesör (1961) oldu. 1974-1975 arasında çalışma bakanlığı yaptı. 12 eylül'den sonra kurulan hükümette çalışma bakanı oldu. 1977'den başlayarak Boğaziçi Üniversitesi'nde hukuka giriş ve iş hukuku dersleri verdi. Başlıca yapıtları: *İş hukuku genel kavramlar* (1968), *Eşya hukuku* (1968), *İşverenin sorumluluğu* (1972).

ESENKÖY, rumca **Koylanemos** KKTC'de Gazi Mağusa ilçesine bağlı köy.

ESENKÖY, rumca **Armenohori** G. Kıbrıs rum kesiminde Limasol ilçesine bağlı köy.

ESENLEME a. Esenlemek eylemi; selam verme, selamlama.

ESENLEMEK g. f. **1.** *Bir kimseyi esenlemek*, o kimseyi selamlamak, ona esenlik dileklerini sunmak. **—2.** *Bir kimseyi esenlemek*, iyi dileklerle onu uğurlamak; ona veda etmek.

◆**esenleşmek** işt. f. **1.** İki ya da daha çok kişi birbiriyle karşılıklı selamlaşmak. **—2.** Birbiriyle vedalaşmak.

■ **ESENLER,** İstanbul'un Güngören ilçesine bağlı yerleşim merkezi. Yoğun göç alan ve nüfusu hızla artan yerleşmelerdendir.

ESENLEŞMEK → ESENLEMEK.

ESENLİ, Yozgat'ın Sorgun ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 23 nüf. (1990). Belediye.

ESENLİK a. Esen olma durumu; sağlık, selamet, huzur: *Size esenlikler dilerim. Tanrı hepimize esenlik versin de çalışalım.*

ESENTEPE, rumca **Ayios Nikolaos,** G. Kıbrıs rum kesiminde Baf ilçesine bağlı köy.

ESENTEPE, rumca **Ayios Amsrodios,** KKTC'de Girne ilçesine bağlı köy.

■ **ESENYURT,** esk. **Eşkinoz,** İstanbul'un Büyükçekmece ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 70 280 nüf. (1990).

ESER a. (ar. *eser*). **1.** Yapılmış, yaratılmış, ortaya konmuş ürün; yapıt: *Eskiden günümüze kalan eserler. İlk eseri bir çocuk romanıydı. Bir yazarın bütün eserleri.* **—2.** Bir şeyin varlığını gösteren işaret, iz, im: *Burada insanların yaşadığına ait hiçbir eser yok.* **—3.** Soyut bir şeyin belirtisi: *O olaydan bir şans eseri kurtuldum. Teşadüf eseri onunla karşılaştım.* **—4.** Uzunca süren bir çalışma ve çabanın sonucu: *Her başarı sabrın, direnmenin eseridir.* **—5.** *(Bir şeyden) eser kalmamak*, bir şeyin varlığını görecek hiçbir iz, hiçbir belirti bulunmamak, silinip gitmek: *Güneş doğunca dünkü kardan hiçbir eser kalmamıştı.* ‖ *Eser miktarda*, çok az.

—*Esk.* *Eser-i bedi*, güzel eser. ‖ *Eser-i hayat*, yaşama belirtisi. ‖ *Eser-i hayr*, hayırlı iş. ‖ *Eser-i icat*, icat ürünü. ‖ *Eser-i mesai*, çalışma ürünü.

—Jeokim. İZ'in eşanlamlısı.

—Yerbil. ve Pedol. *Eser element*, kayaçlarda ve topraklarda eser elementlerin oranları binde birden (manganez, nikel vb.), kimi zaman da milyonda birden (bakır, molibden, uranyum, vb.) daha azdır. Bunlar toprak ve bozulma ürünleri içerisinde, pedolojik kökenli, yararlı metal yatakları oluşturacak biçimde yığışabilirler (örneğin Gabon manganezi ya da Yeni Kaledonya nikeli gibi).

—ANSİKL. Huk. *Eser sahibinin hakları*. Eser üzerinde sahibinin maddi (mali) ve manevi hakları vardır. Bu haklar, herhangi bir işleme gerek kalmadan, yapıtın ortaya çıkmasıyla kazanılır. Eser sahibinin hakları mutlak niteliktedir, yani herkese karşı ileri sürülebilir. Yapıt üzerindeki maddi hak, ondan iktisadi olarak yararlanma olanağı sağlar. Bu hak yalnız yapıt sahibine aittir; üçüncü kişiler, sahibinden izin almadıkça eserden iktisadi olarak yararlanamazlar. Maddi haklar, yapıtın işlenmesi, çoğaltılması, yayılması, temsili ve radyoyla yayınlanması haklarını kapsar. Eser sahibinin mali hakları zamanla sınırlıdır. Eser sahibinin mali haklarının korunmasına ilişkin sürenin bitiminden sonra herkes bu haklardan yararlanabilir. Koruma, eser sahibinin yaşamı boyunca ve ölümünden başlayarak elli yıl sürer. Eser sahibi tüzel kişi ise koruma süresi, yapıtın topluma sunulmasından başlayarak, yirmi yıldır. Türkçeye çeviri konusunda özel bir koruma süresi konmuştur. İlk kez türkçeden başka bir dilde yayımlanmış bir bilim ya da edebiyat yapıtı, yayımlandığı tarihten başlayarak on yıl içinde sahibi ya da onun izniyle başka bir kimse tarafından türkçeye çevrilerek yayımlanmamışsa, on yılın geçmesiyle bu yapıtın türkçeye çevrilmesi serbesttir. El işleri, küçük sanat yapıtları, fotoğraf ve sinema yapıtları için koruma süresi, bu yapıtların topluma sunulmasından (aleniyet tarihinden) başlayarak yirmi yıldır. Eser sahibinin manevi hakları yapıtını topluma sunma, adını belirtme ve yapıtın tümlüğünü koruma yetkilerini kapsar. Bir yapıtın topluma sunulma biçim ve zamanını belirleme yetkisi yalnız eser sahibinindir. Yapıtı adı, takma adı ya da adsız olarak topluma sunma yetkisi de onundur. Eser sahibinin izni olmadıkça eserde ya da sahibinin adında kısaltma, ekleme ve başka değiştirmeler yapılamaz.

Eseri İstanbul, XIX. yy.'da, İstanbul'da, Balat yakınlarındaki Ayvansaray'da kurulan üretim evlerinde yapılan damgalı porselenlere verilen ad.

ESERİCEDİT a. (ar. *eser* ve *cedid*'den *eser-i cedid*). **1.** Eskiden kullanılan bir tür kâğıt. (Başında arap harfleriyle soğuk damga olarak eser-i cedid yazılı olduğundan bu adla anılıyordu.) **—2.** İki tabakadan oluşan büyük boy kâğıt.

ESERİN a. (fr. *eserine*). Kalabar baklasında (*Physostigma venenosum* bitkisinin meyvesi) bulunan parasempatikomimetik etkili alkaloit. (Eserin özellikle asetilkolini parçalayan kolinesterazın etkisini engeller; böylece parasempatiğin bu kimyasal aracısının etkisi kuvvetlenir. Eserin sindirim kanalı atonilerinde [dispepsi, karın şişmesi] ve damla şeklinde glokom tedavisinde kullanılır.)

ESERMEK g. f. "Emek vererek ortaya bir şey koymak" anlamına gelen *esermek besermek* deyiminde geçer.

ESFÂR çoğl. a. (ar. *sefer*'in çoğl. *esfar*). *Esk.* **1.** Yolculuklar. **—2.** Seferler, düşman ülkesine gidilerek yapılan savaşlar: *"Serdarların kumandanlarına tevdi eylemek suretiyle devam eylediği esfârda Rum Şarkî İmparatorluğu'nu amâna düşürerek..."* (Ahmet Mithat, XIX. yy.). **—3.** *Esfâr-ı bahriye*, deniz seferleri. ‖*Esfâr-ı baide*, çok uzak yerlere yapılan seferler. ‖ *Esfâr-ı hasire*, içdenizlerde yapılan seferler.

ESFEL sıf. (ar. *sefil*'den *esfel*). *Esk.* **1.** En sefil, pek aşağı, çok bayağı: *"Her ne var âlâ ve esfel bir ki cânân andadır"* (Niyazi, XVII. yy.). **—2.** Aşağı, aşağıda bulunan. **—3.** *Esfel-i nâs*, insanların en alçağı. ‖ *Esfel-i sâfilîn*, cehennemin en alt tabakası: *"Kıldı beni ol meh-i fürûzân/Tâ esfel-i sâfilînde sûzân..."* (A.H.Tarhan).

ESFELİYET a. (ar. *esfel* ve *-iyyet*'ten *esfeliyyet*). *Esk.* Aşağılık, alçaklık: *"Bence timsâl-i esfeliyyetsin, / Kara toprak mazâyık-ı zilletsin."* (Tevfik Fikret).

ESGİN (Yaşar), türk bas (Mersin 1947). Ankara Devlet konservatuvarı'nda şan öğrenimi sürerken, Devlet operası topluluğu'na katıldı (1967). *Aşk iksiri, Figaro'nun düğünü, Don Pasquale, Don Juan, Norma, Rigoletto, Aïda, Sevil berberi, Gılgameş, Saraydan kız kaçırma, Damdaki kemancı* ve *Dördüncü Murat* gibi operalarda oynadı. Mersin devlet opera ve balesi kurucu müdürlüğü yaptı (1991-1992).

ESHÂB → ASHÂB.

ESHÂBIKEHF → ASHÂBIKEHF.

Eshâbıkehf külliyesi, Kahramanmaraş'a bağlı Afşin ilçesinin B.'sında külliye. Yöredeki az sayıda selçuklu anıtlarından olması açısından önemlidir. Yüksek bir sırt üzerinde cami, kervansaray, ribat ve işlevleri bilinmeyen kimi yapılardan oluşur. Aynı adı taşıyan mağaranın önündeki cami, yazıtına göre Alaettin Keykubat I dönemin de Emir Nurettin Hasan tarafından yaptırılmıştır (1232). Kayaya oyulmuş, geniş bir kemerle birbirine bağlanan iki tonozlu mekanla, bunun önündeki üç bölümlü mekân, aslında bir bizans kilisesidir. Cami bunun önüne uyumlu bir biçimde yerleştirilmiştir. Büyük ve yüksek mihrap önü kubbeli, mihraba koşut üç sahınlı ana mekân selçuklu ulu camileri planındadır. Yapının D.'sunda biri küçük kubbeyle, ikisi tonoz örtülü üç bölümlü son cemaat yeri vardır. Bir bölümü kayalara oyulmuş olan ribat, iki katlıdır. Dışa taşkın taşkapı mukarnaslı, yıldız geçmeli bordürlerle süslüdür. Yapı, tonozlu bir mescit, çilehaneler, eyvanlar ve çeşitli salonlardan oluşur. Kervansarayda açık avlu çevresine odalar sıralanmış, köşelere eyvanlar yerleştirilmiştir. B.'sında L planlı ahır bulunur.

Memduh Şevket Esendal

ESHÂBÜLUHDÛT a. (ar. *eshab*, sahipler, ve *uhdūt*, hendek, yarık'tan *eshabül -uhdūt*), hendek halkı, hendek topluluğu anlamına gelen ve Kuran'ın Burûc suresinde sözkonusu edilen topluluk.

—ANSİKL. İslam tarihçilerine ve tefsircilerine göre, VI. yy.'ın başlarında Yemen hükümdarı yahudi Zû Nuvas ve adamları, yahudiliği benimsemeyen Necran hıristiyanlarını, ya bu dine girmek ya da idam edilmek seçenekleriyle karşı karşıya bıraktı. Necran halkı, dinlerini bırakmamakta direnince, Zû Nuvas, hıristiyanları kazdırdığı uzun bir hendeğe doldurarak diri diri yaktırdı.

Kuran'ın Burûc suresinde, inançları uğruna yakılmayı göze alan bu topluluk övülürken, onları yakan ve yakılışlarını acımasızca seyredenler eleştirilir.

ESHÂBÜRRESS a. (ar. *eşhab* ve *ress*, kuyu'dan *eshāb-ür-ress*), Peygamber Hanzala'yı taşla örülmüş bir kuyuya attıkları için Allah tarafından ortadan kaldırılan kavim. Kuran'da "Âd'ı, Semud'u, Ressiller'i (Eshâbürress), bunların aralarında yetişen çok insan tabakalarını da yok ettik. Onların her biri için kıssalar, misaller getirdik. Onların hepsini kırdık geçirdik" (XXV, 38, 39) ve "Onlardan önce Nuh kavmi de Ressiller de, Semud da yalancı saymışlardı. Âd da, Firavun da, Lût da, Eykeliler de, Tübba kavmi de; hepsi de peygamberlerini yalancı saymışlardı. Bundan ötürü gazabım gerekmişti" (L, 12, 13, 14) denilerek Eshâbürress'ten *Ressililer* diye söz edilir. Bazı yorumcular bu kavmin Peygamber Şuayb'ın kavmi olduğunu, bazıları da Eshâbüluhdut* ile aynı kavim olduğunu öne sürerler.

Büyük Larousse

Esenyurt
Büyükçekmece,İstanbul

ESHAM çoğl. a. (ar. *sehm*'in çoğl. *es-hām*). *Esk.* **1.** Paylar, hisseler. **—2.** Borç senetleri. **—3.** Oklar. **—4.** *Eshamı umumiye,* devletin, borç karşılığında halka verdiği senetler. ||*Esham ve tahvilat,* senetler ve tahviller.

—İkt. tar. Dördüncü Mustafa döneminde (1757-1774) çıkarılan borçlanma kuponları için kullanılan sözcük. (Her yıl beş kese altını faiz olarak veren bu esham, karşılık olarak başlıca İstanbul gümrüğünün gelirini göstermiştir. "Esham" sözcüğü daha sonraları çıkarılan iç borçlanma tahvilleri için de kullanılmaya başlanmıştır. Esham, hamilinin ölümünde yasal mirasçısına intikal ederdi. 1865'te Londra'da yeni bir esham çıkarıldı ve adına *Eshamı cedide* dendi. 1857'de de, üç yılda ödenmek koşuluyla yüzde 8 faizli *Eshamı mümtaze* çıkarıldı.)

ESHÂR çoğl. a. (ar. *seḥer*'in çoğl. *es-ḥār*). *Esk.* Seherler, sabah vakitleri: *Nesim-i eshâr* (sabahları esen rüzgâr).

ESHER, Londra bölgesinin (Büyük Britanya, Surrey) konut yerleşmesi, başkentin G.-B.'sında 64 200 nüf. Belçika veliahtı prens Leopold ve Louis-Philippe Clairemont krallık şatosunda oturdular.

ESİ (Muammer), türk tiyatro oyuncusu (İstanbul 1919). Ankara Devlet konservatuvarı'nın opera bölümünü bitirdi (1945). Tatbikat sahnesi'nin ve Ankara Devlet tiyatro ve operası'nın sahnelediği operalarda baş rollerini yorumladı. Daha sonra Devlet tiyatrosu'na katıldı. *Kral Oidipus* (1959), *Macbeth* (1962) gibi oyunlarda başarılı kompozisyonlar çizdi. Bazı oyunları sahneye koydu. Bir süre Bursa Devlet tiyatrosu'nda, 1981/82 döneminden başlayarak İstanbul Devlet tiyatrosu'nda sahneye çıktı. 1984'te buradan emekli oldu. Son yıllarda rol aldığı oyunlardan kimileri şunlardır: *Yanlış yanlış üstüne* (1981), *Julius Caesar* (1984), *Martı* (1986), *Ermiş Jeanne* (1986).

ESİ (Neriman), türk soprano (İstanbul 1923). Gazi terbiye enstitüsü'nde müzik öğrenimi gördü. Bir yandan müzik öğretmenliği yaparken, bir yandan da Tatbikat sahnesi'nin gösterilerinde rol aldı. Elvira Hidalgo'dan aldığı derslerle şan tekniğini ilerletti; yeni kurulan Devlet opera ve balesi'nde solocu olarak çalışmaya başladı (1952). Türkiye'de sahnelenen ilk Wagner operasında *(Uçan hollandalı)* oynadı. Ayrıca *Tosca, Aida, Othello, Macbeth, Turandot, Il trovatore, Cavalleria rusticana, Konsolos* gibi operalarda başrole çıktı.

-ESİ → -ASI.

ESİDİ a. (fr. *écidie;* yun. *oikidion,* küçük ev'den). Uredinales takımından mantarların spor yapıcı organ biçimlerinden biri. (Esidi, asalaklı konak bitkinin yapraklarının alt yüzünde doğar. Kupa biçiminde açılan sporluğunda, zincirleme dizili, sarı ya da turuncu renkte birhücreli sporlar [esidiospor] bulunur.)

ESİDİOL a. (fr. *écidiole*). Uredinales takımından mantarların spor veren organ çeşitlerinden biri. (Eşanl. SPERMOGONİ.)

—ANSİKL. Esidilerin tersine, esidiol genellikle konak bitkinin yapraklarının üst yüzünde doğar. Küçük bir kırba biçimindedir; tepesinden açılır ve esidiolispor ya da spermatyum denilen küçücük sporlar oradan dışarı çıkar. Bazı türlerde esidiolların bu mantarların eşeyselliğinde rol oynadığı tanıtlanmıştır.

ESİDİOLİPSOR a. (fr. *écidiolispore*). Bir esidioldan türeyen spor. (Eşanl. SPERMATYUM.)

ESİDİOSPOR a. (fr. *écidiospore*). Uredinales takımından mantarlarda esidilerden doğan spor.

ESİLE a. (ar. *su'āl*'in çoğl. *es'ile*). *Esk.* Sorulan şeyler, sorular.

ESİLE → ASİLAH.

ESİM a. Rüzgârın esişine halk arasında verilen ad.

ESİM sıf. (ar. *eṣm,* günah'tan *eṣim*). *Esk.* Günah, suç işlemiş kimse için kullanılır.

ESİN a. (*esmek*'ten *es-in*). **1.** Yazarı, sanatçıyı, araştırmacıyı harekete geçirdiği düşünülen yaratıcı güç, heyecan; ilham: *Bu gezintiler ona, şiirleri için yeni esinler, yeni duygular getirirdi.* **—2.** Birdenbire, kendiliğinden usa gelen düşünce, karar.

ESİN a. (fr. *escine*). Org. kim. Formülü $C_{55}H_{84}O_{26}$ olan triterpensel glikozit; P vitamini etkinliği verdiği atkestanesi meyvesinden özütlenir ve hidrolizle protoeskigenin, glukoz ve glukuronik asidi verir.

ESİN (Emel), türk sanat tarihçi, yazar (İstanbul 1914- *ay. y.* 1987). Ahmet Ferit Tek' in kızı. Paris École des sciences politiques'in tarih bölümünü bitirdi. Paris Üniversitesi'nde *Le dragon dans l'iconographie turque* (Türk ikonografisinde evren) adlı teziyle sanat tarihi doktoru oldu. Orta Asya türk sanatı, arkeolojisi ve ikonografisiyle ilgili çalışmalarıyla tanındı. Yazıları yerli ve yabancı bilimsel dergilerde yayımlandı. Uluslararası birçok kongreye katıldı. Başlıca yapıtları: *Türkistan seyahatnamesi* (1959), *Turkish miniature painting* (1960), *Turkish art in Cyprus* (1969), *Mecca the blessed Madina the radiant* (1963), *Sadullah Paşa yalısı* (1984).

ESİN (Ufuk), türk arkeolog (İzmir 1933). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi arkeoloji bölümü'nü bitirdi (1956). Aynı fakültenin prehistorya bölümünde görev aldı, profesör oldu (1976). Boğazköy, Fikirtepesi kazılarına katıldı; N. Fıratlı ile birlikte Selçikler kazısını yönetti (1965). Keban baraj gölü alanındaki kurtarma projesi kapsamında Tepecik (1968) ve Tülintepe (1971) kazılarını yürüttü. 1978'den beri yönettiği Değirmentepe (Malatya) kazılarında, özellikle Bakırtaş döneminin önemli ticaret merkezlerinden biri ortaya çıkarıldı. Kazılarında bulguların tarihlendirilmesinde, çeşitli dallardan uzmanların katılımıyla, doğabilimsel yöntemlerden de yararlandı. *İlk üretimciliğe geçiş evresinde Anadolu ve Güneydoğu Avrupa, I: Doğal çevre sorunu* (1979) ve *İlk üretimciliğe geçiş evresinde Anadolu ve Güneydoğu Avrupa, II: kültürler sorunu* (1981) adlı kitapları araştırmacılar için önemli bir kaynak niteliğindedir.

ESİNLEMEK g. f. *Bir kimseyi esinlemek,* ona esin vermek; ilham etmek.

◆ **esinlenmek** dönşl. f. *Bir şeyden, bir kimseden esinlenmek,* ondan esin almak, güç kazanmak; ilham almak: *Mitolojiden esinlenmiş bir yontucu. Atatürk'ten esinlenerek gerçekleştirilen devrimler.*

ESİNLENMEK → ESİNLEMEK.

ESINO, İtalya'da ırmak, Marche'de; 90 km. Apenninler'den doğar, Iesi'den geçer ve Ancona'nın K.'inde Adriya denizi'ne dökülür.

ESİNTİ a. Pek az duyumsanan hafif rüzgâr: *Denizden gelen ılık bir esinti.*

—Meteorol. Hava çalkantısı, hafif hava akımı: *Hiçbir esinti yok. Hafif bir esinti perdeleri oynatıyordu.*

ESİNTİLİ sıf. **1.** Esintisi olan: *Esintili bir yer.* **—2.** Gelip geçici hevesleri olan ve bunlara göre davranan: *Esintili biridir o, ne yapacağı bilinmez.*

ESİNTİSİZ sıf. Esintisi olmayan: *Esintisiz bir yer.*

ESİR a. (ar. *esīr*). **1.** Savaşta düşmanın eline düşen kimse; tutsak: *Esirler geri verildi.* **—2.** Eskiden bir efendinin buyruğu altında yaşayan, ticari bir mal gibi alınıp satılan, özgürlüğü olmayan kimse. (Eşanl. KÖLE.) **—3.** Bir kimsenin zorbaca isteklerine boyun eğen kimse, uşak: *Bir kimsenin esiri olmayı reddetmek. Ben senin esirin değilim.* **—4.** Aşkı yüzünden bütünüyle sevdiği kimsenin bağımlılığına giren kimse: *Bir kadının esiri olmak.* **—5.** Bir şeye körü körüne bağlanmış, o şey karşısında her türlü özgürlüğü, iradesini yitirmiş kimse: *Paranın esiri. Uyuşturucu esiri. Önyargılarının esiri.* **—6.** *Esir almak,* tutsak etmek. || *Esir düşmek, esir olmak,* tutsak olmak: *Kumandanımızla birlikte esir düştük.* ||*Bir kimseyi esir etmek,* bir kimseyi tutsak durumuna sokmak, onun hareket özgürlüğünü kısıtlamak.

—*Esk.* *Esir-i aşk,* aşk tutsağı, aşka tutulmuş: *"Esîr-i aşkın olduk gerçi kurtulduk esâretten"* (Namık Kemal). || *Esir-i firaş,* yatalak. || *Esir-i harb,* savaş tutsağı. || *Esir-i hizmet,* hizmet tutsağı. || *Esir-i safiyet,* saflık tutsağı. || *Esir-i turra-i canan,* sevgilinin perçeminin tutsağı: *"Benzer esîr-i turra-i cânansın ey gönül"* (Nedim, XVIII. yy.).

—Tar. *Esir pazarı,* Osmanlı devletinde köle ticareti resmen yasaklanana kadar (1847) İstanbul'da ve imparatorluğun öteki büyük kentlerinde esir alışverişi yapılan yer. (Bk. *ansikl.* böl.)

sıf. Esaret altında olan: *Esir bir millet.*

—ANSİKL. Tar. 1815 Viyana kongresi'ne kadar tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi, esir ticareti Osmanlı devletinde de bir düzen altında serbestçe yapılırdı. Bağdat, Şam, Kahire, Medine, Halep, Erzurum, Belgrad ve Sofya imparatorluğun hemen her yerinde alıcı bulan bu ticaret kolunun başlıca merkezleriyken, İstanbul da esir borsasının en canlı kentiydi. İstanbul'un fethinden sonra ilk kez bugünkü Haseki semtinde kurulan esir pazarı, XVI. yy.'da bu ticaretin giderek gelişimi sonucu kentin merkezine kaydı. Murat III döneminde eski ve yeni Bedesten ile Esir hanı, köle alışverişinin merkezi oldu. XVII. yy. ortalarında Çemberlitaş'ta Tavuk pazarı çevresine yerleşen esirciler, köle ticaretinin yasaklandığı tarihe kadar burada kaldılar. İstanbul piyasasına köleler genel olarak Garp ocaklarından, Karadeniz'de Azak, Açu, Özi limanlarından, Akdeniz'de İskenderiye'den esir gemileriyle taşınırdı. Kırım hanları çerkez beylerinden her yıl vergi karşılığı belirli sayıda köle alırlar ve bunları gemilerle İstanbul borsasına gönderirlerdi. XVIII. yy.'da rus, kafkasyalı, leh, macar ve alman kölelerin sayısının azalması üzerine bunların fiyatı önemli ölçüde arttı. Garp ocaklarından gelen köleler genellikle İtalya'dan İzlanda'ya kadar uzanan kıyı ülkelerinden olurlardı. Bunlar Rodos, İstanköy, Eğriboz gibi gönderim merkezlerinde el değiştirerek İstanbul piyasasına aktarılırdı. Afrika'da en önemli köle toplama yerleri olan Musavva ve Cidde' de derlenen esirler, Kahire, Bağdat, Şam, Halep pazarlarına, oralardan da İskenderiye yoluyla İstanbul'a gönderildi.

Osmanlılar'da esir ticareti, ekonomik yönden bireyler için olduğu kadar devlet için de önem taşırdı. Esir pazarlarının düzeni, alışverişin denetimi, devlet payının toplanması gibi hizmetler *esirciler emini* unvanıyla anılan bir görevli tarafından yürütülürdü. Devlet, imparatorluk sınırları içinde köle alan ve satandan esir başına 10 ile 150 akçe arasında değişen bir pay alırdı. Esirciler emini yalnız İstanbul esir pazarından yılda yaklaşık 100 kese (5 milyon akçe kadar) gelir sağlardı. Ayrıca, kethüda denen bir görevli de esir pazarlarının yönetiminde esirciler eminine yardımcı olurdu. Esir pazarlarının bu işle uğraşan kişilerince seçilen başkanlarına ise *esirciler şeyhi* denirdi. Köle tüccarları arasından seçilen esirciler şeyhi, esir borsasını yönetir, yolsuzluğa çok elverişli olan bu ticaretin gerektiği gibi yapılmasını sağlar, özellikle kadın ve çocuk kölelerin bedence sömürülmelerini engelleyici önlemler alır, her konuda esirciler emini ve kethüdayla işbirliği yapardı. Ayrıca, esir pazarlarında *esirci* denen bir esnaf sınıfı daha vardı. Esirciler, ikinci elden köle alıp sattıkları gibi, köle ana-babadan doğan çocukları yetiştirerek bunları sonradan satışa çıkarırlardı. Kölelerin iyi para etmesi için bunların beslenme ve giyimlerine özen göste-

rirler, fizik yapılarına, yeteneklerine göre onları eğitirler, müzik, raks, el sanatları vb. gibi beceriler öğrenerek yetişmiş köleleri de yüksek fiyatla zengin konaklarına satarlardı. Bu arada, herhangi bir nedenle elden çıkarılmak istenen köleleri konaklardan ucuz fiyata toplarlar, esirler üzerinde değiş tokuşa dayalı bir ticaret de yaparlardı.

Osmanlı toplumunda esir almak yadırganmazdı. İslamlığın esirlere iyi davranılması konusundaki kaçınılmaz buyruğu, osmanlı uyrukluların erinden sadrazamına kadar padişahın kulu sayılmaları, öteki toplumlarda özgür insanla köle arasında var olan büyük uçurumu kapatan öğelerdi. Kölenin müslümanlığı benimseyerek efendisinin günahlarının en büyük kefareti karşılığında azat edilmesi, özellikle cariyelerin sahiplerine çocuk doğurmaları, esirlik kavramının kalkmasına ve onların da özgür yurttaşlar arasına karışıp aynı haklarla donatılmalarına yol açardı. 1815 Viyana kongresi'nin etkisi ve Tanzimat'tan sonra insan hakları bakımından olumlu bazı kararların alınması ile Abdülmecit, esir pazarlarının kaldırılmasını buyurdu (1847). Bunun üzerine osmanlı toplumunda köle ticareti eski hızını yitirdiyse de zenciler Fatih'te, çerkez köleler de Tophane' de bir süre daha alınıp satıldı. I. Meşrutiyet'ten (1876) sonra da alım satım "evlatlık edinme" adı altında II. Meşrutiyet'e kadar sürdü. XX. yy. başlarında gizlice iş gören esir pazarlarıyla birlikte "evlatlık" alım satımı da ortadan kalktı.

ESÎR a. (ar. *esîr*). *Esk.* Eskilere göre, dünya atmosferinin ötesindeki boşlukları dolduran, çok uçucu akışkan: *"Esîrin sînesinde mütemadiyen hareket eden, dönüp dolaşan milyonlarca kevâkib karşısında..."* (İsmail Suphi).

—Fiz. İçinde ışık dalgalarının yayıldığı varsayılan, bütün uzayı dolduran, ancak elle tutulamayan varsayımlar maddesel ortam. (Kökeni Antikçağ'a dek uzanan esîr kavramı, elektromanyetik olaylar kuramının hazırlanmasında önemli bir rol oynadı. Einstein'in 1905'te hazırladığı sınırlı görelilik kuramından sonra, bu özel varsayım geçerliğini yitirdi.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Giz. bil. Evrensel ve temel töz, özgülleşme özelliklerine sahip akışkan etken.

—ANSİKL. Fiz. Bütün "maddesel" dalgalar (örneğin su yüzeyindeki kırışıklıklar), belli bir maddesel ortamda yayılan tedirginlikler biçiminde ortaya çıkar; klasik fizik bu dalgaları soyutlayarak dalga kuramını kurdu. Elektromanyetik dalgalar (ve özellikle ışık) önce, aynı modele göre tasarlandı. Dolayısıyla tüm uzayı tekdüze biçimde dolduran ve ışığın yayılmasına elverişli, özgün esneklik özellikleri gösteren bir ortam, yeni esîr tasarımı doğal görülüyordu.

Uzun süre, esîr yalnızca bir görünürleştirme rolü oynadı; gerçekte ışığın yayılmasında, çözdüğünden çok problem doğuran mekanik bir model sözkonusuydu. Ne var ki elektromanyetik dalgaların yayılımını düzenleyen Maxwell denklemlerinin yapısı, esîre görünürde kaçınılmaz bir kavram niteliği kazandırmasaydı, XIX. yy. fiziği bu varsayımı bir yana bırakabilirdi. Gerçekte bu denklemler, Galilei'nin belirttiği görelilik ilkesinin tersine, bir koordinat sisteminden öbürüne geçildiğinde değişmez değildi. Daha doğrusu, ışığın yayılma hızı için evrensel ve değişmez bir değer (c = 300 000 km/sn) öngören Maxwell kuramına göre ışığın görece yer değiştireceği bir ortamın, yani esîrin bulunması zorunlu görülüyordu. Öyleyse Yer'in ya da esîre göre verici ya da alıcı her sistemin devinim etkilerini gözlemek gerekecekti. Ne var ki bu amaçla yapılan hiçbir deney (özellikle Michelson-Morley'in ünlü deneyi) bu devinimi ortaya koyamadı.

Gerçekte, esîr varsayımı Maxwell kuramının zorunlu bir sonucu değildi; nitekim Einstein 1905'te, uzay ve zaman kavramlarını değiştirmek koşuluyla, Maxwell kuramıyla görelilik ilkesinin uzlaştırılabileceğini kanıtlayarak fizik kuramını çıkmazdan kurtardı. Böylece esîr kavramı, yeniden düzenlenen görelilik ilkesiyle çelişen, gereksiz bir varsayıma dönüştü. Günümüzde, elektromanyetik alan, boşlukta yayılan bir fiziksel kavram biçiminde göz önüne alınır.

ESÎRANE be. (ar. *esîr* ve fars. *-âne*'den *esîrâne*). *Esk.* Esircesine, kul, köle gibi.

ESİRCİ a. Eskiden köle ve cariye alım satımıyla uğraşan kimse.

—Esk. denizc. *Esirci gemisi*, esirlerin ve cariyelerin taşınmasında ve pazarlanmasında, XIX. yy.'ın ortalarına kadar kullanılmış gemi.

ESİRCİLİK a. *Esk.* Esircinin yaptığı iş.

ESİRGEMEK g. f. **1.** *Bir kimseyi (bir şeyden) esirgemek*, onu tehlikeden, zarar göreceği bir şeyden korumak; himaye etmek, sakınmak: *Çocuğunu kötülüklerden esirgemek. Seni Allah esirgemiş, kazada ölebilirdin.* **—2.** *Bir şeyi* (soyut ya da somut) [*bir kimseden*] *esirgemek*, onu bir kimseye vermekten, göstermekten kaçınmak: *Malını, parasını yakınlarından esirgemek. Bizden bir selamını bile esirgiyorsun.* **—3.** *Bir şeyi esirgememek*, onu bir şey uğruna feda etmekten çekinmemek: *Vatanı için canını esirgememek.*

◆ **esirgenmek** edilg. f. Esirgemek eylemine konu olmak.

ESİRGENMEK → ESİRGEMEK.

ESİRGEYİCİ sıf. Esirgeyen, koruyan, koruyucu.

ESÎRÎ a. (ar. *esîr* ve fars. *-î*'den *esîrî*). *Esk.* Esirlik, tutsaklık, kulluk, kölelik.

ESİRÎ, asıl adı **Mehmet Yusuf,** türk şair (? - Eğriboz adası 1591). Yaşamı hakkında tezkirelerde fazla bilgi yoktur. Bir seyahati sırasında tutsak oldu. Esirlikten kurtulduktan sonra Eğriboz adasına yerleşti. *Mecami ül-cevahir* ve *Muhammediye şerhi* (Nuruosmaniye kütüphanesi no 1581) gibi yapıtları vardır.

ESÎRÎ sıf. (ar. *esîr* ve *-î*'den *esîrî*). *Esk.* Esîrle ilgili, uçacak gibi hafif.

ESİRİ HASAN EFENDİ, türk tarih yazarı (Bursa ? - ? 1729'dan sonr.). Dergâh-ı âli cebeciler ocağı'na bağlıydı. II. Viyana kuşatmasında (1683) bulundu. Avusturyalılar'ın elinde uzun süre tutsak kaldı. Kurtulduktan sonra Bağdat (1706) ve Kıbrıs defterdarlığında bulundu. 1721'de Cebeciler ocağı kethüdası oldu. *Miyar üd-düvel ve mismar ül-milel* adlı genel iki ciltlik bir tarihi vardır (Süleymaniye kütüphanesi Esat Efendi bölümü, no 2109 ve 2110). Kâtip Çelebi'nin arapça *Fezleke*'si ve Dımışki'nin *Coğrafya*'sından yararlanıp yazdığı yapıtın son bölümü Ahmet III dönemine kadar gelir. (→ Kayn.)

ESİRİ MEHMET EFENDİ, türk şeyhülislam (öl. Bursa 1681). Müderris olarak görev yaparken, Sultan İbrahim döneminin ünlü kişisi Cinci Hoca'nın çevresine girdi. Devriye medreselerindeki süreyi çabucak tamamladı; fetva eminliğine atandı. Mekke kadılığına giderken, sürgüne gönderilen Sümbül Ağa ile birlikte bindiği gemi Malta korsanlarının eline geçince, tutsak düştü (1644). Can bedeli devletçe ödendikten sonra İstanbul'a döndü ve bu olay yüzünden *Esiri* diye anıldı. Kahire (1649), İstanbul (1651) kadılığına atandı. Ancak, çevresine topladığı ilmiye sınıfından bazı kişilerle başkaldırmaya yeltenince, Ege adalarına sürgüne gönderildi (1654). Bağışlandıktan sonra Anadolu kazaskeri (1657), ardından da şeyhülislam oldu (1659). Padişahın huzurunda, ölmüş olan devlet adamlarından Köprülü Mehmet Paşa'yı kötülemesi üzerine görevden alınarak Bursa'ya sürüldü (1662) ve kendisine bundan böyle devlet hizmeti verilmedi.

ESİRKUŞ (Mustafa), türk ressam (İstanbul 1921 - *ay. y.* 1986). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi resim bölümü'nü bitirdi (1948). Burada Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun öğrencisi oldu. Çeşitli okullarda resim öğretmenliği yaptı (1948-1967). Bir süre serbest çalıştıktan sonra İstanbul Resim ve heykel müzesi yöneticiliğini üstlendi (1969-1977). Öğrencilik yıllarında *Onlar grubu*'nun sergilerine katıldı, çeşitli kişisel sergiler açtı.

Benekleme tekniği ve kabartılı dokularla mor, sarı, kırmızı, yeşil renkleri bolca kullandığı yapıtlarında doğa ve insanı konu edindi. Kalabalık figürlerle çoğunlukla kırsal kesim yaşantısını yansıtan yapıtlar üretti. İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi sergisi'nde birinci oldu (1965). Türkiye Çağdaş ressamlar cemiyeti sergisi'nde jüri özel ödülünü (1967), 50. yıl Atatürk ve cumhuriyet ödülü'nü kazandı (1973). Çeşitli müze, galeri ve özel koleksiyonlarda yer alan yapıtlarından başlıcaları: *Nonfigüratif, Düzenleme, Ağ ören balıkçılar, Keçiler, Ağaç heykel.*

Mustafa **Esirkuş**
Balıkçılar

ESİRLER KIYISI, Benin körfezi kıyısının eski adı, uzunluğu yaklş. 300 km; Togo, Benin ve Nijerya arasında paylaşılmıştır. Burada zenci köle ticareti yoğun biçimde yapılmaktaydı.

ESİRLİK a. Esir olma durumu ya da süresi; tutsaklık, kölelik: *Esirlikte geçirdiği acılı günler.*

ESİROĞLU, Trabzon'un Maçka ilçesine bağlı bucak; 11 161 nüf. (1990); 12 köy. Merkezi *Esiroğlu* (esk. *Güngörmüş*), 6 703 nüf. (1990).

ESİRÜDDİN GARNATİ → EBU HAYYAN.

ESK, İngiltere'deki (Cumbria) ve İskoçya' daki birçok küçük ırmağın adı.

ESKAL sıf. (ar. *şakîl*'den *eşkal*). *Esk.* **1.** Daha ağır, en ağır. **—2.** Çok kaba ve çirkin.

ESKÂL çoğl. a. (ar. *şıklet*'ten *eşkâl*). *Esk.* Ağır yükler.

ESKALONYA a. (öz. a. *Escallon*'dan). Güney Amerika kökenli, hepyeşil bütün yapraklı, salkım ya da kömeç biçiminde toplu beyaz ya da kırmızı çiçekli güzel ağaçcık. (*Escallonia macrantha* türü Batı Avrupa ikliminde doğal olarak yetişebilmektedir. Taşkırangiller familyası.)

ESKALOP a. (fr. *escalope*). İnce beyaz et ya da balık dilimi. (Dana eskalopu, fileto, kontrfile ve külbastıdan yapılır.)

ESKAM çoğl. a. (ar. *sakâm*, hastalık'ın çoğl. *eskâm*). *Esk.* Hastalıklar, dertler.

ESKAR a. (fr. *escarre;* yun. *eskhara*, kabuk'tan). Patol. Kara ve sert bir kabuk görünümünü alan nekrozlu doku (deri ya da mukoza) bölgesi.

—ANSİKL. Enfeksiyona çok duyarlı olan eskar yanıktan ya da travmadan sonra ortaya çıkabilir, ama genel durum bozulduğu zaman, yerel nedenler de buna ekle-

nirse, vücudun dayanma noktalarında da kendiliğinden gelişebilir. Özellikle uzun süre yatakta yatmak zorunda kalan yaşlı kişilerde sık görülür; yatalak yarası denilen bu eskarların önlenmesi sistemli bakımla sağlanır: baskı altında kalan yerlere masaj, özenli bir temizlik, yatma ya da duruş biçiminin sık sık değiştirilmesi, özel yatak kullanılması. Hastanın yataktan erken kurtarılması, hiç değilse elden geldiğince kısa bir sürede bir koltuğa oturtulması alınacak başlıca önlemlerden biridir.

ESKATOLOJİ a. (fr. *eschatologie;* yun. *eskhatos,* son, ve *logos,* bilim'den). Ölümünden sonra insanın *(bireysel eskatoloji),* yok oluşundan sonra evrenin *(evrensel eskatoloji)* son yazgısına ilişkin öğreti ve inançların tümü.

—ANSİKL. • *Yahudi eskatoloji.* Eski Ahit'te eskatoloji, bireyin kaderinden çok İsrail halkının ya da insanlığın kaderi anlamına gelir. Kökleri İbraniler'in dinsel deneyimindedir. İbraniler'in tarihi, yahudi halkın Tanrı tarafından seçilmesi ve İbrahim'e verilen sözün gerçekleşmesi ile belirginleşir. İlkin "Vaat edilen toprak"la somutlaşan, peygamber vaazlarıyla derinlik kazanan, Sürgün ve Diaspora'nın kolaylaştırdığı yabancı etkilerin izlerini taşıyan bu vaat, İ. Ö. II. yy.'dan başlayarak mahşer akımında dile geldi. Tanrı, kıyamet gününün büyük hercümerci içinde, düzeni bozulan her şeyi düzene koyan tarihin Efendisi olarak ortaya çıktı. Mesih çağı, gelecekteki dünyada Tanrı ülkesinin kurulacağı eskatolojik çağın ancak ilk evresidir. Yahudi düşüncesinde Tanrı ülkesi, dünyamıza eklenmiş bir dünya olamazdı; dünyamızın yeniden kurulması, yeniden yaratılması olacaktı: "yeni göklerden" Tanrı'nın salt ve sınırsız egemenliğine bağlı "yeni bir dünya" doğacaktı (İşaya, LXV, 17).

• *Katolik eskatoloji.* Dogmatik katolik tanrıbilimde, konusu bireyin kaderi ve dünyanın sonu olan her şey eskatoloji anlamına geliyordu. Bireyin kaderiyle ilgili olanlara "bireysel eskatoloji", dünyanın sonuyla ilgili olanlara "kolektif eskatoloji" deniyordu. Uzun zaman dogmabilimin son bölümü olarak bakılan Son erekler kitabının *(De Novissimis)* klasik bölümlemesi böyleydi. Çağdaş tanrıbilime göreyse, eskatoloji kıyamet günü olacak şeylerin öncelenmiş bir röportajı değil, hıristiyanın ileriye doğru bir göz atmasıdır. Bu geleceğe yönelik bakışın, şimdiki zamanı daha şimdiden kurtuluş tarihinde kökleşen bir gelecek olarak görmek ve onu üstlenmek olanağını sağlaması gerekir: hıristiyan, geleceğe dönük geçici bir durum içinde yaşar. Eskatolojik olayın gerçekleşmesi, kıyameti başlatan İsa ile başlamıştır (Markos I, 15). İncilin vaazı, eskatolojik vaatlerin gerçekleştiğinin ilanından başka bir şey değildir. Bedenin dirilmesinin, yargılamanın, yargılamak için dönüşün beklenti konuları olmadıkları anlamına gelmez bu, ama dirilen İsa bu konuları şimdiden ortaya koymuştur. "Eskatoloji" terimi, şimdiki zamanı aydınlatan ve ona varlık nedenini veren gelecek olarak, gelecekle ilgilidir.

• *Ortodoks eskatoloji.* Ölümlerinden sonra kendi son kutsanma ya da kınanma durumuna iyiler de kötüler de erişemez, çünkü Kilise'nin diri ya da ölü bütün üyeleri sevgi ve karşılıklı destek bağlarıyla birbirine bağlanmıştır. Ölüler için dua ve diriler için şefaatla dile gelen bu azizler kudası, her yazgı ölümden sonra kesin bir aşamaya eriştiğinde, dönüşü ve genel dirilişi beklemektedir. Dönüş kozmik bir görünme, bir dirilme ve yargılamadır. Ama günahların ödenmesini isteyen her türlü yasalcı tanrısal adalet yaklaşımı tıpkı araf kavramı gibi reddedilir. Günah, işlenmiş eylem olarak değil, tanrısal sevgiyle iyileştirilecek ahlaksal ya da ruhsal hastalık olarak görülür. İnsanın özgürlüğü ölümünden sonra da temel özellik olarak kalır: sürekli bir değişim ve karşılıklı bir şefaat olasılığının nedeni budur; ama insanın Tanrı'yı reddetme, dolayısıyla da cehennem'e gitme olanağına sahip olduğu son yargı da bu özgürlüğün bir gereğidir.

• *Protestan eskatoloji.* Bütün protestanlar arafı reddederler. Çoğu protestanlar cezaların sonsuzluğunu da kabul etmezler. Buna karşılık, hepsi İsa'nın dirilmesine ve tarihin bir sona varacağına inanırlar.

ESKAZA be. (fars. *ez-* ve ar. ve ar. *kaza*"dan). *Esk.* Kaza ile, rastlantıyla, yanlışlıkla.

ESKEBORNİT a. (fr. *eskebornite*'ten). Miner. Bakır ve demir selenür.

ESKER → ÖS.

ESKİ sıf. **1.** Yeni olana karşıt olarak yıpranmış, bozulmuş şey için kullanılır: *Eski giysilerini giymek. Eski bir koltuk. Eskiler alıyorum.* **—2.** Uzun zamandan beri var olan, geçmişten kalan şey için kullanılır: *Eski sokaklar. Eski kentler. Eski bir uygarlık.* **—3.** Uzak ya da yakın ancak tümüyle bitmiş, sona ermiş bir döneme ilişkin ya da kullanımdan düşmüş, geçerliği kalmamış şey için kullanılır: *Eski diller. Eski edebiyat. Bu eski bir hikâye, kapatalım. Eski sözcükler* **—4.** Bir görevi, bir etkinliği artık sürdürmeyen kimse ya da var olmayan şey için kullanılır: *Eski bir öğretmen. İşte eski evimizin yeri. Eski bir sömürge.* **—5.** Bir mesleği, bir etkinliği, bir işi uzun yıllar sürdürmüş, bundan deneyim ve belirli alışkanlıklar kazanmış kimse için kullanılır: *Benim gibi eski bir gazeteciye bunları yutturamazsın.* **—6.** Uzun süreden beri aynı ilişkinin sürdürüldüğü kimse için kullanılır: *Biz seninle eski arkadaşız.* **—7.** Yenisine karşıt olarak bir önceki için kullanılır: *Eski öğretmenim bana haber yollamış. Eski kocası memurdu. Eski işim daha iyiydi.* **—8.** Geçmişi bilinen, köklü: *Onlar çok eski bir ailedir.* **—9.** *Eski ağıza yeni taam,* turfanda bir şey yeme ya da eski geleneklerine bağlı bir topluluğa bir yeniliği getirme durumunda söylenen söz. || *Eski çamlar bardak oldu,* eski tutum ve durumların yeni koşullar karşısında geçersizliğini belirtmek için söylenir. || *Eski defterleri karıştırmak, yoklamak,* çıkar kaygısı ya da bir amaç için üzerinde durulmuş, bir sonuca bağlanmış olayları yeniden ortaya dökmek. || *Eski eşya,* eski bir dönemin üslubuyla yapılmış mücevher, mobilya vb.: *Eski eşya satın almak.* || *Eski göz ağrısı,* eski sevgili, ilk göz ağrısı. || *Eski hamam eski tas,* umulanın, beklenilenin tersine, bir yerde ya da durumda hiçbir değişikliğin olmadığını vurgulamak için söylenir. || *Eski hayratı da berbat etmek,* bir işi, geliştirip güzelleştirmek isterken daha kötü bir duruma sokmak. || *Eski kafalı,* yeniliklere karşı olan, eski düşüncelere bağlı kimse için kullanılır. || *Eski kafalılık,* eski kafalı olma durumu: *Bırak bu eski kafalılığı da kızlarını okula gönder.* || *Eski köye yeni âdet,* bir yeniliğin eskiye bağlı kişilerce yadırganması durumunda söylenir. || *Eski kurt,* işinde deneyim kazanmış bilgili ya da edindiği deneyimlerle bir işin hileli yollarını bilen, aldatılması olanaksız kimse için kullanılır. || *Eski püskü,* çok eski, kullanıla kullanıla iyice yıpranmış şeyler: *Şu eski püsküleri ya at ya da bir eskiciye sat.* || *Eski toprak,* yaşlılığına karşın gücünü kuvvetini yitirmemiş kimse için kullanılır: *Eh ne de olsa eski toprak, acıya da sancıya da dayanıklı oluyor.* || *Eski tüfek,* bir işte eski olan, deneyimi bulunan kimse. || *Eski türkçe, eski yazı,* yazı devriminden sonra, arap abecesiyle yazılan yazıya halk arasında verilen ad.

—Arkeol. *Eski eserler,* eski bir sanattan kalanlar: yıkıntılar, anıtlar, mobilyalar, silahlar, kap kacak ve ilgili toplulukların kurum, inanış, gelenek ve görenekleri üstüne bilgi edinilmesini sağlayan her tür eşya.

—Dilbil. *Eski türkçe,* Orhun, Yenisey yazıtları vb. ile uygurca yazmaların dili. (Eski türkçe terimini, ilk kez A. von Gabain kullanmış, sonradan bu terim, türkoloji alanında yaygınlaşmıştır.) [→ GÖKTÜRKÇE, UYGURCA.]

—Eğit. *Eski medreseler* → MEDRESE.

—Kâğ. san. *Eski kâğıt,* kullanılmış ya da dönüştürme işlemleri sırasında döküntü olarak elde edilmiş kâğıt ya da karton. (Bk. *ansikl.* böl.) [Eşanl. HURDA KÂĞIT.]

—Kur. tar. *Eski mehterhane* → MEHTERHANE. || *Eski odalar,* İstanbul'da bugünkü Vezneciler semtinde bulunan yeniçeri kışlalarına verilen ad. (Aksaray'daki Yeni odalar yapıldıktan sonra bu adla anılmaya başladı.)

—Yerbil. *Eski biyocoğrafya,* çeşitli yerbilim devirleri sırasında canlıların coğrafi yayılımını inceleyen bilim. (Bk. *ansikl.* böl.)||*Eski ortam,* bir bölgedeki bir ortamın geçmişinin belli bir anındaki yerbilimsel ve fiziksel -kimyasal özelliklerinin tümü.

◆ a. **1.** Eski olan şey. **—2.** Meslek ya da etkinlik gösteren bir tamlayanla, o işte artık eski saygınlığı kalmayan kimse (alay yollu): *Müdür eskisi. Senatör eskisi.* **—3.** *Eskisi gibi,* önceki gibi: *Eskisi gibi yine dost kalalım.* || *Eskisi kadar,* eskiden olduğu gibi, eskiden olduğu ölçüde: *Buraları eskisi kadar sevmiyorum.* || *Eskiden,* geçmiş zamanda, uzun süre önce: *Eskiden güneşin dünya çevresinde döndüğü sanılırdı. Eskiden ünlü bir boksörmüş.*

—Ask. tar. *Baş eski* → BAŞ.

—Huk. *Eski hale getirme,* belirli bir süre içinde yapılması gereken bir yargılama işleminin, elde olmayan nedenlerle yapılamaması yüzünden yitirilen hakkın yeniden tanınması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kur. tar. Osmanlı devletinde herhangi bir kuruluşun, özellikle Yeniçeri ocağı'nın kıdemli kişilerine verilen ad.

◆ **eskiler** çoğl. a. Eski kuşaklar, önceden yaşamış olanlar: *Eskilerin dediği gibi.*

—Din. İsrail topluluğunda önemli kişilere verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) || Kilise'nin ilk zamanlarında piskopos ve rahiplere verilen ad. ||Calvincilerde papazla birlikte ibadet etkinliklerine, dini bölgenin disiplin ve yönetim işlerine bakmakla görevli rahipler kurulu üyelerine verilen ad.

—ANSİKL. Din. Kutsal Kitap'ın Çıkış bölümünde, Musa, Mısır'da *kavmin eskileri*'ni (ibr. *zekanim*) toplayarak onlara kurtuluşun yakın olduğunu muştular. Çöldeki yaşam sırasında, eskiler, kavmin temsilcileri olarak ortaya çıkarlar. Yeşu döneminde eskilere yeniden rastlanırsa da bunlar asıl önemli rollerini krallık döneminde oynamışlardır. Babil sürgünlüğü sırasında eskiler, görünüşe göre, kavmin resmi makamlar katında temsilciliğini yapıyorlardı. dönüşten sonra, artık teokratik bir hükümdar niteliğine bürünen başrahibin icraatına aracılık eden liderler durumuna geldiler. Talmud geleneği, eskileri, Yeşu ile İ.Ö. IV. yy. arasında "Sözlü Yasa" nın intikalini sağlayan önemli bir halka olarak göstermektedir. Diaspora'da yahudi cemaatlerini yöneten meclisi (eskiler meclisi) oluştururlar. Kilise'nin ilk zamanlarında, hıristiyan topluluklarında da yahudi örneğine göre kurulmuş bir "eskiler" meclisine rastlanır.

—Huk. *Eski eser,* Osmanlı İmparatorluğu'nda eski eserlerin korunması konusunda ilk bilinçli çabalar, XIX. yüzyılın ikinci yarısında başladı. 1869 yılında Asar-ı atika nizamnamesi hazırlandı. Bu nizamnamede eski zamanlardan kalma her insan eseri "eski eser" olarak tanımlandı.

11 eylül 1881'de Müze-i humayun müdürlüğüne Osman Hamdi Bey atandı. Osman Hamdi Bey'in girişimleriyle eski eserlerin yurtdışına kaçırılması önlendi. Yeni Türk devletinin ilk Büyük Millet Meclisi hükümeti, programında eski eserleri bir an önce derleyerek korumayı amaçları arasında saymıştır. 1930'lardan sonra Atatürk, pek çok taşınır eski eserin müzelerde korunduğunu, ancak taşınmaz değerlerin yeterince önemsenmediğini görerek mimari eserlere de eğilmek gereğini duymuş, böylece eski eser koruma anlayışı yeni bir döneme girmiştir.

1950 yıllarından sonraki hızlı kentleşme taşınmaz eski eserlerle ilgili sorunları ye-

niden gündeme getirdi. 2 temmuz 1951'de yürürlüğe giren 5805 sayılı yasayla Gayrımenkul eski eserler ve anıtlar yüksek kurulu kuruldu. Kurulun görevleri şunlardı: restorasyon işlerinde uygulanacak ilkeleri ve programları saptamak; saptadığı ilke ve programlara uyulmasını izlemek ve denetlemek; anıtlar ve taşınmaz eski eserlerle ilgili konu ve uyuşmazlıklarda bilimsel görüş bildirmek.

Bu kurulun görevi, 1951 yılından, 21 temmuz 1983 gün ve 2863 sayılı Kültür ve tabiat varlıklarını koruma kanunu'nun yürürlüğe girmesine kadar sürdü. Bu yasaya göre eski eserler "kültür varlıkları" olarak tanımlanır. Tarihöncesi ve tarihi dönemlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili bulunan yer üstünde, yer altında ya da su altındaki tüm taşınır ve taşınmaz varlıklar kültür varlığı kapsamında değerlendirilir.

2863 sayılı yasanın 6. maddesinde korunması gerekli kültür varlıklarının tanımı yapılmıştır. Buna göre;

a. korunması gerekli tabiat varlıkları ile XIX. yüzyıl sonuna kadar yapılmış taşınmazlar;

b. belirlenen tarihten sonra yapılmış olup önem ve özellikleri bakımından Kültür ve turizm bakanlığı'nca korunmalarına gerek görülen taşınmazlar;

c. sit alanı içerisinde bulunan taşınmaz kültür varlıkları;

d. ulusal tarihimizdeki önemi nedeniyle, zamanı ve tescili sözkonusu olmaksızın, milli mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda büyük tarihi olaylara sahne olmuş binalar ve saptanacak alanlar ile Mustafa Kemal Atatürk tarafından kullanılmış evler. Eski eserlerden Kültür ve turizm bakanlığı'nca saptanıp tescili yapılan, korunması gerekli yapılara uygulanacak müdahalenin kapsam ve niteliği Taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları yüksek kurulu'nun 61 sayılı ilke kararı ile 3 gruba ayrılmıştır.

Buna göre 1. grup yapılar, değerlendirmede aranan ve 2863 sayılı yasada belirtilmiş bulunan niteliklerden çoğuna ve üstün değerlere sahip olması dolayısıyla gelecek kuşaklar için, içi ve dışı ile, olduğu gibi saklanması gereken yapılardır. 2. grup yapılar, değerlendirmelerde aranan ve 2863 sayılı yasayla belirtilmiş bulunan nitelikleri, özellikle çevresel niteliklerinin önemi açısından, yalnız dış görünümleri ve gabarileri ile korunması gerekli yapılardır. 3. grup yapılar, sahip oldukları niteliklere göre 2. grup yapılardan olmasına karşılık, ya çevresinin gerek mimari gerekse gabari bakımından tümü ile yenilenmiş ve tek başına korunma şansını kaybetmiş; ya da kamu yararına kaldırılması gereken ve yeterli fotoğrafları ile arşivlemede yeri olduğu yetkili kuruluşlarca onaylanmış rölövenin Kurul veya Devlet arşivlerine teslimi sonunda yıkılarak, yerine yürürlükteki imar nizamına göre uygulama yapılabilecek yapılardır. Gruplandırılan taşınmaz eski eserler, ilgili tapu kütüğünün beyanlar hanesine kaydedilir. Taşınmaz eski eserlerin kullanım, yapım, onarım ve devir esasları yasaya göre düzenlenir. Bakanlıklar, kamu kurum ve kuruluşları, gerçek ve tüzel kişilerle vakıflar Kültür ve turizm bakanlığı'ndan izin belgesi almak koşulu ile korunması gerekli taşınır eski eserlerden koleksiyonlar oluşturabilir ve müzeler kurabilirler. Koleksiyoncular, müzelerine tescilli koleksiyonlarındaki her tür eseri Kültür ve turizm bakanlığı'na haber vermek koşuluyla kendi aralarında değiştirebilir ya da satabilirler. Satın almada öncelik, Kültür ve turizm bakanlığı'na aittir.

Devlet müzelerine alınması gerekli görülmeyen, taşınır eski eserlerin ticareti Kültür ve turizm bakanlığı'nca ruhsatname almış kişiler tarafından, bakanlığın izni ile yapılır. Bu ruhsatnameler üç yıl için geçerlidir. Yapılacak satışlara konu olan eski eserlerin devlet müzelerine gösterilmesi zorunludur. Eski eserler askeri tarihe aitse Genelkurmay başkanlığı'na haber verilir.

Yurt içinde korunması gerekli taşınır eski eserler yurtdışına çıkarılamaz. Ancak Bakanlar kurulu kararı ile yurtdışında geçici olarak sergilenmelerine izin verilir. Yurtdışından kültür varlığı getirmek serbesttir. Kültür ve turizm bakanlığı'na bağlı özel yerlerle müzelerdeki taşınır ve taşınmaz kültür varlıklarının fotoğraf ve filmlerinin verilmesi bakanlığın iznine bağlıdır.

• *Eski hale getirme* yoluna başvurabilmek için şu koşulların bulunması gerekir: 1. belirli bir süre içinde işlem yapmak zorunda olan kimsenin ya da vekilinin bu süreyi elinde olmayan nedenlerle kaçırmış olması; 2. yasal yollara başvurma olanağının kalmamış olması (Huk.us.muh.k.md.167). Eski hale getirme isteği, engelin ortadan kalkmasından başlayarak on gün içinde (ceza yargılamasında bir hafta) ileri sürülmelidir. Bu istek, karar verilmeden önceki yargılama aşamasında davaya bakan mahkemeye, temyiz ve karar düzeltme aşamasında ise Yargıtay'a yapılır. Mahkeme eski hale getirme isteğini kabul ederse, kararında hangi işlemlerin geçersiz sayıldığını belirtir. Temyiz ya da karar düzeltilmesi için yapılan eski hale getirir isteğinin Yargıtay'ca kabul edilmesi halinde, karar kesinleşmemiş gibi temyiz ya da karar düzeltme incelemesi yapılır.

Bir davada aynı tarafın birden çok eski hale getirme isteği kabul edilemez.

—**Kâğ.** san. Eski kâğıtlar toplandıktan sonra türlerine göre ayrılır ve kâğıt sanayisinde yeniden hamur haline getirilerek kâğıt ve karton üretiminde kullanılır. AET ülkelerinin tümünde kullanılan bir katalogda başlıca eski kâğıt türleri dört kategoride sınıflandırılmıştır: adi, orta, iyi nitelikte kâğıtlar ve kraft.

Türkiye'de yılda tüketilen 1,2 milyon ton kâğıdın 360 bin tonu (toplam tüketimin % 30'u) geri kazanılır ve yeniden hammadde olarak kullanılır. Geri kazanım oranı, dünya ortalamasına eşdeğer olmasına rağmen, Danimarka ve Hong Kong'un %68'e, İngiltere ve Hollanda'nın %50'ye varan oranlarına göre oldukça düşüktür. SEKA'da, eski kâğıtlar beş sınıfta toplanır: B1 matbaa artığı; B2 kitap, dergi, gazete kâğıdı; B3 oluklu mukavva döküntüsü; B4 kraft torba kâğıdı; B5 karışık eski kâğıt.

—Yerbil. Bu yeniden kurma, bugüne gelebilen fosilleşmiş artıkların incelenmesine dayalıdır. Eski biyocoğrafya, çeşitli bölgelerde, çeşitli devirlerde hüküm sürmüş olan ortam koşullarını tanımaya yarar. Yalnızca Güney yarıkürede var olan ve özde *glossopteris* türünün varlığı ile belirginleşen permotriyas yaşlı bir floranın dağılım alanı böylece yeniden kurulabilmiştir. Kalıntıların çok daha fazla sayıda olduğu Üçüncü Zaman'dan, Labrador'un kuzeyinden Avrupa'nın ve Sibirya'nın büyük bir kesimine doğru yayılan bir palmiye florası ortaya çıkarılmıştır. Dördüncü Zaman'dan, turbalıklarda bulunmuş çiçektozu fosilleri üzerinde yapılan (palinoloji) çalışmaları sayesinde, çeşitli devirlerde görünümlerin flora bileşimlerindeki değişimler belirlenebilmiştir. Bu değişimler iklimsel değişimleri yansıtır, kimi kez de insanların rolüne tanıklık eder.

ESKİ CUMA → TIRGOVİŞTE.

Eski eserler ve müzeler genel müdürlüğü, Kültür ve turizm bakanlığı'na bağlı ana hizmet birimlerinden biri. Türkiye'deki taşınır ve taşınmaz kültür ve doğa varlıklarının saptanması, bakımı, korunması, tanıtılması, restorasyonu, değerlendirilmesi, bu tür varlıkların yurtdışına kaçırılmasının ya da zarar görmesinin önlenmesini sağlamak amacıyla kurulmuştur. Müzelerin geliştirilmesi, Taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları yüksek kurulu kararlarının uygulanmasına ilişkin işlemlerin yürütülmesinde eşgüdüm sağlamak da kuruluşun görevleri arasındadır.

ESKİ İMPARATORLUK, Mısır tarihinde III. hanedandan VI. hanedana değin uzanan (İ.Ö. 2778-2420) ve başkenti Memfis'te bulunan firavunlar krallığının ilk evresini kapsayan dönem. Bu dönemin en önemli kalıntıları olan Sakkare, Gize ve Abusir piramitleri, gelişen siyasal bir gücün anlatımı olan bir teknik ustalığa (kral Coser'in basamaklı piramidi, bilinen ilk yontulmuş taş anıttır) tanıklık eder. Bu dönemde yazılı kaynakların sayısı da artış gösterir: piramitlerde ölülerin konduğu odaların duvarlarına kazılmış metinler (V. hanedanın sonundan başlayarak) çok eski bir düşünüşün ürünü olan köklü bir ideolojiyi yansıtır; mastabaların duvarlarına yazılan yaşamöyküleri siyasal, askeri ve toplumsal yaşamı dile getirir; Palermo taşına kazınan "arşivler" tarihin önemli olaylarının öğrenilmesini sağlar; öyküler, bilgiler o dönem halkının ince ruhlu ve iyimser, insancıl niteliğini ortaya koyar. Bu arşivlerde iç siyasal yönetime ilişkin bütün öğeler görülür: her şey toplumun doruğunu oluşturan tanrı-kralın sınırsız erki altındadır. Re'nin (Mısır panteonunda yeri herkesin üstünde olan Heliopolis'in güneş tanrısı) oğulları olarak bilinen Kefren, Sahure, Niuserre gibi saygın hükümdarlar olan firavunlar aynı zamanda seçkin ruhani önderlerdi. Bu dönemde Mısır geniş ölçüde dış dünyaya açılmıştı, ticari ilişkiler çok yönlü ve çok verimliydi. Kuzeyde Girit (I. hanedandan başlayarak), Ege, özellikle Fenike'nin (Byblos limanının Mısır egemenliğinde olduğu sanılır) Mısır'la çok eskilere uzanan ve deniz yoluyla sağlanan ilişkiler kurmuştu; doğuda, Mezopotamya'dan gelen kervanlar çölleri aşarak Afganistan'ın lacivert taşı gibi değerli ve uzak ürünlerini Koptos limanına (Kızıldeniz kıyısında) taşırlardı; güney-doğu'da ve güneyde Afrika, ülkenin doğal uzantısı gibiydi; birçok ürünün yanı sıra ince altın ve buhurun geldiği Punt ülkesi (Somali kıyısı - V. hanedandan Sahure döneminde, bilinen ilk sefer); hâlâ kabile yaşamı süren, ama yeraltı ve yerüstü doğal kaynakları zengin ve ilk hanedanlardan beri Mısır egemenliğinde bulunan Nübye. Bu ilk "altın çağ" VI. hanedan döneminde (Teti, Pepi I ve II) gerilemeye başladı: Pepi II'nin güçsüzlüğü (90 yıllık saltanat), tehdit edici oligarşi, halk ayaklanmaları. (→ ARA DÖNEMLER.)

Eski kasap, Kırklareli yöresinde yalnız erkekler tarafından, davul zurna eşliğinde oynanan karşılama türü bir halk oyunu. (Oyunun ritmi, ağırdan başlayıp giderek hızlanır.)

Eski saray, esk. **Sarayı cedit,** Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinde Edirne ve İstanbul'da yaptırılan iki saray. 1. Edirne'deki Eski saray Murat I dönemindendir (1366). Yeri bilinmeyen bu sarayın, Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre, Topraklıbayır'da olduğu sanılmaktadır. —2. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'un Beyazıt semtinde yaptırdığı (1454-1458) Eski saray, çok geniş bir alanı kaplıyordu. Sınırları kesin olarak bilinmeyen saray ana girişi bugünkü İstanbul Üniversitesi girişinin yerindeydi. Yan kapılarının ise Takvimhane caddesi üzerindeki Kaptanibrahimpaşa camisi'nin, Mercan'da Alipaşa camisi'nin ve Süleymaniye camisi'nin karşısında olduğu sanılmaktadır. Fatih Sultan Mehmet, çeşitli köşklerden, mutfak, hamam, vb. hizmet birimlerinden oluşan bu sarayda 1478'e değin oturmuş, daha sonra Yeni saray'a (Sarayı cedit, daha sonra Topkapı) geçmiştir. Bundan sonra Eski saray, ölen sultanların kadınlarına, haremine, annelerine ve kızlarına ayrılmıştır. Hiçbir yapısı günümüze ulaşmayan bu saray birkaç kez yangın geçirmiş, bir bölümünün yerine Kanuni Sultan Süleyman döneminde Süleymaniye külliyesi, bir bölümüne de 1866'da Seraskerlik dairesi (bugün İstanbul Üniversitesi merkez binası) yapılmıştır.

Eski Toplum *(Ancient Society),* Lewis

H. Morgan'ın 1877'de yayımlanmış yapıtı. Kültürel antropoloji tarihinde önemli bir yer tutan kitap, özellikle yazarın yerlilerden bizzat kendisinin topladığı etnografya malzemesinden oluşan sağlam belgelere dayanır. Yapıtın temel savı evrimciliktir. Bu evrimcilik, genellikle tezi basitleştirmek için ileri sürüldüğü gibi tekçizgili değildir. Morgan'a göre eski toplumlar değişik gelişme çizgileri izleyerek birbirleriyle ilişki içine girerler, bu da toplumların birbirleriyle olan alışverişlerinde bir tür kademeleşmeye yol açar ve rastlantıya büyük bir pay bırakır. Bu nedenle anlamı çok belirli olmayan evrimcilik kavramına yayılmacılık kavramını da eklemek gerekir.

ESKİ ÜSTAT a. Masonl. Bir mason locasının eski ustası. (ESKİ ÜSTADI MUHTEREM de denir.)

ESKİCİ a. **1.** Her türlü eski eşya alım satımı ve onarımıyla uğraşan kimse. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Satmak için giyilmiş eski elbiseler satın alan kimse.

—ANSİKL. Tar. Osmanlı devletinde eskiciler, eski ayakkabı, çizme vb. gibi giyim eşyasını onarır ya da her çeşit eski eşya alım satımıyla uğraşırdı.

Bunlardan onarımcılar *ustabaşı* denen ve kavaflar loncasına bağlı bulunan bir yönetici tarafından denetlenirlerdi. Ustabaşılar, dükkânlarını kavaflar, dikiciler, çizmeci ve ayakkabıcılara ait ticarethanelerin arasında açarlardı. Bu esnaf her pazartesi, çarşamba ve perşembe günü, ustabaşılar eskicilerin sabah duasını yapmadan alışverişe başlamazlardı.

Bir bölümü gezici, bir bölümü de yerleşik olarak her çeşit kullanılmış eşya ticaretiyle geçimlerini sağlayan eskicilerse, genelinde mutfak ve yatak odası takımları, giyim eşyası, silah, avadanlık gibi eski püskü şeyleri alıp satarlardı. Satılık mala ilk olarak değer biçen eskici, pazarlıkta anlaşamaması sonucu bunu sahibinden satın alamazsa, eski eşyanın yeri ve verilen fiyat hemen öteki tüm eskicilere iletilir, böylece onların da ilk biçilen fiyatın üstüne çıkmamaları sağlanırdı. Gezici eskiciler tarafından toplanan mallar yiğitbaşı gözetiminde ve eskiciler kethüdası başkanlığında bir kurulca fiyat biçildikten sonra bunlar *bit pazarı* denen yerleşik eskici dükkânlarının bulunduğu yere götürülerek bu değer üzerinden satılırlardı. Satışa sunulan eşyaya verilen fiyatın öteki dükkânlara duyurulması yöntemi, yerleşik eskiciler arasında da gelenekleşmişti. Öte yandan, kaçak ya da çalıntı eşyanın alım ve satımı kesinlikle yasaktı. Bu yoldan para kazanmaya kalkışanların mallarına el konduğu gibi, dükkânları da kapatılır ve ağır cezaya çarptırılırlardı.

Eskici Abdi, ortaoyunu ve tuluat tiyatrosunun tanınmış oyunlarından biri. İşsiz kalan Kavuklu, kundura tamircisi Abdi Ağa'nın yanına çırak girer. Abdi Ağa dükkâna gereç almak için gittiğinde Kavuklu ile dükkâna gelen müşteriler arasında gelişen olaylar, oyunun güldürü öğesini oluşturur.

ESKİCİLİK a. Eskicinin işi.

ESKİCİZADE ALİ MEDHİ EFENDİ, türk yazar (Edirne ? - *ay. y.* 1827). Yaşamı hakkında bilgi yoktur. *Emsile şerhi* (1835) ve *İsagoci şerhi* (1870) adlı yapıtları arapçadır; tasavvufla ilgili *Tercüme-i cihet-i vahdet* (1857), teevit konusundaki *Dürr-i yetim* (Birgivi'den, 1837) gibi yapıtları arapçadan türkçeye çevirmiştir.

ESKİÇAĞ → ANTİKÇAĞ.

ESKİÇAĞA, Bolu'nun Yeniçağa ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 325 nüf. (1990). Bayezit I (Yıldırım) döneminden Yıldırım camisi (XIV. yy.), dikdörtgen planlı yalın bir yapıdır. Ahşap tavan ince çıtalarla kare bölmelere ayrılmıştır.

ESKİDÜNYA a. Avrupa, Asya ve Afrika' ya topluca verilen ad. (Karşt. YENİDÜNYA.)

ESKİHİSAR, Kocaeli'nin Gebze ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 494 nüf. (1990). Köyde, Bizanslılar'dan kaldığı sanılan dikdörtgen planlı kale, yarım daire ve dörtgen biçiminde kulelerle güçlendirilmiştir. Bir sıra taş ve bir sıra tuğla örgülü duvarlardaki tuğla bezemeler dikkati çeker. Köyün B. kıyısında, bahçe içinde Osman Hamdi Bey'in ahşap köşkü bulunmaktadır. Çok bakımsız olan yapı, 1983'te Kültür ve turizm bakanlığı'nca onarılmıştır.

—Tar. Bizans döneminde Stratonikeia kalesinin yıkıntıları üzerinde kurulan kenti, Menteşeoğlu Gazi Ahmet Bey Cenevizliler'den alarak türk toprağı yaptı (1354). Gazi Ahmet Bey'in ölümünden sonra Osmanlı devletinin yönetimi altına girdi (1391). Ege ve Akdeniz kıyılarının osmanlı egemenliği altına alınması üzerine önemini yitiren kent, köy durumuna dönüştü. XIX. yy. başlarında yerli zorba takımının eline geçen köy, Mahmut II'nin âyan ve derebeylerine karşı giriştiği savaşımı kazanması üzerine yeniden merkezi yönetime bağlandı.

ESKİHİSAR, Muğla'nın Yatağan ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 602 nüf. (1990).

Eskiimaret camisi, İstanbul'un Fatih semtinde, Haliç'e bakan bir tepe üzerinde cami. Aslında Bizans imparatoru Aleksios I Komnenos'un annesi Anna Dalassena'nın yaptırdığı (XI. yy. sonları) Pantepoptes manastırı kilisesi'dir. Kilise, Fatih Sultan Mehmet'in kenti almasından sonra, önce Fatih külliyesi'ne bağlı medresenin imareti haline getirilmiş, daha sonra kimi değişikliklerle camiye dönüştürülmüştür. Dört sütunlu kapalı yunan haçı planın ilginç örneklerinden olan yapının iç ve dış narteksi vardır. Absida'nın yanlarında yonca yaprağı biçiminde nişler yer alır.

Eskiimaret camisi

ESKİKARGICAK, Ordu'nun merkez bucağına bağlı köyken, Yenikarkucak'la birleşti, Hatipli adını alarak belde oldu.

ESKİKÖY, Ordu'nun Gürgentepe ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 662 nüf. (1990).

ESKİKUŞLAR a. Kuşlar ve sürüngenler arasında geçişi oluşturan arkeopteriks gibi Jura devrinde yaşamış fosil kuşları içeren altsınıf.

ESKİL → ARKAİK.

ESKİL, İç Anadolu bölgesinde, Aksaray iline bağlı ilçe; 22 110 nüf. (1990); 4 köy. Merkezi, Aksaray'ın 40 km batısında *Eskil*, 16 462 nüf. (1990).

ESKİL, Esgi ya da **Esegel** de denir, türk asıllı eski bir bulgar boyu. Kaynaklarda adı ilk kez arap coğrafyacı İbni Rusta tarafından saptandı. Bulgaristan'da aynı adı taşıyan bir kale vardır.

Eskiler ve Yeniler tartışması, Antikçağ yazarlarının mı, yoksa Louis XIV dönemi yazarlarının mı daha değerli olduğu konusunda, XVII. yy.'ın sonunda Fransa'da ortaya çıkan fikir tartışması.

Buna benzer bir tartışma da İngiltere' de ortaya çıktı. Bu tartışmaya katılanlar kendilerine Yeniler'i yakın bulan *Royal Society,* sir William Temple, William Wotton ve *The Battle of the Books* (Kitapların savaşı) [1704] adlı yapıtında Temple'ı savunan Swift'ti.

Tartışmanın bütünü sanat ve bilimlerde ilerleme, bir ölçüde de ruhsal ilerleme sorununu ortaya koyar. Eskilerin yandaşları için altın çağ geçmiştedir; Yeniler açısından ise uygarlık, sanatın tarihsel yapısını ve güzelliğin göreliliğini ortaya çıkarırken, bir umudu da birlikte getirir.

ESKİLEŞMEK gçz. f. Eski duruma gelmek; eskimek.

ESKİLİK a. Eski olan, uzun zamandan beri var olan şeyin durumu: *Bir geleneğin eskiliği. Evinin eskiliğinden yakınıyor.*

ESKİLLİK a. Psikan. S. Freud tarafından, rüyanın yeniden ortaya çıkardığı genellikle çok uzak bir olayı belirtmek için kullanılan terim (örn. hadımlık kompleksi, Oidipus kompleksi).

ESKİLSTUNA, İsveç'te kent, Stockholm'un B.'sında; 89 000 nüf. Aziz Eskil'in kurduğu kent. XII. yy.'dan kalma kilise. Müzeler. Sanayi merkezi (metalürji, özel çelik, bıçakçılık). Teknoloji enstitüleri.

ESKİMALATYA, bugün **Battalgazi,** D. Anadolu bölgesinde Malatya iline bağlı ilçe; 26 665 nüf. (1990); 14 köy. Merkezi, Malatya'nın 9 km K.'inde *Battalgazi,* 14 994 nüf. (1990). Malatya kentinin 1838-39 kışından önceki yeri. Nizip savaşı dolayısıyla bazı birliklerin yerleştirilmesi üzerine Malatyalılar 9 km G.-B.'da Aspuzu adını verdikleri yazlıklarında sürekli olarak oturmaya başlamışlar ve zamanla Aspuzu bugünkü Malatya'ya dönüşmüştür.

—Tar. → MALATYA.

—Mim. Derme deresi kıyısındaki Eskimalatya kalesi, İ.S. I. yy.'da Roma imparatoru Titus döneminde yaptırılmıştır. Birkaç kez onarılan beş köşeli kale iki sıra surla çevriliydi ve 11 kapısı, 95 burcu vardı. Buradaki en önemli yapı ise Ulu cami'dir. (→ MALATYA ULU CAMİSİ.) Akminare camisi (1574), Karahan camisi (1583), Meliksunullah camisi (1394) yerleşmenin önemli dinsel yapılarıdır. Ulu cami'nin G.'indeki Şahabiyyeikübra medresesi XIV. yy.'da Emir Şahabettin Hızır dönemindendir. Tek katlı, iki eyvanlı medresenin yalnızca taçkapısının sağ kanadı, türbe, ana eyvan günümüze ulaşabilmiştir. Biri açık, biri kapalı iki mekândan oluşan Silahtarmustafapaşa hanı XVII. yy.'a tarihlenir. Özgünlüğü bozulmadan onarılan yapının önün-

de on iki dükkân vardır.

ESKİME a. İkt. Bir malzeme ya da donatımın maddi bakımdan yıpranmadan önce eskimesinden oluşan bir tür sermaye aşınımı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Planlı eskime*, HESAPLI* ESKİME'nin eşanlamlısı.
—Polim. YAŞLANMA'nın eşanlamlısı.
—Saatç. Bir zaman aygıtının özelliklerinde yıpranmadan kaynaklanan değişiklik (yağların, devindirici zembereğin, kuvarsın vb. eskimesi).
—ANSİKL. İkt. *İktisadi eskime*, tüketicilerin talebindeki bağımsız ya da bağımlı bir değişiklikten ileri gelir. Bir mala olan talep, örneğin gelirdeki bir değişiklik sonucu olarak kayacak olursa, bu değişiklik bağımsızdır. Bu durumda, var olan makine ve donatımla doyum noktasına gelen talep, bu makine ve donatımın, bazı öğeler henüz işler durumda bulunmasına karşın, ıskartaya çıkartılarak yerine daha güçlü bir başkasının konulmasını zorunlu kılar. Öte yandan, üreticiler bir mal farklılaştırması politikası gereği olarak, tüketiciye birtakım ikame malları sundukları ve böylelikle, daha önce halkın beğenisini kazanmış olan bir malın demode olmasını sağlayabildikleri takdirde, bu değişiklik bağımlıdır. Bu durumda, farklılaştırma politikası, bazı üreticileri, henüz kullanılabilir durumda olan makine ve donatımlarını, öncü tarafından yaratılan yeni talebe uydurabilmek için, değiştirmek zorunda bırakabilir.

ESKİMEK gçz. f. **1.** Uzun süre kullanılarak ya da zamanın etkisiyle işe yaramaz duruma gelmek, yıpranmak, aşınmak; geçerliliği ya da güncelliğini yitirmek, artık kullanılmamak, modası geçmek: *Ev çok eskidi, neredeyse başımıza yıkılacak. Eskimiş elbiseler. Eskimiş bir kuram. Eskiyen ve kullanımdan düşen sözcükler.* **—2.** Bir ilişki sözkonusuysa, başlangıcından bu yana uzun bir süre geçmiş olmak: *Biz artık eskidik, evleneli neredeyse çeyrek yüzyıl oluyor.* **—3.** *Bir meslekte, görevde vb. eskimek*, orada çok uzun süre kalmak, çalışmak: *Artık, müdürlükte eskidik.*
—Dilbil. Bir sözcükten ya da anlatımdan söz ederken, tümüyle kullanımdan kalkmamakla birlikte, geçerliliğini yitirmek.

◆ **eskitmek** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi eskitmek*, onu artık değiştirilmesi gerekecek ya da atılacak duruma gelene kadar kullanmak: *Her mevsim iki çift ayakkabı eskitir.* **—2.** Önemini, değerini, etkisini yok etmek: *Yılların eskitemediği sanatçı.* **—3.** *Tkz.* Çok sayıda eş değiştirmek: *Kadın dört koca eskitti, sıra beşincisinde.*

◆ **eskitilmek** edilg. f. Kullanılarak eski duruma getirilmek.

ESKİMEÖLÇER a. Teknol. Bir boyanın ya da diğer tüm kaplamaların ve geniş anlamda açık havada bulunan tüm gereçlerin yaşlanma etkenlerine karşı dayanımını ölçen aygıt. (En basit deney, kent, kır, sanayi alanı, deniz ve çöl gibi çeşitli iklimleri olan bölgelerde kurulmuş deney merkezlerinde, örnekleri dış etkenlere açık tutmaktır; ayrıca yaşlandırıcı doğal etkenlere benzer etkiler doğuran aygıtlarla hızlandırılmış deneyler yapılabilir. Eskimeölçerle yapılan yaşlandırma deneylerinin sonuçları çoğu kez tartışmalıdır; genellikle hem incelenecek örnek, hem de parça deneyden geçirilerek karşılaştırmalı sonuçlar alınır.)

ESKİMO a. **1.** Eskimolar'dan olan. **—2.** Tamlayan olarak, eskimolara ilişkin: *Eskimo sanatı.*

ESKİMO a. (tescilli ad). Üzeri çikolatayla kaplanmış donmuş krema.

ESKİMO-ALEUT a. Dilbil. Eskimo ve aleut lehçelerini içeren dil ailesi.

ESKİMOCA a. Eskimolar'ın konuştuğu dil.
—ANSİKL. Eskimoca, kutup bölgelerine yakın çok geniş bir coğrafi alanda konuşulur: Grönland (yaklaşık 40 000 kişi), Kanada'nın kuzey bölgeleri (15 000), Alaska (25 000) ve Doğu Sibirya (800). Grönland'da eskimoca okullarda, kilise ve radyoda kullanılır; Kanada ve Alaska'daysa, özellikle dinsel eğitimde bu dile başvurulur. Eskimoca iki büyük lehçeye ayrılır: Yupik (Alaska'nın güneyi ve Sibirya), inupik (ya da inuktitut) Alaska'nın kuzeyi, Kanada, Grönland. Eskimoca çok sayıda lehçeye ayrılır; birbirlerine komşu lehçeler anlaşmayı engellemez, ama uzaklık arttıkça bildirişim giderek güçleşir.
Eskimocanın ses dizgesi görece olarak yalındır: inupikte 3, yupikte 4 ünlü bulunur. Ünsüzlerin sayısı da lehçelere göre (13-21 arasında) değişir. Sonekleme çok önemli bir rol oynar: bir sözcük, tüm bir cümleyle eşdeğerli olabilir, çünkü her biri ayrı anlam taşıyan bütünleyici öğeler, temel sözlük öğesine eklenir. Eskimocada bükünlü sözcükler (ad, fiil) ve değişmeyen öğeler vardır. Tekil, ikil ve çoğul biçimlerine bürünen ad iki sözdizimsel, altı belirteçli durum içerir (yupikte beş). Fiilin, bağımsız (bildirme, soru, istek, emir) ve bağımlı (bağlayıcı, ortaç, vb.) kipleri vardır. Sözlüksel düzlemde, türetme olanaklarının zenginliği kök sayısının aza indirgenmesine yol açmıştır.

ESKİMOLAR, sayıları 60 000 olarak tahmin edilen halk. Alaska, Grönland ve Kanada'da, Bering boğazı ve Hudson körfezi kıyılarında yaşarlar. Kültür ve dil birliği olan Eskimolar, geniş topraklara yayılmışlardır ve devletsiz bir toplum oluştururlar.
İklim koşullarından kaynaklanan güçlükler hem maddi kültürlerini, hem de toplumsal örgütlenmelerini biçimlendirmiştir. Tatlısuda balıkçılık ve kara avcılığı (Kanada rengeyiği, kürklü hayvanlar) yaz aylarında yapılır. Dar aile, bu mevsimde ağaç ya da balina kemiğinden bir iskelet üzerine gerilen fok derilerinden yapılmış bir çadırda yaşar. Kış boyunca Eskimolar, başlıca geçim ve mübadele kaynaklarını (besin maddeleri, yağ, mors dişi, deri) meydana getiren mors ve fok avlarlar. Ağaçtan ya da karın içine kazılmış -kapladığı alan birkaç aile arasında paylaşılan-, bazen ortak bir ev çevresinde toplanan uzun evlerde yaşarlar.
Gravürler (diş, kemik), maskeler ve ayin biçimleri (ölüler için düzenlenen törenler, kış gündönümü) yoğun bir kolektif yaşamın göstergeleridir; bugün, enerji ve maden kaynakları için sürtüşen birkaç devlet, balıkçılık alanlarını tahrip etmekte, çocukları okula göndermekte ve anne-babaları da işçileştirmektedir; böylece Eskimo kültürü sessizce yok edilmektedir.
Temmuz 1980'de, bağlı oldukları devletlerde kültürel özgünlüklerini daha kararlı bir şekilde dile getiren Eskimolar, bu devletlerle olası bir işbirliğinin biçimlerini belirlemek için ilk kutupçevresi konferansını topladılar.

ESKİPAZAR, Çankırı'nın B. Karadeniz bölümünde ilçe; 22 686 nüf. (1990); 690 km²; 50 köy. Merkezi, Çankırı'nın 161 km K.-B.'sında *Eskipazar*, 8 272 nüf. (1990). Hayvancılık, ormancılık, kereste fabrikası.

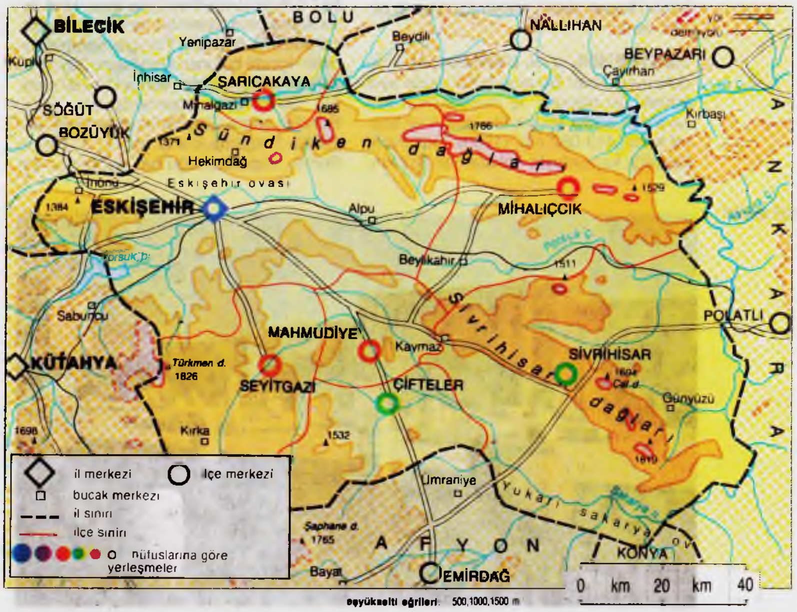
ESKİPAZAR, Ordu'nun merkez ilçesi Uzunisa bucağına bağlı köy; 349 nüf. (1990). Köyün yakınında XVIII. yy.'da Battal Hüseyin Paşa'nın yaptırdığı, sonradan yenilenmiş olan bir caminin, Büyük hamam'ın (XVI. yy.) ve Küçük hamam'ın (XVIII. yy.) kalıntıları vardır.

ESKİSAYACA → SAYACATÜRK.

ESKİŞEHİR (26), İç Anadolu'nun K.-B. kesiminde yer alan, fakat topraklarının bir kısmı B. Karadeniz bölümü ile İçbatı Anadolu'ya taşan il; 641 057 nüf. (1990); 13 652 km²; merkez bucağı dışında 3 bucak, 403 köy. Merkezi *Eskişehir*, 413 082 nüf. (1990).

Eskişehir ilinde yüzey şekillerinin ana çizgilerini 700-800 m yükseklikteki ovalar ile bunları birbirinden ayıran bazı dağ sıraları ve platolar oluşturur. İlin K. kesiminde, derin Sakarya vadisinin G.'inde büyük kesimini billurlu kayaçlardan oluşan D.-B. doğrultulu Sündiken dağları (Uzunyatak tepesi 1 786 m) uzanır. G.-B. kesimini, üzerinde bazı dorukların (Türkmen dağı 1 826 m, Göktepe 1 780 m) yükseldiği çeşitli yaştaki kayaçlar üzerinde uzanan Yazılıkaya platosu kaplar. İl topraklarının ortasında Sivrihisar dağları (Uluçukurun tepesi 1 819 m) K.-B.'dan G.-D.'ya doğru uzanır. Bu kabartılar arasında K.'den G.'e doğru Sakarya vadisi, Porsuk çayının izlediği Eskişehir ovası ve onun D. uzantısı ile Sakarya'nın kaynak kollarının akaçladığı Yukarı Sakarya ovaları gibi daha alçak, çevrede neojen, ortaları alüvyonla kaplı kesimler yer alır. İl, yarıkurak ve karasal bir iklim alanındadır. Kışlar soğuktur (Eskişehir ocak ort.–0,3 °C); sıcaklık –20 °C'ın altına düşebilir, yazlar nispeten kısa fakat sıcaktır (temmuz ort. 21,5 °C). Dağlık kısımlar dışında yıllık yağış tutarı 400 mm dolayındadır. (Eskişehir yıllık ort. 379 mm); kış en yağışlı, yaz en kurak mevsimdir. Dağlık alanlarda meşe, kızılçam ve karaçamdan oluşan ormanlar

Eskişehir il haritası

Eskişehir'den bir görünüm

oldukça geniş yer kaplar. Buna karşılık ilksel bitki topluluğu büyük ölçüde tahrip edilmiş olan ovalar bozkır görünümündedir.

Eskişehir'de nüfus yoğunluğu (km²'ye 47) il düzeyinde Türkiye ortalamasının altındadır ve nüfus önemli birer tarım alanı olan ovalarda toplanmıştır. Kentsel nüfus oranı % 74,5 ile oldukça yüksektir, ama bunun % 86,5 kadarı il merkezinde yaşar. İkisi dışında (Çifteler, Sivrihisar) ilçe merkezlerinin nüfusları 5 000'den azdır. Nüfus artış oranı da (‰ 18,7) Türkiye ortalamasının altındadır. Bazı ilçelerde nüfus çok yavaş artmakta, bazıları ise nüfus kaybetmektedir. Ekili yerler il topraklarının % 22'si gibi nispeten küçük bir alanı kaplar. Buna karşın Türkiye'nin tarım, özellikle tahıl bakımından önemli illerindendir (1991 rakamlarıyla 1 579 008 dekar buğday, 897 780 dekar arpa ekimi). Büyük miktarda şekerpancarı (1 Mt'a yakın), patates ve ayçiçeği üretilir. Sündiken dağlarının K.'inde kuytu Sakarya vadisi, meyve üretimiyle ünlüdür. İlin çeşitli yerlerinde krom (Taştepe, Başören, Gündüzler, Alpu, Kavak), bor tuzları (Kırka), lületaşı diye bilinen manyezit (merkez ilçe ve Mihalıççık), perlit (merkez ilçe, Seyitgazi), asbest (Mihalıççık) yatakları vardır.

Eskişehir il merkezinde toplanmış olan imalat sanayisi (motor, lokomotif, şeker, çimento, kiremit, besin gibi) çok çeşitli kolları kapsar ve Türkiye sanayi üretiminin katma değer olarak % 1 kadarını sağlar. G. Marmara bölümü ve İçbatı Anadolu'dan gelen önemli kara ve demiryollarının kavşağı üzerinde bulunan ilin, İç Anadolu'nun kapısı olarak ulaşımda önemli bir yeri vardır.

■ **ESKİŞEHİR,** antik **Dorylaion,** İç Anadolu'nun Yukarı Sakarya bölümünde aynı addaki ilin merkezi, İç Anadolu'nun Ankara'dan sonra en büyük sanayi ve ticaret kenti; 413 082 nüf. (1990). Demiryolu kavşağı; karayoluyla Ankara'dan 232 km, İstanbul'dan 335 km uzaklıkta.

Eskişehir B. Karadeniz, Marmara ve İçbatı Anadolu'nun İç Anadolu ile kavuştukları yörede, bu bölgelerden İç Anadolu'ya sokulan yolların kavşağında yer alan ve İç Anadolu'ya açılan bir kapı rolü oynar. Tarihte zaman zaman çok parlak dönemler geçiren kent XIX. yy. başlarında, küçük ve sönük bir kasaba durumuna gelmiş, aynı yüzyılın ikinci yarısında, Kırım göçmenlerinin gelişi, özellikle 1894'te demiryolunun varışı ve işletmeye açılışı ile büyümeye başlamış, yeni mahalleler kurulmuş, kent alanı demiryolu kuzeyine de taşmış, nüfusu da 30 000 dolayına ulaşmıştır. 1922'de Yunanlılar tarafından yakılarak yarı yarıya tahrip edilmesine karşın, Eskişehir Cumhuriyet döneminde özellikle önemli bazı sanayi kuruluşları sayesinde (demiryolu cer atölyesi, büyük un değirmenleri, uçak tamir atölyesi, şeker ve çimento fabrikaları, tarım araçları imalathaneleri,yağ fabrikaları gibi) hızla gelişmiş, alanı batıya, kuzeye ve doğuya doğru yayılan yeni mahallelerle XX. yy. başlarındakinin birkaç katına çıkmış; 1927'de 32 000 kadar olan nüfusu 1950'de 90 000'e, 1960'ta 153 000'e, 1970'te 216 000'e ulaşmış, 1990'da ise 400 000'i aşmış; bu arada kent, özellikle Porsuk boyları, modern bir görünüm almıştır. Bugün Eskişehir, Türkiye'nin en büyük, en hareketli tarım, ticaret, sanayi ve eğitim (çeşitli düzeyde eğitim kurumları, Anadolu Üniversitesi) merkezlerinden biridir.

• TARİH. Eskişehir Eskiçağ'da Dorylaion* adıyla bilinen bir phrygia kentinin yerini almıştır. Phrygialılar'dan sonra Lydialılar'ın (İ.Ö. 676-546) egemenliğine giren kent daha sonra pers topraklarına katıldı. Bu dönemde (İ.Ö. 546-331) Phrygia satraplığı sınırları içinde bulunan Dorylaion, Büyük İskender'in ölümünden sonra İ.Ö. 280'e değin Selefkiler'in egemenliğinde kaldı. Bundan sonra Galatlar'ın eline geçti. İ.Ö. 189'da Bergama krallığı'na, İ.Ö. 133'te de Roma İmparatorluğu'na bağlandı. En parlak dönemini Bizanslılar zamanında yaşayan Dorylaion, şifalı suları ve güzel havasıyla imparatorların dinlenme yeri oldu, saraylar ve hamamlarla donandı. VIII. yy.'da başlayan arap akınları sırasında, önce 708'de Abbas bin Velit, daha sonra da 778'de Hasan bin Kahtaba komutasındaki birliklerce işgal edildi ve *Duruliya* ya da *Druliya* adıyla anılmaya başlandı. Kısa süreli bu işgaller dışında kentte Bizans egemenliği 1074'te Anadolu Selçukluları'nın Eskişehir yöresini ele geçirişlerine değin sürdü. Haçlı ordularının Anadolu selçuklu sultanı Kılıç Arslan I'i Dorylaion savaşı'nda ağır yenilgiye uğratmaları üzerine (4 temmuz 1097) Türkler Eskişehir ovasını boşaltmak zorunda kaldılarsa da kenti ellerinde tuttular. Anadolu selçuklu sultanı Mesut I aynı yerde alman imparatoru Konrad'ın haçlı ordusunu bozguna uğrattı (1147). Kenti geri alan (1175) Bizans imparatoru Manuel Komnenos, surları berkitti. Ancak ertesi yıl Bizans ordusu Myriokephalon'da selçuklu güçlerince yok edilince (1176), imparator Dorylaion'un surlarını yıktırmayı kabul etti. Kılıç Arslan II, Kütahya ile birlikte Dorylaion'u da topraklarına kattı (1182). Savaşlar yüzünden yıkıntıya dönen Dorylaion'un iki km G.'inde yeni bir kent kuruldu. Dorylaion için kullanılan *Eskişehir* adı, zamanla yeni kent için de geçerli oldu. Kösedağ savaşı (1243) bozgunundan sonra moğol baskısı karşısında Batı Anadolu'ya kayan türkmen boyları, Anadolu selçuklu hükümdarı Gıyasettin Mesut II'nin, İnönü ve Eskişehir'e uç beyi olarak atadığı Kayı aşireti reisi Osman Gazi'nin çevresinde toplandılar. Kısa sürede Eskişehir yöresindeki öteki yerleşmeler de ele geçirilerek Osmanlı beyliğinin temelleri atıldı. Murat I, Orhan Bey zamanında Karamanoğulları topraklarına katılan kenti geri aldı (1363). Önce Karacahisar, sonra da Eskişehir'in merkez olduğu yönetim birimine, Osmanlılar'ın Bizanslılar'a karşı kazandıkları ilk zaferin anısına *Sultanönü* dendi. Eyalet örgütü kurulunca, Eskişehir, merkezi Kütahya olan Anadolu eyaletinin Sultanönü sancağına bağlandı. XVII. yy. başlarında bozulan iktisadi durumun neden olduğu kargaşa Eskişehir'i de etkiledi. 1601'de Celali ayaklanmaları sırasında, Celali Deli Hasan ve yandaşları, kenti bir süre işgal ettikten sonra, Eskişehir'den ayrılarak Kütahya'yı kuşattılar. Hüdavendigâr (Bursa) eyaleti kurulduktan sonra (1841) Kütahya sancağına bağlı bir kaza merkezi oldu. XIX. yy.'da hızlı bir gelişme sürecine giren kent, yüzyıllar önceki ticaret merkezi niteliğini yeniden kazandı. Kurtuluş savaşı sırasında Eskişehir ve yöresinde önemli olaylar yaşandı. Stratejik konumu nedeniyle İngilizler Eskişehir'e çok önem veriyorlardı. 23-30 ocak 1919'da bir ingiliz birliği Eskişehir istasyonunu işgal etti. 7 eylül 1919'da Eskişehir mıntıka komutanı yarbay Atıf Bey tutuklandı. Birinci İnönü savaşı'nda yunan ordusu ilk yenilgisini burada yaşadı (6-11 ocak 1921). Bunu İkinci İnönü zaferi izledi (23-31 mart 1921). Ancak bu savaşlardan sonra yeniden toparlanan Yunanlılar, "Kütahya-Eskişehir muharebeleri" diye anılan savaşlar sonunda (21-25 temmuz 1921), türk güçlerini çekilmek zorunda bırakarak Eskişehir'i işgal ettiler. Büyük taarruz başladıktan kısa bir süre sonra çok yıkık durumda geri alınan kent (2 eylül 1922), Cumhuriyet döneminde il merkezi oldu (1925) ve hızla gelişti. (→ Kayn.)

• MİMARLIK. Eskişehir'deki tarihsel yapılar, Kurtuluş savaşı sırasında Yunanlılar'ca yakıldığından, günümüze yalnızca Alaettin camisi'yle Kurşunlu külliyesi ulaşabilmiştir. Alaettin Keykubat I döneminden Alaettin camisi (1220), onarımlar yüzünden özgünlüğünü yitirmiştir. 1946-1951 arasında müze olarak kullanılmış, daha sonra yeniden camiye dönüştürülmüştür. Cami, medrese, aşhane ve iki kervansaraydan oluşan Kurşunlu külliyesi, Kanuni Sultan Süleyman'ın veziri Çoban Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır (XVI. yy.

Eskişehir Arkeoloji müzesi

ilk çeyreği). Tümüyle yıkılan cami, 1961-1962'de yenilenmiştir. Aşhane art arda iki kubbeli mekândan meydana gelir. 1966-1974 arasında Eskişehir Arkeoloji müzesi olarak değerlendirilen medrese, ortası kubbeli dershaneyle, buna bitişik odalardan oluşur. Cami çevresindeki iki kervansaray da çok yıkıktır.

Eskişehir Arkeoloji müzesi, Kurşunlu külliyesi'nin medrese bölümünde açılan müze (1966); 1974'te yeni yapısında hizmete girdi. Demircihöyük (pişmiş topraktan kaplar, ağırşaklar, boncuk ve kemikler), Kocakızlar (Roma döneminden altın, fildişi ve ahşap eserler) buluntularının yanı sıra, fildişinden Kybele heykelciği, Men ve Hygeia heykelleri, Phrygia türü mezar stelleri, sunaklar ilgi çeker. Duvarları, Şarhöyük'te ortaya çıkarılmış geç Roma dönemi mozaikleri süsler. Tabiat tarihi bölümünde ise yöreden derlenmiş bitki ve hayvan fosilleri, mercanlar, kemikler ve dişler sergilenmektedir.

Eskişehir Atatürk ve kültür müzesi, 1970'te açılan müzede Atatürk'ün kişisel eşyaları, fotoğraflar, belgeler ve yöreden derlenmiş etnografyaya ilişkin yapıtlar sergilenmektedir.

Eskişehir bankası (ESBANK), merkezi Eskişehir'de yer alan ticaret bankası. 1927 yılında, 1 100 ortaklı bir anonim şirket biçiminde, yerel bir banka olarak kuruldu. 1992 yılı sonu itibariyle, özkaynaklar toplamı 772 milyar TL, mevduat toplamı 3 463 milyar TL, krediler toplamı 4 588 milyar TL olan bankanın şube sayısı 34'tür.

Eskişehir Basma sanayii müessesesi (SÜMERBANK), iplik-dokuma ve basma üretiminde uzmanlaşmış, Sümerbank'a bağlı kuruluş. Kuruluşun, Eskişehir'de bulunan tesislerinin iplik-dokuma birimi 1965'te, basma birimi 1966'da işletmeye açıldı. Eskişehir Basma sanayii müessesesinin başlıca ürünleri iplik, polyesterli emprime, poplin emprime, flanel, saten döşemelikler, saten emprimeler, pamuklu emprimeler ve türk bayraklarıdır. Toplam 588 tezgâhı ve 22 400 iği bulunan tesislerin yıllık üretim kapasitesi 3 000 ton iplik, 21 milyon metre dokuma, 27,5 milyon metre terbiyedir. Kuruluşun çalıştırdığı eleman sayısı 781 kişidir (1992).

Eskişehir Etnografya müzesi, osmanlı sivil mimarlığı örneklerinden olan Yeşil Efendi evi'nde açılan müze. "Osmanlı evi" diye de bilinen ve yöreye özgü etnografik yapıtların sergilendiği müzenin ahşap tavan ve dolapları ilgi çeker.

Eskişehir Kütahya muharebeleri → KÜTAHYA-ESKİŞEHİR MUHAREBELERİ.

Eskişehir Lokomotif ve motor sanayii müessesesi (ELMS) → TÜRKİYE LOKOMOTİF VE MOTOR SANAYİİ AŞ (TÜLOMSAŞ).

ESKİŞEHİR ovası, İç Anadolu bölgesinin kuzey-batı kesiminde, kuzeyde Sündiken, güneyde Türkmen dağları arasında yer alan, içinden Porsuk çayının geçtiği ve güney kenarında Eskişehir il merkezinin yer aldığı tektonik kökenli ova. Çevresi Neojen'e, orta kesimi Kuaterner'e ait karasal oluşuklarla kaplıdır. Doğuya doğru Alpu ovası Eskişehir ovasının uzantısını oluşturur. Ovanın kuzeyi ve güneyi kırık (fay) hatlarıyla sınırlanmıştır. Bazı kırıklar İnönü ovasının kuzeyinde olduğu gibi alüvyonlar altında bulunur; bunlar jeofizik araştırmalarla saptanabilen örtülü kırıklardır. Örtülü kırıklar, asıl kırıklara paralel uzanır. Ovanın güneyinde yer alan kırıklar Eskişehir'de su kaynaklarının çıkışına neden olmuştur.

ESKİŞEHİR ovası, İç Anadolu bölgesinin K.-B. kesiminde K.'de Sündiken G.'de Türkmen dağları arasında, içinden Porsuk çayının geçtiği ve G. kenarında Eskişehir il merkezinin yer aldığı tektonik kökenli

Eskişehir Atatürk ve kültür müzesi'nin içten görünümü

ova. Çevresi Neojene, orta kesimi Kuaternere ait karasal oluşuklarla kaplıdır. D.'ya doğru Alpu ovası uzantısını oluşturur.

Eskişehir Şeker fabrikası, Türkiye Şeker fabrikaları ao'ya bağlı, Eskişehir'in merkez ilçesinde kurulu şeker fabrikası. 1933'te, Anadolu şeker fabrikaları taş tarafından kuruldu. Kuruluş sermayesine T. İş bankası % 51, TC Ziraat bankası % 24,5 ve Maadin bankası % 24,5 payla katıldı. Kuruluşta günde 1 500 ton olan pancar işleme kapasitesi, 1992 yılında 6 000 tona ulaştı. 1935 yılında, o tarihte kurulan Türkiye Şeker fabrikaları aş'ye bağlanmıştır. Fabrikanın kapasitesi, yılda 145 700 ton şeker üretebilecek düzeydedir (1992).

Fabrikanın bir başka bölümü makine yapım ve onarım bölümüdür. Şeker sanayisine gerekli makine yapım ve onarım işlerini gerçekleştirmek üzere 1935'te kurulan bu bölüm dökümhane, marangozhane, demirhane, kauçuk işleri, çelik konstrüksiyon atölyeleri gibi bir dizi atölyeden oluşmaktadır. 1938'de işletmeye, bir de ispirto fabrikası eklenmiş, bu tesisin yılda 200 bin litre olan kuruluş kapasitesi genişletilerek 16 milyon litreye çıkarılmıştır.

Eskişehirspor kulübü, özellikle futbol alanında faaliyet gösteren kulüp. Eskişehir'de 4 amatör kulübün birleşmesiyle kuruldu (1965). Kurulduğu sezon Türkiye İkinci ligi'nde şampiyon oldu ve Başbakanlık kupası'nı kazandı (1965-1966). Türkiye kupası ve Cumhurbaşkanlığı kupası'nı (1970-1971) kazandı, küme düştü (1982), ancak bu arada milli takıma birçok oyuncu verdi, 1974-1975 futbol mevsiminde üçüncü olarak Türkiye'yi Avrupa kupası'nda temsil etti. Yeniden Türkiye Birinci ligi'ne yükseldi (1983-1984). Beşiktaş'ı penaltı atışlarıyla 6-4 yenerek Başbakanlık kupası'nın sahibi oldu (1987). Eskişehirspor kulübü, 1988-1989 sezonunda ikinci lige, 1991-1992 sezonunda da üçüncü lige düştü.

ESKİŞEHİRTAŞI a. Miner. DENİZKÖPÜĞÜ'nün eşanlamlısı.

ESKİTAŞ → YONTMATAŞ.

ESKİTİLMEK → ESKİMEK.

ESKİTMEK → ESKİMEK.

ESKİV a. (fr. *esquive*). Boks karşılaşmalarında boksörlerin vücutla yaptıkları bir çeşit savunma. Eskiv yapılırken göz kapatılmaz; rakipten ayrılınmaz; gard pozisyonu bozulmaz; baş, gövde ve kollar birlikte sağa, sola, ileriye ve geriye seri şekilde hareket ettirilir.

ESKİYAPAR, Çorum ilinin Alaca ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 555 nüf. (1990).

—Arkeol. İlk Tunç çağından, Bizans imparatorluğu dönemine değin uzanan çok eski bir yeşleşmenin ortaya çıkarıldığı Eskiyapar höyüğü, köyün sınırları içinde yer alır. bir yerleşme saptandı. İlk Tunç çağ katmanındaki altın ve gümüş yapıtlar, çağdaşı Truva hazineleri ve Alacahöyük kral mezarları buluntularıyla benzerlik göstermesi açısından önemlidir. Eski Hitit krallığı dönemine tarihlenen katmanda evler, sokaklar, Anadolu'daki daha geç dönem çömlekçi fırınlarına benzer fırınlar ortaya çıkarıldı. Bu dönemin çanak çömlekleri tekniklerinin üstünlüğü ve biçimlerinin çeşitliliğiyle dikkati çeker. Eski hitit sokağı diye adlandırılan yolun üzerindeki sekiz odalı ev, önemli kalıntılardandır. Eskiyapar buluntuları Anadolu medeniyetleri müzesi'nde sergilenmektedir. (→ Kayn.)

ESKİYEN geçidi, Adana'nın kuzeydoğusunda, Kozan-Feke karayolunun Elmadağ ile Göztepe arasında izlediği geçit (920 m).

ESKİZ ya da **ESKİS** a. (fr. *esquisse*). → TASLAK.

ESKİ ZAĞRA → STARA ZAGORA.

ESKOLA (Pentti Eelis), finlandiyalı yerbilimci (Lellainen 1883 - Helsinki 1964). Başkalaşım kayaçlarının incelenmesinde uzmanlaştı (başkalaşım evreleri kavramını ona borçluyuz). Yer kabuğunun kökeniyle ve akışkanların kayaçlardaki dolaşımıyla da ilgilendi.

ESKOLAYİT a. (fr. *eskolaïte*'ten). Miner. Krom oksit.

ESKORT a. (fr. *escorteur*'den). Ask. denizc. REFAKAT* MUHRİBİ'nin esanlamlısı.

ESKRİM a. (fr. *escrime*). Kılıç türünde (epe, flöre, kılıç) silahlarla iki kişi arasında yapılan spor.

—ANSİKL. • *Tarihçe.* Kılıç ile yapılan ilk sporlara eski Hintliler *parma*, Yunanlılar *perme* derlerdi. Sözcük kuzey germen dilindeki *skermen* ya da *scheirmen*'den gelir. Başka bir germen kavmi olan İskandinavyalılar, sözcüğe *skirme* derler. Sözcük, latin kökenli dillere de *escremie* biçiminde girmiş, terim, Türkler tarafından da kılıç sporları anlamında kullanılmıştır.

Çin'de İ.Ö. 2000 yıllarında bu sporun yapıldığı bilinir. Eskrim, daha sonraları antik Yunan'da *hoplomakhos* denilen gladyatör öğretmenleri tarafından gymnasion adlı okullarda ders olarak verildi. Roma döneminde de eskrim çok tutulan bir spor ve savaş dalı oldu.

Çağdaş eskrimin İspanya'da doğduğu ileri sürülür. Toledo kentinde, sağlam ve zarif kılıçlar yapılmaya başlanmış, kesici kılıçların yerini ince, uzun, batıcı kılıçlar almıştı. Buna koşut olarak eskrimde de kaba güçten çok beceri, çeviklik ve bilgi önem kazandı. Spor, XVI. yy.'da her ülkeden eskrim meraklılarının ustalıklarını artırmak amacıyla geldikleri İtalya'da gelişti. Eskrim ile ilgili ilk kuralları İtalyanlar koydular. Morozzo, eskrimin ilk dört pozisyonunu tanımlayan Agrippo, Gianti gibi eskrim hocaları bu konuda öncülük ettiler. Bu dönemde eskrim, spordan çok düello için başvurulan bir döğüşme aracıydı. 1588 -1608 yılları arasında yalnız Paris'te düellodan 8 000 kişinin ölmesi tepkilere yol aç-

epe dalında **eskrim** bacağa hamle ve maskede durma (vücudun her tarafı geçerlidir)

Revue Escrime

flöre dalında **eskrim** açıklığa hamle (geçerli kısım metal eskrim zırhlığıyla sınırlanmıştır)

Revue Escrime

kılıç dalında **eskrim** aynı anda başa yapılan hamleler (geçerli kısım: vücudun kalça hizasından yukarısı)

Revue Escrime

tı. İtalyanlar'ın meçinden (epe) vazgeçilerek daha hafif ve daha kısa, ucu çiçek biçiminde bir düğmeyle örtülü, köşeli bir kılıç kullanılmaya başlandı. Bu yeni kılıca çiçek (fleur) sözcüğünden türetilen flöre (fleuret) adı Besnard tarafından verildi. Taraflar korumasız olduğundan hamleler son derece dikkatli yapılıyordu. Maske, koruma (yeleği) ve eldiven XVIII. yy.'ın sonunda ortaya çıktı. Bu dönemin bir başka önemli yanı da La Boessière, La Faugère, Gomard, Jean-Louis gibi büyük ustalar tarafından karşılaşma kurallarının yeniden belirlenmesi oldu. Bazı süvari birliklerinde kullanılan kılıçta önemli bir gelişme görülmezken, epe, düello silahı olarak geçerliliğini korudu.

XX. yy.'ın başında eskrim sporunun kuralları kesinleşti. Eskrim, 1896'dan başlayarak olimpiyat oyunlarında yer aldı, bu alanda dünya şampiyonlukları düzenlendi. Rakibin, karşısındaki sporcuya yaptığı vuruş (dürtüş, tuş, çırpış) önceleri hakemler tarafından ya da vuruş yapılan sporcunun kendisinin söylemesiyle saptanırken 1934'te epe, 1954'te flöre'de tuşlar elektrikli aygıtlarla saptanmaya başlandı. Kılıç dalında ise bu silahın elektrikli göstergelerle donatılması tüm çabalara rağmen gerçekleştirilemedi (1982).

Eskrim, günümüzde bütün dünyada yapılan bir spor durumuna gelmekle birlikte, bu dalda Avrupalılar'ın üstünlükleri sürmekte, genellikle epede İtalyanlar, flörede Fransızlar, kılıçta ise Macarlar başarı sağlamaktadırlar. 1913'te kurulan, 100'e yakın ülkenin üye olduğu Uluslararası eskrim federasyonu, çeşitli yaş sınıflarında dünya şampiyonlukları düzenlemektedir.

• *Teknik.* Kimi temel öğeler eskrimin üç silahında da vardır. *Gard*, hamleye ya da savunmaya hazır tarafın temel pozisyonudur. Bu durumda sağ bacak önde, sol bacak yana dönük (oyuncu solak ise tersi), bacaklar hafifçe bükülmüş, gövde dikçe, silahı tutan kol yere paralel ve öne uzanmış, öteki kol el baş hizasında olmak üzere yukarı kalkık ve bükük durumdadır. Hareketler *ileri* (yürüme [marche]) ya da *geri* (çekilme [retraite]) olabilir; her iki harekette de adımlar ya art arda ya da aynı anda sıçrama'yla atılır. Hamlenin silahın hareket sayısına ve yapıldığı ana göre değişen çeşitli biçimleri (basit, bileşik, karşı) vardır. Hamleyi paradla çelip savuşturduktan sonra öteki oyuncunun yaptığı hamleye *karşı hamle* denir.

Savunma, kılıcın dürtmesi ya da çırpmasından kurtulmaya dayanır ve kılıçla alınan paradlardan, yanıltmalardan, ileri-geri gidilerek yapılan yer değiştirmelerden oluşur.

Karşı hamle, kendisine atak yapılanın başvuracağı bir karşı saldırı yoludur. Flöre ve kılıçta karşı hamlenin sayı alıcı biçimde sonuçlanması için rakibe net olarak vuruş yapılması gerekir. Epede ise karşı hamlenin geçerli olması, hamleden 1/25 saniye önce yapılmasına bağlıdır.

• *Döğüş biçimi.* Taraflar hakem denetiminde karşılaşır. Flöre ve epede elektrikli alet hakeme yardımcı olduğundan yalnızca bir hakem vardır. Kılıç dalında ise, her karşılaşmacı için ikişer tane olmak üzere hakemin dört yardımcısı görev yaparlar. Karşılaşmada tek söz sahibi hakemdir. Karşılaşmayı başlatır, durdurur, hareketlerin kurallara uygun olup olmadığına karar verir. Yaptığı hamlelerle 5 vuruşu ilk tamamlayan ya da erkeklerde 10, kadınlarda 8 kez hamleyi doğrudan savuşturabilen galip sayılır. Kuralların çiğnenmesi durumlarında çeşitli cezalar verilir: ilk çiğnemede *uyarı*, tekrarı durumunda *rakip lehine puan yazılması, vuruşun geçersiz sayılması* gibi. Daha ağır olarak *erteleme, karşılaşmaya son verme* ve *ihraç* cezaları da verilebilir.

Eskrimde hangi silah sözkonusu olursa olsun, iyi bir oyuncu için en önemli ve güç nokta, oyun sırasında gerçek niyetini gizlemek ve aynı zamanda rakibinin niyetini sezerek ona göre bir oyun stili ortaya koymaktır. Teknik hazırlıkları ve fiziksel güçleri denk de olsa, eskrimciler, o günkü formlarına, doğru tahminde bulunma yeteneklerine ve taktiklerini uygulama biçimlerine göre birbirlerinden ayrılırlar.

• *Elektrikli sinyal düzeni.* Flöre ve epede vuruşun gerçekten yapılıp yapılmadığını gösteren bir düzendir. Şu parçalardan oluşur: silahın ucundaki yaylı düğme, bu düğme vuruş anında temasla lambanın yanmasını sağlar; kılıca bağlı tel, bu tel kılıcın siperinden geçerek gardın iç kısmına kadar gelir, burada, oyuncunun yeleğinin altından geçerek arkasından çıkar, sarıcı makaraya bağlanmış olan vücut teli ile birleşir (pistin ucuna yerleştirilen sarıcı makara, aşağı yukarı 20 m uzunlukta, esnek tel taşıyan bir bobindir; bobin, sağlam bir yay sayesinde, eskrimcinin hareketine göre teli sarıp boşaltarak uzalıp kısalmasını sağlar). Son olarak, sarıcı makara bir bağlantı kablosuyla kontrol aletine bağlanır. Üzerinde lambalar bulunan kontrol aleti, vuruş anında elektrik akımının kapanmasıyla yanan lambalarla vuruş alan oyuncuyu belirtir. Epede, lambalar, iki vuruş arasında ancak 1/25 saniyeden daha az bir süre geçerse aynı anda yanarlar.

Türkiye'de eskrim ilk olarak 1890'da görüldüyse de bu spor dalındaki ilk ciddi çalışmaları Muallim Hüsnü Bey gerçekleştirdi (1901). Muallim Hüsnü Bey'in ilk öğrencileri Fuat (Balkan), Refik ve Ömer Lütfi

beyler oldular. Bu yıllarda ayrıca İstanbul Tepebaşı'ndaki Union française salonu'nda fransız büyükelçiliği çalışanlarına eskrim dersleri veriliyordu.

Muallim Hüsnü Bey'in yetiştirdiği üç genç, ilk karşılaşmalarını Yıldız sarayı'nda italyan eskrimcilerle yaptılar (1903). Bu karşılaşmaları Abdülhamit II de seyretti ve türk sporcularının başarılarından dolayı bir ferman çıkararak eskrimi bütün askeri okullara ders olarak koydurttu. Ardından, karşılaşmalarda en iyi başarıyı elde eden Fuat (Balkan) Bey'i Edirne Harbiye mektebi'ne eskrim öğretmeni olarak atadı (1906). İlk kulüp çalışmaları yine Fuat Bey tarafından Beşiktaş kulübü'nde gerçekleştirildi (1911). Daha sonra bu spora Fenerbahçe kulübü de ilgi gösterdi ve beyaz rus albay Grodetski'nin antrenörlüğünde çalışmalara başlandı. Bu kulüpten yetişen ilk eskrimciler Sait ve Fevzi beyler oldular (1921).

İlk eskrim federasyonu, Türkiye İdman cemiyetleri ittifakı ile birlikte kuruldu ve federasyon başkanlığına Fuat Bey getirildi (1923). Çalışmalarını sistemli bir biçimde yürüten federasyon, bir yıl sonra milli takımı kurup 1924 Paris olimpiyatları'na katıldı. Türk eskrim milli takımı bundan sonra 1928 Amsterdam olimpiyatları'na da katıldı. (Fuat Bey, mülazım Muhittin Efendi [Okyanus], mülazım Naim Efendi). Robert kolej'de öğretmenlik yapan, Çarlık Rusyası'nın eski ünlü eskrimcisi Nadolsky İvanoviç Çarikov milli takım antrenörlüğüne getirildi (1929). Uluslararası alanda ilk önemli başarı 1931 Atina Balkan oyunları'nda Enver Balkan'ın şampiyonluğu ile elde edildi. Bu tarihten sonra eskrim sporu bir duraklama dönemine girdi. 1936 Berlin olimpiyatları ise türk sporu ve eskrimi adına ayrı bir önem taşıdı. Berlin'de eskrimde Suat Fetgeri (Aşeni, Tarı) ve Halet (Prof. Çambel) hanımlar olimpiyatlara katılan ilk türk bayan sporcular oldular. Bu dönemde Refet Ülgenalp, Halim Tokmakçıoğlu, Rıdvan Bora, Cihat Teğin, Orhan Adaş, İlhami Çene, Rıza Arseven, Sait Tayla, İlhan Arakon ve Sermet Fetgeri gibi sporcular başarılı eskrimciler arasında yer aldı.

1940'tan sonra Halkevleri de eskrim sporuna katkıda bulunmak amacıyla faaliyete geçti. Bu faaliyetin yanı sıra, aynı dönemde İstanbul'da Tenis-eskrim-dağcılık (TED) kulübü'nün kurulmasıyla türk eskrimi Merih Sezen, Muhittin Aslan, Nihat Balkan, Vural Balcan, Sabri Tezcan, Nejat Tulgar; bayanlarda Samiye Ferik, İfakat Mergen gibi yeni adlar kazandı. İkinci Dünya savaşı yıllarında (1939-1945) birçok spor dalı gibi eskrim de bir duraklama dönemine girdi.

İkinci Dünya savaşı'ndan sonra türk eskrimcileri Londra olimpiyatları'na katıldılar (1948). Rıza Arseven, Merih Sezen, Vural Balcan, Sabri Tezcan, Nejat Tulgar ve Nihat Balkan'dan oluşan milli takım başarılı olamadı. Ancak, bu olimpiyatlardan sonra yoğunlaşan uluslararası karşılaşmalar türk eskrimcilerinin dünya eskrim sporunu daha yakından tanımalarını sağladı. Bu yıllarda Tenis-eskrim-dağcılık kulübü'nün düzenlediği uluslararası karşılaşmalar Seyit Mısırlı, Nefi Güven, Sümer Hetman, Kemal Mısırlı, Tacettin Özışık gibi yeni adlar ortaya çıkardı. Özellikle kılıç dalında on beş yıl milli takımın değişmez eskrimcisi Seyit Mısırlı oldu. Mısırlı, yaptığı 90 milli karşılaşmanın 52'sini kazanarak önemli başarı sağladı. Nefi Güven ise flöre dalında başarı göstererek 1955 Akdeniz oyunları'nda, dünya şampiyonu fransız Mouyal'i yenme başarısını elde etti.

Türk eskrimcileri en önemli başarılarını Balkan oyunları'nda sağladılar. I.Balkan eskrim şampiyonası'nda (Bükreş) bir gümüş, bir bronz; II. Balkan eskrim şampiyonası'nda (Zagreb, 1969) iki bronz ve 1971 İzmir Akdeniz oyunları'nda türk bayan eskrimci Özden Ezinler tarafından gümüş madalya kazanılması türk eskrimi adına başarı oldu. Türk eskrimcileri Ankarada'ki 1972 Balkan şampiyonası'nda 1 gümüş, 1 bronz madalya elde ettiler. 1976 Balkan şampiyonası'nda (Atina) Mehmet Özmen, 1983 Balkan gençler şampiyonası'nda (Atina) Murat Dizioğlu, 1988 Akropolis turnuvası'nda (Atina) Sadettin Turan, 1989 Uluslararası Ankara turnuvası'nda Nil Karamete, 1990 Uluslararası Ankara turnuvası'nda Halim Şener birincilikler aldılar.

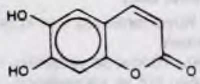
1993 itibariyle Eskrim federasyonu'nda, uluslararası, milli, bölge ve aday olmak üzere 187 hakem, 30 antrenör çalışmaktadır. Lisanslı sporcular 300'ü bayan olmak üzere 1 500 kişidir. Eskrim federasyonu'na bağlı olarak İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Eskişehir, Afyon, İçel, Balıkesir, Kocaeli ve Antalya'da toplam 18 kulüp faaliyet göstermektedir.

ESKRİMCİ a. Eskrim yapan kimse.

ESKUALDUNAK → EUSKALDUNAK.

ESKÜLAP a. (özel a. *Esculape*'den). Avrupa'nın ılıman bölgelerinde, ağaç altlarında ve ağaçlık yerlerde yaşayan, daha çok kemirgenler, kuşlar ve kertenkelelerle beslenen yılan. (Bil. a. *Elaphe longissima*; suyılanıgiller familyası.)

ESKÜLETİN a. (fr. *esculétine*). Org. kim. Dihidroksi-6,7 kumarinin yaygın adı; eskülinin bir aglükonu olan eskületin, morötesi ışınımlar için filtre olarak kullanılır.

eskületin

ESKÜLETOL a. (fr. *esculétol*). Biyokim. P vitamini etkinliğine sahip eskülozit aglikonu.

ESKÜLOZİT ya da **ESKÜLİN** a. (fr. *esculoside* ya da *esculine*; lat. *aesculus*, meşe'den). Eskületin glikoziti, atkestanesinin kabuğundan ve yapraklarından elde edilen, ayrıca bireşim yoluyla da yapılabilen, $C_{15}H_{16}O_9$ formüllü bir bileşiktir. (Eskülozitin kılcal damarların geçirgenliğini değiştiren P vitamini etkisi vardır. Kılcal damarların direncini kuvvetlendirir, kanamaları önleyici ve toplardamar dolaşımını güçlendirici olarak kullanılır.)

ESLA, İspanya'da ırmak, Cantabrica dağlarından doğar, Zamora'nın B.'sında Duero'ya kavuşur (sağ kıyı); 240 km. Hidrolik düzenlemeler.

ESLÂF çoğl. a. (ar. *selef* in çoğl. *eslaf*). *Esk.* **1.** Geçmişler. **—2.** Yerlerine geçilmiş kimseler: *"Taşır bu illeti cebren bütün eslâf ile ahlâf"* (Neyzen Tevfik).

Eslâf, Faik Reşat'ın osmanlı bilgin, şair ve düşünürlerinin yaşamöykülerini içeren ve yapıtlarından örnekler verilen yapıtı (1893-1894, 2 c). Kitapta yer alan yazılar, daha önce Hazine-i fünun dergisinde iki yıl süreyle tefrika edildi. Yapıt belli bir yönteme, plana ve kronolojik sıraya göre düzenlenmemiştir. Daha çok geçmişin ünlülerini tanıtmak ve hatırlatmak amacını güden yapıtta 81 kişi yer alır. Kişilerin ölüm tarihleri temel alınarak yeni bir düzenlemeyle yeni harflerle de basılmıştır (1975).

ESLAVA Y ELİZONDO (Miguel Hilarión), ispanyol besteci ve müzikbilimci (Burlada, Pamplona yakınında, 1807 - Madrid 1878). Önceleri Burgo de Osma ve Sevilla katedrallerinin, 1844'ten sonra da Madrid sarayının capella'sını yönetti. 1854'te Madrid Konservatuvarı'nın besteleme öğretmenliğine atandı. 1866'da aynı kuruma müdür oldu. Üç opera ve kilise parçaları besteledi. Müzikbilim alanındaki başlıca yapıtları: *Lira sacrohispana* (Kutsal ispanyol liri) [1869], *Museo orgánico español* (İspanyol org müzesi), XVI. ve XIX. yy.'lar arasında ispanyol bestecilerce yazılmış dinsel yapıtlar ve org parçaları antolojileri.

ESLEK sıf. *Yörs.* Başkasının buyruk ve dileklerini yerine getiren yumuşak başlı kimse için kullanılır; itaatli.

ESLEM sıf. (ar. *sâlim*'den *eslem*). *Esk.* **1.** En sağlam, en doğru, çok güvenli: *"Politikaca en eslem tarîk olup"* (Ali Fuat Paşa, XIX. yy.). **—2.** *Eslem-i turûk*, yolların en doğru olanı.

ESLEMEK g. f. *Esk.* Dinlemek, dikkate almak, itaat etmek: *"Gitme dediler, ol eslemedi, vardı temaşa eylemeye gitti"* (Eşrefoğlu rumi, XV. yy.). [Bugün de kimi yörelerde kullanılmaktadır.]

ESLİHA çoğl. a. (ar. *silāḥ* çoğl. *esliḥa*). *Esk.* **1.** Silahlar: *"Bir kaahirane hırs ile Memlûk leşkeri / Gavgaaya saldı esliha-i bî-şümârını"* (Y.K. Beyatlı). **—2.** *Esliha-yı atika*, eski silahlar. ‖ *Esliha-yı cariha*, yaralayıcı silahlar. ‖ *Esliha-yı cedide*, yeni silahlar. ‖ *Esliha-yı hafife*, hafif silahlar. ‖ *Esliha-yı nariye*, ateşli silahlar. ‖ *Esliha-yı sakile*, ağır silahlar.

ESMA çoğl. a. (ar. *ism*'in çoğl. *esmā*). *Esk.* **1.** Adlar. **—2.** *Esma-i hüsna*'dan kısaltılarak, tanrının adları anlamına gelir: *"Ârife eşyada esmâ görünür"* (Niyazi Mısri, XVII. yy.). **—3.** *Esmayı üzerine sıçratmak*, söz ya da davranışlarıyla belayı kendi üzerine çekmek. **—4.** *Esma-yı hüsna, esma-yı şerife*, Tanrı'nın adları. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Kuran'da "Allah'tan başka tanrı yoktur, en güzel adlar onundur" (XX,8); "En güzel adlar Allah'ındır. O'nu bu adlarla çağırın" (VII, 180) denir. Hz. Muhammet, Allah'ın 99 adı olduğunu ve bu adlarla sık sık Allah'ı ananların cennete gireceklerini bildirir. Başka bir hadisinde tek tek sayılarak gösterilen ve çoğu Kuran' da yer alan bu 99 ad, "esma-yı hüsna" diye tanınır; bunların anlamları, içerikleri üzerine birçok kitap yazılmıştır.

Bu adlar, şunlardır: Allah, Rahman, Rahim, Melik, Kuddus, Mümin, Selam, Aziz, Müheymin, Mütekebbir, Cebbar, Bâri, Hâlik, Vahhap, Gaffar, Musavvir, Rezzak, Hâfit, Bâsit, Semi, Münzil, Muiz, Râfi, Adl, Hakem, Latif, Habir, Halim, Azim, Gafur, Ali, Şekûr, Kebir, Mukit, Hafiz, Mucip, Rakip, Kerim, Celil, Hasip, Şehit, Bais, Mecit, Vedut, Hakim, Vâsi, Mümit, Muhyi, Muit, Mübdi, Muhsi, Hamit, Veliy, Metin, Kavi, Hak, Vekil, Bedi, Baki, Vâris, Reşit, Sabur, Hayy, Kayyum, Vacit, Macit, Vahit (ya da Ahad), Kaadir, Samet, Muktedir, Muahhir, Mukaddim, Evvel, Ahir, Bâtın, Zâhir, Vâli, Ber, Müteali, Tevvap, Müntekim, Rauf, Afiv, Malik ül-mülk, Zül celal -i ve'l-ikram, Muksit, Câmi, Ganiy, Mâni, Mugni, Dâr, Nâfi, Nur, Hâdi, Fettah, Alîm, Kabıt, Kahhar, Basir.

—Tasav. Vehdeti vücut felsefesine göre, evrendeki bütün yaratıklar Allah'ın adlarının mazharlarıdır (adların görüntüye dönmesiyle tecelli eden şeyler), dolayısıyla varlıklar ve olaylar, Allah'ın adlarının zuhurundan başka bir şey değildir. Sufiler, Allah'ın bu niteliklerini *celal* sıfatları* ve *cemal* sıfatları* diye ikiye ayırırlar. Sufi inancına göre, 99 addan biri *ism-i a'zam*' dır (en büyük ad). Peygamberlerden başkalarının kesin olarak bilemeyeceği bu adla yapılan duaların etkili olacağına inanılır.

ESMA, halife Ebubekir'in kızı, Ayşe'nin üvey ablası (? 595 - Mekke 692). Hz. Peygamber ile Ebubekir Mekke'den Medine' ye hicret ederlerken mekkeli müşriklerden kurtulmak için üç gün üç gece saklandıkları mağaraya su kırbasını ip gibi ikiye bölüp saklayarak su taşıdığından *iki kuşaklı kadın* anlamına ve cennette iki kuşağa nail olacağı müjdesiyle Hz. Peygamber kendisine *zât ün-nitâkayn* unvanını verdi. Müslümanlığı ilk kabul edenlerin on yedincisidir. Müslüman olarak dünyaya gelmiş ilk insan sayılan Abdullah bin Zübeyr'i doğurdu. Oğlunu emevi valisi Haccac, bir ağaca astırarak öldürünce, ilerlemiş yaşı-

musée de l'Homme

Esmeraldas
kırmızı boya izleri taşıyan
pişmiş topraktan
insan başı
La Tolita kültürü
(İ.Ö. 500-İ.S. 500)
musée de l'Homme, Paris

na karşın cesedi ağaçtan alarak gömdürdü, birkaç gün sonra da kendisi öldü.

ESMÂ a. (ar. *sem*ᶜ, kulak'ın çoğl. *esmâ*ᶜ). *Esk.* **1.** Kulaklar; işitmeler. **—2.** *Esma etmek*, duyurmak, işittirmek: *"Sabah olup da hücum emri, müjde-i zaferi / bütün taburlara esmâ edince, her yandan / hurûşa başladı bir nehr-i âteşin cereyân"* (Tevfik Fikret).

ESMA İBRET HANIM, türk hattat (1780 - ?). Yazıyı ünlü hattat Mahmut* Celalettin Efendi'den öğrenerek icazet aldı, daha sonra da onunla evlendi. Özellikle nesih yazıda ün yapan sanatçı, hocasının üslubunu benimsedi. On beş yaşındayken yazdığı bir hilyeyi, Selim III'e sundu, büyük beğeni kazanarak ödüllendirildi.

ESMA SULTAN Büyük, Ahmet III'ün kızı (İstanbul 1726 - *ay. y.* 1788). Çağdaşı ve adaşı olan Abdülhamit I'in kızından ayırt edilebilmesi için *Büyük* lakabıyla anıldı. Yakup Paşa (1743), onun ölümü üzerine de Muhsinzade Mehmet Paşa (1758) ile evlendirildi. İkinci kocası da öldükten (1774) sonra bir daha evlenmedi. Çok varlıklı bir kadın olarak kendini hayır işlerine verdi. Kadırga namazgâhını (1779), Kadırga meydanında Esma Sultan çeşmesini (1781) yaptırdı.

ESMA SULTAN Küçük, Abdülhamit I'in kızı (İstanbul 1778 - *ay. y.* 1848). Ahmet III'ün aynı addaki kızından ayırt edilmek için *Küçük* diye anıldı. Amcasının oğlu Selim III tarafından kaptanıderya Hüseyin Paşa ile evlendirildi (1792). Kocasının ölümü üzerine 25 yaşında dul kaldı. Giyimine meraklı, zarif bir kadın olarak İstanbul'un varlıklı çevrelerinde modanın öncüsü sayıldı ve öykünüldü. Hareketli, yaşam dolu bir kişi olduğundan, Eyüp ve Kuruçeşme'de yaptırdığı yalılarda yakınlarıyla düzenlediği eğlence âlemleri yüzünden abartılı söylentilerin odak noktası oldu. Siyasete de karıştı; iki erkek kardeşinden Mustafa IV'ü Mahmut II'ye yeğledi; onun tahtta kalması için büyük çaba gösterdi. Özellikle Kabakçı Mustafa ayaklanması'nda ve Alemdar Mustafa Paşa'nın öldürülmesinde el altından önemli rol oynadı.

ESMA SULTAN, Abdülaziz'in kızı (İstanbul 1873 - *ay. y.* 1899). Güzelliği saray çevrelerinde dillere destan olan sultan, 60 yaşındaki Çerkez Mehmet Paşa ile evlendirildi (1892). 26 yaşında dördüncü çocuğunu dünyaya getirirken öldü. Yenicami'deki türbesine gömüldü.

ESMÂK çoğl. a. (ar. *semek*'in çoğl. *esmâk*). *Esk.* **1.** Balıklar. **—2.** *Esmâk-ı azmiye*, kemiklibalıklar.

ESMÂN çoğl. a. (ar. *semen*, bedel'in çoğl. *esman*). *Esk.* Bedeller, tutarlar: *Esmân-ı hâsıla* (elde edilen şeylerin toplam değerleri).

ESMÂR çoğl. a. (ar. *semer*, meyve'nin çoğl. *esmâr*). *Esk.* **1.** Meyveler, yemişler. **—2.** *Esmâr-ı bünye-hîz*, vücudu canlandıran meyveler: *"Yüklen, getir ne varsa -biraz meskenet-fiken / Bir parça ruhu, benliği, idrâki besleyen / Esmâr-ı bünye-hîzini; boş durmasın elin"* (Tevfik Fikret, XIX. yy.). || *Esmâr-ı erbaa*, dört yemiş; ilaç yapmada kullanılan hurma, unnap, incir, kuru erik ya da kuru üzüm. || *Esmâr-ı gûnagûn*, türlü yemişler.

ESMÂR çoğl. a. (ar. *semer*, gece meclisi'nin çoğl. *esmâr*). *Esk.* **1.** Masallar, öyküler. **—2.** Gece söyleşileri.

ESMÂR a. (fars. *esmâr*). Bot. *Esk.* Mersin çalısı.

ESMARCH (Friedrich VON), alman cerrah (Tönning, Schleswig, 1823 - Kiel 1908). Kiel Üniversitesi'nde cerrahi profesörü'yken, kendi adını taşıyan esnek sargıyı buldu, bu sargı ve bir kol ya da bacağa sarılarak kansız ameliyat yapmayı sağlıyordu.

ESMEK gçz. f. **1.** Hava, rüzgâr sözkonusuysa, güçlü bir biçimde yer değiştirmek: *İki gündür sert bir poyraz esiyor.* **—2.** Önceden düşünmediği bir işi birden yapmaya karar vermek: *Sabah sabah bu işi yapmak size nereden esti?* **—3.** *Bir şey havası esmek*, nit. sıf. + *hava esmek*, birdenbire belirmek, çıkıvermek; hâkim olmak: *Bu sözün üzerine ortalıkta soğuk bir hava esti. Ülkede günlerce bir dehşet havası esti. Partiler arasında ılımlı bir hava esiyor.* **—4.** *Eser ama yağmaz*, bol bol vaatte bulunan, ancak bunları gerçekleştirmeyen ya da bağırıp çağıran, ama kimseyi cezalandırmayan kişilerin tutumu için kullanılır. || *Esip savurmak*, çevresindekilere bağırıp çağırarak kötü sözler söylemek.

◆ **estirmek** ettirg. f. **1.** Rüzgârın esmesine yol açmak. **—2.** Bir durumun (soyut) ortaya çıkmasına neden olmak.

◆ **estirilmek** edilg. f. Bir durumdan söz ederken, ortaya çıkması sağlanılmak: *Ülkede matem havası estirildi.*

ESMER sıf. ve a. (ar. *sumret* 'koyuluk' tan *esmer*). **1.** Saçlarının rengi karaya çalan, teni koyu buğday rengi ya da bronzlaşmış kimse, bu kimsenin teni için kullanılır. **—2.** *Esmer güzeli*, teni koyu buğday rengi olan, saçları siyaha çalan kız ya da kadın. || *Esmere al bağla, geç karşısına ağla*, esmerlere al rengin yakışmadığını vurgulamak için söylenir.

—Zootekn. Sığırlarda kahverengimsi koyu kurşuni don ve bu donda olan sığır. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. Koyu renkli şey için kullanılır: *Esmer ekmek.*

—ANSİKL. Türkiye'de yetiştirilen esmer sığırlar koyu kül ve kahverenginden, açık kahve ve gümüşi külrengine kadar değişen çeşitli renkte yabancı sığırlardır. Bütün hayvanlarda burun ucu çevresinde açık renk bir halka vardır. Burun ucunun kendisi koyu renklidir. Boynuzlar beyaz renkli olup uçları siyahtır. Genellikle sırt boyunca açık renk bir çizgi (ester çizgisi) bulunur. Çok yönlü verimli bir ırk olarak tanınır. Canlı ağırlık ineklerde 500-700 kg'dır. Süt verimi bir sütlenme döneminde 5 000 kg'ın üzerine çıkabilir. Memleketimizde yetiştirilmekte olan esmer isviçre sığırı ya da isviçre esmeri yahut montafon sığırı adı ile bilinen sığırlar genellikle standart olarak esmer adı altında toplanır.

Esmer, Diyarbakır ve Bingöl çevresinde oynanan türkülü, halay türü bir halk oyunu. (Genellikle erkekler tarafından, bazen de kadınlar arasında ya da kadın erkek birlikte oynanır. Eşlik çalgısı, davul zurnadır.)

ESMER (Ahmet Şükrü), türk siyasi tarihçi ve gazeteci (Lefkoşa, Kıbrıs, 1893 - Ankara 1982). İstanbul Darülfünunu hukuk mektebi'nde öğrenim yaparken kazandığı devlet bursuyla ABD'ye gitti. New York ve Columbia Üniversitesi'nde siyasi tarih dalında lisans ve doktorasını verdi. Türkiye'ye dönünce Galatasaray lisesi, Mülkiye mektebi, Harp akademileri ve Yüksek ticaret okulu'nda ingilizce ve tarih dersleri verdi (1921-1941). Bir yandan da Vakit gazetesine dış siyaset yazıları yazdı. İstanbul'dan milletvekili seçilerek iki dönem TBMM'de bulundu (1938-1946). Bu süre içinde Ulus gazetesine dış siyaset yazıları kaleme aldı. Basın yayın genel müdürlüğü yaptı (1948-1950). Siyasal bilgiler fakültesi siyasi tarih profesörlüğüne getirildi (1950). ABD'de İdaho ve Chattanooga üniversitelerinde konuk profesör olarak ders verdi (1958-1959). Emekliye ayrıldıktan (1970) sonra Barış gazetesine dış siyaset konusunda yazılar yazdı. Başlıca yapıtları: *Siyasi tarih* (1933), *Otomobil ile 9 000 kilometre* (1934), *Hindistan'da gördüklerimiz* (1953), *Turkey and her neighbours* (1963), *A political review* (1963).

ESMER AKBABA a. Zool. RAHİP AKBABA'nın eşanlamlısı.

ESMER SALYANGOZ a. Yumş. bil. Kavkısı koyu lekeli sarı ve grimsi renkte, eti külrenginde salyangoz. (Bazı ülkelerde eti yenir. Bil. a. *Helix aspersa; helicidae* familyası.)

ESMER SUÖTLEĞENİ a. Zool. Güney Avrupa, Ortadoğu, Hazar denizi çevresi ve Balkan yarımadasında yaşayan ötleğen. (Çoğu yerli, Türkistan'dakiler göçmen kuştur. Akarsuların sazlı ve kamışlı kıyılarında yaşamayı severler. Böcekler ve larvalarla beslenirler. Türkiye'de birçok ırkına rastlanır. Bil. a. *Cettia cetti*; ötleğengiller familyası.)

Esmeralda *(la)*, 2 perdelik, 5 tablolu bale. Konusu, V. Hugo'nun *Notre-Dame'ın Kamburu* adlı romanından alınmış olan yapıtın müziğini Cesare Pugni, koregrafisini Jules Perrot, dekorlarını W. Grieve, kostümlerini Mme Copère hazırladı. İlk kez 1844'te Londra'da Her Majesty's Theatre' da sahnelendi. Başlıca rolleri Carlotta Grisi, J. Perrot, Antoine Louis Coulon yorumladı. —Bu bale Rusya'da ilk kez 1849'da Fanny Elssler tarafından yorumlandı. Marius Petipa 1886'da, Matilda Kşesinskaya için, Nikolay Beryozov ise 1954'te London's Festival Ballet için birer versiyonunu düzenlediler.

ESMERALDAS, Ekvador'un kuzeybatısında liman, il merkezi, *río Esmeraldas* ırmağının kıyısında; 141 000 nüf. Lago Agrio'dan borularla getirilen petrolün arıtılması. Petrokimya. Vadide yetiştirilen muzların dışsatımı. —*Esmeraldas ili*, 14 978 km²; 325 472 nüf. (1989).

—Arkeol. Bölgesel gelişme döneminde (İ.Ö. 500 - İ.S. 500), kıyıdaki tropikal ormanlarda, ilin kuzeyinde bir ada olan La Tolita* kültürü gelişti. Esmeraldas sit alanı, kırk dolayında tepecik ya da *tolalardan* (toprak ya da artık yığını) oluşur; en büyüklerinde tapınakların ya da ileri gelenlerin evlerinin bulunduğu sanılır. Daha düzensiz olan başka tepelerinse mezarlardan oluştuğu düşünülmektedir. Tepeciklerin hepsinde meso-amerikan etkilere tanıklık eden çok sayıda eşya ortaya çıkarılmıştır. Bütünleşme dönemi sırasında (İ.S. 500-1500), takılarda telkâri işini kusursuz biçimde kullanan değerli kuyumcular ve seramikçiler olan Atacamelerin kültürü gelişmiştir.

ESMERAMBER a. Amberbalığının bağırsağından elde edilen amber.

ESMERBÖCEKGİLLER a. Böcbil. KARABÖCEKGİLLER'in eşanlamlısı.

ESMERCE sıf. Az esmer, esmere yakın renk ve bu renkte olan şey ya da kimse için kullanılır; esmerimsi: *Esmerce bir ten. Esmerce bir kadın.*

ESMERİMSİ sıf. Esmerce.

ESMERKÜF a. Organik maddeler üzerinde çürükçül olarak yaşayan, ama asalak yaşama da uyabilen basit mantar. Miselyumları zengin dallanma göstererek bulundukları ortamın yüzeyini pamuk gibi örter. Esmerküf arıların vücuduna yerleşirse hayvanı öldürür. (Bil. a. *Mucor mucedo; zygomycetales* takımı.)

ESMERLEŞME a. Esmerleşmek eylemi.

—Ekmekç. Ekmek içinde, fırın ısısında ölmeyen *bacillus mesentericus* adlı bakterinin neden olduğu renk kararması ve bozuşma. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tıp. *Esmerleşme hastalığı*, ADDİSON HASTALIĞI'nın eşanlamlısı.

—ANSİKL. Ekmekç. Pişme sırasında ekmeğin içindeki ısı 100°C'ın üzerine çıkmaz. Bazı bakteriler bu ısıda ölmez ve çoğalarak ekmeğin görünüş ve kokusunu bozarlar. Ekmek içinin, özellikle de ortasının esmerleşmesi, *bacillus mesentericus*'un ekmekte çoğalıp etkili olmasından ileri gelir. Bu sporlar ekmekte 30 dakikadan 6 saate değin dayanabilir. Bozuşma, ekşi maya ya da mayanın, hamuru gerekli derecede ekşitmesiyle önlenebilir. Bazen bu da yeterli olmaz; hamura ekşiliği artırmak için sirke, süt asidi, krem tartar gibi

maddeler katılır. Esmerleşen ekmek önce kavun kokusu çıkarmaya başlar, daha sonra içi koyulaşır, kabuğu incelir ve yumuşar. Buna *rop hastalığı* da denir.

ESMERLEŞMEK gçz. f. Esmer olmak, rengi koyulaşmak: *Çocukken sarışındı ama büyüyünce esmerleşti. Güneşte esmerleşmek. Tahtaları esmerleşmiş eski bir ev.*

ESMERLİK a. Esmer olma durumu, esmer olan şeyin niteliği: *Teninin tatlı bir esmerliği vardı.*

ESNA a. (ar. *esna'*). Bu, şu, o esnada,.... esnasında bir işin yapıldığı, bir şeyin gerçekleştiği, bir olayın olduğu an: *O esnada neler olduğunu hiç bilmiyorum. Saldırı esnasında beş kişi yaralandı.*
—*Esk. Esna-yı harb*, savaş anı. || *Esna-yı ikamet*, oturma anı. || *Esna-yı müzakere*, bir konunun tartışıldığı an. || *Esna-yı rah*, yolda giderken, yolculuk sırasında. || *Esna-yı taam*, yemek zamanı. || *Esna-yı tekellüm*, konuşma anı.

ESNAF a. (ar. *sınıf*'ın çoğl. *esnaf*). **1.** Tacir sıfatını kazanacak kadar sermayesi olmayan, geliri daha çok emeğine dayanan ve bağımsız olarak çalışan kişi: *Babası esnaftır. Esnafın vergi yükü azaltılıyor.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir mesleğin tüm inceliklerini bilip de bunları olumsuz yönde ve yalnızca kişisel çıkarı için kullanan kimse: *Politika esnafı.* **—3.** *Arg.* Kötü yola düşmüş kadın. **—4.** *Esnaf ağzı*, satıcıların alıcı çekmek ya da alıcıyı inandırmak için kullandıkları dil. || *Esnafı ondalığa kesmek, bağlamak*, esnaftan haraç almak.
—ANSİKL. Tic. huk. *Esnaf* tacirle işçi arasında ortalama bir konuma sahiptir. Az da olsa belirli bir sermayesinin olması ve bağımsız olarak çalışması açısından tacire benzer. Öte yandan gelirini daha çok emeğinden sağlaması da onu işçiye yaklaştırır. Ancak esnafın tacire yakınlığı daha belirgindir. Nitekim esnafın tanımını vermeye çalışan hukuk kuralları da ticarêt yasasında yer alır. Türk Ticaret k., "geliri sermayesinden çok emeğine dayanan ve ancak geçimini sağlayacak kadar kazancı" olanları esnaf olarak nitelemektedir (md. 17). 17 temmuz 1964 tarih ve 507 sayılı Esnaf ve küçük sanatlar k. da esnafın tanımında kazanç ölçüsünü kullanmaktadır.

Esnaf hastanesi → İSTANBUL ESNAF HASTANESİ.

Esnaf ve küçük sanatkârlar konfederasyonu (Türkiye), özel yasayla kurulmuş, kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşu. 17 temmuz 1964 tarih ve 507 sayılı yasanın 88. maddesine göre kurulan konfederasyon, Esnaf ve sanatkârlar odaları; Esnaf ve sanatkârlar odaları birlikleri ile Esnaf ve sanatkârlar federasyonu'ndan oluşur. Konfederasyonun organları genel kurul, başkanlar kurulu, yönetim kurulu ve denetim kuruludur. Konfederasyonun bağlı kuruluşları odalar, birlikler ve federasyonlardır. Esnaf ve sanatkârlar odaları, oda kurulması istenen yerde çalışan esnaf ve sanatkârdan en az iki yüz kişinin isteği ve Sanayi ve ticaret bakanlığı'nın izniyle kurulur. Esnaf ve küçük sanatkârlar, çalışma bölgeleri içindeki odaya yazılmak zorundadırlar. Esnaf ve sanatkârlar odaları tarafından, aralarında birlik ve dayanışma sağlamak amacıyla, her il merkezinde bir Esnaf ve sanatkârlar odaları birliği kurulur. Tüm illerde kurulmuş odaların en az % 60'ının isteği üzerine ise, esnaf ve sanatkârlar federasyonu oluşturulur. Ancak bu federasyonun kurulabilmesi için kurucu oda sayısı 50'den fazla olmalıdır. 1992 yılı itibariyle Türkiye'de 3 700 oda, 75 birlik ve 10 federasyon vardır.

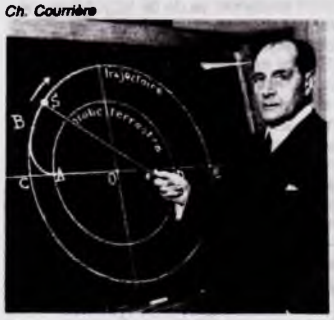
ğımsız çalışanlar sosyal sigortalar kurumu → BAĞ-KUR.

ESNAFLIK a. **1.** Esnaf olma durumu. **—2.** Esnafın yaptığı iş.

ESNÂN çoğl. a. (ar. *sinn*, diş ve yaş'ın çoğl. *esnân*). *Esk.* **1.** Dişler. **—2.** Yaşlar. **—3.** Çürük ağaç kökleri. **—4.** *Esnân-ı katıa*, kesici dişler.
—Ask. Askerlik yükümlülerinin, askerlik çağı dışına çıkana kadar, doğumları temel alınarak yapılan gruplandırmalarına verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Ask. 1111 sayılı Askerlik mükellefiyeti kanunu'na göre, aynı doğumlu bulunan yükümlüler, askerlik hizmeti için celp ve terhislerinde, başka bir neden olmadıkça aynı işleme göre hizmet sürelerini tamamlarlar. Bu durumda olanlar seferberlik ya da yenileme eğitimi için ikinci kez çağrıldıklarında, duyuru, bulundukları esnân grupları temel alınarak yapılır.

ESNAULT-PELTERİE (Robert), fransız mühendis ve havacı (Paris 1881 - Nice 1957). 1901'de o dönemin çok ağır olan uçak motorlarının yerini alabilecek patlamalı bir türbin tipi üzerinde incelemelere girişti. 1906'da, tek düzeyli ilk motorlu uçağın planlarını yapmaya başladı, bu arada tek silindir sayılı yıldız biçimi ilk uçak motorunu ve *süpürge sapı* adı verilen kumanda manivelasını icat etti. Daha sonra, piston kolsuz, kranksız ve volansız, anında çalışabilen son derece hafif başka bir motor yaptı. Bu buluşu, silindirsiz bir alternatif benzin pompası yapmasını sağladı. 1908'de, André Granet ile birlikte ilk havacılık meslek odasını kurdu ve, 1909'da, "Uluslararası hava ulaşımı fuarı"nı açtı. Bu fuar daha sonra Bourget Uluslararası havacılık ve uzay sergisi adını aldı. 1912'de tepkili iticilerle ilgilenmeye başladı ve füzelerle gezegenlerarası gezi kuramını geliştirdi. Hatta, nükleer enerjinin itme aracı olarak kullanılabileceğini önceden gördü. Uzay uçuşları üzerine zamanının bütün bilgilerini öz olarak içeren *l'Astronautique* (1934) adlı bir yapıt yazdı.

Ch. Courrière

Robert Esnault-Pelterie

ESNEH ya da **İSNA,** Mısır'da kent, Yukarı Mısır'da, Nil kıyısında, Luksor'un G.'inde; 34 000 nüf. Nil üzerinde su biriktirme barajı. Fosfatlar. Eski adı Senet'ti (Yeni İmparatorluk döneminde *nomos* merkezi ve önemli bir tarım sitesi), Yunanlılar kente Latopolis adını veriyorlardı. XVIII. sülale zamanında yapılan bir tapınak, Ptolemaios döneminde bütünüyle yeniden yapıldı. Tapınaktan geriye yalnızca tavanı taşıyan görkemli baştabanların oturduğu 24 sütunlu güzel salon kalmıştır. Duvarlara ve sütunlara kazılmış yazılar, önemli bölümü yaradılış efsanelerinden oluşan çok köklü bir ilahiyat bilimine tanıklık eder.

ESNEK sıf. **1.** Sıkıştırma ya da germe sonucu biçimini ya da hacmini yitirdikten sonra, eski durumuna tümüyle ya da kısmen dönebilme özelliği olan şey için kullanılır: *Kauçuk esnek bir maddedir. Esnek boru.* (Eşanl. ELASTİKİ.) **—2.** Değişen durumlara uyarlanmaya, serbest biçimde yorumlanmaya, yeni düzenlemelere elverişli şey için kullanılır: *Yasa bu konuda oldukça esnek. Esnek bir yönetmelik. Dış ticarette esnek uygulamalar.* **—3.** Görüşlerinde diretmeyen, katı olmayan, anlaşmaya eğilimli kimse, bu kimseye ilişkin şey için kullanılır: *Esnek bir insan. Esnek bir kişiliği olmak.* **—4.** Hayvanların ağız ve burun bağı.
—Ask. *Esnek karşılık*, NATO stratejisi; stratejik kuram, rakibin yönelttiği tehdidin ya da eylemin biçimine ve gücüne nükleer ya da konvansiyonel askeri olanakları harekete geçirerek olabildiğince doğru biçimde karşı koymaya dayanır. (Kütlesel karşılıkla çatışan esnek karşılık kuramı 1961'de ABD savunma bakanı McNamara tarafından geliştirilmiştir.)
—Dokubil. Esnek, esnek liflerin çoğunlukta olduğu bağdokusu tipi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Fiz. *Esnek olmayan çarpışma, yayınım*, oluşum süresi boyunca toplam kinetik enerjiyi korumayan çarpışma, yayınım.
—Fizs. mekan. *Esnek çarpışma*, oluşum süresi boyunca toplam kinetik enerjiyi koruyan çarpışma.
—Geom. Bir P çokyüzlüsü için kullanılır, öyle ki P nin Fr (P) sınırı üzerinde tanımlanan, köşelere, ayrıtlara, yüzlere dokunmayan (bunları aynı türden nesnelere görüntüleyen) ve her F yüzüyle kısıtlaması F ile *f* (F) arasında bir izometri olan her *f* bijeksiyonu, tüm P ile, sınırı *f* [Fr (P)] olan çokyüzlü arasında bir izometriye uzatılabilir. (Daha imgeli bir biçimde, onun biçim değiştirebilir olduğu söylenebilir. Cauchy' ye borçlu olduğumuz bir teorem şöyle ifade edilir: "Dışbükey bir çokyüzlü esnek değildir." [→ ESNEKYÜZLÜ.] Benzer bir tanım, çokgenlerden oluşan kimi yüzeyler için de verilebilir.) [→ ESNEKGEN.]
—Ger. day. *Esnek limit*, ESNEKLİK* SINIRI' nın eşanlamlısı. || *Doğrusal esnek davranış*, bir gerecin, uygulanan kuvvetler, gerilmeler ve biçim değiştirmeler arasında doğrusal ve homojen bağıntılar bulunacak biçimde gösterdiği davranış.
—İşl. ikt. *Esnek atölye*, bilgisayar sistemiyle yönetilen ve otomatik bir biçimde çeşitli parçalar ve bütünler üreten atölye. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Mak. san. *Esnek blok*, titreşimleri ve gürültüyü soğurmak için, çok küçük devinim yapan parçalar arasına yerleştirilen ve bir motorun ya da makinenin esnek yerleşimini sağlayan, özel kauçuk blok.
—Mim. *Esnek plan*, değişik bölümlemelere uyabilen, sabit bölmelere yer vermeyen plan.
—Sıh. tes. *Esnek boru*, özellikle kimi duş tesisatlarında kullanılan bükülgen boru.
—ANSİKL. Dokubil. *Esnek doku*, iri gövdeli memelilerde sarı ense bağını (sığır siniri) hemen hemen tek başına oluşturur; sözkonusu sinirde ağ biçiminde ağızlaşmış parlak liflerden oluşan bu dokunun lif sıraları paralel yöneşir. Aynı doku büyük çaplı atardamarlarda genellikle çok sayıda tabakalar halinde üst üste gelerek çeperinde pencereli lamlar oluşturur. Esnek lifler, fibroblastların salgıladığı aminoasitlerden yapılmıştır. Bunlar elektron mikroskobunda elektronların karşısında az çok yoğun görüntü veren ve çizgisiz küçük lifçikler içeren biçimsiz madde yığınları gibi görünür.

Esnek lifler özellikle deride ve büyük atardamarların orta tabakasında bol miktarda bulunur. Kalp atışına bağlı olarak sürekli çeper değişikliğine uğrayan atardamarların orta tabakasındaki bu lifler, kan dolaşımını düzenleyici rol oynar.

Gref olarak kullanılabilirliği, esnek dokunun temel biyolojik özelliklerinden biridir. Sözkonusu doku, çeşitli saklama yöntemleriyle yapısal değişikliğe uğratılsa da, nakledildiği alanda temel niteliklerini korur (atardamar grefi).
—İşl. ikt. Esnek atölye, birtakım *merkezi tezgâhlar*'dan, yani geleneksel makinelere ya da elektronik kumanda aygıtlarına bağlı, otomatik imalat düzenlerinden oluşur. Bu tezgâhlar, alet ve parça değiştiricilere, kesme aletlerinin aşınmasını denetleyici sistemlere sahiptir. Yine otomatik bir biçimde işleyen yollama, stoklama ve istifleme düzenleri, parçaları bir merkezi tezgâhtan ötekine geçirir. Gerek atölyenin işleyişi, gerekse üretimin kumanda ve denetimi bir bilgisayar sistemiyle yönetildi-

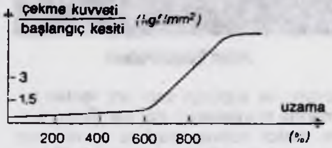
ğinden, operatörlerin işe karışması düzenlerin ayar ve bakımıyla sınırlı kalır. Böyle bir bütünün kullanılması üretilecek malların önceden özel olarak incelenmesini ve özellikle standartlaştırılmasını ve bölümler halinde gruplandırılmasını gerektirir.

ESNEKGEN a. Geom. Ancak yan yana gelen ikisinin bir ortak kenarı olan ve tümü bir halka doğuran, düzlem çokgenlerden oluşmuş yüzey. (Kesilmiş resim parçalarının eklenip eski haline getirilmesi gibi, iki çokgenin ortak kenarları boyunca ardışık katlamalarla dış ya da görünen yüzleri "değiştirme" olanağı vardır.)

ESNEKLİK a. **1.** Bir cismin, etkisinde kaldığı iç kuvvetler ortadan kalktığında yeniden ilk biçim ve boyutlarını kazanma yeteneği. (İdeal esnek davranış sözkonusu olduğunda, gerilme ve biçim değiştirme arasında birebir bir bağıntı vardır. Bu bağıntı doğrusal olduğunda esneklik doğrusaldır denir.) [Eşanl. ELASTİKİYET.] (Bk. *ansikl.* böl. Ger. day.) **—2.** Bir şeyin belli durumlara uyarlanmaya, değişik biçimlerde yorumlanmaya elverişliliği: *Yasaların esnekliği.* **—3.** Esnek bir kimsenin niteliği.
—Akust. *Akustik esneklik*, bir akustik dalganın yatağı olan ve akustik basınç etkisiyle parçacıkların yer değiştirmesine az ya da çok karşı koyma eğilimi gösteren bir ortamın özelliği. (Akustik esneklik, hacimsel yer değiştirme ile akustik basınç arasındaki oranla belirlenir.)
—Biyol. Gerilmelerine ve biçimlerinin değişmesine yol açan neden ortadan kalktıktan sonra bazı dokuların (kas, atardamarlar, ciğerler, vb.) tekrar ilk hacim ve biçimlerine dönme özelliği.
—Boyac. Kuru bir boya ya da vernik tabakasının, çatlama, kıvrılma ve kabarma yapmaksızın, sürüldüğü yerin biçim değiştirmelerine uyma yatkınlığı.
—Çevrebil. *Çevresel esneklik*, bir bitki ya da hayvan türü için, değişik ortamlarda barınabilme olanağı. (Çevresel esnekliği yüksek olan türlere *öryes* denir, çünkü çevresel etmenlerdeki güçlü değişikliklere dayanabilmektedirler. Buna karşılık, *stenoes* türün esnekliği zayıftır. Bir organizmanın çevresel esnekliği, gelişimi boyunca değişebilir.)
—Ger day. *Esneklik sınırı*, malzemenin biçim değiştirmeksizin etkisinde kalabileceği en yüksek gerilme değeri. (Bu değer aşıldığında malzemede kalıcı ve tersinmez biçim değişiklikleri görülür. Metal ya da betonarme çatkıda çeliğin ayırtedici mekanik özelliği basınç ve basit çekmeye karşı gösterdiği esneklik sınırıyla belirlenir. Gerçekte ideal esnek davranış, yalnızca zayıf içkuvvetler etkisi altında görülür; nitekim belli esneklik sınırlarının uzlaşmalı tanımı bu kuvvetlere dayanarak yapılmıştır; çelikler için uzlaşmalı esneklik sınırı, çekme kuvvetinin etkisi kalktıktan sonra örneğin 2/1 000 değerinde kalıcı bir birim uzamaya yol açan gerilmedir.) [Eşanl. ESNEK LİMİT.] || *Boyuna esneklik modülü*, bir σ basınç ya da çekme gerilmesi ile bunun yol açtığı $\frac{\Delta l}{l}$ birim uzunluk değişimi arasındaki değişmez E oranı: $E = \frac{\sigma}{\frac{\Delta l}{l}}$. (Eşanl. BOYUNA BİÇİM DEĞİŞTİRME MODÜLÜ.) || *Enine esneklik modülü*, τ kesme gerilmesi ile γ çarpılması ya da dik açının açısal değişimi arasındaki değişmez G oranı: $G = \frac{\tau}{\gamma}$.
—İkt. Bir olayın, dış etkilere az ya da çok büyük ölçüde uyum sağlama yeteneği. (Bu kavram, ingiliz iktisatçı Alfred Marshall tarafından, fizikten alınmıştır.) [Bk. *ansikl.* böl.] || Bir ekonominin, bir işletmenin, vb. piyasadaki konjonktür değişikliklerine (talep düşmesi, müşterilerin beğenisinin değişmesi, vb.) hızlı ve etkili bir biçimde uyum sağlama yeteneği.
—İstat. İki değişkendeki göreli artışların oranı. (Bir y değişkeninin x değişkenine göre esnekliği, logaritmik türevlerinin [diferansiyellerinin] oranı olarak tanımlanır,

$$e_{y/x} = \frac{dy/y}{dx/x} = \frac{dy}{dx} \cdot \frac{x}{y}.)$$

—İşl. ikt. Bir işletmenin seçim ve kararlarını izlediği amaçlara düzenli bir biçimde uydurmasını olanaklı kılan yatkınlık ve yumuşaklık.
—Nörobiyol. Sinir sisteminin, bazı uyarıların etkisi altında (örneğin bir eğitim öğretim sırasında) ya da bir lezyondan sonra (yan tomurcuklarla yenilenme) sinaps bağlantıları ağını değiştirebilme yeteneği. (Sinaps düğümcükleri boylarını değiştirebilir, birkaç dakika içinde kaybolabilir ya da yeniden ortaya çıkabilirler: bu yetenek memelilerin sinir sisteminin büyük uyum sağlayabilme gücünün temelidir.)
—Pnömol. *Akciğer esnekliği*, fizyolojide akciğer kompliansının tersini ölçen ve bu suretle akciğer parankimasının dayanıklığını ortaya koyan ölçüt.
—Polim. *Kauçuk esnekliği*, çekme kuvveti etkisinde çok yüksek uzama gösteren, bu

kauçuk esnekliği

kuvvet kalktığında yeniden eski boyutlarına dönen elastomerlerin özelliği. (Eşanl. ELASTİKLİK.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Ruhbil. Bir öznenin farklı sözsel, simgesel ya da grafik kategorilerden cevaplar üretme yeteneği. (Esneklik, yaratıcılığın kipliklerinden biridir.)
—Ulaş. *Bir yayın, bir askı düzeninin esnekliği*, bu yayın ya da askı düzeninin, bir birim yükün etkisiyle belverme oranı.(Genellikle mm/t ile belirtilir.)
—ANSİKL. Ger. day. Doğrusal esneklik kuramı, gerilme ile biçim değiştirme arasında homojen ve doğrusal bağıntılar bulunduğunu temel varsayım olarak kabul eden öğretinin özünü oluşturur. Bu bağıntılar Hooke yasasının bir genellemesidir. Homojen ve izotrop bir malzeme sözkonusu olduğunda bu bağıntıların katsayıları, Lamé katsayıları adı verilen λ ve μ katsayısına dayanarak hesaplanabilir. E boyuna esneklik modülü ve ν Poisson katsayısının λ ve μ'ye,

$$E = \frac{\mu(3\lambda + 2\mu)}{\lambda + \mu} \quad \text{ve} \quad \nu = \frac{\lambda}{2(\lambda + \mu)}$$

bağıntısıyla bağlı olduğu kanıtlanabilir. Üstelik μ Lamé katsayısına genellikle "enine esneklik katsayısı" adı verilir ve gereç dayanımında G ile gösterilir.

Esnek bir cismin gerilmeleri ve biçim değiştirmeleri, çözümsel yöntemlerle değerlendirilebilir; bu yöntemler iç ve dış kuvvetlerin dengesini ve biçim değiştirmelerin bağdaşırlığını gösteren denklemleri çözmeye dayanır. Günümüzde bu problemin çözümü, genellikle, doğrudan dengeyi ve malzemenin davranış yasalarını göz önüne alan bir kesikleme yöntemi (sonlu elemanlar ya da sonlu farklar yöntemi) kullanılarak araştırılır.
—İkt. İktisadi olaylar arasında genel bir karşılıklı bağımlılık vardır. "Esneklik" kavramı, bizi, herhangi bir olayın, başka bir olaya ilişkin değişikliklerin fonksiyonu olarak nasıl değiştiğini araştırmaya yönlendirir. Örneğin $y = f(x)$ fonksiyonunu alalım. Burada esneklik, y'ye ait değişiklik yüzdesinin, x'e ait değişiklik yüzdesine oranı olacaktır. Böylece, *esneklik katsayısı*'nı aşağıdaki genel formülden elde edebiliriz:

$$c = \frac{dy}{y} : \frac{dx}{x} = \frac{dy}{y} \times \frac{x}{dx} = \frac{dy}{dx} \times \frac{x}{y} \text{ ya da } \frac{dy}{dx} : \frac{y}{x}.$$

$e = \frac{dy}{dx} : \frac{y}{x}$ formülü alınacak olursa, esneklik, fonksiyonun marjinal değerinin, ortalama değerine oranı olarak tanımlanabilir.

Esnekliklerin çözümlemesi, fiyat kuramında (arz ve talep esnekliğinin çözümlemesi), uluslararası ticaret kuramında (dışalım ve dışsatım esnekliği), kamu maliyesi kuramında (vergilerin esnekliği) kullanılır. Esneklik katsayıları, yalnız fiyatlara göre değil, ama gelirlere göre de hesaplanmaktadır ve ingiliz iktisatçı Hicks, ayrıca, ikâme esnekliği ile öngörü esnekliği kavramlarını ortaya atmıştır. Öngörü esnekliği katsayısı da yukarıdakilere benzer bir formülle elde edilir. Burada, referans fiyat, bir önceki dönemin fiyatıdır (geçmiş fiyat):

$$e_a = \frac{\frac{\text{gelecek fiyat} - \text{geçmiş fiyat}}{\text{geçmiş fiyat}}}{\frac{\text{şimdiki fiyat} - \text{geçmiş fiyat}}{\text{geçmiş fiyat}}},$$

$$e_a = \frac{P_f - P_p}{P_p} \times \frac{P_p}{P_a - P_p} = \frac{P_f - P_p}{P_a - P_p}.$$

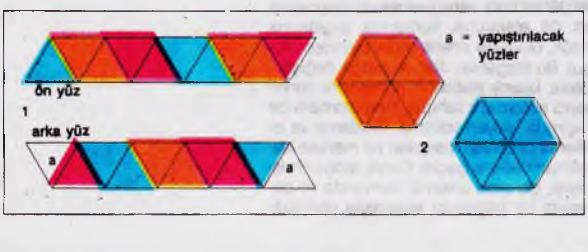
e_a, gelecek fiyatın (öngörünün konusu) göreli değişikliklerinin, şimdiki fiyatın göreli değişikliklerine oranını belirtir.
—Mim. Sürekli gelişen ya da farklılaşan kullanımlara uygun olarak düzenlenebilen bir mekânın özelliği. (Esneklik kavramı planla sınırlanabilir ya da bir organizma arasındaki karşılıklı ilişkiye dek uzanır. Ticaret yapılarının gelişmesiyle birlikte bir yüzyıl önce ortaya çıkan bu düzenlemeye giderek başka alanlarda özellikle müzelerde ve sergi salonlarında başvurulmaktadır.)
—Polim. *Kauçuk esnekliği.* Kauçuk esnekliği, gerçek esneklik gibi zorlamayla biçim değiştiren bir malzemenin özelliğini gösterir. Bununla birlikte burada, biçim değişiklikleri çok büyük olabilir: 1 kgf/mm²'lik bir çekme kuvvetinin, uygulandığı bir numunede, elde edilen uzama çelikte 5/100 000, odunda 1/2 000, yünde 2/100'dür, oysa bu uzama doğal kauçukta eski uzunluğunun 10-12 katına dek çıkar.

Buna göre kauçuk esnekliği, esneklik modülü düşük olan bileşiklerin ilk durumlarındaki ayırtedici özelliği oluşturur. Belirli bir uzama derecesinden sonra çekme eğrisinin de gösterdiği gibi modül hızla artar.

Kauçuk esnekliği, molekülleri kendi aralarında köprülerle birbirine bağlanmış, bükülebilir uzun zincirlerden oluşan bileşiklerin ayırtedici özelliğidir.

ESNEKLİKÖLÇER a. Bir cisimdeki esnek biçim değiştirmeleri ölçen aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Boyac. Bir boya tabakasının, boyanmış bir sacın, plastik maddeden bir plakanın ya da yaprak halinde herhangi bir malzemenin esneme yatkınlığını değerlendirmeye yarayan aygıt.
—Polim. Bir kauçuğun rezilyansını ya da esneklik yeteneğini ölçmeye yarayan aygıt. (Esneklikölçerlerin en yalın tipi, bir sıçrama sarkacından oluşur; bu sıçrama sarkacındaki safralı kütle, örnek üzerine vurur. Bu sırada kütlenin sıçrama yüksekliği ölçülür) || *Akışmaz esneklikölçeri*, akışmaz esneklik incelemeleri yapmaya yarayan aygıt.
—ANSİKL. Esneklikölçerler ve uzama ölçerler, esnek biçim değiştirme alanında, esneklik modülünü (Young modülü) ölçmeye yarar. Esneklikölçerler ayrıca

esnekgen
(1) i elde ettikten sonra (kıvrımları renklendirme ve işaretleme) kat yerleri dönme yönünde olmak üzere renklerden biri görünmeyecek biçimde şeriti katlayınız. Bu durumda iki ucu yapıştırma olanağı vardır (a). (2) sonuç, her yüz ayrı bir renk olduğuna göre düzlemsel bir altıgendir. Altıgenin, bir eşkenar üçgenin köşesinde yer alan üç köşesi, yukarıya doğru birleştirilirse ve alt uç "açılırsa", daha önce görünmeyen renk ortaya çıkarken, öbür ikisinden biri görünmez.

alaşımların sönüm yeteneğini de ölçerler. Mekanik (Le Rolland esneklikölçeri) ya da elektriksel (Cabarat esneklikölçeri) olarak indüklenen titreşimlere dayanır.

ESNEKLİKÖLÇÜM a. İç ya da dış kuvvetlerin etkisi altında bir cismin uğradığı biçim değişimlerini ve esnek bölgede bu değişimlerden kaynaklanmış gerilmeleri ölçmeye yarayan teknik.

ESNEKSİZLİK a. Ger. day. Tam esnek olmayan bir cismin, içkuvvet etkisinden sonra ilk biçim ve boyutlarını almaması olayı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İkt. Bir mala ya da bir hizmete ilişkin talebin ya da arzın, bu mal ya da hizmette oluşan bir fiyat değişikliğinden etkilenmediği zamanki durumu. || Bir iktisadi etmenin, konjonktür değişikliğine uyum sağlayamaması. (Örneğin, bir mal ya da hizmetin fiyatı arttığı halde, ona olan talepte herhangi bir değişiklik olmadığı zaman, talebin fiyata göre esneksiz olduğu söylenir.) [Karşt. ESNEKLİK.]

—ANSİKL. Ger. day. Tam esnek davranış gösteren bir metal ya da alaşım vakumda enerji yitirmeksizin çevrimsel gerilmelere ve biçim değiştirmelere uğrayabilir. Gerçekte, metaller, *içsürtünme* yüzünden değişik düzeylerde esneksizlik gösterir. İçsürtünme kökenini aşağıdaki karmaşık fizikokimyasal olaylardan alır: ısıl olaylar biçim değiştirme ile gerilme arasındaki gecikmeden kaynaklanır; ısılesneklik olayları yapının ayrıklığına (eşsıcaklık ya da adiyabatik koşullar) bağlıdır; manyetik olaylar (manyetik daralma); yapısal olaylar atomların yer değiştirmesinden ya da kristal özürlerinden doğar. Metallardeki esneksizlik değişimlerini incelemek için fiziksel yöntemlere (titreşim, eğilme, burulma sarkacı) başvurulur; bu yöntemlerde örneğin çevrimsel bir biçim değiştirme uygulanır ve zamana, içkuvvetler frekansına, sıcaklığa vb. göre genliğin sönümü izlenir.

İçsürtünme kimi olayları açıklamaya ve çeşitli gereçlerin uygulamalarını denetlemeye olanak verir; bu gereçlere örnek olarak şunlar verilebilir: enerjinin büyük bir bölümünü ısı biçiminde yitmesine yol açan titreşen gereçler; titreşimlere karşı yüksek bir sönüm göstermesi gereken gereçler (soğurucular); müzik ya da akustik alanında kullanılan ve çok düşük bir içsürtünme sunması gereken gereçler (çanların, zillerin yapımında kullanılan ve % 20'nin üstünde kalay içeren bronzlar) vb.

ESNEKYÜZLÜ a. Düzlem yüzleri katı olmakla birlikte bükülür çokyüzlü.

—ANSİKL. 1813'ten beri, Cauchy sayesinde, katı düzlem yüzlü bir *dışbükey* çokyüzlünün biçim değiştirmez olduğu bilinmekteydi. Ama, *dışbükey olmayan* çokyüzlüler için problem, esnekyüzlülerin ortaya çıktığı 1977 yılına kadar açık kalmıştı. Bugün bir esnekyüzlünün yediden çok köşesi olması gerektiği bilinmektedir. Dokuz ve daha fazla köşeli esnekyüzlüler yapılmıştır. Sekiz köşeli esnekyüzlülerin var oluşu sorunu henüz yanıta kavuşturulmamıştır.

ESNEME a. Esnemek eylemi.

—Bayınd. Derzler altındaki zeminin bozulmasına yol açan ağır yüklerin geçmesi sırasında, beton yol plaklarının kenarlarında art arda oluşan bükülme ve kabarma etkisi.

ESNEMEK gçz. f. **1.** Uyku, can sıkıntısı, yorgunluk vb. nedeniyle ağzı genişçe ve istem dışı açarak nefes alıp vermek: *Konuşmanın sıkıcılığından dinleyiciler esneyip duruyorlardı.* **—2.** Bir şey sözkonusuysa, bir ağırlığın etkisiyle eğilmek, bükülmek. **—3.** Giysi vb. sözkonusuysa, herhangi bir nedenle bollaşıp genişlemek.

—Denizc. Bir gemiden söz ederken, yelkenlerine dolan aşırı rüzgârla yan yatmak ya da bir direkten söz ederken, rüzgârın yelkenlere aşırı basınç yapması sonucu belvermek.

◆ **esnetmek** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi esnetmek*, onun esnemesine neden olmak. **—2.** *Bir şeyi esnetmek*, bollaşıp genişlemesine, eğilmesine, bükülmesine vb. neden olmak.

ESNETMEK → ESNEMEK.

■ **ESO** (*European Southern Observatory* nin kısaltılması), Güney yarıkürede gökbilim araştırmaları yapmak için 1962 yılında kurulan ve merkezi Münih yakınında Garching'te bulunan Avrupa örgütü. 1982 yılında bu kuruluşa altı evlet üye olmuştur: Almanya, Belçika, Danimarka, Fransa, Hollanda ve İsveç; İtalya ve İsviçre daha sonra örgüte katılmıştır. Örgüt, La Silla'da (Şili) 2 400 m yüksekliğe bir gözlemevi kurdu. Bu gözlemevinde ilki 1976 yılında hizmete giren 14 teleskop vardır.

ESOCİDAE a. TURNABALIĞIGİLLER familyasının bilimsel adı.

ESON ya da **AESON.** Yun. mit. Tesalyalı kahraman, İason'un babası. Kardeşi Pelias tarafından zehirlenmiştir.

ESPADRİL a. (Provence dilinde *espardilo*, hasır/sandalet, eski provence dilinde *espart*, hasırcılık'tan). Üstü kumaş, altı kenevir ya da hint keneviri ipinden yapılan, kimileri bileği saran bir bağcıkla ayağa bağlanan, topuksuz hafif ayakkabı.

ESPAİLLAT, Dominik Cumhuriyeti'nin kuzeyinde il; 974 km²; 182 248 nüf. (1990). Yönetim merkezi *Moca*.

ESPALTER Y RULL (Joaquín), ispanyol ressam (Sitges 1809 - Madrid 1880). Baron Gros'nun öğrencisiydi. 1843'te, San Fernando Akademisi'ne kabul edildi ve 1846'da "pintor de cámara" olarak atandı. Pelegrín Clavé ile birlikte, Barcelona' da Nasıra hareketini kurup geliştirdi.

ESPAÑA (Carlos D'ESPIGNAC, —*kontu* denir), ispanyol soylu (Foix 1775 - Orgañá, Katalonya, 1839). Fernando VII yeniden tahta geçince Katalonya genel valisi oldu. 1820'de sürgüne gönderildi. Aragón'da apostolica parti üyelerinin ayaklanmasını bastırdı (1827). Kralın ölümü üzerine, Don Carlos'u tuttu. Ama zalimce davranışları nedeniyle kendi yandaşlarınca kurşuna dizildi.

ESPANCA (Florbela DE ALMA DA CONCEIÇÃO, **Florbela** denir), portekizli kadın şair (Vila Viçosa 1894 - Matosinhos 1930). Kadınların davası uğrunda çalıştı, skandal yaratmasına karşın, sonelerden oluşan üç kitabında (*Livro de Mágoas*, 1919; *Livro de Soror Saudade*, 1923; *Charneca em flor*, 1931) kadın olarak şehveti, vefasızlığı ve özgür aşkı dile getirme hakkını savundu.

■ **ESPARTERO** (Baldomero), **Victoria** dükü, **Vergara** prensi, ispanyol general ve devlet adamı (Granátula, Ciudad Real 1793 - Logroño 1879). Papaz okulu öğrencisi, 1808'de Fransızlar'a karşı savaşmak için gönüllü yazıldı; sömürgelerde subaylık yaptı, albayken 1833'te İsabel II' nin safında yer aldı, 1836'da Luchana'da carlistaları yendi ve 1839'da Maroto'yla Vergara antlaşması'nı imzaladı. Ancak krallığa egemen olmak istedi, ana kraliçe Maria Cristina'nın yerine naipliğe atandı (1840) ve karışıklıklar içinde üç yıl ülkeyi yönetti. Ilımlılar ve ilericilerin birleşmesi üzerine, 1843'te İspanya'yı terk etmek zorunda kaldı. O'Donnell ile yeniden iktidara geldi, 1856'da çekildi. 1868'de devrimciler tarafından kendisine sunulan İspanya tahtını reddetti.

ESPAS a. (fr. *espace*'den). Graf. **1.** Genellikle hurufat alaşımından yapılan, karakterlerden daha alçak ve değişken kalınlıkta olan döküm elemanı; tipografik dizgide sözcükleri ayırmak ve satırlara istenilen uzunluğu vermek için kullanılır. **—2.** Fotodizgide, aynı işi gören boşluk. (Eşanl. ARALIK.)

Espasa-Calpe, 1925'te Bilbao'da kurulan ve şimdi Madrid'de bulunan ispanyol yayınevi. Kaynak yapıtlar (özellikle ansiklopediler), tıp, felsefe, tarih, edebiyat ve güzel sanatlar kitapları yayınlar.

ESPASLAMAK a. (*espas*'tan *espas-la -mak*). Matbaac. Dizgide harfler ya da sözcükler arasında belli oranda boşluk bırakmak.

ESPASLI sıf. Aralıklı. || *Espaslı dizgi*, harfler ya da sözcükler arasında belli oranda boşluk bırakılarak yapılan dizgi.

ESPAVEL a. Tropikal amerika ağacı. (Limon sarısına çalan donuk kahverengi ile altınsarısı kahverengi arası bir renkte, kaba dokulu, hafif ve yumuşak odunu marangozlukta kullanılır. Bil. cins. a. *anacardium*; sakızağacıgiller familyası.)

Espéculo, Alfonso X döneminde (1254'e doğr.) yazılmış en önemli Castilla *fueroları* derlemesi. Bunlardan günümüze ancak beş kitap kalmıştır. Kimileri Espéculo'yu, Sancho IV döneminde derlenmiş özel bir yapıt olarak görür.

ESPEJO (Francisco Javier Eugenio DE SANTA CRUZ Y), güney amerikalı doktor ve yazar (Quito 1747 - *ay. y.* 1795). Babası Kızılderili, annesi melezdi; çok geniş bir kültür edindi ve kendini tıbba adadı. Yenilikçi düşünceleri benimsedi, pek çok hiciv yapıtında, İspanyol Amerikası'nın geri kalmışlığını eleştirdi; 1792'de bir gazete kurdu; bu gazete daha sonraları kurulan Ekvador devletinin ilk gazetesi oldu. 1795'te yöneticilere suikast hazırladığından kuşkulanılarak hapsedildi ve burada öldü. Espejo, Güney Amerika'nın bağımsızlığının ilk öncülerindendir.

ESPER (Eugen Johann Christoph), alman hayvanbilimci (Wunsiedel 1742 - Erlangen 1810). Pulkanatlıları, selentereleri inceledi, bunlardan önemli bir koleksiyon oluşturdu: *Doğaya göre betimlenmiş Avrupa kelebekleri* (1775-1805), *Yabancı ya da Avrupa dışı kelebekler* (1785-1798),

Algar

general Baldomero Espartero José Casao del Alisal'ın bir portresinden ayrıntı *Museo Romántico, Madrid*

ESO

ESO La Silla'daki (Şili) gözlemevinin havadan genel görünümü

Larousse

çakmaktaşlı espingole (XVI. yy.)
Ordu müzesi, Paris

Zoophyta (Bitkimsi hayvanlar) [1788-1809] adlı yapıtları yazdı.

ESPERANTO a. (Zamenhof'un, yarattığı dilde "Umut eden" anlamına gelen takma ad). 1887'ye doğru, L. L. Zamenhof'un yarattığı uluslararası yardımcı dil. —ANSİKL. Esperanto yapay dillerin en tanınmışıdır. Dili oluşturan Lejzer Ludwik Zamenhof, 1887'de *Uluslararası dil* adlı ilk elkitabını, Doktoro Esperanto takma adıyla yayımladı. Yahudi kökenli bir polonyalı olan Zamenhof'un yaşadığı bölgede dilsel ayrımlarla ırk farklılığından kaynaklanan düşmanlıklar çok yoğundu; bu nedenle sözkonusu tasarı insan sevgisine olan inancını gösterir.

1887'deki kitaptan biraz daha değişik olan *Fundamento de esperanto*'da (1905) dilin 16 temel kuralı ve 917 kökü belirlenmiştir. Esperantoda bir tek belirli ve değişmez tanımlık vardır: *la;* adlar *-o,* cinse göre değişmeyen sıfatlar da *-a* ile biter. Ad ve sıfat çoğul durumda *-j* alır; dolaysız tümleçle gidilen yeri gösteren belirtme durumu *-n* ile biter; fiiller ne kişi, ne de sayı bakımından değişim gösterir; sıfatlardan türemiş olan belirteçler *-e* ile sona erer; alfabesi 28 harften oluşan esperantoda, her sözcük yazıldığı gibi okunur; vurgu, sondan ikinci hecededir; yalın sözcükler birbirlerine eklenerek bileşik sözcükler elde edilir; bu sözcüklerde belirleyen belirleneni izler; olumsuz tümcelerde, olumsuzluğu bir tek öğe belirtir; her ilgecin kesin bir anlamı vardır, vb. Sözcükler, değişmez kökler, 9 önek ve 38 sonek aracılığıyla, bileştirme ve türetme yoluyla başvurularak elde edilir. Kökler, var olan dillerden, özellikle de roman dillerinden alınmıştır. Bu nedenle, sözkonusu dilleri konuşanların esperantoyu öğrenmeleri kolaydır.

Günümüzde, esperanto dilinde basılmış kitapların sayısı 30 000'i aşar; bunların çoğu çeviri yapıtlardır. Esperantoyu konuşan yaklaşık 100 000 kişi, hem Zamenhof'un elde ettiği başarıyı, hem de yapay dil yaratma girişiminin sınırlarını gösterir.

ESPERANZA (La), Batı Honduras'ta kent, İntibucá yönetim bölgesinin merkezi; 2 000 nüf.

ESPİNA (Concha), ispanyol kadın romancı (Santander 1877 - Madrid 1955). Vizcaya'yı ve Cantabrica dağlarını betimledi ve yaşam karşısında çetin bir sınav vermiş tutkulu kadın kahramanlar yarattı (*La Niña de Luzmela* 1909; *Agua de nieve,* 1911; *La Esfinge maragata,* 1914; *La Rosa de los vientos,* 1915). Yapıtlarının taşıdığı karamsar havayı, insan sevgisi aydınlatır. (*El metal de los muertos,* 1920; *Alta mayor,* 1926; *El más fuerte,* 1947; *Una novela de amor,* 1953)

ESPİNAL, Kolombiya'da kent, Magdalena vadisinde, İbagué'nin G.-D.'sunda; 32 500 nüf. Tütün.

ESPİNAS (Alfred Victor), fransız filozof (Saint-Florentin, Yonne, 1844 - *ay. y.* 1922). Yapıtları: *les Sociétés animales* (Hayvan toplumları) [1877], *Histoire des doctrines économiques* (İktisadi öğretiler tarihi) [1891], *les Origines de la technologie* (Teknolojinin kökenleri) [1897], *la Philosophie sociale du XVIIIe siècle et la Révolution* (XVIII. yy.'ın toplumsal felsefesi ve Fransız devrimi) [1898]. Espinas prakseoloji ya da insan eylemleri biliminin öncüleri arasında sayılır.

ESPİNEL (Vicente), ispanyol yazar (Ronda 1550 - Madrid 1624). Serüvenli bir yaşam sürdü, Alessandro Farnese'nin komutasında Flandre'da çarpıştı, İtalya'ya iki yolculuk yaptı ve İspanya'ya dönüşünde papaz oldu. Müzikle uğraştı; gitara beşinci bir tel ekledi. Şair olarak, manzum mektuplar, egloglar yazdı ve o zamandan beri *espinela** diye tanınan kıta türünü yaygınlaştırdı. En tanınmış kitabı olan *Marcos de Obregón* (1618) adlı serüven romanı yayımlanır yayımlanmaz V. d'Audiguier tarafından fransızcaya çevrildi, Lesage, *Gil Blas*'da bu yapıttan esinlendi.

ESPİNELA (*Espinel*'den sözc.). Ed. İspanyol şair Espinel tarafından yaygınlaştırılan, dördüncüsünde bir durak bulunan sekizer heceden oluşmuş, on dizelik kıta.

ESPİNGOLE a. (hollandaca *springelen,* sıçramak'tan; esk. fr. *esp[r]ingale,* yoğun). Esk. sil. **1.** Yayvan ağızlı kısa tüfek (XVI. yy.). **—2.** Yelkenli gemilerde, borda çarpışmasından önce, gabya direğine yerleştirilmiş bir mil üzerine dayandırılarak kullanılan küçük çaplı, yayvan namlulu denizci silahı.

ESPİNHAÇO (*serra do*), Brezilya'da (Minas Gerais eyaleti) dağ kütlesi; Itambé'de 2 033 m, İtacolomi'de 1 797 m. Büyük vadilerle yarılmış geniş Arkeyen platolar üstünde sivri kuvarsit dorukları yükselir. Platolar 1 200 - 1 400 m yükseklikteder. XVIII. yy.'da bu kütlede altın içeren alüvyonlar işletiliyordu. Bugün yüksek oranlı demir filizleri (hematit, itabirit) ve manganezin yanı sıra ender mineraller ve değerli taşlar çıkarılmaktadır.

ESPİNHO, Portekiz'de (Aveiro yönetim bölümü) liman kenti, Porto'nun G.'inde; 15 000 nüf. Balıkçılık. Konserve fabrikaları. Sayfiye merkezi.

ESPİNOSA (Jerónimo Jacinto), ispanyol ressam (Cocentaina, Alicante eyal., 1600 - Valencia 1667). Babası Jerónimo Rodríguez Espinosa'nın öğrencisi idi. Ribalta'dan kaynaklanan karanlıkçı bir gerçekçiliği temsil eden Valencia okulunun en önemli kişisi oldu. Resimlerinde dinsel konuları işledi (*Kutsal aile,* 1660'a doğr.; *Maria-Magdalena'nın kudas ayini,* 1665, Valencia müzesi) ve portreler yaptı (*Fray Jerónimo Mos,* ay. y.).

ESPİNOSA, ispanyol kökenli dansçı aile. 1872'de Londra'ya yerleşti, birçok üyesi klasik dans ve dans eğitimi alanlarında ün kazandı: LEON (1825-1903), oğlu EDUARDO (Moskova 1871 - Worthing 1950), Royal Academy of Dancing'in (1920) kurucularından, British Ballet Organization'ın kurucusu (1930). Kız kardeşleri JUDİTH (1876-1949), LEA (1883-1966) ve RAY (1885-1934).

ESPİNOSA Y TELLO (José), ispanyol denizci ve hidrografi uzmanı (Sevilla 1763 - Madrid 1815). 1783'ten 1789'a kadar İspanya kıyılarının denizaltı haritalarını çıkardı; 1790-1794 arasında Meksika'da Malaspina'ya eşlik etti. Hidrografya genel müdürlüğünün sekreterliğini yaptı, 1797-1799 arasında Tofiño'nun *Atlas marino de España*'sını elden geçirdi.

ESPİRİTO SANTO, Brezilya'nın doğusunda eyalet; 45 597 km^2; 2 523 900 nüf. (1990). Merkezi *Vitória.* Sıcak ve yağışlı bir bölgededir. Büyük bölümü az ya da çok dağlık yer biçimlerinden oluşmuştur (serra dos Aimorés ve serra da Mantiqueira'nın ilk tepeleri). Rio Doce'nin geçtiği sık orman, egemen bitki örtüsünü oluşturur. Eyaletin adı, XVI. yy.'da Portekizliler'in Aimoré Kızılderililerini bozguna uğrattığı Espírito Santo adasından gelir. XIX. yy. sonundaki alman dışgöçü eyaletin kalabalıklaşmasını hızlandırdı. Kahve tarımı. Rio Doce vadisinde demir cevheri işletmeleri.

ESPİRİTU SANTO, esk. **Marina,** Vanuatu takımadasının en büyük adası; 4 860 km^2. Çok vahşi olan iç kesiminde melanezyalı kabileler yaşar. Güneyde hindistancevizi ve kahve yetiştirilen birkaç büyük tarım işletmesi vardır.

ESPİT a. Arabac. At arabası tekerleğini oluşturan ağaç parçalardan her biri.

ESPİYE, Doğu Karadeniz bölümü kıyı kesiminde, Giresun iline bağlı ilçe, 462,8 km^2; 27 426 nüf. (1990); 22 köy. Merkezi, Giresun'un 27 km D.'sunda *Espiye,* 10 219 nüf. (1990). Fındık, çay, mısır üretimi.

ESPLÁ (Óscar), ispanyol besteci (Alicante 1886 - Madrid 1976). Felsefe ve güzel sanatlar doktoru. Reger ve Saint-Saëns ile müzik çalıştı. 1936-39 arasında Madrid Konservatuvarı'nı yönetti. 1939-51 arasında Belçika'da yaşadı. Çok sayıda beste yaptı. Başlıcaları: keman ve piyano için sonat, büyük *Güney sonatı* (piyano ve orkestra için, 1943-45), 1 trio, yaylı çalgılar için 2 dörtlü, *Canciones playeras* (ses ve orkestra için), bir senfonik şiir (*Don Quijote'nin son hazırlıkları,* 1924), kantatlar (*Şeytanın noeli,* 1923), bir opera (*la Bella dormilona,* 1909). Debussy ve Stravinski'den önemli ölçüde etkilenen, doğduğu ülkenin folklorundan olduğu kadar Yakındoğu'nun müzik geleneğinden de esinlenen Esplá, biçim ve üsluba büyük önem verdi. Yaşadığı dönemin müziğini yaymaya çalıştı.

ESPLUGAS, İspanya'da kent, Barcelona'nın güney-batı banliyösü; 30 000 nüf.

ESPOO ya da **ESBO,** Finlandiya'da kent, Helsinki'nin batıdaki büyük banliyösünde; 172 629 nüf. (1991).

ESPOZ Y MİNA (Francisco), ispanyol general (İndocín, Navarra, 1781 - Barcelona 1836). Fransız işgali sırasındaki gerilla liderlerinin en başarılısı sayılıyordu, yeğeni Francisco Xavier Mina'nın mart 1810'da yakalanması üzerine, onun çetesinin başına geçerek yeniden örgütledi. Navarra'da etkinlik gösterdi. Eski bir köylü olarak, köyleri haraca bağlamaktan kaçındı ve sıkı bir disiplin kurdu. 1813'te generalliğe getirildi. Mutlakiyete düşmanı olduğundan, Fernando VII'ye karşı çıktı ve Fransa'ya sığınmak zorunda kaldı. İspanya'ya ancak mart 1820'de geri döndü. 1823'te Barcelona'da mareşal Moncey tarafından kuşatıldı, kahramanca bir direnişten sonra teslim oldu ve İngiltere'ye gitti. 1834'te gene İspanya'ya döndü, liberal orduya bağlı bir birliğin başında Katalonya'da carlistacılara karşı çarpıştı.

ESPRESSİONE (CON) be. ("anlatımlı" anlamında ital. sözc.). Müz. Anlatımlı biçimde.

ESPRESSİVO be. ("anlamlı, anlatımlı" anlamlarında ital. sözc.). Müz. Anlatımlı ve coşkun bir biçimde.

ESPRESSİVO sıf. (ital. sözc.). Müz. **1.** Bestecinin ya da icracının duygularını yansıtabilen yapıt ya da yorum için kullanılır. **—2.** Ses yoğunluğunu azaltıp artırarak nüans yapmaya elverişli harmonium için kullanılır.

ESPRESSO a. (ital. sözc.). Çok kuvvetli italyan kahvesi. (Basınçlı su buharı çekilmiş kahveden geçirilerek elde edilir.)

ESPRİ a. (fr. *esprit*). **1.** İnce anlamlı, şakalı, düşündürücü söz; nükte: *Bu, iyi bir espri değildi.* **—2.** Gerçeğin kimi görünümlerinin gülünç, saçma ya da alışılmamış özelliklerini vurgulamaya özen gösteren düşünme biçimi; bir söylemde, bir metinde, bir resimde vb. bu düşünme biçiminin izi; nükte: *İşin esprisine uygun bir davranış. Bu protesto biçiminin hiçbir esprisi yok.* **—3.** *Espri yapmak,* ince anlamlı, şakalı, güldürücü sözler söylemek.

ESPRİT (Jacques), fransız ahlakçı (Béziers 1611 - *ay. y.* 1678). Oratoire tarikatında çömezdi, hiçbir zaman rahip olmadığı halde "papaz Esprit" diye anıldı. Nükteli ve etkileyici bir kişi olarak, Séguier'den maddi yardım gördü ve önce Longueville düşesinin, sonra da Conti prensinin hizmetine girdi. 1654'e doğru, uzun zamandır tanıdığı La Rochefoucauld'un kâhyası oldu, *Maximes* üstünde çalıştı. Jansenisçuydu ve putperestlerin erdemlerini hoş görmedi (*De la faussete des vertus humaines,* [İnsan erdemlerinin yanlışlığı üstüne] 1677-78). [Fr. akad., 1639.]

Esprit, Emmanuel Mounier'nin ekim 1932'de kurduğu fransız aylık dergisi.

ESPRİU (Salvador), katalan dilinde yazan ispanyol yazar (Santa Çoloma de Farnés 1913-Barcelona 1985). Öykü yazarıyken (*Dr Rip*, 1931; *Laia*, 1932; *Miratge a Citerea*, 1935; *Letizia*, 1937), iç savaştan sonra katalan şairlerinin önderi oldu; ölümü ve ülkesinin trajik yazgısını konu alan, kimi zaman hicivli, içli şiirler yazdı (*Cementiri de Sinera*, 1946; *Les cançons d'Ariadna*, 1949; *Les Hores*, 1952; *Mrs. Death*, 1952; *El caminant i el mur*, 1954; *Final del laberint*, 1955; *La pell de brau*, 1960; *Libro de Sinera*, 1963; *Setmana Santa*, 1971). Tiyatro yazarı olarak 1939'da *Antigona*'yı (1958'de oynandı), 1948'de de *Primera història d'Esther*'i (1957'de oynandı) yazdı, bu çalışmalarında iç savaşı ve onun sonuçlarını yansız bir gözle işledi.

ESPRONCEDA (José DE), ispanyol şair (Almendralejo 1808 - Madrid 1842). İspanya'nın romantik şairlerinin ilki ve en büyüğü. 15 yaşında liberal düşüncelerinden ötürü hapse atıldı, ustası Alberto Lista'nın etkisi altında, bitmemiş bir destanla *(El Pelayo)* yeniklasik şiirler yazdı. Yurtdışına kaçtı, Londra ve Paris'e gitti; Paris'te "Trois Glorieuses" hareketine katıldı. 1833 genel affı sayesinde İspanya'ya döndü, siyaset ve gazetecilik alanlarındaki etkinliklerinden dolayı sık sık tedirgin edildi. 1841'de, Meclis'teki üç cumhuriyetçi milletvekilinden biriydi. 1835'ten başlayarak toplumsal romantizme yöneldi ve Larra ile birlikte bu akımın önde gelen savunucusu oldu. Korsan, ölüme mahkûmiyet, cellat temalarını işleyen *Canciones*'i, o zamanın şiirine yeni bir ses getiren ilk şiirlerindendir. *El estudiante de Salamanca* (1840) adlı manzum öyküsüyle, ilk kez "dev" bir ispanyol kahramanını edebiyat sahnesine çıkardı. Tamamlanmadan kalmış diğer bir iddialı manzum yapıtı da, *El diablo mundo*'dur. Espronceda'nın bu yapıtında, belleği olmayan Adam adında bir kişi çeşitli toplumsal çevrelerde dolaşır. Böylece, yazar, bu çevrelerin, yer yer mizahi ve lirik sapmalarla kesilen, acımasız bir hicvini yapar. Bu manzum yapıtın şarkılarından biri olan *Canto a Teresa*'da şair, tutku ve kuşkunun pençesinde kıvranan insanın umutsuzluğunu dokunaklı bir biçimde dile getirir.

ESPSOB a. (*Elektriksel Silinebilir, Programlanabilir Salt Okunur Bellek*'in baş harflerinden oluşan kısaltma). Elektriksel olarak silinebilen ve yeniden programlanabilen, değiştirilemez elektronik bellek türü. (Eşanl. EEPROM.)

ESPUNDİA a. (isp. sözc.). Güney Amerika'da görülen, Yeni Dünya layşmanyozunun ağır ve bazen öldürücü olan çeşidi. (Burunda, ağızda ve bazen damakta olan hastalık ağır sakatlığa yol açar.)

Esquilino meydanı, Roma'da meydan. Aynı adı taşıyan tepededir. Santa Maria Maggiore bazilikası'nın giriş kapısı bu meydana açılır. Meydanın ortasında, 1587'de Augustus mozolesi'nden getirilen bir dikilitaş vardır.

ESQUİLİNUS dağı. Esk. coğ. Roma'nın yedi tepesinden biri. Kentin D.'sunda, Tevere'nin sol kıyısında ve yüksekliği 58 metredir Eski bir nekropolis (İ.Ö. VIII. - VII. yy.). Esquilinus'un eteğinde Capitolium'a doğru uzanmış, nispeten yeni olan bir başka nekropolis ise D.'da kurulmuştur. Cumhuriyet döneminde kurulan kentte, Odysseia'dan sahneler canlandıran freskler bulundu. Augustus döneminde, bölge, bir kent *(Esquiliae)* ve bir banliyöden *(campus Esquilinus)* oluşuyordu. Oysa, Cumhuriyet döneminin sonuna kadar servius surlarının ötesinde uzanan yaylada yalnızca ölülerin doldurulduklan bir çukur haline gelen bir mezarlık, kum ocakları, belki de birkaç duvar bulunuyordu. Bütün bu alan, kalın bir toprak tabakasıyla örtülmüş ve üzerine bahçeler kurulmuştur. Bahçeler genişlemiş ve bölge zarif bir mahalle durumuna gelmişti; daha sonra, özel mülkiyeti ortadan kaldıran bir dizi müsadereyle tümü imparatorluk parkı oldu. Gelişme Neron zamanında tamamlanmıştı.

ESQUİMALT, Kanada'da (Britanya Kolombiyası) liman kenti. Vancouver adasının güneyinde; 16 000 nüf. Kanada'nın Büyük Okyanus filosunun ana üssü.

ESQUİRE a. (ing. sözc.). İngiltere'deki en küçük soyluluk unvanı. Zamanla belirli bir mevkideki her kişi için kullanılmaya başlandı. Terim hemen hemen *gentleman*'ın daha önceki anlamını aldı ve *gentleman* sözcüğü de eski değerini yitirdi. Unvan ABD'de de kullanılmıştır.

ESQUİROL (Jean Étienne Dominique), fransız hekim (Toulouse 1772 - Paris 1840). P. Pinel'in öğrencisiydi, onun nozografi konusundaki çalışmalarını sürdürdü. Eblehlik, bunama, sanrı ve yanılsamanın sınırlarını belirledi ve tekmaniler sınıfını ortaya koydu. Deliliği bedensel ya da ruhsal nedenlerin sonucu olarak görüyor, ama üstün rolün bu sonrakilerde olduğunu kabul ediyordu. Böylece, öğrencileriyle birlikte Fransa'da psikiyatri enstitülerinin kurulmasında temel nitelikli bir rol oynadı ve sonunda akıl hastalarına ilişkin 30 haziran 1838 tarihli yasanın kabulünü sağladı. Delilerin uzmanlaşmış hastanelerde tecrit edilmelerinin iyileşmelerini sağlayacağını düşünüyordu (moral tedavi yöntemi). Başlıca yapıtı: *Des maladies mentales considérées sous le rapport médical hygiénique et médico-légal* (Tıp, hijyen ve adli tıp bakımından akıl hastalıkları) [1838].

ESQUİROS (Henri François Alphonse), fransız siyaset adamı (Paris 1814-Versailles 1876). Temmuz monarşisi döneminde demokratik aşırı sol üyesiydi, haziran 1848'de ayaklanan asilere yakınlık duydu ve 1850'de Saône-et-Loire temsilcisi seçildi. Sosyalist görüşü benimsedi, Montagnardlar arasında yer aldı. 1851 hükümet darbesi sonunda Büyük Britanya'ya sürüldü, 1859'a kadar orada kaldı. 1869'da Marsilya milletvekili seçildi, 4 eylül 1870'te Cumhuriyet'in ilanından sonra Bouches-du-Rhône yöneticiliğini yürüttü ve ulusal savunma siyasetine yardımcı olmak amacıyla *Güney Fransa birliği*'ni örgütlemeye çalıştı. Gambetta tarafından eleştirilince, görevinden ayrıldı. Şubat 1871'de yeniden milletvekili seçildi. İsa'nın yaşamını sosyalist bir bakışla inceleyen *l'Evangile du peuple* (Halkın incili) [1840] adlı kitabı onun tanınmasını sağladığı gibi hapse atılmasına yol açtı.

ESQUİVEL (Antonio María), ispanyol ressam (Sevilla 1806 - Madrid 1857). Andalucía'dan küçük görüntüler çizerek kendini Sevilla'da tanıttı; daha sonraları dinsel ve tarihsel konulu çok sayıda resim siparişi aldı. Ancak, en ilginç yanı, portreciliğidir: *İsabel II*, *General Prim*, *Mendizábal*, burjuva kadın ve çocukları. Başyapıtı hiç kuşkusuz *Sanatçının atölyesinde yazarlar toplantısı* adlı tablosudur (1846; Çağdaş sanat müzesi, Madrid). Bu tabloda, o zamanlar hayatta olan 41 yazarla, daha önce ölmüş iki yazarın portreleri (Rivas dükü ve José de Espronceda) yer alır.

ESRAR a. (ar. *sırr*'ın çoğl. *esrār*). **1.** Sırlar, gizler. **—2.** *Esrar kumkuması, küpü*, nesi olduğu bilinmeyen, gizlisi saklısı çok olan kimse. || *Esrar perdesi*, bir şeyin anlaşılmamasına, gizli kalmasına yol açan engel.

—Esk. Esrar-ı derûn, esrar-ı hafiye, gizli, saklanan sırlar. || *Esrar-ı hüsn ü ân*, güzellik sırları.

—Ed. Divan edebiyatında sevgilinin ağız ve dudağı için yapılan benzetmelerde kullanılan öğelerden biri. Ağız küçük oluşu, görünmeyişi nedeniyle sırdır. Ağzın içi, söylenmemiş sırlarla doludur. Dudaklarla "esrar" sözcüğünün ilişkisi ise, dudaklarına dokunan âşığın esrar sarhoşu gibi "hayran" olmasıdır. Bu yüzden "esrar", "hayran" sözcüğüyle birlikte kullanılır. Can görünmeyişi, aşk ise gizli bir duygu olması dolayısıyla "sır" sayılır: *"Lebin sırrın gelip güftare benden özgeden sorma / Bu pinhan nükteyi bir vâkıf-ı esrar olandan sor"* (Dudağının sırrını dile gelip benden başkasından sorma. Bu gizli inceliği, sırları bilen birinden sor) [Fuzuli]. Tekkelerde esrar içilmesi, sözcüğün tevriyeli kullanılmasına da yol açmıştır: *"Lâlin esrarı nigârâ beni hayran etti / Acaba böyle kalır mı ki bu hayret Baki"* (Ey sevgili, dudağının esrarı sırları beni hayran esrar sarhoşu etti. Acaba Baki, bu hayret böyle kalır mı?) [Baki]. Esrar da afyon, şarap, kahve gibi, münazara türünden bazı mesnevilerde (örn. Yusuf Emiri'nin *Beng ü çağır*'ı, Fuzuli'nin *Beng ü bade*'si) alegorik biçimde kullanılmıştır.

ESRAR a. (öncekiyle eşkökenli). Hintkenevirinden *(Cannabis sativa)* elde edilen uyuşturucu madde. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Esrar çekmek*, esrar içmek. || *Esrar tekkesi*, birlikte, topluca esrar içilen yer.

—ANSİKL. Esrar, hintkeneviri çiçekteyken kurutulup toz haline getirilerek elde edilir. Yeşil renkli, özel kokulu bir tozdur. Genellikle levha ve çubuk halinde bulunur. Dişi çiçekler tamamen açıldıktan sonra, bitkiler dip kısımlarından kesilerek yan yana bir araya yığılır ve kurutulur. Çiçekler ufalanarak ince bir elek ya da tülbentten geçirilir. Elde edilen ince toz sıcak bir yerde yumuşayıp topaklaşıncaya kadar yoğurulur, sonra levha ya da çubuk yapılır. Biçimine ve saflık derecesine göre esrara çeşitli adlar verilir. Toz halindeki esrara *kubar* (ar. *gubar*, toz) denir. Toz edilen çiçeklik ve dal uçlarının elenmesi sonucu elde edilen ilk ürüne *birinci mal* ya da *kaynar mal* denir. Eleğin üstünde kalan parçaların elle ufalanmasından sonra ikinci defa elenmesi sonucu elde edilen kısma *kaba keyif* adı verilir. Geri kalan kısım tekrar ufalanır ve elenir. Bu şekilde elde edilen düşük kaliteli esrara *paspal* denir. İsimler bölgelere göre değişiklik gösterir. Bazı yerlerde birinci kalite ürüne *sıyırma* adı verilir. Esrar ağrı kesici, uyuşturucu, uyutucu, afrodizyak ve keyif verici etkilere sahiptir. Eskiden tıpta ağrı kesici olarak, özellikle baş ve sindirim sistemi ağrılarına karşı kullanılırdı. Alışkanlık yaptığı gerekçesiyle bu kullanılışı bırakılmıştır.

—Fizyol. Esrarın etkili maddesi olan tetrahidrokannabinol psikodisleptikler grubundandır. Esrar tüttürülerek içildikten 30 dakika sonra en yüksek etkiyi gösterir; aynı etki hintkeneviri yağı damardan şırınga edildiğinde de görülür. Kullananlar, duyularında iyileşme, zaman ve mekân duyusunda ve heyecanlanmada bir değişiklik, bir esenlik, rahatlık ve bağımsızlık duyusuna kapılırlar. Esrar daha yüksek dozlarda alındığında, vücut biçiminde çarpılma, bazen heyecanla birlikte düşsel görüntüler yaratır. Fizyolojik olarak, çarpıntı, kaslarda güçsüzlük ve hareket sapmaları olur, göz akları kanlanır. Esrarın uzun süre kullanılması uyuşturucu alışkanlığı yaratır.

—Huk. Türkiye'de esrar imali, satışı ve kullanımı yasaktır. Esrar imal eden ya da satışını yapanlara TCK'nın 403. md. gereğince 10 yıldan az olmamak üzere hapis cezası verilir. Kullananlar ve kullanmak amacıyla yanında bulunduranlar 404. md. gereğince 3 yıldan 5 yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır.

ESRAR DEDE, asıl adı **Mehmet,** türk şair ve tezkire yazarı (İstanbul 1747 ? - *ay. y.* 1796). Galata mevlevihanesi'nde Şeyh Galip'e mürit oldu. Mevlevi gelenek ve terbiyesiyle yetişti. Kazancı dedeliğe dek yükseldi. Arapça, farsça yanında latince ve italyanca da öğrendiği söylenir. Şiirlerinde Şeyh Galip, Nabi, Fehim ve Sabit' in etkisinde kaldı. *Divan*'ı Hz. Ali'ye olan sevgisini belirten *Mübareknâme-i esrar* ile *Fütüvvetname-i esrar* adlı iki manzumesiyle birlikte basıldı (1841). Şeyh Galip'in isteği üzerine, onun derlediği bir şiir mecmuasından yola çıkarak *Tezkire-i şuara-i*

MAS arşivleri

Salvador Espriu

Esrar Dede'nin *Tezkire-i şuara-i mevleviye* adlı yazmasından bir sayfa *Süleymaniye kütüphanesi, İstanbul*

mevleviye'yi hazırladı. Tezkiresini yazarken Sakıp Dede'nin *Safine-i nefise-i mevleviye* (basımı 1866, 3 c) adlı yapıtından da yararlandı. (Bir nüshası Süleymaniye kütüphanesi, Halet Efendi no 109'dadır.) Tezkire, daha sonra Ali Enver tarafından kısaltılarak *Semahane-i edeb* adıyla yayımlandı (1891).

ESRARCI a. Esrar yapan, satan ya da içen kimse.

ESRARENGİZ sıf. (ar. *esrar* ve fars. *engiz*'den *esrār-engiz*). Gizil yönleri olan, gizlerle, sırlarla örtülü; kimliği, ne olduğu belirsiz; esrarlı: *Esrarengiz bir olay. Esrarengiz bir cinayet. Esrarengiz bir şato. Esrarengiz bir adam. Esrarengiz tavırlar.*

ESRARİ, türk halk şairi (XIX. yy.). Yaşamıyla ilgili bilgi yoktur. 1813'te, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa tarafından bastırılan bir Vehhabi ayaklanmasıyla ilgili destanı, yaşadığı dönemi belirler. Bu tarihlerde İstanbul'da bulunduğu bilinmektedir. Çağdaşı olan öteki halk şairleri gibi divan edebiyatına öykünerek, şiirlerinde çok fazla arapça, farsça sözcük kullanılmıştır.

ESRARİ (Osman), türk halk şairi (Ardanuç, Artvin, XIX. yy.). Yaşamıyla ilgili bilgi yoktur. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında köyü işgal edilince göç ettiği, Anadolu'da uzun yolculukları olduğu, bir süre İstanbul'da bulunduğu bilinmektedir. Şiirleri gezgin âşık geleneğini sürdürür.

ESRARİ OSMAN HOCA, türk halk şairi (Yalvaç, Isparta, 1856 - ay. y. 1932). Medrese öğrenimi gördü. İmamlık, öğretmenlik, memurluk yaptı. Esrari mahlası, muamma çözmedeki becerisi nedeniyle verildi. Yalvaç'a gelen saz şairleriyle atışmalarda kazandığı başarıyla ün aldı. *Köstlüklü Osman Efe destanı, Pazar destanı, Baskın destanı* gibi destanlarının yanı sıra, divan edebiyatı yolunda şiirleri de vardır.

ESRARKEŞ a. Esrar kullanmayı alışkanlık edinmiş kimse.

ESRARKEŞLİK a. Esrara düşkünlük, esrara düşkün kimsenin niteliği.

ESRARLI sıf. Anlaşılması, açıklanması güç olay, tutum, eylem için kullanılır; esrarengiz, gizemli: *Esrarlı bir gülümseyiş. Esrarlı bir hava estirmek. Esrarlı konuşmalar.*

Essen'den bir görünüm

Titus-C.E.D.R.I.

ESRARLI sıf. İçine esrar katılmış olan: *Esrarlı sigara.*

Esrarlı bir vaka *(Une ténébreuse affaire)*, Honoré de Balzac'ın romanı (1841), *İnsanlık komedyası*'nın (la Comédie humaine) "Siyasal yaşamdan sahneler" bölümünde yer alır. Senatör Clément de Ris'nin imparatorluk döneminde kaçırılışı, biçimsel nitelikleri ve yazarın yarattığı kadın kahraman Laurence de Saint - Cygne ile ilgi çeken bu yapıtın yazılmasına neden olmuştur.

Esrarname, iran şairi Attar*'ın tasavvuf konularını içeren mesnevisi. Düşünceler, hikâyeler yardımıyla açıklanmıştır. Türkçeye bir çevirisi Ahmedi tarafından yapılmıştır.

ESRE a. Dilbil. *Esk.* Arapça bir sözcükte kısa "ı" ve "i" sesini okutan ve bu sesten önce gelen ünsüz işaretinin altında (ِ) biçiminde gösterilen işaret. (Eşanl. KESRE. Arapça "kesre" sözcüğü "esre" biçiminde türkçeleştirilmiştir. Esre, eski türkçedeki "asra" [aşağı] nın incelmiş biçimidir.)

ESRELİ sıf. Arap yazısı ile yazılmış bir metnin "harekeli" olduğunu belirtmek için kullanılan "üstünlü esreli" deyiminde geçer.

ESREM a. (ar. *esrem*, ön dişleri kırılmış). Aruz vezninde "feûlün" cüzünden doğan "fa'lü" (—) cüzü. "Feûlün"ün başındaki "fe" ile sonundaki "n" kaldırıldıktan sonra ortaya çıkan "ûlü" ile eşdeğerlidir ve onun yerine kullanılır.

ESRİ → ESRİK.

ESRİK ya da **ESRİ** sıf. Esrimiş durumda olan; sarhoş, mest.

ESRİKLİK ya da **ESRİLİK** a. Sarhoşluk, esri olma durumu.

ESRİLİK → ESRİKLİK.

ESRİMEK gçz. f. **1.** Herhangi bir nedenle etkilenip kendinden geçmek, mest olmak. **—2.** Coşkuyla kendinden geçmek; vecde gelmek. **—3.** Sarhoş olmak, mest olmak.

◆ **esritmek** ettirg. f. *Bir kimseyi esritmek*, o kimsenin esrimesine yol açmak, onu sarhoş etmek.

ESRİTİCİ sıf. Sarhoş edici, kendinden geçirici özelliği olan şey için kullanılır.

ESRİTMEK → ESRİMEK.

ESRO *(European Space Research Organization*'ın kısaltması). Eski Avrupa uzay araştırmaları örgütü. Bilimsel uydular gerçekleştirmek amacıyla 1962'de kurulan ESRO, girişimlerinde aynı dönemde kurulmuş bir başka Avrupa uzay topluluğu olan ELDO*'dan çok daha başarılı oldu. İlk genel başkanı fransız fizikçi Pierre Auger'nin yaptığı atılımlarla ESRO, daha sonra Avrupa uzay ajansı'nın (→ ESA) temellerini oluşturacak güçlü bir yönetim ve kendi teknik merkezlerini kurdu. 1968 ile 1972 arasında, yaptığı yedi uyduyu amerikan füzeleri yörüngeye oturttu. Aralık 1972'de ELDO'nun doğurduğu düş kırıklığı sonucu, bu örgüt ESA adı altında 1975'te kurulan yeni bir örgüt içinde ESRO ile birleştirildi.

ESSAH sıf. (ar. *şahih*'ten *esahh* en doğru). *Yörs.* Doğru gerçek, sahi: *Anlattıkların essah mı?*

Es-sala ya da **Sala,** Hz. Muhammet'e ve öteki peygamberlere okunan dua. "es-Salatü ve's-selamü aleyke ya Resulallah" diye başlar, daha çok cuma namazından önce, cemaate namaz vaktinin yaklaştığını, birinin öldüğünü duyurmak ya da cemaati cenaze namazına çağırmak için müezzinler tarafından minareden okunur.

ESSAOUİRA → SUVAYR (ES-).

Essay on criticism *(Eleştiri üzerine deneme)*, Alexander Pope'un öğretici şiiri (1711). Yapıt, Eskiler'e karşı duyulan hayranlıkla sınırlanmayan, biçimsel güzelliğin her türlü sanat yapıtında gerekli koşul olduğunu öne süren oldukça esnek bir öğretiye dayanır.

Essay on man *(An)* [*İnsan üstüne bir deneme*], Alexander Pope'un yapıtı (1733-34). Parlak bir biçimde yazılmış dört manzum felsefi mektuptan oluşur. Voltaire *Discours en vers sur l'homme* (İnsan üstüne manzum konuşmalar) [1738] adlı denemesinde bu yapıtı örnek aldı.

Essay on the principle of population *(An)* [*Nüfus ilkesi üzerine bir deneme*], T.R. Malthus tarafından 1798'de yayımlanan yapıt. Malthus bu yapıtında nüfus artışına yön veren temel yasayı ve bu yasanın sonuçlarını açıklar. (→ MALTHUSÇULUK.)

Essays moral and political *(Ahlak ve siyaset üzerine denemeler)*, David Hume'un yapıtı (1741-42). Ahlak (çokkarılılık, boşanma, epikurosçuluk, stoacılık), siyaset (hükümet etmenin kökeni ve ilkeleri, yurttaş özgürlüğü) ve edebiyat (zevk, belagat) üzerine kuramlar içeren 22 deneme. Hume, bu denemelerde kuramsal (siyasetin bilimsel niteliği, ahlak duygusunun özelliği) ve pratik (Büyük Britanya'da siyasal partiler ve basın özgürlüğü) sorunları ele alır.

ESSEN, Almanya'da (Kuzey Vestfalya Renanyası eyaleti) kent, Ruhr havzasının anakentlerinden biridir; 624 000 nüf. (1989). Hellweg boyunca yer alan Ortaçağ'dan kalma burg, IX. yy.'da kurulan benedikten manastırının çevresinde gelişti. 1943-1945'te İngiliz hava kuvvetlerinin (RAF) bombardımanlarıyla yer yer yıkılan kent yeniden inşa edildi. Eski kent merkezi, bir bölümü yayalar için düzenlenen bir iş merkezi haline geldi; eski kentin G.'indeki gar, iş merkezlerinin büyük ölçüde yayılmaya başladığı ilk yer oldu. Batı ve özellikle de kuzey kesimlerdeki semtler sanayileşti. Kent, çok sayıda komünün birleşmesiyle 210 km²'lik bir alanı kaplamaktadır ve Krupp hanedanının beşiğidir. Makine yapımı, donanım gereçleri ve alüminyum sanayisi dallarından oluşan sanayinin gelişmesinde temel rolü kömür ve demir-çelik oynamıştır. Essen bir Üçüncü kesim anakentidir. Ruhrkohle AG, Kommunalverband Ruhrgebiet, Karstadt AG, RWE (Elektrik) ve Krupp gibi kuruluşların merkezleri buradadır. Bir üniversitenin kurulmasıyle kentin önemi daha da artmıştır.

—Güz. sant. Ruhr bölgesinin kültür merkezi olan kentte, eskiden bir benedikten manastırıyken (1051'den kalma yeraltı kilisesi, değerli eşyaların saklandığı yer) restore edilen roman üslubunda ilginç bir katedral bulunmaktadır. Yüzyıl başında çağdaş sanata ayrıcalık tanıyan tek alman müzesi olan Folkwang müzesi'nde XIX. ve XX. yy. alman ve fransız resim sanatından koleksiyonlar; çağdaş sanat yapıtları, zengin estamp ve fotoğraf koleksiyonları vardır.

ESSEN (Hans Henrik), isveçli feldmareşal ve devlet adamı (Kafvelas 1755 - Uddevalla, Göteborg yakınlarında, 1824). Gustaf III'ün yaveri, kralın öldürülmesini engelleme çabası boşa çıktı (1792). Pomeranya valisi oldu, köleliği kaldırdı ve Stralsund'u Fransızlar'a karşı savundu (1807). Danıştay üyeliği, Paris büyükelçiliği yaptı, Fransa ile barış imzalanmasını sağladı (1810). 1814'te Norveç'e karşı gönderilen orduya komuta etti ve Norveç kral naibi oldu. 1817'den sonra Skane valiliğine getirildi.

ESSENLİLER a. Bir musevi tarikatının üyeleri (İ.Ö. II. yy. - İ.S. I. yy.). Çileci bir yaşam süren topluluklar oluşturuyorlardı.
—ANSİKL. Essenliler hareketinin hasmon hükümdarlarının kurdukları rahiplik kurumunun meşru sayılmayarak itiraza uğramasından doğduğu sanılmaktadır. Bu hareket, Kumran elyazmalarının keşfedilme-

sine kadar, yalnızca Philon, Flavius Josephus ve Yaşlı Plinius'un tanıklıklarından bilinmekteydi. Bu eski yazarların, essenlilerin inançları ve ibadet biçimleri üzerine verdikleri bilgiler, Kumran'da yapılan arkeolojik buluşlarla (elyazmalar ve bir tarikat binasının kalıntıları [*ÖLÜ deniz elyazmaları*]) kesinlik kazandı ve tamamlandı. Uzmanlar, büyük çoğunlukla, essenliler hareketinin, doğuşu sırasında hıristiyanlığı etkilediğini kabul etmektedirler.

ESSEQUIBO, Guyana'da ırmak, Georgetown'ın B.'sında geniş bir deltayla Atlas okyanusu'na dökülür; yaklş. 1 000 km. Havzasında önemli boksit işletmeleri.

ESSESSANG a. Tropikal Afrika'da yetişen ağaç. (Beyazdan sarımsı beyaza kadar varan parlak renkli, kaba dokulu, çok yumuşak ve çok hafif odunu, kaplama kapıların iç dolgusunda ve sandık yapımında kullanılır. Bil. cins. a. *ricinodendron;* sütleğengiller familyası.)

ESSEX, sakson (East Seaxe) krallığı. VI. yy.'ın ilk yarısında kuruldu; başkenti *Londra*. VIII. yy.'da Mercia'nın egemenliği altına girdi, sonra 825'te Wessex'e katıldı.

ESSEX, Büyük Britanya'da yönetim bölümü, İngiltere'nin güneyinde, Londra'nın kuzey banliyösüyle Stour ırmağı arasında; 3 672 km²; 1 529 500 nüf. (1988). Merkezi *Chelmsford*. Süt hayvancılığına, sebze ve meyve yetiştiriciliğine elverişli, ağır topraklı killi bir ovadır. Alçak kıyılarında uzun haliçler içerilere sokulur. Yönetim bölümünde, Londra'dan kopuk atölye ve fabrikalar, çok rağbet gören sayfiye merkezleri (Clacton-on-Sea, Southend-on-Sea), Harwich ticaret limanı ve yeni Basildon ve Harlow kentleri bulunur.

ESSEX (*—kontu*), MANDEVİLLE (1140 -1230), BOHUN (1236-1373), BOURCHİER (1461-1540), DEVEREUX (1572-1646) ve CAPEL (1661'den günümüze) aileleri üyelerince taşınan unvan.

ESSEX (Walter DEVEREUX, *vikont* **Hereford** ve *—kontu*), ingiliz asker ve saray nedimi (Carmarthen 1541 - Dublin 1576). 1573'ten başlayarak Ulster'i sömürgeleştirme girişiminde bulundu, yaptığı katliamlara ve ihanetlere rağmen irlandalı ve iskoçyalı kolonların direnişini kıramadı.

ESSEX (Robert DEVEREUX, *—kontu*), ingiliz asker ve saray nedimi (Netherwood, Herefordshire, 1566 ya da 1567 - Londra 1601), Walter Devereux'nün oğlu. 1585'e doğru kraliçe Elizabeth'in gözüne girdi ve dolayısıyla Raleigh'in rakibi durumuna geldi; kısa bir süre içinde nüfuzu gitgide arttı. Fransa'dan Henri IV'ün huguenotlarının yanında savaştı (1591-92), sonra Cádiz seferi'nde (1596) yararlık gösterdi. Kültürlü, edebiyatçıların koruyucusu olan Essex, protestanları destekleyerek saygınlığını korudu; ama devlet adamı niteliklerinden yoksundu; düşüncesizce davranışları, sonunda kraliçeyi bıktırdı. 1598'de ayaklanan Ulster'e karşı yaptığı savaşta O'Neill'e yenildi ve Londra'ya giderek kendini aklamak için onunla bir ateşkes imzaladı. Öfkelenen kraliçe Essex kontunu görevden aldı (1600), bunun üzerine bir komplo tezgâhlayan Essex yakalanarak öldürüldü.

ESSEX (Robert DEVEREUX, *—kontu*), ingiliz soylusu (Londra 1591 - *ay. y.* 1646). Robert Devereux'nün oğlu; 1626'da "halkçı parti"ye katıldı ve 1642'de iç savaş patlak verdiğinde parlamento ordusunun komutanlığını üstlendi ve Edgehill' de galip geldi. Ancak Cornwall seferi (1644) bozgunla sonuçlandı. Bir uzlaşmaya varmak istedi. 1645'te Parlamento üyelerine kamu görevlerini yasaklayan "vazgeçme kararı"nın kabul edilmesi üzerine istifa etti.

ESSEX (Arthur Capel, *—kontu*) → CAPEL (Arthur).

ESSEX (James), ingiliz mimar (Cambridge 1722 - *ay. y* 1784). Bir marangoz ustasının oğluydu; doğduğu kentte kimi kez italyan üslubuyla, ama çoğunlukla da gotik üslupta çalıştı. Dekoratif biçimden çok yapısal biçime önem verdi. Üniversitenin on beş kolejini ve *Guildhall*'ı yeniden inşa etti. Gotik üslubu çok iyi bilmesi ona Ely ve Lincoln'deki katedralleri onarma, sayısız arkeoloji monografisi yayımlama ve 1776'da Strawberry Hill'de Horace Walpole için çalışma olanağı sağladı.

ESSEYİT ALİ EFENDİ → MORALI SEYİT ALİ EFENDİ.

ESSLİNG, Avusturya'da yer, Viyana'nın banliyösünde, Tuna'nın bir kolunun kıyısında.

—Tar. 13 mayıs 1809'da Viyana'ya giren Napoléon, arşidük Karl'ın ordusuna saldırmak için, Tuna'yı, Lobau adasından yararlanarak Viyana'nın doğusundan aşmaya karar verdi. Harekât 20 mayısta Masséna ve Lannes komutasındaki 30 000 asker tarafından gerçekleştirildi: 21 mayısta Aspern ve Essling işgal edildi, ama ani bir taşkın teknelerden yapılı köprüyü dağıttı. 90 000 Avusturyalı bu fırsattan yararlanıp saldırıya geçtiyse de başarılı olamadı. Köprüler yeniden kurulduğunda, Lannes 22 mayısta 30 000 kişilik takviye kuvvetiyle saldırdı, ama köprüler ikinci kez yıkıldı. Bunun üzerine Napoléon savaşa sürülen birliklerin tümünü Lobau adasına geri çekmeye karar verdi. Savaş her iki taraf için 45 000 cana mal oldu. Lannes savaşta öldü. Napoléon, prens Eugène ve Marmont komutasında İtalya ve Dalmaçya'dan gelecek takviye kuvvetlerini bekleyerek savunmada kaldı. Harekâta ancak temmuzda yeniden başlanabildi. (→ WAGRAM.)

ESSLİNGEN, Almanya'da (Baden-Württemberg) kent, Neckar kıyısında, Stuttgard yakınında; 93 100 nüf. XV. yy.'dan kalma belediye konağı. Frauenkirche (XIV. ve XV. yy.'lardan kalma bu kilisenin XVIII. yy.'da yapılmış roman üslubunda bir çan kulesi vardır). Eski evler. Makine yapımı. Plastik maddeler. Yayıncılık. Besin sanayileri. Şarap.

ESSOB a. (*Elektriksel Silinebilir Salt Okunur Bellek*'in baş harflerinden oluşan kısaltma). Elektriksel olarak silinebilen değiştirilemez elektronik bellek türü. (Eşanl. EEROM.)

ESSONNE, İle-de-France'ta (Fransa) *département*; 1 811 km²; 1 084 824 nüf. (1992). Yönetim merkezi *Evry*.

ESSUİRA → SUVAYRA (ES-)

ESTADOS *(isla de los)*, Arjantin'de bölge. Ateş ülkesi'nden Le Maire boğazıyla ayrılır. Bölgeyi 1616'da hollandalı Jacob Le Maire buldu. Koyun ve keçi yetiştiriciliği.

ESTAĞFURULLAH ünl. (ar. *estağfir-ul -lâh*, Allah'tan bağış dilerim). **1.** Övülen ya da teşekkür edilen bir kimsenin söylediği incelik ve alçakgönüllülük sözü. **—2.** Kendine olumsuz bir nitelik yakıştıran bir kimseye "hiç de değil" anlamında söylenen nezaket ya da alay sözü: *Ben ne kadar aptalım, bunu nasıl düşünemedim? —Estağfurullah.* **—3.** Karşısındakinin, kendisinden beklediği işi, kendisi için yük saymayan kimsece söylenen nezaket sözü: *Buraya kadar yoruldunuz, size çok zahmet oldu. —Estağfurullah, ne zahmeti?*

ESTAİNG (Charles Henri Jean-Baptiste, *—kontu*), Fransa amirali (Ravel şatosu, Puy-de-Dôme, 1729-Paris 1794). Önce kara kuvvetlerinde hizmet verdi ve Lally'nin komutasında Hindistan seferine katıldı. 1759'da iki gemi donattı ve Hint okyanusu'nda korsanlık yaptı. 1762'de tümgeneralliğe atandı. Usulsüz olduğu kabul edilen bu atamanın yanı sıra kibirli ve demagog yapısı gemi subaylarının düşmanlığını çekti. 1777'de Asya ve Afrika denizleri amiral yardımcılığına getirilen Estaing, Bağımsızlık savaşı başında, asilere ilk yardımları ulaştırmakla görevlendirildi. New York'a saldırmaya cesaret edemedi ama Amerikalılar'ın Rhode İsland'a saldırısını destekledi. O zaman Kanadalılar'ı İngiltere'ye karşı ayaklanmaya davet eden yazılı bir çağrıda bulundu. Birliklerini karaya çıkaramayınca, Antiller'e doğru yöneldi. Saint Lucia'yı ele geçiremedi (1778) ama Saint-Vincent'ı ve ertesi yıl Grenada'yı aldı. Savannah önünü ablukaya aldı ama burayı almaktan vazgeçmek zorunda kaldı (1779). Yerine başkası atandı, 1783'te Cádiz'deki fransız-ispanyol filosunun başkomutanlığına getirildi. Touraine valisi (1785), 1789'da Versailles'daki ulusal muhafızların komutanı oldu, 5 ve 6 ekim 1789 günlerinde ikili bir rol oynadı. 1792'de amiralliğe atandı ama tutuklandı ve 1794'te giyotine gönderildi.

Lauros-Giraudon

amiral Estaing
Pierre Franque'ın bir resminden ayrıntı
Versailles şatosu

ESTAMENTO a. (*sıra, tabaka, sınıf* anlamında isp. sözc.). Tar. İspanya'da "estados generales"i oluşturan sınıf ya da toplumsal tabakaların her biri.

ESTAMP a. (fr. *estampe;* ital. *stampa, stampare*, basmak'tan). **1.** Çoğunlukla kâğıda, kabartma (ahşap, linolyum vb. üstüne gravür), çukur (metal üstüne: tarama gravür) ya da düz (taşbaskı, serigrafi) bir kalıpla basılan sanatsal resim. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Özgün estamp,* kalıbı (ağaç ya da metal levha, taşbaskı taşı, vb.) sanatçı tarafından yapılan estamp. || *Röprodüksiyon estampı*, kalıbı bir işçi tarafından yapılan ve bir sanatçının yapıtının (resim, desen...) kopyasını çıkaran estamp.

B. N., Paris

Bakire Meryem ve Çocuk
(1420'ye doğr.-1430)
boyalı ağaç
Bibliothèque nationale, Paris

ESTAMP SANATI

—ANSİKL. XIX. yy.'ın ortalarına kadar estamp ve baskı resim iç içeydi. Yüzyılın ikinci yarısında, fotoğrafın icadından sonra ve özellikle de fotogravürün yetkinleşmesiyle birlikte, sanayi röprodüksiyonlarına karşıt olarak, yalnızca sanat eşyası kabul edilen resimlere estamp adı verme eğilimi ağır basmaya başladı. Her biri kendi maddi bağımsızlığını koruyan ve bir kalıpla bükülgen bir dayanağa -genellikle kâğıt -basılan estamp, kopyası çıkarılabilen bir

Giraudon

On çıplak adamın dövüşü
(1470'e doğr.)
Antonio del Pollaiolo
kazıma kalemi
Bibliothèque nationale, Paris

Larousse

Samiriyeli kadın
Philippe de Champaigne'in resminden Gérard Edelinck'in gravürü (kazıma kalemi)
Bibliothèque nationale, Paris

Larousse

Goya'nın *Savaşın yıkımları* (1810'a doğr.) dizisinden bir gravür ofort
Bibliothèque nationale, Paris

resimdi. XVIII. yy.'ın sonuna kadar bu aktarma işlemini gerçekleştirmenin tek yolu gravürdü. Ağaç üstüne gravürler resmi kabartma olarak verir (yüksekbaskı kazıma) ve tipografi yöntemiyle basılırdı. Bu yöntemde ağaç, oluklu kalemle lif yönünde ya da (XVIII. yy.'ın sonundan başlayarak) oyma çakısı ve kazıma ucuyla lif yönüne dik kazınırdı. Metal üstüne (genellikle bakır ya da çinko) tarama gravürlerde resim, bir aletle (kazıma kalemi, kuru-kazıma kalemi ve kara tarzda dişli bıçak) ya da bir aside yedirerek (yedirme baskıresim) kazınırdı. (→ GRAVÜR.) 1797'de alman Senefelder taşbaskıyı* icat etti; taşbaskı, resmin, gravür kullanılmadan özel bir taşla aktarıldığı ilk yöntemdi. XX. yy.'da bazı sanatçılar delikli resim kalıbından yola çıkılarak bulunmuş bir sanayi yöntemi olan serigrafiden yararlanmaktadır.

Marilyn Monroe (1967)
Andy Warhol'un bir serigrafisinden ayrıntı
özel kol.

Larousse

Çağımızın başında, oyulmuş stellerden mürekkepli izler çıkararak gerçekleştirilen Çin estamplama yöntemlerinde, estampın kökenini bulabiliriz. Ağaç üstüne basılan ilk gravür örnekleri Çin'de, VIII. yy'a doğru, buddhaları temsil eden ve mührü andıran küçük ağaç küpler biçimindeydi; bunların, kâğıdın yapılmasıyla birlikte geliştiği sanılır. Avrupa'da ağaç üstüne gravürler XIV. yy. sonunda ortaya çıktı; bu gravürler, özellikle Ren vadisi'nde, Flandre ve Bourgogne'da, Ortaçağ sonunda görülen tinsel hareketten etkilenen din derneklerinde yaygınlaştı (dinsel resimler, resimli kitaplar, oyun kâğıtları, vb.).

Metal üstüne gravür 1450'ye doğru Floransa ve Nürnberg gibi, lükse dayalı bir zanaatın geliştiği kentlerin kuyumculuk atölyelerinde, yani çok farklı bir ortamda görüldü. Hem özerk olan, hem de çoğaltılabilen bu resim, Rönesans toplumunun bir ürünüydü; merkezleşmiş atölyelerden tüm dünyaya yayılma ve geniş bir kesime seri üretimle iletilme olanaklarıyla ve aynı zamanda özel yaşama yönelik kişisel bir eşya olmasıyla estamp, grafik sanatın, yeni orta sınıfların benimsediği üretim ve sahiplenme düşüncelerine uyarlanmasıydı. Metal üstüne yapılan en eski gravürler kuyumcuların kullandığı küçük levhalar olan *savatlar'a* işlendi; Floransalı Maso Finiguerra bu yöntemle çalıştı. Daha önce kuyumculuk yapan başka bir Floransalı, Antonio del Pollaiolo, kendi mesleği olan ressamlığa yakın bir gravür sanatı geliştirdi. Rönesans sanat hareketi, 1500'e doğru estampı hem bir sanatçının doğrudan anlatım aracı (Mantegna, Dürer, Leidenli Lucas, vb.), hem de ünlü sanatçıların resimlerini yayma aracı (Raffaello [Marcantonio Raimondi yetkili gravürcüsüydü], Tiziano) olarak kullandı. Ama XVI. yy.'ın ortasından başlayarak Karşı-Reform hareketiyle birlikte yoğun bir biçimde yayılan dinsel resimler, örgütlü atölyelerin (üreten ve pazarlayan) ve büyük yayınevlerinin (Anvers'te Hieronymus Cock'un, Roma'da Antoine Lafréry'nin) çoğalmasına yol açtı. Böyle olunca gravürcü, yaratan sanatçıdan ve yayımcıdan farklılaştı ve estamplarda her üçünün de adı görülmeye başlandı; adlarının başında da şu kısaltmalar kullanıldı: gravürcü için *sculp (sculpsit)*, ressam için *pinx (pinxit)*, desenci için *inv (invenit)* ya da *del (delineavit)* ve yayımcı için *exc (excudit)*. 1620'den sonra, yavaş yavaş laik ve burjuva müşteriler din kurumlarından gelen müşterilerin yerini aldılar ve estamp, süsleme özelliği ve merak yüzünden beğenilen bir eşya durumuna geldi. Bu beğeni, italyan ya da italyan vatandaşlığına geçmiş (Callot) yedirme baskıressamlarının parlamasına ve büyük koleksiyonların ortaya çıkmasına neden oldu. Bu hareket en büyük gelişmeyi özellikle genç Hollanda Cumhuriyeti'nde gösterdi; bu ülkede estamp, ressamlar tarafından yapılan (H. Seghers, Rembrandt) ve uzmanlar tarafından beğenilen gerçek bir sanat yapıtıydı. Sanatçılara göre sınıflanmış ve gerçek sanat "tarihler"i oluşturan koleksiyonların yanı sıra, estampları konularına göre sınıflanmış (haritalar, topografya, antikalar, portreler [Van Dyck'in *İkonografi*'si], kostümler) resimli ansiklopediler de ortaya çıktı; ayrıca estamp, saygınlık kazanmak amacıyla prensler tarafından da kullanıldı (portreler, şenlikler ve törenler, galerilerin mimarisinin ve süslemelerinin röprodüksiyonu). XVI. yy.'da Fontainebleau okulunun yaptığı çalışmalardan sonra estamp, Fransa'da röprodüksiyon gravürü (Mellan, Nanteuil, Edelinck, G. Audran) ve süsleme levhaları (J. Marot, J. Lepautre) alanında yüksek bir düzeye erişti.

XVIII. yy.'da nitelikli ürünlere duyulan ilgi arttı. Estamp koleksiyonlarından amaçlanan artık bilgi değil, haz ve soyut düşünceydi. 1750'ye doğru, sanatçı yapıtlarının ve satışların kataloglarında da görüldüğü gibi estamp gitgide kendi öz değerine ulaştı. Venedikli sanatçıların (Tiepolo'lar, Canaletto, Piranesi) yedirme baskıresimleriyle oluşturulan koleksiyonlar, resim koleksiyonları kadar çoktur. Fransa'da, gravürlerini kendileri yapan sanatçıların sayısı çok azdı (Fragonard); ama röprodüksiyon estampı oldukça yaygındı (Boucher ve Chardin'in resimleri, Yaşlı Cochin'in yönetiminde Watteau'nun yapıtından yola çıkılarak yapılan "Jullienne derlemesi", vb.). Yüzyılın ortalarına doğru estamp severler, resmi taklit eden (lavi, kurşun kalem tarzı, dişli makara, vb.) ve renkli yeni yöntemlerin geliştirilmesini istediler. Bu geniş topluluk karşısında estamp önemli bir propaganda aracı oldu: İngiltere'de Hogarth'ın ve pek çok karikatürcünün yapıtları, İspanya'da Goya'nın bilmesinlerciliğe karşı mücadele etmek için yaptığı özgün estamp dizileri.

XIX. yy.'da taşbaskının icadıyla, artan resim gereksinimi karşılanmaya başlandı, gazeteler resimlendi ve sanatçılar için yeni bir anlatım aracı doğdu (Goya, Géricault, Bonington, Delacroix; hicivciler: Gavarni, Daumier, vb.). Fotogravür, estamp zanaatının bunalıma girmesine neden olunca, estamp sanat kesiminde kendisine yeniden yaşam hakkı aradı ve buldu: "özgün" estamp hareketi (sanayinin terk ettiği tekniklerle sanatçılar tarafından yapılıyordu) XIX. yy.'ın ikinci yarısında kendini gösterdi ve modern sanatın gelişiminde verimli bir deneyim alanı oldu. (Barbizon okulu ressamlarının, izlenimcilerin ve Whistler' in yedirme baskıresimleri, nabilerin taşbaskıları, Gauguin ve daha sonra anlatımcıların ağaç gravürleri.)

Estampın özellikle elde yapılan bir resim olarak ortaya çıktığı bu geleneksel kullanımın yanında, İkinci Dünya savaşı sonrası gelişen okullar onu mekanik özelliği nedeniyle de kullandılar; estampta fotoğraf yöntemlerini kullanarak, sanayi görüntülerinden kurulu çevremiz üstüne düşünmemizi sağladılar. Yeni deneyimlerin, gerek içerik (pop art), gerekse kullanılan teknikler bakımından ("mixed media", serigrafi, bilgisayarla çizim ya da fotokopi) ortaya koymaya çalıştığı da budur. Estamp, bu özel konumu sayesinde 60'lı yıllardan bu yana sanat galerileri ve sanatçı atölyelerinde parlak bir yeniden doğuş dönemi yaşamaktadır.

• *Japon estampı.* Japon estampının tarihi, aslında ağaç üstüne gravürün, yani Çin'den alınan ksilografinin tarihidir. Japonya'da VIII. yy.'dan beri bilinen estamp, önceleri dinsel resimlerde, XVII. yy.'ın başından sonra da bol resimli ilk dindışı kitaplarda kullanıldı. Tokugava hanedanı döneminde (1603-1868) Osaka ve Edo (bugünkü Tokyo) gibi büyük ticaret kentlerinde tüccar ve varlıklı bir burjuva sınıfı gelişti; bu sınıf, eğlence yerlerinin ve *kabuki* tiyatrosunun gözü doymaz müşterisiydi. Böylece günlük yaşam resminden *ukiyo-e* doğdu; bu "dalgalanan dünya" diye belirtilen fani dünyanın, geçici evrenin resmiydi.

Batı'daki benzerinden farklı olan Japon estampı, sanatçı, gravürcü ve basımcı arasında kurulan sıkı işbirliğinin ürünüdür; çok büyük bir ustalığı ve titizliği gerektirir. Ressam önce estampı mürekkep ya da fırçayla yarısaydam, ince bir kâğıda çizer; bu kâğıt, resimli yüzü levhaya gelecek biçimde, titizlikle perdahlanmış ve lif yönünde kesilmiş bir kuşkirazı ağacı levhasına yapıştırılır. Gravürcü, basılacak tüm çizgi ve kütleleri ortaya çıkaracak biçimde ve fonu yontma kalemi ya da oluklu kalemle oyarak ağacı yontar: sanatı, özgün resmin en ince dolu ve boş bölümleriyle hassas bir ağa dönüşen ilk coşkuyu korumakla özdeşleşir. Bu kalıpla, boş bırakılacak böl-

Ulusal müzeler birliği

Bir fenerin yanında diz çökmüş kadın
Harunobu'nun estampı
Guimet müzesi, Paris

geleri belirten deneme baskılar yapan sanatçı renkleri saptar: her renk için ayrı bir levha oyulur. İşaretler konarak resmin oynaması ve kusurlar engellenir. Dayanıklı ve emici son kâğıt, sırasıyla tüm levhalara uygulanır; ilki resim için mürekkeplenir, diğerlerinin üstüne mineral ve bitkisel pigmentlerin yassı bir fırçayla yayılıp biraz pirinç zamkı karıştırılmasıyla oluşan sulandırılmış boyalar sürülür. Basımcıya düşen görev çok naziktir: pres kullanmaz ve kâğıdın arka yüzüne bambu yaprağıyla sarılmış bir tamponu *(baren)* sürter. Uyguladığı baskının doğrultusuna ve şiddetine göre sonsuz çeşitlilikte etki elde edebilir: renk açılması, kimi kez tamponu kuru sürterek gofreyle kabartılmış farklı grenler, altın, gümüş ya da mika tozu serpilmiş yüzeyler. İlk deneme baskılar en iyileri değildir; ağaç, ancak yaklaşık ellinci baskıdan sonra renkleri düzgün bir biçimde alır. Ürünün nitelikli olduğunu belirleyen, çizgilerin netliği, mürekkebin derin ve kadifemsi siyahı, tonların uyumu ve renkler yan yana geldiğinde iz kalmaması için üst üste getirme işleminin yetkinliğidir.

Ukiyo-e üç evrede gelişti: 1673'ten 1764'e kadar süren teknik ilerlemeler, 1765'ten XIX. yy. başına kadar süren yetkinlik dönemi, maniyerist gerileme ve manzaracıların bu alana getirdikleri yenilikler. 1673'te, Edo'da, resimden kopan ve ondan çok daha fazla ilgi toplayan estampları gerçekleştiren Moronobu* oldu. Onun yaptığı estamplar siyah-beyazdı *(sumi-e);* çoğunlukla kabartmalıydı ve bunlar turuncu bir kurşun tuzuyla *(tan-e),* elde yapılıyordu; konusunu da yosma mahallelerinin dünyasından alıyordu. 1690'dan sonra Torii* okulu, *kabuki* oyuncularının estamplarını yapmada uzmanlaştı ve giysilerindeki görkemle tavırlarındaki garipliği abartarak sergiledi. Kaigetsudo* atölyesi 1710-1730 yılları arasında gösterişli kimonolar giymiş güzel kadın siluetleriyle *(bicin-ga)* ünlendi. Ayrıca birçok sanatçı (Masanobu*, Toşinobu [yaklaşık 1722-1740 yılları arasında çalıştı], Şigenaga Nişimura [1695 ya da 1716 -1756], Toyonobu İşikava [1711-1785]) çeşitli yenilikler getirdiler: çokrenkli estamplar yapmayı sağlayan birçok levha kullanma tekniğini Harunobu*, 1764'ten sonra büyük bir yetkinliğe ulaştırdı; Koryusai (XVIII. yy.'ın ikinci yarısında çalıştı) egemen ton olarak siyahı kullandı. Giderek ince ve pahalı bir sanat olmaya başlayan estamp çok büyük adlar yetiştirdi: özellikle oyuncu portrelerine yeni bir gerçekçilik kazandıran Şunşo* ve Bunço*, yine oyuncuların davranış ve fizyonomilerini dâhiyane bir üslupla çözümleyen Şaraku. Büyük ustalardan Kunimasa (1773-1825) ve Toyokuni'ye (1769-1825) karşın portrecilik kısa zamanda yozlaştı. Harunobu'nun yaptığı, günlük yaşantının yumuşak çekiciliğini taşıyan, ufak tefek kadınlar, Torii Kiyonaga'nın daha gerçekçi ve ince, uzun boylu kadınları, kadın yüzleri ve vücutları yapan Utamaro'ya* esin kaynağı oldu, bundan sonra da üslup biraz sertleşti; Eişi*, estamplarında kadına soylu bir görünüm verdi. XIX. yy.'da manzara estampı, *Hokusai** ve *Hiroşige* ile gerçek bir rönesans yaşadı; son büyük estamp sanatçısı olan Kuniyoşi*, avrupa estetiğine oldukça yakındı. Bundan sonra batı tekniklerinin yavaş yavaş japon estamp sanatını etkilemesi sonucu yeni bir sanat doğdu.

ESTAMPAJ a. (fr. *estampage*). → ESTAMPLAMA.

ESTAMPİE a. (fr. sözc.). Batı Avrupa'da XII. - XV. yy.'lar arasında ilgi görmüş sözlü ya da sözsüz dans müziği.

—ANSİKL. Bu türün yapısı üzerine söylenecekler, XII. yy. sonlarının (Raimbaut de Vaqueiras) ya da XIV. yy. başlarının (Jean de Grouchy) belgelerine dayanıldığında değişir. İlk belgeler, estampie'nin viel ile çalınan bir parça olduğunu, sözlerin buna uyarlanabildiğini ve ritmin büyük önem taşıdığını (estampie vuruşu) gösterir. İkinci gruptan belgeler, estampie'lerin daha sanatlı, kantilen türünde parçalar olduğunu kanıtlar. Estampie, kentte olduğu gibi sarayda da, dans müziği ve şarkı olarak ilgi görmüştür.

ESTAMPÍO (Juan SANCHEZ VALENCİA, **EL**— denir), ispanyol dansçı ve eğitimci (Jerez de la Frontera 1883 - Madrid 1957). İspanya'da ve Diaghilev'in topluluğunda (1921) dans ettikten sonra flamenko dansçıları yetiştirdi.

ESTAMPLAMA a. Süslem. sant. Çin'de han döneminden başlayarak, alçakkabartmaların, stellerin, kapaktaşlarının, vb. röprodüksiyonlarını çoğaltmakta kullanılan yöntem. (Islatılan ve agar-agarla sıvanan bir kâğıt, girintilere tam olarak girecek biçimde anıtın üstüne konur ve kalın bir mürekkeple yalnızca kabartmalar boyanır. Kâğıt ve mürekkep kuruduğunda kâğıt yüzeyden ayrılır ve pozitif resim elde edilir.)

S. Held

estamplama, Luoyang'daki (Hınan, Çin) Beyaz at tapınağı'nın bir alçakkabartması

—Arkeol. *Estamplama yöntemi*, yazıtların rölövesini mekanik yolla çıkarmakta kullanılan yöntem. (Yapışkan sürülmemiş ve iyice ıslatılmış kalın bir kâğıt yüzeye örtülür; fırça darbeleriyle bütün girintilere girmesi ve bunların biçimini alması sağlanır. Kuruduktan sonra kâğıt kolayca yüzeyden ayrılır ve negatif kabartma bir kopya elde edilir. Basit estamplama yöntemi kurşun ucun kâğıda sürtülmesiyle gerçekleştirilir.)

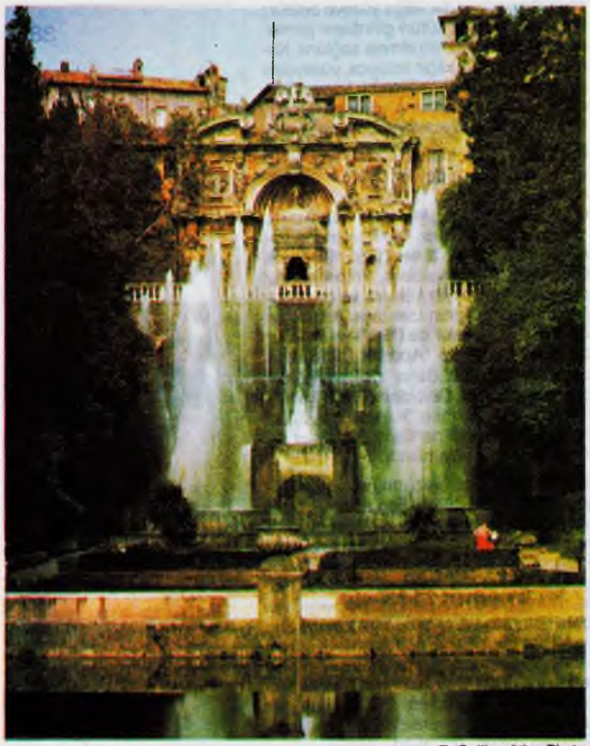
ESTANG (Luc), fransız yazar (Paris 1911). Gazetecilik, sonra da edebiyat yönetmenliği (La Croix) yaptı. Bir süre şiirle ilgilendikten sonra (*Le Mystère apprivoisé*, 1943; *Les Béatitudes*, 1945), romana yöneldi ve *Charges d'âmes* (1950-1954) adlı üçlemesiyle başarıya ulaştı. *L'Horloger du cherche-midi* (1959) köklere ve çocukluğa gösterdiği ilginin izini taşır. Ancak *Le Bonheur et le Salut*'de (1961) ve *Le Jour de Caïn* (1967) ile *l'Apostat* (1968) adlı oyunlarında dine daha da büyük bir önem verdi. *Les Déicides* (1980) kendine özgü bir biçimde "kutsala dönüş"ün habercisidir. 1989'da *Celle qui venait du reve* adlı kitabı yayımlandı.

ESTAUNIÉ (Édouard), fransız yazar (Dijon 1862 - Paris 1942). Fen eğitimi gören ve mühendis olan Estaunié, genç yaşta edebiyatla ilgilendi ve üçüncü romanı *l'Empreinte* (1896) ile ün kazandı; bu yapıtında, aldığı cizvit eğitimini suçladı. Estaunié'nin bütün kitaplarında her varlık, ne denli sıradan ve anlamsız olursa olsun, yazgısını tek başına göğüslemeye mahkûmdur ve eninde sonunda insanın trajedisi, belki de yokluğunun bilincine varmasıdır (*La Vie secrète* (1908); *l'İnfirme aux mains de lumière* (1923); *Madame Clapain* (1932). [Fr. akad., 1923.]

ESTE, italya'da kent, Veneto'da (Padova ili), Euganei dağlarının güney eteğinde; 17 000 nüf. Tarım pazarı. Gübre fabrikası. Seramik.

—Tar. ve Arkeol. İlk demir çağı uygarlıklarından birinin merkezi olan Este, İ.Ö. VIII. - III. yy.'lar arasında en gelişmiş dönemini yaşadı, K.'de Adige, Brenta ve Piave' deki Alp vadilerine, G.'de Po nehrine, B.'da Garda gölüne ve Mincio'ya, K.-D.'da Livenza'ya kadar uzanmakta ve D.'da, Adriya denizi tarafından sınırlandırılmaktaydı. "Situla uygarlığı" (ya da Este uygarlığı) adı verilen bu uygarlık, dikkate değer bir metalürji tekniğini yansıtan ev eşyalarıyla tanınır. Bu ev eşyalarının üzerindeki hallstatiyen bezeme motiflerine, İran, hatta Kuzey Mezopotamya kökenli doğu temalarının eşlik ettiği görülür. İ.Ö. IV. yy. este uygarlığı ürünleri, etrüsk ve galya etkileri taşır. Este'de, ayrıca, XVI. yy.'da değişikliğe uğratılmış bir ortaçağ kalesi kalıntıları, XVII. yy. sonunda yeniden inşa edilmiş bir katedral ve zengin bir arkeoloji müzesi bulunmaktadır.

ESTE ailesi, Ferrara, Modena, Reggio dukalıklarında, Rovigo kontluğu'nda ve başka topraklarda hüküm sürmüş italyan prens ailesi. En tanınmış üyeleri şunlardır: NICCOLO II (1338-1388), Petrarca'ya ev sahipliği yaptı; —ALBERTO V (öl. 1393), Ferrara Üniversitesi'ni açtı; —NICCOLO III (öl. 1441), Veronalı hümanist Guarino'yu ve Pisanello'yu sarayına kabul etti; —LEONELLO (öl. 1450) ve kardeşi BORSO, (öl. 1471), Ferrara kentini bir kültür ve sanat merkezi haline getiren kültürlü prenslerdi. —ERCOLE I (1431-1505), Aragónlu Leonor'un kocası, şair Boiardo ve Ariosto ile dostça ilişkiler kurdu; —BEATRİCE ve ISABELLA, Ercole I'in kızları, sırasıyla Ludovico Sforza ile Mantova dükü Francesco Gonzaga ile evlendiler; —İPPOLİTO I (1479-1520), Ercole I'in oğlu, kardinal ve diplomat, Ariosto'nun zorba koruyucusu oldu; —İPPOLİTO II (1509-1572), İppolito I'in yeğeni, onun gibi kardinal ve diplomat; —ALFONSO I (1476-1534), Lucrezia Borgia'nın kocası, Ariosto'yu sarayına kabul etti ve onu mutemedi yaptı; —ERCOLE II (1508-1559), Louis XII ile Anne de Bretagne'ın kızı Renée de France ile evlendi (düşes, zulüm gören ve aralarında Marot' nun da bulunduğu fransız calvincilerine

E. Guillou-Atlas-Photo

Este villası bahçelerindeki Organo çeşmesi

kucak açtı); —ALFONSO II (1533-1597), Tasso'yu saray şairi sıfatıyla soylular sınıfına yükseltti; —RİNALDO (1655-1737), Braunschweigli Charlotte Felicitas ile evlenerek Este sülalesinin iki kolunu birleştirdi.

Ercole III, 1803'te bir vâris bırakmadan ölünce yeni bir **Habsburg-Este** hanedanı oluştu: FERDİNANDO CARLO (1754-1806), Avusturya arşidükü, imparatoriçe Maria Theresia'nın oğlu, 1771'de Maria Beatrice d'Este ile evlendi; —MARİA TERESA (1773-1832), Ferdinando Carlo'nun kızı, gelecekte Sardinya kralı olacak Vittorio Emanuele I ile evlendi; MARİA TERESA (1817-1886), Ferdinando'nun torunlarından biri, 1846'da kont Chambord ile evlendi. — Este ailesi 1875'te FRANCESCO V ile son buldu.

Este villası, Tivoli'de italyan Rönesansı'ndan kalma villa. Eski bir benedikten manastırıydı. Kardinal İppolito d'Este'nin emriyle Pirro Ligorio tarafından saraya dönüştürüldü (1550). Binalardaki salonlar manierismocu sanatçılar (Zuccari'ler, Livio Agresti) tarafından bezenmiştir. Villanın parkındaki serviler, meşeler, ünlü su oyunları, mağara ve çeşmeler, Montaigne'in hayranlığını kazandığı gibi, Fragonard, Hubert Robert ve Liszt'e esin kaynağı oldu. Kat kat teraslardan oluşan park, roma kırlarına açılan güzel manzaralar sergiler.

ESTÉBANEZ CALDERÓN (Serafín), ispanyol yazar (Málaga 1799 - Madrid 1867). EL SOLİTARİO takma adıyla *Cristianos y Moriscos* (1838) başlıklı tarihi bir romanla *Escenas Andaluzaz* (1847) adlı bir kitap yayımladı. Bu son çalışmasında, Güney'in ciddi ekonomik ve toplumsal sorunları özenle göz ardı edilmiş ve bunların yerine eşsiz güzellikte tablolar çizilmiştir.

Estebanillo González (*La vida y hechos de* —), ispanyol romanı (1646). Yazarının adı bilinmeyen özyaşamöyküsel yapıt. Roman kuşkusuz Napoli'de kaleme alınmıştır, burada yaşlı ve damla hastası olan yaşar bir zamanlar soytarısı olduğu ve kitabını ithaf ettiği Amalfi dükünden bir yardım bekler. Sırasıyla aşçılık, oda hizmetkârlığı, postacılık ve soytarılık yapan roman kahramanı yeteneklerini Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde kullanır, buraları kimi zaman acımasızca betimler.

ESTEK KÖSTEK be. "İnanılması güç birtakım bahaneler öne sürerek bir işten kaçınmak" anlamında kullanılan *estek köstek etmek, estek etmek köstek etmek* deyiminde geçer: *Estek etti, köstek etti, kitabı bir türlü geri vermedi. Estek köstek etmeyi bırak da bizim işten ne haber, onu söyle.*

ESTELİ, Nikaragua'nın kuzeybatısında kent; yönetim bölgesi merkezi; 39 300 nüf. —*Estelí yönetim bölgesi*, yüzölçümü 7 549 km²; 389 768 nüf. (1988).

ESTELLA, İspanya'da (Navarra ili) kent, Ebro'nun kolu Ega'nın kıyısında, Pirene dağlarıyla ovanın birleştiği yerde; 8 200 nüf. Santiago de Compostela yolu üstünde olması nedeniyle roman (San Miguel, San Pedro de la Rúa [avlu dehlizleriyle] kiliseleri, "krallık sarayı") ve gotik üslubunda (San Domingo) yapılar yönünden oldukça zengindir.

ESTEPONA, ispanya'da kent, Andalucía'da (Málaga ili), Akdeniz kıyısında; 21 200 nüf. Bölgede üretilen üzüm ve turunçgillerin pazarlandığı bir merkezdir.

ESTER a. (fars. *ester*). *Esk.* **1.** Katır: *"Aslı yok, astarı yok, esteri yok, kervanı var"* (Neyzen Tevfik). ‖ *Ester-i ebter*, kuyruğu kesilmiş katır.

ESTER a. (fr. sözc.; alm. *Essigäther*, asetik eter; *Essig*, sirke ve *Äther*, eter'den). Org. kim. Bir asidin bir alkol ya da bir fenol üzerine etkimesi sonunda suyun açığa çıkmasıyla oluşan bileşiklerin genel adı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Yağ. mad. *Ester değişimi*, bir alkali katalizör etkisiyle (örneğin sodyum metilat), bir trigliserit molekülünün yerine bir başkasını getirerek, yağlı maddeleri oluşturan gliseritlerin yapısını değiştirme. (Sanayide kullanılan bu işlem, gliserolün alkol işlevleri üzerinde yağ asitlerinin rasgele dağılımını sağlar.)

—Zool. *Ester çizgisi*, eşeğin ve ona yakın atgillerin omuzlarında enine, yelesinde uzunlamasına bulunan çapraz kara çizgi.

—ANSİKL. Org. kim. Esterler, asidin doğasına göre karboksilik esterler (RCOOR') [karboksilik asitlerden (RCOOH) türeyenler], sülfonik esterler (RSO_2OR') [sülfonik asitlerden (RSO_2OH) türeyenler] vb. olarak ayırt edilir. Başka bir niteleyici kullanılmamışsa, ester adından yalnızca karboksilik esterler anlaşılır.

Korboksilik esterler, doğada çok yaygın olarak bulunur: örneğin lipitler, gliserolden türemiş esterlerdir. Bunlar ilke olarak, esterleşme tepkimesine göre bir karboksilik asidin bir alkol ya da bir fenol üzerine etkimesinden oluşur:

$$RCOOH + R'OH \rightleftharpoons RCOOR' + H_2O.$$

En yalın esterler, önemli çözücü özellikler taşıyan hoş kokulu sıvılardır. Esterlerin verdiği tepkimeler, üç büyük gruba ayrılır.

1. *Nükleofil ornatma* tepkimeleri, pek çok durumda RO ile OR' arasında oluşan bir kopmayla gerçekleşir. Böylece esterlerin su, alkoller ve aminlerle hidrolizi (esterleşmenin tersi), alkolizi ve aminolizi sağlanır ve alkolün (R'OH) yerdeğiştirmesiyle asitler, esterler ve aminler ayrı ayrı elde edilir; aminoliz tepkimesi şöyle gerçekleşir: $RCOOR' + H_2NR'' \rightarrow RCONHR'' + R'OH$. Hidrolizden sonra organomagnezyum bileşikleri (R"MgX) üçüncül alkolleri (RR''_2COH), $LiAlH_4$ gibi karmaşık hidrürler de birincil alkolleri (RCH_2OH) verir.

Öte yandan sodyumun alkole etkimesi ve katalitik hidrojenlenmesi birincil alkolleri verir; bu işlemler, birincil alkollerin sanayide elde edilmesinde kullanılan yöntemleri oluşturur.

2. *Çevrelhalkalı eleme* tepkimeleri, ester yapısındaki alkole denk düşen asit ve alkenin oluşumuna yol açar:

$$RCOOCH_2{-}CH_2{-}R' \rightarrow RCOOH + CH_2{=}CH{-}R'.$$

3. *Elektroncul ornatma* tepkimeleri, genellikle sodyum tuzu ile R'OH alkolü eşliğinde yapılır ve bir açil (Claisen tepkimesi) ya da alkil grubuyla, COOR' grubuna bitişik karbon atomuna bağlı bir hidrojen atomunun yer değiştirmesini sağlar. Tepkime şöyle gerçekleşir:

Claisen tepkimesi

$$RCH_2{-}COOR' + R'ONa \rightarrow RCHNa{-}COOR' + R'OH$$

$$RCHNa{-}COOR' + RCH_2{-}COOR' \rightarrow RCH_2{-}CO{-}CHR{-}COOR' + R'ONa.$$

Sülfonik esterler (RSO_2OR'), yaygın olarak rastlanan sülfirik esterlerin ($HOSO_2OR'$) dışında doğada çok az bulunur. Buna karşılık laboratuvarda çok sık kullanılır.

Genellikle sülfonik klorürler (RSO_2Cl) ile alkollerden (R'OH) elde edilen sülfonik esterler, karboksilik esterlerden, gerçekte RSO_2O ile R' arasında hemen her zaman bir kopmayla gerçekleşen nükleofil tepkimelerle ayrılır; halojenürler gibi davranan bu bileşikler, organik bireşimde yararlanılan ornatma ve eleme tepkimeleri verir Öte yandan bu bileşikler, benzer tepkimeler veren ve hücre metabolizmasında temel bir rol oynayan fosforik esterlerin (H_2O_3POR') tepkinliğini anlamada çok iyi modeller oluşturur.

Nitrik esterler (O_2NOR') ise genellikle patlayıcı (nitrogliserin, nitroselüloz, vb.) olarak kullanılır.

ESTER → ESTHER.

ESTERABAD ya da **ASTARABAD,** İran'da tarihsel yeleşme yeri, Hazar denizi'nin, G.-D.'sunda. (→ CÜRCAN.)

ESTERAZ a. (fr. *estérase*). Biyokim. Bir ester bağının hidrolizlenmesini katalizleyen enzim. (Çok özgül esterazların yanı sıra [örneğin sinir dokusunda yalnız asetilkolini hidrolizleyen asetilkolinesteraz], birçok esteri hidrolizleyen esterazlar da vardır [örneğin kan serumundaki psödokolinesteraz]. Fosfatazlar, lipazlar, sülfatazlar, vb. de esteraz grubundan enzimlerdir.)

ESTEREL, Provence'ta (Var et Alpes-Maritimes) [Fransa] ağaçlandırılmış billurlu kütle; *Vinaigre dağı*'nda 618 m. Cannes'ın G.-B.'sında Saint-Raphaël ile Siagne'ın ağzı arasında Akdeniz boyunca uzanır.

ESTERELİT a. (fr. *éserellite*; öz. a. *Esterel*'den). Petrogr. Az kireçli plajioklaz ve hornblent içeren kuvarslı mikrodiyorit.

ESTERGON, macarcası **Esztergom,** Macaristan'da kent, Tuna'nın sağ kıyısında, Vác dirseğinin yukarısında; 31 000 nüf. Pilis dağ kütlesinin önünde yer alan ve Slovakya Karpatları'ndan inen Hron ırmağının Tuna'ya kavuştuğu yerin karşısında bulunan kent, güzelliğiyle dikkati çeker. Makine yapımı.

• TARİH. Tuna havzasında askeri ve ticari açıdan kilit noktada bulunan kenti, bir ileri karakol olarak kuran Romalılar, daha sonra burasını göçebe kavimlerin saldırılarına karşı bir kaleyle berkittiler. X. yy. sonlarında (996), hıristiyanlığı benimseyen Macar krallığı'nın başkenti oldu. XII. yy. ortalarında kral Béla IV, başkenti Budin'e taşıdıysa da taç giyme törenlerinin burada yapılması ve krallığın dinsel merkezi olması nedeniyle önemini korudu. Türkler'in kaleyle ilişkileri, Mohaç zaferi sonunda (1526) Budin'i fetheden Kanuni Sultan Süleyman'ın Viyana üzerine yürüyüşü sırasında başladı. Semendire sancakbeyi Yahya Paşazade Mehmet Bey komutasındaki türk kuvvetleri karşısında dayanamayacaklarını kestiren kale muhafızı Pal Varday ile krallık tacı muhafızı Pal Perenyi, Es-

tergon'u savaşmaksızın Türkler'e teslim ettiler (1529). Ancak, avusturya ordusu komutanlarından general von Roggendorf, bir baskınla kaleyi ele geçirip berkitti (1531). İkinci Macaristan seferine çıkan Kanuni, Estergon'u kesin olarak osmanlı topraklarına kattıktan sonra Budin eyaletine bağlı bir sancak durumuna getirdi (1543). Ayrıca, Budin ile Viyana arasında yapılan ticaret için de, merkez Estergon olmak üzere bir gümrük örgütü kurdu ve bir kanunnameyle çalışma düzenini saptadı. XVI. yy. sonlarına doğru (1595) kısa bir süre Avusturyalılar'ın eline geçen kale, sadrazam Lala Mehmet Paşa'nın avusturya seferi sonunda yeniden osmanlı yönetimine girdi (1604). Zitvatoruk antlaşması'yla (1606) durum onaylanıp kesinlik kazanınca, Estergon yeniden Budin beylerbeyliğine bağlı bir sancak oldu. Ancak, bu uç kalesindeki sınır çatışmaları kimi zaman alevlenerek sürüp gitti. Estergon çevresini yağmalayarak kaleyi zorlayan Avusturyalılar, bu saldırıdan bir sonuç alamadan çekildiler (1626). Ertesi yıl Peşte'ye kadar ilerledilerse de Estergon ile Fülek arasında yenilgiye uğradılar. Szöny antlaşması'yla (1627) avusturya akınlarının önü alınabildi. Fazıl Ahmet Paşa'nın Uyvar seferi sırasında (1663) askeri üs ve yığınak merkezi olarak kullanılan Estergon, ertesi yıl ani bir baskınla Litra kalesini işgal ettikten sonra Ciğerdelen'i yakan Avusturyalılar tarafından top ateşine tutuldu. Sefer dönüşü Budin'e giderken Estergon'a da uğrayan sadrazam Fazıl Ahmet Paşa, bir süre burada kalarak kalenin yıkılan yerlerini onarttı. İkinci Viyana seferinde bozguna uğrayarak çekilen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı izleyen Charles de Lorraine komutasındaki avusturya kuvvetleri Estergon kalesini kuşattılar (30 ekim 1683). Yardıma gelen Budin beylerbeyi Kara Mehmet Paşa, Ciğerdelen'de Jan Sobieski'nin leh birliklerine yenilince, Budin'e çekildi. Viyana ve Ciğerdelen bozgunları yüzünden kuşatma altındaki kalede bulunan türk askerlerinin moralı giderek bozulunca, kale komutanı Deli Bekir Paşa teslim olmak zorunda kaldı. Bekir Paşa, kadın ve çocukları Avusturyalılar'ın verdiği gemilerle Peşte'ye gönderdikten sonra, kendisi de yanında Arslan Mehmet Paşa, zağarcıbaşı Arnavut Mehmet Ağa, seksoncubaşı Gürcü Süleyman Ağa, zemberekçibaşı Papucubüyük Mehmet Ağa gibi komutanlar ve askerler bulunduğu halde Budin'e gitti. Kalenin savaşmaksızın düşmana teslimi, padişah tarafından büyük bir öfkeyle karşılandı ve bunda suçu görülen komutanların tümü Kara Mehmet Paşa'ya gönderilen bir buyrukla öldürüldü. Estergon'da 140 yıl süren türk egemenliği böylece sona erdi. Avusturya-Macaristan'a bağlanan Estergon bu imparatorluğun Macaristan bölümünde bir yönetim birimi oldu (1867). Başpiskoposluk sarayı'nda bir kitaplık ve Balassa Balint müzesi bulunmaktadır.

• GÜZEL SANATLAR. Rönesans fresklerivle (XV. yy.) süslü XI.-XII. yy. kraliyet sarayı kalıntıları. Gotik kalıntıları ve sarayın rönesans üslubundaki capellası ile (1507), yeniklasik katedral (1822); Türkler'in işgalinden önceki döneme ait çok önemli hazine. Zengin hıristiyan müzesi (resimler, sanat eşyaları); Bálint Balassi tarih müzesi.

Estergon türküsü, Estergon kalesinin 1683'te Avusturyalılar'ın eline geçmesi üzerine yakılmış türkü. Bu önemli kalenin elden çıkmasının orduda ve halk üzerinde uyandırdığı duyguları dile getirir: *Akma Tuna akma ben bir dertliyim / Yâr peşinde koşar kara bahtlıyım.* Türkü, üçlüklerle ve iki dizeli kavuştaklarla kurulmuştur. Hece sayısı 11, kafiye düzeni aaa bb, ccc bb, ddd bb, eee bb biçimindedir.

ESTERHAZY, Kanada'da yerleşme. Saskatchewan'ın güney-doğu'sunda; 2 900 nüf. Önemli potas madeni.

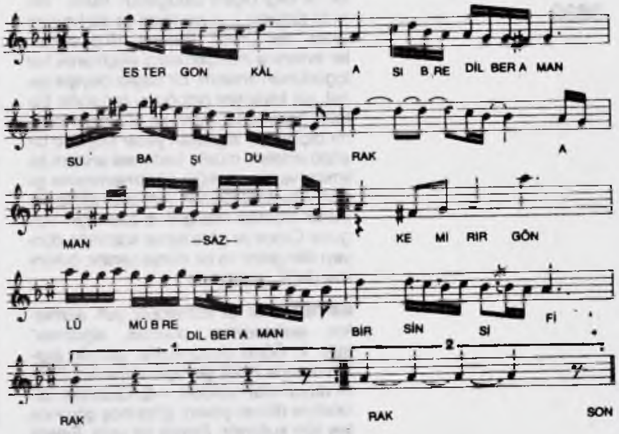
ESTERHÁZY ya da **ESZTERHÁZY,** Macaristan'ın kökü XIII. yy.'a kadar uzanan, büyük soylu ailelerinden biri. Aile birçok kola ayrılıyordu: Galántha, Fraknó, Csesznek, Zólyom. Bu kollardan ilki "Kutsal Roma İmparatorluğu prensi", diğerleri yalnızca "kont" unvanını aldılar. Ailenin ünlü kişileri şunlardır: MIKLÓS (Galántha 1582 - Gross Höflein 1645). Protestanlıktan katolikliğe geçti, Macar krallığı genel valisiydi. Edebi değeri olan mektupları vardır. —PÁL, Galántha prensi (Eisenstadt 1635 - *ay. y.* 1713), Miklós'un oğlu. Önce Miklós Zrínyi'nin, sonra Montecuccoli'nin komutasında Türkler'e karşı savaştı. 1681'de genel vali seçildi. 1687'de para basma imtiyazını aldı ve prensliğe yükseltildi; —İMRE (1665-1745), Estergon başpiskoposu, Maria-Theresia adına önemli diplomatik görevler yaptı; —MIKLÓS (Viyana 1765 - Como 1833), general, 1797'de Fransızlar'a karşı savaştı; sanatçıların koruyucusuydu. Otuz yıl boyunca Eszterháza'daki sarayında (bugün Fertöd) Haydn'ı hizmetinde tuttu. Bugün Budapeşte akademisi'nin Esterházy galerisi'nde korunan güzel bir resim koleksiyonu kurdu; —PAL ANTAL (1786-Regensburg 1866). Napoléon savaşları sırasında önemli diplomatik görevlerde bulundu. 1824 yılında Fransa kralı X. Charles'ın taç giyme töreninde ve Londra konferansı'nda Avusturya'yı temsil etti. Ulusal akımdan yana oldu. 1848 yılında dışişleri bakanı olarak Batthyány kabinesinde yer aldı; ancak Avusturya-Macaristan savaşı'nın kaçınılmaz olduğunu anlayınca bu görevinden istifa etti. —kont MORIC (Pusztamajk 1881-öl. 1947), yüksek meclis üyesi, sonra milletvekili, 1917 yılında Macaristan başbakanı.

ESTERİAS burnu, Gabon'da burun, Libreville'in K.-K.-B.'sında. Orman araştırmaları enstitüsü.

ESTERLEŞME a. Org. kim. Bir asit ile bir alkolden su giderilerek ester elde edilmesini sağlayan tepkime.

—ANSİKL. Esterleşme tepkimesi RCOOH + R'OH → RCOOR' + H_2O yavaş ve sınırlıdır. Bu tepkimede açığa çıkan suyun, izotop markalama tekniğiyle asitten (RCOOH) kaynaklandığı gösterilmiştir; bu da $RC(OH)_2$ OR' ara bileşiğinin geçici varlığının kanıtlar. Bu ara maddenin oluşumu ve bozunması, tepkimede bir katalizör rolü oynayan kuvvetli bir asidin varlığıyla hızlandırılır. Esterleşmeyi tam gerçekleşmek için oluşan su, damıtmayla uzaklaştırılır, ya da su yerine, esterle tepkimeye girmeyen bir bileşik (ClH ya da RCOOH) veren asidin türevlerinden biri (klorür ya da anhidrit) kullanılır. Böylece hem esterleşmenin ters tepkimesi, hem de hidroliz önlenir.

Geçici ara bileşik [RC $(OH)_2$ OR'], RCOOH asidi ya da RCOOR' esterindeki üç komşu atom yerine dört komşu atoma bağlı bir merkez karbon atomu içerir.

Estergon türküsü

R ya da muhtemelen R' hacimli ise, esterleşme, alttepkenin sterik tıkamasıyla karşı karşıya kalır; bu da tepkime hızının düşmesi ve belkide elverişsiz bir denge değişmesiyle (üçüncül alkol R'OH esterlerinin durumu) kendini gösterir.

Esterleşme, sanayide özellikle poliesterlerin üretiminde önemli yeri olan bir tepkimedir.

ESTERLEŞTİRME a. Yağ. mad. *Yeniden esterleştirme,* katalizör eşliğinde yağ asitlerinin gliserola etkimesi sonucu yağ asitlerini ya da asitli sıvı yağları trigliseritlere dönüştürmeyi amaçlayan işlem.

ESTERLEŞTİRMEK ettirg. f. Kim. Bir alkol ya da bir asidi esterleşme tepkimesine uğratmak.

—Yağ. mad. *Yeniden esterleştirmek,* yağ asitlerini ya da asitli sıvı yağları trigliseritlere dönüştürmek.

ESTERLİN ya da **ESTERLİNG** a. (Ortaçağ lat. *esterlingus*). **1.** XII. yy.'dan beri İskoçya'da kullanılan eski para ağırlığı; ons'un 1/20 değerindedir. **—2.** 1,46 g ağırlığında, XIII. yy.'da İngiltere'de ortaya çıkan, günümüzde *denarius sterling* denilen gümüş para. (Birçok Kuzey Avrupa ülkesinde taklit edilmiştir.)

ESTET sıf. (fr. *esthète*). **1.** Sanatı temel değer sayan ve onu seven kimse; sanatçı. **—2.** Kendine yalnız biçim güzelliğine önem verirmiş ve başka hiçbir şeyi önemsemezmiş süsü veren kimse.

Estetica come scienza dell'espressione e linguistica generale *(Anlatım bilimi ve genel dilbilim olarak estetik),* B. Croce'nin, 1899-1900 yıllarında yazdığı ve 1902'de yayımlanan yapıtı. Yazar bu kitapta, Francesco De Sanctis'in, şairin içgüdüsel ve yaratıcı imgeleminin, filozofun kavramsal bireşiminden çok daha değişik bir şey olduğu yolundaki düşüncesini ele alır. Croce'nin temel düşüncesi sanatın, mantıksal bilgiden önce ge-

J.P. Viell

Esterel
Anthéor (Var) yakınlarında cap Roux tepesi

len ilk bilgi biçimi olduğudur. Yazar, "Bilgi iki türlüdür (...), ya imge ya da kavram üretir" der. Croce, dilbilimin dili göstergeler evrenine indirgemesini eleştirerek her içgüdünün anlatım, bir başka deyişle sanat, şiir, bildirişim olduğunu ileri sürer. Estetiği hem sanat, hem de bildirişim kuramı biçiminde algılayan yazar böylece bir sözlü anlatım, müzik, bedensel anlatım bilimine ve simgeciliğin çözümlemesine giden yolu açar. Bunun yanı sıra, sanat yapıtının biçimsel niteliğini ve özerkliğini vurgular. Croce'ye göre sanat kozmiktir, dünyayı dile getirir ve bir dünya yaratır; öykünme değil, yaratımdır.

ESTETİK sıf. (*fr. esthétique;* yun. *aisthetikos, aisthanesthai,* duymak, algılamak' tan). **1.** Güzel duygusuyla, güzelin algılanmasıyla ilişkili şey için kullanılır: *Estetik duyumdan yoksun.* **—2.** Güzelliği, zarafetiyle dikkati çeken, göze hoş görünen şey için kullanılır: *Estetik bir yapı. Estetik bir dekorasyon.*

—Cerr. *Estetik cerrahi,* vücudun özellikle yüzün dış görünümünü düzeltmeye yönelik plastik cerrahi dalı.

—Fels. Estetik öğreti, Nietzsche'ye göre, etkin bir bakış açısı seçerek sanatla yaşamı uzlaştırmayı amaçlayan öğreti. (Nietzsche'ye göre, gerçek bir estetik iki temel ilkeyi göz önünde tutmalıdır: 1. sanat bir eğlence değil, yaşama katlanmanın en yüksek ve tek doğal biçimidir: "Varoluş ve dünya ancak estetik bir olay oldukları ölçüde öncesiz sonrasız olarak doğrulanırlar" *(Tragedyanın doğuşu)* [Die Philosophie intragischen zeitalter der Griectlen]; 2. olası tek estetiğin, izleyici bakımından değil, yaratıcı bakımından kurulması gerekir. || *Estetik yargı,* Kant'ta şeylerin biçimlerini, onlardan bir haz duygusu elde edecek biçimde ele alan yargı. || *Estetik yargının eleştirisi,* güzel ve yüce üzerine kantçı kuram.

◆ a. Herhangi bir sanatsal biçimin temelini oluşturan yasalarla sanatın ve yaşamın güzelliğinin bilimi: *Romantik estetik. Tiyatro estetiği.*

—Fels. Genellikle insanda bir şeyin güzel olduğu duygusunu neyin uyandırdığını belirlemeye çalışan felsefe kuramı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Transsendental estetik,* Kant'ta, "tüm önsel duyarlılık ilkeleri bilimi"ni oluşturan transsendental felsefenin ilk bölümü (*Kritik der reinen Vernunft,* 1,1).

—San. *Sanayi estetiği,* bir şirketin hazırladığı ürünleri, kullanım uygunluğu, güzellik, üretim kolaylığı ve maliyet fiyatlarının düşürülmesi ölçütlerine göre incelemeyi amaçlayan teknik. (1930'da Jacques Vienot bir Uluslararası sanayi estetiği birliği kurdu. Bugün sanayı estetiği yerine daha çok *dizayn** kavramı kullanılmaktadır.)

—ANSİKL. Fels. Günümüzde estetiğe yön veren üç büyük eğilim vardır. Bunlardan birincisi, doğada ve sanatta biçimlerin evrimini ortaya koyar ve klasik felsefelerin, güzelin özünü tanımlamaya çalışan birleştirici kaygısını paylaşır. İkinci eğilim, izleyicinin zevk yargısı, sanatsal yaratı ve estetik hazzın belirlenmişliği ya da belirlenmemişliği gibi sorunlarla, yani estetik fenomenolojiyle, yaratmanın estetiğiyle, ekonomi ya da libidoya ilişkin estetikle uğraşır. Üçüncü eğilimse, deneysel estetik, sanat psikanalizi, sanat toplumbilimi, edebiyat ya da resim göstergebilimi, endüstri estetiği gibi pek çok yaklaşımı kapsar.

• *Öğretiler tarihi.* "Estetik" terimi ilk kez, hem duyusal hem düşünsel bir dünya görüşünü adlandırmak üzere klasik yunan yazarlarının yapıtlarında ortaya çıktı. Bu yazarlara göre, estetik algı düzeyine erişenler, seyrettikleri nesnelerin uyumluluğu ve ölçülülüğünden (altın sayı) kaynaklanan özel bir haz duygusuna varıyorlardı. Örneğin Platon'da, estetiğin konusu olan güzel nesne, felsefi bilginin konusu olan doğru ve ahlaki bilginin konusu olan iyi ile birlikte incelenecek, sanatsal nesne duyulur dünya ile kavranabilir dünya arasında aracılık edecektir.

1750'de A.G. Baumgarten, insanın mantıksal akıldan farklı bir yetisini belirginleştirmek üzere, yunanca *aisthetikos* sıfatından türettiği "Aesthetica" sözcüğünü ortaya attı ve kitaplarından birine de bu adı verdi. XVIII. yy.'da estetik belli başlı dört inceleme alanını kapsıyordu: 1. duyular için de, zihin için de çekici olan, iyi düzenlenmiş bir nesnenin, yani güzel nesnenin incelenmesi; 2. güzel nesneler üretiminin, yani sanatın ve güzel sanatların incelenmesi; 3. estetik duyu eğitim ve kültürünün, yani zevk, sağbeğeni ya da sağduyunun incelenmesi; 4. güzel nesnelerin uyandırdığı yarar gözetmez hoşluğun incelenmesi. Bununla birlikte, sanat konusundaki modern düşünce Baumgarten'den çok önce başladı. XV. yy.'dan başlayarak sanatçılar, Platon'a özgü ve sanatı bir taklit* olarak belirginleştiren örnek kaygılarını da, Ortaçağ'ın dinsel simgeciliğini de bir yana bıraktılar. Leonardo da Vinci, Leon Battista Alberti, Albrecht Dürer, doğal ve yapay perspektif konusundaki ve insan bedeninin anatomisi üzerindeki araştırmalarıyla bir sanat bilimi kurma yolunda ilk adımları attılar. Bir biçimsel öğeler matrisinden başlayarak doğada var olan güzel ve çirkinin nasıl yeniden yaratılacağını araştırıyorlardı.

XVII. yy. ile XIX. yy. arasında, felsefi estetik önce öznelliği, sonra da tarihi keşfetti: Leibniz, Baumgarten ve ingiliz deneycilerine göre estetik, bir duyarlılık bilimiydi; Kant'taysa estetikçi, sanat eleştirmeninden ve bilginden ayrılıyordu: onun görevi güzel veya çirkin olanı ya da kurallara göre doğru olanı göstermek değil, yalnızca bir zevk yargısını olanaklı kılan kuramsal koşulları ortaya koymaktı; Hegel'de estetik, sanatçının yarattığı duyulur biçim ile bu biçimi canlandıran ruh arasındaki ilişkilerin tarihi durumuna geldi. Bu yönelimlere karşıt olarak, XIX. yy.'ın ikinci yarısında ortaya çıkan olgucu estetikler, sanat yapıtlarının yaratılmasındaki ruhbilimsel (Fechner) ve toplumbilimsel (Taine, Comte) belirlenimcilikleri inceleyeceklerdi.

• *Çağdaş estetik.* XX. yy. estetikçileri, felsefi estetiğin büyük sorunlarını bir yana bırakarak, çevre, sanatsal biçim* ve yaratıcı ya da izleyici özne arasındaki ilişkileri incelemeye yöneldiler. Çeşitli estetik akımları genellikle olgucu estetik (sanat toplumbilimi, yapıların çözümlenmesi, deneysel estetik) ve öznelci estetik (sanat ruhbilimi, fenomenoloji) olarak ikiye ayrıldı. Gerçekte bu yönelimlerden her biri, çözümlemenin başka boyutlarına verdiği öneme göre birçok değişke içeriyordu. Örneğin, yapıtın yapılarını ya da ruhbilimsel yaratma koşullarını bir yana bırakarak bir sanat toplumbilimi kurulabilirdi (marxçı bir estetiğin yapabileceği gibi). Ayrıca, Lucien Goldmann'ın edebiyat ve Pierre Francastel'in plastik sanatlar konusunda yaptığı gibi, biçimsel çözümlemeyle toplumbilimsel çözümlemeyi birleştirmek ya da Jean Duvignaud'nun tiyatro ya da şenlik konusunda yaptığı gibi, estetik deneyi toplumsal düşselliğe bağlamak olanaklıydı. Bunlara koşut olarak Olivier Revault d'Allonnes, yaratma ruhbilimini daha toplumsal bir varoluşa yöneltecekti. "Estetik" diyordu, "maddi sanat ürünlerinin incelenmesi değildir; bu maddi ürünler arasında ve bu maddi ürünler konusunda, 'öznel' denilen gerçekliklerin araştırılmasıdır."

Yaratmanın ve sanatsal yargının estetiği bugün duyarlılığın tarihi yönünde gelişiyor; oysa yüzyılın başlarında, estetik iletişimin özü üzerine araştırmalarla yeniden sanat yapıtının kendisini incelemeye yönelmek gerektiğini savunan incelemeler arasında bölünüyordu. Gerçekten de, bir yandan İtalya'da Benedetto Croce sezgi kavramıyla, Almanya'da J.-İ. Volkelt ve T. Lipps *Einfühlung* (duyulur sezgi) kavramıyla, Fransa'daysa Merleau-Ponty yargıöncesi bilgi kavramıyla, farklı yollardan estetik deneyin öznesiyle nesnesi arasında ayrıcalıklı bir iletişim ortamı belirlemeye çalışıyorlardı. Oysa, öte yandan, biçimler tarihi ve biçimler ruhbilimi, Focillon'dan Malraux'ya R.Huyghe'den Rudolf Arnheim'a değin, bireyselliklerde takılıp kalmayarak, bir kültürel öbeğe özgü üslup özelliklerini ve algılama güçlüklerini aşan bir biçimler evreni ve biçim yasaları hazırlıyorlardı. Son olarak da T.W.Adorno ile P. Bourdieu, kültürel tüketimin sorunları üzerinde durdular.

• *Estetik ve göstergebilim.* Sanat yapıtlarını biçimsel açıdan inceleme girişimi, bir mimari bütünlüğü, bir müzik parçasını, bir tabloyu oluşturan öğelerin yapısal çözümlemesine de yöneldi; A. Riegl ve H. Wölfflin'in ya da daha yakın dönemlerde Panofsky ve Francastel'in yapıtları buna örnek gösterilebilir. Bununla birlikte, nasıl ki sanat toplumbilimi yapıtın dışında kalan birtakım çözümlemelere dalarak (iktisadi, ideolojik, teknik) yapıttan uzaklaşma teh-

Freer Gallery of Art

estetizm
Tavuskuşu odası
F. R. Leyland için
Whistler'in dekorasyonu (1876-77)
Smithsonian Institution
Freer Gallery of Art, Washington

likesiyle karşı karşıya kalıyorsa, nasıl ki ruhbilim yapıtlar arasında dış benzerlikler bulduğunda birtakım "soyoluşsal" yasalar saptamak isteğine kapılıyorsa, yapısalcı çözümleme de sanat yapıtının anlam boyutunu gölgede bırakıyordu. Bu yüzden görsel sanatlar estetiği, edebiyat göstergebiliminin etkisiyle (Vladimir Propp, Claude Bremond, Tzvetan Todorov), sanat nesnelerinin yapısıyla anlamı arasındaki ilişkileri aydınlatmaya yöneldi. Görsel sanatlar göstergebilimi, bir sanat yapıtının yalnızca gerçeklik içinde doğrudan doğruya belirttiği şeyle (özanlam) ya da bu gösterilenin (yan anlamı) ortaya çıkardığı gerçek ya da düşsel nitelikteki uzak ilişkilerle değil, ayrıca kendi duyulur ve biçimsel yapısıyla da anlamlı olduğunu gösterdi. Öyleyse bir tablonun konusu, bir filmin öyküsü, tek anlam düzeyi olmaktan uzaktı. Biz bir tabloda, bir anıtta, yararlı bir nesnede (Jean-Louis Schefer), çizgilerin yataylık ya da dikeylik oranına, biçimsel öğelerin yoğunluğuna, biçimlerin açıklık ya da kapalılığına, doğruların ya da eğrilerin dağılımına, vb. karşı da duyarlıydık. Aynı şekilde, bir filmde (Christian Metz) çekimlerin ve çerçevelemelerin biçimsel sıralanışı da estetik bilginin taşıyıcısıydılar. Yapısal ya da sözdizimsel çözümleme de böylece resim ya da müziğe yönelik estetik bir anlambilimle derinleşti (Michel İmberty).
• *Sanat bilimleri.* "Sanat bilimi"*(Kunstwissenschaft)* deyimi yüzyılın başlarında, somut sanat nesnesi incelemesini güzel felsefesinden ayırmak isteyen alman sanat kuramcılarının (M. Dessoir, E. Utitz) yapıtlarında ortaya atıldı. Çağdaş estetik araştırmalarının büyük bölümünün bu deyim çerçevesine girdiği söylenebilir. Öte yandan "sanat bilimleri" adlandırması bilimsel ruhbilimden kaynaklanan ve 1870 -1880'e doğru Fechner ve Wundt tarafından kurulan "deneysel estetik" adlandırmasının yerini almaya başladı. Fechner ve Wundt ilk araştırmalarında en uygun oranları ve dengeleri, çizgilerin, biçimlerin ve renklerin duygusal değerini deneysel olarak incelemeye yöneldiler. Böylece Fechner, istatistik test ve incelemelerden başlayarak, altın sayı gibi evrensel olarak yeğlenen estetik biçimlerin var olduklarını göstermeye çalıştı. Bugün deneysel estetik, algıyı inceleyen ruhbilimcilerin olduğu kadar, fizyologların, toplumbilimcilerin, bilişimcilerin de görüşlerine başvurmaktadır. Günümüzde sanat bilimleri başlıca iki alanı kapsıyor. Bunlardan biri estetik yargının çocukluktan erginliğe kadarki evrimini inceliyor ve estetik tercihlerimizin kişisel ve toplumsal belirlenimlerini araştırıyor (Robert Francès); öbürüyse, bir sanat yapıtıyla karşılaşan öznenin araştırıcı etkinliğini inceliyor ve estetik duygulanımı uyandıran algısal öğeleri araştırıyor (D.E. Berlyne, Farkas Molnár.)

ESTETİKÇİ a. Estetik uzmanı filozof, yazar.

ESTETİKÇİLİK → ESTETİZM.

ESTETİZM a. (fr. *esthétisme*). İngiltere' de XIX. yy.'ın son otuz yılında ortaya çıkan ve "sanat, sanat içindir" görüşünü benimseyen antinatüralist akımda yer alan sanat ve edebiyat eğilimi.
—ANSİKL. Kökleri önraffaellocuların önerdiği yenilik hareketine dayanan estetizmin *(Aesthetic Movement)* belirgin yanı simgeciliğe yakın bir antinatüralizmdir; sanatın başlı başına bir değer taşıdığını ve özellikle de bir süsleme değeri olduğunu kabul eder süsleme sanatlarının Art nouveau'da sürüp giden gelişmesi bundandır). Neredeyse "estetler"in benimsediği yaşam tarzı gibi, ince ve duyarlı bir akım olan estetizme pek çok sanatçı ilgi duydu ama en ilginç destekçileri W. Morris, Whistler ve O. Wilde'dı.

ESTEVA (Jean-Pierre), fransız amiral (Reims 1880 - *ay. y* 1951). 1915'te Çanakkale seferine katıldı. 1924'te albay oldu, havacılık müdür yardımcılığından sonra, 1935'te amiral yardımcılığına yükseltildi, Uzakdoğu deniz kuvvetleri komutanlığına getirildi. 1937'de amiralliğe yükselen Esteva, 1939'da önce Toulon'daki, sonra da Bizerte'teki Güney Deniz kuvvetleri komutanlığı'nın başına getirildi. 1940'tan 1943'e kadar Tunus'un sömürge valiliğini yapan Esteva, amerikan çıkarmasından sonra, alman kuvvetlerinin Tunus'a ve Bizerte'e gelmelerine karşı çıkmadı. Kurtuluş'tan sonra tutuklandı ve ömür boyu hapse mahkûm edildi.

ESTEVAN, Kanada'da kent. Saskatchewan'ın güney-doğu'sunda; 8 000 nüf. Ağır su üretimi.

ESTÈVE (Maurice), fransız ressam (Culan 1904). Montparnasse'ın serbest akademilerinde kendini yetiştirirken (1919-1927), resim çalışmalarına bir süre ara vererek Barcelona'da kumaş desenleri yapan bir atölyede yöneticilik yaptıktan (1923) sonra, Paris'in çeşitli Salonlarında sergiler açtı. 1937'de, Paris Uluslararası sergisi'ne katıldı ve 1941'de Galerie Braun'da resimleri sergilenen "fransız geleneğine bağlı genç ressamlar" arasında yer aldı. Ev içinin bilinen evreninden yola çıkarak, Cézanne'ın öğrettiği gibi, nesneleri renk ve biçimlere böldü ve onları geometrik bir doku içinde kaynaştırdı (*J.-S. Bach'ın kantatı*, 1939, J. Bazaine kol.). Bu doku, giderek daha soyut, ama esnek ve doğmacılıktan uzak bir yapı yönünde gelişti (*Sacétou*, 1962, özel kol.). Estève, suluboya ve kolaj çalışmaları da yaptı. Yapıtları, gerek Fransa'da, gerek başka ülkelerde birçok modern sanat müzesinde sergilenmektedir.

ESTEZİOJEN a. (fr. *esthésiogène*, yun. *aisthesis*, duyum, ve *gennan*, doğurma' dan). Fizyolojik duyarlılığı çoğaltma ya da yeniden yaratma niteliğine sahip her türlü ilaca ya da yönteme denir.

ESTEZİYOLOJİ a. (fr. *esthésiologie*; yun. *aisthesis*, duyum, ve *logos*, bilim' den). Duyarlılığı ve duyumsal izlenimleri inceleyen fizyoloji dalı.

ESTEZİYOMETRE a. (fr. *esthésiomètre*). Oftalmol. Korneanın dokunma duyarlılığını ölçen alet.

ESTEZİYOMETRİ a. (fr. *esthésiométrie*). Oftalmol. Değişken uzunlukta bir iplik yardımıyla korneanın dokunma duyarlılığının ölçümü.

ESTHER ya da **ESTER,** *Esther'in kitabı*'ndaki kahraman kız. Kitapta Esther, Pers İmparatorluğu'na sürgüne gönderilmiş eşsiz güzellikte genç bir yahudi kızı olarak betimlenir. Esther, kral Assuerus' un dikatini çeker ve kral kendisiyle evlenir. Esther sayesinde Yahudiler kralın kararlaştırmış olduğu bir katliamdan kurtulurlar.
—İkonogr. Esther'in öyküsü birçok sanatçıya esin kaynağı oldu. Öyküyü anlatan çevrimler arasında Chartres katedrali'nin kuzey kapısındaki kemer kovanları, Gobelinler için J.-F. De Troy'nun hazırladığı taslaklar (1740'a doğr.); Mantegna (Cincinnati) ve Rembrandt'ın (Bükreş), *Esther'e yalvaran Mordekay*'ı; Chassériau'dan *Esther'in süslenmesi* (Louvre), Burgkmair (Münih), Veronese (Louvre), Tintoretto (Hampton Court), Poussin (Leningrad), Cl. Vignon (Louvre), F. Van Mieris (Milano), A. Coypel'dan (Louvre) *Esther'in bayılması*; K. Witz'in (Basel), Tintoretto (Madrid), J. Steen (Leningrad), Ricci'den (New York) *Esther'in Assuerus'a yalvarması*; Frans I Francken (Châteauroux), Rembrandt'dan (Moskova) *Assuerus'un şöleni*; Veronese (Venedik) ve Restout'dan (Paris, St-Roch kilisesi) *Mordekay'ın zaferi*.

ESTHERİA a. (özel. a. *Esther*'den). Tatlısularda yaşayan, ikiçenetli, küçük kabuklu hayvanlar cinsi. (*Diplostracea* takımı, *Conchostraca* alttakımı.)

Esther'in kitabı, İ.Ö. II..yy.'a doğr. yazılmış kutsal kitap. Tarihsel kitaplar kategorisine sokulamaz. Diaspora topluluklarında yazılan bir ibret niteliğindedir ve Yahudiler'in kendilerine mucizevi gelen bir biçimde korundukları pogromun anısını saklar. Kitap, Yahudiler'in Purim* yortusunu meşru kılmak için yazılmış olabilir.

Lauros-Giraudon

Esther'in süslenmesi (1841)
Théodore Chassériau
Louvre müzesi, Paris

ESTİENNE, fransız matbaacı ve kitapçı aile. Kurucusu HENRİ I (Paris 1460'a doğr. -*ay. y.* 1520), alman Wolfgang Hopyl ile ortaklık kurdu ve Paris'te çalışmaya başladı. 1504'ten başlayarak kendi hesabına çalıştı ve başka kitapçılar için kitap bastı (özellikle 1509'da *Cosmographia Pii Papae* [Papa Pius'un kozmografyası]). — Büyük oğlu FRANÇOIS I (Paris 1502 - *ay. y.* 1550'ye doğr.), 1537'de kitapçı oldu, kırk kadar kitap bastı, bunlardan biri de 1543'te yayımladığı *Plasterium graecum'* dur (yunanca mezamir dergisi); ikinci oğlu ROBERT I ise (Paris 1503 - Cenevre 1559), Jean Lascaris'in öğrencisiydi, çıraklık dönemini Simon de Colines'in yanında geçirdi ve 1523'te yayımlanan latince Yeni Ahit'in özenli bir dökümünü hazırladı. 1526'da kendi matbaasını kurduktan sonra 1539'da ibranice ve latince, 1540'ta yu-

Maurice **Estève**
Belasse (1966)
M.N.A.M.C.N.A.C. Georges-Pompidou Paris

Lauros-Giraudon

nanca için kralın matbaacılığına atandı. Bu dillerde çok sayıda Kutsal Kitap ve mezamir dergileri bastı;ayrıca bir *Dictionnaire latin-français* (Latince-fransızca sözlük) [1538] yayımladı, bunu, yazarı da olduğu bir *Dictionnaire français latin* (Fransızca latince sözlük) izledi. Sorbonne camiası tarafından eleştirilince, 1551'de Cenevre'ye giderek, 1552'de burada yergi yazısını kaleme aldı: *Les Censures de théologiens de Paris, par lesquelles ils ont faussement comdamné les "Bibles" imprimées par Robert Estienne* (Parisli tanrıbilimcilerin Robert Estienne'in yayımladığı "Kutsal Kitaplar"ı haksız yere mahkûm eden sansürleri). —CHARLES (1504 - Paris 1564), Henri I'in üçüncü oğlu, tıp doktoru, 1551'de kralın matbaacısı olarak Robert'in yerine geçti. 1545'te önemli bir anatomi kitabı yayımlamış olmasına ve yüzden fazla yapıt basmasına rağmen, 1561'de iflas etti, Châtelet'ye hapsedildi ve orada öldü. —HENRİ II, Robert I'in büyük oğlu (Paris 1528 - Lyon 1598), yunan dilinde uzmanlaştı ve 1554'te Anakreon' un ilk basımını, ardından da latince çevirisini yayımladı. 1557'de Cenevre'de kendi matbaasını kurdu,1559'da babasının ölümü üzerine onun matbaasını kendi kuruluşu bünyesine kattı. İlk fransızca kitabı *Traité de la conformité du langage français avec le grec* (Fransız dilinin yunancaya uygunluğu el kitabı) 1565'te yayımlandı, ancak katolik din adamlarına karşı bir yergi olan *Apologie pour Hérodote*'un (Herodotos'a övgü) [1566] basılması üzerine Cenevre'ye kaçmak zorunda kaldı, burada Konsey'le yaptığı bazı tartışmalardan sonra 1579'da bir süre için hapsedildi. *Thesaurus graecae linguae*'sinin (Yunan dilinin dizini) de (1572-73) gösterdiği gibi çok önemli hellenist olan Henri Estienne, 1579'da *Projet du livre intitulé: "De la précellence du langage français"* (Fransız dilinin üstünlüğü adlı kitabın projesi) adlı kitabıyla fransız dilini de savundu. —ROBERT II (Paris 1530 - Cenevre 1570'e doğr.), Robert I'in ikinci oğlu, 1556'da aile matbaasını Paris'te yeniden kurdu ve 1564'te kralın matbaacısı oldu. —FRANÇOIS II, Robert I'in oğlu (Paris 1536'ya doğr. - 1582'den sonr), protestan olarak kaldı ve 1562'de, Cenevre'de, 1582'ye kadar etkinliğini sürdüren bir tipografi atölyesi kurdu. —ROBERT III (Paris 1560 -*ay. y.* 1630), Robert II' nin büyük oğlu, Aristoteles'in *Tekhline retorike*'sinin ilk iki kitabını çevirdi, yunan ve latin dillerinde kralın çevirmeni unvanını aldı. —PAUL (Cenevre 1566-1637'den sonr.), Henri II'nin büyük oğlu, 1590'da matbaacı oldu, babasının birçok yayımının yeni baskılarını yaptı. Bir komploya adı karışınca 1619'a kadar Cenevre'den kovuldu ve 1637'de atölyesini Chouet kardeşlere satmak zorunda kaldı. —Oğlu ANTOİNE (Cenevre 1592-Paris 1674), calvincilikten ayrıldı, Paris e döndü, burada 1615'te kralın matbaacısı oldu. 1623'te Garamond'un yunanca matrisleri kendisine teslim edildi. —JOSEPH (1603-1629), Paul'un ikinci oğlu, la Rochelle'de kralın matbaacılığına getirildi. —François II'nin oğulları GERVAİS ve ADRİEN, 1612'de ve 1614'te Paris'te kitapçı oldular. Adrien'in üç oğlu oldu, bunlardan PİERRE (doğm. - Paris 1618) ve JÉRÔME (doğm. - Paris 1630), 1638 ve 1657'de kitapçı oldular. Kollarının son iki kişisidirler. Estienneler' in markası Henri I'in annesi Laure de Montolivet'nin anısına bir zeytin ağacıydı.

ESTİGARRİBİA (José Felix), paraguaylı asker ve devlet adamı (Caraguatay 1888 - Ypacarai yakınında 1940). 1910'da orduya girdi. Chaco savaşı'nda (1932) Bolivya'ya karşı zaferle sonuçlanan paraguay saldırısını yarbay rütbesiyle yönetti. Tümgeneralliğe yükseltildi, 1935'te kesin sonuçlu İngavi savaşı'nı kazandı ve barış antlaşmasını imzalayanlardan biri oldu (1938). 1939'da liberallerin adayı olarak cumhurbaşkanı seçildi ve otoriter bir anayasayla (1940) parti çekişmelerine son vermeyi denedi. Bir uçak kazasında öldü.

ESTİMARE a. (ital. sözc.). İkt. tar. Cumhuriyet dönemi öncesi, Düyunu umumiye'de çalışan ve taşıma kaplarının ağırlık ve hacmini hesaplayan memur.

ESTİMATÖR a. (fr. *estimateur*; lat. *aestimator*'dan). İkt. tar. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, gümrüklere dışardan gelen malların değerini saptamakla görevli memur. (Sözkonusu malların türüne göre, estimatörler manifatura estimatörü, kantariye estimatörü [tahıllar için], hırdavat estimatörü ve halı estimatörü olmak üzere dörde ayrılırdı.)

ESTİRİLMEK → ESMEK.

ESTİRMEK → ESMEK.

ESTİYE, yun. **Sitia, Stia,** Girit adasının Lasithi bölgesinde yer alan ilçe ve limana Türkler'in verdiği ad. Girit adasını Bizans İmparatorluğu'ndan satın alan (1204) Venedikliler tarafından kuruldu. Türkler ile Venedikliler arasındaki savaş sırasında (1538), kentin kalesi Barbaros Hayrettin Paşa komutasındaki türk donanmasınca alındıysa da, askerleri ve halkı tutsak edildikten ve yağmalandıktan sonra terk edildi. Sultan İbrahim döneminde başlayan Girit seferlerinin üçüncü serdarı olan Deli Hüseyin Paşa tarafından fethedildi. Ada tam anlamıyla osmanlı egemenliğine girdikten sonra Estiye, Girit valiliğine bağlı bir kaza merkezi oldu. Kenti yeniden bayındır duruma getiren Ankebut Ahmet Paşa, liman ağzına yaptırdığı bir tabya ve kaleyle Estiye'yi korsan saldırılarına karşı güven altına aldı. Ayrıca, kalede 40 tane de top bıraktı. Tanzimat'tan sonra Laşid sancağının ilçelerinden biri olan Estiye, Balkan savaşı yenilgileri üzerine imzalanan Londra (30 mayıs 1913) ve Bükreş (10 ağustos 1913) antlaşmaları uyarınca, Girit ile birlikte Yunanistan'a bırakıldı.

ESTİYOMEN a. (fr. *esthiomène*; yun. *esthiein*, kemirmek'ten) Patol. **1.** İltihaplanma gibi görünen doku büyümesi. **—2.** *Vulva estiyomeni*, cinsel organ bölgesinin şişkin ve yaralı durumu. (Genellikle Nicolas-Favre hastalığı çerçevesinde gözlenir.)

ESTOCADA a. Boğa güreşinde, oyun sonunda boğayı öldürmek için matador tarafından vurulan son kılıç darbesi. —ANSİKL. Estocada, vücuttaki yeri bakımından hemen ölüme götürmeyen kalbi hedeflemez, fakat aort ya da akciğer atardamarı gibi, önemli iç kanama oluşturan büyük damarlarda yara açar. Bu vuruş anı, matadorlar için en tehlikeli anlardan biridir.

ESTOMP a. (fr. *estompe*; hollanda dilinde *stomp*, uç'tan). Resimde kalem, füzen ya da pastel çizgilerini yaymak için kullanılan küt uçlu deri ya da kâğıt küçük rulo.

ESTONCA a. Özellikle Estonya'da bir milyonu aşkın kişinin konuştuğu baltık dili. —ANSİKL. Dilbil. Estonca (*eesti*), macarca ve finceden sonra, fin-ugur ailesinin üçüncü kültür dilidir. Estonya dışında, Letonya'daki kimi topluluklarca ve başka ülkelerde (Kuzey ülkeleri ve ABD) yaşayan estonya göçmenlerince konuşulur. Estonca, aralarında belirgin ayrılıklar olmakla birlikte, anlaşmayı engellemeyen iki lehçeden (kuzey ve güney) oluşur. Kuzey lehçesi (Tallin lehçesi) edebi dille ortak dilin temelidir. En eski metinler XVI. yy.'ın başına aittir. Estonca latin alfabesiyle yazılır. Fince ile arasında çok yakın bir akrabalık olan estonca, onun kadar arkaik nitelik taşımaz. Dilin fiil yapısı finceninkine benzer. Estonca'da genel çizgileriyle finceninkine benzer bir dizge oluşturan on beş durum vardır. Bununla birlikte estonca ünlü uyumunu yitirmiştir; ünlü ve ünsüz uzunluğu üç sesçil derece içeren çok özgün bir dizge dilin başlıca özelliğidir. Almancadan ve rusçadan büyük ölçüde etkilenmiştir.

ESTONYA, estonca **Eesti,** Avrupa'da, Baltık denizi kıyısında devlet; 45 000 km²; 1 600 000 nüf. (1992). Başkentl *Tallin*. Resmi dil *estonca*.

COĞRAFYA

Baltık cumhuriyetlerinin en kuzeyinde bulunanı, en küçüğü (45 000 km²) ve en az nüfuslusu (1 600 000) olan Estonya'nın temel özelliği halkının Finliler ile akraba olmasıdır. Sovyet döneminde (1945-1990) bölgedeki hızlı sanayileşme ve yüksek gelişme düzeyi nedeniyle Ruslar'ın nüfus oranı gittikçe arttı (% 28), buna karşılık Estonyalılar'ınki önemli ölçüde azaldı (% 64,7). Estonya'da kentleşme oranı oldukça yüksektir: % 70. Ülke iktisadı, sınırlı doğal kaynaklarından ve Finlandiya körfezi kıyısındaki elverişli doğal coğrafi konumundan en iyi biçimde yararlanmaktadır. Estonya'nın kuzeyi, Fin-İskandinav kalkanında yer alan ve 100-160 m yükseltiler arasında bulunan *glint* çizgisini oluşturan Birinci Zaman'dan kalma kıyı yüzey şekillerinin batı ucudur. G.'de göl ve bataklıklarla kaplı, akaçlanması güç bir bölge uzanır. D.'da Çudlar ve Pskov gölleri Estonya-Rusya sınırını belirler. Serin ve yağışlı bir iklim bölgesinde, buzultaşlarının yığılmasından oluşan verimsiz topraklarda yayılan tarım alanları, toplam yüzölçümün üçte birini kaplar. Doğal çayırlar, yem bitkileri ve tahıl (arpa) ekimi, kırsal iktisadın orman işletmeciliğiyle (yüzölçümünün % 38'i) birlikte başlıca etkinliği olan hayvancılığın gelişmesini sağlamıştır. Eskiden seyrek yapılan evlerin birbirine yaklaşması, kooperatif çiftlikleriyle devlet çiftliklerinin eşit gelişmesi, kırsal kesimi

Estonya
Narva bölgesinde geleneksel çiftlik

Roy-Explorer

büyük ölçüde yeniden yapılaştırmıştır.

Kohtla-Yarve'de yeraltından bitümlü şistler çıkarılır, bunların işlenmesiyle tüketimi karşılayan elektrik enerjisi (Narva'da iki termik santral) elde edilir ve Tallin'in gaz gereksinimi karşılanır. Karmaşık ve çeşitlenmiş bir yapısı olan sanayinin temel özelliği, nitelikli işgücünden yararlanan ileri tekniklerin yarattığı ürünlerdir (makine, elektrikli gereçler, kimyasal ürünler). Sanayi merkezleri (Tallin, Narva, Kohtla-Yarve) kuzeyde toplanmıştır; daha çok tarımın ağır bastığı orta kesimde, Tartu'da eski bir üniversite vardır; balıkçılık ve kereste işlemeciliğinin geliştiği Pyarnu ise batı kıyılarına canlılık getirir.

TARİH

Fin-ugur kökenli olan Estonyalılar'dan ilk olarak Tacitus söz etmiştir. Estonyalılar, Almanlar'a karşı direnmek zorunda kalmadan önce ülkelerini işgal eden Vikingler'e (IX., X. yy.'lar) ve Ruslar'a (XI., XI: yy.'lar) karşı koymak için birleştiler. 1217'de Schwertträger şövalyeleri tarafından yenilgiye uğratıldılar ve bu şövalyelere katılan hıristiyan Danimarkalılar Tallin'i 1219'da ele geçirip genişlettiler. Papalığın hakemliğinde Danimarkalılar (kuzey kesimler) ile Almanlar arasında bölüşülen Estonya Valdemar IV Atterdag'ın Danimarka payını Töton şövalyelerine bırakmasından sonra tümüyle Almanlar'ın egemenliğine girdi. Hansa tüccarları limanların denetimini ele geçirdi ve Alman baronları da büyük arazileri sahiplenip köylüleri toprak kölesi haline getirdiler.

Töton tarikatının dinsel özelliklerini kaybedip zayıflaması ve çar Korkunç İvan IV' ün saldırısı (1558), Kutsal İmparatorluğun üyesi olan ve Estonya'nın da içinde bulunduğu Livonya Konfederasyonu'nun dağılmasına yol açtı (1561). Ülkenin kuzeyi İsveç'in, güneyi Polonya'nın egemenliğine girdi. İlk Polonya-İsveç savaşı'ndan sonra İsveçliler egemenliklerini bütün Estonya'ya yaydılar (Altmark antlaşması, 1629). Gustaf II Adolf, 1623'te Dorpat (bugün Tartu) Üniversitesi'ni kurdu ve lutherciliği destekleyip köylüleri korudu.

İsveç egemenliği ilk kuzey savaşı (1700 -1721) ve Estonya'yı Rusya'ya veren Nystad antlaşması (1721) ile sona erdi. Ruslar, XVIII. yy.'da baltık baronlarını destekledi. Ama Aleksandr I, 1816-1819'da baltık illerinde toprak köleliğini kaldırdı ve Aleksandr II'nin liberal önlemleri, XIX. yy.'ın sonunda estonya köylülerinin, toprakların beşte ikisine sahip olmalarını sağladı. Ama Aleksandr III'ün ruslaştırma siyaseti, ulusalcı bir akımın doğmasına ve Jaan Teemant'ın yönettiği "Genç Estonya" hareketine bağlı aydınların muhalefetine yol açtı. Ruslar buna sert baskılarla karşılık verdiler.

12 nisan 1917'de, Estonya ayaklandı; Konstantine Päts'ın (1874-1956) yönetiminde geçici bir hükümet oluşturuldu ve özerk devlet ilan edildi. Lenin, Brest -Litovsk antlaşması (mart 1918) ile Estonya'yı, ülkeyi şubat ayından beri işgal altında tutan Almanlar'a bıraktı. 11 kasımda Reich'ın yıkılması, Estonya'nın bağımsızlığını bir gerçek durumuna getirdi, ama Sovyetler bunu kabul etmediler. 28 kasım 1918'de Kızıl Ordu, Estonya'ya girdi. Finlandiya'nın desteklediği estonya birlikleri Ruslar'ı ve ülkeyi terk etmemiş olan R. von der Goltz'un komutasındaki alman kuvvetlerini püskürtmeyi başardı (haziran 1919). Tartu antlaşması (2 şubat 1920) ile Sovyetler (26 ocak 1921) Estonya üzerindeki egemenlik haklarından vazgeçti, Estonya diğer devletlerce tanındı.

Nisan 1919'da seçilen August Rei başkanlığındaki bir meclis 15 haziran 1920'de parlamenter sisteme dayalı anayasayı onayladı; devlet başkanı aynı zamanda hükümet başkanıydı. 1924'te komünist parti kapatıldı. Ekim 1933'te yapılan referandum sonucunda bütün partiler feshedildi ve Johan Laidoner'in fiili diktatörlüğü başladı. Eylül 1937'de iki meclis kurulmasını ve bir başkanı (Päts) seçilmesini öngören yeni bir anayasa ilan edildi. Milletler cemiyeti'ne katılan Estonya, SSCB ile bir saldırmazlık paktı imzaladı (mart 1932), ama Ruslar, 28 eylül 1939'da Estonya'yı, karşılıklı yardım antlaşması imzalamaya zorladılar; bu antlaşmaya göre Hiiumaa (Dago), Saaremaa (Sarema) ve Paldiski deniz üsleri Ruslar'a bırakılıyordu.

17 haziran 1940'ta sovyet kuvvetleri tarafından işgal edilen Estonya, 6 ağustosta, "Estonya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" adıyla SSCB'ye katıldı. Mayıs-haziran 1941'de kitlesel sürgünlerle muhalefet ortadan kaldırıldı. Ülke, Almanlar (von Leeb'in ordusu) tarafından istila edildi ve 28 ağustos 1941'de Tallin düştü. Ruslar'ın 1944'te yeniden ele geçirdiği (Tallin 22 eylülde kurtarıldı) Estonya, SSCB'nin 15. cumhuriyeti haline geldi. Alman ve isveç azınlıklar anavatanlarına gönderildi. Estonya, SSCB'nin dağılma sürecine girmesinden yararlanan ilk devletlerden biri oldu. Estonya parlamentosu 7 aralık 1988'de kendi yasalarının SSCB yasalarından üstün tutulacağını açıklayarak egemenliğini fiilen ilan etmiş oldu. Ocak 1989'da estonca resmi dil ilan edildi. Para birimi olarak korus kabul edildi. SSCB başkanı Gorbaçov'un yasal saymamasına rağmen bağımsızlık ilan edilerek (20 ağustos 1990) anayasayı hazırlamak üzere bir kurucu meclis oluşturuldu. Bağımsızlık, yapılan referandumla büyük çoğunlukla onaylandı (% 77,8 evet). 6 eylül'de SSCB Estonya'nın bağımsızlığını tanıdı. Ülke 1992'de BM'ye kabul edildi. Ekim 1992'de Lennast Meri cumhurbaşkanı seçildi.

EDEBİYAT

XIII. yy.'da sömürgeleştirilen ve almanlaştırılan Estonya'nın uzun yıllar yalnızca derebeylere ve din adamlarına karşı çıkan zengin bir sözlü edebiyatı (şarkılar, atasözleri, öyküler) vardı. *Livonya kronikleri* ise almanca yazılmıştı. Reform sayesinde Estonya dilinde dinsel yapıtlar (*İncil*, 1715; *Kutsal kitap*, 1739) ve XVIII. yy.'ın sonunda da dindışı öğretici yapıtlar basılmaya başlandı. İlk edebiyat metinleri (K. Peterson'un [1801-1882] pastoralleri), Rusya ile birleşme sağlandığı zaman ortaya çıktı. Ama dilbilimci Faehlmann (1798-1850), gazeteci J. W. Jannsen (1819-1890) ve *Kalevipoeg* (1857-1861) destanını derleyen ve yazan F. Kreutzwald (1803-1882) folklordan yararlanarak ulusal uyanışa katkıda bulundular ve eğitimci K. R. Jakobson (1841-1882), düzyazıcı Pärn, şairlerden Veske ve L. Koydula (1843-1886). -Estonya tiyatrosunun kurucusu- bu akıma, demokratik bir özellik kazandırdılar. XX. yy.'da ruslaştırma siyaseti ve 1905 başarısızlığı, ulusal romantizmi geçersiz hale getirdi ve gerçekçiliğin ilerlemesine (J. Liiv'in [1864-1913] şiiri, A. Kitzberg'in [1855-1927] dramları, E. Vilde [1865-1933] ve C. E. Särgava'nın [1868-1958] toplumsal romanları) ve bir proleter edebiyatın gelişmesine (H. Pöögelmann [1875-1941], E. Aadu [1884-1937]) yol açtı. Bu sırada, "Noor Eesti" ("Genç Estonya") hareketinin başında bulunan G. Suits (1883-1956) ve F. Tuglas (1886-1971) Batı'ya büyük hayranlık duyarak modernist denemelere giriştiler. Bağımsızlıktan (1919) sonra işçi edebiyatı baskı altına alındı (J. Madarik [1899-1941]). Önce yeniromantizm akımına (Siuru grubu, 1917-1919) kapılan yazarlar ve şairler, alman anlatımcılığının etkisinde kalarak burjuvalara karşıt köktenci bir tutum benimsediler (Tarapita dergisi, 1922). Barbarus (1890-1946), Semper (1892-1970), Sütiste (1899-1945) ve M. Under'in (doğm. 1883) şiirinde ve O. Luts (1887-1953), R. Sirge (1904-1970) ve A. Tammsaare'nin (1878-1940) gerçekçi düzyazısında toplumsal temaların ağır basması bunu açıkça gösterir. 1940'ta SSCB ile birleşme, kolektifleştirme ve savaş edebiyatının canlanmasına yol açtı (H. Leberecht [1910-1960], A. Hint [doğm. 1910], E. Krusten'in [doğm. 1900] öyküleri, A. Jakobson'un [1904-1963] oyunları, Sütiste ve D. Vaarandi'nin [doğm. 1916] şiirleri). Bununla birlikte, 1955'ten sonra eleştiri akımlarının ortaya çıkması, ahlaksal konuların yenilenmesi (A. Beekman, L. Promet [doğm. 1922], M. Traat'ın [doğm. 1936] düzyazısı, J. Smüll'ün [1922-1979] denemeleri gibi biçimsel araştırmalar ve V. Beekman [doğm. 1929] ile P. Rummo'nun [doğm. 1909] şiirleri), Estonya'yı edebiyat alanında öne çıkardı.

Thierry Zeno-Explorer

Estonya
G. Vidrik'in naif resmi
XX. yy.
Tallin müzesi

GÜZEL SANATLAR

Örnekleri Tartu'daki Estonya Ulusal müzesi'nde ve Tallin Sanat müzesi'nde korunan estonya sanatı XIX. yy. ortalarına kadar yalnızca halk sanatı özelliği taşımaktaydı. Dağlama, oyma ya da kakma süslemelerin yer aldığı ahşap eşyaların yanı sıra kemerler, halılar, eldivenler ve işlemeler yapıldı. Bu süslemeler geometrik olmakla birlikte zaman zaman üsluplaştırılmış çiçek figürleri ya da gamalı haç gibi büyü nitelikli işaretler de içerir, bu motiflerden bazıları, kaba yünden örülen atkılar ve etekler üzerine geçirilen iplik ya da simler yardımıyla elde edilen süslemeler gibi tarihöncesine kadar uzanır. Estonya köylüsü uzun süre, aynı zamanda buğdayın kurutulmasına da yarayan ocaksız bir kulübede yaşadığından eşyalarda yalnızca işe yararlılık aranır.

Modern estonya sanatı, ulusal uyanış dönemine rastlar. Tartu ve Tallin tiyatrolarının yapımında tınlandiyalı mimarlara çağrıda bulunuldu, ama Tallin'deki yeni Parlamento sarayı eski Töton şövalyeleri sarayının temelleri üzerine, Eugen Haberman ve Herbet Joanson adlı Estonyalılar tarafından yapıldı. XX. yy.'da başka yerlerde olduğu gibi bu ülkede de işlevselcilikle yeniklasikçilik çatışma halindedir.

Gerçek anlamda ulusal ilk estonyalı ressam manzaralar ve tarihsel konulu tablolar yapan Johann Köler-Viljandi'dir (1826-1899); Calame'ın öğrencisi olan

ESTONYA

L. Y. Loirat-Explorer

Estremadura (Portekiz) Leiria yakınlarından bir görünüm

manzara ressamı Karel Ludwig Maibacrı (1833-1886) ve günlük yaşamdan sahneleri (kır yaşamı) konu alan ve daha çok Petersburg'da çalışan Oscar Hoffmann (1851-1913) da anılmaya değer; Paul ve Kristjan Raud kardeşler estonya sagalarını resimlediler; Konrad Mägi (1878-1925) ile Paris etkileri kendisini duyurmaya başladı; Paul Burman izlenimcidir; August Jansen fovizme bağlandı; Ado Vabbe, Kandinsky'nin öğrencilerindendir. Heykelciler arasında Canova üslubunda (saga kahramanları, çağdaş ünlülerin büstleri) çalışan August Weizenberg (1837-1921), gerçekçi Amandus Adamson (1855 -1929), Bourdelle'in öğrencisi Jaan Koort (1883-1935) sayılabilir.

ESTOPPEL a. (ing. sözc., fr. *estouper*'den, kapatmak, tıkamak). Uluslarar. huk. Bir davada taraf olan bir devletin, açık ya da örtülü olarak önceden kabul ettiği ya da aynı davada savunduğu şeyle çelişkiye düşmesi durumunda, ona karşı ileri sürülen susturucu itiraz. (Uluslararası adalet divanı'nın hukukçuları sık sık estoppele başvururlar.)

ESTORİL, Portekiz'de (Lizbon yönetim bölümü) kent, başkentin B.'sında; 15 700 nüf. Kaplıca, sayfiye ve turizm merkezi.

ESTOUTEVİLLE (François I DE BOURBON, SAİNT-POL *kontu*, sonra *dükü*) → SAİNT-POL

ESTRADA, İspanya'da kent, Galicia'da, Santiago de Compostela'nın G.'inde; 27 600 nüf.

ESTRADA CABRERA (Manuel), guatemalalı devlet adamı (Quezaltenango 1857-Guatemala 1924). Avukat oldu, J.M. Reyna Barrios'un başkanlığı sırasında art arda eğitim, adalet ve içişleri bakanlığı yaptı. 1898'de başkanın öldürülmesinden sonra geçici başkanlığı üstlendi, ardından kendisini başkan seçtirdi. Porfirio Díaz'ın Meksika örneğinden hareket eden bu liberal-olgucu, Guatemala'yı modernleştirmeye çalıştı: yabancı sermayeye kolaylıklar (özellikle United Fruit Co.), demiryolu yapımı, eğitim siyaseti, vb. Yönetimi giderek sertleşti. Birçok kez yeniden başkanlığa seçilişi (1904, 1910 ve 1916) tamamen düzmeceydi. 1920'de tüm muhalefeti saflarında toplayan bir koalisyon tarafından iktidardan düşürülen Estrada Cabrera hapishanede öldü.

L.-Y. Loirat

Estremoz kentten bir görünüm (ortada, São Francisco eski manastırı'nın kilisesi [XVI. yy.])

Estrada doktrini. Uluslarar. huk. 1930'da Meksika dışişleri bakanı G. Estrade tarafından ortaya atılan öğreti. Bu öğretiye göre eski bir devlette kurulan yeni bir hükümeti tanımak o devletin iç işlerine karışmak anlamına gelir. Bu yüzden bundan kaçınmalıdır. Doktrin, değişik nedenlerle birçok devlet tarafından benimsendi; bu nedenlerin çoğunda, siyasal yerindelik kaygısı, tanımanın meşruiyeti kaygısından daha ağır basar.

ESTRADA PALMA (Tomás), kübalı devlet adamı (Bayamo 1835-Santiago de Cuba 1908). Küba'nın İspanya'ya karşı ilk ayaklanması sırasında (1868-1878) general Modesto Díaz ile birlikte savaştı ve devrimci hükümetin başkanlığını üstlendi (1876). 1877'de tutuklanarak İspanya'ya sürüldü. Özgürlüğüne kavuşunca Paris'te, sonra ABD'de yaşadı. New York'taki Küba Devrimci komitesi'nin başkanı olarak (1895), yurdunun bağımsızlığına kavuşmasıyla sonuçlanan İspanyol - Amerikan savaşı'nda önemli bir rol oynadı (1898) ve oybirliğiyle cumhurbaşkanlığına seçildi (mayıs 1902). Başkanlığı döneminde eğitim, kamu yönetimi ve hastalıklara karşı mücadele konusunda önemli çabalar harcandı. 1905'te ılımlı partinin adayı iken, liberal rakiplerinin başkaldırısıyla karşılaştı. Bunun üzerine amerikan kuvvetlerini yardıma çağırdı ve aynı yıl görevinden ayrıldı (1906).

ESTRAGOL a. (fr. *estragole; estragon*, tarhunotu'ndan). Org. kim. Formülü

$$CH_2{=}CH{-}CH_2{-}C_6H_4{-}OCH_3$$

olan para alilanizolün yaygın adı; tarhunotu esansının ana bileşenidir.

ESTRAMASON a. (fr. *estramaçon*; ital. *stramazzone*'den). Esk. sil. Uzun ve iki ağzı keskin kılıç (XVI. ve XVII. yy.).
—ANSİKL. Estramasonlar, XVII. yy.'ın başında, bir ya da iki yanı keskin, düz ağızlı, çoğunlukla alman ya da isviçre yapısı, melez bir kılıç türüydü.

ESTREİCHER (Karol), polonyalı kaynakçacı (Kraków 1827-*ay. y.* 1908). Kraków Üniversitesi kitaplığı'nın müdürü olan Estreicher, oğlu Stanisław ve Ludwik Finkel tarafından tamamlanan, anıtsal bir *Polonya kaynakçası*'nın (22 cilt; 1870-1910) çalışmalarını başlattı.

ESTRELA *(serra da)*, Portekiz'in en yüksek sıradağı (*Malhão da Estrela*'da 1 991 m). İber yarımadasının orta sıradağlarında granitli bir "horst"tur. Beira koyunları yazın bu dağlarda otlatılır. Kış sporları.

ESTREMADURA, Portekiz'de eski eyalet, Lizbon, Santarém ve Leiria yönetim bölümlerinin bir kesimini içerir. Bu bölge, B.'da Atlas okyanusu kıyısı ve D.'da aşağı Tejo (Tajo) ovası (Ribatejo) arasında uzanır. K.'de, G.'e doğru (Montejunto) daralan kireçli bir dağ kütlesi sırtı gelişir. Bu kurak ve çorak platolar, polye'lerin tabanında buğday, mısır, zeytin tarımı yapan köylülere koyun otlakları sağlar. Alcobaça'nın B.'sında ve G.'inde, Mafra'daki killi kumtaşlı tepeler bölgesi bağcılık konusunda uzmanlaşmıştır. Lizbon yakınında B.'dan D.'ya doğru uzanan püskürük kütle serra di Sintra (529 m) vardır. Çamlarla örtülü batı kıyılarında birkaç balıkçılık limanı (Nazaré, Peniche) bulunur.
—Tar. Kartacalılar'ın uğrağı olan Estremadura *Felicitas Julia* adıyla Roma Lisitaniası'nın bir bölümüydü; vali Lizbon'da oturrurdu. Vizigotlar tarafından alınan, Toledo krallığı'na katılan (569), Araplar'ca işgal edilen (711) Estremadura, Haçlılar'ın yardım ettiği Bourgogne sülalesinden portekiz krallarınca geri alındı (1147).

ESTREMOZ, Portekiz'de kent, Alentejo'da, Evora'nın K.-D.'sunda; 10 000 nüf. XVII. yy.'da yapılmış surlarla çevrili aşağı kentte Malta şövalyeleri tarikatından kalma bir manastır (günümüzde Misericordia hastanesi; iki katlı manastır avlusu çevresi dehlizleri, XVI. yy.'dan kalma azulejolarla kaplı kilise) ve eski São Francisco manastırı (güzel *Senhor dos Passos* küçük kilisesi ve gotik kilise) yükselir; Alentejo müzesi (el sanatları ve halk sanatları, özellikle de Estremoz çömlekleri). Yukarı kentte, eski bir kral şatosunun zarif zindan kulesi (XIII. yy.), gotik ve manuel üslubunda yapılmış, beyaz mermerle kaplı birçok ev arasında yükselir; XVI. yy.'dan kalma S. Maria kilisesi (Portekiz primitifleri).

ESTRİLDİNAE a. Amerika dışında tüm tropikal bölgelerde yabani olarak yaşayan küçük dokumacıkuşlarını içeren oymak. (Bu oymakta *Amadina* ve *Astrılda*, cinsi üyeleri, kırmızı gagalı dokumacıkuşu, bengali, vb. gibi birçok kafes kuşu yer alır.)

ESTRUP (Jakob Brønnum Scavenius), danimarkalı siyaset adamı (Sorø 1825-Kopenhag 1913). Landsting'de Muhafazakâr parti'nin liderliğini yaptı. 1865'te içişleri bakanı oldu. Başbakanlık ve maliye bakanlığı görevlerinde bulunduğu 1875-1894 döneminde iki meclis arasında baş gösteren bir anlaşmazlık, yasama çalışmalarını hemen hemen tümüyle felce uğrattı.

ESTUAİRE BÖLGESİ, Gabon'da bölge, Gabon halicinin iki yakasında; 20 740 km²; 311 300 nüf. Yönetim merkezi *Libreville*.

ESVÂF → ASVÂF.

ESVÂK çoğl. a. (ar. *sūk*, çarşı, pazar'ın çoğl. *esvāk*). *Esk.* Çarşılar, pazarlar.

ESVAP a. (ar. *sevb*'in çoğl. *esvāb*). *Esk.* Giysi, elbisi.
—Kur. tar. *Esvap akçesi*, Osmanlı devletinde saray halkına yılda bir kez dağıtılan giyim parası. || *Esvap emini*, Yeniçeri ocağı kaldırıldıktan sonra kurulan düzenli orduda, özellikle süvari alaylarına ilişkin giysi depolarından sorumlu olan ve birliğinin resmi dairelerdeki işlemlerini izleyen küçük rütbeli subay.

ESVAPÇI a. Kur. tar. Padişahların giyim işleriyle ilgilenen memura verilen ad. ("Esvabi" de denirdi. Büyük adamların elbisesine, elbise alım satımlarına ve sipa-

rişlerine bakan kimselere de bu ad verilirdi. Halk arasında "espab", "espabçı" şeklinde telaffuz edilirdi.)

ESVAPÇIBAŞI a. Kur. tar. **Seresvabi** de denir. Osmanlı sarayında padişahın giysilerini hazırlamakla görevli esvapçıların amiri. (Ayrıca, saray halkının giyimiyle ilgilenir ve devlet erkânının giysiye ilişkin her çeşit siparişini karşılardı.)

ESVAPLIK sıf. ve a. Esvap yapmaya elverişli kumaş için kullanılır.

ESVÂT çoğl. a. (ar. *şavt*'ın çoğl. *eşvat*). *Esk.* Sesler: *"Hariçteki esvâtı işitmiyor musun?"* (A. H. Tarhan).

ESVED sıf. (ar. *esved*). *Esk.* Kapkara, en siyah.

ESVEDEYN çoğl. a. (ar. *esved*'in ikili çoğl. *esvedeyn*). *Esk.* İki siyah şey; yılanla akrep.

ESVEDÜLANSİ (Esved bin Kâ'b el-Ansi), asıl adı **Ayhala** ya da **Abhala**, müslümanlıktan dönüş (ridde) hareketinin önderi (VII. yy.). Zülhimâr (eşekli) lakabıyla da anılır. Sasani hükümdarı Hüsrev II Perviz' in öldürüldüğü (628) sıralarda Bazam yönetimindeki İranlılar, Hz. Peygamber ile bir ittifak yapıp, islam kaynaklarına göre, müslümanlığı kabul ettiler. Batılı kaynaklar ise, bunların ridde hareketinden sonra müslüman olduklarını öne sürerler. Bazam'ın ölümünden sonra, Hz. Muhammet, ülkenin çeşitli bölgelerindeki kabile reislerini, Medine'den o bölgelere yolladıkları ile birlikte, kendisinin temsilcileri olarak kabul etti. San'a bölgesi Bazam'ın oğlu Şehr'in elinde kaldı. 632'nin sonlarına doğru Mezhiç kabilesi Esvedülansi'nin çevresinde toplanarak Hz. Peygamber'in iki temsilcisini Necran ve yöresinden kovduktan sonra San'a'yı ele geçirerek Şehr'i öldürdüler. Böylece Yemen'in büyük bir bölümü Esvedülansi'nin egemenliği altına girdi. Ridde hareketinin önderi, Allah (er -Rahman) olduğunu ilan etti. Hükümdarlığı ancak birkaç ay sürdü; öldürdüğü iranlı Şehr'in, evlendiği dul karısının da yardımıyla Kays bin Mekşûb, Firûz ed -Deylemi ve Dazaveyh tarafından öldürüldü.

ESZTERGOM → ESTERGON.

ESZTERHÁZY → ESTERHÁZY.

EŞ a. **1.** Birbirinin aynı olan, birbirini tamamlayan ya da birbirine çok benzeyen iki şeyden her biri, benzeri: *Bu abajurun bir eşini geçenlerde antikacıda gördüm. Ayakkabının, terliğin eşi.* **—2.** Karı kocanın her biri. (Bk. *ansikl.* böl. Topbil.) **—3.** Birlikte olan bir erkek ve bir dişi hayvandan her biri: *Yavru almak istiyorsan, kanaryana bir eş bul.* **—4.** Bir oyuna ikişer kişilik gruplarla katılanlardan her biri: *Dans başlıyor, eşlerinizi alıp kalkın.* **—5.** *Yörs.* Dost, arkadaş. **—6.** *Yörs.* Kuma, ortak. **—7.** Etene, son. **—8.** *Eş dost,* tanıdıklar, bildikler, tanışlar: *Eksik olmasınlar eş dost bizi yalnız bırakmıyorlar.* ‖ *Eşi menendi bulunmamak,* benzersiz olmak: *Eşi menendi bulunmaz, dünya iyisi bir adamdı.*

—İsl. *Eş koşmak,* Allah'a ortak koşmak, bir şeyi Allah'la denk tutmak; ancak Allah'ta varlığı kabul edilebilecek bir niteliği, bir gücü, özellik ve eylemi Allah'tan başka bir varlıkta görmek: *İslam inancında, Allah'tan başka bir şeyi O'na eş koşmak, günahların en büyüğü sayılır.* (→ ŞİRK.)

—İstat. *Eş değişmelilik,* ekonometrik bir modelde, raslantısal hata terimlerinin aynı dağılımı gösterdiklerini kabul eden varsayım.

—Oy. *Eş tutmak,* iki grup halinde ya da ikişer kişiyle oynanacak oyunlarda, oyuncuları eşleştirmek ya da takımlara ayırmak. *(Badaşmak* da denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

◆ sıf. Bir şeyle, bir kimseyle aynı ya da benzer nitelikleri taşıyan şey için kullanılır: *Onunla eş boydaydık.*

—Geom. DENK'in eşanlamlısı.

◆ **eşler** çoğl. a. Karı ve koca: *Eşler arasındaki uyumsuzluk.*

—ANSİKL. Oy. *Eş tutmak,* çeşitli yöntemlerle yapılır. Takımların başı olacak iki oyuncu, belli bir aradan sırasıyla birer ayak boyu ilerler ve en son adımı atan istediği oyuncuyu seçme hakkını kazanır. Ondan sonra öteki takım başı bir oyuncu alır ve oyuncular bitene değin bu sürer. Bir başka yöntemde de oyuncular ikişer ikişer kol kola girerek takım başlarının karşısına dizilir. Aralarında kendilerine birer takma ad vermişlerdir. Seçme sırası gelen takımın başına bu adlardan hangisini yeğlediği sorulur. Hangisinin adını söylerse o takım başının yanına geçer, öteki karşı takımdan olur.

—Topbil. İki eş seçme modeli vardır.

İlkel denilen toplumlara ve kısmen de sanayileşmemiş toplumlara uygun düşen mekanik model, tercihli evlenmelerin varlığını ortaya koyar. Bir akrabalık kuralı her bireyin eşini saptar. Bu kural hem bu eşin üyesi olacağı evlilik grubunu, hem de iki birey arasında var olan akrabalık ilişkisini belirler.

Sanayi toplumlarına uygulanan istatistik model akrabalık ilişkilerini göz önünde bulundurmaz, ama toplumsal bir sınıfa ya da toplumsal-mesleki bir kategoriye üye olmakla belirlenir. Öyleyse *benzereşlilik*'ten (homogami) söz edilebilir: evliliklerin çoğu benzer toplumsal-mesleki kategorilere üye kişiler arasında yapılır. Bununla birlikte, Alain Girard'ın giriştiği soruşturma (*le Choix du conjoint en France* [Fransa'da eş seçimi], 1964), kadınlarda kendilerininkilerden daha yüksek toplumsal -mesleki kategorilerde bulunan erkeklerle evlenme eğilimi olduğunu ve öte yandan eş seçme alanının toplumsal durumla birlikte genişlediğini ortaya koydu. Evliliği genellikle birçok etken düzenler (yerleşim, din, kültür düzeyi), ancak coğrafi alan ve toplumsal-mesleki çevre günümüzün egemen etkenleridir.

> **EŞ-** Önek. Nitelik, nicelik, biçim ya da özellikleri yönünden aynılık, benzerlik, eşitlik, denklik vb. belirtmek üzere birçok bileşik sözcüğün yapısında yer alır. *Eşdeğer, eşsesli, eşyükselti, eşzamanlı,* vb.

EŞAÇILI sıf. Geom. *Eşaçılı açı kesmeleri,* biri açıkları, öbürü buna karşılık gelen kapalıları içeren iki izometrik kesme sınıfının birleşimine ait açı kesmeleri. ‖ *Eşaçılı doğru ikilileri,* açıortayla aynı doğrultudaki doğru ikilileri. ‖ *Başka iki çemberle eşaçılı çember,* bunlarla eşit açılar yapan çember.

EŞADLI sıf. Dilbil. Gösterilenleri aynı, gösterenleri özdeş sözcüklere denir.

—ANSİKL. Dilbil. Çeşitli dillerde eşadlı sözcüklerin yazılışları (eşyazımlı) ya da söylenişleri (eşsesli) aynı olabilir. Eşadlılığın neden olabileceği bulanıklık ya bağlam, ya söyleyiş (eşyazımlılar için) ya da yazım (eşsesliler için) aracılığıyla önlenebilir. Türkçede yalnız eşyazımlılık sözkonusu olabilir (ör. bir bitki adı *çay* ile bir akarsu adı *çay*).

Çoğu kez, eşadlılıkla çokanlamlılığı ayırt etmek dikkat gerektirir. Çünkü, birçok gösterilenin tek gösterenle anlatımı iki olgunun da ortak yönüdür. Sözlükçülük geleneğinde farklı kökenden gelen eşseslıler eşadlı niteliğini taşır. Bu ölçüt, tartışma konusu olabilecek ve genellikle konuşucunun yoksun bulunduğu tarihsel bilgilere dayandığı için yapısal dilbilimce eleştirilmiştir. Benimsenen çözümler sözlüklere göre değişir: kimi sözlükler tarihsel ölçütle yetinir, kimileriyse anlamsal ve/ya da türevsel ölçütleri göz önüne alır.

EŞADLILIK a. Dilbil. Eşadlı sözcüklerin özelliği.

EŞAĞIRLIKMERKEZİ a. Geom. Eşit katsayılarla donatılan noktaların ağırlık merkezi.

EŞÂİRE çoğl. a. (*İmam Ebülhasen-il Eşari*'nin adından). *Esk.* İmam Ebülhasen -el Eşari'nin izinden gidenler, ona bağlı olanlar.

EŞANJÖR a. (fr. *échangeur*). Isıbil. DEĞİŞTİRİCİ'nin eşanlamlısı.

EŞANLAMLI sıf. Dilbil. Sözcenin anlamını değiştirmeden birbirlerinin yerini alabilen sözcüklere denir.

—Belg. Eşanlamlılara ilişkin özel dil sözcüklerinde "yeğlemeli" diye adlandırılan betimleyiciyle gösterilen benzer anlamda terimlere denir.

◆ a. Eşanlamlılık gösteren sözcük, deyim. (Karşt. KARŞITANLAMLI.)

EŞANLAMLILIK a. Dilbil. Aynı ya da yakın anlamlı sözcük ya da deyimler arasındaki bağıntı.

—ANSİKL. İdeal olarak eşanlamlılık, anlamsal özdeşlikleri nedeniyle (tek gösterilen), değişik dilsel biçimler (birçok gösteren) arasında kurulan bir bağıntı olarak tanımlanabilir. Bu durumda dil sistemine egemen olan tutumluluk ilkesine ters düşen bir olgu ortaya çıkar. Onun için, kabul edilen ve yalnızca anlam açısından birbirlerine yakın sözcük ya da deyimlerden söz edilir. Oysa böyle bir yaklaşımı benimsemek, dilsel işleyişin kimi temel özelliklerini göz ardı etmektir. Önce, dilin türdeş bir bütün olmadığını, bu nedenle de halk ad dizinlerinden alınmış terimler için gerçek eşdeğerli karşılıklar öneren bilimsel ad dizinleri gibi "alt sistemler" içerdiğini belirtmek gerekir (örneğin botanik, zooloji, vb.). Aynı biçimde ve yapay bir yaratım sözkonusu olmaksızın, toplumsal kullanımlar özel biçimlerin kullanımıyla belirlenen alışveriş koşullarını ortaya çıkarırlar: anlamları aynı olsa da, *arabamı çaldılar* ve *düldülümü yürüttüler* cümleleri ne aynı koşullarda, hatta, ne de aynı kişilerce üretilir. Bu örneklerde *çalmak* ve *yürütmek, araba* ve *düldül* arasında eşanlamlılık bağıntısı bulunduğu söylenebilir. Ancak, bu bağıntının yananlamsal düzlemdeki ayrılıkları kapsamadan, sözkonusu sözcüklerin düzanlamsal özdeşliklerine göre kurulduğu belirtilmelidir. Kısaca, dildeki sözcük ya da deyimlerin anlamları, yer aldıkları bağlama göre belirlenir. Bu çerçevede, çoğu kez, sözcenin anlamını etkilemeyen değiştirimler yapılabilir. Örneğin, *kapıyı tuttu* tümcesi değiştirim yoluyla *kapıya dokundu* biçimini alabilir. Ancak, *Tahminim tuttu* cümlesindeki fiilin yerine *dokundu* gelemez. Bu örnekler, eşanlamsal eşdeğerlerin, herhangi bir sözcüğün anlamını belirlerken ne denli önem taşıdığını gösterir. Sözlüklerdeki betimlemelerde bu eşanlamlı eşdeğerlerden sistemli bir biçimde yararlanılır.

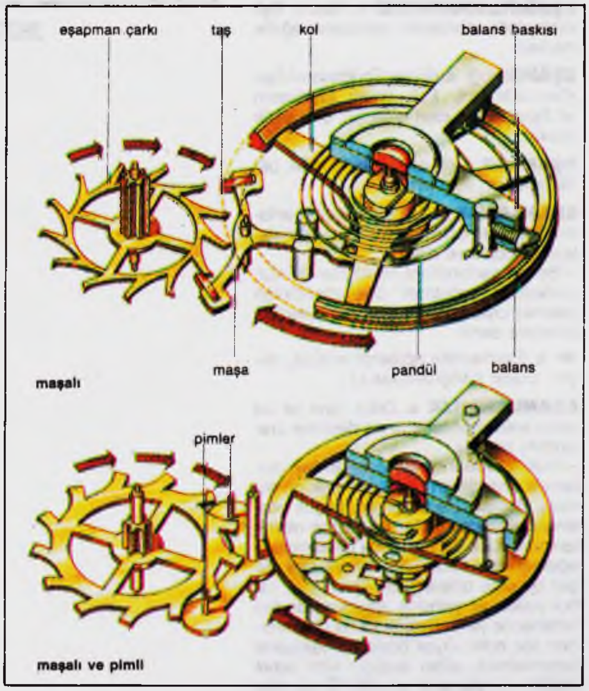
EŞANLAMSAL sıf. Dilbil. Eşanlamlılara, eşanlamlılığa ilişkin.

EŞANLAMSI a. Dilbil. Dağılım ve/ya da kullanım düzeyi değişik olmakla birlikte, aynı anlamı taşıyan iki sözcükten her biri (örn. *para* ve *mangır;* ikinci sözcük argodur).

EŞANLILIK a. Elektrotekn. *Eşanlılık çarpanı,* bir donanım kümesinin, belirli bir zaman aralığı boyunca kullandığı maksimum gücün, donanımların bu zaman aralığı boyunca ayrı ayrı kullandıkları maksimum güçlerin toplamına oranı.

EŞANOMALİ a. Meteorol. Yeryüzünde, meteorolojik bir öğenin bir enlem dairesinde hesaplanan ortalama değeriyle aynı anomaliyi gösteren bütün noktaları birleştiren eğri.

EŞANTİYON sıf. ve a. **1.** Üretilen ya da teslim edilecek mala örnek oluşturmaya yarayan parça: *Kumaş, kâğıt eşantiyonu.* **—2.** Bir ürünün halka tanıtılması amacıyla ücretsiz dağıtılan küçük miktar: *Parfüm eşantiyonu.*

eşapmanlar (saatçilik)

—Pulc. Tanıtmak amacıyla yeni çıkarılan pulların basın yayın organlarına ve ilgili pulculuk kuruluşlarına gönderilenlerine verilen ad.
—Verg. huk. → ÖRNEK.

EŞAPMAN a. (fr. *échappement*). Saatç. Mekanik zaman aygıtlarında, sarkacın ya da balans halkasının salınımlarını beslemek için gerekli enerjiyi sağlayan düzenek. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ Bu düzeneği oluşturan parçaların (çark, maşa ve balans) tümü.
—ANSİKL. Saatç. Eşapman, salınımları besleme işlevinden başka balansın eşzamanlı salınımlarına göre saati göstermek için, çark takımının düzenli dönmesini sağlayan bir sayma görevi de yapar.
Başlıca eşapman türleri şunlardır:
1. *sürtünme duraklı eşapman*, ilk bulunan eşapman türüdür. Yalnız iki parçadan oluşur: eşapman çarkı ve balans; itme kuvvetini ileten balans eksenidir. Bu iki parça, eşapman çarkıyla sürekli temas halinde olan ayarlayıcı organın çalışmasında önemli bozukluklar doğurur. Artık kullanılmayan çelik çarklı ya da maşalı eşapmanlar (duvar saatleri), kovalı eşapmanlar (kol saatleri) bu türün en bilinen örnekleridir;
2. *serbest eşapman*'da salınımı besleme, balansın çizdiği toplam yaya oranla daha kısa bir yay yolu üzerinde gerçekleşir. Böylece, balansın frenlenmesi (bırakma), sonra itme sırasında hızlanışı, ayar bozukluğunu azaltır;
3. *maşalı eşapman*, günümüzde en çok kullanılan eşapman türüdür; üç temel parçadan oluşur: eşapman çarkı, maşa ve itme tırnağı taşıyan balans. Maşalı eşapman mekanik aygıtlarda çok iyi bir duyarlılık sağlar, çünkü balans büyük bir ek yay yolu çizerken serbest kalır. Maşalı eşapmanın iki türü vardır:
—iyi ve çok değerli kol saatlerinde, sürtünmeyi ve aşınmayı azaltmak için maşa, perdahlanmış iki yapay taşla donatılmıştır.
—ucuz saatlerde (masa saati ve çalar saat) ise parlak çelikten iki ince pim vardır: maşalı ve pimli eşapman ve Roskopi eşapmanı.
Eşapmanın 2 işlevi vardır:
—salınımlarını sürdürmek için çark takımının tekdüze dönme devinimini balansın almaşık çembersel devinimine dönüştürür. Bu dönüşüm her yarısalınımda bir kez gerçekleşir;
—balansın salınımlarına göre çark takımının düzenli çalışmasını sağlar. (Her salınımda eşapman çarkının bir dişi "kurtulur".)
Maşalı eşapman bir yarısalınım (balansın gidişi ya da dönüşü) süresinde çalışırken 4 evre içerir: 1. *bırakma* evresinde maşa ile eşapman balanstan kurtularak serbest kalır; 2 *itme* evresinde, çark maşaya, maşa da balansa etkiyerek beslemenin ardışıklığı sağlanır; 3. *atlama adımı* (tik-tak sesi) işleyişin göstergesidir; 4. *duraklama* evresinde yalnız balans devinir, öteki devingen parçalar ise maşayla kilitlenir.
Diğer eşapman türleri arasında şunlar sayılabilir: *duraklı Graham eşapmanı* (duvar saatleri); *tetikli eşapman*, her salınımda iki itme yerine yalnız bir itme yaparak balansın çalışmasını çok az bozduğundan gemici kronometrelerinde kullanılır; *geri devinimli eşapman* (çalarsaat zili) vb.

EŞÂR çoğl. a. (ar. *şa'r*, kıl'ın çoğl. *eş'ar*). *Esk.* Kıllar, tüyler.
—Esk. anat. *Eş'âr-ı guddeviye*, bez, gudde tüyleri.

EŞÂR çoğl. a. (ar. *şi'r*'in çoğl. *eş'ar*). *Esk.* Şiirler: "*Bendeniz bir şâir-i âciz, eş'ârım ise bendenizden daha nâçîz..*" (İsmail Suphi).

EŞ'ARİ (Ebu Bürde Amir bin Ebu Musa el-), ilk Kûfe kadılarından ve hadisçi (öl. Kûfe 722). Ebu Muse'l Eş'ari'nin oğlu olması dışında hakkında çok az bilgi vardır. Haricilerden Sahib bin Yezit Kûfe'yi alınca (695) ona biat etti. Kûfe kadılığına getirildi ve bu görevindeki başarılı çalışmasından dolayı büyük saygınlık kazandı. Hadis bilimi alanında da ün yaptı.

EŞ'ARİ (Ebülhasan Ali bin İsmail **EL-**), arap kelamcı ve eşariye (eşarilik) mezhebinin kurucusu (Basra 873-Bağdat 936). Soyu, Ebu Musa el-Eş'ari'ye kadar uzanır. Yaşamı ile ilgili çok az bilgi vardır. Basra'da mutezile mezhebinin önde gelenlerinden el-Cübbai'nin öğrencisi oldu ve hocasına bağlılığını sünnet ehli savunucusu oluncaya kadar sürdürdü (912). Söylenene göre, bir ramazan ayında rüyasında üç kez Hz. Peygamber'i gördü. Bu rüyalarında Hz. Peygamber ona gerçek geleneğe bağlı kalmasını, gelenekçilerin onaylamadıkları akli delilleri bırakmasını, ancak, geleneğe bağlı kelamdan ayrılmamasını emretti. Bunun üzerine, Ahmet bin Hanbel lehine, mutezilenin inançla ilgili tezlerinden ayrıldı. Bununla birlikte kendi yeni inançlarını mutezilenin kullandığı akli delilin bir türü ile savundu ve birçok konularda mutezileden ayrıldı. Bakillani* (öl. 1013) ve Gazzali*'nin ustası Cüveyni* (1226-1283) Eş'ari'nin kurduğu eşariye tarikatı müritlerindendir. Başlıca yapıtları: İslam fırkaları ve kelamla ilgili sorunları konu edinen *Makalat ül-islamiyyin*, sünnet ehli inançları dışındakileri çürütmek için kaleme aldığı *el-İbâne an usûl id-dıyâne*, Allah'ın Kuran'daki nitelikleri ile ilgili açıklamaları içeren *le-Luma*, sünnet ehli inançlarını açıklayan *Risâle ketebe bihâ ilâ ehl is-sagr bi-bâb il-ebvâb*'dır.

EŞ'ARİ (Ebu Musa Abdullah bin Kays **EL-**) → EBU MUSA ABDULLAH BİN KAYS EL-EŞ'ARİ

EŞARİLİK ya da **EŞARİYE**, kelam yöntemini benimseyen ehl-i sünnet içinde İmam Ebü'l-Hasan el-Eş'ari'nin (öl. 935) kurduğu itikadı mezhep. Kırk yaşına kadar mutezile mezhebini benimseyen el-Eş'arı, bazı kaynaklara göre, mutezile önde gelenlerinden, hocası Ebu Ali el-Cubbai ile yaptığı bir tartışmada, hocasının kendisine inandırıcı bir cevap verememesi üzerine, bir süre düşündükten sonra, bir cuma günü Basra'da bir camide vaaz verirken mutezile mezhebinden ayrıldığını cemaate duyurdu (912). Ömrünün geri kalan yıllarını, başta mutezile olmak üzere, ehli sünnet dışı mezhep ve görüşleri eleştirme, ehli sünnet akidesini açıklama ve doğruluğunu kanıtlama çabalarıyla geçirdi.
Eşarilik ortaya çıktığında, kelam biliminin önemli sorunlarından olan "Allah'ın sıfatları" konusunda iki ayrı görüş vardı: sıfatların ezeli olduğunu savunan *selefiye* ve bu görüşe karşı olan *mutezile*. Eşariliğin gelişip yayılmasından sonra, Allah'ın sıfatlarının ezeliliğini benimseyen bütün islam bilginlerine ve onları izleyenlere *eşari* denildi. Bu nedenle, terim *bidat ehli* teriminin karşıtı olarak kullanıldığında *maturidilik*'i de içine alır.
Eşarilik, Allah ve sıfatları, fiilleri, vahip ve peygamberlik, varlığın başlangıcı ve sonunun ne olacağı gibi deney ve gözlem sınırlarını aşan sorunların akıl ile çözülemeyeceğini, duyular gibi aklın da yanılabileceğini, bu tür sorunların ancak iman ile açıklanabileceğini, bu nedenle inanç alanına giren konularda, dinin bildirdiklerine inanıp, bununla yetinmek gerektiğini savunarak akılcı mutezile ve islam filozoflarının karşısında yer aldı. Ancak, eşarilik başlangıçta selef bilginlerinin görüşlerini önemli ölçüde benimsemekle birlikte, özellikle Gazali ile birlikte, akaid konularına akılcı bir yöntemle eğilerek, sorunların irdelenmesinde yöntem değişikliği yaptı.
Eş'ari'nin akidesi, kendisinden sonraki eşari kelamcıları tarafından geliştirildi ve el-Bakıllani, el-Cüveyni, el-Gazali gibi ünlü bilginlerin katkı ve çalışmalarıyla islam dünyasının en güçlü kelam mezhebi oldu. El-Eş'ari'nin *Makalât ül-islamiyyin* adlı yapıtında, eşarilik'in de içinde bulunduğu ehl-i sünnet ilkeleri 32 maddede özetlendi. Bunların belli başlıları şunlardır: 1. bazı sufilerce öne sürüldüğü gibi evren aldanma ve hayal değildir; evrenin bir öz varlığı ve gerçekliği vardır; 2. evren, bütün ayrıntılarıyla Allah tarafından yaratılmıştır; bazı filozofların öne sürdükleri gibi Allah'ın varlığından taşmış değildir; 3. Allah'ın, zatından ayrılmayan, bununla birlikte zatının birer parçası da olmayan çeşitli ezeli sıfatları vardır; 4. yeniden dirilme hem ruhsal hem de bedensel olacaktır; 5. Allah, ahirette müminlere kendisini açıkça gösterecektir; 6. kader gerçektir; evrendeki tüm varlık ve oluşlar Allah'ın sınırsız iradesine bağımlıdır; bununla birlikte, tanrısal irade ve güç, kullara eylemlerini seçme yeteneği *(ihtiyar)* de vermiştir; kul bu yetenekle kendi eylemlerini kazanır *(kesb)*; bu kazanma, kulun Allah katındaki sorumluluğunun gerekçesidir; 7. Allah'ın kelamı da öteki sıfatları gibi ezeli (ya da kadim) olduğuna göre Kuran, yaratılmış (mahluk) değildir; yaratılmış olan yalnızca onun ses, harf, sözcük, kâğıt gibi biçimsel yönüdür; 8. ahiret, yani cennet, cehennem, sırat, mizan, hesap haktır; cennet ve cehennem içindekilerle birlikte ölümsüzdür; 9. peygamberlerin mucizeleri, velilerin kerametleri gerçektir; 10. Hz. Muhammet'ten sonra müslümanların en erdemli kişileri sırasıyla Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali'dir; Ashab-ı kiram'ın (müslüman olarak Peygamber ile görüşenler) hepsi saygıdeğerdir, hiçbirine hakaret edilemez. (→ Kayn.)

EŞARP a. (fr. *écharpe*). Kadınların başlarına örttükleri ya da boyunlarına bağladıkları kare biçimindeki örtü.
—Atç. Bir yarışmada aynı ekürİ için koşan ve aynı ceketi giyen iki jokeyi ayırt etmeye yarayan kumaş bant.

EŞATOM a. Ceb. Evrensel *u* üstsınırlı bir kafesin, *u* evrensel elemanını önceleyen, biricik olması gerekmeyen elemanı.

EŞATOMLU sıf. Ceb. Her elemanı, iki eşatomun en küçük üst sınırı olan bir kafese denir. [Bir E kümesinin parçalarının kapsama bağıntısıyla donatılmış $\mathfrak{I}$(E) kümesi eşatomludur.]

EŞAYAKLILAR a. Bedeni karın-sırt yönünde basık, göğüs bacaklarının tümü birbirine benzeyen, karın bacakları solunuma uyarlanmış, bağasız kabuklular takımı. (Eşanl. EŞBACAKLILAR.)

—ANSİKL. 5 000'den fazla tür içeren eşayaklılar takımı her ortamda bulunur; çoğu suda, yani denizlerde ve tatlısularda yaşar; ama bütün bir öbek, yani *Oniscoidea* ya da tespihböcekleri alttakımı yalnızca karada yaşar. Asalak türleri pek çoktur ve çeşitlenmiştir. Kimisi geçici ya da sürekli olarak balıkların üstünde, kimisi (*Epicaridea* gibi, çok farklılaşmış bulunanlar) başka kabukluların üstünde yaşar.

EŞBACAKLILAR a. Böcbil. EŞAYAKLILAR'ın eşanlamlısı.

EŞBÂH çoğl. a. (ar. *şebah*, cisim, gövde'nin çoğl. *eşbāh*). *Esk.* **1.** Cisimler, maddeler, gövdeler. **—2.** Büyük kapılar. **—3.** Hayaller, karaltılar.

EŞBASINÇ sıf. Yerbil. Bir su örtüsünün, aynı yükseltide bulunan noktalarını birleştiren bir eğri için kullanılır.

◆ a. Eşbasınç eğrisi.
—Meteorol. *Eşbasınç eğrisi*, Yeryüzünde belli bir anda deniz düzeyine indirgenmiş basıncı aynı olan noktaların oluşturduğu eğri. (Bk. *ansikl.* böl.) [Eşanl. İZOBAR.] || *Eşbasınç değişim eğrisi*, yeryüzünde, belli bir anda, eşit düzeyde atmosfer basıncı değişimleri gösteren noktaların oluşturduğu eğri. (Bk. *ansikl.* böl.) [Eşanl. İZALLOBAR, BASINÇ DEĞİŞTİRME ÇEKİRDEĞİ.] || *Eşbasınç yüzeyi*, atmosfer basıncı her noktasında aynı olan yüzey. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Meteorol. • *Eşbasınç eğrisi*. Eşbasınç eğrileriyle haritada gösterilen şekillerin ya da öğelerin oluşturduğu bütüne "eşbasınç eğrisi alanı" ya da "eşbasınç eğrisi topografyası" denir. Başlıca eşbasınç eğrisi öğeleri arasında, antisiklon ya da maksimum (A), alçak basınç ya da minimum (D), oluk ya da vadi (T), sırt ya da tepe (*d*), boğaz ya da eyer (C) sayılabilir. Ilıman ve kutupsal bölgelerde (enlem > 30°) rüzgâr eşbasınç eğrilerini izler. Dolayısıyla eşbasınç eğrisi haritaları akı çizgisi haritaları işlevi de görür.
• *Eşbasınç değişim eğrisi*. Siklonlar basıncın art arda yükselmesi ve alçalması biçiminde ortaya çıkar. Devingen olan bu yükselme ve alçalmalar ılıman bölgede genellikle doğuya doğru ilerler. Her yükselme ya da alçalma bölgesi, eşbasınç değişim eğrilerinin (yükselme ya da alçalma çekirdekleri) eşmerkezli çizimiyle gösterilir. Çekirdekler günün birçok saatinde, aşağıdaki zaman aralıkları içinde hesaplanır: 3 sa, 6 sa, 12 sa, 24 sa. 3 sa'lık çekirdeklere "kayma" çekirdekleri adı verilir ve tedirginliğin en son görüntüsünü oluşturur. Çeşitli saatlerdeki çekirdekler çizilerek tedirginliğin yolu, hızı ve birkaç saat sonra alacağı konumu önceden kestirilebilir. Alçalmalar bir siklonun iki cephesi (bulutlu gövde) ile sıcak kesiminde görülür; yükselme ise arkadaki soğuk kesimde (kuyruk) eşlik eder.
• *Eşbasınç yüzeyi*. Meteoroloji uzmanları seçilen eşbasınç yüzeyinin her noktasının yükseltisini (3 km için 700 mbar; 5,5 km için 500 mbar; 9 km için 300 mbar) belirterek belli bir düzeydeki (3,5 ya da 9 km yükseltide) basınç alanını gösterirler. Bu yüzeyin bir bölgenin üzerindeki yükseltisi arttıkça, basıncı da büyür (ya da tersi). Öyleyse bir eşbasınç yüzeyinin yükseltilerini gösteren çizgiler (eşyükselti eğrileri) eşbasınç eğrileri gibi okunur ve çizdikleri şekiller de aynı adları taşır. Öte yandan eşyükselti eğrileri de, eşbasınç eğrileri gibi akı çizgileriyle çakışır.

EŞBASINÇLI sıf. Fizyol. Basıncın hep aynı kaldığı olguya denir (örneğin kalp karıncıklarının eşbasınçlı kasılmaları).
—Termodin. Oluşumu süresince basıncı değişmeyen bir dönüşüm için kullanılır.

EŞBASINÇSIZ sıf. Fiz. ve Biyol. Bulunduğu ortamla moleküler denge halinde olmayan bir çözelti için kullanılır. (İki çözeltiden geçişme basıncı daha yüksek olan *hipertonik*, düşük olan *hipotonik*'tir.)

EŞBASINÇSIZLIK a. Geçirgen ya da yarıgeçirgen bir zarın her iki yüzünü yıkayan çözeltiler arasındaki geçişme basıncı farkı. (Bu basınç farkı çeper arasından sıvı ve iyon alışverişlerine olanak verir. Bir yüzde *hipertoni*, öbür yüzde *hipotoni*, vardır.) [Eşanl. ANİZOTONİ.]

EŞBAŞKALAŞIM a. Yerbil. İZOGRAD'ın eşanlamlısı.

Eşber, Abdülhak Hamit Tarhan'ın manzum tarihsel oyunu (1880). Büyük İskender'in Hindistan'da başından geçtiği varsayılan bir aşk serüvenini konu edinir: Pencap hükümdarı Eşber'in kız kardeşi Sumru ile yenik İran hükümdarı Dara'nın kızı Rukzan İskender'e gönül verirler. Hain saydığı kız kardeşini öldüren Eşber, İskender'in kazandığı yengi üzerine kendini öldürür; Rukzan İskender'in atının nalları altında can verir. Yapıtın sonundaki bu kanlı ortamda İskender ile hocası Aristo arasında geçen kısa konuşma ün kazanmıştır: "*—Risto bu nedir? —Zafer veya hiç!*" Corneille *(Horace)* ve Racine'den *(Alexandre le Grand)* etkiler taşıyan oyun, yazarın savaş karşıtı görüşlerini dile getirir. II. Meşrutiyet'ten sonra Burhanettin Tepsi, Raşit Rıza, Ahmet Fehim; Cumhuriyet döneminde Sadi Tek topluluklarınca sahnelendi.

EŞBİÇİMLİ a. Dilbil. Aynı türden birleşimsel bağıntılar içerdiklerinde, farklı düzeyler kapsayan iki dil ya da daha genel olarak iki yapı için kullanılır. || Bir biçimbirimin, içinde yer aldığı bağlama göre ayrı biçimlere bürünen (morfolojik ya da morfofonolojik) değişkesi, örneğin türkçede *evler*'deki *-ler* ile *odalar*'daki *-lar*, çoğul biçimbiriminin belli bağlamlardaki eşbiçimlileridir. (EŞBİÇİMLİK de denir.)
—Org. kim. BENZERBİÇİMLİ'nin eşanlamlısı.

EŞBİÇİMLİK → EŞBİÇİMLİ.

EŞBİÇİMLİLİK a. Org. kim. BENZERBİÇİMLİLİK'in eşanlamlısı.
—Dilbil. Eşbiçimli dillerin ya da daha genel olarak eşbiçimli yapıların özelliği.

EŞBOYUT a. Ceb. *Bir K değişmeli cismi üzerinde bir E vektör uzayının bir F vektör altuzayının, E içindeki eşboyutu*, E nin F ile E/F bölüm vektör uzayının K üzerindeki boyutu. (F nin E içinde sonlu eşboyutlu olması için, F nin E içinde, sonlu boyutta bir bütünler vektör altuzayı kabul etmesi gerektir ve yeter. E nin boyutu sonlu ise, F sonlu eşboyutludur ve dim F + $\text{codim}_E F = \dim E$ elde edilir.)

EŞBOYUTLU sıf. Miner. ve Krist. Boyutları eşit olan kristaller ve mineraller için kullanılır.

EŞBÖLEN sıf. İstat. *Eşbölen aralığı*, *x* ve 1 - *x* mertebesinde, genellikle simetrik iki eşbölen değer arasındaki fark.

EŞBULUTLULUK a. Meteorol. *Eşbulutluluk eğrisi*, aynı bulutluluğu olan noktaların oluşturduğu eğri. (Eşanl. İZONEF.)

EŞBÜYÜKLÜK ÇİZGİSİ a. Üç değişken arasında bir $f(x,y,z)=0$ bağıntısını gösteren bir abakta, değişkenlerden herhangi birinin değişmez bir değere karşılık geldiği çizgilerden her biri. (Eşanl. İZOPLET.)

EŞBÜYÜME a. Bot. Birçok organın birlikte büyümesi. (Aralarında bitişip kaynaşan [erkekorganlar] ya da başka organlarla bitişip kaynaşan benzer organlar [taç ve çanak, dişiorgan ve çiçeksapı, sap ve yapraklar] için sözkonusudur.)

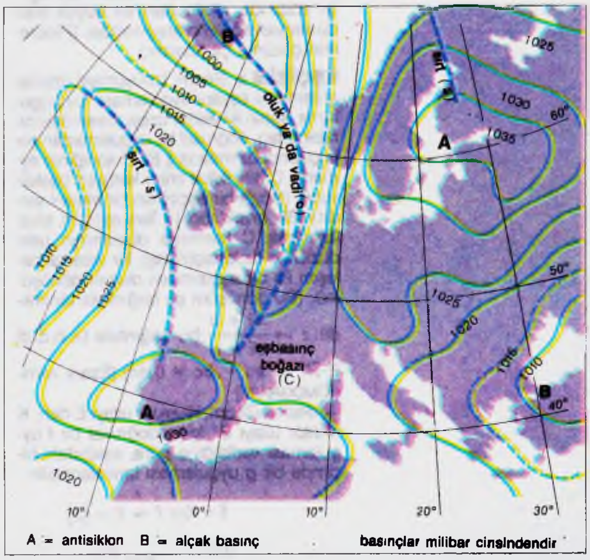
EŞCA sıf. (ar. *şecî'*, cesur'dan *eşca'*). *Esk.* En cesur, pek yiğit: *"Tiflis Hanını aralıktan ref ve izale etmek üzere cümlesi ahd u misâk edip en eşca ve erşedleri olan Avar Hâkimi Ümme Han umum asakir-i Dağıstan'e başbuğ olarak..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

EŞCÂR çoğl. a. (ar. *şecer*'in çoğl. *eşcār*). *Esk.* **1.** Ağaçlar: *"Eşcârda sazlar çalunur dallarda meyve sallanur"* (Niyazi, XVII. yy.). **—2.** *Eşcâr-ı müsmire*, meyveli, meyve veren ağaçlar. || *Eşcâr-ı gayr-i müsmire*, meyvesiz, meyve vermeyen ağaçlar.

EŞCİNSEL sıf. ve a. Psikan. ve Psik. Kendi cinsinden olanlara cinsel istek duyan kimseye denir. (Eşanl. HOMOSEKSÜEL.)
◆ sıf. Eşcinselliğe ilişkin olan.

EŞCİNSELLİK a. Psikan. ve Psik. Gerek fantazmalar, gerekse bedensel ilişki bakımından, isteğin aynı cins yönünde sapma göstermesi. (Eşanl. HOMOSEKSÜELLİK.)
—ANSİKL. Psikan. ve Psik. 1948'de, ABD' de yayımlanan Kinsey raporuna göre, orgazm dönemine gelinceye kadar erkeklerin % 37'sinin eşcinsel deneyimleri olmuştur; % 4'ü ise bütün ömürleri boyunca yalnız eşcinsel ilişkilerde bulunmuştur. Yine aynı rapora göre, kadınlarda eşcinsellik daha seyrektir: % 1-3.
Bildiğimiz anlamdaki eşcinsellik, yani kişinin kabul ettiği ve gizlemediği eşcinsellik, 11-12 yaşlarında ortaya çıkar. Bu eşcinsellik kadınları dışlayıcı olabilir: erkek eşcinsel kadına karşı önüne geçilmez bir tiksinti duyar fakat bu tiksinti kadınlarla dostça ilişkiler kurmasına engel değildir. Bundan başka, eşcinselliğin iki ayrı biçimi daha vardır. Bunlardan biri, kişiyi eşcinsel uygulamaları bilinçli bir biçimde reddetmeye iten suçlandırıcı ve zorlanmalı eşcinsellik; diğeri de, doyurucu bir karşıcinsellikle birlikte giden, karma eşcinselliktir. Çocuğun ve ergenin eşcinsel deneyimleri, ilerde mutlaka eşcinsel yönde bir gelişmeyi gerektirmez, ama şiddetli bir suçluluk anısı bırakabilir.
Freud'e göre, eşcinsellik her şeyden önce, bir seçim sorunudur. Şu ya da bu nesnenin seçimi, çocuğun evrimindeki narsisçi aşamayla bağlantılıdır. Eşcinsellik aslında bir neden değil, yalnızca bir belirtidir. Neden, her insanın temelindeki çiftcinselliktedir. Bununla birlikte Freud, eşcinselliği yalnızca bir sonuç olarak belirler ve öyle çözümler. Örneğin, daima başka bir kadınla, içe bastırılmış bir özdeşleşme biçiminde etkinlik gösteren histeride ve Fareli* Adam vakasının da kanıtladığı gibi, erkek saplantılarında hep eşcinselliğin izlerini bulur. Erkeğin eşcinsel tutumunu pasiflikten pek de farklı olmayan bir dişilik olarak görür.
Erkek eşcinselliği, kadın eşcinselliğiyle bakışımlı değildir. Erkek eşcinselliğinin genel nitelikleri şöyle özetlenebilir: ana saplantısı, narsisçe bir biçimde kendi vücuduna benzer bir vücudu nesne olarak seçme. Babayla ilişki, hadımlık korkusunun damgasını taşır. Kadınlardan uzaklaşınca, babayla rekabetin de ortadan kalkacağı düşünülür; penis de yine narsisçe değerlendirilir.

eşbasınç eğrileri

A = antisiklon B = alçak basınç basınçlar milibar cinsindendir

Freud, bundan başka, ana kompleksinden türemiş, erkek ve kız kardeşlerle genel olarak bütün rakipleri kapsayan bir kıskançlıktan kaynaklanan bir eşcinsellik biçimi daha tanımlar. Burada, ölüm özleyişiyle birlikte bulunan çok şiddetli bir kıskançlık, kendini tatmin etmedeki güçsüzlüğü yüzünden, eşcinsel bir bağlılığa dönüşmüştür.

Freud'a göre, eşcinsel kadın, önce babayla oidipusçu ilişkiye girdikten sonra, bu ilişkiden uzaklaşıp geçmişteki bir erkeklik kompleksine, yani penise sahip olma arzusuna dönmüştür. Kadında hadımlık kompleksi, bu arzuyu ve dolayısıyla klitorise karşı ilgiyi artırır; onun bekâret giderilmesi ya da gebelik gibi her türlü cinsel travmadan kaçmasına yol açar. Böylece kadın, falluslu bir anayla özdeşleşir. Fakat, bu ilişkinin ağır basan özelliği, anaya karşı duyulan nefret ve aynı zamanda bu nefretin ve onunla birlikte penis yokluğunun inkârıdır. Bunun sonucu olarak, anaya karşı onarıcı bir eğilim doğar ve bu eğilim, ananın yerini tutan her kadın eşi de kapsamına alır.

EŞÇARPAN a. Ceb. *Bir* A=(α_{ij}) *matrisinin* α_{ij} *elemanının eşçarpanı* A = (α_{ij} determinantının bir satır ya da sütuna göre açılımında α_{ij} ile çarpılan skaler. [Bu eşçarpan, *j* nci sütun ve *i* nci satır elemanlarını kaldırarak elde edilen matris A_i olmak üzere $(-1)^{j+i}$ det A_i ye eşittir; det A_i ye α_{ij} ye eşlik eden minör* denir.] (Eşanl. KOFAKTÖR.) [→ DETERMİNANT.]

EŞÇEKİRDEK a. Ceb. *Bir* E *vektör uzayından bir* F *vektör uzayı içine tanımlanan bir* f *doğrusal uygulamasının eşçekirdeği*, E nin *f* ile elde edilen görüntüsü Im*f* olduğuna göre F/Im*f* bölüm vektör uzayı. [*f* nin eşçekirdeği coker (*f*) biçiminde gösterilir.]

EŞÇEKİRDEKLİ sıf. Fizs. kim. Tümü özdeş atomlardan oluşan bir molekül için kullanılır.

EŞÇEMBERLİ sıf. Aynı bir çember üzerinde bulunan noktalara denir. [A,B,C,D noktaları, ancak ve ancak $\widehat{(CA,CB)}$ ve $\widehat{(DA,DB)}$ doğru ikililerinin açıları eşitse ve sıfır değilse eşçemberlidirler.] (Eşanl. ÇEMBERDEŞ.)

EŞÇEMBERLİLİK a. Geom. Eşçemberli noktaların niteliği.

EŞÇEVRE sıf. *Eşçevre eşitsizliği*, düzlemin alanı S ve yarı çevresi *p* olan her üçgeni için geçerli $S \leq \frac{p^2}{3\sqrt{3}}$ eşitsizliği. (Eşitlik ancak eşkenar üçgenlerde doğrudur.) ‖ *Eşçevre problemi*, uzunluğu verilen, katlı noktasız, kapalı, düzlemsel eğriler arasında, içinin alanı en büyük olan düzlemsel eğrilerin araştırılması. (Problemin çözümü çemberdir.)

EŞÇİZİM a. Geom. İzdüşümsel uzaylar arasındaki eşyapı uygulaması; bu uygulama, ilişkin iki vektör uzayı arasındaki birebir örten, doğrusal bir uygulamadan yola çıkarak tanımlanır. ‖ *Bir* C *koniğinin eşçizimi*, C nin, ikikat oranı koruyan bijeksiyonu. (Böyle bir eşçizimin bir ekseni vardır.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Ters eşçizim*, tıkızlaştırılmış C karmaşık düzleminin (afin düzlemle özdeşleştirilmiş), bir eksenel bakışım ile bir eşçizimden oluşan dönüşümü. (Bu dönüşüm şu bağıntıyla tanımlıdır: $z \mapsto \frac{a\bar{z}+b}{c\bar{z}+d}$, bu bağıntıda $(a, b, c, d) \in \mathbb{R}^4$ ve $ad - bc \neq 0$ dır.) [Eşanl. ANTIHOMOGRAFİ.]

—ANSİKL. Geom. K-vektör uzayı E den, K-vektör uzayı E′ içine doğrusal bir *f* uygulaması verildiğine göre, aşağıdaki biçimde bir *g* uygulaması tanımlanabilir:

$$\begin{array}{ccc} E - \mathrm{Ker}\, f & \xrightarrow{f} & E' - \{0\} \\ p\downarrow & & p\downarrow \\ p(E) - p(\mathrm{Ker}\, f) & \xrightarrow{g-f} & p(E'); \end{array}$$

burada *p*, vektör uzayının, kendi izdüşümsel uzayı üzerine kanonik izdüşümüdür. *f* nin bir eşyapı uygulaması olduğu durumda, bir *g* eşçizimi elde edildiği söylenir.

Uygulamaların bileşim yasası için, P(E) den P(E) içine eşçizimler, E nin izdüşümsel grubu denen ve GP(E) biçiminde gösterilen bir grup oluşturur.

E ve E′ nün boyutları sonlu ve birbirine eşit olduğunda ve P(E) ile P(E′) nün $(M_i)_i$ ve $(M'_i)_i$ *izdüşümsel işaretleri için*, *i* ne olursa olsun $g(M_i)=M'_i$ eşitliği elde ediliyorsa P(E) den P(E′) içine tek bir *g* eşçizimi vardır.

K=ℂ ise, her eşçizim en az bir değişmez nokta kabul eder. K=ℝ ise, P(E) nin boyutunun çift olması koşuluyla bu yargı yine doğrudur.

P(E) nin C koniğine ilişkin ve dolayısıyla izdüşümsel bir düzlemde tanımlı *f* eşçizimi halinde, bir Δ eşçizim ekseni vardır; öyle ki, M ve N, C nin iki ayrı noktası ve M′=*f*(M) ise, ancak ve ancak (M′N)∩(MN′) ∈ Δ bağıntısı sağlandığında *f*(N)=N′ eşitliği elde edilir. Bu durumda *f* nin değişmez noktaları, Δ∩C nin noktalarıdır.

Karşılaştırma cismi K=ℂ ve *f*, A ve B gibi iki ayrı değişmez noktası bulunan bir eşçizim ise, *k*= [A,B,M,*f*(M)] sayısı ile bunun 1/*k* tersinden (1/*k* oluşan çift, yalnızca *f* ye bağlıdır ve A, B sıralamasından bağımsızdır. *f*, |*k*|= 1 ise eliptik, *k*∈ℝ⁺ ise hiperbolik ve bütün öbür hallerde loksodromiktir.

EŞÇİZİMLİ sıf. Mat. çözlm. *Eşçizimli fonksiyon*, $\bar{\mathbb{C}}$ den $\bar{\mathbb{C}}$ içine $z \neq -\frac{d}{c}$ ve $z \neq \infty$ ise $f(z) = \frac{az+b}{cz+d}$, $f(\infty) = \frac{a}{c}$, $f\left(-\frac{d}{c}\right) = \infty$ biçiminde tanımlanan fonksiyon. ($ad - bc \neq 0$ olduğundan *öz eşçizimli fonksiyon diye belirtilir, bu durumda f* birebir örtendir, $ad - bc = 0$ olduğunda ise *f* sabit bir fonksiyondur.) [Bk. *ansikl.* böl]

—Geom. L ve L′ *çizgilerince taşınan eşçizimli bölümler*, L ve L′ çizgilerinden her biri, bunlar arasında tanımlanmış bir eşçizimde homolog iki M ve M′ noktalarından birinin yörüngesini taşıdığına göre, bu noktaların kümesi. (Eşanl. EŞÇİZİMLİ BÖLÜM.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Mat. çözlm. $c = 0$ ise *f* bir benzerlik ya da ötelemedir; $c \neq 0$ ise,

$$f(z) = \frac{a}{c} - \frac{ad-bc}{c^2} \cdot \frac{1}{z+\frac{d}{c}};$$

bu durumda öz eşçizimli fonksiyon, aşağıdaki tipler arasında alınmış sonlu bir sayıdaki uygulamanın bileşkesidir: öteleme ($z \mapsto z+h$), benzerlik ($z \mapsto k \cdot z$), evirtim-bakışım ($z \mapsto z^{-1}$).

Eşçizimli uygulamalar, herhangi dört karmaşığın $(z_1, z_2, z_3, z_4) = \frac{z_1 - z_3}{z_2 - z_3} : \frac{z_1 - z_4}{z_2 - z_4}$ ikikat oranını korur. Sonuç olarak farklı üç z_1, z_2, z_3 sayısı ve farklı üç z'_1, z'_2, z'_3 sayısı verildiğine göre, ancak ve ancak

$$(z, z_1, z_2, z_3) = (z', z'_1, z'_2, z'_3)$$

ise $f(z) = z'$ ile tanımlı

$$f(z_k) = z'_k \left(k \in \{1, 2, 3\}\right)$$

olan tek bir eşçizimli fonksiyonu vardır. *f* nin birebir örten fonksiyon olması halinde, farklı ya da çakışık iki α ve β değişmez noktası vardır.

α ≠ β ise: tespit edilmiş z_1 ve $z'_1 = f(z_1)$ için, *z* ne olursa olsun, *z′* onun görüntüsü ise:

$$\frac{z'-\alpha}{z'-\beta} : \frac{z-\alpha}{z-\beta} = \frac{z'_1-\alpha}{z'_1-\beta} : \frac{z_1-\alpha}{z_1-\beta}$$

bağıntısı elde edilir. Bu oran bir $s \in \mathbb{C}^*$ değişmezine eşittir, buradan

$$\frac{z'-\alpha}{z'-\beta} = s \cdot \frac{z-\alpha}{z-\beta}$$

kanonik biçimi elde edilir.

α = β ($a \neq d$) ise

$$\frac{1}{z'-\alpha} = \frac{1}{z-\alpha} + k \quad (k \in \mathbb{C})$$

kanonik biçimi elde edilir.

—Geom. L ile L′ aralarında bir eşçizim tanımlanan iki çizgi olsun, bunlar ister düzlemsel ister uzaysal ister ayrı ister çakışık olsunlar, L nin bir parçasında gezinen bir M noktasıyla, L′ün bir parçasında gezinen homolog M′ noktası arasında bir eşleme kurulabilir; bu durumda M ile M′ ün, L ile L′ tarafından taşınan eşçizimli bölümler çizdiklerinden söz edilir. Eşçizim bir benzerlikse, benzer bölümlerden söz edilir, eğer bu bir izometri ise izometrik bölümlerden söz edilir. Örneğin, M ile M′ aynı bir C koniğince taşınan iki eşçizimli bölüm izlerse, (MM′) doğrularının zarfı, C ye, eşçizimin iki katlı noktalarında çifteteğet bir koniktir.

EŞÇÖKELME a. Kim. İki madde sözkonusu olduğunda aynı anda çökelme; bu maddelerden biri, genellikle öteki madde tarafından sürüklenir.

EŞDAĞILIM a. Fiz. Bir maddenin, bir özelliğin, bir kuvvetin, bir bütünün çeşitli parçalarına eşit dağılımı.

—ANSİKL. Termodin. İstatistiksel klasik mekanik, denge halindeki bir sistemin enerjisinin, bağımsız terimlerin karelerinin toplamı biçiminde yazılabileceğini, bu terimlerden her birinin bu sistem için zaman içinde aynı ortalama değeri (enerjinin eşdağılımı) taşıdığını göstermeye olanak verir. *k* Boltzmann değişmezi ve T sistemin sıcaklığı olmak koşuluyla bu ortalama değer $\frac{1}{2}$ *k*T'ye eşittir. Örneğin tekatomlu ideal bir gaz için, her molekülün kinetik enerjisi aşağıdaki bağıntıyla verilebilir:

$$E = \frac{1}{2} m (V_x^2 + V_y^2 + V_z^2);$$

bu bağıntıda *m* molekülün kütlesi, V_x, V_y ve V_z hızın üç bileşenidir: N molekül sayısını gösterdiğine göre, gazın ortalama enerjisi $\frac{3}{2}$ N*k*T'dir.

EŞDEĞER a. **1.** Bir başkasıyla aynı değerde olan şey; muadil. **—2.** *Eşdeğerde*, bir başkasıyla aynı değerde olan; eşdeğerli.

—Bayınd. *Kum eşdeğeri*, bir zemin ya da agregada kumlu öğelerle ince malzemelerin (kil, toz vb.) hacimsel oranı. (Kum eşdeğerini belirlemek için, malzemeden alınan deney örneği, bir tüp içinde, ince öğeleri topaklaştırabilen yıkayıcı bir çözeltiyle işleme sokulur. Kum eşdeğeri, çökelmiş kısmın yüksekliğinin toplam yüksekliğe [çökelti + topaklaşmış bölüm] oranının 100 ile çarpımına eşittir. Kum eşdeğerinin 100 olması temiz kumu, 0 olması da temiz kilı gösterir. Beton yapımında kum eşdeğerinin 70'ten büyük olması istenir.)

—Fizs. kim. Kimyasal bileşmelerde birbiriyle yerdeğiştirebilen elementler arasındaki oranları veren sayı. (Eşdeğerler biçimindeki simgeleme günümüzde terk edilmiştir.) ‖ *Elektrokimyasal eşdeğer*, her elementin atom kütlesinin, elektron değerliğine bölümü.

—Haritc. ve Jeod. Bir yüzeyin, biçimi değişmemiş başka bir yüzey üstünde gösterimi. (Küçük ölçekli atlas haritalarının çiziminde kullanılan ilginç bir gösterimdir; bu haritalarda çeşitli ülkeler, biçim değiştirseler de görece yüzeylerini korurlar. Yer küresinin ya da elipsoitinin eşdeğer düzlemsel gösterimlerinden en çok tanınanlarına Bonne izdüşümü, Lorgna izdüşümü denir.)

—İkt. Bir başkasıyla mübadele edilen bir ticari değer.

—Mant. *Biçimsel bakımdan eşdeğer önerme işlevleri*, aynı nesnelerin doğruladıkları önerme işlevleri. (O halde bu işlevler aynı sınıfı belirlerler.) ‖ *Eşdeğer tümdengelimli kuramlar*, teoremleri aynı olan

tümdengelimli kuramlar.
—Meteorol. *Eşdeğer eğrisi*, bir iklim öğesinin aynı değeri gösterdiği noktaları birleştiren eğri. (Eşdeğer eğrileri göz önüne alınan iklim öğelerine göre özel adlar alır (eşbasınç eğrileri, eşsıcaklık eğrileri vb.) [Eşanl. İZOPLET.]
—Telekom. *Karşılaştırma eşdeğeri*, denenen bir telefon sistemiyle aynı işitsel duyumu elde etmek için bir telefon karşılaştırma sistemine uygulanması gereken zayıflatma; işitsel duyum ses yeğinliğine ya da sesliliğe bağlıdır.
—Termodin. *Kalorinin mekanik eşdeğeri*, kalorinin joule cinsinden değeri.
—Yerbil. Evreleri aynı, ancak yaşları farklı yerbilim katmanları için kullanılır.
◆ sıf. Eşdeğerli.
—Bayınd. *Bir yolun eşdeğer kaplama kalınlığı*, bir yolun dayanımını hesaplamak için bu yolu oluşturan çeşitli katmanların her birine bir katsayı değeri vererek ve yolu belirli nitelikte tek bir kaplama katmanına benzeterek saptanan itibari kalınlık.
—Ceb. *Eşdeğer denklemler*, basamağının katı aynı olmak üzere aynı kökleri bulunan denklemler.
[$f(x) = 0$ ve $g(x) = 0$, $g = \lambda f$ ($\lambda \in \mathbb{C}^*$) ise eşdeğerdir.] || *Eşdeğer matrisler*, R ve S, sırayla *n* ve *m* basamaklı, kare, evirlilir, B = RAS eşitliğini gerçekleyen matrisler olmak üzere, (*m*,*n*) tipinden A ve B matrisleri. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Çevrebil. *Eşdeğer tür*, yeryüzünün bazı bölgelerinde kendisine yakın bir türle aynı çevreyi paylaşan ve onun yerini alan bitki ya da hayvan türü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Eczc. *Eşdeğer ilaç*, başka bir ilacın benzer özelliklerini taşıyan ve onun yerine kullanılabilen ilaç.
—İkt. *Eşdeğer emek*, bir piyasada belli bir fiyat üzerinden mübadele edilen ürünlerin, çeşitli ara ve son kullanımları için çalışmaya sokulan emek miktarının ekonominin her dalı için ayrıca belirlenmesi.
■ —Nörobiyol. *Eşdeğer devre*, biyolojik bir zarın elektriksel niteliklerinin fiziksel bir modelde çizimi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Ceb. *Eşdeğer matrisler.* Bu kavram, bir E uzayından bir E′ uzayı içine bir benzer yapı uygulamasının incelenmesinden esinlendi. E nin $\vec{U}(x_1, x_2, \ldots x_n)$ vektörünün görüntüsü olarak

$$\begin{pmatrix} y_1 \\ y_2 \\ \vdots \\ y_n \end{pmatrix} = A \begin{pmatrix} x_1 \\ x_2 \\ \vdots \\ x_n \end{pmatrix}$$

matris bağıntısıyla tanımlanmış $\vec{V}(y_1, y_2, \ldots, y_n)$ vektörünü kabul ettiğini varsayalım.
E ve E′ uzaylarının her ikisinde de bir taban değiştirimi yapalım; $\vec{U}$ ve $\vec{V}$ vektörleri için eski koordinatlar yenilerine

$$\begin{pmatrix} x_1 \\ x_2 \\ \vdots \\ x_n \end{pmatrix} = P \begin{pmatrix} x'_1 \\ x'_2 \\ \vdots \\ x'_n \end{pmatrix}, \begin{pmatrix} y_1 \\ y_2 \\ \vdots \\ y_n \end{pmatrix} = Q \begin{pmatrix} y'_1 \\ y'_2 \\ \vdots \\ y'_n \end{pmatrix}$$

matris bağıntısıyla bağlanmış olsun. Hesaplanırsa

$$\begin{pmatrix} y'_1 \\ y'_2 \\ \vdots \\ y'_n \end{pmatrix} = Q^{-1}AP \begin{pmatrix} x'_1 \\ x'_2 \\ \vdots \\ x'_n \end{pmatrix}$$

olduğu bulunur.
Taban değiştiriminden sonra A nın yerini alan $B = Q^{-1}AP$ matrisidir: buna A ya *eşdeğerdir* denir. A ya eşdeğer bir matris, bunu sağdan ve soldan A ile çarpmakla bulunur: Q nün tersi Q^{-1}, keyfi olarak Q ile aynı niteliktedir. Aynı biçimde $A = QBP^{-1}$ elde edilir; öyleyse özellik karşıttır. A yı B ye bağlayan bağıntı AP = QB biçiminde yazılabilir. Eşdeğer iki A ve B matrisi, keyfi iki matrisle birini sağdan, birini soldan çarparak aynı bir çarpım elde edilmekle tanınır. İçyapı uygulaması*, özel matrislerin bir $B = P^{-1}AP$ özel halini (benzer matrisler) ortaya çıkarmıştır.
—Mat. çözlm. *Modülo ℜ eşdeğer elemanlar*, üzerinde $x\mathfrak{R}y$ gibi bir eşdeğerlik bağıntısı tanımlanmış bir M kümesinin *x* ve *y* elemanları.
—Topol. *Eşdeğer düzgüler*, bir E vektör uzayı üzerinde (ℝ ya da ℂ üzerinde),

$$\forall x \in E, \quad a \cdot N_2(x) \leqslant N_1(x) \leqslant b \cdot N_2(x)$$

olacak biçimde $(a, b) \in (R^{+*})^2$ ikilisinin bulunduğu N_1 ve N_2 düzgüleri. Bu, N_1 in N_2 den daha ince ve N_2 nin N_1 den daha ince olduğunu söylemekle aynı şeydir. E nin boyutu sonlu ise, E üzerinde tanımlanmış bütün düzgüler eşdeğerdir.) || *Eşdeğer uzaklıklar*, boş olmayan bir E uzayı üzerinde, $a \cdot d_2 < d_1 < b \cdot d_2$ olacak biçimde $(a,b) \in (R^{+*})^2$ ikilisinin bulunduğu d_1 ve d_2 uzaklıkları. [Bu, $1\,d_E$ nin (E, d_1) den (E, d_2) içine ve (E, d_2) den (E, d_1) içine sürekli olduğunu söylemekle aynı şeydir.
d uzaklığı ne olursa olsun $d' = \dfrac{d}{1+d}$, *d* ye eşdeğer bir uzaklıktır.]
—Çevrebil. Oligosen çağında Atlas okyanusu'nun meydana gelişi sırasında, yetişme alanları Avrasya ile Amerika arasında yetişen doğu çınarı *(Platanus orientalis)* ile batı çınarı *(Platanus occidentalis)* tipik eşdeğer türlerdir; Laponya ren geyiği ile Kanada ren geyiği için de aynı durum söz konusudur.
—Nörobiyol. *Eşdeğer devre.* İki yanında seri bağlı dirençlerle buna paralel bir direncin meydana getirdiği eşdeğer bir devre tarafından üretilen ve zarı geçebilen güçte, zorunlu bir elektrik akımının geçişi karşısında biyolojik zarın edilgin davranışı. Etkili biyolojik olayları tanımlamaya yarayan buna benzer modeller vardır (dinlenme halinde ve eylem potansiyelinin geçişi sırasında iyon ve iyon akımlarının taşınması).
—Patol. Birdenbire ve şiddetli olarak ortaya çıkan hastalıklarla bu nöbetler arasında görülen ve aynı anlamı taşıdıkları kabul edilen patolojik gösteriler. (Örneğin kalple ilgili anjin krizi, solunumla ilgili astım krizi ve mide-bağırsakla ilgili ülser krizi, vb. eşdeğer sayılır.)

EŞDEĞER-GRAM a. Fizs. kim. Bir elementin atom kütlesinin, değerliğine bölümü. (Bu değer, elektrolizde 96 490 coulomb'un açığa çıkardığı element niceliğidir.)

EŞDEĞERLİ sıf. *(Bir şeyle) eşdeğerli*, başka bir şeye eşit ya da onunla karşılaştırılabilir, aynı değerde, aynı nicelikte olan şey ya da aşağı yukarı aynı özelliklerde, aynı niteliklerde olan şeyler için kullanılır: *Lira ile mark eşdeğerli değil. Anlamca eşdeğerli deyimler.*
—Dilbil. Eşdeğerliğe ilişkin.

EŞDEĞERLİK a. Eşdeğer olma durumu; muadelet.
—Dilbil. İki dilbilgisi arasında bulunan ve karşılaştırılmalarına olanak veren biçimsel bağıntılar bütünü. (Aynı cümle bütününü üretebilen iki dilbilgisinin eşdeğerliği düşük düzeyde, bu cümlelere aynı yapısal betimlemeyle yaklaşabildiklerinde ise yüksek düzeydedir.)
—Fiz. *Eşdeğerlik ilkesi*, çağdaş çekim kuramlarında, çekim kütlesi ile eylemsizlik kütlesi arasındaki oranın evrensel bir değişmez olduğunu belirten temel ilke. (Sonuç olarak herhangi bir çekim alanının etkisi belli bir yerde, bir ivmeye eşdeğerdir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Küm. kur. *Eşdeğerlik bağıntısı*, yansımalı: $x\mathfrak{R}x$, bakışımlı: $x\mathfrak{R}y \to y\mathfrak{R}x$ ve geçişli: $(x\mathfrak{R}y \,\&\, y\mathfrak{R}z \to x\mathfrak{R}z)$ olan ikili bağıntı. (Eşitlik bir bayağı eşdeğerlik bağıntısıdır; $p/x-y$["p, $x-y$ yi böler"]bağıntısı, ℤ bağıl tamsayılar kümesi üzerinde bir eşdeğerlik bağıntısıdır [buna uygunluk modülo *p* denir]. Bir eşdeğerlik bağıntısı eşdeğerlik sınıflarını, yani aralarındaki herhangi bir elemana eşdeğer elemanlardan oluşan ayrık altkümeleri belirlemeye olanak sağlar. Bu sınıflar, çıkış kümesinin eşdeğerlik bağıntısıyla elde edilen bölüm kümesini oluşturur.) [Eşanl. DENKLİK BAĞINTISI.]
—Mant. *Biçimselleştirilmiş iki kuram arasındaki eşdeğerlik*, eğer aynı dili ve aynı teoremleri kullanıyorlarsa, bu kuramlar arasındaki bağıntı. ||*Mantıksal eşdeğerlik*, iki önerme arasındaki ≡ eklemi ile bazen (↔ ya da ~ yazılır) anlatılan bağıntı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Eşdeğerlik savı*, doğruluk kavramına ilişkin sav; bu sava göre, her A önermesi için, "A"nın "A" ile eşdeğerli olduğu doğrudur.
—Ted. Bazı organik besinlerin birbirlerinin yerini tutabilme yeteneği. (Eşanl. İZOPLASTİ.)
—Termodin. *Eşdeğerlik ilkesi* ya da *teoremi*, TERMODİNAMİK*'IN BİRİNCİ İLKESİ'nin bir başka adı.
—ANSİKL. Fiz. Galilei'den bu yana belli bir çekim alanında bütün cisimlerin aynı devinimi yaptığı (özdeş başlangıç koşullarında) bilinmektedir. Oysa aynı bir cismin bir $\vec{g}$ çekim alanındaki m_I eylemsizlik kütlesi (ya da eylemsizlik katsayısı) ve m_G çekim kütlesi (ya da çekimsel yük) ele alındığında, Newton mekaniğinde $\vec{\gamma}$ ivmesi, $m_I\gamma = m_G g$ eşitliğiyle verilir. γ ivmesinin bütün cisimler için değişmemesi, m_G/m_I oranının evrensel bir değişmez olmasından kaynaklanır. Kullanışlı birimler seçip, m_I ve m_G büyüklükleri özdeş varsayılırsa, bu oran genellikle 1'e eşit kabul edilebilir. İşte bu nedenle bir cismin, aynı zamanda hem eylemsizliğini (devinim değişmesine karşı direncini) hem de çekime karşı duyarlığını niteleyen "kütle"sinden söz edilebilir. Bütün cisimlere, belli bir noktada aynı ivmeyi veren bir çekim alanı, uzay-zaman işaretinin bir ivmesiyle aynı etkiyi yapar: uzaydaki bir astronot üstünde bulunduğu füzesinin ivmesi tam olarak bir yerçekimi alanının etkisini doğurur. Çekim ile ivme arasındaki bu eşdeğerlik ilkesi, fiziksel kütlelerin dinamik etkisi yerine, yerel olarak geometrik işaretin kinematik bir değişimini ele almaya olanak verir. Dolayısıyla bu ilke, genel görelilik gibi çekim kuramlarının geometrik modelinin yapımında bir temel oluşturur ve ayrıca bu adlandırmayı açıklar. Yüzyılımızın başında Eötvös, daha yakın geçmişte R. H. Dicke ve V. B. Braguinski, eşdeğerlik ilkesini çok sayıda cisim ve çok çeşitli yapıda kütleler için (atomların ve çekirdeklerin kütlesine, bunların $\Delta m = \Delta E/c^2$ bağ enerjilerinin etkisi de dahil) çok büyük bir duyarlıkla (günümüzde 10^{-12} düzeyinde) belirlediler.
—Mant. $p \equiv q$("*p* ile *q* eşdeğerlidir" ya da "*p* eğer ve yalnız *q* ise" okunur) aşağıdaki doğruluk çizelgesiyle tanımlanır.

p	q	p ≡ q
D	D	D
D	Y	Y
Y	D	Y
Y	Y	D

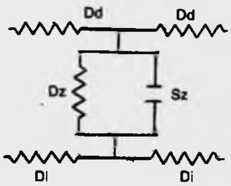
$p \equiv q$ demek ki ancak *p* ile *q*'nun her ikisinin de aynı zamanda doğru ya da aynı zamanda yanlış olmaları durumunda doğrudur.

EŞDEĞERLİLİK a. Eşdeğerli olma durumu.
—Bağışıkbil. İn vitro bir antijen-antikor tepkimesinde, tepkimenin hiçbir madde açıkta kalmayacak biçimde gerçekleşmesi için en uygun antijen ve antikor oranı.
—Çevrebil. Eşdeğer türlerin oluşma tarzı.

EŞDEĞİŞKE a. Olasıl. *Eşleşimli olarak alınmış X ve Y gibi iki rastlantısal değişkenin eşdeğişkesi*, eşlenmiş ve merkezlenmiş değişkenlerin çarpımına ilişkin matematiksel beklenti. (cov(X,Y) = E [[X−E(X)] · [Y−E(Y)]] biçiminde yazılır ve aşağıdaki bağıntıyı doğruladığı gösterilir:

$$2\,\mathrm{cov}(X,Y) = V(X+Y) - V(X) - V(Y);$$

eşdeğer devre

Dd: dış yüzdeki seri bağlı direnç
Di: iç yüzdeki seri bağlı direnç
Dz. Sz: zarın iki yüzü arasındaki direnç ve sığa

bu bağıntıda V, değişkeyi belirtir.)
—İstat. *Eşdeğişkeler matrisi*, köşegen dışı v_{ij} $(i \neq j)$ elemanları, ikişer ikişer alınmış x_i ve x_j karakterlerinin eşdeğişkelerinden oluşan kare matris $V=(v_{ij})$; köşegenel terimler ise, elemanların değişkelerinden oluşur. (Eşanl. KOVARYANS.) || *İki karakterli bir dağılımın eşdeğişkesi*, (x,y) değerindeki bütün ikililer için, ortalama sapmaların çarpımlarının, aritmetik ortalaması. (Bu eşdeğişke, şu bağıntıyla verilir:

$$\sum_{ij} n_{ij}(x_i - \bar{x}_i)(y_j - \bar{y}_j);$$

bu bağıntıda, n_{ij}, x_iy_j nin sıklığı ve $\bar{x}_i$ ile $\bar{y}_j$ de x_i ile y_j nin ortalamalarıdır. İki bağımsız değişken için bu eşdeğişke sıfıra eşittir.)

EŞDEĞİŞKEN sıf. Ceb. *Eşdeğişken fonktör, tansör* → FONKTÖR, TANSÖR.

EŞDEPREM ÇİZGİSİ a. Bir deprem sırasında aynı şiddetle ya da magnitüdde sarsılan yerleri bir harita üzerinde birleştiren eğri. (Eşanl. İZOSEİST.)

EŞDEPREMSEL sıf. Jeofiz. Depremin aynı yeğinlikte hissedildiği bütün noktaları birleştiren bir eğri için kullanılır. (Eşdepremsel eğriler, içmerkez çevresinde, az çok eşmerkezli elipsler oluşturur.)

EŞDERİNLİK sıf. Yerbil. Kara ya da su altındaki aynı derinlikli noktaları birleştiren eğri için kullanılır.
—Denizbil. *Eşderinlik akıntısı*, eşderinlik eğrilerine uygun biçimde ilerleyen derin deniz akıntısı. (Eşderinlik akıntıları, türbiditlerin en ince taneciklerini yerinden oynatır, taşır ve daha sonra kontoritler biçiminde dibe çökeltir. Eşderinlik akıntıları tortulaşmada ve derin deniz yüzey şekillerinde önemli rol oynar.
◆ a. Eşderinlik eğrisi.

EŞDEŞ sıf. Yapı ve büyüklük bakımından birbirine benzeyen organlara denir. (İki yanlı eşdeşlik, örneğin sağ ve sol kollar, bölütsel eşdeşlik, örneğin kırkayakların çeşitli uzantıları eşdeğerliğin başlıca örnekleridir.)

EŞDEŞLİK a. Eşdeş organların özelliği.

EŞDEVİNİMLİ sıf. Mak. san. Aynı doğrultuda olmasa bile, hızları her an eşit, çeken ve çekilen iki mil arasındaki bağlantı için kullanılır. (Eşdevinimli kavramalar özellikle önden çekişli otomobillerde devinimi ön tekerlekıerin ikisine aynı anda aktarmak için kullanılır; amaç, tekerleklerin yönü, aktarmanın düzenini bozmamasıdır.) [Eşanl. EŞHAREKETLİ.]

EŞDIŞBÜKEY sıf. Opt. İki yüzünün eğrilik yarıçapı aynı olan çiftdışbükey bir mercek için kullanılır.

EŞDİŞLİ sıf. Bütün dişleri aynı biçim ve aynı boyda olan omurgalılar ya da buna benzer diş düzeni bulunan hayvanlar için kullanılır.
◆ a. Eşdişli hayvan.
—ANSİKL. Balıkların birçoğu, amfibyumların ve sürüngenlerin çoğunluğu eşdişlidir; buna karşılık, memelilerde, yalnız dişlibalinalar (kaşalot, yunus) ve "dişsizler" (tembelhayvan, karıncayiyen, tatu, yerdomuzu) eşdişlidir ve bunlarda çoğunlukla çift sıra, çok sayıda ve sayıca bellisizdir: eşdişlilerin diş formülü olmaz.

EŞDİŞLİLİK a. Eşdişli hayvanlara özgü karakter.

EŞDOĞRUSAL sıf. Ceb. *Eşdoğrusal vektörler*, $\vec{U} = k.\vec{V}$ yi gerçekleyen ve sıfır olmayan bir k skaleri bulunduğuna göre, bir K-vektör uzayının, $\vec{U}$ ve $\vec{V}$ vektörleri. (Eşdoğrusal vektörler, boş olmayan iki elemanlı bağlı bir aile oluşturur.) [Eşanl. DOĞRUDAŞ.]

EŞDUYUM a. Ruhbil. Duyum kiplerinden birine ait algıların, başka bir duyum kipine ait duyumlarla sürekli birlikte bulunması (bu sonraki duyumlar var olmadığı zaman bile) biçiminde kendini gösteren öznel deneyim (sesleri renkli duyma gibi).

EŞDÜZEYLEME a. İnş. ve Bayınd. Eşdüzeye getirme.

EŞDÜZEYLEMEK g.f. İnş. ve Bayınd. Düzeyini indirmek, tepesini almak: *Bir barajı, bir duvarı eşdüzeylemek.*
◆ **eşdüzeylenmek** edilg. f. Düzeyine indirilmek, tepesi alınmak.
—Bayınd. *Eşdüzeylenmiş banket*, yola doğru taşma yapmayan banket.

EŞDÜZEYLENMEK → EŞDÜZEYLEMEK.

EŞDÜZLEMLİ sıf. Geom. DÜZLEMDEŞ' in eşanlamlısı.

EŞDÜZLEŞTİRME a. Jeomorfol. Irmaklararası bölgenin düzleşmesi ve vadi dişlerinin dolması sonucu buzul çevresi ortamda yükselti farklarının azalmasını belirtmek için, D.D. Cairnes tarafından ortaya atılan kavram (1912).

EŞED sıf. (ar. *şedid*, şiddetli'den *eşedd*). *Esk.* **1.** En şiddetli, en güçlü: *Eşed-i ihtiyaç* (en gerekli ihtiyaç). *Eşed-i lüzum* (en güçlü biçimde lazım olan). **—2.** En sert, en çetin, en güç: *Eşed-i mücâzat* (en sert ceza).

EŞEĞİM sıf. Aynı açıyı oluşturan eğimler için kullanılır.
—Ger. day. *Eşeğim çizgisi*, düzlemsel esneklikte, asal gerilme ile belli bir doğrultu arasında her noktada değişmez bir açı bulunacak biçimde oluşturulan çizgi. (Eşanl. İZOKLİN ÇİZGİ.)
—Jeofiz. *Eşeğim eğrisi*, manyetik eğimleri eşit Yer noktalarını birleştiren eğri. (Manyetik eğimi sıfır olan noktaları birleştiren manyetik ekvator, eşeğim çizgilerinin birincisi olarak kabul edilir. Wilcke, XVIII. yy.'ın ortasında ilk eşeğim eğrileri haritasını yaptı.)

Eşeğim kürye, açık havada oynanan bir çocuk oyunu.
—ANSİKL. Ebe seçilen oyuncu eşek olur ve kollarına abanıp diz çökerek durur. Oyunculardan biri de eşeğin sahibi olur. İkisi, öteki oyunculardan gizli bir kent adı tutarlar. Öteki oyuncular "eşeğim kürye" diye bağırır, eşeğin sahibi "buradan nereye" diye sorar. Oyunculardan biri bir ad söyler. Bilemezse eşeğin sahibiyle yer değiştirir, bilirse eşeğin sahibi eşek olur ve yere yatar.

EŞEĞİMLİ sıf. Geom. *Eşeğimli eğri*, bir (E): F (x,y,y')= 0 diferansiyel denklemin den, düzlemin M noktalarının kümesi olarak elde edilmiş, denklemi F (x,y,m) = 0 olan eğri, burada (E) nin verilmesiyle M ye eşlik eden değme elemanlarından birinin doğrultu katsayısı, verilen m sayısıdır. (Bu durumda "m doğrultu katsayısı için, (E) ye ilişkin eşeğimli eğri" den söz edilir.)

EŞEK a. **1.** Bir evcil ve iki yabani türü olan, atgillerden memeli hayvan. (Yabani türlerden birincisi, eskiden evcilleştirilmiş olan, günümüzdeyse tek tük topluluklar halinde yaşayan [Tibet'te *kiang*, Hindistan'da *Asya yaban eşeği*, Moğolistan'da *kulan*] *Asya yaban eşeği* [*Equus hemionus*], ikincisi günümüzde yaşayan evcil eşeğin atası olan *Somali eşeği* ya da *Nubye eşeği* de denilen *Afrika yaban eşeği'* dir [*E. asinus*].) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Kaba.* Yeteneksiz, anlamak için hiçbir çaba harcamayan ya da kaba saba kimse: *O eşeğe bu gerçekleri anlatamadım.* **—3.** *Eşek başı*, yetkisi çevresindekilerce önemsenip benimsenmediği için kendisine başvurulmayan ya da danışılmayan kimse: *Niye bana sormadınız, ben burada eşek başı mıyım?* || *Eşek büyüdü semer küçüldü*, çocuktan söz ederken, çocuğun büyüdüğü, giysilerinin artık üzerine gelmez olduğunu vurgulamak için söylenir. ||*Eşek cenneti*, öteki dünya (arg.). || *Eşek cilvesi*, kaba davranışlarla gösterilen naz, kırıtma. || *Eşek derisi gibi*, söylenenlerden kolay kolay etkilenmeyen, utanma duygusundan yoksun kimse için kullanılır: *Ne söylesen tınmıyor, adamdaki yüz değil, eşek derisi.* || *Eşek inadı*, söylediğinden ya da kararından bir türlü dönmeme, kendi bildiğinden şaşmayıp diretme (kaba). || *Eşek kadar olmak*, "artık her şeye aklın erecek kadar büyüdün" anlamında, kendisine kızılan çocuğa söylenir. || *Eşek kuyruğu gibi ne uzar ne kısalır*, olduğu gibi sürüp giden, hiçbir değişme, gelişme ya da yükselme olanağı bulunmayan görev, iş, gelir, durum vb. için kullanılır (tkz.). || *Eşek sıpası*, bağlamına göre sevgi ya da yergi sözü olarak söylenir (kaba). || *Birini eşek sudan gelinceye kadar dövmek*, uzunca bir süre, adamakıllı, iyice dövmek: *Dediklerimi yapmazsan, bu kez seni eşek sudan gelinceye kadar döverim* (tkz.). || *Eşek şakası*, kırıcı, incitici el şakası. || *Eşeğe binmeden bacaklarını sallamak*, bir işe daha başlamadan olmuş bitmiş, bir sonuç almışçasına sevinmek. || *Eşeğe kızıp semerini dövmek*, öfkelendiği güçlü bir kimseye bir şey yapamayınca öfkesini onun buyruğunda çalışanlardan çıkarmak. || *Birini eşeğe ters bindirmek*, bir kimseyi gülünç düşürecek bir duruma sokmak. || *Eşeğini sağlam kazığa bağlamak*, işinde güvencesini sağlayacak önlemleri almak. || *Eşekten düşmüş karpuza dönmek*, şaşmak, hayrete düşmek; sarsılmak, kötü bir duruma düşmek.
—Dy. *Eşek sırtı*, bir triyaj garında, dağıtım demetinin başında yer alan ve daha önce diziyle ilişkisi kesilmiş vagonların ayrılmasını sağlayan eşek sırtı biçiminde yol parçası. (Yavaşça bırakılan vagonlar, sırttan birbirinden uzaklaşarak demet makaslarıyla ayrılmalarını sağlayan bir hızla inerler.)
—El sant. Bakırcılıkta kazan vb. büyük kapların yapımında kullanılan A harfi biçiminde çatılmış bir sehpa ve ortasından geçirilen 80-100 cm uzunluğundaki bir örsten *(kazan nayı*)* oluşan tezgâh. (Sehpanın ortasından geçirilen örsün kör ucu [arka ucu] yere dayatılır. Yeterince uzun değilse arka uç yere konan kütük üzerine yerleştirilir. Tezgâhın üzerine binilerek çalışıldığından bu adı almıştır.)
—Zootekn. *Eşek aygırı*, damızlık erkek eşek.
◆ sıf. *Kaba.* **1.** Aptal, kaba saba kimse için kullanılır. **—2.** *Eşek kafalı*, anlayışsız, kalın kafalı, kavrama gücünden yoksun kimse için kullanılır.
—ANSİKL. Eşeğin, ucunda fırça gibi kıllar olan uzun kulakları vardır. Genellikle tül renkli postunda, iki omuz arasında, enlemesine haç biçimli bir şerit (sırt hariç) bulunur; bacaklarda çoğu kez dar çizgilerden oluşan lekelere rastlanır. Eşek postları da birbirinden farklı olabilir. Eşeklerin bedenleri, iklime ve ırklarına göre değişiklikler gösterir. Fransa'daki eşekler büyük bedenlidir ve ortalama 1,4 m boyunda olurlar. Eşeğin ömrü 30-40 yıl arasında değişir. Gebelik süresi bir yıldır; yavruların büyümeleri 3-4 yıl sürer. Eşekle kısrak çiftleştirilerek katır (melez) elde edilir (bunlar kısırdır). Tersi durumda, yani atla dişi eşeğin çaprazlaması da gene katırı (bardo) verir. (Bunlar bazen döl verirlerse de doğan yavru yaşamaz). Eşeğin bağırmasına anırma denir. Eşek çok çeşitli bitkilerle beslenir. *Asinus* cinsi türleri Kuzey Afrika'da, Yunanistan'da, İtalya'da, İspan-

Afrika yaban eşeği

ya'da ve Kuzey Avrupa ülkelerinde yavaş yavaş yayılmıştır. İspanyollar eşeği atla aynı zamanda Amerika'ya götürmüşlerdir. Eşeğin en çok tanınan ve en yaygın biçimde rastlanan ırkları Fransa'nın Poitou, Pireneler bölgesi, Sicilya, Mısır ve Kuzey Afrika kökenlidir. Eşek, küçük bedenine oranla ağır yükler taşıyabilmesi ve çalışmaya dayanıklılığı, kanaatkârlığı, cefakârlığı nedeniyle ısrarla aranan bir hayvandır. Evcil eşek nüfusu Avrupa'da hatırı sayılır oranda azalmıştır. Eşek daha çok katır üretmek için yetiştirilmektedir; ne var ki teknik ve ekonomi alanındaki gelişmeler birçok gelişmiş ülkede eşekleri soyu tükenmekte olan hayvanlar arasına sokmuştur. Ancak gene de Türkiye, İtalya, İspanya, Yunanistan gibi Avrupa ülkelerinde, Afrika'da ve Latin Amerika'da eşekten özellikle binek ve hizmet hayvanı olarak hâlâ yararlanılmaktadır.

—Folk. Anadolu'da, geleneksel yaşamı sürdüren bazı yörelerde bakire çıkmayan gelin, düğünün ertesi günü yüzüne kalın bir örtü örtülerek eşeğe ters bindirilir ve baba evine gönderilirdi. *Âmin* alayı*'nda da varlıklı aileler çocuklarını at ya da midilliye, orta halli ya da yoksul olanlarsa eşeğe bindirirlerdi.

—Zootekn. Ortalama 25-35 yıl yaşayan eşeklerin, gene ortalama olarak 4 yaşlarında büyümeleri sona erer. Dişiler ilk kez 2-2,5 yaşlarında damızlığa alınır. Gebelik süresi yaklaşık 1 yıldır. Genellikle bir, bazen de ikiz yavru yaparlar. Eşek yavrusuna *sıpa* denir.

Ülkemizin birçok yerinde, özellikle Orta Anadolu'da küçük boyda eşekler yetiştirilmektedir. Bunlar iki ayrı tipe ayrılabilir. Birinci tip, ufak cüsseli ve büyük başlıdır; rengi bozdur, burunları çoğunlukla beyazdır. Sırtlarında ester çizgisi, omuzlarında siyah çizgi vardır. Bu tipin üyeleri, özellikle Orta Anadolu'da Konya, Kayseri ve Niğde dolaylarında bulunur. Cidago yükseklikleri 85-115 cm arasında değişir. Yürüyüşleri hızlıdır, yol ve binek hayvanı olarak kullanılabilirler. İkinci tip daha ince yapılıdır ve koyu kahverengi ya da siyah renklidir. Bu tipe özellikle Ankara, Merzifon ve Amasya bölgesinde rastlanır. Cidago yükseklikleri 120-125 cm'dir.

Makineleşmenin hem tarım, hem ulaşım alanında yayılması nedeniyle son zamanlarda eşek sayısında azalma olmuştur. Devlet istatistik enstitüsü'nün 1991 yılı rakamlarına göre ülkemizdeki eşek sayısı 857 348'dir.

EŞEK sıf. (ar. *şekk*'ten *eşekk*). *Esk.* Çok şüpheci, en kuşkulu.

Eşek, İstanbul'da Baha Tevfik tarafından yayımlanan haftalık mizah dergisi. (16 kasım 1910). Eşekler dünyası aracılığıyla toplumsal yergi alanında önemli bir adım olan dergi, olağanüstü ilgi gördü. İlk sayısının birinci baskısı 10 000, ikinci baskısı 42 000 olmak üzere 52 000 satarak, dönemine göre rekor düzeyinde tiraja ulaştı. Ancak, hemen kapatıldı. Yayına Yuha, Malum, O'dur, Alafranga eşek gibi adlarla devam ettikten sonra yeniden ilk adıyla yayımlandıysa da bir süre sonra kapatıldı.

EŞEK adası, yun. **Gaydaroniso,** Ege denizi'nde, Büyük Menderes deltasının 14 km kadar açığında küçük, tepelik ada.

Eşek davası → PYTHAGORAS TEOREMİ.

Eşekarıları (Sphekes), Aristophanes' in İ.Ö. 422'de sahnelenen komedisi. Mahkemelerdeki jüri üyelerine verilen ücreti üç obolosa yükselterek adaleti yoksulların ve aylakların eline teslim etmiş olan demagog Kleon'u hedef alan bu siyasal taşlamanın baş kahramanları, yargıçlık saplantısına kapılmış olan Philokleon ("Kleon'un dostu") ile mahkemeye gitmesini engellemek için onu eve kapatan oğlu Bdelykleon'dur. Kendilerini arıya benzeten bir iğneyle silahlanmış yargıçlardan oluşan koro, sonunda Bdelykleon' un görüşlerine göre hareket eder. Mahkemeye gitmekten vazgeçen Philokleon, peynir çalan köpek Labes'in davasına bakmakla yetinir. Bir devlet kurumuna saldıran bu komedi, Aristophanes'i yenilikçi düşünceye düşman olarak gösterir.

EŞEKARISI a. Çiğnenmiş odundan büyük boyda yuvalar yapan büyük yabanarısı. (Bil. a. *Vespa crabro;* yabanarısıgiller familyası.)

—ANSİKL. Eşekarısı genellikle kızıl ve sarı renktedir; uzunluğu 3 cm'yi geçer. Tükürükle karışık çiğnenmiş odundan yaptığı yuvası, kaba, düzensiz ve kütleseldir, yaşlı ağaçların kovuklarında, ambarlarda, bacalarda, vb. yer alır. Kılıfının genişliği 50 cm gelen, içinde yedi kat (petek) bulunan bir yuvada yüzlerce eşekarısı bulunabilir. Yuvanın genellikle birçok girişi vardır ve her kapıda nöbetçiler bekler. Eşekarıları çeşitli böcekleri yakalayıp yer ve olgun meyvelere çok zarar verir; yapraklı körpe ağaçların kabuğunu da yırtar. Zehirleri tehlikelidir, alerjik rahatsızlıklara neden olabilir. Ağız boşluğunu sokması çok ciddi rahatsızlıklar yaratır. Sokması şöyle tedavi edilir: 1. iğne çıkarılır, zehir daha derine işlemesin diye küçük yara deşilip açılır; 2. yaraya alkol, amonyak ya da çamaşır suyu karıştırılmış bir sıvıya batırılan kompresler ya da çamaşır sodası ve su ile yapılmış bir hamur uygulanır. Ciddi durumlarda hekim damardan bir kortikoit iğnesi yapar.

EŞEKARISIGİLLER a. Böcbil. YABANARISIGİLLER'in eşanlamlısı.

EŞEKÇE sıf. ve be. Kaba bir biçimde; aptalca, uygunsuz: *Eşekçe bir şaka. Eşekçe davranmak.*

EŞEKÇİ a. Eşeklerle yük taşıyan ya da insan gezdirerek geçimini sağlayan kimse; merkepçi.

EŞEKÇİLİK a. Eşekçinin işi.

EŞEKDİKENİ a. Kalın saplı ve dikenli bir ya da çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *onopordon;* bileşikgiller familyası.) [Bazı türleri sapsızdır. Yapraklar almaşık dizili, parçalı ve genellikle dikenlidir. Hepsi borumsu olan çiçekler dal ucunda tek ve iri kömeçler halinde toplu bulunur. Bazı türleri (*Onopordon acanthium, O. arabicum, O. illyricum,* vb.) gösterişli biçimlerinden dolayı süs bitkisi olarak yetiştirilir. *Onopordon tauricum* türünün meyveleri aktarlarda devedikeni tohumu adıyla satılır ve karaciğer hastalıklarına karşı kullanılır.]

EŞEKHIYARI a. Mavimsi yeşil yapraklı ve sert kaba tüylü sürüngen otsu bitki. (Meyvelerinin açılma tarzıyla ünlüdür: olgunlaşan meyve birdenbire koparak ayrılır ve bu esnada tohumlarını ve içindeki sıvı özü metrelerce uzağa fırlatır. Bu bitkiye Akdeniz bölgesinin hemen her tarafında yıkıntılar arasında rastlanır. Bil. a. *ecballium;* kabakgiller familyası.)

—ANSİKL. Halk hek. Eşekhıyarının olgun meyvelerinde ve köklerinde elaterin ve türevleri bulunur. Eski Mısırlılar döneminden beri tanınan bu drog birçok hastalığa karşı kullanılmıştır. Bütün bitki, özellikle meyvesi ve kökü idrar artırıcı bir müshil etkiye sahiptir. Günümüzde tedavide meyve özsuyundan elde edilen ve elateryum adıyla tanınan madde hem müshil olarak, hem burna çekilmek yoluyla sinüzite karşı kullanılır. Çok yaygın olan bu kullanım üzerinde yapılan deneysel araştırmalar özsuyunun sinüzite az çok iyi geldiğini göstermiştir. Köklerden hazırlanan lapa ve merhemler eskiden dıştan sürülerek urlara ve egzama gibi süreğen deri hastalıklarına karşı kullanılırdı.

EŞEKLER → LİPSOS.

EŞEKLEŞMEK gçz. f. *Kaba.* Çok kaba ve anlayışsızca davranmak.

EŞEKLİK a. *Kaba.* Akılsızca yapılan kaba davranış; düşüncesizlik: *Onun bu yaptığına eşeklik derler. Eşeklik etme de söylediklerime kulak ver.*

EŞEKMARULU a. Bileşikgillerden bitki türü *(Sonchus oleraceus).* [Yaprakları süt artırıcı, kuvvet verici, idrar söktürücü ve ateş düşürücüdür.]

EŞEKMAYDANOZU a. Ormanlarda yetişen yabani frenkmaydanozu *(Anthriscus silvestris).*

EŞEKOTU a. Kırlarda yetişen ve gece kelebekleriyle tozlaşan sarı çiçekli otsu bitki. (Bil. a. *Oenothera biennis;* küpeçiçeğigiller familyası.)

EŞEKSENLİ sıf. Havc. *Eşeksenli pervaneler,* eşmerkezli motor millerine takılan, aynı ya da ayrı motorlardan devinim alan ve birbirine karşıt yönde dönen pervaneler. (Öndeki pervaneyi çeviren mil, içi oyuk bir silindirden oluşan ikinci pervane milinin merkezinden geçer.)

—Mak. san. *Eşeksenli silindirler,* bir buhar makinesinde birbirinin uzantısında yer alan ve buharın art arda iş yapmasını sağlayan silindirler. (Eşanl. TANDEM* SİLİNDİRLER.)

—Telekom. *Eşeksenli kablo, eşeksenli hat, eşeksenli çift,* genellikle bakır ya da alüminyum iki iletkenden oluşan ve çoğu kez polietilenden, dolu ya da kesikli bir dielektrikle ayrılmış dik dairesel kesitleri eşmerkezli olan iletim hattı. (Eşanl. KOAKSİYAL.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Telekom. Eşeksenli çok sayıda, bükülmez ya da yumuşak hat türü vardır; bunlar antenleri, radyo vericilerini ve alıcılarını ya da çok yüksek frekansta çalışan diğer aygıtları kendi aralarında bağlamaya yarar. Eşeksenli çiftler, iyi hazırlanır ve gereği gibi bağlanırsa, bakışımlı çifttelli ya da çoktelli hatlarda, birkaç yüz megahertze varan frekanslarda göz ardı edilebilir bir ışıma ve az bir enerji kaybı verme üstünlüğü taşır. Kaldı ki bu düzeydeki frekanslarda, dalga kılavuzları hem çok pahalıya mal olur, hem de çok yer kaplar ve kullanımları güçtür.

Eşeksenli bir çiftte, logaritmik birimlerle ölçülen zayıflama, uygulamada frekansın kare köküyle orantılıdır ve dış iletkenin çapı arttıkça azalır. Telekomünikasyon uygulamalarında iletilecek maksimum frekans, çoğullamayla yan yana getirilmiş iletim yolu sayısıyla orantılıdır; orantı çarpanı, geçici çoğullamada frekans dağılımlı çoğullamaya göre yaklaşık sekiz kat daha büyüktür.

Aynı yol üzerinde yeterince büyük sığalar gerektiğinde, eşeksenli çiftler yukarıda belirtilen özelliklerden dolayı orta ve uzun mesafeli telekomünikasyon hatlarının temelini oluşturur.

EŞEKSİNEĞİ a. Böcbil. *Atsineği* adıyla da bilinen *Tabanus* cinsinden sineklere verilen genel ad.

EŞEL a. (fr. *échelle*). ÖLÇEK'in eşanlamlısı.

—Tar. XVI. yy.'ın başıyla XX. yy.'ın başı arasında hıristiyan ülkelerin müslüman ülkelerde, Doğu Akdeniz'de (Levant eşelleri) ve Kuzey Afrika'da (Berberistan eşelleri) kurdukları ticaret merkezleri.

—ANSİKL. Eşeller Osmanlı İmparatorluğu'nun Fransa (1569) - Türkler'e göre ayrıcalıklı devlet - sonra İngiltere (1580) ve Birleşik Eyaletler ile (1612) imzaladığı kapitülasyonlara bağlı olarak kuruldu; eşel-

eşekarısı

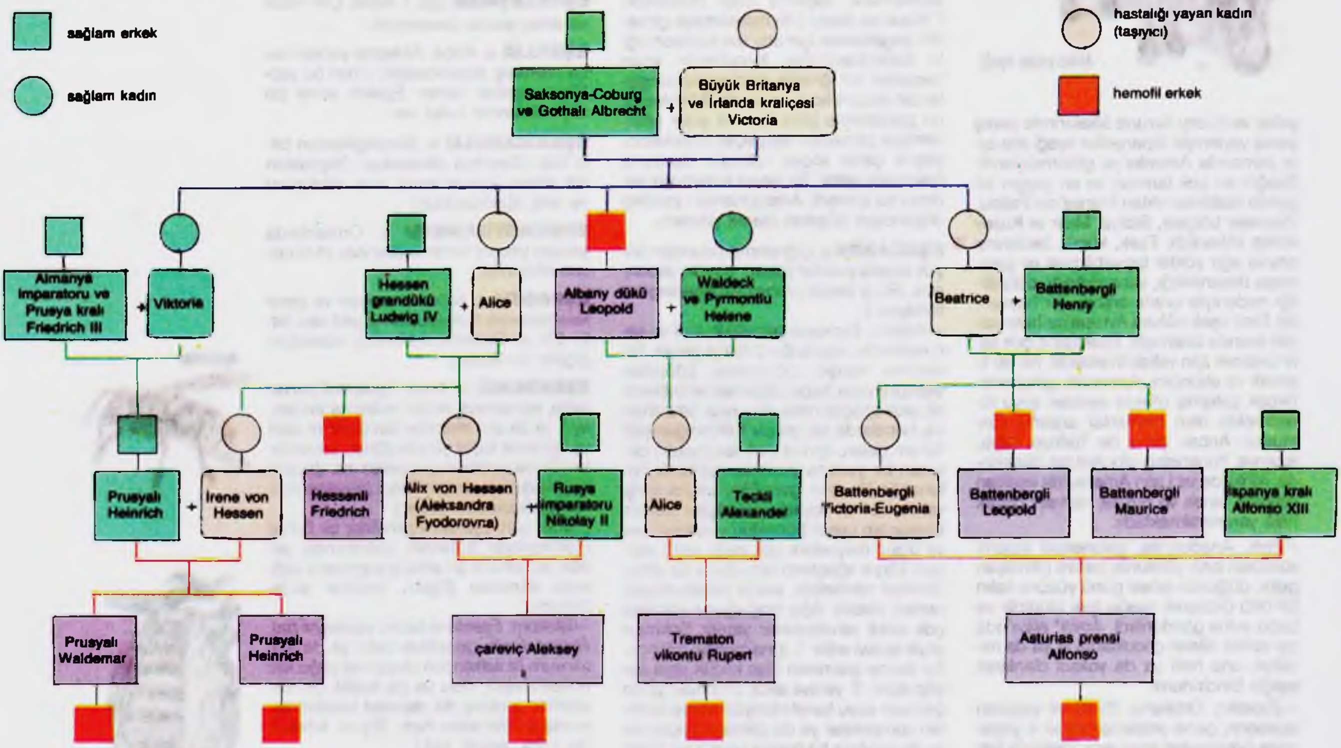

petekleri gösteren yuva kesiti

eşeye bağlı kalıtım
kraliçe Victoria'nın soyundan gelen çeşitli Avrupa hanedanlarında hemofili geninin soydan geçişini gösteren soyağacı

lerin, bu hakkı veren devletle ilişkileri de kapitülasyonlarla belirlendi; ama bu ticaret merkezlerinin iç örgütlenmesi metropollerden gelen kararlarla düzenleniyordu. Eşeller, Levant'ta (İstanbul, İzmir, İskenderiye, Kıbrıs, vb.) ya da Berberistan' da (Trablusgarp, Tunus, Cezayir, Agadir, vb.) kurulan ticaret bölgelerinde, bölgenin iç düzenine müdahale eden bir konseyin başındaki bir konsül tarafından temsil ediliyordu; bu konsey, eşelleri kuran ülkelerin temsilcileriyle Osmanlılar ya da Berberiler arasındaki ihtilaflara da karışıyordu.

Eşeller'deki üstünlüğünü XVII. yy. sonuna değin sürdüren Fransızlar, XVIII. yy.'da, özellikle türk eşellerinde İngiltere ve Hollanda rekabetiyle karşılaştılar. XIX. yy.'da, güçlü devletlerin sömürge siyaseti ve ardından XX. yy.'da gelişen bağımsızlık hareketleri eşel kavramının bile unutulmasına yol açtı.

EŞELEK a. *Yörs.* **1.** Ceviz içinin ortasında bulunan ve içi ikiye ayıran sert madde. **—2.** Elma, armut vb. meyvelerin yenilmeyen iç bölümü. **—3.** Mısır koçanı.

EŞELEKTRİK sıf. Elekt. ve Anal. kim. Elektriksel olarak yansız bir cisim için kullanılır. || *Eşelektrik nokta,* amfolit bir elektrolitin bazik ve asitli ayrışma eğrilerinin kesiştiği nokta. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Elektroforez etkisi, pek çok madde için, sıvının asitliği ya da bazlığının belirli bir değerine göre işaret değiştirir. Parçacıkların bu iki göç yönü arasında, göçün sıfır olduğu bir ortam durumu vardır: buna eşelektrik nokta denir. Elektrikle geçişmede ge gözlenen eşelektrik nokta, sıvının süzücü çeper arasındaki yerdeğiştirme yönüne denk düşer. Asıltı ya da pelte durumundaki kolloidal maddelerden eşelektrik nokta gösterenlere "amfoterler" denir.

EŞELEKTRONLU sıf. Kim. Aynı sayıda elektron içeren iki parçacık için kullanılır. (Su $[H_2O]$, amonyak $[NH_3]$, metan $[CH_4]$, amonyum iyonu $[NH_4^+]$ eşelektronlu bileşiklerdir; bu bileşiklerin her birinde 10'ar elektron bulunur.)

EŞELEMEK g. f. **1.** *Bir yeri eşelemek,* orayı yinelenen bir hareketle eşmek, karıştırmak: *Ateşi eşeleyip, canlandırmak.* **—2.** *Bir şeyi* (soyut) *eşelemek,* onun iç yüzünü anlamaya çalışmak; bu amaçla onu gözden geçirmek; kurcalamak, karıştırmak: *Bu atama işini fazla eşeleme. Bir sorunun gizli yönlerini eşelemek.*

—Balıkç. Yiyecek arayan balıklar sözkonusu olduğunda, denizin, akarsuyun dibini karıştırmak.

◆ **eşelenmek** dönşl. f. Hayvan sözkonusuysa, bulunduğu yeri eşeleyip durmak: *Kümesin önünde eşelenen tavuklar*

◆ **eşelenmek** edilg. f. Eşelemek eylemine konu olmak.

EŞELENMEK → EŞELEMEK.

EŞELMOBİL → OYNAK MERDİVEN*.

EŞEM ÖRTÜSÜ a. Zool. *Calytoblastea* öbeğinden hidralarda üreyici zoitleri çevreleyen ve koruyan periderm bölümü.

EŞEN, esk. **Kestep,** Muğla'nın Fethiye ilçesine bağlı bucak; 17 261 nüf. (1990); 16 köy. Merkezi *Eşen,* 2 233 nüf. (1990).

EŞEN çayı ya da **KOCAÇAY,** Akdeniz bölgesinin Antalya bölümünde akarsu. 146 km. Akdağlar'ın K.-D. ucundaki Ziyarettepe'nin B. yamaçlarından inen kolların birleşmesiyle oluşur ve B.'ya doğru keskin bir dirsek yaptıktan sonra G.'e döner ve tektonik bir çöküntü alanını izleyerek Kalkan'ın B.'sında bir delta ile Akdeniz'e dökülür. Kar suları ve karstik kaynaklarla beslenir. Ortalama akımı yaklaşık 49 m³/sn.

EŞENTALPİLİ sıf. Termodin. Entalpi değişimine yol açmayan dönüşüm için kullanılır. (Eşanl. İZENTALPİK.)

EŞENTROPİLİ sıf. Termodin. Entropi değişimine yol açmayan dönüşüm için kullanılır. (Eşanl. İZENTROPİK.)

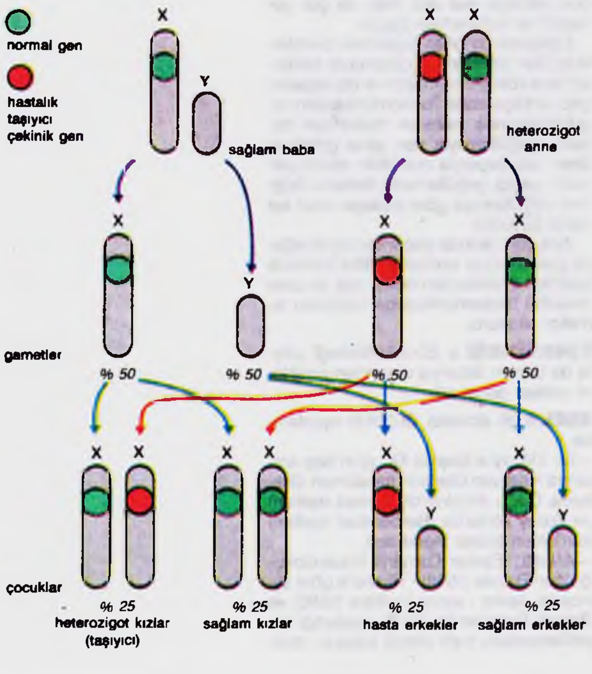
EŞEVRELİ sıf. Dalga ve titr. Her an aynı biçimde değişen iki ya da birçok dönümsel olay için kullanılır. (İki sinüzoidal fonksiyon, aynı anlarda minimum ya da maksimum değerler alıyorsa, eşevrelidir.)

—Denizc. *Eşevreli fener,* işaretlemede, aydınlık süresi karanlık süresine eşit olan fener.

EŞEY a. Bitki, hayvan ya da insanda erkek ya da dişiyi ayırt etmeye yarayan kalıcı bedensel özellik. (Eşanl. CİNSLİK, CİNSİYET, SEKS.) [Bk. *ansikl.* böl. Biyol.] || Bu erkek ve dişi bireylerin tümü.

—Biyol. *Eşeyin belirlenmesi,* embriyonun erkek ya da dişi olarak gelişmesini yönlendiren etmenlerin tümü. || *Genetik* ya da *kromozomik eşey,* döllenmeden hemen sonra bireyin karyotipiyle belli olan gerçek eşeyi. || *Gonat eşeyi,* eşey bezlerinin işlevleriyle belirlenen ve genetik eşeyden farklı olabilen özelliklerin tümü. (Gonat eşeyi ile genetik eşey arasındaki farklılık ya patolojik ya da deneyseldir.) || *Kromatin eşeyi,* organizmanın tüm dokularındaki hücrelerin çekirdeklerinde bulunan ve kromatine özgü bir tanecikle (Barr cisimciği) belirgin olan eşeysel iki biçimlilik belirtisi. (Erkek bireylerde bu taneciği içeren hücre sayısı % 5'ten az, dişilerdeyse % 80'den faz-

eşeye bağlı
çekinik bir hastalığın aktarılması
(annenin taşıyıcı olması durumunda)

ladır. Araeşeylilik ya da erdişilik durumlarında bireyin "gerçek" cinsiyeti [genetik ya da kromozomik eşey] hakkında karar verebilmek için kromatin eşeyinin doku incelemesiyle belirlenmesi faydalıdır.
—Genet. *Eşeye bağlı kalıtım*, çoğu memelilerde ve özellikle insanlarda görüldüğü gibi, erkeklerin heterogametik (XX dişi, XY erkek) olduğu türlerde, X kromozomu üzerindeki genlerin bir dölden diğerine aktarılma biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Hayvc. *Eşey ayrımı*, doğar doğmaz genç hayvanlarda eşeyliğin belirlenmesi amacıyla yapılan işlem. (Bk. *ansikl.* böl. Hayvc.)
—ANSİKL. Biyol. Bireyin eşeyi, türünün üremesinde oynadığı özel rolün ifadesidir. Tüm hayvan türlerinde *ovosit* ya da *ovotit*, bitki türlerindeyse *oosfer* denen ve önemli miktarda besin deposu içeren, az hareketli döllenebilir hücrenin oluşması dişiliğin göstergesidir. Buna karşılık, yalnız bazı türlerde (doğurgan hayvanlar, üstün yapılı tohumlu bitkiler) döllenmiş yumurta tarafından barındırılır, korunur ve beslenir, daha sonra da küçük canlı bir varlık dişinin vücudundan dışarı atılır (hayvanların yavrusu, spermafitlerin tanesi). Memeliler sınıfında, yavruya süt verilmesi yalnız dişinin görevidir.
Erkeklerse, çok hareketli, yedek besin deposu olmayan ve hem bitkilerde hem hayvanlarda *spermatozoit* adı verilen sayısız dölleyici hücre oluştururlar; bununla birlikte, üstün yapılı bitkilerde spermatozoitler daha sonra erkekorganların çevreye yaydığı *çiçektozları*'ndan doğacaktır. Her zaman erkek hücreler, dişi hücreleri bulmak üzere harekete geçer ve genellikle içdöllenmeyle üreyen türlerde çiftleşme önceliği erkeklerdedir. Erkeklerin kuluçkaya yattığı denizatı ya da Darwin kurbağası gibi türlere çok ender rastlanır. Ama birçok türde, erkekler de yavrunun bakımını üstlenir.
Çok sık görülen üç durum bu süreyi değiştirir ya da karmaşık hale getirir:
1. *erdişilik*, tüm bitki türlerinde ve ilkel hayvanlarda çok sık, üstün yapılı hayvanlardaysa az rastlanan bir durumdur. Eşey, tüm bireye değil yalnız onun bölümlerinden birine özgüdür (erkekorgan çiçeğin erkek kısmı, dişiorgansa dişi kısmıdır);
2. *döllenmesiz üreme*, döllenmeyi ve erkeklerin sürekli varlığını gerektirmez; en azından bazı mevsimlerde yalnız bir eşey vardır;
3. *eşgametlilik* ya da gametlerin özdeşliği, çok ender rastlanan bir durumdur, ama iki ayrı eşeye gerek duyulmadan iki gamet birleşebildiği için (öyleyse döllenme vardır), eşeyli üreme sayılır ve bu açıdan önemlidir (örneğin, yeşil suyosunlarından *mougeotia*, mantarlardan *mucor*).
Eşeyin organizmadaki taslağı yaşamla başlayarak birey eşeysel olgunluğa erişinceye dek gitgide belirginleşir. Bazı türler eşeysel olgunluğa çok geç ulaşır (bodur meşede ilk palamutlar ağaç 60 yaşına varınca oluşur) ve üreme döneminin bitmesiyle silikleşmeye başlar, hatta bazen eşey tersine döner ve erkek dişi, dişi erkek olabilir *(araeşeylilik)*. Aslında eşey durumu türlere göre az ya da çok belirgindir denebilir: Örneğin güvercinde çok aza indirgenmiş olan ikincil eşeysel karakterler (yani üreme organlarında bulunmayan özellikler) ateşböceğinde ya da cüce erkekli türlerde çok belirgindir (balıklardan *ceratias*, kabuklulardan *bopyrus*, gephyralardan *bonnellia*).
• *Eşeyin belirlenmesi*. Üç değişik devrede yapılabilir: döllenmeden önce, döllenme sırasında, döllenmeden sonra. Bu olanaklardan her biri yeni bir kuramın doğmasına yol açmıştır: progamik, singamik ve epigamik kuramlar. Günümüzde en çok kabul edilen singamik kuramdır. Buna göre eşeyi döllenme saptar. Kuram fizyolojik kanıtlara, özellikle hücresel kanıtlara dayanır. Hücre bilimciler, eşeysel hücrelerin çekirdeğinde, beden hücrelerindeki kromozomlardan (otozom) başka bir ya da daha fazla sayıda özel kromozomlar (*eşey kromozomu* ya da *heterokromozom*) bulunduğunu göstermiştir. Bu kromozomlar ileride oluşacak spermatozoitler ya da ovotitler arasında rasgele dağılmıştır. Döllenmeyi iki kromozom formülü sağlar: biri erkek eşeye, öbürü dişi eşeye aittir. Sirkesineğinde *(drosophila)*, dişi eşgametlidir; yalnız bir çeşit dişi gameti vardır. Ovogonilerde özdeş iki eşey kromozomu (X kromozomu) bulunur. Meyoz bölünmenin sonunda, kromozom sayısının yarıya indirgenmesiyle tüm yumurtalarda bir X kromozomu yer alır. İki çeşit erkek gamet vardır. Spermatogonilerde de iki eşey kromozomu bulunur, ama bunlar birbirinden farklıdır; biri dişidekinin eşi olan X kromozomu, öbürü Y kromozomudur. Meyoz bölünmenin sonunda, kromozom sayısının yarıya indirgenmesiyle, spermatozoitlerin yarısı X kromozomu, yarısı Y kromozomu taşır.
Eşey kromozomu X olan bir yumurta, eşey kromozomu X olan bir spermatozoitle döllendiğinde meydana gelen zigot birbirinin aynı iki eşey kromozomu içerir ve yavru dişi olur. Her zaman X kromozomu taşıyan yumurta Y kromozomu taşıyan bir spermatozoitle döllendiğinde, zigot birbirinden farklı iki eşey kromozomu içerir ve yavru erkek olur.
Omurgasızların ve omurgalıların çoğunda, erkeklerde değişikgametlilik, dişilerde eşgametlilik görülür; yalnız kuşlarda ve kertenkelelerde durum bunun tersidir, yani erkek eşgametli, dişi değişikgametlidir.
• *Bireysel eşey anomalileri*. Çok çeşitlidir: yaşam sırasında eşeyin değişmesi (araeşeylilik), erkek ve dişi organların anormal olarak bir arada bulunması (jinandromorfizm), gonokorik bir türde erdişilik, bazı böcek toplumlarında eşeysiz yetişkinler (işçi ve asker).
—Genet. *Eşeye bağlı kalıtım*. İnsanda, yarısının X kromozomu üzerindeki yeri belirli, yaklaşık 250 genin eşeye bağlı olarak geçtiği bilinmektedir. (→ LOKALİZASYON, GENETİK HARİTA*.) Bu genlerin büyük çoğunluğu, cinsel gelişmeyle ilgisi olmayan karakterleri kontrol ettiği için otozom genleri diye nitelenir: renklerin algılanmasını, kanın pıhtılaşmasını ve enzimleri kontrol eden genler. Bu genlerin patolojik değişinimleri, eşeye bağlı hastalıklardan sorumludur: daltonizm (iki çeşidi), hemofili (iki çeşidi), iktiyoz, Duchenne hastalığı ya da miyopati, Lesch-Nyhan hastalığı, gargoylizmin bir türü, vb. Çok az sayıda genin cinsel farklılaşmadan sorumlu olduğu bulunmuştur. Erbezsiz erbezi torbası sendromuna yol açan gen buna örnektir.
Eşeye bağlı kalıtım, erkeğin tek X, kadının iki X kromozumu taşıması nedeniyle, özel yasalara uyar. Hemofili gibi, eşeye bağlı bir hastalık, hasta olmayan taşıyıcı ya da heterozigot kadınlar tarafından erkeklere aktarılır. Kraliçe Victoria'nın hemofili genini Avrupa'nın değişik kraliyet ailelerine aktarması, eşeye bağlı bir hastalığın soyağacına iyi bir örnektir. Taşıyıcı bir kadının erkek çocuklarının yarısı hemofili, öbür yarısı ve onların dölleri sağlamdır; kız çocuklarının yarısı taşıyıcı, diğer yarısı ve onların dölleri tümüyle sağlam olur.
Taşıyıcı bir kadın için her hamilelikte hastalıklı bir çocuk doğurma riski 1/4'tür. Aynı risk sorunu, hastaların kız kardeşleri için de sözkonusudur. Onların taşıyıcı olma riski 1/2, taşıyıcı erkek çocuk doğurma riski $1/2 \times 1/4 = 1/8$'dir. Hemofili ya da miyopati gibi hastalıklar için, bir kadının taşıyıcı olup olmadığı, biyokimyasal yöntemlerle ve yüksek bir güvenilirlik derecesiyle saptanabilir.
Son yıllarda, sık rastlanan, zekâ geriliği, makroorkidi (büyük erbezi) ve X kromozomunun uzunkolu üzerinde kırılgan bir noktanın bulunmasıyla belirgin bir hastalık tanımlanmıştır. Bu hastalığın X'e bağlı olarak aktarıldığı saptanmış ve toplumda neden ansefalopatili erkek çocuklara, kızlardan daha fazla rastlandığı açıklanabilmiştir.
Y kromozomu çok özel bir kromozomdur. Erkekleşme geni olan H-Y geni dışında, hangi genleri taşıdığı pek bilinmemektedir. Eskiden, holandrik geçiş olarak tanımlanan, babaların kız çocuklarına aktardıkları Y'ye bağlı kalıtım örneklerinden söz edilirdi: fırça sakallı adamlar, kulakta aşırı kıllanma. Gerçekte, günümüzde bu tür kalıtsal geçiş örneği bulunmamaktadır.
Bazı türlerde, özellikle kuşlarda, heterogametli olan dişilerdir (ZZ erkek / ZW dişi). Kalıtım yasaları, bu durumda, tersine uygulanır.

EŞEYLEŞME a. Biyol. Bireyin gelişimi sırasında, iki eşeyden birine özgü özelliklerin belirmesi.
—ANSİKL. İnsan ya da hayvanlarda olduğu gibi bitkilerde de eşeyleşme çeşitli aşamalardan sonra oluşur; dişi ve erkeğin kromozom formülleri başlangıçtan beri birbirinden farklıdır, ama bu farklılığın etkileri çok geç fark edilir; insanlarda ikincil eşeysel karakterler (erkekte sakal ve bıyık, kızlarda göğüslerin gelişimi) ancak erinlikte belirir. Yalnız yetişkin gerçekten eşeyleşmiştir.

EŞEYLİ sıf. Biyol. **1.** İki eşeyden birinden, olan ve diğer eşey işe karışmadan üreyemeyen. **—2.** *Eşeyli üreme*, iki bireyin ya da en azından farklı eşeyden iki organın bir araya gelmesini gerektiren ve gametlerin birbiriyle birleşmesini (döllenme) sağlayan üreme biçimi. (Bu üreme biçimine karşıt olarak *eşeysel üreme* ve *döllenmesiz üreme* yolları da vardır.)

EŞEYLİK a. Zootekn. Eşeylik ıraları, hayvanlarda dişilerle erkekleri ayırt etmeye yarayan ve yetiştiricilik yönünden önem taşıyan özellikler.
—ANSİKL. Eşeylik ya da erkeklik ve dişilik ıraları, hayvan yetiştiriciliğinde, özellikle damızlıkların seçiminde çok önemlidir. Yeni doğan yavru çiftleşme organlarının dış kısımlarına bakılarak kolayca ayırt edilebilir. Fakat bunun dışında vücut görünüşlerinde eşeysel ayrılığı gösteren bir özellik yoktur. Hayvanlar erinliğe varınca, erkeklerde erbezlerinin, dişilerde yumurtalıkların çalışmasıyla salgılanmaya başlayan hormonların etkisiyle genel dış görünüşlerinde de erkekliği ve dişiliği ayırt ettiren bazı değişiklikler belirir. Ondan sonra dişi ve erkek genç hayvanlar birbirlerinden ayrılarak genellikle bir arada bulundurulmazlar. Erkek hayvan dişiye göre daha iri ve kemikli olur. Baş büyük, kol ve bacaklar daha kuvvetli, gövde ağırlığı daha fazla, boyun kısa ve kalındır; aygır ve boğalarda boyun etlerinin fazlaca gelişmesi ve yağ toplaması yüzünden belirgin bir ense meydana gelir. Deri erkeklerde daha kalın, kıllar daha kabadır. Eşey hormonları nedeniyle dişilerde de dişiliğe özgü ikincil cinsel ıralar ortaya çıkar. Dişilerde baş küçük ve ince yapılı, boyun ince ve narin, vücudun arka kısmı, yani sağrı, kalça ve memeler iri olur.
Damızlık hayvanların seçiminde bu ıraları göz önünde bulundurmak gerekir. Boğaya benzeyen bir inek ya da tersine ineği andıran bir boğa fena damızlık sayılır ve seçilmez.

EŞEYLİLİK a. **1.** Biyol. Canlılar dünyasında gözlenebilen eşeye bağlı ya da eşeysel olayların tümü.
—ANSİKL. Biyol. Ayrı eşeylilik yalnız üreme hücrelerinin değil, bedenin de az çok farklılığını gerektirir; aynı türün dişisi ve erkeği eşeysel karakterlerle birbirinden ayrılır.
1. *Birincil eşeysel karakterler*, gametleri meydana getiren, bunların birbiriyle birleşmesini sağlayan ve üremeyle ilgili olan tüm organları kapsar. Bu organlar, eşey bezleri (gonat), üreme yolları ve çiftleşme organlarıdır ve tümü birey eşeysel olgunluğa erişmeden, yani erinlikten önce oluşur.

2. *İkincil eşeysel karakterler,* cinsel organların oluşumuyla çeşitli ilişkileri olan bedensel karakterlerdir. Bunlar ancak erinlikte ortaya çıkar (göğüslerin gelişmesi, sakalların çıkması, vb.) ve bireyin eşeysel olgunluğa erişmekte olduğunun göstergesidir. İkincil eşeysel karakterler bazen süreklilik gösterir ve eşeysel ikibiçimliliğe neden olurlar, bazen de geçici olarak belirir ve yalnız üreme devrelerinde, kızgınlık olgusuyla ortaya çıkarlar.

Bazı mucor ve suyosunlarında döllenme biçimsel olarak birbirinden ayırt edilemeyen ve Blakeslee'nin + ve – diye tanımladığı belli iplikler (tallar) arasında gerçekleşir. Bir yumurtanın oluşması için + bir tal ile – bir talın karşılaşması gereklidir; kültür ortamında tek başına yetiştirilen bir tal eşeysiz üreme yoluyla ürer. Fizyolojik düzeyde eşeylilik, bitkilerde değişiktallılık biçiminde ortaya çıkar.

EŞEYSEL sıf. Biyol. *Eşeysel bez.* GONAT'ın eşanlamlısı. || *Eşeysel dönem,* aslında döllenmesiz üreyen türlerin eşeyli üredikleri devre. || *Eşeysel engel,* aynı ırktan iki türün birbiriyle çiftleşememesi. || *Eşeysel ürün,* spermatozoit ve yumurta.

—Hayvc. Japon yöntemi denilen yöntemle civcivlerde eşey ayrımı erkek ve dişilerin dışkılık mukozasındaki ayrılıkların saptanmasıyla belirlenir. Dişilerin dışkılık mukozasında üç kıvrım bulunur; ortadaki kıvrım öbür ikisine göre daha az belirgindir. Kuluçka döneminden sonra 14. güne doğru her iki cinste de sonuncu kıvrım çıplak gözle seçilebilen bir kabarcığı andırır, ama bu kıvrım yalnız erkek civcivlerde varlığını sürdürür. Melezleme yoluyla, eşeyliğe özgü tüyleri olan civcivler yetiştirilebilir, bu da eşey ayrımının kolayca yapılmasını sağlar.

EŞEYSİZ sıf. Biyol. Eşeyli üremeyen türler için, özellikle bitki türleri için söylenir. ||*Eşeysiz çoğalma* → ÇOĞALMA.

—Zool. EŞLEŞMESİZ'in eşanlamlısı.

EŞFAK sıf. (ar. *şefik,* şefkatli'den *eşfak*). *Esk.* **1.** Çok şefkatli, en merhametli. **—2.** *Eşfak-engiz,* dokunaklı, merhamet uyandıran.

EŞFIŞKIRTMA a. Polim. Bir eşfışkırtma kalıbını, birçok fışkırtıcı ile besleyerek çokkatlı yapılar elde etmeyi sağlayan fışkırtma tekniği.

EŞGAL çoğl. a. (ar *şuğl,* iş, güç'ün çoğl. *eşğāl*). *Esk.* İşler, meşguliyetler, uğraşlar: *"Ve likin bunca eşgal-i umûr-ı saltanat varken..."* (Nedim, XVIII. yy.).

EŞGEÇERLİ sıf. Mant. *Eşgeçerli tümdengelimli sistemler,* birinin teoremi, ötekilerin teorem ya da beliti olduğu sistemler.

EŞGEÇERLİLİK a. Mant. Eşgeçerli tümdengelimli dizgelerin niteliği.

EŞGEMİ a. Denizc. Bir başka gemiyle aynı ayırtedici niteliklere sahip gemi.

EŞGENLİ sıf. (eş, ve gen'den). Tıp. *Eşgenli gref,* genetik bakımından özdeş olan ve doku uyumu bakımından aynı antijenleri taşıyan iki birey arasında yapılan doku grefi.

EŞGERİLME a. Ger. day. *Eşgerilme çizgisi,* düzlemsel esneklikte, ana gerilimlerin değerleri arasındaki farkın değişmediği noktalardan oluşan çizgi. (Eşgerilme çizgisi bir eğri ailesi oluşturur ve ailenin parametresi, değerini bir değişmezden alır. Işılesneklikte bu çizgiler doğrudan doğruya aynı renkli noktaların geometrik yeridir.) [Eşanl. İZOKROM.]

EŞGİN → EŞKİN.

EŞGÖNDERME a. Dilbil. Göndergesi aynı olan, bir başka deyişle, aynı varlık ya da nesneye gönderen iki terim ya da deyim arasındaki bağıntı.

—ANSİKL. Üretici dilbilgisinde, eşgönderme bağıntısı, dönüştürüm ve adıllaştırma uygulamasının temel koşuludur. Örneğin, *Ali, Ali'yi aldatıyor* tümcesinde, iki *Ali*'nin aynı kişi olduğu durumda, *Ali kendini aldatıyor* cümlesini elde etmek için dönüşlü dönüştürüm yapmak gerekir. Aynı biçimde, *Ali Ali'nin gelmesini düşünüyor* cümlesi ikinci sözcüğü silerek *Ali gelmeyi düşünüyor* cümlesini verir. Bu tür dönüştürümlere yol açabilecek eşgönderme bağıntılarını belirlemek için, derin yapıda ad ya da ad dizimleri için göndergesel bir gösterge saptamak zorunludur.

EŞGÖRÜNTÜ a. Ceb. *Bir* E *vektör uzayından bir* F *vektör uzayı içine bir* f *doğrusal uygulamasının eşgörüntüsü,* E vektör uzayının, *f* doğrusal uygulamasının ker *f* çekirdeğiyle bölümü olan E/ker*f* = coim *f* bölüm vektör uzayı.

EŞGRUPLU sıf. Hematol. Aynı kan grubundan olan. (Eşgruplu olanlar arasında kan nakli sadece ABO sistemi içinde geçerlidir, yoksa "eşgruplu" terimine ilgili sistemin adı eklenmelidir, örneğin Rhesus sistemi için eşgruplu kan nakli gibi.)

EŞGÜÇLÜLÜK a. Nöropsikol. *Beyinsel eşgüçlülük,* farklı korteks alanlarının tüm yüksek fonksiyonlara aynı derecede temel olabilme yeteneği.

—ANSİKL. Beyinsel eşgüçlülüğün ileri sürülmesi, Broca'nın keşfini izleyen çağrışımcılık ve yerlendirmecilik dönemine bir karşı çıkışı gösterir. Gerek Gestalttheorie'nin kanıtları, gerek Karl Spencer Lashley'in (1923) fareler üzerindeki deneylerden çıkardığı sonuçlar, beyin korteksinde uzmanlaşmış bölgelerin varlığını reddediyordu. Lashley, işlev bozukluklarının ortaya çıkmasında tahribe uğrayan beyin dokuları miktarının esas rolü oynadığını belirterek, kitlesel etki kavramını ortaya attı.

EŞGÜDÜM a. Belirli bir amaca ulaşmak için türlü etkinlikleri uyumlu kılma: *Bir kuruma bağlı çeşitli birimler arasında eşgüdümü sağlamak.* (Eşanl. KOORDİNASYON.)

—Dy. *Eşgüdüm hattı,* trafiğinin bir bölümü (genellikle yolcu) daha verimli bir karayoluna aktarılan hat.

—Nörol. Yöndeş ve karşıt kasların uyumlu çalışması, kasılması ve gevşemesi sayesinde, istemli duruş ve hareketlerde uyum sağlayan ayarlama mekanizmalarının tümü. (Derin duyarlılık, beyincik ve vestibül sistemi bu uyarlamada önemli bir rol oynar, bunlardaki bozukluklar eşgüdümsüzlüğe ya da ataksiye neden olur.)

EŞGÜDÜMCÜ sıf. ve a. Çeşitli hizmetler, işler vb. arasında eşgüdümü sağlayan kimse; koordinatör.

EŞGÜDÜMLEME a. Nörobiyol. Birçok organın ya da işlevin çalışması arasında sinir merkezlerince eşgüdüm sağlanması.

EŞGÜDÜMLÜ sıf. Aralarında eşgüdüm bulunan. (Eşanl. KOORDİNE.)

EŞGÜDÜMSEL sıf. Eşgüdümle ilgili, eşgüdüme ilişkin.

EŞHACİMLİ sıf. Kim. Molekülleri, hacim ve biçimleri bakımından birbiriyle karşılaştırılabilen iki bileşik için kullanılır. (Su [H_2O] ve amonyak [NH_3] eşhacimli bileşiklerdir.)

—Pedol. Kayaçların başlangıçtaki hacimlerinin korunduğu bir ayrışma için kullanılır.

—Termodin. Hacim değişimine yol açmayan dönüşüm için kullanılır. (Eşanl. İZOKOR.)

◆ a. Kim. Eşhacimli bileşik.

EŞHACİMLİLİK a. Kim. Eşhacimli bileşiklerin belirgin niteliği.

EŞHAREKETLİ sıf. Mak. san. EŞDEVİNİMLİ'nin eşanlamlısı.

EŞHAS çoğl. a. (ar. *şahs*'ın çoğl. *eşhas*). *Esk.* **1.** Kişiler, kimseler. **—2.** Oyun, öykü, roman gibi yazın yapıtlarındaki kişiler. **—3.** *Eşhas-ı marufe;* bilinen kimseler; ünlüler. || *Eşhas-ı muzırre,* zararlı kimseler.

EŞHEB sıf. (ar. *eşheb*). *Esk.* **1.** Beyaz ya da kır at için kullanılır: *"Bî-şüphe [illegible] demek o rıhlet, / Etsin bana eşhebin delâlet"* (A. H. Tarhan). **—2.** Soğuk gün için kullanılır.

◆ a. Aslan.

EŞHECELİLİK a. Eşheceli sözcüklerin, dizelerin durumu.

EŞHEDÜ ünl. (ar. *eşhedü*). *Esk.* **1.** "Tanıklık ederim" anlamında bir dua sözü. **—2.** *Eşhedü enla ilahe illallah,* "Allah'tan başka tanrı olmadığına tanıklık ederim" anlamında bir dua sözü; kelimeişahadet.

EŞHER sıf. (ar. *şehir,* ünlü'den *eşher*). *Esk.* En ünlü, pek meşhur: *"Eşher-i âsarınız bu olacaktır"* (Ahmet Mithat, XIX. yy.).

EŞHİDROJENLİ sıf. Fizs. kim. pH'si diğeri ile aynı olan bir çözelti için kullanılır.

EŞHUMUSLU sıf. Pedol. Bitki örtüsünün bozkırlar, dikenli bitkiler ve daha ender olarak seyrek ormanlar biçiminde olduğu kara ikliminde, kimi sıcak ve kurak bölgelerde görülen bir toprak sınıfı için kullanılır. (Eşhumuslu toprağın en belirgin örneği Ukrayna'nın ve Güney Amerika kıtasının bozkırlarında rastlanan çernozyomdur; bu toprağın organik madde oranı çok yüksektir ve tüm profil boyunca değişmez; bu nedenle humuslu profili [% 5 organik madde] tek bir A katıyla sınırlıdır ve pıtraklı yapısıyla kimyasal verimliliği ona aranan özellikler kazandırır.)

EŞİA çoğl. a. (ar. *şuʿāʿ*'nın çoğl. *eşiʿ*). *Esk.* **1.** Işıklar, ışınlar, aydınlıklar. **—2.** *Eşia-yı hurşid,* güneş ışınları: *"alınlarında fürûzan eşia-i hürşîd"* (Tevfik Fikret).

EŞİÇBÜKEY sıf. İki yüzünün eğrilik yarıçapları aynı olan çiftiçbükey mercek için kullanılır.

EŞİK a. **1.** Kapı boşluğunun basamak oluşturabilen alt bölümü. **—2.** Bir evin girişi, giriş kapısının yakınındaki bölge: *Bir daha asla bu kapının eşiğinden adım atamazsın.* **—3.** Ötesinde bir durumun, bir zamanın başladığı sınır, nokta ya da an: *Ölümün eşiğinde olmak. Savaşın eşiğindeyiz.* **—4.** *(Bir kimsenin) eşiğini aşındırmak,* o kimseye işini yaptırmak ya da ondan çıkar sağlamak ereğiyle yanına sık sık gitmek: *Atama işini yaptırabilmek için az mı eşiğini aşındırdım.* || *Eşiğine yüz sürmek,* bir dileğini yerine getirmesi ya da bir sorununu çözmesi için bir kimsenin yanına gelip yalvarmak, önünde saygıyla eğilmek.

—Akust. *İşitme eşiği,* belli bir dinleyici ve belirli bir frekans için, bir işitme duyumu oluşturan etkin akustik basıncın minimum düzeyi.

—Bayınd. Sıkıştırılmış havayla dolu kesonun düşey borda kaplaması uzantısında yer alan ve batardo görevi yapan sac düşey dikmelerin tümü. || Su düzeyini yükseltmek için vanaların ya da bir savağın üst bölümüne koyulan devingen tabla. (Savak eşikleri su yükseldiğinde hemen devreden çıkarılmalıdır.)

—Camc. *Fırın eşiği,* sürekli döküm fırınında, eritme ve arıtma bölmelerini, cam sıcaklığının oldukça düşürüldüğü dinlendirme bölmesinden ayıran, havuza ve üst kısma doğru daralan bölüm.

—Coğ. Dağlarla (ya da tepelerle) ovalar gibi birbirinden farklı yükseltideki yerler arasında bulunan ve yükseltisi ne ovalarınki kadar az, ne dağlarınki kadar çok olan yer. (Eşikler hem yüksek kesimler arasındaki su bölümü çizgisini oluşturur, hem de çökmüş bölgelere geçişi sağlar.)

—Çekird. fiz. *Eşik enerjisi,* bir parçacığın, belli tipte bir nükleer tepkime oluşturması için taşıması gereken en küçük enerji değeri.

—Denizbil. Aşırı yükselme sürecinde bulunan ve iki okyanus havzasını birbirinden ya da bir çukuru en yakındaki deniz dibinden (örneğin fyordların çıkışını kapatan eşikler, Cebelitarık eşiği, vb.) ayıran yüzey şekilleri bütünü. (Eşikler çoğunlukla çok çalkantılı bölgelerdir: yüksek bir ter-

mohalin gradyanıyla nitelenen bir hidroloji cephesi, eşiğin iki yanındaki su kütlelerini birbirinden ayırır.)
—Denizc. Deniz dibinde, seyir için tehlikeli olacak bir biçimde çıkıntı yapan kayalık. || Önemli gelgit olaylarının görüldüğü bölgelerde bulunan kuru havuzların ya da kabarma havuzlarının girişindeki temel tabanı.
—Doğramac. *Üst eşik*, ATKI'nın eşanlamlısı.
—Fiz. *Eşik değeri, eşikli* denen bir olayın bağlı olduğu bir parametrenin, bu olayın oluşabilmesi için alabileceği en küçük değer. (Işılelektrik olayında bu durum sözkonusudur; gelen ışımanın frekansı, *eşik frekansı* denen belli bir değerden küçük kaldığı sürece elektron yayımı olmaz.)
—Hidrol. Bir su yatağında, daha derin kesim olan iki muy arasında yer alan sığ kısım. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İkt. Erişildiğinde özel bir iktisadi olayın (ücret, fiyat, istihdam ya da dış rekabet) ortaya çıkarak, ekonominin genel bütününde dengesizliklere yol açabildiği *(dengesizlik eşiği)* ya da bir ekonominin çeşitli karakteristik büyüklükleri arasında bir uyuşma ya da kesinti *(uyuşma* ya da *kesinti eşiği)* doğurabildiği kritik düzey ya da nokta.
—İşl. ikt. *Rantabilite eşiği*, bir işletmede rantabilitenin sağlanması için erişilmesi gereken etkinlik hacmi, ticari işlemler tutarı.
—Jeomorfol. Jeomorfolojik bir sürecin başladığı düzey. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Kim. müh. *Isıl eşik*, bir tepkimenin belirgin bir hızla gelişmeye başladığı sıcaklık.
—Kur. tar. *Eşik ağası* → KAPICIBAŞI.
—Metalürj. *Akma eşiği*, çekme eğrisinde hemen hemen değişmez yük altındaki kimi alaşımların (özellikle tavlanmış yumuşak çelikler) uzamasını karşılayan yataya yakın bölüm. (Bu durum metal üzerinde Piobert-Lüders çizgileri biçiminde görülür.)
—Müz. Telli çalgılarda, üzerinden tellerin geçtiği, ses tablasının (göğüs) üzerine basan, biçimi çalgıdan çalgıya değişen ahşap parça. (Eşiğin, dip eşikle birlikte, titreşen telleri sınırlamak ve tellerin titreşimini ses tablasına iletmek gibi iki işlevi vardır. Biçimi, yapıldığı ağaç ve göğüs üzerindeki yeri, çalgının ötümlülüğü açısından çok önemlidir.) [Eşanl. KÖPRÜ.] || *Dip eşik*, telli ve saplı çalgılarda, burgulukla perdelik arasına yerleştirilen, kemik, fildişi ya da sert ağaçtan yapılmış ince çubuk. (Tellerin perdelikten hafifçe yükselmesini sağlar; eşikle birlikte telin titreşen uzunluğunu belirler.) [Eşanl. ÜST EŞİK.]
—Nefrol. *Süzme eşiği*, kandaki bazı maddelerin böbrek yoluyla dışa atılması için gereken yoğunluk.
—Nörobiyol. Fizyolojik bir olayın meydana gelmesi için uyarının ulaşması gereken yoğunluk. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Opt. *Diferansiyel eşik*, gözün algılayabileceği en küçük renk farkı.
—Ruhbil. Bir değişkenin, psikolojik bir olay yaratan en küçük değeri. || *Fark eşiği*, iki uyarıcı arasındaki farkın, bunları birbirinden ayırt etmeyi olanaklı kılan en küçük değeri. (Uyarıcıların, şiddetleri dışında, değiştirilebilecek pek çok boyutları vardır.) || *Mutlak, algısal* ya da *duyusal eşik*, bir uyarıcının, şiddeti değiştirildiğinde, algı yaratan en küçük değeri. || *Tepki eşiği*, bir tepkinin meydana gelebilmesi için, bir değişkenin (örn. bir "uyarı" derecesi ya da bir tepki "gizilgücü") belli bir değere erişmiş olması gerektiğini anlatan kuramsal kavram.
—Su yapı. Eklüz tabanında kapının dayandığı sabit bölüm.
—Uluslarar. ikt. *Ayrım eşiği*, Avrupa para sistemi'nde, sisteme giren dövizlerden birinin kurunda bir istikrar sağlama eylemi başlatılması gerektiğini gösteren nokta.
—ANSİKL. Ed. Divan edebiyatında çoğunlukla kapı ile birlikte anılır; âşığın, ulaşmayı en çok istediği yerlerden biridir: *"Gece tenha eşiği hâkine yüzler süreyim / Sakının kimse haber vermesin ağyara meded"* (Geceleyin eşiğinin toprağına yalnızca yüzümü süreyim. Sakının, rakiplere kimse haber vermesin) [Baki].
—Folk. Anadolu'nun geleneksellliğini koruyan yörelerinde eşiğe ilişkin kimi inanışlar vardır. Buna göre, bir eve girileceği zaman eşikten ilkin sağ ayağı atmak gerekir. Sol ayakla girilirse uğursuzluk getireceğine ya da bir terslik olacağına inanılır. Eşiğe oturmak iyi sayılmaz; oturanın iftiraya uğrayacağı, başına bir kötülük geleceği ya da çarpılacağı inanışı vardır. Özellikle hamile kadınların eşiğe oturmaması-na dikkat edilir, oturursa çocuğun boynuna kordon dolanacağına inanılır. Bir eve büyü yapılacağı zaman, tüm oturanların etkilenmesi için büyü, eşiğe gömülür veya görünmeyen bir yerine saklanır. Bu nedenle sık sık eşik kontrol edilir, yabancı ya da kuşkulu maddeler temizlenir; ya da suya büyü tutmayacağından eşik her fırsatta yıkanır. Eşiğe mavi boncuk, nal, kurt dişi vb. maddeler gömmenin evdekileri nazardan koruyacağına inanılır.
—Hidrol. Eşik, yerinde kayaçtan ya da kum ve çakıl banklarından oluşabilir. Bu eşikler dolambaçlı bir yatakta eğiktir, muylar gibi menderes boyunda yer alırlar ve muylarla birlikte çok yavaş hareket ederler. Düz bir yatakta ise muylar ve eşikler çok daha kararsızdır. Orta derinlikteki sularda derece derece, ani kabarmalardaysa birdenbire değişebilirler.
—Jeomorfol. Bir nehir yatağında belirli bir boyuttaki alüvyonların harekete geçişi, ancak bir hız eşiğinin aşılmasından sonra gerçekleşir. Yamaçların çeşitli biçimlenme süreçleri ancak belli bir eşiğin aşılmasından sonra etkinlik göstermeye başlar: taneölçümsel yapı (soliflüksiyon), yamacın eğimi (yerçekimi döküntüleri). Bu sonuncu durumda bir sürecin başlama eşiğine karşılık olan eğime, "sınır eğim" adı verilir.
—Nörobiyol. Bir sinir lifi elektrikle uyarıldığında, eylem potansiyeli biçiminde bir yanıt elde etmek için gerekli yoğunluk, akımın veriliş hızına göre değişir. Eylem potansiyeli aniden ortaya çıkıyorsa uyarılma eşiği ya da başlangıç eşiği, *reobaz* adını alır. "Eşik" terimi bütün bir nöron ya da nöron grubu için de kullanılır: örneğin bir hareketi başlatmak için beyin kabuğunun bir devimsel uyarılma eşiği vardır.
Nihayet "eşik" kavramı psikofizikte kullanılır ve organizmanın algılayabileceği en küçük değişikliği gösterir: gürültü değişikliği (bir sesin duyulabileceği kesin eşik ya da bir genlik ve tonalite değişikliğinin duyulabileceği görece eşik), ışık değişikliği ya da deri uyarısı değişikliği (basınç, biçim, sıcaklık algısı) gibi.
Eşik, kişiden kişiye değiştiği gibi ve şartlanmayla ilintili olarak aynı kişide de değişir. Örneğin aydınlık bir ortamdan karanlık bir ortama birdenbire geçişte ışığı algılama eşiği yükselir. Bundan ötürü, eşik ölçümleri genellikle bir kişide olsun, bir grup içinde olsun, kullanılan ölçüm koşulları iyice saptandıktan sonra yapılan çok sayıdaki ölçümlerden elde edilen istatistiksel sonuçlardır.

EŞİKALTI sıf. Şiddeti çok zayıf olduğundan organizmanın tepki gösteremediği uyaranlar için söylenir.

EŞİKLEME a. Telekom. Bir işaretin, mutlak değeri belli bir eşiği aşan bölümlerine, bu eşiğin değerini vermeye dayanan işlem.

EŞİKSEL sıf. Ruhbil. Eşiğin tam düzeyinde olan bir uyarıcıya denir.

EŞİKÜSTÜ sıf. Ruhbil. Bir organizmada tepki uyandırmaya yeterli güçte olan bir uyarıcıya denir.

EŞİL sıf. (*eş* ve *-il* takısından). Biyol. Hücrelerde kamçı çevresindeki dokuz mikroborucuk çiftinin her birine verilen ad.
—Dilbil. Bir başka sözcükle aynı kökten gelen, ancak değişik bir biçim ve anlam içeren sözcük.
—ANSİKL. Dilbil. Eşiller dile çeşitli yollardan girerler: genellikle biri sesçil yasaların sonucu (halktan kaynaklanan oluşum), öbürü de kaynak dildeki sözcükten yapılan dolaysız öyküntü niteliğini taşır. Bu durumda uyarlamalar önemsiz boyuttadır (bilgin dilinden kaynaklanan oluşum). Latincedeki *auscultare* fransızcaya halktan gelen oluşumla *"écouter"*, bilgin dilinden kaynaklanan oluşumla *"ausculter"* biçiminde geçmiştir (XVI. yy.).

EŞİLMEK → EŞMEK.

EŞİNME a. Eşinmek eylemi.
—Binc. *İnek eşinmesi*, atın ön ayaklarından birini arkaya yere vurması. (Gevişgetirenler genellikle [çok az yapmalarına karşın] bu biçimde eşinir.) || *Çizme eşinmesi*, atın arka ayaklarından biriyle ayaklarını kullanan binicinin bacağına vurmaya çalışması.

EŞİNMEK → EŞMEK.

EŞİN SOZU ya da **GENŞİN,** japon heykelci ve buddha rahibi (942-1017); buddhacılığın daha açık ve herkes tarafından uygulanabilen bir din olması için çalıştı.

EŞİRRA çoğl. a. (ar. *şerir*'in çoğl. *eşirrā*). Esk. Kötüler, kötülük edenler, edepsizler: *"Virâneler, ey mekmen-i pür-hâb-ı eşirrâ"* (Tevfik Fikret).

EŞİT, -ti sıf. (*eş*'ten *eş-it*). **1.** Bir başkasıyla aynı değerde, aynı ölçüde olan bir nicelik, bir boyut vb. için kullanılır (= işareti): *Yüksekliği çapına eşit bir silindir. Üç, iki artı bire eşittir. İki artı bir eşittir üç.* **—2.** Bir başkasıyla aynı değerde, aynı sürede, aynı önemde vb. olan şey için kullanılır: *Maddi olanaklarımız eşit değil. Eşit işe eşit ücret. Eşit haklardan yararlanmak.* **—3.** Aynı güçte, aynı nitelikte olan kimseler için kullanılır: *Kiloları eşit olmayan iki güreşçi. Boyları eşit olan çocukları aynı sıraya oturtmak.* **—4.** Aynı güce, aynı yetki ve özelliklere sahip kimse için kullanılır: *Eşit değiliz ki, o genel müdür, bense küçük bir memur.* **—5.** Birbirini izleyen düzenli şeyler için kullanılır: *Ağrı eşit aralıklarla geliyor. Eşit adımlarla yürümek.*
—Geom. İZOMETRİK ve BİNDİRİLİR'in eski eşanlamlısı. ("Eşit şekiller" kavramı, kümeci "eşit kümeler", yani elemanları aynı olan kümeler kavramıyla çeliştiğinden geçerliliğini yitirmiştir.)
—İkt. *Eşit değişim*, Proudhon'un terminolojisinde, onun yardımlaşma sistemi için ayırtedici olan ve değişime konu olan nesneler tıpatıp eşdeğerde oldukları zaman ortaya çıkan ve böylece, değişimi yapan her iki taraf için de kâr ve zararı ortadan kaldıran olay. (EŞİT MÜBADELE de denir.)
—İstat. *Eşit dağılım*, ortalayan hesaplanırken, bir istatistik dağılımın her sınıfında verilerin tekdüze dağıldıklarına ilişkin varsayım.
—Matbaac. *Eşit işareti*, bir şeyin bir şeye eşit olduğunu gösteren işaret (=). [Bir sözcüğün iki anlamını 90° döndürülmüş bir eşit işaretiyle ayırmak mümkündür (||).]
—Müz. *Eşit ayarlama*, bir oktavın on iki eşit yarım tona bölünmesi. || *Eşit çalış*, icracının tüm sesleri eşit güçte çıkardığı çalma biçimi. || *Eşit kontrapunto*, tüm partileri eşit değerde notalar ya da eslerle oluşturulmuş kontrapunto. || *Eşit sesli koro*, üyelerinin tümü de aynı ses kategorisine giren koro.
—Ruhbil. *Duyumsal eşit uzaklıklar yöntemi*, ARALIKLARI EŞİTLENDİRME* YÖNTEMİ'nin eşanlamlısı.

EŞİTÇENETLİ sıf. İki çeneti birbirine eşit yumuşakçalar için kullanılır.

EŞİTÇİ sıf. Eşitçilik yanlısı.

EŞİTÇİLİK a. İnsanlar arası kesin eşitlikten yana olan ve bunu olgularla gerçekleştirmeye çalışan öğreti. (Bu öğreti genelde Babeuf'ün adıyla özdeşleştirilir.)

EŞİTLEMEK g. f. *Şeyleri eşitlemek*, onları birbirine eşit duruma getirmek: *Payları eşitlemek.*

—Arit. *Kesirlerin paydalarını eşitlemek*, verilen kesirlere eşdeğer ve tümünün paydaları aynı olan kesirler bulmak.
—Spor. Bir yarışmada rakibin sayısına ulaşmak.

◆ **eşitlenmek** edilg. f. Birbiriyle eşit duruma getirilmek: *Bütün paketlerin ağırlıkları eşitlendi.*

◆ **eşitleşmek** işt. f. Karşılıklı olarak eşit duruma gelmek, birbirine eşit olmak.

EŞİTLENDİRME a. Ruhbil. *Aralıkları eşitlendirme yöntemi*, özneden, bir uyarıcıyı, kendisine daha önce uygulanmış olan farklı iki uyarıcıya oranla, öznel olarak eşit bir uzaklığa yerleştirmesini istemeye dayanan yöntem. (Eşanl. DUYUMSAL EŞİT UZAKLIKLAR YÖNTEMİ.) || *Öznel eşitlendirme noktası*, öznenin, bir karşılaştırma yaparak, daha önce kendisine uygulanan değişmez bir uyarıcıya eşit bulduğu bir değişken uyarıcının değeri.

EŞİTLENMEK → EŞİTLEMEK.

EŞİTLER komplosu, 1796'da Gracchus Babeuf*'ün ön ayak olduğu, amacı Directoire'ı devirmek ve komünist tipte bir rejim kurmak olan devrimci komplo.

Eşitler komplosu ile Avrupa'da ilk kez komünizm, yalnızca kuramsal bir düşünce olmaktan çıkıp siyasal bir hareket haline geldi.

EŞİTLEŞMEK → EŞİTLEMEK.

EŞİTLEYİCİ a. Elektroakust. Ses üretim, iletim ya da kayıt sistemlerinde, genellikle elektriksel ya da akustik işarete, belli bir bantın bütün frekanslarına eşit bir yeğinlik vererek istenen frekansta bir yanıt elde etmek için kullanılan elektrik donanımı. (Eşanl. EKOLAYZIR.)
—Elektrotekn. *Doğru akım eşitleyicisi*, ikiden çok iletkenle sağlanan doğru akım dağıtımında, gerilimleri eşit düzeyde tutmaya yarayan makine.

◆ sıf. Elektrotekn. *Eşitleyici bobin*, bir ototransformatörün içerdiği indüktanslardan oluşan düzenek. (Ototransformatörün sargıları halkalarla, bir doğru akım makinesinin indüvisinden eş uzaklıktaki noktalara ve makinenin beslediği iki köprülü bir dağıtımın nötr teline bağlıdır; makine, dağıtımı, bu köprülerin gerilimlerini eşitleyecek biçimde besler.)

EŞİTLİK a. **1.** Eşit olma durumu; eşit olan şeyin özelliği; denklik: *Yaşça eşitlik. İki sayının eşitliği.* **—2.** Sahip oldukları haklar bakımından insanlar arasında hiçbir ayrım gözetilmemesi; musavat: *Siyasal, medeni, toplumsal eşitlik. Vergi eşitliği. Yurttaşlar arasında daha fazla eşitlik sağlamayı amaçlayan yasalar.* (Bk. *ansikl.* böl. Huk. ve Siyas. bil.)
—Ceb. *İki kümenin eşitliği*, iki A ve B kümesinin $A \subset B$ ve $B \subset A$'yı gerçeklediği hal. (A ile B nin elemanları aynıdır.) || *İki matrisin eşitliği*, iki $(a_{ij})_{i\in I}$ ve $(b_{ij})_{i\in I}$ matrisinin her i,j ikilisi için $a_{ij} = b_{ij}$ yi gerçeklediği hal. || *İki uygulamanın eşitliği*, iki f ve g uygulamasının çıkış kümelerinin ve varış kümelerinin aynı olduğu ve çıkış kümesinin her x elemanı için $f(x)$ ile $g(x)$ in aynı olduğu hal.
—Dilbil. *Eşitlik derecesi*, karşılaştırmada eşitlik gösteren derece. *(Onun kadar Ali de çalışkandır.)* [Eşanl. EKVATİF, EKVATİVUS.] || *Eşitlik eki*, sözcüğe eşitlik, benzerlik, görelik, karşılaştırma kavramı veren ek. Türkçedeki -ca [-ce, -ça, -çe] eki: *Aile-ce, yaş-ça, ben-ce, kendi-n-ce* vb.
—Fels. J.-J. Rousseau'ya göre, doğal durumdan toplumsal duruma geçen insanların, toplum içinde hiç kimsenin bir başkasından üstün olmaması gerektiği yolundaki istemi. (Bk. *ansikl.* böl.) Hegel'e göre, diyalektik düşüncenin, gerçekliğin somut analizini yapabilmesine yarayan zihin işleminin sonucu ve eşitsizliğin ayrılmaz karşıtı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Geom. *Üçgenlerin eşitlik hali*, iki üçgenin izometrik ya da bindirilir olması için koşul. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Kamu. mal. *Vergi önünde eşitlik*, XVIII. yy.'da, vergi önünde eşitlik, her bireyin geliri ile ödediği vergi arasında sıkı bir oransallığın kurulması olarak düşünülmüştür. XIX. yy.'ın sonundan bu yana, mali eşitlik kavramında önemli dönüşümler gerçekleşmiştir. Verginin kişileştirilmesi doğrultusunda (örneğin, yükümlünün bakmakla sorumlu olduğu ailesini de göz önüne alarak) girişimler olmaktadır. Vergi kaçırma olanakları, vergiyi yansıtma girişimleri, bazı yükümlülere tanınan ayrıcalıklar, çeşitli toplumsal grupların vergi koyucu üzerindeki baskıları, iktisadi ya da toplumsal gerekçeleri olmayan mali eşitsizlikler yaratmaktadır.
—Mant. ve Küm. kur. Dönüşlülük ($x=x$), simetri ($x=y \to y = x$) ve geçişlilik ($x = y \to (x = z \to y = z)$) özelliklerinin doğrulanmasını sağlayan ikili ilişki. Eşdeğerlilik ilişkisinin kaba bir örneğini oluşturur. || *Eşitlik belitleri*, yüklemlerin olağan hesaplanmasına ek belitler; bu belitler, *yüklemlerin eşitlik yoluyla hesaplanmasını* (diyadik yüklem = özgülleştirilmiş yüklem) iki niteliğe dayanarak tanımlarlar: (1) $\forall x\ (x=x)$; (2) eşitlerin birbirleri yerine konulabilirliği ilkesi. (Bu eşitlik, ayrıca, ilk kez Leibniz tarafından belirlenmiş olan iki özelliği de karşılar: herhangi bir P yüklemi için, eşitlerin birbiri yerine konulabilirliği

$$(\forall x \forall y\ [x=y \to (P(x, x_1, \ldots, x_n) \to P(y, x_1, \ldots, x_n)]).$$

eğer P tekliyse, özellikle şu durum elde edilir.

$$P(x) \leftrightarrow P(y);$$

ayırdedilmezlerin özdeşliği:

$$\forall P\ [(P(x) \leftrightarrow P(y) \to x=y].$$

Bu demektir ki, hiçbir özelliğin ayıramadığı iki nesne, özdeş kabul edilmek zorundadır. [Bu belit ikinci dereceden önem taşır.] Bazı durumlarda, ilk özellik doğrulanmaz; o zaman, saydam olmayan bir bağlam sözkonusu demektir.)
—Uluslarar. huk. Uluslararası bir örgütte yer alan her devletin önemine bakılmaksızın bir oy hakkına sahip olması ilkesi.
—ANSİKL. Fels. Rousseau'ya göre, insanların doğal eşitliği sorunuyla bir sivil toplum içindeki eşitsizlikleri sorununu birbirinden kesin olarak ayırmak gerekir; "her toplum sistemi için esas olan bir noktayı şöyle belirtebiliriz: temel anlaşma (yani toplum anlaşması) doğal eşitliği yok etmez; tersine, doğanın insanlar arasına koyabildiği fizik eşitsizliğin yerine, moral ve yasal bir eşitlik getirir ve böylece güçte ve zekâda denk olmayan insanların anlaşmayla hukuken eşit duruma gelmelerini sağlar" (*Toplum sözleşmesi* [Contrat social], 1,9).

Hegel'de, eşitlik *(Gleichheit)* terimi, ilk önce, felsefi olmayan bir düşüncenin, birbirini dışlayan terimler arasında ilişkiler ya da ilişkisizlikler kurmasına yarayan karşılaştırma edimini akla getirir. Oysa, gerçekten diyalektik bir düşünceye geçildiğinde, "eşitlikle eşitsizliğin birliği" artık nesnenin uzağında aranmaz; tersine, o nesnenin somut evrenselliğinin ilkesi olarak kabul edilir; böylece, her nesne ancak "bir başkası için" olduğu ölçüde kendi kendisi olabileceğine göre, tam anlamıyla "çelişkili" bir eşitlik tipi ortaya çıkar (*Wissenschaft der Logik* [Mantık bilimi], "ÖZ", 1,2).
—Geom. "Yeni" söz dağarcığıyla, *üçgenlerin "eşitliği"* hali (çağdaş matematikte artık eşitlik deyimi kullanılmamaktadır) aşağıdaki biçimde ifade edilecektir: "iki üçgen ancak ve ancak şu üç koşuldan birini gerçekliyorlarsa izometriktir: 1. üç kenarı, ikişer ikişer alındığında aynı ölçüdedir; 2. kenarlarından ikisi ve bunlara ilişkin çıkıntılı açı kesmesi aynı ölçüdedir; 3. çıkıntılı açı kesmelerinden (üçgenlerin belirlediği) ikisi ve bunlara bitişik kenarlar aynı ölçüdedir. (Üçgenler için seçilen uzunluk birimleri de özdeştir.)
—Huk. ve Siy. bil. Eşitlik ve özgürlük, her biri içerikleri bakımından farklı anlamlara bürünseler bile, siyasal düzenlerin büyük bir bölümünün benimsediği iki temel ilkedir. Liberalizm, başlangıcından beri eşitliği ikinci temel ilkesi saymış ve bunu 1789 İnsan ve yurttaş hakları bildirgesi'ne geçirmiştir: "İnsanlar özgür ve haklar bakımından eşit doğarlar, özgür ve eşit yaşarlar". Haklarda eşitlik, özellikle kadın ve erkek eşitliği açısından, 1946 Fransız Anayasası'nın başlangıç bölümünde tamamlanmış ve pozitif hukuk bakımından pek çok sonuç doğurmuştur: seçme hakkı, yasa, vergi, kamu hizmetleri, vb. önünde eşitlik. Yine de klasik liberal anlayışta eşitlik, özgürlüğe oranla ikincil niteliktedir: bu anlayışa göre, eşitlik soyut bir biçimde ele alınarak hukuksal yeteneklerde bir eşitlik sayılmış ve bu yetenekler özgürlüğün kullanımı için gerekli ve yeterli koşullar olarak görülmüştür.

Marksizme göre ise tam tersine, koşullardaki eşitsizliği gizleyen hak eşitliği kavramı ancak biçimsel bir özgürlüğe izin verir. O halde yapılması gereken şey, gerçek bir özgürlük sağlayacak olan ve ancak üretim araçlarının kolektifleştirilmesine dayalı sınıfsız toplumun kurulmasıyla ortaya çıkacak somut eşitliği gerçekleştirmek olmalıdır.

EŞİTLİKÇİ sıf. Eşitlikçilikle ilgili. || Yurttaşlar arasında siyasal ve toplumsal eşitliği amaçlayan kimse için kullanılır.

◆ sıf. ve a. Eşitlikçilik yandaşı.

EŞİTLİKÇİLİK a. İnsanlar arasında tam bir eşitlik olduğunu ileri süren ve onu yaşamda da gerçekleştirmeye çalışan öğreti. (Babeuf'ün adı genellikle bu öğretiye bağlanır.)

EŞİTSEL sıf. Eşitlikle ilgili.
—Genet. *Eşitsel mitoz*, eşey hücreleri dışında bütün beden hücrelerinde meydana gelen mitoz. (Bu mitozda yavru hücreler ana hücrelerdeki kadar kromozom içerir.) [Eşanl. HOMEOTİPİK MİTOZ.]

EŞİTSİZ sıf. Eşit olmayan: *Eşitsiz bir gelir dağılımı.*

EŞİTSİZÇENETLİ sıf. Zool. İstiridye gibi iki çeneti de biçim ve boyut bakımından farklı olan yumuşakçalar için kullanılır.

EŞİTSİZKENARLI sıf. Zool. Midye, *Pholas*, vb. gibi her çenetinin önü ve arkası birbirine eşit olmayan yumuşakçalar için kullanılır.

EŞİTSİZLİK a. Belli bir açıdan birbirleriyle eşit olmama durumu; ayrılık: *Kadınlarla erkekler arasındaki ücret eşitsizliği. Petrol kaynaklarının dağılımında görülen eşitsizlik. Bir eşitsizliği gidermek.*
—Ceb. *Eşitsizlik işareti*, şu işaretlerden her birine verilen ad: $<$ sıkı küçük, $>$ sıkı büyük, $\leq$ küçük ya da eşit, $\geq$ büyük ya da eşit. ||*Bilinmeyenli eşitsizlik*, bilinmeyenin ya da bilinmeyenlerin ancak belli değerleri için gerçeklenen eşitsizlik. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Gök.mekan. Bir gökcisminin gözlenen devinimi ile gökcisminin bir merkez cismi çevresindeki ideal, çembersel ve düzgün devinimi arasındaki sapmayı belirten matematiksel ifade.
—Oftalmol. ve Psikol. *Retina eşitsizliği*, görüntüleri iki retina üzerinde özdeş noktalarda oluşmayan nesnelerin görme özelliği. (Ortak görüntü, beyinde meydana gelir.)
—ANSİKL. Ceb. f ve g, x gerçek değişkenin sayısal fonksiyonları olmak üzere $f(x) < g(x)$ $f(x) > g(x)$ ya da $f(x) \leq g(x)$, $f(x) \geq g(x)$ biçimindeki bir eşitsizlik, x in bilinmeyen olduğu bilinmeyenli bir eşitsizliktir. Bu bilinmeyenli eşitsizliği çözmek, çözümler kümesini (çözümlerin hangi kümede aranacağı belirlendikten sonra) bulmak demektir. Bilinmeyenli eşitsizlikleri çözme yöntemleri denklemlerinkiyle aynıdır; bununla birlikte şu farka dikkat etmek gerekir: bilinmeyenli bir eşitsizliğin her iki

yanı negatif bir sayıyla çarpıldığında eşitsizliğin yönünde değişme olur. Bilinmeyenli bir eşitsizlik birçok bilinmeyen içerebilir. Bilinmeyenin en büyük üssü, bilinmeyenli eşitsizliğin derecesini verir.

İki bilinmeyenli eşitsizliklerin çözümü, bilinmeyenli eşitsizliklerde sözkonusu olan fonksiyonların grafik gösterimlerinin gerçekleştirildiği düzlemin bir işareti yardımıyla, genellikle grafik olarak yapılır.

ℝ de bir bilinmeyenli $2x-7 \leqslant 3x-1$ eşitsizliğini çözme, çözüm olarak $[-6, +\infty[$ aralığını verir.

İki bilinmeyenli $2y+x^2+2x>0$ eşitsizliğini çözme, çözüm olarak, şekildeki taralı parçanın noktalarının koordinat ikilileri kümesini verir. (Eğrinin bütün noktalarının koordinatları $2y-x^2+2x=0$ denklemini ve taralı olmayan parçanın bütün noktaları $2y-x^2+2x<0$ bilinmeyenli eşitsizliğini sağlar.)

EŞİYONLU sıf. Fizs. kim. Aynı iyonları aynı derişimde içeren sistemler için kullanılır.

EŞİZ sıf. Kim. İZOMER'in eşanlamlısı.

EŞİZLEME a. Kım. İZOMERLEŞTİRME'nin eşanlamlısı.

EŞİZLEŞTİRMEK ettirg. f. Kim. İZOMERLEŞTİRMEK'in eşanlamlısı.

EŞK a. (fars. *eşk*). *Esk.* **1.** Gözyaşı: *"Saçma ey göz eşkden gönlümdeki odlara su"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—2.** *Eşk-âlud,* gözü yaşlı, ağlamaklı. ||*Eşk-bar,* gözyaşı döken. ||*Eşk-efşan* ya da *eşk-feşan,* gözyaşı saçan. ||*Eşk-rîz, eşk-ver,* gözyaşı döken, ağlayan. ||*Eşk-i firak,* ayrılık gözyaşı. *"Dolduk-ça doldu gözleri eşk-i firâk ile"* (Y.K. Beyatlı). ||*Eşk-i galtan,* yuvarlanan, dökülen gözyaşı: *"Sitareyle cihanı pür ider bu eşk-i galtanum"* (Vasfi, XVI. yy.). ||*Eşk-i inkisar,* kırılma, gücenme gözyaşı: *"Ehl-i derdin seyl-i eşk-i inkisarın görmüşüz"* (Nabi, XVII. yy.). ||*Eşk-i tahassür,* özlem gözyaşları: *"... sunûf-ı nâsın kimi gözlerinden eşk-i tahassür ve kimi yüzlerinden âsâr-ı teessüf ve teessüf müşahede olunuyordu"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

EŞKÂL, -li çoğl. a. (ar. *şekl*'in çoğl. *eşkâl*). **1.** *Esk.* Şekiller, biçimler: *Eşkâl-ı hayat* (hayat biçimleri). *Eşkâl-i hendesiye* (geometrik şekiller). **—2.** Bir kimsenin yüzü, dış görünüşü, kılığı vb. özellikleri: *Katilin eşkâli tespit edildi.*

—Atç. Bir atın ne tür işlerde daha yararlı olabileceğini belirlemek için dış görünümünün gövde yapısı ölçülerine göre değerlendirilmesi.

—Binc. Bir atın, vücut ölçüleri, adalelerinin gelişimini belirten dış görünümü. (Eşkâl, atın nerede ve hangi işte kullanılmaya elverişli olduğunu saptamaya yarar.)

—Ed. *Eşkâl-i nazım,* kaside, gazel, mesnevi vb. gibi şiir türlerine verilen ad. (→ NAZIM, ŞİİR, TÜR.)

—Kur. tar. *Eşkâl defteri,* Osmanlı devletinde yeni devşirilerek İstanbul'a getirilen Acemi oğlanlarının ad ve kimliklerinin, devşirildikleri sancak, kaza ve köylerinin, babalarının, sipahilerinin, sürücülerinin ad ve sanlarının, buna ek olarak göz, saç rengi, boy gibi ayırıcı özelliklerinin yazıldığı defter. ||Ordu malı at, katır, eşek vb. gibi hayvanların cinselliğinin, yaşının, boyunun, tırnak ve nal numarasının belirtilerek saptandığı defter.

—Zootekn. Hayvan vücudunun dış görünümüne ilişkin özelliklerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Zootekn. Eşkâlin incelenmesi morfolojiye, iskeletin ölçüsüne, vücudun her bölgesinin tanımına, bu çeşitli bölgeler arasındaki orantıya, kasların özelliklerine ve semizliğe, dengeli duruş gibi çok önemli bazı ayrıntılara dayanır. Eşkâle ilişkin her öğenin değerlendirilmesi, hayvandan beklenen ürüne göre yapılır; her ürün de oldukça belirli bir hayvan tipi göz önünde bulundurularak dikkate alınır (süt tipi, et tipi, karma tip, vb.)

EŞKALINLIKLI sıf. EŞMERKEZLİ'nin eşanlamlısı.

◆ a. Eşkalınlık eğrisi.

EŞKALORİLİ sıf. Ted. Eşit ağırlıkta olduklarında organizmaya aynı kalori miktarını sağlayan iki besin için kullanılır.

EŞKANATLI sıf. Dört kanadı hem az çok benzer yapıda hem de zarsı böcekler için kullanılır.

EŞKANATLILAR a. Parlakağustosböcekleri, ağustosböcekleri, kamburağustosböceğigiller, bitki bitleri, kabuklubitler gibi *Hemipteroidea* öbeğinden böcekler takımı. (Bil. a. *Homoptera.*) [Karşt. ÇEŞİTKANATLILAR.]

—ANSİKL. Eşkanatlıların ön kanatları hemen her zaman birbiçimlidir, dinlenme durumundayken sırtın üstünde dam gibi durur, asla çaprazlanmaz; kanatsız türler çoktur. Pronotum küçüktür; arkaya eğik olan hortum, ön kalçaların arasında yer alır. Eşkanatlılar daima karada yaşar, bitkilerle beslenir. Takım iki öbeğe ayrılır: ayakları üç eklemli olan, kısa duyargalı, hortumları başın altında bulunan ağustosböcekleri (ağustosböceği, *Cicadella* cinsi, vb.); ayakları bir ya da iki eklemli, uzunca duyargalı, hortumu ön kalça arasında yer alan *Sternorhyncha* (*Psylla,* bitki bitleri, kırmızıböcekleri, vb.).

EŞKÂR a. İkt. *Eşkâr eğrisi,* rakip markalı iki malın satış fiyatları arasında ortaya çıkan ilişkileri, bu ilişkilerden her biri için markalardan birinin kâr düzeyi aynı kalacak biçimde belirten şekil.

EŞKARİNALI sıf. Denizc. Karinaları eşit olan. (Özellikle bir geminin eşit ancak değişik biçimde karina hacimlerini belirtmek için kullanılır; hacimler, gemiye aynı deplasman için değişik eğim ve tirim açıları vererek elde edilir.)

EŞKAYNAMA a. Fiz. ve Kim. Eşkaynar karışımların gösterdiği olay.

EŞKAYNAR sıf. Fiz. ve Kim. Değişmez bir sıcaklıkta kaynayan homojen ve kararlı bileşimli bir sıvı karışımı için kullanılır. (Eşanl. AZEOTROP.)

◆ a. Eşkaynar karışım.

—ANSİKL. Uçucu pek çok sıvıdan oluşan bir karışım damıtıldığında, bu karışım, en yüksek derecede kaynayan sıvının kaynama sıcaklığı ile en düşük derecede kaynayan sıvının kaynama sıcaklığı arasındaki bir sıcaklıkta kaynar; bu sıcaklık hem bir maksimum *(eksi eşkaynama),* hem de bir minimumdan *(artı eşkaynama)* geçer. Birinci durumda (örneğin benzen ile toluen) damıtmayla iki sıvı birbirinden tümüyle ayrılır. İkinci durumda ise bu olanaksızdır: çünkü kararlı kaynama sıcaklığına denk düşen bir karışım elde edilir. Nitekim alkol ve su karışımı damıtıldığında % 96 alkol içeren bir karışım meydana gelir.

EŞKENAR sıf. Geom. Bütün kenarları aynı uzunlukta olan bir üçgen için kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Eşkenar dörtgen,* bütün kenarları aynı uzunlukta olan dörtgen. (Bir dörtgenin bir koşutkenar olduğu tanıtlanmışsa, bunun bir eşkenar dörtgen olduğunu göstermek için köşegenlerinin birbirine dik olduğu ya da ardışık iki kenarının aynı uzunlukta olduğunu tanıtlamak yeterlidir. Eşkenar dörtgenin [dik] köşegenleri bunun bakışım eksenlerini oluşturur.)

—Mim. *Eşkenar kemer,* içine, bir eşkenar üçgenin tam olarak çizilebileceği kırık kemer. (Bazen, tüm kırık kemerlere ya da merkezleri [kemeri oluşturan iki çember parçasının merkezleri] kirişi üç eşit parçaya bölen kırık kemerlere de eşkenar kemer denir.)

—Ruhbil. *Eşkenar dörtgen yanılsaması,* bir eşkenar dörtgenin persektif bozukluğuna uğrayarak kare biçiminde görünmesinden ileri gelen optik-geometrik yanılsama.

—ANSİKL. Bir eşkenar üçgenin aynı bir köşeye ait yükseklikleri, kenarortayları, iç açıortayları (ve dolayısıyla ortadikmeleri) çakışır. Ağırlık merkezi, dışaçizili çemberin merkeziyle çakışır; Eukleides geometrisinde dışaçizili çemberin yarıçapı R ise, üçgenin bir kenarının ölçüsü $R\sqrt{3}$, bir yüksekliğinin (doğru parçası) ölçüsü $\frac{3R}{2}$ dir. Alanın değeri $\frac{3R^2\sqrt{3}}{4}$ ya da, *a* bir kenarın ölçüsü olmak üzere $\frac{a^2\sqrt{3}}{4}$ tür. Her açının ölçüsü 60° ya da $\frac{\pi}{3}$ rad. dır.

Buna karşılık, küresel geometride, açıların ortak ölçüsü, $]\frac{\pi}{3}, \pi[$ aralığında değişebilir.

EŞKENLİK a. Tekst. Bir dokuma parçasının ya da tekstil maddesinin çeşitli bölümleri arasında boyamanın ulaşması gereken renk tonu eşitliği.

EŞKIYA a. (ar. *şaki*'nin çoğl. *eşkıyâ*). **1.** Dağda, kırda yol kesen, soygun yapan haydut: *Eşkıyalar köyü bastı.* **—2.** *Tkz.* Ele avuca sığmaz, yaramaz çocuk. **—3.** *Eşkıya gibi,* yüzü, bakışları, giyimi kuşamıyla korku ve ürkü uyandıran kimse için kullanılır.

EŞKIYALIK a. Eşkıya olma durumu ya da eşkıyaca davranış.

EŞKİN ya da **EŞGİN** a. (*eşmek*'ten *eş-kin*). Atın adi adımla yürüyüşünden biraz daha hızlı ve hareketli olan yürüyüşü. (At aralıksız ve düzenli adımlarla hızlı olarak yürür.) [Eşanl. YORGA.]

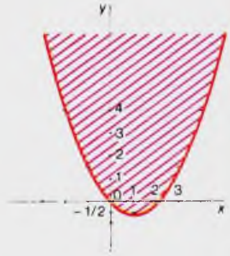
◆ sıf. Hızlı ve düzgün yürüyen at için kullanılır: *Eşkin at.* (EŞKİNLİ de denir.)

◆ be. Düzgün adımlarla ve hızlı bir yürüyüşle: *Eşkin gitmek.*

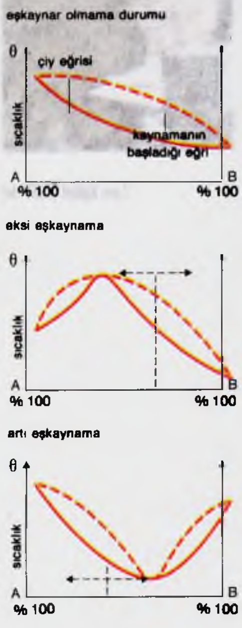
EŞKİNCİ a. Kur. tar. Osmanlı devletinde Yeniçeri ocağı dışında sefere katılan asker örgütlerine verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Eşkinci esamesi,* eşkincilerin maaş belgesine verilen ad. ||*Eşkinci nazırı (Eşkinci neferatı nazırı* da denir), Mahmut II döneminde, Yeniçeri ocağı dışında kurulan düzenli ordu (muallem eşkinci) komutanının unvanı. ||*Eşkinci tahriri,* Mahmut II'nin kurduğu eşkinci ordusuna asker yazma işlemi.

—ANSİKL. Eşkinci terimi, "sefere katılan asker" anlamına gelmesine karşın, yeniçeriler (kapıkulu askerleri) için kullanılmazdı. Bu terim, tımarlı sipahiler başta olmak üzere, sefere katılan müsellem, kızılca müsellem, yörük, yayla, tatar, canbaz vb. gibi geri hizmet askerleri, palanga nöbetçileri ve kale muhafızları için geçerliydi. Mülk ve tımar sahibi eşkincilerin kendileri sefere katılmazlar, yerlerine "cebelü" gönderirlerdi. Benevbet tımarı olanlardan da yalnız nöbet sırası gelenler sefere katılırdı. Eşkinciler, XVI. yy.'da yirmişer, XVII. yy.'da otuzar kişilik ocaklara ayrılmıştı. Her ocakta, sefere gitmeye hazır beş eşkinci bulunurdu. Sefere gitmeyenleri yamak olarak adlandırılır, bunlar sefere giden eşkinciye elli akçe verirlerdi. Eşkinciler sefer sırasında savaşa katılmazlar, taştan mermi hazırlamak, ağaç kesmek, yol, köprü, hisar yapmak gibi bayındırlık işlerinde kullanılırlardı. Emekli olanları ücretlerini ocaktan almayı sürdürürler, ulufelerine dokunulmazdı. Eşkinci esamesiyle emekli olanlar, zamanla esamelerini askerlikle ilgisi olmayanlara satmaya başlayınca, eşkinci askerinin sayısı giderek azaldı; yerlerini taslakçı, mülazım, korucu gibi başıbozuklar aldı.

Mahmut II, Yeniçeri ocağı'na karşı oluşturmak istediği yeni birliğe "eşkinci" adını verdi. Bu konuda yayımlanan ve Eşkinci* layihası adını taşıyan önergeden sonra, bu orduya yazılanlara yeni giysiler, tüfek ve kılıç verildi. Et meydanı'nda toplanan devlet büyüklerinin talimlerin meşru olduğuna ilişkin nasihatinden sonra talimlere başlandı. Yeniçeri ocağı'nın elli bir ortasından ayrılan yüz ellişer kişiden kurulan eşkinci birliği, Nizamı cedit'ten son-

bilinmeyenli **eşitsizlik**

eşkaynar karışımlar karışımın bileşimine göre kaynama ve sıvılaşma sıcaklığı eğrileri

ra kurulan ikinci talimli birlik oldu. Avrupa örneğine göre düzenlenen bu birlik, Yeniçeri ocağı'nın kaldırılmasından sonra kurulan Asakiri mansurei Muhammediye' nin çekirdeğini oluşturdu.

Eşkinci layihası, Mahmut II'nin kurduğu eşkinci ordusunun kuruluş gerekçesini açıklayan önerge. Mahmut II'nin düzenli ordu (muallem eşkinci) örgütü kurmaya karar vermesinden sonra sadrazam Benderli Selim Paşa, yeniçeri ağası Celalettin Ağa ve öteki ileri gelen devlet adamlarının katılmasıyla şeyhülislam Kadızade Mehmet Tahir Efendi'nin konağında Yeniçeri ocağı'nın durumuyla ülkenin iç ve dış politikasında oynadığı rolün ele alındığı bir toplantı yapıldı (25 mayıs 1825). Bu toplantı sonunda şeyhülislamın talimin vacip olduğuna ilişkin fetvası okundu, eşkincilerle ilgili kısa bir layiha hazırlandı. Orada bulunan yeniçeri temsilcilerinden hazırlanan layiha hükümlerine uyacaklarına ilişkin söz alındıktan sonra hazır bulunan iki yüzü aşkın kişi tarafından imzalanarak mühürlendi. *Eşkinci layihası* adı verilen bu önergede, Yeniçeri ocağı'nın kuruluş amaçları, bozuluşuna yol açan nedenler ve bu yüzden devletin uğradığı zararlar sayılıyor, talimci eşkinci ordusunun kuruluş biçimi, etkinlik alanları anlatılıyordu. Layihanın benimsenmesinden hemen sonra yeni ordu için asker toplanmaya, talimler yapılmaya başlandı.

EŞKİNE a. Sıcak ve ılık denizlerin 150 m'ye kadar olan taşlı, kayalı dipli kıyılarında yaşayan kemiklibalık. (Sırtı koyu esmer, yanları ve karnı daha açık renktir. Etçil beslenir: küçük balıklar, kabuklular vb. Bil. A. *Sciaena umbra;* gölgebalığıgiller familyası; boyu 50 cm'ye kadar.) [Eşanl. İŞKİNE, MAVRUŞKİL.]

EŞKİNLİ sıf. → EŞKİN.

EŞKİNSİZ sıf. Hızlı ve düzenli yürüyüşü olmayan ata denir.

EŞKOHEZYON a. Metalürj. Çokkristalli metal gereçlerin fizikokimyasal denge hali; denge halinde kristallerin kopmaya karşı dayanımı, bu kristallerin ayırım yüzeylerinin dayanımına eşittir.

Harbutt-Magnum

Levi Eşkol (1967'de)

EŞKOL (Levi), israilli siyaset adamı (Oratov, Ukrayna, 1895 - Kudüs 1969). 1913'te Filistin'e göç etti; Mapai partisi'nin sekreterliğini yaptı (1942-1945), İstadrut'un yürütme kurulu üyesi oldu, Hagana'nın ingiliz karşıtı hareketine katıldı. Bağımsızlıktan (mayıs 1948) sonra, Savunma bakanlığı genel yönetmenliğine ve danıştay geçici üyeliğine getirildi. 1951'de Knesset'e milletvekili seçildi, önce tarım ve gelişme bakanlığı (ekim 1951 - haziran 1952), sonra maliye bakanlığı (haziran 1952 - haziran 1963) yaptı, birçok kez Ben Gurion'a vekâlet etti. Ben Gurion iktidardan ayrıldığında, Levi Eşkol'ü başbakan ve savunma bakanı yaptırdı (haziran 1963). Ama kısa süre sonra ikisi arasında bir görüş ayrılığı belirdi. Mapai partisi'nden uzaklaştırılmış olan Ben Gurion'un, Rafi adlı yeni bir parti kurmasına karşın Levi Eşkol 2 kasım 1965 seçimlerinde çoğunluğunu artırdı ve 12 ocak 1966'da yeni hükümetini kurdu. Üçüncü İsrail-Arap* savaşı'nın arifesinde kurduğu milli birlik hükümetine savunma bakanlığını verdiği general Dayan'ı ve Menahem Begin'i de aldı. Savaştan sonra arap devletleriyle doğrudan görüşme isteğinde bulundu ve bu önkoşul yerine getirilmedikçe israil ordusunun işgali altında olan topraklardan çekilmeyeceğini duyurdu.

EŞKONUM a. Fizs. kim. *Eşkonum bileşeni,* belirli bir molekülde, özel bir konuma, genellikle merkez konumuna yerleşen bir atoma bağlı atom ya da atom grubu. ||*Eşkonum bileşiği,* çözeltide karmaşık iyonlar veren moleküler bileşik. ||*Eşkonum indisi,* İKİNCİL DEĞERLİK*'in eşanlamlısı. ||*Eşkonum izomerliği,* pozitif ve negatif karmaşık iki iyon türü arasındaki eşkonum bileşenlerinin değişiminden kaynaklanan izomerlik. (Örneğin:

$$[Co(NH_3)_6]\ [Cr(CN)_6]$$

ve $[Cr\ (NH_3)_6]\ [Co(CN)_6]$.)

||*Eşkonum yeri* ya da *konumu,* bir kompleksin, merkez atoma bağlı bir eşkonum bileşeninin atomu.

EŞKONUMLU sıf. Kim. Bir komplekste merkez atomuna, ikincil değerlik bağıyla bağlanmış bir grup için kullanılır.

EŞKUTUPLU ya da **EŞKUTUPSAL** sıf. Fizs. kim. Atomları, bir ortak değerlik bağıyla bağlanmış bir molekül için kullanılır. (Eşanl. HOMOPOLAR.)

—Elektrotekn. *Eşkutuplu bileşen,* dengelenmemiş *n* fazlı bir sisteme uygulanan bakışımlı bileşenler yönteminde, *n*'inci basamaktan sistemi tanımlayan bileşen. ||*Eşkutuplu makine,* basit bir çekirdek aralığının tüm yüzeyinde, bir öğeden diğerine indükleme çizgileri sürekli aynı yönde olan döner makine. (Eşanl. HOMOPOLER.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Elektrotekn. Eksenel manyetik alanlı Barlow çarkı, ilk eşkutuplu üreteç oldu. Bugün için, az sayıda olan eşkutuplu makineler, manyetik alanlıdır; uygulamaların birçoğu, doğru akım motorları üstünde toplanır; bunlar elektromanyetik kayıplar vermeme üstünlüğü taşır; çünkü, indükleme her noktada aynı doğrultuyu ve aynı değeri korur; bu motorlar çok düşük gerilimle (birkaç volt ile onlarca volt arası) ve güçleri yükseldiği oranda yeğinleşen çok yüksek akımlarla çalışır; sıvı ve çokfilamanlı fırçalarla donatılan birçok düzenek gelişme aşamasında olsa bile, başlıca güçlük bu yüksek akımı toplamaktan kaynaklanır.

EŞKUVVETLİ sıf. Küm. kur. Aralarında bir bijeksiyon kurulabilen iki küme için kullanılır. (İki küme eşkuvvetliyse, kuvvetlerinin ya da kardinallerinin aynı olduğu söylenir.) ||*Bir* T *iç yasasıyla donatılı bir kümenin eşkuvvetli elemanı,* kümenin, $xTx = x$ bağıntısını gerçekleyen elemanı. (Çarpma yasasında eşkuvvetli bir eleman, bütün kuvvetlerine eşittir.)

EŞKUVVETLİLİK a. Küm. kur. Eşkuvvetli iki kümenin niteliği. (Eşkuvvetlilik bir eşdeğerlik bağıntısıdır.) ||Bir T bileşim yasasının, üzerinde tanımlı olduğu kümenin her *x* elemanı için $xTx = x$ eşitliğini sağlama özelliği. (Örneğin, kafesler üzerinde tanımlı ∨ ["Sup"] ve ∧ ["Inf"] ile gösterilen işlemlerde her *a* için $a \vee a = a$ ve $a \wedge a = a$ olduğundan, eşkuvvetlilik sözkonusudur.) [Eşanl. İDEMPOTANS.]

EŞKÜP a. Topol. **1.** Bir Eukleides uzayının, standart eşkübe benzer çokuzamı. **—2.** *Standart eşküp,* d_1 uzaklığı için B(0,1) yuvarı.

EŞKÜTLELİ sıf. Çekird. fiz. Kütle sayıları aynı, atom numaraları farklı olan nükleitler için kullanılır. (Uranyum 239 ve plütonyum 239 eşkütlelidir.) [Eşanl. İZOBAR.] ||*Eşkütleli spin,* EŞSPİN'in eşanlamlısı.

EŞLEK a. Gökbil. EKVATOR'un eşanlamlısı.

EŞLEKSEL sıf. EKVATORAL'ın eşanlamlısı.

EŞLEM a. Bir şeyin benzeri, kopyası: *Yazının eşlemini çıkarınız.*

EŞLEME a. Eşlemek eylemi.

—Atom fiz. *$j - j$ eşlemesi,* $\vec{l}_i$ yörüngesel kinetik momentlerini ve $\vec{s}_i$ spinlerini taşıyan birçok elektronlu bir atomun, elektronların kinetik momentlerinin $\vec{j}_i = \vec{l}_i + \vec{s}_i$ vektörel toplamı biçiminde verilen $\vec{J}$ toplam kinetik momentini elde etme. || *L-S eşlemesi,* $\vec{L} = \Sigma \vec{l}_i$ yörüngesel kinetik momenti ile $\vec{S} = \Sigma \vec{s}_i$ toplam spin kinetik momentinin vektörel toplamı biçiminde verilen, atomun $\vec{J}$ toplam kinetik momentini aynı simgelerle elde etme.

—Eldivc. Eldiven yapımında kesimden sonra, aynı renkte ve nitelikte eldivenleri çift çift (sağ ve sol eller halinde) ayırma.

—Elektron., Elektrotekn. ve Telekom. Doğrudan bağlantısı olmayan, ayrı iki devrenin, elektrik enerjilerini birbirine aktarmalarını sağlayan bağlantı. (Eşleme, elektromanyetik [karşılıklı indüklemeyle], elektrostatik [sığayla] ya da ortak empedansla [direnç, özindükleme, sığa ya da ayarlı devre] sağlanabilir.) [Eşanl. BAĞLAŞIM, KUPLAJ.] ||*Eşleme katsayısı* ya da *faktörü,* eşlenmiş iki devrenin karşılıklı indüktansının modülü ile özindüktanslarının geometrik ortalamaları arasındaki oran. ||*Kritik eşleme,* ayarlı iki devre arasındaki eşleme sınırı (bu sınır ötesinde, rezonans eğrisi, ikiye bölünmüş bir tepe gösterir). ||*Sıkı eşleme,* kritik eşlemeden daha güçlü eşleme. ||*Tepkin* ya da *geribeslemeli eşleme,* arkada yer alan devrelerin enerjilerinin bir bölümünü öndeki devrelere aktarmaya yarayan eşleme. ||*Zayıf eşleme,* kritik eşlemeden küçük katsayılı eşleme.

—Foto. ve Sine. Görüntünün ekrana yansımasıyla seslendirmeyi aynı ana denk getirme. || *Flaş eşlemesi,* fotoğraf makinesinin ışık kesicisi açıkken, meydana gelen şimşeğin duyarlı yüzeyi etkiliyebilmesi için flaşın elektrik devresini kapamayı sağlayan ayarlama.

—Genet. *Kendini eşleme,* art arda birbirinden üreyen tüm hücre kuşaklarında kalıtımsal özelliklerin kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlayan DNA molekülünün, kendine özdeş yeni bir DNA molekülü üretme süreci. (Eşanl. EŞLENME.)

—Ger. day. Gereçlerin sesötesiyle denetiminde kullanılan ve titreşimlerin gereç içine düzgün olarak geçmesini sağlayan yöntem. (Kullanılagelen eşleme, su, yağ vb. gibi bir sıvıyla gerçekleştirilir.)

—İstat. *Eşleme yöntemleri,* bir bilimsel deney biçimi. Her bireyin öteki grupta kendine her bakımdan benzeyen bir eşinin bulunduğu iki birey grubunda, iki işlemi karşılaştırmak üzere deney yapılması.

—Küm. kur. *İkı* M *ve* N *kümeleri arasında eşleme,* bu iki küme ve M nin elemanları ile N nin elemanları arasındaki bir bağıntının G grafından oluşan üçlü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Sine. *Dudak eşlemesi,* dublajda, perdedeki görüntüde yer alan dudak hareketlerine uygun ses çıkarma.

—ANSİKL. Küm. kur. Eşleme çıkış kümesi M ile varış kümesi N arasındadır. M nin, N nin en az bir *y* elemanı ile eşleme halinde olan elemanlarını içeren X altkümesi, tanım kümesidir; N nin, M nin en az bir *x* elemanı ile eşleme halinde olan elemanlarını içeren Y altkümesi, eşlemenin değerler kümesidir. X in her *x* elemanı için eşlemenin tanımlı olduğundan ve Y nin her *y* elemanının eşlemenin aldığı bir değer olduğundan söz edilir. Tanım kümesinin verilen bir *x* ine değerler kümesinin ancak bir *y* si eşlik ediyorsa, böyle bir eşlemenin fonksiyonel olduğu söylenir. Fonksiyonel bir eşleme, gerçekte tanım kümesinden varış kümesi içine bir uygulamadan başka bir şey değildir. (Eşanl. TEKABÜL.)

EŞLEMEK g. f. **1.** *Bir şeyi başka bir şeyle eşlemek,* onu eşiyle bir araya getirmek: *Çorapları eşlemek.* **—2.** Şeylerin aynı zamanda olmalarını ya da kesin olarak art arda gelmelerini sağlamak, onları bu biçimde düzenlemek, eşzamanlı kılmak: *Görüntüyle sesi eşlemek.*

—Elektron., Elektrotekn. ve Telekom. İki ya da birçok elektrik devresini ya da düzeneğini birbirine bağlamak.

—Foto. ve Sine. Görüntü ve sesin aynı ana denk gelmesini sağlamak.

—Mak. san. Çift olarak çalışması gereken parçaları birleştirmek. ||Birbiriyle değiştirilemeyen parçaları, düzgün bir alıştırma elde etmek için çiftler halinde bir araya getirmek.

—Org. kim. İki ya da daha çok atomu, ya da atom gruplarını, iki ya da daha çok kökü eşlenik duruma getirmek.

—Teknol. İki parçayı, iki aygıtı, iki çekici

arabayı vb. birlikte ve aynı zamanda çalıştırmak ya da kumanda etmek için birleştirmek.
—Zool. Yavru yapmak için bir araya gelmek: *Keklikler yalnızca ilkbaharda eşleşir.*

◆ **eşlenmek** edilg. f. Eşlemek eylemine konu olmak.

◆ **eşleşmek** işt. f. Bir çift, ikili oluşturmak üzere bir araya gelmek, getirilmek.

◆ **eşleştirmek** ettirg. f. Kimseleri ya da şeyleri birbirleriyle bağlamak, uyumlu kılmak ya da eş durumuna getirmek.

EŞLEMELİ sıf. Ses ve görüntü kuşakları eşlenmiş, eşlemesi yapılmış film için kullanılır.

EŞLEMESİZ sıf. Ses ve görüntü kuşakları eşlenmemiş ya da eşlemesi bozulmuş olan film için kullanılır.

EŞLENİK sıf. Belli bir etki elde etmek amacıyla oranlı biçimde birleştirilen şeyler için kullanılır.
—Atom fiz. *Eşlenik elektronlar,* yalnız spin halleriyle birbirinden ayrılan, ama toplam spinleri sıfır olan iki elektron. (Bunların bireysel spinleri koşut değildir; bu elektron çiftleri atomların ve moleküllerin oluşumunda önemli rol oynar.)
—Ceb. *Eşlenik alt gruplar,* bir G grubunun $H' = aHa^{-1}$ eşitliğini gerçekleyen bir *a* elemanı bulunduğuna göre H ile H′ alt grupları. ‖*Eşlenik vektörler,* birbirine dikgen vektörler. ‖*Bir grubun eşlenik elemanları,* grubun $x = ax'a^{-1}$ eşitliğini gerçekleyen bir *a* elemanı bulunduğuna göre *x* ve *x′* elemanları. ‖(m, n) *tipinden bir* A = (α_{ij}) *matrisinin eşlenik matrisi,* α_{ij} nin eşlenik karmaşığı $\bar{\alpha}_{ij}$ olduğuna göre, $\bar{A} = (\bar{\alpha}_{ij})$ ye eşit (*m, n*) tipinden karmaşık matris.
—Fizs. kim. *Eşlenik bağlar,* bağ elektronlarının bağ bütününe katılmasında olduğu gibi ardışık pek çok atom arasındaki bağlar. (Klasik formülde tek ve çifte bağların art arda gelmesi, organik kimyada sıkça karşılaşılan özel bir yöresizleşme durumu yaratır: butadien 1,3, aromatik bileşikler.) [→ MEZOMERLİK.]
—Geom. *Eşlenik çember demeti,* birinin herhangi bir çemberi öbürünün her bir çemberine dikgen olan iki demet. (Taban noktaları A ve B olan bir demetin eşleniği limit noktaları A ve B olan bir demettir.) ‖*Bir* (C) *koniğine göre eşlenik doğrular,* (I) = D ∩ D′ ve Δ ileΔ′, (C) ye I den çizilen teğetler olduğuna göre, (D, D′, Δ, Δ′) bir harmonik demet olacak biçimde belirlenen D ve D′ doğruları. [(C) ye göre eşlenik iki doğrudan her biri öbürünün kutbundan geçer.] ‖*Bir* (F) *düzlemsel şekline göre eşlenik noktalar,* F nin düzleminin öyle M ve M′ noktaları ki, P ile P′, Desargues düzleminin iki noktası ise, (MM′), (F) nin keseni olmak üzere (M, M′, P, P′) = (−1) dir. !M ile M′, ancak ve ancak $\overline{OM} \cdot \overline{OM'} = R^2$ ise bir (C) çemberine göre eşleniktir.] ‖ *Bir ikileniğe göre eşlenik noktalar,* Q (*x,y,z,t*)=0 ikileniğinin denklemi ise

$$x' \cdot \frac{\partial Q}{\partial x} + y' \cdot \frac{\partial Q}{\partial y} + z' \cdot \frac{\partial Q}{\partial z} + t' \cdot \frac{\partial Q}{\partial t} = 0$$

olacak biçimde alınan M(*x, y, z, t*) ve M′ (*x′, y′, z′, t′*) noktaları.
—Opt. *Optik bir sistemde eşlenik noktalar,* ışın demetinin çıkış noktası ile yoğunlaşma noktasından oluşan sistem.
—Says. çözlm. *Eşlenik gradyan yöntemleri,* denklem sistemlerinin ve eniyileme problemlerinin sayısal çözümüne olanak veren yinelemeli yöntemler. (Bu yöntemlerin yakınsama hızı genellikle çok büyüktür.)

◆ a. Arit. *Bir* $z = a + ib$ *karmaşık sayısının eşleniği,* $a - ib$ ye eşit olan (*z* ile gösterilen) karmaşık sayı.

EŞLENİKLİK a. Org. kim. ve Fizs. kim. Eşlenik bağların özelliği. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Org. kim. İki kökün eşlenikliği, ilkesel olarak birbirinden yalın bir bağla ayrıldığı kabul edilen bu iki kökün, gerçekte daha yüksek bir katlılık bağıyla birbirinden ayrıldığını gösterir; köklerden biri elktron verirken, diğeri elektron alır. Nitekim butadien-1,3'te, iki çifte bağ *eşlenik'*tir; çünkü her çifte bağ, diğerine elektron verebilir; bu da pek çok sınır formülüyle gösterilir.

$$CH_2{=}CH{-}CH{=}CH_2 \leftrightarrow \overset{\ominus}{C}H_2{-}CH{=}CH{-}\overset{\oplus}{C}H_2 \leftrightarrow \overset{\oplus}{C}H_2{-}CH{=}CH{-}\overset{\ominus}{C}H_2.$$

Merkez bağ, kimi sınır formüllerinde çift olur, dolayısıyla 1 ve 2 arasında bir katlılık içerir. Çift uçlu oklar, atom çekirdekleri yerdeğiştirmeksizin yalnızca elektronların yerdeğiştirdiğini gösterir.

Aynı şekilde, vinil klorürdeki klorür de çifte bağa elektronlar verebilir:

$$Cl{-}CH{=}CH_2 \leftrightarrow \overset{\oplus}{C}l{=}CH{-}\overset{\ominus}{C}H_2.$$

Buna karşılık akroleindeki çifte C=O bağı, çifte C=C bağından elektronlar alabilir:

$$CH_2{=}CH{-}CH{=}O \leftrightarrow \overset{\oplus}{C}H_2{-}CH{=}CH{-}\overset{\ominus}{O}.$$

Eşleniklik, kök ya da atomların pek çok bağla birbirinden ayrıldığı bileşiklerin özellikleriyle karşılaştırıldığında, her durumda fiziksel ve kimyasal özelliklerin değişmesiyle kendini gösterir. (→ MEZOMERLİK.)

EŞLENME a. Biyol. Haploit sayıdaki kromozomlar arasında, herhangi bir kromozomun bir parçasından iki tane birden bulunmasıyla belirgin kromozom yapısındaki değişiklik. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖*DNA'nın eşlenmesi,* deoksiribonükleik asit molekülünün iki eş moleküle ayrılması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Genet. *Eşlenme bölgesi,* eşlenecek DNA zincirinde eşlenmenin başladığı bölge.
—ANSİKL. Biyol. *Kromozomlarda kısmi eşlenme.* Bir kromozom herhangi bir noktadan koptuğu zaman, kopan parça koptuğu kromozomun homoloğuna bağlanabilir: bu homolog o parçadaki genlerden bir çiftine sahip olur: bu bir kısmi eşlenmedir.

Kısmi eşlenme, herhangi bir kromozoma ait bir parçadan, haploit sayıdaki kromozomlar arasında iki tane, diploit sayıdakiler arasında üç tane birden (trizomi) bulunması ve bunun kromozomun yapısını bozması sonucu meydana gelir. Genellikle karmaşık olan bu yapı bozukluğu, kromozomun en az üç yerinden kopmasıyla oluşur.

Günümüzde, üzerinde yalnız bir gen bulunan kısa kromozom parçalarının eşlenmesinin, türlerin gelişiminde önemli rol oynadığı bilinmektedir.

Çeşitli hemoglobin polipeptitlerinin oluşumundan sorumlu birçok gen, atasal bir genin asırlar boyu art arda geçirdiği eşlenmeler ve bunları izleyen gen içi yeni biçimleme ya da değişinimlerle meydana gelmiştir.

• *DNA eşlenmesi.* Ana molekülünün iki zinciri birbirinden ayrılır ve her biri kendine, yeni bir tamamlayıcı zincir bireştirir. Temel çiftlerin tümü tamamlandığında iki yavru kromozom ana molekülle özdeş olur.

EŞLENMEK → EŞLEMEK.

EŞLEŞİK sıf. Kim. ve Metalürj. *Eşleşik erime noktası,* sıvı ve katı evrelerin aynı bileşimde birlikte bulunduğu sıvı eğrileri üzerindeki özel nokta. (Bk. *ansikl.* böl.) [Eşanl. UYGUN.]
—Mak. san. *Eşleşik makineler,* aynı mili devindiren ve ölü noktaları karşıt evrelerde oluşacak biçimde monte edilen eşzamanlı almaşık makineler.
—ANSİKL. Kim. ve Metalürj. Eşleşik erime noktasının varlığı, faz diyagramında, tanımlanmış bir bileşiğin bulunmasına bağlıdır. Bu olgu, eğrinin üzerinde yatay bir teğetin varlığıyla kendini gösterir. Eşleşik erime noktasının tipik örnekleri magnezyum-çinko ikili diyagramı (tanımlanmış bileşik: $MgZn_2$) ile demir III klorür-su (tanımlanmış bileşikler: $FeCl_3$, $6H_2O$; $FeCl_3$, $7/2H_2O$; $FeCl_3$, $5/2H_2O$; $FeCl_3$, $2H_2O$) diyagramlarında görülür. Örneğin magnezyum-çinko sisteminde diyagramın, ayrı ayrı çözümlenen 2 sistemin ($Mg - MgZn_2$ ve $MgZn_2 - Zn$) bitişmesinden meydana geldiği kabul edilmektedir.

EŞLEŞİM a. Olasıl. *Eşleşim yasası,* ikiboyutlu bir rastlantı değişkeninin olasılık yasası.

EŞLEŞME a. Fiz. ETKİLEŞİM'in eşanlamlısı. (Etkileşim halindeki iki sistemin "eşleşmiş" olduklarından da söz edilir. Eşleşmenin yeğinliği etkileşim enerjisini düzenler. Her temel etkileşime ayırtedici bir "eşleşme değişmezi" eşlik eder.)

EŞLEŞMEK → EŞLEMEK.

EŞLEŞMESİZ sıf. Zool. Döllenmesiz cücüklenmeyle yani dölleme olmaksızın üreyen böcekler ve öbür hayvanlar için kullanılır. (Eşanl. EŞEYSİZ.)

EŞLEŞTİRME a. Eşleştirmek eylemi.
—Spor. Aynı kategorideki takımlardan ya da sporculardan kimin kimle karşılaşacağının belirlenmesi için yetkililer tarafından yapılan ad çekme. ‖ Güreş karşılaşmalarında aynı ağırlıktaki, yağlı güreş ve karakucakta aynı kategorideki güreşçilerden kimin kimle karşılaşacağının (eşleşeceğinin) ad çekmeyle belirlenmesi. (Eşanl. FİKSTÜR ÇEKİMİ.)

EŞLEŞTİRMEK → EŞLEMEK.

EŞLEYİCİ a. Elektrotekn. Elektrikli bir düzeneğe ya da bir düzenekler kümesinde devrelerin bağlantı düzeneği. ‖ *Otomatik eşleyici,* almaşık iki makinenin ya da şebekenin, frekansları özdeş olduğunda, fazları çakıştığı an eşleşmelerini sağlayan düzenek.
—Foto. ve Sine. Görüntü ve sesi eşzamanlaştıran aygıt ya da düzenek.
—Radyotekn. *Değişken eşleyici,* birbirine göre devingen iki sargıdan oluşan ve karşılıklı indüktans değişimiyle iki farklı devrenin eşleşmesini ayarlamaya ya da toplam indüktansı sürekli biçimde değiştirmeye yarayan düzenek.

EŞLİ sıf. Eşle birlikte, eş tutarak oynanan oyun için kullanılır.

EŞLİK a. **1.** Eş olma durumu. **—2.** *Bir çalgıya, bir sanatçıya, bir solocuya vb. eşlik etmek,* onunla birlikte müzik icra etmek, ona refakat etmek. **—3.** *Bir kimseye eşlik etmek,* ona arkadaşlık ederek beraberinde gitmek; refakat etmek. **—4.** *Bir şey eşliğinde,* onun katılımıyla: *Saz eşliğinde türkü söylemek.*
—Bilş. ve Telekom. Bir bilginin tümel geçerliliğini, işlemden, belleğe aktarmadan ya da iletimden sonra bu bilgiye bir eşlik biti ekleyerek doğrulama tekniği. (EŞLİK KONTROLÜ de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Eşlik biti,* geçerliliğini kontrol etmek için bir bilgiye eklenen ve bu bilginin 1'e eşit toplam öğe sayısını, uzlaşmalı olarak çift ya da tek yapan ikili öğe.
—Dilbilg. *Eşlik tümleci,* eylemin gerçekleşmesine katılan kişiyi belirten ad ya da adıl. (Örnek: *Onlar çocuklarıyla çıktılar.*)
—Geom. DENKLİK'in eşanlamlısı.
—Müz. Bir ya da birçok vokal ya da çalgısal partiyle uyum oluşturan sesler bütünü. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Eşlik etmek,* bir eşlikle, şarkıcıyı, çalgıcıyı ya da çalgıcıları desteklemek.
—ANSİKL. Bilş. ve Telekom. Eşlik, bir bilginin kodlanma hatalarını, kayıt ortamında olduğu kadar iletimi ya da işlenmesi sırasında da belirlemeye olanak verir. Bir bilgi işlem sistemi, işlediği bilginin kendiliğinden değişmemesini güvence altına almak zorundadır; dolayısıyla istenmeyen her tür evrimi saptaması, düzeltmesi ve bildirmesi gerekir. Eşlik biti genellikle, karakter ya da sözcük düzeyindeki bilgi miktarına bağlıdır. Bu bit, kümenin 1'e eşit iki tabanlı öğe sayısına, çift sayı (çift eşlik) ya da tek sayı (tek eşlik) biçimi verir: bilgi bitleri artı eşlik biti. Doğrulama sırasında or-

taya çıkan her olağandışı eşlik, bir ya da birçok hatayı algılamak demektir. Denetimli iyileştirmek için çeşitli eşlik denetimleri bir tek küme içinde birleştirilebilir.
—Müz. XIV. yy.'dan başlayarak, sesle icrayı, çalgıyla seslendirilen ve icracıya dayanak oluşturan bir ya da birçok kontrapuntoyla desteklemek alışkanlığı yerleşti. XVI. yy.'da, eşlikli birsesliliğin ortaya çıkışıyla ilintili olan uyumlu yazım, çalgı desteğinin önemini artırdı. Bu dönemde çalgılara, çoksesli yazımın özel partilerini tablaturada indirgeme görevi yüklendi. Rakamlı bas XVII. yy.'da İtalya'da, özellikle recitativo'da tablatura'nın yerini aldı. Yaklaşık 1760'tan başlayarak eşlik, ana edebiyat ya da müzik metniyle birleşerek yorumu oluşturdu.

EŞLİKÇİ a. Müz. Bir müzik yapıtının ana partisine sesle ya da bir çalgıyla eşlik eden kimse.

EŞLOGARİTMA a. Mat. çözlm. Göz önüne alınan gerçek sayının tersinin logaritması:

$$\operatorname{colg} x = \lg \frac{1}{x} = -\lg x.$$

(Eşanl. KOLOGARİTMA.)

EŞMATRİS a. Ceb. *n basamaklı bir* $A = (a_{ij})$ *kare matrisinin eşmatrisi*, her a_{ij} elemanı yerine bunun A_{ij} eşçarpanını koymakla elde edilen matris. (A matrisi evirtilirse, $\tilde{A}$, A nın eşmatrisinin devriğine eşit olmak üzere $A^{-1} = \frac{1}{\det A}\tilde{A}$ formülüyle A nın evriğini hesaplamada kullanılır.)

EŞME a. **1.** Eşmek eylemi. **—2.** Kumluk yerlerde eşilerek açılan kaynak.

EŞME, İçbatı Anadolu bölümünde Uşak iline bağlı ilçe; 39 902 nüf. (1990); 1 338 km²; 61 köy. Merkezi, Uşak'ın 62 km G.-B.'sında *Eşme*, 10 547 nüf. (1990). Tahıl, şekerpancarı üretimi, dokumacılık.

EŞMEK g. f. **1.** *Bir yeri eşmek*, orayı biraz kazmak; oraya çukur açmak: *Toprağı eşip tohum ekmek.* **—2.** *Bir şeyi (soyut) eşmek*, onun iç yüzünü anlamaya çalışmak; kurcalamak, araştırmak: *Bu işi biraz eşersen altından çapanoğlu çıkar.*

◆ **eşilmek** edilg. f. Bir yer sözkonusuysa, kazılıp çukur açılmak: *Evin önü eşilip deşilmiş.*

◆ **eştirmek** ettirg. f. Eşmek eylemini yaptırmak.

◆ **eşinmek** dönşl. f. Hayvan sözkonusuysa, ayağıyla bulunduğu yeri eşmek.

EŞMEK gçz. f. At sözkonusuysa, hızlı hızlı gitmek; eşkin gitmek.

EŞMEKAYA, Aksaray'ın Eskil ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 114 nüf. (1990). Belediye.

EŞMERKEZ a. Haritc. ODAK* NOKTASI'nın eşanlamlısı.

EŞMERKEZLİ sıf. Geom. Merkezleri aynı olan eğrilere ya da yüzeylere denir. ‖ Merkezleri aynı olan iki ya da daha çok şekil için kullanılır.
—Opt. Tüm ışınları aynı noktadan geçen bir ışık demeti için kullanılır.
—Yerbil. Katmanlı bir dizide, dirsek yarıçapları değişen, ancak menteşe kuşağıyla kanatlar arasında her bir katmanının kalınlığı değişmeyen kıvrımlar için kullanılır. (Eşanl. EŞKALINLIKLI.)

EŞMOLEKÜLLÜ sıf. Fizs. kim. İki ya da daha çok cisimden eşit sayıda molekül içeren bir bileşik için kullanılır.

EŞMOLLÜ sıf. Fizs. kim. Çeşitli bileşenlerden eş sayıda mol (ya da molekül-gram) içeren bir karışım için kullanılır.

EŞMOMENT a. *İki* $\overline{AB}$ *ve* $\overline{CD}$ *kayan vektörünün eşmomenti*, $\overline{CD}$ vektörü ile $\overline{AB}$ vektörünün C ye göre momentinin skaler çarpımı. ($\overline{AB}$ ve $\overline{CD}$ vektörleri kendi taşıyıcıları üzerinde kayarsa eşmoment değişmez; ayrıca eşmoment değişmelidir.) [Eşanl. KOMOMENT.]

Scala

Eşnunna
Tanrı Abu tapınağında bulunan damarlı alçıtaşından dua eden kakma gözlü adam heykeli İ.Ö. III. binyıl başları
Irak müzesi, Bağdat

EŞMUN, özellikle Sidon'da tapınılan Fenike şifa tanrısı. Alameti, sonsuzluğun simgesi olan kendi kuyruğunu ısıran yılandı. Yunan mitolojisine Asklepios olarak girdi. Eşmun için Kartaca'da, Birsa tepesinde olduğu sanılan bir tapınak yapılmıştı. İ.Ö. 146 yılında Kartaca'nın son savaşçıları, son direniş için bu tapınağa kapandı.

EŞMUNAZAR, İ.Ö. V. yy.'da Sidon kralı; kral Tabnit'in oğlu. Eşmunazar'ın görkemli lahdi bulunmuştur.

EŞNA sıf. (ar. *şeni*ᶜ, kötü, utanç verici' den *eşna*ᶜ). *Esk.* Daha fena, en kötü, pek çirkin, en utanç verici: *"Küfürden eşna bulunan bu mesleğe mezhep ıtlakı bile câiz olamaz"* (Ahmet Mithat, XIX. yy.).

EŞNÖTRONLU sıf. Çekird. fiz. İZOTON'un eşanlamlısı.

EŞNUNNA, eski Mezopotamya'da kent, Diyala vadisinde; günümüzde **tel Asmar**.
—Tar. Eşnunna, IV. binyıl'da kuruldu; halkı (Samiler, Hurriler, Elamlılar) sümer ve akkad kültürünü benimsedi. Eşnunna tapınağı ve sarayının birçok kez yeniden yapıldığı sanılır. Akkad ve Ur imparatorluklarına bağlandıktan sonra kent, bir krallığın merkezi oldu (2010'a doğr. - 1755). Komşularının sürekli tehdidi altında yaşayan krallık, sonunda Hammurabi tarafından yıkıldı (1755). Böylece, Eşnunna bütün önemini kaybetti.
—Arkeol. 1930-1936 arasında Chicago Doğu enstitüsü'nden H. Frankfort tarafından kazılan sitin kuzey kesiminde Abu tapınağı bulundu. Bu tapınak, Cemdet-Nasr döneminden III. Arkaik sülale'ye (İ.Ö. 2900-2500) kadar art arda dört değişik biçimde yeniden yapılmıştı. Sitin merkezi, III. Ur krallarının vasalları olan ve kentin İ.Ö. XVIII. yy.'da Hammurabi tarafından fethine kadar bağımsız yaşayan eşnunna prenslerinin yapılarıyla kaplıydı.

Eşnunna yasası, Eşnunna sitesi krallarından birinin yaptığı (XX. ya da XIX. yy.), akadca yasa derlemesi. Bu derleme Şaduppum*'da bulunmuştur.

EŞODAKLI sıf. Opt. Odakları aynı olan optik düzenekler için kullanılır.
—Geom. Aynı odaklı koniklere denir. (Descartesçı işarette odakları F (*c*, 0) ve F'(−*c*, 0) olan koniklerin bu işarette denklemleri, $\lambda \in]-c^2, 0[\cup]0, +\infty[$ [olmak üzere $\frac{x^2}{c^2+\lambda} + \frac{y^2}{\lambda} - 1 = 0$ biçimindedir.)

EŞOFMAN a. (fr. *échauffement*). Spor yaparken giyilen iki parçalı spor kıyafeti. Genellikle antrenman yaparken kullanılır. Pamuklu kumaştan yapılanı daha sağlıklıdır.

EŞOLASI sıf. Olasıl. *Eşolası değer*, $P(X < x) \leqslant 1/2$ ve $P(X \leqslant x) > 1/2$ biçiminde olan *x* sayısı. (Bu 1/2 basamaklı bir fraktildir. İstatistikte ortalayana karşılık gelmektedir.) ‖ *Eşolası olaylar*, olasılıkları aynı olan olaylar.

EŞÖLÇEKLİ sıf. **1.** Bir başka büyüklüğün tam katı olan iki ya da daha çok büyüklük için kullanılır. (Çember ile çapı eşölçekli değildir.) **—2.** Aynı birimle hesaplanabilen, karşılaştırılabilen nesneler için kullanılır. (Eşanl. ÖLÇEKDEŞ.)
—Coğ. *Eşölçekli çizgi*, belli bir büyüklük için aynı değeri taşıyan diyagram, harita vb. çizgilerinin genel adı: sıcaklık (eşsıcaklık), basınç (eşbasınç), vb.

EŞÖLÇEKSİZ sıf. Arit. *Eşölçeksiz nicelik*, bir başkasıyla eşölçekli olmayan nicelik.

EŞÖLÇÜLÜ sıf. Nörobiyol. Kasın ürettiği güç artarken kas uzunluğunun değişmediği kas kasılmasına denir. ‖ Eşölçülü bir kas kasılmasının elektromiyografik yazımına denir. (Deri ya da kas içine yerleştirilmiş bir iğne aracılığıyla yapılan yazım, işe karışan devimsel birimlerin hızlandığını [zamansal toplama] eyleme geçenlerin sayısının gittikçe arttığını [uzaysal toplama] ve kasın ürettiği gücün çoğaldığını saptar.) ‖ Kas uzunluğunun değişmediği kas sarsıntısına denir. (Kasın eylem potansiyeli başladıktan sonra saniyenin binde birkaçı kadar süren bir gerilimin ortaya çıkışıyla belirir. Süresi kasa göre değişir, bir memelinin göz kasında saniyenin yüzde biri kadar sürerken, kaplumbağanın kasında birkaç saniye sürer.)
—Ed. Aynı ölçüde dizelerden oluşmuş bir kıta ya da bir şiir için kullanılır. ‖*Katır-satır* gibi, eş uzunluktaki sözcüklerin oluşturduğu uyaklar için kullanılır.

EŞÖLÇÜM a. Ceb., Geom. ve Topol. İZOMETRİ'nin eşanlamlısı.

EŞPOLİMER a. Polim. Farklı türden monomer motifleri içeren makromoleküllerden oluşmuş bileşik. (Eşanl. KOPOLİMER.)
—ANSİKL. Bir eşpolimerde bulunan makromolekül zincirler, en az iki farklı türden (en sık karşılaşılan durum) monomer motifleri içerir. Bu sayı üç (terpolimer), dört (dörtlüpolimer) vb. olabilir. Motiflerin zincir içindeki dağılımlarına göre eşpolimerler, aşağıdaki dört ana gruptan birine girer.

A ve B gibi farklı iki monomer motifi (örneğin etilen ile propilen) göz önüne alındığında A ve B'nin göreceli düzenlenmeleri şöyle olabilir.
—*İstatistik eşpolimer.* A ve B, zincirlerde rastgele bir biçimde dağılır

~ A B B A B A A B A ~;

—*Almaşık eşpolimer* A ve B, zincirlerde almaşık bir düzenlenmeye göre dağılır

~ A B A B A B A B ~

(almaşık eşpolimerin tipik örneği, stiren ile maleik anhidridin köksel eşpolimerleşmesinden elde edilir);
—*Asılı eşpolimer* (ya da aşılanmış polimer). Motiflerden biri (örneğin A) "gövde" denen ana zinciri oluştururken, B motiflerinin tümü, "aşı" adı verilen yanal zincirlerde yer alır

```
~A A A A A A A A A~
 |     |     |
 B     B     B
 B     B     B
 B     B     B
 B     B     B
 B     B     B
 ≀     ≀     ≀
```

—*Ardışık eşpolimer* (ya da bloklu eşpolimer). A ve B motifleri, ardışıllarda ya da doğrusal bir zincir içindeki birleşik bloklarda toplanır

~ A A A A A B B B B B A A A A A ~

Eşpolimerler, ilgili monomer karışımlarını polimerleştirme ya da çokeşli yoğuşturmaya dayanan eşpolimerleştirme (ya da çokeşli yoğuşturma) işlemleriyle elde edilir. Aşılanmış polimerler aşılama, ardışıl polimerler de ardışıklaştırma denen işlemlerle hazırlanır.

Eşpolimerleştirme işlemiyle temel birkaç maddeden pek çok malzemenin üretilmesi nedeniyle eşpolimerlerin sanayide büyük bir önemi vardır. Sanayide kullanılan en klasik eşpolimerler arasında, izobuten ile butadienin bir eşpolimeri olan butil kauçuk, stiren eşpolimerleri (şok polistirenler), vinil klorür ile viniliden klorür eşpolimerleri (saran), aşılanmış çeşitli polietilenler, aşılı selülozlar vb. sayılabilir.

EŞPOLİMERLEŞME a. Polim. Farklı türdeki monomer motiflerinden, makromoleküllü bir zincir oluşturmaya dayanan bireşim. (Elde edilen eşpolimerlerin doğasına göre, eşpolimerleşmeye istatistik, almaşık, ardışık [ya da bloklu] ya da aşılı eşpolimerleşme adı verilir.) [Eşanl. KOPOLİMERLEŞME.]

EŞPOTANSİYELLİ sıf. Elektron. *Eşpotansiyelli katot*, dolaylı ısıtmalı tüplerde, bütün noktaları aynı potansiyelde olan katot. (Bu özelliğiyle doğrudan ısıtmalı tüplerin,

potansiyeli bir uçtan öbürüne değişen katodundan farklıdır.)
—Elektrotekn. *Eşpotansiyelli bağlantı*, bir sargının, potansiyelleri olağan koşullarda eşit olması gereken iki noktası arasında kurulmuş bağlantı.
—Fiz. Her noktasındaki potansiyel değeri eşit olan eğriler ya da yüzeyler için kullanılır.

EŞPROTONLU sıf. Çekird. fiz. İZOTOP' un eşanlamlısı.

EŞRAF çoğl. a. (ar. *şerif*'in çoğl. *eşraf*). Bir yerde saygınlığı olan, sözü geçen kimseler; bir yerin ileri gelenleri: *Kasaba eşrafı. Konya eşrafından Kemal Bey.*
—*Esk. Eşraf-ı belde*, ülkenin ileri gelenleri.

EŞRÂR çoğl. a. (ar. *şerir*'in çoğl. *eşrâr*). *Esk.* Kötü ve fena kimseler, zalimler.

EŞRÂT çoğl. a. (ar. *şerat*, iz, alamet'in çoğl. *eşrat*). *Esk.* İşaretler, alametler, izler.
—İsl. *Eşrat-ı saat*, kıyamet alametleri, kıyamet gününün yaklaştığının belirtileri. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. "Saat: 'es-saa' " sözcüğü, Kuran'ın 40 ayetinde "kıyamet" anlamında kullanılır. Ayetlerden birinde (XLVII, 18) "eşrat" sözcüğü de geçer. Bazı akaid kitaplarında kıyamet alametleri küçük alametler (alamet-i süğra), büyük alametler (alamet-i kübra) ya da gizli ve açık alametler diye ikiye ayrılır. Din konusunda bilgisizliğin yaygınlaşması; edep, utanma, eliaçıklık, söz tutma, Allah için birbirini sevme gibi erdemlerin zayıflaması; binaların çok yüksek olması, alkollü içkilerin çokça içilmesi, zina ve öldürme olaylarının artması, mezarların süslenmesi; kadınların erkeklere, erkeklerin kadınlara benzemesi, kadın nüfusunun erkeklerden fazla olması gibi gelişmeler küçük alametlerden; bir dumanın (dühan) belirmesi, Mehdi ve Deccal'in ortaya çıkması, İsa'nın yere inmesi, büyük çöküntülerin (hasef) meydana gelmesi, güneşin batıdan doğması, Yecüc ve Mecüc adlı iki kavmin dünyaya yayılması gibi gelişmeler de büyük alametlerden sayılır.

EŞREF sıf. (ar. *şerif*'ten *eşref*). **1.** *Esk.* En şerefli, en onurlu. **—2.** *Eşref saati*, bir işin olumlu biçimde çözümü için en elverişli zaman; iş yapacak kimsenin ters davranmayacağı, engel çıkarmayacağı zaman. ||*Eşref saati gelmek*, uygun zamanı gelmek.
—*Esk. Eşref-i mahlukat*, yaratılmış olanların en şereflisi; insan. || *Eşref-i saat*, uğurlu saat; müneccimlere göre kötülüklerden ve uğursuzluklardan arınmış saat.

Eşref, İstanbul'da yayımlanan haftalık mizah dergisi (1909, 26 sayı). Sahibi Hüseyin Nazmi, başyazarı "Şair-i şehir Eşref"ti. Yazı kurulu Zoko ve Muhittin beylerden oluşuyordu. Baha Bey ve M. Fazlı'nın karikatür çizdiği derginin yazarları Ahmet Rasim, Mithat Cemal, İsmail Safa ve Aka Gündüz'dü.

EŞREF (el-Melik **ÜL-**), bazı eyyubi ve memluk sultanlarının ortak unvanı: — MUZAFFERETTİN EBÜLFETH MUSA (1182-1237), eyyubi hükümdarı (1228-1237). Selahattin Eyyubi'nin kardeşi, Melik el-Adil Seyfettin Ebubekr'in oğlu. Urfa valisi olarak görev yaparken, Havran bölgesinin yöneticiliğini de üstlendi. Urfa'yı almaya kalkışan Musul atabeyi Nurettin Arslan'ı Beynülnehreyn'de yenilgiye uğratarak gücünü pekiştirdi (1204). Ahlat ve Meyyafarikin kentlerinin de yönetimi kendisine verildikten (1211) sonra buraları uzun süre egemenliği elinde tuttuğu için eyyubi hanedanının bölgedeki kolunun başı sayıldı. Selahattin Eyyubi'nin oğlu Efdal'ın elinden Halep'i aldı (1216). Kardeşi Melik el-Kâmil ile güçbirliği yaparak Haçlılar'ı yendi. Şam'ı ele geçirdi ve burasını başkenti yaptıktan sonra bağımsızlığını ilan edince, Kahire'nin onayıyla Suriye Eyyubileri' nin hükümdarı oldu (1228). Doğu sınırlarını tehdit eden Celalettin Harizmşah'a karşı Anadolu selçuklu sultanı Alaettin Keykubat ile ittifak kurarak harizmşah ordusunu yenilgiye uğrattı (1230). Ancak, Alaettin Keykubat ile araları açılınca, Selçuklular'ın el-Cezire'yi ele geçirmelerini engelleyemedi (1234). Bir süre sonra bozuştuğu Mısır Eyyubileri sultanı olan kardeşi Melik el-Kâmil'in Şam üzerine yürüdüğü sırada öldü. —MUZAFFERETTİN MUSA BİN el-MANSUR (öl. 1263), Humus Eyyubileri'nin son temsilcisi (1246-1263). Babası el-Mansur İbrahim'in ölümü üzerine Humus hükümdarı oldu (1246). Ancak, Halep Eyyubileri hükümdarı Yusuf en-Nasır, Humus'u elinden alınca, Moğollar'a sığındı (1248). Hulagu'nun komutanlarından Ket Boğa kenti geri alarak onu yeniden Humus tahtına oturttu. Moğollar'ı kesin yenilgiye uğratan Mısır Memlukları sultanı Kutuz'a boyun eğdi. Ölümü üzerine kentin yönetimini ele geçiren Memluklar, buradaki eyyubi kolunun saltanatına son verdiler (1263). —MUZAFFERETTİN MUSA BİN YUSUF (1244-1254), Mısır'ın son eyyubi hükümdarı (1250-1254). Öldürülen Turan Şah'ın yerine altı yaşında tahta çıktı (1250). Ancak, devlet önce naip Şeceredduır, sonra da naip Aybeg tarafından yönetildi. —SELAHATTİN HALİL BİN KALAVUN (öl. 1293), Mısır Memlukları hükümdarı (1290-1293). Türk Memlukları (Bahriler) hükümdarı Melik el-Mansur Seyfettin Kalavun'un büyük oğlu. Babasının ölümü üzerine Mısır tahtına çıktı (1290). Önce babasının atadığı devlet büyüklerini saraydan uzaklaştırarak yerini sağlamlaştırdı. Ardından Moğollar'ı ve Haçlılar'ı Suriye' den çıkarmak, Güney Anadolu'yu Mısır devletine bağlamak amacıyla sefere çıkarak Akkâ kalesini kuşattı (1291). Kenti Haçlılar'dan aldıktan sonra onların daha önce müslümanlara yaptıklarına karşılık olarak tüm erkeklerini öldürttü, kadınlarla çocukları yanında Kahire'ye götürdü. Sayda, Aylis, Nayfa ve Beyrut kalelerini de ele geçirerek Haçlılar'ı Suriye kıyılarından da kovması sonucu "Suriye fatihi" unvanını aldı. Daha sonra Moğollar'ın üzerine yürüyerek Kalatürrum'u aldı (1292). Güney Anadolu'daki hıristiyan beylikleri ona yıllık vergi vermeyi kabullendikleri gibi, ellerindeki birçok önemli kaleyi de teslim etmek zorunda kaldılar. Daha sonra Suriye' de bayındırlık çalışmalarına girişti. Kallutanın üstüne muslinden ince bir şal sardırarak Mısır'a yeni bir başlık modası getirdi. Sarayda hapis yaşamı süren abbasi halifesi için cuma hutbesine çıkma yasağını kaldırdı. Ancak, din ile devlet işlerini birbirinden ayırdı. Bir av töreni sırasında öldürüldü. Kardeşi Nasrettin Muhammet Melik en-Nasır ardılı oldu. —ALAETTİN KÜÇÜK BİN MUHAMMET (öl. 1341), Mısır Memlukları hükümdarı (1341). Nasrettin Muhammet Melik en-Nasır'ın oğlu. Atabey Koson'un düzenlediği başarılı bir darbe sonunda ağabeyi Melik el-Mansur'un yerine yedi yaşında hükümdar oldu (1341). Onun çocuk oluşundan yararlanmak isteyen naibi Koson, sarayda kesin otorite kurma girişimlerine hız verdi. Ancak, aralarında birleşerek Koson'u öldüren memluk beylerince birkaç gün sonra tahttan indirilerek ortadan kaldırıldı. —NASIRETTİN ŞABAN KALAVUN II (öl. 1377), Mısır Memlukları hükümdarı (1363-1377). Melik Nasır Hasan döneminden beri yönetimi elinde tutan naip Yelboğa, onun tahta çıkışından sonra da egemenliğini sürdürdü. Ancak, sır kâtibi (divittar) Akboğa aracılığıyla ona karşı bir düzen hazırlatan hükümdar, Yelboğa'yı öldürterek naipliğe kendi adamı Aktimur'u atadı (1374). Bir süre sonra Aktimur'un da kendisi için tehlikeli olma eğilimi göstermesi üzerine onu Şam emirliği göreviyle uzaklaştırarak yerine Moncuk'u getirdi ve tüm yetkileri elinde topladı. Bu arada Kuzey Suriye ve Güney Anadolu'ya akınlar yaptı, Sis kalesini topraklarına kattı (1376). Mısır'ın en parlak dönemlerinden birini yaşadığı sırada hacca giderken, yolda bir suikaste uğraması sonucu öldü (1377). Oğlu Melik Mansur Ali ardılı oldu. —SEYFETTİN BARSBAY → BARSBAY. —SEYFETTİN KAYITBAY → KAYITBAY. —SEYFETTİN KANSU GAVRİ → KANSU GAVRİ. —TOMANBAY → TOMANBAY.

EŞREF (öl. 1729), İran şahı (1725-1729). Safeviler'e karşı savaşım veren Şah Mahmut, akıl dengesini yitirip tahttan indirilince (1725), Gilzey aşireti reisi olarak afgan emirleri tarafından İsfahan'da İran şahlığına getirildi. Ancak, ülkenin kuzey ve batı sınırlarında başlayan türk ve rus saldırılarının ikisine birden karşı koyacak güçte olmadığından, kendini sünni bir hükümdar gibi göstererek Osmanlı devletinin desteğini sağlamaya çalıştıysa da bunu başaramadı. Topraklarını yitirdikçe artan sert tutumu yüzünden yakınlarının düşmanlığını kazandığı gibi, Mahmut'un kardeşi de Kandehar'ı ele geçirdi ve Gilzey aşireti ikiye bölündü. İki kez de Nadir Şah'a yenilince (Damgan ve Murcehurt'ta), elinde tutsak bulunan safevi hükümdarı Şah Hüseyin'i öldürerek İsfahan'dan kaçtı, böylece İran'da Gilzey egemenliği sona erdi. Ordusu da onu bırakıp düşman saflarına katıldığından kendisini hiç sevmeyen yerli halkın saldırısına uğradı. Canını zor kurtarıp sığındığı Belucistan'da Abdullah Han tarafından öldürüldü.

Mehmet Eşref

EŞREF (Mehmet), türk hiciv şairi (Gelenbe, Manisa, 1847-Kırkağaç, Manisa, 1912). Usulizade hafız Mustafa Efendi'nin oğludur. Manisa'da Hatuniye medresesi'nde okudu; arapça, farsça öğrendi. Manisa vilayeti tahrirat kaleminde göreve başladı (1870). Turgutlu, Akçahisar, Alaşehir malmüdürlüğü yaptı. Sınavla Fatsa kaymakamlığına atandı (1878). Adı bir yolsuzluğa karıştığı için görevinden alındı. Aklandıktan sonra sırasıyla Çapakçur, Hizan, Ünye, Tirebolu, Garzan, Acıpayam, Buldan, Kula, Kırkağaç, Daday ve Gördes kaymakamlıklarında bulundu. Son görevi sırasında hakkında yapılan bir ihbarla İzmir'deki evi arandı; yazılarına el kondu. İki arkadaşı ile birlikte tutuklanarak İstanbul'a getirildi (1902). Bir yıl hüküm giydi, İzmir'de gözetim altında tutuldu. 1903'te Mısır'a kaçtı. Paris, İsviçre ve Kıbrıs'ta kaldı. Mısır'a dönüp, burada çıkan Curcuna adlı mizah gazetesine yazılar yazdı. Abdülhamit II'ye karşı yoğun bir mücadeleye girişti. *Deccal* (1904-1907, 2 c.), *İstimdad* (1905), *Şah ve padişah* (1906), *Hasbıhal yahut Eşref ve Kemal* (1908), *İran' da yangın var* (1908) adlı hiciv kitaplarını yayımladı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a döndü. Eşref ve Musavver Eşref gibi haftalık mizah dergilerinde başyazarlık yaptı. Dönemi eleştiren ve Abdülhamit'in yaşamını yergiyle anlatan *Sultan Abdülhamit'in evail-i saltanatı* (1908) adlı yapıtını çıkardı. İzmir'de çıkan Edeb yahu dergisine yazı ve şiirler gönderdi. Adana vali yardımcılığında bulundu, emekliye ayrılıp Kırkağaç'a yerleşti. Divan edebiyatı geleneklerine bağlı kalmasına karşın, konuları bakımından yeni düşünceler taşıyan şiirler yazdı. Hiciv türünden başka şiiri yok gibidir. Şiirleri özellikle kıta biçimdedir. Kaside, gazel ve muhammesleri de vardır. Yapıtlarında yer yer düzyazı parçalarına da yer verdi. İnsan hakları, özgürlük, eşitlik, meşrutiyet, batılılaşma gibi konulara önem verdi. Yergi türünün ünlü temsilcisi olan Eşref geniş bir kitleye yayılan şiirlerinde, sık sık açık saçık deyimler, küfür yollu sözler kullandı, toplumsal bozuklukları sergiledi. (→ Kayn.)

Eşref Edip

EŞREF BEY Kuşçubaşı → KUŞÇUBAŞI EŞREF.

EŞREF EDİP, soyadı FERGAN, türk yazar ve gazeteci (Serez 1882 - İstanbul 1971). İstanbul Hukuk mektebi'ni bitirdi (1912). Mehmet Akif ile birlikte islamcı düşünceyi savunan Sıratı müstakim dergisini çıkardı (1908). Sıratı müstakim kapatılınca, dergiyi Sebilürreşad adıyla çıkarmaya başladı. İstanbul'un işgali sırasında Mehmet Akif'le birlikte Ankara'ya gitti, dergiyi burada yayımladı. Cumhuriyet ilkelerine karşı çıktı. Şeyh Sait isyanı üzerine tu-

tuklandı. Sebilürreşad'ı kapatması koşuluyla serbest bırakıldı (1925). Asârı ilmiye kütüphanesi'ni kurdu. İslamcı düşüncenin etkin bir savunucusu oldu; bu yoldaki polemikleriyle tanındı. Akif ile Tevfik Fikret arasındaki fikir çatışmasını gündeme getirdi, Sait Nursi ile ilgili kitaplar yayımladı. Başlıca yapıtları: *Mehmet Akif* (1938-1939, 2 c), *İnkılap karşısında Akif-Fikret* (1940), *Risale-i nur müellifi bediüzzaman Sait Nur* (1950), *Risale-i nur muarızı yazarların isnatları hakkında ilmi bir tahlil* (1965) vb.

EŞREF EFENDİ, türk tarihçi (öl. 1738 ya da 1748). Yaşamı hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Ancak, Kıbrıs mollası diye ün kazandığı ve şair Nedim'in amcası olduğu bilinir. Biyografya, bibliyografya ve etnografya konularıyla ilgili 36 bölümlük bir kitap olan *Tezkiret ül-hikem fî tabakat ül-ümem* en ünlü yapıtıdır. Kahire'de ayrı bir kitap olarak yayımlanan bu yapıt, İstanbul'da da Şemsettin Sivasi'nin *Menakıb-ı imam-ı azam*'ı kenarında yayımlandı. Öteki başlıca yapıtları: bir genel tarih niteliğindeki *Mirat üs-safa*, bilim dallarını sınıflandıran *Uyun ül-ulûm*, ahlaka ilişkin iki kitapçığı olan *Şerh-i muammayı Molla Cami* ve *Nevadir ül-hikâyat, Zerrinname* adlı mesnevisi ve şiirlerini içeren *Divan*'ı. *Tezkiret ül-hikem* dışındaki tüm yapıtları yazmadır.

EŞREF EFENDİ (Mehmet, **Hafız** — denir), türk besteci (öl. 1930 ?). Yaşamıyla ilgili bilgi yoktur. İki şarkısı çok ünlüdür: *Günden güne efzun oluyor kahr u azabın* (suzinak), *Dilrûbasın sevdiğim yoktur nazirin bîriya* (hüseyni).

EŞREF PAŞA (Mustafa), türk asker ve şair (Bursa 1819 - İstanbul 1894). Medrese öğrenciliğinden Harbiye'ye geçti. Binbaşı olarak Kırım savaşı'na katıldı (1853) ve serdarıekrem Ömer Paşa'nın yaverliğine atandı. Paşalığa yükseldi (1869) ve ertesi yıl Bağdat'taki 6. Ordu'nun kurmay başkanı oldu. Elçilik göreviyle İran'a gönderildi (1871). Müşir (mareşal) rütbesiyle Selanik valiliğine getirildiyse de (1876) Türk-Rus savaşı'nda Tuna cephesindeki yenilgiden sorumlu tutularak Limni adasına sürüldü. Abdülhamit II tarafından affedildikten sonra sarayda selamlık protokol işleri başkanlığına getirildi. Gençliğinden beri şiirle uğraşan ve divan edebiyatının başarılı temsilcilerinden biri sayılan paşanın, *Eşref üş-şuara* (1861) adlı bir de divanı vardır.

EŞREF ŞEFİK → ATABEY (Eşref Şefik).

EŞREFİ sıf. (ar. *eşref* ve *-i*'den *eşrefi*). *Esk.* Şerefli, saygın.
—Tasav. *Eşrefi taç*, eşrefiye tarikatından olanların giydikleri taç. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Önceleri bir pul ile altı terekten (dilim) oluşurken Hamami'nin buyruğuyla Eşrefoğlu Abdullah Rumi terekleri altıya çıkardı ve pulu kaldırdı. Eşrefoğlu'na göre, tac sözcüğündeki *t* harfi tamamlılığı, *elif* harfi doğruluğu, *cim* harfi ise cemali (güzellik) simgeler ve tac giymek sünnettir. Tacın üzerine besmelenin 19 harfinden esinlenilerek 19 köşeli bir mühür, mührün üzerine de *esma-yı seba*'nın (yedi ad) simgesi olarak yedi renk ibrişim işlenirdi. Mühür on sekiz bin âlemin bir göstergesi olarak kabul edilir. Tacın üzerine cüneydi sarık sarılır, sarığın ucu sol taraftan aşağı doğru sarkıtılırdı. Sonraları tarikat şeyhleri beyaz, dervişler ise yeşil renkli taç giymeye başladılar.

EŞREFİ a. Nümism. Mısır'da ve İstanbul'da bastırılan bir tür altın sikke. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Cedit eşrefi*, Mustafa II döneminde ilk kez tuğralı olarak bastırılan altın sikke. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Mısır Memlukları sultanı Barsbay tahta çıktığında (1422), El-Meliküleşref sanını aldı ve eşrefi adıyla sikke bastırdı. Yavuz Sultan Selim de Mısır'ı fethedince "sultani" ya da "eşrefi" adıyla sikke kestirtti ve bunların önemli bir bölümünü dönüşünde İstanbul'a getirdi. Bundan sonra osmanlı altınları eşrefi ya da şerifi adıyla anılmaya başlandı. Mustafa II döneminde bastırılan cedit eşrefiler, üç yüz akçe değerindeydi. Bunlara "tuğralı altın", Mısır'daysa "zer-i mahbub" deniliyordu. Ahmet III döneminde 3, 4, 5 ve 10'luk eşrefiler kestirildi.

EŞREFİYE, kadiriye tarikatının Eşrefoğlu Rumi'ye dayanan kolu. XV. yy. sufi ve şairi Eşrefoğlu Rumi, önce Hacı Bayram Veli'den, daha sonra kadiriye tarikatı şeyhi Hüseyin Hamevi'den el aldığından, tarikat değişik tarikatların izlerini taşır. Tarikatın ilk tekkesi Eşrefoğlu Rumi tarafından İznik'te kuruldu. Onun ölümü üzerine damadı Abdurrahim Tırsi, Mudurnulu Müslihittin Efendi ve Eşrefoğlu'nun torunu Pir Hamdullah Efendi şeyhlik postuna oturarak, Eşrefiye'nin yaygınlaşmasına çalıştılar. Dergâh, daha sonra İznik'ten Bursa'ya nakledildi ve daha da geniş bir yayılma alanı buldu. Bu tarikatta, Kadiriye*'nin adap ve erkânı yanında, 6 yıl *savmı Davut* (Davut peygamberin tuttuğu günaşırı oruç), uzlet (halka karışmamak) ve evrat*'a, sünnete sıkı sıkıya uymak gibi ilkelere de önem verildi. Tarikat mensupları eşrefi* taç giyerlerdi.

EŞREFOĞLU ya da **EŞREF-İ RUMİ,** asıl adı **Abdullah,** türk şair ve mutasavvıf (İznik 1353 ? - *ay. y.* 1469). İznik'te başladığı öğrenimini Bursa Mehmet Çelebi Sultan medresesi'nde sürdürdü. Fıkıh bilgini Alaettin Ali'nin öğrencisi oldu. Emir Sultan ile tanıştı, onun önerisiyle Ankara'ya giderek, Hacı Bayram Veli'ye bağlandı. Tekkede on bir yıl hizmet etti. Şeyhinin kızı ile evlenip İznik'e döndü. Bayramiye tarikatını tanıtmaya çalıştı. Bir süre sonra Hacı Bayram Veli'nin isteği ile yaya olarak Suriye'de Hama'ya tarikat terbiyesi öğrenmek için, Şeyh Abdülkadir Geylani'nin torunlarından Hüseyin Hamevi'nin yanına gitti. Ondan irşada yetkili olduğuna ilişkin işaretler ve alametler alıp İznik'e döndü. Kadiriye tarikatının eşrefiye kolunu kurdu. Tarikata halkla ilişkiyi kesmek, kırk günlük ibadet ve oruç (erbain çıkarmak), isteğe bağlı kalmak koşuluyla da Davudi oruç (savmı Davut) tutmak (bir gün oruç tutmak bir gün yemek) gibi kurallar getirdi. Şiirlerinde Yunus Emre ve Âşık Paşa'nın etkisi görülür. Hece ve aruz kalıplarıyla yazdığı şiirlerini *Divan*'ında topladı (1868, yeni harflerle 1944). En ünlü ve halk arasında en çok okunan yapıtı, 1451 yılında yazdığı *Müzekki'n-nüfûs*'tur (1847, yeni harflerle 1976). Sade bir dil ve anlatımla yazılan yapıtın amacı, tasavvuf düşüncesini, tarikatın yol ve yöntemini halka kolayca öğretmektir. Ayrıca tasavvufla ilgili *Tarikatname* (Süleymaniye kütüphanesi, Hacı Mahmut Ağa bölümü no. 4667), *Cinân ül-cenân* (İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi türkoloji seminer kitaplığı no. 4032), *Delâil ün-nübüvve, Fütüvvetname, İbretname, Elestname, Nasihatname, Tacname, Münacatname, Hayretname, Mazeretname, Esrar üt-talibin* ve *Sırr üd-deveran* gibi yapıtları vardır. (→ Kayn.)

EŞREFOĞULLARI, Anadolu türk beyliği (1281-1326). Beyşehir gölü çevresinde bir uç beyi olan ve *emirül adil* ya da *emir-ül kebir* unvanını alan Eşref Bey tarafından kuruldu. Kısa sürede Seydişehir, Akşehir ve Bolvadin'e kadar olan bölgeyi denetimi altına alan Eşref Bey, Bizanslılar'a karşı çarpışırken, savaş alanında ölünce, yerine oğlu Seyfettin Süleyman Bey geçti (1284). Moğollar tarafından öldürülen Gıyasettin Keyhüsrev'in yerine geçen Mesut II döneminde taht üzerinde hak iddia eden öteki şehzadeleri ortadan kaldırmak için Gıyasettin'in annesince saltanat naibi olarak Konya'ya çağrıldı. Ancak, Moğollar'la işbirliği durumundaki vezir Fahrettin Ali'den çekinerek başkenti Beyşehir'e döndü. Burada Beyşehir kalesini (1288), eşsiz bir sanat eseri olan Eşrefoğlu* camisi'ni (1297) yaptırdı. Öldüğünde caminin yanındaki türbesine gömüldü (1302). Yerine geçen oğlu Mehmet Bey, kuzeye doğru beyliğin sınırlarını genişletti. Ancak, İlhanlılar'ın Anadolu genel valisi Emir Çoban'a boyun eğmek zorunda kaldı (1314). Babasının ölümü üzerine (1326), beyliğin başına geçen Mehmet Bey'in oğlu Süleyman Şah, komşu uç beyleriyle birleşerek Moğollar'a karşı ayaklandı. İlhanlılar'ın yeni Anadolu genel valisi olan Emir Çoban'ın oğlu Demirtaş, Beyşehir'i ele geçirdi ve Süleyman Şah'ı öldürterek Eşrefoğulları beyliğini ortadan kaldırdı (1326). İlhanlı hükümdarı Ebu Sait ile ailece bozuştuktan sonra Demirtaş'ın Kahire'ye kaçması üzerine Hamitoğlu Necmettin İshak Bey, Eşrefoğulları beyliğinin topraklarını (Beyşehir, Seydişehir, Akşehir) denetimi altına aldı. Bölgenin tümü daha sonra Yıldırım Bayezit tarafından Osmanlı devletine bağlandı (1391). [→ Kayn.]
• MİMARLIK. Eşrefoğulları döneminin en önemli yapıları, Beyşehir*'de bulunmaktadır. Eşrefoğlu Süleyman Bey'in yaptırdığı Eşrefoğlu camisi (1296/1297) Anadolu'daki ahşap direkli camiler grubunun en büyük ve özgün örneğidir; ancak mimarisi, taçkapısı, bezemeleriyle Anadolu selçuklu üslubunu sürdürdüğünden, bu üslubun en olgun örneklerinden biri olarak nitelenir. Caminin bitişiğindeki Eşrefoğlu Süleyman Bey kümbeti de (1301), kesme taştan sekizgen gövdesi, içten kubbe, dıştan konik külahlı örtü düzeniyle klasik selçuklu kümbetleri üslubundadır. Kıvrıkdal, palmet, rumi ve yıldız motifli, kûfi yazılı zengin çini bezemeleriyse, XIV. yy. Beylikler dönemi üslubunun öncüsü sayılır. Caminin K.-B.'sında, kubbesine dek toprağa gömülü olan Büyük hamam'ın da Eşrefoğlu camisi'nin yazıtında söz edilen yapılardan biri olduğu sanılmaktadır. XIII. yy. sonlarıyla XIV. yy. başlarına tarihlendirilen Demirli mescit de çok yıkıktır.

EŞREFPAŞA, İzmir'in anakent sınırları içinde semt. Kentin en eski yerleşmelerinden olan Eşrefpaşa, nüfusun en yoğun olduğu kesimlerdendir.

EŞREFZADE İZZETTİN EFENDİ, türk şair (Bursa ? - İstanbul 1739). Malkoç Mustafa Efendi'den özel ders aldı. Babasının yerine Bursa'da kadiriye tarikatının eşrefiye koluna bağlı İncirli tekkesine şeyh oldu. Şiirlerinde İzzi mahlasını kullandı. Bestelenmiş ilahileri, *Enîs ül-cinan* adlı arapça dört ciltlik Kur'an yorumu ile dini öğütlerden oluşan *Müşevvik ül-uşşak* adlı bir yapıtı vardır.

EŞRENKLİ sıf. Opt. **1.** Renksemeleri aynı olan cisimler ya da ışımalar için kullanılır. **—2.** Beyaz ışık girişimi olayında rengin değişmediği noktalardan oluşan katmanlar için kullanılır.

EŞRİBE çoğl. a. (ar. *şerāb*, içilecek şey, içki'nin çoğl. *eşribe*). *Esk.* İçilecek şeyler, içecekler: *Eşribe-i bâride* (soğuk içecekler).

EŞRİTİMLİLİK a. Müz. Bir müzik ya da koregrafi yapıtının, bir şiirin çeşitli bölümlerindeki ritim benzerliği. (Bu terim, özellikle XIV. yy. motet'lerine uygulanır.) || Tüm partilerin aynı ritimle yazılmasına dayalı besteleme yöntemi.

EŞSAPMA a. Jeofiz. *Eşsapma eğrisi*, aynı değerde yerçekimi sapmaları gözlenmiş yerleri birleştiren eğri.

EŞSESLİ sıf. Akust. Frekans ve akustik basınç düzeyini koordinat alan bir grafikte, sesliliği her noktasında aynı değeri koruyan bir çizgi için kullanılır.
—Dilbil. Aynı biçimde söylenen eşadlılara denir (örneğin fransızcada [so] ses dizilişi dört eşseslinin sesletim biçimidir: *sot, saut, sceau, seau*). || Aynı sesi yazmaya yarayan biçimlere denir (örneğin fransızca *si ça cesse* cümlesinde *s, ç, c, as* gibi eşsesli harfler [s] sesbirimlerinin yazılı biçimini oluştururlar.

EŞSESLİLİK a. Akust. Belirli koşullarda, farklı nitelikteki birçok sesin ya da gürültünün neden olduğu, işitimsel duyumun

seslilik eşitliği.
—Dilbil. Eşsesli sözcüklerin, eşsesli yazımların özelliği.

EŞSESLİMSİ sıf. Sesbilg. Gösterilenleri ayrı, gösterenleri de, yalnız bir sesbirimin aynı yerde değişik olmasıyla karşıtlaşan sözcüklere denir. (Örneğin, *göz, göl, gök,* vb.) İki eşseslemsi bir en küçük çift oluşturur.

EŞSICAK sıf. Soğut. san. Isıl olarak yalıtılmış şey için kullanılır.
—Termodin. Değişmez sıcaklıkta gerçekleşen süreçler için kullanılır.

EŞSICAKLIK a. Fiz. Dış koşullardaki değişimler ne olursa olsun, bir cismin sıcaklık kararlılığı.
—Meteorol. *Eşsıcaklık eğrisi,* ortalama sıcaklıkları belli bir dönemde özdeş olan noktaları birleştiren eğri. (Eşanl. İZOTERM.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Termodin. *Eşsıcaklık eğrisi,* bir diyagram üzerinde eşsıcak dönüşümleri gösteren eğri. (Örneğin, ideal bir gazın eşsıcaklıklık eğrisi, $pV=$ değişmez, eşitliğiyle verilir; bu eşitlikte p basıncı, V hacmi gösterir.) [Eşanl. İZOTERM.]
—ANSİKL. Meteorol. İklimbilimciler özellikle, havanın deniz düzeyine indirgenmiş sıcaklıklarına uygulanan eşsıcaklık eğrilerini kullanırlar. Gerçek sıcaklıklarda yapılan düzenli düzeltme her 100 m yükselti için 0,56 °C'tır. Böylece çok farklı yükseltilerde bulunan istasyonlardaki gerçek ya da ortalama sıcaklıkları yatay düzlemde karşılaştırma olanağı elde edilir; bu da iklimleri yönlendiren genel etkileri anlamayı sağlar.

EŞSICAKLILIK a. Denizbil. Düşey sıcaklık tabakalanması bulunmayan deniz suyunun özelliği. (Termoklinin ortadan kalkmasıyla ortaya çıkan eşsıcaklılık, suların karışmasının yol açtığı düşey hareketlerin akıntılar ya da yüzey suyunun dibe inmesinin sonucudur.)
—ANSİKL. Hidrol. ve Denizbil. Eşsıcaklılık kimi göllerde, kışın, yüzeysel su tabakalarının dibe inerken suları karıştırması sonucunda gölün bütün su kütlesinin sıcaklığının eşitlenmesiyle ortaya çıkar. Denizlerde eşsıcaklılığın gerçek bir örneği, Akdeniz'in 300 m'nin altındaki (sıcaklık hemen hemen hep 13° C'ta kalır) sularında görülür; bu olaya, Atlas okyanusu'ndan gelen soğuk suların Akdeniz'e girmesini engelleyen Cebelitarık eşiği yol açar: Akdeniz'in derin sularının sıcaklığı, yüzeyde kışın gözlenmiş sıcaklıkların altına düşmez.

EŞSİMPLEKS a. Ceb. Sonlu bir kümenin, inceliklerine göre sıralanmış parçalanışlarının kafesi.

EŞSİZ sıf. Türünde benzeri olmayan; özgünlüğü, nitelikleriyle başkalarından tümüyle ayrılan kimse ya da şey için kullanılır; benzersiz: *Eşsiz bir insan. Eşsiz bir kadın. Eşsiz sabrınızdan dolayı sizi kutlarım.*

◆ sıf. ve be. Eşi olmayan, eşini yitirmiş hayvan için kullanılır: *Kanaryamız uzun süredir eşsiz. Dişisi kaçınca eşsiz kaldı.*

EŞSONLU sıf. Küm. kur. *Kısmi sıralanmış bir* M *kümesinin eşsonlu parçası,* $n \in N$ ne olursa olsun, M nin, n den büyük hiçbir elemanının bulunmadığı, sıralanmış, boş olmayan N altkümesi. (Bir z *sonucu elemanı* bulunan bir M kümesinin M ye eşsonlu bir parçası vardır: {z}; doğal sayıların $\mathbb{N}$ kümesi, gerçek sayıların $\mathbb{R}$ kümesine eşsonludur.) [Eşanl. KOFİNAL.]

EŞSPİN a. Çekird. fiz. Çekirdeklerde, nükleonlarda, daha genel olarak hadronlarda bulunan, kimi kez izotop spini de denilen ve kuvvetli etkileşimler sırasında korunan fiziksel büyüklük. (Eşspinin korunumu, bu etkileşimlerin yük bağımsızlığını gösterir.) [Eşanl. İZOSPİN, EŞKÜTLELİ SPİN.]
—ANSİKL. Proton ve nötronun, kuvvetli etkileşimlerde özdeş davrandıkları deneysel olarak kanıtlanmıştır. Daha genel olarak hadronlar, kütleleri aynı ya da yakın olan ve yalnız elektrik yükleriyle farklılaşan parçacık aileleri biçiminde "çokluklar" oluştururlar. Örneğin nükleon ikiliği (proton ve nötron), pion üçlüğü (π^+, π^0, π^- mezonları), kaon ikiliği (K^+, K^0 mezonları) vb. sayılabilir. Bir çokluğun parçacıkları, aynı kuvvetli etkileşimler gösterir (yük bağımsızlığı). Nitekim bu etkileşimleri yönlendiren fizik yasaları, bu taneciklerin yükünü değiştiren kimi dönüşümlerde değişmezliğini korur. Sözkonusu dönüşümler, kuvantonların özaçısal momentine ya da spinine eşlik eden uzay dönmeleri grubuyla eşbiçimli bir grup tanımlar. Bu benzerliğe dayanarak, bu değişmezliğe bağlı korunmuş büyüklüğe "eşspin" denir. 1/2 spinli bir kuvantonda iki spin hali bulunabilir; dolayısıyla iki yük ya da eşpin hali taşıyan bir çokluğun da 1/2 eşspinli olduğu düşünülebilir. Ama eşspin yalnızca iç özelliklerle (yükler) ilgilidir ve spinin tersine geometrik bir anlam taşımaz.

EŞSPORLU sıf. Bot. Bir tek çeşit sporu olan organizmaya denir. (Atkuyruğunda olduğu gibi bu sporlardan değişik iki tip önçim oluşsa bile sporlar eşsporlu sayılır.) [Karşt. DEĞİŞİKSPORLU.]

EŞSPORLULUK a. Bot. Eşsporlu çiçeksiz bitkilere özgü karakter.

EŞSÜREKLİ sıf. Topol. X topolojik uzayından bir (E,d) metrik uzayı içine tanımlanmış bir $\mathfrak{F}$ fonksiyon ailesine denir, öyle ki, $\epsilon > 0$ ne olursa olsun, $d\,[f(x), f(x_0)] < \epsilon$ olacak biçimde, x_0 ın bir V dolayı vardır, ve bu eşitsizlik $x \epsilon V$ ile $f \epsilon \mathfrak{F}$ ne olursa olsun geçerli olur. (x_0 da bu özellik doğruysa, $\mathfrak{F}, x_0$ da eşsüreklidir denir; bu özellik her $x_0 \in$ X için doğruysa, $\mathfrak{F}$, X üzerinde eşsüreklidir denir.)

EŞSÜRELİ sıf. Dalga ve titr. Eşit zaman aralıklarında oluşan bir olay için kullanılır. (Örneğin, bir sarkacın eşsüreli salınımları.)
—Geom. Devinime başlayış noktası ne olursa olsun, üzerindeki dönemli bir devinimin döneminin hep aynı olduğu bir eğri yayına denir. (Dışbükeyliği yukarıya dönük olan, dönüm noktaları aynı bir yatay doğru üzerinde bulunmak üzere bir çevrim eğrisinin kemerinde bu durum vardır.)

EŞ-ŞÜCA → ŞÜCA.

EŞTALLILIK a. Bot. Yalnız bir tek çeşit talı olan bitkinin karakteri. (Karşt. DEĞİŞİK TALLILIK.)

EŞTANELİ sıf. Yerbil. Taneleri birbirlerine yakın boyutlara sahip bir kayacın yapısını belirtmek için kullanılır.

EŞTER a. (ar. sözc.). Aruz vezninde "mefâîlün" (. – – –) cüzünden doğan "fâilün" (– . –) cüzüne verilen ad. "Mefâîlün"ün ilk hecesi olan "me"nin düşmesi, üçüncü hece olan uzun "î"nin de kalkarak yerine kısa "i"nin gelmesi sonucunda oluşur.

EŞTİPLİ sıf. Zool. Biçimleri, içinde yaşadıkları ortamdaki bir öğrenin biçimini andıran hayvanlar için kullanılır. (Sözgelimi, kanatları yapraklara benzeyen böcekler [kelebek, kızböceği] ya da gövdeleri ince küçük dalcıklara benzeyen böcekler [değnekçekirgeleri].)

EŞTİPLİLİK a. Zool. Eştipli hayvanların özelliği.

EŞTİRMEK → EŞMEK.

EŞTONLU sıf. Opt. Baskın dalga boyu aynı olan renk uyaranları için kullanılır.

EŞTONLULUK a. Radyotekn. Birçok aygıtın ya da olayın frekansları arasındaki uyum ya da eşitlikten kaynaklanan hal.

EŞTÖZLÜLÜK a. Tanrıbil. İsa'nın eucharistia'daki varlığına ilişkin lutherci öğreti. (İsa'nın her yerde hazır bulunuşunun sonucu olarak, ekmek ve şarapla kutsananlar, kendi maddi varlıklarıyla birlikte, ölüyü dirilten İsa'nın bedenini ve kanını da kendilerine katmış olurlar. Calvincilere göre bu durum, Kutsal Ruh sayesinde gerçekleşir. Son yemek'i simgesel bir olay sayanlar, yalnızca Zwingli yandaşı protestanlardır.)

EŞTUZLU → İZOHALİN.

EŞÜRETİM a. Tek bir donanımda hem elektrik hem de ısı üretimi.

EŞÜRETKENLİK a. İkt. *Eşüretkenlik eğrisi,* marjinal üretkenlikler arasındaki oranın sabit olduğu üretim etmenleri bileşimlerinin geometrik yeri. (Farklı eşürün eğrilerinin aynı eğime sahip oldukları noktaları birleştiren bir eğridir.)

EŞÜRÜN a. İkt. *Eşürün eğrisi,* eşürün noktalarını birleştiren eğri. ‖ *Eşürün noktaları,* aynı üretim düzeyini sağlayan bütün faktör bileşimlerinin geometrik yeri. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. İkt. Bir A ürünü düşünelim ki, üretilmesi için X ve Y olarak iki üretim faktörünün kullanılması gereksin. Eşürün eğrisi, belli bir miktar A ürünü veren, çeşitli faktör bileşimlerine tekabül eden noktaları birleştirir. Öyleyse, ne miktarda A ürünü düşünülürse, o kadar eşürün noktası bulunacaktır. Bu da sözkonusu iki faktörün, belli bir ölçüde, birbirlerinin yerini alabileceği anlamını içerir.

EŞVÂK çoğl. a. (ar. *şevk,* diken'in çoğl. *eşvak*). Esk. bot. Dikenler
—Esk. tıp. Kemik uzaması hastalığı.

EŞVÂK çoğl. a. (ar. *şevk*'in çoğl. *eşvak*). *Esk.* Arzular, istekler, coşkular.

EŞVEKTÖR a. Ceb. *Bir vektör uzayının eşvektörü,* bu vektör uzayı üzerinde tanımlanmış doğrusal biçim. (Bir E vektör uzayının eşvektörleri E nin ikili olan E* vektör uzayının elemanlarıdır.)

EŞYA a. (ar. *şey*'in çoğl. *eşya*). **1.** İnsan tarafından yapılan ve belirli bir kullanıma yarayan nesne ya da nesneler bütünü (türünü gösteren bir tamamlayanla kullanılabilir): *Özel eşyalarını alıp evi terk etti. Eşyalarını toplamak. Bu salonda çok eşya var. Ev eşyası. Mutfak eşyası.* **—2.** İnsana karşıt olarak, cansız, düşünme yeteneğinden yoksun, istek ve hakları olmayan şey (karşılaştırmalarda ve olumsuz cümlelerde): *Bize eşya muamelesi yapıyorlar Biz kullanılıp atılacak bir eşya değiliz.*
—Med. huk. *Eşya hukuku,* kişilerin eşya üzerindeki egemenliklerini düzenleyen hukuk dalı. (Bu egemenlik, fiili tasarruf biçiminde olursa zilyetlik, hak biçiminde olursa ayni hak sözkonusudur. Eşya hukuku, ayni hakları ve zilyetliği inceler. Ayni haklar da mülkiyet ve mülkiyetin dışındaki ayni haklar olmak üzere ikiye ayrılır.) ‖ *Maddi eşya,* ayni haklara konu olabilen maddi varlık (ev, otomobil, tarla vb.). ‖ *Maddi olmayan eşya,* düşünce ve sanat yapıtları üzerindeki haklar. ‖ *Misli eşya,* niceliği sayı, ölçü ya da tartıyla belirlenebilen eşya (para, buğday, süt vb.). ‖ *Misli olmayan eşya,* sayı, ölçü ya da tartı sözkonusu olmadan kendi başına belirli bir varlığı ve iktisadi değeri olan eşya (bir sanat yapıtı, bir otombil vb.). ‖ *Sahipli eşya,* üzerinde mülkiyet hakkı olan eşya. ‖ *Sahipsiz eşya,* niteliği gereği mülkiyete konu olabilen ancak hiç kimsenin mülkiyetine girmemiş ya da bırakılma nedeniyle sahipsiz kalmış taşınır ya da taşınmaz eşya. ‖ *Taşınır eşya* → TAŞINIR. ‖ *Taşınmaz eşya* → TAŞINMAZ.

◆ çoğl. a. *Esk.* Nesneler, cansız varlıkların tümü: *Eşyaya can veren güneş.*

EŞYAĞIŞ a. Meteorol. *Eşyağış eğrisi,* aynı miktarda yağış alan noktaları birleştiren eğri. (Eşanl. İZOHİYET.)

EŞYANLI sıf. Anat. Vücudun aynı tarafında bulunan ya da meydana gelen.

EŞYAPI a. Küm. kur. Donattığı kümenin sınıfını (grup yapısı, halka yapısı vb.) değiştirmeyen bağıntı.
—Ceb. *Eşyapı uygulaması,* birebir örten benzeryapı uygulaması. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Sıralı* (E, $\leqslant$) *ve* (F, $\leqslant$) *kümelerinin eşya-*

pı uygulaması, $x \leq y$ ve $f(x) \leq f(y)$ eşitsizliklerini gerçekleyecek biçimde, E den F içine tanımlı f bijeksiyonu. (Eşanl. İZOMORFİZMA.)
—Geom. *Afin uzaylar eşyapı uygulaması,* bu uygulamaya eşlik eden doğrusal uygulamanın, bir vektör uzayları eşyapı uygulaması olduğu afin uygulama.
—Topol. *Eşyapı uygulaması,* iki topolojik uzay arasında tanımlanmış çiftsürekli bir f bijeksiyonu. (f ve f^{-1} süreklidir)
—ANSİKL. Ceb. f, E den F içine bir eşyapı uygulaması ise, F den E ye f^{-1} evrik uygulaması da bir eşyapı uygulamasıdır ve $f \circ f^{-1} = Id_F$ eşitliği vardır. İki eşyapı uygulamasının bileşkesi de bir eşyapı uygulamasıdır. Aralarında bir eşyapı uygulamasının bulunduğu kümeler, bir grup, halka, cebir, cisim ya da vektör uzayı yapısında ise, bu durumda grup, halka, cebir, cisim, ya da vektör uzayı eşyapı uygulamasından söz edilir.
Cebirsel yapıyla donatılmış kümeler arasında tanımlanmış "Bir eşyapı uygulaması vardır" bağıntısı bir denklik bağıntısıdır. Bağıntılı iki (E,S) ve (F,T) kümelerine eşyapılı uygulamalar denir ve bu durumda yapıları aynı özelliktedir: matematikte çoğu kez bu iki küme özdeşleştirilir.
Özellikle, F üzerinde T yapısı, birebir örten bir f uygulaması aracıyla, E üzerinde S yapısını tanımlayan yasaların E üzerine iletilmesiyle elde edilir; öyleyse f, E den F içine bir eşyapı uygulamasıdır. f nin birebir örten içyapı uygulaması olması halinde, buna özyapı uygulaması adı verilir.

EŞYAPILI sıf. Kim. ve Krist. Kristal yapısı aynı olan kimyasal iki madde için kullanılır. (Eşanl. İZOMORF.)
—Ceb. *Eşyapılı bir* E, K (aynı biçimde C) *-vektör uzayının ikili* (aynı biçimde *birbuçuk) doğrusal biçimleri,* E nin, $\forall (x, y) \in E \times E$, $T(x, y) = S(f(x), f(y))$ yi sağlayan bir f özyapı uygulamasının var olduğu S ve T biçimleri. || *Eşyapılı kümeler,* E den F üzerine (ve dolayısıyla F den E üzerine) bir eşyapı uygulaması bulunmak üzere cebirsel yapılarla donatılmış E ve F kümeleri. || *E üzerindeki eşyapılı ikilenik* (aynı biçimde *Hermite'çi) biçimleri,* E nin, $\forall x \in E$, $R(x) = Q(f(x))$ i gerçekleyen bir f özyapı uygulamasının var olduğu R ve Q biçimleri.
—Topol. Aralarında bir eşyapı uygulaması tanımlanmış olan iki topolojik uzaya denir.

EŞYAPILILIK a. Kim. ve Krist. Eşyapılı maddelerin belirgin özelliği. (Bk. *ansikl.* böl.) [Eşanl. İZOMORFİZM.]
—ANSİKL. Kim. ve Krist. Eşyapılılık kavramı, ilk kez XIX. yy.'ın başında E. Mitscherlich tarafından ortaya atıldı. Bu kavram, X ışınları kırınımıyla, kristal yapıların belirlenmesinin başlanmasına değin, dış kristal biçimlerin benzerliğine (benzerşekillilik) dayanıyordu, ne var ki bu benzerlik, gerçekte atom yapıları arasındaki benzerlikle her zaman uyuşmaz. Eşyapılı kristallerin kimyasal yapılarında büyük bir benzerlik vardır; bunlar "karma kristal" ya da "katı çözelti" denen aynı kristalin oluşumunda, karşılıklı olarak birbiriyle yerdeğiştirme özelliği taşır. Karışabilirlik alanı, çeşitli durumlara göre geniş ya da dar bir bileşim aralığını kapsayabilir. Eşyapılı seriler arasında genel formülü $XY(SO_4)_2$, $12H_2O$ olan şaplar (X=K, Rb, NH_4, Y=Al, Cr, Fe), XSO_4, $7H_2O$ formüllü sülfatlar (X=Fe, Zn, Mg) ile pek çok silikat ve alaşım sayılabilir.

EŞYAŞLI sıf. Yerbil. YAŞDAŞ'ın eşanlamlısı.

EŞYATAKLI sıf. Suyosunu ile mantarın ayrı tabaka oluşturmadığı likenlere denir.

EŞYAZIMLI sıf. Dilbil. Yazımları aynı olan eşadlılara verilen ad. (Eşyazımlıların sesletimleri değişik olabilir [türkçede *el* organ adı, *el* yabancı] ya da çoğunlukla sesletimleri aynı olup, anlam ayrılıklarından başka kökensel ayrılıklar da içerirler [*çay* küçük akarsu, *çay* bir tür içecek].)

EŞYAZIMLILIK a. Dilbil. Eşyazımlı sözcüklerin özelliği.

EŞYAZIMSAL sıf. Dilbil. Eşyazımlılara ya da eşyazımlılığa ilişkin.

EŞYERLİLİK a. Dilbil. Söylemi anlamlı bir bütün olarak kavramayı sağlayan anlamlı bir birimin belirgin özelliği. (Sözcenin çok sayıda eşyerliliği olabilir: örneğin *oyun* sözcüğünün iki anlamı (sahne gösterisi düzen, entrika), *Ne oyun!* cümlesini, yer aldığı bağlama göre, iki biçimde anlamayı sağlar. Kimi durumda, eşyerlilik sözce çerçevesinde ortaya çıkar.

EŞYERSICAKLIĞI a. Yerbil. İZOJEOTERM'in eşanlamlısı.

EŞYOĞUNLUKLU sıf. Hidrol. Sudan söz ederken, yoğunluğu aynı olan.
◆ a. Suyun yoğunluğunun aynı olduğu noktaların yeri, eşyoğunluk eğrisi.

EŞYÖNLÜ sıf. Ceb. *Bir* E, K (aynı biçimde C) *-vektör uzayı üzerinde ikili doğrusal bakışımlı* (aynı biçimde *özekli birbuçuk doğrusal) bir* f *biçimine göre eşyönlü eleman, q,* f ye eşlik eden ikilenik bir biçim olmak üzere, E nin $f(x, x) = 0 = q(x)$ bağıntılarını gerçekleyen x elemanı. (Bir x elemanı kendisine dikgense, eşyönlüdür.) || *Bir* E, K (aynı biçimde C) *-vektör uzayının, ikili doğrusal, bakışımlı* (aynı biçimde birbuçuk doğrusal özekli) *bir* f *biçimine göre eşyönlü altuzayı,* E nin F altuzayı; bu altuzayın, kendi her elemanına dikgen olan sıfırdan farklı bir elemanı vardır.
—Fiz. İZOTROP'un eşanlamlısı.
—Geom. M *tepeli eşyönlü koni,* 3 boyutlu uzayda, M den geçen bütün düzlemler içindeki M(*a, b, c*) nin eşyönlülerinin kümesi. [Denklemi $(x-a)^2 + (y-b)^2 + (z-c)^2 = 0$ ile verilir.]
—Kim. müh. *Eşyönlü işlem,* bir aygıtta ya da bir işlem devresinde iki evrenin aynı yönde yerdeğiştirmesine yol açan işlem.
—Mak. san. *Eşyönlü frezeleme,* kesme kuvveti bileşeni ile parçanın ilerleme ekseni aynı yönde olan frezeleme işlemi. (Bu yöntem talaş oluşumunu düzenler, ama parçanın takım tarafından sürüklenmesini önlemek için az boşluklu makineler gerektirir.) [Eşanl. AYNI YÖNLÜ FREZELEME.]
—Radiletiş. Genellikle yatay bir düzleme yakın tüm doğrultularda, hemen hemen düzgün bir ışıma yapan bir anten için kullanılır.
◆ a. Geom. Bir düzlemde, M (*a, b*) den geçen ve denklemi $y = b + i(x-a)$ ya da $y = b - i(x-a)$ olan doğru. [M *gerçek noktasının eşyönlüleri* kümesinin denklemi $(x-a)^2 + (y-b)^2 = 0$ dır. Aynı bir eşyönlünün, çevrimsel noktalardan farklı, H ve K gibi herhangi iki noktası arasındaki uzaklık sıfırdır. Bu, (MH) ile (MK) doğrularının yaptığı açının belirsizliğini ve M merkezli her dönme için eşyönlülerin değişmezliğini açıklar.]

EŞYÖNLÜLÜK a. Geom. *Bir* M_0 *noktasının eşyönlülük grubu,* düzlemin ya da uzayın, M_0 ı değişmez kılan dönüşümler grubunun altgrubu.

EŞYÜKSELTİ a. Topogr. *Eşyükselti eğrisi,* DÜZEY* EĞRİSİ'nin eşanlamlısı. || *Eşyükselti saptama,* bir eşyükselti eğrisini, yatay dürbünlü bir takeometreyle taşınır ve ayarlı bir jalonun belli bir istasyondan ışınsal gözlemini yaparak nokta nokta belirleme. || Fotogrametride aygıtın gösteregesini belli bir kotta yer görüntüsü üstünde tutarak bir eşyükselti eğrisinin kesiksiz çizimi.
◆ a. Eşyükselti eğrisi.

EŞYÜZLÜ sıf. Krist. Façetaları benzer olan kristaller için kullanılır.

EŞZAMAN a. Coğ. *Eşzaman eğrisi,* belli bir çıkış yerinden hareketle, aynı süre içinde ulaşılan noktaları birleştiren eğri.

EŞZAMANGÖZLER a. Dönemsel iki olayın eşzamanlı olup olmadığını belirtmeye yarayan ve aynı zamanda, bu olayların frekansları eşit olmadığında frekans farkının, eşzamanlılığa ulaştıklarında faz farkının büyüklük düzeyini veren aygıt. (Eşanl. SENKRONOSKOP.)

EŞZAMANLAMA a. Eşzamanlamak eylemi.
—Elektrotekn. Eşzamanlı bir makineyi, bir başka eşzamanlı makine ya da şebekeye eşzamanlı biçimde bağlamaya yarayan işlem ya da işlemler dizisi. (Eşanl. SENKRONİZASYON.) || Bir elektrik motorunu eşzamansız hızdan eşzamanlı hıza geçirme.
—Nörobiyol. Eşzamanlama yitimi. Bir sinirsel öğeler topluluğunda eşzamanlı olan biyoelektrik etkinliğinde meydana gelen değişiklik. || *Beyin kabuğunda eşzamanlama yitimi,* uyanıklık ya da aykırı uyku sırasında beyin kabuğu hücrelerinin eşzaman olmayan etkinliği. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Radiletiş. Bir radyo vericisinin taşıyıcı frekansını, eşzamanlı bir ağa bağlamak için ayarlama.
—TV. Bir görüntüyü çözümlemede ve birleştirmede, taramaların eşzamanlı olmasını sağlama.
—ANSİKL. Nörobiyol. *Beyin kabuğu eşzamanlama yitimi.* Talamusla beyin kabuğu arasında yansıma devrelerinin işe karışmasına bağlı olarak, normalde uykunun kimi evreleri süresine beyin kabuğu büyük hücrelerinin elektriksel eylemleri eşzamanlıdır. Bu durum, elektroansefalogramın yazımı sırasında görülen eşzamanlı yavaş dalgaların ortaya çıkmasından sorumludur. Uyanıklık halinde ve uykunun bazı evrelerinde (aykırı uyku) beyin kabuğu hücreleri eşzamanlı olmayan bir etkinlik gösterir, bu da elektroansefalogramda ritmi hızlı ve genliği zayıf (saniyede 10 devirden fazla) bir çizimle kendini belli eder. "Beyin kabuğu eşzamanlama yitimi" terimi daha yaygınlaştırılarak, gözlerin açılmasında, zihinsel hesaplamada ya da işitme ve görme uyarımına yanıt olarak elektroansefalogramda ortaya çıkan bu tür çizimleri adlandırmakta kullanılır.

EŞZAMANLAYICI a. Elektrotekn. İki alternatörü eşzamanlılık anında otomatik olarak eşlemeye yarayan düzenek.

EŞZAMANLI sıf. Aynı zaman içinde geçen. (Eşanl. SENKRONİK.)
—Bilş. ve Telekom. Öz ritimleri birbirine eşit, birbirinin katı ya da askatı olan olaylar, makineler, görevler, işaretler ya da bilgiler için kullanılır. (Hızları değişken iki olay eşzamanlı olabilir; iki aygıt, kendilerine kumanda eden işaretler eşsüreli olmasa bile eşzamanlı çalışabilir.) [Eşanl. SENKRON.] || Özel karakterlerle birlikte onlarca karakterden oluşmuş tam bir bilgi öbeği hattı üzerinde, bit bit yapılan bir iletim için kullanılır. (Özel karakterler, öbeğin başına, sonuna ve gerektiğinde ortasına düzenli olarak gönderilerek alıcı ve vericinin, eşzamanlı çalışmaları ve bit gruplarını doğru tanımaları sağlanır.) || *Eşzamanlı bilgisayar,* çalışması bir saatle düzenlenen sayısal bilgisayar. (Her temel işlem saatin bir ses işaretiyle başlar ve değişmez sayıdaki çevrimleri boyunca sürer.)
—Dalga ve titr. Aynı zamanda oluşan devinimler için kullanılır. || *Eşzamanlı basit sarkaç,* belli ağırlıktaki bir sarkaçla aynı dönemi olan basit sarkaç.
—Dilbil. Eşzamanlılığa ilişkin. || Zaman içinde sınırları belirlenmiş bir dil durumunu ele alan incelemeye denir. (Bu terim, yaklaşık olarak betimselle eşanlamlıdır.) [Karşt. ARTZAMANLI.]
—Elektrotekn. *Eşzamanlı makine,* elektromotor ya da karşı elektromotor kuvvetlerin frekansı ile hız arasındaki oranın değişmediği almaşık akım makinesi. (Makine, *eşzamanlı motor** ya da yaygın olarak *eşzamanlı alternatör** de denen üreteç biçiminde çalışabilir.) [Eşanl. SENKRON MAKİNE.]
—Opt. *Renklerin eşzamanlı kontrastı,* diğer renklerin arasına yerleştirilen bir rengin görsel algılamasını değiştiren olay.
—Radiletiş. *Eşzamanlı ağ,* taşıyıcı frekansları hertzin bir kesiri düzeyinde yaklaşık-

lıkla özdeş olan ve aynı programı yayınlayan radyo vericileri kümesi.

—Saatç. *Eşzamanlı saat*, salınım üreteci, hiç şaşmadan çok duyarlı başka bir saatin frekansını izleyen saat.

—Telekom. Birim aralığa ya da çarpanlarına eşit zaman aralıklarıyla ayrılmış belirli anlarla nitelenen değişken bir işaret ya da olay için kullanılır.

—Tem. parç. *Eşzamanlı hızlandırıcı*, çembersel bir mıknatıs dizisinin oluşturduğu manyetik alanı, hızlandırma çevrimi boyunca, parçacıkların yarıçapı saptanmış bir yörünge çizmelerini sağlayacak biçimde artıran parçacık hızlandırıcısı. (Protonların 1 000 GeV, elektronların 100 GeV düzeyinde enerjilere ulaşmalarını sağlayan büyük hızlandırıcılar bu türdendir.) [Eşanl. SENKROTRON.] || *Eşzamanlı çevrimsel hızlandırıcı*, protonlara GeV düzeyinden daha yüksek enerjiler vermeye yarayan, çevrimsel hızlandırıcıdan türemiş parçacık hızlandırıcısı. (Elektrik alanının salınım frekansı ile iyonların manyetik alan içinde dönme frekansı, iyonların göreli kütle artışı göz önüne alınarak eşzamanlanır.) [Eşanl. SENKROSİKLOTRON.]

—Uz. havc. *Güneş ile eşzamanlı uydu*, Yer'in Güneş'le eşzamanlı bir yörünge çizen uydusu. (Bu tip uydular gezegenin belirli bir noktasından her zaman aynı yerel saat ve dolayısıyla aynı aydınlatma koşullarında geçmeleri nedeniyle Yer'in gözlenmesinde çok kullanılır.) || *Güneş ile eşzamanlı yörünge*, gök boylamının çıkış düğümünden doğru yönde yılda 360° sapan ve Yer'in bir uydusunca çizilen yörünge. (Yörünge düzlemi uzayda Güneş yönüne göre değişmez konumunu korur.) || *Yer ile eşzamanlı uydu*, Yer'in ekseni çevresinde dönme süresine, yani 23 sa. 56 dk'ya eşit bir sürede dolanımını tamamlayan Yer uydusu.

EŞZAMANLILIK a. Dilbil. Dilin özgün yapısının belirli bir dönemde, zaman içinde geçirdiği evrimden bağımsız olarak ele alındığı dil durumu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Elektrotekn. *Eşzamanlılıktan çıkma*, bir aşırıyük sonucu eşzamanlı bir motorun durması. —Elektriksel olarak bağlanmış iki alternatör arasındaki eşzamanlılığın bozulması.

—Saatç. Eşzamanlı olan bir aygıtın niteliği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Dilbil. Artzamanlı ya da tarihsel yaklaşıma karşıt olarak, dilin eşzamanlı incelemesinin ya da betimsel yaklaşımın önceliğini ilk kez vurgulayan F. de Saussure'dür. Gerçekte, her artzamanlılık* olgusu, birbirini izleyen eşzamanlılıklar biçiminde ele alınabilir. Öte yandan, eşzamanlı yaklaşım yapısal bir varsayım içerir: eşzamanda incelenen dilin, işleyişi tarihsel ya da dıldışı gözlemlere başvurulmadan kendi içinde (öğeler birbirlerine göre tanımlanır) açıklanabilen yapılı bir dizge oluşturduğu varsayılır.

—Saatç. Eşzamanlılık, zaman aygıtlarındaki osilatörlerde titreşim sürelerinin, dolayısıyla frekanslarının değişmemesi için aranan bir niteliktir Bır değişmezlik, örneğin kuvarslı bir saatte pilin elektromotor kuvvetinde ya da bir balansın genliğindeki değişimlere ve öbür bozucu etkenlere rağmen sağlanması gerekir. Bununla birlikte çok sayıda bozucu etken (tulumba zembereğinin devindirici kuvvetindeki değişimler, çeşitli düzensiz sürtünmeler vb.) eşzamanlılık kusurlarına, bazen aygıtın ileri ya da geri gitmesine yol açar.

EŞZAMANSIZ sıf. Bilş. Her işlemi, gerekli kaynaklar kullanıma hazır olduğu ve önceki işlemlerin bittiğini belirten bir işaret alındığı anda başlatan bir bilgisayar için kullanılır. (Karşt. EŞZAMANLI.) || *Eşzamansız iletim*, gönderilecek her karaktere, bir ilk bit ("başla") ve bir son bit ("dur") arasında yer veren veri iletim türü. || *Eşzamansız süreç* ya da *görev*, öteki süreçlerin ya da görevlerin yürütülmesinden bağımsız olarak yürütülebilen süreç ya da görev.

—Telekom. Değişmez bir aralığa ya da katlarına eşit olmayan zaman aralıklarıyla bir işaret öğesinin iki başlangıç ya da iki son anının ayrılmasına olanak veren işaret için kullanılır.

ET a. **1.** İnsan ve hayvan bedeninde derinin örttüğü kassal ve katılgan doku: *Etsiz, sıska bir koyun. Bıçak etine saplandı.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Hayvanların, özellikle de memelilerin ve kuşların kaslarından elde edilen besin maddesi: *Etle beslenmek. Et fiyatları daha da yükselecek.* **—3.** Kimi meyvelerin çekirdekle kabuk arasında kalan ve yenen kısmı: *Kurumuş, eti kalmamış zeytin taneleri.* **—4.** Beden, ten: *Gömleğin düğmesi kopmuş eti görünüyor.* **—5.** *Et bağlamak*, şişmanlamak; yara sözkonusuysa taze etle kapanmak. || *Et can tutmamak*, aşırı hareketlilik yüzünden şişmanlayamamak. || *Et kafalı*, anlayışsız, kalın kafalı: *O et kafalının biridir, şiirden ne anlar* || *Et tırnak gibi*, birbirine yürekten bağlı, ayrılmaları düşünülemeyecek dostlar için kullanılır. || *Et tırnak olmak*, çok sıkı aile bağları kurmak, oluşturmak. || *Eti budu yerinde*, şişmanca, tombul; etli butlu. || *Eti ne, budu ne*, bir kimsenin küçüklüğünü, cılızlığını ya da parasal olanakları açısından güçsüzlüğünü belirtmek için söylenir. || *Eti senin kemiği benim*, eskiden bir çocuk okula ya da sanata başlarken velisinin "onu iyi eğitmek, yetiştirmek için dövebilirsin" anlamında öğretmene, ustaya söylediği söz. || *Etinden et koparmak*, bir kimseye dayanılmayacak ölçüde acı vermek. || *Etine dolgun*, şişman denemiyecek ölçüde tombulca olan, balık etinde: *Orta boylu, esmer, etine dolgun bir bayan sizi sordu.*

—Deric. *Derinin etli tarafı*, derinin hayvanın kaslarıyla temas halinde olduğu tarafı. (Üstderiyi ve kılları içeren karşıt tarafsa sırça diye adlandırılır.)

—Esk. sil. Eski toplarda ve havanlarda, topun dış cidarıyla, namlu boşluğu arasında kalan bölüm.

—Kasapl. *Beyaz et*, dana, tavşan ve kümes hayvanlarının eti ve genel olarak pişimden sonra rengi beyaz olan etler. || *Kasaplık et*, genellikle kasaplarda satılan sığır, koyun ve domuz etleri. || *Kırmızı et*, sığır, ak koyun eti ve genel olarak pişimden sonra kırmızımsı renkte olan et. || *Siyah et*, yaban domuzu, karaca, tavşan, çulluk eti ve genel olarak pişimden sonra siyahımsı renkte olan et. || *Taze et*, yeni kesilmiş bir hayvanın eti.

—Mutf. *Et makası*, tavuk, hindi vb. kümes hayvanlarını parçalamada kullanılan makasa benzer araç. || *Et sote*, küçük doğranmış et, soğan, yeşil biber, domates, karabiber ve tuzla yapılan bir yemek. (Yağda kavrulan soğanlara etler eklenir, iyice kavrulunca öteki malzemeler ve biraz su ilave edilip pişirilir.) || *Et tahtası*, üzerinde etlerin parçalandığı ya da biftek, bonfile, pirzola gibi etlerin dövüldüğü kalın ağaç kütük. || *Et usaresi*, eti ya da kümes hayvanlarını kaynatarak elde edilen, yemeklerde sos olarak kullanılan, genelde koyulaştırılmış et suyu.

—Şarküt. *Sucuk eti*, sucuğa ve başka yiyeceklere harç olarak doldurulan, kıyma haline getirilmiş ve baharat katılmış yağlı ve yağsız etler.

—Vet. *Et tomurcuğu*, genellikle kol ve bacaklardaki, özellikle de ayağın altındaki bir yaranın üzerinde gelişen etsi uzantı. (Yakıcı maddelerle tahrip edilir; bazen cerrahi müdahele gerekir.)

—Zootekn. *Et unu*, et endüstrisinde yan ürün olarak elde edilen ve hayvancılıkta rasyonlara katılan yem katkısı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Et-kemik oranı*, karkastaki et miktarının kemik miktarına oranı. (Besili hayvanların karkasında bu oran et lehine büyüktür.)

—ANSİKL. Et, bir araya gelmiş değişik türdeki kas liflerinin demetler halindeki toplaşmasıdır. Bu demetleri birbirinden ayıran ve bir arada tutan, bağdokudur. Bu dokunun niceliği ve dayanıklılığı kaslara ve hayvanlara göre değişir. Lif türlerinin (metabolizmadaki işlevleri ve kasılma hızlarına göre) nitelikleri arasındaki değişiklikler, etler arasında saptanan renk ve tat farklarını büyük ölçüde açıklar. Bağdokudaki nicelik ve nitelik farklarıysa etlerin değişik sertliklerde olmalarına yol açar; etin, bağdokudan kaynaklanan sertliğine, kollagenin, nemli ortamda sıcağın etkisiyle jelatine dönüşümünü sağlayarak (etin, haşlama, kavurma, tas kebabı olarak pişirilmesi) çözüm bulunabilir.

Etin sıklığını ve kıvamını belirleyen, kas liflerinin öz sertliğidir. Bu sertlik, etin saklanma süreci boyunca değişir. Kesimden hemen sonra titrek olan et, kadavra katılığının *(rigor mortis)* yerleşmesi sonucunda sertleşir; ancak bu etki, etin saklanması sırasında, dinlenme sürecinin gelişmesi, yani kasa özgü enzimlerin eti giderek parçalamasıyla hafifler. Kas liflerinin sertliği, karkasların *rigor mortis*'in ortaya çıkmasından önce soğutulması ya da et parçasının pişirilmesi sırasında uygulanan termik işlemden de etkilenir. Pişirme ısısı yükseldikçe, et sertleşir. Termik işlemler boyunca et, buharlaşma ve sızıntı yoluyla suyunun bir bölümünü kaybeder.

Etler arasında gözlenen renk farklılıkları, kaslar arasındaki değişik miyoglobin oranından ve bu pigmentin, belirli bir kasta bulunduğu kimyasal biçimden kaynaklanır. Kasların şişkin yerlerinde et lal rengidir (düşük miyoglobin); parçaların kesilmesi ve havada kalması sonucunda pigmentin oksijenlenmesiyle, ete çok makbul sayılan kırmızı rengi veren *oksimiyoglobin* oluşur. Zamanla ve eti saklama koşullarına göre pigment yavaş ya da hızlı bir biçimde yükseltgenir ve koyu renkteki *metmiyoglobin* oluşur: etin rengi döner ve sonunda kararır.

Hangi hayvanınki olursa olsun, bütün etlerin bileşimi az çok birbirine benzer. Su (yaklş. % 75) açısından çok zengin olan et, özellikle proteinlerden (yaklş. % 20) oluşur. Lipit oranı düşüktür, çoğunlukla % 2, % 3'ü aşmaz. Et parçalarındaki lipit oranı, kas dışındaki yağ dokularının,kasın öz dokusunun yanında bulunması durumunda artar. Buna örnek olarak kasın üzerini kaplayan yağları (pirzolada olduğu gibi) ya da kaslar arasındaki yağ dokularını sayabiliriz. Kasların yanı sıra yer alan yağlar, et parçalarının tadını etkiler.

Yüksek nitelikli, gerekli aminoasitler (özellikle lisin) açısından zengin azotlu maddeler sağlayan et, çok değerli bir besindir. Genel olarak et, bünyenin kolay kabul ettiği ve her türlü güçlendirici rejimde yer alması gereken onarıcı besin türüne örnek sayılabilir.

Mezbahalarda veterinerler, canlı hayvanların sağlık durumlarıyla, kesilmiş etlerin sağlıklı olup olmadığını kontrol etmeyi amaçlayan bir sağlık denetimi uygularlar. Etlerin sağlıklı olduğuna, karkasa vurulan özel bir damga tanıklık eder. Et, damga vurulmadan pazarlanamaz.

Canlı, sağlıklı hayvanın kası sterildir. Kesimden sonra etin bulaşması kaçınılmaz olur. Bu olgu, hayvan derilerinin üzerindeki ve hazım borularındaki mikropların varlığı sonucunda, karkas yüzeylerinin bulaşmasıyla daha mezbahada başlar. Etlerin bulaşması, daha sonra depolanmaları ve hazırlanmaları sırasında uygulanan çeşitli işlemler boyunca sürer. Bulaşmanın kamu sağlığı açısından doğurduğu sonuçlar, etlerle ilgili kişi ve yerlerin temizlik koşulları konusunda titiz önlemler alınmasını ve etlerle temas halindeki kişilerin sağlık durumlarının ve depolama işlemi sırasında ısı derecelerinin sıkı denetim altında bulundurulmasını gerekli kılmıştır. Kötü koşullarda saklandığında (fazla uzun süre ve yeterince düşük olmayan ısıda) et çürür, kokusunda ("kokmuş" et) ve görünümünde (renk değişikliği, yüzeyinde bir sıvının oluşması) bozulma başlar.

• *At eti*. Tarihöncesi ve Antikçağ insanları tarafından sevilen bir yiyecek maddesi olan at eti, Persler'de, Yunanlılar'da ve Ro-

malılar'da dinsel nedenlerle çeşitli defalar yasaklandı. Özellikle de Avrupa'da XIX yy.'ın ortalarına kadar at eti yenmedi. At eti hazırlama ve kullanma teknolojisi tam anlamıyla kasların yağlardan ve sinir kısımlarından titiz bir biçimde ayrılmasına dayanır.

Önceleri en ucuz et olan at eti, günümüzde sağlıklı kasaplık hayvanlardan yararlanılması nedeniyle lezzeti için alınan bir et durumuna gelmiştir.

—Zootekn. Mezbaha ve et işleme tesislerinde kesilen hayvanların kemik, kıl, tırnak, boynuz, deri parçaları, akan kan (gübre ve mide içerikleri dışında) ve et artıkları sağlık koşullarına uygun yöntemlerle kurutulup öğütülerek un haline getirilir. Yemlere katılan bu unlarda yüksek kaliteli hayvansal protein bulunur. Madensel maddeler, özellikle fosfor ve kalsiyum boldur. Et unu özellikle tavuk beslenmesinde önemli yer tutar. Bileşiminde değişik işleme teknik ve koşullarına göre farklı olmak üzere % 92 kuru madde, % 42 ham protein, % 1,5 ham selüloz, % 10 yağ, % 32 ham kül, % 12 kalsiyum, % 6 fosfat, vb. bulunur.

Et aldım dirhem ile, Niğde, Ulukışla ve çevresinde kadınlar tarafından çift kişiyle oynanan türkülü, karşılama türü bir halk oyunu.

Et koydum tencereye, Bilecik ve çevresinde oynanan türkülü, ağır zeybek türü bir halk oyunu. *Söğüt zeybeği* de denir.

Et meydanı, Meydan-ı lahm ya da **Lahim meydanı** da denir, İstanbul'un Aksaray semtinde Yusufpaşa çeşmesi'nin karşısında, Bayrampaşa deresi boyunca uzanan eski bir alan. Yeni odalar diye bilinen yeniçeri kışlasının sadrazam Maktul (Makbul) İbrahim Paşa tarafından düzenlenmesi sırasında açılan yedi kapıdan birinin et girişi için kullanılması kararlaştırıldı, bu kapının çıktığı alan da Et meydanı diye anılmaya başladı. Çoğu gayrimüslim olan et müteahhitlerinin Yedikule ya da Edirnekapı salhanelerinden sağladıkları etler, seğirdim çavuşu ve yardımcılarınca her sabah yeniçeri ortalarına burada dağıtılırdı. Alan, XVII. yy.'dan sonraki yeniçeri ayaklanmalarının başlangıç noktası olarak ün kazandı. Yeniçeriler ayaklanma başlatacaklarında burada toplanırlar, kışlalarındaki aş kazanlarını ayaklanmanın simgesi olarak meydanın ortasına çıkarırlardı. "Kazan kaldırma" denilen bu olay sırasında ayaklanmayı destekleyen cebeci, topçu vb. ocakların ortalarının bayrakları da bu alana dikilirdi. Yeniçeri ayaklanmalarına genel olarak destek veren esnafın ve ulemanın ileri gelenleri ile vezirler alanı çevreleyen yeniçeri odalarında ayaklanma boyunca konuk edilirdi. Ayaklanmanın önderleri kalabalığı gayrete getirmek için coşkulu nutuklar atarlar, padişahın isteklere verdiği yanıt burada duyurulurdu. Böylece harekete geçirilen yeniçerilerle destekçileri isteklerini kabul ettirmek için Babıâli, Ağakapısı, Saray-ı hümayun, At meydanı yoluyla gelerek Saray'ı kuşatırlardı. 1703'te Edirne vakası, 1730'da Patrona ayaklanması, 1808'de Alemdar vakası Et meydanı'nda başlayıp genişleyen ayaklanmalar arasında sonuçları açısından en önemlileriydi. 1826'daki son yeniçeri ayaklanması, Mahmut II tarafından bastırıldıktan ve Yeniçeri ocağı kapatıldıktan sonra burasının adı "Talimhane meydanı" olarak değiştirildi.

Et ve balık kurumu (EBK), tüzelkişiliği olan, çalışmalarında özerk ve sorumluluğu sermayesi ile sınırlı bir iktisadi devlet teşekkülü. 1952'de kuruldu. İlgili olduğu bakanlık, Tarım orman ve köyişleri bakanlığı'dır. Kurum kasaplık hayvan, et, balık ve kümes hayvanlarını satın almak, satmak, işlenmiş hale getirmek, yan ürünlerini üretmek, yurtiçinde ve dışında tesisler kurmak, işletmek, satın almak, kiralamak, müesseseler ve bağlı ortaklıklar kurmak, katılımlarda bulunmak, vb. amaçlarla kurulmuştur. Genel müdürlüğe bağlı ana hizmet birimleri Ticari işler dairesi, İmalat dairesi, Tedarik ve pazarlama dairesi başkanlıklarıdır. Kurumun 29 et kombinası şu merkezlerde yer alır: Adana, Adapazarı, Afyon, Ağrı, Ankara, Bayburt, Bingöl, Burdur, Bursa, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep, Kars, Kastamonu, Kayseri, Kızıltepe (Mardin), Konya, Malatya, Manisa, Sıvas, Suluova (Amasya), Şanlıurfa, Tatvan, Van, Yüksekova, Zeytinburnu (İstanbul). Bu kombinalardan başka, kuruma bağlı birkaç işletme müdürlüğü daha vardır: Sincan Et sanayi işletmesi ve tavuk kombinası müdürlüğü (Ankara), Balık mamulleri fabrikası müdürlüğü (Fatsa), Taşımacılık işletmesi müdürlüğü (Oğulbey-Gölbaşı [Ankara]), Et sanayi işletmesi müdürlüğü (Haydarpaşa, İstanbul), Soğuk depo (Samsun). Ayrıca kurumun, Balıkesir soğuk depoculuk ltd. aş, Başak sigorta, Kemsan aş (Kayseri) gibi büyük kuruluşlarda iştirakleri de vardır.

ETA a. Dilbil. Yunan alfabesinin yedinci harfi.

—ANSİKL. Eta, fenike alfabesinden aktarılmıştır. Harf bu alfabede bir solukluyu belirtiyordu *(heth).* Bu özellik ilk attike alfabesinde de bulunuyordu. Soluklunun bulunmadığı asya ionia dilinde, yunancadaki uzun *a*'nın kapanışından kaynaklanan uzun *e*'yi yazan harfti. Klasik yunancadaysa, epsilonun (kısa *e*'nin) karşıtı olarak uzun *e*'yi belirtiyordu. Eta, modern yunancada *i* sesini verir.

ETA a. Arit. Sağ üstte vurgu işaretiyle (η') 8 i, sol altta vurgu işaretiyle (,η) 8 000 i gösteren sayısal işaret.

—Nük. müh. *Eta çarpanı,* bir yandan nötron soğuran, öbür yandan nötron üreten bir nükleer yakıtta, üretilen nötronlar ile soğurulan nötronlar arasındaki ortalama oran.

ETA, bask hareketi EUSKADI* TA ASKATASUNA'nın kısaltması.

ETA a. (japonca sözc.). Japonya'da, savaş tutsakları, Koreliler ve küçültücü mesleklerde çalışanların torunları olan ve "burakumin" denilen toplumdan dışlanmışlar sınıfı. (Bunlar henüz japon toplumuyla bütünleşememişlerdir.)

Eta Funayama mezarı, Japonya'da Eta bölgesinde, Kumamoto ilinin Kikusui Ço yöresinde bir tümülüs. 1873'te yapılan bir kazıda, tümülüs içindeki lahitte bronz aynalar, boncuklar, demir silahlar, at eyerleri, altın küpeler ve bir taç bulundu. En önemli bulgu, kabzasında gümüş kakma bir yazı bulunan bir demir kılıç oldu. Kabzadaki yazının tümüyle okunamaması kılıcın yapılış tarihi üzerinde tartışmalara yol açtı. Bir görüşe göre yazılar imparator Hanzei diye bilinen Yamato hükümdarının adını içeriyordu. Buna göre kılıç V. yy.'da yapılmıştı. 1978'de İnariyama mezarında bulunan bir kılıç üzerindeki benzer yazılardan onunda V. yy.'ın ikinci yarısında yaşamış imparator Yuryaku adı okundu. Kimi uzmanlar iki kılıçtaki yazının aynı biçimde okunacağını ve kılıcın Yuryaku döneminde yapıldığını savunuyorlar. Bu açıklama doğru kabul edilirse, Yamamoto sarayının egemenliğinin daha V. yy.'da Kyuşu'dan Kanto'ya dek uzandığı ortaya çıkacak.

Etabli meselesi, Kurtuluş savaşı'ndan sonra Lozan antlaşması uyarınca, Anadolu'daki rum halk ile Yunanistan'daki Türkler'in karşılıklı değişimi konusunda çıkan sorun. Lozan antlaşması'na göre B. Trakya'daki Türkler ile İstanbul'da oturan (fr. établis) Rumlar, değişim dışında kalacaklardı. Değişimi gerçekleştirmek için kurulan karma komisyondaki türk ve rum delegeler, antlaşma metnindeki "établis" sözcüğünü farklı biçimde yorumladılar. Türkler, yasalara göre İstanbul'da oturduğu kanıtlanabilen Rumlar'ın bu tanıma girdiğini, Rumlar'sa sözcüğün İstanbul sınırları içinde fiilen oturan Rumlar'ın tümünü kapsadığını savundular. Milletler cemiyeti meclisi konuyu Milletlerarası daimi adalet divanına danıştı. Divan 21 şubat 1925 tarihli özet görüşünde, sözcüğün sürekliliк anlamını içerdiğini ve fiili bir durumu belirttiğini, İstanbul halkı sayılmak için, kentin belediye sınırları içinde 30 ekim 1918'den önce yerleşmiş bulunmalarının ve orada sürekli olarak oturmak isteмelerinin gerekli olduğunu belirtti. Ancak sorun, Adalet divanı'nın bu görüşüyle çözümlenemedi. B. Trakya'daki Türkler'in mallarına elkonması gibi girişimler, İstanbul'daki Rumlar'ın mallarına elkonmasıyla yanıtlandı ve sorun ancak 1 aralık 1926'da imzalanan Atina antlaşması'yla çözüldü.

ETACİMA, aynı adı taşıyan adadaki kent. Adanın iç kesiminde yer alan kent yönetim bakımından Hiroşima iline bağlıdır. 1888'de kurulan ve günümüzde Deniz harp okulu olan,eski Denizcilik akademisi'yle ünlüdür. Yörede lahana, domates, portakal yetiştirilir; istiridye ve deniz yosunu çıkarılır. Halk, Kure ve Hiroşima gibi yakın kentlere çalışmaya gider. Nüfusu: 17 021.

ÉTAİX (Pierre), fransız sinema oyuncusu ve film yönetmeni (Roanne 1928). Meslek yaşamına palyaço olarak başladıktan sonra, televizyonda ve müzikholde sessiz gösteriler sergiledi. *Pickpocket* (R. Bresson'un, 1959) ve *Une grosse tête*'te (C. de Gıvray'in, 1961) rol aldı. Jacques Tati'ye *Amcam* (Mon oncle) filminin gagını yazdıktan (1958), sonra kısa metrajlı iki film çevirdi: *la Rupture* (1961) ve *Heureux Anniversaire* (1961). Arkasından Louis-Delluc ödülü'nü kazanan *le Soupirant*'ı çekti (1962). Yönetmenliğini yaptığı diğer filmlerden bazıları şunlardır: *Yoyo* (1964), *Tant qu'on a la sante* (1965), *le Grand Amour* (1969), *Pays de cocagne* (1970), *Serieux comme le plaisir* (1975), *Max mon amour* (1986). Ayrıca iki de kitabı yayımlandı: *Vive la pub* (1984), *Stars system* (1986).

ETAJER a. (fr. *étagère*). Üst üste raflardan oluşan ayaklı ya da duvara çakılmış küçük mobilya.

ETAKRİNİK a. (fr. *étacrynique*). Eczc. *Etakrinik asit,* etkisi hızlı fakat kısa süreli olan kuvvetli idrar söktürücü ilaç. (Bol miktarda elektrolit [sodyum, potasyum, klor] ve su atılmasına yol açar. Ağız yoluyla ve acil durumlarda ödemlerin tedavisi için damardan şırınga edilerek verilir; çok ciddi bir tıbbi gözetim altında kullanılmalıdır.)

ETALON a. Ölçbil. Bir ölçü birimini somutlaştıran ve öbür nesne ya da aygıtları ayarlamada karşılaştırma sistemi olarak kullanılan cisim ya da aygıt.

—ANSİKL. Çok az sayıda temel büyüklüğün birimi (uzunluk, kütle, zaman, sıcaklık, madde niceliği) etalonla tanımlanır.

Uzunluk etalonu. 1960'tan bu yana kripton 86 atomunun, $2p^{10}$ ve 5 d^5 düzeyleri arasındaki geçişiyle ölçülen, ışınımın boşluktaki dalga boyudur ve metreyi* tanımlamada kullanılır. Atomun tedirgin edilmediği varsayılırsa, bu uzunluk doğal bir değişmezdir. 1889 ile 1960 arasında uzunluk etalonu olarak, Uluslararası ağırlıklar ve ölçüler bürosu'nda korunan iridyumlu platinden yapılmış uluslararası ilk metre örneğinden yararlanılıyordu.

Kütle etalonu ise 1889'dan bu yana yine aynı büroda bulunan iridyumlu platinden kilogramın uluslararası ilkörneğidir.

Zaman etalonu olarak kullanılan ortalama Güneş günü, Yer'in dönüşündeki düzensizlikler yüzünden zorunlu olarak bir yana bırakıldı. 1967'den bu yana zaman etalonu, sezyum 133 atomunun, temel halinin iki uç düzeyi arasındaki geçişiyle ölçülen ışınım dönemidir.

Sıcaklık etalonu, termodinamik sıcaklık birimi kelvini tanımlar ve değeri 1954'te uzlaşmayla 273,16 K olarak belirlenen suyun üçlü noktasıdır; buzun erime nokta-

sının termodinamık sıcaklığı 273,15 K'dır. Eskiden buzun erime noktası ile suyun kaynama noktası arasındakı sıcaklık aralığı tam 100°C olarak belirlenmişti.

Madde niceliği etalonu 12 gram karbon 12'den (tanımla bir mol karbon 12 atomu) oluşur.

Amperin ya da kandelanın tanımını sağlayan karmaşık aygıtlar da etalon olarak kabul edilebilir. *Amper* etalonu bır Kelvin elektrodinamometresidir. Ancak bobinlerın boyutunun ve göreli konumlarının duyarlı biçimde belirlenmesi gerekir. Kuvvet, bır terazi oku kullanılarak, etalon kütlenin ağırlığıyla karşılaştırılır; dolayısıyla yerçekiminden kaynaklanan ivmenin duyarlı biçimde saptanması zorunludur.

Kandela etalonu tekrenkli bir ışık kaynağı ve bir ışınölçerden oluşur. Işımanın tayf bileşimi, kullanılan demetin geometrik boyutları ve ışınölçerin etkililiği, yani ışık demetinin taşıdığı gücün ışınölçerce soğurulan kesiri duyarlı olarak belirlenir ve soğurulan bu güç, örneğin bır elektrik akımının sağladığı bilinen bir güçle karşılaştırılır.

Duyarlıkları ve yinelenebilmeleri nedeniyle seçilen, sözkonusu etalonların kullanımı çok güçtür ve çok iyi donatılmış laboratuvarlar gerektirir. Günlük kullanımlarda daha kullanışlı ancak daha az duyarlı ikincil etalonlardan yararlanılır: uzunluklar için bölümlenmiş cetveller ve mastarlar; direnç (manganin bobinleri) ve elektromotor kuvvet (Weston öğeleri) için elektrik etalonları; kondansatör etalonlar; ışıkölçüm etalonları (akkor fiiamanlı elektrik lambaları); platin dirençli sıcaklıkölçerler; cıvalı ya da döner pistonlu manometreler vb. Bu ikincil etalonlar temel birimleri olduğu kadar türetilmiş birimleri, bunların katlarını ve askatlarını somutlaştırır; ama ayarlama sertifikası veren resmi bir laboratuvarda denetlenmeleri zorunludur.

ETAMBUTOL a. (fr. *ethambutol*). Formülü $HOCH_2-CH(C_2H_5)-NH-CH_2-CH_2-NH-CH(C_2H_5)-CH_2OH$ olan dekstrojir bis (hidroksimetil-1'propil)-1, 2-etilen-diamin'in yaygın adı. Sentetik kimyasal ilaç olarak tüberküloz tedavisinde kullanılır. (Koch basiline karşı etkin olan etambutol bakterinin içine girerek çoğalmasını önler. Günde bir defa alınır, yan etkilerine katlanılır, fakat gözde çeşitli bozukluklara neden olabilir. Uzun süre kullanıldığında gözler kontrol edilmelidir.)

ETAMİN a. (fr. *étamine*). Tekst. **1.** Lino tekniğiyle dokunmuş gevşek ve saydam dokulu, delikli pamuklu dokuma. (Perde, yastık yüzü, örtü vb. yapımında kullanılır, dokumasında muntazam kareler oluşturan deliklerden yararlanılarak üzerine sayılı nakışlar yapılır. Ketenden dokunanları da vardır.) **—2.** Halıcılıkta kullanılan keten ya da pamuk ipliğinden dokunmuş, düzgün dokulu bir tür kanaviçe. **—3.** Bezayağı örgü görünümü veren çok hafif pamuklu ya da yünlü dokuma.

—Eczc. ve Mutf. Bazı sıvı karışımları süzmek için kullanılan dört köşe ince kumaş ya da yün.

—El sant. *Etamin işi*, etamin kumaş üzerindeki kenarları delikli kareleri, renkli ipliklerle ve motife göre çarpı işareti biçiminde doldurularak yapılan işleme. (Yastık yüzü, bohça, masa örtüsü, oda takımı perde vb. eşyaların bezemesinde kullanılır.)

ETAMİN a. (fr. *étamine*). Bot. ERKEKORGAN'ın eşanlamlısı.

ETAMİN, Ejderha takımyıldızının, içerdiği yıldızlar arasında en parlağı olan γ yıldızı. Kadiri: 2,4. Tayf tipi: K5. Uzaklığı: 160 ıy.

ÉTAMPES, Fransa'da *arrondissement* (Essonne) merkezi, Beauce'un kenarında, Chalouette ile Juine'in kavşağında; 21 547 nüf. (1992). Paris-Orléans yolu Etampes'dan geçer. Anıtları sayesinde önemli bir turizm merkezidir.

—Güz. sant. St. Basile kilisesinin roman üslubunda ilginç bir taçkapısı vardır: St.-Gilles kilisesi XII.-XVI. yy.'lardan kalma değişik bölümler içerir. Eski evler, konaklar (Diane de Poitiers'nin ve Anne de Pisseleu'nün konakları) ve XII. yy.'dan kalma, çok ender görülen dört bölmeli bir planı olan Guinette kulesi kentin en önemli yapılarıdır.

ÉTAMPES KATI a. Yerbil. Oligosenin bir katı. (→ KATMANBİLİM.)

ETAMSİLAT a. (fr. *étamsylate*). Kılcal damar direncini hızla düzelterek kanamaya karşı koyan ve kan dindirici etki gösteren sentetik ilaç. (Kılcal damar kanamalarının tedavisinde ve önlenmesinde kullanılır.)

ETAN a. (fr. *éthane*). Org. Kim. Formülü CH_3-CH_3 olan doymuş hidrokarbon. (Doğal gazın önemli bir bileşeni olan etan, -84°C'ta sıvılaşabilen bir gazdır. Hidrojen gidermeyle etilen elde edilebilmesine karşın, özellikle yanıcı olarak kullanılır.)

—Petrokim. *Etan giderici*, etan ayırmada kullanılan damıtma kolonu, soğurucu ya da bir başka arıtma aygıtı. ||*Etan giderme*, ağır hidrokarbonların karışımında yer alan etanı genellikle ayırımsal damıtma ya da soğurma yoluyla ayırma.

ETANA, efsanevi Kiş kralı ve bir mezopotamya efsanesi kahramanı. Karısının ona bir oğul vermesini sağlayacak bitkiyi elde edebilmek için bir kartaldan yardım istedi, kartal onu tanrıların göğüne çıkardı; ancak isteğine Yer'e düştükten sonra ulaşabildi.

ETANAL a. (fr. *éthanal*). Org. kim. ASETALDEHİT'in eşanlamlısı.

ETANAMİT a. (fr. *éthanamide*). Org. kim. ASETAMİT'in eşanlamlısı.

ETANDİOL a. (fr. *éthanediol*). Org. kim. GLİKOL'ün eşanlamlısı.

ETANDİTİYOL a. (fr. *éthanedithiol*'den). Org. kim. Formülü $HS-CH_2-CH_2-SH$ olan bileşik; organik bireşimde karbonil grubunu kilitleme etkeni olarak kullanılır.

ETANNİTRİL a. (fr. *éthane-nitrile*). Org. kim. ASETONİTRİL'in eşanlamlısı.

ETANOİK sıf. (fr. *éthanoïque*). Org. kim. ASETİK* ASİT'in eşanlamlısı.

ETANOL a. (fr. *éthanol; etan*'dan). Org. kim. Formülü CH_3-CH_2-OH olan bileşik. (Eşanl. ETİL ALKOL, ya da daha yalın olarak ALKOL.)

—ANSİKL. Arı etanol ya da mutlak alkol, alkollerin içinde en az yoğun olanıdır (20°C'ta 0,79). Atmosfer basıncında, 78,35°C'ta kaynayan ve suyla her oranda karışabilen renksiz bir sıvıdır. Suyla karıştığında ısı açığa çıkarır ve hacimce büzülmeye uğrar (büzülme % 3'e kadar çıkabilir). Suyla % 96 alkol içeren (96°'lik alkol) ve 78,15°C'ta kaynayan bir eşkaynar karışım verir. Alkolün seyreltik çözeltileri, yalın bir damıtma işlemiyle eşkaynar derişimin (% 96) ötesinde deriştirilemez. Mutlak alkolü (% 100'lük) elde etmek için 96°'lik alkolü benzenle eşdamıtma işleminden geçirerek suyunu gidermek gerekir.

Etanol, glukozun mayalanmasından oluşur ve bu nedenle bira (% 2-5), elma şarabı (% 4-8), şarap (% 8-14) ve damıtık içkide (% 40-60) bulunur. Bu kaynaklardan elde edilen 96°'lik alkolün hoş bir tadı vardır. Pancar, patates ya da tahılların mayalanma şıralarından üretilen 96°'lik alkole sanayi alkolü denir. Günümüzde bu yolla elde edilen alkollerin nitelikleri arasında pek fark yoktur. Etanol, ayrıca etilenin hidratlanmasından da üretilebilir.

Etanol, birincil bir alkoldür ve bu alkollere özgü tüm kimyasal özellikleri içerir. Besin ve eczacılıktaki kullanımlarının yanı sıra etanolden çözücü, motor yakıtı (yakacak ispirtosu-mavi ispirto), kloral, kloroform, etil esterler (özellikle asetat) ile olağan eterin elde edilmesinde ara madde; besin sanayisinde kullanılan asetik asit ya da sirke (seyreltik etanol çözeltilerinin mikrobiyolojik yükseltgenmesinden elde edilen şaraplar, elma şarapları vb.) yapımında ise ana madde olarak yararlanılır.

ETANOLAMİN a. (fr. *éthanolamine*). Org. kim. **1.** Formülü $HO-CH_2-CH_2-NH_2$ olan hidroksi-2 etilaminin yaygın adı. (Eşanl. MONOETANOLAMİN.) **—2.** Formülü $(HO-CH_2-CH_2)_nNH_{3-n}$ olan bileşiklerin adı. (Amonyağın etilen oksit üzerinde etkimesinden elde edilen birincil amin, yani etanolaminin sanayisel pek çok kullanımı vardır; asidik gazlar için [SH_2, CO_2] çözücü, gerilimetkin maddeler ile vernik üretiminde ara madde olarak yararlanılır.)

ETANOLAT a. (fr. *éthanolate*). Org. kim. ETİLAT'ın eşanlamlısı.

ETANTİYOL a. (fr. *éthanethiol*). Org. kim. Formülü CH_3-CH_2-SH olan bileşik; doğal gazda bulunur ve hidrojen sülfürün etanol üzerine etkimesinden elde edilir. (Eşanl. ETİLMERKAPTAN.)

—ANSİKL. Kuvvetli ve kötü bir kokusu olan etantiyol, 35°C'ta kaynayan bir sıvıdır. Kokusundan doğal gazı tanımada yararlanıldığı gibi, böcek öldürücülerin, yükseltgenme önleyicilerinin ve plastik maddelerin üretiminde ara madde olarak kullanılır.

ETAP a. (fr. *étape*). **1.** Spor. Yarışma sırasında aşılması gerekli aşamaların her biri: *Yarışın ilk etabı. İki etap arasındaki uzaklık.* **—2.** Aşama, kademe: *İlk etapta ele alınması gerekli sorunlar*

ÉTAT FRANÇAIS, 1940 temmuzundan 1944 aralığına kadar Fransa'nın siyasal rejimi. Haziran 1940 yenilgisinden sonra kurulan yeni rejim, III. Cumhuriyet'e son verdi ve bu dönemin anayasasını yürürlükten kaldırdı. 10 temmuz 1940 yasasıyla, Vichy'de Ulusal meclis'in çatısı altında toplanan Senato ve Millet meclisi ezici bir çoğunlukla, mareşal Pétain'e État français'yi kurma ve anayasasını açıklama yetkilerini verdi. Oysa sözü geçen anayasa hiçbir zaman ilan edilmedi ve Vichy* hükümeti döneminde kamu yetkileri bir dizi metin ya da "anayasal işlemler" ile düzenlendi. 11 temmuzdan sonra açıklanan üç anayasal metinle Cumhuriyet kaldırıldı. Pétain'in başkanlığında État français kuruldu ve Senato ile Millet meclisi askıya alındı. Hemen hemen bütün yetkiler ve özellikle de ardılını seçme yetkisi devlet başkanına verildi. Kurtuluş sırasında ilan edilen 9 ağustos 1944 kararnamesiyle Cumhuriyet yeniden kuruldu ve bütün anayasal metinlerin yanı sıra 10 temmuz 1940 yasası da yürürlükten kaldırıldı.

états généraux, Fransa kralı tarafından toplanan ve krallığın tüm eyaletlerindeki üç sınıfın (din adamları, soylular, halk) üyelerinden oluşan meclisler.

États généraux kralın arzusuna göre ve onun tarafından toplantıya çağrılırdı. Aslında, hükümdar, kritik dönemlerde zorlukla karşılaştığında ya da kararlarını daha geniş bır tabana oturtmak istediğinde, bu meclisler yoluyla uyruklarıyla iletişim kurardı. États généraux bu haliyle, mali ya da siyasal bir bunalım döneminde, halkla dar kapsamlı bir ilişki kurma amacı güden monarşiye özgü bir kurum gibi görünmektedir. Bu kurumun ortaya çıkış tarihini belirlemek zorsa da, 10 nisan 1302'deki Paris toplantısının ilk birleşimi olduğu geleneksel biçimde kabul edilmiştir. Bu birleşim, belki de Güzel Philippe IV'ün Bonifatius VII'ye karşı giriştiği savaşımda destek aramak amacıyla toplantıya çağırdığı bir ileri gelenler meclisiydi. 1302 ile 1346 arasında birçok toplantı daha yapıldı. Bu meclislerin hiçbiri krallık boyutunda üç sınıfı hakkıyla temsil edemedi. Buna karşın, kasım 1347'de Paris'te toplanan meclisin krallığın her yerinden gelen delegelerle états généraux'nun ilk birleşimini oluşturduğu sanılmaktadır.

İyi Jean'ın tutsaklık döneminde veliaht

Charles (geleceğin Charles V'i) tarafından 1356'da Paris'te birleşime çağrılan meclisler bunalım döneminde toplandı. Mart 1356 ile şubat 1358 arasında birçok kez bir araya geldiler, krallığı yeniden düzenlemeyi, monarşiyi gözetim altına almayı denediler: yeni vergilerin oluşturulmasında onaylarının alınmasını, krallık danışmanlarının geri gönderilmesini istediler, yönetimin ileri gelenlerinin seçilmesinin, savaş ve barışla ilgili kararların kendilerine bırakılması gerektiğini belirttiler ve son olarak da meclise bağlı bir ordunun toplanmasını ve beslenmesini önerdiler. 1357'de, meclisin sürekli biçimde toplanmasını ve bunun yanı sıra halka yönelik hizmetlerin denetlenmesi amacıyla bir komisyon kurulmasını istediler. Ama meydana gelen karışıklıklar ve işlenen cinayetler sonucunda, états généraux'nun krallık iktidarını denetleme denemesi başarısızlığa uğradı.

Ulusal düzeyde temsil gücü olmaktan uzak bulunan états généraux, XV. yy.'ın büyük bir bölümünde yalnızca yardımları oylamak ve kralın devleti ilgilendiren önemli kararlarını desteklemek amacıyla toplantıya çağrıldı.

XVI. yy.'ın ilk üç çeyreği boyunca kesin yetkeyle güçlenen krallık, états généraux'yu dışladı. Louis XII, François I ve Henri II zor dönemlerde, tehlikeli ve gereksiz buldukları bu mekanizma yerine, her türlü tehlikeden uzak gördükleri soylulardan oluşan meclisleri devreye soktu.

XV. yy.'ın ikinci yarısında, krallık Din savaşları sırasında meydana gelen bir bunalım döneminde états généraux'yu birleşime çağırdı; bu, gerçekte dinsel, iktisadi, sermayeye yönelik ve toplumsal, kısacası yetke eksikliğinden doğan bir bunalımdı. Bu süre içinde toplanan beş meclis hep aynı dinsel birlik ve yenilik arzusuyla hareket etti. "Ulus"un sözcüsü olan états généraux, özgür bir yönetimle ilkelerini belirledikleri, ingiliz türü bir rejim arzusunu dile getirip durdu. Yine de, XVI. yy. états généraux'su, üyelerinin tüm siyasal olgunluğunca ve halk sınıfının tüm zihinsel verimliliğine karşın ingiliz parlamentosunun rolünü üstlenemedi.

XVII. yy.'da, Büyükler'in baskısıyla, Paris'te kral naibesi Marie de Médicis tarafından 1614-15 döneminde toplantıya çağrılan meclis, naibenin sınıflar arasındaki ayrılıkları kışkırtmasıyla krallıktan hiçbir ayrıcalık alamadan dağıldı. Monarşi, bu dönemden başlayarak, états généraux olmadan 1788'e dek yönetimi sürdürdü.

XVIII. yy.'da, kral gittikçe büyüyen mali tehlike karşısında états généraux'yu toplantıya çağırma kararı aldı. "Yurtsever" partisinin istemlerini karşılamak amacıyla halk sınıfının, diğer iki sınıfın toplamına eşit sayıda üye çıkarmasını kabul etti. Üyeler, geleneğe göre, isteklerini şikâyet defterlerine yazarak verirlerdi. Meclis üyelerinden daha sonraki siyaset sahnesinde etkinlik kazanacak adlar şunlardı: ruhban sınıfından Maury, Grégoire, Champion de Cicé, Talleyrand; soylulardan La Fayette, Clermont-Tonnerre, d'Aiguillon, La Rochefoucauld-Liancourt; halk sınıfından Bailly, Malouet, Mounier, Barnave, Robespierre.

États généraux 5 mayıs 1789'da Versailles sarayı'nda açılış oturumunu yaptı. Bunu izleyen günlerde halk sınıfı, yetkenin kimde olduğunun saptanması amacıyla sınıfların değil, her bir üyenin oy vermesi yolunda ortak bir görüşme yapılmasını istedi. Soyluların reddi ve din adamlarının oyalayıcı yanıtları sonunda, halk sınıfı her üç sınıfın yetke saptamasını tek başına üstlendi. Ulusu temsil ettiğine hükmeden bu topluluk Ulusal Meclis adını aldı (17 haziran). 19 haziranda ruhban sınıfın çoğunluğu halk sınıfının yanına geçti. Kral toplantı salonunu kapattı. Bunun üzerine milletvekilleri törenle ant içtiler ve bir anayasa çıkarmadan ayrılmamaya yemin ettiler. Meclis' in, kralın emrine rağmen dağılmamasının ve soylularla din adamlarının son üyelerinin de buna katılmasının ardından, kral bu oldu bittiyi kabul etti (27 haziran): kişi başına oylama yapılmasını ve tek bir meclis oluşturulmasını emretti. Böylece bu meclis Ulusal Kurucu Meclis adını aldı (8 temmuz 1789).

ETAVAH, Hindistan'da (Uttar Pradeş), Agra'nın G.-D.'sunda, Yamuna ırmağı kıyısında kent; 113 000 nüf. Tekstil (pamuk ve ipek). XV. yy.'dan kalma bir racput kalesinin yıkıntıları.

ETBÂ çoğl. a. (ar. *tâbi'*'nin çoğl. *etbâ'*). *Esk.* **1.** Tabi olanlar, uyanlar, bağlananlar, taraftarlar. **—2.** Hizmetçiler, yardımcılar, uşaklar. **—3.** *Etbâ ve hadem,* taraftarlar ve hizmet edenler: *"Etbâ ve hadem ve haşem lâzımdır, bunlarsız muharebe olur mu?"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

ETBAK → ATBAK.

Etcheberri-Ko-Karbia, Camou-Cihigue komününde (Pyrénées-Atlantiques) mağara. 1950'de bu mağarada Yontmataş çağından kalma birçok hayvan figürü (bizonlar, dağkeçileri, atlar) bulundu. Girişi hayli zor olan mağarada yakın zamanlarda birkaç at betimine daha rastlandı. Bu resimler orta ya da üst Madeleine kültürüne ait olabilir.

ETCHEMİN, Kanada'da (Québec) ırmak; 80 km. *Etchemin gölü*'nden çıkar ve Québec'in biraz yukarısında Saint-Lawrence'e dökülür.

ETCHEPARE (Jean), bask yazar (Mar Chiquita, Arjantin, 1877 - Mendionde, Labourd, 1935). Çok yetenekli bir denemeci olan Etchepare, bask düzyazı edebiyatının en başarılı yazarlarındandır *(Buruxkak, Beribilez).*

ETÇİÇEK a. Hindistan, Çin ve Malezya' da yetişen ve salkım halinde sarımsı yeşil, küçük çiçekler açan epifit bitki. (Yaprakları iki sıralı, sapları soğanımsıdır. Çin kökenli olan bir türü [*Sarcanthus teretifolius*] vanda gibi süs bitkisi olarak yetiştirilir.)

ETÇİK a. Anat. **1.** Kırmızımsı renkte etli küçük birçok organa verilen ad. **—2.** *Büyük ve küçük etçik,* onikiparmak bağırsağının ikinci kısmının iç kenarında yer alan koni şeklindeki iki küçük çıkıntı. (Üstte bulunan küçük etçiğin içine Santorini kanalı açılır. Aşağıdaki büyük etçiğin Vater ampulü denilen bir oyuğu bulunur, bunun da dibine koledok kanalı ile Wirsung kanalı açılır.) ||*Göz etçiği,* yarıay kıvrımının iç yanında gözün iç açısında bulunan pembemsi küçük çıkıntı. (Gözyaşı bezi öğeleri ile kıl kesesinden oluşur.)||*Kızlıkzarı etçikleri,* dölyolunun dış deliğinde, ilk cinsel temastan sonra arta kalan kırmızımtırak kızlıkzarı parçacıkları. ||*Mememsi etçikler,* idrarı böbrek çanaklarına boşaltan küçük mememsi çıkıntılar.

—Zool. Bazı hayvanlarda bedenin çeşitli yerlerinde bulunabilen, hayvanın istediği zaman şişirerek hacmini genişletebildiği her tür et parçası.

ETÇİL sıf. ve a. Az ya da çok düzenli olarak etle beslenen (hayvan ya da bitki).

—Bot. *Etçil bitki,* beslenmek için küçük hayvanları, böcekleri alıkoyabilen ya da kapabilen organları olan bitki. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Bot. Yağotunun *(Pinguicula grandiflora)* yapışkan yaprakları, sarracenias, cephalotus ve ibrikotlarının kavanozcukları, rossolis'in *(drosera)*, sinekkapanın *(Dionaea muscipula)* tuzakları küçük hayvanları, böcekleri tutabilir ya da kapabilir. Kapma ya da yakalama eylemi hayvanın dokunmasına yanıt olarak yapılan bir hareketle gerçekleşebilir (rossolis, dionaea). Bu olgunun evreleri şöyle sıralanabilir: böceğin dokunmasıyla ve daha çok hareketleriyle bitkinin duyarlı organları uyarılır; bitki böceği kapmak için mekanik bir tepki gösterir (hareket); sonra böceği sindiren bir enzim (proteaz) salgılar, böcekten geriye yalnız kütinden kabuğu kalır; sindirilen besinler soğurulup soymuk borulara iletilir. Yalnız bu olguların sonuncusu bazı türlerde olmayabilir. Bu yüzden bazı botanikçiler bitkilerdeki etçilliği yararsız bir işlev sayarlar. Ama etçil bitkilerin çoğu iyice kök salmadıkları ve azotça çok fakir ortamlarda (bataklık, ağaç dalları) yetiştikleri için hayvanlardan elde ettikleri proteinlerin kendilerine yararlı olduğu söylenebilir.

ETÇİLLER a. Tırnakları pençelerle donanmış, diş sisteminde güçlü köpek dişleri ve sekodont jugal dişleri olan, beslenmelerinin büyük bölümü ete dayanan eteneli memeliler takımı. (Bil. a. *Carnivora.*) [Eşanl. ETOBURLAR.]

—ANSİKL. Etçillerin her çenesinde iyi gelişmiş 2 köpekdişi, 6 kesicidiş, değişik biçimler almış azıdişleri vardır. Ön azılar sivri, kesicidişler küçük ve çok keskindir. Çeneleri yana değil aşağı yukarı hareket eder. Ayakları 4 ya da 5 parmaklı olabilir; tırnakları keskin ve kalındır. Beyinleri iyi gelişmiştir. Etçiller, dünyanın her yanında yaşamaktadır. Etçiller takımında, kara hayvanlarını içeren kreodontlar (fosil), kara yarıkayaklıları (ya da dar anlamda etçiller) ve yüzgeçayaklılar (çoğu amfibyumdur ve denizde yaşar) alttakımları yer alır. Yarıkayaklılar alttakımında en az yedi familya vardır: Köpekgiller (köpek); ayıgiller (ayı); küçükayıgiller (çamaşırcı ayı); sansargiller (gelincik); miskkedisigiller (jenet); sırtlangiller (sırtlan) ve kedigiller (kedi). Bazı bilim adamları bu sayılanlara genellikle sansargiller familyasında sınıflandırılan porsukgiller (porsuk), susamurugiller (susamuru) familyalarını da ekler.

ETÇİLLİK a. Etçil beslenen türlerin beslenme biçimi. (Özellikle etçil bitkiler için kullanılır.)

ETE (Muhlis), türk iktisatçı ve siyaset adamı (İstanbul 1904 - *ay. y.* 1975). Almanya' da iktisat öğrenimi gördü, iktisat doktoru oldu. İstanbul Yüksek iktisat ve ticaret okulu'nda (1929-1938), Hukuk fakültesi'nde; Ankara'da Mülkiye mektebi'nde işletme iktisadı ve genel iktisat profesörü olarak ders verdi. Başbakanlık yüksek murakabe kurulu üyeliği yaptı (1939-1950). DP'den Ankara milletvekili seçildi (1950). Adnan Menderes hükümetlerinde işletmeler (1950-1951), ekonomi ve ticaret (1951-1952) bakanlıklarında bulundu. Hürriyet partisi kurucuları arasında yer aldı (1955). 27 Mayıs' tan sonra CKMP'den Ankara milletvekili seçildi (1961-1965); İsmet İnönü'nün kurduğu CHP-YTP-CKMP ortaklık hükümetinde ticaret bakanı olarak yer aldı (1962-1963). Siyasal yaşamdan 1965'te ayrıldı. Türkiye Ekonomi kurumu'nun kurucularındandır.

ETEK a. **1.** Kadın giysilerinin belden aşağıda kalan bölümü: *Bu yıl etekler geniş ve uzun olacak.* **—2.** Pantolon hariç, diğer kadın ve erkek giyeceklerinin alt bölümü: *Eteğin sökülmüş. Ceketin eteği.* **—3.** Bedenin belden aşağısına giyilen kadın giysisi; eteklik: *Annesine güzel bir etek almış.* **—4.** Kanepe, yatak, masa örtüsü, perde, çadır vb. şeylerin yere sarkan ya da indirilip kaldırılabilen bölümü: *Sofra örtüsünün etekleri yere değiyor. Çadırın eteklerini kaldıralım, içerisi havalansın.* **—5.** Dağ, tepe vb. yükseltili yerlerin aşağı bölümü: *Dağın eteğinde toplanıp sonra doruğa çıkacaklar.* **—6.** Edep yeri; ut yeri. **—7.** Yağış sularının, çatının kimi yerlerinden içeri sızmasını önlemek için yapılan sac örtü: *Baca eteği. Boru eteği.* **—8.** *Etek bezi,* kundak çocuklarının belden aşağısını sarmak için kullanılan bez. ||*Etek dolusu, etek etek,* yığınla, pek çok: *Bu evi yaptırmak için etek dolusu para harcadı.* ||*Etek kiri,* yasal olmayan, kötü, yolsuz ilişki. ||*Etek öpmek* → EL* ETEK ÖPMEK. ||*(Bir şeyden) etek silkmek,* bir şeyden iğrenerek uzaklaştığını belli etmek. ||*Eteği ayağına dolaşmak* → ELİ* AYAĞINA DOLAŞMAK. ||*Eteği belinde,* çalışkan, iş yapmayı seven, hamarat kadın için söylenir. || *Eteği düşük,* pis, pasaklı, dağınık kadın için kullanılır. ||*Eteği kirlenmek,* sözkonusu kadınsa, namusuna ilişilmek, dokunulmak. ||*(Birinin) eteğine düşmek, sarılmak,* bir kimseye çok yalvarıp yakarmak. ||*(Birinin) eteğine yapışmak, sarılmak,* zengin, güçlü birinin koruyuculuğundan yararlanmaya ça-

lışmak. ||*Etekleri tutuşmak*, çok telaşlanmak: *Müfettişin geleceği duyulunca, evrakta çalışanların etekleri tutuştu.* ||*Etekleri zil çalmak*, aşırı ölçüde sevinmek, büyük bir sevinç içinde olmak.
—Balıkç. Dalyanda, ağın zeytinkazığıyla hazne arasında kalan bölümü. ||*Terk etek*, dalyanda, ağın basarna kazığıyla haznenin ters yönünde uzanan bölümü.
—Ciltç. Kitap sayfalarının alt bölümünün oluşturduğu kenar.
—Deric. Ham deride, hayvanın karın bölgesini ve ayaklarının üst bölümünü örten parça. ||İşlenmiş deri ya da pöstekinin aynı bölgesi. || *Kesik etek*, uzunlamasına kesilmiş eteğin üst tabakası.
—Dy. Dolgu yoluyla döşenmiş bir hatta, altyapının dış bölümlerinden her biri. ||*Etek sacı*, hava akımını yönlendirmek ve seyir sırasında direnci azaltmak için bir taşıtın (lokomotif, vagon) alt bölümüne yerleştirilen sac siper.
—El sant. Üç parçadan oluşan ağızlıklarda sigaranın yerleştirildiği, daha genişçe olan uç bölüm. ||Kazan, bakraç gibi kapların dışa doğru hafifçe genişlemiş olan dip kısmı. ||*Etek açmak*, kazan, bakraç gibi kapları yaparken silindir biçimindeki gövdenin dip kısımlarını dışa doğru çekiçleyerek hafifçe genişletmek, etek kısmını meydana çıkarmak.
—Hat. Hilyenin göbek altındaki bölümü. (Bu bölümde bir ayet ve hilye-i şerifenin devamı ile yazanının adı bulunur.)
—Isıl mot. ve Hidr. pnöm. *Piston eteği*, pistonun, silindir içinde kılavuzlanmasını sağlayan ve silindir çeperlerine dik kuvvetleri soğuran yanal yüzeyi.
—İnş. Çatının baca kürsüsü ya da çatı penceresi çerçevesiyle birleşmesini sağlayan metal parça. ||Çatı penceresi örtüsünün damın eğimiyle birleştiği yer. ||Çatı pencerelerinin kalkan duvarları ve yan duvarları boyunca yerleştirilen çinko ya da kurşun şerit. ||*Etek birleşimi*, kiremitleri uygun bir biçimde yerleştirmek için baca kürsülerinin önüne konulan alçı katmanı. ||*Pencere eteği*, bir duvarın, pencere ya da camlı bölme altında yer alan ve denizlikten döşemeye kadar uzanan sağır bölümü. ||*Şömine eteği*, şömine pervazının tabanında bulunan bir tür süpürgelik. ||*Yapı eteği*, bir inşaatı zemin üzerinde yükselten, som alt bölüm. (Genellikle taşkın olan yapı eteği, temelle birlikte yapının sağlam tabanını oluşturur.) [Eşanl. SUBASMAN.]
—Jeomorfol. *Etek açısı*, inselberglerin ayağının ayırtedici özelliği olarak kabul edilen net eğim kırılması.
—Kasapl. Sığırın yağlı tranşının dizkapağı bölgesine rastlayan ve haşlamada kullanılan parçası.
—Mutf. Orta boy sığırların sırt ve döş arasında kalan bölümündeki etlerden yapılan pastırma. (İkinci sınıf pastırmalardandır.) ||*Kenar etek*, büyük boy sığırlarda, sırt ile döş arasında kalan bölümün döşe yakın kısmından elde edilen etlerle yapılan pastırma. ||*Orta etek*, büyük boy sığırlarda sırt ile döş arasındaki bölümün sırta yakın kısmından elde edilen etlerle yapılan pastırma.
—Oto. *Zemin etkili etek*, bir yarış arabasının havaya dalışını iyileştirmek için bir tekerlekten ötekine değin, kasa altı ile yer arasına yerleştirilen, esnek maddeden yapılmış yan ekran.
—Örg. Bir kazağın ya da yeleğin alt bölümü ve buraya eklenen genellikle lastik örgüden şerit.
—Petr. san. Bir stok deposunun silindirsel düşey bölümü.
—Saraçl. Bir araba körüğünün arka çemberi üzerine konan, astarlı ve kenarlarına zırh çekilmiş bez şerit. ||Eski türk eyerlerinde binicinin, kolan ve üzengi kayışından rahatsız olmasını önlemek amacıyla kaltağın yan taraflarına konan, keçeyle doldurulmuş, işlemeli meşin parçaları. (DEPİNGİ de denir.)
—Şeritç. Bir saçağın ya da püskülün salkım biçiminde işlenmiş iplikten ya da çeşitli öğelerden oluşan alt bölümü.
—Teknol. Hava yastıklı bir taşıtta tutunmayı sağlayan yüksek basınç odasını ya da havanın çanını sınırlayan genellikle esnek çeper.
—Terz. *Etek boyu*, bir etek ya da elbisenin uzunluğu. *Bu yıl etek boyları kısaldı.* ||*Etek boyu almak*, bir elbisenin ya da eteğin istenen uzunlukta olmasını ve uçlarının düzgün kıvrılmasını sağlamak amacıyla etek baskısının yapılacağı yerleri işaret koyarak belirlemek. *Elbisenin bir tek etek boyu alınacak.* (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Mini etek*, bacakların üst bölümünü örten çok kısa etek.
—Uz. havc. Bir fırlatıcının birbirini izleyen iki katını birleştirmeye ya da birinci kattaki roket-motorların hava direncini en düşük düzeye indirmeye yarayan yapı öğesi. (Etekler genellikle silindir ya da kesik koni biçimindedir.)
—Yerbil. *Etek buzulu*, dağlık bir kütle çıkışında, dağ eteğinde yelpaze biçiminde yayılan buzul tipi. ||*Etek sekisi*, alp buzullarının erimesiyle oluşan ve yukarıya doğru buzultaşlara geçen akarsu ve buzul kökenli seki. (Bavyera eteği, A. Penck ve E. Brückner'in burada, Dördüncü Zaman'a ait dört buzullaşmayı [Günz, Mindel, Riss ve Würm] tanımlamalarından beri, bu türün klasik bir örneğini oluşturmaktadır.)
—ANSİKL. Terz. Etek boyu almak için genellikle üzerine eteğin yerden yüksekliği işaretlenmiş bir metre ya da uzun bir çubuk kullanılır. Yere dikey olarak konan metrenin üzerindeki işarete göre etek baskısının yapılacağı yer topluiğneyle ya da işaret konarak belirlenir. Bunun için yapılmış özel aletler de vardır. Üzerinde ayarlanabilir bir çubuk ve ucunda küçük bir lastik pompa bulunan dikey borudan ibaret olan alet, etek boyuna göre ayarlanıp lastik pompa sıkıldığında, pompanın içine konon talk pudrası kumaş üzerinde düzgün bir işaret oluşturur.

ETEKLEMEK g. f. *Bir kimseyi eteklemek*, onun eteğini öpmek ya da öper gibi yapmak; ona yaranmaya çalışmak, dalkavukluk etmek.

ETEKLİK a. **1.** Bir iç şerit ya da görünen bir kemerle beli saran ve çeşitli uzunluklarda bacağa kadar inen kadın giysisi; etek. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir şeyin aşağıya doğru uzanan yüzü: *Davlumbazın etekliği. Basamakların etekliği.*
—Mim. Bir sütun tabanının, bir ayaklığın, bir sütun sekisinin silme çekilmemiş, düzlemsel alt yüzeyi.
◆ sıf. Etek yapmaya elverişli olan: *Eteklik kumaş.*
—ANSİKL. Eteklİğin kadınlar tarafından yaygın bir biçimde kullanılmaya başlaması, Tanzimat döneminden sonradır. Günümüze değin türlü eteklik kesimleri moda olmuştur. Bu kesimlerin en belirleyici öğesi, eteklİğin boyudur. Kimi zaman ayak bileklerine değin uzun tutulmuş, kimi zaman da dizkapağının üzerine çıkmıştır. Bunun yanı sıra, darlık ya da bolluk da kesimde önemli bir öğedir. Değişik zamanlarda, pilili, verev, büzgülü, dar, evaze vb. eteklikler moda olmuştur.

ETEKSİZDERİ a. Deric. **1.** Krupon ve boyundan oluşmuş işlenmemiş sığır derisinin temel parçası. **—2.** Derinin bu bölümünden elde edilmiş sepilenmiş deri.

ETEM sıf. (ar. *tāmm*, tam'dan *etemm*). *Esk.* Hiç eksiksiz, kusursuz, en tam.

ETEN a. (fr. *éthène*). Org. kim. ETİLEN'in eşanlamlısı.

ETEN ya da **ETENE** a. Anat. Yumurtanın bir parçası olan etsi ve süngersi kütle. (Eşanl. PLASENTA.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Bot. Meyveyaprak üzerinde yumurtacıkların bitiştiği kısım.
—ANSİKL. Anat. Kadında olgunlaşmış etene, aşağı yukarı 20 cm çapında, 2,5 cm kalınlığında ve 400 ila 600 g ağırlığında yuvarlak yumurtamsı bir kütledir. Çevresi zarlarla uzanır. Dölüte dönük olan yüzü düzdür ve amnios altında göbekbağından çıkan dallanmalar görünür. Anaya dönük (dölyatağı) yüzü, oluklarla ayrılmış on kadar çeneğe bölünmüştür. Etenenin mikroskopik yapısı, koryon tümürlerindeki damarların oluşturduğu dölüt dolaşımı ile dölyatağı-etene atardamarlarıyla beslenen tümürlerarası boşluktaki ana kanının oluşturduğu ana dolaşımının üst üste binîştiğini gösterir. Etenenin işlevleri iki çeşittir:
1. *alışveriş işlevleri*, etene "engel"inin seçici geçirgenliği sayesinde gaz alışverişlerini (dölüte oksijen sağlamak, karbon gazını dışa atmak), besinlerin geçişini (glikoz, fosfat, demir, iyot, amino asitler, yağlar, su), ısı ve metabolizma alışverişlerini sağlar;
2. *içsalgı işlevleri*, etene, bir yandan ana kanına doğru *proteinli* hormonlar (koryon gonadotrofini, koryon somatomammotrofini ve koryon tirotrofini), öte yandan progesteron, östradiol ve östriol gibi *steroit* hormonlar salgılar, fakat, yumurtanın tersine, etene bu steroitlerin bireşimi için gerekli tüm enzimlere sahip değildir. Bundan ötürü, etene dışı steroit öncülerin gelişimine bağımlıdır.
Patolojik etene anomaliler gebelik sırasında ya da doğumdan sonra ortaya çıkabilir. Gebelik süresinde etene anormal olarak çok aşağıya yerleşebilir *(plasenta previa)* ve kanamalara neden olur; etene arkası bir kan pıhtısının etkisiyle yerinden kalkabilir ya da özgül lezyonlar gösterebilir (trombus, enfarktüs). Bu lezyonlar, çoğu zaman dölüte zararlı olan etene yetersizliklerinin nedenleridir. Dölüt bu durumda dölyatağı içinde bir gelişme gecikmesine uğrayabileceği gibi oksijensizlikten ölebilir de. Doğumdan sonra etene dölyatağından ayrılma zorlukları gösterebilir, dölyatağının içine bağlanıp kalabilir. Bu durum kurtulma kanamalarına neden olur ve dölyatağının elle temizlenmesi zorunluluğu ortaya çıkar.
Etenenin gebelik sırasında izlenmesi, araştırılması, yerinin saptanması (radyoloji, izotop ve özellikle ekografi yöntemleriyle) özgül hormon dozajlarına ve bazı olgularda etene verilerinin ileri tekniklerle ölçümüne dayanır.
—Karş. anat. Etene sadece eteneli memelilere özgü bir organ değildir. Kertenkele ve yılan gibi bazı sürüngenlerde, amfibyumların çok azında, kıkırdaklı ve kemikli balıkların bazılarında da bulunur. Ama ne olursa olsun bunların hepsinde karma bir organdır; dölyatağını ya da yumurta kanalını örten bol damarlı mukoza ile vitellin kesesinden oluşan bir embriyon parçasından meydana gelir (omfaloplasenta). Türüne göre bu plasenta dölüte ya sadece oksijen ve su sağlar *(kuluçka plasenta)* ya da onlara bir de besin ekleyerek yumurtadaki vitellin tükendikten sonra da embriyonun büyümesini sürdürür. Tulumluların bir kısmında da yumurtanın içinde bulunan besleme organına da "plasenta" denir.

ÉTENDARD doruğu, Grandes -Rousses kütlesinin en yüksek noktası; 3 468 m.

ETENELENME a. Bot. Etenelerin dişiorgan içindeki konumu.
—ANSİKL. Bot. Bütün meyveyapraklar eteneli kenarlarıyla yumurtalığın merkezine bağlı olursa *eksenden etenelenme* (zambak, turnagagası, vb.), eteneler meyvenin çeperine bitişik olursa *çeperden etenelenme* (menekşe), yumurtacıklar yumurtanın ortasındaki bir dokuya çepeçevre bitişirse *ortadan etenelenme* olarak adlandırılır (karanfilgiller, çuhaçiçeğigiller). Bu üç temel tipten başka, bazı familyalara (gelincikgiller, nilüfergiller) özgü değişik etenelenme biçimleri de görülebilir.

ETENELENMEK edilg. f. Biyol. Embriyon ve eklentileriyle ana arasında bağlantı kurmak.

ETENELİ sıf. Dölyatağındaki gelişmesini bir etene içinde tamamlayan canlılar için kullanılır.

ETENELİLER a. Zool. ÖZMEMELİLER'in eşanlamlısı.

ETENESİZ sıf. Zool. Dölyatağındaki ge-

eteksizderi (çift ya da tam)

eteksizderi (yan ya da yarım)

bitkilerde birkaç etenelenme çeşidi

lişmesini bir etene içinde tamamlamayan canlılar için kullanılır.

ETENLİLER a. Zool. ÖZMEMELİLER'in eşanlamlısı.

ETENNA. Tar. coğ. Anadolu'nun G.'inde Antikçağ kenti. Çeşitli kaynaklara göre Pisidia ya da Pamphylia bölgelerinde gösterilen kentin, Antalya'nın Manavgat ilçesi merkez bucağına bağlı Sırt köyü civarında olduğu sanılmaktadır.

ETEOKLES, Thebai dönemi kahramanlarından, Oidipus ile İokaste'nin oğlu ve Polyneikes'in kardeşi. Babaları kendi gözlerine mil çektirince iki kardeş Thebai'nin yönetimini ele aldılar. İktidarda sırayla birer yıl kalmayı kararlaştırdılar. Ancak Eteokles bu karara uymayınca iki kardeş arasında, Thebai'ye karşı Yediler savaşı denen büyük bir mücadele başladı. Savaş iki kardeşin birbirlerini öldürmeleriyle son buldu.

ETEOKRETES a. (yun. sözc.). Hellenler'den önce Girit'te yaşayan halk.

ETEOPHİLUS a. Larvası söğüt ağacının ve kavakların tırtılsı çiçeklerinde yaşayan hortumlukınkanatlılar cinsi. (Kınkanatlıların *Rhychophora* alttakımı, hortumlukınkanatlıgiller familyası.)

ETER a. (fr. *éther*; yun. *aither*, temiz hava; lat. *aether*). Org. kim. Bakışımlı (genel formülü R—O—R) ya da bakışımsız (genel formülü R—O—R') alkil ya da aril oksitlerin genel adı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Anestezyol. Etil oksit, sülfürik eter ya da alelade etere günlük kullanımda verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl. Anestezyol. ve Eczc.) || *Eter koklatma*, eter dumanı koklatılarak yapılan genel anestezi.
—Petrokim. *Petrol eteri*, ayırımsal damıtmayla petrolden elde edilen ve çözücü olarak kullanılan hidrokarbon karışımı.
—ANSİKL. Anestezyol. Yüzyıla yakın bir süre kloroformla birlikte genel anestezi aracı olarak kullanılan eter artık yerini damariçi barbitüratlara ve halojenli anestezik maddelere bıraktığından günümüzde hemen hemen hiç kullanılmamaktadır. Eter ilk kez 1842 yılında Clarke, daha sonra W. H. Morton tarafından kullanılmıştır. Çeşitli olumsuz yönleri vardır: kolay tutuştuğu için alevle birlikte kullanılması tehlikelidir; hava ve oksijenle birlikte patlayıcı bir karışım oluşturur; gırtlak ve bronş mukozasını tahriş ederek aşırı salgıya yol açar; beyin omurilik sıvısı basıncını yükseltir; kan şekerini artırır ve son olarak da böbrek ya da karaciğer yetmezliğine neden olabilir. Eterin anestezide kullanılmasının nedeni, kullanımının kolay ve kasları gevşetici etkisinin kuvvetli olmasıdır.
—Eczc. Eczacılıkta kullanılan eter saflaştırılmış etil oksittir. Günümüzde spazm çözücü olarak ağız yoluyla (kapsül, şurup) ve bayılan kişiyi ayıltmak amacıyla hafifçe koklatılarak kullanılmaktadır.
Dıştan uygulamada, derinin ve sebore durumunda saçlı derinin temizliğinde kullanılır. (Genellikle 90 derecelik eşit miktarda alkol ile birlikte Hoffman sıvısı biçiminde kullanılırsa da çoğu kez ikincil bir hipersebore tepkimesi gözlenmiştir.) Çok uçucu olması nedeniyle geçici yerel anestezi sağlar. Yapışmış pansumanları deriden ayırmak için de kullanılır.
—Org. kim. Eskiden hem halojenürlere (halohidrin eterleri), hem de esterlere (karboksilik eterler, sülfürik eterler vb.) "eter" adı verilirdi, oysa günümüzde bu ad, yalnızca oksitleri ya da eter-oksitleri kapsamaktadır.
Bakışımsız eter-oksitler iki genel yönteme göre elde edilir:
1. Williamson bireşimi,

$$ROM + R'X \rightarrow ROR' + MX;$$

bu denklemde M, alkali ya da toprak alkali bir metali, R'X ise bir halojenür ya da sülfonik esteri göstermektedir.
2. Asit ortamda bir alken üzerine bir alkolün katılması.

$$ROH + R'CH{=}CH_2 \rightarrow RO{-}R'CH{-}CH_3;$$

alkollerin (ROH) 140 °C'ta sülfürik asitle ya da 280 °C'ta alüminle su yitirerek bakışımlı eter oksitleri (ROR) vermesi, bu son yöntemin değişik bir uygulamasıdır.
ROR' eterleri, genel olarak benzerbiçimli hidrokarbonlara (RCH_2R') yakın fiziksel özellikler taşır; ancak bunlar içerdikleri oksijen atomu nedeniyle hidrokarbonlardan çok daha iyi çözücüdür. Oksijen atomu, serbest elektron çiftleriyle tuzların metalsel katyonlarını, proton verici çiftkutupsal bileşiklerin (su gibi) hidrojen atomuyla birbirine bağlayabilir.
Eterler, kimyasal özellikleri bakımından benzerbiçimli hidrokarbonlara benzer, ancak bir noktada bunlardan ayrılır: karbon-oksijen bağlarından birinin kopması bir asit eşliğinde gerçekleşir ve bir alkol ile halojenürün oluşumuna yol açar.

$$ROR' + HI \rightarrow ROH + R'I;$$

bu tepkime sonunda, nükleofil ornatma tepkimesinin en zor olduğu R ya da R' grubuna denk düşen ROH alkolü oluşur. Doymuş eterler, seçimsel olarak oksijen atomuna bağlı karbon atomlarından biri üzerinde köksel ornatma tepkimesine girer:

$$RCH_2{-}OCH_2R + Cl_2 \rightarrow RCHCl{-}OCH_2R + HCl.$$

Aromatik eterler ise, çekirdek üzerinde (orto ve para konumlarında) benzerbiçimli hidrokarbonlara göre daha kolay elektroncul ornatma tepkimeleri verir.
En önemli eterler, etil, izopropil ve butil oksitler ile anisoldür; bunların tümü çözücü olarak kullanılır.
—Polim. *Selüloz eteri*, selülozun, işlevsel alkol gruplarının işlevsel eter gruplarıyla bölümsel ya da tümüyle yerdeğiştirmesinden elde edilen bir türevi. (Pek çok selüloz eteri tanımlanmıştır; bunlardan bazılarının ilginç uygulamaları vardır. İlgili aril ya da alkil sülfatın ya da klorürün selülozla tepkimesinden elde edilirler. Bunların en önemlileri arasında metil-, etil- ve benzilselülozlar sayılabilir.)

ETERİZM a. (fr. *éthérisme*). Psik. Toksikomanlık derecesinde kullanılan eterin insanda meydana getirdiği etkilerin tümü.

ETERLEŞMEK gçz. f. Eter haline dönüşmek.

◆ **eterleştirmek** ettirg. f. Org. kim. Eterleştirme tepkimesine uğratmak.

ETERLEŞTİRME a. Org. kim. Bir alkolden eter elde edilmesini sağlayan tepkime.

ETERLİ sıf. Org. kim. Ayırtedici eter özellikleri taşıyan bir madde için kullanılır.
—Eczc. İçine eter karıştırılmış ilaca denir.

ETERNİT (tesc. edil. a.) İnş. Asbestli çimentodan yapılan gereç. (Eşanl. ELYAFLI ÇİMENTO.)
—ANSİKL. Eternit, hafif (yoğunluk 1,75-2), kötü hava koşullarına dayanıklı, tutuşmayan ve ısı iletkenliği düşük (ısı iletkenlik katsayısı: 13,9) bir gereçtir. Düz levhalar halinde olanları bölmelerde, duvar kaplamalarında, tavanlarda ve çatı altlarında kullanılır. Oluklu eternit levhalar, dam örtüleri için uygun bir gereçtir. Ayrıca, mahya, saçak kenar profili, sıva dibi, yan dere gibi tamamlayıcı standart öğeler de üretilmektedir. Borular haline getirilen asbestli çimento, temiz ve pis su borusu olarak yaygın biçimde kullanılır. Eternitten aynı zamanda saksı, çiçeklik gibi bahçe eşyaları da yapılmaktadır.

ETEROMAN a. (fr. *étheromane*). Psik. Eter kullanan toksikoman.

ETEROMANİ a. (fr. *éthéromanie*). Psik. Eter kullanımına dayanan toksikomani. (Bu yüzyılın başında, özellikle Avrupa'da çok yaygın olan eteromani, günümüzde artık ender rastlanan bir toksikomani biçimidir. Şiddetli arazlar [sarhoşluk, halüsinasyonlu hezeyan] ve kronik bozukluklar [özellikle büyük bir psikomotor dengesizlik] biçiminde kendini gösterir.)

ETEROSÜLFAT a. (fr. *éthérosulfate*). Kim. Kükürdün ya da kükürtlü bir aminoasidin fenolle bileşmesinden oluşan eşlenik sülfo idrar.

ETEX (Antoine), fransız heykelci, ressam, mimar ve gravürcü (Paris 1808 - Chaville 1888). Bosio, Dupaty ve Pradier'den heykel, İngres'den resim dersleri aldı. 1829 Roma ödülü'nde ikincilik ödülünü aldı (*Can çekişen Hyakinthos*, mermer, Lons-le-Saunier müzesi). 1833 Salonu'nda *Kabil ve Tanrının lanetli soyu* (mermer, Lyon müzesi) adlı dev heykel grubuyla dikkati çekti. Ertesi yıl Étoile alanı'ndaki (Paris) zafer takı için iki yüksekkabartmaya başladı: *Fransa'nın direnişi* ve *Barış*. Sayısı hayli kabarık olan heykel çalışmaları arasında anıt mezarlar (*Géricault*, 1841, mermer ve bronz, Père-Lachaise mezarlığı) ve ünlülerin büstleri de yer alır. Başlıca kitapları *Essais* (Denemeler) ve *Cours de dessin*'dir (Desen dersleri). — Kardeşi LOUİS JULES (Paris 1810 - *ay. y.* 1889) de ressamdı, günlük yaşamdan ve tarihten sahnelerin yanı sıra portreler de yaptı.

ETFAL çoğl. a. (ar. *tıfl*'ın çoğl. *etfal*). *Esk.* Çocuklar: "*Etfâlin kabiliyetleri daha mektebde iken tebârüz eder*" (Macit Şevket).

Etfal hastanesi → İSTANBUL ÇOCUK HASTANESİ.

ETFALİYAT a. (ar. *etfal*'in çoğl. *etfaliyat*). *Esk.* Çocukbilim. (XX. yy.'da fr. *pédagogie* karşılığı olarak kullanılmıştır.)

ETHELBALD → AETHELBALD.

ETHELBERT → AETHELBERHT.

ETHELFRİTH → AETHELFRİTH.

ETHELRED → AETHELRED.

ETHELWULF → AETHELWULF.

ETHEM a. (ar. *edhem*). *Esk.* Yağız at.

ETHEM BEY Çerkez → ÇERKEZ ETHEM.

ETHEM EFENDİ (İbrahim), **Hezarfen, Kâmi,** türk din, fen ve sanat adamı (İstanbul 1829 - *ay. y.* 1904). Üsküdar'daki Özbekler dergâhı şeyhidir. Babasından, amcasından ve dergâha gelen buharalı bilginlerden ders aldı. Çarşambalı Arif Bey'den talik yazı öğrendi. Ebruculuğunun yanı sıra çok çeşitli sanatlarla (tesviyecilik, tornacılık, doğramacılık, oymacılık, hakkâklık, dokumacılık, mühürcülük, matbaacılık, vb.) uğraştı. Mithat Paşa tarafından, 1869'da kurulan Sultanahmet sanat enstitüsü'nün müdürlüğüne atandı. Yaptığı çeşitli aletlerle, 1867'de Paris sergisi'nde madalya kazandı. Kendi eseri olan üç beygir gücünde buhar makinesiyle çalıştırdığı sandalıyla, Üsküdar Balaban iskelesinden Paşalimanı'na gitmeyi başardı (1875).

Ethem Paşa

ETHEM EFENDİ Santuri, türk bestecі ve santur virtüozu (İstanbul 1855 - *ay. y.* 1926). 13 yaşında girdiği Enderun'da Hacı Arif ve Rifat beylerden sözlü müzik, Hilmi ve Hasip beylerden santur öğrendi. Bir yandan Maliye nezareti bünyesinde memurluk yaparken, bir yandan da kendi dersanesinde ve Darülmusiki-i Osmani'de santur öğretti. Abdülhamit II tarafından kabul edildi, ileri gelen devlet adamlarının köşklerinde ya da konaklarında büyük itibar gördü. Yaşamının son 13 yılını felçli olarak geçirdi, evinde çıkan bir yangında öldü.
Verimli bir besteciydi; 259 şarkı, 28 saz-semaisi, 20 peşrev, 16 longa, 1 sirto, 1 oyunhavası, 2 polka, 1 vals, 5 marş (2'si çoksesli), 20 beste, 9 ağırsemai, 9 yürüksemai, 3 köçekçe, 1 türkü besteledi. Şarkılarında Hacı Arif ve Şevki beylerin, büyük formdaki sözlü yapıtlarındaysa Tanburi Ali Efendi'nin güçlü etkisi sezilir. Enstrümantal yapıtlarında, geleneksel motifler-le Batı müziğine özgü geniş aralıkları birleştirdi. En ünlü yapıtları: sultaniyegâh şarkılar (*Güller açmış bülbül olmuş bîkarar*

ile *Bu gülzarın yine bir nevbaharı*) ve dünyaca tanınan *Şehnaz longa*.

ETHEM NEJAT, türk siyaset adamı (İstanbul 1887 - Sürmene açıkları, Karadeniz, 1921). Meşrutiyet öncesinde Jön Türkler ile ilişkisi olduğu gerekçesiyle kovuşturmaya uğradı; Fransa'ya kaçtı. Oradan ABD'ye geçti. Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'a döndü; öğretmenliğe başladı. Manastır, Bursa, İzmir öğretmen okullarında müdürlük, maarif müdürlüğü yaptı. Türkiye'de yayımlanan ilk sosyoloji kitaplarından biri olan *Tekâmül ve kanunları*'nı (1913) yazdı. Şûrayı ümmet, Siperi saika, Say ve amel gibi gazete ve dergilerde yazıları yayımlandı. Terbiyevi yeni fikir adını taşıyan bir eğitim dergisi çıkardı. *Türklük nedir ve terbiye yolları* (1913) adlı yapıtında türkçülüğü savundu. İttihat ve Terakki'nin yarı-askeri gençlik örgütü Türk gücü cemiyeti'nde kurucu ve yönetim kurulu üyesi oldu. Birinci Dünya savaşı sırasında Eskişehir Maarif müdürlüğü yaptı; gönüllü olarak savaşa katıldı. Maarif nezaretince Almanya'ya gönderildi (1918). Orada sol eğilimli türk öğrencilerle Kurtuluş dergisi kadrosuna katıldı. İstanbul'a dönünce Türkiye İşçi ve çiftçi sosyalist fırkası kurucuları arasında yer aldı (1919). Bakü'de toplanan Doğu halkları kurultayı'na (1920), Türkiye Komünist fırkası birinci kongresine katıldı. Fırkanın merkez heyeti sekreteri seçildi. Mustafa Suphi grubuyla yurda döndü. Onlarla birlikte, Karadeniz'de Yahya Kaptan çetesince öldürüldü.

ETHEM PAŞA Damat, asıl adı **Mahmut,** türk asker (? - öl. İstanbul 1886). Kaptanıderya Mehmet Ali Paşa'nın oğlu. Harbiye'yi bitirdi. Abdülmecit'in kızı Refia Sultan ile evlendikten (1857) bir süre sonra müşirliğe yükseldi. Meclisi vâlâyı ahkâmı adliye, Şûrayı devlet ve Âyan meclisi üyeliklerinde bulundu.

■ **ETHEM PAŞA** (İbrahim), türk sadrazam ve bilim adamı (Sakız [?] 1818 - İstanbul 1893). Hüsrev Paşa'nın yetiştirmelerindendir. Öğrenim için Fransa'ya gönderilen ilk öğrenci grubu içerisindeydi; Paris Maden okulu'nu bitirdi (1839). Avrupa'daki çeşitli maden havzalarında incelemelerde bulundu. Türkiye'nin ilk maden mühendisi olarak yurda döndükten sonra Sarıyer bakır madeninde çalıştı. Gümüşhacıköy maden müdürlüğünde (1842), Keban ve Ergani madenleri başmühendisliğinde (1845) bulundu. Saray hizmetine alındı (1849). Sultan Abdülmecit'e fransızca öğretti. Encümeni daniş ve Tanzimat meclisi üyeliklerinde bulundu. Bölgedeki sorunları incelemek üzere Sırbistan'a, savaşla ilgili nişanları dağıtmak üzere de Kırım'a gönderildi (1853). Hariciye nazırlığı (1856), ticaret nazırlığı (1858-1861) yaptı. Meclisi vâlâyı ahkâmı adliye üyeliğine, ikinci kez ticaret nazırlığına (1863) getirildi. Çeşitli kentlerde valilik, Şûrayı devlet'te üyelik (1868) ve adliye nazırlığı (1870) yaptı. Berlin elçiliğine atandı (1876). İstanbul konferansı'nda delege olarak bulundu. Şûrayı devlet başkanlığına atandı. Mithat Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirildi (1877). İlk Osmanlı Meclisi mebusanı onun döneminde açıldı. 1878'de görevden alındı. Viyana elçiliğine (1879), dahiliye nazırlığına (1883) atandı. Jeolojinin bilim dalı olarak yerleşmesine katkıda bulundu (Türkiye'de 'jeoloji' terimini ilk kullanandır); metrik sistemin benimsenmesi için çalıştı.

ETHEM PAŞA (İbrahim), türk asker (İstanbul 1835 - *ay. y.* 1905). Harbiye'yi bitirdi. Öğrenim için Fransa'ya gönderildi. Dönüşünden sonra Harbiye'de öğretmenlik, askeri okullarda müdürlük yaptı. Mekâtibi askeriye nazırı (1876), Erkânı harbiyei umumiye başkan vekili (1880) oldu. Fransızcadan çevirdiği *Fenn-i harp, Fırka tabiyesi, İğneli tüfek talimatnamesi* adlı yapıtları vardır.

ETHEM PAŞA (İbrahim) **Gazi,** türk asker (İstanbul 1844 - Kahire 1909). Harbiye'yi bitirdi. Rumeli'deki çeşitli birliklerde görev aldı. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı'nda rus kuvvetlerinin kuşatmasını yararak Plevne'ye yardım ulaştırmayı başardı. Bu savaşta gösterdiği yararlık nedeniyle ferikliğe yükseltildi. Kosova valiliğine getirildi. 1895'te müşir oldu. Makedonya ordusu başkomutanıyken başlayan Yunan savaşı'nda orduyu yönetti; Larissa'da Yunanlılar'ın bozguna uğratılmasını sağladı. Askeri teftiş komisyonu başkanlığına atandı. Arnavutluk'taki karışıklıkları bastırdı (1903). İkinci Meşrutiyet'ten sonra Âyan meclisi üyeliğine getirildi. 31 Mart vakası'ndan (1909) sonra harbiye nazırlığına atandı. Sağlığı bozulduğundan siyasal yaşamdan uzaklaşarak Kahire'ye yerleşti.

Ethem Pertev eczanesi başlıklı kâğıdı

ETHEM PERTEV, türk eczacı (Tirnova, Bulgaristan, 1871 - İstanbul 1927). Mekteb-i tıbbiye-i şahane'nin fenni ispençiyari (eczacılık) bölümünü bitirdi (1891). Bir süre devlet hizmetinde çalıştıktan sonra Aksaray'da kendi adını verdiği eczaneyi açtı (1895). Daha sonra kurduğu laboratuvarda kozmetik bazı ürünlerin yanı sıra, Türkiye'de ilk kez aspirin, kinin, kuvvet şurubu gibi ilaçların üretimine de başladı (1925). Türkiye'de ilaç sanayisinin doğmasında önemli rol oynadı. Ürünleri ile çeşitli uluslararası sergilere katıldı, başarı belgeleri ve madalyalarla ödüllendirildi. Türkiye Kızılay derneği'nin kurucuları arasında yer aldı, bir süre de Türkiye Eczacıları derneği'nin başkanlığını yaptı.

■ **Ethem Pertev eczanesi,** Türkiye'deki ilk eczanelerden. Ethem Pertev Bey tarafından *Eczane-i Ethem Pertev* adıyla İstanbul'da Aksaray'da açıldı (1895). Eczane, döneminin bütün yenilik ve olanaklarına sahipti. Eczacılık öğrenimi gören pek çok kişi burada staj yaparak yetişti. Eczanenin arkasında kurulan laboratuvarda Türkiye'nin ilk müstahzar ilaçları ve çeşitli kozmetik ürünleri üretildi. (→ ETHEM PERTEV MÜSTAHZAR LABORATUVARI.) Eczane, Ethem Pertev Bey'in ölümünden (1927) sonra bir süre eczacı Niyazi Özmay tarafından yönetildi. Yönetimi daha sonra Ethem Pertev Bey'in büyük kızı eczacı Mefharet Ertem ve oğlu Pertev Ertem ele aldılar Aksaray'daki bina kamulaştırma nedeniyle yıkılınca (1954) eczane Taksim'e taşındı; başkasına devredildi (1961). Bu ünlü eczanenin eşyalarından bir bölümü İstanbul Üniversitesi eczacılık fakültesi eczacılık tarihi müzesi'ndedir.

Ethem Pertev müstahzar laboratuvarı, eczacı Ethem Pertev'in açtığı ilk türk ilaç ve kozmetik laboratuvarı (1895). İstanbul Aksaray'da Eczane-i Ethem Pertev'in laboratuvarında üretilen Türkiye'nin ilk yerli müstahzar ilacı *Pertev şurubu* (Sirop Pertev) oldu. Eczanenin arkasında bulunan bu laboratuvar, daha sonra Matbaa-i Osmani binasının (şimdiki Darüşşafaka Osmanbey sitesi) bir bölümüne taşındı (1924). *Pertev Müstahzarat imalathanesi* adı altında kinin, dover ve karbonat hapları üretildi. Bunları kozmetik preparatlardan krem pertev, Pertev diş tozu, Pertev diş macunu, Pertev çocuk pudrası, Pertev tuvalet pudrası, saç suyu, tırnak cilası, ruj ve kolonya yapımı izledi. Burada hazırlanan kinin komprimeleri Birinci Dünya savaşı, Balkan savaşı ve Kurtuluş savaşı'nda türk ordusunda büyük ölçüde kullanıldı. Ethem Pertev Bey, ürünlerini başta Paris sergisi (1900) olmak üzere pek çok Avrupa sergilerinde tanıtarak altın ve gümüş madalyalar kazandı. Daha sonra *Pertev müstahzaratı Ethem Pertev ve şeriki* (Spécialités Pertev, Ethem Pertev et cie) adlı şirketi kurdu (1927). Ethem Pertev Bey ölünce eczane ve laboratuvarın yönetimini Niyazi Özmay üstlendi. Binbirdirek'e taşınan (1940) laboratuvar, bu tarihten sonra yalnızca kozmetik ürün yapımı ve ticareti ile ilgilendi. Ürünler Türkiye'de pazarlandığı gibi Ortadoğu ülkelerine de ihraç edildi. Laboratuvarın adı, önce *Pertev müstahzaratı İzzet Omay ve ortakları koll şti* (1972), sonra da *Pertev kozmetik sanayii aş* olarak değiştirildi (1980). Şirket, Evyap holding tarafından satın alındı (1982).

ETHEM PERTEV PAŞA, türk devlet adamı, şair yazar (Erzurum 1824 - Kastamonu 1872). Özel öğrenim görerek Divan kalemi'nde çalışmaya başladı. Trabzon valisi Halil Rıfat Paşa'nın yanında mektupçuluk yaptı. İstanbul'a dönerek Sadaret mektubi kalemi'nde görev aldı. Berlin'de sefaret kâtibi olarak çalıştı. Tercüme odası ile muhasebat-ı maliye'de, kaymakamlıklarda bulundu. Paşa rütbesiyle Halep

Büyük Larousse

Ethem Pertev eczanesi eşyalarının bir bölümü *İ.Ü. Eczacılık fakültesi eczacılık tarihi müzesi, İstanbul*

mutasarrıflığına getirildi (1886). Son görevi Kastamonu valiliğiydi. Fransızcadan manzum şiir çevirileriyle tanındı. V. Hugo'dan çevirdiği Tıfl-ı naim (uyuyan çocuk, Les feuilles d'automne XX) bu yoldaki çalışmalarının en ünlüsüdür. Görevleri sırasında kaleme aldığı kolay anlaşılan, açık bir dille yazılmış resmi yazıları, kuşağından meslektaşlarına örnek olarak gösterildi. Mecmua-yı fünun, Hakayık ül-vakayı gibi yayın organlarındaki yazılarıyla tanzimat dönemi düzyazı geleneğinin başarılı temsilcilerinden biri oldu. Şinasi'nin "İstanbul sokaklarının tenvir ve tathiri" yazısına yanıt olan "Avave" (1865) adlı yazısı, nüfus sorunuyla ilgili "Itlak ül-efkâr fi akd ıl -ebkâr" (1869) vb. gibi makaleleriyle türk düzyazı dilinin gelişimine katkı sağladı.

Ethemname, Na'ti'nin 1 187 beyitlik mesnevisi (XVIII. yy). Belh sultanıyken tacını, tahtını terk ederek dervişlik yolunu tutan İbrahim Ethem'in yaşamöyküsü çevresinde gelişen yapıt, tarihe olduğu gibi akla da aykırı yanlar taşır. Ancak dilinin akıcılığı, yer yer lirik ve mistik bir hava sezilen anlatımıyla dikkati çeker. Yapıtın kısaca konusu: Belh kenti yakınlarında bir mağarada yaşayan ve suculuk yapan derviş Ethem, padişahın kızını görerek âşık olur. Kızın ölümü üzerine mezarını kazıp yeniden yaşama dönmesini sağlar Onunla evlenir ve bir çocuk sahibi olur. Kızının başından geçenleri öğrenen padişah tahtını İbrahim'e bırakır.

Ethem ü Hüma, Sabit'in yarım kalmış aşk hikâyesi (1707). Salim tezkiresine göre, şairin meydana getirmek istediği hamsenin ilk mesnevisidir. Sonuna 62 beyit ekleyerek Müstakimzade'nin tamamladığı bir nüshası, İstanbul Üniversitesi merkez kütüphanesi T.2901 dedir. *Ethem ü Hüma* mesnevisini bazı yazarlar, ünlü sufilerden Belhli İbrahim bin Ethem'in yaşamöyküsüyle karıştırmışlardır. Sabit'in çağdaşı Mustafa Na'ti'nin *Ethemname**'si ile aynı yapıt sanıldığı da olmuştur. Bu mesnevi de *Ethemname* gibi Belh şehrinde sakalık yapan Ethem ile hükümdarın kızı Hüma arasındaki aşkı konu edinir. (→ Kayn.)

ETHEREGE (*sir* George), ingiliz tiyatro yazarı (Maidenhead, Berkshire, 1635'e doğr.- Paris ? 1692'ye doğr.). James II'nın Fransa'da geçirdiği sürgün yıllarında ona eşlik etti. Üç komedi yazdı: *The Comical Revenge* (1664); Restoration dönemi yüksek sosyetesinin iğneleyici bir hicvi olan *She would if she could* (1668); kendini beğenmiş ve fransız modalarına tutkun genç bir beyefendi tipi yarattığı ve başyapıtı olan *The Man of Mode, or Sir Fopling Flutter* (1676).

ETHERİA a. (yun. *aitherios,* tanrısal yapıda'dan). Afrika'daki akarsu ve göllerde yaşayan ikiçenetli yumuşakçalar cinsi. (Kabuğu çok düzensizdir, kayaçlara tutunarak yaşar. Birçok türü vardır. *Etheridae* familyası.)

Ethica seu Liber dictus scito te ipsum (*Etik ya da kendini tanı diye adlandırılan kitap),* Abelardus'un latince yazdığı ahlak incelemesi; 1129'dan sonra yazılmaya başlanan bu yapıtta, eylemlerin ahlaksallığı, dinsel dogmalarla hiçbir ilinti kurulmadan, yalnızca "akılsal ilkelere" dayandırılarak tanımlanmıştır.

ETHİOPİA → ETYOPYA.

ETHNARKHİA a. (yun. sözc.). **1.** Ethnarkhis'in unvanı. **—2.** Ethnarkhis'in egemenliğine verilen, Romalılar'a bağlı topraklar.

ETHNARKHİS a. (yun. sözc.). **1.** Yunan -Roma döneminde, kısmen özerk bazı Doğu illerinin yöneticisi. **—2.** Kimi diaspora yahudi topluluklarının sivil önderi. **—3.** Kimi ortodoks kiliselerinde piskopos.

ETHNOS. Esk. Yun. Kabile topluluğu, sitelerden *(polis)* önceki toplumsal örgütlenme biçimi. (Ethnos'un üyeleri, ayrı köylerde yaşıyorlardı; bunlar arasındaki tek bağ, köken birliğiydi [Aitolialılar'ın ve Epeiroslular'ın, başka ulusal örgütlenme biçimleri almadan önceki durumları]. Hellen krallıklarında ethnos, çoğunlukla geleneksel başkanlarının buyruğu altında yaşamaya hak kazanan yerli bir topluluktu [yahudi halkı].)

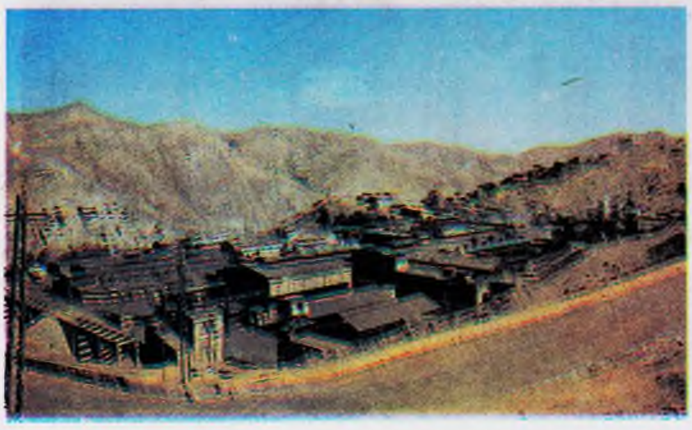
ETHOS a. (yun. sözc.). Aynı toplumdan bireylerin oluşturduğu topluluğun ortak özelliği.

—Fels. Ses sanatıyla ruhun devinimleri arasında bir bağıntı kuran ve Yunanlılar'ın müzik üzerindeki ahlaki ve eğitsel görüşlerini temellendiren öğreti. (Makamların ritim ve özellikleri bu öğretide önemli bir rol oynar.)

—Topbil. Davranışı (giyim kuşam, vb.) ve üyesi olduğu toplumsal sınıfla ilişkileri bakımından göz önünde bulundurulan bireyin toplumsal durumu.

ETİ (Mehmet Sadık), **Sadık Ahi** diye de bilinir, türk sendikacı ve siyaset adamı (Kemaliye 1895 - ?). İmalatı harbiye (silah fabrikası) ustası olarak staj için Almanya'ya gönderildi. Orada türk işçilerinin kurduğu sendikanın başkanlığında bulundu. Berlin'de, spartakist hareketler içinde ve sol görüşlü gençlerle Kurtuluş dergisi çevresinde yer aldı. Yurda döndükten sonra Büyükada'da bir süre kasaplık yaptı. Hukuk öğrenimi gördü. CHP'ye katıldı; Malatya'dan milletvekili seçildi (1946 -1954).

Eti gıda sanayi ve ticaret aş, bisküvi üretiminde uzmanlaşmış sanayi kuruluşu. 1961'de Eskişehir'de kuruldu. Kapasitesini aşamalı olarak arttırdı, 1992'de yılda 60 000 t'a ulaştı. 1977'de, kendi makinelerini yapmak için Eti makine sanayii (ETİ-MAK) fabrikasını, 1980'de Eskişehir organize sanayi bölgesinde bar, bisküvi ve kek üreten, Bozüyük'te kek ve ekmek üreten fabrikalarını kurdu. Aynı yıl, ürünlerini yurt içi ve dışında pazarlamak için, Pazarlama ve sanayi aş'yi kurarak Eti şirketler grubu'nu oluşturdu. Başta ABD ve Almanya olmak üzere pek çok ülkeye dışsatım yapmaktadır.

Etibank bakır işletmesi
Maden, Elazığ

Etibank, madencilik, metalürji, kimyasal ürünler ve ticari bankacılık alanlarında etkinlik gösteren bir iktisadi devlet teşekkülü. Sermayesinin tümü devlete aittir. 1935'te, 2985 sayılı yasayla, yeraltı kaynaklarını işletmek, değerlendirmek, elektrik enerjisi üretmek, dağıtmak ve bankacılık hizmetleri yapmak amacıyla kuruldu. Çalışma ve uzmanlık alanlarının zamanla genişlemesi üzerine, demir işletmesini 1955'te, Türkiye Demir çelik işletmeleri genel müdürlüğü'ne, kömür işletmelerini 1957'de Türkiye Kömür işletmeleri kurumu'na. elektrik işletmeciliğini, 1970'te, Türkiye Elektrik kurumu'na devretti. Etibank'ın bankacılık çalışmaları başlangıçta yalnız kendi hizmet alanıyla sınırlıyken, 1955'te, kuruluş yasasındaki sınırlayıcı hükümler kaldırılarak bütün bankacılık hizmetlerini kapsaması sağlanmıştır.

İktisadi devlet teşekkülleri hakkında çıkartılan 8 haziran 1984 tarih ve 233 sayılı kanun hükmünde kararname gereğince hazırlanan ve 9 aralık 1984 ve 1570 numaralı resmi gazetede yayımlanan ana statüsü ile Etibank'ın hukuki yapı, amaç, çalışma konuları ve örgüt yapısı yeniden düzenlenmiştir.

Etibank 15 müessese, 7 bağlı işletme, 2 bağlı ortaklık ve 5 katılımıyla Türkiye madencilik kesiminin en büyük kuruluşudur. İşletmekte olduğu maden, konsantratör, kimyasal ve metalürji tesislerinde 40'tan fazla sınai hammadde, işlenmiş ve yarı işlenmiş ürün üretmektedir. Etibank'ın 15 kuruluşundan başlıcaları şunlardır: Bandırma boraks ve asit fabrikaları işletmesi, Kırka boraks işletmesi, Emet kolemanit işletmesi, Bigadiç madenleri işletmesi, Seydişehir alüminyum işletmesi, Konya cıva işletmesi, Ergani bakır işletmesi, Antalya elektrometalürji sanayi işletmesi, Küre bakırlı prit işletmesi, vb. Etibank'ın ayrıca, kuruluşlarında önemli katkısı bulunduğu 1970'li yıllarda işletmeye geçen Karadeniz bakır işletmeleri aş'de % 99,91, Çinko kurşun metal sanayi aş'de % 97,91 oranında katılım payı vardır.

Etibank, alüminyum üretiminin büyük bölümünü 200 000 ton alümina üretim kapasitesine sahip Seydişehir alüminyum tesislerinde gerçekleştirmekte, tesiste ayrıca sıvı alüminyum üretilmekte ve 45 000 ton/yıl kapasiteli bir alüminyumsülfat birimi bulunmaktadır. Kuruluşun, Milas'ta yılda 120 000 ton boksit ve 20 000 ton zımpara üretim kapasitesine sahip bir tesisi bulunmaktadır. Burada alümina üretilmesini amaçlayan ikinci alüminyum tesisinin projesi yabancı sermaye katılımına açılmıştır. Dünya bor rezervlerinin büyük bir bölümüne sahip olan Etibank'ın 5 ayrı bor işletmesindeki tesislerinin toplam üretim kapasitesi 500 000 ton/yıl konsantre kolemanittir.

Kuruluş, Elazığ-Maden'de blister bakır, prit konsantre ve sülfürik asit üretir, Keçiborlu kükürt tesislerinde saf kükürt elde eder, Halıköy tesislerinde yeraltından antimon cevheri çıkarır. Ankara-Çayırhan trona yatağında arama çalışmaları ile bilinen rezervler 170 milyon tona ulaşmıştır. Beyşehir'de çıkartılan 100 000 ton/yıl parça baritin bir bölümü yine 100 000 ton/yıl kapasiteli Antalya tesislerinde öğütülüp torbalanır. 1977'den itibaren işletilen Bursa-Uludağ'daki wolfram maden işletmesi ise 1989'da kapatılmıştır.

Etibank, bankacılık alanındaki çalışmalarını 2 976 elemanın çalıştığı 134 yurt içi şubesi ile sürdürmektedir. 1992 yılı bilançosuna göre, toplam mevduatı 8,7 trilyon TL'nın, kredi hacmi ise 5,4 trilyon TL'nın üstündedir.

Etibank'ın 500 000 TL olan ilk sermayesi zaman içinde artarak, 1992 yılı sonunda yaklaşık 1 877,5 milyar TL'ye ulaşmıştır. 1992 yılında toplam 1 041 000 ton maden dışsatımını gerçekleştiren Etibank'ta 21 300 kişi çalışmaktadır. Kuruluş, 1993 başında yeni bir sermaye artırımına giderek, sermayesini 5 milyar TL'ye çıkarmıştır.

Etibank genel müdürlüğü *(Ankara)*

ETİBBA çoğl. a. (ar. *tabib*'in çoğl. *etibbā'*). *Esk.* **1.** Tabipler, doktorlar: *"Ölüleri diriltmek gibi etıbbanın yapamayacağı mucizelerle meb'us buyurdu"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—2.** *Etibba-yı hassa*, saray hekimleri. (→HEKİMBAŞI.)

ETİEMBLE (René), fransız yazar ve öğretim üyesi (Mayenne 1909). Karşılaştırmalı edebiyat uzmanı olan Etiemble, *le Mythe de Rimbaud* (Rimbaud efsanesi) [1953] adlı yapıtıyla, şairin çevresinde yaratılmış tüm efsaneleri yıkmaya çalıştı. Ayrıca *le Sonnet des voyelles*'i (1968) yazdı. Denemelerinde "edebiyatın sağlığı" sorunuyla ilgilendi. Polemikçi olarak, *Parlez -vous franglais?* (1964) adlı yapıtında, fransızcaya sızan çok sayıdaki ingilizce sözcük ve deyime karşı savaştı. Romanlar (*l'Enfant de chœur*, 1937; *Peaux de couleuvres*, 1948) yazdı. En son *Europe chinoise* (2 cilt, 1988-1989) adlı yapıtı yayımlandı.

ÉTIENNE-MARTİN (Étienne MARTİN denir), fransız heykelci (Loriol 1913). Ch. Malfray'nın öğrencisi ve Manessier gibi "fransız geleneği"ne bağlı bir soyutlamayı başlatan sanatçıların arkadaşı olan Étienne-Martin, güçlü, çırpınmayı ya da vecdi biçimlendiren tahta (budaklı kökler ya da ağaç kütükleri) heykeller yaptı. Savaş sıralarında bir ara merak sardığı, dokumacılığa dayalı denemelerden ("Passementeries", 1949) sonra, çeşitli araştırmaları bir arada yürüterek, 1958'den sonra ağaç ya da alçıdan (bunların sonradan bronz dökümünü yapmıştır) "konutlar" ("Demeures") dizisine başladı: yitirilmiş bir temel birliğe (ruh ve madde, boşluk ve doluluk, vb.) kavuşmak isteyen ve bu birlik peşinde koşarken gizemci ve barok çağrışımlı bir düş mimarisini oluşturan canlı ve çelişkili, içinden çıkılmaz dolambaçlı biçimler. Étienne-Martin 1968'den bu yana Fransa Güzel sanatlar yüksek okulu'nda öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

ETİK sıf. (fr. *éthique;* lat. *ethicus;* yun. *ethikos*, ahlak'tan). **1.** Ahlakla ilgili. **—2.** *Etik düzen*, Hegel'de toplumsal ilişkilerin örgütlenmesiyle ilgili olan şey. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Hegel, "etik düzen"i *(Sittlichkeit)* dediği ve toplumsal ilişkilerin örgütlenmesiyle ilgili olan her şeyi, bireysel davranış ilkelerini saptayan ahlaklılıktan *(Moralität)* ayırır. Buna göre etik düzen, aile hayatı, iktisadi ve siyasal yaşamla ilgilidir.

ETİK a. (fr. *éthique;* lat. *ethica*, ahlak; yun. *ethikon*'dan). **1.** Ahlakın temellerini inceleyen felsefe dalı. **—2.** Bir kimsenin davranışlarına temel olan ahlak ilkelerinin tümü.

Etika (*Ethica ordine geometrico demonstrata*... "Geometri yöntemine göre kanıtlanan ve beş bölümden meydana gelen etik..."), Spinoza'nın temel yapıtı. Latince olarak yazılan bu yapıt, 1675'te tamamlandı ve 1677'de, filozofun ölümünden sonra yayımlandı. Spinoza bu yapıtında metafizik sistemini *more geometrico* (yani geometriciler gibi, aksiyomlar, tanımlar ve kanıtlamalar kullanarak) açıklar. Kitap beş bölümden oluşur: 1. Tanrı üzerine; 2. Ruhun doğası ve kaynağı üzerine; 3. Duyguların kaynağı ve doğası üzerine; 4. İnsanın köleliği ya da duyguların gücü üzerine; 5. Anlığın gücü ya da insan özgürlüğü üzerine.

ETİKET, -ti a. (fr. *étiquette*). **1.** İçeriğini, fiyatını, varacağı yeri vb. belirtmek üzere bir mal (nesne, eşya) üzerine koyulan fiş, tutturulan marka. **—2.** Kime ilişkin olduğunu göstermek için kitap, defter, bavul vb. üzerlerine yapıştırılan küçük kâğıt. **—3.** Mevki, para, unvan: *Etikete önem vermek. Etiket düşkünü.* **—4.** *Etikete bakmak*, bir kimsenin kişiliğine değil, adına, mevki ve makamına önem vermek.

—Bilş. Bir program komutunun önüne yerleştirildiğinde bu komutun yerini saptamaya olanak veren alfasayısal karakterler kümesi. || Bir fişlik öğesine bağlanan ve bunu tanımaya yarayan karakter ya da karakterler kümesi. || Fişlik ya da sığanın başlangıç ya da bitiş kaydı. (Eşanl. LABEL.)

—Halıc. Halıların arka yüzüne dikilen, markasını, üreticisinin ya da yapıldığı atölyenin adını ve kullanılan iplik numarasını taşıyan kumaş parçası.

—İşl. ikt. *Etiket oranı*, bir malın ticari kârı ile KDV hariç satış fiyatı arasındaki oran.

—Tic. *Etiket düşürme*, bir mağazada, bir malın satışını hızlandırmak amacıyla, daha önce belirtilmiş olan fiyatında değişiklik yapma. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Etiket oranı*, bir ürünün fiyatı üzerinden, o ürünün dağıtımcısına bırakılan bölüm.

—ANSİKL. Tic. Etiket düşürme işlemi, ciro hacmini artırmak amacıyla yapılan satışlarda, ucuzluk mevsimlerinde, düzenli olarak yapılan özel satış kampanyalarında (örneğin, "beyaz" mallar için) ya da modası geçmiş, eskimiş, stok fazlası mallara sürüm sağlamada uygulanır. Etiket düşürme, gerçek anlamda (sıradan mallara genellikle uygulanan fiyatlarda indirim) olabileceği gibi, özel olarak üretilmiş malların, hızlı bir sürüm sağlamak için çekici fiyatlarla piyasaya arzı biçiminde de olabilir.

ETİKETÇİ a. Mallara etiket yapıştıran kimse.

◆sıf. Unvana, mevkiye önem veren kimse için kullanılır.

ETİKETLEME a. Etiketlemek eylemi.
—Teknol. *Etiketleme makinesi*, etiket yapıştırma makinesi.

ETİKETLEMEK g. f. *Bir şeyi etiketlemek*, o şey üzerine etiket koymak, tutturmak, yapıştırmak: *Malları, ürünleri, şişeleri etiketlemek.*

◆**etiketlenmek** edilg. f. Bir şeyin üzerine etiket konulmak ya da yapıştırılmak: *Süt şişeleri etiketlendi mi?*

ETİKETLENMEK → ETİKETLEMEK.

ETİKETLİ sıf. Üzerinde etiket bulunan, etiketlenmiş olan şey için kullanılır: *Etiketli şişeler*

ETİKETLİK a. Ürünlerin adı, marka ve fiyatını, vb. belirleyen her türden etiketi taşımak için mağazalarda kullanılan çubuk.

ETİL- (fr. *éthyl-*). Org. kim. Bir molekülde etil kökünün varlığını gösteren önek.

ETİL a. (fr. *éthyle*). Org. kim. Formülü $CH_3—CH_2—$ olan birdeğerli kök. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆sıf. Org. kim. Etil kökünün türevleri için kullanılır. || *Etil alkol*, ETANOL'ün eşanlamlısı.

—ANSİKL. *Etil klorür* ya da *kloroetan*, etilene, hidrojen klorür katılmasıyla elde edilen ve 120°C'ta kaynayan bir sıvıdır. Hem etilleme etkeni, hem de buharlaşması sırasında oluşturduğu çok duyarlı soğukluk nedeniyle soğutucu ve yerel anestezik olarak kullanılır.

Etil bromür ya da *bromoetan* (C_2H_5Br), 38°C'ta kaynayan bir sıvıdır; etilleme etkeni ve soğutucu olarak kullanılır.

Etil oksit ya da *olağan eter* ($C_2H_5OC_2H_5$), oldukça tutuşkan ve düşük yoğunluklu (120°C'ta 0,71) bir sıvıdır. 35°C'ta kaynar; etanolün sülfürik asit etkisiyle su yitirmesi (sülfürik eter adı buradan kaynaklanır) ya da etilenin hidratlanması sonunda elde edilir. Yağlar, hidrokarbonlar, organometal bileşikler (organik bireşimdeki kullanımı buradan gelir) ve selüloz esterleri (pamuk barutu üretiminde kullanılır) için iyi bir çözücüdür. Etil oksit, aynı zamanda buğu çekme (inhalasyon) yoluyla kullanılan bir anesteziktir.

Etil sülfür ($C_2H_5SC_2H_5$), 92°C'ta kaynayan bir sıvıdır; kimi mineral tuzları için çözücü, gümüş ve altının elektrolitik kaplama banyolarında bileşen olarak kullanılır.

Yansız etil sülfat [$SO_4(C_2H_5)_2$], 208°C'ta kaynayan bir sıvıdır, etilleme etkeni olarak kullanılır. *Etil asit sülfat* ya da *sülfovinik asit'*ten ($HCSO_3C_2H_5$) ise, etilenden etanol üretiminde bir ara madde olarak yararlanılır.

Etil nitrit, 17°C'ta kaynayan elma kokusunda bir sıvıdır; antiseptik ve idrar söktücü olarak kullanılır.

Etil asetat ($CH_3COOC_2H_5$), 77°C'ta kaynayan bir sıvıdır. Boya, vernik, patlayıcı madde, fotoğrafçılık ve yapay tekstil maddeleri sanayilerinde çözücü olarak kullanılır. Etil asetattan ayrıca benzoat, bütirat, kaprat, kaproat, kaprilat, formiyat, izobutirat, izovalerat, pelargonat, fenilasetat ve etil salisilat gibi meyve ve yapay par-

Étienne-Martin
Gece (1957-58)
tahta
Georges-Pompidou sanat merkezi
Paris

Ulusal müzeler birliği

füm esanslarının elde edilmesinde yararlanılır.

—Farmakol. ve Anestez. Etil klorür anestezide uçucu haliyle kullanılabilir. Solunarak içe çekilir ve akciğer yoluyla atılır: kasların tam gevşemesini sağlayabilecek derinlikte anestezi yapmaz. Gerekliliği anestezıyi sürdürmesinden çok başlatmasından dolayıdır ve uyanma çok çabuk olur. Kalp ve akciğerler üzerine, kloroformun yaptığı etkilere benzer ikincil etkileri vardır, ayrıca gırtlak kasılmasına yol açma tehlikesi taşır. Bu nedenle kullanımı çok azalmıştır.

Etil klorür, buharlaşma yoluyla şiddetli soğuk yaptığından küçük cerrahi müdahaleler için yerel anestezik olarak kullanılabilir. Ancak çok patlayıcı ve yanıcı olması nedeniyle elektrikli aygıtlarla (elektrikli bisturi ya da elektrokoagülasyon) kullanılamaz. Bu nedenle kriyoflüoran yararına ondan vazgeçme eğilimi gelişmektedir.

ETİL ya da **İTİL**, Volga* nehrine Türkler'in verdiği eski ad.

ETİLAMİN a. (fr. *éthylamine*). Org. kim. **1.** Formülü $CH_3—CH_2—NH_2$ olan birincil amin. (Eşanl. MONOETİLAMİN.) **—2.** Formülü $(CH_3—CH_2)_nNH_{3-n}$ olan bileşiklerin adı.

—ANSİKL. Etilamin, amonyak kokulu, suyla her oranda karışabilen, yoğunluğu düşük (15°C'ta 0,69) bir sıvıdır. 19°C'ta kaynar ve amonyağın etanol üzerine etkimesinden elde edilir. Amonyaktan biraz daha kuvvetli bir bazdır ($pK_a = 10,7$); petrol arıtımında ve kauçuk sanayisinde yararlanıldığı gibi ilaç ve boyarmaddeler bireşiminde ara madde olarak kullanılır.

ETİLANİLİN a. (fr. *éthylaniline*). Kim. Formülü $C_6H_5—NH—C_2H_5$ olan ikincil arilamin. (Eşanl. MONOETİLANİLİN.)

—ANSİKL. Etilanilin, 204°C'ta kaynayan sıvı bir yağdır. Anilin klorhidrat ile etil alkolün otoklavda 180°C'ta ısıtılmasından elde edilir. Boyarmadde (özellikle asit boyarmaddelerin hazırlanmasında kullanılan etilbenzilanilin üretimi) ve kükürtleme hızlandırıcılarının elde edilmesinde bir ara ürün olarak kullanılır. Etilanilinden yapay ipek üretiminde viskoz katkı maddesi ve ayrıca vuruntu önleyici olarak da yararlanılmaktadır.

ETİLAT a. (fr. *éthylate*). Org. kim. Etanolün, formülü C_2H_5OM olan metalsel türevlerinin genel adı. (Bunların en yaygını, sodyumun etanol üzerine etkimesinden elde edilen ve organik bireşimde kullanılan sodyum etilattır [C_2H_5ONa].) [Eşanl. ETANOLAT.]

ETİLBENZEN a. (fr. *éthylbenzène*). Org. kim. Formülü $CH_3—CH_2—C_6H_5$ olan aromatik hidrokarbon.

—ANSİKL. Etilbenzen, 136°C'ta kaynayan bir sıvıdır; taşkömürü katranında ve petrol krakingi ürünlerinde bulunur. Ancak bu kaynakların, tüketimi karşılamaması yüzünden *benzen*'in etillenmesi yoluna gidilir. Çözücü olarak kullanılan etilbenzen, özellikle, 600°C'a doğru katalitik hidrojen gidermeyle stiren ($C_6H_5—CH{=}CH_2$) veren temel bir ara maddedir. Bu nedenle etilbenzen üretimi, önemli boyutlara erişmiştir (1979'da 8 Mt'un üzerinde).

ETİLEN a. (fr. *éthylène; etil*'den). Org. kim. **1.** Formülü $CH_2{=}CH_2$ olan hidrokarbon; alkenlerin ilk örneği. (Eşanl. ETEN.) **—2.** Formülü $—CH_2—CH_2—$ olan ikideğerli kök. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Denizc. *Etilen gemisi*, -100°C'a yakın bir sıcaklıkta sıvılaştırılmış etileni taşımak için özel olarak düzenlenmiş gemi.

—Petr. san. *Etilen hattı*, sıvı ya da gaz halindeki etileni taşımada kullanılan boruhattı.

—ANSİKL. Etilen, -104°C'ta sıvılaşan bir gazdır; suda az çözünür (0°C'ta bir litre suda 225 cm³). Bir alken olan etilen, bu sınıfa giren hidrokarbonların tüm özelliklerini içerir. En önemli elektroncul katılma tepkimeleri arasında etanol veren suyun, etil klorür veren hidrojen klorürün, dikloroetan veren klorun, kloroetanol vereri hipokloritin ve etilbenzen veren benzenin katılmaları sayılabilir. Geçiş metalleriyle katalizlenen tepkimeleri arasındaysa, nikel yanında etana hidrojenlenmesi, gümüş yanında etilen oksit ya da palladyum tuzları eşliğinde asetaldehite yükseltgenmesi özellikle belirtilebilir. Ayrıca köksel tepkinler ya da geçiş metalleri katalizörlüğünde polietilen biçiminde polimerleşebilirler.

Etilen klorür, dikloro -1, 2 etandır. (→ DİKLOROETAN.) Formülü C_2H_4O olan *etilen oksit* ya da *oksıran* (→ EPOKSİT) 13°C'ta kaynayan oldukça tepkin bir sıvıdır. Hidratlanması, koşullara göre etilen glikol ya da polimerleri (polietilenglikoller) verir. Etilen oksit, akrilonitril ve etanolaminler ile iyonsal olmayan gerilimetkin kimi ürünlerin elde edilmesinde kullanılan önemli bir ara maddedir.

Etilen hava gazı ile doğal gazda bulunur. Ayrıca 430°C'ta alümin üzerinde etanolden su giderilerek de elde edilir. Ancak bu kaynaklar, kimya sanayisinin büyük ölçüdeki tüketimini karşılamaktan uzaktır, bu nedenle hem doğal gaz etanından (ABD'de uygulanan yöntem), hem de ağır yakıtlar (nafta) ya da mazottan (Avrupa'da uygulanan yöntem) ısılayrıştırmayla (buharla kraking) önemli miktarlarda üretilir. Etilen üretimi, bir ülkedeki kimya sanayisinin yerini gösterir. Etilen sanayisinde, etilenden elde edilen başlıca ürünler polietilen, polivinilklorür, polistiren, etilen oksit, asetaldehit ve vinil asetattır.

Türkiye'de etilen üretimi, ilk defa 31 ocak 1970 tarihinde Petkim'de başlamış, bundan 15 yıl sonra 21 mart 1985'te Aliağa tesisleri'nde de üretime geçilmiştir. 428 000 ton naftanın kullanıldığı Petkim Yarımca tesislerinde, ana ürün olarak, 58 000 ton etilen elde edilir. Yan ürün olarak ise, 42 000 ton propilen, 24 000 ton C_4'ler (butadien, butilen), 8 000 ton fuel-oil, 61 000 ton fuel-gaz ve 63 000 ton ham benzin üretilmektedir. Üretilen ham benzin daha sonra arıtılarak rafinerilere gönderilir. Petkim Yarımca tesislerine göre daha büyük üretim kapasitesine sahip olan Petkim Aliağa etilen fabrikasında, yılda 1 160 000 ton C_4, 256 000 ton ham benzin, 50 000 ton aromatik yağ, 6 000 ton hidrojen ve 193 000 ton fuel-gaz elde edilir. Sözü edilen bu ürünlerin büyük bir bölümü Petkim'in diğer fabrikalarında ham madde olarak kullanılmaktadır.

—Anestez. Anestezik madde olarak 1924 yılından beri kullanılır. Etilen zehirli olmadığı gibi hiçbir organ bozukluğu da yapmaz, ancak oksijenle bir arada bulunursa, patlama tehlikesi vardır. Bu tehlike, narkoz etkisi sağlayabilen tüm yoğunluklarda vardır (% 2,5-% 80). Ağrı kesici etkisi % 20-35 dolayında başlar, cerrahi anestezide % 80-90 yoğunlukta kullanılır. Azot protoksit ile karışımı da tehlikeli bir patlayıcıdır. Kullanımı sırasında büyük önlemler alınmalıdır. Azot protoksit böyle bir sakınca olmadan her durumda onun yerini tutabildiğinden, etilenin kullanımı yaygın değildir. Kapalı ya da yarı açık sistemde uygulanabilir.

ETİLENDİAMİN a. (fr. *éthylenediamine*). Kim. Formülü $H_2N—CH_2—CH_2—NH_2$ olan diamin; amonyağın dikloroetan üzerine etkimesinden elde edilir. (Etilendiamin, 117°C'ta kaynayan ve suyla her oranda karışabilen bir sıvıdır. Derideki kılların temizlenmesinde, sıvı yağların arıtılmasında, kauçuğun kükürtlenmesinde ve eczacılık ürünlerinin hazırlanmasında kullanılır. Etilendiamin ve yüksek yağ asitlerinin tuzlarından, emülsiyonlaştırıcı ve deterjan olarak yararlanılır.)

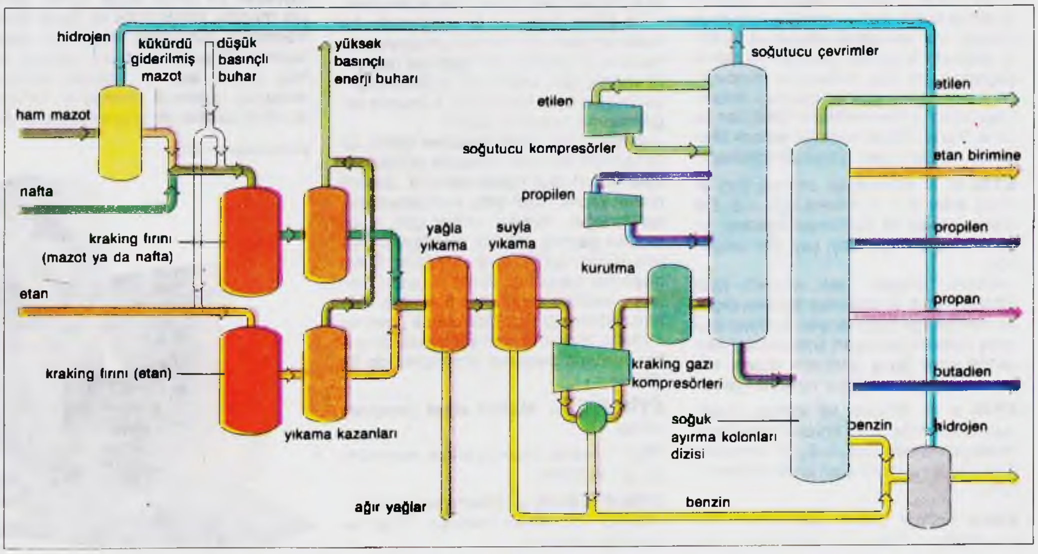
ETİLENGLİKOL a. (fr. *éthylèneglycol*). Org. kim. GLİKOL'ün eşanlamlısı.

ETİLENİK sıf. (fr. *éthylénique*). Org. kim. Etilen gibi moleküllerinde bir çift karbon-karbon bağı taşıyan bileşikler için kullanılır. (Alkenler, etilenik hidrokarbonlardır.)

ETİLER → HİTİTLER.

ETİLİ, Çanakkale'nin Çan ilçesine bağlı bucak; 7 195 nüf. (1990); 23 köy. Merkezi *Etili*, 1 541 nüf. (1990).

buharla kraking yöntemiyle etilen üretim şeması

ETİLİDEN- (fr. *éthylidène-*). Org. kim. Bir molekülde etiliden kökünün varlığını gösteren önek.

ETİLİDEN a. (fr. *éthylidène*). Org. kim. Formülü $CH_3 - CH =$ olan ikideğerli kök.

ETİLLEME a. Org. kim. Bir molekülde, bir hidrojen atomunu etil köküyle ornatma. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Org. kim. Etilleme, gerek bir etil halojenür (malonik esterlerde olduğu gibi), gerekse alüminyum klorür eşliğinde etilenle (benzenle olduğu gibi) yapılan bir alkillemedir* Bu son durumda etilleme, etilbenzen* üretiminde çok büyük önemi olan sanayisel bir işlemdir.
—Petrokim. Bir benzine kurşun tetraetil katma.

ETİLLEMEK g. f. Org. kim. Etilleme işleminden geçirmek.

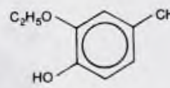
ETİLMERKAPTAN a. (fr. *éthylmercaptan*). Kim. ETANTİYOL'ün eşanlamlısı.

ETİLSELÜLOZ a. (fr. *éthylcellulose*). Polim. Hidroksi gruplarının etoksi gruplarıyla kısmen ya da tümüyle yer değiştirmesi sonunda ortaya çıkan selüloz türevi.
—ANSİKL. Etilselülozlar, selülozik eterler grubuna girer. Genellikle etil klorürün otoklavda alkaliselüloz üzerine etkimesinden elde edilir. Bunlar, ayrıca alkaliselülozun dietil sülfatla tepkimeye sokulmasından da üretilebilir. Ancak bu yöntem çok az kullanılır. Eter oranı düşük olan etilselülozlar, alkali çözeltilerde çözünebilir. Eter gruplarının oranı % 5'in üzerine çıktığında bu bileşikler suda, bu oran daha da yükseldiğinde organik çözücülerde çözünür. Tüm işlevsel alkol gruplarının eterlerle yerdeğiştirdiği bir trietilselüloz, suda çözünmez, ancak 240-245°C'a doğru erir. Etilselülozlar, ısı ve ışığa karşı iyi bir dayanım gösteren, aynı şekilde kusursuz elektrik yalıtım özellikleri taşıyan tutuşmaz verniklerin üretiminde kullanılır. Etilselülozdan ayrıca çeşitli plastikleştiriciler katılarak plastik kütlelerin yapımında yararlanılır.

ETİLTİYOETANOL a. (fr. *éthylthioéthanol*) Org. kim. Formülü $C_2H_5S - CH_2 - CH_2 - OH$ olan alkol; etantiyol ile klorüetanolden elde edilir ve pestisitlerin bireşiminde ara madde, kesme yağları ile yağlayıcılarda katkı maddesi, yüzdürme ve plastikleştirici etkeni olarak kullanılır.

ETİLÜRETAN a. (fr. *éthyluréthanne*). Kim. ÜRETAN'ın eşanlamlısı.

■ **ETİLVANİLİN** a. (fr. *éthylvanilline*) Org. kim. Etoksi-3 hidroksi-4 benzaldehitin yaygın adı; vanilinin bir benzeşiğidir, ancak vanilinden daha değerli ve daha yeğin bir parfümü vardır; parfümcülük ve besin sanayisinde kullanılır.

etilvanilin

ETİMESGUT, esk. **Ahimesut,** İç Anadolu'da Ankara iline bağlı ilçe; 70 800 nüf. (1990); 2 köy. Merkezi, Ankara'nın 16 km B.'sında *Etimesgut,* 69 960 nüf. (1990). Askeri hava alanı ve birlikler, radyo istasyonu, Ankara Şeker fabrikası, Kızılay deposu, Türkkuşu, TMO silosu.

ETİMOE a. Tropikal Afrika'da yetişen ve kızıla çalan kırmızı-esmer renkte, yarı kaba, yarı sert, yarı ağır bir odun veren ağaç. (Odunu marangozlukta, mobilya ve kaplama yapımında kullanılır ve çok az miktarda reçine içerir. Bil. cins. a. *copaifera;* erguvangiller familyası.)

ETİMOLOJİ a. (fr. *étymologie;* yun. *etymos,* gerçek ve *logos,* bilim'den). → KÖKENBİLİM.

ETİMOLOJİK sıf. (fr. *étymologique;* lat. *etymologicus;* yun. *etimologikos*'tan). → KÖKENBİLİMSEL.

ETİMOLOJİST a. (fr. *étymologiste*). → KÖKENBİLİMCİ.

ETİN a. (fr. *éthyne*). ASETİLEN'ın eşanlamlısı.

ETİNİL a. (fr. *ethynyle*). Org. kim. Formülü H—C≡C— olan birdeğerli kök.

ETİNİLÖSTRADİOL a. (fr. *éthinyloestradiol*). Kuvvetli ve uzun süreli etkisi olan sentetik östrojen. (Ağız yoluyla ya da dilaltı tabletleri biçiminde kullanılır.)

ETİNİLTESTOSTERON a. (fr. *éthynyltestostérone*). Kim. ETİSTERON'un eşanlamlısı.

ETİONAMİT a. (fr. *éthionamide*). Eczc. Tüberküloza karşı kullanılan ilaç.
—ANSİKL. İzonikotinik asidin kükürtlü türevi olan etionamit bakteriler üzerinde streptomisinden yüksek, izoniazitten düşük etki gösterir. Ama, tüberküloz tedavisinde kullanılan diğer ilaçlara direnç kazanmış olsalar bile Koch basilleri üzerinde etkilidir (çapraz direnç bulunmayışı). Etionamit her zaman diğer tüberkülostatiklerle birlikte kullanılmalıdır.

ETİSTERON a. (fr. *éthistérone*). Org. kim. Formülü $C_{21}H_{28}O_2$ olan ve gebeliği kolaylaştıran bireşimsel hormon. Etisteron, etinil-17 testosterondur. (Eşanl. ETİNİLTESTOSTERON.)

ETİVE *(loch),* İskoçya'nın batı kıyısında, aynı adı taşıyan ırmağın halicini oluşturan uzun fiyord (Strathclyde).

ETİYOKOLAN a. (fr. *étiocholane*). Org. kim. Androstanın epimer hidrokarbonu.

ETİYOKUŞU. Arkeol. Ankara'nın yaklş. 5 km K.'inde Yontmataş dönemi buluntu yeri ve İlk Tunç çağ yerleşmesi. Ş.A. Kansu ve Von der Osten'in başlattıkları kazılarda (1937), üç kültür katı saptandı. En altta, Yontmataş dönemine tarihlendirilen çakmaktaşından aletler (el baltaları, uçlar, deliciler, kazıyıcılar, vb.) bulundu. Bunun üzerindeki İlk Tunç çağ yerleşmesi ise gereksinimlere göre düzenlenmiş ilginç bir yapılaşmayı yansıtır. İlk kez burada yuvarlak köşeli, taş duvarlı, bir ya da iki odalı evlerle karşılaşılmıştır (Mersin Yümüktepe kazılarında İ.Ö. 4000'lere tarihlendirilen katmanda da rastlandı). Ayrıca ambar olduğu sanılan yuvarlak planlı taş yapılar ortaya çıkarıldı. Kimi kalıntılar yerleşmenin saldırılara karşı korunmak amacıyla bir duvarla çevrildiğini düşündürmektedir. Küçük buluntular arasında çanak çömlekler, ağırşaklar, idoller, iğneler bulunmaktadır. Klasik çağlara ilişkin en üst katmandaysa Roma ve Bizans dönemlerinden bir sarayın odaları, salonu, mutfağı ve hamamı ortaya çıkarıldı. Etiyokuşu buluntuları Anadolu medeniyetleri müzesi'nde sergilenmektedir.

ETİYOLOJİ a. (fr. *étiologie;* yun. *aitiologia,* nedenlerin araştırılması'ndan). Tıp. Hastalığın nedenlerini araştıran bilim dalı.

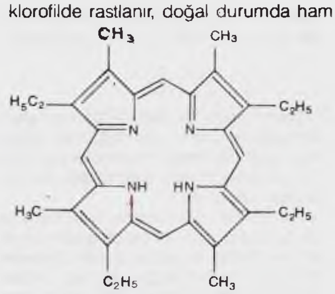
ETİYOLOJİK sıf. (fr. *étiologique*). **1.** Etiyolojiye ilişkin. **—2.** *Etiyolojik teşhis,* bir hastalığın nedeninin belirlenmesi.
—Antropol. Bir doğal olayın, bir adın, bir kurumun ya da bir yaşam biçiminin kökensel anlam ve değerini açıklamayı amaçlayan mitolojik öyküye denir.

ETİYONİK sıf. (fr *éthionique*). Org. kim. *Etiyonik asit,* hidroksi-2 etansülfonik asidin, formülü

$$HOSO_2—O—CH_2—CH_2—SO_3H$$

olan asit sülfatının yaygın adı; sülfürik anhidritin eter ya da salt etanol (mutlak alkol) üzerine etkimesinden elde edilir. Formülü $C_2H_4S_2O_6$ olan iç anhidriti ise sülfürik anhidritin etilen üzerine doğrudan etkimesinden oluşur.

ETİYOPORFİRİN a. (fr. *étioporphyrine*'den). Org. kim. Formülü $C_{32}H_{38}N_4$ olan tetraetil -2, 7, 12, 18 tetrametil 3, 8, 13, 17 porfinin yaygın adı; iskeletine hemde ve klorofilde rastlanır, doğal durumda ham

petrol ile bitümlü kömürlerde bulunur.

ETKEN a. Bir sonuca katkıda bulunan öğe, neden: *Bir tutuma yol açan etkenleri hesaba katmak. Başarısında en önemli etken para değildi. Psikolojik etkenler yabana atılmamalı.*
—Jeomorfol. Morfojeneze neden olan öğe. (Biçimlenme, atmosfer [yağışlar, sıcaklık, rüzgâr, vb.], biyoloji [bitkiler] ve insan etkenlerine bağlıdır.)
—Psik. *Dış etken sendromu,* ETKİ* SENDROMU'nun eşanlamlısı.*
—Ruhbil. *Genel etken,* bir etken çözümlemesinde yer alan bütün değişkenlerin ortak etkeni. (Ch. Spearman, bunun, bütün zekâ testlerinin ortak etkeni olduğunu ve bu testler arasındaki karşılıklı bağlılığı tek başına açıklamaya yeterli bulunduğunu düşünüyordu. Daha sonra, İngilizler'ce geliştirilen hiyerarşik modelde, genel etken yine önemli bir yer tutmakla birlikte, başka bazı grup etkenleriyle tamamlanmıştır. Genel etken, genel zekâyı tanımlama yollarından biridir.) [Eşanl. G ETKENİ.]
◆ sıf. Dilbil. Öznesi, fiilin dile getirdiği oluşa doğrudan katılan fiil biçimine denir. (*Ali elma yiyiyor* cümlesinde fiilin çatısı etkendir). [AKTİF de denir.] || *Etken sözcük dağarcığı,* bir konuşucunun dilsel üretiminde kendiliğinden kullanabileceği sözcükler bütünü.

ETKENLİK a. Etken olma durumu.

ETKESİMİ → APOKREO.

ETKIYA çoğl. a. (ar. *taki,* dinine bağlı kimse'nin çoğl. *etkıyâ*). *Esk.* Günahtan kaçınan insanlar, dindarlar: *"Enbiyâ vü evliyâ vü asfiyâ vü etkıyâ"* (Nesimi, XV. yy.).

ETKİ a. **1.** Herhangi bir etkenin, bir olayın, olgunun, bir kimse ya da şey üzerindeki genellikle sürekli eylemi; tesir: *İklimin, ortamın insanlar üzerindeki etkisi. Nem oranının bitkiler üzerindeki etkisi.* **—2.** Bir kimsenin başka bir kimseyi, özellikle de onun davranışlarını, tutumunu, görüşlerini vb. etkileme gücü: *Başarısında babasının büyük etkisi var. Arkadaşının etkisiyle giderek tembelleşti.* **—3.** Bir kimsenin, bir grubun toplumsal ve siyasi gücü; onların olayların akışını, alınan kararları vb. etkilemelerini sağlayan yetkileri, nüfuzları, saygınlıkları: *Oylamanın böyle sonuçlanmasında bu partinin etkisi olduğu çok açık. İş dünyasındaki etkisi gittikçe artıyor. Afrika'daki sovyet etkisi. Bölgedeki amerikan etkisi. Süper güçlerin etki alanları.* **—4.** Bir amaç için elde edilen, kullanılan bir ürünün ya da bir tutumun, işlemin ve eylemin beklenen sonucu: *İlaç etkisini göstermeye başladı. Tedavinin etkileri henüz ortaya çıkmadı. Fiyat artışlarıyla ilgili olarak alınan önlemler kısa sürede etkisini gösterdi.* **—5.** Bir kimsenin ya da bir şeyin bir kimse üzerinde bıraktığı izlenim (bir sıfat ya da bir tamlayanla birlikte): *Konuşma dinleyiciler üzerinde olumlu bir etki yarattı. Bende dürüst bir insan etkisi uyandırdı.* **—6.** *Bir şeyin etkisinde,* onun gücü, tesiri altında: *Yurdumuz bugünden başlayarak soğuk hava dalgasının etkisinde kalacak.*
—Ed. *Edebi etki,* yapıtın okuyucuyu kendi başına etkileme gücü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Elekt. *Etki katsayısı,* denge halindeki *n* iletkenden herhangi birinin Q, yükünü, bu

iletkenlerin V_j potansiyeline göre belirtmede kullanılan, eksi C_{ij} ($i \neq j$) katsayısı:

$$Q_i = \sum_{j=1}^{n} C_{ij} V_j .$$

|| *Elektrik etkisi,* bir elektrik alanının etkisi altındaki bir cismin yük dağılımını değiştiren olay. (Bu ilkeye dayanarak çok yüksek gerilimler üreten, elektrostatik etki makineleri yapılmıştır.)

—Fiz. ve Kim. Bir kuramın belirlediği ya da açıkladığı, sıradan hiçbir gözlemin yanlayamadığı ve ancak duyarlı deneysel bir aygıtın hemen açığa çıkardığı, bir olayın algılanabilir belirtisi. ("Etki" terimi özellikle XIX. yy. sonu ve XX. yy. başında kullanıldı. Fiziksel etki çoğu kez, onu ortaya koyan bilim adamının adıyla anılır: Joule etkisi, Zeeman etkisi vb.)

—Fizs. kim. *Kütle etkisi yasası,* kimyasal bir dengeyi bileşenlerin derişimine, sıcaklığına ve basıncına bağlı olarak tanımlamaya yarayan yasa. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Fizs. mekan. Bir cismin başka bir cisme uyguladığı kuvvet. (Bu terim temelde *etki ve tepki ilkesi*'ni belirtmek için kullanılır.) [→ DİNAMİK.] || *En küçük etki ilkesi,* Fermat'nın optik ilkesine benzeyen ve klasik devinim yasalarının kaynağı olan ge-

Özel etkiler: *Süpermen*'in (R. Donner, 1978) bir sahnesinin travelling matte tekniğiyle çekimi. İlk aşamada Christopher Reeve (Süpermen) özel bir fon üzerinde "uçar" durumda filme alınır (üstte). Bu çekimden hareketle açık fon üzerinde opak bir siluet (kaş) oluşturulur. New York'un havadan çekimi kaş ile süperoze olarak yeniden filme alınır ve ortadaki resimde görüldüğü gibi içi boş bir siluet elde edilir. Son aşamada, iki karedeki Süpermen New York görüntüsü bir dişi kaş ile örtülerek ikinci karedeki boşluğa aktarılır ve Süpermen New York üzerinde uçuyormuş gibi görünür (altta).

A. Marinie kol.

A. Marinie kol.

A. Marinie kol

nel değişim ilkesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Foto. Kimi ışıklama ya da izhar koşullarında ışığaduyarlı bir katmanın özel tepkimesi. (*Becquerel etkisi:* bir görüntünün koyulaşması; *Clayden, Herschel, Sabattier, Villard etkileri:* bir görüntünün kısmen yok olması ya da ters yüz olması; *Callier etkisi:* bir görüntüde kontrastın değişmesi; *Schwarzschild etkisi:* karşılıklılık* yasasından sapma.) || Duyarlı bir yüzeyi etkilemek eylemi.

—Ger. day. Bir yapıya uygulanan yüklerden ya da yapının uğradığı biçim değişikliklerinden kaynaklanan kuvvet ya da kuvvet çifti. || *Etki çizgisi,* bir noktadaki ordinatı bu noktaya yerleştirilen birim yükün yol açtığı etkiyi ölçen çizgi; bu etki özellikle, yapının belli bir kesitine ilişkin indirgeme öğelerinden biri (normal kuvvet, kesme kuvveti, eğilme momenti), bir dayanağın tepkisi ya da bir kesitin yer değiştirmesi olabilir. (Bk. *ansikl.* böl.) [Eşanl. TESİR ÇİZGİSİ.]

—İkt. *Birikme etkisi,* bir bağımlı değişken üzerinde etkili olan bağımsız değişkenlerden birinin, etkisini, süreç içinde birikimli olarak göstermesi. || *İkame etkisi,* nispi fiyat değişmeleri karşısında, tüketicinin tüketim seçişlerini, oransal olarak ucuzlayan mal yönünde değiştirmesi. || *Reel ankes etkisi,* keynesçi para talep fonksiyonlarında, spekülasyon ve işlem amacıyla tutulan para tutarlarının, fiyatlar genel düzeyinin fonksiyonu olma durumu. || *Şok etkisi,* bir ya da birçok bağımsız değişkenin, bağımlı değişken üzerinde yaptığı öngörülememiş güçlü etki.

—Mak. san. *Etki türbini,* genişlemenin tümüyle sabit kanat takımlarında ya da lülede gerçekleşmesini sağlayan türbin (hidrolik ya da buhar).

—Metalürj. *Çentik etkisi,* bir çentiğin, çentik dibinin yarıçapıyla tanımlanan sivriliği. (Çentik, sivriliği ölçüsünde bu etkinin ve metalin kırılganlığının artmasına yol açar.) || *Suverme etkisi,* gaz, sıvı ya da akışkanlaştırılmış katılarla çeliklere martensitli suverme sırasında görülen soğuma yeğinliği.

—Psik. *Etki sendromu,* kişinin, kendisine düşünceler, eylemler ve duygular dayatan ya da düşüncesini çalan bir dış gücün egemenliği altında bulunduğuna inanması biçiminde beliren bir tür zihinsel otomatizm. (Eşanl. DIŞ ETKEN SENDROMU.)

—Radyotekn. *Anten etkisi,* radyogonyometrinin çerçeve anteninde küçük bir bakışımsızlıktan doğmuş istenmeyen etki. (Bu etki uçlardan birine bağlanan küçük bir anten öğesine eşdeğerdir ve işaretlerde bir karışıklık ve düzenli bir aygıt hatası biçiminde ortaya çıkar.)

—Ruhbil. *Etki yasası,* E. L. Thorndike tarafından ortaya konulan ilke. Buna göre, her öğrenme, bir cevabın, kişi için yol açtığı sonuçlar nedeniyle uğradığı değişikliklerden kaynaklanır. Bu ilke, günümüzde artık bir yasa olarak kabul edilmemektedir.

—Siber. Ayarlayan büyüklük denen bir ayarlama büyüklüğüyle düzenlenmiş bir sistemin davranışını ya da durumunu, "etkileyici" adı verilen bir ayarlama organıyla değiştirmeyi amaçlayan süreç. (Örneğin, bir kapalı alanın ısıtma serpantinindeki buharın debisini bir vanayla ayarlama, bu alanın sıcaklığına etki yapma olanağı verir.) || *Ana etki,* temel etki zinciri kanalının uyguladığı etki. || *Artı-artı* ya da *eksi-eksi etki,* ayarlayan büyüklüğün aynı işarette iki değer almasını sağlayan iki ölçekli etki. || *Artı-eksi etki,* ayarlayan büyüklüğün ters işaretli iki değer ve gereğinde sıfır değerini almasını sağlayan iki ya da üç ölçekli etki. || *Artı-sıfır* ya da *eksi-sıfır etki,* ölçeklerden biri, ayarlayan büyüklüğün sıfır değerini almasını sağlayan iki ölçekli etki. || *Basamaklı etki,* ÖLÇEKLİ ETKİ*'nin eşanlamlısı. || *Bileşik etki,* birçok etkinin bileşimi sonucu elde edilen etki. || *Çift türevli etki,* ayarlayan büyüklüğün, kumandanın ikinci türevi biçiminde değişmesine olanak veren etki. || *Çokölçekli etki,* en az üç ölçek içeren etki. || *Denkleştirme etkisi,* bir otomatik kontrol sisteminin ana etki zincirindeki tümleştirmeyle uygulanan etki. || *Doğrudan etki,* sapmaya değil, giriş büyüklüğüne duyarlı ek bir etki zinciri kanalının uyguladığı etki. || *Düzeltici ek etki,* bir otomatik kontrol sisteminin çalışmasını iyileştirmeye yarayan ek etki. || *Eğilim etkisi,* bir otomatik kontrol sisteminin ana etki zincirindeki saptırmayla uygulanan etki. || *Ek etki,* ek etki zinciri kanalının uyguladığı etki. || *Ek denkleştirme etkisi,* kurulu rejimde, sapmanın değerini azaltmaya yarayan ek etki. || *Sürekli etki,* ayarlama organının kesiksiz kumandasını sağlayan etki. || *İntegrallı etki,* ayarlayan büyüklüğün, kumandanın zamana göre integraliyle orantılı biçimde değişmesini sağlayan etki. || *Kesikli etki,* ayarlama organının kesikli olarak kumanda edilmesini sağlayan etki. || *Orantılı etki,* ayarlayan büyüklüğün kumandayla orantılı olarak değişmesine olanak veren etki. || *Ölçekli etki,* ayarlayan büyüklüğün ancak belli sayıda, belirli değerler almasını sağlayan etki. (Eşanl. BASAMAKLI ETKİ.) || *Örneksemeli etki,* ayarlayan büyüklüğün, iki sınır arasındaki herhangi bir değeri almasına olanak veren etki. || *Süre bağımlı etki,* ayarlayan büyüklüğün kumandaya ve bunun süresine bağlı olduğu etki. || *Süre bağımsız etki,* ayarlayan büyüklüğün kumandaya bağlı, ama bunun süresinden bağımsız olduğu etki. || *Türevli etki,* ayarlayan büyüklüğün, kumandanın zamana göre türeviyle orantılı olarak değişmesine olanak veren etki.

■ —Sine. *Özel etkiler,* seyirciye sunulan sahnelerde görüntüye ya da sese ilişkin değişiklikler yapmayı sağlayan işlemlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tekst. Bir dokuma armüründeki egemen öğe (çözgü ya da atkı). [Eşanl. EFEKT.]

—Tiyat. *Etki yaratmak,* metne, seyircileri etkileyen bir sözcük, hareket, mimik eklemek. || *Işıklandırma etkisi,* gösteri sırasında, sahne ışıklandırmasının değiştirilmesi. (*Işıklandırma kılavuzu*'nda, gösteri için öngörülen ve her seferinde yinelenmesi gereken ışık etkileri belirtilir.)

—Topbil. *Toplumsal etki,* çoğunluktaki bir grubun bir alt-grup ya da bir birey üzerindeki, ya da çok ender olarak bir birey ya da bir alt-grubun çoğunluktaki grup üzerindeki etkisi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Zootekn. *Ana etkisi,* bireyin taşıdığı genlerin kendi soyundan gelen bireyde (yavrusunda ya da yavrusunun yavrusunda) ölçülen bir karakter üzerindeki etkisi. (Birey büyük ana olursa büyükana etkisinden söz edilir.) [Bu etki, örneğin sığırlarda ineğin dölyatağının hacim ve boyutunun, dananın doğuştaki ağırlığını etkilemesi gibi, dolaylı bir genetik etkidir.] || *Ortalama* (ya da *ekleme*) *gen etkisi,* bir geni ana ya da babasından, öteki geni topluluk içinde rastgele herhangi bir hayvandan almış olan bireylerin ortalaması ile topluluk ortalaması arasındaki fark. (Bireyin, herhangi bir karakter bakımından ekleme genetik değeri, taşıdığı ve sözkonusu karakteri etkileyen genlerin ortalama etkilerinin toplamı anlamına gelir.)

—ANSİKL. Ed. *Edebi etki,* yapıtın pragmabilimiyle ilgilidir. Aristoteles'in katharsisi, Rousseau'nun *D'Alembert'e mektup*'u, XVIII. yy.'ın ilk çeyreğinde roman okuma yöntemiyle ilgili polemikler, bu olayın ve bu tartışmanın sürekliliğini gösteren kanıtlardır. Ama, ancak Edgar Poe'nun *Philosophy of Composition* (Kompozisyon felsefesi) ile edebi etki deyimi tam anlamına kavuştu: kendi başına yapıtın, okuyucuyu etkileme gücü. Buna göre, edebi etki, basit estetik etkiden ve yapıtın mesajına bağlı olan toplumbilimsel etkiden ayrılır. Yapıt, yalnız yapılmış olmakla kalmamalı, fakat kendisi de okuyucuyu yapmalıdır; onda birtakım hayaller, tepkiler uyandırmalıdır. Buysa, yananlam oyunlarında tam bir ustalığı (yanılsama uyandırma ustalığı) ve sonunda okuyucuyu kendi dil alışkanlıklarından ve referans sisteminden

koparabilmeyi gerektirir. Bu amaçta çelişkili bir yan vardır: bu etki gücü, her şeyden önce, edebi sözle okuyucunun alışılmış referanslarına birlikte sahip olmayı gerektirir. Bir çeşit olguculuğa sıkıca bağlı olan ve dilin günlük dilin kalıpları yerine, bir yapıtın seçilmiş ve kendine özgü sistemini koymak isteyen (Valéry) bu mekanik etki anlayışı, çağdaş eleştiri kuramı tarafından düzeltildi. Bu kurama göre, bir metin, kendi başına bir yorumbilim sistemi oluşturur ve bu sistem okuyucuyu okuduğu şey olmaya yöneltir.

—Fizs. kim. Deneysel çalışmalar sonunda ilk kez Guldberg ile Waage'nin bulduğu (1864) kütle etkisi yasası, kimyasal termodinamikte kuramsal bir temel kazanmıştır. Kimyasal denge, termodinamikte serbest entalpinin minimal bir değerine denk düşer. Bu koşul kütle etkisi yasasını verir.

n_1 A$+n_2$ B $\rightleftharpoons$ n_3C$+n_4$ D türünde gaz maddelerden oluşan denge durumundaki bir tepkimede, kütle etkisi yasası,

$$\frac{p_C^{n_3} \cdot p_D^{n_4}}{p_A^{n_1} \cdot p_B^{n_2}} = K_p$$

formülü ile ifade edilir. Bu formülde p_A, p_B, p_C, ve p_D, A, B tepkenleriyle C, D ürünlerinin bölümsel basınçlarını, K_p ise yalnızca sıcaklığa bağlı olarak kütle etkisi değişmezini gösterir. Çözeltiler sözkonusu olduğunda aynı türden bir bağıntı, p_i bölümsel basınçlarının yerini a_i etkinlikleri ya da c_i derişimlerinin alması biçiminde uygulanır; bu sırada K_p'nin yerine de K_a ya da K_c geçer.

K_p'nin sıcaklığa bağlı olarak değişimi Van't Hoff denklemiyle şöyle ifade edilir:

$$\frac{d}{dT}(\lg K_p) = \frac{\Delta H^0}{RT^2}$$

Bu denklemde T salt sıcaklığı, R ideal gaz değişmezini, ΔH^0 ise tepkime ısısına bağlı olarak tepkime sırasındaki entalpi değişimini gösterir.

Kütle etkisi yasasının önemi, başlangıçtaki oranların, sıcaklığın, basıncın ve hacmin, tepkime dengesinin son durumu üzerindeki etkisinin bilinmesini sağlayan olguya değer vermesinden kaynaklanır.

—Fizs. mekan. En küçük etki ilkesine göre, fiziksel bir sistem uzay-zamanın iki noktası arasında olası bütün yörüngelerden etki denen bir büyüklüğün ekstremum (genellikle minimum) olduğu yörüngeyi izler; boyutları, bir enerjiyle bir zamanın çarpımı olan bu büyüklük, koordinatların ve zamanın belirli bir fonksiyonunun integralidir ve sistemin ayırtedici özelliğini verir. Kütlesi m, hızı v ve eğrisel apsisi s olan maddesel bir noktanın devinimi durumunda etki, Maupertius etkisi adını alır ve $\int mv.\,ds$ ifadesiyle gösterilir. Genel bir sistem halinde, Lagrange büyüklüğü sözkonusudur (Hamilton etkisi).

—Ger. day. Etki çizgisi, değişken işletme yüklerinin ve özellikle devingen yüklerin (konvoy) yol açtığı en olumsuz etkileri belirlemede en iyi sonuç veren araçtır. Bu etkileri çevreleyen çizgileri çizmeyi, böylece yapının durumunu, kararlılığını ve dayanımını her koşulda denetlemeyi sağlar.

Etki çizgilerinin kullanımı doğrusal esnek alanla sınırlıdır; yeğinliği P olan bir yükün doğurduğu etki, etki çizgisini karşılayan ordinatı P ile çarparak elde edilir.

—Sine. *Özel etkiler.* Bu deyim çoğu zaman kandırma düşüncesini çağrıştıran "film hilesi" anlamında kullanılır. Gerçekte kolayca ayrı maddelerde yer alabilecek etkiler (gürültüler, tehlikeli sahneler, hileli aksesuar, makyaj, vb.) bir yana bırakılırsa, özel etkiler üç ana kategoride toplanabilir.

• *Görüntüleme etkileri.* Burada sahnelerin düzenlenişinde değil, sunuluşunda işe karışılır. Bu türdeki başlıca işlemler: geçiş (bağlantı) işlemleri (özellikle fondülerle* tanınan işlem grubu; ayrıca çoğu artık kullanılmayan başka işlemler); görüntü hızındaki değişiklikler (yavaşlatılmış, hızlandırılmış hareketler); laboratuvarda elde edilen görüntüyü dondurma, yeniden çerçeveleme, birden çok görüntü, siyah-beyaz'dan renkliye ya da aksi yönde kademeli geçiş, vb. gibi başka etkiler.

C. I. C. J.-L. Passek kol.

Mark Robson'ın *Zelzele*'sinde (Earthquake) 1974 dekor hilesi ve optik etkilerle (perspektifin bozulması) oluşturulan özel **etkiler**

• *Dekor hileleri.* Bunlar (ilke olarak) yapay dekoru fark ettirmeyecek biçimde tasarlanır. Kullanılış nedenleri, istenen gerçek dekorda ya da seyirciye inandırılmak istenen şeyin büyüklüğünde, gerçek bir dekor içinde çekim yapmanın olanaksız, rahatsız ya da çok pahalı olmasıdır. Bu hilelerin en basiti, tiyatroda da çok kullanılan ve durağan bir geri plan etkisi sağlayan "fon dekoru"dur. Bu geri planın canlı olması gerekirse (örneğin trende çekilen bir sahne) ve uygun gerçek koşullarda çalışma olanağı bulunmazsa, perde gerisinden gösterim ya da benzer bir yöntem olan önden gösterime başvurulur. Bir başka büyük dekor hilesi yalnızca oyuncuların bulunduğu dar mekândaki eşyaların ya gerçek ya da gerçek ölçülerde olması, geri kalan her şeyinse yapaylığıdır: renkli tabakalar içeren bir pencere camı arkasından alınan görüntülerin gözü yanıltması; bir evin gerçek büyüklüğünde gösterilen giriş katıyla daha küçük boyutlarda verilen üst katların film üzerinde birbirine bağlanarak görüntülenmesi, vb.

• *Gerçek anlamda film hileleri.* Bunlar sinemanın ilk yıllarında Méliès ile ortaya çıktı. Daha sonraki önemli atılımlar 1923 (*On Emir*'deki ünlü Kızıldeniz'i geçiş sahnesi), 1933 (*King Kong* ve *Görünmeyen adam*) ve 1940'ta (*Bağdat hırsızı*, renkli film hileleri taşıyan ilk büyük yapım) oldu. 1970'lerde hileli filmler, özellikle *Yıldız savaşları* (Star Wars) ve *Kara delik* (Black Hole) filmleriyle yeniden gözde duruma geldi. Méliès, esas olarak üst üste çekimden* (bu, hayaletlerin ortaya çıkışını gerçekleştirmek için çok işe yaramıştı) ve iki çekim arasında eşya ya da oyuncuların değiştirilmesinden yararlanmıştı. Bir başka klasik hile, hareketin tersine çevrilmesiydi. (Böylece görünmeyen adam karda yürüyebiliyordu; gerçekteyse adımlarının izi birer birer kapanmaktaydı.) Bu hilelerden en önemlisi yine de tüm biçimleriyle kaş, karşı-kaş (cache, contre-cache) işlemleri oldu: filmin kameradan her geçişinde, art arda görüntünün değişik bölümlerini ortaya çıkaran durağan örtüler, bir oyuncuyu "çoğaltmaya" olanak veriyordu (*Yufka yürekler* [Kind Hearts and Coronets], 1949); kaş film, negatifle bindirmeli olarak geçiyor, bu da görüntünün bir bölümünün ikinci bir çekime "saklanmasını" sağlıyordu (*On Emir* [The Ten Commandments]). Bu son işlem giderek geliştirildi: uygun bir renk fonu önünde filme alınan konunun kendi görüntüsü, hareketli örtüyü oluşturuyor, bu örtü sözkonusu renge duyarlı olmayan çok kontrast bir boş film üzerine aktarılıyor, negatif, konunun siluetini sağlıyordu *(travelling matte)* denilen bu işlem bugün de sık sık kullanılmaktadır).

Tam olarak bu üç kategoriye girmeyen film hilesi işlemlerini de özel bir kategoride toplamak uygun olur: görünmez teller: video hileleri *(Yıldız savaşları);* F. Astaire'in ardı ardına yerde, duvarda, tavanda dans ettiği *Top Hat* numarası (dekorun her keresinde dörtte bir ölçüde döndürülmesi); vb. Bu işlemler *l'Année dernière à Marienbad* (Geçen yıl Marienbad'da) filminde, bahçenin toprak zeminine boyanmış... gölgelere dek uzanır.

—Topbil. Üç toplumsal etki biçimi vardır: *normalleştirme* (toplumsal çevreyi egemenlik altına almak için birlikte bir kural [ya da kurallar] hazırlayan eşit durumdaki üyeler arasında grup içinde yapılan etki); *gruba uygunluk* (ilişkilerin bakışımsızlığı ve çoğunlukçu gruba doğru çekimle belirginleşir) ve *yenilik* (azınlıktaki grubun çoğunluktaki grup üzerindeki etkisini gösterir).

Normal olarak insanlar başkalarının da kendileriyle aynı kanıda olmalarını bekler ve bu beklenti gerçekleşmezse bir gerginlik duyarlar. Demek ki çatışma tehdidi olarak anlaşmazlığın bozucu bir etkisi vardır ve kararsızlığa yol açar. Artık kabul edilebilir ya da kabul edilen bir düşünce ya da yargının olamayacağına ne kadar çok inanılırsa, kuşku da o kadar büyük olur. Birey gördüğü ya da düşündüğü şeye güvenini yitirir ya da yitirmezse bile öteki bireyin nasıl ve neden başka bir görüşte olabildiğini anlayamaz. Demek ki belirsizliğin temelinde yatan ve toplumsal etkinin ortadan kaldırması gereken şey, düşünce ya da yargıların çatışmasıdır. Bu durumda, bireyin de kararsızlığını bir yana bırakması ve onun altında yatan anlaşmazlığı azaltması gerekir.

ETKİLEMEK g. f. **1.** *Bir canlıyı, bir şeyi etkilemek,* onlar üzerinde etkide bulunmak; tesir etmek: *Bu iklim onun sağlığını etkiliyor. Nükleer denemeler atmosferin yapısını etkiliyor. Soğuk dalgası narenciye ağaçlarını etkiledi.* **—2.** *Bir kimseyi etkilemek,* o kimsede, onun davranışını, kararını, görüşünü değiştirecek kadar güçlü bir acıma, korku, hayranlık, saygı duygusu uyandırmak: *Sanığın hali, davranışı yargıcı derinden etkiledi. Yeni arabasıyla bizi etkilemek istiyor. Bu tehditlerin hiçbiri onları etkilemez.* **—3.** *Bir kimseyi etkilemek,* bir şeyden söz ederken, bir kimseyi, hayal gücünü, duyarlığını harekete geçirerek sarsmak, heyecanlandırmak: *Bu film yalnızca çocukları değil, duyarlı yetişkinleri de etkileyecek kadar kanlı sahnelerle dolu. Kan görmek onu çok kötü etkiler* **—4.** *Bir kimseyi etkilemek,* önemiyle, büyüklüğüyle etki altında bırakmak,

şaşırtmak: *İnsanı etkileyen bir serveti var.* **—5.** *Duyusal, duyarlı bir organı etkilemek,* bu organ üzerinde bir duyuma, bir algılamaya neden olacak biçimde etki yapmak.

—Foto. Bir ışımadan söz ederken, duyarlı bir yüzeyin fotokimyasal dönüşümünü sağlamak. (Gizli görüntü böyle elde edilir.)

◆ **etkilenmek** dönşl. f. Etki altında kalmak; etkiye uğramak: *Hepimiz konuşmasından çok etkilendik.*

◆ **etkileşmek** işt. f. İki ya da daha çok şey sözkonusuysa, birbirini karşılıklı etkilemek.

ETKİLENME a. Etol. Bazı bireylerde bireysel ve bireyüstü özelliklerin edinilmesini sağlayan bireyoluş süreci. (Edinilen özelliklerin sergilenmesi, bireyin yaşamındaki bazı özel dönemlerle sınırlı kalır.)

—ANSİKL. Etol. Bireyoluş sırasında yavrularla ana-baba arasında bağlantılar kurulması, incelenmesine daha XIX. yy.'da başlanmış bir konudur: 1879'da, D. A. Spalding, yeni doğmuş bir civcivin annesi yerine bir insanı ya da ördeği izleyebildiğini gözledi. O. Heinroth, yuvadan ayrılan yavruların türdeşlerini doğal olarak tanıyamadıklarını gösterdi (1910). Ch. O. Whitman (1842-1910), yumurtadan çıktığı andan başlayarak çeşitli türden bireyler arasında yetiştirilen kumru yavrularında, yavruyu besleyen bireyin (ana ya da baba), çiftleşmek için eş seçiminde önemli rol oynadığını gösterdi. Bütün bu gözlemleri çıkış noktası seçen, K. Lorenz onları yeniden ele aldı, tamamladı ve 1935'e doğru, etkilenme kuramı (alm. *Prägung*) içinde bireşimini gerçekleştirdi. Bireyleri türdeşlerinden ayırma denemeleri sayesinde, türdeşlerini tanıma yetisinin doğuştan gelmediğini, yavruların yaşamlarının belli bir döneminde (*duyarlı dönemler* ya da *kritik dönemler*) edindiklerini gösterdi.

Etkilenme olayının deneysel incelemesi kapalı yerlerde yapılır: deneyi yapan elinden geldiğince etkili uyartıları en aza indirmeye çalışır ve böylece hem topluluktan soyutlanma, hem de kısmi duyusal soyutlanma gerçekleştirilir; bireylere uygulanan tek etkili uyartılar, etkilenme örneğinin sonucu olan uyartılar olur. Etkilenme az ya da çok karmaşık olabilir: içi saman doldurulmuş bir türdeşten ekseni çevresinde hareket eden, yalın, renkli bir topa kadar; ayrıca uyartıların etkilenecek birey üzerindeki etkisi çok çeşitli olabilir (dokunmalar, ısılar, sesler, görüntüler, vb.). Kuş yavrusu bu devingen nesne karşısında bir kovalama tepkisi göstererek nesneyle bağlantıyı kesmemeye çalışır. Az ya da çok uzun bir süre nesneyi gördükten sonra, başka bir nesnenin ortaya çıkması durumunda artık ilk nesnenin ardından gitmez olur. E. H. Hess ve K. Lorenz'e göre, etkilenme nesnesine bağlanma bütün yaşam boyunca sürer ama, klasik öğrenme durumunda olduğu gibi giderek güçlenmesi gerekmez. Gerçekten de, etkilenen birey cinsel olgunluğa ulaşınca, cinsel davranışını (kur yapma, çiftleşme) etkilenmeyi yaratan nesneye yöneltir. K. Lorenz etkilenmeyi H. Spemann'ın embriyoloji tümevarımıyla karşılaştırdı. Bireyin etkilenmeyi yaratan modeline bağlanmasındaki katılık ve bağlanmanın geri döndürülemezliği açısından bazı bilim adamları E. H. Hess ve K. Lorenz'in çalışmalarına kuşkuyla baktılar. Sözgelimi Salzar ve Meier, civcivlerin bir kez yapay bir nesneden etkilenmiş olmasının, aynı deneysel koşullarda ikinci kez benzeri nesneyle karşılaştıklarında, bu nesneyi izleme konusunda gösterecekleri isteği ortadan kaldırmadığını kanıtladılar. J. M. Vidal, yaşamlarının ilk haftalarında türdeşlerinden birinin etkisinde kalan, daha sonraysa yapay bir modelle karşılaşan civcivlerin, yapay nesneyi izlediklerini gösterdi. J. M. Vidal, Hess'in tanımladığı 13.-16. saatler arasındaki kritik dönemden çok daha sonraki dönemler sırasında ortaya çıkan karakteristik etkilenme tepkilerini (modeli izleme, büzülme, yem yeme) ortaya koydu.

Gençlik yaşamı sırasında bireysel ve bireyüstü özelliklerin bilinmesine olanak veren işaret-uyartıların edinilmesi, soy etkilenmesini oluşturur. Daha sonraları birçok omurgalıda anneden etkilenme olayı görülür. Yavrularına bakan bütün türlerde, ana-baba yavrunun özelliklerini doğuştan bilmez: çoğunlukla dişi, ilk üreme çevrimi sırasında yavruları tanır (sözgelimi bir şeyin yerine başka bir şey koyma deneyleri yapan G. K. Noble'un sihlidgiller için kanıtladığı gibi). Maryalar, doğumdan hemen sonra gördüklerini belleğine yerleştirerek bireysel olarak yavrularını tanımayı öğrenir: daha sonra kendisinin olmayan bütün kuzuları kovalar. Son yıllara kadar yalnızca omurgalılarla sınırlı kalan etkilenme olayının, hiç değilse bir ölçüde toplu yaşayan böceklere de yaygınlaştırıldığı sanılmaktadır: sözgelimi, P. Jaisson'un karıncalarda yumurtalara gösterilen bakımın bireyoluş açısından incelenmesi.

ETKİLENMEK → ETKİLEMEK.

ETKİLEŞİM a. Birbirini etkilemek eylemi.

—Bilş. *İnsan-makine etkileşimi,* bir insan ile bir bilgisayar ya da otomatik bir makine arasındaki diyalog ve iletişime ilişkin kuram ve tekniklerin tümü. (Bu etkileşim, bilgisayardan gelen verilerin, komutların ve soruların girişi için bir klavye kullanılarak kurulur; gittikçe, daha da gelişmiş etkileşim yöntemleri kullanılmaya başlanmıştır: grafik etkileşim için ışık kalemi; doğrudan sesli etkileşim için söz dizimi ve otomatik tanıma.)

—Bors. Hisse senedi ve tahviller üzerinde işlem yapabilmek amacıyla yararlanılabilecek kur yükseliş ya da düşüşleri.

—Fiz. İki ya da birçok fiziksel sistemin birbirine uyguladığı karşılıklı etki. (Birçok halde, özellikle atom, çekirdek ve parçacıklar fiziğinde çoğu kez eşanlamlı olarak EŞLEŞME terimi kullanılır.) || *Temel etkileşimler,* maddenin temel bileşenleri arasındaki karşılıklı etkiler. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Havc. Bir uçağın iki öğesinin aerodinamik akış üzerinde karşılıklı etkisi (örneğin kanat-gövde etkileşimi). [Bk. *ansikl.* böl.]

—İstat. Değişke çözümlemesi (varyans analizi) tekniğinde denetlenen etmenlerin birlikte ya da karşılıklı etkileri. (Her etmenin kendi etkisi dışında etkileşimin aranabilmesi için, etmenlerin kesiştiği noktada, her etmen düzeyine ilişkin bileşimlerin birden çok gözlem içermesi gerekir.)

—Topbil ve Topruhbil. En az iki birey arasında kurulan ve her birey, davranışını ötekinin tepkilerine göre değiştirdiğinden, bu bireylerin davranışlarını karşılıklı bir etki içine sokan kişilerarası ilişki. (Bk. *ansikl. böl.*)

—Zootekn. *Genotip-çevre etkileşimi,* hayvan ıslahı amacıyla yapılan ayıklamada, damızlıkların genetik değerlerini tahmine yarar performanslarının ölçümünde esas alınan çevre koşullarının derecesindeki değişiklik. (Böyle bir olguya ancak ölçümlerin yapıldığı çevreler çok değişik ve farklı olduğu [örneğin ılıman çevre ve tropikal çevre] ve bu farklılık başka karakterlerin [sıcaklığa, asalaklara uyum] işe karışmasına olanak sağladığı ve böylece ölçülen karakterler [süt, et verimi] sınırlayıcı etki yarattığı zaman rastlanır.)

—ANSİKL. Fiz. *Temel etkileşimler.* Bunların incelenmesi, temel fiziğin ana konusunu oluşturur. Çok çeşitli olayların gözlenmesine, çok sayıda parçacığın bilinmesine rağmen, fizik dünyasının görünür karmaşıklığını açıklamaya olanak verecek belirlenmiş temel etkileşim sayısı çok kısıtlı kalmıştır. Günümüzde "etkileşim" kavramı, klasik fiziğe sıkı sıkıya bağlı olan kuvvet kavramının yerini alır ve onu kuvantum düzeyine değin genelleştirir.

1. *Çekimsel etkileşimler,* yerçekiminden, Güneş sistemi'nin işleyişinden vb.'den sorumlu Newton çekimi biçiminde makroskobik ölçekte ortaya çıkar. Bu etkileşimler, maddenin temel bileşenleri ölçeğinde çok küçüktür ve bu ölçekte doğrudan aydınlatılamaz. Makroskobik ölçekte ise, öbür etkileşimlere oranla üstünlük kazandıran birikimli nitelikleri ve uzun erimleriyle baskın biçimde belirirler.

2. *Birleşik etkileşimler,* temel parçacıklar (hadronlar ve leptonlar) düzeyinde beta radyoaktifliğinden ve çeşitli parçalanma süreçlerinden sorumlu zayıf etkileşimler ile atom ya da çekirdek düzeyinde olduğu gibi, çeşitli elektrik ve manyetiklik olaylarını açıklayan ve makroskobik ölçekte iyi bilinen elektromanyetik etkileşimleri birleştirir. Elektromanyetiklik ve zayıf etkileşimler gibi farklı (birinci tür çok daha yeğin ve erimleri çok daha uzundur) olayların aynı etkileşimler sınıfında birleştirilmesi, bu olayla karşılaştırılabilecek her noktada, bir yüzyıldan bu yana elektrik ve manyetikliğin kazandığı bir gelişmedir.

3. *Güçlü etkileşimler'e* önce çekirdek düzeyinde rastlanır; bu etkileşimler tutunumu ve çekirdeklerin temel özelliklerini açıklar. Tümüyle çekirdeklere özgü bu etkileşimlerin gerçekte, nükleonları oluşturan kuarklar düzeyindeki güçlü etkileşimlerin dış belirtisi olduğu sanılmaktadır.

Bir gün, bireşik etkileşimleri, güçlü etkileşimleri, hatta çekimsel etkileşimleri, tek bir temel etkileşimin çeşitli belirtileri biçiminde ele alarak birleştirme olanağı bulunabileceği gözden uzak tutulmamalıdır.

—Havc. Bir etkileşim halinde, her öğe dingin bir hava kütlesiyle değil, bir başka öğenin bozduğu bir hava kütlesiyle karşılaşır. Bu olgu sonucu sürüklenme direncini büyük ölçüde artıran girdaplar oluşur. Etkileşim bölgelerinin özel bir aerodinamik incelenmeden geçirilmesinin nedeni budur.

—Topbil. ve Topruhbil. Toplumsal etkileşim alanı, basit bir el sıkışmadan toplumsal bir ilişkinin oluşum ya da çözülmesini içeren davranışlara kadar uzanan davranışları kapsayan alandır. Toplumsal etkileşim, bireylerin birlikte ya da biri öbürüne karşı (birileri öbürlerine karşı) yaptıkları her şeyi kapsamına alır.

Toplumsal etkileşim incelemesi, bireyiçi olayların tersine, etkileşimde bulunan bireylerin birbirine bağlı eylemini ve bu eylemin içinde yer aldığı bağlamı zorunlu olarak içerir. Etkileşim olayı, parçalarının toplamını aşar: değişik etkiler yaratan, nitelikçe farklı bir şeydir. W. Doise ile G. Mugny'nin *le Développement socio-cognitif de l'enfant* (Çocuğun toplumsal-bilişsel gelişimi) [1981] adlı yapıtlarında yer alan yirmi kadar deneyin de ortaya koyduğu gibi, çocuklar arasındaki ya da çocukla ergin arasındaki toplumsal etkileşim, özellikle bir kavramın hazırlanma aşamalarında, bilişsel gelişim içinde özel bir önem kazanabilir. Etkileşim ne denli konulan sorunun çözüm stratejilerinin karşıtlığından kaynaklanan bireylerarası bir çatışmayla belirginleşiyorsa, grubun bu üstünlüğü o denli güçlüdür. Toplumsal etkileşim alanında XIX. yy. sonunda özellikle yığınların etkileşimleri üzerinde odaklanan ilgi, bugün küçük gruplar içindeki etkileşimin incelenmesini de gölgede bırakarak, diyadların incelenmesi üzerinde toplanmış bulunuyor.

ETKİLEŞME a. Etkileşmek eylemi.

ETKİLEŞMEK → ETKİLEMEK.

ETKİLEYİCİ sıf. İnsanda güçlü bir etki yaratan bir kimse, bir şey için kullanılır: *Etkileyici bir erkek. Etkileyici dehşet sahneleri. Etkileyici bir ses tonu.*

—Fels. *Etkileyici neden,* Aristoteles'in yaptığı dört neden çözümlemesinde, değişikliğe yol açan eylem. (Bu tanım skolastiklerde korundu; ama özellikle nedenler* arasında, Aristoteles'in "etkileyici" ve "ereksel*" olarak adlandırdığı nedenleri birleştiren Spinoza bu tanıma şiddetle karşı çıktı.) —Malebranche'a göre bir varlığın, kendi öz doğasından hiçbir şey yitirmeden bir başka varlığı değişikliğe uğratan eylemi.

—Siber. Halini ya da davranışını değiştir-

mek için bir makineyi ya da bir süreci etkilemeye yarayan aygıt ya da organ. (Konumlayıcılar, mekanik bir organın konumunu etkileyen özel etkileyicilerdir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Siber. Elle kumanda edilen etkileyiciler, tümüyle mekanik bir organ olabilir. Otomatik bir sistemde etkileyiciler, doğrusal (krikolar) ya da döner motorlardır ve elektriksel, pnömatik ya da hidrolik güçle devinir. Bunlar bir sisteme, reostat, ototransformatör, akışkan debisi ayarlanma vanası, hız değiştiricisi, devinim aktarıcısı vb. gibi bir ayar organıyla etki yapar. Özel etkileyici türlerine örnek olarak, adım motorları, dalgıç çekirdekli solenoitler ya da bobinler ve diyaframlı etkileyiciler gösterilebilir; diyaframlı etkileyicilerde, ayar organına bağlı esnek bir zar, pnömatik ya da hidrolik iki basıncın diferansiyel etkisi altındadır.

ETKİLEYİCİLİK a. Fels. Aristotelesçi nedenler çözümlemesine göre, etkileyici nedenin özelliği.

ETKİLİ sıf. **1.** *(Bir şey için, bir şeye karşı) etkili,* beklenen etkiyi yaratan ürün, yöntem, araç, vb. için kullanılır; müessir: *Nezleye karşı etkili bir ilaç. Mutfaktaki hamamböcekleri için etkili bir yol biliyor musun?* **—2.** Görevini başarıyla yerine getiren kişi, onun, amacına ulaşan, gereken sonuçları yaratan eylemi, sözleri için kullanılır: *Çalışkan ve etkili bir memur. Etkili bir çalışma. Etkili bir siyaset, söylev.* **—3.** *Etkili olmak,* etkisini göstermek, etkisini duyurmak: *Sözleriniz oldukça etkili oldu.*
—Fiz. *Etkili kesit,* özellikle parçacıklar fiziğinde kullanılan ve bir yayınım deneyinin sonuçlarını açıklamaya yarayan büyüklük. (Eşanl. TESİRLİ KESİT) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Isıl mot. ve Hidr. pnöm. *Çift etkili, tek etkili,* pistonun hem gidiş ve hem gelişinde ya da yalnız birinde güç sağlayan, enerji üretici ya da tüketici bir makine (buhar makinesi, kriko vb.) için kullanılır. (Akışkan pistonun her iki yüzüne etki ediyorsa, makine çift etkili, yüzlerden yalnız birine etki ediyorsa tek etkilidir.)
—Tiyat. *Etkili oynamak,* bir oyuncudan söz ederken, rolünü yalnızca halktan almak istediği tepkiye göre, kimi zaman metin ve mizansen dışına çıkarak oynamak.
◆ a. Güz. sant. Bir yapıtın uygulanışından söz ederken güçlü, vurgulu olmasını belirtir.
—ANSİKL. Fiz. Bir yayınım deneyinde, bir hedef, özdeş ve aynı hızda parçacıklardan oluşan koşut bir demetle bombardıman edilir ve hedefin saptırdığı parçacıklar, açısal konumu isteğe göre değiştirilebilen bir algılayıcıda toplanır. Yayınımın toplam etkili kesiti, bütün doğrultularda ve belli bir zaman aralığında toplanan parçacık sayısının, gelen demetin birim alanlı dik kesitinden aynı zaman aralığında geçen parçacık sayısına oranıdır.
Dolayısıyla etkili kesit, gelen demetten yayınımla devşirilen parçacık sayısının ölçüsüdür. Etkili kesit hedefin taşıdığı bir tür gölgeyi ve dolayısıyla bunun saptırma sürecindeki etkililiğini ölçer. Her şey hedef etkili kesite eşit, tamamen soğurucu bir yüzeymiş gibi oluşur.
Öte yandan, yayınımın çeşitli doğrultulardaki etkililiğini karşılaştırmaya yarayan bir "diferansiyel etkili kesit" de tanımlanabilir. Etkili kesit bar ya da milibar cinsinden belirtilir.

ETKİLİLİK a. Etkili olma durumu.
—Nük. müh. *Bir kontrol çubuğunun* ya da *salkımının etkililiği,* çubuk ya da salkım, reaktör kalbinin dışındaki konumdan, kalbin içindeki konumuna girdiğinde oluşan negatif reaktiflik.
—Opt. *Bir karmaşık ışınımın ışık etkililiği,* ışık akısının enerji akısına oranı. (SI birimi lm/W simgesiyle gösterilen watt başına lümendir; açık havada güneş ışınımının etkililiği yaklaşık 100 lm/W'tır.) || *Bir kaynağın ışık etkililiği,* ışık akısının tüketilen güce oranı. (Akkor lambaların etkililiği 10 ile 20 lm/W arasında değişir.)

ETKİME a. Kim. Etkimek eylemi.

ETKİMEK gçz. f. Etki yapmak.

ETKİN sıf. **1.** Hareketli, etkinlik gösteren şey için kullanılır; faal, aktif: *Etkin bir yanardağ. Etkin bir iş merkezi.* **—2.** Bir grubun etkinliklerine katılan, orada önemli rol oynayan kimse için kullanılır; aktif, faal: *Partinin etkin üyesi.* **—3.** Etkili, önemli şey için kullanılır: *Bu işte etkin bir rol oynamak.* **—4.** Beklenen sonucu sağlayan bir madde, ürün vb. için kullanılır; aktif: *Etkin maddelerle güçlendirilmiş bir temizleyici.*
—Bors. *Etkin piyasa,* tahvil ve hisse senetleri kurlarının eldeki bilgilere tümüyle uygun düştüğü ve dolayısıyla bunların simgelediği aktifleri doğru olarak öngörmenin olanaklı olduğu piyasa.
—Dy. *Etkin kesişme hattı,* iki ayrı yönden gelen ve aynı hattı kullanan trenlerin durmalarına gerek kalmadan karşılıklı geçmelerini sağlayan hat. (Öne geçme ya da kesişme işlemlerini trenleri durdurmadan gerçekleştirmek için etkin kesişme hattının uzunluğu en uzun trenin boyundan büyük olmalıdır.)
—Elekt. *Dönemsel bir büyüklüğün etkin değeri,* bu büyüklüğün, bir dönem süresince alınan anlık değerlerinin kareleri ortalamasının kare kökü. (Aksi belirtilmedikçe, sanayide kullanılan almaşık gerilim ve akımlar etkin değerleriyle ifade edilir; örneğin bir donanımın 220 V'luk gerilim altında 50 A çektiği söylenir; ama bunların etkin değerler olduğundan söz edilmez. Özel bir durum olan sinüzoidal akımlarda, etkin akımlar ve gerilimler [I ve V], maksimum akımlara ve gerilimlere [I_m ve V_m],

$$I = \frac{I_m}{\sqrt{2}} = 0{,}707\ I_m,$$

$$V = \frac{V_m}{\sqrt{2}} = 0{,}707\ V_m$$

formülleriyle bağlıdır.)
—Elektron. Giriş büyüklüğü doğru akımdan oluşan ve bir enerji dönüşümü sağlayan bir öğe, bir devre için kullanılır. (Elektron tüpleri, tranzistorlar, işlemsel yükselteçler, etkin öğelerdir.) [Karşt. EDİLGİN.]
—Elektrotekn. *Etkin akım,* almaşık akımın, kendisini doğuran gerilimle aynı fazdaki bileşeni. (Eşanl. AKTİF AKIM.) || *Etkin güç,* almaşık akım geçirilen bir devrenin ortalama gücü. (Sinüzoidal halde, etkin gerilim ile etkin akımın çarpımına eşittir.) [Eşanl. AKTİF GÜÇ.]
—Fels. Tutkunun tersine, eylemle ilgili. || Spinoza'ya göre, bir şeyin upuygun nedeni olan kişi için söylenir (Örneğin biz, "bizde ya da dışımızda, upuygun nedeni olduğumuz bir şey meydana geldiği, yani bizde ya da dışımızda bizim doğamızdan kendi başına açık seçik olarak kavranabilen bir şey ortaya çıktığı zaman" etkin kişiler oluruz [*Etika,* 3, tanım 3].) || Nietzsche'ye göre, fethetmeye ya da egemenlik altına almaya çalışan güç ("Etkin olan nedir? Erkliğe yönelen şey").
—Fiz. ve Nük. müh. RADYOAKTİF'in eşanlamlısı.
—Kim. Özellikle kataliz işlemlerinin gerçekleşmesine elverişli bir biçim gösteren kimi metaller (sünger demir, indirgenmiş nikel, platin ya da palladyum köpüğü vb.) için kullanılır.
—Nüfbil. *Etkin nüfus,* nüfusun bir işi olan ya da iş aramakta olan kişilerden oluşan kesimi. Çıraklık dönemindeki gençler ve askerliklerini yapmakta olanlar da bu kesime girer. (Türkiye'de etkin nüfus 15-64 yaş arası kesim olarak tanımlanmaktadır. 21 ekim 1990'da gerçekleştirilen nüfus sayımı verilerine göre, Türkiye toplam nüfusunun % 60'ı bu yaş grubuna girmektedir.) || *Etkin nüfus oranı,* bir toplumda, etkin nüfusun toplam nüfusa oranı.
—Opt. ve Kim. Işığın polarma düzlemini döndüren bir madde için kullanılır. (Pasteur'ün de gösterdiği gibi optik etkinlik, moleküllerin anizotropisine bağlıdır; etkin maddelerin niceliği, polarma düzleminin dönmesinin ölçülmesiyle saptanabilir.)
—Patol. *Etkin kan oturması,* atardamardaki kanın aşırı dolmasından ileri gelen kan oturması. (*Edilgin kan oturması* ya da *staz,* kan dolaşımının toplardamarda engellenmesinden ileri gelir.)
—Pedag. Öğrencilerin katılımını, girişkenliğini ve özerkliğini temel alan yöntemlere denir. (Öğrenenin kendi çabasını ön plana çıkaran etkin yöntemler deyimi, yeni eğitim ve etkin okul pedagojileriyle ilgilidir ve A. Ferrière'in 1920'de yayımlanan *École active* [Etkin okul] adlı yapıtından kaynaklanır.)
—Pedol. Kuvvetli biyolojik (fauna ve mikroorganizma) etkinliği olan humus ve topraklar için kullanılır. (*Mull* olarak adlandırılan etkin humus, *mor* olarak adlandırılan ham humusun karşıtıdır.)
—Psikan. *Etkin teknik,* psikanalitik tedavide, 1920'den başlayarak S. Ferenczi tarafından önerilen ve başlıca özelliği de çözümleyicinin, çözümlemeden geçenin yinelenen bazı davranışlarını azaltma ereği güden buyruklar ve yasaklar biçimindeki müdahaleleri olan teknik yenilik.
—Ruhbil. Etkinlik özelliği belirtisi taşıyan özneye denir.
—Termodin. *Etkin akışkan,* termodinamik bir çevrimde dolaşan akışkan. (Soğutucu akışkanlar soğutma çevrimlerinin etkin akışkanlarıdır.)
—Yerbil. *Etkin olmayan,* sönmüş bir volkan ya da dinlenme periyodundaki etkin bir volkan için kullanılır.

ETKİNCİ a. Etkincilik yanlısı olan.

ETKİNCİLİK a. Somut ve doğrudan eylemi, bireysel girişimi özendiren davranış sistemi (özellikle siyasal ve toplumsal alanda).

ETKİNLEŞEBİLİR sıf. Yapış. Etkinleştirici katarak özellikleri geliştirilebilen bir yapıştırıcı için kullanılır.

ETKİNLEŞME a. Etkinleşmek eylemi.
—Bağışıkbil. *Makrofajların etkinleşmesi,* özellikle T lenfositlerinin ürettiği bir maddenin etkisiyle antijenin içeri girmesi sonucu meydana gelen olay.
—Biyol. Işığın bazı besinler ya da canlı hücreler üzerindeki etkisi. (Morötesi ışınlarla ergosterolun etkinleşmesi bu cisme antiraşitik özellikler kazandırır; çünkü in vitro ve in vivo, ışık alan ortamda, D2 vitamini ortaya çıkar.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Yumurtacık etkinleşmesi,* amfimiksi dışında, döllenme sırasında yumurtacığın geçirdiği dönüşümlerin tümü.
—ANSİKL. Biyol. Moleküllerin kovalent bağ enerjisinden daha düşük olan etkileşme enerjisi, onların parçalanmadan yüksek ısıda yeniden düzenlenmesini sağlar. Organizmada enzimler, tersinir olarak düşük ısıda etkinleşme olanağı verir. Böylece biyokimyasal birçok tepkime oluşabilir.

ETKİNLEŞMEK gçz. f. Etkin duruma gelmek.
—Fiz. ve Kim. *Etkinleşmiş,* elastik olmayan bir çarpışma ya da bir ışımayı soğurma yoluyla belli miktarda dış kökenli enerji alan bir atom, molekül ya da çekirdek sistemi için kullanılır. (Sistemin, uyarılmış halde olduğu da söylenir. Bu durumda sistem, bu enerjiyi bir foton yayınlayıp geri vererek temel hale dönebilir. Kimyada, etkinleşmiş bir sistem tepkimeye girmeye daha elverişlidir.) || *Etkinleşmiş kompleks,* birçok molekülün vurumu sonucunda oluşan ve hemen yok olarak yeni moleküller veren geçici atom topluluğu. (Kimyasal tepkimelerin birçoğunun, bu tür ara komplekslerin oluşumuyla gerçekleştiği kabul edilmektedir.)

◆ **etkinleştirmek** ettirg. f. *Bir şeyi etkinleştirmek,* onu etkin duruma getirmek.

ETKİNLEŞTİRİCİ a. Aydınlt. Fluorışıl bir maddede kristal ağının, ışık üretici

merkez işlevi gören katkı atomu ya da özürü. (Bu etkinleştiriciler çoğu kez, fluorışıl lambaların kaplamasını oluşturan kristal tozlarda bulunur.)
—Biyokim. Enzimin etkinliği için elverişli ya da gerekli olan madde.
—Fizs. kim. Bir katalizöre genellikle çok düşük oranda katılan ve bu katalizörün etkinliğini artıran madde. (→ İTİCİ.)
—Polim. Kauçuk ya da benzer elastomerlerin kükürtlenmesini hızlandıran, hızlandırıcıları daha da etkinleştiren ya da karışımlardaki kimi bileşenlerin ters etkisini dengede tutan madde. (En çok kullanılan etkinleştiriciler çinko oksit, mürdesenk ve magnezyadır.)
—Yapış. Bir yapıştırıcının ayırtedici özelliklerini geliştirmeye yarayan etkenlerin tümü. (Bu etkenler arasında ısının, nemin, bir çözücünün etkisi sayılabilir.)

ETKİNLEŞTİRME a. Etkinleştirmek eylemi.
—Çekird. fiz. Bir elementi, bir parçacık (genellikle nötron) akısıyla ışınlayarak radyoaktif duruma getirme. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Eczc. Bazı maddelerin etkisini artırmak için gerçekleştirilen işlem. (Kömür, etkinleştirmeden sonra, daha yüksek bir soğurma gücü kazanır.)
—Fizs. kim. Bir molekül, bir atom ya da bir iyonu, normal durumundan daha yüksek enerji düzeyine, dolayısıyla tepkimeye girmeye daha elverişli bir duruma getirme. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Etkinleştirme enerjisi*, Arrhenius yasasıyla tanımlanan ve tepkime hızlarının açıklanmasında kullanılan büyüklük. (Arrhenius'un termodinamik araştırmalara dayanan deneysel yasası, sıcaklığa bağlı olarak tepkime hızlarının özgül bir değişmezinin değişimini gösterir. *k* hız değişmezi olarak düşünüldüğünde bu yasa şu şekilde yazılır:

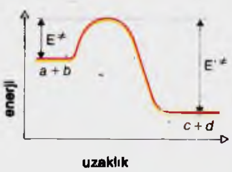
$$k = k_0 \cdot e^{-\frac{E}{RT}}.$$

Burada, k_0 tepkimeye özgü değişmezi, R ideal gaz değişmezini, T salt sıcaklığı, E de tepkimenin etkinleştirme enerjisini gösterir.)
—Hidr. bağl. Bir bağlayıcının tepkimeye girişini iyileştirmek, hızlandırmak ya da başlatmak için ona çok az miktarda etkinleştirici katma.
—Krist. Bir kristal yapısındaki atomların göçünü sağlayacak ısıl çalkalanmayı oluşturma.
—Metalürj. Toz metalürjisinde, kimi bileşiklerin etkisiyle sinterleme işlemini hızlandırma. (Hidroklorik gaz, demir tozunun sinterlemesini etkinleştirmeyi sağlar.)
—Nörobiyol. *Korteksi etkinleştirme*, korteks ve korteksaltı nöronların herhangi bir uyaranla uyarılması. (Nöronların birlikte davranışlarının zamansal ve uzaysal açıdan yeniden düzenlenmesine neden olur.)
—Petr. san. Kendiliğinden akışı yetersiz olan bir yataktaki petrolü ikincil ya da yardımlı çıkarma amacıyla pompalama ya da akaçlama.
—Petrokim. *Bir katalizörü etkinleştirme*, bir arıtma yöntemini uygulamaya koymadan önce, indirgemeyle ya da etkinleştirici denilen bir tepkinle katalizörü etkin duruma getirme işlemi.
—ANSİKL. Çekird. fiz. ve Anal. kim. Etkinleştirme, kimyasal bileşimini belirlemek amacıyla bir örneği, genellikle bir nükleer reaktörden sağlanan bir nötron akısıyla ışınlamaya dayanır. Bu yöntemde, nötronlarla ışınlanan belli bir A elementinin, bir B radyoelementine dönüşme özelliğinden yararlanılır. B radyoelementinin yayımladığı γ ışınlarının ayırtedici bir enerjisi ve yarıömrü vardır; bu enerji ve yarıömür, A elementinin örnek içindeki derişimiyle orantılıdır.
Yıkıcı olmayan bu seçmeli çözümleme yöntemi çok duyarlıdır ve milyonda bir düzeyindeki derişimleri ölçmeye olanak verir. Çoğu kez, malzemeleri (örneğin yarıiletkenleri) incelemede ve biyolojide kullanılır.
Son yıllarda, nötronlara başvurmayan iki yeni etkinleştirme tekniği geliştirildi. Bunlardan biri, yüklü bir parçacık (örneğin proton) demetiyle ya da X fluorışısıyla ışınlandığında örnek elementlerinin yayınladığı ayırtedici özellikte X ışınlarını algılamaya dayanır.
Öbür teknikte ise, örnek yüzeyinde, protonlarla ya da başka iyonlarla, aranan elementin izotopu olan, ayırtedici özellikte radyoaktif bir çekirdek doğuracak çekirdek tepkimeleri oluşturulur.
—Fizs. kim. Etkinleştirme, çeşitli olaylarla sağlanır:
—*Isıl etkinleştirme*. Belli sıcaklıktaki bir akışkanda moleküllerin ortalama enerjisi, çok iyi tanımlanır. Ancak bu moleküllerden çok küçük bir bölümünün enerjisi ortalamadan daha yüksektir; bunlar tepkimeye katılan etkinleştirilmiş moleküllerdir;
—*Işınlamayla etkinleştirme*. Elektromanyetik ışımaların (kızılaltı ışınlardan gama ışınlarına dek) ya da taneciklerin (elektronlar, nötronlar, alfa parçacıkları) soğurulması, molekülleri etkinleştirir;
—*Elektrikle etkinleştirme*. Elektroliz ile elektriksel boşalma da etkinleştirmeye yol açar. Örneğin elektrik yayıntısı, oksijeni ozona dönüştürür.

etkinleştirme enerjisi

A noktasında bulunan bir atomun B'ye gelmesi için aşması gereken enerji engeli (E ≠ etkinleştirme enerjisidir)

kimyasal $a + b \underset{2}{\overset{1}{\rightleftarrows}} c + d$ tepkimesinin gerçekleşmesi için gerekli olan enerji engeli tepkimesinin 1 yönünde ısıveren bir tepkime olduğu varsayılır (dolayısıyla 2 yönünde [E'≠ > E≠] ısıalan bir tepkimedir.)

ETKİNLEŞTİRMEK → ETKİNLEŞMEK.

ETKİNLİK a. **1.** Kimi yaşam, süreç, çalışma biçimlerini ortaya koyan olaylar, olgular bütünü: *Fiziksel etkinlik. Entelektüel etkinlik.* **—2.** Etkin olma durumu; hareket etme yeteneği, gücü; bu yeteneğin dışavurumu; faaliyet: *Adamcağız yaşlandı eski etkinliği kalmadı.* **—3.** Bir kimsenin, bir işletmenin, bir ülkenin belli bir alandaki eylemi; eylem alanı, bu eylemin yürütüldüğü alan; bir kimsenin çalışması, faaliyet: *Mesleki etkinliklerinin yanında sendikal etkinliği de var.* **—4.** Bir kimsenin, bir grubun toplumsal ve siyasal gücü; bir ortamda kullandıkları ve olguların, olayların akışını, alınan kararları vb. etkilemelerini sağlayan yetkileri, nüfuzları, saygınlıkları: *İş dünyasındaki etkinliği giderek artıyor. Afrika'daki Sovyet etkinliği. Bu bölgede Amerika'nın etkinliği fazla.*
—Biyokim. *Enzimin molekül etkinliği*, optimum şartlarda, bir enzim molekülünün bir dakikada dönüştürdüğü alttepken molekülü sayısı. || *Enzimin özgül etkinliği*, bir miligram protein içinde bulunan birim enzim miktarı (1 birim enzim, optimum şartlarda bir dakikada 1 mikromol alttepkeni dönüştürebilen enzim miktarıdır).
—Etol. Bir organizmanın yaptığı hareketlerin ve yer değiştirme eylemlerinin bütünü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Davranışa bağlı tematik etkinlik*, Gervet ve Truc'ün (1974) etolojiye kazandırdığı bu terim, fizyolojik işlevler konusunda bir bütünlük sunan ve başlıca özelliği bazı basit devindirici kas parçalarının belli bir düzen içinde peş peşe hareket etmesinden meydana gelen bir davranış bütünlüğünü anlatır. (Sözgelimi davranışa bağlı aynı tematik etkinlik, beslenmeye ilişkin öğeleri kapsar: yiyeceğin tutulması, yakalama, yiyecek arama, vb.)
—Fizs. kim. Bir evrede, gaz ya da sıvı bir bileşeni belirleyen ve Lewis tarafından önerilen büyüklük; bu büyüklüğün her durumda geçerli olması için kütle etkisi yasası ifadesinde molar derişimin yerini tutması gerekir. (Bu, *etkinlik katsayısı* denilen düzeltme etkeniyle derişimin çarpımına eşittir.)
—Gökfiz. *Güneş etkinliği*, Güneş'in çevrimsel ya da çevrimsel olmayan, çeşitli yeğinlik ve sürelerle oluşan manyetik tedirginliklerine bağlı olayların tümü. (Lekeler ve fakülller Güneş etkinliğinin ışıkküredeki, alanlar, fışkırmalar, püskürtüler renkküredeki görünümleridir. Ayrıca tacda da fışkırmalara rastlanır. Güneş etkinliği, gözlenebilen tüm dalgaboyu bölgelerinde ortaya çıkar.) [→ ÇEVRİM.]
—Hidrol. *Etkinlik alanı*, bir akarsu yatağının enine profil alanının ortalama derinliğine oranı. (Yatak üzerindeki sürtünmeden doğan enerji kaybı, hidrolik etkinlik alanına bağlıdır.)
—İkt. *İktisadi etkinlik*, insan etkinliğinin, mal ve hizmetler üretimi ve değişimiyle ilgili bölümü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Sınai etkinlik*, bir sanayi kolunda egemen teknikler ve geçerli üretim faktör fiyatları ile üretilen malların, rekabet ortamında, ulusal ve uluslararası piyasalarda alıcı bulabilmesi. || *Teknik etkinlik*, bir malın en az üretim faktörü kullanılarak üretilebilme yöntemi.
—İstat. *Bir istatistik testin etkinlik gücü*, ele alınan durumda en güçlü teste göre bir istatistik testin ölçütü.
—Kim. müh. Maddenin ayırma ya da aktarma niteliğini tanımlayan parametre. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Nörobiyol. *Devreli etkinlik* → DEVRELİ || *Devresiz etkinlik* → DEVRESİZ.
—Nük. müh. *Nükleer etkinlik*, radyoaktif bir nükleitte, birim zamanda kendiliğinden oluşan bozunmaların sayısı. —Bir ya da birçok nükleit içeren belli miktarda bir radyoaktif maddede, birim zamanda oluşan nükleer bozunmaların sayısı (SI birimi becquerel [Bq]'dir; bununla birlikte hâlâ yaygın olarak curie de [Ci] kullanılır). [Eşanl. AKTİFLİK.] || *Özgül etkinlik*, birim kütlenin etkinliği. (Yaygın olarak gramda curie olarak ölçülür.)
—Opt. ve Kim. *Optik etkinlik*, ışığın polarma* düzlemini döndüren kimi maddelerin taşıdığı özellik.
—Psikan. *Etkinlik/edilginlik*, karşıt psişik eğilimlerin bu temel çiftini, psikanaliz, özne/nesne ve haz/hazsızlık çiftleriyle birlikte, psişik yaşama egemen üç büyük kutuplaşmadan biri olarak görür. (Bununla birlikte, etkin/edilgin karşıt çifti, özü bakımından dürtüsel boyutlu olarak kalır.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Radyol. *Bağlı biyolojik etkinlik* (B.B.E.), radyoaktif bir elementin çıkardığı ışınların belirli bir dozunun meydana getirdiği biyolojik sonuçların, örnek deney ışınlarının aynı dozunun (genellikle 250 kV X ışınları) yarattığı etkiye oranı. (Bu katsayının değeri, ışınlandırılan organ ya da dokunun cinsine ve beklenen biyolojik etkiye göre değiştiğinden, zor kullanılabilir. X ışınlarının bir rad'ına denk gelen birimiyle ifade edilir.)
—Ruhbil. G. Heymans ve E. Wiersma'nın karakteroloji kuramına göre, amaçları doğrultusunda eylemde bulunma eğilimi gösteren bir kişinin özelliği. (Karşt. ETKİNLİKSİZLİK.) ||*Yüksek sinirsel etkinlik*, Pavlov'un, şartlı refleksler yöntemiyle incelediği olayların tümüne verdiği ad. || *Psikolojik etkinlik*, davranışsal görüntülerinden bağımsız olarak ele alınan iç psikolojik süreçlerin tümü.
—Soğut. san. ve Isıbil. *Etkinlik katsayısı*, faydalı etkinin makinenin tükettiği mekanik enerjiye ya da elektrik enerjisine oranı. (Faydalı bir soğutma makinesinin düşük sıcaklıkta soğurduğu ya da bir ısı pompasının yüksek sıcaklıkta sağladığı ısı miktarıdır.) [Eşanl. PERFORMANS KATSAYISI.]
—Yerbil. Yerin iç kuvvetlerinin volkan ve deprem biçiminde ortaya çıkması.
—Zool. *Etkinlik alanı*, hayvanlarda, bir ya da birçok türdeş hayvanın günlük etkinliklerinin bir bölümünü ya da tamamını gerçekleştirmek için kullandıkları, aynı türden başka bireyleri ya da yörede yaşayan başka türden bireyleri içine sokmadıkları, sınırları belli toprak parçası. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Etol. Bir hayvanın genel etkinliği çeşitli araç ve gereçler kullanılarak ölçülebilir: hareketlerin bir bütün olarak kaydedildiği asılı duran kafesler, tekerlekler, kapalı kasnaklar, her yer değiştirmede harekete geçen fotoelektrik delikler, vb. Etkinliğin genel düzeyinin bir dizi öğeye bağlı karmaşık bir işlev olduğu kanıtlanmıştır: uyku ve uyanıklığın gece gündüz düzeni içindeki ritmi; yiyecek ya da içecekten yoksun kalma, cinsel durum, yararlı ya da zararlı bir uyartının etkisinde kalma, yoksunluk çekme, vb. Belli bir amaca yönelen davranışlar da çoğunlukla

tam bu noktadan sonra ayıklanır.

—İkt. Genel bir anlamda kullanıldığında etkinlik sözcüğü, tümüyle iktisadi yaşamın, belli bir dönem süresince, belli bir toplumdaki temposunu ve düzeyini akla getirir. Etkinliğin bu biçimde anlaşılması, bizi, özellikle konjonktür göstergelerine ve ulusal muhasebenin çeşitli bölümlerine ilişkin büyüklüklere başvurmaya yöneltir. Kesimlerle (sektör) ilgili bir anlamda, yani çeşitli üretim birimlerinin uzmanlık alanlarını nitelendirmek için kullanıldığı zaman, etkinlik kavramı, büyük türdeş kategoriler biçiminde gruplandırmalar yapmaya yarayan çözümleme çerçevesi işi görür. Nitekim, iktisadi etkinlikleri üç kesime ayıran C. Clark ve J. Fourastié'nin ayrımında, temel etkinlikler (tarım, balıkçılık, madencilik) ve ikinci sıradan etkinlikler (ticaret, hizmetler) ayrımına rastlanır. Daha kesin çözümleme ölçütlerine dayanan ve daha işlevsel bir görü açısından (öngörü, iktisat politikası) hareket eden ulusal muhasebe ise, üretim birimlerini, kesimler ve branşlar olarak iki bölüme ayırır.

Kesim, aynı temel etkinliğe dayanan birimleri bir araya getirir; türdeş üretim birimi olarak tanımlanan *branş* ise, belli bir malı ya da belli bir hizmeti üreten bütün işletmeleri ya da işletme bölümlerini içinde toplar. Böylece, aynı bir işletme birden fazla etkinlik koluna (ama tek bir kesime) bağlı olabilir.

—Kim. müh. Bir madde değiştiricisinin gerçek tablasıyla kuramsal tablası arasında yalnızca uzak bir ilişki vardır: evreler arasındaki temas gerçekte yeterli olmadığından bu evrelerin tablayı terk ederken dengede oldukları düşünülemez. Dolayısıyla evrelerden biri gerçek tablayı aşarken bölümsel bir değişime uğrar; bu değişim kuramsal tablaya denk düşen değişimden genellikle daha düşüktür. Sözkonusu evre için *n* tablasının etkinliği aşağıdaki bağıntıyla tanımlanır:

$$E = \frac{y_n - y_{n+1}}{y_{ne} - y_{n+1}}$$

Murphree etkinliği denen bu bağıntıda y_n, *n* tablası üzerindeki molar bölümü, y_{n+1}, *n* +1 tablası üzerindeki molar bölümü, y_{ne} ise dengedeki *n* tablası üzerindeki kuramsal molar bölümü gösterir.

Bu etkinlik, madde değiştiricinin türüne özgü mekanik (tablanın türü), fiziksel-kimya (yoğunluk, akışmazlık) ve hidrodinamik (debi, tıkanma sınırı...) etkenlere bağlıdır.

—Psikan. Freud, daha 1905'te *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie* (Cinsiyet üzerine üç deneme) adlı yapıtında, "cinsel amacın, etkin-edilgin biçimde çift cepheli tezahür ettiği" görüşünü ileri sürmüştü. Freud, sadik-anal evrenin kısmi dürtülerinde (hükmetme dürtüsü) olduğu kadar, röntgencilik/teşhircilik karşıtlığında da aynı çift kutupluluğu görüyordu. Bu tema, başka bir sapkınlık biçimi olan sadizm/mazoşizm karşıtlığınca da doğrulanır. Bu son karşıtlık konusunda Freud, 1915'te "bunların temel ve karşıt karakterlerini oluşturan etkinlik ve edilginlik, genel olarak cinsel yaşamın yapıcı öğelerini oluşturur" diye yazıyordu. Bu durumda, karşıtlığın terimlerinden her biri, *dürtünün amacı*'nın özel bir biçimini oluşturur. Dürtü, eğer bir özneden, bir dış nesneye doğru yöneliyorsa, etkin bir amaçla gerçekleşiyor demektir (örn. sadizm). Yok, eğer kişi dış nesneden vazgeçip, kendi kendisini nesne olarak alıyorsa, o zaman etkin amaç, edilgin amaca dönüşür (örn. mazoşizm). Buysa, özne rolünü üstlenmesi gereken yeni bir dış nesnenin aranmasını gerektirir. Bu ilk etkin/edilgin karşıtlığı, kişinin psikoseksüel gelişmesinde egemen bir rol oynar. Daha sonraki, fallüslü/hadım ve erkek/dişi karşıtlıkları özellikle bu ilk karşıtlık temeline dayanır. Ancak belirtmek gerekir ki, eğer etkin/edilgin karşıtlığı yerinde bir tanımlamaysa, bu ancak dürtüsel amaçları nitelendirdiği ölçüde böyledir. Yoksa, bilinçdışı için, ne böyle bir ikilik, ne de erkek/dişi karşıtlığı sözkonusudur.

—Zool. Kuşlar gibi bazı hayvan türleri için etkinlik alanının varlığı XVII. yy.'dan beri bilinmektedir (J. Ray). Gözlem ve incelemeler belli bir alana sahip çıkma olayının bütün hayvan öbeklerinde var olduğunu göstermektedir. Bu arada etkinlik alanları kuşlarda geniş biçimde incelenmiştir. Bu incelemeler M. Nice'in her türün etkinlik alanında gösterdiği etkinlikleri ölçü alan bir sınıflandırma biçimi önermesine neden olmuş, böylece şu etkinlik alanı çeşitleri ayırt edilmiştir:

1. *Üremeye bağlı etkinlik alanları: a)* bütün üreme etkinliklerinin gerçekleştirildiği alan (çiftleşme, yuva yapma, beslenme); bu tür etkinlik alanı ötücükuşlarda çok yaygındır (karatavuk, baştankara, kızılgerdan); *b)* yalnızca yuva yapma ve çiftleşme için kullanılan (beslenme yaşama alanının bir başka yerinde gerçekleştirilir) etkinlik alanı (ördekgiller, kargagiller); *c)* çiftleşmenin gerçekleştiği etkinlik alanı (erkek üyeler bu alana kur yapmaya gelirler, dişi üyeler de çiftleşecekleri eşlerini seçerler); *d)* yuva çevresiyle sınırlanan etkinlik alanı: bu durum koloni halinde yaşayan bütün türlerde görülür; kolonideki nüfus yoğunluğu ve elverişli biyotopların darlığı -istemeyerek de olsa- bir arada bulunmayı zorunlu kılar (martılar, fırtınakuşları, karabataklar); aynı durum, hayvanları bir araya toplanma zorunda bırakan son derece sert iklimli bölgelerde de sözkonusudur (imparator penguenler).

2. *Üreme işlevi gerçekleştirilmeyen etkinlik alanları:* kışlama etkinlik alanı (bazı göçmen türler için beslenme amacıyla kullanılır) ve uyku etkinlik alanı (sığırcık, serçe gibi sürüler halinde yaşayan kuşlarda ya da yarasa gibi memelilerde olduğu gibi).

Etkinlik alanının büyüklüğü bireyin gerçekleştirdiği etkinliklere, boyuna, beslenme rejimine (aynı büyüklükte bile olsa bir etçil hayvanın kullanacağı etkinlik alanı otçul bir hayvanın etkinlik alanından çok daha geniş olacaktır) bağlı olarak belirlenir. Beslenme işlevini karşılayan bir etkinlik alanı olabildiğince dar bir bölgeyi kapsar; ve bu nedenle sözkonusu biyotopta sınırlı sayıda birey ya da üremeye çalışan çift barınabilir: bu da, hem sözkonusu hayvan türü nüfusunun düzene girmesi sonucunu doğurur, hem de, doğal çevrelerin ekolojik dengesinin korunmasında önemli bir öğe oluşturur. Etkinlik alanı, iyice belirgin etkinliklerin (dinlenme, dışkı çıkarma, yıkanma, barınma, vb.) gerçekleştirildiği belli bir biçim ve yapıda olan bir yerdir. Bir etkinlik alanının kenarları az ya da çok geniş bir sınır oluşturur. Etkinlik alanındaki sınır bölgelerinde yaşayan türler gerçekleştirdikleri gözetimle davetsiz konukların bu sınırı aşmalarını engeller. Bu engellemede her türe özgü iletişim araçları ve uyarıtlar kullanılır; sesli uyartılar (ötücükuşların şarkıları); görmeye yönelik uyartılar (etkinlik alanında yaşayan hayvanın bedenindeki renklerle verdiği işaretler); koku uyartıları (birçok memelide salgı maddesi ya da olayı). Bir etkinlik alanının var olma süresi burada yaşayan türlere bağlı olarak değişir: bireyin bütün yaşamı boyunca olabileceği gibi her üreme mevsiminde ayrı bir yer de seçilebilir.

İçinde yaşanan çevrenin etkinlik alanları halinde bölünmesi hem bireyler hem de türler için yararlar sağlar: böylece, bazı türler üreme mevsimi boyunca besin kaynaklarını güvence altına almış olur; bir etkinlik alanının bulunması saldırgan ilişkileri azaltır (Dolayısıyla yaralanma ve ölümle son bulan kavgaları azaltır); bireylerin dağınık oluşları ve yayılmaları yırtıcı hayvanlara yakalanma tehlikesini sınırlar; salgın hastalıkların yayılmasını da yavaşlatır.

ETKİNLİKÖLÇER a. Radyoaktif bir maddenin etkinliğini ölçen aygıt. (Eşanl. AKTİVİMETRE.)

ETKİNLİKSİZ sıf. Ruhbil. Karakter özelliği etkinliksizlik olan bir özneye denir.

ETKİNLİKSİZLİK a. Ruhbil. Güttüğü amaçlara ulaşma uğraşı verirken karşılaştığı engeller önünde kolayca cesaretini kaybeden bir kişinin özelliği.

ETKİNSİZLEŞME a. Kim. müh. Bir katalizörün etkin merkezlerinin kaybolması ya da gittikçe bozulmasına bağlı olarak etkinliğinde (ya da seçiciliğinde) görülen düşme. (Etkinsizleşme, hem tersinir [katalizör özel bir işlemle yenileştirilir], hem de tersinmez [katalizörü değiştirmek gerekir] olabilir.)

ETKİNSİZLEŞMEK gçz. f. Kim. müh. Etkisiz duruma gelmek.

ETKİNSİZLEŞTİRME a. Çekird. fiz. Radyoaktif bir maddenin etkinliğini azaltma. || Bir cismi bu maddelerden arındırma.

ETKİNSİZLEŞTİRMEK f. Çekird. fiz. Radyoaktif bir maddenin etkinliğini azaltmak. || Bir cismi, içerdiği radyoaktif elementlerden arındırmak.

—Petr. san. Bir önleyici katarak bir ürünün tepkin ya da aşındırıcı özelliklerini yansızlaştırmak.

ETKİSİZ sıf. **1.** Etkili olmayan, etkisi bulunmayan şey için kullanılır: *Etkisiz bir konuşma. Etkisiz bir ilaç.* **—2.** *Bir kimseyi, bir şeyi etkisiz duruma getirmek*, onu zarar veremeyeceği, hareket edemeyeceği bir duruma sokmak.

—Kim. Işığın polarma düzlemini döndüremeyen bir cisim için kullanılır.

—Küm. kur. *Bir* E *kümesi üzerinde, bir* $\ast$ *bileşim yasasının soldan* (aynı biçimde *sağdan*) *etkisiz elemanı*, E nin, her x elemanı için $e \ast x = x$ (aynı biçimde $x \ast e = x$) olan *e* elemanı. || E *üzerinde bir iç bileşim yasası için etkisiz eleman*, E nin sağdan ve soldan *e* etkisiz elemanı, yani, $x \ast e = e \ast x = x$ olan eleman. (Toplama ile gösterilen yasada etkisiz elemana *sıfır*, çarpma ile gösterilen yasada ise *birim eleman* denir.)

ETKİSİZLEŞMEK gçz. f. Etki yapamaz duruma gelmek.

◆ **etkisizleştirmek** ettirg. f. *Bir şeyi, bir kimseyi etkisizleştirmek*, onu etki yapamaz duruma getirmek.

ETKİSİZLEŞTİRME a. Etkisizleştirmek eylemi.

—Bağışıkbil. Isıtma yoluyla (56°C) ile serumun doğal komplemanını tahrip etme işlemi.

—Bakteriyol. Bir mikrop ürününün (mikrop ya da toksin) zehirli etkisini yok etmek ve yalnız tedaviye yararlı niteliklerini korumak amacıyla uygulanan yöntem.

—Nörobiyol. Bir nöron topluluğunun işlevsel etkinliğini ortadan kaldırma. (Etkinleştirici olan ağsı madde fizyolojik olarak [uyku hali] ya da ilaçlarla [barbitürikle anestezi] etkisizleştirilebilir.) || Eylem akımlarının geçişini durduran biyoelektrik süreç. (İyon akılarıyla taşınan bu akımlar, iyonoforların bulunduğu noktada hücre zarını geçer. İyonoforların iyon akılarının etkisiyle kapanması, etkisizleştirmeye yol açar.)

ETKİSİZLEŞTİRMEK → ETKİSİZLEŞMEK.

ETKİSİZLİK a. Foto. Işık enerjisinin sınır değeri; bu değerin altında, duyarlı yüzey hemen hemen hiç etkilenmez. (Belirleyici eğrinin doğrusal bölümünün uzantısıyla apsisler ekseninin kesiştiği nokta bu değeri verir.)

ETKURDU a. Etsineklerinin larvası.

—ANSİKL. Balıkç. Etkurdu, genellikle, oltaya canlı yem olarak, kalın ucu 1 mm kadar olta iğnesine sokularak takılır. Bazı ülkelerdeki büyük talep nedeniyle etkurdu sanayide üretilir, ama amatör bir balıkçı için etkurdu üretmek kolaydır: kırpıntı etlerden toplanan et parçalarını güneşe asıp altına içi kepek dolu bir kap koymak yeterlidir; etkurtları bu kabın içine düşeceklerdir. Etkurdu daha çok sığ su avcılığında kullanılır.

—Böcbil. Kurtsu biçimli, kör, bacaksız etkurtları, ön kesimi oldukça sivri, arka kesimi güdük bedenlerinin dalgalanmasıyla hareket ederler; etle ya da leşle beslenirler ve çevrelerine besinlerini su haline getiren proteolitik enzimler salgılarlar; daha sonraysa bu yoldan elde ettikleri besleyici sıvıyı soğururlar.

ETLEME a. Deric. Sepileme işleminden

önce deri üzerinde kalan kas parçacıklarının ayıklanması ve yağlı deri altı dokusunun ayrılması olayına verilen ad. || *Etleme bıçağı*, son derece inceltilmiş çelik bıçaklı ve traşlamaya yarayan alet: *kürk etleme bıçağı*.
—ANSİKL. Etleme, ırmak çalışması sırasında yolma işlerninden sonra gerçekleştirilir. İşçi etlemeye yarayan özel bir bıçakla, ırmak sehpası*'na yerleştirilmiş olan derilerin etli yüzlerindeki sepilenmemesi gereken kas parçacıklarını ve yağlı deri altı dokuyu ayıklar. Etleme bugün mekanik olarak kavaleto makinesinde yapılmaktadır.

ETLENMEK gçz. f. Et bağlamak, şişmanlamak; semirmek.

ETLİ sıf. **1.** İçinde et bulunan, et katılarak yapılan yiyecek için kullanılır: *Etli pilav. Etli yemekler.* **—2.** Besili hayvan için kullanılır: *Etli bir koyun.* **—3.** İnsan bedeninin etten oluşan ya da kalın, dolgun bölümü için kullanılır: *Bedenin etli kısımları. Etli dudaklar.* **—4.** Çekirdeği ile kabuğu arasındaki yenecek bölümü dolgun meyve için kullanılır: *Etli sulu bir erik.* **—5.** *Etli butlu*, çok şişman. || *Etli canlı*, güçlü, sağlıklı. || *Etliye sütlüye karışmamak*, çevresinde olup bitenlerin dışında kalmak, hiçbir eğilim ya da etkinliğe karşı ilgi duymamak: *Kendi halinde yaşar, etliye sütlüye karışmazdı.*
—Bot. *Etli bitki*, sapı, dalları ve hatta yaprakları suyla dolu, kalın ve etli olan bitki. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Mutf. *Etli dolma*, içi kıymayla hazırlanan ve sıcak yenen dolmaların genel adı: *Etli yaprak dolması, etli lahana dolması* gibi. || *Etli ekmek*, ortasına küçük doğranmış soğan ve domatesle pişirilmiş et ya da soğan, biber, tuz, yumurta ile karıştırılmış çiğ kıyma konarak fırında pişirilen bir tür pide. || *Etli yemek*, içine kuşbaşı ya da parça et konarak pişirilen yemeklerin genel adı. (Birlikte piştiği sebze ya da kuru yiyeceğin adıyla birlikte söylenir: *Etli nohut, etli ebegümeci* vb.)
—ANSİKL. Bot. *Etli bitkiler.* Su tutma ve biriktirme davranışları çok üstündür. Bunlarda genellikle büyük emme gücüne sahip iki tip kök vardır: bir kısım kökler dikey olarak derine gider, derindeki su tabakasına ulaşır; bunların yalnız uçlarında yan kök vardır; çok sık bir ağ biçiminde yatay yayılan öteki köklerse toprağın ilk birkaç santimetresinde yoğunlaşan atmosfer neminden yararlanabilecek niteliktedir. Ama ne olursa olsun bu bitkilerde kökler yer üstündeki organların boyundan 10-15 kat uzundur. Büyük bir kuraklığa dayanmak zorunda olan bu bitkilerin yer üstündeki organlarının yüzeyi hacimlerine göre çok küçüktür; bu da onlarda buharlaşma yüzeyini azaltır (sütunatlas, frenkinciri, mammilaria); öte yandan, bu türlerde yapraklar genellikle diken haline gelir, hatta bazı frenkincirlerinde (opuntia) olduğu gibi tamamen kaybolur, dallar özümleme ve solunum işlerini görür. Bir kısım familyalarda (makasotugiller, agavgiller, vb.) yedek su yapraklarda biriktirilir. Ayrıca üstderideki mum, reçine, zamk gibi maddeler ve gözenekleri örten tüyler sayesinde terlemenin azalması da sağlanır.
Hücre özsuyunun bileşimi de (önemli miktarda organik asitler ve zamklar) geçişme basıncını yükselterek buharlaşma olgusunda engelleyici rol oynayabilir. Etli bitkiler yedek su depolarıdır; bazıları yeraltı ve yerüstü organlarında büyük ölçüde su depo edebilecek niteliktedir; örneğin 15 m yüksekliğindeki bir kaktüs (sütunatlas) 3 000 litre su tutabilir. Onun için bu bitkilerin "etli" bir görünüşü vardır.
Güney Afrika'da yetişen bazı etli bitkiler *(lithops, haworthia)* oralarda çok şiddetli olan ışığa karşı da korunmak zorundadırlar; bu yüzden etli yapraklarının ancak pek az bir kısmını güneşe gösterirler. Bunlarda klorofil yaprakların yalnız derin kısımlarında bulunur ve ışığı yaprakların üst kısmındaki renksiz kısımlardan geçtikten sonra zayıflamış olarak alır.
Etli bitkiler otuz kadar familya içinde yer alır. En başta kaktüsgiller olmak üzere, zambakgiller, nergisgiller, ficoidaceae, damkoruğugiller, sütleğengiller, semizotugiller familyaları bunlar arasındadır.
• *Etli saksı bitkileri.* Evlerde yetiştirilen etli bitkiler hafif ve süzek toprak ister: altı bol delikli saksılar içinde sade toprak, humuslu toprak ya da turba, kaba kum ve çakıl karışımı. Bu bitkilerin çoğu kış dinlenmesi sırasında düşük sıcaklığa (+7°C) dayanır. Sulama aralıklı yapılmalı, kışın çok seyrek, büyüme evresinde, mayıstan eylüle kadar daha sık olmalıdır. Kaktüsler güneşi sever, ama ani ışık değişikliklerinden hoşlanmaz.

ETLİK sıf. Etinden yararlanmak amacıyla beslenip semirtilen hayvan için kullanılır: *Kurbanlık ve etlik hayvanları ayrı yerlerde beslemek.*

◆ a. Buzdolabında et koymak için ayrılmış bölüm.

ETLİK a. *Yörs.* Halılarda *kenar** *örgüsü* ve *kolan**'dan sonra gelen ince ve tek renkli çerçeveye bazı yörelerde verilen ad. KÜÇÜK SU da denir.

ETLİSULU sıf. *Etlisulu sap, yaprak*, bol su içeren etli bitki organları. (Böyle organları olan bitkilere *etli bitkiler* denir.)

ETME a. **1.** Etmek eylemi. **—2.** *Etme bulma dünyası*, kötülük yapan kimselerin kötü durumlara düşmesi karşısında söylenir.

ETMEK g. f. **I. 1.** Yapmak, gerçekleştirmek: *Ne ettiğini bilmiyor. Onun yapacağım, edeceğim demesine bakma.* **—2.** *Bir kimseyi bir şeyden (soyut* ya da *somut) etmek*, bir hakkın ya da malın kullanımını elinden almak, onu o şeyden yoksun bırakmak: *Bir kimseyi yerinden, işinden, evinden barkından etmek. Bir kimseyi haklarından etmek.* **—3.** *Akşamı, sabahı vb. etmek*, belirtilen zamanı bulmak, ona erişmek: *Konuşa konuşa öğleyi etmişiz. Gözünü kırpmadan sabahı etmek.* **—4.** *Fiil + -mamazlık etmek*, (daha çok koşul tümcesi olarak) fiilin gösterdiği durumda olmak: *Söz dinlememezlik etme. Söylememezlik ederse, zorla söyletin.* **—5.** *Bir kimseyle* ya da *bir kimsesiz, bir şeysiz edememek*, bir kimseyle geçinememek; bir kimsenin, bir şeyin yokluğuna dayanamamak; yapamamak: *O, kimseyle edemiyor. Onsuz edemiyorum. Yemeden edemiyor.* **—6.** *Etme, etme yahu*, "öyle mi, gerçek mi" anlamında şaşılacak durumlarda kullanılır. || *Etme, eyleme*, istenmeyen bir davranış karşısında "yapma" anlamında kullanılır. || *Etmediğini bırakmamak*, yapabileceği her türlü kötülüğü yapmak: *Herkesin içinde bize etmediğini bırakmadı.* || *Ettiği hayır ürküttüğü kurbağaya değmemek*, ettiği iyilik ya da hizmetten daha büyük zarar vermek. || *Ettiği yanına kâr kalmak*, yaptığı bir kötülüğün cezasını görmemek: *Ettiği yanına kâr mı kalacak, susacak mıyız?* || *Ettiğini bulmak*, çekmek, başkalarına yaptığı kötülüklere benzer durumlara düşmek: *Acımıyorum, ettiğini buldu.* || *Ettiğini yanına bırakmamak*, bir kimsenin kötü bir eylemine karşılık vermek; ondan öcünü almak. || *Ettiğiyle kalmak*, bir kimse sözkonusuysa, amacına ulaşmayan kötü bir eylemin utancı ve ezikliği içinde bulunmak. || *Altına etmek* → ALT.

◆ gçz. f. **1.** *Parasal değer + etmek*, belirtilen değerde olmak, az ya da çok bir para miktarına karşılık olmak: *Bu tablo iki milyon eder. Bu eski koltuğa on bin lira verebilirim, daha fazla etmez.* **—2.** Eşit olmak: *İki kere iki dört eder. İki iki daha dört eder.* **—3.** *Bir kimseye (tümleç +) etmek*, ona kötülükte bulunmak: *O da ona az etmedi. Bana neler etti, bilemezsiniz. Etme bulursun, inleme ölürsün* (atasözü). *Ben ettim sen etme.* **—4.** *Tümleç + etmek*, belirtilen biçimde davranmak: *Buraya gelmekle iyi mi ettik, kötü mü ettik, bilmem. Galiba yanlış ettik.*

II. Yardımcı fiil. Ad soylu bir sözcükle birlikte, oluş, kılış gösteren birleşik fiil oluşturur (bu yeni fiil geçişli ya da geçişsiz olabilir): *Yardım etmek. Yolcu etmek. Alay etmek. Telefon etmek. Deli etmek. Zengin etmek. Arz etmek.*

◆ **edilmek** edilg. f. Olunmak, yapılmak: *Evinden barkından edilmek. Evine telefon edildi. Rahatsız edilmek istemiyor.*

◆ **ettirmek** ettirg. f. *Bir şeyi ettirmek*, onu başkasının yapmasını sağlamak; yapılmasına neden olmak: *Kendisini zorla davet ettirmek.*

ETMEN a. Bir şeyi belirleyen, bir olgunun ya da olgular dizisinin kökeninde bulunan ve bunların oluşumunda etkisini gösteren madde, cisim, güç; etken: *Doğal etmenler. Fiziksel etmenler.* (Eşanl. FAKTÖR.)
—Bakteriyol. *Cinsel etmen*, bakteri döllerinin (verici döl ya da F+) erkek karakterini belirleyen bakteri epizomu. || *Direnç etmeni*, bazı antibiyotiklere ya da antiseptiklere karşı bakterilerin direncini sağlayan epizom. (Eşanl. DİRENÇ PLAZMİDİ.) || *V, etmeni*, bakteriyolojide, haemophilus gibi bazı bakterilerin in vitro gelişmeleri için kesin olarak gerekli N.A.D. ya da koenzim 1'i gösterir. || *X etmeni*, bakteriyolojide, haemophilus gibi bakterilerin in vitro gelişmeleri için kesin olarak gerekli hemini gösterir.
—Biyol. Eskiden genlere verilen ad. || *Dış etmen*, bir bitki türünün gelişmesini etkileyen ortamdaki öğelerinden her biri. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Sınırlayıcı etmen*, bir işlevi belirleyen ve etkileyen çeşitli etmenler arasında yer alan ve yalnız başına o işlevin yoğunluğunu sınırlayan etmen. (Bk. *ansikl.* böl. Çevrebil.)
—Çevrebil. *Çevre etmeni*, canlı varlıkların dağılımını, davranışlarını, metabolizmalarını etkileyen çevre öğesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Fels. Skolastik gelenekte, EDİLGEN'in tersine etkili neden.
—Hematol. *Pıhtılaşmayı sağlayan kan etmenleri*, kanda pıhtılaşmayı sağlayan etmenlerin tümü: kanamayı önleyici etmenler (A etmeni ya da etmen VIII ve B etmeni ya da etmen IX), Willebrand etmeni, etmen I (fibrinojen), heparin önleyici etmen (4 trombositsel etmen), Rosenthal etmeni (XI), fibrin durağanlaştırıcı etmen (XIII), Hageman etmeni (temas etmeni XII), 3 trombositsel etmen, Stuart etmeni (X), etmen II (protrombin), etmen V (proakselerin), etmen VII (prokonvertin). [Eşanl. FAKTÖR.] || *Aktarma etmeni*, insan akyuvarlarında bulunan ve vericide bazı antijenlere karşı ortaya çıkan geç aşırı duyarlılığı, aynı antijenlere karşı geç aşırı duyarlılık tepkisi göstermeyen bir alıcıya aktarabilen düşük molekül ağırlıklı ve diyalizlenebilir madde. (Kuramsal olarak, akyuvarlardan elde edilen bu aktarma etmeni şırınga edilirse, hücre aracılıklı bağışıklık sağlamaya olanak verir.) || *Yoğun etmen VIII*, insan kanının liyofilize bölümü. (Yeniden oluştuktan sonra içinde en az 25 IU/ml yoğunluklu kanama önleyici A etmeni bulunur; çok az hacimle çok büyük etkinlik gösterir.)
—Tıp. Biyolojik bir tepkimeye karışan madde, genellikle bir molekül. (Terim onu kesin olarak belirleyen bir sözcükten sonra gelir: Hormonsal *etmen.*) [Eşanl. FAKTÖR.]
—ANSİKL. Biyol. *Dış etmen.* Üç türlü etmen vardır: *iklim* etmenleri (aydınlık, sıcaklık, nem, don); *toprak* etmenleri (toprağın organik maddelerce ve madenlerce zenginliği ve dokusu) ve *biyotik* etmenler (kimisi elverişli olur [çiçektozu yayan böcekler], kimisi elverişsizdir [asalak mantarlar ve böcekler, bakteriler]).
—Çevrebil. *Çevre etmeni.* İki çeşittir: sıcaklık, ışık, suyun kimsayal bileşimi ya da toprağın asitliği gibi abiyotik* etmenler ve başka türlerin bulunması, canlıların birbirini avlayıp yemesi, insanın etkisi vb. gibi biyotik* etmenler. Doğada bu ayrımı yapmak kolay değildir, çünkü çoğu za-

man biyotik ve abiyotik etmenler birlikte etki gösterir, hatta birbirlerini de etkilerler. Örneğin balıkla beslenen (biyotik etmen) bir türün varlığının baş koşulu olan sudaki oksijenin (abiyotik etmen) oranında meydana gelen bir değişiklik, kent artıklarından (abiyotik etmen) doğan aşırı ölçüde organik maddenin suya karışmasından ileri gelebilir.

Bir topluluğun* genişlemesini, bir ekosistemin üretkenliğini saptayan ya da bir türün varlığını ve bireylerin büyümesini belirleyen etmenlere *sınırlayıcı etmenler* denir. Bir çevre etmeni eksikliği kadar aşırılığıyla da sınırlayıcı olabilir. Bu iki değerin arasında etmenin *optimum değeri* yer alır.

Sınırlayıcı etmenlerin belirleyici etkisi tarım alanında çok iyi bilinmektedir; yüksek verim almak için topraktaki şu ya da bu elementin (azot, fosfor, vb.) oranını artırmak ya da tersine, toprağın nemini azaltmak için akaçlama uygulayarak, bir başka etmeni optimuma yakın değere kavuşturmak buna örnek gösterilebilir. Asıl güçlük bütün etmenleri optimuma ulaştırmaktadır, çünkü bunu yaparken eksikliğiyle sınırlayıcı olan bir etmeni aşırılaştırmak (zehirleme etkisi) tehlikesi vardır.

ETMOİT a. (fr. *ethmoïde*). KALBURKEMİĞİ'nin eşanlamlısı.

ETMOPTERUS a. Derin sularda yaşayan çok küçük bedenli (boyu 0,30 m), ışıklı karınlı bireyleri içeren köpekbalığı cinsi. (Camgözbalığıgiller familyası.)

ETNA, İtalya'da yanardağ kütlesi, Sicilya adasının kuzey-doğu kesiminde. Avrupa'nın en büyük etkin yanardağı. Elips biçimindedir; çevresi 140 km ve bugünkü yüksekliği 3 345 m'dir. Eski Catania ovasının bugünkü yerinde bulunan bir Dördüncü Zaman körfezi içinde oluştu. Yapısı karmaşıktır, çünkü dağın koni biçimi, ana krater dışında dağda bulunan 250'yi aşkın krater nedeniyle bozulmuş ve doğu yamacı "Valle del Bove" yle yarılmıştır. İ.Ö. 475'ten başlayarak tarih boyunca 100 kezden fazla püskürdüğü belirlenmiştir (en tehlikelisi 1669'daki püskürme oldu). Bu püskürmeler sonucunda baz kökenli lavlar, dışıklar (cüruf), küller ve lapillilerden oluşan bir kütle ortaya çıktı. Yanardağın etkinliği XX. yy.'da sıklaştı. 1950-51 püskürmesi 372 gün sürdü; çok önemli olan 1956'daki püskürmede bir milyon m³ lav dışarı atıldı ve bunun sonucunda çok çeşitli görünümler ortaya çıktı. Yanardağın yamaçları insanların yerleşme alanları içinde kalmaktadır.

Eski insanlar Vulcanus'un ve Kyklops'ların demirci ocaklarının burada bulunduğuna inanırlardı. Doğurduğu tehlikelere rağmen köylüler, 500 m'ye kadar turunçgil tarımı, 1 300 m'ye kadar bağcılık ve meyvecilik yaparak yaşam düzeylerini yükselttiler. Ormanlar (kestane ağacı, meşe, çam, kayın) 2 000 m'ye kadar yükselir; daha sonra lavların oluşturduğu çıplak bölge başlar. Sayfiye ve kış sporları merkezleri, özellikle de yanardağa tırmanmak için gelenlerin geçtiği Etna yolu (1 900 m'ye kadar çıkar) sayesinde turizm etkinliği yoğundur.

ETNİ a. (fr. *ethnie*; yun. *ethnos*, halk'tan). BUDUN'un eşanlamlısı.

ETNİK sıf. (fr. *ethnique*, yun. *ethnos*'tan *ethnikos*, ırk, halk). **1.** Etniyle ilgili. (Eşanl. BUDUNSAL.) **—2.** Bireylere özgü özelliklerin tersine, bir topluluğun oluşturduğu, kültürel gruba özgü her türlü özellik ya da belirtiye denir. **—3.** Bir ülke, bir bölge ya da bir kent adından türeyen ve bu ülke, bu bölge ya da bu kente ilişkinliği gösteren sıfat ya da ada denir.

Etniki eterya ("Ulusal dernek"), yunan milliyetçilerinin gizli örgütü. Adı türk kaynaklarında kendinden önce kurulmuş bulunan Filiki* eterya ile karıştırılan örgüt, Yunanistan'ın başkentinde bir araya gelen subaylar, aydınlar, tüccarlar tarafından kuruldu (1894). Osmanlı egemenliği altındaki Rumlar'ın kurtuluşunu amaçladığını açıklayan örgüt, bir yandan da Makedonya sorunu ile uğraşarak bulgar komitalarıyla savaşıma girişti. Yunan hükümetinin Girit'teki ayaklanmaya yardım göndermesini sağladı. 1897 Osmanlı-Yunan savaşı'nın çıkmasında etkin rol oynadı; savaş Yunanistan'ın yenilgisiyle sonuçlanınca örgüt ve önder üyeleri savaş suçlusu sayıldılar. Bu olaydan sonra gücünü yitiren örgüt 1899'da kendini kapattı.

ETNOBİLİM a. Her topluma özgü özellik inceleme biçimlerini, her toplumun hazırladığı sınıflandırma sistemlerini ve incelenen grubun bakış açısına göre yerel olarak ayırt edilen kategorilerin anlamını inceleyen etnoloji dalı.

ETNOBİYOLOJİ a. (fr. *ethnobiologie*). Çeşitli insan topluluklarıyla bunların hayvansal ve bitkisel çevreleri arasındaki ilişkileri ele alan inceleme.

—ANSİKL. Etnobiyolojiye, çoğu kez, akademik biyolojiye karşıt olarak, "halk biyolojisi" adı verilir; çünkü nadiren yazılı bir biçime bürünür ve ilkeleri belli bir kültür grubunun ayrılmaz bir parçası durumundadır. Grubun dolaysız çevresini oluşturan bitki ve hayvanların sürdürdüğü fiziksel ya da ruhsal ilişkiler, etnobiyoloji uzmanlarının başta gelen inceleme konusunu meydana getirir. Etnobotanikle etnozoolojiyi inceleme alanı içine alan etnobiyoloji, bitki ve hayvanları adlandıran terimlerin kökeniyle bunların kültür grubunun gelenekleri içinde kuşaktan kuşağa aktarılmaları konusunda kültürel antropoloji ve dilbilim tarafından ortaya atılan kavramlardan geniş ölçüde yararlanmıştır.

ETNOBOTANİK a. (fr. *ethnobotanique*). Belli bir etnik gruba özgü ölçütlere göre bitkisel dünyanın sınıflandırılmasını inceleyen etnobiyoloji dalı.

◆ sıf. Etnobotanikle ilgili olan.

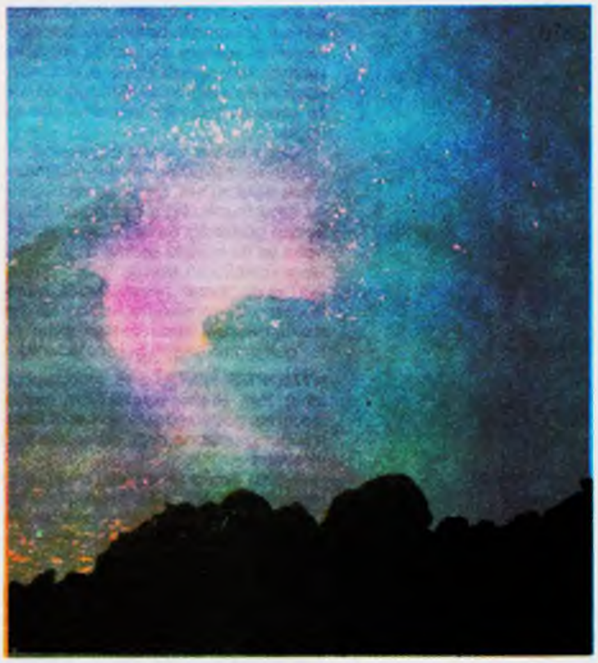
ETNOGRAF a. (fr. *ethnographe*). Etnografya uzmanı. (Eşanl. BUDUNBETİMCİ.)

ETNOGRAFYA ya da **ETNOGRAFİ** a. (fr. *ethnographie*). Belli bir insan topluluğunun tüm etkinliklerini (maddi yaşama bağlı teknikler, toplum düzeni, dini inançlar, iş ve toprağı işleme aletlerinin bir kültürden öbürüne devri, akrabalık yapıları) betimleyici bir yaklaşımla inceleyen insan bilimleri dalı. (Toplumsal ve kültürel antropolojiyle antropoloji kuramlarının oluşmasında temel öğe etnografyadır.) [Eşanl. BUDUNBETİM.)

ETNOLOG a. (fr. *ethnologue*). Etnoloji uzmanı. (Eşanl. BUDUNBİLİMCİ.)

ETNOLOJİ a. (fr. *ethnologie*). Toplumların yapısını ve evrimini genel çizgileriyle belirlemek amacıyla, her etninin belirtici yanlarını tümüyle bilmeye çalışan insan bilimleri dalı. (XVIII. yy.'da doğan etnoloji; antropobiyoloji* ile kültürel, iktisadi, siyasal ve toplumsal antropoloji* olarak ikiye ayrılır.) [Eşanl. BUDUNBİLİM.]

ETNOLOJİK sıf. (fr. *ethnologique*). Etnolojiye ilişkin. (Eşanl. BUDUNBİLİMSEL.)

H. Tazieff

Etna'nın püskürmesi (1978)

ETNOMERKEZCİLİK a. Bir kimsenin, bir gözlemcinin, başka toplumların kural ve değerleri konusunda yargıda bulunurken kendi toplumunun kural ve değerlerini kullanma eğilimi.

ETNOMÜZİKOLOJİ a. (fr. *ethnomusicologie*). Tarihöncesi dönemlerden günümüze değin, dünyanın her yanındaki insanların, duygu ve düşüncelerin dile getirilişindeki müziksel tutumunu inceleyen bilim.

—ANSİKL. İlk kez 1950'de hollandalı Jaap Kunst'un kullandığı sanılan "etnomüzikoloji" terimi daha sonra Avrupa'da ve ABD'de yaygınlaştı. Günümüzde her birinin ayrı yaklaşımı ya da özel alanı (müzik folkloru, müzik etnografyası, egzotik müzik vb.), hatta bir "okul"u olan (Berlin'deki Karşılaştırmalı müzikbilim okulu [*Vergleichende Musikwissenschaft*]) çeşitli dalları kapsamaktadır.

Her biri kendine özgü bir kuramsal sistem ortaya koyan batı, arap, hint ya da çin müzikbilimlerinin tersine etnomüzikoloji, bir bilim olarak özel müzik sistemlerini kültürlerarası bir bütün gibi görerek bunları aşmaya çalışır. Çoğu kez batılı olan araştırmacı, genellikle Batı'ya ait olmayan müzikleri inceler ve sonunda, nesnel olmasına özen gösterdiği bir tanım ve bir çözümleme yapar.

Yeryüzünde seyahat olanaklarının büyük ölçüde artması, ses ve görüntü kayıt tekniklerinin ve kitle iletişim araçlarında müzik yayınlarının gelişmesi, festivallerin

Teormina ve Etna'dan bir görünüm

ve uzmanlaşmış belgeleme merkezlerinin artması, üniversitelerde etnomüzikoloji bölümlerinin açılması, bu alanda araştırma yapmayı kolaylaştırdı. Böylece, etnomüzikolojinin ele aldığı müziklerin çoğunu, yazılı olmayan müzikleri inceleme olanağı doğdu.

Vokal teknikler, çalgılar (organoloji), ıskalalar ve makamlar, ritimler, söz-müzik -dans ilişkileri, belli bir tür ya da uygarlığa özgü müzikselliğin toplumsal-kültürel açıdan gösterdiği özellik (dindışı, dinsel, halka ya da kültürlü kesime özgü oluşu) etnomüzikolojinin alanına girer. "Sınıflayıcı" ya da "temel" etnomüzikoloji, betimleyici etnolojinin verilerini karşılaştırdıktan sonra, evrensel ya da -tersine-tekil olguları gün ışığına çıkarmayı konu edinmiştir.

ETNOPSİKİYATRİ a. (fr. *ethnopsychiatrie*). Psik. Ruhsal bozuklukları, bu bozuklukları gösteren hastaların ait oldukları kültür gruplarına bağlı olarak ele alan inceleme.

—ANSİKL. Amerikan kültürcü okulu, zihin hastalıklarının kültürel göreceliği düşüncesini geliştirdi. Buna göre, belli bir kültür çevresi içinde anormal olarak nitelendirilen davranışlar, başka bir kültür çevresinde normal görülebilir. Örneğin, batılı psikiyatrlara göre davranışları anormal olan şaman, ait olduğu kültür çevresinde anormal bir kimse olarak görülmez. Etnopsikiyatrinin öncüsü olan G. Devereux, yanlış bulduğu bu kurama karşı çıkarak, onu ruhsal anormallikle toplumbilimsel sapkınlığı bir tutmakla eleştirdi. Devereux'ye göre, şaman kendi grubuyla uyum içinde olmasına rağmen, ona yine de bazı psikolojik bozukluklar gösteren bir kişi gözüyle bakılır. Kavramlarını psikanalizden alan Devereux, iki çeşit bilinçdışı*'nı birbirinden ayırt eder: *etnik bilinçdışı* ve *idyosenkrazik bilinçdışı*.

ETNOTARİH a. Etnik grupların tarihini meydana çıkarmaya çalışan etnoloji dalı. (Etnik gruplar çoğunlukla yazıya sahip olmadıklarından, gereç olarak örneğin sözlü gelenekler, dilbilimsel veriler ya da arkeolojik kalıntılar kullanılır.)

ETNOTIP a. Sanayileşmemiş toplumların insanlarınca uygulanan hekimlik.

ETNOZOOLOJİ a. (fr. *ethnozoologie*). Etnik gruplarla hayvanlar arasındaki ilişkileri inceleyen etnobiyoloji dalı. (Paris Doğal tarih ulusal müzesi'nde, etnobotanik laboratuvarına bağlı bir etnozooloji laboratuvarı kurulmuştur.)

Etoile meydanı

ETO (Şimpei), japon siyaset adamı (Saga bölgesi 1834 - *ay. y.* 1874). Aşağı tabakadan bir samuray ailesinin çocuğuydu. 1862'de Kyoto'ya giderek Tokugava şogununu devirmek için samuraylarla işbirliği yaptı. İzinsiz yöreden ayrıldığı için Saga yetkililerince evinde göz hapsine alındı. Boşhin İç savaşı başlayınca imparatorluk ordusuna denetçi atandı. 1868'deki Meici ıslahatından sonra merkezi yönetime bağlı Devlet konseyi'nde küçük bir göreve getirildi. Kısa sürede yükselerek eğitim bakan yardımcısı, meclis başkan yardımcısı oldu. 1871'de feodal mülkleri ortadan kaldıran ve il örgütünü kuran komisyona üye atandı. Hukuk bilgisi sayesinde 1872'de adalet bakanlığına getirildi. Ceza kanunu tasarısı hazırladı. Ertesi yıl Devlet konseyi'ne danışman oldu. 1871-1873 yılları arasında yasal sistemde reformlar yaptı. Kore'ye asker göndererek zorla ticari ilişki kurma girişimini desteklediği için yönetimle arası açıldı; istifa etti. Denizaşırı serüvenlere girişmek isteyen samuraylara olanak tanınması için Saga beyi Okuma'dan yardım istedi. Bu girişimi samurayların yönetime karşı dolaylı bir tepkisi olarak niteleyen Okuma, bu isteği geri çevirdi. Eto, Saga'ya döndü ve ayrıcalıklarını kaybettikleri için Meici hükümetine karşı çıkan samurayların başına geçti. Tosa beyi İtagaki ile Japonya'nın ilk siyasal partisi, Vatanseverler partisi'ni kurdu. Ocak 1874'te hükümetin yetkilerini keyfi olarak kullandığını ileri süren ve genel seçim isteyen Tosa bildirisi'ni imzalayanlar arasında yer aldı. Bildiri hükümetçe reddedildi ama basında yayımlanması ulusal çapta tartışmalara yol açtı. Siyasal çıkışlarının olumlu bir sonuç getirmediğini gören Eto sonunda hükümete karşı askeri bir darbe düzenlemeye girişti. Satsuma (günümüzde Kagoşima) beyi Saigo'yla birleşmek istediyse de ilişki kuramadı. Kendi başına harekete karar verdi. 3 000 asker topladı. Bu askerlerin bir bankayı soyması üzerine içişleri bakanı Okubo Toşimiçi başkaldıranları ezmekle görevlendirildi. Eto öteki elebaşılarla birlikte Saga'dan kaçtı; fakat kısa sürede yakalandı. Saga'ya getirildi; yargılanıp idam edildi.

ETOBURLAR a. Zool. ETÇİLLER takımının eşanlamlısı.

ETOGRAM a. (yun. *ethos*, töre ve *gramma, harf*, yazı'dan fr. *éthogramme*). Etol. Bir hayvanın hareket etkinliklerini ve bu etkinliklerin davranışla ilgili diziler halinde birbirine eklenmesini gösteren betimlemeli katalog. (Kendiliğinden oluşan etkinliklerin yanı sıra etogram, çeşitli uyartılara gösterilen tepkileri ya da hayvanların deneyimleriyle ilgili durumları da kapsamalıdır. Bir etogramdan, daha çok özellikleri açısından belli bir karışıklık gösteren türlerin klasik yapısını betimlemede yararlanılabilir.)

Etoile meydanı, günümüzde **Charles -de-Gaulle meydanı**, Paris'in batısında kavşak. On iki geniş caddenin kesişmesinden oluşur; ortasında 1806-1836 arasında yapılan ünlü Zafer takı yer alır.

ETOJEN a. (fr. *éthogène*). Anorg. kim. Formülü BN olan bor nitrürün adı. (Bor ve azotun doğrudan birleşmesiyle elde edilen etojen, suda çözünmeyen beyaz, hafif bir tozdur. Erimiş potasyum hidroksitle [potas] ısıtıldığında amonyak açığa çıkartarak metaborat verir.)

ETOKSALİK a. (fr. *éthoxalique*). Org. kim. *Etoksalik asit*, formülü C_2H_5OCO — COOH olan asit; oksalik asidin monoetil esteridir.

ETOKSALİL- (fr. *éthoxalyl-*). Org. kim. Bir molekülde etoksalil kökünün varlığını gösteren önek.

ETOKSALİL a. (fr. *éthoxalyle*). Org. kim. Formülü C_2H_5OCO —CO— olan birdeğerli kök. (Etoksalil klorür [ClCO —$COOC_2H_5$], organik bireşimde kullanılan tepkin bir maddedir.)

ETOKSİ- (fr. *ethoxy-*). Org. kim. Bir molekülde etoksi kökünün varlığını gösteren önek.

ETOKSİ a. (fr. *éthoxy*). Org. kim. Formülü C_2H_5O— olan birdeğerli kök.

ETOL a. (fr. *étole*) Omza alınan uzun ve geniş kürk eşarp.

ETOLİA → AİTOLİA.

ETOLİT a. (fr. *étholide*). Bazı kozalaklı ağaçların (ardıç) mum salgısında bulunan ve asit-alkol birleşmesinden doğan madde.

ETOLOJİ a. (fr. *éthologie*). Hayvan türlerinin davranışlarını dinamik-biyolojik açıdan inceleyen bilim.

—ANSİKL. Etoloji terimini XIX. yy.'da İ. Geoffroy Saint-Hilaire günümüzdeki "ekoloji" terimine yakın bir anlamda ortaya attı.

Hayvan davranışlarının mekanizmalarını açıklamaya yönelik ilk biyoloji kuramları ancak XVIII. yy.'da geliştirildi. Lamarck, bu dönemde, gittikçe karmaşıklaşan uç tepki düzeyi ayırt etti (organizmanın uyarılabilirlik düzeyi, duyarlık düzeyi, tasarlanmış hareketler düzeyi). XIX. yy.'ın sonunda birçok yazar (J.H. Fabre, O. Heinroth [1871-1945], G. Peckam [1845-1914]) hayvanların yaşadıkları çevrede gözlemledikleri hayvan davranışlarını ayrıntılı bir biçimde tanımladılar. Avrupa mekanist okulunun (J. Loebb, H.S. Jenning [1868-1947], İ.P. Pavlov) yerini çok geçmeden davranışçı amerikan okulu aldı (J. B. Watson, E. L. Thorndike). 1930'lara doğru ortaya çıkan nesnelci okul (K. Lorenz, N. Tinbergen, G. A. Baerends) aşama sırası güden içgüdü kuramını ve doğuştan harekete geçme mekanizması kavramını ortaya attı; bu okul davranışların doğuştan mı geldiği, sonradan mı edinildiği konusuna doyurucu bir yanıt veremedi. Doğuştan gelen ve edinilen davranışlar kuramına tepki olarak, özellikle 60'lı yıllardan sonra epigenetikçi okul gelişti (T.C. Schneirla [1902-1968], D. S. Lehrman, vb.). Epigenetikçi okul, davranışın kalıtsal bileşeninin, harekete geçirici sinir yapılarındaki olgunlaşmanın ve bireyoluş süreci içinde bireyin kendine özgü deneyimlerinin davranışın hazırlanmasında rol oynadığını savundu.

Etoloji, canlı organizmaların işleyiş biçimlerini bütün olarak ele alıp içinde yaşadıkları çevreyle bağlantılı olarak açıklamayı amaçlar. Burada sözkonusu olan, bireyin ve türün yaşamları süresince geçirdikleri evrimi hesaba katarak davranışları dinamik bir yaklaşımla ele almaktır. Doğuştan ya da edinilmiş davranışlar üstüne yapılan tartışmalar, davranışların bireyoluş süreçleri konusunda birçok çalışmanın gerçekleşmesine yol açtı. Aynı düşünce düzeni içinde, soyoluşla ilgili incelemeler evrim sorununa yeni bir açıdan yaklaşılmasını sağladı. Nihayet davranışların kalıtsal incelemesi, genotipin aktardığı, bireyin deneyimiyle olgunlaşma koşullarına bağlı olarak gerçekleşen davranışların bazı bileşenlerini kesinleştirebildi.

Uzun süre yalnızca hayvan türleriyle sınırlı kalan etoloji çalışmaları, daha sonra doğrudan insan davranışlarını çözümlemeye yöneldi. 1970'e doğru ortaya çıkan bu eğilim, hayvanların davranış modellerini insana uyarlamaya çalışan eski yaklaşımlara ters düşüyordu. Günümüzde insan etolojisinde, araştırma eksenlerinden ikisine çok daha fazla önem verilmektedir: birincisi çocuk davranışı (davranışın doğuşu, yapılaşması, evrimi) [H. Montagner]; ikincisi iletişim süreçlerinin, özellikle de sözlü olmayan iletişimlerin incelenmesidir (J. Cosnier [doğm. 1927]). İnsan davranışlarının kalıtsal kökeni, ya çeşitli hayvan türlerindeki (maymunlar) benzer davranışların karşılaştırılmasıyla ya da kültürel ilişkilerin

ötesinde bir yaklaşımla (uzun ya da yakın geçmişte yaşayan eski kavimlerde bir davranışın gerçekleştirilmesi sırasında ortaya çıkan çeşitlilikler) ele alınmaktadır (I. Eibl Eisbesfeldt*).

Etoloji çalışmaları bireyin elden geldiğince kendi doğal çevresinde gözlenmesini gerektirir. Bununla birlikte, laboratuvarlarda hayvan yetiştirme koşullarının standartlaştırılması çeşitli etkenlerin denetlenmesini ve deney durumlarının çoğaltılmasını sağlamıştır. Derlenen davranış verileri bir etogramda özetlenmektedir. Etkinliğin nesnel olarak ölçülmesinde ve verilerin işlenmesinde kullanılan yöntemler, gözlemleri nicelendirme ve bir etkinlikte, özgül bir nitelikten ya da bireysel değişikliklerden kaynaklanan öğeleri ayırt etme olanağı verir. özgül modeller hazırlamak yerine, bireysel değişiklik olanaklarını inceleme eğilimi giderek ağır basmaktadır.

ETOLOJİK sıf. (fr. *éthologique*). Etolojiyle ilgili.
—Biyol. *Etolojik tür,* birbiriyle özdeş olan, ama farklı biyotopu paylaştıkları için eşeysel olarak birbirinden ayrılan birçok değişik topluluk içeren tür. (Bu duruma insan ve domuz askarisinde rastlanır. Bu gibi türlere *ikiz türler* de denir.)

ETOLOJİST a. (fr. *éthologiste.*) Etoloji uzmanı.

ETON, Büyük Britanya'da (Berkshire) kent, Londra'nın B.'sında, Thames kıyısında, Windsor'un karşısında; 4 000 nüf. Eton koleji'ni Henry VI 1440-41'de kurdu. Kolej 12-15 yaşındaki erkek çocuklarına açıktır ve burada hem klasik eğitim, hem fen eğitimi yapılır. Kolejde spora çok önem verilir. 1441'de iki dörtgen avlu çevresinde yapımına başlanan kolejin, değişikliğe uğratılmış eski yatakhanesi ve 1940'ta bombalanan *Upper School*'un bir bölümü günümüze kadar gelmiştir. Düşey gotik üslubundaki büyük capella XV. yy.'dan kalmadır; 1940'ta vitrayları kırılan kilisede, 1479-1487 arasında William Baker'ın yaptığı *Meryem'in mucizeleri* adlı duvar resimleri sağlam olarak günümüze gelmiştir.

ETOSHA PAN, Namibya'nın kuzey-batı'sında tuzlu çöküntü alanı.Geniş bir doğal rezervin doğu bölümünü oluşturur.

ETRAF a. (ar. *taraf*'ın çoğl. *etraf*) **1.** Bir şeyin, bir kimsenin çevresindeki yakın yerler; civar, çevre. *Yaralının etrafında büyük bir kalabalık birikti.* **—2.** Bir kimsenin içinden çıktığı toplum ya da sürekli ilişki kurduğu kişiler; çevre, muhit: *Etrafta onun hakkında değişik dedikodular dolaşıyor.* **—3.** *Esk.* Yanlar, taraflar. **—4.** *(Birinin) etrafında dört dönmek,* bir kimseyi korumak ya da ondan bir çıkar sağlamak için yanından hiç ayrılmayarak her istediğini yapmaya çalışmak. ||*(Bir şeyin) etrafını almak,* bir şeyin çevresini kuşatmak, çevresinde toplanıp onu ortaya almak.
—*Esk. Etraf-ı erbaa,* dört taraf.
—Esk. anat. *Etraf-ı halfiye,* hayvanın arka ayakları. ||*Etraf-ı kuddâniye,* hayvanın ön ayakları. ||*Etraf-ı sufliye,* her iki ayak. ||*Etraf-ı ulviye,* her iki el. ||*Etraf-ül-beden,* baş, eller ve ayaklar.

ETRAFLI sıf. Ayrıntılı, kapsamlı, eksiksiz: *Etraflı bir mektup yazmak.*

ETRAFLICA be. Hiçbir ayrıntısını unutmaksızın, bütün yönleriyle; etraflı biçimde: *Bize olup biteni etraflıca anlat.*

ETRÂK çoğl. a. (*türk*'ün ar. çoğl. *etrak*). *Esk.* **1.** Türkler. **—2.** Köylüler, köy ahalisi.

Etrange Farandole *(l')*, 4 bölümlü bale. Koregrafisini Leonide Massine, dekor ve kostümlerini Henri Matisse hazırladı. Müziği Dmitriy Şostakoviç'in 1. senfonisidir. İlk kez 1939'da Monte-carlo operası'nda Ballets de Monte-Carlo topluluğu tarafından sahnelendi. Başlıca rollerde İgor Yuskeviç, Alicia Markova, Frederic Franklin, Natalya Krasovska dans etti. Başlangıçta *Kızıl ve kara* başlığını taşıyan bu balenin konusu, kendi yazgısıyla savaşan ve kaçınılmaz olarak yalnız kalan insandır. Yapıtın koregrafisi, Massine'in en güçlü yapıtlarındandır: dans hareketleriyle senfoninin bölümleri tam olarak birbirine denk düşmüştür; ikisi birden, renklerin, dekorların ve kostümlerin oluşturduğu bütünü öne çıkarır.

Kersting-Ziolo

Thames kıyısındaki Eton koleji

Être et le Néant *(l')* [*Varlık ve hiçlik*], J.-P. Sartre'ın, 1943'te yayımlanan yapıtı. Yazar bu *Eşsai d'ontologie phénoménologique*'de (Görüngübilimsel varlıkbilim denemesi), insan varoluşunun yaşantı sorunlarını göz önünde bulundurduğu için "varoluşsal" denilen metafiziği açıklar. Ama bu metafizik sözkonusu sorunları, kendinde kavramından başlayan çok kesin, çok mantıksal bir varlıkbilimin uygulamaları olarak ele almaktan başka bir şey yapmaz. Kendi için'in (yani bilinçli varlığın, insanın), kendini sonunda yeniden döneceği anonim kendinde'den ayırmak için gösterdiği çabalar içinde yaşadığı serüvenler, J.-P. Sartre tarafından inceden inceye betimlenerek yapıtın büyük bir bölümünü oluşturur. Sartre sırasıyla *les Structures du pour-soi* (Kendi-içinin yapıları), *la Temporalité* (Zamanlılık), *la Transcendance* (Aşkınlık), *l'Existence d'autrui* (Başkasının varoluşu) ve *la Liberté* (Özgürlük) sorunlarını inceleyerek, bütün bu girişimlerin başarısızlıkla sonuçlandığı kanısına varır. Varlık ve hiçlikten oluşan kendi-için, ilk varlık içinde dağılıp gider.

ÉTRETAT, Fransa'da (Seine-Maritime) komün, Pays de Caux kıyısında, Antifer burnunun K.'inde; 1 579 nüf. Sayfiye merkezi. Yalıyarlar burada kemerler ve 70 m yüksekliğinde sivri bir tepe oluşturur. Kilisenin, XII. yy.'dan kalma roman üslubunda bir sahını ve bir taçkapısı, XIII. yy.'da gotik üslubunda yapılmış bir koro yeri ve bir çapraz sahını vardır.

ETRETİNAT a. (fr. *étrétinate*). Der. hast. Tretinoinden (asit A vitamini) türetilen madde. (Metoksilli aromatik bir çekirdek içeren aromatik retinoitler grubuna girer. Ağız yoluyla sedef hastalığının ve keratinleşme bozuklukları gösteren diğer deri hastalıklarının [el ve ayak keratodermisi, Darier hastalığı, iktiyoz] tedavisinde kullanılır.)

ETRİNGİT a. (fr. *ettringite*). Mineral. Altıgen sistemde yer alan, hidratlı, doğal, kalsiyum ve alüminyum sülfat.
—Hidr. bağl. *İkincil etringit* → CANDLOT TUZU.

ETRİYE a. (fr. *étrier*'den). İnş. ve Bayınd. Betonarme inşaatlarda ana demirleri birleştirmeye yarayan ve böylece beton katmanlarının birbirleri üzerinde kaymasını önleyen metal armatür.
—Mak. san. ve Hidr. pnöm. Bir milin, bir çubuğun (örneğin vana manevra çubuğu) ucunu destekleyen ya da kopma sözkonusu olduğunda başka bir parçanın (tığ, yay vb.) düşmesini önleyen üzengi biçiminde parça.

ETROPOLE, Bulgaristan'da (Sofya ili) kent, Stara Planina'da; 6 000 nüf. Hayvancılık. Deri ve kereste sanayileri. İklimi sağlığa yararlı tedavi merkezi.

ETRUMEUS TERES a. Zool. Sıcak ve

Beaujard

Étretat Aval yalıyarları (Manneporte [ön planda], sivri tepe ve Aval kapısı [ya da yalıyarı])

ETRÜSKLER
ETRURİA

ılık denizlerin orta sularında yaşayan kemiklibalık. (Süveyş kanalının açılmasından sonra Akdeniz'e giren *Etrumeus teres*'in bedeni çok ince, boyuna çizgilidir. Eti lezzetlidir. *Dussumieridae* familyası. Boyu 22 cm'ye kadar.)

ETRURİA. Tar. coğ. Eskiçağ İtalyası'nda bölge; kabaca bugünkü Toscana'yı içine alır; Arno ile Tevere'nin yukarı çığırı ve deniz arasında uzanıyordu. Etrüskler devletinin beşiğiydi.

ETRURİA KRALLIĞI, Bonaparte'ın 21 mart 1801'de İspanya kraliçesinin yeğeni, Parma dükü Ludovico için kurduğu krallık. 1803'te Ludovico I'in yerini oğlu Ludovico II aldı. 1807'de, krallık Fransız İmparatorluğu'na katıldı, sonra Napoleon I'in kız kardeşi Elisa için 1809'da Toscana grandüklüğüne dönüştürüldü.

ETRÜSKÇE a. Etrüskler'in konuştuğu, bilinen bir akrabalığı olmayan, henüz tümüyle çözülememiş dil.

—ANSİKL. Etrüsk dilinin, hıristiyanlık döneminin başında ortadan kalktığı sanılmaktadır. Bize ulaşan belgeler, özellikle yazıtsal niteliklidir: bunlar, Chiusi ve Perugia bölgelerinden kaynaklanan on bin dolayında yazıttır. Zagreb'te korunan bir mumyayı sarmalayan keten sargı (281 satır ve yaklaşık 1 300 sözcük) bir yana bırakılırsa, birkaç satırı aşan metinler azdır. Bu belge yetersizliği, etrüskçenin başlıca gizlerinden biridir, çünkü Etrüskler'in bir edebiyatı vardı (din kitapları, yıllıklar, vb.) ve Titus Livius'un bize aktardığı gibi, Cumhuriyet döneminin genç Romalılar'ı yunanca ve latince eğitimlerini yapmak üzere Caere'ye giderlerdi.

Etrüskçenin okunması hiçbir zorluk göstermez: abece yunancadan aktarılmıştır ve daha sonra Romalılar da, kendi dillerini yazmak için bu abeceyi almışlardır. Etrüskçenin ses dizgesi de oldukça iyi bilinir: titreşimli ünsüzlerin yokluğu, titreşimsiz ünsüzlerin soluklulara, soluklulların sızıcılara dönüşmesi, vurgusuz durumdaki ilk hecenin güçlü bir biçimde vurgulanması. Ama biçimbilimsel bakımdan, etrüskçenin yapısı çok özel bir görünüm sunar: karşılaştırmalı yöntemle, bilinen öteki dillerle (hititçe, arnavutça, hatta iberya-kafkas dilleriyle karşılaştırılması ya da bu dillere yaklaştırılması yoluyla çözümleme girişimleri başarısızlığa uğradı. Dili kendi içinde, metinleri sabırla karşılaştırarak incelemeye dayanan birleşimsel yöntem daha önemli sonuçlar verdi: bu inceleme, ad çekiminin varlığını ve metinlerdeki kullanımları sık olan pek çok sözcüğün anlamını ortaya koymayı sağladı.

ETRÜSKLER, İ.Ö. VII. yy.'dan başlayarak gelişme gösteren ve Romalılar'ın egemenliğine giren eski İtalya halkı. Etrüskler, adlarının anısını hâlâ yaşatan Toscana'da ortaya çıktılar (Latinler'in *Tusci, Etrusci* dedikleri Etrüskler kendilerini *Rasena* ya da *Tyrrhenoi* olarak adlandırırlardı.).

kökenler

Etrüskler'in kökenini açıklamak için üç varsayım ortaya atıldı:
1) Artık kimsenin benimsemediği ve Etrüskler'in kuzeyden gelen, hint-avrupa kökenli bir halk olduğunu ileri süren sav;
2) Etrüskler'in görünürde Villanova uygarlığını sürdüren yerli bir halk olduğunu ileri süren sav. Bu sav, Etrüskler'in kültürel açıdan yalıtılmış olduklarını gözlemleyen ve onların hint-avrupa öncesi ilk Akdeniz halklarından olduğunu ileri süren Halikarnassoslu Dionysios tarafından ortaya atıldı;
3) Etrüskler'in, deniz yoluyla Küçük Asya'dan (Lydia) geldiklerini ileri süren ve Herodotos tarafından ortaya atılan sav. Bu sav aynı zamanda Toscana uygarlığının İ.Ö. 700'e doğru birden gelişip serpilmesini açıkladığını da ileri sürer.

Ancak arkeolojik bulgulara dayanan bugünkü araştırmalar, bölgenin tarihöncesi ve öntarih kültürlerinin ağır, ama sürekli evrimini ortaya koydu. Yenitaş çağından başlayarak uzak kültürlerle ilişkiler kurulduğu saptandı (Anadolu ve Ege'nin tipik biçimi olan askos biçimindeki vazoların bulunması). Önvillanova uygarlığına ait kültürlerin tunç çağında yaşadıkları, deniz yoluyla kurulan ilişkilerin sürdüğü ortaya çıkarıldı (özellile çan biçiminde vazoların bulunması) ölüleri yakmanın yanı sıra gömmenin de görüldüğü villanova cenaze töreni adetlerinde eskiden düşünülenin tersine, ani bir değişiklik olmadığı saptandı. Bu, bir sızma olmuşsa da, bunun çok eskilere gittiğini ve hiçbir ize rastlamadığı için istila biçiminde olmadığını gösterir.

Yunanlılar ile olan ilişkilerin Veii nekropolünde bulunan vazolardan İ.Ö. VIII. yy.'ın başına kadar uzandığı ve maden yatakları için bölgeye gelen kolonlardan önce kurulduğu anlaşılıyor.

tarih

Önce krallar (İ.Ö. V. yy'ın başı), sonra oligarşiler tarafından yönetilen ve konfederasyonlar olarak bir araya getirilen zengin kentler *(lucumonisler)* toprağın verimliliği, maden ocakları (bakır ve demir) ve ticaret sayesinde Arno, Tevere ırmağı ve deniz arasında gelişti. Günümüzde Roma'nın etrüsk egemenliğine İ.Ö. 575'e doğru girdiği kabul edilmektedir. Bu egemenlik kısa süreli Tarquiniuslar hanedanı döneminde kuruldu (Tarquinius Priscus Lucius, François'nın Vulci'deki mezarının üzerinde adına rastlanan Servius Tullius [ya da Mastarna] ve Tarquinius Lucius Superbus. Bu hükümdarlar kentin görünümünü değiştirdiler [Forum'un kurutulma-

Cerveteri'de etrüsk nekropolü mezarı, İ.Ö. VII.-VI. yy.

sı, surlar, Cloaca Maxima, Capitolium'un üç *cella*'lı tapınağı]).

Etrüskler'in gücü Campania'da (Capua) Yunanlılar ile çatıştıkları İ.Ö. VI. yy.'da doruk noktasına ulaştı. Denizde Kartaca'nın müttefiki olan Etrüskler, Marsilya Phokaiaları ile Alalia (Aleria)deniz savaşı'nda karşı karşıya geldiler [535]. Ama Cumae direndi.

VI. yy.'ın sonuna gelindiğinde etrüsk ülkesi İtalya'da çok geniş bir alana yayılmıştı ve üç dodekapolis'e sahipti. Bunların ilki, etrüsk halkının praetoru olan ortak bir yargıçlık ve her yıl Volsinii (Bolsena) yakınında *fanum Voltumnae*'de toplanan bir meclisle birbirine bağlı, Etruria'daki on iki konfedere kenti içeriyordu. Öteki iki dodekapolis ise Po ovası'nın batı kesiminde ve Campania'da bulunmaktaydı. Durum belki de bu denli düzenli değildi ve gerçek bir işgalden çok bir ticaret protektorasının varlığı sözkonusuydu. Ama kentlerin bağımsızlık eğilimleri, lüksün yarattığı yumuşama ve Tarquinius Lucius Superbus'un zorbalığının yol açtığı Roma ayaklanması (509), Latinler ile ittifak yapmış olan Yunanlılar'ın direnmesi (Etrüskler'in 506'da Aricia'da yenilmesi), Cumae deniz savaş'ıyla (474) ve Capua'nın Samnitler'in eline geçmesiyle (424) yıkıma uğrayan Campania'daki ticaret üslerinin etrüsk ülkesinden kopmasına yol açtı. Bundan sonra etrüsk ticaretinin merkezinin, kuzeye ve Adriya denizi'ne kaydığı sanılır. Ama 390'a doğru kelt istilaları İtalya'yı kapladı ve Po ovası etrüsk kentlerinin yıkılmasına yol açtı.

Etrüsk direncini ortadan kaldırmak için Roma'nın uzun savaşlara girişmesi gerekti: bunların başlıcaları Clusium kralı Porsenna'ya karşı girişilen ve Horatius Cocles Mucius Scaevola ve Cloelia'nın yararlılık gösterdikleri savaş (507) Güney Etruria'nın düşmesiyle sonuçlanan Furius Camillus'un Veii kuşatması (405-396) ve Etrüskler'in müttefikleri olan Samnitler'e karşı verilen savaştır. Fethin İ.Ö. III. yy.'ın ortasında tamamlandığı söylenebilir. Ancak etrüsk siyasal gücünün yok olmasından sonra bile, etrüsk etkisi İtalya'da ve özellikle Roma'da devam etti. Bunun izlerine, latin dilinde ve roma diniyle (kurbanların karaciğerine bakarak kehanette bulunmak gibi) sanatlarına rastlanır.

uygarlık

Mücevherler, mezar freskleri (bk. *sanat*), Etrüskler'in lüks düşkünlüğünün ve yaşam sevgisinin kanıtıdır. Ama romalı ve yunanlı eskiçağ yazarlarının dikkatini, Etrüskler'de dinin oynadığı önemli rol çekmişti. Tanrı Tages ve peri Begoe tarafından gönderildiği ileri sürülen kutsal kitaplar, roma dönemine kadar geldi ve kehanet için kullanıldı (bronz Piacenza karaciğer gibi). Tapınmaların hellenleştirilmesine rağmen, Etrüskler ötedünyadaki yaşamla ilgileniyorlar ve ölünün, orada, yavaşlatılmış, Etruria'nın yıkılmasından sonra da (İ.Ö. IV. yy.) zalim şeytanlarca çevrelenen bir yaşam sürdüğüne inanıyorlardı.

Etrüsk kültürünün, hellenizmin yinelenen katkılarıyla nasıl biçimlendiği gitgide daha iyi anlaşılmaktadır.Hellenizm, ülkeye İ.Ö. VIII. ve VII. yy.'larda Campania ve Güney Etruria aracılığıyla girdi, merkeziyse Caere (Cerveteri) oldu. V. yy.'daysa tyrrhenoi bunalımı Adriya'dan geçen yeni deniz yolunu ön plana çıkardı ve Spina aracı bir konum kazandı. Böylece yunan etkisi, doğucu, daidalosçu, ioniacı, attikici olmak üzere birçok evreden geçti.

sanat

Yedi yüzyıllık bir evrimi kapsayan etrüsk sanatının kökleri Villanova uygarlığına dayanır. İ.Ö. yaklaşık 700'den 600'e kadar, doğunun etkisinde kaldığı dönemde, gerek doğrudan doğruya (Suriye, Fenike ile bağlantı), gerekse Yunanistan (İ.Ö. VII. yy.'ın sonlarında Peloponisos, İonia) ve Güney İtalya'daki kolonileri aracılığıyla doğu kökenli bir sanat dilinin kendini gösterdiği izlenir. İlk figürler görünmeye başlar, betimlemeler belirginleşir, teknikler gelişir, ana sanat dalları ortaya çıkar. Arkaik dönem (610-460), üretimindeki bolluk ve nitelik bakımından etrüsk sanatının altın çağıdır. Özellikle kıyı bölgelerindeki sitelerde hızlı ve köklü bir hellenleşme görülür (Rodos ve Korinthos'un [610-560] etkisi daha sonra İonia ve ion kolonilerinin [570-500] etkisi.[Özellikle resim sanatının gelişmesi] ve son olarak Attike'nin etkisi). Yunan klasikçiliğinin çağdaşı olan alt arkaik dönemde (470-320), Yunanistan ile bir gerileme dönemi yaşayan Etruria arasındaki ilişkiler zayıfladı. Arkaik gelenekler önemini korudu. Roma çevresinde bir italyan kültür topluluğu oluşmaya başladı. Hellenistik dönemde (İ.Ö. 320-1. yy.), yavaş yavaş *İmperium romanum*'a katılan etrüsk siteleri yeni yunan sanatını büyük bir coşkuyla, ama romalı gözüyle benimsediler; etrüsk sanatının özgünlüğü mezar sanatıyla sınırlı kaldı.

Her alanda büyük başarılar görüldü. Kentçilik konusunda, genellikle Villanova sitlerinin üzerinde düzensiz olarak öbeklenen konutlar İ.Ö. VI. yy.'ın sonunda, batı -doğu yönündeki yollara (*cardo* ve *decumanus*) öncelik vererek Hippodamos planlarına göre belirli bir düzene sokulmaya çalışıldı. Marzabotto gibi koloni kuruluşlarında bu düzenlemeye daha çok önem verildi. Burada su tesisatları özellikle dikkat çekicidir. Kuleleri bulunmayan uzun surlarda tahkimli kapılar yer almaktadır (Perugia, Volterra).

Bazı tapınaklarda, kimi zaman yunan tapınaklarından öykünme (Pyrgi) planlar görülse de, VI. - III. yy. arasında, Vitruvius' un kodladığı etrüsk tipi kendini gösterir: bir podyum üzerindeki kare biçiminde bina, önlerinde bir revağın yer aldığı üç cella'ya ayrılır; taş temeller üzerinde oturmuş ve hafif malzemeden yapılmış olan üst bölüm pişmiş topraktan zengin süslemelerle doludur. Evler, Villanova kulübesinden, revaklı ve çoğu zaman avlulu bir giriş sofasıyla başlayan yan yana 2 ya da 3 odalı çok özgün bir konuta kadar gelişmiştir. Bu durum, İ.Ö. VII. yy.'da basit bir çukurun önce bir odaya, daha sonra bir giriş sofası ve *dromos*'a açılan bir grup odaya dönüştüğü mezarlarda da göze çarpar. Tüfler içine oyulan ya da çoğu kez bir tümülüsün altında kalmış mezarlarda, normal evlerdeki gibi tavan tekneleri ya da açık kalaslar, çerçeveli kapılar, pencereler, sütunlar vardır.

Etrüsk heykel sanatında, taşın yalnızca mezar işlerinde kullanması nedeniyle, pişmiş toprak ve bronza çok önem verildi (Chiusi'deki heykel ve kabartmalar [İ.Ö. VI. -V. yy.], Fiesole'deki [İ.Ö. VI. yy. sonu] ya da Bologna'daki [İ.Ö. 500-350] dikilitaşlar, Tarquinia'daki ve özellikle Volterra'daki [İ.Ö. I. yy. sonuna kadar, kaymaktaşından] lahit kabartmaları ve mezar kapağı üzerindeki kabartma). Chiusi kanoboslarının ve Cerveteri'deki "karı-koca lahitleri"nin (İ.Ö. VI. yy. sonu) ardından, pişmiş toprak heykelciliği İ.Ö. 490'a doğru en parlak dönemine Veii'de(*Apollon* grubu) ulaştı; bu dönemde, Vulca, Roma'daki Capitolium'un heykellerini yaptı. Hellenistik döneme gelinceye kadar sanat değeri yüksek yapıtlar üretildi ve sonunda lahit ve ölü külü kaplarının yapımı bir zanaat haline geldi. Bronz işçiliği, İ.Ö. VII. yy.'daki bir dizi güzel yapıttan sonra, 540-470 arasında (Capitolium'daki *Dişi kurt*) en ilginç ürünlerini verdi; İ.Ö. V. yy. sonundan I. y.'a kadar küçük bronz eşyalar daha çoktur, (Arezzo'daki *Khimaira*, Todi'deki *Mars*, *l'Arringatore* [Floransa arkeoloji müzesi]).

Resim sanatı, İ.Ö. VII. yy.'dan başlayarak mezar süslemelerinde mimari bir öğe olarak ortaya çıktı, ama parlak dönemine İ.Ö. 550-450 arasında, özellikle Tarquinia ve Chiusi'de ulaştı (II.-I. yy. arasında daha az görülür). Günlük yaşamın hareketli sahnelerinden (şölenler, eğlenceler ve danslar), sınırlı renkler kullanan basit, daha çok süslemeye dayalı bir üsluptan, daha karmaşık ve çeşitlilik gösteren bir tarza, anlatıya daha çok yer veren resimlere (Vulci'de François'nın mezarı, İ.Ö.

Nimatallah-Ziolo

Tarquinia nekropolünde Triclinium'un resimli mezarı İ.Ö. 470'e doğr.

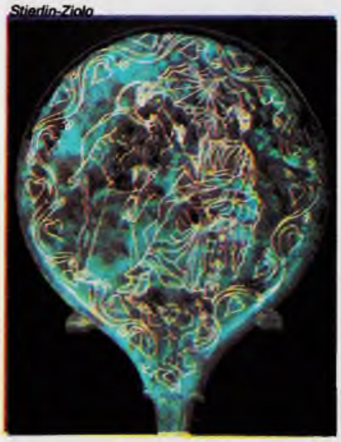
ETRÜSK SANATI

Akheloos'un çekiçle işlenmiş altından baş pandantifi saçları telkâri helezonlar biçiminde sakalı ve saçlarının bir bölümü ince bir tanelemeyle yapılmıştır İ.Ö. VI. yy.
Louvre müzesi, Paris

Faillet-Ziolo

Stierlin-Ziolo

mitolojik bir çifti betimleyen bir aynanın arka yüzü Palestrina'da bulunan oymalı bronz (? İ.Ö. 250'ye doğr.)
Villa Giulia ulusal müzesi, Roma

Nimatallah-Ziolo

bir Chiusi mezarında bulunan buccherodan sofra takımı İ.Ö. V. yy.
Etrüsk müzesi, Chiusi

340-310'a doğr.) yöneldi.

Küçük el sanatları özellikle gelişmiştir. Fildişi işçiliği gibi, kuyumculuk da doğu etkisinin egemen olduğu dönemde, telkâri ve mücevher kullanımıyla en parlak dönemine ulaştı. Aynalar (İ.Ö. VI.-II. yy.) ve kutular (İ.Ö. IV.-II. yy.) özgün bir gravür sanatının kanıtlarıdır. Madeni vazolar çok sayıda ve kaliteli üretiliyordu. Bazı seramiklerde, Yunanistan'dan gelen ürünler örnek alınıyordu. Bunun yanı sıra bucchero vazoları son derece yaygınlık kazanmış özgün ürünlerdir.

Sonuç olarak etrüsk sanatı, yunan sanatına göre "bölgesel" bir sanat olarak ortaya çıkar; Etrüskler yöntem ve biçimleri taklit etmişlerse de derinlemesine özgün bir sanat yaratmak için buna kendi gelenek ve dehalarını katmışlardır. Her zaman dinsel ve çoğu kez simgesel olan bu sanatın özelliği doğayı ve yaşamı derinlemesine kavraması, hareketi ve belirli bir anı yakalamayı bilmesi ve süslemedeki ustalığıdır. Roma sanatının oluşumunda Etrüskler'in katkısı büyüktür.

müzik

Alçakkabartmalardan, duvar resimlerinden, vazolardan, bronz yapıtlardan ve Herodotos'un, Cato'nun, Cicero'nun, Diodoroso Sikeliotes'in, Plutarkhos'un, Polydeukes'in metinlerinden, bu eski müzik üzerine kimi bilgiler elde edilmiştir. Etrüsk müziğinin, İ.Ö. VIII. yy.'dan önceki yunan müziği ölçüsünde gelişmiş olduğu sanılmaktadır. Başlıca çalgı, alt ucu kalaklı ya da kalaksız, borusu kıvrık ya da düz olabilen çift aulos'tu. Bundan başka *plagiaule* (yan üflenen aulos), *syrinks*, çeşitli korno ve trompetler *(bucina, cornu, lituus, tuba)*, lir ve krotal türleri de kullanılırdı. Müzik, cenaze törenlerinde, danslarda, güreş ya da koşu sırasında, düğün alaylarında, orduda (savaş müziği), şölenlerde, ev işleri yapılırken, hatta ölüm cezaları infaz edilirken çalınır ya da söylenirdi.

Leonardo da Vinci'nin çocuk etütleri sangin *Akademi müzesi, Venedik*

Scala

ETRÜSKOLOJİ a. (fr. *étruscologie*). Metinler, yapılar ve kazılar aracılığıyla, etrüsk toplumunu (tarih, dil, sanat, uygarlık açısından) inceleyen bilim.

—ANSİKL. Antikçağ Etruria'sına daha Roma döneminde başlayan ilgi XIII. yy.'da canlandı ve özellikle XVIII. yy.'da gelişti (T. Dempster'in ölümünden sonra yayımlanan yapıtları, 1726'da Cortona'daki Etrüsk akademisi'nin kurulması, L. Lanzi'nin çalışmaları, vb.). XVIII. yy.'ın sonundan başlayarak bilimsel yöntemlerle sürdürülen kazılar, bilim adamlarının çalışmaları (G. Micali, K. O. Müller, vb.; Roma'daki Arkeolojik yazışmalar enstitüsü'nün çalışmaları; yazıtlar ve yapılarla ilgili ilk belgelerin yayımlanması), gezginler (G. Dennis) ve koleksiyoncular sayesinde, XIX. yy.'ın başında, Etrüskler hakkındaki bilgiler çoğaldı. Bir yandan M. Pallottino, P. Ducati, R. Bianchi Bandinelli gibi İtalyanlar'ın, öte yandan da R. Bloch, J. Heurgon ve A. Hus gibi Fransızlar'ın çalışmalarıyla, bilimsel etrüskoloji, İkinci Dünya savaşı'ndan sonra yeni bir yola girdi. Floransa'daki Etrüsk araştırmaları enstitüsü, Studi etruschi adlı italyanca bir uzmanlık dergisi çıkarmaya başladı. En önemli etrüsk koleksiyonları, villa Giulia'da (Roma), Vatikan Gregorius ve Floransa arkeoloji müzeleriyle Bologna, Tarquinia, Chiusi ve Louvre müzeleriyle British Museum'dadır.

ETSIKAR a. Az pişmiş ya da çiğ eti, vidayla çalışan bir plaka yardımıyla sıkıştırarak suyunu çıkarmaya yarayan alet.

ETSİNEĞİ a. Böcbil. Etlerin ya da yaraların üzerine yumurtlayarak onları kurtlandıran çeşitli sineklere verilen genel ad.

ETSİON GEBER. Tar. coğ. Fenikeliler' in sanayi ve maden kenti, Kızıldeniz kıyısında. Günümüzde *Tel Heleyif* (Ürdün).

ETSİZ sıf. **1.** Eti olmayan şey için kullanılır: *Etsiz kemik. Etsiz yemek.* **—2.** Eti az, sıska, zayıf hayvan, kimse ya da bedeninin bir bölümü için kullanılır: *Etsiz koyun. Etsiz bir yüz.*

ETSUYU a. **1.** Etlerin (dana, sığır, tavuk) tuzlu kaynar suya atıldıktan sonra sebzeli ya da sebzesiz olarak uzun zaman pişirilmesiyle elde edilen sıvı. (Etsuyunu oluşturan besinlerin pişmesiyle, suda çözünen özleri, vitaminleri, madeni tuzları içerir.) **—2.** *Etsuyu,* etler, kemikler, tavuk ve tavuk kemikleri, balık ve balık kılçıkları kaynatılarak elde edilen sıvı yiyecek Çorbalar, soslar, vb. hazırlamak için kullanılır. (İki çeşidi vardır, berrak etsuyu, mat etsuyu. Berrak etsuları koyulaştırılarak, etsuyu özü elde edilir; balık etsuyu *füme* olarak tanınır; kıvamlaştırılmış etsularıyla çok çeşitli salçalar yapılır.) **—3.** *Sınai etsuyu,* su eklendikten sonra, evde yapılanınkine benzer etsuyu veren katı ya da sıvı ürün. (Katı etsularının çeşitli öğeleri, havası alınmış odalarda kurutulur, toz haline getirilir, sıkıştırılır ve tabletler ya da küpler biçiminde parçalara ayrılır; sıvı etsuları ise yağsız ve konsantredir.)

ETŞEFTALİSİ a. Eti çekirdeğinden ayrılmayan bir şeftali türü. (Bil. a. *Prunus persiaca* var. *duracina.*)

ET-TEL → TEL (ET-).

ETTELBRÜCK, Lüksemburg grandüklüğünde (Diekirch kantonu) kent, Alzette kıyısında, Alzette'in Sûre ile birleştiği yerin yukarı kesiminde; 6 400 nüf.

ETTER (Philipp), isviçreli siyaset adamı (Menzingen, Zug kantonu, 1891 - Bern 1977). Zug'da yargıçlık yaptı (1917-1922), muhafazakâr katolik olarak Zug kanton hükümetinde yer aldı (1923-1934). Büyük federal konsey'e seçildi (1934); İçişleri bakanlığı federal yönetmenliği, 1939, 1942, 1947 ve 1953'te İsviçre Konfederasyonu başkanlığı görevlerinde bulundu.

ETTERBEEK, Belçika'da (Brabant) komün, Brüksel'in G.-D. banliyösünde; 45 000 nüf. Makine. Kimya. Ellinci yıl parkı ve sarayı (Kraliyet ordu müzesi; Kraliyet sanat ve tarih müzeleri [→ BRÜKSEL]). Kraliyet sanat enstitüsü.

ETTİRGEN sıf. ve a. Dilbilg. **1.** Öznenin, fiilin anlattığı eylemi yaptırdığını gösteren fiil biçimine denir. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Ettirgen dönüştürüm,* üretici dilbilgisinde, derin yapıdaki etken geçişli ya da geçişsiz cümlenin ettirgen yüzeysel yapıya ulaşmak için uğradığı dönüştürüm.

—ANSİKL. Türkçede ettirgen çatı, ünlü uyumuna bağlı [-R-], [-T-] [-DIR-] ekleriyle belirtilir. Ettirgen ekleri üst üste de kullanılabilir (örn. *iç- /i/ -r- t -mek, i-ç /i/ -r-t -tir -mek, sal-dır-t-tır-mak*). Geçişsiz cümlenin ettirgen dönüştürümünde eylemi yaptıran, özne olarak cümleye girerken esas özne, nesne durumuna geçer: *Çocuk uyudu / (Ben) çocuğu uyuttum;* geçişli cümlelerde ise nesne, olduğu gibi korunur, esas özne yönelme durumuna dönüşerek cümlede yer alır: *(O) evi sattı. (Ben) evi (ona) sattırdım.*

ETTİRGENLİK a. Dilbilg. Ettirgen olma durumu.

ETTİRMEK → ETMEK.

ETTLİNGEN, Almanya'da (Baden-Württemberg) kent, Karlsruhe yakınında; 35 800 nüf. Rönesanstan kalma belediye konağı ve şato. Makine yapımı. Kâğıt. Tekstil. Fransız generali Moreau, arşidük Karl'ı burada yenmişti (9 temmuz 1796).

ETTOPRAK a. *Yörs.* Kırmızı, yumuşak ve özlü toprak.

ETTY (William), ingiliz ressam (York 1787 - *ay. y.* 1849). İtalya'ya yaptığı bir yolculuk (1822) sırasında venedikli ustaların çizdiği ateşli kadın figürlerinin çekiciliğine kapılan William Etty, çıplaklar yapan ender ingiliz sanatçılarından biridir: *Ayakta çıplak* (Tate Gallery), *Fırtına* (Manchester), *Güzellikler* (New York), vb. 1828'de Royal Academy'ye üye oldu. Yağ gibi kaygan resim gereçlerinden hoşlanması ve paletinin zenginliği, büyük olasılıkla romantik fransız ressamlarını etkiledi.

Étude, Harald Lander'in tek perdelik balesi. Czerny'nin müziğini K. Riisager düzenledi, dekor ve kostümleri Nordgren hazırladı. İlk kez 1948'de Kopenhag Krallık tiyatrosu'nda sahnelendi. Başlıca rollerde Margot Lander, Hans Brenaa ve Svend Erik Jensen dans etti. Bir dans sınıfının, barda ve ortada alıştırmalar yaparken canlandırıldığı bu yapıt, birçok topluluğun repertuarına girdi.

ETÜT a. (fr. *étude*). **1.** Herhangi bir alanda yapılan inceleme, araştırma. **—2.** Düşünsel bir araştırmanın, bir incelemenin sonunda ortaya konulan yapıt. **—3.** Araştırma ya da düzenlemede hazırlık çalışması; ön çalışma: *Bir projenin etüdü.* **—4.** Öğrencilerin, bir belleticinin gözetimi, denetimi altında ders çalışmaları için ayrılan zaman, yer. **—5.** *Bir konuyu etüt etmek,* onu incelemek, araştırmak.

—Güz. sant. Gerçeği aslına uygun olarak yakalamak amacıyla, modele bakılarak gerçekleştirilen desen, resim ya da heykel. (Etüt başlı başına bir çalışma olabileceği gibi, birleşik bir yapıta ya da bunun bir bölümüne hazırlık niteliği de taşıyabilir.)

—Müz. Didaktik bir amaçla bestelenmiş müzik parçası. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Müz. Öğretime bağlı olan etüt ilkesi, bu ya da başka bir ad altında (İtalya'da *esercizi*, Almanya'da *Übungen*, İngiltere'de *lessons*, Fransa'da *étude*, vb.) her zaman var oldu. Belli bir yapısı olmayan bu tür, canzone, ricercare, kanon, füg, çeşitleme, kapris, prelüd gibi türlerin yapısal özelliklerini aldı.

XIX. yy.'ın ortalarına değin besteciler etütlerini ya derlemelerde bir araya getirdiler ya da metotlarına ya da incelemelerine eklediler (Diruta'nın *Il Transilvano*' su 1593, 1609; F. Couperin'in *l'Art de toucher le clavecin*'i [Klavsen çalma sana-

tı] 1716; J.S. Bach'ın *Klavierübung*'u, 1731-1742; N. Paganini'nin yalnız keman için *24 Kapris*'i 1820; M. Clementi'nin piyano için *Gradus ad Parnassum*'u, 1817, 1819 ve 1826; V. Alkan'ın *Tüm minör tonlarda 12 etüt*'ü, 1848, 1857; F. Sor'un gitar için op. 6 *12 Etüt*'ü ve op. 29 *12 Etüt*'ü, 1810-1823, 1826).

Romantik dönemde, birçok müzik okulunun kuruluşuyla bağlantılı olarak eğitim görevine verilen önem, türe saygınlık kazandırdı ve etütlerin konser programlarında yer almasını sağladı. Bu, XX. yy.'da da sürdü. Bu türün en iyi örneklerini verenler arasında Chopin (*12 Büyük etüt*, 1832; *12 Etüt*, 1837), Schumann (*Senfonik etütler*, 1834-1837), Liszt (*24 Büyük etüt*, 1837; *Paganini'den yararlanılmış 6 yüksek icra etüdü*, 1838; *12 yüksek icra etüdü*, 1851), Saint-Saëns (3 derleme, bunlardan *Yalnız sol el için 6 etüt* [1912] ünlüdür), Debussy (*12 Etüt*, 1915), Bartók (*Mikrokosmos*, 1926-1937), Messiaen (*4 ritim etüdü*, 1949), A. Louvier (5 ciltlik *Saldırganlar için etütler*, 1964-1972).

ETÜV a. Sağl. kor. Belirli bir sıcaklığa ayarlanabilen ve laboratuvarlarda mikrop üretmeye, bazı fiziksel olgular (kurutma, su giderme, nem giderme) yaratmaya ya da az çok yüksek sıcaklık gerektiren kimyasal tepkimeleri yaptırmaya yarayan kapalı aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kürkç. *Etüvden geçirme*, sepilemeyi kolaylaştırmak için balıkyağı sürülen derileri sıcak etüve koyma.

—Mutf. *Etüvde pişirme*, kapalı bir kap içinde, hafif nem altında pişirme türü. — Etüvde pişirilmiş sebzeler: *Bir pırasa etüvü*.

—Teknol. KURUTMA* FIRINI'nın eşanlamlısı.

—ANSİKL. Sağl. kor. Etüv, ilke olarak sımsıkı kapanabilen çift çeperli madeni bir kasadır. İçindeki sıcaklık artırılabilir ve içine dezenfekte edici buhar verilebilir.

Mikrop üretme etüvleri, mikropların en elverişli sıcaklıkta (30-40°C) gelişmesini kolaylaştırmaya yarar.

Dezenfeksiyon ya da *sterilizasyon etüvleri* birçok tipte olabilir: 1. *kuru ısılı etüvler* (150-180°C'a varabilir), cerrahi aletlerin dezenfeksiyonunda kullanılır *(Poupinel etüvü)*; 2. *yaş ısılı etüvler*, basınç altında suyun kaynaması *(Chamberland otoklavı)* ya da basınç altında su buharı yoluyla etki gösterir; 3. *formollu etüvler*, giyecekleri, ipeklileri, kürkleri, deri ve kauçuk nesneleri bozmayan etüvlerdir. Yaklaşık 80°C'a kadar ısıtılan su buharına formol katılarak sıcak suyun böcek ve bakteri öldürücü etkisini artırır.

ETÜVLEME a. Bes. san. Bir gıda maddesini kapalı bir yerde ve belirli bir sıcaklıkta tutma. Bu kapalı yere su buharı da verilebilir.

—ANSİKL. Şarküteri sanayisinde etüvleme için örneğin pişmiş sosis, kuru jambon ya da kuru sucuk, belirli bir süre ve oldukça yüksek sıcaklıklarda bırakılır. Bu uygulamayla sözkonusu besinler bir yandan kururken öte yandan baharat, gıda maddesinin her yanına işler.

Peynircilikte etüvleme, bazı peynir tiplerinde ve özellikle hollanda peynirlerinde uygulanır. Bu uygulama, sıcak (30-35°C) ve kuru bir atmosferde yapılır ve böylece kuruma işi hızlandırılmış olur.

ETVAR çoğl. a. (ar. *tavr*'ın çoğl. *etvār*). *Esk.* **1.** Tavırlar, davranışlar, hareketler: *"Ahval ile etvârım yağmadır alan alsun"* (Niyazi, XVII. yy.). **—2.** *Etvar u harekat*, davranışlar ve hareketler: *"Etvâr u harekâtı nâmusa dokunur raddelere vardı"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). ||*Etvar-ı na-layıka*, uygunsuz davranışlar.

ETYAPRAK a. Özellikle Afrika'nın güney kesiminde yetişen ve 200 kadar türü içeren bitki cinsi. (Bunların kimisi ağaççık, kimisi etli otsu bitki biçimindedir; bazı türleri güzel çiçeklerinden ve ilginç görünüşlerinden dolayı süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bil. a. *crassula;* damkoruğugiller familyası.)

ETYARAN a. DOLAMA'nın eşanlamlısı.

ETYEMEZ sıf. Etyemezlikle ilgili.

◆ a. Etyemezlik rejimini uygulayan kimse. (Eşanl. VEJETARYEN.)

ETYEMEZLİK a. Hiçbir et çeşidinin yer almadığı beslenme sistemi. (Eşanl. VEJETARYENLİK.)

—ANSİKL. Etyemezlik, bitkicilliğin yasaklamadığı hayvansal besinlere izin verir. Buna rağmen sakıncaları vardır. Çünkü insanın diş yapısı ve bağırsağının uzunluğu göz önünde bulundurulursa hepçil beslendiği, yani hem bitkisel hem hayvansal besinlere göre bir sindirim sistemi bulunduğu ve sayısız kuşaklardan beri bu karma beslenmeye alışık olduğu görülür. Bitkilerde şeker, yağ, protein varsa da proteinler çok az ve zor emilebilir türdendir, bu yüzden büyük miktarlarda besin alınmasını gerektirir. Bundan başka bitkicil beslenme aşırı oranda selüloz artıkları bırakır. Nihayet, özellikle kas çalışması az olan kişilerde bir alkaloz eğilimine yol açar.

ETYMON a. (fr. *étymon;* lat. *etymon;* yun. *etumon*'dan). Dilbil. → KÖKEN.

ETYOPYA, Doğu Afrika'da devlet, Kızıldeniz kıyısında; 1 222 000 km²; 51 300 000 nüf. (1990). Başkenti *Addis Abeba*. Resmi dili *amharca*.

COĞRAFYA

Bugünkü sınırlar, temelde, negus Menelik II'nin zorlaması sonucu amhara halkının yayılmasının sonucudur. Fetihler, Amharalar'a komşu ve Amharalar gibi ülkenin ortasındaki yüksek topraklarda yaşayan bütün halkların ve alçak platolar ve orta kesimdeki yüksek toprakları çevreleyen ovalar bölgesinde kalan halk topluluklarının ülke bünyesine katılmasına olanak verdi. Bu durum Etyopya'nın bugünkü karmaşıklığını açıklamaktadır (kırk kadar etnik topluluk ya da kabile topluluğu, 70 dil ve 200 lehçe). Doğal koşullar (yüzey şekilleri, iklim) ve ekim alanlarının dağılımı, Etyopya'nın üç büyük coğrafi bölüme ayrılmasına olanak verir.

• *Amhara çekirdeği*. Burası, ülkenin yaklaşık olarak eski Abisinya'ya karşılık gelen Abbai'nin (Mavi Nil) K.'indeki yüksek topraklar bölgesi (Semien kütlesindeki Ras Daşen'de 4 500 m'yi aşar) olan tarihsel merkezidir. Bu kalede, bir sami dili (Etyopya'nın resmi dili olan amharca) konuşan monofizit hıristiyan halk Amharalar, yüzyıllar boyunca kimliğini korumayı ve (Amhara uygarlığının çevre bölgelerde egemenlik kurmasından önce) her çeşit fetih girişimine dayanmayı bilmiş özgün bir kırsal uygarlık geliştirdiler. Ülkede egemen manzara, 2 000-3 000 m yükseltide uzanan birçoğu Nil yönünde akan ırmaklarla (Tana gölünden çıkan ve Mavi Nil'in yukarı çığırını karşılayan Abbai ve Takazze) derinlemesine oyulmuş bazaltlı geniş platolardır (*amba*'lar). En kalabalık bölgeler, yükseltisi 2 000 m'ye yakın yerlerde uzanır (*voina dega* adı verilen kat); burada karasabanla yağmura dayalı tahıl tarımı yapılır (yağmur mevsimi olan haziran-eylül ayları arası büyük tarım mevsimidir). *Tef* başlıca tahıldır: çok küçük tef taneleri, birkaç parça et içeren biberli bir sosla tüketilen bir çeşit peksimet olan *enjera*'nın yapımında kullanılan unun elde edilmesini sağlar. Buğday ve arpa daha yüksek yerlerde ekilir; arpa *talla* (bira) yapmaya yarar ama ulusal içki *tec*'dir (bal şerbeti). 2 500 m'nin üstünde, hayvancılık tarımdan daha önemlidir (burası *dega* adı verilen kattır); insanların oturduğu en yüksek yerler 4 000 m'de yer alır. 1 800 m'nin altında (*kolla* katı), kocadarı ve mısır ekilir, ama daha çok vadilerden oluşan bu daha sıcak ve sağlıksız bölgelerde insanlar oturmazlar, yalnızca buralarda hayvan otlatmakla yetinirler. Amhara köylüleri daha yo-

etüv

ETYOPYA

ğun olarak, daha güneyde, Çoa'da yerleşmişlerdir; burası, Amharalar'ın yeniden fethettikleri ve XIX. yy.'da Menelik II'nin başkent Addis Abeba'yı kurduğu yerdir. Bu il, XX. yy.'da, Etyopya kentlilerinin yaklaşık yarısını ve sanayide çalışan işçilerin % 80'ine yakınını bünyesinde toplayarak çok büyük önem kazandı. Sanayi, başkentin dışında, Rift Valley'nin Etyopya'daki kesimi yönünde Cibuti'ye doğru giden demiryolu boyunca toplanır ve burası, aynı zamanda, modern tarımın yerleştiği bir bölgedir. G.-B.'dan K.-D.'ya doğru uzanan bu tektonik çukur, gerçekte Etyopya yüksek topraklarını ikiye böler Sözkonusu çukur, Doğu Afrika Rift Valley'ini devam ettirerek Tacura körfezine (Cibuti cumhuriyeti) ulaşır. Yükseltisi 375 m (Turkana gölü) ile 1 846 m (Zvai gölü) arasında değişir; Afar'daysa deniz düzeyinin altına iner. Yüksek topraklardan daha sıcak ve daha az yağışlı olan tektonik çukur, amhar soylu sınıfının (ya da yabancı sermayelerin) sulamalı şekerkamışı, pamuk, pirinç, mısır ve hatta kahve tarımı yapmak amacıyla malikaneler kurmasına kadar boş bırakılmıştı.

Birçok kesimde Amharalar başka halklarla karışmışlardır ve daha kalabalık olmasalar bile, her yerde egemen sınıfları oluşturmaktadırlar.

• *Yüksek toprakların çevresindeki bölgeler.* Buralarda başka halklar oturur. Bunlardan bazıları Amharalar'la aynı tarım tipini benimsemiştir. Örneğin, kuzeye doğru, Tigreliler, Amharalar'a çok yakın bir bölge olan Eritrea'ya taşan, sami dili konuşan hıristiyan bir halktır. Çoa'daki Gallalar'ın çoğu müslüman, bazıları hıristiyandır ve bir kuşi dili konuşurlar. Öte yandan Gallalar, Etyopya'nın en kalabalık halkıdır (ülke nüfusunun üçte biri). Gallalı tarımcılar, büyükbaş hayvancılığa Amharalar'dan daha çok önem verir. Yüksek toprakların *(Vollega)*, batısında gerçek bir öncüler cephesi gelişmiştir. Amharalar ve özellikle de Gallalar ormana zarar vererek (bölge Abisinya'dan daha yağışlıdır) yerleşirler ve burada yumrular da ekilmesine karşın (Abisinya'da bilinmez) kocadarıya Amhara ülkesinden daha geniş yer ayıran bir tarım uygularlar. Tana gölünün K.'inde Falaşalar ya da Kaylalar, tarımla ama daha çok da Amharalar'ın onur kırıcı buldukları elsanatlarıyla uğraşan İsrailliler'dir. Tana gölü kıyılarında, Yeni Bahar Dar kenti, Abbai çağlayanlarında üretilen elektrikten yararlanır. Ülkenin en güçlü hidroelektrik santralı Fincar da bu ırmak üstünde 1973'te hizmete girmiştir.

Bazı halklar Amharalar'dan çok farklı bir tarım uygular. Addis Abeba'nın G.'inde, sami dili konuşan Gurageler ensete ekerler; ensete, yapraklarının damarlarından halkın temel besin maddesi olan bir un elde edilen bir yalancı muz ağacıdır. Rift Valley'nin G.'indeki yüksek topraklarda (Galamo dağında 4 340 m) oturan, animist kuşi halk Sidamolar, sütleğen çitleriyle otlaklardan ayrılan elips biçimli bambu evlerin çevresine ekilen ensete ile beslenirler. Sidamolar önemli sığır yetiştiricileridir ve süt ile tereyağ beslenmelerinin temel öğeleridir (et ikinci planda kalır). En büyük nüfus sıklığına ensete ekilen bölgelerde rastlanır (km²'ye 200 kişiden çok).

• *Alçak plato bölgeleri ve orta kesimdeki yüksek toprakları çevreleyen ovalar.* Buraların ikliminde büyük farklılıklar görülür. B.'da ve G.'de yağışlar boldur (2 m) ve yıla oldukça iyi dağılır. Kaffa ve Sidamo illerinde, büyük aile işletmelerinde arap kahvesi üretilir. Kahve ülkenin başlıca dışsatım ürünüdür ve bu bölgenin kahvenin anayurdu olduğu sanılır (burada kahve ekilmeden de çıkar). Sudan sınırı boyunca nilot halkları, darı, kocadarı, mısır, tatlıpatates ekerler. İlubabor ilinde, son yıllarda çay işletmeleri geliştirilmiştir. Doğudaki çevresel bölgeler, tersine, yarı çorak ya da çoraktır. Yalnızca dağlardaki bazı küçük kesimlerde ve Harar bölgesi dağlarında yerleşik çiftçiler oturur; buralarda, kocadarı ve yemek için yetiştirilen mısırın yanı sıra, sulanan taraçalara yerleşmiş kahve işletmeleri görülür. Bununla birlikte kahve üretimi, Cibuti aracılığıyla Arabistan'a gizlice satılan uyuşturucu kat üretimi karşısında gerilemektedir. Başka yerlerdeyse yarı göçebeler ve göçebeler yaşar. Sidamo'nun güneyinde, galla çobanları Boranalar, konutlarını taşımadan sığır ve at yetiştirirler. Doğu, yarı göçebeliğe doğru evrim geçiren ve koyun, keçi yetiştiren deveci göçebelerin alanıdır; bu göçebeler kuşi dili konuşurlar: Ogaden'in Somalililer'i (Darodlar, İsalar) ve Cibuti Cumhuriyeti'ni çevreleyen alçak ve volkanik bölgelerde yaşayan Afarlar (ya da Danakiller). Afarlar, aynı zamanda, bölgelerindeki şotların tuzlarını da işletir ve orta kesimdeki yüksek topraklarda yaşayanlara satarlar. Addis Abeba'yı Cibuti'ye bağlayan demiryolu bu çölleri aşar. Bu demiryolu, başkent ve Asmara'dan sonra ülkenin üçüncü sanayi merkezi olan Dire Dava' nın gelişmesini sağlamıştır.

TARİH

Etyopya'ya ilişkin bilgiler uzun süre efsane düzeyini aşamamıştır. Mısırlılar Etyopya'ya Punt ülkesi diyorlardı, Herodotos için pek kuşkulu bir ülkeydi, tarih sahnesine kesin olarak Strabon (yine de Somali ile bir bütün halinde) ve Aksum krallığı'ndan söz eden Ptolemaios ile çıktı. Yunan ve latin yazarlar için Etyopya'nın "Zenci Afrika" ile eşanlamlı olduğu anlaşılır. Ptolemaioslar zamanında Eritrea kıyısı ve Aksum krallığı ile denizcilik ve ticaret ilişkilerinin geliştiğini biliyoruz fakat ülkenin iç durumu üzerinde kesin bir bilgimiz yoktur.

• *Aksum krallığı'ndan XIX. yy. ortasına kadar Etyopya.* İ.Ö. 1000 dolaylarında, Arabistan'ın güney kıyısında, Saba adıyla tanınan ve başta sulama olmak üzere gelişmiş tarım teknikleri kullanan krallıklar oluşmuştur. Aksum imparatorlarının, Menelik I aracılığıyla Saba Melikesi ile Süleyman'ın soyundan geldiğini ileri süren ulusal gelenek kaynağını bu krallıklardan alır.

Aksum* uygarlığının, özellikle dışardan gelip ülkeye yerleşenlerin son dalgası tarafından getirilen saba kültürü (Tigre'de Yeha tapınağı, Adulis limanı, yüksek platoiarda sulama izleri) ile yerel kültürün bir karışımı olduğu sanılır. Sabalılar'ın kurduğu Aksum İmparatorluğu İ.Ö. 500 dolaylarında ortaya çıktı, egemenlik alanı bütün Kuzey Etyopya'yı ve Orta Etyopya'nın batıda Mavi Nil ile Doğu çöküntülerine kadar uzanan en büyük bölümünü kapsıyordu. Ünlü aksum taş yazıtları (saba dilinde, gezce ya da yunancada) Arabistan'a dek uzanan seferlere ve Meroe krallığı' nın fethine tanık eder.

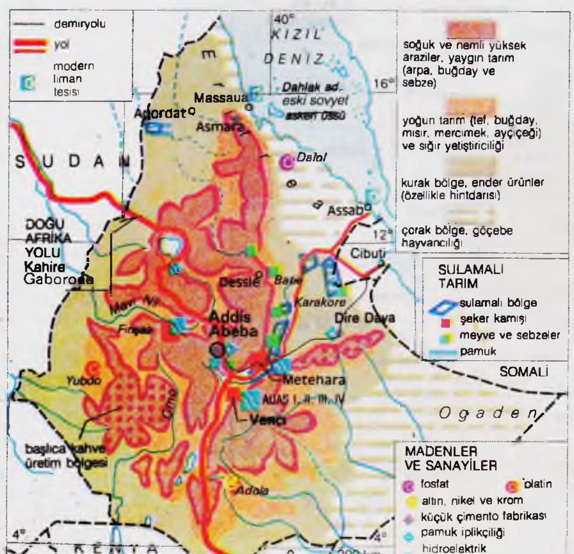
İmparatorların en ünlüsü Ezana'dır. İ.S. 320'de tahta çıkan Ezana, *abûna* unvanını taşıyan İskenderiye patriğinin elçisi aziz Frumence'ın etkisiyle hıristiyanlığı kabul etti. Ülke böylelikle Mısır kilisesi'ne bağlandı ve monofizit sapkınlıkta onu izledi. Aksum krallığı en parlak dönemini, halkından bir hıristiyanı öldürten Sana yahudi prensini cezalandıran Kaleb'in saltanatı sırasında yaşadı (523). Hem tarıma, hem kent yaşamına dayalı uygarlık, 250'den sonra paranın da kullanıldığı önemli bir ticaretle (fildişi, altın, köle, silah, maden, pamuklu kumaşlar) canlılık kazandı. İslam dininin doğuşu ve VII. yy.'da hızla yayılışı Aksum krallığı'nı ticari kaynaklarından (Arabistan ve Mısır) kopardı. Etyopyalılar X. yy. başında gene Eritrea kıyılarına çıktılar, Dahlak adalarını yeniden ele geçirdilerse de bunlar Aksum krallığı'nın çöküşünü engellemedi, Sudan'da Becalar ile yapılan savaşlar ve Kızıldeniz'deki çarpışmalarla zayıflayan krallık, prenses Yudit efsanesinde sözü geçen, hıristiyanlığı kabul etmemiş yerel toplulukların ayaklanmalarına karşı koyamayarak yıkıldı.

Zague adıyla tanınan ve eski Agullar yerel ırkından gelen zorba bir hanedan, Lasta bölgesinde yönetimi ele geçirdi, Roha' yı (bugün Lalibela, en ünlü krallarının adından gelir [1190-1225]) başkent yaptı. 1270'e doğru son zague kralı, bölgeyi, Süleyman hanedanından geldiğini ileri süren Yekuno Amlak'a (1270-1285) bırakmak zorunda kaldı. Amlak, başkenti Çoa'nın kuzeyindeki Tegulet'e taşıdı. Böylece yeni bir parlak dönem başladı. İki buçuk yüzyıldan fazla bir süre boyunca Etyopyalılar refah düzeylerini artırdılar ve kültürlerini geliştirdiler Böylelikle dine dayalı uygarlık özgün biçimini aldı. Bununla birlikte Yekuno Amlak ve ardılları Doğu ve Güney'de islamlığı benimsemiş topluluklara karşı aralıksız savaşlar verdiler. Konuşulan dil artık gezce değil amharcaydı. "Kralların kralları" kuzey-batı'daki pagan topluluklarla da savaşarak, onları egemenlikleri altına alıp hıristiyanlaştırmaya giriştiler. Bu kralların kurmak istedikleri otorite, krallığın merkezinde bile yerel önderlerin bağımsızlık geleneklerinden kaynaklanan bir dirençle karşılaştı, din adamlarının uyuşmazlıkları ve sapkınlıklarına karşı verilen mücadelelerle yıprandı.

Lebna Denguel döneminde (1508 -1540) Etyopya krallığı daha çok Ahmet Gran adıyla tanınan Hararlı imam Ahmet bin İbrahim el-Gazi yönetimindeki müslüman birlikler tarafından fethedildi. Kiliseler ve manastırlar yıkıldı, hayvanlar öldürüldü, ekinler yok edildi, halk köle olarak satıldı. Negus ölünce 1535'te yardım istediği Portekizliler monarşinin yardımına koştular; başlangıçta başarılar elde eden Portekizliler Türkler'den de yardım gören müslümanlar tarafından kılıçtan geçirildiler, komutanları Cristóvão da Gama hapsedildi ve öldürüldü (1542); sağ kalanlar imparator Galaudeos'un (1540-1559) çevresinde toplanarak, Ahmet Gran'ı 1543'te Tana gölü yakınındaki Uayna Daga savaşı'nda öldürdüler. Ahmet Gran'ın başarısızlıkla sonuçlanan fetih denemesinin yol açtığı uzun ve çetin savaşlar hem hıristiyanları, hem müslümanları tüketmişti. Öte yandan, bir yandan G.-D.'dan gelip müslümanları K.-D.'ya iten ve Etyopya dağlarının doğu kolu boyunca K.'ye yayılıp B.'da Mavi Nil'e ulaşan pagan Gallalar'ın istilaları ve göçebe Somaliler'in ve Afarlar'ın ağır ağır B.'ya doğru yayılmaları önlenemedi.

Portekiz müdahalesi Etyopya'ya burayı Roma kilisesi katolik topluluğuna bağlamak isteyen katolik misyonerlerin gelmesine yol açtı, bu arada Avrupalılar ülkenin papaz Johannes'in efsanevi imparatorluğu olduğunu sandılar. Yeni durum merkezi yönetimin sorunlarını artırdı. Kral Minas

ETYOPYA'NIN DEĞERLENDİRİLMESİ

(1559-1663) ve Sartsa Denguel (1563 -1597) bir yandan Gallalar ile savaşırken, öbür yandan iyi kötü bir dinsel denge kurdular. Bir karışıklık döneminden sonra kral Susneyos (1607-1632) Gallalar'ın bir bölümünü ülke bünyesinde eritmeyi başardı, ancak 1613'te cizvit papazı Pedro Páez'in etkisiyle katolikliği kabul etmesi bir başkaldırıya yol açtı ve Susneyos, oğlu Fasilidas'tan yana (1632-1677) tahttan el çekti. Fasilidas cizvitleri ülkeden attı, katolikliği yasakladı, başkenti Gondar'a taşıdı ve burada bir şato yaptırttı, şatonun çevresine yaklaşık 100 000 kişi yerleşti. Fasilidas'ın ardılları merkezci otoritelerinin simgesi olan kenti güzelleştirmeye devam ettiler. Önemli eyaletlerin (Tigre, Semien, Begameder, Lasta, Çoa, Gocam) soydan gelme önderleri sarayla rekabete girişirken, bu krallar sınırlarını korumaya, hatta genişletmeye çalıştılar. XVIII. yy.'ın ortasında "prensler dönemi" başladı. Gallalı bir kadınla evlenen İyassu II döneminde (1730-1755) gallalı bir grup (islamiyeti benimsemişlerdi) sarayın karşısında yer alan güçlere katıldı. XVIII. yy.'ın ikinci yarısının başında, Tigre'den ras Mikael kendi adına monarşiye el koydu. İmparatorluk yönetiminde ve törelerde, izleri XX. yy. başına kadar sürecek bir derebeylik anlayışı gelişti.

Bir kuara önder ailesinden gelen ve babası sudanlı müslümanlara karşı yapılan bir savaşta ölmüş olan Kassa adlı gözüpek bir kişi, yüzyılın başından beri süregelen karmaşa ortamında gücünü kabul ettirmeyi başardı. Kassa, 1853'te önce ras Ali'yi, daha sonra Gocam, Semien, Begameder ve Tigre önderlerini yenerek gallalı rasların üstünlüğüne son verdi; daha sonra Çoa'yı işgal etti ve rasnın yerini alacak olan Menelik'i tutsak aldı. 1855'te kutsal yağ sürdürüp kendini Theodoros II adıyla kralların kralı ilan ettirdi.

• *Çağdaş Etyopya.* Theodoros II iktidara gelince bir dizi reform başlattı; eyaletlere yöneticiler atayarak yönetimlerini yeniden düzenledi, aylıklı askerlerden oluşan bir ordu kurdu. İmparatorluğun gerilemesinin suçunu Gondar ve Gondar'ın zenginliklerine yükleyerek bu kenti yaktı ve başkenti ülkenin ortasında, Magdala ambasına taşıdı. Müslümanlara karşı düşmanca bir tutum izleyen Theodoros Gallalar'ın başlattığı bir isyanı bastırdı ve ülkesini modernleştirmek için Avrupalılar'dan, özellikle de İngilizler'den yardım isteyen ilk kişi oldu. Ancak bu dönem, aynı zamanda, Afrika'nın Kızıldeniz ağzındaki doğu kıyılarına yerleşmek için batılı güçlerin rekabete girdikleri bir dönemdi, çünkü kısa bir süre sonra Süveyş kanalının açılacak olması, Kızıldeniz'in önemini artırmıştı. Birçok nedenden ötürü (protestan misyonerlerin etkinlikleri, Mısır akınları, diplomatik anlaşmazlıklar) İngilizler ile ilişkiler koptu. Büyük Britanya, hapsedilmiş diplomatlarını ve uyruklarını kurtarmak için, negusun başkenti Magdala'ya bir sefer düzenledi. İmparatorun bağnazlığından çekinen toplulukların da katkısıyla işi kolaylaşan sir Robert Napier komutasındaki ingiliz birlikleri Etyopya birliklerini bozguna uğrattı. Bu yenilgi, Theodoros'un intihar etmesine (1868) ve Tigre önderinin Johannes IV adıyla imparator olup (1872-1889) ulusal birleşme girişimini yeniden ele almasına değin süren, 4 yıllık bir kargaşaya yol açtı. Süveyş kanalı açıldıktan sonra (1869) Avrupa'nın bölge üzerindeki emelleri -Fransa Obock (1881) ve Cibuti'ye (1885) yerleşti- ve italyan tehlikesi (1882'de Assab'a 1885'te Massaua'ya yerleştiler) karşısında Johannes IV 1839'dan beri Aden'de bulunan İngilizler'den destek istedi ve veliahtlığını tanıdığı Çoa kralı Menelik ile anlaştı (1878). Bu arada, Türkler'in bir vilayeti olan Mısır da Avrupalılar gibi açgözlü davranarak 1875'te Harar'ı işgal etti. 1877'de imparatorluk kuvvetleri Mısırlılar'ı bozguna uğrattıysa da Harar, Menelik tarafından ancak 1887'de geri alındı. Etyopya B.'da Mehdiciler'in de saldırısına uğradı, önce Gocam'da zafer kazanan Mehdiciler daha sonra Metemma'da Johannes II tarafından yenilgiye uğratıldılar, bu savaşta Johannes ölümcül bir yara aldı (1889).

Menelik imparator olunca yayılma siyaseti izledi. Harar valisi ras Makonnen aracılığıyla İtalya ile görüşmeler yaparak Uccialli antlaşması'nı imzaladı (2 mayıs 1889). Bu antlaşmayla Eritrea İtalya'ya bırakılıyor, İtalyanlar'a Asmara'ya kadar yayılma hakkı tanınıyordu. Biri italyanca, öbürü amharca (Menelik yalnızca bu metni okuyabilmişti) iki metin kullanılarak Etyopya üzerinde gerçek bir protektora kurulmuştu.

Menelik ülkesini modernleştirmeye çalıştı (bir fransız-etyopya demiryolu şirketinin kuruluşu, birçok teknisyenin çağrılması, başkentin Addis Abeba'ya taşınması). Gücünü yeterince pekiştirdikten sonra, italyan isteklerine karşı çıktı ve Uccialli antlaşması'nı yadsıdı (1893); Adua savaşı'nda (1 mart 1896) general Baratieri'nin birliklerini yenilgiye uğrattı ve İtalyanlar'ı Etyopya'nın egemenliğini tanıyan Addis Abeba antlaşması'nı imzalamaya zorladı. Ancak sonu gelmeyen italyan istekleri ve Nil vadisindeki (Faşoda) fransız-ingiliz çekişmesi toprak bütünlüğünü zedelememekle birlikte ülkeyi üç ekonomik etkinlik bölgesine (fransız, italyan, ingiliz) ayıran 13 aralık 1906 sözleşmesi'yle sonuçlandı. Hastalanan Menelik 1907'den sonra tahttan çekildi, torunu Lic İyassu tahta çıkışına kadar ülkeyi, yönetecek bir naiplik kuruldu. Böylelikle ülkede yeni bir entrika ve çekişme dönemi başladı ve Menelik'in gerçekleştirdikleri bir ölçüde zarar gördü. Henüz 15 yaşında olan İyassu 1911'den sonra bütün vasilerini reddettiyse de ülkeyi yönetecek kadar güçlü değildi. Türkler'den ve Almanya'dan yana olan hükümdar 1916'da, Müttefikler'in de gizli desteğiyle, Kilise ve saray ileri gelenleri tarafından tahttan indirildi. Menelik'in kızı Zauditu kraliçe ilan edildi (1916).

Daha sonra ras Makonnen'in oğlu ras Tafari ortaya çıktı, krallık naibi ve vârisi olarak atandı. Kendini ulusun toplumsal, kültürel ilerlemesine ve dış siyasete adadı, Milletler cemiyeti'ne (1923) ve Briand -Kellog paktı'na (1928) girdi. Başarısız bir darbe girişiminin ardından negus, 1930'da Zauditu öldükten ve birçok eyalet isyanını bastırdıktan sonra da krallar kralı oldu ve Haile Selasiye adını aldı. Bu tarihten sonra temkinli, ama gerçek siyasal reformlar uygulamaya ve italyan isteklerine karşı direnmeye çalıştı. 1931'de tanrısal haktan kaynaklanan mutlak egemenliğini ilan eden bir anayasayı yürürlüğe koydu. Bunun yanında, toplumsal ayrıcalıkların yerlerini, kademeli olarak uzmanlıkların alacağı özel bir konsey oluşturdu. Bakanlıklar ve imparatorca seçilen 30 üyeli senatoyu yerel şeflerce seçilen 60 üyeli bir millet meclisinden oluşan danışma parlamentosunu kurdu. Ancak 1925'te ve 1928'de İtalyanlar Etyopya üzerindeki haklarını diplomatik kanallarla onaylatmayı denediler, 1930'da Mussolini Etyopya'yı fethetmeye karar verdi. İtalya, Etyopya'yı Milletler cemiyeti önünde suçlu duruma düşürmek için 1934 kasımında Ogaden'de ve Ual Ual'da çıkan iki karışıklığı öne sürdü. Fransa ve İngiltere, Milletler cemiyeti'nin ilkelerini çiğneme pahasına Etyopya üzerindeki italyan vesayetine göz yummaya hazırdılar. Ancak 3 kasım 1935'te italyan birlikleri Eritrea sınırını geçti. Fetih 7 ay sürdü. (→ ETYOPYA SAVAŞLARI.) İmparator İngiltere'ye sığındı. 1941'e kadar Etyopya, Eritrea ve İtalyan Somalisi ile birlikte Doğu Afrika İtalyası'nın bir parçasıydı.

Etyopya 1941'de ingiliz ve fransız birlikleri tarafından kurtarıldı ve bağımsızlığına kavuştu (31 ocak 1942'de Büyük Britanya ile antlaşma); 1945'ten sonra Eritrea ve İtalyan Somalisi üzerinde hak talep etti. Yapılan bir halkoylamasıyla Eritrea'nın imparatorluğa bağlanmak istediği ortaya çıktı. Nitekim Eritrea 1952'de imparatorluğun federe bölgesi, 1960'ta da sıradan bir eyaleti oldu, 1948'de İngilizler Ogaden'i geri verdiler, ancak Somali'nin 1960'ta bağımsızlığını kazanmasıyla ortaya çıkan sınır problemleri çözülemedi ve yaklaşık 1965'e kadar sürecek, yer yer silahlı çatışmalara neden oldu.

1942'de imparator ülke yönetimini yeniden düzenlemeye başladı. Ülke, her biri bakanlara karşı sorumlu bir ras tarafından yönetilen 12 eyalete bölündü; ayrılıkçı hareketleri önlemek için bu eyaletlerde silahlı güçlere yer verilmedi. Aynı zamanda hiyerarşik bir adalet sistemi kuruldu ve ceza hukukunda yapılan bir reformla ayrı ayrı hıristiyan ve müslüman hukuku bölgeleri oluşturuldu. 1945'te seçimle belediye kurulları kuruldu. 1955'te imparatorluğun ellinci yılı dolayısıyla hazırlanan yeni anayasa negusla birlikte parlamentoya da (üyeleri yüksek devlet memurları arasından imparatorca seçilen bir senato ile 200 000 nüfuslu her bölgeden genel oyla iki milletvekili seçilmesi ilkesine dayalı millet meclisi) yasa yapma yetkisini verdi ve görüşmelerin halka açık olarak yapılmasını sağladı. Bununla birlikte, Etyopya'nın yönetim biçimi hâlâ mutlakıyetti.

Savaş sonrası yıllarında, Afrika bağımsızlığının simgesi olan imparatorun kişisel prestiji yardımıyla Etyopya'nın uluslararası saygınlığı arttı. Bu saygınlık, özellikle 60'lı yılların bağımsızlık hareketlerinden sonra 1963'te merkezi Addis Abeba'ya kurulan Afrika birliği örgütü'nde kendini gösterdi.

1960 aralığında imparatorluk muhafızları, imparatorun Brezilya yolculuğunu fırsat bilerek yerine vârisi olan prensi geçirmeyi denediler, ancak düzen çabucak yeniden sağlandı. 1966'da Haile Selasiye bir liberalleştirme eylemine girişti, imparatora ve parlamentoya karşı sorumlu olan başbakana kabine üyelerini seçme yetkisini verdi. Buna karşın, özellikle bir tarım reformu isteyen aydın ve liberal çevrelerde huzursuzluk sürdü.

Sudan ile olan sınır anlaşmazlıkları 1967'de çözümlendi. Kenya ile de anlaşmazlıklar yatıştırıldı. 1964'ten sonra Ogaden'de silahlı bir çatışma patlak verdi; ardından İsrail'in Eilat limanını denetleyebilmek için Kızıldeniz'in kapanmasını isteyen Suriye ile Irak başta olmak üzere arap devletlerince desteklenen Eritrea Kurtuluş cephesi kuruldu. Etyopya Hava yolları'nın uçaklarının kaçırılmasının ve bir Boeing' in Frankfurt'ta havaya uçurulmasının ardından yıkıcı etkinliklerden sorumlu tutulan sovyet gazetecileri ve çek diplomatlar sınırdışı edildi. 1970'te orduyla Eritrea Kurtuluş cephesi arasındaki çatışmalar yoğunlaşmaya başladı. Olağanüstü durum ilan edildi, ancak 1974 başında, hıristiyanlar ve müslümanlar arasındaki uyuşmazlıkları çözümleyen ayrılıkçılar eyaletin yarısını denetim altında bulunduruyordu.

Hükümetin 1971'den sonra ülkeyi kırıp geçiren açlık karşısındaki güçsüzlüğüyle daha da ciddileşen durum büyük bir bunalım yarattı; Asmara'da askeri birlikler ayaklandı, Addis Abeba'da gösteriler düzenlendi, tüm ülke karıştı. 1974 şubatında kara kuvvetleri genel bir ayaklanma başlattı: deniz kuvvetleri Massaua'yı, havacılar Debra Zeyt'i işgal etti. Yüksek rütbeli subaylar, aristokratlar ve muhafazakârlar, orta sınıflardan gelen reformcu genç subaylarla karşı karşıya geldiler. Öğrenci ve öğretim üyelerinin yaptığı greve işçiler de katıldı. Köylüler toprak sahiplerine başkaldırdılar. Alt kademelerdeki din adamları katı hiyerarşiye karşı çıktılar. Müslümanlar Kıptiler ile hak eşitliği istediler. İlerici eğilimin ağır bastığı ordu yavaş yavaş ülkeyi denetimi altına aldı. Son yetkileri de elinden alınan imparator 12 eylülde tahttan indirildi. Parlamento feshedildi ve 1955 Anayasası geçici askeri konsey tarafından yürürlükten kaldırıldı. Ordu kendi içinde bölünmüştü, ayaklanmanın ger-

H.Stierlin-Ziolo

Aksum manastırı'ndaki gümüş ayin haçı

çek yöneticileri bilinemedi. İşçi sendikaları konfederasyonu ve öğrenciler grev yapma ile dernek kurma haklarının geri verilmesini ve sivil bir hükümet kurulmasını istediler. 23 kasımda askeri konseyin emriyle, temmuzdan beri tutuklu olan ve aralarında general Aman Andom ile son iki başbakanın da bulunduğu altmışa yakın kişi idam edildi. Daha sonra askeri konseyin ilk başkan yardımcısı yüzbaşı Haile Mariam Mengistu ön plana çıkarken, o zamana kadar belirsiz bir sosyalist eğilim, millileştirmeler, özyönetim, tek partinin kuruluşuna dayalı bir programla ortaya çıkmaya başladı. Bir yandan köklü bir tarım reformu yapılırken, bir yandan da 60 000 öğrenci kırsal kesimde yaşayan kitlelere okuma yazma öğretmeye gönderildi. İmparatorun ölümü 27 ağustos 1975'te resmen açıklandı. Daha sonra özelllikle öğrencilere karşı kanlı bir terör uygulandı; yeni bir siyasal tasfiyenin ve hükümet başkanı Teferi Bante'nin safdışı bırakılmasının ardından, Haile Mariam Mengistu SSCB'nin yardımıyla 11 şubat 1977'de resmen iktidara geldi.

Mengistu'nun yönetiminde, otoriter bir marksist-leninist rejim kuruldu. SSCB ve Küba'dan yardım gören Etyopya ordusu Ogaden'i işgal eden (1977-1978; 1982-1983) Somali kuvvetlerini püskürttü. 1978'de Eritrea kentlerini geri aldı. Ama Eritrea, Tigre ve Ogaden'in kırsal kesimlerini kontrolü altına almayı başaramadı. Yeni rejim bir yandan da, 1983'ten beri süren kuraklığın yol açtığı açlıkla mücadele etmek zorundaydı. Ülkeye uluslararası yardım yapılırken, yöneticiler halkın bir kısmını zorla, kuzeydeki daha verimli topraklara yerleştirmeye başladılar. Bu tedbir büyük tepkilere yol açtı. Binlerce falaşa (Etyopya'nın siyah derili yahudileri) İsrail'e göç etti. 1984'te tek bir siyasi parti (İşçi partisi) kuruldu ve Mengistu genel sekreterliğe getirildi. 1987'de referandumla kabul edilen yeni anayasa, Etyopya'yı demokratik bir halk cumhuriyeti haline getirdi. Askeri konsey kaldırıldı. Mengistu, yeni parlamento tarafından cumhurbaşkanı seçildi. 5 özerk bölge kuruldu (Eritrea, Ogaden, Tigre, Asep ve Dire Dava). 1988'de Etyopya'yla Somali arasında Ogaden anlaşmazlığına son veren bir antlaşma imzalandı ve son Küba birlikleri de 1989'da Etyopya'dan çekildi.

1982'den 1986'ya kadar on binlerce insanın açlıktan ölmesine yol açan kuraklık ve kıtlık, etkisini giderek kaybetti. 1990'a girerken koyu marksist rejim yumuşamaya başladı. Parti içi muhalefete izin verildiği gibi, özel sektöre de müsamaha edildi. Karma ekonomi sistemi uygulamaya kondu. 1991 nisanında çokpartili düzene geçildi. Aynı yıl mayıs ayında Eritrea gerillalarıyla çarpışmaların şiddetlenmesi ve Etyopya devrimci demokratik halk cephesi'nin (EDDHC), ülkenin kuzeyini denetim altına alarak Addis-Abeba'ya yönelmesinden sonra, başkan Mengistu istifa ederek ülkeyi terk etti (21 mayıs). Addis-Abeba'ya giren EDDHC birlikleri yönetimi ele geçirdi. EDDHC başkanı Meles Zenawi geçici devlet başkanı oldu. Temmuz 1991'de Eritrea'nın bağımsızlığı için anlaşmaya varıldı. Yeni yönetimin iktidara gelişiyle sakinleşen durum kısa süre sonra yeniden bozuldu. Mart 1992'de yapılması kararlaştırılan yerel seçimler ileri bir tarihe atıldı.

Tigre eyaletinde bir kilise

R. Michaud-Rapho

EDEBİYAT

• *Gezce edebiyat*. İki büyük döneme ayrılır: Aksum dönemi -gezce henüz yaşayan bir dildir- ve Süleyman hanedanının yeniden tahta geçmesiyle (1270'e doğr.) aynı zamana rastlayan dönem. Gezce artık ölü bir dildir. 1527 müslüman işgalinden sonra gerilemeye başlar. Yabancı belgeler Aksum krallığı'nın çok erken çağlardan başlayarak hellenistik yakındoğu kültüründen etkilendiğini kanıtlamaktadır. Sarayda yunanca konuşulmakta ve krallığın kimi yazıları, örneğin paralar üzerindeki yazılar, yunanca yazılmaktaydı. Gezce ilk olarak IV. yy. yazıtlarında kullanıldı.

Bilinen özgün etyopya elyazmaları ancak XIII. yy.'a kadar uzanmaktadır. Çevirilerin oldukça bol olduğu gezce edebiyatın evrimi ülkenin dinsel tarihine sıkı sıkıya bağlıdır. Kutsal Kitap'ın yunanca bir metinden çevirisi ("dokuz aziz" olarak bilinen suriyeli keşişler tarafından başlandığı sanılmaktadır) V. yy.'da yapılmıştır. Hayvanların, bitkilerin ve taşların efsanevi özelliklerini konu alan *Physiologus*'un çevirisi de günümüze kadar ulaşmıştır. XIII. yy.dan XV. yy.'a kadar Etyopya egemenliği, orta platoyu çevreleyen müslüman krallıklar üzerinde kendini göstererek sürer; bu dönem kültürel ve dinsel alanda bir yenilik dönemidir. Aziz yaşamı çevirilerinin başlıcaları kıpti kilisesinin derlemesinden alınmış, bunlara daha sonra yerel azizlere ilişkin notlar eklenmiştir, mucize öyküleri pek çoktur *(Taamra Maryam)*.

Etyopya edebiyatının ilk özgün yapıtı olan *Kebra Negast* (Kralların şanı), XIV. yy.'dan kalmadır. Kitapta, kuruluşundan başlanarak Etyopya hanedanının tarihi anlatılır. Kral Amda Tsion'un (1314-1344) müslümanlara karşı giriştiği başarılı savaşları anlatan ilk krallık tarihi, karşılaştırmalar ve alıntılarla tıka basa dolu olan ya da günü gününe sayım dökümlere indirgenen öteki tarihlerden ayrılan, canlı ve yalın bir üslupla yazılmıştır.

Özellikle dinsel içerikli olan şiirde, iki tür ortaya çıkmıştır: anlatılan kişinin tepeden tırnağa betimlendiği *malke*'ler (portre) ile ayinin belli yerlerinde söylenen ve özel bir öğrenim gerektiren, Tanrı ve azizlerin onuruna yazılmış kısa yapıtlar olan *kene*'ler. Bunların birçoğu aynı zamanda ilahi koleksiyonlarıdır.

• *Amharca edebiyat*. Bu edebiyata ilişkin ilk belgeler *Krallık ezgileri*'dir. (XIV. - XV. yy.). Ardından XVII. ve XVIII. yy.'larda mezamir açımlamaları, dualar ve dinbilim kitapları gelmektedir.

Ama amharca edebiyat gerçek gelişmesini Theodoros'un tahta çıkmasından (1855-1868) sonra, onun kronikleriyle göstermiştir. 1908'de yayımlanan ilk romanın yazarı Afevork, öğretici yapıtlar ve Menelik II'nin yaşamıyla ilgili bir kitap yazmıştır. Daha sonraları Heruy, yaşamöyküleri, şiir derlemeleri, denemeler vb. yayımlar. Günümüzde son derece ahlakçı bir yaklaşımla ele alınan yapıtların çokluğu ülkede insan psikolojisinin göz ardı edilişine tanıklık etmekteyse de, çağdaş yazarlar amharca edebiyatı toplumun sorunlarına ve incelenmesine yöneltmeye ve bu yolla toplumun duyarlılığını uyandırmaya çalışmaktadır. Oldukça kötümser bir havada roman ve oyunlar yazan Makonnen Endalkaçev; şair, denemeci ve oyun yazarı Kebbede Mikael; Mangestu Lemma ve Tadesse Liban belli başlı yazarlardır.

ARKEOLOJİ VE SANAT

Ülke, paleontologlar ve tarihöncesi bilimiyle uğraşanlar için ilgi çekici bir merkezdir. Sudan ve Kenya sınırı yakınlarında, Turkana gölü yönündeki Omo vadisinde uluslararası bir ekip kazılar yapmıştır. Etyopya belki de büyük bir uygarlığın beşiğidir. Addis Abeba'nın 50 km G.-D.'sunda yer alan Auaş'ın her iki kıyısında uzanan Melka* Konture sitinde alt yontmataş çağına ait araç gereç yönünden çok zengin, dört katlı bir merkez bulunmuştur.

Eski Mısırlılar için Etyopya Punt ülkesiydi, buraya ticari seferler düzenlerler ve egzotik ürünler (günlük, fildişi, vb.) getirirlerdi. Kraliçe Haçepsut'un Deyr-ül-Bahri'deki tapınağının bazı duvarlarında bu seferlerden birinin dönüşü canlandırılır.

Asıl Etyopya tarihi İ.Ö. V. yy.'a doğru başlar. Yerel kültürler Saba ve Main kültürlerinden etkilenmiştir. İ.S. II. yy.'da adını başkent Aksum'un adından alan Aksum kültüründen sayısız kalıntı bulunmuştur: binalar, mezarlar, çömlekler ve çeşitli eşyalar. Aksum İmparatorluğu'nun dev anıtların, özellikle çok büyük stellerin ve bir nekropolisin yer aldığı bir başkenti vardı. Daha sonra IV. yy.'da hıristiyanlığın kabulü Etyopya kültürünün gelişimini etkiledi.

Belli bir evrimleşmenin varlığı çok açık olmakla birlikte, mimarlık, anıtların planları (kare, dikdörtgen), görünüşleri (girintili çıkıntılı duvarlar, düz tavan ve çatılar) ve yapım teknikleri (bir sıra moloz taşı, bir sıra ahşap kullanılması, *maymun başı* adı verilen açıkta kirişler vb.) açısından Aksum kültürüne çok şey borçludur. Aynı düzenlemeler Debra Damo (X. yy.'dan kalmadır ve 1906'dan beri bilinmektedir), Aramo, Guna Gune, Agobo ve Zarema (1973'te keşfedildi) kiliseleriyle kaya içine oyulmuş kiliselerde de görülür. En ünlü merkez gerçek bir kaya mimarlığı müzesi olan 2 600 m yükseltideki Lalibela'dır ve kral Lalibela (1190-1225) tarafından kurulmuştur. Kutsal toprağa ve kralın yaratmak istediği simgesel Kudüs'e gönderme yapan adlarla ("Golgotha", "İsa'nın mezarı", "Sina" vb.) anılan çeşitli tapınaklar, duvarları örülerek inşa edilen benzerleri yok olup giderken, kayalara kazılmış olmalarına karşın, o dönem mimarlığının ilginç örneklerini oluştururlar. Beş sahınıyla en görkemli yapı olan Biet Medani Alem kilisesi ve yekpare taştan bir yapı üstünde iç içe geçmiş haçlarla bezeli düz çatısıyla Aziz Georgius kilisesi bunlar arasındadır.

Kaya içine oyulmuş tapınakların çoğunun işlevleri ve tarihleri konusunda belirsizlikleı sürmektedir. Kısmen yekpare taştan yapılan Abreha Aşeba kilisesi (Makale'nin kuzeyindeki Tigre bölgesi) bu tür kiliseler arasındadır. Genişliği 15 m'den fazla olan binanın görkemli kütlesi ön cepheden bir yara doğru uzanmaktadır. Doğu cephesi bu yarla birleşmiştir. Ayin eşyalarının konduğu, görkemli biçimde süslenmiş olan kubbeli odalar XI. ya da XII. yy.'da manastırı kuran iki keşişin mezar odaları olarak kullanılmıştır. Tigre eyaletindeki Degum kaya kiliselerinin de aynı tarihlerde yapılmış olduğu sanılmaktadır. Gene aynı yerde kayaya oyulmuş bir kilisenin yapımı da bir mezarla ilişkilidir.

X-XV. yy.'lar arasında etyopya süsleme sanatında büyük bir gelişme görülür: çeşitli ayin eşyaları ve anıtlara göre daha ileri bir tarihte yapılmış duvar resimleri vb. Bu alanda çalışan sanatçılar VIII. yy.'dan sonra yayılmaya başlayan Akdeniz süslemeciliğinden (kıpti ve müslüman Mısır'dan) büyük ölçüde etkilenmişlerdir. Tüm süslemelerde en belirgin motif haçtır. Haç burada simgesel özelliğinden başka koruyucu bir işlev de üstlenmiştir. Kıpti sanatından miras kalan girişik süsler her dönemde büyük bir rol oynamıştır. Elyazmalarında konu başlıkları, rengârenk girişik süslemelerin yer aldığı saraklarla donatılmıştır. Tam sayfaya çizilen büyük haçlar kırmızı, sarı ve yeşil renkli girişik süslerle doludur.

XV. yy. öncesinden kalma tek tük haç-

lara sap takılmaya yarayan çıkıntılardan dolayı ayin haçları adı verilir. En eski haçlar demir, bronz, bakır ya da değerli madenden yapılmıştır. Biçimleri simgeledikleri şeylere bağlıdır; tema her zaman aynıdır: zafer haçı (bu temaya elyazmaları ikonografisinde de rastlanır ve burada haç İsa'nın çarmıha gerilmesini yüceltmek için boş olarak gösterilmiştir). Bronz haçlar kayıp balmumu adı verilen bir teknikle dökülürdü. XIV. yy.'dan başlayarak yalnız bezemelerle süslü, değişik türde bir haç ortaya çıktı. Bu girişik süslemeli haçın boyutları büyümüş, genişleyen kolları yuvarlak ya da dört dilimli biçimden kare biçimine geçen bir ayla üstüne oturtulmuştur. Bu dönemde metal haç kadar ahşap haç yapımına da önem verilmiştir.

XV. yy.'ın ortasından önceki Etyopya resmi estetik açıdan kıpti Mısır'ın hıristiyan sanatı aracılığıyla Bizans resmine yakındır. En eski Etyopya ressamlarının gerçeği yansıtmak gibi bir kaygıları yoktur. Bu resimlerde kişiler tinsellikleriyle yansıtılmış, cepheden ve hareketsiz bir biçimde betimlenmiştir. Özellikle duvar resimlerinde en küçük bir kabartma kaygısına, en ufak bir manzara ya da mimarlık öğesine rastlanmaz. XIV. yy. sonuna kadar yüzler ve giysiler geometrik biçimde işlenmiş ya da şematize edilmiştir. Kimi zaman da kocaman gözleri ısrarla sonsuzluğa bakan acayip figürler yapılmıştır.

XIV. yy.'ın sonuna doğru ve XV. yy.'da yeni eğilimler ortaya çıktı: kişiler vücutlarının dörtte üçü görünecek biçimde canlandırılmaya başlandı; ağaçlar ve yapılar resme girdi, çeşitli giysiler ve eşyalar dönemlerini yansıttılar. Desen ve renk arındı ve dekoratif etkilere yöneldi. İlk Avrupa etkileri de gene XV. yy.'da görülmeye başlandı.

XVII. yy. başlarından sonra çok sayıda kilise ve manastırın tahrip olmasına yol açan savaşlar ve istilalar döneminin ardından Etyopya, özellikle cizvitlerin kovulmasından ve kral Fasilidas'ın islamlığı kabul etmesinden sonra, kendi içine kapandı. Yeni merkez Gondar onun saltanat döneminde (1632-1667) kuruldu. Karma bir üslupla yapılmış sevimli binaların kalıntıları da bugün bu kentte bulunmaktadır. 1630 -1730 arasında Etyopya hükümdarları tarafından yaptırılan sayısız kilise ve şatodan elde kalan tek yapı, 1700'de kral ve oğlunu tedavi etmek için birkaç ay Gondar'da kalmış fransız bir eczacının konutudur.

Gondar dönemi resmi XIV. ve XV. yy.'ların arkaik dönemle yakınlık gösteren estetiği ve naif çekiciliğiyle yeniden ilişki kurar. Mimarlar, ressamlara daha geniş süsleme alanları sunan yuvarlak kiliselere yönelerek anıtsal resmin gelişmesine büyük katkıda bulunmuşlardır. Bu tür resim artık fresk tekniğiyle ya da doğrudan taş üstüne yapılmıyor, atölyede tuval üstüne yapılıp daha sonra binaların duvarlarına yapıştırılıyordu; bu resimler baştan aşağı, ikonografik repertuvarın gelişimini gösteren kişi ve sahnelerle doluydu. Gondar'daki Abba Antonios kilisesi'nden gelen ve Paris'te İnsan müzesi'nde korunan kimi tuvaller Fasilidas döneminde yaratılan yeni estetiğe tanıklık eder. O zamana kadar görülmemiş bir insan tipi önce duvarlarda görünür, sonra kitaplara geçer. Bu tipin de belirgin özellikleri gözlerin büyüklüğü, burnun uzunluk ve inceliği, ağzın küçüklük ve düzgünlüğü, sakalın yuvarlak ya da sivri ve alnın yüksek oluşudur; ama çizgilerin duruluğuna yeni bir öğe eklenmiştir: giysilerdeki kıvrımların koşutluğu, betimlenen kişilerin konumlarına göre dikey çizgiler ve eğriler. Bu figürler genellikle uzun incelemelerden sonra çizilmekteydi. Renkler maviye, kırmızıya, yeşile, sarıya, kahverengiye ve griye indirgenmişti. Eskisi gibi önden gösterme kuralı sürmüşse de oldukça yumuşamıştı. Bu dönemde kişiler hafifçe birbirine dönük ve konuşur durumda betimlenmekte ve böylece duvarlar boyunca uzanan aziz görüntüleri biraz olsun yaşam

G. Gerster-Rapho

İsa'nın Kudüs'e girişi
Lalibela'daki Meryem Ana kilisesi
duvar resmi

ETYOPYA'DA SANAT

R. Michaud-Rapho

konsos mezar heykelleri
Gamu-Gofa eyaleti

belirtisi taşımaktaydı.

Bu yeni eğilimler elyazmalarındaki resimlerde de sıkça görüldü ve bu dönemde ortaya çıkan çok sayıda dua kitabı tüm süsleme örneklerini 1591'de Roma'da basılmış olan (gravürler Dürer'den esinlenerek yapılmış, ama minyatürcü bunları Gondar geleneklerine ve konuya göre değiştirmiştir) bir arap dua kitabından alınmıştır: *Meryem'in mucizeleri* koleksiyonu.

1730'dan sonra resim üslubu yozlaştı, canlılık ve zarifliğini yitirdi, çiğ bir çokrenklilik göze çarpmaya başladı. Teknik köklü bir değişime uğradı; daha gerçekçi bir resme yönelme görüldü. Etyopya yapıtları daha dolaysız biçimde Avrupa etkisine açıldı. Bu etki büyük olasılıkla çok sıkı ilişkiler içinde oldukları Hindistan yoluyla girdi. Bu ikinci Gondar üslubu, yazık ki gittikçe gerileyerek çağdaş döneme kadar süregeldi.

DİN

Etyopya kilisesi, 1959'dan bu yana özerk olan Etyopya'daki monofizit kiliseyi (eskiden Habeşistan kilisesi de denir, çok kez de Habeşistan kiliseleri diye adlandırılırdı) kıpti olarak nitelendirmekten kaçınmak gerekir. Buna karşın kıpti kilisesinin, Etyopya kilisesi'ne çok büyük yardımları dokunmuş, ona, 1881'e dek başpiskopos ya da *abuna* -çok kez, Kızıldeniz yakınlarındaki aziz Antoine manastırı'ndaki kıpti keşişler arasından seçilirdi- sağlamasına yol açmıştır. Sonraki dönemlerde etyopyalı keşişler arasından seçilen abuna, güven belgesini İskenderiye patriğinin elinden almayı 1959'a dek sürdürdü; bu tarihte özerkliği tanındı ve yine bu tarihte, 13 piskoposluğu denetleme yetkisine sahip Addis Abeba patriği oldu.

Etyopya kilisesi, kıpti kilisesiyle birlikte Khalkedon konsili'nin hazırladığı (451) yasaları kabul etmedi. Bu kilise çok eski tarihte kurulmuş olması nedeniyle (IV. yy.'da aziz Frumence tarafından), Afrikalılar'a özgü niteliğiyle birçok bakımdan musevi -hıristiyan görünümü kazandıran dinsel törenlerinin özgün çizgileriyle, öbür doğu kiliselerinden kesin biçimde ayrılır. Etyopya kilisesi'ne bağlı olan nüfusun 14 milyon olduğu sanılmaktadır. Ayrıca küçük bir azınlık (yaklaşık 50 000 kişi) Etyopya kilisesi'nin ayin usulünü korumasına karşın Roma Katolik kilisesi'ne bağlıdır: 1961'de, bir başpiskoposluk (Addis Abeba) ve iki piskoposluk (Eritrea için Addis Abeba ve Asmara) halinde örgütlenmiştir. Ayinlerini latin usulü sürdüren yaklaşık 50 000 katolik de beş dinsel naiplik halinde ülkeye dağılmıştır. Bunun dışında en önemli manastırı Debra-Libanos olan keşişlik kurumu da önemini korumaktadır.

H. Stierlin-Ziolo

Aksum manastırı'ndaki
İncil minyatürü

1. sıra	2. sıra	3. sıra	4. sıra	5. sıra	6. sıra	7. sıra
ሀ ha	ሁ hū	ሂ hī	ሃ hā	ሄ hē	ህ he(ə)	ሆ hō
ለ la	ሉ lū	ሊ lī	ላ lā	ሌ lē	ል le	ሎ lō
ሐ ha	ሑ hū	ሒ hī	ሓ hā	ሔ hē	ሕ he	ሖ hō
መ ma	ሙ mū	ሚ mī	ማ mā	ሜ mē	ም me	ሞ mō
ሠ ša(sa)	ሡ šū	ሢ šī	ሣ šā	ሤ šē	ሥ še	ሦ šō
ረ ra	ሩ rū	ሪ rī	ራ rā	ሬ rē	ር re	ሮ rō
ሰ sa	ሱ sū	ሲ sī	ሳ sā	ሴ sē	ስ se	ሶ sō
ቀ ka	ቁ kū	ቂ kī	ቃ kā	ቄ kē	ቅ ke	ቆ kō
በ ba	ቡ bū	ቢ bī	ባ bā	ቤ bē	ብ be	ቦ bō
ተ ta	ቱ tū	ቲ tī	ታ tā	ቴ tē	ት te	ቶ tō
ኀ ha	ኁ hū	ኂ hī	ኃ hā	ኄ hē	ኅ he	ኆ hō
ነ na	ኑ nū	ኒ nī	ና nā	ኔ nē	ን ne	ኖ nō
አ 'a	ኡ 'ū	ኢ 'ī	ኣ 'ā	ኤ 'ē	እ 'e	ኦ 'ō
ከ ka	ኩ kū	ኪ kī	ካ kā	ኬ kē	ክ ke	ኮ kō
ወ wa	ዉ wū	ዊ wī	ዋ wā	ዌ wē	ው we	ዎ wō
ዐ 'a	ዑ 'ū	ዒ 'ī	ዓ 'ā	ዔ 'ē	ዕ 'e	ዖ 'ō
ዘ za	ዙ zū	ዚ zī	ዛ zā	ዜ zē	ዝ ze	ዞ zō
የ ya	ዩ yū	ዪ yī	ያ yā	ዬ yē	ይ ye	ዮ yō
ደ da	ዱ dū	ዲ dī	ዳ dā	ዴ dē	ድ de	ዶ dō
ገ ga	ጉ gū	ጊ gī	ጋ gā	ጌ gē	ግ ge	ጎ gō
ጠ ta	ጡ tū	ጢ tī	ጣ tā	ጤ tē	ጥ te	ጦ tō
ጰ pa	ጱ pū	ጲ pī	ጳ pā	ጴ pē	ጵ pe	ጶ pō
ጸ şa	ጹ şū	ጺ şī	ጻ şā	ጼ şē	ጽ şe	ጾ şō
ፀ da(sa)	ፁ dū	ፂ dī	ፃ dā	ፄ dē	ፅ de	ፆ dō
ፈ fa	ፉ fū	ፊ fī	ፋ fā	ፌ fē	ፍ fe	ፎ fō
ፐ pa	ፑ pū	ፒ pī	ፓ pā	ፔ pē	ፕ pe	ፖ pō
		w'li boğazsıllar				
ቈ kwa		ቊ kwī	ቋ kwā	ቌ kwē	ቍ kwe	
ኈ hwa		ኊ hwī	ኋ hwā	ኌ hwē	ኍ hwe	
ኰ kwa		ኲ kwī	ኳ kwā	ኴ kwē	ኵ kwe	
ጐ gwa		ጒ gwī	ጓ gwā	ጔ gwē	ጕ gwe	

ETYOPYA DİLLERİ
HECE ABECESİ

ETYOPYA DİLLERİ a. (yun. *Aithiops, -opos,* yanık yüzlü; etyopyalı). Etyopya'da konuşulan, güney-batı sami öbeğinden diller.

—ANSİKL. Etyopya dilleri, batı sami öbeğinin güney dalına bağlanır ve hıristiyanlık döneminden birkaç yüzyıl önce Güney Arabistan'dan gelen göçmenlerin konuştuğu dilden kaynaklanır. Bu dil, yörelere göre farklılaşan, ama tümü de, yerini aldıkları kuşi dillerinin etkisini (dudaksıl-artdamaksılların varlığı, boğazsıl ve gırtlaksılların kaybolması) ortaya çıkaran evrimler geçirdi. Aksum'da bulunan İ.Ö. IV. yy. yazıtları, dilin ve yazının daha o dönemde son şeklini aldığını göstermektedir. Burada sözkonusu olan hecesel bir abecedir. Fakat bir Güney Arabistan yazısından mı, yoksa kendi başına mı türediği belli değildir; ünsüz değerli her yazıbirim, dilin kapsadığı ünlü sayısında yazıbirime bölünür ve yazılışı, sözkonusu ünsüze eşlik eden ünlüye göre biraz değişir.

Etyopya dilleri; 1. eski Aksum imparatorluğu'nun dili olan ve ancak dinsel törenlerdeki kullanımlarıyla varlığını sürdüren gezceyi, Eritrea'nın kuzey-doğu'sundaki yaylalarda konuşulan tigreyi ve Etyopya'nın kuzeyiyle Eritrea dağlarında konuşulan tigrigna dilini kapsayan ve kuzey öbeğine; 2. devletin resmi dili ve XIII. yy.'dan bu yana yönetimin dili olan amharcayı, amharcayla kuzey dilleri arasında geçişi sağlayan Harar kenti müslümanlarının dili harariyi, kaybolmakta olan argobbayı, tümüyle kaybolmuş olan gaffati ve son olarak da sami dillerinin en güney kolu olan gurageceyi kapsayan bir güney öbeğine ayrılır.

1935-36 Etyopya savaşı
mareşal Graziani (daha sonra
Etyopya kral naibi)
Sidamo korusu yerlilerinin arasında

Roger-Viollet kol.

etyopya maymunu

etyopya maymununun başı

ETYOPYA MAYMUNU a. Afrika'da Büyük Sahra'nın güneyindeki bütün çıplak ya da ağaçlı savan bölgelerine yayılan uzun kuyruklu maymun. (Bil. a. *Cercopithecus aethiops;* uzunkuyruklumaymungiller familyası; bu maymunun eski Mısır anıtlarında resmine rastlanır: Yunanlılar Etyopya maymununa, "Saba maymunu" adını veriyorlardı.)

Etyopya nişanı ya da **Çoa nişanı,** 1874'te Etyopya imparatoru tarafından ihdas edildi; onun adından dolayı Menelik nişanı da dendi. Beş rütbe. Sarı, yeşil, kırmızı kurdela. Sosyalist Etyopya bu nişanı *Sosyalist Etyopya onur yıldızı* adıyla korumuştu.

Etyopya savaşları. *1894-1896 savaşı.* İtalya Eritrea (1885) ve Somali'yi (1888) ele geçirdikten sonra bu iki ülkeyi birleştirmeye çalıştı. Dogali ve Saganeiti'de Etyopyalılar tarafından katledilen iki italyan askeri kolunun uğradığı başarısızlık İtalya'yı önce negusla anlaşma yolları aramaya yöneltti (Uccialli antlaşması, 1889). Ancak 1893'te Menelik bu antlaşmayı bozdu ve Roma ile bağları kopardı. Bunun üzerine İtalya, Baratieri komutasında 30 00 kişilik bir ordu gönderdi; bu ordu, Coatit ve Adigrat'ta başarılar elde etti (ocak-mart 1895), sonra 150 000 kişiyi seferber eden Etyopyalılar tarafından Amba Alagi'de (7 aralık 1895) ve Adua'da (1 mart 1896) bozguna uğratıldı. Bu ağır yenilgi, İtalya'yı, Etyopya protektorası amacından vazgeçirdi ve 26 ekim 1896'da Addis Abeba'da barış imzalandı.

• *1935-36 savaşı.* İstilaya karar veren Mussolini, 3 ekim 1935'te ansızın saldırıya geçti. 10 zırhlı birlik ve 11 hava filosunun desteğindeki 10 tümenden oluşan (bunun 5 tümeni karagömleklilerden ve özellikle Eritrea'dan toplanmış yerlilerden oluşan birliklerden kurulmuştu) italyan ordusu, Eritrea ve Somali'den harekete geçerek negusun 4 000 kişilik muhafız birliğinin etrafında toplanan, derebeylik ordusu tipindeki etyopya kuvvetlerine saldırdı. Mareşal De Bono, önce Adua'yı (5 ekim 1935), sonra Aksum ve Makale'yi işgal etti. Fakat ocak ayında, De Bono'nun, Badoglio'nun yerine geçtiği bir sırada, Tembien'de yapılan savaşta, Etyopyalılar, italyan öncülerini geri püskürtmeyi başardılar. Bunun üzerine İtalyanlar 280 000 kişilik yeni bir kuvvet oluşturdular ve şubat 1936'da etyopya cephesini yardılar. Negus 40 000 kişilik bir kuvvet toplayarak son bir saldırıya geçti ve Aşangi gölü bölgesindeki italyan ileri karakollarını söküp attı (nisan), ancak ana savunma hatları karşısında başarısızlığa uğrayarak dağlara çekilmek zorunda kaldı. Bu arada Asmara'dan hareket eden bir italyan zırhlı kolu, Om Ager'i, sonra Gondar'ı ele geçirdi. Negus, 1 mayısta Cibuti'ye kaçtı ve 5 mayısta Addis Abeba düştü. 10 mayısta, Eritrea'dan gelen italyan kuvvetleri, Somali'den gelen Graziani komutasındaki kuvvetlerle birleşti; Graziani komutasındaki birliklerin, nisan ayında Harar ve Dagamedo'ya karşı yaptıkları son saldırı, Etyopyalılar'ın doğu cephesinin çökmesine yol açmıştı. Badoglio, Etyopya kral naipliğine atandı; daha sonra yerini Graziani'ye bıraktı. İtalyanlar başarılarını bölge içindeki geniş lojistik faaliyetlerine ve hava kuvvetlerinin ve tankların üstünlüğüne borçluydular. Bu açıdan, Etyopya savaşı, uluslararası hukukun yasakladığı zehirli gazların kullanılması dışında, İkinci Dünya savaşı'nın sanki bir provasıydı.

• *1940-41 savaşı.* İtalyan Doğu-Afrikası başkomutanı Aosta dükü, 1940 ağustosunda İngilizler tarafından boşaltılan İngiliz Somalisi ile Kassala'yı (Sudan) işgal etti ve Nairobi'yi (Kenya) tehdit etmeye başladı. Fakat kasım 1940'ta Kenya'da bulunan Cunningham komutasındaki ingiliz birlikleri İtalyan Somalisi'ne geçerek Kismayu ve Mogadiscio'yu aldılar (14 ve 24 şubat 1941) ve 5 nisanda Addis Abeba'ya girdiler. Bu birlikler, Sudan'dan gelen ve fransız askerleriyle takviye edilmiş Eritrea*'yı istila eden Platt kuvvetleriyle birleşmek üzere kuzeye doğru yöneldiler; Amba Alagi yaylasına sığınmış olan Aosta dükünü, 7 000 askeriyle birlikte 19 mayısta teslim olmak zorunda bıraktılar. İtalyan işgalinin başından beri etkinlik gösteren birçok yurtsever yeraltı örgütünün varlığı kurtarıcıların ilerleyişini kolaylaştırdı.

ETYOPYACILIK a. Zencilerin bağımsız kiliseleriyle, beyazlar tarafından yönetilen misyonları karşı karşıya getiren ve adıyla Etyopya'nın yerli kıpti kilisesini anımsatmak isteyen dinsel güney afrika hareketi.

—ANSİKL. 1884 ve özellikle 1889'daki parçalanmalardan sonra, *Ethiopian Church* adını alan bu dinsel hareket, 1892'de Transvaal'da, Mangena Mokone adlı wesleyci bir papaz tarafından kuruldu. Hareket, papaz Dwane'nin 1896' da ABD'yi ziyaretinden sonra gelişti. Bu atılım sonucu hareket, Amerika'daki güçlü zenci methodisminin desteğini kazandı. Zenciler ve beyazlar arasındaki gerilim ortamında gelişen bu kilise, Transvaal savaşı için bir milyondan çok taraftar topladı. Bugün önemini yitirmiş bulunmaktadır.

ETYOPYALI sıf. Etyopya halkından olan. (Eşanl. HABEŞ, HABEŞİ.)

ETZİONİ (Amitaï), amerikalı toplumbilimci (Köln 1929). Toplumdaki örgütlenmeleri niteleyen değişim olayını aydınlığa kavuşturan dinamik bir örgütlenme kuramının yaratıcısıdır (*Modern Organizations* [Modern örgütler], 1964; *The Active Society* [Etkin toplum], 1968).

Eu Anorg. kim. *Europiyum*'un simgesi.

EU, Fransa'da kanton (Seine-Maritime) merkezi, Bresle kıyısında, Normandiya ile Picardie'nin sınırında; 8 412 nüf. (1992). XIII. yy.'dan kalma, XV. yy.'da genişletilen gotik üslubunda kilise (XII. yy.'da yapılmış yeraltı mezarlığı; çok sayıda heykel). XVI. ve XVII. yy.'dan kalma şato. XVI. yy.'da yapılmış din okulu (1624'te inşa edilen capella'da Guise dükü ve Catherine de Clèves'in anıt mezarları). Tréport'a bir kanalla bağlanan eski liman. Kentte birkaç sanayi kolu vardır.

EUADNE. Yun. mit. Kapaneus'un karısı. Kocası Thebai kuşatmasında Zeus tarafından yıldırımlarla yakılınca kendini cesedin yanmakta olduğu odun yığınının üstüne attı.

EUAGORAS → EVAGORAS.

EUAGRİOS Pontoslu, yunanlı tanrıbilimci ve gizemci keşiş (Pontos 346 -Hücreler çölü, Vadi Natrun bölgesi, Mısır, 399). Belki de haksız yere, origenesçiliği benimsemiş olmakla suçlandı, VII. ve VIII. yy. meclislerinin aforozuna uğradı. Bununla birlikte, yapıtlarıyla hıristiyan din tarihi üzerinde önemli bir etki yaptı. Başlıca yapıtları şunlardır: *Antirretikos* (Kutsal Kitap bölümlerinden derleme), *Monakhos* (Hikmetlerden derleme.)

EUAGRİOS Skolastikçi, yunanlı tarihçi (Epiphania, Suriye, 536'ya doğr. - Antiokheia VI. yy. sonu). Antiokheia'da avukatlık yaptı; Bizans imparatoru Tiberius II tarafından quaestor olarak atandı. 6 kitaptan oluşan ve 431-594 yıllara arasını anlatan bir *Ekklesiastikes historias* (Kilise tarihi) yazdı. Yapıt monofizistlerle nesturiler arasındaki çatışmayı anlatması açısından önem taşır.

EUAİNETOS, siracusalı para gravürcüsü (İ.Ö. V. yy. sonu-IV. yy.), Eumenes'in öğrencisiydi. Yapıtının benzersiz niteliği, Nemea'yı boğan Herakles tipindeki yirmi drahmilik altın para ve Kimon ile birlikte gerçekleştirdiği on drahmilik gümüş parayla ünlendi.

EUANDER, Latium'un efsanevi prensi. Buraya uygarlığı getirdi. Hermes ile bir nymphe'nin oğludur. Bir ayaklanma sırasında babasını öldürdükten sonra Arkadhia'dan ayrıldı. Truva savaşı'ndan yaklaşık 60 yıl önce Latium'a yerleşti. Palatinus'ta *Pallantium* kentini kurdu, Lupercalia şenliklerini, yazıyı ve çeşitli tarım yöntemlerini ülkesine getirdi. *Aeneis* destanı'nda Latinler'e karşı Aineias ile birleşir.

EUARTHROPODA a. (yun. *eu*, iyilik, düzenlilik düşüncesi, ve *arthropoda*). "Üstün" görülen ve günümüzde yaşayan faunada bolca bulunan eklembacaklılar öbeğinden birine (böcekler, çokayaklılar, örümceğimsiler, kabuklular, Pycnogonida) giren hayvanları içeren altşube.(*Euarthropoda* altşubesi PROARTHROPODA altşubesiyle karşıtlaşır; bu iki altşube arasındaki sınırlar konusunda çeşitli bilim adamları çok farklı görüşler benimsemektedir.)

EUASCOMYCETES a. Asklımantarların çoğunda olduğu gibi askları özel organlar içinde bulunan mantarlar grubu.

EUBLEMMA SCİTULA a. Akdeniz ülkelerinde yaşayan küçük kelebek. (Tırtılı, dut ağaçlarında bulunan koşnillerin yumurtalarını yiyerek dut ağaçlarını korur. Aynı cinse giren başka türlerin bazıları bitkicildir. Pulkanatlılar takımı, kukumavpervanegiller familyası.)

EUBOİA → EĞRIBOZ.

EUBOİKOS sıf. (yun. sözc.). XIX. yy.'da Euboia (Eğriboz) kaynaklı olduğu sanılan çoğunlukla attike* sistemiyle karıştırılan bir çeşit ağırlık ve para birimi için kullanılır.

EUBULEUS. Yun. mit. Eleusis gizleri ile ilgili iki kahramanın adı. Biri, Persephone' nin Hades tarafından kaçırılışına tanık olan domuz çobanıydı.

EUBULEUS ya da **EUBULOS.** Yun. mit. *İyi danışman* anlamında ve orpheusçu öğretilerin etkisinde bazı tanrıları niteleyen (Khthonia tanrıları) yunanca sözcük.

EUBULİDES, Megara okuluna bağlı yunan filozof. Euklides'in izleyicisi ve ardılıydı; Miletos'ta doğduğu ve İ.Ö. IV. yy.'ın ikinci yarısında yaşadığı sanılır. Demosthenes'e diyalektik öğrettiği söylenir. Aristoteles'in görüşlerini ağır bir biçimde eleştirdi. Usta bir diyalektikçi olarak anılır Onun bir niteliğinden Megara okuluna dişimci (eristik) okul adı verilmiştir.

EUBULOS → EUBULEUS.

EUBULOS, atinalı devlet adamı (İ.Ö. 405'e doğr.-330'a doğr.).Lykurgos'tan önce Atina maliyesini yönetti. Barış yanlısı, Aiskhines'in destekçisi, Demosthenes'in rakibiydi.

EUCALPTOCRİNUS a. (yun. *eu*, iyi, *kalyptos*, gizli, ve *krinon*, zambak'tan). Kuzey yarıkürenin Üst Silures ve Devon katmanlarında fosillerine rastlanan yumurtamsı örteneğine tutunan denizlalesi cinsi.

EUCAMPTOGNATHUS a. (yun. *eu*, iyi, *kamptos*, kıvrak, ve *gnathos*, çene' den). Yeşil, bakır rengi ya da fırfırı madensel parıltılı koşarkınkanatlıları içeren cins. (Üyelerinin uzunluğu 4 cm'yi bulur. Madagaskar'ın dağlık ormanlarında yaşar. Kınkanatlılar takımı, koşarkınkanatlıgiller familyası.)

EUCARİDA a. (yun. *eu*, iyi, ve *karis,-idos*, denizçekirgesi'nden). *Malacostraca* sınıfına giren kabuklular üsttakımı. (Bu hayvanlarda, bütün göğüs bölütleri [bazen sonuncusu dışında] sırt kesiminde bağayla kaynaşır. Üsttakımın iki takımı vardır: üyeleri çok daha kalabalık olan onayaklılar ve *Euphausiaceae*.)

EUCERA LONGİCORNİS a. Yalnız yaşayan, erkekleri çok uzun duyargalı arı. (Killi toprakların altında yuva yapar ve içini bal, çiçektozuyla doldurur. Zarkanatlılar takımı, arıgiller familyası.)

EUCHARİS a. (yun. *eukharis*, iyilikseverden). Akdeniz ülkelerinde çok yaygın, yumurtamsı gövdeli kaburgalımedüzler cinsi.

EUCHARİSTİA → KUDDAS.

EUCHEİRA a. (yun. *eukhoir, -eiros*, esnek, usta). Amerika'da yaşayan kelebek cinsi. (En ilginç özelliği, tırtıllarının, ortaklaşa olarak, geniş yuvalar örmesi, sonra bu yuvaları bir çeşit ipeksi, çok dayanıklı kâğıtla kaplayarak içinde başkalaşma geçirmesidir. Pulkanatlılar takımı, lahanakelebeğigiller familyası.)

EUCHEUMA a. (yun. *eu*, iyi, ve *kheuma, -atos*, açılan, yayılan'dan). Tropikal bölgelerde yetişen ve bir tür agaragar elde edilen kırmızı suyosunu.

EUCHİRUS a. (yun. *eu*, iyi, ve *kheir, kheiros*, el'den). Erkeklerinin ön ayakları çok uzun bokböceği cinsi. (Cinsin üyeleri Endonezya-Malezya ve Himalaya bölgesinde yaşar; kızıl ya da kestanerengi bedenlidir; larvalarının beslendiği çürümüş ağaç gövdelerinde yaşar. Kınkanatlılar takımı, yaprakduyargalıgiller familyası.)

EUCHOREUTİNAE a. (yun. *eu*, iyi, ve *khoreutes*, dansçı'dan). Araptavşanıgiller familyasına giren kemiriciler oymağı. (Üyeleri Orta Asya çöllerinde yaşar. Örnek türü araptavşanıdır.)

EUCHRE a. (ing. sözc.). İki, üç ya da dört kişinin 32 kâğıtla oynadığı, Kuzey Amerika kökenli iskambil oyunu.

EUCHROMA a. (yun. *eu*, uyum, düzenlilik düşüncesi, ve *khroma, khromatos*, renk'ten). Bakır renginde madensel parıltılar saçan, larvası oduncul güzel parlakböcek cinsi. (Kınkanatlılar takımı, parlakböcekgiller familyası.)

—ANSİKL. *Euchroma*'lar ya da dev parlakböcekler (8 cm uzunluk) Güney Amerika'ya özgü böceklerdir. Canlıyken bedeni yanardöner kalın bir toz salgısıyla kaplı iki türü bilinmektedir. Yerliler *Euchroma*'ların kınkanatlılarını bir ipe dizerek armut biçimli ya da kulaktan sarkan küpeler yaparlar.

EUCKEN (Rudolf), alman filozof (Aurich, Doğu Friesland, 1846-Jena 1926). 1871'de Basel'de, 1874'te Jena'da ders verdi; natüralist düşünceye karşı idealist tepkinin öncülerinden biri oldu. *Geschichte und Kritik der Grunbegriffe der Gegenwart* (Çağımızın temel kavramlarının tarihi ve eleştirisi) [1878] ve *Der Wahrheitsgehalt der Religion* (Dinin doğru yanı) [1901] adlı yapıtları yazdı. 1908'de Nobel edebiyat ödülü'nü aldı, 1914'te "Alman aydınlarının bildirisi"ni imzaladı.

EUCKEN (Walter), alman iktisatçı (Jena 1891-Londra 1950). Rudolf Eucken'in oğlu. Tübingen'de, sonra Freiburg'da profesörlük yaptı (1927-1950). İktisat konusunda liberal görüşe bağlandığından, devletin, rekabet ekonomisini kurmak ve korumakla yetinmesi gerektiğini düşünüyordu. 1940'ta Freiburg'da yayımlanmaya başlayan yıllık Ordo dergisinin çıkışında büyük rol oynadı. Bu dergi, Almanya Federal Cumhuriyeti'nde şansölye Ludwig Erhard'ın toplumsal piyasa ekonomisi anlayışı üzerinde etkili oldu. *Die Grundsätze*

B. N., Paris

Euainetos
gümüş yunus balıklarının çerçevelediği Arethusa başlı, on drahmilik Siracusa parasının arka yüzü
İ.Ö. V. yy.'ın sonu - IV. yy.
Bibliothèque nationale, Paris

Lauros-Giraudon

Eu şatosu
XVI.-XVII. yy.

der Wirtschaftspolitik (Ekonomi politikasının temelleri) [ölümünden sonra, 1952'de yayımlandı] adlı yapıtı yazdı.

EUCLİD, ABD'de (Ohio) kent, Cleveland'ın K.-D.'sunda, Erie gölü kıyısında; 71 500 nüf. Otomobil ve hava taşıtları sanayisi. Soğutucu maden işletmeciliği. Bakır metalürjisi. Dinsel ziyaret yeri.

EUCLİDİA a. (yun. *euklees*, ünlü, görkemli'den). Kukumavpervanelere benzeyen, ama gündüz uçan bireyler içeren kelebek cinsi. (Tırtılı daha çok yoncalarda yaşar ve yarı katı bir kundakta yosunlar içinde kundaklanır. *Gonospileia* ya da *Euclidimera* adıyla da bilinen cins, pulkanatlılar takımının kukumavpervanegiller familyasındandır.)

EUCNEMİDİDAE a. (yun. *euknemos*, güzel oyluklu, ve *eidos*, görünüş'ten). Ayaksız larvası özellikle tropikal bölgelerde ölü odunlarda dehlizler açan kınkanatlı böcekler familyası. (Üyeleri ekintelkurdugillere benzer.)

EUCOMMİA a. Çin'de yetişen ve guttaperkaya yakın bir lateks veren ağaç. (Tek başına *Eucommiaceae* familyasını oluşturur. Isırganlar takımı.)

EUCRYPHİA a. (yun. *eu*, iyi, ve *kryphios*, saklı'dan). Avustralya ve Şili'de yetişen ve çok sert bir odun veren reçineli ağaççık. (Guttiferales takımından *Eucryphiaceae* familyasının örnek tipi.)

EUCUMBENE gölü, Avustralya'da (Yeni Güney Galler) baraj gölü, Avustralya Alpleri'nde, Canberra'nın G.-G.-B.'sında. 4 milyar m^3 su biriktiren (hidroelektrik üretiminde kullanılır) göl, yaklaşık 15 000 ha'lık bir alan kaplar; su sporları ve balıkçılık merkezi.

EUDAİMONİZM → MUTÇULUK.

EUDE → EUDES.

EUDES, Aquitania dükü (öl. 735). 721'de arap kuvvetlerinin saldırısını püskürttü; ama on yıl sonra Araplar'ca bozguna uğratılınca, istilaya karşı savaşmak için Charles Martel'den yardım istedi. Poitiers savaşı'ndan (732) sonra Frank krallığı'nın egemenliğini kabul etmek zorunda kaldı.

EUDES ya da **EUDE** (860'a doğr. ya da 864'e doğr. - La Fère 898), Paris kontu, sonra Fransa kralı (888-898). Ekim 886'da, babasından kalan kontlukların başına geçince *Francia*'nın en güçlü senyörü oldu. Paris'in Normanlar'a karşı savunulmasında gösterdiği kararlılık (885-886), sonucu kral seçildi. 888'de, Compiègne'de, taç giydi, krallığı norman tehlikesinden kurtarmaya çalıştıysa da başaramadı. 893'ten sonra da Sade Charles'ın yandaşlarıyla uğraşmak zorunda kaldı. 897'de, bunları yendi, tebaalarından Sade Charles'ı kral olarak tanımalarını istedikten sonra, 1 ocak 898'de öldü.

EUDES (Emile François), fransız devrimci (Roncey, Manche, 1843 - Paris 1888), Blanqui'nin tilmizi. 1870'te ulusal muhafız taburunun komutanlığına getirildi, 31 ekim ayaklanmasına katıldığı için rütbeleri söküldü. 18 mart 1871'de Komün birliklerinin başına geçti. İsviçre'ye, sonra Londra'ya sığındı, 1880'de affa uğradı ve Fransa'ya döndü, Blanqui'nin anarşist Ni Dieu ni maître adlı gazeteyi kurmasına yardımcı oldu. Ocak 1881'de Blanqui'nin ölümü üzerine, Granger ve özellikle Vaillant gibi devrimcilerle birlikte Merkezi devrim komitesi'nin kurulmasına katıldı. Vaillant ve Rochefort ile l'Homme libre adlı yayın organını kurdu.

EUDES I BOREL (öl. 1102), Bourgogne dükü (1079-1102). 1087'de İber yarımadası müslümanlarına karşı açılan haçlı seferi sırasında Toulouse kontu Raimond IV de Saint-Gilles ile birlikte birinci planda rol oynadı.

EUDİDİMİT a. (fr. *eudidymite*'ten). Mineral. Hidratlı, doğal berilyum ve sodyum silikat.

B. N., Paris

Eudoksia
Doğu imparatoriçesi
Theodosios II'nin karısı
altın bizans parası
V. yy.
Bibliothèque nationale, Paris

EUDOKSİA, Doğu imparatoriçesi (öl. Konstantinopolis 404), frank general Bauto'nun kızı, Arcadius'un karısı (395). Hırslı, enerjik ve entrikacı bir kadındı, zayıf kişilikli Arcadius üzerinde gittikçe artan bir etki kazandı. Patrik İoannes Khrysostomos, Ayasofya kürsüsünde, Kutsal Kitap'ta adı geçen ve Nabot'u malına mülküne elkoymak için öldürten dinsiz kraliçe Yezavel'i anımsatarak kendisini açıkça kınadı. Eudoksia, patriği Khalkedon sinodu aracılığıyla mahkûm ettirerek sürdürdü (403 ve 404).

EUDOKSİA, Bizans imparatoriçesi (Atina-öl. Kudüs 460), Theodosios II'nin karısı. Filozof Leontios'un kızı olan ve o zamanlar *Athenais* diye adlandırılan Eudoksia, İstanbul'a geldi ve imparatoriçe Pulkheria ile ilişki kurdu. İmparatoriçe ona hıristiyanlığı benimsetti ve *Aelia Eudoksia* adını verdi. Eudoksia daha sonra 421'de Genç Theodosios ile evlendi. İstanbul'da önemli bir etkisi bulunan Eudoksia, 425'te üniversitenin yeniden düzenlenmesini sağladı. 423'te *augusta* ilan edildi ve çok büyük bir güç kazandı. Ancak asılsız suçlamalar yüzünden 443'te sarayı bırakıp Kudüs'e çekildi. Kendini edebiyata ve monofizist öğretileri benimsemesine yol açan dinsel düşüncelere verdi. Homeros'un centonları ve şiirlerle İsa'nın yaşamına ilişkin bir yapıt yazdı.

EUDOKSİA İngerina, 867-886 arasında Doğu imparatoru olan Basileios I'in ilk karısı. İmparator Mikhael III'ün metresiyken onun tarafından başyardımcısı Basileios ile evlendirildi. Basileios'un ardılı Leon VI gerçekte Mikhael III'ün oğluydu.

EUDOKSİA MAKREMBOLİTİSSA, Bizans imparatoriçesi. Patrik Mikhael Kerularios'un yeğeni. Önce Konstantinos X Dukas ile (1059-1067), sonra da Romanos IV Diogenes ile (1068-1071) evlendi. Büyük oğlu Mikhael VII Dukas tarafından saraydan uzaklaştırıldı (1071) ve Boğaz'da bir manastıra sürüldü. Nikephoros III Botaneiates (1078) onu başkente getirtti ve büyük itibar gösterdi.

EUDOKSOS Knidoslu, yunanlı gökbilimci, matematikçi ve filozof (Knidos İ.Ö. 406'ya doğr. - öl. İ.Ö. 355'e doğr.). Tarentumlu Arkhytas'ın öğrencisi olduktan sonra, Mısır'a gidip temel gökbilim bilgilerini öğrendiği, daha sonra da, Kyzikos'ta (Küçük Asya) bir okul kurduğu sanılmaktadır. Buradan Yunanistan'a yıl konusunda daha tam bir bilgi getirdi, yılı 365 1/4 gün olarak saptadı, daha sonra Julius takvimi de bu değeri benimsedi. Gökbilim varsayımlarının en ünlüsü, Yer hareketsiz sayılmak koşuluyla, yıldızların görünür hareketlerini açıklamaya çalışan eşmerkezli küreler varsayımıdır. Eudoksos, her gezegenin eşmerkezli kürelerde dolandığını ve bunların ortak merkezinin Yer'in merkezi olduğunu varsaydı; buna göre, bu gezegenlerin hareketleri herhangi birinin hareketini oluşturmak amacıyla birleşiyordu. Bu varsayım Aristoteles ve Kallippos tarafından yeniden ele alındı, ancak, gezegenlerle Yer arasındaki uzaklık değişmeleri dikkate alınmamış olduğu için çok çabuk bırakıldı. Eukleides'in *Stoikheia* adlı yapıtının V. ve XII. kitaplarında açıklanan orantılar kuramı ve Yunanlılar'ın eğrisel şekillerin alan ve hacimlerini hesaplamalarını sağlayan güçlü tüketme yöntemini kimileri ona mal ederler.

EUDOKSOS Kyzikoslu, İ.Ö. II. yy.'da yaşayan yunanlı denizci. Marmara denizi'ndeki Kyzikos'ta doğdu. Yurttaşlarınca elçi olarak İskenderiye'ye yollandı, iki kez Hindistan'a gittiği ve iki kez de malvarlığının Ptolemaioslar tarafından elinden alındığı söylenir. Yaşlı Plinius'a ve Pomponius Mela'ya göre Arabistan körfezinden Gades'e kadar Afrika'yı denizden dolaşmıştır.

EUDOKSOS, ari papaz (310'a doğr. - Konstantinopolis 370'e doğr.). Suriye'de Germanicia piskoposuyken birçok din kuruluna katıldı, Antakya piskoposu seçildi. Ankyra din kurulundan sonra (358) sürgün edildi, kısa bir süre sonra geri çağrıldı (360) ve Konstantinopolis piskoposu seçildi. Hemen ardından kendini Ayasofya'nın yapımına adadı ve 367'de ari komünyonunda imparator Valens'in vaftizini yaptı.

EUDORİNA a. (yun. *eudoros*, verimli). Tatlısulardaki yosunlar arasında yaşayan, klorofilli çokhücreli (32 hücreden oluşur), elips biçimli bir zarla çevrili kamçılılar cinsi. (*Eudorinidae* familyasının örnek tipi. Volvokslar takımı.)

EUDORİNİDAE a. Klorofilli, kamçılı protistler familyası. (Başlıca cinsleri *Eudorina*, *Pandorina*, *Gonium*, vb.'dir. Üyeleri 2^n hücrelidir [n=3, 4, 5 ya da 6].)

EUDOXİA a. (yun. *eudoksia*, zafer). Zool. Ana koloniden ayrılarak serbest kalan ve böylece eşeysel ürünlerin yayılmasını sağlayan sifonofor *cormidium*'larına verilen ad.

EUDOXİA (Licinia), romalı prenses (422'ye doğr. - Konstantinopolis). Doğu imparatoru Theodosios II ile Eudoxia'nın kızı. 437'de yeğeni Valentinianus III ile evlendi ve onunla birlikte Batı'da hüküm sürdü. Kocasının öldürülmesinden sonra (455) imparatorun katili Maximus ile evlenmek zorunda kaldı. Sonraları yayılan ve pek kesin olmayan söylentilere göre Vandallar'ı İtalya'ya çağırdı. Geiserich tarafından Afrika'ya götürüldü ve yedi yıllık tutsaklıktan sonra serbest bırakıldı.

EUDOXİA, romalı prenses (438'e doğr. -Kudüs 472'ye doğr.). Valentinianus III ile Eudoxia'nın kızı. 455'te Geiserich komutasındaki Vandallar tarafından Roma'da hapsedildi. 445'ten beri sözlü olduğu Geiserich'in oğlu Hunerich ile evlenmek zorunda kaldı. Ama, ariusçu kocası ortodoksları ezmeye girişince Kudüs'e sığındı (471).

EUELER → EVELER.

EUEMEROS, yunan filozof (Messini [?] İ.Ö. 340'a doğr. - İ.Ö. 260'a doğr.). *Hiera Anagraphe* (Kutsal tarih) adlı yapıtında, bir Hint okyanusu adasında ütopik bir kent *(Pankhaia)* hayal etti ve tanrılarla ilgili efsaneleri tümüyle insansal ve tarihsel boyutlarına indirgeyerek sergiledi. Ona göre tanrılar, halkın korku ya da hayranlık duyduğu insanlardan başka bir şey değildi. Klasik yunan dininin Doğu dinleri karşısında güçten düştüğü bir sırada ileri sürülen bu kuram büyük bir önem kazandı ve Quintus Ennius'un şiirleriyle Romalılar arasında da yayıldı.

EUEMEROSÇULUK a. (öz. ad *Euemeros*'tan). Tanrıları, kahramanları vb. olduğu kadar yaşamlarında yaptıkları olumlu işler nedeniyle öldükten sonra tanrılaştırılan insanları da inceleyen mitoloji dalı. (Euemerosçuluk bugün terk edilmiştir.)

EUENOS. Tar. coğ. Havran* çayının antik adı.

EUENOS. Yun. mit. Aitolia kralı, Ares'in oğlu ve Marpessa'nın babası. Talip olan herkesi öldürdüğü kızını kaçıran İdas'ı takip eder, yakalayamayınca kendini öldürür.

EUERGETES sıf. (hayırlı anlamında yun. sözc.). Esk. Yun. **1.** İyilikseverlik unvanı; çoğunlukla devlete hizmette bulunan ya da onurlandırılmak istenen kimselere buyrukla verilirdi. **—2.** Birçok hellen hükümdarına verilen ve bunların tanrısal niteliğini belirten ad.

EUERİCUS → EURİK.

EUFİLİCALES a. Günümüz florasında en yaygın eğrelti grubu. (Başlıca özelliği sporkeselerinin ince çeperli ve yassı oluşudur; bu yüzden eufilicales grubuna *leptosporangiatae* de [yassı sporkeseliler] denir.)

EUGANEİ (**Monti** ya da **Colli**). İtalya'da dağ öbeği, Veneto'da, Padova'nın G.-B.'sında; *Venda dağı*'nda 603 m. Uzunluğu 10 km, genişliği 7 km olan Monti Euganei, ovada birdenbire yükselir; bu dağlar, alttaki komşu tortul arazilerin yükselmesini sağlayan derindeki bir yanardağ kütlesinin sürüklenmesi sonucu geliştikleri sanılan yanardağ kökenli tepelerdir. Kaplıcalar. Bağcılık ve zeytincilik.

EUGANEİ. Esk. coğ. Önceleri Adriya kıyılarında yaşayan Umbria halkı. Cenomanlar tarafından Rhaetia dağlarına sürüldüler. Topraklarını ele geçiren Romalılar, onlara yurttaşlık hakkı tanıdılar.

EUGEN, Württemberg dükü ve rus general (Öls, Silezya, bugün Oleśnicq, Polonya, 1788 - Karlsruhe 1857). Çar Pavel' in eşi Württembergli Sofiya'nın yeğeni olan Eugen, askerlik mesleğine rus ordusunda başladı: Prusya bozgununa tanık oldu (1806), Türkler'e karşı savaştı (1810), 1812'de (Smolensk ve Borodino'da) tümen komutanlığı yaptı. 2. Kolordu'nun başında, Lützen, Bautzen, Culm, Leipzig'de (1813), Arcis-sur-Aube'da ve Paris önlerinde (1814) yararlılık gösterdi. 1812 Rusya seferi anılarını yazdı (1846).

EUGEN, İsveç prensi, **Närke** dükü, isveçli ressam, sanatsever ve koleksiyoncu (Drottningholm şatosu 1865 - Stockholm 1947). İsveç sanat yaşamının önemli kişiliklerinden biri. Puvis de Chavannes'dan etkilenerek yaptığı duvar süslemelerinin yanı sıra (Stockholm: Krallık operası'nın fuayesi, 1898; Belediye sarayı, 1917-1922) izlenimciliğin etkisinde manzara resimleri yaptı (*Tan*, 1908, Nationalmuseum, Stockholm). 1947'de Stockholm belediyesi'ne bıraktığı Waldemarsudde şatosu koleksiyonları, 1880-1940 arasında isveç resim sanatını içerir.

EUGENE, ABD'de (Oregon) kent, Salem'in G.'inde; 112 670 nüf. (1990). Besin sanayisi. Ağaç işçiliği.

EUGÈNE (Eugène DE SAVOIE-CARIGNAN, **Prens** —adıyla tanınır), savaşçı (Paris 1663 - Viyana 1736), Soissons kontu Eugène Maurice de Savoie ile Olympe Mancini'nin oğlu. Önce din adamı olarak yetiştirilmek istendi, Louis XIV'ten bir alay komutanlığı istedi, isteği reddedilince 1683'te Avusturya'nın hizmetine girdi. İlk savaş deneyimini Türkler'e karşı vererek, onları Zenta'da yendi (1697), bu zafer imparatora hemen bütün Macaristan topraklarını kazandırdı. İmparatorluk orduları başkomutanlığına atanan Eugène, İspanya Veraset savaşı'nda, Marlborough'nun yanında Oudenaarde (1708) ve Malplaquet (1709) muharebelerini kazanarak yararlılık gösterdi, ancak Denain'de (1712) Villars'a yenildi. Rastatt barışı'nı sağladıktan (1714) sonra yeniden Türkler'e karşı savaşa girdi, Belgrad'ı aldı (1717). Bütün Avrupa bu olayı büyük bir hıristiyan zaferi olarak kutladı. Barıştan sonra, Türkler'den alınan bu ülkelere hıristiyanları yerleştirdi, militärgrenze'yi kesin olarak belirledi ve imparatorun sürekli danışmanı olarak kaldı. Eugène'nin, yetenekli bir komutan olmasının yanı sıra, hümanist nitelikleri ve Viyana'daki Belvedere sarayı'nda oluşturduğu kitap ve sanat yapıtları koleksiyonunun da kanıtladığı gibi, ince bir beğenisi vardı.

EUGENİA a. (Savoie prensi *Eugène*'in adından). Amerika'nın tropikal bölgelerinde yetişen ve mersinleri andıran, hepyeşil yapraklı ağaç ya da ağaççık. (Dört parçalı çiçekleri tek başına olabileceği gibi ana eksenin ucunda birçoğu bir arada da olabilir. Meyveler üzümsü tiptedir. Mersingiller familyası.)
—ANSİKL. Eugenia türlerinin çoğundan yapı ve marangozluk işlerinde kullanılan keresteler elde edilir. Bazı türlerinden boya çıkarılır. Kimisi de değerli meyve ağacıdır. *Eugenia crasiliensis, E. uniflora, E. dombeyi, E. jambos*, vb. *Eugenia aromatica* türünün çiçek tomurcuklarından bir çeşit karanfil olur.

EUGENİA (Eugenia María DE MONTIJO DE GUZMÁN, TEBA *kontesi, imparatoriçe*) [Granada 1826 - Madrid 1920]. Bir ispanyol soylusunun kızıydı. 1853'te Napoléon III ile evlendi. Veliaht prensin doğumundan (1856) sonra, imparatorun italyan siyasetine karşı olan Ultramontan partisi'ni destekleyerek ve romalı devrimcilere karşı, papalığın ayrıcalıklarından yana tavır alarak siyasal yaşama el attı. Napoléon III'ü önce Meksika, sonra da Prusya savaşı'na sürükledi. İmparatorun cepheye gitmesi üzerine ağustos 1870'te kral naipliğini üstlendi. Sedan'ın teslim olmasının hemen ardından Paris'i terk etmek zorunda kaldı ve İngiltere'ye sığındı; serbest bırakıldıktan sonra Napoléon III de onun yanına gitti. Napoléon III'ün ölümünden (1873) sonra bonaparteçı partinin yönetimini Rouher'e bıraktı.
—İkongr. İmparatoriçenin en ünlü resmi Winterhalter tarafından gerçekleştirilen ve *İmparatoriçe Eugenia nedimeleri arasında* adını taşıyan yapıttır (Compiègne şatosu müzesi). Öbür portreleri Joinville prensi, Th. Couture, Lami, Dubufe tarafından yapıldı. Aynı zamanda Carpeaux tarafından gerçekleştirilen bir büstünden ve *Mutsuz çocuklara yardım eden imparatoriçe* adlı bir toplu yapıttan da söz etmek gerekir (alçı, Louvre müzesi).
—Süslem. sant. Marie-Antoinette'in anısına çok duyarlı olan imparatoriçe, ona ait olan mobilyaları bir araya getirmeye çalıştı. Marangozu Guillaume Grohé'ye bu mobilyaların benzerlerini yaptırttı ve dairelerini bu anlayışla süslemeye yöneldi (Tuileries'deki daireler 1865'e doğru Lefuel tarafından tamamlandı). *Louis XVI - İmparatoriçe* zevki, büyük bir hızla yaygınlaştı. Aristokratlara ya da burjuvalara ait mekânlarda halı türü kapitone minderlerle, XVIII. yy. mobilyaları uzun süre yan yana yer aldı. Bu zevkin en güzel süsleme örnekleri, imparatoriçenin Compiègne'deki dairelerinde bulunur.

EUGENİACRİNUS a. (lat. bir bitki adı *eugenia*, ve yun. *krinon*, zambak'tan). Küçük çanaklı, karanfil baharı biçimli, kısa saplı, çok köklü ama tek parçalı görünümlü denizlalelerini içeren cins. (Jura devri katmanlarında fosillerine sık rastlanır.)

Eugénie Grandet, Balzac'ın romanı (1833) [*Taşra yaşamından sahneler*]. Eugénie Grandet, Devrim sayesinde başlattığı ustalıklı spekülasyonlar ve sistemli cimriliğiyle büyük servet edinen Saumur'lü bir fıçıcının kızıdır. Baba Grandet buyurgan kişiliğiyle karısını baskı altında tutar, kızının da her şeyini yitiren yeğeni Charles ile bir aşk evliliği yapmasını önler; Charles da Eugénie'nin kendisine verdiği küçük bir hazine yardımıyla zengin olunca onu unutur. Derken Eugénie yaşlanmaya ve fiziksel olarak babasına benzemeye başlar. Roman taşra yaşamının, özellikle de acımasız bir toplumsal mekanizmanın içten bir betimlemesidir.

EUGENİKOS (Markos), yunanlı din bilgini (Konstantinopolis 1391/92 - *ay. y.* 1444). Önce Antigoni adasında (bugünkü Burgaz adası), sonra Konstantinopolis'te bir manastırda papazlık yaptı. Ardından Efes metropolitliğine atanan Eugenikos, Ferrara-Floransa'da toplanan yunan ve latin kiliselerinin birleşmesiyle ilgili konsile (1438-39) katıldı; bu toplantıda, uzlaşmaz tutumu ve aşırı latin düşmanlığı ile dikkati çekti. Birleşme kararını imzalamayı reddetti (6 temmuz 1439), Konstantinopolis'e döndükten sonra, ölünceye kadar, birleşmeye karşı şiddetli bir kampanya sürdürdü.

EUGENİO Toledolu *(aziz)*, Toledo başpiskoposu (Toledo VI. yy. sonu -*ay. y.* 657). Zaragoza'da keşiş olan Eugenio 646'da Toledo piskoposluğuna seçildi, 653, 655 ve 656'da bu kentte toplanan konsillere başkanlık etti. Ayin müziğinin gelişmesine katkıda bulundu, birçok missa ve günümüze ulaşmamış *De Trinitate* adlı yapıt yazdı.

EUGENİO → BEAUHARNAİS (Eugenio di).

EUGENİSM a. (ing. sözc.). Yararsız sayılan genlerin üremesini engelleyerek (olumsuz eugenism) ya da yararlı sayılan genlerin üremesini destekleyerek (olumlu eugenism) ailelerin, nüfus topluluklarının ya da insanlığın genetik mirasını iyileştirmeyi amaçlayan yöntemlerin tümü.
—ANSİKL. XIX. yy.'ın ikinci yarısında, sir Francis Galton tarafından kurulan eugenism, bir genetik uygulamasıdır. Kullanılan ya da tasarlanan eugenism yöntemleri, insan topluluklarında bilerek ve isteyerek bir ayıklama yapmayı amaçlar. Bu yöntemler, çocuklarına bazı anomaliler geçirmekten korkan kişilere uzmanlarca verilen öğütlerden, kimi birey kategorilerinin zorunlu olarak kısırlaştırılması türünden baskıcı önlemlere kadar uzanır. Olumlu eugenism alanında, daha şimdiden, dondurulmuş sperm bankaları, yapay döllenme isteyen kadınlara, kullanılacak spermanın vericisinde kimi özellikleri seçme olanağı sağlamaktadır.
Eugenism, genlere ilişkin birtakım değer yargıları getirir. Oysa, nüfus toplulukları genetiğinin çağımızda gösterdiği gelişmeler, bir genin kendi başına iyi ya da kötü olamayacağını ortaya koymuştur. Genin gücü ya da yükü, bağlı olduğu genotipe, bu genotiplerin her birinde de çevre koşullarına göre değişir. Geniş çaplı bir eugenismin kuramsal temeli oldukça aldatıcı görünmektedir, çünkü insanlığın geçirmekte olduğu hızlı teknik evrim, doğal koşullardan gittikçe daha uzak çevreler yaratmakta ve bu çevrelerin gelecekte göstereceği çeşitlilik, öngörü sınırlarını büyük ölçüde aşmaktadır. Bu bakımdan, insanlık için en uygun genetik durum, görünüşe göre, bireylerin genetik bakımdan büyük bir çeşitliliğe sahip olmasıdır; eugenisme, tam tersine, bu çeşitliliği azaltmaya yönelir. Bundan başka, bir nüfus topluluğu ya da bir tür düzeyinde belirgin bir sonuca ulaşabilmek için, eugenismin, insan üremesi üzerinde çok sıkı bir denetim kurması gerekir, bu da ancak bireylerin özgürlüğünü ve sorumluluğunu boyunduruk altına alan zorba bir iktidarla sağlanabilir. Kaldı ki, bu durumda bile, herhangi bir çekinik genin -ki genler çoğunlukla böyledir- belirleyeceği kalıtımsal hastalık ve anomalilerin frekansında ancak yavaş ve kısmi bir azalma elde edilebilir. Örneğin, hastalıklı kişilerde üremenin tam olarak durdurulması, sorumlu genin başlangıçta ‰ 5 olarak kabul edilen frekansını, 6 000 yılda ancak yarıya -hem de bu arada bir değişinim olmamak koşuluyla- düşürebilir.
Bu uyarı, neyi belirlediği bilinmeyen sayısız genler ile çevre etmenlerinin karşılıklı etkileşimiyle belirlenen karakterlerin ayıklanması sözkonusu olduğunda geçerlidir. Örneğin, yüksek bir zekâ oranı için durum böyledir. Bu konuda, eugenismin potansiyel etkinliği, çevre zenginliğinin çocuğun zihinsel gelişimi üzerindeki dolaysız etkileri karşısında, nerdeyse yok denecek kadar azdır.

EUGENİUS I *(aziz)*, [Roma - öl. *ay. y.* 657], 654'ten 657'ye kadar papa. Bizans imparatorunun monotelizmi desteklemesi başına birçok bela açtıysa da, hapse düşmeden bunlardan sıyrılmayı başardı.

EUGENİUS II (Roma - öl. *ay. y.* 827). 824'ten 827'ye kadar papa. İmparator İyi Yürekli Louis ile Roma'ya Franklar'ın protektorasını sağlayan, imparatora geniş yetkiler veren ve papa ile tebaasına bağlılık öngören *constitutio romana* (824) antlaşmasını imzaladı.

EUGENİUS III *(ermiş)*, [Bernardo PAGANELLİ Dİ MONTEMAGNO] (Pisa - öl. Tivoli 1153). 1145'ten 1153'e kadar papa. Dinsel yaşamı Aziz Bernard yönetiminde

Lessing-Magnum

Prens Eugène
Johann Gottfried Auerbach'ın bir resminden ayrıntı
Heeresgeschich liches Museum Viyana

Ulusal müzeler birliği

İmparatoriçe **Eugenia** veliaht prensi kucağında tutarken Winterhalter'in bir resminden ayrıntı (1857)
Compiègne müzesi

Clairvaux'da başladı, Roma'ya, Sant Anastasio manastırı'nın başına gönderildi. Senato ile Papalık arasındaki çekişme sırasında papa olduğundan birkaç kez Roma'yı terk etmek ve Fransa'ya gitmek zorunda kaldı: papa seçildikten hemen sonra, 1146 -1149 arasında ve haziran 1150'den ölümüne dek. Arnaldo da Brescia ve partisi tarafından sürekli saldırıya uğradı. 1145'te Fransa kralı Louis VII'yi, Kudüs krallığı'nı müslüman tehdidinden kurtarması için kışkırttı ve aziz Bernard'ı İkinci Haçlı seferi için çağrıda bulunmakla görevlendirdi. Reims konsili'ne (1148) başkanlık etti. Bu konsil Gregorius VII'nin reformlarını yaygınlaştırdı ve Louis VII ile Aquitanialı Aliénor'un evliliğinin iptaline karşı çıktı. 1153'te Friedrich Barbarossa ile papalığa Romalılar'a karşı imparatorun desteğini sağlayan Konstanz antlaşması'nı imzaladı. Aziz Bernard, papalara gö-

Lauros-Giraudon

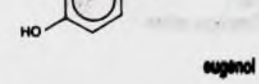

papa Eugenius III ölüm döşeğinde
Vincent de Beauvais'nin
Miroir historial'indeki (XV. yy.)
bir minyatürden ayrıntı
Condé müzesi, Chantilly

Scala

papa Eugenius IV
bir XV. yy. lombardia
minyatüründen ayrıntı
Vatikan kitaplığı, Roma

eugenol

revleri için yol gösteren *De consideratione* yapıtını onun için yazdı. 1872'de adına ayin yapılmaya başlandı.

EUGENİUS IV (Gabriele CONDULMER) [Venedik 1383 - Roma 1447], 1431 ile 1447 yılları arasında papa. Augustinus mezhebi keşişi, Siena piskoposu (1407), ardından kardinal (1408) olan Eugenius, 1417'de Martinus V'in papalığını tanıdı ve 1420'de Marche Ancona'da papalık elçisi oldu. Basel'de toplanan konsil'i dağıtmaya çalıştı (1431), ancak kilise büyükleri kendisini görevden almak üzereyken (1433), Floransa'ya sığındı, konsilin dağılma kararını iptal etti (1434). Üç yıl sonra, Bizans'ın Batı'yı yardıma çağırdığı sırada papa yetkisini kullanarak konsili Ferrara'ya, sonra Floransa'ya nakletti, bu durum karşısında, Basel'de kalan kilise büyükleri kendisini görevden alarak (1438) Felix V'i papa seçtiler (1439); ancak Felix'in otoritesi kısa ömürlü oldu. Bununla birlikte, Rumlar ile Latinler'in birleşmesini sağlamakla görevli konsil Floransa'da toplandı: *Laetentur coeli* (6 temmuz 1439) adlı papalık fermanı ile ilan edilen bu birlik biçimsel düzeyde kaldı. Eugenius IV, Martinus V ile birlikte, papalık yönetimi ile konsil iktidarını karşı karşıya getiren savaşımın galibi olarak kaldı. Fra Angelico'ya resimler ısmarladı ve Rönesans'ı destekleyen ilk papa oldu.

EUGENİUS FLAVİUS (öl. Fluvius Frigidus, bugünkü Vipava vadisi, 394). Roma imparatorluğu'nu ele geçiren (392-394) zorba. Roma'da retorik öğretmenliği yaptı, Galya'da Arbogast'ın yolundan gitti; Arbogast onu Valentinianus II'nin ölümünden sonra imparator ilan ettirdi. Ilımlı bir hıristiyandı, önceleri paganlığın resmen kabul edilmesine karşı çıktı; ancak Theodosius kendisini tanımayı reddettiğinden, Roma senatosu'nun Zafer sunağını yeniden kurmasına izin verdi, İtalya'ya girdi, İspanya'nın desteğini sağladı, ama Dinar Alpleri'nde Theodosius ile yaptığı uzun ve belirsiz bir savaşın sonunda, kafası kesilerek öldürüldü.

EUGENOL ya da **ÖJENOL** a. (fr. *eugénol; eugenia*'dan). Kim. Alil-4 metoksil-2 fenolün yaygın adı; karanfil *(Eugenia caryophyllata)* esansının ana bileşenidir. (Eugenol, 252 °C'ta kaynayan karanfil kokulu sıvı bir yağdır; dişçilik cerrahisinde genellikle çinko oksitle birlikte öjenat halinde analjezik ve antiseptik olarak kullanılır. Bu bileşikten ayrıca vanilin üretiminde ara madde olarak yararlanılır; eugenol izomerleşerek önce izoöjenolü verir, bunun yükseltgenmesinden de vanilin elde edilir.)

EUGEREON a. Almanya'da Perm tabakalarında fosillerine rastlanan *Hemipteroidea* öbeğinden böcek cinsi. (Başlıca özelliği, bedenin orta çizgisine dikey olarak yayılı duran kanadının büyüklüğüdür [160 mm]. *Protohemiptera* öbeğinin örnek tipi.)

EUGLOSSUS a. (yun. *euglossos*, dili çok sarkık olan). Güney Amerika'ya özgü, madensel renkli arıları içeren cins. (*Euglossus*'lar, düzensiz petekli yuvalarda, yabanarıları gibi küçük topluluklar halinde yaşar. Zarkanatlıların iğneliler alttakımı, arıgiller familyası.)

EUGLYPHA a. (yun. *eu*, uyum, düzenlilik düşüncesi, ve *-glyptos*, kazılmış, oyulmuş'tan). Karayosunları arasında ve turbalıklarda yaşayan amip cinsi. (Üyelerinin yuvarlak pullardan oluşmuş, elips ya da kalkan biçiminde, dikenli örtenekleri vardır; dikenler, düzenli biçimde birbiri üstüne binmiş, uzunlamasına almaşık sıralar oluşturur. *Euglyphidae* familyasının örnek tipi.)

EUHİPPE. Tar. coğ. Anadolu'nun Karia bölgesinde antik kent. Aydın'ın merkez ilçesine bağlı Dalama bucağında, Büyük Menderes nehrinin G. kıyısındaydı. Burada bulunan bir yazıtta adı geçen kent, Hellenistik ve Roma dönemlerinde para bastı.

EUKAİN ya da **ÖKAİN** a. (fr. *eucaïne*'den). Org. kim. Yerel anestezik olarak kullanılan trimetil-2,2,6 piperidinil-4 benzoatın yaygın adı.

EUKARPİA. Tar. coğ. Anadolu'nun Phrygia bölgesinde Eskiçağ kenti; Dorylaion (Eskişehir) ile Apameia Kibotos (Dinar) arasındaydı. Üzümleriyle ünlüydü.

EUKAYİRİT a. (fr. *eucaïrite*'ten). Miner. AgCuSe formülünde, doğal bakır ve gümüş selenür; kurşuni renkte, metal parlaklığında, kolayca kesilen bir mineraldir.

EUKHECİLER a. (*dua* anlamındaki yun. *eukhe*'den). Esenliğe ulaşmanın tek çaresinin dua olduğunu kabul eden doğulu sapkınlara verilen ad; bu kişiler kutsamayı yadsıyor, bütün mal varlıklarından el çekerek sadaka ile yaşıyorlardı (IV.-VII. yy.). [Suriye sınırlarında oluşan bu hareket, V. yy.'ın başında Küçük Asya'ya, 560'tan sonra da Mısır'a yayıldı. 431'de Efes konsili'nde mahkûm edildiler.]

EUKLAZ a. (fr. *euclase*'dan). Miner. Hidratlı doğal alüminyum ve berilyum silikat. —ANSİKL. Formülü $AlBeSiO_4(OH)$ olan euklaz, Brezilya, Kolombiya, Zimbabve ve Ural dağlarında bulunur. Kırık yüzeyi kavkımsı bir görünüm verir; cam parlaklığında renksiz, yeşil ya da mavi türleri vardır. Bu mineral düşey çizikli kısa prizmalar halinde kristaller taşır. Topazdan daha serttir; aşırı kırılganlığı mücevhercilikte kullanımını güçleştirir.

EUKLEİDAS, yunanlı gravürcü (İ.Ö. 406'ya doğr. - 345). Büyük Dionysios ve ondan sonra gelen yöneticiler zamanında yaşadı. Siracusa'da imzasını taşıyan tetradrakhmonlar yaptı.

EUKLEİDES, Sokratesçi denir, yunanlı filozof, Megara okulunun kurucusu (Megara ya da Gela, Sicilya, İ.Ö. 450'ye doğr. - öl. İ.Ö. 380'e doğr.). Önce Parmenides'in, sonra Sokrates'in tilmizi oldu. Sokrates'in ölüme mahkûm edilmesinden (399) sonra Atina'yı terk eden tilmizlerini Megara'daki evinde ağırladı. Zaman zaman Platon'un da devam ettiği bir okul açtı. Megaralı Eukleides, Elea okulunun savlarıyla Sokrates'in öğretisini uzlaştırmaya çalıştı. Elea okulu, Varlık birdir, diyordu; bu devinimsiz ve sürekli birlik, Eukleides'e göre iyi'yi temsil eder; değişmenin, kötünün, Varlık'la bağlantısı yoktur. Varlık ile iyi, özdeş olmalarına karşın, çok değişik görünümler içinde kişileşir ve her ikisi de ayrım gözetilmeksizin Tanrı, bilgelik, zekâ, erdem olarak adlandırılır. Platoncu idealar kuramının kaynağı belki de buradadır. Eukleides'te ayrıca, Aristoteles felsefesinde büyük bir rol oynayan erk ile edim arasındaki mantıksal ayrıma da rastlanır. Eukleides'in öğretisi düşüncenin her türlü devinimini dışta bırakır: gerçekte her türlü yargı olanaksız görünür, çünkü fikirler devinimsizdir, aralarında ilişki yoktur, erkten yoksundurlar; bireyin hiçbir fikri evetlenemez, çünkü fikir gerçektir, birey ise görünüşten başka bir şey değildir. Eukleides felsefesi, sonunda en soyut sofistik'e ulaşır.

EUKLEİDES, Eski Yunanistan'da, Otuzlar'ın atılmasından sonra, İ.Ö. 403'te yıla adını veren Atina arkhonu. Arkhonluğu sırasında eski yasalar biraz değiştirilip yeniden yürürlüğe konularak (atimia* kişiselleşti), demokrasi yeniden düzene sokuldu ve İonia alfabesi resmen kabul edildi.

EUKLEİDES, yunanlı matematikçi. Yorumcu Proklos'a göre İ.Ö. III. yy.'da İskenderiye'de yaşadı. Yapıtlarının en önemlisi, klasik yunan geometrisinin çok geniş bir bireşimi olan *Stoikheia*'dır (Geometrinin öğeleri). Eukleides bu kitapta, açık ortak kavramlar olan birkaç tanım, koyut (çelişkisiz yadsınabilecek varsayımlar) ve belitten gitgide karmaşıklaşan önermeler çıkardı. Koyutların açıklıkla formülleştirilmesi, Eukleides'in, algılanabilir gerçekliği soyutlama isteğini gösterir ve belit yönteminin ilk uygulamasını oluşturur. Mantık çatısının kesinliği, temel kavramların doğru seçimi, tanıtlamalarının açıklığıyla bu yapıt bütün çağlarda matematikçilerin büyük ilgisini çekti ve iki binyılı aşkın bir süre onlara örnek oldu. Tümü 13 kitaptan oluşur, bunlara, daha sonra yazılan ve Hypsikles'e mal edilen iki kitap daha eklenir. İlk 13 kitabın, yalnızca bir tek kişinin yapıtı mı, yoksa Eukleides'in çevresinde toplanan bir okulun yapıtı mı olduğu bilinmemektedir. İlk dört kitap, düzlem geometriye ayrılmıştır; çokgen ve çembersel şekillerin temel özelliklerini inceler. İkinci kitap geometrik cebir denen kavramın temellerini atar; bu kitapta tüm nicelikler, geometrik olarak gösterilir ve tüm işlemler geometrik olarak, yani cetvel ve pergelle çizilerek gerçekleştirilir. Çok daha karmaşık olan beşinci kitap, kimi kaynaklarda Knidoslu Eudoksos'a mal edilir. Oranlar ve orantılar kuramının açıklandığı bu kitap, büyüklüklerin ölçümü kuramının temelini atar. Sözkonusu oranlar kuramı, altıncı kitapta düzlem geometriye ve özellikle benzer şekillere, yedinci, sekizinci ve dokuzuncu kitaplarda, aritmetikte tamsayılara uygulanır. Çok karışık olan onuncu kitap, orandışı sayıları sınıflar; son kitaplar da uzay geometriyi işler. Eukleides bunlardan başka, bir bakıma *Stoikheia*'yı tamamlayan *Dedomena* (Veriler), *Porismata* (Porizmalar) [gerekçe]), müzik orantılarını ortaya koyan *Peri dhiaireseon* (Kanonun bölünmesi), *Optika* (Optik) adlı yapıtlarla, koni kesitleri ve alanların bölünmesi üzerine yazılmış, ancak bugüne kadar ulaşamamış kitapların da yazarıdır.

Eukleides algoritması. Arit. İki tamsayının ya da polinomun E.B.O.B. sini bulmaya yarayan yöntem. Pratik olarak, *a* ile *b* nin Δ *(a, b)* ile gösterilen E.B.O.B. si ara-

nırsa, aşağıdaki Eukleides bölmeleri yapılır:

$a = bq + r$, $0 \leqslant r < b$ olmak üzere
$b = rq_1 + r_1$, $0 \leqslant r_1 < r$ olmak üzere, $r \neq 0$ ise
$r = r_1q_2 + r_2$, $0 \leqslant r_2 < r_1$ olmak üzere, $r_1 \neq 0$ ise
$r_1 = \ldots$

bölme, sıfır kalanı elde edinceye kadar sürdürülür. *a* ile *b* nin E.B.O.B. si bu durumda sıfır olmayan son kalana eşittir. Eukleides algoritmasına ARDIŞIK BÖLMELER YÖNTEMİ de denir.

Eukleides belitl ya da **koyutu.** Geom. Düzlemin bir noktasından verilen bir doğruya koşut olarak ancak bir doğrunun çizilebildiğini ifade eden belit. Eukleides koyutu *Stoikheia*'nın birinci kitabının beşinci "gerektirimi" dir *(aitemata)*. Kendi ifadesi bize şu biçimde ulaşmıştır: "İki doğru üzerine düşen bir doğru aynı yanda, iki dik açıdan daha küçük iç açılar yaparsa, sonsuza uzatılan bu doğrular, açıların iki dik açıdan daha küçük olduğu yanda kesişir."

2000 yıl süresince bu özellik daha önceki önermelere ve özellikle ondan önceki dört önermeye dayanarak tanıtlanmaya çalışıldı: 1. herhangi bir noktadan herhangi bir noktaya giden bir doğru çizmek; 2. bir doğru içinde, süreklilikle sonlu bir doğru meydana getirmek; 3. herhangi bir noktadan herhangi uzaklıkla bir çember çizmek; 4. bütün dik açıların birbirine eşit olduğunu tanıtlamak. Beşinci gerektirimin daha önceki dördüne dayanarak tanıtlamanın ya da bunlara bağlı olmadığını göstermenin olanaksızlığı, Gauss, Bolyai (baba ve oğul) ve Lobaçevskiy gibi matematikçileri Eukleides dışı geometriye doğru adım atmaya yöneltti.

Eukleides bölmesi, Eukleides halkaları, özellikle Z ve K [X] halkaları üzerinde tanımlanan bölme. (→ BÖLME.)

Eukleides düzgüsü, *n* boyutu sonlu bir E Eukleides vektör uzayı üzerinde:

$$x \mapsto \|x\| = \sqrt{x \cdot x}$$

biçiminde tanımlanmış düzgü, burada *f* yoz olmayan pozitif bakışımlı ikilidoğrusal bir biçim olmak üzere $x \cdot x = f(x \cdot x)$tir. (*f* ye göre bir dikgen tabanda:

$$\|x\| = \sqrt{x_1^2 + x_2^2 + \ldots + x_n^2}\ )$$

elde edilir.)

Eukleides geometrisi, beş Eukleides gerektirimi ya da koyutu üzerine dayanan geometri. (5 inci koyut yerine bir başkası konursa eukleidesçi olmayan geometriler elde edilir.)

Eukleides halkası, birim, tam bir A halkası, öyle ki A* dan **N** içine aşağıdaki bağıntıları sağlayan bir *f* uygulaması vardır:

— $\forall x \in A^* \quad \forall y \in A^* \quad f(x \cdot y) \geqslant f(y)$;

— $\forall a \in A \quad \forall b \in A^* \quad \exists q \in A$ ve $r \in A$ |

$a = bq + r$ ve $r = 0$ ya da $f(r) < f(b)$.

($f(x) = |x|$ ile tanımlanan bir uygulamayla donatılmış **Z** bir Eukleides halkasıdır. $f(P) = P$ nin derecesi ile tanımlanan *f* uygulamasıyla donatılmış K[X] bir Eukleides halkasıdır.)

Eukleides uzayı, bir Eukleides vektör uzayına eşlik eden, bir Eukleides metriğiyle donatılmış afin nokta uzayı. (→ UZAKLIK Topol.)

Eukleides vektör uzayı, sonlu boyutlu gerçek ön Hilbert vektör uzayı.

Eukleidesçi olmayan geometri, Eukleides koyutunu ya da belitini reddeden bir geometri.

EUKRATİDES, Baktria kralı (İ.Ö. II. yy.). Tahtı ele geçirmek için Euthydemos'un oğlu Demetrios ile, sonra kendine bağlı devletlerle savaşmak zorunda kaldı. Parthlar'a yenildi, oğlu Heliokles tarafından öldürüldü.

EUKRİPTİT a. (fr. *eucryptite*'ten). Miner. Doğal alüminyum ve lityum silikat.

EUKROYİT a. (yun. *eukhroia*, güzel renk; fr. *euchroïte*'ten). Miner. Hidratlı doğal bakır arsenat; zümrüt yeşili, ortorombik kristaller halinde bulunur.

EUKTEMON, yunanlı gökbilimci (İ.Ö. V. yy.). Yunanlılar tarafından İ.Ö. 432 yılında kabul edilen on dokuz yıllık ay-güneş çevriminin bulunmasında Meton ile birlikte çalıştı.

EULALİA a. (yun. *eu*, iyi ve *lalein*, konuşmak'tan). Üyeleri bataklıkların otları arasında yaşayan sinek cinsi. (Silahlısinekgiller familyası.)

EULALİA a. (yun. *eu*, iyi, ve *lalein*, konuşmak'tan). Parçalanmakta olan deniz kayaçlarının balçıklı yarıklarında yaşayan, çokkıllı halkalısolucanlar cinsi. (Üyeleri gezgin ve yeşildir. *Phyllodocidae* familyası.)

EULAMELLİBRANCHİA a. Zool. HETERODONTA'nın eşanlamlısı.

EULAN a. Kim. Değişik bileşiklerden (sülfonlu organik asitler, fluorürler, tungstatlar, molibdatlar vb.) oluşan, yün ve kıtıkları güvelere karşı koruyan çeşitli aprelerin tescil edilmiş adı.

EULENBERG (Herbert), alman yazar (Mülheim am Rhein, Köln, 1876 -Düsseldorf 1949). Yüce bir toplumsal ideálin canlılık kazandırdığı yapıtları esinini yeniromantizm akımından alır. Dramlar (*Ritter Blaubart*, 1905; *Alles um Liebe*, 1910), romanlar (*Katinka, die Fliege*, 1911; *Wir, Zugvögel*, 1923) ve edebiyat portreleri (*Schattenbilder*, 1910) yazdı.

Eulenburg, alman müzik yayınevi. 1874'te Leipzig'de Ernst **Eulenburg** (Berlin 1847-Leipzig 1926) tarafından kuruldu. Önceleri müzik eğitimi ve koro icrasıyla ilgili kitaplar yayımlayan kuruluş, 1891'den sonra, klasik ve çağdaş yapıtların partisyonlarını küçük boyutlu formalar biçiminde yayımladı. Kurucusunun oğlu Kurt **Eulenburg,** kuruluşun merkezini 1939'da Londra'ya taşıdı. II. Dünya savaşı'ndan sonra biri Zürich'te (1947), öbürü Stuttgart'ta (1950) olmak üzere iki şube açan Kurt Eulenburg, 1968'de yöneticilikten ayrıldı. Bu tarihte Londra'daki merkezin başına Schott geçti, Zürich'teki (Adliswil) şube ise bağımsız duruma geldi.

EULENBURG (Friedrich Albert), prusyalı siyaset adamı (Königsberg [günümüzde Kaliningrad] 1815-Berlin 1881). Meslekten yetişme bir diplomat olarak tam yetkiyle Prusya'nın Uzakdoğu'ya gönderdiği heyetin başkanlığına atandı; Çin, Japonya ve Tayland ile ticaret anlaşmaları yapmakla görevlendirildi. 1860'ta Japonya'ya geldi. Ertesi yıl Tokugava şogunluğuyla bir dostluk ve ticaret anlaşması imzaladı.

EULENBURG (Botho, *kont* ZU), prusyalı yönetici ve siyaset adamı (Wicken, Olsztyn voyvodalığı, 1831-Berlin 1912). Prusya içişleri bakanı oldu, sosyalistlere karşı bir yasa önerisi sundu, Bismarck'a ters düşünce istifa etti (1881). Prusya başbakanıyken (1892-1894) sosyalistlere karşı kuvvete başvurmaya kalkıştı. Caprivi ile anlaşmazlığa düştü ve onunla birlikte görevinden ayrılmak zorunda kaldı.

EULENBURG (Philipp), **zu Eulenburg und Hertefeld** kontu, sonra prensi (1900), alman siyaset adamı ve yazar (Königsberg 1847-Liebenberg, Neubrandenburg yönetim bölümü, 1921). 1877'de dışişlerine girdi, meslek yaşamını Viyana büyükelçisi olarak tamamladı (1894-1903). İmparator Wilhelm II'nin sözünü en çok dinlediği ve güvendiği adamlarından biri durumuna geldi. İmparatorluk siyasetini ılımlı yönde etkilediği söylenir.

Eulenburg hastalığı. Nörol. DOĞUŞTAN PARAMİYOTONİ'nin eşanlamlısı.

Eulenspiegel (Till) → UİLENSPİEGEL.

EULER *(Leonhard)*, isviçreli matematikçi (Basel 1707-Petersburg 1783). Basel Üniversitesi'nde Johann Bernoulli'nin öğrencisi oldu, Bernoulli'nin oğluyla arkadaşlık kurdu; 1727'de Petersburg Bilimler akademisi'nde onlara katıldı ve Berlin Akademisi matematik sınıfını yönettiği uzun bir dönemin dışında, yaşamı boyunca burada çalıştı. Bir gözünü yitirmesine ve gittikçe artan körlüğüne karşın Euler, matematik, müzik, mekanik, gökbilim, optik, deniz bilimleri, sigorta kuramı, vb. üzerine 900'e yakın inceleme yazdı. Euler matematik alanında çözümlemenin XVIII. yy.'da gösterdiği ilerlemenin başlıca hazırlayıcılarındandır. XVII. yy.'da varılan sonuçlardan yola çıkarak genel yöntemler buldu ve matematiğe, biçimci diyebileceğimiz yeni bir bakış açısı kazandırarak bu yöntemleri genel kuramlar biçiminde birleştirdi. Yöntemi, ele alınan cisimlerin yapısına ilişkin kuralların açıklığına öncelik vermekti. *İntroductio in Analysin İnfinitorum* (Sonsuz küçüklere giriş, 1748) adlı yapıtı, fonksiyonu, temel kavram durumuna getiriyor, tüm matematiği bu kavrama dayandırıyordu. Euler diferansiyel ve integral hesabı, biçimsel bir fonksiyonlar kuramına dönüştürdü, kuramın artık geometriye başvurmasına gerek kalmadı. Sonsuz küçükler hesabının temelini oluşturan büyük bir girişim olan *İnstitutiones Calculi Differentialis*(Diferansiyel hesabın kurumları, 1755) ve *İnstitutiones Calculi İntegralis* (İntegral hesabın kurumları, 1768-1770) adlı kitaplarında bu alanda yapılmış çalışmaları biçimci bir bakış açısıyla toparladı.

Euler sonsuz küçüklükler hesabını pek çok fizik problemine başarıyla uyguladı ve bu uygulama ikinci dereceden diferansiyel denklemlerin çözümüne götürdü. 1750'de, bir esneklik probleminin çözümünde karşılaştığı değişmez katsayılı doğrusal diferansiyel denklemlerin integralini hesapladı. Euler çözümlemenin devinim bilimine uygulandığı ilk büyük yapıt olan *Mekanik üstüne inceleme*'nin (1736) de yazarıdır. Uzaktan etkiyi kabul eden bilimsel öğretilerin karşısına kararlılıkla çıktı; esîr kuramını benimsedi ve bu kuramdan yola çıkarak çekim, elektrik ve ışık olaylarını buldu. Euler'in pek çok inceleme yazısı Paris Bilimler akademisi tarafından ödüllendirildi. Büyük oğlu JOHANN ALBRECHT (Petersburg 1734 - *ay. y.* 1800) ile birlikte *Ay kuramı üstüne* adlı bir kitap yazdı.

EULER (Ulf Svante VON), isveçli fizyolog (Stockholm 1905 - *ay. y.* 1983). Sempatik sinir sisteminin çalışmasında kimyasal aracıların (özellikle noradrenalinin) rolü üzerinde yaptığı çalışmalar Euler'e, 1970'te J. Axelrod ve B. Katz ile birlikte, tıp ve fizyoloji dallarında Nobel ödülünü kazandırdı.

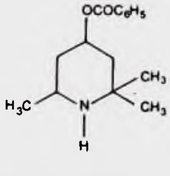
Euler açıları. Geom. Verilen T_0 üçdikaçılı ikidüzlemliye göre bir T üçdikaçılı ikidüzlemlinin konumunu ayırt etmeye olanak sağlayan üç tane yarıdoğru ikilileri açıları.

Üç boyutlu bir Eukleides vektör uzayı içinde, yarıdoğrulardan oluşan üç dikaçılı iki $T_0 = (x_0, y_0, z_0)$ ve $T = (x, y, z)$ üç düzlemlisi verildiğine göre, $[x_0, y_0]$ nin doğurduğu P_0 düzlemiyle, $[x, y]$ nin doğurduğu P düzleminin arakesiti olan *u* yarıdoğrusu göz önüne alınıyor. Bu iki düzlem içinde ve *u* ya dik düzlem içinde, üç

$$\psi = \widehat{(x_0, u)}\ ; \quad \theta = \widehat{(z_0, z)}\ ; \quad \varphi = \widehat{(u, x)}$$

yarıdoğru ikilileri açısı göz önüne alınıyor.

Vektör uzayını yönlendirmek için ikidüzlemliler kümesinin bir χ gösterimi seçildikten sonra, Euler açıları şöyle tanımlanıyor:

eukain ya da ökain

Nelly Briand

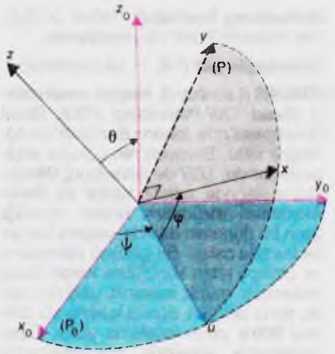

Minas Gerais'de (Brezilya) çıkarılan euklaz (2 cm boyunda)

Y. Siza-Sanat ve tarih müzesi Cenevre

Leonhard Euler
J.-F.-A. Darbes
Sanat ve tarih müzesi, Cenevre

Euler açıları

$\psi = \chi(z_0, \psi)$, yalpalama açısı;

$\Theta = \chi(u, 0)$, salınma açısı;

$\Phi = \chi(z, \varphi)$, dönme açısı.

Bu deyimler astronomi sözcük dağarcığından gelmektedir. Kimi kez kesinlikten yoksun olarak kötü kullanımla ψ, θ ve φ ye Euler açıları denmektedir. u ve $(-u)$ yarıdoğrularının seçimi keyfi olduğuna göre, (Ψ, Θ, Φ) üçlüsü yerine

$$(\Psi + \bar{\omega}, -\Theta, \Phi + \bar{\omega})$$

konulabilir.

Euler çemberi. Geom. Verilen bir üçgende, kenarların ortalarından, yüksekliklerin ayaklarından ve Euler noktalarından geçen (C) çemberi. (C) nin merkezi [OH] nin ortasıdır, O, üçgenin dışına çizilen çember, H de yükseklik merkezi. (Eşanl. DOKUZ NOKTA ÇEMBERİ.)

Euler değişmezi. Mat. çözlm. Kimi kez γ (ya da C) olarak gösterilen ve n sonsuza yaklaştığında

$$\left(1 + \frac{1}{2} + \ldots + \frac{1}{n} - \ln n\right)$$

nin limiti olarak elde edilen sayı. $\gamma = 0{,}577\,215\,664\,9\ldots$ dur. Bu sayının oransal, orandışı, cebirsel ya da üstün olup olmadığı bilinmemektedir.

Euler diferansiyel denklemi. Mat. çözlm. a, b, c verilen değişmezler olmak üzere $ax^2 \cdot y'' + bx \cdot y' + cy = 0$ biçimindeki diferansiyel denklem. Bu denklem, örneğin $t = \ln|x|$ değişken değiştirimi ile değişmez katsayılı doğrusal bir denkleme dönüştürülebilir.

Euler doğrusu. Geom. Verilen bir üçgende, G ağırlık merkezinden, H yükseklik merkezinden ve dışa çizili çemberin O merkezinden geçen doğru. (G, O dan başlayarak [OH] nin üçte ikisinde bulunmaktadır.)

Euler eşitliği → EULER TEOREMİ.

Euler formülleri. Mat. çözlm. $x \in \mathbb{R}$ olmak üzere $\operatorname{ch} ix = \cos x$ ve $\operatorname{sh} ix = i \cdot \sin x$ bağıntılarından elde edilen

$$\cos x = \frac{e^{ix} + e^{-ix}}{2} \quad \text{ve} \quad \sin x = \frac{e^{ix} - e^{-ix}}{2i}$$

formülleri.

Euler formülü. Ceb. $K[X_1, X_2, \ldots, X_n]$ nin (K ayırtedicisi sıfır olan değişmeli bir cisim) bir f polinomunun, ancak ve ancak $X_1 f'_{x_1} + \ldots + X_n f'_{x_n} = nf$ ise toplam n inci dereceden homojen olduğunu ifade eden formül. (f'_{x_i}, x_i ye göre kısmi türev polinomudur.)

Euler formülü. Geom. Bütün dışbükey tıkız çokyüzlüler için doğru olan, yüzlerinin Y sayısını, köşelerinin K sayısını ve ayırtlarının A sayısını birbirine bağlayan Y+ K = A + 2 bağıntısı.

Euler göstergesi. Says. kur., Ceb. Bir n tamsayısı için, n ile aralarında asal olup n den küçük sayıların sayısı. n nin göstergesi $\varphi(n)$ ile gösterilir. n nin asal çarpanları $a, b, \ldots, l$ ise

$$\varphi(n) = n\left(1 - \frac{1}{a}\right)\left(1 - \frac{1}{b}\right)\ldots\left(1 - \frac{1}{l}\right)$$

elde edilir. İki sayı aralarında asal ise, bunların çarpımlarının göstergesi, göstergelerinin çarpımına eşittir. Euler teoremine göre, a, n ile asalsa, $a^{\varphi(n)} - 1$, n ile bölünebilir. n nin asal olduğu varsayılırsa, $\varphi(n) = n - 1$ elde edilir ve Fermat teoremi önceki teoremin özel hali olarak yeniden bulunmuş olur. Bir n sayısının bölenlerinin göstergelerinin toplamı n ye eşittir.

n nin bölenleri arasına n sayısının kendi, ayrıca 1 sayısı da katılır ve $\varphi(1) = 1$ konur.

Euler grafı. Ceb. Bütün ayrıtları bir ve ancak bir kez kullanan bir zincirden (çevrim) oluşan bir grafa denir.

Euler integrali (*birinci türden*, aynı biçimde *ikinci türden*), beta (aynı biçimde gamma) fonksiyonu.

Euler noktaları. Geom. Yükseklik merkezini bir üçgenin her bir köşesine birleştiren doğru parçalarının orta noktaları.

Euler teoremi. Mat. çözlm. Sürekli kısmi türevleri bulunan, n nci dereceden homojen bir f fonksiyonunun aşağıdaki bağıntıyı gerçeklediğini ifade eden teorem.

$$x \cdot f'_x(x, y, z) + y \cdot f'_y(x, y, z) + z \cdot f'_z(x, y, z) = n \cdot f(x, y, z).$$

[Sözkonusu bağıntıya, EULER EŞİTLİĞİ adı verilir.]

EULER-CHELPİN (Hans VON—), alman kimyacı (Augsburg 1873-Stockholm 1964). Stockholm Biyolojik kimya enstitüsü'nde profesörlük (1906), sonra müdürlük yaptı (1929). Şekerlerin, enzim ve vitaminlerin mayalanmasının incelenmesinde fiziksel kimya yöntemlerini uyguladı. Karotende bir A provitamini varlığını ve koenzimleri buldu. Bu buluş kendisine 1929 Nobel kimya ödülü'nü kazandırdı.

EULİMA a. (yun. *eu*, iyi, ve lat. *limatus*, törpülenmiş, düz ve parlak'tan). Denizyıldızları üzerinde yaşayan, öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (Avının levhaları arasına soktuğu uzun bir hortumla yumuşak bölümleri kemirerek beslenir.)

EULİMENE. Yun. mit. Girit kralı Kydon' un kızı. Bir adak töreninde kurban olarak seçilmesi bir aşk çekişmesine neden olmuştu.

EULİTİT a. (yun. *eulytos*, kolay kırılan; fr. *eulytite*'ten). Miner. Formülü $Bi_4(SiO_4)_3$ olan doğal bizmut silikat; dörtyüzlü küçük piramitler biçiminde, kızıl kristaller oluşturur.

EULMA (EL-), esk. **Saint-Arnaud,** Cezayir'de (Stif vilayeti) kent, Stif'in D.'sunda; 50 000 nüf. Tarım merkezi.

EULOGİO *(aziz)*, rahip (Córdoba IX. yy. başı. - öl. 859). Córdoba okulunun başı olan Eulogio kitaplığı zenginleştirdi ve müslüman mahkemeler önünde kendi dinlerine bağlılıklarını açıklayan hıristiyanların cesaretini sözleri ve yazıları *(Memoriale sanctorum, Documentum martyriale)* ile destekledi. Piskoposu Saulo ile hapsedildi (851). Toledo başpiskoposu seçilen Eulogio (858) görevine başlayamadan öldürüldü.

EULOPHİDAE a. (yun. *eulophos*, güzel tüy demeti, ve *eidos*, görünüş'ten). Karnı kısa ve yassı, erkek üyelerde taraksı duyargalar bulunan, özellikle Kuzey yarıkürede yaygın, birçok türü gecekelebeklerinin tırtıllarında, kozasız pulkanatlıların krizalitlerinde ve bitki bitlerinde asalak yaşayan çok küçük zarkanatlılar familyası. (*Terebrantia* alttakımı.)

EUMAİOS, *Odysseia* destanının kişilerinden biri, Odysseus'un sadık domuz çobanı.

EUMALACOSTRACEA a. Kabuğu (elbette kabuk bulunan türlerde) hiçbir zaman ikiçenetli olmayan, karnındaysa altı bölüt bulunan *Malacostraca* öbeğinden kabuklular öbeği (*Eumalacostracea* öbeği, *Phyllocasida* öbeği dışındaki bütün *Malacostraca*'ları içerir.)

EUMECES a. (yun. *eumekes*, şişman' dan). Amerika ve Avrasya'nın çöllerinde ve ılıman iklim kuşaklarında yaşayan, kısa ve kalın gövdeli kertenkeleleri içeren cins. (Kuzey Afrika'da yaşayan *Eumeces algeriensis* daha çok sümüklüböceklerle beslenir; skinkgiller familyası.)

EUMENEİA. Tar. coğ. Anadolu'nun Phrygia bölgesinde eskiçağ kenti. Denizli'nin Çivril ilçesine bağlı Işıklı bucağındaydı. Kent paralarında Apollon kithara çalarken ya da simgesi çifte balta (labrys) ile birlikte gösterilmiştir. Burada bulunan yazıtlı bir kabartmada da tanrı çifte baltasıyla işlenmiştir.

EUMENES a. (iyilikister anlamına gelen yun. sözc.). Genellikle siyah bedenli, üzerinde sarı ve kızıl benekler bulunan, yalnız yaşayan yabanarısı cinsi. (Karnı saplı armut biçimindedir; larvalarını arşınlayıcı pervanelerin tırtıllarıyla besler. Duvarcıyabanarısıgiller familyası.)

Eumenes cinsinden bir dişi harçla yaptığı locasına yumurtluyor

EUMENES, İ.Ö. V. yy. sonu ya da IV. yy. başında Siracusa'da para kalıbı kazıyan gravürcü.

EUMENES Kardialı, yunanlı general ve devlet adamı (Kardia, Trakya Khersonesos'u, İ.Ö. 360'a doğr. -öl. 316). Önce Philippos'un, sonra Büyük İskender'in sekreterliğini yaptı. Makedonyalı yüksek görevliler arasında tek yunanlı olan Eumenes hükümdarın ölümünden sonra, henüz fethedilmemiş bir satraplık elde etti: Kappadokia. Anısına bağlı kaldığı Büyük İskender'i yüceltti. Hellenler ile Doğulular arasında bir anlaşma sağlamak istediğinden, imparatorluğun birliğini koruma çabasında Perdikkas'ı destekledi. 321'de, Perdikkas'tan kurtulan öbür diadokhoslar Eumenes'i öldürmeye karar verip Tek gözlü Antigonos'u bu kararı uygulamakla görevlendirdiler. Eumenes, 316'da savaşmaktan usanmış seçkin birlikleri (Argyraspides) tarafından düşmanlarına teslim edildi ve öldürüldü.

EUMENES I, İ.Ö. 263'le 241 arasında Bergama hükümdarı. Philetairos'un yeğeni ve evlatlığı. Antiokhos I'e (262) karşı kazandığı bir zaferle Bergama devletinin bağımsızlığını sağladı. Bergama krallığı'nın gerçek kurucusu olarak, krallık topraklarını Aiolis kıyısından ve Kaikos vadisinden İda dağına dek genişletti ve Apameia barışı'na (İ.Ö. 188) kadar bu toprakları korudu, ancak kral unvanını alamadı. Philetairos'un siyasetini izleyerek Galatlar'a karşı, koruyuculuğuna aldığı komşu yunan kentleri üzerindeki etkisini giderek artırdı.

B. N., Paris

Eumenes II
Bergama kralı
bir gümüş tetradrakhmon'un ön yüzü
İ.Ö. II. yy.
Bibliothèque nationale, Paris

EUMENES II, Bergama kralı (İ.Ö. 197-159), Attalos I'in büyük oğlu ve ardılı. Roma ile yaptığı ittifaktan büyük yararlar sağladı; Sparta kralı Nabis'e karşı Titus Quintius Flamininus'un (195), Maghnisia da Antiokhos III'e karşı da Scipiolar'ın yanında yer alarak zaferlerine büyük katkıda bulundu. Bu hizmetinin karşılığını Apameia barışı'nda (İ.Ö. 188) geniş topraklarla ödüllendirilerek gördü: Karia, Lykia ve Antiokhos'a karşı savaşmış yunan kentleri dışında, Selefkiler'in elinde bulunan bütün Küçük Asya. 188-166 arasında Bithynia kralı Prusias I'e (185), Galatlar'a ve Pontos kralı Pharnakes I'e karşı savaşarak Küçük Asya'da üstünlüğünü kanıtladı. Üçüncü Makedonya savaşı'nda Roma'ya sadık kalmasına karşın (Perseus'un girişimlerini senatoya Eumenes haber vermişti), onun gücünden kaygılanan ve ihanetinden çekinen senato Roma'ya girmesini kabul etmedi (167), düşmanlarını, ör

neğin 166'da yendiği Galatlar'ı destekledi. Küçük Asya devletlerinin kurduğu ittifaklar karşısında, becerikliliği ve kararlılığı sayesinde, öldüğünde bütünlüğü olan bir devlet bırakmayı başardı.

Topraklarının bütünlüğünü sağlamak için birçok kent ve asker kolonileri kurdu. O dönemde Bergama refah içindeydi; Aighina ve Andros'u denetim altında tutuyordu. Ege denizi'nin başlıca pazarı durumuna gelen Delos'ta seçkin bir yeri vardı. Edebiyatın ve güzel sanatların koruyucusu olan Eumenes II, Bergama tepesini anıtlarla doldurdu, kitaplığını zenginleştirdi. Zeus ve Athena büyük sunağını tamamlattırdı.

EUMENES III, Eumenes II'nin oğlu ve Attalos III'ün yeğeni olan Aristonikos'un ülkenin Roma tarafından ele geçirilmesine engel olmak için krallık içinde isyan çıkardığı sıradaki adı.

EUMENİDAE a. Böcbil. DUVARCIYABANARISIGİLLER familyasının bilimsel adı.

Eumenides, Aiskhylos'un İ.Ö. 458'de oynanan ve Oresteia*'nın üçüncü piyesini oluşturan trajedisi. Oyunun adı, koroyu oluşturan Erinyes adlı öç tanrıçalarının oyun sonunda *iyilikseverler* anlamındaki *Eumenides*'e dönüşmesinden gelir. Annesi Klytaimnestra'nın ölümünden sorumlu tutulan Orestes, Delphoi'dedir ve Apollon tarafından cinayet suçundan arındırılmıştır. Ama, hiçbir tanrı bir anne-baba katilini kurtaramayacağından, Erinyesler ardına düşerler. Atina'da yargılanır, çelişkin tartışmalardan sonra, Athena'nın da yardımıyla bağışlanır. Erinyesler'in öfkesi yatışır. Böylece, Atreidailer'in art arda işledikleri cinayetler son bulur ve adalet yasası kan yasasını yener. Aiskhylos'a göre, üstün ve cömert bir düzen insanların yaşamını düzenler ve sonuçta eski ve katı düzene üstün gelir.

EUMENİUS, galyalı retorikçi (Autun 260'a doğr. -ay. y. 311'e doğr.). Atinalı bir retorikçinin torunuydu, Constantius Chlorus'un sekreterliğini yaptıktan sonra, Autun okullarını yönetti. *Panegyrici Latini* adlı yapıtı Galyalılar'ın roma kültürüne bağlılıklarına tanıklık eder.

EUMERUS a. (yun. *eu*, iyi, *merion*, uylukkemiği, femur'dan). Arka bacaklarının kalça kesimi şişkin, koyu renkli ve kıllı göğüslü sinekler cinsi. (Larvaları canavarotlarının toprakaltlarında kalan bölümlerinde, zambakların ve nergislerin soğanında gelişir. Ortoraf ikikanatlıların *Brachycera* öbeğinden; süprüntüsineğigiller familyası.)

EUMOLPİDAİ. Esk. Yun. Atinalı papaz ailesi; "İyi okuyucular" anlamına gelen adları, yaptıkları görevin kutsal olduğunu gösterir. Kerykes ailesi ile birlikte, Eleusis kültünün başlıca rahiplerini yetiştiriyorlardı.

EUMOLPOS. Yun. mit. Şair, savaşçı, kâhin, rahip ve yasa koyucu, Poseidon ile Khione'nin oğlu. Çeşitli serüvenlerden sonra gizemlerini kurduğu Eleusis'e gelir. Erekhtheus gibi, Atina'ya karşı savaşta vatandaşlarına yardım ederken öldü. Eleusis'in en önemli rahipleri *Eumolpides* ailesi içinden seçilmekteydi.

EUMOLPUS a. (yun. *eumolpos*, iyi şarkı söyleyen'den). Tropikal Amerika'da yaşayan birçok kınkanatlı türünü içeren cins. (Üyelerinin bedenleri bombeli, çok parlak pırıltılıdır. Bitkiyle beslenirler. Yaprakböceğigiller familyası.)

EUNAPİOS, yeniplatoncu felsefe tarihçisi (Sardeis, Lydia, 347'ye doğr.-öl. 420). Sardeis'te, sonra Atina'da eğitim gördü, orada Eleusis ayinlerini öğrendi. Eumolpos, pontifex ve hierophantes olarak Sardeis'e döndü ve hekimliğe başladı. *Bioi sophiston* (Filozof ve sofistlerin yaşamları) adlı yapıtı Plotinus'tan kendisine kadar gelen dönemde yaşamış düşünürler, hatipler ve hekimler üzerine bilgiler vermesi bakımından önem taşır.

EUNAUSİBİUS a. Guyanalar'da bulunan kınkanatlı böcek cinsi. (Bazı baklagillerin yaprak saplarında oyduğu locaları içinde küçük topluluklar halinde yaşar. Hem yuvasının dokularıyla, hem de barınaklarına yerleşmiş bazı koşnillerin çıkardığı şekerli sıvıyla beslenir. Yassıkabuklukınkanatlıgiller familyası.)

EUNEOS. Yun. mit. İason ile Hypsipyle'nin oğlu. Limni adasında hüküm sürdü. Truva kuşatması sırasında Akhalar'a şarap sağladı ve onlara tutsak düşen Lykaon'u para vererek kurtardı.

EUNİCE a. (yun. *eu*, iyilik, düzenlilik düşüncesi, ve *nike*, zafer'den). Bütün denizlerde görülen, başında beş dokunaç bulunan, solungacı tüylü gezici halkalısolucanların çokkıllılar takımı cinsi. (*Eunice viridis* türü Polinezya'da mercan kayalıklarında yaşar ve cinsel olgunluğa erişen üyeleri deniz yüzeyine çıkarak yöre halkının "palolo" adını verdiği öbekler [yerliler bunları toplayarak yer] oluşturur.)

EUNOMOS. Yun. mit. Kalydon kralı Oineus'un sakisiydi. Ayaklarına su döktüğü için, Herakles tarafından bir tokatla öldürüldü.

EUNOSTOS. Tar. coğ. Eskiçağ'da İskenderiye'nin (Mısır) batı limanı; kıta, Heptastadion ve Pharos adası arasındadır. Bugünkü İskenderiye limanı, eskisinin yerinde kurulmuştur.

EUNUS, suriyeli köle. Apameia asıllıydı ve Atargatis (Suriye bereket tanrıçası) kültüne bağlıydı. Büyük bir etkinlik kazandı, kral unvanıyla ve Antiokhos adıyla, ayaklanan sicilyalı köle ve paryaların başına geçti (136-132). Üzerine gönderilen birlikleri yenilgiye uğrattı. Direnci ancak 133'te kırıldı, kaçtı, yakalandı ve Murgantia'ya hapsedildi. Kısa süre sonra burada öldü.

EUOMPHALUS a. (yun. *eu*, iyi, ve *omphalos*, göbek'ten). Geniş göbekli, disk biçimi kavkılı karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (Sırt karinasına oranla sarmal dolambaçları içbükeydir. Silures ile Permi devirleri arasında oluşmuş arazilerde fosillerine rastlanır; en yaygın olduğu devir Karbon'dur. *Euromphalidae* familyasının örnek tipi.)

EUPALİNOS Megaralı, yunanlı mimar ve mühendis, Naustrophos'un oğlu (İ.Ö. VI. yy.). Eski Sisam kentini beslemek için İ.Ö. 530'a doğru açtığı tünel ve su yolu, günümüze dek gelebildi.

EUPATORİA. Tar. coğ. Bugünkü Balaklava (Sıvastopol'un G.-D.'sunda) yakınında kale, Mithridates VI Eupator'un generali Diophantes tarafından kuruldu (İ.Ö. II. yy.).

EUPATORİA. Tar. coğ. Anadolu'nun Karadeniz bölgesinde, İris (Yeşilırmak) ile Lykos (Kelkit) çayının kavuştuğu yerde Antikçağ kenti. Mithridates VI. Eupator'un adıyla anılan kent, Pompeius döneminde Magnapolis* adını aldı.

EUPATRİDES a. (doğuştan soylu anlamında yun. sözc.). Esk. Yun. Attike'de soylular sınıfı üyesi. Eupatrideslerde babadan oğula geçen soyluluk, İ.Ö. VIII. ve VII. yy.'larda uzun süre, yönetime egemen bir oligarşi yarattı. Bu oligarşi, Solon Anayasası'yla ayrıcalıklarının çoğunu yitirdiyse de, kendisine verilen kutsal görevler ve araziye dayalı malvarlığı sayesinde etkisini sürdürdü.

EUPELMUS a. Çoğunlukla gelişmemiş kanatlı, yumurta biçimi göğüslü, uzun yumurtlama borulu küçük böcekleri içeren cins. (*Eupelmus degeeri* türü bakla kurtlarında, miğferkavkılılarda, mazısineklerinde asalak yaşar. Zarkanatlıların *Terebrantia* alttakımı *Encyrtidae* familyası.)

EUPEN, fr. **Néau,** Belçika'da (Liege ili), Vesdre ve Helle ırmaklarının kavşağında kent; 17 000 nüf. Gotik ve barok üslubunda kilise. Vesdre üzerinde baraj. Biracılık. Kablo fabrikası. Tekstil. Hidroterapi. —Tar. Kent ve bölge 1801'e kadar Limbourg düklüğünün bir parçasıydı, daha sonra 1814'e kadar Fransa'ya, bu tarihten 1919'a kadar da Prusya'ya geçti. Versailles antlaşması'yla Belçika'ya bağlanan Eupen 1940'tan 1944'e kadar III. Reich tarafından ilhak edildi, sonra Belçika'ya geri verildi.

EUPHAUSİACEAE a. (yun. *eu*, iyilik, düzenlilik düşüncesi, ve *phausis*, ışık, parıltı'dan). Çene ayaklarının bulunmamasıyla (yani göğüs ayakları çiğneyici eklentilere dönüşmüştür) onayaklılardan ayrılan kabukluları içeren takım. (*Euphausiaceae*, cins ve tür sayısı bakımından pek kalabalık değildir. Bu takımın üyeleri deniz dibinde son derece büyük topluluklar halinde yaşarlar. Balinaların başlıca besini *krill* bu takımda yer alır. En iyi bilinen türü *Euphausia superba*'dır. *Eucarida* sınıfı.)

EUPHEMİOS, bizanslı zorba (öl. Siracusa yakınında 828). Sicilya yöneticisiydi. Gözden düşme tehlikesiyle karşı karşıya kalınca, Doğu imparatoru Mikhael II' ye başkaldırdı. Önce yenildi, Kayrevan sultanını yardımına çağırdı, yönetimi zorla ele geçirdi, ancak pusuya düşürülerek öldürüldü ve Sicilya müslümanlarının eline geçti.

EUPHEMOS. Yun. mit. Poseidon'un oğlu. Argonautlar'ın yol arkadaşı. Yolculuk sırasında izlenmesi gereken yolu iki kez bulma başarısını gösterdi.

EUPHOLUS a. Gök mavisi bedenli, kıllı, siyah ya da sarı çapraz şeritli, iri hortumlukınkanatlı cinsi. (Molük adaları ve Papua'da yaşarlar. Kınkanatlılar takımı, hortumlubböcekgiller familyası.)

EUPHORBİACEAE a. Bot. SÜTLEĞENGİLLER familyasının bilimsel adı.

EUPHORBOS. Yun. mit. Güçlülüğüyle ün yapmış truvalı. Patrokles'i yaraladı, Menelaos tarafından öldürüldü.

EUPHORİA a. (yun. sözc.). Psik. ve Ruhbil. Yoğun bir huzur, rahatlık, iyimserlik duyumu. (Bu duyum, bir hastalık sırasında beliren, gerçek ya da düşsel bir düzelmeden kaynaklanabileceği gibi, bazı psikiyatrik sendromlarda [mani nöbetleri] ve sarhoşlukta görülen aşırı bir zihinsel coşku durumu da olabilir.)

EUPHRANOR, yunanlı ressam ve heykelci (Korinthos İ.Ö. IV. yy.). Özellikle Atina'da çalıştı, tanrı ya da kahraman figürleri, Philippos ile İskender'in heykellerini yaptı. Oran ve renkler üzerine bir inceleme yazdı, Kerameikos*'taki Zeus Eleutherios revağını bugün kaybolmuş olan tablolarla süsledi.

EUPHRATENSİS → AUGUSTOEUPHRATENSİS.

EUPHRATES → FIRAT.

EUPHRATES, stoacı filozof (Tir ya da Epiphania, Suriye, ya da Mısır - öl. Roma İ.S. 108). Tyanalı Apollonios'un mucizelerini yadsıdı ve Genç Plinius ile dostluk kurdu.

EUPHRON, Sikyon tiranı (öl. İ.Ö. 366'ya doğr.). Önce Sparta, sonra Thebai, sonunda Arkadhialılar ile Argoslular'ın korumasında, oligarşi yanlılarını kovdu vedinsel kurumların mallarını kamulaştırarak yönetimde kaldı. Ancak aşırılıkları nedeniyle Arkadhialılar kendisini tahttan indirdiler, Thebai'ye kaçtı ve burada öldürüldü.

■ **EUPHRONİOS,** atinalı çömlekçi ve vazo ressamı (İ.Ö. VI. yy. sonu - V. yy. başı). "Sert üslup"un en büyük ustalarından biri olarak kabul edilir. Euphronios'un bezediği çok değişik biçimli vazolar arasında, özellikle, çömlekçi Kakhrylion için yaptığı bir kupayı (*Herakles ve Geryon;* Münih müzesi), bir krateri (*Herakles ve Antaios;* Louvre), vb. sayabiliriz. Onesimos, Pistoksenos gibi ressamların ya da Panaitios ressamının (*Theseus Amphitrite karşısın-*

Faillet-Ziolo

Herakles ve Antaios Euphronios'un süslediği calix biçiminde bir kraterden ayrıntı İ.Ö. V. yy. *Louvre müzesi, Paris*

euplectella cinsinin en iyi bilinen türü venüs sepeti

da kupası; Louvre) çalıştığı atölyeyi yönetti.

EUPHROSYNE, küçük gezegenlerin en önemlilerinden biri. Güneş'e ortalama uzaklığı: 562,5 milyon km. Dolanım süresi: 5,61 yıl. Tahmini çapı: 370 km.

EUPHROSYNE. Yun. mit. Üç Kharites' ten biri.

EUPHROSYNE DUKAS (Arta, Epeiros, 1150'ye doğr. - öl. 1211'e doğr.), Doğu imparatoru Aleksios III Angelos'un karısı. İmparator üzerinde etkisi büyüktü, onu kardeşi İsaakios II Angelos'u tahttan indirmesi için kışkırttı. Lükse düşkünlüğü, açgözlülüğü ve skandallarıyla, hazineyi iflasa, devleti sarsıntıya uğrattı. Haçlılar tarafından yeniden tahta oturtulan (1203) İsaakios II'nin eline düştü, daha sonra Aleksios V Dukas tarafından serbest bırakıldı (1204).

Euphues *or the Anatomy of Wit* (Euphues ya da zekânın anatomisi) [1578] ve *Euphues and his England* (Euphues ve İngiltere'si)[1580], John Lyly'nin romanları. Yapıta konu olan Euphues adlı genç "atinalı" beyzadenin serüvenleri, Elizabeth sarayındaki yaşamı yansıtan söylem, sohbet ve mektuplar için bir bahane oluşturur. Yazarın, ince eğretilemeler ve bilgece kullanılan ses yinelemeleriyle bezeli üslubu, yapıta büyük ün sağlamıştır.

EUPHUİSM a. (özel ad *Euphues*'ten; ing. sözc.). Elizabeth I döneminde İngiltere sarayında moda olan, aşağı yukarı ispanyol gongoracılığı ve italyan marinoculuğuyla çağdaş, özentili dil. (Moda ancak on beş yıl kadar sürdü. Ses yinelemeleriyle belirginleşen karşıtlamaya, anlamı güçleştirse de, çok başvurulur. Benzetmeler tarihten, mitolojiden, doğa bilimlerinden alınır. Shakespeare gibi [*Love's Labour's lost*], Ben Jonson da [*Every man out of his humour*] bu özentiyi alaya aldı; Walter Scott *The Monastery* romanında bir euphuist tipini canlandırdı.)

EUPLECTELLA a. (yun. *euplektos*, iyi örülmüş'ten). Büyük Okyanus ve Hint okyanusu diplerinde yaşayan, çok ince iplikten oluşan dantel biçiminde iskeleti nedeniyle son derece makbul, silisli süngerleri içeren cins. (Hayvan 20-30 cm boyunda, eğri bir boru biçimindedir; bir ucunda deniz dibine tutunmasını sağlayan iplikleri, öbür ucunda bir solungaç kapağı vardır; *Euplectella*'lar bazen karidesleri içlerinde hapsederler; venüs sepeti adı verilen *Euplectella aspergillum* türü iyi bilinir; silislisüngerler sınıfı.)

EUPLECTES a. (yun. *euplektos*, iyi örülmüş). Afrika ve Asya'nın tropikal kuşaklarında yaşayan, çokeşli ötücükuşlar cinsi. (Otlar ve liflerle ördüğü yuva nedeniyle "dokumacıkuşu" genel adıyla da anılır. Tropikal Afrika'da yaşayan, sarı ve siyah tüylü *Euplectes afra* ve gene aynı bölgede yaşayan, kırmızı ve siyah tüylü, ekili tarlalara büyük zararlar veren *Euplectes oryx* türleri iyi bilinir.)

EUPLECTUS a. Daha çok Kuzey yarıküreye ve Hindistan'a, Avustralya'ya yayılan, karıncalarla birlikte ya da bitki döküntüleri arasında yaşayan küçük böcekleri içeren cins. (Boyları 2-3 mm'dir; başları üçgendir. Kınkanatlılar takımı, *Pselaphidae* familyası.)

EUPLERES a. (karnı doymuş anlamında yun. sözc.). Madagaskar ormanlarında yaşayan etçil memeli hayvanların bazılarını içeren cins. (Çok kıllı uzun kuyruğu, dar ve sivri başıyla mangusta benzer; daha çok böceklerle beslenir. Miskkedisigiller familyası; *hemigalinae* oymağı. *Falanuka* genel adıyla da bilinirler.)

EUPLOTES a. (yun. *euplotos*, iyi bir denizciliğe özgü'den). Bitki bakımından zengin durgun sularda bol bulunan kirpikli protist cins. (Bedeni kalkana benzer. İki türü vardır; türlerinden biri denizde de yaşar.)

EUPOLİS, yunan manzum güldürü şairi (Atina 446'ya doğr. - öl. İ.Ö. 411). Antikçağ güldürü sanatının ustalarındandı, Aristophanes'in ününe eşdeğer sayılabilecek bir ün kazandı. Belki de *Atlılar** (Hippes) adlı yapıtta Aristophanes ile işbirliği yaptıktan sonra, iki şair karşılıklı olarak birbirlerini aşırmacılıkla suçladılar. Eupolis, özellikle siyasal yergi açısından oldukça tutulan ve günümüze ancak kimi parçaları kalan *(Aighes, Marikas, Demoi)* on beş kadar güldürü yazdı.

EUPOMOTİS GİBBOSUS a. Kuzey Amerika kökenli, Avrupa'ya da getirilmiş tatlısu levreği türü. (Güneşbalığıgiller familyası.)

EUPORUS a. (yun. *euporos*, ulaşılması kolay'dan). Tropikal Afrika ve Madagaskar'da yaşayan, altın yeşili ve parlak mavi renkli, güzel tekeböceği. (Kınkanatlılar takımı; tekeböceğigiller familyası.)

EUPROCTİS a. (yun. *eu*, iyi, ve *proktos*, anus'tan). Karnında kahverengi kıllar bulunan, kalın ve beyaz ya da beyazımsı bedenli kelebekleri içeren cins. (Pulkanatlılar takımının *Heterocera* alttakımı; *Lymantriidae* familyası.)

EUPROCTİS PHAEORRHOEA ya da **EUPROCTİS CHRYSOPPHEA** a. Yapraklı bitkilerden pek çoğunun üstünde yaşayan kelebek.
—ANSİKL. Bu kelebeğin tırtılı meyve ağaçlarına ve reçinesiz orman ağaçlarına büyük zarar verir. Kelebek haziran ve temmuzda ortaya çıkar ve tehlikeli istilası, özellikle makilerde ve gariglerde yıllarca sürebilir.

EUPROCTUS a. (yun. *eu*, iyi, ve *proktos*, anus'tan). Pireneler'in yüksek kesimlerinde, Korsika'da ve Sardinya'da göllerde yaşayan semender cinsi. (Semendergiller familyası.)

EUPTERYX a. (yun. *eu*, iyi, ve *pteryks, -ykos*, kanat, yüzgeç'ten). Üyeleri çayırlarda yaşayan, küçük bedenli cırcırböceği cinsi. (*Jassidae* familyası.)

Euratom, European atomic energy community'nin (Avrupa Atom enerjisi topluluğu) öteki adı. (→ AVRUPA TOPLULUKLARI.)

EURCO a. (fr. *Europe* [Avrupa] ve *Communauté* [Topluluk]'tan). Değeri günlük olarak saptanan Avrupa hesap birimi.
—ANSİKL. Avrupa Ekonomik topluluğu ülkelerinin ulusal paralarının bir karışımından oluşan eurco, sözkonusu ulusal paralardan birinin değerindeki yükseliş öteki birimdeki düşüş ile (ya da tersine) karşılanarak, alacaklı ya da borçluların risklerini azaltır. Uluslararası borçların ödenmesinde kullanılan *mali eurco* ve değeri biraz farklı olan *ticari eurco* olarak ikiye ayrılır. (Bu sonuncunun değeri, Brüksel borsasındaki ticari işlemlere uygulanan kurlar üzerinden saptanır.)

EURE, Yukarı Normandiya bölgesinde (Fransa) *département;* 6 004 km²; 513 818 nüf. (1992). Yönetim merkezi, *Évreux*.

EURE, Fransa'da, Paris havzasında ırmak, Sen'in kolu (sol kıyı); 225 km. Perche'de doğar ve G.-D.'ya doğru dümdüz aktıktan sonra geniş bir kıvrımla K.-B. yönünde ilerler; Chartres, Anet ve Louviers' den geçer, sol kıyıdan Blaise, Avre ve İton'u alır ve Pont-de-l'Arche yakınında Sen'e kavuşur.

EURE-ET-LOİR, Fransa'da (Centre bölgesi) *département;* 5 876 km²; 396 073 nüf. (1992). Yönetim merkezi *Chartres*. 4 *arrondissement*'ı (*Chartres, Châteaudun, Dreux, Nogent-le-Rotrou*), 29 kantonu ve 402 komünü vardır.

Paris havzasının orta kesimindeki Üçüncü Zaman oluşumlarını, kenar kesiminde kretase arazileri içeren ve aynı zamanda geniş bir mil örtüsüyle kaplı olan Eure-et-Loir topraklarının dörtte üçü, büyük tarım işletmelerinden ve toplu yerleşmelerden yoksun bir kırsal bölge görünümündedir. Yalnızca Beauce, Eure-et-Loir topraklarının % 59'unu kaplar. Fransa'nın en çok buğday, arpa, mısır ve kolza üretilen *département*'larından biri olan Eure-et-Loir, sanayileşmiş ve sanayiyi bütün *département*'a yaymayı başarmıştır (iş alanlarının % 44'ü: radyo-televizyon, telefon gereçleri, otomobil donatımı, lastik).

EUREKA! ünl. (buldum anlamında yun. sözc.). Bir soruna çözüm bulunduğunda hoşnutluk belirtmek için kullanılan söz. (*Arkhimedes ilkesi* adıyla bilinen yasayı banyoda birdenbire keşfeden Arkhimedes'in kullandığı ünlemdir.)

EUREKA, ABD'de (Kaliforniya) kent, Humboldt körfezi kıyısında; 24 300 nüf. Küçük nükleer santral. Balık pazarlama. Kâğıt hamuru. Turizm.

EURİC → EURİK.

EURİK, EUERİCUS ya da **EURİC** (420'ye doğr. - 484), Vizigotlar'ın kralı (466-484). Kardeşi Theodorich II'yi öldürterek yerine geçti, Loire'a kadar Galya'yı, Provence'ı ve İspanya'nın kuzeyini egemenliği altına aldı. Bir hukuk yasası çıkardı.

EURİPİDES, yunan trajedi şairi (Salamis İ.Ö. 480 - Pella, Makedonya, İ.Ö. 406). Yoksul bir ailenin çocuğu olduğu halde iyi bir öğrenim gördü: filozof Anaksagoras'ın, Protagoras ve Prodikos gibi sofistlerin dersleri yapıtlarını etkiledi. İ.Ö. 455'te, *Peliades* adlı ilk oyunuyla trajedi yarışmasına katıldı ve üçüncü oldu. Bundan sonra kendini tümüyle tiyatroya verdi. Ne var ki Atina halkı dramlarını hiç beğenmedi, ilk zaferini yaklaşık kırk yıl sonra kazandı. Yaşamının son yıllarına doğru, Atina'yı terk edip Makedonya'ya, kral Arkhelaos'un sarayına göç etti, burada büyük saygı ve sevgiyle karşılandı; bir söylentiye göre de Arkhelaos'un sarayında köpekler tarafından parçalanmıştır.

Çok sayıda parçayı göz önüne almazsak, Euripides'in doksan iki oyunundan on yedi trajedi ve *Kyklops** adlı bir satirik dram kalmıştır. Kimi zaman yanlış olarak *Rhesos** adlı yapıtın da onun olduğu söylenmiştir. İleri sürüldüğüne göre yapıtlarının kronolojik sırası şöyledir: *Alkestis** (438), *Medeia** (431), *Hippolytos* stephanephoros* (428), *Herakleidai** (430-427), *Andromakhe** (426'ya doğr.), *Hekabe** (424'e doğr), *Herakles** (424'e doğr.), *Iketides** (422'ye doğr.), *Ion** (418'e doğr.), *Troades** (415), *İphigeneia** (414), *Elektra** (413), *Helene** (412), *Phoinissai** (409 ya da 408), *Orestes** (408), *İphigeneia* Aulis'te* (405'te oynandı), *Bakkhai** (405'te oynandı).

Aristophanes'in *Kurbağalar** (Batrakhoi) [405] adlı oyununda Euripides'i acımasızca yargılaması Atina halkının duygularını yansıtır; Atina halkı hem daha entellektüel, hem daha duyarlı olan ve Euripides öncesi trajedi şairlerinin oyunlarındaki sertliği taşımayan bu trajedi anlayışını kavrayamamıştır. Euripides tiyatrosunun "trajedinin sonu olduğu -sözcüğün her iki anlamında da- "söylenebilmiştir. Euripi-

des'te güncellik kaygısı, oyunu bir tanrı ya da kahramana anlattıran öndeyişlerin bolluğu *(Alkestis, Hippolytos, Hekabe, İon)*, tanrısal bir kişinin beklenmedik bir anda araya girmesiyle kahramanlara zor bir durumdan çıkıp kurtulma olanağı veren olay çözümleri *(Andromakhe, İphigeneia, Helene, Orestes)*, kurnazlıklara, hilelere, çarelere düşkünlük dikkati çeker. Euripides yazarın varlığını belli eden ve oyunda gerçek sanısını ortadan kaldıran çözümlemeleri, ahlak ve felsefe yanı ağır basan tiradları da çok kullanır. Trajedinin olay örgüsü de esinlendiği efsaneyi büsbütün karmaşıklaştırır ya da gerçeğe benzerlikten uzaklaşır *(Helene, Orestes, İphigeneia)*. Gerçekten, Euripides olay örgüsünü bir yana bırakarak trajedisini bir beklenmedik olaylar yığını, bir dizi "canlı tablo" yapmak ister.

Aristoteles'e göre "şairlerin en trajiği" olan Euripides yıldırı ve acıma etkileri yaratmaya çalışır. Ölüm ile şiddet, trajedisinin güç kaynaklarıdır: Hippolytos'un son anları *(Hippolytos)*, Kreon ile kızının korkunç sonu *(Medeia)*, Neoptolemos'un öldürülmesi *(Andromakhe)*, Polymestor'un kör olması *(Hekabe)*, Pentheus'un çektiği işkence *(Bakkhai)*, Herakles'in çılgınlığı *(Herakles)*, Orestes'in sanrıları *(Orestes)*, Kassandros'un taşkınlıkları *(Troades)*. İşte bu özellikler heyecanlandırmaya yönelik, bilerek yaratılmış patetik etkilere (çocukları önünde Medeia ya da Andromakhe, Hekabe'nin ağlayıp sızlamaları) ve Aiskhylos'ta ve Sophokles'te göremediğimiz incelikteki dokunaklı kadın figürlerine (İphigeneia, Polyksene, Alkestis) ters düşer.

Her şeyin kendi olanaklarını sonuna kadar değerlendirmek isteyen bir istencin çevresinde döndüğü sophoklesçi tartışmanın açıklığından uzak Aiskhylos'un trajedisinin dinsel ağırlığından daha da uzak olan Euripides'in yapıtları, kendi gerçeğini kendinde taşıyan kuşku dolu yapıtlar olarak ortaya çıkmaktadır. Artık temelde bireyle tanrıların ya da sitenin çatışması sözkonusu değildir: Euripides'le ilk kez şairin kendisiyle çatışması gündeme gelmiştir. Euripides'in tiyatrosu insanın gündelik yaşamına ve onu yönlendiren büyük güçlere (aşk, ölüm, savaş) eğilir; üstün bireyleri ya da yıkılmaya adanmış ırkları ele almak yerine, insan ruhunun değişik durumlarını en doğal anlatımla dile getirmeye çalışır, bu ruh durumları da çoğu kez sıradan insanların ruh durumlarıdır. Euripides duygu çelişkilerinin, düşünülmeden yapılan atılımların, sözlere ve edimlere dökülen karanlık ve gizli duyguların yorumcusudur. Onunla birlikte trajedi, bilincin kapalı bölgelerinin, gizli bunalımların örtüsünü açmıştır. Eğer trajedi kahramanının bayağılaşması sözkonusuysa, bunun nedeni trajedisinin, sitenin benimsemeye zorladığı ortak düşünce kalıplarının karşısında ve dışında, birey için ilk kez kendini okuma aracı olmasıdır. Bu nedenle Euripides'in trajedileri Antikçağ'ın en modern yapıtları arasında yer alır, belki "edebiyat"ın da kökeni sayılabilir.

EURİPUS a. (lat. sözc.). Esk. Rom. Kanal, hendek ya da yapay su yolu; sirklerde tribünleri arenadan, vahşi hayvanları seyircilerden ayıran içi su dolu hendek.

EUROAKSİYON a. (fr. *euro-action*). Emisyonu (birincil mali piyasa) ve alım satım işlemleri (ikincil mali piyasa) birçok Avrupa ülkesinde birden yapılan hisse senedi. (Euroaksiyonlar 1972'ye doğru ortaya çıktı.)

EUROBANK a. (ing. sözc.). Etkinliği, eurodövizlerin kullanımına dayanan banka. (Eurokrediler ve euroemisyonlar piyasasına girerek kurulu bulunduğu ülkenin parasından başka bir para üzerinden yardımlar yapar.)

Eurocontrol, Avrupa'da hava trafiğinin güvenliğini sağlamak için 13 aralık 1960'ta imzalanan ve 1 mart 1963'te yürürlüğe giren bir sözleşmeyle oluşturulmuş örgüt. Bu örgüt gerçek anlamda çalışmaya bir yıl sonra başladı. 1 mart 1964 tarihinden sonra Avrupa göklerinden geçen bütün sivil ve askeri uçaklar (Benelüks devletleri ve Almanya için 6 000 metrenin üzerinde, Fransa, İrlanda ve Birleşik Krallık için 7 500 metrenin üzerinde) bu örgütçe denetlenir ve yönlendirilir. Avrupa'da kamu yararına görev yapan bu teknik örgütte, karar organı işlevi gören bir daimi komisyon ve yürütme organı işlevini gören bir ajans vardır.

EUROÇEK a. (fr. *eurochèque*'den). Bank. Avrupa bankalarının, kredi kartı ya da çek garantisi taşıyan müşterilerinin karşılıklı ödeme tıkanıklıklarını giderici sistem.

Eurodif, gaz yayınımı ile uranyum zenginleştirme fabrikalarını gerçekleştirme ve işletmesi için 1973'te kurulmuş anonim şirket. Rhône vadisindeki Tricastin fabrikasını işletmeye açmıştır. Pay sahipleri Fransa (% 51,55), İtalya (% 16,25), Belçika (% 11), İspanya (% 11) ve İran (% 10) vardır. Fabrika % 3,15'e kadar uranyum 235'ce zenginleştirilmiş uranyum üretebilir. 3 100 MW'lık 100 kadar elektronükleer santralın ihtiyacını karşılayabilir. 1990 rakamlarına göre kapasitesi 10,8 izotop ayırma birimi / yıldır ve 2 670 t zenginleştirilmiş uranyum üretmiştir.

EURODİN ya da **ÖRODİN** a. (fr. *eurhodine*'den). Kim. Fenazin halkasından türeyen boyarmadde.
—ANSİKL. Eurodinler, aminofenazinlerdir. Bir metadiamin eşliğinde bir paradiaminin yükseltgenmesinden ya da üçüncül bir aminin paranitrozilli türevinin bir metadiaminle yoğuşma tepkimesine sokulmasından elde edilirler. Bu seriye özgü başlıca boyarmaddeler, tanenle mordanlanmış pamuğu boyayabilen *yansız mor* ile *toluilen kırmızısı*'dır. *Safraninler* ve *moveinler* olarak adlandırılan bu boyarmaddeler, eurodinlerin fenilli türevleridir.

EURODOL a. (fr. *eurhodol*'dan). Kim. Fenazinin, eurodinden elde edilen hidroksilli türevi.

EURODOLAR a. (ing. sözc. *eurodollar*'dan). Hesabı ABD parası üzerinden tutulan ve yurtdışında yaşayan ABD uyruklularına (bankalar veya işletmeler) ait olup Avrupa'da tedavül eden ve elinde bulunduran banka tarafından ödünç verilmekte kullanılan nakit varlık. (Eurodolar, eurodövizlerden biridir.)
—ANSİKL. Eurodolar piyasası, başlangıcından bu yana büyük ölçüde gelişerek, 1956-57'de 1 milyar dolar iken 1980'de 500 milyar dolara ulaştı. Bu sıçrama, birçok elverişli koşullar sayesinde gerçekleşti: kambiyo denetimlerinin serbestleştirilmesi, Batı dünyasında paraların konvertibilitesine dönülmesi ve özellikle, dolar piyasasını besleyen amerikan ödemeler dengesindeki çok büyük açık. Fakat, eurodolar piyasasının büyümesine yol açan asıl etkenler dolar borçluları ve alacaklıları arasında etkinlik gösteren aracıların oynadıkları devingen rolde, Avrupa ve Amerika para piyasaları arasında sermayelerin gidip gelmesini zorlaştıran engellerin (ve ABD'de 1966 ve 1969'da yürürlüğe konulan parasal kısıntıların) piyasadaki istikrazcıları kısa vadeli sermayeler bulmaya zorladığı bir dönemde, talebin öneminde aranmalıdır. 1972'ye kadar, eurodolar piyasasında uygulanan faiz oranı, New York piyasasındakinden yüksek olduğunda, merkez bankaları, ellerindeki fazla amerikan parası rezervlerinin bir kısmını eurodolar piyasasına kaydırarak bu piyasada belli bir rol oynadılar (o tarihten beri, bu bankalar, ihtiyatlarını orta vadeli tahvillere ve amerikan hazine bonolarına yatırmayı tercih etmektedirler).
Eurodolar piyasası, müşterileri için birtakım avantajlar sunar: dolar ve başka dövizler üzerinden verilen borçlar ulusal bankalara göre daha az pahalıdır; eurodolar piyasası, devletlerin mevzuatları dışında kalır ve eurodolar bankaları, kredi koşullarının saptanmasında ulusal bankalara oranla daha büyük bir hareket serbestliğine sahiptirler. Nihayet, eurodolar piyasası ile eurotahviller piyasası birbirine bağımlıdır; müşteriler çoğu kez aynıdır ve birçok işlemler birbirine uyarlanabilir (euroemisyonlarla borç verilen paralar, eurodolar piyasasına geçici olarak plase edilebilir; eurotahviller fonlarının kısa vadeli plasmanları, kolayca alınıp satılabilir). Diğer taraftan, bu iki piyasa arasındaki karşılıklı bağımlılığın, faiz oranlarında da kendisini gösterdiğini belirtmek gerekir: eurotahvil emisyonu, bazı durum ve koşullarda, eurodolar faizlerinde bir yükselişe, ya da bir düşüşe yol açabilmektedir.

Parafrance Films

Katharine Hepburn
Mikhail Kakoyannis'in
Euripides'in yapıtından uyarladığı
Troades (1971) adlı filmin
bir sahnesinde

EURODÖVİZ a. (fr. *eurodevise*). Ülkede yerleşik olmayan birinin elinde bulunan ve eurokredi biçiminde verilmek üzere, Avrupa'da dövizin geldiği ülkeden başka bir ülke bankasına yatırılan döviz. (Buna göre, eurodolar mevduatı demek, bir avrupa bankasına [eurobank] dolar olarak yatırılan mevduat demektir; eurodeutsche Mark ise Almanya dışındaki bir avrupa bankasına yatırılan deutsche Mark demektir.)

EUROEMİSYON a. (fr. *euro-émission*). Bankalar tarafından yabancı istikrazcılar yararına yapılan hisse senedi ve özellikle tahvil emisyonları. (Euroemisyon piyasası asıl olarak Büyük Britanya ve Lüksemburg'da kurumsallaşmıştır. Tahviller, çeşitli eurodövizler üzerinden çıkarılır, ancak, özel çekme hakları ve Avrupa hesap birimi üzerinden çıkarılanlar da vardır.)

EUROFİNANSMAN a. (fr. *eurofinancement*). Euroemisyonlar ile eurokredilerin tümü.

Eurogrup, savunma konusunda, NATO'nun avrupalı müttefikleri arasında işbirliğini güçlendirmek amacıyla 1968'de Büyük Britanya'nın öncülüğüyle kurulan kuruluş. Fransa (NATO'dan ayrılmıştı), İzlanda (ordusu yoktu) ve Portekiz (o sırada sömürge savaşlarıyla uğraşıyordu) girişime katılmadılarsa da, grup, birtakım uzmanlaşmış altgruplar aracılığıyla silah, eğitim ve lojistik konularında ortak görüşler oluşturmak üzere incelemelerini sürdürdü. Eurogrup'un girişimiyle, Batı Avrupa'da ortak donatımlar kurulması amacıyla 1976'da Roma'da bir "Savunma malzemeleri alanında işbirliği için bağımsız Avrupa grubu" ya da "Avrupa bağımsız program grubu" kuruldu. Fransa, Eurogrup ülkelerinin bu yeni kuruluşuna katılmayı, NATO'ya bağlı olmamak koşuluyla kabul etti.

EUROKAPİTAL a. (ing. *eurocapital*). Uluslararası sermaye piyasasında euroemisyonlar (hisse senetleri ve özellikle tahviller) ve eurokrediler tarafından temsil edilen paraların tümü.

EUROKREDİ a. (fr. *eurocrédit*). Ulusal para ile gerçekleştirilen ve iç piyasa kaynaklarından beslenen kredilerin aksine olarak, uluslararası eurodöviz para piya-

Euromos
Zeus tapınağı
Milas - Muğla

Prof. Ümit Serdaroğlu

sası kaynaklarıyla gerçekleştirilen banka ikrazı.

—ANSİKL. Alacaklılarla borçluların ulusal paralardan bağımsız bir para birimi üzerinden orta vadeli (2 ile 15 yıl arasında) ticari olmayan bir borç olan eurokredi; faiz oranı gözden geçirilip değiştirilebilen, çoğu kez uluslararası bir bankalar sendikası tarafından verilen, her türlü ulusal çerçevenin dışında gerçekleşen ve yerine göre, vergi bağışıklığı olan bir borçtur.

EUROMARKET a. (ing. *euromarket'* tan). Yeryüzünün en önemli konvertibl paralarının ödünç alınıp verildiği uluslararası sermaye piyasası.

—ANSİKL. Her para türü ile ilgili işlemler, o paranın ait olduğu ülkenin dışında yapılır (örneğin, eurodolar piyasası, ABD dışındaki dolar piyasasını kapsar). Euromarket, borçlanmanın yapıldığı dövize göre, üç tip piyasayı içinde toplar: kısa vadeli borçlar için, eurodöviz piyasası, orta vadeli yatırımlar için, eurokredi piyasası (bu iki piyasa uluslararası piyasasını temsil eder); uzun vadeli istikrazda bulunanların, yabancı piyasalarda, emisyon yerindekinden farklı bir para üzerinden eurotahviller çıkardıkları, eurotahvil piyasası. Bu euroemisyonlar, uluslararası mali piyasa aracılığıyla, tasarruf kaynakları üzerinden finanse edilir.

Euromissiles, 1972'de, fransız havacılık ve uzay şirketi ile alman Messerschmitt -Bölkow-Blohm şirketi arasında taktik füzelerin incelenmesi, finansmanı, üretimi ve ticari hale getirilmesi için kurulan eşit paylı iktisadi amaçlı ortaklık.

■**EUROMOS.** Tar. coğ. Anadolu'nun G.-B.'sında, Karia bölgesinde Antikçağ kenti. Muğla'nın Milas ilçesinde, Milas-Selimiye yolu üzerinde, Ayaklı mevkiindedir. Prof. Ümit Serdaroğlu'nun yaptığı kazılarda (1970-1972), Roma döneminden (İ.S. II. yy.) Zeus tapınağı ortaya çıkarıldı. 6 × 11 sütunlu peristylon tapınak, korinthos düzenindedir. Tapınağın G.-B.'sında, büyük blok taşlarla örtülü yeraltı oda mezarları vardır. Yamaca yaslanmış tiyatronun birkaç basamağı ve sahne yapısının bir bölümü günümüze ulaşmıştır.

Europe'nin kaçırılışı
Gustave Moreau
Louvre müzesi, Paris

Lauros-Giraudon

Euronet (ing. EURO*pean* NET*work*'ten), 1980 de hizmete sokulan Avrupa paket bilgi ulaşım ağı. Transpac ağıyla uyumlu olarak çalışabilen Euronet, Avrupa topluluğu'nun bilimsel, teknik ve sosyo-ekonomik veri bankalarından yararlanmayı sağlar.

Europa, Avrupa'da ELDO* programı çerçevesinde yapılan ilk ağır uydu fırlatıcılarından oluşan ailenin adı. Europa füzeleri üç kattan oluşur; birincisi İngiliz katı (Blue Streak güdümlü füzesi), ikincisi Fransız katı ("Coralie" füzesi) ve üçüncüsü Alman katıdır. Program hiçbir başarı kazanamadan ELDO ESRO ile birleşti ve Avrupa uzay ajansı doğdu. (→ ESA.)

EUROPA, Hint okyanusu'nda fransız adası, Madagaskar'ın B.'sında. Havagözlem istasyonu.

EUROPA *(picos de),* Cantabrica dağlarında kütle, İspanya'da. Sıradağın en yüksek noktası buradadır: *Peña Cerredo*'da; 2 648 m.

■**EUROPE.** Yun. mit. Fenike kralı Phoiniks ya da Agenor'un kızı, Kadmos'un kız kardeşi. Boğa kılığına giren Zeus tarafından kaçırılarak Girit'e götürüldü. Birleşmelerinden, Minos, Rhadamanthus ve Sarpedon doğdu. Zeus'tan, Girit'e yapılan çıkarmaları önleyen harika robot Talos'u aldı. Europe daha sonra Girit kralı Asterion ile evlendi. Bu efsane minos çağı girit kültüne bağlıdır.

—İkonogr. Antikçağ'da, Europe'nin serüveni vazo ressamlarına, heykelcilere (Selinus'taki F tapınağının metopesi, İ.Ö. VI. yy. Palermo), resimlere (Pompei), mozaiklere (Barberini sarayı, Roma), paralara (Tir, Sidon) esin kaynağı oldu; fildişi bir bizans çekmecesi (X. yy., Victoria and Albert Museum, Londra) üzerinde de Europe betimlenmiştir. Europe'nin kaçırılışı Veronese (Dukalık sarayı, Venedik), Tiziano (Boston), Tintoretto (Modena), Carracci'ler (Farnese sarayı, Roma; Fava sarayı, Bologna), Reni (Leningrad), Albani (Roma, Milano), Zuccarelli (Venedik), Jordaens (Lille), Lemoyne (Londra), Natoire (Leningrad), Boucher (Louvre, Amiens) gibi ressamlarca da işlendi. Aynı konu Dürer'in (Albertina) bir desenine ve Rubens'in (Würzburg) bir taslağına esin kaynağı oldu.

Europe galante *(l'),* A. Campra'nın, A. Destouches ile işbirliği yaparak Houdar de La Motte'un librettosu üzerine bestelediği bir prolog ve 4 girişten oluşan opera-balesi. İlk kez 1697'de Fransa Krallık müzik akademisi'nde sahnelendi. Müzikle dansı kaynaştıran yapıt, Fransa, İspanya, İtalya ve Türkiye'de aşkı betimler.

EUROPİN a. (fr. *europine*'den). Anorg. kim. Europiyumun, formülü $Eu(OH)_3$ olan üçdeğerli hidroksidi.

EUROPİYUM a. (*Europe, Avrupa*'dan). Anorg. kim. Lantanitler ya da nadir topraklar grubundan metal. (Simgesi Eu olan kimyasal element.)

—ANSİKL. Europiyum, atom numarası 63, atom kütlesi Eu = 152, özgül kütlesi 5,2 g/cm³ olan kimyasal bir elementtir. Açık, gri bir metal olan europiyum, iki bileşik serisi verir: bunlar çözeltileri renksiz ya da pembe olan europiyum II (ikideğerli) ile europiyum III (üçdeğerli) tuzlarıdır. Jeokimyasal bakımdan davranışı oksijen kaçarlığı değişimleri ve Eu^{++}'nin öncelikle feldispatların bileşimine girmesiyle sıkı bir biçimde denetlenir.

EUROPİYUM (II) sıf. Anorg. kim. İkideğerli europiyum bileşikleri için kullanılır. (Örneğin europiyum (II) klorür $[EuCl_2]$.)

EUROPİYUM (III) sıf. Anorg. kim. Üçdeğerli europiyum bileşikleri için kullanılır. (Örneğin europiyum (III) klorür $[EuCl_3]$.)

EUROPOORT, Hollanda'da liman; Rotterdam'ın B.'sında, Meuse'ün Brielle koluyla Nieuwe Waterweg arasında, eski Rozenburg adasında. Rotterdam'ın ön limanı olan Europoort, petrol ve maden filizi dışalımında yararlanılan bir merkezdir. Tersaneler.

EUROS. Yun. mit. Güney-Batı rüzgârı, Astraeos ile Eos'un (Şafak) oğlu.

Eurosinyal, hareket halindeki kişileri çağırmak için kurulan kamu hizmeti: Eurosinyal alıcısı olan kişiler radyoelektrik yolla herhangi bir telefondan yayımlanan bir sinyalin başlattığı bir ses ve ışık sinyalini alabilirler. Bu sinyalin daha önce belirlenmiş bir anlamı olmalıdır (bir telefon numarasını anımsatmak, yeni bilgiler almak, yardım istemek, vb.). Alıcıyı taşıyana ulaşmak için bir telefondan alıcının numaralarından birini çevirmek yeterlidir. Aynı alıcı, hareket eden bir kişinin üstünde, bir taşıtta ya da sabit bir yerde (büroda, şantiyede, vb.), aynı biçimde kullanılabilir.

EUROTAHVİL a. (ing. *europe*'un kısaltılmışı, *euro*, ve ar. *tahvil*). Uluslararası sendikalar halinde gruplaşmış çeşitli ulusal bankalar aracılığıyla uluslararası mali piyasaya sürülen eurodöviz ya da hesap birimleri üzerinden düzenlenmiş taşınabilir değerler. (Eurotahviller, özel işletmeler, devletler, kamu kuruluşları ve uluslararası kuruluşlar tarafından çıkarılır.)

—ANSİKL. ABD'de, ülkenin ödemeler bilançosunu dengeye getirmek amacıyla alınan önlemlerden olmak üzere 1963'te kurulan İET *(Interest Equalization Tax)*, yabancılar için amerikan mali piyasasından yapılan borçlanmaların bedelinin artmasına yol açtı ve Avrupa'da, 1964'ten başlayarak konulan bazı düzenleyici hükümlerle yurtdışında oturan kişilerin ulusal mali piyasalara girmelerinin sınırlandırılmasına ya da yasaklanmasına çalışıldı: bu durumda euroemisyon piyasası, normal işlemeyen ulusal piyasaların yerini aldı ve bunu başarıyla yapabildi, çünkü uluslarüstü özelliği bu piyasaya bazı avantajlar sağlamaktaydı ve de belli başlı aracılar (garantici sendikalar halinde gruplaşmış çokuluslu bankalar), bazı elverişli tekniklerle onu müşterilerin gereksinmelerine uydurmanın yolunu bulmuşlardı.

Gerçekten de, euroemisyon piyasası, ulusal mevzuatların etkisi dışında kalır; giderleri ve komisyonları ulusal piyasalarınkine oranla daha düşüktür ve borç isteyen kişi ya da kuruluş gereksinme duyduğu parayı nispeten daha kısa bir sürede (bir ay) elde eder; nihayet, banka ve

finans kuruluşlarının uluslararası sendikaları, euroemisyonların alıcılarına olağanın dışında bir güvence sağlarlar.

Eurotahviller piyasası, 1971'e değin, ABD mali piyasasına geniş ölçüde bağımlı görünüyordu: euroemisyonlar, büyük çoğunluğu itibariyle, dolar üzerinden yapılmakta ve amerikan kökenli çokuluslu işletmeler, bu piyasa aracılığıyla, ABD' den kitlesel sermaye çıkışlarına yol açmaksızın, Avrupa'daki genişlemelerini finanse etmenin yolunu bulmaktaydılar. 1969'dan başlayarak eurotahviller piyasası yavaşladı; emisyonların yıllık tutarı giderek azaldı; ama, 1971 bunalımından sonra, amerikan şirketlerinin borçlanmalarındaki düşüş, avrupalı kuruluşlarca (devletler, kamu kuruluşları ve özel kuruluşlar) bir ölçüde karşılandı; bu arada, dolardan kaçış, borçlanmaların yapıldığı paralarda çeşitlenmeye yol açtı (alman markı, belçika frankı, avrupa hesap birimleri; alman markı, avrupa paraları arasında en başta geliyordu). 1970'ten başlayarak, avrupa para birimleri üzerinden emisyonlar ortaya çıktı. Bu formül, euroemisyon alıcısına, anapara ve faizlerin kendisine ödenmesinde beş avrupa parasından (alman markı, fransız frankı, belçika frankı, hollanda florini ve italyan lireti), birini seçmek olanağını sağladığı gibi, euroemisyon alımında kullanılacak parayı seçme olanağını da sağlıyordu (bu para tahvil sahibine anaparasının geri verilmesinde ve faizlerinin ödenmesinde kullanılan paradan farklı olabiliyordu). Buna karşılık, borçlanan, o tarihte normal emisyonlar için piyasada uygulanmakta olan emisyon oranından daha düşük bir emisyon oranı uyguluyordu.

Asıl yeri Lüksemburg olan euroemisyon piyasasından borçlananlar, oldukça tanındıkları halde (devletler, işletmeler), euroemisyon alıcıları için durum aynı değildir: her ne kadar, İsviçre bankalarının euroemisyonların yarıdan fazlasını massettikleri sanılmakta ise de, bunların hangi müşteriler hesabına aracılık ettikleri tam olarak bilinememektedir. Her durumda, bu piyasadaki sermaye arzının, euroemisyon alıcıları arasında petrol emirlikleri gibi bazı borç verenler de bulunduğu kesin olarak bilinmekle birlikte, temel olarak Avrupa kökenli olduğu kabul edilmektedir. Eurokapitaller piyasasına yatırılan tahvillerin % 65'i dolar, % 20'si de alman markı üzerindendir.

EUROTAS, Yunanistan'da ırmak, Peloponisos'un güneyinde; 82 km. Sparta'nın güç kazandığı yer olan Lakonia tektonik çöküntüsünü akaçlar.

EUROTİALES a. (yun. *euros, -otos,* küf' ten). Olgunlaşınca askları genellikle kapalı bir tabla üzerinde rasgele dizili görünen asklımantarlar takımı. (*Aspergillus* ve *penicillium* bu takımın en iyi bilinen cinsleridir.)

Eurotransplant, Avrupa topluluğu ülkelerinde, böbrek nakli işlemlerinin düzenlenmesini sağlayan kuruluş. Bu konudaki isteklerin yerine getirilmesi, her şeyden önce, doku uyuşmazlığı sorunlarına bağlıdır. Böbreklerin kolayca uzak yerlere taşınmasını sağlamak için bazı koruma önlemleri alınır. Bu konuda hemen tüm AT ülkelerinde yardımcı kuruluşlar bulunmakta, Benelüks, Almanya, Avusturya, İsviçre ve İtalya'ya ilişkin istekler Eurotransplant tarafından; Fransa, İsviçre ve İspanya'ya ilişkin istekler France -Transplant tarafından karşılanmaktadır.

Eurovision, Batı Avrupa ülkeleri arasında televizyon ve radyo yayınları alışverişini düzenlemekle ve bu yayınları gerçekleştirmekle görevli örgüt. Yönetim merkezi Cenevre'dedir ve Brüksel'de teknik bir merkezi bulunmaktadır.

EURRHYPARA a. (yun. *eu,* iyi, ve *rhyparos,* kirli). Odunda çok yaygın bulunan kelebek cinsi. (Pulkanatlılar takımı; *Pyralidae* familyası.)

EURYA a. Yaz kış yeşil ve tüysüz yapraklı, 5'li tipte küçük çiçekli ağaççık ya da çalı. (*Eurya japonica* türü süs bitkisi olarak yetiştirilir. Çaygiller familyası.)

Euryal ile Lucrezia *(De duobus amantibus historia),* daha sonraları Pius II adını alarak papa olan Enea Silvio Piccolomini'nin 1444'te yazdığı latince öykü. Olay Siena'da geçer; öyküde genç bir soylu olan Euryal'in donna Lucrezia'ya duyduğu ve engellenen aşkı anlatılır. Psikolojik zayıflığına karşın, latin yapıtlarına yapılan pek çok anıştırma, duygusal aşkı çözümlemesi ve betimlemesiyle XV. yy. hümanizmi konusunda önemli bir belgedir.

EURYALES a. Kolları kıvrım kıvrım deniz derisidikenlilerini içeren takım. (Yılanyıldızları sınıfı içinde yer alan bu takımda dört familya vardır: *Asteronychidae, Asterochematidae, Gorgonocephalidae, Euryalidae.* Bu büyük bedenli deniz hayvanlarında, özellikle bazı familya üyelerinde âdeta arap saçına dönmüşçesine çok sayıda dallanma gösteren kollar vardır [sözgelimi *Gorgonocephalidae* ve *Euryalidae*]. Öbür familya üyelerinde kollar karmaşık bir dallanma göstermez.)

EURYALUS, truvalı genç. Vergilius onu Nisus'a bağlayan arkadaşlığı kutsar. Rutuli halkına karşı savaşta arkadaşıyla birlikte ölür.

EURYAPSİDA a. (yun. *eurys,* geniş, ve yun. *apsis- idos,* kemer'den). Temel özellikleri diapsitlerin üst şakak çukurlarına benzeyen bir çift şakak kemiği çukuruyla donanmaları olan fosil sürüngenleri içeren altsınıf. (*Euryapsida* altsınıfının başlıca takımları: *Sauropterigia* [Trias devrinin *Nothosaurus*'ları ile Jura ve Kretase devrinin *Plesiosaurus*'ları] ve *Placodontia* [Trias devri].)

EURYBİADES, İkinci Med savaşı sırasında yunan donanmasına komuta eden Spartalı. Artemision'da pers donanmasını yenilgiye uğrattı, fakat Thermopylai bozgunu haberi gelince geri çekilmek zorunda kaldı (İ.Ö. eylül 480). Themistokles' in isteği üzerine, komutası altındaki 378 parça gemiyle Salamis'te durdu. Atina'nın düşmesi üzerine savaşı bırakmak istedi, ancak Themistokles'in etkisi ve savaşa zorlanması sonucu kesin bir zafer kazandı (29 eylül 480).

EURYCANTHA a. (yun. *eurys,* geniş, ve *-akantha,* diken'den). Dikenli, kanatsız, iğnelerle kaplı büyük uylukları olan güçlü büyük böcekleri içeren cins. (15 cm uzunluğunda olabilen bazı *Eurycantha* cinsi üyeleri Melanezya bölgesine özgü böceklerdir. Bu böcekler büyük ağaçlardaki asalak bitkiler arasında gizlenerek yaşarlar. Melanezya'daki bazı adalarda yaşayan yerli halk bu böcekleri yer. Aynı biçimde, Yeni Gine'de de *Eurycantha horrida* türü yenir. *Cheleutoptera* ya da *Phasmoptera* takımı [bazı sınıflandırmalara göre düzkanatlılar takımı]; değnekçekirgesigiller familyası.)

EURYCEA a. Amerika'da yaşayan semender cinsi. (Doğadaki üyelerinde neoteni görülür; ama laboratuvarda bu hayvanlara bir tiroit özü zerk edilerek başkalaşma geçirmeleri sağlanabilmektedir.)

EURYCERCUS a. (yun. *eurys,* geniş, ve *kerkos,* kuyruk'tan). Göllerin ve bataklıkların kıyılarındaki otlar arasında çok yaygın supireleri cinsi. (*Chydoridae* familyası.)

EURYDEMA a. (yun. *eurys,* geniş, ve *demas,* beden'den). Turpgillerde, özellikle de lahanada asalak yaşayan bitki biti cinsi. (Başlıca türleri: lahana kurusu ya da lahana tahtakurusu [Eurydema oleraceum], *E. ornatum.* Çeşitkanatlılar takımı, kalkanlıyarımkanatlıgiller [*Pantatomidae*] familyası.)

EURYDİKE. Yun. mit. Driad, Orpheus' un karısı. Peşine düşen Aristaios'tan kaçarken bir zehirli yılan tarafından ısırılır ve ölür. Üzüntüsü bir türlü dinmeyen Orpheus yeraltı dünyasında karısını aramaya gider. Burada karısının kendisine verilebileceğini öğrenir; ancak yeraltı dünyasından çıkarken karısının önünden yürümesi ve geriye dönmemesi şart koşulur. Orpheus anlaşmayı unutunca Eurydike'yi tümden yitirir.

Giraudon

Orpheus ve Eurydike (1650'ye doğr. ?) Nicolas Poussin'in bir resminden ayrıntı *Louvre müzesi, Paris*

—İkonogr. *Eurydike'nin ölümü* birçok sanatçı tarafından betimlenmiştir: resimde E. Quellin (Madrid), Poussin (Louvre), heykelde Roubaud, Nanteuil, Etex. Hermes ile birlikte Orpheus ve Eurydike figürleri İ.Ö. V. yy.'da yapılmış çok güzel bir alçakkabartmada yer alır (Napoli). G.B. Tiepolo (Viyana), Michel Corneille (Louvre'daki desen), Canova da aynı konudan esinlenmiştir.

EURYGASTER a. (yun. *eurys,* geniş, ve *-gaster, gastros,* karın, mide'den). Donuk ve tekdüze renkli, dar kalkanlı, orta boylu bit cinsi. (*Eurygaster maurus* tahıllara zarar verir, yumuşak taneleri emer. Süneye (*E. integriceps*) Eskidünya'nın bozkırlarla kaplı bölgelerinde [Ukrayna, Ortadoğu] yaygın biçimde rastlanır: bu yörelerde tahıl ürününün en büyük zararlılarından biridir. Sünenin yol açtığı zarar ancak erken ve hızlı hasatla önlenebilir. Çeşitkanatlılar takımı; kalkanlıyarımkanatlıgiller familyası.)

EURYKLEİA, Odysseus'un sütannesi.

Cava'da yaşayan bir eurylaimus cinsi

EURYLAİMUS a. (yun. *eurys,* geniş, ve *laimos,* boğaz, yutak). Afrika'nın ve Güney-doğu Asya'nın tropikal ormanlarında yaşayan, hantal bedenli, gagası çok yarık ötücükuşları içeren cins. (Böcekler ve küçük omurgasızlarla beslenir. Genişgagalıgiller familyası.)

EURYLOKHOS, Odysseus'un yoldaşı. Kirke'nin büyüsünden kurtulabilen tek kişi.

EURYMAKHOS, *Odysseia*'da Penelopeia'nın en önemli taliplerinden biri.

EURYMEDON. Esk. coğ. Pamphylia' da (Küçük Asya) küçük kıyı ırmağı. Bugünkü *Köprüçayı.* Kimon burada Persler'e karşı kesin bir deniz ve kara savaşı kazandı (İ.Ö. 468); 200 gemi batırdı, daha sonra çıkarma yaparak düşman ordusunu dağıttı ve yardıma gelen Fenike donanmasını ele geçirdi. Marathon ve Salamis başarılarının devamı niteliğinde, ama onlardan daha önemli olan (savunmadan çok saldırı) bu zafer, Atina'ya Ege denizi üzerinde kesin bir egemenlik kazandırdı. Lykia ve Karia kentlerinin kararsızlığı bırakıp Atina'ya katılmalarını ve yeni kurulmuş olan Delos konfederasyonu' nun güçlenmesini sağladı.

EURYMEDON, atinalı general (öl. İ.Ö. 413). 427'de Kerkyralılar'ı Peloponisoslu-

lar'a karşı korumakla görevli bir donanmaya komuta etti. 426'da Tanagra'ya karşı bir seferi yönetti, sonra Pythodoros, Sophokles ve Demosthenes ile birlikte, Atinalılar tarafından Sicilya'ya gönderilen donanmaya komutanlık yaptı. Gecikmeleri sonucu, filo Sicilya'ya barış sağlandıktan sonra vardı. Eurymedon 414'te, Siracusa'yı kuşatan Nikias'a gönderilen yardımcı kuvvetlere komuta etti, ancak bu kentin önünde öldürüldü.

EURYNOME. Yun. mit. Okeanos ile Tethys'in kızı. Zeus ile birleşmelerinden Kharites dünyaya geldi.

EURYON a. (yun. *eurus*, geniş'ten). Antropol. Kafatasının, önarka düzleme en uzak noktası. (Bu nokta parietal bölgededir. Sağ ve sol euryonlar arasındaki uzaklık, kafatasının maksimal genişliğini verir.)

eurypharynx pelecanoides

EURYPHARYNX-PELECANOİDES a. Oldukça ender rastlanan, 1 000-8 000 m derinlikler arasında bulunan, çok iri ağızlı batipelajik balık. (6 solungaç yarığı vardır. Küçük avlarla beslendiği sanılır. *Saccopharyngidae* familyası; boyu 60 cm'ye kadar.)

EURYPONTİDLER, Sparta'daki iki krallık ailesinden biri. (→ AGİSLER.)

EURYPTERİDA a. (*eurypterus* ve *eidos*, görünüş'ten). Paleont. *Merostomata* sınıfından çok büyük eklembacaklıları içeren fosil altsınıf. (*Eurypterida* altsınıfı üyeleri 2 m uzunluğuna erişebilen hayvanlardı. Başlıca cinsleri, hepsi Birinci Zaman'da yaşamış *Eurypterus*, *Pterygotus*, *Slimonia*, *Stylonurus*'tur.) [Eşanl. GİGANTOSTRACA.]

EURYPTERUS a. (yun. *eurys*, geniş, ve yun. *pteruks*, yüzgeç'ten). Paleont. Akrepler ve trilobitlerle benzerlikler gösteren *Merostomata* sınıfından fosil cins. (Bu hayvanların boyu 40 cm'ye ulaşabilmekteydi, bir çift yüzgeç-ayakları vardı ve bu ayakların ucunda birer diken bulunuyordu. Birçok türü Ordovices devriyle Karbon devri arasında yaşamıştır. *Eurypterideae* familyasının örnek türü.)

EURYPYLOS. Yun. mit. Truva savaşı'na katılan Tesalya kralı. —Telephos'un oğlu, Akhilleus'un oğlu Neoptolemos tarafından öldürüldü. —Kos (İstanköy) kralı, Poseidon ile Astypalea'nın oğlu; Herakles tarafından öldürüldü.

EURYSAKES. Yun. mit. Aias'ın oğlu. Salamis'te hüküm sürdü. Soyundan gelenler Atina'da yaşadı.

Aziz Eustachius
Dürer'in gravürü
Bibliothèque nationale, Paris

Giraudon

EURYSTHEUS. Yun. mit. Mykenai ve Tiryns kralı. Hem Perseus'un, hem de Pelops'un soyundan gelir. Herakles'ten kurtulmak için, onu *on iki iş*'i yapmaya zorlar. Daha sonra onun soyundan gelenleri ezer ve onları Attike'ye kadar kovalar. Ama Atinalılar tarafından öldürülür.

EURYSTOMUS a. (yun. *eurystomos*, geniş ağızlı'dan). Avustralya, Asya, Afrika ve Madagaskar'ın tropikal bölgelerinde yaşayan, canlı renkli tüylü kuş cinsi. (Bir dalda pusuya yatarak küçük omurgalıları, böcekleri avlar. Gökkuzgungiller familyası.)

EURYTANİA ya da **EVRİTANİA,** Yunanistan'ın orta kesiminde bölge. Pindos'un güneyindeki dağlık yöreleri ve Akheloos (Aspropotamos) ve Sperkhios'un yukarı havzalarını içine alır. —*Eurytania nomosu*, 2 045 km²; 29 500 nüf. (nüfusu gderek azalmaktadır). Yönetim merkezi *Karpenision*.

EURYTHOE a. (yun. *eurys*, geniş, ve bir özel ad *Thoe*'den). Denizde yaşayan çokkıllı halkalısolucan cinsi. (Başında bir etçik vardır. *Amphinomidae* familyası.)

EURYTHYREA a. (yun. *eurys*, geniş, ve *thyreos*, kalkan'dan). Avrupa'da yaşayan, ağaçlara zarar veren böcekleri içeren cins. (Kınkanatlılar takımı; parlakböcekgiller familyası.)
—ANSİKL. Bazı türlerine ülkemizde de rastlanan bu böcekler ikincil derecede zararlı böceklerdir. En yaygın rastlanan türlerden biri de özellikle kavak ağaçlarına dadanıp uzun dehlizler açarak odunu bütünüyle kullanılmaz duruma getiren, gözalıcı bakır yeşili renkli *Eurythyrea marginata*'dır. Daha yüksek bölgelerde rastlanan *E. quercus* ise özellikle çam ve köknar ağaçlarına zarar verir.

EURYTİON. Yun. mit. Lapithai ile savaşa yol açan kentaurosun, Herakles'in öldürdüğü başka bir kentaurosun ve Kalydon'un avına katılarak Peleus tarafından kazayla öldürülen kahramanın adı.

EURYTOMA a. (yun. *eurys*, geniş, ve *tome*, kesim, bölüm). Simsiyah gövdeli, yassı karınlı, küçük böcek cinsi. (Bazı türleri başka böceklerde asalak yaşar, ama bitkicil olarak da yaşayabilir. Zarkanatlılar takımı, *Eurytomidae* familyası.)

EURYTOS. Yun. mit. Yunanistan'da Oikhalia kralı. Ok atmaktaki ustalığıyla övünürdü. Kendisini alt edecek olana kızını vereceğini vaat etti. Herakles onu yendi, fakat Eurytos İole'yi ona vermedi. Bunun üzerine Herakles, Oikhalia'yı yerle bir etti, Eurytos ile oğullarını öldürdü ve İole'yi kaçırdı.

EUSCORPİUS a. (yun. *eu*, iyi, ve *skorpios*, akrep'ten). Akrep cinsi. (En iyi bilinen türleri *Euscorpius italicus* ve *E. carpaticus*'tur. *Chactidae* familyası.)

EUSÉBIO (Eusébio FERREİRA DA SİLVA, —denir), portekizli futbolcu (Manfalala, Maputo, Mozambik, 1942). Ani ve hızla harekete geçişi ve güçlü şutlarıyla çok etkili bir hücum oyuncusu olan Eusébio, futbol yaşamını ABD'de tamamlamadan önce hep Benfica takımında oynadı (bu takımla, 1961 ve 1962'de Avrupa Şampiyon kulüpler kupası'nı kazandı). 1966'da Dünya kupası'nın en çok gol atan oyuncusu oldu.

EUSEBİOS Kaisareialı, yunanlı yazar ve rahip (Filistin 265'e doğr. - *ay. y.* 340), Kaisareia piskoposu (313'te seçildi). İmparator Constantinus'un gözdesi olan Eusebios, ortodokslukla ariusçuluk arasında sürüp giden mücadelelere karıştı; uzlaşmacı anlayışı onu çoğu kez Athanasios ile çatışmaya soktu. *Khronikoi kanones kai epitome pantidapes historias Hellenon te kai barbaron* adlı yapıtında 323 yılına değin kronolojinin temellerini saptadı ve hıristiyanlığın ilk yüzyıllarının bilinmesi bakımından temel kaynak olan bir *Ekklesiastike Historia* (323'e kadar hıristiyanlık tarihi) yazdı. Bir eğitim ve övgü çalışması olan ve Eusebios'un kaleminden çıktığı kimi zaman tartışma konusu olan *Eis ton bion tu makariu Konstantinu* adlı yapıt, hiç kuşkusuz IV. yy.'ın sonunda Kaisareia piskoposu Euzoios tarafından elden geçirilmiştir. Eusebios bunların dışında iki din övgüsü çalışması daha yazdı: *Euangelike proparaskeue* ve *Euangelike apodeiksis* adlarını taşıyan bu çalışmalar, bugün kaybolmuş kimi yapıtlardan alıntılar içerdikleri için önemlidir.

EUSEBİOS Nikomedeialı, İstanbul piskoposu (280'e doğr. - İstanbul 341). Arius yanlısıydı, Nikomedeia'daki görevinden alındı ve İznik konsili'nden sonra sürgüne gönderildi (325). 328'de geri çağrıldı, yeteneği ve vaftiz ettiği imparator Constantinus I ile Constantius II'nin kendisine olan güvenleri sayesinde ariusçuların başkanı oldu. 339'da İstanbul piskoposluğuna atandı.

Euskadi ta Askatasuna (ETA) [*Bask ülkesi ve özgürlük*], 1959'da bask milliyetçi hareketinin en aşırı kanadından doğan gizli devrimci örgüt. İki alt örgüte ("askeri" ve "siyasal-askeri") ayrılan ETA, 1967'den beri çok sayıda terörist eyleme sahip çıktı. 16 ETA militanı aralık 1970'te Burgos'ta Savaş konseyi'nde yargılandı. Dünya çapında büyük bir heyecan uyandıran dava sonunda 6 militan ölüm cezasına çarptırıldı (sonra bağışlandı). ETA, 1973'te İspanya hükümet başkanı Carrero Blanco'nun öldürülmesi olayının sorumluluğunu üstlendi. ETA, Bask ülkesi için etnik temele ve marxçı ideolojiye dayalı bağımsız bir cumhuriyet dışında her tür çözümü reddetmektedir.

EUSKALDUNAK ya da **ESKUALDUNAK,** Basklar'ın anadillerinde kendilerine verdikleri ad.

EUSKARA a. Basklar'ın kendi dillerine verdikleri ad. (Lehçelere göre EUSKERA, ESKUARA, USKARA da denir.)

EUSKİRCHEN, Almanya'da (Kuzey Vestfalya Renanyası eyaleti) kent, Ren'in kolu Erft'in kıyısında, Eifel'in eteğinde; 43 800 nüf. Gotik üslubunda kilise ve belediye konağı. Tekstil sanayisi. Bakır. Biracılık.

EUSPORANGİATAE a. Kalın sporkeseli ilkel eğreltiler grubu. (Yalnız *marattiales** takımını içerir.)

EUSTACHİ ya da **EUSTACHİO** (Bartolomeo), italyan hekim (San Severino Marche 1503'e doğr. - öl. 1574). Gözlem yöntemini tıp bilimlerinin temel ilkesi haline getirdi. Anatomiyle ilgili tanımları dikkat çekicidir: ortakulağı üst yutakla birleştiren *Eustachi borusu*'na ve alt ana toplardamarın ağzında yer alan *Eustachi kapakçığı*'na adını verdi. Birçok kitap ve güzel anatomi levhaları bıraktı.

EUSTACHİUS, hıristiyan aziz (yaşadığı tarihler belirsiz). Efsaneye göre, boynuzları arasında parlak bir haç taşıyan bir geyiğe rastlayarak hıristiyan oldu. Doğu kökenli olmakla birlikte öyküsü evrensel folklora aittir.
—İkonogr. Londra'daki XIII. yy.'dan kalma kutsal eşyaların saklandığı sandık dışında, aziz Eustachius figürü Wells katedrali'ndeki bir heykelde ve Pisanello'nun bir tablosu (Londra) ile Lippi'nin *Meryem'in taçlanması* (Floransa) ve Dürer'in *Paumgartner sunakarkalığı*'nda da görülür Chartres, Auxerre, Le Mans, Rouen'daki St-Patrice katedrallerinin vitraylarında ve XIII. yy.'dan kalma fildişi bir iskemle (Salzburg) üzerinde yaşamından sahneler sergilenmiştir Bunlar arasında *Geyiğin görünmesi* (Autun'de sütun başlığı, Dürer'den kazıma kalemi), *Placidus'un vaftizi* (taş sunakarkalığı, Cluny müzesi), *Aslanla kurt arasında ırmak geçiti* (Calende ki-

lisesi kapısı, Rouen), *Putlara kurbanın reddedilişi* (Pittoni'nin tablosu, Venedik) ve özellikle Vouet'nin St-Eustache kilisesi'nin (Paris) ana mihrabı için yaptığı *Martyr* ve *Tanrılaştırma* (Nantes müzesi).

EUSTATHİOS, IV. yy.'da yaşayan yeniplatoncu filozof. Iamblikhos'un ve Aidesios' un derslerini izledi; daha sonra Aidesios' un yerine Kappadokia felsefe okulunun başına geçti. Hıristiyanlığa karşı savaşmaya ve boş inançlara dayalı uygulamaları canlandırmaya çalıştı. Konstantinos tarafından Pers kralı Şapur'a elçi olarak gönderilen Eustathios, bu kralın sarayına yerleşti.

EUSTATHİOS, bizanslı bilgin (öl. Selanik 1192 ile 1194 arasında). İstanbul'da retorik öğretti, Myra piskoposu seçildi, ardından imparator Manuel Komnenos tarafından Selanik metropolitliğine getirildi (1175). Bu kentin Sicilya Normanları tarafından yağma edilişine tanıklık etti (1185). Çok geniş ve sağlam bir bilgi dağarcığına sahip olan bu aydın kişi, kapsamı ve ilginçliği açısından çok önemli yapıtlar bıraktı: Selanik'in ele geçirilişinin öyküsü, monarşi sisteminde reform üzerine bir incelemesi, ikiyüzlülük üzerine bir incelemesi, ilginç yazışmaları ve özellikle *İlyada* ve *Odysseia* üzerine çok geniş kapsamlı değerli filolojik yorumları vardır.

EUSTHENOPTERON a. (yun. *eusthenes*, güçlü, ve *pteron*, kanat). Üst Devon' da fosillerine rastlanan, birçok izi sayesinde iyi tanınan balık. *(Osteolepiformes* takımının *Rhipidistia* alttakımından tipik bir saçakyüzgeçlidir; uzun biçimi ve tek yüzgeçlerinin çok arkada olmasıyla turnabalığına oldukça benzer; kuyruk yüzgeci üç lopludur; bunlardan ortadaki omurga kuyruğunu kapsar; yüzgeçlerin iskeleti, yarı yarıya karada yaşayan ilk amfibyumların bacaklarının habercisidir.)

EUSTRONGYLUS a. (yun. *eu*, iyi, düzenlilik, uyum düşüncesi, ve *stroggylos*, yuvarlak, bodur'dan). Çok iri ipsisolucanları içeren cins. (Dişisinin boyu 10 cm'yi bulur. Köpek, at, domuz [ender olarak da insan] gibi birçok memelinin böbreklerinde asalak yaşar.)

EUSTYLOS a. (sütunları düzgün aralıklarda olan anlamında yun. sözc.). Mim. Sütunlar arasındaki açıklığın iki tam ve bir çeyrek sütun çapına eşit olduğu, yalnız cephelerin ortasında, açıklığın sütun çapının üç katına ulaştığı düzenleme biçimi.

EUSUCHİA a. (yun. *eu*, iyi, ve *sukhos*, timsah'tan). Kretase devri sonlarında ortaya çıkmış sürüngen timsah öbeği. (*Eusuchia* öbeği günümüzde yaşayan türleri içerir.)

EUTERMES a. Yerkürenin bütün sıcak bölgelerine yayılan termit cinsi. (Termitler takımının termitgiller familyasına giren bu eski cinsin türleri günümüz sınıflandırmalarında başka cinslere dağıtılmıştır.)

EUTERPE a. (yun. *euterpes*, çok güzel' den). Çok parçalı yapraklı, ince uzun kongövdeli palmiye. (On kadar türü Brezilya ve Antiller'de yetişir. En iyi bilinenleri *Euterpe oleracea* ile *E. Edulis* türleridir; bunların birincisinden palmiye yağı elde edilir, ikincisinin uç tomurcuğu taze ya da konserve sebze olarak yenir [palmiye lahanası].)

EUTERPE, müzik Musa'sı. Tanıtıcı simgesi flüttü.

EUTHEMİSTO a. Çeşitli tonbalığı türlerinin başlıca besinini oluşturan, Atlas okyanusu'nda bazen denizi kırmızıya boyayacak kadar bol bulunan, 5. çifti son derece uzun göğüs ayakları olan, büyük gözlü kabuklu deniz hayvanlarını içeren cins. (*Hyperiidae* familyası.)

EUTHERİA a. Zool. ÖZMEMELİLER altsınıfının bilimsel adı.

EUTHYDEMOS, Aristoteles'e göre, İ.Ö. V. yy.'da yaşayan yunanlı sofist. Platon onu, didişimin (eristiğin) değerini tartıştığı en nükteli diyaloglarından birinin *(Euthydemos)* kahramanı yaptı.

EUTHYDEMOS, Baktria kralı (İ.Ö. 230'a doğr. - 187). Diodotos soyundan gelenleri ortadan kaldırdı ve topraklarını Hindistan'a doğru genişletti. Büyük Antiokhos ile zorlu savaşlara girişti; daha sonra Antiokhos, Euthydemos ile dost olmaya çalıştı ve Euthydemos'un oğlu Demetrios'a kızlarından birini verdi.

EUTHYMEDES, atinalı vazo ressamı (İ.Ö. VI. yy.'ın sonu). Münih'te, çizgisinin arkaik geleneği kırarak insan bedeninin hareketine doğal bir görünüm kazandırdığı iki amforası bulunmaktadır.

EUTHYMOS. Yun. mit. İtalya'da Lokroi' li boksör. Temesa kentini Alybas adlı bir şeytana haraç ödemekten kurtardı.

EUTHYNOS a. (*hesapları denetleyen* anlamında yun. sözc.). Yun. tar. On kişi olarak seçilen ve *logistes* ile birlikte, görevden ayrılan yüksek düzeydeki görevlilerin hesaplarını denetlemekle görevli atinalı komiserlerin unvanı.

Euthyphron ya da *Dindarlık üzerine,* Platon'un ilk diyaloglarından biri. Başlıca ereği, Sokrates'in dininin halk inancından ne kadar daha yüksek olduğunu göstererek, *Apologia*'yı tamamlamaktı.

EUTOKİOS Askalonlu, yunanlı matematikçi (İ.S. 480'e doğr. doğdu). Arkhimedes ve Pergeli Apollonios üzerine yorumlar yazdı ve böylece şu bilgileri günümüze aktardı: İskenderiye okulunda sayısal hesaplamalarda kullanılan yöntemler; belli iki a ve b doğru parçasının iki ortalamasının araya sıkıştırılması problemine Yunanlılar'ın bulduğu çözümler (araya sıkıştırma işlemi $a{:}x=x{:}y=y{:}b$ olacak biçimde iki x ve y uzunluğu bulmaya dayanıyordu ve küpün iki katını alma probleminin aynıydı).

EUTROPİA, İ.S. III. yy.'da yaşayan romalı kadın. Önce Hannibalianus ile, sonra, 286'da imparator olan Maximianus ile evlendi. Birinci kocasından doğan kızı Theodora, Constantius I Chlorus ile evlendi; ikinci kocasından dünyaya gelen kızı Fausta, imparator Constantinus I'in ikinci karısı, oğlu Maxentius ise Roma imparatoru oldu.

EUTROPİOS, ermeni hadım ve köle (öl. İstanbul 399). Arcadius'un bakanıydı (395-399), imparator adına ülkeyi yönetti. Halkın, imparatoriçe Eudoksia ve germen partisinin başkanı Got Gainas'ın düşmanlığını kazandığından görevinden alındı. Aziz İoannes Khrysostomos'un onu savunan ünlü söylevine rağmen tutuklandı ve başı kesildi.

EUTROPİUS a. Afrika sularında yaşayan yayınbalığımsılardan kemiklibalık cinsi. (Çok lezzetli eti fileto çıkarılarak "Afrika dilbalığı" adıyla satılır. *Schilbeidae* familyası.)

EUTROPİUS, IV. yy.'da yaşayan latin tarihçi. Constantinus'un kâtibiydi, Julianus' un İran'a yaptığı seferde onun yanında bulundu ve yazdığı on kitaplık *Breviarium ab urbe condita* adlı yapıtını imparator Valens'e ithaf etti. Bu kısaltılmış roma tarihi, tarafsızlığı ve kuru kesinliğiyle, özellikle Ortaçağ'da büyük ün kazandı.

EUTYKHES, sapkın mezhep kurucusu (378'den önce - 454'e doğr.). İstanbul'a yakın bir manastırın başpapazıydı. Nestorius'un sapkınlığına karşı çıktıktan sonra monofizmi destekledi. İsa'nın tanrısal bir kişiliği olduğunu, bedeninin insan bedeninin özünden olmadığını iddia ediyordu. 448'de görevinden uzaklaştırıldı. Ama, Efes sinodu tarafından aklandıysa da, Khalkedon (Kadıköy) konsili (451) kendisini kesin olarak mahkûm etti. İmparator Markianos tarafından Mısır'a sürüldü.

EUTYKHİDES Sikyonlu, yunanlı ressam ve heykelci (İ.Ö. III. yy.'ın başı). Lysippos'un öğrencisi. Antiokheia (Antakya) tanrıçası *Tykhe*'nin bronzdan yaldızlı bir heykelini yaptı; bu heykel, *Kent* ile ilgili olarak sonradan yapılan bütün simgesel heykellere örnek oldu (kopyaları, Vatikan ve Budapeşte müzelerindedir).

EUTYKHİOS → SAİT BİN EL-BİTRİK.

EV a. **I. 1.** İnsanların barınmaları için yapılmış yapı: *Fırından sonraki üçüncü ev. Bir ev inşa etmek.* **—2.** Ortak konutlardaki dairelere karşıt olarak, yalnızca bir aileyi barındırabilecek biçimde yapılmış yapı: *Prefabrik ev. Deniz kenarında bir evi var.* **—3.** İç düzeni, bakımı, ev işleri açısından ele alındığında, yaşanan yer: *Düzenli, temiz bir ev. Bütün gün evle uğraşmak.* **—4.** Aynı ailenin birlikte yaşayan üyeleri; aile: *Evin kızı, erkeği. Evine bağlı bir adam.* **—5.** Bir hizmetçinin yanında çalıştığı aile: *Yirmi yıldır aynı evde çalışıyordu.* **—6.** *Ev açmak*, bir başka eve geçmek, oraya yerleşmek; evlenmek. ‖ *Ev adamı*, evine çok bağlı erkek. ‖ *Ev altı*, eski evlerde zemin katına verilen ad. ‖ *Ev bark*, ev, ev halkı, ev içindeki eşyalar. ‖ *Ev bozmak, yıkmak*, karı ve kocanın ayrılmasına yol açmak ya da evliliği sürdürmemek, ayrılmak. ‖ *Ev eşyası*, evde kullanılan her türlü eşya. ‖ *Ev ev gezmek, dolaşmak*, her eve uğramak: *Ev ev gezip öteberi topladılar.* ‖ *Ev gailesi*, ailenin maddi manevi yükü. ‖ *Eve gitmek*, kendi evine, yuvasına gitmek. ‖ *Ev halkı*, aynı evde yaşayanların tümü. ‖ *Ev işi*, temizlik, yemek pişirme, gereksinimler için yapılan alışveriş vb. işler. ‖ *Ev işletmek*, genelev çalıştırmak. ‖ *Ev kadını*, ev işlerini çok iyi yapan ya da dışarda çalışmayıp sadece evinin işleriyle uğraşan kadın. ‖ *Ev sahibi*, evini kiralayan kimse; evinde konuk ağırlayan kimse. ‖ *Ev yemeği*, lokanta yemeğine karşıt olarak, evde pişirilen yemek. ‖ *Ev yeni, duvar yeni, eleğim, seni nerelere asayım*, yeni eşya arasına eskinin yakışmadığını belirtmek için şaka yollu söylenir. ‖ *Evde kalmak*, sözkonusu kız ise, evlenme çağı gelip geçtiği halde evlenememek. ‖ *Evdeki hesap çarşıya uymamak*, önceden tasarlanan bir iş gerçekleşmeyip tasarlanandan başka bir yönde gelişmek, başka türlü sonuçlanmak. ‖ *Eve hırsız girdikten sonra kapıya kilit takmak*, önceden alınması gereken bir önlemi zarara uğradıktan sonra almak. ‖ *Evi sırtında*, evi olmayan, tüm eşyasını yanında taşıyarak şurada burada yaşayan kimse için kullanılır. ‖ *Evin direği*, ailenin ayakta durmasını sağlayan en önemli kişi. ‖ *Evlerden, işitenlerden uzak, ırak*, kötü bir durumdan ya da olaydan söz ederken "dilerim böyle bir şey kimsenin başına gelmez" anlamında kullanılır (tkz.). ‖ *Evlere şenlik*, beğenilmeyen olumsuz bir durum karşısında alay yollu söylenir. **II.** Belli bir alandaki bütün etkinliklerin yürütüldüğü merkezi (radyoevi, gözlemevi, basımevi, halkevi, vb.); bazı kategorideki insanların yerleştirildiği, barındırıldığı (huzurevi, sağlıkevi, vb.) ya da kapatıldığı (cezaevi, tutukevi, vb.) yapıyı, kurumu belirten kimi bileşik sözcüklerin yapısında yer alır.

—Antik. *Yaşam evi*, Eski Mısır'da genellikle bir tapınağa bağlı olan kültür kurumu. (Yazıcılar burada yazı teknikleri konusunda eğitilir ve *Ölüler* kitabı*'nı papirüse geçirirlerdi. Bilim ve tıp konularıyla da ilgilenilirdi. Yaşam evinin personeli, öğretmenler, zanaatçılar ve ressamlar tapınağının bazı din adamlarıydı.)

—Astrol. Göğün on iki bölümünden biri; meridyenle ufkun yaptığı açının üçte biri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Dokmc. *Ev bezi* → ÇORUM BEZİ'nin eşanlamlısı.

—Eğit. *Ev işi dersi*, dikiş, yemek pişirme, temizlik, ütü gibi tüm ev işleri üzerine olan öğretim.

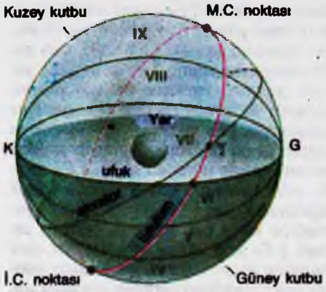
—Ev alet. *Ev aletleri*, çeşitli enerji kaynaklarıyla (mekanik, elektrik, gaz, vb.) çalı-

Lauros-Giraudon

Euterpe
Musalar lahdinden ayrıntı
roma mermeri, İ.S. 60
Louvre müzesi, Paris

şan ve bazı ev işlerinin kolaylıkla yapılmasını sağlayan aletlerin tümü.
—Ev ekon. *Ev ekonomisi* ya da *özel iktisat*, bir evin bakımı, bir ailenin yaşayışı ile ilgili işlerin düzenlenmesi.
—Ev eşy. *Elektrikli ev eşyası*, konutlarda kullanılan ve elektrik enerjisiyle çalışan alet, makine vb.'ye verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Giyim. *Ev elbisesi*, evde giymeye yönelik rahat ve zarif her türlü giysi.
—Med. huk. *Ev başkanlığı*, aynı evde ve bir arada yaşayanlar üzerindeki başkanlık. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tar. *Ev tanrıları*, Romalılar'da aile ocağını koruyan tanrılar.
—ANSİKL. Astrol. On iki evin, değişik olay ve varoluşa biçim veren rastlantı kategorilerini temsil ettikleri kabul edilir. Yükselen'den başlayarak I. ev, kalıtımdan gelen davranış; II. ev, geçimini sağlama yolları; III. ev, gözlemleme yeteneği, somut zekâ çevreyle ilişkiler; IV. ev, eğitimin ve ailenin etkileri, V. ev, yapıcı etkiler, girişimlerin zaman içinde sürmesi; VI. ev, zorunlu işlerin tamamlanması; VII. ev, halk içindeki kimlik, dostlar, düşmanlar; VIII. ev, yatırımlar, dolaylı kazançlar, sermayeleşmeye yöneliş; IX. ev, soyut zekâ, girişimlerin mekân içinde genişlemesi, X. ev, ün, kazanılan güvenilirlik; düzenleyici güç, geleceği hazırlama yetisi; XII. ev, özdenetim ve sorumluluk derecesi.

astrolojik evler

—Ed. *Oğuz Kağan destanı*'nda Oğuz'un, seferleri sırasında duvarı altından, pencereleri gümüşten, çatısı demirden, kapısı kilitli bir ev bulduğu anlatılır. *Dede Korkut kitabı*'nda Kazan Han'ın görkemli otağı *"dünlüğü altın ban ev"* (bacası altın otağ) diye adlandırılır. Edebiyat yapıtlarında ev, içinde oturulan yapı olduğu kadar evde yaşayan aile anlamında da kullanılır. *Divanü lügat it-Türk*'te verilen örnekler arasında "Er evini özledi", "oğul bana evi özletir" gibi cümleler dikkati çeker. Masallarda 10 odalı ev, tekin olmayan ev gibi motifler sık sık yer alır. Divan şiirinde gönül, ev (beyt) diye adlandırılır. Sevgilinin evinin kapısı, eşiği, âşığın ulaşmayı dilediği yerdir. Tanzimat'tan sonraki edebiyatta eve ait ayrıntılı tanımlamalara yer verildi. Namık Kemal *İntibak* (1876) romanında kahramanlarından Mahpeyker'in kişiliğiyle yaşadığı ev arasındaki benzerliği sergilemişti. Tevfik Fikret'in "aşiyan" diye adlandırdığı ev huzurlu yaşamın çerçevesidir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Kiralık konak* (1922) romanında ev, üç kuşağın insanlarının dünya görüşü ve yaşama biçimlerindeki ayrılıkların bir aynasıdır. Abdülhak Şinasi Hisar'ın *Boğaziçi yalıları* (1954), *Geçmiş zaman köşkleri* (1956) gibi kitaplarında eski evlerdeki yaşam, eski uygarlığa ait renkler içinde canlandırılmıştır. Orhan Kemal *Baba evi* (1949), *Dünya evi* (1960), *Evlerden biri* (1966) gibi kitaplarında ise çok farklı yaşama biçimlerini dile getirir. Ev ile insanın ilişkileri üzerinde geniş biçimde duran bir şair, bir kitabı *Evler* (1953) adını taşıyan Behçet Necatigil'dir.
—Ev eşy. Verimlilik kavramının etkin oluşu, elektrikli ev eşyalarının daha şimdiden

Millî saraylar

Güney-doğu Anadolu evlerinden bir örnek

sonu gelmeyeceğe benzer bir otomatikleşme sürecine girmesine neden oldu. Buzdolabı, daha iyi bir hizmet vermesi için, derin dondurucuyla birleştirildi, çamaşır makinesi bütün tekstil türlerine göre uyarlandı, son olarak 12 değişik pişirme ayarı olan elektrik fırınları geliştirildi. Küçük elektrikli aletler gün geçtikçe yetkinleşmektedir: çeşitli aksesuarlar yardımıyla, aynı bir motor bloku, yumurta çırpabilir, hamur yoğurabilir, et kıyabilir ya da meyve sıkabilir. Son olarak, belirli bir görevi yerine getiren bir dizi aygıt da vardır (konserve açacağı, dilimleyici, elektrikli bıçak vb.). Verimlilik kavramı, temizlemeden (öztemizlemeli* fırın) ya da her tür fiziksel yorgunluktan sakınmak kaygısıyla gittikçe önem kazanmaktadır: döşeme cilalama aygıtı bir cila dağıtıcısıyla donatılmıştır; aspiratörün, kullanıcının boyuna göre ayarlanabilir teleskobik bir borusu vardır; çamaşır makinesi, çamaşırı ütülemeye hazır biçimde geri verir vb. Ev eşyalarında, bunların verebilecekleri hizmetleri artırmak ya da geliştirmek için, yeni tekniklerden yararlanılmaktadır: mikroişlemcilerin tümleştirilmesiyle, elektronik olarak çalışan mikrodalga fırını, kademeli ısıtıcı ve çamaşır makinesi. Enerji bunalımından sonra üreticiler, enerji tüketimini aygıtın gerçekleştireceği iş miktarına uyarlamak amacıyla bir "ekonomik program" öngörmek zorunda kaldılar. Dağılım planı üzerinde, tüketicinin korunması yararına çalışmalar yapılmaktadır.
—Folk. Türk folklorunda *ev*'e ilişkin pek çok inanış vardır. Anadolu'da günümüzde de yaygın olan bu inanışlardan bazıları şöyledir: Yeni yapılacak evin temeli kazıldığında kemik ya da su çıkarsa uğursuz, ağaç kökü ya da kiremit parçaları çıkarsa uğurlu sayılır. Evin temeli atıldıktan sonra kurban kesilip başı temele gömülür. Bu yapılmazsa evden birinin öleceğine inanılır. Temele altın ve gümüş para gömme de yaygın geleneklerdendir. Bazı yörelerde bu paralar evin aydınlığını ve evde oturanların esenliğini simgeler, bazı yörelerde ise altın erkek, gümüş kız çocukların esenliğine işarettir. Yapılmakta olan evin çatısına bayrak asma, evin bayrak kadar sürekli olması içindir. Bazen de çatıya, murada ermeyi simgeleyen yeşil bir dal konur. Yeni bir eve taşınırken ilkin Kuran, ayna ve biraz tuz götürülür. Tuz hemen katılaşıp sertleşirse evin uğursuz olduğuna inanılır. Yeni bir eve pazartesi ya da cuma günü taşınılır, yerleştikten sonra kurban kesilip komşular davet edilir ve mevlüt ya da Kuran okutturulur. Eve ve evde oturanlara nazar değmemesi için evin dış kapısı üzerine, görünür bir yere birbirine bağlanmış at başı kemiği, üzerlik tohumu ve gök boncuk asılır. Kapıya kaplumbağa kabuğu, köpek kafatası, süpürge, sarmısak, at nalı, geyik boynuzu ya da üzerinde "ya hafız" ya da "maşallah" yazan bir levha asmak da yaygındır. Evdekileri nazardan korumak için eşiğe mavi boncuk gömmek, evin bir yanına geyik tırnağı ya da kurt tırnağı çakmak ya da çakal kafası asmak da yaygın uygulamalardandır. Bazı yörelerde de şap, eski ayakkabı, çörekotu, üzerlik tohumu, sarmısak bir çıkın içine konarak evin bir yanına asılır. İğde dalı asılan eve nazar değmeyeceği de yaygın inanışlardandır.

Gelenekselliğini koruyan bazı yörelerde ev alan ya da taşınan kişi ocağı ilk kez yaşlı, mutlu bir yaşam sürmüş, çocukları olan yaşlı bir kadına ya da erkeğe yaktırır. Eve girerken ilkin sağ ayak eşikten atılır. Evin ilk eşyasını genç bir kız ya da delikanlı sererse uğur getireceğine inanılır. İçinde oturanlardan birkaçının başına kötü olaylar gelmişse o ev uğursuz sayılır, böyle evlerde oturulmaz, satın alınmaz. Bazı evlerde de yatır bulunduğuna inanılır. Bu evlere geceleri nur yağdığı inanışı varsa da genellikle bu tür evlerde oturmaktan kaçınılır. Evin çevresine ekmek kırıntısı, soğan kabuğu atılmaz, kirli su dökülmez. Bunu yapanı cin çarpacağına inanılır. Evin eşiğine oturulursa, oturanın iftiraya uğrayacağı, evin bereketinin kaçacağı inanışı vardır. Eşiğe oturan hamile kadının çocuğunun boynuna kordon dolanacağına inanılır. Evin kilerine, bereket getirmesi için nisan yağmuru suyu serpiştirilir ve besmele çekmeden girilmez, yiyecek alınmaz.

Günümüzde de süren bu inanışlardan çoğunun kökeninde şamanlığın izleri olduğu dikkati çeker.
—Med. huk. *Ev başkanlığı* konusunda iki değişik düzenleme vardır. Karı, koca ve çocuklardan oluşan dar anlamdaki aileye kimin başkanlık edeceği yasada açıkça belirtilmiştir: koca evlilik birliğinin başkanıdır (Türk Med. k. md. 152). Geniş anlamdaki aile birliğine ise kimin başkanlık edeceği kesin bir biçimde belirtilmemiştir. Konuya ilişkin yasa kuralı şöyledir: aile halinde yaşayan birçok kimseler üzerinde ev başkanlığı yasaya, sözleşmeye ya da töreye göre başkan olan kimsenindir (Türk Med. k. md. 318). Bu düzenlemeye göre ev başkanlığının saptanması için yasa ya da sözleşme kuralı araştırılacak, bu konuda bir kural bulunmazsa başkanlık, örf ve âdete göre belirlenecektir.
—Mim. *Türk evi*. Türkler XI. yy.'dan başlayarak Anadolu'ya yayılışları sırasında, bölgeden bölgeye değişen ve kökeni kimi yörelerde Yenitaş dönemine değin uzanan (Çatalhöyük, Canhasan, Beycesultan, Çayönü, vb.) geleneksel bir konut mimarlığıyla karşılaştılar. Bu mimari zaman için-

Milli saraylar

Batı Akdeniz evlerinden örnekler

Milli saraylar

Batı Karadeniz evlerinden örnekler

de türk-islam yaşama biçimi ve düşünce yapısına uygun kimi değişikliklere uğrayarak, *türk evi* diye tanımlanabilen bir konut türünün gelişimiyle sonuçlandı. Bu konut biçimi XV. ve XVI. yy.'larda Anadolu dışındaki bölgelerde de uygulandı.

Türk evinde en ilkel plan sofasız örneklerdir. Bunlarda evin merkezi durumundaki avlu sofa işlevindedir. Özellikle sıcak iklimli yörelerde uygulanan bu şemada oda sayısını artırmak için eve yeni kanatlar eklenir. Sofasız evin gelişiminde ilk aşama açık sofalı ya da dış sofalı evlerdir (G.-B. ve G. Anadolu). Sofanın bir ya da birkaç yanının odalarla çevrelenmesiyle gelişim sürer. Odaların L ya da U biçiminde yerleştirilmesiyle daha toplu görünümlü planlar elde edilmiştir. Dış sofanın ortaya alınıp üç yana odalar eklenmesi şeması özellikle Rumeli'deki iki katlı yapılarda yaygın biçimde kullanılmıştır. Türk evi planında ikinci aşama iç sofalı örneklerdir. Daha korunaklı olan bu plan özellikle XIX. yy.'da kentlerde uygulanmıştır. Önceleri sofa açıkken, XVII. ve XVIII. yy.'larda bir cephesi, daha sonra da iki cephesi pencereli ya da kafesli duvarlarla yarıya dek kapatılmıştır. Sofanın kapanmasıyla XIX. yy.'dan başlayarak plan bakışık bir görünüm kazanmıştır. Aynı eksen üzerinde dört yöne yerleştirilen eyvanlarla sofa haç biçimini almıştır. Türk evi plan türünde son aşamayı orta sofalı evler oluşturur. Osmanlı devletinin son dönemlerinde yaygınlaşan bu türde, evin merkezindeki sofa odalarla ve öteki mekânlarla çevrelenmiştir. Genellikle büyük odalar köşelere yerleştirilmiştir. Sofaya bir ya da birkaç yönden eyvanlar eklenerek havalandırma ve aydınlanma sağlanmıştır. İstanbul'dan Anadolu kentlerine yayılan bu plan saray ve konaklarda değişik biçimler almıştır. Oval ya da yuvarlak sofalı evler bu türün son aşamasıdır. XIX. yy. başlarında, Mahmut II döneminde yaptırılan hünkâr köşkleri bu plandadır. Oval sofalı plan daha sonra taşra konaklarında da uygulanmıştır.

Anadolu'da bu planlardan yola çıkarak, tarihsel ve kültürel etkenlerin yanı sıra, iklim, doğal yapı, yerel gereçler ve yöresel mimari geleneklerin biçimlendirdiği, bölgeden bölgeye farklılıklar gösteren konut türleri gelişmiştir. Ancak mekânsal biçimlenmede, islam dininden, toplumsal kurallardan, aile yapısından, tarıma dayalı kapalı yaşama biçiminden kaynaklanan ortak özellikler vardır. Genellikle az katlı olan evlerde ana yaşama mekânları tek kata göre tasarlanmıştır. Kat sayısı arttıkça üst katlar önem kazanmış, evin değişmez kuralları bu katlarda belirginleşmiştir. Dinsel kurallar ev içi yaşamın gizliliğini öngördüğünden, evle sokağın ilişkisi yüksek avlu duvarlarıyla engellenmiştir. Sokak yönündeki zemin katı duvarları ya sağırdır ya da pencereler küçük ve yüksek tutulmuştur. Üst katlarda bu kaygı azalmakla birlikte, kafesli pencerelerde ev içindeki yaşam dıştan gizlenmiştir. Evin en güzel ve özenle döşenmiş odası erkeğe ayrılmıştır. Başoda olarak adlandırılan bu mekânda erkek konuklarını ağırlarken, kadın konuklara görünmeden duvardaki dönme dolap aracılığıyla hizmet eder. Son dönemlerdeyse özellikle büyük evlerde, konaklarda harem ve selamlık bölümleri oluşmuş, bu bölümler mabeyn denilen ara odayla birbirine bağlanmıştır. Evin mekânsal düzenlenişinde ana birim olan odalar avlu ya da sofaya açıldıklarından birbirleriyle bağlantıları yok denecek denli azdır. Tüm işlevleri yüklenecek biçimde tasarlanan bu odalar yüklükleri, dolapları, rafları, ocakları, yıkanma yerleri (gusülhane), duvarlar boyunca yerleştirilmiş sedirleriyle bağımsız birimler gibidir. İşlevsel ayrılıklar olmamasına karşılık, mevsimlere göre değişik odaların kullanılması geleneği yaygındır. Türk evinde yaz odası, kış odası yanında, yazlık ve kışlık katlar vardır. Yazlık odaların düzenlenmesinde rüzgâr alan yönler yeğlenir, duvarlar daha ince örgülüdür. Büyük pencereler, çıkmalar, köşkler ve balkonlarla odanın dışarıyla bağlantısı artırılmıştır. Kışlarıysa alçak tavanlı, küçük pencereli, K. rüzgârlarına kapalı, kalın duvarlı odalarda oturulmuştur.

Başlangıçta yalnızca başoda çıkma vb. öğelerle dışa açılırken, sonraları öteki odalarda da bu öğe yaygınlaşmıştır. Bunlar tüm üst kat boyunca olabileceği gibi, oda genişliğinde ya da daha dardır. Cumba, şahniş, şahnişin, vb. adlarla anılan bu öğeler, üç yöne açılan pencereleriyle, özellikle kadının çevreyle ilişkisini sağlar.

Boğaziçi'nde evler *(İstanbul)*

Bolu evleri

Milli saraylar

İç Anadolu'da bir ev

Kula (İzmir) evleri

Çıkmaları taşıyan konsol, eliböğründe, vb. bindirme öğeleri yöreden yöreye değişen biçimleriyle evin cephesine zenginlik kazandırır. Ankara, Çankırı, Ayaş, Kastamonu evlerinde, bindirme tekniğiyle birbiri üstüne basamaklar biçiminde yerleştirilmiş payandalar, Safranbolu, Kütahya, Birgi evlerinde kısa ya da uzun eğik payandalar, taş mimarlığının geliştiği Diyarbakır, Şanlıurfa, Mardin evlerindeyse oymalı konsollar kullanılmıştır.

Odalara pabuçluk ya da seki altı denilen, ayakkabıların çıkarıldığı bir ön mekânla girilir. Buradan tüm odayı kapsayan sekl üstüne geçilir. Kimi zengin evlerinde bu bölümler ahşap dikmeli kemerler ve parmaklıklarla ayrılmıştır. Odaların çevresinde yöresel örtüler, kilimler, minder ve yastıklarla donanmış sedirler vardır. Genellikle bir duvar ocak, yüklük, yerli dolap vb. öğelere ayrılmıştır. Özellikle özenle döşenmiş odalarda tavana dek yükselen külah biçimi davlumbazlı, ahşap ya da alçı süslemeli ocaklar bulunur. Pencereler sokağa, avluya ya da sofaya açılır. Uzun, dikdörtgen biçiminde, düşey sürmeli pencereler genellikle ikili-üçlü olarak yan yana düzenlenmiştir. Bunlar kafesli, parmaklıklı ve dıştan ahşap kanatlıdır.

Evin mekânsal biçimlenişinde ana öğelerden biri de yöreden yöreye sayvan, hayat, nanay, sergâh, yazlık, önlük, divanhane, hanay, tahtaboş, çardak, çağnışır gibi adlarla anılan sofadır. Odalar ve katlar arasında dolaşımı sağlayan bu bölüm aynı zamanda ortak yaşama mekânıdır. İklim koşullarının uygun olduğu yörelerde sofanın çevresi açıktır. Doğrudan avluya ya da bahçeye açılan sofaların sokak yönü kafeslidir. Kimilerinde balkon gibi dışa taşan, bir basamakla çıkılan, sedirlerle çevrili köşkler vardır.

Eyvanlar da türk evinin önemli öğeleridir. Odalar arasında sofanın uzantısı biçiminde olan bu bölümler havalandırmayı ve aydınlanmayı sağlamanın yanı sıra, serin, rahat çalışma mekânlarıdır. Özellikle G.-D. Anadolu evlerinin havuzlu, çeşmeli zemin katı eyvanları bu mimari öğenin ilginç örnekleridir.

Sokakla evin bağlantısını sağlayan avlu, evin en işlevsel bölümüdür. Toprak ya da taş döşeli bu bölüm çeşmesi, havuzu, şadırvanı, kuyusu, ağaçları ve çiçekleriyle evin en renkli mekânlarındandır.

Anadolu evlerinin yaygın yapı gereçlerinden biri topraktır. Özellikle Orta ve İç-batı Anadolu'da kerpiç duvarlı, ahşap kirişler üzerinde düz toprak damlı evler Hititler'den beri görülmektedir. Taşın ana yapı gereci olduğu yöreler ise Ege ve Akdeniz kıyıları, G.-D. Anadolu'da Diyarbakır, Mardin, Şanlıurfa, Orta Anadolu'da volkanik bir alanda bulunan Niğde, Kayseri, Nevşehir, D. Anadolu'da Erzurum ve K.'idir. G.-B. Anadolu'da Bodrum'dan Marmaris'e, Akdeniz kıyılarında Fethiye'den Silifke'ye uzanan yörelerdeki düz damlı, az pencereli, beyaz badanalı, kübik evler, Akdeniz mimari grubu içindedir. G.-D. Anadolu'da, Diyarbakır, Şanlıurfa, Mardin, Gaziantep evleriyse, K. Suriye-Mezopotamya mimarisiyle bağlantılıdır. Niğde, Nevşehir ve Ürgüp'te doğal yapıyla kaynaşmış, kemerli, tonozlu taş yapılar dikkati çeker. Yapı gereci olarak ahşap, özellikle K.-B. Anadolu'da Gerede, Bolu, Zonguldak ve Adapazarı'nın kimi kesimlerinde ve D. Karadeniz bölümünde Rize, Trabzon, Artvin ve Giresun'da yaygındır. (→ ÇANTI, SERANDER.) Ahşap taş, tuğla ve kerpiç yanında ana taşıyıcı işlevini de görmektedir. Belli bir bölgeyle sınırlı olmayıp çok geniş bir alana yayılan hımış tekniğinde, dikme ve payandalardan oluşan ahşap çatkı arası kerpiç, taş, tuğla ile doldurulur. Ahşap iskeletli, kerpiç, taş ve tuğla dolgulu yapı tekniğinin ilginç örnekleriyle D. Karadeniz bölümünde karşılaşılmaktadır. Rize ve Artvin çevresinde yaygın olan "göz dolma" tekniğinde ana taşıyıcıların arası küçük karelere bölünerek dere taşıyla doldurulur, kireçle sıvanır. Trabzon ve Giresun evlerindeyse "muskalı dolma" tekniğinde, çapraz çatkılarla üçgen boşluklar elde edilmiş, araları küçük taşlarla doldurulmuştur. Bunlara karşılık Bursa, Kütahya, Kula ve Birgi evlerinde yapısal öğeler sıvayla gizlenmiştir. Kastamonu ve Safranbolu evlerinde dikme ve

Trabzon evlerinden örnekler

Safranbolu evleri

Safranbolu evlerinden birinin içten görünümü

payandaların araları kerpiç, tuğla, taş doldurulup, duvarlar içten ve dıştan iki kat sıvanmıştır. Batı etkileri taşıyan İstanbul evleri ahşap karkas yapı geleneğinin daha değişik ve gelişmiş bir aşaması olarak nitelenmektedir. Özellikle XIX. yy.'da ortaya çıkan ahşap kaplama İstanbul'dan sonra Anadolu ve Trakya'da da eşraf evlerinde uygulanmıştır.

Başlangıçta evlerin ve mekânların tasarımında işlevsellik ön planda olduğundan, süslemede aşırılıktan kaçınılmıştır. Dış cephelerde çıkmalar, bunları taşıyıcı öğeler, saçaklar, çörtenler mimari gereksinimlerinin yanı sıra süsleme elemanları olarak değerlendirilmiştir. İç mekânlarda, özellikle başoda, selamlık ve orta sofa öteki bölümlerden daha gösterişlidir. Yüklük ve dolapların ahşap kapakları, ocak yaşmakları ve çevresindeki oymalı nişler (çiçeklik, kedi gözü, tembel gözü, lambalık, kavukluk, feslik, çubukluk, vb.), odaları insan boyunun üstünden dolanan raflar (sergen, yemişlik, terek), seki altıyla odayı ayıran parmaklıklar, direkler, kemerler, pencere kafesleri, merdiven korkulukları, işlevselliklerinin yanı sıra ince işçilikleriyle bezeme öğesi niteliğindedir. Renkli camlı, alçı tepe pencereleri de havalandırmanın yanında, süs öğesi olarak tasarlanmıştır. Özellikle tavanlarda ahşap işçiliğinin ve kalem işlerinin çok çeşitli ve zengin örnekleriyle karşılaşılmaktadır. XVIII. ve XIX. yy.'larda Batı'nın etkisi süslemede de görülür. Tavanlar ve duvarlar vazodan fışkıran çiçekler, meyveler, doğa betimlemeleri, camili, saraylı, insanlı resimlerle süslenmiştir. İstanbul'un yalı ve konaklarının dışında, Yenişehir Şemaki evi, Milas Bahaettin Ağa konağı, Bayramiç Hadımoğulları konağı, Yozgat Çapanoğlu konağı mimarilerinin yanı sıra, süslemeleriyle de bu dönemin ilginç yapılarıdır. (→ Kayn.)

eV, elektronvoltun simgesi.

EV ÇIYANI a. Ayakları ve duyargaları çok ince ve uzun olan kırkayaklardan çokayaklı cinsi. (Türkiye'de özellikle Orta Anadolu ve Akdeniz bölgesinde çok yaygındır; evlerde de yaşayabilen bu hayvan böcek avlayarak beslenir. Bil. a. *Scutigera*.)

Ev ekonomisi yüksekokulu, Ankara Hacettepe üniversitesi'ne bağlı, yalnız kız öğrencilerin alındığı, lisans eğitimi veren yüksekokul. Sağlık bilimleri fakültesi' nin yapısı içinde, üç ayrı dalda (Beslenme ve diyatetik, Çocuk gelişimi ve eğitimi, Ev idaresi ve aile ekonomisi) öğretim yapan bir yüksekokul olarak kuruldu (1968). Bu tarihten sonra örgütsel ve yönetimsel değişikliklere uğradı. 1972'de Sağlık bilimleri fakültesi'nden alınarak rektörlüğe bağlandı. 1975'te Gıda analizleri ve teknolojisi bölümü eklenerek bölüm sayısı dörde çıkarıldı. Okul, daha sonra "Çocuk sağlığı ve eğitimi" ile "Ev idaresi ve aile ekonomisi" adlarıyla iki ana bölüme ayrıldı. Amacı çocukların sağlık, gelişim, beslenme ve eğitimleri konusunda ailelere danışmanlık yapacak, sağlık ve eğitim elemanlarını yetiştirmek olan Çocuk sağlığı ve eğitimi bölümü'nde, 1983'ten sonra, özürlü çocukların sağlığı ve eğitimi ile ilgili öğretim de yapılmaya başlandı. Bu bölüme bağlı Uygulama okulu'nda işitme kaybı ve zekâ geriliği olan çocuklar eğitilir. Öğrenciler, yaz aylarında bir ay süreyle aile ve ebe eğitimi yaparlar. Ankara dışında oturan ailelere mektupla eğitim programları uygulanır. Bölümü bitirenlerin başlıca görev alanları; Sağlık bakanlığı' na bağlı Ana ve çocuk sağlığı merkezleri'nde çocukların sağlık, beslenme ve eğitimleri yönünden ailelere danışmanlık yapmak, uzun süre hastanelerde kalan çocukları eğitimsel yönden desteklemek, okulöncesi ve okul çağındaki normal ve özürlü çocukların bulundukları kurumlarda ailelere rehberlik yapmak, Radyo -televizyon eğitim merkezi'nde çocuk gelişimi ve eğitimi ile ilgili çalışmaları yürütmektir.

Ev idaresi ve aile ekonomisi bölümü ise öğrencileri hastane, yatılı okul, kreş, otel ve huzurevi gibi kurumlarda "Kurum ve ev idarecisi", programlarında "Ev ekonomisi" ve "Ev idaresi aile ekonomisi"nin çeşitli dallarına yer veren kurumlarda öğretmenlik yapmaya hazırlar. Bu bölümde okutulan dersler arasında Ev idaresi ilkeleri, Konut sorunu ve planlaması, Aile sağlığı ve ilk yardım, Köy sosyolojisi, Giyim idaresinde tüketici eğitimi, Nüfus ve aile planlaması dersleri vardır.

EV KIRLANGICI a. Zool. PENCERE KIRLANGICI'nın eşanlamlısı.

EV KIZILKUYRUĞU a. Zool. Eski Dünya'nın büyük bölümüne yayılan kızılkuyruk türü. (Göçmen bir kuştur. Ovalarda, dağlarda [sürekli kar sınırına kadar] bulunur. Yumuşak kabuklu, büyük olmayan böcekler, larvalar ve meyve taneleriyle beslenir. Türkiye'de çeşitli ırkları yaşar. Bil. a. *Phoenicurus ochruros;* karatavukgiller familyası.)

Ev sahibi destek ülke anlaşması, Türkiye ile ABD arasında imzalanan savunma anlaşmalarından biri. Anlaşma, bir savaşın çıkması durumunda Anadolu'ya gelecek ABD birliklerine Türkiye tarafından sağlanacak kolaylıkları düzenliyor. Bu birliklerin gereksinme duyacağı altyapı olanakları önceden oluşturulacak, konaklayacakları lojmanlar inşa edilecek, silah depoları hazırlanacaktır. Anlaşma, Savunma ve ekonomik işbirliği anlaşması'yla (SEİA) birlikte imzalandı (1987).

EV TEKEBÖCEĞİ a. İşlenmiş reçineli kerestelerı (çatılar, tahtalar, mobilyalar) içinden kemiren kınkanatlı böcek. (Bil. a. *Hylotrupes bajulus;* tekeböceğigiller familyası.)

EVAB adaları → KAİ adaları.

EVAGORAS ya da **EUAGORAS,** iki Kıbrıs Salamis kralının adı. —EVAGORAS I (411'e doğr. - 374). Teukrides kraliyet ailesinden gelir, bir Fenikeli tarafından elinden alınan Salamis kentini daha sonra tekrar fethetti. Atinalı Konon ile birleşti ve Knidos savaşı'na katıldı (394). Evagoras, Kıbrıs'taki diğer kralları egemenliğine almaya çalıştı, daha sonra Artakserkses II'ye başkaldırdı (391'e doğr.) ve firavun Akhoris ile birleşerek Tir ve Kilikia'yı ele geçirdi. Kition'da yenilgiye uğrayan (381) Evagoras, Mısır'a kaçtı, ardından, vergi ödemek zorunda kaldığı Pers kralıyla barış yaptı ve yalnız Salamis kentiyle yetindi. Öldürüldü. —EVAGORAS II, Evagoras I soyundan, Salamis (350'den önce), daha sonra Sidon (343'e doğr. - 340) kralı.

EVÂHİR çoğl. a. (ar. *āḫir*'in çoğl. *evāḫir*). *Esk.* Son günler, sonlar: *"Ramazan-ı şerifin evâhirinde sadaka-i fıtıra verilmek vacib oldu"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).
—Esk. ölçbil. Arap aylarında yirminci günden son güne kadar olan süre.

EVÂİL çoğl. a. (ar. *evvel*'in çoğl. *evā'il*). *Esk.* Evveller, önceler, ilkler, başlangıçlar, başlar: *".. bin iki yüz otuz beş senesi evâilinde vak'a-nüvis olan..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy).
—Esk. ölçbil. Arap aylarında birinci ve son gün arasında kalan günler.

EVAJİNASYON a. (fr. *évagination;* lat. *evaginatio, -onis,* kınından çıkmak'tan). Patol. **1.** Bir organın kılıfından çıkması. **—2.** Bir kanalın kendi üstüne kıvrılması (eldiven parmağının içeri göçmesi gibi).

EVÂMİR çoğl. a. (ar. *emr*'in çoğl. *evāmir*). *Esk.* **1.** Emirler, buyruklar. **—2.** *Evâmir-i aliye,* yüce emirler ya da padişahın yüksek buyrukları: *"... bu vakte dek ced-be-ced yedlerinde olan evâmir-i aliyye ve senedât-ı şer'iyye ile vakıflarında mutasarrıf oldukları halde..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). ‖ *Evâmir-i aşere,* on emir. ‖ *Evâmir-i şedide,* sert emirler: *"İkdâm etmeleri hususu evâmir-i şedide ile lâzım gelenlere emr ü tenbih buyurulmuş.."* (Namık Kemal).

EVÂMİRİ MALİYE KALEMİ a. Kur. tar. Osmanlı devletinde diyanet görevlilerinin, vakıf yöneticilerinin, vakıflardan para alanların beratlarının ve maliyeye ilişkin hükümlerle buyrukların yazıldığı kalem.
—ANSİKL. XVIII. yy.'da, defterdarlığa bağlı olarak çalışan ahkâm-ı maliye kalemlerinin yerine kuruldu. Papazların beratları da bu kaleme bağlı olarak görev yapan "piskopos halifeliği kalemi" tarafından hazırlanırdı. Piskopos halifeliği 1837'de ayrılarak Divanı hümayun'a bağlandı.

EVÂN → AVÂN.

EVANDER (Per Gunnar), isveçli yazar (Ovansjö, Gästrikland, 1933). Çeşitli temaları işlediği romanlarında dile getirilen boğuntu ve saçma öğeleri, Kafka ya da Beckett'in yapıtlarını çağrıştırır (*la Dernière Aventure* [fr. çev.], 1973; *La vie est merveilleuse* [fr. çev.], 1975; *le Cas Lillemor Holm* [fr. çev.], 1977).

EVANGELİARİUM a. (Ortaçağ lat. sözc.). Missa ayininde okunan ya da şarkı olarak söylenen İncil parçalarını içeren kitap.
—ANSİKL. Zengin bir biçimde ciltlenmiş bir evangeliarium, hıristiyanlığın öğreticisi İsa'nın simgesi olarak, tören alayıyla taşınır, tütsülenir ve mihrabın üzerine konurdu. Bizans ve Roma dönemlerinden kalma bazı evangeliariumların ciltleri gerçek birer kuyumculuk yapıtıdır. Metin, sanatkârca bir biçimde elle yazılmış ve minyatürlerle bezenmiştir. Minyatürlerin ikonografisi, farklı gelenekleri izler. Yunanca *Rossano* evangeliariumuyla (580) süryanice *Rabula* evangeliariumunda (586) konuyu anlatan sahneler vardır; İrlanda kökenli *Durrow* (Trinity College, Dublin), *Lindisfarne* (British Museum, Londra) ve *Echter-*

nach (Krallık kütüphanesi, Brüksel) [VII. ve VIII. yy.'lar] evangeliariumları baştanbaşa süslü sayfaları ve İncil yazarlarıyla ilgili simgeleriyle diğerlerinden ayrılır; Karolenj döneminden kalma *Godescalc* (VIII. yy. sonu, B.N., Paris), *Charlemagne* (IX. yy. başı, Ulusal kütüphane, Viyana), *Ebbon* (823'ten önce), Epernay) evangeliariumlarıysa, erken antikçağ geleneğini sürdürerek, her İncil'e bir yazar portresi ekler.

Evangelical Alliance, değişik ülkelerden elliden fazla protestan kilisesinin katılımıyla, "Tanrı'nın Kilisesi'nin temel birliğini belirtmek", dinsel reformu desteklemek ve ilerletmek amacıyla 1846'da Londra'da kurulan dernek. Bünyesinde, değişik ülkelerin fundamentalist eğilimli kiliselerini barındırır.

Evangelikl Smyrnis, İzmir'de azınlık öğrenim kurumu. Rumlar tarafından kuruldu (1743). Kuruluşunu izleyen yıllarda yalnız din eğitimi verirken 1809'dan başlayarak *Philologikon gymnasion* adıyla genel eğitim veren bir okul niteliği kazandı. Okul binaları birçok kez yandı ve yeniden yapıldı. İzmir'in kurtuluşunda (9 eylül 1922) çıkan büyük yangında kül oldu.

EVANGELİSCH sıf. (alm. sözc.). Din tar. Bir protestan kilisesine ait olan. (Bu almanca sıfat teknik bir terim olarak 1817'de Friedrich Wilhelm III tarafından Prusya'ya zorla kabul ettirilen lutherci -protestan birliğini belirtmek için kullanılır.)

—ANSİKL. Fransızca konuşan ülkeler dışındaki Reform kiliseleri kendilerine "protestan"dan çok "evangelisch" adını vermişlerdir. Özellikle lutherciler kendi mezheplerini "Evangelische Kirche" olarak adlandırırlar. Öte yandan bu terim aynı zamanda "liberal" karşıtı "bağnaz" anlamında da kullanılır. Entegrist fundamentalist akımlar da çoğu kez kendilerine "evangelish" derler.

Evangelische Kirche in Deutschland (EKD), 28 protestan kilisesinin birleşmesiyle 13 temmuz 1948'de Eisenach'ta oluşturulan Kilise. EKD bir federasyon değil, Kiliseler'in dinsel yaşamını koordine etmeyi ve aralarındaki ilişkileri güçlendirmeyi amaçlayan bir Kiliseler birliği'dir. Gençlerin, hastaların ve yaşlıların sorunlarını çözümlemek için çaba harcamaktadır. Kiliseler'in dünya üzerindeki görevlerinin bilincine sahip olmaları için katkıda bulunur. Tam anlamıyla dinsel bir işlevi yoktur. Bütün hıristiyan kiliselerinin birleştirilmesi düşünce ve hareketinde önemli bir yeri vardır.

EKD, bir sinod, bir Kiliseler konferansı ve bir konsey tarafından temsil edilir. Sinodun 120 üyesinin 100'ü Kiliseler tarafından atanır, yirmisiyse EKD konsülü tarafından seçilir. Sinod EKD'nin parlamentosu, konferanssa sürekli organıdır. Yürütme gücü konseyin elindedir. Konsey, altı yıllığına atanan 13 üyeden (5 lutherci, 5 birleşik, 5 protestan ve doğrudan doğruya sinod tarafından seçilen bir başkan) oluşur.

Kilise vergisi *(Kirchensteuer)* sayesinde güçlü olanaklara sahip olan EKD'nin çok sağlam bir yapısı vardır. Merkezi Hannover'dedir. Birçok hastaneyi, çeşitli araştırma ve eğitim enstitülerini, özellikle de *Evangelische Akademien*'i denetim altında bulundurmaktadır. Kurum, hıristiyanların yeniden bir araya gelmelerini *(Kirchentag)* sağlamıştır ve aile, Doğu -Batı ilişkileri, toplumsal sorumluluk konularına ilişkin(kimi zaman tartışmalara neden olan) tavırlar almaktadır. EKD, kiliseleri birleştirme çabalarını destekledi ve luthercilerle protestanlar arasında Leuenberg anlaşması'nın gerçekleşmesine (1973) katkıda bulundu. Bu anlaşma, katı lutherciler tarafından tepkiyle karşılandı. Kurum bazı kiliselerin yeniden bir araya gelmesini kolaylaştırmak için çaba harcadı. Görevinin kiliseler arasındaki dinsel ilişkilerin düzeltilmesine katkıda bulunmak olduğuna inanmaktadır.

EVÂNİ → AVÂNİ.

EVANİA a. Uzun göğüslü, büyük kanatlı, yandan basık, çok küçük karınlı, zarkanatlı böcek cinsi. (*Evania* cinsi üyeleri hamamböceklerinin yumurta zarfına yumurtlar ve larvaları hamamböceği yumurtalarını yer. Çoğunlukla evlerde yaşar. Bayrakyabanarısıgiller [*Evaniidae*] familyasının örnek tipi.)

EVANS (Oliver), amerikalı mühendis (Newport, Delaware, 1755 - New York 1819). 22 yaşında, yün ve pamuğun işlenmesi için mekanik tarağı icat etti (1777); nispeten yüksek basınçlı buhar kazanını ilk kullananlardan biridir.

EVANS (*sir* George DE LACY), ingiliz general (Moig, Limerick, 1787 - Londra 1870). İspanya'da Fransa'ya karşı savaştı (1808-1813), Waterloo savaşı'na katıldı (1815). Avam kamarası'na milletvekili seçildi, carlosçulara karşı İngiltere'de silah altına alınan lejyona komuta etti (1835).

EVANS (*sir* John), ingiliz arkeolog (Burnham, Buckinghamshire, 1823 - Berkhamsted, Hertfordshire, 1908). Nümismat ve paleontologtu, yapıtlarıyla özellikle *Ancient Stone Implements, Weapons and Ornaments of Great Britain* adlı yapıtıyla dönemini etkiledi. —Oğlu sir ARTHUR JOHN (Nash Mills, Hertfordshire, 1851-Youlbury, Oxfordshire, 1941). Finlandiya, Laponya, Dalmaçya ve Sicilya'da kazılara katıldı; çalışmalarını daha çok Girit'te yoğunlaştırdı. 1895'te *Cretan pictographs and prae-phoenician secript* (Girit piktogramları ve Fenike öncesi yazı) adlı eseri yayımlandı. Knossos* kenti kalıntılarını ortaya çıkardı ve Minos adını verdiği ileri bir Tunç çağı uygarlığının varlığını kanıtladı. Arkeolojinin önemli başarılarından biri olan bu keşif, Avrupa'nın ve Doğu Akdeniz'in tarihöncesine ait araştırmalarda büyük bir ilerleme sağlamıştır. *The Palace of Minos* (Minos sarayı) [1921-1936] adlı yapıtının dört cildi bu kazılara ayrılmıştır

EVANS (Robley Dunglison), amerikalı amiral (Floyd Court House, Virginia, 1846 - Washington 1912). Amerikan İç savaşı sırasında Kuzey donanması'nda görev aldı. Fort Fischer'de (1865) yaralandı. Kore'de (1870) ve Küba'da (1898) deniz harekâtlarına katıldı; amerikan deniz yayılmacılığının en ateşli yandaşlarından biriydi.

EVANS (Frederik Henry), ingiliz fotoğrafçı (? 1853 - Londra 1943). Doğrudan görüş yanlısıydı, fotoğrafa insan elinin müdahale etmesine karşı çıkan sanatçının resimselcilerle olan tartışmaları ünlüdür. En önemli yapıtları, Fransa'nın ve İngiltere'nin görkemli katedralleri üzerine yaptığı çalışmalardır.

EVANS (Herbert McLean), amerikalı hekim ve biyokimyacı (Modesto, Kaliforniya, 1882 - Berkeley 1971). E vitaminini buldu (1922) ve hipofizin büyüme hormonunu ayırmayı başardı (1942).

EVANS (Walker), amerikalı fotoğrafçı (Saint Louis, Missouri, 1903 - New Haven, Connecticut, 1976). Açık ve yalın bir üslup, gerçekliğe statik ve düz bir yaklaşım, bütün estetizmlerin karşısında olma, çağdaş fotoğraf sanatını derinlemesine etkileyen amerikan belgeci okulunun bu büyük ustasının özellikleri arasında yer alır. 30'lu yıllarda ABD'de ekonomik bunalımdan sonra kırsal kesimdeki yoksulluğu anlatmaya yönelik röportajları (Farm Security Administration için hazırlananlar) sanatçının anlatım gücünü yetkin biçimde yansıtır.

EVANS (Ian Ernest Gilmore GREEN, **Gil** —denir), amerikalı caz piyanocusu, düzenlemecisi ve orkestra yöneticisi (Toronto 1912 - Guernevaca, Meksika, 1988). İlk orkestrasını 1933'te kurdu. 1941-1948 arasında C. Thornhill hesabına çalıştı. 1949'da Miles Davis için olağanüstü düzenlemeler hazırladı (*The Birth of the cool*). 1957'de Miles Davis ile yeniden bir araya geldi. Birlikte doldurdukları albümlerle (*Miles Ahead, Porgy and Bess* [1958]; *Sketches of Spain* [1959-1960]) hak ettiği üne kavuştu. 1970'lerde yaptığı düzenlemelerde, üflemeli ve elektronik çalgıları başarıyla kaynaştırdı (*There comes a time*, 1974). Piyanodan çıkardığı tını ve çalış tarzıyla Duke Ellington'ın izleyicisi olan Evans, alabildiğine zengin ve incelikli bir "ses dünyası" yaratarak orkestralama sanatını geliştirdi.

EVANS (William John, **Bill** —denir), amerikalı caz piyanocusu ve bestecisi (Plainfield, New Jersey, 1929 - New York 1980). Önceleri Art Farmer, Cannonball Adderley, George Russell ve Jimmy Giuffre ile çalıştı. Sonra Miles Davis'in altılısına girdi (*Kind of Blue*, 1959). 1960'ların başlarında kendi üçlüsünü kurdu. Grubunun üyeleri değişti, ama müziğinin dayandığı ilke hep aynı kaldı: bas, davul ve piyanonun durmadan birbirini yanıtlaması. 1960 ve 1970'lerin piyanocuları üzerinde önemli etki bırakan Evans, kontrabasçı Scott La Faro'ya geniş bir özgürlük vererek bu çalgının caz müziğinde daha çok önem kazanmasını sağladı. Başlıca plakları: *The Village Vanguard Sessions* (1961) [Scott La Faro ve Paul Motian ile], *Since we met* (1974), *Alone (again)* [1975].

EVANS (Lou), amerikalı atlet (Madera, Kaliforniya, 1947). Mexico'da (1968) 400 m ve 4×400 m'de dünya şampiyonu oldu. 400 m'deki 43 sn 8'lik derecesiyle 1985'e kadar dünya rekorunu elinde bulundurdu.

Evans sendromu. Hematol. Özbağışık hemolitik bir anemi ile bir trombopeninin bir arada olması. Trombopeni ile anemi bazen birdenbire ortaya çıkar, fakat çoğunlukla bir çifte özbağışıklık varmış gibi ayrı ayrı yerleşir. Sendromun süreğen evriminin sonucu ağırdır. Bazen kortizon tedavisiyle ve/ya da dalağın çıkarılmasıyla iyileşmeye yönelir. Özbağışıklığa bağlı başka bir hastalık ya da lenfoit bir kan hastalığı sonradan buna eklenebilir.

B.N., Paris

aslan, aziz Markos'un simgesi *Echternach Evangeliarium*'undan minyatür irlanda sanatı, 690'a doğr. *Bibliothèque nationale, Paris*

EVANSİT a. (öz. a. *B. Evans*'dan, fr. *évansite*). Miner. Hidratlı doğal alüminyum fosfat.

■ **EVANS-PRİTCHARD** (Edward Evan), ingiliz antropolog (Crowborough, Sussex, 1902 - Oxford 1973). İngiliz antropoloji okulunun başlıca önderlerinden biriydi. Özellikle Afrika'da yaşayan toplumları inceledi. 1926-1936 arasında, özellikle Orta Afrika'nın Zandeleri (ya da Azandeleri) ve Beyaz Nil'in (Sudan) Nuerler'i arasında yaşadı. 1937'de, *Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande* adlı yapıtında, büyü ve sihirle ilgili bir kuram ortaya attı. 1942'de iki yıllık bir süre için Bedeviler arasına gönderildi. Burada yazdığı kitap, 1949'da yayımlandı: *The Sanusi of Cyrenaica*. Nuerler üzerindeki üçlemesinin birinci cildi *(The Nuer)* 1940'ta yayımlandı. Bunu 1951'de *Kinship and Marriage among the Nuer*, aynı yıl yayımlanan *Social Anthropology* ve 1956'da *Nuer Religion* izledi. Siyasal antropolojinin temelini oluşturan araştırmalarında bölünümsel tipteki devletleşmemiş toplulukların kuramını ortaya koydu.

EVANSTON, ABD'de (İllinois) kent, Chicago yerleşmesinin kuzeyinde; 80 000 nüf. Üniversite merkezi. Makine sanayisi.

EVANSVİLLE, ABD'de (İndiana) kent, Aşağı Ohio kıyısında; 130 000 nüf. Yanıbaşındaki madenkömürü yatakları sayesinde gelişen ticaret ve sanayi merkezi. Tarım makineleri. Alüminyum metalürjisi. Kimya.

EVANTRASYON a. (fr. *eventration*). Tıp. KARIN* FITIĞI'nın eşanlamlısı.

EVAPORATÖR a. (fr. *évaporateur*). Anestez. Sıvı anestezikleri saf oksijen tarafından taşınabilir ya da azot peroksitle birlikte verilebilir gaz haline dönüştürmeye ve böylece hastaya akciğer yoluyla verebilmeye yarayan sistem. (Evaporatörlerdeki bir ayar düğmesi sayesinde, istenilen anestezinin derinliğine göre değişik, ama değişmez yoğunlukta gaz verilebilir.)
—Soğut. san. BUHARLAŞTIRICI'nın eşanlamlısı.

EVAPORİT a. (fr. *évaporite*). Yerbil. ve Kim. Lagünlerde ve su bilançosu çok yetersiz havzalarda meydana gelen, alkali klorürleri ve sülfatları açısından zengin çökel.
—ANSIKL. Başlıca evaporitler jips (sulu kalsiyum sülfat), anhidrit (susuz kalsiyum sülfat), kaya tuzu ya da halit (sodyum klorür), silvin (potasyum klorür) ve karnalittir (potasyum ve magnezyum klorür). Deniz suyunda çözelti durumunda bulunan bu tuzlar gibi kapalı denizlerde (Ölü deniz), lagünlerde ve tuzlu göllerde buharlaşma sonucunda şiddetle yoğunlaşabilirler, aşırı doygunluk sonucunda, kimi kez çok büyük boyutlara varan kalınlıkta çökeller oluştururlar. Evaporit çökellerinin varlığı çoğunlukla deniz gerilemesine bağlanmıştır. Denizbilimi araştırmaları sonucunda Akdeniz'de kalın evaporitli katmanların varlığı gözlenmiştir. Evaporitler yumuşaklıkları ve kolay erirlilikleri nedeniyle aşınmada, tektonikte ve hidrokarbür aramalarında önemli bir rol oynar.

EVÂR ya da **EVÂRE** a. (fars. *evar, evâre*). *Esk.* Hesap defteri, devlet dairelerinde kullanılan büyük defter.

EVÂRE → EVÂR.

EVARNİTSKİY (Dmitriy İvanoviç), ukraynalı tarihçi ve arkeolog (1855-1940). Petersburg, Moskova ve Dniepropetrovsk (Yekaterinoslav) üniversitelerinde görev aldı. Ukrayna folkloruyla da ilgilendi. *İstoriya Zaporojskih Kazakov* (üç cilt) en önemli kitabıdır.

EVASIT çoğl. a. (ar. *evsat*'ın çoğl. *evasıt*). *Esk.* **1.** Ortalar, ortadakiler. **—2.** Bir ayın ortadaki on günü, orta zamanlar.

EVATT (Herbert Vere), avustralyalı siyaset adamı (East Maitland, Yeni Güney Galler, 1894 - Canberra 1965). Yerel meclise milletvekili seçildi, Avustralya Yüce divanı'nda yargıçlık yaptı (1930-1940), işçi partisi hükümetlerinin kilit adamlarından biri oldu (adalet, sonra da dışişleri bakanlıklarında görev aldı). BM yasası'nın yazılışına katıldı ve bu örgütün genel kurul başkanı olarak (1948-49) küçük ulusları kararlılıkla savundu. 1951'den sonra Labour Party'nin liderliğini üstlendi, Menzies'in antikomünist aşırılıklarına karşı koydu. 1960'ta siyasal yaşamdan çekildi.

EVAX a. Kumsallarda ve deniz kıyısındaki çimenliklerde biten, kömeç halinde sarımtırak çiçekli, tüylüce ve otsu bitki. (Bileşikgiller familyası.)

EVAZE sıf. (fr. *évaser*, genişlemek'ten). Etek ucuna doğru genişleyen giysi için kullanılır.

EVBÂŞ çoğl. a. (ar. *vebeş*, alçak, aşağılık kimse'nin çoğl. *evbaş*). *Esk.* Terbiyesiz ve aşağılık kimseler, ayaktakımı: *"İbni Şeyhiyem her evbaşa gerek ben baş olam/Rind ü geh kallâş olam geh aşkıla yoldaşlar"* (Şeyhoğlu, XV. yy.).

EVBÂŞAN çoğl. a. (ar. *evbâş*'ın fars. çoğl. *evbâşan*). *Esk.* Ayaktakımı, terbiyesiz ve aşağılık kimseler.

EVBÂŞANE be. (ar. *evbaş* ve fars. *-ane*'den *evbâşâne*). *Esk.* Terbiyesizce, aşağılık bir biçimde.

EVC → EVÇ.

EVCA çoğl. a. (ar. *veca*ᶜ, ağrı, sızı'dan *evca*ᶜ). *Esk.* Ağrılar, sancılar: *"Kürre-i arz günden güne vasi bir hastahane haline girmekte ve insanların her nefesi bir nâle-i evcâ ve keder halini almaktadır"* (Baha Tevfik). *Evca-yı batn* (karın ağrıları). *Evca-yı şedide* (şiddetli ağrılar).

■ **EVCÂRÂ** a. Müz. Türk müziğinde bir göçürülmüş makam. (Selim III'ün bulduğu makamlardan olan *evcârâ*, ırak [*fa*♯] perdesi üzerine taşınmış zengule dizisinin yeni seyir özellikleri kazanmasıyla oluşmuştur. Yer yer evç, yer yer şehnaz, yer yer de suzidil makamlarını andırır.)

evcârâ dizisi

EVCAŞİRAN → EVÇHUZİ.

EVCE → EVCEK.

EVCEK ya da **EVCE** be. **1.** Ev bireylerinin tümü; ailece: *Evcek sağlık içindeyiz.* **—2.** Ev bireylerinin katılımıyla; ailece: *Evcek sinemaya gittik.*

■ **EVCISFAHAN** a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Evç ve ısfahan makamlarının birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Uşşak dörtlüsüyle sona erer.)

evcısfahan makamı

EVCİ sıf. ve a. Tatil günlerini evinde geçirmesine izin verilen yatılı öğrenci, er vb. için kullanılır: *Bu hafta evci değilim.* ‖ *Evci çıkmak*, tatil günlerinde yatılı okul, kışla vb. yerlerden eve gelmek.
—Ask. *Evci kâğıdı*, bulunduğu garnizon sınırları içerisinde akrabaları olan askeri okul öğrencileri ya da er ve erbaşlara, hafta sonu izinlerini bu yakınlarının yanında geçirmeleri için verilen izin belgesi.

EVCİ, Samsun'un Terme ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 810 nüf. (1990).

EVCİL a. İnsanın çevresinde yaşayan ve üretimde yararlanmak, kimi hizmetlerde kullanmak ya da yakınlık kurmak için eğitilmiş hayvan için kullanılır. (Eşanl. EHLİ. Karşıt. YABANİ.)

EVCİLER, Çanakkale'nin Bayramiç ilçesine bağlı bucak; 7 134 nüf. (1990); 15 köy. Merkezi *Evciler*, 1 640 nüf. (1990).

EVCİLER, Afyonkarahisar ilinin Akdeniz bölgesinde kalan kesiminde ilçe; 10 375 nüf. (1990), 7 köy. Merkezi, Afyonkarahisar'ın yaklaşık 130 km G.-G. B.'sında *Evciler*, 5 576 nüf. (1990).

EVCİLİK a. Çocukların, büyüklerin ilişkilerine ve ev işlerine öykünerek oynadıkları oyun. (*Evcilik oyunu* da denir.)

EVCİLLEŞEBİLİR sıf. Evcilleştirilmeye elverişli hayvana denir.

EVCİLLEŞMEK gçz. f. Bir hayvan sözkonusuysa, insana alışmak, daha az yabani duruma gelmek; ehlileşmek: *Ayı sonunda evcilleşti.*

◆ **evcilleştirmek** ettirg. f. *Bir hayvanı evcilleştirmek*, onu daha söz dinler ya da daha az yabani duruma getirmek, ehlileştirmek.

◆ **evcilleştirilmek** edilg. f. Evcil duruma getirilmek; ehlileştirilmek.

EVCİLLEŞTİRİLMEK → EVCİLLEŞMEK.

EVCİLLEŞTİRME a. Yabani bir hayvanı, ürün almak ya da hizmet yaptırmak amacıyla insana alışkın ve yararlı duruma getirme.
—ANSİKL. İlk evcilleştirmeler Hindistan'da ortaya çıkmış olabilir. Ama en yaygın evcil hayvanların (köpek, sığır, at) nasıl ve ne zaman evcilleştirildikleri tam olarak bilinmiyor. Her türden çeşitli hayvan ırklarının birçok değişik yerde evcilleştirildiği ve evcilleştirilmiş olanların yabani kalanlarla çaprazlandığı kuşkusuzdur. Etçiller arasında kedinin Akdeniz bölgesinde evcilleştirildiği söylenebilir. Köpek her yerde evcilleşmiş durumdadır ve ırklar birbirleriyle o kadar çok çaprazlanmıştır ki, köpeğin kökeni de, ilk biçimi de bilinmemektedir. Aynular ayıyı evcilleştirmişler, hatta etini yemek üzere yetiştirmişlerdir. Gevişgetirenler gücünden ve etinden yararlanılmak üzere belki de en önce ve en kolay evcilleştirilmiş olan hayvanlardır: sığır bütün dünyada, manda Balkanlar'dan Asya'ya kadar her yerde, yak Tibet'te (yük hayvanı olarak) kullanılmaktadır. Koyun ve keçi Asya ya da Ortadoğu kökenlidir. Ren geyiği henüz yarı yabani durumdadır. Deve Asya ve Afrika steplerinde, lama Andlar'da evcilleştirilmiştir. Atın evcilleştirilmesi eşekten öncedir. Step bölgelerinde her ikisi de çok eskiden beri bilinmekle birlikte, son yabani atların ormanlarda yaşadığı anlaşılmaktadır. Fil Asya'da evcilleştirilmiştir; ama tam tersine, Afrika fili evcilleşmemiştir. Evcilleşmiş bazı türlerin hâlâ yabanileri vardır: Asya mandası, yak, ren. Tavuk evcil kuşların en yaygın olanıdır. Anayurdu kuşkusuz Güney Asya'dır. Hindi Amerika'dan, beçtavuğu Afrika'dan çıkmıştır. Evcilleştirilmesi kolay olan güvercin daha çok Avrupa'da yaygındır. Karabatak Asya'da balık avlamak için yetiştirilir. Evcil böceklerin en yaygın olanları arı ve ipekböceğidir.

EVCİLLEŞTİRMEK → EVCİLLEŞMEK.

EVCİLLİK a. Evcilleştirilmiş olan hayvanın durumu.

EVCİLTMEK g. f. *Bir hayvanı evciltmek*, onu evcilleştirmek.

EVCİMEN sıf. Evine, ailesine çok bağlı ya da ev işlerinde becerikli kimse, genellikle de erkek için kullanılır.

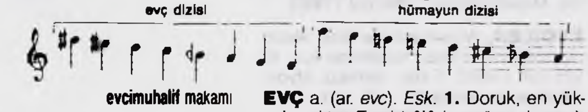
■ **EVCİMUHALİF** a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir bileşik makam. (Evç makamının hümayun

Faber-Londra

Edward Evan Evans-Pritchard

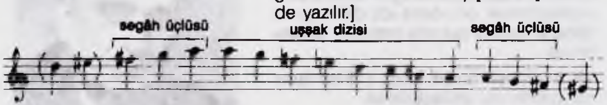
makamıyla sona eren biçimidir. Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

evcimuhalif makamı

EVÇ a. (ar. *evc*). *Esk*. **1.** Doruk, en yüksek nokta: *Evc-i bâlâ* (en yüce derece). *Evc-i hava* (atmosferin en üst tabakası). **—2.** *Evcgir*, yükselen.

EVÇ ya da **EVİÇ** a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Kuramsal olarak açıklamada en çok güçlükle karşılaşılan makamlardandır. Genellikle evç [*fa #*] perdesi üzerindeki segâh üçlüsüyle başlar, uşşak dörtlüsünün [hatta uşşak dizisinin] ardından ırak [*fa #*] perdesinde segâh üçlüsüyle sona erer. Halk türkülerinin birçoğu da bu makamdadır.) [EVC biçiminde de yazılır.]

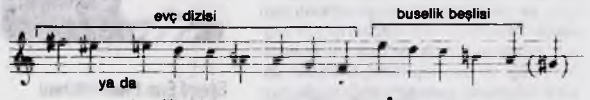
evç makamı

EVÇ ya da **EVİÇ** a. Müz. Türk müziğinde tiz sekizlideki *fa #* sesinin adı. (Orta sekizlideki fa *# ırak*, tiz sekizlideki fa *#* ise *tiz evç* adını taşır.) [EVC biçiminde de yazılır.]

evç perdesi

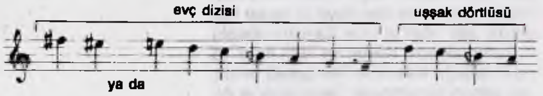
EVÇBUSELİK a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. Evç makamının buselik dörtlüsü ya da beşlisiyle sona eren biçimidir.

evçbuselik makamı

EVÇGERDANİYE a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir bileşik makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

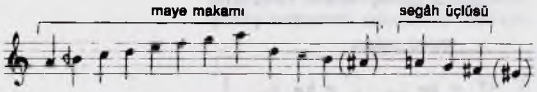
EVÇHUZİ a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Evç makamının uşşak dörtlüsüyle sona eren biçimidir. Çargâh [*do*] perdesi üzerinde sık sık asma kalış yapıldığından, *evcuşşak* yerine *evçhuzi* diye adlandırılmıştır.) [Eşanl. EVCAŞİRAN.]

evçhuzi makamı

EVÇMAKLUB a. Müz. XVIII. ve XIX. yy. türk müziği derlemelerinin kimilerinde adı geçen bir makam. (Eldeki tek örneğinin, bestecisi bilinmeyen bir İran peşrevi olduğuna dayanılarak, bir İran makamı olduğu söylenebilir.)

EVÇMAYE a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Maye makamının, ırak [*fa #*] perdesine taşınmış segâh üçlüsüyle sona eren biçimidir.)

evçmaye makamı

EVÇNİHAVENDÎ a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

EVDEŞ a. Aynı evde oturanlardan her biri.

Evdir han, Antalya Korkuteli yolunda, Uzunkaya mevkisinde selçuklu hanı. Anadolu selçuklu sultanı İzzettin Keykavus I'in yaptırdığı han, sıcak bir bölgede bulunduğundan kapalı mekânlar yoktur, bu yüzden klasik selçuklu sultan hanlarından farklı bir planı vardır. Bu yapıda, dikdörtgen planlı büyük avlu (52×71 m), iki sıra sivri kemerli, tonoz örtülü revaklarla çevrilidir. Tüm yüzeyi geometrik motifler ve madalyonlarla süslü, mukarnaslı, sivri kemerli anıtsal taçkapı selçuklu üslubundadır. Yapı günümüzde çok yıkıktır.

EVDOKİMOVA (Eva), amerikalı dansçı (Cenevre 1948). Babası bulgar, annesi kanadalı olan, önce Münih Opera ve balesi'nin okulunda, sonra da Royal Ballet Scholl'da öğrenim gören Evdokimova, Kopenhag ve Leningrad'da da dans dersleri aldı. Konuk sanatçı olarak çeşitli avrupa topluluklarıyla sahneye çıktı: London's Festival Ballet, Danimarka Krallık balesi, Cenevre'deki Büyük tiyatro'nun bale topluluğu. Bournonville'in yapıtlarının (*Fête des fleurs à Genzano, Napoli*) ve klasik repertuvarın (*Giselle, Uyuyan güzel*) en iyi yorumcularından biri olarak kendini kabul ettirdi.

EVE a. Eveler'in konuştuğu, kva öbeğinden nijer-kongo dili.

EVECEN → İVECEN.

EVEGEN sıf. *Yörs*. **1.** İvecen, aceleci. **—2.** Çabuk ilerleyen hastalık için kullanılır: *Evegen bir hastalık*.

EVEKSİYON a. (fr. *evection*). Gökbil. AYTEDİRGİNLİK*'inin eşanlamlısı.

EVELEM a. *Yörs*. Kazları semirtmek için verilen mısır hamuru.

EVELEMEK g. f. "Bir sözü tam söylememek, ağzının içinde mırıldanıp durmak" anlamına gelen *evelemek gevelemek* deyiminde geçer.

EVELER ya da **EUELER,** Afrikalı topluluk. 1990'da 2 milyona yakını Gana'da, 900 000'den fazlası Togo'da yaşıyordu. Anayurtları bugünkü Yoruba bölgesidir. Çiftçilik ve balıkçılıkla geçinirler. Toplumsal örgütlenmeleri dıştanevli babasoyluluğa, kocayerli konut ilkesine ve kentdevlet birliğine dayanır. Soysop reisi, özel bir tapınma nesnesi olan atalar karşısında aracı olarak önemli bir rol oynar.

EVELİK a. *Yörs*. LABADA'nın eşanlamlısı.

EVELYN (John), ingiliz yazar (Wotton House, Dorking yakınında, Surrey, 1620 -*ay y.* 1706). Ilımlı bir kralcıydı, Royal Society'nin ilk üyelerindendi. Sürükleyici ve ilginç bir günce (*Diary*) bıraktı (1818'de yayımlandı).

EVEN a. LAMUT'un eşanlamlısı.

EVENEPOEL (Henri Jacques Édouard), belçikalı ressam (Nice 1872 - Paris 1899). İzlenimcilerden, Toulouse - Lautrec'ten (*Güneşin kahvesi*, 1896, öz. kol.) ve Manet'den etkilendi (*Paris'te ispanyol* [Iturrino], Gent müzesi). Portreler yaptı (*Beyaz elbise*, Krallık güzel sanatlar müzesi, Brüksel). Cezayir yolculuğundan sonra ışık oyunlarına önem verdi: *Blida'da Sidi Yakup'un Kuba'sı* (1898, Brüksel). *İnvalides'de şenlik* (1898, Brüksel) ve *Saint-Cloud'da bir pazar gezintisi* (1899, Liège müzesi) ince ve naif bir anlayışın ürünüdür.

Evening News (*The*), İngiltere'de yayımlanan, muhafazakâr eğilimli günlük akşam gazetesi; 1881'de kurulan bu gazete, 1895'te Harmsworth kardeşlerin denetimine geçti. Associated News Papers Group tarafından yayımlanan Evening News, yalnızca Londra kenti yöresinde ve güney-doğu illerinde satılır. Daha çok güncel olaylara ve spor haberlerine yer veren gazete, 1958'de tirajıyla ingiliz akşam gazetelerinin başında yer alıyordu. 1980'de Evening Standard ile birleşerek New Standard adını aldı. Şubat 1987'de yeniden yayımlanmaya başladı.

EVENKİ DİLİ a. Amur bölgesinde (Rusya, Çin), 30 000 dolayında kişinin konuştuğu tunguz dili.

EVERE a. *Yörs*. 3-4 yaşına kadar olan dişi manda.

EVEREST (*sir* George), ingiliz jeodezi uzmanı (Gwernvale, Brecknockshire, 1790 - Londra 1866). 1806'da topçu teğmeni oldu, daha sonra Hindistan Jeodezi dairesi'nde Lambton'ın yardımcılığını yaptı (1818), 1823'te bu kurumun yönetimini üstlendi. Kendini tümüyle Hindistan'ın haritalanmasına ve açısal üçgenlenmesinin gelişimine adadı ve bunları kayda değer bir yetkinliğe ulaştırdı. Bu çalışmalar sonucunda, önce 1830'da, sonra 1847'de yerküresel elipsoidin boyutlarının bazı değerlerini ortaya çıkardı. Dünya'nın en yüksek doruğuna kendi adını verdi.

EVEREST dağı, yeryüzünün en yüksek dağı, Himalayalar'da, Nepal-Tibet sınırında; 8 848 m. 1852'de keşfedilen dağa Peak XV adı verildi. Dağın bugünkü adıysa sir George Everest'ten gelir (1865). Dağın tibetçe adı *Çomolungma*'dır ("Dünyanın Ana Tanrıçası").

Everest, güneye doğru yayılan Birinci Zaman billurlu şistleri ve kireçtaşlı kayaçlarından oluşan üç yüzlü ve üç sırtlı büyük bir piramidi andırır. Tibet'te kalan kuzey-doğu sırtı, Rongbuk ve Kangçung buzullarının başladığı kuzey ve doğu yüzlerini birbirinden ayırır. Nepal'e bakan yamaçta, güney-doğu ve batıdaki sınır sırtlarının güneyinde Khumbu buzul dili uzanır ve görkemli güney-batı cephesinin eteğine seraklar halinde kırılarak iner.

Dağdaki ilk araştırmaları ve tırmanma denemelerini İngilizler Tibet'e bakan yamaçta başlattılar. 1921'de C. K. Howard Bury'nin yönetimindeki ilk araştırma heyeti Rongbuk buzuluna tırmandı ve kuzey geçidine (Çang La, 6 990 m) ulaştı; burada doruğa tırmanmaya elverişli bir yol bulundu. Doruğa ulaşmak için ilk denemeyi 1922'de C. G. Bruce'ün yönetimindeki dağcılık ekibi yaptı ve tırmanma sırasında ilk kez oksijen kullanıldı; G. I. Finch ve C. G. Bruce 8 300 m'ye ulaştılar, ama bu deneme çok acı biçimde so-

Henri Evenepoel
Sebze satıcısı (1897), *özel kol., Gent*

Lauros-Giraudon

nuçlandı: 7 taşıyıcı bir çığ altında kalarak öldü.

1924'te, önce C. G. Bruce, sonra E. F. Norton'un yönetiminde düzenlenen seferde oksijensiz 8 560 m yüksekliğe ulaşıldı; ama birkaç gün sonra G. H. L. Mallory ve A. İrvine kuzey-doğu sırtında esrarlı bir biçimde kayboldular.

Daha sonra 1933 (H. Ruttledge'in yönetimimde), 1935 (E. Shipton), 1936 (H. Ruttledge) ve 1938'de (H. W. Tilman) yapılan seferlerde Norton'un 1924'te ulaştığı yükseklik aşılamadı.

İkinci Dünya savaşı'ndan sonra Tibet, sınırlarını dağcılara kaparken Nepal kolaylıklar göstermeye başladı. Böylece güney yamacının keşfine başlandı: önce Tilman (1950), sonra Shipton (1951) Khumbu buzuluna tırmandılar. 1953 ilkbaharında Dr. Wyss Dunant'ın yönettiği güçlü bir İsviçre dağcılık ekibi güney tepesine (7 986 m) ulaştı, daha sonra güney-doğu sırtında 8 600 m yükseklikten daha öteye geçilemedi (R. Lambert-Tenzing ekibi); artık yol açılmıştı. 29 mayıs 1953'te, J. Hunt'un yönetimindeki ingiliz ekibinde yeni zelandalı E. Hillary ve şerpa Tenzing Norgay dünyanın en yüksek doruğuna ulaştılar.

Ancak, Everest destanı burada bitmedi; ilk kez gerçekleştirilecek daha birçok şey vardı: kuzey-doğu sırtından doruğa ilk kez bir çinli ekibi tırmandı (1960); 1975'te aynı yerden doruğa varan bir başka çinli ekibin başarısı (dorukta 9 dağcı) tartışılmayacak kadar büyüktü; batı sırtından çıkıp güney doğu sırtından inerek Everest'i ilk aşanlar amerikalı W. F. Unsoeld ve T. F. Hornbein oldu (1963); 1975'te C. Bonington'ın yönetimindeki ingiliz ekibi savaş sonrasının en büyük başarısını dağın görkemli G.-B. cephesinde elde etti: D. Haston, D. Scott, P. Boardman ve şerpa Pertemba doruğa ulaştılar; 1978'de P. Habeler ve R. Messner oksijensiz tırmandılar; ilk kış tırmanışını polonyalı L. Clichy ve K. Wielicki gerçekleştirdi (1980): Aynı yıl japon Takaşi ve Tsunko tehlikeli K.-B. cephesinden tırmandılar. 1982'de rus Valeri Komitov, Vladimir Piçkov ve Yuri Golodov G.-B.'dan doruğa tırmanmayı başardılar. Tek başına ve 24 saatten az zamanda tırmanma başarısı fransız M. Batard'ındır (1988).

EVERETT, ABD'de (Washington) liman kenti, Seattle'in K.'inde, Puget Sound'un kıyısında; 55 000 nüf. Ticaret merkezi. Hava taşıtları yapımı.

EVERETT, ABD'de (Massachusetts) kent, Boston yerleşmesinin kuzeyinde; 42 500 nüf. Taşımacılık gereçleri. Kimya. Ayakkabı. Kırtasiye.

EVERETT SİVRİSİNCAPÇIĞI a. Zool. FİLİPİN SİVRİSİNCAPÇIĞI'nın eşanlamlısı.

EVERETT-GREEN (Evelyn), ingiliz yazar (Londra 1856 - *ay. y.* 1932). Verimli bir çocuk kitabı yazarıydı, 50 yıl boyunca her yıl 6 kitap kaleme aldı: tarihsel romanlar, aile ya da okul serüvenleri (*The Family Next Door,* 1908; *General John: a Story for Boy Scouts,* 1910).

EVERGEM, Belçika'da (Doğu Flandre) komün, Gent ırmağını denize bağlayan kanalın kıyısında; 29 000 nüf.

EVERGLADES, ABD'de bataklık bölge, Güney Florida'da. Bir Ulusal park oluşturur (5 700 km²). Kuzey kesimi yer yer akaçlanarak tarıma açılmıştır (şekerkamışı, hayvancılık).

EVERGLAZE sıf. (tesc. edil. sözc.). Tekst. Az ya da çok kalıcı bir parlaklık vermek için kimi pamuklu dokumalara (özellikle emprime kretonlara) uygulanan bir apre işlemi için kullanılır.

◆ a. Düz ya da emprime, kabartılı ya da işlemeli, ama her zaman parlak bir apreyle kaplanmış pamuklu ya da diğer elyaftan özellikle de naylondan üretilmiş dokuma.

Norman Myers-A. A. A.

Everest dağı

EVERMEK g. f. *Yörs. Bir kimseyi evermek,* onu evlendirmek.

EVERNİA a. (yun. *euernes,* iyi biten; *ernos,* körpe bitki'den). Ağaçların dalları üzerinde yetişen yapraksı, dallı, çatallı görünümünde liken. (*Evernia prunastri* [meşe likeni] türü bazen kokulu pudra yapmak için kullanılır.)

EVERT-LLOYD (Chris), amerikalı kadın tenis oyuncusu (Fort Lauderdale 1954). Uluslararası bütün büyük turnuvaları kazanarak zamanının en iyi kadın tenisçisi

Bk. resim sayfa 3908

oldu: Roland-Garros (1974, 1975, 1979, 1980, 1983, 1985 ve 1986), Wimbledon (1974, 1976 ve 1981), Forest Hills ve Flushing Meadow (1975, 1976, 1977, 1978, 1980 ve 1982).

EVESHAM, Büyük Britanya'da (Hereford ve Worcester) kent, Avon ırmağı kıyısında, Cotswold Hills'in B.'sında; 14 000 nüf. Yaklaşık 1530'lardan kalma çan kulesi (VIII. yy.'da kurulmuş büyük bir manastırın başlıca kalıntısıdır). Ticaret merkezi. Konservecilik. Simon de Montfort' un yenildiği ve öldürüldüğü muharebe (4 ağustos 1265) Evesham yakınlarında olmuştu.

EVET be. **1.** Olumlu bir yanıtı belirtir (tabii, elbette vb. belirteçlerle güçlendirilebilir): *-Geliyor musun? -Evet.* **—2.** Olumsuz bir soruya verilen olumsuz bir yanıtı pekiştirmek için genellikle cümlenin yüklemiyle birlikte kullanılır: *-Gitmeyecek misin? -Evet, gitmeyeceğim.* **—3.** Cümlelerin başında söylenilene katılma, onu doğrulama ve onama anlamıyla kullanılır: *Evet, yapmam gerekirdi.* **—4.** Sözü bağlamak için kullanılır: *Evet, ne diyorduk.* **—5.** *Evet ama,* cümlelerin başında, karşıt bir görüş öne sürüleceğinde kullanılan itiraz belirtme sözü: *Evet ama, böyle davranmamı siz istediniz.* ‖ *Evet efendim, sepet efendim,* bir işin yaltaklanmayla yürüdüğünü belirtmek için kullanılır: *Evet efendim, sepet efendim işini halletti.* ‖ *Evet efendimci,* kişisel bir görüşü olmadığı için ya da karşısındakine hoş görünmek amacıyla söylenilen her şeyi "evet efendim" diyerek paylaşan kimse için kullanılır.

◆ a. Onaylama, olumlu oy: *Her şey sizin evetinize kaldı. Evetlerin sayısı daha çok.*

◆ ünl. **1.** *Tkz.* Bir çağrıya "efendim" "buradayım" anlamında verilen yanıtı belirtir. **—2.** *Evet... ya,* karşısındakinin olumsuz bir özelliğini, eylemini vurgulamada kullanılır: *Evet, yalancısın ya! Evet, haksızlık ettin ya!*

EVETLEME a. Evetlemek eylemi.
—Fels. Nietzsche'ye göre "saflık ve bütünlük" içinde yaşayan her şeyin temel etkinliği. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Nietzsche, gerçek evetleme, "her şeye evet ve amin diyen engin ve sınırsız evetleme" ile (*Böyle buyurdu Zerdüşt,* 3 [Güneş doğmadan önce]), "durmadan İ.A. (*ja;* alm. "evet") diyen eşek gibi, hayır demesini bilmediği için hep evet diyen" kişinin sınırlı evetlemesi arasında bir ayrım yapar.

EVETLEMEK g. f. *Bir şeyi, bir yargıyı evetlemek,* onu onaylamak, ona katılmak: *Bu davranışını evetlememi bekleme.*

EVETLEYİCİ a. Mant. *Evetleyici matematik,* Van Dantzig tarafından tasarlanan (1947) ve değillemeye başvurmaktan kaçınan biçimsel dizge (*sezgicilik* benzeri görüş).

EVEUS a. Tropikal Afrika'da yetişen ve koyu esmer renkte, kaba dokulu, çok sert ve çok ağır bir odunveren ağaç. (Odunu demiryolu traversi yapımında kullanılır. Bil. a. *klainedoxa;* simarubaceae familyası.)

Colette Masson

Eva Evdokimova *Uyuyan güzel*'in bir sahnesinde (Spor sarayı, Paris, 1976)

Boutin-Atlas-Photo

Everglades'den bir görünüm

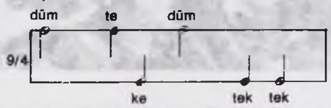

Chris Evert-Lloyd

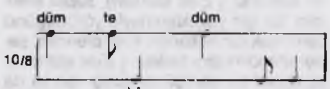
EVFAK sıf. (ar. *vefik*'ten *evfak*). *Esk.* Çok muvafık, pek uygun: "... *nâsa erfak ve maslahata evfak olan kaviller tercih olundu*" (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

EVFER sıf. (ar. *vafir,* bol'dan *evfer*). *Esk.* Pek çok olan, çok bol; çok kalabalık.

EVFER a. Müz. Türk müziğinde bir küçük usul. (9 zamanlı, 6 vuruşludur. Aksak usulünün son iki vuruşunun yerleri değiştirilerek oluşturulmuştur. Ağır mertebesi mevlevi ayinlerinin ikinci ve dördüncü selamlarında kullanılır. Orta mertebesiyle ölçülmüş şarkılar da vardır.) || *Aksaksemai evferi,* aksaksemai usulünün, son iki vuruşunun yerleri değiştirilerek oluşturulmuş versiyonu.

evfer usulünün en yaygın biçimi

aksaksemai evferi

EVGİN sıf. Öncelikle yapılması gereken için kullanılır; müstacel.

EVHAD sıf. (ar. *vâhid*'den *evhad*). *Esk.* Tek, biricik, bir tane.

EVHADİ-İ KİRMANİ (Ebu Hamit Evhedettin Ahmet), iranlı sufi şair (Kirman ? -Bağdat 1237). Çeşitli islam ülkelerini gezdi. Şam'da Şemsi Tebrizi ile tanıştı. Şems' in şeriat dışı görüşlerini kabul edemediğinden onunla uzlaşamadı. Şiirlerinde mecazi aşkı konu edindi. Rübaileri ile düzyazılarından oluşan *Misbah ül-ervah* adlı bir yapıtı vardır.

EVHAM a. (ar. *vehm*'in çoğl. *evham*). Kuruntu, kuşku, yersiz korku.

Evhami, Feraizcizade* Mehmet Şakir' in 3 perdelik oyunu (1885). Molière'in *Tartuffe* ve *Hastalık hastası* adlı yapıtlarından esinlenilerek yazılan oyun, batıl inançların ve kuruntuların tutsağı olan Rıfkı Efendi'nin (Evhamı), Leknahuri adındaki bir düzenbaz tarafından sömürülmesini anlatır. Çeşitli olaylardan sabıkalı Leknahuri, hile yoluyla Rıfkı Efendi'yi karısından ayırır, onun kızı Hasna'yla evlenip malını, parasını elinden almayı kurar. Hasna' yı seven Pertev'le evlatlık Sümbül bir plan tasarlayarak Evhami'yi tuzağa düşmekten kurtarmak isterlerse de Rıfkı Efendi onlara kulak asmaz. Sonunda, Leknahuri tutuklanır, sevgililer de birbirine kavuşur.

Cevdet Kudret tarafından yeniden gözden geçirilen ve bazı eklemeler yapılan oyun, ilk kez Ankara Devlet tiyatrosu'nda (1973) oynandı.

EVHAMLANMAK gçz. f. Kuruntuya kapılmak, kuşkuya düşmek.

EVHAMLI sıf. Kuruntulu, kuşkulu, vehimli kimse için kullanılır: *Evhamlının biri dir, her şeyi büyütür.*

ÉVIAN - LES - BAINS, Fransa'da (Haute-Savoie *département*'ı), Leman gölünün güney kıyısında bulunan, 7 027 nüfuslu (1992) yerleşim merkezi; dinlenme yerleri ve kaplıcalarıyla ünlüdür.

1962 martında Évian'da Fransa ile Cezayir arasında imzalanan antlaşmalar sonucu, Afrika'da yerleşik Fransızlar konusundaki bazı güvenceler karşılığında Fransa, Cezayir'in tam bağımsızlığını tanıdı.

Keystone

Fransa temsilcilerinin Évian konferansı'na gelişi, 15 mart 1962 (soldan sağa: Robert Buron, Louis Joxe ve Jean de Broglie)

EVİÇ → EVÇ.

EVİDDÂ çoğl. a. (ar. *vedid*'in çoğl. *eviddâ*'). *Esk.* Dostlar, arkadaşlar, ahbaplar: "*Bâdenüşlukta belki de birçok ehibbâ ve eviddâsını geçerdi*" (Hüseyin Daniş). *Eviddâ-yı kadime* (eski dostlar).

EVİN a. *Yörs.* **1.** Buğday tanesinin olgunlaşmış içi, özü. **—2.** Çok taneli başak.

—Bot. Yumurtacıkta embriyon kesesini saran ve yumurtacık zarıyla kaplı olan kısım. || *Evin embriyonu,* evin hücrelerinden doğan döllenmesiz üremiş embriyon. (Bu tür üreme *citrus* cinsinde görülür.)

—ANSİKL. Dişi gametofiti, yani embriyon* kesesini oluşturan *n* kromozomlu sekiz hücre evinin içinde farklılaşır. Çifte döllenmeden sonra evini albumen yutar, yalnız bazı ender durumlarda evin çimlenmeye kadar varlığını sürdürür (evinli tohumlar: nilüfer).

EVİNLİ sıf. *Yörs.* Özlü ve dolgun buğday, arpa vb. tanesi için kullanılır.

EVİNSİZ sıf. *Yörs.* Özsüz tahıl için kullanılır.

EVİNTAN (Ahmet), türk tiyatro oyuncusu, yönetmen (Kayseri 1915). Ankara Devlet konservatuvarı tiyatro yüksek bölümü' nü bitirdi (1942). Tatbikat sahnesi'nde, 1949'dan başlayarak Ankara Devlet tiyatrosu'nda sahneye çıktı. Türk (*Bizim şehir, Köşebaşı, Şakacı,* vb.) ve yabancı (*Cimri, Öteye doğru, Hamlet, Fizikçiler,* vb.) birçok oyunda rol aldı, bazılarında başrolü oynadı. *Dışardakiler* (1958), *Ağaçlar ayakta ölür* (1962) gibi oyunları sahneye koydu. Emekliye ayrıldıktan sonra Kayseri Şehir tiyatrosu'nu kurdu ve yönetti (1974-1978). Tiyatro anılarını *Hoşça kal* adlı bir kitapta topladı (1972).

EVİRGEN sıf. *Yörs.* İşini bilen, ölçülü, hesaplı davranan kimse için kullanılır.

EVİRİCİ a. Elektrotekn. Tek yönlü bir akımı bir almaşık akımlar sistemine dönüştüren statik elektrik enerjisi çeviricisi. (Eşanl. ONDÜLÖR.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Fiz. Değişmez almaşık bir manyetik alan üretmeye yarayan ve bir mıknatıs dizisinden oluşan düzenek. (Eşanl. ONDÜLÖR.)

—ANSİKL. Elektrotekn. Eviriciler, bir kaynağın verdiği doğru akımın almaşık akımlara çevrilmesini sağlayan tristörlü ya da tranzistörlü değiştiricilerdir. Başlıca türleri şunlardır: 1. *özerk olmayan eviriciler'* in çalışmaları için, almaşık açıdan ardışık yarıiletken öğelerin anotlarının potansiyellerine etkiyen, yani dalga biçimini, frekansı ve anahtarlama sırasını belirleyen çokfazlı elektromotor kuvvetler gerekir; doğal olmaktan uzak bu çalışma, zorlanmış bir çalışmadır ve devrede, düzenleyici indüktans denen bir indüktans ister. 2. *özerk eviriciler*'de almaşık gerilimlerin frekansını ve dalga biçimini montajın kendisi belirler; nitekim bunlar değişmez frekanslı ya da değişken frekanslı olabilir; değişken frekanslı olduklarında özellikle asenkron ve senkron motorların hız ayarında kullanılırlar; bunların çalışması için bir yandan yardımcı diyotlar, öte yandan sisteme tepkin enerji vermeye yarayan kondansatörler gerekir.

EVİRME a. Evirmek eylemi.

—Mant. "S, *p* dir" tipinde bir F formülünü, belli bir biçimde değiştirmeye dayanan çıkarım* kuralı; öyle ki, bu değiştirme sonucunda: 1. elde edilen F′ formülünde yüklem ve özne, F formülüne oranla ters çevrilmiş olur; 2. F′, F ten çıkarsanabilir. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Mant. Örneğin, F, "bütün insanlar, hayvandır" biçiminde olabilir; o zaman F′ "bazı hayvanlar, insandır" biçiminde olacaktır. Evirmenin kuralları şu biçimde tanımlanabilir: 1. tümel olumlu bir önermenin (bütün A lar, B dir) evrilmişi, bir tikel olumlu (bazı B ler, A dır) önermedir; 2. tümel olumsuz bir önermenin (hiçbir A, B değildir) evrilmişi, tümel olumsuz bir önermedir (hiçbir B, A değildir); 3. tikel olumlu bir önermenin (bazı A lar, B dir) evrilmişi de, tikel olumlu bir önermedir (bazı B ler, A dır); 4. tikel olumsuz önermelerin evrilmesi olanaksızdır.

EVİRMEK g. f. **1.** *Esk. Bir şeyi evirmek,* onu döndürmek, çevirmek; yapısını değiştirmek. **—2.** *Evire çevire,* iyice adamakıllı: *Evire çevire döverim seni.* || *Bir şeyi evirmek çevirmek,* onu çevire çevire, bütün yönleriyle gözden geçirmek. || *Sözü evirmek çevirmek,* sözü dolaştırmak, uzatmak.

—Mat. Evirme işlemi.

EVİRTEÇ a. Geom. ve Tek. res. Birbirinin evrikleri olan eğriler çizmeye yarayan, eklemli çubuklardan oluşan düzenek.

EVİRTİCİ a. Elektrotekn. Bir elektrik devresinin bir bölümünde, akımın yönünü değiştirmeye yarayan düzenek. (Eşanl. ENVERSÖR.)

EVİRTİK sıf. EVRİK'in eşanlamlısı.

EVİRTİLİR sıf. Ceb. *Evirtilir eleman,* bir evrik kabul eden eleman.

—Foto. Ters yüz edildikten sonra bir diyapozitif veren bir duyarkat için kullanılır.

◆ a. Foto. Evirtilir duyarkat.

EVİRTİM a. Bir şeyin öğelerini ters çevirme.

—Ceb. $[1, n]$ aralığının σ noktasal dizilimi, öyle ki i ve j, $[1, n]$ aralığının $i < j$ eşitsizliğini gerçekleyen iki elemanı ise $\sigma(i) > \sigma(j)$ dır.

—Elektrotekn. Bir elektrik akımının yönünü değiştirme.

—Foto. Çekimde kullanılan duyar katman üzerinde doğrudan doğruya pozitif görüntü elde etmeye yarayan işlemler dizisi. (Çekimden sonra film, negatif görüntü veren bir izhar banyosundan geçirilir; ama tespit banyosunda işleme yerine indirgenmiş gümüş çözündürülerek negatif görüntü elenir. Yıkamadan sonra film beyaz ışığa tutulur ve kalan bozunmamış gümüş tuzları izhar banyosunda giderilir. Kimi renkli filmlerde, evirtim ikinci izhar banyosunda, ışığa tutulmadan kimyasal yolla elde edilir.)

—Genet. *Kromozomsal evirtim,* aynı kromozomun iki ayrı yerden kırılması ve aradan kopan parçanın ters dönerek tekrar aynı kromozoma yapışmasıyla meydana gelen yapı değişikliği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Geom. E Eukleides uzayının noktasal dönüşümü; bu dönüşümde değişmez bir A noktası (kutup ya da merkez) ve sıfır olmayan bir *k* gerçek sayısı (kuvvet) yardımıyla tanımlanıp, E − {A} nın her M noktasına $\overline{AM} \cdot \overline{AM'} = k$ olacak biçimde bir M′ noktası eşlik ettirir. (Esk. eşanl. KARŞIT YARIÇAP VEKTÖRLERLE DÖNÜŞÜM.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Telekom. *Rakam evirtimi, harf evirtimi,* bir yazıcının harf basımından rakam basımına ve rakam basımından harf basımına geçişini sağlayan işlevler.

—ANSİKL. Geom. Evirtim $\overline{AM'} = \dfrac{k}{AM^2} \cdot \overline{AM}$ vektörel bağıntısıyla tanımlanabilir, buradan analitik tanımı çıkarılır. Sonsuzda-

ki noktayı evirtimin kutbuna eşlik ettirerek bu evirtim, anallagmatik uzaya uzatılabilir. Bu kıvrımlı bir uygulamadır.

Kuvvetin pozitif olması halinde evirtime pozitif denir; aksi halde negatif evirtimden söz edilir. Pozitif bir evirtimin gerçek değişmez noktaları vardır. Uzayda (aynı biçimde düzlemde) bunların kümesi A merkezli ve $\sqrt{k}$ yarıçaplı, evirtim küresi (aynı biçimde çemberi) ya da doğrultman küresi (aynı biçimde çemberi) adı verilen bir küredir (aynı biçimde bir çemberdir).

• *Birkaç özellik:*

1. Bir evirtim açıları korur, bunun bir özel hali olan steorografik izdüşümde durum tıpkı bunun gibidir.
2. Her düzlemsel evirtimde, herhangi iki benzeşik çiftnokta doğrusal ya da eşçemberlidir.
3. Merkezi A ve kuvveti k_1 olan bir evirtimle, aynı merkezli ve kuvveti k_2 olan bir evirtimin bileşkesi, A merkezli ve k_2/k_1 oranlı bir homotetidir.

• *Çok kullanılan birkaç şeklin görüntüsü:*

1. Kutuptan geçen anallagmatik doğrular ya da düzlemler topluca değişmezdir, aynı biçimde, kuvveti k ye eşit çemberler ve küreler de böyledir.
2. A kutbundan geçmeyen anallagmatik doğrular ve düzlemlerin görüntüleri kutuptan geçen çemberler ya da kürelerdir, öyle ki bunlara A da teğet olan doğru ya da düzlem, çıkış doğrusuna ya da düzlemine koşuttur.
3. Bir çember ya da küre kutbu içerirse, kıvrılım özelliği, bunların görüntüsünü bulmaya olanak sağlar.
4. Kutuptan geçmeyen çemberlerin ya da kürelerin görüntüsü, çıkış çemberinin ya da küresinin, A ya göre homotetiği olan bir çember ya da bir küredir.

• *Birbirinin evriği olan birkaç eğri:* Bernoulli kelebek eğrisi ve ikizkenar hiperbol; yürek eğrisi ve parabol; kıvrımsız salyangoz eğrisi ve dışmerkezliği 1/2 olan elips; kıvrımlı salyangoz eğrisi ve dışmerkezliği 1/2 olan hiperbol; Arkhimedes sarmalı ve hiperbolik sarmal.

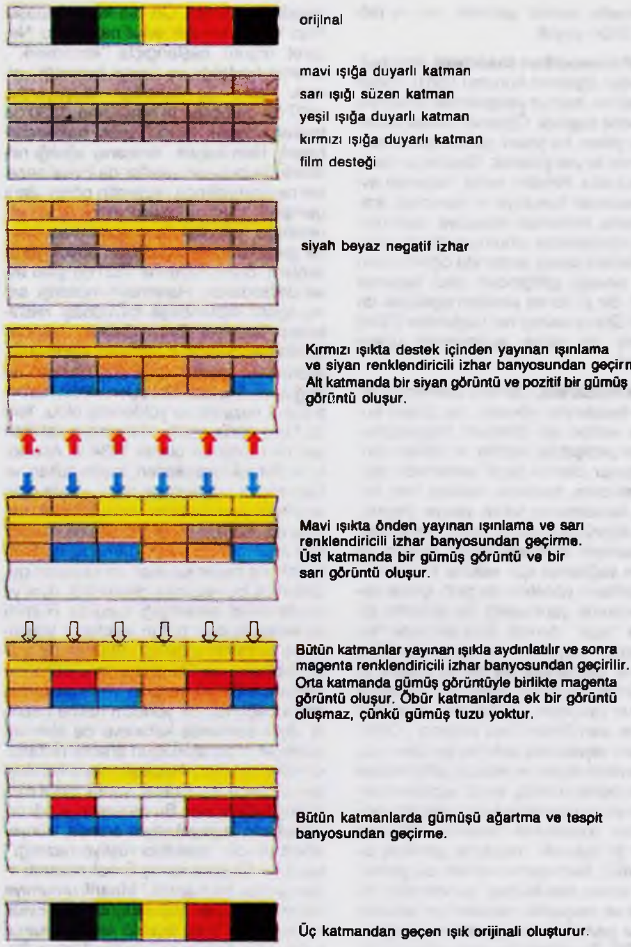
—Genet. Kromozomsal evirtimler genetik maddenin miktarını değiştirmeyen dengeli yapı değişiklikleridir. Bununla birlikte, meyoz bölünme sırasında, homolog kromozomların yan yana gelmesine yol açan bir evirtim halkası oluşur; bu halkanın içinde meydana gelen bir crossing-over kromozomda eşlenme ya da kopmalara yol açabileceğinden anormal gametler ortaya çıkar. a şeklinde normal bir kromozom görülüyor. B ve C ile F ve G arasında iki kırılma meydana gelirse, yapısal değişikliğe uğramış bir kromozom (b) elde edilir. Meyoz sırasında bu kromozom homoloğuyla karşı karşıya geldiğinde bir halka oluşur (c) ve eğer D ve E arasında bir crossing-over olursa, parçaları eşlenmiş ya da kırılma geçirmiş farklı yapıda iki tip kromozom meydana gelir. Bu kromozomlar anormal dölütlerin oluşmasına yol açar.

Kromozomsal evirtimlere insan patolojisinde ya eşlenme ya da kopmalar sonucu kromozomlarının yapısı değişmiş olan sakat çocukların ana-babalarında ya da düşüklerin sık görüldüğü çiftlerde rastlanır.

EVİRTİMLİ sıf. Evirtime uğramış şeyler için kullanılır.

—Isıbil. *Evirtimli gerikazanım*, algılanabilir ya da gizli biçimde fırınlardan kaçan ısıyı, kısmi bir yanma olanağı bulunduğunda uygulanan gerikazanma yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Isıbil. *Evirtimli gerikazanım*. Bu yöntemde bir odaya gönderilen yanma ürünleri, ısısını burada bulunan tuğla yığınlarına bırakır; oda yüksek sıcaklığa ulaştığında, sıcak gazlar kesilir ve başka bir odaya gönderilir; sıcak oda ısısını, yanmak üzere fırına giren soğuk gaz ve havaya geri verir; bu oda soğuduğunda, yeniden sıcak gazlar gönderilir ve işlem böylece sürüp gider. "evirtimli gerikazanım" adı, gazların dolaşımındaki bu dönemsel

Kodak belgesine göre

evirtim
Ektachrome II yöntemi
(farklı ikincil ışınlamalarla renkli izhar)

almaşmadan kaynaklanır. Bu yöntem özellikle, yanmış gazların sıcaklığı 1 500 - 1 800 °C düzeyindeyse yararlıdır.

EVİRTMEK ettirg. f. Foto. Bir filmi ya da bir fotoğraf kâğıdını ters yüz etme işlemini gerçekleştirmek.

—Org. kim. Sakkarozu suyla ayrıştırmak.

—ANSİKL. Org. kim. Sağa döndüren (dekstrojir) doğal D-sakkarozun suyla ayrıştırılması, toplam döndürme gücü eksi olan eşmolekülü sağa döndüren D-glukoz ile sola döndüren (levojir) D-früktozun bir karışımını verir; başka bir deyişle işlem sonunda elde edilen bu karışım, sola döndürendir (levojir). Bu da çözeltinin işaretini değiştirir, yani döndürme gücünü evirtir.

EVİSÜZ KURANİ → VEYSEL KARANİ.

EVİYE çoğl. a. (ar. *viʿā*, mahfaza'nın çoğl. *evʿiye*). *Esk.* Kaplar, kutular.

—Esk. anat. Damarlar. ‖ *Eviye-i demeviye*, kan damarları.

—Esk. bot. Bitkilerin gelişmesine yarayan damarlar.

—Sıh. tes. Su besleme ve boşaltma düzeniyle donatılmış, kumtaşı, metal (özellikle paslanmaz çelik) ya da plastikten yapılmış bir tür lavabodan oluşan mutfak donatımı öğesi. (Elle bulaşık yıkamada kullanılan eviyeler, eviye gözü denilen bir tekneden ve bir ya da iki yanında yer alan damlalıklardan oluşur.) ‖ *Eviye bloku*, bir ya da birçok eviyeden oluşan su besleme ve boşaltma düzenekleriyle donatılmış önüretimli sıhhi tesisat öğesi.

EVKAF a. (ar. *vakf*'ın çoğl. *evkāf*). Vakıf mallarını yöneten kurum.

—Huk. → VAKIF.

—İsl. huk. Vakıflar. ‖ *Evkaf müftüsü*, evkaf-ı hümayun müfettişliği mahkemesi başkanı. ‖*Evkaf mütevellisi*, vakıf yöneticileri. (Bunlar, vakıfların gelirlerini toplayıp koşullarına uygun bir biçimde harcamakla görevlidirler.) ‖ *Evkaf-ı gayri mazbuta*, evkaf idaresinin bilgisi altında, mütevellileri tarafından yönetilen vakıflar. ‖*Evkaf-ı gayri sahiha*, yetkililerin izni alınarak, kamu toprakları üzerinde kurulan vakıf.(İrsadî vakıf ya da tahsisat kabilinden vakıf da denir.) ‖ *Evkaf-ı hümayun*, padişahların ve saltanat mensuplarının vakıfları. (Evkaf-ı selatin de denir.) ‖ *Evkaf-ı hümayun müfettişliği*, evkaf-ı hümayunu bazı konularda denetlemek üzere kurulan bir memurluk. ‖ *Evkaf-ı hümayun müfettişliği mahkemesi*, evkaf-ı hümayun ve öteki vakıflarla ilgili davaların görüldüğü ve bunlara ait bazı yönetim işlerinin düzenlendiği mahkeme. (Bu mahkemeye ait 801 tane kadı defteri İstanbul Müftülüğü şeriye sicilleri arşivi'nde bulunmaktadır.) ‖ *Evkaf-ı mazbuta*, doğrudan doğruya evkaf nezareti tarafından yönetilen vakıflar. (Bunlar padişahların ve saraya mensup olanların vakıflarıyla, vakfiyelerindeki şartlara uygun yöneticisi bulunmayan vakıflardır.) ‖ *Evkaf-ı mülhaka*, evkaf nezaretinin denetimine bağlı olarak mütevellileri tarafından yönetilen vakıflar. ‖ *Evkaf-ı sahiha*, şartlarına uygun olarak yapılan vakıflar.

◆ çoğl. a. *Esk.* **1.** Vakıflar: *"Bu iş, evkaf nazırının elinde imiş"* (Y. K. Karaosmanoğlu). **—2.** *Evkaf-ı celaliye*, gelirleri mevlevi tarikatına ayrılan vakıflar. ‖ *Evkaf-ı hümayun hazinesi*, beytülmal, maliye hazinesi. ‖ *Evkaf-ı mazbute*, hükümet tarafından yönetilen vakıflar. ‖ *Evkaf-ı münderise*, gelirleri, yok olmuş vakıflar.

EVKAF a. Samsun ilinin batı kesiminde, derin ve kuvvetli topraklarda yetiştirilen kü-

kromozomsal evirtim

çük boyda, kırmızı yapraklı, tok ve tatlı içimli tütün çeşidi.

Evkaf memurları mektebi, İstanbul'da açılan öğrenim kurumu (1911). Evkaf nezareti'ne memur yetiştirilmek amacıyla öğrenime başladı. Öğrenim süresi önceleri bir yılken, bu yeterli görülmeyerek daha sonra iki yıla çıkarıldı. Okulda şu dersler okutuldu: Ahkâmı evkaf, nizamatı evkaf, malumatı hukukiye ve kanuniye, arazi kanunu, malumatı iktisadiye, usulü defteri ve muhasebei umumiye, hesap, kitabet. Balkan savaşı sırasında öğrencilerin çoğu savaşa gittiğinden okul kapandı (1912). Bir yıl sonra yeniden açıldıysa da Birinci Dünya savaşı'nın başlaması (1914) üzerine bir daha açılmamak üzere kapandı.

Evkaf nezareti, Osmanlı devletinde vakıf ve tesislerinin yönetimi ile görevli kuruluşa verilen ad. Osmanlı İmparatorluğu'nda padişahlar, vezirler ve halktan zengin olanlar ülkenin çeşitli yerlerinde yaptırdıkları cami, medrese, mektep, han, hamam, kervansaray, tekke, zaviye, çeşme, yol ve köprü gibi sayısız kamu hizmeti gören eserlerin işletilebilmesini, onarım ve bakımı sağlamak için vakıflar kurarlardı. Bu vakıfların yönetimi de tarih içinde çeşitli şekillerde yapılageldi. Bu yönetimi yürütene "nazır" denirdi. Türk tarihinde "evkaf nazırı" deyimine ilk olarak Kırım'da rastlanır. Osmanlılar'da ise bu unvanı ilk kez Orhan Gazi'nin Bursa'da yaptırdığı cami ve zaviyenin vakıflarının yönetimini üzerine alan Sinan Paşa kullandı (1359). Osmanlı devletinde vakıf ve tesislerin sayısı devletin siyasi ve iktisadi gelişmesine paralel olarak artınca, evkaf nazırlarını denetlemek amacıyla bir kısım vakıflar sadrazamın yönetimine bırakıldı. Böylece "Sadr âli nezareti" meydana getirilmiş oldu (1467). Sadrazama verilen bu görevi, onun adına reisülküttap yürütmekte idi. Ulema ve meşayihin nezaretinde bulunan vakıflar şeyhülislamın yönetimine bağlandı (1506). Bu görevi de onun adına tezkirecisi yürütüyordu. Hanedana mahsus vakıfların yönetimi kapı ağasının nezaretine bırakıldı (1545). XVI. yy.'da vakıf işleri genellikle bu üç nezaret tarafından yönetilmekte idi. 1587'de vakıfların yönetimi yeniden düzenlendi. Evkafı haremeyn müfettişliği ve buna bağlı muhasebecilik, mukataacılık ve Darüssaade yazıcılığı vakıfların bütün denetim hizmetlerini yürütürdü. Daha sonraki tarihlerde Galata, Üsküdar, Eyüp kadıları, kaptanpaşa, yeniçeri ağası, sekbanbaşı, bostancıbaşı gibi devlet memurlarının nezaretleri de ortaya çıkınca, yalnızca İstanbul'daki evkaf nezaretlerinin sayısı on ikiye yükseldi. Bunların en büyüğü ise "Evkafı hümayun nezareti" idi. Evkaf örgütü bu kadar dağınık bir durum alınca, yönetimde de yolsuzluklar arttı. Bu nedenle Abdülhamit I, kendi yaptırdığı vakıf tesislerinin yönetimini Darüssaade nezareti'ne bırakmayarak, özel bir örgüt kurdurarak ayırdı (1774). Bu yeni örgüt daha sonraki gelişmelerle bir kamu nezareti hüviyetini kazanarak Evkaf nezareti'ni meydana getirdi. Bu örgüt mütevelli kaymakamlığı, evkaf kitabeti ve ruznamçe kitabeti olmak üzere üç bürodan oluşmakta idi. Kuruluşun faydalı çalışmaları görülünce, buna bostancıbaşı ve Haremi hümayun evkaf nezaretleri de eklendi. Adı "Evkafı Hamidiye ve mülhakatı" diye değiştirilerek yönetimi darphane nazırlığına verildi (1777). Mahmut II dönemine kadar Darüssaade ağalarının denetimine giren bu kuruluş büyük bir gelişme gösterdi. 1814'te denetimi altına aldığı vakıf sayısı elliye ulaştı. Yeniçeriliğin kaldırılmasıyla (1826) yeniçeri ağalarının ve sekbanbaşıların nezaretinde bulunan vakıflar da bu idareye devredildi. Adı da "Evkafı Hamidiye ve Mahmudiye" biçiminde değiştirilerek genişletildi. Darphane nazırlarının bunu yürütemeyecekleri anlaşıldığından 13 ekim 1826 tarihli irade ile bir kamu hizmeti olarak "Evkafı hümayun nezareti" meydana getirildi. On bin kuruş maaşla Hacı Yusuf Efendi ilk evkaf nazırı oldu. Nezaret örgütü başlangıçta "kesedarlık", zimmet halifeliği' ve "sergi halifeliği" olmak üzere üç bürodan oluşuyordu. 1827'de darüssaade ağalığının, 1830'da bostancıbaşılık, topçubaşılık, hazinedarbaşılık, kilercibaşılık, Yenisaray ağalığı nezaretinde bulunan vakıflar da Evkaf nezareti'ne devredilince, nezaretin görev alanı genişledi. Vakıf hizmetlerinin tek elden yönetilmesi hem vakıfların korunması hem de gelirin artması açısından büyük yarar sağladı. Bunun üzerine 1831'de şıkkı evvel defterdarları, Haremeyn müfettişi, saray ağası, kaptanpaşa, çavuşbaşı, reisülküttap, İstanbul, Eyüp, Galata, Üsküdar kadıları ve Sadrıâli nezaretleri kaldırılarak ellerindeki vakıflar da Evkaf nezareti'ne bağlandı. Böylece bini aşkın vakfın hizmeti Evkaf nezareti'ne yüklenmiş oldu. Yeni üç büro daha açıldı. Haremeyn vakıfları ayrı bir müdürlük olarak 1834'te, Anadolu ve Rumeli kazaskerleri, imamı sultani ve Davutpaşa mahkemesi naibi elinde olan vakıflarla şeyhülislamın nezaretindeki vakıflar da 1836'da Evkaf nezareti'ne katıldığı gibi vakıf menba suları idaresi ile Boğaziçi dolmuş pazar kayıkları ve iskeleleri gedikleri de bu nezarete devredildi. Aynı yıl içinde evkaf müfettişliği kuruldu. Rumeli ve Anadolu'daki bütün vakıfların yönetimi bu nezarete bırakıldı. 1838'de bir aralık Tophane ve Darphane nezaretlerine bağlanan Evkaf nezareti 1839'da tamamıyla bağımsız bir yönetim haline getirildi. Aynı zamanda kabineye de alınmak suretiyle imparatorluğun önemli nezaretlerinden biri oldu. Nezaretin taşra kuruluşları ise önce muaccelat, sonra evkaf müdürlüğü adını aldı. Bu nezaretin açtığı ortaokulların (rüştiye) sayısı artınca, bünyesinde bir de "mekâtibi rüştiye nazırlığı" kuruldu. Bir süre sonra Evkaf nezareti'nden ayrılan bu nazırlık "Maarifi umumiye nezareti" olarak teşkilatlandırıldı. Evkaf nezareti, 1921'de Teşkilâtı esasiye kanunu'na göre Ankara'da kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinde "Şeriye ve evkaf vekâleti" olarak kuruldu. 1924 Anayasası'na göre de Başbakanlığa bağlı bir genel müdürlük haline getirildi.

EVKAT çoğl. a. (ar. *vakt*'in çoğl. *evkat*). *Esk.* **1.** Zamanlar, çağlar: *"Yeter geçti bugüne mâlihulyalarla evkâtım"* (Nedim, XVIII. yy.). **—2.** *Evkat-güzer,* vakit geçiren. ‖ *Evkat-ı hamse,* namaz için beş vakit; sabah, öğle, ikindi, akşam, yatsı. ‖ *Evkat-ı muayyene,* belirli zamanlar.

EVLA sıf. (ar. *veli*'den *evla*). *Esk.* Karşılaştırmada daha iyi, daha uygun olan için kullanılır: *Öyle davranmaktansa böyle davranmak evladır. Galatı meşhur, lügatı fasihten evladır.*

EVLADI FATİHAN a. Ask. tar. Rumeli'de oturan Rumeli fatihlerinin, torunlarına bölge fethedildikçe Anadolu'dan getirilerek buraya yerleştirilenlere ve bunlardan oluşturulan askeri örgüte verilen ad.
—ANSİKL. Konya yakınlarından geldikleri için yerli halk tarafından "Konyar" diye de anılan evladı fatihan, yörük vilayetleri de denilen Manastır, Florina, Ustrumca, Tikveş, Serez, Vodina, Drama vb. kentlerle kasabalarda yoğun olarak yerleştirilmişlerdi. XVII. yy.'da yörük örgütünün yerleşik yaşam biçiminin yaygınlaşmasıyla gücünü yitirmesi üzerine Rumeli'deki savaşlarda başgösteren aksaklığı gidermek amacıyla evladı fatihandan yararlanılma yoluna gidildi. 1691'de oluşturulmaya başlanan ve önceleri yörük adıyla anılan yeni askeri örgütlenme zamanla evladı fatihan olarak anılmaya başladı. Başlarına atanan vezir ya da beylerbeyine ise "yörük hâkimi" denilirdi. Evladı fatihan üstlendikleri askeri görevler karşılığında kimi ayrıcalıklara sahiptiler. Çeribaşıların buyruğu altında sefere katılırlar, buna karşılık avarız, nüzül, baç-ı gecit gibi vergilerden bağışık tutulurlardı. Sefere katılmayanlardan, sefere gidenlerin ailelerinin giderlerini karşılamak üzere elli kuruş baç alınırdı. Devlet katında, kapıcıbaşı rütbesindeki subaylarca temsil edilen evladı fatihan önceleri yalnızca Rumeli seferlerine katılırken XVIII. yy.'ın sonlarında Doğu seferlerine de katılmaya başladılar. Yeniçeri ocağı kaldırıldıktan sonra yirmi dört grup ve dört tabur halinde yeniden örgütlenerek başlarındaki çeribaşılarının yanlarına çeşitli rütbede subaylar verildi. Yerleşmiş bulundukları kasabalara eşkıya izlemekle görevli "kır serdarları"nın gönderilmesine karşı çıktılar. Bunun üzerine aralarından seçilen bölükbaşılar bu göreve getirildi. Tanzimat'ın ilanından (1839) sonra evladı fatihana tanınan ayrıcalıklar kaldırıldı, öteki halk gibi vergi ödemek ve askerlik yapmakla yükümlü kılındılar.

EVLADİYE sıf. (ar *evlâd* ve *-iyye*'den *evlâdiyye*). *Esk.* Evlatla ilgili.

EVLADİYELİK sıf. (ar. *evladiyye*'den). Evlattan evlada eskimeden kalacak kadar dayanıklı, sağlam eşya için kullanılır: *Evladiyelik koltuklar.*

EVLADİYET a. (ar. *evlad* ve *-iyyet*'ten *evladiyyet*). *Esk.* Evlada kalması şart olan vakıflar.

EVLAH, Azerbaycan'ın orta kesiminde, Kura çukurunun kuzey-batı köşesinde kent. Gence'nin yaklaşık 70 km doğusunda, demiryolu üzerinde.

EVLAT a. (ar. *veled*'in çoğl. *evlad*). **1.** Bir kimsenin oğlu ya da kızı; çocuk: *Biri kız, biri oğlan iki evladı var. Evlat sevgisi.* **—2.** Soy, döl. **—3.** *Tkz.* Bir kimsenin, çocuğu yaşındaki kimselere seslenirken kullandığı sözcük: *Evlat, buraya bakar mısın?* **—4.** *Evlat acısı gibi içine çökmek,* içine işlemek, yitirilen bir şey için çok üzülmek. ‖ *(Bir kimseyi) evlat edinmek,* ona yasal olarak evlat hakkı tanımak. ‖ *Evlat, evladı gibi,* özenle, sevgiyle: *Bahçede fidanlarla konuşur, onlara evlat gibi bakardı.* ‖ *Evlat ü iyal,* çoluk çocuk, ev halkı.
—*Esk. Evlad-ı bütün,* bir kimsenin kız tarafından torunları. ‖ *Evlad-ı evlad,* kişinin torunu; torununun torunu. ‖ *Evlad-ı fatihan* → EVLADI FATİHAN. ‖ *Evlad-ı inas,* kız çocukları. ‖ *Evlad-ı resul,* Hz. Muhammet'in soyundan gelenler. ‖ *Evlad-ı sulbiye,* öz çocuklar. ‖ *Evlad-ı utekâ,* kişinin özgürlüğe kavuşturduğu erkek ve kadın kölelerin çocukları. ‖ *Evlad-ı üm,* ana bir erkek ve kız kardeşler. ‖ *Evlad-ı vatan,* vatan çocukları. ‖ *Evlad-ı zuhur,* kişinin erkek ve kız çocuklarıyla, oğullarının erkek ve kız çocukları. ‖ *Evlad-ı zükûr,* erkek çocuklar.
—Med. huk. *Evlat edinme,* iki kişi arasında sözleşmeye dayanan yapay bir soybağı (nesep) doğuran işlem. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ **evlatlar** çoğl. a. Genellikle iyelik ekiyle, "bizden sonraki kuşak" anlamında kullanılır: *Bizler biraz sıkıntı çekeriz ama evlatlarımızı düşünmek zorundayız.*
—ANSİKL. Med. huk. *Evlat edinme,* evlat edinen kimsenin bulunduğu yerdeki yargıcın izni üzerine yapılacak resmi sözleşmeyle olur. Evlat edinme işlemi nüfus kütüğüne yazılır. Bir kişinin evlat edinebilmesi için onun en az otuş beş yaşında olması, evlatlığa alacağı kişiden en az on sekiz yaş büyük olması ve sahih nesepli füruunun (çocuğu ya da çocuğunun çocuğu) bulunmaması gerekir. Karı kocadan birinin evlat edinmesi ötekinin onayına (rızasına) bağlıdır. Temyiz kudreti olan kimse, onayı olmadıkça evlatlığa alınamaz. Ana babanın ya da yargıcın izni alınmadıkça kısıtlılarla küçükler (temyiz kudretine sahip olsalar da) evlatlığa alınamazlar (Türk Med. k. md. 254).

Evlatlık sözleşmesiyle, evlat edinen ve evlatlık arasında hısımlık bağı doğar: evlatlık evlat edinenin soyadını alır, küçükse onun velayeti altına girer, mirasçısı olur. Evlatlık, evlat edinenin saklı paylı (mahfuz hisseli) mirasçısıdır. Buna karşılık, evlat edinen evlatlığın mirasçısı olamaz. Evlatlık kendi öz ailesindeki miras hakkını da kay-

betmez. Ana babaya ait hak ve yetkiler, evlatlık sözleşmesiyle evlat edinene geçer. Evlatlık sözleşmesi tek taraflı olarak bozulamaz. Ancak, bu sözleşmenin yapılması için gereken kurallara uyularak, iki tarafın isteğiyle her zaman ortadan kaldırılabilir. Evlatlık ilişkisi, yargıç kararıyla da kaldırılabilir. Evlatlık bağının sona ermesine ilişkin istem evlatlık tarafından ileri sürülmüşse bunu gerektiren haklı nedenleri kanıtlaması gerekir: evlat edinenin yasal görevlerini yapmaması, ona kötü davranması, vb. haklı neden sayılır. Evlatlık bağının sona ermesini isteyen evlat edinen ise, evlatlığın mirastan ıskat edilmesini (çıkarılmasını) gerektiren bir nedenin varlığını kanıtlaması gerekir. Evlatlık bağının kaldırılması bu ilişkinin geleceğe ait tüm sonuçlarını ortadan kaldırır (Türk Med.k.md.258).

—Ruhbil. *Evlat edinme,* bireysel farklılıkların kaynağının incelenmesinde, genetik mirasla doğum öncesi yaşam mirasının etkileriyle doğum sonrası çevrenin etkilerini birbirinden ayırmayı sağlar. İlk etkiler ağırlıktaysa, çocuklar, onları evlat edinmiş olan anababadan çok biyolojik anababalarına çekerler. Doğum sonrası çevrenin etkisi ağırlıktaysa, o zaman evlat edinilmiş çocuklar, biyolojik anababalarından çok, onları evlat edinmiş olan anababalarına benzerler. Sonuçlar, değişim bileşenlerinin ya da ortalama bileşenlerin çözüm konusu yapılmasına göre değişir. Bu yöntem, zekâ testlerine, şizofreniye, alkolizme, vb. uygulanmıştır.

EVLATLIK a. **1.** Evlat olma durumu: *Babası onu evlatlıktan reddetti.* **—2.** Bir kimsenin yasal olarak evlat hakkı tanıdığı kimse. **—3.** Küçük yaştan eve alınıp hizmet ettirilen ve yetiştirilen kimse: *Köşkün sahipleri bir evlatlık almışlar.*

—Huk. Evlat edinilen kişi.

—ANSİKL. İsl. huk. Evlatlık kurumu, islamdan önceki arap toplumunda vardı. Müslümanlığın ilk zamanlarında da bir süre uygulandı. Ancak daha sonra Kuranıkerim bu kurumu kesin olarak ortadan kaldırdı (Ahzab suresi, 4-5). İslam hukukunda evlatlık hiçbir hukuki bağ doğurmaz. Kişi evlatlığıyla ya da onun boşadığı karısıyla evlenebilir. Evlatlık ya da evlat edinen biribirlerine mirasçı olamazlar.

EVLEK a. **1.** Tohum ekmek için, tarlanın saban iziyle ayrılmış bölümlerinden her biri: *Birinci evleği ekmiş, sıra ikincisine gelmişti.* **—2.** Dönümün dörtte biri. **—3.** Tarlalarda açılan su yolu.

—Ölçbil. Eskiden kullanılan, 0,1276 ha'ya eşdeğer yüzey ölçüsü birimi.

EVLEME a. Astrol. Meridyen ile ufuk arasında kalan çemberlerin üçlü kesişmesi. Bu yolla, on iki ev oluşturulur ve yardımcı evlerin sınır noktaları belirlenir. (Bu işlem için, önsel, geometrik ve kozmografik yaklaşımlar gibi çeşitli yöntemler öne sürüldü [Campanus, Regiomontanus]. Ptolemaios'un yöntemi, astrolojiye özgü sorunların çözümlemesinde daha akla yakın gibi gözükmektedir. Bu yöntem, yunanlı bilginin çalışması bilinmediği için kimi zaman italyan astroloğu Titisli Placidus'a atfedilir.)

EVLENDİRİLMEK → EVLENMEK.

EVLENDİRME a. Evlendirmek eylemi.

EVLENDİRMEK → EVLENMEK.

EVLENME a. Kadınla erkeğin bir aile kurmak amacıyla ve hukuk düzeninin öngördüğü kurallara uygun olarak birleşmesi; izdivaç. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Evlenme ehliyeti,* evlenebilmek için yasanın aradığı niteliklere sahip olma. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Evlenme engelleri,* evlenme sözleşmesinin yapılmasına engel olan yasal nedenler. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Evlenme rüştü,* evlenme yaşına gelmiş, ancak on sekiz yaşını doldurmamış kişilerin evlenme sözleşmesiyle kazandıkları erginlik durumu. || *Evlenme sözleşmesi,* kadınla erkeğin aile kurmak amacıyla, evlendirme memuru ve iki tanık önünde imzaladıkları resmi sözleşme. || *Evlenme töreni,* evlendirme memuru ve iki tanık önünde kadınla erkeğin evlenme sözleşmesini imzalamaları.

—ANSİKL. Din. • *Musevilik.* Museviliğe göre, evlenecek kişilerin anababaları da hem musevi olmalı hem de dinsel kurallara göre evlenmiş olmalıdır. Ancak doğuştan ya da sonradan din değiştirerek musevi olan bir annenin çocuğu da musevi sayılır. Boşanmış biri, aradan 90 gün geçmeden yeniden evlenemez. Boşanma ya da kocanın ölümü durumunda, sağ kalan eşin ve çocukların haklarının korunabilmesi için, evliliğe ilişkin mali sorunlar, yasalarda ayrıntılı olarak düzenlenmiştir.

Evlenme töreni (kidduşim) her yerde yapılabilir, ancak tören yeri genellikle sinagog'tur. Evlendirme memuru, zorunlu olmasa da, çoğu kez bir din adamıdır (haham); oysa, evlilik hukukuna göre bilgi ve görgü sahibi olmak kaydıyla herkes evlenme törenini yönetebilir. Evlenecek olan kişiler, tanrının koruyuculuğunu simgeleyen bir gölgeliğin (hupa) altına otururlar. "Evlenmenin kutsanması" duasının hep birlikte okunmasından sonra, nişanlı olan erkek, eşinin parmağına evlilik yüzüğünü takar ve "İşte, bu yüzüğün takılması ile, Musa ve İsrail yasalarına göre, artık bana adanmışsın" der. Evlenme sözleşmesini hukuksal yönden resmiyete kavuşturan, erkeğin bu sözleridir. Tanıkların bulunması gereklidir, bunların evli çifte tümüyle yabancı olmaları ve aralarında en küçük bir akrabalık bağının bulunmaması zorunludur. Yüzüklerin takılmasından sonra, evlendirme memuru, evlilik sözleşmesini (ketuba) tanıklara okur ve imzalatır. Evlenme töreni "Yedi Kutsama" duasının hep birlikte söylenmesi ile sona erer. Talmud derlemesi, Torah'dan yaptığı alıntıya göre yaşanan evliliği şöyle anlatır; "erkek ve kadın evlenmeye layıksalar, Kutsal Tanrı onlarla birliktedir, aksi halde ise, bir ateş, onları yok eder".

• *Katoliklik.* Hıristiyanlık, evlenmeyi, Akdeniz havzasındaki biçimiyle kabul etmiş, ancak, bu evlenmeye yeni bir dinsel değer (İsa ile Kilise'nin birliğinin simgesi olarak) ve yeni yükümlülükler getirmiştir (mutlak sadakat, tek evlilik, boşanmanın yasaklanması); daha sonra da, kilise hukukuna uygun olarak, evlenme kutsal tören olarak nitelendirilmiştir (Verona Din kurulu, 1184; ancak dinbilim geleneğinde, kutsal tören terimi daha önce de vardı). Kilise hukukuna göre, evlenmeyi kuran, karşılıklı olumlu iradelerin açıklanmasıdır. Bu karşılıklı açıklama, uzun süre aile içinde gerçekleşti ve simgesel anlam taşıyan bazı hareketlerle birlikte yapıldı: erkek tarafından karısının parmağına yüzüğün takılması; ellerin birleşmesi ve genellikle, evlilik odasında, rahip tarafından kutsama duasının yapılması. IX ve X. yüzyıllardan başlayarak, devletin evlenmeye karışması ve yasadışı evlenmelerin çoğalması nedeniyle, Kilise, evlenmenin kamusal niteliği ve iradenin serbestliği konuları üzerinde durmaya başladı: artık evlenme kilisenin kapısında yapılıyor ve sonra kilisenin içinde, kadın kutsanıyordu. Aşağı yukarı XVI. yüzyıldan başlayarak, tüm evlenme töreni kilisenin içinde yapılmaya başlandı ve Otuzlar kurulu'ndan sonra da (*Tametsi* kararnamesi, 1563), işlemin geçerliliği için, yetkili bir rahibin hazır bulunması zorunlu oldu. Ancak, rahip bir tanıktan başka bir şey değildi ve evlenecek olanlar, dinsel törenin gerçek yöneticileriydi.

Geleneksel dinbilim öğretisi, "evlenmenin ilk amacının çocukların dünyaya getirilmesi ve onların yetiştirilmesi, ikinci amacının eşlerin karşılıklı yardımlaşması ve cinsel isteklerin giderilmesi" olduğunu söyler. Buna karşın, 1935'te, Herbert Doms'un kitabı ile *(Evlenmenin anlam ve amacı)* yeni bir dinbilimsel yaklaşım ortaya çıktı. Alman dinbilimci, öz olarak, "kadın ve erkeğin evlilikte aradıkları şeyin, ilk planda, bir aşk yaşamının ortaklığı içinde, insani ve ruhsal açıdan birbirlerini tamamlamak olduğunu" söyler. Kısaca, H. Doms, karı koca ilişkisini anne baba ilişkisinin önüne geçirmektedir. Evlilik yaşamının çocuk yapmak tasarısıyla meşrulaştırılmaya ihtiyacı yoktur; evliliğin üretici ve eğitici yönleri üzerinde gereksiz yere durmak, eşler arasındaki aşkın, bir araç durumuna indirgenmesi tehlikesini ortaya çıkarır. Bu kitapla birlikte, en önemli dönemleri XIII. yüzyılın fransisken okulunda görülen çok eski bir dinbilim geleneği tekrar canlanmış oldu. Bu gelenek, hiçbir zaman yasaklanmamış, ancak Kilise'nin resmi öğretisinde de yer almamıştı. Günümüzde, Kilise'nin birçok belgesinde dile getirilen resmi öğretiyle evlilik yaşamına girmiş birçok hıristiyanın düşünceleri arasındaki uyuşmazlık, artmaktadır. Vatikan II. Din kurulu, evliliği, kutsal törenin ve eşlerin bir arada yaşamasının kaynağı olan sevgi üzerine oturtmaya çabalamıştır.

• *Protestanlık.* Protestanlığa göre bir çiftin yaşamı aslında Tanrı ile insanlar arasındaki ilişkileri simgeler niteliktedir. İncil'e göre aşk, sadakat ve karşılıklı özgürlük evliliğin temelidir. Evlenmeyi kuran, eşlerin toplum içinde, ölüm onları ayırana kadar sürecek, bir aşk ilişkisi kurma yolundaki istekleridir. Zorunlu olmayan dinsel tören medeni evlenme sözleşmesine hiçbir şey katmaz; ancak, hıristiyanlar, evlilik sözleşmesinden sonra, Tanrı'nın ve hıristiyan topluluğunun, birleşmelerine tanık olmalarını isteyebilirler. Fransa Protestanlar birliği'nin bir belgesi (1975) şu ifadeyi kullanmaktadır; "Reform kiliseleri, yalnızca iki kutsal tören tanırlar: Vaftiz ve Son Yemek törenleri. Kutsal törenler bunlar olunca, evlenmenin de kutsal bir tören olduğunu kabul etmek için, İsa'nın, aynı biçimde, açık istemi olması gerekirdi. Böylece, evlenme yalnızca erkek ve kadının seçimi, Tanrı da bu birleşmenin tanığıdır. Nitekim, İsa, kendi adına toplanan iki ya da üç kişi olduğunda, orada bulunacağına söz vermiştir (Matta, XVIII, 20). Bu söz verme, her şeyden önce, hıristiyan çiftin kurduğu yaşam ortaklığı için geçerlidir. Bu söz sayesinde, çiftin evliliği, küçük bir dinsel kurum haline dönüşür."

Boşanmanın ne olduğuna gelince, aynı belge, şunları söylemektedir; "İsa, bize affetmeyi ve yenilenmenin gücünü bahşettiği içindir ki, Protestan kiliseleri boşanan kişileri yeniden evlendirmeyi kabul ederler. Buna karşın, kiliseler tüm yeniden evlenmeleri hemen kabul etmezler [...]. Kilise için sözkonusu olan, boşanmayı tanımak değil, affetmenin yeni bir yaşama başlayış sağlayacağını bilmektir [...]. Burada, sonsuz bir hoşgörü değil, ancak daha önce mahvolmuş bir aşk yaşamının yeniden kurulması için, Tanrı'nın lütfu sözkonusudur."

• *Ortodoksluk.* Evlilik, eşlerin Tanrı'ya ulaşmalarında, bir yol olarak kabul edilir. Karşılıklı sevgiye dayanan kutsal bir tören olarak evlenmenin ilk anlamı eşlerin birleşmesidir. Bu birleşme, eşler arasında, bir tür dinsel kurum oluşturur. Bizans'ta dinsel evlenme töreni, X ve XI. yüzyıllardan beri yapılır ve iki ayrı töreni içerir; nişan töreni ve taç giyme ya da gerçek anlamda evlenme töreni. Genelde, her iki tören de, kesintisiz olarak, arka arkaya yapıldığından iç içe geçer,ancak, her ikisini ayrı ayrı yapmak da mümkündür; bu durumda, nişan, Kilise'nin müdahalesi olmadan bozulabilir.

Papaz, kutsal törenin yöneticisidir. Nişan töreni kilisenin kapısında yapılır (uygulamada, içeride, kapıların yanında) ve temel olarak, nişan yüzüklerinin takılmasından ibarettir. Gerçek anlamda evlenmek için ise, nişanlılar kilisenin içine girerler (uygulamada tam ortaya kadar ilerlerler); tören bir mutluluk şarkısı ile başlar, daha sonra da şunlar yapılır; nişanlıların, karşılıklı olumlu iradelerinin alınması, karı koca olarak taç giyme töreni (taç metalden ya da çiçeklerden yapılır), dualar, İncil'den parçalar okuma, evlilerin ortak

bir kadehten şarap içmeleri, sonsuzluğu simgelemek üzere, ortadaki kürsü çevresinde adım adım dönmeleri ve taçların çıkarılması.

Ortodoks kilisesi, kusuru olmayan taraflar için, boşanma ve yeniden evlenmeye izin vermektedir; ikinci evlenmede, istisnai olarak da üçüncüde, törenin tüm neşeli bölümlerinin yerini pişmanlık ayinleri alır. Ortodoks ruhban sınıfında, yakın bir zamana kadar, papazlar için, papazlık statüsü yanında, evli olma durumu da zorunlu idi.

• *İslam hukuku*'nda evlenmenin, kuralları Kuran'da ve Peygamber'in sözlerinde (hadis) belirlenmiştir. İslam dini, kadına değil, ancak erkeğe, kendisini engelleyen bir durum olmadığı takdirde, evlenme yükümlülüğünü getirir. Yakın akrabalar arasında evlenme yasaktır. (Kuran, 4,22-23). Erkek, dört kadından fazlasıyla evlenemez. Bir müslüman erkek, ancak bir kitabiyya ile evlenebilir (kitabiyya, ehli kitap, bir kitap getirmiş dinlere bağlı olanlara, yani hıristiyanlara ve musevilere verilen addır). Bu durumda, onların çocukları müslüman olacaktır. Ancak müslüman kadın, hıristiyan ya da musevi ile evlenemez. Ayrıca, inanan bir kişinin, çok tanrılı bir dine inanan ya da dinsiz biri ile evlenmesi de yasaktır. Kadın ancak veli ya da vasisi, babası, erkek kardeşi, baba tarafından dedesi ya da amcalarının onayı ile evlenebilir. Bu onay koşulunu, cebir hakkı ile karıştırmamak gerekir; bu hakka göre, veli ya da vasi, bazı durumlarda, kadını (özellikle ergin olmayan bir bakire sözkonusu olduğunda), kendi seçtiği bir koca ile evlenmeye zorlayabilir. Evlilik sözleşmesi tanıkların bulunmasını gerektirir; ya iki erkek, ya bir erkek ve iki kadın, ya da dört kadın tanık olmalıdır. Evlenme açık olarak yapılmalıdır, aksi halde geçerli sayılmaz. Evlilik içinde kadın kendi mallarını yönetir, koca, ailenin bakım masraflarını üstlenir. Kadın erkeğe itaat etmek zorundadır; uysal olmadığı takdirde, koca onu cezalandırabilir (Kuran, 4,34). Ancak, koca da, karılarına iyi davranmak ve özellikle gecelerin paylaşılmasında, onlara karşı adil olmalıdır İslam hukukunda, boşanma kabul edilmiştir. Kocası tarafından üç kez arka arkaya boşanan (talakı selâse) kadının, kocası tarafından yeniden eş olarak alınabilmesi için, araya başka biri ile yapacağı evlenmenin girmesi gerekir (hülle). Kadının yeniden eş olarak alınması iki tanık önünde gerçekleşebilir. Talakı selâse dışında, farklı sonuçlar doğuran iki tür boşanma vardır. Bu boşanmalardan birincisine, talakı rici ya da cayılabilir boşanma adı verilir, ikincisi ise talakı bâyin ya da ayırıcı boşanma'dır. Cayılabilir boşanmadan farklı olarak, ayırıcı boşanma'da, erkeğin sözü ile evlenme sona erer ve bekleme süresi (iddet) başlar. Günümüzde, bazı müslüman ülkeler (Tunus, Fas), eski islam hukukunu tümüyle bırakmamakla birlikte, yaptıkları yasalarda eşlerin kişisel durumlarına, çağdaş toplumun gereksinmelerine daha kolaylıkla uyacak bir hukuksal biçim vermeye yönelmişlerdir.

—Folk. *Evlenme*, türk toplumunda en önemli toplumsal olaylardandır. Evlenmeye ilişkin hazırlıklar, eş seçimi, evlilik öncesi işlemler, evlenme törenleri, evlilik sonrası ilişkiler yörelere göre farklılıklar gösterir. Yaşama biçimi, gelenek ve görenekler, yaşanan ortamın kültür durumu, evlenme biçimlerini ve ilişkileri etkileyen öğelerdir. Bu nedenle evlenmeye ilişkin gelenek ve görenekler tek bir ölçüye göre genellenemez.

Cumhuriyet dönemi öncesi kent yaşamında kız çocuklar on iki yaşına geldiklerinde, çeyiz hazırlıkları hızlandırılırdı. On dört yaşına değin başını örtmeden sokağa çıkarılmaz, on altı yaşına geldiğinde de yaşmak ve ferace giydirilirdi. Evlenme çağında oğlu olan aileler önce yakın çevrelerinden kız araştırır, uygun birini bulamazlarsa oğlan annesi, yanına akrabadan ya da komşulardan deneyimli birkaç kişiyi alarak görücülüğe çıkardı. (→ GÖRÜCÜ.) Salık verilen kızların evlerini dolaşan görücüler genellikle iyi karşılanır, kızlardan birini beğenmişlerse ikinci kez görücülüğe gider, bu kez oğlanın bir resmini bırakır ve niyetlerini açıklarlardı. Bu arada iki yan birbirini soruşturur, sonuç olumluysa oğlanın babası, yanına birkaç erkek akrabasını alarak kızı resmen babasından isterdi. Yanıt olumluysa söz kesmek üzere bir araya gelinirdi. (→ SÖZ* KESMEK.) Söz kesimi sırasında oğlan tarafının kızın ailesine "ödeyeceği ağırlık, çeyiz, nişan ve düğün tarihi kararlaştırılır, daha sonra şerbet içilirdi. (→ SÖZ* ŞERBETİ.)

Nişandan önce erkek ve kız tarafı birbirlerine içinde çeşitli armağanlar bulunan bohçalar gönderirdi. (→ NİŞAN* BOHÇASI.) Nişan günü erkek tarafının kadınları topluca kız evine gelir, kız nişan giysisini giyerek ellerini öper, kayınvalidesi parmağına nişan yüzüğünü takardı. Bundan sonra çay, şerbet, pasta sunulur ve geline çeşitli armağanlar verilirdi.

Kızın çeyizini hazırlamak kadınların başta gelen uğraşlarındandı. Çoğu el işlemesi olan örtüler, mendiller, çevreler, bohçalar kız çeyizinin önemli parçalarını oluştururdu. Nişandan sonra gerekli eşyalar alınarak çeyiz tamamlanır, genellikle oda takımı erkek tarafı, yatak odası kız tarafı tarafından hazırlanırdı.

Nikâh günü bir odada bekleyen kızın saçları çözülür, başı üzerinde Kuran'la bir dilim ekmek tutulur ve kapısının önüne üç erkek gelerek içlerinden biri "nikâhını kıymak için vekilin olayım mı" diye sorar. Bu soruyu üç kez yineler, kız üçüncüsünde "olunuz" der. Daha önce cevaplaması ayıp sayılır. İmam nikâhı kıyıldıktan sonra şerbet içilir. Tören sırasında evde bulunan tüm kızların saçları ve düğmeleri çözülür, aksi takdirde kısmetlerinin bağlanacağına inanılır. Nikâh kıyıldıktan sonra kadınlar arasında bir tören yapılır. Erkek tarafının kadınları kız evine gider, gelin kaynanasının ve öbür büyüklerin ellerini öper, şerbetler içilir. Kayınvalidenin geline yüzük, küpe, saat, kolye vb. bir armağan verip başına para saçması gelenektendir.

Düğünü, okuyucu* adı verilen kadınlar duyurur. Çağrıyı kabul edenler, geline armağan vermek durumundadır. Gelin damat evine gidecekse çeyizi gönderilmeden armağanı götürülür. Çeyiz genellikle pazartesi günü gönderilir. Gönderilmeden önce kız evinde sergilenmesi adeti de vardır. (→ ASKI.) Salı günü *gelin* hamamı*, çarşamba günü *kına* gecesi* yapılır. Perşembe *yüz* yazısı günü*'dür. Gelin yüzüne çeşitli süsler yapıştırılıp giydirilir ve süslenir. Hazırlanınca, babası gelip elini öptürür ve beline al bir kuşak bağlar. (→ GAYRET KUŞAĞI.) Bundan sonra gelini bir kılıç üzerinden atlatarak "bunu kullanan dedelerin gibi evlat yetiştir" diyerek dua eder ve kızının sırtını okşar. Bundan sonra kız kendisi için hazırlanmış salona gelir ve sandalyeye ya da yüksekçe bir yere oturtulur. Gelin arabası kapıya yanaşınca kayınvalidesi ve en yakın arkadaşıyla birlikte arabaya biner, önde gelin arabası olmak üzere alay yola çıkar. (→ GELİN* ALAYI.) Damat evine gelindiğinde gelin iki yana gerili çarşaflar arasından geçirilerek eve sokulur. Gelinin yengeliğini yapan kadın kızı damadın koluna verir, birlikte gelin odasına giderler. Damat duvağı açmaz, yengenin sunduğu kahveyi içer (→ KOLTUK* TÖRENİ.) Damat kahveyi içtikten sonra tepsiye yenge için bahşiş bırakır, odadan çıkınca para serper. Bu paraların bereket getireceği inanışı vardır.

Gelin odada yapma çiçek ya da meyvelerden oluşan askı*nın altında oturur. Konuklar geline baktıktan sonra yatak odasını görmeye giderler. Gelin akşama değin hiç konuşmaz. Genç kızlar gelin telinden bir parça koparıp alırlarsa kısa zamanda evleneceklerine inandıklarından gelinden tel alır, bunu baş ya da göğüslerine iliştirirler. Çağrılılara yemek verilir (→ DÜĞÜN* YEMEĞİ), erkek ve kadınlar ayrı ayrı yerlerde eğlenirler. Yatsı namazından sonra imam kapıda dua eder ve damat gerdek odasına girer. Bazı esnaf düğünlerinde arkadaşları damadı yumruklayarak odaya sokar. Damat odaya girdikten sonra yenge gelini teslim eder ve odadan çıkar. Damat iki rekât namaz kılarken gelin ardında durur. Namazdan sonra damat gelinin duvağını açar ve *yüz* görümlüğü* verir. Sabah gelinin yastığı altına yenge için bahşiş konur. Gerdeğin ertesi günü *paça* günü*'dür. Gelin *paçalık** denen giysisini giyer, tel duvak takmaz. Çağrılan konuklara düğün yemeğine ek olarak paça ve kaymak sunulur.

Bugün evlenmelerde bazı kesimler geleneksel özellikleri (kimi değişimlere uğramakla birlikte) korumaya çalışmaktaysa da özellikle büyük kentlerde görücü usulüyle evlenme oldukça azalmıştır. Birbiriyle anlaşan gençler evlenmeye karar verdiklerinde bunu ailelerine açmakta ve büyüklerin araya girmesi çoğunlukla biçimsel bir gereklilik sayılmaktadır. Yapılan birkaç aşamalı törenlerin yerini de daha kısa ve yalın törenler almıştır. Ekonomik koşulların da zorunlu kıldığı bu değişim giderek yaygınlık kazanmaktadır.

Kırsal kesimde soyun devamını sağlamada ilk aşama sayılan evlenme, geleneksel yaşamın en önemli olaylarındandır. Ekonomik koşulların biçimlendirdiği akraba evlilikleri, beşik* kertiği, berder* evlilik vb. evlenme türleri günümüzde de geçerlidir. Başlık* olgusu da evlenmelerde temel öğelerden birini oluşturmaktadır. Kırsal kesimde evlenme törenleri yörelere göre farklılıklar gösterir. Bununla birlikte *başlık**, düğün evinde *çatıya* bayrak asma, zülüf* kesme, kına gecesi, yengelik*, sağdıçlık**, gelinin al giymesi ve damat evine at sırtında gitmesi (günümüzde atın yerini bazı yörelerde traktör ya da araba almıştır), damat evinin önüne vardığında başına *saçı** saçılması, eşikten girerken kayınvalidenin bir toprak çanak kırması, eşiğin üst bölümüne bal sürülmesi, gerdek günü damadın bağlanma*sını engellemek için önlemler alma, gelinin yatağı üzerinde erkek çocuk yuvarlama vb. günümüzde de Anadolu'nun birçok yöresinde yaşayan ortak geleneklerdir.

—İkonogr. *Bakire Meryem*'in evlenmesi teması sık sık sanatçılara esin kaynağı oldu: Paris'te Notre-Dame'ın Ste-Anne taçkapısının oyma lentosu, Giotto (Arena, Padova), B. Daddi (Londra), T. Gaddi (S. Croce, Floransa), Sano di Pietro (Vatikan), Fra Angelico (S. Marco, Floransa), Ghirlandaio (S. Maria Novella, Floransa), Carpaccio (Torino), Rosso (S. Lorenzo, Floransa), Ph. de Champaigne ve Murillo (Londra, Wallace Collection), Pradier'nin (Paris, Madeleine kilisesi) tabloları. Ancak bu konuyu işleyen en ünlü iki yapıt, Perugino ve atölyesinin, Meryem'in evlilik yüzüğünün bulunduğu yer olarak kabul edilen Perugia katedrali için yaptığı tablo (Caen müzesi) ve Raffaello'nun bu ressamdan esinlenerek yaptığı panodur (1504, Milano'da Brera pinakoteki).

Azize Caterina'nın dinsel evliliği konusunu da şu ressamlar işledi: Lorenzo Veneziano (Venedik), Filippo Lippi (Bologna), Memling (Bruggeli Jan van Bandol hastanesi; Louvre), G. David (Londra), Correggio ve Fra Bartolomeo (Louvre), Ti-

ziano (Floransa), Tintoretto (Venedik), Cranach (Berlin), Murillo (Roma), Rubens (Berlin).

Yeni moda evlenme, altı tabloluk bir dizidir; Hogarth bu tablolarda yüksek sosyetede görülen anlaşmalı evliliklerin sonuçlarını sergiler (1745, Londra, National Gallery). [→ DÜĞÜN.]

—Med. huk. *Evlenme* bir sözleşmedir. Ancak bu sözleşme öteki özel hukuk sözleşmelerinden farklı özellikler de taşır. Evlenme sözleşmesinin en belirgin özelliği doğurduğu hak ve borçların yasayla saptanmış olması, bu konuda sözleşme taraflarının özgürlüğünü sınırlamış olmasıdır. Kişiler istedikleri biçimde bir evlenme sözleşmesi yapamazlar. Kişiler böyle bir sözleşme yapıp yapmamakta özgürdürler. Ama bu sözleşmenin kurallarını saptamada yasanın öngördüğü ilkelerle bağlıdırlar. Evlilik sözleşmesine son vermek (boşanma) de tarafların isteklerine bağlı değildir. Boşanma nedenleri yasada belirtilmiştir. Bu nedenler olmadan, eşler boşanma konusunda anlaştıklarını ileri sürerek evliliğe son veremezler. Boşanma nedenleri konusunda anlaşmak ancak bu nedenlerin gerçek olduğunu kabul etmek anlamına gelebilir. Yoksa evlenmeye son vermek için yeterli değildir. Evlenme sözleşmesinin sona ermesi için mahkeme kararı (boşanma) gereklidir. Yargıç bu kararı verirken eşlerin evlenme sözleşmesine son verme konusundaki anlaşmalarına dayanmaz, boşanma nedenlerinin var olup olmadığına bakar. Yasaya göre tarafların anlaşmaları evlenme sözleşmesini sona erdirmez. Çünkü eşlerin anlaşmaları bir boşanma nedeni değildir. Evlenme, Türk Medeni kanunu'nda ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiştir. 4 nisan 1926 tarihinde yürürlüğe giren bu yasaya göre evlenme tümüyle laik bir nitelik taşır, resmi biçimde yapılan evlenme sözleşmesine ilişkin belge alınmadan dinsel tören yapılmaz. Evlenmenin geçerli olması dinsel törenin yapılmasına bağlı değildir (Türk Med. k. md. 110). 7 kasım 1985 tarihli Resmi gazete'de yayımlanan "Evlendirme yönetmeliği" evlenmeye ilişkin işlemleri basitleştirmiştir. Bu yönetmeliğe göre, evlendirme işlemleri İçişleri bakanlığı nüfus ve vatandaşlık işleri genel müdürlüğü'nce düzenlenir. Aynı yönetmeliğe göre, evlendirme memurlarının görev, yetki ve sorumlulukları şunlardır: evlenme başvurularını kabul etmek; hukuk kurallarının (mevzuatın) öngördüğü biçimde evlenme dosyasını hazırlamak; evlenme sözleşmesini yapmak; aile cüzdanı düzenleyip vermek; evlenmenin nüfus kütüklerine yazılmasını sağlamak vb. Evlendirme memurları bu görevlerinden dolayı nüfus müdürlerine karşı sorumludurlar. Evlendirme memurluğu görevi Nüfus ve vatandaşlık işleri genel müdürlüğü tarafından verilir. Bu görev, belediye başkanlığına verilmesi halinde başkan tarafından kullanılabileceği gibi, onun görevlendireceği üst düzeydeki bir memur tarafından da kullanılabilir. Köylerde evlendirme memurluğu görevi öğretmen ya da muhtarlara verilir. Yurtdışında bu görev ve yetki konsolos ya da başkonsoloslara aittir. Birbirleriyle evlenmeye karar vermiş kadın ve erkek evlendirme memurluğuna başvurarak "evlenme beyannamesi"ni imzalarlar. Başvuru sırasında taraflar fotoğraflı nüfus cüzdanlarını göstermek zorundadırlar. Evlenecek olanlardan birinin isteği üzerine evlenmeye engel olacak bir hastalığın bulunup bulunmadığı doktor raporuyla saptanır. Yaşlarının küçüklüğü ya da kısıtlı olmaları nedeniyle evlenmeleri, ana, baba ya da vasinin iznine bağlı olanlar izin belgelerini de eklemek zorundadırlar. Evlenme sözleşmesinin yapılabilmesi için evlenme kararının ilan edilmesine gerek yoktur.

Evlenme sözleşmesi evlendirme memuru ve iki tanık önünde yapılır. Vekâletle evlenme sözleşmesi yapılamaz. Evlendirme memuru, önceden saptanan yer ve zamanda, tanıkların önünde kadın ve erkekten her birine ayrı ayrı birbirleriyle evlenmek isteyip istemediklerini sorar ve olumlu cevap alması üzerine sözleşmenin yasal olarak yapılmış olduğunu açıklayarak evlenme kütüğünü taraflara ve tanıklara imzalatır, kendisi de tarih ve saat koyarak imzalar.

• *Evlenme ehliyeti*, evlenme sözleşmesi yapabilme yeteneğidir. Temyiz kudretine sahip olan ve kısıtlı olmayan (hacir altında bulunmayan) her ergin kişi evlenebilir. Bu niteliklere sahip kişiler evlenmeye tam ehliyetli kişilerdir, bunların evlenmek için kimseden izin almaya gereksinmeleri yoktur. On yedi yaşını doldurmuş erkekler ve on beş yaşını doldurmuş kadınlar ana, baba ya da vasilerinin, on beş yaşını doldurmuş erkekler ve on dört yaşını bitirmiş kadınlar da sulh hukuk hâkiminin izniyle evlenebilirler. Akıl hastası oldukları doktor raporuyla saptanmış olanlar evlenemezler.

• *Evlenme engelleri*. Türk Medeni kanunu'ndaki evlenme engelleri deyimi şu üç yasağı kapsar: 1. yasada belirtilen derecedeki hısımlar arasındaki evlenme yasağı; 2. başkasıyla evli olan bir kimsenin yeniden evlenememesi; yasanın ya da yargıcın belirlediği bekleme süreleri dolmadan evlenme sözleşmesi yapılamaması. Bunların dışında Umumi Hıfzısıhha k.'nda yazılı, kimi bulaşıcı hastalıklar da evlenme engeli sayılır. Evlenme yasağı açısından hısımlık üç grupta incelenir: kan hısımlığı, sıhrı hısımlık, sözleşme hısımlığı (evlat edinme). Kan hısımlığı çok önemli bir evlenme engelidir. Kan hısımları arasındaki evlenme yasağı sağlık ve ahlaki nedenlere dayanır. Yakın akraba evliliklerinden doğan çocuklarda çoğu kez sakatlıklar ve sağlık bozuklukları görülür. Ayrıca çeşitli dinlerde ve ahlak anlayışlarına göre yakın akrabalar arasındaki evlilikler yerinde bir davranış olarak görülmez. Türk hukuk sisteminde kan hısımları arasındaki yasak şöyledir: aralarındaki soybağı ister düzgün olsun ister olmasın usul (ana-baba ve onların anababaları) ve füru (çocuklar ve onların çocukları) arasında; ana-baba bir ya da baba bir ya da ana bir kardeşler arasında; bir kimseyle amca, dayı, hala ve teyzesi arasında evlenme yasaktır (Türk Med. k. md. 95/1). Sıhri hısımlık da bir evlenme engelidir. Belirli derecedeki sıhri hısımlar arasında evlenme engelinin bulunması daha çok ahlaki nedenlere dayanır. Sıhri hısımlığın evlenme engeli sayılması, derecesi farklı olmakla birlikte, ülkelerin çoğunda kabul edilmiş bir durumdur. Türk hukukunda sıhri hısımlığa ilişkin yasaklama şöyledir: sıhri hısımlığı doğurmuş olan evlilik bozulmuş, ölüm ya da boşanmayla ortadan kalkmış olsa bile, kocanın usul ve füruu ile karı arasında; karının usul ve füruu ile koca arasında evlenme yasaktır (Türk Med. k. md. 92). Evlat edinme de bir evlenme engelidir. Yasaya göre evlatlıkla evlat edinen ve bunlardan biriyle ötekinin kocası ya da karısı arasında evlenme yasaktır (Türk Med. k. md. 92/3).

Evli olmak, yeniden evlenmeye engel bir durumdur. Bu kural, poligaminin (çok eşliliğin) bırakılarak yerine monogaminin (tek eşliliğin) benimsenmesiyle doğmuştur. Eşler boşanmışlarsa başkalarıyla evlenebilirler. Eşlerden birinin ölümü de evliliği sona erdirdiğinden sağ kalan eşin başkasıyla evlenmesi için engel kalmaz. Yeniden evlenmek isteyen kişi, önceki evliliğin boşanma ya da iptal kararıyla sona erdiğini kanıtlamak zorundadır. Önceki evliliğin sona erdiği nüfus kütüğüne yazılmadıkça evlenme sözleşmesi yapılamaz. Yasanın ya da yargıcın belirlediği bekleme süreleri dolmadan evlenme sözleşmesi yapılamaz. Yasanın öngördüğü bekleme süresi "iddet müddeti" diye anılır. Bu sürenin amacı nesep karışıklıklarını önlemektir. Yasaya göre bir evliliğin iptal, boşanma ya da ölümle son bulmasından sonra, kadının başka biriyle evlenebilmesi için 300 gün geçmelidir. Doğumla bekleme sona erer. Kadının gebe kalmasına olanak yoksa ya da boşanmış olan eşler birbirleriyle evlenmek isterlerse yargıç bu süreyi kısaltabilir (Türk Med. k. md. 95). Yargıç tarafından saptanan bekleme süresi boşanma kararıyla belirlenir. Yargıcın, boşanan eşlerden kusurlu olanına yeniden evlenmemesi için süre koyabileceğini belirten, Türk Med. k. 142. maddesi, 4 mayıs 1988 tarih ve 3444 sayılı kanunun 9. maddesiyle yürürlükten kaldırılmıştır.

Umumi Hıfzısıhha kanunu'nda belirtilen evlenme engeli bulaşıcı hastalıklarla ilgilidir. Yasaya göre frengi, bel soğukluğu, yumuşak şankr, cüzzam ve akıl hastalığı olanların evlenmeleri yasaktır (md. 123). [→ Kayn.]

—Tar. Eski Yunan'da evlenme, siteye kökeni belli, sahih nesepli (soybağı düzgün) yurttaşlar kazandırmak için yapılırdı (klasik dönemde, bir yurttaşla yabancı bir kadının evlenmesine çok zor ve ender olarak izin verilirdi); bazen yasalar bekârlığı cezalandırmaktaydı (özellikle Sparta'da) ve kamuoyu da bekârlığa iyi gözle bakmazdı. Bununla beraber, Hellenistik çağda, bir köle kadınla ya da azat edilmiş bir köle kadınla, evlenmeden birlikte yaşayan erkeklerin sayısı da çoktu. Kadın, evleneceği kişiye, babası ya da vasisi (kyrios) tarafından verilirdi. Evlenme, resmi biçiminin ötesinde (Atina'da *eggyesis*) kadının, birlikte yaşamaları için (synoikia), kocasının yanına gönderilmesinden (ekdosis) ibarettir; kadın, çocuk sahibi olmadan ölür, dul olarak babasının evine geri döner ya da boşanırsa, belli bir tutarın *(proiks) kyrios*'a (vasi) verilmesi gereklidir. Koca, karısını boşayabilir (üstelik bazı sitelerde [Atina], kadın zina suçunu işlediği takdirde, boşamak zorundadır). Kadın da boşanmayı isteyebilir (Atina'da, arkhon'un koruması altına girerek). Erkek kardeşi olmayan sahih nesepli bir kıza (Atina'da), *epikler* adı verilirdi; görevi aile mirasını sürdürmek olan bu kız, yasal olarak kendisini eş olarak isteyen baba tarafından en yakın akrabası ile evlenmek zorundadır *(epiklikasia)*.

Roma'da hukukça geçerli bir evlenme için *(justae nuptiae)* ergin olan iki tarafın iradesi, aile reisinin *(pater familias)* onayı ve daha önce taraflardan biri evlenmişse bu evliliğin ortadan kalkmış olması gereklidir. Evlenme *cum manu* ya da *sine manu* biçiminde olabilirdi. *Cum manu* evlenme kadını kocasının *manus*'u (egemenliği) ya da kocası *alieni juris* (ehliyetsiz, tabi) ise aile büyüğünün *manus*'u altına sokardı. Üç tür cum manu evlilik vardır: patrisyenlere (soylulara) özgü *confarreatio* türü resmi ve dinsel evlenme; *coemptio* ya da kadının görünüşte kocasına satılmasıyla gerçekleşen plep (halk sınıfı) evlenmesi; kadının ve erkeğin bir yıl aynı yerde birlikte oturmalarından doğan *usus* yoluyla evlenme. Kendi özel malları olan hak sahibi (sui juris) kadının *cum manu* türündeki evliliği bu malların kocasının mal varlığına geçmesine neden olur. *Cum manu* türünde evlenen kadın kocasından boşanmayı isteyemez, ancak koca onu boşayabilir. Bunun dışında imparatorluğun son yüzyıllarında uygulanmaya başlanan *sine manu* türündeki evlenme ise kadını kocasının egemenliği altına sokmadığı gibi onu kocasının ailesi içine de sokmaz. Bu evlenme özel bir tören gerektirmez, kadının kocasının ya da her ikisinin isteğine bağlı olan boşanma ile bozulur ve nikâhsız bir arada yaşamaktan ancak dış görünüşüyle farklılık gösterir. Roma hukukunda, başka evlilik biçimleri de görülür; *concubinatus*, başlangıçta hukuksal sonuç doğurmayan, ancak geç imparator-

luk döneminde gerçek bir alt düzey evlenme durumuna gelen yasal birleşmedir, bu evlenme türü sadakat yükümlülüğü getiriyor ve birlik içi doğan çocukların sahih nesepli olmalarını sağlıyordu. Kişiler hukukuna bağlı evlenme ya da *matrimonium sine connubio*, aynı *jus connubii*'ye sahip olmayan iki kişi arasında gerçekleşirdi. *Contubernium*, iki kölenin ya da bir köle ile bir özgür kişinin birleşmesiydi ve geç imparatorluk döneminde bazı hukuksal sonuçlar doğuruyordu.

• *Eski Türkler*'de evlenme, egzogami (dıştan evlenme) kuralına bağlıydı. İ.Ö. III. yy.'a ait çin kaynaklarından öğrenildiğine göre, hun hükümdarları kendi boyları dışında belli bir boydan kız alıyorlardı. Etnografya araştırmaları, Hunlar'da aynı boydan kız alma ve aynı boya kız verme yani bir tür kız değiştirme geleneğinin varlığını ortaya koymaktadır. Hunlar'ın yanı sıra Uygurlar, Göktürkler ve Kırgızlar'da da görülen yengeyle ya da üvey anneyle evlenme geleneğinin de egzogami kuralıyla ilişkisi olduğu öne sürülür.

Eski Türkler'de evlenme, kız kaçırma ya da yağma yoluyla olurdu. Yakut ve Altay Türkleri arasında son zamanlara değin evlenme, ancak kız kaçırma yoluyla olduğunda geçerli sayılıyordu. Yakutlar'da kız kaçırmaya gidecek gençler için, şaman tarafından küçük bir ayin düzenleniyordu. Kız kaçırmaya gidecekler bir araya toplanıp atlarını bir direğe bağlıyor ve içinde kımız bulunan bir tulum taşıyan şaman kımız saçarak atların çevresini dolaşıyordu. Daha sonra kırk kötü ruhun adını söylüyor ve bunlardan gençleri koruması için tanrıya yakarıyordu. Ayinden sonra gençler atlarına atlayarak kızın kaçırılacağı kabileye doğru yola çıkıyorlardı. Yakutlar'daki bu gelenek, kimi farklılıklarla günümüzde de sürdürülmektedir. Altaylılar da kız kaçırarak evleniyorlardı. Ancak kaçırma kızın, hatta anne ve babasının izni alındıktan sonra yapılıyordu. Kızın, razı olduğunun belirtisi olarak erkeğe yüzük, mendil vb. bir armağan vermesi gelenektendi. Kaçırma gerçekleştirildikten sonra erkeğin arkadaşları çalı çırpıdan bir otağ yapıyor ve kapısı olmayan bu barınakta kızla erkek üç gün boyunca kalıyorlardı.

Anadolu'ya göç eden müslüman Oğuzlar arasında da egzogami (dışarıdan evlenme) kuralı geçerliydi. Müslüman Türkler'den Kazaklar ve Başkurtlar egzogami kuralına sıkı bir biçimde uyuyorlardı. Bunlarda evlenmenin yasak olduğu soy zinciri, en az yedinci göbek atanın erkek torunlarına değin uzanıyordu. Müslümanlığı benimsemiş olmalarına karşın bu topluluklarda yakın zamanlara değin şaman inanışlarının etkisi görülmüştür. Örneğin Kırgızlar ve Kazaklar'da evlenme gerçekleştikten sonra gelinin, kayınbaba evindeki ateşe yağ atıp secde etmesi; Başkurtlar'da gelinin kayınbabasının su içtiği pınar, göl ve ırmağa gümüş para atarak onu selamlaması, şaman inanışlarının uzantısıdır.

Kız kaçırma ve yağma sık sık boylar arasında huzursuzluk ve çatışmaya yol açtığından, daha sonra bu sorunu barış yoluyla çözümleme yoluna gidilmiş, böylece evlenmenin kalın* (başlık, çeyiz) ödeme yoluyla gerçekleştirilmesi gelenek halini almıştır. Kalın, kızı kaçıran boyun, karşı tarafa ödediği maldır. Eski Türkler'de kalın boyun malı sayılıyor, boy üyelerince ortaklaşa ödeniyor ya da malı alan boy bunu üyelere paylaştırıyordu. Barış yoluyla yapılan evliliklerde anlaşmazlıkları önlemek için boyun ve kızın rızasını kanıtlamak amacıyla bir nişan alma geleneği giderek yaygınlık kazandı. *Rızalık** adı da verilen bu nişan ilkin bir boy üyesinden, daha sonra da kızdan alınıyordu. Böylece nişan* geleneği, evlenmenin geçerli olmasını sağlayan bir öğe olarak evlenme törenine girdi.

Gerek şaman inanışlarını benimsemiş, gerek islamlığı kabul etmiş Türkler arasında çok yaygın olan bir gelenek de, gelinin erkek evine geldiği gün başına saçı* saçılmasıdır. Eski Türkler'de saçı, topluluğun ürettiği en değerli ürünlerden olurdu. Avcılıkla geçinenlerde avın eti, yağı, kanı; hayvancılıkla geçinenlerde hayvanın sütü, yağı ya da elde edilen kımız; çiftçilikle geçinenlerde buğday, darı vb. saçı olarak kullanılıyordu. Bugün Anadolu'nun geleneksel̇liğini koruyan birçok yöresinde yaşamakta olan saçı, daha çok bozuk para, kuru üzüm, buğday, darı vb. şeylerin karışımından oluşmaktadır.

Evlenme sonrasında gelinin, kocasının ve onun ailesindeki erkeklerin adını söylemekten kaçınması; kayınbaba, kayınbirader, kaynana ve hatta yaşlı kadınlarla konuşmaması gibi günümüzde de birçok yörede yaşayan gelenekler de Eski Türkler'in evliliğe ve evlilik sonrası ilişkilere yönelik inanışlarından izler taşımaktadır. (→ ADDAN* SAKINMA.)

Bakire Meryem'in Evlenmesi (1523)
Rosso Fiorentino
San Lorenzo kilisesi, Floransa

Scala

EVLENMEK gçz. f. **1.** *(Bir kimseyle) evlenmek*, evlilik bağı ile bir kimseye bağlanmak, hayatını bir kimseyle birleştirmek: *Yalçın ile evleniyor. Nişanı bozdular, evlenmeyecekler. Bir yabancıyla evlendi.* **—2.** *Zaman, yer tümleci + evlenmek*, o tarihte, o yerde evliliğini kutlamak: *Ayın on beşinde evleniyorlar. İstanbul'da değil İzmir'de evlenecek.* **—3.** Bekâr bir kimseye karşıt olarak evli olmak: *Oğullarının evlenmesini istiyorlar.* **—4.** *Evlenmek barklanmak*, evlenerek aile kurmak.

◆ **evlendirmek** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi evlendirmek*, ona bir eş bulmak: *Oğlunu evlendirmek istiyor.* **—2.** *Bir kimseyi bir başkasıyla evlendirmek*, onun evlenmesini sağlamak: *Kızını bir doktorla evlendirdi. Birbirlerini çok seviyorlar, onları evlendirelim.* **—3.** *Bir kadınla bir erkeği evlendirmek*, onların nikâhını kıymak: *Onları vali evlendirdi. Bizi evlendiren memur bayandı.* **—4.** *Bir kimseyi evlendirmek*, onun evliliğini kutlamak, düğününe katılmak: *Yarın kızlarını evlendiriyorlar.*

◆ **evlendirilmek** edilg. f. Başkası ya da başkaları tarafından evlenmesi sağlanmak, evliliği ayarlanmak: *Henüz on beşindeyken evlendirildi. Zorla evlendirilmek.*

EVLEVİYET a.(ar. *evla*ʾ ve *iyyet*'ten *evleviyyet*). *Esk.* Çok uygun, daha layık, üstün olma durumu, uygunluk, layıklık.

EVLEVİYETLE be. *Esk.* Haydi haydi, öncelikle.

EVLİ sıf. **1.** Evlenmiş olan kimse için kullanılır: *Evli ve iki çocuk babası.* **—2.** *Say. sıf. + evli*, belirtilen sayıda ev bulunan yer için kullanılır; haneli: *Yüz elli evli bir kasaba.* **—3.** *Evli barklı*, evlenmiş, çoluk çocuk sahibi olmuş kimse. ‖ *Evli evine, köylü köyüne*, bir şeyin sona erdiğini, herkesin dağılarak evine ve işine gitmesi gerektiğini belirtmek için söylenir.

—Ask. tar. *Evli yeniçeri*, evlenmiş yeniçerilere verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.).

—ANSİKL. Ask. tar. Yasalar gereğince yeniçerilerin evlenmesi yasaktı. Bunlar kendileri için yapılmış oda adı verilen kışlalarda otururlardı. Yavuz Sultan Selim'in ikinci veziri Yunus Paşa, bir yeniçeri olan ve oldukça yaşlanmış bulunan kardeşi için padişahtan evlenme izni koparmayı başardı. Bundan sonra yaşlı yeniçerilerin evlenmelerine izin verilmeye başlandı. Ancak evlenen yeniçeriler kıdemleri yüksek olsa da odabaşılığa yükseltilmezlerdi. Ocağın giderek bozulması ve yeniçerilerin esnaflıkla uğraşmaya başlamalarından sonra genç ve rütbece küçük yeniçeriler de evlenmeye başladılar. Yeniçerilerin yetim kalan çocuklarına kuloğlu adı verildi. Bunlar Acemi ocağı'na kaydedilerek yetiştirildi.

EVLİK sıf. *Say. sıf. + evlik*, belirtilen sayıda ev inşa edilmiş olan; hanelik: *Otuz iki evlik bir mahalle;* bir yeri, alabileceği ev sayısıyla belirtmek için kullanılır: *Arsanız kaç evlik?*

EVLİLİK a. **1.** Evli iki insanın durumu: *Evliliklerinin yirminci yılını kutladılar. Bozulan bir evlilik.* **—2.** *Bir şey evliliği*, belirtilen nedenle gerçekleştirilen beraberlik: *Para, aşk, mantık, çıkar evliliği.*

—Antropol. *Evlilik karşılığı*, evliliği gerçekleştirmek ve nişanlı kızın ailesi bakımından üyelerinden birinin kaybını karşılamak üzere nişanlı erkek ya da akrabalık üyelerinden biri tarafından nişanlı kızın babası ya da öteki akrabalarına sunulan mallar* ve/ya da hizmetler dizisi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Evlilik değiş-tokuşu*, iki ya da birçok dıştanevli grubu bir ilişkiler ağı içine sokan süreç. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Nüfbil. *Evlilik oranı*, evlenmelerle ilişkili nüfusbilim olayı. —Bir yıldaki evlilik sayısının ortalama nüfus sayısına oranı. (Uzun dönemde, dulluğun, özellikle de boşanmaların sayısının çokluğuna bağlı olan yeniden evlenmelerin sayısı, evlilik oranını yükseltmek eğilimindedir.) ‖ *Bekârların (boşanmışların, dulların) evlilik çizelgesi*, erkek ya da kadın kuşakta (boşanmış ya da dul kalmış kişiler topluluğunda) ilk evliliklerin (yeniden evlenmelerin) gerçekleşmesini gösteren kronolojik çizelge.

—ANSİKL. Antropol. • *Evlilik karşılığı.* Bu terim *çeyiz* teriminden daha genel bir nitelik taşır. Çeyiz terimi, kadın veren grup tarafından sağlanan bedeller için kullanılır. Evlilik karşılığının biçimi ve işlevi, toplumdan topluma, kızın akrabaları hesabına yapılan basit işlerden, önemli iktisadi ödünlere kadar uzanan büyük değişiklikler gösterir. Bununla birlikte, evlilik karşılığı, evliliğin başta gelen bölümü olan bir yükümlülük oluşturur.

• *Evlilik değiş-tokuşu.* Cl. Lévi-Strauss, iki evlilik değiş-tokuşu tipini birbirinden ayırır: *sınırlı* (ya da *bakışık*) *değiş-tokuş* (kadın isteyen grup kadın veren gruba buna karşılık kendi kadınlarından birini verir); *yaygınlaştırılmış* (ya da *dolaylı*) *değiş-tokuş*(en az üç grup içerir ve alınan kadının yerinin doldurulması şu çevrime göre değişir: A grubu B grubuna, B grubu C grubuna, C grubu N grubuna... bir kadın verir, böylece sonunda A'ya da bir kadın verilmiş olur).

— Nüfbil. *Gayri safi evlilik oranı*, ülkeden ülkeye büyük ölçüde değişir: dünyada ortalama ‰ 6,6, Hindistan (‰ 11), Kore (‰12) ve Guam adasında (‰ 20) bundan daha yüksektir. Belirli bir yaşta erkek ve kadınlarda bekârlık sıklığıyla ya da kesin bekârlık sıklığıyla hesaplanan ve da-

ha anlamlı olan evlilik oranı da yer ve zaman içinde büyük yoğunluk ve öncelik değişiklikleri gösterir: sözgelimi, OECD ülkelerinde genellikle, kadınlarda evlilik oranı, erkeklerde evlilik oranından daha düşüktür; bunun tersine, müslüman ülkelerde, Hindistan'da, Uzakdoğu'da daha yüksektir. Ayrıca, bu ülkelerde evlenme yaşı da daha düşüktür (*ortalama evlilik yaşı* Hindistan'da erkekler için 20 yaş, kadınlar için 14,5 yaş; İrlanda'da erkekler için 31,4 yaş, kadınlar için 26,5 yaş). Evlilik oranındaki bu farklılıklar, evlenme ve boşanmayla ilgili toplumsal kurallarla açıklanır; ayrıca yalnızca yaş piramidinin biçimlenmesine bağlı nedenler de işe karışır: sözgelimi, dünya savaşlarının cinsler arasında yol açtığı sayısal eşitsizlikler; ya da Batı'da erkeklerde ölüm oranı yüksekliğinin etkisi. Evlilik oranlarındaki bu farklar, uygarlıkların çoğunda evlilik ile çocuk yapma iç içe olduğundan, bir ölçüde, halklar arasındaki doğurganlık farklarını da açıklar. Ama, sözkonusu bağ mutlak değildir ve evlilik kurumuna karşı davranışlar, Batı dünyasında 1970'li yıllardan bu yana önemli bir evrim geçirmektedir.

Türkiye'de, 1927'de yapılmaya başlanan evlenme istatistiklerinin kapsamına, yalnız il ve ilçe merkezlerindeki yasal evlilikler girerken, bu kapsama 1968'den başlayarak, belediyesi olan köy ve bucaklar, 1982'den bu yana da belediyesi olmayan köy ve bucaklar alınmıştır. Evlenme istatistikleri iki ayrı kaynaktan derlenmektedir: belediyesi olan yerlerde evlendirme dairelerince her evlenme olayı için hazırlanan ve belediye başkanlıkları aracılığıyla aylık olarak DİE'ye gönderilen fişler; belediyesi olmayan köy ve bucaklarda ise, evlenmek üzere muhtarlıklara başvuran her çift için muhtarlar tarafından doldurulup il ve ilçe nüfus teşkilatlarına teslim edilen "Evlenme istatistik formları". Bu formlar üçer aylık dönemlerle DİE'ye gönderilmektedir. 1985 Genel nüfus sayımı sonuçlarına göre, 15 ve daha yukarı yaş olan evlenme çağındaki nüfusun toplam nüfusa oranı % 69.75'tir.

Türkiye'de evlenenlerin sayısı nüfus artışıyla birlikte düzenli bir biçimde artmaktadır. Evlilik oranı ise (‰ 7,2) dünya ortalamasının (‰ 6,6) pek az üstündedir. İlk evlilik yaşı ortalaması düşüş göstermektedir: 1952'de erkekler için 27,4 yaş, kadınlar için 23 yaş iken, 1985'te erkekler için 22,5 yaşa, kadınlar için 21,1 yaşa düşmüştür. Ortalama evlenme yaşlarının illere ve bölgelere göre dağılımında ise büyük kentlerden küçük kentlere, B.'dan D ve G.-D. bölgelerine doğru küçüldüğü görülmektedir. Örneğin İstanbul'da ortalama evlenme yaşı erkeklerde 26,7, kadınlarda 23,1 iken Hakkâri'de erkeklerde 24,6, kadınlarda 20 yaş olarak belirlenmektedir. Ancak D. ve G.-D. bölgeleri için düzenlenen istatistikler tam gerçeği yansıtmamaktadır. Bu bölgelerde yapılan tüm evlenmeler saptanamamakta, ancak il ve ilçe merkezlerinde resmi nikâhla yapılan evlenmeler istatistiklere geçmektedir. Öte yandan, dini nikâhla evli olan bazı evli çiftlerin idari ve yasal önlemler sonucu resmi nikâh yaptırmak zorunda kalması ortalama evlenme yaşının olduğundan daha yüksek görülmesine neden olmaktadır.

Evlenmelerin yaşlar itibariyle dağılımında 20-24 yaş grubunda en yüksek düzeye ulaştığı görülmekte, bu yaş grubunu sırasıyla 25-29, 30-34 ve 15-19 yaş grupları izlemektedir (1985).

EVLİLİKDIŞI sıf. Kadınla erkek arasında yasal olmayan ilişki ve bu ilişki sonunda doğmuş çocuk için kullanılır; gayrimeşru

EVLİYA a. (ar. *veli*'nin çoğl. *evliyâ*'). **1.** Mucizeler, kerametler gösterdiğine inanılan ermiş. **—2.** Yatır. **—3.** *Esk.* Yaşı küçük çocukların yasal sorumluları. **—4.** *Evliya gibi*, her şeye uyan iyi huylu, erdemli kimse için kullanılır.

—*Esk. Evliya-yı etfal*, çocuk velileri. ‖ *Evliya-yi sigar*, reşit olmamış çocukların velisi. ‖ *Evliya-yi umur*, işbaşında bulunanlar.

—Tasav. Allah dostları; sufiliğin belli aşamalarından geçerek Allah'a yaklaşan, O'nun sevgi ve dostluğunu kazananlar. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Sufinin ibadet, züht, takva, riyazet gibi erdemli sayılan çabalarla ulaştığı ruhsal düzeye *velayet makamı*; bu makama ulaşana da *veli* denir. Kuranda veli ve çoğulu *evliya* sözcükleri birçok kez geçerse de bunlardan yalnızca bir ayette evliya sözcüğü yukardaki anlamıyla kullanılır: "Biliniz ki Allah'ın dostları için korku yoktur; onlar mahzun da olmazlar" (X, 62). Gerek bu ayette gerekse Hz. Peygamber'in hadislerinde veli ve evliya, Allah dostu ya da dostları anlamında geçmekle birlikte, zamanla islam kültür inancında evliya ile keramet arasında kopmaz bir bağ kuruldu; evliyanın keramet sahibi olduklarına inanılarak kendilerinden doğa yasalarını aşan mucizeler göstermeleri beklendi. Ehl-i sünnet inancına göre keramet, Allah dostu olmanın bir koşulu olmamakla birlikte, evliyanın zaman ve mekân sınırlarını aşmak (tay-yı zaman, tay-yı mekân), insanların içini okumak, geçmişten ve gelecekten haber vermek gibi olağanüstü yetenekler göstermesidir. Bununla birlikte, bu kerametler, evliyanın kendi güçlerinin sonucu değil, bütünüyle Allah vergisi olarak kabul edilir. Ehl-i sünnet kelam bilginlerine göre, velilerin kerametleri hak olmakla birlikte, bilimsel bir bilgi kaynağı olarak kabul edilmez, dolayısıyla bilgi keramet üzerine temellendirilemez. Sufiler ise, bu görüşün tersini savunurlar. Nitekim, hadis biliminin isnat zincirinin öznel ölçülerine uymayan ve bir sufinin Hz. Muhammet'ten, sözgelimi 200 yıl sonra, "Hz. Peygamber şöyle buyurdu" yolunda aktardığı bir söz, kelam ve hadisçiler tarafından kabul edilmediği halde, sufiler bu sözü, o kişinin keramet yoluyla Hz. Peygamber'den duyduğuna inanır ve hadis sayarlar. Ancak, ılımlı sufiler, velilerin kerametlerini saklamalarının gerekli olduğunu, üstelik keramet gibi gösterilen ve olağanüstü sanılan her olgunun keramet sayılamayacağını belirtirler. Gazali'nin verdiği bir ölçüye göre, bir kimse su üstünde yürürse, ancak dinin bir farzını özürsüz yerine getirmezse, o kimse sahtekâr şeytandan başka bir şey değildir.

Ehl-i sünnet inancına göre, hayır ile şerrin takdiri Allah'ındır. bu nedenle her konudaki (sağlık, rızık, barış, evlat sahibi olma, mutluluk vb.) dileklerin yalnızca Allah'a sunulması gerekir. İslam öncesi ve islam dışı inanç ve kültürlerin de etkileriyle evliyanın, öldükten sonra da kerametlerini göstereceklerine inanılmış, bu nedenle birçok evliyanın ya da evliya sanılanların mezarları bir ziyaret yeri olmuş, kurbanlar kesilerek, mumlar yakılarak, bez parçaları bağlanarak onlardan dilekte bulunulması gelenekleşmiş olmakla birlikte, bütün islam bilginleri ve tasavvuf büyükleri bu tür inançları batıl ve hurafe sayarlar.

EVLİYA → CEBEL EVLİYA.

EVLİYA ÇELEBİ, türk gezgin (İstanbul 1611 - Mısır 1682'den sonra). 117 yaşında ölen (1648) babası Derviş Mehmet Zıllî, sarayın kuyumcubaşısı idi. Evliya Çelebi, ünlü *Seyahatname*'sinde, kendisini "seyyâh-ı âlem ve nedîm-i benî-âdem Evliya-yi bî-riyâ" diye tanımlar. Fatih'in "mîr-i âlem"lik hizmetinde bulunan Yavuz-Er'in torunlarındandır. Ahmet I zamanında saraya getirilen, sonradan kuyumcubaşı Derviş Mehmet'le evlendirilen annesi abaza olup, sadrazam Melek Ahmet Paşa ile akrabadır. Evliya Çelebi, bir süre medresede okumuş, hafız olmuş, Murat IV zamanında saraya alınmış (1636), orada hat, musiki, tecvit, ilm-i nahiv ve kafiye dersleri görmüş; tatlı dilli, mizah yetenekli, sevimli bir kişi olması dolayısıyla, zaman zaman padişah meclislerinde bulunmuş; dört yıl sonra 40 akça ile sipahi zümresine katılmak üzere çerağ edilmiştir (1640). Babasından ve tanıdığı yaşlı kişilerden dinlediği serüvenler, onda uzak ülkeleri görme isteği uyandırmıştır. Kendi anlattığına göre, 1630'da bir gece rüyasında Peygamber'i görmüş, "Şefâat, yâ resûl-Allah" diyecek yerde, heyecanla dili dolaşarak, "Seyahat, yâ resûl-Allah" demiş, ondan sonra gezgin olmuştur. İlkin, bütün girdisi çıktısıyla, tekkelerden koltuk meyhanelerine, büyüklerin meclislerinden meddah kahvehanelerine kadar, adım adım İstanbul'u gezmiş; din ve kültürle ilgili bütün yapı ve kurumları (cami, mescit, medrese vb.), çarşı ve pazarları, bütün gezme yerlerini (Kâğıthane, Boğaziçi vb.), saz ve söz âlemlerini, donanma şenliklerini, meddahları, mukallitleri, sazende ve hanendeleri, türlü içkileri ve keyif verici maddeleri, eğlence düşkünü mirasyedileri ve "hoppa çelebi"leri ayrıntılarıyla anlatmış; on yıl sonra (1640), İstanbul dışı gezilerine başlamıştır. Taşrada görev alan çeşitli devlet adamlarının yanında çalışarak, bazı seferlere katılarak, mektup getirip götürerek, ya da kendi başına yola çıkarak, imparatorluğun uzak-yakın birçok şehirlerini ve ülkelerini (Bursa, İzmit, Trabzon, Erzurum, Sıvas, Van, Diyarbakır, Bitlis vb.; Suriye, Filistin, Irak, Hicaz, Mısır, Sudan, Rumeli, Balkanlar vb.), ayrıca yabancı ülkeleri (İran, Azerbaycan, Gürcistan, Kafkasya, Kırım, Macaristan, Avusturya, Almanya, Hollanda, Lehistan, İsveç, Rusya, Yunanistan, Arnavutluk, Girit vb.) dolaşmıştır. Öldüğü tarih kesin olarak bilinmiyor; kitabının son cildinde, 1682'de geçen bazı olaylar anlatıldığına göre, o tarihten sonra öldüğü anlaşılıyor. Öldüğü yer de (Mısır, belki de İstanbul) kesin olarak belli değildir.

Evliya Çelebi, elli yıldan çok süren dolaşmaları sırasında gördüğü her şeyi yazmıştır. O nedenle, onun yapıtı, coğrafya, tarih, folklor, dil, etnografya, toplumbilim, iktisat vb. bakımlarından önemli bir kaynak sayılmaktadır. Kitapta XVII. yy. toplum yaşayışının bütün özelliklerini bulma olanağı vardır. Doğrudan doğruya kendi gördüklerini anlatmakla birlikte, okuduğu yazarlardan (Makrîzî, Taberî, Âli, Solakzade vb.) da yararlanmış; bazı kanunnameler, sicil ve evkaf kayıtları, bazı tahrir defterleri vb. gibi resmi kayıtları incelemiş; birtakım menakıpname (Ahmet Yesevi, Sarı Saltuk, Emîr Sultan menakıpnameleri vb.) ve velayetnameleri (Hacı Bektaş velayetnameleri) görmüş; yazıtları toplamış, ünlü kişilerin biyografyalarını saptamıştır. Bu belgesel çalışmaların yanı sıra, dinleyenlerin ve okuyanların ilgisini artırmak için, anlattığı şeylere aklın almayacağı garip olaylar katmasını (fil doğuran kadınlar, gaipten haber veren mağaralar vb.), uydurma ve abartmalarını da gözden uzak tutmamak gerekir.

Evliya Çelebi, yapıtını konuşur gibi sade bir dille yazmıştır. Yer yer rastlanan yabancı sözcük ve yabancı dil kuralları, söz hüneri göstermek amacıyla kullanılmadığı için, metnin anlaşılmasında güçlük çekilmez. Özellikle kişilerin konuşmaları olduğu gibi yansıtılmıştır. Olayları hikâye eden yerlerde, kurgunun merakı uyandıracak yolda düzenlenmesi bakımından çok üstün başarı gösterilmiştir.

Evliya Çelebi'nin *Seyahatname* adlı yapıtı 10 büyük ciltten oluşur. İlk altı cilt İkdam gazetesi yayıncısı Ahmet Cevdet tarafından Necip Asım'ın gözetiminde Pertev Paşa nüshası temel alınarak basılmıştır. Altıncı cildin basımına Macar bilimler akademisi de yardım etmiş ve bu basımı Dr. Caracson denetlemiştir (Cilt 1,2,3,4 İstanbul 1314/1896; c. 5 1315/1897; c. 6 1318/1900). Yedinci ve sekizinci ciltler Türk tarih encümeni'nce, Kilisli Rifat'ın gözetiminde Beşir Ağa nüshası temel alınıp öbür nüshalarla karşılaştırılarak bastırılmıştır (1928). Dokuzuncu ve onuncu ciltler ise Maarif vekâleti'nce yine Beşir Ağa

nüshası temel alınarak yeni harflerle bastırılmıştır (1935-1938). İlk altı cildin basımı, Abdülhamit II dönemine rastladığından, birçok parçalar sansür nedeniyle çıkarılmıştır. Daha sonraki yıllarda, yapıtın kısaltılmış bazı baskıları da yapılmıştır: Reşat Ekrem Koçu, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 5 cilt, 1943-1951; Zuhuri Danışman, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 15 cilt, 1970-1976. Bunlar dışında, *Seyahatname*'den bazı seçmeler de yayımlanmıştır: Mustafa Nihat Özön, *Seyahatname, On yedinci asır hayatından levhalar*, 3 cilt, 1944-1945; Nihal Adsız, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden seçmeler*, 2 cilt, 1962 vb. (→ Kayn.)

Evliya Çelebi I-II, Yalçın Çetin, Ali Ulvi ve Tonguç Yaşar'ın bir banka adına yaptıkları çizgi film (1971). 35 mm'lik, 150'şer m'den, iki bölüm, toplam 300 m uzunluğundaki film, renkli ve sesli çekildi, anlatıcılığı Vasfi Rıza Zobu yaptı. Film, Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinden seçilen metinlerden kurgulanarak oluşturuldu; Türkiye sinemalarında gösterime çıktı.

EVLİYA KASIM PAŞA → KASIM PAŞA EVLİYA.

EVLİYAGİL (Necdet), türk şair ve yazar (İstanbul 1926 - Ankara 1992). İÜ edebiyat fakültesi'ni bitirdi (1950). Yeni Sabah, Dünya, Cumhuriyet gazetelerinde çalıştı. Ajans-Türk matbaası'nı kurdu. Ankara'dan milletvekili seçildi (1973-1977). Geleneksel edebiyatın etkisi altında tarih değerlerini, doğayı, aşkı anlatan şiirleri *Eski yalı* (1956), *Yaşantı* (1972), *Altınkum vapuru* (1975), *Düş ve gerçek* (1978) gibi kitaplarındadır. *Aşk için söylenenler* (1984), *Divan şiirinden seçmeler* ve *Türk şiiri* (1958) vb. antolojiler de yayımladı.

EVLİYAİYE, velilik düzeyine ulaşmış sufilerin her türlü yükümlülükten ve kurallara uymaktan kurtulmuş olacaklarını savunan ve evliyaları peygamberlerden de üstün tutan tasavvuf akımı.

EVLİYALIK a. Evliya olma durumu.

EVLİYAOTU a. KORUNGA'nın eşanlamlısı.

EVLİYAULLAH çoğl. a. (ar. *evliya* ve *Allāh*'tan *evliyā-ul-lāh*). *Esk.* Tanrı'ya yakın olanlar, ermişler.

EVOCATİ. Esk. Rom. Gönüllü olarak görev almak üzere ikinci kez orduya çağrılanları ya da eski askerleri belirten latince sözcük. Bunlar daha yüksek maaş alırlar ve sefer bitince görevden ayrılabilirlerdi. Augustus bunlardan kendisine bağlı sürekli bir birlik kurdu.

EVODİA a. (yun. *euodia*, kolay yol). Asya ve Avustralya'nın sıcak bölgelerinde yetişen ve hızlı büyüyen ağaç. (120 tür; bazı türleri bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir; sedefotugiller familyası.)

EVOLA (Giulio Cesare Andrea, **Julius** —denir), italyan gizlibilimci (Roma 1898 -ay. y. 1974). Felsefesi, R. Guénon'unkine benzer.

EVOLVULUS a. (lat. *evolvere*, çözülüp açılmak). Bir ya da çokyıllık tırmanıcı otsu bitki. (Yaprakları düz kenarlı, çiçekleri çan ya da huni biçimindedir. Tropikal bölgelerde, özellikle Brezilya'da yetişen 100 türü vardır. Sarmaşıkgiller familyası.)

EVONİMİN a. (fr. *évonymine*; yun. *euonymos*, iğağacı'ndan). Eczc. *Esmer evonimin*, kırmızımsı kara iğağacından elde edilen iğağacı özütü. (Meyvesi idrar artırıcı, müshil ve kusturucu olarak kullanılır.)

■ **ÉVORA,** Portekiz'de kent, yönetim bölümü merkezi ve Alentejo'nun ana kenti; 34 000 nüf. Kelt ve roma (*Ebora Cerealis*, sonra *Liberalitas Julia*) kökenli olan, 712'ye doğru Mağribliler'in işgal ettiği, XII. yy.'da hıristiyanların geri aldığı Évora, Ortaçağ'da ve Rönesans boyunca krallığın ikinci büyük kenti oldu. Kent, geçmişinden birçok yapıyı korumuştur: roma surları ve II. yy.'dan kalma, oldukça iyi korunmuş Diana tapınağı; XII. ve XIII. yy.'dan kalma katedral (Saintonge'dakine benzeyen çan kulesi); kilisede değerli eşyanın saklandığı yer; XIV. yy.'dan kalma avlu çevresi dehlizleri); XVI.-XVII. yy.'dan kalma başpiskoposluk sarayı (günümüzde müze); Portekiz mücear sanatının örneği olan S. Francisco kilisesi (XV. yy.); *dos Lóios* manastırı (XV. yy., günümüzde otel) ile azulejo'yla donanmış S. João Evangelista kilisesi; XVIII. yy.'a kadar bir üniversite merkezi olan (önemli azulejo'lar) eski cizvit okulu ve kilisesi; Ermida de São Brás (XV. yy. sonu); eski saray ve evler. Tarım pazarı. Mantar işleme. —*Évora yönetim bölümü*, 7 393 km²; 172 800 nüf.

EVRAK, -kı a. (ar. *varak*'ın çoğl. *evrak*). **1.** Yazılı resmi kâğıt, belge: *Evraklar masanın üstünde bakanın imzasını bekliyor.* **—2.** Tamlayan olarak, evraklara ilişkin şeyi belirtir: *Evrak çantası. Evrak dosyası. Evrak dolabı.*
—*Esk.* **1.** Kitap sayfaları. **—2.** Ağaç ve çiçek yaprakları. **—3.** Yaldızlama işleminde kullanılan kâğıtlar. **—4.** *Evrak mahzeni*, arşiv. ‖ *Evrak-ı havadis*, gazete. ‖ *Evrak-ı metruke*, terk edilmiş, bir kenara atılmış belgeler. ‖ *Evrak-ı nakdiye*, kâğıt paralar. ‖ *Evrak-ı perişan*, darmadağınık yapraklar, çeşitli konularda yazılmış şeyler: "... *ele geçirilmiş olan evrak-ı perişan içinde...*" (Cevdet Paşa, XIX. yy.). ‖ *Evrak-ı resmiye*, resmi belgeler. ‖ *Evrak-ı umumiye*, devlet arşivleri.
—Bank. ve Tic. huk. *Satıcı evrakı*, bir satıcının, alıcısına açtığı kredileri belirten ticari senet. ‖ *Ticari evrak*, ticari senet. (*Ticari evrak, mali evrak*'tan ya da *kredi evrakı*'ndan ayrılır. *Ticari evrak*, mal teslimi, işin yapılması ya da ticari hizmetin görülmesi karşılığında keşide edilir; *mali evrak* ya da *kredi evrakı* ise, borçlunun ilerde yapılacak bir işlemle borcundan kurtulacağı beklentisiyle açılan bir banka kredisini gösterir.)
—Bür. ger. *Evrak dolabı*, yatay ve üst üste ya da düşey ve paralel açık gözlerden oluşan, çeşitli belge, kâğıt, dosya, vb.'yi koymaya yarayan mobilyanın tümü ya da bir bölümü. ‖ *Karbonlu* ya da *kopyalı evrak*, sayfalar arasına karbon kâğıdı konmadan orijinalin çoğaltılmasına olanak veren arka yüzü kısmen ya da bütünüyle karbonlu iki, üç vb. nüshadan oluşan ticari, sınai ya da idari evrak.
—Cez. huk. *Evrakta sahtekârlık* → SAHTEKÂRLIK.
—Deniz. huk. *Borda evrakı*, yolculuk sırasında gemide bulunması gereken belgeler. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Esk. bot. *Evrak-ı halkaviye*, halka biçiminde çıkan yapraklar. ‖ *Evrak-ı müteakibe*, almaşık yapraklar ‖ *Evrak-ı mütekabile*, karşılıklı yapraklar. ‖ *Evrak-ı rişiye*, kuş tüyü biçiminde olan yapraklar.
—Eşy. *Evrak çantası*, deriden ya da suni deriden yapılmış büyük, fermuarlı ya da düğmeli yassı poşet.
—İkt. tar. *Evrak-ı sahiha*, üzerlerinde damga bulunduğu için, damgalı kâğıt da denilen, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1845 tarihinden sonra kullanılmaya başlanan kıymetli kâğıt. (Yeni gelir elde etmek için çıkarılan evrak-ı sahiha belirli bir dönem ticari işlerde kullanıldıktan sonra kaldırıldı ve yerine damga pulu kullanılmaya başlandı. Evrak-ı sahihayı İstanbul'da iktisap nezareti, İstanbul dışında defterdar ve mal müdürlükleri satardı.)
—ANSİKL. Deniz huk. *Borda evrakı*, gemiye, gemi adamlarına, yüke ve yolculara ilişkin belgelerdir. Bu belgelerin gemide bulundurulması kaptanın görevidir. Geminin bayrak çekme hakkını gösteren gemi tasdiknamesi ya da bayrak şahadetnamesi, denize elverişlilik belgesi, güvenlik belgeleri, sağlık patentası, gemi adamlarının ehliyetnameleri ve cüzdanları, yükün cins ve miktarını gösteren manifesto, gemi jurnali borda evrakının başlıcalarını oluştururlar.

EVRARD de Béthune → EBERHARD.

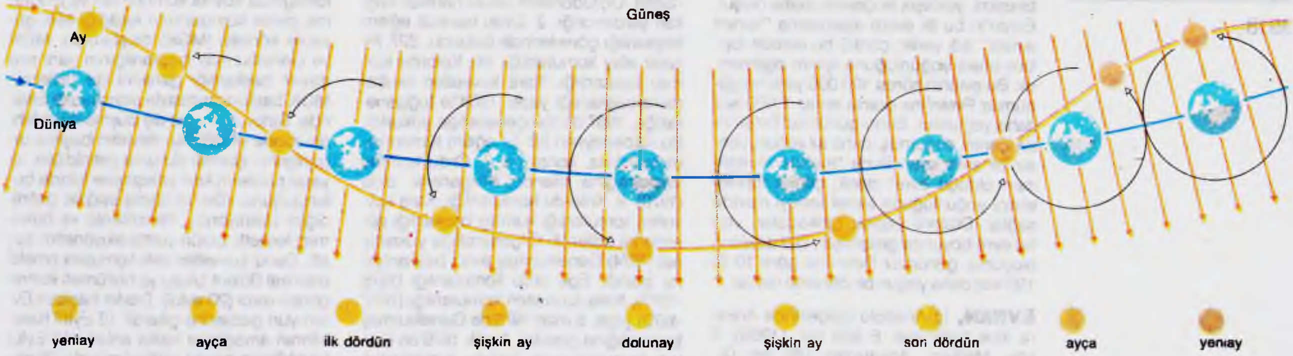
EVRAT çoğl. a. (ar. *vird*'den *evrad*). *Esk.* **1.** Kuran'dan seçilmiş ve her zaman okunan dualar: "*Babam, bir sabah evradını okuduktan ve kılıp zikrini bitirdikten sonra...*" (R. H. Karay). **—2.** Dilde dolaşan, söylenmesi âdet olan sözler. **—3.** *Evrat çekmek*, okunması âdet haline gelmiş duaları, ayetleri sürekli olarak yinelemek.
—ANSİKL. Tasav. Her tarikatın kurucusu olduğuna inanılan pirlerin, onlardan sonra da şeyhlerin düzenlediği özel evrad vardır. Bu tür duaların okunacağı zamanlar ve sayıları tarikatlara göre değişiklikler gösterir. Müritler, bağlı oldukları tarikatın evradını, günün belirtilen saatlerinde, birlikte ya da tek başlarına, tekkede ya da evlerinde okurlar. Evradın sayısı müridin özel durumuna göre şeyh tarafından belirlenir.

EVRE a. (*evirmek*'ten *evir-e > evre*). **1.** Gelişme halindeki bir olayın birbirini izleyen durumlarından her biri; aşama, safha, merhale: *Ekonomik krizin evreleri. Hastalığın tehlikeli evresini atlatmak.* **—2.** Herhangi bir gelişmede önemli bir olayla belirlenen dikkate değer nokta; aşama: *Bu evrede taraflar görüş belirtmekten kaçınıyorlar. Görüşmelerin ilk evresi geride kaldı.* **—3.** Bir kimsede, bir etkinlikte kimi

L.-Y. Loirat-Explorer

Évora'dan bir görünüm ortada bir Rönesans çeşmesi (1556) arka planda katedral (XII.-XIII. yy.)

Ay'ın evrelerinin çevrimi

özelliklerle ortaya çıkan geçici durum; dönem: *Bu sıralarda zor bir evreden geçiyor. Bunalımlı bir evreye girmek.*
—Dalga ve titr. Sinüzoidal bir büyüklüğün değişim biçimini kosinüsüyle veren ωt + α niceliği. (Bu nicelikte ω çarpıntıyı, t zamanı ve α başlangıç evresi denen bir değeri belirtir.) [Eşanl. FAZ.] (Bk. *ansikl.* böl.) || *Evre farkı*, eşit frekanslı iki sinüzoidal fonksiyonu gösteren iki vektör arasındaki açı. (Bir tam dönemlik kaymanın, tam bir çember uzunluğuyla gösterildiği kabul edilirse, dönemin bir kesiri düzeyindeki her kayma, "evre farkı açısı" adı verilen orantılı bir açıyla gösterilir.) [Eşanl. FAZ FARKI.] (Bk. *ansikl.* böl.) || *Evre ileriliği*, sinüzoidal bir büyüklüğün, aynı frekansta bir başka sinüzoidal büyüklüğe göre pozitif evre farkı. (Eşanl. FAZ İLERİLİĞİ.)
—Fiz. FAZ'ın eşanlamlısı.
—Gökbil. Ay'ın bu gezegenlerin sinodal dolanımları süresince, Yer'e ve Güneş'e göre konumlarına uygun olarak gösterdikleri, birbirini izleyen görünümlerin her biri. (Ay'ın evrelerinin çevrimi kamer ayını oluşturur. Bu süreye sinodal ay da denir. Yer'deki bir gözlemci için gezegenler arasında, yalnızca Güneş'e, Yer'den daha yakın olan Merkür ve Venüs belirgin evreler gösterir.)
—Patol. Bir hastalığı oluşturan devrelerden her biri.
—Petrogr. Bir maddenin, özgül fizikokimyasal özellikler içeren homojen bölümü (gaz, sıvı, katı, mineral vb. evreler). || Özel termodinamik koşullarla belirlenen magma dönemi (plütonik, volkanik, hidrotermal vb. evreler). [Eşanl. FAZ.]
—Ruhbil. *Gelişim evresi*, gelişim sürekliliğinin (gerek biyolojik, gerekse ruhsal -duygusal ya da bilgisel bakımdan) her biri belli bir düzenlenme tipi özelliği taşıyan aşamalara bölünmesi. (Birçok ruhbilimci [A. Gesell, J. Piaget, H. Wallon ve S. Freud] evrelerden oluşan sistemler önerdiler. Bu sistemlerden bazıları gelişimin yalnızca bir alanını, diğerleriyse tümünü göz önünde tutar.)
—Siber. Dinamik bir sistemin, çıkış büyüklüğü ve ardışık türevleriyle tanımlanan durumu. (Bu gösterim, durum değişkenleriyle yapılan gösterim kadar açık bir fiziksel yoruma her zaman olanak vermez.) [Eşanl. FAZ.] || *Evre değişkeni*, evre gösteriminde kullanılan değişken. || *Evre uzamı*, evre değişkenlerinin yer aldığı uzam.
—Tarım. Bir bitkinin büyüme ve gelişme devresinin gözle görülür ya da ölçülebilir fizyolojik ya da anatomik bir özellikle belirgin aşaması. (Bu evreler, yetiştirme sırasında yapılacak çeşitli işlemler bakımından (ekim, dikim, bakım] en uygun zamanı seçmek için kullanılan belliliklerdir.)
—Taröne. Bir kültür döneminin özel bir görünümünü oluşturan belirtiler bütünü.
—Yerbil. *Tektonik* ya da *orojenik evre*, bir orojenez süresince birçok kez beliren deformasyon bölümü (örneğin hercynia orojenezinde *breton, sudetes, asturias* ve *palatin* evreleri).
—ANSİKL. Dalga ve titr. Evre kavramı, sinüzoidal yasaya göre, zamana bağlı olarak değişen büyüklükleri incelemede ortaya çıkar. Böyle bir x büyüklüğü, zamana göre aşağıdaki bağıntıyla ifade edilir:

$$x = a\cos(\omega t + \alpha) = a\cos\left(\frac{2\pi}{T}t + \alpha\right);$$

bu bağıntıda a genliği (x büyüklüğünün en büyük değeri), t zamanı, T dönemi ve α bir açıyı gösterir Evreyi $2\pi\frac{t}{T} + \alpha$ açısı verir. α bu evrenin, başlangıç olarak seçilmiş andaki (t = 0) değerini gösterir ve buna *başlangıç evresi* denir.

Dönemleri aynı olan iki sinüzoidal büyüklüğün evreleri arasında zamandan bağımsız bir nicelik düzeyinde bir fark vardır. φ ile gösterilen bu evre farkı, bu büyüklüklerin yalnız başlangıç evreleri arasındaki farktır. Bu iki büyüklüğün a genlikleri eşit olursa, ikisinin toplamı, aynı yapıda sinüzoidal bir büyüklük oluşturur, ama bu yeni büyüklüğün genliği $2a\cos\frac{\varphi}{2}$ düzeyindedir. Dolayısıyla, φ 2π'nin çift tamsayı katı kadar bir değer aldığında, maksimum olan bu genlik $2a$'ya eşittir. Tersine, φ, π'nin tek tamsayı katı kadar bir değer alırsa, bu genlik sıfırdır. Bu açıklama, girişim şeklinin her noktasında, yaklaşık bir evre farkıyla özdeş iki ışık titreşiminin birleşmesinden kaynaklanan parlak ve karanlık saçakların varlığı ve daha genel olarak, yapısı ne olursa olsun, bütün girişim olayları için geçerlidir.

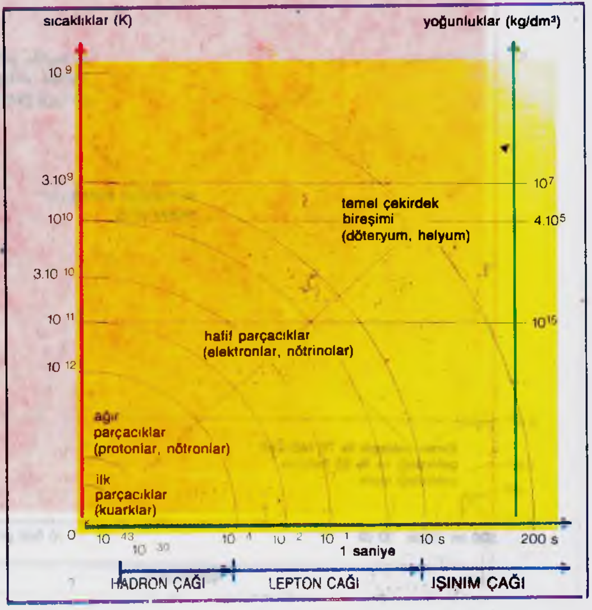
Elektrikte, sinüzoidal rejimde güç, VI cos φ bağıntısıyla verilir; bu bağıntıda V ile I, gerilimin ve akımın etkin değerleri, φ bunların anlık değerleri arasındaki *evre farkı*'dır. Elektrik enerjisinin daha iyi bir kullanımı ve daha verimli iletimi için üç büyüklükten (gerilimler ya da akımlar) oluşan *üçfazlı* sistemler kullanılır; bu üç büyüklüğün anlık değerleri arasında, art arda $\frac{2\pi}{3}$ kadar bir evre farkı vardır.

Almaşık sinüzoidal bir akım ile bunu oluşturan potansiyel farkı arasındaki evre farkı açısının kosinüsü "güç çarpanı" denen bir sayıyı verir; bu sayının çok büyük bir önemi vardır; çünkü etkin güç, gerilim ve akımın U ile I etkin değerlerinin çarpımıyla olduğu kadar bu sayıyla da orantılıdır. Dolayısıyla P=UI cos φ bağıntısı elde edilir.

EVRELEYİCİ a. Fiz. Argümanı θ fazına, modülü de sinüzoidal bir büyüklüğün gerek A etkin değerine gerek Â maksimal değerine eşit olan karmaşık büyüklük. ($\dot{A} = A.e^{i\theta}$ ya da $\dot{A} = \hat{A}.e^{i\theta}$ eşitlikleriyle verilir.) [Bu kavram özellikle Belçika ve İsviçre'de kullanılmaktadır.] (Eşanl. FAZÖR.)

EVREN a. **1.** Gök varlıklarının tümü, kâinat, kozmos: *Evrenin gizlerini araştırmak.* **—2.** Var olan her şeyin bütünü (sözcük gökfizikte büyük harfle başlar). [Bk. *ansikl.* böl. Gökfiz.] **—3.** Bir kimsenin içinde yaşadığı ortam, her günkü çevresi: *Bütün evreni, bu sıkıcı kasabayla sınırlıydı.* **—4.** Yerkürede yaşayanların tümü: *Bu büyük buluş, evrenin her köşesinde yankılar uyandırdı.* **—5.** Bir kimsenin duygu ve düşünce alanı: *Onun evreninde karamsarlığa, umutsuzluğa yer yoktu.* **—6.** *Esk.* Ejderha, büyük yılan.
—Mant *Söylem evreni*, akılyürütme tarafından ortaya konan nesneler alanı. (Örn. aritmetikte, söylem evrenini N doğal tamsayılar kümesi oluşturur.)
—Olasıl. Bir olasılıkla donatılabilen küme.
—ANSİKL. Gökfiz. Gökadalar, yıldızlar ve yıldızlararası maddeler Evren'de yerleşmiş birimleri oluşturur. Genişleyen ya da genişlemeyen kararlı bir Evren düşüncesi, Evren'in büyük ölçekli gözlemleriyle bağdaşmaz. Özellikle hafif elementlerin (hidrojen, döteryum, helyum) hemen hemen tüm evrendeki bolluğu, patlayıcı evren çerçevesinde, ancak big bang (büyük patlama) evrenbilimi adı verilen ve ömrü sonlu olan bir evrenle açıklanabilir. Böylece homojen ve izotrop bir Evren'in en basit göreci modelleri, sıfır ölçek etkeni ve Evren'in yaşını belirleyen bir dönemde sonsuz bir ortalama yoğunluk taşıyan, özgün bir fiziksel "başlangıç" noktasını gösterir. Ortalama madde yoğunluğunu, evrenbilimsel ışınım sıcaklığını ve Hubble değişmezi gibi temel evrenbilimsel parametrelerin Evren'de gözlenen değerlerini kullanarak, Evren'in fiziksel durumunu zamana göre betimleyen parametrelerin (yoğunluk, sıcaklık) evrimini yeniden oluşturma olanağı vardır. Evren'in genel genişlemesine, ortalama yoğunluğu ve sıcaklığında görülen bir azalma eşlik eder. Başlangıç evresinde çok sıcak (1 000 milyar derecenin üstünde), çok yoğun bir haldedir ve enerji ışıma biçimindedir. Bu enerji ilk saniyeler süresince, temel parçacıkların (özellikle proton, elektron ve karşıtparçacıkları) oluşması için yeterlidir. Sıcaklık azalarak 10^9 K düzeyine indiğinde, termonükleer kaynaşma tepkimeleri ortaya çıkabilir; bu tepkimeler, özellikle hidrojen, helyum ve az miktarda döteryum gibi hafif çekirdeklerin bireşimini sağlar. Evren'in hafif elementlerinin bu temel

Evren'in genişlemesinde ilk 200 saniyede oluşan olayların ayrıntısı (bu şema arka sayfadaki şemanın bir parçasının büyütülmüşüdür)

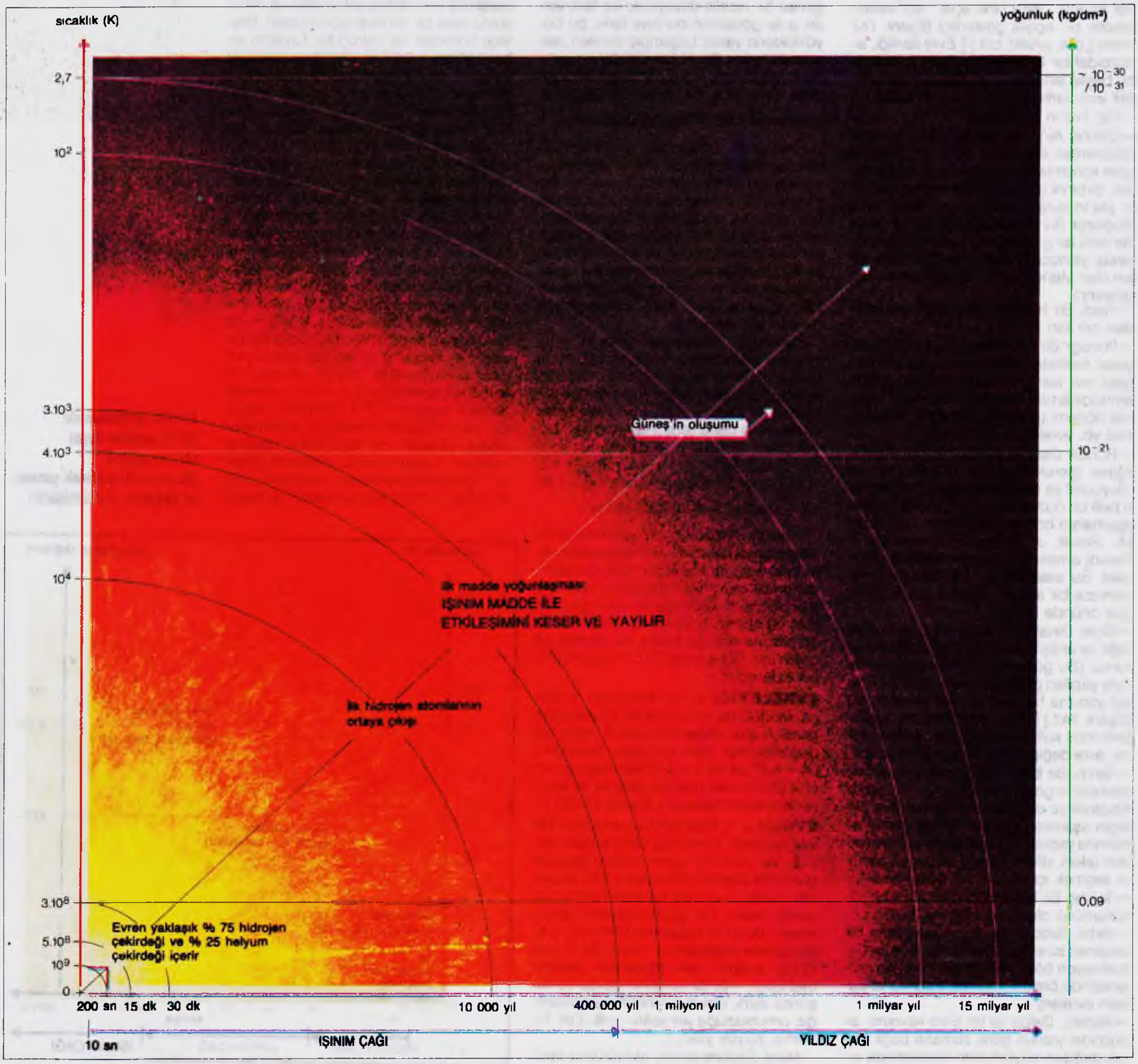

bireşimi, yaklaşık ilk çeyrek saatte oluşur Evren'in bu ilk evrim aşamasına "ışınım evresi" adı verilir; çünkü bu evrede toplam enerji yoğunluğuna ışınım egemendir. Bu evrenin süresi 100 000 yıldır ve günümüz Evren'ine oranla en az 1 000 kez daha yoğundur. Bunu günümüz Evren'ini de içeren, soğumuş, daha az yoğun, yansız bir evre izler. Buna "maddenin egemen olduğu evre" denir; çünkü toplam enerji yoğunluğuna temel katkıyı madde sağlar. Düzenli yapılar (gökadalar, vb.) bu evre boyunca gelişmiştir. Gökadaların oluşumu, günümüz Evren'ine göre 10 ile 100 kez daha yoğun bir döneme rastlar.

EVREN, İç Anadolu bölgesinde Ankara iline bağlı ilçe; 6 928 nüf. (1990); 9 köy. Merkezi, Ankara'nın 180 km G.-D.'sunda *Evren,* 3 810 nüf. (1990).

■**EVREN** (Kenan), türk asker ve devlet adamı (Alaşehir 1918). Topçu asteğmeni olarak Harp okulu'nu (1938), sonra Topçu okulu'nu (1940) bitirdi. Harp akademisi'nde eğitim gördü (1946-1949). Kurmay yüzbaşı olarak Genelkurmay eğitim şubesi kısım amirliği, 1. Ordu harekât başkan yardımcılığı ve Harp akademisi'nde öğretmenlik yaptı. Kore'de 9. Kore türk tugayı harekât ve eğitim şube müdürlüğü ve Kurmay başkanlığı görevini üstlendi (1958-1959). Ordudonatım okulu harekât başkan yardımcılığı, 2. Ordu harekât eğitim başkanlığı görevlerinde bulundu. 227. Piyade alay komutanlığı, IX. Kolordu kurmay başkanlığı, Kara kuvvetleri okullar daire başkanlığı yaptı. 1964'te tuğgeneralliğe, 1967'de tümgeneralliğe yükseldi. Bu rütbedeyken 58. Er eğitim tümen komutanlığına, sonra da 2. Ordu kurmay başkanlığına atandı. Korgeneral oldu (1970). II. Kolordu komutanlığı, Kara kuvvetleri komutanlığı kurmay başkanlığı görevlerini üstlendi. Orgeneralliğe yükselerek (1974) Genelkurmay ikinci başkanlığına atandı. Ege ordu komutanlığı (1976-1977), Kara kuvvetleri komutanlığı (1977-1978) yaptı. 6 mart 1978'de Genelkurmay başkanlığına getirildi. Aralık 1979'da kuvvet komutanlarıyla birlikte imzalayarak cumhurbaşkanı Korutürk'e gönderdiği uyarı mektubunda iki büyük siyasal partinin ülkenin sorunlarının çözülmesinde uzlaşmaya varmalarını, ülkeyi birlikte yönetmelerini öneriyordu. Zafer bayramı dolayısıyla radyo ve televizyonda yayımlanan konuşmasında (30 ağustos 1980) alınmasını gerekli gördüğü önlemleri dile getirdi.

12 Eylül 1980'de Silahlı kuvvetler, emir ve komuta zinciri içinde yaptıkları bir harekâtla yönetime elkoydu. Evren'in başkanlığında kuvvet komutanları ve jandarma genel komutanının katıldığı Milli güvenlik konseyi (MGK) oluşturuldu. MGK ve Genelkurmay başkanlığının yanı sıra devlet başkanlığı görevini de üstlendi. MGK başkanı imzasıyla yayımladığı bildiride, Türkiye'nin iç ve dış düşmanların tahriki içinde olduğunu, devletin başlıca organlarının işlemez duruma getirildiğini, siyasal partilerin kısır çekişmeler içinde bulunduğunu, ülkenin savaş eşiğine getirildiğini belirtiyordu. Parlamento ve hükümeti feshetti, bütün yurtta sıkıyönetim ilan etti. Deniz kuvvetleri eski komutanı emekli oramiral Bülent Ulusu'ya hükümeti kurma görevi verdi (20 eylül). Devlet başkanı Evren yurt gezilerine çıkarak 12 Eylül harekâtının amaçlarını halka anlattı. 12 Eylül harekâtının birinci yıldönümünde Danışma meclisi'nin toplanacağını açıkladı. Üyeleri MGK tarafından seçilen Danışma meclisi'nce hazırlanan ve MGK'ce denetlenen anayasanın kabul edilmesi için yoğun bir propaganda kampanyası yürüttü. Halkoyuna sunulan anayasa kabul edildi (7 kasım 1982). Evren, yeni anayasanın 1. geçici maddesi uyarınca Türkiye'nin yedinci cumhurbaşkanı oldu; MGK ve Genelkurmay başkanlığını da sürdürdü. 1982 Anayasası'yla cumhurbaşkanının yetkileri genişletildi.

Evren'in "big bang"den bu yana varsayılan evrimi (bu evrimin başlıca aşamaları, Evren'in sıcaklığı, ortalama yoğunluğu [düşey eksenler] ve temel patlamadan bu yana geçen zamanla [yatay eksen] belirtilmiştir)

Cumhurbaşkanı Evren 14 ocak 1983'te İstanbul Üniversitesi'nin fahri profesörlük ve hukuk doktorluğu unvanlarını aldı. 1 temmuz 1983'te Genelkurmay başkanlığı görevini Kara kuvvetleri komutanı ve MGK üyesi orgeneral Nurettin Ersin'e devretti. Askerlikten emekliye ayrıldı.

12 Eylül harekâtıyla başlayan dönemde demokrasiden uzaklaşılması Avrupa ülkelerinde tepkiyle karşılandı. Buna karşılık ABD ile ilişkilerde yakınlaşma oldu. Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönmesi için kolaylık gösterildi. Özellikle Ortadoğu ülkeleriyle yakınlaşma başladı. Pakistan devlet başkanı Ziya ül-Hak ile Evren arasında karşılıklı ziyaretlerle pekiştirilen büyük bir dostluk kuruldu. Eylül 1982'de bir Uzakdoğu gezisine çıkan Evren, Bangladeş, Pakistan, G. Kore, Çin ve Endonezya'yı ziyaret etti. Bu ülkelerle Türkiye arasındaki ilişkilerin gelişmesinde önemli bir adım atılmış oldu. Ocak 1984'te toplanan IV. İslam zirve konferansı'na Türkiye ilk kez cumhurbaşkanı düzeyinde katıldı. Evren konferans başkan yardımcısı seçildi. İslam konferansı örgütü ekonomik ve ticari işbirliği komitesi başkanı olarak, islam ülkeleri arasında ekonomik bağların güçlendirilmesini, alınan kararların bir an önce uygulamaya konmasını istedi (15 kasım 1984). V. İslam zirve konferansı'na katılan Evren, konferansın sonuç bildirisinde, Kıbrıs Türkleri ve Bulgaristan'daki türk azınlığın durumu gibi konulara yer verilmesinde etkin rol oynadı (30 ocak 1987). 1989'da cumhurbaşkanlığı sona erdi. 1990'da Atatürk Uluslararası barış ödülü'ne layık görüldü. Anılarını yayımladı: *Kenan Evren'in anıları* (1990-1991, 4 cilt).

EVREN AHİ, türk sufi ve türk debbağlar loncası piri (XIV. yy.). Adı, kaynaklarda Mahmut Seyit Nimetullah Ahi Evren ya da Nasirettin Pir-i Piran Ahi Evren olarak geçer. Yaşamı efsaneleşen bu türk sufisiyle ilgili en eski bilgiye Gülşehri'nin onun kerametlerini anlattığı *Kerâmât-ı Ahi Evren* adlı yapıtında rastlanır (1317'den önce). Murat II döneminde (1421-1444) yazılan *Vilâyetnâme-i Hacı Bektaş-ı Veli* adlı yapıtta ise, Ahi Evren Hacı Bektaş-ı Veli'nin bir dostu olarak görülür. 676 H./1277 tarihinde yazıldığı öne sürülen bir vakfiyede ise adı eş-Şeyh Nasirettin Pir-i Piran olarak geçer. Ancak, vakfiyede 1402'de ölen Hamit Veli*nin adının da bulunması, 676 H. /1277 tarihinin doğru olmadığını, vakfiyenin hiç olmazsa 1402'den sonra yazıldığını gösterir. Ahi Evren ile ilgili efsaneler, bu kaynaklar dışında Âli'nin *Künh ül -ahbar* ve Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme* ve Yahya bin Halil el-Burgazi'nin *Fütüvvetnâme*'sinde yer alır. Mezarının Trabzon (Boztepe), Konya, Kırşehir, Niğde ve Bursa'da olduğu öne sürüldüyse de günümüze kadar yalnızca Kırşehir'deki türbesi varlığını koruyabildi.

Fütüvvetnamelerde adı Mahmut olarak geçen ve Hz. Peygamber'in amcası Abbas'ın oğlu olduğu öne sürülen Ahi Evren'in, türk debbağlarının piri olarak, soyağacı, dünyadaki bütün debbağların piri sayılan Zeyd-i Hindi ya da Hallac-ı Mansur'a kadar çıkarılır.

EVRENBİLİM a. Gökbil. Bir bütün halinde ele alınan Evren'in yapısını, başlangıcını ve evrimini inceleyen gökbilim dalı. (Bk. *ansikl.* böl.) [Eşanl. KOZMOLOJİ.]
—Fels. Evren yasalarının tümü. ‖ *Akılcı evrenbilim*, Kant'a göre dünya ve dünyanın kökeniyle ilgili metafizik sorunların tümü.
—ANSİKL. Gökbil. Evrenbilim, birbirini tamamlayan iki yönde gelişti: bunlardan biri, genel görelilik kuramının gelişimine, öteki ise çağdaş gökbilimin gözlemsel buluşlarına bağlıdır. Bu buluşlar, gökadaların, genişleyen Evren'in temel öğeleri olduğunu ve bu Evren'i 3 K'lik termik bir izotrop ışınımın doldurduğunu ortaya koydu. Sözkonusu ışınımın kökeni, en yalın biçimiyle, "big* bang" modeli çerçevesinde açıklanır; bu ışınımın bulunuşu, sürekli madde yaratımından kaynaklanan kararlı hal kuramının bir yana bırakılmasına yol açtı ve Evren*'in evrimindeki ana çizgilerin betimlenmesini sağladı.

EVRENBİLİMSEL sıf. **1.** Evrenbilimle ilgili. **—2.** Gök. fiz. *Evrenbilimsel ışınım*, uzayın her yönünden gelen ve 3 kelvin sıcaklığındaki bir kara cismin ışınımına benzeyen elektromanyetik ışınım. (1965'te rastlantı sonucu saptanan bu ışınım, 0,3 mm ile 75 cm arasında değişen birçok dalga boyunda algılandı; bu buluş, Evren'in evriminin anlaşılmasında temel rol oynadı. Bu ışınımın kökeni "big* bang" modelinde basitçe açıklanır.) [Eşanl. GÖK ZEMİNİN IŞINIMI.]

EVRENDOĞUM a. Gökbil. Gökcisimlerinin (gezegenler, yıldızlar, gökadalar vb.) oluşumunu inceleyen bilim dalı. (Bk. *ansikl.* böl.) [Eşanl. KOZMOGONİ.]
—Sos. antropol. Sanayileşmemiş kültürlerde ve Antikçağ uygarlıklarında, mitolojinin, dünyanın doğuşunu anlatan bölümü. (Eşanl. KOZMOGONİ.]
—ANSİKL. Gökbil. Eskiden yalnızca Güneş sistemi ile ilgilenen evrendoğum,gök bilgisi geliştikçe, yıldızların ve yıldız sistemlerinin oluşumunu da betimlemeye başladı. Evren'i ve evrimini inceleme evrenbilimin* konusu oldu.

• *Gezegen evrendoğumu.* Güneş sisteminin oluşma dönemi, Yer kabuğunun ve göktaşlarının yaşları,radyoaktiflik yöntemiyle incelenerek saptanabilir (4-5 milyar yıl arasında). Evrendoğum, Güneş sisteminin aşağıda gruplandırılan temel özelliklerini açıklamaya çalışır:
1. *Güneş sisteminin çok düzenli özellikleri:* gezegenlerin ve uyduların yörünge düzlemi; dönü ve dolanımın aynı yönde oluşu. Ters yönde dolanan uydular ve Uranüs'ün ekvator düzleminin eğimi gibi anomaliler de bu grupta incelenir;
2. *gezegenlerin uzaklık yasası:* gezegenlerin uzaklık dağılımı genellikle Titius*-Bode yasası'na göre açıklamaya çalışıldı. $d_n=\alpha+\beta\cdot 2^{n-1}$ biçiminde verilen ve Merkür'den Uranüs'e değin geçerli olan bu yasa, son yıllarda yapılan çalışmalar (Kuiper, Schmidt, Fesenkov) sonucu bir yana bırakıldı. Bununla birlikte, yersel gezegenler için $d_n^{1/2}=\alpha+\beta\cdot n$ ve dış gezegenler için $d_n^{1/2}=\alpha'+\beta'\cdot n$ ifadeleriyle belirtilen dört parametreli yasa, gezegen uzaklıklarını en doğru veren deneysel yasadır. Kimi küçük gezegen halkalarının kökeni de bu grupta araştırılır;
3. *gezegenlerin fizikokimyasal özellikleri:* yersel gezegenlerin ve büyük gezegenlerin farklı kimyasal bileşimleri; göktaşlarının, küçük gezegenlerin ve kuyrukluyıldızların kökeni;
4. *Güneş sisteminde açısal momentin dağılımı*, özellikle Güneş'in açısal momentinin küçük olması.

İlk bilimsel evrendoğum, büyük bir olasılıkla, Descartes'ın evrendoğumudur (ölümünden sonra yayımlanan *le Monde ou Traité de la lumière* adlı yapıtı). Descartes'ın evrendoğumu, burgaç kavramlarına dayanmasına rağmen, kimi çağdaş kuramların şaşırtıcı bir öncüsü olan bulutsuluk kuramıdır ve Evren'de gezegen sistemlerinin çoğulluğunu doğrular.

Buffon kuramı, kuşkusuz yıkım kuramlarının ilkidir (Güneş'le bir kuyrukluyıldızın çarpışması). Birbirinden bağımsız yayımlanan Kant (1755) ve Laplace (1796) kuramları, oldukça farklı temellere dayanarak, bulutsuluk kuramına çağdaş biçimini verdi. Güneş'in açısal momenti sorununun, bulutsuluk kuramına aşılamaz bir engel biçiminde ortaya çıkması için XIX. yy.'ın ikinci yarısını beklemek gerekti; büzülmeyle oluşan Güneş'in ekvatoral hızının 600 km/sn olması gerekiyordu; oysa bu hız yalnızca 2 km/sn düzeyindeydi. İngiliz Jeans ve Jeffreys'in yıkım kuramı, yerdeğiştirme varsayımlarının en ünlüsüdür. Bu kuram bir dizi güçlüğe rağmen, 1935 yılına değin çok büyük ilgi gördü. Bu sırada amerikalı Russell, açısal momentin korunumu yasası ile yıldızların iç yapısı arasında tam bir uyuşmazlık olduğunu ve bu yasa uyarınca Yer gibi bir gezegen sisteminin oluşamayacağını ortaya koydu. 1938'de ABD'de Spitzer, yıldız maddesinin fiziksel özellikleri ile yıkım kuramının öne sürdüğü bu maddenin gezegenler biçiminde parçalanma mekanizması arasında tam bir bağdaşmazlık bulunduğunu gösterdi.

Gelişmiş çeşitli kuramlar arasındaki farklılıklar, gezegenlerin oluşum sürecinin kesin olarak tanımlanmasını engeller. Bu farklılıklara örnek olarak gezegen öncesi gökcisimlerinin boyutları ile ilgili uyuşmazlıklar gösterilebilir. Kuiper ve Fesenkov, başlangıç kütlesi ve boyutu çok büyük öngezegenler öne sürerken, Ter Haar ve Schmidt gezegenlerin bugünkü boyutlarına yavaş yavaş ulaştıklarını kabul eder.

Kenan Evren

Güneş sistemi konusunda günümüz evrendoğumu, bulutsuluk kuramından (Descartes, Kant, Laplace) esinlenir; ama astrofizikteki son gelişmelerle (Weizsäcker, Ter Haar, Schmidt, Fesenkov, Kuiper, Urey) çağdaşlaştırılmıştır. İlkel bulutsuların incelenmesinde, dönü halindeki bir gaz ve toz bulutunun mekanik ve fizikokimyasal özellikleri göz önüne alınır. Bu bulutsularda egemen olan koşullarla ilgili en kesin veriler, göktaşlarında bulunan minerallerin oluşum koşulları araştırılarak elde edilir (Urey). Gerçeğe en yakın varsayım, Güneş'in ve ilk katı gökcisimlerinin, ilkel bulutsu içinde eşzamanlı oluşumudur. İlkel bulutsunun basıklaşmasına ve Güneş'in çevresinde dönen bulutsal diske ilk katı gökcisimlerinin kopması eşlik edecek ve bunu, günümüz gezegenlerini oluşturan yakalama olayları izleyecektir. İlkel bulutsunun incelenmesinde şunlar aranır: ışınımın dengelenmesi sonucu sıcaklık dağılımı; hidrodinamik olayların araştırılması; fizikokimyasal olayların belirlenmesi. Gezegenlerin oluşumunda, özellikle enerjinin ve açısal momentin korunumu ile ilgili temel mekanik yasaları göz önüne almak gerekir. Böylece, ilkel bulutsuda maddenin başlangıç dağılımı ile gezegen uzaklıkları yasası arasındaki bağıntı açıklığa kavuşur.

• *Yıldız evrendoğumu.* Yıldızların evrimi konusunda en ünlü kuram Norman Lockyer'in kuramı oldu (1890). Lockyer, yıldızların iç yapısıyla ilgili ilk çalışmalara (Lane, 1870) dayanarak, bulutsu maddesinin büzülüp, kırmızı bir dev yıldız oluşturduğunu, bu devin mavi bir yıldıza dönüşünceye dek büzülmesini sürdürdüğünü ve ardından soğuyarak kırmızı cüceye dönüştüğünü varsayıyordu. Eddington'un 1917'de kütle-ışınım gücü bağıntısını bulması, bu düşünceyi temelinden sarstı; çünkü cüce yıldızların kütlesi devlerden çok daha küçüktü (100 kez) ve evrim kesinlikle böyle bir kütle yitimiyle oluşamazdı.

Yıldızların ve yıldız sistemlerinin evrendoğumunda, yıldızlararası madde bulutlarının evrimine, çekim etkisi altında bunların yoğunlaşmalarına ve parçalara ayrılmaları önemli bir yer verilir. Bir gökadanın oluşumu, dönü halinde son derece büyük bir gaz bulutunun çekimsel büzülmesiyle açıklanır. Evren'in tarihinde gökadaların tümünün hemen hemen aynı dönemde, yaklaşık 15 milyar yıl önce oluştuğu sanılmaktadır. Bununla birlikte gökadaların oluşum kuramları kurgusal düzeyi pek aşamamıştır. (→ EVREN.)

Elementlerin kökeni sorunu evrendoğum sorununa bağlıdır. Evrenin başlangıç evrelerinde, yalnız hafif element çekirdeklerinin (hidrojen, döteryum, helyum çekirdekleri) bireşimi sözkonusudur. Daha ağır diğer elementleri, yıldız evriminin farklı aşamalarında ortaya çıkmıştır. (→ YILDIZ.)

EVRENG a. (fars. *evreng*). *Esk.* **1.** Taht. **—2.** Şeref, süs. **—3.** Akıl ve irfan. **—4.** Yakışıklılık. **—5.** Hile. **—6.** Ağaç kurdu.

—**7.***Evreng-nişin*, tahta oturan; padişah. || *Evreng-zib*, tahtı süsleyen kişi; padişah.

EVRENGABAD ya da **AVRANGABAD,** Hindistan'da (Maharaştra) kent, Bombay'ın K.-D.'sunda; 572 634 nüf. (1991). Kenti kuran Evrengzib, saltanatının büyük kısmını burada geçirdi ve öldü.

—Güz. sant. Buddhacı arkeolojik yerleşim yeri olan Evrengabad VI. yy.'da, yalıyarın yamacında oyulmuş boyalı dokuz mağaradan oluşur. Acanta'nınkine çok yakın olan tarzı, Ellora'daki buddhacı yeraltı deposununkine de benzer. XVIII. yy.'da Evrengabad, racput kökenli Evrengzib tarafından sürgüne gönderilen albüm ressamlarının atölye merkezi olmuştur; bu ressamların stili Delhi okulununkine yakındır.

EVRENGZİB (Ebülmuzaffer Muhyittin Muhammet) [Dohad 1618 - Ahmetnagar 1707], hint-türk imparatoru (1658-1707). Şah Cihan ile Ercüment Banu'nun oğlu. Kardeşi Dara Şükuh ile birlikte dedesi Cihangır Şah'ın yanında rehin olarak kaldı. Dekkan valiliğine atanmasıyla (1636) devlet yönetimindeki ilk görevini aldı. Gucerat valiliğine (1645) ve yeni fethedilen Belh'e komutan atandı. Belh bir süre sonra eski komutanına geri verilince Multan valiliğine getirildi (1648). İranlılar'ın egemenliğindeki Kandahar'a karşı başarısızlıkla sonuçlanan iki saldırıda bulundu (1649, 1652). Karışıklıkların sürdüğü Dekkan'a ikinci kez vali olarak gönderildi; düzeni sağlayarak imparatorluğun egemenliğini yeniden kurdu. Kutubşahlar'ın üzerine yürüdü, başkentleri Haydarabad'ı ele geçirdi (1656). Daha sonra Adilşahlar'ı yenerek kendisine bağladı. Şah Cihan'ın hastalanması üzerine kardeşleri Dara Şükuh, Şücaülmülk ve Muratbahş ile taht kavgasına girişti. Muratbahş ile birleşerek imparatorluk ordusunu yendi (1658). Aynı yıl ağabeyi Dara Şükuh'u bozguna uğratarak Agra üzerine yürüdü. Babasını tutsak ettikten sonra, Muratbahş'ı da yenerek "Âlemgir" unvanıyla Delhi'de hükümdarlığını ilan etti. Ordu toplayarak üzerine yürüyen Dara Şükuh'u Ecmir yakınlarında ikinci kez yendi, tutsak ettikten sonra Delhi'de öldürttü (1659). İktidar savaşımından rakiplerini temizleyerek çıkan Evrengzib, iç karışıklıkları bastırmaya yöneldi. Oğlu Ekber'in ayaklanmasını bastırdı; Bicapur ile Golconda'yı kendine bağladı. Hindistan'ın tümünü ele geçirmeye çalıştı. Koyu bir sünni olarak öteki mezheplerden müslümanları baskı altında tutarken bir yandan da Hindular'a müslümanlığı kabul ettirmeye çalıştı. Bunun yanı sıra genişleme siyasetine olanak veren vergilerin ağırlığı, ülkeyi kırıp geçiren ordunun yağmacılığı imparatorluğun her yöresinde ardı arkası kesilmeyen ayaklanmalara yol açtı. Pencab'da dinsel önderlerin (guru) yönetimindeki (bunların sonuncusu Gobind Rai idi) Sihler'in ayaklanması; Sicavi Bhonsle'nin haleflerinin önderliğinde Maratalar'ın ayaklanması; Codhpur'daki ve Mevar'daki Racputlar'ın ayaklanması Evrengzib'i en çok uğraştıran üç ayaklanma oldu. Dekkan'da küçük bir kale olan Varinkara üzerine düzenlediği sefer sırasında hastalandı ve Ahmednagar'a ulaştığında öldü. Saltanatı süresince, siyasal alandaki sert tutumuna karşılık bilim adamlarını korudu. Ülkesinin din bilginlerinden Şeyh Nizam yönetiminde topladığı kurula altı ciltlik *Feteva-yı Alemgiriyye* adlı islam hukukuna ilişkin bir yapıt hazırlattı.

Evrenin yapısı *(De natura rerum)*, Lucretius'un didaktik şiiri. Soylu bir kişi olan Memmius'a ithaf edilen ve belki de tamamlanmamış olan yapıt, 6 kitaptan oluşur. Venüs'e bir seslenişten sonra, ilk iki kitap, atomlar kuramına dayanarak dünyanın oluşumunu açıklar. Sayıca sonsuz ve bölünmez olan atomlar, hızla düşerken bir sapmaya *(klinamen)* uğrarlar ve bu sapma sayesinde bir araya gelerek maddeyi oluştururlar. III. ve IV. kitaplarda, Lucretius, atomculuğun insanla ilgili sonuçlarını anlatır: ruh, atomlardan oluşmuştur ve dolayısıyla ölümlüdür; bunun için, insanoğlu ölüm ve cehennem korkusunu üstünden atmalıdır. Nesnelerden gelen imgeler ya da görüntüler, duyumları doğurur, ama duyular yanılabilir. Lucretius, insanların yargılarını bulandıran ve bozan aşk ya da hırs gibi tutkuların oluşumunu böyle açıklar. Son iki bölümde, dünyanın oluşumu, uygarlığın doğuşu ele alınır; yapıt, Atina'daki büyük veba salgınının dehşet verici bir anlatımıyla sona erer. Metin içinde üç kez durup övgüsünü yaptığı Epikuros'un kuramlarını, yöntemli bir biçimde gözden geçiren Lucretius'un, kesin bir tutarlılığı olan bu yapıtı, felsefi ve bilimsel görüşleriyle eşsiz bir değer taşır. Modern eleştiri, atomculuğun açıklamalarında, akışkanlar mekaniğinin öğelerine rastlamaktadır. Lucretius, fizik kuramının ahlakla ilgili sonuçlarını büyük bir açıklıkla ortaya koyar; dinin yanılgılarını, ölüm ve cehennem korkusunu, İphigenia'nın kurban edilmesiyle ya da mitolojinin, büyük insan tutkularını simgeleyen acı çekmiş, eziyet görmüş kişilerinden verdiği örneklerle sergiler ve bunun karşısına epikurosçu bilge kişinin eriştiği katıksız mutluluğu ya da sarsılmazlığı (ataraksia) koyar. Hemen hep benzetilerle süslü karşılaştırmalar, gerçekçilikle duyarlılığı birleştiren betimlemeler kullanması, yazarın kanıtlarını daha da etkili kılar. Augustus döneminde çok okunan ve çok beğenilen yapıt, bir süre unutulduktan sonra, Rönesans döneminde yeniden gün ışığına çıkmıştır.

EVRENKÖY, Tokat'ın Zile ilçesi Yıldıztepe bucağına bağlı belde; 2 864 nüf. (1990). Belediye.

EVRENOS BEY Gazi, türk akıncı beyi (öl. Vardar Yenicesi 1417). Akıncısı olduğu Karesi beyliği osmanlı egemenliğini kabul edince (1345), Hacı İl Bey ve Ece Bey ile birlikte Osmanlı devletinin hizmetine girdi. Osmanlı devletinin, Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa önderliğinde Rumeli'ye giriştiği seferlerde Burgaz'ı uç merkezi yaparak Keşan ve Dimetoka'ya akınlar düzenledi. Süleyman Paşa'nın ölümünden sonra Rumeli'de ele geçirilen yerlerin yönetimine atandı. Murat I tahta çıktıktan sonra Anadolu'daki karışıklıklarla uğraşırken Hacı İl Bey'le birlikte Rumeli'deki osmanlı topraklarını korumayı başardı. Edirne üzerine yürüyen Murat I'in ordusunu Batı Trakya'dan gelebilecek sırp akınlarına karşı korumakla görevlendirildi, bu arada yaptığı akınlarla Dimetoka ile Gümülcine'yi ele geçirdi. Uç merkezini Gümülcine'ye taşıdıktan sonra İskeçe, Kavala, Drama, Karaferye'yi ele geçirdi. Daha önce elden çıkmış bulunan Serez'i yeniden osmanlı topraklarına kattı (1382). Çandarlı Halil Hayrettin Paşa ile birlikte Makedonya'ya akınlar yaptı; Üsküp'ü, Manastır'ı türk egemenliğine soktu, Arnavutluk'a da sarkarak Ohrid'i ele geçirdi. Uç merkezini Gümülcine'den Üsküp'e getirdi. İşkodra prensi Balşa'ya yenilen arnavut prensi Karl Topia'nın yardım isteği üzerine Balşa'yı bozguna uğrattı (1385), Eğri'yi ele geçirdi. Kosova savaşı'nda öncü kuvvetler komutanı olarak bulundu. Niğbolu savaşı'nda ordunun geçeceği boğazları tutarak zaferin kazanılmasında pay sahibi oldu. Bayezit I'in (Yıldırım) Eflak seferine ve Ankara savaşı'na katıldı. Timur'un Anadolu'ya egemen olmasından sonra Rumeli'de bulunan Süleyman Çelebi'ye bağlı kaldı. Onun 1410'da ölümü üzerine Vardar Yenicesi'ne çekildi. Musa Çelebi'nin kendisine katılması için yaptığı çağrıları önce geri çevirdiyse de, düşmanlığını kazanmaktan çekinerek oğlu Ali Bey'i onun hizmetine verdi. Amasya'da bulunan Çelebi Mehmet'le ilişkiye geçerek, onun kardeşiyle sürdürdüğü taht kavgasına yardımcı oldu. (→ Kayn.)

EVRENOSOĞULLARI, Rumeli'nin Osmanlılar'ca fethi sırasında ün kazanan akıncı ailesi. Adını ünlü akıncı komutanı Evrenos Bey'den alır. Ailenin atası, Evrenos Bey'in babası olan Prangı İsa Bey'in Makedonya'ya yapılan akınlar sırasında şehit olması üzerine ailenin başına Evrenos Bey geçti. Onun Ali, İsa, Süleyman, Yakup, Barak, Beyce adlı yedi oğlundan adlarını en çok duyuranlar Ali ve İsa beyler oldu. —ALİ BEY (? - ? 1462'den sonr.) babasıyla birlikte katıldığı akınlarda "Yürekli" ya da "Ay Yürekli" Ali Bey adıyla ün kazandı. Bayezit I tarafından Arnavutluk üzerine yapılacak seferlerin uç beyliği verilerek ödüllendirildi. Bayezit I'in ölümünden sonra başlayan taht kavgasında, Rumeli'ye geçen Musa Çelebi'nin safındaymış gibi gözükürken Mehmet Çelebi ile de ilişkiye geçti, ilettiği bilgilerle Mehmet Çelebi'nin kardeşini İnceğiz'de bozguna uğratmasını sağladı. Daha sonra kardeşleriyle birlikte Bayezit I'in oğlu olduğunu öne sürerek ortaya çıkan Düzmece Mustafa'nın yanında yer aldı. Ancak Mihaloğlu Mehmet Bey'in uyarısıyla Düzmece'yi bırakarak Murat II'nin safına geçti. Selanik'in alınmasında (1430) yararlık gösterdi. Macaristan ve Erdel'e birçok akın yaptı. Belgrad kalesini altı ay süreyle kuşatma altında tuttu (1441). Arnavutluk'taki İskender Bey ayaklanmasının bastırılmasıyla görevlendirildi (1447); Debre yakınlarında tutuşulan savaşta Arnavutlar'a ağır kayıplar verdirdiyse de sonuç alamadı. 1457'de Hamza Bey ile birlikte ikinci kez İskender Bey üzerine gönderildi. Mati nehri yakınlarında yapılan savaşta bozguna uğradı. Fatih'in Eflak seferine katıldı (1462). Oğulları Evrenos, Ahmet ve Hüseyin de Rumeli'deki akınlarda ve seferlerde yararlık gösterdiler. —İSA BEY (öl. 1479'den sonr.), Eğri, Karlıeli sancakbeyliklerinde bulundu. Arnavutluk'a yaptığı akınlarda Adriya denizi'ne kadar ilerledi; Mirdita beyi Ohion Kastriota'ya boyun eğdirdi (1428); aralarında İskender Bey'in de bulunduğu oğullarını rehine olarak Edirne'ye gönderdi. Hunyadı Yanoş'la yapılan Niş savaşı'na katıldı (1444). Mora'ya düzenlediği akın sırasında Korinthos duvarını yıkarak Lakedaimon'u ele geçirdi (1447); daha sonra, İtalyanlar'dan yardım alan İskender Bey'i bozguna uğrattı. Atina'daki osmanlı hazinesinden altın çalarak Venedikliler'e sığınan bir esiri geri almak için Koron üzerine yürüdü; Argos'u ele geçirdi (1463). Bu olay altı yıl kadar süren Osmanlı-Venedik savaşı'nın başlamasına yol açtı. Mihaloğulları'ndan Ali ve İskender, Malkoçoğlu Balı beylerle birlikte çıktığı Erdel seferi dönüşünde Karlsburg yakınlarında önlerini kesen Erdel voyvodası İstvan Báthory'nin kuvvetleriyle girıştiği çatışmada öldü. Oğullarından Mehmet Bey, Elbasan sancakbeyiyken Sırac'ı (1502) osmanlı topraklarına kattı.

EVRENSEKİZ, Kırklareli'nin Lüleburgaz ilçesi Büyükkarıştıran bucağına bağlı belde; 3 068 nüf. (1990). Belediye.

EVRENSEL sıf. **1.** Evreni, kozmosu ilgilendiren şey için kullanılır: *Evrensel yerçekimi.* —**2.** Dünyanın tüm yüzeyine yayılan şey için kullanılır; dünya çapında, dünya ölçüsünde: *Bir devletin evrensel egemenliği. Nükleer silahların yarattığı evrensel tehlike. Ortadoğu sorunu bölgesel olmaktan çıkmış, evrensel boyutlar kazanmıştır.* —**3.** Her konuda bilgisi, yeteneği olan kimse için kullanılır: *Evrensel bir zekâ.* —**4.** Bütün nesneleri ve kimseleri kapsayan, varlıkların ve eşyanın tümünü içine alan şey için kullanılır: *Evrensel bir değer.* —**5.** Tüm durumlara uyan: *Evrensel yöntem.*

—Ceb. *Evrensel küme*, sorulan bir problemin elemanlarının, çözümlerinin ait olması gereken küme. (Eşanl. ANA KÜME.) || *Bir E sıralanmış kümesinin evrensel elemanı*, E nin (varsa) en büyük (maksimum) elemanı.

—Dilbil. *Evrensel dilbilgisi*, dil tümellerine ilişkin araştırma girişimi. (Evrensel dilbil-

gisi, XVII. ve XVIII. yy.'lardaki genel dilbilgisinin Descartes'çı çizgisinde yer alır.)
—Elektrotekn. *Evrensel motor,* gerek doğru akımla, gerek sanayi frekanslı, tekfazlı, almaşık akımla çalışabilen elektrik motoru.
—Fels. *Evrensel simgeler,* Leibniz'e göre, kavramları sayılar gibi birleştirip ayrıştırmaya yönelik akılyürütmelerde bulunmak olanağını sağlayan ve "nesnelerin yerine koyduğumuz simgeler üzerinde etkinlik gösteren" dil.
—Küm. kur. *Evrensel küme,* altkümeleri incelenen, bu altkümelerden birinin tümlecinden sözedilirse, tümlecin evrensel kümeye göre alındığı anlamına gelen genel küme. (Eşanl. ANA KÜME.)
—Mant. ve Mat. *Evrensel niceleyici,* ∀ ile gösterilen (*her ... için* diye söylenen) ve bir kümenin bütün elemanlarına ait belirli bir özelliği ifade eden simge.
—Radyotekn. *Evrensel alıcı,* çok geniş bir frekans bandına ayarlanabilen ve çeşitli yayın sınıflarına, özellikle genlik ya da frekans kiplemeli telsize ve telsiz telefona uyarlanabilen radyo alıcısı.

Evrensel armoni *(Harmonie universelle),* yazımına 1627'de latince olarak başlanan ve 1636'da Marin Mersenne tarafından tümüyle fransızca olarak yayımlanan müzik incelemesi. Dönemindeki bilginlerin yapıtlarını ve bilimlerini gözden geçirdikten sonra, notalamanın doğuşundan çalgı yapımına değin müzikle ilgili her şeyi inceleyen yazar, yapıtına birkaç çağdaş yapıtın notasını ve organolojiyle ilgili resimlerin yer aldığı çok sayıda belgesel levhayı da ekledi. (1964'te yeniden yayımlandı.)

EVRENSELCİ sıf. **1.** Tanrıbil. Evrenselciliğe ilişkin. **—2.** Bütün insanlara, bütün dünyaya ilişkin.

EVRENSELCİLİK a. Tanrıbil. Evrensel onay dışında hiçbir yetke kabul etmeyenlerin görüşü.

EVRENSELLEŞMEK gçz. f. Evrensel duruma gelmek.

◆ **evrenselleştirmek** ettirg. f. Evrensel kılmak, bütün insanlığa yaymak, genelleştirmek.

EVRENSELLEŞTİRMEK → EVRENSELLEŞMEK.

EVRENSELLİK a. Tüm dünyayı, bütün insanları ilgilendiren, kapsayan şeyin özelliği: *Bilimin evrenselliği.*

EVREŞE → KADIKÖY.

■ **ÉVREUX,** Fransa'da *département* (Eure) merkezi, İton kıyısında; 51 452 nüf. (1992). Galya-Roma döneminden kalma değerli kalıntılar. Notre-Dame katedrali (XII. yy'da yapılmış roman üslubunda kemerler, XIII. yy.'dan kalma sahın ve koro yeri, XV. yy.'da yapılmış absidalı capella ve fener kulesi), XIV. yy. fransız vitraylarının en güzelleriyle bezenmiştir.

EVRİ, Kahramanmaraş'ın Pazarcık ilçesi Narlı bucağına bağlı belde; 3 709 nüf. (1990). Belediye.

EVRİDE çoğl. a. (ar. *verid*'in çoğl. *evride*). Esk. anat. Toplardamarlar, boynun iki tarafındaki damarlar.

EVRİK sıf. Mant. Aristoteles mantığında, bir başka önermeye göre öznesiyle yükleminin yeri değiştirilen önerme için kullanılır.
—Ceb. *Evrik uygulama,* KARŞIT* UYGULAMA'nın eşanlamlısı. ‖ *Bir* A *matrisinin evrik matrisi,* A ile bileşkesi birim matrisi veren (A^{-1} ile gösterilen) matris.
—Elektrotekn. *Evrik bileşen,* dengesiz *n* fazlı bir sisteme uygulanan bakışımlı bileşenler yönteminde, n^{-1} inci basamaktan sistemi tanımlayan bileşen.
—Geom. Bir noktanın ya da bir şeklin evirtimle dönüşmüşüne denir. ‖ Birbirinin karşıtı olan afin dönüşümlere denir. ‖ Bir karşılaştırma sistemi afin işaretine göre, bir M noktasının koordinatlarının (cebirsel anlamda) tersleri alınarak, bir çarpan farkıyla koordinatları elde edilen bir M′ noktasına denir.
—Küm. kur. *Evrik işlemler,* biri, öbürünün etkisini yok eden işlemler (Herhangi bir sayının aynı bir sayıyla çarpılması ve bölünmesi iki evrik işlemdir.) ‖ *Bir* x *elemanının evrik elemanı,* çarpma ile gösterilen bir iç bileşim yasasıyla donatılı bir kümede $xx^{-1} = x^{-1}x = e$ olan ve x^{-1} ile gösterilen eleman (*e* göz önüne alınan kümenin birim elemanı). [Öyleyse yasa çarpma ile gösterildiğinde evrik deyimi bakışımlı deyiminin eşanlamlısıdır.]
—Metalürj. *Evrik ayrışma,* bileşenlerinden biri çok kolay eriyebilen bir alaşımın katılaşması sırasında ortaya çıkan bileşim farkı. (Örneğin kimi bronzlarda kalayın evrik ayrışması.)
◆ a. Mant. **1.** Evrik önerme. **—2.** *A → B formülünün evriği,* B→A formülü.
—Arit. *Sıfır olmayan bir* x *elemanının evriği,* $xx^{-1}=1$ olmak üzere x^{-1} ya da $\frac{1}{x}$ ile gösterilen, sıfır olmayan gerçek sayı.
—Ceb. Çarpma ile gösterilen bir iç bileşim yasası için bir elemanın bakışımlısı ($xx^{-1} = x^{-1}x = 1$ ise x^{-1}, X in evriğidir.) [Eşanl. TERS.]
—Geom. Evrik nokta, şekil ya da dönüşümler.

EVRİLEBİLİR sıf. Mant. *Evrilebilir önerme,* bir evirme konusu olabilen önerme.

EVRİLİM a. Tayfölç. *Tayf çizgilerinin evrilimi,* atomları uyarıldığında belli bir tayf çizgisi (parlak) yayınlayan bir gazın, ışık soğurduğunda aynı yerde karanlık bir tayf çizgisi göstermesi olayı. (Bu olay, tayf çizgilerini yayma ve soğurmanın, iki evrik süreç oluşturduğu biçiminde açıklanır.)

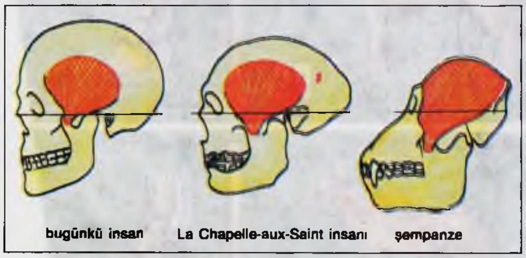
EVRİM a. (*evirmek*'ten *evir-im > evrim*). **1.** Bir durumdan ötekine aşamalı geçişi sağlayan değişim, değişiklik, dönüşüm: *Zevklerin, modanın, düşüncenin evrimi.* **—2.** Bir patolojik sürecin geçirdiği evreler dizisi: *Bir tümörün evrimini izlemek.* **—3.** Bir kimsenin karakterinde, davranışında, kanılarında belli bir süre içinde görülen değişim: *Bir politikacının evrimini incelemek.* **—4.** Bir ilerleme olarak değerlendirilen bu değişimlerin tümü, bu süreçte varılan aşama: *Yüksek bir evrim sürecinde olmak.*
■ —Biyol. Jeolojik devirler boyunca hayvan ve bitki soylarının yeni formlar oluşturmak üzere geçirdiği değişikliklerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Paralel evrim,* tamamen ayrı yerlerde birbirinden bağımsız yaşayan iki grupta bir organın özdeş gelişmesi. (Bunun en iyi örneği keselilerle etenelilerde diş sistemlerinin oluşumudur. Keselilerin kimisi böcekçil, kimisi etçil, kimisi otçul, kimisi kemirgendir; diş düzenleri böcekçil, etçil, otçul ve kemirgen etenelilerinkine büyük ölçüde benzer, hatta bu bakımdan onlarınkiyle karıştırılabilir.)
—Fels. Marxçılara göre, doğanın ve tarihin ağır ve aşamalı değişmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ Spencer'a göre, dağınık ve az yapılaşmış bir öğeler topluluğunun daha yoğun ve daha tutarlı bir duruma gelme süreci.
—Pedol. Belli bir sürede katların farklılaşmasıyla ilgili çeşitli olayların etkisinde kalan bir toprağın gelişimi. (Doğal bir toprağın oluşum evreleri, ortamın etkenleriyle kurduğu dengeye bağlı olarak, evrimleşmiş toprağa kadar ulaşan, ilerleyen bir dizi oluşturur. Bunun tersine, aşınma toprağın tümüyle ortadan kalktığı evreye dek uzanan bir gerileme evrimini başlatır. Bunlardan başka, insanın ortam üstündeki etkisi de bitki örtüsünün ve toprağın bozulmasına neden olabilir.)
—ANSİKL. Biyol. Eğer evrim varsa incelenmesi bilimin alanına girer mi? Jacques Monod gibi kimi bilim adamlarına göre girmez: "Bir kez olmuş bir olay için bilimin söyleyeceği ya da yapacağı bir şey yoktur." Evet, her evrim olayı bir kez gerçekleşir. Ama, her tarih olayı bir kez olur,

J. Guillard-Scope

Évreux katedrali (XVI. yy.'ın son çeyreğinde yapılan cephesi)

peki tarih bilim değil midir? En iyisi, evrimin incelenmesini bir "doğa tarihi" saymak ve bu bilimi paleontoloji*nin bir dalı yapmaktır. Çünkü evrim, tamamen tanımlamaya dayalı bilimin başlangıcından bizi ayıran birkaç yüzyıllık bir süre içinde gözlemlenebilmek için çok yavaştır. Örneğin bir mastodonda bir azıdişinin üzerinde ikinci bir tümseğin belirmesi için 600 000 yıl geçmesi gerekmiştir. Bu nedenle, evrim kuramları (→EVRİMCİLİK) ancak Cuvier'in buluşlarına dayanılarak tam anlamıyla kurulabilmiştir; oysa fosil biliminin yaratıcısı olan Cuvier* evrimciliğin en büyük hasımlarından biriydi.

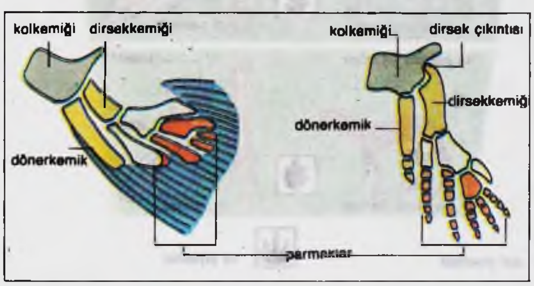
şakak kasının gelişimi

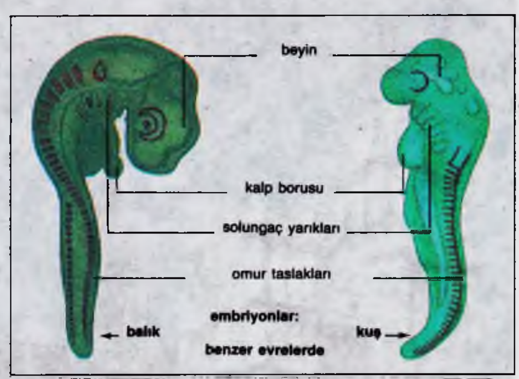

Bir bitki ya da hayvan topluluğunda meydana gelen her değişikliğin evrim olduğu söylenemez. Önceden varolan bir tür, ortama iyi uyum sağlayamayan, ama atası da olmayan bir başka türün yerini alabilir. Durağan ve tersidir birçok değişiklik, ortamın etkisiyle belirebilir, ama ka-

BAZI BİYOLOJİK EVRİM ÖRNEKLERİ

yüzgeçli bir balığın göğüs yüzgecinin dörtayaklı bir hayvan ayağına dönüşmesi

kuş ve balık embriyonunda benzer evreler

lıtsal olmaz: iyi beslenmeyen bir hayvan (ya da bitki) hiçbir zaman tam gelişemez, vb. Ancak bu türden çeşitli olgular elendikten sonra bir soyun geçirdiği evrimsel olgular ayırt edilip tanımlanabilir (yine de fosillerin doğduğunu göremediğimiz için bir soyda meydana gelen değişiklikleri tam olarak gözlemlemek olanaksızdır). Ama sonuçlar oldukça inandırıcıdır, çünkü bunlardan kimisi kesin, kimisi çoğunlukla kabul edilen gerçek *değişim yasaları* elde edilmiştir.

1. *Genetik engeller yasası:* ne kadar çarpıcı olursa olsun hiçbir konverjans* (benzerlik), birbiriyle çiftleşmesi (döllenmesi) olanaksız türlerin döllerini birbirleriyle çiftleşebilir duruma getiremez, yani yakınlık yapay türler doğmasına yol açamaz: köpekbalıkları, ichtyosauria ve yunuslar birbirlerine "benzer" olmalarına rağmen, hiçbir zaman çiftleşmemişlerdir ve bundan sonra da çiftleşemeyeceklerdir; aynı durum, kaktüsü tozlaştıramayan kaktüsümsü sütleğenler için de geçerlidir.

atgillerin evrimi

2. *Ortak atadan türeme yasası* ya da *Cope yasası:* özgülleşmemiş her ortak atadan, uzun vadede genellikle değişik biyotoplara özel uyarlanmanın etkisi altında birbirinden çok farklı döller türer. Ara biçimlere de sık rastlanır.

3. *Çeşitlenme yasası:* yukarıdaki yasaların sonucu olarak, türlerin sayısı, tüm ekolojik nişler* doluncaya dek artar.

4. *Tersinmezlik yasası (Dollo yasası):* evrim sonucu yok olan bir organ bir daha eskisine benzer biçimde ortaya çıkmaz, ama yok olmadan önce belli bir işlevi olmadan bir kalıntı gibi varlığını sürdürebilir. Daha genel bir anlatımla, kaybolan hiçbir tür, daha eskisine benzer biçimde ortaya çıkmaz.

5. *İrileşme yasası:* memelilerin, dinozorların, yumuşakçaların ve eğreltilerin pek çok türünde evrimin başlangıcı aşırı bir irileşmeyle belirgindir; ama çok iri türler yaşama uyum sağlayamadıkları için gitgide yeryüzünden silinmiş, küçük kalanlar yaşamaya devam etmiştir. Bu yasa organlara da uygulanabilir: köpekdişlerinde hiperteli*, geyikgillerda boynuzlar, böceklerde duyargalar, vb.

6. *Benzer organların sayıca azalması yasası:* memelilerde, daha yakın zamanda türemiş ve çok özgülleşmiş olan türlerin diş ve parmak sayısı, uzak atalarınınkinden ya da atalarının yakın akrabalarınınkinden daha azdır (böcekçiller, 44 diş; ilkel maymunlar, 36 diş; üstün yapılı maymunlar ve tarihöncesi insan, 32 diş; çağdaş insan, 3. azıdişinin [akıl dişi] kaybolması sonucu 28 diş; aynı durumda, dört parmaklı hyracotheriumdan türemiş olan atın her ayağından bir tek parmak vardır). Bu durum daha başka birçok organ için de geçerlidir: çiçeklerdeki erkek organ ve meyveyaprağı sayısı, vb. Ama bu değişikliğin tersi de görülmüştür; yunusların dişleri, bileşikgillerin çiçek sayısı, vb.

7. *Evrimsel ikame yasası* ya da *Oidipus yasası:* döllerden bir kısmı evrime uğrayıp bir kısmı olduğu gibi kalırsa evrim geçirmiş olanlar atalarına benzer, kalan topluluğu rekabet sonucu yeryüzünden siler.

8. *Karmaşıklaşma yasası* ya da *Teilhard de Chardin yasası:* döllerde, özellikle sinir sisteminde, atalarınkinden daha fazla sayıda farklılaşmış organlar ve farklılaşmış hücreler bulunur.

9. *Sudan çıkma yasası:* günümüzde karada yaşayan tüm hayvan ve bitkilerin ataları suda yaşamıştır. Uzun süre karada yaşadıktan sonra yeniden denize dönen türlerin (foklar, balinalar, posidonia, halobates) bulunması bu kuralı bozmaz.

hortumlumemelilerde başın geçirdiği değişiklik

10. *Asalak yaşama uyum yasası:* her asalak bağımsız bir atadan türer; bağımsız hiçbir türün atası asalak değildir.

Soyağacını oluşturmak için bu yasalardan yararlanılamaz. Organların bağlantıları gibi bazı değişmezler esas alınarak (organların biçimi, boyutu ve işlevi değişmiş olabilir [bir solungaç yayının, ortakulaktaki kemikçiklere dönüşmüş olması, vb.]) ve aynı tortul tabakalar dizisi boyunca bulunan fosil türlerinin birbirini izlemesine bakılarak soyağaçları oluşturulur.

Evrim sona ermiş midir? Günümüzdeki tüm yaşayan şubelerin ve dalların başlangıç noktası oldukça eskidir (Silures, hatta Cambriaöncesi devirler) ve gerçekten "yeni" bir bitki ve hayvan grubunun atası sayılabilecek sonradan olma hiçbir form bilinmemektedir. Ama, her grubun içinde evrim, kullanılabilir "boş yer" bulunmaması nedeniyle engellenmektedir. Özellikle her yerde var olan insanoğlu, dünyayı kendisiyle birlikte yok etmezse, ardında kalacak olan canlılar dünyasında her şey olabilir.

—Ed. Yaratmanın ve edebiyat biçimlerinin evrimi sorunu, Ferdinand Brunetière (1849-1906) tarafından, Darwin ve Spencer'ın düşüncelerini edebiyat tarihine uygulanan Evolution des genres (Türlerin evrimi) adlı yapıtta ortaya kondu: Brunetière'e göre her edebiyat türü, iç yasalar uyarınca ve ortamın etkisiyle canlı varlıklar gibi doğar, belli bir yetkinlik düzeyine kadar gelişir, sonra ölür ya da başka bir türe dönüşür. Bu savın önemli yanı edebiyat biçimbilimini, biçimsel oluşumunu, edebiyat tarihini ve toplumbilimini bir arada ele alması, ama süreklilik ve kopukluk olgularını da, estetik veri olarak kendi birliğini yitirmeyen edebiyat nesnesinin tümünü de göz ardı etmemesidir.

Evrim sorunu, türlerin kökeni gibi içinden çıkılması olanaksız bir sorunu ve şu ya da bu edebi söylev tipi sorununu, ayrıca, daha belirsiz bir sorunu; bu ilksel öğelerin yazı ve güzel söz söyleme uygarlığına yabancı kültürlerde aldığı çağdaş anlatım biçimleri sorununu ortaya çıkarır. Böylece, *evrim* sorununun araştırılması, bugün yerini edebi nesnenin dönüşünü sorununun araştırılmasına bırakmaktadır. Bir bakıma, oirlikçi bir yoruma konu olabilecek evrim kavramı, marxçılığın ve dilbilimin getirdiklerini yeniden ele alan, neredeyse fizikötesi nitelikli bazı anlayışlarda varlığını sürdürmektedir; bu anlayışlara göre, edebi oluşumda, doğrudan tarihsel zorunluluğa uygun düşen bir zorunluluk vardır. —F. Sollers'in savları bu doğrultudadır. Chomsky'nin biyoloji ve dilbilim konularındaki görüşlerini yeniden ele alan Change topluluğu, başlangıçta ve bir sıradüzeni içinde belirleyici olan, yapıtların çeşitliliklerinin ve yüzeysel benzerliklerinin temelinde bulunan, tam anlamıyla belirlenmiş *değişimi* ortaya çıkarmayı sağlayacak derin yapıları araştırmayı önerdi. Jean Paris, *Hamlet et Panurge* (1971) adlı yapıtında, Shakespeare ile Rabelais'yi karşılaştırmanın ve iki yazar arasındaki her türlü bağlantının ötesinde, iki edebiyat evreninin benzerliğini ortaya çıkarmayı amaçlayarak, sözkonusu türden bir zorunluluk belirlemeye çalıştı.

İster darwinci dönüşümcülük, ister biyoloji ya da dilbilim göz önünde bulundurulsun, edebi evrim ancak doğal olmadığı ölçüde özgüldür. Sorun iki yönlü tarihsel bir sorun durumuna gelir: bir yandan, edebi olgunun, kendisini olanaklı kılan şeye indirgenmesi vardır, öte yandan, gözlemlenen olgular arasında bir uyarlık ya da bağlantı vardır; birinci durumda, "önce"nin oluşumu, araştırılması vardır, ikinci durumda, her türlü boşluğun kapatılmasını ve bir olgunun sürekli biçimde, başka bir olguyu izlemesini öngören diziler araştırması vardır. Oluşum, edebiyat tarihinin konusu olmaya devam eder. Dizi, evrime bağlanır ve basit bir yapı, bir düzen sözkonusu edilmediği ölçüde yeniden oluşturumu önerir; gerçekte bir ede-

biyat felsefesine yön verir.

Lukács, *Roman kuramı* (Die Theorie des Romans) adlı yapıtında, zamandizimsel sıralanışları içinde -destan, trajedi, roman- türlerin evrimine ilişkin sistemli bir tablo çizdi; böylece türün dönüşümünün, kültürel *ethos*'un gerçek dönüşümlerine bağlı olan *mantıksal olanağı* da tür tanımına sokuldu. Evrime ilişkin betimleme, tümdengelimli bir süreç ve türler ya da yapıtlar üzerinde değil, destanı, trajediyi, romanı olanaklı kılan dönemler üzerine bir değer yargısı olarak ortaya kondu. Buna göre, egemen türün yapısıyla dönemin kültürel tablosu arasında tam bir benzerlik vardır: bu biçimsel uygunluk sayesinde, edebi uyum, hem yapısal imleme biçimi, hem de ortak imgelemi nitelendirme aracı konumundaki bütünsellik kavramının kullanımından kaynaklanır. Dizide, boşluk ya da yetkinlik belirtisi yoktur, ancak, türlerin art arda gelişlerinde ve birlikte bulunuşlarında, öznenin gerçeklikle ilişkisi açısından bir dönüşüm bulunduğu düşüncesi vardır; egemen olan estetik söylemin tipini belirleyen de bu dönüşümdür. Bahtin; Dostoyevskiy, Rabelais ve roman estetiği üzerine yaptığı çalışmalarda, türü, sözceleme tarzına göre tanımladı; böylece dizinin tekyönlü sözcelemeden, çokyönlü sözcelemeye doğru ilerlediğini göstermek istedi; bu iki biçimin birlikte oluşu da, bir bütün olarak dışsallığı amaçlayacaktı. Sözcelemenin açılımı bir genişlemeye ve tam anlamıyla özgür bir anlatım düzeninin yaratılmasına, ayrıca tarihsel bir gerçekliğin kurulması anlamına gelir: kültür doğal paradigmaları göreli duruma getirir ve toplumsal sapmaları ve oluşumları ortaya çıkarır; çeşitli söz cinslerini geçerli duruma getiren de gene bu toplumsal sapmalar ve oluşumlardır. Demek ki, edebi dizi durmuş ve tamamlanmış bir bütünsellikten, devingen ve tamamlanmamış bir bütünselliğe yapılan göndermeye göre, zamandizimsel biçimde sıralanacaktır. Her dönem birçok türlü bir arada yaşatır, ancak bunları egemen olan sözceleme açılarına göre sıralandırır ve değiştirir. Buna göre, romanın öne çıkması, toplumun kendi etkinliğine ilişkin bilinci en uç noktaya kadar götüren bir kültüre uygun düşecektir.

Temelde toplumbilimden esinlenen bu eleştirel paradigmalar, anlatılardaki tiplendirmeyi bir evrim tablosuyla özdeşleştiren eleştirel paradigmalarla koşutluk gösterir. Lévi-Strauss'un, mitle roman arasındaki ilişkiyi, büyük anlatı sistemlerinden küçük anlatı kesitlerine geçişi vurgulayan savlarının etkili olmasının nedeni, bir yandan, Lévi-Strauss'un temel düzeni de, diziyi de ortaya koyarak çizdiği güzel söyleyiş tablosuyla, öte yandan da, yapıtın yetkinliğini soylu yanına, yalnızca yüce görünen yanına bağlamak için, edebi evrimi sürekli olarak tiplendirme ve topoloji kavramlarıyla ele alan eğilimle açıklanabilir. Gerçekte bu, edebi evrimi başlangıçtaki dinsel söyleyişe bağlamak ve yapıtlar dizisinin yüce olandaki azalmaya göre sıralandığını öne sürmektir. Erich Auerbach ve Northrop Frye'ın sistemlerinde, bu azalma anlayışı benimsenir. Edebi evrime ilişkin bu önermelere karşı rus biçimcileri, Prag Dilbilim çevresi'nin üyeleri, özellikle de Jan Mukařovský, dönüşümün koşullandırmadan kurtulma sürecine göre çözümlenmesi gerektiği görüşünü getirdiler: buna göre, biçimin yetkinliği anlatımın estetik ve toplumbilimsel doymuşluğu anlamına gelir; doymuşluk durumu, biçimde hesaplı ve dengesiz bir yenilenmeyi gerekli kılar. Bu da, evrimin zorunluluğuyla yaratma çabası arasında bir bağ kurmaya çalışmak demektir.

—Fels. Diyalektiği bir evrim kuramına ilk bağlayan, özellikle Engels'tir; daha sonra bu görüşü genelleştiren Lenin, ayrıca Marx'ın tarihsel ve siyasal çözümlemesini de toplumsal bir evrim kuramına indirgedi. Marx'ın tarihsel ve siyasal kuramı, bir evrim kuramından çok, "kapitalist toplumun çelişik hareketi"nin (*Kapital*'in almanca ikinci baskısına sonsöz) çözümlenmesine dayanıyordu; aynı biçimde, araştırma yöntemi de diyalektiğe dayanır. Engels şöyle yazar: "Doğa, diyalektiğin deneme tezgâhıdır ve modern doğa bilimi onuruna, bu bilimin sözkonusu tezgâhtan her gün artan zengin bir olgular hasadı derleyerek, doğadaki olayların son çözümlemede metafizik bir biçimde değil, diyalektik bir biçimde olup bittiklerini tanıtladığını da söylememiz gerekir [...]. Burada herkesten önce Darwin'in adını anmalıyız. Darwin, tüm organik doğanın (bitkilerin, hayvanların, dolayısıyla insanın da), milyonlarca yıl süren bir evrim sonunda ortaya çıktığını göstererek metafizik doğa anlayışına en büyük darbeyi vurdu [...]. Evren'in, evrenin ve insanlığın evriminin, ayrıca bu evrimin insanların beynindeki yansımasının doğru bir tasarımı, demek ki oluş ve yokoluşun evrensel karşılıklı etkilerini, derece derece ilerleyen ve derece derece gerileyen değişiklikleri göz önünde bulundurarak, ancak diyalektik yoldan olanaklıdır" (*Anti-Dühring*, Giriş, 1). Lenin de şöyle yazar: "Diyalektik yöntemin, ister Engels'teki [...], ister Marx'taki [...] tanım ve betimlemesini okuyan herkes, burada Hegel üçlemlerinin hiç de sözkonusu edilmediğini ve her şeyin toplumsal evrimi toplumsal iktisadi oluşumların doğa tarihindeki gelişme süreci olarak düşünmeye dayandığını görecektir" (*"Halkın dostları" kimlerdir* [1894]).

EVRİMCİ a. Toplumsal yapılarda ve siyasal rejimde aşamalı ve ılımlı değişikliklerden yana olan, reform yanlısı bir tutum benimseyen.

EVRİMCİLİK a. **1.** Türlerin çağlar boyunca geçirdiği evrimi açıklayan öğreti ya da kuram. (Karşt. YARATIMCILIK.) [Bk. *ansikl.* böl. Biyol.] **—2.** Her kültürü devamlı bir evrim sürecinin sonucu olarak gören antropoloji ve toplumbilim öğretisi. (Bk. *ansikl.* böl. Antropol. ve Topbil.)

—ANSİKL. Antropol. ve Topbil. • *Toplumbilimde evrimcilik.* Evrimciliğin, rastlantıyı olabildiğince dışlamayı olanaklı kılan tek ilkeyi sunduğu söylenebilir. Bu nedenle, bütün toplumbilimsel kuramlar, evrimi açıklayacak yeni bir mekanizma ya da yeni bir mantık bulmaya çalışırlar: Auguste Comte (üç hal yasası), Marx ve özellikle Engels (evrensel ve yönlendirilmiş diyalektik), Herbert Spencer, Émile Durkheim (farklılaşmamışlıktan farklılaşmaya doğru gidiş).

• *Antropolojide evrimcilik.* Amerikalılar (özellikle, Lewis H. Morgan) ve İngilizler tarafından savunulan biçimiyle evrimcilik, sert eleştirilere (örneğin Robert H. Lowie tarafından) konu oldu. Bu eleştiriler, kısmen, Marx ve Engels'in Morgan'a gösterdikleri sınırsız güvenden; kısmen de, belki bazı antropologlarca gürültülü bir biçimde ona yeniden saygınlık sağlanmak istenmesine karşı aynı şiddetle gösterilen ters bir tepkiden gelen bir çarpıklık taşımaktaydı.

Morgan'ın yapıtından *(Ancient Society* [Eski toplum], 1877) evrimciliğin ana çizgilerini çıkarabiliriz:

1. Toplum biçiminin değişmesi kavramı birçok anlama gelebilir.
2. Sosyo-kültürel değişiklikler tümsel, hattâ bazı durumlarda devrimseldir; bu tür değişiklikler yalnız kültürel özelliklerde değil, sistemler düzeyinde de ortaya çıkar.
3. Kültürel özellikler, toplumsal kurumlar bağımsız kökenlidirler, ama evrimleri birbirine paraleldir.
4. Toplumsal değişiklikleri iktisadi değişiklikler bağlayan birçok ilişki vardır.

İngiliz J. F. McLennan, aile evrimi basamakları (ilkel karışık cinsel ilişki aşaması, anaerkillik aşaması, vb.) gibi, günümüzde yanlışlığı kanıtlanmış birçok özel varsayımlar ileri sürdü. Edward B. Tylor ve James G. Frazer gibi başka bazı antropologlar da bu varsayımları benimsediler.

Marxçılığın kurucuları, Morgan'ın evrimciliğinin büsbütün gözden düşmesine istemeyerek katkıda bulundular: Engels ile Marx'ın Morgan'a gösterdikleri güven, anglosakson üniversitelerinde, ona, uzak kalabileceği bir güvensizliğin doğmasına yol açtı. Öte yandan, Morgan'ın bilime katkısı konusundaki marxçı analiz, antropologlarca da yanlış anlaşıldı. Bunlar, Marx ve Engels'in, Morgan'da tek yönlü ve nerdeyse mekanik bir biçimde işleyen bir evrimcilik gördüklerini sandılar.

Oysa, diyalektik maddeciliğin işleyişi biçiminde anlaşılan bir evrimcilikle ilişkisi içinde ele alındığında, Morgan'ın kuramı, Engels'in görüşüyle bazı yakınlıkları olsa bile, tümüyle bu görüşe indirgenemez. Ama, bu yine de antropoloji yöntemi üzerinde ağırlığını duyuran ve evrimciliğin bilimsel bir kuram durumuna gelmesini geciktiren bir yanlış anlama oldu.

• *Yenievrimcilik.* Boas'ın, Morgan evrimciliğine karşı eleştirilerindeki aşırılıkları, kültürcü okulun ve temel kişilikle ilgili işlevselci üslupta kavramların bölük pörçük nitelikte görülmesi, özellikle de İkinci Dünya savaşı'ndan sonra sömürge imparatorluklarının dağılıp yeni yeni devletlerin ortaya çıkması, antropologları sosyo-kültürel değişiklikleri daha doğru bir biçimde yorumlayabilecek yeni bir yöntem araştırmaya yöneltti. Yenievrimcilerin belki de en önemlisi olan J. H. Steward, *Theory of Culture Change* (Kültür değişimi kuramı) [1955] adlı kitabında, kültürel gelişmenin çeşitli basamaklarına (babasoylu grup adı verilen basamak gibi) harçlığı olan ve farklı çağdaş örgütlenme ilkelerini belirten bir kültürel bütünleşme düzeyleri ayrımı yapılmasını önerdi. Steward'ın diğer bir önerisi de, bir evrimi çözümlerken, ekonomik ve kültürel etkenlerin tümünü kapsayan "kültür çekirdeği" kavramından yola çıkılmasıdır. Başka bir amerikalı, G.P. Murdock ise, evrim yasalarını daha incelikli bir biçimde belirlemeye çalıştı. Ne var ki, günümüzde, antropolojik kuramlar olarak yenievrimcilik ve onun daha önceki modeli artık bir yana bırakılmış bulunmaktadır.

—Biyol. Apaçık göze çarpan benzerlikler ve canlı varlıkları kategorilere ayırarak sınıflandırmak zorunluğu insanları bazı türler arasında "yakınlık" ya da "akrabalık" bulunduğunu (örneğin, tüm serçegiller ya da tüm bileşik çiçekler) düşünmeye yöneltti. Bu görünür benzerlikler, yakın türler arasındaki soyzincirine dayanan gerçek bir akrabalığın varlığına kanıt gösterilebilir, bu da evrimciliğe uygun bir görüş olurdu. Ancak, birbirine rakip iki değişik görüş evrimciliğin yayılmasını geciktirdi: ani dönüşümcülük ve yaratımcılık.

1. *Ani dönüşümcülük:* klasik Antikçağ'dan beri efsanelerde geçen başkalaşmalarla bilinir (bir ağaçtan doğan ve ördek doğuran sülük ayaklı kabuklu hayvan, kuşa dönüşen balık, vb.) ve Pasteur'ün zorlu bir savaşım sonunda yanlış bir kuram olduğunu ispatladığı, *kendiliğinden oluş* kuramıyla XIX. yy.'a dek sürer. Bu görüşlere göre, her şey birbirinden, hatta canlı cansızdan doğabilir ve soyzincirinin devamı için türler arasında benzerlik olması şart değildir.

2. *Yaratımcılık soyzincirinin varlığını kabul etmez:* bu görüşe göre, "hiçbir şey başka bir şeyden doğmaz," her şeyi Tanrı yaratır ve Tanrı her türe, bir daha değişikliğe uğramayacak özgün işlev ve biçimlerden oluşan bir süreklilik kazandırır; buna tanıt olarak, türlerin çaprazlanmasından doğan katır gibi bazı kısır melezler gösterilmiştir. Dinsel kökenli bu görüş, XVI. yy.'dan XVIII. yy.'a dek sayısız tür tanımlamış olan ve yalnız ezeli ve ebedi gerçeklerle çalışmayı yeğleyen betimleyici doğabilimcilerin işini kolaylaştırmıştır. Ama saptanımcı yaratımcılar, canlıların son şekillerini belli basamaklardan geçerek aldığı görüşüne bütünüyle katılırlar: Tanrı mantıki bir plana ve insan zekâsının kavrayışına uygun olarak canlıları bir ya da birçok kez yaratmıştır (Alcide d'Orbigny 19 kez yaratılış sayar). Doğabilimci buna göre eş-

merkezli birtakım kategoriler belirler (cins, familya, takım, sınıf, vb.) ve böylece gerçek soyzincirini gerektirmeyen bir "doğa sistemi" yaratır. Oysa, bu görüş canlılar arasındaki benzerliklere dikkat çekerek evrimcilik kuramının doğmasına ön ayak olmuştur. Bununla birlikte, evrim sürecindeki değişiklikleı, bir insanın yaşamı süresince gözlemleyeceği kadar, hatta birkaç yüzyıl süren bilimsel araştırmalar sonucunda bile fark edilmeyecek derecede yavaş meydana gelir. Bu nedenle ancak gözlemleri milyonlarca yıl geriye götürüp, üst üste duran tortul tabakalar dizisindeki fosillerde fark edilen sürekli ve yavaş değişiklikleri inceleyen paleontoloji biliminin gelişmesiyle, soyların evrim geçirdiği fikri yaygınlaşmıştır.

Büyük evrim kuramlarından ilki, bireyin yaşamı sırasında edindiği uyumsal karakterlerin kalıtımsal olduğunu söyleyen Lamarck*'ın kuramıdır. Günümüzde söylenilenin tersine Darwin*, soyların evrimi hakkında hiçbir kuram ortaya atmamıştır, yalnız türler arasında ortaya çıkan herhangi bir yeniliğin (bunun nedeni anlatılmazdır) eski biçimlere üstün gelebileceğini ve topluluktaki türlerin tam bir değişim geçireceğini söylemiştir. Bu görüş ötekinden tümüyle farklıdır.

Genetik biliminin (Mendel) ortaya çıkmasıyla, çaprazlanmalar sayesinde iyice karışıp yeni bir dağılıma uğrayan kalıtımsal karakterlerin süreklilik gösterdiği sanılarak yaratımcılık geçici bir temele oturtulmuştur. Hugo De Vries'in değişinimin* varlığını ortaya çıkartması genetikle evrim kuramını bağdaştırmıştır: bir üreme hücresinin genotipi tümüyle rastlantısal olarak değişebilir ve bir ya da daha fazla karakteri eskisinden farklı yepyeni bir birey meydana gelebilir. Bu değişinim art arda birçok kez tekrarlanır, meydana gelen bireyler aralarında çaprazlanabilir ve ayıklanmaya direnecek özellikler edinebilirse, oluşan bu yenilik bireyden topluluğa, sonra da türe dek yayılır. Eğer değişinime uğrayan bireyler uğramayanlarla çiftleşmeyi sürdüremez ya da bu tür çiftleşmeler kısır olursa (amiksi) yeni bir tür meydana gelir. Buna türleşme* denir. Yine de, değişinimcilik tüm sorunlara çözüm bulamamıştır. Çok ufak bir değişinim bireylere niçin kesin bir avantaj sağlasın? Cuénot bu soruyu şöyle yanıtlamıştır: değişinim, yeni bir çevreye ya da duruma önuyum sağlamaya yarıyorsa avantajlıdır. Yüzgeçli bir balığın suda yaşadığı sürece ayağa ya da akciğere gereksinimi yoktur, ama ya bunlarsız karaya çıkarsa? Kör bir böcek görebilen yakın akrabalarının tersine, karanlık mağaralarda korkusuzca dolaşabilir; kanatsız bir sinek rüzgârlı sahillerden başka hiçbir yerde yaşayamaz, orada da fırtına suya fırlatmazsa, vb. Ama paleontoloji başka sorulara da yanıt arar ve bu soruların en önemlisi ortogenez*den gelenidir: değişinim ani ve süreksiz olduğu halde, fosiller sürekli olarak birbirini izler: irileşme, amonitlerdeki bağlantı noktalarının gitgide karmaşıklaşması, geyikgillerin boynuzlarının gelişmesi, vb. Bu değişiklikler artık avantajlı olmasalar da yok olmaz ve organizmaya zarar vermeye başlar. Buna hiperteli* (*megaceros* geyiğinin boynuzları) denir. Öyleyse, genotiple belirlenen, "evrimsel bir potansiyel", bir halogenez*, yani evrime yol açan *içsel bir neden* var mıdır? Birçok bilgin (Rosa, Smuts) var olduğunu söylerse de, günümüzde geçerli genetik bir kanıt bulunamadığı için artık buna inanan yoktur.

Evrimci düşünce önce Haeckel, sonra Bolk'la kesin bir gelişmeye kavuşmuştur. Haeckel'e göre yenilik daha çocukluktan başlayarak ataların ergin biçimini aşmayı ve "daha öteye gitme"yi gerektirir (soyun geçirdiği evrimi yineleme: insan embriyosundaki solungaç yarıkları, vb.); Blok, bunun tersine de rastlanacağı düşüncesindedir: daha öz özelleşmiş olan yavru üremeye elverişli duruma gelir (neoteni) ve oluşan döller farklı bir evrim gösterir. İnsan yetişkin bir maymundan değil, ağaçlarda yaşama yeteneği zayıflamış ve iki ayak üstünde durabilecek biçimde evrim geçirmeye eğilimli bir maymun embriyonundan gelir.

En önemli sorun türlerin kaybolması sorunudur. Hiç kimse, bir türdeki tüm bireylerin aynı değişimleri geçireceğini ve türlerin böylece yok olacağını düşünmez. Bir türün yok olmasına öylesine değişik nedenler yol açar ki, bu olgu genel hiçbir kuramla açıklanamaz. Bu nedenler arasında, çok ya da az evrim geçirmiş olmak, çok üremek ya da çok dağınık bölgelerde yaşamak, çok küçük ya da büyük olmak, çok kuvvetli avcıları olmak ya da avların bol olmaması, vb. sayılabilir. Türlerin yok olması, soyların evrim geçirmesine değil, toplulukların evrim geçirmesine bağlıdır.

Günümüzde en çok kabul edilen evrim kuramlarının yapay bir özelliği vardır (G. G. Simpson) ve bunlar pek kesin sınırlar gözetmeden toplum genetiğini, çevrebilimsel etmenleri, neoteniyi, vb. göz önünde bulundurur.

EVRİTANİA → EURYTANIA

EVROS, MERİÇ'in yunanca adı.

ÉVRY, esk. **Évry-Petit-Bourg,** Fransa'da *département* (Essonne) merkezi, Sen'in sol kıyısında, Corbeil-Essonnes'un aşağı kesiminde, Paris'in 27 km G.-G. D.'sunda; 45 854 nüf. (1992).

EVSAF çoğl. a. (ar. *vasf*ın çoğl. *evsâf*). *Esk.* **1.** Bir şeyin ya da bir kişinin sahip olduğu nitelikler: *"Evvelâ çalınacak eserlere ve onların başlıca evsâfına dair bir çeyrek saat kadar bir konferans verilir"* (H. C. Yalçın). **—2.** *Evsaf-ı cemile.* güzel nitelikler. ‖ *Evsaf-ı hamîde,* övülen nitelikler.

EVSÂH çoğl. a. (ar. *vesah*'ın çoğl. *evsâh*). *Esk.* Kirler, pislikler, lekeler: *İzale-i evsah* (pisliklerin yok edilmesi).

EVSÂM çoğl. a. (ar. *vesm,* dövme'nin çoğl. *evsam*). *Esk.* Hayvan ya da insan vücuduna yapılan dövmeler.

EVSAN çoğl. a. (ar. *veşen.* put'un çoğl. *evsân*). *Esk.* Putlar.

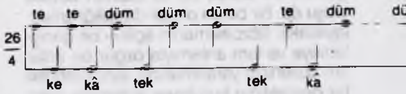
EVSAT a. (ar. *vasat*'tan evsat). *Esk.* Bir şeyin ortası, tam orta.

◆ sıf. Ortada olan, orta, orta hallı.

—Kur. tar. *Evsat cizye,* Osmanlı devletinde orta gelir düzeyindeki hıristiyanlardan alınan vergiye verilen ad.

—ANSİKL. İsl. Gerek Kuran'da, gerek Hz. Muhammet'in hadislerinde yeme, içme, giyim, kuşam, harcama gibi işlerde ılımlı, kararında, gösterişsiz bir yol izlemenin, hatta ibadette bile aşırıya kaçmamanın gerektiği belirtilir. Hz. Peygamber'in *işlerin en iyisi ortasıdır* anlamına gelen (hayr ül-umûr evsatuha) biçimindeki sözü müslümanlıkta genel bir kural sayılır.

EVSAT a. Müz. Türk müziğinde bir büyük usul. (26 zamanlı, 13 vuruşludur. Daha çok ilahi ve şarkı formlarında kullanılmıştır.)

evsat usulü

EVSÂT çoğl. a. (ar. *vasat*'ın çoğl. *evsat*). *Esk.* Ortalar, ortada bulunanlar.

EVSECEK a. *Yörs.* Tahılın taşlarını ayıklamakta kullanılan budaksız ağaçtan yapılmış ince kenarlı tepsi.

EVSEMEK gçz. f. Evini, yurdunu özlemek.

EVSEMEK g. f. *Yörs.* Tahılın içindeki yabancı maddeleri evsecek içinde savurarak temizlemek.

EVSİN a. *Yörs.* **1.** Avlanırken avcıların hayvanlardan gizlendiği yer. **—2.** Kuzu ya da oğlak ağılı.

EVSİNEĞİ a. Böcbil. KARASİNEK'in eşanlamlısı.

EVTÂD çoğl. a. (ar. *veted* kazık'ın çoğl. *evtâd*). *Esk.* **1.** Ağaç ya da demir kazıklar, direkler. **—2.** *Evtâd-ül-arz,* dağlar. ‖ *Evtâd-ül-bilad,* büyükler, ileri gelenler. ‖ *Evtâd-ül-fem,* dişler.

—Tasav. Gayb erenlerinin (rical ül-gayb) üçüncü derecesinde bulunanlar. (Bunlar, dört kişidirler ve dünyanın evtadı [direkleri] sayılırlar. Dört kişiden Abdurrahman D.'nun, Abdülvedut B.'nın, Abdurrahim G.'in, Abdülkuddûs da K.'in direği kabul edilir.)

EVTÂN çoğl. a. (ar. *vatan*'ın çoğl. *evtân*). *Esk.* Vatanlar, yurtlar: *Evtân-ı muhacirîn* (göçmenlerin vatanları).

EVTÂR çoğl. a. (ar. *veter,* kiriş'in çoğl. *evtâr*). *Esk.* Yaya gerilmiş ipler, saz telleri, teller: *"Çal da söylet bunları sazındaki evtâra Türk!"* (Neyzen Tevfik). *Evtar-ı hüzn ü ilham* (hüzün ve ilham telleri).

—Esk. anat. Adalenin kalın ve gergin sinirleri.

EVTİMİY Tırnovalı, bulgar patrik ve yazar (Tirnova 1327'ye doğr. -Baçkovo manastırı? 1402'ye doğr.). XIV. yy. İkinci Bulgar İmparatorluğu döneminde, olgunlaşan sanatıyla edebiyatın zirveye ulaşmasına yardımcı oldu. Yetkin bir hellenistti, yunancadan çeviriler yaptı. Dinbilimci ve ahlakçı olarak kazandığı saygınlık, kendisinden bilgi isteyen ruhani kişilere yazdığı dört yetkin yazısında ve Kilise'ye ilişkin kitaplarındaki reformlarda ortaya çıktı. Tırnova patriği (1375-1393) ve Bulgaristan ortodoks kilisesi başpapazı görevlerinde bu-

Beaujard

Évry I mahallesinin havadan görünümü Michel Andrault ve Pierre Parat tarafından piramit biçiminde inşa edildi

lundu. Tırnova'nın Türkler'e karşı savunulmasında önemli rol oynadı; kenti ele geçiren (1393) Türkler'e esir düştüyse de hayatı bağışlandı. Kesyhhıacılığın değerli bir temsilcisi olan Evtimiy, Yunanistan'dan gelen bu gizemci akımı savundu, ermişlerin yaşamını ve övgücülüğü kaleme aldığı pek çok yapıt bıraktı.

EVVABİN çoğl. a. (ar. *evvab*, içten inanan'ın çoğl. *evvabın*). *Esk.* İçten inananlar, gerçek tövbekârlar.
—İsl. *Evvabin namazı*, akşam namazından sonra kılınan altı rekâtlı nafile namaz. Kılınmasının çok sevap olduğu yolunda hadisler bulunan bu namaza özellikle celvetiye tarikatında büyük önem verilir.

EVVEL be. (ar. *evvel*). **1.** Zamana ilişkin bir önceliği belirtir, önce: *Hazırlıklar için bizden evvel gitti. Daha evvel böyle değildi. Buraya savaştan evvel gelmişiz.* **—2.** *Evvel Allah*, "Tanrı'nın yardımıyla, ona güvenip sığınarak" anlamında kullanılan pekiştirme sözü: *Evvel Allah, bu işin üstesinden bir başıma gelirim.* || *Evvel ar idi, şimdi kâr oldu*, "bir zamanlar ayıplanan bir davranış, şimdi herkese özgü oldu" anlamında kullanılır. || *Evvel emirde*, her şeyden önce, ilk iş olarak. || *Evvel ve ahir*, başta da, sonda da, eninde sonunda.
—*Esk. Evvel-be-evvel*, her şeyden önce, ilkönce. || *Evvel-i berd-el-acuz*, kocakarı soğuklarının başlangıcı.
—Esk. denizc. *Evvel sefer-i derya*, her türlü tamir, bakım, tutum ve ikmalini yapmış donanmaların, gemicilik ve savaş eğitimleri yapmak üzere denize açıldığı ilkbahar aylarına denirdi.
◆ sıf. **1.** Önceki, geçmiş, ilk: *Evvel zamanda* **2—** *Evvel bahar*, ilkbahar (esk.).
◆ a. **1.** Bir şeyin ilki, öncesi. **—2.** *Evvelden*, eskiden, evvelce: *Evvelden böyle değildin sen, çok değiştin.* || *Evvelleri*, eskiden, geçmişte. || *Evvel-ül evvelin*, ilklerin ilki: Tanrı (esk.).
—İsl. Esma-yı hüsnadan (Allah'ın yüce adlarından) biri.

EVVELA be. (ar. *evvela*). **1.** Önce, öncelikle, ilkönce, ilkin: *Seninle geleceğim ama evvela bir telefon etmem gerek. Evvela yarayı temizleyip sonra sarmak.* **—2.** *Evvela can, sonra canan* → ÖNCE* CAN SONRA CANAN.

EVVELCE be. **1.** Önce, bu andan ya da bundan önce, daha önce: *Evvelce böyle düşünmüyordun.* **—2.** Geçmişte, eskiden, önceleri: *Buralar evvelce böyle değildi.*

EVVELEN be. (ar. *evvel*'den *evvelen*). *Esk.* Birinci derecede, ilk olarak, önce.

EVVELİ, EVVELİYE sıf. (ar. *evvel* ve *-i*'den *evveli*, dişl. *evveliyye*). *Esk.* İlk zamanlarla ilgili, en önce olan, başlangıçla ilgili: *Tahkikat-ı evveliye* (ilk ağızda, en önce yapılan soruşturmalar).

EVVELİ → EVVELSİ.

EVVELİN çoğl. a. (ar. *evvel*'in çoğl. *evvelin*). *Esk.* **1.** Öncekiler, eski zaman adamları. **—2.** *Evvelîn ü ahirîn*, eskiler ve yeniler.

EVVELİYAT çoğl. a. (ar. *evveli*'nin çoğl. *evveliyyât*). *Esk.* **1.** Bir işin, bir olayın önceleri, ilk evreleri; bir kimsenin geçmişi. **—2.** Aklın kuşkuya düşmeden onaylayacağı ilk gerçekler.

EVVELİYE → EVVELİ.

EVVELİYET a. (ar. *evvel* ve *-iyyet*'ten *evveliyyet*). *Esk.* Öncelik.

EVVELKİ sıf. **1.** Önceki, önce olan: *Bu kuralı evvelki yöneticiler koymuş. Evvelki işinden daha iyi, yeni bir iş buldu.* **—2.** Zaman gösteren adlardan önce kullanıldığında bir öncekini belirtir; evvelsi: *Evvelki gün. Evvelki ay.*

EVVELSİ sıf. (ar. *evvel*, *-si* iyelik 3.k.eki). Bir önceki günü, ayı vb. belirtir; evvelki: *Evvelsi gün sizi aradım, yoktunuz.* (EVVELİ de denir.)

EVVELÛN çoğl. a. (ar. *evvel*'in çoğl. *evvelûn*). *Esk.* Eski adamlar, eskiler.

EVVOİA → EĞRİBOZ.

EVZA çoğl. a. (ar. *vaż*'ın çoğl. *evżâ'*). *Esk.* Vaziyetler, durumlar: "... *evza ve akvalı hayli değişti*" (İ.M.K. İnan). *Evza-ı garibe* (garip, tuhaf durumlar).
—Esk. mat. DÜZENLEME'nin eşanlamlısı.

EVZAİ (Ebu Amr Abdurrahman bin Amr **EL-**) arap fıkıhçı (Evza, Şam, ?-Beyrut 774). Yemâme'de başladığı öğrenimini Beyrut'ta tamamladı. Fıkıh alanındaki görüşleri kendisinden sonraki fıkıhçıları önemli ölçüde etkiledi. Beyrut yakınlarında Hantus köyündeki mezarı hacılar tarafından ziyaret edilir. Öğrencilerine dikte ettirdiği başlıca yapıtları; özgün durumu ile günümüze kadar gelemeyen *Kitâb üs-sünen fi'l-fıkh* ve *Kitâbu'l -mesâ'il fi'l -fıkh*'tır. Ona mal edilen *Musned* adlı yapıtın, öğrencileri tarafından sonradan kaleme alındığı sanılmaktadır.

EVZAN çoğl. a. (ar. *vezn*'in çoğl. *evzan*). *Esk.* Ölçüler, tartılar, ağırlıklar: *Evzan-ı atika* (eski tartılar).
—Ed. *Evzan-ı aruz*, aruz vezinleri: *evzân-ı aruza vâkıf oldukları halde hece vezninde yazan şairimizdir*" (Cenap Şahabettin). || *Evzan-ı şiiriye*, şiir ölçüleri.

EVZON → EFZUN.

EWALD (Johannes), danimarkalı şair (Kopenhag 1743 -*ay. y.* 1781). Yedi yıl savaşları'na katıldığı serüvenli bir gençlik yaşantısının ardından kendini tümüyle şiire verdi. Lirik yapıtlarında kimi zaman kaygı (*Rungste de Lycksaligheter*, 1773), kimi zaman boğuntu (*le Pénitent* [fr. çev.], 1777) görülür. Dramatik yapıtları arasında (*Rolf Krage*, 1770; *Balders Död*, 1775), *Fiskerne* (1779) adlı müzikal oyunun özel bir yeri vardır; Danimarka krallık marşı bu yapıttan alınmıştır. Duyarlıkları, kuzey efsanelerine dönüşleri ve klasik biçimlere gösterdikleri saygıyla önromantizmi yansıtmaları yapıtlarının ayırıcı özelliğidir. Düzyazı yapıtlarının en önemlisi, ölümünden sonra yayımlanan anılarıdır. Bu yazılarda, acıklı lirik anlatımı mizahla iç içe gelişir.

Ewald yemeği. Fizyol. Midenin işlevini iyi yapıp yapmadığını, ayrıca kimyasal salgı durumunun ne olduğunu araştırmak için verilen ve 60 g bayat ekmekle 300 ml şekersiz çaydan oluşan deney yemeği. Adını alman hekim Karl Anton *Ewald*'dan (1845-1915) alır.

EWARTON, Jamaika'da yer, Spanish Town'ın K.-K.-B'sında. Yakınında çıkarılan boksitten alüminyum üretimi.

EWİNG (Thomas), amerikalı siyaset adamı ve hukukçu (West Liberty, Virginia, 1789 - Lancaster, Ohio, 1871). 1831'de senatoya girdi, Columbia yönetim bölgesinde köleliğin kaldırılmasını istedi, Harrison ve Tyler dönemlerinde (1841) maliye bakanı ve Taylor döneminde de içişleri bakanı oldu (1849-50). Başkan Lincoln'ün, sözü dinlenen danışmanlarından biriydi.

EWİNG (*sir* James Alfred), iskoçyalı mühendis ve fizikçi (Dundee 1855 - Cambridge 1935). 1878'den 1883'e kadar Tokyo Üniversitesi'nde uygulamalı mekanik dersleri verdi. Daha sonra, Dundee Üniversitesi'nde (1883), ardından da Cambridge'de (1890) kendisine bir kürsü verildi; Deniz eğitim okulu müdürü (1903) ve Edinburgh Üniversitesi'nin rektörü (1916) oldu. En önemli araştırmaları ısıl makineler ve özellikle demir ve diğer metal ya da alaşımların mıknatıslanması üzerinedir. 1882'de Warburg ile aynı tarihte manyetik histerezis olayını bulan ve bu adı ona veren Ewing'dir. Bir sismograf da icat etmiş (1881) ve metallerin dayanıklılığını incelemiştir.

EWİNG (William Maurice), amerikalı yerbilimci (Lockney, Texas, 1906 - Galveston 1974). Columbia Üniversitesi'nde profesördü. Lamont Geological Observatory'nin müdürü oldu, deniz jeofiziğinin gelişmesine katkıda bulundu.

Ewing sarkomu, gençlerin uzun kemiklerinde görülen osteosarkom türü (hastalığı ilk kez tanımlayan amerikalı hekim James *Ewing*'in [1866-1943] adından).

EWORTH ya da **EWOUTS** (Hans), ingiliz okuluna bağlı flaman ressam (Anvers ? - Londra 1574'e doğr.). 1540'ta Anvers'de ustaydı, J. Van Scorel ile Holbein'dan etkilendi. 1550 yıllarından başlayarak, İngiltere sarayında portre ressamı olarak çalıştı. Kimi zaman garip, alegorik öğeler içeren bazı yapıtları, onu fransız maniyerist akımına bağlar (*Iuno'yu, Minerva'yı ve Venüs'ü alt eden Kraliçe Elizabeth*, 1569, Windsor).

E.W.P., *Europäischer Wagensbeistellungsplan*'ın kısaltması; uluslararası trenlerin seyrini ve bileşimini düzenleyen Avrupa direkt servis çizelgesi.

EXACTOR a. (lat. sözc.). Esk. Rom. **1.** Özel alacakları, imparatora vasiyetle yapılan bağışları, bir provincianın, bir kentin devlete verdiği vergiyi toplamakla görevli memur. **—2.** Para basımını denetlemekle görevli memur. **—3.** Kamu işlerine, cezaların uyulanmasına bakan görevli.

Examiner *(The)*, 1710-1714 arasında yayımlanan ingiliz gazetesi. Tory partisinin yayın organıydı; başlangıçta J.Swift ve H. Bolingbroke'un makaleleriyle canlılık kazandı.

EX ANTE sıf. ("daha önce gelenden hareketle" anlamında lat. sözc.). İkt. *Ex ante hesap*, bir devrenin başında yapılan ve elde edilmiş sonuçlara dayanan bir hesapla doğruluğu kontrol edilebilecek sonuçları göz önünde bulunduran öngörü.
—ANSİKL. *Ex ante/ex post* ayrımını ilk kez beklentiler kuramının kurucusu Gunnar Myrdal yapmıştır. Öngörülerden çıkan ex ante hesabın etkisi büyük oldu. Ex post olarak muhasebelendirilen iktisadi etkinlik düzeyi, öngörüye dayanan hesaplarla - bunlar bazı hatalar taşısalar bile - kısmen önceden koşullandırılabilecekti. İşletme şeflerinin psikolojisinin iktisadi etkinlik düzeyi ve genişleme ve daralma süreçlerinin başlatılması üzerindeki rolünü buradan anlamak olanaklıdır. Ex post hesaba gelince, bir önceki devrede elde edilen sonuçları bildirmek suretiyle, gelecek devreye ait öngörü öğelerinden biri bu biçimine geldiğinden, o da bu devrenin ex ante hesabı içinde yer alır.

EXAUDET (André Joseph), fransız besteci (Rouen 1710'a doğr. - Paris 1762). Paris Operası'nda (1749), Kutsal konser'de (1751), kralın oda orkestrasında (1758) keman çaldı. Condé prensine keman dersleri verdi. Keman için çok sayıda sonat besteledi. Sonat derlemelerinden *Menuet* (1751) günümüzde de ünlüdür.

Excelsior, 6 bölümlük, 8 tablolu bale. Koregrafisini Luigi Manzotti, müziğini R. Marenco, dekor ve kostümlerini A. Edel hazırladı. İlk kez 1881'de Scala di Milano'da sahnelendi. Başlıca rolleri Bice Vergani ve Carlo Montanara yorumladılar Dans ve pantomim karışımı olarak gözalıcı biçimde sahneye konulan *Excelsior*'un konusu, uygarlığın bilim düşmanlığına karşı sürdürdüğü mücadeledir. Sonunda, ilerlemeden yana olanlar zaferi kazanırlar. İlk buharlı geminin denize indirilişi, elektrik pilinin bulunuşu, telgrafın büyük zaferi, Süveyş kanalı ile Mont-Cenis tüneli'nin açılışı sahnede canlandırılır. Bale, barışın ve tüm dünya ulusları birliğinin övgüsüyle sona erer. Büyük ilgi gören *Excelsior*, Giovanna Limido ve Enrico Cecchetti'nin yorumlarıyla Londra'da Her Majesty's Theatre'da (1885) ve Evrensel sergi'de (1889) yeniden sahnelendi. Ugo Dell'Ara, her yılın mayıs ayında Floransa'da düzenlenen müzik şenliği için yapıtı yeniden kurguladı (1967).

EXCHEQUER a. Siyas. kur. Büyük Britanya'da maliye idaresi: *Chancellor of exchequer* (maliye bakanı).
—ANSİKL. Exchequer'in kökeni Ortaçağ'a kadar uzanır. Bu sözcük, damalara bölünmüş ve üzerinde markalarla hesap yapılan halı anlamına gelirdi. XII. yy.'ın başında Henry I, krallık hazinesinin yönetimini belirli sayıda danışmana bıraktı. Henry II tarafından geliştirilen ve düzene koyulan bu kurulda, hesapları kontrol etmekle yükümlü bir "Upper Exchequer" ve vergileri toplamakla görevli bir "Lower Exchequer" yer alıyordu. Bu kurulu Winchester'dan Westminster'daki saraya nakleden Henry III döneminde *Curia regis*'ten bağımsız hale geldi ve resmi kararların yazımını üstlenen görevli, Chancellor of Exchequer unvanını aldı (maliye bakanları günümüzde de bu unvanı taşırlar). XIII. yy.'ın ortalarına doğru idari davalara bakmakla ve devlet hazinesini ilgilendiren sorunları ele almakla görevli adli bir kurum oluşturuldu. Bu kurum, Court of Exchequer'a (Exchequer mahkemesi) kaynaklık etti. 1873 reformu, Court of Exchequer'ı (Exchequer mahkemesi) High Court of Justice'a (Yüksek mahkeme) bağlandı.

EXİMBANK (Türk), [Türkiye İhracat kredi bankası aş], genelde dış ticaretin, özelde ihracatın desteklenmesi amacıyla, 21 ağustos 1987 tarih ve 87/11914 sayılı Bakanlar kurulu kararı ile, Devlet yatırım bankası'nın yeniden düzenlenmesi sonucu kurulan devlet bankası. Banka, ihracatçılarımızı ve yurt dışında faaliyet gösteren müteahitlerimizi birçok ülkede de yaygın olarak uygulanan kredi, garanti ve ihracat sigortası yöntemleriyle desteklemektedir. Eylül 1992 itibarıyla krediler toplamı 9 300 milyar TL, ödenmiş sermaye ve ihtiyat akçeleri toplamı 847.3 milyar TL olan bankanın merkezi Ankara'dadır, şubesi yoktur.

EXCLUSİVUS a. Katol. Kardinaller meclisinde, bir katolik gücün sözcüsü olan kardinal tarafından papa adayına karşı kullanılan veto hakkı.

EXE, Büyük Britanya'da ırmak, *Exmoor Forest* kütlesinden doğar ve Devon'u akaçlar; *Exeter*'e geçer ve bir haliçle Manş'a dökülür; 80 km.

EXECHİA a. (yun. *eksekhes*, çıkıntılı). Larvası küçük mantarların dibinde, nemfi ipekten bir koza içinde yaşayan orman sinekleri cinsi. (*Mycetophilidae* familyası.)

Executive Mansion → BEYAZ SARAY.

EXETER, Büyük Britanya'da kent, Devon'un yönetim merkezi, *Exe* ırmağı kıyısında, 96 000 nüf. Pazar. Makine yapımı. Deri işleme. Üniversite. Kırtasiye. Roma döneminden kalıntılar, Exeter'in üstünde yer aldığı sitin önemini vurgular (esk. *Isca Dumnoniorum*). Charles I ile Parlamento arasındaki savaşta, İngiltere'nin batısındaki kralcı merkezlerden biri oldu.
—Güz. sant. St. Peter katedrali, çaprazsahın kolları üzerinde korunan roman kulelerine rağmen, *bezemeli* ingiliz gotik stilin en tipik anıtlarından biridir. Yapımına, 1275'te başlanan ve yaklaşık bir yüzyıl sonra bitirilen katedral, savaş sırasında, 1942'de bombalandı ve savaştan sonra restore edildi. Katedralin sahnı, çaprazsahında bir kesintiye uğramadan, dikdörtgen zeminli bir koroyeriyle uzayıp gider Katedralin yoncalı triforiumuyla üç katlı cephesi, oldukça silmelerle süslenmiş kemerleri, pencere önlerindeki parmaklıkları, birçok kaburgalı tonozları çok tipiktir. Koroyerinin jube ve konsolü zengince yontulmuştur.
Exeter'in, XV. yy. sonundan kalma Belediye binasının, rönesans stili bir cephesi vardır (1595). Norman surlarının kalelerinin ve duvarların bir bölümüyle benedikten St-Nicholas manastır başkanlığı kilisesi ve bazı eski evler varlığını sürdürmektedir.

EXETER (Henry Courtenay, *—markisi*) → COURTENAY.

Exmoor ırkı, hareketli, güçlü ve dayanıklı, sayıları çok azalmış poney at ırkı. İngiltere'de, Exmoor'da yetiştirilir.

EXMOOR FOREST, Büyük Britanya'da Birinci Zaman'dan kalma ormanlık kütle, Devon'un kuzeyinde ve Somerset'te; *Dunkery Beacon*'da 520 m. Ulusal park (686 km²). Turizm (avcılık ve balıkçılık).

EXMOUTH, Büyük Britanya'da (Devon) liman kenti, *Exe*'in ağzının doğu kıyısında; 26 000 nüf. Sayfiye merkezi. Yatçılık.

EXMOUTH (Edward PELLEW, 1. — *vikontu*) → PELLEW.

EXNER (Franz), avusturyalı filozof (Viyana 1802 - Padova 1853). Herbart okulundan ve Hegel'e karşı olan bir eğitimbilimciydi. 1848'de eğitim bakanı olarak Avusturya'nın bir bölümünde öğrenimi yeniden düzenledi. Yapıtları: *Die Psychologie der hegelschen Schule* (Hegelci okulun psikolojisi) [1842] ve *Über Leibnizens Universalwissenschaft* (Leibniz'in evrenselbilimi üzerine) [1843].

EXOASCALES a. (yun. *ekso*, dışarda, ve *askos*, torba'dan).Ustün yapılı bitkilerde asalak yaşayan ve yalnız askları konak bitkinin dokularından dışarı fışkıran asklı mantarlar takımı. (*Exoascales* yaprak kıvrıklığına neden olan mantarlardır [örneğin şeftalide yaprak kıvrıklığı yapan *Exoascus deformans*], askosporları bireşeyli tallar verir, bunların birleşmesinden de üstün yapılı mantarlarda olduğu gibi dikaryonlu* ikincil bir miselyum meydana gelir.) [Eşanl. TAPHRINALES.]

EXOASCUS a. (yun. *ekso*, dışarda, ve *askos*, torba'dan). Exoascales takımından asklımantar. (*Exoascus deformans* şeftalide yaprak kıvrıklığı hastalığına neden olur.) [Eşanl. TAPHRINA.]

EXOBASİDİACEAE a. Hymenomycetales takımından bazitli mantarlar familyası.

EXOBASİDİUM a. (yun. *ekso*, dışarda, ve lat. *basidium*, bazit'ten). Exobasidiaceae familyasından bazitli mantar. (*Exobasidium vaccinii* açalyanın yapraklarında mazı hastalığı yapar.)

EXOCENTRİC sıf. (fr. *exocentrique*). → DIŞMERKEZLİ.

EXOCENTRUS a. (yun. *ekso*, dışarda, ve yun. *kentron*, üvendire'den). Kısa ve bodur, kızıl ya da grı bedenli, az çok sık kıllı küçük tekeböceklerini içeren cins. (Daha çok meşe, karaağaç ve ıhlamurağacında yaşar. Kınkanatlılar takımı, tekeböceğigiller familyası.)

EXOCHOMUS a. (yun. *eksokhos*, çıkıntılı, ve *omos*, omuz'dan). Küremsi ve geniş gövdeli, parlak siyah renkli, üzerinde kırmızı benekler bulunan uğurböceklerini içeren cins. (Daha çok kozalaklılarda yaşar. Kınkanatlılar takımı, uğurböceğigiller familyası.)

EXOCOETİDAE a. Zool. UÇANBALIKGİLLER'in bilimsel adı.

EXODUS a. Din. ÇIKIŞ'ın eşanlamlısı.

Exodus, 4 500 yahudi göçmeni taşıyan gemi; 18 temmuz 1947'de, ingiliz donanması tarafından Filistin kıyılarının açığındaki emniyet kordonunu geçtiler. Zor kullanılarak, üç ingiliz gemisine nakledilen göçmenler, 8 eylülde Hamburg'a indiler.

EXOGYRA a. (yun. *ekso*, dışarda, ve *-gyros*, çember, yuvarlak'tan). İstiridyeye yakın, birbirine eşit olmayan iki çenetten oluşan kavkısının yanlarında uçları kıvrık ve sarmal küçük çengeller bulunanikiçenetli fosil yumuşakçaları içeren cins. (Kretase devrinde birçok türü yaşamıştır. *Gryphaeidae* familyası.)

EXOPROSOPA a. (yun. *ekso*, dışarda, ve *prosopon*, yüz, çehre'den). Güneş altındaki çiçeklerde dolaşan sinekleri içeren cins. (*Bombylidae* familyası.)

EXORDİUM a. (lat. sözc.). Bel. Bir söylevin başlangıç bölümü, giriş.
—ANSİKL. Dinleyicilerin beğenisini kazanma ve söylevin konusu hakkında bir fikir verme amacına ayrılan exordium, onların dikkatini toplar ve hoşgörülerini kazanır *(capatatio benevolentiae)*: bu nedenle kısa tutulur ve konunun özünü içerir. Çeşitli exordium türleri arasında konuşmacının aldığı önlemlerin dinleyicilerin önyargılarını yumuşatmak ve karşı tarafın kanıtlarını çürütmek zorunda olduğu *imalı exordium* (örneğin Cicero'nun Rullus'a karşı verdiği *De lege agraria* adlı söylevin girişi) ile konuya sert bir girişle özdeşleşen *ateşli exordium* (örneğin Cicero'nun Catilina'ya karşı yaptığı ilk konuşmanın girişi) birbirinden ayırt edilir.

EXOSOMA a. (yun. *ekso*, dışarda, ve *soma, somates*, beden'den). Zambakgillerin, özellikle de nergislerin saplarına sal dıran bitkicil kınkanatlı böcekler cinsi. (Yaprakböceğigiller familyası.)

EXOSTEMMA a. Amerika'nın tropikal bölgelerinde yetişen hepyeşil ağaç ya da ağaççık. (Uzun borumsu çiçekleri beyaz ya da pembe renkte, taçyaprakları çanak biçimindedir. 20 kadar tür; kökboyasıgiller familyası.)

EXP. Mat. çözlm. **1.** x e e^x i eşlik ettiren,

Exeter katedrali XIII.-XIV. yy.

A. F. Kersting-Zioio

e tabanlı üslü fonksiyonu gösteren simge. **—2.** exp_a, x e $a^x = e^{x \ln a}$ yı eşlik ettiren, *a* tabanlı üslü fonksiyonu gösteren simge.

EXPLOİTS, Newfoundland adasında ırmak, *Exploits koyu*'na dökülür.

EXPLORER, amerikan bilimsel bir uydu ailesinin genel adı. Explorer 1,31 ocak 1958'de ABD'de fırlatılan ilk uydu oldu. Bu uydu, taşıyıcı füzenin son katıyla birlikte, yalnızca 14 kğ'lık bir araçtı; dolayısıyla bir yıl önce Ruslar'ın yörüngeye oturttuğu, 83,6 kg ve 508,3 kg ağırlığındaki iki Sputnik*ten çok hafifti. Ama Explorer 1, amerikan donanımlarının minyatürleştirilmesi sonucu sovyet öncüllerinden çok daha geniş bilimsel veriler elde etti. Özellikle, Yer'i çevreleyen ve "Van Allen kuşağı" adı verilen ışının kuşaklarını bu uydu belirledi. Bu uydu ailesi jeodezi, jeofizik ve gökbilim araştırmaları yapan, görece hafif ve ucuz 50'nin üstünde araç içerir. "İnterplanetary Monitoring Platform" (İMP) adı verilen on kadar Explorer, Güneş olayları ile Yer'in manyetosferi arasındaki bağıntıları incelemek için, Yer'den uzak yörüngelere yerleştirildi. Bunlardan biri olan Explorer 49, 8 haziran 1973'te fırlatılmış ve Ay'ın 1 100 km yükseltisi üzerinde yörüngeye oturtulmuştu. X biçiminde yerleştirilmiş 225 m'lik 4 anten taşıyan bu uydu, radyoastronomi incelemelerinde kullanılmaktadır. Yine aynı aileden olan İMP 8, uçuşunu sürdürmektedir. 1970'te fırlatılan, ailenin bir başka uydusu SAS 1 (Small Astronomy Satellite), yani Explorer 42 (Uhuru adı da verilir) gökyüzündeki X ışını kaynaklarını uzaydan inceleme yolunu açtı. 70'li yılların sonunda Explorer programı, gökyüzündeki morötesi ışın kaynaklarını inceleyen İUE (İnternational Ultraviolet Explorer) ve Güneş-Yer çevresi ilişkilerini araştıran İSEE (İnternational Sun Earth Explorer) uydularıyla uluslararası nitelik kazandı.

EXPO'70, 1970'te Osaka'da (Japonya) açılan dünya fuarı, bir Asya ülkesinde kurulan bu ilk fuarın teması, insanlığın ilerlemesi ve uyumuydu. Özellikle, uzay teknolojisi konusunda sergiler açıldı, film ve diya gösterileri yapıldı. Ay'dan getirilen bir taşın ve Apollo uzay aracının sergilenmesi fuarın en ilginç noktalarından birini oluşturdu. Mitsui, Mitsubishi, Sumitomo vb. gibi büyük japon firmalarının sergilere katılmak amacıyla gösterdikleri çaba, fuarın başarısını artırdı. Ayrıca, gelecekte kurulabilmesi mümkün olan bir kent, tüm binaları, caddeleri, tamamen çalışır durumdaki taşıma ve haberleşme sistemleriyle birlikte yerleştirildi. Bu dünya fuarında tek raylı bir tren, yürüyen kaldırımlar, elektrikli arabalar, trafik denetim sistemleri, ziyaretçilerin kullanımına açık ve bilgisayarlara bağlı haberleşme terminalleri de sergilendi. 335 milyon amerikan dolarının harcandığı, toplam 77 ülkenin katıldığı fuarı 55 milyon kişi gezdi.

Export-Import bankası (Japon) [*Nihon Yuşutsunyu Ginko*], devlet tarafından ticaret finansmanı ve denizaşırı yatırım finansmanı için görevlendirilen banka. 1950'de Japon Export bankası adıyla kuruldu ama, iş sahası dışalım alanını da kapsayınca 1952'de adı değiştirildi. Bankanın en öncelikli iş kolu, dışsatımlarını desteklemek amacıyla gemileri ve sanayi fabrikalarını finanse etmektir; japon ürünlerinin dışalımını sağlamak amacıyla gelişmekte olan ülkelere de kredi vermek başlıca yöntemidir. Banka, 60'lı yıllardan bu yana japon firmalarına denizaşırı yatırımlar ve denizaşırı kaynakların gelişmesi için kredi sağladı, bunun yanı sıra kalkınmakta olan ülkelere de kredi verdi; bu ödünç verme işlemleri, günümüzde bankanın etkinliklerinin büyük bölümünü oluşturmaktadır. Dışalım finansmanında da etkindir. Dünya bankası, Asya kalkınma bankası ve diğer bölgesel kuruluşlarla birlikte girdiği ortak finansmanlar artmaktadır. Yönetim merkezi Tokyo'dadır.

EX POST sıf. ve be. İkt. Ortaya çıkışından sonra fark edilen iktisadi olayları belirtmek için kullanılan deyim.

Express *(l')*, 1953'te Paris'te Jean-Jacques Servan-Schreiber tarafından kurulan aylık yayın organı; ilkin Servan-Şchreiber ailesine ait ekonomi gazetesi Echos'nun eki olarak çıkarıldı. 1964'te amerikan news magazine'lerinin biçimini aldı ve başarı kazandı.

Exsurge Domine, Leo X'un 15 haziran 1520'de, Roma, San Pietro'da yayımladığı ferman. Luther'in 41 önerisini "sapkın ve günaha itici" biçiminde niteleyerek mahkûm etti. Luther, 10 aralık 1520'de, fermanı Wittenberg'de halkın gözü önünde yaktı.

EXTA, lat. sözc., roma dininde, bir kurbanın organlarının en değerli bölümleri olan yürek, akciğer ve karaciğeri belirtir. Bunlar tanrının payıdır.

EXTER (Aleksandra Aleksandrovna), rus ressam (Belestok, Kiev yakınında 1882-Fontenay-aux-Roses 1949). 1906 dolaylarında Kiev Sanat okulu'nda öğrenim gördükten sonra, 1908'den başlayarak, Paris'in kübist ressamlar çevresine girdi. Yaşamı Kiev, Moskova ve Paris arasında geçti ve Avrupa'nın hemen hemen her yerinde sergi açtı. Oldukça renkli kübist fütürist üslubu, 1915'te, Tatlin ile Maleviç'in etkisinde soyutlamaya dönüştü. 1916'dan başlayarak, sahnenin kurulmuş mimari bir uzam olduğunu savunan tiyatro devriminde yer aldı (Wilde'ın *Salome*'si, 1917 ve Moskova Oda tiyatrosu için başka çalışmalar). 1921'de, Moskova'da, konstrüktivistlerin "5 x 5 = 25" sergisine katıldı ve 1923-24'te Protozanov'un *Aelita* adlı filmi için kostümler ve dekorlar yaptı. 1925'te Paris'e yerleşti, kostümler ve ışıklı dekorlar yardımıyla sahne uzamını parçalara ayırarak tiyatro araştırmalarını sürdürdü.

EXTREMADURA, İspanya'da özerk bölge; 41 062 km²; 3 852 623 nüf. (1989). Merkezi *Mérida*. Badajoz ve Cáceres illerini içine alır. Koyunlarla domuzlar için yaylak olarak kullanılan, seyrek pırnal meşesi ormanlarıyla kaplı Meseta'nın güney-batı kesimindedir. Yoğun yöntemlerle yapılan tahıl tarımı, büyük tarım işletmeleri ve genelleşen işsizlik, Badajoz planına ve Guadiana ırmağı üstünde yapılan düzenlemelere karşın, kırsal göçü hızlandırmıştır. Okuma yazma bilmeyenlerin oranının ve ölüm oranının yüksek olması, Extremadura'nın (gayri safi hasılasının üçte biri tarımdan gelir) yoksul bir bölge ve İber yarımadasının en büyük göç veren merkezlerinden biri olmasına yol açmıştır.

RCA

bir **Explorer** atmosfer uydusunun deneme maketi

—Tar. Roma eyaleti Lusitania'ya bağlandıktan sonra, kısa bir süre Sertorius'un yönettiği Extremadura, 569'da, Vizigot krallığı'na katıldı. Mağribliler tarafından istila edildi (711), Şam halifesinin ardından da Córdoba halifesinin egemenliği altına girdi; daha sonra bağımsız bir arap krallığını oluşturdu (960). Alfonso IX tarafından geri alınan (1227-1230) Extremadura, Cortés ve Pizarro gibi birçok conquistador yetiştirdi. Extremadura'nın tarihi daha sonra León ve İspanya'nın tarihiyle karışmıştır.

EXTREMEÑO a. Cáceres ve Badajoz'da (Extremadura) konuşulan castilla lehçesi. Extremeñoda león lehçesinin ve portekizcenin etkileri görülür.

EX VİVO deyim (lat. *ex vivo*, canlı dışında). Tıp. İlerde nakli yapılmak üzere bir kişiden alınan herhangi bir organ üzerinde, organizma dışında yapılan ameliyat için kullanılır.

EXVOTO a. *(adak uyarınca, adağa gö-*

G. Gerster-Rapho

Extremadura (İspanya) Tajo üzerinde Torrejón barajı

Larousse

exvoto
(bir zangocun çan kulesinden düşmesi)
[sağ üst köşede, Meryem]
İtalya, 1795
özel kol.

re anlamında lat. sözc.) Bir dileğin olması için ya da gerçekleşen bir dileğin anısına kiliseye ya da kutsal bir yere asılan tablo ya da simgesel eşya.
—ANSİKL. Eski Mezopotamya'da, inananların, tapınaklarındaki tanrılara sundukları heykel, alçakkabartma, çömlek, silah, vb. gibi eşyalar exvoto sayılabilir. Prensler ve önemli kişiler, uzun ömürlü olabilmek için kendilerini dua ederken ya da ayinle ilgili bir eylemde bulunurken (tanrıların onuruna yere şarap dökerken ya da kurbanlık hayvan getirirken) temsil ettirirlerdi. Buna benzer bir töre klasik Antikçağ'da da vardı: zafer kazanan savaşçılar, oyunlarda birinci gelen atletler, sıradan kişiler, özellikle de hastalar tanrılara silahlar, taçlar, pişmiş topraktan heykelcikler sunarlardı.

Fransa'da hac yapılan kiliselerin en ünlüleri olan Honfleur'deki Notre-Dame-de-Grâce kilisesi'nde ya da Sainte-Anne-d'Auray bazilikası'nda çok sayıda exvotoya rastlanmıştır. Balmumundan ya da kabartma tekniğiyle gümüşten yapılan ortaçağ exvotolarının çoğu kayıptır. XVII. yy.'da iki tür exvoto boyalı tablo ve maket görülmeye başladı. İlk örnekler, ortaçağ tablolarından esinlenir ve bağış yapan kişi dua ederken temsil edilirdi. XVIII. yy.'dan sonra portrenin yerini exvotoya konu olan olay aldı. Koruyucu aziz -çoğu zaman Meryem- tablonun üst köşelerinden birinde bir bulutun üzerinde yer alırdı. Bu boyalı exvotolar sipariş üzerine çalışan profesyonel sanatçıların yapıtlarıdır. Gemi maketleriyse denizcilerin kendileri tarafından yapılırdı ve azizin koruyuculuğu altındaki geminin tam bir kopyasıydı. XX. yy.'ın, en yaygın exvoto türü, kime ait olduğu çoğu kez belli olmayan mermer bir plakettir.

Exxon Corporation, amerikan şirketi; kökeni 1882'de New Jersey eyaletinde Standard Oil Company of New Jersey'nin kurulmasına dayanır. 1892'den itibaren, şirket bir tröst durumuna geldi; 1912'de antitröst Sherman yasası gereğince şirket, mülklerinden büyük bir bölümünü bırakmak zorunda kaldı. Bunlardan bazıları, örneğin Standard Oil (İndiana) ve Standard Oil (Kaliforniya) büyük bir gelişme gösterdi. 1 kasım 1972'de Standard Oil of New Jersey, firma unvanını Exxon Corporation olarak değiştirdi. Bu, dünya çapında etkinlik gösteren bir holdingdir. Exxon dünya petrol şirketleri arasında ilk sırayı alır. Esso kısaltması, ABD dışında, Corporation'a bağlı tüm dünya şirketleri için kullanılır. 140 000 personeli olan grup, son yıllarda etkinlik alanlarını çeşitlendirme çabası içindedir (kömür, kimya ve petrokimya, nükleer, bilişim).

EY ünl. **1.** Seslenilen kimsenin dikkatini çekmek, bir kimseyi çağırmak vb. için kullanılır (addan önce); hey: *Ey arkadaş, biraz buraya bakar mısın?* **—2.** *Ed.* Coşku belirten seslenme sözü: *Ey bu topraklar için toprağa düşmüş asker!* (M. A. Ersoy). **—3.** Usanma, bıkkınlık belirtir; e:*Ey, amma sıktın artık.* **—4.** Öyle ise, o halde anlamında soru olarak kullanılır: *Ey, ben şimdi ne yapacağım?*

EY (Henri), fransız psikiyatr (Banyulsdels-Aspres 1900 - *ay. y.* 1977). 1933-1970 arasında Bonneval hastanesi'nin başhekimliğini yaptı. Sainte-Anne hastanesi'ndeki (Paris) öğretimi ve 1927'de kurduğu l'Évolution psychiatrique adlı dergi, fransız psikiyatrlarının yetişmesine büyük katkıda bulundu. Birçok yazısında, psikiyatrının kuramsal donanımını biçimlendirmeye çalıştı ve bu amaçla J. H. Jackson'un görüşlerinden yola çıkılarak hazırlanmış bir organo-dinamik model ortaya koydu. Bu modelde akıl hastalıkları, bir üst düzeydeki çözülmenin, ona bağlı alt işlevleri serbest bırakması bakımından, bilinç düzeninin bozulma biçimleri olarak ele alınıyordu. Bilinci, psişik yaşamın merkezi yapan bu model, hem freudcu psikodinamizmi, hem de XIX. yy.'ın indirgeyici mekanikçiliğini aşmayı amaçlamaktaydı. Ey'nin başlıca yapıtları: *Essai d'application des principes de Jackson à une conception dynamique de la psychiatrie* (Jackson'un ilkelerini bir dinamik psikiyatri anlayışına uygulama denemesi) [J. Rouart ile birlikte, 1938]; *Études psychiatriques* (Psikiyatri incelemeleri) [1948-1954]; *Manuel de psychiatrie* (Psikiyatri elkitabı) [P. Bernard ve Ch. Brisset ile birlikte, 1960]; *la Conscience* (Bilinç) [1963]; *Traité des hallucinations* (Sanrılar elkitabı) [1973]; *Défense et illustration de la psychiatrie* (Psikiyatrinin savunulması ve yüceltilmesi) [1978]. Ey, ayrıca, *l'Encyclopédie médico-chirurgicale*'in (Tıp ve cerrahi ansiklopedisi) [1955] psikiyatri bölümünü yönetmiştir.

-EY → -Y.

EYÂ ünl. (fars. *eya*). *Esk.* Ey, hey!: *"Hoş geldin eyâ berîd-i cânan"* (Şeyh Galip, XVIII. yy.).

EYADÉMA (Étienne, sonra **Gnassingbé**), togolu devlet adamı (Pya, Lama-Kara yakınında, 1934). 1953-1961 arasında fransız ordusunda görev aldı. 1963'te Sylvanus Olympio'nun ortadan kaldırılmasıyla son bulan hükümet darbesine katıldı ve 13 ocak 1967'de başkan Grunitzky'yı devirdi. 9 ocak 1972 referandumuyla Togo cumhurbaşkanlığı ve hükümet başkanlığı yetkileri onaylandı. 1979'da ve 1986'da yeniden başkan seçildi.

EYÂDİ a. (ar *yed*'in çoğl. *eyâdi*). *Esk.* Eller: *Eyâdi-i nâs* (halkın elleri). *Eyâdi-i ağyâr* (yabancıların elleri).

EYALAT çoğl. a. (ar. *eyâlet*'in çoğl. *eyalat*).*Esk.* **1.** Yönetim bakımından bir tür bağımsızlığı olan büyük iller, eyaletler **—2.** *Eyalat-ı mümtaze*, özel yönetimli, imtiyazlı eyaletler. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Kur. tar. Osmanlı İmparatorluğu'nda özel imtiyaz antlaşmalarıyla yönetilen eyaletler vergi ödemeleri, antlaşmalarla saptanan yönetim biçimine uymaları koşuluyla iç işlerinde serbest bırakılmışlardı. Statüleri ve sayıları zaman içinde değişen bu eyaletlerin (Mısır hıdivliği, Mekke şerifliği, Sisam beyliği, Kırım hanlığı, Bulgaristan prensliği, Eflak-Boğdan voyvodalıkları, Bosna-Hersek, Aynaroz) işleri Babıâli'de Eyalat-ı mümtaze kalemi'nde görülürdü. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra elde kalanların ayrıcalıkları kaldırıldı.

EYALET, -ti a. (ar. *eyâlet*). Bir ülkede merkezi yönetime bağlı, çoğunlukla bir valice yönetilen ve bir tür bağımsızlığı olan büyük il.
—Kur. tar. Vilayet usulünün benimsenmesinden önce Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetsel bölümlenmesinde en büyük yönetim birimi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Eyalet askeri*, osmanlı ordusunun kapıkulu askeri dışında eyaletlerden sağlanan bölümüne verilen ad.(Bk *ansikl.* böl.) ‖ *Eyalet divanı* (*Paşa divanı* da denir), eyaletlerde vezir ya da beylerbeylerinin kurduğu divan (Bu divanda eyalet valisinden [vezir ya da beylerbeyi] başka kadı, kenar defterdarı, tımar defterdarı, tezkireciler subaşı ya da asesbaşı yer alırdı. Bu divanda alınan kararlar yerel şer'i mahkeme sicillerine kaydedilirdi. Başvuru sahipleri eyalet divanının kararlarına karşı merkezdeki Divanı hümayun'a gidebilirlerdi. Kimi zaman da bazı davalar yerinde hallolunması için merkezden bu divana gönderilirdi.) ‖ *Eyalet kadılığı* → MEVLEVİYET. ‖ *Eyalet kapı kethüdası*, eyalet valileri ile sancakbeylerinin merkezdeki işlerini izleyen görevli. (Önceleri vali ve sancakbeyleri tarafından seçilir ve ücretleri onlar tarafından verilirdi. Eyaletlerle sancakların merkezle bağlantısını sağlayan bu görevlilerin Babıâli'de daireleri yoktu, evlerinde çalışırlardı. Bu görevliler 1863'ten sonra devletçe atanmaya başladı.) ‖ *Eyalet meclisi*, Osmanlı devletinde eyaletlerde oluşturulan yerel meclis. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Eyalet veziri*, eyalet valisi olarak görev yapan vezirlere verilen ad. (Merkezdeki vezirlere "kubbealtı veziri" denirdi.)
—ANSİKL. *Eyalet* sözcüğü bu anlamda 1591'den sonra kullanıldı. XVI. yy. başlarında imparatorlukta dört eyalet bulunuyordu (Rumeli, Anadolu, Eyalet-i Rum, Karaman). Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman'ın fetihleriyle Doğu Anadolu, Suriye, Mısır, Irak ve Avrupa'da yeni eyaletler oluştu. XVI. yy.'ın ikinci yarısında ve XVII. yy.'da yeni fetihler ya da büyük eyaletlerin parçalanmasıyla eyalet sayısı arttı.

Aynî Ali'nin 1609'daki listesinde eyalet sayısı 32'dir. Bunların 23'ü doğrudan tımar sistemine bağlı eyaletlerdi (Rumeli, Anadolu, Karaman, Budin, Temesvár, Bosna, Cezairi bahrı sefit [kaptanpaşa], Kıbrıs, Zulkadriye [Alaüddevle ya da Maraş], Dıyarbakır, Eyalet-ı Rum [Amasya Tokat ya da Sıvas], Erzurum, Şam, Trablusşam, Halep, Rakka, Çıldır, Trabzon, Kefe, Musul, Van, Şehrızor). Öteki dokuz eyalete "müstesna eyaletler" denir ve salyene* ile yönetilirlerdi (Mısır, Bağdat, Yemen, Habeş, Basra, Lahsa, Cezairigarb, Trablusgarp, Tunus). 1640'taki bir listede ise bunlara yalnızca Özı eyaleti eklenmiştir. Her iki listede de Kanije ve Eğri eyaletleri unutulmuştur.

Eyaletlerın yönetimi, Süleyman I dönemınin sonuna kadar Mısır dışında iki tuğlu paşalara (beylerbeyi) verilirken daha sonra Budin, Yemen, Bağdat'a vezır rütbesi ile valiler atandı. Vezir sayısının artmasıyla öteki eyaletler de vezirlere verilmeye başlandı. Eyalet, değişen sayıda sancaktan oluşuyordu. Her eyalette beylerbeyinin oturduğu sancağa "paşa sancağı" denirdi. Beylerbeyleri padişahın iktidarının temsilcisi olarak merkezin emirlerini, kadıların kararlarını uygulardı. Kadılar ve mal defterdarları kararlarında bağımsız olup doğrudan merkeze bağlıydılar. Belli başlı kentlerdeki yeniçeri birliklerinin ağaları da beylerbeyinden bağımsızdılar Bu önlemlerin ve beylerbeylerinin sık sık yer değiştirmelerinin amacı, onların bağımsızlığa özenmelerini engellemekti. Eyalet, esas olarak timar sisteminden kaynaklanıyordu. Beylerbeyi, eyaletinin timarlı sipahi ordusundan sorumluydu. Merkezi iktidarın çöküş ve zayıflama sürecinde sistem bozuldu. Eyaletlerde yeniçeriler iktidarı ele geçirdiler ve yönetici kastlar oluşturdular (Kuzey Afrika eyaletlerinde ve Bağdat'ta). Mısır'da ise kölemen beyleri gerçek iktidarı ele geçirdiler. Doğu Ana-

dolu eyaletlerinde yeniçerilerin iktidarı ele geçirme çabaları, eyalet birlikleri ve Celaliler'in gösterdikleri şiddetli tepki karşısında başarıya ulaşamadı. Eyaletlerde temel değişiklikler tımar sisteminin tasfiyesine bağlı olarak ortaya çıktı. XVII. ve XVIII. yy.'larda eyalet askerlerinin öneminin azalması nizami asker sayısı ve masrafındaki artma ile birlikte merkezi hükümetin sancaklarla ilgisi daha çok mali bir nitelik aldı. Devletin peşin paraya olan ihtiyacı nedeniyle boşalan timarların iltizama verilmeye başlanmasıyla eyaletlerde nüfuz ve servet sahibi yeni bir zümre (ayan) doğdu. Eyalet valileri ayan karşısında aciz kaldılar. Böylece yalnız uzak eyaletlerde değil Anadolu ve Rumeli'de de taşra hanedanları kuruldu. 1812'den sonra ası paşalara ve derebeylerine savaş açan Mahmut II, eyaletlerde merkezi yönetimin denetimini yeniden kurdu. 1826'dan sonra eyaletler geniş askeri ve mali yetkileri bulunan müşirlerin yönetimine verilerek "müşiriyet"ler biçimince yeniden düzenlendi. Tanzimat'tan sonra eyaletlerin mali işleri yalnızca mütesellimlerin sorumluluğuna verildi. Daha sonra Batı etkisiyle eyaletlerin yönetiminde önemli değişiklikler oldu: valilerin sorumluluklarını paylaşmak üzere "eyalet meclisleri" kuruldu ve eyaletlerin sınırları küçültüldü. 1864'te eyaletler vilayetlere dönüştürüldü.

• *Eyalet askeri.* Timarlı sipahiler ve yerli kulu birlikleri olarak ikiye ayrılırdı. Çoğunluğunu cebelilerin oluşturduğu topraklı (timarlı) sipahi kuvvetleri, düzenli ordunun yeniçerilerden sonra en güçlü vurucu birlikleriydi. Timar sistemine göre kurulan topraklı süvariler, timar, zeamet ve has sahipleriyle bunların sefere götürmek zorunda oldukları cebelilerden meydana gelir, her sancaktaki timarlılarla zeametliler seferde yanlarına cebelilerini de alarak sancakbeyinin bayrağı altında toplanırlardı. Sancakbeyi de bağlı olduğu eyalet paşasının buyruğuna girerdi. Öte yandan, serhat kullarından oluşan yerli kulu piyadeleri de kabaca geri hizmet bölükleri, kale bölükleri, yurtiçi bölükleri gibi bölümlere ayrılırdı. Ordunun geri hizmetlerinde kullanılan geri hizmet bölükleri, evladı fatihan, anadolu cebelileri, yörükler, tatarlar, cambazlar diye anılan birliklerden oluşurdu. Menzilciler, belderanlar, voynuklar, martalozlar, cerahorlar, derbentçiler de yurtiçi bölüklerini meydana getirirdi. Kale bölükleri de yine ikiye ayrılırdı: atlılar ve yayalar. Deliler, gönüllüler, beşliler ve farısan atlı grubu meydana getirirken, yerli kapıkulları, yerli topçular, yerli cebeciler, humbaracılar, lağımcılar, azap, sekban ve muhafız sınıfları da yaya kale kuvvetlerini oluştururdu. Eyalet paşalarının komutasında bir de sayısı paşaların rütbe ve payelerine göre değişen ve kapı halkı adıyla anılan güçler vardı. Ayrıca, seferde Kırım hanlığı, Eflak ve Boğdan voyvodalıkları, Erdel beyliğine bağlı kuvvetler de orduyu hümayuna katılırlardı.

• *Eyalet meclisi.* Eyaletlerde yaşayan halkın din, ırk ve mezhep ayrımı gözetmeksizin yönetime katılmasını sağlamak amacıyla kuruldu (1858). Eyalet valisinin başkanlığında, haftada dört kez toplanan meclis rum, ermeni piskoposları, musevi hahamı, halkı hıristiyan olan kasabalarda seçilen kocabaşı, vilayet merkezinden seçilen vücuh ve eyalet merkezinde görev yapan daire müdürlerinden oluşmaktaydı. Eyalet meclislerinin vergilendirmeden idari yargıya kadar oldukça geniş bir yetki alanı vardı. (→ Kayn.)

EYALET-İ RUM ya da **EYALET-İ RUMİYE-İ SUĞRA,** Osmanlı devletinin Anadolu'daki eyaletlerinden birine verilen ad. Önceleri bu ad Tokat ve Amasya'yı içine alan bölge için kullanılıyordu. XV. yy.'dan başlayarak şehzade sancağı olan Amasya merkez olmak üzere, Rumeli ve Anadolu'dan sonra üçüncü eyalet olarak kuruldu (1413). Murat II döneminin sonlarında Canik ile Çorum'un, daha sonra da Karahisar-ı Şarki'nin eklenmesiyle sınırları genişledi. Eyalete bağlı sancakların sayısı yeni bölgelerin ele geçirilmesi nedeniyle sürekli değişti (XVI. yy. başlarında beş sancak: Sıvas, Tokat, Amasya, Canik, Karahisar-ı Şarki). Trabzon ve Malatya'nın da eyalete bağlanması yönetimle ilgili sorunları artırınca Malatya Dulkadır eyaletine bağlandı, Trabzon ise ayrı bir eyalet durumuna getirildi. XVII. yy. başlarında Amasya, Sıvas, Çorum, Bozok, Divriği, Arapkir, Canik sancaklarında oluşan eyalette toprak düzeni malikâne ve divani sistemlere dayanıyordu.

EYBERS (Elısabeth), afrikaans dilinde yazan güney afrikalı kadın edebiyatçı (Klerksdorp 1915). Ülkesinin tarihsel ve toplumsal gelişiminden esinlenerek şiirler kaleme aldı (*Die stil Avontuur,* 1939; *Die Vrou,* 1945, *Die Ander Dors,* 1946; *Balans,* 1963).

EYDOKİROSKOPİ a. (fr. *eidochıroscopie;* yun. *eidos,* biçim, *kheiros,* el ve *skopein,* bakmak'tan). Eldeki geçici öğelerin (deri dokusundaki leke ve renkler, çizgiler, parmakların ve özellikle tırnakların renkleri) incelenmesi.

EYE-LİNER a. (amer. *eye liner; eye,* göz ve *liner,* makyaj kalemi'nden). Göz makyajında, gözkapakları çevresine çizgi çekmeye yarayan renkli sıvı.

EYER a. **1.** Üstüne binenlerin rahat edebilmesi için, binek hayvanlarının (özellikle atların) sırtına yerleştirilen oturma yeri. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Eyer boşaltmak,* cirit oyununda arkadan atılan ciritten korunmak için sağa, sola eğilmek. ‖ *Eyer kapamak,* eyeri atın sırtına koyarak bağlamak. ‖ *(Hayvana) eyer vurmak,* hayvanı eyerlemek; eyer sözkonusuysa, hayvanın sırtını yara etmek. ‖ *Eyere de gelir semere de,* "ince ya da kaba her türlü işte kullanılabilir" anlamında söylenir (kaba).
—Atç. *Atın eyerini almak,* atın sırtından eyerini çıkarmak.
—Binc. *Eyer sehpası,* atın eyerini yerleştirmeye yarayan sabit ya da seyyar dayanak.
—Geom. *At eyeri,* HIPERBOLİK PARABOLOİT'in eşanlamlısı.
—Hayvc. *Eyer takımı,* eyerle birlikte kullanılan başlık, dizginler, üzengi kayışı, göğüslük, kuskun, kolan, kuburluk, nal çantası ve diğer bazı gereçlerin tümü.
—İkt. *Eyer noktası,* oyun kuramında, bozulması oyunculardan hiçbirinin çıkarına olmayan denge noktası.
—Koşumc. *Eyer çekici,* eyercilerin teyelti ve kenar dövmekte kullandıkları, bir ucu keskin öteki ucu yuvarlak ve yassı çekiç.
—ANSİKL. Binc. Önünde (ön kaş) ve arkasında (arka kaş) bulunan eyer kaşı ve eyeri hayvanın sırtına bağlayan, keçi kılından örülerek yapılmış *eyer kolanı*'ndan oluşur. Ayrıca eyerlerin sağ ve sol yanlarında uzanan, köseleden yapılmış *tepindirik* denilen iki eteği vardır (*eyrim* ya da *eyer çatısı* da denir).
Eyer takımında *başlık* atın boğaz, alın, burun ve çene altından olmak üzere sarılarak başına takılır *Dizgin,* atın ağzına, dilinin altına konulan iki parçalı kantarma demiri ile atın damağına dayanan şebeş demiri ve dizgin kolları binicinin hayvanı kolaylıkla yönetmesini sağlar. *Üzengi demiri,* eyere oturan binicinin ayaklarını takarak dengeyi korumasına yarar. *Üzengi kayışı,* binicinin boyuna göre tokayla ayarlanır ve üzengi demirini bağlar. *Kuskun,* eyerin ileriye, *göğüslük* ise geriye kaymasını önler. *Kuburluk,* atın bakım malzemesinin (kaşağı, gebre, fırça) konulduğu meşin torbadır. *Kolan kayışı,* atın karnına sırtından dolaştırmak yoluyla eyeri bağlamaya yarar; meşinden ya da fitilden yapılır ve tokalı olur. *Nal çantası,* atın yedek nallarını ve mıhlarını taşımak için kullanılır. *Belleme,* eyerin atın sırtını zedelememesi için konulan keçe. *Terki kayışı,* tèrkinin arka kaşa bağlanmasına yarar.
Başlıca eyer türleri şunlardır: *Çerkez eyeri,* eyer kaşları yüksek, biniciyi sıkı sıkıya tutan eyer. *İngiliz eyeri,* çıkıntısız düz eyer(Osmanlı eyeri de denir, binicilik yarışmalarında ilk olarak bu tür eyer kullanıldı). *Kadın eyeri,* kadın binicilerin oturmalarını kolaylaştıran, eyer kaşı ay biçiminde, tek üzengili eyer. *Fransız eyeri,* yalnız ön kaşı bulunan eyer. *Yarış eyeri,* binicilik yarışlarında kullanılan, büyüklüğü ve ağırlığı oldukça azaltılmış eyer.
—Tar. Eskiçağ'da, ata çıplak ya da üzengi ve kaltak olmaksızın üzerine haşa (belleme) kolanlanarak binilirdi. İlk eyerler kaltakla donatılmamıştı. Sonraları kaltaklar giderek yükselerek bincinin vücuduna uygun biçim aldı; keçe ya da pamuk yastıklar kıtık işlevi görerek atın sırtını korurlardı; demirden bir çaprak (eyer örtüsü) bunların hepsini sarardı. Belücistan ve Sind' de hâlâ kullanılan hun eyerleri böyledir ve dünyadaki bütün eyerler bundan türemiştir.

EYERCİ a. Eyer yapıp satan kimse.

EYERCİK a. Hayvc. Üstünden geçen bir kolanla tutturulan ve koşum takımının hayvanın sırtından kaymasını önleyen içi doldurulmuş koşum yastığı.

EYERCİLİK a. Eyer yapma ya da satma işi.

EYERLEMEK g. f. *Bir binek hayvanını eyerlemek,* onun sırtına eyer bağlamak; eyer vurmak.

◆ **eyerlenmek** edilg. f. Eyere vurulmak.

EYERLENMEK → EYERLEMEK.

EYERLEŞME a. Yerbil. Bir yapı ve özellikle bir kıvrım ekseninin, bir eyer biçiminde yön değiştirmesi.

EYERLİ sıf. Sırtına eyer vurulmuş binek hayvanı için kullanılır.

ingiliz eyeri
1. Kaltak;
2. Kemer;
3. Ön kaş;
4. Arka kaş;
5. Oturma yeri;
6. Kıtık;
7. Kanat;
8. Üzengi kayışı;
9. Üzengi;
10. Üzengi kayışı;
11. Kolan;
12. Yalancı kanat;
13. Karşı üzengi kayışı;
14. Üzengi kayışı taşıyıcısı.

kovboy eyeri (1880)
1. Kemer;
2. Ön kaş;
3. Oturma yeri;
4. Küçük kanat;
5. Arka kaş;
6. Kanat;
7. Üzengi kayışı taşıyıcısı;
8. Üzengi.

Lauros-Giraudon

Eylau savaşı'nda (8 şubat 1807) muhafız birliğinin süvari humbaracıları Detaille'ın tablosu (1893) ***Condé müzesi, Chantilly***

EYERLİK a. Binc. Atların eyerleri ve koşum takımlarının yerleştirildiği yer.

EYERSİZ sıf. Sırtında eyer bulunmayan binek hayvanı için kullanılır.

Eyfel kulesi → EİFFEL KULESİ.

EYİCE (Semavi), türk sanat tarihçisi (İstanbul 1924 - *ay.y.* 1993). Viyana (1943-1944) ve Berlin (1944-1945) üniversitelerinde sanat tarihi ve arkeoloji öğrenimi gördükten sonra, İÜ edebiyat fakültesi'ni bitirdi (1948). Aynı fakültenin sanat tarihi kürsüsünde görev alarak 1964'te profesör oldu ve Bizans sanatı tarihi kürsüsü başkanlığına getirildi. Hacettepe (1972-1974), Bochum (1974) ve Paris Sorbonne üniversiteleriyle Collège de France'ta (1976), Paris École des Hautes Études'te (1983) ders verdi. 1982'de YÖK yasası'yla kurulan İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi arkeoloji ve sanat tarihi bölümünün başkanlığına getirildi. 1983'te Taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları İstanbul bölge kurulu üyeliğine atandı ve başkan seçildi. Özellikle bizans sanatına ilişkin çalışmalarıyla tanınmasının yanı sıra, türk sanatını, Türkiye'ye gelen avrupalı sanatçıları ve gezginleri konu alan pek çok yayını bulunmaktadır: *Galata ve kulesi, Galata and its tower* (1969); *Karadağ (Binbirkilise) ve Karaman çevresinde arkeolojik incelemeler* (1971); *Bizans devrinde Boğaziçi* (1976); *Son devir bizans mimarisi* (1980); *Türkiye'de bizans sanatı* (1982): *Ayasofya I* (1983).

EYİCEOĞLU (Celal), türk asker (İstanbul 1914 - *ay. y.* 1983). Heybeliada deniz lisesi'ni (1933), Deniz harp okulu'nu bitirdi (1935). Deniz subayı olarak ilk görev yeri Yavuz zırhlısı oldu. Çeşitli denizaltılarda komutanlık yaptı. Denizaltı filo komutanlığından Genelkurmay istihbarat başkanlığına atandı (1962). Rütbesi 1968'de oramiralliğe yükseltildi ve Deniz kuvvetleri komutanı oldu (1968-1972). 12 mart 1971'de, dönemin Genelkurmay başkanı Memduh Tağmaç'la birlikte, Süleyman Demirel başkanlığındaki hükümetin istifasına ve partilerüstü bir hükümet kurulmasına yol açan 12 Mart muhtırası'nı imzalayan üç kuvvet komutanından (ötekiler Faruk Gürler ve Muhsin Batur) biri oldu. Emekliye ayrıldı (1972), Tokyo büyükelçiliğine atandı (1974-1979).

EYİŞ a. *Yörs.* Bıçkı, hızar talaşı.

EYİTMEK → AYITMAK.

EYLAU *(Preusisch),* Doğu Prusya'da yer, Königsberg'in 40 km G.'inde. (Günümüzde *Bagrationovsk* [Rusya].)

—Tar. Napoléon, izlediği Bennigsen kumandasındaki rus ordusuna Eylau'da, 8 şubat 1807'de yetişti ve ordusunun sayıca daha az olmasına rağmen (80 000'e karşı 50 000 kişi) Bennigsen'e savaş açtı. Düşmanının sol kanadına saldırdı, ama sıkıştırıldığı mezarlıktan Murat tarafından güçlükle kurtarılabildi. Davout ve Ney'nin gelmesi Bennigsen'i geri çekilmeye zorladı. Kesin olmayan bu zafer Napoléon'u, harekâtın sonuçlandırılmasını haziran ayına ertelemek zorunda bıraktı (Friedland). Çarpışmaların kıyasıya olması ve soğuk sonucu savaş çok kanlı geçti (40 000 ölü).

EYLEM a. **1.** Harekete geçmek olgusu ya da gücü, yani (kuramsal etkinliklere ve düşünceye karşıt olarak) insanın bir şeyi yaparak iradesini ortaya koyması ya da koyma olanağı; aksiyon, fiil: *Eyleme geçmek. Eylemi düşünceye yeğlemek. Eylem adamı.* (Bk. *ansikl.* böl. Fels.) **—2.** *(Bir kimsenin, bir grubun) eylemi,* onların içgüdüsel ya da istençle, özellikle de bir amacın, bir programın gerçekleştirilmesi için yaptıkları şeyler; etkinliklerinin somut belirtisi: *Titizlikle tasarlanmış bir eylem. Eylemlerinden sorumlu olmak. Düşüncesizce gerçekleştirilen bir eylem. Politik, sendikal bir eylem. Eylem birliği.* **—3.** *Eylem koymak*, bir durum karşısında tutumunu etkili biçimde göstermek.

—Çağdaş sant. Hareket ve edimlerle, zaman içindeki gelişmesinin ve sonuçlarının önceden saptanmamış olduğu bir olayı üretmeye yönelik sanatsal anlatım biçimi. (İngilizce *event* ve özellikle *performance* sözcükleri de kullanılır.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Dilbil. FİİL'in eşanlamlısı. ‖ *Eylem fiili* → HAREKET* FİİLİ.

—Elektrotekn. *Gecikmiş eylem*, ayırtedici bir elektrik büyüklüğün, önceden belirlenmiş bir değere ulaşmasından belli bir süre sonra çalışan disjonktörlerin, deklanşörlerin ve rölelerin özelliği.

—Fizyol. *Özel dinamik eylem*, besinlerin metabolizma yoluyla kullanımı yüzünden enerji harcanması.

—İş topbil. *Doğrudan eylem*, sayı gücüne dayanan ve ortak karar ve yürütme mercileri dışında uygulanan sendikal etkinlik yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Koregr. *Eylem adımı*, bir ya da daha çok dansçı tarafından yorumlanan, koregrafik anlatımı ilerletmeyi sağlayan, bir bale içinde yer almış pantomim sahnesi. (Eylem adımı, saf dans ve virtüozluk adımlarının karşıtıdır. *Giselle*'in ilk perdesinde ve *la Fille mal gardée*'de eylem adımı vardır.)

—Nörobiyol. *Eylem artığı*, sinir akısı geçtikten sonra sinaps sonrası zarın geçirgenlik özelliklerini yeniden kazanması için geçen süre. ‖ *Eylem potansiyeli* → SİNİR AKISI*.

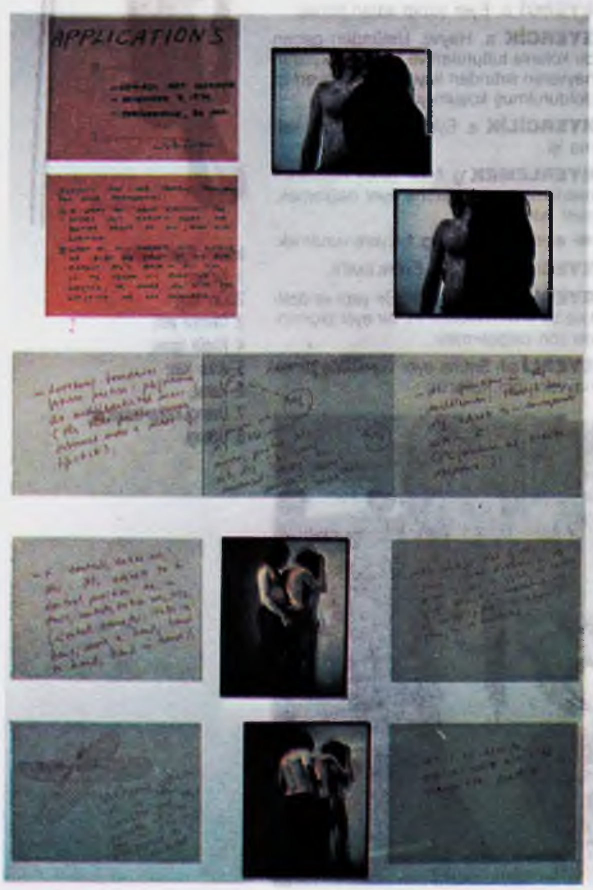
—Topbil. *Toplumsal eylem,* bir birey, bir grup ya da bir kurumun, bir başka eyleyene yönelik her türlü davranışı; bir eyleyenin belirli bir amaca yönelik örgütlü etkinliği. (Eylem zorunlu olarak toplumsal bir etkileşim içerir.) ‖ *Eylem kuramı*, Parsons ile izleyicilerinin çalışmalarından kaynaklanan ve her insan davranışıyla bu davranış sonuçlarının, kişilerin belirli ereklere doğru yönelimi ve kişiler arası ilişkilerin kuralcı düzenlenişi çevresinde eklemlenen çözümsel bir şemadan kalkılarak anlaşılabileceği düşüncesine dayanan kuram.

—ANSİKL. Çağdaş sant. *Gövdesel* sanat*'ta olduğu gibi çoğu kez yapıtın ana malzemesi olabilen sanatçının kendisi tarafından gerçekleştirilen eylem, *happening** (daha çok kişinin katılımıyla), *land* art* ve bazı müdahale'lerle (bu eylem türünde sosyolojik çevre ana malzemeyi oluşturur) yakın ilişki içindedir. Bu farklı akımların sınırları, amerikalı V. Acconci, D. Oppenheim ve B. Nauman, alman J. Beuys ve K. Rinke, fransız Gina Pane, Sarkis ya da M. Journiac gibi sanatçıların çok yönlü uygulamalarıyla sık sık aşılmaktadır. Tümü de, kayıt ve yayım aracı olarak fotoğraf, film ve video bandından yararlanma gibi ortak bir temel özelliğe sahiptir.

—Fels. Bu konuda Descartes tarafından yeniden ele alınan geleneksel felsefede eylem, tutku* kavramıyla tamamlayıcılık içinde tanımlanan bir kavramdır: "Yeniden yapılan ya da olan her şeye, filozofların genellikle, yapılan özne bakımından tutku, yapan özne bakımından eylem dediklerini düşünüyorum; öyle ki etkenle edilgenin genellikle çok farklı olmalarına karşılık, eylemle tutku, kendilerine bağlanabileceği iki farklı özne nedeniyle, bu iki adı taşıyan aynı şey olmaktan hiçbir zaman geri kalmazlar." (*les Passions de l'âme* [Ruhun tutkuları], birinci yazı.)

Hegel'de "eylem *(Handlung)*, kavramın yalınlığının ilk *varolan* / *kendinde* ayırması ve bu ayırma dışına dönüştür." (*Tinin görüngübilimi*, "Mutlak bilme".) İki temel eylem biçimi dil ve emektir: gerçekten de öznenin içselliği dünyada ancak böyle belli olur. "Bu içselliğin, bilinç bakımından kendinde olduğu şey olması için, bir şey yapması gerekir, ya da bir şey yapmak tinin bilinç olarak oluşumunun da kendisidir." (*Tinin görüngübilimi*, "Akıl".) Yargılamakla yetinen bilinç somut tarihsel gerçeklik-

C.N.A.C. Hutala

eylem (çağdaş sanat)
Vito Acconci'nin bir eyleminin fotoğrafla saptanması ve yorumu
***Uygulamalar* (1970)**
üstteki iki fotoğraf bir kadını, sanatçının vücuduna rujuyla çizgiler çekerken, alttaki fotoğrafsa sanatçının bu izleri kadının bedenine sürmeye çalışmasını gösteriyor

ten yoksundur; ancak bir şey yapan bilinç gerçektir. Ama yaptığı şeyde "yabancılaşmış" kalmaması koşuluyla; demek ki eylem terimi kendi içine "dönüş" ya da bir başka deyişle, bilincin kendinden bu dışsallaşmasına kadar "kendi yanında" kalması anlamına gelir.

Nietzsche'ye göre, geleneksel felsefe *dilbilgisi*'ni kendine kılavuz almak hatasını işledi; çünkü dilbilgisinden başlayarak yanlış bir eylem kuramı kurdu: "*Ben*, kendine bir töz, her türlü eylemin nedeni, her türlü eylemin yapıcısı süsü verir. Mantıksal ve metafizik koyutların inandırıcı gücü töze, ilineğe, özniteliğe, vb. inanç, tüm etkinliğimizi istencimizin bir sonucu olarak düşünme alışkanlığına dayanır. Bu durum, her eylemde onu yapan bir özne bulunduğunu varsayan 'dilbilgisel alışkanlığımız'dan doğar." *(Der Wille zur Macht.)* [Güç istenci.]

—İş topbil. *Doğrudan eylem.* Devrimci sendikacılık tarafından, özellikle Amiens bildirgesi'nde (1906) savunulan doğrudan eylem, bir yandan ücretlilerin hak isteklerini desteklerken, bir yandan da emekçilerin yine emekçiler tarafından haklarına kavuşturulmasını amaçlar. Doğrudan eylemde, başka bazı eylem biçimlerinin (boykot, üretim kooperatifleri kurma) yanı sıra, çeşitli görev biçimleri temel nitelikli bir yer tutar ve bunlar kitlesel güç gösterileriyle desteklenebilir: sokak gösterileri, basın yoluyla bilgi verme ve açıklama kampanyaları...

İşçilerden ve sendikalardan kaynaklanan bu yöntem, başka protestocu gruplarca da (çiftçiler, tüccarlar, serbest meslek sahipleri) bazen şiddete dayanan ve yasadışı yollardan olmak üzere (yollara barikatlar kurma, kepenk indirme, idari mekanizmaların işleyişini felce uğratma [vergi, sosyal sigortalar]), çeşitli biçimlerde kullanılır.

EYLEMCİ sıf. ve a. Eylem yanlısı olan, düşüncesini eyleme dönüştüren kimse için kullanılır.

◆ a. Bir eylemi gerçekleştiren ya da ona katılan kimse.

EYLEMCİLİK a. Kuramdan çok eyleme önem verme durumu.

—İş topbil. İşin önemli bir yer tuttuğu sanayi uygarlığına uygulanan toplumbilimsel çözümleme. (Terim, bu durumda, *iş toplumbilimi* ile aşağı yukarı eşanlamlıdır; ancak burada iş kolektif bir etkinlik olarak alınmıştır; oysa, eylemcilikte çözümlemenin konusu grubun bir özne olarak gerçekleşmesidir.)

—ANSİKL. Alain Touraine'e göre, *eylemci çözümleme*, bir *işlevselci çözümleme* (eylemin güdülenimlerini inceleyen, toplumsal ruhbilime yakın çözümleme) ile *yapısal çözümleme*'nin (simgesel sistemleri inceleyen çözümleme) tamamlayıcısıdır. Eylemci çözümleme, dengeden çok hareket arayan günümüz toplumlarına özellikle uygun düşer. A. Touraine: "Eylemci çözümleme temalarının önceden bir listesini yapmaya olanak yoktur" diye yazar. "Ama, bunlardan ikisi, en az iş kadar açık bir biçimde ortaya çıkar. İnsan, yalnız doğa üzerinde etkili olmakla kalmaz, aynı zamanda başka insanlar üzerinde de etkili olur [...] İkincisi, kültürün kopup çıktığı doğa, yalnızca nesnelerde karşımıza çıkmaz, insan da yalnızca kendi dışındaki bir dünyayı yaratan ve değiştiren bir demiurgos değildir. Doğa aynı zamanda insanın içindedir." (*Sociologie de l'action* [Eylemin toplumbilimi], 1965.)

EYLEMEK yardımcı fiil. Etmek, yapmak (günümüzde kullanımdan gitgide düşen bu fiil, daha çok eski yazı metinlerinde kullanılırdı): *Emreylemek. Durum böyleyse ben n'eyleyim?*

EYLEMLİ sıf. Eylem halinde olan; fiili.

—Eğit. Kadrosu olan öğretim üyesi için kullanılır: *Eylemli doçent.* (Eşanl. KADROLU.)

EYLEMLİK → ADFİİL.

EYLEMSEL sıf. Eyleme ilişkin, eylemle ilgili, eyleme özgü şey için kullanılır.

—Çağ. sant. *Eylemsel resim*, fiziksel boyama eylemine dayanan, resmin hızla ve içten geldiği gibi yapılmasını öngören (özellikle soyut anlatımcılıkta ve lirik soyutlamada) resim tekniği ve anlayışı.

EYLEMSİ → FİİLİMSİ.

EYLEMSİZ sıf. Hiçbir tepki göstermeyen, etkinlikte bulunmayan; edilgin, pasif.

—Eğit. Kadrosu olmayan öğretim üyesi için kullanılır: *Eylemsiz doçent.* (Eşanl. KADROSUZ.)

EYLEMSİZLİK a. Eylemsiz olanın durumu.

—Ceb. *Eylemsizlik yasası*, *q*, ℝ üzerindeki (aynı biçimde ℂ üzerindeki) *n* boyutlu bir E vektör uzayı üzerinde tanımlanmış bir *f* bakışımlı (aynı biçimde hermitçi) ikili doğrusal biçimine eşlik eden ve $s+t=\mathrm{rank}(f)$ olmak üzere dikgen (a_i) tabanında

$$q(x)=\sum_{i=1}^{s}x_i^2-\sum_{j=s+1}^{s+t}x_j^2$$

$$\left(\text{aynı biçimde }\sum_{i=1}^{s}x_i\bar{x}_i-\sum_{j=s+1}^{s+t}x_j\bar{x}_j\right)$$

olarak yazılan bir ikilenik biçim olduğuna göre, *q*(*x*) in aynı biçimle yazıldığı bir başka dikgen taban için *s* ve *t* tamsayılarının aynı olduğunu ifade eden yasa. Çoğu kez buna bulanın adıyla Sylvester eylemsizlik yasası denir. [(*s*, *t*) ikilisine *f* nin ya da *q* nun belirtisi adı verilir.]

—Elektrotekn. *Eylemsizlik değişmezi*, döner bir makinede, kuvvet çifti ile açısal ivme arasındaki bağıntıyı veren, anma hızından bağımsız değişmez. (Eşanl. ATALET DEĞİŞMEZİ.)

—Fizs. mekan. *Eylemsizlik ilkesi*, bir Galilei karşılaştırma sisteminde, hiçbir etkileşim kuvvetinin etkisinde olmayan maddesel bir noktanın düzgün doğrusal bir devinim yapacağını belirten ilke. (Galilei ilkesi olarak da bilinen bu ilke, dinamiğin temel yasasının özel bir halidir.) ‖ *Eylemsizlik karşılaştırma sistemi*, GALİLEİ* KARŞILAŞTIRMA SİSTEMİ'nin eşanlamlısı. ‖ *Eylemsizlik kuvveti*, Galilei sistemi dışındaki bir R karşılaştırma sisteminde yer alan bir cismin devinimini incelerken, dinamik yasalarını uygulayabilmek için, bu cisme etkiyen etkileşim kuvvetlerine eklenmesi gereken kuvvet. (Eylemsizlik kuvveti, bir Galilei karşılaştırma sistemine oranla R'nin ivmelerine bağlı ve göz önüne alınan cismin kütlesiyle orantılıdır.)

—Geom. ve Fizs. mekan. *Bir* Γ *telinin, bir* Σ *levhasının, bir* S *katı cisminin, bir* O *noktasına, bir* D *doğrusuna ya da bir* P *düzlemine göre eylemsizlik momenti*, aşağıdaki bağıntılara eşit sayı:

$$\int_\Gamma \delta(m)\cdot r^2(m)\,ds \quad \text{(tel)}$$

$$\iint_\Sigma \delta(m)\cdot r^2(m)\,d\omega \quad \text{(levha)},$$

$$\text{ya da} \iiint_S \delta(m)\cdot r^2(m)\,dv \quad \text{(katı cisim)};$$

bu bağıntılarda δ kütle dağılımı ve *r*(*m*) ise, Γ, Σ ya da S yi geçen *m* noktasının O ya, D ye ya da P ye uzaklığıdır. ‖ *Bir* Γ *telinin, bir* Σ *levhasının, bir* S *katı cisminin eylemsizlik merkezi*, aşağıdaki bağıntılarla tanımlanan G noktası:

$$\overrightarrow{OG}=\frac{1}{M(\Gamma)}\int_\Gamma \delta(m)\cdot\overrightarrow{Om}\cdot ds \quad \text{(tel)},$$

$$\overrightarrow{OG}=\frac{1}{M(\Sigma)}\iint_\Sigma \delta(m)\cdot\overrightarrow{Om}\cdot d\omega \quad \text{(levha)},$$

ya da

$$\overrightarrow{OG}=\frac{1}{M(S)}\iiint_S \delta(m)\cdot\overrightarrow{Om}\cdot dv \quad \text{(katı cisim)};$$

bu bağıntılarda M(Γ), M(Σ) ya da M(S), Γ nin Σ nın ya da S nin toplam kütlesi ve δ kütle dağılımıdır. ‖ *Bir katı cismin eylemsizlik ekseni*, katı cismin eylemsizlik elipsoidinin ekseni. ‖ *Bir katı cismin eylemsizlik elipsoidi*, bir Δ ekseninin geçtiği sabit bir O noktası bulunan bir katı cisim için, katı cismin Δ ya göre eylemsizlik momentini belirten ve Δ nın doğrultman kosinüsleri olan $(\alpha_1, \alpha_2, \alpha_3)$ cinsinden ikilenik biçimin 1 e eşit olduğu noktalar kümesi. ‖ *Bir katı cismin merkez eylemsizlik ekseni*, göz önüne alınan eylemsizlik elipsoidi cismin merkezine ait olduğunda, bu cismin edindiği eylemsizlik ekseni. ‖ *Geometrik eylemsizlik merkezi*, homojen bir katı cismin, bir levhanın ya da bir telin eylemsizlik merkezi. ‖ n *maddesel noktadan oluşan bir sistemin, bir* O *noktasına, bir* D *doğrusuna ya da bir* P *düzlemine göre eylemsizlik momenti*, aşağıdaki bağıntıya eşit sayı:

$$\sum_{i=1}^{n}\mu_i\cdot r_i^2\ ;$$

bu bağıntıda r_i, 1 den *n* ye dek numaralanmış sayılardan her birinin O ya, D ye ya da P ye uzaklığı ve μ_i bunların karşılıklı kütleleridir. ‖ *Sonlu bir maddesel nokta sisteminin eylemsizlik merkezi*, kütlelerini katsayı biçiminde alan noktaların ağırlık merkezi.

—Gök mekan. *Eylemsizlikle güdüm*, denizaltılarda, uzun erimli uçaklarda, balistik füzelerde ve uzay fırlatıcılarında kullanılan güdüm tekniği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Havc., Uz. havc., Ask. denizc. *Eylemsizlikle seyir*, bir taşıtın (hava, deniz, uzay) karşılaştığı ivmelerin ölçümüne ve sonra birleştirilmesine dayanan seyir.

—Kad. doğ. *Dölyatağı eylemsizliği*, dölyatağının yetersiz kasılması ya da hiç kasılmamasıyla belirgin durum. (Dölyatağı eylemsizliği, aşırı gerginlik [hidramnios, ikiz gebelik, büyük çocuk] ya da uzun süren doğum sancıları sonucu birincil ya da ikincil olabilir. Doğum sırasında doğum sancılarının durmasına yol açar; doğumdan sonra fizyolojik olarak eski hale gelmeyi engeller ve doğum sonrası kanamalarına neden olur.)

—Sil. Tapaların kullanımında yararlanılan ilke. ‖ *Eylemsizlikle özgüdüm*, füzenin tümüyle özerk güdüm ilkesi.

—ANSİKL. Gök mekan. Eylemsizlikle güdüm, aracın izlediği gerçek yörüngeyi, ağırlık merkezinin üç koordinatını hesaplayarak belirlemeye dayanır; önce değişmez üç dik eksene göre ivmeler ölçülür ve bu değerlerin iki kez integrali alınır. Böylece belirlenen yörünge, seçilen amaca ulaşmak için ideal yörüngeyle karşılaştırılır; gözlenen ıraksamalar düzeltici komutlara dönüştürülür. Eylemsizlikle güdümde temel donanım olarak eylemsizlik merkezine başvurulur. Bu tür güdümün en büyük üstünlüğü hiçbir dış yardım gerektirmemesi, dolayısıyla her tür bozma girişimine karşı duyarsız kalmasıdır. Bozmaya karşı duyarsızlık özellikle askeri araçlarda çok büyük önem taşır. Günümüzdeki en iyi eylemsizlikle güdüm sistemleri, konum hatasını, saat başına 100 m'nin altına indirir.

EYLENEN a. Dilbil. Fiilin belirttiği eylemden etkilenen varlık ya da nesne (EDEN, EYLEYEN ya da ÖZNE'ye karşıt olarak).

EYLEYEN a. Dilbil. **1.** Fiilin belirttiği eylemi gerçekleştiren etken öğe (örn. etken fiilin öznesi, edilgen fiilin eden nitelikli tümleci). **—2.** Herhangi bir nitelikle fiilin belirttiği oluşa katılan ad.

—Ed. Anlatının yapısal çözümlemesinde, bir kişiyi yüzeysel özelliklerine göre değil de anlatının oluşumundaki yerine göre tanımlayan terim.

—Topbil. *Toplumsal eyleyen*, eylem kuramında, bir eylem ya da bir değişimin kökenindeki birey, grup ya da kurum. (Eyleyenin belli bir toplumsal bağlamda incelenmesi onun belirli bir durumda yönelimini kavramak ve davranış sürecini betimlemek olanağını verir.)

—ANSİKL. "Eyleyen" sözcüğü (ikincil anlamıyla) önce L. Tesnière tarafından kullanıldı. Tesnière'e göre, her tümce, bir oluş (fiil), oyuncular (eyleyenler) ve durumlar

Semavi Eyice

S. Pietri-Gamma

Gaston **Eyskens** (1972'de)

(tümleyenler) içeren küçük birer oyundur. Öyle ki *Ali Ayşe'ye elma verdi* üç eyleyen içerir: *Ali, Ayşe, bir elma.*

Edebiyat eleştirisinde, anlatısal öznenin (eyleyen) tanımı özneyle yararlananın çeşitli (ama sayıca sınırlı) kullanılış durumlarına bağlı olarak bölüm belirlenmesini ve dilbilimsel kuramın bir eylem anlambilimi biçiminde ele alınmasını içerir. Bu anlambilim, eyleyenleri özne, nesne, gönderen, alan, engelleyen, destekleyen olarak tanımlar ve kurallaşmış bir anlatı şeması oluşturur. Bu şema, eyleyensel betinin anlatıda nasıl özgül bir biçimde gerçekleştiğini de inceler.

EYLEYENSEL sıf. Dilbil. Eyleyene ilişkin.

EYLÜL a. (ar. *eylūl*). Yılın dokuzuncu ayı.

Eylül, Mehmet Rauf'un romanı (1901). Evli bir kadın olan Suat'la kocasının yakın arkadaşı Necip arasındaki yasak aşkın hikâyesidir. Roman kahramanlarının Boğaziçi'nde, Yenimahalle'deki yazlıkta başlayıp gelişen ilişkileri, bir ruh çözümü romanı çerçevesinde, aşklą evlilik ahlakının çatışmasını sergiler. Necip'in gizlediği sevgisini ona karşı ilgisiz olmayan Suat'ın öğrenişi, genç kadının kocasına, Necip'in de arkadaşına ihanet etmeksizin bu sevgiyi yaşatmaları bir düş havasında, şiirli bir anlatımla verilir. Ancak gerçek yaşamdan doğmayan romanın konusu bir türlü gelişemez. Günlük yaşamın küçük kesitleri birbirini izler ve yaşamdan gelmeyen, yaşama çok uygun olmayan bir olayla sona erer. Bu yapay fakat zorunlu gidiş romanın canlılığını zayıflatır. Konakta çıkan yangında Suat'la onu kurtarmak isteyen Necip yanarak ölürler.

Eylül harekâtı (12), Türk silahlı kuvvetleri'nin emir ve komuta zinciri içinde yönetime elkoyması (12 eylül 1980). Ülkede giderek büyük boyutlara varan iktisadi, toplumsal ve siyasal sorunlar karşısında siyasal partiler ve önderleri anlaşmaya varamadılar. Anarşi ve terörün nedenleri ve alınacak önlemler konusunda çeşitli görüşler ileri sürüldü. 25 kasım 1979'da iktidara gelen Demirel kabinesi 67 ildeki valileri değiştirdi. Ancak sağ-sol çatışmaları, mezhep kavgaları sürdü. Ordu-Fatsa, Çorum olayları önlenemedi. Bir ay sonra hükümet çaresizlik içinde kalmıştı. Silahlı kuvvetler de hoşnutsuzluğunu belirtti. Aralık 1979'da Genelkurmay başkanı Kenan Evren ve kuvvet komutanlarının imzalarını taşıyan bir "uyarı mektubu" cumhurbaşkanı Korutürk'e verildi. Mektupta, iki büyük siyasal parti AP ve CHP'nin, ülkenin içinde bulunduğu iktisadi, sosyal ve siyasal koşullar altında bir uzlaşmaya varması, ülkeyi birlikte yönetmeleri istenmekteydi. Dar parti çıkarlarının bir tarafa bırakılması, parti önderleri arasındaki çekişmenin sona ermesi gerektiği belirtiliyordu. Bu uyarı kamuoyunda geniş yankı bulurken AP ve CHP önderleri mektuptaki uyarıların kendilerine yönelmediğini ileri sürdüler. AP başkanı Demirel, iktidara yeni geldikleri için bunalımın sorumlusu olamayacaklarını, CHP başkanı Ecevit de kendilerinin öteden beri uzlaşma yanlısı oldukları söyledi. Demirel hükümetinin, enflasyonu azaltmak gerekçesiyle, İMF' nin önerileri doğrultusunda, aldığı "24 Ocak kararları" da siyasal gelişmeleri yakından etkiledi. Muhalefet önderi Ecevit bu tür önlemlerin G. Amerika'da, ancak askeri yönetimlerce uygulanabildiğini, çoğulcu demokrasiyle bağdaşmadığını hatırlattı. Görev süresi mart ayında dolan Fahri Korutürk'ün yerine cumhurbaşkanı seçilmesi de bir sorun durumuna geldi. Parlamento'daki milletvekillerinin partilere dağılımı, tek parti tarafından desteklenen bir adayın seçilmesini engelliyordu. Partiler ortak bir adayda anlaşamadılar; seçim kilitlendi. Demirel'in bunalımdan çıkmak için önerdiği erken seçim yolu, CHP ve MSP tarafından kabul edilmedi. Kimi çevreler anayasada yapılacak değişimle bunalımın atlatılacağını savundular. Görevden ayrılan cumhurbaşkanının yerine vekâleten Cumhuriyet Senatosu başkanı, AP'li İhsan Sabri Çağlayangil geçti. Gündemde bulunan ve asayişi ilgilendiren, Devlet güvenlik mahkemeleri ile Olağanüstü hal tasarıları yasalaşamadı. Dışişleri bakanı Hayrettin Erkmen gensoru önergesiyle düşürüldü. MSP'nin Konya'da düzenlediği mitingde (6 eylül) şeriat düzeni propagandası yapıldı. Anarşik olaylarda çatışmalar hemen hemen bir iç savaş boyutuna ulaştı. Ordunun her an müdahale etmesi bekleniyordu. 12 eylül'de ordu yönetime elkoydu. Genelkurmay başkanı orgeneral Kenan Evren, Kara kuvvetleri komutanı orgeneral Nurettin Ersin, Hava kuvvetleri komutanı orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz kuvvetleri komutanı oramiral Nejat Tümer ve Jandarma genel komutanı orgeneral Sedat Celasun'un oluşturdukları Milli güvenlik konseyi (MGK), ülke yönetimine elkoydu. Demokrasiye son verdi. Yayımlanan bildiride harekâtın amacının "ülke bütünlüğünü koruma, milli birlik ve beraberliği sağlama, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmak" olduğu belirtiliyordu. Parlamento ve hükümet feshedilmiş, parlamento üyelerinin dokunulmazlığı kaldırılmış, bütün yurtta sıkıyönetim ilan edilmiş, sokağa çıkma yasağı konulmuştu. Bu koşullarda başlayan askeri müdahale dönemi, partilerin kapatılması, siyasal hayata bir süre ara verilmesi, yeni bir anayasa yapılması, sonradan izne tabi yeni partilerin kurulması ve güdümlü bir siyasal hayata izin verilmesi biçiminde 1990'lı yıllara kadar sürdü.

Eylül katliamları (1792), Paris'te ve taşrada 2-6 eylül 1792 tarihleri arasında gerçekleştirilen keyfi idamlar. Prusya işgali, şüphelileri yargılamak için Komün'ün isteği üzerine kurulan (17 ağustos) ceza mahkemesini çok hoşgörülü bulan parislileri öfkelendirdi. Komün gözetim komitesi üyesi Marat, adaletin doğrudan halk tarafından yerine getirilmesini isteyen afişler yapıştırttı (1 eylül); amacı, sınırları korumaya giden yurtseverlerin ailelerini "hainler"in entrikalarından kurtarmaktı. Verdun'ün teslim haberi (2 eylül) öfkeyi artırdı. Poissonnière semtini izleyen birçok bölge, tutuklanan şüphelilerin öldürülmesini istedi. Geçici yürütme konseyi'nin güçsüzlüğü karşısında bölge üyeleri hapishanelerin kapısına dayandılar; Abbaye hapishanesi'nde Maillard'ın başkanlık ettiği bir halk mahkemesinin verdiği göstermelik bir yargı kararıyla Abbaye, Carmes, Saint-Firmin, la Conciergerie, la Force, la Tour-Saint-Bernard, Châtelet, Salpêtrière ve Bicêtre hapishanelerinde beş gün süren ve taşraya da yayılan katliamlara giriştiler. Çoğu adi suçtan tutuklu 1 100'den fazla insan öldürüldü. Terör döneminin ilk belirtisi olan bu katliamlar dışarıda büyük yankı uyandırdı; la Gironde grubu bundan Danton'u ve Marat'yı sorumlu tuttu.

Eylül olayları (6-7), 1955'te Kıbrıs sorunuyla ilgili olarak düzenlenen gösteriler sonrası İstanbul ve İzmir'de azınlıklara yönelen yağmacılık ve şiddet olayları. Olaylar, DP yönetiminin, Kıbrıs'ın taksimi konusundaki siyasetine kamuoyunun desteğini sağlamak için düzenlediği bir dizi mitingden biri olarak başlatıldı. Önce, kamuoyunu kışkırtmak için, Selanik'te Atatürk'ün doğduğu eve bomba atıldı ve bunun Rumlar'ca yapıldığı dedikodusu basında ve halk arasında işlendi. 6 eylül'de bombalama olayını protesto etmek amacıyla başlayan gösteriler kısa sürede azınlıkların işyerlerine, evlerine yönelen saldırılara dönüştü. Önceleri olaylara karışmayan güvenlik güçleri, yağma ve şiddet olayları başlayınca, önlemler yetersiz kaldığı için, etkili olamadı. 5 000 işyeri ve ev yağmalandı, yakıldı, yıkıldı. İzmir'de Yunan konsolosluğu tarandı, bayrağı yakıldı. 6-7 eylül gecesi İstanbul ve İzmir'de, 9 eylül' de de Ankara'da sıkıyönetim ilan edildi. Olayları kışkırttıkları gerekçesiyle solcular tutuklandı. Olaylardan birinci derecede sorumlu içişleri bakanı Namık Gedik istifa etti. Muhalefet, ülkede can ve mal güvenliği kalmadığı gerekçesiyle, iktidarı kınadı. Başbakan Menderes, solcuları suçladı (12 eylül). Hükümet, olaylardan zarar görenlerin zararlarını karşılamayı üstlendi. Bu arada yunan polisi, Selanik'te bombayı atan türk görevliyi yakaladı. Yassıada davalarında, 6-7 eylül olayları da dava konusu olarak ele alındı. Hükümetin olayların oluşmasındaki rolü, dönemin dışişleri bakanı Fuat Köprülü'nün tanıklığıyla açığa çıktı; içişleri bakanının sorumluluğu Yüce divan'ca karara bağlandı.

Eylül sözleşmesi (1864), italyan bakan Minghetti tarafından hazırlanan, Paris'te imzalanan ve Roma sorununu geçici olarak çözüme kavuşturan sözleşme. Bu sözleşmeye göre, İtalya, Kilise devletleri'ne saygılı davranmayı, gerekirse savunmayı ve başkentinin yerini değiştirmeyi taahhüt ediyordu; buna karşılık, Papalık'ın yeni bir ordu kurması için gerekli olan iki yıllık süre içinde, fransız birlikleri Papalık topraklarını boşaltacaklardı. Kentlerinin başkent olmasından çıkmasına kızan Torino' lular ayaklandılar (21-22 eylül) ve Minghetti yerini La Marmora'ya bırakmak zorunda kaldı. Papa Pius IX, bu kararı uygun bulmadığını, *Syllabus*'ta karara karşı olduğunu bildirdi, buna karşın, Floransa İtalya'nın başkenti oldu (1865).

EYMÂN çoğl. a. (ar. *yemin*'in çoğl. *eymān*). *Esk.* **1.** Büyük yeminler, antlar. **—2.** Sağ taraflar; sağ eller. **—3.** Güçler, kudretler. **—4.** Bahtlar, uğurlar, mutluluklar. **—5.** *Eymân-ı galize*, kötü, kaba yeminler. ‖ *Eymân-ı sadıka*, doğru yeminler.

EYMEN sıf. (ar. *yümn*, uğur'dan *eymen*). *Esk.* **1.** Çok uğurlu, en talihli. **—2.** *Eymen -ül-yemin*, en kutlu.

EYMEN BİN HUREYM, sahabeden (VII-VIII. yy.). Mekke'nin alınışı sırasında müslüman oldu. Babası ve amcası da Bedir savaşı'nda şehit olan birer sahabeydiler. Hureym, hadis rivayetiyle ün kazandıktan sonra Basra'ya yerleşti.

EYMEN BİN UBEYT, sahabe (VII. yy.'ın ilk yarısı). Peygamber'in hizmetinde, ve Hüneyn olayı'nda bulundu. Hz. Muhammet'ten hadis rivayet edenler arasında yer aldı.

EYMİR, Yozgat'ın Sorgun ilçesine bağlı bucak; 8 412 nüf. (1990); 10 köy. Merkezi *Eymir*, 4 225 nüf. (1990).

EYMİR, Balıkesir'in Havran ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 431 nüf. (1990). Demir yatakları.

EYMİRLER, Oğuzlar'ın yirmi dört boyundan biri. XI. yy.'da Siriderya kıyılarında yaşıyorlardı. Bunlardan Anadolu'ya göç edenlerinden bir bölümü, Kanuni döneminde dört kola ayrıldılar. Bu bölümden yüz kadar atlı, Hacı Kadir Bey komutasında Osmanlılar'ın Avusturya seferine katıldı. Aynı Eymirler, 1692'de Humus sancağına yerleştirildiler. Ayrıca Dulkadırlılar arasında da Eymir boyundan çeşitli kollar bulunmaktaydı. XVI. yy.'ın ortalarından sonra Maraş ve Antep çevrelerine yerleşen bu koldan başka, Sıvas, Tokat, Kars, Adana, Söğüt, Aydın yörelerinde ve İran'da da Eymirler bulunmaktaydı. Sayıca daha kalabalık olan ve Batı'ya göç etmeyerek Siriderya kıyılarında kalan Eymirler ise XVI. yy.'da Yaka Türkmenleri'yle birleştiler. Günümüzde, Anadolu'daki birçok köy Eymir adını taşımaktadır.

EYN a. (ar. *eyn*). *Esk.* Zaman, an.

◆ be. Nerede, nereye. ‖ *Eyn-el-me-ferr,* kaçacak yer yok mu?: *"Gam olup ol dem herâsan deyicek eyn-el-me-fer"* (Nedim, XVIII. yy.).

EYNALLU → INALLU.

EYNESİL, D. Karadeniz bölümünde Giresun iline bağlı ilçe; 16 692 nüf. (1990); 51 km^2; 12 köy. Merkezi, Giresun'un 69 km K.-D.'sunda kıyıda *Eynesil,* 6 713 nüf. (1990).

EYONG a. Tropikal Afrika'da yetişen, sarımsı beyaz odunlu ağaç. (Yarı sert, yarı ağır, kabaca dokulu odunu, iç doğramacılıkta, dekorasyonda, mobilya, kaplama ve kontrplak yapımında kullanılır. Bil. a. *Eribroma oblonga;* sterculiaceae familyası.)

EYRE ing. sözc. Tar. Ortaçağ İngiltere-si'nde gezici krallık yargıçları komisyonu.

EYRE (Edward John), ingiliz sömürge yöneticisi (Hornsea, Yorkshire, 1815 -Tavistock, Devon, 1901). 1833'te göç ettiği Avustralya'nın koyun yetiştiriciliğinde gelişme sağladı ve iç çölü araştırdı. 1864-1866 arasında Jamaika valiliği yaptı, zenci işçilerin ayaklanmasını çok acımasız bir biçimde bastırdığı için görevden alındı.

EYRE gölü, Avustralya'da (Güney Avustralya) denizkulağı, deniz düzeyinin altında (−11 m), sürekli geniş tuzlu su örtüsü. Her mevsimde değişen yüzölçümü yaklaşık 10 000 km^2'dir.

EYRE yarımadası, Güney Avustralya'da yarımada, Spencer körfeziyle Büyük Avustralya koyu arasında.

EYRİR a. İzlanda parası. İzlanda kronunun 1/100'ü.

EYSENCK (Hans Jürgen),alman kökenli ingiliz ruhbilimci (Berlin 1916). Özellikle etken çözümlemesi yoluyla güdülenim ve kişilik çözümlemeleri üzerinde çalıştı. Başlıca yapıtları: *The Scientific Study of Personality* (Kişiliğin bilimsel incelenmesi) [1952], *Handbook of Abnormal Psychology* (Anormaller ruhbilimi elkitabı) [1960], *The Measurement of Personality* (Kişiliğin ölçülmesi) [1976], *Decline and fall of Freudian empire* (Freudculuğun çöküşü) [1986]. Bir de otobiyografisi vardır: *Rebel with a cause* (1990).

Eysenck personality inventory *(Eysenck kişilik envanteri).* Ruhbil. Hans Jürgen *Eysenck* tarafından hazırlanmış olan kişilikle ilgili etkensel soru kâğıdı. Çocuklar için hazırlanmış olanı da vardır. Birbirinden bağımsız iki ölçek içerir. Bunlardan biri çift kutupludur, içedönüklüğe karşıt olarak dışadönüklüğü; öbürü tekkutupludur, "nevrosizm"i ölçmeye yarar Deneklerin güvenilirlik derecesi, ayrıca bir yalan ölçeğiyle değerlendirilir. Bu soru kâğıdı, histeriklerin (dışa dönükler ve nevrozlular), çöküntülülerden (içedönükler ve nevrozlular) ayırt edilmesini sağlar.

EYSKENS (Gaston), belçikalı siyaset adamı (Lier, Anvers, 1905 - Leuven 1988). Louvain Üniversitesi profesörü, katolik milletvekili ve maliye bakanı. Kurduğu ilk koalisyon hükümeti, karşılaştığı toplumsal sorunlar ve krallık sorunu nedeniyle çekildi (1950). 1958'de yeniden başbakan olunca, Belçika Kongo'sunun bağımsızlık sorunuyla şiddetli grevlere göğüs germek zorunda kaldı; çeşitli koalisyon hükümetlerine başkanlık ettikten sonra, 23 kasım 1972'de büyüyen bölge sorunları karşısında istifa etti.

EYSLER (Edmund), avusturyalı besteci ve eğitimci (Viyana 1874- *ay. y.* 1949). Viyana'daki Müzik dostları derneği'nin konservatuvarında öğrenim gördü. Bir yandan piyano öğretmenliği yaparken, bir yandan da çeşitli Viyana tiyatrolarını yönetti. *Bruder Straubinger* (1903) adlı opereti başarı kazandıktan sonra Viyana üslubunda 60'ı aşkın bol valslı operet besteledi.

EYSTEİN HARALDSSON (İskoçya'da Rana bölgesi, Bohuslän, 1157), Norveç kralı (1147-1157), Harald Gille'in oğlu. Kardeşleri Sigurd Mund ve İnge'le sürekli olarak anlaşmazlığı düştü. İskoçya'yı yağmaladı, Kilise'yle çatışmaya girdi; 1157'de, partisi tarafından yüzüstü bırakıldı, İnge karşısında kaçmak zorunda kaldı, ancak yakalandı ve öldürüldü.

Bedri Rahmi **Eyüboğlu**
Kahve (1974)

EYSTEİN MAGNUSSON (1089-1122), Norveç kralı (1103-1122), Magnus Barfot'un oğlu. Ülkeyi kardeşleri Olav Magnusson ve Sigurd Jorsalafare'yle ortaklaşa yönetti.

EYTAM çoğl. a. (ar. *yetim*'in çoğl. *eytām*). *Esk.* **1.** Yetimler, babaları ölmüş çocuklar: *"Verin şu dullara, yoksul kalan şu eytâma"* (Tevfik Fikret). **—2.** *Eytam maaşı,* memur yetimlerine verilen aylık.

EYT ETTE, Fas'ın güney kesiminde büyük Berberi (Sanhaca) konfederasyonu. Deve ve koyun sürüleriyle Yüksek Atlas, yukarı Draq vahaları, cebel Sago ve Tefilalet arasında göçer olarak yaşarlar.

EYTİŞİM a. Fels. DİYALEKTİK'in eşanlamlısı.

EYTİŞİMSEL sıf. → DİYALEKTİK.

EYÜB → EYÜP.

EYÜBOĞLU (Sabahattin), türk yazar (Trabzon 1908 - İstanbul 1973). Dijon (1928), Lyon (1930), Paris (1931) üniversitelerinde öğrenim gördü. 1933'ten başlayarak İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi fransız dili ve edebiyatı bölümü, Teknik üniversite, Tatbiki güzel sanatlar okulu, Hasanoğlan köy enstitüsü'nde fransız dili ve edebiyatı, sanat tarihi vb. dersleri okuttu. Tercüme bürosu'nda görev yaptı; ortaöğretim müfettişi, Talim ve terbiye kurulu üyesi olarak çalıştı. Batı uygarlığını halk kültürüyle birleştirerek benimseme yolları üzerindeki görüşleriyle dikkati çekti. Yerli, çağdaş bir hümanizm anlayışını savundu. Halk kültürünün eski Anadolu uygarlıklarına kadar inen kökenleri üzerinde durdu. Batı kültürünün temel yapıtlarından birçoğunu (Platon [*Devlet,* M. A. Cimcoz ile, 1959, TDK ödülü], La Fontaine, Shakespeare, A. Camus vd.) konuşma dilinin olanaklarından geniş biçimde yararlanarak türkçeye çevirdi. Türk şiirinin geleneksel kaynağından beslenen bir beğeniyle şiir çevirileri yaptı (*Şiir çevirileri* [1976]). Halk edebiyatını akılcı, laik, hoşgörülü, özgürlükçü nitelikleri üzerinde durarak yorumladı (*Yunus Emre'ye selam* [1966]). Belgesel filmler hazırladı (*Hitit güneşi* [M. Ş. Ipşiroğlu ile, Berlin Film festivali'nde gümüş madalya], *Surname* [1959], *Karagöz'ün dünyası* [1972, Madrid Film festivali'nde gümüş kuğu ödülü] vb.). Kültür, uygarlık, sanat konularındaki yazıları *Mavi ve kara* (genişletilmiş 3.bas., 1977), *Köy enstitüleri üzerine* (1979), *Sanat üzerine denemeler 1,2* (1981-1982) kitaplarındadır.

EYÜBOĞLU (Bedri Rahmi), türk ressam, şair, yazar (Görele, Giresun, 1911 -İstanbul 1975). Sabahattin Eyüboğlu'nun kardeşi, Eren Eyüboğlu'nun eşi. Güzel sanatlar akademisi'nde başlayan resim öğrenimini Paris'te André Lhote atölyesi'nde sürdürdü. Güzel sanatlar akademisi'nde profesör olarak ölümüne kadar ders verdi. Resimlerinde yerli yaşama yönelik gözlemlerini halk sanatından (yazma, kilim vb.) gelen malzemeyle birleştirdi. Tablolar, gravürler yanında büyük boyutlu duvar resimleri, mozaik, seramik panolar yaptı. Yazmalar, kumaş üzerine baskılarla yapıtlarını geniş kitlelere ulaştırdı. Ölümünden sonra bazı desenleri *Binbir Bedros* (1977), *Karadut* (1979), *Babatomiler* (1979) albümlerinde derlendi. Halk kaynağından beslenen sanat anlayışı şiirlerinin de (*Dol kara bakır dol,* bütün şiirleri [1974]) temeli oldu. Konuşma dilinden, deyimlerden, türkülerden yararlanan bir anlatımla doğaya hayranlığını, yaşama sevincini, insan sevgisini, toplumsal sorunları dile getirdi. Sanat ve toplum sorunlarıyla ilgili görüşlerini şiirlerle bezeli söyleşi yazılarında (*Tezek* [1975], *Delifişek* [1975], *Resme başlarken* [1977]) belirtti.

Bedri Rahmi **Eyüboğlu**

EYÜBOĞLU (Eren), rumen kökenli türk ressam (Yaş, Romanya, 1913 - İstanbul 1988). Resim öğrenimine Yaş Güzel sanatlar akademisi resim bölümü'nde başladı. Paris'e giderek (1929) öğrenimini orada sürdürdü. André Lhote'un atölyesinde çalıştı (1930-1932). İlk sergisini açtı (1933). Bedri Rahmi Eyüboğlu ile evlenerek (1936) Türkiye'ye yerleşti. Bu tarihten sonra D grubu'nun sergilerine, Devlet resim ve heykel sergilerine, yurtdışındaki bazı sergilere katıldı,

Bk. resim sayfa 3934

birçok kişisel sergi açtı. Seramik çalışmalarını da 1984'te sergiledi. Birçok resmi ve özel kuruluşun mozaik duvar panolarını yaptı. Eşi ile birlikte Anadolu'yu dolaşarak, Anadolu yaşayışını, küçük el sanatlarını ve insanını yakından tanıma olanağını buldu ve bu öğeler yapıtlarına esin kaynağı oldu. Halk motiflerini yapıtlarında canlı, duygulu ve kişisel bir anlatımla kullandı. Düzene önem verdiği resimlerinde giderek parlak ve ışıklı renkler egemen oldu. Resmin yanı sıra seramik ve yazma yapıtlar da üretti. Bazıları çeşitli müze ve koleksiyonlarda yer alan başlıca yapıtları: *Köylü kadınlar kervanı, Çıplak kadın, Natürmont (Balık), Sıvaslı, Balıkçı dükkânı, Eski evler, Pirinç han-Bursa, Çarşıağzı -Bursa, Ağaç, Yeşil kapı.* Duvar panolarından başlıcaları: *Dördüncü Levent konut-*

Sabahattin **Eyüboğlu**

Eren **Eyüboğlu**
Çarşıağzı
Bursa

ları, İstanbul Manifaturacılar sitesi, Haydarpaşa göğüs hastalıkları hastanesi.

EYÜBOĞLU (Orhan), türk siyaset adamı (Samsun 1918-İstanbul 1980). İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi. Kaymakamlık, emniyet müdürlüğü, avukatlık yaptı. CHP'den İstanbul milletvekili seçildi (1961-1980). 1. Ecevit kabinesinde devlet bakanı (1974), 2. ve 3. Ecevit kabinelerinde (1977, 1978-1979) başbakan yardımcılığı yaptı.

EYÜBOĞLU (İsmet Zeki), türk yazar ve araştırmacı (Trabzon 1925). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi felsefe ve klasik filoloji bölümü'nü bitirdi (1953). Halk inançlarını araştıran ve bunların temellerini konu edinen yapıtlar yayımladı: *Cinsel büyüler* (1975), *Anadolu halk ilaçları* (1977), *Cinci büyüleri ve yıldızname* (1977) vb. Edebiyat ve folklor konularını *Divan şiirinde sapık sevgi* (1968), *Türk şiirinde Tanrı'ya kafa tutanlar* (1968), *Baki* (1972), *Karadeniz halk türküleri* (1976) vb. kitaplarında inceledi. *Tanrı yaratan toprak Anadolu* (1974), *Anadolu inançları* (1974), *Anadolu uygarlığı* (1981) yapıtlarında çağdaş türk kültürünün temellerini, eski Anadolu uygarlıklarında aradı. İslam felsefesi, tasavvuf, tarikatlar konusundaki görüşlerini *Alevilik, sünnilik ve islam düşüncesi* (1979), *Bütün yönleriyle bektaşilik* (1981) vb. yapıtlarıyla ortaya koydu. Diğer yapıtları: *Günün ışığında tasavvuf, tarikatlar ve mezhepler tarihi* (1987), *Anadolu halk ilaçları bitkiler, büyüler, macunlar, yıldızname* (1987), *Türk dilinin etimolojik sözlüğü* (1988), *Mevlana* (1988), *Sömürülen alevilik* (1991), *Tarihin ilkeleri* (1991).

Büyük Larousse

Eyüp'te dümbelekçiler

EYÜP ya da **EYÜB,** İstanbul iline bağlı ilçe; 211 986 nüf. (1990); merkez bucağı dışında 1 bucak, 8 köy. Merkezi *Eyüp,* 200 045 nüf. (1990). Haliç'in B. kıyısı boyunca K.-B.'ya doğru uzanan Eyüp, İstanbul'un en eski yerleşimlerindendir. Adını, Eyüpsultan* türbesi ve Eyüpsultan* camisi'nden alır. Osmanlı döneminde saraylar ve köşklerle donanmış; mesireleri, oyuncakları, kaymakları ve kebaplarıyla ün kazanmıştır. Türk dostu Pierre Loti*'nin adını taşıyan, 1880'de Ragıp Ağa'nın kurduğu kahvehane günümüze değin turistlerin ilgisini çekmiştir. XIX. yy. ortalarından sonra önemini yitiren Eyüp, Haliç kıyısı boyunca,Alibeyköy ve Bayrampaşa'da yoğunlaşan sanayi kuruluşlarında çalışan işçilerin ve göçmenlerin yerleştiği merkezlerden biri olmuştur. 1983'te İstanbul Anakent belediyesi'nce gerçekleştirilen Haliç projesi kapsamında, yeni bir çevre düzenlemesiyle plansız ve düzensiz sanayileşme önlenmiştir. Eyüpsultan camisi ve türbesi'nin yanı sıra,Davutağa mescidi, Çiftehamam, Mehmet Reşat V türbesi, Mihrişah sultan türbesi ve çeşmesi, Sokullumehmetpaşa türbesi, Zalmahmutpaşa camisi ve türbesi osmanlı döneminin önemli anıtlarıdır.

Büyük Larousse

Eyüp mezarlığından Haliç'in görünümü

EYÜP, Tevrat'taki *Eyüp* bölümünün başkişisi.
—İkonogr. Eyüp'ün yaşadığı çetin olaylar özellikle *Moralia in Job*'daki (XII. yy. elyazması, B. N., Paris) minyatürlere konu olmuştur; ayrıca la Daurade (Toulouse) sütun başlığında, Chartres ve Reims katedrallerindeki alınlık tablolarında, Pisa'daki Campo Santo'da yer alan fresklerde (T. Gaddi'nin yapıtları), Westminster fresklerinde (British Museum), Van Orley'in *Sabrın sonu* adlı üçkanatlısında (Brüksel), Amiens ve Champeaux kiliselerinin iskemle arkalıklarında, XIV. yy.'dan kalma fildişi bir sandığın üzerinde (Cluny müzesi), *İnsan'ın kurtuluşunun aynası* adlı flaman elyazmasının minyatürlerinde (XV. yy., Chantilly) Eyüp'ü konu alan yapıtlar görmek olanaklıdır. Bunların yanında, roma katakomplarının ve Dura-Europos sinagogu'nun (III. yy.) fresklerinde, Junius Bassuş'un lahdi (Vatikan) üzerinde, *Heures d'Étienne Chevalier* (Chantilly) adlı yapıtın bir minyatüründe ve P. Huys'ün (Douai), Ribera'nın (Parma), L. Giordano'nun (Escorial) resimlerinde yer alan *Eyüp gübre yığını üzerinde*'yi; Santi Pietro e Marcellino mezarlığı'nın (III. yy., Roma) bir freskinde, Dürer'in *Jabach sunakarkalığı*' nın bir kanadında (Frankfurt), büyük bir olasılıkla G. de La Tour'un bir tablosunda (Épinal) yer alan, *Karısından işkence gören Eyüp*'ü; La Hyre'in bir tuvalini oluşturan, *Mallarına kavuşan Eyüp*'ü (Norfolk, ABD) saymak gerekir. Şair ve ressam W. Blake de *Eyüp'ün kitabı*'nı resimlemiştir (suluboyalar, yaklş. 1820'de, gravürler 1823'te).
—Ed. Divan edebiyatında sabır örneği ve simgesi olarak anılır. Sıkıntı ve üzüntülerin mutlulukla sona erişini gösterir: *Sabrın sonu oldu çün selamet / Eyyub'a erişti yine sıhhat* (Refii).

Lauros-Giraudon

Eyüp, karısı ve şeytan
İnsan'ın kurtuluşunun aynası adlı yapıttan minyatür
Flandres, XV. yy., *Condé müzesi, Chantilly*

EYÜP, türk şair ve mutasavvıf (İstanbul ? - Medine 1660). Hz. Ebubekir soyundan Abdülhak Çelebi'nin oğlu. Yaşamı üzerine bilgi yoktur. Halveti tarikatındandır. Adli Hasan Efendi'nin halifelerindendir.

EYÜP (Zü'n-Nûn), ıraklı yazar (Musul 1908). Fizik ve matematik öğretmenliği yaptı, el-Mecelle dergisini yönetti (1938 -1944), bu dergide pek çok öykü yayımladı. Bağdat Güzel sanatlar enstitüsü'ne müdür oldu, daha sonra Musul temsilcisi seçildi. Avusturya'ya göç etti (1954), kısa bir süre Bağdat'a dönerek Ulusal yönelim'i (1958-1963) yönetti. Tartışmacı bir yazar olan Eyüp, tanıtlamaktan çok inandır-

mayı önemsedi, romanları ve öyküleriyle kendi kuşağının yazarlarını büyük ölçüde etkiledi (*Docteur İbrahim* [fr. çev.], 1940; *la Main, la terre et l'eau* [fr. çev.], 1948; *les Victimes* [fr. çev.], 1937; *Cœurs assoiffés* [fr. çev.], 1950; *le Réfugié réfugié* [fr. çev.], 1957).

EYÜP BORUSU a. Müz. *Evliya Çelebi seyahatnamesi*'nde adı geçen çalgılardan biri. (Çelebi'ye göre, Sinan Şah adında birinin buluşu olan eyüp borusu, kamıştan, dilli bir üflemeli çalgıdır. XVII. yy.'dan sonra kullanılmamıştır.)

EYÜP HAN, Afganistan emiri Şir Ali'nin dördüncü oğlu (1851-Hindistan'da 1914). Kardeşi Yakup Han iktidara geldiğinde (1879), babasından kalan Herat'ın yönetimini elinde tuttu ve İngilizler'e karşı savaşa girdi. Yakup'un yenilip esir düşmesinden sonra savaşı sürdürecek tek lider olarak kaldı. 27 temmuz 1880'de, Burrow komutasındaki ingiliz ordusunu Meywand'da yendi; ancak general Roberts'a yenildi ve topraklarına çekildi. Birkaç başarısız girişimden ve İran'da tutuklandıktan sonra (1885), Hindistan'a kaçtı (1887) ve burada öldü.

EYÜP HAN (Muhammet), pakistanlı devlet adamı (Kuzey-batı sınır ili 1907-İslamabad 1974). Bir subayın oğlu olan bu Peştu, 1951'de Pakistan Silahlı kuvvetleri başkomutanı oldu. 1954'te reddettiği iktidarı ülkenin parçalanması tehlikesi karşısında ekim 1958'de kabul etti. Başkenti Karaçi'den Ravalpindi'ye taşıdı ve ülkesinin iktisadi yapısını sağlamlaştırmaya çalıştı. Halkoylamasına sunduğu yeni anayasa 1 mart 1962'de yürürlüğe girdi. Ocak 1965'te yeniden cumhurbaşkanı seçilen Eyüp Han, ekim 1968'de baş gösteren bir öğrenci ve halk ayaklanması üzerine sıkıyönetim ilan etti. Muhalefetin baskısı karşısında, 1969 şubatında sıkıyönetimi kaldırdı. Ancak olayların önünü alamayınca, yetkilerini mart 1969'da mareşal Yahya Han'a devretti. Ardından siyasetten çekildi. *Friends, not masters* ("Efendiler değil, arkadaşlar") adıyla özyaşamöyküsünü yazdı.

EYÜP KEFEVİ Ebül Beka → EBÜL BEKA EL-HÜSEYNİ.

Eyüp oyuncakçıları, XIX. yy. sonlarına değin doğal malzemeden, el yapımı olarak ürettikleri çocuk oyuncakları ile ünlü olan Eyüp oyuncakçıları, Eyüpsultan türbesi'ne giden yol üzerine sıralanmışlardı. Bunlar üzeri ayna kırıkları ve boyayla süslü küçük çocuk testileri, testi şeklinde düdük, şişirme kursak düdük, küçük davul, trampet, tahta araba, beşik, tef, darbuka, kaynana zırıltısı, fırıldak, dönme dolap, topaç, hacıyatmaz ve Karagöz tasvirleri yapıp satıyorlardı. *Eyüp oyuncakları* adıyla bilinen bu oyuncaklar yüzyıllar boyunca oyuncakçılarda, İstanbul'un her semtindeki attar dükkânlarında ve gezici satıcılar eliyle satıldı. Evliya Çelebi XVII. yy.'da Eyüp'te 100 oyuncakçı dükkânı olduğunu ve buralarda 105 kişinin çalıştığını yazar.

XIX. yy. sonlarında fabrika yapımı Avrupa oyuncaklarının piyasaya çıkmasıyla Eyüp oyuncakları unutulmaya başladı. Günümüzde hemen hemen hiç kalmamış gibidir.

EYÜP PAŞA (Ahmet) → AHMET EYÜP PAŞA.

EYÜP SABRİ → AKGÖL (Eyüp Sabri).

EYÜP SABRİ EFENDİ → HAYIRLIOĞLU (Eyüp Sabri).

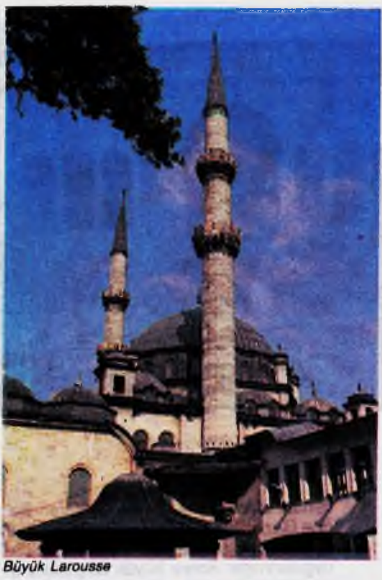
EYÜP SABRİ PAŞA → SABRİ PAŞA (Eyüp).

Eyüpsultan camisi, İstanbul'un Eyüp ilçesinde, Eyüpsultan türbesi yanında cami. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u aldıktan sonra, kentin Araplar'ca kuşatılması sırasında ölen (672) islam ulularından Ebu Eyyub* el-Ensari'nin gömülü olduğu sanılan yerde bir türbe ve cami yapılmasını emretti. 1458/1459'da tamamlanan cami İstanbul'daki ilk büyük osmanlı yapısı olması açısından da önemlidir. 1766 depreminde büyük ölçüde yıkıma uğrayan bu yapı, Selim III döneminde mimar Uzun Hasan Ağa tarafından barok üslupta yenilendi (1798-1800); ancak Murat III döneminde eklenen minareler (1724) korundu. Dikdörtgene yakın kare planlı ana mekân, altı sütunla iki filayağının taşıdığı kemerlere oturan büyük bir orta kubbeyle örtülüdür. Bu kubbe biri dışa taşkın mihrap üzerinde olmak üzere sekiz yarım kubbeyle desteklenir. İç mekân, mihrap ve minber barok üslupta mermer ve kalem işleriyle süslüdür. İç avlu on iki sütunun taşıdığı on üç kubbeli revakla çevrilidir. Bu kubbelerin yedisi son cemaat yerini örter. K. ve D. yönünde iki kapıyla girilen dış avlunun solunda açık türbe ve mezarlar, ortada barok üslupta şadırvan vardır. K. kapısından bir rampayla hünkâr mahfiline çıkılır.

Eyüpsultan türbesi, İstanbul'un Eyüp ilçesinde, Eyüpsultan camisi'nin dış avlusunda, Ebu Eyüb el-Ensari'nin türbesi (1458). Çeşitli onarım ve eklemelerle günümüze ulaşan, kefeki taşından türbe, sekiz köşeli, kubbeli bir yapıdır. Ahmet I döneminde (XVII. yy. başı) camiye bakan cephesi İznik çinileriyle kaplanmış, girişin yanına bronz şebekeli bir hacet penceresi eklenmiştir. İç mekân değişik üslupta, XVI.-XIX. yy. İznik ve Kütahya çinileriyle süslüdür. Çinileri üstten bir yazıt kuşağı dolanır. Ortadaki ahşap sanduka Selim III döneminde yaptırılan barok üslupta gümüş şebekeyle çevrilidir. Mahmut II' nin armağanı olan (1819) atlastan sanduka örtüsü üzerinde hat ustası Rakım Efendi'nin yazıları vardır. Türbedeki levhalar, Mustafa İzzet Efendi, Celalettin Efendi gibi hattatların yanı sıra Ahmet III, Mahmut II gibi sultanlara aittir. Eyüpsultan türbesi' nin çevresinde birçok ünlü kişinin türbeleri, hazirede de tarihsel değeri olan lahitler ve mezar taşları vardır. Türbe yüzyıllardan beri islam dünyasının önemli ziyaret yerlerinden biri olma özelliğini korumaktadır.

Eyüp'ün kitabı, İ.Ö. V. yy.'da yazılmış kutsal kitap. Doğu şiirinin başyapıtıdır ve kötülük sorununu ele alır: mutsuz olan doğrular (zengin ve güçlüyken çocuklarını ve varını yoğunu yitiren, korkunç bir yoksulluğa düşen Eyüp'ün acılarıyla örneklendirilen tema) ve mutlu bir yaşam süren kötüler vardır. Kitap, mantığın açıklayamadığı bir giz karşısında, kahramanca inanca bir çağrıdır; Tanrı'dan hesap sorulmaz, iradesine boyun eğilir.

EYVAH ünl. (fars. *eyvah*). **1.** Beklenmedik, hoşa gitmeyen bir haber ya da olay karşısında acınma belirtir: *Eyvah, yemek yandı! Eyvah, ne yapacağız şimdi! Eyvah, yağmur yağacak! Eyvah, gözlüğümü unuttum!* **—2.** *Eyvahlar olsun*, kötü bir haber, durum ya da olay karşısında duyulan üzüntüyü belirtmek için kullanılır.

Büyük Larousse

Eyüpsultan camisi

EYVALLAH ünl. (ar. *ey, v,* yemin vavı, ve *Allah; ey va'llah,* Allah'a yemin ederim ki'den). **1.** Bir yerden, bir kimseden ayrılırken "Allah'a ısmarladık" anlamında kullanılır. **—2.** *Tkz.* Memnuniyet, teşekkür belirtmek için kullanılır.

◆ a. *Eyvallah demek,* razı olarak kabul etmek: *Emeğine karşılık ne verirsen ver, eyvallah der.* ‖ *Birine eyvallah etmemek,* bir kimsenin minneti altına girmekten kaçınmak, ona boyun eğmemek: *Aç kalırım da yine ona eyvallah etmem.* ‖ *(Bir kimseye) eyvallahı olmamak,* bir kimseye karşı gönül borcu bulunmamak.

Parimage

Muhammet Eyüp Han

EYVAN ya da **AYVAN** a. (fars. *eyvān*). *Esk.* **1.** Büyük sofa, divanhane, salon. **—2.** Kemerli yüksek bina, köşk: *"Kenâr-ı bahre kurulmuş cesîm bir eyvân;/Önünde rûhfezâ bir hadika-i reyyân"* (Tevfik Fikret). **—3.** Çardak. **—4.** *Eyvan-ı kisra,* Dicle kıyısındaki Medayin kentinde kalıntıları bulunan eski saray. ‖ *Eyvan-ı simâki,* gökyüzü.

—Mim. Üç yönü kapalı ve genellikle tonoz örtülü mekân.(Bk. *ansikl.* böl.) ‖ Geleneksel mimaride türk evlerinde odalar arasında bulunan, bir yönü hayata, sofaya ya da avluya açılan mekân. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. İlk kez İran'da Sasaniler döneminin saraylarında, cephede görülen eyvanlar, kralların kabul salonu işlevini üstlenmişti. Tâk-ı Kisra gibi erken tarihli (550) bir örnekte bile gelişmiş ve büyük boyutlu bir eyvanla karşılaşılmaktadır. Asıl ge-

Büyük Larousse

Eyüpsultan türbesi'nin dıştan görünümü

Güney-doğu Anadolu'da bir ev eyvanı

Sırçalı medrese'de çinili eyvan

lişimini islam mimarlığında gösteren bu öğe Gazneliler'de, Leşker-i Bazar'da dört eyvanlı avlu şemasıyla, daha XI. yy.'da uygulanmıştır. Sonra Büyük Selçuklular'a geçmiş ve tüm islam ülkelerine yayılmıştır. Dikdörtgen bir avlunun kenarlarının ortasına yerleştirilen eyvanlardan oluşan bu şema İran ve Anadolu Selçukluları'nca geliştirilmiş, İran'da daha çok camilerde, Anadolu'daysa özellikle medreselerde uygulanmıştır. Klasik osmanlı mimarlığındaysa eyvan kullanılmamıştır.

Geleneksel türk mimarlığında eyvanlar, iklim özelliklerine göre konumlandırılan, odaların arasında, sofanın uzantısı biçiminde, havalandırmayı ve aydınlanmayı sağlayan, serin oturma ve çalışma mekânlarıdır. G.-D. Anadolu evlerinde, üç yanı açık, üstü örtülü, doğrudan avluya açılan zemin kat eyvanları da vardır. Bunların ortasında havuzlar, çeşmeler bulunur.

EYVANSARAY a. (fars. *eyvān* ve *saray*'dan *eyvān-sarāy*). *Esk.* Kemerli büyük bina. (AYVANSARAY da denir.)

EYVAY ünl. (*ey* ve *vay*'dan *eyvay!*). *Esk.* Üzüntü, pişmanlık belirtmek için kullanılır; eyvah: *"Dedi eyvay oldu iş müşkil / Seyl dutmuş cihanı ben gâfil"* (Fuzuli, XVI. yy.).

EYVİND FİNNSSON (**Skáldaspillir** [*Skáld-aşırmacısı*] denir, bunun nedeni kuşkusuz kendinden önceki iskandinav şairlerinden çok şey almış olmasıdır), norveçli büyük skaldların sonuncusu (915'e doğr.-990'a doğr.). Biçim açısından çok çetin ve karışık bir şiir sanatını, ancak büyük izlanda skaldlarında görülebilen bir yetkinlik noktasına ulaştırdı, gerek ölüm ve iki *valkürü* konuşturduğu *Hâkonarmâl* kitabındaki gibi kral İyi Haakon'ın Val Hall'e girişini işlerken, gerekse *Háleygjatal*'daki gibi Hladhir jarllarının soylarını anlatırken, bu sanatı kendine özgü, sıcak bir duyarlılıkla renklendirmesini bildi. Yapıtı iskandinav mitolojisi konusunda değerli bir belgedir.

İsfahan'daki Ulu cami'nin batı eyvanı

L.Y.- Loirat Explorer

EYYAM çoğl. a. (ar. *yevm*'in çoğl. *eyyām*). *Esk.* **1.** Günler: *"Karşıki karlıca dağı gördün mü? /Buldurmuş eyyâmın eriyip gider"* (Şah Hatayi, XV. yy.). —**2.** *Eyyam ağası, efendisi*, yaranmak için fırsat kollayan kimse. ‖ *Eyyam görmüş, sürmüş*, iyi gün görmüş, mutlu yaşamış, güzel günler geçirmiş. ‖ *Eyyam ola*, "havanın iyi olmasını dilerim" anlamında kullanılan söz. (→ HEYAMOLA.) ‖ *Eyyam reisi*, zamana göre hareket eden kimse. ‖ *Eyyam-ı adiye*, bir özelliği olmayan sıradan günler. ‖ *Eyyam-ı bahur* → EYYAMBAHUR. ‖ *Eyyam-ı bukalemun*, değişen, bir karar-da kalmayan zaman. ‖ *Eyyam-ı cem*, Mekke'de Mina ve Arafat ziyafetlerinde geçen dört gün. ‖ *Eyyam-ı eza*, yas günleri. ‖ *Eyyam-ı hayat*, ömrün günleri. ‖ *Eyyam-ı hazıra*, şimdiki günler. ‖ *Eyyam-ı kalîle*, kısa zaman, birkaç gün. ‖ *Eyyam-ı madude*, sayılı günler. ‖ *Eyyam-ı resmiye*, resmi günler. ‖ *Eyyam-ı tatiliye*, tatil günleri, dinlenme günleri. ‖ *Eyyam-ı tercil*, henüz din kavramının olmadığı çağlarda, kurbanlar için ayrılan zaman. ‖ *Eyyam-ül-bîz*, her arabi ayın on iki, on üç, on dört ve on beşinci günleri.

—İsl. *Eyyam üt-teşrik* ya da *eyyam-ı madudat*, kurban bayramında teşrik tekbirlerinin okunduğu günler. Arife gününün sabah namazından başlanarak bayramın dördüncü günü ikindi namazı dahil 23 vaktin farz namazlarından sonra Allahu ekber, Allahu ekber la ilahe illallahu vallahu ekber, Allahu ekber ve lillahilhamd" diye tekbirler okunur. Eyyam-ı teşrikte bu tekbirlerin okunması vaciptir.

—Tar. *Eyyam ül-arap*, islamiyetten önce ve islamiyetin ilk yıllarında arap kabileleri arasında yapılan savaşlara verilen ad. (Bu savaşlara ilişkin olarak yazılmış menkıbeler, cahiliye dönemini en iyi yansıtan yapıtlardır.)

EYYAMBAHUR a. (ar. *eyyām ve bāhūr*, çok sıcak; *eyyām-ı bāhūr*'dan). Ağustos ayının ilk haftasına rastlayan en sıcak günler.

—ANSİKL. Takvimler arasında başlangıç ve bitiş tarihleri bakımından bir iki günlük fark olmakla beraber çoğunluğun verilerine göre 31 temmuz - 8 ağustos arasında görülür. Çok şiddetli, nemli ve boğucu sıcakların yaşandığı eyyambahurun her yıl gerçekleşme olasılığı, uzun bir gözlem dönemini kapsayan araştırmalara göre % 86'dır.

EYYAMCI sıf. ve a. Çıkarını düşünerek, değişen her duruma göre davranmasını bilen kimse için kullanılır.

EYYİM sıf. (ar. *eyyim*). *Esk.* Evlenmemiş ya da dul.

EYYUB → EYÜP.

EYYUB EL-ENSARİ (Ebu Eyyub Halit bin Zeyd el-Ensari), Hz. Muhammet'in bayraktarı, sahabe (? - İstanbul 672). Daha çok künyesi *Ebu Eyyub* ile tanınır. Hazrec kabilesindendi. Akabe* biatında (621) müslümanlığı kabul ederek Medine'de islamlığın yayılması için çaba gösterdi. Hz. Peygamber Mekke'den Medine'ye göçtüğünde (622), mescit ve evi yapılıncaya kadar onun evinde kaldı. Hz. Muhammet' in bütün savaşlarına katıldı ve bayraktarlığını yaptı. Amr bin As'ın Mısır'ın fethinde onun hizmetinde çalıştı. Halife Ali tarafından Medine valiliğine getirildi. Haricilere karşı onunla birlikte savaştı. Muaviye I döneminde Kıbrıs çıkartmasında ve Muaviye'nin oğlu Yezit'in yönettiği İstanbul kuşatmasında bulundu. Din uğruna savaşırken dizanteriye yakalanarak öldü. Vasiyeti üzerine İstanbul surlarının yakınlarına gömüldü. Kendisinden 150 hadis rivayet edilmiş olan Eyyub el-Ensari, arap kaynaklarına göre, Bizanslılar'ca da saygı gördü, Bizanslılar kuraklık zamanında onun mezarı başında yağmur duasına çıktılar. Mezarı İstanbul'un fethi sırasında (1453) Akşemsettin tarafından bulundu. Fatih, onun anısına bir türbe ile bir cami yaptırdı. (→ EYÜPSULTAN CAMİSİ, EYÜPSULTAN TÜRBESİ.)

EYYUBİ (Mahmut), suriyeli siyaset adamı (Şam 1932). Başbakan yardımcısı (kasım 1970 - nisan 1971), cumhurbaşkanı yardımcısı (1971-1975), başbakan oldu (aralık 1972); ağustos 1976'da bu görevinden ayrıldı.

EYYUBİ ALİ RIZA BEY → ŞENGEL (Ali Rıza).

EYYUBİ MEHMET BEY, türk bestecisi (İstanbul 1804 - *ay. y.* 1850). 1816'da İsmail Dede Efendi'den ders almaya başladı, ondan binlerce sözlü yapıt "meşk" etti. Dellalzade İsmail Efendi, Zekâi Dede ve Eyyubi Mehmet Bey, İsmail Dede'nin en önemli üç öğrencisidir. Dede'nin ve ondan öncekilerin yapıtları, bu üç müzikçi ve onların öğrencileri aracılığıyla günümüze ulaşmıştır.

Eyyubi Mehmet Bey'in, repertuvarda 15 dindışı sözlü yapıtı vardır (7 beste, 2 ağırsemai, 6 şarkı). Üslubu İsmail Dede'ninkine yakındır. En ünlü yapıtları: Mahur beste *(Ey gözü ahu bana bilmem bigânesin)*, Ferahfeza beste *(Yarimi gördüm bugün dünya görünmez dideme)*, Bayati beste (*Heva-yı aşkına elbet müşg-i hata*).

EYYUBİLER, Selahattin Eyyubi tarafın-

dan kurulan islam hanedanı (1174-1524). Hanedan, Mısır, Suriye, Filistin, Mezopotamya'nın kuzey bölümü ile Yemen'e de egemen oldu. Hanedan'a adını veren Eyup bin Şadi bin Mervan, Azerbaycan'da Dvin şehri yakınındaki Acdanakan köyünde doğdu. Önce Şeddâdilerin, sonra da Irak Selçukluları askeri valisi Bihruz'un hizmetine girdi. Bihruz tarafından kendisine Tekrit ikta olarak verildi. Bir süre sonra, Musul Atabeyi İmadettin Zengi'nin tarafına geçti (1138), Şam'ın alınmasındaki hizmeti dolayısıyla Baalbek valiliğine atandı (1139/1140). Zengi'nin ölümü üzerine Eyup, Börilerin hizmetine girdi. Böriler, ona Şam muhafızlığını verdiler. Zengi'nin oğlu Nurettin'in hizmetinde kalan kardeşi Şirkûh'a ise, ikta olarak Humus verilmişti. Şam'ın Nurettin tarafından alınmasında yardımları dokunduğu için Eyup, Şam valisi olarak kaldı.

Nurettin, Fatımi veziri Şaver'e yardım etmek için Şirkûh'u Mısır'a gönderdi (1162). Şirkûh giderken yeğeni Selahattin'i de birlikte götürmüştü. Uzun süren savaşlar sonunda Şaver öldürüldü, Şirkûh onun yerine geçti. Ancak birkaç hafta sonra, Şirkûh da öldü (1169). Selahattin vezir oldu, arkasından da hükümdarlığını ilan etti (1169). Kardeşi Turanşah'ı Yemen'i ele geçirmeye gönderdi. Bu arada Fatımiler'e bağlı olan ya da yabancı güçlerden hoşnut kalmayanların ayaklanmalarını bastırdı. Selahattin, bağımsızlığını ilan etmesinden pek memnun olmayan Nurettin'in ölmesinden (1173) yararlanarak Suriye'yi ve Mezopotamya'nın bir bölümünü ele geçirdi. Bu arada Kudüs krallığı'ndaki bunalımdan ve Bizanslılar'ın Haçlılar ile olan anlaşmazlıklarından yararlandı; Hattin'de Haçlılar ile yapılan savaşı kazandı. Böylece 88 yıl sonra, Kudüs yeniden müslüman egemenliğine geçmiş oldu. Daha sonra, Sur, Trablusşam ve Antakya'yı aldı. Bu başarılarını, islam dünyasında savaşçılıkları ile tanınan unsurlarla (Türkler vb.) birlikte, Mısır, Suriye ve Mezopotamya'dan sağlanan birliklerden oluşturduğu orduyla kazandı. Dış siyaseti de, düşmanları arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanmaya ya da onlara karşı müttefikler bulmaya dayanıyordu. İki yüzyıl fatımi halifesine bağlı Mısır halkını, Bağdat halifesine bağladığı gibi, Fatımiler'in bütün izlerini silmek için de, fatımi para birimi yerine yeni bir para birimi getirdi. Ancak para değerindeki karışıklıklar ve artan harcamalar, devlet, tüccar ve emirlerden borç para almaya sürükledi.

Selahattin'in Haçlılar'a karşı elde ettiği bu zaferler, Batı'da yeni güçlerin meydana gelmesine neden oldu. Nitekim bu güçler kısa bir süre sonra, Kudüs dışında, Selahattin'in aldığı Suriye ve Filistin kıyılarının büyük bir bölümünü ele geçirdiler. Haçlılar'ı uzaklaştıramayacağını anlayınca, onlarla barış yaptı, birkaç ay sonra da öldü. Selahattin daha hayattayken ülkesini oğulları ve kardeşi Adil arasında bölüştürdü: Mezopotamya'yı Adil'e, Şam'ı Efdal'e, Mısır'ı Aziz'e, Halep'i de Zahir'e verdi. Yemen, orayı ele geçiren kardeşi Turanşah'a halef olan Tuğtigin'in yönetiminde idi. Ayrıca Hama, yeğeni Takiyettin Ömer'e, Humus, Şirkûh'un torunu Mücahit'e bırakılmıştı.

Selahattin'in ölümünden sonra, oğulları arasında anlaşmazlık çıktı. Sonunda Adil, bütün ülkede birliği sağlamayı başardı. 1200'de Mısır'da sultanlığını ilan etti. Adil'in başlıca çabası, Selahattin'in imparatorluğunu ayakta tutmaktı. Ancak o da hayatta iken, ülkesini oğulları arasında bölüştürdü: Halep, Humus ve Hama'yı ailenin diğer emirlerine bıraktı. Şam ve Mezopotamya'yı oğullarına verdi. Ölünce yerine geçen Kamil, Eyyubi ailesinin birliğini sürdürmeye çalıştı. Ancak onun ölümünden sonra, Eyyubi devleti çökmeye yüz tuttu. Yerine Adil II, biraz sonra da büyük kardeşi el-Melikûs Salih geçti. Şam'ı aldı. Salih'in ölümüne doğru altıncı haçlı seferi sırasında, Haçlılar Dimyat'ı ele geçirdiler. İlerlemeye kalkınca bütün kuvvetleri ile imha edildiler. Salih'in yerine geçen karısı Şecerüddür, oğlu Turanşah V Mısır'a gelinceye kadar onun ölümünü gizledi. Turanşah, annesine bağlı Memluklar sayesinde, barış isteğinde bulunan Fransızlar'ın otuz iki gemisini batırdı, Louis IX'u, eşi ve kardeşi ile birlikte tutsak aldı. Bu zafer nedeniyle şımaran Turanşah öldürüldü. Şecerüddür yönetimi ele aldı; yüklü bir tazminat karşılığında Fransız kralı ve etrafındakileri serbest bıraktı (1250). Vergileri azalttı. Ancak, kadın bir hükümdar olarak iyi karşılanmayan Şecerüddür, saltanattan çekilmek zorunda kaldı. Melik Eşref II (Kamil'in torunu) ismen sultan idiyse de, iktidar Mısır Bahriye Memlukları'ndan İzzettin Aybek'in elinde idi. Sonunda Aybek'in hükümdar olmasıyla Bahriye Memlukları tarafından Mısır Eyyubi devletine son verilmiş oldu (1252).

Yemen'deki, Eyyubi devleti de, Turanşah ile birlikte oraya gelen Resuliler'in eline geçti (1229); Şam, Halep ve Meyyafarikin Eyyubileri'ni Moğollar (1260), Humus Eyyubileri'ni Mısır Memlukları (1262), Hasankeyf Eyyubileri'ni ise, Osmanlılar (1524) ortadan kaldırdılar.

Eyyubiler, aralarındaki anlaşmazlıklara rağmen, Mısır, Filistin ve Suriye'de birliği sağlamayı, Haçlılar'a karşı önemli bir güç oluşturmayı başardılar. Bu arada tarım ve ticarete de önem verdiler. Bu amaçla Avrupalılar ile ticaret anlaşmaları yaptılar. Onların döneminde doğu sanat ve kültürü yeni bir nitelik kazandı.

—Güz. sant. Eyyubiler dönemi askeri ve yönetsel açıdan parlak olmakla birlikte, bu saltanatın kısa sürmesi ve sürekli savaşlar yüzünden, mimarlık alanında verilen ürünler fatımi sanatının uzantısı niteliğindedir. Bu dönemde Mısır'da yaptırılan camilerden günümüze ulaşan örnek yoktur. El-Melik ül-Adil Fahrettin'in Hısnıkeyfa'da yaptırdığı (1409) Camiürrızk'ın da yalnızca kalıntıları vardır. Derin bir niş biçimindeki taçkapıdan üç yanı revaklı, ortası şadırvanlı avluya geçilir. Girişin karşısındaki kubbeli ana mekânın yanlarında, medrese odaları oldukları sanılan kubbeli bölümler bulunur. Yapının K.-D. köşesindeki kare kaideli, silindirik gövdeli minare, dilimli küçük bir kubbeyle örtülüdür. Yatay silmelerle üç bölüme ayrılmış olan gövde, yalancı kemerler ve arabesk motiflerle süslüdür. Bu dönemin önemli bir yapı türü medreselerdir. Makrizî bu dönemde Kahire ve Fustat'ta yirmi beş medrese yaptırıldığını bildirirse de bunlardan hiçbir iz yoktur. İlk örnek Selahattin Eyyubi'nin, İmam Şafii'nin türbesi yanında yaptırdığı medreseydi (1180). Kâmiliye medresesi de (1225) dönemin önemli medreselerindendi. Bu yapılar arasında en dikkati çekeni Şam'daki Adiliye medresesi'dir (1223). 1600 m²'lik bir alanı kaplayan bu medrese, ortada şadırvanlı avlunun çevresine yerleştirilmiş mescit, kubbeli türbe, büyük ve küçük eyvanlarla odalardan oluşur. Bu dönemin mezar anıtları arasında İmam Şafii'nin (1211), Ebu Mansur İsmail'in (1216) ve Melik Salih Eyüp'ün (1249/1250) türbeleri belirtilebilir. Bunlar Kahire'deki önceki mezar anıtları gibi kare kasnağa oturan tuğla kubbelidir. Melik Salih Eyüp'ün türbesi aşırı bezemeli kapısıyla ötekilerden ayrılır. Eyyubiler döneminin kervansaraylarından da iz kalmamıştır (el-Kuseyr, el-Arus, Tuman, Kara, el-Etne). Bu kervansaraylar, beşik tonozlu revaklarla çevrili bir orta avludan oluşan yalın yapılardı. Eyyubiler özellikle askeri mimarlık alanında başarılı örnekler vermişlerdir. Bunda haçlı savaşları yüzünden Batı ile ilişkilerin etkili olduğu sanılmaktadır. Selahattin Eyyubi'nin Kahire'de yaptırdığı surlar, fransız üslubunda yuvarlak kulelerle güçlendirilmiştir (Burcuzafer). Yuvarlak konsollara oturan çıkma mazgallar ise Suriye etkisindedir.

Bu dönemde süsleme genellikle çok köşeli yıldızlar ve bitkisel motiflerden oluşur. Arabeskle birlikte özellikle nesih yazı kullanılmıştır. (→ Kayn.)

EYZAN be. (ar. *eyżan*). *Esk.* **1.** Onun gibi, öteki gibi, yine öyle, böylece, bu dahi. **—2.** *Ve eyzan lehu*, bir şiir mecmuasında aynı şairin şiirleri arka arkaya yazıldığında, "yine aynı şairin" anlamında ikincinin başına konan ibare.

EYZIES-DE-TAYAC-SIREUIL (Les), Fransa'da (Dordogne) komün, Sarlat'nın batısında, Vézère'in sol kıyısında; 886 nüf. Bu köy tarihöncesi sitlerinin sayısı ve önemi bakımından "tarihöncesi başkenti" olarak nitelenir. Tarihöncesi'ne ilişkin ilk araştırmaları 1863'te E. Lartet ve H. Christy bu bölgede başlattı. Daha sonra D. Peyrony, M. Bourgon, H. Breuil ve L. Capitan ile önemli bir gelişme kaydetti.

La Micoque'deki kayaaltı sığınakları Laugerie-Haute, Laugerie-Basse, Gorge-d'Enfer sığınakları, Cro-Magnon, Pataud sığınağı, Vignaud, Richard mağarası, Audi sığınağı ve La Mouthe, Combarelles ve Font-de-Gaume mağaraları Eyzies bölgesindedir. Köyün birkaç kilometre ötesinde en ünlü Périgord sitlerinden birkaçına rastlanmıştır: Bernifal mağaraları, Grèze, Commarque, kayalara oyulmuş Cap-Blanc sığınağı ve Madeleine, Moustier ve La Ferrassie sitleri. Bulunan çok sayıda koleksiyonu kazı alanlarına yakın bir yerde korumak için, 1918'de, ulusal bir tarihöncesi müzesi kuruldu ve D. Peyrony bu müzenin ilk yöneticisi oldu. Kısa süre önce yenileştirilen müze, en önemli tarihöncesi müzelerinden biridir.

EZ- fars. önek. Türkçe "-dan" ekiyle karşılanabilecek belirteçler oluşturur: *ez-an-cümle* (o cümleden olarak), *ez-cümle* → EZCÜMLE, *ez-dil* (gönülden, içten), *ez-dil ü can* (can ve gönülden), *ez-her-cihet* (her bakımdan), *ez-in-canib* (bu taraftan), *ez-kadim* (eskiden beri), *ez-kaza* → ESKAZA, *ez-ser-i nev* (yeni baştan) vb.

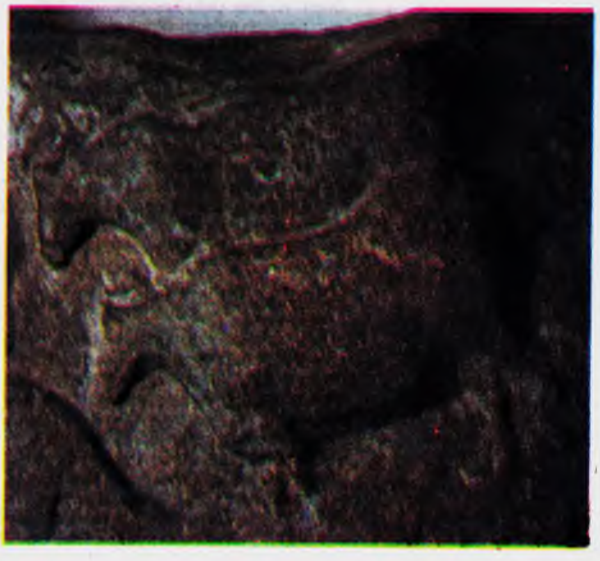
-EZ → -AZ.

EZA a. (ar. *ezā*). Üzüntü, sıkıntı, baskı ve zulüm; eziyet.
—*Esk. Eza-yı derun*, iç sıkıntısı.

EZAF a. (ar. *żaᶜif*'ten *eżᶜaf*). *Esk.* **1.** Çok zayıf, aciz, dermansız: "...*avdet-i ezaf ihtimalâttan ise gaybûbet muhakkattandır*" (İsmail Suphi). **—2.** *Ezaf-ül-ibad*, bir kimsenin kendisinden söz ederken halkın en zayıfı anlamında kullandığı alçakgönüllülük gösteren söz.

EZÂF a. (ar. *żiᶜf*, bir şeyin iki katı'nın çoğl. *eżᶜāf*). *Esk.* **1.** Bir şeyi iki kat yapan fazla-

studio des Grands-Augustins

Les Eyzies-de-Tayac-Sireuil
Bourdeilles'de (Dordogne) solutre evresinden kalma Şeytan fırını'ndaki ilkinöküz freskleri
Eyzies müzesi

Giraudon

peygamber **Ezehyel**
Melozzo da Forli'nin
Loreto (italya) bazilikası
Tesoro capellası'nın
kubbesindeki freskinden ayrıntı

lıklar, katlar. **—2.** *Ezâf-ı muzaafa,* kat kat, pek çok.
—Esk. mat. KAT'ın eşanlamlısı.

EZAN a. (ar. *ezan,* çağrı). Namaz vaktini bildirmek ve müslümanları camiye çağırmak için, minareden yüksek sesle söylenen kalıp sözler.
—ANSİKL. Farz olan beş vakit namazla cuma namazlarından önce okunması vacip derecesine yakın bir müekket sünnet olan ezan, ibadete çağrının yanı sıra, Allah'ın birliğini, ululuğunu, ondan başka tapacak olmadığını, Hz. Muhammet'in Hak peygamberi olduğunu dile getirir. Müslümanlığın ilk günlerinde cemaat, *es-selâ, es-selâ* (namaza, namaza) ya da *es-salâtü câmia* (namaz toplayıcıdır, birleştiricidir) gibi sözlerle namaza çağrılırdı. Hicret'in I. yılında (623) Medine'de Mescid-i Nebeviye'nin (Peygamber mescidi) yapılması üzerine müslümanlar namaz için özgürce bir araya gelebilme olanağına kavuştular. Bu sırada Hz. Muhammet namaz vakitlerinin ne yolla duyurulmasının uygun olacağı konusunda sahabe ile görüşmelerde bulundu. Ateş yakmak, çan çalmak, bayrak dikmek gibi öneriler ilgi görmedi. Bu arada Abdullah bin Zeyd adlı bir sahabi, gördüğü rüyada birinin cami damına çıkarak müslümanları namaza çağırmak için neler söylediğini anlattı. Hz. Ömer, namaza çağrı için bu yöntemi önerdi. Hz. Peygamber öneriyi kabul ederek Abdullah'a: "Rüyanda duyduğun sözleri Bilal'e öğret" dedi. Böylece ilk olarak Bilal-i Habeşi tarafından okunan, daha sonra müslümanlığın en önemli simgelerinden biri olan ezan şu biçimde kesinleşmiş oldu:
Allâhu ekber (Allah en yüce olandır) [4 kez]
Eşhedü enlâ ilâhe illallâh (Allah'tan başka tanrı olmadığına tanıklık ederim) [2 kez]
Eşhedü enne Muhammeden resûlullâh (Muhammet'in Allah'ın elçisi olduğuna tanıklık ederim) [2 kez]
Hayya ala-s-salâh (Namaza gelin) [2 kez]
Hayya ale-l-felâh (Kurtuluşa gelin) [2 kez]
Allâhu ekber (Allah en yüce olandır) [2 kez]
Lâ ilâhe illallâh (Allah'tan başka Allah yoktur) [2 kez]
Yalnız sabah ezanında *Hayya ale-l-felâh*'tan sonra 2 kez *es-selâtu hayrun min-en-nevm* (namaz uykudan hayırlıdır) sözleri okunur.
Müezzin, ezan okurken başkasıyla konuşamaz, selam veremez; *Hayya ala-s-salâh* derken yüzünü sağa, *Hayya ale-l-felâh* derken de sola çevirir.
—Müz. Ezanı besteleyen müzikçiler varsa da, müezzinler bu bestelerin hiçbirini benimsememiş, ezan hep doğaçtan okunagelmiştir. Osmanlılar müezzinlerin güzel sesli olmasına ve müzik bilmesine önem verdiler. Ünlü bestecilerin birçoğunun padişah müezzinliğine atanması buna tanıklık eder. Ezan, en çok hicaz, rast, uşşak, saba gibi makamlardan okunursa da, müezzinin müzik bilgisine göre başka birçok makamdan da okunabilir. Ezan, müezzinin en tiz ses bölgesinde, bir oktavı bulmayan bir ses alanı içinde okunur. Genellikle baştan sona tek bir makamın çerçevesi içinde kalınır. Sabah ezanlarının çok sanatlı ve uzun olması bir gelenektir. Akşam ezanlarının çok kısa tutulması ise, kıyametin akşamla yatsı namazları arasında kopacağı inancına dayanır.

EZANİ sıf. (ar. *ezan* ve *-î*'den *ezanî*). Ezanla ilgili.
—Din. *Ezani saat,* eskiden kullanılan ve özellikle namaz saatlerinin saptanması esasına dayanan zaman ölçüsü. (Buna göre, güneşin batışı, akşam ezanının okunacağı an, on iki olarak kabul edilir. Güneşin batış anı, kentin en yüksek noktasından özel görevlilerce [muvakkıt] gözlenerek belirlenir. Mevsimlere göre değişen ezani saate halk arasında *alaturka saat* da denirdi. Türkiye'de ezani saat uluslararası takvim ve saatin yasa ile kabulüne [1 ocak 1926] kadar kullanıldı.)

EZBER a. (fars. *ez-* ve *ber*'den *ezber,* göğüsten, üstten). **1.** Bir metni, bir sözü yineleyebilecek biçimde akılda tutma. **—2.** Öğrencilerin ezberlemek ve ezbere okumak zorunda oldukları metin, şiir vb. **—3.** *Bir şeyi ezber etmek,* bir şeyi eksiksizce akılda tutabilmek için ezberlemek. ‖ *Ezberden,* ezber olarak; düşünüp taşınmadan, bilmeden. ‖ *Ezbere,* ezberlemiş olarak; bir şeyin iç yüzünü, gerçeğini bilmeden, anlamadan, inceleyip araştırmadan: *Bir şiiri ezbere okumak. Ezbere değil, söylediklerini kaynaklara yaslandır. Ezbere konuşmak. Ezbere iş görmek.* ‖ *Bir şeyi ezbere anlatmak,* okunan bir şeyi hiç değiştirmeden olduğu gibi anlatmak: *Koskoca öyküyü ezbere anlatırdı.* ‖ *Bir yeri ezbere bilmek,* bir yerin her yanını iyice bilmek. ‖ *Ezberinde,* belleğinde: *O şiiri severim ama ezberimde değil, okuyamam.*

EZBERCİ sıf. Bir şeyi anlayarak değil de, ezberleyerek belleyen kimse için kullanılır: *Ezberci bir öğrenci.*

EZBERCİLİK a. Ezberci olma durumu.

EZBERLEMEK g. f. (fars. *ezber*'den). *Bir metni, bir alıştırmayı, bir dersi ezberlemek,* onu aynı biçimde akılda tutmak için birçok kez yineleyerek alıştırma yapmak; olduğu gibi yineleyebilecek biçimde öğrenmek: *Dersini ezberlemek için kaç gündür uğraşıyor. Şiir ezberlemek bana zor geliyor.*

◆ **ezberlenmek** edilg. f. Aynı biçimde aktarılmak, hatırlanmak için akla yerleştirilmek.

◆ **ezberletmek** ettirg. F. Ezberlemek işini yaptırmak.

EZBERLENMEK → EZBERLEMEK.

EZBERLETMEK → EZBERLEMEK.

EZCÜMLE be. (fars. *-ez* ve ar. *cümle*'den *ez-cümle*). *Esk.* **1.** Başlıca, esas olarak. **—2.** Örnek olarak.

EZDÂD ya da **AZDÂD** a. (ar. *zıdd*'ın çoğl. *ezdâd, azdâd*). *Esk.* **1.** Bir şeyin zıtları, karşıtları. **—2.** Ters, aksi şeyler, insanı sinirlendiren şeyler: *Cem-i ezdad* (birbirine karşı olan şeyleri bir yere toplama).

EZDİRMEK → EZMEK.

EZDİRTMEK → EZMEK.

EZEHYAS, Yahuda kralı (İ.Ö. 716 - 687), Ahaz'ın oğlu ve ardılı. İşaya ve Mika peygamberlerin yardımıyla köklü bir dinsel reforma girişti ve bunu ulusal çapta bir yeniden dirilişle bütünleştirmek istedi: Mısır ve Asur arasındaki çekişmeden yararlanarak Yahuda'yı Asur egemenliğinden kurtarmak. Ama Asur kralı Sanherib Kudüs'ü kuşattı (701), Ezehyas ağır bir haraç ödemek zorunda kaldı.

Ezehyas kanalı, kral Ezehyas'ın İ.Ö. 700'e doğru Sion tepesinin altında bütünüyle kayalık bir bölümde açtırdığı 550 m uzunluğundaki tünel. Kenti olası bir kuşatmanın getireceği zorluklara hazırlamak amacıyla açılan kanal, Kudüs sınırlarının dışındaki Gihon çeşmesini kent içinde kalan Şiloah havuzuna bağlıyordu. Günümüzde de kullanılır durumdadır.

■ **EZEHYEL** ya da **HEZEKİEL,** Tevrat'taki büyük peygamberlerin üçüncüsü (İ.Ö. VI. yy.), İşaya'nın kitabının ikinci bölümünün yazarı ile birikte, Sürgün döneminin (587-538) iki büyük adından biridir 598'de Babil'e sürüldüğünde, ilk göçmenliği sırasında, sürgünlere destek oldu, yaşadıkları acıklı olayların nedenini açıkladı ve toplumun umutlarını pekiştirip ayakta tutmaya çalıştı.

Ezehyel ya da **Hezekiel'in kitabı,** Ezehyel'in vahiy kitabı. İşaya ve Yermiya gibi, bu kitap da peygamberin tilmizlerinin derlemesidir. Yapıtın bütünü, çeşitli bölümleri zaman ve mantık sırasına koymak koşuluyla, Ezehyel'in dinsel görevi konusunda doğru bilgi verecek niteliktedir.

EZEİZA, Arjantin'de kent, Buenos Aires yerleşme alanının güney-güney-batı'sında. Uluslararası havalimanı. Nükleer araştırma merkezi.

EZEL a. (ar. *ezel*). *Esk.* **1.** Başlangıcı olmayan geçmiş zaman, öncesizlik. **—2.** *Min-el-ezel, tâ ezel,* çok eskiden, ezelden beri.
—ANSİKL. Ed. Divan edebiyatında, henüz varlık yaratılmadan önce Allah'ın ruhları yaratıp onlara "Elestü bi rabbiküm" (Ben sizin Tanrınız değil miyim?) diye sorarak onlardan "belâ" (evet) karşılığını aldığı *bezm-i ezel* anlamında geçer. *Ezelden şah-ı aşkın bende-i fermanıyız cânâ* (Ey sevgili bir ezel toplantısından beri aşk hükümdarının -Tanrı'nın- buyruğunun kuluyuz) ve sevgi ülkesinin yüce şanlı sultanıyız.

EZELİ sıf. (ar. *ezel* ve *-î*'den *ezelî*). **1.** Başlangıcı olmayan; başlangıcı olmayacak kadar eski olan: *Doğal afetler insanoğlunun ezeli bir sorunudur. Ezeli düşman. Kıskançlık onun ezeli hastalığıdır.* **—2.** *Ezeli ve ebedi,* sonsuz. **—3.** *İlm-i ezeli,* Tanrı bilimi.
—ANSİKL. İsl. Ehl-i sünnet inancına göre, ezelilik ve ebedilik yalnızca Allah'a özgüdür. Çünkü O, varlığı başka herhangi bir nedene bağlı olmaksızın zorunlu olandır (li-zâtihi vâcib ül vücud). O'nun dışındaki bütün varlıklar *zamanlı varlıklar* oldukları gibi, ayrıca Tanrısal neden karşısında edilgendirler. Bu nedenle dünya ve dünyasal varlıkların bir başlangıcı, bir de sonu vardır; ahiretin başlangıcı olmakla birlikte sonu yoktur; Allah'ın ne başlangıcı ne de sonu vardır (ezeli ve ebedi). Başlangıcı olmayıp da sonu olan bir varlık ise düşünülemez (dördüncü şıkkın olanaksızlığı).

EZELİLER a. Babiliğin kurucusu Bab'dan sonra Subh-i ezel unvanıyla anılan Mirza Yahya'nın kurduğu Babiliğin bir kolu olan mezhep yanlılarına verilen ad.
—ANSİKL. Nasrettin Şah tarafından İran'dan sürülen babiler* arasında Bahaullah lakabıyla tanınan Mirza Hüseyin Ali, kendisinin "Allah'ın ortaya çıkardığı kişi" (men yuzhiruhu'llahu) olduğunu ileri sürünce, babilerin bir kısmı onu tanımadıklarını açıklayarak Bab'ın halifesi olduğunu ileri süren Mirza Yahya Subh-i Ezel'e bağlandılar. Bu yüzden Ezeliler diye adlandırıldılar. Sayıca daha az olan ezeliler, bahailerle aralarındaki çekişme büyüyünce Osmanlılar tarafından Kıbrıs'a yerleştirildiler. (→ BABİLER, BABİLİK.)

EZELİYE sıf. (ar. *ezeli*'nin dişl. *ezeliyye*). *Esk.* Öncesiz, başlangıcı olmayan: *Kudret-i ezeliye* (Tanrının yaratıcılığı, gücü).

EZELİYE, Subh-i ezel unvanıyla anılan Yahya Mirza'nın kurduğu babiliğin kolu olan mezhebe verilen ad. Ezelilik de denir. (→ BABİLER, BABİLİK, EZELİLER.)

EZGİ a. **1.** Bir bütün olarak algılandıklarında, aralarındaki ilişkiyle hem zihnimizi, hem de duyarlığımızı doyurabilen değişik yükseklikte sesler topluluğu. (Çizgisel, yatay ya da "eğri" ezgi yazımı, akor denilen, eşzamanlı, tekil sesler topluluğunun dikey yazımının karşıtıdır. Akorların oluşumu ve bağlanışı, armoninin konusudur. Bununla birlikte armoni ve ezginin ortak bir yapısal öğesi vardır: aralık.) [Eşanl. MELODİ, NAĞME, LAHİN.] **—2.** Tek ses ya da tek çalgı için eşlikli olarak yazılmış beste. (Eşanl. MELODİ.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—3.** Kulağa hoş gelen ses ya da söz dizisi: *Bu dizelerde anlam yok ama bir ezgi var.*
—Ed. Halk edebiyatında makamla söylenen şiir, türkü.
—Sesbilg. Söz içinde yükseklik değişimleriyle oluşan müzikal çizgi.
—ANSİKL. Ezgi, Pléiade şair ve bestecilerinin döneminde şiirin ritimlerine bağımlıydı. Daha sonra XVII. yy. boyunca, saray aryalarında ve eşlikli şarkı denemelerinde, yavaş yavaş göreli bir özerklik kazandı. Operanın doğuşu ve dramatik mü-

ziğin hızlı evrimi, ezginin gelişmesini sağladı. Bu yeni tür, XIX. yy.'da özellikle Fransa'da yaygınlaştı, halka ya da seçkin kesime seslenen kıtalı şanson, opera aryası, lied ve romans gibi türlerden bağımsız bir kimlik kazandı. Bununla birlikte, kimi ezgiler, anılan türlerden biriyle yakın benzerlik gösterir. En iyi örneklerini Gounod *(Venedik)* Massenet, Bizet, Lalo ve Saint-Saëns'ın verdiği piyano eşlikli ezgi, burjuva salonlarında gelişti ve uzun zaman hem duygusal, hem betimleyici bir tür olarak kaldı. Berlioz, türe yeni boyutlar ekledi *(Yaz geceleri)*, chabrier pitoresk özellikler kattı *(Küçük ördeklerin şarkısı)*, Chausson daha lirik ezgiler besteledi *(Aşk ve deniz şiiri)*; Duparc *Yolculuğa davet* ve *Önceki yaşam* gibi ezgilerinde türe dramatik bir boyut eklerken *Dalga* ve *Çan* gibi ezgilerinde de kantat'a yaklaştı. İnce zevkli ve özenli bir dil içinde şiirle müziği kaynaştıran Fauré, türün tartışılmaz ustasıdır *(İyi şarkı, Düşsel ufuk)*. Debussy, metni recitativo biçiminde müziklemeye çalıştı *(Unutulmuş arietta'lar, Bilitis'in şarkıları)*, Ravel prozodik araştırmalar yaptı *(Histoires naturelles, Chansons madécasses)*, Poulenc ise daha ezgisel bir anlatıma döndü.

Glinka, Dargomıyjskiy, özellikle de Musorgskiy *(Çocukluklar, Ölüm şarkıları ve dansları)* gibi rus besteciler, sözlerin, recitativo arioso'dakine yakın bir biçimde müziklenmesi ile ezgiye gerçeklik vurgusu katarken, ispanyol besteciler halk ezgilerine bağlı kaldılar (Manuel de Falla).

EZGİ (Mehmet Suphi), türk müzikbilimci ve besteci (İstanbul 1869 - *ay. y.* 1962). On bir yaşında müzik öğrenmeye başladı. Kanuni Hacı Arif Bey'den çalgı yapıtları, Medeni Aziz Efendi'den de sözlü yapıtlar "meşk" etti, Hüseyin Fahrettin Dede ile eski müzik kuramlarını inceledi. Mekteb-i tıbbiye-i askeriye'deki öğrenim yıllarında Zekâi Dede'nin öğrencisi oldu, Şeyh Halim Efendi'den tambur öğrendi. 1892'de Tıbbiye'yi bitirince Bingazi'deki 58. Alay'ın I. taburunda doktorluğa atandı. İstanbul'da geçirdiği izinleri dışında 1913'e değin Bingazi'de yaşadı. Miralay (albay) rütbesiyle İstanbul'a dönünce Beykoz Serviburnu hastanesi başhekimliğine getirildi. Kurtuluş savaşı yıllarında Ankara Merkez hastanesi'ni yönetti. 1923'te birkaç ay İzmir'de Kızılay doktorluğu yaptıktan sonra emekliye ayrıldı. Bundan sonra kendini müzikbilim çalışmalarına verdi. 1932-47 arasında İstanbul Belediye konservatuvarı türk musikisi tasnif heyeti üyeliği yaptı, dinsel ve dindışı yüzlerce yapıtın yayımlanmasına büyük katkıda bulundu. Rauf Yekta Bey ve Hüseyin Saadettin Arel ile birlikte türk müziği ses sistemini fiziksel temellere dayandırmaya çalışan Ezgi, *Ameli ve nazari türk musikisi* (5 cilt, 1933-1953) adlı en önemli yapıtında "Arel*-Ezgi sistemi" diye adlandırılan kuramı açıkladı, yüzlerce bestecinin yaşamöyküsünü anlattı, makam, usul ve form örneklerini bir araya getirdi.

Çok sayıdaki bestelerinden yalnız 165'ini yayımladı: 2 durak, 13 peşrev, 43 sazsemaisi, 10 oyunhavası, 13 beste, 4 ağırsemai, 9 yürüksemai, 3 marş ve 67 şarkı, 1 taksim. Bunlar arasında, hicaz beste *(Baktıkça hüsn-ü anına)*, kürdilihicazkâr şarkı *(Birlikte bir akşam mey nuş edelim gel)* ve *Gerdaniye peşrevi* çok ünlüdür. Şarkılarından 28'ini Musahipzade' nin *Lale devri* opereti için besteledi (1916).

EZGİ (Muhlis Sabahattin), türk besteci (Adana 1889 - Heybeliada, İstanbul, 1947). Galatasaray lisesi'ndeki öğrenimi sırasında piyano ve Batı müziği dersleri aldı. 1908'den başlayarak gazetelerde yayımlanan yazılarında İttihat ve Terakki partisi'ni eleştirdi. Kovuşturulmaya başlayınca Avrupa'ya kaçtı: siyasetle uğraşmamak, yazı yazmamak ve İstanbul kenti dışında oturmak koşuluyla yurda dönmesine izin verilince birkaç yıl İstanbul'un köylerinde yaşadı. Ancak 1918'de İttihat ve Terakki partisi'nin iktidarı sona erince kente dönebildi. 1916-42 arasında 23 operet besteledi, bunların çoğunu kendisi yönetti. Özellikle *Çaresaz, Gül Fatma* ve *Ayşe* operetleri çok sevildi. Operetlerinde armoni ile türk makamlarını kaynaştırmayı denedi, ayrıca teksesli şarkılar yazdı (*Ey benim bahtı yarim* [kürdilihicazkâr]; *Muhabbet nazlı bir kuştur onunla imtizaç olmaz* [rast] vb.). Operetlerinden bazı bölümler bugün de sevilir: *Oturmuş testi elinde çeşme taşına; Bahar geldi gül açıldı.*

EZGİLİ sıf. Ezgisi olan, melodik.

EZGİN sıf. **1.** Ezilmiş, ezik. **—2.** Acı çekmiş, üzüntülü: *Yüreği ezgin yaşlı bir kadın.* **—3.** *Ezgin tezgin,* yolunu şaşırmış insan ya da hayvan için kullanılır (yörs.).

EZGİNLİK a. **1.** Ezik, ezilmiş olma durumu. **—2.** Açlık duygusunu andıran bir tedirginlik; eziklik, ezinti. **—3.** İç sıkıntısı, üzüntü.

EZHÂN a. (ar. *zihn*'in çoğl. *ezhān*). *Esk.* **1.** Zihinler, insanda akıl, fikir, anlayış, bellek kudretleri: "... *Bulgarların heyecân-ı ezhânına muvakkaten biraz sükûnet geldi*" (Cevdet Paşa, XIX. yy.). *Ezhân-ı nâs* (halkın düşünce ve kavrayışları).

EZHAR çoğl. a. (ar. *zehr* ya da *zehre,* çiçek'in çoğl. *ezhār*). *Esk.* **1.** Çiçekler: *"Bülbül-âsâ cümle ezhâr-ı gülistan hû çeker"* (Kinzi, XVIII. yy.). **—2.** *Ezhar-ı bahar, ezhar-ı rebii,* bahar çiçekleri. || *Ezhar-ı sınaiye,* yapma çiçekler.

—Esk. tıp. *Ezhar-ı erbaa,* ilaç yapımında kullanılan ebegümeci, hatmi, menekşe, gelincik çiçekleri.

EZHER sıf. (ar. *ezher*). *Esk.* Çok beyaz, çok parlak: *Ezher-ül-levn* (parlak renkli).

EZHERAN → EZHEREYN.

EZHEREYN ya da **EZHERAN** a. (ar. *ezher*'in ikili çoğl. *ezhereyn, ezherān*). *Esk.* Ay ve güneş; iki parlak cisim.

EZİCİ sıf. **1.** Ezmek eylemini yapan. **—2.** Üstünlüğüyle herhangi bir gücü etkisiz bırakan; baskın gelen: *Ezici çoğunluk.* **—3.** Yorucu, yıpratıcı: *Ezici bir sorumluluk.*

◆ a. Kim. müh. Katı madde topaklarını çok ince parçacıklar durumuna getirmeye yarayan aygıt. (Bu parçacıklar daha sonra özellikle sıvı bir ortamda asıltı haline dönüştürülür. Eziciler, genellikle toz halinde satılan kuru boyaları pastaya dönüştürmede kullanılır.)

EZİK sıf. **1.** Ezilmiş, berelenmiş: *Ezik meyveleri ayırmak.* **—2.** Kimi olaylar, dertler yüzünden güçsüz, yılgın, çekingen duruma düşmüş kimse; bunu gösteren şey için kullanılır: *Çok ezik bir kadın. Ezik bir sesle sorumu yanıtladı.* **—3.** *Ezik büzük,* düzgün olmayan, ezilmiş ve büzülmüş; eğri büğrü.

—Graf. sant. *Ezik hurufat,* kullanılmış, ezilmiş matbaa harfi.

◆ a. Tıp. Örteneklerde yara açmayan bir çarpma, darbe ya da basınçtan ileri gelen lezyon. (Deride açılma, yırtılma varsa EZİK YARA sözü kullanılır.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Kâğ. san. Kâğıt katmanı oluştuktan hemen sonra hamurun yer değiştirmesinden kaynaklanan ve pıhtı biçiminde görülen kusur. || Kâğıdı kalenderlerden oluşan, yarısaydam, delikli ve bazen kurşunlu bölgeler biçiminde beliren kusur.

—ANSİKL. Ezikte, lezyonların ağırlığı, çarpmanın şiddetine ve çarpılan bölgenin önemine göre değişir. Deri yırtılmasa bile, kırıklar, damarlarda yırtık ve kopma ya da iç organlarda parçalanmalar görülebilir. Eziğe kan oturması ve kan toplama eşlik edebilir; fakat eziğin ardından her zaman yüzeysel olarak meydana gelen kanamalar, bereler ortaya çıkar.

Adli tıpta, vücutta bereye rastlanması ezik olduğuna kanıttır.

EZİKLİK a. **1.** Ezik olma durumu. **—2.** Ezilmiş, acı çekmiş kimsenin durumu: *Ezikliğini yenmeye çalışmak. Görünümünde bir eziklik var.* **—3.** Bir şey, bir kimse karşısında duyulan yoksunluk, yetersizlik: *Onun karşısında bir eziklik duyuyorum.* **—4.** Midede duyulan açlığı andıran tedirginlik: *Midesinde, içinde bir eziklik duymak. Midemde bir eziklik var.*

Ezilenler *(Unizennıye i oskorblennıye)*, Dostoyevskiy'in romanı (1861). Yazarın sürgünden döndükten sonra yazdığı ilk büyük yapıttır. Anlatıcı Vanya, Dostoyevskiy gibi ilk yapıtıyla üne kavuşan, ama daha sonra pek önemsenmeyen bir yazardır. Prens Valkovskiy'in kâhyası İhmenyev tarafından büyütülen Vanya, kâhyanın kızı Nataşa'ya tutkundur; ama genç kız, prensin oğlu Aleksey'e âşık olur. Aleksey, Katya adlı başka bir kadını sevmekle birlikte, Nataşa'yı ailesinden ayrılıp kendisiyle gitmeye ikna eder. Bu olaylara Vanya'nın kötü kalpli bir kadının elinden kurtardığı saralı bir kız çocuğunun, gerçekte prensin evlilik dışı kızı olan Nelly'nin acıklı öyküsü de eklenir.

Bu duygusal öyküde, Dostoyevskiy'in sonraki yapıtlarında yeniden ele alacağı temaların yanı sıra, yazarın en güçlü tiplerinden bazıları da belirmeye başlar: yaşlı ve aşağılık prens Valkovskiy (somutlaşmış kötülük diye nitelenebilecek olan bu tip Stravogin'in habercisidir); ırzına geçilen ve sara nöbetlerinin berkittiği acılarla olgunlaşan, sonunda da yücelmiş olarak ölen Nelly, Nataşa'nın mutluluğu için kendini feda etmeye hazır olan Vanya.

EZİLGEN sıf. Kolayca ezilip toz durumuna gelebilen.

EZİLME a. Ezilmek eylemi.

—Cerr. Bir nesnenin ya da bir darbenin ezdiği vücut kısmının durumu: *Kol ya da bacağın ezilmesi onun kesilmesini gerektirebilir.* (Bk. *ansikl.* böl.)

—Patol. *Ezilme sendromu,* BYWATER* SENDROMU'nun eşanlamlısı.

—ANSİKL. Cerr. Ezilme çeşitli lezyonlara neden olabilir: kırık, kas kopması, kiriş kopması, sinir ya da damar yaraları. Ezilmelerin önemi, ezilen bölgenin genişliğine ve fizyolojik önemine bağlıdır. Harap olan ya da beslenmekten yoksun kalan dokular nekrozlaşır, ezilen organın çalışması durur, zararlı artıkların geri emilmesi engellenir, bunlar da şok olaylarına (Bywater sendromu) neden olur.

EZİLMEK → EZMEK.

EZİLMİŞLİK a. Ezilmiş, baskı ve zulüm altına alınmış olma durumu: *Onun karşısında büyük bir ezilmişlik duyuyordu. Ezilmişlikten kurtulmanın yollarını aramak.*

EZİM EZİM be. **1.** *Ezim ezim ezilmek,* suçluluk duygusu içinde olmak ya da çok üzülmek: *Suçunu biliyor, karşımda ezim ezim eziliyor. Öyle zayıflamış ki yüzüne baktıkça içim ezim ezim eziliyor.* **—2.** *Midesi ezim ezim ezilmek,* midesi kazınmak: *Açlıktan midem ezim ezim eziliyor.*

EZİMEVİ a. Tohumlardan ezilerek yağ elde edilen yer.

EZİMME çoğl. a. (ar. *zimām*'ın çoğl. *ezimme*). *Esk.* Yularlar, dizginler.

◆ a. İda. *Ezimme-i umûr* (işlerin yönetimi).

EZİNÇ a. Bedensel ya da ruhsal şiddetli acı; azap.

EZİNE, Marmara bölgesinde Çanakkale iline bağlı ilçe; 34 234 nüf. (1990). 474 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak, 49 köy. Merkezi, Çanakkale'nin 48 km G.-G.-D.'sunda *Ezine,* 11 167 nüf. (1990). Tahıl, sebze, meyve, zeytin. Kiremit fabrikası. Petrokimya tesisleri (Petkim).

—Arkeol. ve Mim. İlçede Antikçağ'ın iki önemli kenti olan Aleksandreia* Troas ve Neandria*'nın kalıntıları vardır. İlçe merkezindeki Abdurrahman camisi osmanlı camilerinin ilk örneklerinden olması açısından önemlidir. Orhan Gazi dönemine tarihlendirilen cami, yalın, dört mermer sütuna oturan alçak tavanlı, kalın duvarlı bir yapıdır. Mukarnaslı mihrap özgündür.

Mehmet Suphi Ezgi

Muhlis Sabahattin Ezgi

Seferşah camisi ve hamamı (XIV. yy.), Ahiyunus zaviye ve türbesi (XIV. yy.) kayda değer anıtlardır.

EZİNE (Celalettin), türk yazar (İstanbul 1901 - *ay. y.* 1972). Almanya'da Heidelberg ve Leipzig üniversitelerinde felsefe, Paris Siyasal bilgiler yüksek okulu'nda ekonomi öğrenimi yaptı. Dönüşünde "Hamle" dergisini çıkardı (1940). Gün (1938), Tasvir-i efkâr (1940-1941), Cumhuriyet (1941-1948), Hürses (1945) gazetelerinde yazdı. Düşünce yazıları yanı sıra edebiyat ve tiyatro eleştirileriyle tanındı. *Yakup ve ötekiler* (1938), *Bir misafir geldi* (1939) adlı iki oyunu vardır. Gezi röportajları *Amerika mektupları* (1940), *Harp içinde Avrupa* (1943) kitaplarındadır.

EZİNEPAZARI, Amasya'nın merkez ilçesine bağlı bucak; 21 485 nüf. (1990); 31 köy. Merkezi *Aydınca*, 1 852 nüf. (1990).

EZİNLER (Özden), türk eskrimci (Eskişehir 1950). Eskrime İstanbul kız lisesi'nde başladı (1967). Uluslararası Beyrut turnuvası'nda 3 kez arka arkaya ikinci oldu (1970, 1971, 1972). 1971 İzmir Akdeniz oyunları'nda flöre dalında ikincilik aldı. 1983'te Filibe'de, Balkan büyükler takım şampiyonasında, Ferhunde Kaya, Aysel Güreş ve Ahenk Ararat ile birlikte üçüncü oldu.

EZİNTİ a. **1.** Açlık nedeniyle midede duyulan rahatsızlık; eziklik. **—2.** Korku ya da heyecan nedeniyle duyulan sıkıntı.

EZİYET a. (ar. *eziyyet*) **1.** Ruhsal ya da bedensel acı, aşırı güçlük, sıkıntı, üzüntü: *Eziyet içinde yaşamak. Eziyete katlanmak. Eziyet çekmek.* **—2.** *(Bir kimseye) eziyet etmek*, bir kimseyi sıkıntıya, zahmete sokmak ya da canını yakmak. || *(Bir kimseye) eziyet vermek*, bir kimseye zahmet çektirmek: *Bağışlayın, size çok eziyet verdim.*

EZİYETLİ sıf. **1.** Eziyet çekerek yapılan; zahmetli: *Çok eziyetli bir işi.* **—2.** Eziyet çektiren kimse için kullanılır: *Eziyetli bir çocuk, bir hasta.*

EZİYETSİZ sıf. Eziyet çekmeden yapılan şey ya da eziyet vermeyen kimse için kullanılır; zahmetsiz.

EZKÂR çoğl. a. (ar. *zikr*'in çoğl. *ezkār*). *Esk.* **1.** Anmalar, söylemeler, zikr etmeler: *"Nezdinde de bitmeyip o efkâr / İskender'e dâir oldu ezkâr"* (A. H. Tarhan). **—2.** Dualar, zikirler: *"Eşrefoğlu Rumî aşka yâr isen / Dilde aşktan özge ezkâr eyleme"* (Eşrefoğlu Rumi, XV. yy.).

EZKİYÂ çoğl. a. (ar. *zeki*, temiz, lekesiz' in çoğl. *ezkiyā*). *Esk.* Lekesiz ve temiz olanlar: *"Ey gönül, sen muammayı (müşkili) idrâke muvaffak olamayacaksın; fâzıl-ı ezkiyânın nükteli sözlerini de fehm edemiyeceksin"* (Hüseyin Daniş).

EZKİYÂ çoğl. a. (ar. *zeki*, akıllı'nın çoğl. *ezkiya*). *Esk.* Zekiler, akıllı kimseler: *Ezkiyâ-yı etfal* (çocukların zeki olanları).

EZMÂN çoğl. a. (ar. *zaman*'ın çoğl. *ezmān*). *Esk.* Zamanlar, anlar: *"İşbu aksülamel içtimaî, tabiî olarak, ezmân ve memâlike göre muhtelif şekilleri hâizdir"* (Menemenlizade Ethem).

EZMÂR çoğl. a. (ar. *zimr* ya da *zemir*, kükreyen yiğit'in çoğl. *ezmār*). *Esk.* Kahramanlar, yiğitler.

EZME a. **1.** Ezmek eylemi. **—2.** *Bir şey ezmesi*, sebze ya da yemişleri ezerek yapılan yiyecek: *Zeytin ezmesi. Fındık ezmesi.*

—Bes. san. ve Zootekn. *Hububat ezmesi*, hububatın ezilmesi ya da un veya irmiğin yeniden işlenmesi yoluyla elde edilen, insan ya da hayvan beslenmesinde kullanılan, pul biçiminde küçük gevrek. || *Yulaf ezmesi*, tanenin kabuğundan ayrılıp, buharda kurutulması ve küçük parçacıklara ayrılmasıyla elde edilen küçük çorbalık pullar.

—İçit. san. *Üzüm ezme*, hafif bir basınçla üzüm tanelerini ezerek etli kısmını serbest hale geçirme işlemi. (Ezme sonucunda kırmızı şarap yapımında maserasyon ve beyaz şarap yapımında şıra çıkarma kolaylaşır. Eskiden ayakla çiğnemek suretiyle yapılan bu iş, bugün makinelerle yapılmaktadır.) || *Üzüm ezme makinesi*, şıra çıkarmak için üzümleri ezmeye yarayan alet; üzüm değirmeni. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mutf. Taze ya da kurutulmuş meyveleri doğrudan ya da bir süre haşladıktan sonra ezip şeker ve az suyla koyulaşıncaya değin kaynatarak yapılan tatlı yiyecek. (Bk. *ansikl.* böl.) || Kabuklu deniz hayvanlarının, sebzelerin ağır ateşte pişirilmesiyle elde edilen sulu püre: *Domates ezmesi.* || Kabuklu deniz hayvanlarını ezerek hazırlanan koyu çorba. || Şurup eklenmiş meyve püresi.

—Şarküt. *Ciğer ezmesi*, ana malzemesi, domuz ya da kümes hayvanı ciğeri ve domuz yağı olan, çok yumuşak ve yağlı yiyecek.

—Şekerc. *Meyve ezmesi*, meyve pulpası ve şekerden yapılan ve pişirilip kalıplandıktan sonra kandi ya da glace olarak tüketilebileceği gibi şekerleme dolgusu gibi de kullanılabilen ürün.

—Tarım mak. *Ot ezme makinesi*, iki tane düz ya da dişli merdaneden oluşan ve taze biçilmiş otları, açık havada kurumalarını hızlandırmak amacıyla yassıltıp ezmeye yarayan makine.

◆ sıf. Ezilerek yapılmış olan.

—Balıkç. *Ezme yem*, birlikte yoğrulmuş çeşitli maddelerden oluşan, olta yemi. (Ezme yem, genellikle patates, ekmek, peynir vb. katılmış çeşitli hamur karışımlarından oluşur.)

—Süslem. sant. *Ezme yaldız*, eskiden tezhipte ve ciltçilikte kullanılan bir tür sulu yaldız. (Arapzamkı suda eritildikten sonra, içine yeterince altın varak ezilerek elde edilen macun birkaç kez yıkanırdı. Geriye kalan altın tozu jelatinli suyla karıştırılıp fırçayla sürülürdü.)

—ANSİKL. İçit san. Üzüm ezme makinesi genellikle üzerinde set ve yivler bulunan ve birbirine göre ters yönde dönen, ağaç, maden ya da lastik silindirlerden oluşur. Üzümler bu silindirlerin arasından geçerken ezilir ve şırası akar, fakat çekirdekler ezilmez. Ezme makineleri, salkım ayırma makinesiyle birleşik olarak da çalıştırılabilir.

—Mutf. Ezme ayva, elma, vişne, çilek, kayısı gibi taze meyvelerden ya da kurutulmuş kayısı, erik vb.'den yapılır. Ezme yapılırken meyvelerin kabuklarının soyulması ya da haşlandıktan sonra bir kevgirden ya da tülbentten geçirilerek ayrılması gerekir. Hazırlandıktan sonra kâselere konup üzeri kâğıtla örtülür ve bir süre serin bir yerde bekletilir.

EZMEK g. f. **1.** *Bir şeyi (bir şeyle) ezmek*, üzerine basınç uygulayarak, döverek, sıkıştırarak ya da çiğneyerek onu yassıltmak; biçimini değiştirmek, parçalamak, ufalamak: *Çiçekleri ezmek. Üstüne basıp kutuyu ezdi. Püre yapmak için patatesleri ezmek. Üzümü ezip suyunu çıkarmak.* **—2.** *Bir kimseyi, bir hayvanı ezmek*, bir araç ya da sürücüsü sözkonusuysa, bir kimseyi, bir hayvanı üzerinden geçerek öldürmek, çiğnemek: *Freni patlayan kamyon üç kişiyi ezdi. Garajdan çıkarken bir kediyi ezmiş.* **—3.** *Bir kimseyi, bir hayvanı (bedeninin bir bölümünü) ezmek*, çok şiddetli bir basınç uygulayarak onları ciddi biçimde yaralamak: *Pres makinesi kolunu ezdi. Köpeğin ayağını ezmek.* **—4.** *Bir böceği, hayvanı ezmek*, onu bir şeyle ya da üzerine basıp yassıltarak öldürmek: *Yılanın başını ezmek. Dikkat et, karıncaları ezeceksin.* **—5.** *Bedeni, bedenin bir bölümünü ezmek*, üzerine acıtacak bir basınç uygulamak: *Ayaklarımı eziyorsunuz.* **—6.** *Bir şeyi ezmek*, onu bir sıvı içinde bastırıp karıştırarak eritmek: *Boyayı suda ezmek. Yoğurdu suyla ezmek.* **—7.** *Bir kimseyi (araç tümleci +) ezmek*, ondan, onu küçültecek, değerini azaltacak ölçüde üstün olmak ve aşağılayarak ona egemen olmak: *Lüksüyle etrafındakileri ezmek.* **—8.** *Bir kimseyi (bir şeyle [soyut]) ezmek*, onu ağır bir yük altına sokmak, inletmek: *Halkı ezen bir yönetim. Onu bunu ezerek mevki sahibi olmak. Halkı ağır vergilerle ezmek.* **—9.** *Rakibini, bir ekibi ezmek*, onlar üzerinde çok açık ve kesin bir üstünlük elde etmek; onları kolayca yenmek. **—10.** *Bir kimsenin yüreğini, ciğerini ezmek*, onu çok üzmek, sıkmak. **—11.** *Bir hayvanı ezmek*, onu çok çalıştırarak, zorlayarak yormak: *Bu yük, hayvanı ezer.* **—12.** *Arg. Parayı ezmek*, çabucak bitirmek, harcamak: *Birkaç günde yüz bin lirayı ezdi.* **—13.** *Ez ez de suyunu iç*, kendisine herhangi bir işte yarar sağlasın diye yazılan bir kâğıdın hiçbir işe yaramaması durumunda alay yollu söylenir. || *Ezip geçmek, eze eze yenmek*, birdenbire ve kesin bir üstünlük sağlamak, yenmek.

—El sant. *Kaynak ağzı ezmek*, kaynak yapılan yeri, oluşan pürüzleri gidermek üzere çekiçlemek.

—Mutf. Bir karışımı ya da yemek yapımında kullanılacak bir malzemeyi, kaşık ya da çatalla bastırarak yassıltmak, tanelerini yok etmek. || Bir karışımı üzerine çatal, kaşık vb. bastırarak kevgirden ya da tülbentten geçirmek.

◆ **ezdirmek, ezdirtmek** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi ezdirmek, ezdirtmek*, onun ezilmesini sağlamak: *Üzümleri ezdirip suyunu çıkarttırmak.* **—2.** *Bir kimseyi, kendini (bir başkasına) ezdirmek, ezdirtmek*, onun ya da kendisinin baskı altına alınmasına, ağır bir yük altına sokulmasına engel olmamak: *Onu size ezdireceğimi mi sandınız? Kendimi kimseye ezdirtmem.*

◆ **ezilmek** edilg. f. **1.** Ezmek eylemine konu olmak: *Domatesler çantada ezilmiş. Ayakkabının burnu ezilmiş. Yolda ezilmiş bir kedi gördüm. Ayakları ezilmek. Sınavların çokluğu nedeniyle öğrenciler eziliyor. Ezilen uluslar. Süzme yoğurt suyla ezilir.* **—2.** *Bir kimse, o kimsenin bir tutumu karşısında ezilmek*, onun karşısında kendini zayıf, güçsüz, küçülmüş hissetmek, kişiliğini ortaya koyamamak: *Babasının karşısında sürekli ezilmiş, kişiliği gelişememiş. İyiliği karşısında ezildim.* **—3.** *İçi, midesi, yüreği ezilmek*, açlık hissi duymak: *Midem eziliyor, sabahtan beri bir şey yemedim.* **—4.** *Yüreği ezilmek*, acıma, üzüntü duymak. **—5.** *Ezilip büzülmek*, bir şey söylerken utangaçlığını, sıkılganlığını gösteren davranışlarda bulunmak: *Rahatça anlatın, ezilip büzülmeyi bırakın.*

EZMİNE çoğl. a. (ar. *zaman*'ın çoğl. *ezmine*). *Esk.* **1.** Zamanlar, çağlar. **—2.** *Ezmine-i cedide*, yeni çağlar. || *Ezmine-i kadime*, eski zamanlar: *"Osmanlı Asyasında ezmine-i kadîmede en ziyade ma'muriyet..."* (İsmail Suphi). || *Ezmine-i maziye*, geçmiş zamanlar. || *Ezmine-i meçhule*, bilinmeyen çağlar. || *Ezmine-i mutavassıta*, Ortaçağ. || *Ezmine-i müstakbele*, gelecek zamanlar. || *Ezmine-i selase*, üç zaman; geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanlar.

EZO, Hokkaido'nun eski adı, **Yezo**'nun başka bir biçimi.

EZO, Japonya'da bir yörenin ve bu yörede yaşayan halkın adı. XIX. yy. sonuna kadar Japonya'nın kuzeyinde yaşayanlara bu ad veriliyordu. Nara (710-794) ve Heian (794-1185) gibi kaynaklar, daha önceleri Japon adalarında dağınık olarak yaşayan ve Yamato yönetiminin baskısı altında K. D. Honşu'ya çekilen yabancı kabilelerden söz ederler. Çince yazıda Ezo, Ebisu ya da Emişi diye okunabilen Ezo adı, Hokkaido'da yerleşmiş ve Meici dönemi'nden (1868-1912) bu yana Aynular* olarak bilinen eski kafkasyalı halka verilmiş. Bilim adamlarının bir kısmı Ezolar'ı Aynular'ın atası kabul etmez; ayrı bir topluluk sayar. Ezolar'ın Aynular'ın atası olduğunu savunan Kindaiçi Kyosuke gibi uzmanlar dilbilimsel çözümlemelere da-

yanarak Aynular'ın önceleri Honşu'da yaşadıklarını savunuyorlar. Ancak eldeki verileri değerlendiren pek çok antropolog ve tarihçi bu varsayımı kabul etmiyor.

Yöre adı olarak Ezo (ya da Ezoçi), Edo dönemi sırasında (1600-1868) Honşu'nun kuzeyindeki bölgeler için kullanıldı. Ezo adına ilk kez, 1599'da yapılmış bir haritada rastlanıyor. Bu yörenin sınırları açıkça belirlenmiyor. Kimi kaynaklarda yalnız Hokkaido'nun adıyken başka kaynaklarda Amur ırmağından Kamçatka'ya uzanan yörenin adı olarak geçiyor. En yaygın kullanıma göre de Hokkaido, Sahalın ve Kuril adalarını içerir. Hokkaido'nun bölgeleri; Matsumae (Japonlar'ın yerleşmiş olduğu güney bölümü), Hıgaşi (doğu) Ezo denilen Hokkaido'nun Büyük Okyanus kıyısı, Nişi (batı) Ezo adı verilen adanın Ohotsk kıyılarıdır. Sahalin adasında Kita (kuzey) Ezo ya da Oku (yukarı) Ezo diye anılan bir yöre var. Kuril adaları da Ezo ga Çişima (Ezo'nun bin adası) diye biliniyor. Meici hükümeti döneminde Hokkaido adı benimsenince Ezo adı artık kullanılmıyor. Ezo yöresinin, önceleri Aynular ve eski sibirya halklarınca iskân edildiği sanılıyor. Japonlar'ın ilk kez ne zaman yerleşmeye başladığı belli değil. K. Honşu'nun Abe ailesi X. ve XI. yy.'larda egemenliğini G. Hokkaido'ya kadar yaydı. XII. ve XIII. yy.'larda Ando ailesi egemen oldu. XV. yy.'da Ando ailesinden gelen ve Kakizaki soyadını taşıyanlar Matsumae'de (günümüzde Hokkaido'nun güneyindeki Oşima yarımadası) denetimi ellerine geçirdiler. Kakizakiler Japonlar'ın, Matsumae'nin kuzeyine yerleşmelerini önlemiş ve iç bölgede oturan Aynular'la ticaret yaptılar. 1599'da Tokugava şogunluğunu kuran Ieyasu'ya bağlılık yemini eden Kakizakiler, Matsumae adını aldılar ve egemenliklerini bütün Hokkaido'ya, G. Sahalin'e, G. Kuril adalarına yaydılar. Aynular 1643, 1669 ve 1789'da başkaldırma girişimlerinde bulundularsa da 1800'de tümüyle boyun eğmek zorunda kaldılar.

Rusya XVIII. yy.'da Kuril adalarına kadar uzanınca Ezo, duyarlı bir sınır bölgesi durumuna geldi. Olası bir rus saldırısını önlemek için şogunluk iki dönemde (1799-1821 ve 1854-1867) Ezo'yu doğrudan yönetti. Şimoda antlaşması'yla (1855) Kuriller'in kuzeyinde Etorofu'dan geçen bir sınır çizildi ve Sahalin'de ortak yönetim kabul edildi. Ancak yörenin sınırları konusundaki japon-rus anlaşmazlığı günümüze kadar uzandı.

EZOFORİ a. (fr. *ésophorie;* yun. *eso,* içinde, ve *phoros,* taşıyan'dan). Patol. Çift gözle görme bozukluğu. (Heteroforı'nin iki çeşidinden biridir.)

EZOP → AISOPOS.

EZRA, yahudi haham (İ.Ö. V. yy. - IV. yy. başı), Babil sürgününden sonra, yahudi dininin ve Tapınak'ının yenileyicisi. Pers kralı Artakserkses I ya da II'nin sarayında Yahudiler'le ilgili işlere bakan yazmandı. Kralın bir mektubu ile Babil'den Kudüs'e, bir grup yahudi sürgünle (yaklaşık 2 000 kişi) yola çıkan Ezra, sürgün sonrası toplumunu musevi yasalarına göre örgütlemeye girişti. Torah'ın belirlenmesinde büyük rol oynadı ve Nehemya ile birlikte yahudi dininin kurucusu kabul edildi.

Ezra'nın kitabı, Kudüs'ün restorasyonunu ve Babil sürgününden sonra Yahudi cemaatinin başından geçenleri anlatan Kutsal Kitap bölümü. Yapıt, Kronikçi diye adlandırılan aynı yazar tarafından oluşturulmuştur ve Tarihler'i, Ezra'nın ve Nehemya'nın kitaplarını kapsayan bütünün parçasıdır. Yapıtın bütününün İ.Ö. III. yy.'da oluşturulduğu söylenebilir.

Ezra'nın kitabı (II), Vulgata'nın Nehemya'nın kitabına verdiği ad.

Ezra'nın kitabı (III), Nehemya'nın, Ezra'nın ve Tarihler'in yasa kitaplarının parçalarıyla bir aggada öyküsünü bir araya getiren tartışmalı din kitabı. Büyük bir olasılıkla, İ.Ö. I. yy.'da İskenderiye'de yunan diliyle yazılmış bir yahudi propagandası yapıtıdır.

Ezra'nın kitabı (IV), Kudüs'ün 70'te yıkılmasından hemen sonra, ibranice ya da aramca yazılmış tartışmalı dinsel yapıt. İsrail'in felaketleriyle ilgili olarak Tanrı ile yapılan konuşmaları ve Ezra'nın yedi görüşünü içerir.

EZRAİL → AZRAIL.

EZRAK sıf. (ar. *ezrak*). *Esk.* **1.** Mavi. **—2.** Saf ve temiz su için kullanılır.

EZRAKÎ (Zeynettin Ebu Bekir bin İsmail **EL-**), iran şairi (öl. 1130 ya da 1132), yaşamı hakkında bilgi yoktur. Günümüze kadar gelen *Divan*'ında, Alp Arslan'ın Herat valisi olan oğlu Doğanşah, Kavurd'un oğlu Emiran Şah hakkında kasideler yer almaktadır.

EZRÂR çoğl. a. (ar. *zirr,* düğme'nin çoğl. *ezrār*). *Esk.* **1.** Düğmeler: *Ezrar-ı libas* (elbiselerin düğmeleri). **—2.** Tomurcuklar.
—Esk. bot. *Ezrâr-ı itkiye,* yaprak dibinde çıkan tomurcuklar. ‖ *Ezrâr-ı intihaiye,* dal ucundaki tomurcuklar. ‖ *Ezrâr-ı şahmiye,* kozalak.
—Esk. tıp. *Ezrâr-ı lahmiye,* yaranın üzerindeki kabuklar.

EZVÂC çoğl. a. (ar. *zevc*'in çoğl. *ezvāc*). *Esk.* Kocalar, eşler.
—İsl. *Ezvâc-ı tâhirat,* Hz. Muhammet'in eşlerine verilen ad.

EZVÂK çoğl. a. (ar. *zevk*'in çoğl. *ezvak*). *Esk.* **1.** Zevkler, neşeler, hazlar: *"Hayatın verebildiği bütün ezvâkı bilmiyor mu idim?..."* (H. E. Adıvar). **—2.** *Ezvâk u eşvâk,* zevkler ve istekler.

EZYAK sıf. (ar. *zıyyık*'tan *ezyak*). *Esk.* **1.** Çok dar, sıkışık: *Ezyak-ı emkine* (dar yerler). **—2.** Sıkıntılı.

EZZELİNO DA ROMANO → ROMANO.

KAYNAKÇA

ebru. M. Uğur Derman, *Türk sanatında ebru* (İstanbul, 1977).

Ebu Ali Sina hikâyeleri. A. Ateş, *Türk halk hikâyelerinde İbn Sina* (Türkiyat mecmuası, c. XI ve c. XII, İstanbul, 1954-1955).

Ebumüslimname (Kıssa-i Ebu Müslim). Çelebizade Mehmet Efendi, *Haza kitab-ı Eba Müslim* (İstanbul, 1325 [1909]). —M.F. Köprülü, *Türkiye tarihi* (İstanbul, 1923).— Z.Ş. Šoko, *Kerbelanın intikamı. Türk kahramanı Horasanlı Eba Müslim* (İstanbul, 1958).— I. Mélikoff, *Abû Muslim. Le "Porte-Hache" du Khorassan* (Paris, 1962).

Ebussuut Efendi. M.T. Gökbilgin, *Ebussuud fetvalarında ve XVI. asır şeriye sicillatında isbat ve şehadet* (İslam tetkikleri enstitüsü dergisi, c.3, sayı 2-4, 1960).— N. Atsız, *İstanbul kütüphanelerine göre Ebussuud bibliyografyası* (İstanbul, 1967).— İ.H. Danişmend, *İzahlı osmanlı tarihi kronolojisi, c.5* (İstanbul, 1971).

Edirne. A. Cemal, *Edirne* (İstanbul, 1932).— O.N. Peremeci, *Edirne tarihi* (İstanbul, 1940).— O. Aslanapa, *Edirne'de osmanlı devri abideleri* (İstanbul, 1946).— İ. Akalan, *Edirne toprakları üzerinde bir araştırma* (Ankara, 1958).— U. Turanlıoğlu, *Şiirimizde Edirne* (Edirne, 1963).— A. Korkud, *Serhad şehri Edirne* (İstanbul, 1965).— Köyişleri bakanlığı, *Köy Envanter etüdlerine göre Edirne* (Ankara, 1968).

Efes. J. T. Wood, *Discoveries at Ephesus* (1877).— D.G. Hogarth, *Excavations at Ephesus, The archaic Artemisia* (Londra,1908).—R. Duyuran, *Efesos kılavuzu* (İstanbul, 1950).—F. Miltner, *Ephesos* (Viyana, 1958).— G. Bean, *Aegean Turkey* (Londra, 1966).— E. Akurgal, *Ancient civilizations and ruins of Turkey* (İstanbul, 1983).— H. Vetters, *Ephesos: Die Ergebnisse der Grabungen* (II. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1981); *Ephesos 1980* (III. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1981); *Efes kazıları* (V. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1984); *Ephesos 1983* (Ankara, 1985).— S. Karwiese, *1984 yılında Efes'te yapılan Avusturya kazı ve onarım çalışmaları* (VII. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1986).

Elçin (Şükrü). *Şükrü Elçin armağanı* (Ankara, 1983).

Elvan Çelebi menakıpnamesi. A. Y. Ocak, *XIII ve XIV. yüzyıllar Anadolu türk tarihi bakımından önemli bir kaynak Menakıb ül-kudsiye* (Tarih dergisi, sayı 32, İstanbul, 1979); *Babailer isyanı* (İstanbul, 1980); *Türk halk inançlarında ve edebiyatında evliya menkabeleri* (Ankara, 1984).

Emeviler. J. Wellhausen, *Arap devleti ve sukutu,* çev. F. Işıltan (Ankara, 1963).— C.Brockelmann, *İslam milletleri ve devletleri tarihi,* çev. N. Çağatay (Ankara, 1964).— B. Üçok, *İslam tarihinde Emeviler-Abbasiler* (Ankara, 1968).— C. E. Bosworth, *İslam devletleri tarihi,* çev. E. Merçil-M. İpşirli (İstanbul, 1980).

Emiri (Yusuf). G. Alpay, *Yusuf Emiri'nin Beng ü Çağır münazarası* (Türk dili araştırma yıllığı-Belleten 1973, Ankara, 1973).— K. Eraslan, *Çağatay şiiri* (Türk dili. Türk şiiri özel sayısı II (Divan şiiri), sayı 415-417, Ankara, 1986).

enderun. Tayyarzade Ahmet Ata, *Tarih-i ata* (İstanbul, 1875-1876; 5 c.).— İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı saray teşkilatı* (Ankara, 1945).— İ.H. Baykal, *Enderun mektebi tarihi* (İstanbul, 1953).

Enver Paşa. F. Gücüyener, *Büyük harpte tanıdığım kahramanlardan Enver Paşa* (İstanbul, 1943); *Enver Paşa* (İstanbul, 1953).— Ziya Şakir, *Yakın tarihin üç büyük adamı: Talat, Enver, Cemal* (İstanbul, 1944).— A.B. Kuran, *İnkılap tarihimiz ve İttihat ve Terakki* (İstanbul, 1948).— A.F. Cebesoy, *Moskova hatıraları* (İstanbul, 1955).— F. Kandemir, *Enver Paşa'nın son günleri* (İstanbul, 1955).— C. Kutay, *Enver Paşa Lenin'e karşı* (İstanbul, 1955).— C. Bayar, *Ben de yazdım,* c.I (İstanbul, 1966).— K. Karabekir, *İstiklal harbimizde Enver Paşa ve ittihat-Terakki erkânı* (İstanbul, 1967).— Ş.S. Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa* (İstanbul, 1970-1972, 3 c.).— Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakkı (1908-1914),* çev. N. Yavuz (İstanbul, 1984 [2. basım]).

Erbaba. J. Bordaz, *A preliminary report of the 1969 excavations at Erbaba, a Neolithic site near Beyşehir, Turkey* (Türk arkeoloji dergisi, XVIII-2, Ankara, 1970); *Erbaba, Beyşehir, 1969* (Anatolien studies, XX, Ankara, 1970).—M. J. Mellink, *Beyşehir-Erbaba* (American journal of archaeology, 74, Baltimore,

1970).—M. Özsait, *ilkçağ tarihinde Pisidya* (İstanbul, 1980).

Eretna devleti. M. Akdağ, *Türkiye'nin iktisadi ve içtimai tarihi, c. I* (İstanbul, 1959).—Z. V. Togan, *Umumi türk tarihine giriş* (İstanbul, 1970).— İ.H. Uzunçarşılı, *Anadolu beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu devletleri* (Ankara, 1984 [3. basım]).

Ergun (Sadettin Nüzhet). B.M. Şehsuvaroğlu ve M. Gökman, *Öğretmen, edebiyat tarihçisi, yazar ve kütüphaneci Sadettin Nüzhet Ergun* (İstanbul, 1976).

Erjeng ya da **Erteng.** *Dâyiretül -ma'arif-i Farsî* (Tahran, 1966).

Ermeniler. A. Erçıkan, *Ermeniler'in Bizans ve Osmanlı imparatorluklarındaki rolleri* (Ankara, 1949).— E. Uras, *Tarihte Ermeniler ve ermeni meselesi* (Ankara, 1950).— Y. Çark, *Türk devletinin hizmetinde Ermeniler* (İstanbul, 1953).— S. Koçaş, *Tarih boyunca Ermeniler ve türk-ermeni ilişkileri* (Ankara, 1967).— A.H. Saral, *Ermeni meselesi* (Ankara, 1970).— N. Basgun, *Türk ermeni ilişkileri -Abdülhamit'in cülûsundan günümüze kadar-* (Ankara, 1970).— A. Yalçın, *Belgelerin ışığında türk-ermeni meselesinin içyüzü* (İstanbul, 1975).— A.A. Gazigiray, *Ermeni terörünün kaynakları* (İstanbul, 1982).— K. Gürün, *Ermeni dosyası* (Ankara, 1983).— C. Küçük, *Osmanlı diplomasisinde ermeni meselesinin ortaya çıkışı, 1878-1897* (İstanbul, 1986).

Ersoy (Mehmet Akif). Süleyman Nazif, *Mehmet Akif, şairin zatı ve âsârı hakkında bazı malumat ve tetkikat* (İstanbul, 1924).— E.A. Müstecaplıoğlu, *Mehmet Akif* (İstanbul, 1937).— M.C. Kuntay, *Mehmet Akif* (İstanbul, 1939).—A. N. Tarlan, *Mehmet Akif* (İstanbul, 1939); *Mehmet Akif, his life and works* (İstanbul, 1968); *Mehmet Akif ve safahat* (İstanbul, 1971).— E. Edip, *İnkılâb karşısında Akif ve Fikret* (İstanbul, 1940).— F.A. Tansel, *Mehmet Akif Ersoy'un hayatı ve eserleri* (İstanbul, 1945).— C.S. Ongun, *Mehmet Akif, hayatı, sanatı, seciyesi, seçme şiirleri* (İstanbul, 1947).— Z. Güvemli, *Mehmet Akif, hayatı, sanatı, şiirleri* (İstanbul, 1953).— M.E. Erişirgil, *Mehmet Akif, islamcı bir şairin romanı* (Ankara, 1956).— N. Malkoç, *Mehmet Akif Ersoy'un Safahat'ında bina ve eşya unsuru* (İstanbul, 1956). —H. Yücebaş, *Bütün cepheleriyle Mehmet Akif* (İstanbul, 1958).— A. Cerrahoğlu, *Bir islam reformatörü, Mehmet Akif* (İstanbul, 1964).— H.B. Çantay, *Akifname* (İstanbul, 1966).— N. Topçu, *Mehmet Akif* (İstanbul, 1970).— N. Tepedelenlioğlu, *Mehmet Akif* (İstanbul, 1971).— *Mehmet Akif Ersoy özel sayısı* (Milli kültür, sayı 55, Ankara, 1986).— *Mehmet Akif Ersoy sayısı* (Türk kültürü, sayı 284, Ankara, 1986).— M.S. Tayşi ve N. Kaya, *Mehmet Akif Ersoy bibliyografyası* (İstanbul, 1986).— A. Abdülkadiroğlu, *Mehmet Akif Ersoy'dan seçmeler* (Ankara, 1987).

Ertuğrul Gazi. F. Köprülü, *Osmanlılar'ın etnik menşei* (Belleten, c.7, sayı 28, Ankara, 1943); *Osmanlı devletinin kuruluşu* (Ankara, 1984 [2. basım]).— İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi, c. I* (Ankara, 1982 [4. basım]).

Erythrai. H. Gaebler, *Erythae* (Berlin, 1892).— C. Bayburtluoğlu, *Erythrai, coğrafya-tarih-kaynaklar -kalıntılar* (Ankara, 1975).— E. Akurgal, *Erythrai 1979 kazıları* (II. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1981); *Ancient civilizations and ruins of Turkey* (İstanbul, 1983); *1983 yılı Erythrai çalışmaları* (VI. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1985).

Erzurum. A.Ş. Beygu, *Erzurum tarihi, anıtları, kitabeleri* (İstanbul, 1936).— K. Karabekir, *Erzincan ve Erzurum'un kurtuluşu* (İstanbul, 1939).— V. Altuğ, *Erzurum ve civarının tarihi, iktisadi durumu üzerine tetkikler* (İstanbul, 1941).— V. Kocagüney, *Erzurum kalesi ve savaşları* (İstanbul, 1942).— C. Dursunoğlu, *Milli mücadelede Erzurum* (Ankara, 1946).— H.B. Erk, *Erzurumlu bilginler* (İstanbul, 1947).— İ. Ünüvar, *Erzurum vilayeti* (İstanbul, 1954).— L.S. Akalın, *Erzurum bilmeceleri*, (Erzurum, 1954).— T. Akgün, *Erzurum* (İstanbul, 1955).— O. Yalçın, *Erzurum* (İstanbul, 1957).— İ.H. Konyalı, *Abideleri ve kitabeleri ile Erzurum tarihi* (İstanbul, 1960).— İ. Akçay, *Erzurum hakkında yazılmış yazıların bibliyografyası* (Erzurum, 1961). —O. Türkdoğan, *Erzurum ve çevresinde sosyal araştırmalar* (Ankara, 1965).— S. Şehidoğlu, *Erzurum manileri* (İstanbul, 1965).— Z.F. Fındıkoğlu, *Doğu kalkınması ve Erzurum'un şehirleşmesi ile ilgili sosyolojik meseleleri* (İstanbul, 1970).

Erzurum kongresi. M. Goloğlu, *Erzurum kongresi* (Ankara, 1968). —B.S. Baykal, *Erzurum kongresi ile ilgili belgeler* (Ankara, 1969).

Erzurumlu Emrah. M.F. Köprülü, *XIX. Asır saz şairlerinden Erzurumlu Emrah* (İstanbul, 1929).— C. Öztelli, *Erzurumlu Emrah hakkında yeni notlar* (Türk folklor araştırmaları, sayı 25, İstanbul 1951).— E.C. Güney, *Erzurumlu Emrah hayatı ve şiirleri* (İstanbul, 1968).— A.B. Alptekin, *Erzurumlu Emrah bibliyografyası* (Ankara, 1986).

Esiri Hasan Efendi. Mehmet Arif, *İkinci Viyana seferi hakkında* (Tarih-i osmani encümeni mecmuası, cüz 16, İstanbul, 1328 [1910]).— F. Babinger, *Osmanlı tarih yazarları ve eserleri* (Ankara, 1982).

Eskişehir. A. Gürol, *Eskişehir klavuzu* (Eskişehir, 1949).— M. Aslanbay, *Eskişehir'deki Alaaddin camii ve Eskişehir'in tarihi ile ilgili araştırmalar* (Eskişehir, 1955).— N. Tunçbilek, *Eskişehir ve kentin tekamülü* (İstanbul Üniversitesi coğrafya enstitüsü dergisi, sayı 8, İstanbul, 1957).— O. Yalçın, *Eskişehir* (İstanbul, 1967).— M. Uludemir, *Eskişehir folkloru* (Eskişehir, 1968).— C. Yüce, *Eskişehir, çevre incelemesi* (İstanbul, 1969).

Eskiyapar. M. Mellink, *Eskiyapar* (American journal of archaeology, 72, Baltimore, 1968); *Eskiyapar* (American journal of archaeology, 73, Baltimore, 1969).— R. Temizer, *Eskiyapar* (Anatolian studies, XIX, Londra 1969).— W. Orthmann, *Eskiyapar* (Archiv für Orientforschung, XXIII, 1970).

Eşarilik ya da **Eşariye.** N. Danışman-Tuğ, *Eşarilik neden batıniliğe ve hulûle karşı cephe almıştır.* (İlahiyat fakültesi dergisi, c. VI, sayı 1-4, Ankara, 1959). —L. Doğan, *Ehl-i sünnet kelamında eşarî mektebi* (Ankara, 1961). —N. Çağatay - İ.A. Çubukçu, *İslam mezhepleri tarihi* (Ankara, 1965).— W.M. Watt, *İslami tetkikler*, çev. S. Ateş (Ankara, 1968).

Eşref (Mehmet). Hüseyin Rifat (haz.), *Şair Eşref'in külliyatı* (İstanbul, 1928). —C. Kudret, *Eşref'ten hicviyeler* (İstanbul, 1953, yeni bas. 1970).— H. Yücebaş, *Şair Eşref, hayatı-hatıratı-şiirleri* (İstanbul, 1958); *Bütün Eşref* (İstanbul, 1964).

Eşrefoğlu ya da **Eş**—Sadık**ımi.** Mehmet Şemsettin, *Yâdigâr-ı şemsi* (İstanbul, 1332 (1913). —Sadık Vicdani, *Kadiriyye silsilenamesi* (İstanbul, 1340 [1921]). —A. Gölpınarlı, *Eşrefoğlu* (Türk dili, sayı 207, Ankara, 1968).— A. Uçman ve Ö. Akıncı (haz.), *Eşrefoğlu Rumi hayatı, menkıbeleri, şiirleri* (İstanbul, 1976).

Eşrefoğulları. C.E. Bosworth, *İslam devletleri tarihi*, çev. E. Merçil - M. İpşirli (İstanbul, 1980).— İ.H. Uzunçarşılı, *Anadolu beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu devletleri* (Ankara, 1984, 3. basım).

Ethem ü Hüma. Salim, *Tezkire* (İstanbul 1315 [1897]).— İ.N. Dilmen, *Tarih-i edebiyat dersleri* (İstanbul, 1338 [1922]).

ev (türk evi). G. Beken, *Garbi Anadolu mıntıkası kerpiç binaları* (İstanbul, 1949).— R. Kafesçioğlu, *Orta Anadolu'da ahşap ev yapısı* (İstanbul, 1949); *Kuzey-batı Anadolu'da ahşap ev yapıları* (İstanbul, 1949). E. Kömürcüoğlu, *Ankara evleri* (İstanbul, 1950).— L. Tomsu, *Bursa evleri* (İstanbul, 1950).— M. Akok, *Ankara'nın eski evleri* (Ankara, 1951).— C. Berk, *Konya evleri* (İstanbul, 1951).—N. Çakıroğlu, *Kayseri evleri* (İstanbul, 1952).— D. Erginbaş, *Diyarbakır evleri* (İstanbul, 1953). —S.H. Eldem, *Türk evi plan tipleri* (İstanbul, 1955); *Kasırlar ve köşkler* (2 cilt, İstanbul, 1969-1973).— L. Eser, *Kütahya evleri* (İstanbul, 1955).— E. Aksoy, *Türk evi-Anadolu evi* (Mimarlık ve sanat, s. 6, İstanbul, 1962).— D.Kuban, *Türkiye'de malzeme koşullarına bağlı geleneksel konut mimarisi üzerinde bazı gözlemler* (Mimarlık, s. 36, İstanbul, 1966); *Türkiye'de ve özellikle İstanbul'da ahşap konut mimarisi ve korunması ile ilgili sorunlar* (Mimarlık, s. 116, İstanbul, 1973).— N.Şen, *Rize'den beş ev* (İstanbul, 1967).— Ö. Küçükerman, *A short survey of residential architecture of Karadeniz region* (Türkiye Turing ve otomobil kurumu belleteni, s. 304, İstanbul, 1970); *Anadolu'da geleneksel türk evinde mekân organizasyonu açısından odalar* (İstanbul, 1973).— Ö. Özgüner, *Köyde mimari, Doğu Karadeniz* (Ankara, 1970).— Y. Tosun, *Milli mimarimizde Kula evleri* (İzmir, 1970). —M. Sözen, *Diyarbakır'da türk mimarisi* (İstanbul, 1971).— C. Bektaş, *Türk evi* (Köken, s.1,2,3, Ankara, 1974); *Halk yapı sanatından bir örnek, Bodrum* (S. Başak'la birlikte) [İstanbul, 1977]. —O. Kademoğlu, *Güney-batı Anadolu' da açık sofalı evler* (Mimarlık, s. 30-33, İstanbul, 1974). —B. Çetindor, *Eski türk konutlarından örnekler* (Mimarlık, s. 136, İstanbul, 1975). —A. S. Ünver, *Dr. Rıfat'a göre Edirne evleri ve konakları* (İstanbul, 1976). —N. Sakaoğlu, *Divriği'de ev mimarisi* (İstanbul, 1978). —H. Karpuz, *Erzurum evlerinin türk-islam mesken mimarisindeki yeri* (Erzurum, 1979). —R. Günay *Geleneksel Safranbolu evleri ve oluşumu* (Ankara, 1981).

evlenme. S.S. Tekinay, *Türk aile hukuku* (Beta basım yayım dağıtım aş, İstanbul, 1986).

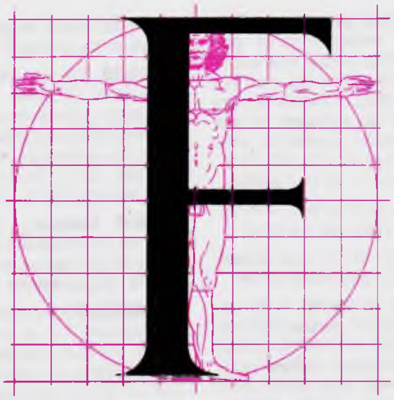
Evliya Çelebi. J. von Hammer, *Narrative of Travel in Europe, Asia and Africa in the seventeenth Century by Evliya Efendi* (Londra, 1840-1850, 2 c).— F. Taeschner, *Osmanlılarda coğrafya* (Türkiyat mecmuası, c. II, İstanbul, 1928).— M.N. Özön, *Evliya Çelebi seyahatnamesi* (Ankara, 1944-1945, 3 c). —M. Eren, *Evliya Çelebi seyahatnamesi'nin birinci cildinin kaynakları üzerine bir araştırma* (İstanbul, 1960). —Z. Danışman (yay.), *Evliya Çelebi seyahatnamesi* (İstanbul, 1969-1971, 15 c).— A.H. Tanpınar, *Edebiyat üzerine makaleler* (İstanbul, 1969).— C. Erkılıç, *Evliya Çelebi* (İstanbul, 1969). —N. Atsız, *Evliya Çelebi seyahatnamesi'nden seçmeler* (İstanbul, 1971, 2 c).

Evrenos Bey. O.F. Sağlam, *Evrenos Bey hanedanına dair temlikname-i hümayun* (Tarihi osmani encümeni mecmuası, c. VI, sayı 31, İstanbul, 1915). —Hoca Sadettin Efendi, *Tac üt-tevarih*, yay. haz. İ. Parmaksızoğlu (İstanbul, 1974).

eyalet. İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi* (İstanbul, 1982-1983; 4 c).

Eylül harekâtı (12). E. Çölaşan, *12 Eylül* (İstanbul, 1983).— M.A. Birand, *12 Eylül saat: 04.00* (İstanbul, 1984). —H. Cemal, *Tank sesiyle uyanmak* (İstanbul, 1986).

Eyyubiler. J. Sauvaget, *Les monuments Ayyoubides de Damas* (Paris, 1938-1950); *Carvansérails Syriens du Moyen-Age* (Ars Islamic, s. VI, Paris, 1939).— K.A.C. Creswell, *The Muslim architecture of Egypt. II. Ayyubids and early Bahrite Mamluks* (Oxford, 1959).— S.K. Yetkin, *İslam mimarisi* (Ankara, 1959). —C. Brockelmann, *İslam milletleri ve devletleri tarihi*, çev. N. Çağatay (Ankara, 1964).— C. E. Bosworth, *İslam devletleri tarihi*, çev. E. Merçil - M. İpşirli (İstanbul, 1980).

F a. **1.** Türk abecesinin yedinci harfi. **—2.** Daraltılı dişdudaksıl ötümsüz ünsüz.

—ANSİKL. Latin F'si fenike dilindeki *waw'* dan gelir, ancak adı (çivi, kama), türediği klasik fenike biçimine ve mısır hiyeroglifine pek uymaz; bu göstergenin, katlanmış bir gemi direğinin desteği olabileceği düşünülmüştür. Sami dilindeki *waw,* çiftdudaksıl bir sızıcıyı gösteriyordu ve Yunanlılar bunu *u* (ypsilon) sesini belirtmek için, fenike kökenli göstergelerle kendi ekledikleri tamamlayıcı göstergeler (*fi, hi, psi*) arasında, yirminci sırada kullandılar. Öte yandan, eski yunan abecelerinde, *waw*'ın fenike abecesindeki yerinde yani altıncı sırada enine iki çizgisi olan bir gamma'ya benzediği için, digamma denilen bir harf bulunur. Bu gösterge, dudaksıldişsil bir sesi [v] belirtir; fenikecedekinden epey ayrı olan biçimi paleoibrani biçimlerle açıklanabilir. Yunanlılar'ın fenike *waw*'ını ikiye ayırarak birini digamma, ötekini de ypsilon biçiminde kullandıkları sanılır. Digamma attike abecesinden çok kısa sürede kalkmış ama batı yunan abecelerinde İ.Ö. II. yy.'a kadar kullanılmıştır; etrüskçe, italyot lehçeler ve latince göstergelerini bu abecelerden aktarmışlardır. İ.Ö. III. yy.'da klasik latin F'sinin E gibi, çizgilerine çıkıntılar eklendi. Alttaki çıkıntıya, fırça ve ki-

Bk. resim sayfa 3944

tap büyük harflerinde rastlanır ancak işlek yazılarda ve küçük harflerle onsiyallerde bu çıkıntı yoktur.

• *Sesbilgisi.* Akustik açıdan [f]: [+ ünsüz, + sürekli, + dağınık, + pes, - ötümlü] özelliklerle tanımlanır. F sesi türkçenin asıl seslerinden değildir. Ancak yansıma sözcüklerde (fısıldamak, fışkırmak, fos, fısıltı, fıs-kos, fışkı) ve yabancı dillerden alınan aktarma sözcüklerde (fırtına, fayda, efsane, af, iftira vb.) görülür.

• *Tarihsel sesbilgisi.* Türkmencede *f* > *p* gelişmesi görülür: *fikir* > *pikır, felsefe* > *pelsepe, fayda* > *peyda, fitne fesat* > *pitne pisat, fark* > *parh, teklif* > *teklip, sıfat*> sıpat, fehm > *pehm, keyf* > *keyp, hayf* > *hayp, taife* > *tayfa* > *taypa, müsafir* > *musapır* vb. Son dönemlerde batı dillerinden giren sözcüklerde bu gelişme görülmez: *folklor.* Doğu türkçesinde de türkmence gibi düzenli olmamakla birlikte aynı gelişme görülür; *giriftar* > *giriptar, taraf* > *terep.* Kazan türkçesinde ise tersine bir gelişme görülür, yani *p* > *f* olur: *perde* > *ferde.* Karahanlı türkçesinde kıpçak > *kıvçak* gelişmesi görülür. Bir çiftdudak *v*'si olan bu ses arapçaya *f* olarak geçmiş *(kıfçak)* daha sonra arapçadan türkçeye de bu biçimiyle aktarılmıştır. Çağataycada *p* > *f* değişmesi görülür: *toprak* > *tofrak, yaprak* > *yafrak* vb. Anadolu ağızlarında iki sözcükte *-v-* > *-f-* gelişmesi görülür: *yufka* < *yuvka* ve *öfke* < *övke.*

F Anorg. kim. *Fluor*'un simgesi.

—Arit. Ortaçağ'da kullanılmış olan ve 40 değerini gösteren sayısal işaret; üzerine yatay bir çizgi konduğunda ($\bar{F}$), 40 000 değerine karşılık geliyordu.

—Biyokim. *F vitamini,* doymamış yağ asitleri kompleksi.

—Fizs. kim. *Faraday değişmezi*'nin simgesi.

—Fizs. mekan. Bir kuvveti belirtir.

—Genet. F_1, F_2, F_n, iki bireyin eşleşmesinden doğan birinci, ikinci ve *n*'inci dölleri adlandırmak için, bitki ve hayvan seçicileriyle genetik uzmanlarının kullandığı simgeler. (Homojen oldukları için F_1 melezleri hayvan ve bitki üretiminde daha sık kullanılır.)

—İstat. ve Olasıl. *F dağılımı,* FİSHER-SNEDECOR DAĞILIMI'nın eşanlamlısı. ‖ *F değişkeni,* her biri serbestlik derecesine bölünen bağımsız iki X değişkeninin oranına eşit değişken. $\left(F = \frac{n_2}{n_1} \cdot \frac{x_1}{x_2}\right)$ ‖ *F testi,* sıfır varsayımının doğru olması durumunda, gözlemler fonksiyonunun bir F dağılımını izlediği test. (Bu test, bağımsız iki örneklemden kestirilen değişkelere dayanarak iki normal dağılımın değişkelerinin eşitliğini sınamaya yarar. Değişke çözümlemesinde kullanılır.)

—Jeofiz. *F bölgesi* ya da *F katmanı,* Yer ionosferinin, yaklaşık 140-150 km ile 600 km yükseltileri arasında yer alan bölgesi.

—Müz. Anglosakson ya da germen ülkelerinde *fa* notasını belirtir.

—Ölçbil. *Farad*'ın simgesi. ‖ **°F,** *Fahrenheit derecesi*'nin simgesi.

—Parac. Fransız para birimi *frank*'ın simgesi.

—Termodin. Eskiden serbest enerjiyi belirten simge.

f Atom fiz. l yörünge kuvantum sayısının l =3 durumunu belirtir. (Tayfölçüm kökenlidir [ing. *fundamental*].)

—Dalga ve titr. Frekansı belirtir. (Özellikle elektrik için kullanılır. Işık ve elektromanyetik dalgalar için daha çok ν yeğlenir.)

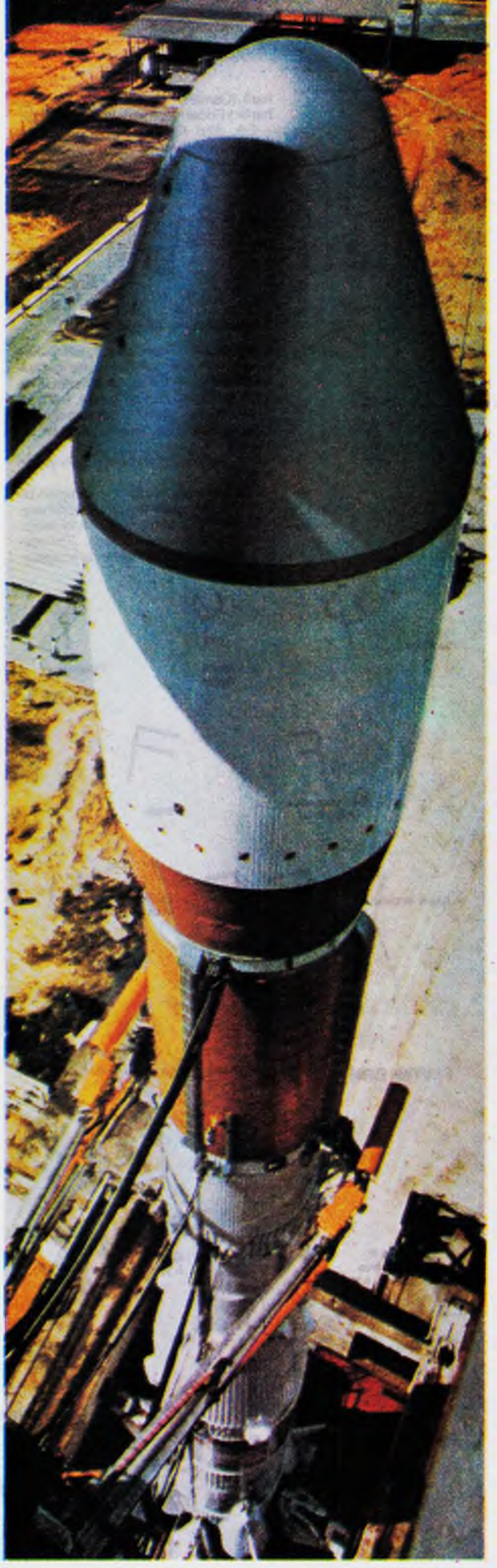
—Müz. FORTE'nin (f) ya da FORTİSSİMO' nun (ff) kısaltması.

—Opt. Bir merceğin ya da objektifin odak uzaklığını gösterir. (Örneğin f=50 mm.)

—Ölçbil. SI'de kullanılan *femto* önekinin simgesi.

F2, 1940'ta, işgal edilmemiş fransız bölgesinde Polonyalılar tarafından kurulan ve İngilizler için çalışan haberalma örgütü; faaliyetini bütün Fransa'ya, hatta İtalya'ya genişletti. Hep Polonyalılar tarafından yönetilmekle birlikte, Fransızlar'dan çok sayıda katılan ajan oldu. Bunların sayısı 1944'te 800'ü sürekli olmak üzere 2 000'i buluyordu (85'i vuruldu, 150'si toplama kampına gönderildi). 1942'nin sonlarından başlayarak, Londra'ya, her on beş günde bir 400-800 sayfa arasında mikrofilm gönderiyordu.

FÂ a. (ar. *fa*). Arap abecesinin yirminc

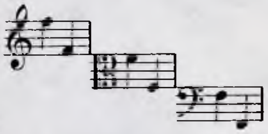

A: Nogues-Sygma-ESA

Ariane füzesi şubat 1979'da Kuru uzay merkezi'nde fırlatma alanında

harfi. (Osmanlı abecesinde yirmi üçüncü harftir.) Ebcet hesabındaki değeri 80'dir
—Esk. dilbil. *Fâ-ül-fiil*, arapçada üç harfli bir kökün ilk harfine verilen ad.

FA a. Müz. **1.** *Do* gamının dördüncü derecesi. **—2.** *Fa anahtarı* → ANAHTAR.

sol, do ve fa anahtarlarına göre fa

FAABORG → FÅBORG.

FAAL sıf. (ar. *fi'l*'den *fa'al*). **1.** Etkinliklere katılan, hareketli, çalışkan kimse için kullanılır; aktif; etkin: *Faal bir öğrenci. Derneğin faal üyesi. Faal bir görevli.* **—2.** Hareketli, etkinlik gösteren şey için kullanılır; aktif, etkin: *Faal bir işyeri. Faal bir yanardağ.*
—*Esk. Faalün bina yurîd*, dilediğini yapan Tanrı.
—Cez. huk. *Faal nedamet*, suç işleyen bir kişinin, suçun işlenmesi için gerekli hareketleri tamamladıktan sonra kendi iradesi ile sonucu önlemesi durumu. (Örneğin failin çaldığı bir malı, hakkında kovuşturma başlamadan önce geri vermesi. Türk Ceza k.'nda faal nedamet genel olarak düzenlenmemiştir, ancak, bazı suçlar hakkında faal nedamet ile ilgili özel hükümler yer almış ve bu durumlarda ceza verilemeyeceği ya da verilecek cezada belirli oranlarda indirim yapılacağı belirtilmiştir. Türk Ceza k. md. 170, 432. 523).
—Nüfbil. *Faal nüfus* → ETKİN* NÜFUS.

FAALANE be. (ar. *fa'al* ve fars. *-âne*'den *fa'alâne*). *Esk.* Çalışkan bir biçimde.

FAALE çoğl. a. (ar. *fâ'il*'in çoğl. *fa'ale*). *Esk.* Failler; bir şeyi gerçekleştirenler.

FAALİYET, -ti ar. (*fa'aliyyet*). **1.** Bir yerde herhangi bir biçimde görülen hareketlilik, canlılık, çalışma; etkinlik: *Kasabada anma töreniyle ilgili büyük faaliyet vardı.* Seçim faaliyetleri **—2.** İşler, çalışır, üretir olma durumu; etkinlik: *Üretim faaliyeti.* **—3.** Faaliyet göstermek, çalışmak; çalışır, işler, etkin durumda olmak. || *Faaliyete geçmek*, çalışmaya, işlemeye başlamak; çalışır, işler, etkin duruma gelmek: *Fabrikaların ikisi de bu ay içinde faaliyete geçecek.*
—Huk. *Faaliyetten men*, yargı kararı ya da idari bir kararla çalışmanın durdurulması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İkt. → ETKİNLİK.
—ANSİKL. Huk. *Faaliyetten men*, kamu düzenine zarar verici davranışların önlenmesine ilişkin bir tür önlem ve ceza yaptırımıdır. Değişik yasalarda bu önleme ilişkin düzenlemeler vardır. İş k.'nun 75. maddesine göre, iş güvenliği kurallarına uymayan işyerleri idari bir kararla kapatılabilir. Ulusal güvenliğe ve kamu düzenine aykırı faaliyette bulunan dernekler valiliklerce faaliyetten alıkonulabilir (Dernekler k.md. 54). Türk Cez. k.'nun 402. maddesi, kamu sağlığına zarar verici mal üreten işyerlerinin mahkeme kararı ile kapatılmasını, kapatma kararının işyerinin görünebilir bir yerine yapıştırılmasını, ayrıca bu kararın gazetelerde ilan edilmesini öngörmektedir.

FABARA, İspanya'da (Zaragoza ili, Caspe yönetim bölümü) yerleşme, ilk merkezinin G.-D'sunda, Matarraña havzasında; 242 m yükseltide, 1 018 km²; 1 620 nüf. Tahıl, zeyin, bağcılık ve hayvan yemi olarak pancar tarımı. Gıda sanayisi. Dericilik. Yöresel yün ve iplik dokumacılığı.
—Güz. sant. Yörede, öldükten sonra tanrılaşan ruhların kültünü içeren tapınak biçiminde bir roma mezarı vardır. L. Emilio Lupo'ya ithaf edilen bu tapınak, Antoninuslar döneminde yapılmıştır.

FABBİANİ (Jose), venezuelalı yazar (Panaquire, Miranda, 1911). Hikâyelerinde eğretilemelerle süslü, şehvetli bir üslup geliştirdi: *Agua salada* (1939); öyküleri *Valle hondo* (1934), *Mar de leva* (1941), özellikle *la dolida infancia de Pelucho González* (1949) ve *A orillas del sueño*'da (1949) çocukların ve gençlerin yalnızlıklarını ve mutsuzluklarını işledi.

FABBRİ (Diego), italyan tiyatro yazarı (Forli 1911 - Riccione 1980). Pirandello'nun açtığı çığırda, hıristiyan esinle yapıtlar verdi (*Processo a Gesù*, 1955; *Delirio*, 1958; *L'avvenimento*, 1967; *Tre commedie d'amore*, 1972). Televizyon oyunları ve *Il vizio assurdo* (1973) adlı bir dram yazdı.

Fabbri Editori, italyan yayınevi. 1947'de Milano'da kuruldu. Ansiklopediler, sanat yapıtları ve gençliğe yönelik yapıtlarla çizgiromanlar yayımlamaktadır.

FABBRİZZİ (Luigi Cinzio DE), italyan yazar (Venedik XV. yy. ortaları-öl. 1526'ya doğr.). Manzum öykülerden oluşan kitabıyla (*Origine de volgari proverbi*, 1526) özellikle âlimler arasında tanındı; bu yapıt, papa Clemens VII'ye ithaf edilmiş olmasına rağmen, keşişlere karşı sert yergiler içerir.

FABBRONİ (Giovanni Valentino Mattia), italyan siyaset adamı ve bilgin (Floransa 1752 - *ay. y.* 1822). Önemli bilimsel araştırmalarla görevlendirildi, Napoléon tarafından, Alplerötesi bayındırlık işleri başmüdürlüğüne atandı. Montgenèvre yolunu ve Corniche yolunun ilk çalışmalarını tamamladı. Kimyacı ve doğabilimci olarak da tanınır.

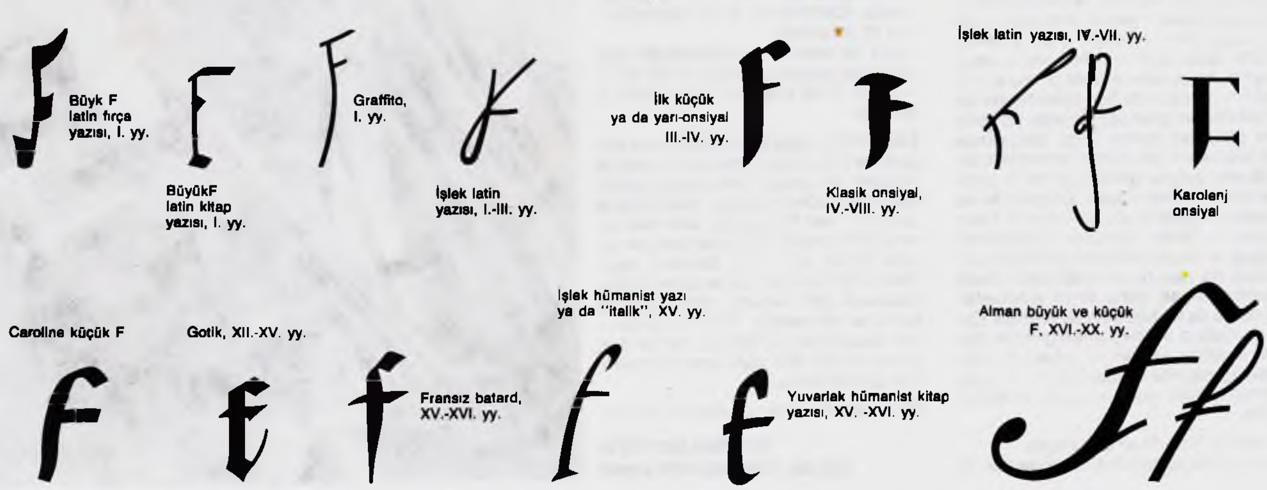
FABELA (Isidro), meksikalı avukat ve siyaset adamı (Atlacomulco 1882 - Mexico 1964). Carranza'nın başkanlığı (1913-1914) sırasında dışişleri bakanlığı yaptı, ama, diplomasiyi siyasete tercih ederek, ülkesini Fransa, Büyük Britanya, Almanya, Brezilya, Şili, Uruguay, İspanya, Arjantin ve Birleşmiş Milletler nezdinde temsil etti. Mexico devleti genel valiliği (1943). Uluslararası adalet divanı üyeliği (1946) gibi görevlerde bulundu. Mundo libre dergisini yönetti, ayrıca, *Los doctrinas de Monroe y Drago* (Monroe ve Drago doktrinleri) [1957] ve *Historia diplomática de la Revolución mexicana* (Meksika devriminin diplomatik tarihi) [cilt I, 1958] adlı yapıtları yazdı.

FABER ya da **FABRİ** (Filippo), italyan tanrıbilimci (La Spianata, Faenza yakınında, 1564 - Padova 1630). Manastır rahiplerine katıldı ve Padova Üniversitesi'nde profesör oldu; burada verdiği derslerle XVII. yy.'da scotusçu ekolün doğmasında etkili oldu.

FABER (Frederick William), ingiliz katolik rahip ve yazar (Calverly, Yorkshire, 1814 - Londra 1863). Elton bucağının anglikan yöneticisiyken 1845'te, Pusey ve Newman'ın etkisinde kalarak katolikliği kabul etti. Önceleri küçük bir dönme topluluğunun (bunlara halk arasında *Wilfridien*'ler deniyordu) başkanlığını yapan Faber, 1848'de, Newman'ın Büyük Britanya'ya soktuğu Oratory tarikatının rahipleri meclisine girdi. Ünlü bir vaiz ve aranan bir

F HARFİNİN EVRİMİ

günah çıkartıcıydı; tinsellik ve ibadet ile ilgili yapıtları büyük etki yarattı. Erdemci öğretisi, ingiliz katolikliğine yön verdi.

FABER (Johann Lothar VON —), alman sanayici (Stein, Nürnberg yakınında, 1817 - *ay. y.* 1896). Büyükbabası Kaspar Faber'in Nürnberg'de kurduğu kurşunkalem fabrikasının yönetiminde babasının yerini aldı.

FABER (Ernst), alman çinbilimci (Coburg 1839 - Çingdao 1899). Rheinland derneği'nin misyoneri olarak Çin'e gönderildiği 1864'ten başlayarak çok önemli onlarca kitap yazdı: *Lehrbegriff des Konfucius* (Konfuçius'un öğretisi) [1872]; *the Chinese Theory of music* (Çin müzik kuramı) [1873]; *Lehre des Philosophen Micius* (Filozof Micius'un öğretisi) [1877]; *Lehrbegriff des Mencius* (Mencius'un öğretisi) [1877]; *Sämtliche Werke des Licius* (Licius'un toplu yapıtları) [1877]; *İntroduction to the science of chinese religion* (Çin dinleri bilimine giriş) [1879]; *der Tauismus* (Taoculuk) [1884]; *the Famous Men of China* (Çin'in ünlü adamları) [1889]; *Prehistoric China* (Tarihöncesi Çin) [1890]; *Review of the Chinese classics* (Çin klasikleri dergisi) [1898]; vb.

Faber sendromu ya da **kansızlığı** (danimarkalı hekim Knud Faber'in [1862-1956] adından), 40 ila 50 yaşlarındaki kadınlarda görülen kanama ya da aşılıye bağlı demir eksikliğinin yol açtığı kansızlık. Demir eksikliğine bağlı kansızlıklardan sayılması haklı görünmemektedir. (Eşanl. HAYEM-FABER SENDROMU.)

Faber and Faber Ltd, ingiliz yayınevi. The Scientific Press adlı tıp yayınevinin satın alınmasıyla 1929'da Londra'da kuruldu. Şiir, güzel sanatlar, genel olarak edebiyat, çocuk kitapları gibi çok çeşitli konularla ilgilendi. Eliot, Ezra Pound, W. H. Auden, Lawrence Durrell, W. Saroyan yayınevinin yazarları arasındadır.

FABERGÉ (Carl), rus kuyumcu ve mücevherci (Petersburg 1846 - Lozan 1920). 1842'de Petersburg'da bir mücevherci dükkânı açmış olan Gustav Fabergé'nin (1814-1811) oğlu olan Carl, eğitimini Almanya'da (Frankfurt) tamamladı; İngiltere'ye, Fransa'ya, İtalya'ya yolculuklar yaptı ve 1870'te babasının Petersburg'daki firmasının başına geçti. 1884'e doğru, Aleksandr III için, ünlü Paskalya yumurtalarının ilkini yaptı. Ondan sonra imparator ve oğlu Nikolay II, eşlerine her yıl bu yumurtalardan sundular. 1885'te, katıldığı Nürnberg sergisi'nde iskit hazinelerinin kopyalarından dolayı altın madalya aldı. 1918'de, şirketi kamulaştırılınca Fabergé İsviçre'ye göç etti.

FABERO, İspanya'da (León ili, Ponferrada yönetim bölümü) yerleşme, il merkezinin K.'inde, 678 m yükseltide, 41,78 km²; 7936 nüf. El Bierzo'da tahıl, patates ve bağcılık tarımı. Yün hayvancılığı ve keçi besiciliği. Orman ürünleri. Mekanik ve kimya sanayisi. Lillo del Bierzo (1169 nüf.) önemli yerleşme merkezlerindendir. Yerleşmenin ticaret merkezi Ponferrada'dır.

FABERT (Abraham DE), Fransa mareşali (Metz 1599 - Sedan 1662). La Valette kardinalinin emir subayı olarak (1635), Picardie'de ve İtalya'da onun seferlerine katıldı, 1650'de Fransa mareşalı ilan edildi. Birçok kuşatmaya katılarak (Stenay kuşatması, 1654) ya da birçoğunu yöneterek kuşatma tekniğini iyileştirdi. Sedan valisi olduğu dönemde (1642-1662), bu kentte kumaş sanayisini geliştirdi.

FABİANA a. Peru, Şili ve Arjantin'de yetişen ve karaciğer hastalıklarının ya da idrar yollarının tedavisinde kullanılan bitki türü. (Bil. a. *Fabiana imbricata;* patlıcangiller familyası.)

FABİANCILIK a. Fabian Society'nin öğretisi.

FABİANO *(aziz)* [öl. Roma 250], 236-250 yılları arasında papa. San Antero'dan sonra papa oldu, yoksulları korumak amacıyla Roma kentini yedi bölgeye ayırdı. Decius'un uyguladığı kıyımın ilk kurbanlarından oldu.

Fabian Society, 4 ocak 1884'te kurulan ingiliz sosyalist derneği. Adını, zamanlama yöntemlerinin simgesi Fabius Cunctator'dan aldı. İşçi hareketinin dışında, marxçılığa karşı, insansever aydınlarca kurulan derneğin amacı, üretim araçlarını topluma mal etmek ve herkesin yararlanacağı bir işleyişe kavuşturmaktı. Sınıf savaşımını reddeden dernek, kapitalist toplumu inandırma yöntemiyle "kademeli ve barışçı yoldan değiştirme"yi amaçlıyordu. Fabian Society'nin üyelerini iktisatçılar, toplumbilimciler, gazeteciler ve aralarında Edward R. Pease (derneğin kurucularından), G. B. Shaw, Sidney Webb, O. Lodge ve F. Podmore'un bulunduğu yazarlar oluşturuyordu. Bertrand Russell, Ramsay Mac-Donald; Tom Mann, Ben Tillett, Keir Hardie gibi işçi sendikacılar ve yazar H. G. Wells de (1903-1908 arasında) derneğin üyeleri arasındaydı. Dernek içinde oldukça kalabalık olan kadınlar çoğu kez etkin roller üstlendiler (Beatrice Webb, Annie Besant, Charlotte Wilson).

Derneğin en büyük özelliği, sağlam istatik belgelerine dayanan yazılar yayımlamasıydı. S. Webb'in *Facts for Socialists'* inden (1887) sonra, A. Besant, Bland, Olivier, Shaw, Wallas ve S. Webb'in birlikte yazdıkları *Fabian Essays* (1889) derneğin hızla gelişmesini sağlayan temel kitap oldu. Yalnızca "demokrasi" ve "sosyalizm"e ilişkin sorunlara eğilen dernek üyeleri Büyük Britanya'nın her yerinde konferanslar ve bildirilerle etkin bir propagandaya giriştiler, ama özellikle Londra, Lancashire, Yorkshire ve Midlands'da başarılı oldular. 1887-88'den başlayarak sosyalist düşünceleri bir partide geliştirmek amacıyla Liberal parti'ye sızmayı hedeflediler. Aynı zamanda, kamu hizmetlerinin belediyeler aracılığıyla verilmesini sağlamak için (yerel yönetim sosyalizmi) üyelerinin belediyelere seçilmesine (başta Londra'da) çalıştılar. Özellikle Boerler savaşı sırasında İngiltere'nin emperyalist siyasetine verdikleri destek, öbür sosyalist akımlardan ve barışçı radikallerden kopmalarına yol açtı.

Liberal parti'yi içten değiştirmeyi başaramamalarına karşın Büyük Britanya'da reformcu sosyalist ideolojinin gelişmesine önderlik ettiler. *London County Council'* de İlerici parti'yi destekledikten sonra *Labour Party*'nin kuruluşuna katkıda bulundular (1906). *Fabian Society,* sosyal demokrat önder Eduard Bernstein'i önemli ölçüde etkiledi. Uzun süre batmak üzere olduğu düşünülen dernek, 1930'da İşçi partisi milletvekilleri tarafından kurulan *New Fabian Research Bureau*'ya katılarak (1938) yeniden canlandı. Dernek başkanı B. Webb döneminde, onun çabalarıyla tüm dünyaya yayıldı: milletvekillerinin çoğu Fabian Society'den gelen İşçi partisi'ni, daha çok dernek üyesi aydınlar yönlendirdi.

FABİÉ (Antonio Maria), ispanyol siyaset adamı ve yazar (Sevilla 1832 - Madrid 1899). Sevilla ve Madrid'de öğrenim gördü, 1860'ta, Madrid'e yerleşti. 1861'de sütunlarında O'Donnell ve Liberal birlik'e karşı savaş verdiği El contemporaneo adlı süreli yayının başyazarlığını üstlendi. 1863'te Ilımlılar partisi'ne girdi ve siyasete atıldı, milletvekilliğine seçildikten sonra da Dış borçlar müfettişliği (1865), Maliye bakanlığı müsteşarlığı (1870), vb. görevlerde bulundu. 1865'le 1890 arasında Diario de Barcelona gazetesinin muhabirliğini yaptı. 1890'da, yakın dostu Cánovas'ın kurduğu Muhafazakâr hükümette kendisine denizaşırı işler bakanlığı verildi. 1892'ye kadar bu görevde kaldı; 1895'te Danıştay'a üye oldu (1897'de ayrıldı), 1899'da da İspanya Merkez bankası guvernörlüğüne getirildi. Felsefe ve tarih üzerine yapıtlar bıraktı; bunlar arasında en önemlisi şunlardır: *Lógica de Hegel* (Hegel'in mantığı) [1878], *Vida y escritos de fray Bartolomé de las Casas* (Bartolomé de las Casas'ın yaşamı ve yazıları) [1879], *Mi gestión ministerial respecto a Cuba* (Bakanlığımın Küba'ya karşı siyaseti) [1898], *Cánavas del Castillo* (1928).

FABİNİ (Eduardo), uruguaylı kemancı ve besteci (Solís de Mataojo, Lavalleja, 1882 - Montevideo 1950). İtalyan göçmeni bir ailedendi. Brüksel Konservatuvarı'nda öğrenim gördü (1900-1903). Uzun bir süre Avrupa'da kaldıktan sonra 1907'de Uruguay'a döndü ve Amerika'da turneye çıktı. 1910'da Uruguay oda müziği derneği'ni kurdu. Fransız okuluna hayrandı, ancak ülkesinin müzik geleneği içine işlemişti. En önemli yapıtı olan *Campo* başlıklı senfonik şiir (1922), ulusal okulun manifestosu gibidir. Öteki önemli yapıtları: *La Isla de los Ceibos* (1926), *Mburucuya* (1933) ve *Mañana de Reyes* (1937) balesi.

FABİOLA *(azize), Fabia gens'*inden hıristiyan kadın (öl. 399). Sefih bir kocadan boşandıktan, ikinci kocasından da dul kaldıktan sonra, tövbekâr oldu. Aziz Hieronymus'un ısrarıyla Filistin'e gitti. Roma'ya geri dönerek burada erdemli bir yaşam sürdürdü.

Fabiola ya da **Katakomplar kilisesi,** Kardinal Wiseman'ın romanı (1854). Pagan inancınca yetiştirilmiş olan Fabiola, çevresindeki kötü putperestlerin davranışlarından iğrenir. Yakınlarından bazıları erdemleriyle Fabiola'yı hıristiyanlığa kazandırırlar. Öğretici amaçla tasarlanmış olan bu olay örgüsü yazara Diocletianus Roması'nın dekorunu yeniden yaratma olanağını verir.

FABİOLA DE MORA Y ARAGÓN (Madrid 1928). Baudouin I ile evlenerek (1960) Belçika kraliçesi oldu.

FABİUS (Laurent), fransız devlet adamı (Paris 1946). Ulusal yöneticilik okulu'nu bitirdi; maliyede görev aldı. 1974'te Sosyalist parti'ye katıldı. Ertesi yıl Mitterand'ın iktisadi danışmanı oldu. Seine-Maritime'den milletvekili seçildi (1978). 1979'da parti sözcüsü oldu; partinin sosyal demokrat kanadına katıldı. 1981 cumhurbaşkanı seçimlerinde Mitterand'ın seçim kampanyasını yönetti. Mauroy'un üç hükümetinde bakanlık yaptı. Başbakan oldu (1984-1986). Meclis başkanlığı görevini yürüttü (1988-1992). Avrupa parlamentosu'nda milletvekili oldu (1989-1992). 1992 yılı ocak ayından beri Sosyalist parti'nin genel sekreteridir. Yapıtları: *la France inégale* (1975), *le Coeur du futur* (1985), *C'est en allant vers la mer* (1990).

FABİUS BUTEO (Marcus), romalı diktatör, cumhuriyetin son diktatörü (İ.Ö. 216).

FABİUS MAXİMUS AEMİLİANUS (Quintus) [İ.Ö. 186'ya doğr.-130]. Romalı konsül (145), Perseus galibi Paulus Aemilius'un oğlu. Babasının saltanatı döneminde Makedonya'da hizmet gördü (168) ve Sicilya praetor'u oldu (149-148). İspanya'daki konsüllüğü sırasında Viriatus'u ve Lusitanialılar'ı yenilgiye uğrattı. Tarihçi Polybios'un öğrencisi ve koruyucusu oldu.

FABİUS MAXİMUS ALLOBROGİCUS (Quintus), romalı konsül (İ.Ö. 121). Fabius Maximus Aemilianus'un oğlu. Allobroglar'ı ve Arvernler'i yendi. Kutsal yol üzerinde Forum'un ilk zafer takını kurmasına izin verildi.

FABİUS MAXİMUS RULLİANUS (Quintus), romalı devlet adamı, beş kez konsül (İ.Ö. 322, 310, 308, 297, 295) ve 315'te diktatör oldu. Samnit savaşı sırasında (325) çok genç bir yaşta süvari birliğinin başına getirildi. Komutanının yasaklamasına karşın savaşa girdi ve ezici bir zafer kazandı. Ordunun tehditleri ve halkın yalvarması diktatörün onu öldürtmesini engelledi. Fabius daha sonra 310'da Tar-

Lauros-Giraudon

Carl Fabergé
Paskalya yumurtası (1904)
altın, gümüş, akik, cam, mine
Kremlin müzesi, Moskova

Parallèle 50

Jean Henri Casimir **Fabre** (Dr. Legros'nun *la Vie de Fabre* (Fabre'ın yaşamı) adlı kitabından bir fotoğraf)

Giraudon

Fabre d'Églantine Greuze *Louvre müzesi, Paris*

quinialılar'ı ve Etrüskler'i yenilgiye uğrattı. Decius Mus'la birlikte konsül oldu, 295'te Sentinum'da Samnitler'i, Etrüskler'i ve Galyalılar'ı yendi. Saygınlık kazandı, "Çok Büyük" anlamına gelen Maximus adını alan ilk Fabius oldu.

FABİUS MAXİMUS VERRUCOSUS (Quintus), **Cunctator** *(oyalayıcı)* denir (İ.Ö. 275'e doğr.-203), romalı konsül (233, 228, 215, 214, 209) ve diktatör (217). 233'te Ligürler'i yendi, tribunus Flaminius'un tarım yasalarına karşı çıktı, 218'de Saguntum'a karşı yapılan ve İkinci Pön savaşı'na yol açan saldırının nedenini sormak üzere Kartaca'ya gönderildi. Trasimeno bozgunu sonrasında diktatör oldu (217), Kartaca ordusunun İtalya'da ilerleyişini izledi, bu sürekli izleme sayesinde Annibal'ın ne yapacağını önceden kestirdi, tehdit altındaki kentleri zamanında tahkim ettirdi, birçok çarpışmaya girerek düşmanı yordu ve ikmal yollarını tıkadı. Bu önlemci taktik ona oyalayıcı adının verilmesine yol açtı. Ancak Romalılar tarafından yüzüstü bırakıldı. Cannae bozgunu (216) Fabius Cunctator'un görüşlerinin haklılığını ortaya koydu. Birçok kez yeniden konsüllüğe getirilen Fabius Taranto'yu ele geçirdi ve halkını sadakatsizliğinden ötürü köleliğe mahkûm etti. Ölmeden önce, Scipio'nun Afrika'ya inme tasarısına karşı çıktı.

FABİUS PİCTOR (Quintus), en eski latin tarihçilerinden (doğm. İ.Ö. 260'a doğr.). Senatördü, Gallia Cisalpina'daki savaşa katıldı ve Delphoi oraculumu'nu sorgulamaya gönderildi (216). Yunanca olarak yayımlanan ve daha sonra latinceye çevrilen yapıtı, kuruluş ile (Roma'nın kuruluşunun İ.Ö. 747'ye doğru olduğunu saptar) İkinci Pön savaşı'nın ilk yılları arasındaki dönemle ilgilidir. Polybios ve Halikarnassoslu Dionysios'un kuşkuyla başvurdukları bu yapıtın günümüze bazı bölümleri kalmıştır. Yapıt, ayrıca Titus Livius ve Yaşlı Plinius'un da başvuru kaynaklarından biridir.

FABİUS VALENS → VALENS.

FABL → MASAL.

FABLİAU a. (fr. sözc.; esk. fr. *fablel* [*fabl*] sözcüğünün picardie lehçesinde aldığı biçim). XII. ve XIII. yy.'larda, güldürmeyi amaçlayan kısa öykü. Güldürü öğeleri içermesi açısından öykü ve anlatıdan ayrılır.

FÅBORG ya da **FAABORG,** Danimarka'da liman kenti, Fyn adasının güney kıyısında; 6 500 nüf. Fåborg güzel, küçük bir XVIII. yy. kentidir. Müzeler. Çevresi güzel manzaralarıyla ünlüdür.

FABRA (Pompeu), ispanyol filolog ve dilbilimci (Barcelona 1868 - Prades, Fransa, 1948). Barcelona'da mühendislik öğrenimi gördükten sonra Bilbao'da kimya profesörlüğü yaptı. İlk yapıtı *Ensayo de gramática del catalan moderno*'yu (Modern katalanca dilbilgisi denemesi) yazdığı 1885 yılından başlayarak kendini katalan dilini araştırmaya adadı. 1890 yılından sonra da katalanca yazım kurallarının düzenlenmesi amacıyla L'Avenç dergisinin başlattığı kampanyanın önderleri arasında yer aldı. 1911'de, Prat de la Riba'nın çağrılısı olarak Katalancayı araştırma enstitüsü' nün Filoloji bölümünde görev almak üzere Barcelona'ya gitti. Burada *Normes ortogràfiques* (Yazım kuralları) [1913] ile *Diccionari ortogràfic*'in (Yazım kuralları sözlüğü) [1917] yayınını yönetti. Yazım kurallarına ilişkin yapıtının yaygınlaşması ve kabul görmesi, Katalan Birliği'nin resmi belgelerinin kaleme alınması sırasında bu kurallara uyma zorunluluğu getirdi. 1918 yılında Katalancayı araştırma enstitüsü o günden beri katalancanın resmi dilbilgisi kitabı olarak kabul edilen yapıtı *Gramàtica catalana*'yı (Katalanca dilbilgisi) yayımladı. 1919-1928 yılları arasında, yazı ve konuşma dilinin arındırılma ölçütlerini konu edinen ve daha sonra (1954-1956) *Converses filològiques* (Filolojik sohbetler) genel başlıklı bir dizi kitapta toplanan çeşitli makaleler yazdı, katalanca dilbilgisini yaymayı amaçlayan kısa birçok yapıt verdi. *Diccionari general de la llengua catanana*' nın (Katalan dili genel sözlüğü) [1932] hazırlıklarını yönlendirdi. Son yapıtı *Gramatica catalona* (Katalanca dilbilgisi) ölümünden sonra, 1956'da yayımlandı.

FABRA RİBAS (Antonio), ispanyol siyaset adamı (Reus 1878 - Cambrils 1958). Gençliğinden başlayarak, sosyalist hareketin içinde yer aldı. Almanya'da, Büyük Britanya'da ve l'Humanité gazetesinde Jaurès'le birlikte çalıştığı Fransa'da yaşadı. PSOE'ya (İspanya, sosyalist işçi partisi) katılan Katalonya sosyalist federasyonu'nu yeniden örgütledi ve La İnternacional gazetesini çıkararak (ekim 1908), federasyonu bir yayın organına kavuşturdu. İşçi dayanışması'nın çevresinde toplanan Katalonya işçi hareketi'ni sosyalizme doğru yöneltmek için mücadele etti; Melilla savaşı'nı protesto eden hareketin başına geçti; Trajik hafta (haziran 1909) olaylarını başlatan grev komitesinin üç üyesinden biri olarak görev aldı. İşçi dayanışması'nın yöneticiliğini yaptığı sırada Katalonya bölgesi işçileri konfederasyonu'nun kuruluşu (1910) çalışmalarına katılmasına rağmen sosyalizmden uzaklaşmadı ve PSOE'nın merkez komitesinde çalıştı. 1934'te Araquistain ve Alvarez del Bayo'nun bo görevi üstlenmesine kadar, Largo Caballero'nun siyasi müşavirliği yılları arasında Çalışma bakanlığı müşavirliği (1931-1934) ve İsviçre büyükelçiliği (1937-1939) görevlerinde bulundu. Daha sonra, sürgünlük dönemini yaşadığı Güney Amerika'da kooperatifçilik hareketinin gelişmesine katkıda bulundu.

FABRE (François Xavier Pascal, *baron—*), fransız ressam (Montpellier 1766 - *ay. y.* 1837). David'in öğrencisiydi, 1787'de Roma ödülü'nü aldı, 37 yıl bu kentte, daha sonra da Floransa'da kaldı, burada gizlice Albany kontesi ile evlendi. Montpellier'ye döndüğünde, Alfieri'nin Albany düşesine bırakmış olduğu 330 tablo ve değerli eşyadan oluşan değerli bir koleksiyonu, o zamandan bu yana adını taşıyan müzeye bıraktı. Fabre'ın yapıtlarının en iyi bölümü bu müzede saklanmaktadır (*Louis XVIII*'in, *Canova*'nın, *Albany kontesi*'nin portreleri; tarihsel konulu tablolar ve manzaralar).

FABRE (Jean Henri Casimir), fransız böcekbilimci (Saint-Léons, Aveyron, 1823-Sérignan-du-Comtat 1915). Böceklerin doğal ortamları içindeki davranışları üzerine yaptığı gözlem ve deneysel incelemeler, bir oranda hayvan davranışları biliminin gelişmesini sağladı. Sérignan'daki köşesinde, gözlemlerini *Souvenirs entomologiques* (Böcekbilim üzerine anılar) adlı 10 ciltlik bir yapıt dizisinde topladı. 1879-1907 arasında yayımlanan bu dizi, kimi yorumlarından dolayı zaman zaman eleştirilmesine karşın, doğabilimlerinin yaygınlaştırıcısı olarak kendisine çok büyük bir ün kazandırdı.

FABRE (Ferdinand), fransız yazar (Bédarieux 1827-Paris 1898). Dinsel yaşam için yaratıldığına inanmakla birlikte şiiri yeğledi; *les Hirondelles* (1848) ve *les Feuilles de lierre* (1853) adlı şiir derlemeleri başarılı değildi. Buna karşılık ilk romanları *les Courbezon* (1862) ve *Julien Savignac* (1863), Sainte-Beuve'ün dikkatini çekti. *Ma vocation* (1889-1908), özellikle *l'Abbé Tigrane* (1873) ve çok başarılı olduğu köy papazı portreleri, Montpellier papaz okulunda geçirdiği kısa süreden izler taşır. Ayrıca, ressam arkadaşı Jean-Paul Laurens'in romanlaştırılmış yaşamöyküsünü de bu yazara borçluyuz (*le Roman d'un peintre,* 1878).

FABRE (Émile), fransız oyun yazarı (Metz 1869-Paris 1955). Théâtre-Français'ye yönetici (1913-1936) oldu, *l'Argent* (1895) adlı oyununu sahneye koydurduğu Théâtre-Libre'in ateşli yandaşlarından biriydi. Konularını Antikçağ'dan (*Timon d'Athènes,* 1899) ya da çağdaş yaşamdan (*les Ventres dorés,* 1905; *la Maison d'argile,* 1907; *Un grand bourgeois,* 1914) alan toplumsal-siyasal yapıtları belgesel değerlerini korumuştur.

FABRE (Jaume), katalan mimar, Mallorca'da doğduğu sanılıyor, XIII. yy. sonuyla XIV. yy. başında yapıt verdi. Palma de Mallorca'daki dominiken manastır ve kilisesini yaptı. 1317'de aragónlu Jaime II ve Barcelona piskoposu Pons tarafından Barcelona katedrali'nin yapım çalışmalarını yönetmekle görevlendirildi. Bu yapıda Santa Eulalia yeraltı mezarlığı (1338'de tamamlandı), absida ve San İvo kapısının yanı sıra capellalar da yaptığı sanılmaktadır. Yine Barcelona'daki Santa María del Mar ve Nuestra Señora de los Reyes (Pino) kiliseleriyle, Santa Catalina ve San Francisco manastırlarının yapımına da emeği geçtiği tahmin edilmektedir.

FABRE D'ÉGLANTİNE (Philippe FABRE, —denir), fransız oyuncu, tiyatro yazarı ve siyaset adamı (Carcassonne 1750-Paris 1794). Şiir alanında birtakım denemelere girişti, denemelerinden birini *(Étude de la nature)* Buffon'a ithaf etti (1783) ve Toulouse Çiçek bayramında bir ödül kazandı (bir altın "églantine" [yabangülü]; adını bu çiçekten almıştır), sonra Paris'e giderek yeni görüşleri etkin bir biçimde yaymaya çalıştı. Gerçek kişilerden esinlenen *Augusta* (1787) adlı trajedisinde LaBarre şövalyesinin çektiği acıları sahnede canlandırdı. Komedilerinde, siyasal bir çeşni katarak, Molière'i taklit etti: *les Gens de lettres* (1787) adlı oyununda aydın kişileri alaya aldı; *le Philinte de Molière ou la Suite du Misanthrope*'uyla ilk başarısını kazandı (1790); burada Célimène gitmiş, iyiliksever ve duygulu bir Alceste ile iğrenç bir soyluya dönüşen Philinte karşı karşıya kalmıştır. *Les Précepteurs* adlı yapıtında Rousseau'culuğu kendini hâlâ belli eder (yayımlanışı 1799). "Il pleut, bergère" şarkısının güftesi de onundur ve cumhuriyet takviminin ay adlarını da o bulmuştur. Danton'un dostu, Konvansiyon meclisinde Paris milletvekili idi. Fakat, Hindistan Şirketi skandalına adı karıştı, rüşvet almakla suçlandı ve dantoncularla birlikte giyotine gönderildi.

FABRE D'OLİVET (Antoine), fransız yazar ve bilgin (Ganges, Hérault, 1767 -Paris 1825). İçrekçilik havası taşıyan felsefe yapıtları verdi. Ama öncelikle *la Langue d'oc rétablie dans ses principes constitutifs théoriques et pratiques* (Oc dilinin bu dili oluşturan teorik ve pratik ilkeler içinde yeniden düzenlenmesi) üzerine incelenmesiyle ve provence lehçesiyle yazdığı romanı *Azalaïs et le gentil Aimar'* la (1799) daha çok bir *félibrige** öncüsü olarak tanınır. *Troubadour, poésies occitaniques du XIIIe siècle* (Troubadour, XIII. yy.'da oc dilinde yazılmış şiirler) adlı yapıtı bir edebiyat yutturmacası gibi görünse de, şairin yeteneğine tanıklık edecek niteliktedir.

FABRÉS (Antonio), ispanyol ressam ve heykelci (Barcelona 1854 - Roma 1936). Resim ve heykel öğrenimini uzun yıllar çalıştığı Roma'da yaptı. 1904'te başkan Porfirio Díaz tarafından, Güzel sanatlar müfettişi olarak Meksika'ya davet edildi. 1908'de, Avrupa'ya döndü. Suluboya çalışmaların ağır bastığı yapıtlarında ana tema günlük yaşam sahneleridir *(Gözde; Don Kişot'u okurken; Allah rızası için bir sadaka)*.

FABRİ (Filippo) → FABER.

FÁBRİ (Zoltán), macar sinemacı (Budapeşte 1917). Cannes film festivali'nde ödül kazanan *Atlı karınca* (Körhinta) [1955] ve Karlovy Vary'de ödül alan *Profesör Annibal* (Hannibál tanár úr) [1956] ile Fábri uluslararası sinema seyircisinin dikkatlerini macar sinemasına çekti. Fábri, daha son-

ra, Édes Anna (1958), *Cehennemde iki haftayın* (Két Félidő A Pokolban) [1961], *Nappalı Sötétég* (1963), *Utoszezon* (1966), *Pal sokağı çocukları* (A Pál Utcai Fiúk) [1968], *Tot ailesi* (Isten Hosta, Örnagy Ur) [1969], *Hangyáboly* [1971], *Bir gün eksik ya da fazla* (Pluszminusz egy nap) [1973], *141 Perc a Befejezetlen Mondatból* (1974), *Az ödedik Pescet* (1976), *Macarlar* (Magyarok) [1977], *Requiem* [1981] filmlerini çevirdi; ancak, Fábri'nin başyapıtı *Yirmi saat* (Husz Ora) [1964] filmidir; bu filmde, bilinçli bir analizle, bir köydeki bireylerin yaşamlarından yola çıkarak, son yirmi yıl macar tarihinin toplumsal ve siyasi kroniğini, röportaj halinde gözler önüne sermektedir.

FABRİANO, İtalya'da kent, Marche'de (Ancona ili), Esino'nun kolu, Giano'nun kıyısında; 28 000 nüf. XIII.-XVI. yy.'dan kalma anıtlar. Resim müzesi. Kökeni XII. yy.'a dayanan kâğıtçılık. Mobilya. Besin sanayisi. Elektrikli gereçler yapımı.

FABRİCE (Georg Alfred, *kont*), saksonyalı general (Quesnoy-sur-Deûle 1818 -Dresden 1891). Konfedere birlikler kurmay başkanıydı. Prusyalılar'a karşı (Düklükler savaşı, 1864) ve Bohemya'da (1866) büyük kahramanlık gösterdi. Saksonya savaş bakanıyken orduyu Prusya modeline göre yeniden örgütledi. Fransa'nın kuzeyindeki ışgal kuvvetlerinin başına geçti (1871). 1882'de yeniden savaş bakanlığına getirildi. Daha sonra da Saksonya dışişleri bakanı oldu (1882).

Fabrice del Dongo, *Parma* manastırı* adlı romanın kişisi.

FABRİCİ d'Acquapendente (Girolamo) → ACQUAPENDENTE.

FABRİCİUS (Caius), gözlerinin küçük oluşu nedeniyle **Luscinus** diye adlandırıldı. İ.Ö. 282'de ve 278'de konsül oldu. Pyrrhos'un kendisine vermek istediği parayı reddetti. 277'de censor oldu, katılığıyla tanındı, yokluk içinde öldü.

FABRİCİUS (David), hollandalı gökbilimci ve din adamı (Esens 1564-Östeel 1617). 1596'da, ilk değişken yıldız *Mira Ceti*'yi bulmasıyla tanındı. Ayrıca sonradan oğlu Johann'ın tanımladığı güneş lekelerini 1610'da gözlediği sanılır.

FABRİCİUS (Johann Albert), alman lutherci tanrıbilimci, filolog ve kaynakçacı (Leipzig 1668 - Hamburg 1736). Hamburg'da vaazlar verdi ve profesörlük yaptı; dini savunan bilimsel yapıtlar ve önemli kaynakça çalışmaları yayımladı.

FABRİCİUS (Johann Christian), danimarkalı böcekbilimci (Tønder 1745-Kiel 1808). Linné'nin öğrencisiydi. Kopenhag ve Kiel üniversitelerinde iktisat profesörü oldu, ancak böcekbilime tutkusu dolayısıyla büyük koleksiyonlar topladı. Çok iyi bir sistemleştiriciydi; bütün dünyadaki böcek türleri arasında tanımını yaptıklarının sayısı, hemen hemen Linné'ninkiler kadardır. Böceklerin ağız parçalarının biçimine dayanan bir sınıflandırma yapmayı denedi. Birçok yapıt yazdı. Bunlardan biri *Entomologia systematica* (Sistematik böcekbilim) [4 cilt; 1792-1794] adını taşır.

Fabricius kesesi. Zool. Kuşların son bağırsaklarının sırt çıkıntısı; lenfle ilgili bir yapı olan fabricius kesesi memelilerin timusuyla karşılaştırılabilir. Yetişkinlerde gerilemiştir.

Fabricius köprüsü, Roma'nın günümüze dek ayakta kalmış en eski köprüsü, İ.Ö. 62'de yapıldı. Tevere nehrinin sol yakasını adaya bağlar, iki ana gözden oluşur. Ortadaki kemer ayağı ikincil bir dizi kemerle hafifletilmiştir. Üstündeki yazıtta kurucusu Fabricius'un adı bulunur. Kaplamalar, XV. ve XVII. yy.'larda yapılmıştır.

FABRİKA a. (imal etme, atölye anlamında lat. *fabrica*'dan). Önceden hazırlanmış hammaddeleri, pazara sürülebilecek işlenmiş ürünlere dönüştüren sanayi kuruluşu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tic. *Fabrika fiyatı*, üreticinin ürünlerini tüccara sattığı fiyat.

—ANSİKL. Topbil. Marx'a göre fabrika, atölyenin gelişmiş biçimidir, bu da, makineleşmenin yaygınlaştığını ve sanayileşmenin başladığını gösterir. Marx şöyle der: "Fabrikada *(factory)* -makine kullanımına dayanan bir atölye çeşididir bu-, basit işbirliğinin yeniden ortaya çıktığını görüyoruz. İşçi bir yana bırakılacak olursa, fabrika öncelikle aynı yerde ve aynı zamanda ışleyen aynı türden takım tezgâhlarının topluluğu olarak kendini gösterir" (*Kapital*, 1, 15).

FABRİKA-GEMİ a. Denizc. **1.** Gerek balık tutmada, gerek tutulan balığı uzun süre saklamak amacıyla ışlemede kullanılan gemi. **—2.** Balinaları denizde işlemek için özel olarak düzenlenmiş gemi. **—3.** Dönüştürme tesisleri (fileto çıkarma, soğutma, derin dondurma, tuzlama, konserveleme) içeren gemi.

—ANSİKL. Fabrika-gemilerin dedveyti 20 000 t'u aşar. Kaptan köprüsü, çok geniş bir güverte elde etmek için tamamen baş taraftadır. Özel bir biçime sahip kıç taraf, su kesimi düzeyinde açıktır ve üst güverteye kadar yükselen eğik bir rampayla donatılır. Balıkçının getirdiği balina çıkrıklarla bu güverteye kadar çekilir ve burada mekanik testerelerle parçalanır. Parçalar otoklavlarda yağa dönüştürüldükten sonra tanklara yollanır. Balıkçılar fabrika -gemiden aynı zamanda balıkçı ana gemisi olarak da yararlanır; bu gemilerde kimi kez balina sürülerinin yerini bulmada ve buzların durumunu incelemede kullanılan gözlem araçları da bulunur.

FABRİKASYON a. (fr. *fabrication*). Bir şeyi fabrikada üretme eylemi: *Fabrikasyon hatası.*

◆sıf. Fabrika üretimi olan şey için kullanılır: *Fabrikasyon ayakkabı.*

FABRİKATÖR (fr. *fabricateur*). Fabrika sahibi ya da fabrika işleten kimse.

FABRİKATÖRLÜK a. Fabrika sahipliği ya da işletmeciliği.

FABRİS (Antonio), italyan madalyoncu (Udine 1792 - Venedik 1865). Floransa'da, özellikle Venedik'te çalıştı ve orada Devrim (1848) onuruna iki güzel madalyonla Venedik Cumhuriyeti'nin iki emisyonunun vurma kalıplarını yaptı.

FABRİTİUS (Carel), hollandalı ressam (Midden - Beemster 1622 - Delft 1654). Rembrandt'ın öğrencisi (1641), ışık karşıtlıklarını, olasılıkla ustası olduğu Vermeer'i haber veren daha canlı bir renk yelpazesi halinde kullandı (*Vaftizci Yahya'nın öldürülüşü*, Rijksmuseum, Amsterdam; *Kendi portresi*, Rotterdam; Nöbetçi, 1654, Schwerin; *Sakakuşu*, 1654, Lahey). —Kardeşi BARENT (Midden-Beemster 1624 - Amsterdam 1673), Rembrant'ın etkisinden pek kurtulamadı (*Van der Helm ailesinin portresi*, Amsterdam; *Mercurius ile Argus*, 1662, Kassel; *İbrahim ile üç melek*, 1664, Arras; vb.).

FABRY (Charles), fransız fizikçi (Marsilya 1867 - Paris 1945). École Polytechnique'i bitirdikten sonra, Marsilya Fen fakültesi'nde sınai fizik profesörü oldu. 1921'de Sorbonne'da görevlendirilerek Optik enstitüsü'nün müdürlüğüne getirildi. 1927'de Bilimler akademisi'ne girdi. Çalışmalarının hemen hepsi optikle ilgilidir. Önce Pérot ile, daha sonra Buisson ile çok dalgalı girişim olaylarını inceledi. Tayf çizgisinin ince yapısını laboratuvarda incelemeye yarayan ve meteorolojide, gök fiziğinde kullanılan bir girişimölçer yaptı ve spektroskop yardımıyla kusursuz bir biçimde saptanmış işaret noktalarından yararlanarak uluslararası bir dalga uzunluğu sistemi kurdu. Böylece metrenin uzunluğunu kadmiyum kırmızı çizgisinin dalga uzunluğuna bağlı olarak ölçtü (1913). Gerçekleştirdiği deneylerden biri optikteki Doppler-Fizeau olayını ilk kez doğrudan doğruladı.

Fabry hastalığı ya da **yaygın anjiokeratomu,** eşeye bağlı ve çekinik olarak geçen kalıtımsal hastalık. (Purpuralı ya da kılcaldamar genişlemesi olan hiperkeratozlu deri lezyonları ve başka bozukluklarla birlikte, yalnız erkeklerde ortaya çıkar. Dislipoidozun ağır bir çeşididir. Adını alman deri uzmanı Johannes *Fabry*'den [1860-1930] alır.)

FABVİER (Charles Nicolas, *baron*), fransız general, Chambre des pairs üyesi (Pont-à-Mousson 1782 - Paris 1855). İmparatorluk ordusunda subaydı. 1807'de İstanbul'a kadar sokulan ingiliz donanmasına karşı, Selim III'e yardımcı olarak gönderilen kurulda yer aldı. Aynı yıl general Gardanne ile birlikte İran ordusunu düzenleme göreviyle İran'a gitti. Fransa'ya dönünce tüm imparatorluk seferlerine katıldı ve özellikle Fransa seferi sırasında yararlık gösterdi (1814). Albayken, Restauration döneminde liberal eylemlere katıldı. Birçok komploya katılan Fabvier, yunan ayaklanması sırasında (1823), Reşit Paşa' ya karşı Atina savunmasında görev aldı (1827). Fransa'ya dönüşünde, müstahkem Paris kentinin komutanı oldu (1830). 1839'da tümgeneralliğe yükseltildi, 1848'de emekliye ayrıldı, 1849'da Meurthe milletvekili seçildi.

FABYAN (Robert), ingiliz kronikçi (Essex 1450'ye doğr. - 1513). Dokumacıydı; Londra sheriff'i oldu. İngiltere ve Fransa kronikleri (1516) özellikle Brutus'un İngiltere'ye gelişiyle Henry VII'nin saltanatı dönemi arası Londra tarihini anlatır.

FACATATİVÁ, Kolombiya'da (Cundinamarca yönetim bölgesi) yerleşme, bölge merkezinin K.-B.'sında, 2 614 m yükseklikte, 158 km²; 33 543 nüf. Piskoposluk. Doğu And sıradağlarının batı kesiminde, Cundinamarqués platosunda yer alır. Tahıl ve patates. Hayvancılık (sığır, domuz ve at). Kömür madenleri. Maya ve un fabrikaları.

FACCİOLATİ (Jacopo), italyan dilbilimci (Torreglia 1682 - Padova 1769). Padova'da profesörken, Calepino sözlüğünün geliştirilmiş bir baskısını yayımladı (*Calepinus septem linguarum*, 1752) ve öğrencisi Forcellini ile birlikte latin dilinin büyük sözlüğünün (*Lexicon totius latinitatis*, 1771) hazırlanmasına katkıda bulundu.

FÂCİ sıf. (ar. *fâci*ᶜ). *Esk.* Keder veren, acıklı, üzücü.

Sartoni

Charles Fabry

Scala

Carel Fabritius
Sakakuşu (1654)
Mauritshuis, Lahey

FACİA a. (ar. *fācïa*). **1.** Çok üzücü olay ya da ölümle sonuçlanan kaza; felaket, afet: *Yoksulluk, aile faciasına yol açtı. Pilotun soğukkanlılığı bir faciayı son anda önledi. Deniz, hava faciası.* **—2.** *Esk.* Trajedi, dram.
—*Esk. Facia-engiz,* felaket yaratan. ‖ *Facia-nüvis,* dram yazarı: *"...facia-nüvis; bundan maada Türklerin en maruf bir mütercimidir"* (F. Köprülü). ‖ *Facia-yı mensure,* düzyazı biçiminde yazılmış dram. ‖ *Facia-yı manzume,* manzum dram.

FACİAT çoğl. a. (ar. *fācïa*'nın çoğl. *fācïāt*). *Esk.* Facialar, belalar, felaketler.

FACİNO CANE (Bonifacio CANE, —denir), italyan condottiero (Casale Monferrato, Piemonte, 1360'a doğr. - Pavia 1412). Bir ghibellino ailesindendi. Della Scala'ların, sonra da Milano dükü Gian Galeazzo Visconti'nin savaşçıları arasında yer aldı, Castagnole, Monferrato ve San Martino derebeylikleri kendisine verildi. İmparator Bavyeralı Robert'in birliklerine karşı Brescia surları dibinde kazanılan zaferde önemli bir rol oynadı (1401). Gian Galeazzo'nun ölümünden sonra (1402) oğulları Giovanni Maria ve Filippo Maria'nın hizmetine girdi. Ancak İskenderiye (1403), Piacenza (1406) ve Pavia'yı (1410) alarak bağımsızlığını ilan etti. Dük Giovanni Maria'dan kontluk unvanı almayı başardı. Ölümünde, Filippo Maria Visconti, onun dul eşi Beatrice Lascaris di Tenda ile evlendi, kaptırmış olduğu toprakları böylece yeniden ele geçirdi.

Lettres françaises

Aleksandr Aleksandroviç Fadeyev

FACİO (Justa A.), kosta rikalı yazar (Santiago de Veraguas, Panamá, 1860 -öl. 1932). Küçük yaşta Kosta Rika'ya yerleşti. Ülkesinin siyasal yaşantısında milli eğitim bakanı ve Kosta Rika Edebiyat akademisi'nin kurucusu olarak etkin bir rol oynadı. La república, El pueblo, La prensa, vb. gibi gazetelerde çalıştı. Diario del comercio ve Revista de Costa Rica'nın yöneticiliğini yaptı. *Mis versos* (1894) adlı bir şiir kitabıyla, *La cultura literaria y Origen y desenvolvimiento del romance castellano* (Edebiyat kültürü, ispanyol romanının kökeni ve gelişmesi) adlı bir araştırma kitabı yazdı.

FÂCİR, FÂCİRE sıf. (ar. *fācir,* dişl. *facire*). *Esk.* **1.** Günahkâr, günah işleyen, kötü huylu: *"Örtün, evet, ey hâile... örtün, evet, ey şehr; / Örtün ve müebbed uyu, ey fâcire-i dehr!.."* (Tevfik Fikret). **—2.** Yalancı, yalan söyleyen. **—3.** Ayyaş; zevk ve eğlenceye düşkün. **—4.** Karşı cinse aşırı düşkün.

FÂCİRE → FÂCİR.

FACTA (Luigi), italyan siyaset adamı (Pignerol 1861 - *ay. y.* 1930). 1892'de milletvekili seçildi. Luzzatti kabinesinde (1910-11), sonra Giolitti kabinesinde (1911-1914) maliye bakanlığı, Orlando kabinesinde de adalet bakanlığı yaptı (1919). Giolitti'nin yönetimden uzaklaştırılmasının yol açtığı bir bunalım sonrasında, mart 1922'de başbakan oldu. Faşizmin yükselişini engelleyecek hiçbir yararlı önlem almadı. Vittorio Emanuele III'ün desteğini yitirince hükümeti 28 ekim 1922'de devrildi ve yerini Mussolini'ye bıraktı.

FACTOR a. (acenta anlamında ing. sözc.). Factoring işlemleri yapan özel aracı.
—ANSİKL. ABD'de factor, veresiye mal satan firmaların alacaklarını satın alır. Fransa'da, bazı hukuksal nedenlerden ötürü factorlar, alacak satın alma işlemlerine girmez, alacaklılar yerine "sözleşmeli halefiyet" yaparlar. Bu durumda factor, bir hizmet sunucu ve bir mali yardımcıdır.
• *Tarihçe.* Başlangıçta factorlar, bir dışsatımcı hesabına mal satmakla görevli gezgin tüccarlardı. XV. yy.'da sömürgelerde metropol üreticilerinin satılmak üzere mallarını temsil ettikleri emanetçi durumuna geldiler. Böylece, yavaş yavaş, alacağın ödenmemesi rizikosunu üstlenmeye, müşterilerin borcuna kefil olmaya, hatta bu borçları onların yerine alacaklılara ödemeye başladılar. Muhabire danışmanlık eder oldular. Factorluk XIX. yy.'da özellikle Büyük Britanya'da geliştikten sonra, XX. yy.'da bir sıçrama yaptı: satıcı emanetçilik rolü ikinci planda kalarak mali aracılık rolü ön plana geçti.
• *Factorun yararı.* Gerçekte, satıcı için factor, bir banka, bir sigorta şirketi, bir transitçi, bir muhasebeci, bir tahsilatçı, bir hukuk ve avukatlık hizmeti ve bazı yardımcı hizmetler (istatistik, piyasa incelemesi, vb.) demektir. Böylece, factor, müşteriyi çoğu kez kendisi için ağır bir yük oluşturan ve hele küçük ya da orta çapta bir iş sahibiyse genellikle karşılama olanağından yoksun bulunduğu bazı ağır yüklerden kurtarır. Factoring şirketleri gelişigüzel risk yüklenmezler: müşteriyle birlikte riski inceler, ancak siparişin gerçekleştirilmesi konusunda onay aldıktan sonra işe girişirler. Bu sipariş uygulanmasında yalnız alıcıyla sipariş miktarı değil, aynı zamanda ödeme koşulları, ödeme süreleri ve sigorta-kredi olanakları da belirlenir.
Factorun gördüğü hizmet karşılığında sağladığı çıkar her alacak üzerinden aldığı factoring komisyonundan oluşur. Bu komisyonun miktarı az olmakla birlikte (satıcının kâr marjıyla uygun olması gerekir), çok sayıda alacak üzerinden alındığı, yani birçok satıcıyla iş yapıldığı zaman, yine de kârlı olabilir. Ayrıca factor bir de finansman komisyonu (ya da borçlu faiz) alır. Finansman süresiyle orantılı olarak hesaplanan bu komisyon, peşin finansmanın bedelini gösterir. Komisyon oranı, kısa vadeli banka kredilerinin seyrine bağlıdır. Factor, çok geniş haklara sahiptir: denetleme hakkı, yönetimle ilgili emirleri denetleme hakkı, talimatlara uyulmaması (örneğin, müşterilere verilecek kredilerin tavanı) durumunda garantiyi iptal etme hakkı. Son olarak, müşterilerine olabildiğince geniş bir coğrafi alanda hizmet verebilmek için, factorlar uluslararası gruplar ya da kulüpler kurmuşlardır.

FACTUM a. (olay, hareket anlamında lat. sözc.). Bir tutumun doğrulandığı ya da karşı düşüncede birinin eleştirildiği sert tartışma yazısı.

FACUNDUS, Byzacium'da (bugün Tunus) Hermiane piskoposu (öl. Konstantinopolis 571'den sonra). Iustinianos'un mahkûm ettirmek istediği Üç Rahipler meclisi'nden yana çıktı ve papa Vigilius' un 548'de onayladığı imparator fermanına uymayı reddetti. Dinde bölücülük suçlamasıyla 564'te Konstantinopolis'te gözaltına alındı. Yazıları dinsel tartışmalar tarihi açısından değer taşır.

FAÇA a. (ital. *faccia*'dan). Denizc. **1.** Bir geminin yüklü su kesimi ile boş su kesimi arasında kalan bölümü. **—2.** *Arg.* Yüz, çehre, surat. **—3.** *Arg.* Giysi. **—4.** *Arg. Façasını almak,* birini utandırmak, bozmak.
—Denizc. *Faça boyası,* geminin façasına bir kuşak biçimde sürülen ve hem suya hem de havaya karşı koruyucu niteliğe sahip boya. (Boyanacak yüzey önce raspayla temizlenir, tatlısuyla yıkanır ve bir kat sülüğen çekildikten sonra boyanır.) ‖ *Faça çekmek,* bir geminin bordasını boyarken, façanın üst sınırını düzgün bir biçimde çizmek. ‖ *Faça etmek,* serenleri ters yöne pırasya edip yelkenleri olduğu gibi kapatarak gemiyi geriye hareket ettirmek. — Yatay serenleri başa ya da kıça doğru çevirerek yelkenleri sarmak. ‖ *Faça flok etmek,* orsa tıramola ederken, teknenin dönüşünü hızlandırmak için floku rüzgâra doğru çevirmek.
—Oy. *Faça açmak,* faça kâğıdını oyunculların görmesi için açık olarak bırakmak. ‖ *Faça kâğıdı,* iskambil destesinin en altındaki kâğıt (Arg.).
◆ünl. Denizc. *Faça flok!,* floku faça et komutu.

Façade, 1 perdelik bale. Koregrafisini Frederick Ashton, müziğini William Walton (aslında, şair Edith Sitwell'in "dilsel çeşitlemeler"i için müzik eşliği), dekor ve kostümlerini John Armstrong hazırladı. Camargo Society için düzenlenmiş olan *Façade,* ilk kez 1931'de, Londra'daki Cambridge Theatre'da sahnelendi. Başlıca rolleri Alicia Markova, Lidiya Lopuhova ve F. Asthon yorumladı. Koregrafın en esprili yapıtlarından olan bale, hemen Ballet Rambert'in repertuvarına alındı. 1935'te Vic Wells Ballet tarafından yeniden yorumlandı.

FAÇETA a. Müc. Değerli bir taşın belirli bir biçimde yontulması sonucu ortaya çıkan küçük düz yüz. ‖*İlk façeta,* taşın içinin incelenmesini sağlamak amacıyla işlenmemiş ve saydam olmayan bir elmas üzerinde yontulan façeta.
—Jeomorfol. *Fay façetası,* bir fayın fay çizgisine dik, V biçimli iki vadi arasında kalan, yamuk ya da üçgen biçimindeki şevli bölümünün kesiti.
—Ruhbil. Belli bir değişkenler öbeğini farklı biçimlerde sınıflandırmayı sağlayan sınıflandırma etkenlerini belirtmek için L. Guttman'ın önerdiği terim.

FAÇETALAMA a. Müc. Değerli bir taşın façetalarını belirleme eylemi.

FAÇETALAMAK g. f. Müc. Bir değerli taşa feçatalar yapmak; bu işlem işlenmemiş taşın kenarı bor kaplı döner bir diske sürtülmesiyle gerçekleştirilir.
◆**façetalanmak** edilg. f. Müc. Taşlar için, façetalı yontulmak.

FAÇETALI sıf. Façetası olan.
—Yerbil. *Feçetalı çakıl,* çölümsü bölgelerde sık rastlanan ve rüzgârla taşınmış kum tanelerinin aşındırmalarının bir sonucu olan, düzlemsel yüzeyleriyle belirgin kayaç parçaları.

FAÇUNA a. (ital. *fascina*). Denizc. **1.** Halatların üzerine, sürtünmelerden ya da hava koşullarından aşınmaması için sarılan gırcaladan ya da mürnelden sargı. **—2.** *Façuna bezi,* halatın aşınmaması için belli yerlerine sarılan ziftli bez. ‖ *Façuna etmek,* bir halatın çımasını ya da bedenini çeşitli etkilerden korumak için üzerine gırcala, mürnel ya da ziftli bez sarmak. (Bu işlem genellikle sabit donanımların (armaların) aşınmasını önlemek için yapılır.) ‖ *Façuna tokmağı,* halatları façuna etmekte kullanılan ağaçtan yapılmış özel tokmak. (Ağır ve kalın tarafının ortası boydan boya olukludur ve üzerinde bir tutamaç bulunur.) [Eşanl. FAÇUNA MAÇUNASI.]

FAÇUNALIK a. Denizc. Façuna yapmakta kullanılan gırcala, mürnel vb. malzemeye verilen genel ad.

FAD Org. kim. ve Biyokim. FLAVİN-ADENİN-DİNÜKLEOTİT'in kısaltması.

FADA N'GURMA, Burkina Faso'da yerleşme, Doğu yönetim bölgesinin merkezi, Uagadugu ve Niamey arasında; 1 800 nüf.

FADEYEÇEV (Nikolay Borisoviç), rus dansçı (Moskova 1933). Bolşoy topluluğu üyesi. Olağanüstü tekniği (eşsiz *jeté*'ler) ve atletik yapısıyla, rus kadın dansçıların en büyüklerinden olan Ulanova ve Plisetskaya'nın ideal eşlikçisi olarak tanındı. *Kuğu gölü, Giselle, Uyuyan güzel* gibi klasik ve romantik yapıtlardaki rollerin yanı sıra, *Taş çiçeği, Bahçesaray çeşmesi* gibi yapıtlardaki karakter rollerini de büyük başarıyla yorumladı. Paris Operası'nda (1958, 1964, 1967, 1972), Londra'daki Covent Garden'da (1963) ve New York'ta da sahneye çıktı (1966). Oleg Vinogradov'un *Assel*'inin (1967), Alberto Alonso'nun *Carmen-Suite*'inin (1967), N. Kasatkina ve V. Vasilyov'un *Prelüd ve fügler*'inin (1968), M. Plisetskaya'nın *Anna Karenina*'sının (1972) prömiyerlerinde başrol oynadı. Moskova Koregrafi enstitüsü'nde öğretmenlik yapmaktadır.

FADEYEV (Aleksandr Aleksandroviç), rus yazar (Kimrıy, Tver eyaleti, 1901 - Moskova 1956). Genç yaşta siyasal savaşıma

atıldı, gerek RAPP'da, gerek Yazarlar birliği'nde (SSCB) toplumcu gerçekçiliğin önde gelen savunucusu oldu. Doğu'daki iç savaştan esinlenerek yazdığı ilk öykülerinde (*l'İnondation*, [fr. çev.] 1924; *Razgrom*, 1927) komünist partinin örgütleyici rolünü ve insanların toplu eylem içinde değişimini yüceltti. *Poslednij iz Udege* (1929-1940) adlı kitabında ise yok olmaya yüz tutmuş uygarlıkların sosyalizmle kurtulacağını göstermeye çalıştı. *Molodaja gvardija* (1945) ile, sovyet gençliğinin direnişini anlattı. *Çernaja Metallurgija* adlı kitabını bitiremeden intihar etti.

FADIL, FADILA → FAZIL.

Fadik, Afyon ve çevresinde kadınlar tarafından oynanan, türkülü halay türü bir halk oyunu. Zarif kol atışları, sekme ve dönüşlerle süslü estetik figürleriyle dikkati çeker.

FADİNG a. Psik. Düşünce akışının (zihinsel fading) ya da hareketlerin (hareketsel fading) yavaş yavaş duraklamasıyla ortaya çıkan bozukluğun çok belirgin olmayan çeşidi. (Bu olay şizofreninin ayırtedici özelliğidir.)
—Radiletiş. Bir işaretin elektromanyetik alanında ya da gücünde görülen geçici ve önemli azalma; radyo dalgalarının yayılma koşullarındaki değişimlerden kaynaklanır. (Eşanl. BAYILMA.) ‖ *Ani fading*, MÖGEL-DELLİNGER ETKİSİ'nin eşanlamlısı. ‖ *Girişim fadingi*, göreli fazları değişen, aynı frekanstaki dalgaların girişiminden kaynaklanan fading. ‖ *Seçmeli fading*, kiplenmiş bir dalganın çeşitli tayf bileşenlerini farklı biçimde etkileyen fading.

FADO a. ("kader" anlamında portekizce sözc.; aynı anlamdaki lat. *fatum*'dan). Müz. Gitar eşliğinde seslendirilen Portekiz halk şarkısı.

FADRUSZ (János), macar heykelci (Pozsony, bugün Bratislava, 1858 - Budapeşte 1903). XIX. yy.'da ülkesinin en ünlü heykelcisiydi. *Matyas Corvinus*'un at üstündeki heykeliyle (1902'de Kolozsvár [Cluj] kentinde bir alana dikildi) 1900 Dünya sergisi büyük ödülü'nü kazandı.

FAELLDİN ya da **FÄLLDİN** (Thorbjörn), isveçli siyaset adamı (Ångermanland, 1926). Büyük toprak sahibi, Tarım partisi'nin (daha sonra Merkez partisi adını aldı) üyesi. 1958-1964 döneminde ve 1967'de milletvekilliği yaptı, 1971'de partisinin genel başkanlığına seçildi. Burjuva koalisyonu'nun 1976 seçimlerinde elde ettiği başarı sonucunda başbakanlığa atandı. 1978'de çekilmek zorunda kaldıysa da 1979'da gene başbakan oldu ve 1982'de Sosyal demokratlar'ın iktidara gelişine kadar bu görevde kaldı.

FAENZA, İtalya'da kent, Emilia'da (Ravenna ili), Lamone ırmağı kıyısında; 55 000 nüf. Esk. *Faventia*. 1313'ten 1503'e kadar Manfredi ailesinin (Manfrediler'in konağı daha sonra belediye sarayı oldu) yönetiminde kalan kentte bir katedral (Giuliano da Maiano yaptı, 1474), Ortaçağ'dan kalma birçok kilise ve saray, bir pinakotek vardır. Fayans yapımı hâlâ önemlidir; ayrıca, makine, kimya, tekstil ve besin sanayileri de vardır.
—Güz. sant. Faenza, XIV. yy.'da önemli bir majolika merkezi olmaya başladı. Ünü, XV. ve XVI. yy.'larda tüm Avrupa'ya yayıldı; Faenza majolikaları tarzında kalaylı sırla kaplı her tür yumuşak çömleği belirtmek için kullanılan "fayans" sözcüğü de kentin adından gelmektedir. Faenza'da en ünlüsü "Casa Pirota" olmak üzere birçok atölye kurulmuştu. Usta ressamlar burada, "a istoriati" denen ve daha sonra Cafaggiolo, Casteldurante, Deruta, Urbino gibi yerlerde benimsenen öykülü süslemeler yarattılar. Faenza'da ayrıca çok sayıda (hurma dalı, tavuskuşu tüyü, balık pulu, çam kozalağı, hurma dalı biçiminde) bezekler de yapıldı. Fayans geleneği, XVII. yy.'da beyaz fayans yapımı ve XVIII. yy.'da kont Ferniani'nin fabrikasındaki üretimle sürdü. Faenza Seramik müzesi ve Faenza'da her yıl düzenlenen sanat seramiği yarışması dünyaca ünlüdür.

Faerie Queene *(The)* [Periler Kraliçesi], Edmund Spenser'in, 1590-1596 yılları arasında yazdığı, her biri simgesel bir söylence anlatan 6 bölümlük tamamlanmamış alegorik şiiri. Protestanlık süzgecinden geçirilmiş, Aristotelesçi ve Rönesans kökenli erdemler, bale ya da resme yaklaşan törensel bir şemada birbirini izler.

FAERNO (Gabriele), italyan hümanist (Cremona 1520 - Roma 1561). Fabl türü ve Phaidra'nın inceliğini çağrıştıran bir masal derlemesi (*Centum fabulae ex antiquis auctoribus delectae*, 1564) yazdı. *Phaedrus alter* adıyla sık sık baskısı yenilenen bu fabller'i Perrault manzum olarak fransızcaya çevirmişti (1699).

FAERØERNE adaları, Kuzey Atlas okyanusu'nda Danimarka'ya bağlı takımada, İskoçya'nın 350 km K.'inde; 1 400 km²; 47 390 nüf. (1990). Merkezi, Strømø adasındaki *Thorshavn*. Bütünüyle yanardağ kökenli olan adalar İzlanda'nın kuzeyindekilere benzeyen bazaltlı yüksek yalıyarlar oluşturararak deniz üstünde yükselir. Faerøerne adaları 18 adadan (17'sinde insanlar yaşar) oluşur; ayrıca, birçok adacık ve kayalık kapsar. Kışlar ılık, yazlar serin ve iklim çok nemlidir. Sis çok sık görülür. Çok şiddetli rüzgârlar ağaçların yetişmesini engeller. Otlaklarda daha çok koyun yetiştirilir. Arpa, çavdar, patates, turp tarımı yapılır, ama adalardaki başlıca etkinlik balıkçılıktır.
—Tar. Bu adalara ancak 800'e doğru Norveçliler ulaştılar ve IX. yy.'da sömürgeleştirdiler; ancak adalar 1035'e kadar bağımsızlıklarını korumayı başardılar. Olav Tryggvesson döneminde (XI. yy. başı) hıristiyanlığı kabul eden adalar, Kalmar Birliği'nin (1380) kurulmasından sonra Danimarka'ya bağlandı ve XVI. yy.'ın sonunda ada halkı lutherciliği benimsedi. Geçici olarak (1807-1814) İngilizler tarafından işgal edilen Faerøerne adaları, Kiel barışı'ndan sonra (1814) Danimarka'nın sömürgesi olarak kaldı. Ancak, XX. yy.'ın başında, halk özerk bir hükümet kurulmasını istedi. Bir Bağımsızlık partisi kuruldu (1906) ve 1912'de eğitimde danca ile birlikte yerel dilin de kullanma hakkı elde edildi. Savaşa karşın nüfusu iki katına çıkan takımada, ingiliz işgalinin (1940-1944) Danimarka ile bağların gevşemesinden de yararlanarak, 1948'de, yerel işlerde yönetim özerkliğini tanıtmayı başardı (dört yıl için seçilen, 20 üyeden oluşan bir yasama meclisi ya da *Lagting* ile bir hükümet ya da *Landstyre*'in kurulması). 1953 Anayasası'ndan beri adalar Folketing'de iki milletvekiliyle temsil edilmektedir.

FAERØERNE DİLİ a. Faerøerne adalarında konuşulan, batı kuzey grubundan dil.
—ANSİKL. İzlanda diliyle yakınlığı olan Faerøerne dili, eski kuzey dillerinin biçimbilimsel özelliklerinden pek çoğunu korumuştur. Sesbilgisi bakımından belirleyici özelliği, çok sayıda çiftünlüye sahip olmasıdır. Yazı dili XIX. yy.'ın ortalarında kuruldu. XX. yy.'ın başından beri, dancanın yanı sıra kilisede ve okulda kullanıldı, toplum yaşamının bütün alanlarında yayıldı.

FAESİ (Robert), alman dilinde yazan isviçreli yazar (Zürich 1883 - Zollikon 1972). Zürich Üniversitesi'nde profesör oldu, şiirler, trajediler (*Odysseus ve Nausicaa*, 1911), doğduğu kenti yücelten önemli bir roman (*Die Stadt der Väter*, 1941; *Die Stadt der Freiheit*, 1944; *Die Stadt des Friedens*, 1952) yayımladı. Zürich'teki görevinden ayrıldıktan sonra, denemeler (*Thomas Mann, ein Meister der Erzählkunst*, 1955), romanlar (*Alles Korn meinet Weizen*, 1961) ve anılar (*Erlebnisse, Ergebnisse*, 1963), klasik Yunanistan'da geçen şiirsel bir öykü (*Diodor*, 1968) yazdı.

FAFETONE a. Senegal'de yetişen bir bitkinin (*Calotropis procera*) tohum tüycüklerinden oluşan ve hafif kumaşların yapımında kullanılan ipek gibi yumuşak ve parlak pamuğu.

FAFNER ya da **FAFNİR.** İskand. mit. Nibelungen hazinelerinin bekçiliğini yaparken, Sigurd (Siegfried) tarafından öldürülen ejder.

FAGACEAE a. Bot. KAYINGİLLER familyasının bilimsel adı.

FĂGĂRAŞ, Romanya'da kent, Transilvanya'da (Braşov bölgesi), Olt ırmağı kıyılarında; 23 000 nüf. Kimya sanayisi. Bu eski piskoposluk kentinin adı, Güney Karpatlar'daki bir sıradağa (Făgăraş dağları) verildi; Romanya'nın en yüksek noktaları (Moldoveanu tepesi, 2 543 m) bu dağlardadır. Sıradağlardaki doruklar, buzulların biçimlendirdiği buzul yalaklarıyla birbirinden ayrılır.

FAGEL (Gaspar), hollandalı devlet adamı (Lahey 1643 - *ay. y.* 1688). Johan Witt'

Ulusal müzeler birliği

Faenza
büyük tabak (Truva yangını)
fayans, 1530'a doğru.
Louvre müzesi, Paris

G. Sioen-C.E.D.R.I.

Faerøerne adaları
Strømø adasından bir görünüm

Lauros-Giraudon

fagot çalgıcısı
Degas'nın *Orkestrada çalgıcılar* (1868'e doğr.) adlı tablosundan bir ayrıntı
Louvre müzesi, Paris

in öldürülmesinden (1672) sonra, Hollanda eyaleti başbakanı oldu. Orange sülalesinden yana tavır aldı, valilerin veraset yoluyla bu aileden seçilmesine katkıda bulundu ve Orange prensi William'ın İngiltere tahtına çıkışını hazırladı. Nijmegen barış antlaşması'nın imzalanmasına katıldı ve Fransa'ya karşı savaşı kararlılıkla yönetti.

FAGERHOLM (Karl August), finlandiyalı gazeteci ve siyaset adamı (Siuntio, Helsinki yakınında, 1901 - Helsinki 1984). Sosyal demokrat parti'ye girdi (1920), milletvekili seçildi (1930). 1934'ten 1966'ya kadar partisinin yönetimini üstlendi. 1945'te meclis başkanı, daha sonra başbakan (1948-1950) oldu. 1956'da Halk partisi ve Tarım partisi ile bir koalisyon hükümeti kurdu, 1958'de kurduğu kabineyle muhafazakârların desteğini sağladı. 1960'ta Millet meclisi başkanı, 1962'de Kuzey konseyi başkanı oldu. 1970'te başkan Kekkonen'in isteğiyle geçici bir koalisyon hükümetine başkanlık etti.

FAGERNES, Norveç'te (Oppland) kent, Valdres'da; 1 500 nüf. Karayolu kavşağı. Turizm merkezi.

FAGERSTA, İsveç'te kent, Västeras'ın K.-B.'sında; 16 000 nüf. Metalürji.

FAGGİOLİ (Juan Carlos), arjantinli ressam (Buenos Aires 1910). Prilidiano Puyrredón Güzel sanatlar akademisi'nde resim profesörlüğü yaptı. Ülkesinde düzenlenen sergi ve yarışmalarda birçok ödül kazandı. Çalışmaları peyzaj ve natürmortların çokluğuyla göze çarpar: *Cenova* (1953), *Hayvanat bahçesinde* (1955), *Penceredeki meyveler* (1960).

FAGGİUOLA (Uguccione DELLA), ghibellino önderi (Casteldelci, Pesaro e Urbino, 1250 - Vicenza 1319). 1297'de Ghibellinolar yanında savaşıma başladı, 1303'te Arezzo podestası oldu, ancak kısa süre sonra buradan sınır dışı edildi. Daha sonra Toscana ghibellinoları'nın önderliğine atandı, 1313'te Pisa podestalığını üstlendi. Castruccio Castracani'nin desteğiyle Lucca'ya egemen oldu (1314) ve Montecatini'de Floransalılar'ı yenilgiye uğrattı (1315). Despotça davranışları yüzünden Pisalılar'ın düşmanlığını kazandı, 1316'da buradan da kovuldu. Yanına sığındığı Cangrande della Scala onu birliklerinin başına getirdi ve Vicenza podestalığına atadı (1317).

FAGİUOLİ (Giambattista), italyan yazar (Floransa 1660 - *ay. y.* 1742). Hiciv şiirlerinde (*Rime Piacevoli*, 1733-1745; *Fagiuolaia*, 1735) ve 19 güldürüsünde (1734 -1738), köylü sağduyusunun coşkusuyla, canlılığıyla kent yaşamının aşırılıklarını alaya aldı.

FAGNAN (Edmond), fransız doğubilimci (Liège, Belçika, 1846 - *ay. y.* 1930). İbranice, süryanice, sanskritçe, arapça, farsça ve türkçeyi inceledikten sonra, Fagnan, 1873'te Fransa'daki Bibliothèque nationale'de doğu elyazmaları kataloğunun redaksiyonunda görev aldı ve de Slane'ın yönetiminde *Collection des historiens orientaux des Croisades* (Haçlı seferleri'nin tarihçilerinin koleksiyonu) adlı kitabın yazımına katıldı. 1884'te, Cezayir Yüksek edebiyat okulu'nda arap ve fars dilleri için ek ders vermekle görevlendirildi. Özel ve önemli birçok dergide, Fagnan'ın incelemeleri yayımlandı: *le Livre de la Félicité par Mâcir el-Din-ben-Kosrou* (Nasirettin bin Husrev'in Sa'âdetnâme'si) [Farsça metin ve çeviri, 1886]; *Concordances du Manuel de droit de Sidi Khalil* (Sidi Halil' in hukuk kitabının fihristi) [1889]; *Histoire des Almohades, d'apres Abd-el-Wahid el -Mevra Kichi* (Abdülvahitel-Mevre Kişi'ye göre Muvahhitler'in tarihi) [1893].

FAGNANİ (Giuseppe), italyan portre ressamı (Napoli 1819 - New York 1873). Napoli resim akademisi'ne girdi, okul masraflarını karşılayan, Francesco I'in dul karısı kraliçe İsabella, okulu bitirdiğinde onu *Arşidük Karl*'ın (1846) portresini yapmak üzere Viyana'ya gönderdi. Sonra Paris'e gitti, *Marie-Christine*'in ve *Capua prensesi*'nin resimlerini yaptı. İspanya'da genç *Kraliçe İsabel*'in, *Montpensier düşesi*'nin *Mareşal Narvaez*'in, *Alba dükü* ile *düşesi*'nin ve öteki önemli kişilerin; Washington'da sir *Henry Bulwer*'in, başkan *Taylor* ve *Fillmore*'un, *Webster, Clay, Richard Cobden*'in (National Gallery) portreleri öteki çalışmaları arasındadır. Fagnani daha sonra *Garibaldi*'nin ve *Victor -Emmanuel*'in, sultan *Abdülaziz* ve sadrazam *Âli Paşa*'nın, *John Bright*'in portrelerini yaparak bu kişileri ölümsüzleştirmiştir. En ilginç yapıtlarından biri, 1866'da bu amaçla gittiği New York'ta yaptığı kentin en güzel dokuz kadınının portrelerinden oluşan bir dizidir; dokuz Musa'nın adını taşıyan ve onların simgeleriyle resimlenmiş olan bu tuvaller, Metropolitan Art Museum tarfından satın alınmıştır. *Fagnani*'nin güzel bir kendi portresi Floransa'da Uffizi müzesi'ndedir.

FAGNANO DEİ TOSCHİ E Dİ SANT'ONOFRİO (Giulio Cesare), italyan matematikçi (Senigallia 1682 - *ay. y.* 1766). Kendi kendini yetiştirdi ve uzunluk farkı cebirsel olan eğri yaylarıyla ilgilendi (1714). Ayrı ayrı ele alındıklarında genellikle cebirsel olmayan iki eliptik yay arasındaki farkın cebirsel olduğunu gösterdi. Fagnano'nun *Produzioni matematiche*'de (1750) toplanan araştırmaları eliptik integralleri toplama kuramının bulunuşunda Euler için çıkış noktası oldu. Matematikçiler özel durum olarak evrik çembersel fonksiyonları içeren eliptik integrallerle bir elips yayının uzunluğunu hesaplamak istedikleri zaman karşılaşmışlardı.

FAGNES (Hautes), Ardenne'lerin Belçika'daki kesiminde plato, çok eski bir aşınma yüzeyinden oluşur, Liège'in G.-D.'sunda. Peneplenin derin toprağı fundalıklarla örtülüdür. En yüksek noktası, Malmédy'nin K.'inde *signal de Botrange*'da 694 m'dir. Almanya'daki komşu parkla birlikte, Hautes *Fagnes-Eifel* doğal parkı'nı (toplam 600 km²) oluşturur.

D. Clément-Explorer

Baraque Michel yakınlarında Hautes **Fagnes**'dan bir görünüm

FAGOLİZOZOM a. (fr. *phagolysosome*). Hematol. Lizozom çeperinin fagositoz boşluğu ile birleşmesinden meydana gelen lizozom.

FAGOPİRİSMUS a. (lat. *fagopyrismus*). Vet. KARABUĞDAY* EKZANTEMI'nin eşanlamlısı.

FAGOSİT a. (fr. *phagocyte*). Dokubil. Organik ya da inorganik maddeleri içine alıp sindirebilme yeteneği olan hücre. (Eşanl. YUTARHÜCRE.)

—ANSİKL. Fagositler gezici (tek ya da çokçekirdekli akyuvarlar) ya da sabit olur (damarların endotelyum hücreleri, bağdokusu sabit hücreleri, Kupffer hücreleri, nevroglia hücreleri [retikülo-endotelyal sistem]). Bu hücreler amipsi hareketler yapabildikleri gibi ortamdaki kimyasal yapı değişikliklerine karşı da çok duyarlıdırlar.

FAGOSİTOZ a. (fr. *phagocytose*). Biyol. Bazı birhücrelilerle yutarhücrelerin (fagosit) şekilli cisimleri (tanecik ve mikroorganizma) yakalayıp sindirebilme özelliği.

—ANSİKL. Fagositozu ilk defa XIX. yy.'ın sonunda İlya Iliç Meçnikov tanımladı. Ona göre fagositoz yapan hücreler iki çeşitti: bağdokularında yer alan *makrofajlar* ve kanda bulunan *mikrofajlar*. Daha sonra Aschoff, fagosit içeren tüm dokuları *retiküloendotelyal sistem* adı altında tek bir sistemde toplamayı önerdi.

Organizmaya dışarıdan yabancı maddeler girdiğinde (burundan giren tozlar), hücre artıklarını (özellikle yaranın kapanması için yaralanmış dokuları yok ederek) ortadan kaldırmak amacıyla, protein ve glusitlerin bazı metabolik işlevleri sırasında ve özellikle enfeksiyonlarla asalak hastalıkları gibi bağışıklık sistemini çalıştıran hastalıklar sırasında fagositoz yapılır.

Fagositoz genel olarak şu sırayla yapılır: tanecik, fagositin zarına yapışır, sonra sindirilir, fagositin *etkin* olup olmamasına ve fagositoza dayanıklılığına göre sitoplazmada yer alan kofullar tarafından (fagozom) yıkılır ya da yıkılmadan yalnız sindirilir. Çokçekirdekli nötrofillerin başlıca işlevi, yabancı tanecikleri (özellikle bakteriler ve maya mantarları) fagositoza uğratmaktır. Önce nötrofillerde, sonra da azurafillerde bulunan granülasyonlardaki lizozim enzimleri kofula boşaltılır ve böylece yabancı taneciğin zarı patlatılır. Bu durumda, yabancı tanecik yıkılmış ve çok çekirdekli hücreler granülasyonlarını yitirmiş olur.

FAGOT a. (alm.*Fagott*). Müz. **1.** Obua ailesinden çift çarpan dilli üflemeli çalgı. (Gövdesi, alt bölümde birbirine bağlanan ve bir kalakla sona eren, yan yana getirilmiş iki boru biçiminde, hafif konik delikli tahta bir borudur. Bunlardan kısa olanı, dilin bulunduğu üfleğe bağlıdır. Fagotun ses alanı, pes *si* bemolden başlamak üzere üç buçuk oktavdır.) **—2.** FAGOTÇU'nun eşanlamlısı.

FAGOTÇU a. Fagot çalan müzikçi. (Eşanl. FAGOT, FAGOTİST.)

FAGOTİST a. FAGOTÇU'nun eşanlamlısı.

FAGOZOM a. (fr. *phagosome*). Biyol. Fagositoz sitoplazmasındaki koful. (Vücudun

dışından [heterofajik fagozom] ya da içinden gelen [otofajik fagozom] sindirilmesi gerekli maddeleri içerir.)

FAGUET (Émile), fransız edebiyat eleştirmeni (La Roche-sur-Yon 1847 - Paris 1916). Üniversite profesörü ve gazeteciydi (le Journal des débats, 1896'dan sonra), XVII. yüzyıl (*les Grands Maîtres du XVII*e *siècle*, 1885), XVIII. yüzyıl (*Dix-Septième siècle, Dix-Huitième siècle*, 1890) ve XIX. yüzyıl (*Politiques et moralistes du XIX* e *siècle*, 1891-1900) edebiyatları üzerine çok sayıda inceleme yazdı. İnanç ve anlayışına ters düşen aydınlanma çağını yeren Faguet, Nietzsche'nin yapıtı için yazdığı "giriş" ile*(En lisant Nietzsche*, 1904) özgünlüğünü ortaya koyar. (Fr. akad., 1900)

FAGUİBİNE, Mali'de göl, sahil ile çölün sınırında, Nijer'in ağzının yukarı kesiminde. Nijer'in ayaklarından biriyle beslenen göl, iki kumul şeridi arasındadır.

FAGUNDES VARELA (Luís Nicolau), brezilyalı şair (Santa Rita do Rio Claro, Rio de Janeiro, 1841 - Niterói 1875). Şiirlerini romantik esinle yazdı (*Nocturnas; Vozes da America*, 1864).

FAĞFUR a. (fars. *fağfur*). *Esk.* **1.** Çin imparatorlarına verilen unvan. **—2.** Çin porseleni (Bk. *ansikl.* böl.): *"İndi bin isveyle bir kâşâne-i fağfûrdan"* (Y.K. Beyatlı). **—3.** *Fağfur-ı Çin*, Çin imparatoru; çin işi eşya.

◆ sıf. Çin porseleninden yapılmış: *"Bir toprak testi yontula, perdahlana bir fağfur vazo, yahut çeşmibülbül gülâbdana dönmüştür"* (R.H. Karay).

—ANSİKL. Ed. Divan edebiyatında, özellikle de mesnevilerde Çin imparatoru "Fağfur" diye anılır. Bu adı taşıyan hükümdar uzak, gizemli bir ülkenin başındadır. Mesut bin Ahmet'in *Süheyl ü Nevbahar*'ında Nevbahar, Zati'nin *Şem ü pervane*'sinde Şem, çin fağfurunun kızlarıdır —Seram. Yarı saydam olan fağfurdan tabak, kâse, fincan, vazo, biblo, süs eşyası yapılıyordu. Dayanıklılığı ve ince işçiliğiyle dünyaca ün yapmış fağfurların, çiçeklilerine "hatayi", daha basit örneklerine "kâşi" deniliyordu. Topkapı sarayı müzesi'nde, özellikle XVIII. yy.'da osmanlı sarayına armağan edilmiş fağfur örnekleri vardır.

FAĞFURİ sıf. (fars. *fağfur*, ve ar -*i*'den *fağfūrī*). *Esk.* Çin porseleninden yapılmış: *"Ferah gül hûn döker sûsen ânun-çün / Götürür elde fağfûrî çenağı"* (Işki, XV. yy.).

◆ a. Çin porseleninden yapılmış şey.

FAH a. (ar. *faḫḫ*). *Esk.* Kapan, tuzak: *Fahh-ül-far* (fare kapanı).

FAHAMET ya da **FEHAMET** a. (ar. *fahāmet*). *Esk.* **1.** Ululuk, büyüklük. **—2.** Değer, saygınlık. **—3.** *Fahamet-penah*, başvurulacak en büyük makam; sadrazamlık makamı. || *Zat-ı fahamet-penahi*, sadrazam.

FAHAMETLÛ sıf. (ar. *fehāmet*'ten). *Esk.* **1.** Osmanlılar'da sadrazama, Mısır hıdivine, yabancı prenslere ve eyaletlerin başlarında bulunan beylere verilen unvan. **—2.** *Fahametlü devletlü*, sadrazamlarla Mısır hıdivine hitapta kullanılan söz.

FAHD BİN ABDÜLAZİZ (Riyad 1923), Suudi Arabistan kralı. Kral Halit bin Abdülaziz'in üvey kardeşi. Çeşitli bakanlık görevleri üstlendikten sonra (eğitim, 1953-1960; içişleri, 1962-1975), kral Faysal tarafından bakanlar kurulu başkanı ikinci yardımcılığına getirildi (1967). Faysal'ın ölümü üzerine bakanlar kurulu başkanı birinci yardımcısı ve veliaht prens oldu (1975). O tarihten başlayarak Suudi Arabistan siyasetine yön veren başlıca kişilerden biri durumuna geldi. 1982'de Halit'in yerine geçti. Başbakanlığı da üstlendi. Veliahtlığı sırasında hazırladığı Ortadoğu barış planı (→ FAHD PLANI), Fez'deki Arap zirve toplantısı'nda, iki değişiklikle, kabul edildi (1982). 1984'te OPEC'den gelen baskı karşısında petrol fiyatlarını düşüreceklerini açıkladı. Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi üzerine ABD ve müttefikleriyle sıkı bir işbirliğine girişti. Suudi Arabistan topraklarında yabancı askeri birliklerin, özellikle ABD kuvvetlerinin üstlenmesine izin verdi. Böylece Suudi Arabistan, Körfez savaşı'nda Irak'a karşı aktif rol aldı.

Fahd planı, Ortadoğu'da barışın gerçekleşmesi için Suudi Arabistan veliaht prensi Fahd'ın hazırladığı öneriler. Plana göre: 1. İsrail, işgal ettiği tüm arap topraklarından çekilecek, 2. İsrail'in arap toprakları üzerinde kurduğu bütün yerleşim merkezleri boşaltılacak, 3. Kutsal topraklar'da her dinden kişiler özgürce ibadet edebilecek, 4. Yurtlarına dönmek isteyen Filistinliler dönecek, istemeyenlere ise tazminat ödenecek, 5. Batı Şeria ve Gazze bölgesi birkaç ay süreyle Birleşmiş milletler denetimine bırakılacak, 6. Başkenti D. Kudüs olmak üzere bağımsız bir filistin devleti kurulacak, 7. Bölgedeki tüm ülkelere barış içinde yaşama hakkı tanınacak, 8. Bu ilkelerin gerçekleştirilmesi için Birleşmiş milletler örgütü güvence verecekti.

Plan, arap ülkeleri önderleri ve Filistinliler'in örgütlerince benimsenmediği için 1981'de Fez'de yapılacak zirve toplantısı ertelendi. Eylül 1982'de yine Fez'de yapılan Arap birliği zirve toplantısı'nda plan üzerinde değişiklikler yapıldı: FKÖ'nün Filistin halkının tek temsilcisi olduğu, plana eklendi.

FAHHÂR sıf. (ar. *faḫḫar*). *Esk.* Çok övünen, kendisini fazla öven, övüngeç.

FAHHÂŞ sıf. (ar. *faḥḥāş*). *Esk.* Davranışları çok çirkin olan, her kötülüğü yapabilecek olan.

FÂHİM, FÂHİME sıf. (ar. *fehm*'den *fahim*, dişl. *fahime*). *Esk.* Anlayışlı, kavrayışlı, akıllı, çabuk algılayan.

FAHİM, FAHİME sıf. (ar. *faḫāmet*'ten *faḫim*, dişl. *faḫime*). *Esk.* Ulu, büyük; saygın, nüfuzlu: *Düvel-i fahîme* (büyük ve nüfuzlu devletler).

Fahim Bey ve biz, Abdülhak Şinasi Hisar'ın romanı (1941). Cumhuriyet halk partisi roman ve hikâye yarışması'nda üçüncülük ödülü alan roman, bir insana ait gerçekliğin değişik kişi ve çevrelerce zaman içinde nasıl değişik biçimlerde algılandığını konu edinir. Yapıtın kahramanı Fahim Bey, öğrenimini Galatasaray'da tamamladıktan sonra bir süre Babıâli'de çalışmış, ardından da Londra elçiliği üçüncü kâtipliğine atanmıştır. 1908 Meşrutiyeti'nden sonra Dışişleri'nden ayrılır ve o sıralarda ülkede pek gözde olan hür teşebbüs akımının etkisi ile memleketi olan Bursa'da pamukçuluk yapmak ister. Ne var ki, kendilerine işbirliği önerilen işadamı ve sermaye sahipleri, onun hayal içinde yaşayan biri ve projelerinin tümüyle hayal ürünü olduğunun farkına varırlar. Büyük işadamlığı düşünü, İstanbul'da zor geçim koşulları içinde de sürdüren Fahim Bey Galata'da bir yazıhane kiralar ve yine hayal ürünü ticari mektuplar, defterler ile haşır neşir olur. Kısa bir süre sonra da ölür. Fehim Bey'in iç serüveninde insanın yaşlandıkça çevresine, çevresindeki insanlara, hatta kendisine nasıl yabancılaştığı izlenmektedir.

FAHİMANE be. (ar. *faḫim* ve fars. -*āne*'den *faḫimāne*). *Esk.* Ulu ve saygın bir biçimde.

◆ sıf. Şerefli, değerli, yüce: *Huzur-ı fahimane* (şerefli, yüce kat). *Zat-ı fahîmane* (saygın kişi).

FÂHİME → FÂHİM.

FÂHİR, FÂHİRE sıf. (ar. *fâḫir*, dişl. *fâḫire*). *Esk.* **1.** Onurlu, şanlı. **—2.** Kıymetli, değerli. **—3.** Parlak, güzel: *"...geçsin ebedî günlerimiz fâhir ü gülgûn"* (Tevfik Fikret). **—4.** Övünen, onur duyan.

FÂHİRE → FÂHİR.

FAHİŞ sıf. (ar. *fahiş*). **1.** Ölçü dışı, aşırı, çok fazla: *Fahiş fiyat. Fahiş hata.* **—2.** Çok çirkin, kaba.

—*Esk.* *Fiil-i fahiş*, kötü hareket. || *Galat-ı fahiş*, büyük yanlış. || *Hata-yı fahiş*, büyük hata. || *Kavl-i fahiş*, çirkin söz.

FAHİŞE a. (ar. *fāḥişe*). Fuhuş yapan kadın; orospu.

—ANSİKL. İkonogr. Fahişe konusunun esinlediği yapıtlar arasında, Mahşer fahişesi'ni betimleyen minyatürleri (*Saint-Sever'in mahşeri*, B. N., Paris) sayabiliriz. Aynı konu ünlü Angers duvar halısında da işlenmiştir. Terentius'a (Arsenal, Paris) ait bir elyazmasındaki resimde fahişe Philotes ile muhabbet tellalı Syra görülür. Rönesans italyan okulunda, Carpaccio, *İki fahişe*'yi; Bellini *Süslenen fahişe*'yi; Parmigianino *Fahişe Antea*'yı çizmiştir. XVII. yy. resminde, "konserler" adlı sahnelerde sık sık bu tipe rastlanır. Hogarth altı tabloda *Fahişelik mesleği*'ni resimlemiştir. Manet' nin ünlü *Olympia*'sı, Toulouse-Lautrec'in *(Moulins sokağındaki salonda, Muhabbet kraliçesi)* ve C. Guys'in birçok yapıtı, XIX. yy.'da bu temayı işlemiştir. Manet *Nana*' yı, Leibl *Yosma*'yı çizmiştir. XX. yy.'da, Van Dongen'in Kaldırım yosmaları, Rouault' nun *(Aynada, Salonda)* ve Pascin'in *Sokak kızları*, Picasso'nun *Avignonlu genç kızlar*'ı;Otto Dix ve G. Grosz'un yapıtları, Chas Laborde ya da Dignimont'unkiler gibi pek çok gravür ve kitap resmi anılmaya değer.

—Tar. Osmanlı devletinde önceleri fahişelere şeriat yasaları uyarınca recm (taşlanarak öldürülme) cezası uygulanırdı. XIX. yy.'dan başlayarak insanlık dışı sayılan bu ağır cezanın uygulanmasından vazgeçildi. Yerine hapis cezası ve dayak (falaka) getirildi. Tanzimat döneminde İstanbul'daki sicilli fahişeler, özellikle Ramazan ayının başlangıcında toplanır ve bu süreyi, atıldıkları Babacafer zindanında geçirirlerdi.

FAHİŞELİK a. Orospuluk.

FAHL a. (ar. *faḥl*). *Esk.* **1.** Damızlık at ve deve. **—2.** *Fahl-i afak*, dünya. || *Fahl-i fâhil*, asil, iyi bir soydan gelen kişi.

—Esk. gökbil. Canopus yıldızı.

◆ sıf. **1.** Damızlık erkek hayvan için kullanılır. **—2.** Erkek, meyve vermeyen hurma, dut gibi ağaçlar için kullanılır.

FAHLCRANTZ (Carl Johan), isveçli ressam (Stora Tuna, Dalarna, 1774 -Stockholm 1861). Romantik peyzaj ressamıyken, Hollandalılar'ın ve Claude Lorrain'in etkisiyle, idealize edilmiş bir resim anlayışına yöneldi; gece resimlerine ve ışık-gölge çalışmalarına ilgi gösterdi (*Ay ışığında peyzaj*, 1814, Göteborg).

FAHLSTRÖM (Öyvind), isveçli yazar ve ressam (São Paulo 1928-Stockholm 1976). Somut şiir üzerine bir manifesto yayımladı (1953). İlk yıllarında "gösterge-biçimler"le dolu büyük tablolar yaptı (*Ade Ledic Nander II*, 1955-1957, Moderna Museet, Stockholm), daha sonra, çizgiroman parçalarını kullandı (*Performing*

Bk. resim sayfa 3952

K. K. nº 2, 1963). 1960'lı yıllarda yaptığı tablolara önce hareketli (örneğin manyetik) öğeler sokar; daha sonra tablonun çok sayıda ve "değişken" öğelere parçalanışını gerçekleştirir (çevre düzenlemesi: *Dr. Schweitzer'in son görevi*, 1966; "Monopoly" dizisinden "oyun-resimler: 1970-71; *Chile I* ve *II*, 1974) ve böylece toplumsal ve siyasal olaylara duyarlı, pop art' la anlatmalı betimlemeyi özgün biçimde kullanan alaycı ve imge dolu bir üslup geliştirir.

FAHM sıf. (ar. *faḫm*). *Esk.* Büyük, ulu.

FAHM a. (ar. *faḥm*). *Esk.* **1.** Kömür. **—2.** Karbon. **—3.** *Fahm-ı billuri*, elmas. || *Fahm-ı hayvani*, hayvan kömürü; kemiğin kapalı bir yerde yakılmasıyla elde edilen madde (fr. *charbon animal* karşılığında

Philippot-Sygma

Fahd bin Abdülaziz (1980'de)

kullanılmıştır). || *Fahm-ı madeni, fahm-ı türabi,* maden kömürü. || *Fahm-ı nebati,* bitkisel kömür.

FAHMİ, FAHMİYE sıf. (ar. *fahm* ve *-i*'den *fahmî*, dişl. *fahmiyye*). *Esk.* **1.** Kömürle ilgili, kömüre ait: *Havza-yı fahmiyye* (kömür havzası). **—2.** Karbonik, karbona ait.

FAHMİYE → FAHMİ.

FAHR a. (ar. *faḫr*). *Esk.* **1.** Övünme, şeref, onur: *"Her kimün kim ârı vardır aşk işinden fahrı yok"* (Mukimi, XV. yy.). **—2.** Övünmeye, gururlanmaya neden olan kimse ya da şey, övünce; değerli, ulu: *Fahr-ül-üdeba* (edebiyatçıların en değerlisi). *Fahr-ül-ulema* (en değerli bilgin). *Fahr-ül-vüzera* (vezirler arasında en değerli olan). **—3.** *Fahr etmek,* övünmek, kıvanç duymak: *"Bir tâze bahâr var ki bende / Yok binde biri anın çemende / Beyhude ne fahreder gülistan"* (Muallim Naci). **—4.** *Fahr-ı âlem, fahr-ı kâinat,* dünyanın övündüğü kimse, Hz. Muhammet: *"Fahr-ı kâinat ile görüşüp akd-i biat ettiler"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). || *Fahr-ı Edhemi, fahr-ı Hüseyni,* bektaşi dervişlerinin başlık çeşitleri.

Fahr hastalığı (alman hekim Theodor *Fahr*'ın [1877-1945] adından). Nörol. Anatomik ve patolojik açıdan, beynin tabanındaki gri çekirdekle dişli çekirdeklerde, kafatası radyografilerinde açıkça görülebilecek şekilde, kireçlenmelerin varlığıyla belirgin hastalık. Orta yaşta baş gösteren bu hastalık, klinik bakımdan, piramidal, ekstrapiramidal ve beyincik sendromları halinde ve bazen bunlara eşlik eden sara nöbetleri ve zihinsel bozukluklarla kendini belli eder. Yavaş ilerleyen bir hastalıktır. Nedenleri henüz iyice bilinmemekle beraber, daima bir hipoparatiroidinin bulunup bulunmadığı araştırılmalıdır.

FAHRENHEİT (Daniel Gabriel), alman fizikçi (Dantzig 1686-Lahey 1736). Dantzig'li bir tüccarın oğluydu. Genç yaşta tüccar olmak amacıyla Amsterdam'a gitti, ama kendini fizik aletleri yapmaya adadı. Zaman zaman Hollanda'da, zaman zaman İngiltere'de yaşıyordu. Cam üflemeyi öğrendi ve özellikle areometreyle alkollü termometreler yaptı. Kendi adını taşıyan dereceleme yardımıyla, 1709'dan sonra göstergeleri karşılaştırılabilen termometreler üretti. 1715'te alkol yerine cıva kullanarak sıvılı termometreye son şeklini verdi.

Fahrenheit derecesi, Fahrenheit ölçeğinde birim aralık. (Celsius derecesinin 5/9'u değerindedir.)

Fahrenheit sıcaklık ölçeği, anglosakson ülkelerinde hâlâ kullanılan sıcaklık ölçeği; bu ölçekte, atmosfer basıncında buzun erime sıcaklığı 32°F ve suyun kaynama sıcaklığı 212°F'tır. Fahrenheit ölçeğindeki t_F sıcaklığı, t Celsius sıcaklığına aşağıdaki bağlantılarla çevrilir:

$$t_F = 32 + \frac{9}{5}\,t, \qquad t = \frac{5}{9}(t_F - 32).$$

FAHRETTİN, Ma'n ailesinden iki dürzi emirin adı. Şuf emiri olan ilki, Selim I'e (Yavuz Sultan) bağlılığını bildirdi (1516). Güzel konuşmasıyla etkilediği padişah tarafından "emir ül-berr" unvanı verilerek Dürziler'in emiri atandı. Şam valisince öldürüldü, yerine oğlu Korkmaz geçti. —BİN KORKMAZ (1572'ye doğr.- İstanbul 1635), öncekinin torunu. Babasının ölümü üzerine (1585) osmanlı yönetimince dürzi emirliğine atandı. Kabileler arasında başlayan çatışma bitene değin ülkedeki denetimi sağlayamadı. Yönetime kesin olarak egemen olduktan (1591) sonra topraklarını genişletmeye yöneldi. Trablusgarp egemeni Yusuf Sayfa'ya karşı Maruniler' in ve Şam valisi Murat Paşa'nın desteğini sağlamaya çalıştı. Beyrut (1598) ve Sayda'yı kendine bağladı. Yusuf Sayfa'yı yenerek Kısravan'ı ele geçirdi. Babası döneminde Türkler'le girişilen çatışmalar sırasında yıkılan Beyrut'u onardı. Vergisini düzenli olarak ödemesine, sürekli hediyeler göndermesine karşılık, bağımsız bir devlet kurma amacıyla Avrupalılar'la ilişkiler geliştirmesi Osmanlı devletiyle arasını açtı. 1609'da üzerine gelen Şam valisi Hafız Ahmet Paşa ile kaptanıderya Öküz Mehmet Paşa karşısında tutunamadı; emirliği oğlu Ali'ye bırakarak İtalya'ya kaçtı. Mediciler'in sarayında yaşadı, ancak Avrupa'yı Suriye'de bağımsız bir devlet kurması için kendisine yardım etmeye ikna edemedi. 1618'de ülkesine dönerek, oğlu adına yönetimi ele aldı. Yusuf Sayfa ile çatışma halindeki Osmanlılar'ı destekledi. Ertesi yıl Sayfa'nın kızıyla evlenerek barış için anlaştı. Bölgedeki gücünü yeniden sağladı, Fransızlar'a hoş görünmek için kilise ve manastırların onarımına yardımcı oldu; topraklarını Beyrut'tan Karmel'e kadar genişletti; Sayda, Beyrut gümrüklerinden elde ettiği gelirle yeniden güçlü bir ordu kurdu. İstanbul'a elçiler göndererek Osmanlılar'ın kendisini Halep'ten Kudüs'e kadar uzanan bölgedeki Dürziler'in emiri olarak tanımasını sağladı (1625). Ancak gücünü artırması Murat IV tarafından kuşkuyla karşılandı. Üzerine gönderilen Şam valisi Küçük Ahmet Paşa komutasındaki birliklere Safed savaşı'nda yenildi; oğlu Ali de bu savaşta öldü (1633). Öteki oğullarıyla kaçmayı başardıysa da Cezzin'de yakalandı, götürüldüğü İstanbul'da idam edildi. Ülkesindeki küçük derebeylikleri devlet birliği etrafında toparlayan Fahrettin, hıristiyan ve müslüman topluluklar arasında eşitliği sağladı, Lübnan'ın ekonomik ve kültürel atılımı da onun döneminde başladı.

Lübnan eski eserler bölümü

emir **Fahrettin**
bir XVII. yy. gravüründen ayrıntı

FAHRETTİN ACEMİ *(Molla),* türk şeyhülislam (öl. İstanbul 1460). İlk şeyhülislam Molla Şemsettin Fenari'nin ölümü üzerine (1430), Osmanlı devletinin ikinci şeyhülislamı oldu. İran'dan geldiği için *Acemi* diye anılan şeyhülislam, Murat II ve Mehmet II dönemlerinde 30 yıl boyu bu görevde kaldı. Sünni inanışa çok bağlı bir din adamı olduğundan, Fatih döneminde saraya girmeyi başaran hurufi tarikatından kişilerle çatıştı, onların yakılmaları için fetva verdi.

FAHRETTİN ALİ, Sahip Ata da denir, türk vezir (öl. Akşehir, Konya, 1288). Anadolu selçuklu hükümdarı İzzettin Keykavus II döneminde devlet hizmetinde başarılı görevler yaparak emir-i dadlığa yükseldi. Daha sonra Keykavus'un veziriyken (1259), yönetim değişikliği sonunda tahtı ele geçiren Kılıç Arslan IV'ün veziri oldu (1261). Anadolu'yu denetimi altına alan ilhanlı hükümdarı Abaka Han döneminde Moğollar'a karşı Memluklar'la işbirliği yaptığı gerekçesiyle vezirlikten uzaklaştırıldı. Gıyasettin Keyhüsrev III döneminde çıkan ayaklanmalarda (1277) çökmekte olan Anadolu Selçuklu devletine yardımlarını esirgemedi, birçok karışıklığın bastırılmasında sultanın yanında yer aldı. Cimri olayında Konya'yı ele geçiren Karamanoğulları'na karşı savaşan iki oğlu öldürüldü. Moğollar'ın desteğiyle yeniden Konya'yı ve tahtını ele geçiren Gıyasettin Keyhüsrev III'ün veziri oldu (1281). Ülkesinin büyük kentlerinde yaptırdığı birçok hayır eserinin arasında Konya'daki Sahipata külliyesi en önemlisidir. (→ Kayrı.)

FAHRETTİN ÇAVUŞ (Mehmet), türk asker (öl. Galiçya 1916). Birinci Dünya savaşı'nda Urfa yöresinden askere alındı. 63. Makineli tüfek bölüğü birinci takım komutanı olarak çavuş rütbesiyle Galiçya cephesine gönderildi. Burada gözü peklik, akıl almaz kahramanlıklarıyla tanınarak Avusturyalılar'ın altın üstün başan madalyasına değer görüldü ve onların ünlü dergilerinde boy boy resimleri, yaşamöyküsü yayımlandı. Bir genel saldırı hazırlığı yapılırken, keşif görevine çıktığı sırada vurularak şehit oldu (17 ekim 1916). Sonradan onuruna kendi adı verilen *Fahrettin Çavuş* tepesine gömüldü.

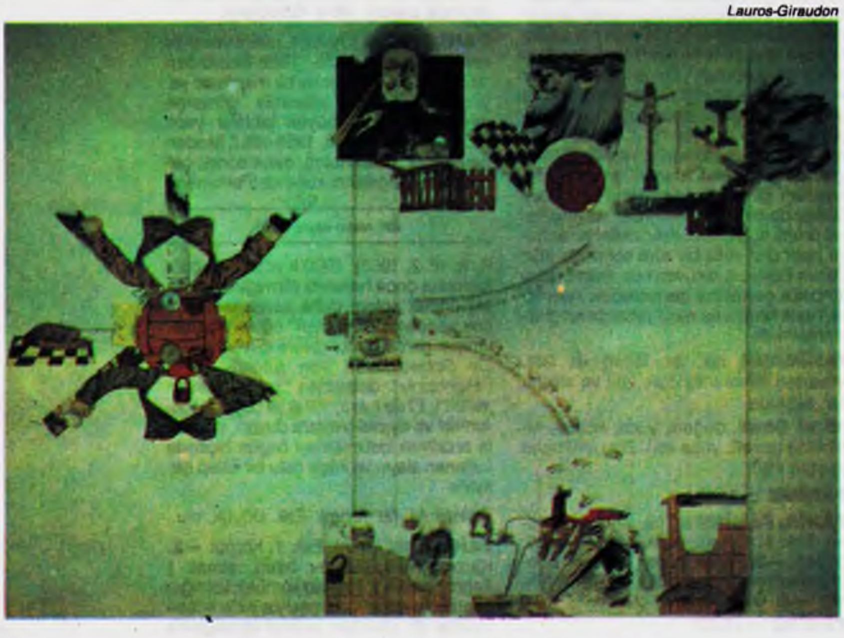
FAHRETTİN DEDE EFENDİ → HÜSEYİN FAHRETTİN DEDE EFENDİ.

FAHRETTİN EBU SÜLEYMAN → BENÂKİTİ.

FAHRETTİN MÜBAREKŞAH, türk tarihçi (1130-1206). Afganistan'da egemenlik kuran türk guri hanedanı döneminde devlet hizmetinde çalıştı. Türkçe, arapça, farsça birçok şiiri yanında guri tarihini ayrıntılı olarak veren *Nesebname* adlı bir yapıtı vardır. İslam tarihini ve türk boylarını konu alan *Şecere-i ensab* en ünlü yapıtıdır. O çağlarda bile türk milliyetçiliği doğrultusunda düşünceler öne sürmesi ve dünya ulusları arasında Türkler'in seçkin yerini belirlemeye çalışmasıyla dikkat çeker.

FAHRETTİN PAŞA, Medine müdafii Gazi Ömer —denir, soyadı TÜRKKAN, türk asker (Rusçuk 1868-İstanbul 1948). Harbiye'yi (1888), Erkânıharbiye'yi (1891) bitirdi. Erzincan'daki 4. Ordu'da görev aldı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a atandı; 31 Mart vakası'nda divanı harp başkanıydı. I. Nizamiye alayı'nın, rütbesi miralaylığa yükseldikten sonra da Tekirdağ'daki 2. Fırka'nın erkânıharp başkanlığında bulundu. Balkan savaşı'nda, Çatalca muharebelerinde yaptığı taarruzla Bulgarlar'ı bozguna uğrattı ve Edirne'

Lauros-Giraudon

Öyvind **Fahlström**
Soğuk savaş (1963-1965)
"değişken ikikanatlı tablo"
çelik ve plastik madde üzerine
tutkallı boya
özel kol., Paris

Büyük Larousse

Ahmet Fahrettin Fahri Divanı'ndan bir sayfa
Selimağa kütüphanesi, İstanbul

Fahri Sünbili Divançe'sinden bir sayfa
Millet kütüphanesi, İstanbul

nin geri alınmasının yolunu açtı. Birinci Dünya savaşı başladığında Musul'da XII. Kolordu'nun komutanıydı. İngilizler'in kışkırtmasıyla Suriye'nin çeşitli yerlerinde başlayan arap ayaklanmalarını bastırdı. Mekke emiri Şerif Hüseyin'in ayaklanma hazırlıklarını önlemekle görevlendirildi. Haziran 1916'da başlayan ve Osmanlı devletinin teslim olmasına karşın 1919'a değin süren Şerif Hüseyin ayaklanmasında Medine'yi savundu. Kâbe'deki müslümanlığın kutsal saydığı eşyaların İngilizler'in eline geçmesini engelleyerek İstanbul'a gönderdi. Mondros mütarekesi'nden iki ay sonra İngilizler'e teslim oldu; Malta'ya sürüldü. İstanbul hükümetinin kurduğu bir mahkemece yokluğunda idama mahkûm edildi. Mustafa Kemal Paşa'nın (Atatürk) girişimiyle Malta'dan kurtulduktan sonra SSCB üzerinden, Kars yoluyla Türkiye'ye girdi (1921). 12. Fırka komutanı olarak Başkomutanlık meydan savaşı'na katıldı. 1922'de TBMM hükümetince atandığı Kâbil elçiliğini 1926'ya değin sürdürdü. (→ Kayn.)

FAHRETTİN RÂZÎ, islam filozofu ve tanrıbilimcisi (Rey 1149'a doğr.-Herat 1209). Râzî, islam hukukunda, şafii akımına bağlıdır. Bu akım, Kuran'da belirtilen sınırlı durumlara ilişkin yasaların ilkesini araştırıp, Kuran'ın belirtmediği durumlara uygulanabilecek sonuçlar çıkarmayı amaçlayan örneksemeli akılyürütme yöntemine *(kıyas)* dayanır. Râzî, tanrıbilimde eşari okuluna bağlıdır ve Gazali'nin etkisinde kalmıştır. Ama, eşarilerin karşıtı olan mutezile okulunun tezlerini de çoğunlukla göz önüne alır. Filozof olarak da, İbni Sina'ya çok şey borçludur ve onun görüşlerini, Gazali'nin düşünceleriyle uzlaştırmaya çalışmıştır (oysa Gazali, İbni Sina'yı sert bir biçimde eleştirmişti). Râzî, Kuran şerhi olan *Mefâtih ül-gayb*'da (Görünmeyenin anahtarları), dilbilimci ve sözlükçü yanıyla ortaya çıkar; hem Peygamber'in sözleri *(hadis)* hem de islamiyet dışı kültürler (özellikle musevilik) konusunda uzmandır. Aynı yapıtta, Râzî'nin hukukçu, tanrıbilimci ve filozof yanı da açıkça görülür. Ayrıca, çağının bilim düzeyi konusunda yararlı bilgiler aktararak bilimsel açıklamalara önemli bir yer verdiği gibi, gizemcilerin açımlamalarını da ayrıntılı olarak belirtir. Kişisel yorumları, çoğunlukla değerli buluşlardır. Felsefe başyapıtı *el-Mebâhis ül-Maşrikiyye*, İbni Sina felsefesinin ana temalarını toparlar ve açıklar. Ama bu temaları, özgün ve eleştirel bir biçimde ele alır. Öteki yapıtları arasında, seyahatleri sırasında, çeşitli hukuk ve tanrıbilim okullarının temsilcileriyle yaptığı on altı tartışmayı anlattığı *Münâzarât*'ı ve fizyognomoni (insanları fizyonomilerinden tanıma bilimi) üzerine yazdığı bir kitabı *(Kitâb ül-Firâse)* saymak gerekir.(→Kayn.)

FAHRETTİN YUSUF, eyyubi emir (öl. Mansure 1250). Melik üs-Salih'in birliklerine komuta etti. Saint Louis yönetimindeki 7. haçlı kuvvetlerinin Dimyat'ı almalarını engelleyemedi (1249). Mansure savaşı'nda yenildi ve öldürüldü.

FAHRİ sıf. (ar. *fahr,* övünme, onur ve *-î*'den *fahrî*). **1.** Ücretsiz olarak yalnızca kazandıracağı onur için yapılan bir işi, bir görevi; bu işi yapan, bu görevde bulunan kimseyi belirtir: *Fahri başkanlık. Fahri başkan.* **—2.** Onursal: *Fahri hemşeri. Fahri doktor.*
—*Esk. Fahri yaver* ya da *yaver-i fahri,* saray maiyetinde, maaş almadan, onursal olarak görevlendirilen subay, komutan.
—Ask. tar. *Fahri yeniçeri,* Yeniçeri ocağı'na İstanbul dışından alınan gençlere verilen ad.
—Uluslarar. huk. *Fahri konsolosluk,* çoğunlukla bulunduğu kentin ileri gelen tüccar ya da işadamları arasından seçilen, yaptıkları görev bakımından konsolosla aralarında bir fark bulunmamakla birlikte, hizmet ettiği devletin resmi memuru statüsünde bulunmayan görevlinin başkanlığındaki konsolosluk. Türkiye'nin birçok ülkede fahri konsolosluğu vardır.

FAHRİ (Şemsettin Muhammet bin Fahrettin Said-i İsfahani), iranlı dilbilimci (XIV. yy.). Bilinen tek yapıtının önsözünde ilk gençlik çağlarında oturduğu Luristan'da edebiyatçıların ve bilginlerin toplantılarına katıldığını, bir manzum risalesini 1313'te Lur-i buzurg hanedanının son hükümdarı Nusretüddin Ahmet'e sunduğunu belirtir. Günümüzde bilinen tek yapıtı ise, edebiyat sanatları ile ilgili ve 1344'te İncu hanedanından Cemalettin Ebu İshak Muhammet'e sunduğu aruz, kafiye, bedi ve manzum parçalarla karışık dört bölümden oluşan *Miyâr-ı cemâli ve miftâh-ı ebu İshak*'tır.

FAHRİ, asıl adı **Fahrettin Yakup bin Mehmet,** türk şair (Ayaslug, bugün Selçuk, 1389'dan sonra - *ay. y.* ?). Aydınoğlu İsa Bey'in isteği üzerine Nizami'nin *Hüsrev ül-Şirin* adlı 4 683 beyitlik mesnevisini türkçeye çevirdi (1367). Tek nüshası Almanya'da Marburg Devlet kütüphanesi'nde bulunan yapıtı B. Flemming yayımladı: *Fahris Husrev u Şirin, Eine türkische Dichtung von 1367* (1974).

FAHRİ, türk süsleme sanatçısı (Bursa ? -İstanbul 1618). Kâğıt oymacılığında, nakkaşlıkta ve hakkâklıkta ünlü olan sanatçı, hattat olarak da başarılıydı. *Fahri* oyması* olarak tanınan yapıtları Avrupa'da da biliniyordu. Murat III'e sunduğu bir albümü, Viyana Saray kitaplığı'ndadır. Ahmet I için hazırladığı *Gülistan* oyması; onun tarafından beğenilmemiş, ancak Murat IV'ün takdirlerini kazanmıştı.

FAHRİ (Sünbüli), asıl adı **Mehmet,** türk şair (İstanbul ? -*ay. y.* 1735). Sünbüli tarikatı şeyhi İbrahim Nakşi Efendi'nin yanında yetişti. Koruk (Piripaşa) tekkesinde yirmi yıl şeyhlik yaptığı için *Koruklu şeyh* diye de bilinir. Tasavvufu ve tarikat yordamını öğreten bir *Divançe*'si vardır (Millet kütüphanesi Ali Emiri bölümü no. 324). Şiirlerinde aruz hatalarına rastlanır.

FAHRİ, asıl adı **Ahmet Fahrettin,** türk şair (Şarköy, Tekirdağ, ? - İstanbul 1799). Celveti tarikatına bağlandı. Hüseyin Şahin Efendi'den hilafet aldı. Şahidi'nin *Gülşen-i vahdet* adlı manzumesine Zati Süleyman'ın başlayıp da bitiremediği şerhi tamamladı. Aruz ve hece vezinleriyle tasavvuf ağırlıklı şiirler yazdı. *Divan*'ı basılmamıştır (Selimağa kütüphanesi no. 1254/1).

FAHRİ BEY, türk şair (Kastamonu ? -Halep 1890). Yaşamıyla ilgili fazla bilgi yoktur. Sultan Abdülhamit II'nin yönetimine karşı olan tutumundan ötürü tutuklandı. Ali Kemal ile birlikte maiyet memuru olarak Halep'e sürüldü (1889). Orada intihar etti. *Müntehabat-ı terceman-ı hakikat* adlı kitapta "Bir mübtedi" imzasıyla yayımlanmış manzumeleri ve bir gazeli vardır.

Fahri oyması, Fahri adlı sanatçının yaptığı oymalar. (Katıa denilen kâğıt oyma sanatının bir türü olan fahri oymasında, renkli kâğıt üzerindeki yazı ya da re-

Büyük Larousse

Fahri oyması

simler kesilerek çıkarılıyor, bir başka renkli kâğıt ya da cama yapıştırılarak yazı levhaları, çiçek ve manzara resimleri yapılıyordu.)

FAHRİ PAŞA, asıl adı **Mehmet Fahri,** türk hekim (İstanbul 1860- *ay. y.* 1932). Halit Fahri Ozansoy'un babası. Mektebi tıbbiyei şahane'yi (askeri tıbbiye) bitirdi (1884). Sınavla aynı yere ameliyatı cerrahiye (cerrahi operasyonlar) muallim muavini oldu. Bir süre sonra hıfzıssıhha ve müdavat-ı sıhhiye (hijyen) dalında uzmanlık eğitimi görmek için Almanya'ya gönderildi. Berlin Tıp fakültesi'nde öğrenimini tamamladı ve Türkiye'ye dönünce bitirdiği okula önce muallim muavini, sonra muallim oldu. Meşrutiyet'te rütbesi mirlivalıktan miralaylığa indirilerek kadro dışı bırakıldı (1908). Aynı yıl getirildiği İşkodra fırkası başhekimliğinden emekli olduktan sonra bir süre İstanbul'da serbest hekimlik yaptı. Tasavvufla uğraştı, Divan edebiyatı türünde şiirler yazdı. Başlıca yapıtları: *Müntehabat-ı sıhhiye* (1892), *Hıfzıssıhhat-i sıyam ve erkân-ı saire-i din-i islam* (1892), *Hıfzıssıhhat ve iştigâlat-ı zihniye* (1893), *Hıfzıssıhhat-i melbusat* (1909), *İşkodra tarih-i harbi* (1913).

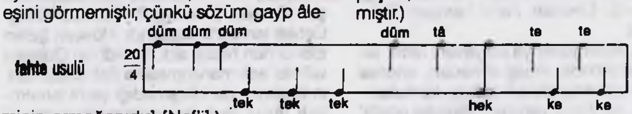
Giraudon

general Faidherbe
Rignot-Dubaux'nun
bir portresinden ayrıntı
Ordu müzesi, Paris

FAHRİYE sıf. (ar. *fahri*'nin dişl. *fahriyye*). *Esk.* Övgüyle ilgili.

◆ a. Ed. Divan edebiyatında, genellikle kasidede şairin ustalığını, başka şairlerden üstün olduğunu ileri sürerek kendisini övdüğü bölüm. (Nef'i, fahriyeleriyle tanınır. Peygamberi övme amacıyla yazdığı 45 beyitlik bir naatının 31 beytinde kendini abartarak över: *Bir güherdir kim nazirin görmemiştir rûzigâr / Rûzigâr-ı âlem-i gayb armağanıdır sözüm* [Benim sözüm öyle bir mücevherdir ki, zaman onun bir eşini görmemiştir, çünkü sözüm gayp âleminin armağanıdır] [Nef'i].)
—Müz. Türk müziğinde, fahriye türündeki bir şiirin söz seçildiği yapıt. (Örn. Zekâi Dede'nin hicazkâr yürüksemaisi [*Bülbül gibi pür oldu cihan nağmelerimden*].)

FAHRİYEN be. (ar. *fahri*'den *fahriyen*). *Esk.* Karşılık istemeksizin, fahri olarak.

FAHRÜDDEVLE (Ebülhasan Ali bin Rüknüddevle), büveyhi şehzadesi (950-997). Ölen babasının (976) vasiyeti gereğince ağabeyi Adududdevle'nin yönetimi altında kalmak koşuluyla payına Irak-ı Acem ve Azerbaycan valilikleri düşerken, bu bölgeden ayrılan İsfahan ve yöresi de küçük kardeşi Muayyedüddevle'ye verildi. Bir süre sonra amca oğlu Bahtiyar bin Muizzüddevle'nin kışkırtmalarıyla bağımsızlık sevdasına kapılarak ağabeyi Adududdevle'ye karşı ayaklandı. Üzerine asker gönderilince, kayınpederi olan Cürcan emiri Kabus bin Vaşmgir'e sığındı. Ağabeyinin buyruğuyla harekete geçen küçük kardeşi Muayyedüddevle, Kabus ve onun yönettiği kuvvetleri Astarabad'da yenilgiye uğratarak (982) Cürcan'ı ele geçirince kayınpederiyle birlikte Horasan'ın sasani hükümdarı Husamüddevle'nin yanına kaçtı. Üçünün birleşen ordusunun Cürcan seferi sonuçsuz kaldı. Muayyedüddevle'nin ölümü üzerine (983) Nişapur'a çağrılan Fahrüddevle, Medya (Kuzey İran), Taberistan ve Cürcan vilayetlerinin valiliğine atandı. Adududdevle ölünce (984), ağabeyinin oğulları arasındaki çekişmeden yararlanarak tüm Irak'ı ele geçirmek istediyse de taht kavgasını kazanan yeğeni Bahaüddevle'nin gönderdiği orduyla karşılaştı (990). Bağdat önlerinde çarpışmaya hazırlanan iki ordudan Fahrüddevle'nin askerleri savaşmaktan vazgeçerek dağıldılar. Bunun üzerine yeğenine boyun eğen amca, yaşamının sonuna kadar valilik göreviyle yetinmek zorunda kaldı.

FAHRÜDDEVLE (Ali), iranlı Büveyhiler hanedanından prens. Rüknüddevle'nin oğlu ve Cebel (Hamedan bölgesi) valisi.

FAHRÜLİSLAM PEZDEVİ → PEZDEVİ (Fahrülislam Ebülhasan bin Muhammet).

FAHRÜLMÜLK (Ebül Muzaffer Ali bin Nizamülmülk), türk vezir (1040-Nişapur, Horasan, 1106). Öldürülen (1091) selçuklu veziri Nizamülmülk'ün büyük oğlu. Melikşah'ın ölümü üzerine (1092) hükümdar ilan edilen büyük oğlu Berkyaruk, ayaklanan amcalarına karşı taht kavgasına girişti. Sultana yardım etmek amacıyla Horasan'dan yola çıkan Fahrülmülk, tahtta hak iddia eden Melikşah'ın küçük oğlu Mahmut ve adamlarının saldırısına uğrayınca, sultanın amcası Tutuş'un denetimindeki Hamedan'a kaçtı. Berkyaruk yanlısı olduğunu bildiğinden önce onu öldürmek isteyen Tutuş, daha sonra affederek veziri yaptı. Ancak, Tutuş'un öldürüldüğü savaşta Mahmut'un eline tutsak düştü (1095) ve bir süre hapis yaptı. Berkyaruk'un kardeşi Mahmut'u kesin yenilgiye uğratması üzerine serbest bırakıldı ve ertesi yıl da görevden alınan Müeyyedülmülk'ün yerine vezir oldu. Bir süre sonra bu görevinden ayrılarak Horasan valisi olan sultanın kardeşi Sencer'in hizmetine girdiyse de Nişapur'da, babası gibi, Hasan Sabbah'ın fedailerinden biri tarafından öldürüldü.

FAHS a. (ar. *fahs*). *Esk.* Bir şeyin, bir meselenin iç yüzünü, aslını araştırma.

FAHŞÂ a. (ar. *fahşâ*). *Esk.* **1.** Fuhuş, zina; aşırı şehvet. **—2.** Zekât verilirken yapılan pintilik, zekâtı az verme. **—3.** Akla uygun olmayan iş ya da söz.

FAHTE a. Müz. Türk müziğinde bir büyük usul. (20 zamanlı, 13 vuruşludur. Daha çok peşrev, beste ve ilahi formlarında kullanılmıştır.)

FÂHTE a. (fars. *fâhte*). *Esk.* Üveyik, yabani güvercin: *"Çağırdı fâhte 'gû gû' ki gör emr-i Süleymân'ı"* (Namusi, XV. yy.).

FAHÛR sıf. (ar. *fahur*). *Esk.* Çok övünen, kendini metheden, övüngeç.

FAHÛRANE be. (ar. *fahur*, ve fars. *-âne*'den *fahûrâne*). *Esk.* Övüngen bir biçimde, övünerek: *"Sana baktıkça fahûrâne parıldar gözler"* (Tevfik Fikret).

FAHZ a. (ar. *fahz*). *Esk.* Uyluk: *Azm-ı fahz* (uyluk kemiği).

FAİAL, esk. **Fayal,** Portekiz'e bağlı Asor adalarının batı kesiminde ada; 172 km²; 25 000 nüf. Merkezi *Horta.*

FAİDE → FAYDA.

FAİDHERBE (Louis Léon Cesar), fransız general (Lille 1818-Paris 1889). İstihkâm subayı olarak Cezayir ve Guadeloupe'ta bulundu, daha sonra Senegal'e gönderildi ve buraya vali oldu (1854). Senegal nehrinin geçtiği tüm topraklara ve Casamance ile Cayor'a egemen oldu. 1865'te, Cezayir'de Bône bölüğüne komuta etti. Gambetta Sedan'dan sonra kendisini Kuzey ordusu'nun komutanlığına atadı, bu ordunun başında, Pont-Noyelles (3 aralık 1870) ve Bapaume (4 ocak 1871) zaferini kazandı. Saint - Quentin'de yenildi (19 ocak), direnişiyle Nord ve Pas-de-Calais *département*'larının Almanlar tarafından işgalini önleyerek Nord'un müstahkem mevkilerine çekildi. Nord milletvekili seçildi (temmuz 1871), hemen arkasından istifa etti, 1879'da senatör seçildi.

FAİK, -kı sıf. (ar. *fâ'ik*). *Esk.* **1.** Yüksek, yüce, üstün, ileride: *"Büyük validelerimiz bu hususta bugünkü torunlarına çok fâik idiler"* (H. C. Yalçın). **—2.** *Fâik-ül-akran,* yaşıtlarından daha ileride olan: *"Nice beyân edelim vasfını bu lütfun kim / Kapında her birimiz oldu fâik-ül-akrân"* (Nedim, XVIII. yy.). ‖ *Fâik-ül-emâsil,* benzerlerinden üstün.

FAİK Manastırlı (Salih), türk şair (Manastır 1825-İstanbul 1900). Özel öğrenim gördü. Rumeli ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde vergi nazırlığı, kaymakamlık ve mutasarrıflıklarda bulundu. *Türkçe aruz risalesi* (1896) ile *Divan*'ı, türkçe rübailerini topladığı *Peymane* ve bin hadisi yorumlayan *Elfiyet üs-seniye* adlı basılmamış yapıtları vardır.

FAİK BEY Hacı, türk besteci (İstanbul 1831 ? - *ay. y.* 1891). Dellalzade İsmail Efendi'nin öğrencisi. Sadi ve mevlevi tarikatlarına girdi. İyi bir neyzen ve hanende olarak tanındı. "Faik" mahlasıyla şiirler de yazdı, *Faik'ul âsâr* adlı bir güfte derlemesi hazırladı. Yalnızca sözlü yapıtlar besteleyen Faik Bey'in şarkılarında Hacı Arif Bey'in derin etkisi görülür. Beste ve semai formlarındaki yapıtlarının üslubuysa, Eyyubi Mehmet Bey ve Dellalzade'nin üsluplarını andırır. XIX. yy.'ın en büyük bestecilerindendir. En ünlü yapıtları: Dügâh kâr *(Pek sevdim efendim),* zavil beste *(Yaktı canı bezm-i aşkın âteşîn peymanesi),* tahirbuselik yürüksemai *(Düştüm düşeli mihnet-i dünyaya),* hicaz şarkı *(Âteş-i suzan-ı firkat yaktı cism ü canımı),* rast şarkı *(Nihansın dideden ey mest-i nâzım),* segâh şarkı *(Zencir-i aşkın dilbestesiyim),* evcârâ şarkı *(Aldı elden gülşeni bâd-ı hazan).*

FAİK ESAT → ANDELİP (Mehmet Esat).

FAİK MAHMUT, türk şair (Urfa ? - İzmit 1715). Medrese öğrenimi gördü. Bir süre müderrislik yaptı, İzmit kadılığında bulundu. Dönemin tanınmış kişilerinden şeyhülislam Feyzullah Efendi, Rami Paşa ve akrabası Nabi ile karşılıklı yazılmış şiirleri vardır. *Divan*'ı, Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi'nde E. 1615'te kayıtlıdır.

FAİK MEHMET, türk şair (Ustrumca ? -Selanik 1901). Melami şeyhlerinden Seyit Muhammet Nur'a bağlandı. Şeyhinin ölümünden sonra onun yerine geçti. Tasavvufla ilgili, basılmamış *Ecvibe-i mutasavvıfane* ve arapça *Mûtû kable en temûtû* adlı yapıtları vardır.

FAİK MEHMET BEY, türk hekim (? -İstanbul 1912). Mektebi tıbbiyei şahane'yi (askeri tıbbiye) bitirdi (1886). Bu okulda emrazı umumiye (genel içhastalıkları) muallimliği yaptı. İzmir Askeri hastanesi başhekimliğine getirildi. Meşrutiyet'te rütbesi mirlivalıktan miralaylığa indirildi ve malulen emekli edildi (1908). İzmir'deki veba salgınında etkin çalışmalarıyla tanındı. Başlıca yapıtları: *Emraz-ı umumiye, Kar' ve ısga, Haşerat-ı emvat.*

FAİK MEMDUH PAŞA → MEMDUH PAŞA (Faik Mehmet).

FAİK OSMAN Gürcüzade, türk şair (Amasya ? - *ay. y.* 1756). Yaşamı hakkında bilgi yoktur. Amasya'da Burma minare'nin yanına bir kütüphane yaptırdı. Basılmamış bir *Divan*'ı ile *Hadis-i erbain* şerhi vardır.

FAİK PAŞA, eski adı **Francesco Delle Sudda,** italyan kökenli türk eczacı (Syra adası 1814-İstanbul 1866). 12 yaşlarında İstanbul'a gelerek önce bir yetimhaneye yerleşti, ardından bir eczaneye çırak olarak girdi. Bir süre sonra Maltepe askeri hastanesi'ne eczacı yardımcısı oldu. Sınavla eczacı unvanını aldı (1844). Daha sonra Osmanlı ordusu merkez eczanesi müdürlüğüne getirildi. Müslümanlığı kabul ederek Faik adını aldı. Kırım savaşı sırasında (1853-1856) türk, fransız ve ingiliz ordularının ilaç gereksinimlerini karşılamak için büyük çaba harcadı. Ferik rütbesine yükseldi (1859). İlaç ve drog koleksiyonları ile Londra (1854, 1862), Paris (1858) ve İstanbul (1863) uluslararası sergilerinde madalyalar aldı. İstanbul'un ilk eczanelerinden biri olan Beyoğlu'ndaki Büyük eczane'yi açtı. Cemiyeti tıbbiyei şahane'nin kurucularındandır.

FAİK PAŞA, eski adı **Giorgio Della Sudda,** italyan kökenli türk eczacı (İstanbul 1831- *ay. y.* 1913). Faik* Paşa'nın (Francesco Della Sudda) oğlu. Eczacılık öğre-

nimini Paris'te yaptı (1855). Bir süre Fransa'da çalıştıktan sonra Türkiye'ye dönüşünde Mektebi tıbbiyei şahane'de (askeri tıbbiye) fenn-i ispençiyari (eczacılık) ve tahlil-i kimyeviye (biyokimya) hocalığına getirildi (1862) ve bu görevlerini 1912'ye kadar sürdürdü. Ferik rütbesine yükseldi (1887). Tıbbiye'deki görevinin yanı sıra Mabeyn-i hümayun eczanesinde de görevlendirildi (1909). Bir ara Osmanlı İmparatorluğu eczacılık müfettişliği yaptı. Drog ve afyon koleksiyonlarıyla Paris Uluslararası sergisi'nde Légion d'honneur nişanı aldı (1867). Hilaliahmer (Kızılay) derneğinin kurucularındandır.

FAİK PAŞA (Süleyman), türk amiral (İstanbul 1845- *ay. y.* 1909). Deniz harp okulu'nu bitirdi. "Bursa" adlı küçük ve köhne bir savaş gemisiyle, Ümit burnu yolundan Afrika kıtasını dolaşması büyük başarı sayıldı ve yüzbaşılığa yükseltildi (1864). Süvariliğini yaptığı gemilerle İngiltere, Fransa, İspanya ve Tunus'a birçok kez gidip geldi. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı'nda yararlıkları görüldü. Bahriye kurmay başkanlığına getirildi (1885). Özgür düşünceleri savunduğu için Abdülhamit II tarafından Fizan'a sürüleceği sırada Kıbrıs'a kaçtı. Ancak II. Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'a dönebildi.

FAİK PAŞA, türk asker (1876- Kafkasya 1916). Harbiye'yi, ardından Harp akademisi'ni bitirdi (1899). Sisam adasında, Debre'de (1909) görev yaptı. Üsküdar mutasarrıflığına atandı (1911). Balkan savaşı'nda I. Kolordu kurmay başkanı ve I. İşkodra fırkası komutanı olarak savaştı. İstanbul Merkez komutanı (1913), paşa ve kolordu komutanı (1914) oldu. Birinci Dünya savaşı'nda Kafkas cephesinde göğüs göğüse yapılan çarpışmalar sırasında şehit düştü.

FAİK REŞAT, İhya Bey hafidi diye de tanınır, türk edebiyat tarihçisi ve şair (İstanbul 1851- *ay. y.* 1914). Öğrenimini yarım bıraktı. Özel arapça dersleri aldı. Takvim-i vekayi gazetesi başyazarlığına getirildi (1880). Diyarbakır, Van ve Yanya maarif müdürlüklerinde bulundu. Çeşitli okullarda öğretmenlik yaptı, Darülfünun'da edebiyat tarihi dersleri verdi. Şiirlerini *Güldeste* (1887) adlı kitapta topladı. En ünlü yapıtı *Eslaf**'tır (1893-1894, 2 c.). *Gencine-i letaif* (1882), *Külliyat-ı letaif* (1912) gibi fıkra derlemeleri yayımladı. Ali Nazima ile birlikte *Mükemmel Osmanlü-gatı*'nı hazırladı (1901). Darülfünun edebiyat bölümü'nde verdiği dersleri *Tarih-i edebiyat-ı osmaniye*'de topladı (1911). Ayrıca *Nümune-i şiir ve inşa* (1891), *Nümune-i kitabet ve fenn-i inşa* (1895), *Teracim-i ahval* (1895), *Netice-i sefalet* (1897), *Sergüzeşt-i Hulusi* (1899) ve *Kemal ile muhaberemiz* (1904) gibi yapıtları vardır.

FAİK SÜLEYMAN, türk şair (Sakız adası 1784 - İstanbul 1838). İstanbul'da özel öğrenim gördü, hat dersleri aldı. Çeşitli devlet görevlerinde bulundu. Şiirleri önem taşımaz. Tanınmış yapıtı *Süleyman Faik Efendi mecmuası* diye anılan tezkire niteliğindeki derlemedir. Bugün kayıp olan yapıttan ancak yakın geçmişte yapılmış aktarmalar günümüze ulaşmıştır. Müstakimzade Süleyman Sadettin Efendi'nin *Devhat ül-meşayih*'ine zeyli (eki) vardır. Yapıt 1807-1833 yılları arası şeyhülislamlık yapan on bir kişinin yaşamöyküsünden oluşur (İstanbul Üniversitesi merkez kütüphanesi T. 3421).

FAİKAT çoğl. a. (ar. *fā'iķ*'in çoğl. *fā'iķāt*). *Esk.* Üstün olanlar, diğerlerinden ileride bulunanlar.

FAİKİYET a. (ar. *fā'iķ* ve *-iyyet*'ten *fā'iķiyyet*). *Esk.* Üstünlük, ileride olma: *"...sonradan duyacaklara karşı ruhunda büyük bir faikiyet duyuyordu"* (Ömer Seyfettin).

FAİL sıf. (ar. *fā'il*). *Esk.* **1.** Yapan, eden. sebep olan. **—2.** *Fail-i hakiki, fail-i mutlak*, Tanrı. ‖ *Fail-i hayr,* hayır işleyen. ‖ *Fail-i muhtar,* istediğini yapmakta özgür olan, başına buyruk; Tanrı. ‖ *Fail-i şer,* kötülük yapan.

◆ a. Huk. Hukuksal sonuç doğuran eylemi gerçekleştiren kişi. (Özellikle haksız fiil ya da suç sayılan eylemleri gerçekleştirenler için kullanılır. Haksız fiil fail'i giderim (tazminat) borcu altına girer, suç failinin ise ceza sorumluluğu vardır.) ‖ *Faili meçhul*, kimin tarafından yapıldığı bilinmeyen, yapanı bulunmayan: *Faili meçhul bir cinayet.* ‖ *Asli fail,* birlikte (iştirak halinde) işlenen suçlarda, suçun maddi unsurunu oluşturan hareketi yapan ya da eylemi başka biriyle gerçekleştiren ya da başkasını suç işlemeye yönelten kişi. ‖ *Fer'i fail*, suç işlemeye yardımcı olan kişi.
—Esk. dilbilg. Özne.

FAİL (Noël DU), **La Hérissaye** senyörü, fransız hukukçu ve öykücü (Château-Letard, Rennes yakınlarında, 1520'ye doğr. - Rennes 1591). Kimi zaman öğrenci, kimi zaman paralı asker olarak geçirdiği serüvenli bir gençlikten sonra, önce yüksek mahkeme, sonra da Rennes Parlamentosu danışmanı oldu (1571). Yüksek yargıç sıfatıyla, Bretagne geleneksel hukuku çevresinde *Mémoires extraits des plus notables et solennels arrêts du parlement de Bretagne* (Bretagne Parlamentosu'nun en önemli ve yüce kararlarından parçalar) [1579] adlı bir yapıt yayımladı. Rabelais'ye özenerek köylü gerçekçiliğine ve söz kalabalığına dayanan kaba nükteli bir kitap yazdı. *Propos rustiques* (1547) adlı yapıtında, köy yaşamının erdemlerini dile getirdi ve biri ataerkil altın çağı, öbürü kötülük dolu modernliği simgeleyen iki köy topluluğunun (Flameaux ve Vindelles) homerossu savaşımlarını anlattı. *Baliverneries* (1548) ve *Contes et discours d'Eutrapel* (1585) adlı kitapları ise, öyküden çok konuşma biçiminde yorum ve açıklamadır *(De la justice, De la goutte).*

FAİLİYET a. (ar. *fā'il* ve *-iyyet*'ten *fā'iliyyet*). *Esk.* Yapıcılık, işleyicilik.
—Esk. fels. Etki. (XIX. yy.'da fr. activité karşılığı olarak kullanılmıştır).
—Esk. kim. Etki.

FAİLLİ a. (fr. sözc.). Koregr. Bir adıma başlamayı ya da yeni bir adım daha gerçekleştirmeyi sağlayan çok kısa, küçük sıçrama. *Failli*'ler, genellikle, assemblé, glissade ya da sissonne'la birleşir.)

FAİRBAİRN (*sir* William), iskoçyalı mühendis (Kelso, Roxburgh kontluğu, 1789 - Moor Park, Surrey, 1874). Önceleri değirmen yapımcısıyken, sonra kanallar, araba vapurları ve demir gemiler yapımıyla ilgilendi. Manchester'da, demir ve dökme demirin özelliklerini inceledi, çeşitli makineler yaptı, bazılarını da ithal etti (perçin makinesi). İlk demir gemileri yaptı ve Robert Stephenson ile birlikte Menai (Wales ülkesi) üzerinde *Britannia* köprüsünün yapımında kabul edilip uygulanan bir boru köprü modelinin beratını aldı. — Kardeşi sir PETER (Kelso 1779-Leeds 1861), o da mühendisti, Leeds'teki büyük işletmesinde tekstil makinelerini ve makine tezgâhlarını geliştirdi.

FAİRBANKS, ABD'de kent, Alaska'nın orta kesiminde; 30 843 nüf. (1990). Üniversite. 1902'de altın arayıcılarının kurduğu kent, İkinci Dünya savaşı sırasında önemli bir askeri üstü. "Alaska hattı" denilen (güney kıyıdaki Seward'dan başlar) demiryolu Fairbanks'ta sona erer.

FAİRBANKS (Douglas), amerikalı sinema oyuncusu (Denver 1883-Santa Monica 1939). New York'ta Shakespeare'in piyeslerinde oynayarak aktörlüğe başladı, sonra Griffith'in yardımıyla sinemaya geçti (1914). Fairbanks, kısa zamanda, ince bıyıklı, pırıl pırıl gülüşlü, hiçbir tehlikeden yılmayan gözüpek bir macera kahramanı kimliğinde efsanevi bir tip yarattı. Çevirdiği birçok film arasında şunlar sayılabilir: *The Lamb* (1915), *The Good Bad Man* (1916), *Manhattan Madness* (1916), *A Modern Musketeer* (1918), *The Mollycoddle* (1919), *Zorro'nun işareti* (The Mark of Zorro) [1920], *Ormanlar hâkimi* (Robin Hood) [1922], *Bağdat hırsızı* (The Thief of Bagdad) [1924], *Kara korsan* (The Black Pirate) [1926], *Demir maske* (The Iron Mask) [1929], *Private Life of Don Juan* (1934).

Fair Deal, başkan Truman'ın 1945'te hazırladığı ve 20 ocak 1949 tarihli söylevinde açıklayıp tanımladığı iktisadi program.

FAİRFAX (Edward), ingiliz şair (Leeds 1575 civarı - Fewston, Yorkshire, 1635). Tasso'nun çevirmeni (*Godfrey of Bulloigne*, 1600). *Hermes and Lycaon* adlı kır ve çoban yaşamını anlatan şiirlerinde ürpertici ve gizemli dünya görüşünü sergiler.

FAİRFAX (Ferdinando), 2. **Fairfax of Cameron** baronu, ingiliz general (1584-1648). Parlamento üyeliği yaptı. Charles I'e karşıydı. Yorkshire parlamento kuvvetlerini yönetti ve Selby zaferini kazandı (1644).

FAİRFAX (Thomas), 3. **Fairfax of Cameron** baronu, ingiliz general (Denton 1612 - Nunappleton, Yorkshire, 1671). Ferdinando Fairfax'ın oğlu. İç savaş sırasında Parlamento'nun davasını benimseyerek Marston Moor savaşı'na katıldı (2 temmuz 1644), sonra Essex kontunun yerine Parlamento kuvvetlerinin başına geçti ve bu kuvvetleri Gustaf Adolf'un yöntemlerine göre yeniden düzenleyerek Naseby zaferini kazandı (14 haziran 1645). Ama kralın mahkûm edilmesine (ocak 1649) karşı olduğu ve haziran 1650'de İskoçyalılar'ın üstüne yürümeyi kabul etmediğinden, yerine Cromwell getirildi. Cromwell ölünce, kralın yeniden tahta çıkarılması için girişilen harekette Lambert'e karşı Monck'u destekledi ve Charles II'yi geri getirmek üzere Lahey'e gönderilen heyete başkanlık etti (1660).

FAİRFİELD, ABD'de (Connecticut) kent, Long Island boğazı kıyısında; 58 000 nüf. (1990). Makine ve tekstil sanayileri. Üniversite.

FAİRFİELDİT a. (öz. a. *Fairfield*'den, ing. *fairfieldite*). Miner. Hidratlı doğal manganez ve kalsiyum fosfat; triklinik sistemde lifli ya da yaprak biçiminde kristaller oluşturur.

FAİRMONT, ABD'de (Batı Virginia) kent, Monongahela kıyısında; 23 900 nüf. Makine ve kimya sanayileri.

FAİR OAKS, ABD'de (Virginia) yer, Richmond'un D.'sunda Amerika İç savaşı sırasında konfederaler burada federelere karşı büyük bir zafer kazandı (1862).

FAİR-PLAY a. (ing. sözc.; *fair,* adil, doğru, ve *play* oyun'dan). Sporun, kurallara, oyun disiplinine ve rakiplere saygılı olarak uygulanması.

B.N., Paris

Thomas Fairfax
Robert Walker'in bir resminden
Faithorne'un bakır üstüne gravürü
Bibliothèque nationale, Paris

J.-L. Passek kol

Douglas **Fairbanks** (sağda)
Albert Parker'in
Kara korsan (1926) adlı
filminin bir sahnesinde

◆ sıf. *Fair-play olmak*, kaybetmeyi bilmek, hazımlı, düzgün ve açık oynamak.

FAİR-TRADE a. (ing. *fair*, açık, dürüst, doğru ve *trade*, ticaret'ten). Serbest mübadelenin karşısında olanların, her yabancı ülkeyle olan ticari mübadelelerde,o ülkenin kendilerine uyguladığı rejimin o ülkeye uygulanmasını salık veren öğreti.

FAİRWAY a. (ing. sözc.; *fair*, iyi ve *way*, yol'dan). Spor. Golf alanının, başlangıçtan çime kadar budanmış ve düzletilmiş bölümü.

FAİRWEATHER dağı, Alaska sıradağlarında dağ, Britanya Kolombiyası'nda; 4 663 m. Kıyıya yakın olduğundan (59°K) Fairweather dağı ("Güzel Hava dağı") uzun süre gemiciler için bir işaret noktası oldu. Dağa ilk tırmanışı 8 haziran 1931'de A. Carpé ve T. Moore gerçekleştirdi.

Faisal finans, arap-türk sermayesi ile oluşturulan finans kurumu. 1984 yılında % 90 arap, % 10 türk sermayesi ile kuruldu. Arap sermayesine Dar ülmal il islami trade % 51, Faisal Mısır İslam bankası % 25, Faisal Sudan İslam bankası % 8, Faisal Bahreyn İslam bankası % 6 payla katıldı. % 10 sermayesi ise 93 türk ortak tarafından karşılandı. Genel merkezi İstanbul'da olan kuruluşun, Ankara, İzmir, Konya, Adana, Bursa, Sakarya ve Şanlıurfa'da şubeleri vardır.

FAİSON (George), amerikalı dansçı ve koregraf (Washington 1945). Harkness Ballet okulu'nda klasik dans eğitimi gördü, Dudley Williams ve Louis Johnson ile modern dans çalıştı. Alvin Ailey Dance Theatre'a girdi. Ayrıca mizansene ilgi duydu, A. Ailey'in *Blues Suite*'i için yeniden dekor ve kostüm hazırladı. 1971'de George Faison Dance Experience adlı topluluğu kurdu, bu topluluk için *Poppy* adlı yapıtı düzenledi. *The Wiz* (1975) adlı filmin koregrafilerini hazırladı, A. Ailey'in topluluğu için koregraflık yaptı: *Gazelle* (1977), *Tilt* ve müzikçi Otis Redding'in anısına sunulan *Suite Otis* (1978).

FAİSTAUER (Anton), avusturyalı ressam (Sankt Martin bei Lofer, Salzburg yakınında, 1887 - Viyana 1930). Fresk ressamı, manzaracı ve portreci olan Faistauer, Schiele ile birlikte *Neue Kunstgruppe*'yi kurdu. Cézanne'dan etkilenerek yalınlaştırılmış biçimleri ve yoğun renkleri benimsedi (*Kırmızı kanepedeki çıplak*, 1913, Avusturya Galerisi, Viyana).

FAİSTENBERGER, Tirol'lü (Avusturya) ressam ve heykelci ailesi. Başlıca üyeleri: ANDREAS II (Kitzbühel 1647 - Münih 1736), tahta heykelcisi, Münih'te, özellikle Teatinus tarikatı kilisesi için çalıştı; —ANTON (Salzburg 1663 - Viyana 1708), Poussin ve Salvator Rosa çizgisinde manzara ressamı, antik harabe ve kalıntıları dramatik bir hava içinde yansıttı (*Fırtınadan sonra*, Viyana Akad.); —JOSEPH (Salzburg 1675'e doğr. - *ay. y.* 1724), Anton'un kardeşi ve öğrencisi, Sankt Florian manastırı'nın bir odasını manzaralarla dekorlandırdı; —SİMON BENEDİKT (Kitzbühel 1695 - *ay. y.* 1759), freskçi, maniyerist bir üslupla Tirol'de birçok kilisenin dekorlarını yaptı.

FAİTE → KAZA* NAMAZI.

FAİTHFULL (miss Emily), ingiliz kadın edebiyatçı (Headley 1835 - Manchester 1895). İngiltere'de feminist hareketin ilk ve başlıca öncülerindendi, 1860'ta Londra'ya yerleşti, yalnızca kadınların çalıştığı bir basımevi kurdu, kraliçe Victoria'ya kendi makinelerinde bastığı güzel bir kitap ithaf etti ve ondan "kraliçenin matbaacısı" beratını aldı. 1863'te Victoria Magazine adlı dergiyi kurdu; burada kadınların ücreti konusunu ele aldı, daha sonra aynı konu üzerinde İngiltere ve ABD'de verdiği konferanslarla büyük bir ün kazandı.

FAİTHORNE (William), ingiliz desenci ve gravürcü (Londra 1616'ya doğr. - *ay. y.* 1691). Bağlılık andı içmeyi reddettiği için Cromwell döneminde sürgüne gönderildi, Fransa'ya gitti ve R. Nanteuil'in yönetimi altında sanatını geliştirdi. Ülkesine döndükten sonra (1650), pastel portreler yaptı (*John Aubrey*, Ashmolean Museum, Oxford) ve *The Art of Graving and Etching* (Gravürcülük sanatı) (1662) adlı bir kitap yayımladı.

FAİTİNELLİ (Pietro DEI), **Mugnone** denir, italyan hiciv şairi (Lucca 1280'e doğr. - *ay. y.* 1349). 17 sonesi ile bir şarkısı 1874'te yayımlandı.

FAİZ a. (ar. *fā'iz*, taşan). **1.** Ödünç aldığı parayı kullanma ücreti olarak borçlunun alacaklıya ödediği tutar: *Bankalar faizleri düşürdü. Ne kadar faiz vereceksiniz? Bankadaki parasının faiziyle geçiniyor.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Esk.* Bolluk, çokluk. **—3.** *Faize vermek*, parasını bir kâr elde etmek için bir yere ya da kimseye ödünç vermek: *Paranın bir bölümüyle ev almış, bir bölümünü de faize vermişti.*

—Bank. *Basit faiz*, üzerine faizleri eklenmemiş anapara üzerinden alınan faiz. ||*Bileşik faiz*, anapara ile bunun vade tarihine değin birikmiş faizlerinin toplamından oluşan bir sermaye üzerinden alınan faiz. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Ertelenmiş faiz*, toplam ya da kısmi tutarı borçlu devlet tarafından senet hamiline sözkonusu borcun ödenmesi için öngörülen ve ona ayrılan gelirlerin tahsili oranında ödenecek olan faiz. ||*Ertelenmiş faiz* ya da *ertelenmiş ödünç para üzerinden faiz*, ödünç paranın geçici bir süre için ödünç verenin elinde bırakılan bölümü üzerinden, ödünç verence ödünç alanın hesabına işletilen faiz. ||*Ticari faiz*, paranın ticaret alanında genellikle kabul edilen faiz oranı. ||*Yasal faiz*, miktarı yasa tarafından saptanmış faiz.

—Huk. *Akdi faiz*, miktarı sözleşmeyle saptanan faiz. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Kanuni faiz*, miktarı yasalarca belirlenen faiz. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Temerrüt faizi*, borçlunun borcunu süresi içinde ödememesi üzerine işleyen faiz, gecikme faizi de denir. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İkt. *Faiz oranı*, bir yıl süreyle yatırılan 100 liralık bir tutarın getirdiği faiz. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İsl. huk. → RİBA.

—Kamu mal. *Faiz desteği*, bazı borçlular tarafından ödenmesi gereken faizlerin bir bölümünün devletçe yüklenilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Bank. Faiz, üretim araçlarının gelişmesi için gerekli anaparayı, tasarrufu doğurur. Faiz oranları arz ve talep yasası uyarınca oluşurken, para otoritelerinin müdahalelerine de konu olur. Türkiye'de faiz oranları, kararnamelerle saptanan belli limitler içinde kalmak koşuluyla, Bankalar birliği'nin tavsiyelerine göre düzenlenir. Faizler işlemlere (cari hesap faizleri, kısa, orta ve uzun vadeli kredi faizleri) ya da borçlunun niteliğine göre değişir (devlet, sanayi, ticari, özel, vb.). 1983'den sonra Türkiye'de enflasyon yüksek düzeyde seyretmiş, faiz oranları da buna uymuştur. Özellikle devletin iç borçlanmaya (devlet tahvilleri) uyguladığı faiz, bankaların mevduata uyguladığı faiz hadlerinin belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu nedenlerle 1985-1993 arasında faizler sürekli inip çıkmış ve genelde hep yüksek düzeyde kalmıştır.

Örnek olarak, bankaların temmuz 1987'de ve ocak 1993'de uyguladıkları mevduat faiz oranları (aradaki iniş çıkışlar dikkate alınmadan) aşağıda gösterilmiştir: tasarruf mevduatı; vadesiz % 10; 1 ay vadeli % 28; 3 ay vadeli % 35; 6 ay vadeli % 39; 1 yıl vadeli % 43. Ticari mevduat faiz oranları: vadesiz % 10; 1 ay vadeli % 28; 3 ay vadeli % 35; 6 ay vadeli % 39; 1 yıl vadeli % 43. Kredilerdeyse: kısa vadeli kredilerde % 65; orta vadeli kredilerde a) reeskontlu kredilerde % 33, b) banka kaynağından kredilerde % 65; temerrüt faizi % 75'tir.

Ocak 1993'te tasarruf mevduatı faiz oranları: vadesiz % 10; 1 aylık % 54-60; 3 aylık % 62-72; 6 aylık % 68-75; 1 yıllık % 69-80.

• *Faiz hesabı.* Faiz, yatırılmış bir paranın ürünüdür; *faiz oranı*, bir yıl süreyle yatırılmış 100 liranın faizidir; *sermaye*, bir faiz karşılığı yatırılmış paradır; *rant* (irat), bu anaparanın yıllık ürünüdür.

1. *Basit faiz.* a yatırılmış sermaye, I faiz, t zaman (paranın yatırılmış olarak kaldığı süre, yıl ya da yılın bir parçası), r faiz oranı, yani 100 liranın bir yıl sonunda getirdiği faiz olursa, aşağıdaki eşitlik kolayca kanıtlanabilir:

$$I = \frac{art}{100};$$

bu, *basit faizin formülü*'dür; I, a, r ya da t'den birinin bilinmemesi durumunda ortaya çıkabilecek dört problemden herhangi birini çözmeye yarar.

2. *Bileşik faiz.* a yatırılmış sermaye, r 1 liranın faiz oranı, yani bir yıl sonunda 1 lira için ödenen para, n sermayenin yatırımda kaldığı yıl sayısı, A sermayenin n yıl sonraki tutarı olursa, sermaye ve faizler bir arada olmak üzere aşağıdaki eşitlik kanıtlanabilir:

$$A = a(1+r)^n;$$

bu da *bileşik faizin formülü*'dür. Burada hesapların kolayca yapılabilmesi için çoğu zaman logaritma cetvellerine başvurmak gerekir.

—Huk. *Faiz*, para borçlarında sözkonusu olur ve hukuk açısından alacağın medeni semere* si sayılır. Faiz, yoksun kalınan bir para tutarının karşılığıdır. Faizin asıl borçla yakın bir ilişkisi vardır; asıl borç ödeme ve diğer nedenlerle son bulduğu zaman kural olarak faiz de ortadan kalkar. Bu nedenle faize alacak hakkına bağlı fer'i (ek) hak olarak bakılır. Faiz ödeme zorunluluğu yasalardan kaynaklanabileceği gibi sözleşmeden de kaynaklanabilir.

Akdi faiz, tarafların yoksun kalınan para tutarının karşılığı olarak sözleşmeyle saptadıkları faizdir. Ticari olmayan işlerde akdi faiz konusunda Borçlar k.'nun kuralları uygulanır. Borçlar k.'nda faiz oranını sınırlayan bir kural yoktur. 4 aralık 1984 tarih ve 3095 sayılı yasanın yürürlüğe girmesinden sonra taraflar faiz oranını serbestçe kararlaştırabilirler.

Türk Tic. k.'nun 8. maddesine göre, ticari işlerde faiz serbestçe saptanabilir. Bu kuralın geçerliliği için sözleşme taraflarından birinin tacir olması yeterlidir.

Kanuni faiz, 3095 sayılı yasanın yürürlüğe girmesinden sonra bu yasanın öngördüğü kurallara göre belirlenir. Yasanın 1. maddesi şu kuralı getirmiştir: Borçlar k. ve Türk Tic. k.'na göre faiz ödenmesi gereken durumlarda, miktarı sözleşmeyle saptanmamışsa faiz ödemesi yıllık yüzde otuz oranında yapılır. Bakanlar kurulu, ekonomik koşulları dikkate alarak bu oranın yüzde seksenine kadar artırma ve eksiltme yapabilir 3095 sayılı yasanın bu kuralı karşısında Borçlar k. ile Türk Tic. k.'nun faize ilişkin kuralları yürürlükten kalkmıştır.

4 aralık 1984 tarih ve 3095 sayılı yasanın yürürlüğe girmesinden sonra, *temerrüt faizi* de bu yasanın öngördüğü kurala göre belirlenmeye başlanmış, Borçlar k.'nun 103. ve Türk. Tic. k.'nun 9. maddesi geçerliliğini kaybetmiştir. 3095 sayılı yasaya göre temerrüt faizi oranı, ister ticari, ister ticari olmayan işlerde, yüzde otuzdur. Taraflar sözleşmeyle bu oranın altında ya da üstünde bir oranı saptamakta serbesttirler. Bakanlar kurulu bu oranın yüzde seksenine kadar artırabilir ya da eksiltebilir. Bu kural ticari işler için de geçerlidir. Ticari işlerde başka bir olanak daha tanınmıştır. Bu olanak, temerrüt faizinin reeskont faiz oranına göre saptanabilmesidir. 3095 sayılı yasanın 2. maddesine göre, ödeme yerinde ve ödeme zamanında banka iskontosu yüzde otuz'dan çoksa, arada sözleşme olmasa bile Merkez ban-

kası'nın kısa vadeli krediler için öngördüğü reeskont faiz oranına göre istenebilir. (→ Kayn.)
—İkt. *Faiz*'in formülünden, *faiz oranı*'nın (*r*) formülü kolayca çıkarılabilir. Anapara *a*, anaparanın yatırıldığı süre (gün olarak) *t*, faiz I olursa, faiz oranının formülü şöyle olur:

$$r=\frac{I\times100\times360}{at}$$

Faiz oranının sabit tam bölenlerine ayrılmasına dayanan faiz hesaplama yöntemine, *sabit tam bölen yöntemi* adı verilir. Örneğin, 1 270,75 liranın % 2,5'ten 85 günlük faizini hesaplamak için, önce faiz % 6'dan hesaplanır; bu kolay bir şeydir; bundan % 2 (% 6'nın 1/3'ü), daha sonra da % 0,5 (% 2'nin 1/4'ü) faiz düşülür. Son iki tutar birbirine eklenerek 1 240,75 liranın % 2,5'ten 85 günlük faizi bulunur.
—Kamu mal. Ekonomik yararı kesin olan, ama kişilere kârlılığı zayıf görünen ve bundan dolayı gerekli sermaye cari faiz oranlarıyla elde edilince gerçekleşemeyecek olan bazı yatırımları kolaylaştırmak için, devlet, gerek tasarruf sahiplerinden, gerek banka ve kredi kuruluşlarından alınan borçların faiz yükünün bir bölümünü üzerine alır.

FAİZ, FAİZE sıf. (ar. *fā'iz*, dişl. *fa'ize*). *Esk.* Taşan, fazla olan, bol.

FAİZ Börekçizade, asıl adı **Mustafa,** türk şair (Edirne ? - *ay. y.* 1717). Edirne' de yeni kurulan Abdülvasi medresesi'nin ilk müderrisi oldu (1693). Yaşamının sonuna kadar çeşitli medreselerde ders verdi. Şiirlerinde Nabi'nin etkisinde kaldı. *Divan*'ının bir nüshası Millet kütüphanesi, "Ali Emiri, manzum, 319"da kayıtlıdır. Ayrıca mecmualarda şiirlerine rastlanır.

FAİZ (Seyit Mehmet), türk şair (İstanbul ? - *ay y.* 1792). Müderrislik yaptı. Üsküdar mollalığında bulundu, nakibüleşraf oldu. Tezkireler *Divan*'ı olduğunu yazıyorsa da henüz ele geçmemiştir. Manzumelerine şiir mecmularında rastlanmaktadır.

FAİZ BİNASRULLAH (Ebülkasım İsa **EL-**), fatımi halifesi (? 1149 - ? 1160). Babası ez-Zafir'in ölümü üzerine beş yaşındayken, vezir Abbas tarafından tahta çıkartıldı (1154). Altı yıllık halifeliği sırasında ülkeyi, Talai bin Ruzzik yönetti. Bu süre içinde babasının katili Nasr idam edildi.

FAİZABAD, Hindistan'da (Uttar Pradeş) kent, Ganj'ın kolu Gogra (sol kıyıdan) kıyısında; 142 000 nüf. Tarım merkezi. 1720'ye doğru kurulan kent 1775'e kadar Audh'un başkentiydi. —Yakınında eski Ayodhya harabeleri.

FAİZCİ a. Faiz karşılığında para veren kimse, tefeci.

FAİZCİLİK a. Faizle para verme işi; tefecilik.

FAİZE → FAİZ.

FAİZİ → KAFZADE FAİZİ.

FAİZLİ sıf. Faizle işlem gören para için kullanılır: *Faizli hesapların süresi dolmadı daha.*

FAİZSİZ sıf. Faizi olmayan para için kullanılır: *Faizsiz borç bulamadım.*

FAJANS (Kasimir), amerikan vatandaşlığına geçmiş polonyalı kimyacı (Varşova 1887 - Ann Arbor 1975). Önce Karlsruhe, daha sonra Münih üniversitelerinde (1917) fiziksel kimya dersleri verdi. 1936'dan sonra Michigan Üniversitesi'nde profesör oldu. En önemli araştırmaları, güçlü elektrolitler, radyoaktif elementler ve izotoplula ilgilidir. 1913'te Sody ile aynı zamanda, radyoaktif dönüşümlerde geçerli olan aile bağı yasalarını buldu.

FAJEDENİK sıf. (fr. *phagédénique;* yun. *fagedainikos*, kemirici'den). Patol. Derinlere işleyen, örtenekleri tahrip eden, kasları, kirişleri, damarları meydana çıkaran ya da yüzeye yayılan yaralara denir. (Bu çeşit yaralara artık çok ender rastlanmaktadır.) [Eşanl. PAJEDEN.]
—Tıp tar. *Fajedenik su,* kireç suyunda yapılmış süblime eriyiği. (Asalakları öldürmek için ve zührevi yaraların pansumanında kullanılırdı.)

FAK, -kı a. (ar. *fak*). **1.** *Esk.* Tuzak, kapan: "*... uzaklara taş fırlatmak için örülmüş nakışlı yün deri sapanlar, kuş fakları, daha türlü türlü armağanlar..*" (Yaşar Kemal). **—2.** *Faka basmak,* tuzağa düşmek, aldatılmak. ‖ *Bir kimseyi faka bastırmak,* onu tuzağa düşürmek, aldatmak.

FAKA a. (ar. *fāka*). *Esk.* **1.** Fakirlik, yoksulluk. "*Tarîk-i fâkada hem-kefş olup Senâyiye / Cenab-ı gülhanini lây-hâra dek gideriz*" (Naili, XVII. yy.). **—2.** İhtiyaç: *Faka-yı şedide* (şiddetli, acil ihtiyaç).

FAKAHATLÜ sıf. (ar. *fakāhet*'ten). *Esk.* **1.** Müftülerin resmi bir unvanı. **—2.** Derin fıkıh bilgisi olan.

FAKÂHET a. (ar. *fakāhet*). *Esk.* **1.** Kavrama ve sonuca varma yeteneğine sahip bulunma. **—2.** Derin fıkıh bilgisi olma.

FAKARAVA, Tuamotu adalarından biri.

FAKAT bağl. (ar. *fakat*). **1.** Söyleneni karşıtlık ilişkisiyle bir önceki söylenene bağlar; ama: *Çalışıyor fakat başaramıyor. Gelmek isterdim fakat zamanım yok.* **—2.** Söylenene karşı çıkma belirtir: *Satın alalım diyorsunuz fakat paranız yok.*

FAKD a. (ar. *fakd*). *Esk.* Bulunmama, yokluk, darlık: *Fakd-ı nakd* (para darlığı).

FAKHA a. (ar. *fakha*). *Esk.* Andropogon denilen bir çiçek.
—Esk. anat. Uyluk, makat, anus.
—Esk. astron. *Dübb-i ekber* denilen yıldız kümesinden bir yıldız.

FAKILI, Yozgat iline bağlı *Yenifakılı* ilçesinin ve ilçe merkezi kasabanın 1987'den önceki adı.

FAKİH a. (ar. *fıkh*'tan *fakih*). *Esk.* **1.** İslam hukuk bilgini: "*Sen fakihsin ben fakir sana hiç tanımız yok*" (Yunus Emre, XIII. yy.). **—2.** *Fakih-ül-fukaha,* fakihlerin fakihi.

◆ sıf. Çabuk anlayan, zeki.

FÂKİHE a. (ar. *fākihe*). *Esk.* **1.** Yemiş, meyve. **—2.** *Fâkihet-üş-şika,* kış meyvesi; ateş.

FAKİHİ (Ebu Abdullah Muhammet bin İshak **EL-**), arap tarihçi (IX. yy.). Mekke kentinin tarihini ayrıntılı olarak anlatan bir kitap yazdı (885). Daha sonra bazı avrupa dillerine de çevrilen yapıtı, arap ülkelerinin tarihiyle uğraşan batılı uzmanların ilgisini çektiği gibi, Wüstenfeld adlı doğubilimcinin *Chroniken der Stadt Mekke* adlı tarihine de kaynak oldu (1859).

FAKİHİ, türk şair (XVI. yy.). Kaynaklarda yaşamı hakkında bilgi yoktur. İranlı ya da Horasan Türkleri'nden olduğu, Mehmet II döneminde de İstanbul'a geldiği sanılmaktadır. *Divan*'ı (Süleymaniye kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi bölümü no. 3296 ve 3298'deki mecmualar içinde) vardır.

FAKİR a. (ar. *fakir*). **1.** İhtiyaç içindeki kimse; yoksul: *Fakirlere yardım etmek.* **—2.** Acıma, merhamet duyulan kimse; zavallı: *Fakirin sağlığı da bozuk. Fakir, çok acı çekti.* **—3.** Eskiden alçakgönüllülük göstermek için "ben" yerine kullanılırdı: *Fakirin fikrince keyfiyet böyle değildir.* **—4.** *Fakir fukara,* yoksullar: *Zenginden alır, fakir fukaraya dağıtırmış.*
—Din. Hindistan'da, bazı olağanüstü güçleri (katalepsi, ateşe karşı duyarsızlık vb.) bulunan çilecilere verilen ad. Birçoğu bu işin ticaretini yapmaktadır. (Bu terim Avrupa dillerinde alaycı ve aşağılayıcı bir söz olduğundan, gerçek fakirleri belirtmek için *sadhu, yogin* ya da *bhiksu* sözleri yeğ tutulur.)

Büyük Larousse

Faiz Börekçizade *Divan*'ından bir sayfa Millet kütüphanesi, İstanbul

—Sirk. Fiziksel duyarsızlık gösterilerinde (kesici aletler ya da şişe kırıkları üzerinde yürümek, çiviler çakılı yatak, vb. üzerinde uyumak) ustalaşmış sihirbaz sanatçı.
—Tasav. Fakir, nefsinin bayağı isteklerinden yüz çeviren, mala mülke ve dünya mevkilerine önem vermeyen, kendi elinde olanı bile kendi malı bilmeyen ve her şeyi Allah'tan bilen kişi anlamına gelir. Bu mertebeye ulaşmaya tasavvufta *fenâ fillâh* denir.

◆ sıf. **1.** Maddi olanakları kısıtlı olan kimse, grup için kullanılır; yoksul: *Ailesi fakir olduğu için okuyamadı. Fakir bir aile. Toplumun fakir kesimleri.* **—2.** Çoğunlukla malı, geliri, zenginliği olmayan insanların oturduğu yer için kullanılır; yoksul: *Fakir bir ülke. Fakir bir mahalle.* **—3.** Yoksulluk gösteren ya da görünümü yoksul olan şey için kullanılır: *Fakir bir sofra.* **—4.** Çok verimli olmayan toprak, arazi, bölge vb. için kullanılır; verimsiz: *Fakir toprak.* **—5.** Fikir açısından zayıf şey için kullanılır: *Düşünce bakımından fakir bir yazı.*
—Isıbil. *Fakir gaz,* ısıl gücü düşük gaz yakıt.
—ANSİKL. İsl. huk. Şeriat ölçülerine göre, nisap* ölçüsünde malı olmayan kimse fakir sayılır. Bu durumdakilere zekât vermek caizdir. Kuran'da kendilerine zekât verilmesi caiz olanlar arasında ilk olarak fakirlere yer verilir (IX, 60). Fakirler, zekât vermek ve kurban kesmekle yükümlü değillerdir.

FAKİRANE be. (ar. *fakir* ve fars. *-āne*'den *fakirāne*). Fakir gibi, fakire yakışır biçimde.

FAKİRHANE a. (ar. *fakir* ve fars. *hāne*'den). **1.** *Esk.* Düşkünler yurdu. **—2.** Bir kimsenin alçakgönüllülük göstermek için kendi evinden söz ederken kullandığı söz: *Bizim fakirhaneye buyursanız çok seviniriz.*

FAKİRİ Kalkandelenli, türk şair (XVI. yy.). Yaşamı hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. En tanınmış yapıtı 1534'te yazdığı manzum *Risale-i tarifat*'tır (Süleymaniye kütüphanesi, Fatih bölümü no. 5424). Toplumsal yergi niteliğindeki bu yapıt 159 fasla (bölüme) ayrılır. Sipahi, subaşı, ases, muhtesip, hafız, imam, hekim, meddah, terzi, kasap, kuşbaz, köylü vb.; acem, arap fellah ve türk (80. fasıl) gibi meslek sahibi ve tipleri üçer beyitte tanımlar. Her beyit "Bilir misin nedir âlemde..." ya da "Nedir bildin mi âlemde..." şeklinde başlar. Bunların özelliklerini yalın bir türkçeyle belirttikten sonra, alaylı bir biçimde yerer. Mecmualarda gazellerine rastlanır. Ayrıca İstanbul güzellerini betimlediği *Şehrengiz*'i (İstanbul Üniversitesi merkez kütüphanesi T. 3051) ile bir *Sakiname*'si (İstanbul Üniversitesi merkez kütüphanesi T. 4097) vardır.

FAKİRİ Üzeyir Usta, türk halk şairi ve hikâyecisi (Posof XVIII. yy.). Aşık Müdami'nin büyük dedesidir. Rum âşıklarından Fıtnai ile Ahıska'da yaptığı atış-

ma ünlüdür. Yaşamı, Feryadi tarafından Kara gelin hikâyesi adıyla türkülü hikâye olarak söylendi. Kendisinin oluşturduğu dört hikâyesi (Arslan Bey, Ahmet Han, Mustafa Bey, Kerem'in Erzincan bağları) bilinmektedir.

FAKİRİZM a. Oluşumları fakirlerin güçlerine atfedilen doğaüstü olayların tümü.

FAKİRLEŞME a. Fakir duruma düşme, yoksullaşma.
—Pedol. Toprağın, kil ve limon gibi en ince öğelerinin, genellikle zayıf olan eğimler üzerindeki yüzeysel sellenmelerle sürüklenmesiyle gelişmiş, seçmeli aşınımın aldatıcı biçimi.

FAKİRLEŞMEK gçz. f. Fakir duruma düşmek; yoksullaşmak: *Savaştan sonra ülke çok fakirleşti. Fakirleşen halklar.*
◆ **fakirleştirmek** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi, bir grubu, bir ülkeyi fakirleştirmek,* onların fakir bir duruma gelmesine yol açmak; yoksullaştırmak: *Uygulanan ekonomik program halkı daha da fakirleştirdi.* **—2.** *Bir toprak parçasını, maden yatağını vb. fakirleştirmek,* onun verimliliğini, zenginliğini azaltmak; verimsizleştirmek: *Erozyon toprağı fakirleştirir.* **—3.** *Bir dili, sözcük dağarcığını fakirleştirmek,* düşüncelerin aktarımı için gerekli sözcüklerin ve deyimlerin sayıca azalmasına yol açmak.

FAKİRLEŞTİRİLMİŞ sıf. Nük. müh. *Fakirleştirilmiş* uranyum, U^{235} izotopu oranı, doğal uranyumdaki orandan (% 0,72) düşük olan uranyum.

FAKİRLEŞTİRMEK → FAKİRLEŞMEK.

FAKİRLİK a. **1.** Yoksulluk. **—2.** Verimsizlik, yetersizlik: *Toprağın fakirliği. Dilin fakirliği.*

FAKKAN, Şerce'de (Birleşik Arap Emirlikleri) liman kenti, Umman körfezinde, Fucayra'nın K.'inde; 2 800 nüf.

FAKOEMÜLSİFİKASYON a. (fr. *phacoémulsification*). Ultrason bir sonda aracılığıyla kataraktlı bir merceği çıkarma yöntemi. (Göz küresinin çok ufak bir şekilde açılmasını sağlar.)

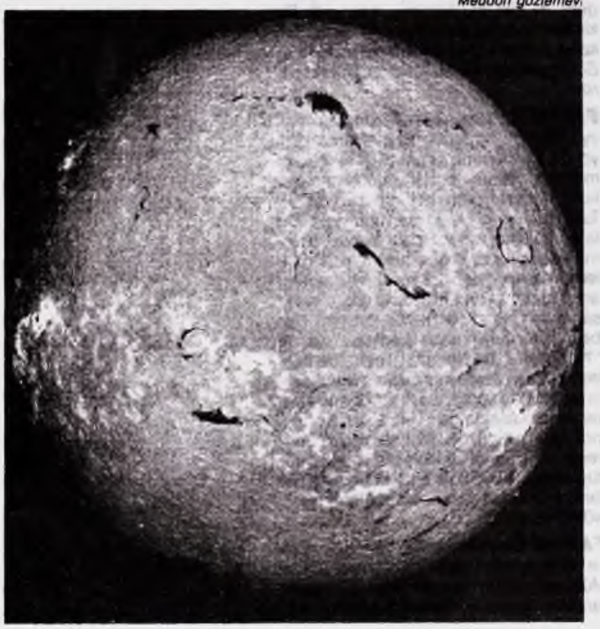
FAKOFAJİ a. (fr. *phacophagie*). Oftalmol. Vitrotom aracılığıyla merceği çıkarma yöntemi.

FAKOM a. (fr. *phacome*). Patol. Deride, merkez sinir sisteminde ve ağdokusunda görülen iyi huylu merceksi ur. (Fakomatozların belirgin özelliğidir.)

FAKOMATOZ a. (fr. *phacomatose*). Nörol. Kalıtım yoluyla geçen ve doğuştan olan urlarla ve özellikle embriyondaki ektodermden kaynaklanan (deri ve sinir sistemi) çeşitli biçim bozukluklarıyla belirgin herhangi bir gelişme anomalisinin yol açtığı hastalık. (Von Recklinghausen nörofibromatozu, Bourneville yumrulu sklerozu, von Hippel-Lindau retino-serebellöz anjiyomatozu ve Sturge-Weber beyin-üçüz sinir anjiomatozu bu ad altında toplanan hastalıklardır.)

Güneş'in 4 haziran 1980'de elde edilen ve çok sayıda **fakül** bölgesini (beyaz alanlar) gösteren, 656,3 Å dalga boyundaki (hidrojenin Hα ışınımı) tek renkli görüntüsü

Meudon gözlemevi

FAKOMETRE a. (fr *phacomètre*'den). Doğrudan okuma yoluyla bir gözlük camının diyoptri numarasını saptamaya yarayan aygıt.

FAKR a. (ar. *fakr*). *Esk.* **1.** Fakirlik, yoksulluk. **—2.** Eksiklik, azlık. **—3.** Alçakgönüllülük. **—4.** *Fakr u faka,* yoksulluk. ‖ *Fakr u sefalet, fakr u zaruret,* aşırı yoksulluk: *"Millet fakr ü zaruret içinde harap ve bitap düşmüş olabilir"* (M. K. Atatürk).
—Esk. tıp. *Fakr-üd-dem,* kansızlık.
—Tasav. Var olan bütün olanakların gerçek sahibinin Allah olduğuna inanarak bir tek Allah'a gereksinim duyma ve O'ndan başkasından bir şey beklememe. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Hadis uzmanlarının, bilimsel yönden hadis olamayacağını belirtmelerine karşın, tasavvufçuların hadis olduklarını savundukları "Fakirlik (fakr), övüncümdür" sözü, tasavvufta fakrın yaşam felsefesinin ilkelerinden biri olmasına yol açtı. Ancak, bütün büyük sufilere göre, tasavvuftaki fakr teriminin, yoksulluk, mal mülk sahibi olamama anlamındaki fakirlikten ayrı ve özel bir anlamı vardır. Bu anlam, Kuran'da Fatır suresinin 15. ayetinde kendini Allah'a muhtaç bilme, Muhammet suresinin 38. ayetinde de Allah'ın zenginliği karşısında insanın mutlak yoksulluğu biçiminde gösterilir. Bu nedenle, tasavvufta salikin mal varlığı olsa da olmasa da, her şeyin gerçek sahibinin Allah olduğu inancı içinde kendini hep O'na, O'nun sevgisine, ilgisine, rahmet ve bağışına muhtaç bilmesi ve olan varlığını bu yolda kullanması gereği üzerinde önemle durulur.

FAKSİMİLE a. (fr. *fac-similé*). TIPKIBASIM'ın eşanlamlısı.
—Telekom. *Faksimile telgraf,* TELEKOPİ'nin eşanlamlısı.

FA ŞİEN ya da **FA XİAN,** çinli buddha rahibi (İ.S. IV.-V. yy.). 399'da Çin'den yola çıkıp kuzeyden Hindistan'a gelerek burada uzun bir hac seferi yaptı ve yıllarca (yaklaşık 414'e kadar) bu ülkede kaldı. Sonra, Seylan'a da uğrayarak deniz yoluyla Çin'e döndü. Hindistan'da kaldığı süre içinde çeşitli buddhacı okullara ait pek çok kutsal metin topladı, inceledi ve kopya etti. Yolculuğunu anlatan ve *Fo guo ci* adıyla tanınan yapıtı (414) eski Hindistan'la ilgili olarak elimizde bulunan en önemli belgelerden biridir. Yapıt, farklı akımların henüz açık bir çatışmaya girmeden bir arada yaşadıkları, gelişme içinde bir buddhacılık görüntüsü sunmaktadır. Daha sonraki yüzyıllarda başka birçok çinli hacı da bu öncünün oluşturduğu örneğe özenerek aynı şeyi yapmıştır. Bunların en ünlüleri Şüen Zang (629-633) ile Yi Cing'dir (671-695).

FAKTİTİF sıf. ve a. (fr. *factitif;* lat. *factitare*'den). → ETTİRGEN.

FAKTORİYEL a. Arit. n *faktoriyel,* $n!$ biçiminde gösterilen ve $0!=1$ ve her $n \geq 1$ için $n! = (n-1)! \times n$ eşitlikleriyle tanımlanan doğal tam sayı; buradan $n! = 1 \times 2 \times 3 \times ... \times (n-1) \times n$ genel bağıntısı elde edilir. ($n!$ sayısı, devşirim çözümlemesinde çok kullanılır.)
—İstat. *Faktoriyel moment,* bazı dağılımların parametrelerinin ya da başka momentlerinin hesabında kolaylık sağlayan ve aşağıdaki gibi tanımlanan momentler.

$$m_p = \Sigma\, x_i\,(x_i-1)...(x_i-r+1)\, f\,(x_i)$$

ya da

$$m_r = \int_a^b x\,(x-1)...(x-r+1)\, f\,(x)\, dx$$

FAKTÖR a. (fr. *facteur*). ETMEN'in eşanlamlısı.
—İkt. → ÜRETİM* FAKTÖRLERİ. ‖ *Faktör maliyeti,* üretim sürecine giren üretim etmenlerinden herhangi birinin (emek, sermaye, toprak) toplam maliyet içindeki payı.
—İstat. Klasik faktör çözümlemesinde, bir gözlenebilir değişken kümesini belirtmeye yarayan varsayımsal değişkenlerin her biri. ‖ Deney tasarımı kuramında ve değişke çözümlemesinde, olası bir değişim kaynağı sayılabilecek her türlü gözlenebilir değişken. ‖ *Ayırıcı faktör çözümlemesi,* sonlu sayıda görünümü (şıkkı) olan nitel bir özellikle, hepsi *n* bireyde ölçülen *p* nicel özellik kümesi arasındaki bağıntıyı en iyi biçimde betimlemeyi amaçlayan veri çözümleme yöntemi. ‖ *Ortak faktör,* birden çok değişkenin değişiminde etkin olan faktör.
—İstat. ve Ruhbil. *Faktör çözümlemesi,* verileri çözümleme yöntemlerinin tümü. Bu yöntemlerde büyük veri tabloları özlü bir biçimde temsil ettirilmeye çalışılır. Bunun için her şeyden önce özenle seçilen bir eksen ya da düzlemde izdüşümlere başvurulur. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Faktör ekseni,* nokta bulutunun en az bilgi yitikliği ile izdüşümünü sağlayan ardışık eksenlerin her biri. Verileri temsil eden nokta bulutunun devinimsizliği bu eksenlere göre en fazladır. ‖ *Faktör testleri.* 1. Faktör çözümlemesinin sonuçlarına dayanarak seçilen ve bazı faktörlere ilişkin iyi göstergeler oluşturan testler. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Ruhbil. *Faktör çözümlemesi.* Önce, gözlemlerin, gözlenen değişkenlerin az sayıda fonksiyonlarıyla (faktörler) betimlenmesine çalışılır. Güdülen amaç bir tür kazanç kaygısıdır: daha az sayıda faktöre dayanarak gözlemleri ve değişkenler arasındaki bağlılaşımları yeniden oluşturmak. Bu sorunun pek çok çözümü vardır. Daha sonra, bu çözümler arasında psikolojik olarak yorumlanabilecek bir çözüm aranır. Eğer değişkenler arasında bağlılaşım varsa, bu değişkenlerin ortak değişim kaynaklarının bulunduğu öne sürülebilir. Böylece, bu değişim kaynaklarının bazılarını faktörler temsil edebilirler. Örneğin, çocuklara yapılan çok sayıda sınav onların sayısal düşünme yeteneklerine yönelikse ve bu değişik sınav sonuçları arasında bağlılaşımlar varsa, bu olgu burada, "sayısal faktör"le temsil edilen ortak bir değişim kaynağına başvurularak hesaba katılabilir. Bu sınavlarda çocuklar arasında gözlenen farklar, faktörde notlarla ya da ölçüm farklarıyla dile gelir.
Aynı zamanda, her faktörün her değişkene etki derecesi de kestirilebilir. Örneğin, bir bölümü sayılara, bir bölümü resimlere yönelik uslamlamaya ilişkin birçok sınav irdeleniyorsa, biri sayılara yönelik sınavlarla çok, resimlere yönelik olanlarla az ilintili sayısal bir faktör, öteki tam tersi ilintileri olan uzaysal bir başka faktör olmak üzere, ortaya iki faktör çıkarılabilir. Gözlenen değişkenlerle faktörler arasındaki bağıntılar "doyum" denen bir bağlılaşımla kestirilirler.
• *Faktör testleri.* Genellikle bu testlerin birçoğu yetenek sınavları alanında birleştirilip uygulanan kişilerin değişik yeteneklerine ilişkin düzeyi değerlendirmeyi sağlayacak bir dizi oluşturulur. Kişilik testlerinde kişilik çizgisi, aralarındaki bağlılaşımın bir başka çizgiye ilişkin maddelerle, olandan daha yüksek olduğu maddelerle tanımlanır. (Guilford-Zimmermann'ın, Eysenck'ın ve R. B. Cattell'in kişilik envanterleri birer faktör testidir.)

FAKÜL a. (lat. *facula*). Gök. fiz. Işıkkürenin tayf çizgilerinde parlak görünen, güneş etkinlik bölgesi. (Faküller, Güneş'in kenarına yakın bölgelerde kontrast sonucu beyaz ışık biçiminde görülür. Bunlar, etkin bölgeler yeni oluştuğunda lekeleri çevreleyen manyetik alanın güçlenme yöreleridir. Lekelerin kaybolmasından sonra yavaş yavaş dağılırlar.) ‖ *Fakül bölgesi,*

Güneş'in bir fakül üstünde yer alan atmosfer bölgesi. (Bu bölge, yakın zamana kadar *flocculi* adı verilen yapılardan oluştuğu sanılmaktaydı.)

FAKÜLTE a. (fr. *faculté*). **1.** Bir üniversitenin, öğretim ve araştırma konusu bakımından ayrılmış bölümlerinden her biri: *Edebiyat fakültesi. Tıp fakültesi.* **—2.** Bu bölümün barındığı bina, yer: *Fakültede yapılan toplantı.*

—ANSİKL. Türkiye'de YÖK yasası ile fakülte örgütlenmesinin yerini "bölüm sistemi" aldı. Bölüm; amaç, kapsam ve nitelik yönünden bir bütün meydana getiren, birbirini tamamlayan ya da birbirine yakın anabilim ve anasanat dallarından oluşur. Fakültenin ve birimlerinin temsilci ve yöneticisi dekan*dır. Dekana yardımcı organlar "fakülte kurulu" ve "fakülte yönetim kurulu"dur. *Fakülte kurulu,* dekanın başkanlığında fakülteye bağlı bölümlerin başkanları ile, varsa, fakülteye bağlı enstitü ve yüksekokul müdürlerinden ve üç yıl için fakültedeki profesörlerin kendi aralarından seçecekleri üç, doçentlerin kendi aralarından seçecekleri iki, yardımcı doçentlerin kendi aralarından seçecekleri bir öğretim üyesinden oluşur. Fakülte kurulu, olağan toplantılarını her yarıyıl başında ve sonunda yapar. Akademik bir organ olan bu kurulun başlıca görevleri, fakültenin eğitim-öğretim, bilimsel araştırma ve yayın faaliyetlerini ve bu faaliyetlerle ilgili ilkeleri, plan, program ve eğitim-öğrenim takvimini saptamak, fakülte yönetim kuruluna üye seçmektir.

Fakültede öğretim, ortaöğretime dayalı, en az sekiz yarıyıllık (dört yıl) bir programı kapsar. Fakültelerde örgün eğitim türü uygulanır; öğrenciler eğitim-öğretim süresince ders ve uygulamalara devam etmek zorundadırlar. Ancak, belirli dallarda devam etme zorunluluğu olmaksızın, yalnızca yarıyıl içi ve sonu sınavlarına katılma zorunluluğu bulunan *dışardan eğitim* (extern eğitim) yöntemi de uygulanabilir.

FAKÜLTELİ sıf. ve a. Fakülte öğrencisi olan kimse için kullanılır: *Fakülteli gençler.*

FAL a. (ar. *fāl*). **1.** Gelecekten haber verme, kaybolanı bulma vb. amacıyla kimi nesnelere bakıp anlam çıkarma; bakı: *Fala inanma, falsız kalma* (atasözü). *İskambil falı.* (Bk. *ansikl.* böl. Giz. bil.) **—2.** *Fal açmak, fal bakmak,* kimi nesnelere bakarak geleceği okumak.

—*Esk. Fal-i bed,* kötü şeyler olacağına yorumlanan fal. || *Fal-i hayr,* iyiye yorulan fal, hayırlı, uğurlu durum. || *Fal-zen,* falcı.

—Folk. *Fal taşı,* falcıların fal bakmada kullandıkları çeşitli büyüklükteki taşlar. (Falcı bunları yere atar, yerdeki durumlarına göre yorumda bulunur.)

—İsl. *Fal oku,* cahiliye döneminde arapların geleceği öğrenmek için fal aracı olarak kullandıkları ok. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ed. Divan edebiyatında falla ilgili olarak (ilm-i nücuma, ilm-i zaiçeye ve ilim-i remile yer verilir. "Fal" sözcüğü kullanılarak teşbih, tenasüp sanatları yapılır. Belirli bir yöntemle Kuran'dan fala bakıldığı gibi, Mevlana'nın *Mesnevi*'sinden, Hafız Şirazi'nin *Divan*'ından ve Sadi'nin *Gülistan*'ından da fala bakılır. Ancak Nabi'nin *Hayriye*'si, Vehbi'nin *Lutfiye*'si gibi yapıtlarda islam dininin yasaklaması nedeniyle, falcılığın öğütlenecek bir meslek olmadığı da belirtilir.

—Giz. bil. Eski Türkler'de fal, şaman inanışlarının ana öğelerinden biriydi. Çeşitli türk boyları arasında en yaygın ve güvenilir sayılan fal, *yağrın** adı verilen kürek kemiği falıydı. Falcılar çeşitli hayvanlardan elde ettikleri kürek kemiklerini, kaynatmadan özel olarak bu iş için hazırlanmış ocaklarda ateşe tutuyor ve üzerinde beliren şekillere, deliklere göre yorum yapıyorlardı. Etnografya araştırmaları, bu tür falın çok eski bir geçmişi olduğunu ve çeşitli ırktan topluluklar arasında yaygın biçimde kullanıldığını ortaya koymaktadır. Kırgız-Kazaklar, Altay Türkleri, Nogaylar ve Başkurtlar arasında başlıca fal türlerinden olan kürek kemiği falına, Moğollar da çok önem veriyorlardı. V. Rubruk'un verdiği bilgiye göre, moğol hükümdarı Mengü Han bir işe girişeceğinde, kürek kemiği falına baktırıyor ve aldığı sonuca göre hareket ediyordu. 1221'de yöreye seyahat yapan çinli bir gezgin de Moğallar'ın bu tür fala çok önem verdiklerini belirtir. 1771'de kazak bozkırlarına seyahat eden yüzbaşı Riçkov, kırgız-kazak hanlarından Nur Ali Han'ın, Kalmuklar ile yapacağı savaş için kürek kemiği falına baktırdığını belirtir. XIX. yy. başlarında Kırım yöresini gezen papaz Minas Meditsi de nogay kâhinlerinin bu biçimde fala baktıklarını yazar. Kürek kemiği falı motifine, eski türk destanlarında da rastlanır. Bunlardan anlaşılacağı gibi Türkler, müslüman olduktan sonra da kimi şaman inanışlarını sürdürmüşlerdir. Nitekim Eski Türkler'in kürek kemiğini kutsal saydıkları ve kırmadan köpeklere atmadıkları bilinmektedir. Bu inanış bugün de Anadolu'nun birçok yöresinde sürdürülmektedir. Kasaplar hayvanın kürek kemiğini müşteriye vermezler, atarken ya da köpeklere vereceklerinde mutlaka ortasından kırarlar.

Bunun yanı sıra Türkler, aşık kemiği ile, ateşe bakarak ya da ateşe yağ atıp alevlerin durumunu yorumlayarak, atalarının ruhuna kurban kesip eti ya da ciğeri üzerindeki biçimleri yorumlayarak da fal bakıyorlardı. *Kumalak** adı verilen fal türünde ise 41 taş, nohut, fasulye vb. ya da koyun tezeği kullanılıyordu. Kurban etine bakarak yorum yapma, özellikle Kırgızlar arasında yaygındı.

Fal, günümüzde Anadolu'nun birçok yöresinde yaygın bir inanıştır, yalnızca kullanılan malzemede bazı değişiklikler olmuştur. Ayna* falı, ay* falı, bakla* falı, çeşme* falı, el* falı, iskambil* falı, kahve* falı, durgun su yüzeylerine bakarak bilicilik yapma, bugün de başvurulan fal türlerinin başlıcalarıdır.

—İsl. İnanca göre, gaybı Allah'tan başkası bilemez. Kuran'da Hz. Muhammet'in bile gaybı bilemeyeceği (VI, 50,59), falcılığın şeytanın kötü işlerinden olduğu (V, 90) anlatılarak bu yolla kısmet aramanın haram olduğu (V,3) da belirtilir. Fal okları üç taneydi. Birinin üzerinde "Rabbim buyurdu" ya da "yap", ikincisinin üzerinde "Rabbim nehyetti, yasakladı" ya da "yapma" yazısı bulunurdu; üçüncü ok üzerinde yazı bulunmazdı. Bir işe niyetlenen cahiliye Arapları bu okları atar; hedefe hangi ok isabet ederse ona göre davranırlardı. Hedefe boş okun isabet etmesi durumunda, yazılı oklardan biri hedefi buluncaya kadar ok atmayı sürdürürlerdi.

Falabella ırkı (bu ırkı ilk yetiştirenin adından). XX. yy.'ın başında, safkan atla Shetland midillisinin çaprazlanması sonucu elde edilmiş Arjantin kökenli at ırkı. 70 cm'den daha küçük olan boyuyla falabella midillisi birçok ülkede çocuklar için binek hayvanı olarak ün kazanmış bir ırktır.

FALAGRİA a. (yun. *phalakros,* kel, kaygan'dan). Boynu iyice belirgin, göğsü yuvarlak ve ortasında uzunlamasına bir olukçuk bulunan kulağakaçan böceklerini içeren cins. (Türkiye'de birçok türü vardır; özellikle ormanlık alanlarda otların arasında yaşar.)

Falaisa savaşı, 1944 Normandiya savaşı'nın son evresi. Mortain karşı saldırısının başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, VII. alman ordusu 11 ağustostan 22 ağustosa kadar, Dive vadisinde, Falaise ve Chambois arasında nerdeyse tümüyle kuşatılmış durumdaydı. 20 ağustosa kadar dar bir kaçış geçidi bulunmasına karşın malzeme ve birliklerinin çoğunu kaybetti.

FALAK a. (ar. *falak*). *Esk.* **1.** Sabah aydınlığı, tanyerinin ağarması. **—2.** Tomruk, falaka.

FALAKA a. (yun. *phalangas*'tan ar. *falaka*) **1.** Eskiden öğrencileri ya da suçluları ayak tabanlarına sopa vurarak cezalandırmak için kullanılan, ayakları sıkıştırarak yukarda tutmaya yarayan bir sopayla bunun iki ucuna bağlı bir ipi bulunan işkence aracı: *Ayakları falakaya bağlanan çocuk durmadan bağırıyordu.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bu araçla uygulanan dayak cezası. **—3.** Kimi kaldıraçlarda kullanılan ucu iple bağlı ağaç parçası. **—4.** *(Birini) falakaya çekmek, yatırmak, yıkmak, vurmak,* bir kimseyi ayaklarını falakaya geçirerek dövmek.

—Denizc. Dik ya da istenilen konumda kalması amaçlanan halatların ya da serenlerin üzerine kasayla bağlanan halat ayaklar. || Mataforaların cundaları arasına gerilen ve cundaların arasını topukların arasına eşit bir açıklıkta tutmayı sağlayan tel halat.

—ANSİKL. Esk. eğit. ve Huk. Osmanlılar döneminde bu alet kabahat ya da suç işleyen öğrencileri cezalandırmak amacıyla kullanılırdı. Yaklş. 150 cm uzunluğunda, hafif yay gibi kıvrık, iki ucu kayış ya da sağlam bir iple birbirine bağlı bir sopadan oluşan falakaya, ceza görecek olanın ayak bilekleri kayış ya da iple sırık arasında burularak havaya kaldırılır ve sopa ile tabanlara vurulurdu. Aynı dönemde sadrazam, İstanbul kadısı, yeniçeri ağası, sekbanbaşı gibi görevliler bir denetime çıktıklarında yakalanan kabahatli ve suçluları bu yolla yanlarındaki falakacılara dövdürerek cezalandırırlardı.

Falaka, Ahmet Rasim'in çocukluk ve okul anıları (1927). İstanbul'da 1870'lerde yazarın okuduğu mahalle mekteplerini canlı ayrıntılarla tanıtır. Sadelik ve içtenliğiyle dikkati çeker. Öte yandan okula başlanırken düzenlenen amin alayı, o zamanki hocalar, falaka ile dayak gibi konularda anlatılanlar eğitim tarihi için belgesel bir kaynak oluşturur.

FALAKACI a. Kur. tar. Osmanlı devletinde sadrazamın denetime çıktığında rastladığı suçluları dayak cezasına çarptırmak için yanında bulundurduğu görevli.

FALAKACIBAŞI a. Kur. tar. Sadrazamın suçluları dayak cezasına çarptırmak için yanında gezdirdiği falakacıların amiri. (Yönetimindeki görevlilerden ayrılmak için başına beyaz destar sarar, çevresine kalafat dolar, giydiği ak entarinin üstüne de kolları hortumlu, yeşil çuhadan dolama giyerdi. Bacaklarındaki al çakşırın üzerine sarı çizme çeker, ayağında da mest papuç bulunurdu.)

FALAKALI sıf. Falakası olan araçlar için kullanılır.

—Denizc. *Falakalı kasa,* bir halat doblininin iki yan bedeni üzerine kısa bir halat dikilerek oluşturulan kasa. (Eşanl. NAL KASA, PARÇALI KASA.)

FALAKRON ya da **PHALAKRON,** Yunanistan'ın kuzey-doğu'sunda dağ kütlesi, Dhrama ile Orta Nestos vadisi arasında; 2 211 m.

FALAM, Birmanya'nın kuzey-batı'sında kent, Çin Devleti'nin merkezi, Hindistan sınırı yakınında.

FALAN ya da **FİLAN** belgsz. adl. (ar. *fülān*'dan). **1.** Belirtilmek istenmeyen ya da belirtilmesi gerekli görülmeyen bir özel adın yerine kullanılır: *Falan söylemiş falan söylememiş, bana ne; sonuç olarak bu söz söylenmiş ya. Dilekçenize ben falanın oğlu falanım diye yazın.* **—2.** Bir addan ya da sıralanan adlardan sonra, başkaları, benzerleri: *Çarşıdan ekmek, peynir falan aldık.* **—3.** *Falan filan, falan festekiz, falan feşmekân, falan fıstık, falan fişmekân,* önemsenmeyen ya da sayılmasına, belirtilmesine gerek olmayan şeyler için kullanılır: *Babası gelmemiş de, annesi üzülmüş de falan filan, bir sürü özür.*

—*Esk. Filan ibn-i filan,* filan oğlu filan.

◆ sıf. Bir şeyi ya da kimseyi kesin ola-

ince gagalı **falarop** *(Phalaropus lobatus)* ve ayağından ayrıntı

rak açıklamadan belirtir: *Bu raporda falan gün, falan yerde bulunduğunuz belirtiliyor.*

FALANCA ya da **FİLANCA** belgsz. adl. ve sıf. Adı söylenmek istenmeyen ya da adı belli olmayan bir kimse ve şey için kullanılır: *Falanca geldi. Falanca yerde, falanca gün buluşmuşsunuz.*

Falange Española, yarı askeri ispanyol siyasal örgütü. José Antonio Primo de Rivera tarafından 29 ekim 1933'te, Madrid' de kuruldu. Sloganı "tek, büyük ve özgür İspanya" olan örgütün programı faşizmden etkilenmişti. Juntas de Ofensiva Nacional-Sindicalista ile birleşen (13 şubat 1934) Falange ulusal ayaklanmaya katıldı. Tutucularla ve öbür sağcı partilerle birleşerek, Franco'nun başkanlığında, *Falange Española Tradicionalista y de las Juntas de Ofensiva Nacional-Sindicalista* adıyla ülkenin tek partisi oldu. Franco partinin genel sekreterliğine Serrano Súñer'i atadı (ocak 1938). 1939'da Ulusal konsey'in yetki verdiği siyasal cunta partinin başlıca sürekli organı durumuna geldi. Parti 1942'ye kadar devletin temel dayanağı olarak kaldı. Serrano Súñer'in istifası partinin etkisini azalttı; milis örgütü (1943) ve siyasal cunta kaldırıldı (1945). 1957'de çıkartılan bir kararnameyle parti, yalnız toplumsal sorunlarla ilgilenmek ve rejimin yönlendirilmesinden el çekmek zorunda bırakıldı.

FALANINCI ya da **FİLANINCI** belgsz. sıf. Belirtilmek istenmeyen sıra sayısının yerine kullanılır: *Falanıncı yılın falanıncı günü.*

FALANJ a. (fr. *phalange;* yun. *phalagks, -aggos*'dan). Yunanlılar'da hopliteslerden oluşan savaş birliği; Makedonyalılar'da, düşmanın en çetin saldırılarına karşı koymak amacıyla kurulmuş savaş birliği.
—ANSİKL. Yunan falanjı, cepheden saldırı için, mızrak ve kılıçla donatılmış hoplitesterden oluşan ve derinlemesine birçok saftan kurulu askeri bir birlikti. En iyi biçimde eğitilmiş falanj olarak bilinen Sparta falanjı, Leuktra savaşı'na (İ.Ö. 371) kadar yenilmezliğini korudu, bu savaşta Epaminondas'ın kullandığı *çapraz nizam taktiği* sonucunda dağıldı.

Makedonya falanjı, kısa bir kılıç ile 12-16 arış (5,32 m ile 7,10 m arasında) uzunluğunda bir kargı taşıyan ve yalnızca özgür Makedonyalılar arasından seçilen krallık piyadelerinden oluşurdu. Diziler arasında uzaklığın yürüyüş ya da saldırı durumunda bir metre, savunma durumunda ise 50 cm olması falanja sağlam bir bütünlük kazandırırdı; falanjın, taksis (İ.Ö. 334'te Granikos döneminde her biri krala bağlı, toplam 9 000 krallık piyadesinden oluşan 7 ya da 8; İ.Ö. 328-327'den başlayarak 10 ile 12 arasında), khiliarkhia (İ.Ö. 328-327) ve diziler (16 kişilik) biçimindeki örgütlenmeleri bu birliğe, süvari ve hafif piyadeyle irtibatını etkili biçimde sağlamak için gerekli esnekliği koruma olanağını veriyordu. Philippos II ve Büyük İskender'in zaferlerini borçlu oldukları falanj, diadokhoslar döneminde düz arazide hep zafere ulaştı, ancak, bütünlüğünü koruyamadığı engebeli arazi Pydna'da Roma lejyonu karşısında yenilgiye uğradı (İ.Ö. 168).

FALANJİST sıf. (fr. *phalangiste*). İspanyol falanjına bağlı olan: *Falanjist ideoloji.*

◆ sıf. ve a. Falanj üyesi.

◆ a. Antik. Yun. Yunan ve Makedonya ordularında falanj askeri.

FALANJİZASYON a. (fr. *phalangisation*). Cerr. Ağır el yaralanmalarında başparmağı ya da öteki parmakların birleşeğini keserek eltarağı kemiklerine daha fazla hareket olanağı sağlamayı amaçlayan ameliyat. (Falanjizasyon, elin tutma işlevini yeniden sağlamaya ya da protez takmaya yarar.)

FALANSTER a. (fr. *phalanstère*). Fourier'nin tasarladığı üretim topluluğu; Fourier bu yoldan ortak endüstrinin son aşamasına ulaşılabileceğini düşünüyordu.
—ANSİKL. Fels. Fourier falansteri şöyle tasarlıyordu: "Pratik ve kuramsal bilgi açısından farklı düzeylerde bin beş yüz, bin altı yüz kişi bir araya getirilecek, bu birleşmede, olabildiğince fazla çeşitlilik gözetilecektir; çünkü şirket ortaklarının tutkularında ve becerilerinde ne kadar çok çeşitlilik olursa, onları kısa sürede uyumlu duruma getirmek de o kadar kolay olacaktır. Böylece, bu deneme bölgesinde, sıcak ve serin seralar da dahil olmak üzere gerçekleştirilmesi mümkün her türlü tarım çalışması birleştirilecektir; bunlara, kış dönemi ve yağmurlu günler için en az üç yardımcı imalathane eklenecektir; bundan başka, okullardan ayrı olarak, birçok uygulamalı bilim ve sanat dalları bulunacaktır" (*Traité de l'association domestique agricole*, 2 [Tarımsal aile ortaklığı üzerine inceleme, 2]).

FALANUKA a. *Eupleres* cinsinden etçil memelilere verilen genel ad.

FALARİCA a. (lat. sözc.). Antik. Rom. Ok biçiminde, büyük boyutlu fırlatma silahı.

FALAROP a. (yun. *phalaros*, beyaz lekeli ve *pus*, ayak'tan fr. *phalarope*). Sivri gagalı, büyük bir rahatlıkla yüzme olanağı veren loplu ayak parmaklı, uzun bacaklı küçük kuş (*Phalaropus* cinsi; falaropgiller familyası, yağmurkuşları takımı.)
—ANSİKL. Falaropların tüyleri kış aylarında donuk renklidir; ancak üreme mevsiminde dişi falaropların tüyleri daha canlı renge bürünür; dişiler erkek eşlerini seçmek için aralarında dövüşürler. Yumurtlamadan sonra kuluçkaya yatma ve yumurtalardan çıkan yavrulara bakma işini erkek falaroplar üstlenir. Familya'daki en büyük tür olan Wilson falaropu (*Phalaropus tiricolor*, 25 cm) ABD'de ve Kanada'da yuva yapar, kışı ise Şili ve Arjantin'de geçirir. Geniş gagalı falarop (*P. fulicarius)* ve ince gagalı falarop *(P. lobatus)* kuzey kutbu çevresindeki bölgelerde yuva yapar ve tropiklerarası bölgelerde hatta bazen Avrupa'nın okyanus kıyılarında kışı geçirir. Bütün falarop türleri küçük omurgasız hayvanlarla beslenirler.

FALAŞALAR, Etyopya'da yaşayan, kökenleri tartışmalı, siyah derili Yahudiler. Falaşalar, Hz. Süleyman ile Saba melikesinin oğlu Menelik ile birlikte Kudüs'ten ayrılan İbraniler'in soyundan olduklarını söylerler. Günümüzde bunların, yahudiliği benimsemiş Himyeriler'den geldikleri, bu Himyeriler'in de dağlık bölgelerdeki yerli halka yahudiliği kabul ettirdikleri düşünülmektedir. Başka bazı varsayımlara gore, Falaşalar, İ.S. II. ya da III. yy.'larda Mısır'daki yahudi misyonerlerince yahudileştirilmiş Abisinyalılar'dır. Daha başka bazı varsayımlara göre Yukarı Mısır'dan Etyopya'ya göçen yahudilerin soyundandırlar. 30 000 kadar Falaşa 1977-1991 arası uçakla İsrail'e götürüldü: 1977-84 arasında 4 000; 1984-85'te 8 664; 1991'de 14 400.

FALCANDO (Ugo), italyan kronikçi (Sicilya XII. yy.), 1154-1169 dönemini kapsayan *Historia o Liber de regno Siciliae*'nin yazarı.

FALCI a. ve sıf. Fala bakarak geçimini sağlayan kimse için kullanılır; bakıcı: *Falcı kadın.*
—ANSİKL. Eski Türkler'de falcılar, fal baktıkları nesneye göre ad alıyorlardı. Kürek kemiği falına bakanlara *yağrıncı**, 41 taş, nohut vb. ile fal bakanlara *kumalakçı** değişik malzemeler kullanarak falcılık yapanlara da *ırımçı** deniyordu. Kürek kemiği falına bakanların azlığına karşın, kumalakçı ve ırımçıların sayısı oldukça fazlaydı. Bazı türk boylarında da fal bakma kâhinin işiydi.

İslam inanışlarında falın hoş karşılanmamasına karşın Türkler, müslüman olduktan sonra da çeşitli sorunların çözümünde ya da gelecekten, yitikten haber almak için falcılara başvuruyorlardı.

Falcılar sayıca az olmakla birlikte, günümüzde de vardır. Genellikle çingenelerin sürdürdükleri bu iş, kimi çevrelerde isim yapmış bazı kişiler tarafından bol kazanç sağlamanın bir yolu olarak sürdürülmektedir. Kazanç sağlama amacı gütmeksizin el, kahve ya da iskambil falına bakanların sayısının oldukça fazla oluşu, fala ilişkin inanışların günümüzde de sürdürüldüğünün bir belirtisidir.

FALCILIK a. Fala bakarak geleceği kestirme işi; bakıcılık.

FALCİU, D. Romanya'da, Boğdan bölgesinde, Moldova sınırında kent, Kalas'ın yaklaşık 100 km K.'inde, Prut nehrinin sağ kıyısında.

FALCK (Anton Reinhard), hollandalı devlet adamı (Utrecht 1777 - Brüksel 1843), Louis Bonaparte döneminde diplomat olarak görev yaptı, Hollanda krallığı'nın Fransa tarafından ilhakının açıklanması üzerine (1810) görevinden ayrıldı ve 1813'te, Fransa'ya karşı ayaklanmaya ve yeni Hollanda krallığı'nın örgütlenmesine katıldı. Sırasıyla eğitim, sanayi ve sömürgeler bakanlığı yaptı (1818-1824). 1830 karışıklıkları sırasında Londra'da büyükelçiydi (1824-1832). Uluslararası Londra konferansı'nda, Belçika ile Hollanda'nın ayrılması görüşünü savundu.

FALCKENBERG (Richard), alman filozof (Magdeburg 1851 - Jena 1920). Fortlage, Eucken, özellikle de Lotze gibi filozofların izleyicisiydi; Jena Üniversitesi'nde, 1889'dan sonra da Erlangen'de ders verdi. Başlıca yapıtları, *Grundzüge der Philosophie des Nikolaus Cusanus* (Nikolaus von Kues'in felsefesinin temelleri) [1879], *Geschichte der neuren Philosophie* (Yeni felsefenin tarihi) [1886], *Über die gegenwärtige Lage der deutschen philosophie* (Alman felsefesinin bugünkü durumu üzerine) [1890], *Hilgbuch zur Geschichte der Philosophie seit Kant* (Kant'tan itibaren felsefe tarihi kitabı) [1899], *Kant und Jahrhundert* (Kant ve yüzyılı) [1904]. 1901'den başlayarak, 1837'de genç Fichte'nin kurduğu ve Hegel'e karşı hıristiyan felsefesini savunmayı amaçlayan Zeitschrift für Philosophie und Philosophische Kritik'i (Felsefe ve felsefi eleştiri dergisi) yönetti.

FALCO (Louis), italyan asıllı amerikalı dansçı ve koregraf (New York 1943). Modern dans ve fotoğraf öğrenimi gördükten sonra, Güney Amerika'da bir turne için José Limón topluluğuna girdi (1961). José Limón, Charles Weidman ve La Meri' nin derslerini izlediği Martha Graham School'da, American Ballet Center'da ve Ballet Theatre School'da tekniğini yetkinleştirdi, *Carmina Burana* (J. Butler'ın, 1961), *Kinetic Molpai* (T. Shawn'ın, 1962), *Odysseus* (J. Limón'un, 1962), *Arena* (D. MacKayle, 1963) gibi çok farklı yapıtları yorumlayabilecek duruma geldi. 1963'te Alvin Ailey Dance Theatre'da çalıştı, sonra José Limón Dance Company'ye döndü, D. Humphrey'in *Night Spell* ve *Passacaglia*'sı ile J. Limón'un *les Exilés*'sinin başrollerini yorumladı. Koregraf olarak *Argot* (1967), *Huescape* (1968), *Timeright* (1969), *Caviar* (1970), *Journal* ve *The Sleepers* (1971), *Two Penny Portrait* (1973), *Eclipse* (1974), *Hero* (1977), *Escargot* ve *Service compris* (1980) adlı yapıtları yarattı. 1968'de kendi adına Louis Falco Dance Company'yi kurdu, bu toplulukla birçok kinetik araştırma yaptı, yeni ışık ve ses tekniklerini denedi.

FALCO ELEONORAE a. Zool. Akdeniz ülkelerinde yaşayan kerkenez türü. (Göçmen bir kuştur. Taşlık, kayalık yerleri sever. Küçük kuşları, sürüngenleri, böcekleri avlar. Kartalgiller familyası.)

FALCON, Venezuela'nın kuzeybatısında eyalet; 24 800 km^2; 634 489 nüf. (1990). Yönetim merkezi *Coro.*

FALCONARA MARİTTİMA, İtalya'da kent, Marche'ta (Ancona ili), Esino ırmağının denize döküldüğü yerin yakınında; 24 100 nüf. Makine ve kimya sanayileri. Petrol rafinerisi. Sayfiye merkezi.

FALCONBRİDGE, Kanada'da sanayi merkezi, Ontario'da, Sudbury'nin K.-D.'sunda. Nikel ve bakır metalürjisi.

FALCONE (Aniello), **l'Oracolo delle Battaglie,** denir, italyan ressam (Napoli 1607 - *ay.y.* 1656). Ribera'nın öğrencisi. Yaptığı dikkate değer savaş resimleriyle (Capodimonte Ulusal galerisi; Louvre), S. Rosa'nın öncüsü sayılır. Dinsel konulu tablolar da yaptı: Sant'Agata prensi capellası'nın dekoru (Napoli'de San Paolo kilisesi), *Mısır'da dinlenme* (katedralin sacristia bölümü) ve Gesù Nuovo freskleri.

FALCONER (William), iskoç yazar ve denizci (Edinburgh 1732-1769'da denizde kayboldu). Sayısız deniz serüvenlerinden esinlenerek dramatik şiirlerden oluşan *The Shipwreck* başlıklı üç bölümlük yapıtı yazdı (1762). 1769'da denizcilikle ilgili bir sözlük yayımladı.

FALCONER (Hugh), ingiliz doğabilimci (Forres, İskoçya, 1808 - Londra 1865). Hindistan'da önce Saharanpur (1832), sonra Kalküta (1847) botanik bahçesi müdürlüğü yaptı. Bütün Hindistan yarımadasının fauna, flora ve paleontolojisini inceledi.

■**FALCONET** (Étienne Maurice), fransız heykelci ve yazar (Paris 1716 - *ay. y.* 1791). Bir marangoz kalfasının oğlu idi, J.-B. Lemoyne'den ders aldı ve 1754'te Akademi' ye kabul edildi. Mme. de Pompadour'un himayesi altında Sèvres imalathanesi heykel işleri müdürü oldu (1757-1766) ve burada küçük grup modelleri yaptı (çocuklar, dansözler, aşk sahneleri). Kral tarafından maaşlı olarak Roma'ya gönderilmemekle birlikte, hayranı olduğu Puget'nin aracılığıyla, dolaylı olarak, Bernini'nin etkisinde kaldı. Bu etki, Akademi'ye kabulünü sağlayan *Aslanın parçaladığı Kroton'lu Milon* (mermer, 1754, Louvre) ile özellikle *Zeytin bahçesinde İsa* (St-Roch kilisesi) adlı yapıtlarında belirgindir. 1765'e kadar Salonlarda sergilediği heykellerini inceleyen Diderot, onu Pheidias ile kıyasladı. Bunlar özellikle, *Korkutan aşk* (mermer, 1757, Louvre), *Pygmalion ile Galateia* (1763) ve *Kış* (1765) adlı heykelleridir. Falconet'nin başyapıtı, Yekaterina II'nin, kendisinden Petersburg'a (1766'dan 1778'e kadar bu kentte kaldı) dikilmek üzere yapmasını istediği *Büyük Petro*'nun at üstündeki heykelidir. Finlandiya'dan getirilmiş muazzam bir kaya parçası üzerine oturtulmuş olan bu dev boyutlu bronz heykelde Falconet, klasik sadelikle hareketlilik, pitoresk ve gözlemliği birleştirir. —Oğlu PIERRE ÉTIENNE (Paris 1741 - *ay. y.* 1791), İngiltere'de Reynolds'tan ders aldı, ressam oldu. Babasının çalışma arkadaşı Marie-Anne Collot* ile evlendi.

FALCONETTİ (Renée), fransız kadın oyuncu (Sermano, Korsika, 1892 - Buenos Aires 1946). Kuşağının en yetenekli kadın oyuncularından olan Falconetti, Carl Dreyer'in *Jeanne d'Arc'ın çilesi* filminde oynadığı başrolle (1928) büyük ün kazandı.

FALCONETTO (Giovanni Maria), italyan ressam ve mimar (Verona 1448 - Padova 1535). İlkin kendini resme verdi ve Melozzo da Forlì ile birlikte, Verona'daki S. Nazario e Celso kilisesi'nin dekorasyonunda çalıştı. Sonra mimarlığa yöneldi ve Antikçağ sanatını incelemek üzere Roma'ya gitti. 1521'de Padova'ya yerleşti, soylu Alvise Cornaro için çalıştı, özellikle Cornaro villası loggiasını (1524) ve San Giovanni kapısını (1528) yaptı. Bramante ve Raffaello'dan kaynaklanan mimari tarzını Venedik'e getiren ilk mimardır.

FALCONİFORMES a. Zool. KARTALSILAR takımının bilimsel adı.

Lauros-Giraudon

Ulusal müzeler birliği

Etienne **Falconet**
solda
Sen-Petersburg'da Büyük Petro'nun atlı heykeli (1778)
sağda
Baigneuse
mermer, 1757
Louvre müzesi, Paris

FALCUNCULUS FRONTALUS a. Avustralya'nın okaliptus ormanlarında yaşayan, güçlü gagasıyla ağaç kabuklarından çekip çıkardığı örümcekler ve böcek larvalarıyla beslenen küçük ötücükuş. (Sinekkapangiller familyası.)

FALÇA a. Ayakkc. *Falça ökçe,* ayakkabıya istenilen yüksekliği vermek amacıyla, etek köselesinden ya da uygun sentetik maddeden yapılan ve üst üste konarak sıkıştırılmış parçalardan oluşan ökçe. || *Düz falça,* kenarından taşma yapmayan ökçe.

■**FALÇETE, FALÇETA** ya da **FALÇATA** (ital. *falcetto,* orak'tan). Ayakkabıcılıkta ve dericilikte, deri, kösele vb. kesmede kullanılan, bir ucu küt diğeri sivri ve keskin bıçak: *Makastar falçetesi. Süsleme falçetesi.*
—Eldivc. 20 cm uzunluğunda, 12 cm genişliğinde, yuvarlak köşeli ve ağaç saplı, dikdörtgen biçiminde büyük çelik lama. (Eldiven işçisinin en önemli aracıdır, glase derileri *etli,* süet deriyi *sırça* taraftan inceltmeye yarar. || *Delme falçetesi,* kalın, kesici olmayan ve eldivenlerin parçalanması ve kalıba çekilmesi sırasında kenarlarının kesilmesi için yontma bıçağına keskinlik veren bıçak.

FALDELLA (Giovanni), italyan yazar (Saluggia, Vercelli, 1846 - *ay. y.* 1928). Küçük burjuvazi havası (*Figurine,* 1875; *Madonna di fuoco e Madonna di neve, 1888*) *Scapigliatura**'nın özelliği olan dilsel anlatımcılık ve alaycılık süzgecinden geçerek değişik bir görünüm almıştır.

FALÉMÉ, Batı Afrika'da ırmak, Futa Calon'un yamaçlarından iner ve Senegal'de, Bakel'in biraz yukarı kesiminde denize dökülür; 650 km. Vadisi Senegal'i Mali'den ayırır; ne var ki sağ kıyıda, Kidira'nın G.'indeki bir kesim Senegal'e bağlıdır. Demir yatakları.

FALERİİ. Tar. coğ. İtalya'da (Etruria) kent, Veio yakınında ve Roma'ya 10 km uzaklıkta. Falisci halkının bölge merkezi, Romalılar'ın İ.Ö. 241'de yıktıkları *Falerii Veteres*'i, bu kentin yerine yapılan (2 km sur, kuleler ve kapılar, bir roma kilise yıkıntısı) *Falerii Novi* (bugün Falleri) ile karıştırmamak gerekir.

■**FALGUIÈRE** (Alexandre), fransız heykelci ve ressam (Toulouse 1831 - Paris 1900). Paris Güzel sanatlar okulu'nda François Jouffroy'nın öğrencisiydi (1882'de aynı okulda öğretici oldu), yapıtlarını ilk kez 1857'de sergiledi ve 1859'da Roma büyük ödülü'nü kazandı. Zamanının insanlarını canlandırdı, büstler (*Baron Daumesnil,* mermer, 1879, Légion d'honneur sarayı, Saint-Denis) ve açık, ama oldukça donuk anlatımla anıtlar yaptı (*Lamartine,* 1877, Mâcon; *Lafayette,* Washington; *A. Daudet* 1900, Nîmes; vb.). Buna karşılık, birçok maketi (pişmiş toprak, alçı) ve gerçekleştirilmemiş tasarıları (*Paris in savunması*) canlı üsluplarıyla günümüzde ilgi uyandırmaktadır. Özellikle cinselliği güçlü çıplak kadın heykelleriyle ün yaptı (*Diana,* bronz, 1882; *Dans eden kadın* [Cléo de Mérode], mermer, 1886). "Canlı tablolar"ın fotoğrafları üzerinde çalışıyor, sonra bunları heykel olarak işliyordu (*Hıristiyanlık kurbanı Tarcisius,* mermer, 1868, Louvre-Orsay müzesi; *Pasteur anıtı,* Paris, Breteuil meydanı). Ressam olarak, güçlü bir gerçekçi (*Yelpaze ve hançer,* Louvre) ve bir dekoratördü (Toulouse Capitole'ünün tavanı).

FÂLİC a. (ar. *felc*'den *fâlic*). *Esk.* Vücudun yarısını tutmaz hale sokan felç, yarı inme.

FALİERO, venedikli eski aile: VİTALE, 1084'te doge oldu (öl. 1096), Roberto Guiscardo yönetimindeki Normanlar'ı bozguna uğrattı; —ORDELAFO, 1102'de doge oldu (öl. 1118), Zara'yı (Zadar) Macaristan kralından geri aldı; —MARİNO

Bk. resim sayfa 3962

(1274-1355), 1354'te doge oldu, Venedik patricius hükümetine karşı darbe girişiminde bulunduğu için başı kesilerek idam edildi.

FÂLİH sıf. (ar. *falih*). *Esk.* Felah bulan, isteğine erişen, başarıya ulaşan.

FÂLİH sıf. ve a. (ar. *filahet,* çiftçilik'ten *fâlih*). *Esk.* Toprağı süren, eken; çiftçi.

FALİRON, Yunanistan'da kent, Atina yerleşmesinin güney-batı'sında, bir körfezin kıyısında. Konut merkezi.

FALİSCİ ya da **FALİSCUSLAR.** Esk. coğ. Roma tarihinin ilk yıllarında Soratte tepesi çevresinde yaşamış, başlıca merkezi Falerii olan halk. Faliscuslar italik ırktandılar ve italik bir dil konuşuyorlardı, ama Etrüsk Konfederasyonu'na girmişler-

N.D.-Roger-Viollet

Alexandre **Falguière**
Dans
mermer (1896 salonu)

falçete

Scala

Marino Faliero
Francesco Hayez'in resmi
Faliero doge'sinin son anları (1867)
Galleria della Brera, Milano

di. İ.Ö. 343-339'da Romalılar Faliscusla ile bir bağlaşma yaptılar. İ.Ö. 241'de Faliscuslar'ın bir ayaklanması bastırıldı.

FALİSCİ DİLİ a. Falisci halkının konuştuğu italyan dili.

FALİSCUSLAR → FALİSCİ.

FALK (Johannes Daniel) ya da **Johannes von der Ostsee** (Baltık denizli Johannes), alman yazar (Dantzig 1768 -Weimar 1826). Çağının büyük klasik yazarlarıyla yakın ilişkiler kurdu. Goethe üzerine anılar (*Goethe, aus näherem persönlichen Umgang vorgestellt*, 1832) ve hiciv şiirleri (*Satiren*, 1806) yazdı.

FALK (Adalbert), alman siyaset adamı (Metschkau, Silezya, 1827 - Hamm 1900). 1827'de eğitim ve din işleri bakanlığına getirildi. Bu sıfatla *Kulturkampf*'ta Bismarck'ın yardımcısı oldu ve Katolik kilisesi'ne karşı "mayıs yasası"nın onaylanmasında önemli rol oynadı. Protestan kilisesi'ne sinod kurullarını getirdi. Dinsel liberalizmi ve Bismarck'ın Kulturkampf'tan vazgeçmesi 1879'da istifasına yol açtı.

FALK (Robert Rafailoviç), rus ressam (Moskova 1886 - *ay. y.* 1958). "Karo valesi" (Moskova, 1910) adlı cézanne'cı ve fovist eğilimli sanatçılar derneğinin kuruluşuna katıldı. 10'lu yıllarda, geometrik biçimler ve kontrastlı renklerden oluşan bir üslupla çalıştıktan sonra, 1930'da tümüyle külrengi kamayö kullanan bir tür şiirsel gerçekçiliğe geçti.

FALKBERGET (Johan), norveçli yazar (Glåmos 1879 - Røros 1967). Köylü ve maden işçisi bir aileden geliyordu, kendisi de maden işçisiydi. 1907'den başlayarak birçok roman yazdı (*Svarte fjelde*, 1907; *Mineskudd*, 1908). Romantik (duygu yönünden) olduğu kadar gerçekçi (yazış yönünden) bir nitelik taşıyan ve toplumdan esinlenilerek yaratılmış unutulmaz tipleri içeren bu romanlarda, kendi zamanındaki (*Fimbulvinter*, 1911; *Der Sjerde Nattevakt*, 1923) ve geçmişteki (*Eli Sjursdotter*, 1913) Røros'lu maden işçilerinin yaşamını anlattı. Psikolojik bir incelikle, fantezi ve simge dolu zengin bir dille kurduğu başyapıtlarında, insanların çektiği sıkıntıları dile getirdi: *Christianus Sextus* (3 cilt, 1927-1935) ve *Nattens Bröd* (4 cilt, 1940-1959). Gene toplumsal içerikli başka romanlarında, kırsal bölgelerin sanayi kentleri yararına boşalmasından esinlendi (*Brændoffer*, 1917; *Bør Børson*, 1920). Tarihsel romanlarında ise (*Bjørneskyttern*, 1919), İncil'in sevgi dolu dünyası ile insanda kin ve yalnızlık doğuran pagan anlayış arasındaki karşıtlık temasını işledi.

FALKE (Gustav), alman yazar (Lübeck 1853 - Grossborstel, Hamburg, 1916). Müzik öğretmeniydi. Edebiyata şiirle başladı. *Mynheer der Tod* (1892) adlı ilk şiir kitabında natüralizmin etkisi görülür. İlkbahar ve ölüm temalarını işleyen şiirlerinde (*Tanz und Andacht*, 1893) içtenci nitelikte ince bir lirizme yöneldi. Romanlar da yazdı (*Der Mann im Nebel*, 1899), bunlardan birinde kendi yaşamını anlattı (*Die Stadt mit den goldenen Türmen*, 1912).

FALKENBERG, İsveç'te liman kenti, Kattegat kıyısında, Göteborg'un G.'inde; 32 500 nüf. Kent, Ätran'ın denize döküldüğü yerde, eski bir kalenin eteğinde gelişti. Sayfiye merkezi. Gemi yapımı. Cam elyafı.

FALKENHAUŞEN (Ludwig, *baron* VON), alman genaral (Guben 1844 -Görlitz 1936). Genç bir subayken, 1866 ve 1870 savaşlarına katıldı. 1902'de emekliye ayrıldı, 1914'te yeniden orduya çağrıldı ve sırasıyla Metz-Vosges cephesine, 1916'da kıyıların korunmasıyla görevli birliklere ve VI. Ordu'ya (Flandres, 1917) komuta etti. İşgal altındaki Belçika'da von Bissing'in yerine vali oldu. *Krieg der Jetztzeit* (Zamanın en büyük savaşı) [1909] adlı bir kitap yazdı.

FALKENHAUSEN (Alexander VON), alman general (Gut Blumenthal, Nysa yakınında, 1878 - Nassau, Rheinland, 1966). 1920'de general oldu, 1930'da istifa etti, milliyetçi Çinliler'i eğitti (1934-1939). 1940-1944 arasında Hollanda, Belçika ve Kuzey Fransa'nın askeri komutanlığını yaptı, 20 temmuz 1944 hükümet darbesinden sonra Gestapo tarafından tutuklandı. 1945'te Müttefikler'ce hapsedildi ve on iki yıl kürek cezasına mahkûm edildi, Çankayşek'in isteği üzerine serbest bırakıldı (1951); daha sonra, naziliği tasfiye ile görevli alman mahkemesince aklandı (1952).

FALKENHAYN (Erich VON), alman general (Burg Belchau, Grudziadz yakınında, 1861 - Lindstedt şatosu, Potsdam yakınında, 1922). Subaydı, 1913'te Prusya savaş bakanı oldu, 14 eylül 1914'te, Marne savaşı'ndan sonra Moltke'nin yerine genelkurmay başkanlığına getirildi. İki yıl boyunca savaşı iki cephede birden sürdürmek zorunda kaldı. Hindenburg ile görüş ayrılıkları, Reich'ın müttefiklerine karşı olan güvensizliği imparatorun kaypaklığı beceri ve çabalarını boşa çıkardı: bununla birlikte geri çekilmeyi durdurdu ve "denize koşu" harekâtına girişti, ancak, Fransızlar ile İngilizler'in bağlantısını kesmeyi başaramadı. 1915'te Polonya'da kesin bir sonuç almaya çalıştı, bunda da başarılı olamadı. Çabalarını batı cephesine yöneltti ve Verdun'de giriştiği bir yıpratma savaşıyla fransız ordusunu yok etmeyi denedi; buradaki başarısızlığı, görevinden alınmasına neden oldu. IX. Ordu'nun başına getirilen Falkenhayn, Romanya'nın yenilgiye uğratılmasında belirleyici rol oynadı. Daha sonra Küçük Asya'daki F ordular grubuna komuta etti, ancak 1917-18 kışında, türk cephesinin çökmesini engelleyemedi. 1918'de, X. Ordu ile Ukrayna'yı işgal etti. Hastalandı, haziran 1919'da emekliye ayrıldı ve Anılar'ını yazdı.

FALKENHORST (Nikolaus VON), alman general (Breslau 1885 - Holzminden 1968). 1940'ta Danimarka ve Norveç'i işgal etti ve 1941'de Laponya'daki harekâtı yönetti. Aralık 1944'e kadar Norveç'teki kuvvetlerin başkomutanlığını yaptı, 1946'da savaş suçlusu olarak ömür boyu hapse mahkûm edildi; 1953'te serbest bırakıldı.

FALKENSEE, Almanya'nın Brandenburg eyaletinde, Berlin'in batısında, Potsdam yöresinde kent; 25 000 nüf. Tarım makineleri.

FALKENSTEİN, Avusturya'da (Aşağı Avusturya) köy, Çek Cumhuriyeti sınırı yakınında, Galgenberg'in eteğinde. Ünlü bağlar.

FALKİRK, Büyük Britanya'da kent, İskoçya'nın ortasında, Forth halicinin güney kıyısı yakınında; 37 400 nüf. Alüminyum metalürjisi. Kimya. Elektronik. Bıracılık.

FALKLAND, Büyük Britanya'da burg, İskoçya'da (Fife yönetim bölümü). Perth'in G.-D.'sunda. XV. ve XVI. yy.'dan kalma krallık şatosu (James V burada öldü. Kollarından biri birinci fransız rönesansı üslubundadır.).

FALKLAND adaları, ispanyolcası **Malvinas,** Güney Atlas okyanusu'nda takımada; yaklş. 12 000 km^2; 1 915 nüf. (1989). Merkezi *Port Stanley*. Falkland boğazının ayırdığı iki büyük kara parçasından oluşur: *Batı Falkland adası* ya da büyük Malvinas adası ve *Doğu Falkland adası* ya da Soledad (Port Stanley buradadır). Turbalıklarla kaplı bu adalarda serin ve yağışlı bir iklim vardır. Yün için koyun yetiştiriciliği temel gelir kaynağıdır. Takımadaya bağlı topraklar, Güney Georgia ve Güney Sandwich, vd.

F. Gohier

Falkland adaları
Doğu Falkland adasındaki
Port Stanley'in kuzeyinden
bir görünüm

—Tar. 1592'de John Davis tarafından keşfedildi. 1690'da J. Strong'un uğradığı adalar, 1764'te Bougainville yönetimindeki Malouinler tarafından sömürgeleştirildi. İspanyollar 1766'dan başlayarak Malouinler'i adalardan attılar. 1765-66'da adalarda bir ingiliz sömürgesi kuruldu, ancak ada 1770'te İspanyollar'ın eline geçti. 1771'de İngilizler adaları geri aldılarsa da 1774'te terk ettiler. 1811'de İspanyollar bu sömürgeden vazgeçince, 1820'de Arjantinliler yeni bir sömürge kurdular. 1832-33'te İngilizler Arjantinliler'i adadan çıkartıp ingiliz egemenliğini sağladılar.

Fakat Arjantin, Falkland takımadaları ile bunlara bağlı Güney Georgia ve Güney Sandwich adaları üzerinde hak iddiasını sürdürdü. 2 nisan 1982'de Arjantin silahlı kuvvetleri Port Stanley'i işgal ettiler. Büyük Britanya Birleşmiş milletler güvenlik konseyi'nden adadaki arjantin askeri birliklerinin çekilmesini ve görüşmelerin başlamasını öngören bir karar çıkarttı. İngiltere, ikisi uçak gemisi olmak üzere yüze yakın gemiden ve 27 000 askerden oluşan bir müdahale kuvveti oluşturdu. Arjantin de 10 000 askerlik bir güçle takımadaların savunmasını hazırladı. 25 nisanda İngilizler Güney Georgia'yı geri aldılar, 30 nisanda da takımadalar havadan ve denizden tümüyle ablukaya alındı. Bu arada ABD de lojistik destek sağlayarak İngilizler'in yanında yer aldı. Gerçek askeri harekâtlar bundan sonra başladı; bir yandan da Birleşmiş milletler'in anlaşmazlığın barışçı çözümüne yönelik çabaları sürüyordu. 21 mayısta İngilizler bir dizi şaşırtma operasyonuyla San Carlos körfezine çıkartma yaptılar. 26 mayısta, San Carlos'ta, Exocet füzeleriyle donatılmış Arjantin hava kuvvetlerinin karşı saldırılarına karşın, sağlam bir köprübaşı oluşturmuşlardı. 27 mayısta Port Stanley yönünde hem doğudan hem güneyden ilerlemeye başladılar. Diplomatik çabalar sonucunda, Birleşmiş milletler 2 nisan kararına benzer bir karar daha aldı ve genel sekreter görüşmeleri başlatmakla görevlendirildi. Son saldırı 12 haziranda başladı. Deniz-hava gücünün desteğinde İngilizler 14 haziranda kente girdiler. Falkland'daki tüm arjantin kuvvetlerinin teslim olmasına ilişkin antlaşma 14 haziranı 15 hazirana bağlayan gece, general Mario Menéndez tarafından imzalandı. 19 haziranda bir ingiliz müfrezesi Güney Sandwich'lerdeki Güney Thule adasını aldı. (→ BÜYÜK BRİTANYA, Ask. tar.)

FALKLAND akıntısı, Antarktika çevresi akıntısının K.'e dönen soğuk kolu. Falkland adalarının çevresini dolanan bu akıntı Patagonya kıyıları boyunca ekvatora doğru iner ve bir soğuk cepheyle Brezilya akıntısından ayrılır.

Falkland deniz savaşı, Amiral Sturdee yönetimindeki İngiliz deniz kuvvetlerinin Von Spee yönetimindeki alman filosuna karşı kazandığı zafer. Von Spee, İngilizler'in gittiğini sanarak 8 aralık 1914'te Falkland adaları önüne geldi. *Scharnhorst* ve *Gneisenau* ile *Nürnberg* ve *Leipzig* kruvazörleri top atışlarından isabet alarak battı. Ancak, Dresden kruvazörü kurtulabildi.

FALKLAND platosu, Falkland adalarının doğu kıta sahanlığının uzantısında 1 000 km'den fazla uzanan kıyı platosu. Arjantin'in kıta kenarının çökmüş bir bölümüdür; K.'den, *Falklandlar kırılma kuşağı* adı verilen önemli bir tektonik engebeyle (2 000-3 000 m'lik düzey farkı) sınırlıdır.

FALLA (Manuel DE), ispanyol besteci ve piyanocu (Cádiz 1876 - Alta Gracia, Arjantin, 1946). Müzik öğrenimine Cádiz' de başladı. Sonra Madrid'e giderek burada José Tragó'dan piyano, Pedrell'den besteleme dersleri aldı. İlk olarak birkaç zarzuela ve bir opera *(La Vida breve)* besteledi. Operası 1905'te ödül kazandı. İki yıl sonra Paris'e yerleşti, burada Debussy, Ravel, Dukas ve Albéniz'le dostluk kurdu. 1909'da Théophile Gautier'nin metni üzerine *Trois Mélodies* adlı yapıtını besteledi. 1914'te İspanya'ya döndü ve uluslararası başarı kazanan balesi *Büyücü aşkı* (El Amor brujo) ile piyano ve orkestra için *İspanyol bahçelerinde geceler* (Noches en los Jardines de España) adlı yapıtını besteledi (1916). 1917'de, sonradan *Üç köşeli şapka* (El Sombrero de tres picos) adı altında son biçimini alacak olan bale süitlerinden ilkini, *El Corregidor y la Molinera*'yı besteledi. Yapıt, 1919'da, Diaghilev tarafından Londra'da sahnelendi. 1919'da Granada'ya yerleşen Falla, İspanya dışında dolaştıktan sonra 1923'te yeniden Paris'e gitti. Burada Polignac prensesinin ısmarlaması üzerine, Cervantes'in *Don Quijote*'sinden yararlanarak *Petro Usta'nın kukla oyunu'*nu (El Retablo de Maese Pedro) besteledi. Konuşmaya yakın bir recitativo üzerine kurulu olan bu partisyonda klavsen kullandı. Bu çalgının yeniden ilgi görmesi üzerine klavsen ve küçük bir solocular topluluğu için *Concerto*'yu yazdı (1926). İç savaştan sonra ülkesinden ayrılarak Arjantin'e yerleşti. Burada başlayıp yarım bıraktığı başyapıtı *La Atlántida*'yı E. Halffter tamamladı.

Anılan yapıtları dışında *Armonize edilmiş 7 ispanyol halk şarkısı* (1915), insan sesi ve arp için *Soneto a Córdoba* (1927), *4 ispanyol parçası* (1902-1909), piyano için *Fantasía bética* (1919) ve *4 Homenajes* (Fernández Arbós, Debussy, Dukas ve Pedrell'in anılarına saygı, [1920-1939]) anılmalıdır.

Falla'nın ispanyol halk müziğinden kaynaklanan sanatı, fransız bestecilerin etkisiyle genişledi. Orkestralamada ayrıntıya verdiği önem ve politonaliteye değin varan, ince zevkli katışmaçları (klavsen konçertosunun lento bölümü), üslubunun özgün yanını oluşturur. Daha sade olan son yapıtları, içinden çıktığı okula ün sağlayan parlak üsluptan vazgeçtiğini gösterir.

FALLACİ (Oriana), italyan kadın yazar ve gazeteci (Floransa 1930). Gazeteciliğe çok gençken başladı (1946). Siyasal konularda uzman gazeteci olarak ünlü liderlerle (Zülfikar Ali Bhutto, Golda Meir, W. Brandt, Kaddafi, vd.) yaptığı çarpıcı röportajlarla ün yaptı. Savaş muhabiri olarak sıcak savaş alanlarında bulundu (Vietnam, Orta Doğu, Orta ve Güney Amerika). Siyasal konularda birçok kitap yazdı: *İntervista con la storia* (Tarihle görüşme, 1974), vd. Çoğu özyaşam öyküsüne dayalı romanlar kaleme aldı: *Doğmamış çocuğa mektup* (Lettera a un bambino mai nato, 1975); *Bir insan* (Viareggio ödülü, 1979); *İnşallah* (1990), vd. St. Vincent gazetecilik ödülü (iki defa), 1991 Bancerella ödülü (kitabı bestseller olduğu için), Hemingway edebiyat ödülü ve daha başka ödüller aldı.

FALLADA (Rudolf DİTZEN, **Hans**— denir), alman yazar (Greifswald 1893 - Berlin 1947). Bir yargıcın oğluydu, memleketinde çiftlik işleriyle uğraştı. Romanlarında, günlük yaşamın güçlükleriyle boğuşan yoksul insanların yaşamını anlattı (*Bauern, Bonzen und Bomben*, 1931; *Küçük adam ne oldu sana?* (Kleiner Mann- was nun?) [1932]; *Wir hatten mal ein Kind*, 1934; *Wolf unter Wölfen*, 1937). *Jeder stirbt für sich allein* (1947) adlı kitabında, nazizme karşı umutsuzca savaşan küçük burjuva karı-kocanın acıklı sonunu anlatır.

Fallâhü hayrün hâfizan ve hüve erhâm ür-râhimin, Allah en hayırlı koruyucudur ve O merhamet edenlerin en merhametlisidir (Yusuf suresi, XII, 64). Mahmut I'in 1730'da bastırttığı ve "Ferahi" adı verilen 37,98 g'lık dört köşe altın madalyanın bir yüzünde geçer. Öteki yüzünde Mahmut bin Mustafa Han yazılı tuğra vardır.

FALLAS (Carlos Luis), kosta rikalı romancı (Alajuela 1909-öl. 1966). Birkaç meslek denedikten ve aşırı sol partilerde militanlık yaptıktan sonra, *Mamita Yunai* (1974) adlı romanında muz bahçelerinde çalışan işçilerin yaşamını anlattı ve bu düşkün emekçilerin yabancı şirketlerce nasıl sömürüldüğünü gösterdi. Yapıtları: *Gentes y Gentecillas* (1947), *Marcos Ramírez* (1952) ve *Mi Madrina* (1954).

FÄLLDİN (Thorbjörn) → FAELLDİN.

FALLİÈRES (Armand), fransız siyaset adamı (Mézin, Lot-et-Garonne, 1841 - ay. y. 1931). Nérac'ta avukattı. 1876-1890 arasında Millet meclisi'nde, 1890-1906 arasında da Senato'da Lot-et-Garonne'u temsil etti ve "363"ler arasında yer aldı. Cumhuriyetçi sol'un ikinci başkanlığını yaptı, 1882'den 1892'ye kadar çeşitli bakanlıklarda bulundu. Ocak 1883'te, Duclerc'in yerine başbakan oldu, ama hazırladığı krallık aleyhtarı yasa tasarısı değişikliğe uğratıldığı için şubatta istifa etti. Şubat 1906'da, solun adayı olarak, Doumer karşısında birinci turda cumhurbaşkanı seçildi. İçte iktisadi refah, dışta fransız-alman gerginliği ile geçen yedi yıllık cumhurbaşkanlığı süresi boyunca, sessiz, ama diplomatik ilişkiler bakımından etkili bir rol oynamakla yetindi. 1913'te kendisinden sonra Poincaré'nin cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine, siyasetten çekildi.

FALLİN a. Toksikol. Zehirli çayırmantarının *(Amanita phalloides)* zehirli maddelerinden biri. (Isıtılınca etkisini yitiren, kan hücrelerini yıkıcı bir zehirdir.)

FALL LİNE, Apalaş dağlarını kıyı ovasının yukarı kesiminde sınırlayan dikliklere verilen ad. Akarsuların çavlanları burada, su ulaşımının sona erdiği ve su enerjisinin bol olduğu alanlarda birçok kentin (Trenton, Baltimore, Philadelphia, Washington, Richmond, vb.) kurulmasını kolaylaştırdı.

FALLMERAYER (Jacob Philipp), alman tarihçi ve gezgin (Tschötsch, Brixen [Tirol] yakınında, 1790 - Münih 1861). Bavyera ordusunda Napoléon I'e karşı hizmet ettikten sonra Augsburg'da ders verdi. 1831-1834 arasında rus kontu Ostermann-Tolstoy ile birlikte Mısır, Nübye, Filistin, Suriye ve Yunanistan'ı dolaştı. 1840 ve 1847'de doğuda iki geziye daha çıktı, bunlardan ikincisi 1848 devrimi'nin patlak verdiğini öğrenmesi üzerine İzmir'de sona erdi. Almanya'ya döner dönmez Frankfurt Ulusal meclisi'ne gönderildi; daha sonra Münih'e yerleşti ve kendini edebiyat çalışmalarına verdi. Çoğu yunan tarihiyle ilgili yapıtlarıyla tanınır.

FALLOİDİN a. (fr. *phalloïdine*). Falloit amanit zehirinin başlıca iki zehirinden biri olan ve yedi amino asidin yoğunlaşmasından oluşan $C_{35}H_{48}N_8O_{11}S$ formüllü polipeptit (falloidin de amanitin gibi pişirmekle yok olmaz). Etkisi hızlı, son derece şiddetli bir zehirdir. Birkaç mikrogramı bir fareyi öldürmeye yeter.

FALLOKRASİ a. (fr. *phallocratie*). Erkeğin kadından üstün olduğu, ona hükmettiği, onun sahibi ve efendisi olduğu görüşünü yansıtan davranışların tümü.

FALLOKRAT sıf. ve a. (fr. *phallocrate*). Fallokrasi uyarınca davranan ya da fallokrasinin doğruluğunu savunan kimseye denir.

◆ sıf. Fallokrasiye dayanan, fallokratik: *Fallokrat toplum.*

Algar

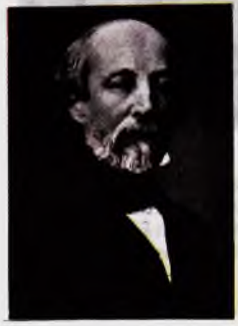
Manuel de Falla
Daniel Vázquez Díaz'ın bir tablosundan ayrıntı
Müzik konservatuvarı, Madrid

Giraudon

başkan Fallières
Léon Bonnat'nın bir portresinden (1907) ayrıntı
Louvre müzesi, Paris

Petit

Falloux kontu

FALLOP BORUSU a. Dölyatağı borusu da denen ve dölyatağının yan köşelerinden yumurtalığa uzanan iki borunun her biri.
—ANSİKL. Fallop borusu 10 ila 14 cm boyunda içten dışa doğru dört bölüte ayrılan bir borudur: dölyatağı çeperinin içinde kalan dölyatağı parçası; kıstak; ampul; yumurtalığın iç yüzüne yayılan geniş bir huni şeklindeki infundibulum. Fallop borusu, "geniş bağ" denilen bir karınzarı kıvrımını kaldırır; yumurtayı, yumurtalıktan dölyatağı boşluğuna taşır. Her iki Fallop borusunun tıkanıklığı kadındaki kısırlığın en sık nedenlerinden biridir.

FALLOPPİO ya da **FALLOPPİA** (Gabriele), italyan anatomici ve cerrah (Modena 1523 - Padova 1562). İlk kez kemiklerin gelişimini açıkladı ve kafatası kemikbilimini ilerletti. İç kulağı inceledi ve kaya kemiği içinde yüz sinirinin bir bölümüne geçit veren kanalı *(Fallop kanalı)* betimledi. Ayrıca, üst arka kalça kemiği çıkıntısı ile çatı kemiği çıkıntısı arasında yer alan *Fallop bağı* (ya da uyluk kemeri) ile yumurtalıktaki yumurtacıkların dölyatağına gelmesini sağlayan *Fallop borusu*'nu betimledi.

Fallot dörtlüsü ya da **tetralojisi**, en sık mavi hastalık sırasında rastlanan doğuştan kalp bozukluğu. Adını fransız adli tabip Arthur *Fallot*'dan (Marsilya 1850-1911) alır. Karıncıklararasında bir geçit bulunması, sağ karıncık büyümesi, akciğer atardamarında daralma ve aortun sağda yer almasıyla kendini belli eder. Akciğer atardamarının az çok daralması ve aortun sağda bulunması nedeniyle kan akciğerlerden oksijen alamaz, hastanın rengi maviye dönüşür (siyanoz), dokularda kansızlık ve gelişmede duraklama görülür. Kalp cerrahisindeki ilerlemeler sayesinde 5 ila 7 yaş arasında bu şekil bozukluğu tümüyle onarılabilmektedir. Özellikle ağır durumlarda, ilk günlerden başlayarak Blalock (1945) ameliyatıyla aort kanı bir süre için akciğerlere gönderilebilir, böylece, bebeğin kalbini tam olarak onarmak için gerekli ameliyatın yapılabileceği yaşa kadar beklenir.

Fallot üçlüsü, kalpte kulakçıklararası bir delik, sağ karıncıkta büyüme ve akciğer atardamarında darlık bulunmasıyla belirgin doğuştan üçüz kalp yapı bozukluğu. (Fallot dörtlüsü gibi kalp cerrahisiyle düzeltilebilir.)

FALLOUX (Frédéric, *—kontu*), fransız siyaset adamı (Angers 1811 - *ay. y.* 1886). Armand de Melun'un etkisiyle liberal katolikliğe yöneldi. 1846'da, Maine-et-Loire'dan meşruiyetçi milletvekili seçildi. Öğretim özgürlüğü için mücadele etti. Napoléon III'ün adaylığını destekledi, o da kendisini eğitim bakanlığına getirdi; mart 1850'de, kendi adını taşıyan öğretim özgürlüğü yasasını hazırladı. Anıları (*Mémoires d'un royaliste* [Bir kralcının anıları]) 1888'de yayımlandı. (Fr. akad., 1856.)

FALL-RECOVERY a. (ing. *fall*, düşme ve *recovery*, amut). Koregr. Doris Humphrey'in modern dans tekniğinin temeli olan ilke. (Martha Graham'ın *contraction-release* [kasılma-gevşeme] ve Rudolf von Laban'ın *Anspannung-Abspannung* [gerilme-gevşeme] kavramlarının karşılığıdır.)

FALL RİVER, ABD'de (Massachusetts) kent, Taunton'un ağzında; 96 600 nüf. Kabotaj limanı. Ticaret ve pamuk işleme alanında uzmanlaşmış sanayi merkezi. Makine sanayisi. Kauçuk.

Fall River Legend, 1 perdelik bale. Konusunu ve koregrafisini Agnes De Mille, müziğini Morton Gould, dekorlarını Oliver Smith, kostümlerini Miles White hazırladı. İlk kez 1948'de American Ballet Theatre tarafından New York Metropolitan Opera' da sahnelendi. Başlıca rolleri Alicia Alonso (Nora Kaye ile dönüşümlü olarak), John Kriza ve Diana Adams yorumladı. A. De Mille'in başyapıtı olan bu bale, babasını ve kayınvalidesini öldürmekle suçlanan Lizzie Borden'ın öyküsünü anlatır.

FALLUS a. (erkek cinsiyet organı anlamında fr. *phallus;* lat. *phallus;* yun. *phallos*'dan). Psikan. J. Lacan'a göre, bilinçdışı isteğin göstereni.
—ANSİKL. Lacan Freud'un şu düşüncesi üzerinde durur: özne, zorunlu bir kaybetmeyle karşı karşıyadır, bu onun isteğinin koşuludur. Bu kaybetme, fallus evresinin nesnesine ilişkindir ve hadım olma kompleksinde dile gelir. Bu bakımdan fallus, hadım olmanın *nesnesidir;* ancak bu kaybetme, bastırım yoluyla isteğe ulaşmayı sağladığından, isteğin göstereni, yani öznenin sona ermeyen bir hareketle peşinde koştuğu kayıp nesne durumuna da gelir.

FALLUSÇULUK a. Yaratıcı enerjinin simgesi olarak erkek üreme organına tapınma.

FALLUSMERKEZCİLİK a. Fallusun temel gösteren olduğu düşünce sistemi. (Batı kültürünün fallusmerkezciliğini ilk olarak kadın özgürlük hareketleri ortaya koydu. Psikanaliz de bu konuda öncülük etti. Fallus, psikanalizde, nesne ya da özne olarak ortaya çıkmaya yönelik her girişimin dayandığı zorunlu temeldir, yani başvuru noktasıdır. Freud, kadın cinselliğini yalnızca penis yoksunluğuna göre tanımlar.)

FALMOUTH, Büyük Britanya'da (Cornwall) liman kenti, *Falmouth körfezi*'ne dökülen *Fal* ırmağı halicinin kıyısında; 17 900 nüf. Sayfiye merkezi; yatçılık. Tersane. —Halicin girişinde bulunan Pendennis şatosu Cromwell'e en son teslim olan yerdir.

FALNAME a. (ar. *fal* ve fars. *nāme*'den *fāl-name*). *Esk.* Fal bakmanın yolunu, yöntemini, kurallarını öğretmek için yazılmış kitaplara verilen ad.
—ANSİKL. Arapça, farsça, türkçe düzyazı ve şiirle falnameler yazıldı. Halife Ali' nin *(Reml-i Hz. Ali)*, Cafer-i Sadık'ın (*Falname-i Cafer-i Sadık*, tıpkıbasımını İ. H. Ertaylan yayımladı, 1951) ve Muhittin-i Arabi'nin *(Tefe'ülname-i İbn Arabi)* yazdıkları söylenilen falnamelerin türkçe çevirileri ve bunların birçok yazma, basma nüshaları vardır. Türkçe manzum falnamelerin en eski örnekleri, yazarı belli olmayan *Fâl-i türki-i manzum* (Bursa Cami-i kebir kütüphanesi no. 786), Cem Sultan'ın *Divan*'ında bulunan *Fâl-i Reyhan-ı Sultan Cem*'dir (İstanbul Üniversitesi Merkez kütüphanesi T. 5547). Ayrıca Hamidi'nin Mehmet II adına yazdığı *Câm-ı sühangûy* adlı farsça falnamesi (*Külliyat-ı divan-ı Mevlana Hamidi* [1946] adlı yapıtın içinde) vardır. (→ Kayn.)

FALOBAZ a. (fr. *phallobase*). Böceklerde erkeğin çiftleşme organının kılıfı.

FALRET (Jean Pierre), fransız psikiyatr (Marcilhac, Lot, 1794 - *ay. y* 1870). Salpêtrière hastanesi'nde Pinel ve Esquirol'ün öğrencisi oldu, önce akıl hastalıklarının organik kökenlerini inceledi ve *De l'hypocondrie et du suicide* (Hipokondri ve intihar üzerine) [1822] adlı yapıtını yayımladı. Bir süre deliliğin psikogenetik olduğu görüşünü benimsediyse de önemli klinik yapıtını 1831'den sonra, Salpêtrière hastanesi'nin başhekimliğini yaptığı sırada hazırladı. Özellikle, mani ve melankoli hallerinin birbirini izlemesini belirten "devresel delilik" kavramını getirdi. Yapıtları: *De l'aliénation mentale* (Delilik üzerine) [1838]; *Considérations générales sur les maladies mentales* (Zihin hastalıkları üzerine genel düşünceler) [1843]; *Leçons cliniques de médecine mentale* (Zihin hekimliği üzerine klinik dersler) [1854]; *De la folie circulaire* (Devresel delilik üzerine) [1854].

FALSE BAY, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde (Cape ili) koy, Cape kentinden Ümit burnu yarımadasıyla ayrılır. Simonstown deniz üssü.

FALSEN (Christian), norveçli siyaset adamı ve yazar (Christiania, bugün Oslo, 1782 - Bergen 1830). 1814'te, Eidsvoll meclisi tarafından onaylanan anayasa tasarısını hazırlayanlar arasında yer aldı. Yüksek mahkeme başkanı oldu (1827).

FALSETTO a. ("kafa sesi" anlamında ital. sözc.). Şarkılarını yalnızca kafa sesiyle söyleyen çocuk ya da yetişkin erkek şarkıcı. (Daha yakın zamanlara değin doğal falsetto ya da kastrato, yapay falsetto'nun karşıtı olarak kullanılırdı. XIX. yy.'da ilgi çekmez olan falsetto sesi, günümüzde özellikle ingiliz şarkıcı Alfred Deller ile yeniden moda oldu.)

FALSO sıf. ve a. ("yanlış" anlamındaki lat. *falsus*'tan ital. sözc.). Müz. Olması gerekenden biraz daha tiz ya da pes icra edilmiş ses için kullanılır.
◆ a. Yanlış davranış: *Falso yapmak.*
—Oy. ve Spor. Bir bilyaya, bir topa, bir balona, yönünü değiştirmek amacıyla yaptırılan hareket, genellikle de sıçrama hareketi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Oy. ve Spor. Bilardoda, topa döndürerek yön vermek için yapılan vuruş biçimi. Şu amaçlarla yapılır: atılan topun öbür topa çarptıktan sonra geri gelmesini sağlamak; bu çarpışmadan ya da topun banda çarpmasından doğacak sapmanın, top yalnız çuha üzerinde kayacaksa, artırılması ya da azaltılması; oynanan topun öngörülen vuruştan sonra ileri geçmesini ve bu geçişin hızlandırılmasını sağlamak; çuhanın vb'nin tepkisi ile topun düz bir çizgi yerine eğri bir çizgi izlemesini sağlamak. (→ BİLARDO.)
Falso (falsolu vuruş) futbolda olduğu kadar teniste ya da masa tenisinde de kullanılır; bu sporlarda topun yere vurup sıçraması ve izlediği yörünge bakımından da falsonun büyük önemi vardır.

FALSOLU sıf. Yanlış, hatalı, kusurlu.
—Spor. *Falsolu vurmak,* duran ya da hareket eden topa geniş bir kavis verecek biçimde vurmak.

FALSTAFF, FASTOLF'un bozulmuş biçimi.

Falstaff, Shakespeare'in *Henry IV* ve *Windsor'un şen kadınları* oyunlarında yer alan bir kişi; korkak ve övüngen biridir, kaba şenlik ya da isyan *(riot)* ruhunun, kralllık öncesi İngiltere'nin içinde bulunduğu anarşinin canlı simgesidir.

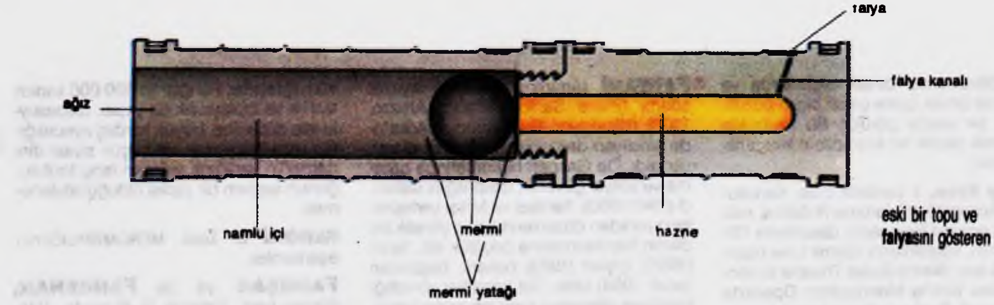
Falstaff, 3 perdelik lirik komedi. Librettosunu Shakespeare'in *Windsor'ın şen kadınları* (The Merr y Wives of Windsor) ve *Henry IV* adlı oyunlarından yararlanarak Boito yazdı, müziğini G. Verdi besteledi. İlk kez 1893'te Scala di Milano'da sahnelendi. Verdi'nin 80 yaşındayken bestelediği bu yapıtında bir hafiflik ve alışılmamış bir mizah görülür. —A. Salieri (1799), M. W. Balfe (1838) ve A. Adam'ın da (1856) aynı adı taşıyan lirik yapıtları vardır.

FALSTER, Danimarka takımadalarında ada, Sjaelland'ın G.'inde; 513 km²; 44 800 nüf. İki köprü Falster'i Sjaelland ve Lolland adalarına bağlar. Şekerpancarı. Tütün. Tahıllar. Meyve bahçeleri. Yaz turizmi.

FALSTERBO, İsveç'in güney-batı ucunda kent, Sund kıyısında. Sayfiye merkezi. Yatçılık. XIV. yy.'dan kalma gotik kilise. Müze.

FALUDİ (Ferenc), macar şair (Németújvár, bugün Güssing, 1704 - Rohoncz, bugün Rechnitz, 1779). Cizvit tarikatına girdi. Cizvitlerin Nagyszombat (bugün Trnava) basımevi'nin yöneticisi oldu. Gracián'ı ve bazı eğitici kitapları çevirdi, çağdaşlarını yeni fikirlere karşı dikkatli olmaya çağırdı. Yalın bir üslupla yazdığı lirik şiirleriyle üne kavuştu.

FALUN a. Yerbil. Kırıntılı tortul kayaç, kumlu bir hamur ortamı içinde çok sayıda kabuklu deniz hayvanının kabuk kırıntılarını içeren bir bileşimde oluşan, beyaz, gri ve kırmızımtırak renkli, iyi pekleşmemiş ve bi-

eski bir topu ve falyasını gösteren şema

yolojik kökenli kaya. (Tarımda killi toprakların verimini artırmak için kullanılan falunlar, sığ denizlerde, kıyıya yakın kesimlerde ve çoğu kez körfezlerin tabanında çökelmiştir. *Touraine falunları*, karasal memeli fosilleri [*mastodon* ve *dineteryum*] de kapsayan zengin bir denizsel yumuşakçalar faunası içerir.)

—Camc. *Falun elmasları*, cam borudan yapılıp kurşun ve kalay alaşımına daldırılmış incik boncuk.

FALUN, İsveç'te kent, Kopparberg *lân*'ının merkezi, Runn ve Varpan gölleri arasında; 51 000 nüf. Bergslag kırtasiye ve maden sanayisi merkezi. 1230'dan beri işletilen bakır madeni. Makine. Kimya. XVII. yy.'dan kalma Kraliçe Christina kilisesi ve belediye konağı. Madencilik müzesi ve Halk sanatları müzesi.

FALYA ya da **FALYE** a. (ital. *fagna*'dan). Esk. sil. Ağızdan dolma toplarda, barutu ateşlemek üzere topların kuyruk kısımlarında hazne üzerine ağız otu konması için açılmış delik. || *Falya barutu*, AĞIZ* OTU'nun eşanlamlısı. || *Falya basmak*, ağızdan dolma toplarda, doldurma sırasında hazneden çıkan bir kıvılcımla barutun birden ateş almasını önlemek için, haznenin hava ile bağlantısını kesmek üzere falyayı parmakla kapatmak. || *Falya borusu*, ağızdan dolma toplarda barutu ateşlemek için falya deliğinden hazneye sokulan boru. || *Falya burgusu* ya da *falya iğnesi*, falya deliğini temizlemek için kullanılan burgu. || *Falya çanağı*, havan toplarının kuyruk kesiminde, falya üstünde, barutun dökülmesini önleyen midye kabuğuna benzer çanak. || *Falya çivilemek*, savaşta geri çekilen tarafın bıraktığı topların düşman tarafından kullanılmasını önlemek amacıyla falyaları demir çubuklar sokarak körletmek. || *Falya deliği*, eski silahların namlularında barutu ateşlemek için açılan delik. || *Falya hunisi*, top mermisinin ateş almaması durumunda, falya deliğine yeniden barut koymaya yarayan boru. || *Falya kabartması*, ağızdan dolma toplarda, kuyruk ve top gövdesi üzerinde bulunan dikdörtgen çıkıntı. (Falya deliği buradan açılırdı.) || *Falya kanalı*, haznedeki barutu ateşlemek üzere, topun namlusu üzerinde açılan kanal. || *Falya kapağı*, toz ve yağmurdan korumak üzere topların falya kanalı üzerine konulan tahta parça. || *Falya sicimi*, ağızdan dolma toplarda falya iğnelerine bağlanan ince tel. || *Falya tavası*, fitilli tüfekle çakmaklı tüfek ve tabancalarda, ateşleme için barutun konulduğu yer. || *Falya tavası kapağı*, fitilli tüfekle çakmaklı tüfek ve tabancalarda, ateşleme yapılmadığı zaman falya tavasının üzerini kapatan parça. || *Falya yüksüğü*, ağızdan dolma toplarda, ateş sırasında ısı arttığı zaman, falya basarken başparmağın yanmaması için takılan meşin yüksük.

FALYANOSBALIĞI a. KAMBUR BALİNA'nın eşanlamlısı.

FALYE → FALYA.

FAM a. (fars. *fām*). *Esk.* **1.** Renk. **—2.** Renk bildiren bileşik sözcükler türetilmiştir: *gül-fam* (gül renkli), *nil-fam* (çivit mavi), *sebz-fam* (yeşil), *zer-fam* (altın renkli, sarı) vb.

FAMA, Eski Roma'da dedikodu tanrıçası. Pek çok gözü ve ağzı vardı.

FAMAGUSTA → GAZİ MAĞUSA.

FAMATİNA *(sierra de)*, Andlar'da sıradağ, Arjantin'de (La Rioja ili ve Catamarca), en yüksek noktası 6 250 m. Çok metalli cevher.

FAMATİNİT a. (özel a. *Famatina*, Arjantin'de bir sıradağ; fr. *famatinite*). Miner. Formülü Cu_2SbS_4 olan doğal bakır antimon sülfür.

FAMENNE KATI a. Devon sisteminin bir katı. (→ KATMANBİLİM.)

FAMES, Eski Roma'da açlık tanrısı.

FÂMİ (İsmail), türk şair (Diyarbakır ? - İstanbul 1693). Yaşamı hakkında yeterli bilgi yoktur. Diyarbakır mahkemesi başkâtipliğinde bulundu. *Divan*'ı ile 3 000 beyitlik *Feraiz* kitabı vardır.

FAMİLİSTÈRE a. (fr. *famille* ve *phalanstère* sözcüklerinden). **1.** Fourier'nin sisteminde, bir çeşit kooperatif kuruluşunun adı. **—2.** İşçi üretim kooperatifi.

Familistère de Guise, J.-B. Godin*'nin gerçekleştirdiği sanayi kuruluşu.

FAMİLYA a. (lat. *familia*, aile'den). Aralarında ortak nitelikler bulunan canlılar ya da şeyler topluluğu. (→ AİLE.)

—Biyol. Canlıların sınıflandırılmasında takımın ya da alttakımın altında yer alan ve pek çok ortak özelliklerinden dolayı bir araya getirilen cinslerin topluluğu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Bot. *Bağlantılı familya*, bütün türlere özgü ortak özelliklerden çok, tipten tipe geçiş benzerlik ve ilişkisine dayanılarak bir araya getirilen cinsler topluluğu. (Örneğin düğünçiçeğigiller familyasında durum böyledir.)

—ANSİKL. Familyaların bilimsel adları latincedir ve genellikle o familyanın örnek tipi olan cinsin adından yapılır. Türkçe familya adlarında *-giller* takısı kullanılır (örneğin kedigiller, gülgiller). Bilimsel adlarda bitkiler için *-aceae*, hayvanlar için *-dae* takıları kullanılır. Aynı familyada sınıflandırılan cinslerin ve türlerin sayısı çok farklı olabilir: salepgiller için yaklaşık 750 cins ve 18 000 tür, kivigiller 1 cins ve bir tür.

Famous (*French-American Mid-Ocean Undersea Study*'in kısaltması), Fransızlar'ın ve Amerikalılar'ın okyanus dibini araştırmak için gerçekleştirdikleri (1973-74) ortak sefer. *Cyana*, *Archimède* ve *Alvin* denizaltılarıyla çıkılan seferde Asor adalarının güney-batı'sında (37° K, 33° B) bulunan okyanus sırtı orta vadisinin bir bölümü incelendi.

FAN a. (vantilatör anlamında ing. sözc.). Denizc. Kamaralara, ambarlara, makine ve kazan dairelerine temiz hava veren ve buradaki pis havayı dışarı atan düzenek.

—Havc. Bir ya da birkaç kat kanattan oluşan ve çift akılı türbojet motorlarının çembersel soğuk hava akısını doğuran aerodinamik körük. || Çift akılı bir türbojet motorunda, kompresörün, aerodinamik pervane biçiminde birçok palayla donatılmış, birinci katı. (Fandan geçen havanın bir

Büyük Larousse

eski bir topun falyası

bölümü doğrudan doğruya uçağın arkasına doğru püskürtülür ve itme kuvvetinin önemli bir kesimini oluşturur. Kalan bölümü ise kompresörün öteki katlarına gider.)

FANATİK sıf. ve a. (fr. *fanatique;* lat. *fanaticus*'dan). Bir dine, bir davaya, bir partiye vb. aşırı bir coşku, ölçüsüz bir tutkuyla bağlı olan kimse için kullanılır; bağnaz: *Fanatik bir parti lideri. Fanatiklerin yaptığı katliamlar.*

—Antik. Roma'da dini cezbeye kapılmış gibi gösteriler yapanlara, özellikle Bellona ve Kybele rahiplerine verilen ad.

FANATİZM a. (fr. *fanatisme*). Bir davaya, bir düşünceye, dinsel ya da politik hoşgörüsüzlüğe yol açacak ve şiddet eylemlerine yöneltecek biçimde ödün vermez, kesin bağlılık; bağnazlık: *Fanatizmin olduğu yerde hoşgörü barınamaz.*

FANATRON a. (fr. *phanatron*'dan; yun. *phanos*, ışıklı ve [*élec*]*tron*). Elektron. Isıtılarak üretilmiş cıva buharı ortamında biri akkor halde iki elektrot içeren elektron tüpü. (Bu aygıt, akım doğrultucusu olarak kullanılır.)

FANCELLİ (Domenico), italyan heykelci (Settignano 1469 - Zaragoza 1519), Floransa'nın ince zevkli quattrocento (XV. yy.) üslubunu İspanya'ya soktu: kardinal Diego Hurtado de Mendoza'nın (1509'a doğr., Sevilla katedrali), infante Juan'ın (1513'e doğr. S. Tomás d'Avila kilisesi), Katolik Krallar'ın Granada katedrali'ndeki lahitleri (mermer, 1517'ye doğr.).

FANCHANG → FANÇANG.

FAN CHENGDA → FAN ÇINGDA.

Fanconi hastalığı ya da **sendromu,** (isviçreli hekim Guido Fanconi'nin adından). Çekinik otozomlarla geçen kalıtımsal hastalık. (Kemik iliğinin iyi çalışmamasından ötürü tüm kan hücrelerinde bir azalma [pansitopeni], deride lekeler vücutta gelişme eksikliği, en çok kemikler-

Ch. Habib-Gamma

Amintore **Fanfani** (1975'te)

Gyldendal Norsk Forlag

Ronald **Fangen**

Keystone

Juan Manuel **Fangio** (Buenos Aires, 1955)

de, böbreklerde, cinsel organlarda ve gözlerde olmak üzere çeşitli biçim bozuklukları bir arada görülür. Bu hastalıkla bağlantılı olarak bir kromozom kırılganlığı vardır.)

Fancy Free, 1 perdelik bale. Konusunu ve koregrafisini Jerome Robbins, müziğini Leonard Bernstein, dekorlarını Oliver Smith, kostümlerini Kermit Love hazırladı. İlk kez 1944'te Ballet Theatre tarafından New York'ta Metropolitan Opera'da sahnelendi. Başlıca rollerini Harold Lang, John Kriza, J. Robbins, Muriel Bentley, Janet Reed ve Shirley Eckl yorumladı. Üslubu coşku ve mizahla dolup taşan Jerome Robbins, bu ilk koregrafisiyle, modern amerikan balesini başlattı: günlük yaşamdan sahneler, önceden yazılmış ve klasik bale geleneğinin dışına çıkmadan gerçekleştirilmiş cüretli dans ve akrobasi numaraları.

FANÇANG ya da **FANCHANG,** Çin'de kent, Anhuei'nin doğusunda, Vuhu'nun G.-G.-B.'sında. Demir cevheri.

FAN ÇINGDA ya da **FAN CHENDA,** çinli siyaset adamı ve şair (Sucou, 1126 - öl. 1193). Doğa şairiydi, bir gezi kitabı (*Journal d'un bateau de Wu* [fr. çev.]) yazdı.

FANDANGO a. (isp. sözc.). Çok ünlü ispanyol dansı. Jota'ya benzer, 3/4 ya da 6/8'lik canlı ritimlidir, gitar ve kastanyet eşliğinde çiftler tarafından oynanır; bu dansın havası.

—ANSİKL. Fandango'nun Güney Amerika kökenli olduğu sanılır. XVI. yy. başından beri bilinen fandango, dansçıların birbirlerinden uzak olarak oynadıkları bir aşk ilanı dansıdır. Andalucía, bu dansın en önemli yayılma merkezidir. Yerleştiği yere göre malagueña (Málaga), granadina (Granada), rondeñas (Ronda) adlarını alır. Kuzey'de, Castilla ve León'da çok sevilen bu dans, fransız Bask ülkesine kadar yayılmıştır. Kaliforniya'da danslı toplantılarda da bir fandango oynanırdı (XVIII.-XIX. yy.)

FANDANGUİLLO a. (isp. sözc.). Fandango kadar önemli olmayan genellikle ağır ritimli Endülüs fandangosu. (Tek bir kadın tarafından oynanan bu dansta parmak şaklatmaları ve topuk vurmalar kastanyetlerin yerini tutar.)

FANEGA a. (isp. sözc.). İspanya'da kullanılan, bölgelere göre değişen, yaklaşık 50 ara eşdeğer yüzey ölçüsü.

FANER a. (fr. *phanère*). İnsanda ve omurgalı hayvanlarda, salgı organlarının tersine, gözle görülebilen deri ürünleri. (Balıkların pulları, dişler, ammiyonluların deri pulları, cırnaklar, tırnaklar, toynaklar, boynuzlar, tüyler ve kıllar fanerdir.)

FANERİTİK sıf. (fr. *phanéritique*). Petrogr. Kristalleri çıplak gözle görülen bir kayaç için kullanılır.

FANEROFİT a. (fr. *phanérophyte*). Yerden en az 50 cm yukarıda olan tomurcukları kar örtüsüyle dondan korunamayan, ama pulları ve toprak üstü organlarında yaşamın son derece yavaşlaması sayesinde kışa dayanabilen ağaç ya da ağaççık. (Fanerofitler Raunkiaer'in tanımladığı "biyolojik tipler"den biridir.) [Karşt. KRİPTOFİT.]

FANEROFOR sıf. (fr. *phanérophore*). Anat. **1.** Faner üreten. **—2.** *Fanerofor doku,* fibroblastlardan oluşan dölütsel bağdokusu. (Diş foliküllerini, kılları ve deri çıkıntılarını yapar.)

FANEROGAM sıf. (fr. *phanerogame*). Çiçekli ve tohumlu bitkiye denir.

◆ a. Tohumlu bitki. (Fanerogamlar bir grup oluşturur.) [Eşanl. TOHUMLUBİTKİ.]

FANEROGAMİ a. (fr. *phanérogamie*). Fanerogam bitkileri inceleyen bilim dalı.

FANFAN sıf. ve a. (yansıma sözc.). Konuşması iyi anlaşılmayan kimse için kullanılır.

FANFANİ (Amintore), italyan siyaset adamı (Pieve Santo Stefano, Arezzo, 1908). İktisatçıydı. 1946 kurucu meclisi'nde hıristiyan demokrat milletvekili olarak yer aldı. De Gasperi hükümetinde çalışma ve sosyal güvenlik bakanlığını üstlendi (1947-1950). Kentsel ve kırsal yerleşimlerin yeniden düzenlenmesine yönelik bir planın hazırlanmasına öncülük etti. Tarım (1951), içişleri (1953) bakanı, başbakan (ocak 1954) oldu. Sol kanadını yönettiği Hıristiyan demokrat parti'nin genel sekreterliğine getirildi. 1958'de yeni bir kabine kurdu ve İtalya'nın Birleşmiş milletler güvenlik konseyi'ne girmesini sağladı, ama 1959'da istifa etti. Yeniden başbakan oldu (1960-1963), bir millileştirme siyaseti başlattı ve 1962'de sosyalistlerle yakınlaşmayı denedi. Dışişleri bakanlığı (1965 ve 1966-1968), Senato başkanlığı (1968-1973 ve 1976'dan başlayarak), yeniden Hıristiyan demokrat parti genel sekreterliği (1973-1975) ve 1976'nın nisan ve ekim ayları arasında parti başkanlığı yaptı. 1982 ve 1987'de iki defa daha kısa süre için başbakanlık görevini üstlendi.

FANFAR a. (fr. *fanfare*). **1.** Trompetler ve timballer için yazılan ve atlı müzikçiler tarafından çalınan parça. **—2.** Av sırasında kornolarla çalınan, genellikle 6/8'lik ezgiler toplamı. **—3.** Avda, savaşta, askeri ya da sivil törenlerde bakır üflemeli çalgılarla seslendirilen bir ya da birçok partili, savaş ezgisi, karşılama motifi, sinyal. **—4.** Zırhlı süvari, topçu ve avcı birliklerine özgü, bakır üflemeli çalgılarla seslendirilen askeri müzik. **—5.** Bir operada, sahnede bakır üflemeli çalgılarla çalınan parça ya da pasaj (örn. *Aida*'da).

FANFİN a. (yansıma sözc.). "Anlaşılmayan, yabancı bir dille konuşmak" anlamına gelen *fanfin etmek* deyiminde geçer.

FANG a. Fanglar ya da Pahuiler'in konuştuğu bantu dili. (Eşanl. PAHUİ DİLİ.)

FANGATAUFA, Tuamotu mercan adaları (Fransız Polinezyası), Mururoa'nın 40 km G.-D.'sunda. İlk fransız termonükleer denemesinin yapıldığı (24 ağustos 1968) yer olan Fangataufa, 1970'ten sonra yeraltı nükleer denemeleri (1975'te başlatıldı) için düzenlendi.

FANGEN (Ronald), norveçli roman, deneme ve tiyatro yazarı (Kragerø 1895 -Fornebu, Oslo yakınında, 1946). Önceleri, kendini geleneksel değerlerin savunmasına adamış bir gazeteciydi. Dramlarında (*Den Forjaettede Dag,* 1926) sevgiden yoksun burjuva ortamının yarattığı sorunları, *Erik* adlı romanında (1931), güçlülerle güçsüzler arasındaki acımasız karşıtlığı inceledi. Çok geçmeden insanların yalnızca sevgiyle kurtulabileceği inancına ulaştı (*Deul,* 1932; *l'Homme qui aimait la justice* [fr. çev.], 1934) ve 1937'den sonra da bu ideali ancak hıristiyanlığın gerçekleştirebileceğini düşünmeye başladı. Oxford hareketine bağlanması, onun esin kaynağını kesin olarak belirledi: *la Fête bourgeoise* (fr. çev.) [1939] ve bunun devamı olan ve yarım kalan *le Prêtre* (fr. çev.) adlı yapıtlarında, kahramanı, hıristiyan yaşantısının etkisiyle, bazı ruhsuz ideolojilere olduğu kadar, burjuva bencilliğine de karşı çıkıyordu. Nazizme karşı geldiği için Almanlar tarafından hapsedildi (1940-41). 1945'te yayımladığı *Un ange de lumière* (fr. çev.) [1945] adlı kitabında nazizmi derin bir biçimde inceledi.

FANGİO (Juan Manuel), arjantinli oto yarışçısı (Balcarce, Mar del Plata yakınında, 1911). 1951, 1954, 1955, 1956 ve 1957 yıllarında dünya şampiyonu olarak, bu unvanı 5 kez elde etme rekorunu kırdı. Dillere destan bir üstünlüğe sahip olan Fangio savaş sonrası yıllarda otomobil sporunun simgesiydi.

FANGLAR ya da **PAHUİLER,** Gabon'un kuzeyinde ve batısında, Gine'de ve Kamerun'da yaşayan bantu halkı. Tarımla (kakao, yerfıstığı, hurma, manyoka vb.) uğraşırlar. Fanglar'ın 800 000 kadarı avcılık ve toplayıcılık da yapar. Babasoylu aile düzenine, büyük kardeş ayrıcalığının uygulanmasına ve birçok siyasi dini derneğin varlığına rağmen fang topluluğunun sağlam bir yapısı olduğu söylenemez.

FANGRİ a. Zool. MERCANBALIĞI'nın eşanlamlısı.

FANGŞAN ya da **FANGSHAN,** Çin'de kent, Pekin'in G.-B.'sında, Yanşan petrokimya kompleksinin yakınında kent; yaklaşık 185 300 nüf. (1990).

FA NGUM, Laos krallığı'nın kurucusu (1316-1378'e doğr.). Babasının sığındığı Angkor sarayı'nda yetişti. Khmer kralının kızlarından biriyle evlendi. Kral kendisine 1340-1350 arasında, atalarından kalma prensliği yeniden ele geçirmesi için bir ordu verdi. On yılı aşkın savaşlardan sonra 1353'te yeni Lan Şang (Bir milyon fil nişanı) krallığı'nın hükümdarı olarak taç giydi. Krallığının sınırları günümüz Laos'undan, Tayland'ın kuzey ve kuzey-doğu'suna, Kampuçya'nın kuzeyine ve Yünnan'da Taylar'ın yaşadığı bölgelere kadar uzanıyordu. Fa Ngum, Laos'a seylan buddhacılığını soktu. 1373'te kötü yönetimi yüzünden tahttan indirildi.

FANİ sıf. (ar. *fenā*'dan *fānī*). **1.** Gelip geçici olan, ölümlü: *"Ten fanidir can ölmez, gidenler gene gelmez"* (Yunus Emre, XIII. yy.). **—2.** *Fani dünya,* insan yaşamının geçiciliğini, dünyanın kalımsızlığını belirtmek için söylenir.

◆ *Esk.* Dünya; "baki" olan öbür dünyaya karşıt olarak bu dünya.

FANİ, Ali Şir Nevai'nin şiirlerinde kullandığı mahlas. (→ ALİ ŞİR NEVAİ.)

FANİ a. (fr. *phanie*). Psikofizyol. H. Piéron'un belirlemesine göre, renk duyumunun bir renkli kaynağın görünüşteki ışık şiddetine karşılık olan ayırtedici özelliklerinden biri.

FANİLA a. (yun. *phanella*'dan). **1.** İnce pamuk ipliğinden dokunmuş, ten üzerine giyilen iç çamaşırı: *Erkek, kadın fanilası.* **—2.** İnce, yumuşak yünden dokunmuş hafif ve gevşek kumaş.

FANİLİK a. Fani olma durumu; ölümlülük, geçicilik.

FANİYET a. (ar. *fani* ve *-iyyet*'ten *fāniyyet*). *Esk.* Ölümlülük.

FANKLÜP a. (ing. *fan club*'dan). Bir pop müzik, sinema ya da caz sanatçısı ile hayranları arasında iletişim sağlamak amacıyla kurulmuş dernek ya da klüp.

FAN KUAN, çinli ressam (Huayüen, Şanşi, X. yy. ortası - öl. 1025'ten sonr.). Fan Kuan'ın yapıtında, Çin manzara resmi tarihinin doruk noktasına varır; gerçekten de bu yapıtta manzara resmi ilk defa olarak hem bir manevi deneyim hem de bir plastik yaratış olarak ele alınmıştır. "Yağmur damlası biçiminde kırışıklıklar"ı günümüze kadar ulaşılamamış bir düzeydedir.

FANNİA a. (özel a. *Fannia*'dan). Çiçekler üstünde ve evlerde yaşayan küçük kara sinek cinsi. (Lağım sineği [*Fannia scalaris*] ve küçük evsineği [*F. canicularis*], evlerin yakınlarındaki ağaçların gölgelerinde uçar. Genellikle ayrışmakta olan organik maddelerde yaşayan Fannia cinsi larvaları çoğunlukla peynirlerde bol bulunur. *Fannia* cinsi larvaları insanlarda ve hayvanlarda miyaz hastalığına yol açar. Sinekgiller familyası.)

FANNİNG → TABUAERAN.

FANNİUS (Caius), romalı konsül (öl. İ.Ö. 122). Caius Gracchus'un Latinler'e ve müttefiklere yurttaşlık hakkı vermesini önledi. Scipio Aemilianus derneği'nin üyesiydi. *Yıllıklar* derledi.

FANNİUS (Caius), romalı tarihçi ve hatip. Genç Plinius'un (62-114'e doğr.) arka-

daşı; Fannius, Neron'un kurbanları üzerine bir kitap yazdı.

Fanny, Ernest Feydeau'nun romanı (1858). Yapıt, sevgilisinin kocasını kıskanan âşık bir erkeğin (burada Roger) beylik serüvenlerinden oluşan uzun bir diziyi başlatan kitaptır. Flaubert'in *Madame Bovary*'sinin çağdaşı olan bu çalışma, sakıncalı bulunmasına rağmen, tarihsel değerinin yanı sıra gerçekçi roman türünün ilk-örneği olma niteliğini taşır.

FANØ, Danimarka takımadasında ada, Jylland'ın batı kıyısı yakınında, Esbjerg' in karşısında; 57 km²; 2 600 nüf. Sayfiye yeri. Balıkçılık.

FANO, İtalya'da liman kenti, Marche'de (Pesaro e Urbino ili), Adriya denizi kıyısında, Metauro ırmağının denize döküldüğü yerin yakınında; 52 000 nüf. Balıkçılık. Sayfiye merkezi. Kentte güzel anıtlar vardır: Augustus kemeri; Domenichino'nun fresklerinin bulunduğu, XII.-XIII. yy.'da yapılmış katedral; S. Agostino, S. Domenico, S. Maria Nuova klliseleri (Perugino'nun tabloları); Fortuna tiyatrosu'nu içine alan, L. Poletti'nin yaptığı (1845-1863) Ragione sarayı. XV. yy.'dan kalma Malatesta sarayı'nda ilginç müze.

—Tar. Kentin. İ.Ö. II. yy.'da Romalılar tarafından işgal edildiği sanılır; İ.Ö. I. yy.'da Augustus bu kenti *(Fanum Fortunae)* romalı eski askerlerin yerleştiği bir koloni yaptı. Kent, I. yy.'da Papalığa bağlı piskoposluk oldu. XIV. yy. başında burada egemenlik kuran Malatesta ailesi döneminde hızla gelişti.

FANO (Gino), italyan matematikçi (Mantova 1871 - Verona 1952). Torino Politeknik okulu'nda tasarı geometri profesörlüğü yaptı (1908-1938); özellikle izdüşümsel geometri ve daha çok cebirsel geometriyle ilgilendi. 1942'de dört boyutlu uzayda genel kübik biçimlerin indirgenemezliğini ispatladı. Bu problem yarım yüzyıl boyunca çözülememişti.

FANO (Michel), fransız besteci (Paris 1929). 1948-1950 arasında Nadia Boulanger'den, 1950-1953 arasında da Olivier Messiaen'dan ders aldı. 1952'de *İki piyano için sonat*'ı ile Donaueschingen'de ve *On beş çalgı için etüt*'ü ile Darmstadt'ta yeteneğini kanıtladı. Ertesi yıl Pierre-Jean Jouve ile birlikte *Wozzeck*'i ya da *Yeni opera*'yı yayımladı. 1954'ten sonra hemen hemen yalnızca film müzikleri hazırladı; özellikle, bazı filmlerde kullanılmak üzere "ses katkıları" düzenledi. Bu alanda başlıca yaratıları: yeni bir ses montajı anlayışına dayalı *l'Immortelle* (1962); *l'Homme qui ment* (1968) ve *l'Éden et après* (1970) [Robbe-Grillet'nin]; *le Cinquième Soleil* (1964) [Reichenbach'ın]; *Volcans interdits* (1965) [H. Tazieff'in]; *le Territoire des autres* (1971) [F.Bel ve G. Vienne'in].

Fano kabı, Eyyubiler döneminden ayaklı pirinç tas. Paris Bibliothèque nationale'de sergilenen yapıtın döküm tekniğindeki tas bölümü XIII. yy. ortalarına, dövme tekniğindeki ayağıysa XIV. yy.'a Memluklar dönemine tarihlenmektedir. Musul okuluna bağlanan yapıtın üzeri, kakma tekniğinde atlı av sahnelerinin yer aldığı madalyonlar, hayvan frizleri, geometrik desenli rozetler ve figürlü yazılarla süslüdür.

FANON a. Zool. BALİNAÇUBUĞU'nun eşanlamlısı.

FANON (Frantz), fransız psikiyatr ve siyaset kuramcısı (Fort-de-France 1925 - Bethesda, Maryland, 1961). Cezayir'deki Blida psikiyatri hastanesi'nde başhekimken, 1956'da Ulusal kurtuluş cephesi'ne (FLN) katılmak üzere görevinden ayrıldı. Cezayir devrimi'nin ideoloğu olan Fanon, sömürgecilik aleyhtarı kuramcıların en önemlilerinden biridir. Yapıtları: *Peau noire, masques blancs* (Kara deri, beyaz maskeler), 1952; *Cezayir İç savaşı'nın anatomisi* (Sociologie d'une révolution: l'an V de la révolution algérienne), 1959; *les Damnés de la terre* (Dünyanın lanetlileri), 1961. Bazı siyasal yazıları, *Pour la révolution africaine* (Afrika devrimi için) [1964] adlı kitapta bir araya getirildi. Fanon' un en önemli savları şu açıklamasıyla özetlenebilir: "Üçüncü dünya, Avrupa'nın bazıları büyük başarıları kadar cinayetlerini de göz önüne alarak insanlık tarihine baştan başlamak zorunda; bu cinayetlerin en korkuncu, birey düzeyinde, insanın işlevlerinin hastalıklı bir biçimde bölünmesi ve birliğinin parçalanması; toplum düzeyinde kopukluklar, katmanlaşma, sınıfların körüklediği öldürücü gerginlikler ve [...] nihayet insanlık düzeyinde, ırklar arası kin, kölelik, özellikle de soykırımıdır [...]. Öyleyse arkadaşlar, Avrupa'dan esinlenen devletler, kurumlar ve toplumlar kurarak Avrupa'ya haraç ödemeyelim" (*les Damnés de la terre, "Conclusion"* [Dünyanın lanetlileri, "Sonuç"]).

Bk. resim sayfa 3968

FANOS → OTHONİ.

FANSHAWE (*sir* Richard), ingiliz şair ve diplomat (Ware Park, Hertfordshire, 1608 - Madrid 1666). İç savaş sırasında kral yanlısıydı; Restoration döneminde diplomatik görevlerle İspanya ve Portekiz'e gönderildi. Guarini'nin *Pastor Fido*'su ile Camões' in *Os Lusiadas*'ını ingilizceye kazandırdı. Horatius ile Vergilius'tan çevirileri de vardır.

FAN Sİ PAN, Kuzey Vietnam'da yanardağ kökenli ve billurlu kütle, Song Koi ırmağının ve Kara nehrin arasında; 3 142 m.

FANTASKOP a. (fr. *fantascope;* yun. *phantasma,* hayalet ve *-scope*'den). Robertson'un fantasmagori yapmak için icat ettiği büyülü bir tür lamba.

FANTASMAGORİ a. (fr. *fantasmagorie;* yun. *phantasma,* hayalet ve fr. [*allé*] *gorie,* alegori'den). Karanlıkta, saydam bir bezin üstünde, gizlenmiş izdüşüm aygıtlarıyla şeytani şekiller yaratma işlemi.

—ANSİKL. Robertson diye bilinen fransız gözbağcı fizikçi Etienne-Gaspard Robert bu yolla yaptığı gösterilere daha da esrarengiz bir hava vermek için birtakım aksesuarlar kullanırdı: çan, zincir, şimşek gürültüleri, dumanlar, vb. Fantasmagori sinemanın ilk biçimlerinden biri sayılabilir.

FANTASTİK sıf. (fr. *fantastique*). **1.** Gerçekte olmayan, imgelem gücüyle yaratılan nesne ya da canlılar için kullanılır; gerçekdışı, gerçeküstü; düşsel: *Fantastik bir yapıt.* **—2.** Çok yüksek bir dereceye ulaşan şey için söylenir; şaşırtıcı, inanılmaz: *Alpler' in fantastik görünümü.*

—Güz. sant., Sine. ve Ed. Rüyaya, doğaüstüne, büyüye, dehşete ya da bilimkurguya başvurarak gerçeğin sınırlarını aşan, edebiyat, sanat ya da sinemayla ilgili yapıt ya da türe denir. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Fantastik edebiyat, dar anlamda XVII. yy. sonunda, Beckford'un *Vathek* ve Cazotte'un *Diable amoureux* adlı, bu türe örneklik edecek nitelikte iki öyküyle ve kara romanın etkisiyle ortaya çıktı. 1820 ile 1850 yılları arasında, Hoffmann, Arnim, Tieck, Washington İrving, Hawthorne, Mérimée, Balzac ile birlikte ABD'den Rusya'ya kadar başyapıtlar boy verdi. Fantastik tür artık oturmuştu. Edgar Poe ile daha akla yakın biçimi buldu. Henry James'in yenilikçi anlatımı içinde yerini aldı. Maupassant'daki, gerçekçiliğin yarattığı baskı ve bunaltının zorunlu karşı sesiydi. Jean Lorrain gibi önemsizlerinden Oscar Wilde gibi ünlülerine kadar dekadanlık temsilcisi yazarlar fantastik düşselliğin belirsizliklerini yaşanan ve ruhsal zayıflıkların anlatımına uyarladılar. Nodier'de olduğu gibi, halk masalıyla kurulan ilk bağ sürüp gitti (M. Schwob buna örnektir) ama, Borges ve Adolfo Bioy Casarès ile birlikte, fantastik öyküyü sözcüğün nesnel anlamı üzerinde bir karara varmayı engelleyen zihinsel bir söküp takmaya çeviren mantıksal bir incelik oyunu eklendi.

Lorenzo

Fan Kuan
Tepeler ve vadiler arasında yolculuk
ipek üstüne mürekkep
Saray ulusal müzesi, Taibei (Tayvan)

Böylece, fantastik yapıt, evrimi içinde, hem *gerçekçeler* söyleminin kültürel çeşitlemelerine, hem de, anlatıyı gittikçe daha arılaştırmak isteyen harekete boyun eğdi. Görüntünün tam anlamıyla nesnel işleyişinden ve bundan kaynaklanan anlatım tarzından doğan, Robbe-Grillet'ye özgü bir fantastik anlayış da vardır (*le Labyrinthe* adlı romanında olduğu gibi). Günümüzde, türün silinip gitmesini belirlediği söylenen, fantastikle yazın arasındaki bu akrabalık, çoğu zaman, aynı anda birbiriyle çelişen inançlara ve bilimin doğrulamalarına bağlı olan göreli şey, gerçek gibi görünenle değişmeyen bir oyun biçiminde açıklanır. Fantastik, ister istemez, doğaüstü şekiller, hayaletler, hortlaklar bulmak için değil; dinsel, bilimsel kökenli usallığın her dışavurumunda, bir çift anlamlılık ve gerçeği kendi örgüsü içinde kavrayabilecek bir yetenek eksikliğini göstermek için bu çelişkileri yakalar. İster doğal olana, ister doğaüstüne dayansın, gerçeksilik her zaman eksiklidir. Çünkü, gerçekliğin her açıklaması gerçeğin tü-

Fano
İ.S. I. yy.'da yapılan Augustus kemeri (Constantinus döneminde değişiklik yapıldı)

Scala

mü karşısında kısmi kalacaktır. Fantastik öykü bu uyumsuzluğu sergiler, her veriyi nitelenemeyen bir gariplikle belirginleştirmek için çift anlamlı bir oyun içinde uyumsuzluğu biçimsel bir yapıya indirger. Bu arada, başka türlerden, olağandışı deneyimlerden, kişiliğin açık belirsizliklerinden (delilik), doğal değişimlerden (teratoloji), batıl inançların ilk biçimlerinden (gulyabani) ödünç alınmış bir sınırlar tematiği sözkonusudur. Bu sınırlar tematiği fantastiğe beslenme kolaylığı sağladığı gibi, sözcüğe reddedilemez bir gerçeklik vermenin olanaksızlığını ve her türlü kesin akılyürütmenin tutarsızlıklarını anlatmaya dayanan düşsel bir yolculuğu donatma kolaylığı da sağlar. Poe, akıl jimnastiğinin açmazlarını çok iyi göstermiştir.

• *Türk edebiyatında fantastik.* Şathiyelerde, masal tekerlemelerinde, masallarda, bazı mesnevilerde (örn. *Hüsn ü aşk*) gerçeği değiştiren, mantığın sınırlarını zorlayan, hayalle, hayal gücüyle beslenen fantastik öğeler yer alır. Bu öğeler Giritli Aziz Efendi'nin *Muhayyelat**'ında da dikkati çeker. Çağdaş türk edebiyatında Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Abdullah Efendi'nin rüyaları*, Sait Faik Abasıyanık'ın *Alemdağda var bir yılan* kitaplarındaki bazı hikâyeler fantastik niteliktedir. Günümüzde Bilge Karasu (masallar), Nazlı Eray (hemen bütün yapıtları), Latife Tekin *(Sevgili arsız ölüm)* gibi yazarlar fantastik yapıtlarıyla tanınır.

Maspero

Frantz Fanon

Fantastik senfoni *(Symphonie fantastique)*, Berlioz tarafından 1830'da bestelenen ve aynı yıl seslendirilen orkestra yapıtı. Altbaşlığından (Episodes de la vie d'un artiste [Bir sanatçının yaşamından olaylar]) da anlaşılacağı gibi, gerçek bir özyaşamöyküsü olan yapıtın beş bölümünden (*Rêveries, passions* [Düşler, tutkular], *Un bal* [Bir balo], *Scène aux champs* [Kır sahnesi], *Marche au supplice* [İdama gidiş], *Songe d'une nuit de sabbat* [Cadılar gecesi rüyası]) her biri, çağın edebiyatının ayrı bir yönünü canlandırır: iç fırtınası ve tutku, doğa duygusu, sanatçının yalnızlığı, renkli ve fantastik fresk merakı. Besteci, çevrimsel bir temaya (sevgilisini simgeleyen "sabit fikir") yer vermiş ve şaşırtıcı bir ustalıkla kullandığı orkestranın özünü yakalamıştır. Fransız romantizminin en büyük orkestra partisyonu, *Fantastik senfoni*'dir. —Léonide Massine, Berlioz'un müziği ve librettosu üzerine bir bale koregrafiledi. İlk kez 1936'da Voskresenskiy Vasiliy'in Ballet russe de Monte-Carlo'su tarafından Londra'daki Royal Opera House'ta (Covent Garden) sahnelenen balede başlıca rolleri Tamara Tumanova, L. Massine, Nina Verşinina ve Georgiy Zoriç yorumladılar.

Henri Fantin-Latour
Ren'li üç kız ya da Bayreuth anısı
pastel (1876)
Louvre müzesi, Paris

Lauros-Giraudon

FANTASTRON a. (fr. *phantastron*). Elektron. Ekran-ızgarası ve durdurma ızgarası bir kondansatörle eşlenmiş pentot tüpü kullanan oto-osilatör montajı.

FANTAZMA a. (lat. *phantasma, -atis*, hayalet; yun. *phantasma*, görünme'den). Az çok bilinçli istekleri dile getiren hayal ürünü tasarım: *Bir toplumun fantazmaları.*
—Psikan. İstediğini, az çok kılık değiştirmiş bir biçimde ortaya koyan bir öznenin gerçekdışı ruhsal ürünleri (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Kökensel fantazma*, taşıdığı evrensellik özelliğiyle, öznenin bireysel deneyimini aşan kalıplaşmış fantazma nitelikli yapı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Psikan. Psikanaliz kuramı, bilinçli fantazmalarla bilinçdışı fantazmaları birbirinden ayırt etme eğilimindedir. Bununla birlikte Freud, öznenin bilindışı isteklerinin doyumuna temelde bağlı olduklarını göstererek, öznenin yaşamını örgütleyen ve belirleyen bütün bu hayal ürünlerinde, ortak bir temel özellik olduğunu ortaya koyar. Öznenin gördüğü fantazmaların çeşitliliğine ve zenginliğine rağmen bu hayal ürünü, yapı olarak belli bir değişmezliğe sahiptir. Hatta Freud, bütün öznelerde, tipik ve değişmez fantazma nitelikli örgütlenmeler bulur. Bunlar, kökensel fantazmalardır. Fantazmanın yapısı, öznelliğin gerçeklikle olan bağıntısındaki bozukluktan kaynaklanır. Fantazmanın gerçeklikle ilintisi, öznenin, çocukluk yaşamındaki bastırılmış önemli olayları (bu olaylar, ikincil işlemler sonucunda çoğunlukla çarpıtılmış durumdadırlar) canlandırmasına dayanır. Bu bakımdan, örneğin, ilk sahne gibi bir yaşantı, fantazma nitelikli ürünlerin daha sonraki örgütlenmesini belirleyen bir gereçtir. Nitekim fantazmanın bir perde işlevini yerine getirmesi ve öznenin, savunma mekanizmasıyla dramlaştırılmış ve çarpıtılmış özyaşam olaylarının sahnelenmesi sayesinde isteğini yeniden yaşaması, bundan ileri gelir.
• *Kökensel fantazma.* İlk sahne, hadım edilme, ayartılma gibi kökensel fantazmalar da, öznelerin yaşadığı ve gördüğü hayal ürünü senaryolardır; ama bunları, bireylerin yaşadıkları gerçek olaylara bağlamak olanaksızdır. Öyleyse, kökensel fantazmalar sözkonusu olduğunda, ilk ve temel olaylara bağlanamayan ruhsal gerçekliklerin varlığını kabul etmek gerekir. Ama bu, freudçu ruhbilime ters düşer gibi görünmektedir. Çünkü bu ruhbilime göre, öznenin yaşamında, her ruhsal yapının karşılığı olan bir neden (bu neden bastırılmış olabilir) vardır. Bundan dolayı freudçu varsayım, "tarihöncesi" gerçekliklerin filojenetik yolla aktarıldığını ve bu fantazma nitelikli oluşumların, "insan ailesinin en eski çağlarında bir gerçek olduğunu ve çocuğun, fantazmalar yaratarak, tarihöncesi gerçek yardımıyla bireysel gerçeğin eksikliklerini gidermekten başka şey yapmadığını" ileri sürer. Freudçu kuramın, birer gerçeklik olan "ilk sahneler" kavramından, "kökensel fantazmalar" kavramına yavaş yavaş kayması da buradan ileri geliyor. Ayrıca, bu kökensel fantazmaların, çocuk için, kendi kökenine ilişkin olayları ya da ruhsal etkinliğini yapılandıran olguların kökenini açıklamaya yarayan "kuramlar" olduğu da ileri sürülmektedir.

FANTAZYA a. (isp. *fantasia*, düşleme'den; batı arapça *fantasia*). Arap atlılarının binicilik gösterisi.

Fantazya *(Fantasia)*, Walt Disney'in çizgi filmi (1940). Eğitici bir konser gibi, Bach'ın *Re minôr toccata ve füg*'ünden Çaykovskiy'in *Fındıkkıran süiti*'ne, Beethoven'ın *Pastoral senfoni*'sinden Schubert'in *Ave Maria*'sına, Musorgskiy'in *Çıplak dağda bir gece*'sinden Stravinski'nin *Bahar ayini*'ne, en popüler klasik yapıtların, canlandırma sineması teknikleriyle kaynaştırıldığı bu müzik/çizgi-film karışımı başyapıt, Walt Disney'in sinemada eriştiği doruklardan biri olarak sinema tarihine geçmiştir. Leopold Stokowski yönetimindeki Philadelphia orkestrası'nın müziklediği *Fantazya*, yapım tarihine göre oldukça uzundur (135 dk). Öncü bir araştırma niteliğindeki deneysel bir çizgi film olma özelliğini günümüzde de korumaktadır.

FANTEZİ a. (fr. *fantaisie*). **1.** Sınır ve kural tanımayan imgelem; tasarlama, yaratma yetisi; düşlem: *Kendini fantezilerine kaptırmak. Fanteziler içinde yüzmek.* **—2.** Hiçbir temel gereksinimle ilişkisi olmayan acaip, geçici istek; kapris: *Bir kimsenin fantezilerine boyun eğmek.* **—3.** Eğlenceli, eğlendirici değişik davranış ya da görüş: *Fanteziye yer vermeyen tekdüze bir yaşam.*
—Ed. Belli kuralların dışına çıkan, hayal gücüne sınırsız özgürlük tanıyan yapıt.
—Graf. Biçimi ve yapısı nedeniyle, belli bir sınıflandırmaya sokulamayan ve sayısız adı olan matbaa karakteri.
—Müz. Yerleşik biçim kurallarına uymayan çalgı parçası. (Bk. *ansikl.* böl.) ||Türk müziğinde XX. yy.'da ortaya çıkan sözlü bir form. (Sözleri genellikle birkaç kıtalı, kimi zaman da vezinsiz olan fanteziler, usul geçkileri ve kıtalar arasındaki birbirinden değişik "saz payları" ile şarkılardan ayrılır. Bu türün en güzel örneklerini Saadettin Kaynak, Münir Nurettin Selçuk ve Yesari Asım Arsoy besteledi.) ||*Bir müzik teması üzerine fantezi*, bu tema üzerine serbest çeşitlemeler.

◆ sıf. Süslü ve değişik biçimde olan: *Fantezi bir model. Fantezi bir kumaş.*
—El sant. *Fantezi lastik*, trikoda ya da el örgüsü işlerde, düz ilmekleri bükerek almak suretiyle yapılan lastik* örgü. ||*Fantezi örgü*, yüzeyde çeşitli motifler ve ajurlar oluşturacak biçimde yapılan örgü.
—Tekst. *Fantezi bükümlü iplik*, ipliği oluşturan kimi katların, diğer katlarla birleşen oldukça uzun bukleler meydana getirdiği çokkatlı bükülü iplik. ||*Fantezi iplik*, tekkatlı ya da çokkatlı bükülü ipliklerden farklı bir görünüme sahip iplik. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Fantezi kumaş*, fantezi iplikle dokunmuş kumaş.
—ANSİKL. Müz. Ricercare, prelüd, toccata gibi eski formlarla akraba olan fantezi, XVI. yy.'da gelişti. XVII. ve XVIII. yy.'da yaygınlaştı, C. Le Jeune, E. Du Caurroy, ingiliz virginalciler, J.P. Sweelinck, G. Frescobaldi, H. Purcell, M. Marais gibi besteciler tarafından doruğa ulaştırıldı. J. S. Bach, bazıları bir tür doğaçlama, bazıları da kesin biçimli yapıtlar olan fanteziler besteledi. Mozart ile sonata ve konçertoya benzemeye başlayan fantezi türü, XIX. yy.'da özgürleşti ve hem serbest çeşitlemelere, hem de akademik olmayan sonatlara ve konçertolara (Beethoven, Schubert) fantezi adı verildi. Daha sonraki dönemde kapris, rapsodi ve senfonik şiir (Mendelssohn, Chopin, Schumann, Balakirev, Liszt, Franck) formlarıyla karıştı. Debussy'den sonra kimi onikitoncular (Schönberg) dışında fantezi yazan besteci çıkmadı.
—Tekst. Fantezi iplikler genellikle ikiye ayrılır: *tekkatlı fantezi iplikler*, gerek boyama ya da baskı etkisiyle (alacalı, ebruli, jaspe, karışık, vigore vb. iplikler) gerek hazırlama ya da çekim işlemiyle (nopeli, boğumlu, perle vb. iplikler) elde edilir; *çokkatlı bükülü fantezi iplikler*, gerek değişik cins, renk ya da bükümdeki ipliklerin tekkatlı ipliklerle bükülmesiyle (lame, ondüle, alacalı, bükümlü vb. iplikler) gerek en yaygın gerçekleştirme biçimi olan bükme işlemiyle (nopeli iplikler, her cins buklet iplikler, fantezi bükümlü iplikler, ondüle iplikler, fla-

me iplikler, kadife iplikler vb.) elde edilir. Yeni fantezi kumaşların dokunmasında kullanılan fantezi iplikler pamuktan, yünden, ipekten ve kimyasal tekstil maddelerinden üretilir.

FANTİ a. (yun. *phantis*'ten). Oy. OĞLAN' ın eşanlamlısı.

FANTİ (Manfredo), italyan general (Carpi 1808 - Floransa 1865). 1831 devrimci hareketlerine katıldı ve Fransa'ya sığınarak iki yıl bu ülkenin ordusunda görev yaptı. Liberallerin davasına hizmet etmek amacıyla İspanya'ya geçti ve kurmay albay oldu. Sardinya ordusuna giren Fanti, Novara'da (1849), daha sonra Kırım'da (1855), Magenta ve Solferino'da (1859) savaştı. Cavour'un savaş bakanı oldu (1860); Napoli'de Garibaldi'ye karşı mücadele etti.

FANTİLER, Gana'da yaşayan, dil bakımından kva altailesinin akan öbeğine bağlı 1 100 000 nüfuslu (1991) etni. XVII. yy'da Fantiler kıyıya doğru göç ederek burada, konfederesyonlar oluşturan ve kölelik düzeninin -borç yüzünden kölelik de içinde olmak üzere- uygulandığı özerk krallıklar kurdular. Her devlet, anasoyluluk akrabalığına dayalı bir grubun karşılığıydı. Kalabalık köyler halinde yaşayan Fantiler'in babasoyluluğun ağır bastığı iki yanlı bir soy ilişkileri vardı.

■ **FANTİN-LATOUR** Henri), fransız ressam ve taşbaskıcı (Grenoble 1836 - Buré, Orne, 1904). Babası Théodore Fantin-Latour'un (1805-1872) ve Lecoq de Boisbaudran'ın öğrencisiydi, Courbet'nin kısa bir süre yürüttüğü eğitim çalışmalarına katıldı (1862). "1863" grubunun ve izlenimcilik akımının beşiği sayılan Batignolles çevresinin üyesi olana Fantin -Latour, Gustave Kahn'ın deyişiyle "bugünün ressamlarını romantik resim sanatıyla birleştiren zincirin bir halkasıdır". Büyük ölçekli tablolarla toplu portre sanatına yenilikler getirdi: *Delacroix'ya saygı* (1864, Louvre-Orsay müzesi); *le Toast*, gerçekçi ressamlara saygı (1865, Freer Gallery, Waşhington); *Batignolles atölyesi*, Manet' ye saygı; *Bir sofra köşesi*, Baudelaire'e ve parnasçılara saygı (1872, Louvre-Orsay müzesi); *Piyano başında*, müzikçilere ve müzikbilimcilere saygı (1885, *ay. y.*). Bir müzik tutkunu olan Fantin (Berlioz, Schumann, Wagner), bu sevgisini uzun fırça darbeleriyle yaptığı akıcı resimlerle aktarmaya çalıştı (*Ren'li üç kız*, 1876, Louvre -Orsay müzesi) ve taşbaskılarının çoğunu müzik konusuna ayırdı. Karısı Victoria Dubourg'un ya da Manet, Verlaine gibi dostlarının portreleri uyumlu ve dokunaklı bir gerçekçiliğe sahiptir.

FANTOM sıf. (fr. *fantôme*). Telekom. *Fantom devre*, HAYALET* DEVRE'nin eşanlamlısı.

■ **Fantoma,** güçlü haydut tipi. Marcel Allain ile Pierre Souvestre tarafından 1911'de Fayard yayınevi için yaratılan yenilmez haydut tipi. Haydut kahramanların (Arsène Lupin, vb.) rağbet gördüğü sıralarda, tefrika biçiminde yayımlanan serüvenleri kalıcı bir başarı kazandı ve sinemacı Louis Feuillade'a bir dizi film için esin kaynağı oldu (1913-14). Fantoma'nın kılığı tanınmış bir reklam örneğinden alınmıştı.

FANTONİ (Giovanni), italyan şair (Fivizzano 1755 - *ay. y.* 1807). Demokrasi ve yurtseverlik düşüncelerini işleyen Fantoni, *Odi* (1784) adlı yapıtını klasik bir üslupta yazdı; bu üslup daha sonraları Carducci'ye esin kaynağı olmuştur.

FANTUZZİ (Antonio), Bologna kökenli italyan ressam ve yedirmebaskı ressamı. 1537-1550 arasında Fontainebleau'da etkinlik gösterdi ve Primaticcio'nun başta gelen yardımcılarından biri oldu. Günümüze yapıtlarından 200'ü aşkın ofort kalmıştır; bunlarda, Giulio Romano'nun, Rosso'nun ve en çok da Primaticcio'nun izleri görülür.

FANUM a. (*tapınak* anlamında lat. sözc.). Esk. Rom. **1.** Pontifex'lerce tanrılara adanmış sınırlı alan. **—2.** Bu alan üzerinde kurulan yapı, tapınak.
—ANSİKL. Özellikle Galya ve Büyük Britanya'da, fanumlar roma döneminde yapılmalarına karşın, tasarlanış açısından büyük olasılıkla yerli kökenli küçük tapınaklardı; tapınağın planı, bir galeriyle çevrelenmiş *cella*'ya karşılık gelen eşmerkezli iki daireden ya da iki kareden oluşurdu. En iyi korunmuş olan fanumlar kentlerde bulunmaktadır (Autun'de, *İanus* tapınağı, Périgueux'de Vésone kulesi); ama kırsal bölgelerde de çok sayıda fanum vardır.

FANUM FORTUNAE → FANO.

FANUS a. (yun. *phanos*'tan, ar. *fānūs*). **1.** Kimi araçları ya da nesneleri tozdan korumak için üzerlerine kapatılan yarım küre biçimindeki cam. **—2.** Mum, gaz lambası gibi aydınlatma araçlarının rüzgârdan sönmesini önlemek için çevresine kapatılan genellikle silindir biçiminde cam koruyucu: *Yeşil lambanın fanusu kırıldı.* **—3.** Uzun ayaklı süslü fener. **—4.** Lamba ve ampul üzerine geçirilen karpuz.
—*Esk. Fanus-i gerdan, fanus-ı hayal*, dönerek camlardaki resimleri büyütüp yansıtan fener.
—Bahç. Gelişimini hızlandırmak ya da soğuktan korumak amacıyla bitkilerin üstüne kapatılan ve güneş ısısını yoğunlaştırmaya yarayan çan biçiminde cam korunak.
—Kim. müh. *Gaz yıkama fanusu*, buharın kabarcıklar haline gelmesini ve bir sıvıda yıkanmasını sağlayan tablalı bir kolonun öğesi. (Eşanl. BAŞLIK, ÇAN, KAPÇIK.)
—Mim. *Hamam fanusu* ya da *kubbe fanusu*, hamam kubbelerindeki küçük ışıklandırma deliklerine, soğuğu önlemek amacıyla içerden konulan şişkin cam.
—Mutf. Bazı tatlı ve peynirlerin üzerine kurumaması ve tozlanmaması için kapatılan, kubbe biçimli cam kapak. ||Kapaklı ocak biçiminde, yemekleri sıcak tutmaya yarayan madeni kap.
—ANSİKL. Ed. Divan edebiyatında güneş bir muma, felek de (gök) mumun üzerindeki fanusa benzetilir. İnsanın evrendeki yeri de bir fanusun içindeki mumu andırır: *Bir şu'lesi var ki şem-i cânın/Fânûsuna sığmaz âsumanın* (Can mumunun öyle bir alevi var ki, gökyüzünün fanusuna sığmaz) [Şeyh Galip].

FANUSLAMA a. Soğuktan korumak ve gelişmesini hızlandırmak için bir bitkiyi camdan bir korunak içine koyma.

FANYA a. Balıkç. Fanyalı ağda, ortadaki sık gözlü tabakanın iki yanında bulunan geniş gözlü ağ. (Balığın geliş yönüne bağlı olarak tek fanyalı ağlar da kullanılır.)

FANYALI sıf. Balıkç. *Fanyalı ağ*, az derin deniz kıyılarında kullanılan üç katlı balık ağı.

FANZAGO (Cosimo), italyan mimar ve heykelci (Clusone, Bergamo yakını, 1591 - Napoli 1678). Genç yaşta Napoli'ye yerleşti, bu kente özgü barok üslubun ayırt edici uygulamaları sayılan çok sayıda anıt yaptı ve süsledi; yapıtlarından iki güzel örnek S. Giorgio Maggiore ve özellikle S. Martino certosası'nın avlusudur (1623 -1631); Medina çeşmesi, San Gennaio ve San Domenico dikilitaşları da Fanzago'nun yapıtlarıdır.

FANZİNE a. (amerikanca *fan* [*atic*], amatör ve [*maga*]*zine*, dergi). Bilimkurgu, çizgiroman, sinema tutkunları tarafından hazırlanıp az sayıda basılan yayın.

FAO, FOOD AND AGRİCULTURE ORGANİZATİON'ın kısaltması. (→ BİRLEŞMİŞ MİLLETLER GIDA VE TARIM ÖRGÜTÜ.)

FAOKROM a. (fr. *phaeochrome*). Böbreküstü bezi özeğindeki kromafin hücrelerinin diğer adı.

FAOMELANİN a (fr. *phaeomélanine*). Biyokim. Sarışınlarda bulunan melanin pigmenti.

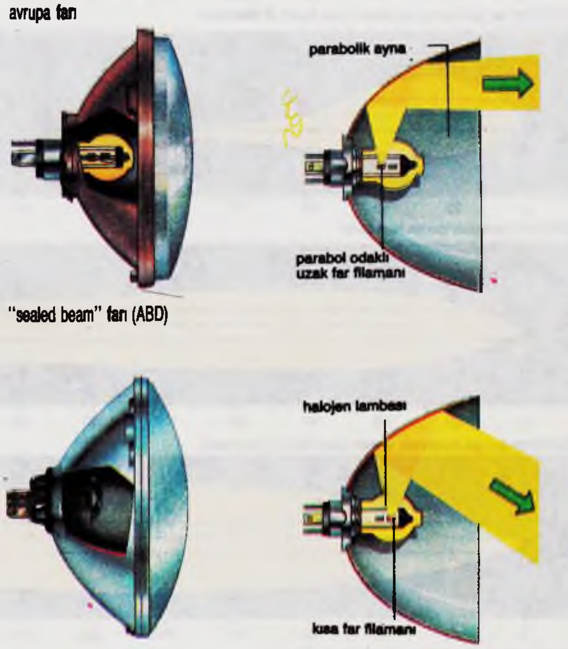
■ **FAR** a. (yun. *pharos*; fr. *phare*'den). **1.** Oto. Bir taşıtın elektrik donatımıyla beslenen ve bu taşıtın gece kullanımını sağlayan, standart ışık kaynağıyla donatılmış aydınlatma aygıtı. ||Bir taşıtın önüne yerleştirilen, yeğinliği ve geometrik dağılımı ulusal ya da uluslararası standartlarla belirlenmiş bir aydınlatma sağlayan elektrikli ışık projektörü. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Arg.* Meme.
—Oto. *Far sileceği*, bir taşıtın önündeki projektörlerin optik camlarını temizleyen ve öncam sileceğine benzeyen elektromekanik düzenek. ||*Kısa far*, kent içinde ya da başka taşıtlarla karşılaşıldığında kullanılan far.
—ANSİKL. Oto. ve Bisikl. Far, genellikle parabolik bir yansıtıcı ve bu yansıtıcının odağına yerleştirilmiş çift filamanlı bir ampulden oluşur. Bu iki filamandan biri, ışınları parabolik yansıtıcının tüm yüzeyi-

P. Jahan

Fantoma dergisinin ilk sayısının kapağı (1926)
[Société parisienne d'édition]

bir avrupa farından yayılan uzak (aşağıda) ve kısa (en altta) ışıklar

Larousse

Michael Faraday

ne dağılacak ve böylece erimi 100 m'yi aşan güçlü bir ışık demeti verecek biçimde yerleştirilir. Öteki filamanın ışınları aynanın yalnız üst bölümünden yansıyarak yol yüzeyine yönelir ve göz kamaştırmayan bir demet oluşturur. Farın ön bölümünde ışık ışınlarının dağılımında çok önemli bir rol oynayan, çok düzgün dökülmüş bir koruma camı yer alır. Bu cam parabolik projektörle birlikte *optik blok* denilen bir bütün oluşturur. Günümüz teknolojisi, dikdörtgen biçiminde çerçevelere yerleştirilen optik blokların yapımını sağladı. Öte yandan vakumda alüminyumlanmış yansıtıcıların ve halojenli lambaların kullanımı, aydınlatma niteliğini büyük ölçüde iyileştirdi. ABD'de lambalar, yansıtıcı ve cam, "sealed beam" (kapalı demet) denilen kapalı bir birim oluşturur.

FAR a. (fr. *fard*'dan). Kozmet. Derideki kimi kusurları örtmeye, yüz renginin parlaklığını daha da belirginleştirmeye ya da yüz çizgilerini vurgulayarak rengini değiştirmeye yarayan ve makyaj yapmakta kullanılan kozmetik bileşim.

FARAB ya da **PARAB.** Tar. Coğ. Ortaçağ'da, Türkistan'da, Sir Derya havzasında küçük bir bölge. Bölgenin yönetim merkezi olan Kadar'ın, Otrar kenti kalıntılarının B.'sında olduğu sanılmaktadır. İbni Havkal, ünlü islam filozofu Ebu Nasr Muhammet el-Farabi'nin doğum yeri olan Vasic'in, Sir Derya'nın B. kıyısında olduğunu bildirir. Mukaddesî'ye göre ise, yönetim merkezinin adı da Farab'dı.

FARABÎ (Ebu Nasr Muhammet), türk filozof (Vesic, Farab bölgesi, Türkistan, 870 - Şam 950). Bağdat'ta Yuhanna bin Haylan adında bir nesturi hocadan ders aldı. O dönemde hıristiyanlar, Irak'ta büyük bir düşünce etkinliği içindeydiler. Bunlardan aristotelesçi mantıkçı Matta bin Yunus'a, Farabi çok şey borçludur. Farabi, 942'den ölümüne kadar Halep'te, hamdani hükümdarının sarayında yaşadı.

Farabi, Yunanlılar'ın evrensel gerçeğe ("philosophia perennis") ulaştıklarını ve Platon ile Aristoteles arasında tam bir uyum bulunduğunu düşünüyordu. Nitekim *Kitab ül-Cem 'beyne re'yeye'l-hakîm* (İki bilgenin düşünceleri arasındaki uygunluğu anlatan kitap) adlı yapıtında bu düşüncesini kanıtlamaya çalıştı; ona göre, bu gerçek, islam düşünürlerinin karşılaştıkları tanrıbilimsel sorunları aydınlatmaya yeterlidir. Farabi'nin yapıtları pek çoktur. Aristoteles ve özellikle mantık ve metafizik üzerine yorumları, gerek Doğu'da (İbni Sina'nın üstadıdır), gerekse Batı'da (siyaset felsefesi konusunda İbni Bacce üzerinde, mantık konusunda İbni Rüşt üzerinde) büyük bir etki yaptı. Sisteminin anlaşılması bakımından en önemli yapıtları olan *Fî mabâdi ehl il-medînet ül-fâzıla* (Erdemli sitenin yurttaşlarının düşünceleri) ile *Kitâb üs-siyâset il-medeniyye* (Sitenin yönetimi üstüne kitap), aynı zamanda hem metafizik, hem evrenbilim, hem de sıyaseti inceler. Bu dünyadaki sitelerin rejimi, evrenin yüce düzenini, Platon'da olduğu gibi, idealar örnek almalıdır. Farabi'ye göre bu idealar kaynağı, gökkürelerinin aklıdır. Tanrı için "O ilktir, sondur; aşikârdır, gizlidir" diyen bir Kuran ayetine (57,3) uygun olarak, öğretisini iki hareket biçiminde açıklar: bunlardan biri, ilk varlık'tan kalkarak öğelere doğru bir iniş, diğeriyse Tanrı'ya doğru bir yükseliştir. Birinci hareket, varlıkları doğurur ve böylece evrenin çeşitli katlarındaki ideaları ortaya koyar; ikinci hareketse tanrısal gerçekliklerin açığa çıkarılmasına yöneliktir. Birinciden yola çıkan Farabi, bunun nedensiz, tek ve basit olduğunu, kendi kendine var olup kendi kendine varlığını sürdürdüğünü gösterir. Daha sonra, Kuran' da Tanrı'ya yüklenen bütün sıfatların, ona uygun olduğunu kanıtlar. Tanrı'dan, *feyz* (sudur, çıkma, yayılma) yoluyla bir ilk Akıl doğar: bu ilk Akıl, kendi kendisini düşünebildiğinden, aynı zamanda kendisinin özüdür; İlk ilke'den çıkmış olduğunu düşündüğü için, kendinden ikinci Aklı çıkarır: nihayet, bir töz haline geldiği, yani feyz alan akıl olduğu için, birinci göğü oluşturur. Aynı süreç tekrarlanarak sırasıyla sabit göğün Akılları'nı ve kürelerini -Satürn, Jüpiter, Mars, Güneş, Venüs, Merkür, Ay- meydana getirir. Ayın Aklı, başka bir akıl yaratmaz, ama ay altı dünyanın maddesini etkileyerek elementlere, sonra minerallere, bitkilere, hayvanlara, en sonra da insanlara biçim verir; böylece, insan aklını ışıklandırır ve onun idealar dünyasına nüfuz etmesini sağlar. Farabi, *Risâle fi'l -akl* (Akıl kitabı) adlı yapıtında, karanlıkta görünmeyen, ışıkta görünen renkler örneğini verir. Tıpkı bunun gibi, akılla kavranılabilir varlıklar, şeylerin ve duyulara dayanan algıların içinde gizilgüç biçiminde bulunurlar. "Ortak duyu" ve hayalgücü aracılığıyla akla geçerek onun içinde bir gizil varlık kazanırlar. Bu durumda Aklın kendisi de gizildir. Ayın Aklı'nın etkin akıl ya da vahiy meleği Cebrail-ışığı bunları edime geçirir. Etkin Akıl, hem bilge kişilerin Aklı'nı, hem peygamberlerin hayal gücünü etkiler. Böylece, peygamberler ve bilgeler, bir sitenin doğru bir biçimde örgütlenmesine katkıda bulunabilirler ve kusurlu siyasal rejimlerin açığa vurulmasını sağlayabilirler. Tıpkı Aristoteles ve daha sonra İbni Bacce gibi, Farabi de mutluluğa büyük önem verir.

Yunan felsefesinden esinlenerek islam felsefesini gerçek anlamda kuran Farabi' nin, mantık ve felsefenin türlü disiplinleri ile ilgili irili ufaklı yüz kadar yapıtından birçoğu günümüze kadar gelemedi. Yapıtlarının listesi İbnülkıfti'nin *Tarih ül -hükema*'sı ile İbni Ebi Eseybie'nin *Uyun ül-enba* adlı yapıtlarında yer alır. Bu listelerdeki yapıtlardan 60'ı kitap, 25'i ise risaledir (kitapçık). Kitapçıkların 12'si mantık, astronomi ve kimya; 3'ü de müzik ile ilgilidir.

Başta Aristo olmak üzere, çeşitli yunan filozof ve bilginlerinin yapıtlarına yazdığı 17 şerh dışındaki öbür başlıca yapıtları şunlardır: metodoloji ile ilgili *İhsâ' ül-ulûm, Kitab ül-milel;* ahlak ve mutluluk konularındaki *es-Sebil ila tahsil is sa'âde, Füsûlun müntezea;* dil felsefesini bir temele oturtmak için yazılan *Tahsil üs-sa'âde, Elfaz ül -müstamele fi'l-mantık;* gerçeği yansıtmadığından astroloji ile uğraşmanın gereksiz olduğundan söz eden *Fi mâ yasihhu ve mâ lâ yasihhu min ahkâm in-nücum,* felsefe ve mantık ile ilgili görüşlerinin özeti niteliğindeki *Uyûn ül-mesâ'il,* Aristo'dan beri süregelen meşşâi felsefesi geleneğine bağlı bilginin kaynağı ile aklın fonksiyonları gibi, ruhsal akıllar kuramını konu edinen *Ma'âni'l-akl,* müzik kurallarını içeren ve günümüze kadar gelmiş bulunan *Mûsika'l-kebir.*

Risalelerinden başlıcaları, mantık ile ilgili *et-Tavtia fi'l-mantık,* boşluktan söz eden fizikle ilgili *Risâlet ül-hâlâ.* Bu iki risale türkçeye çevrildiği gibi risalelerinden birçoğu Batı dillerine çevrilmiştir. (→ Kayn.)

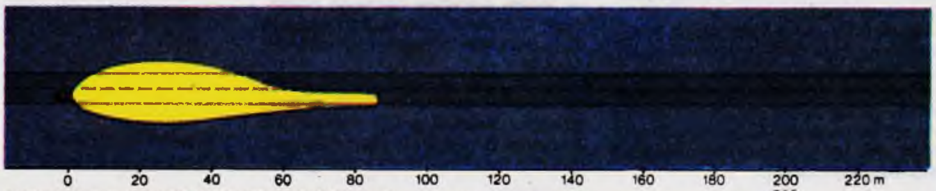
FARAD a. (öz. ad *Faraday*'dan). SI'de elektrik sığası birimi (simgesi F).

—ANSİKL. Farad, 1 coulombluk bir elektrik miktarıyla yüklendiğinde, armatürleri arasında 1 voltluk bir potansiyel farkı oluşan bir kondansatörün sığasıdır. Bu sığa son derece büyük olduğundan bu birimin özellikle askatları kullanılır: 10^{-6} F'ye eşit

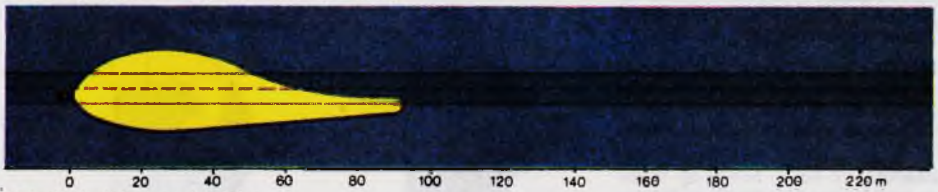

sağa doğru kalkık avrupa farının bakışımsız ışık huzmesi

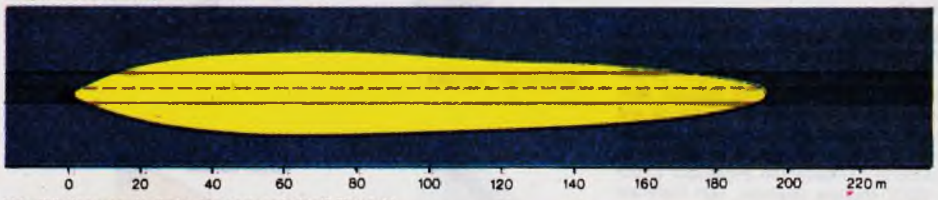
motorlu taşıtların farları

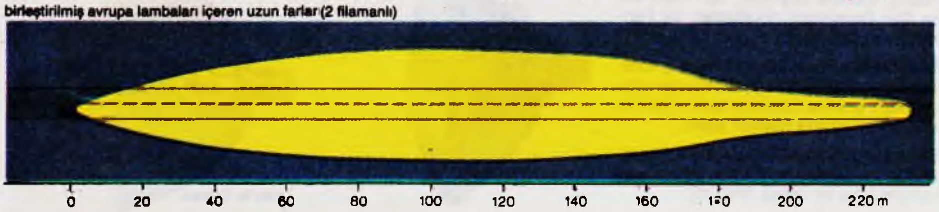
birleştirilmiş avrupa lambaları içeren kısa farlar (2 filamanlı)

halojen H-4 lambaları içeren kısa farlar

birleştirilmiş avrupa lambaları içeren uzun farlar (2 filamanlı)

halojen H-4 lambaları içeren uzun farlar (2 filamanlı)

mikrofarad (μ F), 10^{-9} F'ye eşit *nanofarad* (nF) ve 10^{-12} F'ye eşit *pikofarad* (pF). Fluorışıl aydınlatma tüplerinin elektrik donanımlarında çoğu kez birkaç pikofaradlık kondansatörlere rastlanır.

FARADAY (Michael), ingiliz kimyacı ve fizikçi (Newington, Surrey, bugün Southwark, 1791 - Hampton Court 1867). Bir demirci işçisinin oğluydu. Londra'da bir kitapçı kırtasiyecide çalışmaya başladı, daha sonra bir ciltçinin yanında çırak oldu. Böylece çok sayıda kitap okuma fırsatını buldu ve özellikle kimya ve elektriğe ilgi duydu. Geceleri Davy'nin Royal İnstitution'da verdiği derslere katıldı ve bilimsel konferansları izledi. Davy burada kendisine asistanlık görevi verdi; aynı yerde 1825'te laboratuvar müdürü, 1833'te de kimya profesörü oldu.

Kimyayla ilgili ilk araştırmalarında maden kömürü katranlarında benzeni buldu. Basit bir aletin içinde sıkıştırma ve soğutma yoluyla, çağında bilinen hemen bütün gazları sıvılaştırmayı başardı. Œrsted'in buluşundan sonra, 1821 yılında elektromanyetikliği incelemeye başladı ve bir mıknatısın elektrik akımı üzerindeki etkisini gözledi; böylece Ampère'in kuramlarını tamamlamış oldu. Bu yolla, sürekli mıknatısların etkisi altındaki bir devreyi döndürmeyi başardı ve elektrik motorunu çalıştıracak ilkeyi bulmuş oldu. 1831'de, kuşkusuz en önemli buluşunu gerçekleştirdi: mekanik enerjiyi elektrik enerjisine çeviren elektromanyetik indüklemeyi bularak dinamoların yapımını sağladı. 1833'te elektroliz kuramını ortaya koydu; olayın adını, *elektrot* ve *iyon* terimlerini ortaya attı: kendi adını taşıyan nitelik ve nicelik yasalarını belirledi. Daha sonra elektrostatikle uğraştı, 1843'te bir elektroskopa bağlı silindir yardımıyla elektriğin korunumu ilkesini doğruladı. Etkiyle elektriklenme kuramını ortaya koydu; çukur bir iletkenin *(Faraday kafesi)* elektrostatik etkilere ekran oluşturduğunu gösterdi. 1846'da elektrostatik enerjinin dielektriklerde yerleştiğini buldu. Bu buluşu Maxwell'in elektromanyetiklik kuramını geliştirmesine yardımcı oldu ve elektrikle Hertz dalgaları arasındaki bağıntıları açıklamaya yaradı. Yine bu buluş, yalıtkanların özgül indükleme gücünü tanımlamayı sağladı. 1838'de elektro-ışıldama olayını ortaya koydu. 1845 tarihli son buluşları, polarize ışığın manyetik alan üzerindeki etkisi de diyamanyetikliktir.

FARADAY a. (öz. ad *Faraday*'dan). Elektrolizde, elektrolitin bir molünden bir değerlik koparan elektrik miktarı. (Yaklaşık 96 490 coulomb olan bu elektrik miktarı, temel elektrik yüküyle Avogadro değişmezinin çarpımına eşittir.)

Faraday akımı, nörofizyoloji ve tedavide kullanılan indükleme akımı. Bu akım, indükleme bobininin birincil devresinden geçen bir kare doğru akım dalgasıyla ikincil devrede indüklenir. Faraday uyarısı bir açma akımı ve bir kapama akımını içerir; kapama akımı ötekine göre kısa süreli, yeğinliği yüksek ve ters yönlüdür.

Faraday etkisi ya da **olayı,** doğrusal olarak kutuplanmış bir elektromanyetik dalga, yayılma doğrultusunda statik bir bileşeni olan bir manyetik alan uygulanmış jiromanyetik bir ortamdan geçerken, bu dalganın elektriksel indükleme vektörünün yayılma doğrultusu çevresinde dönmesi.

Faraday kafesi, metal levhalardan ya da sık gözlü bir kafesten oluşan ve içerdiği hacmi, dışındaki elektrik alanının etkisinden korumayı amaçlayan bir tür kapalı kap.

Faraday silindiri, çapına oranla yüksekliği daha büyük olan ve bir elektroskoba bağlandığında içine konan cisimlerin elektrik yüklerinin değerini saptamaya olanak veren, oyuk, metal silindir.

Faraday yasaları, elektroliz olayını belirleyen yasalar.

FARADİZASYON ya da **FARADİZM** a. (fr. *faradisation* ya da *faradisme*; ing. *faradization*'dan). Yüksek gerilimli akımların (faradik akımlar) tıpta kullanılması.
—ANSİKL. Faradizasyonu Duchenne de Boulogne buldu. Faradizasyon özellikle kasların kasılganlığını ve sinirlerin uyarılganlığını etkiler. Bu özellik histeri kökenli felçleri tedavi etmek için kullanılıyordu. İndüklenen akımın bu uyarma-devindirme etkisinden başka, ağrı dindirici, damar genişletici ve kan hücumu etkisi de vardır. Faradizasyon artık hiç kullanılmamaktadır.

FARAFANGANA, Madagaskar'da (Fianarantsoa ili) kent, Hint okyanusu kıyısında, Fianarantsoa'nın G.-D.'sunda; 13 600 nüf.

FARAFRA ya da **EL-FARAFİRA,** Mısır'ın batısındaki çölde vaha, geniş bir çöküntüde. Bir tek köyü (tahkimli) vardır.

FARAK a. Bir ağırlık ölçüsü birimi (36 rıtl*, yani 4 180 dirhem gelir. Bu da yaklaşık 12 435 g eder. Bazılarına göre bir farak 16 rıtldır. Buna göre bir farak 1 858 dirhem, yani yaklaşık 5 528 g eder).

FARANAH, Gine'de kent, bölge merkezi, Futa Calon'un G.-D.'sunda; 8 500 nüf. Havalimanı. Ticaret merkezi. (pirinç). —*Faranah bölgesi,* 12 397 km^2; 142 923 nüf.

FARAS, Sudan Nübyesi'nde arkeolojik sit; bağımsız Nobatia krallığı'nın eski başkenti. Acheul kalıntıları daha yontmataş döneminde buranın bir yerleşim yeri olduğuna tanıklık eder. Başta Tutmosis III ve Ramses II olmak üzere Yeni İmparatorluk' un firavunları burada tapınaklar yaptırdılar. Faras'ta, üstünde Meroe dilinde yazıtların bulunduğu stelleriyle bir Meroe nekropolisi bulundu. İ.S. 540'ta bu bölgede hıristiyanlık kabul edildi; 707'de ibadete açılan katedralin bir bölümü firavunluk dönemi taşlarından oluşur. Katedralin içindeki fresklerden bazıları *(Nativitas, Son yemek, Çarmıha geriliş)* bugün Hartum ve Varşova müzelerinde korunmaktadır.

FARAŞ a. (ar. *ferrāş*, oda hizmetçisi'nden). **1.** Süprüntüleri içinde toplayıp atmaya yarayan kürek biçiminde kısa saplı kap. **—2.** *Faraş gibi, faraş kadar*, çok büyük ağız için söylenir.
—Balıkç. Tuzlayıcının, ringa balıklarını tuzladıktan sonra, onları gemi ambarına atmak için kullandığı geniş ağızlı kürek.

FARAZA be. (ar. *farżā*, diyelim ki'den). Tutalım ki, sayalım ki, ola ki, sözgelişi: *Faraza baban izin vermedi, o zaman gitmekten vaz mı geçeceksin?*

FARAZİ sıf. (ar. *farż* ve *-ī*; *farżī*'den *farażī*). *Esk.* Bir varsayıma dayanan; varsayımsal, hipotetik.

FARAZİYAT çoğl. a. (ar. *farażiyye*'nin çoğl. *farażiyyāt*). *Esk.* Varsayımlar, hipotezler: *Faraziyat-ı gayr-i mümkine* (gerçekleşemeyen varsayımlar).

FARAZİYE a. (ar. *farżī*'nin dişl. *farżiyye*' den *farażiyye*). VARSAYIM'ın eşanlamlısı.

FARBA → FARBALA.

FARBALA ya da **FARBA** a. provence dilinde *farbella*; fr. *falbala*'dan ital. *falpalà*). Elbise, perde, kanape örtüsü vb. şeylerin kenarlarını süslemede kullanılan pilili ya da büzgülü kumaş şerit; fırfır.

FARBER (Viola), alman kadın dansçı, koregraf ve eğitimci (Heidelberg 1931). Washington Üniversitesi'nde müzik ve dans öğrenimi gördü. Daha sonra Katherine Litz, Merce Cunningham ve Margaret Craske'ten aldığı derslerle tekniğini yetkinleştirdi. 1953-1965 arasında Merce Cunningham Dance Company'de çalıştı. Daha sonra Paul Taylor'ın ve K. Litz'in topluluklarıyla sahneye çıktı. 1968'de kendi grubunu kurdu. Kumpanyasında ders verdiği Cunningham'ın etkisinden kısmen kurtulan Farber, 1965'ten başlayarak koregraf olarak da etkinlik gösterdi. Başlıca yapıtları: *Notebook, Survey, Dune, Night Sade, Autumn Field.* Fransa'da Ballet -Théâtre contemporain ve Nancy'deki Ballet-Théâtre français için koregrafiler hazırladı. 1981'de Alwin Nikolais'in yerine, Angers'deki (Fransa) Çağdaş dans ulusal merkezi'nin sanat yönetmenliğine getirildi.

FARDELLA (Michele Angelo), italyan filozof (Trapani 1650 - Napoli 1718). 1693'te Padova'da felsefe kürsüsünün başına geçti. En önemli yapıtı, augustinusçu tarzda descartesçı bir felsefe ortaya koyan *Animae humanae natura ab Augustino detecta...*'dır (1698).

FARE a. (ar. *fare*). **1.** En yaygın türü, gri renkli postlu, ormanda ve tarlalarda, hatta ve özellikle de evlerde, ambarlarda, soğuk hava depolarında yaşayan, her yerde bulunan küçük memeli kemirgen. (Bil. a. *Mus musculus*; sıçangiller familyası; boyu yaklaşık 20 g ağırlık için 10 cm.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Fare deliğe sığmamış, bir de kuyruğuna kabak bağlamış,* bir kimsenin elinde, üstesinden gelemeyeceği kadar ağır bir iş varken bir başka işi de yüklenmesi ya da kendisi bir yerde sığıntıyken yanına bir başkasını alması durumunda söylenir. || *Fare deliği*, kaçıp gizlenilecek yer. || *Fare düşse başı yarılır,* bir yerde yiyecek ya da eşya adına hiçbir şeyin bulunmadığını vurgulamak için söylenir. || *(Bir yerde) fareler cirit oynamak*, bir yerin çok sessiz olduğunu,orada kimsenin bulunmadığını belirtmek için kullanılır.
—Bilş. Bir yüzey üzerinde yeri elle değiştirildiğinde, görüntüleme ekranındaki bir noktanın yer değiştirmesini sağlayan ve böylece bu ekran üzerinde bir bölgenin belirtilmesine olanak veren küçük düzenek.
—Kim. *Fare zehiri,* kemirgenleri yok etmede kullanılan zehirli ilaç (özellikle arsenik [III] oksit).
—Kuyuc. *Fare kuyruğu,* bir kırılma sonucu kuyunun içinde kalmış çubukları kurtarmada kullanılan ve tüm uzunluğunca vida açılmış çok dayanıklı çelikten konik aygıt.
—Marangl. *Fare kuyruğu,* uca doğru sivrilen testere ve eğelere verilen ad. (Örneğin, fare kuyruğu testere, fare kuyruğu eğe.)
—Metalürj. *Fare kuyruğu,* dökülmüş bir metal parça yüzeyinde çıkıntı ya da uzun bir kabarıklık biçiminde görülen ve solucanı andıran özür. (Fare kuyruğunun varlığı oksidi yeterince giderilmemiş bakırın ayırtedici özelliğidir.
—Romatol. *Eklem faresi,* bir eklem boşluğu içerisinde serbest olarak yüzen ve tutmak isteyen parmaklardan kaçan kemik ya da kıkırdak parçacığı.
—Tıp. *Fare vebası,* farelerden geçen hastalık. || *Fare tifüsü,* insana fare piresinden *(Xenopsylla cheopis)* geçen bir riketsiyadan *(Rickettsia mooseri)* lieri gelen hastalık. (Eşanl. PİRE RİKETSİYOZU.)
—Zool. Cırlaksıçangiller ve sıçangiller familyasından boyu fareye yakın çok sayıdaki türe verilen ortak ad. || *Kanguru faresi,* sıçrarsıçangiller familyasındandır. || *Keseli sıçan,* Avustralya'da yaşayan, fare boyunda ama etçil ya da böcekçil beslenen, köpekdişleri olan keselisansargiller familyasındaki birçok keseli hayvana verilen ad.
—ANSİKL. Ev faresi de denilen gri renkli farenin güçlü bıyıkları, uzun kulakları ve sivri bir yüzü vardır. İnsanın ortakçısıdır: evlerde ya da ambarlarda yaşar, insanın yiyeceğine ortak olur ve kötü hava koşullarına karşı korunur. Doğada toprakaltında yuvalar kazar ve bu yuvaların içini yosunlarla döşer. Dişi fareler, 25 gün süren gebelikten sonra yılda 5 ya da 6 kez doğurur. Farelerin ömrü iki yılı geçmez. Farelerin düşmanları genellikle etçiller (özel-

beyaz satenden jüpon farbelası (1778'e doğru)
Moda ve kostüm müzesi, Paris

beyaz fare

gri fare *(Mus musculus)* ve yavruları

likle kediler ve sansargiller) olmak üzere, gündüz ve geceleri dolaşan çeşitli yırtıcı hayvanlardır. Laboratuvarlarda, deney malzemesi olarak, genetik özellikleri özenle belirlenmiş albino fare ırkları ("beyaz fareler") yetiştirilir. Büyük bir olasılıkla Yakındoğu kökenli olan fare haçlı seferleri sırasında Avrupa'ya getirilmiştir.

Cırlaksıçangiller familyasında en az 7 tür yer alır; Amerika'da yaşayan bu türlere de fare adı verilir. Aynı şekilde, Eski Dünya'daki sıçangiller familyasında da on kadar tür vardır. Bu türlerden bazıları (sözgelimi dikenli sıçanlar [*Acomys* cinsi] ve çizgili sıçanlar [*Hybomys* cinsi] gibi) Afrika kökenlidir. Bu farelerden çoğunluğu kazıcı, bazılarıysa ağaççıldır.

FARE MAKİSİ a. Zool. CÜCE MAKİ'nin eşanlamlısı.

FARECİL a. Zool. Fareleri ya da sıçanları yakalayıp yiyen hayvan. [Eşanl. SIÇANCIL.]

FAREHAM, Büyük Britanya'da (Hampshire) liman kenti, Southampton'ın G.-D.'sunda; 89 000 nüf. Ortaçağ'da önemli bir liman olan Fareham günümüzde bir sanayi merkezidir (deri, çömlekçilik, makine, tersaneler). —Yakınında roma kalıntıları.

FAREKULAĞI a. Ekin tarlalarında ya da yol kenarlarında biten ve çeşitli renklerde küçük çiçekler açan bitki. (Bil. a. *anagallis;* çuhaçiçeğigiller familyası.) [Saponince zengin olan tarla farekulağı *(Anagallis arvensis)* balgam söktürücü ve idrar artırıcı nitelikler taşırsa da, kuşlar ve tavşanlar için zehirlidir.]

FAREKUŞ a. Zool. COLİUS cinsinden kuşların genel adı.

FAREKUŞLARI a. Sağanlara yakın, bütün Afrika'da ve Sahra'nın güneyinde yaşayan kuşları içeren takım. (Bil. a. *Coliiformes.*)

Guillaume Farel
bakır üstüne gravür (ayrıntı)
XVI. yy.
Bibliothèque nationale, Paris

FAREL (Guillaume), fransız reformcu (Les Fareaux, Gap komünü, 1489 -Neuchâtel 1565). Dauphiné'li soylu bir ailedendir. Paris'te, Lefèvre d'Etaples'in öğrencisi oldu, Meaux'da onunla tekrar buluştu (1521). Reform'u tümüyle benimsedi. Çok geçmeden Basel'e, Ökolampadius'un yanına (1523), Montbéliard'a (1524), Metz'e (1525), daha sonra da Strasbourg'a (1525-26) sığınmak zorunda kaldı. Bu son kentte Lefèvre ile buluştu. İlk fransızca ayin düzeni kitabını yayımladı: *Summaire et Briefve Declaration d'aulcuns lieux fort necessaires à ung chascun chrestien* (1525). Burada, ekmek ve şarabın, İsa'nın bedenine ve kanına dönüşmesini reddediyordu. Daha sonra, Bern'e gitti, Vaud ülkesi'ne İncil hıristiyanlığını benimsetti, Neuchâtel'de katolikliğe son verdi (1530) ve giderek Zwingli'nin düşüncelerinin etkisi altına girdi (*Manière et fasson qu'on tient ès lieux que Dieu de sa grâce a visités,* 1533). Kilisesini örgütlediği Neuchâtel'den sonra, Reform sırasında Cenevre'ye gitmeyi başardı; burada ilk Kilise'yi kurdu (1535), Calvin'i destekledi ve onunla birlikte kentin ahlaki ve dini yaşamını yeniden örgütledi. Muhalifleri, onu, Calvin ile birlikte kentten atmayı başardılar. Farel, Neuchâtel'e sığınmak zorunda kaldı (1538). Yandaşları tarafından çağrılması üzerine Cenevre'ye döndü ve Calvin'i de oraya gelmeye ikna etti (1541), daha sonra Neuchâtel'e çekildi.

Fareler ve İnsanlar *(Of Mice and Men)*, Steinbeck'in romanı (1937). İki tarım gündelikçisi bir çiftliğe sahip olmayı düşlerler: gündelikçilerden biri ufak tefek ve huzursuz bir adam, diğeri de zekâ düzeyi çocuğunki kadar olan ve okşadığı her şeyi ezip ufalayan -kendisini tahrik eden güzel çiftlik sahibesine yaptığı gibi- bir devdir. Arkadaşı, linç edilmekten kurtarmak için onu öldürür, ama ortak düşlerinden de vazgeçmez. Bu yapıta ilişkin olarak şair Robert Burns şöyle demiştir: "Farelerin ve insanların çok iyi tasarlanmış planları çoğu kez gerçekleşmeden kalır".

Fareli adam, S. Freud'un psikanalizden geçirdiği bir genç adamın takma adı. Freud, gerçekleştirdiği bu tedaviyi, 1909'da yayımladığı *Bemerkungen über einen Fall von Zwangsneurose*'de (Bir saplantılı nevroz olayı üzerine notlar) ve *Krankengeschichten*'de (Beş psikanaliz [1954] açıkladı. Bu metin, saplantılı nevrozlarla baba kompleksi arasındaki bağıntının ilk sistemli açıklamasıdır ve Freud'un ilk topiği içinde, saplantılı nevrozu nasıl kavradığını özetler.

FARELİK a. Denizc. Rıhtıma bağlı bir gemiye farelerin girmesini önlemek için palamarlara geçirilen yuvarlak sac.

FARENGOGLOS a. (fr. *pharyngoglosse*). Anat. Yutak üst büzücü kasının, dil içine doğru uzanan demeti.

FARENGO-LARENJİT a. (fr. *pharyngo-laryngite*). Patol. Gırtlak iltihabı ile karışık yutak iltihabı.

FARENGOSKOP a. (fr. *pharyngoscope*). Tıp. Yutağın muayenesi için kullanılan aygıt.

FARENGOSKOPİ a. (fr. *pharyngoscopie*). Tıp. Farengoskop aracılığıyla yutağın doğrudan doğruya muayenesi.

FARENGOTOMİ a. (fr. *pharyngotomie*). Cerr. Yutağın açılması. (Hem bazı urların kesilip çıkarılması, hem yutulup da içerde kalan iri yabancı cisimlerin çıkarılması için gerekli olabilir.)

FARENJEKTOMİ a. (fr. *pharyngectomie*). Cerr. Yutağın tümünün ya da bir bölümünün kesilip çıkarılması.

FARENJİT a. (fr. *pharyngite*). Patol. Yutak iltihabı.

FARENJİYOM a. (fr. *pharyngiome*'dan). Patol. Yutağın arka çeperi üstünde gelişen ve temelkemiğin içinde hipofiz yuvasına doğru yayılan bir çeşit ur.

FARENJİZM a. (fr. *pharyngisme*). Yabancı bir cismin varlığı yüzünden ya da soğanilikteki bir lezyondan ötürü yutak kaslarının kasılması.

FARFARA sıf. (yun. *perperos*, ar. *ferfere*'den) **1.** Ağzı kalabalık, gürültücü. **—2.** Çok övünen, övüngen.

FARFARACI sıf. ve a. Gürültücü, şamatacı.

FARFARALIK a. Farfara olma durumu, farfaraca davranış.

FARFARAOTU a. Bot. ÖKSÜRÜKOTU'nun eşanlamlısı.

FARGO, ABD'de (Kuzey Dakota) kent, Great Plains'te, Red River kıyısında; 74 111 nüf. (1990). Tarım gereçleri. Otomobil aksesuarları. Konservecilik.

FARGUE (Léon-Paul), fransız şair (Paris 1876 - *ay. y.* 1947). Mallarmé'nin salonuna devam etti ve ilk şiirlerini, 1894'te, Art littéraire'de yayımladı. Önce Pan dergisinde çıkan diğer bazı şiirleri daha sonra 1911'de, *Tancrède* başlığı altında yayımlandı. Bu, şairin ilk önemli yapıtıdır. Gerçeküstücülerin kavgalarına ve aşırılıklarına karşı olan Fargue, kendini giderek, izlenim ve ayrıntıların, akıcılığın ve sezindirmelerin şairi olarak kabul ettirdi (*Poèmes*, 1912; *Pour la musique*, 1914; *Espaces, Épaisseurs, Vulturne*, 1929; *Sous la lampe, Suite familière, Banalité*, 1930). Paul Valéry ve Valery Larbaud ile birlikte Commerce dergisini çıkardığı bu dönem, şairin en verimli dönemidir. Daha sonraki şiirlerinde, bir düşsellik ile yaratıcılığı, sanat kaygısıyla yarı tonlar birleştirdiği görülür (*D'après Paris*, 1931; *le Piéton de Paris*, 1939; *Haute Solitude*, 1941). Anılarını içeren kitapları (*Refuges*, 1942; *Lanterne magique*, 1944; *Méandres* 1946-1948; *Portraits de famille*, 1947) daha canlı bir dille yazılmıştır.

FARIMAK gçz. f. (ar. *fariğ*'den). **1.** Güçsüz düşmek, yorulmak, yaşlanmak. **—2.** *(Bir şeyden) farımak*, ondan vazgeçmek, usanmak.

FARİA (Manuel SEVERİM DE), portekizli tarihçi (Lizbon 1583 - Évora 1655). Évora katedrali'nde din adamı, koro üyesi ve zamanının en bilgili nümismatlarındandı. *Vida de Camões* (1624) adlı bir yapıtı vardır.

FARİA (José Custódio DE), **Faria başpapazı** adıyla tanınır, manyetizmacı (Condolim de Bardês, Portekiz Hindistanı, 1756'ya doğr. - Paris 1819). Roma'da rahip oldu, sonra Devrim sırasında Paris'e gitti, orada etkin bir rol oynadı ve manyetizmacı olarak oldukça büyük bir üne kavuştu. Alexandre Dumas, *Monte Kristo kontu* (Comte de Monte-Cristo) adlı yapıtında Faria'yı anlatır.

FARİA (Otávio DE), brezilyalı yazar (Rio de Janeiro 1908 - *ay. y.* 1980). *La Tragédie bourgeoise* (fr çev.) [14 cilt, 1937-1977 arasında yayımlandı] adlı bir ırmak romanın yazarıdır.

FARİA SOUZA (Manuel DE), portekizli tarihçi ve şair (Pombeiro 1590 - Madrid 1649). *Histoire du Portugal et de ses colonies d'Afrique et d'Asie* (fr. çev.) [Portekiz'in ve bu ülkenin Asya ve Afrika sömürgelerinin tarihi, 1666-1681] adlı bir yapıtı ve Camões üzerine çalışmaları vardır.

FARİDABAD, Hindistan'da kent; Haryana'da, Delhi'nin G.'inde; 86 000 nüf.

FÂRİG sıf. (ar. *fariğ*). *Esk.* **1.** Vazgeçmiş, bırakmış, el çekmiş. **—2.** İşini bitirip kurtulmuş, artık işi gücü kalmamış, serbest. **—3.** Rahat, sıkıntıdan uzak. **—4.** *Fârig olmak*, el çekmek, vazgeçmek: *"Matem ve şuyûn u şerâyetin yerine yetürdiler ve fârig oldular"* (F. Köprülü). ‖ *Fârig-ül-bâl*, başı dinç, rahat. ‖ *Fârig-ül-hal*, durumu iyi olan.

FARİK, FARİKA sıf. (ar. *fârik*, dişl. *fârika*). *Esk.* **1.** Ayıran. **—2.** Bir şeyi benzerlerinden ayırmaya yarayan özellik: *Alamet-i farika* (benzerlerinden ayıran işaret). **—3.** *Farik-i nik ü bed*, iyiyi kötüyü birbirinden ayıran.

FARİKA → FARİK.

FARİL a. (ing. *furl*, katlamak, sarmak' tan). Balıkç. Keçi kılından yapılan, ağların alt ve üst yakalarına geçirilen ip.

FARİNA (Giovanni Maria), italyan kimyacı ve tüccar (Santa Maria Maggiore, Novara ili, 1685 - Köln 1766). 1709'da yerleştiği Köln'de egzotik maddelerin ticaretiyle uğraştı. Bileşimini Gian Paolo Feminis adı bir seyyar satıcıdan öğrendiği söylenen ve sonradan adı Acqua di Cologna (Köln suyu, kolonya) olan karışımı üretti.

FARİNA (Achille), italyan tarih ressamı ve seramikçi (Faenza, Ravenna yakınında, 1804 - *ay. y.* 1879). XIX. yy.'da, adının baş harfleri olan A. F rumuzunu koyduğu Rönesans dönemi majolikalarının taklitleriyle ün kazandı.

FARİNA (Salvatore), italyan romancı (Borgo di Sorso, Sassari, 1846 - Milano, 1918). Ahlakçı bir duygusallıkla, 50'ye yakın kitapta küçük burjuvaziyi anlattı. En tanınmış yapıtı *Mio figlio!* (1877-1881) adlı hikâye çevrimidir.

FARİNA (Giulio), italyan mısırbilimci (Frascati 1889 - Torino 1947). Torino müzesi'nde Eski Mısır eserleri bölümü müdürü ve üniversitede profesördü; pek çok çalışması arasında en önemlileri vezirin işlevi ve Torino krallık listesi üstüne yayımladığı çalışmalardır.

FARİNACCİ (Roberto), italyan siyaset adamı ve gazeteci (İsernia 1892 - Vimercate, Milano yakınında, 1945). Demiryollarında memurdu. Önceleri sosyalist olan Farinacci faşizmin kurucularından biridir. Milletvekili (1921-22), faşist parti genel sekreteri (1925-26), krallıkla her türlü uzlaş-

mayı reddeden toplumcu ve totaliter, aşırı sol eğilimin temsilcisiydi. Büyük faşist konsey üyeliği (1935) ve devlet bakanlığı (1938) yaptı. Yahudi düşmanı radikal kesimin önderi olarak tanındı. İtalyan faşizminin hitlerciliğe yaklaşmasının savunucularından oldu. 1943'ten sonra Mussolini'ye sadık kaldı. 1945'te, Kurtuluş sırasında partizanlar tarafından öldürüldü.

FARIÑA NUÑEZ (Eloy), paraguaylı yazar (Humaitâ, Ñeembucú, Paraguay, 1885 - Buenos Aires 1929). Tiyatro oyunları, denemeler (*Mitos guaranies*, 1926) ve hikâyeler yazdı (*Las vertebras de Pan*, 1914); daha çok parnasyen okuldan esinlenen şiirleriyle tanınır (*Canto seculare*, 1911). Yaşamının büyük bir bölümünü Arjantin'de geçirdi.

FARİNATA → UBERTİ ailesi.

FARİNELLİ (Carlo BROSCHI, —denir), italyan kastrato (Andria 1705 - Bologna 1782). Napoli'de Porpora'nın öğrencisi oldu. Sahneye ilk kez 1720'de çıkan Farinelli, bir ses virtüozu ve eşsiz bir yorumcuydu. İtalya'da, Viyana'da ve Londra'da geçen parlak sanat yaşamından sonra İspanya'ya yerleşti. 1737'de Madrid'de Felipe V'in özel danışmanı oldu. Madrid'de İtalyan operası'nı kurdu, burada Domenico Scarlatti ile tanıştı. 1760'ta Bologna'ya döndü.

FARİNİ (Luigi Carlo), italyan siyaset adamı (Russi,Ravenna ili, 1812 - Quarto al Mare, Nervi yakınında, 1866). 1831'de Bologna ayaklanması'na katıldı ve Kilise devletleri'nden sınırdışı edildi (1843). Pius IX papa seçilince Roma'ya çağrıldı; müsteşar oldu; sonra görevinden istifa etti ve Torino'ya sürgüne gönderildi. Cavour'un İl Risorgimento gazetesine yazı yazdı, Azeglio kabinesinde bakanlığa getirildi ve Cavour'un izlediği siyaseti destekledi. Modena'da Piemonte olağanüstü komiseri oldu (haziran 1859). Parma'da ve Legazióne'de (kasımda) diktatörlüğünü kabul ettirmeyi başardı. Emilia'nın Piemonte'ye ilhakını sağlayan plebisitten sonra, 18 mart 1860'ta görevinden ayrıldı. İki Sicilya krallığı'nın ilhakından sonra, Napoli'de tümgeneral oldu (1860-61), başbakanlığa getirildi (aralık 1862), ama akli dengesindeki bozukluk sonucu mart 1863'te istifa etti.

FARİS (Bişr), lübnan asıllı mısırlı yazar (Bikfaye 1906 - Kahire 1963). Cizvitlerin yanında öğrenimini tamamladıktan sonra Sorbonne'da, *l'Honneur chez les Arabes avant l'İslam* (1927) konulu doktora tezini verdi. Daha sonra Mısır'a yerleşti; bir yandan eleştiri yazıları, eski Araplar'ın figüratif sanatı üzerine monografiler yazarken, bir yandan da masallar (*Lambeau de chair* [fr. çev.], 1934), tiyatro oyunları (*Carrefour* [fr. çev.], 1938) ve hikâyeler (*Malentendus* [fr. çev.], 1942) yayımladı. Klasik dile ödünsüz bir bağlılık gösterdi, ama yeni yeni deneylerle bu dili geliştirdi.

FÂRİS, FÂRİSE sıf. (ar. *faris*, dişl. *farise*). *Esk.* **1.** Atlı, süvari. **—2.** Usta binici. **—3.** Hünerli, üstün yetenekli.

FARİS BİN MUHAMMET (Hüsamüddevle Ebüşşevk), Hulvan emiri (1010 -1046). Dakuka ve Hulvan emiri Ebülfeth Muhammet bin Annaz'ın ölümü üzerine onun yerine geçti. Komşu emirlerle, özellikle Bedr bin Hasanveyh sülalesinden Tahir bin Hilal ile savaşıma girişti. Kardeşi Sudi yönetiminde Tahir'in üzerine gönderdiği ordu yenilgiye uğradıktan, Sudi de öldürüldükten sonra Tahir'le anlaşmak zorunda kaldıysa da çok geçmeden onu öldürterek kardeşinin öcünü aldı (1016). Kendi adına Şehrizor'u yöneten kardeşi Muhalhil ile Dinever valisi olan oğlu Ebülfeth arasında çıkan anlaşmazlıkta Dinever'i ele geçirerek oğlunu öldüren kardeşinden öcünü almak için Şehrizor'u kuşattı (1040). Ancak, bir sonuç elde edemeyince Dinever'in yönetimini kardeşine bırakmak zorunda kaldı. Selçuklu komutanı İbrahim İnal, Hulvan'ı ele geçirince (1046), kardeşiyle barıştıysa da, küçük oğlunun tutsak düştüğü Selçuklular'ın elinde öldüğünü haber alınca üzüntüden öldü.

FÂRİSAN çoğl. a. (ar. *faris*'in fars. çoğl. *fārisān*). Kur. tar. Osmanlı devletinde sınır kalelerini korumakla görevli süvari birliklerine verilen ad. (Bazıları ulufeli, bazılarıysa tımarlıydı. Bunlar daha sonra "atlı ulufeli" adıyla anıldılar.)

FÂRİSE → FÂRİS.

FARİSİ sıf. (fars. *fārs*, İran ve *-i*'den *farisi*). *Esk.* İran ülkesi; bu ülkenin dili ve ulusuyla ilgili olan şey için kullanılır.

◆ a. Farsça, acemce.

FARİSİ, Osman II'nin şiirlerinde kullandığı mahlas. (→ OSMAN II.)

FARİSİ, asıl adı **Mustafa bin Ahmet,** türk şair (XVI. yy.). Yaşamı hakkında bilgi yoktur. *Divan*'ı ele geçmemiştir. Mecmualarda şiirlerine rastlanır. Şükrullah'ın farsça *Behçet üt-tevarih*'ini *Mahbub-i kul üb ül-ârifin* adıyla türkçeye çevirdi (Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi R. 1096).

FARİSİ (Mustafa **EL-**) ya da **FRESİ** (Mustafa), arapça yazan tunuslu yazar (Sfaks 1931). Ülkesinin bağımsızlık savaşımını yaşayan kuşağın tipik bir temsilcisi olan Farisi, gerek romanlarında (*le Tournant* [fr. çev.], 1965) gerek hikâyelerinde (*Le pont, c'est la vie* [fr. çev.], 1968), gerekse tiyatro yapıtlarında (*la Conspiration* [fr. çev.], 1968; *le Deluge* [fr. çev.], 1969'da oynandı; *les Elus* [fr. çev.], 1973) bu dönemin anlaşılmaz yanlarını ortaya koydu.

FARİSİYAT a. (fars. *farisi*'nin çoğl. *farisiyyāt*). *Esk.* Fars dili ve edebiyatı; iranistik.

FARİSÜŞŞİDYAK, müslümanlığı kabul ettikten sonraki adıyla **Ahmet Faris bin Yusuf,** arap gazeteci, yazar ve dilci (Aşkut, Lübnan, 1804 - İstanbul 1887). Kahire'de hıristiyan Maruni okulu'nda öğrenim gördü. Mısır'ın resmi yayın organı olan Vekayi-i mısriye gazetesinde çalıştı. Malta adasında arapça öğretmenliği yaptı. Bu sırada *Kitab ül-muhavere* adlı arapça -ingilizce bir konuşma kitabı yayımladı (1804). Malta adasında gördüklerini, batı kültürü hakkındaki izlenim ve düşüncelerini *Kitab ür-rihle*'de anlattı (1866). Paris'e, Londra'ya gitti. Araplar için fransızca; İngilizler için de arapça gramer kitabı hazırladı. 1857'de Tunus'ta müslümanlığı kabul etti. Daha sonra İstanbul'a gelip yerleşti. Hükümetin desteğiyle el-Cevaib adlı arapça haftalık gazeteyi çıkardı (1860), aynı adla da bir basımevi kurdu. Farsça -türkçe-arapça *Kenz ül-lügat*(1876) ile Firuzâbâdi'nin *Kamus*'unu eleştiren *el -Casus ale'l-kamus* (1882) adlı sözlükleri yayımladı. El-Cevaib gazetesinde çıkan şiirlerini, edebiyat ve osmanlı tarihine ilişkin yazılarını *Kenz ül-regaib fi müntahabat il -cevaib*'de topladı (1871, 7 c).

FARİZA a. (ar. *fariza*). *Esk.* **1.** Farz olan şey, Tanrı buyruğu. **—2.** Yapılması gerekli olan ödev, boyun borcu: *"Yunus sana farizadır işbu sırât-ı mustakim"* (Yunus Emre, XIII. yy.). **—3.** Mirasçılardan her birine düşen pay. **—4.** *Fariza-i hac* ya da *hac farizası*, hacca gitme görevi.

FARJEON (Eleanor), ingiliz kadın yazar (Londra 1881 - ay. y. 1965), özellikle çocuklar için, modern ve ahlakçı peri oyunları yazdı (*Martin Pippin in the Orchard*, 1921; *Mr. Garden*, 1966).

FARK, -kı a. (ar. *fark*). **1.** Şeyleri, kimseleri birbirinden ayıran özellik, ayrılık, başkalık; ayrım: *İkizler arasında hiçbir fark göremiyorum.* **—2.** Bir niceliğin bir diğerinden çıkarılmasıyla elde edilen şey; bir çıkartmanın sonucu: *—Altı yüz lira ediyor, ama benim yalnızca beş yüz liram var. —Farkını yarın ödersiniz. Maaş farkları gelmiş. Değiştirmek için on bin lira fark istediler.* **—3.** İki ya da daha çok kimse, şey ya da iki büyüklük arasında bir ayrım oluşturan şey: *Aramızda yirmi yaş fark var. Ağırlık farkı sandığınız kadar önemli değil. Aralarında boy farkı var.* **—4.** *(Başkalarına) fark atmak*, bir yarışma durumunda arayı açarak başkalarını geçmek; fazla sayı yapmak. ‖ *(Bir şeyi) fark etmek, (bir şeyin) farkına varmak*, bir şeyin var olduğunu anlamak, sezmek: *İçeriye girince tatsız bir şeylerin olduğunu fark etmiştim;* seçmek, görmek: *Odada başkaları da varmış ama o farkına varmamış.* ‖ *Fark etmek*, eskisine göre farklı bir duruma gelmek, değişmek: *Son yağmurlardan sonra ekinler çok fark etti;* etkisi, önemi olmak: *Ona istediğin yemeği ver fark etmez. Senin için fark eder mi?* ‖ *Fark gözetmek*, iki şey arasında ayrım yapmak, birini ötekinden üstün tutmak. ‖ *Fark edilmek, olunmak*, anlaşılıp sezilmek; ayırt edilmek, seçilmek. ‖ *(Bir şeyin) farkında olmak*, sezmek, anlamak, bilmek: *Her şeyin farkındayım.* ‖ *Farkında olmadan*, bilmeden, istemeden, kazayla: *Farkında olmadan yapmışım.* ‖*Şu farkla (ki)*, bir karşıtlığı, ayrılığı, benzemezliği belirten bir açıklamayı başlatır: *Biz de o tatil köyüne gittik, şu farkla ki biz ancak üç gün kalabildik.*

—Çekird. fiz. *Kütle farkı*, A kütle sayılı bir çekirdeğin kütlesi ile A=12 kütle sayılı karbon izotopu kütlesinin on ikide birin A katı arasındaki fark. (Kütle ve enerji eşdeğerliği nedeniyle, kütle farkı nükleonlar arasındaki bağ enerjisine bağlı olarak, bir çekirdekten öbürüne değişir.)

—Denizbil. ve İklimbil. → GENLİK.

—Dy. *Fark ödeme*, ek bir hizmet karşılığı (kuşet farkı, yataklı vagon farkı) ya da konforlu ve hızlı bir tren için (Trans-Europ -Express) normal bilet ücretine ek olarak ödenen ücret.

—Elekt. *Potansiyel farkı*, GERİLİM'in eşanlamlısı.

—İstat. İki değer arasındaki cebirsel ayrım. ‖ *Ortalama fark*, bir istatistik serisinin terimlerinin olanaklı tüm ikişerli mutlak farklarının aritmetik ortalaması. (Ortalama farkın başlıca niteliği, serinin merkezi değerine bağlı olmamasıdır. Bu nitelik onun, tam anlamıyla merkezi denebilecek bir değeri olmayan dağılımlarda kullanılmasına yol açar.)

—Küm. kur. *İki* A *ve* B *kümesinin bakışımlı farkı*, A nın, B ye ait olmayan elemanlarından ve B nin, A ya ait olmayan elemanlarından, yani, A-B ve B-A farklarının birleşiminden oluşan küme. ‖ *İki* A *ve* B *kümesinin farkı*, A nın, B ye ait olmayan elemanlarından oluşan ve A-B biçiminde yazılan küme. (Bu fark A ile B nin tümlecinin kesişimidir.)

—Nüfbil. *Doğal fark*, bir bölgede, bir devlette doğumlarla ölümlerin bilançosu. ‖ *Göç farkı*, bir ülkede, dışarıdan göçle dışarıya göç arasındaki fark.

—Oy. *Farkına oynamak* ya da *farklı oynamak*, bazı kâğıt oyunlarında, özellikle belotta, oyun sonunda oyuncular arasındaki farka bağlı bir kav saptamak.

Büyük Larousse

Farisi'nin Mahbub-i kul üb ül-ârifin adlı çevirisinden bir sayfa *Topkapı sarayı kütüphanesi, İstanbul*

—Ruhbil. *Fark eşiği*, bir öznenin, birbirine yakın iki uyartı arasında algılayabildiği ve ancak özel yöntemlerle belirlenebilen en küçük fark. || *Fark sesi*, aralarında, algılanmaları için yeterli perde farkı bulunan iki sesin, bir deneğe aynı anda dinletildiğinde duyulan ek ses. || *Farklar ruhbilimi*, bireyler arasındaki farkları saptayan, ölçen ve bu farkların kökenini insan türünde ve başka hayvan türlerinde arayan ruhbilim dalı (Bk. *ansikl.* böl.) || *En küçük farklar yöntemi*, çok küçük farklarla birbirinden ayrılan eşiklerin saptanmasında kullanılan ve denek, bir farkı algılayıncaya kadar, bir uyartıyı şiddetlendirerek ya da hafifleterek farklılaştırmaya dayanan psikofizik yöntemi.

—Says. çözlm. *Fark denklemleri*, diferansiyel denklemlerin ve kısmi türevli denklemlerin kesiklenmesiyle elde edilen denklemler. || *Çizelge farkı*, sayısal bir çizelgede, bir sütunun ardışık iki değerinin farkı. (Örneğin, tam sayıların karelerini veren sayısal çizelgede, ardışık iki satır

n	n^2
40	1 600
41	1 681

biçimindeyse, n^2 sütununun çizelge farkı $\Delta = 1\ 681 - 1\ 600 = 81$ dir.)

—ANSİKL. Ruhbil. *Farklar ruhbilimi*. Bu bilim dalı, J. McKeen Cattell'in, W. Wundt laboratuvarı'nda, tepki süresi bakımından bireyler arasındaki farkları incelemesi sırasında doğdu. XX. yüzyılın başlarında, İ. P. Pavlov, koşullanma konusundaki bireylerarası farklar üzerinde önemle durmakta ve köpeklere ilişkin bir davranış tipolojisi ileri sürmekteydi. Farklar ruhbilimi, önce, psikometrinin gerçekleştirdiği ilerlemelerden ve sağladığı değerlendirme araçlarından yararlandı. ABD'de J. Royce, J. Hirsch; İngiltere'de H. J. Eysenck ve Fransa'da M. Reuchlin'in ortak etkisi altında farklar ruhbilimi, 60'lı yıllarda, uygulamalı ruhbilimin ayrı bir inceleme alanı olarak kendini kabul ettirdi.

Farklar saptaması, ilk aşamada, farkların ölçülmesini gerekli kılar ve bu da, farkların, sağlam, geçerli ve kesin bir biçimde değerlendirilmesini sağlayan araçların (ölçekler, envanterler, cetveller) ortaya konmasını gerektirir. Böylece, farklar ruhbilimi, psikometrinin bazı tekniklerini kullanır. Farkların saptanması, şu konulara ilişkindir: 1. aynı bireyde görülen bir ya da birçok özellik; 2. aynı gruba bağlı birçok birey; 3. psikometri araçlarıyla belirlenen gruplar (örneğin, tedirginler ve tedirgin olmayanlar) ya da başka ölçütlere (hastalık, cinsiyet kategorileri, toplumsal sınıflar, vb.) göre saptanan gruplar.

Farklar ruhbilimi, ikinci aşamada, birçok özellik göz önüne alınarak saptanan *farklar örgütlenmesi*'ni tanımlar ve bunu, ya bu özellikler arasındaki karşılıklı ilişkilere ya da bu karşılıklı ilişkileri açıklayan etkileyici yapıya dayanarak gerçekleştirir. Bu alanda, özellikle C. Burt, R. B. Cattell, C. Spearman, L. L. Thurstone tarafından, çeşitli inceleme modelleri ileri sürülmüş ve bunlar, bilişsel davranışlara uygulanmıştır. Bireylerarası farklar, bilişsel ya da bilişsel olmayan süreçler (bunların gerilemesi, tek bir bireyde aynıdır) harekete geçirildiğinde gözlemlenen farklar olarak ele alınabilir. Ama M. Reuchlin, bireylerin, belli bir işi yapmaları gerektiğinde, başvurabilecekleri birçok süreç zincirinden ancak seçtikleri birine başvurmaları bakımından da birbirlerinden farklılaşabileceklerini göstermiştir. (→ YARDIMCI süreç.)

• *Bireysel farkların gözlemlenme kesimleri*. Farklar ruhbilimi, genel ruhbilimin incelediği temel işlevlere de uygulandı. Ama asıl katkısını ruhbilimin öteki kesimlerinde gösterdi. İ. P. Pavlov, V. Nebilitsın ve N. Teplov, klasik biçimiyle koşullanmanın incelenmesine, gerek farklar ruhbilimi, gerek genel ruhbilim bakımından katkıda bulundular. H. A. Witkin, algı konusunda, bir dizi farklılıklar çözümlemesi geliştirdi. Öte yandan, eğitim kesimiyle ilintili olarak bilgi alanı, bireysel farkların gözlemlenmesine elverişli bir alandı. Bu alanda, P. L. Vernon ve J. P. Guilford, yararlı çalışmalar yaptılar. Psikofizyoloji alanında, farklar ruhbilimi, 1945'te H. Piéron'un başlattığı atılımı sürdürdü ve özellikle nörofizyolojik farkların davranışsal sonuçları üzerinde durdu.

Psikiyatride, tanı ölçekleri ve cetvelleri yapılması ve akıl hastalıklarında genetik çözümleme yöntemlerinin uygulanmaya başlanması, bir farklar psikopatolojisinin doğmasına yol açtı. Bundan başka, günümüzde, bir farklar etolojisinin geliştiği ve bunun, A. Anastasi ya da L. Cronbach tarafından ileri sürülen bazı yöntemleri, türlerarası davranışlara (bazı balıklarda savunma ya da saldırma davranışları, primatlarda ses çıkarma davranışları gibi) uygulamaya çalıştığı görülmektedir. Farklar ruhbilimi, L. Tyler'in incelemelerinin de gösterdiği gibi, uygulamalı ruhbilime bir yöntembilim sağladığı gibi, çalışan insanın çeşitli davranışlarının saptanmasını sağlayan testler de ortaya koydu.

Farklar ruhbilimi, bu gözlem kesimlerine oranla çift yönlü bir rol oynar. 1. Bu kesimlerden, kuramsal modeller alır. Gerçekten de, farklar ruhbilimi, karşılıklı bağıntıların incelenmesine dayanır, ama bu bağıntıların nedensel bir şema içine sokulması ancak, kuramsal bir şema kullanıldığında olanaklıdır ve bu yüzden farklar ruhbilimi, ruhbilimin genel modellerine dayanmak zorundadır. 2. Buna karşılık, bireysel farkların incelenmesi, genel yasaların saptanmasında yararlı olabilir. Örneğin, risk yöntemi, etiyoloji ölçütlerine dayanılarak, kimi zaman tek kutuplu psikoz (yalnızca melankoli kutbu açıkça görülebilen manyako-depresif psikoz) ile çift kutuplu (manyako-depresif) psikoz arasında yapılan ayrımı doğrulamayı olanaklı kılar. Çocuk ruhbilimi kesiminde R. Zazzo, çocukta kişiliğin nasıl oluştuğunu göstermek için ikizlerin durumunu ele aldı. Rene-Descartes Üniversitesi farklar ruhbilimi laboratuvarı, M. Reuchlin'in ön ayak olmasıyla, genel ruhbilim sorunlarını, farklar yöntembilimiyle ele almayı amaçlayan bir dizi araştırmaya girişti.

• *Bireysel farkların kaynağı*. Genetik çözümleme, farklar ruhbiliminin geniş ölçüde yararlandığı bir işlemsel kavramlar öbeği ortaya koydu. Laboratuvarca incelenen canlılar arasındaki farkları belirlemek amacıyla, ortalama öğelerinin çözümlemesi uygulandı. Bu yöntemi ilk kez R. C. Tryon, öğrenme sınamalarından geçirilen fareler arasındaki farkların kaynağını belirlemek amacıyla kullandı (1935 -1940 arasında). J. Hirsch, yer çekimine dayanan yön belirleme ve öğrenme yeteneklerıyle birbirinden farklı ikikanatlıların kökenlerini inceledi. J. Royce, fare soylarında, heyecansal tepki farklarının öğelerini inceledi. Kişilik ve zekâ özelliklerini belirlemek için, çeşitlenme öğelerinin incelenmesine başvuruldu. J. Shields, ikizler yöntemini kullanarak zekâ düzeyi ve kişilik konusunda birçok gözlemi bir araya getirdi. İkizler yöntemini benimseyen birçok ruhbilimci, ailelere uygulanan psikiyatri anketlerinin ve evlat edinme olaylarına ilişkin incelemelerin sağladığı sonuçların, ruhsal bozuklukların kalıtımsal olarak geçtiği varsayımıyla (bu geçişi sağlayan mekanizmanın bilinmemesine rağmen) uyuştuğunu göstermeye çalıştı.

FARKAS (Mihály), macar general (1904 - Budapeşte 1965). Genç yaşta komünist partiye girdi. Kurtuluştan sonra içişleriyle görevli devlet bakanı, milli savunma bakanı (1948) olan Farkas, Politbüro ile Merkez komitesi'nden atıldı (1956) ve partiden çıkarıldı (1956). 1957'de 16 yıl hapse mahkûm edildi; 1960'ta affa uğradı ve 1963'te itibarı kesin olarak iade edildi.

FARKAS (Ferenc), macar besteci (Nagykanizsa 1905). Leo Weiner'in ve Albert Siklós'un öğrencisi. 1949-1975 arasında Budapeşte Müzik akademisi'nde besteleme dersleri verdi. Yeniklasikçi anlayışla her türden çok sayıda yapıt besteledi: *Panegyricus* balesi (1972), *Omaggio a passoa* (1985) ve *Virgilii Georgica* (1988) kantatları, vb.

FARKHUHAR (John Nicol), hindistanlı doğubilimci ve protestan misyoner (1861-1929). Yapıtlarında ve özellikle 1913'te yayımladığı *The Crown of Hinduism* (Hinduculuğun tacı) adlı kitabında, hinduculukla hıristiyanlık arasında evrimsel bir ilişki olduğu düşüncesini işledi; yani ona göre, hinduculukta belli belirsiz olan ilkeler hıristiyanlıkta gerçekleşiyordu ve "alt" dereceden "üst" dereceye geçiş bireyin seçimine bağlı olmakla birlikte, hıristiyanlık hinduculuğu yenileştirmekle kalmamalı, onun yerini almalıydı. Bu sav, yol açtığı muhalefete karşın uzun yıllar hint misyoner dinbilimine egemen olmuştur.

FARKLI sıf. **1.** *(Bir kimseden, bir şeyden) farklı*, birbirine benzemeyen, aralarında ayırıcı nitelikler bulunan şey ya da kimse için kullanılır; ayrı, ayrımlı, değişik: *Bu sorun ötekinden çok farklı. Dünya görüşleri farklı. Farklı fiyat uygulaması. Farklı muamele. Farklı noktalara parmak basıyorlar* **—2.** İki veri arasındaki güçlü bir karşıtlığı belirtir. *Tembellik değil, yalnızca sıkılıyor, bu ikisi farklı şeyler*

—Dalga ve titr. *Farklı evrede olmak*, almaşık bir büyüklükten söz ederken, aynı dönemli bir başka büyüklükle aynı evrede olmamak.

—Dy. *Farklı tarife*, bir demiryolunda taşıma uzaklığına göre uygulanan değişik ücret tarifesi.

—Jeomorfol. *Farklı aşınma*, kayaçlardan oluşan gereçlerin dayanım farklarından doğan aşınma biçimi. (Eşanl. SEÇİCİ AŞINMA.)

◆ be **1.** Değişik, ayrı başka: *Çok farklı düşünüyor.* **—2.** Daha iyi: Onu çok farklı buldum; büyümüş, olgunlaşmış.

FARKLILAŞMA a. Farklılaşmak eylemi.

—Biyol. Canlı varlığın gelişmesi sırasında, ana döl hücrelerinden çeşitli tipte organ, doku ya da hücrelerin *(hücre farklılaşması)* kaynaklanması. (Hücrelerin ve dokuların farklılaşmasına dokulaşma, organlarınkine organlaşma denir.) [Bk. *ansikl.* böl. Bot. ve Embriyol.] || *Farklılaşma yitimi*, hayvansal ya da bitkisel bir doku ya da hücrenin, bireyoluş sırasında meydana gelen farklılaşma sonucunda edindiği özgül özelliklerin tümünü ya da bir bölümünü yitirmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Nörobiyol. Psikobiyolojide, basit koşullanmadan daha yüksek karmaşıklık düzeyinde deneysel öğrenme durumu. Bu durumda, kişinin farklı işaretlere farklı cevaplar vermesi, ya da bazı uyartılara (olumlu işaretler) cevap verip, başka bazı uyartılara (olumsuz işaretler) cevap vermekten kaçınması gerekir.

—Patol. anat. *Farklılaşma yitimi*, bir hücre ya da dokunun biçimsel ve işlevsel özelliklerinin kısmen kaybolması. (Farklılaşma yitiminin üst sınırı anaplaziye varır) || *Bezlerde farklılaşma yitimi*, salgı borucuklarını kaplayan hücrelerin salgı çıkarma özelliğini yitirmesi.

—Pedol. Bir gereçten ya da ana kayaçtan hareketle morfolojik ve fizikokimyasal bakımlardan birbirlerinden farklı, binişik katların oluşumu. (Farklılaşma ana kayaca, iklime ve toprağın yaşına bağlıdır.)

—Ruhbil. İki farklı uyartıyı ayırt etme yeteneği (bu, bir davranış olarak ortaya çıkar). Pavlov, bu yeteneğin edinilmesini de farklılaşma terimiyle belirtir (bu durumda farklılaşma, *ayrım*'la aynı anlamdadır). || Bireyin evriminde ya da gelişiminde, farklılıklara yol açan ve adım adım gerçekleşen değişiklik. || *Yatkınlıkların farklılaşması*, bireydeki yatkınlıkların, geliştikleri sırada, birbirinden gittikçe bağımsızlaştığını ileri süren varsayım.

—Topruhbil. *Kategorisel farklılaşma*, çeşitli toplumsal gruplar ilişki içinde bulunduğunda, davranışlarda, değerlendirmelerde ve tasarımlarda ortaya çıkan farklılaşma süreci. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Yerbil. Jeolojik bir birimin (örneğin taşkürenin), en etkinleri kısmi erime ve parçalı billurlaşma olan çeşitli süreçler sonucunda, kimyasal bakımdan farklı kümelere doğru evrimi. (Eşanl. DİFERANSİYASYON.)

—ANSİKL. Biyol. Kısmi farklılaşma yitimi koloni halinde yaşayan hayvanlarda (örneğin yosunhayvanları) tomurcuklanma sırasında görülür ve hücreler yeniden çoğalma gücü kazanır. Canlı dışında yapılan doku kültürleriyle de (civciv kalbi hücreleri) aynı sonuç elde edilir. Daha tam bir farklılaşma yitimi, yani tümüyle embriyon durumuna geçiş, doğal olarak, tam başkalaşma geçiren böceklerin nemf evresinde, yosunhayvanlarının kuraklık nedeniyle kistleşmeleri halinde, vb. görülür; aynı olay basit hayvanlarda (örneğin nemertesler) sakatlanma, besinsiz, oksijensiz bırakma gibi etkilerle yapay olarak da elde edilir. Özellikle insanlarda yaraların kapanması, dokularda yerel ve geçici bir farklılaşma yitiminin sonucudur.

—Bot. Bitkilerde sürgendoku*dan başlayarak gelişen hücre farklılaşması sırasında genellikle hücrelerin hacimce büyüdüğü görülür. Aynı zamanda, kofullar iyice gelişir ve sitoplazmada, kloroplastlar (özümleyici dokular), amiloplastlar (yedek besin dokuları) ve kromaplastlar (renkli bazı organlar) belirebilir. Hücrenin çevresini saran zar uzayabilir (hücrelerin uzamasıyla damar dokuları ve lifler meydana gelir), hatta kalınlaşabilir (odunlu ya da selülozlu destek dokuları; iletim dokuları: halkalı, sarmal, ağsı, noktalı borular; koruyucu doku: mantar, kütinli ve mumlu üstderi). Bunlardan da oldukça özelleşmiş ve belli işlevleri olan dokular meydana gelir. Farklılaşma, bitkisel organlaşmada önemli rol oynar; birçok etmen bunun hazırlanmasına katkıda bulunur; hücresel kutupluluk ve çeşitli maddeler (örneğin, oksin) bunlar arasındadır.

Damar dokularında, başlangıçtaki sürgendokudan başlayan farklılaşmanın doğrultusuna göre merkezcil, merkezkaç ve tegetsel farklılaşmalar görülür. (→ DOKU.)

—Embriyol. Genel kural olarak embriyonun tüm hücreleri iki yavru hücreye bölünür. Bu iki hücre, ana hücreyle özdeş olursa basit bir *çoğalma* vardır. Yavru hücreler, ana hücreden farklı, ama birbirleriyle özdeş olurlarsa hücre soyunda *olgunlaşma* olduğundan (örneğin alyuvarlar, spermatositler, vb.) söz edilir.

Ancak, iki yavru hücre birbirinden farklı olduğunda, *farklılaşma* vardır; yani, organizmada hücre tiplerinin çeşitliliği artmıştır. Hücrelerarası iletişimin (özellikle desmozomlar) yol açtığı karmaşık düzenlemeler nedeniyle farklılaşma çeşitli hücrelerde birbirinden farklı etkinliği olan bazı genlerin etkinliğini önler, bu da değişik yapıda protein ve enzimlerin oluşmasına yol açar ve kısa zamanda dokunun mikroskobik görünümü değişir; morula evresinden başlayarak, hayvansal kutupta *mikromerler*, bitkisel kutupta *makromerler* belirir; farklılaşmayı organlaşma izler.

—Topruhbil. Bireyler, kendi grup üyeleri arasındaki benzerlikleri ve öteki grup ya da kategorilerin üyeleriyle aralarındaki farkları belirginleştirme eğilimindedirler. Böylece bireyler, genellikle, bağlı oldukları kendi grupları lehine bir farklılık yaratmış olurlar. Bu toplummerkezcilik, aslında, bağlı bulunulan grupta olduğu gibi öteki grupta da bulunan ayırtedici özelliklerin değerlendirilmesinin sistemli olarak çarpıtılmasına dayanır.

FARKLILAŞMAK gçz. f. Farklı duruma gelmek, ayırıcı özellikler kazanmak: *Farklılaşan, farklılaşmış hücreler.*

—Antropol. *Farklılaşmamış soyzinciri,* ana ve baba alt soysoplarının, uygulamada birbirinin yerine geçebildiği ve toplum içinde aynı işlevleri yerine getirdiği soyzinciri sistemi.

◆ **farklılaştırmak** ettirg. f. Farklı duruma getirmek.

FARKLILAŞTIRMAK → FARKLILAŞMAK.

FARKLILIK a. Farklı olma durumu; benzemezlik.

—Nüfbil. *Evlilikte farklılık,* birbirinden farklı özellikler (ırk, toplumsal durum, eğitim düzeyi, vb.) taşıyan kişiler arasında yapılan evlilikleri açıklayan toplumsal olgu.

FARKÖLÇER a. Teknol. Basınç farklarını ölçmeye yarayan aygıt. (Eşanl. DEPRİMOMETRE.)

FARKSIZ sıf. Birbirine çok benzeyen şeyler ya da bir başkasıyla farklılığı olmayan şey için kullanılır: *Verdiğiniz iki örnek de birbirinden farksız.*

FARKSIZLAŞMAK g. f. Farksız duruma gelmek.

FARMAKODİNAMİ a. (fr. *pharmacodynamie*). Normal olan ya da deneysel olarak bozulan organik işlevlerde ilaçların verilmesiyle meydana gelen değişikliklerin incelenmesi.

FARMAKODİNAMİK sıf. (fr. *pharmacodynamique*). Tıp İlaçların etki mekanizmasına ilişkin olana denir.

—Psik. *Farmakodinamik deney* ya da *araştırma,* teşhis ya da araştırma amacıyla, psikotrop bir maddeyi (barbütirik, amfetamin, hallüsinojen) akut bir şekilde verdikten sonra bir kişinin yaşantısını araştırmak.

◆ a. **1.** İlaçların etki mekanizması. **—2.** Eczacılığın ilaçların etki mekanizması ile ilgili bölümü.

FARMAKOFOR sıf. Eczc. Organik bir bileşik molekülünde, bu bileşiğin tedavi edici özelliklerini sağlayan işlevsel bir grup için kullanılır.

FARMAKOGENETİK a. (fr. *pharmacogénétique*). İlaçların organizma üzerindeki etkilerine göre genetik etmenlerin incelenmesi.

FARMAKOGNOZİ a. (fr. *pharmacognosie*). İlaçların doğada bulundukları hallerde incelenmesi ve öğretilmesi. (Farmakognozi [bitkisel] tıbbi maddeler ve kimyasal eczacılık [madensel ya da organik maddeler] diye ikiye ayrılır.)

FARMAKOKİNETİK a. (fr. *pharmacocinétique*). Eczc. Bir ilacın ya da birlikte kullanılan birçok ilacın, canlı organizmadaki durumunun incelenmesi. (Farmakokinetik, bir ilacın organizmada emilmesini, bağlanmasını, dağılmasını, değişikliğe uğramasını ve atılmasını, her evre için gerekli süreyi de ölçerek inceler.)

◆ sıf. Farmakokinetik ile ilgili.

FARMAKOLİT a. (fr. *pharmacolite*). Miner. Monoklinik sistemde yer alan, hidratlı doğal kalsiyum arsenat; arsenikli bakır ve kobalt cevherleriyle bir arada bulunur.

FARMAKOLOG ya da **FARMAKOLOJİST** a. (fr. *pharmacologue* ya da *pharmacologiste*). Farmakoloji dersi veren ya da bu alanda bilim yapan kimse.

Farmakolog, İstanbul'da yayımlanan eczacılık dergisi (1931-1952). Sorumlu yönetmenliğini Naşit Baylav'ın üstlendiği dergi, Türkiye'deki eczacıların dert, istek ve düşüncelerini yansıttı; eczacılığın çağdaş gelişimi ile ilgili yayım yaptı.

FARMAKOLOJİ a. (fr. *pharmacologie*). İlaçların hazırlanmasını, kullanılmasını, kullanış şeklini ve saklanmasını konu alan bilim.

FARMAKOLOJİK sıf. (fr. *pharmacologique*). Farmakoloji ile ilgili.

FARMAKOLOJİST →FARMAKOLOG.

FARMAKOPE a. (fr. *pharmacopée,* yun. *pharmakopoiia;* drog yapımı'ndan). Eczacılıkta kullanılan maddelerin ve ilaçların yapılarını, özelliklerini, bileşimlerini ve en yüksek dozlarını, ayrıca ilaçların hazırlanma yöntemlerini belirten kanun hükmünde resmi kitap.

—ANSİKL. Her ülkenin kendine ait farmakopesi vardır. Bunların yayımlanması XIX. yy.'ın ilk yarısına rastlar. Bütün dünya ülkelerinde uygulanacak bir farmakope *"Pharmacopea Internationalis"* adı ile 1951 ve 1955'te 2 cilt olarak yayımlanmış ise de bütün ülkelerce kabul edilmemiştir. Bundan ayrı 3 cilt olarak hazırlanan Avrupa farmakopesi *(European Pharmacopea)* 1969, 1971, 1975 yıllarında yayımlanmıştır ve Avrupa ülkelerinin ortak işlemlerinde resmi farmakope olarak kullanılmaktadır.

Türkiye'de ilk farmakope 1844 yılında yayımlanan Osmanlı askeri farmakopesi'dir *(Pharmacopoea Castrensis Ottmana).* Aynı kitapta bölümler fransızca ve latince olarak yazılmıştır. İlk türkçe kitap Cumhuriyet döneminde 767 sayı ve 1926 tarihli Türk kodeksi kanunu'na göre hazırlanan ve 1930'da yayımlanan *Türk kodeksi*'dir. Bu kitabın yenilenmiş 2. basımı 1940'ta yapıldı. 1948'de de eki çıkarıldı. Türk kodeksi adı 1974'te Türk farmakopesi olarak değiştirilerek yeni basımı yapıldı.

FARMAKOSİDERİT a. (fr. *pharmacosidérite*'den). Miner. Hidratlı, doğal demir, arsenat; kübik bakışımlı, koyu yeşil kristaller halinde bulunur.

FARMAKOTEKNİ a. (fr. *pharmacotechnie*). İlaç maddelerinin çıkarılmasını, bireşimini ve saflaştırılmasını konu alan eczacılık bilimi.

FARMAKOTERAPİ a. (fr. *pharmacothérapie*). Nedeni ne olursu olsun hastalıkları ilaçla tedavi etme.

FARMAKOTOKSİKOLOJİ a. (fr. *pharmacotoxicologie*). İlaçların zararlı etkilerini ortaya çıkarmaya ve ölçmeye yarayan yöntemlerin tümü.

FARMAKOTOKSİKOLOJİK sıf. (fr. *pharmacotoxicologique*). Farmakotoksikoloji ile ilgili.

FARMAN, fransız havacı ve sanayici iki erkek kardeşin adı. —HENRİ (Paris 1874 - *ay. y.* 1958), ününü 13 ocak 1908'de Issy-les-Moulineaux'da, tek başına, bir kilometrelik bir yol katederek, büyük havacılık ödülünü (Archdeacon-Deutsch de La Meurthe kupası) elde etmekle kazandı. Daha sonra birçok başarı göstererek parladı: yolcu taşıyarak ilk uçuş (28 mart 1908); kentten kente, Bouy'den Reims'e ilk uçuş (30 ekim 1908); İngiltere, Almanya ve Belçika'da hız ve yükseğe çıkma rekorları (1910). 1911'de Toussus-le-Noble'da resmi olmayan ilk pilotluk okulunu, 1919'da kamuya açık ilk hava şirketlerinden birini kurdu. — Aynı biçimde birçok havacılık rekoruna sahip olan ve 1910'a doğru çift kanatlı bir uçak modeli icat eden kardeşi MAURİCE (Paris 1877 - *ay. y.* 1964), Birinci Dünya savaşı başlangıcında, daha sonra çok sayıda askeri ve ticari uçak ve deniz uçağı üretecek olan, bir havacılık gereçleri yapım şirketi kurmak için kardeşiyle birleşti.

Monde et Caméra

Henri Farman

FARMANYANTZ (Georgiy), rus dansçı (Moskova 1921). 1940 yılında Bolşoy okulu'nu bitirdikten sonra Bolşoy tiyatrosu'nda dans etmeye başladı. Burada kısa zamanda yıldız dansçılığa yükseldi. Rus karakter dansçılarının en büyüklerinden biridir. Yorumladığı yapıtlar arasında *Bahçesaray çeşmesi, Don Kişot, Mirandolin, Paris alevleri* gibi baleler vardır.

FARMASON a. (fr. *franc,* özgür ve *maçon,* duvarcı, *franc-maçon*'dan). **1.**→ MASON **—2.** Dinsiz, imansız.

FARMASONLUK → MASONLUK.

FARMER (Henry George), irlandalı müzikbilimci ve orkestra yöneticisi (Birr, İrlanda, 1882-Law, İskoçya, 1965). Müzikbilim öğrenimi gördü, iskoç üniversitelerinde müzikbilim profesörlüğü yaptı. Gençliğinde kimi orkestralarda keman ya da korno çaldı. 1911'de Londra'da İrlanda Orkest-

Scala

Roma'daki **Farnese sarayı**'nın iç avlusu

Scala

Karl V ve Alessandro Farnese Worms'ta Caprarola'daki **Farnese sarayı**'nda Taddeo Zuccaro'nun freski XVI. yy.'ın ikinci yarısı

İPS

James Thomas **Farrell**

rası'nı kurdu. 1918'de Glasgow Senfoni orkestrası'nın şefliğine getirildi. Müzikbilim çalışmalarını ortadoğu, özellikle de arap müziği üzerinde yoğunlaştırdı, bu alanda en büyük otoriteler arasına girdi. Birçok yapıtı, türk müziği tarihi açısından da önem taşır. Başlıca yapıtları: *The Arabian İnfluence on Musical Theory* (Müzik kuramı üzerindeki arap etkisi) [1925], *A History of Arabian Music to the XVIIth Century* (XVII. yy. arap müziği tarihi) [1929], *Studies in Oriental Musical İnstruments* (Doğu çalgılarının incelenmesi) [2 cilt, 1931, 1939], *Turkish İnstruments of Music in XVIIth Century* (XVII. yy. türk çalgıları) [*Evliya Çelebi seyahatnamesi*'nin 1. cildindeki "Sazlar" bölümünün açıklamalı çevirisi, 1936], *The Sources of Arabian Music* (Arap müziğinin kaynakları) [1940].

Farmer zayıflatıcısı. Foto. Bir fototipi zayıflatmak için kullanılan seyreltik potasyum ferrisiyanür ve sodyum hiposülfit çözeltisi.

FARNABY (Giles), ingiliz besteci (1563'e doğr.- Londra 1640). Thomas East'in mezmur koleksiyonuna (1592) katkıda bulundu. Dindışı 54 parçası, *Fitzwilliam Virginal Book*'tadır. Aynı zamanda dört sesli canzonetta'lar besteledi. Geleneksel temalar üzerine çeşitlemelerde, madrigal ya da arya transkripsiyonlarında, soylu ya da canlı danslarda, öykülü parçalarda üstün başarı gösterdi.

FARNBOROUGH, Büyük Britanya'da (Hampshire) kent, Londra'nın G.-B.'sında; 41 300 nüf. Napoléon III, imparatoriçe Eugénie ve veliaht prensin mezarları. Önemli hava taşıtları sergisi (hava üssünün bir bölümü Aldershot kampında uzanır). — Yakınında, Sandhurst askeri akademisi.

FARNESE, kökleri X. yy.'a kadar uzanan tuscialı büyük italyan aile. 1545'ten başlayarak Parma'da egemenlik kurdu. Papalığa son derece bağlı olan bu aile, XII. yy.'dan XIV. yy.'a kadar Bolsena gölü yakınında eski Castrum Farneti şatosu'nun çevresinde geniş bir malikânede yaşadı. XV. ve XVI. yy.'larda soylu ailelerle akrabalık kurdu. Alessandro ile (Paulus III adıyla papa oldu) papalık makamına ulaştı. Alessandro, Farnese sarayı'nın yapımını başlattı. Guiseler'e bağlı olan Farnese ailesi, Pier Luigi'nin öldürülmesinden (1547) ve Liugi'ye ait olan Parma dukalığı'nın Fernando de Gonzaga tarafından işgalinden sonra Fransa safında yer aldı. Daha ileride geleceğini Habsburg İspanyası'nın (Alessandro Farnese, Hollanda valisi, 1578) ya da Bourbonlar'ın (İsabel, İspanya kralı Felipe V'in karısı) yazgısına bağladı. Başlıca üyeleri şunlardır: RANUCCIO *il Vecchio*, 1417'de senatör seçildi, papalık devletinin askeri savunucusu oldu. Zengin evlilikler sayesinde, papa Eugenius IV tarafından geniş ölçüde korunan ailesinin toplumsal açıdan yükselmesini sağladı. Papa, Bolsena gölündeki adalardan birini Farneseler'e aile mezarlığı olarak tahsis etti; —ALESSANDRO (Canino 1468-Roma 1549), Ranuccio'nun torunu, kardinal, sonra Paulus* adıyla papa oldu; —GIULIA (1474-1524), Alessandro'nun kız kardeşi, Orsino Orsini'nin karısı, papa Alexander VI'nın metresi ve Giovanni Borgia*'nın annesi; —PIER LUIGI (1490-1547), Alessandro'nun oğlu, kralın onayı olmaksızın Parma ve Piacenza düklüklerinin babadan oğula geçmesini sağlayan beratı aldı (1545). Bu sayede oğullarının prens ailelerinden evlenmelerini kolaylaştırdı. 1547'de öldürüldü. Bu cinayet, muhtemelen düklüğünü işgal eden Fernando de Gonzaga tarafından tertiplendi. Parma'da yaptırdığı çok büyük kraliyet sarayı daha sonra ünlü Farnese tiyatrosu haline geldi; — ALESSANDRO (Valentano 1520-Roma 1589), Pier Luigi'nin oğlu, kardinal, hümanist, bilim adamları ve sanatçıların koruyucusu. Caprarola'da Farnese sarayı'nı ve Vignola'ya Roma'da Gesù kilisesi'ni yaptırttı; —OTTAVIO (1524-1586), Pier Luigi'nin oğlu, **Parma** dükü (1547-1586). Karl V'in evlilikdışı kızı Avusturyalı Margherita ile evlendi. Fransa safında yer alan ve papa Julius III'ün husumetine uğrayan Ottavio düklüğünü tam olarak ancak 1550'de ele geçirebildi; —ORAZIO (1531-Hesdin 1553), **Castro** dükü (1549), Pier Luigi'nin oğlu. Henri II'nin evlilikdışı doğmuş, ama Fransa'da meşru olarak tanınan kızı Diane de France ile evlendi (1552); —ALESSANDRO, **Parma** dükü (1586-1592), Ottavio'nun oğlu (bk. ALESSANDRO FARNESE); —RANUCCIO I, Alessandro'nun oğlu, **Parma** dükü (1592-1622); —ODOARDO, Ranuccio I'in oğlu, **Parma** dükü (1622-1646); RANUCCIO II, Odoardo'nun oğlu, **Parma** dükü (1646-1694); ELISABETTA (1692-1766), son dükler olan FRANCESCO (1694'ten 1727'ye kadar dük) ve ANTONIO'nun (1727'den 1731'e kadar dük) yeğeni. İspanya kralı Felipe V ile evlendi ve düklüğü oğulları, geleceğin İspanya kralı Carlos III'e (1731) ve Felipe'ye (1748) bırakmayı başardı. (→İSABEL FARNESIO.)

Farnese kâsesi, İskenderiye taş oymacılığının başyapıtı olan, tabak biçiminde, sardoniks büyük kame (İ.Ö. II. yy.). Bugün Napoli Ulusal arkeoloji müzesi'nde korunan bu yapıt 1471'de Medici ailesinden Lorenzo tarafından satın alınan papa Paulus II hazinesine aittir. Kâsede Lagos krallık ailesi, Mısır tanrıları Osiris, İsis ve Horus'un çizgileriyle gösterilmiştir.

Farnese koleksiyonu, eskiden Roma'da, Farnese sarayı'nda korunan sanat eşyaları koleksiyonu. Bu koleksiyondaki ünlü parçalar *(Hercules, Flora, Farnese boğası)* 1787'de Napoli Ulusal arkeoloji müzesi'ne aktarıldı.

Farnese sarayı, Roma'da, Tevere ırmağının sol yakasında, Rönesans'ın en ünlü yapıtlarından biri. Yapımına, 1514'e doğru geleceğin Paulus III'ü kardinal Alessandro Farnese için Genç Sangallo tarafından başlanan saray, Michelangelo (taçkapı ve ana cephe saçağı, büyük avlunun ve ikinci avlunun üçüncü sıra kemerleri) ve Della Porta (arka avlu) tarafından tamamlandı: iç kısmında, 1600'de Annibale Carracci'nin *aşk her şeyi alt eder* (Amor omnia vincit) temasının resmedildiği son derece güzel bir galeri vardır. Farnese sarayı 1874'ten bu yana Quirinale yakınında Fransa büyükelçiliği bi-

nası olarak kullanılmaktadır; Roma'daki Fransız okulu da 1875'te oraya yerleşti.

Farnese sarayı, Caprarola'da, Viterbo yakınında, 1559-1573 arasında il Vignola tarafından, kardinal Alessandro Farnese (1520-1589) için yapılan saray. Yükselen bir sahneleme anlayışıyla tasarlanmıştır; yuvarlak iç avlusuyla beşgen biçimindedir. Salonları Federico Zuccari'nin ve öteki manierismocuların freskleriyle süslü olan saray İtalya cumhurbaşkanının yazlık konutudur.

Farnesina *(La)*, Roma'da, Tevere ırmağı kıyısında Janiculum tepesi eteğinde, banker Agostino Chigi için 1508-1511'de B. Peruzzi tarafından yapılan villa. Raffaello (*Galatheus*, 1511), G. Romano, Peruzzi, Sebastiano del Piombo ve Sodoma (italyan resminin başyapıtlarından *İskender ile Ruşenk'in düğünü*) tarafından dekore edilmiştir. Villada 1895'te devlet tarafından kurulan bir ulusal estamp galerisi vardır.

1878'de bahçesinde yapılan kazılarda, İ.Ö. 20'ye doğru yapılmış bir roma villası bulunmuştur. Bu villada roman-campania resminin II. üsbulunun son evresine ilişkin resim süslemeleri (Roma'da Terme müzesi'nde korunmaktadır) ve döneme özgü özellikle peyzajları ve groteskleriyle dikkati çeken yalancı mermer dekorlar vardı. Villa Augustus'un kızı Julia'ya ait olabilir.

FARNEZİK sıf. (fr. *farnésique*). Biyokim. *Farnezik asit*, kolesterol oluşumunda ara ürün; 15 karbon atomu içerir ve homojenleştirilmiş karaciğer özütlerindeki asetatlardan hareketle oluşur.

FARNEZOL a. (fr. *farnésol*). Org. kim. $(CH_3)_2C = CH - (CH_2)_2 - C(CH_3) = CH - (CH_2)_2 - C(CH_3) = CH - CH_2OH$ formülünde seskiterpenik alkol; amberçiçeği, gül ve ıhlamur esanslarından çıkarılır;bütün seskiterpenler ile bütün triterpenlerin öncüsüdür. (Koku verme etkisinden yararlanılır.)

FARNHAM, Büyük Britanya'da (Surrey) kent, Londra'nın G.-B.'sında, North Downs'ın eteğinde; 33 100 nüf. Ticaret merkezi. Winchester piskoposlarının eski sarayı (XII.-XVII. yy.). Gürcü döneminden kalma güzel evler.

FARNHAM, Kanada'da (Québec) kent, Montréal'in G.-D.'sunda, Yamaska kıyısında; 6 500 nüf.

FARO a. Tropikal Afrika'da yetişen ve *lonlaviol* adıyla da anılan ağaç. (Yeşilimsi esmer damarlı, pembemsi bej renkteki, kaba dokulu, yumuşak ve hafif odunu iç doğramacılıkta, sandık, kontrplak ve kaplama yapımında kullanılır. Bil. cins a. *daniellia;* erguvangiller familyası.)

FARO a. Yerbil. Halka biçiminde küçük mercan resifi. Zincirleme gruplaşmaları, bir set resifi ya da büyük bir atol oluşturur. (Bu biçime Maldivler dışında pek rastlanmaz.)

FARO, Portekiz'de liman kenti, yönetim bölümü merkezi, Algarve'nin anakenti; 28 000 nüf. Piskoposluk. Balıkçılık (ton). Konservecilik. Meyve ve mantar dışsatımı. Turizm merkezi. Kent, 1755'teki depremde yıkıldı. —*Faro yönetim bölümü*, 4 960 km²; 342 900 nüf. (1989).

FARO, Kanada'da Yukon'da yer; 1 500 nüf. —Yakınında açık tavanlı kurşun ve çinko madeni.

FARO burnu, Sicilya'da (İtalya) burun, adanın kuzey-doğu ucunda, Messina boğazının girişinde.

FAROZ a. Balıkç. FOROZ'un eşanlamlısı.

FARQUHAR, Hint okyanusu'nda adalar; önce Mauritius adasına, sonra Seychelles adalarına bağlandı; 1965-1976 arasında Britanya'nın Hint okyanusu topraklari içinde yer aldı. 1976'dan bu yana adalar Seychelles Adaları Cumhuriyeti'nin bir parçasıdır.

FARQUHAR (George), ingiliz aktör ve oyun yazarı (Londonderry, İrlanda, 1678-Londra 1707). Komedileri, özellikle örgüsünde gözlenen ustalıkla dikkati çeker; *The Recruiting officier* (1706), *The Beaux Stratagem* (1707).

FARR (William), ingiliz istatistikçi (Kenley, Shropshire, 1807 - Londra 1883). Hayvan toplulukları üzerindeki Malthus yasalarını geliştirdi.

Farr yöntemi. Bağışıkbil. Antijenlerin ya da onlara uygun antikorların miktarlarını saptama yöntemi. (Antijenleri işaretlemek için önce radyoaktif izotoplar kullanılır, sonra antijenler amonyum sülfat ile çökertilir.)

FARRAGUT (David Glasgow), amerikalı amiral (Knoxville yakınında, Tennessee, 1801-Portsmouth, New Hampshire, 1870). Amerikan İç savaşı'nda kuzey birliklerine katıldı ve New Orleans'ın alınmasında yararlık gösterdi (1862). Mobile körfezinde kesin bir zafer kazandıktan sonra (1864) atlantik filosunun başına getirildi (1867).

FARRAR (Frederic William), ingiliz protestan tanrıbilimci ve filolog (Bombay 1831-Canterbury 1903). Kraliçe Victoria'nın papazı. *Eric, or Little by little* (1858) ve *Julian Home* (1859) gibi, kolej yaşamı üzerine yazdığı çok sayıda kitaptan sonra dilbilimle ilgilendi ve 1874'te İsa'nın yaşamı üzerine, Renan'ın bu konudaki iddialarını çürütmek amacını güden bir inceleme yayımladı. Vaazlarını bir araya getirdiği bir kitapta (*Eternal Hope* [1878]), cehennem azabının sonsuzluğuna karşı çıktı.

FARRAR (Geraldine), amerikalı soprano (Melrose, Massachusetts, 1882 - Ridgefield, Connecticut, 1967). Lilli Lehmann'ın öğrencisi. Sahneye ilk kez 1901'de Berlin'de çıktı. Daha sonra Salzburg'da çalıştı. 1906'da kadrosuna katıldığı New York Metropolitan Opera'da, Caruso'nun yanı sıra en gözde şarkıcı durumuna geldi. Mascagni'nin *Amica*'sı ile Puccini'nin *Sour Angelica*'sının prömiyerlerinde başrol oynadı. Ayrıca filmler çevirdi.

FARRELL (James Thomas), amerikalı romancı (Chicago 1904-New York 1979). *Young Lonigan* (1932) ile amerikan edebiyatında gerçekçiliğin ustası sayıldı. Chicago'da yaşayan küçük bir irlandalıyı anlatan bu yapıtında, Dreiser'in açıklığını ve Proust ile Joyce'un tekniğini kaynaştırdı. *The Young Manhood of Studs Lonigan* (1934) bu romanın devamıdır; *Judgement Day* (1935) Lonigan çevrimini tamamlar. *A World I Never Made* (1936), özyaşamöyküsel çevrimin ilk romanıdır. *Tommy Callagher's Crusade* (1939) ve *Ellen Rogers* (1941) adlı yapıtıyla Farrell, toplumsal yönelimine karakter çatışmalarını ekledi. *Bernard Clare* (1946) ile başlayan Bernard Carr (ya da Clare) çevrimi de yazarın önemli yapıtlarındandır. Başka birçok romanı ve hikâye kitapları vardır. Farrell aynı zamanda, Marx ve Freud'dan esinlenen bir siyaset ve toplumbilim eleştirmeni ve bir edebiyat çözümleyicisi olarak tanınır (*A Note on Literary Criticism*, 1936).

FARRELL (Suzanne FICKER, **Suzanne** — denir), amerikalı kadın dansçı (Cincinnati 1945). American Ballet'in okuluna girdi. Önceleri önemsiz roller üstlendiği New York City Ballet'te 1963'te solocuğa, 1965'te de yıldız dansçılığa yükseldi. Burada Jacques D'Amboise ile G. Balanchine'in yapıtlarının prömiyerlerinde başrolü paylaştı: *Meditations* (1963), *Clarinade* (1964), *Variations* ve *Brahms -Schönberg Quartet* (1966), *Jevels* (1967). Daha sonra kadrosuna katıldığı XX. yy. balesi'nde Maurice Béjart onunla Jorge Donn için Bach'ın 5 no'lu kantatı üzerine bir pas de deux koregrafiledi (1970). M. Béjart'ın *Offrande chorégraphique* (1971), *les Fleurs du mal* ve *Ah! vous dirais-je maman* (1972) adlı yapıtlarını ilk kez yorumladı. Aynı yıl Paul Mejia'nın *Alborada del Gracioso*'sunu ve Béjart'ın *Symphonie pour un homme seul*'ünü yeniden yorumladı. Monnaie tiyatrosu'nun bale topluluğunda çalıştığı yıllarda Balanchine'in üslubunu buradaki dansçılara benimsetti. Béjart'ın *le Marteau sans maître* (1973), *Gülistan* (1973), *I trionfi* (1974) adlı yapıtlarının prömiyerlerinde başrol oynadı. 1975'te New York City Ballet'e döndü, bu toplulukta Paris Operası'nda G. Balanchine'in *Tzigane* ve Jerome Robbins'in *Concerto en sol* adlı yapıtlarını ilk kez yorumladı. Ayrıca *Chaconne* (1976; G. Balanchine'in) ve *In G Major* (1978; J. Robbins'in) adlı balelerin de prömiyerlerinde dans etti.

S. Lido

Suzanne **Farrell** koregrafisini Maurice Béjart'ın yaptığı *Cantate no 5*'in (Bach) bir sahnesinde (Brüksel, 1974)

FARRÈRE (Frédéric Charles BARGONE, **Claude** —denir), fransız yazar (Lyon 1876-Paris 1957). Deniz subayıydı; Pierre Loti gibi, o da ilk romanlarında Uzakdoğu'daki yaşamından izlenimlerini aktardı. *Fumée d'opium* (1904) ve *les Civilisés* (1906) adlı yapıtlarıyla başarıya ulaştı; daha sonra yayımlanan, genellikle egzotizm dolu ve giderek gerçekçi akımı yansıtan yapıtları (*Savaş* [la Bataille], 1909; *les Petites Alliées*, 1910; *la Dernière Déesse*, 1920; *les Petites Cousines*, 1953) bu başarısını pekiştirdi. Başlangıçta gözalıcı Doğu'nun bir parçası olarak gördüğü Türkiye'yi Balkan savaşı arifesinden başlayarak Batı'ya karşı savunması ona "Türk dostu" unvanını kazandırdı. Birkaç kez geldiği İstanbul'da bir caddeye onun adı verildi. *Katil kim?* (L'Homme qui Assassina), 1907; *Les Quatre Dames d'Angora* (1933); *La Dernière porte* (1951); *L'Extraordinaire Aventure d'Achmed Pacha Djemaleddine* (1913) gibi yapıtlarında türk tarihini, türk kültürünü konu edindi, Türkiye'deki yaşamı dile getirdi.

FARRUCA a. (isp. sözc.). Andalucia geleneksel dansı. (Galicia kökenli olduğu sanılan farruca, boğa karşısındaki matadorun hareketlerini yansıtmaktadır.)

FARS a. (eskiden, "bir gösteride güldürülü ara oyun" anlamında). Ed. Güldürülü diyalog ve öyküler geleneği içinde XV. yy.'da biçimlenen dramatik tür. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Eustache Deschamps'da "fars" sözcüğü güldürülü bir diyaloğa başlık olarak kullanılır. Fars türünü konu, konumlar, hatta karakterlerle tanımlamak olanaksızdır. Kuramcıların, farsı, diğer dramatik biçimler karşısında halkın kendisini en mükemmel anlatımı olarak kabul etmeleri şaşırtıcı olabilir. Sorunsal, fabliau'ların-kinin aynıdır. Farslar, fabliau'lardan, ancak bir uygulama, sahneye koyma sözkonusu olduğundan, farklılık gösterirler. Özel bir yergi niteliği taşımadan (Sottie*'den farklı olarak) güldürülen, eğlendirilen her çeşitten seyirci kitlesi önünde oyuncular "kişi olarak" sahneye çıkarlar. Aynı dönemde, hikâye gibi, fars da bir olayı gündelik biçimi ve bildik, alışılmış dekoruyla sunar. Bugün bizim için pek bir anlam taşımayan kişi adları, aldatan ve aldanan rollerini paylaşan tipleri oluştururlar. Bütün bu jestler, nükteli sözler, iğneli şakalar toplamı, tür ayrımı olmaksızın, jongleur'lerin repertuvarlarından kaynaklanır. Ama o dönemde iyi bilinen latin komedisi de örnek alınmış olabilir. Türün başyapıtı *La Farce de Maître Pathelin**'dir.

FARS a. İran asıllı bir kavim ve İran'ın güneyinde bu kavmin adıyla anılan bölge; bugünkü İran idari taksimatında yedinci eyalet. (K.-D.'dan İsfahan, K.-B.'dan Huzistan, D.'dan Kirman, G. ve G.-B.'dan İran körfezi ile çevrilmiştir. Genellikle dağlık bir bölge olup, dağlar K.-B.'dan, G.-D.'ya doğru alçalır. Bu eyalette, eyalet merkezi olan Şiraz dışında Buşehr, Lar, Fesa, Kâzerun, Cehrum, Abâde ve Firuzabad şehirleri yer alır.)

FARS, İran'da il, Zagros dağ zincirinin güney-doğu'sunda ve Basra körfezi kıyı-

sına komşu ovalarda uzanır; 133 000 km²; 3 193 769 nüf. (1986). Merkezi *Şiraz.* Bu bölge İran halkının beşiği ve İran'ın bütünlüğünü sağlayan ilk bölgeydi; ortak dili *farsî*'nin adını İran'a verdi. Fars'ta halkın yerleşik yaşadığı önemli merkezlerle, bir bölümü türkçe (Kaşkaylar) ve arapça (arap ve iranlı öbekleri birleştiren Hamseler) konuşan gezgin kabilelerin aştığı alanlar birbirini izler.

—Tar. Eski pers yurdu olan bölgede Persepolis, Pasargad, Firuzabad ve Nakş-i Rüstem gibi tarihsel büyük kentler, bir zamanlar burada önemli uygarlıklar kurarak izlerini bırakan Ahemeniler ile Sasaniler döneminden kaldı. Halife Ömer döneminde başlayan müslüman Arapların istilası, halife Osman döneminde tüm bölgenin ele geçirilmesiyle sonuçlandı (649). Daha sonraki selçuklu ve moğol istilaları, yerli olmayan boyların Fars'a yerleşmelerine yol açtı. Bölgedeki sürekli çatışmalar kargaşalığa, bu da yerleşik kavimlerin başka yerlere göçmesine neden olunca, Fars eski çağlardaki önemini yitirdi. Bugün bir ticaret merkezi olan Buşir limanı dışında, İran'ın geri kalmış bölgelerinden biridir.

FARSALA, Yunanistan'da kent, Tesalya da (Larissa *nomos*'u), Larissa'nın G.'inde; 6 900 nüf. Sulamalı tarım. G.'de, Othrys dağında krom madeni.

—Tar. Sezar burada Pompeius'a karşı kesin bir zafer kazandı (İ.Ö. 48). Pompeius kaçtı, Mısır'a sığındı ve orada öldürüldü.

FARSÇA a. İran, Afganistan ve Tacikistan'da konuşulan, iran dilleri ailesinden yaşayan dillerin en önemlisi. (→ İRAN DİLLERİ.)

—ANSIKL. Dilbil. İran'ın resmi dili olan farsça, bu ülkedeki nüfus çoğunluğunun konuştuğu dildir (farsi adıyla). Tahran'da konuşulan, okul kitapları ve çeşitli iletişim araçları tarafından yayılan farsça, lehçe farklılıklarını ortadan kaldırmak eğilimindedir. Farsçanın özel bir biçimi olan tacikçe, Tacikistan Cumhuriyeti'nin ulusal dilidir. Dari adıyla bilinen farsça ise Afganistan'ın iki resmi dilinden biridir. Bu ülkede konuşulan biçimler, İran'da konuşulanlardan büyük farklılıklar gösterirlerse de, edebiyat dili hemen hemen aynıdır. Farsça uzun süre Hindistan müslümanları ile Küçük Asya Türkleri'nin başlıca kültür dilleri oldu; urdu diline ve türkçeye birçok sözcük kazandırdı. Farsça yazmak için, bazı ayırıcı işaretler katılan arap abecesi kullanıldı. Farsça doğrudan doğruya kuzey iran lehçelerinden alıntılarla zenginleşen orta persçeden doğmuştu. Sonradan sözcük hazinesine arapçadan, ikincil olarak da türkçe ve moğolcadan birçok sözcük katıldı. Bugün farsça biçimbilimin üretken biçimlerinden (bir sınıfın sözcüklerinin bir başka sınıfa aktarılma olanağı, sonekleştirme ve birleştirme yöntemlerinin üretimliği) yararlanma sayesinde bu türlü alıntılardan kurtulma yolunda bir istek görülmektedir. Farsça cins ayrımı göstermez. Ad, belirli ya da belirsiz değerde olabilir. Tanımlık ancak belirsizliği ve tekil durumda birliği saptamak için kullanılır. Ad çekimi yoktur ve bundan dolayı sözcüklerin düzeni önem taşır: özne genellikle cümlenin başında, fiil ya da koşaç cümlenin sonunda bulunur.

• Afganistan'daki farsça edebiyat → AFGANİSTAN.
• İran'daki farsça edebiyat → İRAN.
• Hindistan'daki farsça edebiyat. 1835'e kadar resmi dillerden biri olan farsça, Hindistan'da zengin bir edebiyata yol açtı. Şairler arasında, XI. yy.'da Runi ve Mesut Salman'ı, sonra da XIII. yy.'da Emir Hüsrev'i anmak gerekir. Simgeciliği ve karmaşıklığıyla belirginleşen hint üslubu, XVII. ve XVIII. yy.'larda Bedil ve Galip geliştirdi. Tarih yazımı (Ebül Fazl, Badauni) dışında nesir, XI.yy.'da Data Ganc Bakhş (Hucviri)'ın tasavvufun ilkelerini içeren *Keşf-ül-mahcûb* gibi gizemci kitaplar, sufi hocalardan hadis derlemeleri (melfuzat) ve tilmizlere mektuplarla (inşa) zenginleşti. XIX. yy.'da edebiyat dili olarak farsçanın yerini urdu dili aldı.

—Güz. sant. → İRAN ve İSLAM.

FARSETİA a. (özel a. *Farseti*'den). Akdeniz bölgelerinde yetişen ve parklarda süs bitkisi olarak yetiştirilen az ya da çok tüylü, çokyıllık ya da dip kısmı odunsu otsu bitki. (Turpgiller familyası.)

FARSİ a. Fars kavmine ya da bölgesine mensup: fars, farslı: fars bölgesi ya da genel olarak İran halkının konuştuğu dil; deri (saray dili), yeni farsça (farsi-i cedid) adı verilen ve islamiyetten sonra İran'da konuşulan dile de farsi denilir.

FARSTA, İsveç'te yeni kent, Stockholm'ün G.-G.-D.'sunda (1960'ta kuruldu).

FARŞ a. (ar. *ferş*, döşeme). Denizc. **1.** Bir yük gemisi ambarının dibine, balast tankının tavanına yerleştirilen döşeme. **—2.** Sandalların dibine, eğrilerin üzerine konulan tahta döşeme. || *Farş kafesi*, sandalların sintinelerine, özellikle de sintinelerin üzerine döşenen tahta lata, kafes ya da sac örtü. || *Farş tahtası*, gemideki yüklerin ambar dibine ya da teknenin metal bölümlerine değmesini önlemek ve dökme yükü tutmak için kullanılan düz tahtalardan her biri.

FART a. (ar. *fart*). *Esk.* **1.** Aşırılık, aşkınlık, taşkınlık, çok fazla olma. **—2.** *Fart-ı cehalet*, aşırı derecede cahil olma. || *Fart-ı gayret*, gayrette, çabada aşırılık. || *Fart-ı muhabbet*, aşırı derecede sevme. || *Fart-ı taassub*, aşırı tutuculuk, bağnazlık: "*... fart-ı taassub ile maruf olan Pertev Paşa...*" (Cevdet Paşa, XIX. yy). || *Fart-ı zekâ*, zekâda aşırılık: "*Fuad Paşa'nın cerbeze-i nutku ve fart-ı zekâsı hasebiyle âtîde Âli Paşa'ya tekaddüm edeceğini...*" (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

—Esk. patol. *Fart-ı semen*, aşırı şişmanlık.

—Esk. ruhbil. *Fart-ı enâiyet*, aşırı bencillik. || *Fart-ı hassasiyet*, aşırı duygusallık.

FART a. (hız anlamında norveççe sözc.). Daha iyi kaymak (iniş ve atlama) ya da daha kolay ilerlemek (uzun yol kayağı) için skinin tabanına sürülen madde.

FART FURT ya da **FARTA FURTA** be (yansıma sözc.). **1.** Saçma sapan sözler söyleyip böbürlenmek. **—2.** *Fart furt etmek*, boş, anlamsız sözlerle çalım satmak, böbürlenmek. || *Fartası furtası olmamak*, uluorta, patavatsızca konuşmamak.

FARTA FURTA → FART FURT

FARTHİNG a. (ing. sözc.). İngiltere'de 1280'den bu yana kullanılan ve bir peninin dörtte bir değerinde olan para. (Önceleri gümüşten yapılan bu para, ilk olarak İskoçya'da Alexander III tarafından bastırıldı; XVI. yy.'ın sonundan bu yana bakırdan yapılmaktadır.)

FARUK sıf. (a. *fark*'tan *fârûk*). *Esk.* **1.** Haklıyı haksızdan, doğruyu yanlıştan ayıran. **—2.** Hz. Ömer'in lakabı (bu anlamda büyük harfle yazılır). **—3.** Keskin.

FARUKABAD, Hindistan'da (Uttar Pradeş), kent; Ganj yakınında; 193 624 nüf. (1991). Tarım. Pamuklu dokuma. Buddhacılığın sekiz kutsal kentinden biridir.

FARUKANE be (ar. *fârûk*, fars. *-ane*'den *fârûkâne*). *Esk.* Doğrulukla ve adaletle; Hz. Ömer gibi.

FARUKİ sıf. (ar. *fârûk* ve *-î*'den *fârûkî*). *Esk.* Hz. Ömer'e mensup ve Hz. Ömer gibi adaletli.

FARUKİ (Molla Mahmut bin Muhammet el-Cavnpuri), hintli islam din ve mantık bilgini (Cavnpur 1585-? 1652). Öğrenimini dedesi ve döneminin tanınmış bilginleri yanında tamamladı. Genç yaşında doğduğu şehirde öğretime başladı. Bu alandaki ününü duyan Şah Cihan onu Agra'ya çağırttı ve sarayında 300 altın alan bilginler arasına aldı. Hükümdarın yaptığı seferlerin birinde Lahor'da dünya işlerine çok karışmakla suçlandığı için tekrar Cavnpur'a döndü ve eski mesleğine başladı. Agra'da bir rasathane kurmak istediyse de, vezir Asaf Han tarafından yardım görmedi. Bu arada Şah Cihan'ın Bengal valisi ve Molla Mahmut'un öğrencisi olan oğlu Şah Şuca, onu davet etti. Ancak ondan sonra şeyh Nimetullah el-Firuzpuri'ye kapılandı.

Hindistan'da medreselerde ders kitabı olarak da okutulan yapıtlarının başlıcaları şunlardır: felsefe ile ilgili *Hikmet ül-bâliga* adlı risalesinin şerhi niteliğinde olan *Şemsül-bâzıye*, Adudeddin el-İci'nin yazın sanatları ile ilgili *el-Feva'id ül-Gıyasiyye* adlı yapıtının şerhinden ibaret olan *el-Ferâ'id fî şerh il-Fevâ'id;* maddenin ispatı konusunda *Risâle fi isbât il-heyûlâ;* insan davranışlarının Tanrı'nın eseri mi, yoksa kendi ürünü mü olduğu sorunu ile ilgili *Risale-i Cebr u ihtiyâr;* bunların dışında ona bir de farsça divanı atfedilir.

FARUKİ ya da **ÖMERİ** (Abdülbaki **EL-**), arap şair, devlet adamı (Musul 1790-Bağdat 1862). Hz. Ömer'in soyundan geldiğini ileri sürerek ona ait olan Faruk ve Ömer adlarıyla ilgili mahlasları kullandı. Musul'da osmanlı hizmetinde görev aldı. Bir ara bu kentin valiliğine getirildi. Daha sonra Bağdat'ta vali Ali Rıza Paşa'nın kethüdalığını yaptı. Yapıtları: Döneminin ileri gelenlerinin yaşamöykülerini içeren *Nüzhet üd-dehr fi teracimi fudela il-asr;* dinsel nitelikteki şiirlerinden ibaret *Bâkıyat üs-salihat;* edebiyatla ilgili *Ahillat ül-efkâr fi megani il-ibtikâr* ve içinde kendisine ait olmayan parçalar da bulunan *Et-Tiryâk ül-Fârûki min münşe'ât il-Farûki* adlı divan. Bu divanda, klasik konular (şarap, müzik vb.) yanında çağın siyasal olaylarına da telmihler vardır.

FARUKİ SAMİ PAŞA, türk asker (Bağdat 1861 - Şam 1911). Harp akademisi'ni kurmay yüzbaşı olarak bitirdi (1887). Berlin'de askeri ataşe olarak görev yaptı. Yemen harekâtında büyük yararlık gösterdi. II. Meşrutiyet'ten sonra zaptiye nazırlığı, bir süre de Âyan meclisi üyeliği yaptı. Harran Dürzileri'nin ayaklanmasını bastırmakla görevlendirilen ordunun komutanlığına getirildiyse de harekât sırasında hastalandı. İstanbul'a dönerken konakladığı Şam'da öldü.

FARUKİLER, Hindistan'ın Handes bölgesinde müslüman hanedan (1388-1600). Malik Raca'ya Handes'te bir yurtluk veren Firuz Tuğluk, onu buraya vali atadı. Firuz Tuğluk'un ölümü üzerine Tuğluk devleti çökünce, bağımsızlığını ilan eden Malik Raca (1388), kendisini halife Ömer el-Faruk soyundan saydığı için kurduğu hanedana da Farukiler adını verdi. Babasının ölümünden sonra ardılı olan oğlu Nasır Han (1399), Asırgarh'ı alarak Burhanpur'u başkenti yaptı ve bağımsızlığını iyice güven altına aldığı devletine Handes adını koydu. Ancak, damadı olan Dekkan sultanı Alaettin Ahmet II ile yaptığı savaşta (1437) Handes'in yakılıp yıkılmasıyla sonuçlanan bir yenilgiye uğradı. Nasır Han ölünce (1437) yerine geçen büyük oğlu Miran Adil Han, dört yıl sonra öldürüldü (1441). Onun ardılı Miran Mübarek Han I, on altı yıllık rahat bir hükümdarlık döneminden sonra öldü (1557). Miran Mübarek Han'ın oğlu Malik Adil II, ülkesini Gucerat devletinin egemenliği altına girmekten kurtaramadı. Yerine geçen Davut Han döneminde (1492-1508) de Farukiler gucerat yönetiminde kaldılar. Davut Han'ın yeğeni Adil III, bir iç savaş sonunda tahtını yitirdiyse de Gucerat hükümdarı Mahmut I'in yardımıyla tahtı yeniden ele geçirdi (1509). Adil III'ün yerine geçen guceratlı bir prensesten doğma oğlu Miran Muhammet Şah (1520), dayısı Bahadır Şah'ın ölümü üzerine gucerat tahtının mirasçısı olduysa da Ahmedabad'a ulaşa-

madan yolda öldü (1536). Ardılı olan kardeşi Mıran Mübarek Şah ölünce (1566), büyük oğlu Miran Muhammet II onun yerine geçti. Ölümü üzerine hükümdar ilan edilen oğlu Hasan Şah, Buburlu sultanı Ekber'in hizmetinde bulunan ve güçlü bir orduyla Handes'e giren amcası Raca Ali tarafından tahttan indirildi. Şah unvanından vazgeçen Raca Ali, Ekber'e bağlı bir hükümdar olarak tahta oturdu. Ekber ile birlikte çıktığı bir seferde ölünce (1596), tahtın sahibi olan oğlu Bahadır Han, Baburlu devletine karşı ayaklandı. Böylece Asırgâh üzerine yürüyen (1599) ve 10 aylık bir kuşatmadan sonra Burhanpur'u alan Ekber Şah (1600), Farukiler hanedanıyla birlikte Handes devletinin de varlığına son verdi. Bahadır Han da hapse atıldığı Lahor kalesinde öldü (1624).

FARVEL, Grönland dilinde **Umanarsuak,** Grönland'ın güney ucunu oluşturan burun, Asıl Grönland'ın G.'inde, Egger adasında.

FAR WEST *(Uzak Batı),* özellikle XIX. yy.'da Mississippi'nin batısında uzanan ve o dönemlerde tarım amacıyla sömürgeleştirilen topraklara verilen amerikanca ad. XVIII. yy.'da Far West, Kuzey Amerika'daki ingiliz toplulukları için, Apalaşlar'ın batısındaki toprakların tümünü belirtiyordu. XVIII. yy.'ın sonunda, Kentucky (1792) ve Tennessee (1796) topraklarının iki devlete dönüştürülmesiyle işgal başladı; işgal ilerledikçe, Far West batıya, öncüler cephesi hattının yani Sınır'ın gerisine doğru geriledi. XIX. yy.'ın sonunda işgal tamamlanmıştı. (→ AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ ve SINIR.)

Far West oyunları, binicilerin, atıcıların ve kement ustalarının, giysi ve aksesuarlarıyla, Batı Amerika'nın fethi dönemindeki kovboyları taklit ederek yaptıkları gösteriler. (Bu oyunları yaygınlaştıran, *Buffalo* Bill* adıyla tanınmış olan albay Cody'dir.)

FÂRYÂB a. (fars. *faryāb*). *Esk.* Çay ya da ırmak suyu ile sulanan yer.

FARZ a. (ar. *farż*). **1.** Bir sonuca varmak için tahminde bulunma; tutma, sayma. **—2.** Geçerli bir neden olmadıkça yapılması zorunlu, yapılmaması günah sayılan Tanrı buyruğu. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** *Farz et ki*, tut ki, say ki. || *Farz etmek*, bir şeyi başka bir şeyin yerine koyarak öyle kabul etmek, varsaymak: *Kendini bir dağ köyünde farz et.* || *Farz olunmak*, öyle kabul edilmek, varsayılmak.

◆sıf. Zorunlu, gerekli.

—ANSİKL. Hanefi fıkıh bilginlerine göre, dinsel bir hükmün farz sayılabilmesi için, dayandığı delilin (ayet ya da hadis), hem kaynağının doğruluğu (sübutu) hem de ne anlama geldiğinin açık seçik anlaşılır olması (manaya delaleti) bakımlarından, kuşkuya yer bırakmayacak şekilde kesin olması gerekir. Bu iki koşuldan birini taşımayan delile *delil-i zanni*, böyle bir delile dayanan dinsel hükme de *vacip* denir. Namaz, oruç, zekât, hac gibi dinsel görevlerin dayandığı deliller her bakımdan açık ve kesin olduğundan, bu görevlerin yerine getirilmesi farzdır. Buna karşılık, örneğin Kevser suresi'ndeki "Rabbin için namaz kıl ve kurban kes" anlamındaki ayette sözkonusu edilen namazın bayram namazı, kurbanın da bayramda kesilen kurban olup olmadığı, ayrıca bu buyrukların kesin bir görev mi yoksa tavsiye niteliğinde mi olduğu konuları fıkıhçılar arasında tartışmalıdır. Hanefilere göre, bayram namazı kılmak ve kurban kesmek vaciptir Şafii fıkıhçıları, farz ile vacibi eşanlamlı sayarlar. Kelam biliminde ise "farz" yerine, aynı anlamda "vacip" terimi kullanılır.

Farzlar *farz-ı ayn* ve *farz-ı kifaye* diye ikiye ayrılır. Her müslümanın yerine getirmesi gerekli olan namaz, oruç gibi görevler, farz-ı ayn'dır. Yerine getirilmesi gerekli olmakla birlikte, bir çevredeki müslümanlardan bir bölümünün yerine getirmesiyle ötekilerin sorumluluktan kurtuldukları görev ise farz-ı kifaye'dir. Örneğin, bir müslümanın cenaze namazını kılmak ya da geçimini sağlama olanağını yitirmiş bir müslümanı barındırmak, ilgili çevredeki bütün müslümanlara farz olmakla birlikte, bu tür görevler bir grup müslüman tarafından yerine getirilirse, öteki müslümanlar sorumluluktan kurtulurlar; aksi durumda o çevredeki bütün müslümanlar günahkâr ve sorumlu sayılırlar.

FARZEN be. (ar. *farż*'dan *farżen*). *Esk.* Diyelim ki, tutalım ki, faraza.

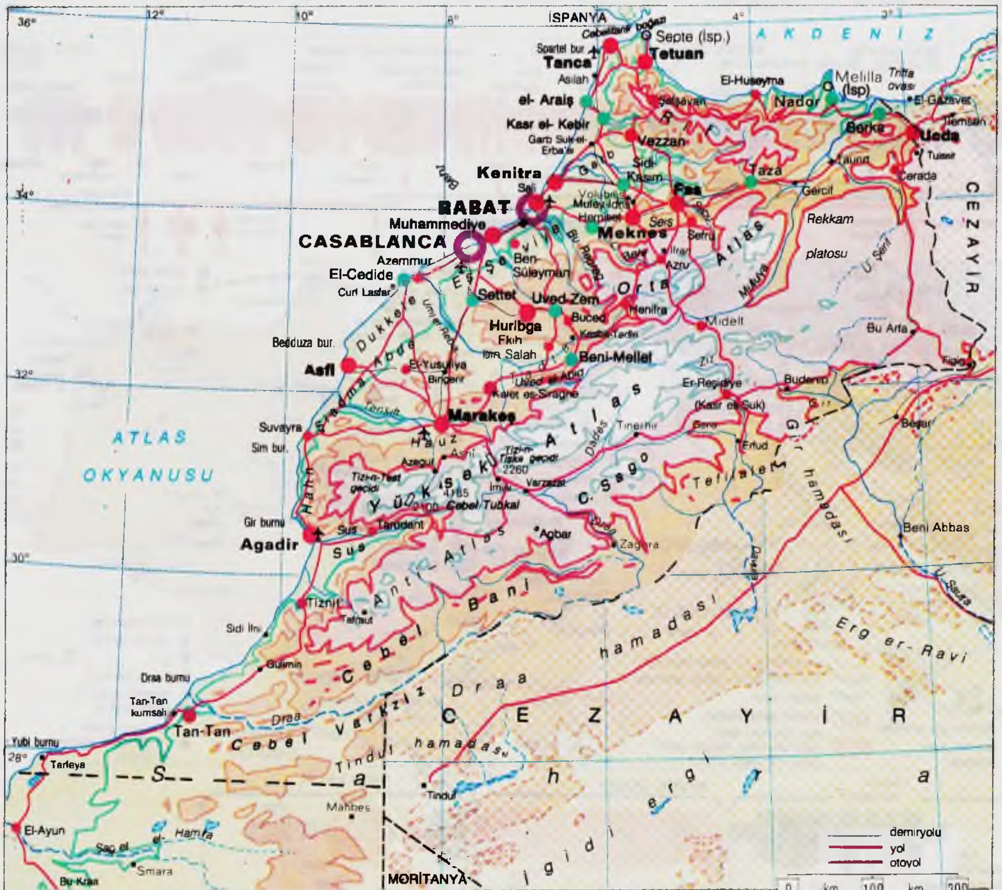
FAS a. (ar. *faṣṣ*). *Esk.* **1.** Yüzük taşı. **—2.** Badem gibi meyvelerin içi. **—3.** Kemiğin oynak yeri.

FAS (ing. *Free alongside ship*'in [gemi bordasında teslim] kısaltması), yükün, alıcının gösterdiği geminin bordasında satıcı tarafından teslimine kadar yükle ilgili tüm giderleri de kapsayan kararlaştırılmış fiyattan deniz satışı. (Mülkiyetin ve rizikoların devri, alıcının gösterdiği gemi bordasında satıcı yükü teslim ettiği anda tamamlanmış olur; yükün gemi vinci altına getirilmesinden önceki aktarma giderleri satıcıya aittir.)

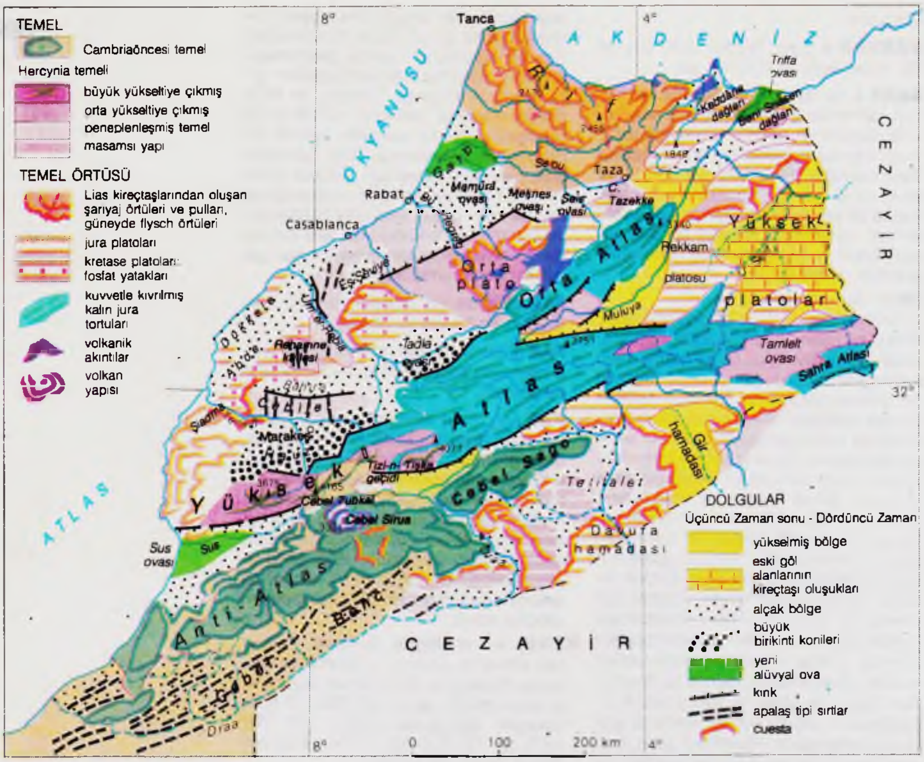
FAS, ar. **el-Mağrib ül-Aksa,** Kuzeybatı Afrika'da, Cezayir ile Moritanya arasında. Akdeniz ile Atlas okyanusunca sınırlanan devlet; yaklş. 450 000 km^2 (eski İspanyol Sahrasıyla birlikte 710 000 km^2); 25 721 000 nüf. (1991). Başkenti *Rabat*. Resmi dili *arapça*.

COĞRAFYA
doğal çevre

Fas, dağlarının yüksekliği ve ovalarının nispeten genişliğiyle öbür Mağrib ülkelerinden ayrılır. Yüksek Atlaslar Kuzey Afrika'nın en yüksek noktasını içerirse de ekil-

FAS

JEOMORFOLOJİK BÖLGELER

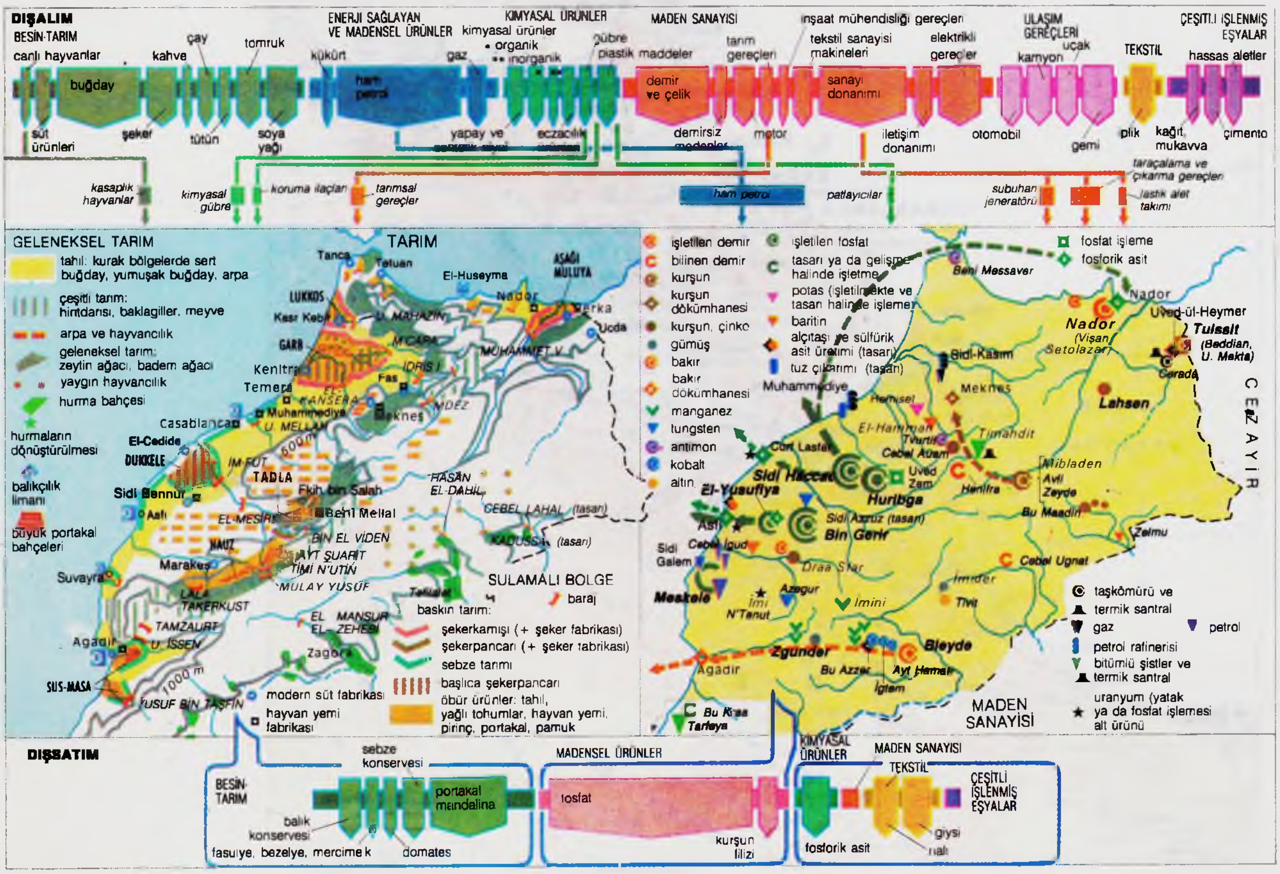
EKONOMİ

meye elverişli düz yüzeyler Cezayir ve Tunus'a oranla çok daha geniştir.

Üç yüzey şekli öbeği ayırt edilebilir: dağlar; bunların K.'indeki ovalar ve platolar; D.'da ve G.'de bulunan çorak platolar. Birinci öbeği oluşturan dağlar, dağoluşları ve morfolojileri farklı iki ayrı bütündür. Dağların kuzey ucundaki Rif, alp tipinde, çok karmaşık bir yapıdadır. Rif, yüksekliği genellikle 2 000 m'nin altında, ama vadilerin derinlere gömülmüş olması nedeniyle oldukça sarp görünüşlü, nispeten az yüksek bir dağdır. Atlaslar'ın çeşitli kütleleri, düşey hareketler ya da düzenli kıvrımlanmalarla oluşmuş daha yalın bir yapıdadır. Orta Atlaslar, G.-B.'dan K.-D.'ya doğru uzanan, yanında yüksek platolar (Orta Atlaslar Causses'ları) bulanan bir kireçli dağlar bütünüdür. Yüksek Atlaslar, kireçtaşlı ya da yaprak kayaçlı, G.-B.'dan K.-D.'ya doğru 700 km boyunca uzanan ve 3 000 m'yi aşan birçok doruk içeren (Tubkal 4 165 m), görkemli bir sıradağdır; vadilerin derine gömülmesi, geçitlerin çok yükseklerde olması Yüksek Atlaslar'ın aşılmasını güçleştirmektedir. Cebel Sago ile devam eden Anti-Atlaslar, daha sonra yükselme geçirmiş yaşlı bir kütledir; yaşlı bir yanardağla (Cebel Sirua) Yüksek Atlaslar'a bağlanır.

Dağların K.'inde, Akdeniz'e, daha çok da Atlas okyanusu'na açılan,az ya da çok az yüksek ovalar ve platolar uzanır; K.'deki dağlar, yüzeye çıkan ya da tortullar altında gömülen (Fas Meseta'sı) eski bir tabanı karşılar. Bu bütün üç farklı görünüştedir: eski kütlelerin parçaları (Fas'ın orta kesimindeki plato gibi); tortul platolar (Fosfat platoları gibi); alüvyon ovaları (Garb ya da Hauz gibi). Bu düz ya da az engebeli alan, Akdeniz ikliminin etkilerinden yararlandığı oranda tarımsal etkinliklere elverişli hale gelir. Dağların G.'inde, yaşlı Sahra tabanını karşılayan düz ve tekdüze, uçsuz bucaksız alanlar uzanır. Doğu Fas'ın yüzey şekilleri, yükseltisi 1 000 m'yi aşan yüksek platolardan oluşur. Fas'ın Sahra kesimi, çoğunlukla, Atlaslar'dan Moritanya'ya kadar uzanan taşlı, geniş hamadalardan oluşur.

Konumu ve enlem bakımından yayılımı hesaba katıldığında Fas'ta belli bir biyoiklimsel çeşitliliğe rastlanır. Kuzey Fas'ta, Agadir ile Ucda arasında çekilecek çizginin K.'inde, kurak eğilimli, kışları yumuşak, yağışlı ama kısa, yazları çok uzun ve kurak bir Akdeniz iklimi görülür. Yağışların dağılımı eşitsizdir (ovada 200-800 mm), ama çeşitli ürünlerin yetiştirilmesine olanak verir. Dağlarda gene bu aynı Akdeniz iklimi yükselti nedeniyle değişir. Tersine, dağların G.'inde, kurak yarı tropikal iklim egemendir: Doğu Fas'ta yarı çoraktır; Güney Fas'taysa, kesin biçimde Sahra

özellikleri taşır, kışın birkaç defa çok az yağmur düşer ve çok uzun bir kurak mevsim vardır. Ortalama yağışlar (100 ya da 500 mm'nin altındadır), yalnızca çok yaygın bir hayvancılık yöntemleriyle gerçekleştirilen bir hayvancılığa izin verir; sulamasız tarım olanaksızdır.

Doğal bitki örtüsü kuşkusuz iki büyük iklim tipine bağlıdır. Akdeniz ikliminde, bitki örtüsü kurak iklim ormanları (yeşil meşe, mantar meşesi, dağ servisi, çam) ya da bozkırlardan (çiğdeağacı, bodur palmiye) oluşur. Sahra iklimindeyse bitki örtüsü son derece cılızdır.

Mağrib ülkeleri arasında Fas, dağlık yüzey şekilleri sayesinde suyu en bol ülkedir. Kuzey bölümünde, çok düzensiz olmakla birlikte akarsular yörenin en iyi beslenen akarsularıdır; kışın sularının çok kabarmasına karşılık yazın ırmaklar hemen hemen kurur, başlıca akarsular Sebu, Um er-Rebia ve Muluya'dır. Sahra bölümünde, akarsular çölde kaybolur (Draa gibi). Barajlar sayesinde akarsulardan sulamada ve elektrik enerjisi sağlamada büyük ölçüde yararlanılır.

nüfus

Nüfusun büyük bölümü Berberiler'den oluşur; Berberiler'e, Ortaçağ'dan bu yana, birçok kez arap göçmenler de katılmıştır; berberice ağızları halkın üçte birince konuşulsa da (özellikle de dağlık kesimlerde) araplaşma sürmektedir. Daha düne kadar özel bir öbek oluşturan Fas'taki musevi nüfus, 1956'da başlayan göçler sonucu bütünüyle ortadan kalktı. Sömürge döneminde çok olan Avrupalılar'ın sayısı bugün 50 000'i aşmamaktadır (Avrupalılar daha çok Rabat ve Casablanca'da toplanırlar).

Çeşitli doğal çevrelerin çok eşitsiz yaşama koşulları sunması sonucunda nüfus, ülke içinde çok düzensiz olarak dağılır. Çorak ya da çöl bölgelerin hemen hemen ıssız olmasına karşılık Akdeniz kesimi ovaları ya da Atlas okyanusu'na yakın kuzey kesimindeki ovalar oldukça yoğun nüfusludur; Rif ve Anti-Atlaslar gibi bazı dağ kütlelerinin de nüfusu yoğundur. Kentleşme de çok eşitsizdir; Kuzey Fas'ın Atlas okyanusu kesiminde, özellikle de Casablanca-Kenitra ve Rabat-Fas eksenlerinde kentleşme yoğundur. Bununla birlikte, kentleşme hızla ilerlemektedir: 1926'da nüfusun % 10'dan azı kentlerde yaşarken 1991'de bu oran yaklaşık % 44'e çıktı. Casablanca, Rabat, Asfi ya da Agadir gibi modern kıyı kentlerinin gelişmesi, Fas ve Marakeş gibi iç kesimdeki geleneksel eski kentlere oranla çok daha belirgindir.

Nüfus artışı hızlıdır: yüzyılın başında Fas'ın nüfusu 5 milyondan azdı; 1954'te 10 milyona çıkan nüfus bugün 25 milyonu aşmıştır. Doğal nüfus artış hızı yılda % 2,4 dolayındadır; aile planlaması siyaseti sayesinde doğumlar azalmaya başladıysa da, gene de doğum oranı çok yüksektir. Nüfus çok gençtir: 15 yaşından küçükler toplam nüfusun yarısına yakınını oluşturur.

ekonomi

Hızlı nüfus artışı iktisadi kalkınmanın kesin frenlerinden biriyse de, tek etken değildir: doğal kaynakların azlığı, işçi eğitiminin yetersizliği, büyük toplumsal eşitsizlikler ve dışa bağımlılık ekonominin güçsüz düşmesinde etken olmaktadır. 1945'ten bu yana harcanan çabalara ve gerçekleştirilen işlere karşın gelişme yetersizdir ve halkın büyük bölümünün yaşama düzeyi düşüktür; işsizlik ve eksik istihdam nüfusun büyük bölümünü etkilemektedir; öte yandan, 50'li ve 60'lı yıllarda kitlesel olarak gerçekleşen Avrupa'ya göçler, iktisadi bunalım nedeniyle 70'li yıllarda sona ermiştir.

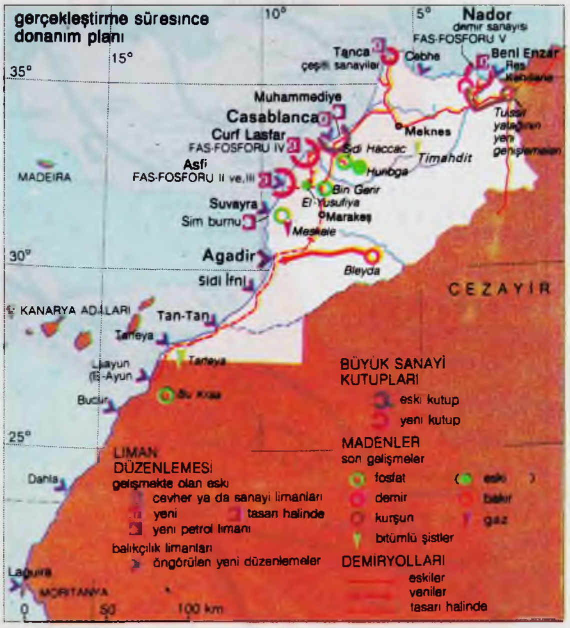
Tarım, temel etkinliktir (çalışanların % 39'u, yatırımların büyük kısmı bu kesimdedir ve gayri safi yurtiçi üretiminin % 13'ü tarımdan elde edilir), ama hâlâ geleneksel olarak, çok küçük işletmelerde ilkel yöntemlerle yapılmaktadır. Köylülerin yarısının toprağı yoktur ve tahıl üretenlerin % 70'i 0,5-1,5 ha'lık bir alanı işlemektedir. Motorlu araçlarla yapılan modern tarım, temelde, işletilmesi ulusal kuruluşlara devredilen eski sömürge bölgeleriyle sınırlıdır. Kırsal kesimin genel görünüşü çobanlığa ve tahıl tarımına ayrılmış bir alanın görünüşüdür: otlaklar ülkenin üçte ikisini, tahıl ekimiyse işlenen alanların % 80'ini kaplar (1989'da 3,9 Mt buğday). Bununla birlikte, üretim gereksinimi karşılayamaz ve Fas dışardan buğday ve süt ürünleri almak zorundadır. Uzmanlaşmış üretim, iç (şekerpancarı ve şekerkamışı, pamuk) ya da dış (domates, patates, sebze, portakal) talebe cevap vermek için gelişmektedir. Bağlar bugün de varlığını sürdürmektedir. Fas dünyanın üçüncü turunçgil dışsatımcısıdır (İspanya ve İsrail'den sonra). Başlıca ekim alanları, Tanca-Fas-Agadir üçgeni içinde bulunan, Akdeniz ikliminin egemen olduğu alçak bölgelerde yer alır; ekilen yüzeyler ülke yüzölçümünün toplam olarak ancak % 6'sını kaplar. Tarımın modernleştirilmesi ve yoğun yöntemlere dönüştürülmesi, devletin işe karışmasıyla ve FAO'nun yardımıyla yapılır. Bölgesel ofisler girişilen düzenlemelerle ve özellikle de sulanan beş büyük çevreyle (Aşağı Muluya, Garb, Dukkele, Tadla ve Hauz) ilgilenir.

Akdeniz kıyılarını çevreleyen serin suların zenginliğine karşın, balıkçılık önemsizdir (1989 yılında 518 000 t). Başlıca iki balıkçılık limanı olan Asfi ve Agadir, konserve balık (sardalya ve ton) konusunda uzmanlaşmıştır. Madencilik ve enerji kesimleri önemli yer tutar, ama Fas, petrol ve doğal gaz (Garb'da birkaç kuyu) yönünden çok yoksul, kömür (Cereda'da antrasit) yönünden fakirdir; akarsulardan elektrik üretimi iklimin etkisiyle sınırlıdır. Dolayısıyla enerji gereksiniminin büyük bölümü, petrol ürünleri dışalımıyla karşılanır. Ülkenin tek maden kaynağı fosfattır; Fas dünya fosfat rezervinin % 75'ine sahiptir; 1990 yılında 22 000 ton fosfat üretmiş, 12 000 ton dışsatım gerçekleştirmiştir. Ne var ki fosfat dışsatımı, aynı oranda petrol dış satımıyla karşılaştırıldığında ülke için çok yetersiz kalmaktadır. Elde edilen fosfat ham ya da fosfatlı gübreye dönüştürülmüş olarak Avrupa ya da diğer Afrika ülkelerine satılır; başlıca fosfat çıkarma merkezleri Huribga, Bin Gerir ve Bu Kraa (burası Batı Sahra'nın üzerinde anlaşmazlık çıkmış topraklarındadır) yakınlarındadır. Öbür maden kaynakları çok daha azdır: biraz demir, kurşun, çinko, manganez ve kobalt. Sanayi, özel girişim yatırımlarının azlığı ve iç pazarın darlığı nedeniyle güçlüklerle karşılaşsa da, sürekli gelişmektedir. Sanayi, gayri safi yurtiçi üretimin dörtte birini sağlar. Besin sanayileri (şeker, konserveler), istihdamın üçte birini karşılayarak sanayi dallarının en önemlisini oluşturur; dokuma sanayileri (pamuk ve suni elyaf) istihdamın dörtte birini sağlayarak ikinci sırayı alır, metalürji ve kimya sanayileri (araba ya da aygıt montajı, gübre) bugün de azdır. Fas sanayisinin büyük bölümü Casablanca'da toplanır (istihdamın yarısından çoğu); geri kalan bölümüyse birkaç büyük kente (Asfi, Kenitra, Fas, Meknes) dağılır. Turizm, 1960'tan bu yana tam bir gelişme içindedir. Ülke, iklimi, plajları, çok güzel manzaraları ve eski büyük kentleriyle büyük turizm kozlarını elinde tutar. Ülkeye gelen turistlerin sayısı hızla artmaktadır (1990'da yaklaşık 3 milyon); turistlerin büyük bölümü Batı Avrupa'dan gelir (Fransızlar, Almanlar, İngilizler). Konaklama tesisleri hızla gelişmektedir ve giderek güney bölgelerine kaymaktadır: Marakeş, Agadir ve Sahra'daki ilk hurma bahçeleri.

Ülke ticareti çok değişik görünümler sunar. Modern tipte ticaret oldukça az gelişmiştir, ama kentlerde bankalar, toptan ticaret, çok bölümlü birkaç mağaza ve butiklerle (çoğunlukla dışarıdan alınan malları satarlar) temsil edilir. Geleneksel tipte ticaretse hem kentlerde, hem kırsal kesimde önemlidir ve bu tip ticarette birçok perakendeci çalışır; kırsal kesimde, karşılıklı alışverişlerde haftalık pazarlar *(Suklar)* önemli rol oynar. Genellikle ticaret kesimi aşırı şişkindir ve gizli işsizliğin bir bölümü bu kesimdedir.

Dış ticaret hep açık verir. Fas, az sayıda işlenmemiş ya da az işlenmiş mal satar: fosfatlar, turunçgiller, turfanda sebzeler ve meyveler, bazı maden filizleri (özellikle AET ülkelerine). Tahıl ve petrol gibi işlenmemiş ürünlerin yanı sıra, donanım malları ya da Avrupa veya Amerika Birleşik Devletleri'nden gelen sanayi ürünleri satın alır. Fransa en yoğun ticaret yapılan ülkedir. Mal akışı on kadar ticaret limanından sağlanır; bunlar arasında Tanca, Asfi ve Agadir sayılabilirse de, en önemli ticaret limanı öbeği Casablanca-Muhammediye'dir (deniz ticaretinin % 74'ü). Turizm gelirleri, dışarıya göç etmiş işçilerin gönderdiği ya da dışarda yapılan yatırımlardan gelen dövizler sayesinde dış ödemeler daha dengelidir.

Özet olarak, ülke iktisadı henüz yeterince gelişmemiştir. İktisadi gelişme oranı nüfus artış oranının biraz üstündedir. Fas, hemen hemen Üçüncü dünya ülkeleri ortalamasında olan yoksul bir ülkedir.

DONANIM PLANI

TARİH

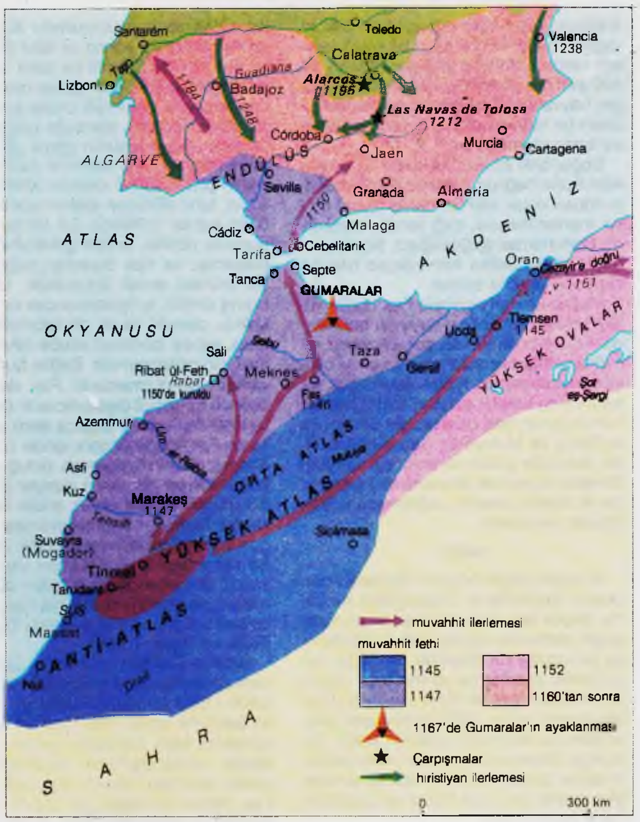
İ.Ö. XI. yy.'dan başlayarak Fenikeliler, Fas kıyılarında ticaret kolonileri (Tingi [bugün Tanca], Liks ya da Liksos [bugün el -Araiş]...) kurdular, demir kullanımıyla bağcılığı getirdiler.

İ.Ö. III. yy.'dan başlayarak ülkenin K.'ine Mağribliler, G.'ine de bugünkü Berberiler'in ataları olan Gaetullar yerleşti. Mağrib krallığı ya da Moritanya* İ.S. 40'ta Romalılar tarafından ilhak edildi; 42'de Claudius, Moritanya'nın batı yarısını (Mauretania Tingitana) batı bölümünden ayırarak Roma Fası'nı kurdu; o tarihlerde yalnız kuzey ovaları işgal altındaydı. İmparatorluk dağlıların baskısı altında sınırlarını Lukkos'a dek geri çekmek zorunda kaldı (285'e doğr.), ama boşaltılan bölgelerde roma uygarlığı devam etti ve hıristiyanlık yayıldı. Vandal akını Roma'nın ülke üzerindeki egemenliğine son verdi; yalnız Septem Fratres (Ceuta) 534'ten 709'a kadar bizanslı kaldı.

Berberiler ve islamiyet

İster hıristiyan, ister yahudi ya da pagan

solda
MURABITLAR (1056-1147)
sağda
MUVAHHİTLER (1147-1269)

olsun tüm Berberiler, kabileler halinde gruplaşmış büyük aileler içinde yer alıyorlardı: Rif'te, Atlas okyanusu'nun kıyı ovalarıyla Yüksek Atlas dağlarında yaşayan yerleşik *Masmudalar;* Batı Sahra'da devecilik yapan ya da Yüksek ve Orta Atlaslar' da yaylayan *Şanhaceler;* Doğu Fas göçebeleri *Zenateler.* Berberiler her sorunu, demokratik nitelikli aşiret meclisine (cemaat) danışırlardı; bazen kabile önderleri ortaya çıktıysa da, sürekli hanedanlıklar oluşmadı. Berberiler'in islamiyeti çok çabuk benimsedikleri sanılır. Araplar Fas'ı Musa bin Nuseyr zamanında (708'e doğr. - 711) fethettiler. Müslümanlığı ilk benimseyenler, Tarık bin Ziyad'ın yönetiminde İspanya'nın fethine katıldılar (711); ama Berberiler'in bağımsızlık ruhu, 739 ayaklanmasına ön ayak olan haricilik mezhebinin kazandığı başarıyla kendini gösterdi: Batı Mağrib, arap siyasal dünyasından ayrıldı, ancak arap kültüründen kopmadı. Bu parçalanmadan, Fas'ın kuzeyinde İdris I (788-791/792)tarafından kurulan İdrisiler hanedanı doğdu; Fas'ı gerçek bir başkent yapan İdris II'den (793-828) sonra mirasçılarının krallığı paylaşması üzerine İdrisiler hanedanı tüm önemini yitirdi. Kayrevan Fatımileri'nin hizmetindeki bir general Fas'ı istila etti (917-918) ve son İdrisiler'i de tahttan indirdi, ancak sünniliğe dönen ve Şanhaceler ile Zenateler arasındaki savaş nedeniyle birçok berberi cumhuriyetine bölünen bu ülkede fatımi egemenliği tutunamadı.

büyük berberi hanedanları

Çölde yaşayan ve Murabıtlar tarikatına dönüşen Şanhaceler Mağrib'in fethine giriştiler; önce vahaları (1053-54) ve Güney Fas'ı (1056-1059) işgal ettiler. Marakeş'i kuran (1062) önderleri Yusuf I bin Taşfin Fas'ın gerçek kurucusudur: Fas'ı (1069), Septe'yi (1083) aldıktan ve Cezayir kentine dek ilerledikten sonra İspanya'da kutsal savaşa girişti ve bu ülkenin güneyini Fas'a bağladı, böylece Murabıtlar İmparatorluğu'nu kurdu. Oğlu Ali bin Yusuf zamanında (1106-1143) Fas, endülüs uygarlığı etkisi altına girdi. 1125'ten başlayarak, muvahhit öğretisinin kurucusu olan Muhammet bin Tumart'ın yönettiği ve Atlas dağlarında yaşayan Masmudalar bir ayaklanma başlattı. Muhammet bin Tumart'ın öğrencisi ve ardılı olan ve kendini (1130-1163) halife ilan eden Abdülmümin Murabıtlar'ı yenilgiye uğrattı (Fas'ın [1146] ve Marakeş'in [1147] alınması), İfrikiye'yi fethetti ve İspanya'yı kendine bağladı. Muvahhit egemenliği (1147-1269) Yakup Yusuf (1163-1184) zamanında güçlendi; Yakup Yusuf, oğlu Ebu Yusuf Yakup el Mansur'a (1184-1199) barış içinde bir imparatorluk bıraktı; fakat ülke iki tehlikenin tehdidi altındaydı: K.'de hıristiyanlar, D.'da Murabıtlar ile Araplar. Birinci tehlike belli bir süre için Alarcos'ta bertaraf edildi (1195); ikincisiyse daha ciddiydi ve 1187 büyük seferini (Gafsa zaferi) ve karışıklık çıkaran Araplar'ın ülkeden sürülmesini zorunlu kıldı. Muvahhit uygarlığı, dinsel ve ahlaksal öğretinin katılığı ve düşünce yaşamının gelişmesiyle (İbni Rüşt) belirlenir. O dönemde berberi Fas en parlak zamanını yaşadı.

gerileme

Muvahhitler'in etkisi Muhammet En -Nasır'ın (1199-1213) Las Navas de Tolosa' da uğradığı bozgundan (1212) sonra sona erdi, veraset kavgaları Castilla'lı Fernando III'ün Fas'a müdahalesine yol açtı; Fernando III'ün süvarileri Abdullah el -Meymun'a, Marakeş'in alınmasında (1230) yardım ettiler. Doğudan gelen Zenateler' den olan Beni Merinler (Merinîler) ise Fas' ın kuzeyini ele geçirdiler (1214-1244); Ebu Yahya ülkenin istilasını tamamlayarak (1244-1250) Fas krallığı'nı kurdu; kardeşi Ebu Yusuf Yakup 1258-1269 arasında Güney Fas'ı Muvahhitler'den temizledi (Marakeş'in alınması, 1269); sultan oldu (1269-1286), ama gerek kendisi, gerek ardılları ancak ovalara egemen olabildiler. İspanyol-mağrib uygarlığı hâlâ ayaktaydı (Fasu Cedid'in kurulması [Fas ül-Cedid], 1276; İbni Haldun'un vezirliği). Ancak Meriniler islamiyet adına İspanya'ya karşı düzenledikleri sonuçsuz seferler, Tlemsenli Abdülvadiler'e karşı yapılan savaşlar ve taht kavgalarıyla güçlerini tükettiler. 1420'den 1472'ye dek, yerlerine geçen Zenate hanedanından Vattasiler'in vesayeti altında yaşadılar.

Murabıtlar, şerifi hanedanı

Portekizliler Gine yolunu tehdit eden müslüman korsanları ortadan kaldırmak amacıyla birçok limanı ele geçirdiler (Septe, 1415; Esile ve Tanca, 1471; Santa Cruz de Aguer, 1505; Asfi, 1508; Mazagan, 1514); o tarihe dek Gine'deki altın madenlerine giden yol üzerinde bir uğrak yeri olan Fas'ın Atlas okyanusu kıyısı, Hint okyanusu'na açılan Cape yolu üzerinde zorunlu bir konaklama yeri haline geldi; İspanyollar ise Melilla'yı (1497); Peñon de Velez de la Gomera'yı aldı. Murabıtlar, Avrupalılar'a karşı ayaklandı ve cihat açtı. Bu savaş, bir şerifi hanedanı olan Sadiler'in işine yaradı; Sadiler, Vattasiler'den Güney Fas'ı aldılar (1523), sonra da bu hanedanı bütünüyle tasfiye ettiler (1554). Şerif Muhammet eş-Şeyh Santa Cruz de Aguer'i ele geçirdi (1541); Portekizliler yerleştikleri yerleri boşaltarak yalnızca Tanca, Septe ve Mazagan'ı muhafaza ettiler. Cezayir kentini ellerinde tutan Osmanlılar'ı o sıralarda hıristiyanlardan daha tehlikeli gören Muhammet eş-Şeyh İspanyollar ile birleşti; ama 1550'den başlayarak Cádiz'in Amerika ile ticarete başlaması üzerine İspanyollar ticari mevkilerini terk ettiler. Öte yandan, Osmanlılar çeşitli vesilelerle Fas'a müdahale ettiler (İspanyollar ile işbirliği yapan Muhammet eş-Şeyh'in öldürülmesi, 1557, Abdülmelik'in Cezayir beylerbeyi Ramazan Paşa tarafından tahta çıkarılması, 1575). Portekiz kralı Sebastiao'nun öldüğü Alcaçar-Quivir zaferi (Kasr el-Kebir) [1578], Fas'a büyük bir itibar kazandırdı; Sadiler'den el-Mansur (1578-1603) Tuat ve Gurara'yı ele geçirdi (1581); altın, tuz ve köle ticareti yolunu daha iyi denetleyebilmek için Nijer ırmağı boyunu Songhaylar'dan almak üzere bir ordu gönderdi (1591). 1492-1609 arasında İspanya'dan kovulan Endülüslüler ile Moriskolar, daha sonra güney pazarlarında satılan zenci köleler o tarihlerde fas halkının yapısını

değiştirdi. El-Mansur ölünce ülke parçalandı ve Sali'de üslenen korsanlık büyük bir gelişme gösterdi. Tefilalet bölgesinden çıkan yeni bir şerifi hanedanı olan Alevi̇ler, XVII. yy.'da, Fas'ın ovalık kesimlerini ellerine geçirdiler. Zencilerden bir ordu kuran Mevlay İsmail (1672-1727) Tanca'yı (1684) ve el-Araiş'i (1689) hıristiyanlardan geri aldı, ama dağlılara bütünüyle boyun eğdiremedi. XVIII. yy.'ın önemli olayları, özellikle Mevlay Abdullah zamanındaki (1729-1757) taht kavgaları ve Mazagan'ın geri alınmasıdır (1769).

Fas'ın Avrupalılar'a açılışı

XVIII. yy. sonlarıyla XIX. yy. başlarında sultana karşı çıkan kalmamıştı, ama ordu zayıflamıştı. Dış barışın korunması ve Fas'ın o yıllarda ilhak edilmemiş olmasının nedeni büyük devletlerin bu ülke üzerindeki emellerinin birbirini dengelemiş olmasıydı. Muhammet III bin Abdullah döneminden (1757-1790) başlayarak avrupa devletleriyle ticaret antlaşmaları imzalandı, Fas'ın Avrupa ile ticaretini belli bir merkezde toplamak için Suvayra kuruldu (1765). Fas ticaretini elinde tutan (1760 ve 1765 antlaşmaları) ve Cebelitarık'ın G.'inde zayıf bir devletin varlığını tercih eden İngiltere'den sonra öbür Avrupa ulusları da ayrıcalıklar elde ettiler: sekiz limanın açılması, konsolosluklara tanınan çok geniş yargılama yetkisi ve Faslılar'ı koruma ya da para karşılığı himaye etme hakkı, vergi bağışıklıkları, elverişli gümrük hakları. Mevlay Yezid (1790-1792), yaptığı aşırı haksızlıklar sonucu güneyde patlak veren bir ayaklanma sırasında öldü; Mevlay Süleyman (1792-1822) Orta Atlas'ta berberi isyanlarıyla uğraştı. Bunların ardılları Mevlay Abdurrahman (1822-1859) ve Muhammet bin Abdurrahman'ın (1859-1873) Fransa'ya (İsli bozgunu, 1844 ve Abdülkadir, 1844-45) ve İspanya'ya (1859-60) karşı yaptıkları savaşlar ordunun güçsüzlüğünü ortaya koydu. Tetuan'ı geri almak için (1862) 1860'tan başlayarak İspanya'ya ödenen çok ağır savaş tazminatı, avrupa devletlerine tanınan ayrıcalıkların yol açtığı iktisadi bunalımı ağırlaştırdı. Mevlay Hasan (1873-1894), unvan vererek mükâfatlandırdığı Si Medeni el-Glavi gibi güçlü önderlerin egemenlik kurmasına yardım ederek Yukarı Atlas'ın Fas'a bağlanmasını sağladı. Oğlu Mevlay Abdülaziz bin el-Hasan (1900-1908), çevresine Avrupalılar'ı topladığı için halkın sevgisini kazanamadı; taht üzerinde hak iddia eden Buhamara'nın isyanı, Avrupa aleyhtarı bir dizi hareketin ilki oldu.

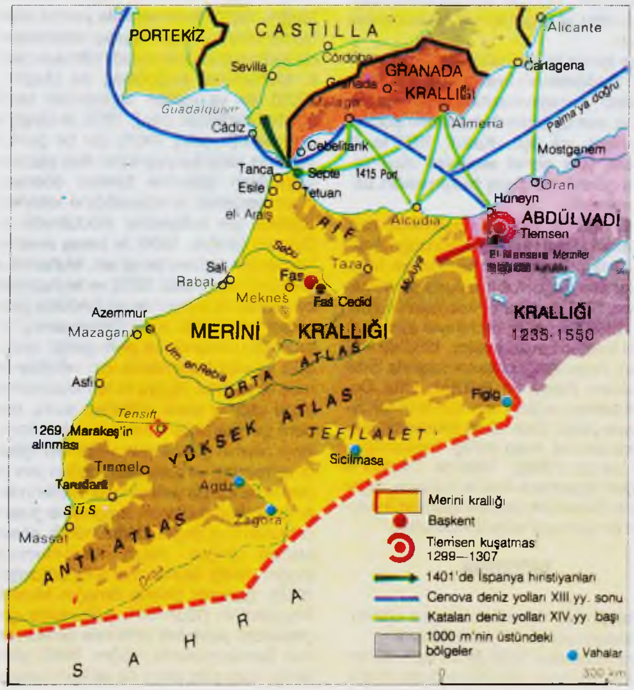
fransız sömürgeciliği

Fransa, konsolosluklara tanınan himaye ve yargılama yetkileri konusunda Fas ile evvelce bir antlaşma imzalamış (1767) ve bu antlaşma Tanca sözleşmesi (1863) ile teyit edilmişti. Kendisi ve İngiltere dışında daha pek çok devlete ayrıcalık tanınmasına pek ses çıkarmamasına karşın (Madrid sözleşmesi, 1880), Fransa, Fas üzerindeki egemenliğini genişletmek istiyordu; ilk olarak Cezayir-Fas sınırında polis bulundurma hakkını elde etti (1901-02). İtalya (1900) ve İngiltere'yi (1904) bu ülke üzerindeki iddialarından vazgeçirdi, Fas'ı İspanya ile paylaşmayı tasarladı (1904), ama sultanı destekleyen Almanya'nın muhalefetiyle karşılaştı (Wilhelm II'nin Tanca'yı ziyareti, 1905). Algeciras* konferansı (1906) Fas'ı fiilen uluslararası bir denetim altına soktu. Lyautey, Doğu Fas'ta Ucda'yı (1907) ve Beni Snesen dağlık bölgesini (aralık 1907 - ocak 1908) işgal ederken bir fransız tümeni de Casablanca bölgesini ele geçirdi (1907). [→ FAS *seferi*] Mevlay Hafız (1908-1912) kardeşini tahttan indirdi (1908), ama onu kuzeyli aşiretlerin kuşattığı Fas'tan (1911) çıkarabilmek için fransız birliklerinden yardım istedi. Fransız-Alman antlaşması'yla (4 kasım 1911) sonuçlanan Agadir olayından sonra Fransa serbest kaldı. Mevlay Hafız'a bir protektora antlaşması (Fas sözleşmesi, 30 mart 1912) imzalattıktan sonra İspanya'ya biri kuzeyde (Rif), öbürü güneyde (İfni, Tarfeya) olmak üzere iki bölge ayırdı (27 kasım 1912). Uluslararası denetim altındaki Tanca'nın statüsü, 1923'te Paris sözleşmesi ile belirlendi.

Taza (mayıs) ve Henifra'yı (haziran 1914) işgal eden genel vali Lyautey, Fas'ın iç kesimini denetiminde tutmayı başardı. Fas'ın Avrupalılar tarafından işgali Rif'te şiddetli bir tepki yarattı; bu kentte Abdülkerim, ispanyol ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı (Enuvel, 1921) ve direnmekten ancak 1926'da, fransız-ispanyol koalisyonu karşısında vazgeçti. Yukarı Atlas Berberileri'yse, 1933-34'e dek fransız kuvvetlerine karşı direndiler. Fas'ın ilk genel valisi olan Lyautey'e (1912-1925) karşın protektora rejimi yerini doğrudan yönetim biçimine bıraktı. Paris tarafından seçilen sultanın artık yalnızca dini yetkileri vardı: tahttan çekilmek zorunda bırakılan (12 ağustos 1912) Mevlay Hafız'ın yerine üvey kardeşi Mevlay Yusuf (1912-1927) getirildi. Resmi ve özel elkoyma yoluyla Avrupalılar'a bir milyon hektar toprak verildi (kullanılabilir toprakların 1/15'i). Yabancı azınlığa karşı XIX. yy.'ın son otuz yılında ortaya çıkan ve özellikle Mısır'da etkili olan reformcu islam hareketinin ve panarapçılığın desteğinde milliyetçi bir tepki gelişti. 1929 bunalımı, Algeciras konferansı'ndan sonra gümrük himayesinden de yoksun kalan ülke iktisadının içinde bulunduğu kötü durumu daha ağırlaştırırken, bu bunalımdan etkilenen küçük burjuvazi milliyetçi muhalefetin harekete geçmesine ön ayak oldu. Bir komünist partisi kuruldu; Fas'ın egemenliğini güvence altına alan protektora antlaşmasının uygulanmasını sağlamak üzere bir Fas eylem komitesi oluşturuldu (1934); komite iki eğilime bölündü (1937): Allah el-Fasi'nin önderliğindeki İstiklal partisi (1943) ve başında el -Vezzani'nin bulunduğu Demokratik bağımsızlık partisi (1946). Franco'nun, İspanya İç savaşı'nın patlak verdiği İspanyol Fas'ına yönelik özerklik vaatleri (temmuz 1937) fransız bölgesinde muhalefet hareketini güçlendirdi. Muhalefet önderlerine baskı uygulanmasına rağmen, 1940 bozgunu Fransa'nın Fas'taki durumunu daha da zayıflattı: bu durumdan yararlanan İspanya, Tanca'yı işgal etti (1940-1945), fas siyasal partileri de bağımsızlık isteminde bulundular. (İkinci Dünya savaşı sırasında Fas için → AFRİKA İNGİLİZ-AMERİKAN ÇIKARMASI [Kuzey].)

Sultan Muhammet V bin Yusuf (1927-1961), Anfa'da F. D. Roosevelt ile buluştu (haziran 1943) ve 1944'te, ilk kez valinin kararlarını onaylamayı reddetti. Sultanın bağımsızlık isteminde bulunması (Tanca söylevi, nisan 1947) üzerine fransız hükümeti gözüpeklikleriyle ünlü general Juin (1947-1951) ve general Guillaume'u (1951-1954) valiliğe atadı. 1951'de Muhammet V, arkasına marakeş sultanı el-Hac Sami el-Glavi'yi alan fransız makamlarının düzenlediği darbeyle devrildi ve İstiklal partisi'ndeki yandaşlarından ayrılmayı kabul etti.

20 ağustos 1953'te fransız makamları, sultanı tahttan indirdiler ve yerine Muhammet bin Arafa'yı geçirdiler. Katliamlar ve

solda
MERİNİLER (1269-1465)

sağda
XVI.-XVIII. YY.'DA FAS

suikastlar kenti kana buladı, Rif ayaklandı. Muhammet V'i Korsika'ya, sonra Madagaskar'a süren fransız hükümeti ağustos 1955'te yeniden tahta çıkmasına izin vermek zorunda kaldı.

bağımsızlık

Sultan, Fransa'nın (2 mart 1956), daha sonra İspanya'nın (7 nisan 1956) ülkenin bağımsızlığını tanımasını ve Tanca'nın uluslararası statüsünün kaldırılmasını (29 ekim 1956) sağladı. Krallık haline gelen (ağustos 1957) Fas, Cezayir ile sınırların belirlenmesi için görüşmelerin başlamasını istedi, sonra da Moritanya'yı talep etti (1958). Tarfeya bölgesini boşaltan (nisan 1958) İspanya, *Presidio*'yu, İfni'yi ve Sahra bölgesini geri vermeye yanaşmadı. Bu arada ülke içinde çoğunluk partisi İstiklal ikiye bölündü (1958); bu parçalanmadan doğan sol eğilimli Ulusal halk güçleri birliği, kralın hükümet içindeki yetkilerini aşırı buluyordu; bununla birlikte Muhammet V, ölümüne kadar (şubat 1961) itibarından hiçbir şey yitirmedi.

Oğlu Hasan II, mart 1961'de tahta çıktı. 7 aralık 1962'de yapılan bir referandumla, iki meclis temeline dayanan ve başbakanın kral tarafından atanmasını öngören bir anayasa onaylandı. İstiklal partisi'nin lideri Allal el-Fasi hükümet kurma girişiminde başarılı olamayınca, partisini muhalefete geçirdi (ocak 1963). Bunun üzerine hükümet yanlısı yeni bir siyasal kuruluş olan, Ahmet Guedira'nın yönetimindeki Anayasal kuruluşları savunma cephesi örgütlendi. Ama ilk genel seçimlerde İstiklal partisi'nin 41, Bin Berke'nin yönetimindeki Ulusal halk güçleri birliği'nin 28 sandalyesine karşılık 69 sandalye elde eden iktidar partisi çoğunluğu sağlayamadı. Siyasal durum kötüleşti; iktidar Ulusal halk güçleri birliği'nin birçok militanını tutuklattı (temmuz 1963) ve yargılattı (kasım); Bin Berke, yurtdışına kaçmayı başardı. Ekim 1963'te Sahra sınırında Fas ve Cezayir orduları çarpıştı. 1964'te, siyasal güçlüklere iktisadi sorunlar ve artan bir işsizlik eklendi. Mart 1965'te Casablanca'da başlayan öğrenci gösterileri ayaklanmaya dönüştü; olaylar içişleri bakanı general Ufkir tarafından bastırıldı. Haziranda olağanüstü durum ilan edildi ve hükümet başkanlığını kral üstlendi. Ekim 1965'te Bin Berke olayının patlak vermesi Fransa ile ilişkilerin soğumasına yol açtı. Temmuz 1967'de doktor Benhima başbakanlığa getirildi.

Muhalefetin eleştirilerine karşılık Hasan II olağanüstü durumu sürdürdü. Bununla birlikte, hükümet kamuoyunu kazanmak amacıyla toprak mülkiyetini kişi başına 2 000 - 2 500 acreyle sınırladı; fiyat kontrolü uyguladı ve yeni beş yıllık planı yürürlüğe koydu (1968-1972).

Hasan II, temmuz 1970'te bir anayasa tasarısı hazırlattı. 240 üyeli bir Temsilciler meclisi'nin (bu meclisin 120 üyesi genel oyla seçilirken, geri kalan 120 üyesi de komün, il ve meslek konseylerince atanacaktı) kurulmasını öngören tasarı, İstiklal partisi ve Ulusal halk güçleri birliği'nin muhalefetine karşın temmuz 1971'de yapılan referandumla onaylandı. Bunun üzerine, Muhalefet cephesi'nde bir araya gelen bu iki parti genel seçimlere katılmamayı kararlaştırdı. Hasan II, başbakan olarak Ahmet el-İraki'yi seçti. Mart 1971'de açığa çıkarılan bir komplo 180 kişinin tutuklanmasına yol açtı. 10 temmuz 1971'de Skirat sarayı'nda harp okulu öğrencilerinin Hasan II'yi devirme girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Bir anayasa reformuyla hükümetin meclise karşı sorumlu olması ilkesi getirildi; Kerim el-Amrani yeni bir hükümet kurdu (ağustos 1971). 16 ağustos 1972'de kralı taşıyan uçak, Fransa'dan dönerken fas avcı uçaklarının ateşinden kurtuldu; bu suikasta karışan savunma bakanı general Ufkir öldürüldü. Kralın muhalefetle yaptığı görüşmeler sonuçsuz kaldı.

1973'te hükümet, sanayi ve hizmet sektörlerini "faslılaştırdığını"; sömürgelere ait ve onlar tarafından satın alınan topraklara (*melk* toprakları) elkonduğunu açıkladı; bu toprakların faslı köylülere dağıtılmasına 1973 ağustosunda başlandı.

Dış politikada Fransa ile ilişkiler, resmi olarak, aralık 1969'da yeniden kuruldu. Haziran 1972'de Hasan II, Rabat'ta toplanan Afrika Birliği örgütü konferansı'na başkanlık etti.

İspanyol Sahrası'nın sömürgelikten kurtarılması kral ve muhalefet arasında bir anlaşma zemini oluşturdu. Kasım 1975'te Mesire ("Yeşil yürüyüş") ile simgeleşen fas halkının yurtsever seferberliği, 1976'da, Ulusal halk güçleri birliği dışında tüm yasal muhalefetin, kral tarafından önerilen "demokratik açılımı" bazı koşullarla kabul etmesini beraberinde getirdi. Haziran 1977'de Temsilciler meclisi için yapılan genel seçimler, iktidara yakın olan bağımsız adayların başarısıyla sonuçlandı. Ekim ayında 1972'den beri başbakan olan Ahmet Osman yeniden aynı göreve getirildi. İstiklal partisi hükümete katıldı. Bu partinin genel sekreteri Muhammet Busetta, dışişleri bakanı oldu. Mart 1978'de bağımsız milletvekilleri, Ahmet Osman'ın başkanlığındaki yeni bir partide, Ulusal bağımsızlar birliği'nde toplanmayı kararlaştırdılar. 27 mart 1979'da kral, Ulusal halk güçleri birliği dışında tüm muhalefet partilerinin temsil edildiği Ulusal güvenlik konseyi'ni kurdu. Aynı gün Ulusal halk güçleri birliği'nden gelen Maati Buabid başbakan oldu. Hükümette üç parti temsil edildi: Ulusal bağımsızlar birliği, İstiklal ve Halk hareketi.

1977'den başlayarak Fas dış siyasette, Mısır ile yakınlaşma içine girdi. Hasan II ve Sedat, Saba savaşı sırasında başkan Mobutu'nun rejimine yaptıkları yardımı eşgüdüm içinde yürüttüler. Fas kralı, Mısır-İsrail barış girişimlerini desteklerken Filistinliler'in kendi yazgılarını belirleme hakkının gerçekleşmesinden yana olduğunu da belirtti. Yine de Fas dış siyasetinin öncelikli sorunu, Cezayir'in desteklediği, Libya'nın da silahlandırdığı Sahra Kurtuluş cephesi ya da Polisario cephesi'ne karşı yürütülen Batı* Sahra savaşı'ydı. Şubat 1982'de Sahra Demokratik arap cumhuriyeti'nin Birleşmiş milletler örgütü'ne kabul edilmesi, Fas için ağır bir diplomatik yenilgi oldu ve örgüt içinde bir bunalıma yol açtı.

Ülke içinde iktisadi güçlükler bazı temel besin maddelerinin fiyatlarında artışa neden oldu ve mayıs-haziran 1981 ve ocak 1984'te, sert bir biçimde bastırılan şiddetli gösterilere yol açtı. Kasım 1983'te el-Amrani, yeni genel seçimleri düzenlemekle görevli bir geçiş hükümetinin başına getirildi.

Eylül 1984'te yapılan seçimlerde eski başbakan Maati Buabid'ın kurduğu Anayasal birlik partisi en çok oyu topladı. Merkez partileri çoğunluğu korudu. el Amrani nisan 1985'de yeni bir koalisyon kurdu. Eylül 1986'da sağlık nedeniyle ayrılınca, yerine İzzettin Laraki atandı. 1986'da kral Hasan, Arap birliği başkanı sıfatıyla İsrail başbakanı Perez ile buluştu, Orta Doğu'da barışın sağlanması için aktif rol oynamaya çalıştı. Bazı islam ülkelerinin tepkisi karşısında Arap birliği başkanlığından çekildi (1986). 1988'de Cezayir'le yeniden diplomatik ilişki kurulunca, diğer Mağrib ülkeleriyle de yakınlaşmayı amaçlayan bir yumuşama politikası izledi.

SAVUNMA

1988'de Fas Savunma bütçesi GSMH'nın yaklaşık yüzde 5'i dolayındaydı.
• *Kara kuvvetleri* 1988'de 24 aylık askeri hizmetle yükümlü 100 000 kişiden oluşuyordu, Fransa'nın teknik yardımıyla yeniden düzenlenmekte olan kara kuvvetlerinin büyük bir bölümü ülkenin güneyinde mevzilendirilmiştir. Seyyar kuvvetler, 7 zırhlı gruptan, 12 mekanize alaydan ve bir dağ paraşüt tugayından oluşmaktadır; amerikan ve fransız yapımı yaklaşık 300 tank ve 650 hafif zırhlı araçla donatılmıştır.
• *Hava kuvvetleri*'nde (10 000 kişi) 30'u fransız Mirage F-1 olmak üzere 97 savaş uçağı ve 30'u Puma olmak üzere 100 helikopter vardır.
• *Deniz kuvvetleri*'nde (6 000 kişi) birkaç hücumbot ve çıkarma gemisi vardır.

Yarı askeri kuvvetler 11 000'i ulusal güvenlikte olmak üzere yaklaşık 30 000 kişiden oluşmaktadır.

EDEBİYAT

• *Arapça edebiyat.* Modern Fas'ın ilk romancılarından biri, 1933'ten bu yana geleneksel lirizmin kurallarına karşı savaş açan ve denemelerinde, arap dünyasının düşünsel ve toplumsal bir yenileşmesini, Batı'nın bir kopyası olmayacak biçimde tanımlamaya çalışan Allal el-Fasi, diğeri de Ahmet Benani'dir; her ikisi de yüzyılın başında dünyaya gelmişlerdir. Ama Fas romanının gerçek doğuşu, Abdülmecit bin Callun ile başlamıştır (1919'da doğdu); şair de olan Abdülmecit İkinci Dünya savaşı sıralarında yazmaya başladı ve *Dans l'enfance* (fr. çev.) adlı romanında Batı ile müslüman Doğu'nun bir araya gelme olasılığını değerlendirdi. Aynı kuşaktan Abdülkerim Gallab bağımsızlık öncesi Fas'ta geçen ve İstiklal partisi'nin ulusçu ve yenilikçi ideolojisini yansıtan romanlar ve hikâyeler yayımladı. Genç yazarlar özgürlük ve demokrasi mücadelesini dile getirmek için daha çok şiiri ya da hikâyeyi benimsediler; hikâyelerinin (*Chambres basses* [fr. çev.], 1977) yanı sıra romanlar da (*Murailles et Trottoirs* [fr. çev.], 1974) veren Muhammet Zefzaf (doğm. 1945) ve *Un temps entre l'accouchement et le rêve* (fr. çev.) [1976] adlı yapıtıyla Ahmet el-Medini (doğm. 1948) kendilerini bu edebiyat türleriyle sınırlamadılar. Ancak yine de bu yazarların ortak konusu devrimdi; romancı ve hikâyeci Rebi Mübarek (doğm. 1935) bağlı olmayan bir çizgide günlük yaşamın ve dinsel düşselliğin bilinçli tanığı olmayı yeğledi (*les Bons* [fr. çev.], 1972; *Sang et Fumée* [fr. çev.], 1977; *le Vent d'hiver* [fr. çev.], 1978). Muhammet Aziz el-Lehbebi (doğm. 1922) denemeleriyle yeni bir islam hümanizmi kurmaya ve arap rönesansında aydının sorunsalını aydınlatmaya çalıştı. Muhammet es-Şebbag da (doğm. 1929) şiir ve roman denemeleri yazdı (*l'Arbre de feu* [fr. çev.], 1955; *la Grappe de rosée* [fr. çev.], 1961). Zor bir günlük yaşamla karşı karşıya kalan faslı yazarlar yaşadıkları döneme tanıklık ederken, onun gerçeklik ve düşselliğine katılırken özellikle şiiri kullandılar. Abdülmelik el-Belgiyei (doğm. 1906) iki savaş arasının hitabet şiiri akımını temsil etti, Muhammet es-Süleymani (1862-1926) ve Muhammet bin Dafaa da şiirlerinde arı Endülüs geleneğini yakaladılar. İkinci Dünya savaşı'nın ardından romantik bir akım gelişti; bunu, 50'li yıllarda bağımsızlık için seferber olmuş ve serbest ölçüyü ilk kez kullanan siyasal yapıtlar izledi. 1964'ten sonra, modern şiir Fas'ta belli bir biçim aldı; konularını ülkenin günlük gerçekliğinden çıkardı, romantizm ve nostaljiden doğan yeni bir ritim kullandı. Bu yeni şiirin temsilcilerinden en önemlileri şunlardır: simgeci ve gizemci Muhammet Segini (doğm. 1930), Ahmet Mecatı (doğm. 1938), Alla'l-Heccam (doğm. 1948), Muhammet el-Eş'arî (doğm. 1950). Bununla birlikte, örneğin Mustafa Maadevi'nin (1937-1961) çoğunlukla gerçeküstücü yapılıştaki şiirlerinde ve Muhammet Bennis'inkilerde (doğm. 1948) görülen bir karşı çıkış akımı da varlığını korudu.

• *Fransızca edebiyat.* Fransızca, 1950 yıllarına doğru Ahmet Sefriyevi (doğm. 1915) tarafından kullanıldı (*la Boîte à merveilles,* 1954), ancak bu dili edebiyata sokan Driss Şerybi'dir (doğm. 1926); Şreyhi, Mağrib'in bir ucundan öteki ucuna kadar etkili olan "52 kuşağı"nın karşı çıkış eylemi içinde doğrudan yer aldı: babaya ve islama bir başkaldırı olan *le Passé simple* (1954), Fransa'daki göçmen işçilerin içinde bulundukları insanlıkdışı koşullara bir başkaldırı olan *les Boucs* (1955). Bununla birlikte, gizli uzlaşmaları, yakın geçmişin klasik imgelerini, kokuşmuşlukları ve "mutlu Fas"ı reddetmekte kararlı bir grup genç yazarın ortaya çıkmasını görmek için 1965-1968 yıllarını beklemek gerekti. Muhammet Hayrettin (doğm. 1941) tarihsel olduğu kadar ruhbilimsel de olan deprem imgesi *Agadir*'i (1967) yazdı; bu romanı aynı derecede öfkeci, hem lirik, hem de düşsel bir üslup taşıyan diğerleri izledi. Abdülkebir Hatibi (doğm. 1938) Nietzche ile söyleşti, üslup araştırmaları yaptı, Batı ile Doğu'yu taklit ederek, bir yandan fas edebiyatının içinde kaldı, diğer yandan da ondan ayrıldı (*la Mémoire tatouée,* 1971; *le Livre du sang,* 1979). Tahir bin Cellun (doğm. 1944) önceleri şiir kitapları yayımladı, sonra da, *Harrouda* (1973), *La Réclusion solitaire* (1976), *Moha le fou, Moha le sage* (1978) ile romana geçti. Bu yazarların üzerinde durduğu gerek yapı, gerekse üslup bakımından biçimsel arayışlardı. Etnografyadan, egzotizmden, belgecilikten nasıl kurtulmalı? Özellikle kırık anıları, yaralı bilinçaltını nasıl dile getirmeli? Muhammet Aziz el-Lehbebi uzun süre adı geçen tek ozandı. Bağımsızlığın kazanılmasından on yıl sonra yeni bir kuşak doğdu. Abdüllatif Leabi (doğm. 1942) devrimci siyaset ve biçimsel arayışlar yönünden oldukça "bağlı" bir dergi olan Souffles'u (1966-1971) çıkarmaya başladı; ayrıca gezi yazısı niteliğindeki *l'Œil et la Nuit*'yi (1969) yayımladı. Bu dönemde şu şairlerin kitapları okundu: Muhammet Hayrettin (*Soleil arachnide,* 1969), Tahir bin Cellun (*Hommes sous linceul de silence,* 1971), Abdülkebir Hatibi, Muhammet Loakira (doğm. 1945) [*Chants superposés,* 1977], Mustafa Nisaburi (doğm. 1943) [*la Mille et Deuxième Nuit,* 1975], Nurettin Busfiha, Muhammet Alevi Belgıti. Fas'ta da fransızca yapıtlar veren üniversite öğretim üyeleri vardır: Muhammet Aziz el-Lehbebi (*le Personnalisme musulman* [İslam kişiselciliği], 1964), Abdullah Larvi (*l'İdéologie arabe contemporaine* [Çağdaş arap ideolojisi], 1967), Abdülcelil Lehcumri.

R. Michaud-Rapho

Fas kentinin kuzeyindeki surlardan (XIII. yy.) bir görünüm

SANAT

Fas islam sanatı uzun süre kişiliğini aradı. Muvahhitler döneminden başlayarak özgünleşmeye başlayan bu sanatın ispanyol etkisiyle gerçekleştirdiği yapıtlar çoğu zaman "ispanyol-mağrib sanatı" ürünleri olarak anılır. Günümüze kadar kalabilmiş çok eski anıtların sayısı azdır. Korunabilmiş olanlarıysa (Fas Karaviyyin camisi, Endülüslü camisi) değişime uğramıştır. Daha yakın dönemlerde yapılmış olan Marakeş Kutubiyye camisi (XII. yy.), Hasan camisi'nin tamamlanmamış minaresi, anıtsal kapılarıyla çeşitli askeri yapılar klasik dönemin güçlü, yalın ve ince üslubuna tanıklık ederler. Mimarlık biçimlerinin çeşitliliği Meriniler döneminde özellikle medrese yapımının başlamasıyla ortaya çıktı; yapılar nispeten küçüldü, en uygun oranlarına kavuştu ve süslemeler daha zarif bir görünüm kazandı. Cezayir'de Tlemsen bu sanatın tartışmasız en yetkin örneğini oluşturur, ama yapıları hiçbir zaman Fas İnaniyye medresesi (1350-1357) ile boy ölçüşemez. XV. yy.'dan sonra Fas, kendi içine kapanmaya başladı ve dış etki en aza indi. Sanat körelmeye ve gerilemeye başladı. Süslü ve göz alıcı bir üslup ağır bastı. XVI. yy.'da ve XVII. yy.'ın ilk yarısında en önemli kültür merkezi durumuna gelen Marakeş'i (Bâbu Dükkâla camisi, İbni Yusuf medresesi, Sadiler mezarı) Meknes (Zeytune medresesi minaresi) izler. Sanatsever hükümdarlar geniş ve görkemli konutlar yaptırdı ve bunları geçmişteki Endülüs'ten izler taşıyan şirin, sevimli bahçelerle süslediler. Bütün Mağrib gibi Fas'ta da üstün yetenekli marangozlar yetişmiş olmasına karşılık (Kutubiyye, Ka-

Fas'ta Sahric medresesi'nin iç avlusu

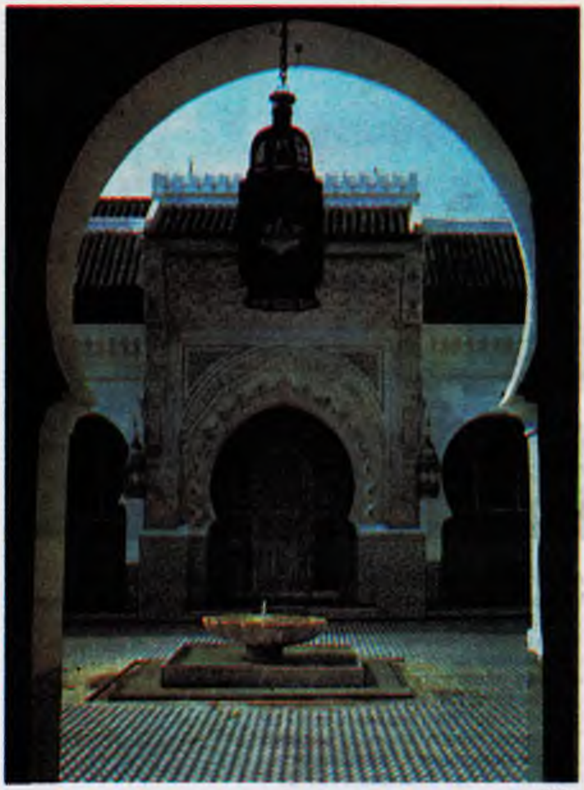
R. Michaud-Rapho

Phedon-Salou

Marakeş teki iki mozoleden birinde sultan el-Mansur tarafından XVI. yy.'da kısmen düzenlenen Sadi prenslerinin mezarları

Hétier

Fas
Karaviyyin camisi'nin avlusundan bir görünüm

raviyyin ve Endülüs camileri minberleri dünyanın en güzel işleri arasında sayılır) Doğu karşısında Fas plastik ve endüstriyel sanatlarda iddialı olmadı. Belli bir dönemde de tunç döküm sanatı alanında yetkin örnekler ortaya çıktı (Cami şamdanları, kapılar, özellikle Fas kentindeki Attarin medresesi'nin kapıları, 1342). Zamana karşı direnenlerse altın işlemeli ipeklileriyle son yüzyıllara kadar dokumacılar oldular. Seramik alanındaysa katışıksız, ama biraz kaba olan örnekler belirgin halk sanatı niteliği taşırlar.

FAS, Fas'ta kent, il merkezi ve valilik; 664 000 nüf. (1988). Fas'ın geleneksel başkenti olan, bir karayolu kavşağındaki kent, Rabat'ı Cezayir'e bağlayan eksene ve Tanca'ya ya da Büyük Sahra'ya giden karayollarına egemendir. Yerleşme, cebel, Zelerg'in eteğinde sıralanan üç kentten oluşur. Aşağı kesimde, en eskisi olan, IX. yy.'da İdrisiler'in kurduğu, ulu Karaviyyin camisi'nin çevresinde uzanan ve anıtsal kapıları olan surlarla çevrili olan Fas ül-Bali; bu kent, birçok cami, medrese ve geleneksel surları içerir; ayrıca burası turistlerin en çok gezdiği bölümdür. Biraz daha yukarıda Fas ül-Cedid'i ("Yeni Fas") Meriniler XIII. yy.'da kurdu; burada, kral sarayı ve eski musevi mahallesi bulunur. Nihayet, iyice yukarı kesimde, platoda, Avrupa tipinde, XX. yy. kenti uzanır; burada modern etkinlikler (ticaret, makine yapımı, çimento fabrikası, besin ve tekstil sanayileri) gelişmiştir.

—Güz. sant. İdrisiler döneminde kentin her iki mahallesi de Endülüs (859-860) ve Karaviyyin (1857) camileriyle donatıldı. İki cami de daha sonra değiştirildi ve yenilendi (güzel eski mimberler). 1276'da yeni bir kent (Fas ül-Cedid) kuruldu. Bu yeni kenti çevreleyen surlar üç güzel kapıyla süslenmişti. Kentte Büyük cami ve XVI. yüzyıldan kalma birçok küçük mescit vardır. Muvahhitler tarafından Doğu'dan örnek alınan medrese yapımı büyük önem kazandı ve medreseler hızla çoğaldı. XIV. yüzyılda yapılmış çok güzel medrese örneklerine rastlanmaktadır. (Bu İnanniye 1350-1357). XV. ve XVII. yüzyıllar arasında önemli hiçbir şey yapılmamıştır. Ama 1670'te yapılan Şaratin medresesi'yle geleneksel büyük kültürel bağlar yeniden kuruldu. Kentte XIV.-XVIII. yüzyıllar arasında yapılmış birçok depo, iç bahçeleri (riyad) kente sevimlilik katan güzel evler (XIII.-XIX. yy.) vardır.

FAS *(Güney İspanyol —ı),* Batı Sahra'nın eski ispanyol protektorası. Kuzeyde Draa akarsuyu ve ötesinde Batı Sahra'nın uzandığı 27° 40' K. enlemi arasında, bugünkü Fas'ın Tarfeya ilinin bulunduğu yerdeydi.

FAS LEHÇESİ a. Arapçanın Fas'ta konuşulan kuzey afrika lehçesi.

FASA FİSO sıf. (yansıma sözc.). *Arg.* Değeri, önemi olmayan şey için kullanılır; fasarya: *Evin içi fasa fiso şeylerle dolu. Fasa fiso laflar etmek. Bunların hepsi fasa fiso.*

FASANO, İtalya'da kent, Puglia'da, Adriya denizi yakınında, Brindisi'nin K.-B.'sında; 33 700 nüf. Sayfiye merkezi. —Yakınlarında, İ.Ö. IV.-III. yy.'da yapılmış, siyah vernikli seramikleriyle ünlü yunan ve roma sitesi *Gnatia.*

FASANO (Renato), italyan orkestra yöneticisi (Napoli 1902 - Roma 1979). Doğduğu kentin konservatuvarında öğrenim gördükten sonra Venedik'teki Benedetto Marcello konservatuvarı'nın yöneticisi oldu. *Virtuosi di Roma* (Roma virtüozları) adlı oda orkestrasını kurdu. Unesco'nun desteğiyle, Avrupa konservatuvar yöneticileri derneği'nin başkanlığına getirildi. Kuramsal yapıtları içinde *Storia degli abbellimenti musicali dal canto gregoriano a Verdi e guida dell'interpretazione* (Gregorius ilahilerinden Verdi'ye değin, müzikte güzelleştirmenin tarihi ve yorum kılavuzu) [1942] başlığını taşıyanı önemlidir.

FASARYA sıf. ve a. (yun. *phasaria,* karışıklık, gürültü'den). *Arg.* Boş, anlamsız, değersiz söz için kullanılır; fasa fiso: *Fasaryayla vakit geçirmek. Bunların hepsi fasarya sözler.*

FASCELLİNA a. Geniş ve tek parçalı kanatlı, iri gövdeli gece kelebeklerini içeren cins. (Sri Lanka'da yaşayan *Fascellina ceylonica* kahverenkli çizgili yeşilimsi renklidir. Kırmızı ve siyah renkli tırtılı tarçın ağacında yaşar. Mühendisböceğigiller familyası.)

FASCH (Johann Friedrich), alman besteci (Buttelstedt, Weimar yakınında, 1688 - Zerbst 1758). 1722'de Zerbst sarayı'nın capella yöneticisi oldu. Bir *Passio Jesu Christi,* missa'lar motet'ler, kantatlar, enstrümantal yapıtlar, özellikle de çok sayıda "fransız tarzında uvertür" besteledi. — Oğlu KARL FRIEDRICH (Zerbst 1736 - Berlin 1800), Prusya kralı Friedrich II'nin klavsencisiydi. Berlin'de Singakademie'yi kurdu. 16 sesli bir missa, bir *Requiem,* kantatlar, motet'ler, lied'ler, enstrümantal yapıtlar besteledi.

FASCİ, ital. sözc. (*Fasci dei lavoratori,* Emekçiler demeti'nin kısaltılmışı). Maden ocaklarında, çocukların kötü koşullarda çalışması ve ücretlerin yetersizliği yüzünden, 1893'te yapılan ajitasyonun ardından Sicilya'da oluşturulan grevci maden ve tarım işçileri topluluklarına verilen ad. Sosyalist düşüncelerin yayılmasına katkıda bulunan bu hareket, Crispi tarafından bastırıldı. (→ FASCIO.)
—Tar. Faşizmin amblemi.

FASCİA a. (*şerit* anlamında lat. sözc.). Mim. Baştaban, taçkemer, pervaz, vb. gibi öğelerin şerit gibi yassı olan bölümü.

FASCİLLA (Roberto), italyan dansçı (Milano 1937). Scala di Milano'nun okulunda öğrenim gördü (1948-56). 1957'de G. Balanchine'in *Palais de cristal* adlı yapıtında solocu olarak sanat yaşamına başladı. 1964-65 mevsiminde yıldız dansçılığa yükseldi, J. Cranko'nun *Romeo ve Juliet*'ini, R. Petit'nin *les Quatre Saisons* ve *le Loup*'sunu, H. Rosen'in *la Dame à la licorne*'nunu yorumladı. İtalyan televizyonunda Susanna Egri'nin balelerinde dans etti. İlk koregrafisini 1965'te yaptı: *Divertimento per cinque.* Carla Fracci ve Beppe Menegatti topluluğu için *Coppélia* ile *Romeo ve Juliet'in* kısa versiyonlarını hazırladı (1975).

FASCİO (*demet* anlamında ital. sözc.). İtalya'da siyasal ya da toplumsal bir eylem çizgisini belirtir. 1917'de milliyetçi senatörler ve milletvekilleri, partiler dışında, bir fascio ya da ulusal birlik grubu kurdular. Ardından milliyetçilik duygusu ve düzeni koruma isteği temelinde birleşen eyalet fascio'ları ortaya çıktı, ama seçim çalışmaları ve kaygıları bu denemenin gelişmesini engelledi. Daha sonra Mussolini tarafından yeniden ele alınan bu örgütlenme anlayışı "faşizm" tarafından gerçekleştirildi.

FASCİOLA a. (şerit, kurdele anlamında lat. sözc.). Asalbil. Büyük karaciğer kelebeğinin bilimsel cins adı.

FASCİOLARİA a. (lat. *fasciola,* şerit'ten). Denizde yaşayan öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (Neredeyse kare biçimindeki bir ayağını kullanarak tırmanır ya da uzunluğu genişliğinden fazla bir açıklığı olan kapakçıkla donanan sağlam bir kavkı içinde yaşar. *Fasciolariidae* familyasının örnek tipi.)

FASCİOLARİİDAE a. Zool. ÇİZGİLİKAVKILIGİLLER familyasının bilimsel adı.

FASCİS a. Esk. Rom. *Konsül fascisleri,* ortasında demir kısmı dışa dönük bir baltanın sapı bulunan ve tümü kırmızı bir deri kayışla bağlı olan söğüt ya da karaağaçtan değnekler demeti. (Yasal gücü simgeleyen fascisler, yüksek devlet memurlarının arkasından gelen baltalı muhafızlar (liktorlar) tarafından sol omuzda taşınırdı; diktatörün arkasında 24, konsüllerin ve

C. Sappa-C.E.D.R.I.

Fas kentinden genel görünüm

prokonsüllerin arkasında 12, taşradaki praetor'un arkasında 6 muhafız bulunurdu. Bu simge, Fransız devrimi döneminde süs öğesi olarak sık sık kullanıldı.)

FASD a. (ar. *fașd*). *Esk.* Kan alma: *"De gamzen yüreğime neşter ursun / Ki fasdile gider dem imtilası"* (Şemsi, XV. yy.).

FASELYA a. Amerika'nın tropikal ve ılıman bölgelerinde yetişen almaşık tüysü yapraklı yıllık bitki. (Güzel mavi, kimisinde keten grisi olan çiçekleri, çok zarif parçalı yapraklar üzerinde yükselir. Birçoğu çiçeklerinin güzelliğinden dolayı süs bitkisi olarak yetiştirilen yüz kadar türü vardır. Hydrophyllaceae familyası.)

FASEOLİN a. (lat. *phaseolus*, fasulye'den). Fasulyeden (*phaseolus* sp.) çıkartılan ve flavonlara benzeyen organik madde. (Faseolin mantarlara karşı öldürücü ilaç olarak kullanılır.)

FASET a. (fr. *facette*). Böcbil. Eklembacaklıların bileşik (petek) gözlerini oluşturan öğelerin her biri.
—Dişç. cerr. Bir takmadişin ön yüzüne porselen ya da plastik maddeden yapılan kaplama. (Porselen fasetler, gömme maddelerine gereksinme göstermeden, doğruca mekanik bağlantıları sağlayan özel alaşımlardan [örneğin platinli altın ya da kromlu nikel] hazırlanır. Plastik maddelerden yapılmış fasetler, metal üzerine tutma araçlarını içerir [çengeller, vb.].)

FASETLEMEK g. f. Grav. Bir metal levhanın kenarlarını baskıdan önce eğelemek.

FÂSIK sıf. (ar. *fâsık*). *Esk.* **1.** Tanrı'nın buyruklarına karşı gelen, sapkın, günah işleyen, kötülük yapan: *"Gâh hânkâhda sofuyam gâh meyhanede fâsıkam"* (Eşrefoğlu Rumi, XVI. yy.). (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Fâsık-ı mahrum*, günah işlemeye hazır olduğu halde fırsat bulamayan.
—ANSİKL. Böylelerinin mümin ve müslüman sayılıp sayılmayacağı kelam biliminde tartışmalıdır. Ehl-i sünnet (eşariler ve maturidiler), "Amel (ibadet ve ahlak), imandan bir cüz değildir" ilkesinden yola çıkarak islam dininin inanç ilkelerini benimseyenlerin, ibadet ve ahlak yönünden kusurları ne olursa olsun, mümin sayılması gerektiğini, dolayısıyla fâsıkın *günahkâr mümin* sayılacağını savunurlar. Buna karşılık, "Amel, imanın bir cüzüdür" ilkesini benimseyen mezheplerden haricilere göre, büyük günah işleyen müslüman, dinden çıkar ve kâfir olur. Mutezile'ye göre ise, fâsık ne mümin ne de kâfir sayılır; bu ikisi arasında, ortada bir yerde yer alır (Mutezile'nin menzile beyel-menzileteyn ilkesi gereği).

FASIL, -slı a. (ar. *fașl*). **1.** Bölüm, kısım, kesinti, devre. **—2.** *Esk.* Bir kitabın ana bölümlerinden her biri: *Kitabın birinci faslı.* **—3.** Ortaoyununda oyun başlamadan önce çalınan köçek havası, curcuna. **—4.** *Esk.* Mevsim. **—5.** *Esk.* Aleyhte bulunma, adam çekiştirme. **—6.** *Esk.* Çözümlendirme, sonuçlandırma. **—7.** *Esk.* Tiyatro oyununun bölümlerine verilen ad. **—8.** *Bir şey faslı*, bir işin ya da bir eylemin yapıldığı belli bir süre: *Şu yemek faslı da çok uzadı. Şimdi de dedikodu faslı mı başladı?* **—9.** Konu, konunun bir bölümü: *Aman o faslı hiç açma. O faslı biz çoktan kapattık.* **—10.** *Bir fasıl*, bir kez, bir sefer, bir kere: *Aynı şeyi bir fasıl o anlattı, bir fasıl da babasından dinledik.*
—Ed. Sözcükler, tamlamalar ve tümceler arasında bağlaç (örn. *ve* anlamına gelen *ü, vü*) kullanmadan yazı yazma yolu. (Karşt. VASL.)
—Esk. mat. *Fasl-ı müşterek*, ARAKESİT'in eski eşanlamlısı.
—Hat. ALT* BÖLÜM'ün eşanlamlısı.
—İsl. huk. *Fasl-ı husumet*, taraflar arasındaki anlaşmazlığa son verme. (Kadılar, fasl-ı husumet için görevli olan kişilerdir.)
—Müz. Türk müziğinde, aynı makamdan sözlü ve sözsüz yapıtların oluşturduğu toplu icra programı. (Eskiden sarayda padişahın önünde yapılan ve peşrevle [kimi zaman da baş taksimle] başlayan fasıllarda sırasıyla şu formlardan sözlü yapıtlar okunurdu: kâr, birinci beste, ikinci beste, ağırsemai, şarkılar, yürüksemai. Faslın sonunda sazsemaisi ya da oyun havası çalınırdı. XIX. yy.ın ikinci yarısında, İstanbul'da, günümüzdeki gazinoların ilk örnekleri görülmeye başladı. Buralardaki en önemli program, dönemin en ünlü sazende ve hanendelerinin katıldığı fasıllardı. Bu dönemde, şarkı formunun giderek tüm öteki sözlü formları geri plana itmesi sonucu, fasıllardan, beste ve semai formlarındaki yapıtlar yavaş yavaş çıkarıldı; fasıl, başında peşrev, arasında bir ya da iki taksim, sonunda sazsemaisi [ya da oyun havası] bulunan ve birbirlerine aranağmelerle bağlanan şarkılar dizisine dönüştü. Günümüzdeki fasıllar da aynı bileşimdedir.) || Aynı makamdan birinci ve ikinci beste ile ağır ve yürük semainin oluşturduğu takım. (Eşanl. TAKIM.) || *Fasıl heyeti*, hanendelerin oluşturduğu koro ile, sazendelerden kurulmuş, fasıl icracısı topluluk.
—Tiyat. Karagöz ve ortaoyununda mukaddime* ve muhavere*den sonra gelen ve asıl oyun metnini içeren bölüm. (Bk. *ansik.* böl.) || Ortaoyununa başlamadan önce saz takımının çaldığı köçek havası ve curcuna. || *Esk.* Bölüm, perde: *Mudhike 3 fasıl* (komedi 3 perde).
—ANSİKL. Fasıl bölümünde oyunun asıl kişileri olan Karagöz, Hacivat ya da Kavuklu, Pişekâr yanında çeşitli tiplemeler de belli bir konu ve olaylar dizisi içinde oyuna katılır. XVI. yy.'da fasıl bölümü belli bir konudan çok birbirinden bağımsız sahnelerden oluşurken XVII. yy.' dan başlayarak belli bir olaylar dizisini içermeye başladığı görülür. Fasıllar doğaçtan olduğu ve belli bir metne bağlı kalınmadığı için bugüne ulaşmış örnekler sayıca azdır. Bu oyunların konu ve kuruluşlarına ilişkin de yeterli bilgi yoktur. Bazı araştırmacılar fasılların kaynaklarını gerçek ve yapıntı olmak üzere iki gruba ayırmaktadırlar. Gerçek olaylardan kaynaklananlar çağın olaylarını, gelenek, görenek ve törelerini, günlük yaşantıyı, çeşitli eğilimleri yansıtması bakımından zengin bir folklor kaynağı olarak değerlendirilmektedirler. Yapıntı kaynakları ise efsaneler, masallar, halk hikâyeleri ve başka oyunlardan aktarılan öğeler oluşturmaktadır. Fasıllar tarih sırasına göre de gruplara ayrılır. Kimi araştırmacılar bunları en eski fasıllar, Meşrutiyet dönemi fasılları ve Cumhuriyet döneminden sonraki fasıllar olmak üzere üç grupta toplamaktadır. *Kâr-ı kadim* denen en eski fasıllar, her karagözcünün dağarcığında bulunan yaygın oyunlardır. Meşrutiyet'ten sonra ortaya çıkan yenilerine ise *nev-icad* adı verilmiştir.

Günümüze değin saptanabilmiş fasılların başlıcaları şunlardır: Ağalık*, Abdal* bekçi, Bahçe* ya da Murgzar bahçesi, Balıkçılar*, Bursalı* Leyla, Büyücü* hoca, Büyük* evlenme, Cambazlar*, Cazular*, Cincilik*, Çeşme*, Eczane*, Eskici* Abdi, Ferhat* ile Şirin, Fotoğrafçı*, Gözlemeci*, Hain* kâhya, Hain* kız, Hamam*, Kağıthane* sefası, Kale* oyunu, Kanlı* kavak, Kanlı* Nigâr, Karagöz'ün aşçılığı ya da Aşçılık*, Karagöz'ün* bakkallığı, Karagöz*'ün esrar içip deli olması, Karagöz'ün hekimliği, Karagöz'ün şairlerle imtihan olması, Kayık*, Kırgınlar* ya da Abdal kardeşler, Kızlar* ağası, Kunduracı* oyunu, Leyla* ile Mecnun, Mahalle* baskını ya da Şalgam Hoca, Mal* çıkarma, Mandıra*, Meyhane*, Orman*, Ortaklar*, Ödüllü*, Pazarcılar*, Sahte* esirci, Sahte* gelin, Sahte* kedi, Salıncak*, Sandıklı*, Sünnet* ya da Mecruhun meserreti, Tahir* ile Zühre, Tahmis*, Telgrafçı*, Timarhane*, Tireli*, Üvey* ana, Yalova* sefası ve Yazıcı*.

FÂSIL sıf. (ar. *fâșıl*). *Esk.* Bölen, ayıran: *Haft-ı fâsıl* (iki şeyi birbirinden ayıran çizgi, sınır).

FASILA a. (ar. *fâșıla*). **1.** Ara, aralık, kesinti: *Üç saatlik bir fasıladan sonra yolumuza devam ettik. Nöbetler kısa fasılalarla geliyor.* **—2.** İki şey arasındaki bölme, ara bölme. **—3.** *Fasıla vermek*, bir etkinliğe ara vermek, onu belli bir süre kesmek.
—Ed. Aruzda ünsüzle biten üç ya da dört heceli sözcük. || *Fasıla-i kübra* (büyük fasıla), ilk üç hecesi açık son hecesi kapalı sözcük: *babaların* (işaretlenmesi ··—). || *Fasıla-i sugra* (küçük fasıla), ilk hecesi açık son hecesi kapalı olan sözcük: *iyiler* (işaretlenmesi ··—).
—Esk. dilbilg. *Fasıla-i kübra*, dört harekeli ve bir sakin harften oluşan beş harfli sözcük. || *Fasıla-i sugra*, üç harekeli, bir sakinden oluşan dört harfli sözcük.
—Esk. mat. ARALIK'ın eski eşanlamlısı. || *Fasıla-i meftuha, fasıla-i mekşufe*, AÇIK ARALIK'ın eski eşanlamlısı. || *Fasıla-i mesdude, fasıla-ı mahsure*, KAPALI ARALIK'ın eşanlamlısı.
—Tar. *Fasıla-yı saltanat* → FETRET DEVRİ.

FASILALI sıf. Aralı, aralıklı, kesintili.

FASILASIZ sıf., be. Aralıksız, sürekli, kesintisiz: *Fasılasız hıçkırıklar. Fasılasız çalışmak.*

Fasıllar anıtı, Konya'nın Beyşehir ilçesi merkez bucağına bağlı Fasıllar köyü yakınında hitit anıtı. 7,5 m yüksekliğinde granitten oluşan anıtta, yanlardaki aslanlar arasında bir tanrının üstüne basmış bir başka tanrı işlenmiştir. Üslup benzerlikleriyle Eflatunpınar anıtıyla birlikte Tuthalya IV dönemine (İ.Ö. XIII. yy. ikinci yarısı) tarihlendirilen bu anıt da bitirilmemiştir. Kimi arkeologlar bu iki yapıtın, büyük bir anıtın parçaları olduğunu savunmaktadır.

FASİ (EL-) → ALLAL EL-FASİ.

FASİ (el-Muhammet bin Ahmet bin Ali Ebutayyip Takiyettin), arap tarihçi (Mekke 1373 - *ay.y.* 1429). Kahire, Şam, Kudüs ve Yemen'de bir yıl boyu inceleme gezileri yaptı. Kör olunca, Mekke kadılığı görevinden ayrılmak zorunda kaldı (1425). Genellikle ülke tarihini ve arap yaşamını ele aldığı başlıca yapıtları: *Kitab ül-ikdis-semîn fî târîh il-beledi'l-emin, Kitâb ür-Rızâ ve'l-kabûl fî faza'ili Medine ve'zl-ziyâret ir-Resûl, Şifâ ül-grâm bi ahbar il-beledi'l-haram* vb.

FASİDAT çoğl. a. (ar. *fâsid*'in çoğl. *fâsidat*). *Esk.* Bozucular, bozucu şeyler.

FASİDE a. (ar. *fâsid*'in dişl. *fâside*). *Esk.* Kötü, yanlış, bozuk.
—Esk. mant. *Daire-i faside*, KISIRDÖNGÜ'nün eski eşanlamlısı.

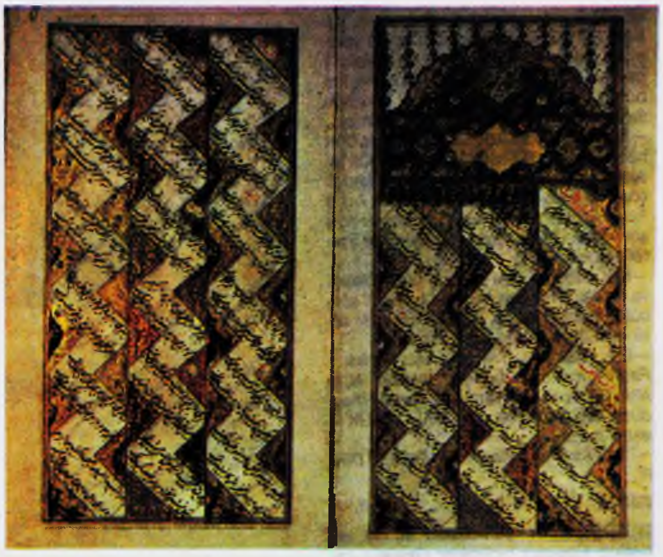
FÂSİH sıf. (ar. *fâsih*). *Esk.* Fesheden, bozan, çürüten: *Fâsih-i şirket* (şirket fesheden, bozan).

FASİH sıf. (ar. *faşîh*). *Esk.* **1.** İyi söz söyleme yeteneği olan, güzel, düzgün ve açık konuşan: *"... o kadar fasîh ve beliğdir ki insanı meftun eder"* (Velet İzbudak). **—2.** *Fasîh-ül-kelam*, düzgün söz söyleyen. || *Fasîh-ül-lisan*, düzgün, doğru ve açık konuşan.

FASİH AHMET DEDE, türk şair ve hattat (İstanbul, ? - *ay. y.* 1699). Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın hazine kâtipliğinde bulundu. Galata mevlevihanesi'nde Gavsi Dede'ye mürit oldu. Fenni Dede'den resim dersleri aldı. Alegorik duvar resimleri

Bk. Resim sayfa 3988

yaptı. Ünlü hattat Derviş* Ali'den sülüs ve nesih yazı öğrendi, ancak özellikle kendine özgü bir üslup yarattığı talik yazıda başarılıydı. Kitap kopya ederek geçimini sağladı. Arapça ve farsça şiirler de yazdı. Mazmun yaratmakta ustalık gösterdi. *Divan*'ından başka *Münazara-i ruz u şeb* (1861), *Münazara-i gül ü mül* (1868) gibi yapıtları vardır. *Hüsrev ü Şirin, Behişt-âbad, Mahmud u Ayaz* ve *Tönbekiname* adlı mesnevileri bir mecmuada toplanmış-

Fasih Ahmet Dede
Topkapı sarayı kütüphanesi İstanbul

tır (Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi, Revan 1978).

FASİHANE be (ar. *fasīh*, ve fars. *-āne*'den *fasīḥāne*). *Esk.* Açıkça, pürüzsüzce.

FASİHİ (Ali bin ebi Zeyt), İran kökenli arap yazar ve dilci (Esterabat ? - Bağdat 1122). Abdülkahir el-Cürcani'den arapça sözdizimi (nahiv) dersleri aldı. Gittiği Bağdat'ta Nizamiye medresesi'ne müderris oldu. Öğrencilerine Saleb'in *el-Fasih* adlı yapıtını okuttuğu için kendisine el-Fasihi nisbesi verildi. Şii olduğu ortaya çıkınca medresedeki görevinden uzaklaştırıldı.

FASİHİ, asıl adı **Hasan,** türk şair (Tosya, ? - *ay.y.* 1743). Müderrislik yaptı. *Divan*'ında (Beyazıt devlet kütüphanesi, no. 5754) mersiyeleri, gazelleri ve Ahmet III için yazdığı *Sıhhatname*'si yer alır.

FASİKÜL a. (fr. *fascicule*). Büyük kitapların, ansiklopedilerin ardışık parçalar halinde ve ayrı kapaklar içinde yayımlanan bir ya da birkaç formalık dizisi; cüz: *Büyük Larousse sözlük ve ansiklopedisi fasiküller halinde yayımlanmıştır.*

FASİLE a. (ar. *fasīle*). *Esk.* Takım, aile, familya.
—Esk. bot. *Fasile-i bakliye,* baklagiller. || *Fasile-i fülfüliye,* karabibergiller. || *Fasile-i gadiriye,* göl bitkileri. || *Fasile-i hayzuraniye,* hasırotugiller. || *Fasile-i karanfiliye,* karanfilgiller. || *Fasile-i kibritiye,* kibritotları. || *Fasile-i lahmiye,* damkoruğugiller. || *Fasile-i salbiye,* turpgiller. || *Fasile-i sanavberiye,* kozalaklılar. || *Fasile-i sencariye,* hodangiller. || *Fasile-i şakikiye,* düğünçiçeğiller. || *Fasile-i zeytuniye,* zeytingiller.

FASİT sıf. (ar. *fesād*'dan *fāsid*). *Esk.* **1.** Kötü, yanlış, bozuk: *"Muhal endişe vü fâsid hayal ü fikr-i sevdâdır"* (Sinan, XV. yy.). **—2.** Bozan, bozucu, fesat çıkaran.

Hanna Schygulla
Rainer Werner **Fassbinder**'in *Lili Marleen* filminin (1980) bir sahnesinde

A. Marinie kol.

—3. *Fasid-ül-mizaç,* yaradılışında, huyunda, ahlakında bozukluk olan. || *Fasit daire,* KISIRDÖNGÜ'nün eski eşanlamlısı || *Fasit olmak,* namaz, oruç, abdest vb. sözkonusuysa, bozulmak.
—İsl. Kurallara aykırı bir davranış nedeniyle, daha bitirilmemişken bozulan ibadet. (Bk. *ansik.* böl.)
—ANSİKL. Başlanmış bir ibadetin, sonuna kadar, en azından farz olan kurallarına (şartlarına ve rükünlerine) uygun olarak sürdürülmesi ve tamamlanması gerekir. Bu kurallara aykırı bir davranış (namazda konuşmak, oruçluyken bilerek yemek, içmek vb.), yapılmakta olan ibadetin bozulmasına (fasit olmasına) yol açar ve yeniden başlamasını gerektirir. Fıkıh kitaplarında her ibadetin anlatıldığı bölümde o ibadeti bozan durumlarla ilgili ayrıntılı bilgi verilir.

FASİYES a. (fr. *faciès*). Petrogr. Bir kayaç içinde gözlenebilen ve oluşumu bakımından değerlendirilen ilk paleontolojik ya da litolojik özelliklerin tümü. || Başkalaşım kayaçları için, ana kayacın dönüşümüne yol açan fiziksel koşulların (basınç ve sıcaklık) görünümü. (→ BAŞKALAŞIM.) || Bir kayacın mineralojik ve yapısal özelliklerinin tümü.
—Krist. ve Katı. fiz. *Kopma fasiyesi,* bir cismin kırılma yüzeyinin görünümünü veren, metalin kimi özelliklerini ve içkuvvet koşullarını saptamayı sağlayan yapısal niteliklerin tümü. || *Kristal fasiyesi,* metal ya da metal olmayan kristallerin, sıvı ya da gaz ortamda büyümeleri sırasında gösterdikleri biçim. (Alaşımlar genellikle çok dallı biçimde [dendrit fasiyesi] kristalleşir; metal olmayan kimi kalıntılar ise kütlesel parçacıklar [köşeli fasiyes] halinde büyür.)

FASİYOLOZ ya da **FASİYOLAZ** a. (fr. *fasciolose* ya da *fasciolase*). Büyük karaciğer kelebeğinin (*Fasciola hepatica* ya da *F. giganta*) bazı memeli hayvanların ve bu arada rastlantı olarak insanın, safra yollarına yerleşmesinden ileri gelen asalak hastalığı. (Eşanl. KELEBEK.)
—ANSİKL. Fasiyoloz bir karaciğer-safra yolu distomatozudur. Asalağın arakonağı sığır ve davardır: bunların dışkılarında bulunan yumurtaları yumuşakçalarda değişime uğrar, önce serker, sonra metaserker biçiminde kistleşerek su kenarlarında biten hindiba, tere gibi bitkilerin üzerine yerleşir. Asalak, insan vücuduna girip yayıldığı zaman ateş ve halsizlik yapar, alerjik belirtilere yol açar, yerleşip olgunlaştıktan sonra zayıflamaya ve karaciğer belirtilerine neden olur. Teşhis, kanda eozinofillerin artmasından başka, kan tepkimelerine ve üçüncü aydan başlayarak dışkıda rastlanan yumurtaların araştırılmasına dayanır. Tedavi yayılma evresinde 2-dehidroemetin ile kolaydır, asalak yerleştikten sonra daha zordur, daha zehirli bir ilaç olan bithionola başvurmak gerekir.

Hayvanlarda fasiyoloz, sadece sığır ve davarda önemlidir. Genç koyunlarda sık görülen akut türünde ölüm oranı yüksek olabilir. Fasiyolozun süreğen türü hayvanların genel durumunu etkiler. Karaciğer dokusu larvaların ilerlemesi, göç etmesi sonucu ileri derecede bozulur, bu da bir bakteri enfeksiyonunun eklenmesiyle ölüme varan bir karaciğer nekrozuna dönüşebilir.

FASKA a. (lat. *fascellus,* ital. *fascia,* demet'ten). Kundak bebeklerinin beline, zıbınlarının üzerinden sarılan geniş sargı.

FASKİYOLA a. Zool. Bakışımsız denizkestanelerinde kabuk yüzeyinde yer alan kıvrıntılı şeritlerin her biri. (Batıcı küçük iğneciklerle kaplı olan faskiyolalarda birçok sinir ucu bulunur; faskiyolaların kabuğun temizlenmesinde önemli görevler üstlendikleri sanılır.)

FASLA a. (ar. *fasla*). *Esk.* Hurma fidanı.
—Esk. mat. APSİS'in eski eşanlamlısı.

FASLETMEK g. f. (ar. *fasl*'dan). *Esk.* **1.** Ayırmak. **—2.** Çekiştirmek. **—3.** Halletmek, çözmek.

FASLI sıf. ve a. Fas halkından olan.

FASOLO (Giovanni Antonio), italyan ressam (Vicenza 1530'a doğr. - *ay.y.* 1572). Veronese'den esinlenilmiş bir üslupla, Vicenza bölgesindeki çok sayıda villanın süslemesini yaptı (Caldogno'da Caldogno-Nordera, Thiene'de Colleoni villaları, vb.).

FASON a. (fr. *façon*). Terzinin belli bir ölçü ve modele göre kumaşa biçim vermek için yaptığı iş; kesim.
—İkt. *Fason imalat,* bir yan firma tarafından ilişkide bulunduğu bir ana firmaya ait bir mal ya da hizmetin tümünün ya da bir bölümünün üretilmesi. (Üretim aşamasında gerekli olan girdilerin bir bölümünün ya da tümünün sağlanması, fason imalat yapan firma tarafından ana firmadan istenebilir. Mal, ana firmanın markası ile satışa çıkar.)
—Petr. san. *Fason işleme yüzdesi,* işlenmiş ham petrolün bir tonu için yapılan ödeme tarifesi. || *Fason işleme sözleşmesi,* bir petrol şirketine, ham petrolünü başka bir şirketin rafinerisinde işleme olanağı sağlayan anlaşma.

FASONE a. (fr. *façonné*). Tekst. **1.** Desenleri, çözgü ve atkıyı kesiştirme yoluyla oluşturulan dokumaların genel adı. (İşlemeli kumaşlar ve damaskolar fasoneler sınıfına girer.) **—2.** Bu dokumaları elde etmeye yarayan armür ya da örgü.

FASONLAMA a. Müc. Yontulmamış bir taşı yontulmuş biçime sokan işlemlerin tümü (markalama, yarma ya da kesme, façetalama).

FASONLAMAK g. f. *Bir kumaşı fasonlamak,* ince uçlu bir demirle ipek kumaş yüzüne özel biçimler vermek.

FASSÂD a. (ar. *fassād*). *Esk.* Kan alan, cerrah, hacamatçı.

FASSÂL sıf. (ar. *fassāl,* para koparacağını umarak bir kimseyi çok öven). *Esk.* **1.** Dedikoducu, herkesin ardından konuşan, çekiştiren. **—2.** *Fassâl-ı bed-hisal,* kötü huylu, dedikoducu.

FASSAYİT a. (yer adı *Fassa*'dan, fr. *fassaïte*). Miner. Ojit cinsinden piroksen türü; Tirol bölgesinde başkalaşıma uğramış kireçtaşında bulunur.

FASSBİNDER (Rainer Werner), alman sinemacı (Bad Wörishofen 1945 - Münih 1982). Sanat yaşamı çok genç yaşta dramaturg ve yönetmen olarak tiyatroda başladı. 1968'de Münih'te "Antiteater"ı kurdu. Birçok tiyatro ve sinema yapıtında oynadıktan sonra 70'li yıllarda en yenilikçi alman yönetmen olarak kendini kabul ettirdi. Sinemacılığı 1969'da *Liebe ist kälter als der Tod* ile başladı. Fassbinder bundan sonra son derece üretken bir döneme girdi: *Katzelmacher* (1969), *Der amerikanische Soldat* (1970), *Dört mevsim satıcısı* (Händler der vier Jahreszeiten) [1971], *Petra von Kant'ın acı gözyaşları* (Die bitteren Tränen der Petra von Kant) [1972], *Korku ruhu yer bitirir* (Angst essen Seele auf) [1974], Effi Briest (1974), *Güçlünün yasası* (Faustrecht der Freiheit) [1975], *Mutter Küsters fährt zum Himmel* (1975), *In einem Jahr mit 13 Monden* (1978), *Despair* (1978), *Maria Braun'un evliliği* (Die Ehe der Maria Braun) [1979], *Lili Marleen* (1980), *Veronika Voss'un tutkusu* (Die Sehnsucht der Veronika Voss) [1982], *Querelle* (1982). On dört bölümlük TV dizisi olarak çektiği *Berlin Aleksandr meydanı* (Berlin Alexanderplatz) [1980] sanatının bütün özelliklerini yansıtır.

FASSİİT a. (fr. *fasciite;* lat. *fascia,* fasya, ve yun. *-itos,* hast. bild. sonek'ten). Patol. Kirişlerde ve kılıflarda olan iltihabımsı yalancı ur.

FAST FOOD a. (*hazır yiyecek* anlamında amerikanca sözc.). **1.** Günün her sa-

atinde ve ucuza, hazırlanması otomatikleştirilmiş yemeklerin yerinde yenmesine ya da paketlenip alınmasına dayanan lokantacılık türü. **—2.** Bu çerçeve içinde hazırlanıp satılan yiyecekler (hamburger, kızarmış patates, vb). **—3.** Bu besinlerin sunulduğu lokanta. Bu tip lokantaların ilki, 1955 yılında Chicago'nun bir banliyösünde McDonald's firması tarafından açıldı.

FASTİ a. (lat. *fastus*'un çoğulu). Esk. Rom. Yüksek rahipler tarafından yapılan ve çalışılan ile çalışılmayan günleri ayrı ayrı gösteren takvim. || İktidarda bulunduğu yıla adına veren devlet adamlarının, konsüllerin (fasti consulari) listesi; zaferlerin (fasti triumphi) yıllık listesi.

—ANSİKL. Esk. Rom. Fastusların yapılış amacı dini bayramların listesini çıkarmaktı, çünkü bayram günleri iş yapılmıyordu. Diğer günler fasti, yani çalışılan günlerdi; bütün siyasal, ticari, adli çalışmalar bu günlerde yapılırdı. Takvim İ.Ö. 304'te rahipler tarafından halka açıklandı ve foruma asıldı. Cumhuriyet döneminin sonunda 235 fasti, 109 çalışılmayan gün ve 11 karma gün vardı. İmparatorluk döneminde çalışılmayan günlerin sayısı oldukça arttı. Fasti, kısa ve özlü bir biçimde kent yaşamının önemli olaylarını ya da kamuyla ilgili işleri belirtiyordu. Ostia, Antium, Cumae fastisinin bir bölümüyle IV. yy.'ın bir derlemesi olan *354 takvimi* korunabilmiştir.

FASTİ *(Tatil günleri)*, Ovidius'un İ.S. 3'ten 8 yılına kadar süren dönem içinde yazdığı manzum yapıt. Bu yapıtında Romalılar'ın yılın her gününe rastlayan dini bayramlarını belirtir. Bize ulaşan ve tarihsel olarak çok yarar sağlamış ilk altı kitapta (ocaktan hazirana kadar), Ovidius bayramların kökenlerini açıklayan mitolojik efsaneleri anlatır, sonra birbirini izleyen dinsel törenleri betimler.

FASTNET, İrlanda'nın güney-batı kıyısı açıklarında, üstünde bir deniz feneri bulunan kayalık adacık. Royal Ocean Racing Club'ün 1925'ten beri iki yılda bir düzenlediği, Avrupa'nın en güç yat yarışı sayılan yarışmalara bu adacığın adı verildi. Wight adasındaki Cowes'tan hareket eden yarışçılar Scilly adalarından geçerler, sonra Fastnet'ten dönerler, yine Scilly yoluyla varış noktası olan Plymouth'a gelerek açık denizde 975 km'lik bir yolu tamamlarlar.

FASTOLF (*sir* John), ingiliz yüzbaşı (1378'e doğr. - öl. 1459). Shakespeare'in, Falstaff tipinin esin kaynağıdır. Azincourt savaşı'nda (1415) yararlılık gösterdi, Anjou ve Maine valiliğine atandı (1423 -1426), Verneuil'de parlak bir zafer kazandı (1424), Talbot'nun komutası altında, Orléans'da yeni bir başarı daha elde etti (1429), ama kısa bir süre sonra Patay'de yenildi.

FASTOV, Orta Ukrayna'da yer alan kent, Kiev'in G.-B.'sında; 42 300 nüf. Karayolu ve demiryolu kavşağı.

FASTUS sıf. Esk. Rom. Adli işlere bakılmasına ve daha genel olarak da bazı kanun işlerinin ya da özel işlerin yapılmasına izin verilen günler için kullanılırdı.

FASULYE a. (yun. *phasiolos*). **1.** Üçüz yapraklı, yaprakların koltuğunda salkım halinde dizilmiş, değişik renklerde kelebek çiçekli, tırmanıcı bir ya da çokyıllık otsu bitki. (Meyvesi badıç biçimindedir; tohumu nişastalı ve proteinli besinlerce zengindir. Bil. a. *phaseolus*; kelebekçiçekgiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Bu bitkinin sebze olarak kullanılan taze badıcı ya da tanesi. || *Kuru fasulye*, olgunlaşmış fasulye tanesi. || *Taze fasulye*, henüz olgunlaşmamış olan ve yeşil olarak pişirilip yenen körpe fasulye badıcı. **—3.** Bu bitkiyle ya da taneleriyle pişirilen yemek: *Taze fasulye. Etli kuru fasulye.* **—4.** *Fasulye mi dedin?*, anlamsız saçma şeyler konuşan kimse için kullanılır (arg.). || *Fasulye gibi kendini nimetten saymak*, kendine olduğundan fazla değer vermek. || *Fasulye sırığı gibi*, zayıf ve uzun boylular için alay olarak kullanılır.

—Tıp. *Fasulye biçimli küvet*, bakım için (pansumanlar, yaraların temizlenmesi, vb.) kullanılan küçük küvet.

—ANSİKL. Fasulyelerin hepsi *phaseolus* cinsindendir; anayurdu Orta ve Güney Amerika, hatta Çin ve Hindistan'dır; hemen hemen hepsi biryıllık otsu ve sarılgan bitkiler olan yüz kadar türü vardır. Başlıca dört türünün üretimi yapılır:

1. Lima, Cape, Madagaskar ya da Siéva fasulyesi *(Phaseolus lunatus)* sıcağa uyum sağlamıştır, tropikal bölgelerde yetiştirilir. Renkli iri taneli olan bazı çeşitlerinde siyanhidrik asit bulunduğundan, bunlar ancak uzun süre kaynatıldıktan ve suyu itinayla süzüldükten sonra yenebilir;
2. Tepari fasulyesi *(P. acutifolius)*, kuraklığa çok iyi uyarlanmıştır, Meksika'da, ABD'nin güneyinde ve bazı Afrika ülkelerinde yetiştirilir;
3. İspanya fasulyesi *(P. coccineus)* yüksek yer (dağ) fasulyesidir. Soğuğa oldukça dayanıklı olduğundan hem tırmanıcı süs bitkisi, hem taze sebze (Büyük Britanya), hem kuru sebze olarak kullanılır;
4. bayağı fasulye *(P. vulgaris)*, en çok yetiştirilen fasulye türüdür, XVI. yy.'da Güney Amerika'dan Avrupa'ya getirilmiş ve oradan bütün dünyaya yayılmıştır. Ekilişine ya da kullanılışına göre sınıflandırılan binlerce çeşidi vardır: sırık fasulyesi, bodur fasulye, taze fasulye, kuru fasulye, boncuk fasulye, barbunya fasulyesi, vb.

Eskiden börülceler de (yeşil küçük taneli Asya kökenli *mungo* ve kırmızı taneli *azuki*) *phaseolus* cinsinden sayılırdı, şimdi *vigna* cinsine sokulmaktadır. Fasulye özellikle boy attığı, çiçeklendiği ve tane bağladığı zaman güneşe, ısıya ve düzenli sulamaya gereksinme gösterir. Yeni gübrelenmemiş olmak koşuluyla gevşek, asit ve sağlıklı her toprakta yetişebilir. Sıra ya da ocak usulü ekilerek tohumla çoğaltılır. Hem taze ve konserve olarak tüketilmek, hem kuru fasulye yapmak üzere yetiştirilir.

Türkiye'de yetiştirilen başlıca fasulye çeşitleri:

1. Çalı fasulyesi, tohumu beyaz, badıcı yeşil, körpesi kılçıksız ve lezzetlidir;
2. Şeker fasulyesi, tohumu beyaz, yuvarlak ya da oval, badıcı sarımtırak yeşil ve kılçıksızdır;
3. Ayşekadın fasulyesi, tohumu bej rengindе, oval, badıcı açık yeşildir (en çok kullanılan taze fasulye çeşididir);
4. Barbunya fasulyesi, tohumları kırmızı benekli, yuvarlak ya da ovaldir, badıcında da kırmızı benekler bulunur, daha çok kuru fasulye olarak tüketilir.

Türkiye'nin ortalama yıllık fasulye üretimi: 400 000 t taze fasulye, 200 000 t kuru fasulye (ortalama 30 000 t dışsatım).

FASULYECİYAN (Tomas), ermeni asıllı türk tiyatro sanatçısı, yönetmen (İstanbul 1843 - İskenderiye, Mısır, 1901). 1859'dan başlayarak Şark tiyatrosu'nda sahneye çıktı. İzmir'de, Trabzon'da ve Kafkasya'da (1864) temsiller verdi. Mınakyan ile ve Gedikpaşa osmanlı tiyatrosu'nda Güllü Agop ile çalıştıktan sonra 1880'de gittiği Bursa'da, Ahmet Vefik Paşa'nın desteğiyle beş yıl kadar kaldı. Üstün rol yeteneği ve düzgün diksiyonuyla hem Ahmet Vefik Paşa'nın, hem Bursa seyircisinin takdirini kazandı. Bursa tiyatrosu dağılınca, Bulgaristan'a gitti. Anadolu'yu dolaştı. Sağlığının bozulması üzerine Mısır'a gittiyse de burada umduğu ilgiyi bulamadı. İskenderiye'de yoksulluk içinde öldü.

FASYA a. (lat. *fascia*, şerit). Dokubil. Bir kası ya da bölgeyi örten ya da saran kimisi lifsel, kimisi hücresel olan zar, aponevroz oluşum. || *Enlemesine fasya*, karınzarının yan tarafını saran ve karınzarını enlemesine karınkaslarından ayıran lifsel fasya. || *Geniş fasya*, uyluk aponevrozunu saran kalın fasya. || *Kalça fasyası*, bel-kalça kasının aponevroz kaplaması. || *Kırışık fasya*, uyluk aponevrozunun üst kısmı. || *Yüzeysel fasya*, derinin içyüzünü kaplayan hücresel-lifsel fasya.

FAŞ sıf. (fars. *fâş*). *Esk.* Açık, ortada, ortaya çıkmış, yayılmış.

◆ a. **1.** Açığa vurma, yayma, duyurma. **—2.** *Faş etmek*, gizli bir şeyi açığa vurmak, onu herkese duyurmak: *"Düşme cânâ dillere sırr-ı dehanın faş edip"* (Nedim, XVIII. yy.). || *Faş olmak*, duyulmak, açığa çıkmak: *"Geçdüğüm dünya vü ukbâdan seninçün oldı fâş"* (Fuzuli, XVI. yy.).

FAŞER (EL-), Sudan'da kent, Darfur'un merkezi, *cebel El-Faşer*'in güney yamaçlarında; 52 000 nüf. Darfur sultanlığı'nın eski başkenti. Tarım pazarı.

FAŞIR FAŞIR be. (yansıma sözc.). Bir sıvının çok bol, gür aktığını belirtir: *Faşır faşır akan sular*

FAŞİ sıf. (fars. *fâşî*). *Esk.* Ortaya çıkmış, duyulup yayılmış.

—Dilbil. Türkçede çoğunlukla *faş* olarak kullanılmıştır (saf; safi, ayn; aynı örneklerinde olduğu gibi).

FAŞİST sıf. ve a. (fr. *fasciste*, ital. *fascista*'dan). **1.** Faşizm ya da benzeri bir rejim yanlısı olan: *Faşistlerin gösterisi.* **—2.** Çevresindekilere zorbaca davranan, baskı yapan kimse için kullanılır: *Faşist bir yönetici.*

◆ sıf. **1.** Faşizme ya da benzeri bir rejime özgü olan: *Faşist bir yönetim.* **—2.** Zorbaca ve şiddete yönelik bir tutum için kullanılır: *Bu tür faşist yöntemlerle bir yere varamazsın.*

FAŞİSTLEŞTİRMEK (faşizm'den). Bir rejime, bir örgüte, faşist ya da faşizmden esinlenmiş yöntemleri sokmak.

FAŞİSTLİK a. Faşist olma durumu; zorbalık.

FAŞİZAN sıf. (fr. *fascisant*). Faşizme yakınlığı olan için kullanılır.

FAŞİZM a. (fr. *fascisme*; ital. *fascio*, birlik'ten *fascismo*). **1.** İtalya'da 1922-1945 arasında egemen olan ve tek partinin diktatörlüğüne, milliyetçiliğin yüceltilmesine ve korporatizme dayanan rejim. (Bk. *ansikl.* böl. Tar.) **—2.** Korporatist temele dayalı milliyetçi otoriter bir rejimin kurulmasını amaçlayan öğreti; bu öğretiden esinlenerek kurulan rejim (çoğu kez kötüleyici anlamda). [Bk. *ansikl.* böl. Siyas. bil.]

—ANSİKL. Siyas. bil. Faşist İtalya'nınkinden başka rejimlere de genişletildiğinde, "faşizm" terimi sosyalizmin ve demokratik eşitlikçiliğin aynı anda ve kesin reddiyle diğerlerinden ayrılan bir siyasal sistem için kullanılır. Bu sistemde siyasal, iktisadi ve toplumsal yaşamın tüm kesimleri, merkezi ve hiyerarşik biçimde örgütlenmiş devlet otoritesi altında katı kurallara bağlanmıştır. Devlet, iletişim araçları tekeline sahiptir ve milliyetçi duyguları coşturmak için düzenli biçimde yığınsal törenler (geçit törenleri, vb.) düzenler. Kişi özgürlüğü de, topluluk adına sıkıca denetlenir; bu amaçla, özellikle emekçiler mesleki kategorilere ayrılırlar, sendikalar ortadan kaldırılır, ataerkil otoriter bir aile modeli yüceltilir, mesleki ve özel yaşamın her düzeyinde polis denetimi uygulanır.

Faşizmin çok sayıda değişik görünümü vardır. Devletin totaliter anlayışla tanrılaştırılması Hitler Almanyası'nda ve Franco İspanyası'nda farklı anlamlar içerir: Nazi Almanyası'nda ari ırkın üstünlüğüne dayalı ırkçılık ve yahudidüşmanlığı önem kazanır; Franco İspanyası'nda kurumlaşmış geleneksel değerler (ordu, kilise) adına korporatist ruh geliştirir.

Her zaman orta sınıflara ve küçük burjuvalara dayanan faşist rejim önce kendisinin "devrimci", hatta sömürünün kurbanı diğer toplumsal katmanlardan yana olduğunu söyler, sonra siyasal-aseri aygıt aracılığıyla (ordu, tek parti) güçlenir ve ardından büyük sermayenin desteğiyle

fasulye

ayakta durur.

—Tar. *Faşizmin yükselişi.* Birinci Dünya savaşı'ndan sonra İtalya'yı saran bunalım, yarımadadaki karşıtlıkları artırarak İtalyan Birliği'nin sağlam olmadığını gösterdi. Enflasyonun ve savaşın yol açtığı büyük kamu borçlarının yanında geleneksel büyük dengesizlikler -dışa karşı ticari bağımlılık, sanayileşmiş Kuzey ile tarımsal yapının egemen olduğu Mezzogiorno arasındaki karşıtlık- İtalya'yı, orta sınıfların yoksullaşmasına ve benzer birçok soruna neden olan zor bir iktisadi duruma soktu. Ayrıca İtalyanlar, Müttefikler'in toprak verme vaatlerini tutmamalarından da düş kırıklığına uğramışlardı. Bu duygu italyan milliyetçiliğinin canlanmasına yol açtı. Öte yandan, toplumsal karışıklıklar artarken (grevler, köylü eylemleri) italyan hükümetleri halkın beklentilerini karşılayamadı. Bu bunalım ortamında faşizm, hükümet istikrarsızlığından ve İtalyan komünist partisi'nin kurulmasına (1921) değin varacak sol içi bölünmelerden yararlandı.

Fascinin kuruluşu. 1915'te İtalya'nın savaşa girmesinden yana olan *Fasci di azione rivoluzionaria*'yı kuran eski sosyalist Mussolini 23 mart 1919'da, bu birlikleri *Fasci italiani di combattimento*'ya (Siyah* gömlekliler) dönüştürdü. Temelde pragmatik olan faşist program, ilkin toplumsal taleplerle (sekiz saatlik iş günü, asgari ücret) kilise karşıtı tavırları bir araya getirdi. Böylece hem sağa, hem sola saldıran faşistler, başlangıçta zorluklarla karşılaştılar. Yalnızca otuz kadar Fasci vardı ve D'Annunzio'nun rekabetiyle karşı karşıya kalmışlardı. 1919 seçimlerinde tek bir milletvekili bile çıkaramadılar: Mussolini, Milano'da seçimi yitirdi. 1920 yazındaki büyük grevler sırasında hükümetin hareketsiz kalmasını fırsat bilen faşistler gönüllü birlikler kurdular, büyük toprak sahiplerinin ve *Confindustria*'nın desteklediği bu birlikler grevci işçilere karşı şiddetli saldırılara girişti. "Cezalandırma baskınları" öncelikle köylü militanlara, kırsal kesimdeki belediyelere ve kooperatiflere (özellikle Aşağı Po vadisindekilere), sonra da işçi sendikalarına yönelmişti. Sosyalistleri öldüren faşistlere ne polis ne de adliye müdahale etmişti. Buna karşılık sendika yöneticileri gerçek bir işçi devrimini başlatmaktan kaçınırlarken bunalımdan etkilenen işçi hareketi de (kentlerde 600 000 işsiz) zayıfladı.

Bu geri çekilme ve sendikal hareketteki kararsızlıklar, faşistlere siyasal bir güç durumuna gelme olanağı sağladı. 1921 seçimlerinde sosyalistler 33 milletvekilliğini yitirirken faşistler 30 kadar sandalye kazandılar; Mussolini de Milano'dan milletvekili seçildi. Kişisel başarısını sağlamlaştırmak isteyen Mussolini ılımlı davranırken öbür faşist yöneticiler onun bu tutumuna karşı çıktılar: kasım 1921'de, Ulusal faşist parti kuruldu; bu parti kanlı çatışmalara son vermeyi örgören, hatta Giolitti hükümetiyle işbirliğine açık kapı bırakan "barışı sağlama" paktını tanımamaya karar verdi.

O dönemde 320 000 üyesi olan Ulusal faşist parti sola karşı yeniden saldırıya geçti; büyük sermayeyle kurduğu ittifak, 1919'da öngörülen millileştirmelerden vazgeçilmesi üzerine iyice pekişti. 1922'nin ilk üç ayında ortaya çıkan hükümet bunalımı faşistlere iktidarı ele geçirme yolunu açtı. Siyah gömlekliler, 1922 şubatından başlayarak İş ittifakı bünyesinde toplanan sendikaların başlattığı genel grevi üç günde kırmayı başardılar. Kazandığı başarılardan cesaret alan Mussolini 24 ekimde Napoli'de Roma'ya yürüyüş yapılacağını açıkladı ve başbakan Facta'ya (28 ekimde istifa etti) bir muhtıra verdi. İtalya'nın dört yanından yola çıkan birkaç bin siyah gömlekli Roma önünde buluştu. Büyük toprak sahipleriyle sanayici gruplarının baskısı ve iç savaş korkusuyla Vittorio Emanuele III 29 ekimde iktidarı Mussolini'ye önerdi. Siyah gömlekliler 31 ekimde törenle Roma'ya girdiler.

Eski siyasal rejimi muhafaza eden Mussolini'nin kurduğu hükümetteki on dört bakandan yalnızca dördü faşistti. Totaliter bir devlete doğru gidiş yavaş ve kademeli oldu. Mussolini, 25 kasımda Meclis'in kendisine tam yetki vermesini sağladı ve 1923'te de Siyah gömlekliler'i, "devlet güvenliğini sağlamakla görevli milis"e dönüştürdü; böylece bu güçlerin oynadığı emniyet kuvveti rolünü resmileştirdi. Yeni bir seçim yasası sayesinde faşistler nisan 1924'te, Meclis'te 535 üyelikten 406'sını kazandılar. Mayıs 1924'te Parlamento'nun yeni çalışma dönemine girmesiyle birlikte sosyalist milletvekili Matteotti faşistlerin seçim hilelerini ve şiddet eylemlerini teşhir etti. Matteotti, 10 haziranda öldürüldü. Bu cinayet italyan kamuoyunda büyük nefret uyandırdı; milletvekillerinin bir bölümü meclisi terk etti. Bir siyasal bunalım başlamak üzereydi, ama muhalefetin kararsızlığından yararlanan Mussolini, 3 ocak 1925'te, kurumları "faşistleştirme" yoluyla anayasal rejimden otoriter bir devlete geçildiğini ilan etti.

• *Faşist devletin örgütlenmesi.* Başlangıçta belirsiz ve kararsız olan yeni rejimin felsefi temeli, imparatorluk Roma'sından alınma arkaik simgeler (fasci, gösteriş), çağdaş düşünce akımları (Lagardelle, Georges Sorel, Maurras) gibi birbiriyle çelişen öğelerin yan yana getirilmesiyle oluşturuldu. Ancak faşizm, özellikle, totaliter bir devlet anlayışıyla "Duce" denilen parti önderine (Mussolini) mutlak bir itaat olgusu geliştirdi; Duce, aynı zamanda tüm yetkileri elinde toplayan hükümet başkanıydı. Kral Vittorio Emanuele III'ün rolü, bakanları seçme yetkisini de elinde tutan Duce'nin aldığı kararları onaylamaya indirgenmişti. Kral tarafından atanan senatörlerin hiçbir yetkisi yoktu. Millet meclisi ise 1928'den itibaren, diğer tüm parti etkinliklerini yasaklayan faşistlerin kesin egemenliği altına girdi, 1939'da da kapatıldı; yerini, üyeleri faşist loncaların yöneticilerinden oluşan çeşitli Fasci ve loncalar meclisi aldı.

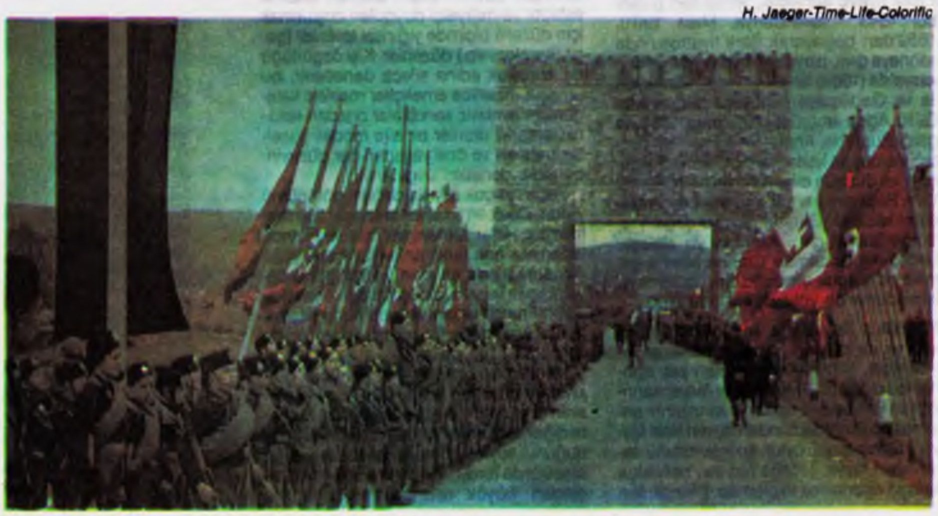
Mussolini'nin eski dava arkadaşlarıyla (De Bono, Balbo, Grandi) bakanlardan oluşan Faşizm büyük konseyi Mussolini'ye resmen yardımcı oluyordu. Mussolini, 1935'ten başlayarak bakanlıkların çoğunu elinde topladı. Yerel yönetim alanında, hükümetin atadığı podestalar ve danışma organları eski yönetimin yerini aldı.

Tek parti olan faşist parti propaganda işleriyle ve düzeni korumakla görevliydi, bunu milis örgütü (1924'te 75 000 kişi) sayesinde yapıyordu. Toplumsal hareketlere son vermek amacıyla lonca*lar kuruldu: 1926 tarihli Rocco yasası ile faşist sendikalar iş anlaşmazlıklarını çözümlemekle görevlendirildi. 1934'te işçi sendikalarını ve işveren örgütlerini bünyesinde toplayan yirmi iki lonca kuruldu. Öte yandan Mussolini doğumu özendiren bir siyaset izledi ve dış göçe sınırlar koydu. Gençlik, askeri nitelikli birimlerde *(Balilla, Avanguardisti, Piccole e Giovani İtaliane)* örgütlendi. Rejim, ayrıca emekçilerin boş zamanlarını da düzenledi *(Opera Nazionale Dopolavoro)* ve basını denetimi altına aldı.

30'lu yıllar rejimin en parlak dönemini oluşturdu: katolik kamuoyuyla uzlaşmak isteyen Mussolini papa Pius XI ile Laterano anlaşmalarını yaptı (11 şubat 1929). Bununla birlikte Kilise, 1931'den başlayarak Katolik gençlik örgütlerinin kapatılmasını protesto etti. Yeraltı faaliyetlerinde bulunan eski siyasal partilerin üyeleri faşist polis tarafından (OVRA) [*Opera di Vigilanza e Repressione Antifascista*] tutuklandı, zorunlu ikamete mecbur edildi ve izlendi. 1926'da kurulan devleti korumakla görevli özel mahkeme 1927-1943 arasında 4 700 kişiyi mahkûm etti. Başlangıçtaki liberal evreden (1922-1927) sonra iktisadi politika, devlet saygınlığını ve ulusal bağımsızlığı koruma gerekçesiyle yavaş yavaş otarşiye yöneldi. 1927 iktisadi durgunluğundan sonra rejim büyük atılımlara girişti: Pontino bataklıklarının kullanılır duruma getirilmesi, buğday üretimini artırma mücadelesi, bayındırlık etkinlikleri, hızlı sanayileşme. Ama emekçilerin yaşam düzeyinde değişiklik olmadı. İtalya ayrıca 1929 bunalımının sonuçlarından da etkilendi.

İktisadi durum, ancak 1934'ten sonra, silah üretiminin gelişmesi sayesinde düzelmeye başladı; bu durum tümüyle güdümlü bir savaş iktisadına yol açmıştı.

• *Faşizmin dış siyaseti ve sonu.* Faşist rejim, çok geçmeden kendi milliyetçi sloganlarının kurbanı oldu: İtalya, Müttefikler'den istediğini elde edememişti; italyan ordusu kimseyi dinlemiyordu; yoksul ülkelerinde İtalyanlar aşırı kalabalıktı. Rejim önce denizaşırı topraklar elde etmeye yöneldi (Libya'nın şiddet kullanılarak sömürgeleştirilmesi [1922-1933], Etyopya'nın fethi [1935-36]) ve İspanya İç savaşı sırasında general Franco'ya askeri yardımda bulundu. Böylece İkinci Dünya savaşı'na yol açacak saldırılar dizisi başlamıştı. Faşist İtalya'nın geleceğini Çelik paktı (22 mayıs 1939) ile nazi Almanyası'na bağlayan Duce, haziran 1940'ta Hitler'in yanında savaşa girdi. Savaş halkın rejime karşı hoşnutsuzluğunu artırırken, askeri bozgunlar çöküşüne yol açtı. 24-25 temmuz 1943 gecesi Faşizm büyük konseyi üyeleri Mussolini'den yetkilerini krala teslim etmesini istediler (Grandi gündemi); Vittorio Emanuele, Mussolini'yi tutuklattı. İtalya, Müttefikler'in safına geçti, ama Duce alman paraşütçüleri tarafından kurtarıldı (12 eylül 1943). Kendisine ihanet eden monarşiyi reddeden Mussolini, Hitler'in himayesinde bir Sosyal italyan cumhuriyeti kurarak faşist rejimi kurtarmak istedi; bu yönetimin, Siyah gömlekliler'in saldırı birliklerinden güç alan ve sadık faşistler-

H. Jaeger-Time-Life-Colorific

faşizm
Genç *balillalar* (faşist italyan rejimince örgütlenen ve 8-14 yaş arası erkek çocuklardan oluşan hareket) Hitler'in italyan kara kuvvetlerinin bir manevrası dolayısıyla Santa Marinella'ya yaptığı ziyaret (8 mayıs 1938) sırasında

den oluşmuş bir hükümeti, cumhuriyetçi ulusal bir muhafız birliği, cumhuriyetçi polisi vardı. Ama özellikle Kuzey İtalya'da yoğunlaşan komplolar (milislerin şiddet eylemleri) ve nisan 1945'te Wehrmacht'ın çöküşü faşizmin kesin olarak son bulmasına yol açtı.

FATALİST a. (fr. *fataliste*). YAZGICI'nın eşanlamlısı.

FATALİZM a. Fels. (fr. *fatalisme*). → YAZGICILIK.

FATÂNET ya da **FETÂNET** a. (ar. *fatanet*). *Esk.* Zihin açıklığı, anlayış, çabuk kavrama.
—İsl. Peygamberlerin niteliklerinden olan çabuk ve doğru anlama, yüksek zekâ ve sezgi yeteneği.

Fatehpur cami mescidi, Hindistan'ın Fatehpur* Sikri kentinde cami. Bir tepenin yamacında, geniş bir taraçaya kurulu olan cami, hint-türk imparatoru Ekber Şah tarafından yaptırıldı (1602). 143 x 168 m boyutlarındaki yapının avlusu bir dizi revakla çevrilidir. Kırmızı kumtaşı ve beyaz mermerden taçkapısı (Bülend Dervâza), dünyanın en yüksek kapılarındandır (36 m). Üzerinde küçük kubbelerle örtülü mermer kafesli bir galeri, bunun ardında da daha büyük kubbeler vardır. Avlunun B.'sındaki ana ibadet mekânı üç kubbeli, üç mihraplıdır. Mihrap duvarının köşelerinde yuvarlak gövdeli iki minare yükselir. Taçkapının karşısında Selim Çişti ve torunu İslam Han'ın türbeleri bulunur.

FATEHPUR SİKRİ, Hindistan'da (Uttar Pradeş) kent; 9 500 nüf. Ekber'in eski başkenti; 1569'da Agra'nın 38 km uzağında kurulan kent, 1596'da başkent olmaktan çıkarıldı. Bu kent moğol-islam sanatının hint geleneklerinden büyük ölçüde yararlandığı bir XVI. yy. mimari bütününün tek örneğidir. Fatehpur* cami mescidi Hindistan'daki camilerin en soylularından biridir. Küçük evler ve saray taraçalar üstünde ve avlu çevresinde yayılır (Divan-i Has, Penç Mahal, Ekber'in karısının ve Sultan'ın sarayı).

FATHOM a. (ing. sözc.). Deniz derinliklerini (kulaç) ölçmede kullanılan, 6 *foot*'a ya da 2 *yarda*'ya yani yaklaşık 1,83 m'ye eşdeğer anglosakson uzunluk birimi.

FATIMA Ümmü Ebiha, Eşrefünnisa, Ezzehra, el-Betûl, Seyyidetünnisa, el -Kübra denir, Hz. Muhammet'in ilk eşi Hz. Hatice'den olma kızı, Hz. Ali'nin karısı (Mekke 605 ya da 610 - Medine 632). Hz. Hatice'nin dünyaya getirdiği dört kızdan en küçüğü idi. Fatıma dışındaki bütün çocukları kendisinden önce ölünce, soyun sürekliliği bakımından kız çocuklarına değer vermeyen müşrikler Hz. Muhammet'i "ebter oldu" (soyu tükendi) diye eleştirdiler. O sıralarda inen Kevser suresi, bu eleştiriye bir yanıt niteliğindedir. Surede, soyu tükenenlerin aslında Hz. Muhammet değil, onu eleştirenler olduğu anlatılır. Hz. Muhammet, çok sevdiği kızını evlilik çağı gelince amcasının oğlu Hz. Ali ile evlendirdi (624). Arap ve islam geleneklerinin tersine, Hz. Ali Fatıma ölünceye kadar kendisine başka bir eş almadı. Bu evlilikten Hasan, Hüseyin, Muhsin, Ümmü Külsüm ve Zeynep dünyaya geldi. Davranışları, konuşması, huyu babasını çok andıran Fatıma, Hz. Muhammet ile birlikte Uhud savaşı'nda bulundu ve cephe gerisinde yaralıların yaralarını sardı. Hz. Peygamber'in ölümü Fatıma'yı çok sarstı ve Hz. Muhammet'ten birkaç ay sonra o da öldü. Müslümanlıkta ölülerin içine konulduğu tabutun ilk biçimi Fatıma'nın vasiyetinde tarif ettiği gibi ortaya çıktı. Gene vasiyeti uyarınca, kadın mı erkek mi belli olmasın diye tabutu, üzerine hurma yaprakları örtülerek taşındı. Cenaze namazını Hz. Ali kıldırdı ve Cennet-ül baki mezarlığına gömüldü. Kuzey Afrika'da hüküm süren (909-1171) Fatımi İmparatorluğu, adını Fatıma'nın adından almıştır.

FATIMİLER, Kuzey Afrika'da ve Mısır'da hüküm süren ismailiye şii mezhebine bağlı hanedan (909-1171). Ubeydullah (el -Mehdi) tarafından kurulan hanedanın adı, Hz. Muhammet'in kızı ve Ali'nin karısı Fatıma'dan gelir. Dolayısıyla Fatımiler Ali'nin soyundandırlar ve imam-halife unvanı babadan oğula geçer. Fatımiler'in soyağacı, kaynaklardaki (hatta ismailiye kaynaklarındaki) ayrılıklar nedeniyle, hep tartışma konusu olmuştur. Bu durumun tarihsel ve dinsel bir önemi vardır, çünkü Ubeydullah'ın (ya da Abdullah) gerçekten yedinci imamın soyundan olup olmadığı ve ismaili öğretisinde tanımlandığı gibi ıslamın reformcusu ya da kendisinin ifade ettiği gibi "Mehdi" mi olduğu tartışmalıdır. Gerçekte hiçbir meclisin onayından geçmemiş olan bu unvan, Ali ile Fatıma'nın oğlu Hüseyin'in torunu Cafer üs -Sadık'ın büyük oğlu ve yedinci imam İsmail'in soyuna bağlanır. İşte bu noktada, onun yedinci imam olduğuna inanan şiilerle, olmadığı kanısında olan şiiler arasında görüş ayrılığı ortaya çıktı. Gerçekten İsmail, babasından önce ölmüştü; ama yedinci imam olduğuna inananlara göre unvanı geri alınmış olamazdı; inanmayanlara göre ise Cafer'in, daha sonra Musa el-Kâzım'ı yedinci imam seçtiği açıktı. İslamın başka kanatlarında ise, mehdilik, kuşku ile bakılan bir kavramdır ve soruna ihtiyatla yaklaşan katı sünniler, Mehdi'nin henüz gelmemiş olduğu görüşündedir. Görüldüğü gibi, fatımi halifesinin dinsel yasallığı, siyasal yasallığı kadar tartışmalıdır.

Kökeni ne olursa olsun Ubeydullah, Suriye'de İsmaililer'in propaganda merkezi Selemiye'de bulunuyordu. Bu arada Yemen'deki ismailiye propagandacıları Kuzey Afrika'ya dağılarak Ubeydullah'ın tanınması için ortam hazırladılar. Ubeydullah da Abbasiler'in kovuşturmasından ve yandaşları içindeki karşıt hareketlerden kurtulmak için Suriye'den ayrıldı. Filistin, Mısır yoluyla Berberiler içinde onun adına çalışan Kutame kabilesinin bulunduğu Kuzey Afrika'ya gitti. İfrikiye'yi ele geçiren Kutameler'in yardımıyla Aglebiler'in hükümdarı Ziyadetullah III'ü kovarak Kayrevan'da "mehdi" ve "emirülmüminin" unvanlarıyla halifeliğini ilan etti (910).

Fatımiler'in ilk dört halifesi (Ubeydullah, el-Kaim, el-Mansur, Mısır'a gidene kadar el-Muizz) Kuzey Afrika'da kaldılar. Bu dönemde abbasi tehdidinin yanı sıra mezhepler ve kabileler (Zenate ve Sanhaca) arasındaki anlaşmazlıklarla da uğraşmak zorunda kaldılar. En yakın destekçileri olan Kutameler, Ubeydullah'la daisi Abdullah arasında anlaşmazlığın çıkması üzerine ayaklandılar. Bir çocuğu Mehdi ilan eden Kutameler'in hareketi kanlı bir biçimde bastırıldı. El-Mansur ve el-Muizz dönemlerinde de hanedan içi çatışmalar sürdüyse de Fatımiler'i en çok uğraştıran, sünnilerle haricilerin çıkardıkları karışıklıklar oldu (el-Kaim döneminde başlayan harici ayaklanması, ancak el-Mansur döneminde bastırılabildi). Bu karışıklıklara karşın, Ubeydullah döneminde (909-934) Fas'tan Mısır'a kadar uzanan topraklarla Sicilya (916) ele geçirildi; el-Kaim döneminde (934-946) Fransa kıyıları yağmalandı, Cenova alındı, Zenateler'le İdrisiler etkisiz kılınarak Kuzey Afrika denetim altına alındı. El-Muizz (953-975) Endülüs Emevileri'nin isteğiyle harekete geçen Bizans'ı yenilgiye uğratarak beş yıllık bir barış yaptı. Komutanlarından Cevher'in yönetiminde gönderdiği 20 000 kişilik ordu Mısır'ı fatımi yönetimine soktu (969). Mekke ve Medine 970'ten sonra Fatımiler'e bağlandı, Şam ele geçirildi. El-Muizz'in ölümünden sonra halife olan el-Aziz (975-996), türk komutan Alp Tigin'in aldığı Şam'ı ikinci kez ele geçirdiyse de (978) çekilmek zorunda kaldı. Bu dönemde devletin sınırları kuzeyde Trablusşam, batıda Atlas okyanusu, güneyde Kızıldeniz, Hicaz ve Yemen'e kadar uzandı. Daha sonra halife olan el-Hâkim (996-1021), küçük yaşta olduğundan başta karışıklıklar çıktı, ancak bunlar bastırıldığı gibi Şam'ın ve Halep'in (1011) denetimi de ele geçirildi. Zaman içinde el-Hâkim'in hıristiyan, musevi ve sünnilere baskı uygulaması, zulme başvurması ülkede hoşnutsuzluğun doğmasına yol açtı, kendisini Tanrı gibi görmeye başladı ve bir gece yok edildi. Ez-Zahir (1021-1036) elden çıkan Halep ve Şam'ı geri aldı (1029). Ez -Zahir'in oğlu el-Mustansır (1036-1094), en uzun hüküm süren halife oldu. Ancak bu dönem, Fatımiler'in çöküş sürecinin başladığı dönemdir. Yeniden sünniliğe dönen el-Muizz bin Badis ayaklanınca İfrikiye, fatımı egemenliğinden çıktı (1046). Sicilya, Normanlar'ın eline geçti (1061); ayaklanmalarla başa çıkamayan fatımi kuvvetleri Filistin ve Halep'ten çekildi (1069). El -Mustansır'ın vezir atadığı Bedrülcemali orduda ve ülkede düzeni sağladı. El -Mustansır'ın ölümü üzerine vezir Efdal, veliaht Nizar yerine el-Mustali'yi tahta çıkarınca (1094) Nizar ayaklandı. Bu ayaklanma kısa sürede bastırıldıysa da Nizar yandaşları İsmaililer'in Suriye ve İran kolunu (Haşhaşiler) oluşturdular. El-Mustali'nin ölümünden sonra halife olan el-Amir (1101-1130), beş yaşında olduğundan yönetim tümüyle Efdal'in denetimine girdi. Bir yandan haçlı ordularının baskısı, öte yandan da iç karışıklıklar fatımi yönetiminin çöküşünü hızlandırdı. El-Amir, bir batını tarafından ardıl bırakmadan öldürülünce yeğeni el-Hafız halife oldu (1131). Daha sonraki fatımi halifeleri (ez -Zafir [1140 - 1154], el-Faiz [1154-1160], el-Adit [1160-1171]) vezirlerin etkisi altında ülkeyi yönetmeye çalıştılar. Gazze'de Haçlılar'a karşı kazanılan zafer (1158), kalıcı bir sonuç getirmedi. Fatımi devleti, el-Adit döneminde Kudüs haçlı krallığı ile Halep ve Şam atabeyi Nurettin Zengi'nin denetimine girdi. Nurettin Zengi'nin desteğiyle vezir olan Şirkuk, yönetime tümüyle egemen oldu. Onun ölümünden sonra vezir olan yeğeni Selahattin Eyyubi, Kahire'de hutbeyi abbasi halifesi adına okutarak, son fatımi halifesi el-Adit'in ölümünden birkaç gün önce Fatımi devletine son verdi (1171).

Fatımiler, Abbasiler'le çekişmelerinde kendilerini gerçek halife ilan etmelerine karşın geniş egemenlik alanları içinde kalan halkın çoğunluğu sünni olarak kaldı ve dinsel yapısını korudu. Bundan ötürü

R. ve S. Michaud-Rapho

Fatehpur Sikri
Selim Çiçi'nin mezarı (1580-1581)

sürekli iç karışıklıklarla uğraştılarsa da, propagandacıları (dai) aracılığıyla islam dünyasında çok geniş bir alana etkilerini yaymayı başardılar. Kahire'de kurdukları el -Ezher medresesi'nde yetiştirdikleri dailerle fatımi sınırları dışındaki bölgelerde de etkili oldular. Birçok ülkeyle, özellikle Hindistan, Etyopya, italyan kentleri (Amalfi, Pisa, Cenova, Venedik) ile ticari ilişkiler kurdular. Bu ilişkiler sayesinde Mısır ve Kahire, daha önce gelişmiş olan Irak'la Bağdat'ı gölgede bıraktı. Ancak, bu zenginlik yalnızca devlet memurları ve azınlıkların (islam dünyasında daha önce görülmemiş zengin saray yaşamı, subay ve memurlara tanınan ayrıcalık ve ayrıntılı teşrifat kuralları) yararına sunulmuştu. Özellikle Mısır'da Nil'in yeterince taşmadığı yıllarda, halkın çoğu sefalet içinde yaşadı.

—Güz. sant. Fatımiler islam sanatına berberi olduklarından K. Afrika, şii olmalarıyla da İran sanatının etkilerini getirmişlerdir. Bu sanatın doğuş yeri Tunus, İfrikiye'dir. Ancak bu yöredeki sanat ürünlerinin çok azı günümüze ulaşmıştır. Mehdiye kentinin kale duvarları ve liman kalıntıları, özgün biçimini önemli ölçüde yitirmiş olan Mehdiye camisi (916) ve Sfaks camiülkebiri (988) bunlar arasındadır. Günümüzdeki durumuyla geniş bir orta sahınla, bunun yanlarında dörder sahından oluşan Mehdiye camisi, B. camilerinde görülmeyen, Sasani eyvanlarıyla, Roma zafer taklarını anımsatan, dışarıya taşkın at nalı biçimindeki kemerli ve gene at nalı kemerli nişlerle süslü kapı revakıyla dikkati çeker. Halife Muizettin'in yaptırdığı Sfaks camiülkebiri'nde derinliğine uzanan sahınlar geçme tonozlarla örtülüdür. Kayrevan camisi'ninkini andıran minaresi, her katı süslemeli mazgallı, üst üste üç kuleden oluşur. Fatımiler'in Kahire'deki yapıları da değişik etkiler taşır. Kentteki ilk fatımi yapısı olan Camiülezher*'in (970-972) ve El* Hâkim camisi'nin (990-1003) düzenlemelerinde bu etkiler belirgindir. Planıyla Umeyye camisi'ni anımsatan Camiülezher'in tonoz bingili kubbesinde İran etkisi görülür. Mihrap duvarına koşut üç sahınlı El Akmar camisi ise (1125), istiridye motifli, sivri kemerli nişler, yazıtlar, mukarnası andıran oymalarla süslü cephe düzenlemesiyle dikkati çeker. El* Cuyûşi camisi (1085) her açıdan yeniliklerle dolu düzenlemesiyle öteki örneklerden ayrılır. Üst üste dört köşeli iki kuleyle, küçük kubbeli sekiz köşeli bir kuleden oluşan minaresi, daha sonra Kahire camilerinde sıkça kullanılan türün ilk örneğidir. Talayi bin Ruzzik'in yaptırdığı Salihtalayi camisi (1160) planı ve düzenlemesiyle geleneksel şemada bir camidir.

Fatımiler türbe mimarlığında D.'yu örnek almışlardır. Mukattam ile Fustat arasındaki Şeba Benat (Yedi kız) kalıntıları, bu yapı türünün en eski örnekleridir. Moloz taştan, kare planlı türbeler, tonoz bingilere oturan kubbelerle örtülüdür. Bu ilk kubbeli türbeleri XII. yy.'da yenileri izlemiştir. 1100-1200 arasına tarihlenen Gaffari ve Seyide Atîka türbelerinin tonoz bingili kubbelerinde mukarnas süslemenin ilk denemeleriyle karşılaşılır. Selçuklular'dan Fatımiler'e geçen bu süsleme, gittikçe gelişerek B.'da yaygınlaşmıştır.

Fatımi saraylarının ilk örnekleri Mehdiye kentindeydi. Arap tarihçilerinin övgüyle söz ettiği bu sarayların yanı sıra, daha sonra Kahire'de yaptırılan Büyük Şark sarayı (el Kasrül-Kebirüş-Şarki) ile Küçük Garp sarayı (el Kasrül-Sagirül-Garbi) ve Tunus yarımadasında Mansur'un ardıllarınca yaptırılan sarayların hiçbiri günümüze ulaşmadı. 1908'de Kalat Beni Hammad'da ortaya çıkarılan Darülbahr ve Kasrül Menâr (ikisi de X. yy.'dan) fatımi saray mimarlığını aydınlatan örneklerdir.

Kahire surlarının günümüze ulaşan kapıları, Fatımiler'in askeri mimaride de başarılı olduklarını kanıtlamaktadır. Yanlarda kare ya da yuvarlak kuleler, içlerinde atış odaları ile geçme ya da beşik tonoz örtülü dehlizlerden oluşan bu kapılar Kahire'nin önemli anıtlarıdır.

Fatımi sanatının islam süsleme sanatı üzerinde önemli etkileri olmuştur. Özellikle nişler, dönemin yapılarının dış yüzeylerinde görülen başlıca süs öğeleridir (Mehdiye camisi kapı revakı, Sfaks Camiülkebiri, saraylar). Sağır kemerler de D.'nun artan etkisiyle Fatımiler döneminde yaygınlaşmıştır. Mukarnasların yanı sıra, mimaride çininin kullanımı da İran'daki türk sanatının etkilerini taşır. Camiülezher ve El Hâkim camisi'nde görülen kırık kemerler, hıristiyan mimarlığının fatımi sanatına yansıması olarak yorumlanır. Bu dönem yapılarında arabesk süslemenin yanı sıra, kufi yazılar, geometrik ve bitkisel motifler kullanılmıştır. Bu süslemeler hellenistik ve D. sanatının yanında, kıpti ve bizans sanatının etkilerine de açıktır. Dinsel yapılar dışında her alanda kullanılan insan ve hayvan figürleriyse, İran ve Mezopotamya kökenlidir.

Fatımi mimarlığının etkileri XII. yy.'da Sicilya'da kral Ruggero I, Guglielmo I ve Guglielmo II dönemlerinde yaptırılan saraylarda, şatolarda ve hatta kiliselerde izlenebilmektedir.

FATIR, FATIRA sıf. (ar. *fatır*, dişl. *fâtıra*). *Esk.* **1.** Yaratan, yaratıcı Tanrı: *Kudret-i fatıra* (Allah'ın yaratma kudreti). **—2.** *Fatır -üs-semavat*, gökleri yaratan; Tanrı.

Fâtır suresi, Kuran'ın 35. suresi. 45 ayettir. Mekke'de inmiştir. *Yaratan* anlamına gelen adı ilk ayette geçer. Göklerin ve yerin yaratıcısı olan, melekleri elçilikle görevlendiren Allah'a hamd (övgü) ile başlayan surede Allah'ın gücünün ve nimetlerinin enginliğinden söz edildikten sonra insanlara Allah'ın vaadi anımsatılarak dünyasal yaşama ve şeytana uyulmaması öğütlenir; insanın önce topraktan sonra nutfeden (embriyon) dişili erkekli çiftler halinde yaratıldığı, hamilelik, doğum, yaşama süresi, ölüm gibi aslı çoğu insanlarca bilinmeyen her konunun Allah'ın bilgi hazinesinde yer aldığı belirtilir. 15. ayette, "Ey insanlar, sizler hepiniz yoksulsunuz ve Allah'a gereksiniminiz var; Allah'a gelince, gerçekten zengin ve övgüye değer yalnız O'dur" denilir. 19.-22. ayetlerde inanan ile inanmayanın ya da bilgili ile bilgisizin aralarındaki fark; kör ile gören, karanlıkla aydınlık, soğuklukla sıcaklık, dirilerle ölüler arasındaki farka benzetilir. Daha sonra insanlar arasında inanç ve ahlak bakımından üçlü bir ayrım yapılır. Buna göre, bir bölümü kötülükleri nedeniyle kendilerine zulmederler; bir bölümüyse orta hallidirler, iyilik ve kötülüğe eşit oranda elverişlidirler. Üçüncü grupsa, "Tanrı'nın izniyle iyilik yapmakta yarış ederler ve işte, en yüksek erdem de budur". Sure, şu anlamdaki ayet ile son bulur: "Eğer Allah, insanları yaptıkları yüzünden cezalandırsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı. Fakat Allah onlara belirli bir süreye kadar fırsat tanıyor. Vakitleri gelince olan olur. Kuşkusuz, Allah kullarını görmektedir."

FATIRA → FATIR.

Fatige ya da **Fatike,** Gaziantep yöresinde kadın erkek birlikte oynanan halay türü bir halk oyunu. Çok hareketli bir ritmi olan oyunun eşlik çalgıları davul zurnadır.

FATİH sıf. (ar. *fatih*). *Esk.* **1.** Fetheden, zafer kazanan, ülke alan. **—2.** Açan, açıcı. **—3.** *Fatih ül-bilad*, şehirler fetheden. ‖ *Fatih-ül-ebvab*, kısmet kapılarını açan; Tanrı.

◆ a. Mehmet II'nin lakabı (bu anlamda büyük harfle yazılır).

Fatih, Cemal Reşit Rey'in senfonik şiiri (1953). İstanbul'un fethinin 500. yıldönümü için bestelendiyse de ilk kez 1958'de Paris'te, besteci yönetimindeki Paris Radyosu senfoni orkestrası tarafından seslendirildi. Geleneksel müzik birikiminin zengin bir orkestralamayla birleştirildiği yapıtta Fatih Sultan Mehmet, güçlü ve hırslı bir hükümdar oluşunun yanı sıra, şair ruhlu bir kimse olarak da betimlenmiştir.

FATİH, İstanbul iline bağlı ilçe, Haliç'le Marmara denizi arasında, D.'da Eminönü, G.-B.'da Zeytinburnu, K.-B.'da Eyüp ilçeleriyle sınırlıdır. B.'sında İstanbul surları uzanır. 462 464 nüf. (1990); 13 km². Yeni yerleşim birimleri kurulmasına elverişli alanı ve kırsal kesimi bulunmadığından, İstanbul'un nüfus yoğunluğu en yüksek ilçelerindendir (km²'ye 36 343). Fatih Fener, Karagümrük, Şehremini, Samatya

Fatih külliyesi medreseleri (bugün öğrenci yurdu)

Büyük Larousse

Fatih külliyesi camisi

Büyük Larousse

semtlerini kapsar. Adını Fatih semtinde, Fevzipaşa caddesi üzerindeki ünlü Fatih* külliyesi'nden almıştır. Fevzipaşa, Vatan ve Millet caddeleri boyunca büyük ticaret merkezleri vardır. Cerrahpaşa tıp fakültesi, İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi (Çapa), Haseki, Gureba gibi önemli eğitim ve sağlık kuruluşları, İstanbul İtfaiyesi bu kesimdedir. Ayrıca ilçe sınırları içinde bizans ve osmanlı dönemlerinden pek çok tarihsel yapı ve anıt bulunmaktadır (Kariye, Kıztaşı, Fethiye camisi, Gül camisi, Fenariisa camisi, Kocamustafapaşa camisi, Sultanselim külliyesi, Mihrimah camisi, vd.).

■**Fatih işitme engelliler okulu,** Türkiye'de işitme özürlüler için açılan ilk öğretim-eğitim kurumu. Münip Paşa'nın Maarif nazırlığı döneminde, Granti Efendi yönetiminde, Sultanahmet'te, bugünkü Marmara üniversitesi rektörlüğü binasında öğrenime başladı (1889). Uzun yıllar burada faaliyet gösteren okul, öğrenci azlığı nedeniyle 1926'da kapandı. 1944'te Sağırlar tesanüt cemiyeti, Aksaray'da ahşap bir binada Sağırlar okulu'nu yeniden açtı. Okulda, Dr. Kip Gray (konuşma) yöntemi ile *İşaret yöntemi* birlikte kullanıldı. *İstanbul Sağırlar okulu* adını alan bu öğrenim kurumu daha sonra çalışmalarını Mevlanakapı'da sürdürdü. 1952'de çıkarılan 5822 sayılı Özel eğitim yasası ile okul Milli eğitim bakanlığı'na devredildi. Yıldız sarayı kompleksi içinde yer alan ve çeşitli hizmetlerde kullanılan bir bina, 1953'te Sağırlar okulu'na verilerek, okul *Yıldız sağırlar okulu ve yetiştirme yurdu* adıyla yeniden faaliyete geçti. 20 eylül 1983'e kadar bu binada öğretim yapan okul, bu tarihten başlayarak günümüzdeki yerleşim alanı olan eski Vatan mimarlık ve mühendislik akademisi binasına taşındı; adı da *Fatih işitme engelliler okulu* oldu.

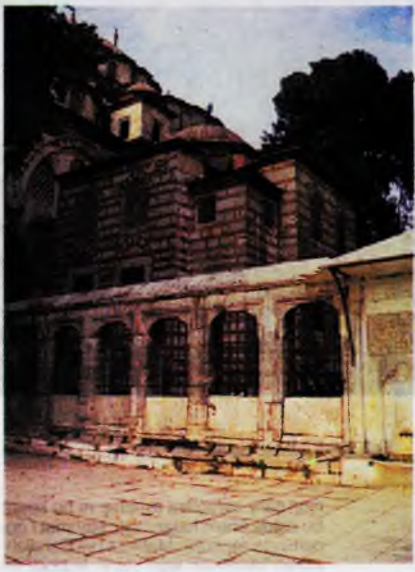
Okulda bakanlıkça hazırlanan özel eğitimle ilgili müfredat programı uygulanır; dersler yalnız *oral* (konuşma) yöntemiyle işlenir. İlk kısım, 1 yılı hazırlık 6 yılı ilkokul olmak üzere 7 yıldır. Okula, ön kayıt sırasına göre öğrenci alınır. Türkiye'de bu tür okulların çok az olması nedeniyle, aday kaydıyla sıraya girenler en az 2 ya da 3 yıl beklemekte, bu arada 12 yaşını dolduranların kayıtları silinmekte ve böyleleri öğrenimden yoksun kalmaktadırlar.

1964-1965 ders yılında açılan orta sanat kısmının öğretim süresi ise 3 yıldır. Bu kısma ilkokulu bitirmiş işitme özürlü öğrenciler sınavla alınırlar.

Karma eğitim uygulayan okulda gündüzlü ve yatılı öğrenci sayısı, ilk ve orta kısımda toplam 464'e ulaştı (1992-1993 ders yılı).

Fatih kanunnameleri, Mehmet II'nin hazırlattığı yasalar. Osmanlı tarihinde bilinen derlenmiş en eski kanunnamelerdir. Devlet yönetimiyle ilgili (siyasi, mali, hukuki) önemli düzenlemeleri içerir. Mehmet II, sadrazam Mehmet Paşa'yı (Karamanlı) o zamana değin emirnameler, fetvalar ve fermanlarla yürütülen işleri düzenlemekle görevlendirdi. Bu düzenlemede, zina, kavga, cinayet, hırsızlık vb. suçlara verilecek cezalar gösterilirken reaya ile yörükanın hizmet ve mükellefiyetleri, ödeyecekleri vergiler, ileri gelen devlet yetkililerinin görevlerinin dereceleri ve ücretleri, saray teşrifatı ve törenleriyle ilgili ilkeler ayrıntılarıyla betimlendi. Fatih kanunnameleri ayrıca devletin merkezi yapısını güçlendiren temel ilkelere de yer verdi. Buna göre merkezi yönetimde sarsıntıya yol açan taht kavgalarına engel olmak amacıyla padişaha kardeşlerini öldürme yetkisi tanındı. Toprak düzeni ele alınarak çeşitli nedenlerle özel mülkiyet ya da vakıf durumuna getirilen devlet toprakları tımara dönüştürülerek osmanlı hanedanına karşıt güç oluşturabilecek sülalelerin ekonomik güçleri kırılmaya çalışıldı. Fatih kanunnameleri, Osmanlı devletinin sonraki tarihi boyunca tüm siyasi, hukuki ve mali uygulamaları ile düzenlemelerine kaynak oldu.

■**Fatih külliyesi,** İstanbul'un Fatih semtinde, Fevzipaşa caddesi üzerinde yapılar topluluğu. Bu külliye anıtsal mımarlığı, yapılarının biçimi ve bakışık düzende yerleştirilişiyle, klasik osmanlı selatin külliyelerinin öncüsü sayılır. Tüm yapılarda yalınlık ve işlevsellik ön planda tutulmuş, süslemeden kaçınılmıştır. Külliyenin D.'sunda ve B.'sında Çorba kapısı (tabhane yanında), Türbe kapısı (darüşşifa yanında), Çörekçi kapısı ve Boyacı kapısı diye bilinen dört girişi vardır. 1463-1470 arasında Sinanettin Yusuf bin Abdullah'a (Sinanı Atik) yaptırılan külliyenin ağırlık merkezini cami oluşturmuş; darüşşifa, medreseler, tabhane, imaret, kervansaray, sübyan mektebi, kitaplık, hamam (Irgatlar hamamı), Saraçlar çarşısı, Fatih ve Gülbahar Sultan türbeleri bu yapının çevresine bakışık bir düzende yerleştirilmiştir. Bunlara XVIII. yy.'da Mahmut I ve Carullahefendi kitaplıklarıyla Nakşidilsultan türbesi eklenmiştir. Bizans dönemindeki Havariler kilisesi' nin yerine yaptırılan cami, 1509 depreminde zarar görmüş, Bayezit II döneminde onarılmış, 1765/1766 depreminde büyük kubbesi onarılamayacak ölçüde yıkılmıştır. Bunun üzerine Mustafa III, camiyi başmimarı Tahir Ağa'ya yeniletmiştir (1767-1771). Kaynaklara göre, eski Fatih camisi kareye yakın dikdörtgen planlıydı; ortada büyük kubbe, yanlarda üçer küçük kubbe, mihrap yönündeyse yarım kubbeyle örtülüydü. Mimar Tahir Ağa yeni camide daha değişik bir plan uygulamış, ortada dört büyük payeye dayanan ana kubbe, yanlarda dört yarım kubbeyle desteklenmiş, köşelere de dört küçük kubbe yerleştirilmiştir. Mukarnaslı mihrap ilk yapıdan, minber yeni yapıdandır. Mihrabın yanında geniş bir rampayla çıkılan hünkâr mahfili yer alır. Eski caminin tek şerefeli minareleri korunmuş, XIX. yy.'da bu minareler ikişer şerefeli olarak yenilenmiştir. Son cemaat yeriyle birlikte yirmi iki kubbeli revakla çevrili avlu da eski yapıdandır. Ortada sekiz sütunlu, ahşap saçaklı, kubbeli şadırvan bulunur. Dış avlu duvarlarının yanlarında ikişer sıra halinde on altı medrese vardır. Haliç yönündekilere Karadeniz medreseleri, Marmara denizi yönündekilereyse Akdeniz medreseleri denilir. Öndeki Semaniye medreseleri (Sahnı seman), revaklar ardına yerleştirilmiş odaları ve kubbeli büyük dershaneleriyle klasik şemadadır. Bunlar dönemin en büyük eğitim kurumu niteliğindeydi. Arkadaki Tetimme medreseleriyse dershanesiz, bir dizi odadan oluşur. Burada Semaniye medreselerine öğrenci yetiştiriliyordu. Günümüze ulaşmayan darüşşifa, osmanlı döneminin önemli sağlık kuruluşlarındandı. Kaynaklara göre klasik osmanlı medreseleri planındaki yapı, bir avlu çevresine yerleştirilmiş kubbeli revaklar ve odalardan oluşuyordu; girişin karşısında kubbeli, büyük bir dershanesi vardı. 64 x 43 m boyutlarındaki tabhane, avluyu çevreleyen yirmi kubbeli revak ve bunun ardına yerleştirilmiş kubbeli odalar düzenindedir. Günümüze ulaşmayan, ancak vakfiye kayıtlarından bilinen Saraçlar çarşısı, 110 dükkândan oluşuyordu. 1479'da biti-

Büyük Larousse

Fatih kütüphanesi
İstanbul

Fatih ormanı girişi

Büyük Larousse

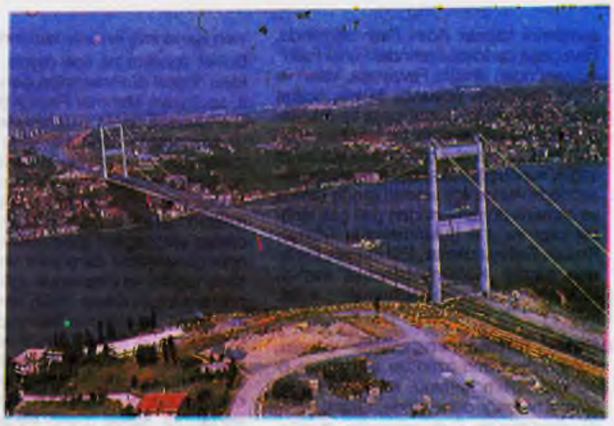
Fatih işitme engelliler okulu

Büyük Larousse

Fatih Sultan Mehmet köprüsü (ekim 1987'de)

Fatih Sultan Mehmet köprüsü
Molla Gürani viyadükü

rilen çarşı saraçlara ayrılmış ve bu kesim bu dalda önem kazanmıştı. Mahmut I döneminde yaptırılan Mahmut I ve Carullahefendi kitaplıkları kare planlı, kubbeli örneklerdir. Caminin mihrap yönündeki avlusunda yer alan Fatih* ve Gülbahar Sultan türbeleri 1765/1766 depreminden sonra yenilenmiştir. Günümüze ulaşmayan kervansaray, külliyenin G.-D. köşesinde ince, uzun bir mekândan oluşuyordu.

Fatih kütüphanesi, İstanbul'un Fatih semtinde kütüphane. Fatih camisi'nin yanında yaptırtıldı (1742). Mahmut I, hafızı kütüp İbrahim Efendi ve Abdülgani Ağa' nın bağışlarıyla 5 643 yazma, 1 092 basma esere ulaşan dermesi, giderek zenginleşti. 1956'da buradaki yazma ve basma eserler Süleymaniye kütüphanesi'ne devredildi.

Fatih ormanı, İstanbul'da Taksim -Büyükdere yolu üzerinde bulunan orman. (Orman genel müdürlüğü'nce 1955'te başlatılan ağaçlandırma çalışmaları 1969 yılı sonuna kadar devam etti. Çalışmalar ormanın yalnız ibreli ağaçlardan oluşması üzerine yoğunlaştırıldı [1969'da 1 223 000 fidan]. Ormanda bulunan ibreli ağaç cinsleri kara çam, kızıl çam, sarı çam, sahil çamı ve fıstık çamıdır. Ağaçların kapladığı alan 444 hektar, orman alanı 565,6 hektardır.)

FATİH SULTAN MEHMET → MEHMET II.

Fatih Sultan Mehmet köprüsü, İstanbul boğazında kurulan (1985-1988) ikinci Boğaz köprüsü. Ayakları Kavacık ile Hisarüstü semtlerine dikilmiş olan köprü, Anadoluhisarı ile Rumelihisarı'nın hemen kuzeyi arasında uzanmıştır. Köprünün projesini, Birinci Boğaz köprüsü'nün projesini de yapmış olan Fremen fox and partners (FFP) adlı ingiliz firması hazırladı. Sezai Türkeş-Fevzi Akkaya (STFA) türk firması ile italyan İmpresit girola Iodigliani- İGL (İmpregilospa) firması ve İshikawajima, Nippon kokan K.K. ve Mitsubishi Heavy ind ltd. japon firmalarından oluşan bir konsorsiyuma, 551 milyon 600 bin dolar bedelle ihale edilen köprünün temeli, 29 mayıs 1985 tarihinde atıldı. Fatih Sultan Mehmet köprüsü'nün yapımı için başlangıçta öngörülen 1 100 günlük süre, hızlı bir çalışmayla kısaltılarak, bitiş tarihi 4 ay önceye (ağustos 1988) alındı.

Köprü ve çevre yollarının yapımı için yaklaşık 33 milyar TL tutarında bedel ödenerek, çoğu gecekondu olmak üzere 1 347 konut kamulaştırıldı. Bu kamulaştırma işlemi için gerekli olan para, Birinci köprü gelirlerinin Toplu konut ve kamu ortaklığı fonu'na aktarılan bölümünden sağlandı.

Köprü inşaatının başlamasından sonra 1 milyar m^3 hafriyat yapıldı. Çelik kule parçaları Japonya'da, çelik halatlar İngiltere'de imal edildi. Anadolu ve Rumeli yakalarını birbirine bağlayan çevre yolu inşaatlarını türk STFA grubu ile italyan İmpregilo firması üstlendi. Köprü ve çevre yolları yapımında üç yıl boyunca ortalama 4 500 işçi ve teknik eleman çalıştı.

Birinci Boğaz köprüsü'nden 15 yıl sonra hizmete giren Fatih Sultan Mehmet köprüsü, dördü gidiş, dördü geliş olmak üzere 8 şeritli, 16 gişeli ve saatte 7 500 araç geçişi sağlayabilecek kapasitededir. Köprü kulelerinin topraktan yüksekliği 110 m, köprü ise kulelerinden 165 m, denizden 64 m yükseklikte ve 1 090 m uzunluktadır. 217 km uzunluğunda olan köprüye bağlı çevre yolları, Avrupa yakasında Hisarüstü semtinden başlayarak Harp akademileri'nin altından bir tünelle Kâğıthane'ye, buradan Alibeyköy ve Küçükköy üzerinden geçerek Mahmutbey'e bağlanmaktadır. Anadolu bölümünde ise Kanlıca-Çamlıca-Gebze-Sakarya güzergâhını izlemektedir.

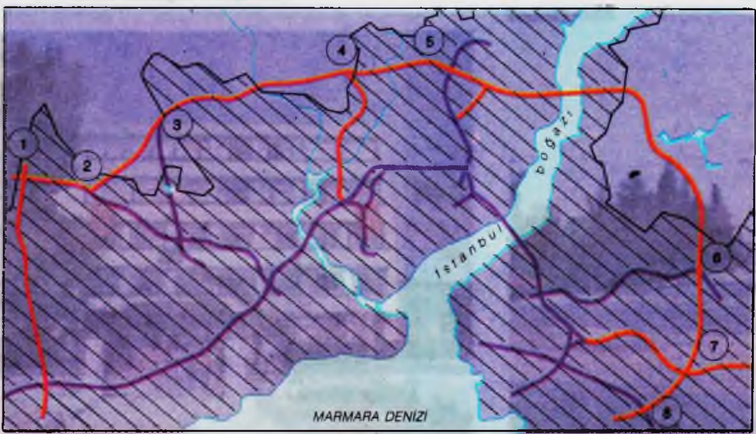
Köprüye bağlanan ikinci çevre yolu üzerinde 10 viyadük, çeşitli açıklıklarda 12 altgeçit köprüsü, 23 üstgeçit köprüsü, 295 m uzunluğunda tünel yer almaktadır. TEM (Transit European Motorway [Avrupa transit otoyolu]) denilen ikinci çevre yolu üzerindeki Viyadükler şunlardır: Mahmutbey, 425 m uzunluk, 41,5 m yükseklik; Akşemsettin (Alibeyköy), 620 m uzunluk, 36 m yükseklik; Hasdal, 320 m uzunluk, 32 m yükseklik; Sadabad-1 (Kâğıthane), 780 m uzunluk, 55 m yükseklik; Sadabad-2 (Kâğıthane), 395 m uzunluk, 40 m yükseklik; Levent ayrımı, 350 m uzunluk, 25 m yükseklik; Molla Gürani (Elmalı), 500 m uzunluk, 73 m yükseklik; Nurtepe, 550 m uzunluk, 45 yükseklik; Gedikahmetpaşa, 230 m uzunluk, 30 m yükseklik; Okmeydanı, 180 m uzunluk, 15 m yükseklik.

Fatih tetimmeleri, Türkiye'de Osmanlılar dönemindeki yükseköğrenim kurumu. Orta (ikinci) derecede Sahnı seman medreselerine bu ad verilirdi. Sayıları sekiz olan bu tetimmelerin her birinde sekiz hücre yer alır, her hücrede üç öğrenci (toplam 192 öğrenci) öğrenim görürdü. Medreselerdeki öğrenim aşamaları *iptidai hariç, iptidai dahil* ve *sahn* idi. Bu medreselerde öğrenim gören malların gündelik gereksinmeleri karşılandığı gibi, kendilerine ayda 12 akçe ödenek verilirdi.

Fatih türbesi, İstanbul'da Fatih* külliyesi içinde türbe; caminin mihrap yönündeki avlusundadır. 1765/1766 depreminde zarar gören ilk türbe, 1767'de yenilenmiş, 1865/1866 onarımı sırasında altın yaldızlı süslemeleri ve sürme pencereleri yapılmıştır. Sekiz köşeli gövdesi ve kubbe örtüsüyle klasik osmanlı türbeleri planında olmakla birlikte, gövdenin köşelerindeki payeler ve bunların üzerinden yapıyı dolanan basamaklı silmeler barok etkisini yansıtır. Girişin önünde, oymalı saçaklı bir sundurma vardır.

FATİHA (ar. *fatiha*). **1.** Kuran'ın ölülerin ruhu için dua olarak okunan birinci suresi. (→ FATİHA SURESİ.) **—2.** *Esk.* Başlangıç, giriş: *Fatiha-i kelam* (sözün başlangıcı). **—3.** *(Bir şeye) fatiha okumak,* o şeyden tümüyle umudunu kesmek.

Fatiha suresi, Kuran'ın ilk suresi. 7 ayettir. *Açan, açış, başlangıç* anlamına gelen adı, Kuran'ın başlangıç suresi olmasından kaynaklanır. Ayrıca, Kuran'ın özeti sayıldığı ve islamın temel inanç ve ilkelerini içerdiğinden *Ümm ül-kitâb* (Kitap'ın özü), aynı anlamda *el-Esas,* iki kez inen yedi ayet anlamına *es-Seb ül-mesâni,*

Fatih Sultan Mehmet köprüsü ve çevreyolları

1. Mahmutbey B. girişi 2. Mahmutbey D. girişi 3. Metris girişi 4. Hasdal girişi
5. Askeri Aka. girişi 6. Ümraniye girişi 7. (E-5) girişi 8. Kozyatağı girişi

Allah'a övgü ile başladığından *el-Hamd* ya da kısaca *Hamd* suresi diye de anılır. Mekke ya da Medine'de indiği konusu tartışmalıdır. Yarısının Mekke'de namaz farz kılındığında, yarısının da Medine'de kıble yönünün değiştirildiğinde indiği öne sürülür. İslam bilginlerinin çoğunluğu, Kuran'daki surelerin başlarındaki besmelelerden yalnızca bu surenin başındakini ayet olarak kabul ederler. Hz. Muhammet, bir hadisinde "Fatiha'yı okumayanın namazı olmaz" der. Bu nedenle bütün namazların her rekâtında bu sureyi okumak vacip sayılır. Sure, Kuran'daki dua niteliğindeki ayetlerin en özlüsü olarak kabul edilir. Bu nedenle, yapılan toplu ve bireysel duaların sonunda *Fatiha* okunması, bir islam geleneği durumuna gelmiştir.

Türkçesi şudur: esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla (Besmele) 1,2,3 ve 4. Âlemlerin Rabbi, rahman ve rahim, din gününün (ahirette hesap verilecek, herkesin yaptıklarının karşılığını bulacağı gün) hâkimi olan Allah'a hamdolsun. 5. (Tanrım!) Yalnız sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz. 6. Bizi doğru yola yönelt. 7. Gazabına uğrayanların ve sapıkların yoluna değil, nimetine erdirdiklerinin yoluna.

FATİHAHAN sıf. (ar. *fâtiḥa* ve fars. *ḫān*'dan *fatiḥa-ḫān*). *Esk.* Birinin ruhuna fatiha okuyan.

Fatihpaşa camisi, Diyarbakır kentinde cami. *Kurşunlu cami* olarak da bilinen camiyi 1522'de Bıyıklı Mehmet Paşa yaptırmıştır. Kentteki ilk osmanlı camisi olmasının yanı sıra, ters T (zaviyeli) şemadan, merkezi planlı camilere geçişi belirlemesi açısından önemlidir. Ana mekân, yanlarda dört yarım kubbeyle desteklenmiş, dört filayağına oturan bir orta kubbeyle örtülüdür Köşelere dört küçük kubbe yerleştirilmiştir. Yanlarda tabhane niteliğinde mekânların bulunması, toplumsal gereksinimlerin mimarlığa yansıması sonucudur. Önünde sekiz sütuna dayanan, yedi kubbeli son cemaat yeri vardır.

Fatike → FATİGE.

■ **FÁTİMA,** Portekiz'de kent, Estremadura (Santarém yönetim bölümü) platolarında. 1917'de üç genç çoban burada Meryem Ana'yı altı defa gördüklerini ve doğaüstü mucizelere tanık olduklarını söylediler; beşinci görünüşte 30 000 kişiye ve 13 Ekim'de (güneşin döne döne dünyaya doğru inmesi mucizesinin gerçekleştiği söylenen gün) 70 000 kişiye varan bir kalabalık Portekiz'in dört bir yanından koşup geldi. O tarihten bu yana, köyün yakınındaki Fátima sık ziyaret edilen kutsal bir yer oldu.

FATİN, asıl adı **Davut,** türk şair ve tezkire yazarı (Drama 1814-İstanbul 1866). Öğrenim görmek için Kahire'ye giderek amcası Mehmet Hüsrev Bey'in yanında sekiz yıl kaldı. Bulak basımevi düzeltmenlerinden Kandiyeli Salih Racih Efendi'den şiir dersleri aldı. İstanbul'da, Divanı hümayun kalemi'ne girdi (1836). Sadaret mektubi kalemi ve ticarethanei âmire ilâmet odası mukabeleciliğinde bulundu. Şairliğinden çok tezkireciliği ile tanındı. *Divan*'ı, oğlu tarafından bastırıldı (1871). *Hatimet ül-eş'ar* adlı tezkiresi basılınca (1855) memurluktaki derecesi yükseltildi. Son şairler tezkiresi olan yapıtı, Salim ve Safai tezkirelerinin bıraktığı 1722 yılından 1852'ye kadar 672 şairin yaşamöykülerini, şiirlerinden örnekleri kapsar. Fatin, sağlığında tezkiresindeki yanlışları düzeltmek, eksiklerini de gidermek istediyse de gerçekleştiremedi. 1863'te Şinasi, tezkireyi yeniden yayımlama girişiminde bulundu, ancak bu çalışması yarım kaldı.

FÂTİN sıf. (ar. *fitne*'den *fâtin*). *Esk.* Fitneci.

FATİN, FATİNE sıf. (ar. *fıṭnat*'tan *faṭin* dişl. *faṭine*). *Esk.* Zeki, anlayışlı, uyanık: *"O da, o derece becerikli ve fatîn bir zat değildi"* (Ahmet Refik, XIX. yy.).

FATİN HOCA → GÖKMEN (Fatin).

FATİNE → FATİN.

FATİNOĞLU (Abidin Nesimi) → ABİDİN NESİMİ.

FATIO DE DUILLIER (Nicolas), Basel kökenli ingiliz saatçi. (Basel 1664 -Worcestershire 1753). 1700'de, saatçilikte yastık olarak kullanılmak üzere delinmiş taşların kullanımını getirdi.

FÂTİR sıf. (ar. *fâtir*). *Esk.* **1.** Durgun, gevşek, bezgin, bıkmış. **—2.** Ilık, soğumak üzere olan.

FATMA → FATIMA (Ümmü Ebiha, Eşrefünnisa, Ezzehra, el-Betûl, Seyyidetünnisa, el-Kübra).

FATMA ALİYE HANIM, türk romancı ve yazar (İstanbul 1862 - *ay. y.* 1936). Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı. Özel öğrenim görerek arapça, fransızca, arap tarihi, hukuk ve felsefe dersleri aldı. Türk -Yunan savaşı (1897) sırasında askerlere ve ailelerine yardım amacıyla Cemiyet-i imdadiye adlı derneği kurdu. George Ohnet'nin *Volonté* (İrade) romanını, "Bir Hanım" imzası ile *Meram* adı altında türkçeye çevirdi (1889). İlk yazılarında "Mütercime-i Meram" takma adını kullandı. *Muhâdarat* (1892), *Refet* (1898), *Udi* (1899), *Enin* (1910) romanları yayımlandı. Hanımlara mahsus gazete, İnkılab, Ümmet ve Mehasin gibi dergilerde kadınlarla ilgili yazılar yazdı. İlk türk kadın romancı olarak tanındı. Felsefe, tarih ve biyografi alanlarında da ürünler verdi. Ünlü islam kadınlarının yaşamlarını anlatan *Namdaran-ı zenan-ı islamiyan* (1892), *Nisvan-ı islam* (1892) kitaplarını yayımladı. Felsefeye ilişkin *Levayih-i hayat* (1897), *Tetkik-i ecsam* (1899), *Teracüm-i ahval-i felasife* (1900) yapıtlarının da yazarıdır. Çok kadınlı evlilik üzerindeki düşüncelerini *Taaddüd-i zevcat*'ta (1898) belirtti. Meşrutiyetten sonra siyasal tartışmalara hedef olan babasını savunduğu *Ahmet Cevdet Paşa ve zamanı* (1916) incelemesi yarım kalmıştır. (→ Kayn.)

Fatma destanı (Destan-ı Fatma), Hz. Muhammet'in kızı, Hz. Ali'nin eşi Hz. Fatma'nın yaşamını, ölümünü konu edinen manzum, dinsel türk halk destanı (XIV. yy.). Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'ini anımsatan bölümleri vardır; ancak ondan daha eskidir. Bazı *Mevlit* nüshalarının sona eklenmiş çeşitlemeleri bulunmaktadır.

FATMA HANIM *(prenses),* hıdiv İsmail Paşa'nın kızı (öl. 1912). Mısır kralı Fuat I'in kız kardeşi. Mısır'daki topraklarının onda birini vakıf olarak İstanbul Üniversitesi'ne bağışladı. Ancak, Mısır yönetiminin bu vasiyete karşı çıkması yüzünden üniversite bu vakıftan yararlanma olanağı bulamadı.

Büyük Larousse

Fatih türbesi

FATMA HATUN, Yıldırım Bayezit'in kızı (öl. Bursa 1418). Ankara savaş'ından (1402) sonra, kardeşi Süleyman Çelebi'ye katılarak Bursa'dan Edirne'ye göçtü. Süleyman Çelebi tarafından Bizans imparatoruna rehine olarak gönderildi. Kardeşi Çelebi Mehmet onu fidye karşılığı kurtararak bir sancakbeyi ile evlendirdi. Doğururken ölünce, Bursa'da Orhanbey türbesine gömüldü.

FATMA MAKBULE LEMAN → MAKBULE LEMAN.

FATMA PESENT, Abdülhamit II'nin üçüncü ikbali (öl. İstanbul 1915). Hatice Sultan'ı dünyaya getirerek üçüncü ikbal oldu (1897). II. Meşrutiyet'ten sonra Abdülhamit ile birlikte Selanik'e gönderildi (1909). Balkan savaşı sırasında İstanbul'a getirilen ve Beylerbeyi sarayı'nda oturmaya zorlanan eski padişahın yanından ayrılmadı.

FATMA SULTAN, osmanlı padişah kızlarından bazılarının ortak adı. —SOFU,

Loirat-Explorer

Fátima tapınağı'nın meydanında toplanan ziyaretçiler

Fatsa'dan bir görünüm

Bayezit II'nin kızı (öl. Bursa 1509). Mustafa Paşa ile evlendirildi (1489). Kocası öldükten (1497) sonra kendisini Bursa'daki vakfiyelerin bakımına adadı. Bilinmeyen bir hastalıktan öldü. —DİLARA, Yavuz Sultan Selim'in kızı (XVI. yy.). Önce Dukakinzade Ahmet Paşa ile evlendirildi. Onun ölümünden sonra Hadım İbrahim Paşa ile sözde bir evlilik sürdürdü. Bu dönemde müziğe ve beste yapmaya bağlandı. — Selim II'nin kızı (öl. İstanbul 1580). Siyavuş Paşa ile evlendirildi (1574). İkinci çocuğunu dünyaya getirirken öldü. Edirnekapı'da mektebi ve medresesi vardır. — NAZENİN, Murat III'ün kızı (öl. İstanbul 1617). Kaptanıderya Halil Paşa ile yapılan düğünü sırasında (1593) Divan çalışmalarına bir hafta ara verildiği gibi, İstanbul esnafı da bu süre içinde dükkânlarını kapalı tutup düğün alayına katıldı. Öldüğünde babasının Ayasofya'daki türbesine gömüldü. —ŞEHNAZ, Ahmet I'in kızı (İstanbul 1605 - *ay. y.* 1671). Ağabeyi Murat IV tarafından kaptanıderya Çatalcalı Hasan Paşa ile evlendirildi (1624). Daha sonra Hasan Paşa'ya bir sorundan ötürü kızan padişah, kız kardeşini ondan boşatarak Kara Mustafa Paşa ile evlendirdi (1626). Mustafa Paşa bu evlilikten iki yıl sonra ölünce (1628), Fatma Sultan kaptanıderya Canpolatzade Mustafa Paşa ile evlendirildi (1630). Altı yıl sonra Murat IV'ün eniştesini boğdurtması üzerine Fatma Sultan yine dul kaldı (1636). Bundan sonra 25 yıl bir evlenme yapıp yapmadığı bilinmeyen Fatma Sultan, Melek Ahmet Paşa (1661), onun ölümü üzerine (1662) Kundakçızade Kanbur Mustafa Paşa (1663), o da ölünce (1666), Kozbekçi Yusuf Paşa (1667) ile evlendi. Babasının türbesine gömüldü. —KÜÇÜK, Sultan İbrahim'in kızı (İstanbul 1642-?). Üç yaşında çok görkemli bir düğünle kaptanıderya Muhasip Yusuf Paşa ile evlendirildi (1645). Yusuf Paşa ertesi yıl Sultan İbrahim tarafından öldürtülünce (1646), dört yaşında dul kaldı. Aynı yıl Muhasip Fazlı Paşa'ya nikâhlandı. Fazlı Paşa eşinin buluğa ermesini beklerken öldü (1657). On beş yaşında dul kalan Fatma Sultan'ın bundan sonra evlenip evlenmediği, hangi tarihte öldüğü ve nereye gömüldüğü belli değildir. — Mehmet IV'ün kızı (İstanbul ? - *ay. y.* 1700). Tırnakçı Çerkez İbrahim Paşa ile evlendirildi (1695). Bu evlilikten kızları Safiye Sultan dünyaya geldi. Tırnakçı İbrahim Paşa öldürülünce (1697), vezir Mehmet Paşa ile evlendirildi. Genç yaşında veremden öldü ve Yenicami türbesi'ne gömüldü. —Ahmet III'ün kızı (İstanbul 1704 - *ay. y.* 1733). Beş yaşında Silahtar Ali Paşa ile evlendirildi (1709). Sadrazam Damat Ali Paşa'nın Avusturyalılar'la yapılan Petervaradin savaşı'nda şehit düşmesi üzerine (1716) gerdeğe girmeden 12 yaşında dul kaldı. Ertesi yıl, sadaret kaymakamı 50 yaşındaki Nevşehirli İbrahim Paşa ile evlendirildi (1717). Birlikte Lale devri'nin en tatlı günlerini yaşadılar. Ancak, Patrona Halil ayaklanmasıyla (1730) kocası Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın öldürülmesi ve babasının tahttan indirilmesi sonucu bu olayların getirdiği acılara dayanamayarak öldü (1733). İbrahimpaşa sarayı yakınında, adıyla anılan bir cami ve Üsküdar'da Yeni Valide camisi'nde adını taşıyan bir çeşme yaptırdı. —ÇİÇEK, Mahmut II'nin kızı (İstanbul 1811 - *ay. y.* 1825). Padişahın başkadın Nevfidan Kadın Efendi'den dünyaya gelen bu çok sevdiği kızı, 14 yaşında çiçek hastalığından öldü. Fatih'teki Nakşidil validesultan türbesi'ne gömüldü. Fatma Sultan'ın ölümü için Keçecizade İzzet Molla tarih düşürdü (1825). — Abdülmecit'in kızı (İstanbul 1840 - *ay. y.* 1884). Mehmet Reşat ile Refia Sultan'ın ana-baba bir kardeşi. Anneleri üçüncü ikbal Gülcemal Hanım ölünce (1848), ağabeyi Mehmet Reşat Efendi ile birlikte evlatlık olarak başkadın Servetseza Kadın Efendi'ye verildi. On dört yaşındayken Mustafa Reşit Paşa'nın oğlu Ali Galip Bey ile evlendirildiyse de (1854) bu birleşmede mutluluğu bulamadı. İçkiye oldukça düşkün bir kişi olan kocası Ali Galip Paşa, bir gece Boğaz'da bir eğlentiden dönerken kayıktan denize düşüp boğulunca (1859), Fatma Sultan 19 yaşında dul kaldı. Aynı yıl yakışıklılığı ile tanınan Mabeyinci Nuri Paşa ile evlendirildi. Abdülaziz'in ölümünden suçlu görülerek Taif'e sürgün edilen ve oraya giderken yolda akıl dengesini yitiren kocası Nuri Paşa'nın bu durumuna üzüldüğü için dünya ile ilişkisini keserek sarayına çekildi (1880). Burada yalnız müzikle ve şarkı bestelemekle yaşamını geçirdi. Dört yıl sonra öldüğünde Yenicami türbesi'ne gömüldü.

Giovanni Fattori
Castiglioncello'da Signora Martelli
(1867-1870)
G. Fattori müzesi, Livorno

Scala

FATMALI-KALECİK höyüğü. Arkeol. Elazığ'da Keban baraj gölü alanında höyük. Küçük bir yerleşme olan höyükte Michigan Üniversitesi'nden Robert Whallon Jr. ve Henry T. Wright'ın yaptığı sondaj çalışmalarında (1968), tarihleri belirlenemediğinden Erken dönem ve Geç dönem diye adlandırılan iki yerleşme saptandı. Bunun altında da İlk ve Son Bakırtaş buluntularına rastlandı.

Fatmali, Elazığ ve çevresinde kadın erkek birlikte oynanan türkülü, halay türü bir halk oyunu. Halka dizilişiyle oynanan oyunun ağırdan hızlıya, hızlıdan ağıra geçişlerle süren bir ritmi vardır.

Fatoş, Trakya bölgesinde, özellikle Edirne ve çevresinde kadın erkek birlikte oynanan, karşılama türü bir halk oyunu.

Fatoş *(Blondie)*, 1930'da, amerikalı çizgi romancı "Chic" Young (1901-1973) tarafından yaratılan ve orta sınıftan bir ailenin (genç bir karı kocayla iki çocukları) gündelik yaşantısından sahneler gösteren bir diziye adını veren kadın çizgiroman kahramanı. 17 dile çevrilen bu "family strip" (aile çizgiromanı), dünyanın dört bir yanında 1 500'den fazla dergi ya da gazetede yayımlanmaktadır.

FATRY dağları, Slovakya'da ormanlık dağlar, Tatralar'ın batısında. Tortul kayaçlarla çevrili granit çekirdeklerinden oluşmuş bir yapıdır. Hron havzasını Váh havzasından ayırır. Alçak Tatralar'ın kenarındaki *Büyük Fatryler*'de *(Velký Fatry)* yükseklik 1 600 m'ye ulaşır; *Küçük Fatry (Malý Fatry)* denilmekle birlikte daha yüksek olan (Kriván tepesinde 1 711 m) *Küçük Fatryler*'den daha kütleseldir. Ormancılık.

FATSA, Orta Karadeniz bölümünde, Ordu iline bağlı ilçe; 94 789 nüf. (1990); 570 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak, 63 köy. Merkezi, Ordu'nun 56 km B.-K. B.'sında *Fatsa*, 39 467 nüf. (1990). Fındık, mısır üretimi, fındık kırma atölyeleri. Önemli ticaret merkezi ve liman.

FATSİA a. Çin'de ve Japonya'da yetişen, her zaman yeşil, çok parçalı ve parlak büyük yapraklı ağaççık. (*Fatsia papyrifera* ünlü çin kâğıdının yapımında kullanılır. *F japonica* yarı kırsal görünümde, çok süslü bir bitkidir. Evlerde saksı içinde ve bahçelerde yetiştirilir. Aralyagiller familyası.)

FATTORİ (Giovanni), italyan ressam ve gravürcü (Livorno 1825-Floransa 1908). XIX. yy. italyan sanatının en önde gelen kişisi ve *macchiaioli* grubunun üyesidir. Floransa Akademisi'nde okudu, sonra 1869'dan itibaren burada ders verdi. Bu Risorgimento yandaşı tarafından çok sayıda askeri sahne tuvale geçirildi (*Magenta savaşı'ndan sonra italyan kampı*, 1862, Modern sanat galerisi, Floransa). Bu çalışmaları, kimi zaman yüzey düzgünlüğünün egemen olduğu fırça vuruşlarıyla yapılan açık hava araştırmaları izledi. (*Castiglioncello'da, Signora Martelli* 1867 1870, Fattori müzesi, Livorno). Fattori'nin gitgide süssüz ve ağırbaşlı bir görünüm alan gerçekçiliği, daha sonraları, Maremma'yı konu alan kır temalarında yetkinlik derecesine ulaşmıştır.

FATTY (Roscoe ARBUCKLE, —denir), amerikan sessiz sinema komedyeni (Smith Center, Kansas, 1881 - New York 1933). Lakabını, insanları güldüren aşırı şişmanlığından aldı. Tiyatro ve müzikhollerde çalıştıktan sonra 1908'de sinemaya geçti ve özellikle, Mack Sennett'in bir araya getirdiği komedyenler grubu içinde dikkat çekti. 1920 yılına kadar Sennett ve asistanlarının yönetiminde bir dizi kısa metrajlı filmde oynadı: Başta *Fatty Ringte* olmak üzere Charlie Chaplin ile birçok film çevirdi. 1921'de adı bir aktrisin öldürülmesi olayına karıştı ve hakkında takipsizlik kararı verilmesine karşın filmleri boykot edildi; mesleğini bırakmak zorunda kaldı. Daha sonra John William B. Goodrich adını kullanarak tiyatroda şansını denedi, ancak pek başarılı olamadı.

FATU-HİVA, Marquises takımadalarında (Fransız Polinezyası) ada; 386 nüf.

FATUM, romalı Kader tanrısı.

FATUR a. (ar. *faṭūr*). *Esk.* Oruç açacak şey.

FATURA a. (ital. *fattura*'dan). **1.** Satılan mal ya da yapılan iş karşılığında işin ya da malın özelliklerini, müşterinin borçlandığı tutarı göstermek üzere malı satan ya da işi yapan kişi tarafından müşteriye verilen ticari belge. (Bk. *ansikl.* böl. Tic., Tic. huk. ve Verg. huk.) **—2.** Bu belgede belirtilen ödeme tutarı: *Faturaları ödemek.* **—3.** *(Bir şeyin) faturasını ödemek*, yükünü kendi çekmek, bir eylemin ya da bir girişimin sonunda zarara uğramak: *O akşamki tartışmanın faturasını çok ağır ödedi.* ‖ *Naylon fatura* → NAYLON.
—İnş. SU'yun eşanlamlısı.
—Mak. san. Bir parçanın, bir başka parçaya büte biçiminde destek olmasını sağlayacak bir yüzey oluşturan kesit farkı. ‖ *Fatura açmak*, torna üzerinde, bir parçanın ucuna, torna kalemini parça eksenine koşut konumda daldırarak boyun açmak.
—Tekst. Dokuma tezgâhlarına takılan bo-

binlerin ve ipek bobinlerinin ince ve çıkıntılı kenarı.
—Tic. ve Verg. huk. *Konsolosluk faturası,* uluslararası ticarette bir malın gönderildiği ülkenin konsolosu tarafından, malın hangi ülkeden geldiğini belirtmek üzere düzenlenen fatura. (Menşe şahadetnamesi ya da tasdikli fatura da denir.) || *Orijinal fatura,* dış ticaret işlemlerinde, yabancı ülkedeki satıcının kesin olarak düzenleyip alıcıya gönderdiği fatura. (Ödeme koşulları ve satışın biçimi de [FOB, CİF, vb.] belirtilen bu faturalar, gümrük işlemlerinde ve döviz tahsislerinde ilgili merciler tarafından esas olarak alınmaktadır.) || *Proforma fatura,* bir malın fiyat ve niteliklerini gösteren ve kesin satış işlemi yapılmadan önce satıcı tarafından alıcıya verilen fatura. (Bir teklif mektubu niteliğinde olan bu fatura, genellikle alıcılar tarafından ilgili bir mercie fiyat ve teslim koşullarını, dışalımı izne bağlı olan mallarda istenilen döviz miktarını belgelemek vb. işlerde kullanılır. Üzerinde proforma yazısı bulunmalıdır.)
—ANSİKL. Tic. Alıcının elindeki fatura, satıcının üstlendiği taahhüdün kanıtını oluşturur. Alıcı tarafından kabul edilen bir fatura satıcı için bir sözleşme yerine geçer. İbra edilen bir fatura, borçlunun borcunu ödediğini kanıtlar. İbra, genellikle düz oranlı damga resmine tabidir; yalnız, ödemenin çekle, banka ya da posta havalesiyle yapıldığı durumlar bunun dışında kalır. Fatura tutarı devletçe saptanan bir miktarı aştığı takdirde, ödemenin daima çek ya da havaleyle yapılması gerekir. Tüccarlar arasında fatura düzenlenmesi zorunludur.
—Tic. huk. Faturada şu kayıtların bulunması gerekir: 1. düzenlenme tarihi, seri ve sıra numarası; 2. düzenleyenin adı, varsa ticaret unvanı, iş adresi, bağlı olduğu vergi dairesi ve hesap numarası; 3. müşterinin adı, ticaret unvanı, adresi, varsa vergi dairesi ve hesap numarası; 4. malın ya da işin türü, miktarı, fiyatı ve tutarı; 5. satılan mallar, faturanın düzenlenmesinden önce teslim edilmişse malın teslim tarihi ve irsaliye numarası (Vergi usul k. md. 230). Faturanın düzenlenmesinde şu kurallara uyulur: 1. fatura sıra numarası ile kesilir; 2. faturaların mürekkeple, daktilo makinesiyle ya da kopya kurşun kalemiyle yazılması gerekir; 3. faturalar en az bir asıl ve bir örnek olarak düzenlenir; 4. faturanın baş tarafında iş sahibinin ya da adına imzaya yetkili olanların imzası bulunur; 5. fatura, malın teslim tarihinden başlayarak en çok on gün içinde düzenlenir (Vergi usul k. md. 232). Faturayı alan taraf, aldığı tarihten başlayarak sekiz gün içinde itiraz etmezse fatura içeriğini olduğu gibi kabul etmiş sayılır (Türk Tic. k. md. 23).
—Verg. huk. Vergi usul k. md. 232'ye göre, birinci ve ikinci sınıf tüccarlarla defter tutmak zorunluğunda olan çiftçiler, birinci ve ikinci sınıf tüccarlarla serbest meslek sahiplerine, kazançları götürü usulde saptanan tüccarlara, defter tutmak zorunluğunda olan çiftçilere ve vergiden bağışık olan esnafa sattıkları mal ya da yaptıkları işler karşılığında fatura vermek, bunlar da fatura istemek zorundadırlar. Bu gruplar dışında kalan alıcıların, faturа vermek zorunda olan satıcılardan aldıkları malın ya da yaptırdıkları işin bedeli on bin lirayı geçmesi ya da on bin liradan az olsa bile istemeleri durumunda fatura verilmesi zorunludur. Perakende satış fişleri, makineli kasaların rulolari, giriş ve yolcu taşıma biletleri ve gider pusulaları fatura yerine geçen belgelerdir. Faturalar, kullanılış yerlerine göre basit fatura, mal gönderme faturası, komisyoncu faturası, vb. adlar alır.

FATURALAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi faturalamak,* satılan bir malın, verilen bir hizmetin fiyatını ve niteliklerini fatura üzerinde belirtmek; fatura düzenlemek. **—2.** *Bir şeyi bir kimseye faturalamak,* o şeyin faturasını ona yollamak.
◆ **faturalanmak** edilg. f. Faturalamak eylemi yapılmak.
—Muhs. *Faturalanacak işler,* işletme değerlerinin (özellikle inşaat ve bayındırlık işletmelerinde) yapılmış, ancak henüz faturalanmamış işleri karşılayan bölümü.

FATURALI sıf. **1.** Faturası olan. **—2.** *Faturalı yaşam,* her alışveriş, her hizmet karşılığı fatura vermeyi, fatura istemeyi zorunlu kılan, alışkanlık durumuna getiren yaşam biçimi.

FATURASIZ sıf. Faturası olmayan.

FATUUS, FAUNUS'un diğer adı.

FATYANOVO, Rusya Federasyonu'nda, Yaroslavi yakınında yer. Adını, İ.Ö. 2 000'e doğru Orta Rusya ile Sibirya arasındaki alanı içine alan Kuzey Rusya kültürüne verdi. Bu kültür batı, kafkas ve asya etkilerinden doğar ve gerek mezarları, gerekse tarak süslemeli çömlekleri ve "savaş baltaları" adı verilen tunç baltaları ilgi çekici bir bütünlük sunar.

FAUCIGNY, kuzey fransız Önalpleri'nde bölge, Arve ve Giffre ırmaklarının akaçladığı le Chablais ile *les* Bornes arasında.

FAUJASİT a. (öz. a. *Faujas*'dan, fr. *faujasite*). Miner. Sodyum ve kalsiyumlu zeolit; alüminyum, sodyum ve kalsiyumun hidratlı doğal silikatıdır.

FAUL, -lü a. (ing. *foul*'dan). Spor. Bir oyuncunun yaptığı kural dışı davranış. || *Faullü oynamak,* oyunun kurallarına uymamak, kural dışı davranmak.

FAULHABER (Michael VON), yüksek rütbeli alman papaz (Heidenfeld, Schweinfurt yakınlarında, 1869 - Münih 1952). Speyer piskoposu (1911), Münih başpiskoposu (1917) ve kardinal (1921). Irkçılığa karşı çıktı ve nasyonal sosyalizme şiddetle karşı koyan ender insanlardan biri oldu.

FAULHORN, İsviçre'de (Bern kantonu) dağ, Grindelwald vadisiyle Brienz gölü arasında; 2 681 m.

FAULKNER (William Harrison FALKNER, **William** —denir), amerikalı yazar (New Albany, Mississippi, 1897 - Oxford, Mississippi, 1962). Güney'in eski bir ailesinden olan ve Amerikan İç savaşı'nın anılarından etkilenen bu posta memuru 1949 Nobel edebiyat ödülü'nü alacaktı. Faulkner çok sayıda yapıt verdi; yapıtları bir çaresize karşı çare arayışının (zaman, soyağacıyla geçen güçsüzlük, cinayet) ve Yoknapatawpha kontluğu'nun betimlenmesinde olduğu gibi, bir bütünleştirme çabasında kargaşa izlenimi yaratmak için bilgece kurulmuş bir anlatının eklenmesidir. Belli bir yazma sanatı kuramının dışında ve üç kaynağı (imgelem, gözlem, deneyim) temel alarak yazarın ortaya koyduğu biçimsel özgünlük tartışılmaz bir gerçektir: bakış açısı ve zaman oyununda gösterdiği ustalık, simgesel sistematik, kişileri kötünün gerçekliğinde farklılaştırmak için söylemsel düzey farklılıkları yaratma. *Ses* ve öfke*'de Quentin adlı kişinin yaptığı "Güney'den kurtulamayız, geçmişin yarası kapanmaz" saptaması, yapıtın sürekliliğini ve sınırlanışını belirler. Faulkner daha sonra birbiri ardına şu kitapları yazdı: *Soldier's Pay* (1926), *Mosquitoes* (1927), *Ses ve öfke* (The Sound and the Fury, 1929), *Sartoris* (1929), *Döşeğimde ölürken* (As I Lay Dying, 1930), *Sığınak** (Sanctuary, 1931), *Ağustos* ışığı* (Light in August, 1932), *Dr. Martino and other Stories* (1934), *Pylon* (1935), *Absalon! Absalon!** (1936), *The Unvanquished* (1938), *The Wild Palms* (1939), *İntruder in the Dust* (1948), *Duman* (Knight's Gambit, 1949), *Requiem for a Nun* (1951, Camus bunun uyarlamasını yaptı), *A Fable* (1954), *The Town* (1957), *The Reivers* (1962). Faulkner'in hayal dünyası hem hıristiyan, hem amerikan hem de güneylidir; yapıtının yoğunluğunu, çelişkilerini ve cinayet görüntülerinde özetlenen zamana, saflığa karşı sapkın tutumunu buna bağlayabiliriz.

FAULKNER (Brian Arthur Deane, *lord* FAULKNER DOWNPATRİCK), irlandalı siyaset adamı (Kuzey İrlanda'da 1921 - Saintfield yakınında, Kuzey İrlanda, 1977). 1949'da Birlikçi parlamento grubu başkanlığına getirildi, 1956'dan itibaren Kuzey İrlanda hükümetinde görev aldı. İçişleri (1959-63), ticaret (1963-69), daha sonra da gelişme (1969-71) bakanlıkları yaptı. Chichester-Clark'ın istifasından sonra başbakan seçildi. Şiddet hareketlerinin artmasını önleyemedi ve istifa etmek zorunda kaldı. Bunun üzerine ingiliz hükümeti bölgeyi doğrudan kendi yönetimine aldı (mart 1972). Yeni kurumların yerleştirilmesinden ve 1973 haziranındaki eyalet meclisi seçimlerinden sonra grubu ("resmi birlikçi") ağır basan B. Faulkner, yürütme konseyi başkanlığına atandı (kasım 1973). Birlikçi parti'nin, iktidarın katoliklerle protestanlar arasında bölüşülmesi ilkesini kabul etmemesi üzerine parti yönetiminden ayrıldı (7 ocak 1974) ve nisan ayında yeni bir parti kurdu. Ama başarı sağlayamadı ve durumun daha da kötüleşmesi karşısında 28 mayısta istifa etti.

IPS

William Faulkner

FAUNA ya da **FAVNA** a. (Mitol. a. *Faunus*'tan lat. sözc.). **1.** Coğrafi bir alanda ya da belli bir yaşama çevresinde bulunan hayvan türlerinin tümü: *Afrika faunası. Toroslar faunası. Deniz faunası. Orman faunası. Mağara faunası.* (Bk. *ansikl.* böl.) [Eşanl. DİREY.] **—2.** Bu türlerin dökümünü, tanımını yapan ve belirleme anahtarlarını veren yapıt.
—Yerbil. *Fauna kuşağı,* karalar üzerinde ya da sulu ortamda, belirli yaşam koşullarına bağlı olarak gelişmiş ayırtedici özellikleri olan bir faunayı oluşturan fosillerin tümü.
—ANSİKL. Bir bölgenin ya da bir biyotopun bugünkü faunası, besin kaynaklarına, iklime ve diğer abiyotik etmenlere, hatta insanoğlunun bozucu etkilerine bağlı olarak çeşitli hayvan türlerince yapılan (rekabete ya da avlanmaya dayalı) bir baskılar toplamının sonucudur. Fauna değişken, kararsız, nazik bir yaşama çevresi dengesini belirtir. Yalnız çevreden kopuk uzak yerler, başka yerlerde soyu tükenmiş, "kalıntı" denen türleri içerebilir.
• *Su faunası.* Okyanusların faunası, sıcaklık, tuzluluk, suların derinliği gibi fizik etmenlere bağlı bir dağılım gösterir. Kıyı faunası, gelgitlere (suda kalma süresi), kumsal ya da taşlık fasiyeslere, dalgaların şiddetine, vb. bağlıdır. Tatlısu faunasında, özellikle solunum için gerekli oksijenin azlığına ya da çokluğuna bağımlı olduğundan, ancak çok derin göllerde kalıntı türlere rastlanabilir.
• *Kara faunası.* Her büyük bitki oluşumunun (orman, savan, bozkır, tayga, vb.) kendine özgü, oldukça yerleşik bir faunası vardır. Tamamen özgül bir durumsa göçmen kuşların oluşturduğu faunada ortaya çıkar; çünkü bunlar, yılın dönemine bağlı olarak hem bir ekvator bölgesinin faunasına hem de soğuk ılıman bir bölgenin faunasına girebilirler.
İstatistik yasaları iklim ne kadar soğuk olursa memeli hayvanların cüssesinin de o kadar iri olduğunu, sıcak bölgelerdeyse hayvanlardaki kulak yüzeyinin çok büyüdüğünü göstermiştir. Böylece aynı faunada bulunan, ama değişik öbeklerden gelen hayvanlar arasında, uyarlama sonucu, bazı biçim, hatta renk benzerlikle-

ri ortaya çıkar.

Kuşkusuz her fauna bir beslenme ağı demektir; bu ağın gözlerinde, canlı maddenin dolaşımını sağlayan karmaşık bir avlayan-avlanan oyunu oynanır ve gene oradaki yaşama çevresi yuvalarının her biri değişik bir tür tarafından sömürülür. Bunun sonucu olarak faunalarda yer ve zaman bakımından bir paralellik doğar; örneğin yer bakımından keseliler, Avustralya'da, etçillerin, kemirgenlerin, böcekçillerin ya da gevişgetirenlerin yaşam biçimini ve tarzını edinmişlerdir; zaman bakımındansa sürüngenlerin yerini memeliler, trilobitlerin yerini kabuklular, "zırhlı balıklar"ın yerini kemikli balıklar almıştır, vb. İnsanın fauna üzerindeki etkisiyse, özellikle birçok tür soyunun kuruması biçiminde ortaya çıkmış ve bu süreç tarihöncesinde başlamıştır (mamut); buna karşılık bazı türlerin de korunması sağlanmıştır (örneğin at, bilerek, fare, istenmeden, Avustralya'ya götürülen tavşan yeni bir kıtaya yerleştirilerek). İnsanoğlunun bu etkisi dünya faunasını benzerleştirme eğilimi taşımakta ve hayvanlar evrenini tehlikeli bir şekilde "genetik birliğe" indirgemektedir. Bunuyla birlikte Güney Amerika gibi dünyanın geniş bölgeleri fauna özgünlüğünü bir ölçüde korumaktadır. (→ HAYVAN* COĞRAFYASI.)

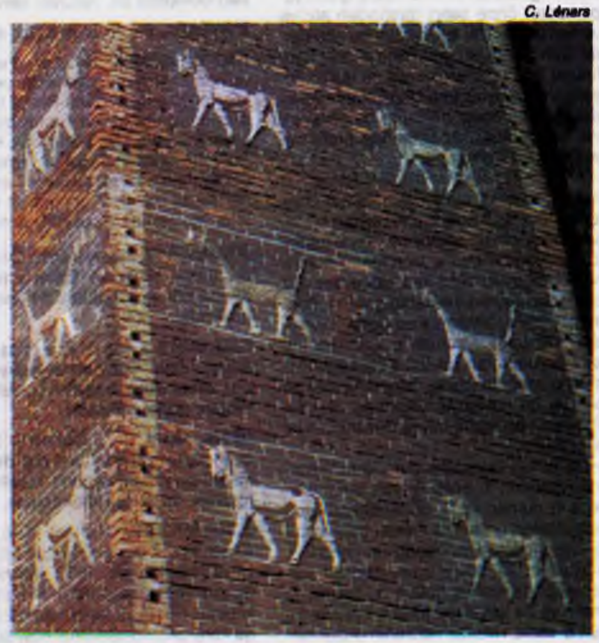
SANATTA FAUNA

—İkonogr. Mağara duvarlarına yapılmış olan sığır ve geyik resimleri, büyük bir olasılıkla betimlenen hayvanların, büyü yoluyla, onları güvence altına aldığı görüşünü vurgulamak amacıyla yapılmıştır (Lascaux, Altamira, Accer tasilisi resimleri). Mısır sanatında kimi zaman gerçekçi, kimi zaman da üsluplaştırılarak işlenmiş hayvan betimlerine özellikle çok sık rastlanır. Mısırlılar'ın düş gücü, insan ve hayvan bedenlerini mitolojik bileşimlerle ustaca bir araya getirmiştir (Horus, Hathor, Anubis). Hayvan, Mezopotamya ve Asur heykelinde (kanatlı boğa, aslan), çin (at, ejerha, kuş), Girit (Minos sarayının boğaları), yunan (Parthenon'daki atlar, Myron'daki inek) ve Roma (Roma Kurdu) sanatların-

de Sazo-Rapho

İlkinöküz ve at. Lascaux mağarasının merkez kovuklarından birinin sağ duvarından ayrıntı. Madeleine kültürü, İ.Ö. 15000

C. Lénars

Babil'deki İştar kapısının, kutsal hayvan (boğa, ejderha, aslan) kabartmalarıyla süslü duvarının yerinde sırlı pişmiş topraktan yeniden yapılmış benzeri. Nabukodonosor II dönemi, İ.Ö. VI. yy. başı

Giraudon

Üzerinde bokböceği ve köpek başlarının yer aldığı göğüs süsü Tutankhamon'un mezarında bulunan büyük kolyeden ayrıntı Altın, kırmızı akik, laciverttaşı, türkuaz Yeni İmparatorluk, XVIII. hanedan *Kahire Mısır müzesi*

Loirat

Volubilis'teki (Fas) Köpek villasında bulunan bronz köpek roma sanatı, İ.S. II. yy *Arkeoloji müzesi, Rabat*

Lauros-Giraudon

Knossos'ta bulunan boğa başı biçiminde şarap kupası kaya kristali kakmalı sedef gözlü siyah steatit Yakın Minos dönemi İ.Ö. 1500 *Kandiye müzesi, Girit*

Yalakta atlar. İpek üzerine mürekkep ve boya. Ren Renfa'ya ait olduğu sanılmakta. Yüen dönemi, XIV. yy. *(Guimet müzesi, Paris)*

J. Lavaud-Ziolo

B.N., Paris

Mısır'da yaşadığı sanılan canavarlar ve hayvanlar
Dünya'nın anılmaya değer harikalarını içeren doğa sırları adlı kitaptan minyatür.
Fransız elyazması, 1480'e doğr. *(Bibliothèque nationale, Paris)*

Lauros-Giraudon

geyik başı
(1514)
Dürer'in suluboya çalışması
Bonnat müzesi, Bayonne

Kraliyet güzel sanatlar müzesi, Brüksel

Alageyik avı
Frans Snijders
Kraliyet güzel sanatlar müzesi
Brüksel

Lauros-Giraudon

Çölde bir aslan
Delacroix'nın suluboya çalışması (1831)
Tessé müzesi, Le Mans

Scala

Keçi
Picasso'nun bronz heykeli (1950)
özel kol.

J. Forest-Edimage

Félix Faure (1895'te)

Giraudon

Élie Faure (1921'de) Charles Berthold Mahn'ın deseni *özel kol.*

Artault-Gamma

Edgar Faure (1977'de

Lauros-Giraudon

Gabriel Fauré E.-J. Laurent'ın bir tablosundan (1924'e doğr.) ayrıntı *Versailles şatosu*

da sıkça yer alır.

Hayvanın mimarlık biçimlerine katıldığına pek sık tanık olunmaz: bununla birlikte Sus'taki iki boğa protomesinden oluşmuş sütun başlığı (Louvre), ve aslanlı hint sütun başlığı (Sarnath müzesi) bunun örnekleridir. Ortaçağ bestiariumu özellikle keyfidir; en güzel ürünleri, filleri (Saintonge'da Aulnay), yırtıcı kuşları ve mitoloji canavarlarını bolca kullanan Poitou-roman sanatında görülür; minyatürlerde en garip canavarlar başharflerin kompozisyonuna girer. Gerçekçiliğe daha düşkün olan gotik dönem bu alanda Pisanello ya da Dürer ile başyapıtlarını vermiştir. Giambologna bronzdan bir *Hindi* ve bir *Kartal* yapmıştır. Daha sonra hayvan dünyasını özellikle resimlerinde işleyen sanatçılar: Hollandalılar ve Flamanlar (Potter, Cuyp, Snijders, Fyt), sonra Fransız Desportes (köpekler), İngiliz Stubbs (atlar ve köpekler). Romantik okul atlarla ilgilendi: Géricault ve daha sonra, Degas. XIX. ve XX. yy.'da tanınmış hayvan heykelcileri: Barye, Pompon, J. Poupelet, M. Hernández. (→ HAYVAN, BESTİARİUM, AV.)

FAUNA, roma ilahesi. Faunus'un karısı ve kız kardeşi, falcı. Bona Dea ile özdeş sayılır.

FAUNACIK a. Belli özel ortamlarda (karayosunu, vb.) yaşayan çok küçük bedenli hayvan türleri topluluğu.

FAUNALİA a. (lat. sözc.). 5 aralık günü, tanrı Faunus onuruna kırsal bölgelerde kutlanan şenlikler.

FAUNASIZLAŞTIRMA a. Her hangi bir hayvanın asalak faunasının yok olması. (Termitleri faunasızlaştırma denemeleri, bu hayvanların yaşayabilmesi için bedenlerinde kamçılıların kesinlikle bulunması gerektiğini gösterdi.)

FAUNUS a. (lat. sözc.). Latinler'de, kırsal bölgelerde tapınılan kimse ya da varlıklara verilen ad. (Faunuslar, Pan ve yunan satyroslarının görüntüleriyle çoğaltılarak betimlenmiştir. Bunların genellikle çok kıllı, boynuzlu, keçi ayaklı ve devingen kulaklı oldukları sanılıyordu.)

FAUNUS, Eski Roma'da sürüler, çobanlar, yabanıl ve ürkütücü doğa tanrısı. Kendisine en çok Roma'da Palatium'da tapınılmıştır. İnanışa göre buyruk ve yanıtları kutsal ormanlarda duyulurdu. Sonradan tanrısallığını yitirmiş ve Latium'un ilk kralı olarak ortaya çıkmıştır. Ardılı Latinus'tur. Kendini Pan ile özdeşleştirmiştir. Faunus' un tanrısal kişiliği, çoğalarak ve kır tanrılarına dönüşerek sürüp gitmiştir. Lupercales dinsel törenleri onun kültüyle ilgilidir. —Güz. sant. Praksiteles modellerinden ve hellenistik tiplerden türemiş satyros görüntüsü.

■ **FAURE** (Félix), fransız devlet adamı (Paris 1841 - *ay. y.* 1899). 1881'de ılımlı cumhuriyetçi kanattan miletvekili seçildi ve Chambre'da Cumhuriyetçi birlik'te yer alarak özellikle ticaret işleriyle ilgilendi. Gambetta hükümetinde (1881-82) ticaret ve sömürge işleri devlet müşteşarlığı yaptı ve bu görevini Ferry (1883-1885) ve birinci Tirard hükümetleri (1887-88) döneminde de sürdürdü. Sömürgeler yüksek konseyi'ni kurdu. 1894'te denizcilik bakanı, ocak 1895'te de monarşi yanlıları ve ılımlıların, solun adayı Brisson'a karşı birleşmesiyle cumhurbaşkanı oldu. İç siyasette Dreyfus davasının yeniden görülmesine karşı çıktı ve ılımlıları destekledi. İzlediği sömürgeci siyaset sonucu Madagaskar ele geçirildi.

■ **FAURE** (Élie), fransız denemeci ve sanat tarihi yazarı (Sainte-Foy-la-Grande 1873 - Paris 1937), Jean-Louis Faure'un kardeşi ve Elisée Reclus'nün yeğenidir. Tıp öğrenimini tamamladıktan sonra, l'Aurore gazetesinin sanat bölümünde redaktörlük yaptı; bu uğraşı çerçevesinde yeni bir eleştiri yaklaşımının temellerini attı. *Histoire de l'art* (Sanat tarihi,1909-1921) adlı kitabında, bir sanat yapıtını, yalnızca bir estetik yaratma olgusu olarak, bu yapıtın salt kendinde güzelliği için değil de, onu uygarlık tarihinde bir an olarak okumak gerektiği düşüncesini benimser. *L'Esprit des formes* (Biçimlerin ruhu, 1927) adlı yapıtında giderek geliştirdiği bu yöntemin değerli yanı, benzeşimleri ve bileşimleri kolaylaştırırken, sezgi gücüne de geniş yer tanımasıdır. Daha sonra Malraux bundan esinlenecektir. Élie Faure'un tüm yapıtları 3 ciltte toplandı (1964).

■ **FAURE** (Edgar), fransız siyaset adamı (Béziers 1908 - Paris 1988). Avukat, hukuk doktoru ve Cezayir ulusal kurtuluş hareketi fransız komitesi üyesiydi. Milletvekilliği (1946-1958), senatörlük (1959-1966), bakanlık, konsey başkanlığı yaptı. Önce Radikal parti içinde yer aldı. Sonra de Gaulle'ün saflarına katıldı. Onun verdiği resmi görevle Çin Halk Cumhuriyeti'ne gitti (1963). Bu ülkeyle diplomatik ilişkiler kurdu. Tarım (1966-1968), sonra da milli eğitim bakanı oldu (1968-1969); ekim 1968 tarihinde Parlamento'da kabul edilen ve üniversitelere özerklik vererek öğrencilerle öğretim üyelerinin okul yönetimine katılımını sağlayan yükseköğretim yönlendirme yasasını hazırladı. Faure 1972-73'te toplumsal işler bakanlığı 1973 -1978 arasında da Millet meclisi başkanlığı yaptı. Radikal parti'ye döndü (1977); Avrupa parlamentosu'na Fransız Demokrasisi için Birlik grubu listesinden üye seçildi (1979). Faure çok sayıda siyasal ve tarihsel kitabın da yazarıdır.

■ **FAURÉ** (Gabriel), fransız besteci (Pamiers 1845 - Paris 1924). Niedermeyer okulu'nda, özellikle Saint-Saens'ın dersleriyle yetişti. Rennes'de ve Paris'teki Notre -Dame-de-Clignancourt'da orgculuk yaptı. Madeleine kilisesi'nde önce capella yöneticisi (1877), daha sonra da orgcu (1896) oldu. Parisli sanatsever zenginlerin salonlarına devam etti, ilk yaratıları buralarda alkışlandı. Sık sık yolculuk yaptığı Almanya'da Liszt ve Wagner ile tanıştı. 1892'de taşra konservatuvarları müfettişliğine atandı. Paris Konservatuvarı'nda, Massenet'den sonra besteleme profesörlüğü (1896), Th. Dubois'dan sonra da müdürlük (1905-1920) yaptı. 1903-1921 arasında Le Figaro'da müzik eleştirileri yazdı. 1909'da İnstitut'ye üye oldu, ertesi yıl Bağımsız müzik derneği'nin başkanlığına seçildi. 1898'de *Pelléas et Mélisande* için bestelediği sahne müziğinin Londra'daki ilk seslendirilişinde orkestrayı yönetti. Daha sonra İsviçre'ye giderek *Pénélope* adlı yapıtını tamamladı. Yaşamının son döneminde birçok kez Nice'e ve Annecy dolaylarına gitti. Son yıllarında, işitme duyusunu önemli ölçüde yitirdi.

Kişisel sanat anlayışıyla birçok müzikçi üzerinde etkili olan Fauré, Debussy ve öğrencisi Maurice Ravel ile birlikte XX. yy. başları fransız müziğine egemendi. Özellikle melodilerinde, piyano ve oda müziği yapıtlarında üstün başarı gösterdi. Vokal müzik alanında üç derlemede (1879, 1897, 1908) ve çevrimlerde (*la Bonne Chanson* [Verlaine, 1894], *la Chanson d'Ève* [1906-1910], *le Jardin clos* [1915], *Mirages* [1919], *l'Horizon chimérique* [1922]) topladığı 80 dolayında melodi (1868-1922); aralarında *le Cantique de Racine* (1865) ve *Requiem*'in de (sololar, korolar ve orkestra için, 1877-1900) bulunduğu koral yapıtlar besteledi: çalgı müziği alanındaysa, piyano yapıtları (4 vals-kapris, 5 impromptu, 13 barkarol, 13 noktürn, 9 prelüd), orkestrayla *Balad* (1881), *Tema ve çeşitlemeler* (1895), oda toplulukları için partisyonlar (piyanolu 2 dörtlü [1879-1886], 2 keman-piyano sonatı [1876-1917], 2 piyano-çello sonatı [1917, 1921], 1 piyanolu üçlü ve son yapıtı olan yaylılar için 1 dörtlü [op. 121, 1924]) besteledi. Ayrıca sahne müzikleri (*Caligula*, 1888; *Shylock* 1889; *Pelléas et Mélisande*, 1898; *Masques et Bergamasques*, 1919) ve lirik trajediler (*Prométhée*, 1900; *Pénélope*, 1913) kapsayan dramatik yapıtları vardır.

Hâlâ romantik düşüncenin egemen olduğu bir dönemde, Niedermeyer okulu'nda gördüğü öğrenim sayesinde keşfettiği klasik düşüncenin ve cantus planus' un etkisinde kalan Fauré'nin üslubu yavaş yavaş klasikçi bir nitelik kazandı. Beethoven, Schumann ve Chopin'in yakından tanıdığı yapıtları da Fauré'nin klasikçi üslubunu besledi. Onun yazım yöntemi armonidir; yapıtlarında geçkiler çok özenli, akorların bağlanışı çok hoştur. Fauré'de düşünce yoğun ve çaplı, biçim özlü ve kapalı, melodi ve eşliği genellikle modal formüllere uygundur. Bu teknik özellikler Fauré'yi ince, gösterişsiz, zekâya olduğu kadar duyguya da dayanan bir sanat anlayışına yöneltmiştir.

FAUSER (Giacomo), italyan kimyacı ve sanayici (Novara 1892 - *ay. y.* 1971). Özellikle azotlu bileşikler (amonyak, nitrik asit, üre ve genelde bütün azotlu gübreler) alanında temel bireşim yöntemlerini inceledi ve hazırladı.

Faust, sayısız edebiyat, müzik ve görsel sanat yapıtının kahramanı. XVI. yy. başında Knittlingen'de (Württemberg) yaşamış olan ve büyücü olarak bilinen bir Faust' un varlığından söz edilir. Halkın düş gücü bu kişiliğe kısa sürede efsanevi, ama anlaşılmaz ve karanlık bir boyut kazandırdı. (Faust, Tanrı'ya inanmaz, ama kendisini bilimden ve dünya nimetlerinden yararlandırması karşılığında ruhunu şeytana satar). Bu efsane 1587'de yayımlanan bir halk romanında yer aldı *(Historia von Dr. Johann Fausten)*. Christopher Marlowe' un yazdığı oyunda (1588-1593 yılları arasında yazıldı) ve alman gezginci tiyatrosu tarafından canlandırıldı. Faust bundan sonra yazarlar için, söylemek istediklerini yansıtma açısından eşsiz bir deneme alanı oldu. Faust'u amacından sapmış bilginin simgesi, karanlık güçler karşısında bilimin peşinde koşan hırslı bir kahraman (Lessing, Klinger) ya da tutku ve düşlemlerinin sözcüsü (Chamisso, Lenau) yaptılar. Goethe'nin *Faust**'u bu halk efsanesine geniş bir görünüm vermekle, Thomas Mann'ın 1947'de yayımlanan *Doktor Faustus*'una kadar efsanenin, büyük bir alman ulusal efsanesi olarak kabul edilmesini sağladı. Yaşamın çekiciliklerinin ve varlığın tiksintisinin temel karşıtlığı (Valéry, *Mon Faust*, 1941-1945) ya da "devingen" bir yapıtın çoğalmış yolları (Michel Butor ve Henri Pousseur, *Votre Faust*, 1963) içinde görülen Faust'un kişiliği, Don Juan'ın kişiliği gibi, herkesin kendi efsanesini biçimlendirebileceği esnek, kullanışlı bir yapı gereci olarak kabul edildi.

—İkonogr. Eski bir alman efsanesi olan Faust, *Başrahip Konrad'ın Sabah Duası* (XIII. yy., Münih) adlı bir minyatürle Rembrandt'ın ünlü bir ofortuna esin kaynağı oldu. Goethe'nin yapıtı da romantizmin en beğenilen resimleme konularından biriydi; P. von Cornelius'un (1811), Tony Johannot'nun (1847), J.-P. Laurens'in (1885) ve A. Stapfer'in çevirisini on yedi taşbaskıyla süsleyen Delacroix'nın (1828) gravürleriyle bezeli olanları en önemli baskılardı. Bu konuda Ary Scheffer'in ve James Tissot'un da tuvalleri vardır.

—Müz. Efsanenin yanı sıra Goethe ve Lenau'nun şiirleri, birçok lied'e (Schubert, Wagner, Loewe, Musorgskiy), senfonik (Wagner, Liszt, Mahler, Rabaud, vb.) ya da -bazısı efsanenin özgün adından ayrı bir başlık taşıyan- lirik yapıtlara *(Faust'un lanetlenmesi, Doktor Faust, Mefistofele)* esin kaynağı oldu. Özellikle L. Spohr'un operası (*Faust*, 1816), F. Hervé'nin parodisi (*le Petit Faust*, 1869), Lili Boulanger'nin kantatı (*Faust et Hélène*, 1913) ve Henri Pousseur ile Michel Butor'un *Votre Faust* adlı yapıtı (1963; eksiksiz olarak ilk oynanışı 1969), daha açık biçimde bu efsaneden yararlandılar.

En ünlü partisyonlar arasında şunlar anılabilir: Berlioz'un Goethe'den yararlanarak kendisinin yazdığı libretto üzerine,

Faust'tan sekiz sahne (1828) adlı kendi yapıtını genişleterek 1846'da bestelediği, 4 bölümlük dramatik efsane *Faust'un lanetlenmesi* (Berlioz bu yapıtta renkli orkestralamanın [taverna sahnesi, ''D'amour l'ardente flamme'', ''İnvocation à la nature''] da desteğiyle, bir dizi pitoresk ya da şiirsel tablo betimledi); F. Liszt'in, Goethe'nin yapıtındaki üç baş kişiyi betimlediği *Faust senfonisi;* R. Schumann'ın bir tür oratoryo olan *Goethe'nin Faust'undan sahneler* (1844-1853) adlı konser yapıtı; Goethe'nin yapıtından yararlanarak (Margarite epizodunda önemlice değişiklikler vardır) Jules Barbier ve Michel Carré'nin librettoları üzerine Gounod'nun bestelediği 5 perdelik *Faust* operası (1859; 1869'da kimi düzeltmeler yaptı). Bu yapıt, fransız lirik okulunun yeniden doğuşunu belirler.

Faust *(The Tragicall History of Dr. Faustus)*, Ch. Marlowe'un yazdığı ingiliz dramı (1588'e doğr. yazıldı ve 1604'te yayımlandı). Genç, epikurosçu, tutkulu bir ütopyacı olan Faust, Truvalı Helene'nin simgelediği Güzellik inanışından hıristiyan umutsuzluğuna geçer. Prometheusçu bir dram ya da bir tanrıtanımazlık trajedisi olan Faust, komik bir kontrapuntoyla süslenmiştir.

Faust, Goethe'nin 1773'ten 1832'ye kadar üzerinde çalıştığı dram. 1773-74 arası yazılmış bazı sahneler 1887'de yayımlanan ''İlk Faust''u *(Urfaust)* oluşturur. 1790'da Goethe yapıttan bir parça yayımladı. Buna 1797'de eklemeler yaptı ve 1806'da son biçimini verip 1808'de bastırdı. Bu, dramın birinci bölümünü oluşturur *(Faust, eine Tragödie)*. İkinci bölüm, Helena oluntusuyla başlar (1827). Bunun 1832'de yayımlanan metni Goethe'nin kafasında kesin biçimini almamıştı. Olayın düğümü, Faust'u hayvan düzeyine indirmeye çalışan Mefistofeles'in onun bu sınamaya dayanacağını savunan Tanrı ile iddiaya girmesidir. Dramın birinci bölümü pişmanlığıyla kendini kurtaracak olan Margarete'nin onu baştan çıkarışıyla terk edişini anlatır. İkinci bölümde, mitler dünyası Hellas'a giren Faust, Helena'yı eş olarak seçer ve kurtulur, çünkü ''bir ideale yönelmekten hiç vazgeçmemiştir''.

Faust *(Fausts Leben Thaten und Höllenfahrt in fünf Büchern)*, F. M. von Klinger'in romanı (1791-1799). Yazar yapıtında Faust'u matbaanın mucidi olarak gösterir. Ahlak ve tanrıbilim sorunlarıyla uğraşan ve girişimlerinde başarısızlığa uğrayan Faust, Şeytan'ı çağırmaya karar verir. Şeytan'ın gönderdiği Leviathan çağrıya cevap verir. Anlaşma yapılır. Bütün Avrupa'yı dolaşan Faust, altınla hazzın çekiciliğine kimsenin karşı koyamadığını görür. Yaşayıp gördükleri ona tiksinti verir; Almanya'ya döner ve ailesini felaket içinde bulur. O zaman, Leviathan'dan kendisini cehenneme indirmesini ister.

FAUSTA (Flavia Maxima), romalı prenses (298'e doğr. - 326). İmparator Maximianus ve Eutropia'nın kızı. 307'de Minervina'dan dul kalmış Constantinus ile evlendi. Babasının ölümüne yol açtığı söylenir. Kocasının ilk evliliğinden doğmuş olan sezar Crispus'un öldürülmesi olayına da karıştı. Zinayla suçlandı, ölüme mahkûm edildi ve sıcak bir banyoda boğularak öldü.

FAUSTİN I, Haiti imparatoru → SOULOUQUE.

FAUSTİNA Yaşlı (Annia Galeria), romalı imparatoriçe (İ.S. 104-141), kentin valisi Annius Verus'un kızı. Antoninus Pius ile evlendi ve ondan iki oğlu, iki kızı oldu. Ölünce, imparator, Faustina'yı tanrıçalaştırdı ve adına yeni gıda tesisleri kurdurdu *(puellae alimentariae Faustinianae);* senato bir tapınağı ona adadı. Bu tapınağın göz kamaştırıcı kalıntıları S. Lorenzo in Miranda kilisesi'ndedir.

FAUSTİNA Genç (Annia Galeria), romalı imparatoriçe (Roma 125'e doğr. - Halala, Kappadokia, 175 ya da 176). Faustina (Annia Galeria) ile Antoninus Pius'un kızı; Marcus Aurelius ile evlendi ve ondan çocukları oldu (biri de Commodus). Germanya savaşı da içinde olmak üzere, tüm seyahatlerinde imparatora eşlik etti. Germanya savaşı sırasında kendisine **Mater castrorum** (''ordugâhların anası'') lakabı verildi. Ölümünden sonra tanrıçalaştırıldı.

FAUSTİNA (Faustina BORDONİ, **la** —denir), italyan mezzo-soprano (Venedik 1700 - *ay. y.* 1781). Sanat yaşamına 1716'da başladı. İtalya'da ve Almanya'da sahneye çıktı. Daha sonra Londra'da Händel'in birçok operasının prömiyerinde başrol oynadı ve la Cuzzoni ile rekabete girdi. Venedik'e dönünce 1730'da besteci Johann Adolf Hasse ile evlendi; kocasının yapıtlarının Dresden'deki prömiyerlerinde oynadı. 1750'yi kocasıyla Paris'te geçirdi, ertesi yıl Viyana'ya, oradan da Venedik'e gitti. XVIII. yy.'ın en ünlü mezzo-sopranolarındandı.

FAUSTİNOPOLİS. Tar. coğ. Anadolu'nun Kappadokia bölgesinde antik kent, Niğde'nin Ulukışla ilçesi, merkez bucağına bağlı Başmakçı köyünün yerindeydi. Marcus Aurelius'un karısı Faustina, Suriye'den dönüşte burada öldü (İ.S. 176). Bizans döneminde piskoposluk merkeziydi.

FAUSTİNUS. Esk. Rom. Latium'a gelirken Euander'e yoldaşlık eden efsane kişisi. Tarihte, Romulus'un gençlik döneminde adı geçer.

Faustrecht, *yumruk hakkı* anlamında alm. sözc. Büyük* fetret dönemi (1250 -1273) Almanyası'nın anarşik durumunu simgeler.

FAUSTULUS, Numitor'un sürülerinin çobanı ve Acca Larentia'nın kocası. Efsaneye göre, doğduktan hemen sonra terk edilen Romulus ve Remus'u bulan, beslemesi ve bakması için onları Palatium dağına, karısına getiren odur. Çobanların tanrısı Faunus'a oldukça yakındır.

Faust'un lanetlenmesi *(la Damnation de Faust)*, 4 bölümlük dramatik efsane. Şiir ve müzik Hector Berlioz'undur. 1846'da Paris'te ilk kez yalnızca müziği seslendirildi, 1893'te Monte-Carlo'da sahnelendi. *Faust'tan sekiz sahne* (1829) adlı yapıtının genişletilmiş biçimi olan bu operada Berlioz, özellikle zengin ve cüretli orkestralamayla Goethe'nin metnini özgürce açımladı. Verdi'nin yapıtında tümtanrıcılığı yüceltilen kahraman, günahtan arınamadan ölür. —M. Béjart'ın koregrafilediği aynı adlı bale (Paris Operası,1964), Hem olumlu, hem de olumsuz eleştiriler aldı. Bu balede, öykü, hem danslarla, hem de şarkılarla anlatılıyor, sahnede yer değiştirmeden duran koronun yerini, dansçı grupları alıyordu. Margarete ile Faust'un ve lanetlenmiş ruhların danslı rollerini Pierrette Mallarte ile Christiane Vlassi ve Cyril Atanassoff ile Jean-Pierre Bonnefous oynadılar.

Giraudon

At gezintisi
Goethe'nin *Faust*'u için 1828'de Delacroix'nın yaptığı 17 planştan biri
Bibliothèque nationale, Paris

Faute de l'abbé Mouret *(la)* [*Rahip Mouret'nin hatası*], Émile Zola'nın romanı. *Rougon-Macquart**'ın (1875) beşinci cildi. Coşkulu gizemci, genç rahip Mouret beyin hummasına yakalanıp Albine tarafından bakılır ve iyileştirilir. Simgesel olarak le Paradou diye adlandırılan ve cenneti çağrıştıran harika bir bahçede yalnız kalan çift yasaklanmış ağacın dibinde bedensel zevkleri tadarlar. Vicdan azabıyla harap olan rahip, kendini Cennet'ten kovulan yeni Âdem gibi görmeye başlar. Yeni üzüntülerle yüklü olarak ruhani yaşamına döner ve Albine-Havva'yı terk eder. Kız, odasına çok ağır kokulu çiçekler doldurup uykusunda zehirlenerek ölür.

FAUTRİER (Jean), fransız ressam (Paris 1898 - Châtenay-Malabry 1964). Öğrenimini Londra Royal Academy'de yapan Fautrier, Fransa'da, 1920'li yıllarda, anlatımcı çizgide ve daha çok koyu renklerle çalışılmış yapıtlar verdi (manzara resimleri, çıplaklar ve natürmortlar). Figürlerinde gitgide anıştırmalara daha çok başvurarak malzemenin etkisine ve ayrıntılı desene ağırlık verdi. Fautrier bir süre Alpler'e çekildikten sonra (1935-1939), üslubunu yeniden ele alıp derinleştirdi: kalın boya tabaklarına soluk ya da çarpıcı renkler karıştırdı ve biçimleri kazıma, sıyırma ve ufalama yoluyla ortaya çıkarmaya çalıştı (*Rehineler*, 1943-1945; *Nesneler*, 1955; *Çıplaklar*, 1956; *Partizanlar* [1957] adlı diziler). Fautrier trajik, ama güçlü ve tutarlı sanatıyla, informel anlayışın ilk ve en ilginç örneklerini ortaya koydu. 1960'ta, iki yılda bir yapılan Venedik resim şenliğinde büyük ödülü kazandı. Yapıtları arasında gravürler ve heykeller de vardır Resimleri Paris'in modern sanat müzelerindedir (Ulusal müze ve Şehir müzesi).

L.L.

Jean **Fautrier**
Uyuyan çıplak (1927)
özel kol.

Roger-Viollet

Jules Favre

FAUX-BOURDON a. (fr. sözc.). Müz. **1.** İngiltere'de kullanılan 3 sesli polifoni türü. (Yazılı olmayan superius ve kontratenor partileri, cantus firmus durumundaki bir tenor partisinden türetilir.) **—2.** Tüm kilise ses müziğine verilen ad.

FAV, ar. **el-Fau,** Irak'ta (Basra ili) yer, Şattülarap'ın kıyısında, Basra körfezinin yakınında. Petrol boruhattının bitim yeri.

FAVA a. (ital. sözc.). İç bakla ya da bezelyeyle yapılan zeytinyağlı ezme.

FAVARA, İtalya'da kent, Sicilya'da (Agrigento ili), Agrigento ilinin D.'sunda; 28 100 nüf. Ticaret merkezi —Yakınında, kükürt ocakları.

FAVART (Charles Simon), fransız oyun yazarı (Paris 1710 - Belleville 1792). Babası gibi kendisi de pastacıydı. Panayır tiyatrosu için çalıştı ve ilk yapıtını kukla oyunu olarak yazdı (*Polichinelle, comte de Paonfiler,* 1732). *La Chercheuse d'esprit* (1741) adlı gülünçlü operayla ün kazandı. 1745'te, hemen sonra Madame Favart adıyla tanınacak olan güldürü oyuncusu Marie Justine Duronceray ile evlendi. Daha sonra, birlikte Maréchal de Saxe'ın güldürü oyunları topluluğunu yönettiler (1746). Kimi zaman parodimsi, genellikle arietta karışımı güldürüleri (karısıyla birlikte yazdığı *les Amours de Bastien et Bastienne,* 1753; *Annette et Lubin,* 1762), kimi kez de vatanseverlik öğeleri taşır (*les Trois Sultanes,* 1761; *l'Anglais à Bordeaux,* 1763). Opéra-Comique'te müdürlük yaptı (1758). Choiseul konağı'nın yerinde, italyan güldürü sanatçıları için yaptırılan tiyatroya kendi adını verdi (1783). — Karısı MARİE JUSTİNE BENOÎTE **Duronceray, Madame Favart** denir, oyuncu ve şarkıcı (Avignon 1727 - Paris 1772), mesleğine 1745'te Opéra-Comique'te başladı; daha sonra Comédie-İtalienne'in en belirgin kişiliklerinden biri oldu. Gürültü koparan duygusal yaşamı (özellikle Maréchal de Saxe ile), Offenbach'ın bir gülünçlü operasına konu oldu (*Madame Favart,* 1878).

FAVELA a. (brezilya dilinde sözc.). Brezilya'da gecekonduya verilen ad.

FAVEREY (Hans A.), hollandalı şair (Paramaribo, Surinam, 1933). İçebakışın ağır bastığı, bağımsız ve hermetik yapıtlar yazdı: *Poèmes* (fr. çev.); *Poèmes 2* (fr. çev.); *Chrysanthèmes, Rameurs* (fr. çev.), 1977; *Lichtval,* 1978.

FAVERSHAM, Büyük Britanya'da (Kent) kent, küçük bir halicin kıyısında, Canterbury'nin B.'sında; 15 000 nüf. Onarılmış gotik kilise. Eski evler. Meyve konserveciliği.

FAVİGNANA, Aegates adalarından biri; 19 km²; 3 700 nüf.

FAVİSSA Antik. Roma'da, İlkçağ'da tapınak gereçlerinin depolanmasına yarayan ve kullanılmayan kutsal eşyaların konulduğu küçük mahzeni belirten lat. sözc.

FAVİZM a. (fr. *favisme;* lat. *faba,* bakla'dan). BAKLA* ZEHİRLENMESİ'nin eşanlamlısı.

FAVNA → FAUNA.

FAVORİ sıf. ve a. (fr. *favori*). Bir yarışmayı kazanma olasılığı en yüksek görünen yarışmacı, at ya da ekip için kullanılır: *Otoritelere göre tek favori geçen yılın şampiyonu. Favori at. Bu yarışın favorileri Yağmur ve Kara.*

◆ sıf. En çok beğenilen, yeğlenen: *Favori rengim siyahtır.*

◆ a. Çene dışında yüzün her iki yanında saçın uzantısı olarak bırakılan sakal tutamı: *Bu yılki saç modasında favoriler kısa tutuluyor.*

FAVORSKİY (Vladimir Andreyeviç), rus ressam, gravürcü ve dekoratör (Moskova 1886 - ay.y. 1964). Favorskiy, portreler *(Dostoyevskiy, Lermontov)* ve *İgor destanı* (Slovo o polku İgoreve) [1950] resimlerinin yanı sıra, tiyatro dekorları da yaptı. 1937'de açılan Uluslararası sergi'de ülkesine ait pavyonun cephesini resimledi. Favorskiy'in üsluplaştırılmış sanatı Rusya'da derin bir etki yaratmıştır.

FAVOSİTES a. Kütlesel ya da dallı budaklı bedenli fosil polip cinsi. (Bütün Birinci Zaman süresince yaşamıştır; temel özelliği düz ve düzenli tabanlarıdır. *Tabulata* alttakımı.)

FAVRE (Jules), fransız avukat ve siyaset adamı (Lyon 1809 - Versailles 1880). Paris cumhuriyetçi milletvekili oldu (1858-1863), Napoléon III'ün siyasetine şiddetle karşı çıktı, Orsini'nin avukatlığını üstlendi (1858), Meksika seferi'ne ve 1870 savaşı'nın ilanına karşı oy kullandı. Belediye sarayı'nda Milli savunma hükümeti başkan yardımcısı seçildi ve dışişleri bakanlığını üzerine aldı. Adı Ferrières görüşmesiyle birlikte anılır (19-20 eylül 1870). Burada, Bismarck'ın mütareke ve Paris' in teslimi koşulları konusundaki isteklerine karşı sonuçsuz kalan bir direniş gösterdi. 28 ocak 1871'de Versailles'da Bismarck ile mütarekeyi imzalamak zorunda kaldı. Gambetta'nın Paris dışına gitmesi üzerine içişleri bakanlığını vekâleten yönetti. Ulusal meclis temsilcisi olarak, Thiers tarafından dışişleri bakanlığına atandı ve Frankfurt barışı hazırlık müzakerelerini, daha sonra da Frankfurt antlaşması (10 mayıs) müzakerelerini yürütmekle görevlendirildi. Thiers hükümetini destekledikten sonra, Mac-Mahon ve De Broglie'un muhafazakâr ve dinci "ahlaki düzen" siyasetine karşı mücadele etti. Rhône senatörü oldu (ocak 1876). Bazı tarihi yapıtları vardır. (Fr. akad. 1867).

FAVRE (Joseph), isviçreli yemek uzmanı (Vex, Valais, 1849 - Paris 1903). Fransa ve Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde uzun süre çalıştı; 1877'de, Cenevre'de yemek sanatıyla ilgili ilk gazeteyi kurdu. 1882'de ilk aşçılık sergisini düzenledi. *Dictionnaire universel de cuisine et d'hygiène alimentaire* (Evrensel mutfak ve sağlıklı beslenme sözlüğü) [4 cilt; 1889-1892] adlı bir yapıtı vardır.

FAVRE (Maurice Jules), fransız hekim (Les Rousses, Jura, 1876 - Lyon 1954). Ünlü bir deri hastalıkları uzmanıydı, meslek yaşamı Lyon'da geçti. Nicolas ve Favre hastalığı (zührevi lenfogranülomatoz), Favre ve Racouchot hastalığı (düğümsü deri elasteidozu) gibi birçok hastalıklara adını verdi.

Favre ve Racouchot hastalığı, DÜĞÜMLÜ DERİ ELASTEİDOZU*'nun eşanlamlısı.

FAVRETTO (Giacomo), italyan ressam (Venedik 1849 - ay. y. 1887). Michelangelo Grigoletti ve Pompeo Molmenti'nin öğrencisi olan Favretto, titiz bir gerçekçilikten, Paris'te kalmasından sonra (1879), izlenimciliğe yaklaşan incelikli kromatik arayışlara yöneldi (*Banyodan sonra,* Modern sanat ulusal galerisi, Roma).

FAVUS → KELLİK.

FAWCETT (Henry), ingiliz iktisatçı ve siyaset adamı (Salisbury 1833 - Cambridge 1884). Yirmi beş yaşında kör olan H. Fawcett, *A Manual of Political Economy* (Politik iktisat elkitabı) [1863] adlı bir yapıt yazdı ve Cambridge Üniversitesi'nde politik iktisat profesörlüğüne atandı. Smith, Ricardo ve Stuart Mill'in izleyicisiydi. 1865'te milletvekili seçildi, 1867'de Millicent Garrett ile evlendi. Posta bakanlığı yaptı (1880-1884), bürolarda kadınlara büyük ölçüde yer verdi ve posta tasarruf sandıklarını yeniden düzenledi.

FAWCETT (Millicent **Garrett**), ingiliz kadın reformcu (Aldeburgh, Suffolk, 1847 - Londra 1929). Henry Fawcett'in karısı. Kadınların seçim hakkının önderi. Elli yıllık bir çaba sonucunda ocak 1918'de, 30 yaşını aşan kadınlara oy hakkı tanıyan yasayı kabul ettirmeyi başardı.

FAWKES (Guy), ingiliz asker ve suikastçı (York 1570 - Londra 1606). Katolikliği benimsedi. Barut suikastının başlıca hazırlayıcısıdır; ertesi gün havaya uçuracağı Parlamento'nun mahzeninde yakalanarak tutuklanmıştır.

FAWLEY, Büyük Britanya'da (Hampshire) yer, Manş kıyısında, Southampton'ın G.'inde. Petrol arıtımı. Petrokimya, sentetik tekstil.

FAXA koyu, İzlanda dilinde, **Faxaflói,** İzlanda'nın batı kıyısında geniş koy. Adanın başkenti Reykjavík bu koyun kıyısındadır.

FAY a. (fr. *faille*). Yerbil. ve Jeomorfol. KIRIK'ın eşanlamlısı.

—Tekst. Çözgüsünde genellikle organze iplik, atkısında da çok yumuşak ipek ipliği ya da kimi kez parlak pamuk ipliği kullanılan çok belirgin pütürlü, yüzeyi fitilli bezayağı armürlü dokuma.

FÁY (András), macar yurtsever ve yazar (Kohány 1786 - Peşte 1864). Ülkesinin toplumsal gelişimine etkin biçimde katıldı ve Macaristan'ın ilk tasarruf sandığını kurdu (1840). *La Famille Bélteky* [fr. çev.] (1832) adlı yapıtı ilk toplumsal macar romanıdır. Fáy bundan başka altı yüzü aşkın masal yazdı; bunların ilk derlemesi 1820'de yayımlandı.

FAY (William George), irlandalı aktör ve sahneleyici (Dublin 1872 - Londra 1947). İrlanda rönesansına bağlıydı; Yeats'i (*Cathleen ni Houlihan,* 1902; *Deidre,* 1907) ve Synge'yi yorumladı. 1904'ten 1908'e kadar Abbey Theatre'ı yönetti (*The Fays of the Abbey Theatre,* 1935).

FAYAL → FAIAL.

FAYA-LARGEAU, Çad'ın kuzeyinde kent, Borku-Ennedi-Tibesti valiliklerinin merkezi; 5 200 nüf.

FAYALİT a. (ö. ad. *Fayal*'dan, fr. *fayalite*). Miner. Fe_2SiO_4 formülünde, ortorombik bakışımlı, doğal demir silikat.

FAYANS a. (*Faenza,* bir italyan kenti'nin adından fr. *faïence*). **1.** Killi, yumuşak, gözenekli, bej ya da kırmızımsı renkte hamurdan yapılmış, içinde kalay oksiti bulunması nedeniyle saydamsızlaşmış "kalaylı sır" adı verilen geçirimsiz bir maddeyle kaplı seramik. (Kalsin [kurşun ve kalay oksitleri karışımı] ve silis bileşimi bu sır, üstüne renkli süsleme yapılmasını kolaylaştırır. Süsleme, pişmemiş sır üstüne uygulanır ve bu sırla birlikte yüksek sıcaklıkta pişirilir. ["yüksek derecede" fayans denir] ya da önceden pişmiş sır üstüne uygulanır ve daha sonra renk vermek için alçak sıcaklıkta yeniden pişirilir ["alçak derecede" fayans denir].) **—2.** *İnce fayans,* XIX. yy. başında, saydamsız beyaz hamurdan, ince, yoğun ve tınılı bir dokuya sahip, çeşitli bileşimlerden (silis, kuvars ya da feldispat, sodyum, borik asit, kurşun oksit) oluşan billursu sırla kaplı seramik çeşidine verilen ad.

—ANSİKL. Süslem. Sant. Bir seramik yüzeyinin geçirimsiz, opak ve beyaz hale getirilmesi için kalaylı sırların ilk kullanımlarına Ptolemaios döneminde Mısır'da ve ahemeni döneminde Persler'de rastlandı. Bununla birlikte, müslüman (→ islam) çömlekçilerin kalaylı sır kullanımını Mısır' da (Fustat) ve Mezopotamya'da (Sus ve Samerra) yaygınlaştırmaları, böylece bakır ve gümüş parlaklığı vermek amacıyla bazen madeni bir cilayla kapladıkları ilk fayansları yaratmaları için VIII. yy.'ı beklemek gerekti. Daha sonra arap fetihçiler bu yöntemleri Doğu'dan Batı'ya taşıdılar ve XIII. yy.'dan başlayarak İspanya'da Málaga'da gösterişli, parlak fayanslar ortaya çıktı. "İspanyol-mağrib" adı verilen bu fayansların imalatının XV. yy.'da doruğa ulaştığı yer, Valencia bölgesinde Manises oldu. Aynı dönemde daha gösterişsiz, ye-

Garanger-Giraudon

ınce fayans tabak
Creil imalathanesi, XIX. yy.
Ulusal seramik müzesi, Sèvres

Ulusal müzeler birliği

geniş kenarlı tabak
(ortası, Bourgogne sülalesinin armaları bulunan bir kalkanla, kenarlarıysa hurma dalları ve kıvrık dallarla süslü)
Gubbio majolikası, 1526
Louvre müzesi, Paris

şil ve manganez süslemeli bir üretim, Akdeniz çevresinde, Sicilya'da, Kıbrıs'ta, Fransa'nın güneyinde (Provence ve Roussillon) ve özellikle fayans sanatının XV. ve XVI. yy.'larda önemli bir atılım yaptığı İtalya'da Orvieto ve Toscana'da yaygınlaştı. Faenza'nın (fayansa adını verdi) büyük merkezleri Cafaggiolo, Siena, Casteldurante, Deruta ve Urbino'da parlak çok renkli ve üzerinde çeşitli süslemeler bulunan bir fayans üretimi gelişti. Bunlar genellikle çok beğenilen ve "a istoriati" denen sahnelerle süslenirdi. Deruta ve Gubbio'da fayansçılar cilalı fayans yönteminde uzmanlaştılar. XVI. yy. boyunca italyan fayansçılar sanatlarını Hollanda (Anvers, Haarlem, Rotterdam, Makkum'un ilk fayansları) ve Fransa'ya yaydılar. Sebastiano, Griffo ve Francesco, Pesaro, Lyon'da bir atölye açtılar, Faenzalı Giulio, Gambin ve Albissola kökenli Agostino Conrade ise Nevers'de ilk fabrikayı kurdular. Della Robbia'ların ve faenzalı seramikçilerin sanatından esinlenen Rouen'da Masséot Abaquesne, Nîmes'de Antoine Syjalon (ya da Sigalon), Montpellier'de Pierre ve Jean Estève gibi fransız fayansçılar çeşitli vazo üretimlerini eczacılık kavanozlarına yönelttiler. XVII. yy.'ın ilk yarısında, italyan geleneği özellikle Nevers ve Montpellier'de Faenza usulü beyaz fayans yapımını sürdürdü.

XVII. yy. sonunda, Avrupa'da, çoğu zaman mavi ve beyaz renkte boyanan, o dönemde çok beğenilen ve dışalımı yetersiz olan çin porselenlerinden alınma motiflerle süslü yeni bir fayans üslubu doğdu. Delft'in usta fayansçıları bu taklitlerde uzmanlaştılar ve bu fayansların ünü Almanya'ya (Frankfurt, Ansbach, Hanau), fayansın "delft ware" adını aldığı İngiltere'ye ve Fransa'ya, "Hollanda usulü fayans" yapılan Nevers, Rouen ve Lille'e yayıldı. Bu arada gravürcü ve süslemecilerin etkisiyle özgün bir fransız üslubu doğdu: Rouen'da Louis XIV'ün savurganlığı önleme fermanından sonra eritilen değerli madenden sofra takımlarının yerini almaya yönelik armalı takımların süslenmesinde kullanılan saçak biçimi kabartmalar ve Moustiers'de ince işlemelerle "Berain" süslemeler karışımı. XVIII. yy.'da Nevers ve Delft'te atölyelerin kuruluşundan başlayarak ustaca kullanılan çokrenklilik Rouen ve diğer fransız fayansçılık merkezlerine yayıldı; süslemelerde büyük bir çeşitlilik gözlenmeye başlandı (kıvrık dallar, taçlar, insan figürleri, grotesk süsler, canlı sahneler, vb.). Bu arada Uzakdoğu beğenisi, Rouen, Sinceny, Moulins, Saint-Omer, Saint-Amand-les-Eaux'da fantezilere dayanan bir esinlenmeyle "çinişleri"nde sürdü ve bir süre sonra yerini rokay süslemeye bıraktı. XVIII. yy. ortalarına doğru "manganez kum gülleriyle" ünlü Marsilya, Montpellier, Bordeaux, Samadet yüksek derece fabrikalarında, özellikle renkleri azaltılmış olarak işlenen çiçekle süslemede daha natüralist bir üslup belirdi. Süsleme ve porselen fırınlarında alçak derecede fayans pişirme yöntemlerinin uygulamaya konması, renk tonlarına sonsuz bir çeşitlilik getirdi ve altın ve erguvan kırmızısı (esas maddesi altın klorür olan) kullanılmaya başlandı. Çiçek süslemeye öncelik veren bu yeni yöntem, 1748'de, alman ressamları Löwenfinckler' in gelmeleriyle hemen hemen aynı zamanda Strasbourg'da Paul Hannong'un fabrikasında ve Marsilya'da gelişimi hâlâ bir giz olan Veuve Perrin atölyelerinde ortaya çıktı. Daha az önemli Niederwiller, Sceaux, Lunéville, Aprey, Meillonnas, vb. gibi imalathaneler bu yeni yola başvurdular ve süslemelerinin inceliğiyle porselen imalathanelerine karşı rekabete geçtiler. Bununla birlikte, XIX. yy. başında İslettes, Saint-Clément (Meurthe-et-Moselle), Nevers, vb.'nda etkinliklerini sürdüren kimi fayansçıların büyük çabalarına karşın, sanatsal fayans üretimi geriledi ve sert porselen sanayisinin doğması ve çok daha geniş bir müşteri topluluğunun ilgisini çeken az zahmetli ve daha sağlam baskılı ince fayansların seri imalatı üzerine ortadan kalktı.

XX. yy.'da Buthaud, Metthey, Artigas gibi seramikçiler ve Mayodon, Dufy, Rouault, Vlaminck, Marquet gibi ressamlar renkli bir süsleme gereci olarak fayansı yeniden kullanmaya başladılar.

• *İnce fayans.* İnce fayansın kökeni kimi bölgelerdeki kaolenli toprak madenlerinin bulunuşuna dayanır: Fransa'da (Saintonge, Poitou, Montereau bölgesi, Lorraine, Avignonnais), İngiltere'de (Staffordshire, Devon). Fransa'da bu yöntemin ortaya çıkması, kurşun rengi, parlak saydam cilayla kaplı ünlü, ince Saint-Parchaire çömleklerinin yapılmaya başlanmasıyla XVI. yy.'a kadar dayanır, fakat kullanımı, XVIII. yy.'da Pont-aux-Choux imalatında, Lorraine fayanslarında (Lunéville, Saint-Clément, Toul-Bellevue) ve Apt'ta yaygınlaşmıştır. O zamanlar pipo taşı olarak adlandırılır ve kireç içerirdi. XVIII. yy.'da Fransa'da "ingiliz kumtaşı" diye adlandırılan ince ingiliz fayansı İngiltere'de 1720'ye doğru Staffordshire'da ortaya çıktı. İmalatı örgütlü sanayi sayesinde çok geniş bir boyut kazandı. Fransa'da çok tutulan bu fayans ülkeye önce kaçakçılık yoluyla girmeye başladı, 1786'da İngiltere ile yapılan ticaret antlaşmasından sonra da bütün pazarı kapladı ve geleneksel fayansın yerini aldı. Douai (1781), Creil (1797), Longwy (1798), Sèvres (1798), Choisy-le-Roi'da (1804) ince fayans imalathaneleri kuruldu. Bundan sonra ve baskı yöntemlerinin uygulamaya konmasıyla ince fayans imalatı sanayi ürünü özelliği kazandı. Montereau (1819) Bordeaux, Sarreguemines, Rubelles, Gien ile birleşerek Creil, Fransa'da, Boch (Septfontaines) Lüksemburg'da, Andenne, Liège, Nimy Belçika'da en ünlü merkezler arasında yer aldılar.

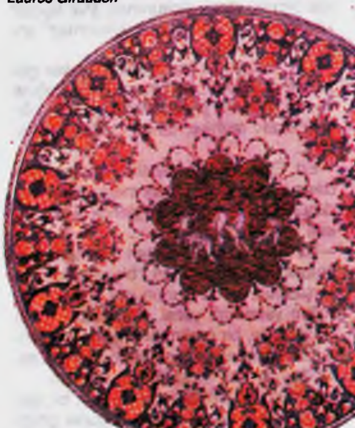

Lauros-Giraudon

ince fayans
çorba kâsesi ve tepsi
Louis XV üslubu
Pont-aux-Choux imalathanesi
Ulusal seramik müzesi, Sèvres

—San. İnce fayanslar, sanayi fayanslarının temelini oluştururlar. *Kalkerli ince fayans* hamuru yaklaşık % 40 kaolinit, % 40 kuvars ve % 20 kalker içerir ve yaklaşık 1 000°C bir ateşte pişirilir. *Feldispatlı ince fayans* hamuru imalatıysa dört maddeye dayanır: olabildiğince beyazlaşıncaya kadar pişirilen ve hamura yumuşaklık veren plastik kil (% 20-30); beyazlığı mükemmelleştiren kaolin (% 25-30); silisli yağ giderici (% 25-35); feldispatlı ergitici (% 15-20). İnce fayans hamurları genel olarak iki kez ateşten geçirilir. 1 200°C ve 1 300°C arası ilk pişirmede ince fayans bisküvisi elde edilir; bu bisküvi daha sonra sırla kaplanır; ikincisi, sırlı pişirme, 1 000°C bir sıcaklıkta yapılır. Bununla birlikte, tek pişirmeyle elde edilen ince fayans sanayi ürünlerine da rastlanır.

Lauros-Giraudon

parlak süslemeli büyük tabak
(ortada oyun oynayan küçük çocuklar)
Rouen fayansı, XVIII. yy.'ın ilk çeyreği
Güzel sanatlar müzesi, Rouen

FAYANS

Lauros-Giraudon

dal süslemeli çorba kâsesi ve tepsisi,
alçak derece fayans
Sceaux imalathanesi, XVIII. yy.
İle-de-France müzesi, Sceaux

Fayans imalatı şu aşamalardan geçer;
1. Barbotinin dökümü, plastik hamurun alçı kalıplarda çaplanması ya da kuru hamurun çelik kalıplarda preslenmesiyle parçaların biçimlenmesi;
2. Çiğ parçaların pişirilerek bisküvi elde edilmesi;

Babey-Ziolo

Nevers fayansından ibrik 1670'e doğru *Louvre müzesi, Paris*

Luc Faydherbe Mechelen'deki Hanswijck Onze-Lieve-Vrouw kilisesi'nin (1663-1681) kubbesi *Doğuş* **yüksekkabartması (1677'ye doğr.) bulunan**

3. Daldırma, akıtma ya da püskürtme yoluyla sırlama;
4. Eskiden fırçayla, günümüzde porselen üstüne elek ya da çıkartma yoluyla yapılan süsleme. Süsleme sırla aynı anda pişirilirse bir "yüksek ateş süslemesi" sözkonusudur. Süsleme, sırın pişirilme sıcaklığından aşağı sıcaklıkta pişirilirse, "alçak derece süslemesi" adı verilir.

Fayans, hoş görünümü ve ucuz olması nedeniyle sofra takımları, kaplama karoları ve banyo, küvet, lavabo, vb. dışında da birçok alanda kullanılmaktadır.

FAYANSÇI a. Fayans, özellikle de günlük kullanım için fayans üreten ve satan kimse.

Fayard *(Librairie Arthème)*, fransız yayınevi, 1850'de Arthème Jean François *Fayard* (1836-1895) tarafından kuruldu. Fayard, 1855'te, Béranger'nin *Chansons*'u-nu 5 santimlik fasiküller halinde yayımladı ve hemen ucuz halk dizilerinin yayımlanmasında yetkinleşti. 1895'te, oğlu Joseph Fayard onun yerine geçti ve Dentu işletmesini satın aldı. Firmanın etkinliklerini genişletti: "Moderne Bibliothèque" (1905) ve "Le Livre de demain" (1927) gibi yan kuruluşlarında büyük çağdaş yazarların yapıtlarını yayımladı. Günümüzde, Librairie A. Fayard, tarih, insanbilimleri, din ve müzikle ilgili kitaplar yayımlamaktadır.

FAYDA a. (ar. *fā'ide*). **1.** Yarar, kâr. **—2.** *Fayda etmemek*, etkisi olmamak, yararı dokunmamak: *İlaçların hiçbirisi fayda etmedi.* ||*Fayda vermemek*, yararlı olmamak, işe yaramamak. ||*Faydası olmak*, etkisi olmak, yararı dokunmak. ||*Ne fayda?* "Artık çok geç, bir faydası dokunmaz" anlamında kullanılır.
—*Esk. Faide-cû*, fayda arama, çıkar gözetme. ||*Faide-hiber*, bir şeyin gerçeğine varma kazancı. ||*Faidemend*, yararlı, kârlı. ||*Faide-i tarihiye*, tarihin sağladığı kazanç.
—Ed. Eski düzyazı yapıtlarda, sırası geldikçe saplama yapılarak metne eklenmiş düşündürücü, öğretici, eğlendirici bölümlere konulan başlık.
—İkt. Bir malda gerçekten bulunan veya bulunduğu düşünülen, bir gereksinimi karşılamak ya da bunun için elverişli koşulları yaratmak yetisi. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Eksi fayda*, bir üretim biriminin, ürünlerini kullananlara ya da çevresine verdiği zarar, bunlar için oluşturduğu sakınca.
—ANSİKL. İkt. İktisadi bakımdan, bir şey bir kimsenin öznel olarak hoşuna gittiği zaman, o kimse için fayda taşıyor demektir. Fayda, mal ya da hizmetlerin özünde bulunan niteliklerden biri olmayıp, bunlar hakkındaki düşüncelerle duyulan arzuya bağlıdır. Fayda, önceden elde bulunan malların miktarına ve karşılanacak gereksinimin şiddetine bağlıdır. Marjinalist okul, marjinal fayda analizinde, özellikle, arzunun ve kayıtsızlığın sınırında yer alan bir malın faydasını incelemiştir. (→ DEĞER.)

Dolaysız fayda ve *dolaylı fayda* biçiminde bir ayrım yapılır. Dolaysız mallar, gereksinimleri doğrudan doğruya karşılayan mallardır (örn.: ekmek); diğerleriyse, bunların üretilmesine yararlar (örn.: un, maya). Dolaylı mallar, ancak dolaysız malların elde edilmesini sağlamak yetileri sayeside iktisadi faydaya sahiptirler; onların faydası, dolaysız malların faydası tarafından koşullandırılır. Dolaysız mallar istenilebilir olmaktan çıktığı gün, dolaylı malların kullanış değeri de ortadan kalkar: tütün tüketilir olmaktan çıktığında tütün bitkisinin hiçbir faydası kalmaz. Yine, *bireysel fayda* ve *toplumsal fayda* ayrımı yapılır. Altın gibi değerli bir madenin bireysel kullanılışı, onu bireylerce kendisi için aranan bir nesne yapan öz niteliklerine, sanayideki işlenişlerine bağlıdır. Fakat altın, para olarak kullanılacak olursa, ona fazladan bir işlev -yani bir fayda-, değer taşıyıcılığı, hatta değer ölçüsü işlevi verilmiş olur. Bu ek fayda, hiç şüphesiz, toplumsal bir faydadır. Bundan başka, *ordinal fayda* ile *mardinal fayda*'dan söz edilir. Böylelikle, faydaların güç ölçülebilir ve pek az kıyaslanabilir (kardinal özellik) olmalarına rağmen, belli bir sıraya göre sınıflandırılabilecekleri (ordinal özellik) belirtilmek istenir. Nihayet, faydanın karşısına *eksi fayda* konur. Bu terim, ingiliz W.S. Jevons tarafından ortaya atılmıştır (*Politik iktisat teorisi*, 1871): çalışmak için çaba harcandığında, bu çaba (hiç olmazsa bir süre sonra) hoş olmayan bir duyuma yol açabilir; bu sözkonusu çalışmanın eksi faydasıdır.

FAYDACILIK → YARARCILIK.

Faydacılık *(Utilitarianism)*, John Stuart Mill'in yapıtı (1863). Mill, bu yapıtta, faydacı ahlak görüşünü açıklar ve bütün kavramları deneyden geldiği için bu görüşün tümevarımlı diye adlandırılması gerektiğini ileri sürer. Faydacı ahlakın ilkesi şudur: eylemler, mutluluk yarattıkları ölçüde iyi, mutsuzluk yarattıkları ölçüde kötüdürler. Mutluluk, zevk duymaktır ya da zahmet çekmemektir; mutsuzluksa, zahmet çekmektir ve zevk duymanın yokluğudur.

FAYDALANMA a. Faydalanmak eylemi. Ask. *Başarıdan faydalanma*, bir taarruzun başarısından olabildiğince yararlanmayı hedefleyen taarruz savaşının bir evresi.
—Dy. *Faydalanma zamanı*, bir lokomotifin, zamanın yüzdesi olarak hesaplanan kullanılabilirlik zamanı (lokomotifin gerçek kullanımından ayrı olarak).

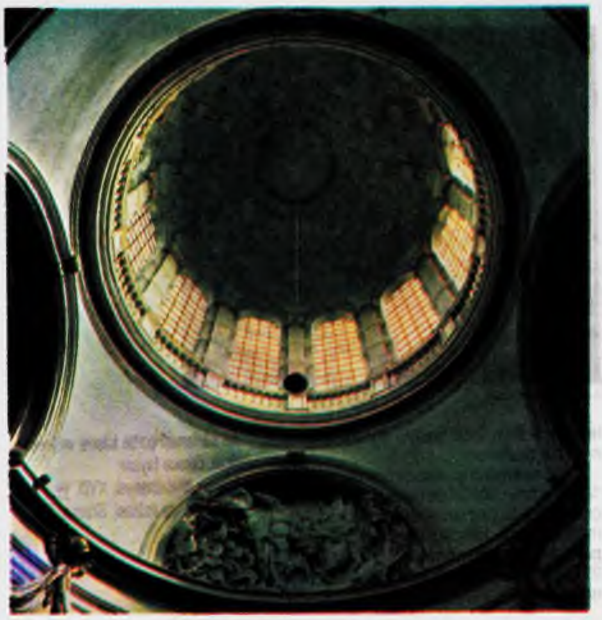
FAYDALANMAK gçz. f. *Bir kimseden, bir şeyden, bir işten faydalanmak*, ondan yarar sağlamak; yararlanmak: *Onun deneyimlerinden faydalanmak gerek. Bir kitaptan, bir yazıdan faydalanmak.*

FAYDALI sıf. İşe yarayan, yararlı: *Faydalı olacağını sanmıyorum. Her yönüyle faydalı bir kitap.*

FAYDASIZ sıf. İşe yaramayan; yararsız: *Faydasız baş mezara yaraşır* (atasözü).

FAYDHERBE (Luc ya da Lucas), flaman heykelci ve mimar (Menchelen 1617 -*ay. y.* 1697). Rubens'in en gözde öğrencilerinden biri ve barok heykelciler arasında en "rubensçi" heykelciydi. Başlıca yapıtları Mechelen kiliselerini süsler; bu kiliselerden Hanswijck'in Onze-Lieve-Vrouw kilisesi ile Leliëndaal manastırı'na bağlı kiliseyi yaptı. Mechelen St.-Rombaut'daki siyah-beyaz mermerden ana sunak ve başpiskopos Cruesen'in mezarı anılmaya değer. Ayrıca, fildişi oymalar da yapmıştır (*Bacchanalialar, Çocuk oyunları*, Münih, Karlsruhe, Viyana).

Bastin-Evrard

FAYE (Jean-Pierre), fransız şair, denemeci, romancı ve tiyatro yazarı (Paris 1925). Romanlarında kapitalizmin yol açtığı parçalanmayı anlattı. *Entre les rues*'de (1958) MacCarthy dönemi Amerikası'nı, *La Cassure*'de ise (1961) 13 mayıs Paris'ini işledi. Ama Faye daha çok denemeleri ve yazılarıyla tanındı. *Le Récit unique*'te (1967) tarihi, söylemin "direksiyon"'u olarak kabul eden Faye söylemle tarih arasındaki bağıntılara yepyeni bir bakış getirdi. *La Théorie du récit* (1972) ve *Langages totalitaires*'de nazizmin yükseliş dönemindeki dilsel kopuklukların önemine parmak bastı. Tarihi dile getirme tarzı onu yapmanın bir biçimidir: Faye, XVIII. yüzyılda Mably ile Boulainvilliers'nin Fransa'nın kökenleri üzerindeki tartışmalarını, batı tarihinin anahtarlarından kabul eder. Bazı romanları: *le Portugal d'Otalo* (1976), *Yumi, visage caméra* (1983). 1968'de Change adlı bir dergi çıkaran Faye'ın oyunları, şiirleri (*Verres*, 1977; *Syeeda*, 1984), denemeleri (*La Raison narrative*, 1990; *Le livre de Lioube*, 1991; *Fragment de la grande Nap*, 1992) vardır.

FAYETTEVILLE, ABD'de (Kuzey Carolina) kent, Wilmington'un K.-B.'sında; 59 500 nüf. Besin ve kimya sanayisi.

FAYEZ AHMED FAYEZ, pakistanlı şair (Sialkot 1911). Bağlı ve devrimci bir yazar olan Fayez, 1962'de Lenin ödülü'nü aldı. Başlıca yapıtları şunlardır: *Traces de plaintes* (fr. çev.) [1941]; *les Mains de la brise* (fr. çev.) [1952]; *Journal de prison* (fr. çev.) [1957].

FÂYİH, FÂYİHA a. (ar. *fā'ih*, dişl. *fā'iha*). *Esk.* Güzel koku, çiçek ve meyve kokusu.

FÂYİHA → FÂYİH.

FAYOL (Henri), fransız mühendis (İstanbul 1841 - Paris 1925). 1888'den 1918'e kadar Commentry-Fourchambault şirketi' nin müdürlüğünü yaptı ve bu kurumu iflasın eşiğinden kurtararak kalkındırdı. Mesleki deneyimine dayanarak, bir kuram ortaya attı ve bunu *l'Administration industrielle générale* (Sanayide genel yönetim, 1917) adlı bir kitapta açıkladı. (→ FAYOLCULUK.)

FAYOLCULUK a. (özel ad. *H. Fayol*'dan). Henri Fayol'un, işletmenin örgütlenmesine ilişkin öğretisi.
—ANSİKL. Fayolculuk, esas olarak bir yasa ve bazı ilkelerle dile getirilir. Fayol, bu yasayı şu sözlerle açıklar "Alt kademelerdeki görevlilerin yeteneği esas olarak mesleki yetenek, yüksek kademelerdeki görevlilerin yeteneği ise yönetim yeteneğidir. Fayolculuğa göre işin özü, işletmede kimin neyi yapması gerektiğini en iyi bilecek durumda olan yöneticinin zihinsel ve ahlaki yeteneğiyle belirlenir. Yönetim yeteneği şu ilkelerle kendini ortaya koyar: bilmek, öngörmek, örgütlemek, emretmek, eşgüdüm sağlamak ve denetlemek. Öngörü, fayolculuk için öncelikli bir işleve sahiptir: sözkonusu olan, işletmenin etkinlik programını öngörmeyi bilmek, dolayısıyla yaratıcı tasarımı ve hesap yeteneği ortaya koymaktır.

FAYRAP a. (ing. *fire up*). Denizc. **1.** Bir buhar kazanının buhar oluşturacak biçimdeki yanar durumu. || *Fayrap küreği*, kömürlü kazanlara kömür atmakta kullanılan kısa saplı, geniş ağızlı kürek. || *Fayrap odunu*, sönmüş bir kazanı canlandırmak ya da kazandaki kömürü tutuşturmak için kullanılan odun. (Eşanl. FAYRAPLIK.) **—2.** *Fayrap etmek*, geminin hızını artırmak için kazanı harlandırmak; bir işin akışını ya da yapımını hızlandırmak: *Kapıları pencereleri sonuna kadar fayrap etmek* (arg.).
◆ ünl. Gemilerde ateşçiye ateşi hızlandırıp güçlendirmesi için verilen komut.

FAYRAPLIK a. Denizc. FAYRAP' ODUNU'nun eşanlamlısı.

FAYRFAX (Robert), ingiliz besteci (Deeping Gate, Lincolnshire, 1464-Saint Albans, Hertfordshire, 1521). Henry VII ve Henry VIII dönemlerinde krallık capella'sında görevliydi. 6 missa, 10 motet, 2 magnificat, 8 şanson ve birkaç çalgı yapıtı besteledi.

FAYSAL a. (ar. *fayşal*). *Esk.* **1.** Kesin yargı, karar: *"... peyder-pey vuku bulan iddiâ ve istidâlara faysal verilmeyip tarafeyn keşâkeşte kalmıştır"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—2.** Kesme, ayırma. **—3.** Hüküm veren kimse, yargıç.

FAYSAL I (Taif, Suudi Arabistan, 1883 -Bern 1933), Irak'ın ilk kralı (1921-1933), haşimi ailesinden Hicaz kralı, Hüseyin'in oğlu. Lawrence'ın desteğiyle Araplar'ı Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklandırdı, ingiliz general Allenby komutasındaki ingiliz ordusuyla Şam'ın ele geçirilmesine katıldı (1918) ve Suriye kralı oldu (1920). Fransızlar tarafından Şam'dan kovuldu, İngiltere'nin desteğiyle Irak kralı oldu. Hükümdarlığı sırasında, Irak bağımsızlığına kavuştu.

FAYSAL II (Bağdat 1935 - *ay. y.* 1958). Irak kralı (1939-1958), Gazi I'in oğlu. Erginlik çağına kadar (1953), devleti kral naibi Abdullah yönetti. Faysal II, cumhuriyetin ilanıyla sonuçlanan 14 temmuz 1958 ayaklanması sırasında öldürüldü.

FAYSAL I BİN ABDÜLAZİZ (Riyad 1906 - *ay. y.* 1975), Suudi Arabistan kralı (1964), Suud bin Abdülaziz'in üvey kardeşi ve halefi. Babası kral Abdülaziz bin Suud zamanında dışişleri bakanı ve Hicaz genel valisi olan Faysal, başbakanlığa ve başkomutanlığa getirilmeden önce, İkinci Dünya savaşı sonrasında Birleşmiş milletler'de ülkesini temsil etti. Babasının ölümü üzerine (1953) veliaht, ardından maliye bakanı ilan edildi (1957); kardeşi kral Suud'un takip ettiği siyasete karşı çıktı, bunun üzerine kral fiili iktidarı, başbakan unvanıyla ona bırakmak zorunda kaldı (22 mart 1958). Faysal'ın kemerleri sıkma politikası burjuvaların hoşnutsuzluğuna neden oldu, Suud bu durumdan yararlanarak Faysal'ı görevden uzaklaştırdı (22 aralık 1960). Faysal, Nasır ile anlaşmazlık halinde bulunan (Yemen olayı) kral tarafından yeniden başbakanlığa getirilince Mısır ile ilişkileri kesti (6 kasım 1962) ve Yemen kralını, Kahire'nin silahlandırdığı ve yardım ettiği cumhuriyetçilere karşı destekledi. 1963'te, Nasır'ın etkisini önlemek amacıyla Mekke'de *Müslüman dünyası birliği*'ni kurdu. Mart 1964'te bütün yetkileri aldıktan sonra, 2 kasımda kardeşini tahttan indirdi ve yerine geçti. İslam dünyasının tutucu güçlerini kendi etrafında toplamayı tasarlayan Faysal, 1965'ten başlayarak bir islam "zirvesi"nin toplanmasını önerdi; bu tasarı 1969'da gerçekleşti (Rabat İslam konferansı). Dışta ABD ve Büyük Britanya ile bir yakınlaşma politikası izledi. 1967 haziranında üçüncü İsrail-Arap savaşı sırasında kral Hüseyin'i desteklemek amacıyla Ürdün'e askeri birlikler gönderdi, ancak bu kuvvetleri cephedeki harekâta sokmadı. Ağustos 1967'de, Nasır ile Hartum'da, Yemen'e yaptıkları müdahaleye son vermelerini öngören bir antlaşma imzaladı. Haziran 1969'da bir suikasttan kurtuldu, bunun sonucunda toplumun en yoksul kesimi lehine iktisadi ve mali önlemler almak gereğini duydu. Öte yandan, arap ülkelerine geniş çapta mali yardımlar yaptı. Nasır'ın ölümünden sonra (eylül 1970) kral, Cidde'de toplanan İslam konferansı'nda, arap devletleri arasında bir dayanışma yasasının oylanıp kabulünü sağladı (şubat-mart 1972). 1973'te, ülkesinin etkisini geniş çapta artıran petrol bunalımı sırasında Faysal, Arabistan'ı bölgenin en önemli gücü durumuna getirmek ve devrimci hareketlere karşı savaşan ülkelere askeri yardım yapabilmek amacıyla silah satın almak için çok büyük ödenekler ayırdı. Yeğenlerinden emir Faysal bin Musa tarafından öldürüldü.

FAYSALABAD esk. **Lyallpur,** Pakistan'da kent, Pencab'da, Lahor'un G.-B.'sında; 1 092 000 nüf. (1989). Birkaç bin nüfuslu bu kasaba, yüzyılın başında 150 000 (1947), günümüzdeyse 1 milyon nüfusa ulaştı (bu sayede ülkenin üçüncü büyük kenti oldu). Büyük bir tarım pazarıdır ve besin, tekstil (pamuğun işlenmesi, tuhafiye gereçleri) sanayilerini de içerir.

FAYTON ya da **PAYTON** a. (yun. mitolojik kahraman *Phaeton*'un adından). Önde sürücü, arkada yolcular için oturma yerleri bulunan, bazısı körüklü, dört tekerlekli, bir ya da iki at tarafından çekilen araç.

Bk. resim sayfa 4006

—ANSİKL. *Fayton*'da ön tekerleklerin çapı, arka tekerleklere oranla küçüktür. Önde arabacının oturması için yüksekçe bir yer, arkada oturmaya mahsus karşılıklı iki sıra bulunur. Arabaya ön ve arka tekerlekler arasına yerleştirilmiş basamakla binilir. Genellikle dört kişiliktir. Arabacının oturduğu bölümün iki yanında birer fener bulunur. Körük çekildiğinde arabacı dışında kalır.

Fayton, İstanbul'da Abdülmecit döneminde saray ve konak arabası olarak girdi. Abdülaziz döneminde de kira faytonları kullanılmaya başlandı. Bu dönemlerde İstanbul'da tek ulaşım aracı, atlı binek arabalarıydı. Bunlardan faytonun üstü açık; lando* ve kupa* adlı arabalarınsa üstü kapalıydı. Abdülhamit II döneminde kadınların faytona binmesi yasaklanmıştı.

Kira faytonlarının bazıları, her gün piyasaya çıkar, bazılarıysa çok süslü olur ve varlıklı kişilerce kiralanırdı. Bunlar piyasadan müşteri almazdı. Kira faytonlarının müşteri bekleme yerleri Eminönü meydanı, Sirkeci istasyonu, Sultanahmet meydanı, Beyazıt meydanı, Aksaray meydanı, Edirnekapı, Beyoğlu'nda Tünel önü, Galatasaray, Taksim meydanı, Harbiye, Karaköy, karşı yakada Beykoz, Üsküdar, Kadıköy, Pendik ve Büyükada'daydı.

İstanbul'dan sonra başta İzmir olmak üzere Adana, Ankara, Bursa gibi büyük kentlerde de kullanılmaya başlandı.

Motorlu araçların yaygınlaşmasıyla günümüzde fayton kalmamış gibidir. Yalnızca İzmir'in Alsancak semtinde ve motorlu araçların sokulması yasak olân Büyükada ve Heybeliada'da bugün de kullanılmaktadır.

FAYTONCU a. **1.** Fayton sürücüsü **—2.** Fayton işleten kimse.

FAYTONCULUK a. Faytoncunun yaptığı iş.

FAYYUM (EL-) [kıpti dilinde **Phiom,** "gölün ülkesi"nden]. Mısır'da il, Nil'in batısında; 1 792 km²; 1 444 047 nüf. Yönetim merkezi *Medinet ül Fayyum.*

Bk. resim sayfa 4006

Fayyum, Batı çölünü (ya da Libya çölü), Kuzey çölünü engebelendiren ve deniz düzeyinin altında bulunan (dibi-45 m) çöküntüler ailesi içinde yer alır. Nil'e (çığırı bu yörede 22 m yükseltidedir) yakın olması sayesinde ırmağın taşkınlıklarıyla sürekli beslenir: Nil'in kollarından, bostan dolaplarını ve değirmenleri çalıştırabilecek kadar hızlı akan Bahr Yusuf, çöküntüye girer, birçok sulama kanalını besledikten sonra kuzey-batı'yı kaplayan Kirbet Karun'da (eski Moeris gölü) yok olur. Böylece Fayyum, çölün ortasında, Nil Mısırı'nın bir milyonu aşkın nüfusu barındıran gerçek bir parçasıdır. K.-B.'da, gölün yakınında, pirinç tarımı ağır basar; başka yerlerdeyse, buğday ve mısırla desteklenen pamuk ekimi yapılır; bütün bu tarım etkinlikleri, yer yer, bölgenin bir özelliği olan meyve bahçeleri (turunçgiller) ve bostanlarla kesintiye uğrar.

• *Tarihöncesi ve paleontoloji.* Oligosen devir boyunca tropikal ormanlarla kaplı ve içinden birçok ırmak geçen bölge, aynı dönemde yaşamış hayvan ölülerinin sürüklendiği eski bir göl halicinin çökeltileriyle oluşan son derece önemli bir paleontolojik kaynak haline gelmiştir. Bu bölgede keşfedilenler arasında; günümüzdeki küçük maymunların atası olabilecek 25-35 milyon yıl önceki birçok fosil maymun parçası; aelopithekus denilen jibonlar ve aegyptopithekus olarak adlandırılan büyük maymunlar. Yine aynı katmanda ortaya çıkarılan propliopithekuslar bazı uzmanlara göre insangillerin atalarıdır.

Üst yontmataş çağından günümüze yerleşme izleri kalmıştır. Huni biçiminde çökük bir arazide gerçekleşen çok zengin yenitaş çağı sitleri bugün kurumuş bulunan bir gölün kıyısında yer almaktaydı. Yenitaş çağının başlangıcını oluşturan en eski devre (A) çakmaktaşından çeşitli eşyalar (baltalar, ok uçları ve oraklar) yapmasını bilen köyler ve ilk seramik çalışmalarını içerir; bu köylerde hasır sepetler içine koyulan buğdaylar büyük ambarlarda saklanırdı. Daha yakın bir evredeyse (B), seramik eşyalar kullanmayan, basit küçük çakmaktaşı eşyaların yanında, yenitaş çağının sonunda uçları kanat gibi saplı oklar üretebilen eski yerleşme birimleri görülmüştür.

• *Tarih ve arkeoloji.* Geniş Fayyum vahasının dibinde Mısırlılar'ın *Pa-yom* ("Deniz") dedikleri ve adı buradan gelen Birket Karun gölü yer alıyordu. Eski İmparatorluk döneminde (İ.Ö. 2800'e doğr.) içinde balık ve kuşların kaynaştığı göllerle ve ormanlarla kaplı olan bu bölge önemli bir balıkçılık ve avcılık yeridir. Bu dönemden kalan Seila yakınındaki piramit olduğu sanılan tamamlanmamış bir yapı, yine tamamlanmamış Kasr es-Sağa tapınağı gibi birkaç yıkıntı yeterince incelenmemiştir

fayton

Associated Press

Irak kralı **Faysal I**

Agence Intercontinentale

Irak kralı **Faysal II** taç giyme töreninde (mayıs 1953)

Abbas-Gamma

Faysal I bin Abdülaziz Suudi Arabistan kralı (şubat 1974'te)

Rol

XX. yy.'ın başında Paris'te bir fayton

Fayyum
Sesostris II'nin El-Lahun'da yaptırdığı piramidin kalıntıları
Orta İmparatorluk, XII. sülale

XII. sülale zamanında (İ.Ö. 2000) Firavunlar, bataklıktan ekime elverişli topraklar kazanarak bölgeyi değerlendirdiler ve El-Lahun kanalı sayesinde büyük gölün sularını düzene soktular (bu yörede özellikle salatalık yetiştirilir). Hükümdarlar büyük binalar yaptırdılar; bunlardan günümüze önemli kalıntılar ulaşmıştır. Özellikle kobra tanrıçaya adanan Medinet Madi tapınağı: Amenemhat III tarafından yaptırılan ve Amenemhat IV tarafından güzelleştirilen bu tapınak, Ptolemaios döneminde yapılan pek çok eklemeye karşı, Orta İmparatorluk döneminin ender ve ilginç dinsel yapı örneklerinden biridir. Yunanlılar tarafından, tapınağının büyüklüğü ve karmaşıklığı bakımından Labirent ile kıyaslanmaya değer bulunan Havare'deki Amenemhat III'ün mezarlık yapıları bütünü oldukça harap durumdadır. Sesostris II'nin mezar tapınağında çalışan zanaatkârlar, sanatçılar ve görevliler için kurulan Kahun kentinde, birkaç odadan oluşan evlerin yanı sıra, dikine bir yol boyunca inşa edilmiş, geniş konutlara, pek çok odaya rastlanır. List'te, Amenemhat I ile Sesostris I'in piramitleri vardır. Sesostris I'in piramitinden alınan ve bu firavunu oturmuş olarak temsil eden kalker taşından on heykel Kahire müzesi'ndedir. Piramitlerin çevresinde VI. sülalenin mimarlık üslubunu anımsatan krallık mezarlığı uzanmakla birlikte, kraliçeye ve kral ailesi üyelerine ait pek çok küçük piramit yer alır.

Yeni İmparatorluk hükümdarları su tesislerini işler durumda tutmuşlar, ama pek az iz bırakmışlardır. İçlerinde kraliçe Tiyi'nin güzel bir başı da bulunan (Berlin müzesi) pek çok abanoz heykelciğin bulunduğu Medinet ül-Gurab sarayı ve tapınakları bunlara örnek verilebilir.

Gerileme döneminde, pek çok mısırlının yaşadığı bu bölge Ptolemaios II Philadelphos'un sulama çalışmalarıyla yepyeni bir canlılık kazandı. Fayyum'un en önemli tanrısı timsah-tanrı Sebek'tir. Bu bataklık bölgede hep selentere cinsi hayvanlar yaşar. Daha sonra, Ptolemaios II buraya makedonyalı paralı askerleri yerleştirerek, bağcılığın yayılmasını sağladı. Medinet ül-Fayyum yakınında Karanis, Kasr-Karun, bugünkü Medinet ül-Fayyum siti üzerinde eski Dionysias, Tebtynis ve Arsinoe (eski Krokodilopolis) gibi yunan-roma döneminden kalma birçok kentin yıkıntıları ayaktadır. Bugüne ulaşan çok sayıda yunan ve roma papirusları (yazın metinleri ve idari kayıtlar) vardır. Papiruslar, fayyum portreleri adı verilen resimlerle şaşırtıcı bir anlatım yoğunluğuna ulaşan, yeni bir sanat akımının gerçek beşiği olan bölgenin göz kamaştırıcılığının birer kanıtıdır.

İslamlığın benimsenmesinden sonra da Fayyum'daki sanat etkinlikleri sürdü, ama bugün bile bu dönem pek iyi bilinmiyor. Ancak bölgede arkaik bronzdan bir dizi yapıt kalmıştır. Bunlar arasında Mervan II' ye ait olduğu sanılan (750'ye doğr.) ibrik çok ünlüdür. Fayyum'da Ortaçağ'dan kalma birçok cami bulunmaktadır (aktarma sütunlarıyla Kayıtbay camisi).

Fayyum portreleri, yunanlı sanatçılar tarafından tahta plakalar üzerine mum cila ya da tutkal boyayla yapılmış tablolar (İ.S. II. - V. yy.). Bu portreler ilk kez Champollion tarafından 1820'ye doğru Fayyum ve başka sitelerin yeraltı mezarlıklarında bulundu. Bazen mumyaların yanına konmuş, bazen de eski ölü maskesinin yerine sargılarla mumyalara tutturulmuşlardı. Çeşitli müzelere dağılmış 600'den fazla portre bulunmaktadır. Bunlar arasında acemice yapılmış olanların yanı sıra gerçek başyapıtlar da vardır. Bazıları stilize edilmiş olmakla birlikte, çoğunda şaşırtıcı bir gerçekçilik ve modele bağlı kalma isteği görülür. Canlı ve sert bir bakış özellikle vurgulanmıştır. Acılı yüz hatlarıyla resmedilmiş yaşlı tasvirleri de bulunmuştur, ama portrelerin çoğu gençlere aittir; bu da resimlerin, modelin ölümünden önce yapıldığını ya da gençleştirildiğini göstermektedir. Bizans estetiğinin habercisi olan bu sanat, mısır ve yunan, doğu ve batı etkilerinin iç içe girdiği bir üslup karmaşasıdır. En güzel örneklerinden biri, Georges Rouault'nun esinlendiği sanılan *Fayyumlu kadın*'dır (Louvre müzesi).

S. Held

Medinet ül-Fayyum çevresindeki bir tarım alanı

Beuzen-Explorer

Ch. Lenars

Fayyum portreleri
Havare'de bulunan Artemidoros lahdinden ayrıntı (ölünün yüzü, tahta bir plaka üzerine resmedilmiştir),
İ.S. II. yy. *(British Museum, Londra)*

FAZ a. Dalga ve titr. EVRE'nin eşanlamlısı. ||*Faz farkı*, EVRE* FARKI'nın eşanlamlısı. ||*Faz ileriliği*, EVRE* İLERİLİĞİ'nin eşanlamlısı.

—Elektrotekn. Çokfazlı bir makinenin ya da düzeneğin sargısı ya da devresi. (Bir yıldız bağlantıda, her faz nötr noktayı her uca bağlar; çokgen bir bağlantıda bir faz, iki ucu birbirine bağlar.) ||*Faz kaydırıcı*, giriş ve çıkış büyüklükleri arasında bir faz kayması oluşturan enerji çeviricisi ya da elektriksel türdönüştürücü. ||*Faz kayması*, frekansları aynı olan iki almaşık olay, örneğin bir gerilimle oluşturduğu akım arasındaki faz farkı.

—Fiz. Bir sistemin homojen bölümü. (Su, buz, su buharı, arı bir cismin üç ayrı fazıdır.) [Eşanl. EVRE.] (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Fazlar kuralı*, termodinamik denge halindeki bir sistemin v değişkesini $v = c + 2 - \varphi$ ifadesiyle belirleyen, Gibbs'in öne sürdüğü kural. (Bu ifadede c bağımsız bileşenlerin sayısını ve φ faz sayısını gösterir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Geom. (R, +) topolojik grubundan, açı ikililerinin ($\mathcal{A}$, +) topolojik grubu içine sürekli benzeryapı uygulaması. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Bir* A *sinüzoidal olayının bir* B *sinüzoidal olayına göre faz kayması*, A ve B sırayla $a \cos(\omega t + \alpha)$ ve $b \cos(\omega t + \beta)$ ile belirtildiğine göre $\alpha - \beta$ nın merkezsel fazı. [$\alpha - \beta$ pozitifse *ileriye faz kayması*, $\alpha - \beta$ negatifse *geriye faz kayması* diye kesinleştirilir.] ||*Bir* α *açı ikilisinin fazı*, $\varphi(1) = \alpha$ olan φ fazı.

—Mak. san. *Fazla boyutlandırmak*, bir parçaya, hesaplanarak bulunandan da-

ha büyük boyutlar vermek.

—Metalürj. *Faz diyagramı,* bir sistemin, termodinamik halini tanımlayan parametrelere göre çeşitli fazlarının kararlılık bölgelerini gösteren diyagram. (Bk. *ansikl.* böl. Metalürj. ve Fiz.)

—Nörobiyol. *Tek fazlı kayıt,* karşılaştırma elektrodu uzakta tutularak lifin yakınına yerleştirilen tek elektrot aracılığıyla bir sinir lifinin etkinliğinin kaydedilmesi.

—Petrogr. EVRE'nin eşanlamlısı.

—Polim. *Öbek fazı,* ÖBEK'in eşanlamlısı.

—Siber. EVRE'nin eşanlamlısı.

—ANSİKL. Fiz. Arı bir cisim, katı, sıvı ve gaz gibi çeşitli fazlar gösterebilir. Örneğin erime sırasında bir cisim, hem sıvı hem de katı halde bulunabilir. Bu durumda sıvı ve katı halin, yani iki fazın bir arada olduğundan söz edilir. Öte yandan katı bir cisim, iki ya da birçok farklı (ya da alotropik) katı faz gösterebilir. Özellikle kükürt iki kristal faz sunar; düşük sıcaklıkta kararlı olan sekizyüzlü kristaller, 95,4 °C'ta, olağan atmosfer basıncı altında, prizmasal kristallere dönüşür.

Bir sıvı karışımı, çeşitli bileşenlerinin birbirine karışmasına ya da karışmamasına göre bir ya da birçok fazdan oluşabilir. Örneğin bir su ve etanol karışımı tek bir faz oluşturmasına karşılık, bir yağ ve su karışımı iki faza ayrılır.

Koloitleri incelerken, "faz" adı, bir emülsiyonu ya da bir katı asıltıyı oluşturan elementler için kullanılır. Böylece, *dağılmış faz* ya da *iç faz,* emülsiyon ya da katı asıltı halindeki maddeyi belirtirken, dağılma ortamı *dış faz* adıyla anılır. Örneğin süt bir emülsiyondur ve yağlı bir madde olan iç fazı, karmaşık bir çözeltiden oluşan dış faz içinde dağılmıştır.

• *Fazlar diyagramı.* Bir sistemin halini tanımlayan, termodinamik parametrelerin her değeri için, sistemin kararlı fazı belirlenebilir. Metalürjide çok kullanılan faz diyagramları bu farklı fazların denge bölgelerini grafik olarak gösterir. Bağımsız parametre sayısı ikiden çok olursa, fazlar diyagramı uzay koordinatlarıyla çizilir: fazların kararlılık bölgeleri, iki fazın olası dengesini ve bir geçiş*i karşılayan yüzeylerle ayrılır. Daha doğrusu bu diyagramın, farklı düzlemlerle kesitleri çizilir: böylece ikisi dışında, bütün parametreler saptanır.

Şekil 1, arı bir cismin fazlar diyagramını göstermektedir: iki bağımsız değişken, sırasıyla apsis ve ordinat ekseninde yer alan T sıcaklığı ve *p* basıncıdır. Şekil 2 katı ve sıvı fazlarda tümüyle karışabilen iki A ve B cisminden (örneğin bakır ve nikel) oluşmuş bir karışımın fazlar diyagramının değişmez basınçta bir düzlemle kesitini gösterir (gaz faza bu diyagramda yer verilmemiştir). Üç bağımsız parametre (sıcaklık, basınç ve bileşim), sistemi tanımlamak için zorunludur; dolayısıyla basıncın değişmez olduğu, sıcaklığın ordinat ve derişimin apsis ekseninde yer aldığı varsayılır.

Arı A ve B cisimlerinin, T_A ve T_B erime sıcaklıkları düşey eksenlerde belirtilmiştir. I bölgesi homojen sıvı fazın ve II bölgesi homojen katı fazın kararlı olduğu bölgelerdir. Sıvılaşma* ve katılaşma* eğrileri, sıvı ve katının, T sıcaklığında denge halindeki C^S ve C^K bileşimlerini tanımlar. Derişimi C_0 ve sıcaklığı T_0 olan belli kütlede bir sıvı, soğutulursa, katılaşma T_1 sıcaklığında başlar ve oluşan katının C_1^K derişimi, B cismince daha zengindir. Artık sıvının bileşimi değişikliğe uğradığından katılaşma sıcaklığı değişir. Katılaşma sürdükçe, katıdaki A cismi oranı, B cismine göre daha çok artar. T sıcaklığında, derişimi C^K olan katı, derişimi C^S olan sıvıyla dengededir (diyagramın M″ ve M′ noktaları); $M_K(T)$ katı faz kütlesi ve $M_S(T)$ sıvı faz kütlesi, kaldıraç kolu kuralıyla verilir: $M_S(T)/M_K(T)$ = MM″ / MM′. Sistem T_2 sıcaklığına ulaştığında C_2^S bileşimindeki son sıvı damlası da kaybolur ve katı, C_0 başlangıç bileşimine döner. Şeklin iç bölge dilimi, kararlı homojen çözeltiye yer vermeyen parametre değerlerini gösterir.

Ayrıca sıvı-buhar geçişleri için de diyagramlar çizilebilir: sıvılar, birbiri içinde tümüyle çözünürse, şekil 2'de görülen diyagrama benzer diyagramlar elde edilir. Katılaşma halinde, sıvılaşma eğrisinin sıvı fazın kararlılık bölgesini sınırlaması gibi, çiğ* eğrisi de gaz fazın kararlılık bölgesini sınırlar.

Faz diyagramları genellikle, burada incelenen basit biçiminden çok daha karmaşıktır. (Bk. Metalürj. böl.)

• *Fazlar kuralı.* Bir sistemin *v* değişkesi, bağımsız olarak seçilebilen yeğin termodinamik değişkenlerin (basınç, sıcaklık, her fazda değişik bileşenlerin derişimi vb.) maksimum sayısıdır. Bağımsız bileşen sayısı *c,* sistemin kimyasal bileşimini belirtmede kullanılan arı cisimlerin minimum sayısına eşittir ($c = m - p$; eşitlikte *m* arı cisimlerin sayısını ve *p, m* türün uğrayabileceği kimyasal tepkime sayısını gösterir); faz sayısı φ ile gösterilir. Bir sıvı su -buhar su dengesi göz önüne alalım: $c=1$, $\varphi=2$ ve dolayısıyla v = 1'dir; sistem tek değişkelidir ve işleyen ancak bir parametreyi, örneğin sıcaklığı saptayabilir; bu durumda denge basıncı belirlenebilir ve bu basınç T sıcaklığındaki doyuran buhar basıncıdır. Katı, sıvı ve buhar gibi üç fazın birlikte bulunduğu üçlü noktada, sistem değişmez konum kazanır ($v=0$). İkili su-etanol karışımının sıvı-buhar dengesi göz önüne alınırsa, $c=2$, $\varphi=2$ ve dolayısıyla $v=2$ elde edilir; işleyen bu kez, sıcaklığı ve basıncı keyfi olarak seçebiiir; demek ki her iki fazda su ve alkol derişimleri tam olarak belirlenmiştir.

—Geom. AÇI maddesinde, U, modülü 1 olan karmaşık sayıların kümesi olmak üzere (U,X) ile eşyapılı $(\mathcal{A},+)$ nın değişmeli grup yapısı incelenir. Bir topolojik grup yapısı elde etmek için, $\mathcal{A}$ üzerinde, iki α ve β elemanı arasında bir uzaklık tanımlamak gerektir. Doğal biçimde, U nun elemanları olan u_α ve u_β nın argümanları sırasıyla α ve β olmak üzere bu uzaklık $|u_\alpha - u_\beta|$ ya eşit alınabilir. Bu durumda sıfır olmayan her φ fazı, $m \in \mathbb{R}^{+*}$ ve φ nin peryodu *m* olmak üzere, çekirdeği $m\mathbb{Z}$ olan örten (birebir değil) bir benzeryapı uygulamasıdır. Bir α açısı için birçok belirtimler* elde edilebilir, özellikle de α nın en küçük pozitif belirtimi, $[0,m[$ ye ait olanıdır.

Fazların ϕ kümesi üzerinde iki işlem tanımlanabilir: $\forall x \in \mathbb{R}$ ve $\forall (f,g) \in \phi^2$ $(f+g)(x) = f(x) + g(x)$ olan bir iç toplama; $\forall x \in \mathbb{R}$ ve $\forall (\lambda,f) \in \mathbb{R} \times \phi$, $(\lambda \cdot f)(x) = f(\lambda x)$ olan bir dış çarpma. Bu durumda $(\phi,+,\cdot)$, benzeryapı uygulamalarının alt vektör uzayı olan 1 boyutlu bir $\mathbb{R}$-vektör uzayıdır.

m dönemli bir φ fazına dayanarak, $\frac{m}{n}\cdot\varphi$ ve $-\frac{m}{n}\cdot\varphi$ dönemli fazlar, özellikle de devir adı verilen 1 dönemli iki faz elde edilebilir; aşağıda ikisinden biri τ ile gösterilecektir.

Bir α açı ikilisinin fazı [$\varphi(1) = \alpha$ olan φ fazı], ancak ve ancak bir tek açı ikilisinin fazı olabilir. Ama her açı ikilisi sonsuz sayıda faz kabul eder: aralarından biri φ ise, bu fazlar, τ bir devir ve $k \in \mathbb{Z}$ olmak üzere $\varphi + k\tau$ dur.

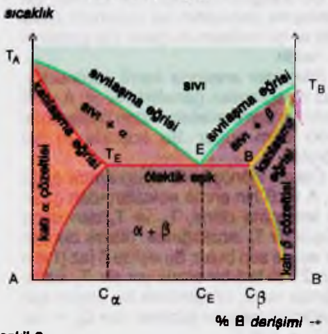
ϕ fazlar doğrusu yönlendirilebilir ve bu yönlendirimin düzleminkiyle bağdaşır olması için düzenleme yapılır: $m \in \mathbb{R}^{+*}$ dönemli φ fazı ne olursa olsun, $\varphi(m/4)$ doğru (yönlü) δ dik açısıdır. Bu yönlendirime tam sıralanmış bir bağıntı eşlik edebilir. Bir yönlendirim seçildiğine göre en çok kullanılan pozitif fazlar şunlardır: devir (pozitif) [kısaltması dev. ve dönemi $m=1$]; radyan (rad, $m=2\pi$); dikaçı (D, $m=4$); derece (°, $m=360$); grad (gr, $m=400$). Her açının, ϕ nin her "yarı açık aralığı" içinde, dev çaplı tam tamına bir fazı vardır. Merkez fazı $\left]-\frac{1}{2}\text{dev}, \frac{1}{2}\text{dev}\right]$ nın elemanı olur, en küçük pozitif fazı da [0, dev[nin elemanı olur.

Bir ölçü belirlemek için, ϕ daha önce yönlendirilmiş ise, birim faz olarak, sıfır olmayan φ_0 elemanı seçilir; yoksa, φ_0 ın seçimi ϕ yi yönlendirir. Bu durumda R-vektör uzayının, $\mathbb{R}$ den ϕ içine λ ya $\lambda\varphi_0$ ı eşlik ettiren bir eşyapı dönüşümü tanımlanabilir. $\lambda \mapsto \lambda$ rad özel eşyapı uygulaması, her gerçek *x* sayısını *x* rad fazına özleştirmeye olanak sağlar.

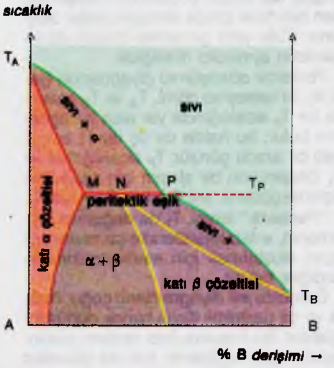
Fazların yararı şuradan gelir: $\mathcal{A}$ nın ancak $\mathbb{Z}$-modülün bir yapısı olduğu ve $\mathcal{A}$ içinde $nx = \alpha$ ($n \in \mathbb{N}^* - \{1\}$) biçimindeki bir denklemin çözümleri sayısının, $\frac{1}{n}\alpha$ notasyonlarının bir anlamı olmasını yasaklamasına karşın, bu çözümlerin, fazları, $\frac{1}{n}$ ile α nın fazlarının çarpımına eşit açılar yani $\frac{1}{n}\cdot\varphi + \frac{k}{n}\tau$, ($k \in \mathbb{Z}$) olan açılar olduğu söylenebilir. Bu durumda "bir fazı $\frac{\pi}{8}$ rad olan açı"nın kısaltması olan "$\frac{\pi}{8}$ rad lık açı" ifadesi bir anlam kazanır.

Bu yüzden faz kavramı, doğru ikilisi açılarına ve açı çiftlerine (merkez fazları, en

ötektik bileşik diyagramı

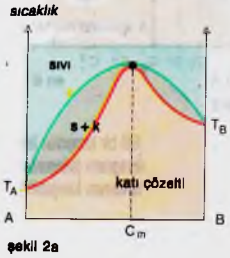
şekil 3

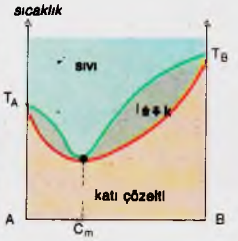
şekil 4

peritektik bileşik diyagramı

maksimum (a) ve minimumlu (b) tam çözünürlük diyagramları

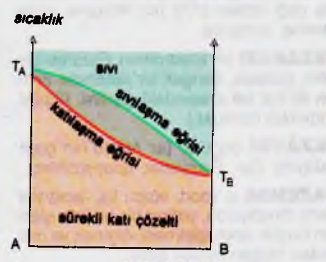

şekil 2a

şekil 2b

karşılıklı tam çözünürlük diyagramı

şekil 1

fazla ancak $\frac{1}{2}$ ·dev çaplı bir aralığı kaplayan çiftlere), aynı biçimde bir iki düzlemlinin fazlarına uygulanabilir.

—Metalürj. • *Faz diyagramı.* İkili alaşımların faz diyagramları, belirli basınçta, alaşımın katı ya da sıvı olduğu sıcaklık ve derişim bölgelerini tanımayı sağlar. Bunların ayırtedici özelliklerini, bileşimleri farklı iki faz taşıyan bölgelerin (sıvı-katı, katı-katı) varlığı oluşturur. Bu iki fazlı bölgelerde, ayrıca, alaşımın anma derişimi konusunda, "ters segman" ya da "kaldıraç kolu" denilen kuraldan yararlanarak birlikte bulunan iki fazın oranları da belirlenebilir. (Bk. fiz. böl.)

Faz diyagramları, çok farklı biçimler alsa bile, bir elementin öbüründeki çözünürlük olanaklarına dayanan ayırtedici büyük gruplar halinde sınıflandırılabilir.

• *Karşılıklı tam çözünürlük.* İkili diyagramın en yalın hali, A ve B bileşenlerinin hem katı hem de sıvı fazda her oranda çözünebildiği haldir. Bu olguya, ancak birkaç alaşımda, örneğin kristal yapıları eşdeğer, elektron değerliği aynı ve atom yarıçapları birbirine yakın A ve B elementlerinin oluşturduğu alaşımlarda rastlanır. Faz diyagramında, iki eğriyle, yani erimenin başlangıç (katılaşma eğrisi) ve bitim (sıvılaşma eğrisi) [şekil 1] sıcaklıklarının geometrik yeriyle sınırlı bir dilim yer alır. Bu dilimde kimyasal bileşimi, değişim kuralı uyarınca sıcaklığa göre sürekli farklılaşan sıvı ve katı faz bir arada bulunur.

Bu diyagram türünün özel bir hali, çift katılaşma demetinin bir minimum (şekil 2b) ve bir maksimum (şekil 2a) gösterdiği haldir.

• *Bileşenler arasında kısmi çözünürlük.* Faz diyagramları genellikle iki arı A ve B cisminin erime noktalarından başlayan iki farklı dilim sunar. Bu koşulda iki hal görülür:

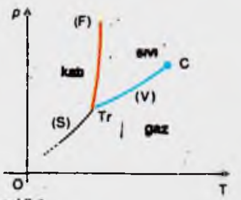
Ötektik dönüşümlü diyagramda (şekil 3), A ve B'nin erime noktalarından çıkan iki katılaşma dilimi, T_A ve T_B'den daha düşük bir T_E sıcaklığında, ötektik denilen bir eşikte son bulur. Bu eşikte 3 faz (1 sıvı faz, 2 katı faz) bir arada yer alır. T_E sıcaklığında ve C_E bileşiminde bir alaşım için aşağıdaki tepkime gözlenir: sıvı C_E → katı C_α + katı C_β.

Katı α fazı ve katı β fazının karışımından oluşan katı fazda, çoğunlukla bileşenlerden biri öteki içinde almaşık pullar oluşturur. Pullu yapı genellikle ötektik dönüşümlerin ayırtedici özelliğidir.

Peritektik dönüşümlü diyagramda (şekil 4), iki katılaşma dilimi, T_A ve T_B arasında bir T_P sıcaklığında yer alan bir eşikte son bulur; bu halde de üç faz (1 sıvı, 2 katı) bir arada görülür. T_P sıcaklığında ve C_L bileşiminde bir alaşım için aşağıdaki tepkime gözlenir: sıvı C_L + katı C_α → katı C_β.

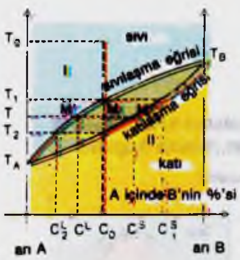
"Peritektik" terimi, T_P'de değişmez tepkimenin, α fazı kristallerinin çevresinde β fazını oluşturmak için sıvının tepkimeye girdiğini belirtir.

Gerçekte ikili diyagramların çoğu, ötektik ya da peritektik türde birçok dönüşüm gösterir. Bu koşulda özel fazların bütünleyici oluşumu gözlenir: katı ara çözeltiler ve belirli bileşikler.

şekil 1

An bir cismin faz diyagramının tipik biçimi. Hal değişim eğrileri şu çizgilerle gösterilmiştir (S): süblimleşme, (F): erime ve (V): buharlaşma; bunlar yalnızca bir tek fazın bulunacağı bölgeleri ayırır. Tr: üçlünokta. C: kritik nokta.

şekil 2

ikili bir karışımın faz diyagramı (bileşenler tamamen karışabilir)

FAZAHAT → FEZAHAT.

FAZAİL → FEZAİL.

FAZAO dağları, Togo'nun orta batısında dağ kütlesi (772 m). Koruma altına alınmış ormanlar.

FAZARASI sıf. Elektrotekn. *Fazarası gerilim*, çokfazlı, dengeli bir sistemde, ardışık iki hat teli arasındaki gerilim. (Eşanl HATARASI GERİLİM.)

FAZÂYİH çoğl. a. (ar. *fażiḥa*'nın çoğl. *fażāyiḥ*). *Esk.* Rezaletler, edepsizlikler.

FAZENDA a. (port. sözc.; lat. *facienda*'dan). Brezilya'da, yoğun bir şekilde işletilen büyük tarım işletmesi; ekenek ve meradan oluşan büyük çiftlik.

FAZIL, FAZILA sıf. (ar. *fāżıl*, *faḍıl*, dişl. *fażıla*, *fāḍıla*). *Esk.* Faziletli, erdemli, üstün: *"Âkil ü şeyh ü ehl ü fâzılsın"* (Şeyhi, XV. yy.).

FAZIL (Enderunlu) → ENDERUNLU FAZIL.

FAZIL AHMET AYKAÇ → AYKAÇ (Fazıl Ahmet).

FAZIL AHMET PAŞA Köprülüzade → KÖPRÜLÜ FAZIL AHMET PAŞA.

FAZIL ALİ ÇELEBİ İznikli, türk sufi ve bilim adamı (İznik, ? - İstanbul 1609). Köklü bir öğrenim görerek tasavvuf, tefsir ve hadis alanlarında döneminin bilginleri arasında yer aldı. Fizik, kimya gibi pozitif bilimlerle de uğraştı. Ahmet I'e kılıç kuşattı (1603). Divan tarzında şiirleri vardır.

FAZIL BİN AHMET EL-ESFERAİNİ EBÜLABBAS, gazneli vezir (öl. 1014). Samaniler yönetimindeki Merv'de posta müdürü olarak görev yaparken, Gazneli Mahmut'un çağrısı üzerine Nişapur'a giderek bu hükümdarın ilk veziri oldu (995). Ayrıca, Horasan'daki orduların komutanlığını üstlendiği gibi, giderek sınırları genişleyen devletin işlerini de büyük bir ustalıkla yönetti. Kendisini çekemeyenlerce rüşvet almakla suçlanınca (1013), Gazne muhafızına teslim oldu, hapse atıldı. Affedildi, Gazneli Mahmut'un Hindistan seferlerinden birinde, savaş alanında öldü.

FAZIL BİN ER-REBİ (EL-Ebülabbas), iki abbasi halifesi Harun ve Emin'in veziri (756'ya doğr.-Bağdat 824'e doğr.). Bermekiler'in dağılmasına neden olan etkenlerden biri de er-Rebî'dir.

FAZIL BİN MERVAN, abbasi vezir (öl. 864). Hıristiyanlıktan müslümanlığa döndükten sonra halife Memun'un dikkatini çekerek vezirliğe atandı (830). Memun Bizans seferinde ölünce (833), yerine geçen Mutasım döneminde de görevinde kaldı. Yolsuzluk yaptığı gerekçesiyle mallarına el konularak hapse atıldı (836). Affedilerek salıverildikten sonra yine sarayda görev aldı ve Mutasım'ın ardılı birkaç halifenin hizmetinde çalıştı. Günlük niteliğinde olan iki yapıtı vardır: *Mecmuai münşeat* ve *Kitab ül-müşahedât ve'l-ahbâr*.

FAZIL BİN REBİ (EL-), arap kökenli abbasi vezir (öl. 824). Halife Harunurreşit'in veziri oldu (790). Tüm yönetim yetkilerini elinde toplayan Yahya el-Bermeki onu görevden uzaklaştırıp yerini alana kadar bu makamda kaldı (795). Bundan sonra bermeki ailesiyle uğraşmaya, her yolu deneyerek onları yıkma çalışmalarına girişti. Sonunda amacına ulaştı. El-Emin döneminde yeniden vezirliğe getirildi (810). El-Emin, kardeşi el-Memun tarafından tahttan indirilince (813), Bağdat'tan kaçtı ve Horasan valisi Tahir bin Hüseyin'in yanına sığındı. Bir süre sonra onun ricasıyla halife el-Memun tarafından affedildiyse de bir daha kendisine önemli devlet hizmeti verilmedi.

FAZIL BİN SEHL (EL-), İran kökenli abbasi vezir (öl. 819). Bermekiler'in sağladığı destekle Harunurreşit'in hizmetine girdi. Bermekiler'in düşmanı olan arap kökenli vezir Fazıl* bin Rebi ile aralarında çekişme başladı. Harunurreşit öldükten sonra Fazıl bin Rebi, halifenin oğullarından el-Emin'in tarafını tutunca, kendisi de Memun yanlısı kesildi. Biri arap öteki iran kökenli iki vezir arasındaki çekişme, iki kardeş arasındaki taht kavgasını arap-iran çatışmasına dönüştürdü. Sonunda kardeşinin üstesinden gelerek halifelik savaşımını kazanan Memun (813), doğu vilayetlerinin yönetimini ona bıraktığı gibi, ayrıca vezirlik ve başbuğluk unvanlarını da verdi. Fazıl bin Rebi yanlısı olarak gördüğü komutan Harsama'yı bir hileyle yakalatıp hapse attırdı; halifeye de komutanının ayaklanma hazırlığı içinde olduğunu söyleyerek öldürülmesini sağladı. Ancak, daha sonra aldatıldığını anlayan el-Memun, vezirinin öldürülmesini buyurdu ve buyruğu yerine getirildi.

FAZIL BİN YAHYA, bermekiydi; halife Harunurreşit'in süt kardeşi (766-Rakka 808).

FAZIL BİN YAHYA EL-BERMEKİ → BERMEKİLER.

FAZIL MEHMET PAŞA, türk şair (Bosna ? - İstanbul 1882). Öğrenimini bitirince müderrislik payesi aldı (1823). Bosna nakibüleşraf kaymakamlığında (1826), Belgrad mevleviyetinde ve Bosna mütesellimliğinde bulundu. İstanbul'a geldi, Galata mevlevihanesi şeyhi Kudretullah Efendi'ye bağlandı (1844). İzmit mutasarrıflığına atandı. Bir süre sonra Bosna'ya gitti. Avusturya Bosna'yı işgal edince İstanbul'a döndü (1878). *Divan*'ından başka mevlevi çelebileri, İstanbul ve taşradaki mevlevihaneler, şeyhlerinin yaşamları ile ilgili *Şerh-i hakayık-ı ezkâr-ı Mevlana* adlı basılmış bir yapıtı vardır (1866).

FAZIL MUSTAFA PAŞA Köprülüzade → KÖPRÜLÜ FAZIL MUSTAFA PAŞA.

FAZIL PAŞA (Mehmet) **Dağıstanlı,** türk asker (Dağıstan 1829 - Kut ül-Amare 1915). Soyundan olduğu Şeyh Şamil ile birlikte istilacı rus kuvvetlerine karşı çete savaşlarına katıldı. Tutsak düşünce Moskova'ya götürüldü, burada Harp okulu'nda okudu, bitirince çarın muhafız alayında görev aldı. Daha sonra Osmanlı devletine sığındı; türk ordusunda kolağası (önyüzbaşı) rütbesiyle göreve başladı. Birçok savaşta gösterdiği yararlıklar sonunda mirliva rütbesiyle Belgrad'a gönderildi (1882). Birinci ferik olarak Musul ve Bağdat yörelerinde başarılı görevler yaptı. Birinci Dünya savaşı'nda süvari birlikleri komutanı sıfatıyla Irak'ta İngilizler'e karşı çarpışırken şehit oldu.

FAZIL PAŞA (Mustafa) **Mısırlı** → MUSTAFA FAZIL PAŞA.

FAZILA → FAZIL.

Fazılahmetpaşa bedesten ve arastası → VEZİRKÖPRÜ.

Fazılahmetpaşa medresesi, Samsun'un Vezirköprü ilçesinde medrese. Anadolu'daki osmanlı dönemi medreselerinin önemli örneklerindendir. 1662 tarihli yapı, klasik medreseler planındadır. Dikdörtgen avlu, revaklar ardına yerleştirilmiş kubbeli odalarla çevrilidir. Kare planlı, kubbeli dershane-mescit dışa çıkıntılıdır. Günümüzde Halk kitaplığı olarak kullanılmaktadır.

FAZILAT çoğl. a. (ar. *fāżıla*'nın çoğl. *fāżılāt*). *Esk.* Erdemli, bilgili kadınlar.

FAZİH, FAZİHA sıf. (ar. *fażiḥ*, dişl. *fażiḥa*). *Esk.* Utanmaz, rezil; çirkin: *Kavl-i fazîh* (çirkin söz, kötü lakırdı).

◆ **fazîha** a. Alçaklık, rezalet, edepsizlik.

FAZİHA → FAZİH.

FAZİK sıf. (fr. *phasique*). Nörobiyol. Kısa bir süre için etkinliğini artırarak ya da azaltarak bir uyartıya yanıt veren bir sinir parçası ya da sinir kümesi. (Örneğin, derideki fazik alıcılar deri üzerindeki bir basınç değişikliğine bir tek eylem potansiyeliyle yanıt verir, buna karşılık tonik alıcılar basıncın uygulandığı sürece boşalmalarını sürdürür.)

FAZİLET a. (ar. *fażilet*). **1.** İyi, güzel ahlak; erdem: *Onda fazilet ne arar, işi gücü asalaklık.* **—2.** Değer, üstünlük: *Biz bu tezcanlılığı bir fazilet sayarız.* **—3.** Bilgi, hüner: *Ahlaki faziletler. İslamın faziletleri.*

—*Esk.* *Faziletmend*, faziletli, erdemli. ‖ *Fazilet-perver*, fazilet sahibi; erdemli ve bilgili insanları koruyan.

—İsl. fels. Klasik islam felsefesinde, Platon'un ahlak felsefesinden de yararlanılarak, insanın ahlaksal kişiliğine temel oluşturan yetenekleri *temyiz* (seçme), *gazap* (öfke) ve *şehvet* (aşırı istek) diye üçe ayırır. Bu yeteneklerin aşırı yönleri (ifrat ve tefrit) *reziletleri* (kötü huyları); orta noktaları da (vasat) sırasıyla *hikmet* (bilgi, bilgelik),

şecaat ya da *cesaret* (yiğitlik) ve *iffet* (namus, temiz yüreklilik) faziletlerini oluşturur. Bu üç faziletin uyumlu bileşimiyle de *adalet* fazileti gerçekleşir. Dört temel fazilet (fezaili erbaa), tüm öteki ahlaksal faziletlerin ana ilkeleridir.

Allah'a ve peygamberine itaat ve bağlılık, sabır, şükür, tevekkül, temiz kalplilik, ağırbaşlılık (vakar), utanma (haya), alçakgönüllülük (tevazu), adalet, cömertlik, bağışlama (af), sevgi, acıma, hoşgörü, dürüstlük (emanet), doğru sözlülük (sıdk) Kuran'da yer alan faziletlerin başlıcalarıdır.

FAZİLETLİ sıf. Fazilet sahibi; erdemli.

FAZİLETLU sıf. Tar. Osmanlı devletinde ilmiye sınıfından İstanbul ve Haremeyn payelerine yükselmiş olanlara özgü unvan. (İstanbul payesine ulaşanlara konuşma ve resmi yazışmalarda *faziletlu efendi hazretleri* denirken, Haremeyn payesine yükselenlere de *faziletlu efendim* diye hitap edilirdi.)

Faziletname-i yemini *(Faziletname-i cenab-ı Şah-ı Velayet).* Hafızoğlu Mehmet Yemini'nin mesnevisi (1519). Birçok yazma nüshası bulunan yapıtın basımı da yapılmıştır (1909, yeni harflerle 1960). Hz. Ali'nin doğumundan ölümüne kadar tüm yaşamı, cenkleri, kahramanlıkları ayrıntılı bir biçimde anlatılır. Beyit sayısı, basma ve yazma nüshalarında değişiktir.

FAZİLETSİZ sıf. Ahlak açısından aranan nitelikleri taşımayan; erdemsiz.

FAZİN a. (fr. *phasine*). Fasulyeden elde edilen aglütinin. (Fazin ve polipeptittir.)

FAZİO DEGLİ UBERTİ → UBERTİ (Fazio degli).

FAZİTRON a. (fr. *phasitron, phase* ve *[élec]tron*'dan). Elektron. Yüksek frekanslı bir gerilime, faz ya da frekans kiplemesi uygulamaya yarayan vakum tüpü. (Bu tüpte dönme devinimi yapan elektron demetinin hızı kipleme gerilimiyle kumanda edilir.)

FAZL a. (ar. *fażl*). *Esk.* **1.** Fazlalık, üstünlük, olgunluk. **—2.** Bilgili ve erdemli olma. **—3.** Bağış, yardım. **—4.** İki sayının farkları. **—5.** *Fazl-ı Hak ile,* Tanrı'nın yardımıyla. ‖ *Fazl-ı takaddüm,* önde bulunma meziyeti.

—Esk. mat. *Fazl-ı kürevi,* küresel bir düzlem üzerindeki üçgenin 180°'den fazla gelen iç açı toplamı.

FAZL EBU ABDULLAH, sahabeden (öl. 631 ya da 634). Hz. Peygamber'in amcası Abbas'ın büyük oğlu. Mekke'nin alınışında, Huneyn savaşı'nda ve Veda hutbesi sırasında Hz. Muhammet'in yanındaydı. Hz. Muhammet öldüğünde Hz. Ali ile birlikte Peygamber'in aziz naaşını yıkadı. Yermük ya da Ecdadin savaşı'nda öldüğü söylenir.

FAZLA be. **1.** Bir fiilden önce, eylemin gereğinden çok yapıldığını belirtir: *Fazla yedin, uyuyamayacaksın. Suda fazla kaldın. Fazla oturduk, artık kalkalım. Fazla düşünme, nasıl olsa bir çözüm bulunur.* **—2.** Bir sıfatın önünde, yüksek bir dereceyi, bir aşırılığı vb. belirtir: *Sorular fazla zordu. Fazla zeki, fazla aptal.* **—3.** Bir nicelik, bir üst değer belirtir; daha çok: *Onu her şeyden fazla seviyorum. Daha fazla isteyelim.* **—4.** *Fazla gelmek, kaçmak, gitmek,* dayanılması, katlanılması güç bir durum almak. ‖ *Fazla kaçırmak,* alışılanın dışına çıkıp aşırı ölçüde yemek, içmek ya da konuşmak: *O akşam hepimiz de içkiyi fazla kaçırmış, sarhoş olmuştuk.* ‖ *Fazla olmak,* bir başkasını bezdirip tedirgin edecek davranışlarda bulunmak.

◆ sıf. **1.** Aşırı, gereğinden, alışılmıştan çok miktarda olan şey için kullanılır: *Fazla erik yeme, miden bozulur. Bu yıl fazla kar yağdı.* **—2.** *Bir nicelikten fazla,* karşılaştırmada niceliği aşan, ondan çok olan şey için kullanılır: *Kasabamızın nüfusu çevre kasabalardan fazladır.* **—3.** Hiçbir yararı olmayan, gereksiz şey için kullanılır: *Bu sandalyeler fazla, eskiciye satacağım. Metnin bir bölümü fazla, atılabilir.* **—4.** Bir şeyden artmış olan şey için kullanılır: *Fazla ekmeğiniz var mı?* **—5.** Bir yerde, bir toplulukta bulunması gereksiz görülen kimse için kullanılır: *Burada fazla olduğumu biliyorum.*

—İş huk. *Fazla çalışma* → ÇALIŞMA.

◆ a. **1.** Bir şeyden arta kalan kısım: *Yemeğin fazlasını ertesi güne saklamak.* **—2.** Belirlenmiş niceliği aşan şey: *İhracat fazlası. Arz fazlası.* **—3.** *Fazladan,* alışılanın dışında, ona ek olarak, bol bol, çok çok.

—İkt. Bir denge durumuna, olağan bir seviyeye göre ortaya çıkan olumlu fark. ‖ *Bütçe fazlası,* bir bütçede öngörülen vergi geliri ve diğer gelirlerle (istikraz hasılatı dışında) kesinleşmiş harcamalar arasındaki olumlu fark. (Karşıt durum, bütçe açığıdır.) ‖ *Ödemeler dengesi fazlası,* döviz girişleri döviz çıkışlarını aştığı zaman, ödemeler dengesinin ya da bunun öğelerinden birinin gösterdiği artı bakiye. ‖ *Petrol fazlası,* petrol üreticisi ülkelerde, petrolden elde edilen gelirlerle (uluslararası piyasada) dışalımlar arasında ortaya çıkan olumlu fark. ‖ *Ticaret dengesi fazlası,* toplam dışsatım değerinin, toplam dışalım tutarını aşması durumunda gerçekleşen artı bakiye.

—Müz. KOMA'nın eski adı.

FAZLACA be. Gereğinden çok ya da biraz daha çok: *Fazlaca şişman. Bu akşam fazlaca yedim.*

FAZLALAŞMAK gçz. f. Yoğunlaşmak ya da sayıca artmak; çoğalmak.

FAZLALIK a. **1.** Fazla, gereğinden çok olma durumu: *Varsın fazla olsun, fazlalıktan zarar gelmez.* **—2.** Gereksiz sayılan şey ya da kimse: *Fazlalıkları atmak. Burada bir o mu fazlalık?*

—Bilş. ve Telekom. Verilen bilgileri göstermek için, gerçekte kullanılan simge sayısının, tam gerekli sayıdan büyüklük ölçüsü. ‖ Kaza halinde güvenliklerini sağlamak için iki katına çıkarılarak sağlanan artık bilgi.

—İkt. Bir malın, satın alma gücüne sahip talebi aşacak biçimde üretilen ve piyasaya sürülüşe fiyatlarda büyük bir düşüşe yol açma tehlikesi gösteren miktarı.

—İnş. *Fazlalığı olmak,* bir kesme taşın, kendisine ayrılan yere göre fazla büyük boyutlarda olması.

FAZLALIKLI sıf. Bilş. ve Telekom. Verilen bilgileri göstermek için, tam gerekli olandan daha büyük sayıda simge kullanan bir gösterim biçimi için kullanılır. (Hata algılayıcı ya da hata düzeltici kodlar, 3 ve 5 numaralı uluslararası telgraf abeceleri, fazlalıklı kodlardır.) ‖ Özdeş bilgiler içeren iki sistem için kullanılır.

FAZLI sıf. Evrim geçiren bir olayın, bir maddenin farklı halleri için kullanılır.

—Elektrotekn. m *fazlı gerilim kaynağı,* aynı frekansta *m* sayıda almaşık gerilim veren çokfazlı kaynak.

—Metalürj. *İki fazlı,* iki faz içeren bir mikrografik yapı için kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Metalürj. İki fazlı bir metal, farklı özelliklerde kristalleşmiş iki ayrı faz taşır; bu metallerin sıcak dövülme özelliği çok zayıflayabilir; buna karşılık iki fazlı çelik saclar (ferrit ve martensit) iyi bir esneklik sınırı ve soğuk biçimlenme özelliği gösterir.

FAZLI NECİP, türk gazeteci ve yazar (Selanik 1863 - İstanbul 1932). Ortaöğrenimini Selanik'te tamamladıktan sonra bir süre dava vekilliği ve öğretmenlik yaptı. Abdurrahman Nafiz ile birlikte Asır gazetesini kurdu (1895-1908, sonra Yeni asır 1908-1924 [gazete 1924'ten sonra yayınını İzmir'de sürdürdü] [1987]). Gazetenin müdürlüğünü ve başyazarlığını üstlendiği gibi İstanbul'da yayımlanan gazetelere "Selanik mektupları" başlığı altında yazılar yazdı. İstanbul'a gelerek Matbuat müdürlüğü'nde ve Tütün rejisi idaresi'nde çalıştı (1909-1932). Türk hayatı dergisini çıkardı (1925-1926, 1-26 sayı). Okul kitapları, çevirileri, roman ve hikâyeleri vardır. Başlıca yapıtları: *Mebahis-i muhtasar-ı fenniyye* (1885), *Nev usul sarf-ı osmani* (1887-1892, 2 c), *Coğrafya-i tabii ve politiki* (1888), *Mektubat* (Beşir Fuat ile birlikte, 1888), *Cani mi masum mu* (1899), *Dilaver* (1900), *Menfi* (1909), *Dehşetler içinde* (1909, 3 c), *Küçük hanım* (1910), *Türk kızı* (1925), *Külhani edipler* (1926, yeni harflerle 1930), *Saraylarda mecnunlar* (1928, yeni harflerle 1932).

FAZLI PAŞA, Fazullah Paşa da denir, boşnak kökenli türk vezir (öl. Edirne 1657). Enderun'da yetişti. Vezir rütbesiyle Anadolu valiliğine atandı (1645). Aynı yıl Sultan İbrahim onu musahipliğine getirdi. Padişahın kızı Fatma Sultan ile evlenerek damadı şehriyari oldu. Kaptanıderya olarak Girit'in fethinin tamamlanmasına katıldı. İkinci vezir rütbesiyle Temesvár valisi oldu. Mehmet IV döneminde (1641-1692) Eflak ve Boğdan'da çıkan ayaklanmaları bastırmakla görevlendirildi. Bu görevi başarmasına karşın, yerli halktan rüşvet aldığı gerekçesiyle Edirne sarayı'nda boynu vuruldu.

FAZLİ, Eski G. Arabistan federasyonu'na bağlı sultanlık ve bu sultanlığı oluşturan kabileler topluluğunun sülale adı. Sultanlığın yüzölçümü 4 000 km², yaklş. 66 bin (1965) nüf., başkenti *Şukra.* Kurucusu Fazlı'nin türk soyundan geldiği öne sürülür. Topluluğa Osmanî ya da Usmanî adı da verilir.

Fazliler, önceleri Yafi soyuna bağlıydılar. Onlarla birlikte Yemen imamlarının egemenliğine girmişlerdi. Daha sonra bu egemenlikten kurtuldular ve Yafiler'le savaşarak Abyan bölgesini ellerine geçirdiler (1830-1840). Gergin ilişkiler içinde oldukları İngilizler'le savaşmak zorunda kalınca ağır bir yenilgiye uğrayarak barış yaptılar. 1944'te sultan Abdullah bin Osman, İngilizler'in oluşturacakları kurullarla ülkenin yönetimine ve maliyesine yön verilmesini karara bağlayan bir antlaşma imzaladı. 1959'da B. Aden himaye yönetiminin ilk arazilerinden birini oluşturdular. Aden sömürgeleri daha sonra G. Arabistan federasyonu adını alan G. Arap emirlikleri federasyonu'na katılınca Fazli sultanlığı da onlarla birlikte federasyona bağlandı. 1962'de başa geçen sultan Ahmet bin Abdullah, kabileleri temsil eden 13 kişilik bir konseyle ülkeyi yönetmeye başladı. 1963'te konseye, dördü batıdaki yerleşik halktan, sekizi doğuda göçebe bir yaşam süren kabilelerden olmak üzere on iki üye seçildi. Dışarıdan beş üyenin de katıldığı bu konsey, yasa yapıcı bir kurul haline geldi. Bugünkü Fazli sultanı, yüksek federal konseyin üyesidir ve federasyon içinde hükümet başkanlığını elinde tutar. Ülke, şeriat ve örf hukukuna göre yönetilir. Çoğunluk, şafii mezhebindendir.

Topraklarından yalnız Abyan ovası verimlidir. Burada pamuk, meyve ve sebze üretimi yapılır. Balıkçılık da oldukça gelişmiştir.

Fazli sülalesinden gelenler, altı parmaklı olmalarıyla dikkati çeker. Güneyde yaşayan araplar ve sami ulusları arasında bu özellik, beden üstünlüğünün bir işareti sayılır.

FAZLİ → KARA FAZLİ.

FAZLULLAH BİN SEFER Belgradi, türk hattat (XVI. yy.). Şeyh Hamdullah okulu hattatlarındandır. Sülüs ve nesih yazıyı Şeyh Hamdullah'ın damadı Şükrullah Halife'den öğrenerek icazet aldı. En önemli yapıtı, 1562'de yazdığı Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şirin* adlı şiiridir.

FAZLULLAH ESTERABADİ → FAZLULLAH HURUFİ.

FAZLULLAH HURUFİ, Şihabettin Fazlullah Esterabadi diye de bilinir, hurufilik tarikatının kurucusu (Esterabad

1339 - Alıncak, Şirvan, 1394). Kendisinin İsa ve mehdi, yeni bir din kuran peygamber olduğunu, bütün peygamberlerin kendisini müjdelediğini, Allah'ın kendisinde zuhur ettiğini öne sürerek işe başladı. Ses'in varlığın özünde bulunduğunu ve harf ile zuhur ettiği, harf'in de yaratıcı olduğunu öne sürerek insanın *kelamu'llahu nâtık* (tanrı sözü) olduğunu iddia etti. Tebriz, İsfahan ve yörelerinde hurufilik tarikatı oldukça yayıldı. Timur'un oğlu Mirah Şah, kurduğu tarikatın şeriata aykırı olduğu gerekçesiyle Fazlullah'ı öldürtüp ayaklarına ip bağlatarak sokaklarda sürükletti. Fazlullah'ın Naimi mahlasıyla yazdığı farsça bir *Divan*'ından başka hepsi de hurufilik ile ilgili başlıca yapıtları: *Cavidan-name, Arş-name, Mahabbet-name.* (→ HURUFİLİK.) [→ Kayn.]

Agence Intercontinentale

Lucien Febvre

FAZLULLAH RAHİMİ → RAHİMİ.

FAZ-NÖTR a. Elektrotekn. *Faz-nötr gerilimi*, çokfazlı, dengeli bir sistemde, bir hat teli ve nötr bir nokta arasındaki gerilim. (Eşanl. HAT GERİLİMİ.)

FAZÖLÇER a. Elektrotekn. Eşfrekanslı iki almaşık akım ya da gerilim arasındaki faz kaymasını ölçmeye yarayan alet.

FAZÖR a. (fr. *phaseur*). Fiz. EVRELEYİCİ'nin eşanlamlısı.

FAZY (Jean Jacob, **James** —denir), isviçreli devlet adamı ve gazete yazarı; radikal parti yanlısıydı (Cenevre 1794 - *ay. y.* 1878). Fransa'ya yerleşti. Kurduğu gazetelerde Charles X'a karşı çıktı. 1833'te Cenevre'ye döndü ve Revue de Genève'de, muhafazakâr bir tutum takınan Devlet konseyi'ne karşı kararlı bir mücadele verdi. Büyük konsey üyesi oldu ve 1846'da Sonderbund birliği kurulurken Büyük konsey'i savaş kararı almaya çağırdı, ancak başarılı olamadı; Cenevre hükümetinin devrilmesiyle sonuçlanan ayaklanmayı kışkırttı. Cenevre'nin yöneticisi oldu; 1848 Anayasası'nı oya sundu ve Sonderbund'u dağıttı. 1853 seçimlerinde yenilgiye uğradı, 1855'te yeniden iktidara geldi, ancak 1861'de iktidarı bırakmak zorunda kaldı.

FBİ, *Federal Bureau of İnvestigation*'ın kısaltması, ABD'de federal polis görevini yerine getiren, Adalet bakanlığı'na bağlı büro. 1908'de kurulan örgüt, 1935'ten beri bugünkü adını taşımaktadır. Görevlilerine *G-men* denir.

F'DERİCK, esk. **Fort-Gouraud,** Moritanya'da (Adrar çevresi) yer, Batı Sahra'da, Fas yolunun geçtiği yerde. —D.'da İcil Kediası'nın doğu ve kuzey yamaçlarında, Zuerat kentinin kurulmasına yol açan önemli demir madeni. Çıkarılan demir 65 km'lik bir demiryoluyla Nuadibu'nun G.'indeki Kansado'ya taşınır.

FE a. Arap abecesinin yirminci harfi fâ' ya osmanlıca verilen ad. (→ FÂ.)

Fe Anorg. kim. *Demir*'in simgesi.

FE- ar. önek. *Esk.* Eklendiği sözcüklere: "bu halde, şimdi, öyleyse" gibi anlamlar kazandırır: *Fe-keyfe* (nasıl, nasıl ki, öyleyse), *fe-lacerem* (muhakkak, kuşkusuz) vb.

FEAR burnu, ABD'de (Kuzey Carolina) burun, Smith adasında, *Cape Fear River*'ın ağzında.

FEARİNG (Kenneth), amerikalı şair ve romancı (Oak Park, İllinois, 1902 - New York 1961). Şiirlerinde "orta sınıf"ın (middle-class) bölük pörçük yaşamını dile getirdi: *Angel Arms,* 1929; *Dead Reckoning,* 1938; *Afternoon of a Pawnbroker,* 1943; *Stranger at Coney İsland,* 1948).

FEARNA, İrlanda Cumhuriyeti'nde (Laigin ili, Wexford yönetim bölümü) köy, Wicklow tepelerinin G.'inde; 450 nüf. Laigin'in eski merkezi ve eski piskoposluk olan Fearna giderek tenhalaşmaktadır. XII. yy.'dan kalma bir manastır topluluğunun yıkıntıları. XIII. yy.'da yapılmış Normanlar'a ait bir şatonun kalıntıları.

FEARNLEY (Thomas), norveçli ressam (Halden 1802 - Münih 1842). J. Ch. C. Dahl'ın yanında çalıştığı Almanya'da; İtalya, İsviçre ve İngiltere'de (burada Turner ile Constable'ın resimlerini keşfetmiştir) ve ayrıca iskandinav ülkelerinde, hem kesin çizgili hem de zarif romantik peyzaj çalışmaları yaptı (*Grindelwald buzulu,* 1838, Oslo).

Fearnley testi. ÖGLOBÜLİN*LERİN ERİME ZAMANI'nın eşanlamlısı.

FEBİHA be. (ar. *febihâ*). Çok iyi, pekâlâ, öyle olsun anlamında kullanılır.

FEBRONİUS (Justinus) → HONTHEİM (Johann Nikolaus VON).

FEBRONİUSÇULUK a. Febronius tarafından ileri sürülen ve Clemens XIII (1764) tarafından mahkûm edilen kuram. —ANSİKL. Febroniusçuluk papazların daha geniş bir özerkliğe kavuşturulmasını ve Basel konsili ilkelerine (genel konsil, Kilise'nin gerçek gücünü elinde tutan müminleri temsil ettiğinden para ve papazlardan önde gelir ve yanılmaz) dönülmesini istiyordu. Gallikanlığa yakın olan febroniusçuluk Almanya ve Avusturya'da büyük ilgi görmüş ve Joseph II'nin siyasetini etkilemiştir.

FEBRUALİA. Esk. Rom. Antikçağ'da, şubat ayında, ölülerin arınması ve huzura kavuşması için yapılan şenlikleri belirten latince sözcük. Februus'un ve şubat ayının batı dillerindeki adı, bu şenliklerden kaynaklanmaktadır.

FEBRUUS. Esk. Rom. Yılın son ayı olan şubatta (lat. *februarius*), şehrin kötülüklerden arınması ve ölülerin yatıştırılması için yapılan ayinlerin tanrısal nitelikli kişileştirilmiş biçimi. Februus daha sonra *Dis Pater* ile özdeşleştirildi.

FEBÜS EFENDİ, asıl adı **Bogos Tarkulyan,** ermeni kökenli türk fotoğrafçı (İstanbul XIX. yy.- *ay. y.* 1914'ten sonra). Karakaş biraderler fotoğrafhanesi'nde yetişti. Beyoğlu İstiklal caddesinde Febüs (Phebüs) fotoğrafhanesi'ni açtı. Saray mensuplarının, devlet önde gelenlerinin, İstanbul'un varlıklı ailelerinin resimlerini çekerek kısa sürede büyük üne kavuştu. Abdülhamit II tarafından kendisine *Ressamı hazreti şehriyari* unvanı verildiği gibi beşinci dereceden Mecidi nişanı ile ödüllendirildi. Açtığı fotoğrafhane bir yangın sonucu kullanılamaz duruma gelince Galatasaray'da günümüzde Tokatlıyan han'ın karşısındaki yerine taşındı (1900). Ölümünden sonra Febüs fotoğrafhanesi 1930'lu yılların başlarına kadar başkaları tarafından işletildi.

FEBVRE (Lucien), fransız tarihçi (Nancy 1878 - Saint-Amour, Jura, 1956). Paul Mantoux ve Henri Pirenne'in yapıtlarındaki iktisadi ve toplumsal yaklaşımın, Vidal de La Blache'ın tarihle ilişkilerini belirleyerek coğrafya bilimine kattığı bilimsel ve insansal özelliklerin etkisinde kalarak, *Philippe II et la Franche-Comté* (Philippe II ve France-Comté) [1911] adlı bir tez yayımladı. Bu ilk yapıtı yazarın eğilimlerini yansıtıyordu: olayların değil, insanlarla toplumların tarihini yazmak; bunu yaparken, insanların ve toplumların davranışlarını açıklamak için siyasal, iktisadi, toplumsal, dinsel ya da kültürel etkenlerle birlikte başka bilim dallarının verilerinden de yararlanmak. İnsan bilgisinin bireşimsel yönü üzerinde durarak Henri Berr'in Revue de synthèse'ini destekledi ve daha 1933'te, *Encyclopédie française*'i yayımlamayı tasarladı. XVI. yy.'a büyük bir ilgi duyan Febvre bu yüzyılın dinsel düşünüş biçimini daha iyi anlatabilmek için birçok yapıt yayımladı: *Un destin, Martin Luther* (Bir yazgı, Martin Luther) [1928], *le Problème de l'incroyance au XVIᵉs.* (XVI. yy.'da inançsızlık sorunu), *la Religion de Rabelais* (Rabelais'nin din anlayışı) [1942], *Origène et Des Périers ou l'Énigme du "Cymbalum mundi"* (Origenes ve Des Périers ya da "Cymbalum mundi"nin gizi) [1942], *Autour del'Heptaméron* (Heptameron'un çevresinde) [1944]. 1929'da March Bloch ile birlikte, tarih anlayışını altüst eden "Annales d'histoire économique et sociale" (İktisadi ve toplumsal tarih yıllıkları) adlı bir dergi kurdu. 1933'te Collège de France'a profesör olarak atanınca Annales'i Paris'e aktardı. 1946'da derginin adı: Annales, économies, sociétés, civilisations (Yıllıklar, iktisatlar, toplumlar, uygarlıklar) oldu; L. Febvre, dergi kuruluna, kendisinden sonra görevi devralacak olan Fernand Braudel'i üye yaptı; ertesi yıl L. Febvre, École pratique des hautes études'de yeni kurulan 6. bölümün başkanlığına getirildi.

FECAAT, -tı a. (*fecᶜ*'dan osm. *fecâᶜat*). Çok acıklı, yürekler acısı durum.

FÉCAMP, Fransa'da kanton (Seine —Maritime) merkezi, Caux kıyısında;

Moss-Pix

Fécamp
1892'de gotik ve rönesans üslubunda yapılan Benedikten damıtımevi'nin şeref avlusu

21 143 nüf. (1992). Fécamp, günümüzde daha çok bir balıkçı limanıdır (ringa ve morina). Sayfiye merkezi.

FECAYİ çoğl. a. (ar. *facia*ʿ'nın çoğl. *fecāyiʿ*). *Esk.* Acıklı durum ve olaylar, belalar.

FECEC *(şot EL-)*, şot el-Cerid'in doğu kesimi (Tunus); bu şottan Nefzeva yarımadasıyla ayrılır.

FECERE çoğl. a. (ar. *fācir*'in çoğl. *fecere*). *Esk.* **1.** Kötü huylular, günahkârlar. **—2.** Ayyaşlar, sefiller. **—3.** Reziller, hayasızlar. **—4.** Yalancılar.

FECHNER (Gustav Theodor), alman filozof ve ruhbilimci (Gross-Särchen, Forst yakınında, 1801 - Leipzig 1887). Önce hekimlik yaptı, Leipzig Üniversitesi'nde fizik profesörü oldu (1834). Görme gücünü yitirince, derslerini kesti (1840); daha sonra 1846'da yeniden ders verdi, ama bu kez felsefe kürsüsüne geçti. Fechner'e göre, bireysel ruhlar tanrısal ruhun parçalarıdır ve madde, birtakım güç merkezlerinden başka şey değildir. Fiziksel olanla ruhsal olanın uygunluğu, Fechner'e göre, kendi adını taşıyan bir ruhsal-fiziksel yasada anlatımını bulur. Yapıtları: *Zend Avesta oder über die Dinge des Himmels und des Jenseits* (Zend Avesta ya da gökteki ve öbür dünyadaki şeyler üzerine) [1851]; *Elemente der Psychophysik* (Psikofiziğin öğeleri) [1860]; *Vorschule der Aesthetik* (Estetiğe hazırlık) [1876].

Fechner koyutu ve yasası, Fechner ölçeğiyle saptanan basamakların, değişmez bir öznel niceliğin karşılığı olduğunu ileri süren koyut. Fechner bu koyutu, açıkça formülleştirmeden kullandı. Öte yandan, P. Bouguer ve E. H. Weber'in daha önce ayrı ayrı ileri sürmüş oldukları ve algılanabilen en küçük farklar dizisinin logaritmasal bir ölçeğe uyan uyartı değerlerinin karşılığı olduğunu belirten yasayı göz önünde tuttu. Böylece Fechner, duyumun, uyartının logaritmasının karşılığı olduğunu belirten bir yasa ortaya koyduğunu sandı. Bu formülleştirmeye günümüzde çok karşı çıkılmaktadır.

Fechner ölçeği. Deneys. ruhbil. İki benzer uyartı arasında algılanabilen en ufak farkları saptamaya yarayan psikofizik yöntemine dayanan temel duyumlar ölçeği. Bu yolla elde edilen ardışık basamaklar sıraya konunca, tekboyutlu bir ölçek elde edilir.

FECHT, Alsace'da ırmak, İll'in kolu (sol kıyıdan), Colmar'ın K.'inde, İll'e dökülür; 50 km. Munster vadisini akaçlar.

FECİ sıf. (ar. *feciʿ*). Çok acıklı, dehşet verici bir olay, bir durum için kullanılır: *Feci bir kaza.*

FECİA a. (ar. *feci*'nin dişl. *feciʿa*). *Esk.* Afet, musibet, bela.

FECİR, -cri a. (ar. *fecr*). **1.** Güneşin doğmasından az önceki zaman, tan; sabahın erken vakti. **—2.** Tanyerinde güneş doğmadan önce beliren kızıllık.
—*Esk. Fecr-i kâzip,* yalancı tan; tanyerinde güneş doğmadan belirip kaybolan aydınlık. ‖*Fecr-i sadık,* ikinci fecir de denilen ve güneş doğana kadar süren aydınlık. ‖*Fecr-i şimali,* Kuzey kutbu'na yakın yerlerde görülen ve gökyüzünde halkalar halinde beliren aydınlık.
—İsl. Hem yatsı namazı vaktinin bitip sabah namazı vaktinin başladığı hem de oruç vaktinin girdiği an. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Beş vakit farz olan namazların özel vakitlerinde kılınması gekerir. Orucun da belirlenmiş zamanlarda tutulması farzdır. Bu nedenle vakitlerin başlangıç ve bitiş anlarının saptanmasına önem verilir. Fıkıh kitaplarında iki türlü fecirden söz edilir: *Fecri kâzip* (yalancı fecir), sabaha doğru gökyüzünde iki tarafı karanlık, uzun bir çizgi biçiminde beliren ve az sonra kaybolan aydınlıktır. Aldatıcı bir aydınlık olması nedeniyle bu adla anılır. *Fecri sadık* (gerçek fecir), yalancı fecrin kaybolmasından sonra ufukta boydan boya beliren ve gittikçe artan aydınlıktır. Kuran'da bu fecirden benzetme yoluyla "beyaz ipliğin kara iplikten ayırt edilebildiği vakit" (Bakara, II, 187) diye söz edilir. Gerçek fecirle yatsı ve sahur vakti bitmiş, sabah namazı ve oruç vakti başlamış olur.

FEC-M'ZALA → FERCİVA.

Fecr suresi, Kuran'ın 89. suresi. 30 ayettir. Mekke'de inmiştir. Fecr'e ant ile başladığından bu adla anılır. Surede, eski Âd ve Semud kavimlerinin, kötülükleri nedeniyle başlarına gelen yıkımlardan kısaca söz edildikten sonra, son ayetlerde kıyamet günü konu edinilerek, günahkâr kişilerin o gün pişmanlık duyacakları, ahlaksal olgunluğa erişmiş kimselerin ahirette Allah'ın hoşnutluğuna ulaşmış olmanın mutluluğuna kavuşacakları ve cennete gidecekleri belirtilir.

Fecri ati, İkinci meşrutiyet'ten sonra kurulan ve üç yıl kadar süren bir edebiyatçılar topluluğu (1909-1912). Kuruluş tarihinde 19-24 yaşlarında olan 1885-1890 doğumlu gençlerin, kendilerinden önceki "Edebiyatı cedide" hareketine özenerek kurdukları bu topluluk, şiir, hikâye, roman, mensur şiir, oyun ve eleştiri türlerinde ürünler verdi.

Fecri ati topluluğu da, Edebiyatı cedide topluluğu gibi, Serveti fünun dergisi çevresinde kümelenmişti. Dergide, "Fecri ati encümeni edebisi beyannamesi" başlığı altında bir bildiri yayımlayarak (Serveti fünun, 24 şubat 1909, sayı 977), "Sanat sanat içindir" görüşünü benimseyen, bunu "Sanat şahsi ve muhteremdir" özdeyişi ile dile getiren gençlerin bildirisinde ayrıca şu noktalar üzerinde duruluyordu:

"Fecri ati, geleceğe bakmak azim ve niyetiyle kurulmuştur. Fecri ati üyeleri, temelini attıkları kurumun bu bilim ve edebiyat çölü içinde zümrüt renkli bir gölgelik olmasını özleyerek, Avrupa'daki benzerlerinin küçük bir örneğini temsil etmesine ve göstermesine çalışacaklardır." Fecri aticiler, yapmak istedikleri şeyleri de şöyle özetlemekteydiler: "dilin, edebiyatın, edebi ve toplumsal bilimlerin ilerlemesine hizmet etmek; yetenekli genç sanatçıları bir araya getirerek, doğacak güçle olgunlaşmaya, düşüncelerin çarpışmasının parlatacağı gerçeğin şimşeğiyle düşünceleri aydınlatmaya çalışmak; topluluk üyelerinin yapıtlarını yayımlamak için bir 'Fecri ati kütüphanesi' kurmak; düşünce ve duyguların ilerlemesini sağlamak için, Batı'nın önemli yapıtlarını ya kendi üyelerine, ya da paralı yarışmalar açarak dışardaki kişilere çevirterek yayımlamak; genel konferanslar vererek halkın edebiyat beğenisinin yükseltilmesine çalışmak; Batı'daki benzer kurumlarla bağlantı ve ilişkileri genişleterek, ülkenin çeşitli edebiyat ürünlerini Batı'ya, Batı'nın ışıklarını Doğu ufuklarına aktarmak..."

Bildirinin altında 21 üyenin adı vardır. Başlıcaları şunlardır:

Şiir alanında: Ahmet Haşim, Tahsin Nahit, Emin Bülent, Ali Canip, Mehmet Behçet, Hamdullah Suphi, Köprülüzade Mehmet Fuat vb. / *Hikâye ve roman alanında:* Yakup Kadri, Refik Halit, Cemil Süleyman, İzzet Melih vb. / *Oyun alanında:* Şahabettin Süleyman vb.

Ortak bir sanat anlayışından çok, "birlikten güç doğar" düşüncesiyle bir araya toplanan Fecri aticilerin, çeşitli nedenlerle ayrılmaları dolayısıyla topluluk kısa sürede dağıldı (1912). Bunlardan Ahmet Haşim, Yakup Kadri, Refik Halit, kendi alanlarında asıl kişiliklerini, topluluktan ayrıldıktan sonra göstermişler, çalışmalarını Mütareke ve Cumhuriyet dönemlerinde de sürdürmüşlerdir. Hamdullah Suphi, daha sonraki dönemlerde, hitabet alanında ün almış; Köprülüzade Mehmet Fuat (Fuat Köprülü) edebiyat tarihi alanında büyük başarı göstermiştir. Geri kalanlardan kimisi erken ölmüş, kimisi sanatı bırakmış, kimisi de belli bir değer çizgisine ulaşamamıştır.

Fecri ati kütüphanesi'nde ancak üç kitap yayımlandı: Tahsin Nahit, *Ruh-i bikayd* (şiirler, 1910), Cemil Süleyman, *Timsal-i aşk* (hikâyeler, 1910), Köprülüzade Mehmet Fuat, *Hayat-ı fikriyye* (incelemeler, 1910).

FEÇ a. (ing. *fetch*). Bayınd. *Feç mesafesi,* bir su biriktirme alanında, baraja çarpan dalgaları oluşturmak için rüzgârın etkili olabildiği en büyük uzunluk.

FED, FONDS EUROPÉEN DE DÉVELOPPEMENT'ın kısaltması. (→ AVRUPA KALKINMA FONU.)

Fed, FEDERAL* RESERVE'in kısaltması.

FEDA a. (ar. *fedāʾ*). **1.** Bir amaç uğruna değerli bir şey ya da bir varlıktan vazgeçme. **—2.** *Bir şeyi (bir kimse, bir şey için) feda etmek,* onu gözden çıkarmak, ona kıymak: *Onun için, bütün varlığımı feda edebilirim.* ‖*Feda olsun,* "ona kurban olsun, yolunda varsın yok olsun" anlamında söylenir: *Canımız, vatan uğruna feda olsun.*
—İsl. huk. Savaş esirlerini mal ya da müslüman esirler karşılığında serbest bırakmak, esir mübadelesi. ‖*Feda-yı diyet,* bir kölenin işlediği cinayet nedeniyle ödenmesi gereken diyeti, efendisini kabul ederek ödemesi.

FEDAİ a. (ar. *fedāʾ* ve *-ī*'den *fedāʾī*). **1.** Bir ülkü uğruna canını vermeye hazır kimse; serdengeçti. **—2.** Bir kimsenin ya da bir yerin koruyucusu: *Pavyon fedaisi. Fedaileriyle birlikte tutuklandı.*

Fedailer cemiyeti → KULELİ VAKASI.

FEDAİLİK a. Fedai olma durumu, fedaice davranış, serdengeçtilik.

FEDAİYAN çoğl. a. (ar. *fedāʾī*'nin fars. çoğl. *fedāʾiyān*). *Esk.* Fedailer.
—Siyas. bil. *Fedaiyan-ı islam,* 1943-1955 arasında Tahran'da faaliyet gösteren iranlı siyasal-dinsel terörist grup. Dinsizliğe ve İran'da yabancıların etkisine karşı mücadele etti.

FEDAKÂR sıf. (ar. *fedāʾ* ve fars. *-kār*'dan *fedāʾkār*). Kendini ya da bir şeyini feda etmekten çekinmeyen kimse için kullanılır; özverili: *Fedakâr bir baba.*

FEDAKÂRAN çoğl. a. (*fedāʾkar*'ın fars. çoğl. *fedāʾkārān*). *Esk.* Fedakârlık edenler, özveride bulunanlar.

FEDAKÂRANE be. (*fedaʾkār* ve fars. *-āne*'den *fedāʾkārāne*). *Esk.* Fedakâr bir biçimde, canla başla.

Fedakâranı millet cemiyeti, türk siyasi partisi (1908-1909). Abdülhamit II döneminde baskı ve kıyıma uğramış kişilerce kurulan cemiyet, öncelikle bu dönemde ezilenlerin haklarını aramak ve korumak için etkinlik gösterdi. Cemiyetin üyeleri arasında başkan Avnullah el Kâzimi, cemiyetin yayın organı Hukuku umumiye gazetesi yöneticileri Mevlanzade Rıfat ile Dr. Ali Sahip ve 31 Mart vakası'ndan birkaç gün önce öldürülen gazeteci Hasan Fehmi bulunuyordu. İktidardaki İttihat ve Terakki partisi'ni tek parti egemenliğine yöneldiği için eleştiren cemiyetin merkezi, silah dağıttığı, fedailer kullandığı, şantaj yaptığı, Babıâli'ye baskın düzenleyeceği ihbarı üzerine basıldı, üyeler tutuklandı. Yapılan yargılama sonunda yöneticiler aklandı. Cemiyet, 31 Mart vakası'ndan sonra siyasi hayattan silindi.

FEDAKÂRCA sıf. ve be. Fedakâr bir biçimde, özverili olarak.

FEDAKÂRİ a. (*fedāʾkār* ve fars. *-ī*'den *fedāʾkārī*). *Esk.* Fedakârlık.

FEDAKÂRLIK a. **1.** Fedakâr olma durumu; fedâkarca davranış; özveri: *Aske-*

Büyük Larousse

Fedayi *Divan*'ından bir sayfa *Süleymaniye kütüphanesi İstanbul*

rin fedakârlığını öven bir konuşma yaptı. Bu fedakârlığını unutmayacağım. —**2.** Bir şeyden isteyerek vazgeçme, kabul edilen kayıp, özellikle mali bakımdan mahrumiyet, yoksunluk: *Çocuklarının eğitimi için büyük fedakârlığa katlanmak.*

—İkt. *Fedakârlık kuramı*, bir gelir kategorisi olarak faizin açıklanmasında kullanılan kuram. (Bu kuram, belli bir dönemde elde edilen faiz gelirinin, hemen tüketilmesi durumunda sağlayacağı faydadan fedakârlıkta bulunularak geleceğe ertelemenin ödüllendirilmesi olarak açıklanmaktadır.)

FÉDALA, esk. **Muhammedlye,** Fas'ta liman.

FEDAYAN a. (ar. *fedaiyan, fedai*'nin çoğulu, kendini feda eden). Ortadoğu'da bazı dinsel ya da siyasal topluluk üyelerine verilen ad.("Fedai" terimi Haşhaşiler mezhebinin [XI.-XIII. yy.] üyelerini belirtirdi.Terim,günümüzde İran'daki bazı toplulukları, özellikle de fedaiyan-ı islam grubu'nu belirtmek için kullanıldı. Ayrıca, Filistin direniş hareketinin gerilla eylemlerini düzenleyen komandolarına da bu ad verilir.)

FEDAYİ, asıl adı **Ali Bali,** türk şair (Edirne,? - *ay. y.* 1562). Bayezit II'nin şehzadeleri Mahmut ve Korkut'un hizmetlerinde bulundu. Öğretici, tasavvuf içerikli şiirler yazdı. Tek nüsha *Divan*'ı Süleymaniye kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa bölümü, no. 473'te kayıtlıdır.

FEDAYİ, türk halk şairi (Zile XVIII. yy.). Yaşamı hakkındaki bilgiler şiirlerinden çıkarılmaktadır. Zileli Talibî'nin çıraklığını yaptı. Birçok yeri dolaştı. İstanbul'da semai kahvelerinde saz çaldı, türkü söyledi. Bir ara Bursa'da medrese öğrenimi gördü. Bektaşi inancını dile getiren şiirler yazdı. Yapıtlarından divan şiirini iyi bildiği anlaşılmaktadır.

FEDAYİ (Mahmut), türk halk şairi (Divriği, Sıvas, ? - Erzurum 1886). Köyünde çobanlık yaptı. İstanbul, Halep, Kars, Hacıbektaş ve Erzurum'da bulundu. Coşkulu şiirleri vardır.

FEDÇENKO (Aleksey Pavloviç), rus doğabilimci ve kâşif (İrkutsk 1844 - Mont-Blanc kütlesi 1873). Moskova Üniversitesi'nde jeoloji ve zooloji eğitimi gördükten sonra, 1868-1871 arasında Rus Türkistanı (Zerefşan yüksek vadisi ile Çin Türkistanı'na (Tien Şan, Pamir) bilimsel keşif seferleri yaptı.

FEDÇENKO buzulu, Yukarı Pamir'de, Tacikistan Cumhuriyeti sınırları içinde buzul, Akademi sıradağlarında; 79 km uzunluğunda, 3-4 km genişliğindeki buzulun yükseltisi 7 000 m'den 2 900 m'ye kadar iner. Burada 500-600 m kalınlığında buz tabakaları ölçülmüştür.

FEDDÂN a. (ar. *feddân*). *Esk.* **1.** Sabana koşulmuş bir çift öküz. —**2.** Bir çift öküzün bir günde sürebildiği arazi. —**3.** Suriye ve Mısır'da kullanılan 2 500 arşına denk bir arazi ölçüsü.

FEDDERSEN (Berend Wilhelm), alman fizikçi (Schleswig 1832 - Leipzig 1918). Leipzig'de fizik profesörlüğü yaptı. 1861'de bir fotoğraf plakasının üstüne kıvılcım gönderen döner bir ayna yardımıyla, bir kondansatörün boşalması sırasında elektrik salınımları oluştuğunu deneysel yoldan kanıtladı.

FEDEK, Suudi Arabistan'ın Hicaz bölgesinin iç kesiminde, Hayber kenti yakınında kasaba. Hurmalık.

Federación anarquista ibérica (FAİ), Primo de Rivera'nın diktatörlüğüne karşı savaşmak üzere Valencia'da (İspanya) 1927'de gizlice kurulan anarşist ispanyol örgütü. Anarşist kuramcıların yanı sıra Durruti gibi ayaklanma yandaşlarını da bir araya toplayan örgüt Confederación Nacional del Trabajo (CNT) içindeki "sindicalista"ların (Pestaña, vb.) etkisine karşı savaşım verdi. Cumhuriyet döneminde hareketi radikalleştirmek üzere 1931'de CNT'nin denetimini eline geçirdi. 1938'den başlayarak özgürlükçü hareket içinde gerçek özerkliğini yitirdi.

Federación obrera regional argentina (FORA), Arjantin'de 1901'de *Federación obrera argentina* adıyla kurulan, 1904'te FORA adını alan anarko-sendikalist örgüt. 1930'a kadar son derece etkin olan örgüt bu tarihten itibaren geriledi, çeşitli bölünmelerle zayıfladı. 1936-1940'ta, CGT bünyesinde hemen hemen tümüyle eridi.

FEDERAL sıf. (fr. *fédéral*; lat. *foedus, -eris*, antlaşma'dan). **1.** Bir devletler federasyonuna ilişkin: *Federal anayasa.* —**2.** Birçok siyasal topluluktan oluşan (federe devletler) ve bu toplulukların üstünde yer alan devlet için kullanılır. (Eşanl. FEDERASYON.) [Bk. *ansikl.* böl.] —**3.** İsviçre'de İsviçre konfederasyonu'na ilişkin olan. —**4.** Federal bir devletin merkezi iktidarını ilgilendiren: *Federal yargı, polis.* —**5.** Bir sendikalar federasyonunu, bir dernekler federasyonunu, vb. ilgilendiren: *Federal sendikalar birliği.*

—Huk. *Federal ajan*, FBİ *(Federal Bureau of İnvestigation)* ajanlarına verilen ad.

◆ **federaller** çoğl. a. Tar. Amerikan İç savaşı sırasında (1861-1865), güneyli savaşçılara ya da *Konfederasyon devletleri*'ne karşı Federal Birlik'in sürdürülmesi için mücadele veren kuzeyli savaşçılara verilen ad. (Federaller *kuzeyli federeler*; konfedereler, *güneyliler* diye de adlandırılıyordu.)

—ANSİKL. Geleneksel olarak federal devlet üç ilkeye dayanır: 1. Katılım ilkesine göre, üye devletler federal devletin bütünü için geçerli olan kararların hazırlanmasına katılırlar. Bu ilke genellikle çift meclisli bir sistemin benimsenmesiyle uygulanır; meclislerden biri devletleri temsil eder (ABD'de Senato); 2. Özerklik ilkesine göre her devlet tam bir anayasal yapıya sahiptir (ABD'de vali ve yerel yasama organları); 3. Yasama ilkesine göre, bir yandan federal anayasa üye devletlerin ve federal devletin karşılıklı yetkilerini belirler (diplomasi, savunma, para ve dış ticaret genellikle federal devlete düşer). Öte yandan bir organ da, bu yetki paylaşımını denetler (ABD'de Yüksek Mahkeme).

Dolayısıyla federal devletin ayırıcı özelliği, federe devletlerin ilişkilerinin uluslararası hukuktan değil, iç hukuktan kaynaklanması ve yeni bir devletin kuruluşunu sağlayan bir anayasaya göre düzenlenmesidir; bu devletin karar organları çoğunluk yöntemine göre karar verirler. Günümüzdeki devletlerin birçoğu federal devlet yapısındadır: Rusya federasyonu, ABD, Almanya, Brezilya, İsviçre, Hindistan, vd.

Federal Reserve (Fed), Amerika Birleşik Devletleri'nin merkez bankası.

Federalist parti, ABD'de George Washington'un başkanlık döneminde kurulan siyasal parti.Hazine sekreteri Alexander Hamilton, amerikan ulusunun savaş ve eyaletler arası bölünmelerle son derece sarsılan saygınlığını yeniden kazandırmak istiyordu. ABD'yi bir sanayi gücü yapmaya yönelik iddialı bir iktisadi program sundu ve büyümeyi finanse edecek bir devlet bankasının kurulmasını önerdi. Hamilton, 1787 Anayasası'nı "geniş" biçimde yorumluyor ve yurttaşlara hem siyasal hem iktisadi planda ingiliz modelini izlemelerini öneriyordu. Jefferson'un ve "cumhuriyetçi-demokratların" muhalefetine karşı koyabilmek için Federalist parti'yi kurdu. Parti John Adams'la (1796'da seçildi) 1800'e kadar iktidarda kaldı. Bu tarihte ABD başkanlığına seçilen Jefferson, programlarının büyük bölümünü gerçekleştirdiği federalistlerin giderek artan sayıda kendi saflarına katılmalarını sağladı.

FEDERALİZM a. Anayas. huk. ve Siyas. bil. **1.** Özelliklerini korumak ve sürdürmek kaydıyla aralarındaki dayanışmayı artırmak isteyen siyasal birimlerin birleşme biçimleri. —**2.** *Uluslararası federalizm*, bazı yetkilerini genellikle oybirliğiyle karar veren ortak organlara aktaran bağımsız devletlerin birliği (devletler konfederasyonu). ||*İç federalizm*, üye devletlerini tek çatıda toplayan federal devlet ya da federasyon.

—ANSİKL. Huk. ve Tar. Federalizm aynı zamanda hem bir hukuk tekniği, hem de siyasal felsefedir. Bir hukuk tekniği olarak konfederasyon ya da federasyon (ya da federal devlet) biçimlerine bürünür.

Felsefi açıdan federalizm, federal anlayışı siyasal ve toplumsal örgütlenmenin ideal biçimi sayan bir düşünce akımıdır.

• *İç federalizm.* İnsanın gerçek anlamda özgürleşmesinin ön koşulu olarak, iktidar odaklarının çoğalmasını ve aralarında bir birlik oluşturmalarını amaçlar. Birey ile devlet arasındaki aracı organların gelişimiyle ilgili teorinin ilk taslakları Fénelon, Boulainvilliers, Montesquieu *(Yasaların Ruhu)* ve d'Argenson tarafından oluşturulmuştur. Fransız devrimi'nden doğan merkeziyetçiliğe sonradan birçok akımlar karşı çıkmışlardır: XIX. yy.'ın ilk yarısının liberalleri (B. Constant, Tocqueville); bireyin, ailenin, yerel ve mesleki yönetim birimlerinin güçlenmesini sosyal bir zorunluluk düzeyine çıkartıp savunan liberal hıristiyanlar (Lacordaire'in Montalembert'e mektubu, 1831); devletin, siyasal ve ekonomik bir "federasyonlar federasyonu"na indirgenerek yok edilmesini amaçlayan proudhoncu sosyalistler ("sosyalizm diyen ya federasyonlar der ya da hiçbir şey"). XIX. yy.ın ortalarına doğru milliyetçilikle buluşan iç federalizm, sağcı fransız düşüncesi için modern devletin aşırı güçlenişine karşı çıkmanın bir biçimi haline geldi (Taine'den Ch. Maurras'ya kadar). İkinci Dünya savaşı'ndan sonra ise bu siyasal soy zinciri koptu, iç federalizm modern toplumların yönetiminde karşılaşılan zorlu sorunların çözüm yolu olarak belirdi.

• *Uluslararası federalizm.* IV. yy'da eski yunan sitesinin zayıflaması, genel barışa duyulan özlem (Isokrates, *Barış üstüne*), dünyaya "uyum veren" Büyük İskender övgüsü (Plutarkhos), uluslararası federalizmin ilk göstergeleri olarak ortaya çıktılar. Aydınlanma çağında bu ideal yine belli belirsiz canlandı. Uluslararası federalizm küçük cumhuriyetler için dış tehlikelere karşı bir kalkan (Montesquieu) ya da aranan uluslararası toplumu yaratacak yöntem olarak görülüyordu (William Penn, abbé de Saint Pierre, Rousseau, Kant). XIX. yy.'ın ortalarına kadar, bir yanda panamerikanizm oluşurken (Panamá konferansı, 1826), Avrupa federalizmi de dört kaynaktan besleniyordu: dinsel (W. Penn), sosyalizan (Saint-Simon), idealist milliyetçi (Mazzini) ve nihayet 1840'tan sonra serbest-mübadeleci (Cobden) kaynaklar. Barış dostları'nın Paris kongresi'nde (1849)

milliyetlerin federatif bir biçimde örgütlenmesine dayalı uluslararası toplum umudu dile getirildi. Fakat bu dış federalizm "sol eğilimli" bir nitelik kazandı ve bu özelliği Barış dostları'nın Garibaldi başkanlığında Paris'te toplanan 2. kongresinin (1867) kilise-karşıtı cumhuriyetçi tutumuyla daha da belirginleşti. Birinci Dünya savaşı deneyi, dış federalizme duyulan ilgiyi daha da genişletti. Amerikalı hukukçu Alejandro Alvarez tarafından ortaya atılan kıtasal birlikler düşüncesi (1917), İtalyan liberalleri (Einaudi) ve kont Richard Coudenhove-Kalergi'nin (*Paneuropa*'nın yazarı, 1923) Panavrupa birliği tarafından yeniden ele alındı. Kont bu çabalarında saygıdeğer isimlerden destek gördü: Karl Renner, Edvard Beneš, Hjalmar Schacht, Konrad Adenauer, Édouard Herriot, Yvon Delbos, Sforza, Paul Valéry, Paul Claudel. Panavrupa birliği'ne, Y. Le Trocquer ve Charles Gide'in Ekonomi ve gümrük birliği'nin çalışmaları (1926) ve bunları komiteler halinde Fransa'ya, Almanya'ya ve Belçika'ya yayışı eklendi. Dış uluslararası federalizm hareketi, 1930 bunalımı sırasında, Avrupa'nın örgütlenmesiyle ilgili ve bölgesel örgütlenmeler antlaşması'nın 21. maddesine uygun olarak hazırlanan Briand muhtırası'nın Milletler cemiyeti'ne sunulmasıyla doruk noktasına ulaştı (fransız sağı bu muhtıraya şiddetle karşı çıktı).

Savaş sonrasında, çeşitli kaynaklardan beslenen güçlü bir fedaralist akım doğdu (barışseverler, liberaller, hıristiyanlar, sosyalistler, enternasyonalistler). Dünya birliğini (*Movement for World Federal Government*, 1947-1951), ama genellikle Avrupa birliğini amaçlayan çok sayıda örgüt doğdu ve bütün bunlar *Avrupa Birliği için uluslararası eşgüdüm komitesi*'nin çatısı altında buluştular (temmuz 1947). Lahey kongresi (mayıs 1948) de Avrupa Konseyi'nin kuruluşunu hazırladı.

Uygulama alanında, geçici askeri birlikler (yunan symmakheia'ları, XI. yy. Lombardia birliği) ve merkeziyetçi topluluklar (Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu) bir yana bırakılırsa, başlıca üç tipte federal yapılanma görülür: federal devletler (*koine* ya da Aitolia, Akhaia birlikleri, İsviçre, ABD, Brezilya, Almanya, Rusya Federasyonu), özerk ve hatta bağımsız devletlerin birliği (Commonwealth of Nations), resmi ya da yarı resmi uluslararası işbirliği -hatta güvenlik- örgütleri (Birleşmiş milletler örgütü, Avrupa Konseyi ve buna bağlı organlar, ekonomik ve kültürel topluluklar [Avrupa Toplulukları]).

FEDERALLEŞME a. Federal biçimde bir örgütlenmeyi benimseme.

FEDERALLEŞTİRMEK g. f. Bir devleti federal biçimde örgütlemek.

FEDERASYON a. (lat. *foederatio, -onis*, birleşme). **1.** FEDERAL* DEVLET'in eşanlamlısı. **—2.** Partilerin, çeşitli kulüp ve derneklerin, sendikaların oluşturduğu organik topluluk. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Spor. Türkiye'de ilk spor federasyonu, Türkiye İdman cemiyetleri ittifakı adlı spor örgütüne bağlı olarak kurulan Atletizm federasyonu'dur (1922). Bunu daha sonra öteki spor dallarındaki federasyonların kuruluşları izledi.

Spor federasyonları günümüzde, yasa gereği Gençlik ve spor genel müdürlüğü'ne bağlı olarak faaliyet gösterirler. Temsil ettikleri spor dalı ya da dallarının en yetkili kuruluşlarıdırlar. Federasyon başkanı, federasyon yönetim kurulunun başkanıdır. Bütün uygulamaların sorumlusu odur. Federasyonlar, yurtiçindeki ve yurtdışındaki ilgili kurum ve kuruluşlarla spora uygun bir ortam meydana getirilmesi ve bu ortamın geliştirilmesi için her türlü çalışmayı yapmakla görevlidirler. Uluslararası alanda Türkiye'yi en üst düzeyde temsil edebilmek, bu alanda görev alacak sporcu ve yöneticileri her an hazır durumda bulundurmak da federasyonların görevleri arasında yer alır.

Türkiye'deki spor federasyonları ve kuruluş yılları şöyledir: Atıcılık ve avcılık federasyonu (1926), Atletizm federasyonu (1922), Basketbol federasyonu (1934), Bedmington federasyonu (1991), Binicilik federasyonu (1925), Bisiklet federasyonu (1924), Boks federasyonu (1924), Buz sporları federasyonu (1991), Dağcılık federasyonu (1966), Eskrim federasyonu (1924), Güreş federasyonu (1923), Halter federasyonu (1960), Hentbol federasyonu (1976), Herkes için spor federasyonu (1990), İzcilik federasyonu (1991), Jimnastik federasyonu (1940), Judo federasyonu (1966), Karate federasyonu (1990), Kayak federasyonu (1966), Kürek federasyonu (1939), Masa tenisi federasyonu (1966), Okçuluk federasyonu (1981), Otomobil sporları federasyonu (1991), Özürlüler için spor federasyonu (1990), Satranç federasyonu (1991), Su altı sporları, cankurtarma ve su kayağı federasyonu (1980), Taekwando federasyonu (1980), Tenis federasyonu (1926), Voleybol federasyonu (1958), Vücut geliştirme federasyonu (1991), Yelken federasyonu (1957), Yüzme, atlama, sutopu federasyonu (1945).

Türkiye Futbol federasyonu'nun kuruluş ve görevleri hakkındaki 3813 sayılı kanunun 3 temmuz 1992'de yürürlüğe girmesiyle, profesyonel ve amatör futbolcular bir çatı altında toplanmış, 1923'te kuruluşundan bu yana Gençlik ve spor genel müdürlüğü'ne bağlı olarak faaliyet gösteren Futbol federasyonu, özerk bir yapı kazanmıştır.

Federasyon kupası, eski adı **Türkiye kupası,** Türkiye profesyonel liglerinde yer alan tüm takımların katılmasıyla yapılan futbol şampiyonası. 1962-1981 arasında, "Türkiye kupası" adıyla yapılan şampiyonada değişik statüler uygulanmaktadır. Kupa finali, çift maç üzerinden oynanır. Eleme maçlarında ya da finalde puan ve gol eşitliği durumunda uzatmaya, eşitlik yine bozulmazsa penaltı atışlarına gidilir. Önceki kupayı kazanan takım, kupaya çeyrek finalden sonra katılır. Kupa şampiyonu olan takım, Birinci lig şampiyonu ile Cumhurbaşkanı kupası'nı oynamaya ve Avrupa Kupa galipleri turnuvası'nda Türkiye'yi temsil etmeye hak kazanır.

FEDERATİF sıf. (fr. *fédératif*). Federalizme bağlı, federasyon durumunda olan: *Federatif sistem.*

FEDERE sıf. Bir federasyonun üyesi için kullanılır: *İsviçre'nin federe kantonları.* —Anayas. huk. *Federe devlet,* federal bir devletin üyesi olan devlet.

◆ a. Rom. tar. Başlangıçta Roma'ya bir antlaşmayla *(foedus)* bağlı yabancı halklara, daha sonra Roma İmparatorluğu'na hizmet eden paralı askeri birliklere verilen ad.

—ANSİKL. Rom. tar. İtalya'nın fethi sırasında ve Cumhuriyet'in başında, Roma, federeleri, kendine bir antlaşmayla bağlayan federatif sistemi uyguladı. Federe topraklarında roma yurttaşları değil, latinler ya da peregrinuslar oturuyordu. Her kentin sakinleri kendilerine özgü haklardan yararlanıyordu.

Latin hukuku latin kolonilerine verilmiş bir ayrıcalıktı. Bunlar kendi özel kurumlarından başka, Roma ile birlikte *commercium* ve bazen *conubium*'dan yararlanıyorlardı. Buna karşılık yardımcı birliklerde çarpışacak askerleri sağlamak zorundaydılar.

Diğer kent ya da halklara "federe" denmesinin nedeni, durumlarının yaptıkları antlaşmaya bağlı olmasıydı. Eşitlik ilkesine dayanan antlaşmalara *(foedus aequum)* sık rastlanılmıyordu ve antlaşmalar genelde Roma'ya önemli üstünlükler sağlıyordu. Bu kentleri ya da halkları belirtmek için *müttefikler (socii)* terimi kullanılabilir. Bunların yardımcı birliklerde askeri hizmet yapma yükümlülüğü vardı

FEDERİCO I, Sicilya kralı → FRIEDRICH II, germen imparatoru.

FEDERİCO II (1272 - Palermo 1337), Sicilya adası kralı (1296-1337), Aragón kralı Büyük Pedro III (Sicilya kralı Pietro I) ve Sicilya kraliçesi Costanza II'nin oğlu. Ağabeyi Jaime II'den Sicilya'yı aldı ve adayı Napoli kralı Anjoulu Carlo II'ye bırakmayı reddetti. Aragón ve Sicilya yarımadası birleşik kuvvetlerine karşı direndi, Carlo II ile Caltabellotta barışı'nı sonuca bağladı (1302). Rakibinin üçüncü kızı Anjoulu Eleonora ile evlendi. Trinacria kralı unvanını aldı ve Carlo II'nin vasalliğini kabul etti. Ancak, 1314'te Sicilya kralı unvanını yeniden alınca Bilge Roberto'nun oğlu Carlo II ile yeniden savaşa tutuştu. Federico II, Aragón ile birleşti ve Doğu'da savaşan Büyük Katalonya birliği'yle iyi ilişkiler kurdu. (→ EL-MUGAVİRLER.) Sicilya parlamentosunun gelişmesine katkıda bulundu, parlamentoyu üç "kol"a böldü: kilise, askerler (baronlar) ve senyörler (siteler). Ancak sürekli savaş durumu çiftçileri yıkıma uğrattı. Federico II'den sonra Sicilya krallığı'nın başına büyük oğlu Pietro II geçti.

FEDERİCO III Sade (Catania 1342 - Messina 1377), Sicilya adası kralı (1355-1377), Atina dukası (Federico II) [1355-1377]. Kral Pietro II ve Tirol-Kärntenli Elisabeth'in oğlu. Sicilya'da ağabeyi Luigi yerine tahta geçti ve hemen tüm yaşamı boyunca Sicilya yarımadası krallığını elinde bulunduran Anjou sülalesine karşı mücadele etti. Tarantolu Luigi II'nin saldırılarına rağmen, onun ölümü (1362) sayesinde krallığını korudu ve Napoli kraliçesi Giovanna I ile barış antlaşması imzaladı (1372). Yerine, Aragónlu Costanza ile ilk evliliğinden olma kızı Maria geçti.

FEDERİCO I (Napoli 1452 - Tours 1504), Sicilya yarımadası kralı (1496-1501). Kral Ferdinando I'in ikinci oğlu. Yeğeni Ferdinando II'nin yerini aldı, ama Fransa kralı Louis XII'ye direnemedi ve Mainz kontluğu karşılığında krallığını Louis XII'ye bırakmak (1501) zorunda kaldı.

FEDERİGHİ (Antonio), italyan mimar ve heykelci (XV. yy.'ın başı-1490). Jacopo della Quercia'nın öğrencisi ve ortağı, önce Orvieto, sonra Siena katedrallerinin ustabaşılığını yaptı. Siena'da katedrali resimli çinilerle süsledi, loggia della Mercanzia için heykeller yaptı ve loggia del Papa'yı inşa etti.

FEDERMANN (Nikolaus), alman kâşif (Ulm 1505'e doğr. - Valladolid 1542). Karl V'ten Venezuela'nın yönetimini elde etmiş olan Welser bankacılarının acentesi olan Federmann, ilk seferlerini Orinoco ovalarına doğru düzenledi. 1536-37'de Coro'dan yola çıktı ve Andlar'ı aştı; 1539'da Bogotá ovalarına varınca farklı bölgelerden gelen öbür iki conquistador ile (Jiménez de Quesada ve Belalcázar) buluştu.

FEDERSPIEL (Jürg), yapıtlarını almanca yazan isviçreli yazar ve gazeteci (Zürich 1931). İnce gözlemleri ve değişik bakışıyla dikkat çeken hikâyeler yazdı: *Orangen und Tode,* 1961; *Der Mann, der das Glück brachte,* 1966; *Träume aus Plastic,* 1973. Federspiel'in öykülerinde görülen bu özellikler röportajlarına da yazınsal bir değer kattı: *Die beste Stadt für Blinde,* 1980.

FEDERZONİ (Luigi), italyan siyaset adamı ve gazeteci (Bologna 1878 - Roma 1967). İtalyan milliyetçi hareketinin kurucularındandır (1910); sonra faşist oldu. 1913'te milletvekili seçildi, birçok kez bakanlık yaptı, Senato'ya başkanlık etti (1929-1939), 25 temmuz 1943'te Mussolini'ye cephe aldı ve faşist Verona mahkemesi tarafından ölüme mahkûm edildi. Kurtuluş'tan sonra Yüksek adalet divanı tarafından yaşam boyu ağır hapis cezasına çarptırıldı (1945), ancak 1947'de affedildi.

FEDİ (Pio), italyan heykelci (Viterbo 1816

Dagli Orti

Federico II
Sicilya kralı
süslemeli bir harften (1344)
ayrıntı
Lizbon Bilimler akademisi

- Floransa 1892). Floransa'da, loggia dei Lanzi grubundan *Polyksene'nin kaçırılışı*' nı yaptı (1866).

FEDİN (Konstantin Aleksandroviç), rus yazar (Saratov 1892 - Moskova 1977). Daha ilk anlatılarında burjuva dünyasına duyduğu nefreti sergileyen Fedin *Pustıyr,* (1923), *Goroda i godıy.* (1924) ve *Bratia* (1928) adlı yapıtlarında sanatçının devrimle kurduğu hassas ilişkileri ustalıkla çözümledi. "Kulak"ları hicvederek köylülük sorununu işledi. Yaşantısından yararlanarak, Avrupa'nın bunalımına karşı SSCB'nin, kendi değerlerine bağlılığını koymaya çalıştı (*Poşişçeniye Evropıy,* 1933-1935; *Sanatorium Arktur,* 1940). Yurtseverlik temasını işleyen bir dramdan sonra, devrim sonrası Rusya'sına tarihsel ve insani bir bakışla yaklaşan zengin bir destan, bir üçleme kaleme aldı *Perviye radosti,* 1945; *Neobıyknovenneyoye leto,* 1947-48; *Koster,* 1961-1965).

SSCB büyükelçiliği

Konstantin Aleksandroviç Fedin

FEDORENKO (Nikolay Prokofieviç), ukraynalı iktisatçı (Preobrajenka, Zaporojiye yakınında, Ukrayna, 1917). Başlıca çalışmaları, kimya sanayisinin iktisadi sorunları ve planlamada matematiksel modellerle bilgisayar kullanımıyla ilgilidir.

FEDOROV (Yevgraf Stepanoviç), rus kristalograf ve mineralog (Orenburg 1853 - Sen-Petersburg 1919). Moskova'da ve 1905 yılından sonra Sen-Petersburg'da profesörlük yaptı, fiziksel kristalografi konusunda çalışmalar gerçekleştirdi ve geometrik bakımdan yalnızca 230 uzay grubu bulunduğunu ispatladı. Bir kırınımölçer tasarladı ve birçok mineralin optik özelliklerinin saptanmasında polarlama mikroskobundan yararlandı.

FEDOTOV (Pavel Andreyeviç), rus ressam (Moskova 1815 - Sen-Petersburg 1852). Son derece zarif desenleri ve küçük tabloları, döneminin burjuvazisinin iğneleyici, ama hoş bir yergisini yansıtır (Rus müzesi, Sen-Petersburg; Tretyakov galerisi, Moskova).

FEDOTOV (Georgiy Petroviç), rus tarihçi (Saratov 1886 - New York 1951). Devrimden sonra Fransa'ya sürüldü, İkinci Dünya savaşı'ndan önce Paris'te Saint -Serge enstitüsü'nde ders verdi ve ortodoks hagiographayı tarihsel eleştiri bakış açısıyla inceledi. En önemli yapıtları şunlardır: *Eski Rusya'nın azizleri* (rusça, 1931) ve *The Russian Religious Mind* (Rusya'da dinsel düşünce, 1946).

FEED-BACK a. (ing. sözc.). Siber., Elektron. ve Telekom. GERİBESLEME'nin eşanlamlısı.

—Siyas. bil. *Siyasal feed-back,* bir siyasal kararın, çoğu kez bir kamuoyu yoklamasıyla incelenen etkisi. İnceleme ve çözümleme, siyasal mesajın yayılması, belirli bir düzeyde algılanması ve ilk yayın merkezine dönüşü karşılaştırılarak yapılır. (Siyasal iktidarın sistem çözümlemesi yöntemine göre devletin, çevreden gelen bazı girdilere [*inputs*] göre kararlar [*outputs*] aldığı kabul edilir; bu kararlar, bir karşı etkiyle [*feed-back loop*] girdilerin içeriğini bile değiştirir.)

Büyük Larousse

Fehimi Kadim
Divan'ından bir sayfa
İstanbul Üniversitesi kütüphanesi

FEED-LOT a. (ing. *to feed,* beslemek, ve *lot,* arazi'den). Hayvc. Çok sayıda sığırın açık havada yoğun yemleme yöntemiyle besiye çekildiği barınma yerlerinin tümü.

FEELİNG a. (*duygu* anlamında ing. sözc.). Özellikle caz, blues ve rock müziklerinde, yorumcunun gösterdiği duyarlık ve heyecan.

FEHAMET → FAHAMET.

FEHD a. (ar. *fehd*). Esk. zool. Pars.

FEHÉR-TÓ ("beyaz göl"), Macaristan'da göl, Szeged'in K.'inde, Tisza yakınında (Csongrád yönetim bölgesi); 350 ha. Kuş rezervi (korumaya alınmış alan).

FEHHÂM, FEHHÂME sıf. (ar. *fehhām,* dişl. *fehhāme*). *Esk.* Çok anlayışlı, çok zeki.

FEHHÂME → FEHHÂM.

FEHİM, -hmi a. (ar. *fehm*). *Esk.* Anlama, kavrama, kavrayış: *"Birdenbire meydana fazla atılan Proudhon fikirlerine kolaylıkla kabil-i fehm ü idrak bir şekl-i müşahhas vermek mecburiyetinde kaldı"* (Ahmet Muammer ve Şükrü Kaya).

FEHİM, FEHİME sıf. (ar. *fehīm,* dişl. *fehime*). *Esk.* Anlayış sahibi, zeki, kavrayışlı.

FEHİM (Süleyman), türk şair (İstanbul 1789 - *ay. y.* 1846). İsmail Ferruhi Efendi'nin yanında yetişti. Divanı hümayun kaleminde çalıştı, Darphane kâtipliği yaptı. Voyvoda ve mütesellim olarak Rumeli'ye gitti. Beşiktaş cemiyeti ilmiyesi üyeliğinde bulundu. Burada farsça dersleri verdi. Ahmet Cevdet Paşa ve tezkire yazarı Fatin Fehim'in öğrencileridir. İranlı şair Saib'in gazellerini şerhetti. Halet Efendi adına Devletşah'ın *Tezkire*'sini, *Sefinet üş-şuara* adıyla özet olarak türkçeye çevirdi, ekler yaparak yayımladı (1843). Ayrıca bir de *Divançe*'si vardır (1846).

FEHİM EFENDİ → AHMET FEHİM.

Fehim Efendi ve arkadaşları osmanlı komedi kumpanyası, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, Mınakyan topluluğu'ndan ayrılan Ahmet* Fehim Efendi'nin kurduğu tiyatro topluluğu. Önceleri Benliyan*'ın da kurucuları arasında bulunduğu toplulukta Hakkı Necip, Raşit Rıza, Komik Fahri, Tolayan, Baltazar, Hekimyan gibi sanatçılar yer alıyordu. Topluluğun çalışmaları ancak birkaç ay sürdü.

FEHİM MUSTAFA (Uncuzade) → FEHİMİ KADİM.

FEHİM PAŞA, Abdülhamit II'nin yaveri ve başhafiyesi (İstanbul 1873 - Bursa 1908). Babasının Abdülhamit II'nin süt kardeşi olmasından ötürü padişahın ilgisini gördü. Harbiye'nin Zadegân sınıfını bitirdi (1894). Padişah yaverliğine getirildi (1896). Kısa zamanda yükselerek yirmi beş yaşında paşa oldu. Abdülhamit II'nin özel hafiyeliğini üstlendi. Halka baskı yapması, esnaftan haraç toplaması tepkilere yol açtı. Alman ve İngiliz elçilerinin de padişaha şikâyet etmeleri üzerine II. Meşrutiyet'in ilanından hemen önce Bursa'ya gönderildi. Abdülhamit II'nin tahttan indirilmesinden sonra Bursa'dan kaçarken yakalandığı Yenişehir'de halk tarafından linç edilerek öldürüldü.

FEHİME → FEHİM.

FEHİME SULTAN, Murat V'in kızı (İstanbul 1875 - Nice 1929). Babası tahttan indirilince (1877), Dolmabahçe sarayı'ndan Çırağan sarayı'na götürüldü. Abdülhamit II tarafından Ali Galip Bey'le evlendirildi. Eşinden ayrılarak bir mesire yerinde tanıştığı ve âşık olduğu subaylıktan ayrılma ve evli bir kişi olan Mahmut Bey'le evlendi (1910). İstanbul'un işgalinden sonra evini İngilizler'e açtı. Osmanlı hanedanı üyeleri Türkiye'den çıkartılınca Fransa'ya gitti. Nice'e yerleşti, orada öldü.

FEHİMİ KADİM, asıl adı **Uncuzade Mustafa,** türk şair (İstanbul 1627 ? - Ilgın, Konya, 1648). Kendinden sonra gelen Fehim mahlaslı şairlerden ayırt etmek için Fehimi Kadim adıyla anıldı. Kudüs, Mekke ve Medine'de bulundu. Mısır valisi Eyüp Paşa'nın kâtipliğini yaptı. İçki düşkünü olduğu iftirası ile görevinden uzaklaştırıldı. Yeniçeri ağalarından Mehmet Ağa'nın yardımı ile İstanbul'a giden bir kervana katıldı. Yolda hastalanıp öldü. Şiirlerinden İran edebiyatını iyi bildiği, Örfi'nin etkisinde kaldığı anlaşılıyor. *Divan*'ı-nı (bir nüshası İstanbul Üniversitesi merkez kütüphanesi T. 5459) 17 yaşındayken düzenlediği söylenir. Ruzi şeb redifli ünlü naatına Nazîm, Şeyh Galip ve Keçecizade İzzet Molla'nın nazireleri vardır. Kimi manzumelerinde, döneminin sosyal yaşantısını yansıttı. Tanzimat şairlerinden Hersekli Arif Hikmet, Leskofçalı Galip, Yenişehirli Avni ve Namık Kemal onun etkisinde kalıp üslubunu taklit ettiler. (→ Kayn.)

FEHLİNG (Hermann), alman kimyacı (Lübeck 1811 - Stuttgart 1885). Liebig'in öğrencisi olan Fehling 1839'da Stuttgart Politeknik okulu'nda profesör oldu. Maden suları, tuzlalar, ekmekçilik, deri sepileme üstüne çalışmalar yaptı. *Fehling çözeltisi* denen bakır-potasyum ayracını bulmasıyla ün kazanmıştır.

Fehling çözeltisi, bulucusunun adıyla anılan bakır-potasyumlu çözelti. Bu çözeltiyi hazırlamak için 34,65 g kristalize ve saf bakır sülfat 200 cm³ su içinde çözülür ve yavaş yavaş karıştırılarak, 173 g Seignette tuzu (sodyum ve potasyum tartarat, $KCO_2—CHOH—CHOH—CO_2Na$) bulunan 1,14 yoğunluğundaki 480 cm³'lük sud kostik çözeltisine katılır. Sonra hepsi 1 litreye tamamlanır.

Fehling çözeltisi aldehitlerle indirgenir ve çöken sarı bakır hidroksit hemen kırmızı bakır okside dönüşür. Buna rağmen indirgenme aldehit görevine özgü değildir. Laboratuvarlarda glikoz miktarını saptamak için kullanılır: 1 cm³ Fehling çözeltisi 5 mg glikozu indirger.

FEHMARN, Almanya'nın (Schleswig-Holstein eyaleti) adası, Baltık denizi'ndedir. Danimarka'nın adası Lolland'dan *Fehmarn boğazı* ile ayrılır, yaklaşık 1 000 m uzunluğundaki bir köprüyle kıtaya bağlanır; 185 km²; 13 000 nüf. Başlıca kenti *Puttgarden.*

FEHMETMEK g. f. (ar. *fehm*'den). *Esk.* Anlamak, kavramak: *"Bir zebân-ı haldir her yaprağı fehmetseler / Perdedâr-ı hâk olanlardan verir ahbâr gül"* (Fuzuli, XVI. yy.).

FEHMİ sıf. (ar. *fehm* ve *-ī*'den *fehmī*). *Esk.* Anlamayla ilgili; anlayışlı.

FEHMİ BEY (Hasan) → HASAN FEHMİ BEY.

FEHMİ BEY (Hasan) **Zaimzade** → ZAİMZADE HASAN FEHMİ BEY.

FEHMİ EFENDİ Cerrah, türk müzikçi (öl. İstanbul 1935). İslimiye'de (bugünkü bulgar kenti Sliven) doğdu. 1877'de İstanbul'a yerleşti. Çok sayıda tekke müziği yapıtını öğrendi. Çeşitli tekkelerde zakirlik yaptı. Yalnızca onun bildiği birçok yapıt (özellikle duraklar), Suphi Ezgi tarafından notaya alınarak unutulmaktan kurtuldu.

FEHMİ MAZLUM PAŞA → MAZLUM PAŞA (Mustafa Fehmi).

FEHMİ PAŞA (Hasan) → HASAN FEHMİ PAŞA.

FEHMOLUNMAK gçz. f. (ar *fehm*'den). *Esk.* Anlaşılmak, kavranmak.

FEHRBELLİN, Almanya'da (Brandenburg eyaleti) kent, Berlin'in K.-B.'sında. Brandenburg seçici prensi Friedrich Wilhelm, yenilmez olarak ün yapan İsveçliler'i burada yendi (28 haziran 1675).

FEHRENBACH (Konstantin), alman siyaset adamı (Wellendingen, Baden, 1852 - Freiburg im Breisgau 1926). Baden Meclisi'ne (1901), sonra da Reichstag'a (1903) girdi; Merkez parti'nin önderlerinden biri oldu. 1918'de Reichstag'ın, sonra da birinci Weimar Ulusal meclisi'nin başkanlığını yaptı. Temmuz 1920'de Ebert tarafından merkezci bir koalisyon hükûmeti kurmakla görevlendirildi, fakat ertesi yıl istifa etmek zorunda kaldı.

FEHRMAN (Daniel), isveçli madalyon gravürcüsü (Stockholm 1710 - *ay. y.* 1780). Hedlinger'in öğrencisi. Otuz yıl boyunca Stockholm darphanesi'nde çalıştı. —Oğlu CARL GUSTAF (1746-1798) 1764'te yerine geçti.

FEHVA a. (ar. *fehvā'*). *Esk.* **1.** Anlam. **—2.** Kavram. **—3.** *Fehvasınca*, uyarınca, söyledikleri doğrultuda.

FEI (Paolo di Giovanni), 1372-1410 arasında Siena'da yaşadığı belgelenen italyan ressam. Üslubu kişilerinin zarifliği ve köklü bir ayrıntı anlayışıyla belirginleşir (*Natività di Maria*, sunakarkalığı, imzalı, Siena pinokoteği).

FEİJOADA a. (port. *feijão*, kara fasulye). Yeşil lahana, pirinç, manyok unu, dilim portakal ve acılı sosla birlikte yenen, çeşitli etlerden (tuzlanmış domuz, kurutulmuş sığır, işlenmiş sosis) yapılan kara fasulye yahnisi. (Brezilya yemeği.)

FEİJOO Y MONTENEGRO (Benito Jerónimo), ispanyol benedikten (Casdemiro, Orense, 1676-Oviedo 1764). Erasmus, Bayle ve Fontenelle'in yapıtlarından edindiği akılcılıkla, *Teatro crítico universal* (Evrensel eleştirel tiyatro) [1726-1740] adlı yapıtında, ülkesinin geri kalmışlığına, batıl inançlara sert bir biçimde karşı çıktı ve deneysel yöntemi savundu. *Cartas Eruditas y curiosas* (Bilgince mektuplar) [1742-1760] ise çeşitli konularda değindiği bir çalışmasıdır.

FEIN (Eduard), alman hukukçu (Braunschweig 1813 - Eisleben yakınında 1858). Zürich'te (1844), Jena'da (1845), Tübingen'de (1852) roma hukuku profesörlüğü yaptı. *Recht der Kollation* (Collatio hukuku) [1842], C. F. von Glück'ün (1851-1853) *Erläuterungen der Pandekten* (Pandactaların açıklamaları) adlı kitabının XLIV.-XLV. cildini oluşturan *Recht der Kodizille* (Codicillus hukuku) kitaplarını yayımladı.

FEİNİNGER (Lyonel), amerikalı ressam (New York 1871 - *ay. y.* 1956). Almanya'da öğrenim gördükten sonra desinatör ve karikatürcü olarak çalıştı; 1911'de Paris'te kübizmi ve Delaunay'nin sanatını keşfetti. Daha sonraları Die Brücke (1912) ve Blaue Reiter gruplarının (1913) ressamlarıyla tanıştı. Bu dönemde güçlü ve dinamik bir resim anlayışına yöneldi (*III. Köprü*, 1917, Wallraf-Richartz Museum, Köln). Bauhaus'ta profesör olarak çalıştı. 1919 Bauhaus manifestosu için *Sosyalizmin katedrali* adlı bir tahta gravür yaptı ve 1919'dan 1924'e değin Bauhaus gravür atölyesini yönetti. Sanatı, biçimlerin şematizmiyle renklerle ışığın saydam inceliğini kaynaştıran bir üsluplaştırmaya yöneldi (*Deniz kıyısında güneşin batışı I*, 1927, Guggenheim Museum, New York). 1937'de ABD'ye dönerek kübizmin kalıtından şiirsel ve tinsel bir arayış için yararlanan yapıtlar verdi.

FEİRA DE SANTANA, Brezilya'da (Bahia eyaleti) kent, Salvador'un K.-B.'sında; 290 000 nüf. Önemli hayvan panayırları. Tütün.

FEİT (Walter), avusturya asıllı amerikalı matematikçi (Viyana 1930). 1947'den bu yana ABD'de yaşayan Feit, Yale Üniversitesi'nde öğretim üyesidir. Thompson ile birlikte 1963'te, Burnside'ın "her tek basamaklı sonlu grup çözülebilir" sanısını (1906) doğruladı. Bu sanının üç yüz sayfa tutan tanıtlaması çağdaş matematiğin en uzun tanıtlamalarından biridir.

FEİTH (Rhijnvis), hollandalı şair (Zwolle 1753 - Boschwijk, Zwolle yakınında, 1824). Feith, trajediler (*Thirsa*, 1784; *Inès de Castro*, 1793), düzyazı çalışmaları (*Ferdinand et Constantin* [fr. çev.], 1785), lirik ve yurtseverlik konulu şiirler kaleme aldı. Klopstock, Young, Ossian gibi sanatçılar ile Goethe'nin *Werther* adlı yapıtının etkisinde kalan şiiri sisli, umutsuz ve iç karartıcı bir duygusallık içerir (*Het graf*, 1792; *De ouderdom*, 1802).

FEJÉR, Macaristan'da yönetim bölgesi, Budapeşte'yle Balaton gölü arasında; 4 374 km²; 425 000 nüf. (1990). Merkezi *Székesfehérvár*.

FEJÉR (György), macar tarihçi (Keszthely 1766 - Peşte 1851). Macaristan tarihine ilişkin metinlerin kapsamlı bir derlemesini yaptı: 43 ciltlik *Codex diplomaticus Hungariae* (1829 - 1844).

FEJÉR (Lipót), macar matematikçi (Pécs 1880 - Budapeşte 1959). H. A. Schwarz'ın eski öğrencisiydi, 1911'den sonra Budapeşte Üniversitesi'nde profesörlük yaptı. Çözümlemede macar okulunu yönlendirdi (F. ve M. Riesz, A. Haar, G. Pólya, G. Szegő, P. Szász, vb.). Tezinde (1902), Fourier'nin toplanabilir trigonometrik serileri üzerine bir teorem tanıtladı (Fejér teoremi); bu teorem ıraksak seriler ve bunların biçimsel toplamlarıyla ilgili verimli araştırmalarda çıkış noktası oldu.

FEJÉRVÁRY (Géza, *baron*), macar general ve siyaset adamı (Josefstadt, Bohemya, 1833 - Viyana 1914). Solferino'dan sonra soylulaştırıldı, 1884'te Macar ordusu bakanı oldu. Orduyu Avusturya'dan bağımsızlaştırmak isteyen milliyetçilere karşı çıktı; kurduğu kısa süreli iki hükûmeti Macar parlamentosu tanımadı (haziran -eylül 1905; ekim 1905 - nisan 1906).

FEJÓS (Pál ya da Paul), macar sinemacı (Budapeşte 1897 - New York 1963). 1919'dan (*Pán*) 1923'e kadar (*Eger yıldızları*) ülkesinde çalıştı; macar sessiz sinemasının en önemli temsilcilerinden biriydi. Mesleğini çeşitli ülkelerde sürdürdü. ABD'de *The Last Moment* (1928) adlı bir film çevirdi; bu deneysel film, içtenci gerçekçiliğin en önemli yapıtlarından biri olarak kabul edilir. Bunun ardından *Lonesome* (1928), *Broadway* (1929), *Big House*'ın (1930) fransızca ve almanca kopyaları geldi. Daha sonraki çalışmalarını Fransa (*Fantomas*, 1932), Macaristan (*Marie, Macar efsanesi*, 1932); *Sonnenstrahl*, 1933), Avusturya, Almanya, Danimarka, Madagaskar, Hindistan, Tayland ve Peru'da sürdürdü.

FEK, -kki a. (ar. *fekk*). *Esk.* **1.** Ayırma, açma. **—2.** Koparma, kırma, bozma: *"Mühür fekkinin kanunen bir cürûm olduğunu bildiği cihetle..."* (E.E.Talu). **—3.** Çözme, halletme. **—4.** Kurtarma, kurtulus; azat etme: *"Hiç olmaya ol rahne dem-i haşre değin fek"* (Fuzulî, XVI. yy.). **—5.** *Fekk-i lenger*, çapayı çözme, demir alma; geminin yola çıkması: *"... İngiltere donanması Dersaâdet pîş-gâhından fekk-i lenger edip gitti"* (Cevdet Paşa XIX. yy.). || *Fekk-i şefe*, ağızı açma; söz söyleme.
—Esk. anat. Çene || *Fekk-i âlâ*, üstçene. || *Fekk-i esfel*, altçene.
—Huk. Bir hukuksal sınırlamanın kaldırılması. (Türk hukukunda haczin fekki, ipoteğin fekki ve mühür fekki gibi terimlerde geçer.) [→ KALDIRMA.] || *Mühür fekki*, resmi organlarca konulmuş olan mühürün sökülmesi. (Mühür fekki, Türk Cez. k.'nun 274. maddesine göre, suç oluşturan bir eylemdir.)
—İsl. huk. *Fekk-i hacr*, kısıtlılık durumunun kaldırılması. || *Fekk-i rakabe*, köleyi özgürlüğüne kavuşturma. || *Fekk-i rehn*, rehini çözme, borcu ödeyerek rehin verilen malı geri alma.

FEKALOM a. (fr. *fécalome;* lat. *faeces*, dışkı, ve *-oma*, ur'dan). Patol. Sertleşmiş dışkının rektumda ya da kalınbağırsakta birikmesi. Bir ur izlenimi verebildiği gibi bağırsak tıkanmasına da neden olabilir.

FEKALÜRİ a. (fr. *fécalurie*; lat. *faeces*, dışkı, ve yun. *ouron*, idrar'dan). Patol. İdrar yolundan idrarla karışık dışkı çıkması. İdrar torbası ile rektum arasında bir fistülün varlığına işarettir.

FEKAR → FIKAR.

FEKARİ → FIKARİ.

FEKE, Akdeniz bölgesinde Adana iline bağlı ilçe; 21 751 nüf. (1990); 1 335 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak, 32 köy. Merkezi, Adana'nın 122 km K.-K.D.'sunda *Feke*, 4 669 nüf. (1990). Buğday, arpa, üzüm üretimi, ormancılık.

FEKETE (Lajos), macar tarihçi (? 1891 -Budapeşte 1969). Birinci Dünya savaşı'nda türkçe öğrendi. Başta Macaristan ve Almanya olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerinde bulunan türk belgelerini inceledi. Macar devlet arşivi'nde çalıştıktan sonra Budapeşte Üniversitesi'nde türk tarihi profesörü oldu. Arşiv uzmanı olarak çağrıldığı İstanbul'da Başbakanlık arşivi'nde çalıştı, buradaki belgeler onun önerisine göre tasnif edildi. Türk tarih kurumu onursal üyeliğine seçilen Fekete, osmanlı arşiv araştırmalarının öncüsü sayılır. Başlıca yapıtları: *Einführung in die osmanisch -türkische Diplomatik der türkischen Botmassigkeit in Ungarn* (Macaristan'da türk egemenliği dönemindeki osmanlı-türk diplomasisine giriş), 1926; *A Balkân népei a török éllam eletéhen* (Türk devletinin yaşamında balkan ulusları), 1943; *Az esztergomi szandzsak 1570, evi adoöss-zeirasa* (Estergon sancağının 1570 tarihli tahrir defteri), 1943); *Budapeşt a törökkorban* (Türk egemenliği döneminde Budapeşte), 1944; *Die Siyaqat - schrift in der türkischen Finanzverwaltung* (Türk mali yönetiminde siyakat yazısı), 1955; *Rechnungsbücher türkischer Finanzstellen in Buda 1550-1580* (Budin'de türk maliye örgütünün hesap defterleri 1550-1580).

FEKKEYN a. (ar. *fekk*'in ikili çoğl. *fekkeyn*). Esk. anat. Altçene ve üstçene.

FEKKİ, FEKKİYE sıf. (ar. *fekk* ve *-î*'den

Lyonel Feininger
Church of the Minorits (1926)
Guggenheim Museum, New York

Meyer

fekki, dişl. *fekkiyye*). Esk. anat. Çene ile ilgili: *Şiryan-ı fekki* (çene atardamarı). *İzam-ı fekkiye* (çene kemikleri).

FEKKİYE → FEKKİ.

FEKS (*Fabrika EKStsentriçeskovo aktera*'nın kısaltılması) ["Acayip aktör fabrikası"], 1922'de Grigoriy Kozintsev, Leonid Trauberg, Sergey Tutkeviç, Sergey Gerasimov tarafından kurulan sovyet avangard sinema hareketi. Bu akımın yaratıcıları sirk, müzikhol ve tiyatro geleneklerinden esinlenerek sinema komedyenleri için, Mack Sennett'in komedilerini anımsatan, bilinçli olarak abartılmış ve şematik bir oyun öngörüyorlardı. Yönetmenlikte de, bütün kurgu ve truka olanaklarından yararlanmaktan yanaydılar. Bu yöntemlerle çevrilen ilk flim Kozintsev ve Trauberg'in *Oktobrin'in serüvenleri*'dir (1924).

FELÂ be. (ar. *felâ*). *Esk.* **1.** O zaman, öyleyse. **—2.** *Felâ-cerem*, muhakkak, kesin.

FELAH a. (ar. *felah*). *Esk.* **1.** Mutluluk, bahtiyarlık. **—2.** Kurtuluş, selamet. **—3.** *Felah bulmak*, kurtulmak, kurtuluşa ermek; onmak: *"Küfür telâkki edilen bir mezhep saikte refah ve felâh bulamaz"* (R.H. Karay). **—4.** *Felâh-yab*, kurtulan, kurtuluşa eren.

Felah grubu, Kurtuluş savaşı'nı desteklemek için İstanbul'da kurulan gizli örgütlerden biri. Örgüt, 23 eylül 1920'de, "Hamza grubu" adıyla, yüzbaşı Neşet Bey tarafından kuruldu. Kadrosunu subayların oluşturduğu grup, Ankara'da Genelkurmay'a bağlıydı. Grubun önderlerinden yüzbaşı Şakir Muzaffer Bey'in iki taraflı çalıştığının anlaşılması ve bazı şifrelerin ingiliz işgal kuvvetlerinin eline geçmesi üzerine grup, önce "Mücahit" (15 aralık 1920), sonra "Muharip" (26 şubat 1921), daha sonra da "Felah" (16 şubat 1921) adını aldı. Neşet Bey Ankara'da görev aldıktan sonra, yerine yüzbaşı Ekrem Bey (korgeneral Baydar) geçti. Kadroda Seyfettin (tümgeneral Akkoç), İhsan (general Aksoley), yüzbaşı İsmail Hakkı ve yüzbaşı Sabit Beyler yer aldı. Topçu yarbay Eyüp Bey (tümgeneral Durukan) tarafından kurulan ve ordunun elindeki silah ve mühimmatın işgal kuvetlerine verilmeyip, gerektiğinde kullanılmak üzere güvenilir kişilere verilmesi için çalışan "Askeri imalat grubu" da Felah grubu'na katıldı (23 mayıs 1921). Anadolu'ya subay ve silah kaçırma, istihbarat gibi işleri yürüten örgüt, 26 ekim 1923'te kaldırıldı. (→ Kayn.)

FELÂHAT ya da **FİLÂHAT** a. (ar. *felâhat*, *filâhat*). *Esk.* Çiftçilik, tarım.

Felahı vatan grubu, son osmanlı meclisinde (1920) milletvekillerinin kurduğu 70 kişilik bir grup. Seçimlerden sonra, İstanbul'da meclisi oluşturacak milletvekillerinin bir bölümü, Heyeti temsiliye reisi Mustafa Kemal Paşa'nın çağrısına uyarak Ankara'ya uğradılar. Mustafa Kemal milletvekillerine mecliste bir "Müdafaayı hukuk" grubu kurmalarını ve kendisini başkan seçmelerini önerdi. Oysa İstanbul'a giden milletvekilleri kurdukları gruba "Felahı vatan" adını verdiler; başkanlığa da Celalettin Arif Bey'i seçtiler. Atatürk, *Nutuk*'ta grubu halka güvenmemekle suçlar ve "imansız, cebin, cahil, nankör ve hodperest" kişiler olarak niteler; onlara "Fellahı vatan" adını yakıştırır. Grubun sözcülüğünü Rauf Bey (Orbay) üstlenmişti. Ankara'da hazırlanan Misakı milli taslağının mecliste kabulünde grubun rolü oldu. Grup, Atatürk'ün tahmin ettiği gibi, kendi başına fazla bir şey yapamadı. Bir ay sonra İstanbul'un işgali üzerine, meclisin tatil olmasıyla dağıldı; üyelerinin bir bölümü İngilizler'ce tutuklandı, bir bölümü Ankara'ya gelerek TBMM'ye katıldı.

FELAHİYE, İç Anadolu bölgesi'nin Orta Kızılırmak bölümünde, Kayseri iline bağlı ilçe; 12 559 nüf. (1990); 9 köy. Merkezi, Kayseri'nin 66 km kuzeyinde *Felahiye*, 6 603 nüf. (1990). Tahıl üretimi: buğday, arpa, çavdar. Baklagiller. Meyvecilik. Bağcılık. Hayvancılık. Halı-kilim dokumacılığı. Çinko-kurşun izabe fabrikası.

Felak suresi, Kuran'ın 113. suresi. 5 ayettir. Mekke'de ya da Medine'de indiği konusu tartışmalıdır. Kuran'ın sonuncu (114.) suresi olan Nas suresiyle birlikte *Muavvezeteyn* adıyla anılır. Surenin Medine'de indiğini öne sürenlere göre, iniş nedeni Hz. Peygamber'in başından geçen bir büyü olayıdır. Buna göre, medineli Yahudiler'den Lebid bin A'sam ve kızları, Hz. Muhammet'in ölmesi için bir büyü yaptılar. Hz. Peygamber bu büyünün etkisiyle hasta düştü. Ancak Cebrail'in ya da başka iki meleğin haber vermesiyle olay aydınlandı. Büyü, Hz. Peygamber'in tarağına saç tellerini dolamak, bir heykel üzerine iğneler saplamak, bir yay kirişine on bir düğüm atmak yoluyla yapılmıştı. Bütün bunlar Lebid'in sakladığı kuyudan çıkarıldı ve o sırada Hz. Muhammet'in Cebrail aracılığıyla inen Muavvezeteyn (Felak ve Nas) surelerini okumasıyla büyü çözüldü, Hz. Peygamber de sağlığına kavuştu.

Ancak, başta mu'tezileye bağlı din bilginleri olmak üzere birçok islam bilgini, Allah'ın elçisine büyü işleyemeyeceğini, dolayısıyla büyü söylentisinin asılsız olduğunu, Felak suresinin de Medine'de değil, Fil suresinden sonra ve İhlâs suresinden önce Mekke'de indirildiğini savunurlar.

Felak suresi, Hz. Muhammet'e, dolayısıyla müslümanlara, yaratıkların yapabilecekleri kötülüklerden, büyücülerin düzenbazlıklarından ve kıskançlardan gelebilecek zararlardan korunmaları için Allah'a sığınmaları öğüdüyle son bulur.

FELAKET a. (ar. *felâket*, fakirlik'ten). **1.** Bir bölgeye ya da bir grup insana zarar veren, büyük yıkımlara ve üzüntülere yol açan bir olay, durum: *Deprem, sel, yangın felaketi. Felaket, "geliyorum" demez.* **—2.** Bir devletin, bir grubun, bir kimsenin yıkıma uğraması, durumunun altüst olması; buna yol açan olay ya da olaylar dizisi: *1940 felaketi.* **—3.** İnsana acı veren zor durum: *Felakete uğramak. Gerçek dostlar felaket sırasında belli olur. Başıma gelmedik felaket kalmadı.* **—4.** Sonuçlarına katlanan kişi açısından felaket olarak değerlendirilen olay: *Eşinin Almanya'ya gidişi onun için tam bir felaketti.* **—5.** Yalnızca sıkıntı, şaşkınlık veren, aşırı davranışlarda bulunan kimse: *Bu çocuk bir felaket. O kız tam bir felaket.*

—*Esk. Felaket-dide*, felaket görmüş, dertli. ‖ *Felaket-engiz*, bela getiren: *"Fakat yanlış ve felaket-engiz düşünceler de vardır"* (H.C. Yalçın). ‖ *Felaketgâh*, felaket yeri, belanın, felaketin çok olduğu yer. ‖ *Felaket-i uzma*, belanın en büyüğü.

—Nöropsikol. *Felaket tepkisi*, organik bozukluklar (özellikle duyusal afazi) sırasında gözlemlenen patolojik kişilik değişikliği. Bu tepki, çevrenin gerekimlerine cevap verememenin sonucudur. (Organizmanın, daha elverişli koşullarda yerine getirebileceği etkinlikleri yapamayacak duruma düşmesine yol açar ve şaşkınlık ve boğuntuyla birlikte kendini gösterir. Felaket tepkisi, K. Goldstein tarafından betimlenmiştir.)

◆ sıf. Hoş olmayan, kötü, yadırgatıcı şey için kullanılır: *Felaket bir saç, hiç yakışmamış sana. Felaket bir sıcak. Felaket bir yağmur bastırdı.*

FELAKETLİ sıf. Bir felakete yol açan, çok kötü olan, kötü sonuçlar doğuran şey için kullanılır: *Savaşın felaketli günleri geride kaldı.*

FELAKETZEDE sıf. (ar. *felâket* ve fars. *zede*, vurulmuş, uğramış'tan *felaket -zede*). Felakete uğramış kimse için kullanılır: *Felaketzedelere yardım* kampanyası.

FELAKETZEDEGÂN çoğl. a. (*felâketzede*'nin fars. çoğl. *felaketzedegan*). *Esk.* Felakete uğramış olanlar.

FELANDREN a. (fr. *phellandrène*). Org. kim. Formülü $C_{10}H_{16}$ olan monoterpenik hidrokarbon. (α ve β izomeri olmak üzere iki tür felandren bilinmektedir. Birer eşlenik dien olan bu izomerlerden birincisine acı rezene, elemi ve zencefil otu esanslarında, ikincisine ise su rezenesi esansında rastlanır.)

FELANİTX, İspanya'da kent, Mallorca adasının (Balear adaları) doğusunda; 12 900 nüf. —Yakınında, bağlar.

FELASİFE çoğl. a. (ar. *feylosof*'un çoğl. *felâsife*). *Esk.* Filozoflar; akıllı kimseler: *Felâsife-i yunaniyye* (yunan filozofları). *Mezâhib-i felâsife* (filozofların ekolleri, öğretileri).

FELATUN, Platon'a (Eflatun) Araplar'ın ve Osmanlılar'ın verdiği ad.

Felatun Bey ile Râkım Efendi, Ahmet Mithat Efendi'nin romanı (1875). Batılılaşma sorununa eğilen yapıtın baş kişilerinden Felatun Bey, alafrangalığa düşkün zengin bir babanın şımarık büyümüş, ciddi bir eğitim görmemiş züppe oğludur. Râkım Efendi ise yoksul bir annenin güç koşullar altında okuttuğu, çok çalışkan, iyi yetişmiş bir gençtir. Farsça bilir, fransızca bilir, tarih, coğrafya, mantık, kimya gibi çeşitli alanlarda bilgi sahibidir. Çeviri yapar, ders verir, para kazanır ve durumunu düzeltir. Eve cariye olarak aldığı Canan'ın iyi yetişmesini sağlar, piyano dersleri aldırtır ve sonra da kızla evlenir, mutlu bir yuva kurar. Felatun Bey ise babasından kalan mirası kadın, kumar ve eğlence âlemlerinde yer bitirir, üstelik borca girer ve Anadolu'ya gitmek zorunda kalır. Roman bu iki tipin karşılaştırılmasına dayanır. Felatun, servetini gösteriş uğrunda hesapsızca harcayan alafranga züppeyi temsil eder. Râkım Efendi ise batılılaşmayı doğru anlamış, çalışkan ve parasını akıllıca harcayan dürüst bir osmanlı efendisidir. Felatun Bey tipinden esinlenen Recaizade Mahmut Ekrem ve Hüseyin Rahmi Gürpınar gibi yazarlar bu tipi romanlarında sürdürmüşlerdir.

FELBİNGER (Bartolomej), hırvat mimar (Cheb, Bohemya, 1785 - Zagreb 1875). Özellikle konaklar, kiliseler ve yeniklasik üslupta tiyatrolar inşa etti; yapıtları, tasarımın açıklığı, hatlardaki yalınlık ve dövme demiri kullanmasıyla dikkati çeker. Döneminin Hırvatistan'daki en önemli sanatçısıdır; bu ülkedeki işlevci mimarinin öncüsüdür (Zagreb'deki Jelačić sarayı; Zagreb çevresindeki Januševac şatosu).

FELÇ a. (ar. *felc*). **1.** Kas gücünün tümüyle yok olması. (Eşanl. İNME, NÜZUL, PARALİZİ.) [Felcin vücuttaki yerleşme alanları çok değişik olabilir. Felç yalnız bir kasta olabileceği gibi bir sinir köküne ya da dalına bağlı tüm kaslarda da olabilir: bir kol ya da bacaktaki tüm kasların felcine monopleji, iki bacakta birden olana parapleji, dördünde birden olana kadripleji, vücudun yarısında olana hemipleji (yarıfelç) denir.] (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *(Bir kimseye) felç gelmek*, bir kimseye inme inmek. ‖ *Felce uğramak, felç olmak*, bir etkinlik sözkonusuysa, bütünüyle durmak: *Şiddetli kar yağışı nedeniyle hayat felce uğradı. Yağıştan trafik felç oldu.*

—*Esk. Felc-i kısmi*, vücudun belli bir kısmına inen felç. ‖ *Felc-i nısfi*, vücudun bir tarafına inen felç; yarıfelç.

—Bağışıkbil. *Bağışıklık felci*, bir antijenin orgnizmaya belirli hazırlama koşulları altında ve yine belirli sokma yolları ile verilmesinden sonra bu antijene özgü bağışıklığın yok olması olayı.

—Nörol. *Genel felç*, bugünkü anlamda felç sayılmayan ve frengiden ileri gelen menengo-ansefalit. (Zihinsel bir zayıflık ve sinirsel bozukluklarla [konuşma bozuklukları, titremeler, Argyll-Robertson belirtisi] kendini belli eder. Kan muayenesinde frengi tepkimesi pozitiftir, kanda pozitif olmasa bile beyin-omurilik sıvısında pozitiftir.

Yüksek dozda penisilin kullanılması sonucu değiştirmiştir.) || *Kol sinir ağının üst kökünün felci*, DUCHENNE-ERB TİPİ FELÇ'in eşanlamlısı. || *Titrek felç*, PARKİNSON HASTALIĞI'nın eşanlamlısı. || *Yarıfelç* → YARIFELÇ.

—ANSİKL. Hastalanan dokuların yapısına göre merkezi felçler ve çevresel felçler diye ikiye ayrılır.

Merkezi felçler, piramidal yolların zarar görmesinden ileri gelir, istemli hareketin kaybolmasına elastik bir gerginlik, kemik-kiriş reflekslerinde bir artma, Babinski belirtisi eşlik eder. Bu belirtilerin tümü piramidal sendromun kasılma evresi belirtileridir. Felç, birdenbire, örneğin bir beyin kanaması ya da yumuşaması sonucu olursa kasınmalı felçten önce gevşek bir felç devresi görülür. Bu devrede, kemik-kiriş refleksleri kaybolur, ama felcin merkez kökenli olduğunu belli eden Babinski belirtisi vardır.

Çevresel felçler, omuriliğin ön boynuzları hizasında ya da omurilik kökleri ve sinir gövdeleri düzeyinde bir lezyondan ileri gelir. Lezyon nerede olursa olsun hareket yeteneği kaybolur, kaslar atrofiye uğrar ve kemik-kiriş refleksleri ortadan kalkar.

Felçler, sinir sisteminde herhangi bir zarar olmadan da görülebilir; böyle felç, kas dokusundaki bir lezyondan ileri gelebileceği gibi (miyopati, miyozit), sinir-kas bağlantısının çalışma bozukluğundan da (miyasteni) ileri gelebilir. Bu son durumda felç, yinelenen çabalar sırasında kendini belli eder.

FELÇLİ sıf. Felç olmuş kimse ya da felçten etkilenen organ için kullanılır; inmeli: *Felçli bir ihtiyar. Felçli bacağını sürükleyerek yürümek.*

FELD (Eliot), amerikalı dansçı ve koregraf (New York 1942). School of American Ballet'e girdi, dansçılık yaşamına New York City Ballet'de *Fındıkkıran* ile başladı; Jerome Robbins'in 1957'de müzikli güldürü olarak sahnelenen ve 1961'de filme alınan *Batı yakasının hikâyesi* adlı yapıtında dans etti. 1963'te American Ballet Theatre'a girdi, *Billy the Kid* ve *Fancy Free*'de dikkat çekti. Asıl başarısını koregraf olarak gösterdi: *Harbinger* ve *At Midnight* (1967). American Ballet Theatre'dan 1968'de ayrıldıktan sonra kendi topluluğu American Ballet Company'yi kurdu (1969) ve *Meadow-Lark*, *Pagan Spring* ve *Intermezzo*'yu düzenledi. Çağdaş amerikan balesinin temsilcisi olan Eliot Feld, 1972'de American Ballet Theatre için *Askerin öyküsü*, *Eccentric* ve *Theatre*, Danimarka Krallık balesi için *Winter's Court*, City Center Joffrey Ballet için 1973'te *Jive* adlı yapıtların koregrafilerini yaptı. 1974'te yeni bir topluluk kurdu (ilk topluluğu 1971'de dağılmıştı), bu topluluk ilk gösterisini New York'taki Shakespeare Festival's Public Theatre'da sundu. Feld bu festivalde *Seraphic Song* ve *The Tzaddik* adlı baleleri düzenledi. Daha sonra *Mazurka* ve *Excursions* (1975), *İmpromptu* (1976), *la Vida* (1978) adlı baleleri gerçekleştirdi.

FELDBERG, Almanya'da, Hercynia devrinde oluşmuş birçok doruğun adı; Feldberg, orman kuşağından sonra yükselmeye devam eder ve fundalıklarla kaplıdır; özellikle Karaormanlar'ın (1 493 m) ve Doğu Taunus'un (880 m) en yüksek noktaları Feldberg'dedir.

FELDERHOF (Jan), hollandalı besteci (Bussum 1907). Amsterdam'da, Bussum'da ve Rotterdam'da özellikle armoni dersleri verdi. Yaylı çalgılar için 4 dörtlü, bir *Senfoni* (1949), flüt, vurmalı çalgı ve yaylılar için bir *Konçerto* (1955), orkestra için *Complimento* (1975) adlı yapıtı ve *Vliegvuur* (1964) adlı operayı besteledi.

FELDİSPAT ya da **FELDSPAT** a. (arazi spatı anlamında almanca sözcük *feldspath*'dan). Miner. Doğal potasyum, sodyum, kalsiyum ve baryum alüminosilikatlar grubuna verilen ad. (Feldispatlar ilkel ve püskürük kayaçların bileşiminde önemli bir yer tutar.) || *Kalsiyum-sodyum feldispatı*, bileşiminde kalsiyum ile sodyum bulunmasına karşın potasyum içermeyen feldispat.

—Seram. Feldispatlar (potasyumlu, sodyumlu, kalsiyumlu ya da karışık) seramik sırlarının ve hamurlarının bileşimine girerler ve bu bileşimlerde ergitici işlev görürler. Seramikçiler aslında feldispatı, porselen hamurunun, ince fayansın ve kimi kumtaşı karışımlarının çok yüksek ergime derecelerini düşürmek için kullanırlar.

—ANSİKL. Çeşitli feldispat türleri, potasyumlu feldispatları ve kalsiyum-sodyumlu feldispatları içeren bir mineral ailesi oluşturur. Potasyumlu feldispatların en önemlisi monoklinik sistemde yer alan $KAlSi_3O_8$ formülündeki ortozdur. Aduler, ortozun saydam bir türüdür. Sanidin, mikroklin ve anortozda, ortozun bileşimindeki potasyumun bir bölümünün yerini sodyum alır. Kalsiyum-sodyum feldispatları ya da plajiyoklazlar triklinik sisteme aittir ve albitten ($NaAlSi_3O_8$) anortite ($CaAl_2Si_2O_8$) değin uzanan, eşbiçimli bir dizi oluşturur; bu dizide ara bileşenler olan oligoklaz, andezin, labrador ve bitovnitin kimyasal bileşimlerinde NaSi'nin yerini AlCa alır.

Feldispatlar püskürme ve başkalaşım kayaçlarının en önemli bileşenleridir. Özellikle alkali feldispatlar kuvars ve mikayla birlikte graniti oluşturur. Porfir içinde, feldispat büyük kristaller halinde bulunur.

FELDİSPATIMSI a. Miner. Bileşimindeki düşük silis oranıyla feldispatlardan ayrılan alüminyum silikat; Üçüncü Zaman'da ve günümüzde oluşan volkanik kayaçların (leusit, nefelin vb.) bileşiminde önemli bir rol oynar.

FELDİSPATLI sıf. Feldispat içeren tortul kayaç için kullanılır.

FELDKİRCH, Avusturya'da (Vorarlberg) kent, İll ırmağı kıyısında; 24 000 nüf. Onarım görmüş kilise (XV. ve XVI. yy.). *Schattenburg* şatosu. Tekstil sanayisi. Biracılık. Turizm merkezi.

FELDMAN (Wilhem), polonyalı edebiyat eleştirmeni ve siyaset adamı (Zbaraz, bugün Zbaraj, Ukrayna, 1868 - Kraków 1919). *L'Allemagne, la Pologne et le danger russe* (fr. çev.) [Almanya, Polonya ve rus tehlikesi] (1915) adlı yapıtında "eylemciliği" salık verdi. Edebiyat eleştirisi alanındaysa, Krytyka adlı dergiyle ve *Littérature polonaise contemporaine*'iyle (fr. çev.) [Çağdaş polonya edebiyatı] (1902) büyük bir etki yaptı.

FELDMAN (Morton), amerikalı besteci (New York 1926 - Buffalo 1987). Riegger'in ve S. Wolpe'un öğrencisi. 1950 yılında John Cage'in etkisi altına girdi. 1951 yılında, ilklerden biri olarak, grafik nota kullanmaya başladı. Daha sonra, az çok geleneksel notalamaya döndü, ama süreye ya da tizlik-pesliğe ilişkin kimi belirsiz parametrelerden vazgeçmedi. Yadsınmaz bir şiirselliği olan yapıtları, genellikle sürekli ya da sessizlikle almaşan bir *pianissimo* içinde gelişir. Başlıca yapıtları: *Projection* dizisi (1950-51), *Duration* dizisi (1960-1962), piyano için *Last Pieces* (1963), aynı sayıda aynı çalgıdan oluşan iki topluluk için *Between Categories* (1969), oda topluluğu için *I met Heine on the rue Furstenberg* (1971), *Three Clarinets, Cello and Piano* (1971), *Voices and Instruments I-III* (1972), *Pianos and Voices I-II* (1972), *Cello and Orchestra* (1972), *Two Voices and Cello* (1973) ve konusu S.Beckett'in yapıtından alınmış *Neither* (1977) operası.

FELDMANN (Markus), isviçreli gazeteci ve politikacı (Thun 1897 - Bern 1958). Köylü, zanaatkâr ve burjuvalar partisinin temsilcisi, milletvekili (1935-1945 ve 1947-1958), Bern kantonu tarafından federal bakan seçildi (1945-1951) ve Konfederasyon başkanlığı yaptı (1956).

FELDMAREŞAL a. Alman, avusturya, ingiliz, isveç ve rus ordusunda en yüksek rütbe.

—ANSİKL. Feldmareşal bir alman ordusunda süvari birliğinin komutanı (XVI. yy.), sonra *Reichsgeneral-feldmarschall* yönetimindeki Kutsal imparatorluk ordusu içinde yer alan bir alman devletine ait askeri birliğin dönem komutanıydı; imparator ve Diyet tarafından birlikte atanırdı. Avusturya 1918'e kadar, Prusya'nın vârisi olan Almanya ise 1944'e kadar feldmareşaller atadı. Feldmareşal unvanını, Hannover hanedanı Büyük Britanya'ya, Gustaf Adolf İsveç'e ve Petro Rusya'ya soktu.

FELDSPAT → FELDİSPAT.

FELDWEBEL a. (alm. sözc.). Ask. Alman ordusunda kullanılan ve türk ordusundaki astsubayın karşılığı olan rütbe.

FELEK a. (ar. *felek*). *Esk.* **1.** Gökyüzü. **—2.** Dünya. **—3.** Yazgıları belirlediği düşünülen üstün güç. **—4.** *Esk.* Askeri bandoda at kuyruğu biçiminde püsküllü ve zilli bir aygıt. **—5.** *Felek yâr olursa*, "bir aksilik çıkmazsa, her şey yolunda giderse" anlamında söylenir. || *Feleğe küsmek*, şansına, talihine küsmek. || *Feleğin çemberinden geçmiş*, başından türlü işler geçmiş, yaşamı iyi ve kötü yanlarıyla yaşamış, görmüş geçirmiş kimse için söylenir. || *Feleğin sillesini yemek, feleğin sillesine uğramak*, büyük bir yıkıma uğramak ya da zarar görmek. || *Feleğini şaşırmak*, uğradığı büyük bir yıkım ya da zarar yüzünden ne yapacağını bilemez, şaşkın duruma düşmek: *Zavallı feleğini şaşırmış, onun böyle işler düşünecek hali mi var?* || *Felekten bir gün çalmak*, dilediği gibi eğlenerek güzel ve keyifli bir gün geçirmek. || *Felekten kâm almak*, gönlünce eğlenmek.

—*Esk.* *Felek-câh*, yeri, mevkii yüksek olan. || *Felek-debdebe*, etrafında, gökyüzündeki yıldızlar kadar çok kimse olan; değerli, saygın. || *Felek-meşreb*, sözünde durmayan. || *Felek-zede*, feleğin tokadını yemiş, belaya uğramış. || *Felek-i devvar*, dünya.

—Esk. gökbil. *Felek-i aksa, felek-i âlâ, felek-i azam, felek-i eflak*, en üst gök; eski astronomide öteki felekleri de içine aldığı ve en yukarda bulunduğuna inanılan dokuzuncu gök. || *Felek-i büruc*, sekizinci gök. || *Felek-i cevzehr*, ayın etrafındaki hale. || *Felek-i esfel*, en alt gök tabakası. || *Felek-i hamil*, taşıyıcı* daire. || *Felek-i küll*, doğudan batıya doğru yirmi dört saatte dönerek gök cisimlerini taşıdığına inanılan gökküre. || *Felek-i musavver, felek-i mükevkeb, felek-i sevabit*, sekizinci cennet. || *Felek-i tedvir*, gezegen ilmiği*.

—Giy. *Felek tabancası*, bir tür hotoz* (Başa sarıldıktan sonra ucu namlu biçiminde serbest bırakıldığından bu ad verilmiştir.)

—ANSİKL. Ed. Divan edebiyatında Evren'in yaratılışının anlatıldığı yapıtlarda felek geniş yer tutar. Birçok beyitlerde yükseklik, yücelik, genişlik, sonsuzluk, parlaklık gibi özellikleri bakımından felek ile sevgili arasında ilişki kurulur. Âşığın çektiği acı ve ıstıraplardan dolayı ahları, dokuz feleği (nüh felek) aşar ve bazen bu ahlar felekleri ateşe verir: *Felekler yandı ahımdan muradım şem'i yanmaz mı* (Ahımdan felekler yandı, muradımın mumu hâlâ yanmaz mı) [Fuzuli]. Bazen de âşığın çektiği acılar karşısında felekler ağlar. Bu nedenle gökyüzünde meydana gelen yağmur, şimşek, gök gürlemesi gibi, doğa olayları hüsni talil yoluyla âşığın içinde bulunduğu durumun nedeni olarak gösterilir. Feleğin aldığı renkler (firuze, çini, mina-renk vb.) onu değişken ve ikiyüzlü yapar. Döndüğü için "sergerdan" diye adlandırılır; böylece onun dönekliği belirtilir: *"Pek rengine aldanma felek eski felektir / Zira feleğin meşreb-i nâsazı dönektir"* (Feleğin değişen rengine pek aldanma, o bildiğin eski felektir. Onun uygunsuz yaradılışı ise başlangıçtan beri dönektir) [Ziya Paşa]. Yaşlılığı, kimselere yâr olmayışı, kahpeliğiyle yakınmalara konu olur. Cem Sultan, oğlu Oğuz Han'ın ölümü üzerine yazdığı

Burhan Felek

felfelek (*Areca catechu*)

"Felek" redifli kasidede bu yakınışı dile getirdi. Aynı tema daha sonra yazılan pek çok mersiyede yinelendi.
—İsl. Sözcük, Kuran'ın birçok suresinde geçer: "Rabbiniz öyle bir Allah'tır ki, gökleri, yeri altı günde yarattı" (VII, 6). "Gökleri gördüğünüz şekilde direksiz kaldıran Allah'tır" (XIII, 2). "Ne Güneş Ay'a yetişebilir, ne gece gündüzü geçebilir; her biri feleklerinde yüzer; yani Ay, Güneş, yıldızlar kendi eksenlerinde ve yörüngelerinde seyreder" (XXXVI, 40) vb. Kuran, bu anlamda gökyüzünün (felek) yedi kat olduğunu belirtir. Yedi katın en üstünde *arşı âlâ* ve onun üstünde de *kürsi* denilen bölüm bulunur. Gökyüzündeki tüm gezegenlerin birer gök katı vardır. Dokuz tane olan bu gezegenlere "dokuz felek" anlamına arapça (felek üt-tis'a') ya da farsça "nüh felek" denir. Felekiyat (astronomi) ile uğraşan din adamları feleğin dokuz katını şöyle sıralarlar: 1. Felek ül-kamer (Ay katı); 2. Felek ül-Utarit (Merkür katı); 3. Felek üz-Zühre (Çobanyıldızı ya da Venüs katı); 4. Felek üş-Şems (Güneş katı); 5. Felek ül-Merih (Merih ya da Mars katı); 6. Felek ül-Müşteri (Jüpiter katı); 7. Felek üz-Zühal (Satürn katı); 8. Felek üs-sabit (sekizinci felek anlamına "felek üs-sâmin" de denilen sabit yıldızlar katı); 9. Felek ül-âzam (Yıldız bulunmayan bu kata, atlas katı anlamına "felek ül-atlas", en yüksek gök katı anlamına "felek ül-âlâ", boşluk katı anlamına "felek ül-mevhûm", feleklerin feleği anlamına "felek ül-eflak" da denir).

Bütün feleklerin yer aldığı bölgede (eflak), burçlar bölgesi anlamına *mıntıkat ül-büruç* yer alır (Koç, Boğa, İkizler, Yengeç, Aslan, Başak, Terazi, Akrep, Yay, Oğlak, Kova ve Balık burçları). Feleklerdeki yıldızların ve burçların insanoğlunun yazgısında etkin rol oynadıkları hakkındaki inanç, günümüzde de yaygın bir biçimde sürmektedir.

FELEK → FELENK.

FELEK (Ebu Nizam), iranlı şair ve müneccim (öl. Şirvan 1181). Azerbaycan'da hüküm süren Şirvanşahlar'dan Ebulmuzaffer Minuçihr bin Kesran'ın (1155-1205) sarayına kapılandı. *Divan*'ı dışında, müneccimlik ile ilgili *Ahkâm ün-nücûm* adlı yapıtı vardır.

FELEK (Burhan), asıl adı **Mehmet Burhanettin**, türk gazeteci ve yazar (İstanbul 1889 - *ay. y.* 1982). İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi (1911). Evkaf nezareti ve Ticaret bakanlığı'nda çalıştı, liselerde fransızca öğretmenliği yaptı. Gazeteciliğe öğrencilik yıllarında spor muhabiri olarak başladı (1909). Ölünceye kadar, 73 yıl süreyle mesleğini sürdürdü ve kalemini elinden bırakmadı. Donanma ve idman dergisi ile (1910) Tetebbu dergisine yazdıktan sonra Tasvir-i efkâr gazetesinde spor yazarı ve foto muhabirliği yaptı (1918-1924). Vakit, Milliyet, Yeni ses, Tan ve Cumhuriyet gazetelerine yorum, röportaj ve günlük fıkralar yazdı (1924-1969). İstanbul Üniversitesi gazetecilik enstitüsü'nde öğretim görevlisi olarak çalıştı (1967-1982). 1969'dan ölümüne kadar Milliyet gazetesine günlük fıkralar yazdı. Mizahi yazı ve küçük hikâyeleri Tef, Akbaba, Kahkaha gibi mizah dergilerinde yayımlandı (1937-1957). Türk basın birliği kurucuları arasında yer aldı. Türkiye Gazeteciler cemiyeti başkanlığı görevinde bulundu (1946-1950 ve 1959-1982). İstanbul Üniversitesi tarafından kendisine fahri doktorluk ve Türkiye Gazeteciler cemiyeti tarafından *Şeyhülmuharirin* unvanları verildi (1975). Uluslararası basın enstitüsü'nce (İPİ) dünyada hiç ara vermeksizin en uzun süre yazan gazeteci seçilerek basın şeref listesine alındı. Fransa hükümeti ölümünden sonra kendisine Légion d'honneur nişanı verdi (1983). Bu, ölümünden sonra bir yabancıya verilen ilk Légion d'honneur nişanı oldu.

Felek, gazeteciliğinin yanı sıra sporla da çok yakından ilgilendi. Gençliğinde uzun süre futbol oynadı, futbol ve güreş hakemliği yaptı. Üsküdar'da Anadolu kulübü'nün (günümüzde Anadolu Spor kulübü) kurucuları arasında yer aldı (1908). Atletizm federasyonu başkanlığında bulundu (1922-1923 ve 1924-1935). Yusuf Ziya (Öniş) ve Ali Sami (Yen) ile birlikte Türkiye İdman cemiyetleri ittifakı'nı kurdu (1923). Türkiye Milli olimpiyat komitesi başkanlığı görevini yürüttü (1962-1982). Olimpiyatlara kafile başkanı (1924 ve 1928), Olimpiyat komitesi temsilcisi (1948, 1960 ve 1972) olarak katıldı. Beden terbiyesi danışma kurulu üyeliğinde bulundu (1938-1965). Uluslararası olimpiyat komitesi tarafından Diplôme de mérite ile ödüllendirildi.

Felek, kıvrak bir üslup ve egemen olduğu İstanbul türkçesi ile geniş bir okur kitlesinin beğenisini kazandı. Yazılarındaki gündelik gözlemler, mizahi çağrışımlar, küçük eleştiriler, okurları ile arasında sağlam ve yakın bir diyalog kurulmasına neden oldu. Türk mizah edebiyatı ve folkloru için önemli yapıtlar bıraktı. Ölümünden sonra Türkiye Gazeteciler cemiyeti türk basınına 50 yılı aşkın süre seçkin hizmetler vermiş gazetecileri ödüllendirmek ve Burhan Felek'in anısını yaşatmak amacıyla, "Burhan Felek basın hizmet ödülü" adıyla bir ödül oluşturdu. Ayrıca Altunizade semtinde bulunan spor tesislerine Burhan Felek spor tesisleri adı verildi (1983). Başlıca yapıtları: *Hint masalları* (1944), *Felek* (1947), *Vatandaş Ahmet Efendi* (1957), *Eski İstanbul hikâyeleri* (1971), *Yaşadığımız günler* (1974), *Nasreddin Hoca fıkraları* (1982), *Recep'in kahvesi I* (1984), *Biraz da yarenlik* (1984).

FELEKÂBAD, XIV. yy.'da Eğirdir kentine, Hamidoğulları beyliğinin kurucularından Felekeddin Dündar Bey tarafından verilen ad.

FELEKİ sıf. (ar. *felek* ve *-i*'den *feleki*). *Esk.* Gökle, felekle ilgili.
◆ a. Gökbilimci.

FELEKİYAT a. (ar. *felek*'in çoğl. *felekiyyât*). GÖKBİLİM'in eski eşanlamlısı. (*İlm-i heyet, ilm-i felek* de denir.)

FELEKİYE sıf. (ar. *feleki*'nin dişl. *felekiyye*). *Esk.* **1.** Gökle ilgili. **—2.** Astronomik.

FELEKİYÛN çoğl. a. (ar. *feleki*'nin çoğl. *felekiyyun*). *Esk.* Felekiyatla uğraşan kimseler, gökbilimciler.

Felekname, Gülşehri'nin insanın yaratılışına, nereden gelip nereye gideceğine ilişkin, tasavvuf içerikli, ahlaki ve öğretici farsça mesnevisi (1302). Moğol hanı Gazan Han adına yazdığı yapıtın tek nüshası, Ankara İl halk kütüphanesi no. 817'de kayıtlıdır. Mesnevide, "neredeyiz ve nereden geldik?" diye kendi kendine soru soran Gülşehri, "madem ki bu dünyaya geldik, niye gidiyoruz?" diye de hayretini belirtir. Bütün sorularına ve hayretine yanıt arar. Yaratıkların en yücesi olan insanoğlunun başlangıcının neresi ve dönüşünün nereye olacağını öğretmek amacını güden yazar mesnevinin sonunda, Tanrı'ya kavuşmanın tek yolunun, candan ve tenden vazgeçme olacağını söyler. (→ Kayn.)

FELEKYAN (Roza), ermeni asıllı türk oyuncu (İstanbul 1869 - *ay. y.* 1952). Tanzimat döneminde başladığı tiyatro çalışmalarını "Felekyan temsil heyeti" adlı topluluğuyla sürdürdü. İkinci meşrutiyet'ten sonra Burhanettin (Tepsi) topluluğu'nda sahneye çıktı. Darülbedayi kurulunca buraya girdi; *Çürük temel, Hisse-i şayia* vb. oyunlarında rol aldı. Muhsin Ertuğrul'un yönetimindeki Ferah topluluğu'na katıldı, yine Muhsin Ertuğrul'un çevirdiği (1922) *Şişli güzeli Mediha hanımın facia-i katli* filminde oynadı.

FELEMENK, HOLLANDA'nın eski eşanlamlısı.

Felemenk kuruşu. Nümism. Osmanlı döneminde kullanılan yabancı sikkelerden birinin adı. (Üzerinde aslan resmi bulunduğundan arslanlı* ya da esedi de deniyordu.)

FELEMENKÇE a. HOLLANDACA'nın eski eşanlamlısı.

FELEMENKLİ sıf. ve a. HOLLANDALI'nun eski eşanlamlısı.

FELENK, FİLENK ya da **FELEK** a. Denizc. Ağır cisimleri bir yerden başka bir yere kaydırmak ve özellikle tekneleri karaya çekmek ya da denize indirmek için bunların altlarına konulan yuvarlak kütük.
◆ sıf. Denizc. *Felenk ızgara,* üzerinde çalışılacak bir cismin kaymasını önlemek için altına yerleştirilen ve bu cisme gerekli eğimi veren takoz.

FELFELEK a. **1.** Güney-doğu Asya'nın sıcak bölgelerinde yetişen ve lifli, ince çekirdekli zeytinsi meyveler veren uzun gövdeli palmiye. (Bil. a. *areca;* palmiyegiller familyası.) **2.** *(Birinin içine) felfelek sokmak,* bir kimseyi kuşkuya düşürmek, kuşku içinde bırakmak.
—ANSİKL. Felfeleğin en önemli türü *Areca catechu*'dur. Sunda adalarında yetişen bu bitki günümüzde Hindistan, Srilanka, Endonezya ve Asya'nın sıcak bölgelerinde de yetiştirilmektedir. Felfelek tohumu denen meyvesinden, *kaşu* ya da *kadıhindi* adı verilen bir drog elde edilir. Felfelek tohumu eskiden kurt düşürücü olarak kullanılırdı. Bugün Avrupa'da yalnız köpeklerde tenya düşürücü olarak kullanılmaktadır. Küçük parçalara bölünüp, üstü kireçle kaplanarak korunan ve *Piper betel* yapraklarına sarılan bademi, Hindistan'da sakız gibi çiğnenir. *Palmiye-lahanası* denilen tomurcuklarıysa yenir.

FELFELLEMEK gçz. f. *Yörs.* Sözkonusu bir kimseyse, afallamak, şaşırmak; kuşsa, yorulmak; dönerek hareket eden bir şeyse, durmadan önceki hızını yitirmek.

FÉLIBIEN (André), fransız mimar ve sanat tarihçi (Chartres 1619 - *ay. y.* 1695). Roma'daki Fransa büyükelçiliğinin sekreteri (1647). Bu şehirde Poussin ile tanıştı ve onun en ateşli tilmizlerinden biri oldu. *Entretiens sur la vie et sur les ouvrages des plus excellents peintres anciens et modernes* (Eski ve çağdaş en iyi ressamların yaşamları ve yapıtları üzerine konuşmalar) [1666-1688], adlı yapıtında üç ölçüye göre Kraliyet akademisi'nin klasik görüşünü sergiledi: kompozisyon, desen ve renk.

FÉLIBRIGE a. (provence dilinde sözc.). XIX. yy. ortalarında, Provence'ta kurulan edebiyat okulu. Amacı provence dilini ve diğer oc dili lehçelerini korumak, arılaştırmak ve Fransa'nın güney bölgesinin uygarlıklarının özgün niteliğini sürdürecek bir edebiyatın doğmasını sağlamaktı.

FELİÇYA a. (öz. a. *Félix*'ten). Güney Afrika kökenli, küçük kömeçler halinde mavi ya da beyaz ışınsal çiçekli çalı. (Bileşikgiller familyası.)

FELİDAE a. Zool. KEDİGİLLER familyasının bilimsel adı.

FELİNSKİ (Alojzy), polonyalı şair (Łuck, Volinya, 1771 - Krzemieniec 1820). Delille'i çeviren ve taklidi üslubun temsilcisi olan Felínski, ulusal ve tarihsel bir konu üzerine ilk büyük polonya trajedisi olan *Barbara Radziwiłłówna*'yı (1811) şiir tarzında yazdı. Bundan başka, Polonya'nın ikinci ulusal marşı sayılan bir şarkının sözlerinin yazarıdır: *Boże, coś Polskę...* (Polonla'yı esirgeyen Tanrı...).

FELİNSKİ (Zygmunt), polonyalı rahip ve yurtsever (Wojutyn, Volinya, 1822 - Kraków 1895). 1862'de Varşova başpiskoposu ve danıştay üyesi, rus hükümetinin Sibirya' ya sürülen yurtseverleri affetmesi için mücadele etti. 1863'te tutuklandı, Yaroslavl kalesinde uzun süre hükümlü olarak kaldı.

FELİPE III DE ÉVREUX, İyi —denir,

(1301 - Jerez de la Frontera 1343), Navarra kralı (1329-1343). 1317'de, Fransa kralı Louis X'un kızı, Navarra'nın mirasçısı Jeanne de France ile evlendi, Evreux kontu oldu. Karısının haklarının tanınmasını ve Navarra krallığı'nı ancak 1329'da, Fransa tahtı üzerinde hiçbir hak iddiasında bulunmamak koşuluyla elde edebildi. Kötü Carlos'un babasıdır.

FELİPE I Güzel (Brugge 1478 - Burgos 1506), Hollanda'nın önce yasal (1482-1506), sonra fiili (1494-1506) hükümdarı, Castilla kralı (1504-1506). Habsburglu Maximilian ile Bourgognelu Maria'nın (öl. 1482) oğlu. Annesinden miras olarak Hollanda'yı aldı; 1493'te Senlis antlaşması ile de Fransa kralı Charles VIII'den, Artois, Franche-Comté ve Charolais'yi geri aldı. Naipliği bırakmak istemeyen babası Maximilian'a karşı çıkarak Hollanda'yı bizzat yönetmeye başladı; babasının çıkarlarına aykırı bir siyaset izleyerek, İngiltere kralı Henry VIII ile ilişkilerini geliştirdi ve Fransa kralı Louis XII ile bir antlaşma imzaladı. 1496'da, Aragónlu Fernando V ile Castillalı İsabel'in kızı (aynı zamanda mirasçısı) Deli Juana I ile evlendi; bu evlilikten altı çocukları oldu (Eleonore, Karl V, İsabel, Fernando I, Maria, Catalina). Felipe, Fernando'nun muhalefetine rağmen, Castilla'da kendini kabul ettirdi; ancak, bir süre sonra öldü.

—İkonogr. Felipe I'den bir portre tablo (Louvre), kara kalem iki resim (Arras kütüphanesi) ve B. Ordóñez'in yaptığı, yatık heykel (Granada katedrali) kalmıştır. Ayrıca, C. De Coter'in yaptığı sunakarkalığının bir kanadı (Louvre) ve B. Strigel'in *Maximilian'ın ailesi* adlı tablosu (Viyana) sayılabilir.

FELİPE II (Valladolid 1527 - Escorial 1598), İspanya ve Amerika ile Asya'daki ispanyol sömürgeleri (Filipinler) [1556-1598], Napoli, Sicilya, Portekiz kralı (1580-1598), Milano dükü, Hollanda senyörü, Bourgogne ve Charolais kontu, Kuzey Afrika (Oran, Tunus, vb.) hâkimi, Karl V ile Portekiz kraliçesi İsabel'in oğlu. Kendisine Milano düklüğü'nü (1540) veren babası, İspanya kral naipliğini de ona bıraktı (1543) ve Portekizli Maria ile evlendirdi (1543). Maria bir erkek çocuk (don Carlos) dünyaya getirdikten sonra ölünce (1545) Felipe 1554'te İngiltere kraliçesi Mary Tudor ile evlenerek Napoli ve Sicilya krallıklarını elde etti. Karl V onun için tahtından feragat etti, Hollanda'yı Comté'yi, Charolais'yi (25 ekim 1555), İspanya krallıklarını ve Sardinya'yı (16 ocak 1556) ona bıraktı. Felipe II, 28 mart 1556'da Valladolid'de taç giydi.

Her zaman babasının öğütlerine kulak veren Felipe II, 1556 yazından itibaren onun Fransa ve papa Paulus IV'e karşı yürüttüğü savaşı sürdürmek zorunda kaldı. İtalya'da François de Guise'in saldırısına uğrayınca (Napoli saldırısı, 1557), o da Fransa'ya karşı saldırıya geçti, ama parasızlık yüzünden ordusunun Saint-Quentin' de kazandığı zaferden (10 ağustos 1557) yeterince yararlanamadı; Felipe II babasını (21 eylül 1558), ardından da karısını (17 kasım 1558) kaybetti. Tahtına vâris olarak seçtiği halde İngiltere kraliçesi Elizabeth I'i evlenmeye razı edemeyen Felipe II, özellikle Hollanda'daki protestan sapkınlıklarının artışından kaygılanarak, kendisine İtalya'yı bırakan ve kızı Elisabeth'i veren Fransa kralı Henri II ile barış yaptı (Cateau - Cambrésis, 3 nisan 1559). Felipe II, Hollanda yönetimine çekidüzen verdikten ve ülkeyi Parmalı Margherita ile Granvelle'e teslim ettikten (1559) sonra, artık ayrılmayacağı İber yarımadası'na döndü. Önce sarayını küçük Madrid kentine taşıdı, daha sonra çölün tam ortasında Escorial sarayı'nı yaptırarak (1563-1584) her şeyden elini eteğini çekti.

Bir kez daha dul kalınca (1568), 1570'te Maximilian II'nin kızı Anne d'Autriche ile evlendi; beş çocuklarından yalnızca, geleceğin kralı Felipe III hayatta kaldı. Felipe II, zeki ve yaratıcı olmamakla birlikte, kendini bilen bir kişiydi; izinden gitmek istediği babasının da emrindeki danışmanlarının da (Alba, Granvelle, Ruiz Gómez, don Juan, Farnese) kendisinden üstün olduklarının farkındaydı; bu yüzden, danışmanlarını baskı altında tutuyor ve ancak Gonzalo ve Antonio Pérez, de Zayas, gibi yoksul kökenli sekreterlerine güveniyordu. Ancak, hükümdarın mesleki titizliği egemenliğindeki çok çeşitli ve çok geniş toprakları yönetmekte de, o dönemin büyük sorunlarını (modern devletin ordu ve maliyesi, protestanlarla katoliklerin mücadelesi) çözmekte de yetersiz kalıyordu. Bu yüzden, kesin olarak 1586'da yürürlüğe konan bir sistem hazırlayarak Castilla bürokrasisini yavaş yavaş daha iyi bir duruma getirdi: sistem çok pahalıya mal olduysa da, krala imparatorluğu daha etkin biçimde yönetme ve birliğini sağlama olanağını verdi; bu sistemde dokuz konsey (Devlet, Castilla, Aragón, İtalya, Hint adaları, Savaş, Engizisyon, Tarikatlar, Hacienda [maliye ve ekonomi]), altı kançılarya ve *audiencias* (ayrıcalıklı kişiler için ya da temyiz görevi yapan mahkemeler) bulunuyordu;bunun yanı sıra yabancı toprakların yönetimine de İspanyollar getirildi: bunlardan bazıları (Milano, Napoli) Amerika'dan elde edilen gümüşten pay aldıkları için krala bağlı kaldılar. "İhtiyatlı kral" istemeye istemeye girdiği maceralardan kurtulmayı da, kral ailesinin masrafları ve soylulara tahsis edilen ödeneklerle büyüyen para darlığını da aşamadı (1557 iflası, 1575 yarı iflası; bu iflaslar sayesinde, bir süre kralın normal geliri serbest kalmış oldu). Bunun üzerine Felipe II derhal Hint adalarıyla ilişkilerini bir düzene koyarak değerli madenlerin İspanya'ya akışını (1561'den itibaren yılda iki filo) sağladı. Koyu bir katolik olan kral, İspanya'da ortaya çıkan protestan topluluklarını kolayca ezdi (1559-60) ve babasının evlilikdışı ilişkisinden doğan üvey kardeşi don Juan de Austria'nın (1568-1571) yönetimindeki bir orduyla, bir süre başkaldıran granadalı Berberiler'i dağıttı ve onun koruyucusu olan Osmanlılar'ın akınlarına rağmen İtalya ile ilişkilerini gene de sürdürdü ve osmanlı donanmasını İnebahtı'da yenilgiye uğrattı (1571). Ancak, Hollanda' daki mezhep ayrılıklarını kırmak ve Hollanda'ya ispanyol rejimini kabul ettirmek istemesi 1559'dan sonra genel bir hoşnutsuzluk yarattı. Kral, hollandalı soyluların şikâyetlerine (Breda görüşmesi) karşı, Alba dükünü gönderdi (aralık 1566). Dükün haksız yere vergi toplaması üzerine Hollanda açıkça ayaklandı (nisan 1572). Alba dükünün yerine gönderilen Luis de Requesens (1573-1576), daha sonra don Juan de Austria (1576-1578) ve nihayet *Ebedi ferman*'ı (perpetua edito) [1577] kaleme alan ve Gembloux zaferi'ni kazanan (1578) Alessandro Farnese, güney eyaletlerini birleştiren Arras birliği'ne (1579) karşı Utrecht* birliği'ni (1579) kurarak temmuz 1581'de Felipe'nin tahttan indirildiğini ilan eden hollandalı yurtseverlerin güçlü direnişi karşasında başarısızlığa uğradılar. Oysa bu sırada Felipe II, uzun zamandır, içine düştüğü sıkıntılı durumlardan yararlanmak için fırsat kollayan komşuları Fransa ile İngiltere'yi zararsız hale getirmek için daha çok çaba göstermek zorunda kalmıştı.

Felipe II bu ülkelerdeki protestanlığı da ezerek, kendi topraklarına sıçrama olanağını ortadan kaldırmayı planlıyordu. Saint-Barthélemy katliamı (1572), François d'Alençon'un ölümü (1584), 1562'den beri kendisine yakınlık gösteren Guiseler ile yapılan antlaşma (Joinville antlaşması, 1585) onu fransız cephesinde rahatlatırken, 1580'den itibaren İspanya'ya akan gümüşler de savaşçı bir siyaset izlemesini kolaylaştırdı; ancak bu durumdan daha çok maliyeciler yararlandılar. Felipe, bir süre, üvey kardeşi don Juan'ın, bu "ihtiyatsız prens"in, Mary Stuart ile evlenerek, İngiltere kralı olma düşlerini desteklediyse de, herhalde İnebahtı galibinin zaferini kıskandığı ve kardeşinin hırsından da kaygı duyduğu için, Antonio Pérez'in yardımıyla, sekreteri Escobedo'nun öldürülmesi işini (mart 1578) ayarladı. Sözkonusu planı kendi çıkarlarına göre yeniden ele alarak, o sırada tutsak olan Mary Stuart'ı tüm haklarından vazgeçmeye razı etti; böylece en kötüsünden, kızı İsabel adına İngiltere kralı olmayı umuyordu, ancak planı ortaya çıkarıldı (1583); Mary Stuart idam edildi (1587) ve Felipe II, Hollanda sorununu çözmek amacıyla İngiltere'yi ele geçirmeye karar verdi; ne var ki büyük gayreti, Medinasidonia dükünün komutasına verilen (1588) Yenilmez Armada'nın bozguna uğraması üzerine sonuçsuz kaldı (1588). Hâlâ para sıkıntısı çeken Felipe II, Aviz hanedanının çöküşünden yararlanarak Portekiz'i ele geçirmek istedi (1580), ama Lizbon'un efsanevi zenginliklerine ulaşamadı. Kralın bu karmaşık manevraları geri tepti: üvey kardeşi don Juan de Austria'nın planlarını baltalamak için kullandığı sekreteri Antonio Pérez 1579'dan beri tutukluydu; Aragón'a kaçmayı başaran (1590) Pérez kralın hışmından kurtulduysa da Felipe II bu kez de Aragón krallığı'na saldırdı ve onun siyasal özerkliğine son verdi (1591). Felipe II, Fransa kralı Henri II'nin ölümünden sonra, fransız tehlikesini yok edebileceğine inanıyordu. Casaulx ile, ispanyol gemilerinin uğradığı Marsilya'da, Mercoeur ile Bretagne'da pazarlığa oturdu; derhal Hollanda' dan dönen Alessandro Farnese Paris (1590) ve Rouen'ı (1592) korumayı başardıysa da, 1593 états généraux'su babası tarafından Fransa kraliçesi olarak önerilen İsabel Clara Eugenia'nın tahta geçmesini kabul etmedi, Fontaine-Française'de yenilen (5 haziran 1595) İspanyol ordusu, 1598'e kadar Henri IV ile savaşmak zorunda kaldı; pahalıya mal olan bütün bu mücadeleler Hollanda'nın yeniden ele geçirilmesini engelledi ve bir bakıma, barışı zorunlu kılan 1596 mali felaketine yol açtı. Kendini çok hasta hisseden Felipe II, Fransa kralıyla barış imzaladı (Vervins, 2 mayıs 1598), Comté'yi, Charolais'yi ve Hollanda'da hâlâ egemenliği altında bulunan toprakları, Avusturya arşidükü Albrecht ile evlendirdiği kızı İsabel'e bıraktı (6 mayıs 1598); kalan topraklarını da oğlu Felipe III'e bıraktıktan bir süre sonra Escorial'de öldü (13 eylül 1598).

—İkonogr. Kralın en güzel portreleri A. Moro (Madrid) ve Tiziano'nun yaptıklarıdır (Pitti sarayı). Pantoja de la Cruz (Escorial), Sánchez Coello (Madrid), El Greco (*İsa'nın adına hayranlık* tablosunda baş figür, Escorial) ve Rubens de (Madrid) tablolarında krala yer verdiler.

FELİPE III (Madrid 1578 - *ay. y.* 1621), İspanya, Portekiz, Napoli, Sicilya, Sardinya kralı, Milano dükü, Hollanda, Comté ve Charolais hükümdarı (1598-1621), Felipe II ile Anne d'Autriche'in oğlu. Kendini daha çok bayramlara ve ibadetlere veren Felipe III, yönetimi, Denia markisi ve Lerma dükü Francisco de Sandoval y Rojas'a bıraktı. 1599'da, Steiermarklı Margarethe ile evlendi (sekiz çocukları oldu: ikisi, Anne d'Autriche ile Felipe IV'tür). Masrafları kısmak amacıyla sarayın Valladolid'e taşınması (1601-1607), Castilla'daki iktisadi bunalım ve ilk devalüasyonlar yüzünden artan iktisadi ve mali sorunları çözümlemeye yetmedi. Kralın, insancıl bir tutumla, amerikalı yerlilere bir seçim hakkı tanıyarak isterlerse özgür olacaklarını, isterlerse *encomienda*'da ya da kentte çalışabileceklerini ilan etmesi İspanyol Amerikası'nın çökmesine yol açtı ve Felipe III kararından vazgeçmek zorunda kaldı. 1603'te, Elizabeth I'in yerine James I'in geçmesi üzerine 1604'te İngiltere ile bir barış antlaşması imzalandı. Hollanda'da, Calvinciler, Dunes (ya da Nieuwpoort) savaşı'nı kazandılar (1600), ama mali durumu bozuk olan İspanya savaşa devam edemedi. 1609'da, Birleşik Eyaletler'in

Lauros-Giraudon

Felipe I Güzel
Castilla kralı
XVI. yy.'ın başına ait bir flaman tablosundan ayrıntı
Louvre müzesi, Paris

Giraudon

Felipe II, İspanya kralı
Sánchez Coello'nun bir portresinden ayrıntı
Prado müzesi, Madrid

Bevilacqua-C.E.D.R.İ.

Felipe III, İspanya kralı
at üstünde bir portreden ayrıntı
Velázquez
Prado müzesi, Paris

bağımsızlığını fiilen tanıyan On Iki Yıl ateşkesi imzalandı. Moriskolar'ın ülkeden atılması (1609-1611) İspanya'da iç birliği ve barışı pekiştirirken, özellikle Valencia ve Granada gibi bazı bölgelerde iktisadi güçlüklere yol açtı. Fransa naibesi (1611) Marie de Médicis ile kurulan iyi ilişkiler, İspanya'ya, İtalya'da (Savoia [1614-1617] ve Venedik'e [1613-1617] karşı savaşlar) ve özellikle Kutsal İmparatorluk'ta (1616'da Steiermarklı Ferdinand'ın, Avusturya'ya ait Alsace topraklarından vazgeçme vaadi; 1618'den itibaren Otuz Yıl savaşları) daha etkin bir rol oynama olanağını verdi. Kral, Lerma dükünü görevden almak zorunda kaldı (1618) ve onun yerine, Uceda dükü olan oğlunu geçirdi. Bütün bu güçlüklere karşılık, İspanya o dönemde, özellikle Cervantes'in *Don Quijote*'siyle (1605-1615) edebi yaşamının altın çağını yaşıyordu.
—İkonogr. Velázquez ve Pantoja de la Cruz, kralın birçok portresini çizdiler (Madrid ve Viyana). Giambologna ve P. Tacca'nın yaptığı at üstünde heykeliyse Madrid'de, Plaza Mayor'dadır.

Giraudon

Felipe IV, İspanya kralı
Velázquez'in bir portesinden ayrıntı
San Fernando akademisi, Madrid

FELİPE IV (Valladolid 1605 - Madrid 1665), İspanya, Napoli, Sicilya, Sardinya kralı, Milano (1621-1665) ve Portekiz (1621-1640) dükü, 1633'ten başlayarak Hollanda, Comté ve Charolais'nin tek hükümdarı, Felipe III ile Steiermarklı Margarethe'nin büyük oğlu. Yönetimi, ülkenin maliyesini düzene sokmaya çalışan Olivares* kontu ve düküne bıraktı. Hükümdarlığı boyunca, ülke sürekli savaş durumundaydı: Birleşik Eyaletler'e karşı (1621'den başlayarak),alman protestanlarına ve Fransa'ya karşı (Otuz Yıl savaşı). Olivares'in merkeziyetçi politikası (Castilla yasalarının tüm ispanyol krallıkları için geçerli sayılması) isyanlara yol açtı; öyle ki, sonunda, Cortes meclisinin yardımına başvurmak gerekti. Tuzdan vergi toplanması sonucu Vizcaya'da (1631); kentte yaşayan savaşçıları barındırmakla yükümlü tutulan Katalonya'da (1640-1652); Napoli'de (1647-48) ve özellikle, bağımsızlığını kesin olarak ilan eden Vasconcellos'un egemenliğindeki (1640) Portekiz'de isyanlar çıktı. Olayların sorumlusu sayılan Olivares gözden düştü (1643) ve yerine yeğeni Luis Méndez de Haro getirildi. Sonunda Birleşik Eyaletler'in bağımsızlığını tanımak zorunda kalan (Münster, 1648) Felipe IV, Fronde hareketi ve Condé'nin ihaneti sayesinde Mazarin'i barışa zorlayacağını sanarak mücadeleyi sürdürdü: ancak, Roussillon, Artois ve Hollanda'nın bazı yerlerini Fransa'ya (Pireneler antlaşması, 1659), Dunkerque ve Jamaika'yı İngiltere'ye (1660) bırakmak zorunda kaldı. Felipe IV, kızı Marie-Thérèse'i Fransa kralı Louis XVI ile evlendirirken (1660), mirasından vazgeçmeye zorladı: Felipe'nin Elisabeth de France (1615) ve daha sonra Avusturyalı Mariana (1649) ile evliliklerinden birçok çocuğu olmuştu, ama yalnızca bir oğlu, Carlos II (1661'de doğdu) yaşadı ve 1665'te babasının yerine geçti.

Felipe IV'ün ispanyol monarşisinin bütünlüğünü koruma çabaları boşa gitti: oğlu ölmek üzereydi ve Louis XIV bu ölümden yararlanmayı düşünüyordu. Louis XIV Pireneler antlaşması imzalanırken vaat edilen ve Fransa kralının İspanya verasetinden vazgeçmesini sağlayabilecek olan, 500 000 altın tutarındaki drahomayı daha almamıştı. Felipe'nin saltanatı, İspanya'nın XVII. yy.'da yaşadığı bunalımın en zor dönemine rastlar. Nüfus bunalımı ve iktisadi bunalım sonuç olarak tüm ihtiyaçlarını karşılayamayan ülkenin gerekli atılımı yapmasını engelliyordu. Zorlukların, olanakların sınırlı olduğunun bilinci en iyi, Sancho de Moncada ve Gracián'ın, iktisadi ve siyasi etkenleri nesnel biçimde çözümleyişlerinde, kısmen ispanyol barok üslubunda kendini gösteren dindarlığın güçlenmesinde ve Altın Çağ'ın ünlü edebiyat (Quevedo, Lope de Vega, Calderón) ve sanat (Zurbarán, Murillo, Velázquez) ustalarının yapıtlarında görülebilir.
—İkonogr. Felipe IV'ün Velázquez tarafından yapılmış birçok portresi vardır ve bunlardan bazıları birer başyapıttır; hükümdar bu tablolarda, ayakta ya da at üstünde, av kıyafetiyle, zırhlarıyla ya da dua ederken resmedilmiştir (Madrid, Londra, Floransa, New York). Diğer portreler, Rubens ve Rodríguez de Villandrando'nun yapıtlarıdır. P. Tacca tarafından yapılan at üstündeki heykeli (1640) de anılmağa değer (Madrid).

C.F.L.-Giraudon

Felipe V, İspanya kralı
Joseph Vivien'in
bir portresinden ayrıntı
Louvre müzesi, Paris

FELİPE V (Versailles 1683 - Madrid 1746), İspanya kralı (1700 - 1746). Büyük Dauphin ile Marie Anne Christine de Bavière'in ikinci oğlu. Önce, Anjou dükü unvanını aldı. 16 kasım 1700'de Louis XIV tarafından kabul edilen kral Carlos II'nin (öl. 1 kasım 1700) vasiyetnamesi uyarınca, Fransa ve İspanya tahtlarının hiçbir zaman birleşmemesi şartıyla, Felipe V ispanyol monarşisinin vârisi sayıldı; kısa bir süre sonra arşidük Karl (→ KARL VI), İspanya tahtı üstünde hak iddia etti ve Avrupa'da kurulan bir koalisyonun yardımını sağladı. (→ VERASET SAVAŞI [İspanya].) Tembel, çekingen ve sinirleri zayıf olan Felipe V, eylül 1701'de evlendiği karısı Maria -Luisa de Savoia ve "camarera mayor" olan Ursins prensesi tarafından mücadeleye teşvik edildi. Louis XIV'ün ajanları (Orry) İspanya'da bir değişiklik yapmaya çalışırken, Felipe İtalya seferi'ne katıldı (1703), sonra, 1705'te karaya çıkarak kendine taraftarlar bulan arşidüke karşı İspanya'yı savunmak için geri döndü. İki kez Madrid'den kovulan (1706 ve 1710) Louis XIV'ün torunu, büyükbabasına rağmen, Villaviciosa'da kazandığı Vendôme zaferiyle (aralık 1710) güçlenerek, tahttan çekilmeyi reddetti; ama Katalonya ancak 1714'te boyun eğdi. Fransa tahtından vazgeçmek ve Hollanda, Milano, Napoli, Sardinya, Sicilya, Minorca ve Cebelitarık'ı bırakmak (Utrecht [1713] ve Rastatt [1714] antlaşmaları) zorunda kalan Felipe V, verdiği sözü gözden geçirmek kararındaydı. Kendisine iki erkek çocuk (Luis ve Fernando) veren ilk karısının ölümünden (şubat 1714) sonra, kendisine iki erkek çocuk daha (Carlos ve Felipe) veren İsabel Farnesio ile evlendi (aralık 1714). Kral hemen, oğullarına İtalya'da birer krallık kurmak isteyen karısının etkisi altına girdi. İsabel Farnesio, Ursins prensesi ve Orry'nin görevlerine son verdi ve Alberoni'yi başbakan seçtirdi. Bunun üzerine, Felipe V İtalya'yı yeniden fethe girişti, Sardinya ve Napoli'ye saldırdı (1717), ancak Passero deniz savaşı'ndaki yenilgisinden (ağustos 1718) sonra Dörtlü-İttifak'a boyun eğmek zorunda kaldı (1718-1720). Dubois'nın isteğiyle Alberoni'yi görevinden uzaklaştıran (1719) ve Paris ile iyi ilişkiler kuran Felipe V (bu arada sinir hastalığı giderek artıyordu), büyük oğlu Luis lehine tahttan feragat etti (10 ocak 1724), ancak, oğlunun ölümü üzerine yeniden tahta çıktı (31 ağustos 1724). Viyana antlaşması'yla (1731) onaylanan Sevilla antlaşması (1729), İsabel Farnesio'dan olan büyük oğlu Carlos'a, Parma, Piacenza ve Toscana'yı ele geçirme umudunu verdi. Polonya Veraset savaşı'nda (1734-1736) İspanya'nın Karl VI'ya karşı savaşması, kralın büyük oğlu Carlos'a Lorraineli François' ya kalan dukalıkları Napoli ve Sicilya ile değiştirmek (Viyana 1738) olanağını sağladı. Bakan Patiño'nun (öl. 1736) başlattığı ve ve Ensenada markisinin sürdürdüğü (1743-1746), deniz kuvvetlerinde ve sömürgelerdeki yenileştirme hareketi, İngiltere'nin savaş ilan etmesine yol açtı (1739). İngiltere, Felipe'nin, "geçiş izni"ni kötüye kullanan ingiliz kaçakçı gemilerini kıyı muhafızlarına kovalattırmasından ve askıya aldığı (1739) *asiento* ayrıcalığını 1749'da yenilememesinden rahatsızdı. Felipe Fransa'ya yakınlaşmakla birlikte (Fontainebleau antlaşması, 1743) İtalya'ya karşı yeni bir savaşa girmekten geri kalmadı (→ VERASET SAVAŞI [Avusturya]) ve bu savaşın sonunu göremeden öldü. Yerine oğlu Fernando VI geçti. (O dönemde Versailles'dan esinlenerek inşa edilen yapılar La Granja, Riofrío, Aranjuez,Madrid Krallık sarayı, bu ilk Bourbon hükümdarının saltanatını bugün de anımsatmaktadır.)

Avusturya sülalesine göre, Bourbonlar önemli değişiklikler yaptılar Yönetim meclisleri yerine, kral önünde sorumlu olan devlet sekreterleri getirildi; kral artık millet önünde değil, XVIII. yy. Avrupa'sının despot yönetimlerinde olduğu gibi, ancak Tanrı önünde sorumluydu: ayrıca, Aragón krallığı'nın kamu hukuku yürürlükten kaldırıldı ve yerine Castilla yasası getirildi. Taşra yönetimi ve mali yönetim, 1711'den başlayarak idare memurları esasına göre yeniden örgütlendi. Özellikle, Avrupa topraklarının kaybedilmesinden sonra Amerika ile ilişkiler yoğunlaştırıldı: İspanya Fransa ile ittifak kurarak, iki ordunun işbirliği sayesinde, gitgide büyüyen ingiliz gücünü durdurmaya çalıştı.

FELİPE (León Felipe CAMINO, **León** denir), ispanyol şair (Tábara 1884 - Mexico 1968). Eczacılık diplomasını bir kenara bırakarak, 1920'de *Versos y oraciones de caminante* başlıklı yapıtını yayımladı, Meksika'ya (1922) ve daha sonra ABD'ye gitti; burada, T. S. Eliot ile Whitman'ın yapıtlarını keşfetti. 1929'da New York'ta ilk şiir derleme kitabının ikinci cildi yayımlandı; bu yapıt anglosakson dünyanın ruhunda bıraktığı etkiyi yansıtıyordu. *Drop a Star* (1933) adlı yapıtında, kapitalizme ve ABD'ye duyduğu derin düşmanlık ortaya çıkıyordu. Felipe, 1936 İç savaşı'nın başında ülkesine döndü, 1938'de Meksika'ya gitti ve burada *El hacha et Español del éxodo y del llanto* (1939) adlı yapıtını yayımladı. Felipe'nin şiir sanatını belirleyen özellik, cömert ve kardeşçe bir mesihçiliktir.

FELİU İ CODİNA (Josep), katalonyalı oyun yazarı ve gazeteci (Barcelona 1847 - Madrid 1897). Siyaset ve edebiyat alanlarında katalan milliyetçiliğini savunan İ Codina, katalan tiyatrosunun gelişmesine katkıda bulundu. Aragón, Alcarria ve Murcia'nın geleneklerini betimleyen castilla dilinde yazılmış üç dramı vardır: *la Dolores*, 1892; *Miel de la Alcarria*, 1895; *María del Carmen*, 1896.

FELİX (*meyve taşıyan, bereketli*, yani "mutlu", "tanrıların dostu" anlamında lat. sözc.), ilk olarak Sulla tarafından kullanılan takma ad (İ.Ö. 82); bu takma ad, ancak İ. S. II. yy.'ın sonunda imparatorların resmi soyluluk unvanı olarak kabul edildi ve özellikle, Commodus ile Caracalla tarafından kullanıldı.

FELİX (Marcus Antonius), Yahudiye'nin procurator'u (İ.S. I. yy.). 52 yılından başlayarak Yahudiye'deki haydutların ve sahte mesihlerin peşini bırakmadı. Aziz Paulus'u hapse attırdı.

FELİX III *(aziz)* [Roma - *ay y.* 492], 483'ten 492'ye kadar papalık yaptı. İmparator Zenon'un birlik fermanı *henotikon*'u reddederek, İstanbul patriği Akakios'u aforoz etti. Vandallar'ın kralı Hunerich'in baskı altında tuttuğu Afrika hıristiyanlarına arka çıktı.

FELİX (Arthur), ingiliz mikrobiyoloji bilgini (Tarnów 1887 - öl. 1956). Royal Society üyesi (1943), Lister Enstitüsü müdürü oldu, Weill ile birlikte proteus X 19 kullanarak ekzantemli tifüsü teşhis tepkimesini, S ve R biçimindeki bakterileri ve salmonellozların Vi antijenini buldu.

FELİXSTOWE, Büyük Britanya'da (Suffolk) kent, İpswich'in G.-D.'sunda;19 500 nüf. Yatçılık merkezi, sayfiye yeri ve ticaret limanı (konteyner).

Fell, Şili Patagonyası'nda mağara. Macellan boğazı kıyıları yakınında. En eski düzeylerinde (İ.Ö. 8500), fosil halinde hayvan kemikleriyle birlikte bir taş endüstrisi-

nin ortaya çıktığı (yiv çivisi, birçok parça ve bazalt kazıyıcılar) önemli bir arkeolojik sittir.

Fell ırkı, Kuzey İngiltere kökenli, Cumberland ve West-Cumberland tepelerinde yarı yabanıl yaşayan midilli ırkı. Fell ırkı, yumuşak huylu ve hoş görünüşlü ama oldukça canlı hareketli, kırsal yörelere özgü bir midillidir. Cidav yüksekliği yaklaşık, 1,40 m'dir; donu çoğunlukla siyah ve doru, bazen de gridir.

FELLAH a. (ar. *fellah*). *Esk.* **1.** Çiftçi, ekin eken. **—2.** Mısır köylüsü, yerli halkı. **—3.** Zenci, arap.
—Tar. Arapça konuşulan ülkelerde, özellikle Mısır'da bölgenin ilk yerleşiklerinden olan ve bugün genellikle Nil boyunda tarım işçisi olarak geçimini sağlayan topluluğun üyesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Mısır'da çalışan nüfusun yaklaşık % 56'sını oluşturan Fellahlar'ın büyük bölümü müslüman, geriye kalanlar da "kıpti" diye adlandırılan hıristiyandır. Ortodoks kilisesi'ne bağlı olan Kıptiler, Orta Mısır bölgesinde yoğun olarak bulunurlar. Öte yandan, Türkiye'nin Adana ve yöresinde de, arap kökenli müslüman Fellahlar'a rastlanır. Mahmut II dönemindeki Türk-Mısır savaşı sırasında (1832) Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa tarafından getirilen fellah göçmenler, bu bölgeye yerleştirildi ve her birine bir buçuk dönüm toprak verildi.

FELLBACH, Almanya'da (Baden-Württemberg) kent, Stuttgart'ın doğu banliyösü; 42 000 nüf.

FELLEGARA (Vittorio), italyan besteci (Milano 1927). 1951'de Milano Konservatuvarı'nı bitirdikten sonra Darmstadt'ta da öğrenim gördü (1955-56). Bergamo'daki İstituto Musicale Donizetti'de ders verdi. 1950'lerin öncü hareketlerinden kaynaklanan ve sonunda sistemsizlikte karar kılan bir üslupla, Lorca'dan yararlanarak koro ve orkestra için *Requiem di Madrid*'i (1958), *Mutazioni* (1962) adlı bale müziğini ve Büchner'in *Woyzeck*'i için bir sahne müziği (1971) besteledi.

FELLEK FELLEK → FELLİK FELLİK.

FELLENBERG (Phillip Emanuel VON), isviçreli tarımbilimci ve yardımsever (Bern 1771 - Hofwil 1844). Tarımı geliştirmek ve varlıklı sınıflarda yardımseverliği yaymak için Bern yakınlarında Hofwil'de çeşitli düzeylerde okullar kurdu ve geliştirilmiş makine ve araçları tarımla sanayide kullandı.

FELLENİUS (Wolmar), isveçli mühendis (1877-1957). Köprü ve liman inşaatçısı ve deniz inşaatları profesörüydü. Özellikle zemin mekaniğinin ilk uzmanlarından biri oldu. Kohezyon kavramı ve kayma çemberlerinin araştırılmasıyla dağ dengesi hesabını sağlayan yöntemi Fellenius bulmuştur.

FELLERER (Karl Gustav), alman müzikbilimci (Freising, Bavyera, 1902). Freiburg'da, sonra da Köln'de müzikbilim dersleri verdi. Gregorius ilahileri, Palestrina (1930) ve org müziği (1929, 1932) üzerine kitaplar yazdı. Ayrıca bir dinsel müzik tarihi (1939), bir missa, bir de koral tarihi (1951) kaleme aldı.

FELLİK FELLİK ya da **FELLEK FELLEK** be. Telaşla, oradan oraya koşarak: *Çantasını kaybetmiş, fellik fellik arıyor Fellik fellik dolaşmak.*

FELLİNG, Büyük Britanya'da (Tyne and Wear) sanayi yerleşmesi, Gateshead'in G.-D.'sunda; 38 600 nüf.

FELLİNİ (Federico), italyan film yönetmeni (Rimini 1920). İkinci Dünya savaşı'ndan sonra Rossellini ile birlikte çalışarak ustalaştı. İlk filmi *Luci del Varietà*'ydı (1951; A. Lattuada'nın katkılarıyla), daha sonra *Lo Sceicco bianco*'yu (1952) çevirdi. *I Vitelloni* (1953) ile tam olgunluk dönemine girdi. Fellini'yi sinema dünyasının en ünlü yönetmenleri arasına sokan film ise *Sonsuz sokaklar*'dır (La strada) [1954]. Daha sonra *Kalpazanlar çetesi* (İl Bidone) [1955], *Le Notti de Cabiria* (1957), *Tatlı hayat* (La Dolce Vita) [1960], *Sekiz buçuk* (Otto e mezzo) [1962], *Giulietta degli spiriti* (1965). *Olağandışı öyküler*'in bir bölümü olan *Tre passi nel delirio* (1968), *Satyricon* (1969), *I Clowns* (1970), *Roma* (1972), *Amarcord* (1973), *Casanova* (1976), *Orkestra provası* (Prova d'orchestra) [1979], *Kadınlar kenti* (La Città delle donne) [1979] adlı filmlere imzasını attı. Son filmleri ise *Ve gemi gidiyor* (E la nave va) [1983], *Ginger ve Fred* (Ginger e Fred) [1986], *İntervista* (1987) ve *La Voce della luna*'dır (1990). "Düşgücü yaratıcısı" Fellini, kimi kez simgeci, kimi kez de ruhçözümsel fantazmalara başvurarak, insanın dış dünya karşısındaki yalnızlığı üzerine araştırmalarını sürdürmektedir. Kişileri hem efendi hem de kurban gibidir. Düşsel, barok ve gürültülü patırtılı üslubuyla çağdaş sinemanın ustalarından biridir.

FELLODERM a. (fr. *phelloderme*). Bot. Kabuğun altındaki büyütken tabakanın iç tarafta ürettiği doku. (Aynı tabaka dış tarafta mantar dokuyu üretir.)

FELLOGEN a. (fr. *phellogène*'den). Bot. Kökte ve gövdede kabuğun altında yer alan ve mantar tabakası ile felloderm tabakasını doğuran büyütkendoku.

FELLOW a. (*yol arkadaşı* anlamında ing. sözc.). İngiliz üniversitelerinde bir kolejin gelirlerini tasarruf hakkına sahip olan bir korporasyonun üyesi (genellikle eğitimci). [Bu terim, bazı bilim derneklerinin üyelerini belirtmek için de kullanılır.]

FELLOWES (Robert), ingiliz filozof ve gazeteci (Norfolk 1771 - öl. 1847). 1795'te protestan din adamları sınıfına girdi ve resmi Kilise'nin öğretilerinden uzaklaştı. Londra Üniversitesi'nin kurucularından biridir. Yapıtları: *A Picture of Christian Philosophy* (Hıristiyan felsefesinin bir betimlenmesi) [1788]; *Morality united with Policy* (Siyasayla birleşmiş ahlak) [1800]; *Religion without Cant* [1801]; *The Religion of the Universe* (Evrenin dini) [1836].

FELLOWS (*sir* Charles), ingiliz arkeolog (Nottingham 1799 - Londra 1860). 1832'de İtalya ve Yunanistan üzerinden başlattığı Yakındoğu gezileri boyunca çizdiği eskizleri Lord Byron'ın *Childe Harold* adlı kitabında yayımladı. 1838'de Anadolu'nun Lykia bölgesinde Ksanthos kentini buldu. Bu yörede yaptığı araştırmalarda Tlos'un yanı sıra on üç antik kentin yerini saptadı (1841, 1842). Bu çalışmaları sırasında osmanlı hükümetinden izin alarak çok sayıda heykel, yazıt, yapı parçası ile Harpyalar ve Nereidler anıtlarının kabartmalarını British Museum'a götürdü. Bu hizmetlerinden ötürü sir unvanını aldı. Başlıca kitapları: *A Journal written during an excursion in Asia Minor* (Küçük Asya gezisi sırasında yazılmış bir günlük) [1839]; *Lycia* (1840); *An account of discoveries in Lycia, Being a journal kept during a second excursion in Asia Minor* (Lykıa'daki buluşların bir değerlendirmesi, Küçük Asya'daki ikinci gezi sırasında tutulan günlük) [1841]; *The Xanthian marbles* (Ksanthos mermerleri) [1842]; *Travels and Researches in Asia Minor* (Küçük Asya'da geziler ve araştırmalar) [1852]; *Essay on the Relative Dates of the Lycian Monuments in the British Museum* (British Museum'daki Lykia anıtlarının tarihi üzerine bir deneme) [1855].

FELOZ → FELYOZ.

FELS a. (lat. *follis*, bir torba para'dan ar. *fels*). *Esk.* **1.** Bakır sikke, ufak para, akçe. **—2.** Balık pulu.
—ANSİKL. Nümism. Doğu Roma imparatoru Anastasios I'in (491-518) sikke tüzüğünde 40 nummialık Bizans paralarına "follis" deniyordu. Arka yüzünde M (=40) harfi bulunan bu bakır sikkeler, başlangıçta yaklaşık 30 g ağırlığındaydı. Araplar da Suriye'nin fethinden sonra ağırlıkları önemli ölçüde azaltılmış bulunan bu sikkelerin basımını sürdürdüler. Bunların ön yüzünde Herakleios I'in portresi (kimilerinde de iki oğluyla birlikte ayakta gösterilmiştir) yer alıyordu. Arka yüzdeyse ortada M harfi, yanlarda ve altta yunanca ya da arapça yazılar bulunuyordu. Muaviye döneminde Bizans imparatorunun yerini kılıç kuşanmış islam halifesi betiminin aldığı sanılmaktadır. Paraların üzerine, daha sonra dinsel içerikli yazılar, hükümdarın adı, kimi zaman da basım yeri yazıldı. Uzeri tarihli en eski islam bakır sikkesi, 638'de Şam'da bastırılmış olan bir fels' tir. Emevi halifesi Abdülmelik bin Mervan'ın 696'da gerçekleştirdiği sikke reformunda felsten açıkça söz edilmemekle birlikte, bakır sikkeler içinde arapça yazıların kullanımı zorunlu hale getirilmiştir (dinsel içerikli yazılar, basım yeri bulunan tarihli ya da tarihsiz yazılar, basım yeri bulunmayan tarihli yazılar, vali ya da halife adının belirtildiği yazılar, felsi bastıran emirin, basım yerinin ve yılının belirtildiği yazılar).
IX. ve X. yy.'larda bastırılan felsler, üzerindeki yazılar açısından dönemin dirhemleri ile benzerlik gösterir. Ağırlıkları 1,00-9,00 g arasında değişmekle birlikte, çoğu 1,50-5,00 g arasındaydı. XI. yy.'daki gümüş krizi, dirhemin gücünü yitirmesine neden olmuş, sikkeler üzerinde yer alan "fels" sözcüğü de bundan sonra daha az görülmeye başlanmıştır. Hülagu ve çağatay sikkelerinde de kullanılan bu ad, Cucioğulları'nda *pul*, İran şahlarında *fülus* biçimlerinde görülmektedir. Fülus adına Büyük Moğol imparatorlarının ve XIV. yy. Delhi sultanlarının sikkelerinde de rastlanmaktadır.
Fels, XIV. yy. sonlarına doğru Mısır'da en çok kullanılan para birimi olmuş, ancak XV. yy.'da gümüşten kesilen *müeyyedî* sikkelerinden sonra önemini yitirmiştir. Felsin yerine geçen fülus da, genel olarak para yerine kullanılan bir kavram olmuştur.
Fels, Tunus'ta *sebilî*, Fas'ta *miskal* adıyla bastırılmış ve XIX. yy. sonlarına değin bakır sikkeler için de kullanılmıştır.

Sanatçılar derneği, J.-L. Passek kol.

Federico Fellini
Roma filminin çekimi sırasında (1972)

FELSEFE a. (yun. *philosophia*'dan ar. *felsefe*) **1.** Varlıkların ve şeylerin ilkeleri, insanın evrendeki rolü, Tanrı, tarih ve genel olarak metafiziğin tüm büyük sorunlarıyla ilgili görüşlerin bütünü. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir disiplinin temel ilkelerini ortaya koymaya yönelik düşünce sistemi: *Bilim felsefesi. Tarih felsefesi.* **—3.** Liselerin son sınıflarında ve üniversitelerde bu sorunların öğretimi. **—4.** Bir felsefecinin bir okulun, bir çağın öğretisi, sistemi: *Aristoteles felsefesi. Alman felsefesi. Ortaçağ felsefesi.* **—5.** Davranışları yönlendiren, destekleyen dünyayı, yaşamı görme, anlama, yorumlama birimi; dünya görüşü, sistem, ideoloji: *Herkesin kendine özgü bir felsefesi vardır.* **—6.** Bir şey üzerindeki, bir ilkeler bütününe dayanan görüş: bu görüşün kendisi: *Hükümetin ekonomik felsefesi, serbest piyasa anlayışından kaynaklanıyor.* **—7.** *Felsefe yapmak*, gereği yok-

ken bir olayın nedenleri ya da sonucu üzerine kişisel düşünceler öne sürmek: *Felsefe yapmayı bırak da bu parayı nereden bulacağımızı söyle.*
—*Esk. Felsefe-i ahlakiye,* ahlak felsefesi. || *Felsefe-i diniye,* din felsefesi. || *Felsefe-i tarihiye,* tarih felsefesi. || *Felsefe-i ûlâ,* Esikiçağ felsefesi.
—Fels. XVIII. yy.'da, yalnızca aklın ışığına dayanan sistem. || Anglosaksonlar'a göre, metafizik dışında kalan bütün konuları kapsamına alan yöntemli düşünme sistemi. || *Doğa felsefesi,* spekülasyona ve bazen de diyalektiğe başvurarak dünyanın bütünsel bir açıklamasını yapmaya çalışan felsefi sistem. (Bu tür felsefenin başlıca temsilcileri Schelling ve Hegel'dir. Engels, *Ludwig Feuerbach ve klasik alman felsefesinin sonu* adlı yapıtında bu felsefeyi eleştirir.) || *İlk felsefe,* ilk ilkelerin ve ilk nedenlerin bilimi olarak tanımlanan metafiziğin eski adı.
—ANSİKL. *Philosophia* sözcüğünü dile sokan Platon'dur (İ.Ö. IV. yy.). Ancak daha önce Herakleitos'un *philosophos* sıfatını (İ.Ö. V. yy.'ın başı), Herodotos'un da *philosophein* fiilini kullandığı (V. yy.'ın sonu) biliyoruz.

Antikçağ felsefesi

İ.Ö. VI. yy.'dan başlayarak, Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes gibi miletoslu düşünürler, İonia'da daha çok meteoroloji ve coğrafyaya dayanan bir fizik anlayışı geliştirdiler. İonia İ.Ö. 546'da Persler'in egemenliğine girince, Miletos 494'te yıkıma uğradı ve düşünsel etkinliklerin merkezi Sicilya'ya kaydı.
• *Pythagoras* (İ.Ö. 570'e doğr.- İ.Ö. 500 ?), miletosçu evrenbilimi soktuğu Büyük Yunanistan sitelerinde iktidara geçmeyi amaçlayan bir tarikatın kurulmasına yol açan dinsel, ahlaksal ve siyasal hareketin öncüsüydü. Ruh göçü öğretisini ve her şeyin sayılardan oluştuğunu savunuyordu.
• *Efesli Herakleitos* (İ.Ö. 550ye doğr. - İ.Ö. 480'e doğr.); *Karanlık Herakleitos* denilen bu filozof, İonia kentlerinin pers imparatoru Dara'ya karşı ayaklandığı dönemde yaşadı. Yapıtlarından kalan parçalarda, savaş *(polemos)* teması ile sürekli akış teması iç içedir. Platon'dan başlayan bir gelenek, Herakleitos'un karşısına Parmenides'i (515'e doğr. - 440'a doğr.) koyar. 535'e doğru İtalya'da kurulan İonia kolonisi Elea kökenli bir yurttaş olan Parmenides, varlığın tam bir hareketsizlik içinde olduğunu savunan manzum bir yapıt yazdı. Başlıca izleyicisi Elealı Zenon'du. Bir sonraki yüzyılda, Zenon'un öğrencisi Miletoslu Leukippos, tanecik fiziği akımını başlattı. 420'de Abdera okulunu kuran Demokritos, bu akımı geliştirdi. Ona göre evren, birbirinden ancak büyüklükleri, biçimleri ve konumları bakımından (ve hareketlilikleri de bunlara bağlı olan) ayrılan atomların birleşmesinden meydana geliyordu. Tanrılar bile evrensel düzene uyan atom bileşimlerinden başka bir şey değildiler.
Med savaşları'nın sonu (449) ile Büyük İskender'in ölümü (323) arasındaki dönemde, Atina düşünsel yaşamın merkezi durumuna geldi. Sokrates, Platon ve Aristoteles, Akademia ve Lykeion'un kurulduğu bu dönemde yaşadılar. Onlardan önce sofistler vardı. Gezici öğretmenler olan sofistler, uygun bir fiyat karşılığında, öğrencilerine karşılarındaki dinleyiciyi ne olursa olsun herhangi bir teze inandırma yöntemlerini öğretiyorlardı. Savunulan tezin doğru olup olmaması önemli değildi. Çünkü insan, Protagoras'ın deyişiyle, "her şeyin ölçüsü"ydü.
• *Sokrates* (İ.Ö. 470'e doğr.- İ.Ö. 399), sofistlerin anlayışına karşı çıktı. Bir ebenin oğluydu; zihinleri doğurtma sanatı ya da *maieutike*'yi annesinden öğrendiğini söylüyordu. Sokrates'in tek tutkusu kendini bilmekti ve kesin olarak bildiği tek şey de hiçbir şey bilmediğiydi. Dinsizlikle ve gençliği bozmakla suçlanarak, baldıran içmeye mahkûm edildi. Hiçbir şey yazmadı. Ama en sadık izleyicisi Platon'un *Diyaloglar*'ında ölümsüzleşti.
• *Platon* (İ.Ö. 427 - İ.Ö. 347'ye doğr). Platon'a göre felsefeyle uğraşmak demek, eidolonlar ya da yeryüzündeki görüngüler dünyasından İdealar dünyasına geçmeye çalışmak demektir. İdeanın özgül özelliği, "her zaman kendisi olarak kalmak"tır. Duyulur dünyadan kavranabilir dünyaya böyle bir geçiş nasıl gerçekleşebilir? Birtakım aracılar sayesinde. *Şölen*'de aşk, *Phaidon*'da ölüm bu geçişi sağlayan aracılardır. *Devlet*'in VI. kitabındaysa matematik, "varsayımlardan öteye geçmemekle birlikte, düşüncenin bakışını İdealara yönelttiği" için, böyle bir aracıdır. İdeaları kendi dünyalarında ve ilk biçimleriyle görmekse, ancak diyalektikle mümkündür: *Theaitetos* ve *Sofist*'te, matematik tipte bir düşünceden diyalektik tipte bir düşünceye geçişin örnekleri verilir. Bu duyulur ve kavranabilir ikiciliği, arı olmayan bir bedene düşen ruhun arılığı ikiciliğinin, kusur ve erdem ya da Kötü ve İyi ikiciliğinin uzantısıdır. Sokrates gibi Platon da, filozofun siyasal ve toplumsal işlevine inanıyordu. *Devlet*'te ideal bir site tablosu çizen Platon, böyle bir yönetimin kurulabilmesi için filozofların kral olmaları gerektiği sonucuna vardı. Ama bunun için de onları, sitenin işleriyle uğraşmak üzere, kavranabilir dünyayı seyre dalmaktan vazgeçmeye zorlayarak yeryüzüne indirmek ve böylece kamuoyuna, felsefenin yararlılığı düşüncesini benimsetmek gerekiyordu.
• *Aristoteles* (İ.Ö. 384 - İ.Ö. 322), İ.Ö. 335/334'te, Akademia'ya rakip bir okul olarak Lykeion'u kurdu. Ansiklopedik bilgisiyle, hem fizik, biyoloji, meteoroloji, hem de ahlak, siyaset, iktisat, retorik, şiir ve metafizik alanlarında incelemeler yazdı. Ama en önemli başarısı, söylemi kullanma kurallarını bir araya getiren mantığı kurmuş olmasıydı. Platon'a açıkça karşı çıkıyor ("Platon'u severim, ama hakikati daha çok severim"), temelsiz ve yararsız bulduğu İdealar kuramını sürekli eleştiriyordu: bilimin konusu tümel olmakla birlikte, tümeli duyulurdan ayırmak gerekmezdi. Ayrıca aşkın bir nitelik taşıyan İdea, devindirici neden olmadığına göre, nasıl olurdu da şeylerin yaratıcı nedeni durumuna gelebilirdi? İyi ideası ise ahlakı temellendiremezdi: İyi, basit bir gizgilgüçlülük değildi, edimdi *(ergon, energeia)*, öyleyse ancak her gerçek bireye özgü bir erdem vardı. Aristoteles, siyaset konusunda da Platon'dan farklı düşünüyordu: İnsan "siyasal bir hayvan" olduğuna, yani topluluk halinde yaşamaya yatkın olduğuna göre, koşulları hesaba katmayan en iyi yönetimden çok, "koşullara göre olanaklı en iyi" yönetimi gerçekleştirmek gerekiyordu. Ruh ve beden kuramı, bir başka anlaşmazlık konusuydu: Platoncu ruh ve beden ikiliği olumlamasından hareket eden Aristoteles, *Peri psykhes* (Ruh üzerine) adlı yapıtında, ruhu doğal bedenin biçimi olarak, yani bedene bağlı ve onunla birlikte ortadan kalkacak bir şey olarak görüyordu: "Ruh, edimsel olarak yaşayan, örgütlü bir bedenin biçimidir", diye yazıyordu. Öldüğünde, Aristoteles'in izleyicisi yoktu ve iki büyük hellenistik okul, epikurosçuluk ve stoacılık, onu gölgede bıraktı.
• *Epikurosçuluk.* Epikuros'la (İ.Ö. 341 - İ.Ö. 270) birlikte, ahlak birinci plana geçti. Haz, hemen acıya dönüşmeksizin aşılamayacak bir sınır olarak tanımlandığı için, epikurosçu çilecilik doğaya uyarak ve yalnızca "doğal ve zorunlu" isteklerle yetinerek, kendi kendine yetmeyi amaçlıyordu.
• *Stoacılık.* Altı yüzyıllık bir süreyi kapsar ve üç döneme ayrılır. İlkin eski stoacılık gelir. Atina Stoası'nın kurucusu Kitionlu Zenon'du (İ.Ö. 335'e doğr. - İ.Ö. 264'e doğr.). Onu Assoslu Kleanthes, ardından Soloili Khrysippos (İ.Ö. 281 - İ.Ö. 205) izledi. Bu filozoflar felsefi sistemin birliğini ortaya koymaya çalıştılar. Onlara göre felsefe, kabuğu mantık, akı ahlak ve sarısı da fizik olan bir yumurtaya benziyordu. Mantık yalnızca basit bir bilgi aletinden çok daha fazla bir şeydi; bir diyalektik ve bir retorikten bileşiyordu. Bu filozoflar, belirteni belirtilenden *(lekton)* ayırarak, batılı dilbilgisinin kurucuları oldular. Fiziklerine göre, etken olan ya da acı çeken her şey, ruhlar, tanrılar ve erdemler de içinde olmak üzere, cisimseldi; ancak bir "cisimsel olmayanlar" kuramının konusunu oluşturan zaman, boşluk, yer ve *lekton*, onların dışında kalıyordu. Ahlak alanında bu stoacılar, gerekirciliğin şaşmazlığını, insan özgürlüğüyle de ahlaksal yargının geçerliliğiyle bağdaştırmaya çalıştılar. Onlara göre istencimize bağlı olan onama, dünyanın ussal düzenini istememizi sağlıyordu. Erdem insan için istenecek tek iyi ve kusur da tek mutlak kötü olduğuna göre, geri kalan her şey "önemsiz"di.
İ.Ö. I. yy.'da stoacılık, Panaitios ve Posidonios sayesinde Roma dünyasına girdi. Seneca, Epiktetos ve Marcus Aurelius, töreleri düzeltmeye çalıştılar. Stoacılık Marcus Aurelius'tan sonra unutulduysa da İskenderiyeli Klemes ve Tertullianus' un hıristiyanlıklarında yeniden ortaya çıktı. Ortaçağ'ın sonunda ve Rönesans'ın başında, stoacı hümanizm ve doğalcılığın gerçek bir dirilişiyle karşılaşıldı.

Ortaçağ

• *Dinsel hümanizm.* Ortaçağ filozofları, Albinus Flaccus'un girişimiyle, bir pedagoji reformu başlattılar. Auxerre, Aurillac ve özellikle X. yy.'da aziz Anselmus'un, aziz Augustinus gibi, imanla aklı uzlaştırmaya çalıştığı Bec okulu, katedrallere bağlı okulların gitgide arttıklarını gösteriyordu. XII. yy.'a iki düşünce merkezi canlılık kattı: Chartres okulu (bu okulun şansölyeleri Platon'un *Timaios* diyalogundan başlayarak antik felsefeyi yeniden canlandırdılar) ve dinsel sevgi inancına dayanan Saint-Victor manastırı (Hugues, Richard). Chartrescılara daha yakın olan Abélard (1079-1142), öğretmeni Roscelin ve Compiègne ile "gerçekçi" Guillaume de Champeaux arasındaki "tümeller tartışması"na katıldı. Tanrıbilimsel görüşlerinden ötürü ve aklı imandan üstün tutmakla suçlayarak, 1140'ta Sens'ta mahkûm edildi.
• *Aristotelesçiliğin yeniden doğuşu.* 1215'ten başlayarak, Aristoteles'e karşı yeni bir ilgi uyandı; hemen tüm yapıtları çevrildiği gibi, arap ve yahudi yorumcuları (İbni Sina, İbni Rüşt) da çevrildi. Aziz Thomas Aquinus (1225-1274), Aristoteles'in hıristiyanlaştırılmasında büyük bir başarı gösterdi. Bununla birlikte 1247'den başlayarak, aristotelesçiliğin ateşli ve heterodoks yandaşları (Brabantlı Sieger ve Daçyalı Boethius) dirençlerle karşılaştılar (Guillaume d'Auvergne). Etkisi azalan Paris Üniversitesi, XV. yy.'dan başlayarak, fizik ve kinematikte (N. Oresme) bilimsel bir reforma girişti.
• *Oxford okulu,* "Parisliler'in felsefesi" ile anlaşmazlık içinde olan Oxford okulu da aynı dönemde gelişti. Okulun en ünlü temsilcisi Roger Bacon'ın (1220'ye doğr. -1292) araştırmaları daha çok matematik ve deneysel bilimler üzerine yöneliyordu. Duns Scotus'un (1266-1388) düşüncesiyse ne Augustinus'un düşüncesine, hatta ne de aziz Thomas'ın düşüncesine bağlanabilirdi. Aziz Thomas'a karşı maddenin edimsel varoluşunu olumlayarak, biçimle bireyselleşmeyi (kendilik) ve istencin üstünlüğünü savundu.
• *Adcılık.* Aristotelesçi mantığın eleştirisi, Ockhamlı William'ın (1285'e doğr.-1349'a doğr.) kurucusu olduğu adcılıkta doruk noktasına ulaştı. Adcılığa göre, gerçeklik bize tümelde değil tekillikte verilmişti; genel ve soyut bir fikir zihnimizde bir ad olmaktan çıkar çıkmaz tekilleşiyordu. Bu kuramlar, 1339 ve 1340'ta sanatlar fakültesinde yasaklandı. 1346'da papa Clemens IV, değişmeyi yerel ve bir harekete indirgeyene Nicolas d'Autrecourt'un (1300?

-1350'den sonr.) tezlerini de mahkûm etti. Nicolas Oresme, ardından Pierre d'Ailly, birincisi göğün hareketini, ikincisi dış dünyanın varlığını destekleyen hiçbir kanıtın bulunmadığını ortaya koyarak, aristotelesçiliği çökertmeye katkıda bulundular.

Rönesans

Yeni ülkelerin, töreleri ve dinleri bilinmeyen yeni halkların keşfi, teknik ve sanayinin gelişmesi, yeni düşünsel ufuklar açtı. Bununla birlikte Rönesans filozoflarının çoğu, geleneksel bir evren görüşüne bağlı kaldılar. Nikolaus von Kues (1401-1464), Marsilius Ficinus (1433-1499), Erasmus (1469'a doğr.-1536) ve Campanella (1568-1639) gibi birbirinden çok farklı düşünürlerin yapıtlarında platonculuğun bir canlanması görüldü. Buna koşut olarak da bir başka akım, Padova okulunun ibn rüştçülüğü gelişti. Bu okulun en ünlü hocası Pomponazzi'ydi (1462-1525). Gerolamo Cardano, aristotelesçi olmaktan çok stoacı-plotinosçu bir nitelik taşıyan ve Cremonini'ye (1550'ye doğr.-1631) kadar uzanan bu geleneği sürdürdü. XVI. yy.'da Montaigne'in *Denemeler* (1580) ve Charron'un *De la Sagesse* (Bilgelik üzerine) [1603] adlı yapıtlarıyla stoacılık da dirildi. Montaigne ve Charron bu yapıtlarında, kendini tutkularına bırakmış beni, olduğu gibi betimlemeye çalışıyorlardı. Machiavelli'nin (1496-1527) *Hükümdar* tipinde de aynı gerçekçilik dersi vardı. Bu hükümdarın siyasal bilgeliği, koşullara göre "hayvan olarak ve insan olarak" davranmaya dayanıyordu. "Aristoteles'in bütün söyledikleri yanlıştır" diyen Pierre de La Ramée'nin (1515-1572) ders vermesi, François I tarafından yasaklandı. Bu yasak 1547'de Henri II tarafından kaldırıldı. Son olarak, iki büyük sistem Rönesans'ı kapatıyordu: Guillaume Postel'in *De orbis terrae concordia* (1544) ve Jean Bodin'in *Six Livres de la Republique* (1576) adlı yapıtları. Bodin bu yapıtında, mutlak ve bölünmez modern hükümranlık kavramını ortaya koyuyordu.

• *Rönesans'ın sonu*. Francis Bacon (1561-1626), ingiliz deneyciliğinin temellerini attı. Tamamlayamadığı yapıtı *İnstauratio Magna*'da (*Novum Organum* [1620] bu yapıtın planını sunar), bilgiye pratik bir erek verdi: doğayı yalnızca bilmek değil, üzerinde etkili olmak da gerekiyordu. Böylece hem hümanistlerin, hem skolastiklerin ve hem de bilgiyi donduran uzmanların karşısında yer aldı. İntellectus'a karşı beslediği güvensizlik, doğrunun ölçütü olarak deneye, olayların gözlemlenmesine, eleme yöntemi olarak da tümevarım yöntemine başvurulmasını önermesine yol açtı, çünkü olgular maskelerinin çıkarılması gereken çeşitli "idola"lar ardında gizleniyorlardı.

Thomas Hobbes (1588-1679), ruhun etkinliğiyle ilgili tezlerinden ötürü (ona göre ruhun etkinliği cisimlerin hareketiyle açıklanıyordu ve bu hareketin sonucuydu), genellikle "maddeci" sıfatıyla anılır. Bununla birlikte en ünlü yapıtı *Leviathan* (1651) daha geniş bir doğa ve insan felsefesine bağlandığı gibi, *De cive* (Yurttaş üzerine) [1692], *De corpore* (Cisim üzerine) [1655] ve *De homine* (İnsan üzerine) [1658] başlıklı incelemeleri de aynı doğrultuda yazılmış yapıtlardı. Platon'a karşı, bilginin hiçbir zaman bir biçimler sistemi değil, yalnızca tutarlı bir söylem olduğunu ileri sürdü: çünkü dil deneylerimizin anısını koruma ve onları iletme aracıydı. Aristoteles'e karşı, insanın siyasal bir hayvan olmak şöyle dursun, doğa durumunda özgürce davranmak, yani canının istediğini yapmak isteğiyle davranan "bir insan kurdu"ndan başka bir şey olmadığını savundu. Oysa bu özgürlük bir hak olmakla birlikte, engellerle (başkasının özgürlüğü) karşılaştığı andan başlayarak kullanılamazdı. Bireysel özgürlüklerin kullanılması herkesin herkesle savaşmasına yol açıyordu. Barışın sağlanması zorunlu olarak başlangıçtaki özgürlükten bir vazgeçmeyi, toplumsal bir antlaşmayı ve hükümdarın mutlak bir iktidarının kurulmasını gerektiriyordu.

klasik dönem

Descartes (1596-1650), 1637'de yayımlanan *Yöntem üzerine konuşma* adlı yapıtında, yönteminin, yani "aklını iyi kullanmak ve bilimlerde doğruyu bulmak" için izlediği yolun ne olduğunu göstermeye çalıştı. Yöntemli ve "düşünüyorum, öyle varım" olumlamasından başka bir şey bırakmayan köklü bir kuşku sonunda, "kanıtlarının kesinliği ve apaçıklığı nedeniyle" matematiğe öncelik veren Descartes, metafiziği yeniden kurmak ve "Tanrı vardır" önermesinin "2+2=4" önermesi kadar apaçık olduğunu tanıtlamak istiyordu. *Metafizik düşünceler* (1641), bizi "doğanın efendisi ve sahibi" durumuna getirecek bu yöntemin bir uygulamasıydı. Yeni bilimin kurulmasına aynı dönemde başka eleştirici düşünürlerin (Mersenne, Gassendi, Pascal) da katkıda bulunmalarına rağmen, yöntemin özgünlüğü doğrunun ölçütü olarak apaçıklığa dayanan Descartes, "ilk modern düşünür" (Hegel) olarak görülebilir. Apaçıklık ölçüsü Leibniz ve daha sonra Helvétius tarafından eleştirildi ("M. Descartes apaçıklık hanına bir tabela koymayı unutmuş"). Descartesçı akılcılık, L. Delaforge, S. Régis, G.de Cordemoy gibi birçok düşünürü etkiledi. "Cogito"nun merkezi yeri dolayısıyla saygınlığı sarsılan din, "cogito"nun yerine şeylerin yaratıcısı olan "Tanrı'da görme"yi geçiren ve Descartes ile aziz Augustinus arasında bir sentez kurmaya çalışan Malebrance'ın (1638-1715) kişiliğinde yeni bir savunucu kazandı.

Descartes, *Felsefenin ilkeleri* (1644) için yazdığı mektup-önsöz'de felsefeyi, kökleri metafizik, gövdesi fizik ve dalları da tıp, mekanik ve ahlak olan bir ağaca benzetiyordu. Spinoza (1632-1677), ağacı en yüksek dalı olan ahlakla özdeşleştirdi. Bununla birlikte *Etika*'da, uygulama öğütlerinden çok Tanrı'dan ve öncesiz sonrasız yaşamdan söz ediyordu. Spinoza'nın yaşamöyküsünü yazan Colerus şöyle der: "Sıradan filozoflar genellikle doğadan başlarlar; Descartes ruhtan başlamıştı, Spinoza'ysa Tanrı'dan başladı." Spinoza, bir yöntem geğini Descartes'tan aldı; *more geometrico* bir yol izledi, ancak bu ahlak istence değil, düşünmeye dayanıyordu. Herkeste ortak olan imgelemsel bilgi ve tutkuların krallığı düzeyinde, "daha geniş bir imparatorluk içine konmuş bir imparatorluk" gibi herşey benle ilgiliydi *(Tractatus politicus)*. Ama düşünme, bir ilk dönemde, doğanan yasaların *(Natura seu Necessitas)* kavramak, hatta nedensel zorunluluktan daha derin bir zorunluluğa erişmek olanağını sağlar: "Çünkü bana göre her şey Tanrı'dadır ve olan her şey yalnızca Tanrı'nın sonsuz doğasının yasalarına göre ve özünün zorunluluğu sonucu olur" (*Etika*, 1,15, şerh). Böylece ben, *Deus sive Natura*'yı kavrayabilir, yani doğallaşan doğa doğallaştıran doğayla özdeşleşebilir. Bu üçüncü bilgi türü bu dünyada, öncesizsonrasız düşünselmutluluğun tam içinde yer alır. Ruh ve beden, birbirine karşıt olmak şöyle dursun, tanrısal "öznitelik"lerin sonlu ve belirli "kip"lerinden başka bir şey değildirler. Doğa ile akıl çatışmadıklarına göre, siyasal düzeyde devletin doğal hukuku kaldırmasının gerekmediği ve uyrukların zalim ve adaletsiz bir devlete karşı başkaldırma hakkına sahip oldukları kendiliğinden anlaşılır.

Descartes ve Spinoza gibi, Leibniz (1646-1716) de mekanikçi ve matematikçiydi (Sonsuzküçükler hesabını Leibniz buldu). Birçok yanılgının kaynağı olan apaçıklık ilkesine karşı, olumsuz olarak "nedensiz hiçbir şey yoktur", olumlu olarak da "her şeyin bir nedeni vardır" biçiminde dile getirdiği neden ilkesini önerdi. Genel bir bilim ve evrensel bir özellik düşlüyordu. Metafiziğin ilkelerini Aristoteles'ten alarak, skolastiğin tözsel biçimlerini ve fizikte ereksel nedenlerin kullanımını yeniden saygınlaştırdı. 1695'te, maddi olmayan ve bireysel, ruhlarla ve evrenle özdeş tözleri adlandıran "monatlar" terimini kullandı. Aralarında fiziksel değil ideal bir nedensellikle birleşen ve her biri bütün ötekileri temsil eden bu monatlar, başlarına gelecek her şeyi kesin olarak içlerinde taşıyorlardı. Evrensel uyum ve yapay temalar buradan kaynaklanıyor ve bu temalar doruk noktalarını şu "iyimserlik" formülünde buluyorlardı: "Olası dünyaların en iyisinde her şey en iyiye yönelir."

XVIII. yüzyıl

Bu yüzyılın anahtar sözcüğü, deney sözcüğüdür. Tümevarım yönteminin ve "deneysel felsefenin babası" Bacon'ın çizgisinde yer alan Newton'ın ünlü "varsayımlar kurmuyorum"unda bu sözcük yankılanır. Tümevarım çözümseldir; XVIII. yy.'ın ikili saplantısı olan öğelere ayırmak ve kökene gitmek de buradan kaynaklanır.

• *Deneycilik*. John Lock (1632-1704), birinci kitabı doğuştan fikirlerin eleştirisine ayrılan *An essay concerning human understanding* (İnsan anlayış gücü üzerine bir deneme) adlı yapıtında, insan bilgisinin nereye kadar gittiğini soruyor ve bütün bilgilerimizin deneyden, yanı fikirlerden (kökenleri ister duyum, ister düşünme olsun) kaynaklandıkları, deneyi aşamayacakları yanıtını veriyordu. Hume'un (1711-1776) deneyciliğiyse onu kuşkuculuğa götürdü. Ona göre fikirler, birbirinden yalnızca yoğunluk bakımından farklı olan duyular izlenimlerin temsilcileriydiler; yakınlık ya da benzerlik ilişkileri gereğince birbirlerini çekiyorlardı. Nedenden etkiye geçiş bir alışkanlık sonucundan başka bir şey değildi. Berkeley'e (1685-1735) gelince, duyumculuk ve deneycilik onun her türlü maddi tözün gerçekliğini yadsımasına ve iki varlık türünden, fikirlerin ve ruhların varlığından başka hiçbir şey kabul etmemesine yol açtı.

• *Aydınlanma*. Aydınlanmanın yönetici düşüncesini "aydınlatmak" ve basmakalıp fikirler ve "boşinanlar"la savaşmak isteği dile getiriyordu. Bu istek Diderot, d'Alembert, La Mettrie, d'Holbach ve Helvétius gibi bazı düşünürleri maddeciliğe yakın konumlara götürdü. "Eleştiri", Voltaire (1694-1778) tarafından sürdürülen hoşgörü savaşımını gösterdiği gibi, değerler ve töreler alanlarına da yöneldi. Bununla birlikte *Encyclopédie*'nin benimsediği akılcılığın, descartesçı ya da leibnizci evrensel bilim düşüncesiyle bir ilgisi yoktu: bilgi aklın kendi kurtuluşu savaşımının başta gelen aletiydi. Son olarak, spekülâtif düşüncenin pratik düşünceye bu dönüşümü, kendini siyasal bir felsefenin doğuşuyla gösterdi.

Montesquieu (1689-1755), yalnızca olgulara dayanarak, yasaları bulmak istiyor ve yepyeni bir yasa tanımı öneriyordu: "Yasalar [...] şeylerin doğasından türeyen zorunlu ilişkilerdir" *(Kanunların ruhu)* [1748]. Montesquieu'nün ereği, en çok özgürlüğü sağlamaya yetenekli yasalar sistemini saptamaktı. Özgürlüğü, her halka özgü tarihsel ve somut koşulları göz önünde bulundurma koşuluyla, "yasaların izin verdiği her şeyi yapma hakkı" olarak tanımlıyordu.

Rousseau (1712-1778), Hobbes ve Locke'den sonra, hukukun kökeni sorununu araştırmak üzere, varsayımsal bir doğa durumuna kadar geri gitti. Eşitsizliğin kökeni mülkiyet kavramının doğuşuna bağladı. Şöyle diyordu: "İnsanları uygarlaştıran, ama İnsan Türünü bozan, Demir ve Buğday oldu" *(İnsanlar arasında eşitsizliğin kaynağı ve temelleri üzerine konuşma)* [1755].

Kant'a (1724-1804) göre Aydınlanma, "İnsanı kendi kendini mahkûm ettiği çocukluktan kurtaran şey", Aydınlanma çağı da, "herkesin boyun eğmesi gereken *Eleştiri* çağı"ydı. Bu eleştiri aklın üç yetisine yönelecekti: bilmek *(Kritik der reinen Vernunft)* [Salt aklın eleştirisi], istemek *(Kritik der praktischen Vernunft)* [Pratik aklın eleştirisi] ve yargılamak *(Kritik der Urteilskraft)* [Yargı gü-

cünün eleştirisi]. Eleştiri, akla kendini bilme ve bilimle metafiziği kurma olanağını sağlayan koşulların yeni bilimiydi. Ereği, bilginin nesnesini temellendiren önsel ilkeleri ortaya çıkarmaktı. "Transsendental estetik", "Önsel birleşimsel yargılar nasıl olanaklı olabilir?" sorusuna cevap veriyordu. Uzay ve zaman, şeylerin "görüngüler" olarak tasarımını olanaklı duruma getiren duyarlılık biçimleri, salt sezgilerdiler. "Transsendental analitik"se, kendi payına, her türlü nesnel bilginin olanaklılık koşullarını, bu bilgiyi temellendiren ilkeleri (her tasarımda zorunlu olarak bulunan "düşünüyorum"un birliği) ve bu ilkelerin doğru kullanım sınırlarını gösteriyordu. "Transsendental analitik" bir "diyalektik"le tamamlanıyordu; çünkü aklın, varlığı kendinde olduğu gibi bilmek için, yani ben'in, Tanrı'nın ve dünya'nın mutlağını bilmek için güçlü bir istek duyuyordu. Bununla birlikte aklın son ereği bilgi değil eylem olduğu için, akıl pratikti; yani istenci belirlemeye ve eyleme kendi yasasını kabul ettirmeye yetenekliydi. Rousseau gibi Kant da özgürlüğü, öznenin kendine verdiği koşulsuz buyruğa uyma ilişkisiyle tanımlıyordu. Ahlaki istencin belirlediği ereklerin duyulur dünyada gerçekleşmeleri gerektiğinden, *Kritik der Urteilskraft*, ereklilik kavramı sayesinde, doğanın egemenliği ile özgürlüğün egemenliği arasında bir sentez kuruyordu.

XIX. yüzyıl

Fransız devrimi XVIII. yy. ile XIX. yy. arasında gerçek bir kopukluk yarattı. XIX. yy.'da felsefe, gerçek bir birlik oluşturmamakla birlikte, tarih üzerine düşünmeden çok etkilendi. Fransa'da, yüzyılın ilk yarısı içinde, gelenekçi bir tepkiyle karşılaşıldı. Bu akımın en önemli temsilcileri, XVIII. yy. "filozof"larına karşı olduklarını söyleyen J. de Maistre (1753-1821) ve Bonald (1754-1840) gibi düşünürlerdi. Buna koşut olarak, Destutt de Tracy ve Cabanis'in esinlendikleri Condillac'tan doğan "ideoloji"nin yayıldığı görüldü. Maine de Biran (1776-1824), *Mémoire sur l'habitude* (Alışkanlık üzerine muhtıra) adlı yapıtıyla ilkin ideologlara yakınlaştıysa da, içebakış yararına yavaş yavaş onlardan uzaklaşarak, metafizik uğraşların yeniden felsefeye sokulmasına yol açtı. Seçmeci ruhçuluk, ideolojiye karşı bir tepki olarak ortaya çıktı: Laromiguière, Royer-Collard ve Victor Cousin, Restauration'dan sonra bu akımın resmi savunucuları oldular.

• *Schopenhauer* (1788-1860). Schopenhauer, Fichte ve Schelling'le birlikte, kantsonrası metafizik Almanya'da egemenlik kazandı. Schopenhauer'in *Die Welt als Wille und Vorstellung* (İstenç ve tasarım olarak dünya) adlı yapıtı 1818'de yayımlandı. Yapıtın hiçbir başarı kazanamaması karşısında yazar, "eğer bu yüzyıl beni anlamazsa, daha çok yüzyıl var" diyerek kendini avuttu. Ona göre dünya,"beynimizin bir rüyası"ndan, saçma bir istencin ürününden başka bir şey değildi. İnsanlığın elinde, acısına bir son verebilmek için, salt seyredalma sayesinde bizi eylemden kurtaran sanat ve istenci yatıştıran merhamet ahlakı vardı.

• *Fichte* (1762-1814). Özgürlük kavramı, felsefenin merkeziydi. Aufklärung (Aydınlanma) filozoflarının tersine, özgürlük bir halk isteği ya da bir halk eğitimi nesnesi değil, ancak "çok parlak ve çok kültürlü bir kafa"nın, "doğruluk rahibi olan" ve örnek aracılığıyla eğiten bilgin kişinin işi olabilirdi *(Einige Vorlesungen über die Bestimmung des Gelehrten)* [Bilgin'in yönelimi üzerine konferanslar]. *Reden an die deutsche Nation* (Alman ulusuna söylevler) adlı yapıtındaysa, tüm alman halkı bu işle görevlendiriliyordu. Fichte'nin *Wissenschaftslehre* (Bilim kuramı) adlı yapıtında çözmeye çalıştığı sorun, özgürlüğün şeylerin gerçekliğiyle bağdaşma sorunuydu. Oysa ona göre bu özgürlük, ancak doğayla karşıtlığı içinde ortaya çıkabilirdi.

• *Schelling* (1775-1854). Fichte'nin bıraktığı model üzerine kurmaya giriştiği doğa felsefesinde, etkinlik artık ben ve ben-olmayanla değil, doğanın kendi dinamik karşıtlarıyla temsil ediliyordu. Doğa ve ruh, her ikisi de mutlak'ın "erk"leriydiler, dolayısıyla özdeş bir nitelik taşıyorlardı. Tıpkı Spinoza ve Bruno'da (bu Rönesans platoncusu Schelling'in bir yapıtına adını verdi) olduğu gibi, felsefe mutlak'ın dışına çıkmıyordu. Schelling'in son felsefesini belgeleyen yapıtları, *Über das Wesen der menschlichen Freiheit* (İnsan özgürlüğünün özü üzerine) [1809] ve *Die Weltalter* (Dünyanın çağları) [1815] adlarını taşıyor ve bu son yapıtta yalnız insanın ve doğanın oluşu değil, Tanrı'nın oluşu da betimleniyordu.

• *Hegel* (1770-1831). Düşünceyi kendi örgütleme işlevine indirgeyen Kant'ın biçimciliğine karşı, Hegel düşünce ve varlığın kavramdaki *(Begriff)* özdeşliğini olumladı. Ancak bu "özdeşlik", Schelling'deki "olumsuzun ciddiyet, acı, sabır ve işleyişi"nden yoksun mutlak değildi. Bu kısır mutlak'ın karşısına Hegel, varlığı dışsallaşma dolayımıyla bilme olanağını veren kavramı koyuyordu. *Tinin görüngübilimi*'nde (1807) karşılaşılan bu varlık süreciyle, kesinliği kendi dışında arayan özne onu kendinde buluyor ve "mutsuz bilinç" olarak ilkin öteki özneleri yıkmak ve yok etmek üzere onlara karşı koyduktan sonra, tinde onlarla uzlaşıyordu. Diyalektik, bu sürecin temeli, gerçekliğin özünde bulunan hareket, aklın, çelişmeleri eklemleme ve çözmeye dayanan işleyişiydi. Tüm felsefe, varlık, doğa ve tin üçleminin sergilenmesiydi ve bu üçlem terimlerinin her biri de sırası gelince aynı *Aufhebung* (kendinde, kendi için, kendine dönen varlık) hareketini yineliyordu.

• *Marx* (1818-1883), *Feuerbach üzerine XI. tez*'inde şöyle diyordu: "Filozoflar şimdiye kadar dünyayı çeşitli biçimlerde yorumlamaktan başka bir şey yapmadı, şimdi onu değiştirmek gerekiyor." Marx ve Engels, *Kutsal aile* ve *Alman ideolojisi* adlı yapıtlarında, "eski felsefi bilinçleriyle hesaplaşıyor" ve komünist görüşün hegelci sol (L. Feuerbach, D.Strauss, B. Bauer) tarafından temsil edilen alman ideolojisiyle uzlaşmaz karşıtlığını gösteriyordu. Marx Hegel'i, varlığı "salt kuram" açısından ele almakla, *praxis*'in değerini anlamamakla eleştiriyordu. Oysa marxçılık, insanla varlık arasındaki ilişkiyi, üretici güçlerin gelişme derecesiyle üretim ilişkilerinin gelişme derecesi arasındaki pratik ilişkiyle belirleyen toplumsal bir ilişki olarak yorumluyordu. Marx, eleştirdiği ve geleceğin toplumu üzerine tablolar çizen "ütopyacılar"ın (Fourier, Saint-Simon, Proudhon, Owen, Weitling) tersine, işçileri sınıflar savaşımındaki rolleri konusunda bilinçlendirmeye çalışıyordu.

• *Auguste Comte* (1798-1857), olguculuğun babası ve insanlık dininin "büyük rahibi" olarak, o da toplumu yeniden düzenlemek, ama bu işi düşünsel bir reform yoluyla gerçekleştirmek istiyordu. Dövizi "Düzen ve İlerleme" olan bu görevse, öteki olgucu (deneysel) bilimlerin doruğu olan toplumbilimine veriliyordu.

• *Toplumsal ve siyasal incelemeler alanında*, yüzyılın ikinci yarısında saint-simonculara ve izleyicilerine karşıt bir yol tutuldu. Almanlar'ın katkılarıyla zenginleşen ruhçuluk, çeşitlendi (Renouvier, Lachelier, Boutroux) ve yeniden canlandı. Bilgi kuramı (Stuart Mill, 1806-1873) ve bilimkuramıyla (Cournot, 1801-1877) ilgili sorunlarda, Kant'a ve idealizme bir dönüş görüldü. Buna koşut olarak, varoluşçuluğun kurucusu danimarkalı Kierkegaard (1813-1855) öncülüğünde dinsel bir tepki başladı.

• *Nietzsche* (1844-1900), "eski tablolar"ı kırmaya, dinden ve metafizikten kopmaya çalıştı. Kahramanı ve sözcüsü olan Zerdüşt, insanlara karşı duyduğu büyük merhametten soluğu kesilen Tanrı'nın ölüm haberini getiriyordu insanlara. Nietzsche, yahudi-hıristiyan acıma ahlakının, bilginlerin nesnelliğinin ve sosyalist eşitçiliğin yerine, bunların tam tersini simgeleyen ve bencilliğe, katılığa, erk istencine ve yaşama isteğine dayanan yeni değerler geçirmek istiyordu. "İnsan aşılması gereken bir şeydir, insan bir erek değil bir köprüdür," diyordu; üstinsana doğru bir köprü.

XX. yüzyıl

Bergson'un (1859-1941), sezgi üzerine yoğunlaşan ve zaman, özgürlük, yaşam ve ahlak sorunlarını somut bir biçimde yeniden ele alan yapıtı, Merleau-Ponty'ye kadarki fransız felsefesini derinden etkiledi. Ruhçuluk geleneği, kantçı felsefenin yeni bir algılanması (Boutroux, Nabert) sayesinde durumunu korudu. Fransa'da XX. yy, eski felsefeyi moda durumuna getiren É. Bréhier, ortaçağ felsefesini yeniden keşfeden É. Gilson, kendini klasik düşünceye veren H. Gouhier ve thomasçılığın canlanmasını sağlayan J. Maritain gibi felsefe tarihçilerinin de yüzyılı oldu. İlk büyük öncüleri, fizik kuramının yapısını inceleyen Duhem (1861-1916), Meyerson (1859-1933) ve bilimler tarihi aracılığıyla kavramsal yaratmayı betimleyen Brunschvicg (1869-1944) olan fransız bilimkuramı, Cavaillès, Bachelard, Koyré ve Canguilhem gibi seçkin temsilciler yetiştirdi.

Almanya'da iki savaş arasında, görüngübilim, "eleştiri kuramı" ve varoluşçuluğun doğduğu görüldü.

• *Görüngübilim*, F. Brentano (1838-1917) ve E. Husserl (1859-1938) tarafından kuruldu ve özne-nesne ilişkisi konusunda yeni bir görüş önerdi. Buna göre nesne, Kant'ta olduğu gibi artık öznenin bilinci tarafından kurulmuyordu; nesneye yönelen ve sezgisel olarak kavranan yapısı kendini nesneye kabul ettiren bilincin yönelimsel edimlerini betimlemek ereğiyle nesneyi "parantez içine almak" gerekiyordu.

Horkheimer (1895-1973), Adorno (1903-1969) ve Marcuse'ün (1898-1979), Marx'tan esinlenen bir toplum ve tarih yorumu öneren çalışmaları, Frankfurt'taki Toplumsal araştırmalar enstitüsü çevresinde ve "eleştiri kuramı" adı altında gelişti. ABD'ye göçen Frankfurt okulunun ikinci dönemi, totalitarizm olayı üzerinde bir düşünme dönemi oldu. Çağdaş Almanya'da Habermas, Enstitü'ye başlangıçta egemen olan araştırma ruhunu yeniden canlandırdı.

• *Varoluş felsefeleri*, öznellik sorununu yeniden ele alarak, Karl Jaspers (1883-1969) ve Martin Heidegger'le (1889-1976) birlikte Almanya'da doğdular ve Merleau-Ponty (1908-1961) ile Sartre'ın (1905-1980) yapıtlarında bir yankı buldular. Sartre'ın yapıtlarında saçmalık, seçme ve bağlanma temaları ön planda görünürlerken, Gabriel Marcel'in (1889-1937) simgelediği "hıristiyan varoluşçuluk", geçici olarak düşmüş bulunan insanın kurtuluşundan umudunu kesmiyordu.

• *Çözümleyici felsefe.* Mantık alanında devrimci zihniyeti Frege (1848-1925) temsil ediyordu. Ama klasik mantığı yıkmaya yönelik araştırmalar asıl Russell'ın (1872-1970) *Principia Mathematica*'sı (1910-1913) ve Moore (1873-1953) ile gelişti. Wittgenstein (1889-1951), Russell'ın araştırmalarını *Tractatus* (1921) adlı yapıtında kendi açısından geliştirdikten sonra, çözümleyici felsefeyi günlük dilin ve "pragmatik"in incelenmesine yöneltti. Bu son yönelim İngiltere'de "dil felsefesi" ve bilimsel düşüncedeki akılyürütme tipleri üzerinde bu felsefenin etkileri konusunda son derece zengin bir gelişme gösterdi (Austin, Ryle Strawson ve Searle).

• *Çağdaş dönem*, felsefenin insan bilimlerini ve bu bilimlerin yöntemlerini konu alan bir parlayışına tanık oldu (özellikle toplumbilim [C. Lévi-Strauss], freudcu ve freud sonrası psikanaliz [J. Lacan], dilbilim ve göstergebilim [F. de Saussure]). Bu araştırmalar bir ara "yapısalcılık" adı altında toplandı.

Günümüzdeyse, Derrida'nın yazıbilim üzerindeki araştırmaları, Deleuze ve Guattari'nin Oidipus'un anlamı üzerindeki çözümlemeleri, Althusser ve Poulantzas'ın marxçılığı derinleştirme çalışmaları, Foucault'nun bilmenin arkeolojisi ve gidimli oluşumlar, Michel Serres'in bilimler tarihi üzerindeki bilimkuramsal açıklamalarıyla yeni yeni akımlar ortaya çıkmaktadır.

Felsefe araştırmaları → PHİLOSOPHİSCHE UNTERSUCHUNGEN.

Felsefe defterleri, Lenin'in çeşitli felsefe yazılarını bir araya getiren kitabı. 1895-1916 arasında yazılmış notları, kitap özetlerini ve açıklamaları kapsar. Lenin'in 1914-15'te okuduğu, Hegel'in *Wissenschaft der Logik* (Mantık bilimi), *Geschichte der Philosophie* (Felsefe tarihi), *Philosophie der Weltgeschichte* (Dünya tarihi felsefesi) adlı kitaplarını özetlediği, notlar düştüğü ve eleştirdiği bölüm, bu kitabın en önemli bölümüdür. Kitapta ayrıca, Marx ve Engels'in *Kutsal aile* (Die heilige Familie), Feuerbach'ın *Leibniz* ve *Das Wesen des Christentums* (Hıristiyanlığın özü), Lassalle'in *Die Philosophie Herakleitos dargestellt* (Yorumlanmış Herakletios felsefesi), Aristoteles'in *Metafizik* (Meta ta physika), Abel Rey'in *la Philosophie moderne* (Modern felsefe) adlı yapıtlarının özetleri ve Lenin'in *Diyalektik üzerine* başlıklı ünlü yazısı da vardır. Kitabın ilginç yanı, yazarın diyalektik maddeciliği uygulamaya koyuş biçimindedir.

Felsefe kırıntıları → PHİLOSOPHİSKE SMULLER ELLER EN SMULE PHİLOSOPHİ.

Felsefe sözlüğü *(Dictionnaire philosophique portatif ou la Raison par alphabet)*, Voltaire'in, 1752'de Potsdam'da tasarladığı ve 1764'te yazar adı taşımaksızın yayımlanan yapıtı. Sözlük, hacimli *Encyclopédie*'nin yanında, başvurulması ve gizlenmesi kolay bir kitap oluşturuyordu. Yapıtta, zekâ kıvılcımlarıyla dolu bir sohbet edası içinde, son derece çeşitli ve kurulu düzen için çoğu kez son derece zararlı konular ele alınıp işleniyordu: ruh, güzellik, Tanrı, bağnazlık, zevk, savaş, insanlar, cizvitler, Yahudiler, cehalet, engizisyon, özgürlük, din kurbanları, mucizeler, rüya, üslup, batıl inanç, işkence, hoşgörü, trajedi, vb. Yazar, özellikle skolastik okulun metafiziğini, dinlerin tutarsızlığını, siyasal ve toplumsal haksızlıkları, adli yanılgıları ve ceza yasasının aşırı sertliğini kınar. 1765'te parlamento ve Roma Mahkemesi tarafından mahkûm edilen *Felsefe sözlüğü*, Ancien Régime'e karşı etkili bir silah olmuştur.

FELSEFECİ a. **1.** Felsefi bir öğreti geliştiren kimse. (Eşanl. FİLOZOF.) **—2.** Felsefe uzmanı, öğreticisi.

Felsefenin ilkeleri *(Principes de la philosophie)* [*Principia philosophiae*], Descartes'ın bilginin ilkeleri üzerine incelemesi; 1644'te latince olarak yazılıp yayımlandı ve 1647'de rahip Picot tarafından fransızcaya çevrildi. *Metot üzerine konuşma* (Discours de la méthode) ile *Metafizik düşünceler*'in (Méditations métaphysiques) mantıksal bir devamı olan yapıt, dört bölümle bunların başına önsöz olarak konulmuş bir mektuptan ("Yazarın kitabı çevirene mektubu") oluşur. Önsözde okuyucuya kitabın konusu tanıtılır. Kitap, "bilgeliğin en yüksek noktasına, insan yaşamındaki en yüce iyinin kaynağı olan noktaya ulaşmamızı sağlayacak doğru İlkeler"i içerir. Bu bölümde, felsefe bir ağaca benzetilir: "Bu ağacın kökleri metafizik, gövdesi fizik, bu gövdeden çıkan dallar da öbür bilimlerdir; bu bilimler de başlıca üç bilime, yani hekimlik, mekanik ve ahlaka indirgenebilir." Descartes, ahlakın en yüksek bilim olduğunu, çünkü öteki bütün bilimlerin bilgisini gerektirdiğini belirtir. Bundan sonra birinci bölüm "İnsan bilgisinin ilkeleri"ni, ikinci bölüm "Maddi nesnelerin ilkeleri"ni; üçüncü bölüm "Görünen dünya"yı; dördüncü bölüm de "Yeryüzü"nü inceler. Descartes bu yapıtını, felsefesinin, metafiziğinin ve fiziğinin en yetkin anlatımı olarak görür. En önemli bölüm olan birinci bölüm, bilimsel bilgileri sistemleştirir. Tüm fizik ilkeleri belirleyen ilke Tanrı'dır ve Tanrı'nın bilgisi bütün öteki bilgilerin zorunlu koşuludur.

Felsefenin sefaleti *(la Misère de la philosophie)*, Karl Marx'ın yapıtı. 1847'de fransızca olarak yayımlandı. Daha sonra almancaya da çevrildi *(Das Elend der Philosophie)*. Yazar, bu yapıtında, Proudhon'un (*le Système des contradictions économiques ou la Philosophie de la misère* [1846, İktisadi çelişkiler sistemi ya da Sefaletin felsefesi] adlı yapıtın yazarı) reformculuğunu eleştirir ve ona karşı devrimci çözümü ileri sürer.

FELSEFESEL → FELSEFİ.

FELSEFİ sıf. (ar. *felsefî*). Felsefeye ilişkin, felsefeyle ilgili: *Felsefi sorunlar*.

FELSEFİYAT çoğl. a. (ar. *felsefî*'nin çoğl. *felsefiyyat*). *Esk.* Felsefeyle ilgili konular, düşünceler.

FELSEFİYE sıf. (ar. *felsefî*'nin dişl. *felsefiyye*). *Esk.* Felsefeye ait, felsefeyle ilgili: *Efkâr-i felsefiye* (felsefi düşünceler).

FELSİ a. (ar. *fels* ve *-î*'den *felsî*). *Esk.* **1.** Parayla, akçeyle ilgili. **—2.** Balık puluyla ilgili.

FELSİT a. (fr. *felsite; fel* [dspath] ve *si* [licate]'tan). Miner. Alkali feldispatlı ve kuvarslı hololökokrat kayaç.

FELSOBANYİT a. (fr. *felsobanyite*). Miner. Hidratlı doğal alüminyum sülfat.

FELT (Dorr Eugene), amerikalı sanayici (Beloit, Wisconsin, 1862 - Chicago 1930). 1887'de, *Comptometer* adlı tuşlu bir toplama makinesi icat etti.

FELTEN (Yuriy Matveyeviç), rus mimar (Petersburg 1730 - *ay. y.* 1801). Tübingen, Berlin ve Petersburg'da okudu. 1754'ten başlayarak Kışlık saray'ın yapımında Rastrelli'nin başlıca iş arkadaşlarından biriydi. Yeniklasik mimarlardan olan Felten Güzel sanatlar akademisi'ne profesör (1772), sonra da yönetici oldu (1789-1794). En önemli yapıtları Petersburg ve çevresindedir: Eski-Ermitaj (1771-1787), Svyatoya Yekaterina lutherci kilisesi (1768-1771) ve Svyatoya Anna kilisesi (1775-1779).

FELTON (John), İngiliz subay (Sudbury yakınında Suffolk, 1595'e doğr. - Tyburn 1628). 1628'de Buckingham dükünü öldürdü.

FELTRE, İtalya'da kent, Veneto'da (Belluno ili), Belluno senklinalinin ucunda, Veneto Önalpleri'nin aşağısında; 22 000 nüf. Alüminyum metalürjisi. Tekstil.
—Tar. Feltre, Alpler'deki konumunun önemi nedeniyle X. yy.'dan başlayarak piskopos kontlar, sonraları 1248-1404 arasında çeşitli prensler ve sonunda 1797'ye kadar da Venedik Cumhuriyeti tarafından yönetildi. Napoléon I, Feltre'yi düklük yaparak general Clarke'a verdi. Avusturyalılar'ın 1917'de ele geçirdikleri kenti, 31 ekim 1918'de general Diaz komutasındaki İtalyanlar geri aldılar.

FELTRİNELLİ (Giangiacomo), italyan yayımcı (Milano 1926 - *ay. y.* 1972). 1954'te kendi adını taşıyan, edebiyata olan yakınlığı ve siyasal bağımlılığıyla tanınan bir yayınevi kurdu. 1967'de Régis Debray davasına katıldığı sırada La Paz'da tutuklandı. Milano'da 1969 suikastlarından sonra yalancı tanıklıkla suçlanan Feltrinelli, 1970'te İtalya'da izini kaybettirdi ve ölünceye kadar Avrupa'daki çeşitli devrimci hareketlere katıldı.

Felty sendromu, romatizmaya bağlı poliartrit ile kanda nötrofil azalmasının ve dalak büyümesinin bir arada görüldüğü sendrom.

FELUKA a. (isp. *faluca*). Baştaki eğik direkleri bir ya da iki latin yelkeniyle donatılan, hemen hemen bir kadırga biçiminde küçük gemi.
—ANSİKL. XVI. yy.'da Akdeniz'de ortaya çıkan felukalar berberi korsanlarca kullanılıyordu; çok hızlıydı ve kürekle olduğu kadar yelkenle de iyi yol alıyordu. Günümüzde, Nil üzerinde taşımacılıkta kullanılan kimi tekneler de bu adı taşır.

FELYOZ ya da **FELOZ** a. **1.** Mantarlı ağlarda, ağın üst yakasında iki ya da üç seyrek gözlü olarak dokunmuş ağ ile bu ağı mantar yakasına bağlayan ip. **—2.** Mantarlı balık ağının üst kısmını oluşturan ve mantar yakayı taşıyan yaka ipi. **—3.** Başlık mantarı adı da verilen, balık ağının yerini belirlemek için mantar yakaya takılan mantar kümesi.

FEM a. (ar. *femm*). *Esk.* Ağız: *"Feminin rengi aks edip tenine / Yeni açmış güle misal olmuş"* (Namık Kemal, XIX. yy.).
—Esk. sil. Osmanlı ordusunda kullanılan her türden ateşli silahın ağız kesimine verilen ad. ‖ *Fem başlığı* ya da *fem kapağı*, namlu içini nemden korumak amacıyla feme konulan içi helezon biçiminde yaylı, üzeri meşin kaplı kapak.

Femgericht, bağımsız-yargıçlar mahkemesini andıran germen kökenli örgüt. Prenslik ya da imparatorluk tüzel kişiliğinden bağımsız, karolenj kontluklarına ilişkin anlaşmazlıkların ya da yargıdan bağışıklık gerektiren kimi durumların ortaya çıkardığı bu kuruluşlar, gizli bir mahkeme görünümündeydiler ve merkezi Westfalen'de bulunan gizli bir dayanışma derneği meydana getiriyorlardı; bu örgütte daha çok kentli burjuvalar söz sahibiydi. XI. yy.'da kurulan Femgericht mahkemeleri, Büyük Fetret döneminde (1250-1273) çoğaldılar, etkisizleşen düzenli kurumların yerini aldılar ve tüm Almanya'da şövalyelerin, hatta hükümdarların çekindiği güçlü kuruluşlar oldular. Yargı yetkileri 1371'de Westfalen'de tanındı. İmparator Friedrich III'ün de bu mahkemelerden birinin huzuruna çıktığı söylenir. Mahkemeler çok sayıda üyeden oluşuyordu (bağımsız-yargıçlar ve bağımsız-kontlar), yazılı, ama gizli bir yasaları vardı, yalnızca ölüm cezası verirlerdi. Ceza, hemen ve ağaca asılmak suretiyle uygulanırdı. Ağaca simge olarak bir bıçak saplanırdı. Bu mahkemeler XVI. yy.'da zamanla ortadan kalktı.

Bob Chemin-Pitch

Nil üzerinde feluka

Lauros-Giraudon

1848'e doğru bir kadın kulübünün toplantısı "İstiyoruz ki: 1. içetek yerine don giyilsin; 2. kocalar haftada en az üç kez ev işleriyle uğraşsın; 3. son olarak da erkekle kadın arasında doğanın vermekten hoşlandığı ayrımdan başka hiçbir ayrım kalmasın" gravür (ayrıntı) *Carnavalet müzesi, Paris*

FEMİNİZM

FEMİ sıf. (ar. *fem* ve *-î*'den *femî*). *Esk.* Ağızla ilgili.

FEMİK sıf. (fr. *fémique*). Miner. Demir ve magnezyum bakımından zengin mineral için kullanılır.

Femina ödülü, Fransa'da verilen edebiyat ödülü. 1904'te ihdas edildi; her yıl sonunda bir grup kadın edebiyatçı tarafından hayal ürünü bir yapıta verilir.

Pavlovski-Rapho

İstanbul'da 17 mayıs 1987'de yapılan "Dayağa karşı kadınlar dayanışması" yürüyüşü

FEMİNİST, -ti sıf. ve a. (fr. *féministe*). Feminizm yanlısı olan kimse için kullanılır.

◆ sıf. Feminizme ilişkin olan: *Feminist hareket.*

FEMİNİZM a. (fr. *féminisme;* lat. *femina,* kadın'dan). **1.** Toplum içinde, kadınların haklarının ve oynadıkları rolün iyileştirilmesini ve genişletilmesini amaçlayan eylemci hareket. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Kadınların bu rolünü ve haklarını genişletmeyi amaçlayan kişinin tutumu: *Etkin bir feminizm.*

—ANSİKL. Topbil. XVIII. yüzyıl filozofları ve kadın yazarları tarafından hazırlanan feminist hareket, Fransız devrimi'nde ortaya çıktı. Olympe de Gouges, 1791'de, ünlü *Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne*'i (Kadın ve yurttaş-kadın hakları bildirisi) yazdı. Saint-simoncular ve fourierciler, kadının özgürleşmesini, programlarının temel bir maddesi olarak ele aldılar. Bu arada, kadının özgürleşmesi için birçok kadın eyleme geçti. 1840'a doğru Flora Tristan ve saint-simonculara katılarak 1848 devrimi sırasında feminist düşünceleri gerçekleştirmeye çalışan Pauline Roland bunun örnekleridir. Ayrıca, kadın kulüpleri de kuruldu, 1849'da, bir kadın, fransız seçimlerinde adaylığını koydu. Çekingen bir tutum benimseyen kamuoyu, kuramcıların (Stuart Mill'in *Subjection of Women* [Kadınların köleleştirilmesi] 1869'da yayımlanmıştır) görüşlerini benimsemediyse de, koşulların etkisiyle kadınların özgürleşmesi gerçeğini kabul etmek zorunda kaldı. Bu özgürleşme ilkin ekonomik düzeyde (ücretli çalışma), daha sonra, parasız ve zorunlu öğrenim sayesinde düşünsel düzeyde, oy verme ve seçilme hakkının elde edilmesiyle de siyasal düzeyde gerçekleşti. Büyük Britanya'da E. Pankhurst, 1903 yılında, Toplumsal ve siyasal kadın birliği'ni kurdu. Bu birliğin, *suffragette*'ler diye tanınan üyeleri, kimi zaman şiddete varan eylemlerde bulundular. Oy verme ve seçilme hakkı, kadınlara, Büyük Britanya'da 1928'de, Fransa'daysa 1944'te tanındı.

Analık sorunu da, feministlerin üzerinde sürekli olarak durdukları konulardan biridir. 1910-1920 yıllarında Nelly Roussel, la Voix des femmes'da yayımlanan makalelerinde, yenimalthusçu bir politika savundu. Feminist görüşler, özellikle Simone de Beauvoir ile *Genç kızlık çağı, Evlilik çağı, Bağımsızlığa doğru* (le Deuxième Sexe) [1949] gelişti ve pekişti. Kadınların toplum içindeki durumuna ilişkin tartışma, kadın özgürlüğü hareketleri tarafından yeniden canlandırıldı: ABD'de, *Women's Lib* (Kadınların özgürlüğü) ve Fransa'da M.L.F.'nin (Kadınların özgürleşmesi hareketi) 1968'de kurulması bunun örnekleridir. Ayrıca, ileri sürdükleri taleplere ve bazı sorunlara kamuoyunun ve resmi makamların dikkatini çekmek amacıyla birçok dernek ve birlik kuruldu. Çocuk aldırma hakkı (gebeliğin istenerek önlenmesi), serbest ve parasız doğum kontrolü, eşit işlerde eşit ücret alma, cinsiyet ayrımının her çeşidinin kınanması, kadınların haklarının savunulması ve bu konuda bilgi edinmeleri, kadını yalnızca zevce ve ana rolü oynamak zorunda bırakan aile baskısına karşı mücadele, bu talepler ve sorunlar arasında yer alır.

• *Türkiye'de feminizm.* Feminist ideoloji XX. yy.'da batı dünyasında gösterdiği iki yükseliş döneminde Türkiye'de de belli etkiler yarattı. Suffragette* hareketle yüzyılın başında tepe noktasına ulaşan klasik feminizm, osmanlı ülkesinde başta İstanbul olmak üzere büyük kentlerde yaşayan aydın çevre kadınlarını etkiledi. Özellikle II. Meşrutiyet döneminde (1908) kadınlar, çıkardıkları Muhasin, Kadın, Kadınlar dünyası vb. çok sayıda dergi ve kurdukları Teali-i Nisvan, Asri kadınlar cemiyeti gibi dernekler aracılığıyla eşit haklar istemini ortaya attılar. Bu dönemde üzerinde durulan başlıca sorun, çokeşlilik ve daha çok erkekler tarafından sıkça ve tek taraflı olarak kullanılan islami kurallara göre boşama yöntemine yer veren aile hukukunun eleştirisiydi.

1918'de Osmanlı devletinin yenilmesi ve ülke topraklarının işgal edilmesi, feminizmin savunucusu meslek sahibi (özellikle öğretmen) ve aydın kadınların mücadelede önceliği, Ulusal kurtuluş savaşı'na vermelerine yol açtı. Kurtuluş savaşı'nın kazanılmasından sonra Mustafa Kemal'in başlattığı cumhuriyet reformları, kadınların toplum içindeki konumunda, islama dayalı osmanlı düzenine göre çok önemli ilerlemeler sağladı. 1926'da Medeni kanunun kabulüyle başlayıp 1934'te ulusal seçimlerde, seçme seçilme haklarında kadın erkek eşitliğinin tanınmasıyla tamamlanan bu reformlar dönemi sonunda, 1935'te İstanbul'da toplanan Uluslararası Feminizm kongresi'nin hemen ardından tek parti yönetimi, Türkiye'de kadınların tüm haklarını kazandıkları gerekçesiyle Türk Kadınlar birliği'nin kapatılmasını kararlaştırdı. Bu tarihten 1980'lerde feminizmin yeniden canlanışına değin kurulan Türk Anneler derneği, Kadın hakları derneği, Üniversiteli kadınlar derneği, Hukukçu kadınlar derneği vb. derneklerin ortak yanı, kazanılmış hakların korunmasını amaçlamalarıdır. 1970'te batıda güçlenen yeni feminist hareketin etkileri bu derneklere ulaşamadı. Aynı biçimde ilkönceleri batı etkisiyle gelişen sosyalist öğrenci hareketlerinde de, batının aksine feminizm hiçbir yankı uyandırmadı.

Yeni feminizm Türkiye'deki etkilerini on yıllık bir gecikmeyle 1980'lerde duyurmaya başladı. 1970'lerin sonlarında yapılan birçok araştırma, kadınların bugüne değin elde ettikleri yasal haklara karşın toplumun ekonomik, kültürel ve politik bakımdan en çok ezilen kesimini oluşturduğunu ortaya koydu. Toplumun aydın kesimlerinde bile etkilerini duyuran, kökleri islam dinine ve geleneksel ataerkil ilişkilere dayalı erkek egemenliği ağırlıklı bir kültür; kadınların bir yanda ev kadınlığı ve analık, öte yanda da cinsel nesne rolünde tutsak edilmelerini öngörüyordu. 1981'den başlayarak önce İstanbul'da daha sonra Ankara, İzmir, gibi büyük kentlerde, orta sınıf kökenli, iyi eğitim görmüş çalışan genç kadınlar arasında, erkek egemenliğinin ağır bastığı bu kültürü ve cinsiyetçi değer yargılarını sorgulayan feminizmin desteklenmeye başladığı görüldü.

1983'te Somut dergisi'nde altı ay süreyle bir sayfa çıkararak özgün görüşlerini topluma ileten feministler, 1984'te Kadın çevresi adıyla bir yayınevi kurarak kitap yayımına başladılar. 1987'de de ilk bağımsız süreli feminist yayın olan Feminist dergisini çıkardılar.

Kamuoyunun ilgisini cinsiyet ayrımcılığı üzerine çekmek için giriştikleri kitle eylemlerinin ilki, 8 mart 1986'da TBMM'ye sunulan "Kadınlara karşı ayrımcılığa karşı sözleşme"nin gerektirdiği önlemlerin alınmasını talep eden 3 000 imzalı toplu dilekçe kampanyası oldu. Bu kampanyanın uzantısında 1987'de Ayrımcılığa karşı kadın derneği kuruldu. 17 mayıs 1987'de İstanbul'da yapılan "Dayağa karşı kadınlar dayanışması" yürüyüşüyle başlatılan ve değişik eylemlerle sürdürülen kampanya da kamuoyunda ilgi gördü. Bu hareketin olumlu sonuçlarından biri, İstanbul'da, kocalarının eziyetine maruz kalan kadınların gerektiğinde sığınabilecekleri birkaç sığınma evinin kurulması oldu. Önce Şişli, ardından Bakırköy belediyeleri birer Kadın sığınma evi açtı.

—Ed. Erkeklerle aynı sorumluluk düzeyinde kadın tipleri ancak Tanzimat döneminde bir sorun olarak edebiyatın gündemine getirildi. (→ KADIN.) Namık Kemal'in *Vatan yahut Silistre* oyunundaki Zekiye, erkeği ile cephede çarpışmayı göze alan uyanık ve duyarlı bir kadın tipi olarak çizilir. Ahmet Mithat Efendi de, yaşamını kendi başına sürdürebilecek güçte kadın tip-

leri canlandırdığı gibi (Felsefe-i zenan), erkeği tarafından yetiştirilen genç kız tipleri de çizmiştir. Abdülhak Hamit, yaşamını istediği yönde düzenleyen özgür kadın tipini, islam ve türk tarihine dayandırarak işlemiştir (*Tarık, İbni Musa, Turhan*). İlk türk kadın romancı Fatma Aliye, kadınlarca kurulan ilk derneğin (Cemiyeti imdadiye) yöneticiliğini yapmıştır. Kardeşi, yazar Emine Semiye de İttihat ve Terakki'nin etkin üyelerindendi. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, Batı'daki feminizm akımının da etkisiyle kadın hakları üzerine çeşitli tartışmalar başladı. Halide Edip Adıvar bu dönemde kadın haklarını savunan yazarların başında gelir. Ziya Gökalp, feminizmin kökenini eski türk yaşamında bulmuş ve bu akımı türkçülük akımı içinde ele almıştı (*Türkçülüğün esasları*). Ziya Gökalp'in *Kızıl elma*, Ahmet Hikmet'in *Gönül hanım*, Halide Edip'in *Yeni Turan* yapıtlarında türkçülüğü savunan kadın kahramanlar anlatılır. Cumhuriyet'ten sonra kadın hakları konusunda çıkan yasalara karşın, feminist sözcüğünün aydın çevrelerce bile bilinmemesi, Memduh Şevket Esendal'ın "Feminist" adlı hikâyesinde alaylı bir anlatımla ele alınır. 1960'tan sonra, kadının toplumsal yaşamdaki etkinliğinin yoğunlaşması kadın yazarların başkaldıran kadın tipleri üzerinde de etkili oldu. Leyla Erbil'in yapıtlarında, yerleşik değerlere başkaldıran, erkekle bir değil, ondan farklı olmak isteyen ama, toplumsal eşitliği amaçlayan kadın tipleri anlatılır. Nezihe Meriç, Pınar Kür, Aysel Özakın vb. gibi yazarlar yapıtlarında kadının başkaldırışını konu edinmişlerdir.

FEMİR (Halit), türk mimar (Girit 1910 - İstanbul 1954). İstanbul Güzel sanatlar akademisi'ni bitirdikten sonra (1937), Fransa'da Le Corbusier'nin yanında çalıştı. Yurda dönüşte Güzel sanatlar akademisi'nin mimarlık bölümü atölye öğretmenliğine getirildi. Önemli yapıları arasında Bursa hali, Bursa Aker ve Süter villaları, İstanbul İş bankası Şişli şubesi ve Yapı ve kredi bankası Beyoğlu şubesi sayılabilir.

FEMTO (danca *femten*, on beş'ten), önüne geldiği birimi 10^{15}'e bölen SI öneki (simgesi: f).

FEMUR a. (lat. sözc.). Uylukkemiğinin bilimsel adı.
—Zool. Örümceğimsilerde ve böceklerde bacağın üçüncü eklemi. (Eklemlerden ilki kalça, ikincisi trokanterdir.)

FEN, -nni a. (ar. *fenn*). **1.** Fizik, kimya, matematik ve biyoloji gibi deneylere ve tanıtlamalara dayanan bilimlerin genel adı: *Fen dersleri. Fen fakültesi.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bilimden elde edilen verileri iş ve yapım alanında uygulama, teknik: *Tıptaki son gelişmeler fennin ne kadar ilerlediğini gösteriyor.* **—3.** Bilim, bilgi. **—4.** Hile, hilekârlık: *Onun fennine aldanmamalısın.* **—5.** *Esk.* Sanat. **—6.** *Esk.* Zanaat, meslek. **—7.** *Esk.* Cins, tür. **—8.** *(Bir işin) fennini almak*, bir işin inceliklerini kavrayıp o işte ustalık kazanmak.
—*Esk.* *Fenn-i derya*, denizcilik. || *Fenn-i harp*, savaş tekniği. || *Fenn-i inşa*, yazı yazma sanatı. || *Fenn-i kimya*, kimya bilimi. || *Fenn-i madeniyat*, mineraloji. || *Fenn-i magazi*, Hz. Muhammet'in gazalarını anlatan tarih. || *Fenn-i menafi-ül-aza*, fizyoloji. || *Fenn-i seydelani*, eczacılık. || *Fenn-i tabakat-ül-arz*, jeoloji. || *Fenn-i terbiye-i etfal*, pedagoji. || *Fenn-i teşrih*, anatomi. || *Fenn-i tıp*, tıp bilimi. || *Fenn-i ziraat*, ziraat, ekincilik bilgisi.
—ANSİKL. Fen bilimleri öğretiminde İkinci Dünya savaşı'ndan sonra başlayan yenilikler, 1960'lı yıllarda Türkiye'ye fen bilimlerini "yaparak-yaşayarak öğrenme ilkesi"ne dayalı ve modern fen eğitimi diye adlandırılan hareketle yansıdı. Türkiye'de bu konudaki ilk çalışmalar OECD'nin (Milletlerarası işbirliği ve kalkınma teşkilatı) desteği ile 1959'da başladı. Bu çerçeve içinde, fen eğitimi ile ilgili birçok ek proje hazırlandı. Ders araçları yapım merkezi'nin kurulması (1961), 30 fen ve matematik kitabının çevirisinin tamamlanması, Elazığ bölgesinde gezici bir laboratuvar denemesi, fen ve matematik öğretmenleri için yeni konularda kurslar açılması gibi faaliyetler oldu. OECD ile yapılan bu çalışmalar 1965'e kadar sürdü. Modern fen ve matematik programlarının geliştirilmesi ve denenmesi çalışmaları, 1967'den sonra Milli eğitim bakanlığı ile Türkiye Bilimsel ve teknik araştırma kurumu (TÜBİTAK) arasında yapılan bir anlaşma gereğince kurulan Fen öğretimini geliştirme bilimsel komisyonu tarafından yürütüldü. Bu çalışmalarda Ankara Fen lisesi bir laboratuvar görevi gördü. Geliştirilen modern matematik ve fen programları 1967-1968 ders yılından başlayarak 9 lisede, 1971-1972 ders yılından başlayarak 100 lise ve 89 öğretmen okulunda denemeye konuldu. Bu uygulama 1985'e gelinceye kadar liselerin % 37'sine, ortaokulların ise % 0,8'ine yayılabildi. Bu yöntemle öğretim yapabilecek öretmenlerin gerekli hızla yetiştirilememesi ve araç ve gereçlerin sağlanmasındaki güçlüklerin gittikçe artması, Milli eğitim ve gençlik ve spor bakanlığı'nı modern ve klasik programlar arasındaki farkların ortadan kaldırılması kararını almaya zorladı. 1977-1978 ders yılında ortaöğretimde "branş eğitim sistemi"ne geçildi. Yeni uygulamaya göre öğrenciler, lise son sınıfta matematik, fen ve edebiyat bölümlerinden birini seçmekte, matematik ya da fen bölümünü seçenler edebiyat derslerini, edebiyatı seçenler de fen ve matematik derslerini okumamaktadırlar.

FEN a (fr. *phène*). Kim. BENZEN'in kullanılmayan eşanlamlısı; bu köke fenol ile fenil terimlerinde rastlanır.

FEN a. (çince sözc.). Çin Halk Cumhuriyeti'nin, 1/100 yuan değerinde ufaklık parası. (→ PARA.)

Fen bilimleri enstitüsü, Ankara'da, Hacettepe Üniversitesi'ne bağlı yüksek-öğretim kurumu.
Hacettepe Üniversitesi'ne öğretim elemanı yetiştirmek amacıyla *Mezuniyet sonrası eğitim fakültesi* adı altında kuruldu (15 temmuz 1967). Yükseköğretim yasasının yürürlüğe girmesinden (6 kasım 1981) sonra, fen bilimleri alanında aynı amaca yönelik etkinlikleri sürdürmek üzere bu fakülte yerine Fen bilimleri enstitüsü öğretime geçti. Enstitü, Hacettepe Üniversitesi ve öteki üniversiteler ve yüksekokullar ile değişik araştırma kurumlarının öğretim ve araştırma elemanları gereksinimlerini dikkate alarak lisansüstü öğretim programları düzenler.

Fen fakültesi, üniversitelerde salt fen bilimleri (genel olarak matematik, fizik, kimya, biyoloji ve astronomi) öğretimi için kurulmuş olan fakülte. Bu kurumların ilki İstanbul üniversitesi Fen fakültesi'dir. 1870 yılında Darülfünun bünyesinde Fen medresesi adıyla kurulmuştur. Bu kurum, 1933 yılındaki Üniversite reformu sırasında Fen fakültesi adını aldı. Bu fakülteyi, 1943 yılında Ankara'da kurulan ve Gazi eğitim enstitüsü binasında eğitime başlayan Ankara üniversitesi Fen fakültesi izledi. Ankara üniversitesi Fen fakültesi 1954 yılında bugünkü binasına yerleşti. Bu iki fen fakültesinden sonra 1961 yılında İzmir-Bornova'da Ege üniversitesi'ne, 1967 yılında Ankara'da Hacettepe üniversitesine ve 1987 yılında gene Ankara'da Bilkent üniversitesine bağlı birer Fen fakültesi kuruldu. Orta Doğu Teknik üniversitesi bünyesinde fen fakültesi yer almaz. Diğer üniversitelerdeyse bu öğretim Fen-edebiyat fakülteleri bünyesinde yapılmaktadır.

Büyük Larousse

İstanbul Üniversitesi Fen fakültesi

Fen lisesi, üstün yetenekli öğrencilerin özenle eğitilmeleri amacıyla açılan ve ileri fen programları uygulanan liseler. İlki Ford vakfı'nın desteğiyle Ankara'da kuruldu (1962). Bunu, zaman içinde, başta Ankara, İstanbul, İzmir, Gaziantep gibi büyük kentler olmak üzere birçok kentte açılan yeni fen liseleri izledi. Bu öğrenim kurumlarına seçme sınavıyla öğrenci alınmaktadır.

FENA sıf. (ar. *fenā'*). **1.** Nitelikçe iyi olmayan, rahatsızlık verici, hoşa gitmeyen şey için kullanılır; kötü: *Fena bir iş. Çevreye fena kokular yayılıyordu.* **—2.** Üzüntü verici haber, olay vb. için kullanılır: *Fena bir haber almak.* **—3.** Aşırı, çok: *Bu yıl fena kar yağdı.* **—4.** Etkinlik gösterdiği alanın gerektirdiği nitelikleri taşımayan ya da genel ahlak anlayışına aykırı davranışları olan kimse için kullanılır: *Fena bir öğrenci. Fena kadın. Fena adam.* **—5.** *Fena değil, fena sayılmaz*, oldukça iyi. || *(Birine) fena gözle bakmak*, bir kimse için iyi düşünceler iyi niyetler taşımadığını bakışlarıyla yansıtmak. || *Fena halde*, aşırı ölçüde, pek çok, adamakıllı: *Uslu dur, yoksa seni fena halde döverim.* || *Fena kalpli*, başkaları için sürekli kötü şeyler düşünen kimse için kullanılır. || *Fena olmak*, bir şeyden aşırı ölçüde etkilenerek çok üzülmek, sarsılmak, bozulmak. || *(Birinin) fenasına gitmek*, bir şeyden aşırı ölçüde etkilenmek, kırılıp gücenmek: *Söyledikleri fenasına gitmiş, ağlamıştı.* || *(Bir sözü) fenaya çekmek*, bir söze kötü anlamlar yüklemek. || *(Bir iş, durum) fenaya sarmak*, kötüye gitmek, bozulmak.
◆ be. **1.** Alışılmışın üstünde, aşırı biçimde: *Yağmur fena yağıyor. Çocuğu çok fena dövmüşler.* **—2.** *Fena etmek*, bir kimse sözkonusuysa, yanlış bir davranışta bulunmak: *Ona bunları söylemekle çok fena ettin.*

FENA a. (ar. *fena'*). *Esk.* **1.** Kalıcı olmama, ölümlü olma, son bulma: *"Bu işkun göresin kimdur fenâ dârında Mansûri"* (Ömer bin Mezit, XV. yy.). **—2.** *Fena bulmak*, yok olmak, son bulmak; ölmek: *"Bâkî görünen fenâ bulur hep!.."* (A.H. Tarhan). **—3.** *Fenagâh*, yok olunan yer, dünya. || *Fena-pezîr, fena-yab*, yok olan; sonu olan.
—Tasav. Salikin (Tanrı yolcusunun), kendi

benliğini Tanrı'nın varlığında yok etmesi; kendi duygularından ve iradesinden sıyrılarak bütün benliği ile tanrısal iradeye boyun eğmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Terim, önceleri islam ahlakının kötü saydığı nitelikleri benlikten atmak ve ilahi buyruklara boyun eğmek anlamında kullanılırken, tasavvuf felsefesinin gelişmesiyle içerik değiştirerek *beka** terimiyle birlikte bu felsefenin temel kavramlarından biri oldu. Fena, Tanrı'da yok olmak anlamına gelirken; beka, Tanrı'da yeniden varlık kazanmak anlamına gelir. Fenada bulunanlar yalnız Hakk'ı görürler; bekada bulunanlar ise hem Hakk'ı hem de halkı (hilkat) görürler. Tasavvufta "Ölmeden önce ölünüz" özdeyişi, fenaya bir çağrıdır.
Fena fillah(fena filvücut),tasavvufta fenanın en yüksek aşamasıdır. Sufilerce önem verilen bir kudsi hadiste, fena fillahın yolu ve sonucu şöyle açıklanır: "Kulum, nafile (farzlardan fazla yaptığı) ibadetlerle bana öylesine yaklaşır ki, ben onun gören gözü, işiten kulağı, yürüyen ayağı olurum." Sufinin tek başına göstereceği çabalarla fena fillah aşamasına yükselmesinin olanaksızlığını belirten tasavvuf önde gelenleri, fenayı birkaç aşamaya ayırırlar. Buna göre, mürit kendi benliğini fena fişşeyh (şeyhte yok olma) aşamasında şeyhin, fena filpir (pirde yok olma) aşamasında tarikat kurucusunun, fena firresul (Peygamber'de yok olma) aşamasında Hz. Muhammet'in ibadet yöntemini ve ahlaksal niteliklerini kazanmalı, fena fillah aşamasında ise Hakk'ın niteliklerinde benliğini yok etmelidir. Sufiler, Hz. Peygamber "Allah'ın ahlakı ile bezeniniz" derken bu son aşamayı anlatmak istediğini belirtirler.

FENAKİSTİSKOP a. (fr. *phénakistiscope;* yun. *phenakidzein,* aldatmak ve *-scope*'tan). 1832'de Joseph Plateau'nun bulduğu ve bir devinim izlenimi yaratmakta kullandığı aygıt.

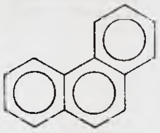
Charles Chevalier'nin yaptığı **fenakistiskop**
Ulusal sanatlar ve meslekler konservatuvarı
Paris

Larousse

FENALAŞMAK gçz. f. **1.** Daha ciddi duruma gelmek, kötüleşmek: *Durum gittikçe fenalaşıyor.* **—2.** Bir kimse sözkonusuysa, birdenbire kendini kötü hissetmek, bilincini yitirmek, baygınlık geçirmek: *Haberi öğrenince fenalaştı.* **—3.** Hasta bir kimse sözkonusuysa, daha da ağırlaşmak: *Ameliyattan sonra birdenbire fenalaştı.*
◆ **fenalaştırmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi fenalaştırmak,* onu daha fena, daha ciddi, katlanılması güç bir duruma getirmek: *Önlemler bölgedeki durumu iyileştireceğine daha da fenalaştırdı.* **—2.** *Bir kimseyi fenalaştırmak,* onun fenalaşmasına yol açmak: *Uygulanan tedavi hastayı büsbütün fenalaştırdı.*

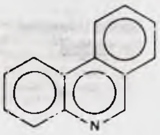
FENALAŞTIRMAK → FENALAŞMAK.

FENALIK a. **1.** İyiliğe, erdeme aykırı, ahlaka uygun düşmeyen eylem, davranış vb: *Kimseye fenalığı dokunmamış bir adam. Bunda ne fenalık var?* **—2.** *(Bir kimseye) fenalık etmek,* ona kötülük yapmak. **—3.** *Fenalık gelmek, fenalık geçirmek,* kendinden geçip bayılacak duruma gelmek: *Kalabalıktan bir fenalık geldi, köşeye yığılıp kaldım.*

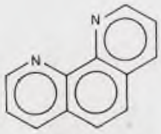
fenantren

FENANTREN a. (fr. *phénanthrène*). Org. kim. Formülü $C_{14}H_{10}$ olan üçhalkalı hidrokarbon; izomeri, antrasen gibi taşkömürü katranında bulunur, ancak kimya sanayisinde antrasenden çok daha az yararlıdır. (Karbon iskeletine pek çok diterpende rastlanır.)

fenantridin
benzo-3,4 kinolein

FENANTRİDİN a. (fr. *phénanthridine*). Org. kim. Formülü $C_{13}H_9N$ olan ayrıkhalkalı bileşik; biçimsel olarak fenantrendeki bir CH grubu yerine bir azot atomunun geçmesiyle oluşur. (Tek önemli izomeri, fenantren'den elde edilen benzo -3,4 kinoleindir.)

fenantrolin

FENANTROLİN a. (fr. *phénanthroline*). Org. kim. Formülü $C_{12}H_8N_2$ olan ayrıkhalkalı bileşik; biçimsel olarak fenantrendeki iki CH grubu yerine iki azot atomunun geçmesiyle oluşur. (Ortofenilen-diamin'den elde edilir ve ikideğerli demir niceliğinin belirlenmesinde belirteç olarak kullanılır.)

FENARİ ALAETTİN, türk bilgin (Bursa ? - *ay. y.* 1496). Molla Fenari'nin torunu. Bursa'da öğrenimini tamamladıktan sonra Buhara ve Semerkand'ı dolaştı. Döndükten (1451) sonra müderrislik, kadılık ve kazaskerlik yaptı. Matematik ve nahivle ilgili yapıtları vardır.

FENARİ MEHMET ŞEMSETTİN → MOLLA FENARİ.

Fenarîisa camisi, esk. **Lips manastırı kilisesi,** İstanbul'un Fatih semtinde, Vatan caddesi üzerinde Bizans yapıları; birbirine bitişik iki kiliseyle, bunları B. ve G.'den L biçiminde saran galerilerden oluşur. Manastırın öteki bölümleri günümüze ulaşmamıştır. İlk kilise 907'de Bizans komutanlarından Konstantinos Lips tarafından Meryem'e adanmak üzere yaptırılmıştı. XI.-XII. yy.'larda yenilendiği sanılan yapı, latin işgali sırasında yağmalanmıştır. Mikhael VIII. Palaiologos'un (1261 -1282) karısı Theodora kiliseyi onartmış, G.'ine de vaftizci Yahya'ya adanan bir kilise yaptırmıştır. Bir süre sonra da G. ve B.'daki galeriler eklenmiştir. İmparatoriçe Theodora'nın yanı sıra Palaiologos ailesinden birçok kişinin gömülü olduğu kiliseler İstanbul'un Osmanlılar'ca alınmasından sonra bir süre hıristiyanların elinde kaldı; XV. yy. sonlarında Fenarizade Ali Efendi tarafından cami ve zaviyeye dönüştürüldü. 1636'da, 1831/1832'de ve son olarak da 1958-1959'da önemli ölçüde onarıldı.
K.'deki ilk yapı yunan haçı planındadır; kubbe ve küresel bingiler dört sütuna oturur. XVII. yy.'daki onarım sırasında sütunların yerine karşılıklı iki kemer yapılmıştır. G.'deki ikinci kiliseyse, ortası yüksek mekânlı, çevresi dehlizli tiptendir. Naos, ortadaki kubbeli yüksek mekânı atnalı biçiminde çevreleyen tonoz örtülü, alçak dehlizlerden oluşur. Burada da kubbeyi taşıyan dört sütun daha sonra kaldırılarak yerine iki tuğla kemer yapılmıştır. Orta Bizans mimarlığına ait K. kilisesinin dışa kapalı, kütlesel görünümüne karşılık, G. kilisesinin dışarıyla bağlantılı, nişlerle, tuğla ve taşın değişik biçimlerde düzenlenişiyle devingen bir görünüm kazanmış cephesi, Palaiologoslar dönemi üslubunu yansıtır. (→ Kayn.)

FENARİZADE MUHİTTİN EFENDİ, türk şeyhülislam (? - İstanbul 1548). İlk osmanlı şeyhülislamı Molla Fenari'nin torunu, Rumeli kazaskeri Mehmet Şah Efendi'nin oğlu. Çeşitli medreselerde müderrislik yaptı, Edirne, İstanbul kadılıklarında bulundu. Anadolu (1522/1523) ve Rumeli (1523/1524) kazaskeri oldu. Şeyhülislamlığa getirildi (1542/1543). Kendi isteğiyle görevi bıraktı (1545). *Muhyi* mahlasıyla yazdığı şiirlerinden oluşan bir *Divan*'ı vardır.

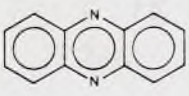
FENASETİN a. (fr. *phénacétine*). Org. kim. ve Eczc. Formülü $C_2H_5O—C_6H_4—NHCOCH_3$ olan paraetoksiasetanilit'in yaygın adı; anilinden elde edilen, analjezik ve ateş düşürücü olarak kullanılan kimyasal bir ilaç. (Böbrek için zehirli olması ve yüksek dozda alındığında methemoglobinleyici etkisi yüzünden tehlikeli bir ilaçtır.)

FENASİL a. (fr. *phénacyle*). Org. kim. Formülü $C_6H_5COCH_2–$ olan ve asetofenondan türeyen birdeğerli kök.

FENASİT a. (fr. *phénacite,* yun. *phenaks, -akos,* yanıltıcı'dan). Miner. Be_2SiO_4 formülünde berilyum silikat; romboedrik sistemde yer alır; Sibirya'da, mikaşistlerde zümrütle birlikte bulunur.

FENAT a. (fr. *phénate*). Org. kim. FENOLAT'ın eşanlamlısı.

FENAYİ CENNET MEHMET EFENDİ, türk şair (İstanbul ? - *ay. y.* 1664). Tophaneli adıyla da anılan İshak Çelebi'nin oğlu. Şeyh Aziz Mahmut Hüdayi'nin müritliğini on yedi yıl sürdürdükten sonra gülşeni tarikatını yaymak üzere Simav'a gönderildi. Dönüşünde (1628) uzunca bir süre inzivada yaşayarak Üsküdar Hüdayi tekkesi şeyhliğine geçti (1656). Ölümüne kadar bu makamda kaldı. Yapıtları: *Divan, Tecelliyat* (düzyazı, tarikat ilkelerini açıklar), *Cennetiye fi maarif il-ilahiye* (vaazlar).

fenazin

FENAZİN a. (fr. *phénazine*). Org. kim. Formülü $C_{12}H_8N_2$ olan dibenzopirazinin yaygın adı; biçimsel olarak antrasendeki iki CH grubunun yerine iki azot atomunun geçmesiyle elde edilir ve azinik boyarmaddelerin (eurodinler, indülinler, safraninler) temel halkasını oluşturur.

FENAZON a. (fr. *phénazone*). Org. kim. ANTİPİRİN'in eşanlamlısı.

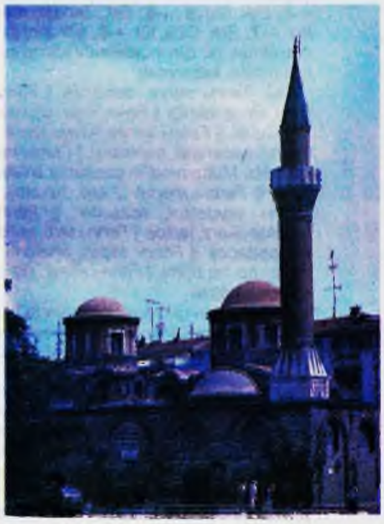
FENCİ a. **1.** Fen konularıyla uğraşan kimse. **—2.** Fen konularında ders veren öğretmen.

FENDOĞLU (Hamit), **Hamido** da denir, türk siyaset adamı (Malatya 1919 - *ay. y* 1978). Liseyi bitirdi, çiftçilik ve müteahhitlik yaparken politikaya girdi, önce DP, sonra da AP il örgütünde görev aldı. AP'den Malatya milletvekili seçildi (1965 -1969). TBMM'de atak ve kavgacı kişiliğiyle dikkat çekti. Partisinden ayrıldı ve dönem sonunda milletvekilliğini yitirince bağımsız olarak Malatya belediye başkanı oldu (1970-1978). PTT aracılığıyla kimliği saptanamayan kişilerce gönderilen bombalı bir mektubu açarken torunlarıyla birlikte öldü.

FÉNELON (François DE SALİGNAC DE **La Mothe**), fransız rahip (Fénelon şato-

Fenarîisa camisi
(İstanbul)

Büyük Larousse

su, Périgord, 1651 - Cambrai 1715). Cahors Üniversitesi'nde (1663-1665), daha sonra Paris'te Saint-Sulpice seminerinde (1672-1675) öğrenim gördü ve 1675'te papazlık aşamasına erdi. Önce Saint -Sulpice kilisesi bölgesinde görevlendirildi, 1679'da katolikliği kabul etmiş protestan genç kızları yeniden eğitmeyi amaçlayan Nouvelles Catholiques kurumunun başına getirildi. İlk yapıtı *Trois Dialogues sur l'éloquence* (Belagat üzerine üç diyalog) bu dönemde yazılmış, ama ancak 1718'de yayımlanmıştır; daha bu kitapta Fénelon yazar olarak az bulunur nitelikler sergiledi. 1685 ya da 1686'da ve 1687'de yeniden katolikliği kabul eden protestanları denetlemek üzere Aunis ve Saintonge bölgelerinde resmen görevlendirildi. Genç yaşına rağmen Fénelon, Colbert'in kızlarının çevresinde din ve vicdan muhasebesi konularında rehber olarak önem kazandı: bunlardan biri, Beauvillier düşesi, kendi kızlarının eğitimi konusunda görüşlerini almak istedi. Böylece Fénelon, daha çok eğitim konularını içeren bir söyleşi niteliğini taşıyan *Traité de l'éducation des filles* (Kızların eğitimi üzerine inceleme) [1687] adlı yapıtı yayımladı. Beauvillier, Bourgogne düklerinin eğitimiyle görevlendirilince, Fénelon'un Fransa kral ailesinin çocuklarının eğiticisi olarak atanmasını sağladı. Fénelon, Bourgogne düklerinin en büyüğüne seslenme amacını güden *Telemakhos'un* başından geçenler* (Télémaque) adlı pedagojik romanı 1693 ya da 1694'te kaleme aldı. Kurguya dayalı yapısı altında bu roman, Louis XIV'ün politikasını sert bir dille eleştiriyordu.

1688 ekim başında Fénelon tinselliğin özel yollarını öğreten Mme Guyon ile karşılaştı: başlangıçta Fénelon bu öğretinin bazı eğilimlerinden ve Molinos'un kısa süre önce Roma'da mahkûm edilmiş bulunan dingincilik öğretisiyle bazı ortak yönleri olabileceğinden kaygılandı. Ancak sonradan bu öğretinin kusurlu olmadığı ve sakıncalı görülmesinin ihtiyatsızca kullanılmış bazı anlatımlardan kaynaklandığı kanısına vardı. Bununla birlikte, başka din eleştirmenleri bu konuda daha katı davranıyordu. Kendisinden kuşkulanıldığını sezen Mme Guyon öğretisi üzerine bir yargılamaya gidilmesini istedi: Bossuet ve Noailles monsenyörü öğretiyi incelemek üzere İssy'de bir araya geldiler (temmuz 1694 - mart 1695). Şubat 1695'te Fénelon, Cambrai başpiskoposluğuna atandığında onlara katıldı. İssy toplantıları görünürde bir anlaşmayla sonuçlandı. Ama Bossuet tehlikeli bulduğu kietizm*'e sert önlemlerle karşı çıkmakta kararlıydı. Fénelon, bu öğretiyi savunma amacıyla *Explication des maximes des saints* (Azizlerin özdeyişleri üzerine açıklama) [şubat 1697] adlı bir yapıt yayımladı: bu olay şiddetli bir kavgaya yol açtı. Fénelon görünüşte bu kavgadan yenik çıktı. Louis XIV'ün baskısıyla, Papalık Fénelon'un yapıtını mahkûm etti (12 mart 1699) ve Fénelon kendi piskoposluğuna sürgün edildi, unvanları geri alındı ve ödeneği kesildi. Ama bunu izleyen yıllarda onu Roma'da desteklemiş olanların birçoğu kardinalliğe yükseltilmişti; en ateşli savunucusu olan kardinal Albani, Clemens XI adıyla papa oldu.

Piskoposluğuna çekilen Fénelon ölümüne kadar, onu halkın sevip saydığı bir kişi durumuna getiren onurlu ve yardımsever tutumunu sürdürdü: özellikle İspanya Veraset savaşı'nın zorlu yıllarında rahiplik görevini canla başla yerine getirdi. Öğrencisi için yazdığı *Fables* ile *Ölülerin* diyalogları* (Dialogues des morts) [1700-1712] adlı yapıtlarını yayımladı. *L'Examen de conscience d'un roi* (Bir kralın vicdan muhasebesi) ve *Tables de Chaulnes* (1711) adlı yapıtları Fransa hükümetinde reform yapılması umudunu yitirmediğinin kanıtıdır. *Lettre sur les occupations de l'Académie française* (Fransız akademisi'nin uğraşları üzerine mektup) [1714'te yazıldı, 1716'da yayımlandı] son yazıları arasındadır. Burada Fransız akademisi' ne kabul töreninde (31 mart 1693) yaptığı konuşma sırasında taslak olarak dile getirdiği düşünceleri geliştirdi. *Instruction pastorale en forme de dialogue, sur le système de Jansénius* (Jansenius'un sistemi üzerine diyalog biçiminde piskoposluk yönergesi) [1714] adlı yapıtından anlaşıldığı üzere, Cambrai başpiskoposu, Jansenius'a karşı kesin bir tavır almıştır.

FENER a. (ar. *fenar*'dan). **1.** İçine yerleştirilen ışığı dış etkenlerden korumaya yarayan, saydam bir maddeden yapılmış ya da böyle bir maddeyle çevrelenmiş aydınlatma aracı. **—2.** Denizc. Geceleri denizcilere yol göstermek ya da bir tehlikeyi belirtmek için bir kıyıya, bir limanın girişine vb. yerleştirilen ve üzerinde kuvvetli bir ışık kaynağı bulunan kule. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** Tepeden kulplu kahveci tepsisi; askı. **—4.** *Fener çekmek*, geceleyin elinde fenerle önden giderek arkadan gelenlere yol göstermek. ‖ *Feneri nerede söndürdün*, bir yere ya da toplantıya geç kalanlara "çok geciktin" anlamında takılmak için şaka yollu söylenen söz.

—Ask. *Fener alayı*, ulusal bayramlarda, kentlerin kurtuluş günlerinde gündüz yapılan törenlerin devamı olarak, hava karardıktan sonra ışıklarla donatılmış askeri araçlardan oluşan ve içerisinde askeri bando ile tören kıtasının bulunduğu konvoya ve konvoyun kentlerin ana caddelerinde yaptıkları törene verilen ad.

—Aydınlt. *Denizci feneri*, alevi, hava akımlarına karşı korunmuş petrol lambası. ‖ *El feneri*, yüksek güçte, silindirsel cep lambası. ‖ *Kâğıt fener*, bir mum ya da bir ampul içeren, renkli kâğıttan yapılmış, körüklü fener. ‖ *Sokak feneri*, eskiden sokakları aydınlatmada kullanılan gaz lambası.

—Denizc. Gemilerde ve kıyıları işaretlemede kullanılan lamba ya da ışıklı işaret. ‖ Halat çımalarına yapılan cevizlerin üzerine, artık halat kollarından oluşturulan bağ. ‖ *Fener bekçisi*, fenerleri zamanında yakan ve bakımını yapan kimse. ‖ *Fener dubası*, üzerinde deniz feneri bulunan şamandıra. ‖ *Fener gemisi*, üzerine fener yerleştirilmiş boru biçiminde bir direği olan, özel olarak inşa edilmiş gemi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Fener ikmal gemisi*, işaret şamandıralarını yerleştirmek ya da kaldırmak ve fenerlerin ikmalini yapmak için özel olarak donatılmış (matafora, vinç, yük bumbası) gemi. ‖ *Fener lambası*, bir fenerin, bir fener gemisinin ya da bir fener dubasının üst bölümüne yerleştirilen ve optik donanımı koruyan genellikle silindirsel ya da çokgen cam koruncak. ‖ *Borda fenerleri*, denizde çatışmayı önleme kurallarına uygun olarak gemilerin sancak ve iskele bordalarına yerleştirilen fenerler. (Sancakta [sağ] yeşil, iskelede [sol] kırmızı fener yakılır.) ‖ *Mevki fenerleri*, tüm gemilerin hava kararınca yakmak zorunda oldukları ışıklı işaretler. (Mevki fenerlerinin nitelikleri geminin tipine göre değişir.) ‖ *Pusula feneri*, pusula kartını aydınlatmak için pusula dolabına yerleştirilen lamba. ‖ *Seyir fenerleri*, denizde çatışmayı önleme kuralları gereğince gemilerin gece seyrederken yakmak zorunda oldukları ve geminin tipini, tonajını, konumunu, rotasını belirten ışıklı işaretler. (Bk. *ansikl.* böl.)

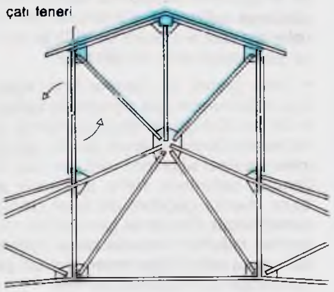
—Dy. Eskiden, lokomotifin önüne ya da trenin son vagonunun arkasına konulan büyük lamba.

—Folk. *Fener çekmek*, arkadan gelenlerin yolunu aydınlatmak üzere fener taşımak. (Osmanlılar döneminde gece bir yere gidileceğinde, önden ilerleyen bir ya da birkaç kişi ellerindeki fenerle arkadan gelenlere yol gösterirdi. Saray ve konaklarda bu iş için görevlendirilmiş kişiler bulunurdu.)

—Foto. *Büyülü fener*, saydam bir yüzeyin üstündeki görüntüleri beyaz bir yüzey üstüne büyüterek yansıtmaya yarayan araç.

—Isıt. Sıvı yakıtlı bir sobada, brülöre giren havayı ya da bu havanın bir bölümünü bölecek ve dağıtacak pencereler içeren, brülöre bağlı ya da ondan bağımsız parça.

—İnş. *Çatı feneri*, bir yapının çatısı üstünde yer alan ve genellikle iç mekânı aydınlatmaya yarayan, açıtlarla donatılmış merkezi planlı kule. (*Aydınlık kuleleri*, bazı roman ya da gotik kiliselerin çaprazsahın çaprazı üzerinde yer alır.). —Bir sanayi yapısının, bir antreponun vb. çatısı üstünde çıkıntı yapan, yanları genellikle şebekeli, üstü cam kaplı ya da açık olabilen, havalandırmaya ve/ya da aydınlatmaya yarayan basık bölüm. ‖ *Tepe feneri*, bir çatının, bir kubbenin vb. tepesine yerleştirilen küçük fener.

bir çatı fenerinin kesiti
(metal çatkı)

—Saatç. Kimi saatlerde ve çalarsaatlerde diş yerine pimlerle donatılmış delikli mil diski. ‖ Eksen ve millerin boylarını ayarlayan devir parçası. ‖ *Fener dişli*, çok az sayıda diş içeren dişli çark. (Genellikle çelikten yapılan fener dişliler pirinç bir çarkla donatılmış milin bir parçasını oluşturur.)

—Süslem. sant. Saydam bir maddeden yapılmış ya da saydam bir maddeyle donatılmış ve içinde ışık kaynağı bulunan kutu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Denizc. Denizcilere liman girişlerini gösteren ya da tehlikeli kıyıları belirten fener kulelerinin yapımı ilk olarak Yunanlılar ve Romalılar tarafından gerçekleştirildi. En eski fenerin Hellespontos'un girişinde İ.Ö. IX. yy.'da yapılan Sigeion burnundaki fener olduğu sanılır. En ünlüleri Pharos (İskenderiye), Tevere ırmağı girişindeki Ostia, Ravenna, Messina fenerleri ile Roma işgali sırasında Boulogne'da ve Calais boğazının iki kıyısını belirtmek için Dover'de yapılan iki fener kulesidir. Okyanus ülkeleri kıyılarında, ancak XVII. yy.'da odun, turba ya da kömürle çalışan ışıklı kulelerin yapımına başlandı. XVIII. yy.'ın sonunda kıyı işaretleri, yeni ışık kaynaklarının kullanılması (önce yağ, sonra petrolle yanan fitilli lambalar) ve kendi adını taşıyan mercek sistemlerini bulan (1821) Augustin Fresnel'in çalışmalarıyla hızla gelişti. XIX. yy. boyunca ve XX. yy.'da fenerlerin sayısı ve gücü arttı. Bugün dünya fener şebekesinde yaklaşık olarak 25 000 fener vardır. Fenerler işlevlerine göre üç sınıfa ayrılır: *yanaşma fenerleri* her zaman çok güçlü ve parlak beyaz ışık verir; *kıyı fenerleri* orta güçtedir; *liman ağzı fenerleri* çok güçlüdür ve limanın ana feneri olarak kabul edilir. Fener, üzerine bir "lamba" yerleştirilmiş sağlam yapılı bir kuleden oluşur; ışık kaynağını (gaz ya da elektrik) ve ağırlığı kimi kez 5 t'a ulaşan optik sistemi taşıyan bu lamba silindir biçiminde sızdırmaz bir bölümdür. Elektriğin ve özellikle ark lambalarının kullanılması ışığın açık havada çok uzaklara, kapalı havada da 5 km'ye ulaşmasını sağlar; bu nedenle güçlü fenerlerde elektrikten ve ark lambasından yaygın olarak yararlanılır.

Fenerler yüksek kıyılarda yalıyarların tepesine ya da yamacına, alçak kıyılarda da kıyıya ya da denizdeki kayalar üzerine iyice görülecek biçimde inşa edilir; kulelerin yüksekliği genellikle 75 m'yi bulur. Ki-

B.N., Paris

La Mothe Fénelon
Bourgogne dükü için yazılan *Telemakhos*'un başından geçenler'in (1694) kapak resminden ayrıntı *Bibliothèque nationale, Paris*

Larousse

büyülü fener

Scala

Chambord şatosu'nun büyük merdiveni üstündeki çatı feneri XVI. yy.

Roma'da Sant'Andrea della Valle kilisesi'nin (1608) kubbesi ve tepe feneri

mi limanlara girişi kolaylaştırmak için, kıyıdan belirli bir açıklıkta demirlemiş ve üzerinde fenerler bulunan fener gemileri yerleştirilir. Fenerlerin gece tanınmalarını sağlayacak özel ışıkları vardır. Beyaz ya da renkli olan bu ışıklar, kesikli ya da sabit aydınlatmalıdır. Kesikli aydınlatmalı fenerler denizcilere yanıp sönen bir ışık biçiminde görünür. Yanıp sönme kısa sürüyorsa fenere şimşekli, hızlıysa ışıklamalı denir. Yanma ve sönme titiz bir denetim altında cıva banyosuna oturtulmuş optik sistemler ve ışığı örten saydamsız levhalar döndürülerek sağlanır. Büyük fenerler sisli havalar için sesli sinyallerle ve 1925'ten sonra ise radyofarlarla donatılmıştır.

• *Fener gemisi.* Bu gemiler fener kulesi inşa edilemeyen açık denizlerde kullanılır. Bir sis düdüğüyle, çoğu zaman da bir radyofarla donatılan fener gemisi, belirtilmesi gereken sığlıkların yakınına özel bir çapayla demirlenir. Nehir ağızlarına ve seyre elverişli geçitlere de fener gemisi yerleştirilebilir. Kimi fener gemilerinde mürettebat bulunur; otomatik olarak işleyen donanıma sahip diğer fener gemileri şamandıralar gibi palamarlanmıştır.

• *Seyir fenerleri.* Uluslararası antlaşmaların en yenisi 1972'de gerçekleştirildi; *Denizde çatışmayı önleme kuralları* başlıklı bu antlaşmada seyir fenerlerinin sayısı ve yerleştiriliş biçimi saptandı. Fenerlerin güneşin batışından doğuşuna kadar yakılması gerekir. Beyaz ya da renkli olabilirler ve her birinin anlamı gemide bulunduğu yerden anlaşılır; her fener ışığının görünme uzaklığı gibi gemideki yeri de kararnameyle belirtilmiştir. Böylece olası her durumda tüm gemi tiplerinin tanınma olanağı sağlanır.

Tek seyreden gemiler, geceleri başta ve kıçta beyaz, sancak tarafında yeşil, iskele tarafında kırmızı fener bulundurmak zorundadır. Konvoy halinde seyreden gemilerin başta ve kıçta üst üste iki beyaz fener taşıması gerekir; konvoy uzunluğu 200 m'yi aştığında beyaz fener sayısı üçe çıkar. Ek fenerler tehlikeli madde taşıyan gemilerde kullanılır. Demirlemiş bir geminin uzunluğu 50 m'den azsa baş tarafında beyaz fener, 50 m'den çoksa hem başta hem de kıçta beyaz fener bulunur; 100 m'den uzun bir gemi, güvertesini de aydınlatmak zorundadır.

Süslem. sant. Antikçağ'dan beri ve özellikle roma askerleri tarafından aydınlatma aracı olarak kullanılan fener aynı zamanda bir lüks eşyası da olmuştur (Napoli müzesi'nde bulunan tunçtan yapılmış Herculanum feneri). Ortaçağ'da fenerlerin saydam çeperleri boynuz, tül, yağlı parşömen kâğıdındandı. Tunç, demir, bakır ve hatta XVI. yy.'da yontma kristalden fenerler de yapıldı.

Türk maden sanatında pirinçten yapılmış, ajur işi süslemeli güzel fener örnekleri vardır. Konya Mevlana müzesi'ndeki ajur süslemeli kuş kafesi biçimindeki fener Selçuklu dönemine, XIII. yy. ikinci yarısına tarihlenir. Londra Keir koleksiyonundaki pirinç fener de form ve arabesk motifli ajur işi süslemeleriyle bu yapıtla benzerlik gösterir. Fenerin altı köşeli gövdesi, altı köşeli piramidal bir kapakla örtülüdür.

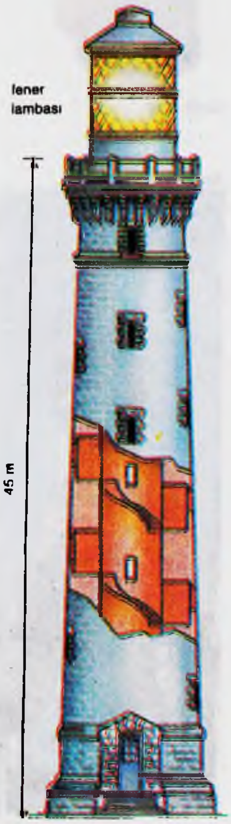
Büyük Larousse

Rumeli feneri (*İstanbul*)

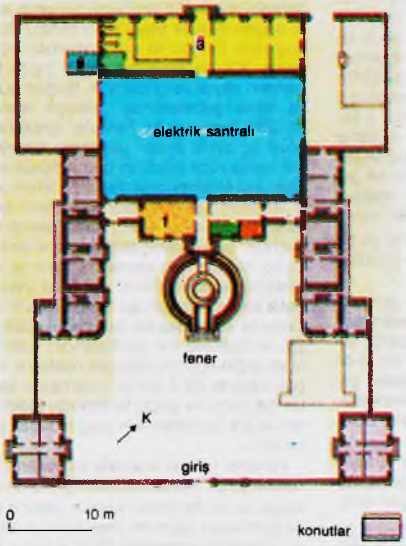
Büyük Larousse

Şile feneri (*İstanbul*)

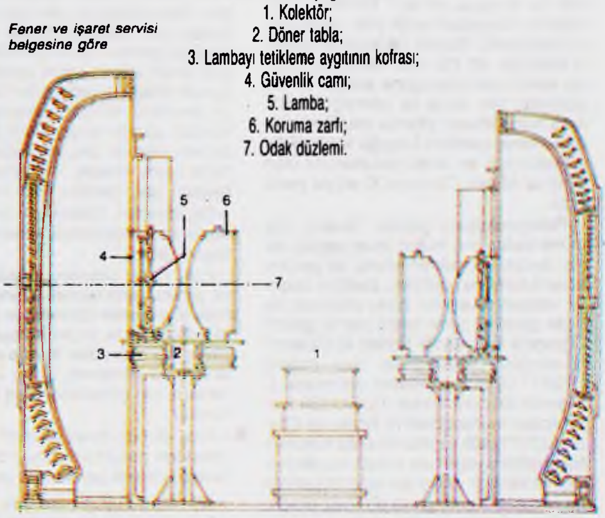

Créac'h fener kulesi (Ouessant adası)

Créac'h fenerinin planı
1. Akümülâtör odası; 2. Yakıt deposu; 3. Ambar.

Créac'h feneri optiğinin kesiti
1. Kolektör;
2. Döner tabla;
3. Lambayı tetikleme aygıtının kofrası;
4. Güvenlik camı;
5. Lamba;
6. Koruma zarfı;
7. Odak düzlemi.

Büyük Larousse

Çamlıca tepesinde bir sokak feneri

Ayaklar döküm tekniğinde yapılmış aslan heykelcikleri biçimindedir. Osmanlı döneminde de tunç ya da pirinçten yapılmış fenerler vardır. İstanbul'un sokak fenerleriyle aydınlatılmasından önce, halk çoğunlukla tenekeden yapılmış basit el fenerleri ya da *işkembe feneri* denilen muşambadan fenerler kullanıyordu. İşkembe fenerlerinin alt ve üstü genellikle pirinçtendi. Kentte güvenliğin sağlanması amacıyla geceleri sokağa fenersiz çıkmak yasaklanmıştı. *Dideban* ya da *köşklü* denilen yangın habercileri de ellerinde fener taşırdı.

FENER, İstanbul'da, Haliç'in G. kıyısında, Balat ile Ayakapı arasında semt. Adını burada bulunan Diplophanarios adlı sur kapısından aldığı sanılmaktadır. Bizans döneminde kentin en tenha kesimlerinden olan Fener, 1204'te latin işgali sırasında Venedikliler'in denetimindeydi. İstanbul'un 1453'te fethinden sonra, Mora ve Trabzon'dan bir bölüm hıristiyan halk buraya yerleştirildi. 1600'lerde Rum ortodoks patrikhanesi'nin buradaki Hagios Georgios kilisesi'ni merkez yapmasıyla, semt uluslararası önem kazandı. Fener'le Ayakapı arasında zengin rum evleri, Eflak ve Boğdan beylerinin konakları bulunuyordu. Cumhuriyet döneminde, İkinci Dünya savaşı'ndan sonra Haliç boyunca sanayi kuruluşları ve atölyeler yaygınlaştı. 1985'ten sonra İstanbul Belediyesi'nce gerçekleştirilen Haliç projesi kapsamında, bu kuruluşlar yıktırılarak, kıyı boyu yeniden düzenlendi.

FENER burnu, esk. **Yeros,** D. Karadeniz kıyılarında Vakfıkebir ve Akçaabat arasında burun.

Fener rum ortodoks patrikhanesi, dünya ortodoks kiliselerinin İstanbul'daki resmi merkezi. **Fener patrikhanesi** de denir.

Türkler İstanbul'u almadan önce imparator Konstantinos Palaiologos'un girişimi ve patrik Ghrighorios Mammas'ın desteği ile ortodoks ve katolik kiliselerinin birleştirildiği, Roma'dan papanın gönderdiği kardinal İsidor tarafından Ayasofya kilisesi'nde düzenlenen büyük bir dinsel törenle ilan edildi (12 aralık 1452). Ancak, ortodoks din adamlarının önde gelenlerinden başta Georgios Kortesios Skholarios olmak üzere birçok ortodoks önde geleni bu birleşmeye karşı çıktılar. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u alarak Ayasofya kilisesi'ni camiye çevirdikten (1 haziran 1453) hemen sonra ortodoksların dinsel yaşamlarının yeniden düzenlenmesini, bir patrik seçilerek patrikhanenin faaliyete geçmesini bir fermanla emretti. Fermanda, patrikhaneye çok geniş ayrıcalıklar tanındığını bildirdi. Bunun üzerine, katolik ve ortodoks kiliselerinin birleşmesine öteden beri karşı çıkan Georgios Kortesios Georgios, *Gennadios* unvanı ve Marmara Ereğlisi metropolitinin takdis töreni ile rum ortodoks patriği ilan edildi. Fatih, patriği kabul ederek kendisine bir patriklik asası ve seçilişini onaylayarak yetkilerini belirlediği bir de berat verdi. Patriğe, Divanı hümayun'da söz hakkı tanındı, devlet protokolünde vezirlerle bir tutuldu. Patrikhane, çorbacılardan bir grup yeniçeri tarafından sürekli koruma altına alındı.

Patrikhane, Ayasofya'nın yakınındaki ilk binasından günümüzdeki Fatih camisi'nin yerinde bulunan Havariler kilisesi'ne (1453), burada Fatih camisi'nin yaptırılması kararlaştırılınca Panmakaristos kadınlar manastırı'na (1455), bu manastır Fethiye adı ile camiye çevrilince Fener semtindeki Panakgia kilisesi'ne (1587), buradan Balat semtindeki Hagios Dimitrios kilisesi'ne (1597) ve son olarak da günümüzdeki patrikhanenin bulunduğu Hagios manastırı'na taşındı (1601).

XVII. yy.'dan başlayarak bazı patriklerin aşırı derecede siyasetle uğraşmaları ve merkezi otoriteyi sarsıcı davranışlarda bulunmaları üzerine patrikhanenin ayrıcalıklarına sınırlama getirildiği gibi yetkileri de kısıtlandı. Patrikhanenin Hazinei hassa'ya, dış hazineye yıllık vergi; sadrazam ve sadaret kethüdasına yıllık hediye ödemesi, seçim törenlerinin padişah yerine sadrazam katında yapılması kararlaştırıldı; devlete karşı tutum ve davranışları nedeniyle patrik Parthenios III asıldı (1657). Osmanlı İmparatorluğu tarihinde asılan ikinci patrik Ghrighorios II oldu. Yunanistan'ın bağımsızlığı için ayaklanan rum çetelerine para ve silah yardımında bulunan ve Mora ayaklanmasını açıktan açığa kışkırtan patrik, patrikhanenin ana giriş kapısı önünde, dinsel giysileriyle asıldı (22 nisan 1821). Bu tarihten sonra patrikhanenin ana giriş kapısı sürekli kapalı tutuldu; kapının arkasına Ghrighoros II'nin bir resmi konuldu ve partikhaneye orta kapısının sağındaki kapıdan girilip, solundakinden çıkılmaya başlandı. Tanzimat'ta (1839) patrikhane ve patriklerin görev ve yetki alanlarının yeniden belirlenmesi, Fuat Paşa tarafından eski ayrıcalıklarının tanınması (1844) patrikhanenin eski güç ve saygınlığını kazanabilmesi için yeterli olmadı. Yunan (1833), bulgar (1870) ve rumen (1885) ulusal ortodoks kiliselerinin bağımsız olmalarından sonra Fener patrikhanesi'nin eski yetki ve gücü önemli ölçüde azalıp sınırlandı.

Osmanlı hükümetinin Yunanistan'ın bağımsızlığını tanımasından (1829) sonra patrikhane her geçen gün yunan hükümetinin çıkar ve buyrukları doğrultusunda hareket etmeye başladı. Daha sonra (1909) osmanlı topraklarında yaşayan Rumlar'ı yönetime karşı ayaklandırmak için giriştiği faaliyetleri artırdı.

Osmanlı devletinin Birinci Dünya savaşı'ndan yenik ayrılıp Mütareke yıllarının (1918) başlaması ile birlikte patrikhane Bizans'ı yeniden diriltmek, türk topraklarından bir bölümünü Yunanistan'a bağlamak için yoğun bir faaliyete girişti. Bu amaçla Etniki eterya, Rum matbuat cemiyeti, Rum ittihadı milli cemiyeti, Rum izcilik teşkilatı, Rum Trakya cemiyeti, Rum Küçük Asya cemiyeti vb. kuruluşları parasal yönden destekledi. Yunan başbakanı Venizelos' un İstanbul'a yolladığı iki siyasi temsilci ile işbirliği yaparak İstanbul'dan toplanan 5 000 gönüllü rumu silahlandırıp İzmir ve Trakya'ya gönderdi. İstanbul resmen işgal edilince (16 mart 1920) patrikhaneye Bizans'ın çift başlı kartal armasını taşıyan bayrağı çekildi. Doğu Karadeniz'de Pontos cemiyeti'nin silahlı çeteleri sivil türk halkını topluca öldürmeye başladılar. Bu arada Yunanistan'ın buyruğu ile Doroteos patrik seçildi. Yunanlılar'ın İzmir'de denize dökülmesinden (9 eylül 1922) bir süre sonra Doroteos ve patrikhanenin önde

Technic-S.A.

Havre açıklarında demirlemiş fransız fener gemisi.

gelen bazı din adamları Yunanistan'a kaçtılar. Patrikliğe Malatayos IV getirildi (1924). Aynı yıl Lozan konferansı'nda Türkiye, siyasal faaliyetlerde bulunmamak ve denetim altında tutulmak koşulu ile patrikhanenin türk topraklarında kalmasını kabul etti; ancak, Osmanlılar döneminde tanınan ayrıcalıkları da kaldırdı, patriklerin Sen sinot meclisi'nce seçilmesi ve TC uyruğu olmaları, değillerse bu uyruğa geçmeleri koşulu getirildi.

1990'lı yıllarda patrikhaneye bağlı 4 metropolitlik (Kadıköy, Adalar, Terkos, Bozcaada ve Gökçeada), 61 rum ortodoks kilisesi, 11 rum manastırı faaliyetteydi ve gene patrikhaneye bağlı 30 000 kişilik ortodoks cemaat vardı.

FENERBAHÇE, İstanbul'un Anadolu yakasında, Kalamış koyunu D.'dan sınırlayan yarımada; ucunda bir deniz feneri vardır. Burunda Fenerbahçe spor kulübü'nün, küçük koydaysa DDY ve Belediye'nin plaj tesisleri bulunmaktadır. Osmanlı döneminde önemli mesire yerlerinden olan Fenerbahçe, daha sonra yaşanan hızlı yapılaşmanın getirdiği yoğun bir kirlenmeye sahne oldu. 1985 sonrasında yürütülen çevre düzenleme ve sahil yolu çalışmaları bu kesimi de kapsamaktadır. Ayrıca yat limanı açılmış (1987), yarımadanın adaya dönüştürülmesi de projelendirilmiştir.

Bk. Resim sayfa 4032

Fenerbahçe spor kulübü, türk spor kulübü. İstanbul'un Kadıköylü gençleriyle (Nurizade Ziya [Songülen], Bahriyeli Necip [Okaner] ve Ayetullah Bey) Saint Joseph fransız okulu öğrencilerinin birleşmesiyle kuruldu (1907). Kulübün renkleri ilk yıllarda sarı-beyazdı, sonradan sarı -lacivert çevrildi. İkinci meşrutiyet'in ila-

Fener rum ortodoks patrikhanesi

Büyük Larousse

Büyük Larousse

Fenerbahçe yat limanından bir görünüm *İstanbul*

nıyla dernek kurmak serbest bırakılınca Cemiyetler kanunu'na göre resmen tescil edilen ilk spor kulübü Fenerbahçe oldu (1908). Aynı yıl İstanbul futbol ligi'ne katılan kulüp, 1911-1912 mevsiminde bu ligde ilk şampiyonluğunu kazandı. Futbolun yanı sıra atletizm, boks, jimnastik, eskrim, bisiklet, güreş, hokey yüzme, yelken, tenis, kürek gibi spor dallarında da faaliyete geçildi.

Fenerbahçe, 1966-1967 Balkan kupası'nda şampiyon oldu. Bu şampiyonluk, türk futbol tarihinde uluslararası alanda kazanılan ilk başarıydı. Bu başarıdan başka atletizmde Avrupa şampiyonaları ve Olimpiyat oyunlarında da fenerbahçeli atletler adlarını duyurdular. Bunlardan Ruhi Sarıalp 1952 Helsinki olimpiyatları'nda üç adım atlamada üçüncülük elde ederek olimpiyatlarda madalya alan ilk türk atleti olma başarısını sağladı. Fenerbahçe, ayrıca Dünya futbol karması'na ilk futbolcuyu (İsa Ertürk, 1982), Avrupa Basketbol karması'na ilk basketbolcuyu (Efe Aydan, 1982) veren türk kulübü oldu.

fenerbalığı

Fenerbahçe futbol takımı, Avrupa kupalarında Nice, Manchester city, Csepel, MTK, Botorago, Arges Piteşti ve Bordeaux gibi ünlü takımları yenme başarısını gösterdi.

Fenerbahçe futbol takımı 11 kez İstanbul amatör lig şampiyonluğunu, 2 kez İstanbul şilt şampiyonluğunu, 3 kez Türkiye şampiyonluğunu, 6 kez Milli küme şampiyonluğunu, 6 kez Başbakanlık kupası'nı, 3 kez İstanbul profesyonel lig şampiyonluğunu, 11 kez Türkiye ligi şampiyonluğunu (1959-60, 1961-62, 1962-63, 1964-65, 1967-68, 1969-70, 1973-74, 1974-75, 1977-78, 1982-83, 1984-85, 1988-89), 4 kez Federasyon kupası'nı, 6 kez Cumhurbaşkanlığı kupası'nı, 1 kez İstanbul kupası'nı, 1 kez Spor toto şampiyonasını, 9 kez Spor yazarları kupası'nı, 3 kez Donanma kupası'nı kazandı. Basketbol takımı ilk defa 1991 yılında Türkiye lig şampiyonu oldu. 2 kere Cumhurbaşkanlığı kupası ve 2 kere de Gençlik ve spor genel müdürlüğü kupası'nı aldı.

Fenerbahçe futbol kulübü, futbol ve basketbolün dışında çeşitli spor dallarında da birçok Türkiye birinciliği elde etti.

Fenerbahçe stadyumu *İstanbul*

Büyük Larousse

Fenerbahçe stadyumu, İstanbul'da. Kadıköy semtinde stadyum. 1908'de Papazın çayırı'nın düzenlenmesiyle kuruldu (İstanbul'un ilk nizami futbol alanı). 1929'da Fenerbahçe kulübü'ne kiralandı, yeniden düzenlenerek 1931'de açıldı. 1960'tan sonra yıkılarak 40 000 kişi alacak biçimde yeniden yapıldı ve 1981-1982 futbol mevsiminde karşılaşmalara açıldı.

FENERBALIĞI a. Ilık ve serin denizlerin kıyı kesimlerinde 500 m derinliğe kadar inen, diplerde yaşayan iki kemiklibalık türünün (*Lophius budegassa* ve *L. piscatorius*) genel adı. (Fenerbalığıgiller familyası.)

—ANSİKL. Fenerbalıkları çok büyük başlı ve ağızlıdır; bedenleri sırt ve karına doğru yassılaşır; gözler başın üst yanındadır. Bu balıklar, dipte, yosunlar arasında, yalnızca gözleri ve ağzı dışarda kalmak üzere, hiç kıpırdamadan av beklerler: sırt yüzgeçlerinin ilk ışınından çıkan ve ağızlarının üstüne kadar uzanan dokunaç biçimindeki ışınların ucunda bulunan püskülün titreşimleriyle oluşan yakamozların çektiği avını, birdenbire ağzını açarak yutar. Derisi pulsuz ya da düğmelidir. Alt çenelerinin ve başının çevresinden etlice saçaklar sarkar. İskeleti kemikleşmiştir. Dişleri tehlikelidir. Karasularımızda boyları 2 m'yi bulabilir. Çevresindeki her türlü canlıya, hatta deniz kuşlarına bile saldırır. Eti lezzetlidir ve daha çok, derisi soyulan kuyruk kesimi makbuldür.

FENERBALIĞIGİLLER a. Bedenleri sırt ve karın kesimine doğru yassılaşan, büyük başlı ve ağızlı kemiklibalıklar familyası. (Türleri 500-600 m'ye kadar inen diplerde yaşar. Türkiye çevresindeki denizlerde fenerbalığı* genel adıyla bilinen iki türü vardır. Bil. a. *Lophiidae*.)

FENERBALIĞIMSILAR a. Göğüs yüzgeçleri saplı ve çenesinin altında bulunan, az kemikleşmiş iskeletli, pulsuz ya da çıkıntılı pullu, sırt yüzgecinin birinci ışını ip gibi uzanmış kemiklibalıkları içeren takım. (Fenerbalığımsıların başlıca dört familyası vardır: fenerbalığıgiller, *Antennariidae, Oncocephalidae, Ceratiidae* [çok küçük olan erkekleri bazen dişilerin asalağıdır]. Bil. a. *Lophiiformes*.)

FENERCİ a. **1.** Fener yapan ve/ya da satan kimse. **—2.** Deniz feneri bekçisi. **—3.** Eskiden sokak fenerlerini yakmak ve tutuşturmakla görevli kimse.

—Folk. Tulumbacılarda, fener taşımakla görevli kişi. (Karanlıkta yolu aydınlatmak amacıyla tulumbacılara fener tutar, yağışlı havalarda önde koşup çamuru, çukurları haber verirdi.)

FENERÇİÇEĞİ a. Tropikal ve Güney Afrika ve Madagaskar kökenli otsu bitki. (Dipten süren yaprakları şerit ya da kılıç biçimindedir. Parlak kırmızı ya da sarı çiçekleri, yapraksız yükselen sapların tepesinde sık salkımlar halinde toplu bulunur. Çiçek çevresi borumsu ve az ya da çok karınlıdır. Fenerçiçekleri bahçe süslemekte kullanılan çok güzel bitkilerdir. Bil. a. *tritoma;* 70 tür; zambakgiller familyası.

FENERKÖY, İstanbul'un Silivri ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 2 048 nüf. (1985).

FENERLİ sıf. Üzerinde fener bulunan.

FENERLİK a. Denizc. Gemilerde yedek seyir fenerlerinin ve çeşitli fener donanımlarının saklandığı yer.

FENERLİLER, Osmanlı devletinin hizmetinde çalışan rum soylular. Bunlar genellikle patrikhanenin bulunduğu Fener semtinde oturdukları için bu adla anılırlardı. İstanbul'un fethinden sonra Avrupa devletleriyle ilişkilerin gelişmesi sonucu elçilik ve tercümanlık görevlerinde fenerli rumlardan yararlanılması düşünüldü. 1657'den sonra fenerli Panayoti Nikosios Divanı hümayun'da, ardından Aleksandhros Mavrokordhatos Karlofça antlaşması'nın imzalanması sırasında görevlerini başarıyla yerine getirdiler. Bu ikisinin başarılı tercümanlıkları üzerine devlete ilişkin çevirmenlik işleri Fenerliler'e verilmeye başlandı. Böylece devlet içinde etkinlikleri giderek artan Fenerliler'den bazılarını padişah zamanla daha yüksek görevlere de atadı. Nitekim, Boğdan beyi Dimitri Cantemir, Ruslar'dan yana davranışlar içine girince, Ahmet III, fenerli soylulardan Nikola Mavrokordhatos'u onun yerine Boğdan prensliğine (voyvoda) getirdi (1711). Daha sonra Eflak voyvodalığının da bunlara verilmesi üzerine (1716) Eflak ve Boğdan'da Fenerliler dönemi başladı. Prens ya da voyvoda unvanını alan fenerli beylerin erkek çocuklarına *beyzade*, eşlerine *domna* ve kızlarına da *domniça* denildi. Fenerli beyler dönemi Romanya tarihinde bir gerileme süreci olarak değerlendirilir. Eflak ve Boğdan voyvodalığına atanan fenerli beylerin görev süresi üç yıldı. Yerli boyarların voyvodalığa atanmaları yönteminin yeniden kabul edildiği 1821'e kadar Eflak'ta 40, Boğdan' da ise 36 fenerli bey görev üstlendi. Eflak ile Boğdan'ı yöneten bu aile mensupları ve çeşitli memurluklarda bulunan onlara akraba Rumlar, zamanla çok zenginleşerek Boğaz'da köşkler, yalılar yaptırdılar. Bu arada çoğu da Fener'den ayrılarak Yunanistan'a ve öteki Avrupa ülkelerine yerleşti. Bunlar yunan ayaklanması sırasında ayaklanmacıları desteklediler, Tanzimat'tan sonra da Osmanlı devletine karşı Avrupa çıkarlarını savundular. (→ Kayn.)

FENERSİZ sıf. **1.** Feneri olmayan. **—2.** *Fenersiz yakalanmak,* bir kimse sözkonusu ise, gizlice yaptığı bir iş üzerinde yakalanmak.

FENESTELLA, latin tarihçi (İ.Ö. 52 - Cumae İ.S. 19). *Annales*'i yazdı ve sonra bunları özetledi. Romalılar'ın yaşamı, gelenekleri ve roma hukuku üzerine birçok bilgi sağladı.

FENESTRASYON a. (esk. fr. *fenestre;* lat. *fenestra,* pencere'den). Cerr. Ortakulak ile içkulak arasında yeni bir pencere açarak bunları birleştirmek. Çoğu zaman bu pencere dış yarımdaire kanalı hizasında açılır, seslerin labirente ulaşmasını sağlar. (Başlangıçta kemik süngerleşmesinin cerrahi tedavisinde kullanılmıştır. Ortakulağın bazı biçim bozukluklarında öteden beri kullanılmaktadır.)

FENETİDİN a. (fr. *phénétidine*). Org. kım. Formülü $C_2H_5O—C_6H_4—NH_2$ olan etoksianilinin yaygın adı. (Yalnızca boyarmaddelerin bireşiminde kullanılan orto ve para izomerleri önemlidir. Para izomerinden ayrıca, dulsin ile fenasetin elde edilir.)

—ANSİKL. Eczc. Fenetidin tartarat nevraljilere karşı kullanılır. Valerilfenetidin ateş düşürücü ve yatıştırıcıdır. Bromovalerilfenetidin hipnotik ve sedatiftir.

FENETOL a. (fr. *phénétole*). Org. kim. Formülü $C_2H_5O—C_6H_5$ olan etoksibenzenin yaygın adı.

FENFLURAMİN a. (fr. *fenfluramine*'

den). Yemeklerden önce doygunluk hissi veren sentetik kimyasal ilaç. (Fenfluramin tıbbı gözetim altında, şişmanlık tedavisinde verilir.)

FENGİT a. (fr *phengite*'den). Miner. Belli oranda demir, magnezyum ve silisyum içeren muskovit türünden bir mika çeşidi.

FENGMAN → FINGMAN.

FENG MENGLONG → FING MINGLONG.

FENGSHAN → FINGŞAN.

FENG YUXİANG → FING YÜŞİANG.

FENHE → FINHI.

FENİAN a. İrlanda Cumhuriyeti kardeşliği derneği'nin militan üyesi.

Fenice *(La)*, 1792'de açılan venedik tiyatrosu. Bir yangınla (1836) yok olan tiyatro 1837'de yeniden inşa edildi. Verdi'nin (*Hernani*, 1844, *La Traviata*, 1853), Bellini'nin *I Capuleti ed i Montecchi*, 1830) ve Donizetti'nin başlıca operalarının "prömiyer"i avusturya işgaline karşın (1797-1866) bu sahnede oynandı. Tiyatronun ünü XIX. yy.'ın sonuna doğru giderek büyüdü. Bu tiyatro XX. yy.'da geleneksel italyan operaları repertuvarı dışında çağdaş yapıtlara da yer verdi; ilk kez burada sahnelenen oyunlar arasında Stravinski'de *The Rake's Progress* (1951), B. Britten'de *Turn of the Screw* (1954), L. Berio'dan *Allez-hop* (1959), L. Nono'dan *İntolleranza 1960* (1961), S. Bussotti'den *Lorenzaccio* (1972)'yu saymak gerekir.

FENİK sıf. (fr. *phénique*). Org. kim. *Fenik asit*, FENOL'un eski eşanlamlısı.

FENİK a. (al. *Pfenning*'den). Almanya'nın para birimi deutsche Mark'ın yüzde biri değerinde bozuk para.

FENİK (Mümtaz Faik), türk gazeteci (İstanbul 1904 - *ay. y.* 1974). İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'ni (1929) ve Brüksel'de İktisat fakültesi'ni bitirdi (1934). Öğrencilik yıllarında başladığı gazeteciliği Vakit, Vatan, Tan, Cumhuriyet gazetelerinde sürdürdü. Milliyet ve Ulus gazetelerinde yazı işleri müdürü olarak çalıştı. Ankara Radyosu tarafından yayımlanan "Radyo gazetesi" adlı programın hazırlayıcıları arasında yer aldı. DP'nin organı olan Zafer gazetesini yayımladı ve başyazarlığını yaptı (1949-1957). İki dönem DP'den Ankara milletvekili seçilerek TBMM'de yer aldı (1950-1957). 27 mayıs 1960'ta tutuklanarak yargılandı ve hüküm giyerek 1963'e kadar cezaevinde kaldı. Aftan yararlanarak özgürlüğüne kavuştuktan sonra gazeteciliğe döndü ve ölümüne kadar Son havadis gazetesinin başyazarlığını yaptı. *1939 harbi*, *Türkiye-İngiltere ittifakı ve Büyük Britanya İmparatorluğu* (1941) adlı bir yapıtı var.

FENİKE. Tar. coğ. Önasya'da ülke; G.'de Karmel dağından K.'de Asi ırmağının ağzına kadar (Kenan ülkesinden daha küçük bir alandır) Akdeniz boyunca uzanır. Kenanlı samilerin III. bin yılın başından beri yerleştikleri Fenike, denizcilik etkinlikleriyle ünlüdür. Kayalık çıkıntılarla küçük kantonlara ayrılan Fenike'de, Akka'dan ve Sur'dan (Tir) başlayarak Sayda, Biblos, Arados ve Ugarit'e kadar sıralanan kentler arasında denizyoluyla bağlantı kurmak daha elverişliydi. Fenike bu elverişli coğrafi durumu ve kıyı kentlerinin zenginliği nedeniyle, özellikle uzak ülkelerle ulaşım sağlama açısından tarihi boyunca komşu imparatorlukların göz diktiği ticari bir kavşak yeri olmuştur.

FENİKECE a. Tir, Byblos, Sidon kentlerinde ve komşu bölgelerde konuşulan, kenan öbeğinden eski sami dili.

—ANSİKL. Moabit ve İbraniceye benzeyen fenikece bu dillerle birlikte sami dillerinin kenan dalını oluşturur. En eski belgeler İ.Ö. XIII. yy.'dan, en yenileriyse İ.S. I. yy.'dan kalmıştır: fenikece, aramcanın yayılımına öbür sami dillerinden daha uzun süre direnmiştir. Ayrıca, sömürgelerde (Kıbrıs, Sardinya, Sicilya), özellikle de Kartaca ve onun imparatorluğunda kullanımı sürmüştür.

Fenikece (ve yerel değişkenleri) 22 göstergeden oluşan bir ünsüz abecesiyle yazılır. Bu dizge, ilk abecesel yazı olmasa da, sonraki bütün abecesel yazılara kaynak olması nedeniyle çok önemlidir. Bu abecenin kökenini bulma sorunu çeşitli varsayımların ortaya çıkmasına yol açmıştır: kimileri mısır hiyerogliflerinden türediğini, kimleri akkadca, hatta ugaritçe kökenli olduğunu, kimileriyse ege ya da ilksina kökeninden geldiğini öne süren varsayımları benimser. Gerçekte, belirgin bir abece anlayışı Mısır'dan etkilenmiştir. Ayrıca, fenike abecesi, ugarit abecesinin kaynağı olduğuna göre, XIV. yy.'dan öncedir. Göstergelerin kökenine gelince, Byblos metinlerinin yazımıyla fenike abecesi göstergeleri arasındaki benzerlikler, ilksina kayıtları, göstergelerin daha önceki yazılardan alınmış olduğunu düşündürür. Harflerin düzeni abeceninki kadar eski görünse de, 22 göstergenin adı birçok tartışmaya yol açmıştır. Rastlantısal adlandırmalar sözkonusudur, yoksa gösterge, adlandırdığı somut nesnenin göstergesi örnek alınarak mı yaratılmıştır (örneğin "ev"i belirten *bet* [b])? Benzer nesnelerin abecede yan yana geldiklerini de belirtmek gerekir: *yod*'u "el" *kaph* "avuç" izler; *şin* "diş" de, *res* "baş"tan sonra gelir.

FENİKELİ sıf. ve a. Fenike halkından olan.

FENİKELİLER, Suriye kıyısında *(Fenike)* oturan sami kökenli antikçağ halkı. "Fenikeli", Hellenler'in kendi çağlarında Suriye kıyısında oturanları belirtmek için kullandıkları bir sözcükten ("Kızıllar", anlamına gelen *Phoinikes*, yeni Fenike'nin en önemli ürünü "kırmızı boya"dan) gelir. Bunlar II. binyılın sonundaki karışıklıklardan sonra hayatta kalan Kenanlılar'dır. İsrailliler'in, Aramiler'in, Filistinliler'in fetihleri, Fenikeliler'in toprağını, dağlarla korunan G.'de Akko'dan (Akka) K.'de Gabala'ya (bugün Cebele) uzanan dar bir kıyı şeridine indirmişti. Burada, bir limanı ve komşu dağlarla kırsal alanı kapsayan birçok kent bulunuyordu. En öemlileri olan Arados, Byblos, Sidon ve Tir, komşuları üzerinde egemenlik kurdular. Fenikeliler'den kalan belgeler az olduğu için bu halkın tarihini, komşu halkların yazılarından (İsrailliler, Asurlular, Yunanlılar) ve arkeolojik buluntulardan öğreniyoruz.

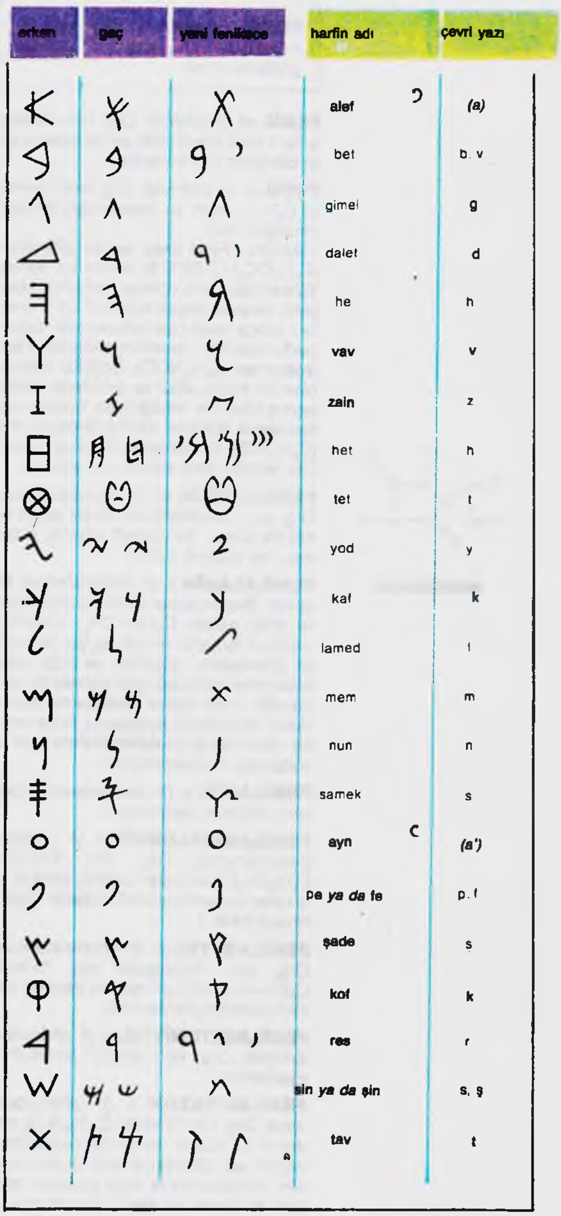
Fenikeliler, iktidarı Yaşlılar konseyi ile sınırlanmış bir kralın (krallık babadan oğula geçiyordu) yönetimindeki kentlerde yaşıyorlardı. Krallığın yerine yargıçların yönetiminin geçmesi (ilk örneği VI. yy.'da Tir'de görülmüştür) daha sonradır.

Ticaret, kentlerin temel etkinliğiydi. Kuşkusuz, bunlar kendi yerel zenginliklerini işliyorlardı (dağlardan sağlanan odun, ova ekinleri, murex [dikenli salyangoz] toplama). Ama yabancı ülkelerden gelen hammaddeleri işleyen fenike zanaatları, kara ve deniz ticareti ilişkilerinin kurulmasını zorunlu kılıyordu. Deniz ilişkileri I. binyılda gelişti ve ticaret iskeleleriyle kolonilerin kurulmasına yol açtı. XI. yy.'da Kıbrıs'a yerleşmeye başlayan Fenikeliler, İ.Ö. 900'e doğru, Ege kıyılarına ulaştılar, Atinalılar ve Knossoslular ile ilişki kurdular. Daha IX. yy.'da Orta Akdeniz'de Utica, Afrika, Kartaca ve Sardinya adasında Nora ve Sulcis gibi kentler kurdular. VIII. yy.'da birlikte (Fenike ülkesinde ya da bugünkü İschia olan Pithekusai'de) ya da komşu (Sicilya'da) olarak yaşadıkları Yunanlılar'ın ticari rekabetiyle karşılaştılar. Ama Fenikeliler, Malta'da, Libya'da (Leptis Magna), İspanya'da (Malaca [Málaga], İbiza) ve Fas'ta (Liks, Suvayra) yeni merkezler kurdukları Herkül sutunları deniz yolunu kendilerine ayırdılar. En etkinleri Tir olan metropoller, bu kadar uzaktan egemenliklerini sağlayamıyorlardı ve VI. yy.'da Kartaca, Batı'daki yerleşmelere egemen oldu.

Az gelişmiş halklar arasında kurdukları kolonilerden farklı olarak, Doğu'daki fenike kentleri, iç kesimlerdeki devletlere bağımlıydılar; İsrail'e zanaatkâr ve denizci kiralıyorlar, vergi ödüyorlar ve geçici bir süre için filolarını imparatorluklara veriyorlardı. Ama bağımlılık, iktisadi alandaki canlılıklarını da, yurtlarına bağlılıklarını da engellemiyordu. Böylece, 1111'deki akınlarla, IX. yy.'da sık sık yapılan seferlerle ve 743'ten sonra tam bir boyun eğme ve bağlanmayla gerçekleşen asur egemenliğini pek bir şey kaybetmeden yaşadılar. Bu dönemde Mısır'ın etkisi altında Tirliler ve Sidonlular zaman zaman ayaklandılar. 605'ten sonra Fenikeliler, Babilliler'in egemenliğine girdiler, ama Tirliler Nabukodonosor'un ablukasını hiçe saydılar. Pers krallarının yönetiminiyse (539-332) daha kolayca kabul ettiler. Çünkü Ahemeniler savaş filosunun en iyi bölümünü sağlayan kentleri gözetiyordu. Ama Mısır yeniden bağımsız olunca (404-341'e doğr.), Fenikeliler de yeniden ayaklandı (362-360'a ve 344-343'e doğr.). Tirliler ise özgürlüklerini savunmak için Büyük İskender'e yedi ay dayandılar (332).

Büyük İskender'den sonra, IV. yy.'da başlayan kendiliğinden hellenleşme süreci sonunda ulusal anlayış gerilediği için, fenike kentleri bir daha ayaklanmadılar.

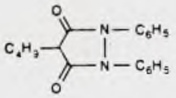
FENİKE ALFABELERİ

Fenikeli tüccarlar Ege limanlarına yayılırken, kentleri Lagoslar'ın, sonra Selefkiler' in (198) ve daha sonra Romalılar'ın (İ.Ö. 64) egemenliğine geçti.

Kartaca kentlerinin dışında fenike kültüründen, Yunanlılar ile Romalılar'ın benimsedikleri tanrılarla, arkeologların bulduktarı sanat yapıtlarının anısından başka şey kalmadı.

• *Din.* Fenikeliler'in dini, kenan dininin devamıdır. Her kentin, bir tanrı ya da çiftinin egemen olduğu bir tanrılar topluluğu vardı. Bu tanrılar çoğunlukla unvanlarıyla tanınırlar: Efendi (Baal; Adon, yun. Adonis), Kent kralı (Melkart), Tanrıça (Aştar), Kraliçe (Baalat). En önemli kentlerin tanrıları (Byblos'un Adonis'i, Sidon'un Eşmun'u, Tir'in Melkart'ı), öteki kentler tarafından da benimsenmişti. Doğu güçlerinin kişileşmesi olan tanrılara da yüksek bir yerde ya da düzenlenmiş bir alanda (açık tapınma yeri ya da tapınak) tapınılırdı. Tanrı, buralarda, genellikle bir taşla (baitylas) temsil edilirdi, ama insanbiçimci tasvirler, Mısır ve hellen etkileri altında gelişti. Fenikeliler'in, tanrı onuruna kutsal fahişelik ve çocukların kutsal yerlerde yakılarak (özellikle ilk doğan erkek çocuk) kurban edilmesi gibi çok eskiye dayanan dinsel inanışları vardı.

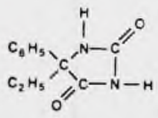
fenilbutazon

FENİL- (fr. *phényl-*). Org. kim. Bir molekülde fenil kökünün varlığını gösteren önek.

FENİL sıf. (fr. *phényl*). Org. kim. Özellikle fenil kökü içeren eter ya da esterler gibi bileşikler için kullanılır.

FENİL a. (fr. *phényle*). Org. kim. Formülü C_6H_5— olan ve benzenden türeyen birdeğerli kök.

—ANSİKL. *Fenil oksit* ya da *difenileter* ($C_6H_5OC_6H_5$) 28°C'ta eriyen bir katıdır. Yüksek kaynama noktası nedeniyle ısıtaşıyıcı akışkan olarak kullanılır. Fenil oksitten ayrıca sardunya kokusundan dolayı parfümcülükte yararlanılmaktadır. *Fenil izosiyanat* (C_6H_5NCO), boğucu kokusu olan bir sıvıdır, alkol ve aminlerle kristalleşmiş bileşikler verdiğinden, bunların ayracı olarak kullanılır. *Fenil izotiyosiyanat*'ın (C_6H_5NCS) da benzer kullanımları vardır. Öte yandan *fenil salisilat* bir saloldür.

feniletilhidantoin

FENİLAKRİLİK sıf. (fr. *phénylacrylique*). Org. kim. *Fenilakrilik asit*, akrilik asidin fenilli bir türevi. (α- izomeri *atropik*, β-izomeri ise *sinamik* asittir.)

FENİLALANİN a. (fr. *phénylalanine*). Biyokim. Birçok proteinin hidrolizlenmesiyle elde edilen $C_6H_5—CH_2—CH(NH_2)—CO_2H$ formüllü ve çok yaygın aminoasit. (Fenilalanin, dopamin ve diğer katekolaminlerin öncüsü olan ketonlu bir aminoasittir. Aracı olarak katekolamin bulunduran nöronlarda fenilalanin, önce tirozine, sonra da dihidroksifenilalanine, yani levodopoya hidrolizlenebilir.)

FENİLAMİN a. (fr. *phénylamine*). Org. kim. ANİLİN'in eşanlamlısı.

FENİLASETALDEHİT a. (fr. *phénylacétaldéhyde*). Org. kim. Formülü $C_6H_5CH_2CH{=}O$ olan aldehit; sümbül gibi kokar ve parfümcülükte kullanılır. (Eşanl. FENİLETANAL.)

FENİLASETİK sıf. (fr. *phénylacétique*). Org. kim. *Fenilasetik asit*, formülü $C_6H_5—CH_2—CO_2H$ olan ve esterleri parfümcülükte kullanılan asit.

FENİLASETONİTRİL a. (fr. *phénylacétonitrile*). Org. kim. BENZİL* SİYANÜR'ün eşanlamlısı.

FENİLBUTAZON a. (fr. *phénylbutazone*). Org. kim. Formülü $C_{19}H_{20}N_2O_2$ olan difenil-1,2 butil-4 diokso-3,5 pirazolidinin yaygın adı. (Bireşimle elde edilen butazon, iltihaplanmaya karşı analjezik etkisi olan kimyasal bir ilaçtır. Romatizma ve damla rahatsızlıklarından başka, lumbago ya da siyatik gibi ağrılı belirtilerin tedavisinde kullanılır.)

FENİLEN- (fr. *phénylène-*). Org. kim. Bir molekülde fenilen kökünün varlığını gösteren önek.

FENİLEN a. (fr. *phénylène*). Org. kim. Formülü $C_6H_4{=}$ olan ve benzenden türeyen ikideğerli kök.

FENİLENDİAMİN a. (fr. *phénylènediamine*). Org. kim. Formülü $C_6H_4(NH_2)_2$ olan ve benzenden türeyen diamin. (Orto, meta ve para olmak üzere üç fenilendiamin izomeri vardır ve bunların hepsi boyarmadde üretiminde kullanılır. Meta izomerinden, reçine üretiminde ve kauçuk sanayisinde yararlanılır. Para izomeri ise kükürtleme hızlandırıcısı ve fotoğrafçılıkta izhar maddesi olarak kullanılır.

FENİLETANAL a. (fr. *phényléthanal*). Org. kim. FENİLASETALDEHİT'in eşanlamlısı.

FENİLETANOL a. (fr. *phényléthanol*). Org. kim. Etanolün, formülü C_8H_9OH olan fenilli türevi. (Fenil-1 etanol $[C_6H_5—CHOHCH_3]$ ile fenil-2 etanol $[C_6H_5CH_2CH_2OH]$ olmak üzere iki izomeri vardır. Yalnızca ikinci izomeri önemlidir. Gül parfümlerinin ana maddesi olarak kullanılan bu izomer, benzen ile etilen oksitten elde edilen bir sıvıdır.) [Eşanl. FENİLETİL ALKOL.]

FENİLETANON a. (fr. *phényléthanone*). ASETOFENON'un eşanlamlısı.

FENİLETİL sıf. (fr. *phényléthyl*). Org. kim. *Feniletil alkol*, FENİLETANOL'ün eşanlamlısı.

FENİLETİLHİDANTOİN a. (fr. *phényléthylhydantoïne*). Org. kim. Hidantoinin, formülü $C_{11}H_{12}N_2O_2$ olan ve çırpınma önleyici olarak kullanılan bir türevi.

FENİLETİLMALONİLÜRE a. (fr. *phényléthylmalonylurée*). FENOBARBİTAL'ın eşanlamlısı.

FENİLFOSFİN a. (fr. *phénylphosphine*). Org. kim. Fosfinin, genel formülü $PH_{3-n}(C_6H_5)_n$ olan fenilli türevlerinin genel adı. (Bunların en önemlisi trifenilfosfindir $[P(C_6H_5)_3]$. Eşkonum kimyasında yaygın olarak kullanılan trifenilfosfin, alkilidentrifenilfosforan ya da Wittig ayraçlarını veren alkiltrifenilfosfonyum tuzlarının öncüsüdür.)

FENİLHİDRAKRİLİK sıf. (fr. *phénylhydracrylique*). Org. kim. *Fenilhidrakrilik asit*, hidraklirik asidin fenilli türevi. (β-izomerine $[C_6H_5CHOHCH_2CO_2H]$ kurallara uygun olarak hidrakrilik asit adı verildiğinde, α-izomeri $[HOCH_2CH(C_6H_5)—CO_2H]$ genellikle tropik* asit olarak adlandırılır.)

FENİLHİDRAZİN a. (fr. *phénylhydrazine*). Org. kim. Hidrazinin, formülü $C_6H_5NHNH_2$ olan fenilli türevi. (Eşanl. HİDRAZİNOBENZEN.)

—ANSİKL. Zayıf bir baz olan fenilhidrazinin önemi, özellikle keton ve aldehitler üzerine etki ederek kristalleşmiş fenilhidrazonlar vermesinden ileri gelir; bu etki, fenil ve ketonların tanınmasını sağlar. Aynı şekilde ozlar da osazonlar ile N-fenilpirazolanların β-ketonik esterlerini verir. β-ketonik esterlerin kimi türevleri ilaç (aminopirin, antipirin) ve boyarmadde (tartrazin, flavazin) olarak önemlidir.

FENİLHİDRAZON a. (fr. *phénylhydrazone*). Org. kim. Fenilhidrazinin, genel formülü $R'RC{=}NNHC_6H_5$ olan türevlerinin genel adı; aldehit ve ketonlardan elde edilen bu türevler, bu bileşikleri tanımaya yarar.

FENİLHİDROKSİLAMİN a. (fr. *phénylhydroxylamine*). Org. kim. Hidroksilaminin, formülü C_6H_5NHOH olan fenilli türevi; asitlerin etkisiyle paraaminofenole $(H_2NC_6H_4OH)$ dönüşür.

FENİLKARBİLAMİN a. (fr. *phénylcarbylamine*). Org. kim. Formülü $C_6H_5—NC$ olan karbilamin; kloroformun aniline etkimesinden elde edilir.

FENİLKARBİNOL a. (fr. *phénylcarbinol*). Org. kim. BENZİL* ALKOL'ün eşanlamlısı.

FENİLKETONÜRİ a. (fr *phénylcétonurie*'den). Tıp. Fenilalanın hidroksilaz enziminin eksikliğinden ileri gelen katılımsal ağır hastalık. (Eşanl. FENİLPİRÜVİK OLİGOFRENİ.)

—ANSİKL. Tirozine yükseltgenemeyen fenilalanin, fenilpirüvik asite dönüşür, bunun bir bölümü idrarla dışarı atılır, fakat büyük bir kısmı beyinde birikir ve bazı enzimleri zayıflatarak beyin hücreleri üzerinde zehir etkisi yapar. Bu nedenle, beynin gelişmesinde bir eksiklik başlar ve az ya da çok ağır bir zekâ geriliği ortaya çıkar. Burada çekinik otozomlarla geçen kalıtımsal bir hastalık sözkonusudur (hastalar homozigottur). Heterozigotların izlenmesi olanağı bulunduğundan, anne ve babanın muayenelerinden, çocukların hastalanma olasılıkları önceden saptanabilir. Fenolketonürinin teşhisi çocuk doğar doğmaz konmalıdır, fenilalaninden tümüyle yoksun bir beslenme yüzünden ortaya çıkabilecek bozuklukları biyolojik gözetim altında önlemek olanağı vardır. Sistemli bir izleme testi de vardır (Guthrie* testi).

FENİLKLOROFORM a. (fr. *phénylchloroforme*). Org. kim. Formülü $C_6H_5—CCl_3$ olan bileşik; toluen klorlanarak elde edilir.

FENİLLAKTİK sıf. (fr. *phényllactique*). Org. kim. *Fenillaktik asit*, laktik asidin fenilli türevi. (β-izomerine $[C_6H_5CH_2CHOHCO_2H]$ kurallara uygun olarak fenillaktik asit adı verildiğinde α-izomeri $[C_6H_5—C(OH)(CH_3)—CO_2H]$ genellikle *atrolaktik* asit olarak adlandırılır.)

FENİLLEME a. Org. kim. Bir molekülde, bir hidrojen atomunu bir fenil köküyle ornatma.

FENİLLEMEK g. f. Org. kim. Fenilleme işlemine uğratmak.

FENİLMERKAPTAN a. (fr. *phénylmercaptan*). Org. kim. Formülü C_6H_5SH olan merkaptan; benzensülfoklorürün indirgenmesinden elde edilir ve sarmısak gibi kokar. (Eşanl. TİYOFENOL.)

FENİLPİRÜVİK sıf. (fr. *phénylpyruvique*). Org. kim. *Fenilpirüvik asit*, formülü $C_6H_5CH_2COCO_2H$ olan ketonik asit; hücre metabolizmasında fenilalaninin öncüsüdür.

FENİLPROPANOİK sıf. *phénylpropanoïque*). Org. kim. Propanoik asitten fenille ornatılarak türetilmiş asitler için kullanılır. (Hidrosinamik ve hidrotropik asit olmak üzere iki izomeri bilinmektedir.)

FENİLTİYOKARBAMİT a. (fr. *phénylthiocarbamide*). Kim. Anilin klorhidrat ile amonyum tiyosiyanat çözeltisinin buharlaştırılmasıyla elde edilen bileşik; acı bir maddenin tat bakımından duyarlığını ölçmeye yarar.

FENİLÜRE a. (fr. *phénylurée*). Org. kim. Ürenin, formülü $R_2NCONHC_6H_5$ olan türevlerinin genel adı; fenil izosiyanatla R_2NH aminlerinin tanınmasında kullanılır.

FENİLÜRETAN a. (fr. *phényluréthanne*). Org. kim. Formülü $ROCONHC_6H_5$ olan karbamatların genel adı; fenil izosiyanatla ROH alkollerinin tanınmasında kullanılır.

FENİMELMATLUP ünl. (ar. *fe-nicm-el-matlub*). *Esk.* "İstediğim buydu!" anlamında kullanılır: *"Hep beraber gideriz... Fenimel-matlup!"* (Ahmet Rasim).

FENİNDİON a. (fr. *phénindione*). Organizmada protrombin sentezini durdurmak suretiyle kan pıhtılaşmasını önleyici etki gösteren kimyasal ilaç. (K vitamini ile olan yapısal benzerliği nedeniyle onun yerine geçer, fakat etkisi daha hızlı ve daha kuv-

vetlidir. Antikoagülan tedavisi gerektiren kalp-damar hastalıklarının ve toplardamar trombozlarının tedavisinde kullanılır.)

FENİT a. (fr. *fénite*). Yerbil. Magmatik bir sokulum temas kuşağında kimyasal değiş tokuştan oluşan alkali siyenit bileşimli kayaç.

FENİTLEŞME a. Yerbil. Bir kayacın, madde iletimi yoluyla fenit oluşmasına yol açan hidrotermal dönüşümü.

FENİTOİN a. (fr. *phénitoine*). Eczc. Hidantoin sınıfından antiepileptik ilaç.

FENKEN a. (fr. *fenchène*'den). Kim. Kamfen grubuna özgü terpenik dört hidrokarbona verilen ad. (Fenkenlerden bazılarına terebentin ve okaliptus esanslarında da rastlanır.)

FENKİL sıf. (fr. *fenchyl*'den). Kim. *Fenkil alkol*, FENKOL'un eşanlamlısı.

FENKİL a. (fr. *fenchyle*'den). Org. kım. Formülü $C_{10}H_{17}$ olan birdeğerli kök; fenkolden hidroksil grubunun ayrılmasıyla türer.

FENKOL a. (fr. *fenchol*). Org. kim. Formülü $C_{10}H_{18}O$ olan terpenik alkol; borneolün bir izomeridir. (Eşanl. FENKİL ALKOL.)
—ANSİKL. 45°C'ta eriyen ve 21°C'ta kaynayan optik olarak etkin iki fenkol vardır; bunların her ikisi de sağ ve sol fenkonların hidrojenlenmesiyle elde edilir. (İndirgeme sırasında ışığı döndürme gücünde bir evirtim görülür). *İzofenkol*, izoborneol gibi fenkenin asetillenmesiyle oluşan asetattan elde edilir.

FENKOLİK sıf. (fr. *fencholique*). Kim. *Fenkolik asit*, erimiş potasyum hidroksidin fenkilik asit üzerine etkimesi sonucu oluşan asit.

FENKON a. (fr. *fenchone*). Org. kım. Formülü $C_{10}H_{16}O$ olan monoterpenik keton; rezene (sağa döndüren antipot) ve mazı (sola döndüren antipot) esansından özütlenir. (Fenkon, çok yakın özellikler taşıyan kâfurla eşetkili bir maddedir; antiseptik olarak kullanılır.)

FENLENMEK gçz. f. *Tkz.* Bir kimseden, özellikle de bir kızdan söz ederken, yaşına göre bilmemesi gereken şeyleri öğrenmiş olmak, yüzü gözü açılmak.

FENMEN (Mithat), türk piyanocu (İstanbul 1916 - Ankara 1982). İstanbul Belediye konservatuvarı'nda Cemal Reşit Rey'in öğrencisi oldu. 1935'te Paris'e gitti, bir yıllık hazırlıktan sonra girdiği École normale de musique'te Alfred Cortot'dan piyano, Nadia Boulanger'den besteleme dersleri aldı. Bu okulu bitirdikten sonra Almanya'da Münih Devlet konservatuvarı'nda besteleme ve klavsen derslerini izledi. 1939'da Türkiye'ye döndü, ertesi yıl Ankara Devlet konservatuvarı'nda piyano öğretmenliğine atandı. Birçok öğrenci yetiştirdi (İdil Biret'in ilk öğretmenidir). Müzik görüşleri adlı bir dergi çıkardı (1949-53). Ayrıca solocu ve eşlikçi olarak çok sayıda konser verdi. 1973-77 arasında Ankara Devlet opera ve balesi müdürlüğü yaptı.

Fenn etkisi. Nörobiyol. Fizyolojist W. O. *Fenn*'in 1923'te tanımladığı etki. Buna göre, bir kas kasılırken kısalarak bir iş yaparsa, enerji üretimi (yani ısı ve iş), aynı süredeki eşölçümlü bir kasılmaya göre artar.

FENNEK a. (ing. *fennec*'ten). Küçük bedenli, yuvarlak başlı, ince ve sivri suratlı, çok büyük kulaklı afrika tilkisi. (Bil. a. *Fennecus zerda*: köpekgiller familyası.)
—ANSİKL. Çöl tilkisi de denen fennek, köpekgiller familyasının en küçük bedenli üyesidir. Pas rengine çalan kürkü, büyük kulakları, işitmeye katkıda bulunan çıkıntılı kesecikleri, bu hayvanın çöl yaşamına uyarlanması sonucu gelişmiştir. Fennek, Arabistan'da ve Kuzey Afrika'da yaşar; gece avlanır ve kazıcı bir hayvandır; daha çok çöl faresi gibi kemirgenlerle, ama aynı zamanda sürüngenler ve böceklerle beslenir. Kolayca evcilleştirilebilir: Büyük Sahra'da yaşayan göçebeler, ilerde yemek için fenneği besiye çekerler.

fennek

FENNEN be. (ar. *fenn*'den *fennen*). *Esk.* Bilim açısından, bilim yoluyla.

FENNER VON FENNEBERG (Ferdinand Daniel), avusturyalı devrimci (Bruneck 1818 - Bregenz 1863). Subaydı, askerlik kurumunu eleştirmesi ordudan ve Avusturya'dan ayrılmasına yol açtı (1847). 1848'de yeniden Viyana'ya döndü, devrim hareketine katıldı, sonra Pfalz ayaklanmacılarının başına geçti (1849). Landau'ya düzenlediği başarısız bir harekâtın ardından İsviçre'ye gitti, ardından 1851'de ABD'ye sığındı.

FENNİ sıf. (ar. *fenn* ve *-î*'den). **1.** Fenle ilgili: *Fenni araştırmalar.* **—2.** Bilimsel tekniklere uygun biçimde yapılan şey için kullanılır: *Fenni arıcılık. Fenni kovan.* **—3.** Bir işi tekniğine uygun biçimde yapan kimse için kullanılır: *Fenni sünnetçi.*

FENNİ BEY (İsmail) → ERTUĞRUL İSMAİL FENNİ.

FENNİ EFENDİ Hakkâkbaşı, türk hakkâk (? - İstanbul 1833). Yaşamına ilişkin bilgi yoktur. Özellikle mühürcülükte ün kazanmış, bu sanat dalında üstat sayılmıştır.

FENNİ MEHMET DEDE, türk şair (? ? - İstanbul 1715). Mevlevi tarikatındandı. *Divan*'ı vardır. Mustafa Fenni'ye ait olan *Sevahilname*'nin onun tarafından yazıldığı da ileri sürülmüştür.

FENNİ MUSTAFA, türk şair (İstanbul ? - ay. y. 1745). Yaşamıyla ilgili bilgi yoktur. *Divan*'ında yer alan 63 beyitlik *Sevahilname* adlı mesnevi, İstanbul boğazının iki yakasını anlatır. Bu yapıtın Mehmet Fenni'ye ait olduğu da ileri sürülmüştür.

FENNİYAT çoğl. a. (ar. *fenni*'nin çoğl. *fenniyyat*). *Esk.* Teknikle ilgili bilimler.

FENNİYE sıf. (ar. *fenni*'nin dişl. *fenniyye*). *Esk.* Bilimle ilgili, bilime ait; bilimsel: *Mebâhis-i fenniye* (bilimsel konular). *Kıtaat-ı fenniye* (askerlikte istihkâm ve muharebe gibi fen kıtaları).

FENNOMAN sıf. Finlandiya'da İsveç etkisine karşı olan ulusal fin partisine verilen ad.
—ANSİKL. Bu sözcük uzun süre, çeşitli ulusları kaynaştırarak Finlandiya'nın birliğini gerçekleştirme düşünü kuran bir grup insanı belirtti. 1820'den başlayarak fin dilinin ve ulusunun ödün vermez yandaşı olanlar için kullanıldı. R. Van Becker, G. Renvall, Z. Topelius, E. Lönnrot, M. A. Castren tarafından temsil edilen ve başlangıçta özellikle edebi bir nitelik taşıyan fennoman hareketi kısa sürede siyasal ve toplumsal eğilimler kazandı. J. V. Snellman 1844-1846'da *Saima* gazetesinde ulusçuluk ilkesini ve fin halk kitlesini egemen İsveç kültürünün etkisinden sıyırma gerekliliğine dayalı fennoman öğretilerini kesin olarak tanımladı. Din adamları ve köylüleri temel alan ve 1877'den sonra Diyet meclisi'nde çoğunluğu elinde bulunduran fennoman partisi 1939'a kadar önemli ölçüde etkili oldu.

FENNOSKANDİYA, eski bir kütle üstünde uzanan İsveç, Norveç ve Finlandiya'nın oluşturduğu bütüne bazen verilen ad.

FENOBARBİTAL a. (fr. *phénobarbital*). Bir barbitürik türevi olan $C_{12}H_{12}N_2O_3$ formüllü feniletilbarbitürik asidin yaygın adı. (Eşanl. FENİLETİLMALONİLÜRE.)
—ANSİKL. Fenobarbital barbitürik asitten türeyen maddelerin başında gelir. Saraya karşı, çırpınma giderici ve hipnotik olarak kullanılır. Diğer biyolojik etkilerinden (solunum depresyonu, karaciğer enzimleri yapımının artırılması) tedavide yararlanılmaz. Fenobarbitalın uzun süreli kullanılması diğer ilaçların etkilerini değiştirebilir, özellikle ağızdan alınan gebelik önleyici ilaçların, antikoagülanların etkisini azaltabilir. Bundan başka, ilacın ani olarak kesilmesi durumunda, derin iç sıkıntısı, titreme, sanrı, ateş ve çırpınma gibi belirtilerle kendini gösteren bir bağımlılık hali gözlenebilir. Akut zehirlenme, solunum depresyonu ve vücut ısısının normalden aşağıya düşmesi ile birlikte ağır bir koma oluşturabilir.

FENOBLAST a. (fr. *phénoblaste*). Petrogr. İRİKRİSTAL'in eşanlamlısı.

FENOFAZ a. (fr. *phénophase*). Bot. Bitkilerde mevsimlik biyolojik bir olgunun süresi.

FENOFİBRAT a. (fr. *phénofibrate*). Eczc. Kandaki kolesterol, lipit ve trigliserit oranlarını düşüren sentetik kimyasal ilaç. (Kan pıhtılaşmasına karşı kullanılan ilaçların etkisini kuvvetlendirir. Uzun süreli kullanılması laboratuvar kontrolleri gerektirir.)

FENOGENETİK a. (fr. *phénogénétique*'ten). Ortam etmenlerinin, canlı varlıkların genetik karakterleri üzerine olan görünür etkilerini inceleyen bilim dalı.

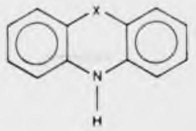
FENOGLİO (Beppe), italyan yazar (Alba 1922 - ay. y. 1963). Yenigerçekçi romancı (*I Ventitre giorni della città di Alba*, 1952; *La malora*, 1954). Büyük ölçüde özyaşamöyküsel nitelik taşıyan yapıtları italyan Direniş hareketini edebiyat bakımından en iyi yansıtan belgelerdir. Başlıca yapıtları: *Primavera di belleza*, 1959; *Un Giorno di fuoco*, 1963; *Il Partigiano Johnny*, öl. sonr., 1968; *La Paga del Sabato*, 1969; *Un Fenoglio alla primera guerra mondiale*, 1973, ise G. Rizzo'nun bir araya getirdiği metinler toplamıdır.

FENOGRUP a. (fr. *phénogroupe*). Zootekn. Bir tek genle yönetilen kan antijenleri grubu.

FENOKOPİ a. (fr. *phénocopie*). *Genet.* Kalıtımsal olmayan fenotip değişikliği. Ortamın özel koşullarına bağlı olup, gen değişiminden doğan bir fenotipi andırır. (Fenokopilerin varlığı, Lamarck ve yandaşlarını edinsel karakterlerin soydan geçebileceğini kabule yöneltmiştir.)

FENOKRİSTAL a. (fr. *phénocristal*). Petrogr. İRİKRİSTAL'in eşanlamlısı.

FENOKSAZİN a. (fr. *phénoxazine*). Org. kim. Formülü $C_{12}H_9NO$ olan ayrıkhalkalı bileşik; bu bileşiğin halkasına, oksazinden türemiş boyarmaddelerde (örneğin gallosiyanin) rastlanır.

fenoksazin X = 0

FENOKSEDİL a. (fr. *fénoxédil*). Sentetik kimyasal ilaç. Hidroklorür tuzu biçiminde beyinsel ve çevresel damar genişletici etkisi nedeniyle kullanılır. (Atardamarlarda kan akışını artırır ve spazm çözücü rol oynar. Başağrısının, başdönmesinin, hareket ve dolaşım bozukluklarının tedavisinde kullanılır.)

FENOKSİASETİK sıf. (fr. *phénoxyacétique*). Org. kim. *Fenoksiasetik asit*, formülü $C_6H_5—OCH_2—CO_2H$ olan ve mantar öldürücü olarak kullanılan asit.

FENOL a. (fr. *phénol*; yun. *phainein*, parlamak'tan). Org. kim. **1.** Benzenin, formülü $HO—C_6H_5$ olan hidroksilli türevi. (Eşanl. HİDROKSİBENZEN, FENİK ASİT.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Arenlerin, genel formülü ArOH olan hidroksilli türevlerinin genel adı.
—Biyokim. *Fenol kırmızısı*, FENOLSÜLFONEFTALEİN'in eşanlamlısı.
—ANSİKL. Runge'nin 1834'te taşkömürü katranında bulduğu fenol, bugün ne katrandan ne de benzensülfonik asidin alkali ortamda eritilmesinden elde edilir. Günümüzde genellikle klorobenzenin 350°C'ta sodyum hidroksitle hidrolizinden elde edildiği gibi, özellikle kümenin hidroperoksitlenmesinde ara madde olarak ortaya çıkan hidroperoksitten üretilir; hidroperoksit, asit ortamda bozunarak fenol ile aseton verir.

Kendine özgü bir kokusu olan fenol, 43°C'ta eriyen, 183°C'ta kaynayan beyaz bir katıdır. Fenol, genel olarak renksizdir,

ancak havada yükseltgenerek pembeleşir. 80°C üzerindeki sıcaklıklarda suyla her oranda, 43°C üzerinde ise organik çözücülerin çoğuyla karışır. Yakıcı ve zehirlidir.

Ayırtedici özellikler taşıyan fenolün kimya sanayisinde büyük bir önemi vardır. 1980'de dünyada 5 200 000 ton fenol üretilmiştir. Bu bileşık hidrojenlenerek, poliamitlerin ana maddesi olan sikloheksanon elde edilir. Aldehit ve ketonlarla yoğuşma tepkimesine girdiğinde, ısılsertleşir polimerler (fenol-formaldehit reçineleri) ve termoplastik reçineleri (epoksi reçineleri) verir. Karbondioksit etkisiyle salisilik aside, nitrik asit etkisiyle nitrofenol ve pikrik aside (*melinit* adı altında patlayıcı olarak kullanılır) dönüşür. Pek çok ilaçla boyarmaddenin bireşiminde ara madde olarak kullanılır. Seyreltik çözeltilerinden antiseptik olarak yararlanılır.

• *Fenoller, fenol işlevi.* Fenollerden kimisine taşkömürü katranında, kimisine de temel sıvı yağlarda rastlanır. Bunların çoğu bireşimle elde edilen ürünlerdir. Bu maddeler, suda fenolden daha az çözünen katı ya da sıvılardır.

Aromatik bileşiklerin özgün çınlama enerjisine fenollerde ve daha çok bunların tuzlarında rastlanır. Bu nedenle fenoller, doymuş benzerlerine, yani alkollere oranla daha güçlü, karbonik ve karboksilik asitlere oranla daha zayıf asittir. Fenolün pK_A'sı 10'dur. Fenoller, alkoller gibi eter ve esterleri verir, ancak alkollerden farklı olarak yalnızca halojenli bileşiklere (örneğin fosfor pentaklorürün etkimesi) dönüşürler. Ne var ki bu dönüşüm çok zor gerçekleşir.

Aromatik halkalar üzerindeki elektroncul ornatmaların tümü, özellikle alkali ortamda, fenollerde bulunan OH grubunun varlığından dolayı oldukça kolaydır. Fenoller, arenlerle oluşturdukları olağan tepkimelerin (halojenleme, sülfonlama, nitrolama) yanı sıra, OH grubuna bağlı olarak orto ve para konumlarında $\overset{+}{N}O$ (nitrozofenolleri oluşturur) ve Ar N_2^+ (boyarmadde olan azofenolleri oluşturur) katyonlarıyla kolayca ornatma tepkimelerine girerler. Aldehit ve kimi zaman da ketonlarla tepkimeye girerek fenol formaldehit reçinelerini, ftalik anhidritle ftaleinleri (boyarmadde), karbondioksitle fenol asitleri, kloroformla fenol aldehitleri oluşturur. Nihayet hidrojenlenmesinden alkoller ya da halkalı ketonlar, yükseltgenmesinden de kinonlar elde edilir.

Aromatik halkada yer alan işlevsel OH grubu ve yukarıda değinilen kimyasal özelliklerle belirginleşen fenol işlevine, önemli karmaşık pek çok üründe (steroller, temel sıvı yağlar, alkaloitler) rastlanır.

Monofenollerin başlıcaları krezoller, karvakrol, timol, naftoller ve fenolün kendisidir. Polifenol ya da polihidroksiarenlerin en önemlileri ise pirokatekol, rezorsinol, hidrokinol, floroglusinol ve pirogalloldür.

—Çevrebil. Sanayi atığı organik bir ürün olan fenol, çevreye özellikle sulara atıldığı zaman çok zehirlidir. Binde bir oranı suda yaşayan canlılar için öldürücüdür. Suda klor varsa (kullanma ve içme sularına katılır) klorfenola dönüşebilir ve suya kötü bir tat verir. İnsan beslenmesinde kullanılan sularda ancak 0,001 mg/l'den aşağı dozlara razı olunabilir. Ne var ki, bu organik kirletici, akarsu, göl ve gölet kıyılarında çok yetişen su bitkilerinden sandalyasazıyla *(Scirpus lacustris)* arıtılıp yok edilebilir.

—Eczc. Fenolun antiseptik, ağrı kesici ve yakıcı özellikleri vardır. Sulu ya da gliserollu çözeltileri dıştan sürülerek kullanılır. Salisilatlı antiseptik fenol çözeltisi gargara ve diş yıkanmasında kullanılır. Kokain ve mentol ile birlikte "de Bonain anestezik karışımı" denen sıvıyı oluşturur.

FENOLAT a. (fr. *phénolate*). Org. kim. Fenolün tuzu. (Eşanl. FENAT.)

FENOLFORMALDEHİT sıf. Kim. Formaldehit ile fenolün yoğuşmasından elde edilen ve fenoplastlar sınıfına giren kimi reçineler için kullanılır.

FENOLFTALEİN a. (fr. *phénolphtaléine*). Org. kim. Fenolün, formülü $C_{20}H_{14}O_4$ olan ftaleini; renkli belirteç (asit ortamda renksiz, bazik ortamda erguvan kırmızısı) ve müshil olarak kullanılır.

FENOLLOSA (Ernest Francisco), amerikalı denemeci (Salem, Massachusetts, 1853 - Londra 1908). Bir doğubilimci olan Fenollosa, bir süre Japonya'da kaldı ve japon ve çin kültürlerini ABD'ye tanıttı. Ezra Pound üzerinde büyük etkisi oldu. Sanat ve tiyatro incelemelerinin yanı sıra *The Chinese Written Character as a Medium for Poetry*'yi (Şiir ortamı olarak çince yazılı kişilik, 1936) yazdı.

FENOLLU sıf. Eczc. Fenik asit ya da kristalize fenol içeren.

FENOLOJİ a. (fr. *phénologie*). Bitkilerin çiçeklenme ve yapraklanma süresi ve dönemi üzerinde farklı iklimlerin yol açtıkları değişimleri inceleyen meteoroloji dalı.

FENOLSEL sıf. Org. kim. **1.** Fenole ilişkin. **—2.** Fenollerden türeyen bileşikler için kullanılır.

FENOLSÜLFONEFTALEİN a. (fr. *phénolsulfonephtaléine*). **1.** Renkölçümü yoluyla pH'nin ölçülmesinde kullanılan boyarmadde. (Eşanl. FENOL KIRMIZISI.). **—2.** *Fenolsülfoneftalein testi,* böbreklerin çalışmasını kontrol etmek için eskiden kullanılan muayene yöntemi. (Damar yoluyla şırınga edilen belli bir miktar fenolsülfoneftaleinin idrar yoluyla atılan miktarını belirlemeye dayanır.)

FENOMEN a. (fr. *phénomène*). → GÖRÜNGÜ.

FENOMENALİZM a. Fels. (fr. *phénoménalisme*). → GÖRÜNGÜSELCİLİK.

FENOMENİZM a. (fr. *phénoménisme*). → GÖRÜNGÜCÜLÜK.

FENOMENOLOJİ a. Fels. (fr. *phénoménologie*). → GÖRÜNGÜBİLİM.

FENOPERİDİN a. (fr. *phénopéridine*). Sentetik morfin türevi. Çok kuvvetli ve kısa süreli etki yaratması nedeniyle anestezik olarak kullanımı sınırlıdır.

FENOPLAST a. (fr. *phénoplaste*). Polim. Aldehitler ile çeşitli fenollerin çoğul yoğuşmasından elde edilen makromoleküllü bileşiklerin genel adı.

—ANSİKL. En çok bilinen fenoplastlar, formaldehit (ya da metanal) ile fenolün çoğul yoğuşmasından elde edilen fenolformaldehit reçineleridir. Yoğuşma, fenolün hidroksi grubuna göre orto ya da para konumlarında gelişir ve genellikle üçboyutlu yapıda reçineler verir Bu bakımdan, kimi istisnalar (ornatmalı fenoller) dışında, fenoplastlar ısıyla sertleşebilir. Bu bileşiklerin yapıları, elde edilmelerinde kullanılan katalizöre sıkı sıkıya bağlıdır.

Asit katalizörler (çoğunlukla hidrojenli asitler) eşliğinde tepkimenin ilk ürünleri dihidroksifenilmetanlardır; bunlar çoğul yoğuşma tepkimesine girerek molar kütleleri pek yüksek olmayan (500-1 000), görece doğrusal, çözünür ve eriyebilir polimerler verir. Bu bileşiklere genellikle *novolaklar** denir. Alkali katalizörler (amonyak, baryum hidroksit, sodyum hidroksit, baryum karbonat vb.) eşliğinde ise, tepkimenin ilk ürünleri fenol alkollerdir; çoğul yoğuşma tepkimesine giren bu bileşikler, görece novoloklara yakın ama uçlarında metilol (CH_2OH) grupları taşıyan ürünler verir. Bu aşamada *resoller* olarak adlandırılan ürünlerin molar kütlesi 500 basamağındadır. Bunlar çözünerek eriyebilir. Tepkime sürdürüldüğünde, tepkimenin ilerlemesine bağlı olarak çözünürlüğü azalan, az ya da çok dallı makromoleküller elde edilir. Bu ürünlere ise *resitoller* denir. Çoğul yoğuşma sonuçta *resit* aşamasını oluşturan üçboyutlu, erimez ve çözünmez bir örgünün oluşumuna yol açar; bir öncekine benzeyen bu örgünün zincirleri CH_2 köprüleri ya da kısa fenolformaldehit zincir parçalarıyla kendi aralarında birbirlerine bağlanır.

• *Uygulamaları.* 1. *Vernikler, emdirme sıvıları ve boyalarda kullanılan fenoplastlar.* Çeşitli alkollerde çözelti halinde bulunan resoller vernikleri verir; bu vernikler tekstil maddeleri ya da cam elyafına sürülerek bu maddelerden oluşan katmanlı malzemelerin üretiminde kullanılır. Makine, elektrik ve elektronik sanayilerinde çok çeşitli biçimlerde kullanılan bu malzemenin en büyük pazarını, dekoratif panoların yapımında yararlanılan "formika" sanayisi oluşturur. Resoller ile novolaklar, elektrik yalıtımında ve boyalar için gerekli lakların üretiminde kullanılır. Bunlara kolofan da katılabilir. (→ ABİETOFORMOFENOLİK *reçineler.*) Sıvı resoller, cam elyafı, keçe tekstil ürünleri vb. gibi çeşitli malzemelere doğrudan emdirilir; ayrıca, odun talaşı, döküm kumu, aşındırıcı tozlar gibi çok küçük parçacıklardan oluşan maddeler için bağlayıcı olarak kullanılır.

2. *Döküm tozları.* Temelde novolak türü fenoplastlardan oluşan bu tozlar, pekiştirici olarak organik ya da anorganik yükler, pigmentler, boyarmaddeler ve çoğul yoğuşmanın son aşamasında gerekli olan heksametilentetramin içerir. Dökme kalıplama, özellikle sıkıştırmayla yapıldığı gibi aktarma ya da enjeksiyonla da gerçekleştirilebilir. Döküm tozları temel olarak elektroteknik, otomobil ve uçak yapımı, tekstil sanayisi, mobilya ve çeşitli ev aletlerinde kullanılır.

3. *Fenolsel köpükler.* Fenolsel köpükler, karışıma daha önceden konan bir sıvının (freon türü) buharlaşmasıyla organik ya da anorganik asitlerin resoller üzerine etkimesinden elde edilir. Özgül kütleleri geniş bir aralıkta değişebilen bu malzemeler, oldukça dayanıklıdır; doğrudan biçimlendirilebildiği gibi bir taşıyıcı üzerine de uygulanabilir.

Fenoplastlar, fenolformaldehitlerden başka diğer fenoller ile aldehitlerden de elde edilir. Olağan fenol yerine kısmen bir krezol (monometilfenol) kullanılabilir; bu madde daha uzun sürede sertleşmesine karşın daha bükülgen reçinelerin oluşturulmasını sağlar. Ayrıca ksilenollerden (dimetilfenoller) de yararlanılır. Bu ürünler katmanlı malzemelerin üretiminde tüketilir. Rezorsinol, fenoplastların elde edilmesinde çok az kullanılan bir difenoldür; bununla birlikte herhangi bir katalizöre gerek duymadan formolle hızla yoğuşur ve "soğuk kola" denen yapıştırıcıları verir. Formaldehit yerine kimi zaman da furfural (doğal aldehit) kullanılır; furfural, fenolle yoğuşarak özellikle kola olarak kullanılan ve döküm tozlarının elde edilmesine yarayan reçineleri verir.

FENOSA (Apeles), ispanyol heykelci (Barcelona 1899). Manolo ve A. Gaudí ile tanıştı, Fransa'ya yerleşti. 1921'de katalan ressam Pedro Pruna (1904-1977) ou Picasso ile tanıştırdı ve Paris sanat çevresine soktu. Fenosa, Cocteau, Picasso, Eluard ve Supervielle'in büstlerini yaptı. "Değişimler" dizisi (1962-1964) "yaprak-kadın" adlı yapıtını yaratmasına yol açtı. Yapıtları Paris Modern sanat ulusal müzesi'ndedir.

FENOSAFRANİN a. (fr. *phénosafranine*). Org. kim. *Küpe, şebboy* vb. türü boyarmaddelerin türetildiği azinik boyarmade halkası.

FENOSİYANİN a. (fr. *phénocyanine*). Org. kim. Gallosiyaninlerin fenollerle yoğuşması sonunda oluşan mavi boyarmaddelerin genel adı.

FENOTİP a. (fr. *phénotype*). **1.** Genet. Genlerin bireylerde gözle görülür hale gelen belirtileri. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bakteriyol. Her tip bakteri ya da virüsü sınıflandırmaya ve belirlemeye yarayan anatomik, fizyolojik ve antijenik karakterlerin tümü.

—ANSİKL. Genet. Fenotip genotipin karşıtıdır. Aslında, genotiple ortamın karşılık-

lı etkilerinin görünürdeki sonucudur; bu etkilerin biri ötekine göre üstün olabilir. Örneğin insanda kan grupları sözkonusu olunca genotipinki üstündür. Buna karşılık, şeker hastalığında ortamın etkisi çok önemlidir: hastalık genetik olarak belirlidir (genotipte kayıtlıdır), fakat kişinin beslenme koşullarında ortaya çıkar ya da çıkmaz.

FENOTİYAZİN a. (fr. *phénothiazine*'den). Org. kim. ve Eczc. Formülü $C_{12}H_9NS$ olan ve solucan düşürücü olarak kullanılan ayrıkhalkalı bileşik; bu bileşiğin halkasına, ilaç ve boyarmadde (metilen mavisi vb.) olarak yararlanılan önemli pek çok bileşikte rastlanır.
—ANSİKL. Eczc. Fenotiyazinler nöroleptik, sakinleştirici ve kusma önleyici özellikler taşır. Alifatik fenotiyazinler (klorpromazin türü), piperidinli fenotiyazinler (tiyoridazin türü) ve piperazinli fenotiyazinler (fufenazin türü) özellikle nöroleptik etkileri nedeniyle, trietilperazin ile metopimazin ise kusma önleyicisi olarak kullanılır.

Fenrir, iskandinav mitolojisinde kurt. Loki ve Angrboda'nın üç çocuğundan biridir.

FENS a. (ing. *fence*). Binc. Steeple-chase yarışlarında, tahtadan yapılan engel.

FENS, İngiltere'nin doğusunda bölge. Wash körfezine dökülen setler ve kanallarla birbirine bağlanan Nen, Great Ouse, Welland ve Witham ırmaklarının çevresinde uzanır. Akaçlanan ve iyileştirilen topraklarda sebze ve çiçek ekimi yapılırsa da toprak dengesi kolayca bozulabilir (toprağın alçalması, setlerin yıkılması).

FENSPRİT a. (fr. *fenspiride*). Eczc. Antienflamatuvar ve bronş genişletici etkili sentetik kimyasal ilaç. (Kan oturmasını giderici, öksürük dindirici ve salgı azaltıcı olarak solunum yolları hastalıklarının tedavisinde kullanılır.)

FENT a. (fars. *fend*). Hile, yalan, düzen: *"Yüzüne gülerdi bilmezdim fendin / Var gayrıya çözdür göğsünün bendin"* (Kerem ile Aslı'dan).

FENTOLAMİN a. (fr. *phentolamine*). Nörobiyol. Noradrenalin alıcılarını engelleyici etki gösteren adrenolitik.

FENTON (*sir* Geoffrey), ingiliz yazar ve siyaset adamı (Nottinghamshire 1539'a doğr. - Dublin 1608). Protestan ve püritenlerin öncüsü olan Fenton, Bandello'nun *Novelle*'sini fransızca metninden ingilizceye uyarladı; bu hikâyeler özellikle Shakespeare'e esin kaynağı oldu.

FENTON (Elijah), ingiliz şair ve oyun yazarı (Shelton, Staffordshire, 1683 - Easthampstead, Berkshire, 1730). William III'e bağlılık göstermeyi kabul etmedi. Pope ile birlikte *Odysseia*'yı ingilizceye çevirdi (1725-26), *Mariamne* adlı trajedisiyle üne kavuştu (1723).

FENTON (Roger), ingiliz ressam ve fotoğrafçı (Crimble Hall, Lancashire, 1816 -Londra 1869). Savaş bakanı tarafından desteklenen Fenton, 1855'te, ilk savaş foto muhabiri oldu. Konuların seçimi ve nemli kolodyum tekniğinin dinamik görüntüler elde edilmesine elverişli olmaması yüzünden, savaş fotoğrafları savaşın korkunçluğunu yansıtmaktan uzaktır.

FENWİCK (*sir* John), jacobite asker ve komplocu (Northumberland'ta 1645'e doğr. - Londra 1697). 1696'da William III'ü öldürmek için komplo kurarken yakalandı. Bazı hükümet üyelerinin, taht üzerinde hak iddia eden prensle ilişkilerini ortaya çıkardı.

FEO (Francesco), italyan kemancı ve besteci (Napoli 1691 - *ay. y.* 1761). Durante'den sonra onun yerine, Napoli'deki Conservatorio dei Poveri di Gesù Cristo'da profesörlüğe atandı. Lirik yapıtlarında (*Amor tirannico*, 1713; *Arsace*, 1740) sık sık gülünç intermezzolara yer verdi. Capella yöneticisi olarak, her türde çok sayıda dinsel yapıt besteledi.

FEODAL sıf. (fr. *feodal*). Derebeyliğe ilişkin.

FEODALİTE a. (fr. *feodalité*). → DEREBEYLİK.

FEODOSYA → KEFE.

FEOKROMOSİTOM a. (fr. *phéochromocytome*). Endokrinol. **1.** MEDÜLLOSÜRRENALOM'un eşanlamlısı. **—2.** Yüksek tansiyon olaylarına neden olan paraganglıyom.

FEOSPOR a. (fr. *phéospore*). *Pheophyceae* familyasından suyosunlarının kamçılı sporu.

FER a. (fars. *fer*). **1.** *Esk.* Parlaklık, ışıltı: *"Sende bir nûr-ı ümîd, bir fer-i hulya olsa"* (H.Z. Uşaklıgil). **—2.** Göz için canlılık: *Gözlerinin feri sönmüş bir ihtiyar* **—3.** *Esk.* Kuvvet, kudret: *Fer-i devlet* (devlet gücü). **—4.** *Esk.* Süs, bezek.

FER a. (ar. *ferr*). *Esk.* **1.** Geri çekilme: *Kerr ü fer* (saldırma ve geri çekilme). **—2.** Kaçma, firar.

FER' a. (ar. *fer'*). *Esk.* **1.** Dal, kol. **—2.** Bir bütünden, bir toplamdan ayrılan şey; dal, şube, kol. **—3.** İkinci derecede önemli olan şey, ayrıntı.
—Dilbil. *Esk. Fer'i fiil*, isim fiil, ortaç.
—Esk.bot. *Fer'i tali*, bitki kökünden çıkan filiz, sürgün.
—Esk. sil. Ok atma yarışmalarında, hedefe bir sayı fazlasıyla isabet ettirilmesi anlamında kullanılır deyim.
—İsl. huk. Erkek ve kız çocukla, bunların çocuklarından her biri.

FER a. Müz. Türk müziğinde bir büyük usul. (16 zamanlı, 12 vuruşludur. Az kullanılmış olan bu usulle peşrev, kâr ve ikinci beste formlarındaki yapıtlar ölçülmüştür.) FER-I MUHAMMES de denir.

FERACE a. (ar. *ferace*). Giy. *Esk.* **1.** Kadınların dışarı çıkarken giydikleri kollu, uzun ve genellikle bol, mantoya benzer üstlük. (Bk. ansikl. böl.) **—2.** İlmiye sınıfından olanların giydiği bir tür biniş*. (*Ulema feracesi* de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—3.** *Ferace samur kürk*, yakasına ve önlerine samur kürk geçirilmiş ferace. (Şehzadeler, saray dışına çıkacakları zaman giyerlerdi.)
—Esk. sil. *Ferace atmak*, yarışmalarda atıcının oku, en gerideki menzil taşına bile ulaşmadan yere düştüğünde, *havacı*'ların kullandığı deyim. (Okun yürümedi, kısa düştü anlamındadır.)
—ANSİKL. Ferace, boyu, ayak bileklerini örten, uzun kollu ve geniş bir rob ve arkaya dökülen, dönemin modasına göre büyüyüp küçülen geniş bir yakadan oluşuyordu. Genellikle çuha ya da softan yapılmakla birlikte XIX. yy.'da fantezi kumaşlar da kullanılmaya başlandı. Boyun çevresi ve önleri çeşitli şerit ve dantellerle süslenir, asıl özelliğini bahriyeli yakasına benzeyen ve üzeri giyenin ekonomik durumuna göre çeşitli biçimlerde bezenen yakası oluştururdu. Bu yakanın bazı dönemlerde pelerin gibi yerlere değin uzadığı ve süslenmesinde aşırılığa kaçıldığından devlet tarafından nizamnameler çıkartıldığı bilinmektedir. Genellikle koyu renklerden yapılmakla birlikte bazı dönemlerde al, gülkurusu gibi parlak renkler de moda olmuştur. Her kesimden kadının kullandığı bu üstlük, mutlaka yaşmak*la birlikte giyilirdi.
• İlmiye sınıfından olanların ferace giymeye başlaması 1848'de yapılan rütbe değişikliklerinden sonradır ve osmanlı saltanatının sonuna değin kullanılmıştır. Bu tür feracelerin bedeni ve kolları çok geniş olur, resmi törenlerde giyilenleri sırma ile işlenirdi. Yakasına ve önüne kürk geçirilmiş olanları da vardı. Genellikle çuhadan yapılır, gençlerin giydiği feracelerin kolları daha kısa olur, boyna kısa ve geniş bir yaka eklenirdi. Kol kenarları ve yaka sırmayla işlenirdi. Tanzimat döneminden önce bu tür feraceler sarayda da giyiliyordu.

Ferace zeybeği, Kütahya çevresinde yalnız erkekler tarafından oynanan zeybek türü bir halk oyunu.

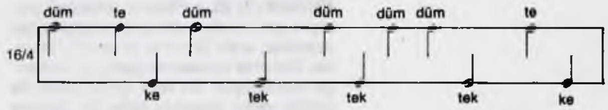
FERACELİ sıf. Ferace giymiş olan kimse için kullanılır: *Feraceli, yaşmaklı kadınlar.*

FERACELİK sıf. ve a. Ferace yapmaya elverişli kumaş için kullanılır.

FERADE FERADE be. (ar. *ferd*'den). *Esk.* Birer birer, teker teker.

FERÂDİS çoğl. a. (ar. *firdevs*'in çoğl. *ferādis*). *Esk.* **1.** Bahçeler. **—2.** Cennetler.

FERAGAT, -ti a. (ar. *ferağat*). **1.** Hakkından kendi isteğiyle vazgeçme. **—2.** *Esk.* Rahat olma, dinlenme, istirahat. **—3.** *Feragat etmek*, hakkından vazgeçmek. **—4.** *Feragat göstermek*, hakkını başkalarına bırakmak, hakkından vazgeçmek.
—*Esk. Feragatkâr*, hakkından vazgeçen, feragat gösteren. ||*Feragat-ı nefs*, nefsini engelleme, benliğinden fedakârlıkta bulunma.
—Med. us. huk. *Davadan feragat*, davacının dava dilekçesinde ileri sürdüğü hakkından vazgeçmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Med. us. huk. *Davadan feragat*, açılmış olan davadan vazgeçmenin ötesinde bir anlam taşır. Davadan feragat yalnız açılmış olan davadan vazgeçme değil bu dava ile istenen haktan vazgeçme anlamına gelir. Bu nedenle, davadan vazgeçmeden farklı olarak, geçerli olması için davalının kabul etmesine gerek yoktur. Davadan feragat etmekle buna konu olan hak ortadan kalkar ve yeniden dava konusu yapılamaz. Oysa davadan vazgeçme, dava konusu hakkı ortadan kaldırmadığı için bu hak yeniden istenebilir. Açılmış olan dava kesin karara bağlanıncaya kadar davadan feragat edilebilir. Feragat, sözlü ya da yazılı olabilir. Davacı, duruşmada sözlü olarak davadan feragat ederse, duruşma tutanağına geçirilen feragat bildirimini imzalaması gerekir. Davadan feragat'le uyuşmazlık sona erer. Davasından feragat eden davacı, davayı kaybetmiş gibi yargılama giderlerini ödemek zorundadır.

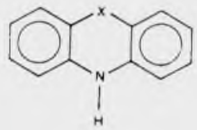

fer usulü

FERAGATLİ sıf. Hakkından vazgeçebilen, özveride bulunabilen kimse için kullanılır.

FERAĞ a. (ar. *ferağ*). *Esk.* **1.** Hiçbir işle uğraşmama. **—2.** Vazgeçme, terk etme. **—3.** Rahatlık: *Ferağ-ı hatır* (zihin rahatlığı). **—4.** *Ferağ etmek, ferağ olmak*, el çekmek, vazgeçmek: *"Fani dünyadan ferağ olmuş idi"* (Ahmedi, XVI. yy.).
—Isl. huk. *Ferağ an'il cihat*, vakıflara ait bir işle görevli kişinin görevini yargıcın (kadının) onayıyla bir başka kişiye devretmesi. ||*Ferağ b'il-istiglal*, miri arazi ya da vakıf malları üzerindeki kullanma hakkını, bu malları tekrar kendisi kiralamak koşuluyla yapılan ferağ. ||*Ferağ b'il vefa*, bir kişinin miri arazi ya da vakıf malı üzerindeki kullanma hakkını, borcunu ödeyince geri almak üzere, borcu karşılığında alacaklısına devretmesi. ||*Ferağ-ı batıl*, hükümsüz ve geçersiz olan ferağ. (Çocukların, delilerin ya da bunamış kişilerin yaptıkları ferağ geçersizdir.) ||*Ferağ-ı fasit*, içinde fesat nedenlerinden biri olan ferağ. ||*Ferağ-ı kati*, kullanma hakkının koşulsuz devredilmesi.

FERAH a. (ar. *ferah*). **1.** Sıkıntısız, tasasız, sevinçli olma durumu; iç rahatlığı, sevinç: *Yakında biz de feraha çıkarız.* **—2.** *Ferah fahur* → FERİH* FAHUR. || *(Gönlünü, içini, kendini) ferah tut*, "sıkılma, iç huzurunu, rahatını koru, bozma" anlamında söylenir: *Kendini ferah tut, her şey olacağına varır.*

fenotiyazin X = S

Esk. Ferah-âver, ferahlandıran, sevindiren. || *Ferah-bahş,* iç açıcı, sevinç verici. || *Ferah-efşan,* çevresine sevinç saçan. || *Ferah-efza* ya da *ferah-feza,* sevinç artıran, neşeye neşe katan. || *Ferah-engiz,* bir lale türü. || *Ferahnâk,* sevinçli, neşeli.

FERAH sıf. (ar. *ferāh*). **1.** Amaçlanan kullanıma göre bol, büyük, geniş şey için kullanılır: *Ferah bir elbise.* **—2.** Açık, havadar, aydınlık yer için kullanılır: *Ferah bir oda.* **—3.** *Ferah ferah,* geniş geniş, bol bol: *Bundan ferah ferah bir elbiselik çıkar;* en azından, en aşağı: *Orası buradan ferah ferah üç saat çeker.*

—*Esk. Ferah-astin,* cömert, eliaçık. || *Ferah-dehen,* geniş ağızlı; çok konuşan, geveze. || *Ferah-dest,* eliaçık, cömert. || *Ferah-desti,* el açıklığı, cömertlik. || *Ferah-ebru,* güleryüzlü. || *Ferah-gân* ya da *ferah-kâm,* mutlu. || *Ferah-rev,* açık ve seyrek adımlarla yürüyen, aceleci; savurgan. || *Ferah-sal,* bereketli yıl.

FERAH a. Müz. Mevlana Mübarekşah'ın (öl. 1375) *Şerhu'l edvar* adlı yapıtında adı geçen bir bileşik makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

FERAH, Güney-batı Afganistan'da kent, aynı adlı ilde, Ferah Rud kıyısında, bir vahanın ortasında; 30 000 nüf. Sistan, Herat ve Kandahar'a giden karayollarının kavşağında bulunan kentte ticari etkinlik karayolu trafiği sayesinde canlanmıştır. —*Ferah ili,* 58 847 km²; 306 000 nüf.

FERAH (*Tel* **EL-**), Filistin'in arkeolojik yerleşim yeri, Kudüs'e altmış kilometre kadar uzaklıkta, antik Şhem'in 11 km K.-D.'sunda, Samiriye tepelerinin geniş bir vadisinde kurulmuştur. Bu vadi, Şaron ovası ile Ürdün vadisi arasında kolay bir ulaşıma olanak verir. Ferah'ta, 1946'dan 1960'a kadar, peder Roland de Vaux yönetiminde, Kudüs Fransız arkeolojik okulu'ndan bir heyet (Kutsal okul) tarafından kazı yapılmıştır. Birinci yerleşim, İ.Ö. 7000'e doğru, seramiköncesi Yenitaş çağına kadar uzanır. IV. binyıl boyunca, yerleşim yeri genişledi ve eski Tunç çağında (İ.Ö. 2900'e doğr. - 2700), güçlü surlarla çevrili önemli bir kent oldu. Şehir terk edildi, daha sonra II. binyıl'ın başında yeniden yerleşim yeri olarak kullanıldı ve İ.Ö. 1600'e doğru bir kez daha surla çevrildi; İ.Ö. IX. yy.'a kadar bu durumunu sürdürdü. Büyük binalar inşa edilmek üzereyken kent aniden terk edildi. Bu durum yerleşim yerinin *Kutsal Tirsa* ile aynı olduğunu gösterir. Tirsa, Omri'nin Samiriye*'ye yerleşmeden önceki başkentiydi. Yerleşim yeri, bu sırada, kısa bir zaman sonra yeniden yerleşim yeri olarak kullanıldı, 722'ye doğr. Asurlular tarafından yerle bir edildi ve nihayet İ.Ö. 600'e doğru terk edildi.
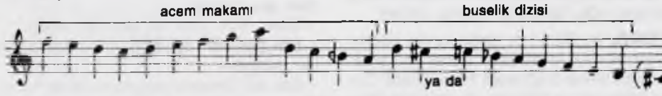
FERAH İSMAİL EFENDİ, türk şair (İstanbul ? - 1840). Tersane ambar eminliği görevinde iken Londra sefirliğine atandı (1796). Dönüşünden sonra defterdarlık yaptı. Mesnevi çevirisi olduğu söylenir.

Ferah tiyatrosu ya da **Ferah dönemi,** 1924 yılının sonlarına doğru İsveç'ten dönen Muhsin Ertuğrul'un, Darülbedayi'deki kötü yönetim ve karışıklıktan yakınan bazı arkadaşlarıyla kurduğu topluluk. Tam adı "Sabık Darülbedayi sanatkârları Ertuğrul Muhsin ve arkadaşları" topluluğudur. Aralarında Behzat Butak, Hazım Körmükçü, İ. Galip Arcan, Vasfi Rıza Zobu, Kınar Hanım, Neyyire Neyir Ertuğrul, Bedia Muvahhit, Şadiye vb. sanatçıların da bulunduğu topluluk, 27 aralık 1924 akşamı Muhsin Ertuğrul'un Hans Müller'den uyarladığı *Kırmızı fener* oyunuyla, Şehzadebaşı'ndaki Ferah sineması'nda perde açtı. Bu nedenle "Ferah tiyatrosu" olarak anılır. Andreyev'in *İhtilal,* Tolstoy'un *Kreutzer sonate*'ının yanı sıra F. N. Çamlıbel'in *Canavar,* V. N. Tör'ün *İşsizler,* Ahmet Vefik Paşa'nın *Azarya* gibi oyunlarını da sahneleyen topluluk, parasızlık ve bazı sanatçılar arasındaki anlaşmazlık nedeniyle mayıs 1925'te dağılmak zorunda kaldı. Tiyatro tarihimize "Ferah dönemi" diye geçen bu girişim, çıkışı ve tutumu yönünden ülkücü, disiplinli, sanat düzeyini yüksek tutmayı amaçlayan, ekip çalışmasına önem veren bir denemedir. Kısa ömürlü olmasına karşın, seyirci üstünde de etkisi büyük ve kalıcı oldu.

Ferahabat kasrı, İstanbul'da, Boğaziçi'nin Avrupa yakasında, Beşiktaş ile Ortaköy arasında kasır. Yerine daha sonra Çırağan* sarayı yapıldı.

FERAHAN be. (ar. *ferah*'tan *ferahan*). *Esk.* Sevinerek, sevinçle.

FERAHFEZA a. Müz. Türk müziğinde Vardakosta Ahmet Ağa (1728 ? - 1794) tarafından bulunmuş bileşik makam. (Acem makamı ile, yegâh [*re*] perdesine taşınmış buselik makamının birleşmesiyle oluşturulmuştur. Ses alanı en geniş makamlardandır.)

ferahfeza makamı

Ferahfeza köşkü, İstanbul'da, Boğaziçi'nin Avrupa yakasında, Beşiktaş semtinde 1751'de yaptırılan küçük köşk. Daha sonra yıktırılarak yerine, çevredeki geniş bir alanı da kapsayacak biçimde Dolmabahçe* sarayı yaptırıldı.

FERAHİ a. (ar. *ferāh* ve fars. *-î*'den *ferahî*). **1.** Genişlik, bolluk. **—2.** Ucuzluk.

—Tar. Mahmut II döneminde osmanlı askerlerinin feslerinin üzerine dikilen, pirinçten yapılmış, dairesel, ince tepelik. (Kimileri işlemeli olan ferahiler, fesin kalıplı durmasını sağlardı.) || Osmanlı askeri inzibat erlerinin boyunlarına astıkları, üzerinde "kanun" yazılı, hilal biçiminde pirinç levha.

FERAHİ (Ebu Nasr Mesut), iranlı dilbilimci (Ferah, Sicistan, XIII. yy. - ? XIV. yy.). Ders kitabı olarak kullanılmış, Avrupa'nın çeşitli kütüphanelerinde yazma nüshaları bulunan manzum arapça ve farsça *Nisab ül-sibyan* adlı sözlüğü ile tanınır. El-Şeybani'nin *El-cami üs-sagir* adlı fıkıh yapıtını manzum olarak arapçaya çevirdi.

FERAHLAMAK gçz. f. **1.** Bir kimse sözkonusuysa, sıkıntıdan, tasadan kurtulmak, rahatlamak: *Fırtına dinip, deniz yatışınca hepimiz ferahlamıştık.* **—2.** Bir yer sözkonusuysa, genişlemek, açılmak: *Saksıları balkona alınca salon biraz ferahladı.*

◆ **ferahlatmak** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi ferahlatmak,* onu sıkıntıdan, tasadan kurtarmak, rahatlatmak. **—2.** *Bir yeri ferahlatmak,* orayı genişletmek, açmak.

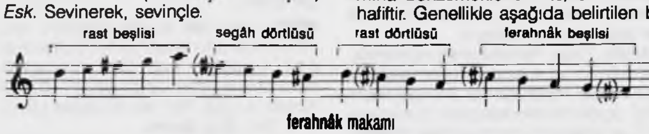
FERAHLATICI sıf. Ferahlık veren, ferahlık sağlayan şey için kullanılır: *Limon çiçeğinin ferahlatıcı kokusu. İç açıcı, ferahlatıcı sözler.*

FERAHLATMA a. Ferahlatmak eylemi. —Mad. oc. *Ferahlatma ateşlemesi,* gazların ani açığa çıkma olasılığı bulunan ocaklarda, seçilen bir anda gazların boşalmasını sağlamak amacıyla galeri alnında yeterince patlayıcı madde kullanarak yapılan ateşleme. —Açık işletmelerde, araziyi gevşetmek amacıyla uygulanan ateşleme.

FERAHLATMAK → FERAHLAMAK.

FERAHLIK a. Bir güçlüğün, bir sıkıntının, bir kaygının, tedirginlik veren bir şeyin ortadan kalkmasıyla duyulan rahatlık: *Onların güvenlikte olduğunu öğrenince içine bir ferahlık yayıldı.*

FERAHNÂK a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (En az 600 yıllık bir makam olmakla birlikte, XVIII. yy.'da hiçbir örneği kalmamıştı. Şakir Ağa [1779 -1840], büyük olasılıkla eski bir kitapta tanımını okuduğu bu makamın yeniden kullanılmaya başlamasını sağladı. Selim III'e yeni bir makam bulduğunu söylerken Şakir Ağa'nın yaptığı tanımı rastlantıyla duyan İsmail Dede Efendi, Şakir Ağa bu makamdan bestelemeye başladığı yapıtları tamamlayamadan iki yapıt besteleyip Selim III'e sundu. En karmaşık bileşimli makamlardan olan ferahnâk, evç makamına benzemekle birlikte, ondan daha hafiftir. Genellikle aşağıda belirtilen bileşimde kullanılır.)

ferahnâk makamı

Ferahname, Kemaloğlu'nun 3 030 beyitten oluşan mesnevisi (1387). Mısır Memlukları döneminde Trablusşam hâkimi Mir Gazi adına yazdı. Yapıtın şimdilik bilinen tek nüshası Afyon İl halk kütüphanesi Gedik Ahmet Paşa bölümü no. 18 349'da kayıtlıdır. Yazar yapıtını arapça, farsça ve türkçe kitaplardan derlediğini mesnevinin girişinde belirtir. Kısaca konusu: emevi halifelerinden Mervan'ın meclisinde toplanan komutanlar Hz. Süleyman'dan söz ederek onun hayvanlara ve devlere hükmettiğini, hatta ona karşı gelen devleri cezalandırıp denizin dibine attığını, belki de kumkuma denen bu mahlukların hâlâ yaşadıklarını söylerler. Halife, bunun üzerine, eğer böyle bir şey varsa arayıp bulmalarını ister. Uzun serüvenlerden sonra Melik Musa adlı komutan kumkumaları bulur ve halifenin yanına döner.

Ferahname, Hatiboğlu'nun öğretici hikâyeler ekleyerek açıkladığı 100 hadisi derleyen mesnevisi (1426). J. Nemeth tarafından Le Monde Oriental'de yayımlanmıştır. Fahir İz de *Türk edebiyatında nazım* adlı yapıtında (c.I.) *Ferahname*'den örnekler verir.

FERAHHÜMA a. Müz. Türk müziğinde bir göçürülmüş makam. (Hüseyin Saadettin Arel tarafından 1910'da bulunan bu makamın dizisi, kürdi dizisinin yegâh [*re*] perdesi üzerine taşınmasıyla elde edilmiştir. İnici bir makamdır. Yalnız Arel ve öğrencilerince kullanılmıştır.)

ferahnüma dizisi

FERAH RUD, Afganistan'da ırmak, Sefid Kuh'un güney yamacından doğar, Ferah yakınında ovaya girerek İran sınırı yakınında Hamun gölüne dökülür; yaklş. 500 km.

FERAHUR sıf. (fars. *ferāhūr*). *Esk.* Uygun, yaraşır.

FERAHZAR a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

FERAHZAYİ a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Gülfer Kalfa'nın [öl. 1825 ?] peşrev ve sazsemaisinden başka günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

FERÂİHE çoğl. a. (ar. *fir'avn*'ın çoğl. *ferā'ine*). *Esk.* **1.** Firavunlar, Mısır'ın eski hükümdarları. **—2.** Kibirli, gururlu kimseler.

FERÂİŞ çoğl. a. (ar. *ferişe,* odacı'nın

çoğl. *fera'iş*). *Esk.* **1.** Odalık olan cariyeler, hizmetçiler. **—2.** Yataklar.

FERAİZ çoğl. a. (ar. *farż*'dan *ferā'iż*). *Esk.* **1.** Farzlar, dince yerine getirilmesi gerekli buyruklar, kurallar. **—2.** *Feraiz ilmi*, miras bilimi. || *Feraiz-i diniye*, namaz, oruç, hac, zekât gibi din farzları.

—İsl. huk. İslam hukukunda mirasla ilgili hakları ve mirasçıların paylarını düzenleyen bölüm. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. İsl. huk. *Feraiz*'le ilgili hükümler Kur'an-ı Kerim'de Nisa suresinin 11. ve 12. ayetleriyle öteki bazı ayetlerde oldukça ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Ayrıca Hz. Muhammet'in hadis ve uygulamalarıyla sahabenin üzerinde görüş birliğine vardıkları hususlar (icma) konunun hukuksal kaynağını oluşturur. Buna göre islam miras hukukunun genel kuralları şunlardır:

1- Hiç kimse mirasçısını mirastan mahrum edemez. Ancak kölelik, miras bırakanı öldürmek, din farklılığı ve ülke farklılığı mirasçı olmaya engeldir. Yakınlıkları ne olursa olsun, müslüman bir gayri müslime ve gayri müslim de bir müslümana mirasçı olamaz. Ülke farklılığı yalnız gayri müslimlerin birbirlerine mirasçı olmalarına engeldir. İslam ülkesinin vatandaşı, yani zimmi olan bir gayri müslim ile bir başka ülke vatandaşı olan bir gayri müslim birbirlerine mirasçı olamaz. Islam ülkelerinin tümü tek bir ülke sayılırlar.

2- Mirasçıların mirası reddetmeleri sözkonusu değildir. Çünkü ölünün borçları bıraktığı maldan çok olunca alacaklılar bu fazlalığı mirasçılardan isteyip alma hakkına sahip değillerdir. Mirası, alacakları oranında paylaşmaktan başka yapacakları bir şey yoktur.

3- Mirasçıya yapılan vasiyet geçersizdir. Mirasçısı bulunan kişiler başkalarına vasiyette bulunabilirler ancak bu, mirasın üçte biri ile sınırlıdır. Vasiyetin bu oranı aşan kısmı geçersizdir. Mirasçı bırakmadan ölenler için böyle bir sınırlama yoktur.

4- Mirastan ilk önce, miras bırakanın cenaze giderleri çıkarılır, sonra borçları ödenir ve daha sonra da vasiyeti yerine getirilir. Bunlardan artan mal mirasçılar arasında paylaştırılır.

İslam hukukunda mirasçılar şunlardır: 1- ashab-ı feraiz, 2- asabe-i nesebiye, 3- asabe-i sebebiye. Bu sıralamada bütün mezhepler görüş birliği içindedirler, fakat bundan sonra kimlerin mirasçı olacağı konusunda görüş ayrılıkları vardır. Hanefi mezhebine göre sıralama şöyle devam eder: 4- red, 5- zev'il-erham, 6- mevle'l-müvalat, 7- mukarrun lehu bi'n-neseb, 8- kendisine mirasın üçte birinden fazlası vasiyet edilmiş olanlar, 9- beytülmal (devlet).

Ashab-ı feraiz, onu soy hısımı, ikisi de sıhri hısım olmak üzere 12 kişidir. Sıhri hısımlar karı ile kocadır. Soy hısımları da baba, dede (babanın babası...), ana bir erkek kardeş, ana, nene (babanın ve ananın anası, bunların anaları...), öz kız, oğlun kızı (oğlun oğlunun kızı...), ana baba bir kız kardeş, baba bir kız kardeş ve ana bir kız kardeştir. Bunlar içerisinde baba, ana, öz kız, karı ve koca her zaman mirastan pay alırlar. Diğer mirasçıların mirastan pay almaları bazı mirasçıların bulunmamasına bağlıdır. (→ KIRK* HAL.)

Asabe, tek başına olunca mirasın tamamını alır, ashab-ı feraizle birlikte olunca mirastan artakalanı alır. Asabe-i nesebiyeden bir mirasçı varsa asabe-i sebebiyeden olanlar mirastan pay alamazlar.

Asabesi bulunmayan ölünün ashab-ı feraizden artan mirası, karı ve koca dışındaki ashab-ı feraiz arasında yeniden pay edilir. Bu şekilde yapılan paylaştırmaya red denir. (→ REDDİYE.)

Zevi'l-erham, öz kız çocukları, kız kardeş çocukları, dayı, teyze ve hala gibi yakınlardır. Karı ya da koca dışında ashab-ı feraizden ve asabeden hiçbir mirasçı yoksa bunlar alırlar.

Mevle'l-müvalat ya da kısaca "velâ" yoluyla mirastan pay alınabilmesi için ölünün karı ya da koca dışında mirasa hak kazanan bir yakınının bulunmaması ve daha önce bu konuda, miras bırakanla bir sözleşmenin yapılmış olması gerekir. Bu sözleşmede mirasçısı olmayan taraf karşı tarafa, "Ben bir cinayet işlersem diyetini sen verirsin, ölürsem bana mirasçı olursun" demeli ve karşı taraf da bunu kabul etmelidir. Karşı tarafa bu kişinin "mevlâsı" denir. Bu kişi bir cinayet işlerse onun diyetini öder. Mirasçı bırakmadan ölürse, mirasının tamamını ya da karı veya kocasından artakalanı alır.

Mukarrun lehu b'in-neseb, bir kişinin, nesebi belli olmayan birini kendi evladı olarak değil de babasının, dedesinin ya da başka bir yakınının evladı olarak tanıtması ve karşı tarafın bu iddiayı yalanlaması üzerine sabit olan bir çeşit soy hısımlığıdır. Bu kişi, iddiasını hükümsüz kılacak bir açıklamada bulunmadan ölür ve herhangi bir mirasçısı da olmazsa, o zaman mukarrun lehu b'in-neseb olan kişi bu ölünün karı ya da kocasından artakalan mirasın tamamını alır.

Malının üçte birinden fazlasını vasiyet eden kişi, bu mirasçılardan birini bırakmadan ölmüşse, vasiyetinin tamamı yerine getirilir.

Son mirasçı beytülmaldır. Mirasçı bırakmadan ve vasiyet yapmadan ölenlerin tüm mirası beytülmala, yani devlete kalır.

Miras hükümleri sadece özel mülkiyette geçerlidir. Bu nedenle Osmanlı devleti beytülmala ait olan miri arazi ile, devletin izniyle gelirleri bir tarafa vakf ve tahsis edilmiş olan miri araziler (bunlara irsad ve tahsisat kabilinden vakıf denir) hakkında ayrı bir "intikal" sistemi uygulamıştır. İntikal hükümleri, beytülmala ait olan bu toprakları kullananların ölmeleri halinde kullanım hakkının kimlere geçeceğini düzenler. Burada mülkiyetin intikali değil, kullanma hakkının intikali sözkonusudur. (→ İNTİKAL.)

FERAİZCİ MEHMET SAİT EFENDİ, türk tarihçi (Bursa ? - *ay. y.* 1835). İki ciltlik *Târîh-i gülşen-i me'ârif* adlı yapıtı ile tanındı. 1834'te tamamladığı yapıtın ilk cildinde genel olarak dünya tarihini, ikinci ciltteyse Abdülhamit I döneminde imzalanan Küçük Kaynarca antlaşması'na kadar osmanlı tarihini anlatır.

FERAİZCİZADE MEHMET ŞAKİR, türk oyun yazarı ve yayıncı (Bursa 1853 -*ay. y.* 1911). Özel öğrenim gördü; arapça, farsça ve fransızca öğrendi. Hüdavendigâr (Bursa) valiliği kaleminde memurluk (1867 - 1872). Hüdavendigâr basımevi müdürlüğü (1872 - 1898), edebiyat öğretmenliği (1892 - 1897) gibi çeşitli görevlerde bulundu. Ahmet Vefik Paşa'nın desteklediği Fasulyeciyan topluluğu'na diksiyon ve edebiyat dersleri verdi. 1902-1911 yılları arasında görev yaptığı Kırklareli tahrirat müdürlüğünden Niğde'ye atandıysa da Bursa'ya döndü, aynı yıl öldü.

1883 yılında Bursa'da Feraizcizade basımevi'ni kuran, 1887'den başlayarak Bursa'nın ilk sanat, edebiyat ve fikir dergisi olan Nilüfer dergisini çıkaran Mehmet Şakir, burada Ali Şir Nevai'nin *Muhakemat-ül-lügateyn* adlı yapıtını türkçeye çevirerek yayımladı. Ayrıca bugüne değin basılmayan *Perseng, Sarf-ı lisan-ı ademi* adlı bir dilbilgisi kitabı hazırladı. Ahmet Vefik Paşa'nın Molière'den yaptığı çevirileri ve uyarlamaları örnek alarak birçok oyun yazdı. *İnatçı yahut çöpçatan, İcab-ı gurur yahut inkılab-ı muhabbet, Evhami, Kırk yalan köse, Yalan tükendi, Teehhül yahut ilk göz ağrısı* adlı komedilerini 1885-1886 yıllarında *Menazır-ül letaif* (Güldürücü manzaralar) genel başlığı altında yayımladıysa da uzun yıllar kimsenin dikkatini çekmedi. Bu oyunların birçoğunda Molière'in etkisi açıkça görülmekle birlikte Mehmet Şakir, kendi töre ve düşüncelerimizi vermek, geleneksel oyunlarımızın öğelerini ve yöntemlerini Batı'nın sahne tekniğiyle kaynaştırarak yeniden değerlendirmek bakımından, ulusal tiyatromuzun Şinasi'den sonra en önemli öncüsü olmuştur. Anılan yapıtların dışında *Zavallı Jilber yahut bir mahkûmun zevcesi* adlı dört perdelik bir dram daha yazmış (1890) olan Feraizcizade'nin komedilerinden yalnız *İlk göz ağrısı* İstanbul Şehir tiyatrosu'nda, *Evhami** ile *Gurur** ve aşk adıyla sadeleştirilen *İcab-ı gurur* da Devlet tiyatrosu'nda 1973 ve 1976'da sahnelendi.

FERALİA. Esk. Rom. *Parentalia*'dan hemen sonra, 21 şubatta kutlanan ölüler bayramını belirten latince sözcük.

FERÂMİN çoğl. a. (fars. *ferman*'ın ar. çoğl. *feramin*). *Esk.* Fermanlar, buyruklar.

FERAMUŞ a. (fars. *feramuş*). *Esk.* **1.** Unutma, anımsamama. **—2.** *Feramuş etmek, eylemek*, unutmak: *"Rokzan!.. Bizi hâlin etti hâmuş; / Gavgayı da eyledik ferâmûş"*(A. H. Tarhan).

FERAMUŞİ a. (fars. *ferāmūş* ve *-i*'den *feramūşi*). *Esk.* Unutma, unutkanlık.

FER'AN ya da **FER'EN** be. (ar. *fer'*'den *fer'an, fer'en*). *Esk.* İkinci dereceden olarak.

FERAOUN (Mouloud), fransızca yazan cezayirli yazar (Tizi Hibel, Büyük Kabiliye, 1913-El-Biar 1962). OAS (fransız Gizli Ordu örgütü) tarafından öldürülen Feraoun, eğitici bir yazar olarak ülkesini ve sıradan insanları anlattı (*le Fils du pauvre*, 1950; *la Terre et le Sang* 1953; *Les Chemins qui montent*, 1957). Feraoun'un *Journal*'i (1962) Cezayir savaşı üzerine en değerli belgelerden biri sayılır. Dostlarına yazdığı mektuplardan oluşan *Lettres à ses amis*'deyse (1969) iyi yürekli, yaşadığı toplumu ince bir biçimde gözlemleyen bir kişi olarak karşımıza çıkar.

FERASET a. (ar. *firāset*). *Esk.* Anlayış, seziş, zihin uyanıklığı: *"Samim, bu kızın ferasetine ve şeytânî zekâsına meftundu"* (Y. K. Karaosmanoğlu).

FERÂSET a. (ar. *fers*, at'tan *feraset*). *Esk.* Atçılık, binicilik.

FERASETLİ sıf. (ar. *ferāset*'ten). Anlayışlı, sezme yeteneği olan.

FERASETSİZ sıf. (ar. *ferāset*'ten). Anlayışsız.

FERAŞE a. (ar. *ferāşe*). Esk. böcbil. Pervane.

FERÂŞET a. (ar. *ferş*'ten *ferāşet*). *Esk.* Mekke ve Medine'de Kâbe, Peygamber' in türbesi vb. kutsal yerlerin hademeliği ve buraları süpürme işi.

—İsl. Mekke'deki Kâbe ve Mescidi haram ile Medine'deki Ravza-i mutahhara (Hz. Muhammet'in türbesi) ve Mescid-i nebi' nin temizlik ve bakımı müslümanlar için kutsal ve onurlu bir iş olarak kabul edilir. Osmanlılar döneminde bu göreve *ferâşet-i şerife*, bu işle görevli olanların İstanbul' daki temsilcilerine *ferâşet-i şerife vekili* denirdi. Ferâşet görevi padişah fermanı ile verilirdi.

FERAY (Ayfer), türk sinema ve tiyatro oyuncusu (İzmir 1928). 1952'den başlayarak filmlerde (*Bergama sevdalıları, Karanlık dünya* vb.) rol aldı. 1955'te Haldun Dormen tiyatrosu'na girdi, *Papaz kaçtı* oyunuyla sahneye çıktı. 1965'te A-film yapımevini kurdu. *Çingene* filminin çevrilmesi sırasında (1966) çıkan yangın sonucu iki yıl kadar çalışamadı. 1967-1968 döneminde Nisa Serezli ile birlikte bir topluluk kurdu. Bir süre sonra Nisa Serezli'nin ayrılması üzerine kendi başına çalışmaya başladı. 1971-1972 dönemi sonunda topluluk dağıldı. 1976-1977 döneminde oluşturduğu yeni bir toplulukla turnelere çıktı. *Nina, Fare kapanı, Cengizhan'ın bisikleti, Şahane züğürtler,* özellikle de *Yedi kocalı Hürmüz* oyunlarında, *Efelerin efesi, O adam kim, Âşık Veysel'in hayatı, Tatlı Niğâr,* vb. filmlerde rol aldı.

Ferayi, Ege bölgesinde, özellikle Muğla, İzmir ve çevresinde yaygın bir türkü ve

Lauros-Giraudon

Bulgaristan kralı **Ferdinand**
Jaroslav Julius Vesin'in
bir resminden ayrıntı
Condé müzesi, Chantilly

H. Manuel

Ferdinand I, Romanya kralı

Lauros-Giraudon

Ferdinand I von Habsburg'un bir portresinden ayrıntı
fransız-flaman okulu
Condé müzesi, Chantilly

bu türkü eşliğinde oynanan zeybek türü bir halk oyunu. Oyunun çok eski bir geçmişi olduğu ve figürlerinin bir türkmen demircinin kızına gönül veren Menteşe beyinin, kızdan olumsuz yanıt alma korkusuyla çektiği acıları dile getirdiği öne sürülür. Eşlik çalgısı davul zurnadır.

FERÂZ → FİRÂZ.

FERÂZİ → FİRÂZİ.

FERBERİT a. (fr. *ferberite*'ten). Miner. $FeWO_4$ formülünde doğal demir tungstat; monoklinik sistemde yer alır; rengi siyahtır.

FERBİYON a. (lat. *euphorbium*, sütleğen'den.). Halk hek. Kuzey Afrika'nın Fas bölgesindeki dağlarda yabani olarak yetişen bir sütleğen türünün *(Euphorbium resinifera)* kurutulmuş sütü. (Bitkinin gövdesine ve dallarına açılan yaralardan sızan sütün güneşte kurutulmasıyla elde edilir. Kuvvetli bir müshildir. Çok tahriş edici olduğundan kullanımı hemen hemen terkedilmiştir; merhem ya da yakı halinde, kızartıcı ve yakıcı olarak veteriner hekimlikte kullanılmaktadır.)

FERCÂM a. (fars. *fercām*). *Esk.* **1.** Bir işin sonu; akıbet: *Bed-fercâm* (sonu kötü). **—2.** Çıkar, yarar: *Bi-fercâm, na-fercâm* (yararsız).

FERCÂMGÂH a. (fars. *fercām* ve *-gāh*'tan *fercāmgāh*). *Esk.* Mezar, kabir, sin.

FERCHAULT DE RÉAUMUR (René Antoine) → RÉAUMUR.

FERCİVA, esk. **Fec-M'zala,** Cezayir'de (Cicel vilayeti) komün, Konstantin'in B.'sında; 51 000 nüf. Ticaret merkezi.

FERÇ a. (ar. *ferc*). *Esk.* **1.** Yarık, çatlak. **—2.** Dişilik organının dış kısmı. (Eşanl. VULVA.)

FERDA a. (fars. *ferdā*). *Esk.* **1.** Erte, yarın, yarınki gün: *"Lamia'nın burada olmadığını öğrendiğim günün ferdâsıydı"* (R. N. Güntekin). **—2.** Gelecek, yarın: *"Ferdâ, / O bir cenîn ki bugünden tevellüd eyleyemez"* (Tevfik Fikret). **—3.** Öbür dünya, kıyamet. **—4.** *Ferdalara salmak*, geleceğe bırakmak, ertelemek: *"Salarsan vade-i dîzârı ey dildâr ferdâya"* (Şemsi, XV. yy.). ‖ *Ferda-yı kıyamet, ferda-yı mahşer,* kıyametten sonra.

Ferda, Adana'da yayımlanan günlük gazete (31 ekim 1918-1921). Fanizade Ali İlmi'nin sahibi olduğu gazete Mondros mütarekesi'nden bir gün sonra çıkmaya başladı ve baştan sona Anadolu'daki ulusal direniş hareketlerinin karşısında yer alarak işgalci fransız kuvvetlerini destekledi. Kurtuluş savaşı'nın bitiminden sonra gazetenin sahibi Fanizade Ali İlmi, 150'likler listesine alınarak vatana ihanet ettiği gerekçesiyle yurtdışına sürüldü.

FERDANİYE a. (ar. *ferd*'den *ferdāniye*). *Esk.* Bireycilik (fr. *individualisme* karşılığı olarak kullanılmıştır).

FERDANİYET a. (ar. *ferd*'den *ferdāniyet*). *Esk.* Biricik olma, teklik, eşsizlik.

FERDASIZ sıf. (fars. *ferdā*'dan). *Esk.* Geleceği, sonu olmayan; umutsuz.

FERDE a. *Yörs.* Top, küçük denk: *Bir ferde basma, patiska.*

FERDİ sıf. (ar. *ferd* ve *-ī*'den). **1.** Toplumsala karşıt olarak, ferde ilişkin şey için kullanılır; bireysel, kişisel: *Ferdi meseleler.* **—2.** Topluya karşıt olarak, tek bir kişi tarafından yapılan şey için kullanılır; bireysel: *Ferdi teşebbüsler.*
—Sig. *Ferdi kaza sigortası*, sigortalının bir kaza sonucu ölmesi ya da sürekli sakatlığa uğraması sonucu bir tazminat ödenmesini sağlayan, ayrıca gündelik bakım ve tedavi giderlerini kapsayan sigorta.

FERDİ, Mustafa bin Mehmet'in mahlası, türk tarihçi (XVI. yy.). *Süleymanname* adlı yapıtında, 1520'den (Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta çıkışı) 1542'ye kadarki olayları anlatır.

FERDİLEŞTİRMEK g. f. *Bir şeyi ferdileştirmek*, onu bireyselleştirmek.

FERDİNAND, Köln başpiskoposu ve seçici prensi, Liège ve Münster piskopos prensi (Münih 1577-Arnsberg 1650), Bavyera dükü Wilhelm V'in oğlu. 1595'te amcası piskopos Bavyeralı Ernst'in yardımcısı oldu, 1612'de onun yerine Köln, Liège, Münster, Hildesheim ve 1618'de de Paderborn piskoposu oldu. Otuz Yıl savaşı'nda Avusturya hanedanını destekledi.

FERDİNAND (ESTE'li Carlo Guiseppe, —denir), Avusturya arşidükü (Milano 1781-Gmunden 1850). Ulm'da savaştı (1805), Mack hezimetinden kurtuldu ve Bohemya'yı Bavyeralılar'a karşı savunmaya gitti. 1809'da Varşova grandüklüğünü istila etmeye çalıştı, ancak Poniatowski tarafından Macaristan'a püskürtüldü. Macaristan'ın askeri bölgesinin komutanı (1816), daha sonra da Galiçya'nın genel valisi olan (1830) Ferdinand 1846'da istifa etti.

FERDİNAND I (Viyana 1793-Prag 1875), Avusturya imparatoru (1835-1848), Bohemya ve Macaristan kralı (1830-1848), imparator Franz I'in büyük oğlu. Sağlığı ve karakteri zayıftı, yetersiz bir eğitim gördü, hükümette hiçbir rolü yoktu. Hükümet işlerini, Metternich'in egemen olduğu Devlet konseyi, Ferdinand I adına yürüttü. 1848 devrimi patlak verince, mayıs ayında imparatorluk ailesiyle birlikte İnnsbruck'a kaçtı, ağustosta Viyana'ya döndü, ancak Ekim oturumları'ndan sonra Viyana'yı yeniden terk etmek zorunda kaldı ve Olmütz'e sığındı. Yetersiz olduğu duygusu ve çevresinden gelen baskı, yeğeni Franz-Joseph lehine tahttan çekilmesine yol açtı (2 aralık 1848).

FERDİNAND, Saksonya-Coburg-Gotha prensi (Viyana 1816-Lizbon 1885), Portekiz'in kral naibi (1853-1855). Portekiz kraliçesi Maria II'nin ikinci kocası, oğlunun doğumundan sonra nezaket gereği Fernando II diye anıldı. Oğlu Pedro V'in naipliğini yaptı (1853-1855). 1862'de, Yunanistan tahtını reddetti, ama 1869'da, İspanya tahtı için adaylığını koydu. İkinci evliliğini Elisa Hensler ile yaptı, sonra yalnızca güzel sanatlarla uğraştı.

■**FERDİNAND** (Viyana 1861-Coburg 1948), Saksonya-Coburg-Gotha prensi (1861-1948), Bulgaristan prensi (1887-1908), Bulgaristan kralı ya da çarı (1908-1918). Prens August ve prenses Clémentine'in oğlu. Önce macar ordusunda subaylık yaptı, Battenberg prensi Aleksandr'ın bırakmasından sonra Stambolov'un desteğiyle Rusya'nın muhalefetine karşın Sıbranya tarafından Bulgaristan prensi seçildi. Katolik bir prensesle, yani Bourbon-Parmalı Maria-Luisa ile evlenmesi ve bakanı Stambolov'un tutumu, Rusya ile düşmanlığı körükledi. Ancak Aleksandr III'ün ölümü, sonra Stambolov'un düşmesi (1894) bir yumuşama sağladı. Veliaht prens Boris'in ortodoks geleneklerі uyarınca vaftizi tam bir uzlaşma getirdi. Çok ihtiraslı bir kişi olan ve "Sofya Machiavelli'si" diye adlandırılan prens devletini bütünleştirmeyi ve modernleştirmeyi başardı.

1908'deki Jön Türk devriminden ve Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhakından yararlanarak Babıâli ile son bağlarını da kopardı ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etti. Kendisi de çar oldu (1908). Ülkesini Balkan antantı'na soktu, Sırbistan ve Yunanistan ile gizli anlaşmalar imzaladı. Müttefikler (Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan, Karadağ) İtalya'ya karşı savaştan zayıf düşen Türkiye'ye 1912'de savaş ilan ettiler ve üstünlük sağladılar.

Ancak, elde ettikleri toprakların bölüşülmesinde müttefikleriyle anlaşmazlığa düşen ve ordusunun gücüne çok güvenen Ferdinand ertesi yıl müttefiklerinin aleyhine döndü. Eski müttefikleri de Romanya ve Türkiye ile birleştiler. Bulgaristan yenildi ve elde ettiği toprakların büyük bir bölümünü kaybetti. Dünya savaşı krala öcünü alma konusunda bir fırsat olarak göründü ve ekim 1915'ten başlayarak Almanya, Avusturya ve Osmanlı imparatorlukları saflarında kararlı biçimde savaşa katıldı. Ancak ordu içinde ayaklanmalar baş gösterdi ve eylül 1918'de askerlerin isyanı patlak verdi. Bu gelişme savaşı sona erdirdi. Ferdinand tahtını oğlu Boris II'ye bıraktı (ekim 1918).

■**FERDİNAND I** (Sigmaringen 1865-Sinaia 1927), Romanya kralı (1914-1927). Hohenzollern-Sigmaringen prensi Leopold'un ikinci oğlu. 1889'da amcası, Romanya kralı Carol I tarafından veliaht ilan edildi. 11 ekim 1914'te amcasının ölümü üzerine kral oldu. Alman atalarına amcasından daha az sadık olan Ferdinand, 1893'te, ingiliz ve fransız hayranı Edinburgh prensesi Mary ile evlendi: merkezi imparatorlukların baskısına aldırmayarak ağustos 1916'da İttifak ülkeleri safında savaşa girdi, ama kısa sürede yenilgiye uğradı. Hükümet üyeleriyle birlikte İaşi'ye sığındı ve düşmana karşı mücadeleyi buradan sürdürdü. Müttefikler'in zaferi kendisine, barış antlaşmasında, bir rumen devleti kurma umudunu gerçekleştirmek, yani Transilvanya'yı ilhak etmek ve Besarabya ile Bukovina'yı geri almak olanağını verdi (1919). Savaşı izleyen dönemde, Ferdinand, Romanya'nın durumunu sağlamlaştırmaya, yeni topraklarda yaşayan halkları bütünleştirmeye, toprak reformunu sürdürmeye ve toplumsal yenilikler getirmeye çalıştı. Kralın son yılları, büyük oğlu Carol'un neden olduğu düş kırıklıkları yüzünden üzüntülü geçti ve Ferdinand I tahtı, torunu Mihail'e bırakmak için Carol'u tahttan uzaklaştırmak zorunda kaldı (1925).

FERDİNAND PAŞA (Gregor), ermeni kökenli türk hekim (İstanbul 1843- *ay. y.* 1905). Mektebi tıbbiyei şahane'yi (askeri tıbbiye) bitirdi. Aynı okulda hıfzıssıhha (hijyen) muallim muavini olarak göreve başladı. Ferikliğe yükseldi (1900). Meclisi sıhhiyei mülkiye'de uzun yıllar başkanlık yaptı ve bu görevdeyken öldü.

■**FERDİNAND I VON HABSBURG** (Alcalá de Henares 1503-Viyana 1564), Bohemya ve Macaristan kralı (1526), Romanlılar'ın kralı (1531) ve Germen imparatoru (1556-1564). Aragónlu Fernando II'nin en gözde torunu. İspanya'da öğrenim gördü. Macaristanlı Anna ile evlendikten sonra (1521), Karl V, Worms antlaşması uyarınca (1521), Habsburglar'ın beş eyaletini (Yukarı ve Aşağı Avusturya, Kärnten, Steiermark, Krain) tüm egemenlik haklarıyla ona bağışlamak, sonra da Brüksel uzlaşması gereği (1522), Güney Almanya ve Yukarı Alsace'taki Tirol eyaletlerinin yönetimini ona bırakmak zorunda kaldı.

Ferdinand I, yaşamı boyunca iki önemli mücadele verdi. Önce müslümanlarla çarpışması gerekti. Lajos II, Mohaç'ta ölünce (1526) Ferdinand onun yerine Macaristan ve Bohemya kralı seçildi, böylece 1918'e kadar Avusturya-Macaristan adı altında varlığını sürdürecek olan Tuna monarşisinin temeli atılmış oldu. Ferdinand, Osmanlılar'ın ilerleyişini Viyana yakınlarında durdurdu; Buda'yı (Budin) ele geçiremeyince (1541), padişaha yıllık vergi ödemek ve Transilvanya'da rakip hanedandan Janos Zápolya'nın (Szápolyai) yönetimini tanıyarak sekiz yıllık bir ateşkes antlaşması imzalamak zorunda kaldı.

Ama Ferdinand'ın asıl mücadelesi protestanlara karşıydı: öğretmenleri olan cizvitlerden esinlenerek, topraklarında katolik reformlar uyguladı. Aynı zihniyetle, 1524 yılında Regensburg birliği'ne katıldı. Almanya'da ilk katolik reformu gerçekleştirmeye karar veren birlik, İsviçre'nin önde gelen beş katolik kantonuyla bir "Hıristiyan birliği" oluşturdu (1529). Smalkalde birliği ile Reichskammergericht'in din-

sel konularda kendi üyelerinden farklı davranmasını yasaklayan Kadań barışı'nı imzaladı (1534). Son olarak da Bohemya' da çek senyörlerinin ayaklanmasını bastırdı (1547). Bu sırada, Roma'dan hem ekmekle, hem şarapla ayin yapma izni almaya (1554) ve Augsburg barışı'nı hazırlayarak (1555) dinsel anlaşmazlıkları azaltmaya çalıştı.

Ferdinand, Yüksek yargı organını yeniden düzenledi ve imparatorluğun, oğlu Maximilian II'ye kalmasını güvence altına aldı. Romalılar'ın kralı seçildi (1531), Karl V'in tahtı bırakması üzerine (1556) Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun yönetimini eline aldı, ama onun yararına olan bu çekilme ancak 1558'de onaylandı.

FERDİNAND II VON HABSBURG (Graz 1578-Viyana 1637), germen imparatoru (1619-1637), Karl von Habsburg'un oğlu, Ferdinand I'nin torunu ve Maximilian II'nin yeğeni. Önce Tirol kontu "Ferdinand von Steiermark" adıyla tanındı. İngolstadt cizvitleri arasında kazandığı inançla, tüm yaşamı boyunca Karşı reform'un kararlı bir savunucusu olarak kaldı. Bohemya (1617) ve Macaristan kralıyken (1618), 1619'da imparator olarak taç giydi. Protestan uyrukların ya din değiştirme ya da sürgüne gitme arasında bir seçim yapmak zorunda bırakan ödünsüz siyaseti Prag'daki Pencereden* fırlatma olayına yol açtı. Ancak Tilly'nin Ak Dağ' daki zaferi sayesinde, (1620) isyan eden Çekler'in, Protestan birliği önderi Pfalz seçiciprensi Friedrich V'e sundukları Bohemya tahtını Ferdinand kazandı. Çekler bütün özgürlüklerini yitirdiler. Bu olaylar Otuz Yıl savaşları'nı başlattı. İspanya'nın ve hem topraklarını, hem de Friedrich V unvanını verdiği Bavyera dükünün müttefiki olan Ferdinand, Wallenstein'ın güçlü desteğiyle protestanlara karşı başarıyla savaştı ve Danimarka'yı bozguna uğrattı. Görünüşteki mutlak iktidarına rağmen İade* fermanı'nı imparatorluğa kabul ettiremedi ve Richelieu'yü perde arkasından yöneten rahip Joseph'in desteklediği katolik ve protestan prenslerin karşı koyması yüzünden Regensburg diyeti'ne (1630) oğlunu "Romalılar'ın kralı", yani imparatorluğun veliahtı seçtiremedi. Hatta Wallenstein'ı görevinden uzaklaştırmak zorunda kaldı ve 1634'te onu öldürttü. İsveç'in (1631), Fransa'nın ve İspanya' nın (1635) savaşa girmeleri mücadeleyi uluslararası bir çatışma haline getirdi. Ferdinand II bu çatışmanın, imparatorluğunun emellerini boşa çıkaran sonunu görmeden öldü.

FERDİNAND III VON HABSBURG (Graz 1608-Viyana 1657), germen imparatoru (1637-1657), Ferdinand II'nin oğlu. 1625'te, Macaristan, 1627'de Bohemya kralı oldu. Wallenstein'ın ölümünden sonra imparatorluk ordusunu yönetti, Regensburg'u aldı ve Nördlingen'de İsveçliler karşısında zafer kazandı (1634). 1636'da, Romalılar kralı seçildi ve 1637'de Ferdinand II von Habsburg'un yerine geçti. Otuz Yıl savaşları'nın sonuçlarına katlanmak zorunda kaldı, babasının politikasını sürdürerek Bourbonlar'a karşı mücadele etti, Karşı-reform hareketini destekledi; ancak, Fransızlar ile İsveçliler'in, ordularını ve ispanyol birliklerini bozguna uğratmasından sonra, 1641'den başlayarak Westfalen antlaşması ile (1648) son bulan görüşmeleri kabul etmek zorunda kaldı.

FERDİNANDEA adası → JULİA adası.

FERDİNANDO I, Sicilya adası kralı → FERNANDO I ADİL, Aragón kralı.

FERDİNANDO I ya da **FERRANTE** (1423-1494), Sicilya yarımadası kralı (1458-1494), Aragön kralı Büyük Alfonso V (İki Sicilya kralı Alfonso I) ile Lucrezia d'Alańon'un evlilikdışı oğlu. Babası, Napoli'de ele geçirdiği toprakları ona bıraktı; ancak, papa Calixtus III, 1265 fermanına dayanarak, 1458'de bu mirasa itiraz etti. Buna karşılık Pius II, Ferdinando'ya kral unvanı vererek, onu kral Renato'nun oğlu, Calabrialı Giovanni'nin temsil ettiği Anjou sülalesine karşı destekledi: Volturno yakınına çıkarma yapan Giovanni (1459), Sarno savaşı'nı kazandıysa da (1460), Truva savaşı'nda yenilgiye uğradı (1462). Ferdinando I daha sonra krallığındaki soylularla mücadele etti. Pazziler'in komplosundan ve bu komplonun bastırılmasından (1478) sonra, önce Floransa' ya savaş açtı, ardından bu kentle ayrı bir barış imzaladı (1480). 1481'de, bir önceki yıl Otranto'yu alan Türkler'i buradan uzaklaştırdı, ama Türkler'in tehdidi karşısında, Venedik'e birçok ayrıcalık tanımak zorunda kaldı. Krallık otoritesini güçlendirmek için ülkeyi yeni baştan düzenledi, Kilise' nin dokunulmazlıklarını sınırlandırdı, merkeziyetçiliğe önem verdi ve baronların ayaklanmasını iki kez bastırdı. Napoli'ye matbaayı soktu (1474) ve sanatın, sanayinin, ticaretin gelişmesini sağladı. Fransa kralı ve Anjou hanedanının vârisi Charles VIII'in yarımadayı işgale hazırlandığı sırada öldü, yerine büyük oğlu Alfonso II geçti.

FERDİNANDO II, Sicilya adası kralı → FERNANDO II, Aragón kralı.

FERDİNANDO II, Ferrandino denir (Napoli 1467 -*ay. y.* 1496), Sicilya yarımadası kralı (1495-96). Kral Alfonso II ile İppolita Maria Sforza'nın büyük oğlu. Fransa kralı Charles VIII'in krallığı istilası sırasında babası tahttan feragat ettiği için fransız kuvvetleri karşısında yenildi ve Sicilya'ya kaçmak zorunda kaldı. Venedik koalisyonu (1496), kısa bir süre sonra, Charles VIII'i Fransa'yı terk etmek zorunda bırakınca, Ferdinando II, Gonzalo Fernandez de Córdoba'nın ispanyol ordusuyla birlikte ülkesine döndü, ancak apansız öldü. Yerine amcası Federico geçti.

FERDİNANDO I ve **FERDİNANDO II,** Toscana grandükleri → MEDİCİLER.

FERDİNANDO III, Sicilya adası kralı → FERDİNANDO I Dİ BORBONE, İki Sicilya kralı.

FERDİNANDO III, Sicilya yarımadası kralı → FERNANDO II, Aragón kralı.

FERDİNANDO IV, Sicilya adası kralı → FERDİNANDO I Dİ BORBONE, İki Sicilya kralı.

FERDİNANDO III (Floransa 1769 -*ay. y.* 1824), **Avusturya** arşidükü, **Toscana** grandükü, (1790-1801; 1814-1824). İmparator Leopold II'in ikinci oğlu. Fransa Cumhuriyeti ile diplomatik ilişkiler sürdürmeyi kabul ettiken sonra (1793), İngilizler tarafından ikinci koalisyona katılmaya zorlandı. Fransızlar tarafından topraklarından kovuldu (1799), birkaç ay sonra, geri döndüyse de Marengo'dan sonra Lunéville antlaşması ile toprakları yeniden elinden alındı (1801). Karşılık olarak Salzburg prensliğini elde etti (1803) ve bunu Presburg antlaşması sayesinde Würzburg grandüklüğü ile değiştirdi (1805). 1814'te, yeniden iktidara gelen Ferdinando, Viyana kongresi sırasında topraklarını genişletti (1815). Yerine oğlu Leopold II geçti.

FERDİNANDO Dİ BORBONE (Parma 1751 - Fontevivo 1802), Parma ve Piacenza dükü (1765-1801), dük Filippo di Borbone - Parma ve kral Louis XV'in kızı Louise-Élisabeth de France'ın oğlu. Condillac'ın öğrencisiydi, babasının bakanı François Guillaume du Tillot'u görevinde bıraktı, cizvitleri kovdu ve engizisyonu kaldırdı. Karısı Maria Amelia (Avusturyalı Maria-Theresia'nın kızı) Tillot'nun görevine son vermesi için ona baskı yaptı ve Kilise'yi eski gücüne kavuşturdu. Kilise, Fransızlar'ın aleyhine çalışmaya başladı. Dük böylece Fransa'ya karşı bir koalisyona sürüklendi (1793); ama 1796'da Bonaparte ile barış imzaladı. Fransa'nın, Etruria krallığı haline getirdiği Toscana'ya karşılık Parma'yı vermek zorunda kaldı.

FERDİNANDO I Dİ BORBONE (Napoli 1751 - *ay. y.* 1825), İki Sicilya kralı (1816-1825), İspanya kralı Carlos III'ün (Sicilya kralı Carlo VII) üçüncü oğlu. İspanya tahtına çağrılan (1759) babası ona İki Sicilya krallığı'nı bıraktı. Adadaki krallıkta Ferdinando III (1759-1816), yarımadadaki krallıkta (Napoli) Ferdinando IV (1759-1799; 1799-1806; 1815-16) adıyla hüküm sürdü. Krallık 1767'ye değin naiplik sistemine bağlanmasına karşın, 1776'ya değin Bernardo Tanucci tarafından yönetildi. Ferdinando I 1768'de Avusturyalı Maria-Carolina ile evlendi. Kocası üzerinde büyük bir etkisi olan Maria -Carolina, İspanya'ya çok yakınlaşan Tanucci'yi saf dışı bırakmayı başardı. Bakanlığa getirilen sir John Acton ile birlikte Ferdinando'yu Fransa'ya karşı bir koalisyona soktu (1793), sonra 1796 antlaşması'nın bozulmasını ve Fransızlar'ın işgalindeki Roma üzerine bir sefer düzenlemesini sağladı (1798). Fransızlar, Ferdinando'yu geri püskürttüler ve Sicilya'ya kaçmak zorunda bıraktılar; bu arada Napoli'ye girdiler (1799). Partenopea Cumhuriyeti ancak birkaç ay varlığını sürdürdü, İngilizler bir süre sonra Ferdinando'nun, başkentine geri dönmesini sağladılar. Bir barış antlaşması imzalayan Ferdinando, Napoléon Austerlitz'de avusturya-rus ordularıyla savaşırken silaha sarıldı (1805). Napoléon, yarımadadaki krallığı kardeşi Joseph'e bıraktı (1806). Ferdinando, Sicilya' ya kaçtı ve İngilizler'in egemenliğine girdi. İngilizler onu Maria-Carolina'yı uzaklaştırmak (1811) ve bir anayasa hazırlamak (1812) zorunda bıraktılar. Ferdinando, 1815'te Napoli'ye döndü, yeniden mutlak yönetimini kurdu ve Murat'yı kurşuna dizdirdi. Egemenliğindeki iki eyaleti "İki Sicilya krallığı" adı altında birleştirdi ve o tarihten başlayarak Ferdinando I adını aldı (1816). 1820'de general Pepe'nin yönettiği ayaklanma üzerine yeni bir anayasa hazırlayacağına söz vermek zorunda kaldı. Ancak kısa bir süre sonra, anayasayı savunmak bahanesiyle Laibach kongresi' ne katılan Ferdinando, Kutsal İttifak'ı kendi topraklarına müdahaleye kışkırtmaya çalıştı. 1821'de bir Avusturya ordusu ülkeyi işgal etti. Yerine büyük oğlu Francesco I geçti.

FERDİNANDO II Dİ BORBONE (Palermo 1810 - Caserta 1859), Calabria dukası, sonra İki Sicilya kralı (1830-1859). Kral Francesco I ile İspanya kralının kızı Maria-İsabel de Borbón'un büyük oğlu. Ferdinando II, 1830'da tahta çıktığında kendisinden çok şey bekleniyordu, ancak birkaç liberal yaklaşımdan sonra, yeni kral mutlakiyet yanlısı olduğunu gösterdi. Bu gelişme 1832'de Carbonariler' in Sicilya'da ve Abruzzi'de acımasızca bastırılan komplolarına ve ayaklanmalarına yol açtı. 1848'de kral bir devrimle karşı karşıya kaldı, parlamento kralın tahttan indirildiğini ilan etti. Krallık birliklerinin Sicilya'yı (Messina dışında) boşaltmasından ve Napoli'deki gösterilerden (27 ocak) sonra Ferdinando II bir anayasa kabul eden ilk italyan hükümdarı oldu.

Bk. resim sayfa 4042

Avusturya'ya karşı askeri birlikler ve bir filo gönderdi. Ama liberallerin bölünmeleri üzerine anayasayı uygulamaktan vazgeçti ve Pius IX, Avusturya'ya savaş açmayı reddedince kuvvetlerini geri çekti. Kendisine RE BOMBA adı takılmasına neden olan bir bombardımandan sonra Messina'yı (1848 eylül sonu), ardından Palermo'yu (mayıs 1849) geri aldı.

FERDİYE sıf. (ar. *ferdî*'nin dişl. *ferdiyye*). *Esk.* Fertle, kişiyle ilgili.

FERDİYET a. (ar. *ferdiyyet*). → BİREYSELLİK.

Giraudon

Ferdinand II von Habsburg
Justus Sustermans'ın bir resminden ayrıntı
Pitti sarayı, Floransa

Lauros-Giraudon

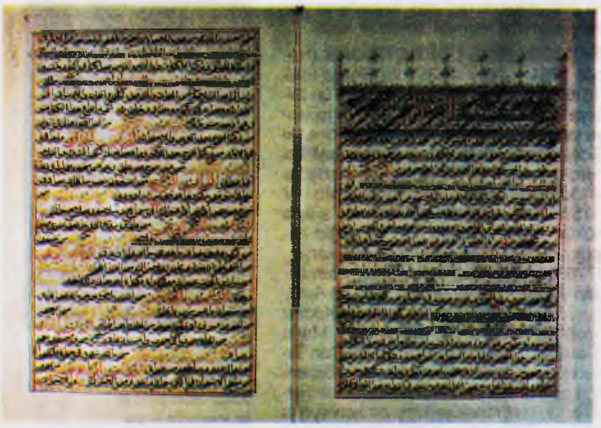

Ferdinando I ya da Ferrante
Pietro da Milano'ya mal edilen bir mermer büstten ayrıntı
Louvre müzesi, Paris

Tomsich-Ricciarini

Ferdinando I di Borbone
İki Sicilya kralı
ressamı bilinmeyen tutkalboya portre
San Martino Ulusal müzesi, Napoli

Ferec bade'ş şidde
farsça çevirisi
Süleymaniye kütüphanesi
İstanbul

Dagli Orti

Ferdinando II di Borbone
İki Sicilya kralı
G. Salomone'nin bir resminden ayrıntı
Krallık sarayı, Caserta

Károly Ferenczy
Güneşli sabah (1905)
Macar ulusal galerisi, Budapeşte

FERDIYETÇİ sıf. BİREYCİ'nin eşanlamlısı.

FERDİYETÇİLİK a. BİREYCİLİK'in eşanlamlısı.

FERE a. Mad. oc. Cevher ya da kayaç içinde kazılan yüksek eğimli (hatta dik) ve dar çaplı galeri. (Havalandırmada, personel aktarmada, cevher ya da dolgu malzemesi boşaltmada kullanılır. Cevher içinde kazılan fereye *başyukarı* denir) [Bk. *ansikl.* böl.] ||*Boşaltma feresi,* alt kata indirmek amacıyla cevher dökülen fere.
—ANSİKL. Mad. oc. Yeraltı işletmelerinde iki kat arasında personel, hava, cevher, dolgu malzemesi ya da gereç trafiğini sağlamak için daima ferelerden yararlanıldı. Ama mekanik kazı makinelerindeki gelişmeler fere kullanımını daha da artırdı.

Geleneksel başyukarı kazı yönteminde fere içinde ve arının birkaç metre altında, madencilerin lağım açmalarını ve bunları patlayıcıyla doldurmalarını kolaylaştırmak için bir platform kurmak gerekir. Her ateşlemeden önce platform sökülerek yıkılması önlenir ve sonra yeniden kurulur; ayrıca bütün lağım açma gereçleri boşaltılır ve hava iletim boruları sökülür. Ateşleme sonucu çöken cevher yerçekimi etkisiyle fere tabanında birikir ve buradan boşaltılır.

"ALIMAK" yönteminde platform yerine, personel ve gereç taşıyan ve bir kremayerle fereye çıkan bir tür mekanik asansör kabini kullanılır. Ateşleme anında kabin bir alt galeriye indirilerek patlama alanından uzaklaştırılır.

Başyukarı çap genişletme makinelerinin bulunuşu fere kazısında önemli gelişmeler sağladı; bu makineler işçilerin kazı sırasında fere içine girme zorunluluğunu ortadan kaldırdı. Bu teknik birkaç ayda birkaç yüz metrelik havalandırma fereleri açma, yeraltı çalışma koşullarını iyileştirme ve aktarma uzaklığını kısaltarak boşaltma ferelerini artırma olanağı verir. Yeni işletme yöntemlerinde cevher içinde açılmış fereleri sistemli biçimde genişletme anlayışı egemendir.

L. L.

FERE, Irak'ta, eski *Şuruppak**'ın yerinde bulunan arkeolojik sit alanı.

FEREC a. (ar. *ferec*). *Esk.* Tasadan, sıkıntıdan kurtulma; kederden, darlıktan sonra gelen sevinç.

FEREC (El-Melik ün-Nasır Zeynettin Ebu Sadat) [Kahire 1389 - Şam 1412], Mısır Memlukları sultanı (1399-1412). Sultan Berkuk'un oğlu. Ölen babasının yerine tahta çıktı ve yaşının küçüklüğü nedeniyle iki emirin gözetimine verildi. Bir ara yerine kardeşi Abdülaziz getirildiyse de (1405) kısa bir süre sonra tahtını yeniden elde etti. Dönemi, emirler arasında çekişmeler ve ayaklanmalarla geçti. Mısır'daki ayaklanmalarla bir ölçüde başa çıkabildi, ama Suriye'dekileri bastıramadı. Suriye'de ayaklanan Cekem, Nevruz, Şeyh ül-Mahmudi gibi emirlere karşı giriştiği savaşlar Laccun'da yenilgisiyle sonuçlandı. Kaçtığı Şam'da öldürüldü. Makrizi gibi tarihçiler onun Mısır ve Suriye'yi yıkıntı durumuna getirdiğini, paraya çok düşkün olduğunu ve ağır vergiler koyduğunu yazarlar.

Ferec bade'ş-şidde (El-), arap, iran ve türk edebiyatlarında çeşitli yazarlar tarafından derlenen hikâyelerin ortak adı (X. yy.). Tümünün ortak yanı sıkıntıdan sonra gelen ferahlık anlamındaki kitabın adıdır. Önce arap edebiyatında doğdu, sonradan yeni eklerle iran ve türk edebiyatına çeviri yoluyla girdi. Arap edebiyatında bu adı taşıyan ilk yapıtı el-Medaini yazdı, Ancak kitap günümüze ulaşmadı. Daha sonra Tenuhi, Ebüd Dünya, Kadı Ebül Hüseyin bu yolda ürün verdiler. Tenuhi'nin yapıtı on dört bölüme ayrılır, her bölümde on hikâye vardır (basılışı 1903-1904, 2c). Önsözünde el-Medaini'nin yazdıklarından yararlandığını ve kitabının adının *'el-Ferec bade'ş-şidde ve'd-dıyka* olduğunu belirtir. Hikâyeler çeşitli sıkıntılara uğrayanları yatıştırmak amacı güder. İdam mahkûmları, hastalar, mahpuslar, sürgünler ve âşıklar için ayrı ayrı bölümler ayrılmıştır. Farsça çevirilerinde genellikle Tenuhi'nin yapıtı temel alınmıştır. (Bir nüshası, Süleymaniye kütüphanesi, Ayasofya bölümü no. 3385'te kayıtlıdır.) Türkçe *Ferec bade'ş-şidde* çevirileri de farsçalarına dayanır. (Eski bir nüshası, Murat Molla kütüphanesi, no.1173'te kayıtlıdır) Ancak çevirenlerin kimlikleri kesinliğe kavuşmamıştır. Hikâyelerde olaylar, Harunurreşit döneminde geçer. Bin bir gece masallarından da izler taşır. Olumlu niteliklere sahip kahramanlar yaşamın güçlüklerini simgeleyen varlıklarla savaşırlar. Sonuçta kötüler iyilere yenik düşer. Konularını, tarihsel kişilerin yaşamlarından, ahlak ilkelerinden ve inançlarından alır. Kadercilik ve özverinin benimsetilmesini amaçlar. Yapıtın türkçesinde yer alan masal motifleri, halk edebiyatına özgü, kahramanlarının akla ve beceriye dayanan üstünlükleri, yurt sevgisi gibi öğeler taşır. (→ Kayn.)

FERECİ a. (ar. *ferec* ve *-i*'den *fereci*). *Esk.* Önü açık mevlevi hırkası.

FER'EN → FER'AN.

FERENCZI (Sándor), macar doktor ve psikanalist (Miskolc 1873 - Budapeşte 1933). 1906'dan başlayarak, Sigmund Freud'a bağlandı ve bu tarihten sonra Freud'un en önemli yandaşı ve ender dostlarından biri oldu. Jones ve Abraham ile, psikanalizin Avusturya dışında gelişmesine en çok katkıda bulunanlardan biridir. Freudcu düşüncelerin Macaristan'da gördüğü ilgi Ferenczi'ye bir klinik açma ve hatta Béla Kun'un kısa süreli hükümeti sırasında üniversitede psikanaliz dersleri verme olanağı sağladı. Ama, 1923'ten başlayarak, Freud ve Ferenczi arasında, aralarındaki duygusal bağların karmaşıklığıyla da beslenen düşünce ayrılıkları gözükmeye başladı. Özellikle tedavi yöntemi konusunda Ferenczi Freud'a karşı çıktı. Analiz olanların tedavi sırasında bilinçaltı itkileri yaşama eğilimleri üzerine Otto Rank ile (1923'te birlikte *Entwicklungszile der Psychoanalyse*'i [Psikanalizin gelişimi] yazdılar) aynı gözlemlerden yola çıkarak, yeni bir tedavi yöntemi önerdi. (→ ETKİN yöntem.)

Kuramsal düzeyde araştırmaları, psikanaliz kuramının biyolojik alana ya da kökenler psikanalizine bir uzantısı olan yeni bir bilimin, biyoanaliz biliminin kurulmasını amaçlar. Ferenczi *Thalassa zur Psychoanalyse der Sexualgewohnheit*'da (Cinsel yaşamın kökeninin psikanalizi) [1924], Haeckel ve Lamarck'ın evrimci kuramlarına dayanan bir varsayım ortaya attı. Buna göre, rahim içi yaşam, kökeni deniz olan yaşamın önceki biçimlerinin bir yinelemesi olacaktır. Doğum, bütün canlı varlıkların geri dönmek istedikleri bu ilk durumun yitimi demektir. Simgesel analize yaptığı ilginç katkının dışında Ferenczi, anne ve çocuğun ilk ilişkilerine daha özenli bir yaklaşım yolunu açmıştır.

FERENCZY (István), macar heykelci (Rimászombat, bugün Rimavská Sobota, 1792 - *ay. y.* 1856). Roma'da Canova'nın etkisinde kaldı ve Thorvaldsen'in atölyesine girdi.Başlıca yapıtları:Pius VII'nin madalyası, yazar Kulcsár'ın anıtı (Budapeşte) ve Csokonai, Kisfaludy ve Kazinczy adlı şairlerin büstleri.

FERENCZY (Károly), macar ressam (Viyana 1862 - Budapeşte 1917). Paris ve Münih'te öğrenim gördükten sonra, Nagybánya* açık hava okulunun öncüsü oldu. Coşkulu bir renkçiydi, günlük yaşamdan sahneler, figürler ve Macaristan manzaralarının fon olarak kullanıldığı, konularını Kutsal Kitap'tan alan resimler yaptı (*Dağda vaaz*, Macar ulusal galerisi, Budapeşte); —Oğlu BÉNI (Szentendre 1890 -Budapeşte 1967) heykelci, madalya ressamı ve desinatördü (Béla Bartók'un portresi); —Kızı NOÉMI (Szentendre 1890 -Budapeşte 1957) özellikle duvarlar için resim taslakları yaptı (*Sonbaharda bağlar*, Budapeşte).

FERENGİS a. (fars. sözc.). Esk. gökbil. Venüs gezegeni.

FERENTİNO, İtalya'da kent, Lazio'da (Frosinone ili), Ciociaria'nın batı sınırında; 16 000 nüf. 320'de kurulan, doğrudan Papalığa bağlı piskoposluk. Esk. *Ferentinum* (Latium siteleri Federasyonu'nun merkezi). Piskoposluk sarayı, eski akropolisin yerinde kurulduysa da akropolisin duvar kalıntıları hâlâ ayaktadır. XI. yy.'dan kalma katedral, gotik üslupta S. Maria Maggiore kilisesi.

FERENTİUM. Tar. coğ. Etrüsk kökenli kent, Viterbo'ya on kilometre kadar uzaklıkta. Bir tiyatro, bir hipodrom, bir su kemeri kalıntısı. 1172'de Viterbo Ferentium'u ortadan kaldırdı.

FERES a. (ar. *feres*). *Esk.* **1.** At, beygir: *Islah-ı nesl-i feres* (at ırkının ıslahı). **—2.** Satranç oyununda at.
—Esk. gökbil. Pegasus; kuzey burçlarından biri. ||*Feres-i âzam, feres-i ekber, feres-i sani*, Pegasus. ||*Feres-i evvel*, Equuleus.
—İsl. *Feres ül-hayat*, Cebrail'in bindiğine inanılan at.
—Oy. Satranç oyununda AT'ın eşanlamlısı.

FERETİKO a. Dokmc. Çözgüsü kenevir ipliği katılmış pamuktan, atkısı kenevir ipliğinden, bezayağı örgüyle dokunmuş çamaşırlık ince bez.
—ANSİKL. D. Karadeniz, özellikle Rize yöresinde dokunan *feretiko*'nun çözgüsü

kıvrak tire denen tek katlı pamuk ipliğindendir. Çözgülerin arasına dayanıklılığı artırmak ve vücudun havalanmasını sağlamak amacıyla on beş pamuk ipliğinde bir kenevir ipliği konmuştur. Eskiden kenevir ipliği bölge halkı tarafından yerli olarak üretildiği ve pamuk başka bölgelerden getirtildiği için, pamuk ipliğinden kazanç sağlamak amacıyla bu oran ¼'tü. Çözgüde kullanılan pamuk ipliğinin teri çekmesine karşın kenevir ipliğinin teri emip şişmemesi, dokuma gözeneklerinin kapanmamasını ve vücudun havalanmasını sağlar. Bu nedenle *feretiko* çamaşır yapımında sağlıklı bir dokuma türü olarak en çok aranan bezlerden olmuştur. Günümüzde ortadan kalkmış ilkel bir tezgâh türü olan *andi tezgâhı*'nda dokunan feretiko'nun eni çile hesabıyla saptanır, taraklarda numaralama bu çile hesabıyla olur. Çilesi 4,5 cm olan tarakta 9,5 çile üzerine dokunur. Taraktaki genişliği 43, bitmiş haldeki eni 40 cm'dir. Dokumada sıklık, atkı ve çözgüde 18-20 arasında değişir. Dokunduktan sonra kasarlama (ağartma) işleminden geçirilir. Bunun için dokumalar deniz ya da dere kıyısındaki çakıllar üzerine serilip üzerine deniz ya da dere suyu atılır. Kurudukça işlem yinelenir. Deniz suyundaki klor, dere suyundaki ozon az ölçüde olduğundan bu işlem 20-30 gün sürebilir. İyice ağardıktan sonra kullanıma hazır hale gelir. Bugün Rize yöresinde dokunan çeşitli tür dokumalar genel olarak Rize bezi adıyla anılmakla birlikte Rize bezi adıyla ünlenen asıl bu dokumadır.

FEREZDAK (Ebu Firaz Temmam bin Galip), arap şair (Yemame 641 ? - Basra 730). Temim kabilesinin Mücâşi altkolundandır Hz. Peygamber döneminde de yaşayan babasının halife Ali ile Muaviye arasındaki olaylara karıştığı sanılır. Ferezdak'ın aleviliğe karşı duyduğu ilgi babasından kaynaklanır. Güçlü belleği, konuşma yeteneği ile genç yaşta kabilesi içinde sivrildi. Emevi devletinin kuruluşu (661) üzerin Yemame'den ayrılarak Basra'ya geldi. Kendisine bir koruyucu bulmak amacıyla burada alevilere sempatisi olan ve Emeviler'e de bağlı görünen Beni Bekre kabilesi ile ilişki kurdu. Ancak, saraya kapılanma olanağı bulamadı. Özellikle, Basra valisi Ziyat Ebihi'den çekindiğinden Irak'tan ayrılarak Medine'ye gitti ve halktan yakınlık gördü (669). Ziyat bin Ebihi öldükten (675) bir süre sonra Irak'a döndü (686). Ziyat'ın yerine geçen oğlu Übeydullah kendisine iyi davrandı. Ferezdak, Emeviler'in Mervaniler kolu halifelerine övgü şiirleri yazdı.

Halife Velit I ve iki oğlu için söylediği kasideler sayesinde saray şairi oldu.

Şiirlerinden ve yaşamöyküsünden Ferezdak'ın korkak, şehvete düşkün, acımasız ve kendisini beğenen biri olduğu anlaşılır. Şiirlerinde sık sık müstehcen anlatımlara yer vermiştir. Kasidelerinin fahriye bölümlerinde daha çok kendisini ve ailesini över. 7 630 beyitlik *Divan*'ı Kahire'de basılmıştır (1936).

FERGAN (Eşref Edip) → EŞREF EDIP.

FERGANA, Güneydoğu Özbekistan'da kent, aynı adı taşıyan çanakta; 200 000 nüf. (1989). Tekstil merkezi. Antimon metalürjisi. Petrol rafinerisi. Petrokimya.

FERGANA, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan cumhuriyetlerinde, dağlar arasında uzanan çöküntü. K.'de Tien Şan ve G.'de Altay dağları arasında Fergana ovası, doğudan batıya doğru 300 km boyunca uzanır. Genişliği 100 km'yi geçmez. Burası, binlerce metrelik alanda tortulların ve döküntü gereçlerinin yığıştığı bir çöküntü havzasıdır. Tien Şan'ın güney yamacından doğan Narin (daha sonra birçok kol alarak Sir Derya'yı oluşturur) ırmağı Fergana ovasını sular. Eski sulama sistemleri 30'lu yıllarda başlatılan büyük boyutlu düzenleme çalışmaları çerçevesinde yeniden düzenlendi (büyük Fergana kanalı) ve yeni kanalların hizmete girmesiyle (kuzey kanalı, ortadaki Andican kanalı ve Namangan kanalı) çalışmalar tamamlandı. Hızlı nüfus artışı nedeniyle (km²'ye 150-300 kişi) yoğun tarım yöntemlerini uygulamaya koymak (pamuk, tahıllar, sebzeler, meyveler) ve yeraltı kaynaklarını (hidrokarbürler ve demirsiz cevherler) işletmek için çaba harcandı. Geleneksel ticaret kentleri olan Andican, Kokand, Margilan, Namangan bugün dönüştürme sanayileri (tekstil, besin) sayesinde canlılık kazanmaktadır. Fergana'daysa hidrokarbürleri işleme ve kimya sanayileri önemlidir.

—Tar. Eski Sogd topraklarının kuzey kesimini oluşturan Fergana Teknesi'nin ilk yerleşikleri İranlılar'dır. İ.Ö. II. yy.'dan başlayarak birçok kavmin göçüne ve geçişine sahne olan bölge, İ.S. VII. yy. ortalarında Batı Göktürk devleti'nin istilasına uğradı (658). Bu devletin çökmesi üzerine beyliklere bölünen Türkler'le müslüman Araplar arasında bir çekişme alanı durumuna geldi. Araplar'ın elinde kalan bölge, daha sonra Samaniler'in, X. yy. sonlarına doğru Karahanlılar'ın, ardından da Timurlular'ın denetimi altına girdi. XVI. yy.'dan başlayarak Özbekler'in egemenliğine geçen bölgenin büyük kesimi XVII. yy.'da Kırgızlar'ın elinde kaldı. XVII. yy. sonlarında büyük Özbek hanlığı yıkılınca, Hokand başkent olmak üzere yeni ve bağımsız bir özbek devleti kurmayı başaran Şahruh' un yönetimi altına giren bölge (1710), Özbek Türkleri'nin egemenliği süresince Hokand hanlığı adıyla anıldı. Hanlığın Ruslar tarafından ortadan kaldırılması (1876) sonucu Fergana Teknesi 1917'ye kadar Türkistan genel valiliğince yönetildi.

FERGANİ (Ahmet bin Muhammet bin Kesir **EL-**), arap gökbilimci (IX. yy.). Batı'da **Alfraganus** diye bilinir. Yaşamıyla ilgili bilgi yoktur. Hemen hepsi latinceye, bir bölümü ibraniceye çevrilerek Ferrara (1493), Nürnberg (1537) ve Paris'te (1546) basılan yapıtlarından gökcisimlerinin hareketlerini incelediği, deneye dayanan bilimsel çalışmalarda bulunduğu anlaşılır. Başlıca yapıtları; gökbilimle ilgili *Heyet il-eflak*, gökcisimlerinin hareketlerini anlatan *İlm ün-nücûm ve'l-hareket is-semaviyye*, yıldızlar hakkındaki *Ulus-i ilm ün-nücûm*, usturlap ve kullanılışını anlattığı *El-kâmil fi'l-usturlap* ve *fi sanat il-usturlap*, gökbilime giriş niteliğindeki *El-medhal ilâ ilm-i heyet il-eflak*.

FERGUS MÓR (öl. 501), Argyll'e gitmek üzere Ulster'den yola çıkan ve V. yy.'ın sonunda (495 ve 498 arasında) Dalriada krallığı'nı kuran scot kolonlarının önderi.

FERGUSON (Adam), ingiliz filozof ve tarihçi (Logierait, Perthshire, 1723 - Saint Andrews 1816). İskoç "sağduyu" okulunun temsilcilerindendi (bu okul descartesçılığa bağlanır). 1759'da Edinburgh Üniversitesi'nde profesör oldu. 1778'de kont Chesterfield ile birlikte yolculuğa çıktı; Amerikan kongresi ile antlaşma yapmak ve İngiltere ile ABD'yi uzlaştırmak için Kuzey Amerika'ya gönderilen heyette yer aldı. İskoçya'ya döndükten sonra kendini *The History of the Progress and Termination of the Roman Republic* (Roma Cumhuriyeti'nin ilerlemesi ve sonu) adlı büyük yapıtına verdi [1783]. Öbür yapıtları: *The Morality of Stage Plays Seriously Considered* (Ciddi olarak ele alınan tiyatro oyunlarından çıkarılacak ders) [1757] ve özellikle, *Essays on the History of Civil Society* (Sivil toplum tarihi üzerine denemeler) [1767].

FERGUSON (*sir* Samuel), irlandalı şair (Belfast 1810 - Dublin 1886). Birlikçi bir protestan olan ve İrlanda'yı ahlaksal bakımdan güçlü bir ülke durumuna getirmeyi dileyen Ferguson şiirleriyle olduğu kadar tarih incelemeleriyle de yeni gaelceyi yarattı (*Lays of the Western Gael*, 1865; *Congal*, 1872; *Ogham inscriptions in Ireland, Wales and Scotland*, 1887; *Collected Poems*, 1963).

FERGUSONİT a. (fr. *fergusonite;* iskoçyalı fizikçi R. *Ferguson*'dan). Miner. İsveç ve Grönland'da bulunan doğal niyobat.

FERGUSSON (Robert), iskoç şair (Edinburgh 1750 - *ay. y.* 1774). Cape Club'ın ünlü üyelerindendi; sinir buhranları içinde gücünü yitirdi ve akıl hastanesinde öldü. Yöresel dilde yazdığı ve Edinburgh'un batakhanelerini ve eğlencelerini anlatan şiirleri (*Auld Reekie*, 1773) Burns'e esin kaynağı olmuştur.

FERGUSSON (*sir* William), iskoçyalı cerrah ve anatomi bilgini (Prestonpans, East Lothian, 1808 - Londra 1877). Londra'da King's College'de cerrahtı; daha sonra kraliçe Victoria'nın özel cerrahı oldu.

FERGUSSON (James), iskoçyalı arkeolog (Ayr, İskoçya, 1808 - Londra 1886). Hindistan'a, Çin'e, Avrupa'ya, Asya'ya yolculuklar yaptı ve *Rock Temples of India* (Hindistan tapınaklarının tasviri) [1845], *Ancient Buddhist Architecture of India* (Hindistan'ın eski mimarisi) [1847], *A History of Architecture* (Mimarlık tarihi) [1865] gibi kitaplar yayımladı.

FERGUSSON (*sir* Charles), iskoçyalı general (Edinburgh 1865 - Maybole, Ayrshire, 1951). Sudan'da savaştı ve Birinci Dünya savaşı sırasında, Fransa'da, 2. ve 17. kolorduların kumandanlığını üstlendi. Almanya'daki ingiliz işgal bölgesinin valiliğini yaptı (1918-19), 1924'ten 1929'a kadar Yeni-Zelanda'nın genel valisi oldu.

Ferhad, Özbekistan'da hidroelektrik santralı, Fergana çıkışında. Bir sulama sistemini de besler.

FERHAN sıf. (ar. *ferḥān*). *Esk.* Sevinçli, neşeli, mutlu.

FERHAR, divan edebiyatında Türkistan'da Hıta ile Kaşgar arasında bulunduğu ve güzelleriyle ünlü olduğu kabul edilen şehir. Bu şehirde bulunan bir puthanede yetmiş güzel kız putlara hizmet edermiş. Değişik dinlerden olan birinin gelip o putlara tapınması üzerine rahipler, bu kızlardan birini o kişiye armağan olarak sunarmış. Divan şiirinde daha çok "put" ile birlikte ve sevgilinin güzelliğinden kinaye olarak anılır. Hıta'dan dolayı güzel koku ile Ferhar arasında ilgi kurulduğu da olur.

FERHAT a. (ar. *ferḥat*). *Esk.* Sevinç, neşe, rahatlık.

FERHAT sıf. (fars. *ferhād*). *Esk.* Güçlüğü yenerek bir yeri ele geçiren.

V. Seleznev- A.P.N.

Özbekistan'da Fergana'dan bir görünüm

Ferhat ile Şirin
safevi minyatürü
Topkapı sarayı müzesi
İstanbul

FERHAT, Parthlar'ın birçok kralının adı: **Ferhat I** (öl. İ.Ö. 171'e doğr.), İ.Ö. 178-171'e doğru kral —**Ferhat II** (öl. İ.Ö. 127), Mithridates I'in oğlu ve İ.Ö. 138'den 127'ye kadar kral; —**Ferhat III** (öl. İ.Ö. 57'ye doğr.), İ.Ö. 69'dan ölümüne kadar kral; —**Ferhat IV** (öl. İ.Ö. 2'ye doğr.), İ.Ö. 37'den ölümüne kadar kral, Orodes'in oğlu. Tahta çıkar çıkmaz istila hareketlerine girişti, Marcus Antonius'un romalı kuvvetlerini kılıçtan geçirdi (36). Zulümlerine karşı başlatılan bir isyan sonucu tahtından oldu ve yerine Tiridates II (ya da III) geçti. Geri döndü ve Tiridates, Ferhat'ın en küçük oğlunu yanına alarak Augustus'un yanına sığındı. Carres savaşı (İ.Ö. 53) sırasında Parthlar tarafından alınan bayraklara karşılık olarak, Augustus Tiridates II'yi Ferhat'a geri verdi. Ferhat romalı metresi tarafından öldürüldü.

FERHAT (Cermanus), hıristiyan arap dilci (Halep 1670 - ? 1732). Bir maruni ailesindendir. Doğduğu yerde müslüman ve hıristiyan bilginlerden ders alarak arap dili üzerindeki bilgisini ilerletti, latince öğrendi. Bir süre Kudüs'te kaldıktan (1693) sonra yerleştiği Lübnan'da maruni patriği Stephan el-Duveyhi'nin öğrencisi oldu. Bir manastırın başrahipliğine getirildi (1697). Çeşitli Akdeniz ülkelerine geziler yaptı. Halep patriği oldu. Bu görevdeyken arapça yazma yapıtlar koleksiyonu derledi. Sözlük, dilbilgisi, edebiyat, belagat ve beyan konularındaki yapıtlarından başlıcaları: *Müselleset ül-dürriye* (1705), *Bab ül-i'rab an lügat il-arab* (1718), *Bahs ül-metalib, Risalet ül-fevaid fi'l aruz, el-Tezkire fi'l-kavafi, Büluğ ül-arab fi ilm il-adab.*

Ferhat Paşa
Divan'ından bir sayfa
Süleymaniye kütüphanesi, İstanbul

Büyük Larousse

FERHAT EFENDİ, türk siyaset adamı. İkinci meşrutiyet'ten sonra açılan Meclisi mebusan'a, İttihat ve Terakki'den Trablusgarp mebusu olarak seçildi. Bir grup arkadaşıyla birlikte İttihat ve Terakki'den koparak Ahali* fırkası kurucuları arasında yer aldı (1910).

Ferhat ile Şirin, mesnevi, halk hikâyesi, karagöz oyunu vb.'ye konu olmuş aşk serüveni. Ferhat'ın halktan bir kimse, ressam ve mimar, sevgilisi Şirin'in Armen ülkesi melikesi Mehin (Mehmene) Banu'nun yeğeni olduğu anlatılır. İki sevgilinin ilişkileri *Hüsrev ile Şirin* mesnevilerinin bir bölümünü oluşturur. Bilindiği kadarıyla hikâye ilkönce Firdevsi'nin *Şehname*'sinde işlenmiş, iki yüzyıl sonra Senai tarafından ayrı bir eser olarak kaleme alınmış, ardından Nizami tarafından konu edinilmiştir. Nizami'den sonra hemen tamamı *Hüsrev ü Şirin* mesnevileri içinde olmak üzere pek çok iran ve türk şairince işlendi. Türk edebiyatında ilk kez Nizami'nin yapıtından kıpçakçaya çevrilmiş *Hüsrev ü Şirin* mesnevisi içinde yer alan hikâye, Şeyhi, Ahmet Rıdvan, Muidi, Hayati, Harimi, Ahi, Celili, Lamii vb.'nin mesnevilerine de konu oldu. Hikâyeyi çağataycada *Ferhat ü Şirin* adı altında ve *Hüsrev ü Şirin*'den ayrı olarak işleyen ise Ali Şir Nevai'dir. Nevai, Ferhat'ı Çin hakanının oğlu olarak göstermiştir. Ferhat tılsımlı aynada Şirin'in resmini görüp ona âşık olur. Şapur adlı nakkaşla onu bulmak için Armen diyarına doğru yola çıkarlar. Yolda bir dağı kazmakta olan insanlar görerek onların Şirin'in köşküne su götürmek için çalıştıklarını öğrenirler. Ferhat iki yüz ustanın üç yılda getiremediği suyu bir günde Şirin'in kasrına getirir; ikisi birbirlerine âşık olurlar. O sırada Hüsrev de gönlünü kaptırdığı Şirin'i elde etmek için ordusuyla Armen ülkesine saldırır, Ferhat onlara engel olur. Hüsrev Şirin'in kendisiyle evlendiği haberini Ferhat'a ulaştırır, o da balyozuyla kendini öldürür. Olayları öğrenen Şirin, Ferhat'ın mezarı başında can verir. Karagöz oyununda gülmece öğesi de katılarak mutlu sona bağlanan serüveni aynı adı taşıyan oyununda ele alan Nâzım Hikmet, Ferhat'ın dağdan su getirmesi motifini işlerken insanlığa yararlı olmanın kişisel sevgiyi nasıl gölgede bıraktığını gösterir.

FERHAT PAŞA, türk sadrazam (öl. İstanbul 1595). Arnavutluk'tan devşirme olarak getirildi. Enderun'da yetişti. Baş imrahor oldu. Süleyman I'in (Kanuni) Zigetvar seferine katıldı; sefer sırasında ölen padişahın cenazesini İstanbul'a getirdi. 1581'de yeniçeri ağalığına atandı. Şehzade Mehmet'in (III) sünnet töreni sırasında yeniçerilerle sipahiler arasında çıkan olaylar yüzünden sadrazam Koca Sinan Paşa tarafından azledildi (1582). Koca Sinan Paşa sadrazamlıktan alınınca Rumeli beylerbeyliğine getirildi. Sadrazam Siyavuş Paşa'nın desteğiyle vezir rütbesi aldı ve Doğu serdarlığına atandı (1583). Erivan'ı fethetti, Gürcistan'daki kaleleri berkitti. Askerlerin yarattığı huzursuzluğa engel olamayınca İstanbul'a çağrıldı. Özdemiroğlu Osman Paşa'nın ölümü üzerine ikinci kez Doğu serdarlığına atandı (1586). Kazandığı başarılarla Safeviler'i anlaşma yapmak zorunda bıraktı. Koca Sinan Paşa'nın azledilmesi üzerine sadrazamlığa getirildi (1591). Yeniçerilerin Erzurum esnafıyla giriştiği çatışmaya engel olamayınca, sekiz ay sonra azledildi. Sadaret kaymakamı oldu (1593). İkinci kez sadrazamlığa getirildi (1595). Eflak seferinde bulunduğu sırada rakibi Koca Sinan Paşa, şeyhülislama ve sadaret kaymakamına rüşvet vererek yardım almasına engel oldu. Sinan Paşa'nın yandaşlarınca Eflak voyvodası ile anlaştığı yolunda yayılan dedikodular üzerine azledildi. Gizlice geldiği İstanbul'da Safiye Sultan'ın aracılığıyla oturma izni aldı. Ancak Koca Sinan Paşa'nın girişimleriyle idam edildi.

FERHAT PAŞA, türk şair (öl. Kandiye 1798). Bostancıbaşılık ve kapıcıbaşılık gibi saray hizmetlerinden sonra Hotin muhafızlığına gönderildi. Adana, Selanik, İnebahtı ve Hanya valiliklerinde bulundu. *Divan*'ı (Süleymaniye kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi bölümü, no. 3831) vardır.

FERHENG a. (fars. *ferheng*). *Esk.* **1.** Bilgi, hüner, ustalık. **—2.** Akıl, yetenek, edep. **—3.** Farsça sözlük kitabı: *Ferheng-i Nasıri* (Nasıri'nin farsça sözlüğü). *Ferheng-i Ziya* (Ziya'nın farsça sözlüğü) vb.

FERHENG (Ebülkasım bin Mirza Muhammet), iranlı şair (Şiraz 1826 - ? 1891). Öğrenimini babasından ve dönemin ünlü şair ve bilginlerinden olan ağabeyi Vekar'dan gördü. Gizemli bilgilerle birlikte birçok alanda geniş bilgi edindi. Ağabeyi ile birlikte bir süre Tahran'da bulunduktan (1885-1887) sonra Şiraz'a döndü. Önde gelen devlet adamları için yazdığı övgü şiirleriyle saygınlık kazandı ve rahat bir yaşam sürdü. Horasan üslubu ile yazdığı şiirleri, kendisine özgü bir incelik taşır. Şiirlerinin sayısı yirmi bini bulur.

Ferheng-i Şuûri (Lisan ül-acem), Hasan Şuûri'nin hazırladığı farsça-türkçe sözlük (Müteferrika baskısı 1742, 2 c). Sözlükte 22 500 kadar farsça sözcüğün türkçe karşılıkları verilmiştir. Her bir sözcük, İran şairlerinden seçilmiş beyitlerle örneklendirilmiştir.

Ferhengname-i sadi, Hoca Mesut'un, İran şairlerinden Sadi'nin *Bostan* adlı ünlü yapıtından seçilmiş şiirlerin türkçeye çevirisidir (1354). Eski Anadolu türkçesinin güzel örneklerinden biri olan 1 703 beyitlik yapıt halka öğüt vermek için yazılmıştır. Velet Çelebi ve Kilisli Rifat tarafından yayımlanmıştır (1924).

FERHUNDE sıf. (fars. *ferhunde*). *Esk.* **1.** Uğurlu, kutlu: *"Gelir ya da geçer ferhunde demler eski âlemler"* (Nedim, XVIII. yy.). **—2.** *Ferhunde-fal,* falı uğurlu, kutlu çıkan; talihli. ‖ *Ferhunde-pa* ya da *ferhunde-pay,* ayağı uğurlu olan: *"Müşerref olmadı kasr-ı evvel ferhunde-pâylerle"* (Nedim, XVIII. yy.). ‖ *Ferhunde-rây, iyi şeyler düşünen; görüşleri uğur getiren.* ‖ *Ferhunde-tâli,* talihi, bahtı yaver, kutlu.

FERHUNDEGİ a. (fars. *ferhunde* ve *-î*'den *ferhundegî*). *Esk.* Kutluluk, uğurluluk.

FER'Î, FER'İYE sıf.(ar. *fer'*'den *fer'î*, dişl. *fer'iye*). *Esk.* **1.** Kökten olmayan, ayrıntı niteliği taşıyan, dallara, kollara ait olan. **—2.** İkinci derecede olan.
—Huk. *Fer'i borç,* asıl borca bağlı olan borç. (Örneğin kefilin borcu bu tür bir borçtur Asıl borç herhangi bir nedenle sona erince kefillik de sona erer.) ‖ *Fer'i ceza,* asıl cezanın etkinliğini kolaylaştırmak ya da suçlunun tekrar suç işlemesini önlemek amacıyla mahkemenin asıl cezayla birlikte kararlaştırdığı ek ceza. (Örneğin kamu hizmetlerinden yasaklanma, genel güvenlik gözetimi.) ‖ *Fer'i dava,* tarafların mahkemeden asıl davayla birlikte buna ek olarak bir istemde bulunmaları. (Örneğin boşanmayla birlikte tazminat istenmesi.) ‖ *Fer'i fail* → FAİL. ‖ *Fer'i haklar,* asıl hakkın kapsamını genişleten ya da bu hakları güvenceye alan yan haklar. (Örneğin asıl alacağa göre faiz, bir alacağın güvenceye alınmasını sağlayan kefalet ve rehin gibi.) ‖ *Fer'i müdahale* → MÜDAHALE. ‖ *Fer'i zilyetlik* → ZİLYETLİK.

FERİA a. (*kutlama günü* anlamında isp. sözc.). Güney Fransa ve İspanya'da her yıl panayır şenlikleri ve boğa güreşleriyle gerçekleşen bayram.

FERİA (*duc* DE) → SUÁREZ DE FIGUEROA (Gómez).

FERİAE a. (lat. tatil günü anlamındaki *feria*'nın çoğulu). Esk. Rom. Her türlü çalışmanın yasak olduğu gün.

—ANSİKL. Esk. Rom. Feria'lar tanrılara adanan günlerdi; bu günlerin hepsinde gösterişli şölenler yapma zorunluluğu yoktu. Çok gerekli durumlar dışında, dinle ilgisi olmayan işlerin bırakılması feria'ların en belirgin özelliğiydi. Özel bayramlar, yıldönümleri düzenlenirdi. Kurban adama bu günlerin başlıca töreniydi. İşi bırakma uygulaması kısa sürede geçerliliğini yitirdi.

Albanus dağında Latin konfederasyonu tarafından Iupiter Latiaris onuruna düzenlenen törenlere latin feria'ları denirdi. Bu konfederasyon İ.Ö. 338'de dağıldı, ama feria'lar Geç İmparatorluğa değin sürdü. İlk iki gün halk eğlencelerine ayrılmıştı. Üçüncü gün, gösterişli bir törenden sonra Roma konsülü, Iupiter'e beyaz bir boğa kurban ederdi.

Feriale Duranum. Esk. Rom. Ordu tarafından resmen kutlanan bayramların yazıldığı takvim. Fırat kıyısında Dura-Europos'ta konaklayan palmyralı bir piyade bölüğünün arşivinde bulundu. İ.S. 225-227 yıllarından kaldığı sanılmaktadır.

FERİBOT a. (ing. *ferry-boat, ferry,* geçiş ve *boat,* gemi'den). Trenlerin ya da taşıtların ve bunların yolcularının taşınması için özel olarak düzenlenmiş gemi. (ABD'de deplasmanı 8 000 t olan ve 100 vagona dek taşıyabilen feribotlar vardır.)

—ANSİKL. 1950'lerde ortaya çıkan bu gemi tipi, izlenecek yol üzerinde bir kesinti oluşturan kısa deniz yollarında çok kullanılır.

Feribotların ana yapısı araba güvertesinin çevresinde yükselir; yolcular bu bölüme doğrudan geminin arkasındaki kapılardan girerler. Feribotların baş bodoslamasında da çoğunlukla, arabaların çıkmasını (ya da girmesini) sağlayan bir kapı bulunur; bu konumlama taşıtların gemi içindeki manevralarını kolaylaştırır. Feribotlarla genellikle kamyonlar ya da şehirlerarası otobüsler gibi büyük taşıtlar taşınır.

Feribotların oldukça özel bir yapısı vardır; çünkü geminin ortasında, enine bölme perdesi içermeyen ve boyuna dar kaportalarla ayrılmış çok yüksek bir garajın bulunması, geminin yalpalamasını önlemek için bu dar kaportalar ile önde ve arkada yer alan bölme perdelerinin berkitilmesi gerekir.

Sızdırmaz bölme perdelerinin araba güvertesinin altında kalması ve daha dar olması zorunludur. Feribotlar genellikle, liman içi manevraları kolaylaştıran aygıtlarla donatılır: değişken aralıklı pervaneler, pruva pervaneleri.

FERİD a. (fars. *ferid*). *Esk.* Avcı kuş.

◆ sıf. Donmuş, katılaşmış nesneler için kullanılır.

FERİDE sıf. (fars. *feride*). *Esk.* Kendi düşüncesiyle hareket eden, başına buyruk, gururlu, kibirli.

FERİDETTİN ATTAR → ATTAR (Feridettin Muhammet bin İbrahim).

FERİDİ Üsküplü, Haraççızade Hüsam diye de tanınır. Türk şair (XVI. yy.). Sehi ve Latifi tezkirelerinde özellikle iyi kaside yazan bir şair olduğu belirtilmiştir.

FERİDUN a. (fars. *feridun*). *Esk.* Sekizinci kat gök.

FERİDUN, İranlılar'ın efsanevi hükümdarı (yaklş. İ.Ö. VIII. yy.). Yaşamına ilişkin bilgiler Herodotos'a ve Firdevsi'nin *Şehname*'sine dayanır. Bunlara göre Pişdad hanedanının beşinci hükümdarı ve Cemşit'in torunudur. Cemşit yönetiminin son yıllarında ortaya çıkan Dahhâk adlı zalimi Kâve'nin önderliğinde öldüren halk tarafından tahta çıkarıldı. Turan'ı ve arap ülkelerini topraklarına kattı, daha sonra ülkesini oğulları arasında paylaştırdı. Adı günümüz İranlılar'ı arasında sıkça kullanılmaktadır.

—ANSİKL. Ed. Divan edebiyatında *Şehname*'den kaynaklanan birçok iranlı kahraman gibi sık sık sözkonusu edilmiştir. Özellikle methiyelerde, övgüsü yapılan büyüğün fazilet ve adaletlerinden bahsedilecekse Feridun'a benzetilmesi gelenek olmuştur: *Husrevâ sen şol Feridun'sun ki ednâ bendenin / Hâk-i pâyı cevher-i tâc-ı ser-i Hakan'dır* (Ey hükümdar, sen öyle bir Feridun'sun ki senin kölenin ayağının toprağı bile, Çin hükümdarı Hakan'ın tacına mücevherdir) [Ahmet Paşa].

FERİDUN AHMET BEY, türk nişancı (öl. İstanbul 1583). Defterdar Çivizade Abdullah Çelebi'nin yanında yetişti. Çivizade'nin ölümü üzerine o sırada Rumeli beylerbeyi olan Sokullu Mehmet Paşa'nın sırkâtibi oldu (1553). Sokullu'nun sadrazam olmasından sonra devlet işlerindeki etkinliği arttı. Şehzade Bayezit'in İran tarafından geri verilmesi ve Zigetvar'da Kanuni'nin ölümü üzerine baş gösteren bunalım sırasında önemli rol oynadı. Reisülküttap (1570-1573), ardından da nişancı (1573-1576) oldu. Selim II'nin ölümü üzerine tahta çıkmak için İstanbul'a hareket eden Murat III'e hazırladığı *Münşeat*'ını sundu (1575). Ancak, Sokullu'nun yakını olduğu için ilgi görmedi. İstanbul'dan uzaklaştırılarak, Smederevo (1577), dört ay sonra da Köstendil sancak beyliği ile görevlendirildi. İstanbul'a çağrılarak ikinci kez nişancılığa atandı (1581). Kuruluşundan Murat III dönemine kadarki osmanlı padişahlarının mektuplarını içeren *Münşeat üs-selatin* adlı yapıtı iki cilttir. 1848 ve 1858'de iki kez basıldı. Ayrıca islamiyetin ilk yıllarına ait belgeler de yapıtta yer almaktadır. Bundan başka Zigetvar savaşı'nı anlatan *Nüzhet ül-ahbâr der sefer-i Sigetvâr* adlı bir kitabıyla 1563'e kadar gelen Fransa tarihi çevirisi vardır.

FERİDUN ALİ ŞİR ÇELEBİ, türk şair (Bosna ? - İstanbul 1658). Yaşamı hakkında fazla bilgi yoktur. Evkaf kâtipliğinde bulundu. Şiirlerinin çoğu tasavvuf içeriklidir. *Divan*'ı (Süleymaniye kütüphanesi, Lala İsmail Efendi bölümü, no. 470) vardır.

FERİH sıf. (ar. *ferah*'tan *ferih*). *Esk.* **1.** Sevinçli, neşeli: *"Ferih ve âzâde-ser sevişmek için..."* (C.S. Erozan). **—2.** *Ferih fahur, ferah fahur,* bolluk içinde, kimseye muhtaç olmadan; sevinçli olarak, iftihar ederek: *"Plajda çıplakken ferih fahur, sağlam adımlarla göğsünü gererek dolaşırken..."* (R. H. Karay). ‖ *Ferih-ül-bâl,* gönlü, içi rahat.

Ferihegyi repülőtér, Budapeşte'de uluslararası havalimanı, başkentin G.-D.'sunda.

FERİK a. (ar. *ferik*). *Esk.* **1.** İnsan topluluğu; fırkadan büyük topluluk. **—2.** Tümgeneral ve korgenerallere verilen san.

—Ask. tar. Osmanlı ordusunda ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında türk ordusunda kullanılan yüksek bir rütbe. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Feriki evvel,* korgeneral. ‖ *Feriki sani,* tümgeneral.

—Esk. denizc. *Ferik amiral,* osmanlı donanmasında koramiral karşılığı rütbe.

—ANSİKL. Ask. tar. Ferik rütbesi, Mahmut II'nin orduda yaptığı düzenlemeler sırasında, 1828'den sonra kullanılmaya başladı. Asakiri* mansurei Muhammediye ordusunun iki ana bölümünün (hassa, mansure) komutanı olan ferikler, rütbece "mirliva"dan büyük, "müşir"den küçüktü. Teşrifatta ise mülki rütbelerden "saniye sınıfı evvel"e, ilmi rütbelerden "Anadolu kazaskerliği"ne eşit derece olarak benimsenmişti. 1838'de yapılan bir düzenlemeyle "ülâ" ile "Rumeli kazaskerliği"ne, 1847'deki düzenlemeyle de "İstanbul payesi" ile "Rumeli beylerbeyliği"ne denk bir rütbe olarak benimsendi. 1903'te feriklikle müşirlik arasında daha büyük bir rütbe ve unvan olan "birinci feriklik" rütbesi konuldu. Paşa sınıfından sayılan feriklerin adlarının önüne konuşma ve yazışmalarda "saadetlu" sözcüğü eklenirdi.

Cumhuriyet'in ilanından sonra bir süre daha kullanılan ferik rütbesi, 1934'te çıkarılan 5290 sayılı yasayla "paşa" unvanıyla birlikte kaldırıldı. Bu düzenlemeden sonra tuğgenerali izleyen "tümgeneral" rütbesi ferikliğe en yakın rütbe sayılır.

Danimarka demiryolları

Danimarka demiryolları'nın bir **feribotuna** bir yük treni yüklenirken

FERİK a. **1.** *Yörs.* Kümes hayvanları ile bıldırcın, keklik gibi kuşların civcivlikten çıkmış yavruları. **—2.** Gevrek ve lezzetli bir elma türü.

FERİKAN çoğl. a. (ar. *ferik*'in fars. çoğl. *ferikân*). *Esk.* **1.** Topluluklar. **—2.** Tümgeneraller ve korgeneraller.

FERİKAYN a. (ar. *ferik*'in ikili çoğl. *ferikayn*). *Esk.* İki asker topluluğu, iki taraf: *Tekabül-i ferikayn* (iki düşman tarafın karşılaşması).

Feriköy spor kulübü, türk spor kulübü. 1927'de İstanbul'un Feriköy semti gençleri tarafından kırmızı-beyaz renkli formayla kuruldu. Amatör kümelerde kazandığı şampiyonluklarla adını duyurdu. Profesyonelliğin kabulünden sonra İstanbul Profesyonel ikinci lig şampiyonu oldu (1957-1958) ve 1959-1968 arası Türkiye Birinci ligi'nde oynadı. 1968'de Türkiye İkinci ligi'ne, 1975'te Türkiye Üçüncü ligi'ne düştü.

FER-İ MUHAMMES → FER.

FERİPİRİN a. (fr. *ferripyrine*). Demir klorür ile antipirin birleşiği. (Yerel bir kan durdurucudur.) [Eşanl. FERROPİRİN.]

FERİSİLER çoğl. a. İ.Ö. II. yüzyılda ortaya çıkan ve hıristiyanlığın ilk yıllarında

Feridun Ali Şir Çelebi
Divan'ından bir sayfa
Süleymaniye kütüphanesi, İstanbul

önemli bir siyasal ve dinsel hareket oluşturan bir yahudi tarikatının üyeleri.
—ANSİKL. Ferisiler Makabi ayaklanmasını destekleyen Hassidim*ler'in soyundandır. Hirkan I döneminde (134-104) Hasmonlar'ın siyasetini ve dinsel yönelimlerini engellemek amacıyla bir örgüt oluşturdular. Flavius Josephus ve İncil aracılığıyla tanınırlar. Sadukiler ve essenlilerin tersine halk tarafından çok sevilen ferisiler gerçekte halkın dinsel rehberi ve önderiydiler. Musa'nın yasasına ve eskilerin geleneklerine (Saduki dinsel aristokrasi tarafından kabul edilmeyen) bağlılıkları dinsel yaşamın yeni durumlara güvenilir bir uyumu için kolaylık sağlıyor, öğreti düzeyinde, hıristiyanlığın da benimseyeceği yeni düşüncelerin (meleklerin varlığı, dirilme, son yargı günü) derinleştirilmesi için elverişli bir ortam sağlıyordu. Katılıkları yahudilerin ve hıristiyanların tepkisini çekmişse de, bu durum etkilerinin önemini azaltmamıştır. Ferisiler yahudiliğin en ateşli savunucuları olmuşlar ve İ.S. 70'te Süleyman peygamberin tapınağının yıkılması ve İsrail krallığı'nın (→ İBRANİLER) son bulması sırasında bu dini yok olmaktan kurtarmışlardır. Öğretileri haham edebiyatı (→ HAHAMCILIK) ve özellikle de Talmud'da yer almıştır. İkinci Tapınak döneminden sonra "Ferisilik ve yahudilik birlikte yayılmıştır" (M. Simon).

FERİŞTE → FİRİŞTE.

FERİŞTEGÂN → FİRİŞTEGÂN.

FERİT sıf. (ar. *ferd*'den *ferid*). *Esk.* **1.** Tek, eşi benzeri olmayan, eşsiz, üstün. **—2.** *Ferid-ül-asr, ferid-üz-zaman,* çağının, zamanının bir tanesi.

◆ a. Değerli inci; dizilmiş inci.

FERİT HASAN, türk matematikçi (İstanbul 1871 - *ay. y.* 1918). Darüşşafaka'yı bitirdikten (1890) sonra Paris'e giderek telgraf mühendisliği öğrenimi gördü. Türkiye'ye dönünce Darüşşafaka ve Darülmuallimin'de matematik öğretmeni olarak görev yaptı. Daha sonra Telgraf fabrikası, Darphane ve İtibarı milli bankası müdürlüklerinde bulundu. Son Meclisi mebusan'a İstanbul mebusu olarak girdi. Başlıca yapıtları: *Nakit ve itibar-ı mali, Bankacılık, Hesab-ı ticari.*

FERİT OSMAN PAŞA → OSMAN PAŞA (Ferit).

FERİT PAŞA (Abdülhamit), türk vezir (İstanbul 1814 - *ay. y* 1875). Babıâli'ye kâtip olarak girdi. Güzel yazısıyla Abdülmecit'in dikkatini çekince saraya alındı (1841). Mabeyn başkâtibi oldu (1849). Sait Paşa'ya valilik fermanını götürmek göreviyle Mısır'a gönderildi (1854). Devlet işleri hakkında padişahı etkilemesi yüzünden sadrazam Mustafa Reşit Paşa'nın isteğiyle azledildi (1855). Ancak padişah tarafından seraskerlik müsteşarlığına atandı. Masarifi askeriye (1861), Meclisi vâlâ üyesi (1863, 1865), evkafı hümayun nazırı (1865, 1866) oldu. Bir ara Adile Sultan'ın kethüdalığını yaptı. Şûrayı devlet üyeliğine getirildi (1868). Abdülaziz tarafından, sadrazam Ali Paşa'ya sorulmadan atanması üzerine sadrazam bu müsteşarlığı kaldırınca açıkta kaldı. 1869'da Divanı ahkâmı adliye'de nizamiye mahkemeleri başkanlığına atandı. 1871'de Pertevniyal Sultan'ın kethüdası, buna ek olarak da Hazinei hassa nazırı ve Mabeyn müşiri oldu. Böylece tümüyle saray hizmetine girdi. Bir ara bahriye nazırı vekilliği yaptı.

FERİT PAŞA (Mehmet), **Avlonyalı** —denir, türk sadrazam (Yanya 1851 - San Remo 1914). Yanya'daki rum lisesini bitirdi. Resmo cinayet mahkemesi başkâtibi (1867), Kandiye tahrirat kalemi kâtibi (1870) oldu. Girit valisi Rauf Paşa'nın yanında çalıştı. Çeşitli aşamalardaki (Zvornik tahrirat müdürlüğü, Bulgaristan komiser muavinliği, Diyarbakır adliye müfettişliği) devlet görevlerinden sonra Konya valiliğine getirildi (1893). Kentin bayındırlığını sağladı; yöredeki eşkıyayı sindirdi. Konya'ya su getirilmesi için hazırlattığı projenin finansmanını sağlayan Almanlar'la yakın ilişki kurdu. Abdurrahman Paşa'nın yerine adliye nazırı olarak atanmak üzere İstanbul'a çağrıldıysa da Konya'da kalması uygun görüldü. 1902'de İstanbul'da kurulan Rumeli vilayatı ıslahat komisyonu başkanlığına getirildi. Sadrazamlığa atandı (1903). Gençliğinde Arnavutluk'un bağımsızlığı için Drita adlı bir örgüt kurduğu öne sürülen Ferit Paşa'nın aniden bu göreve getirilmesinde alman elçisinin etkisi olduğu söylenir. Sadrazamlığı süresince İttihat ve Terakki'nin etkinliklerine göz yumduğu, Arnavutluk'taki meşrutiyet yandaşlarını el altından desteklediği kuşkusu yaygınlaşınca II. Meşrutiyet'in ilanından bir gün önce azledildi. Aydın vali vekili bulunduğu sırada, Tevfik Paşa kabinesinde dahiliye nazırı oldu (1909). Talat Paşa'yı dahiliye nazırlığına getirmeye çalışan İttihat ve Terakki'nin baskıları yüzünden istifa etti. Ahmet Muhtar Paşa tarafından yeniden aynı göreve getirilmek istendiyse de yaşlılığını öne sürerek kabul etmedi. Âyan meclisi başkanlığına getirildi (1912). Kâmil Paşa kabinesinin düşmesinden sonra azledildi (1913); Mısır'a gitti. Ülkeye dönmesi sadrazam Sait Paşa tarafından engellenince Avrupa'ya geçti. İlk Arnavutluk kralı Wied'li Wilhelm'in Arnavutluk hükümetinin başına geçmesi için yaptığı öneriyi geri çevirdi.

FERİT PAŞA (Mehmet) **Damat** → DAMAT FERİT PAŞA.

FERİT PAŞA (Ali), türk siyaset adamı (Kahire 1860 - İstanbul 1937). Mühendishane'yi bitirdi (1879). 31 Mart vakası'ndan sonra divanıharp üyeliği yaptı. Selanik vali vekilliğinde bulundu. Mahmut Şevket Paşa ile arası açılınca Diyarbakır'a gönderildi. Sulh ve selamet fırkası ile Milli kongre cemiyeti kurucuları arasında yer aldı. Mehmet VI'nın (Vahidettin) topladığı Birinci saltanat şûrası'na (26 mayıs 1919) Sulh ve selamet fırkası temsilcisi olarak katıldı. Tevfik Paşa'nın dördüncü, Damat Ferit Paşa'nın ikinci kabinelerinde harbiye nazırı olarak görev yaptı. Damat Ferit Paşa'nın kabinesinde görev alması tepkilere yol açınca partisinden, Anadolu'daki kurtuluş mücadelesine yakınlığından ötürü de kabinedeki görevinden ayrıldı.

FER'İYE → FER'İ.

Feriye faciası, Abdülaziz'in tahttan indirildikten sonra oturtulduğu Feriye sarayı'nda intihar etmesi ya da bir sava göre öldürülmesi olayına bazı osmanlı kaynaklarında verilen ad.

Feriye sarayları, İstanbul'da Boğaziçi'nde, Beşiktaş'la Ortaköy arasındaki yalı saraylar. Üç bölümden oluşan bu saraylar, kışlık evleri bulunmayan, hanedana ait kişilere ayrılmıştı. Sultan Abdülaziz 3 haziran 1876'da burada intihar etmiş, ya da öldürülmüştü. Günümüzde bu yapılar okul olarak kullanılmaktadır.

FERİZLİ, Marmara bölgesinde Sakarya iline bağlı ilçe; 16 086 nüf. (1990); 15 köy. Merkezi, Adapazarı'nın 21 km kuzeyinde *Ferizli,* 5 058 nüf. (1990).

FERKAD a. (ar. *fer kad*). Esk. gökbil. Küçükayı'daki iki parlak yıldızdan biri.

FERKADAN a. (ar. *ferkad*'dan ikili çoğl. *ferkadan*). Esk. gökbil. Büyükayı yıldız kümesinin *Düb* ve *Merak* adındaki iki parlak yıldızı.

FERKADANİ a. (ar. *ferkadan* ve *-i*'den *ferkadâni*). Esk. gökbil. Küçükayı yıldız kümesi.

FERKESEDUGU, Fildişi Kıyısı'nın kuzeyinde kent, yönetim bölgesi merkezi; Abican demiryolu buradan geçer. Ticaret merkezi. Şeker tesisleri. *—Ferkesedugu yönetim bölgesi,* 18 000 km²; 90 000 nüf.

FERKİ, asıl adı **İbrahim Sipahi,** türk halk şairi (Prizren, Kosova, 1867 - Mitroviça, Kosova, 1908). Bir süre öğrenim gördü. Prizren'de bir yıl belediye kâtipliği yaptı. Kahvelerde saz çalıp türkü söyleyerek ve yazdığı manileri satarak geçimini sağladı. Üsküp, Selanik ve İstanbul'da bulundu, yaygın bir ün kazandı. Onu kıskanan âşıklarca zehirlenerek öldürüldüğü söylenir. Döneminin toplumsal yaşamını, olaylarını ve Türk-Yunan savaşı'nı konu alan destanlar yazdı: Destanı bekâr ve evli, Destanı kahveci ile komarcı, Destanı yalancı ile doğru, Destanı gelin ile kaynana, Destanı yunanı harp vb. Manilerini Destanı faslı igbal âşık Ferkiya başlığı altında bir araya topladı. Divan şiiri türünde şiirler, özellikle de muammalar yazmıştır.

FERLİN (Nils), isveçli şair (Karlstad, Värmland, 1898 - Uppsala 1961). Stockholm'da geçirdiği bohem yıllarında, aktörlük de içinde olmak üzere her türlü mesleği denedi. Fröding ile Dan Andersson'un yandaşı olan Ferlin halkçı şiir geleneğine bağlandı (*Enfant aux pieds nus* [fr. çev.], 1933; *Goggles,* 1938; *Lanternes multicolores* [fr. çev.], 1944), zayıfların haklarını savundu (*la Roue de l'écureuil* [fr. çev.], 1957). Alaycı, ama aynı zamanda romantik olan üslubu sanatçının güçlüler ve baskı karşısındaki acısını ve yalnızlığını yansıtır. Şiirlerinin bir bölümünün şarkılara uyarlanması Ferlin'in ününü artırmıştır.

Marion Kalter

Lawrence Ferlinghetti (1981'de)

FERLİNGHETTİ (Lawrence), amerikalı şair (New York 1919). 1951'de San Francisco'da, beat kültürünün önemli bir merkezi olan City Lights Bookstore'u açtı ve birçok yazar arasında Allen Ginsberg, Gregory Corso, Denise Levertov gibi yazarların yapıtlarını yayımladı. Kendi şiir sanatı amerikan temalarıyla çağcıllığın hareketliliğini, coşku ve barış arayışını, gerçeğe dikkatli olmayı ve esrimenin çekiciliğini bir araya getirir. Ferlinghetti, "Goyavari" bir anlayışa sahip olduğunu söyler. Yapıtları: *Pictures of the gone world,* 1955; *A Coney Island of the mind,* 1958; *Tyrannus Nix,* 1969; *Open Eye, Open Hart,* 1973; *Over All the Obscene Boundaries,* 1984, *When I Look at Pictures,* 1990.

FERLO, Senegal'in iç kesiminde killi-kumlu topraklarla örtülü bölge, Senegal ırmağıyla Gambiya arasında. Kurak mevsimde içme suyundan yoksun kalan Ferlo'da, yağmur mevsiminde Pöller sürülerini otlatır.

FERMA ya da **FERMAY** sıf. (fars. *fermuden,* buyurmak'tan *ferma, fermāy*). *Esk.* "Buyuran", "hükmeden" anlamlarında bileşik sıfatlar yapar: *Ferman-ferma* (emreden, hüküm süren), *hüküm-ferma* (hükmeden, buyuran).

FERMA a. (ital. sözc.). Avc. Köpekten söz ederken, avı gördüğü ya da hissettiği an hareketsiz kalma. ‖ *Ferma köpeği,* avı hissettiği an kıpırdamadan duracak biçimde eğitilmiş köpek. (Bu adın kapsamına giren çok ırk vardır; pointerler, setterler, epoyöller, grifonlar, braklar ve retrieverler.) ‖ *Fermaya düşmek,* koşan köpekten söz ederken, avın kokusunu almak. ‖ *Fermayı tutmak,* köpek için, emir verilene kadar hareketsiz kalmak. ‖ *Fermayı zorlamak,* köpek için, kendisine henüz emir verilmeden avın üzerine atılmak.

FERMAN a. (fars. *ferman*). **1.** Tar. Osmanlı İmparatorluğu'nda padişahın verdiği, yazılı buyruk. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Uyulması zorunlu söz; buyruk, emir: *Ferman büyük yerden, gidelim.* **—3.** *Ferman çıkmak,* padişah tarafından herhangi bir konuda yazılı buyruk verilmek; yetkili bir kişi tarafından buyruk verilmek. ‖ *Ferman dinlememek,* hiçbir kural, buyruk ya da ölçü tanımamak: *Gönül ferman dinlemez.* ‖ *Ferman sizin,* "siz nasıl isterseniz" anlamında söylenir.
—*Esk. Ferman-ber, ferman-berdar,* buyruğa uyan. ‖ *Ferman-beri, ferman-berdari,* buyruğa uyma durumu. ‖ *Ferman-dih,* bu-

ferman
Bayezit II
Topkapı sarayı arşivi, İstanbul

Büyük Larousse

Büyük Larousse

ferman
Ahmet II
Topkapı sarayı arşivi, İstanbul

yuran, buyruğu yerine getirilen. || *Ferman-ferma*, emreden, ferman buyuran, hüküm süren. || *Ferman-güzar*, buyuran. || *Ferman-reva*, buyurgan, despot, buyruğuna uyulan. || *Ferman-ı âli, ferman-ı padişahi*, padişah buyruğu. || *Ferman-ı ilahi*, Tanrı buyruğu.

—Anayas. huk. *Ferman anayasa*, monarşik anayasa türlerinden biri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Esk. denizc. *Ferman gemisi*, Birinci Dünya savaşı'na kadar, Çanakkale boğazından gelip geçen gemilerin geçiş izni olup olmadığını denetleyen gemi. (Gemiler resmi izinle Boğaz'dan geçtikleri için bu izne ferman, bunu denetleyen gemiye de ferman gemisi denirdi.)

—Halk hek. *Ferman suyu* → ÂBZEN.

—ANSİKL. Anayas. huk. Anayasalar tarihsel ve siyasal köklerine göre monarşik ve demokratik olmak üzere ikiye ayrılır. Monarşik anayasalar bir hükümdarın iradesinin ürünüdürler; egemenliğin asıl sahibinin hükümdar olduğunu kabul ederler. İki tür monarşik anayasa vardır: ferman anayasa ve misak anayasa.

Hükümdarın iradesinin kendi dışından gelen ve hukuki nitelikler de gösteren baskıların (temsili meclis, kurucu meclis) sınırlamasıyla, yani iki taraflı bir iradeler buluşmasıyla oluşan misak anayasalardan farklı olarak ferman anayasa, hukuk açısından yalnız hükümdarın iradesinin ürünüdür. Ferman biçimindeki hukuki belgeyle hükümdar, kendine ait olan egemenlik hakkına kendi isteğiyle sınırlar getirmekte, uyruklarına birtakım haklar tanımaktadır. Bu niteliğiyle tek taraflı bir hukuki işlem olan ferman anayasa, onu yapan tarafından her zaman ortadan kaldırılabilir, kısmen ya da tamamen geri alınabilir.

Ferman biçimindeki anayasalar mutlakıyetçi krallıklardan anayasalı (meşruti) monarşilere geçişte görülür. 1814'te Fransa tahtına Louis XVIII'in çıkışını gösteren belge, 1848 İtalyan anayasası'na kaynaklık eden Carlo Alberto fermanı birer anayasal ferman ya da ferman anayasa niteliğindeydiler. 1911 Monako, 1889 Japon ve 1931 Etyopya anayasaları da ferman anayasaydılar. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki 1876 Kanunı esasi de hukuken tek taraflı bir iradeyle çıkartılmış olduğundan, ferman anayasa sayılır.

—Tar. Ferman sözcüğü eski farsçada "framânâ", orta farsçada (pehlevice) "framân" biçiminde geçer. Başlangıçta buyruk, yetki, irade, anlamlarında kullanılan sözcük yazılı buyruk anlamını daha sonra kazandı. Sözcüğün sonuna birtakım edatlar getirilerek yeni sözcükler türetilmiştir (ferman-dih, ferman-ferma vb.). Arapça menşur, misal, hüküm ve farsça nişan sözcükleri ile eşanlamlıdır.

Osmanlılar'da ferman padişah buyruğu, daha dar anlamda üzerinde padişahın tuğrasını (alameti şerife) taşıyan yazılı buyruğu anlamında kullanılmıştır. Başlangıçta biti, yarlıg, misal, hüccet ve tevki ile eşanlamlı idi. Genellikle "berat" ve "name"den ayrı biçimde yazılır; şerif (fermanı şerif, emri şerif), hümayun (fermanı hümayun), âlişan (fermanı âlişan, emri âlişan), refî (fermanı refî) gibi sıfatlarla birlikte kullanılırdı. Osmanlı padişahlarının yanı sıra bir vilayetin valiliğini yapan veliaht şehzadeler de kendi tuğraları ile ferman çıkarabiliyorlardı. Fatih kanunnamesi'ne göre genel işler için sadrazam, mali işler için defterdar, şeriatla ilgili işler için kazaskerler padişah adına ve onun tuğrasıyla ferman çıkarmaya yetkiliydiler. Ancak, birçok durumda bu fermanlar, konu Divanı hümayun'da görüşüldükten ve padişahın onayına sunulduktan sonra çıkarılırdı. Daha sonra padişah adına ferman çıkarma yetkisi başkentte bulunmayan sadrazamlara vekâlet eden sadaret kaymakamlarına ve vezir rütbesindeki başkomutanlara da (serdar) tanındı. Sınır eyaletlerinin vezir rütbesindeki valilerine tanınan kaleme aldıkları emirlere padişah tuğrasını koyma hakkı, sadrazam Kemankeş Mustafa Paşa tarafından kaldırıldı. Bununla birlikte sadrazam, sadaret kaymakamı ve bazı vezirlere gerektiğinde kullanmaları için tuğralı beyaz kâğıtlar verilirdi.

Divanı hümayun kalemlerinde bir münşi tarafından hazırlanan fermanlar mümeyyiz, beylikçi, reisülküttap ve pek seyrek olarak da padişahların onayından geçerdi. Ancak, maliye ile ilgili fermanlar maliye kaleminde hazırlanırdı. Fermanların kesinleşen nüshaları üzerine nişancı, divan vezirlerinden biri, bazı durumlarda da sadrazam tarafından tuğra çekilirdi.

Ferman, biçim açısından şu öğeleri içerirdi: ferman sözcüğü (ya da eşanlamlılarından biri); gönderilen kişinin adı, rütbesi, elkabı; fermanın çıkarılma nedeni; padişahın isteğinin gönderilen kişiye buyurulması, yapılması gereken işin açıklanması; sözkonusu işin başarıyla sonuçlandırılması dileği; tarih ve yazıldığı yer. Osmanlılar'da fermanlar "divani" denilen bir tür gösterişli hat (yazı) ile yazılırdı.

Tanzimat'tan (1839) sonra ferman çıkarılması önemli konularla sınırlanmış, yerini "irade" ya da "iradei seniye" denilen buyruklara bırakmıştır. (→ Kayn.)

FERMANAGH, Kuzey İrlanda'da, iki Lough Erne'nin iki yanında; 1 851 km²; 50 300 nüf. Yönetim merkezi *Enniskillen*.

FERMANLI sıf. **1.** Tar. Osmanlı döneminde, devlete karşı suç işleyip yakalanamayan, ancak hakkında cezalandırma fermanı çıkarılmış kimseler için kullanılırdı. **—2.** Kimseden korkmayan, dilediği gibi davranan. **—3.** *Fermanlı deli*, deliliği herkesçe bilinen kişi.

—Ask. tar. Osmanlı ordusunda, fermanla atandıkları için binbaşı rütbesinin üzerindeki subaylara denirdi.

FERMANTASYON a. (fr. *fermentation*). MAYALANMA'nın eşanlamlısı.

—Tüt. Tütünlerde kurutma sonu ile işlenme arasında oluşan fiziksel ve kimyasal değişiklik. (Fermantasyon koyu renkli tütünlerde kendiliğinden olur, açık tütünlerde yapay olarak gerçekleştirilir.)

FERMAT (Pierre DE), fransız matematikçi (Beaumont-de-Lomagne 1601 - Castres 1665). 1631'de Toulouse parlamentosu'nda danışmanlık yaparken matematiğe merak sardı. Apollonios'un yapıtlarını inceledi ve geometrik yerler kuramı ilgisini çekti; eğrilerle yüzeyleri denklemlerle bağdaştırarak analitik geometrinin temel düşüncesini Descartes'tan da önce açıkça kavradı. İntegral ve diferansiyel hesabın öncüsü olan Fermat, cebirsel fonksiyonların maksimum ve minimumlarını belirlemek için bir kural ortaya attı. Bu kuralı eğrilere teğet çizilmesinde uyguladı. Aslında kullandığı yöntem limit bulma yönteminin ta kendisiydi; ancak limit kavramı henüz Fermat'ya yabancıydı (bu kavram XIX. yy.'da bulundu). B. Pascal ile yazışmalarında Fermat, olasılık hesabında birkaç sonuç elde etti ve böylelikle matematiğin bu dalının mucitlerinden biri olarak kabul edildi. Sayılar kuramında birçok teorem Fermat'nın adıyla anılır. Diophantos' un *Arithmetika* adlı yapıtının Bachet baskısını inceledi ve sayfa kenarlarına sanılarını yazdı. Bunların en ünlüsü *Fermat sanısı* ya da *büyük teoremi*'dir. Fermat buluşlarını çok ender olarak yayımlamıştır. Oğlu Samuel bunları *Varia Opera mathematica*'da (Çeşitli matematik yapıtları) topladı (1679).

Lauros-Giraudon

Pierre de Fermat
R. Lefèvre'e mal edilen bir portreden ayrıntı
Sanat ve seramik müzesi
Narbonne

Fermat ilkesi, ışığın bir noktadan öbürüne gitmek için minimum ya da maksimum süreli bir yol izlediğini belirten, geometrik optik ilkesi. Bu ilke, Descartes'ın kırılma ve yansımayla ilgili yasalarına eşdeğerdir.

Fermat küçük teoremi. Arit. p asal bir sayı ve a doğal bir tamsayı ise, $a^p \equiv a$ (mod. p) olduğunu ifade eden teorem. a ile p nin aralarında asal olması ek koşuluyla bu teorem, $a^{p-1} \equiv 1$ (mod. p) biçiminde yazılabilir.

Fermat problemi. Geom. A, B ve C belli bir üçgenin köşeleri olmak üzere, Eukleides düzleminde, MA+MB+MC toplamını en küçük kılan M noktasını belirlemeye dayanan problem. Bunun çözümü şöyledir:

—üçgenin açılarından biri örneğin A köşesinin açısı $\frac{2\pi}{3}$ ten büyük ya da tam $\frac{2\pi}{3}$ e eşitse, M = A için minimuma erişilir;

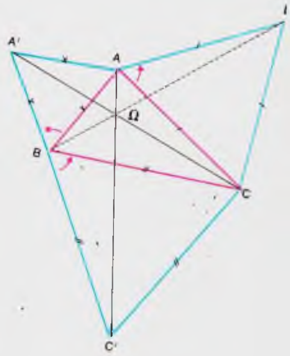
—her üç açı da $\frac{2\pi}{3}$ ten küçükse, düzlemde minimuma erişilen nokta, her bir kenarın $\frac{2\pi}{3}$ açısı altında görüldüğü (Ω) noktasıdır. r_0, bir açı ölçüsü $\frac{\pi}{3}$ olan B merkezli bir dönme, $A' = r_0(A)$ ve $C' = r_0^{-1}(C)$ olsun; bu durumda

$$\{\Omega\} = [A'C] \cap [AC']$$

elde edilir.

Ayrıca, bir açı ölçüsünün $\frac{\pi}{3}$ olduğu, A merkezli dönmede, B nin görüntüsü B' ise, (AC'), (BB') ve (CA') doğruları Ω da kesişir ve ikişer ikişer $\frac{\pi}{3}$ ölçülü bir açıyı belirler.

fermat problemi

Fermat sanısı ya da **büyük teoremi,** *n*, 2 den sıkı büyük bir doğal tamsayı olmak üzere $x^n+y^n=z^n$ denkleminin pozitif tamsayı çözümlerinin bulunmadığını belirten sanı. Bu sanıyı ilk kez, bunun bir tanıtını bulduğunu ileri süren, Fermat açıkladı; ancak bu tanıt yanlıştı. Günümüzde, bu "teorem" her $n\geq3$ için yine de tanıtlanmış değildir; ancak yanlış olduğu da gösterilememiştir. Çok sayıda matematikçi (Euler, Gauss, Legendre, Lejeune-Dirichlet) bu problemle ilgilendi, ancak ilk önemli sonuçları özellikle Kummer elde etti. (Bu problem Kummer'i siklotomik halkalarda bölmeyi incelemeye yöneltti; bu inceleme ise daha sonra Dedekind'in, idealler kuramını geliştirmesine yol açtı.) Günümüzde "teorem", bütün çift tamsayılar, 25 000'den küçük bütün asal sayılar ve başka kimi sayılar için sağlanmıştır. Dolayısıyla problem hâlâ incelemeye açıktır.

FERMAY → FERMA.

FERMAYENDE sıf. (fars. *fermûden*, buyurmak'tan *fermayende*). *Esk.* Buyuran, emir veren.

◆ a. Padişah, hükümdar.

FERMAYİŞ a. (fars. *fermûden*, buyurmak'tan *fermâyiş*). *Esk.* **1.** Buyurma, emretme. **—2.** Ismarlama, sipariş.

FERMEJÜP, -pü (fr. *ferme jupe*'den). ÇITÇIT'ın eşanlamlısı.

FERMEND sıf. (fars. *fermend*). *Esk.* **1.** Yüksek mevkide olan. **—2.** Güzel ve temiz görünüşlü.

FERMENE a. (ital. *paramano*). *Esk.* Önü işlemeli bir tür kısa yelek.
—ANSİKL. Fermene genellikle aba ya da çuhadan kesilir, önü sırma, sim, kılaptan, kaytan vb. ile işlenirdi. Kadifeden yapılanları da vardı. Vücudu sıkıca saran fermenenin önü çapraz kavuşur, boyu belin üstünde kalır, içine uygun renkten astar geçirilirdi. Daha çok Rumeli yöresinde giyilen bu yelek türü, esnaftan olanlar ve özellikle tulumbacılar arasında da yaygın biçimde kullanılırdı.

FERMENECİ sıf. ve a. Fermene yapan ve satan kimse.
—ANSİKL. Fermeneciler gedikli esnaftandı. Dükkânlarının çoğu İstanbul'un Galata semti ve çevresinde toplanmıştı. Burada *fermeneciler* ya da *fermeneciler çarşısı* adı verilen bir de küçük çarşı vardı. Bu çarşının bulunduğu sokak, günümüzde de *Fermeneciler* adını taşımaktadır.

FERMENT a. (fr. *ferment*). Biyokim. ENZİM'in eski eşanlamlısı.

İPS

Enrico Fermi

FERMİ (Enrico), italyan fizikçi (Roma 1901 - Chicago 1954). Öğrenimini Pisa Öğretmen okulu'nda yaptı ve 1922'de X ışınlarının kırılması üzerindeki teziyle doktor unvanını aldı. Daha sonra Göttingen'de Max Born'un yanında kaldı, Floransa'da profesör oldu. 1926'da Roma Üniversitesi teorik fizik kürsüsü profesörlüğüne getirildi, 1938 Nobel fizik ödülü'nü aldı. 1938 aralığında ABD'ye geçti ve Columbia Üniversitesi'ne, daha sonra 1945'te de Chicago Üniversitesi'ne profesör oldu. Başlıca yapıtları: *I raggi Rœntgen* (Röntgen ışınları) [1922], *Introduzione alla fisica atomica* (Atom fiziğine giriş) [1928], *Fisica* (Fizik) [1929], *Nuclear Physics* (Nükleer fizik) [1950], *Elementary Particles* (Temel parçacıklar) [1951].

E. Fermi iyi bir kuramcı ve aynı zamanda deneyci olarak çağımızın en büyük fizikçilerinden biridir. Temel fiziğin bütün alanlarına katkıda bulunmuştur ve sayılamayacak kadar çok fizik terimine adını vermiştir (Fermi düzeyi, Fermi çekirdek modeli, Fermi-Dirac istatistiği, Thomas -Fermi atom modeli, Fermi altın kuralı, Fermi zayıf etkileşim kuramı vb.). En önemli katkıları arasında, öncelikle 1927 yılında ortaya koyduğu Fermi-Dirac istatistiğini sayabiliriz. Bu istatistik Pauli dışlama ilkesine uygun kuvantonların istatistiksel durumunu inceleme olanağı sağlar (bugün bu istatistiğe uyan parçacıklara fermion denir), 1932'de, Fermi, β radyoaktifliğini de açıklayan zayıf etkileşim alanlarının ilk kuantum kuramını ortaya koydu. Bu kuram hâlâ bugünkü yaklaşımımızın temelini oluşturur. 30'lu yılların sonunda Fermi, yavaş nötronların yardımıyla nükleer tepkimeler fiziğini geliştirdi. Bu çalışmalar sayesinde, nötron, temel nükleer incelemelerle parçalanma teknikleri için en önemli araçlardan biri durumuna geldi. Dolayısıyla Fermi'nin, İkinci Dünya savaşı sırasında, nükleer silahların üretilmesiyle sonuçlanan Manhattan (Los Alamos) projesinde büyük rol oynamış olması şaşırtıcı değildir. 1942 yılında Chicago'da gerçekleştirilen uranyumlu ve grafitli "atom pili" Fermi'nin imzasını taşır. Savaştan sonra nötronlar üzerine çalışmalarını sürdürdü ve çekirdek ya da parçacık fiziğinin kurucularından biri oldu. Özellikle pi-on ile nükleon çarpışmaları üzerine ilk incelemeleri yürüttü ve ilk hadron çınlamalarını buldu. Yapıtı, anıtsal içeriğinin yanı sıra, yalın ve sezgi dolu üslubuyla da ünlüdür. Fermi nitel kuramın ustalarındandı. Günümüz fiziğini yalnızca dehasıyla değil, aynı zamanda bilimsel kalıtının üretkenliğiyle de bütün çağdaşlarından fazla etkiledi. Bir eşi daha bulunamayacak bir idareci olarak çok sayıda fizikçi yetiştirdi.

FERMİ a. (öz. a. *Fermi*'den). Mikrofizikte kimi kez, *femtometre*'ye (1 fm = 10^{-15}m) verilen ad. Protonun yarıçapı 1,2 fermidir.

Fermi çağı → ÇAĞ.

Fermi gazı → GAZ.

Fermi - Dirac istatistiği, T termodinamik sıcaklığında tutulan çok sayıdaki benzer ve bağımsız fermionun* istatistiksel davranışını betimleyen yasaların tümü. Fermi - Dirac istatistiğinde, E_e enerjili bir *e* halinde bulunan parçacıkların ortalama sayısı aşağıdaki formülle verilir:

$$\bar{n}_e = \frac{1}{\exp\left(\frac{E_e-\mu}{kT}\right)+1};$$

bu formülde *k* Bolzmann değişmezini gösterir ve μ aşağıdaki bağıntıyla belirlenir:

$$\sum_e \bar{n}_e = N;$$

bu bağıntıda N, toplam parçacık sayısıdır.

n_e bilinirse, sistemin öteki parametrelerinin ortalama değerleri hesaplanabilir. Yüksek sıcaklıkta, kuvantum etkileri belirleyici olmaktan çıkar ve Fermi - Dirac istatistiğinin limiti Maxwell-Bolzmann istatistiğinin limitine eşit olur.

Fermilab, Batavia'da (Illinois, ABD) kurulmuş hızlandırıcının (FNAL) Fermi laboratuvarı. 500 GeV'luk proton hızlandırıcısı. (1 000 GeV'luk bir başka hızlandırıcı yapım halindedir.)

FERMİON a. (öz. a. *Fermi*'den). Fiz. Bir kuvanton türüne verilen ad. (Böyle kuvantonlardan oluşan bir topluluk, herhangi ikisinin arasındaki alışveriş sonucu işaret değiştiren bir dalga fonksiyonunca betimlenir, bu olgu Pauli'nin dışlama ilkesine eşdeğerdir.)
—ANSİKL. Her kuvanton, ya bir fermion ya da bir bozondur. Bir fermion kümesinin istatistiksel davranışı Fermi-Dirac istatistiğiyle yönlendirilir (fermion adı buradan gelir). Deneysel olarak daima doğrulanan spin-istatistik bağlantısı teoremine göre, fermionların spini yarı tamsayıdır ($\hbar$ birimi biçiminde). 1/2 spinli elektronlar ve nükleonlar da birer fermiondur. Elektronların fermion yapısı, özellikle atomların iç oluşumunda ve olağan maddenin kararlılığında temel rol oynar.

FERMİUM a. (fr. *fermium*; öz. a. *Fermi*'den). Kim. Uranyumötesi ailesinden yapay element (sim. Fm). Atom numarası 100 olan fermium, einsteinyum ile aynı zamanda bulundu. (Kütle sayıları 248-256 arasında değişen çeşitli izotopları vardır. Bu izotopların tümü radyoaktiftir, bir dakikadan daha az bir süre ile birkaç gün arasında değişen yarıömürlerine göre parçalanırlar.)

FERMO, İtalya'da kent, Marche'de (Ascoli Piceno ili), Tenna ırmağı kıyısında, Adriya denizi yakınında; 35 000 nüf. Tekstil sanayisi. Çan dökümevleri. Roman-gotik üslubunda bir cephesi olan, hıristiyanlığın ilk dönemine ait kalıntıları ve yapıtları içeren XVIII. yy.'da yapılmış katedral. Roma döneminden kalma su haznesi. Ortaçağ ve Rönesans'ta yapılan kilise ve saraylar. Pinakotek ve belediye müzeleri.

FERMUAR a. (fr. *fermoir*). Bir çantayı, giysiyi vb. kapalı tutmaya yarayan karşılıklı dişlerden ve bunları birleştiren bir kapatıcıdan oluşan düzenek.
—Kuyumc. → KİTLEK.
—Terz. Bir giysinin birbirinden ayrı iki kısmını birleştirmeye yarayan tertibat. (Fermuarın, iki yumuşak şeridin birer kenarına tutturulmuş, nikel alaşımından ya da naylondan dişleri vardır; bu dişler bir kapatıcı yardımıyla birbirine geçer.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. İlk madeni fermuarı, 1891'de amerikalı Withcomb L. Judson icat etti. Bu bir kapatıcı yardımı ile birbirine geçen kanca ve gözcüklerden oluşmuş bir zincirdi ve çizmeleri kapatmak için kullanılıyordu. İlk maden dişli fermuar olan Hookless no. 2, başka bir amerikalının, Gideon Sundback'in buluşu olarak piyasaya sürüldü ve 1918'de amerikan ordusu tarafından, uçuş gömleklerini kapamak için kullanıldı. 1958'de Prestil, şeridiyle dişleri birlikte boyanan Naylon fermuarın patentini aldı. 1969'da ise görünmeyen ve fermuarın ters yüzüne yerleştirilen bir kapatıcı ile çalışan naylon fermuarı çıkardı. 1974'te Zip, Neopren kullanarak tamamen kapanan fermuarı buldu; Neopren'le kaplanan bez ikili bir kapama oluşturur. Bu tür fermuar su, hava ve toz geçirmediği için radyasyona ve kimyasal maddelere karşı koruyucu giysilerde ve sualtı giysilerinde kullanılır.

FERMUARCI a. Deric. El çantalarının fermuarlarını takan kimse.

FERMUDE a. (fars. *fermûden*, buyurmak'tan *fermude*). *Esk.* **1.** Buyruk. **—2.** Ferman, emir, irade.

FERNÁN GONZÁLEZ, Castilla kontu (923 ya da 932-Burgos 970). Aynı adı taşıyan krallığın çekirdeği olan Castilla kontluğu'nu kurdu. Ayrıntıları pek bilinmeyen yaşamı gerçekdışı yakıştırmalarla efsaneleştirilmiştir. Günümüzde kahraman ve dahi bir savaşçıdan çok, yiğit ve kaygılı bir soylu olduğu, Navarra ve León krallıklarının zayıflığından yararlanarak fiili bağımsızlığa kavuşturduğu topraklarını, bu iki krallığın sınırına ve Mağribliler'in denetimindeki topraklara kadar genişlettiği sanılır.

Fernán González şiiri, bir rahibin, günümüze ulaşamamış bir kahramanlık destanından esinlenerek XIII. yy.'da yazmış olduğu Castilla yapıtı. X. yy.'da kral García de Navarra tarafından hapsedilen ve evlenme vaadi karşılığında kralın kız kardeşi tarafından serbest bırakılan kont Fernán González'in öyküsünü anlatır. Bu olay örgüsü içine az çok hayali kahramanlık hikâyeleri serpiştirilmiştir. Düzyazıya aktarılan şiir, *Crónica general* (Genel kronik) [XIII. yy.] ve bundan türeyen kroniklerde yer alır. *Romancero*'da Fernán González'in bir çevrimi vardır; bu kahraman daha sonraları Lope'nin *(El conde Fernán González)* ve F. Rojas Zorrilla'nın *(La más hidalga hermosura)* komedilerine esin kaynağı oldu.

FERNANDEL (Fernand, Joseph, Désiré CONTANDİN, —denir), fransız komedyen (Marsilya 1903 - Paris 1971). Beyaz perdenin en popüler yıldızlarından biri olmadan önce, içkili müzikhollerde komik

A. Marinie kol.

Fernandel

asker rollerinde kendini gösterdi (önce Fransa'nın güney kentlerinde, sonra 1928'den başlayarak Paris'te Bobino'nun sahnesinde). Sinema oyunculuğu mesleğinin yanı sıra uzun süre şarkıcılık yapmaya devam etti ve *İgnace* gibi birçok operetin ve tiyatro oyununun başarı kazanmasına katkıda bulundu. Sinemada oynadığı az çok askerlikle ilgili vodviller dışında, duyarlık ve insanlık yanı zengin rollerde de oynayabilecek yetenekte olduğunu kanıtlad'ı. Başlıca filmleri arasında şunları sayabiliriz: *le Rosier de Mme Husson* (1932), *Angèle* (1934), *Regain* (1936), *Ignace* (1936), *le Schpountz* (1937), *François Ier* (1937), *Fric-frac* (1939), *la Fille du puisatier* (1940), *Meurtres* (1950), *l'Auberge rouge* (1951), *Don Camillo* dizisi (1951-1955), *le Mouton à cinq pattes* (1953), *la Vache et le Prisonnier* (1959), *Crésus* (1960), *l'Âge ingrat* (1964), *le Voyage du père* (1966).

FERNANDES (Mateus), portekizli mimar (öl. Batalha 1515). Manuel üslubunda çalışan ustalar içinde kuzey avrupa sanatının incelikleriyle en çok uyum gösterenidir. 1490'dan 1515'e kadar Batalha manastırı'nda çalıştı; *capelas imperfeitas*'ları kilisenin başucuna bağlayan anıtsal taçkapıyı yaptı (1509).

FERNANDES (Vasco) → GRÃO-VASCO.

FERNÁNDEZ (Lucas), ispanyol oyun yazarı (Salamanca 1475'e doğr. - *ay. y.* 1542). *Farsas y Églogas al modo pastoril* (1514) adıyla yayımlanan altı tiyatro yapıtı yazdı; bunlardan üçü kırsal yaşamı konu alan komediler, üçü de dinsel oyunlardır.

FERNÁNDEZ (Alejo), ispanyol ressam (Córdoba 1475'e doğr. -Sevilla 1545 ya da 1546), alman kökenli olduğu sanılmaktadır. Önceleri doğduğu kentte çalıştı (*İsa'nın son yemeği*, üçkanatlı, bugün Zaragoza'da, Pilar bazilikası'nda). 1508'de Sevilla rahip meclisinin ısrarı üzerine oraya gitti ve en büyük yapıtlarını bu kentte yarattı: katedralin sunakarkalıklarından biri, Prado'daki *İsa'nın kırbaçlanması*. Çocuklu Meryem Ana sanatçının çok yakınlık duyduğu temadır: *Güllü Meryem Ana* (S. Ana, Sevilla), *Süt emziren Meryem Ana* (Villasana de Mena manastırı). Ayrıca Amerika'yı keşfetmeye giden ispanyol serüvencileri koruyan *Denizcilerin Meryem Anası* adlı tablo da anılabilir (1535'e doğr., Sevilla'daki Alcazar capellası).

FERNÁNDEZ (Diego), ispanyol kaptan ve tarihçi (Palencia 1520'ye doğr. -Sevilla 1581). 1555 yılında Peru tarihini yazmak üzere görevlendirildi. İspanya'ya dönüşünde, *Primera y segunda parte de la historia del Perú*'yu (Peru tarihinin birinci ve ikinci bölümü) [1571] yayımladı.

FERNÁNDEZ (Juan), ispanyol gemi kılavuzu (Cartagena 1530 - Santiago, Şili, 1599'a doğr.). Güney Amerika'nın batı kıyıları boyunca seyretti ve orada *Juan* Fernández* takımadalarını keşfetti. Aynı biçimde Paskalya adasını keşfetmiş olması da olasıdır.

FERNÁNDEZ (Gregorio) → HERNÁNDEZ.

FERNÁNDEZ (Francisco), ispanyol ressam ve gravürcü (Madrid 1605 - *ay. y.* 1646). Vicente Carducho'nun dostu olan Fernández, *Los diálogos de la pintura*'yı resimlemek için ona birkaç gravür çalışması yaptı. Portreci ve tarih ressamı olarak Felipe V döneminde Madrid krallık saraylarının süslenmesinde çalıştı.

FERNANDEZ (Ramon), fransız yazar (Paris 1894 - *ay.y.* 1944). 1934'te marxçılığı, 1937'de doriotculuğu benimseyen Fernandez, Fransa'nın Almanya tarafından işgal edildiği dönemde iki tarafı da idare etmeyi bildi. Özgün ve ince bir yorumsal eleştiri anlayışına bağlanarak edebiyat eleştirileri (*Messages*, [Mesajlar], 1926; *André Gide*, 1931; *Marcel Proust*, 1943; *Balzac*, 1943) ve iki roman (*le Pari*, 1932; *les Violents*, 1935) kaleme aldı.

FERNANDEZ (Louis) ya da **FERNÁNDEZ** (Luís), ispanyol ressam (Oviedo 1900 - Paris 1973). 1924'te Paris'e yerleşti; kübizm, pürizm ve gerçeküstücülük akımlarının araştırmalarını özümledi ve Brancusi ile Lipchitz'in heykel sanatlarıyla ilgilendi. Öte yandan eski ustaların sanat ve etkinlikleri üzerine de çok şey öğrenen Fernandez, İkinci Dünya savaşı'ndan başlayarak, hem yoğun, hem sade son derece güçlü resimler, genellikle natürmortlar (*Kafatasları* dizisi) ya da hayvan resimleri (*Tavşanlar, Güvercinler* dizileri) yaptı.

FERNÁNDEZ (Emilio), meksikalı sinema oyuncusu ve film yönetmeni (El Hondo, Coahuila eyaleti,1904 - Mexico 1986). 10 yaşında Pancho Villa'nın ordusuna katıldı, 19 yaşında albay oldu. Bazı amerikan filmlerinde (1923-1928) ve birçok meksika filminde oynadı. Daha sonra değişik işlerde çalıştı. İlk filmini 1941'de *(La Isla de la pasión)* yönetti ve 1943'te, çevirdiği *Maria Candelaria* ve bir dizi film ile, bütün dünyanın dikkatini o zamana kadar Güney Amerika dışında tanınmamış olan meksika sineması üzerine çekti: *Las Abandonados* (1944), J. Steinbeck'in yapıtından uyarlama olan *la Perla* (1946), *Enamorada* (1946), *Río Escondido* (1947), *Maclovia* (1948), *La malquerida* (1946), *Ağa düşen kadın* (La Red) [1953]. Bütün bu yapıtları kimi folklorik yanlarına rağmen, lirik özellikleri ve insan ihtiraslarını özgünce betimlemesi açısından güçlü birer çalışmadır. *Ağa düşen kadın*'dan sonra, dikkate değer film yapmadı, ancak aktör olarak *La Cucaracha* (İ. Rodríguez, 1958) ve *La Récompense* (S. Bourguignon, 1964) adlı filmlerde oynadı.

FERNANDEZ (Dominique), fransız yazar (Neuilly-sur-Seine 1929).Ramon Fernandez'ın oğlu. Denemelerinde italyan halkına özgü bilinçdışı yanları (*Mère Méditerranée* 1965), narsisizmin uzantılarını (*l'Échec de Pavese*, 1967) insan ile yapıtı arasındaki etkileşimi ve bunların bilinçdışı güdülenmeler içinde kavranan birliğini, *l'Arbre jusqu'aux racines*, 1972), İtalya'ya yapılan bir sanat yolculuğunu (*le Promeneur amoureux*, 1980) çözümlemeye girişti. Psikolojik romana karşı çıkan Fernandez (*les Enfants de Gogol*, 1971) "kent-roman" türünde birçok çalışma yayımladı; geçen yüzyılın ilerici burjuvalarının ayıplanan sapkınlıkları, hadım şarkıcılar üzerinde durdu (*Porporino ou le Mystère de Naples*, 1974), eşcinselleri savundu (*l'Étoile rose*, 1977), arkeolog Winckelmann'ın esrarengiz ölümü üzerine gerçek bir soruşturmaya girişti (*Signor Giovanni*, 1981). Passolini'nin yaşamıyla ilintili düşsel, *Dans la main de l'ange* adlı romanıyla Goncourt ödülü aldı (1982). Son yapıtları: *l'Amour* (1986), *la Gloire du paria* (1987), *la Radeau de la Gorgone* (1988).

FERNÁNDEZ DE AVELLANEDA (Alonso), bu takma ad altında Cervantes, in *Don* Quijote* adlı yapıtının ilk bölümünün devamı yayımlandı (1614).

FERNÁNDEZ DE CÓRDOBA (Gon-

Bottin

Mateus Fernandes
capelas imperfeitas'ları Batalha (Portekiz) manastırı kilisesinin koroyerine bağlayan anıtsal taçkapı (1509)

Alejo Fernández
Denizcilerin Meryem Anası (1535'e doğr.)
Alcazar capellası, Sevilla
Salmer

Dagli Orti

Fernando III Aziz
Castilla ve León kralı
XIII. yy. tarihli bir minyatürden ayrıntı
Santiago de Compostela katedrali'nin arşivleri

Tomsich-Ricciarini

Fernando I Adil
XVI. yy. tarihli, ressamı bilinmeyen bir resimden ayrıntı
Antikacılar derneği, Londra

zalo) → GONZALO DE CÓRDOBA.

FERNÁNDEZ DE CÓRDOBA (Francisco), ispanyol denizci (öl. Küba 1518). Yucatán kıyılarını keşfetti (1517), böylece Cortes'e Meksika yolunu açtı.

FERNÁNDEZ DE CÓRDOBA (Francisco), ispanyol conquistador (1475'e doğr. -León, Nikaragua, 1525 ya da 1526). Nikaragua'yı kısmen fethetti ve sömürgeleştirdi, burada Granada ve León şehirlerini kurdu (1523). Ama kendi kendine vali unvanını verdiğinden Pedrarias Dávila yönetimindeki bir sefer sonucu yakalandı, sonra da yargılandı ve boynu vuruldu.

FERNÁNDEZ DE LİZARDİ (José Joaquín), meksikalı yazar (Mexico 1776 - ay.y. 1827). İğneleyici bir yergi yazarı olan De Lizardi, fransız filozoflarından esinlendi, El Pensador mexicano adlı gazeteyi kurdu (1812). Bağımsızlık savaşı öncesinde meksika toplumunun tablosunu çizen *El periquillo sarniento* adlı serüven romanıyla (1816; ilk tam baskısı 1830-31) üne kavuştu.

FERNÁNDEZ DE LUGO (Alonso Luís), ispanyol conquistador (Sanlúcar de Barrameda - La Laguna, Kanarya adaları, 1525). 1478 ve 1495 yılları arasında Kanarya adalarının fetih ve işgali sırasında edindiği deneyimler, bu adaların ileride Amerika'ya düzenlenecek seferler için gerekli bir konaklama yeri olmasına olanak sağlamıştır.

FERNÁNDEZ (ya da **HERNÁNDEZ**) **DE OVİEDO** (Gonzalo), ispanyol kronik yazarı (Madrid 1478 - Santo Domingo 1557). Amerika'yı fetih seferlerine katıldı ve Santo Domingo valisi oldu. *Historia general y natural de las İndias* (Genel ve doğal hint tarihi) [1535] adında ilginç bir kitap yazdı.

FERNÁNDEZ DE QUİRÓS (Pedro), İspanya kralının hizmetinde çalışmış portekizli denizci (Évora 1565'e doğr. - Panamá 1615). Marquises adalarını keşfeden Mendaña'nın yolculuğunda gemi kılavuzuydu, Güney'deki karaları araştıran filoya komutanlık yaptı, 1606'da Yeni Hebrides'i keşfetti.

FERNÁNDEZ DE MORATİN → MORATİN.

FERNÁNDEZ DURO (Cesáreo), ispanyol denizci, coğrafyacı ve tarihçi (Zamora 1830 - öl. 1908). *La armada española des de la unión de los reinos de Castilla y Aragón* (Aragón ve Castilla krallıklarının birieşmesinden bu yana ispanyol donanması) adlı yapıtı yazdı (1895-1903).

FERNÁNDEZ RETAMAR (Roberto), kübalı yazar (Havana 1930). Sırasıyla Paris'te kültür danışmanlığı, Yale'de, daha sonra Havana'da öğretim üyeliği yaptı, pek çok şiir kitabı yayımladı (*Con las mismas manos*, 1962; *A quién pueda interesar*, 1971; *Circunstancia de poesía*, 1977), denemeler yazdı. *Caliban Cannibale* (1971), adlı yapıtında Latin Amerika'da düşünce ve kültür özgürlüğünü savundu.

FERNÁNDEZ SANTOS (Jesús), ispanyol yazar, senaryocu ve gazeteci (Madrid 1926 - ? 1988). Madrid'de, İspanyol üniversite tiyatrosu etkinliklerine katıldı, sinema sanatını inceledi. Senaryoculuk ve gazetecilikle bir arada yürüttüğü edebiyata yöneldi (*Arriba*). *Los bravos* (1954) adında, köy yaşantısından esinlenerek yazılmış ilk romanın ardından *En la hoguera* (1957), *El hombre de los santos* (1968), *El libro de las memorias de las cosas* (1970) adlı çalışmaların yanı sıra, çeşitli öykü yapıtları yayımladı (*Cabeza rapada*, 1965; *Los catedrales*, 1970). Geleneğin ya da atalarından kalma boş inançların tutsakları olan kahramanları büyük bir istekle birbirleriyle iletişim kurmaya çabalarlar, ama bunu hiçbir zaman başaramazlar.

FERNÁNDEZ VİLLAVERDE (Raimundo), ispanyol siyaset adamı ve maliyeci (Madrid 1848 - *ay. y.* 1905). Madrid valiliği (1885) ve birçok kez bakanlık yaptı. Silvela ile birlikte bağımsız tutucu partiyi kurdu. İspanyol-Amerikan savaşı'ndan sonra maliye bakanlığı sırasında savaşın yol açtığı zararları gidermeye çalıştı (1899-1900).

FERNÁNDEZ Y GONZÁLEZ (Manuel), ispanyol romancı (Sevilla 1821 - Madrid 1888). Baba Dumas'yı anımsatan bir üslupla romanlar yazdı; konusunu ispanyol tarihinden alan bu romanlar halktan büyük ilgi gördü: *Don Juan Tenorio*, (1851); *los Siete İnfantes de Lara* (1853); *Martín Gil* (1854); *Don Ramiro* (1856); *Cocinero de Su Majestad* (1857).

FERNANDO I Büyük (1017'ye doğr. [?] -León 1065), Castilla kontu (1029-1035). Castilla kralı (1035-1065) ve León kralı (1037-1065), Navarra kralı Büyük Sancho'nun ve Castilla kontesi Munia Elvira'nın üçüncü oğlu. Kral Alfonso V'in kızı Leónlu Sancha ile evlendi, kayınbiraderi León kralı Vermudo III ile uzlaşmazlığa düştü. Támara savaşı'nda (1037) onu öldürdü ve yerine geçerek iki krallığı birleştirdi. Navarralılar'ın saldırılarına karşılık verdi ve kardeşi García IV Sánchez III'ü Atapuerca'da yendi (1054) ve Navarra'yı yavaş yavaş topraklarına kattı (1054-1064). Córdoba halifeliği'nin parçalanmasından yararlanarak Toledo (1062) ve Sevilla (1063) emirliklerine başarıyla saldırdı ve 1064'te Coimbra'yı aldı. Öldüğünde, toprakları üç oğluyla iki kızı arasında paylaşıldı.

FERNANDO II (1145'e doğr. -Benavente, Zamora, 1188), León ve Galicia kralı (1157-1188). Alfonso VIII'in küçüklüğü döneminde Castilla kral naipliği yaptı. (→ LEÓN.)

■**FERNANDO III Aziz** (1201'e doğr. -Sevilla 1252), Castilla (1217-1252) ve León (1230-1252) kralı. León kralı Alfonso X ve Castilla kraliçesi Berenguela'nın oğlu. Enrique I öldüğünde babası onu Castilla krallığından yoksun bırakmayı istedi ama Fernando otoritesi ve kararlılığıyla Castilla soylularının onayını aldı. Alfonso IX'un ölümünden sonra León ve Castilla'yı birleştirdi (1230); o tarihten sonra iki devlet hiç ayrılmadılar. Fernando III Mağribliler'i İspanya'nın güneyine püskürttü. Kurtuba'yı (Córdoba) [1236], Murcia krallığı'nı (1243), Jaén'i (1246), Sevilla'yı (1248) ellerinden kurtardı. Gırnata krallığı'nı (Granada) kendisine bağımlı kıldı. *Fuero Juzgo*'yu resmi dil olan castilla diline çevirtti. 1671'de azizler katına yükseltildi.
—İkonogr. Fern[illegible] IV'ün yüz hatları Burgos kated[illegible] avlusunda yer alan bir heykelde g[illegible]rülme[illegible]tedir. Daha ileri tarihli yapıtlar ara[illegible] Murillo'nun (Prado müzesi; Sevilla), Zurbarán'ın (Louvre), Charles Joseph Flipart'ın (Madrid'de Salesas Reales) resimleri anılabilir.

FERNANDO IV (Sevilla 1285 - Jaén 1312), Castilla ve León kralı (1295-1312). Kral Yiğit Sancho IV ve María de Molina'nın oğlu. Mağribliler'e karşı yeniden savaş açtı. Algeciras önünde yenilgiye uğradı, ama Cebelitarık'ı ele geçirdi (1309).

FERNANDO V, Castilla kralı → FERNANDO II *Katolik*, Aragón kralı.

FERNANDO I (Coimbra 1345-Lizbon 1383), Portekiz kralı (1367 - 1383). Kral Pedro I ile Castillalı Constanza'nın ikinci oğlu. Bozulan ekonomik durumu düzeltme çabası sonuç vermedi. İlhak etmek istediği sanılan Castilla'ya başarısız müdahale girişimlerinden sonra kızı Beatriz'in Castillalı Juan I ile evlenmesine razı oldu; bu gelişme Portekiz'in, neredeyse komşusu tarafından ilhakına yol açacaktı. Kraliçe ilan edilen Beatriz, bir halk ayaklanmasıyla iktidardan uzaklaştırıldı ve yerine geçen Aviz başyöneticisi, João I adıyla Portekiz kralı oldu. Bourgogne hanedanının yerini Aviz hanedanı aldı.

FERNANDO I Adil (Medina del Campo 1380 - İgualada 1416). Aragón ve Sicilya kralı (1412-1416). Castilla kralı Juan I ve Aragónlu Leonor'un (Pedro IV el Ceremonioso'nun kızı) oğlu. Castilla kralı olan ağabeyi Enrique III'ün ölümü üzerine yeğeni Juan II'nin küçüklüğü döneminde bu krallığın naipliğini yaptı ve Mağribliler'e karşı Málaga yakınında Antequera savaşı'nı kazandı (1410). 1412'de Aragón ve Sicilya tahtlarına çağrıldı (Caspe* antlaşması). Ustaca ve gözüpeklikle yönettiği bu iki devlette rakipleri üzerinde egemenlik kurdu (Urgel kontunun hapsi, 1413).

FERNANDO Córdobalı, ispanyol bilgin (Córdoba 1420 - öl. XVI. yy. başları). Hemen her konuda bilgi sahibiydi. Yapıtları arasında *Vahiy* ve Ptolemaios'un *Almagest*'i üzerine yorumlamalar yer alır.

■**FERNANDO II Katolik** (Sos, Aragón, 1452 - Madrigalejo, Cáceres 1516), Sicilya kralı (1468-1516), Aragón kralı (1479-1516), Castilla (Fernando V) kralı (1474-1504), Napoli (Ferdinando III) kralı (1504-1516). Aragónlu Juan II ile Juana Enriquez'in oğlu, 1469'da, Castilla tahtının ikinci vârisi İsabel'le, öne sürülen koşulları kabul ederek evlendi; gerçekte Aragón ve Castilla krallıkları ancak kişisel anlamda birleşmiş bulunuyorlardı, yoksa organik bir birleşme sözkonusu değildi. Bu evlilik ispanyol birliğini pekiştiriyor ve Castilla'nın Atlas okyanusu'na açılma siyasetiyle Aragón'un Akdeniz'deki isteklerini birleştiriyordu.

Büyük ölçüde İsabel'in çabalarıyla elde edilen sonuçların en önemlisi, monarşi otoritesinin korunması ve dinde tekyanlılıktır. Monarşi otoritesi, yüksek soyluluğun ayrıcalıklarının Cortes'lerce kaldırılması ve bu kesimin hizaya sokulmasıyla kendini gösterdi (soyluların kendi adlarına savaşmaları yasaklandı ve krallık yasalarının üstünlüğü tanındı); büyük bir canlılık gösteren küçük soyluluğa hem dışa açılma (koloniler, Louis XII yenilgiye uğratılarak [1502-1504] Napoli krallığı ele geçirildi) hem de ülke içinde başarılar (Granada'nın fethiyle Reconquista'nın tamamlanması, 1492; Kanarya adalarının 1496 ve Melilla'nın işgal edilmesi İtalya'da Kutsal İttifak'ın kurulması) elde etme olanağı tanındı; askeri tarikatların denetim altına alınarak Saray'dan yönetilmeye başlanması; kent polis teşkilatı Hermandad'ın devlet polis teşkilatı haline getirilmesi; kent yönetimlerine *corregidore*'lerin getirilmesi; Cortes'lerin ender olarak toplanması (1488'den 1497'ye kadar hiç toplanmamıştır); merkezi yönetim örgütlerinin kurulması (her krallık için "konseyler", kançılarlık ve adalet *audiencias*'ı, koloni teşkilatları). Bu önlemler sonunda, Avrupa'da ilk kez etkin bir yönetime sahip modern bir devlet doğdu.

Fernando II'nin çabalarının ikinci sonucu, dinsel birlik arayışı içinde ülke birliğinin güçlenmesidir. (Engizisyonun 1484'te Aragón, 1487'de Katalonya ve 1490'da Mallorca'ya girişi; Aragón'da, hıristiyanlığa dönmeyen yahudilerin 1483-1486'da sürülmelerine karar verilmesi, 1492'de de sürülmeleri; 1502'de, buna benzer önlemlerin Castilla ve León'da yaşayan Mağribliler'e de uygulanması, papa Alexander VI, Fernando II ile İsabel'e Katolik Krallar unvanını bu sırada verecektir.)

İsabel'in ölümü (1504), ardından damadı Güzel Felipe I'in ölümü (1506) üzerine, Castilla'nın naipliğini de üstlenen Fernando, soyluların ayaklanmasını bastırdı; Yukarı Navara'yı (1512) ve Afrika "presidio"larını (Oran [1509], Bicaye [1510], Trablusgarp [1510]) işgal ederek krallığına son biçimini verdi. Ancak, Ortaçağ'dan kalma bir ayrıcalığın hâlâ sürmesi, onu Aragón'da özerk bir hanedan bırakmak gibi boş bir hevese sürükledi (Germaine de Foix'yle yeniden evlendi). Ve nihayet, tahtını, vasiyet yoluyla, o sırada Castilla kralı olan torunu Gentli Carlo'ya -geleceğin Karl V'i- bırakmayı kabul etti.

—İkonogr. Katolik Krallar Segovia'da S. Cruz'un, Zaragoza'da S. Engracia'nın ve Salamanca Üniversitesi'nin cephelerinde bağışlayıcı kişiler olarak tasvir edilmişlerdir. Granada krallık capella'sı için Biguerny'nin hazırladığı sunakarkalığındaysa, Fernando ve Isabel, D. Fancelli'nin yaptığı bir lahde uzanmış olarak betimlenmişlerdir. Ayrıca Maximilian I'in Innsbruck'taki lahdinde de Fernando'nun bronz bir figürü vardır.

FERNANDO Avusturyalı (Kardinal-İnfante denir), ispanyol kardinal (Madrid 1609 - Brüksel 1641). Kral Felipe III'ün üçüncü oğlu. Çok genç yaşta Toledo başpiskoposu, 1619'da kardinal, sonra Katalonya kral yardımcısı ve 1634'te Hollanda valisi oldu. 1635'te, Fransa ve Hollanda'nın saldırısını püskürttü, ertesi yıl Fransa topraklarına girdi, Corbie'ye kadar ilerledi, ancak sonra geri çekilmek zorunda kaldı. Flandre'ı uzun süre savundu, fakat 1640'tan başlayarak, Richelieu'nün Artois'nın büyük bir bölümünü ele geçirmesine engel olamadı.

FERNANDO VI Bilge (Madrid 1713 -Villaviciosa de Odón 1759), İspanya kralı (1746-1759). Kral Felipe V ve Savoialı Maria-Luisa'nın oğlu. 1748'de Avusturya veraset savaşı'na son veren Aachen barışı'nı yaptı. Bakanları olan Fransa yanlısı Ensenada markisiyle ingiliz yanlısı Carvajal arasında bir denge oluşturmasını bildi ve Fransız Bourbonları ile İspanyol Bourbonları'nı birbirlerine bağlayan "aile anlaşması"nın etkili olmasını önledi. Karısı Maria Bárbara de Braganza'nın baskısı altında yaşadı, kraliçenin ölümünden birkaç ay sonra delirerek öldü.

FERNANDO VII (Escorial 1784 - Madrid 1833), İspanya kralı (1808, sonra 1814 - 1833). Kral Carlos IV'ün büyük oğlu. Asturias prensiyken, Godoy tarafından tehdit edildiğine inandığı taht üzerindeki haklarını koruyabilmek için Napoléon'un desteğini sağlamaya çalıştı. Mart 1808'de Aranjuez ayaklanması sonunda kral oldu, ancak Murat komutasındaki Napoléon orduları Madrid'i ele geçirdi. Napoléon, İspanya krallık ailesini Bayonne'da topladı ve Carlos IV'ün tahttan çekilmesini istedi. Fernando'yu da tahttan vazgeçirdi ve Valencia'da hapse attırdı. Ancak aralık 1813'te serbest bırakılan Fernando, mart 1814'te İspanya'ya geri döndüğünde 1812 liberal anayasasını kaldırdı ve mutlak monarşiyi yeniden kurdu. Bununla birlikte, saltanat dönemi eski rejimin sonunu hazırlayan çalkantılara sahne oldu. Fransızlar'a karşı Bağımsızlık savaşı'nın (1808 -1814) yol açtığı yıkımlarla yoksullaşan ülke, Amerika'daki kolonilerin ayaklanmasını da göğüslemek zorunda kaldı. İçte, İspanya'nın en dramatik dönemlerinden biri yaşandı: liberallerle gelenekçiler arasında mücadeleler başladı. 1 ocak 1820'de general Riego 1812 Anayasası'nı yeniden yürürlüğe koydu ve ayaklanma birçok ispanyol kentine yayıldı. 9 martta Fernando VII anayasaya bağlılık yemini etmek zorunda kaldı. Bir süre sonra yabancı hükümdarlardan yardım istedi ve Kutsal İttifak, liberal rejimi ezme görevini Fransa'ya verdi. Louis XVIII'in yeğeni Angoulême dükünün müdahalesinden sonra mutlakıyetçi eğilim alabildiğine arttı. Ancak, Ayacucho bozgunu (1824) kralı daha ılımlı bir siyaset izlemek zorunda bıraktı. Fernando VII 1833'te ölünce İspanyol İmparatorluğu hemen hemen silindi ve yüzyılın başındaki yıkımların etkisinden henüz kurtulamayan ülke güçlükle sanayileşme sürecine girdi. İspanya'ya Felipe V'in getirdiği yasayı yürürlükten kaldıran Fernando VII tahtını büyük kızı Isabel II'ye bıraktı; bu önlem carlosçu çatışmaları kışkırttı.

FERNANDO DE NORONHA, Atlas okyanusu'nda Brezilya'ya bağlı takımada, 3° 49′ G. enlemiyle, 32° 23′ B. boylamı arasında federal arazi; 26 km²; 1 340 nüf. Cezaevi.

FERNANDO POO, Bioko*'nun eski adı.

—Tar. Portekizliler'in bulduğu (1470'e doğr.) ve yerleştiği ada 1778'de İspanya'ya bırakıldı. Ama 1781'den başlayarak kolonlar adayı terk ettiler. 1827'de İngilizler, İspanyollar'ın rızasıyla, gizli köle ticaretini denetlemek için Port Clarence'ta (Santa Isabel) bir koloni kurmayı denediler; İspanya, adayı 1845'te geri aldı. Burası Isabel döneminde sürgün yeri oldu. İspanyol Ginesi'ne bağlanarak (1904) buranın iki yönetim bölgesinden biri (1935), 1958'de bir ispanyol eyaleti, sonra da 1968'de bağımsızlığına kavuşan Ekvator Ginesi'nin bir parçası durumuna geldi. 1973'te Ekvator Ginesi'nin yeni başkanının adından esinlenerek Macias Nguema, ağustos 1979'da da Bioko adını aldı.

FERNANDO PORTEKİZLİ (1186 - 1233), Flandre ve Hainaut kontu (1211-1233). Portekiz kralı Sancho I'in oğlu. Flandre ve Hainaut kontu Baudouin IX'un kızı İstanbullu Jeanne ile evlenerek kontun yerine geçti (ocak 1212). Fernando, Aire ve Saint-Omer karşılığında da olsa evliliğini destekleyen Philippe Auguste'ü metbu olarak kabul etti. Daha önce İngiltere kralıyla ittifak kurmuş Flandre komünlerinden gelen baskıya rağmen yeminine bağlı kalmaya çalıştı. Ancak Philippe Aguste topraklarını işgal edince Yurtsuz John ve Otto IV ile birleşti (1213) ve İngiltere kralına bağlılığını sundu (1214). Ne var ki yaralandı ve Bouvines'de esir alındı (1214). Paris halkına teşhir edildi ve karısı İstanbullu Jeanne'ın araya girmesine rağmen Louvre'da hapsedildi. Louis VIII tarafından 1226'da serbest bırakıldı, ama Lille'i Douai'yi ve Écluse'ü vermek zorunda kaldı. Flandre'lı senyörler ve burjuvalar da doğrudan fransız kralına bağlılık yeminlerini tekrarlamak zorunda kaldılar.

FERNANDO PORTEKİZLİ, aziz İnfante denir (Santarém 1402 - Fas 1443), kral Büyük João I'in altıncı oğlu. 1437'de yenilgiyle sonuçlanan Tanca seferi sırasında ele geçirildi. Fas hükümdarına teslim edildi. Septe'nin kendisine geri verilmesini sağlayamayan Fas hükümdarı ona ölünceye kadar etmediğini bırakmadı. Cesedi sonradan Lizbon'a getirildi ve törenle Batalha manastırı'na gömüldü (adı roma martyrologium'unda yer almaktadır).

FERNAN VAZ → N'KOMİ.

FERNDALE → BELLİNGHAM.

FERNEL (Jean), fransız gökbilimci, matematikçi ve hekim (Montdidier 1497 - Paris 1558). Eskilerin doğrudan ölçüm yöntemini yeniden ele alıp güneşin meridyen yüksekliğini ölçerek ve Paris-Amiens mesafesini hesaplayarak bir meridyen derecesinin uzunluğunu bulmaya çalıştı. Aynı zamanda yüzyılının en büyük hekimlerinden biri oldu ve MODERN GALENOS diye adlandırıldı; Diane de Poitiers'nin ağır bir hastalığını tedavi edip Henri II'nin doktoru oldu.

FERNEYHOUGH (Brian), ingiliz bestecİ (Coventry 1943). Birmingham müzik okulu'nda (1961-1963) ve Londra'daki Royal Academy of Music'te (1966-67) öğrenim gördü. Besteleme ve orkestra yönetimi konusunda Lennox Berkeley'in öğrencisi oldu. Klaus Huber'den ders alabilmek için Basel'e yerleşti (1969-1971). Freiburg im Breisgau'daki Musikhochschule'de onun asistanlığını yaptı. Düşüncesinin karmaşık ve yapıtlarının aşırı zor oluşu, 1974 Royan festivali'nde başarı kazanıncaya değin, geniş bir ilgi görmesini engelledi. Genelleştirilmiş dizi tekniğini tümüyle özümsedikten sonra altı üflemeli çalgı için *Prometheus* (1967), solocu 20 yaylı çalgı için *Epicycle* (1968), solocu 12 ses için a capella *Missa brevis* (1969), org için *Sieben Sterne* (1971) ve özellikle yaylı çalgılar dörtlüsü için *Sonatlar* (1968) adlı yapıtları besteledi. Yalnız flüt için *Cassandra's Dream Song* (1971) ve orkestra ve 5 şef için *Firecycle Bêta* (1969-1971) adlı besteleri, icrası görülmemiş ölçüde güç olan yapıtlardır. Solocu 6 ses ve oda orkestrası için *Transit* (1972-1975) adlı yapıtı, bestecilik yaşamında, diziselliksonrası düşünceyi aşan ikinci bir dönemin başlangıcıdır. Bu dönemin başlıca ürünleri: bas klarinet için *Time and Motion Study I* (1971-1977), çello ve elektroakustik düzenek için *II* (1973-1976), solocu 16 ses ve elektroakustik düzenek için *III* (1974); orkestra için *Dünya bir insandır* (1976-1979); 2 keman, 2 viyola, 2 çello, kontrbas ve arp için *Funérailles I* (1969-1977) ve *II* (1978-1980); *2 no'lu Yaylı çalgılar dörtlüsü* (1980) ve piyano için *Lemma-İcon-Epigram* (1981). Son yapıtlarından biri olan yedi bölümlü *Carceri d'invenzione* ilkin 1986'da Donaueschingen'de seslendirildi.

FERNEY-VOLTAİRE, Fransa'da kanton (Ain) merkezi, Gex ülkesinde, İsviçre sınırında, Genève-Cointrin havalimanının K.'inde ve Leman gölü yakınında; 6 400 nüf. Cenevre'nin gerçek fransız banliyösüdür. Elektronik. Uluslararası lise. Voltaire Ferney'de, toprak satın alarak 1759-1778 yılları arasında burada oturdu. Sade ve süssüz şatoda bazı hatıra eşyalar ve La Tour'un yaptığı Voltaire'in pastel bir portresi vardır.

FERNS → FEARNA.

FERN-TEST a. (ing. *fern*, eğrelti, ve *test*' ten). Kad. hast. Dölyatağı boynu mukusunun cam üzerinde eğrelti yaprağı şeklinde billurlaşması. (Yeterli bir folikülinin varlığını gösterir.)

FEROMON a. (fr. *phéromone*). Etol. Bir hayvanın, dış çevreye çok küçük miktarda salgıladığı, türdeşleri üzerinde özel davranış tepkilerine yol açan kimyasal madde. (Eşanl. FERORMON.)

—ANSİKL. Feromonlar çoğunlukla ya salgı ürünlerinden ya da bozulmuş ürünlerden kaynaklanan karmaşık moleküllerin bileşimidir. Bazı feromonları bedenin belli yerlerinde bulunan özel bezler (miskkedisigillerin anal bezleri, *Gerbilinae* öbeği üyelerinin karın bezleri, damanların sırt bezleri, antilopların gözyaşı bezleri, vb.) salgılar. Bazı feromonlarsa dışarı atılan sıvılarda (ter, dışkı) ve/ya da boşaltım maddelerinde bulunan bozulmuş metabolizma ürünleridir.

Türe ve davranış uygulamalarına bağlı olarak, feromonlar ya bir dayanağa tutturulur ya da çevreye yayılır. Hayvan, feromonu sıvaştırmak istediği yere (toprak, kaya, ağaç) bedeninin salgıyı çıkaran bölgesini sürterek feromonu bulaştırır. Sıvaşan feromon oldukça uzun süre etkisini sürdürdüğünden (birçok gün), feromonu çıkaran hayvanın enerji kaybı önlenir (sözgelimi, bir etkinlik alanının korunmasında). Bir yere sıvalaştırılmayan serbest feromonlara gelince, bunlar hem havaya (böcekler, memeliler), hem suya (balıklar) karışabilir. Bu durumda algılayıcı hayvan, feromonu çıkaranı saptamak ve feromonun yoğunluk gradyanını izleyerek ona ulaşmak için kimyasal duyarlığını kullanır. Bu yer değiştirme tepkilerini anemotropizm ve reotropizm kolaylaştırır.

Feromonların davranışa yönelik işlevleri çok çeşitlidir: toplumsal yaşamın bütün süreçlerinde rol oynar; bireylerin türdeşlerini tanımalarını sağlar; vb. Bazı durumlarda (örneğin kunduz) feromon, dozu çok iyi ayarlanmış, elli kadar molekülden oluşur ve cinsiyeti, yaşı, bireyin toplumdaki yerini, bireyin bir toplulukta yer aldığını gösterir. Birçok memeli türü etkinlik alanlarını işaretlemede feromondan yararlanır: hayvan yer değiştirirken koku işaretlerini etkinlik alanının sınırlarına bırakır; bu işaretler, türdeşlerin işaretli alan-

Giraudon

Fernando II Katolik Philippe Biguerny'nin kralı dua ederken betimleyen çokrenkli tahta heykeli (ayrıntı) *Granada katedrali*

Giraudon

Fernando VII, İspanya kralı Goya'nın bir resminden ayrıntı *Lázaro Galdiano müzesi, Madrid*

dan uzak durmalarını sağlar. Üreme mevsiminde, erkeklerin dişilerin yerini saptamasına olanak vererek (bazı pulkanatlılar, birkaç km uzaktaki bir dişinin yerini bulabilir) çiftleşmede de rol oynar. Başka bazı feromonlar alarm görevi yapar: yaralı golyanbalığı bir "alarm maddesi" çıkarır ve bunu algılayan sürüdeki öbür balıklar hemen kaçışır.

Tarıma zararlı birçok türü denetim altına almak ya da ortadan kaldırmak için yapılan biyolojik mücadelede feromonlardan yararlanılır: feromonlarla çekilen erkekler tuzağa düşürülür bu sayede döllenemeyen (ya da çok azı döllenmiş olabilir) dişiler çok az yavru yapabilir.

FERONİA a. Hindistan'da ve Çinhindi'nde yetişen ağaç. (Meyvesi yenir; sert olan odunu yapı işlerinde kullanılır. Sedefotugiller familyası.)

FERONİA a. (mitol. a.). Daha çok soğuk ve dağlık bölgelerde toprakta yaşayan, tüysüz, parlak, çoğunlukla madensel parıltılı, etçil kınkanatlı böcekleri içeren cins. (*Pterostichidae* familyası.)

FERONİA Roma'da Ormanlar ve Kaynaklar tanrıçası. Kökenini Sabini ve Falisci halklarından alır. Soratte tepesinde, her yıl yapılan şenlikte Feronia rahipleri kor halindeki kömür üzerinde çıplak ayakla yürürlerdi. Terracina'daki tapınağında köleler salıverildiği için Feronia bir Özgürlük tanrıçası olarak da kabul edilir.

FERORMON a. (fr *phérormone*). FEROMON'un eşanlamlısı.

Ferozeşa savaşı, İngilizler'in 22 aralık 1845'te Agra yakınında Sihler'e karşı kazandıkları kesin zafer.

FERRABOSCOLAR, İngiltere'ye yerleşmiş italyan müzikçi aile. —DOMENİCO MARİA (Bologna 1513 - *ay. y.* 1574), capella yöneticisiydi. Dört sesli madrigallerini bir kitapta topladı. —ALFONSO I (Bologna 1543 - *ay. y.* 1588), öncekinin oğlu. Dinsel yapıtlar besteledi, iki madrigal kitabı yayımladı (Venedik, 1587). —ALFONSO II, kemancı ve besteci (Greenwich ? 1578'den önce - Greenwich 1628), öncekinin oğlu. 1605-1611 arasında Ben Jonson'ın birçok "maske"sini besteledi. Viol ve viol topluluğu için beste yapan ingiliz bestecilerin en ünlülerindendir.

FERRACİNA ya da **FERRACİNO** (Bartolomeo), italyan usta (Solagna, Bassano yakınında, 1692 - *ay. y.* 1777). Gerçek mesleği hızarcılıktı. Keşif yeteneğiyle kendini gösterdi. Venedik'teki San Marco saati, Bassano'da Brenta üstündeki ahşap köprü, Padova'daki büyük salonun kubbesi, Trento kentini su baskınlarından koruyacak hidrolik makine (1749) en önemli işlerindendir.

FERRADO a. (isp. sözc.). Ölçbil. Eskiden Kuzey İspanya'da kullanılan ve La Coruña'da 16,746 litreye, Ferrol'de 17,074 litreye eşdeğer olan hacim ölçüsü.

FERRANDİNA, İtalya'da kent, Basilicata'da, Matera'nın G.-B.'sında; 8 800 nüf. Doğal gaz. Kimya sanayisi.

FERRANT (Ángel), ispanyol heykelci (Madrid 1891 - *ay. y.* 1961). Ressam Ferrant y Fischermans'ın oğlu. 1940-1950 arasında ünlü "kyklop örgü grubu" heykelini yaptı, sonraları mobil üretimine yönelerek önce ahşap, sonra da metal çalıştı.

FERRANTE → FERDİNANDO I.

FERRANTİ (Girolamo), italyan şarlatan. XVII. yy.'da doğduğu Orvieto'dan **Orviétan** adını aldı. Paris'e giderek Pont-Neuf'e yerleşti ve *orviétan* adında, sözde her derde deva bir ilaç satarak zengin oldu.

FERRANTİ (Sebastian ZIANİ DE), italyan asıllı ingiliz mühendis (Liverpool 1864 - Zürich 1930). Çok genç yaşta elektroteknikle ilgilendi, 1879'da W. Siemens şirketi'ne girdi ve indüklemeli bir fırınla bir alternatör yaptı (1882). Yüksek gerilimli iletim kablolarının üretimini inceledi ve yeni yalıtım yöntemleri buldu.

FERRÁN Y CLÚA (Jaime), ispanyol hekim ve biyoloji uzmanı (Corbera, Tarragona, 1852 - Barcelona 1929). Barcelona Tıp fakültesi'nde profesördü; 1884'te koleraya karşı bir aşı keşfetti. 1887'de tifüse karşı bağışıklık kazandırmayı ilk deneyen odur. Koch basilinin değişinimleri kavramına ve vereme karşı biyolojik yoldan korunma sorunlarına da öncülük etmiştir.

FERRARA, İtalya'da kent, Emilia'da, il merkezi, Po di Volano ırmağı kıyısında; 141 404 nüf. (1990). Ticaret ve sanayi kenti (makine, petrokimya, konservecilik, ayakkabı). —*Ferrara ili,* yüzölçümü 2 632 km², 369 132 nüf. (1989). Po deltasının güney bölümünü kaplar.

• TARİH. Ferrara'nın varlığına ilişkin en eski veriler VIII. yy.'dan kalmadır. O dönemde kent Ravenna eksarkhosluğuna bağlıydı. Kilise'nin egemenliğinden kurtulduktan sonra bir komün örgütlenmesine (konsüller ve askeri yöneticiler) girdi, X. yy.'da Modena kontuna geçti. XII. yy.'da yeniden papanın metbuluğunu kabul ettikten sonra güçlü Adelardi (Welfeler) ve Torelli (Ghibellinolar) aileleri arasındaki mücadeleler sonucunda 1164'te imparatorluğun egemenliğine girdi, ama daha sonra imparatora karşı Lombardia birliği'ne katıldı. 1184'te Adelardi ailesinin kalıtına sahip çıkan Este ailesi 1240'ta, Bologna ve Venedik'in yardımıyla kenti aldı ve kendi iktisadi koruyuculuğunu kabul ettirdi. Ferrara, XVI. yy.'ın sonuna değin Este ailesinin egemenliğinde kaldı. Bu aileden Azzo VII kendisini sürekli podesta (başyargıç) ilan ettirdi (1242) ve Obizzo II'yi de (1264-1293) ömür boyu senyör seçtirdi. Kendisini başkomutan ve Kilise devletleri'nin koruyucusu yapan papaya dayanarak Ferrara'yı bir yayılma siyasetine sürükledi; Azzo Reggio'yu (1288), Modena'yı (1290) alarak Po deltasına egemen olmayı Milano-Ancona ve Bologna-Ravenna gibi iktisadi güç eksenlerini denetimi altında tutmayı ve topraklarını Mantova sınırlarına (Polesine de Rovigo) değin genişletmeyi hedefliyordu.

Kentin buğday üretimi açısından zengin olan topraklarını ilhak etmek isteyen Venedik ile savaş ve Azzo VIII döneminde (1293-1308) kenti kuşatan Papalık'la çatışma sonucunda Ferrara, Fresco tarafından Venedikliler'e verildi (10 ekim 1308); ama papalık birliklerince alınınca papanın temsilcisi olan bir valinin yönetimine bırakıldı (1309). Este ailesi, ancak bir halk ayaklanması sonucu iktidarı ele geçirebildi (ağustos 1317); halk onları Ferrara senyörü ilan etti,ama Papalık'la süren çatışmaya, Paulus II'nin kenti dukalık yapmasından (nisan 1471) ve aynı yıl Borso II'ye (1450-1471) Federico'nun Reggio ve Modena dukalığını vermesinden sonra, Ercole II son verdi (1539). Bu süre içinde Ferrara, Leonello (1441-1450), Ercole I (1471-1505) ve bir tiyatro inşa ettirerek kenti sahne sanatının merkezi yapan Alfonso I (1505-1534) sayesinde Rönesans'ın en önemli merkezlerinden biri durumuna geldi. Renée de France'ın kocası olan Ercole II döneminde (1534-1550), calvincilerin sığınağı olan (Marot, Calvin burada kaldılar) kent, en parlak dönemini Alfonso II (Tasso'yu misafir etmişti) zamanında yaşadı, ama Alfonso II'nin ölümü üzerine yeniden Kilise'nin eline geçti (22 ocak 1598) ve papa temsilcisi durumundaki valilerin yönetimindeyken eski görkemini yitirdi. Fransızlar tarafından işgal edildi (23 temmuz 1796), İtalya krallığı'na katıldı (1801-1814), daha sonra İtalya'ya bağlanıncaya kadar (1860) Avusturyalılar'ın işgalinde kaldı.

• GÜZEL SANATLAR. Wiligelmo tarafından 1135'te yapımına başlanan ve lombard üslubunun yanı sıra roma ve gotik üsluplarını da taşıyan katedralin üç kapılı geniş bir mermer cephesi (heykeltraş Niccolo'nun işçiliği), rönesans üslubunda (XV. yy. sonu) bir çan kulesi vardır. Güney yamaç boyunca eski evler sıralanmıştır (Antelami'nin bir öğrencisi tarafından yapılmış XII. yüzyıl sonlarına ait dikkate değer alçakkabartmalar; Duomo müzesi). Suyla çevrili Este şatosu'nda (XIV.-XVI. yy.) XVI. yy.'a ait çok güzel freskler bulunur. Duvarayaklı bir dizi saray, pişmiş topraktan frizleri ve anıtsal kemerleriyle XV. yy.'dan kalma geniş caddelerin iki yanını süsler: B. Rossetti'nin Elmaslı saray'ı (çok yönlü yontulmuş mermer bloklardan cephe, Ulusal resim müzesi ve Boldini müzesi), Schifanoia sarayı (Aylar'ı betimleyen freskler), Roverella, Prosperi-Sacrati, Renée de France sarayları. Ludovico il Moro sarayı'nda Spina'nın çok zengin yunan-etrüsk müzesi yer alır (seramikler, tunç eşya, mücevherler). Ayrıca belediye sarayı (XV. yy. yapısı merdivenler), Este markizinin zarif küçük sarayı (XVI. yy.), Casa Romei (XV. yy.), San Antonio di Polesine manastırı (XIII. - XV. yy. freskleri), eski caddeler ve certosa (XV.-XVI. yy.).

FERRARA (Francesco), italyan iktisatçı ve siyaset adamı (Palermo 1810 - Venedik 1900). 25 yaşında Sicilya İstatistik dairesi müdürü oldu, 1848'de Torino Üniversitesi siyasal iktisat profesörlüğüne atandı. 1859'da liberal düşüncelerinden ötürü işten el çektirildi. Bunun üzerine Pisa Üniversitesi'ne geçti; 1860'ta Sicilya'ya dönerek Palermo Üniversitesi'nde siyasal iktisat kürsüsünün başına geçti. Yeni İtalya krallığı'nda maliye bakanı (1867), Sayıştay danışmanı, milletvekili ve senatör oldu. İktisadi liberalizmin koyu bir taraftarı-

Scala

Ferrara katedrali XII.-XIV. yy.'dan kalma cephe, XV.-XVI. yy.'da yapılmış campanile

Scala

Ferrara okulu
Aziz Georgius ve ejderha (1469)
Cosimo Tura'nın yaptığı org kapağı
Duomo müzesi, Ferrara

dı. İktisadi yaşamın tümüne ilişkin bir görüş ortaya koydu ve değerin açıklanmasında temel olan üretim maliyeti kavramına ışık tuttu. Giornale de statistica'yı (1840) ve Biblioteca dell' economista'yı (1850-1870) kurdu; Ferrara, ingiliz klasik iktisat düşüncesini sürdürdü.

■ **Ferrara okulu,** Van der Weyden, Pisanello, Mantegna ve Piero Della Francesca'nın katkılarıyla XV. yy.'da İtalya'da Este sarayı'nda ortaya çıkan resim okulu.
—ANSİKL. Güz. sant. Ferrara okulunun başı Cosimo Tura'dır. *Muştulama* ve *Aziz Georgius* (1469) adlarını taşıyan ve org kapaklarını süsleyen iki başyapıtı Duomo müzesi'ndedir. Cosimo ile çalışanlar arasında Schifanoia sarayı ile Aylar salonu'nun dekorlarını yapan (1469-70) F. Del Cossa ve E. de'Roberti de vardı. Bu güçlü yapıt ay alegorilerini üç kademede ele alır: burçlar kuşağı, tarım işleri, Borso d'Este'deki günlük yaşam sahneleri. Bu sahnelerde fantastikle özgün gerçek tam anlamıyla birbirine karışmıştır. Bu okula bağlı öteki ressamlar arasında özellikle Bologna ve Mantova'da çalışmış olan L. Costa'yı, Dosso Dossi'yi ve il Garofalo'yu (Ludovico il Moro sarayı'nın freskleri) anmak gerekir.

FERRARİ (Gaudenzio), italyan ressam, heykelci ve mimar (Valduggia, Piemonte, 1475'e doğr. - Milano 1546). Leonardo da Vinci'nin atölyesinde çalıştı, ama daha çok Bramantino'nun çalışmalarından esinlendi (Pietà capellası, Sacro Monte de Varallo). Raffaello ile birlikte, Roma'da, Farnese sarayı'nın dekorunda çalıştıktan sonra (1516), Varallo'da, yeni bir fresk dizisi ve dökme heykeller yaptı (1523). Bundan başka, Saronno'da (*Melekler konseri*, 1535) ve Vercelli'de de (S. Cristoforo'daki freskler, 1532-1534) çalıştı. Yeni, yaratıcı ve gerçekdışı özellikler taşıyan bu fresklerdeki üslup, Lombardia'da 1630'a kadar varlığını sürdürmüştür.

FERRARİ (Defendente), italyan ressam, 1509-1547 arasında Piemonte'de etkinlik gösterdiği belgelendi. Biraz arkaik bir üslupla, hemen hemen yalnızca Piemonte kiliseleri ve manastırları için çalıştı. İvrea katedrali için yaptığı sunakarkalıkları (*Çocuk İsa'nın azize Clara ile birlikte tapınması*, 1519; *Aziz Vermondus ve bir papazla birlikte tapınma*, 1521) en güzel resimleri arasında yer alır.

FERRARİ (Ludovico), italyan rönesansı cebircisi (Bologna 1522 - *ay. y.* 1565). Gerolamo Cardano'nun öğrencisi, sonra da çalışma arkadaşı oldu. Daha 1545'te üçüncü dereceden yardımcı bir denklem kullanarak dördüncü dereceden genel denklemi çözmeyi başardı. Çözüm yöntemi Cardano'nun *Ars magna* adlı yapıtında yayımlandı.

FERRARİ (Benedetto), **Ferrari Della Tiorba** denir, italyan besteci, şair ve librettocu (Reggio Emilia 1597 ya da 1604'e doğr. - Modena 1681). Roma'da tiorba virtüozu olarak tanındı. Daha sonra F. Manelli ile birlikte Venedik'te San Cassiano adlı ilk opera tiyatrosunu açtı (1637). *Andromeda* adlı yapıtı burada oynandı. *L'Armida* (1639), *Il Pastor regio* (1640) adlı operalarını Venedik'te sahneletti. 1645'te Modena sarayı'nın capella yöneticisi, 1651'de de Viyana sarayı'nın şenlik yöneticisi oldu.

FERRARİ (Gregorio DE) → DE FERRARİ.

FERRARİ (Pompeo), italyan mimar (? 1660'a doğr. -Rydzyna, Poznań ili, 1736). Polonya'ya yerleşti; kısa sürede en çok aranılan barok mimarlarından biri oldu: Rydzyna şatosu (1696-1704), Leszno Belediye binası (1708), Lad barok kilisesi (1728-1733), vb.

FERRARİ (Guiseppe), italyan sosyalist kuramcı (Milano 1811 - Roma 1876). Mesleği avukatlık olan Ferrari, kendini felsefe incelemelerine verdi ve Fransa'ya göç etti. Önceleri Saint-Simon'un görüşlerini benimsedi, daha sonra Proudhon'un düşüncelerini yaymak üzere Saint-Simon'dan koptu. *Filosofia della rivoluzione* (Devrimin felsefesi) adlı yapıtında (1851) yeni düşüncelerini ortaya koydu. İtalyan birliği konusunda Mazzini'nin görüşlerinden ayrıldığı noktaları açıkladı. Mazzini'nin "L'italia fara da se" tezinin tersine, Fransa ile birleşmeyi savundu. Toplumsal açıdan, dinsizliğe karşı savaşılmasından ve papanın cismani iktidarının sınırlandırılmasından yanaydı. Mirasın kaldırılmasını savunarak Proudhon'un görüşlerinden ayrıldı. 1859'da İtalya'ya döndü ve milletvekili seçildi. Kont Cavour'un italyan birliği siyaseti için savaştı. Ölümünden birkaç hafta önce senatörlüğe seçildi. Yapıtları: *la Mente di G.B. Vico* (G. B. Vico'nun düşüncesi) [1835-1837], *Histoire des révolutions d'Italie* (İtalya devrimleri tarihi) [1856-1858], *Corso sugli scrittori politici italiani* (İtalyan siyasal yazarları üstüne dersler) [1862].

Ferrari

Ferrari BB 512 I
kupe tipi lüks binek arabası

FERRARİ (Paolo), italyan oyun yazarı (Modena 1822 - Milano 1889). Komedileriyle Goldoni geleneğini ustaca yenileştirdi: *Goldoni e le sue sedici commedie nuove* (1851).

FERRARİ (Severino), italyan şair ve bilgin (Alberino di Molinella, Bologna, 1856 - Collegigliato, Pistoia, 1905). Carducci'nin gözde yandaşlarındandı; hicivli şiirleri Heine'den de izler taşır (*Il Mago*, 1884). Ferrari, *Bordatini* (1885), *Versi* (1892) ve *Sonetti* (1901) adlı yapıtlarında ailesinden, ülkesinden, çocukluk arkadaşlarından söz etmiştir.

FERRARİ (Enzo), italyan otomobil sürücüsü ve yapımcısı (Modena 1898 - *ay.y.* 1988). 20'li yıllarda Alfa-Romeo'lar kullandı, sonra bu markayı kendi adıyla piyasaya sürdü. Daha sonra da adını taşıyan otomobillerin yapımcılığına girişti. Ferrari adı, hem otomobil sporu tarihinde, hem de spor araba üretiminde sıkça geçer.

Ferrari, italyan yarış, spor ve lüks binek arabaları markası. Yapımı SEFAC anonim şirketi tarafından gerçekleştirildi; 1960'ta bu şirket, başlangıçta Enzo Ferrari tarafından kurulan *Auto Costruzioni Ferrari* şirketi'nin yerini aldı. Enzo Ferrari'nin teşvikiyle (Maranello [Emilia-Romagna] ve Mo-

Gaudenzio Ferrari
Melekler konseri (1535)
Saronno'daki (İtalya)
tapınağın kubbesindeki
bir freskten ayrıntı

Scala

J.P. Leloir

Léo Ferré (1976'da)

A. Guibert

José Maria Ferreira de Castro

Roger-Viollet-Viollet kol.

Francisco Ferrer Guardia

dena'da yerleşmiş olan) firma yüzlerce yarış kazandı. 1969'dan başlayarak Fiat'ın denetimine girdi. Üretiminin yaklaşık üçte biri ABD'ye ihraç edilmektedir.

FERRARİ (Luc), fransız besteci (Paris 1929). A. Honegger'in, E. Varèse'in ve O. Messiaen'ın öğrencisi. Önceleri, piyano için *Antisonate* (1953) ve çeşitli oda topluluklan için *Visages* dizisi (*I*'den *IV*'e kadar) gibi çalgı yapıtları besteledi. 1956-1958 arasında Fransız radyo televizyon kurumu'nun müzik araştırmaları grubunda çalıştı. Daha sonra *Visage V* (1959) ve *Tautologos I* ve *II* gibi elektroakustik müzik örnekleri verdi. *Hétérozygote* (1964) adlı yapıtında, Pierre Henry dışında, uzun zamandır kimsenin kullanmaya cesaret edemediği "anekdotik" seslerin somut müzikte kullanımını yeniden başlattı. Almanya'da (1964-1966), Stockholm'de (1966-1967) ve Montréal'de (1969) ders verdi. *Bitmemiş senfoni* (1963-1966) adlı partisyonuyla ve piyano ve manyetik bant için yazdığı *Und so weiter* (1966) adlı yapıtıyla yeniden çalgı müziğine eğildi. Ama müziği daha çok bir iletişim olgusu ve estetik kategori olarak tanımlamayı sürdürdü. Ayrıca, saplantılı ritmin etkisinden ve tekrara dayalı gelişmeden yararlanarak görsel-işitsel montajlar gerçekleştirdi. Başlıca yapıtları arasında, klavsen ve manyetik bant için *Musique socialiste ou Programme commun* (1972); *Danse des ministres chez les Pompidou* (1972), piyano, vurmalı çalgı ve manyetik bant için *Cellule 75* (1975); on beş çalgı için *Entrée* (1979); orkestra için *Histoire du plaisir et de la desolation* (1982) anılmalıdır.

FERRARİS (Amalia), italyan kadın dansçı (Voghera 1828 ya da 1830 - Floransa 1904). Carlo Blasis'in öğrencisi. Sanat yaşamına 1844'te Torino'da başladı. 1846'da Scala di Milano'da yıldız dansçı oldu. Daha sonra Londra, Viyana ve Paris'te sahneye çıktı. Paris'teyken (1856-1863), Joseph Mazilier'nin balelerini (*les Elfes*, 1856; *Marco Spada*, 1857) ve Lucien Petipa'nın ilk yapıtını (*Sakountala*, 1858) ilk kez yorumladı. İtalya'ya dönünce Scala di Milano'da Hippolyte Georges Monplaisir'in iki balesinin (*la Camargo* [1868] ve *Brahma* [1869]) prömiyerinde dans etti. Daha sonra köşesine çekildi. Büyük bir dans ustası olan Ferraris'in güçlü pointe'ları ve sıçrayınca şaşılacak ölçüde yükselmesi ünlüydü.

FERRARİS (Galileo), italyan mühendis ve fizikçi (Livorno Vercellese, Piemonte, 1847 - Torino 1897). Yaklaşık yirmi yıl boyunca Torino Mühendislik okulu'nun teknolojik fizik kürsüsünü yönetti. Sanayi elektriği uzmanı olan Ferraris 1888'de, çokfazlı asenkron motorların temeli olan döner manyetik alanı buldu.

Ferraris teoremi, çokfazlı sabit sargılardan geçen çokfazlı, dengeli, sinüzoidal akımların, bir döner manyetik alan oluşturdukıarını ileri süren teorem.

FERRÂŞ a. (ar. *ferrāş*). *Esk.* **1.** Yatak, kilim vb. şeyleri seren, yayan kimse. **—2.** Döşemeci. **—3.** Kâbe'yi süpüren, bekleyip koruyan kimse.
—Kur. tar. Müslümanların ibadet yerlerini temizlemekle görevli kişiye verilen ad.

FERRÂŞİ a. (ar. *ferrāş* ve fars. *-î*'den *ferrāşî*). *Esk.* Kâbe'yi süpürme işi.

FERRÂŞLIK a. (ar. *ferrāş*'tan). *Esk.* Süpürücülük.

FERRAT a. (fr. *ferrate*). Anorg. kim. Tek başına elde edilemeyen ferrik asitten (H_2FeO_4) türemiş tuzların genel adı. (Potasyum ferrat [K_2FeO_4], sodyum hidroksit çözeltisinde asılı durumunda bulunan demir III oksit üzerinden klor akımı geçirilerek elde edilir. Potasyum sülfat ve manganatla eşyapılı olan potasyum ferrat, siyah bir tozdur. Suda çözünerek kırmızı bir çözelti oluşturur. Asitlerle ayrışarak demir III hidroksit ve oksijen verir.)

FERRAT (Jean TENENBAUM, **Jean**— denir), fransız besteci, şarkı sözü yazarı ve şarkıcı (Vaucresson 1930). 1954'te kabare şarkıcılığına başladı. *Ma môme* (1960) adlı şarkısıyla kendini kabul ettirdi. *Nuit et Brouillard* (1963), *Potemkine* (1965), *Que serais-je sans toi* (Aragon'un şiiri üzerine, 1966), *Mon palais* (1972) gibi şarkılarıyla, angaje ve siyasal şanson türünün halkça sevilmesine katkıda bulundu. 1970'lerin ortasında sahne yaşamını bıraktı. J.-L. Godard'ın *Vivre sa vie* (1962) filminde oynadı, R. Allio'nun *la Vieille Dame indigne*, J. Cayrol ve C. Durand'ın *Coup de grâce* adlı filmlerinin müziğini hazırladı (1965).

FERRATA (Ercole), italyan heykelci (Pellio İnferiore, Como yakınında, 1610 - Roma 1686). Bernini ve belki de Algardi'nin öğrencisiydi. Bernini ile birlikte San Pietro kilisesi'nin yapımında çalıştı. Ayrıca *Azize Agnese*'nin bir heykelini ve Roma'daki Azize Agnese kilisesi'nin alçakkabartmalarını, aynı addaki bir başka kilise için de Azize Anastasia'nın heykelini yaptı.

FERRATER (Gabriel), katalan yazar (Reus 1922 - San Cugat del Vallés, Barcelona, 1972). T.S. Eliot ile T. Hardy'ye yakınlığıyla bilinen Ferrater'in şiirleri, çağdaş katalan şiiri üzerindeki etkisini hâlâ sürdürmektedir (*Da nuces pueris*, 1960; *Menja't una cama*, 1962; *Teoria delscossos*, 1966). Sanat eleştirmeni de olan Ferrater, Serra d'Or'da yayımlanan bir dizi dilbilim makalesi yazmıştır (*De causis linguae*, 1966-1972).

FERRAVİLLA (Edoardo VILLANİ, **Edoardo** —denir), italyan oyun yazarı (Milano 1846 - *ay. y.* 1916). Milano lehçesiyle komediler yazdı; oyuncu olarak, Gigione ve Tecoppa gibi dillere destan olmuş kişilikleri canlandırdı.

FERRAZ DE CAMPOS SALES (Manuel) → SALES.

FERRÉ (Léo), fransız güfte yazarı, besteci ve şarkıcı (Monte-Carlo 1916). İkinci Dünya savaşı'ndan sonra Saint-Germain-des-Prés'deki çeşitli kabarelerde çalıştı, *Paris-Canaille*, *l'Homme*, *Jolie Môme* gibi şarkılarla ünlü oldu. Villon, Rimbaud, Verlaine, Baudelaire ve Aragon'un şiirleri üzerine melodiler yazdı, *la Chanson du Mal-Aimé* (Apollinaire, 1954) üzerine bir oratoryoyla senfoniler, konçertolar ve bir de opera (*la Vie d'artiste*, 1950) besteledi. Ayrıca, *Poètes, vos papiers* adlı bir şiir kitabı vardır.

FERREDOKSİN a. (fr. *ferrédoxine*). Bazı yeşil bitkilerin kloroplastlarında ve toprak bakterilerinde bulunan demirli protein. (Fotosentezin ilk kimyasal işlemi olan hidrojen elektronlarının taşınmasını bu proteinin sağladığı sanılmaktadır.)

FERREİRA (António), portekizli şair (Lizbon 1528 - *ay. y.* 1569). Hümanist hareketin önde gelen kişilerinden biri olan ve PORTEKİZ'İN HORATİUS'U adına layık görülen Ferreira, Petrarca tarzında soneler yazdı, od, mektup, eleji (*Poemas lusitanos*, 1598) ve tiyatro türünde yapıtlar verdi. Ama Ferreira'nın en başarılı yapıtı, yalın güzelliğiyle dikkat çeken *Tragedia muy sentida e elegante de D.Inês de Castro*' dur (1558'e doğru yazıldı, 1587'de yayımlandı).

FERREİRA (José Gomes), portekizli yazar (Porto 1900 - *ay.y.* 1985). Özellikle şiirleriyle tanındı; üç kitapta topladığı şiirlerinin (*Poésie I, II, III* [fr. çev.], 1948, 1950, 1961) yanı sıra, fıkralar, hikâyeler ve bir özyaşamöyküsü denemesi yazdı (*la Mémoire des mots* [fr. çev.], 1965). Sözlü edebiyat geleneğine de ilgi duyan Ferreira, *les Merveilleuses Aventures de Jean sans peur* (fr. çev.) adlı romanında (1963) bu tarzı denedi.

FERREİRA (Virgílio), portekizli yazar (Melo, Serra da Estrela, 1916). Yenigerçekçi akımı benimseyen Ferreira, 50'li yılların büyük düşünce ve edebiyat yönelimlerine, özellikle de varoluşçuluğa ilgi duydu. Onu portekiz okuyucusuna tanıtan romanı *Aparição*'da (1959), çeşitli eğilimleri uzlaştırmaya çalıştı. Son yapıtlarında yenigerçekçilikten koparak insanın yazgısı üzerinde durdu: *Allegria Breve* (1965); *Nítido e Nulo* (1971); *Apenas Homens* (1973); *Rápida, a sombra* (1974); *Pour toujours* (1983) [fr. çev.].

FERREİRA DE CASTRO (José Maria), portekizli şair (Ossela 1898-Porto 1974). Öksüz olan ve orta halli bir aileden gelen Ferreira de Castro, 12 yaşında bir gemiye binerek Brezilya'ya gitti ve geçimini sağlamak için çok zor koşullarda çalıştı. Amazon'da geçirdiği dört yıl boyunca kendini eğitti. Yenigerçekçilerin habercisi olarak görülen Ferreira de Castro'nun yapıtları (*Emigrantes*, 1928; *A Selva*, 1932) yazarın yaşadığı çetin gerçekliğe tanıklık eder. Yazar, *O Instinto suprema* (1968) başlıklı romanında da Brezilya *Selva*'sının göbeğinde yapılan etnolojik bir gezinin anlatımından yola çıkarak insan üzerine düşüncelerini aktarmıştır.

FERREİRA DE VASCONCELOS (Jorge), portekizli yazar (Lizbon 1515 - *ay. y.* 1585'e doğr.). Camões'in çağdaşıydı; en önemli yapıtı düzyazı biçimindeki üç komedidir; bunlardan en ünlüsü de coimbralı öğrencilerin yaşamını konu alan *Comedia Eufrosina*'dır (1555).

FERREİRA GULLAR (José RIBAMAR FERREİRA, —denir), brezilyalı yazar (São Luís do Maranhão 1930). Somut şiirin biçimciliğinden (*la Lutte corporelle* [fr. çev.]; 1954) toplumsal tiyatroya (*João Boa-Morte, type qui doit mourir* [fr. çev.]; 1962) ve toplumbilim denemelerine geçti (*Avant-garde et Sous-développement* [fr. çev.]; 1969). En çok bilinen yapıtı *le Poème sale*'dir [fr. çev.]; 1976).

FERREİRO (Celso Emilio), ispanyol şair (Celanova 1914 - Orense 1980). Galicialığın ateşli bir savunucusu olan Ferreiro, özellikle ana dilinde yazdı ve yapıtlarında, bir yandan doğduğu topraklara duyduğu derin sevgiyi işlerken bir yandan da topraklarda yaşanan sefaleti ve toplumsal sorunları açığa çıkardı (*Bailadas, cantigas y donaires*, 1948; *Longa noite de pedra*, 1962). *Onde o mundo chámase Celanova* (1975) adlı kitabında, yapıtlarında gitgide belirginleşen siyasal bağlılıktan uzaklaşarak arı lirizmin ve yurt özleminin üstün geldiği konulara bir dönüş yaptı. Ferreiro, *A fronteira infinda* (1972) başlıklı bir anlatı kitabı da yayımlamıştır.

Ferrel hücresi. İklimbil. Alçak basınç hücresi tipi.

FERREOL a. Tropikal Amerika'da yetişen ağaç. (*Montuçi* de denen koyu esmer, ince dokulu, sert ve çok ağır odunu mobilyacılıkta, kakmacılıkta ve torna işlerinde kullanılır. Bil. cins a. *swartzia;* baklagiller takımı.)

FERRER de Blanes (Jaume), katalan kozmografyacı (Vidreras, Gerona-öl. 1523'e doğr.). Cabo Verde adalarının 370 fersah B'sından geçen ve dünyayı Portekiz ile İspanya arasında paylaştıran (Tordesillas antlaşması, 7 haziran 1494) sınırı çizdi.

FERRER GUARDİA (Francisco), ispanyol anarşist ve pedagog (Alella 1859-Barcelona 1909). Çok genç yaşta masonluğa ve özgür düşünceye yöneldi. Toplumsal hareketlere katıldı ve gezici bir kütüphane kurdu. Bir süre sonra ailesiyle birlikte Paris'e kaçmak zorunda kaldı (1886). Burada Avrupa özgürlükçü hareketinin başlıca simalarıyla tanıştı ve Ruiz Zorrilla'nın sekreteri oldu (1885-1895). Düşüncelerine yakınlık duyan bir kadının serveti sayesinde Barcelona'da Çağdaş okul adıyla bir okul açtı (1901). 1908'e değin Barcelona'da bu okullardan en az on tane kuruldu; öbürleri İspanya'nın çeşitli

yerlerinde açıldı. Bu okul, "akılcı ve bilimsel", din dışı, çocuğun serbestçe hareket etme ilkesine dayalı, doğrudan ve sınav bağlamında yarışmanın olmadığı, fiziksel ve cinsel eğitimin verildiği karma bir ilkokuldu. Ailelerin gelirleriyle orantılı biçimde finanse ettikleri bu okul sonraları Célestin Freinet'ye esin kaynağı oldu. Açılışından başlayarak F. Ferrer Guardia Çağdaş okulu, Élisée Reclus'un işbirliğiyle halka yönelik bir yayıneviyle destekledi. Brüksel'de, l'Ecole rénovée adıyla bir dergi yayımladı (1908); bu dergi, daha sonra "eksiksiz eğitim" için Avrupa birliğinin yayın organı oldu ve özgürlükçü sosyalistlerle yeni eğitim anlayışının yayıcılarını eğitsel ve pedagojik alanda bir araya getirdi. Resmi okulu ve ispanyol monarşisini şiddetle eleştiren Ferrer hakkında büyük yankılar uyandıran bir dava açıldı ve Ferrer Londra'ya kaçmak zorunda kaldı. İspanya'nın Fas'a yönelik askeri seferine karşı patlak veren ayaklanma sırasında Barcelona'ya döndü (1909) ve bu ayaklanmanın ideolojik sorumlusu olarak tutuklandı. Baştan savma yargılandı ve kurşuna dizildi. Davası yeniden görüldü (1911) ve mahkûmiyetinin hatalı olduğu kabul edildi (1912).

FERRERİ (Marco), italyan sinemacı (Milano 1928). Damıtık içki temsilciliği yapmak için veterinerlik öğrenimini bıraktı. Sinemaya reklam filmleri yapımcısı olarak başladı ve A. Lattuada'nın *Il capotto* filminin yapımcılığını üstlendi. İspanya'da, senaryocu Rafael Azcona ile tanıştı ve onunla birlikte ilk uzun metrajı *El pisito*'nun (1958) senaryosunu yazdı; yine İspanya'da çevirdiği diğer iki filmi, *Los chicos* (1958) ve *El cochecito* (1960) ile kara mizaha olan yeteneğini ortaya koydu. İtalya'ya dönüşünde çevirdiği *L'ape regina* (1963) Ferreri'ye uluslararası bir ün kazandırdı. Çok sayıda filmi arasında şunları öncelikle saymak yerinde olur: *La donna scimmia* (1963), *L'uomo dai cinque palloni* (1965), *Harem* (1967), *Dillinger e morto* (1969), *Il seme dell'uomo* (1969), *L'udienza* (1971), *Çılgın fahişe-Liza* (Melampo) [1972], *La grande abbuffata* (1973), *L'ultima donna* (1976), *La Casa del Sorriso* (1990) [Berlin film festivali Altın Ayı ödülü, 1991].

FERRERO (Guglielmo), italyan tarihçi (Portici 1871-Mont-Pèlerin, Cenevre, 1943). *Grandezza e decadenza di Roma* (Roma'nın büyüklüğü ve çöküşü) [1902-1907] adında bir roma tarihinin yazarıdır. Diğer yapıtları arasında *Buonaparte in Italia* (Bonaparte İtalya'da) [1936], *Talleyrand a Vienna* (Talleyrand Viyana'da) [1940], vb. sayılabilir. Liberal ve antifaşist bir kişi olan Ferrero, 1930'da göçmen olarak İsviçre'ye yerleşti. —Oğlu LEO (Torino 1903-Santa Fe, Yeni Meksika, 1933), antifaşist bir yazardı, 1928'de Fransa'ya göçmek zorunda kaldı, olguculuktan, ardından doğu dinlerinden etkilendi. Yapıtlarının büyük çoğunluğunu fransızca yazdı.

FERRES (Antonio), ispanyol yazar (Madrid 1924). 50'li yılların "gerçekçi" roman akımının temsilcilerinden biri olan Ferres (*La piqueta*, 1959) yolculuk anlatıları yazdı (*Caminando por las Hurdes*, A. López Salinas ile birlikte, 1960), sonradan yeniden romana döndü (*Los vencidos*, 1965, 1962'de yapılan ilk baskısı italyancadır). ABD'den döndüğünde, Kansas'taki bir topluluğun yaşamını anlatan *En el segundo hemisferio*'yu (1970) yazdı.

FERRET (*val*), biri İsviçre'de öteki İtalya'da iki vadinin adı. Mont-Blanc kütlesinin doğu eteğinde Orsières'den (İsviçre) Entrèves'e (İtalya) değin birbirini izler ve *Büyük Ferret Boğazı*'yla (ya da Ferrex) [2 537 m] birleşir. *Ferret dağı*'nın (2 978 m) eteğindeki *Ferret köyü*, İsviçre'deki val Ferret'dedir (bu vadiyi *Ferret Drance* akaçlar).

FERRETO a. Pedol. Yağışlı ortamlarda-ki çakıllı eski taraçalarda oluşmuş, sertleşmiş, kızarmış ve genellikle fosilleşmiş demir oksit birikim katı.

FERRETTİ (Giovanni), italyan besteci (Venedik ? 1540'a doğr.-öl. 1609'dan sonr.). 1567'den başlayarak Venedik'te 5 *Canzoni alla napolitana* (4,5 ve 6 sesli) cildi, 1 missa ve 3 mezmur (4 sesli), 5 magnificat, 3 antifona, 19 ilahi ve 2 motet (5 ya da 6 sesli) yayımladı.

FERRETTİ (Giovanni Domenico), italyan ressam (Floransa 1692 - ay.y. 1766'ya doğr.). Medici sarayı'nın son sanatçılarından biri, kilise ve saray dekoratörü olan Ferretti, halk yaşamından sahnelerin sergilendiği küçük boyutlu resimler de yaptı.

FERRETTİ (*dom* Paolo), italyan benedikten keşişi ve müzikbilimci (Subiaco 1866-Bologna 1938). Santa Cecilia akademisi'nin başkan yardımcılığını ve 1922'den başlayarak Roma'daki Papalık dinsel müzik enstitüsü'nün müdürlüğünü yaptı. Birsesli gregorius ilahilerinin ritmi ve estetiği üzerine birçok kitap yazdı: *Principii teorici e pratici del canto gregoriano* (Gregorius ses müziğinin kuramsal ve pratik ilkeleri) [1905], *Estetica gregoriana oppure trattato delle forme musicali del canto gregoriano* (Gregorius estetiği ya da gregorius ses müziğinin biçimleri üstüne inceleme) [1934].

FERREY (Benjamin), ingiliz mimar ve arkeolog (Christchurch 1810-Londra 1880). Augustus Charles Pugin'in öğrencisidir. Gotik mimariye dönüş yolunda savaşım verdi (Bath ve Wells piskoposluk saraylarının büyütülmesi). Oxford'da Christ kilisesi'nin Antikçağ'dan kalma yapıtlarıyla ilgili bir kitap (1834), A. Ch. ve A. W. N. Pugin üstüne bir inceleme yayımladı.

> **FERRİ-** (fr. sözc.). Kim. Bir bileşikte (örneğin *ferrisiyanür*) üçdeğerli demirin varlığını gösteren önek. (Eşanl. DEMİR III.)

FERRİ (Baldassare), italyan şarkıcı (Perugia 1610 - ay. y. 1680). Çağının en ünlü kastratosuydu. Şarkı söyleme sanatına yepyeni bir virtüozluk tekniği getirdi. 1625-1675 arasında, savaş halinde olmalarına karşın, kendisini birbirlerine gönderen birçok avrupalı hükümdarın sarayında (Varşova, Viyana, Stockholm, Londra) konser verdi.

FERRİ (Ciro), italyan ressam, mimar ve gravürcü (Roma 1634 - ay. y. 1689). Pietro da Cortona'nın öğrencisi; ustasının başladığı Pitti sarayı'nın resimlerini tamamladı ve onun üslubunu özümledi. Roma'daki S. Agnese kilisesi'nin kubbe süslemesi yapıtları arasındadır.

FERRİ (Enrico), italyan kriminalistik uzmanı ve siyaset adamı (San Benedetto Po, Mantova ili, 1856-Roma 1929), Ellero ve Lombroso'nun öğrencisiydi. *L'Imputabilità umana e la negazione del libero arbitrio* (Suç isnadı ve iradei cüz'iyenin yadsınması) [1879] adını taşıyan ve yankılar uyandıran bir tezle ve *Nuovi Orizzonti del diritto e della procedura penale* (Hukuk ve cezai yargılama usulünde yeni ufuklar) [1881] adlı çalışmalarıyla tanındı. Bu yapıtlar olgucu okulun toplumbilim alanındaki bildirisi haline geldi. Roma Üniversitesi'nde profesörlük yapan Ferri 1921'de bir ceza yasası tasarısı hazırladı. Radikal parti'den milletvekili seçildi, marxçı saflara katıldı (1893), partinin en katı önderleri arasına girdi ve Avanti! gazetesini yönetmekle görevlendirildi (1900-1905). Ancak Ferri daha sonraları faşizme yöneldi.

FERRİÉ (Gustave), fransız general ve bilgin (Saint-Michel-de-Maurienne 1868-Paris 1932). Politeknik okulu'nu bitirdi. 1893'te Mont-Valérien'de telgraf subaylığına atandı. 1899'da Marconi'nin ilk deneyleri, Ferrié'de, Fransa'yı, önemli ve gelişmiş bir telsiz telgraf sistemiyle donatmak hevesi uyandırdı. Eiffel kulesi'nin bodrum katına yerleşerek (1903), önemli deneylere girişti ve bu deneyler sonucunda Eiffel kulesi'nin vericisinin menzili, 1903 ile 1908 yılları arasında 400 km'den 6 000 km'ye çıktı. Aynı dönemde, Fas'ta askeri bir harekât sırasında ilk kez olarak alıcı-verici telsizler kulanıldı. General Ferrié'nin çalışmaları sayesinde, fransız askeri telsiz telgrafı müttefik ordular içinde, ilk sırayı aldı ve denizaşırı fransız telsiz şebekesinin donatımı sürdürüldü. G. Ferrié, 1922'den başlayarak Bilimler akademisi üyesi oldu.

FERRİER (Susan Edmonstone), iskoç kadın yazar (Edinburgh 1782 - ay. y. 1854). Walter Scott'un arkadaşıydı, hiç evlenmedi ve kör olarak öldü. Kendisine mal edilen üç anonim roman (*Marriage*, 1818; *The Inheritance*, 1824; *Destiny*, 1831), alaycı incelikleriyle onu İskoçya'nın, Jane Austen'a rakip olarak çıkardığı bir romancı durumuna getirdi.

FERRİER (*sir* David), iskoç hekim ve fizyolog (Woodside, Aberdeen yakınında, 1843-Londra 1928). Çalışmaları sinir sisteminin anatomisi, fizyolojisi ve patolojisi konusundadır. *Functions of the Brain* (Beyin fonksiyonları üstüne) [1876] adlı bir yapıtı vardır. The Brain dergisini kurmuştur.

FERRİER (Kathleen), ingiliz kontralto (Higher Walton, Lancashire, 1912-Londra 1953). Gür, sıcak bir sesi vardı. Sahneye ilk kez 1942'de çıktı, oratoryolardaki rolleri ve lied yorumlarıyla olduğu kadar, opera şarkıcısı olarak da ünlendi. Gluck'un *Orfeo*'sunda rol aldı ve B. Britten'ın *The Rape of Lucretia*'sının prömiyerinde başrol oynadı (1946). Bruno Walter'in yönetiminde ABD'de verdiği konserde olağanüstü bir G. Mahler yorumcusu olduğunu kanıtladı.

FERRİÈRE (Adolphe), isviçreli pedagog (Cenevre 1879 - ay. y. 1960). Protestan bir aileden yetişti. Cenevre'de klasik bir eğitim gördü ve genç yaşta önce ingiliz, sonra da alman yeni okullarıyla ilgilendi. Yeni eğitim için uluslararası büro'nun (1921) kaynağını oluşturan Yeni okullar uluslararası bürosu'nu 1899'da kurduktan sonra İsviçre'de yeni okullardan birinin açılışına katkıda bulundu (1909). Üniversite profesörü oldu ve kurucuları arasında bulunduğu Jean-Jacques-Rousseau enstitüsü'nde (1912) dersler verdi. Başından beri Célestin Freinet'ye destek oldu ve sayısız "aktif" pedagogun tanınmasını sağladı. Çalışma okulu konusunda ilk sovyet girişimlerinde etkisi oldu. Toplumsal gerçekliğe doğrudan doğruya katılmaya, bireysel girişime ve grup çalışmasına dayanan bir pedagoji önerdi (*l'École active* [Aktif okul], 1920).

FERRİKLORÜR a. (fr. *ferrichlorure*). Anorg. kim. Formülü M $[FeCl_4]$ olan karmaşık tuz; formülde M, birdeğerli bir metali gösterir.

Henri Manuel

general Ferrié

Hulton Picture Library

Kathleen Ferrier (1947'de)

Marco Ferreri'nin *El cochecito* filminden (1960) bir sahne

Athos film J.-L. Passek kol.

FERRİMANYETİK sıf. Manyet. Ferrimanyetiklik özellikleri taşıyan kimi oksitler için kullanılır.

FERRİMANYETİKLİK a. Manyet. Ferrit adı verilen kimi metal oksitlerin gösterdiği manyetiklik.

—ANSİKL. Ferritler, üçdeğerli Fe_2O_3 demir oksidi ile ikideğerli bir metal oksidin kristal bileşikleridir. M metali, örneğin çinko, bakır, nikel, manganez, hatta ikideğerli olmak koşuluyla (FeO) demir olabilir. Demek ki ferritler M_2O_3, MO tipindeki çift oksitlerin özel halleridir. Bu ailenin en ayırtedici özellik taşıyan örneği, Al_2O_3,MgO spinel'dir, ama manyetik değildir. Tüm bu oksitler eşyapılılık bağıntılarıyla birbirine bağlıdır ve kübik sistemde kristalleşir. Manyetiklik Antikçağ'da, bu ailenin bir bileşiğinde bulundu: Eski Yunanlılar'ın ve Romalılar'ın mıknatıs taşları, formülü Fe_3O_4 ya da Fe_2O_3, FeO olan manyetit adlı cevherden yapılıyordu.

Bu bileşiklerin özel manyetik özellikleri, demir ve ikinci M metali atomlarının taşıdıkları temel manyetik momentlerden, yani spinlerden kaynaklanır.

Metal iyonları iki farklı kristalografi yerleşimi gösterir ve dolayısıyla iki kristal kafesi oluşturur. Her altkafeste, spinler arasında ferromanyetik tipten bir etkileşim vardır; yani spinler aynı yönde sıralanma eğilimi göstererek birinci altkafeste bir M_1 bileşke mıknatıslanması, ikincisinde bir M_2 mıknatıslanması sağlanır; M_1 ve M_2 çoğu kez ters yönlüdür, ancak $M=M_1+M_2$ toplam bileşke mıknatıslama sıfır değildir. Dolayısıyla ferrit, düşük sıcaklıkta sürekli bir mıknatıs davranışı gösterir. Bu özel manyetiklik biçimini ilk kez Louis Néel saptadı. Néel sıcaklığı denen, genellikle birkaç yüz celsius derecesine eşit bir T_N sıcaklığının üstünde, ısıl çalkalanma manyetik düzeni bozar ve cisim paramanyetik hale geçer. Ferrite özgü manyetik düzen (iki altkafese bölünüm), nötron kırınımıyla güvenilir biçimde gözlenmiştir.

Ferritler çeşitli ticari uygulamalarda, özellikle radyoelektrikte ve bilgisayar belleklerinde yaygın olarak kullanılır. Radyoelektrikte bobin çekirdeği biçiminde yararlanılır; çünkü çok iyi manyetik özelliklerle elektrik yalıtkanı olma üstünlüğünü birleştirir; bu nitelik Joule etkisinden kaynaklanacak yitimleri önler. Bir ferrit, uygulanan manyetik alanın doğrultusuna göre, kararlı iki mıknatıslanma hali gösterir. Bu mıknatıslanma hali çok uzun süre korunabilir ve bir bobinle kolayca okunabilir. Dolayısıyla ferrit, bilgisayarlarda ve ses ya da görüntü kaydı için manyetik şeritlerde kullanılan çok ilginç bir bellek öğesidir.

FERRİMOLİBDİT a. (fr. *ferrimolybdite*). Miner. Hidratlı demir molibdat.

FERRİNATRİT a. (fr. *ferrinatrite*). Miner. Hidratlı sodyum ve demir sülfat.

FERRİSİYANİK sıf. (fr. *ferricyanhydrique*'ten). Kim. Formülü H_3 [Fe $(CN)_6$] olan az kararlı asit için kullanılır; ferrisiyanik asit, ferrisiyanürlerin türediği çözelti halinde elde edilir.

FERRİSİYANOGEN a. (fr. *ferricynogène*'den). Kim. Ferrisiyanürlerde bulunan ve formülü Fe $(CN)_6$ olan üçdeğerli kök.

FERRİSİYANÜR a. (fr. *ferricyanure*). Kim. Üçdeğerli $[Fe(CN)_6]^{3-}$ kökü içeren tuz ya da karmaşık ester.

—ANSİKL. Ferrisiyanürler, ferrosiyanürler gibi demiri siyanogen olarak taşıyan komplekslerdir. Bir demir II tuzu çözeltisiyle *Turnbull mavisi* denen ve Prusya mavisine benzeyen ancak bununla özdeş olmayan mavi demir II ferrisiyanür çökeltisi verir.

Potasyum ferrisiyanür (K_3 $[Fe(CN)_6]$), suda çözünen kırmızı kristaller halinde biçimlenir. Yükseltgen özellikler içeren potasyum ferrisiyanür, fotoğrafçılıkta fototiplerin zayıflatılmasında, kâğıtçılıkta ise sanayi kâğıdı yapımında kullanılır.

FERRİT a. (fr. *ferrite; fer* demir'den). Metalogr. Merkezsel kübik sistemde kristalleşen, arı demirden oluşan ve Fe α ile gösterilen, çözelti halinde element (çeliklerin ve dökme demirlerin alışılmış elementleri ve karbon) katkılı demirden oluştuğunda yalnızca α ile belirtilen metal faz. (α ferrit, arı demir için 911°C'a kadar sözkonusudur; 1 392°C ile 1 535°C sıcaklıkları arasında delta demire [Fe δ] dönüşür. 911 ve 1 392°C arasında demir, yüzey merkezli kübik sistemde kristalleşen gama demiri [austenit] verir. Ferritin temel özelliği sünekliktir; çeliklerde ve dökme demirlerde çeşitli biçim ve niceliklerde yer alır.)

FERRİT a. (fr. *ferrite*). Aşağıdaki 4 gruptan birine giren bileşiklerin genel adı: 1. spinel türü MFe_2O_4; 2. manyetoplumbit türü $MO.6Fe_2O_3$; 3. ortoferrit türü $MFeO_3$; 4. grena türü $M_3Fe_5O_{12}$; formüllerdeki M, ikideğerli bir katyonu (Fe, Zn, Pb, Cd, Ni, Co vb.) gösterir.

—ANSİKL. En önemli grup, Fe_2O_3MO formülündeki bileşiklerdir; bu formül, manyetitin Fe_3O_4 ya da Fe_2O_3, FeO formülündeki Fe^{2+} iyonunun yerine ikideğerli bir M^{2+} metal iyonunun geçmesi sonucu türer. Bu ferritlerin kristal yapısı, genellikle ters spinel türündedir. Oksijen iyonları, hafifçe biçim değiştirmiş, yüzey merkezli kübik bir kafes oluşturur. O^{2-} iyonları arasında çevrelerine göre iki tür boşluk bulunur: biri, dört O^{2-} iyonuyla çevrelenen dörtyüzlüler, diğeri altı O^{2-} çevrelenen sekizyüzlülerdir. Her gözde dört sekizyüzlü boşluk ve sekiz dörtyüzlü boşluk bulunur. Ferritlerde üçdeğerli iyonların yarısı dörtyüzlüde, diğer yarısı da ikideğerli iyonlarla birlikte sekizyüzlüde yer alır. Bu olgu, ferrimanyetizmanın temel özelliklerini açıklar.

—Elektron. Büyük bir elektriksel özgül direnç gösteren ferritler, üstün nitelikte manyetik özellikler taşır. Ferritler, Foucault akımlarından kaynaklanan ve demir çekirdekleri kullanılamaz hale getiren enerji yitimlerini hemen hemen önlediğinden, yüksek frekanslı akımlar için, transformatör çekirdeği olarak kullanılır. Aynı özellikler nedeniyle bu malzemeden, radyofonik alıcıların antenlerinde, birçok elektronik düzenekte ve bellek öğesi olarak, bilgisayarlarda yararlanılır. Sözkonusu makinelerde kullanılan sayısal sistem ikili taban sistemidir, dolayısıyla sistemde yalnızca 0 ve 1 sayıları yer alır. Bu sayılar, bir ferrit çekirdeğin farklı iki manyetik haliyle gösterilebilir. Özenle arılaştırılan oksitler, iyice öğütülerek toz haline getirilir; tozlar bir organik bağlayıcıyla karıştırıldıktan sonra, santimetre kare başına birkaç tona ulaşan basınçlar altında kalıplanır. Parçalar daha sonra denetimli atmosferde, 1 200° ile 1 400°C arasında saatlerce sinterlenir. Faraday etkisi, ferritten yüksek frekans düzenekleri yapma olanağı verir; bu düzenekler arasında şunları sayabiliriz: enine bir elektrik dalgasını ancak tek yönde ileten, dolayısıyla dalgaların çıkıştan girişe doğru yansımasını önleyen izolatörler; enerjinin yalnız bir yönde ve iki ardışık kutup arasından geçişine olanak veren sirkülatör; bir yönde doğrudan iletim yapan ve öbür yönde 180°'lik bir faz dönmesi gerçekleştiren ve sirkülatörleri ayarlamada kullanılan jiratör.

FERRİTİN a. (fr. *ferritine*). Biyokim. Demir III ile apoferritinin birleşmesinden oluşan ve porfirinik olmayan kromoprotein. (Organizmada demir depolanma biçimidir [esas olarak karaciğer, dalak, bağırsak ve kemik iliği düzeyinde].)

FERRİTİNEMİ a. (fr. *ferritinémie*). Hematol. Dolaşan kandaki ferritin miktarı. (Organizmadaki demir yedeklerinin göstergesi olduğundan, insanda bu amaçla ölçümü yapılır.)

FERRİTLEŞTİRİCİ sıf. Metalürj. Dökme demir ya da çeliğe katıldığında ferrit oluşumunu kolaylaştıran madde için kullanılır.

FERRO a. (*ferrosiyanür*'ün kısaltması). Graf. Fotogravür ve çukurbaskıda, negatif bir filmin ya da bir film montajının ferrosiyanürlü kâğıt üzerine yapılan kontrol provası. Bu prova daha sonra sayfa düzeni maketlerini oluşturmaya yarar.

FERRO- (fr. sözc.). Kim. Bir bileşikte (örneğin *ferrosiyanür*) ikideğerli demirin varlığını gösteren önek. DEMİR II de denir.

FERROAKIŞKAN a. Fizs. kim. Bir sıvı içine dağılmış ferromanyetik parçacıklardan (yaklaşık 100 angström büyüklüğünde) oluşan kolloidal çözelti; topaklaşmayı önlemek için sıvıya dağıtıcı bir etken katılır.

—ANSİKL. Bir dış manyetik alan yoksa, ısıl çalkalanma, manyetik akışkanın makroskopik düzeyde mıknatıslanmasını önler. Akışkana manyetik bir alan uygulandığında, sıvıda oluşan tüm küçük mıknatıslar, manyetik alana koşut olarak sıralanır ve akışkan mıknatıslanır. Böylece manyetik alan etkisiyle, akışın yönü ya da yüzeyin biçimi değiştirilebilir. Ferroakışkanlar ilk olarak roket borularında yakıtın püskürtülmesini kararlı hale getirmek için geliştirilmiştir.

FERROALÜMİNYUM a. (fr. *ferro-aluminium*'dan). Çeliklerin hazırlanmasında oksit giderici ve sakinleştirici olarak kullanılan demir ve alüminyum (% 10 ile 20) alaşımı.

FERROBAKTERİYAL a. (fr. *ferrobactérial*). Demirli sularda yaşayan bakteri. Yaşaması ve gelişmesi için gerekli enerjiyi, demiri ısıverme yoluyla yükseltgeyerek kimyasal bireşimle elde eder.

FERROBOR a. (fr. *ferrobore*). % 15 ile 20 oranında bor içeren demir ve bor alaşımı.

FERRO CAAVEIRO (Lucas), ispanyol mimar (Puentedeume, La Coruña, 1699'a doğr. - Santiago de Compostela 1770). F. Cassas y Novoa'nın öğrencisiydi. Santiago de Compostela'da onun yerini aldı ve Azabachería'nın cephesini yaptı (1758); Lugo belediye binasıyla, yirmi yıl önce Galicia'nın en dikkat çekici barok örneklerinden birini gerçekleştirdi.

FERRODİNAMİK sıf. (fr. *ferrodynamique*). Elektrotekn. Elektrodinamik etkisi ferromanyetik parçalarla güçlendirilmiş bir düzenek için kullanılır.

FERROELEKTRİKLİK a. Elekt. Kimi kristallerde, kendiliğinden ortaya çıkan, kalıcı elektriksel kutuplanma. (Bu olay bir dış elektrik alanının etkisiyle tersinirleşir. Özellikle Seignette tuzunda görülen bu olay ferromanyetiklikle benzerlikler gösterir. Ferroelektriklik geçiş sıcaklığı denen belli bir sıcaklığın üstünde ortadan kalkar.)

FERROKALSİT a. (fr. *ferrocalcite*). Miner. Bir miktar demir içeren doğal kalsiyum karbonat.

FERROKROM a. (fr. *ferrochrome*). Krom içeren bütün çeliklerin, özellikle, yüksek krom oranlı paslanmaz çeliklerin üretiminde kullanılan demir-krom alaşımı.

—ANSİKL. Ferrokrom, kromlu mineraller elektrik fırınında ya da potada indirgenerek elde edilir; sanayide kullanılan en önemli türü "spineller"dir ve bileşimleri FeO—Cr_2O_3 formülünden türer. Ferrokromlarda krom oranı genellikle % 50'nin üstünde ve % 76'nın altındadır. Metalin karbon ve silisyum oranına göre birçok ferrokrom türü vardır:

— karbürlü ferrokromlar % 4 ile 10 karbon ve en çok % 10 silisyum içerir;

— arıtılmış ferrokromlar % 0,5 ile 4 arasında değişen oranlarda karbon ve en çok % 1,5 silisyum taşır;

— aşırıarıtılmış ferrokromlarda % 0,5 ten-

düşük oranda karbon ve yaklaşık % 1,5 silisyum vardır.

FERROL DEL CAUDİLLO (EL-), İspanya'da kent, Galicia'da (La Coruna ili); 90 000 nüf. (1992). İspanya'nın başlıca askeri limanlarından biridir. Tersaneler (silah depoları). İngilizler burasını 1800'de ele geçirmeyi denediler. Mareşal Soult, 1809'da kenti teslim olmaya zorladı. Franco'nun doğduğu yerdir.

FERROLİZ a. (fr. *ferrolyse*). Pedol. Geçici bir hidromorfiye uğrayan kimi toprakların asitleşmesi; bu olay demir II iyonlarına temas eden suyun ayrışma tepkimesine girmesine bağlanabilir.

FERROMAGNEZYUMLU sıf. (*ferro*-l ve *magnezyum*'dan). Yerbil. Demir ve magnezyum (mika, peridot, amfibol ve esas olarak piroksen) içeren minerallerle demir ve magnezyum bakımından zengin kayaçlar için kullanılır.

FERROMANGANEZ a. (fr. *ferromanganèse*). Ortalama % 80 manganez, türüne göre % 6 ile 0,1 ya da 7 ile 0,1 arasında değişen oranlarda karbon içeren demir-manganez alaşımı. (Ferromanganez, çeliklerin arıtılmasında ve hazırlanmasında banyoya manganez ve karbon katkısı sağlamaya yarar [kükürt giderici, oksit giderici ve yeniden karbürleyici etken].)

FERROMANGANİK sıf. (fr. *ferromanganique*). Yerbil. Nemli tropikal bölgelerde, demir ve maganez bakımından zengin topraklarda oluşmuş yumru türü için kullanılır.

FERROMANYETİK sıf. (fr. *ferromagnétique*). Manyet. Atomlarının temel manyetik momentleri, yani spinleri, aynı doğrultuda ve aynı yönlerde sıralanma eğilimi gösteren bir madde için kullanılır.

—ANSİKL. Demir, nikel, kobalt, nadir topraklar, aktinitler gibi kimi geçiş elementlerinin atomlarında, bir elektron manyetik momenti, yani spin bulunur. Spinler, alışveriş denen ve aynı yönde sıralamalarını sağlayan bir etkileşimle (ferromanyetik etkileşim) birbirini etkiler. Dolayısıyla düşük sıcaklıkta bu elementler ya da alaşımlar, kendiliğinden mıknatıslanır. Bu tür maddeler Curie noktası denilen (demir için 770°C, Nikel için 358°C) belli bir T_c sıcaklığına dek ısıtılırsa, ısıl çalkalanma manyetik düzeni bozar ve mıknatıslık kaybolur; böylece paramanyetik maddeler haline dönüşürler.

Daha ayrıntılı incelemeler, ferromanyetik cisimlerin çoğunda, her biri $\overline{M}_i$ mıknatıslanması taşıyan bölgelerin bulunduğunu gösterir. Ancak, değişik $\overline{M}_i$ ler farklı doğrultulara yönlenebilir. Bu bölgeli yapı, ferromanyetik maddelerin birçok özelliğini açıklar.

Bu maddeler, bir manyetik alan uygulandığında, bölgelerin dönmesi ve uygulanan alan doğrultusunda sıralanması sonucu kolayca mıknatıslanır. Dolayısıyla *manyetik geçirgenlik*'lerinin yükseldiğinden söz edilir.

Alan çok yüksek değerlere ulaştığında, mıknatıslanma, *doyma* adı verilen bir sınıra değin yükselir. Doyma bütün bölgelerin dış alan doğrultusunda sıralanması demektir.

Manyetik alan kaldırıldığında, mıknatıslanma ilk değerine dönmez. Bu olaya *histerezis* adı verilir.

Manyetik gereçler, elektrik motorları ve üreteçleri, transformatörler, hoparlörler vb gibi birçok aygıtta önemli işlevi olan bileşenlerdir. Uygulamada kullanılan manyetik gereçler iki kategoriye ayrılabilir: kolayca ve tersinir biçimde mıknatıslanan yumuşak gereçler (yüksek manyetik geçirgenlik); güçlü, kalıcı bir mıknatıslanma gösteren ve sürekli mıknatıs olarak kullanılan sert gereçler.

FERROMANYETİKLİK a. Manyet. Ferromanyetik bir maddenin özelliği.

FERROMOLİBDEN a. (fr. *ferromolybdène*). Özel çeliklere ve özel dökme demirlere molibden katkısı sağlamada kullanılan demir ve molibden (% 40 ile 80) alaşımı.

Ferronière *(Güzel)*, Leonardo da Vinci' nin ünlü kadın portresi. Louvre'da bulunan yapıt, uzun süre, Le Ferron adında birinin karısı ve François I'in metresinin takma adı *Güzel Ferronière*'den esinlenerek yanlış olarak bu adla anıldı. Gerçek *Güzel Ferronière* XVI. yy. Milano okulunun yine Louvre'da sergilenen mütevazı bir tablosudur. Leonardo'ya modellik eden kadının alnında XIX. yy.'dan başlayarak *ferronière* olarak adlandırılan bir alın bağı vardır.

FERRONİKEL a. (fr. *ferronickel*). Nikel oranı % 25'in üzerinde olan demir-nikel alaşımı. (Genleşme, manyetiklik ve korozyona karşı dayanım özelliklerinden dolayı kullanılır.)

—ANSİKL. Metalürj. Nikel oranı % 25'in altında olan demir-nikel alaşımları, yapıları ve özellikleri nedeniyle nikelli çeliklere benzetilir; diğerleri gerçek anlamda ferronikelleri oluşturur. Nikel oranı % 32'nin üstüne çıkan alaşımlar çevre sıcaklığında ferromanyetik bir katı çözeltiden (austenit) oluşur. Manyetik geçiş sıcaklığı olan Curie noktasına değin ısıtıldıklarında, kimi özelliklerinin (manyetiklik, elektriksel özgül direnç, termoelektrik) tersinmesi yüzünden bunlara "tersinir" alaşımlar denir.

Sanayide kullanılan başlıca ferronikeller şunlardır:

—% 25-30 nikel ve % 0,2 karbon taşıyan ferronikel, alkali ve bazen asit (nitrik, asetik asit) korozyonuna dayanıklı boruların ve parçaların yapımında kullanılır;

—İnvar % 36 nikel ve % 0,2 karbon içerir ve genleşme katsayısı + 100 ile – 50°C arasında sıfır olması nedeniyle bu alaşımdan zaman ve ölçü aygıtları yapımında yararlanılır;

—Platinitte % 46 nikel ve % 0,3 karbon bulunur ve camla aynı genleşme katsayısı göstermesi nedeniyle bu alaşımdan cama (lambalar) kaynaklanan teller yapılır;

—% 50 nikel içeren ferronikel manyetik özelliklerinden dolayı, transformatör çekirdeklerinin ve diğer radyoelektrik parçaların hammaddesini oluşturur.

—Permalloy ve Mumetal'de % 65-79 nikel yer alır; yüksek manyetik geçirgenliği (zayıf manyetik alanlarda demirin 50 katı), zayıf histerezisi nedeniyle elektrik donanımları, özellikle denizaltı kablolarında kullanılır.

FERROPİRİN a. (fr. *ferropyrine*). FERRİPİRİN'in eşanlamlısı.

FERROPRUSİAT a. (fr. *ferroprussiate*' tan). Kim. FERROSİYANÜR'ün eski eşanlamlısı.

FERROSEN a. (fr. *ferrocène*). Org. kim. Demirin, formülü $C_{10}H_{10}Fe$ olan organik bileşiği.

—ANSİKL. Ferrosen, aromatik iki siklopentadienat arasında yer alan bir demir atomu içerir. Bir siklopentadien tuzunun demir II klorür üzerine etkimesi sonucu kolayca elde edilir ve *"sandviç" moleküller* in ilk örneğini oluşturur. İyonsal koşullarda elde edilmesine karşın, ortak değerlikli ve yüksek sıcaklıklarda kararlı bir bileşiktir; bir aren gibi tepkiyerek kolayca elektroncul ornatma tepkimeleri verir.

FERROSERYUM a. (fr. *ferrocérium*). Çarpma sonucu kıvılcım veren ve özellikle çakmak taşı olarak kullanılan demir -seryum alaşımı.

FERROSİLİKAT a. (fr. *ferrosilite*'ten). Miner. Piroksenler grubundan demir silikat; ortorombik sistemde kristalleşir.

FERROSİLİSYUM a. (fr. *ferrosilicium*). Demir ve silisyum alaşımı. (Silisyum oranı % 15 ile 95 arasında değişir, çelikhanelerde oksit giderici etken, silisyum katkısı, arıtma cürufu indirgeni, fırın dışında

Lauros-Giraudon

Güzel Ferronière
Leonardo da Vinci
Louvre müzesi, Paris

ısıveren madde olarak yararlanılır. Dökme demir dökümcülüğünde önemli miktarda silisyum kullanılır. Dökülme niteliğini artırır. Oksit giderici olarak dökme demirlere ve çeliklere silisyum katmada ya da asitlerden etkilenmeyen kapların yapımında kullanılan güçlü bir ferritleştirici maddedir.)

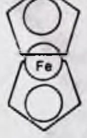
FERROSİYANİK sıf. (fr. *ferrocyanhydrique*'ten). Kim. Formülü $H_4[Fe(CN)_6]$ olan ve ferrosiyanürün sülfürik asitle işleme sokulmasından elde edilen bir asit için kullanılır. (Küçük, beyaz iğneler biçiminde bulunur, su ve alkolde çözünür.)

FERROSİYANOGEN a. (fr. *ferrocyanogène*'den). Kim. Formülü $Fe(CN)_6$ olan ve ferrosiyanürlerde bulunan dörtdeğerli kök.

FERROSİYANÜR a. (fr. *ferrocyanure*). Kim. Dörtdeğerli $[Fe(Cn)_6]^{4-}$anyonu içeren kompleks.

—ANSİKL. Ferrosiyanürlerin en yaygını, *siyanofer* ya da *sarı prusiat* denen potasyum ferrosiyanürdür ($K_4[Fe(CN)_6]$). Sanayide azotlu organik maddelerin (deri ve boynuz artıkları vb.) demir eşliğinde potasyum karbonatla ısıtılması sonucu elde edilir. Suda çözünen limon sarısı iri kristaller halinde biçimlenir. Klorlu suyla yükseltgenerek ferrisiyanüre dönüşür.

Ferrosiyanürlerde ne demir, ne de siyanogenin bilinen tepkimeleri görülür. Nitekim bu bileşikler, siyanürlerin tersine daha az zehirlidir. Ferrosiyanür çözeltileri, demir II tuzlarıyla Prusya mavisi denen demir III ferrosiyanür çökeleğini verir. Demir III tuzlarına özgü bu deney, ayrıca kolayca ferrosiyanürlere dönüşen siyanürlerin ortaya çıkmasını sağlar.

ferrosen

FERROTİTAN a. (fr. *ferrotitane*). Özel çeliklerin hazırlanmasında kullanılan az ya da çok karbürlü (% 8'e kadar karbon) demir-titan (% 25 ile 75) alaşımı.

FERROTUNGSTEN a. (fr. *ferrotungstène*). Tungstenli çeliklerin ve dökme demirlerin hazırlanmasında katkı maddesi olarak kullanılan demir-tungsten (ortalama % 80) alaşımı.

FERROVANADYUM a. (fr. *ferrovanadium*). Özel çeliklere vanadyum katmada kullanılan demir - vanadyum (türlere göre % 35 ile 80) alaşımı.

FERRUCCİ (Francesco Dİ SİMONE), italyan heykelci (Fiesole 1437 - Floransa 1493). Özellikle Emilia'da çalıştı (Bologna' daki S. Domenico kilisesi'nde Tartagni lahdi).

Lauros-Giraudon

Jules Ferry'nin portresi
Paul Sarrut
Afrika ve Okyanusya sanatları müzesi, Paris

National Portrait Swedish

Hans Axel Fersen
G.J.J.H. Lemonnier'nin bir minyatüründen ayrıntı
National Portrait Swedish Gripsholm

FERRUCCİ (Andrea), **Andrea da Fiesole** denir, italyan heykelci (Fiesole 1465 - *ay. y.* 1526). Sansovino'nun etkisinde kaldı, Fiesole, Floransa ve Pistoia'da (katedralin vaftiz kurnaları, 1499) çalıştı. Floransa Duomosu'ndaki *Sant' Andrea* heykeli (1513) Michelangelo'nun yapıtlarını çağrıştırır.

FERRUCCİ (Francesco), **del Tadda** denir, italyan heykelci (Fiesole ya da Floransa 1497 - Floransa 1585). Özellikle, porfiri yontma tekniğini geliştirmesiyle tanınır (Floransa'da Palazzo Vecchio'nun birinci avlusundaki çeşme).

FERRUH sıf. (fars. *fer,* ışık, aydınlık ve *rūh*, yüz'den *fer-rūh*). *Esk.* **1.** Kutlu, uğurlu, mutlu. **—2.** *Ferruh-fal*, talihi, bahtı açık. ‖ *Ferruh-kadem*, ayağı uğurlu. ‖ *Ferruh -zad*, hayırlı, kutlu olan; hayırlı evlat.

FERRUH DOĞAN, soyadı AKDİLEK, türk karikatürcü (İstanbul 1932). İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'ndeki öğrenimini yarıda bıraktı. İlk karikatürü Şaka dergisinde yayımlandı (1945). Akbaba, 41 buçuk, Tef, Dolmuş, Taş, Taş-karikatür mizah dergilerinde; Cumhuriyet, Milliyet, Yeni İstanbul, Vatan, Akşam, Dünya, Ulus, Halkçı gazetelerinde; Ant, Özgür insan, Ortam, Toplum dergilerinde karikatür çizdi. Tef ve Taş dergilerinin yayın yönetmenliğini yaptı. Kitap kapakları, kitap içi resimleri, çizgifilm alanlarında da çalıştı. Yurtiçi, yurtdışı toplu sergilere katıldı; kişisel sergiler açtı, tiyatro kostüm ve dekorları çizdi.
Sanatçı, *çizgi ağırlıklı mizah, gülen düşünce* ilkelerinden hareketle, toplumsal, dünyasal sorunları, uygarlık zıtlıklarını yalın bir üslupla işledi. 1950 kuşağının önde gelen, özgün karikatüristleri arasında yer aldı. Yapıtları yurtdışında da birçok yayın organında yayımlandı. Yurtiçinde ve İtalya, Bulgaristan, Belçika gibi ülkelerde pekçok ödül kazandı; yapıtları çeşitli uluslararası albüm ve antolojilere alındı. Karikatürlerinden seçmeleri şu albümlerde topladı: *Asrileşen köy* (1956), *Çizgili dünya* (1969), *Sergi* (1974), *Politika* (1979), *Bir çizgide* (1985), *Paramani* (1990).

FERRUHİ a. (fars. *fer-ruh* ve *ī*'den *fer -ruhī*). *Esk.* Kutluluk, uğurluluk.

FERRUHİ-Yİ SİSTANİ (Ebülhasan Ali bin Cülug), iranlı şair (Sistan ? - ? 1038). Şiirlerinde Ferruhi mahlasını kullandı. Sistan valisinin Cülug adlı kölesinin oğludur. Önce bir köy ağasının (dehkan) yanında çalıştı. Efendisi evlenmesi için gerekli parayı vermeyince onun yanından ayrıldı. Yazdığı kasidelerle önce Çağaniyan emirine, ardından Gazneli Mahmut'a kapılandı. Sultanın Hindistan'a karşı yaptığı seferlerin hemen hepsine katıldı ve bu seferlerle ilgili kasideler kaleme aldı. Bunların içinde en güzeli olarak Somnat seferi'ni (1025) anlatan kaside kabul edilir. Gazneli Mahmut'un ölümünden sonra söylediği mersiye, iran edebiyatının en güzel şiirleri arasında yer alır. Mahmut'un oğulları Muhammet ve Mesut ile devletin öteki önde gelenleri hakkında da kasideler yazdı. 9 564 beyitlik *Divan*'ı Tahran'da basılmıştır.

FERRUH-SİYER (Evrengabad 1683'e doğr. - Delhi 1719), Hindistan'ın moğol imparatoru (1713-1719). Moğol İmparatorluğu'nun çökmeye başladığı dönemde Evrengzib'in üçüncü ardılı. Kuzey Hindistan'da üç askeri sefer düzenledi ve üçünde de başarıya ulaştı: Marvar hükümdarı Racput Acit Singh'e karşı, sih ayaklanmasının önderi Banda'ya karşı ve Catlar'a karşı. Ancak, iktidarı ele almasında kendisine yardım eden Seyyit kardeşlerin artan etkisini engelleyemedi. Sonunda Seyyit kardeşlere yenildi ve Delhi hapishanesinde öldürüldü.

FERRY (Jules François Camille), fransız avukat ve siyaset adamı (Saint-Dié 1832 - Paris 1893). 1869'da Paris'te cumhuriyetçi milletvekili seçildi, Paris belediye başkanı iken 18 mart 1871'de komünün başında başkentten kaçmak zorunda kaldı. Thiers'in iktidardan düşmesinden sonra Cumhuriyetçi sol'un başkanı seçildi. 1879'dan 1885'e kadar neredeyse sürekli olarak iktidarda kaldı.
Kilise'ye karşı kesin bir tutumu olan Thiers'in eğitim alanında önemli gerçekleştirmeleri vardır: eğitimden Katolik kilisesi'ni dışlayarak cumhuriyetçi ve laik bir Fransa kurmayı amaçlıyordu. Milli eğitim yüksek konseyi'nin kilise mensubu üyelerinden arındırılması için bir yasa tasarısı sundu. Parasız, laik (16 haziran 1881) ve zorunlu (28 mart 1882) ilköğretim sistemini getirdi.
İlk kabinesi sırasında özgürlükler konusunda temel yasalar oylanmıştır (1880-81): toplantı özgürlüğü (haziran 1881), basın özgürlüğü (28 temuz 1881) yasalarını, ikinci kabinesi sırasında Waldeck-Rousseau tarafından oluşturulan meslek sendikaları yasası izledi (21 mart 1884).
20 kasım 1883'te dışişleri bakanlığına getirilen Ferry, sömürgeci bir siyaset izledi: Tunus'un fransız korumacılığı altına alınması (Bardo antlaşması), Madagaskar'ın, Aşağı Kongo'nun sömürgeleştirilmesi yolunda etkinlik göstermiştir. Tonkin' in alınması için gerekli kredileri Meclis'e oylatması sonucunda olayların Çin'e sıçramasına Clemenceau'nun gösterdiği ağır tepki üzerine bakanlıktan düşürüldü (30 mart 1885). Daha sonra Senato'ya girdi (1891) ve Senato başkanlığına getirildi.

FERRYVİLLE → MENZEL-BURGİBA.

FERSA sıf. (fars. *fersüden*, eskitmek, aşındırmak'tan *fersa*). *Esk.* "Eskiten", "yıpratan", "aşındıran", "yoran", "tüketen" anlamlarında bileşik sıfatlar türetilmiştir: *can-fersa* (katlanması güç, can dayanamayacak derecede), *hıred-fersa* (insanda akıl bırakmayan, hayrette bırakan), *tahammül-fersa* → TAHAMMÜL FERSA, *takat-fersa* (takatsız, dermansız düşüren) vb.

FERSAH a. (ar. *fersah*). **1.** Eskiden kullanılan yaklaşık 3 mile eşdeğer uzunluk ölçüsü. **—2.** *Fersah fersah*, pek çok, bol bol: *Bu konuda bizden fersah fersah ilerdeler.* ‖ *Fersahlarca*, çok uzak mesafe için söylenir: *Okulu, köyden fersahlarca uzaktaydı.* ‖ *Deniz fersahı*, Yer'in büyük çemberi üzerinde ölçülen derecenin yirmide biri, yani 3 deniz mili ya da yaklaşık 5,556 km değerinde uzunluk ölçü birimi. ‖ *Kara fersahı* ya da *adi fersah*, Yer'in büyük çemberi üzerinde ölçülen derecenin yirmi beşte biri, yani 4,445 km değerinde uzunluk ölçü birimi. ‖ *Kilometre fersahı*, 4 km'lik fersah. ‖ *Posta fersahı*, 3,898 km'lik fersah.

FERSAHLIK sıf. *Say. sıf.* + *fersahlık*, uzunluğu belirtilen ölçüde olan uzaklık, yol vb. için kulanılır: *40 fersahlık mesafe.*

FERSAN a. (fars. *fersān*). *Esk.* Derisinden kürk yapılan bir kır sansarı.

FERSAN, Kızıldeniz'de Suudi Arabistan'a bağlı takımada, Asir kıyısı açıklarında. Mercan kayalıkları.

FERSAN (Refik Şemsettin), türk besteci ve tanbur virtüozu (İstanbul 1893 - *ay. y.* 1965). Tanburi Cemil Bey'den ders aldı (1905-12). Bir yıl Mısır'da, dört yıl da İsviçre'de kaldıktan sonra İstanbul'a dönünce Darülelhan'da tanbur öğretmenliğine atandı (1917). 1923'te Riyaseticumhur incesaz heyeti'nin başına getirildi, 1927'de istifa etti. Ankara Radyosu'nda uzun yıllar türk müziği yayınlarını yönetti. 1948'de Şam Konservatuvarı'nda ders verdi. Daha sonra İstabul Belediye konservatuvarı İcra heyeti'nde ve İstanbul Radyosu'nda çaldı. 1950'den ölümüne değin konservatuvara bağlı Türk musikisi tasnif heyeti'nin başkanlığını yaptı, yüzlerce klasik parçayı yayına hazırladı.
Cemil Bey'den derinden etkilenen Refik Fersan, birçoğu kaydedilmiş taksimlerin güçlü tekniğini sergiledi. Taksimlerinin üslubu üstadınınkine benzer. Bestelerinde, biçimsel kusursuzlukla lirizmi ustaca birleştirmiş çok verimli bir melodi yaratıcısı olarak belirir. Hemen hemen her türde sözlü ve sözsüz yapıt besteledi. Özellikle saz eserlerinde gösterdiği üstün başarıyla türk müziğinin XX. yy.'daki en büyük bestecilerinden biri sayıldı. Peşrevleri ve sazsemaileri, bir faslın başında ve sonunda çalınmak üzere değil, bağımsız konser yapıtları olarak tasarlanmıştır. Başlıca yapıtları: *Sultaniyegâh, Nihavend, Nikriz, Hüzzam, Mahur, Acemaşiran* ve *Arazbarbuselik* sazsemaileri; *Nikriz* ve *Sultaniyegâh* sirtolar; mahur şarkı *(Bir neşe yarat hasta gönül)*, uşşak şarkı *(Bekliyorum günlerdir)*, acemkürdi şarkı *(Rüzgâr uyumuş ay dalıyor)*, mahur şarkı *(Dün yine günümüz geçti beraber)*, mahur şarkı *(Ver saki tazelendi derdim bu gece)*, rast şarkı *(Yaktı cihanı ateşin)*, segâh fantezi *(Düştü enginlere bir ince hüzün)*, kürdilihicazkâr zeybek *(Gözlerin mavi mine)*.
—Eşi Fahire FERSAN (İstanbul 1900), Tanburi Cemil Bey'den kemençe öğrendi, uzun yıllar Ankara ve İstanbul radyolarında çalıştı.

FERSEN (Fredrik Axel, *—kontu*), isveçli siyaset adamı (Stockholm 1719 - *ay. y.* 1794). İskoç asıllı livonyalı bir ailedendi. Askerlik mesleğiyle siyaset yaşamını birlikte sürdürdü: feldmareşal ve Şapkalar partisi'nin başkanı olan Fersen, krallığa karşı soyluların ayrıcalıklarını en ateşli savunanlardan biriydi. Gustaf III'ün yaptığı darbeden (1772) sonra muhaliflerin safına geçti.

FERSEN (Hans Axel, *—kontu*), İsveç mareşali (Stockholm 1755- *ay. y.* 1810). Fredrik Axel Fersen'in oğlu. İsveç muhafız dragonları birliğinde subaydı. 1779'da fransız Royal-Bavière alayında albaylığa yükseldi; Amerika seferine general Rochambeau'nun emir subayı olarak katıldı ve büyük yararlık gösterdi. Versailles sarayı'nda çok gözde olan Fersen, Marie -Antoinette'e taparcasına bağlıydı. Varennes'e kaçış sırasında (1791) arabacı kılığına girerek kral ailesini Bondy'e kadar götürdü. Kralın tutuklanmasından sonra Belçika'ya kaçtı, oradan da İsveç'e gitti. İsveç halkının nefret ettiği Fersen prens Augustenborglu Christian August'u zehirlemekle suçlandı. Prensin cenazesi sırasında, taşa tutuldu ve çekimser kalan muhafızların gözü önünde öldürüldü.

FERSENG a. (fars. *ferseng*). *Esk.* Fersah.

FERSİYALİTLİ sıf. (fr. *fersiallite*'ten). Pedol. Akdeniz bölgesine özgü ayrışma ve evrim sonucu oluşan bir toprak için kullanılır.
—ANSİKL. Genellikle, demir oksitlerle sıkı sıkıya birleşmiş, monmorilonit türündeki killer yönünden çok zengin fersiyalitli topraklar ya da kırmızı akdeniz toprakları mineraller açısından verimlidir ama, çoğu kez aşınma nedeniyle çok bozulmuş ve bu durumda iskelet biçimli topraklara ve kalker kabuklarına indirgenmişlerdir.

FERSİZ sıf. Donuk, cansız göz ya da ışık için kullanılır.

FERSİZLEŞMEK gçz. f. Fersiz duruma gelmek; donuklaşmak, cansızlaşmak.

FERSMAN (Aleksandr Yevgeniyeviç), rus jeokimyacı (Sen-Petersburg 1883 - Soçi 1945). Vernadskiy'in öğrencisi ve çalışma arkadaşı olan Fersman, 1933-1939 arsında en eksiksiz jeokimya kitabını yayımladı ve rus okulunun çalışmalarını, özellikle de Rusya maden kaynakları envanterini yönetti. Bilimler akademisi'nin Lomonosov enstitüsü'nün yöneticiliğini yaptı.

FERSMANİT a. (fr. *fersmanite*). Miner. Doğal titan, kalsiyum ve sodyum silikatı.

FERSTEL (Heinrich, *baron* VON), avusturyalı mimar (Viyana 1828 - Grinzing, Viyana yakınında, 1883). Seçmeci bir üslubu olan bu viyanalı Adak kilisesi'nde

(1856 - 1879 yılları arasında Th. von Hansen ile birlikte) yenigotik bir tarzda çalıştı, fakat Schwarzenberg sarayı (1864), Reichenau'da arşidükün villası (1868), Avusturya Müzesi ve üniversite gibi yapılarında (1873) yeni rönesans üslubunu uyguladı.

FERSUDE sıf. (fars. *fersūden*, eskimek' ten *fersūde*). *Esk*. **1.** Eskimiş, aşınmış, yıpranmış: *"Fersûdedir dimağ gazelden, kasideden"* (Nedim, XVIII. yy.). **—2.** *Fersude-pişani*, kötü, ar damarı çatlamış.

FERSUDEGİ a. (fars. *fersūde* ve *-ī*'den *fersūdegī*). *Esk*. Eskimiş, yıpranmış olma.

FERSUDELİK a. (fars. *fersūde*'den). *Esk*. Eskimiş olma, yıpranmışlık.

FERŞ a. (ar. *ferş*). *Esk*. **1.** Döşeme, yayma, serme. **—2.** Yere serilen, yayılan halı, kilim vb. şeyler. **—3.** Yeryüzü, zemin, kır, sahra: *"Ferş içinde zerreyim / Arş oldu seyran bana"* (Niyazi-i Mısri, XVII. yy.). **—4.** *Ferş etmek, eylemek*, döşemek, sermek: *"Bir dıraht altına ferş eyliyeyim bir ihram"* (Nedim, XVIII. yy.).

FERŞİYAT çoğl. a. (ar. *ferşī*'nin çoğl. *ferşiyyāt*). *Esk*. Döşeme işleri.

FERŞİYE a. (ar. *ferş*'ten *ferşiye*). *Esk*. Döşemecilikte kullanılan gereç.

—Esk. mim. Osmanlı mimarlığında, kaplama ya da örtü gereci için yapılan harcama anlamında kullanılırdı; kiremit ferşiyesi, kaplama ferşiyesi gibi.

FERT a. (ar. *ferd*). Gruba, topluma karşıt olarak tek kişi; birey: *Ferdin haklarına saygı göstermek*.

—Ed. Başka beyitlerle ilgisi olmayan ve bir şiir içinde yer almayan beyit. (Eşanl. MÜFRET.) İki dizesi arasında kafiye bulunması şart değildir. Divanların sonunda yer verilir.

—*Esk*. *Ferd-a-ferd*, tek tek, birer birer. ‖ *Ferd-i aferide, ferd-i vahit*, hiç kimse. ‖ *Ferd-i mutlak*, Tanrı: *"Nesimi'dir vücûd-ı ferd-i mutlak / Bu tevhidin aheddendür esası"* (Nesimi, XV. yy.).

◆ sıf. *Esk*. Tek, eşi bulunmayan şey için kullanılır.

—Esk. mat. *Ferd-ül-ferd*, ikiye bölünemeyen sayı, tek sayı.

FERTÇİ a. Bireyci, ferdiyetçi.

FERTÇİLİK a. Bireycilik, ferdiyetçilik.

FERTİK a. (alm. *fertig*, tamam, hazır). **1.** *Arg*. Kaçma, sıvışma. **—2.** *Fertiği çekmek, fertiği kırmak*, kaçmak, sıvışmak (arg.).

FERTÖ gölü, Neusiedl gölünün macarca adı.

FERTÛT, FERTÛTE sıf. (fars. *fertūt*, dişl. *fertūte*). *Esk*. Kocamış, çok ihtiyar, bunak: *"Düşer mi hiç ona hempâ oluş bu fertûte"* (Tevfik Fikret).

—Mal. *Fertûte*, eskiden kadın esirlere verilen adlardan biri. Esir alınan kadınlara verilen öteki adlar ise şunlardı: duhter, acûze, ümmülveled, mâriye, mâyube, yekdest, biçare, yekçeşm.

FERTÛTANE be. (fars. *fertūt* ve *-āne*' den *fertūtāne*). *Esk*. Bunakçasına.

FERTÛTE → FERTÛT.

FERTÛTİ a. (fars. *fertūt* ve *-ī*'den *fertūtī*). *Esk*. Bunaklık, bunama.

FERUKA, Zimbabve'de yer, Umtali yakınında. Petrol boruhattıyla Beira limanına bağlanan petrol rafinerisi.

FERULA a. Akdeniz bölgesinde ve Batı Asya'da yetişen çokyıllık büyük bitki. (Yaprakları dar şeritler halinde çok parçalı, çiçekleri sarı renkte ve 5-20 parmaklı şemsiye biçimindedir; maydanozgiller familyası.)

—ANSİKL. Birçok türünden (*Ferula asa -foetida, F. narthex*) *şeytantersi* denilen ve eskiden hekimlikte spazm çözücü, sindirimi kolaylaştırıcı ve solucan düşürücü olarak kullanılan bir zamk-reçine elde edilir. (→ ŞEYTANTERSİ.) *F. galbaniflua* türü Fioravanti belseminin ve bazı yapıştırıcıların bileşimine giren bir madde *(erkek kasnı)*, *F. persica* türü şeytantersi gibi kullanılan bir zamk-reçine, *F. tingitana* yalancı amonyak zamkı verir.

Ferula türleri Antikçağ'dan beri tedavide kullanılan bitkilerdir. Anadolu'da 20'ye yakın ferula türü bulunur. Bunlardan bazılarının (*F. communis, F. orientalis, F. rigidula*, vb.) yaprakları haşlanarak acılığı giderildikten sonra Doğu Anadolu'da sebze olarak kullanılır (yumurta ile pişirilerek yenir ya da turşu yapılır). Ferula türlerinin yaprakları kurutulduktan sonra Doğu Anadolu'da hayvan yemi olarak da kullanılır.

F. rigidula Orta ve Doğu Anadolu dağlarında yetişen 70-120 cm yüksekliğinde, parçalı yapraklı, sarı çiçekli, çokyıllık otsu bir bitkidir. Yaprakları Van yöresinde yapılan "otlu peynir"in içine konur.

FERULİK sıf. (fr. *férulique;* lat. *ferula*' dan). Org. kim. *Ferulik asit, Ferula asa -foetida*'dan (şeytantersi) özütlenen hidroksi-4 metoksi 3 sinamik asidin yaygın adı. (Ferulik asit, asa-foetida alkolünden elde edildiği gibi, bireşimsel olarak vanilinin sodyum asetat ve asetik anhidritle işleme sokulmasından da üretilir.) [Eşanl. METİLKAFEİK ASİT.]

FERUSSACİA a. (öz. a. *Ferussac*'tan). Orman yosunlarında yaşayan, akciğerli, karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (Boynuzsu, saydam, parlak, uzun, çok uzun bir açıklığı olan bir kavkısı vardır. Kolumelasının dibi güdük değildir; hayvanın kuyruk kesiminde sümüksü bir delik vardır; *Achatinidae* familyası.)

FERVANİT a. (fr. *fervanite*). Miner. Hidratlı doğal demir vanadat.

FERVE a. (ar. *ferve*). *Esk*. **1.** Kürk, post, içi kürkle kaplanmış giysi. **—2.** *Ferve-i beyzâ*, beyaz su samuru postundan yapılmış kürk. (Eşanl. KAKUM.) [Devlete bağlılıkla hizmet etmiş ya da etmesi istenen şeyhülislamlara padişah tarafından armağan edilir ve resmi törenlerde giyilirdi.] ‖*Ferve-i murabba*, padişahların törenlerde giydiği devrik yakalı tilki kürkü. (İçi atlasla kaplı olur, düğmeleri değerli taşlardan yapılırdı.) ‖*Ferve-i semmûr*, samur kürk.

FERVER a. (fars. *ferver*). *Esk*. **1.** Ayrılık. **—2.** Zerdüşt dininde işleri yönettiğine inanılan melek.

FERVERDİN a. (fars. *ferverdīn*). *Esk*. **1.** Celali takvimine göre, baharın ilk ayı. **—2.** Mecusilerin melekleri. **—3.** İranlılar'ın bayram yaptıkları güneş yılının birinci ayı.

FÉRY (Charles), fransız fizikçi (Paris 1865 *-ay. y.* 1935). Paris Fizik ve kimya okulu'nda profesör olan Féry, çinko ve kömür elektrotlu, amonyak klorür elektrolitli bir elektrik pili yaptı; havayı ise kutuplanma giderici etken olarak kullandı. Bugün klasikleşmiş pek çok aygıtın da mucididir: bir tayfçeker, bir ışınımölçer, bir kırılmaölçer, Féry dürbünü denen bir pirometre vb. Ayrıca, kurşunlu akümülatörlerin kimyasal kuramını ve yüksek atmosfer üstüne incelemeleri ona borçluyuz.

FERYADİ MEHMET, Deli Derviş ya da **Kul Yusuf** da denir, türk halk şairi (Zara, Sıvas, 1824 - Kangal, Sıvas, 1904). Zara'nın Zoğallı köyünde çiftçilik yaparak yaşamını sürdürdü. Şiir yazmaya 24 yaşında başladı. Alevi dedesi olduğu, pek çok müridi bulunduğu söylenir. Güzel saz çalardı. "Sarı Turna" adını verdiği sazına bir perde eklemişti. Sıvas yöresinde buna "Deli Derviş perdesi" denir. Tarikat şiirlerinin yanı sıra çeşitli konularda duygularını dile getirdiği şiirleri bulunmaktadır.

FERYAT a. (fars. *feryād*). **1.** Yardım istemek için çıkartılan ses; haykırış: *Yanan evden feryatlar yükseliyor. Feryadı basmak*. **—2.** Bir şeyin yokluğunu ya da güç koşulları duyurmak için dile getirilen yakınma: *Sel baskınına uğrayan köylerin feryadını kimse duymuyor* **—3.** *Feryat etmek*, çığlık çığlığa bağırmak, haykırmak ya da yakınmak. **—4.** *Feryat figan*, haykırma, bağrışma.

—*Esk*. *Feryad-bahşa*, feryat ettiren. ‖*Feryad-hân*, yardım isteyen. ‖*Feryadnâk*, bağırtılı, gürültülü, patırtılı. ‖*Feryad-res*, feryat edenin yardımına koşan: *"Yanma ciğer figân ile feryâd-res gelür"* (Şeyhi, XVI. yy.). ‖*Feryad-ı andelib*, bülbülün feryadı, ötmesi.

FERYATÇI a. (fars. *feryad*'dan). *Esk*. Cenaze törenlerinde para ile tutulan ağlayıcı; ağıtçı.

FERYATNAME a. (fars. *feryad* ve *name*'den *feryād-nāme*). *Esk*. Kendine acındırmak için yazılan mektup.

FERZ a. (fars. *ferz*). Oy. **1.** *Esk*. Satranç oyununda vezir. **—2.** *Ferz çıkarmak*, satrançta acemi oyuncuya karşı vezirsiz oynamak. ‖*Ferz çıkmak*, satrançta (piyon adlı taş için) karşıdaki son kareye değin ilerleyip vezir olmak.

FERZÂN a. (fars. *ferzān*). *Esk*. Bilim ve bilgelik.

FERZÂNE sıf. (fars. *ferzāne*). *Esk*. **1.** Bilgin, bilgili, arif: *"Âşık-ı ferzânenündür cân u dil tarh eyleyüp / İşve satrancın bisât-ı gamda âsân oynamak"* (Ekmel, XV. yy.). **—2.** Seçkin, saygın, benzerlerinden farklı.

FERZÂNEGÂN çoğl. a. (fars. *ferzāne*' nin çoğl. *ferzānegan*). *Esk*. Bilginler, arifler.

FERZÂNEGİ a. (fars. *ferzane* ve *-ī*'den *ferzānegī*). *Esk*. **1.** Bilgi, irfan. **—2.** Seçkinlik, farklılık, üstünlük.

FERZEND a. (fars. *ferzend*). *Esk*. **1.** Oğul, erkek çocuk: *"Anın gelmedi dehre ferzendi hiç / Ederdi tebennî eğer bulsa piç"* (Keçecizâde İzzet Molla, XIX. yy.). **—2.** *Ferzend-âb*, suda yaşayan hayvanlar; su yüzeyindeki kabarcıklar. ‖*Ferzend-i âfitab*, yakut ya da lâl. ‖*Ferzend-i hâver*, güneş.

—Kur. tar. *Ferzend-i bevvab*, kapıcıların Acemi ocağı'na alınan çocukları. ‖*Ferzend-i çavuş*, çavuşların Acemi ocağı'na alınan çocukları. ‖*Ferzend-i sipah*, sipahilerin Acemi ocağı'na alınan çocukları.

FERZENDAN çoğl. a. (fars. *ferzend*'in çoğl. *ferzendan*). *Esk*. Erkek çocuklar, oğullar.

FERZENDANE be. (fars. *ferzend* ve *-āne*'den *ferzendāne*). *Esk*. Oğula yakışacak biçimde.

FES a. (Fas kentinin adından). **1.** Kırmızı çuhadan yapılan, püsküllü ya da püskülsüz, kesik koni biçimli başlık. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Fesini havaya atmak* → KÜLAH'"INI HAVAYA ATMAK. ‖ *Fes ibiği*, fesin tepesine açılan küçük deliğe yerleştirilen, 2-2,5 cm boyunda, ince boru biçimli parça. (Püskülü fese tutturmaya yarar.) ‖*Fes kalıbı*, fesi biçimlendirmek ya da düzgün durmasını sağlamak amacıyla kullanılan, çeşitli ölçülere göre yapılmış kalıp. ‖*Fes püskülü*, fesin tepesine tutturulan ipek ya da ibrişimden yapılmış püs-

halk fesi

Büyük Larousse

fes
Askeri müze, İstanbul

kül. ||*Fes rengi*, koyu kırmızı, şarap rengi. ||*Fes tablası*, fesin tepesini örten yuvarlak kısım. ||*Dal fes*, üzerine sarık sarılmadan kullanılan fes. (Memur sınıfından olanlar giyerdi.) ||*Fabrika kalıbı fes*, feshanede yapılan ve kalıba sokulmadan kullanılan fes. ||*Fino fes*, küçük boyutlu fes. (Cezayirli gemiciler arasında "fesin en seçkini, güzeli" anlamında da kullanılmıştır.) ||*Geçme fes*, kulakları örtecek biçimde giyilen geniş kalıplı fes. ||*Hafiye fesi*, Abdülhamit II döneminde kullanılan nar çiçeği renkli fes. ||*Şılık fes*, Avusturya'da yapılan bir tür fes. (İçinde mukavva olduğundan öteki fesler gibi kalıplanması gerekmezdi.) ||*Tabla fes*, yassı ve tepesi geniş fes. (Daha çok esnaf sınıfının yaşlıları giyerdi. Saraylı kadınlarca da kullanıldı. Daha sonra yalnız yaşlı saraylılar tarafından giyildi.)

—ANSİKL. Fes yapımında kullanılacak çuha, büyükçe bir torba biçiminde dokunur; boyama, dinkleme ve zamklama işlemlerinden geçtikten sonra küçülürdü. Tabla denilen üst bölümü yapıldıktan sonra fes biçimini alır ve kalıba konurdu. Kullanılacağı zaman tekrar kalıplanırdı. Püsküllü olacaksa tablanın ortasında küçük bir delik açılarak buraya fes ibiği yerleştirilir, püskül bu ibiğin içinden geçirilen ve içte düğümlenen bir iplikle fese tutturulurdu. Genellikle koyu kırmızı çuhadan yapılmakla birlikte çeşitli dönemlerde nar çiçeğinden karaya çalan güveze değin kırmızının çeşitli tonları ve hatta siyah renk kullanılmıştır. Fes öne, arkaya, yana, eğik ya da düz olarak giyilir, bazı giyme biçimlerinde tabla ile kenar arasında oluşan çukurluğa *yâr* tekmesi* ya da *kuş yuvası* deniyordu. Fes kalıpları çeşitli dönemlerde değişikliğe uğradı. Bunlara, bu yeniliği ilk kez uygulayan padişahların adıyla *Aziziye**, *Hamidiye**, *Mahmudiye** gibi adlar verilirdi. Halk arasında sıfır numara kalıba çekilmiş fese *saksı* dibi*, üzerine oyalı yazma sarılmış ve oyaları alna düşürülmüş olana *kapatma sümbül* saksısı*, kulaklara değin inen geniş kalıplı feslere *ayıpkapayan** ya da *kel örten*, ıslanıp büzülmüş feslere de *limon kabuğu* deniyordu.

—Tar. Bu başlık islamlıktan sonra ilk kez Fas'ta giyildiği için Türkiye'ye gelince de Fas kentinden uyarlanarak bu adla anıldı. Fes, Osmanlı devletince XIX. yy.'da benimsendi. Akdeniz seferi dönüşünde kaptanıderya Koca Hüsrev Paşa'nın kalyoncu askerine giydirdiği fesleri görüp beğenen Mahmud II, bir genelge yayımlayarak tüm ordu mensuplarının fes giymelerini zorunlu kıldı (1832) ve ilk ağızda Tunus'a 50 000 fes siparişi verildi. Tanzimat döneminde sivil ve asker tüm devlet memurlarına, İstanbul'da yaşayan erkeklere fes giyme zorunluğu getirildi. Sarık ise yalnız ilmiye sınıfından olanlara ve tarikat mensuplarına özgü bir başlık olarak bırakıldı. Böylece halk fesli ve sarıklı olarak ikiye ayrıldı. Ancak, yüzyıllar boyu kullanımda olan sarık ya da kavuğun kaldırılıp yerini fesin alması tartışmalara yol açtı. Fes giyilmesine karşı tepkiler oldu. Bu arada, bir Fes nazırlığı kuruldu ve başına Kâtipzade Mustafa Efendi getirildi. Hazırlanan *Fes nizamnamesi*'nde fesin nerelerde giyilip nerelerde giyilmeyeceği, kimlerin hangi çeşit fes giyeceği ayrıntılarıyla belirtildi. Öte yandan, saraylı kadınlar da fesi benimseyip kullandılar. Sarık alışkanlığından bir türlü vazgeçemeyen İstanbul esnafı, feslerini uzun süre çevresine sarık sararak giydi. Önceleri Tunus ve Fransa'dan getirtilen fesler, daha sonra Avusturya'dan satın alınmaya başlandı. Kurulan Feshane*'de yerli olarak da üretildi. Cumhuriyet döneminde çıkan bir yasayla Türkiye'de fes giyilmesi yasaklandı (1925). [→ Kayn.]

Feshane dokuması büyük seccade

FESADAT çoğl. a. (ar. *fesād*'ın çoğl. *fesādāt*). *Esk.* **1.** Fesat kimseler, kötülük düşünenler. **—2.** Fesatlar, kötülükler.

FESAHAT, -ti a. (ar. *feṣāḥat*). *Esk.* **1.** Bir dilin doğru, kolay ve düzgün söylenmesi, yazılması, iyi söz söyleme yeteneği: *"Çıktıkça lisan tabiatından / Düşer elbette fesâhatından"* (Ziya Paşa, XIX. yy.). **—2.** *Fesahat-perdaz*, güzel ve açık olarak konuşan.

FESANE a. (fars. *fesāne*). *Esk.* Efsane, masal: *"O mest-i işveyi der-hab edip behâne ile / Hele murâdına erdin gönül fesâne ile"* (Nedim, XVIII. yy.).

FESAT a. (ar. *fesād*, bozulma). **1.** Herhangi bir şeyde görülen bozukluk: *Ahlak fesadı. Mide fesadı.* **—2.** İnsanların aralarını bozmayı, bir toplulukta karışıklık, kargaşa yaratmayı amaçlayan eylem, davranış, söz vb.: *Aramıza fesat sokmaya çalışanlara karşı dikkatli olmalıyız. Fesat tohumları ekmek.* **—3.** *Fesat karıştırmak, fesat çıkarmak*, ortalığı karıştıracak, insanları birbirine düşürecek işler yapmak. ||*Fesat kumkuması*, ara bozmayı, ortalığı karıştırıp insanları birbirine düşürmeyi huy edinmiş, fesat kaynağı kimse. ||*Fesada vermek*, bir yerde ya da bir işte fesat çıkararak ortalığı birbirine katmak.

—*Esk. Fesad-âmiz*, karışıklık çıkaran, ara bozan. ||*Fesad-engiz*, fesat koparan, kötülük yapan. ||*Fesad-ı ahlak*, ahlak bozukluğu. ||*Fesad-ı dimağ*, delilik. ||*Fesad-ı mide*, mide bozukluğu.

—Ed. *Fesat* ya da *fesad-ı telif*, anlatım biçiminin, anlamı bütünüyle bozacak şekilde karmaşık olması.

◆ sıf. ve a. **1.** Her olayın, her durumun, her davranışın arkasında bir kötülük arama alışkanlığında olan kimse için kullanılır: *Ne fesatsın, onun hiç de böyle bir art niyeti olduğunu sanmıyorum.* **—2.** İki ya da daha çok kimse arasındaki uyumu bozmaya çalışan; karışıklık, kargaşa çıkaran kimse için kullanılır, arabozan, arabozucu: *Çok fesat bir insandır, girdiği yeri birbirine katar.*

—Ask. cez. huk. Birden çok asker kişinin, amir ya da üstlerinin emirlerini dinlememek, onlara karşı koymak ya da saldırmak için birleşmeleri. (Askeri ceza k.'nun 97. maddesine göre, fesat suçunun cezası, bir araya gelenlerin işlemek istedikleri suça göre değişir. Ölüm ve ömür boyu ağır hapisten başka durumlarda, hapis cezaları üç aydan iki yıla kadar artırılır.)

FESATÇA be., sıf. Fesat bir biçimde: *Fesatça davranmak.*

FESATÇI sıf. Bir yerde, bir toplulukta karışıklık, fesat çıkaran kimse için kullanılır; arabozan, müfsit.

FESATLIK a. Fesat olma durumu ya da fesatça davranış.

FESCENNİNUS sıf. (lat. sözc.; Etruria'daki Fescennia kentinin adından). Ed.*Fescenninus dizeleri, fescenninus şarkısı*, yerici latin şiir ve koşukları. (Fescenninus şarkıları eski çağlardan beri, hasat ya da bağbozumlarında köylüler tarafından oynanan köy ve halk danslarından oluşuyordu. Yerici doğaçlamalar ve müstehcen şakalar, kötü kaderi savıyor sayılırdı. Fescenninus şarkıları geleneği Roma'da zafer ya da evlilik törenleri sırasında devam etti.)

FESHANE a. (*fes* ve *ḫane*'den *fes-ḫāne*). Tar. Eskiden fes yapılan yer.

—ANSİKL. Feshane ilk kez Mahmut II döneminde, İstanbul'un Kadırga semtinde kurulmuştur. 1830'a değin basma atölyesi olarak çalışan ve *Darüssınaa* (atölye) adını taşıyan bu ilk feshanede, o zamana değin ithal edilen fes yerli olarak yapılmaya başlanmıştır. 1833-1839 yılları arasında genişletilen ve Defterdar'daki Hatice-sultan sarayı'na taşınan feshaneye, Tunus'tan dokumacı ustaları getirtildiği bilinmektedir. Bu imalathanede daha sonraları aba, halı, kilim de yapılmıştır. 1876'da Babı askeriye'ye, 1923'ten sonra Sanayi ve maâdin bankası'na, 1939'da Sümerbank'a bağlanmıştır. Halı imalatına 1843'te başladığı öne sürülen feshanenin, 1914'e değin halı yapımını sürdürdüğü bilinmektedir. Savaş nedeniyle bu fabrika kapanmıştır.

Feshane fabrikası → DEFTERDAR YÜNLÜ SANAYİİ MÜESSESESİ.

Feshane halıları, XIX. yy. sonu ve XX. yy. başlarında İstanbul'un Defterdar semtindeki feshane*'de dokunan, çeşitli kalite ve boyuttaki halıların ortak adı. Genellikle sağ üst kenarlarında feshane adı ve dokunduğu tarih yazılı olurdu. Yazısız olanlardan bazılarının saray için dokunduğu, bu nedenle müessese adı konmadığı öne sürülür. Atkı ve çözgüsü ince pamuktan, iki kalite yünden, merserize ya da kalın pamuk ipliğinden yapılmış değişik kalitede feshane halılarının yanı sıra burada yapılmış ipek halılara da rastlanmaktadır. Bunlarda Batı ve Doğu'nun renk ve desen anlayışının kaynaştırılmaya çalışıldığı görülür. Günümüze az sayıda örneği kalmıştır.

FESHETMEK g. f. **1.** *Bir şeyi (yargıyı, kararı) feshetmek*, o şeyi (yargıyı, kararı) yürürlükten kaldırmak, geçersiz saymak, bozmak. **—2.** *Bir şeyi (kurumu, kuruluşu) feshetmek*, onu dağıtmak, kapatmak: *Derneği, meclisi feshetmek.*

FESİH sıf. (ar. *fesīḥ*). *Esk.* Geniş, açık: *"... bu karaların etrafı hadd ü pâyânı olmayan, bir bahr-i ummân ve fesîh addolunur idi"* (Mehmet Tevfik).

FESİH, -shi a. (ar. *fesḫ*). **1.** Bir şeyi, onun sonuçlarını geçersiz, hükümsüz kılma, yok sayma eylemi: *Bir siparişin, bir sözleşmenin, bir kararnamenin feshi.* **—2.** Dağıtma, dağıtılma: *Meclisin feshi.*

—Anayas. huk. *Meclisin feshi*, belli bir süre için seçilmiş meclisin, görev süresi sona ermeden önce dağıtılması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Huk. Bir hukuksal ilişkinin tek ya da çok taraflı bir irade bildirimiyle ortadan kaldırılması. ||*Fesih bildirimi*, sözleşmeye taraf olanlardan birinin bu sözleşmeye bağlı kalmamak konusundaki iradesini diğer tarafa bildirmesi.

—İsl. huk. *Fesh-i nikâh*, evliliğin sona erme nedenlerinden biri. (Ağır hastalık ya da akıl hastalığı, evliliğe engel olacak derecede vücut sakatlıkları, erkeğin kadını besleyip barındıramaması, kadına kötü davranması gibi durumlarda mahkeme kararıyla evlilik feshedilebilir. Müslüman karı kocadan herhangi birinin dinden çıkması, müslüman olmayan karı kocadan birinin müslüman olması durumunda da aralarındaki nikâh kendiliğinden feshedilir.)

—Uluslarar. huk. *Antlaşmanın feshi*, bir antlaşmaya taraf olan devletin, tek taraflı olarak bu antlaşmaya son vermesi ya da

antlaşmadan ayrılması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Anayas. huk. Fesih yetkisi, parlamenter rejimde, yasama ve yürütme arasında dengeyi kuran, bakanların meclis önünde siyasal sorumluluklarına karşılık, hükümetin de meclisin varlığına son verebilmesini sağlayan en etkili silahtır. (Böylece, siyasal sorumluluk ve karşı önlemi olarak fesih hakkı, parlamenter rejimin temel unsurlarıdır.) Fesih, yürütme organına, uygun göreceği durumlarda ya da hükümetin düşürülmesine karşılık olarak, meclisi dağıtma ve yeniden seçimlere gitme hakkını verir. Genel olarak, fesih yetkisi cumhurbaşkanı tarafından kullanılır. Bu yetkinin kullanılması, ya hükümetin istemi ve imzası olmadan, cumhurbaşkanının takdirine bağlıdır; ya da başbakanın bu konudaki istemine bağlıdır. Parlamentonun feshedilmesi durumunda, üyelerin temsilcilik sıfatı, hukuken hemen sona erer (ve belirlenen sürede yeni seçimlere gidilir). Türkiye'de 1961 ve 1982 anayasaları, fesih yerine, benzer bir kurum olan "seçimlerin yenilenmesi"ne yer vermiştir. Fesihten farklı olarak, seçimlerin yenilenmesinde, meclis üyelerinin temsilcilik sıfatları, yeni seçimlere kadar devam eder. 1982 Anayasası'nda, seçimlerin yenilenmesi, cumhurbaşkanına tanınan bir yetkidir. "Bakanlar kurulu'nun göreve başlarken, ya da görev sırasında güvenoyu alamamasından, başbakanın istifa etmesinden ya da genel seçimlerle oluşan TBMM' nin Başkanlık divanı'nın seçilmesinden başlayarak, 45 günlük süreler içinde yeni Bakanlar kurulu kurulup güvenoyu alamadığı durumlarda, cumhurbaşkanı, TBMM başkanına danışarak, seçimlerin yenilenmesine karar verebilir" (Anayas. md. 116).
—Uluslarar. huk. Fesih, iki taraflı bir antlaşmada antlaşmayı sona erdirir, çok taraflı bir antlaşmada ise fesheden devletin yükümlülüklerini ve diğer devletlerin bu devlet karşısında üstlenmiş oldukları yükümlülükleri sona erdirir.

Antlaşma, ilke olarak, çoğunlukla belli bir süre sonunda, feshi ve fesih usullerini açıkça öngörmek zorundadır (Kuzey atlantik paktı'nda 20 yıl). Bazı durumlarda antlaşmanın sona ermesi, tarafların iradelerinden bağımsız nedenlerden kaynaklanır: 1. antlaşma koşullarında köklü değişmeler (*rebus sic stantibus* koşulu); devletler, çoğu kez bu koşulu kötüye kullanmışlardır (1935'te Versailles antlaşması' nın Almanya tarafından feshi); 2. antlaşma tarafları arasında savaş durumu (bununla birlikte, çok taraflı antlaşmalar, diğer taraf devletler arasında yürürlükte kalır); 3. antlaşmaya ya da onun bazı hükümlerine karşıt olan yeni hukuksal kuralların kabul edilmesi durumu.

FESLEĞEN a. Yapraklarının güzel kokusundan dolayı evlerde saksı içinde yetiştirilen süs bitkisi. (Bil. a. *Ocimum basilicum;* ballıbabagiller familyası.) [Eşanl. REYHAN.]
—ANSİKL. Fesleğen çok kokulu, güzel yeşil renkli otsu bir bitkidir. Anayurdu Hindistan olmakla birlikte, bütün Akdeniz ülkelerinde ve Türkiye'de yetiştirilir. Çiçekli ve yapraklı dallardan oluşan bitkinin yaprakları, özel kokulu ve bahar lezzetlidir. Bitkinin yaprakları, dalları ve tohumları sinir yatıştırıcı, sindirimi kolaylaştırıcı, idrar artırıcı ve gaz söktürücü nitelikler taşır. Baharat olarak da kullanılır. Güney Anadolu' da (Antalya) pazarlarda demet halinde satılır, nane gibi yemeklere lezzet vermek için de kullanılır.

Küçük fesleğen *(O. minimum)* pencere önüne konan saksılarda yetiştirilir. Yaprakları koku verici olarak kullanılır.

Fesleğen esansı, çiçekli dallardan su buharıyla damıtılarak elde edilen uçucu bir yağdır. İdrar yolları antiseptiği, mide yatıştırıcı ve gaz söktürücü olarak kullanılır.

Fesleğenim dam başında, Uşak ve çevresinde yaygın bir türkü ve bu türkü eşliğinde kadınlar tarafından oynanan zeybek türü bir halk oyunu. Özellikle kına gecelerinde gelinle birlikte oynanır. *Dındın* da denir.

FESSENDEN (Reginald Aubrey), amerikalı radyoelektrikçi (Milton, Québec,1866 - Bermuda 1932). Pittsburgh Üniversitesi'nde profesör olan Fessenden (1893), yüksek frekanslı bir alternatör yaptı; bu aygıt 1907'de 320 km üzerinden telsiz telefon konuşmaları yapılmasını sağladı. Bir elektrolitik algılayıcı ve elektrodinamik telefondan başka birçok ölçü aleti buldu: 1910'da yerel salınım üreteci olarak küçük güçte bir arktan yararlanıp heterodin (kendi bulduğu terim) yayın alma yöntemini tasarladı.

FESSENHEİM, Fransa'da komün (Haut-Rhin), yukarı Alsace ovasında, Ren ırmağı yakınında; 2 002 nüf. —D.'sunda, büyük Alsace kanalı kıyısında, hidrolik santral ve nükleer santral.

FESSLER (İgnaz Aurel), macar tarihçi (Zurndorf, Burgenland, 1756 - Petersburg 1839). Özyaşamöyküsünün dışında, tarihsel romanlar ve *Histoire de Hongrie* (fr. çev.) [Macar tarihi; 1815-1825] adında bir yapıt bıraktı.

FESTA (Costanzo), italyan besteci (Villafranca Sabauda, Piemonte, 1490'a doğr. - Roma 1545). 3 missa, 2 madrigal kitabı, 1 magnificat kitabı bıraktı. Basılı ilk *madrigal* kitabında (1530) onun da yapıtları vardır.

FESTEKİZ → FALAN* FESTEKİZ.

FESTETİCH, soylu macar ailesi. 1766' da kontluk, 1911'de prenslik unvanını aldı; ailenin son doğan çocukları **Tolna Festetich** kontları adını taşımaktadır.

Festin de pierre *(le)* → DON JUAN.

FESTİNGER (Leon), amerikalı toplumruhbilimci (New York 1919). Lewin'in öğrencileri arasında çalışmaları çağdaş toplumruhbilimi en geniş çapta etkilemiş olanlardan biridir. İlk çalışmaları, grup olgularına ilişkindir ve vardığı sonuçlardan bazıları, önemli araştırmalara ön ayak olmuştur. Bu araştırmalar, grup birliği ve bütünlüğü, tekdüzelilik baskısı ve sapma karşısındaki tepkilere ilişkindir. Festinger, özellikle, *bilişsel uyumsuzluk** kuramıyla ün kazandı (1957). Bu kuram, gerçek yaşam durumlarına ve özellikle sağlık, tütün zehirlenmesi ve siyaset gibi konulara uygulandı. Başlıca yapıtları: *A Theory of Cognitive Dissonance* (Bilişsel uyumsuzluk kuramı) [1957], *Conflict, Decision and Dissonance* (Çatışma, karar ve uyumsuzluk) [1964].

FESTİNİOG → FFESTİNİOG.

FESTİVAL, -li a. **1.** Sunulan yapıtların seçimi, özellikleri ve sayısıyla olağandışı bir özellik kazanan, genellikle belirli bir yerde ve zamanda tekrarlanan belli türdeki sanat gösterileri dizisi: *İstanbul festivali. Akdeniz müzik festivali. Uluslararası dans festivali.Cannes festivali.*(Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir sanat dalı, bir sanatçı için yapılan toplu gösteri: *Japon filmleri festivali. Sinematekte Buñuel festivali.* **—3.** Bir yörenin en ünlü ürünü için yapılan gösteri, şenlik: *Karpuz festivali. Kiraz festivali.* **—4.** Düzensiz toplantı; curcuna: *Konferans değil tam bir festival.*
—ANSİKL. Koregr. En eski uluslararası (klasik ya da modern) dans festivali Massachusetts'teki (ABD) Jacob's Pillow festivali'dir. 1933'te dansçı Ted Shawn (1891-1972) tarafından başlatılan bu festival, bir yaz üniversitesi çerçevesinde her yıl düzenlenir. Avrupa'nın en eski dans ve bale festivaliyse, 1950'de Kopenhag'da başladı. Daha sonra başka festivaller düzenlendi: Cenova-Nervi (1955); Spoleto (Due Mondi [İki dünya] festivali, 1958); 1963'te başlayan, 1972' de Paris Sonbahar festivali çerçevesine alınan Paris Uluslararası dans festivali, Monte-Carlo (1966). Müzik ve tiyatro ağırlıklı Granada (1954'te başladı), Santander (1952'de başladı) ve Edinburgh (1947'de başladı) gibi kimi festivallerde de dansa geniş yer verilmektedir.

1922'den beri etkinlik gösteren Verona festivali'ne düzenli olarak bale toplulukları ve dans yıldızları da katılmaktadır. 1964'te başlayan Royan Uluslararası çağdaş sanat festivali, deneysel baleye ayrı bir önem vermektedir (Maurice Béjart). Villeneuve - lès-Avignon, 1974'ten beri önemli bir dans merkezidir. Atina (haziran, temmuz, ağustos), Baalbek (Lübnan), Hammamet

Canedi-la Photothèque S.G.M.

büyük Alsace kanalı kıyısında Fessenheim nükleer santralı (1979'da)

(Tunus), Dubrovnik (Hırvatistan) ve İstanbul festivallerinin programlarında da önemli bale ve halk dansları gösterileri yer almaktadır. Öte yandan Varna (Bulgaristan), Moskova ve Tokyo'da uluslararası dans yarışmaları yapılmaktadır.

—Müz. Müzik festivallerinin sayıca hızla çoğalması oldukça yenidir. Bunların çoğu 1960'larda yaz aylarında müziksever turistleri çekebilecek merkezlerde başladı. Gerçi, daha İkinci Dünya savaşı'ndan önce uluslararası ün kazanmış birkaç büyük festival vardı: 1876'da başlayan ve Wagner'in operalarının sahnelendiği Bayreuth, 1877'de başlayan Salzburg (Mozart'ın operalarını ve kimi çalgı yapıtlarını bestelediği kent) ve senfonik müzik ağırlıklı Luzern festivalleri. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra birçok opera festivali başlatıldı. Bunların en eskisi, 1948'de başlayan ve ünlü başpiskoposluk sarayında Mozart'ın operalarının sahnelendiği, ayrıca dinsel yapıtların ve dindışı çalgı yapıtlarının seslendirildiği Aix-en-Provence festivali'dir. Orange'da, "Chorégie"ler 10 000'e yakın izleyiciyi çeker. Verona festivali'nde opera temsilleri de yer alır. Almanya'da iki kentte, Münih ve Berlin'de festival yapılır. İngilizler'in, açık havada yapılan Glindebourne festivali ile, etkinlikleri büyük bir çeşitlilik gösteren Edinburgh festivali ünlüdür. Kimi festivaller oda müziğine yönelirken (Menton, Prades ve Divonne), kimileri de eski müzikte karar kıldı: konserler için çok güzel bir yer hazırlayan Saintes, Ortaçağ müziği ve gregorius ses müziği alanında Abbaye-aux-Dames, Villeneuve-les-Avignon ve Sénanque, J. S. Bach müziğini alan edinmiş Saint-Donat. Ama çoğunluk, senfonik müzik ağırlıklıdır: Fransa'daki festivallerin en eskilerinden olan Besançon festivali'nde ayrıca yapılan orkestra yönetimi yarışması çok ünlüdür; Strasbourg festivali'nin geniş bir dinleyici kitlesi vardır; mayısta yapılan Bordeaux festivali, aynı aya rastlayan Floransa festivali ile rekabet içindedir; "Prag baharı" ve Dubrovnik festivali ünlerini korumaktadır. Kimi kentlerde, bir sanatçının ön ayak oluşuyla ya da halkın isteği üzerine, belli bir müzik türüne yönelik festivaller başladı. Bu gösterilerin çoğuna, kurslar ya da stajlar eşlik eder Çağdaş müzik alanında en önemli festivallerden biri de, 1977'de sona ermeden önce otuz yıl boyunca, Avrupa'da müzik adına ilginç ve değerli ne varsa hepsini bir araya getiren Royan festivali idi. Avignon, müzikli tiyatro oyunlarının ilk temsillerinin yapıldığı bir yer olmayı seçti; on iki yılda kırk sekiz oyun, ilk kez sahnelendi, bunlardan bazıları festivaller tarihine geçti. Bordeaux'daki "Sigma", sık sık çok ilginç deneyimlere girişti. Orléans festivali'nin programlarında, çağdaş müzikle daha geleneksel bir repertuvar bir aradadır. Bourges festivali, elektroakustik müzik üzerinedir; ayrıca uluslararası bir beste yarışması düzenlenmektedir. 1972'de başlayan Metz festivali de, çeşitli anlayışlarda bestecilerin yapıtlarının ilk kez seslendirildiği bir festival olarak büyük gelişme gösterdi. Müzik festivalleri arasında Venedik, Donaueschingen, Graz, Zagreb, Varşova (sonbaharı), Bergen, Stockholm ve Helsinki festivalleri de önemlidir. Paris' te birçok önemli festival yapılmaktadır: Paris Yaz festivali; tiyatroya, plastik sanatlara vb. de açık olan ve son derece eklektik bir program sunan Sonbahar festivali; cazın yanı sıra kabareye ve Radio France ulusal orkestrası'nın konserlerine yer veren Marais festivali; caz ve çağdaş müzik ağırlıklı Solstice Yaz festivali.

Yeni Gurna (Mısır) camisi 1948'de Hasan **Fethi** tarafından harman tuğlasından yapıldı

Bastin-Evrard

FESUPHANALLAH ünl. (ar. *fe-sübḥan -Allah*). "Tanrı'yı noksan sıfatlardan tenzih ederim" anlamında şaşkınlık sözü.

FEŞÂFEŞ ya da **FEŞÂFÂŞ** a. (fars. *feşāfeş, feşāfāş*). *Esk.* **1.** Okun havada çıkardığı ses. **—2.** Hışırtı: "... *bir müddet feşâfeş-i hafîf ile düşen karlardan başka bir şey görülmüyor*" (H.Z. Uşaklıgil).

FEŞAN → EFŞAN.

FEŞFEŞE a. (fars. sözc.). *Esk.* Hışırtı.

FEŞMEKÂN → FALAN* FEŞMEKÂN.

FET a. (ing. *Field Effect Transistor*'un, [alan etkili tranzistor] kısaltması). Elektron. Çok yüksek bir giriş empedansı gösteren alan etkili tranzistor.

—ANSİKL. FET tipi tranzistor, bir P-N eklemi taşıyan yarıiletken (örneğin N) bir çubuktan oluşur. Çubuğun her iki ucunda, birer ohm kontağı bulunur; gövdeye bağlı kontağa kaynak, artı potansiyele bağlı kontağa da savak adı verilir. Eklemin P bölgesine (N tipi çubuk) ızgara (ya da kapı) ve eklemin altındaki yarıiletken bölgeye kanal denir. Kanal içindeki akım, savak ve kaynak arasındaki gerilimin fonksiyonu olduğu kadar, ızgaraya uygulanan kutuplamaya da bağlıdır.

Shockley kuramı (kutuplanmanın doğurduğu bir uzay yükü bölgesinin oluşumu sonucu yararlı kanal kesitinin kiplenmesi), akımın ohm bölgesindeki değişimini ortaya koyar. Gunn kuramı ise (taşıyıcıların bir elektrik alanındaki sınır hızı), özellikle düzeneğin boyutları küçüldüğünde, doyma akımının ve tepe geriliminin değerlerini göz önüne alır.

Bu eklemli öğeler, kutuplanmış eklemin ters yöne sızmasına karşılık gelen ve doğru akımda $10^{10}\,\Omega$ a ulaşan bir giriş direnci gösterir. Eklem yerine, yalıtkan bir katman kullanılırsa, çok daha yüksek ($10^{15}\,\Omega$) giriş dirençleri elde edilebilir ve MOS* yapılarını oluşturur.

FET (Afanasiy Afanasiyeviç ŞENŞİN, **Afanasiy Afanasiyeviç** —denir), rus şair, (Novoselskiy, Mtsensk yakınında, 1820 -Moskova 1892). "Yurtsever" sanatın ağır bastığı bir dönemde arı şiiri savundu; ses ve yoğunluk bakımından çok zengin lirik iki şiir kitabı (*Veçerniye Ogni* [fr. çev. Feux du soir], 1883-1891) bıraktı; ayrıca anılarını bir kitapta topladı. Simgeciler üzerinde etkili oldu.

FETA a. (yun. sözc.). Koyun ve keçi sütünden yapılan, salamuraya yatırılarak olgunlaştırılan yumuşak yunan peyniri.

FETA a. (it. *fetta*'dan). Ayakkc. *Feta ökçe* ya da *feta taban*, tabanla düz bir blok oluşturacak biçimde, hiçbir kesintiye uğramaksızın, tabanın desteğiyle birleşmek için öne doğru uzayan ökçe. *Dolgu topuk* da denir.

FETÂ sıf. (ar. *fetā*). *Esk.* **1.** Genç, delikanlı. **—2.** Cömert, eliaçık.

FETÂNET → FATÂNET.

FETÂVÂ ya da **FETÂVÎ** çoğl. a. (ar. *fetvā*'nın çoğl. *fetāvā, fetāvī*). *Esk.* Fetvalar, müftünün verdiği şeriat kararları.

FETCH a. Denizbil. Deniz kuşağının rüzgâr yönünde ölçülen uzunluğu. (Rüzgâr, fetch'de dalgaların kabarmasına yol açar)

FETEHAT çoğl. a. (ar. *fetḥa*'nın çoğl. *fetehat*). *Esk.* Fethalar, üstünler.

Fêtes galantes, Verlaine'in şiir kitabı (1869). Çift ve tek hece sayılarını birlikte kullanmakla üstün bir ritim çeşitliliği yaratan Verlaine, gelmiş olduğu Parnasyen okulu ile yaratmaya çalıştığı simgecilik arasında bir geçiş oluşturur. Başlık Watteau'dan alınmıştır, ama esinin duyarlı ve sevecen tadı Goncourt'ların *l'Art du XIII*[e] *siècle* (XVIII. yy. sanatı) adlı yapıtına çok şey borçludur.

FETEŞTİ, Romanya'da kent, Muntenia'da, Tuna kıyısında; 27 500 nüf. Besin sanayileri (şaraplar).

FETEYAN a. (ar. *fetā*'nın ikili çoğl. *feteyan*) *Esk.* **1.** İki genç. **—2.** Gece ve gündüz; sabah ve akşam.

FETH → FETİH.

FETH (Ebu Nasr bin Muhammed **EL-**) ya da **FETH İBN HAKAN,** arap yazar (Granada, ? - Marakeş 1134 ya da 1140-1141). Granada valisi Ebu Yusuf Taşfin'in sarayında kâtiplik yaptı; valinin kardeşinin emriyle bir handa boğduruldu. Taşfin'e sunduğu *Kalaid ül-ikyan fi mehasin il-a'yan* adlı yapıtı özellikle yazarın çağdaşlarının yaşamöykülerini kapsar. Bu yapıtına bir ek de yazdı. Hocası İbn el-Sid'in yaşamöyküsünü kaleme aldı ve kendi çağdaşı olan bilginlerin mektuplarıyla şiirlerini derledi. Yapıtları, içeriğinden çok özentili anlatımıyla dikkati çeker.

FETH ALİ ŞAH, asıl adı **Baba Han** (1771 - İsfahan 1834), Kaçarlar hanedanından İran şahı (1797-1834). Amcası Ağa Muhammet Han'ın öldürülmesi üzerine Şiraz'dan Tahran'a gelerek tahta çıktı. Kardeşlerini etkisiz duruma getirdikten sonra hükümdarlığını Horasan büyüklerine kabul ettirdi. Uzun bir savaş sonunda Gürcistan'ı Rusya'ya bıraktı (Gülistan antlaşması, 1813). Aynı yıl Afganistan hükümdarı Mahmut Şah'ın kışkırttığı Horasan ayaklanmasını bastırdı; bu olaydan yararlanarak Herat'ı ele geçirdi, ama elinde tutamadı. Tepedelenli ve yunan ayaklanmalarıyla uğraşan Osmanlılar'dan Van, Bitlis ve Muş'u aldıysa da (1821) Erzurum'da yapılan bir antlaşmayla geri verdi (1823). Nikolay I'in tahta çıkmasından sonra meydana gelen kargaşadan yararlanmak istedi; ama oğlu Abbas Mirza, general Paskeviç tarafından yenilgiye uğratılınca Aras'ın kuzeyini Rusya'ya bırakmak zorunda kaldı (Türkmençay antlaşması, 1828).

FETHA a. (ar. *fetḥa*). Dilbil. *Esk.* **1.** ÜSTÜN'ün eşanlamlısı. **—2.** *Fetha-yı hafife*, "e" okutan üstün. || *Fetha-yı sakîle*, "a" okutan üstün.

—Esk. anat. Delik, ağız, aralık.

—Esk. mat. ÜSTÜN'ün eşanlamlısı.

FETHALİ Ahundzade → AHUNDZADE (Fethali).

FETHATEYN a. (ar. *fetḥa*'nın ikili çoğl. *fetḥateyn*). *Esk.* Bir sözcükte birbiri ardına gelen iki üstün.

FETHETMEK g. f. **1.** *Bir yeri (ülkeyi, kaleyi, kenti) fethetmek*, orayı silah zoruyla ele geçirmek; egemenliği altına almak: *Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u 1453 yılında fethetti.* **—2.** *Bir kimseyi (onun kalbini, gönlünü, duygularını) fethetmek*, onu kendine çekmek, bağlamak: *Kibarlığıyla tüm meslektaşlarını fethetti. Gönülleri fethetmek.*

FETHİ, FETHİYE sıf. (ar. *feth* ve *-î*'den *fetḥî* dişl. *fetḥiyye*). *Esk.* Fetihle ilgili.

◆ **fethiye** a. Ed. Nesip bölümü bir yerin fethiyle ilgili olan kasidelere verilen ad.

FETHİ (Hasan), mısırlı mimar (Kahire 1900). Özel konutlar, Besim'de örnek bir çiftlik (1941), Gurna (1945-1948), Beriz (1963) ve Tahr ül-Bahr (Luksor'un karşısında, Nil festivali için, 1978) köylerini yaptı; Fethi bu yapılarda günümüz gereksinimlerine uyarlanmış binlerce yıllık geleneğe bağlı kalarak baştan başa toprak kullan-

di. Daha 40'lı yıllarda çevrebilimsel bir yaklaşımla eski kaynaklara dönme girişiminde bulunan ve bu konudaki görüşlerini *Halkla birlikte inşa etmek* (1970) adlı yapıtında açıklayan Fethi, Mısır mimarlığında çığır açmış ve 1980'de Ağa Han mimarlık özel ödülü'ne layık görülmüştür. Gurnayı, kaderine terk eden idari mali ipoteği kaldırtması, gelişmekte olan ülkeler için yeni bir deneyimdir.

FETHİ BABA İbrahim, türk halk şairi (öl. Darende, Malatya, 1899). Gençliğinde Talip mahlasıyla aşkı konu edinen şiirler yazdı. Duygularını ustalıkla, halk şiiri geleneğine uygun lirik şiirlerde dile getirdi. Şiirleri bir yakını tarafından derlenerek *Fethi Baba'nın evrak-ı perişanı* adlı elyazması defterde toplandı.

FETHİ BEY (Süleyman), türk asker (İstanbul 1879 - İzmir 1919). Harp okulu'nu, kurmay yüzbaşı olarak Harp akademisi'ni bitirdi (1898). Genelkurmay başkanlığında ve çeşitli kıta hizmetlerinde çalıştı, Balkan savaşı'na katıldı (1912-1913). Harbiye nezareti müsteşar yardımcılığı yaptı (1913-1915), askeri protokol işlerini yönetti, albaylığa yükseldi (1916). Hastalığı nedeniyle tedavi için Almanya'ya gönderildi, yurda dönüşünde İzmir Ahzı asker heyeti reisliğine (askere alma kurulu) atandı. Mütareke sonunda (1918) Yunanlılar İzmir'e çıktıkları gün görevi başındaki Süleyman Fethi Bey'i de pek çok asker ve kent ileri geleni gibi tutukladılar ve halkın önünde "zito Venizelos" diye bağırmalarını istediler. Onurlu bir asker olarak bu isteği yanıtlamayan kurmay albay Süleyman Fethi bey ve birkaç türk subayı daha yunanlı efzun askerlerince süngülenerek şehit edildiler (mayıs 1919).

FETHİ BEY, Tayyareci Fethi Bey de denir, türk asker, pilot (İstanbul 1891 - Taberiye, Şam 1913). Heybeliada bahriye mektebi'ni bitirerek deniz subayı oldu (1907). Havacılık konusunda öğrenim yapmak ve pilot yetiştirilmek üzere İngiltere' de Bristol uçak fabrikasına gönderildi (1911). Döndüğünde yüzbaşılığa yükseltildi ve Türkiye'nin ilk pilotlarından oldu. Fransız havacı Doncourt'un 1913 yılında İstanbul yoluyla Kahire'ye uçma projesi, fransız pilotun uçağının Toroslar'da düşmesi yüzünden yarım kalınca bu projenin türk havacılarca gerçekleştirilmesi kararlaştırıldı. Fethi Bey ve yardımcısı Sadık Bey Blériot tipi Muaveneti milliye, pilot Nuri Bey ve yardımcısı da Prens Celalettin adlı uçaklarla yola çıktılar (şubat 1913). Havanın elverişsizliği yüzünden Nuri Bey ve yardımcısı geri döndü, ancak Fethi ve Sadık beyler Şam'a kadar uçtular. Şam'dan sonra yollarına devam ederken, uçakları nedeni anlaşılamayan bir biçimde Taberiye yakınlarında yere çakıldı, Fethi ve Sadık beyler ilk türk hava şehitleri oldular (1913). Anılarına İstanbul'da Fatih parkında kırk sütunlu bir anıt dikildi.

FETHİ BEY → OKYAR (Fethi).

FETHİ NACİ, soyadı KALPAKÇIOĞLU, türk eleştirmen, yazar (Giresun 1927). İstanbul Üniversitesi iktisat fakültesi'ni bitirdi (1949). Çeşitli kuruluşlarda muhasebecilik (1951-1958), personel şefliği ve genel sekreterlik (1959-1965) görevlerinde bulundu. Gerçek yayınevi'ni kurdu (1965); kültür, bilim ve edebiyat konularında temel bilgileri veren "100 soruda" adlı dizivi yayımlamaya başladı. Toplumcu gerçekçi eleştiri yöntemini benimsedi. Edebiyat yapıtını, öncelikle o yapıtın ortaya çıkmasında etkin olan toplumsal koşulları gözeterek değerlendiren çalışmaları, *İnsan tükenmez* (1956), *Gerçek saygısı* (1959), *On türk romanı* (1971), *Edebiyat yazıları* (1976), *Türkiye'de roman ve toplumsal değişme* (1981), *Eleştiri günlüğü* (1986), *Gücünü yitiren edebiyat* (1991), *Bir hikâyeci: Sait Faik-Bir romancı: Yaşar Kemal* (1991) kitaplarındadır. *Az gelişmiş ülkeler ve sosyalizm* (1965), *Emperyalizm nedir* (1965), *Atatürk'ün temel görüşleri* (1968) gibi yapıtlarındaysa toplumsal, siyasal sorunlar üzerinde durur.

Fethiye ve kaya mezarlarından bir görünüm

FETHİ PAŞA Rodosizade → AHMET FETHİ PAŞA Rodosizade.

FETHİBAĞDAT a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze birkaç örneği ulaşmıştır.)

FETHİYE → FETHİ.

FETHİYE, Akdeniz bölgesinin B.'sında Muğla iline bağlı ilçe; 127 620 nüf. (1990); 3 059 km²; merkez bucağı dışında 4 bucak, 81 köy. Merkezi, Muğla'nın 138 km G.-D.'sunda, aynı addaki körfezin kıyısında *Fethiye*, 25 783 nüf. (1990). Tahıl, sanayi bitkileri (tütün, pamuk, zeytin), turunçgiller üretimi, turfanda sebzecilik, dokumacılık. Krom yatakları. Turizm.

—Tar. Antikçağ'da Telmessos* adıyla anılan yerleşme, Lykia kentlerinden bağımsızdı. İ.Ö. 545'te pers komutanı Harpagos tarafından ele geçirildi. İ.Ö. IV. yy. ortalarında Perikles yönetimindeki Lykialılar Telmessos'u da Lykia'ya kattılar. İ.Ö. 334-333'te Büyük İskender'e savaşmadan teslim oldu. İ.Ö. 188 - İ.Ö. 133 arasında Bergama krallığı'na bağlı kalan kent, bu tarihten sonra Roma İmparatorluğu' nun Asya eyaleti sınırları içinde yer aldı. VIII. yy.'da bir ara Bizans imparatoru Anastasios II'nin adından ötürü Anastasiopolis, IX. yy.'dan sonra da Makri adıyla anılmaya başlandı. 1284'te Menteşoğulları, 1424'te de osmanlı topraklarına katıldı. Türk döneminde Meğri olarak bilinen yerleşme, XX. yy. başlarında Fethiye adını aldı.

—Arkeol. Antik lykia kenti Telmessos*'tan günümüze hiçbir kalıntı ulaşmamıştır. İlçede ayrıca Letoon* ve Pınara* kentlerinin kalıntıları vardır. Yöre lykia tipi kaya mezarları ve lahitler açısından da zengindir. Kaya mezarlarının cephesi yunan tapınakları benzeri, ion sütunların taşıdığı üçgen alınlıklıdır. Mezar odalarında ölülerin yatırıldığı sekiler bulunur. Lykia lahitleriyse, ahşap konut mimarlığının mezar anıtlarına uygulanışının ilginç örnekleridir.

FETHİYE, esk. **Girindos,** Ankara'nın Kazan ilçesinde köy; 6 672 nüf. (1990).

FETHİYE, Malatya'nın merkez ilçesi Yazıhan bucağına bağlı köy; 1 389 nüf. (1990). Köyde Abdülselam bin Mustafa Paşa'nın yaptırdığı (1566/1567) Abdülselam camisi bulunmaktadır. Cami, tonoz bingili kubbeli, kare planlı ana mekân, küresel bingili kubbeli tabhane odaları, beş kubbeli son cemaat yerinden oluşur.

Fethiye camisi, esk. **Pammakaristos manastırı kilisesi,** İstanbul'un Fatih semtinde, Çarşamba'da, Haliç'i gören bir tepe üzerinde cami. Büyük kilise, latin egemenliğinden sonra daha eski bir kilisenin yerine kurulmuştu. İmparator Mikhael VIII. Palaiologos'un yeğeni Protostratos Mikhael Glabas Tarkhaniotes tarafından 1292 -1294 arasında yaptırılan bu kiliseye, karısı Maria bir mezar capella ekletmiştir (1315). İstanbul'un Osmanlılar'ca fethinden sonra yapı patrikhane olarak değerlendirilmişti (1455-1586). Murat III döneminde camiye dönüştürülmüş, B.'sına sadrazam Sinan Paşa tarafından bir medrese yaptırılmıştır (1594). 1845-1846, 1938-1940'ta önemli onarımlar geçiren yapıda, 1949-1963 arasında Amerika Bizans enstitüsü'nce, mozaik araştırma ve restorasyon çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Dehlizli tipteki ana kilisede orta mekânı örten büyük kubbe, dört kalın payeye dayandırılmıştır. Yapı camiye dönüştürülürken, absidalar ve paye aralarındaki sütunlar kaldırılarak kubbe, dört kemer ve dört küresel bingiyle yüksek bir kasnağa oturtulmuştur. Kapalı yunan haçı planındaki mezar capella'nın (parekklesion), ana kubbesi ve duvarları XIV. yy. mozaikleriyle kaplıdır. Son dönem Bizans resmini yansıtan bu mozaiklerde, absidada İsa, Meryem ve Vaftizci Yahya, kubbenin ortasında İsa, iç dilimlerinde Tevrat'taki on iki peygamber, tonozlarda azizler ve vaftiz sahneleri işlenmiştir. Bu yapı nişler, pencereler ve sütunlarla hareketlendirilmiş dış cephelerindeki yumuşak, ince çizgileri, değişik biçimlerde düzenlenmiş taş ve tuğla işçiliğiyle Palaiologoslar dönemi üslubunu yansıtır. Ana kiliseyi K., B. ve bir ölçüde de G.'den çevreleyen galerinin 1315'ten sonra eklendiği sanılmaktadır. (→ Kayn.)

Fethiye camisi, Yunanistan'ın Atina kentinde cami. Fatih Sultan Mehmet döneminde yaptırılan (1458) cami, ortada kubbe, yanlarda tonozlarla örtülüdür. Köşelere küçük kubbeler yerleştirilmiştir. Önünde beş kubbeli son cemaat yeri vardır. 1824'ten sonra değişik amaçlar için

Büyük Larousse

Fethiye camisi
İstanbul

kullanıldı (askeri cezaevi, askeri fırın, vb.).

FETHİYE höyük. Arkeol. Malatya'nın merkez ilçesinde, Arslantepe'nin 45 km K.-B.'sında höyük. Arslantepe* kazılarını yürüten italyan arkeologlar A. Palmieri ve S. M. Puglisi yörede de kazılar yaptı. Bu çalışmalarda D. Anadolu-Trankafkasya İlk Tunç çağ kültürü etkileri gösteren, çakmaktaşından pek çok alet bulundu.

FETHİYE körfezi, Akdeniz kıyılarımızın B. kesiminde, Menteşe yöresinde dikdörtgen biçimli; derin, geniş (yaklaşık 15 km) ve uzun girinti. D. kıyısında Fethiye'nin bulunduğu körfezde birçok küçük ada da vardır. Turizm.

Fethiye müzesi, Fethiye'de 1965'te açılan müze. Müzede sergilenen çeşitli yapıtlar arasında, Tlos'tan getirilmiş mezar anıtı parçaları, mezar ve adak stelleri, çeşitli dönemlerden sikkeler, seramikler, heykeller, kadın süs eşyaları, vb. bulunmaktadır.

FETHULLAH ARİF ya da **FETHULLAH ARİFİ** → ARİF ya da ARİFİ.

FETHÜL İSLAM, Sırbistan'da, Tuna ırmağı üzerindeki Gladova kalesi'ne Türkler'in verdikleri ad.
—Tar. Süleyman II'nin Avusturya seferi sırasında osmanlı egemenliğine girdi (1689). Kısa bir süre sonra elden çıkan kale, 1738'de yeniden alındı. 1862'de Sırplar'ın eline geçtiyse de İstanbul protokolü ile Osmanlı devletine bırakıldı (1863). 1867'de Belgrad ile birlikte osmanlı egemenliğinden çıktı.

FETİ (Domenico) → FETTİ.

FETİALİS a. (lat. sözc.). Esk. Rom. Antlaşmalara ve uluslararası hukuk kurallarına uymayı sağlamakla görevli rahipler ve magistratuslar.
—ANSİKL. Yirmi fetialisten oluşan kurul, savaşların açılması ya da durdurulmasını dinsel bir temele -ve İupiter'in güvencesine- dayandırmakla görevliydi. Bu amaçla, açılan savaşın "yasallığı"nı ya da imzalanan antlaşmaya Roma'nın bağlı kalacağını doğrulamak üzere hukuksal ve dinsel formaliteleri yerine getirirdi. Fetialislerin elçileri (iki ya da dört fetialis), saldırgan tutumunu geri alması için düşman 30 günlük bir düşünme süresi tanıdıktan sonra sınırın üstünden mızrak fırlatarak savaşı ilan ederlerdi. İ.Ö. III. yy.'dan başlayarak bu ayinler sadece simgesel bir nitelik kazandı; fetialisler savaş ilanı törenlerini Roma'da, Bellona tapınağı'ndan düşman toprağı sayılan yakındaki bir araziye mızrak fırlatarak uygulamaya başladılar. Yetkileri alınan fetialisler yine de İ.S. IV. yy.'a değin varlıklarını sürdürdüler.

FETİH, -thi a. (ar. *feth*). **1.** Bir kenti ya da ülkeyi silah zoruyla ele geçirme: *Mora'nın fethi.* **—2.** *Esk.* Açma: *Feth-i bab* (kapı açma). **—3.** *Esk.* Başlama: *Feth-i kelam* (söze başlama).
—*Esk. Feth-i celil,* büyük fetih; İstanbul'un fethi için kullanılır. ‖ *Feth-i meyyit,* ölü açma, otopsi.
—Esk. dilbilg. Bir harfin üstün (e ya da a) okunması.
—İsl. huk. Bir beldeyi, bir ülkeyi ya barış yoluyla ya da zorla ele geçirmek.

Fetih, Dubay'da deniz dibi petrol yatağı ve terminali, Basra körfezinde.

Fetih (el-), Filistin Ulusal hareketi'nin en ünlü ve büyük gerilla grubu. 1959'da Yaser Arafat tarafından kuruldu ve 1965'te İsrail'e karşı gerilla savaşı başlattı. (→ FİLİSTİN ULUSAL HAREKETİ.)

FETİH ALİ → FETH ALİ ŞAH.

Fetih suresi, Kuran'ın 48. suresi. 29 ayettir. Mekke ile Medine arasında inmiş olmakla birlikte Medine'de inmiş sayılır. Adı, birinci ayette geçer. Allah'ın Hz. Muhammet'e şanlı bir fetih nasip ettiğini belirten ayetle başlayan surede, Peygamber'e ve inananlara verilen ve verilecek olan nimetler, münafıkların ve müşriklerin çarptırılacakları cezalar anlatılır. Daha sonra Hudeybiye* olayına değinilerek bu olay sırasında müslümanların Hz. Peygamber'e gösterdikleri bağlılık ve bundan dolayı Allah'ın hoşnutluğu dile getirilir. Son ayette Hz. Muhammet ve onunla birlikte olanların birbirlerine karşı şefkatli, inançsızlara karşı kararlı olma nitelikleri̇nden övgü ile söz edilir.

FETİHÇİ a. Kur. tar. Yeniçeri ocağı'nda ve bu ocağa bağlı kurumlardaki mescitlerde fetih suresi okumakla görevli olanlara verilen ad.

FETİHNAME a. Ed. Türk edebiyatında manzum, mensur ya da nazım-nesir karışık olarak şehir, ada, kale gibi belli bir yerin fethini konu alan edebi tür. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tar. Osmanlı devletinde bir yer ele geçirildiği zaman bunu komşu hükümdarlara, hanlara, valilere vb. duyurmak amacıyla padişah tarafından gönderilen bildiri. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Ed. Nesir ile yazılan fetihnameler edebi açıdan fazla değer taşımasalar da tarih ve dönemin dil özelliklerini göstermesi bakımından önemlidir. Manzum olanları uzun kasideler ve mesnevilerden oluşur. Çoğu fetihnameler fethin hemen ertesinde yazılmıştır. Gazavatname* ve zafername*ler ile zaman zaman konu bakımından birbirlerine karışmışlardır. Belli başlı fetihnameler: Tacizade Cafer Çelebi, *Fetihname-i mahruse-i İstanbul* (nesir, basımı 1913), Sinoplu Safayi, *Feth-i İnebahtı ve Moton* (manzum, Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi R. 1217), Kıvami, *Fetihname-i Sultan Mehmet* (nazım-nesir karışık, tıpkıbasımı 1955), Nabi *Fetihname-i Kamaniçe* (manzum, basımı 1864), Muradi, *Fetihname-i Hayrettin Paşa* (manzum, Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi R. 1219), Bahari, *Fetihname-i Ungurus* (manzum, Süleymaniye kütüphanesi Hacı Mahmut Efendi bölümü no. 5345).
—Tar. Önceleri, Osmanlı devletinde haberleşme olanaklarının gelişmemiş olduğu dönemlerde, zafer kazanan her padişah yanlış söylentilere yol açmamak, içte ya da dışta kendisine zarar vereceklerin umudunu kırmak için kazandığı savaşı şatafatlı fetihnamelerle dosta ve düşmana bildirmeyi görev sayardı. Ganimet alınan bazı eşyadan oluşan armağanlarla birlikte gönderilen fetihnameler düşman devletler için tehdit, dost devletler açısından da gözaydını haberi niteliğini taşırdı. Padişahların kendi ağızlarından türkçe, farsça ve arapça olarak yazdırdığı bu tür mektuplar, yerine göre ayeti kerime, hadisi şerif ya da çok derin anlamlı arapça cümlelerle başlardı. Fetihnameler genelinde usta devlet memurları ya da (Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'un fethine ilişkin fetihnamesinde olduğu gibi) Molla Gürani ve (Mercidabık zaferinden sonra Mısır'ın fethedildiğini bildirmek için doğu hükümdarlarına gönderilen fetihname örneği) nişancı Tacizade Cafer Çelebi gibi bilim adamları ve edebiyatçılar tarafından kaleme alınırdı. Fetihnameler, sözünü ettikleri savaşın ve bunun sonucu olan zaferin bir özeti olduklarından, tarihsel bir önem de taşırlar.

FETİL, FETİLE a. (ar. *fetil,* dişl. *fetile*). *Esk.* **1.** Fitil, lamba fitili. **—2.** Örgü: *Fetîle-i geysû* (saç örgüsü).
—Esk. bot. *Fetîle-i hacer,* dağketeni.

FETİLE → FETİL.

FÉTIS (François Joseph), belçikalı müzikbilimci, eğitimci ve besteci (Mons 1784 -Brüksel 1871). 1821'de Paris konservatuvarı'nda kontrapunto ve füg öğretmenliğine atandı. 1827'de Revue musicale adlı dergiyi kurdu ve 1835'e değin yönetti. Dergi, 1835'te Gazette musicale ile birleşti. 1826-1830 arasında Paris konservatuvarı'nın kitaplığını yöneten Fétis, 1833'te Brüksel konservatuvarı'nın başına getirildi ve Léopold I'in capella yöneticisi oldu.
Besteci olarak piyano parçaları (1818 -1823), opera-komikler *(l'Amant et le Mari, le Bourgeois de Reims),* bir lirik dram (*Marie Stuart en Écosse,* 1823), dinsel (*Requiem,* 1850) ve çalgısal yapıtlar bıraktı.
Kuramsal yapıtlarından armoni (1823 -1841), kontrapunto ve füg (1824) konularındaki incelemeleri; eşlik (1829), koro icrası (1837), piyano (1840), cantus planus (1843) ve şan (1869) metotları anılmalıdır. Müzikbilim alanındaki çalışmaları, özellikle *Histoire générale de la musique* (Genel müzik tarihi, 1869-1876, 5 cilt) ve *Biographie universelle des musiciens et bibliographie générale de la musique* (Dünya müzikçilerinin yaşamöyküleri ve genel müzik kaynakçası, 1835-1844, 8 cilt) ünlüdür. Bu yapıtları, A. Pougin'in eklerine (1878-1881, 2 cilt) ve birtakım yanlışlarına karşın hâlâ birer bilgi hazinesi sayılır.

FETİŞ a. (fr. *fétiche;* portekizce *feitiço,* büyü, muska; lat. *facticius,* yapılmış, doğal olmayan'dan). **1.** Taşıyana mutluluk getiren doğaüstü özellikleri olduğu düşünülen tapınma eşyası. **—2.** Bir kimsenin tapınırcasına sevip bağlandığı kimse ya da şey.
—Psikan. Fetişizmde isteğin nesnesi.

FETİŞİST sıf. (fr. *fétichiste*). Antropol. Fetişizme ilişkin olan.
◆ sıf. ve a. Antropol. Fetişizmi uygulayan, fetişizme inanan insan için kullanılır.
—Seksol. Cinsel fetişizme düşkün olan kişiye denir.

FETİŞİZM a. (fr. *fétichisme*). Antropol. Dinsel etkinliğin merkezi olarak fetişi kabul eden uygulamaların tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Fels. *Meta fetişizmi,* marxçılara göre, metaların mübadele değerini, salt onların kendi aralarındaki mübadele ilişkisinden kaynaklanıyormuş gibi göstermeye, bireylere kendisini kabul ettiren üretim ilişkilerini de sanki onlardan ve onların iradesinden tümüyle bağımsız olarak varmış gibi ele almaya dayanan yanıltıcı süreç. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Psikan. Kadının yoksun olduğu penisin yerine konan bir nesne olarak isteğin yöneldiği bir başka nesne (fetiş nesne) benimseyerek herhangi bir öznenin cinsiyet farkını yadsımasına yol açan cinsel sapma. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Antropol. Charles des Brosses tarafından Batı Afrika topluluklarının dinini belirtmek için kullanılan fetişizim (*Du culte des dieux fétiches* [Fetiş tanrılar dini], 1760), insanın kendini aciz hissettiği doğa güçleri karşısında duyduğu korunma gereksinimine dayanır. Fetiş taşıyan insan engellere karşı kendini silahlandırır ve amacına ulaşmasını engelleyen, fakat aynı zamanda amaçlarına yardım edebilecek olan öğelere egemen olabilir. Fetişizm büyülü bir dünya kavrayışının ürünüdür; buna "dinsel" bir kavrayış da denebilir, ancak "dinsel" terimi geniş anlamda kullanılmalıdır, çünkü eşyaya, yani fetişe verilen önem aslında fetişle etkilenecek olan ruha verilen önemden daha büyüktür. Fetişizm ile animizm sık sık birlikte görülür fakat fetişizm animizmden daha uzun ömürlüdür ve muskalar, nazarlıklar ve uğur için taşınan diğer eşyalar tektanrılı dinsel anlayışlara ya da kuramsal ve kurumsal bir akılcılığa bağlı olan uygarlıklarda hâlâ vardır. Bu bakımdan işlevselciler, yapılacak bir işte, alınacak bir kararda, vb. durumlarda fetişe başvurmanın, sıkça rastlanan bir tür karşıgüç, hatta bireyin rahatsız olduğu bir toplumsal düzene karşı isteyerek gösterdiği akıldışı bir tepki olduğunu ortaya koymuşlardır.

—Fels. *Meta fetişizmi.* Marx şöyle der: "İnsanların emekleri arasındaki eşitlik, emek ürünlerinin değeri biçimini alır; bireysel emeklerin süreleriyle ölçülmesi, emek ürünlerinin değer miktarı biçimine bürünür; ve nihayet, üreticiler arasında kurulan ve onların emeklerinin toplumsal niteliklerini ifade eden ilişkiler, emek ürünleri arasındaki bir toplumsal ilişki biçimini kazanır. İşte, ürünlerin metaya dönüşmesinin nedeni budur [...]. Oysa, değer biçiminin ve emek ürünleri arasındaki değer ilişkisinin, bu ürünlerin fiziksel yapılarıyla hiçbir ilgisi yoktur. Burada, insanlara nesneler arasında fantastik bir ilişki biçimi gibi görünen şey, insanlar arasındaki belirli bir toplumsal ilişkiden başka bir şey değildir [...]. Buna, emek ürünleri emtia olarak ortaya çıktıkları an, onlara arız olan bir fetişizm diyebiliriz. Fetişizm, bu üretim tarzının (= kapitalist üretim tarzı) ayrılmaz bir parçasıdır (*Kapital* 1,1,1).

Kapital'in yayımlanmamış bir bölümünde (1933'te Moskova'da çıkmıştır), Marx, iki tür emek ayırt ederek düşüncesini başka bir biçimde açıklar: "*Üretken* emek ile *üretken olmayan* emeği, *maddi* içeriklerine göre tanımlamamızı gerektiren üç tür neden vardır: 1. kapitalist üretim tarzına özgü ve onun doğasında bulunan fetişçi anlayış. Bu anlayışa göre, iktisadi belirlenimler -meta ya da üretken emek biçimimutlak olarak bu kavramların ya da biçimsel belirlenimlerin maddi etmenlerine ait bir özelliktir [...]."

—Psikan. S. Freud'un, kuramını sistemli bir biçimde 1927'de ortaya koyduğu fetişizm, kadın üreme organlarına ve bundan kaynaklanan hadım olma boğuntusuna ilişkin çocukça bir tavrın sürmesinden doğar. Kadında penisin bulunmayışı (hadım olma boğuntusunun şiddetlenmesine yol açar), bir ikame nesnenin benimsenmesiyle giderilebilir. Bu, fetiş nesnedir. Daha doğrusu, fetiş nesne, özne tarafından penisin simgesel tasarımını (yani, fallusu ve burada, özellikle kadında bulunmayan fallusu) yüklenebilen bir nesne olarak benimsenir. Fetiş nesnenin (bu nesne çeşitlenme göstermez ve belli bir kalıba uyar) seçimi, kadın üreme organlarının uzantısı diyebileceğimiz nesnelere (iskarpin, ayak, çamaşır) ya da bu organları mecazi olarak canlandırabilen nesnelere (kürk, saç) yönelir. Freud, fetişizmdeki yadsımanın, yani gerçeğin yadsınmasının dile getirdiği ruhsal savunmanın kendine özgü yanları üzerinde durmuştur. Buna göre, kadında penisin bulunmayışı, gerçekten algılandığı halde, özne tarafından göz ardı edilmektedir. Buna karşıt olarak, fetişin bu yokluğu giderici bir nesne olarak benimsenmesi, aslında, bu yokluğun özne tarafından sürekli olarak duyulduğunu göstermektedir. Freud, bu iki tavrın bir arada bulunuşunu, öznenin ruhsal parçalanmasının göstergesi olarak ele alır. Bu parçalanma bakımından fetişizm, psikoz süreçlerini hatırlatır ve psikoza karşı özel bir savunma biçimi olarak ortaya çıkar.

FETK a. (ar. *fetk*). *Esk.* Fırsat kollayarak aniden adam öldürme.

FETK a. (ar. *fetk*). *Esk.* **1.** Yarma, yarılma. **—2.** Çözme, sökme, halletme. **—3.** *Fetk etmek*, çözmek, çözümlemek. **—4.** *Fetk-ü retk-i umur*, işleri çözümleyip yoluna koyma: *"Fetk-ü retk-i umur-ı devlet anın elinde kaldı"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).
—Esk. tıp. Fıtık hastalığı: *Fetk-i rahm* (rahim fıtığı). *Fetk-i mesane* (mesane fıtığı).

FETOSKOP a. (fr. *foetoscope*'tan). Kad. doğ. Dölyatağı içinde dölütü incelemeye yarayan optik aygıt.

FETOSKOPİ a. (fr. *foetoscopie*'den). Kad. doğ. Karın yolu ile üstten, dölütü doğrudan doğruya fetoskop aracılığıyla görme.

FETRET a. (ar. *fetret*). **1.** *Esk.* İki peygamber ya da hükümdar arasında geçen peygambersiz ya da padişahsız süre. **—2.** İslamlara göre Hazreti İsa ile Hazreti Muhammet arasında geçen süre. **—3.** İki olay arasındaki süre. **—4.** Hükümet gücünün kalmayışı yüzünden bozulan düzenin yeniden kuruluşuna değin geçen süre.
—İsl. Özellikle Hz. İsa ile Hz. Peygamber arasındaki zaman (İ.S. 30-610). ‖ Kuran'ın inen ilk ayetlerinden (Kalem suresinin ilk beş ayetinden) sonra geçici olarak vahyin kesildiği süre. Bu süre, Müdessir suresi'nin ilk ayetlerinin inmesiyle son bulur.
—Tar. Hükümdarın ölümünden ardılının tahta çıkmasına değin geçen süre. ‖ *Devr-i fetret*, Osmanlı devletinde, Bayezit I'in (Yıldırım) Timur'a tutsak düşmesiyle başlayan, Mehmet I'in (Çelebi) tahta çıkmasıyla son bulan dönem (1402-1413). [→ FETRET DEVRİ.]

Fetret devri ya da **Fasılai saltanat,** Osmanlı devletinde Ankara savaşı'ndan sonra Yıldırım Bayezit'in şehzadeleri arasında çıkan taht kavgasının sürdüğü dönem (1402-1413). Bayezit I'in (Yıldırım) savaşı yitirmesi üzerine, Osmanlı devletinin Anadolu kesimindeki bazı topraklarını eski beylerine geri veren Timur, Bursa yöresiyle Rumeli yakasını da yendiği padişahın oğullarına bıraktı. Ankara savaşı'ndan hemen sonra Çelebi Mehmet, valisi olduğu Amasya'ya çekilirken, kardeşi Süleyman Çelebi de Rumeli'ye geçti. Öteki iki şehzade İsa ile Musa'ya da Bursa ve Balıkesir'i yurtluk olarak veren Timur, Çelebi Mehmet ile Süleyman Çelebi'den yıllık vergi ve bağlılık güvencesi aldıktan sonra Türkistan'a dönünce, dört kardeş arasında amansız bir taht kavgası başladı. Timur'un buyruğuyla babası Bayezit I'in cenazesini Bursa'ya getirten Musa Çelebi, eski padişaha bağlı bazı komutanların bu nedenle çevresinde toplanmasından yararlanarak Karesi'de bulunan İsa Çelebi'nin üzerine yürüdü ve onu yenilgiye uğrattı. Bursa'da padişahlığını ilan eden Musa Çelebi, daha sonra toparlanan İsa Çelebi'nin baskısı karşısında egemen olduğu topraklardan çekilerek Amasya'daki kardeşi Çelebi Mehmet'in yanına sığınmak zorunda kaldı. Çelebi Mehmet'in Anadolu'nun ikisi arasında bölüşülmesi önerisini büyük oğul olduğu gerekçesiyle geri çeviren İsa Çelebi, Bursa üzerine yürüyen kardeşi Çelebi Mehmet'e Ulubat yakınlarında yapılan savaşta yenildi (1404). Bunun üzerine Bizans'a sığınan İsa Çelebi, oradan da Süleyman Çelebi'nin denetimi altındaki Edirne'ye geçti. Böylece Çelebi Mehmet Bursa'da padişahlığını ilan etti ve adına para bastırdı. Kardeşi Süleyman Çelebi'nin yanına kattığı birliklerle Bursa üzerine yürüyen İsa Çelebi, kent önlerinde ikinci kez yenilince, yanına sığınmak zorunda kaldığı, ancak toprak karşılığında Çelebi Mehmet ile anlaşan Karamanoğlu Mehmet Bey tarafından öldürüldü (1405). Çelebi Mehmet'in Anadolu'da güçlenmeye başlamasını kendisi için tehlikeli sayan Süleyman Çelebi, Edirne'den Bursa üzerine yürüyünce, bu büyük ordu karşısında Çelebi Mehmet hiç savaşmaksızın Amasya'ya çekildi. Ankara'yı ele geçiren Süleyman Çelebi, kardeşinin egemenlik alanını iyice daralttı. Ancak, bu zaferlerle yetinerek Bursa'ya çekilen Süleyman Çelebi, burada en zayıf yanı olan sefahata dalınca, Çelebi Mehmet üst üste birkaç akın düzenlediyse de deneyimli vezir Çandarlı Ali Paşa'nın karşı koyması sonucu başarılı olamadı. Bu arada, boş durmayan Çelebi Mehmet, Süleyman Çelebi ile arası açılan Karamanoğlu ile anlaştı ve Anadolu'da yalnız kalmayı tasarladığından, kardeşi Musa Çelebi'yi bir ordunun başında Rumeli'ye gönderdi. Aydınoğlu Cüneyt Bey'i yanına alan Süleyman Çelebi, kardeşinin ordusunu yendiyse de Eflak'a kaçan Musa Çelebi, burada Eflak voyvodası ve türk beylerinden yardım sağlayarak oluşturduğu kuvvetlerle Edirne'yi basıp Süleyman Çelebi'yi öldürttü (1411). Bu olaydan sonra padişahlığını ilan ederek Çelebi Mehmet'i de tanımadığını duyuran Musa Çelebi, kendisini desteklemekten kaçınan Bizans imparatoru Manuel'den öç almak için İstanbul'u kuşattı (1411). Bunun üzerine imparator tarafından Rumeli'ye geçmeye çağrılan Çelebi Mehmet, yaklaşık 15 000 kişilik bir kuvvetin başında Bizans gemileriyle İstanbul boğazından karşıya geçirildi. Çatalca yakınlarındaki İnceğiz'de yapılan savaşta Çelebi Mehmet yenik düşünce, İstanbul'a dönerek yine Bizans gemileriyle Anadolu'ya çekildi. Ertesi yıl yine yenilmesi üzerine zor durumda kalan Çelebi Mehmet, kardeşinin buyruğundaki bazı beylerin gizli çağrısıyla yeniden Rumeli'ye geçti. Vize yakınlarında yapılan ilk savaşta Musa Çelebi ordusunun büyük bölümü Çelebi Mehmet'in saflarına geçti. Çamurlu Derbent'te yapılan ikinci savaşta kesin yenilgiye uğrayan Musa Çelebi, yaralı olarak kaçarken yakalandı ve öldürüldü (1413). Böylece kardeşlerinin üstesinden gelerek taht kavgasını kazanan Çelebi Mehmet'in Mehmet I unvanıyla osmanlı tahtına çıkması sonucu on bir yıl süren fetret devri sona erdi. Osmanlı devletinin güçsüz duruma düşmesine yol açan döneme son veren Mehmet I (1413-1420), türk birliğini yeniden sağlayarak devletin ikinci kurucusu oldu. Ancak, bu sonuçta osmanlı devlet örgütünün sağlamlığı, kuruluşların başında bulunan kişilerin sarsılmaz siyasal ve yönetsel görüşler taşımaları, özellikle devlet kavramına duydukları büyük inanç da önemli rol oynadı.

FETTAH sıf. (ar. *fettah*). *Esk.* **1.** Zafer kazanan, galip, fetheden. **—2.** Kapılar, yollar açan. **—3.** Kapalı, karışık işleri çözen.
—İsl. Kuran'da geçen esma-yı hüsnadan (Allah'ın güzel adlarından) biri.

FETTAHİ (Yahya Sibek), iranlı şair (Nişapur ?- ? 1450). Ufak bir elmaya benzetildiğinden önceleri arapça *Tuffahi* (sibek; elmacık), sonraları *Humari* ve *Esrari* mahlaslarını aldı ise de, *Fettahi* nisbesiyle tanındı. Düzyazı türündeki *Hüsnü dil* adlı yapıtıyla da ün yaptı. Bu yapıtında, güzellik ve gönül gibi kavramları somutlaştırarak, birbirleriyle olan ilişkilerini anlattı. Fuzuli'nin aynı nitelikteki düzyazı *Aklü aşk* ya da *Hüsnü aşk* ve *Sıhhat-u maraz* adlarını taşıyan yapıtı ile Şeyh Galip'in *Hüsnü aşk* adlı manzum yapıtı üzerinde etkisi oldu. Lami Çelebi tarafından yapılan ilk türkçe çevirisi yarım kaldı. Tam çevirisi Muhyi Gülşeni tarafından gerçekleştirildi. Ayrıca, Ahi ve Vali tarafından yapıta nazireler de yazıldı. *Hüsnü dil*, iki kez ingilizceye (1801, 1828) ve bir kez almancaya çevrildi (1889). Fettahi'nin manzum ve düzyazı olarak yazdığı ve nükteli hikâyelerle masalları içeren *Şebistan-ı hayal* adlı bir yapıtı daha vardır.

FETTAN sıf. ve a. (ar. *fitne*'den *fettan*). **1.** Fitne ve fesat çıkararak ortalığı karıştıran; fitneci, kurnaz. **—2.** Başkalarıyla ilişkilerinde çekiciliğini kullanan kadın ve onun tutumu için kullanılır; gönül ayartıcı, cilveli: *Fettan bir güzel. Ona güvenmeyin, fettanın biridir.* **—3.** *Esk.* Büyüleyici: *Çeşm-i fettan* (büyüleyici göz). *Gamze-i fettan* (büyüleyici bakış).
—Ed. Divan edebiyatında sevgiliyle ilgili yaygın mazmunlardan biri. Sevgilinin fettan bakışlarının dört yana fitne saçarak âşıklarını birbirine düşürdüğü anlatılır.

FETTANCA sıf., be. Fettan bir kimseye yakışır biçimde: *Fettanca bir bakış. Fettanca gülümseyiş. Fettanca konuşarak herkesi inandırıyor.*

FETTANLAŞMAK gçz. f. Fettan bir kimseye özgü davranışlarda bulunmak, fettan bir kimse duruma gelmek: *Fettanlaşmış, bambaşka bir kimliğe bürünmüştü.*

FETTİ ya da **FETİ** (Domenico), italyan ressam (Roma 1589'a doğr. - Venedik 1623). Roma'da Cigoli'nin öğrencisiydi,

Scala

Domenico **Fetti**
Kayıp drahmi
Pitti sarayı, Floransa

Mantova sarayı'nın ressamı oldu ve bu kentin katedrali için büyük freskler yaptı. 1621'de Venedik'e yerleşti, dinsel konuları günlük yaşamdan sahneler tarzında yorumladı: *Ekmeklerin ve balıkların çoğalması* (Mantova); *Kayıp drahmi* (Floransa, Pitti) gibi "Meseller"; *Melankoli* (Louvre); *Mısır'a kaçış* (Viyana). Liss ve Strozzi ile birlikte, XVII. yy. Venedik resminde yenilenme hareketinin öncüsüdür.

FETVA a. (ar. *fetvā*). **1.** Dini ve hukuki konularda sorulan bir soruya bir islam bilgininin verdiği cevap. (İslam hukukunda fetvanın bağlayıcı niteliği yoktur. Fetva bilgili, yetkili bir kişinin belli bir konu üzerindeki düşüncesini belirtmesidir. Fetva verenlere müfti denir. Osmanlı devletinde en büyük müfti şeyhülislamdır. Şeyhülislamların fetvalarının manevi bağlayıcılığı vardır. Padişahlar eylemlerini şeyhülislam fetvasına dayandırmaya çalışmışlardır.) **—2.** *Fetva vermek*, eskiden islam hukukuna göre bir durumla ilgili olarak yargıda bulunmak.
—Kur. tar. *Fetva emini*, şeyhülislam kapısında çalışan, şeyhülislama yöneltilen şer'i soruların yanıtlarını hazırlamak, şer'i mahkemelerin verdiği kararları incelemekle görevli memur. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Fetva emini muavini*, fetva emininin yardımcısına verilen ad. (İlmiye sınıfı üyeleriyle fakihler arasından seçilerek görevlendirilirdi.) || *Fetva odası*, fetvahaneyi oluşturan bürolardan biri. (Fetva eminliğinin yanıtlamakla görevli olduğu sorulara verilecek karşılıklar burada hazırlanırdı.) || *Fetvahane* (*Fetvahane-i āli* de denir), fetva eminlerinin görev yaptığı, şeyhülislam kapısındaki daire. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Kur. tar. Fetva eminliği Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta çıkmasından sonra kuruldu. İstanbul'un fethine kadar Bursa kadılarının yürüttüğü bu görev, fetihten sonra İstanbul kadısı tarafından sürdürüldü. Osmanlı saltanatının sonuna kadar devam eden fetva eminliği, şeyhülislam kapısında ona bağlı bir büro olarak çalışırdı. Fetva eminleri en yüksek ilmiye mensubuydular. Maiyetlerinde de fetva emini muavini, ilamat müdürü ve mümeyyizi, baş müsevvit, müsevvit gibi ulema ve fıkıhçılardan oluşan memurlar çalışırdı. Fetva eminleri arasında şeyhülislamlığa yükselenler de olurdu. (→ Kayn.)

Bavaria-Verlag-İnterfoto Archiv

Ludwig **Feuerbach**
1872'de tahta üzerine yapılan bir gravürden ayrıntı

FETVACI sıf. Gereksiz yerde ve kendisini ilgilendirmeyen konularda buyruklar veren, düşünceler ileri süren kimse.

FETVAHANE a. (ar. *fetvā* ve fars. *ḫāne*' den *fetva-ḫāne*). *Esk.* **1.** Müftülük. **—2.** Şeyhülislam dairesinde fetva işleriyle ilgili daire.
—ANSİKL. Şeyhülislam dairesinde, müftülerin ve şer'iye mahkemelerinin başvurma yeri olmak üzere ayrı bir daire halinde çalışırdı. "Pusla odası", "fetva odası" ve "ilamat odası" olmak üzere üç kalemden oluşmaktaydı. Pusla odası, fetva isteyenlerin sorularını bir kâğıda yazar ve fetva isteyen kimseler bu pusula ile danıştıkları olayın hukuksal durumunu fetva odasından sorarlardı. Fetva odası, sözlü ya da yazılı olarak fetva isteyenlerin sorularını yanıtlardı. İlamat odası da şeriat mahkemelerinin doğrudan ya da temyiz kanalıyla gelen kararlarını incelerdi. Fetva odasının başına "reis ül-müsevvidin", ilamat odasının başına da "ilamat-ı şer'iye mümeyyizi" unvanı verilirdi. Her ikisi de fetva emininin yönetiminde çalışırdı.

FEUCHTMAYER (Joseph Anton), alman heykelci (Linz 1696 - Mimmenhausen, Überlingen yakınında, 1770). Wessobrunn (Yukarı Bavyera) kökenli, yalancı mermer işçiliği yapan bir ailenin en ünlü bireyidir. Alman rokokosunun ustaları arasındadır. Uzun ve zarif figürleri, dans ediyormuş izlenimi veren duruşları sever. Birnau kilisesi'nin süslemeleri başyapıtı olarak kabul edilir.

FEUCHTWANGER (Lion), amerikan vatandaşı alman yazar (Münih 1884 - Los Angeles 1958). Tarihi romanlarını, yahudi halkının yazgısını dile getirdi (*Jud Süss*, 1925; *Der jüdische Krieg*, 1932). Öteki yapıtlarında çağımızın konularını işledi (*Erfolg*, 1930; *Die geschwister Oppenheim*, 1933). Hitler iktidara gelince Fransa'ya gitmek zorunda kaldı; oradan ispanya'ya ve ABD'ye geçmeyi başardı. Fransız direniş hareketi üzerine bir anlatı olan *Simon*'u (1944) ingilizce, *Goya*'nın romanlaştırılmış yaşamöyküsünü de (1951) almanca yayımladı.

FEUD a. (kavga, uyuşmazlık, anlaşmazlık anlamında ing. sözc.). Sos. antropol. Soylar, köyler gibi oluşmuş gruplar arasında ilk haksızlık, öç alma, karşı öç alma vb. biçiminde dönemsel saldırılar halinde ortaya çıkan düşmanlık. (Feud grubu her zaman için üyelerinden birine yapılan bir zararın öcünü almalıdır ve bu grubun herhangi bir üyesi rakip grubun alacağı öcün bir hedefi olabilir. Geleneksel toplumların çoğunda feud gelenek kurallarına bağlıdır.)

FEUERBACH (Paul Johann Anselm VON), alman kriminoloji uzmanı (Hainichen, Jena yakınında, 1775 - Frankfurt am Main 1833). Jena (1800), Kiel (1802) ve Landshut'ta (1804) profesörlük yaptı. Yüksek mahkeme yargıcı olarak, Bavyera hukuk reformunda büyük payı oldu. İşkenceyi yasaklattı. Bavyera Ceza yasası'nı (1813), Aretino ve Gönner ile birlikte Maximilian yasası'nı hazırladı. 1913 ve 1814 ulusal hareketine, özellikle *Über deutsche Freiheit* (Almanlar'ın özgürlüğü üzerine) [1814] adlı yazısıyla karıştı. Ansbach İstinaf mahkemesi başkanlığına atandı (1817). Görelilik okulunun temsilcilerinden biri ve psikolojik baskı kuramının kurucusudur.

FEUERBACH (Ludwig), alman filozof (Landshut 1804 - Rechenberg, Nürnberg yakınında, 1872). Tanrıbilim okudu, daha sonra Berlin'de Hegel'in derslerini izledi. 1830'da imzasız olarak *Gedanken über Tod und Unsterblichkeit* (Ölüm ve ölümsüzlük üzerine düşünceler) adlı yapıtını yayımladı. Ama, yapıtın kendisine ait olduğu anlaşılınca, din konusundaki eleştirel görüşlerinden ötürü, ders vermesi olanaksız duruma geldi. Ne var ki, 1848 devrimi'nin yarattığı ortam sayesinde ve Heidelbergli öğrencilerin isteği üzerine, kendi din kuramını bir sömestre boyunca açıklayabildi. Önceleri Hegel'in etkisinde kalan Feuerbach, kısa bir süre sonra, şu iki doğrultuda ustasının görüşlerine karşı çıktı (*Kritik der hegelschen Philosophie* [Hegel felsefesinin eleştirisi], 1839): bütün dinlerin antropolojiye indirgenmesi (*Das Wesen* des Christentums* [Hıristiyanlığın özü], 1841) ve her spekülatif düşüncenin maddeci açıdan eleştirilmesi (*Grundsätze der Philosophie der Zukunft* [Geleceğin felsefesinin ilkeleri], 1843). Tanrı'nın özündeki gizin gerçekte insanın özü olduğunu, dinin gerçekte insanın kendi üzerine düşünmesinin en yüksek noktasını oluşturduğunu, kurgusal düşünceyi insanın gereksinmelerini temel alan bir ahlak anlayışı açısından eleştirmek gerektiğini savunan Feuerbach, bu görüşleriyle genç hegelcilerin, özellikle de Marx'ın ve Engels'in en çok önem verdikleri düşünür durumuna geldi; ancak daha sonra Marx, *Feuerbach üzerine savlar*'da (1845), Marx ve Engels *Alman ideolojisi*'nde (Die deutsche İdeologie, 1846) ve Engels *Ludwig Feuerbach ve klasik alman felsefesinin sonu* (Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie, 1888) adlı yapıtında Feuerbach'ı aşırı mekanikçi maddeciliğinden ötürü eleştirdi.

FEUERBACH (Anselm), alman ressam (Speyer 1829 - Venedik 1880). Düsseldorf akademisi'nde, Münih'te, Anvers'te ve Couture'ün öğrencisi olduğu Paris'te öğrenim gördü. Daha sonraları İtalya'da, özellikle de 1873'e kadar kaldığı Roma'da çalıştı. Konusunu edebiyattan ve Antikçağ'dan alan temalar çerçevesinde, anıtsallıkla idealizmi bağdaştırmak istedi. Romalı modeli *Nanna Risi*'nin portreleri, Feuerbach'ın sert ve melankolik güzellik anlayışını yansıtır. 1873-1876 arasında Viyana akademisi'nde ders verdi.

FEUERBERG (Mordekay Ze'ev), ibranice yapıtlar veren yazar (Novograd-Volıynski, Volinya, 1874 - Varşova 1899). Edebiyat yaşamı, o zamanlar basının ve modern ibrani edebiyatının merkezi olan Varşova'ya yaptığı bir yolculukla başladı (1896); burada Sokolow ona şiiri bırakmasını salık verdi. Bunun üzerine çeşitli basın organlarında yayımlanan hikâyeler (*Jacob, le veilleur* [fr. çev.], 1897; *l'Amulette* [fr. çev.], 1897; *Une nuit de printemps* [fr. çev.], 1898; *le Veau* [fr. çev.], 1899) ve en önemli yapıtını yazdı: *Vers où?* [fr. çev.], 1899. Haskala hareketinin edebiyat çalışmaları onu düşkırıklığına uğrattığı için, bu yapıtında Filistin'e yeni bir yahudi toplumunun yerleşmesi gerektiğini savundu. Hasidliğin kurucusu İsrael Ba'al Şem-Tov üzerine bir inceleme hazırlarken çalışmasını yayımlayamadan veremden öldü.

FEUİLLADE (Louis), fransız sinemacı (Lunel 1873 - Nice 1925). Gazetecilik ve senaryo yazarlığı yaptı, 1906'da Gaumont şirketi'nde yönetmen oldu. Çok sayıda kısa metraj komedi filmi çektikten sonra *Olduğu gibi hayat* (la Vie telle qu'elle est) dizisini hazırladı; harika çocuk Bout-de-Zan'ı üne kavuşturan filmler yaptı. Çektiği çok sayıda başarılı dizi film sayesinde bu türün ustası sayıldı: *Fantômas* (1913-14), *Vampirler* (les Vampires, 1915), *Judex* (1916), *Tih-Minh* (1918), *les Deux Gamines* (1920); *Öksüz kız* (l'Orpheline, 1921), *Paris çocuğu* (Parisette, 1921).

FEUİLLÈRE (Edwige Caroline CUNATI, **Mme Edwige**), fransız kadın oyuncu (Vesoul 1907). CORA LYNN adıyla küçük rollere çıktıktan sonra Comédie-Française'e girdi (1931-1933). Sonradan Bulvar tiyatrosu'nda olduğu gibi modern ve klasik repertuvarın büyük rollerinde de oynadı: *Kamelyalı kadın*'dan (la Dame aux camélias) sonra Giraudoux'nun (*Sodome et Gomorrhe*, 1943) ve Cocteau'nun (*l'Aigle à deux têtes*, 1946) oyunlarında rol aldı. Claudel'in yapıtı *Partage de midi*'de

(1948), Ysé rolünde oyunculuğunu kanıtladı. Anılarını *les Feux de la mémoire* adlı kitapta toplayan sanatçı, *la Duchesse de Langeais* (J. de Baroncelli, 1942), *le Blé en herbe* (C. Autant-Lara, 1954) ve *En cas de malheur* (C. Autant-Lara, 1958) gibi filmlerde de rol aldı.

FEUİLETTE a. (fr. sözc.). Ölçbil. Fransa'nın kimi illerinde likörler için kullanılan 0,466 litreye eşdeğer küçük ölçü aygıtı.

Feulgen boyaması. Dokubil. Dezoksikarbonükleik asidi ortaya çıkarmak için kullanılan yöntem. Alman fizyolojisti Robert *Feulgen* (1884-1955) tarafından keşfedilmiştir.

FEVÂİD çoğl. a. (ar. *fā'ide*'nin çoğl. *fevā'id*). *Esk*. Faydalar, kazançlar, yararlar.
—Ed. Yazma kitapların başında ya da sonundaki boş yapraklarda görülen, konu ile bazen hiç ilgisi olmayan bilgiler, şiirler ilaç tarifleri ve kimi kaynaklardan aktarılmış alıntılara verilen ad. (Bunlar arasında zaman zaman çok önemli bilgilere rastlanır. Yazmalar tanımlanırken bu "faide"ler ya teker teker anılır ya da yapıtta bu tür çeşitli metinler bulunduğu belirtilir: *"Zahriyede bir bilmece, varak la'da Baki'den bir dörtlük, Ib'de Seyit Alizade'den bir nakil, 2a-3b de çeşitli fevait vardır..."* gibi.)

FEVÂKİH çoğl. a. (ar. *fākihe*'nin çoğl. *fevākih*). *Esk*. Meyveler: *"Cemâlün bâğını rengin tolu gördüm fevâkihle"* (Ömer bin Mezit, XV. yy.).

FÉVAL (Paul), fransız oyun ve roman yazarı (Rennes 1817 - Paris 1887). Trolopp adıyla imzaladığı ve E. Sue'nün *Mystères de Paris* (Paris esrarı) adlı yapıtından esinlenerek yazdığı *Mystères de Londres* (Londra esrarı, 1844), Féval'e, sürekli ve yaygın bir ün kazandırdı. Çok sayıdaki gazete tefrikaları kısa bir süre içinde kitap halinde yayımlandı (*l'Homme de fer*, 1856; *le Poisson d'or*, 1863; *la Première Aventure de Corentin Quimper*, 1877). Kendi türünde bir örnek olarak kalan ve 1862'de sahneye uyarlanan *Bossu ou le Petit Parisien* (Kambur ya da Küçük Parisli, 1858) Féval'e büyük bir zafer kazandırdı. Din konusunda uzun süre özgür düşünceyi savunmuş bir militan olan Féval, 1876'da katolik mezhebine geçti. Bu durum okurlarının sayısını büyük ölçüde artırdı ve Féval'i ilk yapıtlarını yeniden denetleyerek gözden geçirmek zorunda bıraktı. *les Étapes d'une conversion* (Bir din değiştirmenin aşamaları, 1877-1881) adlı çalışması inançlarındaki değişimi dile getirir.
—Oğlu PAUL (Paris 1860 - *ay. y.* 1933), babasının izinden yürüdüyse de daha az başarılı oldu (*le Fils de Lagardère*, 1893; *les Bandits de Londres*, 1905; vb.).

FEVÇ a. (ar. *fevc*). *Esk*. **1.** Bölük, güruh. **—2.** *Fevc fevc* ya da *fevc-a-fevc*, akın akın, takım takım, bölük bölük: *"Halk-ı Sa'dâbâd iki sahil boyunca fevc fevc"* (Y. K. Beyatlı).

FEVERAN a. (ar. *fevr*'den *feverān*). **1.** *Esk*. Fışkırma, kaynama: *Yanardağın feveranı. Feveran-ı ab* (suyun fışkırması). *Feveran-ı dem* (kanın fışkırması). **—2.** Öfkeyle coşup taşma, parlama: *Bu feverana ne gerek var?* **—3.** *Feveran etmek;* coşup taşmak, parlayıp köpürmek.
—*Esk*. *Feveran-ı gazap*, hiddetle, öfkeyle taşma. ‖ *Feveran-ı hamiyet*, iyilikseverlik damarının kabarması.

FEVH ya da **FEVHA** a. (ar. *fevḥ, fevḥa*). *Esk*. Güzel koku.

FEVHA → FEVH.

FEVİK, Norveç'te sayfiye yeri, güney kıyısında, Arendal'in G.-B.'sında.

FEVİLLEA a. Tropikal Amerika kökenli tırmanıcı ağaççık. (Yaprakları almaşık dizili, el ayası biçiminde parçalı, çiçekleri yaprakların koltuğunda salkım biçiminde toplu ve bireşeylidir; meyvesi üzümsüdür. Kabakgiller familyası.)

FEVİN (Antoine DE), fransız besteci (Arras 1470'e doğr. - Blois 1511 ya da 1512). Arras'lı olan ailesi Orléans'a yerleşti. Antoine, burada ve Blois'da üne kavuştu. Louis XII'nin hizmetindeyken Blois'da öldü. 10 missa, 3 magnificat, 3 lamentation (çoğunlukla 4 sesli), 3 sesli ve 2-4 sesli 16 şanson besteledi. Petrucci'nin 1515'te bütün bir kitabı onun missa'larına ayırması, ülkesi dışında da beğenildiğinin kanıtıdır. Hafif ve zarif çokseslilik üslubu yapıtlarına büyük bir çekicilik katar.

FEVK be. (ar. *fevḳ*). *Esk*. **1.** Üst, üstünde. **—2.** *Fevk-al-arz*, yeryüzünde. ‖ *Fevk-al-beşer* → FEVKALBEŞER. ‖ *Fevk-al-gaye*, arzu edilenden çok, son derece. ‖ *Fevk-al-had*, haddinden fazla, aşırı. ‖ *Fevk-al-me'mul*, umulanın üstünde: *"... bu ise fevka'l-me'mûl devlet-i aliyyeye müsâid bir karar olduğuna mebni..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). ‖ *Fevk-al-mutad*, alışılanın dışında. ‖ *Fevk-at-tabia*, doğaüstü.

FEVKALADE sıf. (ar. *fevḳ* ve *ʿāde*'den *fevḳ-al-ʿāde*). Alışılmıştan ayrı, beklenmedik; olağanüstü: *Fevkalade bir fikir. Fevkalade hallerde başvurulacak önlemler. Fevkalade bir insan.*
◆ be. Aşırı, çok fazla: *Fevkalade kibar bir insan. Fevkalade güzel.*
◆ ünl. Çok iyi, üstün, güzel: *Programı nasıl buldunuz? -Fevkalade!*

FEVKALADELİK a. Fevkalade olma durumu; olağanüstülük: *Onun durumunda bir fevkaladelik seziyorum. Filmin bir fevkaladeliği yoktu.*

FEVKALBEŞER sıf. (ar. *fevḳ* ve *beşer*'den *fevḳ-al-beşer*). *Esk*. İnsanüstü; üstün nitelikli: *Fevkalbeşer bir çalışma. Fevkalbeşer bir insan.*

FEVKANİ sıf. (ar. *fevḳanī*). *Esk*. **1.** Üstte bulunan, üstteki. **—2.** *Fevkani tahtani*, üstlü altlı.
—Dilbil. Arap harflerinin, üstünde nokta bulunanları.
—Mim. Osmanlı döneminde tek kattan yüksek yapılar için kullanılır.

FEVKANİYE a. Esk. mim. Büyük osmanlı camilerinde, yanlarda yer alan dışa açık revaklı ikinci kat. (İstanbul'da Yeni cami'nin fevkaniyeleri örnek gösterilebilir.)

FEVR a. (ar. *fevr*). *Esk*. Hemen, aniden, birdenbire olma.

FEVREN be. (ar. *fevr*'den *fevren*). *Esk*. Birdenbire, aniden.

FEVRİ sıf. (ar. *fevr* ve *-ī*'den *fevrī*). Düşünmeden, birdenbire hareket eden kimse; bu kimsenin tutumu için kullanılır: *Çok fevri bir adam, gözü kızdı mı dünyayı görmez. Fevri bir davranış.*

FEVRİ, asıl adı **Mehmet,** türk şair (İstanbul ? - Mekke 1679). Yaşamıyla ilgili bilgi yoktur. Mehmet IV'ün vezirlerinden Musahip Mustafa Paşa'nın nedimi idi. *Divan*'ı vardır.

FEVRİ AHMET, türk şair (Draç, Arnavutluk, ? - Şam 1571). Rumeli beylerbeyi Ferhat Paşa'nın hizmetinde bulundu. Nakkaş Ali Bey'in yanında yetişti. Medrese öğrenimi gördü. Bursa'da Kadı medresesi'ne müderris oldu (1547). Selim II' nin yanında Nahcivan seferine katıldı (1553). Şam müftülüğünde bulundu. Özellikle murabba, muhammes, müseddes, musammat ve terci-i bentleri ünlüdür. *Divan*'ı (Süleymaniye kütüphanesi, Lala İsmail Efendi bölümü no.473), farsça-türkçe bir sözlük olan *Miftah ül-meani* ve *Ahlak-ı Süleymani* adlı yapıtları vardır. Kanuni Sultan Süleyman'ın dağınık şiirlerini toplayarak divan haline getirdi. (→ Kayn.)

FEVRİLİK a. Fevri olma durumu.

FEVRİYE sıf. (ar. *fevrī*'den *fevriyye*). *Esk*. Birdenbire yapılan hareket, duyulan tepki (fr. *spontané* karşılığı olarak kullanılmıştır).

FEVT a. (ar. *fevt*). *Esk*. **1.** Kaybetme, elden kaçırma. **—2.** Ölüm, ölme: *"Derd-i dilime çâre benim fevt midir"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—3.** *Fevt etmek, eylemek*, yitirmek, elden kaçırmak: *"Bir an dahi fevt eylemeden zevkine bak"* (Y. K. Beyatlı). ‖ *Fevt olmak*, ölmek: *"Biri fevt olup oğlu kalsa kendi gibi tasarruf eder..."* (F. Köprülü). **—4.** *Fevt-i fırsat*, fırsatı kaçırma: *"... oraca tebeddül-i emârete lüzum-ı hakikî ve kavî göründüğü ve vakt ü hal müsâid olup da fevt-i fursat olunmasında..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

FEVVÂRE a. (ar. *fevvāre*). *Esk*. Fıskiye: *"Koptu bir fevvâre-i zerrin gibi mahurdan"* (Y. K. Beyatlı.).

FEVZ a. (ar. *fevz*). *Esk*. **1.** Kurtuluş, kurtulma. **—2.** Zafer, galibiyet, üstünlük; başarı. **—3.** *Fevz ü necat*, kurtuluş. ‖ *Fevz ü nusret*, zafer, başarı.

FEVZA a. (ar. *fevzā*). *Esk*. **1.** Kargaşa, kargaşalık. **—2.** Anarşi, anarşizm.

FEVZAİ ya da **FEVZAVİ** sıf. (ar. *fev'zā* ve *ī*'den *fevžāī, fevžāvī*). *Esk*. **1.** Kargaşalıkla ilgili. **—2.** Anarşist.
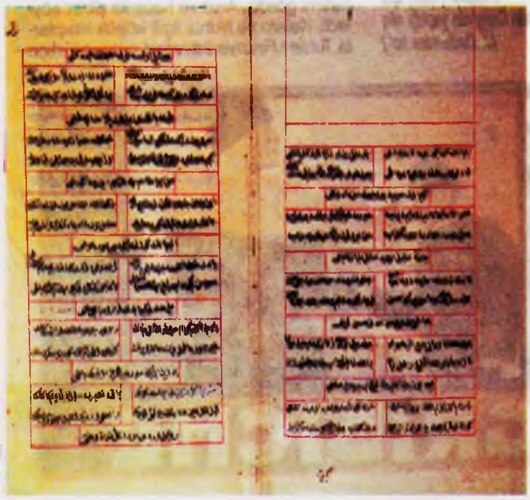
FEVZAVİYET a. (ar. *fevžāvī* ve *-iyyet*'ten *fevžāviyyet*). *Esk*. Anarşizm.

FEVZİ, FEVZİYE sıf. (ar. *fevz* ve *-ī*'den *fevzī*, dişl. *fevziyye*). *Esk*. Zaferle, başarıyla ilgili.
—Kur. tar. Yeniçeri ocağı'nın kaldırılmasından sonra Şehzâdebaşı'ndaki Eski odalar'ın bulunduğu yere Mahmut II tarafından verilen ad. (Ocağın kaldırılması sırasında İstanbul'un Aksaray semtinde bulunan Yeni odalar yakıldı, Şehzadebaşı'ndaki Eski odalar da birkaç gün sonra yıktırıldı. Sadrazam Selim Mehmet Paşa'nın yanan ve yıkılan yerlerin durumu konusunda padişaha sunduğu bilgi üzerine

Fransız sinemateği

Louis Feuillade'ın filmi *Fantômas*'dan (1913-14) bir sahne

Büyük Larousse

Fevri Ahmet
Divan'ının başlangıç sayfaları Süleymaniye kütüphanesi, İstanbul

Banque

Georges **Feydeau**

Jacques Feyder'in filmi *Gribiche* (1925) için Alain Cuny'nin yaptığı afiş (*J. Deslandes kol.*)

Mahmut II, Yeni odalar'ın bulunduğu yere *Ahmediye*, Eski odalar'ın olduğu yere *Fevziye* adının verilmesini buyurdu.)

FEVZİ (Mehmet) **Kureyşizade**, türk şair (Tavas ? - İstanbul 1900). Özel öğrenim gördü. Manisa müftüsü Evliyazade Hacı Ali Rıza Efendi'den icazet aldı. Edirne müftülüğü yaptı. *Fihrist ül-üsâr* (ts.) adlı yapıtında tefsir, din, dil vb. konulara ilişkin 65 kitabının adı geçer. Başlıca yapıtları: *Müntehabat-ı divan-ı Fevzi* (ts.), *Tuhfe-i Fevzi* (ts.), *Miftah ün-necat* (1867), *İsbat ül-muhassenat* (1896), *Risalet üt-tecvit fi kelimet it-tevhit* (1868).

FEVZİ (Mahmut), mısırlı siyaset adamı (Kuesna, Menufiye ili, 1900-1981). Mısır'ın Birleşmiş Milletler temsilcisi (1946-1952), daha sonra da Büyük Britanya büyükelçisi oldu. 1952-1964 arasında dışişleri bakanlığı yaptı, 1964'te başbakan yardımcılığına atandı. Haziran 1967 savaşı'ndan sonra başkan Nasır'ın özel danışmanı oldu. Ekim 1970'te Enver Sedat tarafından başbakanlığa getirildi ve bu görevi ocak 1972'ye değin sürdürdü; cumhurbaşkanı yardımcılığını üstlendi (1972-73), sonra siyasal sorunlarda reisin danışmanlığını yaptı (1973-74).

FEVZİ BEY, Pirinççizade, türk siyaset adamı (Diyarbakır 1879- *ay. y.* 1933). Diyarbakır'ın köklü ailelerinden birinin çocuğu olarak idadiyi bitirdi, devlet memuru oldu, İttihat ve Terakki cemiyeti'ne girdi. Osmanlı meclisi'ne mebus seçildi (1908-1912, 1914-1918). Ankara'da TBMM toplandığında (1920), yeniden Diyarbakır milletvekili seçildi (1920-1927). Fevzi Paşa'nın (Çakmak) üçüncü kez oluşturduğu İcra vekilleri heyetine Nafıa (Bayındırlık) vekili olarak girdi (1922). Hüseyin Rauf Bey (Orbay) ve Ali Fethi Bey'in (Okyar) hükümetlerinde de (1922-1923, 1924-1925) bu görevi sürdürdü. Sonradan Pirinççioğlu soyadını alan ailesinden oğlu Vefik Pirinççioğlu da CHP'de milletvekilliği ve devlet bakanlığı (1963-1964) yaptı.

FEVZİ HALİL EFENDİ, Büyük Filibeli de denir, türk din adamı (Filibe 1805 - Taif 1883). Din bilginlerinden Mustafa Efendi'nin oğlu. Genç yaşında İstanbul'da müderris (1824), Abdülmecit tahta çıktığı yıl (1839) saray hocası oldu. Çeşitli yerlerde kadılık yaptıktan sonra fetva eminliği (1865) ve ders vekilliğine (1866) getirildi. Rütbesi önce Anadolu, sonra Rumeli kazaskerliğine yükseldi. Ahmet Vefik Paşa'nın başkanlığındaki Mecelle komisyonunda çalıştı. Ders vekilliğinden emekliye ayrıldıktan (1883) sonra gittiği Hicaz'da Taif'te öldü. Dinsel konulardaki eserlerinden başlıcaları: *Hadayik ül-imtihan, Risale-i Büyük Filibeli alel aksam il-mevcûdat il-mümkine, Haşiye-i cedide alel ussam ül feride, Risale-i ihtikâriye.*

FEVZİ KARA, türk halk şairi (Mut, İçel, 1741 - *ay. y.* 1838). Konya'da medrese öğrenimi gördü. Aruz ve hece ile şiirler söyledi. Kelam ve fıkıhla ilgili küçük kitaplarla *Tuhfe-i Fevziye* adındaki arapça-türkçe sözlüğü yazdı. Şiirlerini derleyen bir cönk günümüze ulaştı.

FEVZİ PAŞA (Ahmet) → AHMET FEVZİ PAŞA Firari.

FEVZİ PAŞA (Ömer), **Küçük Ömer Paşa** da denir, türk asker (öl. Şam 1878). Çeşitli görevleri arasında İşkodra, Bosna, Girit, Tuna ve Selanik valilikleri yaptı. Devlet şûrası üyeliğine atandı (1873). Zaptiye müşiri (1876), ordu komutanı (1877) oldu. Suriye valisiyken öldü.

FEVZİ PAŞA (Hüseyin), türk asker (? 1836 - İstanbul 1900). Harbiye'yi kurmay yüzbaşı olarak bitirdi (1859). Karadağ savaşları'nda görev aldı, Girit savaşı'na katıldı, gösterdiği başarılardan ötürü Hanya erkânıharp reisliğine getirildi, daha sonra Yemen'e gönderildi, Girit komutanı oldu (1871). İstanbul'a çağrılıp Erkânıharbiye reisliğine ardından mekatibi askeriye nazırlığına getirildi. Bağdat valiliğine atandı. Abdülhamit tahta çıkınca müşir (mareşal) rütbesine yükseltildi (1876), 5. Ordu müşiri oldu, Suriye valiliği, Selanik ve Kosova genel komutanlığı, 3. Ordu komutanlığı yaptı.

FEVZİ PAŞA (Ahmet) → AHMET FEVZİ PAŞA Tatar.

FEVZİ PAŞA, Azimzade Mehmet de denir, türk yönetici (Şam 1858-?). Çeşitli devlet görevlerinde bulundu. 1911'de Şam mebusu seçildi; Meclisi mebusan başkan vekilliği yaptı. Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesinde evkaf nazırı olarak görev aldı.

FEVZİ PAŞA →ÇAKMAK (Mustafa Fevzi).

FEVZİPAŞA, Gaziantep'in İslahiye ilçesine bağlı bucak; 8 631 nüf. (1990); 5 köy. Merkezi *Fevzipaşa*, 5 273 nüf. (1990).

FEVZİYE → FEVZİ.

FEY a. (ar. *fey*). İsl. huk. **1.** Beytülmalda bulunan herhangi bir mal. **—2.** Haraç, cizye ve tüccarlardan alınan vergilerle, savaşta müslüman olmayan düşmandan barış için alınan bedel.

FEYÂFİ çoğl. a. (ar. *feyfā'*'nın çoğl. *feyāfi*). *Esk.* Çöller, sahralar.

FEYDEAU (Georges), fransız tiyatro yazarı (Paris 1862 - Rueil 1921). Ernest Feydeau'nun oğlu. İlk başarısını *le Tailleur pour dames* (Kadınlar terzihanesi) [1887] adlı yapıtıyla kazandı. Bundan sonra, tek başına ya da daha çok Desvallières ile birlikte, bir dizi vodvil yazdı (*Monsieur chasse*, 1892; *les Système Ribadier*, 1892; *Un fil à la patte* [Ayakbağı], 1894; *l'Hôtel du libre-échange*, 1894; *le Dindon* [Babahindi], 1896; *la Dame de chez Maxim*, 1899). Bir ara komediye yönelir gibi olduysa da (*la Main passe*, 1904; *le Bourgeon* [Bahar hastalığı], 1906), yeniden vodvile döndü (*la Puce à l'oreille* [Bit yeniği], 1907; *Occupe-toi d'Amélie* [Evdeki pazar, Sevgilime göz kulak ol], 1908). Son piyesleri arasında dürüst, inatçı, çekilmez bir kadın tipini yarattığı tek perdelik olanları karikatürleştirilmiş zevkli bir gerçeklik tadı taşır (*On purge bébé*, 1910; *Mais n'te promène donc pas toute nue* [Kafdağı mebusu], 1911; *Hortense a dit "j'm'en fous"*, 1916). G. Feydeau, bütün güldürme yöntemlerinden yararlandığı vodvilleriyle başarıya erişti. Günlük yaşamda çaresiz bir durumun komik yanlarını bulup çıkarmasını çok iyi biliyordu.

Türkiye'de de yapıtlarından birçoğu çevrilen ya da uyarlanan Feydeau'nun *Bit yeniği* (Dormen tiyatrosu, 1967) ve *Sevgilime göz kulak ol* (Dormen tiyatrosu, 1963) uzun süre afişte kalan piyeslerindendir.

FEYDER (Jacques FRÉDÉRIX, **Jacques** —denir), fransız sinemacı (İxelles, Belçika, 1888 - Rives-de Prangins, İsviçre, 1948). Sinemaya oyuncu ve senaryocu olarak başladı, daha sonra zamanının en iyi yönetmenlerinden biri oldu. Sinemanın Fransa'da, sanat duygusundan yoksun estetlerle tüccarların avangardı arasında kaldığı bir dönemde, René Clair'in ifadesiyle "toplumun tüm sınıflarına hitap eden nitelikli filmler" yapmayı başardı. En önemli filmleri şunlardır: *la Faute d'orthographe* (1919); *l'Atlantide* (1921); *Crainquebille* (1922); Venedik'te çektiği *l'Image* (1925); Berlin'de çektiği *Thérèse Raquin* (1928); *Yeni efendiler* (les Nouveaux Messieurs, 1929); Hollywood'da çektiği ve Greta Garbo'nun başrolü oynadığı *le Baiser* (The Kiss, 1929); *Büyük oyun* (le Grand Jeu, 1934); *Mimoza pansiyonu* (Pension Mimosas, 1935); *Kahramanlar geçidi* (la Kermesse héroïque, 1935). 1937'de Almanya'da *les Gens du Voyage*'ı, Norveç ve Fransa'da da *Kuzey kanunu*'nu (la Loi du Nord, 1939) çekti. 1945'te, son çalışması olan *Macadam*'ın gözetimini yapmıştır.

FEYERABEND (Paul), avusturyalı filozof (Viyana 1924). Weimar'da ve Viyana'da tiyatroyla uğraştıktan sonra, fizikle ilgilenmeye başladı ve 1955'te Avusturya'dan ayrılarak Berkeley Üniversitesi'nde ders vermek üzere ABD'ye gitti. "Anarşist" diye nitelediği, bilimsel bir yöntembilim geliştirdi: bilimle devletin birbirinden ayrılmasını önerdi; bilim adamlarını iktidara getiren her türlü siyasal sisteme karşı çıktı; bilim adamının çalışmalarının tam anlamıyla kişisel olduğunu ve bilim adamı olmayanların bundan etkilenmemeleri gerektiğini öne sürdü. İmre Lakatos ile uzun süre mektuplaştı. Başlıca yapıtları: *Against Method* (Yönteme karşı; bir anarşist bilgikuramı taslağı) [1975]; *Science in a Free Society* (Özgür bir toplumda bilim) [1976]; *Philosophical Papers* (Felsefe yazıları) [1981].

FEYEZAN a. (ar. *feyezān*). *Esk.* **1.** Suyun taşması, su baskını; taşkın: *"Namaz bir ses feyezâniyle bitti"* (Y. K. Beyatlı). **—2.** Bolluk, bereket.

FEYFÂ a. (ar. *feyfā'*). *Esk.* **1.** Çöl, geniş ve düz sahra. **—2.** *Feyfâ-neverd*, çölde gezen, çölde yolculuk eden.

FEYHÂ sıf. (ar. *feyhā*). *Esk.* Çok geniş, engin.

FEYİZ, -yzi a. (ar. *feyż*). *Esk.* **1.** Bilim, bilgi, irfan. **—2.** Bolluk, bereket, verimlilik: *"Bahar oldu bütün feyziyle gördüm: / Cihan pür-hande, cennetten nişandır, / benim gönlüm fakat vakf-ı hazandır"* (Tevfik Fikret). **—3.** İlerleme, olgunlaşma, olgunluk. **—4.** Suyun taşması. **—5.** İç huzuru, mutluluk: *Feyz-i ibadet* (ibadet etmenin verdiği huzur). *Feyz-i seher* (sabah mutluluğu). **—6.** Bağış; ihsan: *Feyz-i ilahi* (Tanrı bağışı). **—7.** *Feyz almak*, aydınlanmak, aydınlatılmak, bilgi sahibi olmak; esinlenmek. **—8.** *Feyz-âver*, bolluk getiren. ‖ *Feyz-bahş*, bereket ve bolluk bağışlayan. ‖ *Feyzdar*, verimli, bereketli, bol, gür. ‖ *Feyz-efza*, bereketi artıran, verimi çoğaltan. ‖ *Feyznâk*, bereketli, verimli, bol. ‖ *Feyz-resân*, bereket getiren. ‖ *Feyzû rifat*, ilerleme ve yükselme.

—İsl. fels. Evrenin aşama aşama Tanrı'dan çıkışı, belirişi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Evren, belli bir düzen içinde ve çeşitli aşamalarla Tanrı'dan doğmuştur. Bu doğuşa *feyz* ya da *sudur* denir. İşrakilikte *işrak* deyimi de aynı ya da yakın anlamda kullanılır. Bu düşüncenin temeli, yeniplatonculuktan islam felsefesine yansıyan *emanation* (çıkma, yayılma) kuramına dayanır.

Feyz ya da sudur kuramında Allah ile maddesel âlem arasında bazı soyut varlıklar düşünülür. Kuramın islam dünyasındaki kurucusu Farabi'ye göre, Allah'ın ezeli bilgisi, kendi dışındaki bütün yaratıkların yaratılış nedenidir. Allah için bilmek ve düşünmek, işlemek ve yaratmak demektir. Böylelikle feyz, Allah'ın sürekli ey-

lem halindeki bu ezeli bilgi ve düşüncesinin sonucudur. Bu bilgi yolu ile İlk Varlık'tan (el-vücut ül-evvel, Allah) önce *birinci akıl* doğmuştur (sudur). Bu aklın, varlığı zorunlu (vacip ül-vücut) olan Allah'ı bilmesi ve düşünmesi sonucu *ikinci akıl*, varlığı zorunsuz (mümkin ül-vücut) olan kendi benliğini bilmesi ve düşünmesi sonucu da *birinci felek* doğmuştur. Bu feyz ya da sudur sıralaması, *onuncu akıl* ve *dokuzuncu felek*'e kadar sürer. Her akıl, karşılığı olan felek'in hareket nedenidir. *Etkin akıl* (el-akl ül-faal) olan son aklın karşılığı *ay feleği*'dir. Bütün dünyasal suretler (formlar), etkin akıldan ya da onun aracılığı ile meydana gelir.

Filozofların feyz kuramı, evrenin ezeliliğini akla getirdiği ve islam dinindeki evrenin yoktan yaratıldığı inancına ters düştüğü için, islam kelam bilginleri, özellikle Gazzali tarafından şiddetle eleştirilmiştir.

FEYİZLENMEK gçz. f. *Bir kimseden, bir şeyden feyizlenmek*, ondan feyiz alıp aydınlanmak.

FEYİZLİ sıf. Bol ürün veren toprak vb. için kullanılır; verimli, bereketli.

FEYLESOF a. (yun. *philosophos*'tan ar. *feylesof*). Felsefeyi uğraş edinen; filozof.

—ANSIKL. İsl. Sözcük, islam dünyasına yunanca philosophos (felsefe ile uğraşan) sözcüğünden girdi ve önceleri *bilgelik* seven anlamına "muhibb ül-hikme" biçiminde kullanıldı. Daha sonraları sözcük, aklı imandan üstün gören, daha sonraları da dinsiz ve Kuran'dan ayrı görüşleri taşıyanlara verilen bir ad oldu. Gerçeğin ve ilahi bilginin akıl ile değil ancak iman ile bulunabileceğini savunan islam bilginleri, bu düşüncenin tersini savunanların hepsini dinsizlik ve Kuran'dan sapma ile suçlayarak kendilerine feylesof dediler. Ortaçağ'da bütün Doğu ve kutsal kitaplara sıkı sıkıya bağlı olan Batı da bu düşünceyi paylaştı.

FEYLESOFANE be. (ar. *feylesof* ve fars. *-āne*'den *feylesofāne*). *Esk.* Filozof gibi; filozofça.

FEYLİNİDAE a. Orta Afrika'da yaşayan, skinkgillere yakın ayaksız kertenkeleler familyası.

FEYNMAN (Richard P.), amerikalı fizikçi (New York 1918 - Los Angeles 1988). Pek çok meslekdaşı gibi Manhattan projesinde çalıştı, ancak daha sonra, onların çoğunun tersine, askeri örgütlerle herhangi bir işbirliği yapmayı kabul etmedi. Cornell Üniversitesi'nde ve sonra Kaliforniya Teknoloji enstitüsü'nde (Caltech, Pasadena) öğretim üyeliği yaptı.

Feynman, çağdaş fiziğin en verimli kuramcılarından biridir. Gerek temel etkileşimler fiziğine (kuvantum elektrodinamiği ve yüksek enerjiler fiziğinde partonların modeli), gerek yoğuşmuş madde fiziğine (aşırıakışkanlık kuramı), gerekse matematiksel fiziğe (kuvantum kuramında "yol integralleri" biçimciliği) katkıları oldukça önemlidir. Bundan da önemlisi Feynman, günümüz kuramsal fiziğine farklı bir üslup kazandırarak onu derinden etkiledi; onun üslubunda önde gelen, biçimsel kesinlik değil fiziksel anlam, çözümlemeye dayanan açıklama değil bireşimsel kavrayıştı. Bununla beraber, ona ün ve 1965 Nobel fizik ödülü'nü kazandıran (J. Schwinger ve Tomonaga ile paylaştı) kuvantum elektrodinamiği alanındaki çalışmalarıdır. Bu çalışmalara, 1945-46 yıllarında başlamıştı; sonunda Einstein görelliğinin kısıtlamalarını tutarlı bir biçimde hesaba katan, alanlarla ilgili ilk kuvantum kuramını düzenledi. Maxwell ve Lorentz'in klasik elektromagnetik kuramının kuvantum düzeyindeki bu genellemesi, bugünkü fizik kuramlarının en kesin olanıdır ve temel etkileşimlerle ilgili güncel kuramlarda model olarak kullanılmaya devam etmektedir.

Feynman, formülleştirme sırasında araç olarak, temel işlemlerin bir tür grafik gösterimini ortaya attı; adını alan bu gösterimden *(Feynman uygulamaları)* pek çok alanda verimli bir biçimde yararlanıldı. Feynman, 60'lı yıllarda fizik pedagojisinde gerçek bir yenilik yaratan ve yeni bir bilimsel düşünce biçiminin oluşmasına katkıda bulunan fizikle ilgili bir elkitabının da yazarıdır.

FEYYAZ sıf. (ar. *feyyāż*). *Esk.* **1.** Bereketli, verimli. **—2.** Bolluk veren. **—3.** Cömert, eliaçık. **—4.** Taşan, yatağından dışarıya yayılan su için kullanılır. **—5.** *Feyyaz-ı ezel, feyyazan-ı kudret, feyyaz-ı mutlak*, Tanrı.

FEYZ → FEYİZ.

FEYZİ sıf. (ar. *feyż* ve *-ī*'den *feyżī*). *Esk.* Bereketle, bollukla ilgili.

FEYZİ (Ebülfeyz bin Şeyh Mübarek el-Mehdevi), **Feyzi-i Hindi** denir. İranlı şair (Agra 1547 - *ay.y.* 1595). Hindistan'da Sind'e yerleşmiş bir ailenin çocuğu ve tarihçi Ebülfazl Allami'nin kardeşidir. Zekâsını beğenen Ekber Şah onu sarayına aldı. Kısa sürede Ekber'i etkiledi ve Melik üş-şuara (Sanrlerin sultanı) sayıldı. Çocuklarına öğretmen olduğu Ekber'in yeni bir din kurmasına yardımcı olduğu için müslümanlar tarafından islam düşmanlığı ile suçlandı. Başlıca yapıtları Nizami'ninkine nazire olarak yazdığı *Hamse*'sinde yer alacak 1. *Merkez-i edvâr*, 2. *Süleymân ü Bilkis*, 3. *Nalnâme*, 4. *Heft kişver* ve 5. *Ekbernâme* adlı mesnevilerinden sadece 1 ve 3 no'lu yapıtları tamamlayabildi. Bunlar dışında *Divan*'ı, kelam, Âdem, Tanrı kelamı vb. konularda bilgi veren *Mevârid ül-kelim* ve *Savâti ül-ilham* adlı tefsiri vardır. Sanskritçeden matematik kitabı *Lilâveti*'yi ve *Mahabarata*'dan bazı parçaları farsçaya çevirdi.

FEYZİ Suphizade, asıl adı **Feyzullah,** türk şair (İstanbul ? - *ay. y.* 1739). Şair Suphi Ahmet Efendi'nin oğlu. Öğrenimini tamamladıktan sonra sadrazam Çorlulu Ali Paşa'nın kethüda kâtipliğinde, Osman Paşa'nın da defterdarlığı ve mektupçuluğunda bulundu. *Hamse*'si ve *Divan*'ı (ikisi birlikte Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi, R. 801) vardır.

FEYZİ ABDULLAH, Dursunzade de denir, türk şair (? - İstanbul 1610). Öğrenimini bitirdikten sonra müderris oldu. Kudüs, Bağdat, Eyüp ve Üsküdar mollalığında bulundu. Türkçe, arapça, farsça şiirler yazdı. Muamma türünde yazdığı şiirleriyle tanınır. *Kafiye şerhi, Mucizat-ı enbiya* adlı yapıtları vardır.

FEYZİ AHMET, Muallim Feyzi de denir, türk şair (Tebriz 1842 - İstanbul 1910). Babası Esat Molla'dan ders aldı. Necef medresesi'nde ve Mısır'da Camiülezher'de öğrenim gördü. Amasya tahrirat kâtipliği'nde, İstanbul şehremaneti'nde memurluk yaptı. Emirgân rüştiyesi, Robert kolej ve Galatasaray lisesi'nde farsça öğretmeni ve yönetici olarak çalıştı. "Sürûş" takma adıyla gazete ve dergilere yazılar yazdı. Muallim Naci ve yandaşlarıyla birlikte Batı etkisindeki yeni edebiyat anlayışına karşı çıkanlardandı. *Söz u güdaz* (şarkı güfteleri, 1886), *Usul-i farisi* (1881), *Vaveyla* (Hz. Hüseyin'e mersiyeler, 1897) gibi yapıtları vardır. Ömer Hayyam'ın rübailerinden bazılarını da türkçeye çevirdi.

FEYZİ MUSTAFA, Topkapılızade diye de tanınır, türk şair (İstanbul ? - *ay. y.* 1657). Şair Cevri'nin öğrencisi oldu. Yeniçeri kâtipliği yaptı. *Divan*'ı (İstanbul Üniversitesi merkez kütüphanesi T. 482) vardır.

FEYZİ MUSTAFA EFENDİ (Hayatizade), türk hekim (öl. İstanbul 1773). Saray hekimbaşılığına kadar yükseldi. Frengi konusunda iki kitap, humma ve veba konularında iki risale, bir tıp sözlüğü, hastalık hastalığını anlattığı *İlleti merak* ve genel tıp konularından söz ettiği *Hülasât üt-tıb* adlı iki yapıt yazdı. Çoğu basılmamış olan bu yapıtların hepsi Veliüttin Efendi kütüphanesi'ndedir.

FEYZİ PAŞA (Feyzullah), türk hekim (İzmit 1842 - İstanbul 1924). Mektebi tıbbiyei şahane'yi bitirdi (1870). İç hastalıkları dalında uzmanlık öğrenimi için Paris'e gönderildi (1872). Orada dönemin en ünlü klinik hekimlerinden Behiér'in yanında çalıştı. Dönüşünde bitirdiği okula iç hastalıkları ve poliklinik muallim muavini (1874) daha sonra da muallim oldu (1876). Sivil tıbbiye'de de muallimlik yaptı. Koch'un tüberkülin ile tedavi yöntemi konusunu araştırmak için Dr. Hüseyin Hulki Bey ve Zoeros Paşa ile Berlin'de araştırmalarda bulundu (1877-1890). Kolera salgını mücadele komisyonu başkanı olarak başarılı çalışmalar yaptı. Döneminin çok rağbet edilen ünlü hekimleri arasında yer aldı. Kendi isteği ile emekliye ayrılıncaya (1912) kadar, 38 yıl süren hocalık yaşamında pek çok hekim yetiştirdi. Başlıca yapıtları: *İlm-i emraz-ı dahiliye* (2 c, 1889), *Usul-i teşhis-i emraz*.

FEYZİ SÜLEYMAN PAŞA, gürcü kökenli türk devlet adamı (öl. Halep 1791). Satın alındığı Seyit Ahmet Efendi tarafından İstanbul'da okutuldu. Mektupçuluk, tezkirecilik vb. gibi görevlerde bulunduktan sonra iki kez reisülküttap oldu. 1787 Osmanlı-Rus savaşı'na vezir rütbesiyle Sofya ve Rumeli seraskeri olarak katıldı. Halep valiliği sırasında öldü. Siyasal tarihe ilişkin bir kitap olan *Mektubat-ı selâtin fi'l-muahedat ve'l-feramin* tek yapıtıdır.

FEYZİOĞLU (Turhan), türk siyaset adamı (Kayseri 1922 - Ankara 1988). Galatasaray lisesi'ni (1941), İÜ hukuk fakültesi'ni (1945) bitirdi. AÜ siyasal bilgiler okulu (sonra fakülte) asistanı (1946), Ankara Hukuk fakültesi'nde hukuk doktoru oldu (1949). Doçentken İngiltere'ye gönderildi (1952), profesörlüğe yükseldi (1955). SBF dekanı seçildi (1956), Türkiye'nin en genç dekanı diye tanındı, öğrencilerine "nabza göre şerbet vermeyin" öğüdüyle ünlendi. Demokrat parti iktidarı ile görüş ayrılığına düştüğünden üniversiteden ayrıldı, CHP'den Kayseri milletvekili seçildi (1957-1960). 27 Mayıs sonrasında Ortadoğu teknik üniversitesi rektörlüğüne atandı, Kurucu meclis yasası'nı hazırladı (1960). Üniversite kontenjanından Kurucu meclis üyeliğine seçildi (1961). İkinci Cemal Gürsel hükümetinde milli eğitim bakanı oldu (ocak-ekim 1961), görevlerinden uzaklaştırılan 147 öğretim üyesinin üniversiteye dönmelerini sağlayamayınca bakanlıktan ayrıldı. Yapılan genel seçimlerde CHP Kayseri milletvekili seçildi (1961-1965), parti yönetiminde görev aldı. İkinci İnönü ortaklık hükümetinde başbakan yardımcılığı yaptı (1962-1963). CHP içinde "ortanın solu"

Reportagebild

Richard P. Feynman (1965'te)

Feyzi Mustafa
Divan'ından iki sayfa
İstanbul Üniversitesi kütüphanesi

hareketine karşı çıktı, partisinden bir grup arkadaşıyla birlikte ayrılıp Güven partisi'ni (GP) kurdu, genel başkan oldu (ekim 1967). GP'nin, CHP'den ayrılıp Cumhuriyetçi parti'yi kuran Kemal Satır ve arkadaşlarıyla birleşip, Cumhuriyetçi güven partisi (CGP) adını almasından sonra da genel başkanlığını sürdürdü (1973-1980). Süleyman Demirel'in (1975-1977), ardından da Bülent Ecevit'in kurduğu ortaklık hükümetlerinde (1978-1979) başbakan yardımcılığı yaptı. 1973 ve 1977 seçimlerinde CGP Kayseri milletvekili seçildi. 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinden sonra başbakanlığı sözkonusu olduysa da bu gerçekleşmedi, parlamentodan sonra siyasi partilerin de kapatılmasıyla siyasi hayattan ayrıldı. Askeri yönetim tarafından Kıbrıs danışmanlığına atandı (1981), Atatürk kültür dil ve tarih yüksek kurulu üyeliğine getirildi (1982). Başlıca yapıtları: *Umumi iktisada giriş* (1945, Ga'etan Pirou'dan çeviri), *İdare hukukunda beklenmeyen haller, Emprevizyon nazariyesi* (1947), *Kanunların anayasaya uygunluğunun kazai murakebesi* (1951, Doktora tezi), *Demokrasiye ve diktatörlüğe dair düşünceler* (1957), *Türkiye'de kaza ve vilayet idaresi üzerinde bir araştırma* (1958).

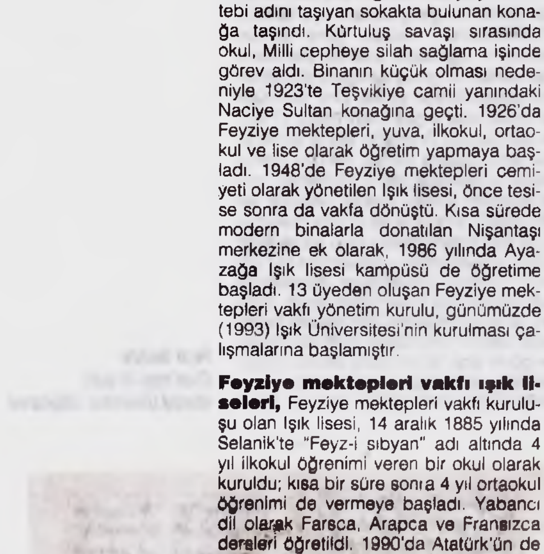

Turhan Feyzioğlu

Feyziye mektepleri vakfı, 1885 yılında Selanik'te, Mısırlızade Mustafa Tevfik, müderris kitapçı Mustafa, tacir İsmail İpekçi, Mehmet Karakaş, Mustafa Cezzar, Mustafa Faik, Maarif müdürü Mustafa Beyler tarafından kuruldu. Amacı Türk eğitimine hizmet etmek olan kuruluşun ilk işi "Feyz-i sıbyan" adı ile bir ilkokul açmak oldu. 1890'da Selanik'te ATATÜRK'ün ilköğrenimini gördüğü Şemsi Efendi İlkokulu, Feyz-i sıbyan ile *Feyziye Mektepleri* adı altında birleştirildi. Şemsi Efendi bölümü yatılı kız öğrencilere ayrıldı. Birinci Dünya savaşı (1918) sonunda, İstanbul'da, Beyazıt semti civarında, bugün de Feyziye mektebi adını taşıyan sokakta bulunan konağa taşındı. Kurtuluş savaşı sırasında okul, Milli cepheye silah sağlama işinde görev aldı. Binanın küçük olması nedeniyle 1923'te Teşvikiye camii yanındaki Naciye Sultan konağına geçti. 1926'da Feyziye mektepleri, yuva, ilkokul, ortaokul ve lise olarak öğretim yapmaya başladı. 1948'de Feyziye mektepleri cemiyeti olarak yönetilen Işık lisesi, önce tesise sonra da vakfa dönüştü. Kısa sürede modern binalarla donatılan Nişantaşı merkezine ek olarak, 1986 yılında Ayazağa Işık lisesi kampüsü de öğretime başladı. 13 üyeden oluşan Feyziye mektepleri vakfı yönetim kurulu, günümüzde (1993) Işık Üniversitesi'nin kurulması çalışmalarına başlamıştır.

Feyziye mektepleri vakfı ışık liseleri, Feyziye mektepleri vakfı kuruluşu olan Işık lisesi, 14 aralık 1885 yılında Selanik'te "Feyz-i sıbyan" adı altında 4 yıl ilkokul öğrenimi veren bir okul olarak kuruldu; kısa bir süre sonra 4 yıl ortaokul öğrenimi de vermeye başladı. Yabancı dil olarak Farsca, Arapca ve Fransızca dersleri öğretildi. 1990'da Atatürk'ün de ilköğrenimini gördüğü Şemsi Efendi ilkokulu ile Feyz-i sıbyan birleştirilerek Feyziye mektebi adını aldı. Okulun Şemsi Efendi bölümü yatılı kız öğrencilere ayrıldı; diğer bölümde ise erkek öğrenciler öğrenim görüyordu. Önce Balkan savaşları ve ardından Birinci Dünya savaşı sonunda (1918'de) Feyziye mektepleri İstanbul'a taşındı. Bugünkü Beyazıt semtine yakın halen Feyziye mektebi sokağı adını taşıyan yerdeki eski bir konakta öğretim vermeye başladı. Binanın küçük gelmeye başlaması üzerine 1923 yılında bugünkü Teşvikiye camisi yanındaki Naciye Sultan konağı kiralandı. İlerki yıllarda bu bina Feyziye mezunları cemiyeti'nin de yardımıyla satın alındı. 1926 yılında yuva, ilkokul, ortaokul ve liseden oluşan mekteplerin adı, 1935 yılında Atatürk'ün de onayı alınarak Işık lisesi olarak değiştirildi. 1982-1983 öğretim yılından itibaren, ülkemizin yabancı dil bilenlere ihtiyacı dikkate alınarak öğretimini ingilizce dili ile yapan Anadolu liseleri programları uygulanmaya başladı. 29 eylül 1986 yılında ise 22 şubeli Ayazağa eğitim kampüsü'nde kurulan ilkokul, 1988-1989 öğretim yılında ise ortaokul ve lise bölümleri, 1992-1993 öğretim yılında da ana ve ilkokul binalarına ilave edilen modern bir olimpik spor salonu Türk eğitiminin hizmetine sunuldu. Günümüzde Nişantaşı Işık lisesi ve Ayazağa Işık lises olmak üzere 2 ayrı kampüs şeklinde hizmet vermektedir.

Ayazağa Işık lisesi

FEYZULLAH EFENDİ Ebusaitzade, türk şeyhülislam (İstanbul 1630 - *ay. y.* 1698). Şeyhülislam Ebusait Efendi'nin oğlu. Babasının etkinliği sayesinde hızla yükseldi. Şeyhülislam oldu (1690). Ancak, padişah katında sardazam Arabacı Ali Paşa'yı aşağılayınca, görevden alındı (1692). Bir süre sonra Çatalcalı Ali Efendi'nin yerine ikinci kez şeyhülislamlığa getirildiyse de (1692) sadrazam Sürmeli Ali Paşa ile anlaşmazlığa düştüğü için görevden uzaklaştırılarak Sakız adası'na sürüldü (1694). Sakız'ın Venedikliler tarafından işgali üzerine Mısır'a gönderildi. Sonradan bağışlandı ve İstanbul'a dönmesine izin verildi.

FEYZULLAH EFENDİ Seyit, Hacı, türk şeyhülislam (Erzurum 1638 - Edirne 1703). Damadı olduğu Vani Mehmet Efendi'nin aracılığıyla Mehmet IV ile tanıştırıldı. Saray'a alındı; şehzadelerden Mustafa (Mustafa II) ile Ahmet'e (Ahmet III) öğretmenlik yaptı. Sarayla yakınlığı sayesinde hızla yükseldi; müderris, nakibüleşraf oldu. Şeyhülislamlığa getirildi (1688). Sadrazam Nişancı İsmail Paşa ile anlaşmazlığa düşünce on yedi gün sonra azledilerek Erzurum'a sürüldü. Mustafa II, tahta çıkınca ikinci kez şeyhülislamlığa atandı (1695). Şehzadeliğinde öğretmeni olmanın yarattığı yakınlıktan yararlanarak padişahı etkisi altına aldı. Başta oğulları olmak üzere yakınlarının tümünün önemli devlet görevlerine getirilmesini sağladı. Ondan sorulmadan herhangi bir iş görülemediği gibi mevkice sadrazamdan üstün tutulmaya başladı. Feyzullah Efendi'nin diktatörce etkisi, Mustafa II'yi Edirne'de oturmaya sevk etmesi, İstanbul'un önemini yitireceği izlenimini yaratınca, yeniçerilerle kapıkulu askerleri, ulemanın da desteğiyle ayaklandılar. (→ EDİRNE VAKASI.) Feyzullah Efendi'nin, olayın büyümesine engel olmak isteyen padişah tarafından azledilerek Erzurum'a sürülmesine karar verildi. Ancak genişleyerek Edirne'ye ulaşan ayaklanma sırasında yakalanarak idam edildi. Öldürülen şeyhülislamların üçüncüsü olan Feyzullah Efendi'nin fetvalarını topladığı *Fetâvâ-yi Feyziyye*, Kadı Beyzavi'nin Kuran tefsirine yazdığı *Hâşiye alâ envâr it-te'vîl* adlı bir de haşiyesi vardır.

FEYZULLAH EFENDİ Dametzade, türk şeyhülislam (Bursa 1699 - İstanbul 1762). Şeyhülislam Dametzade Ebülhayr Ahmet Efendi'nin oğlu. Medrese öğrenimini tamamladıktan sonra Galata kadılığına atandı. İstanbul payesiyle Bursa kadısı oldu (1730). Getirildiği Anadolu kazaskerliğinde dokuz ay kalabildi (1739). Rumeli kazaskerliğine getirildi (1749) ve gerekli süreyi doldurarak açığa çıkarıldı. Müftülük payesiyle yeniden Rumeli kazaskeri oldu (1754). Şeyhülislamlığa yükseldi (1755). Ancak, ertesi yıl görevden alınarak İncirli'de oturmaya zorunlu tutuldu. İkinci kez şeyhülislamlığa atandıysa da (1757) yine görevinden uzaklaştırılıp (1758) Sütlüce'de oturması istendi. Bir daha devlet hizmetine alınmadı. Tıp konularında bilgili olan şeyhülislamın, özgün besteleri de vardır.

Feyzullah Efendi vakası → EDİRNE VAKASI.

FEZA a. (ar. *fezâ'*). *Esk.* **1.** Uçsuz bucaksız boşluk, evrenin sonsuz genişliği, uzay. **—2.** Geniş alan, yer, ova. **—3.** *Feza-neverd*, ayda dolaşan. ‖ *Feza-yı ferda*, yarının boşluğu. ‖ *Feza-yı namütenahi*, uçsuz bucaksız uzay. ‖ *Feza-yı vatan*, vatanın göğü.

FEZA → EFZA.

FEZAHAT ya da **FAZAHAT** a. (ar. *fezâhat*). *Esk.* **1.** Alçaklık, rezillik: "*Neşriyat vasıtalarının her fezâhati örtbas etmekte gösterdiği maharet...*" (Y.K. Beyatlı). **—2.** *Fezahat-i lisaniye*, açık saçık, utanılacak söz söyleme.

FEZAİ sıf. (ar. *fezâ'* ve *-î*'den *fezâ'î*). *Esk.* Feza ile ilgili.

FEZAİL ya da **FAZAİL** çoğl. a. (ar. *fazîlet*'in çoğl. *fezâ'il*, *fazâ'il*). *Esk.* **1.** İyi, güzel nitelikler; faziletler, erdemler: "*.. bütün fezâiline rağmen, ancak yan iyi bir valide denektir*" (H.C.Yalçın). **2.** *Fezail-i ahlak*, iyi ahlakın erdemleri. ‖ *Fezail-i âliye*, yüce erdemler. ‖ *Fezail-i asliye*, temel erdemler. ‖ *Fezail-i cemile*, iyi erdemler. ‖ *Fezail-i insaniye*, insanlık erdemleri. ‖ *Fezail-i zatiye*, bir kişinin kendine özgü erdemleri.

FEZÂLİK çoğl. a. (ar. *fezleke*'nin çoğl. *fezâlik*). *Esk.* Özetler.

FEZLEKE a. (ar. *fezleke*). *Esk.* **1.** Öz, Özet. **—2.** Kısa anlatma; bir sorun ya da kararın kısaca yazılmış biçimi. **—3.** *Fezleke-i hesap*, hesap özeti. ‖ *Fezleke-i tarih*, tarih özeti.

—Huk. Soruşturma tutanağının özeti. (Fezlekede ayrıntılı açıklamalara yer verilmez. bir denetleme raporunun özeti de fezleke biçiminde olabilir.)

—Kur. tar. Osmanlı devletinde Divan toplantısı günlerinde şikâyetçilerin isteklerini sadrazama sunmak üzere çavuşbaşı tarafından kısaca yazılan yazıya verilen ad.

Fezleke, Kâtip Çelebi'nin arapça ve türkçe olmak üzere iki ana bölümden oluşan yapıtı. *Tarih-i kebir* diye adlandırdığı arapça *Fezleke*, giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Yapıtın asıl adı *Fezleketu akval il-ahyar fi ilm it-tarih ve'l-ahbâr*'dır. Türkçe *Fezleke*'sinin önsözündeyse buna yalnızca *Fezleket üt-tevarih* adını verdiğini söyler. Giriş dört bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde yapıtın içindeki bölümleri ve ara bölümleri gösterirken ikinci bölümde bu konuda yazılmış kitapların abecesel listesini verir (1 300 kitaptan oluşan bu kaynaklar listesi eserin eldeki tek yazmasında eksiktir). Dördüncü bölümde tarihçinin uyması gereken temel ilkeleri anlatır.

ff, keman ailesinden çalgıların göğüs deliklerini betimlemek için kullanılan grafik simge.

FFESTİNİOG ya da **FESTİNİOG,** Büyük Britanya'da kent, Wales ülkesinin (Gynedd) kuzeyinde; 9 100 nüf. Kayağantaşı ocakları.

fg, ısıl sığa birimi *frigori*'nin simgesi.

FIÇI a. (yun. *buti*, ital. *fusto*, küçük fıçı' dan). **1.** Bir araya getirilmiş fıçı tahtalarının çemberlerle halka biçiminde tutturulmasıyla yapılan, yuvarlak, şişkin karınlı, düz iki zemini bulunan kap: *Şarap fıçısı.*

Su fıçısı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Fıçı balığı,* fıçılara konan tuzlanmış balık. || *Fıçı birası,* bardağa fıçıdan doldurulan bira; çekme bira. || *Fıçı dibinden ayrılmamak,* çok ve sürekli içki içmek. || *Fıçı gibi,* çok şişman ve kısa boylu kimse için kullanılır.
—Ambal. Orta ya da büyük hacimli, genellikle silindir biçiminde kap. (Fıçılar kullanım alanlarına göre tahtadan [şarap, bira vb.], sızdırmaz kılıfla donatılmış karton ya da kontrplaktan [taneli, hamursu ürünler], çelik sactan [yağ, petrol vb.], İnox çeliğinden [kimyasal eylemsizliği nedeniyle] ya da plastik maddelerden yapılır.) || *Metal fıçı,* 15-140 litrelik bir hacmi olan, çelik sactan yapılmış silindir biçiminde fıçı. (Yerinden çıkarılabilen kapağı tırnaklar, vidalar ya da kıvrılır kancalarla kapalı tutulur.)
—Denizc. *Fıçı bağı,* ağzı açık fıçıları ve varilleri indirmek ya da yukarı çekmek için yapılan askı. || *Fıçı şamandırası,* tahtadan ya da metalden yapılmış, fıçı biçiminde işaret şamandırası. || *Su fıçısı,* gemilerde çeşitli işlerde (yangın, temizlik) kullanılan, içi su dolu varil.
—İçit san. *Azman fıçı,* 50-300 hl hacminde olabilen ve ağaçtan yapılan büyük şarap fıçısı.
—Mobc. *Fıçı masa,* tabla kısmı fıçı gibi bükey olan masa.
—Orm. san. *Fıçı çemberi,* elverişli odunlardan yarma yoluyla elde edilen ve bazı ambalajları sağlamlaştırmak ya da fıçıları çemberlemek için kullanılan odun şeridi. || *Fıçı meşesi,* fıçı yapmak için kullanılan meşe odunu.
—ANSİKL. XIX. yy.'ın sonuna kadar fıçı, şira ve şarap sanayisinde kullanılan tek kap durumundaydı. Fıçılar hem fermantasyonda, hem de dinlendirmede kullanılıyordu. Önce, büyük bir sanayi durumuna gelen biracılıkta fıçı, tümüyle terk edilerek madensel kapların kullanımına geçildi. Son 20-30 yıldan beri, şarap sanayisi de yavaş yavaş madensel ya da beton kap kullanımına yöneldi; ama özellikle kalite şaraplarının olgunlaştırılmasında eskisi kadar yaygın olmasa bile tahta fıçıların kullanılmasına devam edildi.
Konyak, viski gibi damıtık içkilerin dinlendirilmesinde bugün de zorunlu olarak fıçılar kullanılmaktadır. Damıtık içkiler karakter ve renklerini ancak fıçıda dinlenme yoluyla elde ederler. Fıçı tahtasının gözenekli olması nedeniyle şarap ve damıtık içkiler, fıçıda olgunlaşma sırasında, sınırlı ölçüde hava alırlar; bunun sonucu olarak çeşitli yükseltgeme tepkileri gerekleşir ve meydana gelen kimyasal maddeler, şarap ve diğer içkilere çeşitli özellikler kazandırır. Aslında fıçının maliyeti diğer kaplara oranla daha yüksek, ömrü kısa, bakımı da daha güç ve külfetlidir.
• *Yapımı.* Fıçı yapımında kullanılan en elverişli ağaç, meşedir. En elverişli meşeler akmeşe "quercus pedunculata" ve taşmeşesi adı verilen "quercus sessiflora"dır. Bunların tahtaları çok dayanıklı olup, küçük gözenekli ve uzun elyaflıdır. Fıçı yapımında meşeden sonra en çok kestane ağacı kullanılır. Türkiye'de Tekel işletmeleri'yle özel şaraphaneler, gereksinmeleri olan fıçıları kendileri yaparlar. Fıçılar yuvarlak ve ender olarak da oval biçimdedirler. Fıçının iki dip tarafına "ayna", en geniş yerine de "karın" denir. Fıçılar çeşitli ülkelerde, şarabın cinsine göre değişik büyüklükte yapılır. Örneğin Fransa'nın Bordeaux bölgesinde "barrique" adlı verilen 225 litrelik, Almanya'nın Ren bölgesinde "stückfass" denilen 1200 litrelik fıçılar kullanılır. Bugün daha çok 8-10 000 litrelik fıçılar kullanılmaktadır. Konyak ve viski dinlendirilmesinde 200-250 litrelik fıçılardan yararlanılır.
• *Fıçıların temizlenmesi.* Yeni fıçılar buharlanarak kullanıma hazır duruma getirilirler. Kullanılmış fıçılar temiz suyla yıkanılarak temizlenir. Temzilenen fıçılar kükürt dioksitle kükürtlenir.
• *Beton kaplar.* Türkiye şaraphanelerinde çoğunlukla bu kaplar kullanılır. Beton kapların fıçılara oranla ucuz, dayanıklı, kolay temizlenebilir olması ve az yer kaplaması gibi üstünlükleri vardır. Beton kaplar, fermantasyon ve olgunlaşmasını tamamlamış şarapların saklanması için çok elverişlidirler. Bu kaplar istenilen büyüklükte yapılabilirse de, fermantasyon kabı olarak 10-15 000 litrelik kaplar yeğlenir. Beton kaplar (tanklar), yerden 30-40 cm yüksekliğe yapılır, şarabın kolaylıkla akması için de kabın tabanı öne doğru eğimlidir. Beton kabın şarapla temas eden yüzeyleri elverişli bir maddeyle sıvanır. Boşalan kaplar hortumla su püskürtülerek yıkanır, alt ve üst kapaklar açık bırakılarak havalanmaları sağlanır.
• *Madensel kaplar.* Batı ülkelerinde son 20-30 yıldan beri çoğunlukla madensel kaplar kullanılmaktadır. Bu kaplar, demir, çelik, paslanmaz çelik ve alüminyumdan yapılır. Paslanmaz çelik en uygun olanıdır. Bu kaplar 10 000-70 000 litreliktir. Madensel kaplar Türkiye için çok uygundur. Bu kaplar da çok dayanıklıdırlar.

Fıçı masalı *(A tale of a Tub),*Swift'in yergili alegorisi (1704). Denizciler balinaların saldırmasını engellemek için onlara bir fıçı atarlar: böylelikle Kilise'nin üç oğlu Romalı Pietro, İngiltereli Martin ve Muhalif Jack, Leviathan'ın yükselişi karşısında (Yararcı devlet), babalarının öğüdüne uyup, onlara bıraktığı giysiyi her biri kendi taraflarına çekmekle iyi etmiş olurlar. Yapıt, miras adına Reform'un uyuşmazlıklarına karşı girişilen keskin bir eleştiriyi dile getirir: İsa'dan çok Kilise sözkonusudur. Saldırı özellikle ayrılıkçılar ve peygamberlik taslayanlara yöneldi (Aiolisliler).

FIÇICI a. Fıçı yapan ve/ya da satan kimse.
—Marangl. ve Yapı. *Fıçıcı keseri,* BARDA' nın eşanlamlısı.

FIÇICILIK a. Fıçı yapma, onarma ya da satma işi.

FIÇI-ÇATLATAN a. Pascal'ın, sıvıların bulundukları kabın çeperlerine uyguladıkları basınca ilişkin yasayı doğrulamak için tasarladığı aygıt.
—ANSİKL. Fıçı-çatlatan deneyi 1647'de yapıldı. Bu deneyi yapmak için tabanı üstüne oturtulan su dolu bir fıçının üst yüzeyinde bir delik açılır; bu delik bir tıkaçla kapatılır ve tıkaç içinden bir boru geçirilir. Boru içine su dökülür ve su belli bir düzeye ulaştığında, fıçı tahtalarının biçim değiştirdiği, sonunda parçalandığı görülür: bu olgu iç çeperin bir bölümüne etkiyen basıncın çok büyük bir değer almasından kaynaklanır. Gerçekte bu basınç kesiti birim alana ve yüksekliği sözkonusu nokta ile boru içindeki sıvının serbest yüzeyi arasındaki düşey uzaklığa eşit olan su sütununun ağırlığına denktir.

FIÇILAMA a. Fıçılamak eylemi.
—İçit. san. *Fıçılama makinesi,* fıçıların otomatik olarak doldurulmasına yarayan makine.

Büyük Larousse

fıçıcı

FIÇILAMAK g. f. *Bir sıvıyı fıçılamak,* onu fıçıya doldurmak, fıçıda saklamak.

FIÇILAŞMA a. Metalogr. Bir metal kütüğü sıkıştırma sonucu (dövülebilirlik deneyi) elde edilen şişkin biçim.

FIDDA a. (ar. *fıḍḍa*). *Esk.* Gümüş: *Fidda-i halise* (halis, saf gümüş).

FIDO, havaalanlarındaki sisi dağıtma yöntemini belirten ingilizce *"Fog Intensive Dispersal Operation"* deyiminin kısaltması. Benzin brülörlerinin kullanımına dayanan bu yöntem, sis tavanının birkaç dakikada yüz metreye kadar yükselmesini sağlar. Çok masraflı olan FIDO sistemi günümüzde hemen hemen hiç kullanılmamaktadır.

FIKAR ya da **FEKAR** çoğl. a. (ar. *fıkra'* nın çoğl. *fıḳār, feḳār*). Esk. anat. Omurga kemikleri.

FIKARA → FUKARA.

FIKARALIK → FUKARALIK.

FIKARASAÇI a. Kuzey yarıkürenin ılıman ülkelerinde yetişen ve pamuklu sorgucundan tanınan bataklık ve turbalık bitkisi. (Bil a. *eiophorum,* papirüsgiller familyası.) [Eşanl. BATAKLIK KETENİ.]

FIKARAT çoğl. a. (ar *fıḳra*'nın çoğl. *fıḳarāt*). *Esk.* **1.** Fıkralar; küçük hikâyeler, kıssalar. **—2.** Cümleler, paragraflar. **—2.** *Fıkarat-ı anife,* yukarıda geçen cümleler. || *Fıkarat-ı latife,* güzel, hoş hikâyeler. || *Fıkarat-ı lazime, fıkarat-ı nazike,* ince ve gerekli fıkralar. || *Fıkarat-ı müntehabe,* seçilmiş fıkralar.
—Esk. anat. Omurlar. || *Fıkarat-ı arziye,* sağrı omurları. || *Fıkarat-ı kataniye,* bel omurları. || *Fıkarat-ı rakabiye,* boyun omurları. || *Fıkarat-ı ususiye,* kuyruk omurları. || *Fıkarat-ı zahriye,* sırt omurları.

FIKARİ ya da **FEKARİ** sıf. (ar. *fıkar, fekar* ve *-ī*'den *fıkārī, fekārī*). *Esk.* Omurga kemiği ile ilgili olan: *Amud-ı fıkari* → AMUDIFIKARI.

FIKARİYE ya da **FEKARİYE** a. (ar. *fıkār, fekār* ve *-iyye*'den *fıkāriyye, fekāriyye*). *Esk.* zool. **1.** Omurgalılar. **—2.** *Gayr-ı fıkariye,* omurgasızlar.

FIKDAN a. (ar. *fıḳdān*). Esk. **1.** Yokluk, darlık, bulunmazlık, eksiklik, kıtlık: *"hikâyeler dahi her madde-i ibrâmiyyenin fıkdanı mülâhazasına kuvvet verecek şeyler olduğuna nazaran..."* (Mustafa Reşit Paşa, XIX. yy.). **—2.** *Fıkdan-ı akl,* akıl eksikliği; aptallık.|| *Fıkdan-ı imkân,* imkânsızlık. || *Fıkdan-ı irade,* irade yitimi. || *Fıkdan-ı kuva,* güçsüzlük (fr. *adynamic* karşılığı olarak kullanılmıştır). || *Fıkdan-ı nukûd,* para darlığı. || *Fıkdan-ı rical,* devlet adamı yokluğu.

FIKH → FIKIH.

FIKHİ, FIKHİYE sıf. (ar. *fıḳh* ve *-ī*'den *fıḳhi,* dişl. *fıḳhiye*). *Esk.* Fıkıhla ilgili: *Mesail-i fıkhiye* (fıkıhla ilgili meseleler).

FIKHİYE → FIKHİ.

FIKIH, -khı a. (ar. *fıkh*). *Esk.* Bir şeyi gereği gibi, yeterince bilme. **—2.** İsl. huk. İslam diniyle ilgili kurallarla birlikte devlet ve özel yaşayışla ilgili kuralları da içeren islam hukuku.(Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Fıkıh usulü,* islam hukukunun kaynaklarını ve bu kayknaklardan yararlanma yollarını inceleyen bilim dalı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. İslam hukukunun temel kaynağı Kuran'dır. Kuran'dan sonra Hz. Muhammet'in söz ve uygulamaları (sünnet*) gelir. Bu iki kaynağa aykırı olmamak koşulu ile icma*, kıyas*, örf*, âdet*, istihsan* ve öteki bazı deliller de islam hukukunun kaynakları arasında yer alırlar.

İslam hukuku Allah ile insan arasındaki ilişkileri açıklayıp düzenlediği gibi insanın insan ve insanın eşya ile olan ilişkilerini de koyduğu kurallarla düzenler. Haklar, Allah hakkı (Hakk'ullah), kul hakkı (hukukı ibad) ve karma nitelikteki haklar olarak üçe ayrılır. Allah hakkı kamu hukukuna, kul hakları da özel hukuka karşılık tutulabilir. Karma nitelikteki haklar ise yerine göre kamu hukuku ya da özel hukuk içerisinde düşünülebilir. İbadetler de islam hukuku kapsamı içinde yer alır.

Hukuksal ilişkilerin düzenlenmesiyle ilgili kural ve hükümlerin yer aldığı kitaplara fıkıh kitapları denir. Başlangıcından beri bu kitaplarda kamu ve özel hukuk ayrımına gidilmedi ve bunlar kendilerine özgü bir sistemle kaleme alındılar. Fıkıh kitaplarında konular ibadetler (ibadat), muameleler (muamelat), ve ceza (ukubat) başlıkları altında üç konuda işlenir. İbadetler bölümünü namaz, oruç, zekât ve hac; muameleler bölümünü evlenme, boşanma, ticaret (büyu), şirketler, yargılama, devletler hukuku, vakıf, vasiyet, miras vb; ceza bölümünü tazir, diyet,kısas, hadler vb. konular oluşturur. Esas teşkilat (anayasa) hukuku fıkıh kitaplarında yeterince işlenmez; bu konu, *ahkâm üs-sultaniye* ya da *siyaset üş-şer'iye* adları verilen ayrı kitaplarda yer alır.

İslam hukukunda din, ibadet, ahlak, örf ve âdet, hukuk kuralları birbiriyle kaynaşmış durumdadır. Bir müslümandan, hukuka uygun davranış gösterirken yalnızca ceza, tazminat, kısıtlılık vb. maddesel ve dünyasal öğelerin etkisinde kalmadan ibadet duygusu ve sonsuz mutluluk beklentisi içinde de bulunması beklenir.

İslam hukukunun ilk ortaya konuluş ve uygulaması Hz. Muhammet döneminde (610-632) oldu. Hz. Muhammet, peygamberliğinin 12 yılını Mekke'de, 10 yılını da Medine'de geçirdi. Mekke'de inen Kuran ayetlerinin çoğu inanç ve ahlak ile ilgili oldu; hukuk ve ibadetler ile ilgili az sayıda ayet indi. Hz. Muhammet, Medine'ye hicret ettikten (622) sonra kentin yönetimini ele alarak yeni bir toplum ve hukuk düzeni kurdu. Bu yeni düzen, çeşitli sorunlarla ilgili olarak inen ayetler, Hz. Muhammet'in söz ve uygulamaları (hadis) ya da bir sorun çıkmasını beklemeksizin doğrudan yürürlüğe konan ayet ve hadis hükümleriyle sağlandı.

Hz. Muhammet, yeni fethedilen yerlerde yönetici ve kadı olarak görevlendirdiklerine, karşılaşma çıkan sorunların çözümünü Kuran ve hadislerde bulamadıkları zaman ictihat yoluna başvurmalarını salık verdi. Böylelikle başlayan ictihat hareketleri islam hukukunun gelişmesinde önemli rol oynadı. Sahabe döneminde, üzerinde tam bir fikir birliği bulunan konular icma sayılarak değişmez ilke ve hükümler durumuna getirildi. Ancak, Kuran ve hadislerin açık anlatımıyla ortaya konulmuş hükümler dışında üzerinde icma edilmiş konuların sayısı oldukça az oldu. Bu dönemde, geniş topraklar üzerinde egemen olan müslümanlar, hukuksal sorunlarını çözmek için sahabenin önde gelen ve hukuk konusundaki bilgileriyle tanınmış olanlarına başvurdular. Bu ilk dönem islam hukukçularının Kuran ve sünnette açıkça ortaya konmuş hükümler dışındaki konularla ilgili görüşleri, birbirinden ister istemez farklı olmakla birlikte, bu değişik görüş ve yorumlar birer bilimsel çalışma ürünü olarak kabul edildi ve saygıyla karşılandı. Sahabenin yetiştirdiği tabiin* dönemi islam hukukçuları, kaynakları değerlendirme konusunda değişik görüşleri benimsediler ve böylece Hicaz ve Irak okulu diye anılan iki ayrı ana islam hukuku görüşü ortaya çıktı. Hicaz okulu, Medine gelenek ve göreneklerine özel bir değer vererek onu bir tür sünnet saydı. Irak okulu ise Medine gelenek ve göreneklerine fazla bağımlı kalmadı; ayrıca Irak'ta bazı kişi ve örgütlerin kasıtlı olarak hadis uydurmaları nedeniyle hadislerin eleştirilerinde ve seçimlerinde daha titiz davrandı.

Emeviler (661-750, Şam; 756-1031, İspanya) ve Abbasiler (750-1258, Irak; 1261-1517, Mısır) döneminde alabildiğine genişleyen islam topraklarına değişik inanç ve kültürlerde yeni toplumların girmesi nedeniyle yeni gelenek, görenek ve alışkanlıklarla yüz yüze gelen islam hukukçuları, bunlardan bir bölümünü uygun görerek değiştirmeden, bir bölümünü de değiştirerek kabul etti; islam inancına uygun düşmeyenlerse dışlandı. Böylelikle islam hukukunda önemli gelişmeler meydana geldi. Büyük hukukçulardan Ebu Hanife (öl. 767), İranlılar'ın gelenek, görenek ve kültürlerinin yaygın olduğu Irak'ta, Evzai (öl. 774) Bizans gelenek, görenek ve kültürünün yaygın olduğu Suriye'de, el-Leys bin Sa'd (öl. 791) ve imam Şafii (öl. 819), tarih boyunca önemli uygarlıkların beşiği olmuş Mısır'da, imam Malik (öl. 795) ise islam hukukunun Hz. Peygamber eliyle ilk uygulandığı yer olan Medine'de yaşadılar ve hukuk alanındaki çalışmalarını buralarda yaptılar. O dönemde gelenekleşmiş bulunan bilimsel geziler, bölgeler arasında sürekli bir bilim ve fikir akışını da sağladı.

Hukukçuların değişik toplumsal ve kültürel koşullar altında ve değişik yöntemlerle yaptıkları çalışmalar, görüş ayrılıklarının giderek belirginleşip mezheplerin ortaya çıkmasına yol açtı. Anlaşmazlık, fıkhın kaynaklarından nasıl hüküm çıkarılması gerektiği konusunda ortaya çıktı ve her biri ayrıca bir hukuk okulu niteliğindeki mezhepler doğmuş oldu.

Hanefi mezhebinin kurucusu imam Ebu Hanife'yi öğrencileri Ebu Yusuf Yakup bin İbrahim (öl. 798), Muhammet bin el-Hasen eş-Şeybani (öl. 805), Züfer bin el-Hüzeyl (öl. 775) ve el-Hasen bin Ziyat el-Lü'lüi (öl. 819) izlediler.

Şafii mezhebinin kurucusu Muhammet bin İdris eş-Şafii'den (öl. 819) sonra mezhebi yayıp geliştiren hukukçular, öğrencileri ez-Zaferani (öl. 874), el-Buveyti (öl. 845), el-Müzeni (öl. 877) ve Harmele (öl. 857) oldular.

Kurucusu Malik bin Enes bin Amir'den (öl. 795) sonra maliki mezhebinin önde gelen fıkıhçıları, hepsi de Malik bin Enes bin Amir'in öğrencisi olan İbnu'l-Kâsım (öl. 807), İbn Vehb (öl. 804), Eşheb (öl. 819), ibn Ziyat (öl. 799), Eset bin el-Fürat (öl. 829), Yahya el-Leyys (öl. 848), Sehnun (öl. 854), İbnu'l-Maceşun (öl. 827) mezhebin yayılmasında etkin rol oynadılar.

Hanbeli mezhebi imam Şafii'nin öğrencilerinden Ahmet bin Hanbel (öl. 855) tarafından kuruldu. En ünlü öğrencileri oğlu Abdullah, el-Esrem (öl. 886), Ebu İshak İbrahim el-Harbi (öl. 898) ve el-Hıraki (öl. 945) oldular.

Bu dört mezhebin dışında Hasen el-Basri (öl. 728), Süfyan üs-Sevri (öl. 778), el-Evzai (öl. 774), el-Leys bin Sa'd (öl. 791), Süfyan bin Uyeyne (öl. 814), İshak bin Raheveyh (öl. 851), Ebu Sevr (öl. 854), Davut ez-Zahiri (öl. 883) ve İbn Cerir et-Taberi de (öl. 922) sünni fıkıh mezhepleri kurdular. Ancak, bunların zamanla bağlıları kalmadı ve görüşleri kitap sayfalarında kaldı.

Şia mezhebinden olanları sünnilerden ayıran en önemli konu, bunların Hz. Muhammet'ten sonra seçilen ilk üç halifeyi tanımamaları ve gerçek halife olarak Ali'yi kabul etmeleridir. Şiilik, sonradan birçok dallara ayrılmış olmakla birlikte üç ana gruptan oluşur:

Ehli sünnete en yakın şia mezhebi zeydiye mezhebidir. Bu mezhebin kurucusu Hz. Ali'nin torunlarından Zeyd bin Ali'dir (öl. 740). Bilinen ilk fıkıh kitabı da onun tarafından yazıldığı belirtilen *Mecmu ül-fıkh* adlı yapıttır. Bu mezhebin günümüzde Yemen ve kısmen de İran'da yandaşı vardır.

Şiilerin çoğunluğunu oluşturan caferi mezhebi (imamiye) halife Ali'nin torunlarından Gafer-i Sadık (öl. 765) tarafından kuruldu.

Görünüşteki bütün ayrılıklara rağmen, gerek şia ile sünni mezhepler arasında, gerekse dört sünni mezhep içinde hukuksal yönden büyük ayrılıklar yoktur.

İslam ülkelerinde Abbasiler'den sonra fıkıh alanındaki çalışmalar bir durgunluk dönemine girdi ve bu durum XIX. yy.'a kadar sürdü. Bu yüzyılda mecelle* ile Osmanlılar'da yasaları bir araya toplama hareketi başladı (1868). Ancak, bu girişimler ciddi bilimsel araştırmalarla desteklenmediğinden umulan başarı sağlanamadığı gibi giderek islam ülkelerinde Batı kaynaklı yasalar yürürlüğe girdi, üniversitelerde islam hukukunun yanı sıra Batı hukuk sistemleri de okutulmaya başlandı.

Türkiye'de Cumhuriyet'in ilk yıllarında islam hukuku tamamıyla bırakıldı (1926). Mısır, Suriye, Ürdün gibi islam ülkeleri ise islam hukukunun yalnızca şahıs ve aile hukuku ile ilgili bazı hükümlerini yürürlükten kaldırmayarak öteki konularda Batı hukuk sistemini benimsediler. Kuveyt, Suudi Arabistan gibi islam ülkeleri ise islam hukukunu uygulamayı sürdürdü.

Günümüzde, gerek islam ülkelerinde ve gerekse dünyanın çeşitli ülkelerindeki üniversitelerde islam hukuku ile ilgili ciddi bilimsel çalışmalar yeniden başlamış bulunmaktadır.

• *Fıkıh usulü.* İslam hukukunun temel kaynakları Kuran, sünnet, icma ve kıyastır. Bu kaynakların islam hukuku açısından değerlendirilmesi ve bunlardan hüküm çıkartmak için uyulması gereken kurallar fıkıh usulünün konusunu oluşturur. Bunun dışında örf, maslahat, istihsan ve şer'u men kablena (önceki semavi dinlerde geçerli hukuk kuralları) da birer hukuk kaynağı olarak fıkıh usulü biliminin konuları arasında yer alırlar. (→ Kayn.)

FIKIR FIKIR be. (yansıma sözc.). **1.** Suyun ya da başka bir sıvının fıkırtı sesi çıkararak kaynayışını belirtir: *Su fıkır fıkır kaynamış.* **—2.** *Fıkır fıkır kaynamak,* bir şeylerden söz ederken, bir yerde sayılamayacak ölçüde çok bulunmak: *Saksının içi fıkır fıkır kurt kaynıyor*

◆ sıf. Yerinde duramayan, oynak, cilveli: *Fıkır fıkır bir kız.*

FIKIRDAK sıf. Hoppaca davranışlarda bulunan, cilveli, oynak kadın ya da kız için kullanılır.

FIKIRDAKLIK a. Fıkırdak olma durumu: *Durulmuş artık, o eski fıkırdaklığı kalmamış.*

FIKIRDAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). **1.** Fıkır fıkır kaynamak: *Süt birkaç kez fıkırdasın, sonra ocağı kaparsın.* **—2.** Cilve yapmak, cilvelenmek ya da kısık sesle konuşup, gülüşmek: *Fıkırdamayın da işinize bakın.*

◆ **fıkırdaşmak** iştş. f. Cilveli ve oynak davranışlarla konuşup gülüşerek yerinde duramamak: *Aranızda ne böyle fıkırdaşıp duruyorsunuz?*

◆ **fıkırdatmak** ettirg. **1.** *Bir şeyi fıkırdatmak,* onu kaynatmak. **—2.** *Bir kimseyi fıkırdatmak,* onun cilve yapmasına yol açmak.

FIKIRDAŞMAK → FIKIRDAMAK.

FIKIRDATMAK → FIKIRDAMAK.

FIKIRTI a. (yansıma sözc.). Kaynayan suyun çıkardığı ses.

FIKRA a. (ar. *fıkra*). **1.** Gülünç, ilginç bir olayı, kısa ve özlü bir biçimde anlatan nükteli kısa öykü. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Gazete ve dergilerin belirli köşelerinde güncel, siyasi konularda yayımlanan kısa yazı; köşeyazısı: *Fıkra yazarlığı.* **—3.** Yasa maddelerinin satır başlarıyla belirtilen bölümlerinden her biri. **—4.** Paragraf.
—*Esk.* Kısım, ara, bölüm.
—Ed. Halk edebiyatının sözlü geleneğinde yer alan, temelinde güldürü ve eleştiri niteliği taşıyan kısa anlatıların adı.
—Esk. anat. Omurga.
—ANSİKL. Ed. *Hikâye, latife, nükte, kıssa* da denir. Yazılı kaynaklarda *letaifname, fıkarat* adları altında derlenmiştir. Konularını gülünç yaşam olayları, insan-toplum ilişkilerindeki çatışmalar ve çelişkiler oluşturur. Gerçek olaylardan yola çıkarak düzyazı dilinde, başlangıç gelişme ve sonuç bölümleriyle anlatılır. Fıkralarda esas öğe insandır, insanı güldürürken düşündüren ve eğiten halkın mizah anlayışına, zekâsına, ortak görüşlerine yer verilir. Söylenen söze inandırıcı bir kanıt olarak geçmişteki olay anlatılır ya da sonuç dinleyicinin anlayışına bırakılır. Anlatanın kısa ve keskin bir anlatımla fıkranın içeriğini sonuç bölümünde vermesi gerekir. Fıkralar genellikle zaman ve mekâna bağlı kalınmadan, toplantılarda konuşmalara renk katmak, düşünceleri desteklemek amacına yöneliktir. Nasrettin Hoca, İncili Çavuş, Bekri Mustafa gibi tarih kişilerini, bektaşi, tahtacı gibi topluluk mensuplarını, Laz, Kayserili gibi bölge halklarını konu edinen fıkralar vardır. Ayrıca, sarhoş, cimri gibi kişilik özelliklerini, öğrenci-öğretmen, karı -koca gibi birbiriyle ilişkili kahramanları olan fıkralar bulunmaktadır. Gerçek yaşamlarında hazırcevap oluşlarıyla, tuhaf serüvenleriyle ün yapmış tarihsel kişiliklerin çevresinde de fıkralar üretilmiştir: Koca Ragıp Paşa, şair Fıtnat Hanım, hiciv şairi Haşmet, Şair Eşref, Neyzen Tevfik gibi. XVI. yy.'dan başlayarak fıkraların derlendiği türlü yapıtlar kaleme alınmıştır. Bunların adı en ünlüleri Bursalı Cenani' nin *Bedayi ül-âsâr,* Zati'nin *Letaif,* Lamii' nin *Letaifname,* Bahri'nin *Mutâyebat,* Azmi'nin *Letaifname*'si vb.'dir. XIX. yy.'da yayımlanan fıkra kitapları arasında Çaylak Tevfik'in *Hazine-i letaif* (1886), Ahmet Fehmi'nin *Letaif-i fıkarat* (1887), Faik Reşat'ın *Külliyat-ı letaif* (1896) adlı yapıtları en çok bilinenlerdendir.
Tanzimat döneminden itibaren gazetelerde herhangi bir olayı bir görüş ya da düşünceye bağlayarak, ciddi ya da eğlenceli kısa yazı biçiminde konu edinen türe de *fıkra* adı verildi. Köşe yazısı da denilen bu türde ürün veren yazarlar arasında başlıcaları: Şinasi, Namık Kemal, Ahmet Rasim, Ahmet Haşim, Refik Halit Karay, Refi Cevat Ulunay, Burhan Felek, Peyami Safa, Orhan Seyfi Orhon, Yusuf Ziya Ortaç, Doğan Nadi, Falih Rıfkı Atay, Bedii Faik, Necip Fazıl Kısakürek, Çetin Altan, Tarık Buğra, Haldun Taner, Oktay Akbal, Ahmet Kabaklı, İlhan Selçuk, İlhami Soysal, Mümtaz Soysal, Ali Gevgili, Uğur Mumcu vb.

FIKRACI a. **1.** Çok fıkra bilen ve anlatan kimse. **—2.** Gazete ve dergilerde fıkra yazarlığı yapan kimse; köşeyazarı: *Fıkracının zengin bir birikimi olması gerekir.*

FIKRACILIK a. Fıkra anlatma ya da yazma işi.

FIKRAMAK gçz. f. *Yörs.* Ekşimek, mayalanmak, fışlamak.

FILDIR FILDIR be. (yansıma sözc.). Çabuklukla, kesintisiz olarak sağa sola dönmeyi, hızla hareket etmeyi anlatır: *Gözleri fıldır fıldır dönüyordu. Fıldır fıldır dolaşıp seni arıyor.*

FINDIK a. Ilıman bölgelerde yetişen ve sert kabuklu bir meyve veren ağaç. (Bil. a. *corylus;* huşgiller familyası.)
—ANSİKL. Anadolu'nun yerli bitkisi olan fındığın on beş kadar türü vardır. Günümüzde üretimi yapılan fındık çeşitleri, Anadolu'da yabani olarak yetişen *Corylus avellana, C. maxima* ve *C. pontica* türlerinin melezleridir. Romalı doğa bilginlerinden Plinius fındığın ("nux pontica") Yunanistan'a Pontos (Doğu Karadeniz) kıyılarından getirildiğini yazar.
Orta boylu (3-6 m yükseklik) bir ağaç olan fındık, çeşidine göre dik ya da sarkık dallı görünümdedir. Yaprakları yuvarlakça, oval ya da yürek biçiminde, yaprak kenarları hafif dişlidir. Kışın çiçeklenir, çiçekleri birevciklidir; erkek çiçekler tırtılsı püskül, dişi çiçekler tomurcuk biçimindedir; dişi çiçeğin tepesinde iki çift kırmızı iplik, alt tarafında birkaç tane yaprakçık bulunur. Bu yaprakçıklar sonradan gelişerek kadehçiği oluşturur. Meyve, kadehciklerin içinde gelişir. Fındık belirli bir üşüme dönemine gereksinme duyan ve Kuzey yarıküre'de 30-40'ıncı enlemler arasında yetişen bir bitkidir. Karadeniz bölgesinin kıyı kesiminde, özellikle Ordu, Giresun, Trabzon, Zonguldak ve Bolu illerinde ve İzmit körfezinde yetişir. Kumlu-killi, gübrece zengin toprakları sever. Tohumla ve çelikle üretilir. Başlıca fındık çeşitleri: tombul (Giresun'un yağlı fındığı), badem ve palaz (Trabzon), değirmendere (uzun ve yağsız, taze olarak tüketilir).

FINDIK a. Fındık ağacının odunsu sert kabuklu meyvesi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.***Arg.* Hileli zar. **—3.** *Fındık altını,* küçük ama değeri yüksek şey. || *Fındık kabuğunu doldurmaz,* bir şeyin önemsizliğini belirtmek için söylenir. || *Fındık kırmak,* çapkınlık, hovardalık yapmak. || *Fındık yuvası,* tombul ellerin üstünde parmak diplerindeki çukurluklar.
—Balıkç. *Fındık zoka,* olta iğnesinin kurşun bölümü fındık biçiminde dökülmüş olan zoka.
—Esk. sil. Eski tüfeklerin fındığa benzeyen mermilerine verilen ad. || *Fındık serpmek,* osmanlı döneminde, savaşta tüfekle topluca ateş açmak. (Yeniçerilerin tüfek ateşi sırasında çıkan ve fındığa benzetilen kurşunlar çevreye yayıldığından böyle ifade edilmiştir.)
—Metalürj. Doğal metal ve özellikle altın kütlesi.
—ANSİKL. Fındık, bir kadehçik içinde birkaçı bir arada, yaprakların koltuğunda oluşur; biçimi yuvarlak yumurtamsı ya da köşelicedir. İçinde yağca zengin (% 50'ye kadar) bir "fındık içi" bulunur. Fındık içinde yağdan başka fosfor, kalsiyum, protein, B ve E vitaminleri vardır. Fındık ağustos ayında toplanır; 30-35 cm kalınlığında serilerek kurutulur. Kusursuz, orta ya da iri fındıklar çiğ ya da kavrulmuş fındık içi halinde çerez olarak yenir, şekerlemecilikte, pastacılıkta kullanılır, çikolatalara konur, vb. Kusurlu ve bozuk fındıklardan yağ çıkarılır. Fındık yağı eczacılıkta ve parfümeri sanayisinde kullanılır. Toz haline getirilip balla karıştırıldıktan sonra elde edilen macun öteden beri kuvvet verici ve cinsel gücü artırıcı olarak kullanılır.
Türkiye'de fındık üretimi yıldan yıla dalgalanma gösterir. Genellikle çok ürün alınan bir yılı, az ürün alınan bir yıl izler. En çok fındık üretimi yapılan iller Ordu (103 000 t), Giresun (78 000 t), Trabzon (52 000 t), Bolu (50 000 t) ve Samsun'dur (36 500 t). Ortalama yıllık üretim 400 000 t dolayındadır. Üretimin % 30-50 kadarı ihraç edilir.

FINDIK ya da **FINDIKLI** a. Nümism. Ahmet III döneminde (1703-1730) bastırılan bir tür altın sikke. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Fındık rubiyesi,* fındık altınının dörtte biri değerinde altın sikke.
—ANSİKL. Kenarlarındaki yuvarlak süsler fındığa benzetilerek bu adla anılan altın sikkelerin Ahmet III döneminde bastırılanları 23 ayarında, 330 akçe değerindeydi. Cedit zer-i İslambol altını Mısır'da önce zincirli, sonra da fındık ya da fındıklı olarak adlandırıldı. İstanbul'da bunlara Mısır zincirlisi deniyordu. Mahmut I döneminde bir buçuk fındık, çifte fındık, beş fındık gibi sikkeler bastırıldı. Mustafa III zamanında çıkarılan iki ya da üç fındıklara aynalı* deniyordu. Abdülhamit I döneminde fındık rubiyesi kestirildi. Mahmut II'den sonra fındık altın bastırılmadı.

FINDIK, Şırnak'ın Güçlükonak ilçesine bağlı bucak; 9 573 nüf. (1990); 26 köy. Merkezi *Fındık,* 1 752 nüf. (1990).

FINDIK FARESİ a. Pas renkli kalın kürklü, Avrupa ve Batı Asya'daki sık ağaçlı yörelerde yaşayan, gece dolaşan, bitki tohumları ve tomurcuklarla beslenen, oldukça uzun bir kış uykusuna yatan küçük kemirgen. (Bil. a. *Muscardinus avellanarius;* yediuyuklayangiller familyası; boyu [kuyrukla birlikte] 14 cm.)

FINDIK TAVUĞU a. Avrasya'nın ılıman soğuk ormanlarında yaşayan, yerleşik ve hepçil kuş. (Bil. a. *Tetrastes bonasia;* ormantavuğugiller familyası.) [Eşanl. DAĞ TAVUĞU].
—ANSİKL. Halk arasında *Çil* adıyla da bilinen fındık tavuğu, ormana yayılması ve beden renginin çevre renklere (sırtı gri renkli, karnı kahverenkli lekeli beyaz) uyumuyla, fark edilmesi son derece güç bir hayvandır. Toprak üstünde yuva yapar, ama günün kalan zamanını ağaçlarda geçirir, çeşitli bitkiler ve bazı böceklerle beslenir. En sert kışlara bile dayanır, göç etmez.

FINDIKÇI a. **1.** Fındık yetiştiren ya da satan kimse.
◆ sıf. ve a. *Tkz.* Cilveli, oynak kadın için kullanılır.

Fındıkçı, Trakya yöresinde, özellikle Silivri ve çevresinde kadın erkek birlikte oynanan karşılama türü bir halk oyunu.

FINDIKÇILIK a. **1.** Fındık yetiştirme ya da satma işi. **—2.** *Tkz.* Cilveli, oynak olma durumu.

FINDIKİ sıf. Fındık kabuğu renginde olan şey için kullanılır.
◆a. **1.** Fındıki renk. **—2.** Tar. Osmanlı İmparatorluğu'nda kenar süsleri fındığa benzediği için bu adla anılan altın; fındık altını.

FINDIKKIRAN a. Fındık, ceviz gibi kabuklu yemişlerin kabuğunu kırmaya yarayan iki kollu araç.

Fındıkkıran *(Şçelkunçik),* 2 perdelik, 3 tablolu bale. Müziğini Çaykovskiy; librettosunu Hoffmann'ın bir masalının fransızca versiyonu olan *le Casse-Noisette et le Roi des souris*'den (Fındıkkıran ve fareler kralı) [*Sérapion kardeşlerin masalları*'nın özeti] yararlanarak Marius Petipa; koregrafisini Lev İvanoviç İvanov; dekorlarını M. J. Boçarov ve K. M. İvanov; kostümlerini İ. Vsevolojskiy ve Ponomarev hazırladı. İlk kez 1892'de Petersburg'da Mariynskiy tiyatrosu'nda sahnelendi. Başlıca rolleri Antonietta Dell'Era (Şeker perisi), Pavel Gerdt (Prens), Nikolay Legat (Fındıkkıran) yorumladılar.
Noel arifesi kuçük Clara'ya oyuncak bir Fındıkkıran armağan edilir. Gece olunca oyuncaklar canlanır. Düşmanı fare kralının saldırısına uğrayan Fındıkkıran, Clara tarafından kurtarılır. Buna karşılık Fındıkkıran da küçük kızı şekerler ülkesine götürür. Çok sevilen bu bale, tüm hıristiyan dünyasında, geleneksel bir Noel gösterisi oldu. Birçok versiyonu yapıldı: V. Vainonen (1934), f. Ashton (1952), G. Balanchine (1954), M. Rayne (1965), J. Cranko (1966), İ. Grigoroviç (1966), R. Nureyev (1967), M. Barışnikov (1976).
Yapıt Türkiye'de ilk kez 1968/69'da, Ankara Devlet opera ve balesi tarafından - Ninette De Valois'nın koregrafisiyle- sahnelendi.

FINDIKKURDU a. **1.** Zool. *Balaninus* (ya da *Curculio*) *nucum*'un larvası. (Fındıkkurdu adıyla anılmakla birlikte, bu lar-

fındık faresi
(Muscardinus avellanarius)

dişi fındık tavuğu

erkek fındık tavuğu (uçarken)

erkek fındık tavuğu

va yalnızca fındığın değil meşe palamudunun da içinde bulunur; larva sonbaharda olgunlaşarak toprak altında, 25 cm kadar derinlikte yaşamaya başlar; ilkbaharda önce krizalite dönüşür, sonra uçar. Hortumluböcekgiller familyası.) **—2.** *Fındıkkurdu gibi*, ufak tefek, tombul, canlı ve hareketli kadın için kullanılır.

FINDIKLI sıf. Fındığı olan, içinde fındık bulunan: *Fındıklı çikolata.*

FINDIKLI → FINDIK.

FINDIKLI, İstanbul'da Boğaziçi'nin Avrupa yakasında semt; Salıpazarı ile Kabataş arasındadır. Osmanlı döneminde bir ticaret merkezi olan Fındıklı, Emnâbâd* sarayı'nın yapımından sonra (XVIII. yy. başı) önem kazandı. XIX. yy.'da kıyısı yalılarla donandı ve dönemin önde gelenleri burada cami, mescit, okul ve hamam yaptırdı. Emnâbâd sarayı'nın yerine kurulan Adile Sultan ve Cemile Sultan sarayları günümüzde Mimar Sinan üniversitesi'dir. Semtin en önemli tarihsel yapısı Mollaçelebi (Fındıklı) camisi'dir (1589/1590).

FINDIKLI, Doğu Karadeniz bölümünde Rize iline bağlı ilçe; 16 129 nüf. (1990); 18 köy. Merkezi, Rize'nin 63 km doğusunda, sahilde *Fındıklı* (esk. Viçe), 7 022 nüf. (1990). Çay üretimi.

FINDIKLI, Trabzon'un Arsin ilçesi merkez bucağında belde; 2 901 nüf. (1990).

FINDIKLIK a. Fındık ağaçlarının çokça bulunduğu yer; fındık bahçesi.

FINDIKMİDYESİ a. Yumş. bil. *Nucula* cinsinden ikiçenetli yumuşakçaların genel adı. (Fındıkmidyesigiller familyası.)

FINDIKMİDYESİGİLLER a. İlkel yapıda ikiçenetli yumuşakça familyası. (Fındıkmidyesigillerin ayakları disk biçimindedir; bisüsleri yoktur; sifonlu ya da sifonsuz mantoları açık, solungaç keseleri küçüktür; uzun bir eklentileri büyük dudaksı dokunaçları vardır; çenetlerdeki iki yaklaştırıcı kas oldukça küçük kavkının kapanmasını sağlar; kavkıyı oluşturan parçaların birleşme yerinde birçok diş bulunur.

FINDIKOĞLU (Ziyaettin Fahri), türk toplumbilimci (Tortum, Erzurum, 1902 - İstanbul 1974). Posta telgraf yüksek okulu'nu (1922), İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi felsefe bölümü'nü bitirdi (1925). Çeşitli liselerde öğretmenlik yaptı. Halk bilgisi derneği'ni kurarak folklor araştırmalarına ön ayak oldu (1927). Fransa'ya gitti (1929) ve Strasbourg Üniversitesi'nde "Ziya Gökalp ve aile hukuku" konulu doktora tezini hazırladı. Yurda döndükten sonra (1934) İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi'nde toplumbilim dersleri verdi, profesör oldu (1942). İktisat fakültesi dekanlığı (1947-1949), İktisat ve içtimaiyat enstitüsü ve Gazetecilik enstitüsü müdürlüğü görevinde bulundu. İstanbul Muallimler cemiyeti ve Türkiye Muallimler birliği'nin kuruluşlarında ön ayak oldu. Ordinaryüs profesörlüğe yükseldi (1958). Sağlık nedenleriyle fakültedeki derslerine ve çalışmalarına son verdi (1971), emekliye ayrıldı (1973).

Durkheim ve Ziya Gökalp'in düşüncelerinden etkilenen Fındıkoğlu, Türkiye için özel ve toplumsal mülkiyeti uzlaştıran bir sosyo-ekonomik modelin gerekliliğini savundu. Toplumsal gelişme için sosyal siyaset ve kooperatifçiliğin geliştirilip yaygınlaştırılması üzerinde durdu. Bu amaçla İş ve düşünce (1934-1970) dergisini çıkardı. Başlıca yapıtları: *Ziya Gökalp et sa sociologie* (1936); *Fransız ihtilali ve Tanzimat* (1940); *İçtimaiyata giriş* (1940); *İbn Haldun ve felsefesi* (1941); *Ahlak tarihi I, II* (1943-1946); *Türkiye'de iktisat tedrisatı tarihçesi ve İktasat fakültesi teşkilatı* (1946); *Ziya Gökalp* (1953); *İçtimaiyat* (1958); *Hukuk sosyolojisi* (1958); *Metodoloji nazariyeleri* (1961); *Le Play mektebi ve Prens Sabahattin* (1962); *İktisat sosyolojisi bakımından sosyalizm* (1965); *Türk aile hukukunda sosyal değişmeler* (1966); *Kooperasyon sosyolojisi* [Nazari ve tatbiki kooperatifçilik denemesi] (1967); *Doğu kalkınması ve Erzurum şehirleşmesi ile ilgili sosyolojik meseleler* (1970); *İçtimaiyat dersleri* [Sosyoloji doktrin ve kolları] (1971).

FINGFING ya da **FONG-FONG,** Çin'de Hıbei'nin güneyinde taşkömür yatağı.

FINGMAN ya da **FENGMAN,** Çin'de (Cilin) yer, Songhua Ciang'ın kıyısında, Cilin'in yukarı kesiminde. Hidroelektrik düzenleme.

FING MINGLONG ya da **FENG MENGLONG,** çinli yayımcı ve yazar (Sucou 1574 - 1645). Halk dilinde yazılmış *"Sanyen"* ya da *Cingu Çiguan* (Eski ve yeni olağandışı öyküler) adlı öyküleri derleyerek kitaplaştırdı; bu öykülerden bazıları batı dillerine çevrilen ilk yapıtlar arasında yer aldı.

FINGŞAN ya da **FENGŞHAN,** Tayvan'da kent, Gaoşiong'un güneydoğusunda; 285 853 nüf (1990).

FINHI ya da **FENNE,** Kuzey Çin'de ırmak, Şanşi platosunun aşar, Taiyüen'i geçer ve Laotongguan dirseğinden az önce Huang Hı'ya kavuşur; 550 km.

FIR be. "Bir kimseye hoş görünmek ya da yardım etmek için aşırı çaba göstermek" anlamında kullanılan *(birinin etrafında) fır dönmek* deyiminde geçer.

FIR (ing. Flight Information Region'ın kısaltması), uluslararası uçuş güvenliğini sağlamak üzere oluşturulan hat.Uluslararası sivil havacılık örgütü, sivil ve askeri uçakların uçuş güvenliğini sağlamak üzere "uçuş bilgi bölgeleri*" saptadı. Bu bölgeye giren uçaklar, bölgeden sorumlu merkeze bilgi vermekle; buna karşı denetim merkezinin bağlı olduğu ülkede bir kaza ya da tehlike durumunda, yardım sağlamakla yükümlüdür. Ege denizi üzerinde FIR hattı denetimi mayıs 1950'de Yunanistan'a bırakıldı. Türkiye, Kıbrıs barış harekâtı'yla birlikte Ege FIR hattı'nın doğusunu denetimi altına aldı. Yunanistan da Ege üzerindeki bütün uçuş koridorlarını kapattı. Bu konudaki anlaşmazlığın çözülmesi için temmuz 1975'te Türkiye ile Yunanistan arasında görüşmeler başladı. Paris'te bir ön anlaşma yapıldı (10 kasım 1976). 1979'da NATO başkomutanı General Rogers'ın hazırladığı plan iki tarafça da benimsendi. Şubat 1980'de Türkiye'nin ve ardından Yunanistan'ın yaptığı açıklamalarla notamlar karşılıklı olarak kaldırıldı ve Ege hava sahası yeniden sivil trafiğe açıldı. Bu anlaşma aynı zamanda Yunanistan'ın 20 ekim 1980'de NATO'nun askeri kanadına dönmesini sağlayan bir adım oldu.

FIR FIR → FIRIL FIRIL.

FIRAK çoğl. a. (ar. *fırka*'nın çoğl. *fırak*). *Esk.* **1.** Askeri birlikler, tümenler. **—2.** Partiler. **—3.** Dindeki mezhep ayrımları.
—İsl. *Fırak-ı dâlle*, ehl-i sünnet ve'l-cemaat dışında kalan itikadi mezhepler. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Kelam biliminde bu mezheplere *ehli bid'at* (dinde yeni şeyler uyduranlar), *ehli hava* (dini kişisel isteklerine göre yorumlayanlar), *ehli dalâl* (sapkınlar) gibi başka adlar da verilir ve çeşitli mezheplerin bu adlarla birbirlerini suçladıkları da olur. Hz. Muhammet bir hadisinde yahudi ve hıristiyanların 71 ya da 72 fırkaya ayrılacağını, müslümanların ise 73 fırkaya bölüneceğini, bunlardan yalnızca birinin kurtuluşa ereceğini (fırkai nâciye), kalan 72 fırkanın (fırakı dâlle) cehennemlik olacağını belirtir. Ehli sünnet (fırkai nâciye) dışındaki 72 fırkanın ana mezheplere dağılımı, ehli sünnet hadisçilerine göre şöyledir: mutezile (20), şia (20), harici (22) neccariye (3), mürcie (5), müşebbihe (1), cebriye (1).

FIRAKTI a. *Yörs.* Bağ, bahçe ve tarla kenarlarında yapılan parmaklık ya da sırık çiti.

Fıraktin kabartması, Kayseri'nin Develi ilçesi merkez bucağına bağlı Gümüşören (esk. Fıraktin) köyü yakınında kaya kabartması (İ.Ö. XIII. yy. ilk yarısı). Hattuşili III ile karısı Puduhepa'yı dinsel bir törende birlikte göstermesi açısından önemlidir. İki bölümden oluşan anıttaki kişilerin kimlikleri üzerlerindeki yazıtlardan anlaşılmaktadır. Soldaki sahnede Hattuşili III ve Fırtına tanrısı, sağdaki sahnedeyse kraliçe Puduhepa işlenmiştir.

FIRAT, ar. **el-Furat,** Batı Asya'da ırmak, Türkiye'nin ve Suriye'nin doğu bölümlerini akaçlar, Irak'ı aşar ve Şattülarap'ı oluşturarak Basra körfezine dökülür; 2 780 km. Türkiye'deki akaçlama alanı 100 915 km^2. Sınırımıza yakın Belkısköy istasyonu'ndaki ölçümlere göre ortalama debisi saniyede 909 m^3; ölçülen en yüksek debisi 5 374 m^3/sn, en az debisi 113 m^3/sn. Kar ve yağmur suları ile beslendiğinden debisi ilkbaharda en yüksek, yaz sonunda en düşük düzeydedir. Sulama ve hidroelektrik üretimi bakımlarından büyük önemi vardır (Keban barajı, Aşağı Fırat projesi) [→ GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ].

Fırat'ın iki ana kolu yüksek platolardan doğar: Erzurum yakınında doğan batıdaki kolu Karasu (971 km), Erzurum ovasını aşar; doğudaki kolu Murat (1 263 km) Van gölünün kuzeyinde, Ağrı dağının batı kolunun yamaçlarında ortaya çıkar. İki kol Elazığ'ın K.-B.'sında birleşerek asıl Fırat'ı oluşturur; Güney-doğu Toroslar'ın batı ucunu dar boğazlar içinde aşan Fırat, Birecik'te Suriye düzlüğüne ulaşır. Fırat, burada, Akdeniz'e 160 km uzaklıktadır, ama dönüş yaparak bir dizi çöküntüden geçer, G.'e ve G.-D.'ya yönelir; Deyrizor'u aştıktan sonra en büyük kolu Habur'u soldan alarak Irak'a girer

Suriye platosunu engebelendiren sıradağların geçitlerini aşarken bazen daralan vadi, daha sonra kireçtaşlı diklikler arasında giderek genişler. Aşağı çığır al-

Büyük Larousse

Fıraktin kabartması
Develi-Kayseri

çak ovalarda akar. Fırat, burada, birçok kola ayrılarak bataklık göllere dökülür; daha sonra, Dicle ile birleşerek Basra'nın yukarı kesiminde Şattülarap'ı oluşturur.

Kış yağmurlarının etkisiyle Fırat'ın suları nisan ayına kadar düzenli olarak yükselir ve karların erimesi bazı yıllarda yıkımlara yol açan taşkınlara neden olur; daha sonra sular ekim ayına kadar alçalır. Yağmurlar Deyrizor'dan başlayarak ırmağın debisini yıl boyunca düzenli olarak sürdürmeye yetmediğinden ırmak cılızlaşır: Habur'dan sonra, 1 200 km'lik akışı boyunca hiçbir kol almadığından, buharlaşma, sızma ve sulama nedeniyle debisi üçte iki oranında azalır (Dicle ile birleştiği yerde yıllık ortalama debisi yalnızca 850 m^3/sn'dir). Irmaktan su alan göller, geniş yüzeylerinde buharlaşmanın artması nedeniyle aldıkları suyun ancak bir bölümünü geri verirler; böylece doğal bir sarnıca dönüşen göller, bazı yerlerde, taşkınları önlemek ve sulamada yararlanmak amacıyla düzenlenmişlerdir. Fırat barajlarla donanmıştır; bunlardan en önemlisi, birçok sürekli sulama kanalıyla, gene sulamada yararlanılan birçok pompalama merkezini besleyen Suriye topraklarındaki Tabka*'dır. Fırat'ın çığrında da insanlar büyük değişiklikler yapmışlardır (bu konudaki ilk çalışmalar İ.Ö. III. binyıllarına dayanır); ne var ki göçebe halkların, özellikle de Moğollar'ın istilaları bu tesislerin yok olmasına neden olmuştur. Günümüzde, develerine ve koyunlarına otlak arayan çöl Bedeviler'i yaz mevsiminde Fırat'a yaklaşmaktadır. Hatta birçok kabile ırmak boyunca yerleşmiştir. Fırat kıyılarındaki pazar yerleri (Rakka, Deyrizor, Ebu Kemal, Ana, Hit, Ramadi, Necef), Fırat'ı aşmanın oldukça kolay olduğu yerlerde kurulmuştur; bu pazar yerleri uzun süre kervanların, bugünse Şam-Halep yönünde çölü aşan kamyonların izledikleri yolların başlangıç noktasıdır. Fırat kıyıları, tarih boyunca kent kurmaya elverişli yerler olmuş ve burada birçok kent birbiri ardı sıra kurulmuştur.

—Tar. Fırat, Mezopotamya tarihinde önemli bir rol oynadı. Binlerce yıl süresince Fırat vadisi, Aşağı Mezopotamya'yı Anadolu'ya ve Suriye'ye bağlayan gemilerin ve kervanların yolu oldu. III. binyılında kıyılarında önemli Sümer ve Akkad kentleri olan Ur, Eridu, Uruk, Kiş, Babil bulunuyordu. İ.Ö. XVI. yy.'da Mısırlılar, XIV. yy.'da ise Hititler birçok kez Fırat'ı aştılar. IX. yy.'da, Kasitler, daha sonra Asurlular Aşağı Mezopotamya'yı işgal ettiler. İ.Ö. VI. yy.'da, Nabukodonosor II'yle Aşağı Fırat yeniden büyük bir imparatorluğun merkezi oldu. Bozkırı, Doğu'dan Batı'ya doğru aşan yollar, ancak Fırat Romalılar ile Parthlar arasında sınır oluşturduğunda önem kazanabildi (İ.Ö. 63).

FIRAT (Ömer Fehim), türk ormancı (Erzincan 1909). Yüksek orman mektebi'ni bitirdi (1929). Fransa ve Almanya'da da öğrenim gördü. Orman fakültesi orman hasılatı ve iktisadı enstitüsü'nde asistan (1937), doçent (1941), profesör (1945) oldu. İki kez Orman fakültesi dekanlığı (1945-1947, 1952-1954) ve İstanbul Üniversitesi rektörlüğü (1955-1957) yaptı.

FIRAT (Hilmi), türk asker (İstanbul 1919 - Ankara 1990). Deniz harp okulu ve Deniz harp akademisi'ni bitirdi. Donanma'da çeşitli görevlerden sonra NATO Kuzey-doğu Akdeniz kuvvetleri komutanlığı, Kuzey deniz saha komutanlığı, Deniz kuvvetleri kurmay başkanlığı ve Deniz kuvvetleri komutanlığı (1974-1977) yaptı. Oramiral rütbesiyle emekli olduktan sonra cumhurbaşkanı kontenjanından senatör atandı (1978-1980).

Fırat üniversitesi, Elazığ'da yükseköğretim kurumu. Kurulması aşamalı olarak gerçekleşti. Önce Yüksek teknik okulu açıldı (1967). İki yıl sonra bu okul Elazığ Devlet mühendislik ve mimarlık akademisi'ne dönüştü. Üniversitenin çekirdeği niteliğindeki Veteriner fakültesi ise, An-

Michaud

Fırat kıyısındaki Birecik

kara Üniversitesi'ne bağlı olarak öğretime açıldı (7 kasım 1970). Hukuksal yönden 1973'te kurulan Fırat üniversitesi'nin 500 dönümlük bir arazi üzerinde binalarının yapımına başlandı (1975). Veteriner fakültesi üniversiteye bağlandı. 1976'da Fen ve edebiyat fakültesi öğretime geçti. 2809 sayılı yasa uyarınca yeniden düzenlenen (1982-1983). Fırat üniversitesi'nin 5 fakültesi (Tıp, Fen-edebiyat, Teknik eğitim, Mühendislik, Veterinerlik), 3 enstitüsü (Fen bilimleri, Sağlık bilimleri, Sosyal bilimler), 6 yüksekokulu (Su ürünleri, Sağlık hizmetleri, Bingöl meslek, Tunceli meslek, Elazığ meslek, Muş meslek) ve birçok araştırma enstitüsü vardır. Üniversite, diğer bazı üniversitelerle birlikte, yurtdışındaki eğitim kurum ve kuruluşlarıyla bilgi iletişimini sağlayacak olan EARN'a (Avrupa Akademik bilgisayar ağı) bağlıdır.

FIRATLI (Jerfi), türk atlet ve yönetici (İstanbul 1919). Yüksek atlamada 1939-1946 arası 7 defa Türkiye şampiyonu oldu; milli takıma seçildi. 1956 ve 1973 arasında aralıklı olarak 16 yıl Atletizm federasyonu başkanlığı yaptı. Türkiye milli olimpiyat komitesi'nde başkanlık yaptı (1987-1988). Halen aynı komitede başkan yardımcılığı görevini sürdürmektedir.

FIRATLI (Nezih), türk arkeolog ve müzeci (İstanbul 1921 - *ay. y.* 1979). Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi arkeoloji bölümü'nü bitirdi (1944). Anıtkabir (1945), İstanbul Ömerli (1954), Kırklareli Karakoç (1963) tümülüslerinde kazı yaptı. İstanbul Saraçhanebaşı kilise kazısına katıldı (1964-1969). Uşak Selçikler kazısını yönetti ve Sebaste* antik kentini ortaya çıkardı (1966-1978). 1968-1973 arasında İstanbul arkeoloji müzeleri ek yapısının temel kazısı sırasında ortaya çıkan hamam ve öteki kalıntıların kurtarılması çalışmalarını üstlendi. 1978 - 1979'da İstanbul Arkeoloji müzeleri müdürlüğü yaptı. Başlıca kitapları: *İstanbul Arkeoloji müzeleri seçme Bizans eserleri rehberi* (1955); *İznik tarihi ve abideleri hakkında muhtasar rehber* (1959); *Erdek Kyzikos harabeleri rehberi* (1961); *Bozcaada ve İmroz* (1964); *Les steles funeraires de Byzance, Greco-Romaine* (Bizans, Yunan-Roma mezar stelleri, 1964).

FIRÇA a. **1.** Temizlik, bakım işlerinde kullanılan, bir araya getirilerek bir sapa bağlanmış kıllardan ya da madeni liflerden oluşan araç: *Tahta fırçası. Bulaşık fırçası.* **—2.** Tahta ya da metal bir çubuk ucuna bağlanmış hayvan kıllarından ya da bitkisel ya da yapay elyaftan oluşan ve boya, vernik, zamk sürmekte kullanılan araç: *Badana fırçası. Yağlıboya fırçası. Suluboya fırçası.* **—3.** *Ed.* Resim yapma biçimi ve sanatı: *Fırçası iyi bir ressam. Yaşamını fırçasıyla kazanmak.* **—4.** *(Bir kimseye) fırça çekmek*, kendinden alt aşamada olan bir kimseyi sert bir biçimde azarlamak, paylamak (arg.). || *Fırça gibi*, yumuşak olmayan, dik ve sık saç, sakal için kullanılır.

—Arıc. İşçi arıların 2. ve 3. çift bacaklarında, bileklerin birinci boğumunun iç yüzünde yer alan ve çiçektozlarını toplamaya yarayan tüycük dizisi. || *Arıcı fırçası*, kovanlardaki çerçevelerin incelenebilmesi için üzerlerindeki arıları temizlemeye yarayan yumuşak fırça. (Ballıkların alınması sırasında, arılar arıcıyı çok rahatsız eder; bu yüzden arıcı çerçeveleri fırçalayarak arılardan temizler. Buna *fırçalama* denir.)

—Berbl. *Havalı fırça*, bir elektrikli saç kurutma makinesine takılabilen ve saçı kuruturken fırçalamaya yarayan aygıt.

—Elektrotekn. Devingen bir organla sabit bir kontak arasında kayar temasla elektriksel bağlantı sağlayan genellikle sabit, iletken parça. || *Fırça taşıyıcı*, bir makinenin fırçalarını taşıyan ve fırçaları, belli bir baskı uygulayarak devingen yüzeyle temas halinde tutan organ. || *Fırça yıldızı*, kolektörlü bir makinenin fırça taşıyıcılarını zincirleme olarak yer değiştirebilecek biçimde bağlamaya ve görece değişmez konumda tutmaya yarayan organ. (Eşanl. FIRÇA HALKASI.) || *Metalgrafit fırça*, grafit ile bakır ya da bir başka metal tozunun karışımından oluşan fırça. (Bu fırçalar yüksek akım yoğunluklarına dayanır; özellikle halkalarda ve düşük gerilimli üreteçlerin kolektörlerinde kullanılır. Ağırlıkları yüzünden, fırça yaylarının uyguladığı basınç 200-250 gf/cm^2 arasında olması gerekir.)

—Ev. eşy. *Yer fırçası*, ayrıkotundan, telden ya da plastikten yapılmış, yerleri sıvı bir ürünle fırçalamaya yarayan fırça.

—Isıbil. *Kazan fırçası*, kazan borularını temizlemede kullanılan ve ince metal tellerden oluşan burgu biçiminde alet.

—Isıt. havld. *Baca fırçası*, bir sap çevresinde esnek metal levhaların bir araya getirilmesiyle oluşturulan ve bacaların kurumunu temizlemeye yarayan alet.

—Mad. oc. Birbirlerine yaklaşmalarını önlemek için iki tahkimat bağı (örneğin yan direkler ya da sarmalar) arasına yatay olarak yerleştirilen ahşap parça.

—Metalürj. Altın kaplamacıların altın amalgamı sürmede, metal parçaları parlatmada vb. kullandıkları metal alet.

—Res. Hayvansal ya da yapay liflerden oluşan ve bir sapa, genellikle madensel bir bilezikle tutturulan ve yapı boyacılarının kullandığı alet. (Bk. *ansikl.* böl.) || Ressamlar tarafından kullanılan yassı ve genellikle geniş, eşit uzunlukta kılları olan (hayvan kıllarından ya da yapay liflerden) fırça.

—Sil. Bir ateşli silahın namlu içini temizlemeye yarayan, saplı, silindir biçiminde alet.

—Süslem. sant. *Samur fırça*, tezhipçilerin kullandığı ince uçlu, birkaç kıldan oluşan fırça. || *Yaldızcı fırçası*, yaldızcıların kullandığı bir tür tel fırça. (Bununla altın malgaması yayılır, maden artıkları temizlenir.)

—Tekst. *Fırça makinesi*, apreleme sırasında dokumaları fırçalamada kullanılan makine.

—ANSİKL. Marangl. Ağaçişlerinde çeşitli tiplerde fırçalardan yararlanılır. Cilacılıkta rötuş için yuvarlak resim fırçaları, sıcak tutkal sürmede kıl fırçalar, kavela deliklerini tutkallamada, numaraları 8-12 arasında değişen yuvarlak ve sert kıl fırçalar kullanılır.

—Res. Boyacı fırçası, kıllarının daha kalın ve sık olması, biçiminin de genişliği nedeniyle ressam fırçasından farklıdır; ayrıca, boyacı fırçası, uca doğru sivrilmeyip eşit uzunlukta kıllardan yapılmıştır; yapılacak işe göre çok çeşitli boyacı fırçaları vardır: yuvarlak fırçalar, çamaşır yıkamaya mahsus fırçalar, badana fırçaları, kabartma resim boya yapmak için fırçalar, yassı ya da "morina-kuyruğu" fırçalar, radyatör için dirsekli fırçalar, vb.

FIRÇABACAKLIKELEBEKGİLLER a. Böcbil. GÜDÜKBACAKLIKELEBEKGİLLER'in eşanlamlısı.

FIRÇACI a. Fırça yapan ya da satan kimse.

FIRÇACILIK a. Fırça yapım ve satımı.

FIRÇALAMA a. Fırçalamak eylemi.
—Eldivc. İmalat sırasında üzerlerinde biriken tozlardan arındırmak için süet eldivenlere uygulanan işlem. (Fırçalama elle ya da eldivenin dönen iki fırça arasına yerleştirildiği bir makine ile yapılır.)
—Mad. oc. Fırça yerleştirme.
—Tekst. Bir kumaşın havlarını yatırmak eylemi. || Bir kumaşın, bir dranın yüzeyindeki yün uçlarını aynı yöne fırçalamak eylemi.
—Tıp. *Bronş ucu fırçalama*, bronş fibroskopu içine kolaylıkla kaydırılan küçük fırçalar aracılığıyla bronşların uçlarından parça alma yöntemi. (Bu yöntem bronş uçlarından hücre, bakteri mantar ve asalak alma olanağı sağlar. Özellikle kanserlerde ve alışılmamış enfeksiyonlarda zorlu teşhislerin konulmasını sağlar ve ilke olarak da hasta için tehlikesizdir.)

fırdöndüler

FIRÇALAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi fırçalamak*, tozunu almak, temizlemek, parlatmak için fırça ile sürtmek: *Şapkaları fırçalamak. Dişlerini, tırnaklarını fırçalamak. Ayakkabıları fırçalamak.* **—2.** Avc. Sık ve bataklık ormandan geçmek. **—3.** *Arg.* Kendinden alt aşamada olan bir kimseyi paylamak, şiddetle azarlamak.
—Koregr. Bir salon dansçısı sözkonusuysa, düz bir çizgi boyunca hareket edebilmek için, öne ya da arkaya yürürken, ayakları, birbirine tümüyle paralel olarak basıp kaldırmak.
—Mad. oc. Fırça yerleştirmek.
—Seram. Seramik ürünlerinin, bisküvi fırınlamasından sonra, toz ve kirlerini fırçayla temizlemek. || Seramik ürünlerine, daldırma yöntemiyle sırça çektikten sonra, fırçayla yeniden sırçalamak.
—Tekst. Kumaşın üzerindeki nope, iplik, toz vb. parçacıklarını fırçalarla gidermek.

◆ **fırçalanmak** edilg. f. **1.** Fırçalamak işine konu olmak: *Elbiseler fırçalandı, yerine asabilirsin.* **—2.** *Arg.* Kendinden üst aşamada olan bir kimse tarafından şiddetle azarlanmak.

◆ **fırçalatmak** ettirg. f. Fırçalamak işini yaptırmak.

FIRÇALANMAK → FIRÇALAMAK.

FIRÇALATMAK → FIRÇALAMAK.

FIRÇALI sıf. Fırçası olan.
—Graf. *Fırçalı prova*, mürekkepleşmiş tipografik baskı üzerine bir kâğıt koyup, fırçayla sürterek elde edilen prova.

FIRÇALIK a. Boyac. ve Res. İçinde bir tel süzgeç bulunan kesik koni biçiminde, tenekeden yapılmış ve fırçaların temizlenmesine yarayan kap.
—Ev. eşy. Tuvalet temizleme fırçasının konduğu kap.

fırıldak

FIRÇAMSI sıf. Anat. İnce bir atardamarın devamı olan ve fırça şeklinde görünen kılcal damarlara denir.

FIRDOLAYI be. Bir şeyin çevresini kuşatacak biçimde; çepeçevre: *Örtü, fırdolayı sırma işlenmişti.*

FIRDÖNDÜ a. **1.** Biri döndüğünde ötekinin dönmesini engelleyecek biçimde uç uca getirilmiş ve serbest bir eksenle bağlanmış çift halkadan oluşan düzenek. **—2.** Topaça benzer, çevrilerek oynanan metalden yapılmış altı köşeli bir tür kumar zarı.
—Balıkç. Bir oltayı olta bedenine kolayca bağlamaya yarayan, kendi ekseninde rahatça dönebilen, küçük, madensel parça. (Fırdöndü özellikle etçil balıkların avında kullanılır. Fırdöndünün görevi, yumak halinde sarılmış olta ipi denize salındığında, ipin [dolayısıyla da yemin] sargılara bağlı olarak dönmesini engellemektir.)
—Denizc. Birden çok demir denize atıldığında, dönen tekneyle birlikte demirlerin gamba almaması için tekne zinciri ile demir zinciri arasına yerleştirilen ve bir eksene bağlı iki yarım bakladan oluşan devinimli metal parça.
—İşlem. Puntalar arasında işlenecek parçayı devindiren torna öğesi. (İşlenecek parça üzerine takılmış fırdöndüyü, puntaya yerleştirilen fırdöndü parmağı döndürür.) || *Fırdöndü parmağı*, bir torna ya da taşlama tezgâhının aynasına yerleştirilen ve puntalar arasında işlenecek parçaya takılı fırdöndüyü çeviren tırnak.
—Mak. san. Takım taşıyıcı bir mile, takımın mille birlikte dönmesini sağlamak için yerleştirilen parça.
—Sey. oy. Gölge oyununda tasvirlerin sağa sola hareket etmelerini sağlayan basit düzenek. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Urganc. Özellikle el urgancılığında, kınnap ve ince iplik eğirmede kullanılan döner kancalı alet.

◆ sıf. Belli bir görüşü, düşüncesi olmayan kimse için kullanılır: *O fırdöndü adama asla güvenilmez.*
—ANSİKL. Türk gölge oyununda tasvirler, yatay çubuklarla oynatıldığından tek yönde hareket eder. Geriye dönemediklerinden perdeden geri geri giderek ayrılırlar. Buna çözüm olmak üzere bazı tasvirlere *fırdöndü* adı verilen bir düzenek uygulanır. Bunun için tasvirin sırtındaki ufak bir yuvaya, ucuna tel geçirilmiş bir çubuk yerleştirilir. Bu düzenek yadımıyla tasvir kendi ekseni çevresinde sağa, sola dönebilir.

FIRDÖNDÜLÜ sıf. Fırdöndüsü olan.
—Denizc. *Fırdöndülü bastika*, kurtağızlarına yerleştirilen ve düşey bir eksen çevresinde dönen, kenarları içeri kıvrık silindir. (Kurtağızından geçirilen halatın sürtünmeyle aşınmasını önler ve halatı volta etmede ya da kaçırmada kolaylık sağlar.) || *Fırdöndülü makara*, kendi ekseni çevresinde dönen makara.
—Sey. oy. Sırtına, sağa sola dönmesini sağlamak amacıyla fırıldak denilen düzenek yerleştirilmiş gölge oyunu tasviri. (Ağalık* oyunundaki sakallı çerkez ve ak arap *fırdöndülü*'dür. Topkapı sarayı müzesi'nde birkaç örneği vardır.)
—Teknol. *Fırdöndülü kanca*, bir halka içine, serbestçe dönebilecek biçimde küçük bir çubukla bağlanmış çengel ya da halka.

FIRDÖNME a. Fizs. mekan. *Fırdönme yarıçapı*, bir katı cismin bir doğruya göre eylemsizlik momentinin, toplam kütlesine oranının kare kökü. (Dolayısıyla, bir eksen çevresinde dönen bir katı cismin eylemsizlik momenti, kütlesi aynı olan ve eksenden, fırdönme yarıçapına eşit uzaklıkta bulunan bir maddesel noktanın eylemsizlik momentiyle aynıdır.)

FIRFIR a. Perdelerin, giysilerin kenarlarına dikilen kırmalı ya da büzgülü süs; farbala: *Pembe ipek fırfırlarla süslü, lacivert kadifeden bir çocuk elbisesi.*

FIRFIRİ a. Kırmızıböceğinden elde edilen mora çalan kırmızı renk.

FIRFIRLI sıf. Fırfırı olan: *Fırfırlı etek.*

FIRIL FIRIL ya da **FIR FIR** be. "Dönmek" eyleminin hızlı ve sürekli oluşunu vurgular: *Lambanın çevresinde fırıl fırıl dönen kelebekler. Gözleri fırıl fırıl dönüyor.*

FIRILDAK a. **1.** Rüzgârın esiş yönünü göstermek için bir yapının çatısına takılan, bir mil üzerinde, oynak, çeşitli biçimlerdeki (ok, kuş, bayrak vb.) ince metal levha. **—2.** İnce bir değneğin ucundaki bir eksene tutturulmuş, rüzgârla dönen, kâğıt ya da plastikten yapılmış hafif oyuncak. **—3.** Havalandırmak amacıyla oda ya da mutfak pencerelerine takılan döner kanatlı araç. **—4.** Ocağın ya da sobanın iyi çekmesini sağlamak için, dışarıya takılan ve rüzgârın gidiş yönünde dönerek tütmeyi önleyen özel yapımlı şapka. **—5.** *Halk.* Rüzgârın döndürme gücünden yararlanılarak elektrik enerjisi elde etmeye yarayan araç. **—6.** Dolap, düzen, hile. **—7.** *Fırıldak çevirmek, döndürmek, yapmak*, istediği bir işte amacına ulaşmak için hileli yollar izlemek. || *Fırıldak gibi*, sık sık düşünce, görüş ve tutum değiştiren kimse için kullanılır: *Fırıldak gibidir o, güvenme, bakarsın, akşama söylediklerinden caymış.*
—Bahç. *Su fırıldağı*, ortasından bir boruya takılı karşılıklı yatay iki borudan oluşan ve bunların dik köşeli uçlarından tepki nedeniyle karşıt yönde fışkıran sularla dönme hareketi yapan düzenek. Kendi başına dönerek yağmurlama tarzında bahçe sulamaya yarar.
—El. sant. *Fırıldak tezgâhı*, demircilikte kullanılan bir tür çark.
—Havc. Bazı hafif uçaklarda, göreli rüzgârın yönünü belirleyen ve uçağın savrulduğu ya da düşme tehlikesiyle karşılaştığı anı bildiren aerodinamik düzen. (Hızı düşük uçakları, uçuş kumanda mekanizmasına doğrudan etki yapan bir ya da birkaç fırıldakla kararlılaştırmaya çalışılmıştı.)
—Koregr. Dansçının, yere basan tek bacağı üzerinde, gerekli hızı, kolları, başı ve öbür bacağıyla alarak yaptığı tam tur. (Fırıldaklar, *pointe* üzerinde başladığında *piquées*; ayak yere tam basarken başlayıp *pointe* ya da *demi-pointe* üzerinde yapılırsa relevées adını alır. İçe ya da dışa doğru yapılabilir.) [Eşanl. PİROUETTE.]
—Mim. ve Süslem. sant. *Fırıldak pulları*, profilden gösterilen ve genellikle tespih ya da zeytin silmelerle almaşık, kesintisiz bir bezeme oluşturan, pul biçiminde küçük diskler. (Tespih silmelerden ve fırıldak pullarından oluşan bezeme, klasik üslupta yaygın olarak kullanılmıştır.)

FIRILDAKÇI a. **1.** Fırıldak yapan ve/ya da satan kimse. **—2.** Dolap çeviren, düzenci, hile yapan kimse: *Fırıldakçının biridir, ne yapacağı belli olmaz.*

FIRILDANMAK gçz. f. Bir kimse sözkonusuysa bulunduğu yerde, telaşla dönüp durmak: *Ne fırıldanıp duruyorsun, otursana.*

FIRILDATMAK g. f. *Bir şeyi fırıldatmak*, onu fırıl fırıl çevirmek.

FIRIN a. (lat. *furnus*, fırın'dan). **1.** Isıtmak, pişirmek, kurutmak, kavurmak ya da eritmek için çeşitli maddelere ısı vermeye yarayan aygıt. **—2.** Ekmek, pasta vb. pişirilen ve/ya da satılan yer: *Ekmek fırını. Pasta fırını.* **—3.** Gaz, elektrik ya da mikrodalgayla çalışan ve yemek pişirmeye yarayan, mutfak ocağının ısı tutucu bölümü ya da ısı tutucu bağımsız aygıt. (Bk. *ansikl.* böl. Ev eşy.) **—4.** Fiziksel ya da kimyasal dönüşümünü sağlamak için çeşitli maddeleri ısıtmaya yarayan aygıt: *Yüksekfırın. Alçak fırın. Ark fırını.* (Bk. *ansikl.* böl. Camc. Isıbil. Metalürj. Petrokim.) **—5.** Pi-

pişirmek ya da işlemek için bir fırına bir defada yüklenen parçaların ya da maddelerin tümü. —**6.** *As. say. sıf. + fırın ekmek yemesi lazım,* bir kimsenin bir işteki durumundan söz ederken "yetkinleşmesi, gerekli bilgi ve beceriyi kazanması için çok uzun süre çalışması gerekir" anlamında kullanılır: *Onun usta olması için on fırın ekmek yemesi lazım.* ‖ *Fırın gibi,* çok sıcak. ‖ *Fırın kapağı,* kumarda tüm parasını yitirdiği halde umursamayan, pişkin kimse (arg.). ‖ *Tünel fırın,* düzenli bir ısıtma sağlamak için işlenecek ürünlerin, sıcak gazlara ters yönde yer değiştirdiği fırın.

—Ask. *Askeri fırın,* askeri birlikler için ekmek pişirmeye yarayan fırın.

—Ev. eşy. ve Bes. san. *Çift katlı fırın,* biri daha alçak, iki kattan oluşan ve gaz ya da elektrikle çalışabilen fırın. (Alt kat, güveç, pasta vb. gibi az çok yassı biçimli besinleri pişirmede kullanılır.) ‖ *Katalitik fırın,* pişirme sırasında, yağları çeperlerindeki özel emayeyle yükseltgeyerek, kendi kendini temizleyen gaz ya da elektrik fırını. ‖ *Mikrodalga fırını,* besini pişirmek için bir manyetronun yaydığı yüksek frekanslı (2 450 MHz) elektromanyetik dalgalardan yararlanan fırın. (Bu dalgalar besinin içine işleyip moleküllerin sürtünmesine yol açarak birkaç saniyede pişmesini sağlar.) ‖ *Otomatik fırın,* kullanımdan sonra, 500 °C'ta, yağları yakarak kendi kendini temizleyen elektrik fırını. (Fırının kapağı bir güvenlik sürgüsüyle donatılmıştır.) ‖ *Tava fırın,* bir ocağa konarak ısıtılan ve metal ya da pyrex bir tabanı (ızgara tava, kap) olan, taşınabilir fırın. ‖ *Turbo fırın,* sıcak havayı yatay ya da düşey doğrultuda bir türbinle dağıtarak çok iyi bir ısı dağılımı sağlayıp, koku değişimi doğurmadan birçok besin maddesini aynı anda pişiren gaz ya da elektrik fırını.

—Gün. enerj. *Güneş fırını,* deneysel ya da sınayisel amaçlarla, ateşe dayanıklı bir oda içinde çok yüksek çalışma sıcaklığı (3 800 °C'a kadar) elde etmek için yoğunlaştırılmış Güneş ışıması kullanan sistem. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Karb. kim. *Fırın boşaltıcı,* asıl öğesi bir iticiden oluşan ve koku fırından almada kullanılan aygıt. ‖ *Fırına sürme,* bir yükleyiciyle bir kok fırınını taşkömürü yüküyle besleme. ‖ *Kok fırını,* eni 0,30-0,5 m, derinliği 12-15 m, yüksekliği 4-7 m arasında değişen, ateşe dayanıklı malzemeden yapılmış fırın. (Kısmen koklaşma yan ürünlerinin yakılması sonucu elde edilen ve geniş yan yüzeylerin her iki yanına duvarayak biçiminde yerleştirilmiş baca borularında dolaşan sıcak dumanlarla, fırının çeperleri yaklaşık 1 000 °C'a dek ısıtılır ve böylece kömürün koklaşması sağlanır. Kok fabrikaları, 70-100 fırından oluşan bataryalar biçiminde düzenlenir.)

—Kur. tar. *Fırın mahbesi,* Topkapı sarayı bahçesinde, bostancı fırınının yanında bulunan hapishane. (Saray'da tutuklanan devlet görevlileri buraya kapatılırdı. Yeniçeri ocağı'nın kaldırılmasından sonra yıktırıldı.)

—Marangl. *Kurutma fırını* → KURUTMA (Teknol.).

—Metalürj. *Alçak fırın,* dökme demir ve demir alaşımlarının hazırlanmasında yararlanılan genellikle elektrikli ve alçak gövdeli fırın. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Yüksek fırın* → YÜKSEKFIRIN.

—Şapkac. Delikli sactan ya da çubuklardan yapılmış raflar taşıyan metal dolap. Bu dolabın tabanına yerleştirilmiş bir ısıtıcı, raflara konan şapkaların hızla kurumasını sağlar.

—Teknol. *Fırın ustası,* ateşe dayanıklı toprak yapıların (fırınlar, yüksekfırınlar vb.) yapımında çalışan işçi.

—ANSİKL. Camc. Camı eritmek ve hazırlamak için çeşitli tiplerde fırınlar kullanılır: tank fırını, U alevli fırın, yandan brülörlü fırın, alevli fırın, elektrik fırını, karma fırın, potalı fırın, gerikazanımlı fırın, yenilemeli fırın, yeniden pişirme fırını.

Potalı fırın. Cam, aynı bölümde ısıtılan bir ya da birçok potada hazırlanır ve eritme, arıtma, ısıl koşullandırma işlemleri art arda burada yapılır. Çeşitli potalarda farklı nitelikte cam işlenebilir.

Tank fırını. Cam, genellikle dikdörtgen biçiminde bir tankta sürekli olarak hazırlanır; tankın üstünde düşey ayaklara dayanan ve alev giriş ve çıkış delikleri taşıyan bir kemer yer alır. Kemerin uçları kalkan duvarlarıyla kapatılır. Tank, sıcak camla doldurulur; sıcak cam ısıl akıntılarla tank içinde dolaşarak homojenleşir. Camlaşacak karışım bir uçtan sürekli olarak fırına yüklenir; bu yük erimiş sıcak camın üstünde yüzer ve alevli ya da elektrikli ısıtma donanımıyla eritilir. Böylece hazırlanan cam, koşullandırma ve dağıtım hazneleri ve kanallarıyla biçimlendirme makinelerine doğru akar. Bu fırın tipinde eritme, arıtma ve koşullandırma işlemleri aynı anda yapılır.

Enine brülörlü fırın. Isıtma düzeneği fırının yan çeperlerine yerleştirilen ve camın akış yönüne dik olarak yönlendirilen brülörlerden oluşur. Yanmış gazlar karşı çeperlerde açılmış deliklerden toplanır ve yenileme odalarına gönderilir. Brülörler sağ ve sol yanlarda almaşık olarak çalışır. Çalışmanın bir yandan öbür yana geçişine evirtim denir.

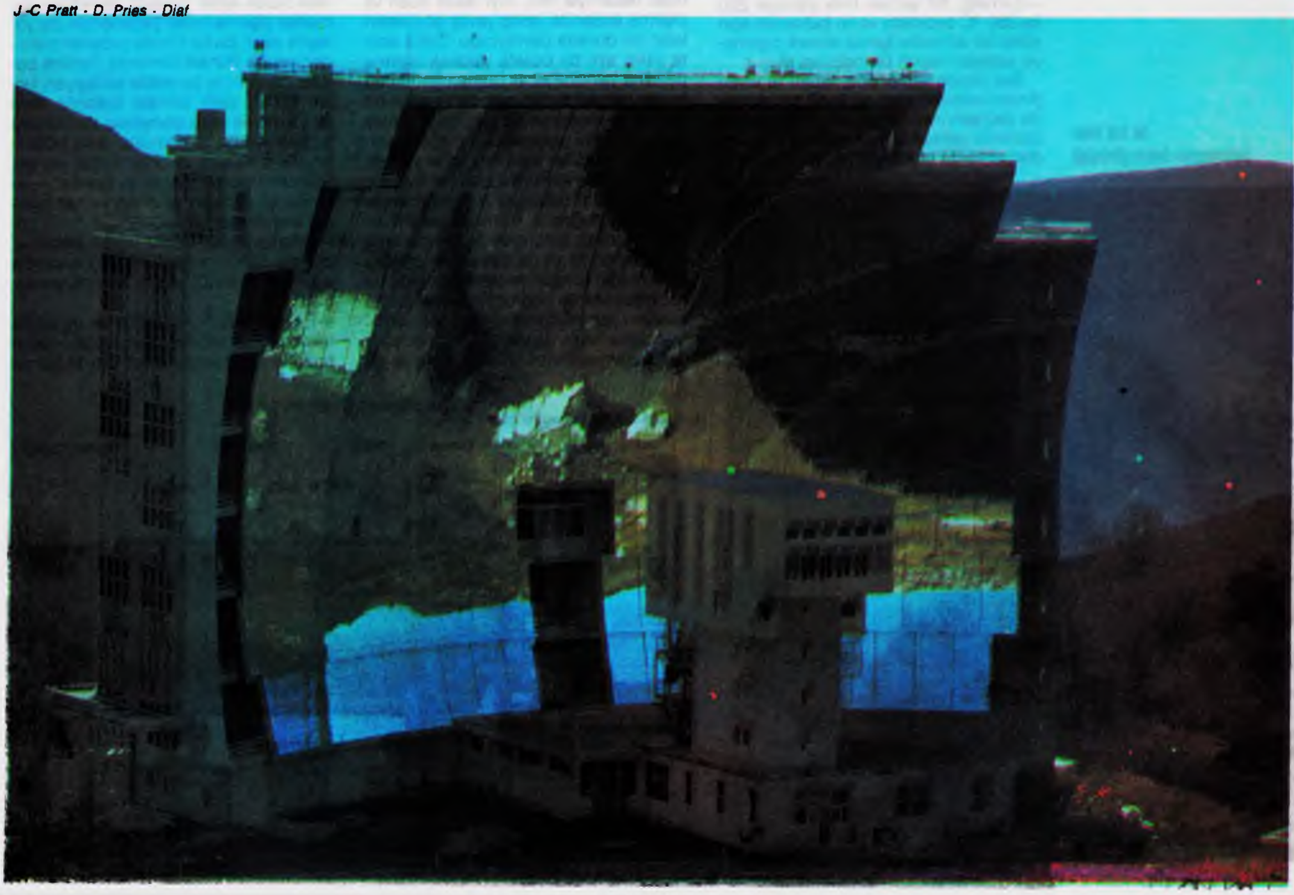
Yandan brülörlü fırın. Brülörler fırının her iki yanında aynı anda çalışarak, birbirine kavuşan ve böylece bütün cam banyosunu örten iki alev kemeri oluşturur. Dumanlar en uçtaki kalkan duvarında yer alan bir delikten boşalır.

U alevli fırın. Alevlerin giriş ve çıkış delikleri aynı kalkan duvarının iki yanında yer alır ve alev at nalı biçiminde gelişerek bütün cam banyosunu örter.

Gerikazanımlı, yinelemeli fırın. Fırınların çoğunda dumanların taşıdığı ısının bir bölümü gerikazanılarak brülörlerin yanma havasına aktarılır; böylece alevlerin sıcaklığı yükseltilir. Bu amaçla ya fırının bir parçasını oluşturan metal toplayıcılara ya da ateşe dayanıklı malzemeden yapılmış odalara başvurulur.

Gerikazanım işleminde, hava ve dumanlar ortak çeperli boru demetleri içinde aynı anda dolaşır. Yinelemede ise ha-

J-C Pratt · D. Pries · Diaf

Ödeillo güneş fırınının büyük sabit parabolik aynası (Fransa, Doğu Pireneler)

Creusot-Loire

Creusot fabrikasında (Fransa) dövülmüş bir parçanın ısıl işlem fırınından çıkışı

va ve dumanlar almaşık olarak iki oda grubundan geçer; gruplardan biri dumanların ısısını toplarken, diğeri bu ısıyı yakma havasına verir. Odalarda dolaşımın evirtimi, dönemsel ve brülörlerin evirtimiyle eşzamanlıdır.

Elektrik fırını. Erimiş cam bir iyon iletkeni olduğundan, alternatif bir elektrik akımı dolaştırılarak, Joule etkisiyle kütle ısıtılabilir. Bunun için, cam banyosuna daldırılan elektrotlara ya da elektrot gruplarına başvurulur. Bu elektrotlar, uygun bir dağılımla, ya düşey olarak fırın tabanına ya da yatay konumda çeperlere yerleştirilir. Bir fırın, elektrikle kısmen ya da tamamen ısıtılabilir.

Karma fırın. Bunlar kısmen alevle, kısmen elektrikle ısıtılır.

Yeniden pişirme fırını. Sabit ya da devingen tabanlı bir ısıl işlem fırınıdır; cam eşya bu fırınlarda 600 °C'ın altında bir ısıl çevrimden geçirilerek iç ve yüzeysel gerilimler azaltılır ya da giderilir.

—Ekmekç. Bir ekmek fırını yaklaşık 250 ile 280 °C sıcaklıkta ve su buharıyla aşırı yüklü bir atmosfer içinde ekmek pişirmeye yarayan kapalı bir odadan oluşur.

İlkel fırında kapalı oda, taban ile tavan (fırının *kubbesi*) arası 40 ile 50 cm arasında değişen oval bir boşluktu. Fırın taban üzerinde yakılan odunla ısıtılıyor, fırın ısındıktan sonra ekmek atmadan önce korlar dışarı çekiliyordu. Isıtmanın kesintili olması nedeniyle fırın, ısıyı depo eden ve pişirme sırasında yavaş yavaş geri veren kalın bir duvarla çevriliyordu. Daha sonra yakıtı ayrı bir ocakta yakarak pişirme odasına yalnızca sıcak duman gönderen fırınlar geliştirildi. Nihayet, daha yakın bir geçmişte, mazot ya da gaz brülörleriyle ısıtma yöntemi yaygınlaştı; fırın ağzına yerleştirilen brülörler alevi fırın içine yöneltiyor ve pişirme sırasında geri çekiliyordu. Dumanın fırın çeperiyle temasına dayanan bu tür doğrudan ısıtmada, yanmanın tam olmaması yüzünden çeperler üzerinde toplanan az ya da çok zararlı artıklarla, ekmeğin kirletilmesi tehlikesi vardı; bu nedenle mazotla doğrudan ısıtmalı bu tip fırınların yapımı günümüzde yasaklandı.

Modern fırınlarda yakıt, pişirme odasından bağımsız bir ocakta yakılır ve ısı pişirme odasına çeşitli yollarla dolaylı ve sürekli olarak iletilir. Havayla seyreltilen dumanlar pişirme odası çeperlerinin dış yüzeyini yalar; bu tür fırında çeperler metalden yapılır. Buharlı fırınlarda *Perkins boruları* denilen ve bir miktar su taşıyan, uçları kapalı, çelik borular kullanılır. Belli uzunlukta iki boru demetinin bir bölümü tabana ve tavana gömülür; öteki bölümleri daha alçakta ve ocak içinde yer alır. Gömülü bölüme ulaşan su buharı ısısını bırakarak yoğuşur ve oluşan su alt bölüme inerek yeniden buharlaşır.

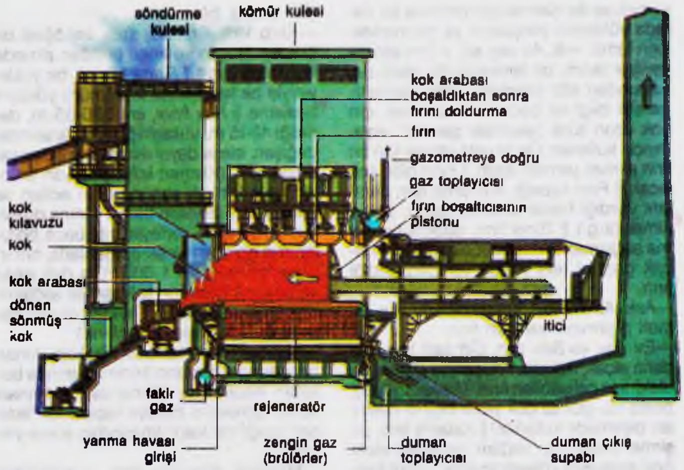
Nihayet sürekli fırınlar vardır: ekmekler pişirme odasının girişi ve çıkışı arasında sürekli devinen taşıyıcılar üzerinde yer değiştirir.

—Ev eşy. *Gaz fırını*, ışımalı bir ızgarayla tavandan ve bir dizi delik taşıyan metal brülörlerle tabandan ısıtılır; kimi fırınlar sı-

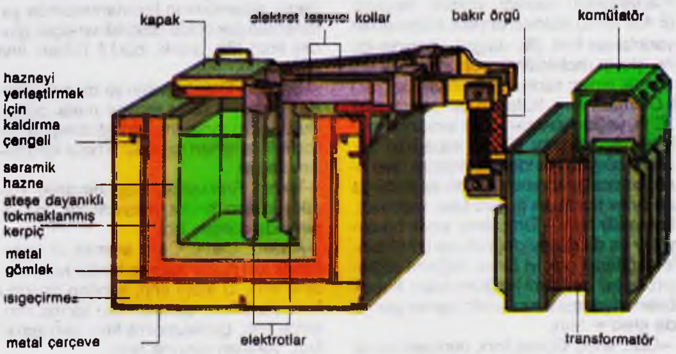
bir kok fırını bataryasının dıştan görünüşü

Delattre-Levivier

kok fırınının çalışması (kesit görünümü)

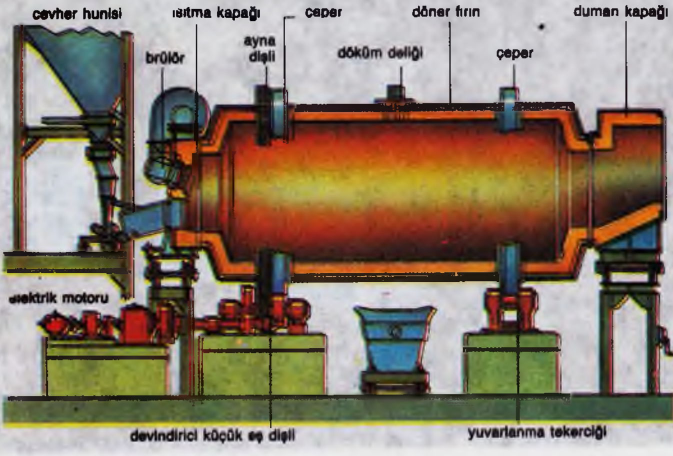

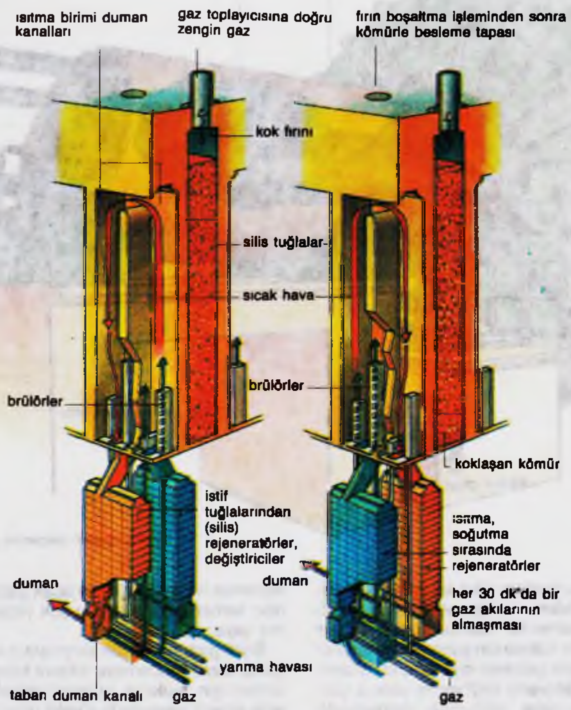
Ripoche belgesine göre

tuz banyolu fırın

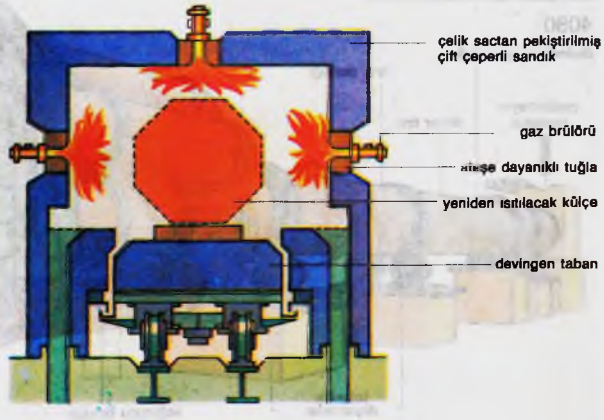
indirgen eritme için döner yansımalı fırın

Humboldt-Wedag belgesine göre

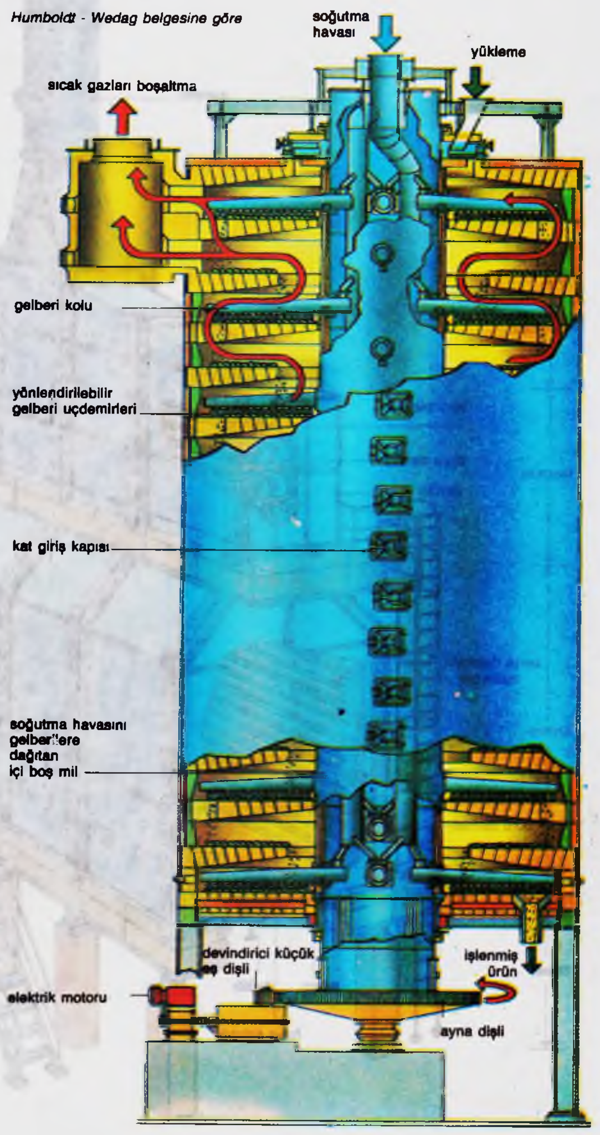

bir kok fırınının ısıtma biriminin çalışması

Heurtey belgesine göre

devingen tabanlı yeniden ısıtma fırını

Humboldt - Wedag belgesine göre

katlı kavurma fırını

ralı brülörlerle donatılır. Gazların dolaşım biçimine göre, fırınlar ikiye ayrılır: dolaylı ısıtmalı fırınlarda ısı iletimi ışımayla sağlanır; doğrudan ısıtmalı fırınlarda ise yanma ürünleri aygıt içinden geçer; kimi fırınlarda, her iki ısıtma türü birlikte kullanılır.

Elektrik fırını hem ısı tutma, hem de sızdırmazlık özelliği taşır, yanma ürünleri yoktur; tavanda boru biçiminde açık öğeler ya da açık bir rezistans, tabanda sac ya da dökme demirden yapılmış bir levha kullanılarak taşınım yoluyla ısıtılır.

Mikrodalga fırını sanayide tarım ürünlerini ağartmada ve su gidermede kullanılır; konutlarda ise dondurulmuş besinleri yakmadan ve kızartmadan ısıtmaya yarar; dolayısıyla günümüzde, bu fırın türü, çoğunlukla klasik fırınla birleştirilmektedir.

80'lerin başında fırınların otomatikleşmesi, çalışma düzeyinde olduğu kadar bakım düzeyinde de çok ilerledi: programlayıcı, seçilen zamana göre fırını çalıştırır ve durdurur, sıcaklığı ise bir termostat ayarlar; zamanlayıcı, sadece pişmeyi durdurur. Bu düzeneklerle elektrik fırınları ve birkaç tür gaz fırını donatılır; öte yandan bu gaz fırınlarında alevin sönmesi halinde gaz gelişini kesen bir güvenlik sistemi de yer alır. Bu tür fırınların birçoğu, kendi kendini temizler.

Fırınların kullanımını kolaylaştıran düzenlemeler arasında şunlar sayılabilir: döner şiş düzeneği; iç aydınlatma, lombozlu kapak; klasik ayar düğmelerinin yerini alan sayısal tuşlar.

■—Gün. enerj. *Güneş fırını*. Güneş ışımasına tutulan soğurucu bir cismin sıcaklığı, ışıma yoğunlaştıkça daha yüksek değerlere ulaşır. Böylece elde edilen ısı iki

Bk. resim sayfa 4077

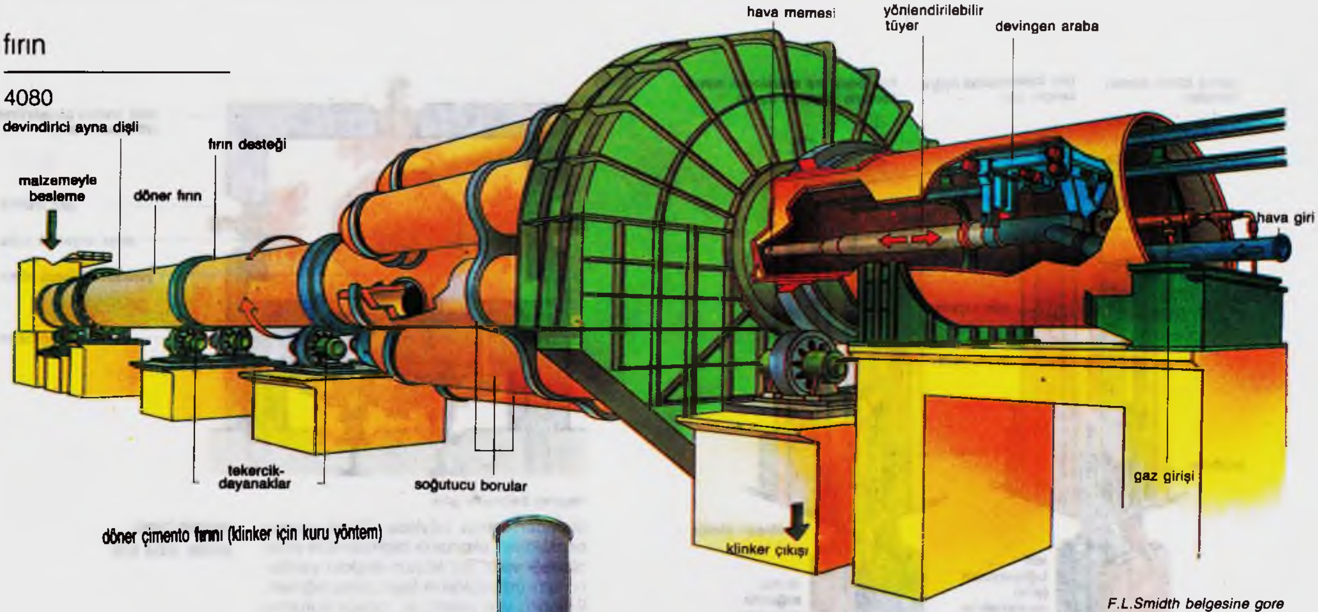
biçimde kullanılabilir. Her şeyden önce termodinamik bir çevrimle işe ya da elektriğe dönüştürülebilir. Öte yandan deneysel ya da sanayisel amaçlarla kimi fiziksel kimya süreçlerini geliştirmede doğrudan doğruya tüketilebilir. İşte bu ikinci halde bir optik yoğunlaştırıcının odağına yerleştirilmiş ateşe dayanıklı bir odadan oluşan Güneş fırınına başvurulur. Güneş santrallarında sıcaklığın 1 000 °C'ı geçmemesi gerekir; çünkü bu sıcaklığa dayanacak kazan ve ısıl makinelerin (buhar ya da gaz türbini) yapımında güçlüklerle karşılaşılmaktadır. Buna karşılık Güneş fırınlarında ateşe dayanıklı oda içinde sınırlandırılan sıcaklık çok daha yüksek olabilir (Odeillo fırınında 3 800 °C); bu düzeye çok yüksek bir yoğunlaştırmayla (Odeillo fırınında odak noktasının merkezinde 20 000'den yüksek) ulaşılabilir.

Kurulmuş Güneş fırınları arasında şunları sayabiliriz: Fransa'da Mont-Louis'de (Doğu Pireneler) kurulan 50 kW gücündeki ilk Güneş fırını 1952'de hizmete girdi; 1 000 kW ısıl gücündeki büyük Odeillo fırını (Doğu Pireneler) 1968'de kuruldu. Fransa dışında en güçlü fırın 400 kW'lık ısıl gücüyle Atlanta (ABD) fırınıdır. Öte yandan 80'li yılların büyük "kule tipi" santrallarının da, Güneş fırını işlevi görebileceğini belirtmek gerekir. Kule tipi santralda olduğu gibi Odeillo fırınında da Güneş ışınlarını bir merkez birimine doğru yansıtan bir dizi helyostat (yönlendirilebilir 63 ayna) bulunur. Ama bu birim bir kule değildir, ışımaları fırın üzerinde odaklayan büyük, sabit bir parabolik aynadır (54 x 40 m). Dolayısıyla "çift yansıtmalı" bir sistem sözkonusudur. Güneş fırınlarının uygulama alanları şunlardır: ateşe dayanıklı seramik ve oksit yapımı; yüksek sıcaklıkta cevher işleme; yüksek ısı akısı altında metalürji; ısıl darbelere karşı dayanım araştırmaları.

—Isıbil. Fırınlar elde edilecek sonuca (kurutma, eritme, ısıl işlemler, pişirme, kavurma, çeşitli kimyasal tepkimeler), ısı kaynağına, ısıtma biçimine, ısıtılacak gereçlerin yakıta göre konumuna, alevli ya da dumanlı olmalarına, biçimlerine vb. göre sınıflandırılır.

Isı kaynağı olarak uzun süre yalnızca *katı yakıtlar* (odun, odun kömürü, taşkömürü, kok) kullanıldı; bu yakıtları aktarmada ve yanmalarını ayarlamada karşılaşılan güçlükler yüzünden, bunların yerine birçok alanda ve gittikçe artan şekilde *akışkan yakıtlara* (sıvı ya da gaz) başvurulmaya başlandı; akışkan yakıtlar, doğal olduğu (mineral yağlar, doğal gazlar) kadar doğal yakıtları işleme, özellikle katı yakıtları damıtma ve gazlaştırma (şehir gazı, kok gazı, bireşim gazı) yöntemleriyle de elde edilebilir. Gaz yakıtlar, yanmış gazların ısısını geri kazanarak gazı ve havayı önceden ısıtma, böylece yüksek yanma sıcaklıklarını ekonomik biçimde elde etme olanağı verir. *Toz kömür* akışkan yakıtların kimi üstünlüklerini taşımasına rağmen, kullanım yeri yakınında, büyük kurutma ve öğütme tesisleri gerektirir. Öte yandan *elektrik* gittikçe daha çok kullanılan bir enerji kaynağı olmuştur; nihayet *Güneş enerjisinden* (Güneş fırınları) yararlanılmaya başlamıştır.

En basit katı yakıtlı fırınlarda, işlenecek malzeme yakıtla karıştırılarak fırına yüklenir. *Gövdeli fırınlar* örnek olarak gösteri-

döner çimento fırını (klinker için kuru yöntem)

F.L.Smidth belgesine gore

lebilir: bu fırınlara *ağız* adı verilen üst bölümden kömür ve işlenecek malzeme almaşık katmanlar halinde doldurulur; ardışık yakıt katmanları yanarak istenen dönüşüm için gereken ısıyı verir; bu düzenleme ısı alışverişi sağlıyor ve yanma gazları tepkimeye katılıyorsa, malzemenin kimyasal olarak işlenmesine elverişlidir; ayrıca karbonmonoksidi demir cevherini indirgemede kullanan yüksekfırınlarda, kupol ve kireç fırınlarında da aynı düzen sözkonusudur.

Yakıtı işlenecek malzemeden ayırmak gerekiyorsa, fırın iki farklı bölüm içerir: *ocak* ve *tepkime odası*. Tepkime odası genellikle kemerlidir ve işlenecek malzeme ateşe dayanıklı bir *taban* üzerine yerleştirilir; kemerin biçimi, sıcak gazları çıkış deliğine yöneltecek şekilde tasarlanmıştır.

Yansımalı fırınlar'da alev ve sıcak gazla ısıtılan kemer tabana doğru çok yeğin ışıma yayar.

Sıcak gazların, küçük parçalara ayrılmış ya da tozsu malzemeye etkisini kolaylaştırmak için tepkime odasına genellikle, eğik ekseni çevresinde sürekli dönen bir silindir biçimi verilir; *döner fırınlar* bu türdendir, özellikle alçı ya da çimento üretimi ve tozsu malzemeleri kurutmada kullanılır. *Tünel fırınlar*'da düzenli bir ısıtma sağlamak için (tuğla fabrikalarının fırınları, cam ve metal bantları tavlama fırınları), kurutulacak ürün ile yanma gazları birbirine ters yönde yer değiştirir. *Hareketli fırın* metalürjide yaygın olarak ısıtma amacıyla kullanılır; işlenecek ürün katmanı, mekanik bir itici etkisiyle ilerler ve ilerlediği oranda yavaş yavaş ısınır. Akışkan yakıt kullanan fırınlarda da tepkime odası aynı konumda yerleştirilir; ama öteki gibi ayrı bir yanma odası gerektirmez. Malzemelerin alev ya da yanma gazlarıyla temas etmesi istenmiyorsa *kapalı kaplı fırınlara* başvurulur; kap olarak karnilerden, fırın gövdelerinden (kok fırınları), haznelerden (çinko ya da cıva metalürjisi, bronz ve alüminyum dökümcülüğü), muflalardan ya da çeşitli türde sandıklardan yararlanılır.

Gerçek *elektrik fırınları* dört türe ayrılır:

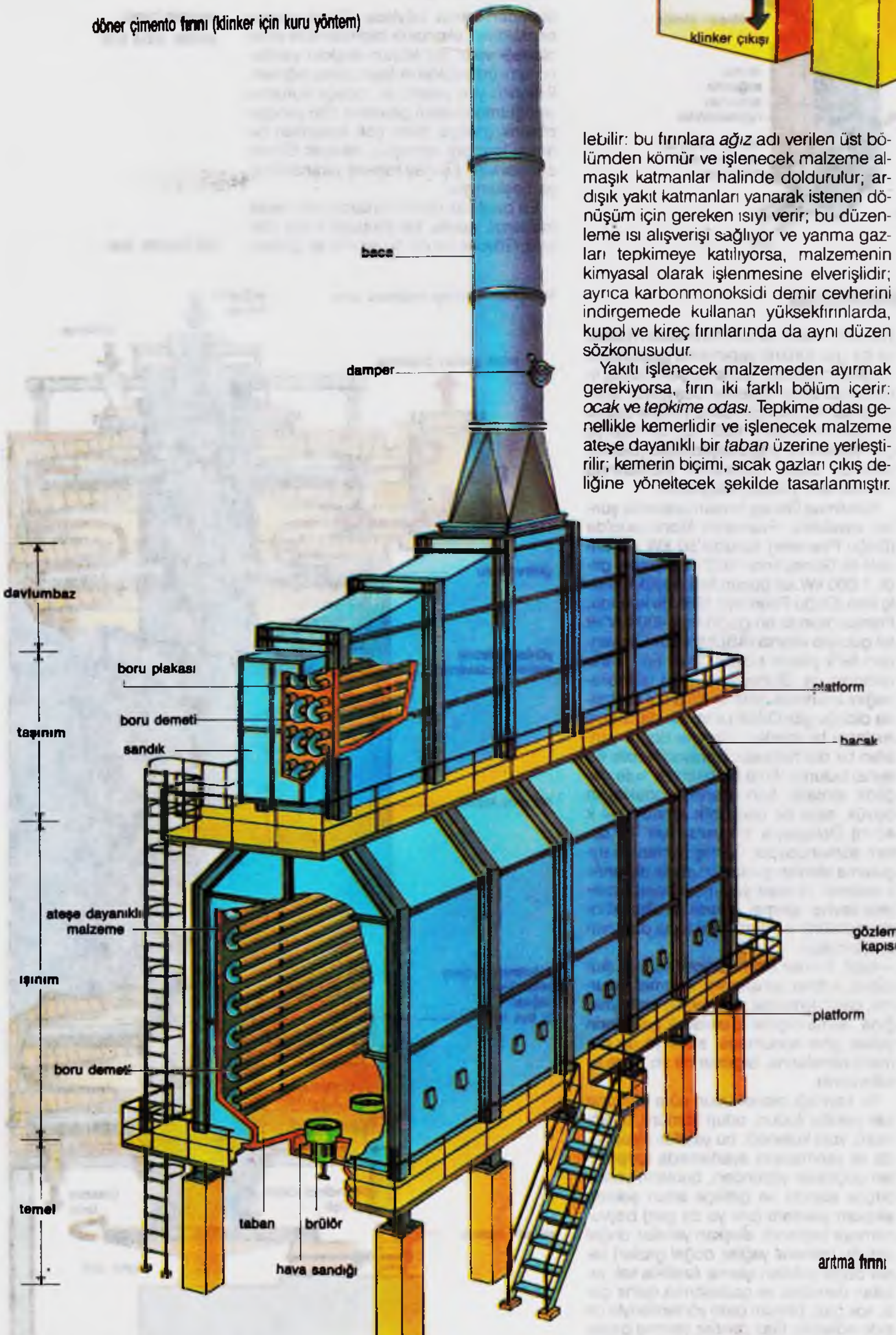
—*ark fırını*'nı Moissan geliştirmiştir ve malzemeyi doğrudan eritmede en yaygın kullanılan fırındır. Malzeme, fırından geçen bir kömür tüpte ya da kireç, magnezya ve grafit dolu bir hazne içinde sıçrayan arkın altına yerleştirilir; sonuç olarak bu fırın hamlaç yerine elektrik arkından yararlanan Deville'in platinli fırınıdır. Bazen, özellikle demir metalürjisinde kullanılan aygıtlarda elektrotlar eritilecek malzemeden oluşur.

—*direnç fırını*'nda akım verilerek gereğinde akkor sıcaklığına değin ısıtılan hesaplanmış dirençler yer alır.

—*indükleme fırını*'nda, fırın kütlesi indükleme bobininin ikincil sargısını oluşturur ve gerçek bir transformatör gibi çalışır.

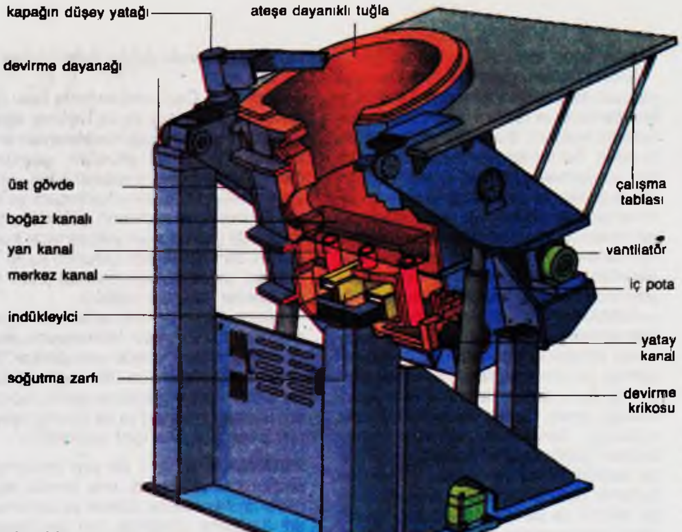
—*mikrodalga fırını*'nda ısıtılacak ürünün dielektrik olması gerekir ve çok yüksek frekanslı elektromanyetik dalgaların etkisi altında bırakılır. Dielektrik yitimiyle bu dalgaların enerjisi ürünün tüm kütlesi içinde aynı anda ısıya dönüşür ve çok homojen bir ısınma sağlar. Mikrodalga fırınları kurutma, don çözme, plastiklere biçim verme vb. gibi işlemlerde kullanılır.

Elektrolitik fırınlar'da, elektriğin ısıl etkisiyle birlikte elektroliz olaylarından da yararlanılır; erimiş tuzların elektrolitik bozunmasını sağlarlar. Elektrotlar bir voltametrede olduğu gibi etki yapar ve gerekli akım yeğinliğine göre değişen çaplarda kömür silindirlerden oluşur.

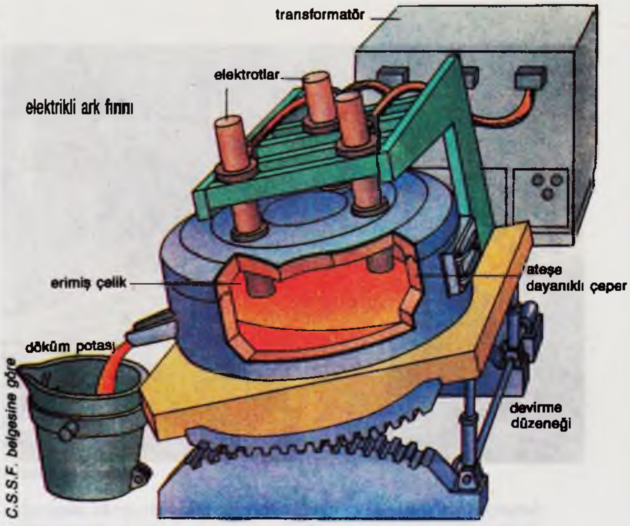
arıtma fırını

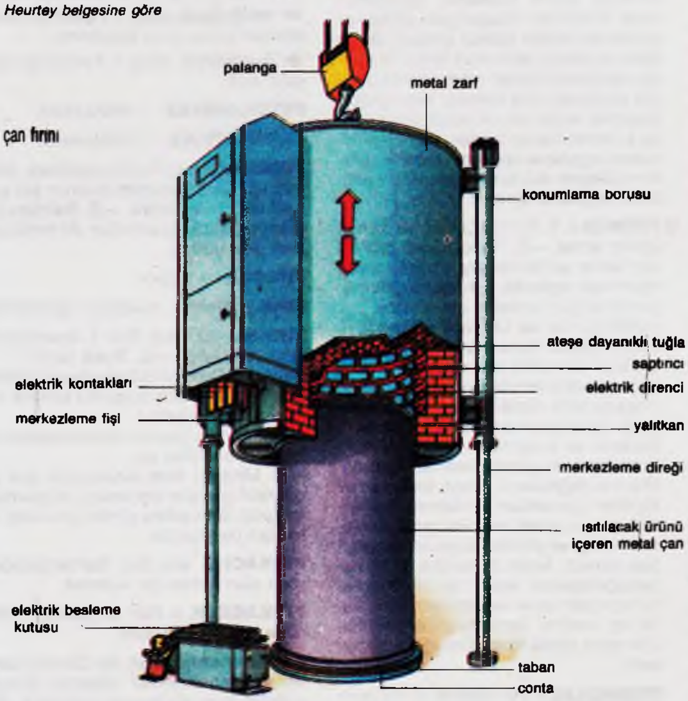
Heurtey Petrochem belgesine göre

eritme için
elektrikli indükleme fırını

Heurtey belgesine göre

Ripoche belgesine göre

Kimi özel uygulamalarda kullanılan elektron bombardımanlı fırınlar ve plazma fırınları da vardır.

—Metalürj. Metalürji fırınları, metalin hazırlanmasında, ara ürünlerin yeniden ısıtılmasında (son biçimini verme) ya da ısıl işlemlerde kullanımı göz önüne alınarak üç gruba ayrılır.

1. *Geleneksel metal hazırlama fırınları*, günümüzde çelik fabrikalarında Bessemer, Thomas ve Martin fırınları yerine elektrikli ark fırınları kullanılır; ark fırınları daha büyük çalışma esnekliği, daha yüksek verim ve düşük oranlı hammaddelerin işlenmesini sağlar.

2. *Yeniden ısıtma fırınları*, demirhanelerde kullanılır ve metal külçeleri işleme sıcaklığına değin ısıtmaya yarar. Yakıt olarak gaz ya da toz kömür tüketir.

3. *Isıl işlem fırınları, suverme, tavlama, menevişleme* işlemlerinde yararlanılan bu fırınlar gazla ya da elektrikle ısıtılır ve sar-

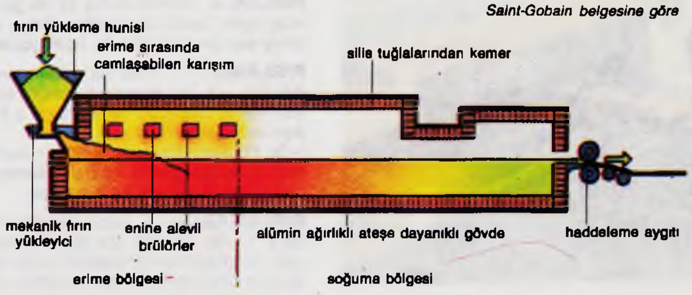

Fransız çelik sanayisi sendikası

özel çelikler için elektrikli ark fırını

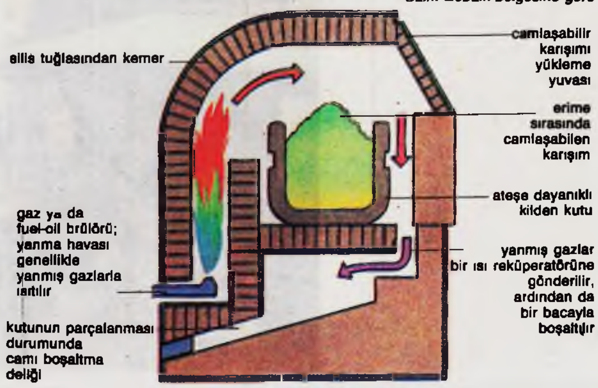
ayna camı üretimi için hazneli fırın

Saint-Gobain belgesine göre

cam üretimi için kutulu fırın

Saint-Gobain belgesine göre

Azenstarck-Bart-Rapho

Semerkand'da (Özbekistan) bir fabrikada porselenlerin tünel-**fırın**a yüklenişi

mal dirençler, ateşe dayanıklı alaşımdan yapılmış çubuklar kullanılır; ayrıca ısıtılan bölgede ancak 10 °C'ın altında bir kesinlik farkıyla 800 °C ile 900 °C arasında bir sıcaklık elde edecek biçimde tasarlanmıştır. Özel işlemlerde (tavlama, parlatma, sinterleme) metalürji ürünlerinin yükseltgenmesini önlemek amacıyla denetimli bir koruma atmosferi (hidrojen, azot, karbonmonoksit) oluşturulabilir; bu grupta şu tür fırınlar sayılabilir: *tuz banyolu fırınlar'* da erimiş tuz banyosu taşıyan hazne elektrik direnciyle, indüklemeyle ya da arkla ısıtılır; *kuleli fırınlar'*da havasız ortamda tavlamaya olanak veren sızdırmaz bir koruma kulesi yer alır; fırının ısıtma bölümü kule çevresinde düşey doğrultuda indirilir; *yükseltgemesiz tavlama fırınları'*nda tavlanacak nesne havası boşaltılmış ve tümüyle kuru, eylemsiz bir gazla doldurulmuş kasalara yerleştirilir.

• *Alçak fırın.* Bu aygıtta genellikle oval, kimi kez çembersel kesit taşıyan bir gövde ve bir hazne bulunur. Hava geliş tüyerleri ateşleme bölgesini oluşturur ve gövdeyi hazneden ayırır. Yüksekfırınlarla hemen hemen aynı yardımcı tesislerden yararlanır. Alçak fırın dökme demir üretimi için fakir cevherleri, genellikle gerek tane incelikleri gerekse niteliklerinin yetersizliği yüzünden yüksekfırında kullanılamayan hammaddeleri işler. Isıl verimi artırmak için fırın yükü önceden hazırlanabildiği gibi üflenen hava oksijence zenginleştirilebilir. Ayrıca gazların hızı düşürülerek toz oluşumu da azaltılır. Alçak fırın günümüze değin yalnızca deneysel amaçlarla kullanıldı; dökme demir üretiminde ilk kez Liège metalürji araştırmaları merkezi'nde yararlanıldı. Yüksekfırınların veriminde sağlanan önemli gelişmelerden sonra alçak fırının sanayi düzeyinde kullanım olasılığı çok zayıflamıştır.

—Parac. Sikke yapımında kullanılan fırınlarda katı (odun, taşkömürü, kömür), sıvı (gazyağı) ya da gaz yakıt kullanılmaz, fırınların hepsi elektrikle çalışır.

Eritme fırınları, para pullarını kesmeye yarayan şerit üretimi için alaşım ve külçeleri işlemede ve döküm madalyalar hazırlamada kullanılır. Bunlara indükleme fırını denir. *Tuz fırınları,* zımba ve dişi kalıplara su vermeye, *kubbeli fırınlar* ise, madalya pullarının yapımında kullanılan şerit ve takımları tavlamaya yarar. Madalyaları tavlamak için genellikle yansız atmosferli tünel fırınlardan ve potalı fırınlardan yararlanılır. Madalyaları emayeleme atölyelerinde bulunan fırınlar ise rezistanslıdır.

—Petrokim. *Rafineri fırını.* Arıtma ya da petrokimya kuruluşlarının çoğunda, uygulanan yöntem için gereken ısı, doğrudan ısıtmalı bir fırınla sağlanır; ısıtılacak akışkan bir boru demetiyle fırın içinde dolaştırılarak, ışınım, taşınım ya da iletimle ısıtılır.

—Seram. Seramik sanayisinde, çeşitli ürünleri (tuğla, fayans, porselen) pişirmede *kesintili* fırınlar ya da *kesintisiz* fırınlar kullanılır. Kesintili fırınlarda (düşey konumda silindir ya da dikdörtgen biçiminde), ocak (cehennemlik), fırın dışındadır ya da yakıt pişirilecek parçalarla (tuğla) temas halinde fırın içinde yakılır. Kesintisiz fırınlardaysa pişme süreklidir; bazılarında ocak ve duman dolaşım yolu sabittir ve pişirilecek ürünler tablalar üstünde akıma karşıt yönde (tünel fırınlar) ilerler; bazısında pişirilecek ürünler sabit, yanma bölümü ve duman çıkış noktaları devingendir. Kesintisiz fırınlar, büyük boyutlu üretimlerde kullanılır. Sanayi fırınları, işlenen maddelere uygulanan koşulların (sıcaklık, gazların bileşimi vb.) sürekli denetimini sağlayan aygıtlarla donatılır.

FIRINCI a. **1.** Fırında çalışan ya da fırın işleten kimse. **—2.** *Fırıncı küreği gibi dili var,* herkes ya da her şey için kötü şeyler söylemeyi alışkanlık durumuna getirmiş, çenesi düşük kimseler için söylenir.

—ANSİKL. Kur. tar. Osmanlı sarayında fırıncılar, pişirici, hamurkâr, elekçi ve fodlacı olarak dört sınıfa ayrılırdı. Matbah emininin denetimi altında Enderun'daki kilercibaşıya bağlı olarak çalışan fırıncılar, sarayda *habbazini hassa* adıyla anılırlardı. Bunların en kıdemlilerine ser habbazini hassa denir ve yükseldiklerinde kapıcı bölüklerine dağıtılırlardı. Ayrıca, saraydaki av köpekleri için sekban fırınlarında özel ekmek yapan acemi fırıncılar vardı. Bunlara *ekmekçi* ve yöneticilerine de *ekmekçibaşı* denirdi. Acemi fırıncıların en alt basamağındakilere *simitçi,* bir üstündekilere *hamurkâr* ve en kıdemli olanlarına *halife* adı verilirdi. Zamanla ustalaşan fırıncılar daha sonra Yeniçeri ocağı'na geçerlerdi.

FIRINCILIK a. Fırın işletme işi; fırıncının mesleği.

FIRINLAMA a. Fırınlamak eylemi.

—Camc. Camlaşabilir karışımı hazneli fırına ya da potalara doldurmak için yapılan işlemler dizisi. ||*Fırınlama yuvası,* camlaşabilir karışımın doldurduğu hazneli fırın bölümü.

—Orm. san. Canlı dokularında özsu bulunan taze kesilmiş ya da biçilmiş ağaçları albüminoit ve glusit maddelerden arındırmak amacıyla etüvden geçirme. (100°C'lık bir buharla yapılan işlem, suda eriyebilen maddelerin yıkanmasını ve suda erimeyen maddelerin çökertilmesini sağladığı gibi odunun yüksek ısıda kurumasını da kolaylaştırır. Odunun su ile taşınması ya da su havuzlarında tutulması da benzer yararları sağlar.)

—Seram. Biçim verilmiş ve kurutulmuş seramikleri fırının çeşitli bölmelerine zarar görmeyecekleri biçimde yerleştirmek. (Fırınlama yükleyerek [üst üste koyarak] kubbe biçimi vererek [arasına pişmiş topraktan plakalar koyarak] ya da çekmeceleyerek [kırılır parçalar için] yapılabilir.)

FIRINLAMAK g. f. *Bir şeyi fırınlamak,* sözkonusu yiyecekse, onu fırında pişirmek; bir maddeyse, fiziksel ya da kimyasal değişime uğratmak için onu fırında ısıtmak.

—Camc. Cam haline getirilecek eriyebilir maddeleri fırın ya da potaya koymak.

◆ **fırınlanmak** edilg. f. Pişirilmek ya da ısıtılmak üzere fırına konulmak.

◆ **fırınlatmak** ettirg. f. Fırınlamak işini yaptırmak.

FIRINLANMAK → FIRINLAMAK.

FIRINLATMAK → FIRINLAMAK.

FIRINLIK sıf. **1.** Fırında pişirilmek, ısıtılmak için hazır durumda bulunan şey için kullanılır: *Fırınlık börek.* **—2.** Belirtilen sayıda fırını dolduracak kadar: *Bir fırınlık ekmek israf edilmiş.*

FIRIŞKA → FRİŞKA.

FIRK a. Dokmc. AĞIZLIK'ın eşanlamlısı.

FIRKA a. (ar. *fırka*). *Esk.* **1.** İnsan topluluğu, kalabalığı. **—2.** Siyasi parti.

—Ask. tar. Osmanlı ordusunda ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında bugünkü tümene verilen ad. (→ TÜMEN.)

—Esk. denizc. Osmanlı donanmasının bir bölümüne verilen ad.

—İsl. Mezhep, itikat konularında aynı ya da yakın görüşler taşıyanların oluşturdukları grup. Bir mezhep içinde aynı inanç ve kanıları paylaşanlar.

FIRKACI sıf. ve a. *Esk.* Belli bir partiden yana olan kimse için kullanılır.

FIRKACILIK a. *Esk.* Bir partiden yana olma durumu; particilik.

Fırkai ıslahiye. Ask. tar. Osmanlı devletince Cebelibereket vilayetini düzene sokmak amacıyla kurulan özel birlik. (Bu fırkanın komutanlığına müşir Derviş Paşa, düzen sağlandıktan sonra vilayette yapılacak yönetsel ıslahat için de vezir rütbesiyle ve geniş yetkilerle Cevdet Paşa atandı. Bölgede harekâta başlayan Fırkaı ıslahiye [1866], Halep, Kozan, Adana yörelerinde eylemlerde bulunan eşkıyayı kısa sürede ortadan kaldırdı.)

Fırkai ibad → OSMANLI DEMOKRAT FIRKASI.

Fırkai Muhammediye → İTTİHADI MUHAMMEDİ FIRKASI.

FIRKATEYN → FIRKATEYN.

FIRLAK sıf. Normal duruş ya da görünüşe aykırı olarak dışa doğru çıkmış, fırlamış şey için kullanılır: *İri, fırlak gözler*

FIRLAMA a. **1.** Fırlamak eylemi. **—2.** *Arg.* Piç. **—3.** *Tkz.* Kurnaz ve açıkgöz kimse, özellikle de çocuk: *Ne fırlamadır o, her şeyi bilir.*

—İkt. *Fiyatların fırlaması,* fiyatların, kurlar sözkonusu olduğunda, kontrol edilemeyecek kadar büyük bir hızla artması.

FIRLAMAK gçz. f. (yansıma sözc. *fır'* dan). **1.** *(Bir yerden), (bir şeyden) fırlamak,* bir kimseden söz ederken, hızla, birdenbire bulunduğu yerden ayrılmak, ver

Büyük Larousse

fırıncı

değiştirmek, başka bir yöne atılmak: *Çarpışma sırasında öndeki yolcuların kimileri camdan dışarı fırlamış. Yataklarından fırlayıp dışarı koştular.* **—2.** *(Bir yerden) fırlamak,* bir şey sözkonusuysa, takıldığı, eklendiği ya da bulunduğu yerden kopmak, çıkmak, ayrılmak: *Arabanın ön tekeri yerinden fırladı. Gözlüğü gözünden fırlamak.* **—3.** İleriye doğru çıkıntılı ve fırlak duruma gelmek: *Korkudan gözleri fırlamış, her tarafı titriyordu.* **—4.** Alınıp satılabilen şeyler sözkonusuysa, fiyatı birdenbire yükselmek: *Altın fiyatları fırladı.*
—Avc. Av hayvanının saklandığı yerden çıkıp, hızla kaçması.

◆ **fırlatmak** ettirg. f. *Bir şeyi, bir kimseyi (bir yerden, bir şeyden) fırlatmak,* onu hızla ve birdenbire atmak, fırlamasına yol açmak, fırlamasını sağlamak: *Elindeki taşı denize fırlattı. Çarpışmanın şiddeti onu arabadan fırlattı. Uzay aracını fırlatmak.*
—Ask. havc. *Bir mermiyi, bir uçağı fırlatmak,* mermiyi ya da uçağı katapultla atmak.

◆ **fırlatılmak** edilg. f. Fırlatmak eylemine konu olmak.

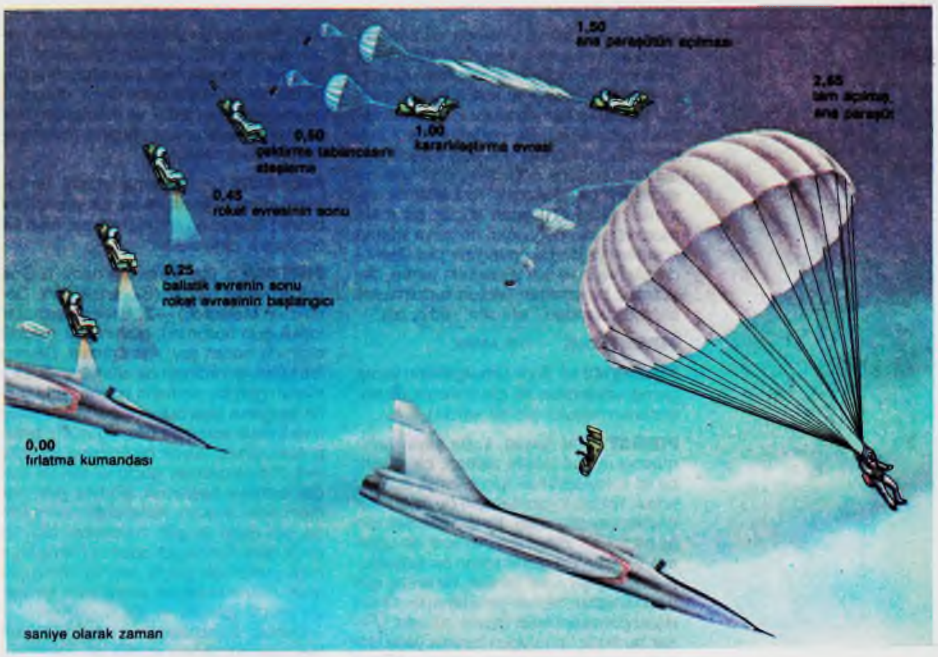
FIRLAMALI sıf. Sesbilg. Hançereyle eklemleme noktası arasındaki havaya sıkışma etkisi yapan ve gevşemenin pekişmesine yol açan, gırtlağın yukarı kalkması sonucu oluşmuş ünsüze denir. (Fırlamalı ünsüzler, güney kafkas dillerinde, sami dillerinde, kimi uzakdoğu ve afrika dillerinde bulunur; örn. hausa dili [k'asa], *toprak* sözcüğünde [k'] ile belirtilen fırlamalı bir kapantılı içerir.)

FIRLAR sıf. Ask. havc. *Fırlar koltuk,* büyük hızla uçan bir uçaktan, çarpışma, kalkış güçlüğü, hava savaşı ya da sesüstü uçuş sırasında ciddi hasara uğrama halinde pilotun kurtulmasını sağlayan roketli koltuk. (Fırlatma anında koltuğa bağlı bir paraşüt otomatik olarak açılır ve inişi yavaşlatır. Daha sonra pilot koltuktan ayrılır ve yere daha kolay inmek için kendi paraşütünü kullanır. Fırlar koltuğun uçuş halinde ilk denemesini, 26 haziran 1946'da ingiliz Lynch gerçekleştirmiştir.)
—Havc. Atılabilen şey için kullanılır. ‖*Fırlar kabin,* yüksek hızlı bir uçakta, pilotun tehlike durumunda kurtulması için uçaktan ayrılabilen, basınçlı ön bölüm. ‖*Fırlar tank,* pilotun bir manevrası sonucu uçaktan ayrılabilecek bir düzenekle bağlanan yakıt deposu.

FIRLATICI a. Uz. havc. *Uzay fırlatıcısı,* yararlı bir yükü uzaya taşıyabilen füze.

FIRLATILMAK → FIRLAMAK.

FIRLATMA a. **1.** Fırlatmak eylemi. **—2.** Spor. Kol ve bacağı türlü yönlere doğru, hızla ve gergince uzaklaştırma.
—Havc. Bir uçağı katapultla hızla atıp kalkışını sağlama. ‖Pilotun, fırlar koltukta uçaktan ayrılmasını sağlama. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Uz. havc. *Fırlatma donanımı,* belli tipte bir uzay aracının hazırlanması ve fırlatılmasında kullanılan tesislerin tümü.

Hispano-Suiza-Martin Baker belgesine göre

—ANSİKL. Havc. Uçakların katapultla fırlatmanın kökeni, Wright kardeşlerin ilk planörlerini ve motorlu uçaklarını havalandırmak için raylı bir katapult düzeneğinden yararlanmaya yönelik deneylerine değin iner. O dönemde bir karşıağırlık, kalkış sırasında raylar üzerinde kayan uçağa minimum tutunma hızını kazandırıyordu. Langley ise bir gemiye yerleştirildiği katapultla fırlatma deneyleri yaptı. Deneyler 7 ekim ve 8 aralık 1903'te *Potomac* gemisinde uygulandı; ikinci deneyde uçak denize düşerek hasara uğradı. 1914'ten önce birçok deney yapıldı. Ama askeri alanda herhangi bir deney girişimi henüz yapılmamıştı. 1927'de sivil hizmetlerde, postayı daha hızlı taşımak amacıyla uygulamaya geçildi. Pilot Chamberlin, 1927 ağustosunda kıyıdan yaklaşık 100 km açıktaki *Leviathan* gemisinin güvertesinden bir katapultla fırlatılarak havalandı. 1928'de "Compagnie générale transatlantique" *"Île-de-France"* gemisine 34 m uzunluğunda Penhoët katapultunu yerleştirdi; böylece Demougeot'nun kullandığı Lioré-Olivier adlı amfibi uçak, posta taşımacılığında Paris-New York arasında 24 saat, aksi yönde ise 40 saat kazandırdı. İkinci Dünya savaşı'ndan önce katapultla fırlatma yöntemini özellikle Almanlar, Güney ve Kuzey Atlantik'i geçen yolcu gemilerinin çalıştığı hatlarda geniş ölçüde kullandı.

İkinci Dünya savaşı'ndan önce kruvazörlerin ve zırhlıların çoğu katapultla atılan deniz uçakları taşıyordu. Uçak gemilerinde tepkili uçakların kullanımından bu yana kalkış, uçuş güvertesinin altına enine yerleştirilen bir buhar katapultuyla kolaylaştırıldı.

Uçaklar 600 km/sa'lik hızı aştıklarında pilotları fırlatma olayı zorunlu olarak gündeme geldi; bu amaçla fişekler patlatılarak fırlatılan koltuk kullanma yoluna gidildi. Uçağının tehlikede olduğunu gören pilot, fırlatma sırasında oluşacak göreli rüzgârdan korunmak için yüzünün önünü bir perdeyle kapatır; bu işlem koltuğun ayaklarına yerleştirilmiş iki adet piroteknik fişeğin patlamasını ve koltuğun yukarıya doğru fırlamasını sağlar. Kanapi daha önce fırlatılmamışsa koltuk bunun içinden geçerek dışarı çıkar. Bu durumda, patlayıcı bir fitille önceden kırılganlaştırılmış kanapi, bıçakla parçalanır. Bazı sistemler uçak sırtüstü uçarken pilotu aşağıya doğru fırlatabilir.

Stratosferde kabin ile dış ortam arasındaki basınç farkı çok büyük olduğundan fırlar koltuklar kullanılamaz. Bu durumda bütün halinde fırlatılabilen bir kabine başvurulur; bu kabin uçağın pilot mahallini taşıyan ön bölümünden oluşur. Olağan basınçlı bu kabin patlayıcı vidalarla uçaktan ayrılır ve küçük bir paraşütle kararlılaştırılarak inmeye başlar. Solunuma olanak ve-

Howard-Levy

üstte
bir fırlar koltuğun çalışma biçimi
altta
amerikan Grumman F-14 Tomcat avcı bombardıman uçağında, bir fırlar koltuğun yerde mankenle yapılan denemesi

Dassault-Bréguet Super-Étendard avcı-bombardıman uçağını fransız uçak gemisi *Clemenceau'nun* havalanma köprüsünden fırlatma anı

Dassault-Bréguet

recek bir yükseltiye ulaşınca, pilot kabini terk eder ve kendi paraşütünü kullanarak yere iner. Bir uçak çok alçaktan uçuyorsa alışılmış klasik fırlar koltuk kullanılmaz, çünkü paraşütün açılması için yeterli zaman bulunamaz. Bu nedenle barut kullanan küçük iticilerle çok kısa sürede açılan bir paraşütle donatılmış özel fırlatma sistemleri geliştirilmiştir. Yeni fırlatma sistemleri (paraşütü açan küçük bir roket motorla pilotu doğrudan doğruya fırlatan koltuklar ya da sistemler) bir pist üzerinde sıfır hızda ve sıfır yükseltide yanan, devinimsiz bir uçaktan pilotun kurtulmasını sağladıklarından "sıfır-sıfır" adını alır.

FIRLATMAK → FIRLAMAK.

FIRLAYICI sıf. Zool. Omurgalıların yapısı gereği uzayabilen dili için kullanılır. (Bukalemunun fırlayıcı bir dili vardır.)

FIRSAT a. (ar. *furṣat*). **1.** Bir şeyin yapılmasına uygun düşen zaman; bir iş için, bir işi kolaylaştırmak için elverişli durum, koşul: *Yolculuk yapmak için bu iki günlük fırsattan yararlanalım. Yardım istemek için iyi bir fırsattı. Fırsat çıkarsa size de uğrarım. Fırsatları değerlendiren bir futbolcu.* **—2.** *(Bir şeyi) fırsat bilmek*, bir amaç için çıkan fırsattan hemen yararlanmak: *Onun dışarı çıkmasını fırsat bilerek söz aldı.* ||*Fırsat bu fırsat*, "en uygun zaman, yararlanmak gerekir" anlamında söylenir ||*Fırsat bulmak*, uygun bir zaman bulmak: *Bir fırsat bulursam gelirim.* ||*Fırsat düşkünü*, eline geçen her fırsatta kötülük yapan kimse için söylenir. ||*Fırsat düşmek, çıkmak*, değerlendirilecek bir olanak bulmak: *Eline böyle bir fırsat her zaman düşmez.* ||*Fırsat eşitliği*, herhangi bir alandaki bir girişime, bir seçmeye vb. katılanlar arasında eşit koşulların ve olanakların bulunması durumu: *Eğitimde fırsat eşitliğini sağlamak.* ||*Fırsat gözlemek, kollamak*, uygun bir zaman ya da durum yakalamaya çalışmak: *Bir fırsat gözlüyor, yalnız kalacağı bir anı bekliyordu.* ||*(Birine) fırsat vermek*, bir kimseye bir işi yapabilmesi için olanak sağlamak: *İşte sana bir fırsat daha veriyorum, kendini göster.* ||*Fırsat yoksulu*, eline fırsat geçse kötülük yapacağı bilinen kimse için kullanılır. ||*Fırsatı ganimet bilmek*, çıkan fırsatı sevinçle karşılayarak en iyi biçimde değerlendirmek. ||*Fırsatı kaçırmamak*, eline geçen uygun bir durumdan yararlanmak. ||*Fırsatını düşürmek*, bir şeyi gerçekleştirmenin kolay bir yolunu bulmak. ||*Fırsattan istifade etmek*, ele geçen bir olanağı değerlendirmek.
—*Esk. Fursat-cû*, fırsat kollayan. || *Fursat-yab*, fırsat bulan.
—İkt. *Fırsat maliyeti* (ing. *opportunity cost*, bazen "vazgeçme maliyeti" olarak da çevrilmektedir), bir iktisadi ajanın (karar biriminin), olanaklı birçok eylemler arasında yapılacak bir seçim sırasında göstermeye razı olduğu özveri. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. İkt. Tüketici için, *x* malından bir ek birimin fırsat maliyeti, bir *x* birimini elde etmek için gözden çıkardığı *y* malı miktarıdır. İşletme iktisadı sözkonusu olduğunda, kullanılan üretim faktörlerinin fırsat maliyeti, bu faktörlerin daha yararlı bir şekilde tahsis edilebilecekleri başka kullanımlardaki değeridir. Fırsat maliyeti kavramı, özellikle kamu yatırımlarının seçimi alanında, iktisadi hesabın önemli bir unsurudur. Bir kamu ajanı için, bir yatırım projesinin fırsat maliyeti, harcamaların başka kullanımlara tahsisi halinde meydana getirilebilecek olan mal ve hizmetlerin değerini karşılar.

FIRSATÇI sıf. ve a. Fırsat kollayan, fırsatlardan yararlanmayı iş edinen kimse için kullanılır: *Vurguncunun, fırsatçının biri.*
—Tıp. Bağışıklığı kalmamış ya da azalmış organizmada hastalık yapan mikroba denir.

FIRSATÇILIK a. Fırsatları iyi değerlendirme, fırsatçı olma durumu.

FIRT a. *Tkz.* Bir solukta ya da bir yudumda içilebilen sigara ya da içki: *Ver şu sigarayı, bir fırt da ben çekeyim.*

Fırt, İstanbul'da yayımlanan haftalık mizah dergisi. 1976 yılından başlayarak Tekin Aral'ın yönetiminde yayın hayatına girdi. Bir bölüğü daha önce Gırgır dergisinde çalışmış olan yazar ve çizerlerden oluşan kadrosuyla anılan derginin mizah anlayışını benimsedi.

FIRT FIRT be. (yansıma *fırt*'tan). Bir eylemin sürekli olarak ve sık sık yapıldığını belirtir: *Buraya fırt fırt girip çıkma. Niye fırt fırt onlara gidiyorsun?*

FIRTINA a. (ital. *fortunale*'den). **1.** Çok şiddetli esen rüzgâr. (Bk. *ansikl.* böl. Denizc. ve Meteorol.) **—2.** Bir kimsenin, bir topluluğun huzurunu, güvenliğini şiddetli biçimde bozan şey: *Aşk fırtınası. Devrim fırtınaları. Bu fırtınayı da atlattık.* **—3.** Durumun gergin, sinirlerin bozuk ve büyük bir kavganın olası bulunduğu ortam; sıkıntı ve bunun sonunda çıkan gürültü, patırtı: *Konuşması büyük bir fırtınaya yol açtı.* **—4.** *Fırtına çıkmak*, güçlü ve sert bir rüzgâr esmeye başlamak. ||*Fırtına gibi*, hemencecik, ansızın: *Kalabalığın içine fırtına gibi daldı ve gitti;* hareketleri hızlı ve çevik olan: *Fırtına gibi adam.* || *Fırtına kopmak, patlamak*, güçlü, sert bir fırtına çıkmak: *Fırtına kopacak, acele edin;* bir yerde kavga, gürültü ve patırtı çıkmak.
—Denizc. Denizcilerin saatte 50 km'den hızlı esen rüzgârlara verdiği ad. (Deniz yüzeyinde oldukça uzun ve orta yükseklikte dalgalar oluşur. Dalga tepecikleri savrulur ve köpükler belirgin şeritler halinde rüzgâr yönünde sürüklenir.) [Bk. *ansikl.* böl.] ||*Fırtına işareti*, çıkacak bir fırtınayı denizcilere bildirmek için kıyılarda kurulmuş istasyonların direklerine çekilen işaret. (Gündüzleri iki siyah koni, geceleri de bir üçgen oluşturan üç kırmızı fener çekilir.) ||*Fırtına küpeştesi*, küpeştesiz küçük teknelerde, fırtınalı havalarda içeri su girmesini önlemek için baştan kıça kadar güverte üzerine yerleştirilen ve kalas, muşamba ya da yelken bezlerinden yapılan geçici küpeşte. ||*Fırtına yelkeni*, yelkenli teknelerin fırtınalı havalarda kullandığı, normal yelkenlere oranla daha kalın bezden yapılmış daha küçük yelken.
—Jeofiz. *Kısmi manyetik fırtına*, Yer'in manyetik alanının yayılımı sınırlı ve geçici, ani tedirginliği. ||*Kısmi manyetosfer fırtınası*, manyetosferdeki kararsızlığı yansıtan olayların tümü. (Eşanl. MANYETOSFER ALTFIRTINASI.) ||*Yer'in manyetik fırtınası*, Yer manyetik alanının geçici ve yerküreyi kapsayan şiddetli tedirginliği. (Eşanl. MANYETİK FIRTINA.)
—Jeomorfol. *Fırtına seti*, bir gölün kenarında dalgalar tarafından biçimlendirilmiş kıyı gereçlerinden oluşan seki. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Pnömol. *Fırtına sesi*, hafif çıtırtılı rallerle ıslak yaş sesli rallerin karışımı. (Kılcal bronşların iltihap belirtisidir.)
—Sig. *Fırtına sigortası*, fırtınanın sigorta konusu değerlerde, doğrudan neden olduğu zarar ve hasarlara karşı sigorta.
—ANSİKL. Denizc. Türkiye'de esen önemli fırtınalar ve başlangıç tarihleri şunlardır: zemheri (7 ocak), ayandon (30 ocak), hamsin (1 şubat), koz kavuran (24 mart), çaylak (26 mart), kırlangıç (7 nisan), kuğu (18 nisan), çiçek (4 mayıs), filizkıran (16 mayıs), kokulya (20 mayıs), ülker (22 mayıs), kızıl erik (27 haziran), yaprak (1 temmuz), çark dönüşü (9 temmuz), kara erik (24-27 temmuz), kızıl erik (31 temmuz), bıldırcın geçimi (6 eylül), çaylak (13 eylül), kestane karası (24 eylül), turna geçimi (1 ekim), kuş geçimi (4 ekim), meryem ana (13 ekim), kırlangıç (17 ekim), bağbozumu (19 ekim), balık (28 ekim), koç katımı (21 kasım), ülker dönümü (30 kasım), karakış (9-12 aralık), gündönümü (26 aralık).
—İkonogr. Fırtınalarda oluşan ışık oyunları ressamlar için büyük bir esin kaynağı olmuştur: Giorgione *(Fırtına)*, G. Dughet (Viyana), S. Rosa, Ruysdael ve özellikle bu nedenle kendisine "Tempesta" (Dresden) adı takılan P. Molijn. XVIII. yy.'da Fragonard ve J. Vernet'nin (Louvre) çizdiği manzara resimlerinde fırtına temasına sık sık rastlanır. XIX. yy.'da ise, G. Michel, Th. Gudin, P. Huet, E. Breton, G. Doré aynı temayı işlemişlerdir.
—Jeomorfol. Fırtına setleri yüksek kesimlerde kertilme ve alçak kesimlerde birikme ile biçimlenir. Bunlar, fırtınalar sırasında oluşur ve suları kıyıya ya da açıklara doğru taşıyan rüzgârın yönüne göre birbirlerinden birkaç metre farklı yükseltiler meydana getirirler. Böylece katmanlaşmış birçok fırtına seti ortaya çıkabilir.
—Meteorol. Beaufort ölçeğinde, rüzgârın hızı 10 numaraya ulaşınca (25 m/sn ya da 90 km/sa) fırtınaya dönüştüğü kabul edilir. Sıvı yüzeyler üzerinde sürtünmenin çok zayıf oluşu nedeniyle rüzgârın hızını karada olduğu gibi düşürmediğinden, okyanuslar üzerinde fırtınalara daha sık rastlanır. Bunlar, basınç radyanının en yüksek değere ulaştığı devingen alçak basınçların merkez bölgelerine eşlik eder; orta ve kutupsal enlemlerde B.'dan D.'ya, dönenceler arası bölgelerde ise D.'dan B.'ya doğru yer değiştirirler.

Fırtına *(The Tempest)*, Shakespeare'in düzyazıyla karışık manzum perili komedisi (1611-1612). Kardeşi tarafından mevkiinden edilen Milano dükü Prospero, çıktığı ıssız bir adanın cinlerine hâkim olur. Bunlar hava perisi Ariel ile adalı büyücünün oğlu Caliban'dır. Yapay bir fırtına sonucu, düşmanları Prospero'nun eline düşerler. Ancak, Prospero, büyüyü bırakıp, duaya yönelen kızı Miranda ile zorbanın oğlu Ferdinando'nun evlenmelerini ayarlayıp, düşmanlarını bağışlar. İyiliğin makyavelciliğini gösteren bu komedi, aynı zamanda babalık özverisinin siyasal bir ütopyasıdır.

FIRTINAMARTISI a. Zool. KÜÇÜK MARTI'nın eşanlamlısı.

FIRTINAKIRLANGICI a. *Fulmarus* cinsi üyelerine yakın, onlar gibi yaşına ve cinsiyetine bağlı olarak renk farklılıkları sergileyen deniz kuşu. (Yelkovankuşugiller familyası, *Pterodroma* cinsi.)

FIRTINAKUŞLARI a. Fırtınakuşu gibi açıkdeniz kuşlarını içeren takım. (Bil. a. *Procellariiformes* ya da *Tubinares.*)
—ANSİKL. Fırtınakuşları arka parmakları olmayan perde ayaklı, ucu bir kanca ya da küçük bir çengelle son bulan düz ve uzun gagalı, uçları iki paralel boruya açılan burun delikli, uzun ve dar kanatlı, büyük midesi bez yapısında, içi hava dolu iskeletli deniz kuşlarıdır. Fırtınakuşları takımındaki üyelerin büyüklükleri birbirinden çok farklıdır: deniz kuşlarının en büyüğü olan albatrostan bir güvercin büyüklüğündeki yelkovankuşlarına kadar çeşitli büyüklükte olabilirler. Bu takımda yer alan üyelerin tümü süzülerek uçabilen kuşlardır; planktonlarla, deniz hayvanlarıyla beslenirler ve karaya yalnızca üremek için gelirler. Fırtınakuşları takımından dört familya vardır. Albatrosgiller (albatros), yelkovankuşugiller (yelkovankuşu, kara gagalı yelkovankuşları, vb.), fırtınakuşugiller (fırtınakırlangıcı)ve Güney yarıkürede yaşayan küçükfırtınakuşugiller.

FIRTINAKUŞU a. Kuşç. Açık denizde yaşayan bazı kuşlara, özellikle de fırtınakuşugiller familyası üyelerine verilen ad.

FIRTINAKUŞUGİLLER a. Fırtınakırlangıcı gibi gece avlanan küçük deniz kuşlarını kapsayan familya. (Fırtınakuşugiller familyasında 20 tür vardır, bunlardan ikisi Güney Avrupa kıyılarında yuva yapar; fırtınakırlangıcı [*Hydrobates pelagicus*] ve *Oceanodroma leucorrhoa.* Fırtınakuşugiller familyasının örnek türü Wilson fırtınakuşudur [*Oceanites oceanicus*]. Fırtınakuşları takımı.)

FIRTINALAR burnu, Ümit burnuna başlangıçta verilen ad.

FIRTINALI sıf. **1.** Çok rüzgârlı, sık sık fırtına görülen yerler için kullanılır: *Fırtınalı kıyı. Fırtınalı tepe.* **—2.** Çok çekişmeli, tar-

tışmalı, gürültülü patırtılı şey için kullanılır: *Fırtınalı bir toplantı. Fırtınalı bir yaşam.*

FIRTTIRMAK ya da **FITTIRMAK** gçz. f. *Tkz.* Bir kimse sözkonusuysa aklını kaçırmak; çıldırmak, delirmek: *Böyle giderse fırttıracağım vallahi.*

FIS a. (yansıma sözc.). **1.** Fısıldarken çıkarılan ses. **—2.** *Fıs fıs,* fısıltı halinde gizli ve alçak sesle: *Fıs fıs bir şeyler konuştular.* || *Fıs geçmek,* bir şeyi birine alçak sesle anlatmak (arg.).

FISÂD a. (ar. *fısad*). *Esk.* Damardan kan çıkarma, kan alma.

FISFIS a. (yansıma sözc.). İlaç, esans vb. sıvıları püskürtmede kullanılan pompalı küçük araç.

FISIL FISIL be. (yansıma sözc.). Fısıltı biçiminde, fısıldayarak, hafif sesle: *Bize bakıyor, sonra kendi aralarında fısıl fısıl konuşuyorlardı.*

FISILDAMAK g. f. (yansıma sözc.). *Bir kimseye (bir şey) fısıldamak,* ona bir şeyi, başka bir kimsenin duyamayacağı kadar alçak sesle söylemek; fıslamak: *Adam karısının kulağına bir şeyler fısıldadı. Bu kadının, onun metresi olduğunu fısıldadı.*

◆ **fısıldanmak** edilg. f. Fısıltı biçiminde söylenmek: *Kulağına fısıldanan sözleri iyice anlayamadı.*

◆ **fısıldaşmak** işt. f. Karşılıklı olarak birbirine fısıldamak: *Neler fısıldaştıklarını anlayabildin mi?*

FISILDANMAK → FISILDAMAK.

FISILDAŞMAK → FISILDAMAK.

FISILTI a. (yansıma sözc.). **1.** Yavaş sesle yapılan konuşma; güçlükle duyulan ya da fıs fıs diye çıkan ses: *Karanlıkta bir fısıltı işittim. Kıyıya oturmuş dalgaların fısıltılarını dinliyorduk.* **—2.** *Fısıltı gazetesi,* toplumu ilgilendiren konularda ağızdan ağıza yayılan haberler, dedikodular: *Fısıltı gazetesine göre yeni yeni zamlar geliyormuş.*

FISILTILI sıf. Sesbilg. Titreşimlilikten yoksun bir ses (ya da ses dizisi) için kullanılır (fısıltılı ünlü).

FISIR FISIR be. (yansıma sözc.). **1.** Gizli biçimde, alçak sesle: *Ona fısır fısır ne diyorsun bakalım?* **—2.** İnce bir şeyin yanarken ya da dar bir yerden geçerken çıkardığı sesi belirtir: *Fısır fısır yanan kuru otlar. Borudan fısır fısır çıkan buhar.* **—3.** Fısırtı biçiminde: *Fısır fısır kabarmak.*

FISIRTI a. (yansıma sözc.). **1.** Çok güç duyulan hafif ses; fısıltı. **—2.** *Yörs.* Deri üzerinde beliren oldukça küçük kabarcık: *Karnında yer yer fısırtılar var.*

FISK a. (ar. *fısk*). *Esk.* **1.** Hak yoldan, doğru yoldan ayrılma; Tanrı'ya isyan etme. **—2.** Aşırı ölçüde zevk ve eğlenceye dalma. **—3.** Hainlik etme. **—4.** Dinsizlik, ahlaksızlık.
—İsl. huk. *Fısk-ı şühut,* tanıkların tanıklıklarını kabule engel hallerinin bulunması.
—ANSİKL. İsl. Terim, Kuran ayetlerinde üç kez geçer. Bu ayetlerde, Allah'ın adı anılmadan hayvan kesmenin ve böyle kesilmiş hayvanın etinden yemenin fısk olduğu bildirilir. Başka ayetlerde de, en büyük günah olan Allah'a eş koşmaktan başlayarak, Allah'ın indirdiği hükümleri uygulamayanlar, münafıklar, zalimler, Allah'ın ayetlerini inkâr edenler için fasık ve fısk kökünden sözcükler kullanılır. Ehlisünnete göre fısk kişiyi dinden çıkarmaz; mutezile mezhebi ise aksi görüşü savunur.

FISKA a. Camc. **1.** Elle üfleme yönteminde yarı erimiş cam hamurundan pipoyla alınan ve üflenecek cam eşya için çekirdek oluşturan cam kütlesi. **—2.** Üflenen cam eşya çıkarıldıktan sonra pipo ucunda kalan cam parçası. **—3.** Cam eşyanın pipoya tutturulduğu noktada görülen cam kalınlığı. **—4.** Üflenecek camı sarma sırasında oluşan, çapı 0,1 mm'den küçük gaz kabarcığı. **—5.** İşlenmiş cam eşyada gaz kabarcığı biçiminde görülen kusur. **—6.** *Fıska alma,* pipoyla ya da benzer bir araçla üflenecek cam kütlesi için çekirdek oluşturacak cam parçasını alma. **—7.** *Yörs.* Kabarcık, yanık kabarcığı.
—Kuyumc. Bir işte şişkinlik, kabarıklık biçiminde görülen kusur.

FISKIYE a. (ar. *fıskıyye*). Bir kaynaktan suyu yukarıya doğru türlü biçimlerde fışkırtan ağızlık; böyle fışkırarak havuzun içine düşen su demeti: *Havuzun fıskıyesi çalışmıyor.*
—İnş. *Döner fıskıye,* suyla çalışan turnike ilkesine göre yapılmış döner su dağıtıcısı.
—Kâğ. san. *Kesici fıskıye,* kâğıt makinesinde tablanın iki yanında yer alan ve her biri çaplanmış basınçlı su fışkırtarak nemli kâğıt yaprağının enini sınırlayan fıskıye. (Eşanl. KENAR KESİCİ.)
—Sıh. tes. *Su fıskıyesi,* bir su borusunun ucuna bağlı lüle.
—Zool. İspermeçet balinasında, başın üst kesimi. (İspermeçet buradan elde edilir.)

FISLAMAK g. f. (yansıma sözc.). *Bir şeyi bir kimseye fıslamak,* onu alçak sesle bir kimseye söylemek; gizlice haber vermek; fısıldamak: *Kadının kulağına bir şeyler fısla ki gelenleri iyi karşılasın.*

◆ **fıslanmak** edilg. f. Fıslamak eylemine konu olmak.

FISLANMAK → FISLAMAK.

FISTIK a. (ar. *fustuk*'tan). **1.** Bot. Antepfıstığı, yerfıstığı, çamfıstığı denilen yemişlerin genel adı. **—2.** *Fıstık gibi,* besili, dolgun; oldukça güzel.
—El sant. *Fıstık iğne,* bir tür kanaviçe işi. (Çapraz iğnenin üzerine artı işareti oluşturacak biçimde iplik atılarak yapılır. *Çapraz İzmir iğnesi* de denir.)
—Mutf. *Dolma fıstığı,* zeytinyağlı dolmaya katılan çamfıstığı.

FISTIKÇI a. Fıstık satan ya da yetiştiren kimse.

FISTIKÇILIK a. Fıstık yetiştirme ve/ya da alıp satma işi.

FISTIKİ a. ve sıf. **1.** Sarıya çalan açık yeşil renk ve bu renkte olan şey: *Evi fıstıkiye boyamış. Fıstıki boya.* **—2.** *Fıstıki makam,* çok ağır, yavaş yavaş yapılan eylemler için alay yollu söylenir: *Fıstıki makam yürüyor.*

FISTIKLIK a. Fıstık ağaçlarının çok olduğu yer; fıstık bahçesi.

FIŞIR FIŞIR ya da **FIŞ FIŞ** be. (yansıma sözc.). İpekli bir kumaşın birbirine sürtünmesi ya da suyun hafif hafif akması sırasında çıkan sesi anlatır.

FIŞIRDAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). "Fışır fışır" ses çıkarmak: *Ağaçların fışırdayan yaprakları. Fışırdayarak akan dere.*

◆ **fışırdatmak** ettirg. f. *Bir şeyi fışırdatmak,* onun "fışır fışır" ses çıkarmasını sağlamak.

FIŞIRDATMAK → FIŞIRDAMAK.

FIŞIRTI a. (yansıma sözc.). Fışırdama sesi: *Derenin fışırtısı.*

FIŞKI a. (yun. *phuski*'den). At, eşek, katır gibi hayvanların taze gübresi.

FIŞKILAMAK g. f. **1.** *Tarlayı, toprağı fışkılamak,* orayı fışkı ile gübrelemek.

◆ gçz. f. At, eşek vb. hayvanlar sözkonusuysa, fışkısını çıkarmak.

FIŞKILI sıf. Fışkısı olan, fışkısı bulunan.

FIŞKILIK a. **1.** Fışkının yığıldığı, biriktirildiği yer. **—2.** İşkembe.

FIŞKIN a. **1.** Bir ağacın dibinden çıkan sürgün. **—2.** Asma kütüğünde hereğin üst yanında biten ve genellikle kesilen dal.
—Polim. Bir fışkırtıcının fışkırtma kalıbından çıkan madde.

FIŞKIRABİLİRLİK a. Polim. Fışkırtmayla kolayca biçimlenebilen plastik bir maddenin özgün niteliği. (Bir maddenin fışkırabilirliği, bu maddenin özellikle erimiş durumdaki akışmazlığı ile plastikliğine bağlıdır. Aynı malzeme için plastik bir maddenin fışkırabilirliği, her parti üretimde değişebildiğinden, öndenemelerle sürekli belirlenmelidir.)

FIŞKIRAN sıf. Hidrol. *Fışkıran kaynak,* hidrostatik düzeyi yeryüzü düzeyinin üzerinde bulunan kaynak. (Bu sular genellikle topografik düzeyi daha yüksek olan yerlerden gelir. Doğal fışkıran kaynaklar olmasına rağmen, artezyen kuyularının açılmasıyla fışkıran kaynaklara daha çok rastlanmaktadır. Bazı durumlarda, suyun fışkırma nedeni gaz basınçları da [gayzer] olabilmektedir.)
—Petr. san. Pompalama gerektirmeden bir kuyudan doğal olarak çıkan petrol için kullanılır.

FIŞKIRDAK a. Sıvıları fışkırtmaya yarayan araç.

FIŞKIRIK a. Su fışkırtan gereç ya da oyuncak.

FIŞKIRMA a. Fışkırmak eylemi.
—Fels. Leibniz'e göre Tanrı'nın monatları yaratış biçimi. (Leibniz şöyle der: "Yalnızca Tanrı ilksel birliktir ya da ilk baştaki tözdür ve bütün yaratılmış ya da sonra türemiş monatlar onun ürünleridir ve tanrısallıktan, zaman zaman fışkırmalar halinde ortaya çıkarlar" [*Monadoloji,* 47].)
—Fizyol. Bazı salgıların (özellikle atmığın) kuvvetli ve darbeli olarak dışarı atılması.
■—Gökfiz. *Güneş fışkırması,* Güneş atmosferinde, etkinlik bölgeleriyle bağlantılı olarak yöresel manyetik alanların hızla değişimi sonucu alttaki maddenin ansızın püskürmesi. —İlk kez tam Güneş tutulması sı-

NASA-Photri

amerikan yörünge istasyonu Skylab'den 1973'te gözlenen Güneş fışkırmaları

IPS

taçsal fışkırmalar
1980'de fırlatılan amerikan uydusu SMM'nin koronograf-polarimetresiyle elde edilmiş görüntü (fışkırmalar, Güneş diskinden yaklaşık 3 milyon km uzağa kadar izlenebilir)

rasında ve tam örtülme anında Ay'ın gölgesi dışına fışkırarak ışık saçması yüzünden ortaya çıkarılan, Güneş atmosferinin dış ve dar uzantısı. || *Taçsal fışkırma,* hemen hemen yarıçapsal doğrultuda yayılan ve Güneş yarıçapının on katı uzaklığa dek izlenebilen, parlak ve ince taç uzantısı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kardiyol. *Karıncıktan kan fışkırması,* sistol sırasında sağ karıncığın akciğer atardamarına, sol karıncığın aorta kan püskürmesi. (Kalp kası hastalıklarında büyük değişikliklere uğrar.)

—Petr. san. Açılması sürdürülen kuyu dışında, petrolün ya da doğal gazın ansızın ve genellikle beklenmedik bir anda püskürmesi. (Böyle bir olay, bulunan yatak çok yüksek basınç altında olduğunda ve bu basınç kuyu açma çamuruyla hidrostatik basınç uygulanarak dengelenemediğinde ortaya çıkar.)

—ANSİKL. Gökfiz. *Güneş fışkırması.* Önce Güneş'in kenarlarında püskürtüler biçiminde saptanan fışkırmalar (Doppler-Fizeau olayıyla) disk üzerinde de gözlendi. Bu fışkırmalar arasında, öncelikle hızlanma biçimleriyle birbirinden ayrılan farklı olaylar görülür. Bunlardan, kenarda oluşanlara görünümleri yüzünden "püskürtülü fışkırma" adı verilir; Güneş diski üstünde ise soğurma biçiminde başlarlar ve en yüksek parlaklığa ulaşana dek hızlanırlar. Bu tür olaylar, Güneş lekelerinin ya da gözeneklerinin yakınında renkkürede oluşan doğrusal ya da hafifçe eğik fışkırmalardır ve yüzlerce km/sn'lik bir hızla renkküreden 10^5 km'nin üstünde bir yükseltiye değin ulaşır ve hemen hemen aynı yörüngeyi izleyerek döner. Olayın süresi 10 ile 30 dakika arasında değişir; yapılan gözlemlere göre fışkırmaların hızlanmasına alttaki manyetik alanda oluşan değişimlerin yol açtığı sanılmaktadır. "Püskürme" denilen olaylar ise bu tür fışkırmalardan daha şiddetlidir ve disk üzerinde yayım biçiminde ortaya çıkar. Fırlatılan maddeler birkaç dakika içinde 1 000 km/sn'lik bir hıza ulaşabilir ve başlangıçta kazandığı çok yüksek hız çekim yüzünden gittikçe düşer. Bu maddenin az bir miktarı Güneş yüzeyine döndüğü, büyük bir bölümünün ise çok yüksek hız yüzünden gökcisminden kurtulup uzaya yayıldığı sanılmaktadır.

Fışkırma sözcüğü, dingin haldeyken toplam yoğunluk ve sıcaklığı genellikle renkküresel nitelikte olan çok çeşitli nesneleri belirtir. Fışkırmaların tümünde ortak nokta genellikle sıkışık ve iç içe girmiş kemerler biçiminde çok çeşitli yapılar göstermeleridir. Her birinin görünen çapı 1 ya da 2" yi geçmez. Bunlar, ışıkküreye özgü manyetik alanların evrilme bölgelerinin yakınında renkkürenin derinlikleri üstünde yükselir ve bu bölgelerde çok çeşitli iç devinimlerden etkilenmiş ve sıkışarak kemer "ayaklar" oluşturmuş gibi görülürler.

Tek renkli ışıkta ve Güneş diski üzerinde gözlenen fışkırmalar, kontrastlık nedeniyle karanlık, genellikle çok uzun, hafifçe diskin merkezine yönelmiş yarıçapsal şeritler biçiminde ortaya çıkar. Bunlara çoğu kez *renkküre filamanları* adı verilir. Bakış doğrultusuna göre, hem kenardaki, hem de disk üzerindeki genel görünüm perspektif etkisine ve çıkış doğrultusuna çok bağlıdır. İşte bu nedenle bugünkü sınıflandırmalar, bunların görünen yapılarından çok, dinamik ölçütlere dayanır. Tüm fışkırmalar dingin, etkin ve püskürük olmalarına göre üç sınıfta toplanır:

Dingin fışkırmalar, genellikle, leke gruplarının manyetik etkisinin sınırını belirler. Bunların boyuna yayılışı bir Güneş yarıçapının üstündedir, kalınlıkları 4 000 ile 5 000 km, yükseklikleri ise 100 000 ile 200 000 km arasında yer alır, yaşam süreleri de birkaç gün ile 10 güneş dönüsü (300 gün) arasında değişir. Bu fışkırmalar, yaşamları boyunca geçici ya da sürekli manyetik bozulmalardan kaynaklanan ani kaybolmalara uğrayabilir.

Etkin fışkırmalar, genel olarak devinim halindeki fışkırmaları belirtir; bunlar çoğunlukla etkin bölgelerde görülür ve birkaç saatlik ya da birkaç günlük yapısal değişimlere uğrayabilir. İnce yapılarında saniyede onlarca kilometreye ulaşan madde devinimleri ölçülebilir. Genellikle yayılma yükseltileri 50 000 km'yi pek geçmez ve özellikle etkinlik anında Güneş'in kenarında gözlenirler.

Püskürük fışkırmalar ise çok kısa sürelidir (birkaç dakika ile birkaç saat arasında). Bunlar Güneş püskürtülerine bağlı madde devinimlerinin gökyüzü fonu üzerindeki izdüşümüdür. Bazen taçta Güneş yarıçapından çok büyük yükseltilere ulaşan madde fışkırmaları ve önemli boyutlarda yüzeye düşme devinimleri gözlenir.

Taçsal fışkırma. Taçsal fışkırmalar, tutulma sırasında ya da koronografla gözlenerek tacın genel yapısı belirlenir. Bunlar, genellikle aşağı Güneş atmosferinin etkin yapılarının üzerine yerleşir. Disk çevresindeki konumları Güneş'in etkinlik çevrimi boyunca değişir. Etkinliğin en düşük olduğu sıralarda taçsal fışkırmalar, Güneş ekvatoru çevresinde toplanmalar, etkinliğin en yüksek olduğu dönemde ise, Güneş diskinin çevresinde kutupların yakınına kadar yayılırlar. Bu sırada kutuplarda ortaya çıkan, yarıçap doğrultusundaki ince fışkırmalara "kutupsal tüyler" adı verilir. Bununla birlikte, kutup bölgelerinde de kimi kez taçsal fışkırmaların yer aldığı saptanmıştır; bu yapılar, yüksek enlemlerdeki fışkırmaların, perspektif olayı nedeniyle taçsal deliklerin üzerinde görülen uçları biçiminde yorumlanmıştır.

Fışkırmalar optik ve radyoelektrik yöntemlerle gözlenebilir. Bu olaylar, göreli yoğunluğu ve sıcaklığı yüksek taç bölgelerinde ortaya çıkar. Geometrileri, Güneş kenarındaki kontrastlaşma nedeniyle, perspektif olayına ve bakış doğrultusuna bağlıdır. Örneğin levha biçimindeki fışkırmalar, yerleşimlerine göre perde, soğan ya da ışın görünümü alabilir.

Bu yapılar göreli olarak kararlıdır, varlıkları birkaç günden birkaç haftaya dek sürebilir ve yaşamları sırasında alttaki fışkırma etkinliğine bağlı olarak, şok dalgaları ya da "taçsal geçişler" adı verilen kısa süreli değişimlere uğrarlar.

FIŞKIRMAK gçz. f. **1.** *Bir yerden fışkırmak,* bir sıvı, bir akışkan sözkonusuysa, yukarıya doğru, birdenbire hızla çıkmak: *Fıskiyeden fışkıran sular. Yaradan fışkıran kan. Kazandan fışkıran buhar. Açılan kuyulardan petrol fışkırdı.* **—2.** Bitki, tohum vb. sözkonusuysa, hızla uç vermek; büyümek: *Tohumlar fışkırınca yemyeşil olan tarlalar. Yağan yağmurlarla ekinler üç günde fışkırdı.* **—3.** *Bir yerden, bedenin bir bölümünden bir şey (soyut, somut) fışkırmak,* güçlü ve yoğun bir biçimde belirmek, görülmek; dışa vurmak: *Kayaların arasından otlar fışkırmış. Bedenin her yanından terler fışkırıyor. Gözlerinden zekâ fışkırmak.*

◆ **fışkırtmak** ettirg. f. *Bir suyu* ya da *sıvıyı fışkırtmak,* bir basınç uygulayarak, onun fırlamasını sağlamak: *Bu fıskiye suyu iki metre kadar fışkırtıyor. Çocukların üstüne hortumla su fışkırtıyor.*

—Fizyol. *(Bir salgıyı, özellikle atmığı) fışkırtmak,* fışkırtma sırasında salgıyı kuvvetle dışarı fırlatmak.

—Polim. Plastik bir maddenin fışkırmasını sağlamak. (Boru üretmek için polivinilklorür fışkırtılır.)

◆ **fışkırtılmak** edilg. f. Fışkırması sağlanmak.

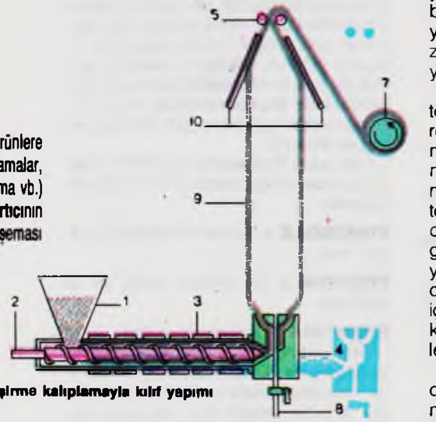
FIŞKIRTI a. (yansıma sözc.). Fışkıran şeyin çıkardığı ses.

—Zool. Derine daldıktan sonra yeniden yüzeye çıkan büyük balinaların basınçla püskürttüğü hava ve su karışımı. (Fışkırtı, balinanın yerini avcılara bildirir.)

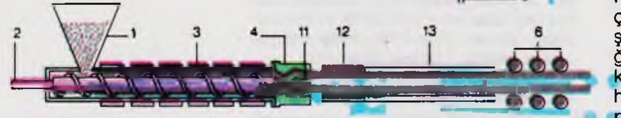
FIŞKIRTICI a. Polim. Akışkanlaştırılmış plastik bir malzemeyi fışkırtma kalıbından geçirerek dönüştürmeye yarayan makine.

—ANSİKL. Fışkırtıcının, huni denen bir besleme ağzı, içinde sonsuz bir vidanın döndüğü silindirsel bir gövdesi ve fışkırtma kalıbında taşıyıcı işlevi gören bir fışkırtma kafası vardır; fışkırtma kalıbı, üretilecek eşyanın biçimine göre ayarlanabilir. Fışkırtıcının ana parçası, homojenleştirme ve sıkıştırmanın yanı sıra malzemeyi besleme ağzından kalıba dek aktaran bir vidadır. Fışkırtıcının gövdesi, elektrik direnciyle ısıtılır; bununla birlikte büyük boyutlu makinelerde, kimi zaman soğutma gerekli olabilir. Vidalar, tamamı ya da yalnızca kimi bölümleri konik çekirdekli, az ya da çok yivli, değişmeyen ya da git-

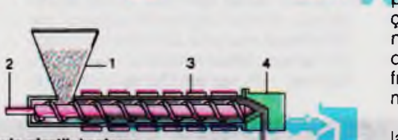
elde edilecek çeşitli ürünlere (plastik torbalar, borular, kaplamalar, kablo teli kaplama vb.) göre bir fışkırtıcının çalışma ilkesi şeması

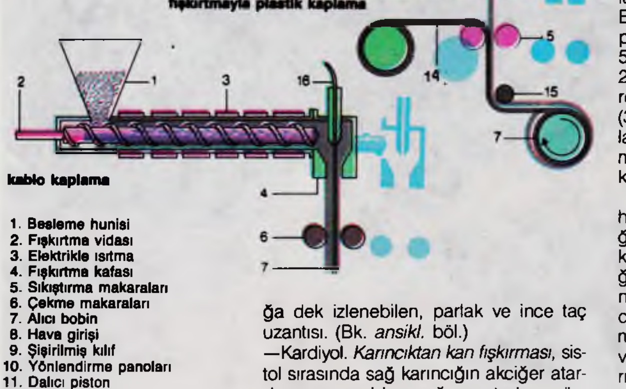
şişirme kalıplamayla kılıf yapımı

boru fışkırtma

fışkırtmayla plastik kaplama

kablo kaplama

1. Besleme hunisi
2. Fışkırtma vidası
3. Elektrikle ısıtma
4. Fışkırtma kafası
5. Sıkıştırma makaraları
6. Çekme makaraları
7. Alıcı bobin
8. Hava girişi
9. Şişirilmiş kılıf
10. Yönlendirme panoları
11. Dalıcı piston
12. Soğutma kalıbı
13. Soğutma kabı
14. Kaplanacak taşıyıcı
15. Gönderme makarası
16. Çıplak tel besleme
17. Kaplanmış kablo çıkışı

tikçe daralan silindir çekirdekli, kısa ya da uzun sıkıştırma bölgeli olmak üzere çeşitli biçimler alabilir. Vidanın seçimi, malzemenin doğasına ve fışkırtıcı çıkışının biçimine bağlıdır.

Bir fışkırtıcı, ilke olarak, az ya da çok iyi tanımlanmış üç ayrı bölgede gerçekleştirilen üç işlevi yerine getirir. Malzeme giriş ağzından başlayarak, bir fışkırtıcıda sırasıyla besleme, sıkıştırma ve fışkırtma bölgeleri bulunur.

FIŞKIRTILMAK → FIŞKIRMAK.

FIŞKIRTMA a. Fışkırtmak eylemi.
—Fizyol. *Fışkırtma kanalı,* sperma kanalları ile sperma keseciklerinin birleşme yerinden üretranın prostat bölümüne kadar uzanan 2,5 cm uzunluğundaki iki küçük kanal. (Yolları boyunca prostatın içinden geçer, orta çizginin iki tarafında *veru montanum* üzerinde son bulurlar.)
—İpekböcç. *Fışkırtma aygıtı,* ipekböceği yumurtalarını ısıtmaya ve tırtılların canlanarak yumurtadan çıkmasına (fışkırma) yarayan, içi su dolu, çift çeperli teneke aygıt. (Yerini elektrikli etüvler ve kuluçka odaları aldı.)
—Polim. Akışkanlaştırılmış malzemeyi kalıp içine püskürterek plastik maddeleri biçimlendirme yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Polim. Fışkırtmanın kökeni, plastik maddelerin geliştirilmesinden daha önceye uzanır; çünkü bu teknikten, 1845'ten bu yana, bakır elektrik iletkenlerinin gutta-perkayla kaplanmasında yararlanılmaktadır. İşlem, bir fışkırtıcı içinde gerçekleştirilir.

Isılsertleşir kimi plastiklerin fışkırtılmasının bilinmesine karşın, fışkırtmayla dönüştürmede kullanılan plastik maddeler, genellikle "termoplastiklerdir." Bu yöntemle işlenen maddeler, erimiş durumda çoğu kez oldukça yüksek bir akışmazlık gösterirler, bu da kalıptan çıkışta fışkına iyi bir dayanım sağlar.

Fışkırtma uygulamaları arasında profil, kablo kaplama, film, yaprak, levha ve çokkatlı malzemelerin üretimi sayılabilir. Profil üretiminde, kalıp çıkışından sonra genellikle bir soğutma kabı yer alır. Bu yolla üretilen profillerin içi dolu ya da boştur: çubuklar, tüpler, borular, pencere ya da kapı çerçeveleri. Kabloların kaplanmasında, gönye kafa denen bir fışkırtıcı kullanılır. Film, yaprak ve levha üretiminde fışkırtıcı, düz bir kalıpla donatılır, fışkının niteliği, kalıp çıkışında hadde silindirleri arasından geçirilerek iyileştirilir. Çokkatlı malzemelerin elde edilmesinde ise eşfışkırtma uygulanır.

FIŞKIRTMAK → FIŞKIRMAK.

FIŞLAMAK gçz. f. *Yörs.* Ekşimek; fıkramak (FIŞNAMAK da denir).

FITA → FUTA.

FITIK a. (ar. *fetk*). Patol. **1.** Bir organın, bir organ kısmının ya da birçok organın normal olarak bulundukları yerin çeperindeki doğal ya da sonradan olma delikten taşarak orada şişkinlik yapması. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Fıtık olmak,* aşırı ölçüde sıkıntı ve güçlük çekmek (arg.).
—Vet. *Öküz kasık fıtığı,* bir bağırsak kıvrımının, erbezi atardamarlarına ve sperma kanalına desteklik eden seröz karınzarı yırtığından taşarak karınzarı içinde şişlik yapması. (Erbezi kordonunun çekilmesinden ileri gelen bu yırtık, iğdiş etme ya da burma manevralarından sonra ortaya çıkar.)
—ANSİKL. Fıtıkların en fazla göründüğü yer karın boşluğudur. Bu fıtıkların içinde çoğunlukla bir bağırsak parçası (enterosel) ya da epiploon parçası bulunur (epiplosel). Küçük kızlarda bazen yumurtalık bulunabilir (doğuştan şekil bozukluğu). Oluştukları yerlere göre fıtıklar, *kasık, uyluk, göbek, diyafram* fıtıkları diye çeşitlere ayrılır; öteki türleri çok nadirdir. Fıtıklar üç büyük mekanizmadan kaynaklanır: dölüt döneminde var olan bir deliğin doğumdan sonra da yerinde kalması (doğuştan fıtık), karın çeperinin zayıflaması (edinsel fıtık), bir travmadan ya da cerrahi müdahaleden sonra karın çeperinde oluşan lezyon (o zaman daha çok *karın fıtığı* deyimi kullanılır). Fıtıklar genellikle üzerlerine basıldığında ortadan kalkan yumuşak şişkinlikler olarak görünürler. Fıtıkların en önde gelen karmaşası, içlerinde bulunan organların fıtığın dibinde sıkışmasıyla oluşan boğulmadır. Bazı istisnalar dışında hastayı bir fıtık boğulmasından koruyacak araç sadece cerrahidir. Ameliyatta bir sakınca olduğu zaman, fıtık bağı kullanmak oyalayıcı bir önlemden başka bir şey değildir.

"Fıtık" terimi karınzarı boşluğu dışındaki bazı durumlarda da kullanılır: *disk* fıtığı (bel fıtığı) ya da omurlararası disk fıtığı (diskin daha sert olan çekirdeği omurilik kanalına doğru sarkar ve sinir köklerine baskı yapar); dizde eklem kapsülü içindeki menisklerin yaptığı fıtık *(meniskus);* zayıflamış bir aponevroz kılıfı dışına çıkan *kas* fıtığı.
—Vet. Hayvanlarda rastlanan belli başlı fıtıklar, göbek fıtıkları (domuz yavruları, köpek enikleri) ve kasık fıtıklarıdır (at). Küçük göbek fıtıklarında, fıtık deliğini tıkayacak iltihaplar oluşturularak iyileşme sağlanabilir. Daha büyük olan fıtıklarda, fıtık kesesini açmak ve deliği çevreleyen halkayı dikmek gereklidir.

FITIR → FITR.

FITNAT a. (ar. *fıtnat*). *Esk.* Zihin açıklığı, zeyreklik, uyanıklık.

FITNAT HANIM, asıl adı **Zübeyde,** türk şair (İstanbul ? - *ay. y.* 1780). Şeyhülislam Mehmet Esat Efendi'nin kızı. Yaşamına ilişkin bilgi azdır. Aydın bir çevrede yetişti. Geleneksel divan şiirine bağlı, başarılı ürünler verdi. Ancak şiirlerinde kadınca söyleyiş ve duygulardan çok erkek şairlerin düşüncelerine, anlatımlarına öykündü. Gazelleri Nedim'i anımsatır. *Divan*'ı basılmıştır (1848). Şair Koca Ragıp Paşa ve Haşmet ile açık saçık latifeleri, nükteleri anlatılır.

FITR ya da **FITIR, -trı** a. (ar. *fıtr*). *Esk.* **1.** Oruç açma. **—2.** Oruç açan kimse. **—3.** Ramazan bayramı: *Sadaka-i fıtr* (ramazan bayramının sonunda yoksullara verilen sadaka).

FITRA a. (ar. *fıtra*). *Esk.* Şeker bayramında bölünmeden verilmesi gereken sadaka, oruç açma sadakası.

FITRAT a. (ar. *fıtrat*). *Esk.* Yaradılış, huy, tabiat: *"..bütün fıtrat ve mâhiyetini inkişaf ettirmeğe davet etmek pek rastgele, tehlikeli bir iş olmaz mı?"* (H. C. Yalçın).
—İsl. Evrenin ve özellikle insanın Allah tarafından yaradılışı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Hz. Muhammet bir hadisinde "Doğan her kişi fıtrat üzre doğar; sonra onu ana ve babası yahudi, hıristiyan ya da mecusi yapar" diyerek insan doğasının yaratılışta temiz ve günahsız olduğunu ve çevrenin bu doğa üzerindeki etkisini dile getirir. Birçok islam bilgini, bu hadisteki *fıtrat* terimini insanın islam dinini benimsemeye yatkınlığı ya da *islam fıtratı* biçiminde yorumlar.

FITRAT (Abdurrauf), türkistanlı şair, yazar (Buhara 1886 - ? 1937). Buhara'da medrese öğrenimi gördü. 1910'da İstanbul'a gelerek kültür ve eğitim organlarını, siyasal yaşamı inceledi. Bu dönemde *Münazara, Seyyah-ı Hindi* gibi toplumsal eleştiri yapıtlarını yayımladı. Buhara'ya döndükten sonra öğretmenlik yaptı. Ceditçiler adlı yenilik yanlısı topluluk içinde yer aldı. Semerkand'da Hürriyet gazetesini çıkardı (1917). Taşkent'te "Çağdaş görüngü" adlı milliyetçi topluluğun üyesi olarak Türkistan'ın kalkınması yolunda çalıştı. Bu dönemde *Ebu Müslim, Temir sağanağı, Çın seviş, Hint ihtilalcileri, Oğuz Han* gibi oyunları sahnelendi. Buhara Halk Cumhuriyeti'nde (1921-1924) maarif nazırlığı görevinde bulundu. Sovyet yönetimi başladıktan sonra siyasetten ayrılarak özbek dili ve edebiyatı üzerinde çalıştı (*Özbek edebiyatı nümuneleri, Özbek klasik musikisi ve onun tarihi, Divanü lügat it-türk'te eski türk edebiyatı nümuneleri* vb.); profesör oldu (1928). Sovyetler'in siyasal temizlik hareketi sırasında öldürüldü.

FITRATEN be. (ar *fıtrat*'tan *fıtraten*). *Esk.* Yaradılıştan: *"O'nun, fıtraten sahip olduğu anlaşılan hukuk anlayışının..."*(N. Kurdakul).

FITRİ sıf. (ar. *fıtr* ve *-î*'den *fıtrî*). *Esk.* Doğuştan, yaradılıştan olan: *"Fakat çocuklarımızda bu tehlikeye atılmak zevki fıtrî değil midir?"* (H. C. Yalçın). *Fıtri zekâ.*

FITRİYE a. (ar. *fıtrî*'nin dişl. *fıtriyye*). Fels. DOĞUŞTANCILIK'ın eski eşanlamlısı.

FITTIRMAK → FIRTTIRMAK.

Fİ a. (ar. *fî*). *Esk.* **1.** Paha, değer, kıymet. **—2.** *Fi-asli,* asli değer. *Fi-icari,* geçerli değer. || *Fi-miri,* resmi fiyat. || *Fi-kati,* son fiyat. || *Fi-maktu,* sabit fiyat.

Fİ- ar. önek. (*fî-*).**1.** Sözcük ve tamlamaların başında "-de", "içinde" anlamında yer alan önek. Arapça tamlamalarda birinci sözcüğün sonunu esreli okutur: *Fi-mabad* (bundan sonra, daha sonra), *fi-nefs-il emr* (gerçekte), *fi-sebilillah* (hak yoluna), *fi-yevmina* (günümüzde, zamanımızda), *fi-zemanina haza* (günümüzde, bugünkü günde), *fi-l-cümle* (sözün kısası), *fi-l-hal* (derhal, anında) vb. **—2.** Tarihlerin başında kullanılarak zaman bildirir: *Fi 18 muharrem sene 1318* (1318 senesinin 18 muharreminde), *fi 2 kanunisani 1326* (1326 senesinin 2 kanunisanisinde). **—3.** *Fi tarihinde,* çok eski bir tarihte.

Fİ a. Dalga ve titr. Bir evreyi belirtir (φ).
—Elektrotekn. *Cos* φ, bir donanımın güç çarpanını belirtir.
—Fiz. Bir ışık ya da manyetik indükleme akısını belirtir (Φ).
—Mat. Yunanlılar'ın sayısal işareti; sağ üstteki vurguyla (φ') 500 ve sol alttaki vurguyla ($_{,}\varphi$)500 000 değerini taşıyordu.

FİADONE a. (korsika dilinde sözc.). Taze keçi peyniri (broccio) ve limon kabuğuyla yapılan tatlı turta. (Korsika mutfağı.)

FİALHO DE ALMEİDA (José Valentim), portekizli yazar (Vilar de Frades 1857 - *ay. y.* 1911). Bugün, portekiz öykücülüğünün ustalarından biri sayılan De Almeida, (*Contos,* 1881), romantik bir hikâye kitabı da yayımladı (*A cidade do vicio,* 1882). 1889 ile 1893 arasında, soyluları ve monarşiyi iğneleyen yergiler *(Os Gatos)* yazdı.

FİALKA (Ladislav), çek mim sanatçısı (Prag 1931). Dans eğitimi gördükten sonra, mim sanatına yöneldi ve 1958'de *Korkuluk üstünde tiyatro* adlı bir mim kumpanyasını yönetmeye başladı. Marcel Marceau geleneğini sürdüren bu mim kumpanyasında Deburau ve Charlie Chaplin'in etkisi görülüyordu. Yapıtları: *Korkuluklar üstünde pantomim* (1959), *Etüdler* (1960), *Prag için dokuz saç teli* (1960). Bunlar, tarihsel konular üzerine, kısa anıştırmalardan oluşan, çok veciz ve çok arı dilli pantomimlerdi. *Yol* adlı yapıtı, beyaz mim kişisi çevresinde kurulmuş bir oyundur. 1965'te, Kutsal Kitap, Ovidius, Shakespeare ve Kafka'dan yararlanarak *Deliler*'i yarattı. Aynı zamanda koregraf olan Fialka tiyatro gösterilerinde de rol aldı. Kendi pantomimleri üzerine kısa metrajlı filmler çevirdi.

FİAMMA (Galvano), italyan kronikçi (Milano 1283'e doğr. - *ay. y.* 1344). Milano'nun tarihini *(Chronicon pontificum mediolanensium)* yazdı.

Fiammetta *(Elegia di Madonna Fiammetta),* Boccaccio'nun öyküsü (1343-1344). Kısmen özyaşamsal nitelikteki bu yapıt 9 bölümden oluşur. Olayları kendi ağzından dinlediğimiz kadın kahraman, sevgilisi Panfilo'nun uzaklaşmasıy-

la ortaya çıkan ve zaman zaman boş umutlarla yatışır gibi görünen kaygılarını dile getirir.

FİAMMİNGO (Francesco) → DUQUESNOY.

Fiana. Gael ed. Kahramanlar kolu Fiónn (Caoílte) tarafından, krallık kolu ise Oisín (Ossian) tarafından temsil edilen avcı *(venarii)* ya da savaşçı *(vojna)* topluluğu. İrlanda özerkliğinin simgesi sayılır.

FİANARANTSOA, Madagaskar'da kent, il yönetim merkezi, yüksek platolarda, 1 200 m yükseltide; 124 500 nüf. (1990). D. kıyısından demiryoluyla Manakara'ya bağlanan ticaret merkezi. Besin sanayileri. —*Fianarantsoa ili,* doğu kıyısında yüksek betsileo topraklarında uzanır; 102 373 km^2; 2 209 700 nüf. (1985).

FİANNA sıf. (irlandaca sözc.). Tar. İrlanda* Cumhuriyeti kardeşliği devrimci hareketi ve bu hareketin militan üyeleri için kullanılırdı.

Fianna fáil ("Kader askerleri"), İrlanda' da siyasal parti. 1926'da, Londra antlaşması'na karşı olan, ama parlamenter etkinlikten bütünüyle kopmak istemeyen eski Sinn Féinciler'i bir araya getirmek amacıyla E. De Valera tarafından kuruldu. Milliyetçi ve cumhuriyetçi olan bu parti önce ılımlı sosyalizmden yana göründüyse de, iktidara gelince çok tutucu bir siyaset izledi. 1932-1948 ve 1951-1973 dönemlerinde (1954-1957 arasındaki kısa süreli kesinti dışında) Dáil'de çoğunluğu elinde bulundurdu. 1977-1982 ve 1987-1992 yılları arasında iktidarda, Fianna fail hükümetleri bulunuyordu.

FİASCO a. (ital. sözc.). Toscana'da sıvılar için kullanılan 2,08 ya da 2,28 litreye eşdeğer ölçek.

FİASELLA (Domenico), **Il Sarzana** denir, italyan ressam (Sarzana 1589 - Cenova 1669). Roma'da caravaggioculuktan etkilendi. XVII. yy.'ın ilk yarısının büyük cenovalı sanatçılarındandır (kilise süslemeleri).

Fiat S.p.A., 1899'da Torino'da kurulan sanayi şirketi. Aynı yıl, *Fabbrica İtaliana Automobili Torino* 6 B.B.'lik ilk arabaların yapımına geçti. Firmanın yöneticileri markalarını tanıtmak amacıyla arabalarını otomobil yarışlarına soktular. Daha 1904'te şirket, bu ilk fabrikasının yüzölçümünü üç katına çıkardı ve üretimine sanayi taşıtları, omnibus ve askeri ikmal aracı yapımını ekledi. Ertesi yıl "Fiat-Muggiano" tersanelerini kurarak gemi yapımına el attı. Bu dönemde kuruculardan Giovanni Agnelli şirketin tek sahibi oldu. Agnelli'nin yaptığı atılım sonucu Torino'daki. firma, "Carrosseries Rothschild"i bünyesine aldı ve Avrupa'nın kimi ülkelerine denizaltı yapan "Fiat San Giorgio" gemi inşa şirketini kurdu. 1912'de Agnelli'nin atölyeleri, Avrupa'nın ilk seri arabalarının ilkörneğini üretti. Birinci Dünya savaşı sırasında, İtalya'nın koşullara uyum sağlamak için çaba göstermesinden doğan üretim artışı sayesinde Agn. lli, bir hizmet arabasını 10 000 liretten ucuza maletmeyi başardı. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra Fiat' ın etkinlikleri, başta otomobil üretimi olmak üzere gelişti. 1968'de Citroën ile bir işbirliği anlaşması yaptı ve Michelin grubuna iştirak etti. Bu anlaşma 1973'te bozuldu. 1969'da Fiat, yüksek performanslı arabalarda uzmanlaşan Lancia ve Ferrari'nin denetimini ele geçirdi.

Otomobil yapım dalı, ilk İtalyan özel teşebbüsü olan bu şirketin iş hacminin onda dokuzunu oluşturur. 1979'da otomobil üretimi, grubun markalarını işleten "Fiat Auto S.p.A." şirketine devredildi. Bu işlemle grup, sanayi etkinliklerini yan kuruluşlara dağıtma sürecini tamamladı. Fiat S.p.A., bugün çeşitli alanlarda çalışan (otomobil, bayındırlık makineleri, tarım araçları, sanayi taşıtları, demir-çelik sanayisi, takım tezgâhları, demiryolu araç ve gereçleri, turizm...) 700 kadar şirketten oluşan bir holdingtir. İtalya'da üretilen arabaların % 80'inden çoğu Fiat fabrikalarından çıkar. 1977'de Japonlar'ın Avrupa ve İtalya'da etkinlik kurmaları üzerine Fiat'ın iç pazar payı % 50'nin altına düştü. 1979'da Kızıl Tugaylar'ın saldırıları sonucu 27 Fiat yöneticisi öldü ya da yaralandı. Fiat durumunu 1983'te Uno model otomobilleri çıkararak düzeltebildi ve Avrupa pazarının % 5,1'ine sahip oldu. Ford ile kamyon üretimi alanında süren görüşmelere karşın, birleşme gerçekleşmedi (1986). İtalyan devlet kuruluşu Alfa'yı satın aldı (ocak 1987). Satışlarını önemli ölçüde arttırarak Batı Avrupa'da Volswagen'den (alman) sonra en büyük otomobil üreticisi durumuna yükseldi (1991).

Türkiye'de, 2 mayıs 1968 tarih ve 6/9910 sayılı kararname ile Fiat lisansı altında Tofaş (Türk otomobil fabrikası aş) kuruldu, 1971'de üretime geçti. (→ TOFAŞ.)

FİBER a. (ing. *fiber*). Bitki liflerini, bir bağlayıcı katılarak sıkıştırma sonucu elde edilen tahta ya da mukavva.

FİBERGLAS (ing. *glass fiber*'den). Küçük teknelerin yapımında, yalıtım işlemlerinde, özellikle plastik ve polyesterden parçaların üretiminde kullanılan sağlamlaştırma ve dolgu maddesi.

FİBİCH (Zdeněk), çek besteci (Všebořice, Bohemya, 1850 - Prag 1900). Smetana'nın öğrencisi. Melodiler, melodramlar, dramatik bir üçleme (*Hippodameia,* 1890-91), 7 opera ve senfonik şiirler besteledi.

FİBİGER (Johannes), danimarkalı hekim (Silkeborg 1867 - Kopenhag 1928). Kopenhag Patolojik anatomi enstitüsü'nü yönetti. Deneysel kanser araştırmalarının öncülerindendir (1926 Nobel tıp ödülü).

FİBONACCİ (Leonardo), **Leonardo Pisano** denir, italyan matematikçi (Pisa, 1175'e doğr. - ay. y. 1240'tan sonr.). Pisalı bir tüccarın oğlu olan Leonardo, aritmetiği babasıyla birlikte gittiği Kuzey Afrika'da öğrendi. Mısır, Suriye, Yunanistan ve Sicilya'ya yaptığı yolculuklarda arap dünyasının matematik bilgilerini özümledi ve hint-arap hesap yöntemlerinin (bugün kullandığımız yöntemler) üstünlüğüne inandı. Pisa'ya dönüşünde ünlü *Liber abbaci* adlı kitabını yayımladı (1202); burada arap ve yunan matematik bilimini Batı'ya yaymaya çalışıyor ve sıfır dahil arap rakamlarını kullanıyordu. Yine bu kitapta Fibonacci dizisi denen ve her terimin, önceki iki terimin toplamına eşit olduğu 1, 1, 2, 3, 5, 8, 13, 21, 34,..., dizisini ortaya attı. Ayrıca *Practica geometriae* (1220-21), *Liber quadratorum* (1225), vb. gibi yapıtların da yazarıdır.

Fibonacci dizisi. Mat. çözlm. Aşağıdaki biçimde tanımlanan geridönüşlü (u_n) dizisi:

$$u_1 = 0,\ u_2 = 1$$

ve $$u_n = u_{n-1} + u_{n-2},\ \forall n > 2.$$

Fibonacci dizilerinin çok sayıda özelliği vardır:

— u_n ve u_{n+1} aralarında asaldır;

— $\lim_{n \to \infty} \left(\frac{u_n}{u_{n+1}} \right) = \left(\frac{\sqrt{5}-1}{2} \right)$ [altın bölüm];

— $n > 2$ için,

$$u_{n+1} \cdot u_{n-1} = u_n^2 + (-1)^n$$

Öte yandan, *a, b, r* ve *s* önceden verilmiş sayılar olmak üzere, $u_1 = a$, $u_2 = b$ ve $u_n = ru_{n-1} + su_{n-2}$ gibi genelleştirilmiş Fibonacci dizilerinden de söz edilir. Böyle bir dizinin *n* inci terimi, $\alpha A^{n-1} + \beta B^{n-1}$ biçimindedir; burada A ve B

$$x^2 - rx - s = 0$$

denkleminin iki kökü (köklerin farklı olması halinde) ve α ile β,

$$\begin{cases} \alpha + \beta = a \\ \alpha A + \beta B = b \end{cases}$$

sisteminin çözümleridir.

FİBRAN a. (tesc. edil. ad). Yapay selülozik elyaf.

FİBRATUS a. (lat. *fibratus,* lifli'den). Bulutların uluslararası sınıflandırma çizelgesinde, doğrusal ya da az çok kıvrık, ucu çatallı olmayan filamanlardan oluşmuş tek bir bulutu ya da bulut örtüsünü belirten, özellikle cirrus ve cirrostratus türüne verilen ad.

FİBRİL a. (fr. *fibrile*). Kâğ. san. LİFÇİK'in eşanlamlısı.

FİBRİLASYON a. (fr. *fibrilation*). Kardiyol. **1.** Kalp kası liflerinin, düzensiz, etkisiz, çok hızlı kasılmaları. (Bk. *ansikl.* böl.) —**2.** *Karıncık fibrilasyonu,* kalp kası liflerinin tümünü ilgilendiren fibrilasyon. (Çok acil tedavi edilmediği takdirde, kalp duracağı için kısa sürede ölümle sonuçlanır.) || *Kulakçık fibrilasyonu,* sadece kulakçıkların kas liflerini ilgilendiren ve karıncık kasılmalarının tamamen düzensizleşmesine neden olan fibrilasyon. (Kulakçık fibrilasyonu ölümle sonuçlanmaz ama dijital tedavisini gerektirir.)

—Kâğ. san. SAÇAKLANMA'nın eşanlamlısı.

—Nörol. Kendiliğinden oluşan ve elektromiyografiyle anlaşılan elektrik etkinliği (fibrilasyon potansiyeli). Dinlenme halindeyken belirir ve sinirsizleştirilmiş kas liflerinin özerk olarak kasıldığını gösterir. (Çevre sinirlerindeki herhangi bir sendromdan ileri gelen bu duruma birçok hastalıkta rastlanır.)

—ANSİKL. Kardiyol. İskemili bir miyokartta erken ekstrasistolların ortaya çıkmasıyla daha da kolaylaşan karıncık fibrilasyonu, miyokart enfarktüsünün en sık görülen büyük karmaşalarından biridir ve enfarktüsün ilk saatlarında müdahale edilirse çok kolay tedavi edilir. Bu nedenle enfarktüs başlar başlamaz hastanın hastahaneye kaldırılarak gözetim altına alınması gerekir. Fibrilasyon dıştan verilen elektrik şokuyla (yaklaşık olarak 300 jul) çözülür, ama fibrilasyon olur olmaz şok yapılıncaya kadar kalp masajına da kesinlikle gerek vardır.

FİBRİLOLİZ a. (fr. *fibrillolyse*). Patol. Sinir liflerinden bir bölümünün ya da tümünün yok olması.

FİBRİN a. (fr. *fibrine*). Kan pıhtılaşırken fibrinleşme sırasında fibrinojenden (çözünebilir plazma proteini) doğan çözünmez protein. [Fibrin yalnız kan pıhtısının bileşiminde değil, patolojik sızıntılarla (zatülcenp, perikardit, menenjit) temas eden dokuların üzerinde de bulunabilir.]

—Biyokim. *Fibrin mayası,* TROMBİN'in eşanlamlısı.

FİBRİNEMİ a. (fr. *fibrinémie*). FİBRİNOJENEMİ'nin eşanlamlısı.

FİBRİNLEŞME a. Hematol. Fibrinojenin fibrine dönüşmesi. (Birbirini izleyen iki devrede olur. Birinci devrede trombinin enzimsel etkisi altında fibrinojen sınırlı bir proteolize uğrar ve sonunda fibrinopeptit denen peptitler serbest hale gelir. Değişime uğrayan fibrinojen, fibrinin monomeri olarak adlandırılır. İkinci devrede, monomerler polimerleşir. Etmen XIII'ün enzimsel etkisiyle ikincil olarak sabitleşir ve kanın şekilli elemanlarını saran bir fibrin ağı ortaya çıkar.)

FİBRİNOASTENİ a. (fr. *fibrinoasthénie*). → DİSFİBRİNOJENEMİ.

FİBRİNOJEN a. (fr. *fibrinogène*). Çoğu (% 75) plazmada, geri kalanı lenfte ve trombositlerde bulunan glikoprotein. (Her biri 3 zincirden [A_α, B_β ve γ] oluşan birbirine benzer 2 alt birimden meydana gelir. Elektroforezde görünen devingenliği β ve γ globülinlerin devingenliği arasında-

dır ve γ_1'inkilerle karışabilir. Karaciğerdeki bireşimini fibrinojen ve fibrinin yıkım ürünleri kontrol eder. Fizyolojik işlevi trombinin etkisiyle fibrin üretmektir. Pıhtılaşmada kullanılmaz ve yaklaşık 4 günlük bir yarı ömür sonunda fibrinoliz yoluyla yıkılır.) [Eşanl. PIHTILAŞMA ETMENİ I.]

FİBRİNOJENEMİ a. (fr. *fibrinogénémie*). Fibrinojenin plazmadaki miktarı; normal olarak yaklaşık 3 g/l'dir. (Bu miktar her tür iltihaplı hastalıklarda çoğalır, karaciğer yetmezliği ve pıhtılaşma bozukluklarında azalır.) [Eşanl. FİBRİNEMİ.]

FİBRİNOJENOLİZ a. (fr. *fibrinogénolyse*). FİBRİNOLİZ'in eşanlamlısı.

FİBRİNOJENOPENİ a. (fr. *fibrinogénopénie*). Plazmadaki fibrinojen miktarının 2 g/l'den az olması.

FİBRİNOLİTİK sıf. (fr. *fibrinolytique*). Hematol. Kan pıhtılarını eritebilecek her çeşit maddeye denir. (Bk. *ansikl.* böl.)
◆ a. Fibrinolitik madde.
—ANSİKL. Etkinleştiricilerin (kinazlar) işlevine bağlı enzimsel bir proteolizle plazminojenin (önfibrinolizin) etkin bir proteaza (plazmin ya da fibrinolizin) dönüştüğü fizyolojik bir fibrinolitik sistem vardır. Bu sistem aynı zamanda plazmin ve plazminojenin etkin duruma gelmesini sağlayan plazma engelleyici maddeler içerir. Tedavide fibrinolitik etkisi olan ilaçlar (streptokinaz, urokinaz) atardamar ve toplardamar pıhtılarının giderilmesi için kullanılır.

FİBRİNOLİZ a. (fr. *fibrinolyse*). Hematol. Fibrin pıhtısının fizyolojik ya da patolojik olarak tahribine yol açan olay. (Fibrinoliz fibrin eritici sistemin etkisi altındadır. Dolaşımdaki plazminin önemli miktarda etkinleşmesiyle belirgin, ender rastlanan birincil fibrinolizlerle, dağınık damar pıhtılaşmasına bağlı ikincil fibrinolizler vardır. Fibrinoliz sonucunda, fibrinojen ve fibrinin parçalanma ürünleri meydana gelir ve klinik olarak kanamalarla ortaya çıkar.) [Eşanl. FİBRİNOJENOLİZ.]

FİBRİNOPATİ a. (fr. *fibrinopathie*). → DİSFİBRİNOJENEMİ.

FİBRİNOPENİ a. (fr. *fibrinopénie*). Hematol. Fibrin yetersizliği.

FİBRİNOPEPTİT a. (fr. *fibrinopéptide'* den). Fibrinin oluşumu sırasında trombin aracılığıyla fibrinojenin A_α (fibrinopeptit A) ve B_β (fibrinopeptit B) zincirlerinden ayrılan peptit.

FİBRİNSİ sıf. Patol. Dokularda bulunan fibrine benzer maddelere denir.

FİBRİNSİZLEŞTİRMEK g. f. Hematol. Kan plazmasını içerdiği fibrinojenden arındırmak.

FİBRİNÜRİ a. (fr. *fibrinurie*). Patol. İdrarla fibrin çıkarılması.

FİBRİST a. (fr. sözc.). Pedol. Odunsu ve az çözünmüş bitkisel döküntülerden oluşan kalın turba katı.

FİBROADENOMATOZ a. (fr. *fibroadénomatose*). Patol. Safra fibroadenomatozu, SAFRA FİBROANJİYOMATOZU*'nun eşanlamlısı.

FİBROANJİYOADENOMATOZ a. (fr. *fibroangioadénomatose*). Patol. *Safra fibroanjiyoadenomatozu,* SAFRA FİBROANJİYOMATOZU*'nun eşanlamlısı.

FİBROANJİYOMATOZ a. (fr. *fibroangiomatose*). Patol. *Safra fibroanjiyomatozu,* özellikle karaciğer içi safra yollarını ilgilendiren biçim bozukluğu. (Eşanl. SAFRA FİBROADENOMATOZU, SAFRA FİBROANJİYOADENOMATOZU.)

FİBROBLAST a. (fr. *fibroblaste;* lat. *fibra,* lif ve yun. *blastos,* tomurcuk'tan). Dokubil. Liflerin oluşumundan sorumlu bağdokusu hücresi.

FİBROFERRİT a. (fr. *fibroferrite*). Miner. Hidratlı, doğal demir sülfat; lifli sarı kütleler halinde bulunur.

FİBROİN a. (fr. *fibroïne*). Tekstilde kullanılan ipeğin ana maddesini oluşturan ve suda çözünmeyen saydam ve homojen protein. (Serisinden bir kılıf içindedir ve ipekböceğinin salgıladığı koza ipliğinin eksenini oluşturur.)

FİBROKİSTİK sıf. (fr. *fibrokystique*). Patol. Yapısında lifli doku ve kistler bulunan oluşumlara denir.

FİBROKONDROM a. (fr. *fibrochondrome*). Patol. Yapısında belli bir oranda lifli doku bulunan kondrom.

FİBROLİT a. (fr. *fibrolite*). Miner. Başkalaşım gnayslarında çok bol bulunan doğal alüminyum silikat. (Tıkız bir sillimanit türüdür.)

FİBROM a. (fr. *fibrome;* lat. *fibra,* lif, ve yun. *-ome,* ur bildiren sonek'ten). Patol. **1.** Fibroblastlardan oluşan iyi huylu bağdokusu uru. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Genellikle dölyatağı fibromiyomlarını adlandırmak için kullanılan terim. **—3.** *Yayılgan fibrom,* DERİMSİ* UR'un eşanlamlısı. || *Pastil biçiminde fibrom,* HİSTİYOSİTOM'un eşanlamlısı.
—ANSİKL. Fibromlar, ortasında bağdokusu liflerinin çaprazlandığı saçaklı bir ana maddeden oluşur. Böyle oluşan urlar sert ve iricedir. Ayrıca, genellikle ağrısız ve iyi huyludur, kanser gibi yayılmaz. Özellikle lifli dokunun bulunduğu yerlerde rastlanır (aponevrozlar, deri [deri fibromları özellikle kadınların bacaklarında görülür], kirişler, kemik zarı, vb.).

FİBROMATOZ a. (fr. *fibromatose*). Patol. Değişik yerlerde lifli urların çoğalmasıyla belirgin durum (örneğin deri fibromatozu, dölyatağı fibromatozu).

FİBROMİYOM a. (fr. *fibromyome;* lat. *fibra,* lif, ve yun. *myos,* kas'tan). Patol. Hem fibrom gibi lifsel dokudan, hem miyom gibi kas dokusundan oluşan iyi huylu ur.
—ANSİKL. En sık görülen fibromiyomlar dölyatağındakilerdir. Dölyatağı kasında gelişen kas içi fibromiyomlar, seröz zar altında gelişen ve karınzarını kaldıran seröz altı fibromiyomlar, mukoza altında gelişip dölyatağı boşluğuna sarkan mukoza altı fibromiyomlar gibi çeşitleri vardır. Genellikle bunlardan birçoğu bir arada bulunur, müdahale edilmezse büyük boyutlara ulaşabilir. Folikülin çok olur ve dölyatağı da kabule müsait olursa daha sık ortaya çıkar. Özellikle başlangıçta uzun süreli ve pıhtılı bol aybaşı kanamasıyla belli eder. Çeşitli organlara basınç, gömülme, dönme ve önemsiz nekrozlar gibi karmaşa yaratabilir. Menepozdan sonra yavaş yavaş geriler. Bazı olgularda dölyatağı kanamalarına tıbbi tedavi etkili olabilir, ama urun ortadan kaldırılması olanaksızdır. Tek tedavi yolu cerrahidir: ya yalnız fibrom (fibromlar) çıkarılır (miyomektomi) ya da dölyatağı tümüyle alınır (histerektomi.)

FİBROMLU sıf. Tıp. Fibromla ilgili ya da fibrom özelliği olana denir.

FİBROMUKOZA a. Dokubil. Lifsel bağdokulu mukoza.

FİBROPLAZİ a. (fr. *fibroplasie;* lat. *fibra,* lif, ve yun. *plassein,* biçim vermek'ten). Patol. Yoğun oksijen tedavisi yapılan erken doğmuş bebeğin ağ dokusunda meydana gelen bozukluk.

FİBROSARKOM a. (fr. *fibrosarcome;* lat. *fibra,* lif, ve yun. *sarkıs,* et'ten). Patol. **1.** Bağdokusunda fibroblastlardan oluşan ur. **—2.** *Darier ve Ferrand fibrosarkomu,* DERİMSİ* UR'un eşanlamlısı.

FİBROSİT a. (fr. *fibrocyte;* lat. *fibra,* lif, ve yun. *kytos,* hücre'den). Dokubil. Yaşlı ve pek etkin olmayan fibroblast.

FİBROSKOP a. (fr. *fibroscope;* lat. *fibra,* lif, ve yun. *skopein,* bakmak'tan). Tıp. Organizmadaki derin boşlukları muayene etmeye yarayan ve klasik, sert endoskopların ulaşamadığı boşluklara girebilen bükülgen endoskop.
—ANSİKL. Fibroskop, hangi yönden gelirse gelsin (eğri ya da belli bir açıyla) ışığı iletebilen çok ince cam lifleri demetinden yapılmıştır. Metalden bir helezon ve plastikten bir kılıfla korunan lif demeti, muayene edilecek olan bölgeyi hem aydınlatmaya, hem görmeye yarar. Işık, aletin dışına yerleştirilmiş donuk ışık veren kuvvetli bir lambadan gönderilir. Uygun bir optik sistemle boşluklardaki görüntünün göze yansıması sağlanır. Fibroskop, özellikle en uç bölümünün çeşitli biçimlerde bükülmesi, böylece boşluktaki en küçük kıvrımların izlenmesi, aletin yanlış yollara sapmadan ve travmaya yol açmadan en dar yerlere girebilmesi için özel aygıtlarla donatılır; bu sırada geçilen boşlukların çeperleri de incelenir.
Fibroskopta aynı zamanda, gerektiğinde aspirasyon yapabilecek bir boruyla, inceleme sırasında hastalık olduğu sanılan bazı yerlerden tahlil amacıyla parçalar almaya yarayan bir pense bulunur.

FİBROSKOPİ a. (fr. *fibroscopie*). Tıp. Fibroskopla yapılan endoskopi.

FİBROTORAKS a. (fr. *fibrothorax*). Patol. Akciğer parankiması ve plevranın tek ya da çift taraflı olarak lifsel dokuyla kaplanması. (Röntgende koyu ve çoğu kez büzük bir görüntü verir.)

FİBROVASKÜLER sıf. (fr. *fibrovasculaire;* lat. *fibra,* lif, ve *vasis,* damar'dan). Dokubil. Bağdokusu lifleriyle damarlardan oluşan dokulara denir. (İltihaplı etsi tomurcuk fibrovasküler bir dokudur.)

FİBROZ a. (fr. *fibrose;* lat. *fibra,* lif, ve yun. *osis,* hastalık'tan). Patol. **1.** Bağdokusu liflerinin aşırı artması. (Eşanl. SKLEROZ.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Pankreas kistik fibrozu,* MÜKOVİSİDOZ'un eşanlamlısı.
—ANSİKL. Fibrozlara çok sık rastlanır ve nedenleri çeşitlidir: iltihap, beslenme bozuklukları, urlar. Fibrozlar bir defa oluştuktan sonra yerleşik kalabilir ya da gelişip yayılabilirler (yaygın fibroz).
Doğuştan olan karaciğer fibrozu, karaciğer içi safra kanalcıklarının genişlemesine bağlıdır ve çoğu kez böbrek süngerleşmesine (çanaklar öncesi tüpçük genişlemesi) benzeyen bir böbrek anomalisiyle birlikte görülür. Hastalık kapı toplardamarında basınç yükselmesine yol açtığı için sindirim kanalında kanamalar olur.
Akciğer fibrozu, akciğer alveollarındaki çeperlerin lifsel dokuyla kalınlaşmasına bağlıdır ve oksijenin geçişini önlediği için süreğen bir solunum yetersizliğine yol açar. Verem, kanser, sarkoidoz, zehirli gazlar solunması gibi nedenler de akciğer fibrozuna neden olabilir.
Fibroz başka dokularda da görülebilir (örneğin pankreas).
—Vet. Kemik fibrozuna atta (kepek hastalığı), domuzda (inleme hastalığı), keçide ve köpekte rastlanır. Garip bir topallama ve yüz kemiklerinde şişme ve yumuşamayla belirir. Köpekte, süreğen böbrek iltihabının bir sonucu olabilir. Diğer hayvan-

fibroskop kullanılarak yapılan gastroskopi

larda, genellikle besinlerdeki fosfor fazlalığından ileri gelir.

FİBULA a. *Nerinea* öbeği üyelerine yakın ve İkinci Zaman topraklarında fosillerine rastlanan karındanbacaklı yumuşakça cinsi.

FİBULA a. (lat. sözc.). Arkeol. Giysileri kopçalamaya yarayan çengelli iğne ya da metal kopça (bronz, demir, değerli madenler).

—ANSİKL. Fibula, Avrupa'nın tunç çağından merovenj döneminin sonuna kadar kullanılmıştır. İğnenin gelişmiş bir biçimi olan fibula genellikle süslü bir yayla sivri ucu bir iğneliğe geçirilen bir iğneden oluşur. Biçim ve süslemesindeki çok uzun evrim, arkeolojiye önemli kronolojik saptamalar yapma olanağı sunmaktadır. Eski yunan ya da etrüsk fibulaları gibi bazı parçalar, gerçek birer sanat yapıtıdır ve bunların coğrafi dağılımları ticaret yolları hakkında bilgi vermektedir.

Lauros-Giraudon

dökme ve oyma dekorlu **fibula** bronzdan La Tène I dönemi (İ.Ö. 400'e doğr.) *Ulusal eski eserler müzesi Saint-Germain-en-Laye*

Lauros-Giraudon

kuşbiçimli **fibula** yaldızlı metal ve cam hamuru İ.S. 500'e doğr. *Belediye müzesi, Laon*

FİBULA → KAMIŞKEMİĞİ.

FİCHTE (Johann Gottlieb), alman filozof (Rammenau, Saksonya, 1762 - Berlin 1814). İyiliksever bir zenginin yardımıyla öğrenim gördü. Daha sonra yoksulluğa düşünce intihar etmeye kalkıştı. Kant'ın bir tavsiyesi sayesinde *Kritik aller Offenbarung* (Bütün vahiylerin eleştirisi) adlı yapıtını yayımlamayı başardı. 1794'te Jena Üniversitesi'ne profesör olarak atandı ve burada üne kavuştu. 1799'da tanrıtanımazlıkla suçlandı ve Jena'yı terk etmek zorunda kaldı; Berlin'e, Erlangen'e, ardından da Königsberg'e gitti. Meslek yaşamını, rektörlüğüne getirildiği Berlin Üniversitesi'nde tamamladı.

Fichte'nin düşüncesinde, kuramsal titizlikle pratik kaygısı birbirinden ayrılmaz. Bu bakımdan Fichte, hem Kant'ın Kopernik' inkini andıran devrimine, hem de Fransız devrimi'ne bağlı bir düşünürdür. *Beiträge zur Berichtigung der Urteile des Publikums über die französische Revolution*' da (Kamuoyunun Fransız devrimi üzerine yargısının düzeltilmesine katkı) [1793] adlı yapıtı tarihin hareketini despotizm ile özgürlüğün diyalektiği olarak ele alır ve bu hareketin, belli bir Fikir'in zafere ulaşması anlamına gelen bir barış durumuyla sonuçlanacağını belirtir. Bu durumda temel sorun özneler arası ilişki sorunudur ve Fichte, *Einige Vorlesungen über die Bestimmung des Gelehrten*'de (Bilgin kişinin amacı üzerine dersler) [1794] gizemci idealizme karşı çıkarak, dünyayı temellendiren ve böylece hukuku ve ahlakı olanaklı kılan ortak bilincin işlevi üzerinde durur. *Wissenschaftslehre*'nin (Bilim öğretisi) [1794] spekülatif çıkış noktası, daha ilk tanımlamalarından başlayarak, ancak iki sistemin var olabileceği tezine dayanır: bu sistemlerden biri, ben'i şeyleştirerek sonlu aklın sınırlarını hiçe sayan spinozacılık; diğeri ise, bu sınırları göz önüne almakla birlikte, istenç yani pratik olarak kendini gerçekleştiren ben'in önceliğini kabul eden eleştiricilikür. Kant'ın başarısı pratiğin kuramsala üstünlüğünü tam anlamıyla göstermiş olmasıdır. Bununla birlikte, kendinde şey varsayımı, varlığın aslında akıl dışı bir kaynaktan geldiğini benimsediği ölçü kantçılık, kendi içinde bir çelişki taşıyor demektir. Maimon'dan beri alman idealizmine egemen olan kendinde şey tartışmasına Fichte de katılmaktan geri kalmadı (*Versuch über die transcendental Philosophie* [Transsendental felsefe üzerine deneme], 1790). Fichte, bu tartışmada, Kant'ın pratik akla verdiği önceliğe yeni bir canlılık getirmekle birlikte, her türlü gerçekliğin ben'de içkin olduğunu öne sürerek kendinde şey'i safdışı bıraktı. Bu durumda, varoluşun koşullarıyla bilginin koşulları özdeşleşmekte ve ben'in dışında hiçbir şey bulunmadığına göre, her türlü öznel zorunluluk aynı zamanda nesnel bir zorunluluk olmaktaydı.

Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz

Johann Gottlieb **Fichte** Friedrich Bury'nin bir deseninden Albrecht Fürchtegott Schultheiss'ın gravürü

Ama düşünsel sezgi, bir varlıkla ilgili spekülatif bir görüş olmaktan çok, ortak bilinçten ayrılmaz olan pratik özgürlük sezgisidir. Ben, ancak özgür olduğu zaman kendisini düşünsel sezgi konusu olarak ortaya koyabilir. Sezgi bir eylemse, ancak bu eylemde bulunan için bir anlam taşır ve felsefe, kavramların çözümlemesinden çok, onların gerçekleştirilmesidir. Felsefi bilincin doğal bilinçle ilişkisi, bir etkilenme ilişkisi değil bir mübadele ilişkisidir. Bu durumda bilim öğretisi demek, kuramsalın pratiğe bağımlı kılınışının kuramı demektir: öyleyse, her kuram, kuramsal bir pratiktir. Dolayısıyla, özdeşlik ilkesi (A=A), varsayımsal (hypothétique) bir ilkedir. Bu ilkenin, bir koyumsal (thétique) ilke (ben=ben) ile aşılması (kendini dünya olarak koyup, böylece kendi kendisini aşan sonluluk biçiminde) gerekir. Böyle bir ilke, yalnızca bir tümdengelim ilkesi (kantçı anlamda) değil, aynı zamanda bir yaratma ilkesidir, çünkü burada sonsuzluk, sonlu ben'in bir dünya kurarak kendini aşmasını sağlayan praksis'tir. Fichte' nin 1793'te yazdığı *Beiträge* adlı yapıtı, bu spekülatif yöntemin militan bir üslupla anlatılmasından başka bir şey değildir. Nesnenin özneye bağımlılığı, varlığın özgürlüğe bağımlı kılınmasıyla temellendirilir: böylece kopernikçi devrim Fransız devrimi'ne uyarlanmış oluyordu.

Bilimleri ve deneyi ben'de içkin olarak düşünen bir bilim öğretisi fikri, Fichte'nin düşüncesinde önemli bir yer tutar. Burada, hem bilimin gerektirdiği dışakapalılığın, hem de deneyin gerektirdiği dışaaçıklığın gereklerini, âdeta Husserl''in girişimini önceden haber verircesine, bilimkuramsal görüngübilimsel çifte bir yol izleyerek yerine getirmek sözkonusudur. Demek ki aşkın (transsendental) düşünme tarzı aynı zamanda canlı bir deneydir. Bu durumda, empirizme düşmeden deneyi ya da rastlantıyı düşünmek mümkündür; böylece aşkın, ben'de içkin olan bu rastlantının aşkınlığı halini alır. Bu bakış açısı Fichte'ye, zaman içinde somut yaşam olarak gerçekleşen, öznelerarası ilişki sorunsalını yeniden ortaya koyma olanağını verdi.

Fichte, *Grundlage des Naturrechts*'de (Doğal hukukun temeli) [1796], kantçılığa karşı, hukukla ahlakın ayrılığını öne sürdü. Toplumsal varlık, insan bedenine göre belirlenmiştir ve, öznelerarası ilişkinin metafizik yücelişi olarak, özellikle bakışta kendini gösterir; böylece, beden özgürlüğün dua kitabı durumuna gelir. Bu yüzdendir ki, Fichte, *Das System der Sittenlehre*'de (Ahlak öğretisi sistemi) [1799], anlık-duyarlık ikiliğini aşmaya ve bedenle doğayı hazcı bir formülde yeniden itibara kavuşturmaya çalıştı: "Tanrı'nın zaferi adına dilediğiniz gibi yiyip için; eğer bu ahlakı çok katı çok bağnaz buluyorsanız derdinize yanın, çünkü bir başka ahlak daha yoktur." Fichte, daha sonra, ahlak yasasını, aklıbaşında bir insanın tasarısı ve bu insanın, özgürlüğünü sonsuz bir ilerleme yolunda gerçekleştirmesi olarak anlar oldu. Kant'ın düşündüğü anlamda radikal kötülüğü ise, tembellik olarak yorumladı. Sosyalist bir devlet anlayışı ortaya koyan *Der geschlossene Handelsstadt*'ta (Kapalı ticaret devleti) [1800] devlet insanın doğası, yurttaşlık da mülkiyetin koşuludur. Böylece Fichte, insanlığın altın çağını, istencin fethi olarak belirleyip, giderek praksis'e dayalı bir etik anlayışına bağlandı. Kendisini, Jena'yı terk etmek zorunda bırakan dinsizlik suçlaması, Fichte'nin yaşamında bir dönüm noktası oldu. *Wissenschaftslehre*'yi iki kez yeniden düzenledi (1801-1804). *Die Bestimmung des Menschen*'de (İnsanın amacı) [1800] bilginin yetersizliklerini ve inancın gerekliliğini vurgulamakla birlikte, filozofça düşünen özneyle ortak bilincin birliğini yeniden ileri sürdü. Bu dünyada güdülen amaç, en yüce amaç olamaz ve sonlu istençlerin uyumu olarak düşünülen öznelerarası ilişki, Tanrı'nın sonsuz istenciyle bir ilişkiyi içerir; dolayısıyla, her şeyin ilk temeli, mutlak varlıktır. Fichte'nin düşüncesi, tüm gerçekliği Tanrı'da gören bir spinozacılıktan sürekli bir kaçış biçimini almaya doğru gider. Nitekim, 1801'deki *Wissenschaftslehre*, bilmeyi varlığa bağımlı kılmaya çalışırken, 1804'teki *Wissenschaftslehre*, yeniplatoncu bir eğilim içinde, Tanrı sevgisini ön plana çıkaran bir öğreti haline gelerek, daha çok dinsel bir nitelik kazanır. Bu gizemci evrim, *Anweisung zum seligen Leben*'de (Mutlu yaşama giriş) [1806] doruğuna ulaştı. Fichte bu yapıtında ruhu artık zaman içinde varlığın ilk biçimi olarak değil, sonsuzluğun özlemi olarak görür. Bunun yanı sıra, siyasal öğreti de otoriter bir nitelik kazanır. Kozmopolitikle ilişiğin kesilişi demek olan *Alman* ulusuna söylev*'in (Reden an die deutsche Nation) [1807] ağırlık noktası ise, Almanya'nın tarihsel misyonudur. Bu yapıtta ileri sürülen tezlerin, napoléoncu emperyalizme karşı çıkan alman milliyetçileri üzerindeki etkisi büyük oldu: kozmopolit ben, bir alman ben'ine dönüştü. Fichte, Machiavelli üzerine yazdığı bir incelemede, Machiavelli' nin *Hükümdar*'da öne sürdüğü görüşleri bir Realpolitik doğrultusunda yeniden yorumladı. Bu tezler, hiç kuşkusuz, aydınlanma idealinin iflasına ve farklı bir Avrupa' nın doğuşuna tanıklık etmekteydi.

FİCHTE (İmmanuel Hermann VON), alman filozof (Jena 1796 - Stuttgart 1879). J. G. Fichte'nin oğlu. Önce Bonn (1836), sonra Tübingen (1842) Üniversitesi'nde profesörlük yaptı ve soyluluk unvanı aldı. *Œuvres complètes de Johann Gotlieb Fichte* [Johann Gottlieb Fichte'nin tüm yapıtları 1845-46] ve *Vie et Correspondance littéraire de J. G. Fichte* (fr. çev.) [J. G. Fichte'nin yaşam ve edebi yazışmaları 1830-31] adlı kitapları yayımladı; *Beitrag zur Carakteristik der Neueren Philosophie* (Yeni felsefenin karakteristiğine katkılar) [1829] adlı yapıtında babasının kuramlarını tanıttı.

FİCHTE (Hubert), alman yazar (Perleberg, Brandenburg, 1935). *Das Waisenhaus* (1965) adlı yapıtından sonra, olayların etkileyici bir tekdüzelikle birbirini izlediği bir kitapta hamburglu hippilerin yaşamını anlattı, sonra öfkeli ve alaycı bir bakışla eşcinsellik konusuna yaklaşan bir deneme-roman yazdı (*Versuch über die Pubertät*, 1974).

FİCHTELGEBİRGE, Almanya'da eski kütle, Bavyera eyaletinde, Erzgebirge ile Böhmerwald'ın birleştiği yerde; *Schneeberg*'de 1 051 metre. Kırıklar arasında aşırı yükselmiş bir kütledir. Thüringerwald ile Oberpfälzer Wald'ı birbirinden ayırır. Uzun süreli aşınma sonucu yuvarlaklaşarak akışı belirsiz, kalın kum tabakalarıyla dolmuş çanakların yanıbaşında yükselen tümseklere dönüşmüştür. Kütlenin yüksek yerleri hâlâ çam ormanlarıyla örtülüdür; oysa havzalarda bir kırsal kesim ve sanayi iktisadi gelişmiştir. Maden cevheri bakımından zengin olması nedeniyle, yöre Ortaçağ'dan bu yana işletilmektedir. Cam, kuvars ve kaolin sayesinde XIV. yy.'da gelişen porselen sanayisi hep etkindir. Öbür sanayi dallarıysa tekstil ve makine yapımıdır.

FİCİNO (Marsilio), italyan filozof (Figline Valdarno 1433 - Careggi, Floransa yakınında, 1499). Yunan-latin bilimleri okuduğu ve ibranice öğrendiği Floransa ve Pisa'daki (burada, hümanist olmasını sağlayan Pico della Mirandola ile tanışmıştır) öğrencilik yıllarından sonra, Padova'da öğretilen aristotelesçiliğe karşıt olarak platonculuğu geliştirmeye çalıştı. Ayrıca, tıpla ilgili incelemeler de yaptı ve vebanın Floransa'yı kırıp geçirdiği yıl *Consiglio contra la pestilenza*'yı (Veba salgınına karşı öğütler) yazdı. Cosimo de Medici'nin koruyuculuğu altında, floransalı hümanistleri bir akademide topladı. 1488'de Fiesole' ye yerleşen Pico della Mirandola ile, hümanizmin savunulmasını amaçlayan bir işbirliği kurdu (ama Mirandola ile tartışmaktan da geri kalmadı), Savonarola'nın

Charles VIII'i göz kamaştırıcı bir biçimde karşılamasından (1494) sonra Ficino, bu dominiken reformcudan yana çıktı. Ama Savonarola mahkûm edilip öldürülünce, Ficino önce sesini çıkarmadı ve daha sonra kurtuluşu kaçmakta buldu; aziz Paulus'un Mektuplar'ı üzerine açımlamalar yazarken öldü. Platon'dan ve Plotinos'tan yaptığı çeviri ve yorumların yanı sıra, koruyucusu Lorenzo de Medici'ye adadığı *Vita Platonis* (Platon'un yaşamı) [1468], *Theologia platonica* (Platon'un tanrıbilimi) [1482] ve *De vita* (Yaşam üzerine) [1489] gibi yapıtları vardır. Bu yapıtlarında, belirlenimciliğe karşı çıkar, bir aşk ve özgürlük metafiziği geliştirir ve başlangıçta, felsefe ile dinin birlik halinde bulunduğunu ve ayrılmalarının, yozlaşmalarına yol açtığını ileri sürer. Ficino çağının tüm düşünce yaşamını etkilemiştir.

FICK (Heinrich Claus VON), alman kökenli rus hukukçu ve siyaset adamı (Hamburg 1678 - Oberpahlen şatosu, Livonya, 1750). Büyük Petro'nun gerçekleştirdiği idari reformların hazırlayıcılarından biridir. 1730'da, prens Gallitzin ile, Rusya'nın siyasal yapısının yeniden örgütlenmesine ilişkin batı modeline uygun bir tasarı hazırladı. Ancak, bu tasarı imparatoriçe Anna İvanovna tarafından kabul edilmedi.

FICOİDACEAE a. Mesembryanthemum ve benzeri cinsleri kapsayan bitkiler familyası. (Bazı botanikçiler bu familyaya mesembryanthemaceae adını verirler, bazılarıysa onu makasotugiller familyasının bir bölümü sayarlar.)

FICULİNA a. Çeşitli denizlerde özellikle de Manş denizi'nde değişik destekler üstünde sabit olarak yaşayan, pütürsüz, gri ya da kırmızı-turuncu renkli bedenli sünger cinsi. (Genellikle bir inciri andırmakla birlikte çok çeşitli biçimlerde olabilir. *Demospongiae* sınıfı.)

FİDA a. (ar. *fidā'*). *Esk.* Bir tutsağı kurtarmak için verilen para ya da mal; fidye, kurtulmalık.

FİDAN a. (yun. *phyton*'dan). **1.** Yeni yetişen ağaç ya da ağaççık: *Şeftali fidanı. Gül fidanı.* **—2.** Başka bir yere dikilmek için bulunduğu yerden sökülüp çıkarılan genç ağaç; dikme: *Fidan dikmek. Burada fidan yetiştirip satıyorlar.* **—3.** *Fidan boylu, fidan gibi*, ince uzun, biçimli kimse için kullanılır.
—Ormanc. Tohumdan olma ya da çotuktan sürme çok genç ağaç. || *Kısa fidan*, boyu 1 m'yi geçmeyen fidan. || *Uzun fidan*, boyu 1 m'den yüksek olan fidan.
—Zool. *Fidan biti* ya da *çiçek biti*, bitkilerin üstünde sürü halinde dolaşan *Aphis* cinsi üyelerinin genel adı.

FİDAN BİTİ a. Böcbil. YAPRAK BİTİ'nin eşanlamlısı.

FİDANLIK a. Meyve, orman ya da süs ağacı elde etmek üzere tohum, çelik, daldırma ve aşılama yoluyla fidan yetiştirilen yer. (Bk. *ansikl.* böl. Ağ. yet.) || *Geçici fidanlık*, kısa bir süre için kurulmuş fidanlık. || *Şaşırtma fidanlığı*, bir süre sonra sökülerek asıl fidanlığa dikilmek üzere çok sık ekilmiş tohumlardan olma fidanlık.
—Ormanc. *Orman fidanlığı*, orman bitkilerinin üretiminde uzmanlaşmış fidanlık. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tarım. *Sıcak fidanlık*, çeşitli hastalıklara sebep olan virüsleri yok etmek için sıcak işleme tutulan fidanlık.
—ANSİKL. Ağ. yet. Fidanlıklar yerde ya da genellikle küçükleri plastik ve teneke kaplarda, büyükleri toprak saksı ve tahta fıçılarda olmak üzere çeşitli yaşta ve boyda fidan yetiştirilen yerlerdir. Kap içinde yetiştirilen fidanlar her mevsimde başka yere götürülüp dikilebilir (süs bitkileri). Asma fidanlıkları ile orman fidanlıkları Türkiye'de kamu kuruluşlarına aittir ve buralarda fidanlar açık arazide yerde yetiştirilir. Yılın belli zamanında satışa sunulur. Meyve fidanlıkları hem kamu kesiminde hem özel kesimde vardır. Bu fidanlıklarda genellikle süs fidanları da üretilir.
—Ormanc. Ağaçlandırma için doğrudan doğruya tohumla üretim olanağı yoksa bitkilerin fidanlıkta yetiştirilmesi zorunludur. Orman fidanlıklarında fidanlar tohumla (kayın, çam) ya da çelikle (kavak) üretilir. Ekim ya da dikim evleklere yapılır; yetişen fidanlar ya fıçı, saksı, teneke gibi kaplara aktarılarak ya da öylece çıplak köklü olarak ağaçlandırma alanına nakledilir. Türlerin büyüme hızına göre, bitkiler fidanlıkta birkaç ay ile birkaç (2 ya da 3) yıl kalır.

Fidayda ya da **Hüdayda,** Ankara ve çevresinde erkekler tarafından iki kişiyle oynanan türkülü, karşılama türü bir halk oyunu. Figürlerinin, padişaha rakkaselik etmiş Fadime adlı güzel bir kadının yaşamöyküsünden kaynaklandığı öne sürülür. Ağır ritimli bir oyundur.

FİDE a. Başka yerlere dikilmek üzere yastıklarda, tohumdan yetiştirilen körpe sebze ya da çiçek: *Biber, domates fidesi. Karanfil fidesi.*
—Tarım. *Fide dikim makinesi*, fideleri tutup birer birer dikebilen kıskaçlı ya da esnek diskli döner bir dağıtıcısı bulunan makine. Yarı otomatik olan bu makineyi bir işçi fideleri elle vererek besler. Makine birden fazla sıraya dikim yapabilir. Pirinç, pamuk, tütün ve lahana fideleri böyle dikilir. Fidanlıklarda ve fidecilikte doğrudan doğruya saksılara ya da kasalara dikim yapabilen makineler de vardır.

FİDECİ a. Fide yetiştirip satan kimse.

FİDECİLİK a. Fide yetiştirip satma işi.

FİDEİZM a. (fr. *fidéisme*). → İNANCILIK.

FİDEJUSSİO a. (güvence anlamında lat. sözc.). Rom. huk. Güvence, teminat.

FİDEJUSSOR a. (kefil anlamında lat. sözc.). Rom. huk. *Fidejussio*'da kefil olarak yükümlülük altına giren.

FİDELEMEK g. f. Fideleri yerine dikmek.

FİDELİ (Ercole SALOMONE DA SESSO, — denir), italyan kuyumcu ve silah yapımcısı (Sesso 1465 - Ferrara 1521). 1487'de Ferrara sarayı'nda hizmete girdi, özellikle atölyesinde meydana getirdiği muhteşem silahlarla ün yaptı. Bu silahlar arasında, Cesare Borgia için yapmış olduğu bir kılıç ayrıca anılmaya değer (öz. kol., Roma; kını ise, Victoria and Albert Museum'dadır).

FİDELİK a. Fide yetiştirilen yer.
◆ sıf. Fide yetiştirmede kullanılan, fide olmaya uygun: *Fidelik tohum. Fidelik saplar.*

Fidelio, Beethoven'ın 2 perdelik operası. J. N. Bouilly'nin yazdığı librettosunu Sonnleitner ve Treitschke gözden geçirdi. (1. versiyon, Viyana, 1805; 2. versiyon, 1806; 3. versiyon, 1814). Konusu, Fransız devrimi'nin değişik bir olayından alınıp, XVII. yy. İspanya'sına aktarılmış olmakla birlikte yapıt, güçlü müziği ve hem bağlılığı, hem de baskıya karşı direnişi yüceltmesiyle mit boyutuna erişir. Partisyonun en parlak parçaları "Mahkûmlar korosu" ve Florestan'ın aryasıdır. Aynı konu, P. Gaveaux (1798), F. Paer (1804) ve S. Mayr (1805) tarafından da işlenmişti.

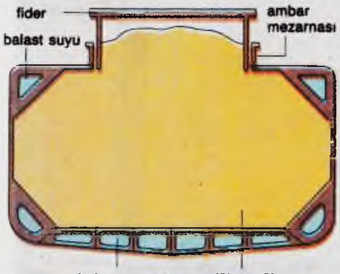
FİDENA, lat. **Fidenae** ya da **Fidena,** Esk. coğ. İtalya'da kent, Sabinuslar ülkesinde. Önce Etrüsk kolonisiyken daha sonra Alba kralına boyun eğen kent, Romalılar'ın ilk fethettikleri kentlerden biri olduysa da birçok defa isyan etti (İ.Ö. VI.-V. yy.) [günümüzde *Castel Giubileo*, Lazio].

FİDENZA, İtalya'da kent, Emilia'da (Parma ili), Emilia yolu üstünde, Stirone kıyısında; 24 200 nüf. Roman-lombard üslubun-

Bk. resim sayfa 4092

da katedral (XII.-XIII. yy.); taçkapının kenarlarında Antelami okulundan sanatçıların yaptığı heykeller (aslanlar, Davut ve Ezehyel'in heykelleri, San Donnino'nun yaşamını canlandıran frizler). Antik *Fidentia Iulia* kenti. Besin sanayisi. Kimya. Makine.

FİDER a. (ing. *feeder, to feed*, beslemek'ten). Denizc. Dökmeyük (tahıl, kömür vb.) taşıyan gemilerin ambar ağızlarına yerleştirilen bir tür ambar kapağı. (Seyir sırasın-

da yükün oturması sonucu oluşacak boşlukları dengelemek için dökmeyük bu kapak düzeyine kadar doldurulur ve böylece geminin kararlılığı sağlanır.)

FİDES. Rom. mit. Yemin tanrıçası; yaşlı bir kadın olarak canlandırılırdı. Fides'e adak sunulurken sağ ele beyaz bir bez sarılırdı.

FİDİUS. Rom. mit. Sabini halkının taptığı ve İupiter'in bir görünümü olarak kabul ettiği, kişiliği tartışma konusu olan tanrı.

FİDONYA a. (mit. a. *Fidonia*'dan). Zool. Üstünde kahverenkli lekeler bulunan, sarı ya da kulamsı renkte gece kelebeği. (Mühendispervanegiller familyası.)
—ANSİKL. Fidonyalar arasında, *Bichroma famula* ve *Ematurga atomaria* Avrupa'da çok yaygındır. *Bupalus pinarius* türünün, sırtında beyaz, yanlarda sarı renkli çizgiler taşıyan yeşil renkli tırtılı, çam ve köknar ağaçlarında yaşar.

FİDUCİA a. (güven anlamında lat. sözc.). Rom. huk. Bir malın mülkiyetini devralan kişinin, o malı daha sonra geri vermesini sağlayan bir sözleşme ile tamamlanan bir tür *datio* (mülkiyetin devri sözleşmesi) niteliğindeki iyi niyet sözleşmesi. (Bu sözleşme klasik dönem başında çok geniş bir uygulama alanına sahipti; evlat edinme, baba egemenliğinden çıkarma *(emancipatio)*, aracı yoluyla bağışlama, alacaklıya ayni teminat verme, vb. bu sözleşme ile gerçekleştirilirdi. *Manoipatio*'nun çıkmasıyla ortadan kalktı.

FİDYE a. (ar. *fidye*). **1.** Tutsak alınan ya da rehin tutulan bir kimsenin kurtulması

Scala

Marsilio Ficino
Ghirlandaio'nun Floransa'da Santa Maria Novella'daki freskinden (1486 - 1490) ayrıntı

Lacz Lemoine

lahana fidesi diken fide dikim makinesi

Scala

Fidenza katedrali (XII.-XIII. yy.)

için istenen para; kurtulmalık. —**2.** *Esk. Fidye-i necat*, bir kimsenin canını kurtarmak için ödenen para.
—Deniz huk. Türk Tic. k.'nun 1194. maddesine göre, geminin düşman ya da deniz haydutları tarafından durdurulmasında, geminin ve yükün kurtarılması için verilen fidye müşterek avarya* olarak kabul edilir.
—Esk. denizc. Bir geminin düşman ya da korsan gemisince durdurulması durumunda, gemiyi ve yükünü kurtarmak için verilen para ya da değerli eşya. (Verilen fidye büyük avaryadan sayılır.)
—İsl. huk. Bir kişinin dini bir borçtan, bir yükümlülükten kurtulmak için ödediği bedel. || Savaş tutsaklarının serbest bırakılması için verilen ya da alınan bedel, fidye-i necat da denir. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Fidye, fıkıhın ibadetler bölümünde dinsel ödevlerini yerine getiremeyecek olan kişilerin bu ödev karşılığında ödedikleri bedeldir. Örneğin yaşlılığı ya da hastalığı nedeniyle oruç tutamayan bir kimsenin oruç tutmadığı her gün için bir yoksulu doyurması ya da doyuracak kadar parayı vermesi fidye kabul edilir.
İslam devletler hukuku kurallarına göre savaş esirlerini değiştirmek ya da fidye alarak salıvermek mümkündür. Bu fidye mal (savaş malzemesi gibi) ya da para olabilir. Buna karar verecek islam devlet başkanıdır. Düşmana esir düşenler de fidye karşılığında kurtarılır.

FIEBERBRUNN, Avusturya'da sayfiye ve kış sporları merkezi, Tirol'da, Kitzbühel'in D.'sunda; yüksl. 788 m; 3 600 nüf.

FIEDLER (Konrad), alman sanat eleştirmeni (Oederan 1841 - Münih 1895). Heykelci Hildebrand ve ressam Hans von Marées ile birlikte "arı görselliği" savundu. Ona göre sanatçı gerçeği görsel olarak algılar ve sanatın tarihi, yapıttan çıkan biçim ve üslup öğelerine dayanmalıdır. *Über den Ursprung der künstlerischen Tätigkeit* (Sanatsal yaratının kaynağı üzerine) [1887] önemli yapıtları arasındadır.

FIEDLERİT a. (fr. *fiedlérite;* öz. a. K. G. *Fiedler*'den). Miner. Hidratlı doğal kurşun oksiklorür.

FIEF a. (frank dilinde *fehu,* davar). Tar. Eskiden, bir vasala bir senyörün verdiği toprak ya da bir başka mal. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Mülkiyet hakkının bölünmesinden doğma bir edinme türü olan fief, derebeylik dönemine özelliğini veren kurumdur. Bu edinme yolu, soylu bir yoldur ve bu bakımdan, avama özgü edinme yolu *censiva*'dan ayrılır. Terim, X. yy.'da, senyör tarafından vasalına terk edilen nesneyi belirtmek için kullanılmış; XI. yy.'da eski *beneficia* sözcüğünün yerini almış, aynı zamanda da bu sözcüğün anlamını saptırmıştır: Karolenjler döneminde beneficia, vasalı senyörüne bağlayan kişisel sadakatın ödülüydü. Ama daha X. yy.'da çıkar, kişisel bağlılıktan baskın çıkacak ve XI. yy.'da fief, (çoğu kez toprak biçimine bürünür) artık ödül olarak değil, verilen hizmetin zorunlu koşulu olarak kabul edilecektir. Fiefin, vasalın bağlılığını gösteren sözleşmenin kabulünden hemen sonra verilmesi demek ki bundan böyle, vasalın vereceği hizmetin tamamlanmasını sağlamaya -ve haklı kılmaya, gerekçelendirmeye- yaramaktadır. Hizmetin kapsamı da zamanla belirginlik kazanmıştır: vasalın başlangıçta mutlak nitelik taşıyan bağlılığı, XII. yy.'da, yılda kırk günlük bir askerlik hizmetinden başka artık yavaş yavaş, üç ya da dört durumla sınırlı bir yardımdan ve birkaç senyör saray ve maiyetinde bulunup iş görmek demek olan toplanma yükümlülüğünden oluşmaktadır.
Derebeyi senyör, fief verildikten sonra da bu mülk üzerinde, vasalın yararlanma hakkına karşıt ve bu hakkı aşan bir üstün hak sahibi olmakta devam ediyordu: örneğin vasalın ihaneti durumunda ya da anlaşan taraflardan birinin ölümü üzerine mülk geri alınabiliyordu. Fief verilmesinin kaynağındaki bu eğretilik sonucu vasal, fiefi teslim aldığı andaki hali içinde koruyup sürdürmekle yükümlüydü. Onu ne parçalayabilirdi, ne de bir başkasının üstüne geçirebilirdi. Buna rağmen, vasalın fief üzerindeki hakları, senyörün zararına olarak gittikçe artıp genişledi. Çok geçmeden vasalın, fiefi bir başkasına tımar olarak verebileceği kabul edildi. Hemen ardından fief, kalıtsal hale girdi; mirasçılık hakkını kazanabilmek için tek koşul fazlalık diye adlandırılan bir hakkın senyöre teslim edilmesiydi. Gene hemen ardından fiefin bölünmezliği, yaşça büyüklük hakkıyla güvence altına alındı; erkek mirasçı yokluğunda kız çocukların da miras hakkından yararlanmasını sağlamak için, bu hakkı yasakladığına inanılan eski Saliens yasasının çiğnenmesine göz yumuldu; böyle bir durumda derebeylik senyörü yalnızca kız çocuğa koca seçme hakkını saklı tutuyordu. Kısa bir süre sonra (XIII. yy.) fief, bazı koşullarla, başkalarına devredilebilir oldu: örneğin satış durumunda senyör, "quint" denilen ve değerin beşte birini oluşturan bir payla yetinmek zorundaydı. Bununla birlikte senyörün, alıcının verdiği parayı ödeyerek fiefi satın alma hakkı saklı kalmaktaydı; bu derebeyinin geri alma hakkıydı.
Başkasının üstüne geçirme hakkı tanındığı anda, fiefleri soylu olmayanların sahiplenme hakkı sorunu da gündeme gelecekti.
Saint Louis'nin yazılı bir buyruğu, soylu olmayanların fief edinmesini yasaklıyordu. Ama Philippe III'ün 1273 ve 1275'te çıkardığı buyrultular, soylu olmayanların da miras ya da evlenme yoluyla edinmiş ya da en az yirmi yıl önce satın almış oldukları fiefe sahip olabileceklerini kabul ediyordu; bu durumda, sözkonusu soylu olmayanın malikâne haracı denilen, hizmetten bağışık fief hakkını ödemesi gerekmekteydi. XIV. yy.'dan sonra, fief artık derebeylik senyörüne kazanç sağlamadığından, pek az yeni fief görülmeye başlandı. Ücretli bir krallık ordusunun kurulmasıyla askerlik hizmeti de ortadan kalktı. Bununla birlikte derebeylik terimleri çok uzun bir süre daha yürürlükte kaldı ve bunların kulanımı ancak Fransız devrimi ile yasaklandı (27 temmuz 1793 kararnamesi).
XIII. yy. hukuk bilginleri, değişik fief türlerini belirtmeye özel bir çaba harcamışlardır İlkin, vasal ya da serfleri içeren *senyörlüklü fief* ile daha ender rastlanan *senyörlüksüz fief* karşıtlığı görülür Sonra da *adi fief* ile bir soyluluk unvanı da taşıyan *soyluluk fiefi* karşıtığıyla *gerçek fief* ve *geri alınmış fief* (her türlü vergi ve yükümden bağışık bir malikânenin sahibi, toprağını bir senyörün metbuluk alanı içine sokmakta ve senyör toprağını ona fief olarak geri vermekteydi) karşıtlığı ortaya çıkar. Hibenin niteliğine göre *toprak-fief* ile *hizmet-fief* ve *para-fief* ayırt edilmekteydi; bu sonuncuların belli başlı örnekleri *gelir-fief** (özellikle Fransa, İngiltere) ile krallık gelirlerinden, özel olarak da kent ve limanların (pazarlar, gümrükler, vb.) gelirlerinden tahsis edilmiş ortalama 400-500 byzantius değerinde bir para rantından oluşan *altın halinde fief*'ti. İç kesimlere oranla kıyı bölgelerinde daha yaygın olan altın halinde fieflerin sayısı XIII. yy.'da (Haçlılar'ın kıyılara doğru çekilmesi) çok kabarıktı.

FIELD (Nathan), ingiliz sahne oyuncusu ve oyun yazarı (Londra 1587 - ? 1619'a doğr). Children of the Queen's Revels, daha sonra da King's Men adlı kuruluşların üyesi, Shakespeare ve Jonson'ın oyunlarının ünlü yorumcusu. Hayal zenginliği ve coşku dolu iki "gerçekçi" komedisi (*A Woman is a Weathercock*, 1609; *Amends fo Ladies*, 1611) ve Ph. Massinger ile birlikte yazdığı bir trajedisi (*The Fatal Dowry*, 1632) vardır. Bu yapıtlar, ingiliz tiyatro repertuvarının klasikleri arasında yer alır.

FIELD (John), irlandalı piyanocu ve besteci (Dublin 1782 - Moskova 1837). Clementi'nin öğrencisi. 1802'de Paris'e gitti. 1804'te Petersburg'a, 1822'de Moskova' ya yerleşti. Fransa'da, İngiltere'de ve İtalya'da konser turnelerine çıktı. Üslubundaki zarafet ve içtenlik, özellikle piyano için noktürnlerde başarılı olmasını sağladı, öncüsü olduğu bu türdeki yapıtlarıyla Chopin'i etkiledi. Ayrıca konçertolar ve sonatlar da besteledi.

FIELD (Cyrus West), amerikalı sanayici (Stockbridge, Massachusetts, 1819 - New York 1892). Kâğıt üreticisi, Amerika'yı Avrupa'ya bağlayan ilk denizaltı haberleşme kablosunu (1858-1866) yerleştirdi. 1871'de San Francisco ile Hawaii adaları arasına yerleştirilen hattın yapımını örgütledi. New York'taki Elevated Railway için de çalıştı.

FIELD (Michael), KATHERINE HARRIS **Bradley** (Birmingham 1846 - Rugeley, Staffordshire, 1914) ile yeğeni EDITH EMMA **Cooper**'ın (Kenilworth, Warwickshire, 1862 - ? 1913) birlikte yazdıkları yapıtlarda kullandıkları takma ad. Trajedi (*Borgia*, 1905) ve şiirler (*Mystic Trees*, 1913) yazdılar.

FIELD (John GREENFIELD, **John** — denir), ingiliz dansçı ve bale yöneticisi (Doncaster 1921 - Surrey 1991). 1941'de Sadler's Wells Ballet'te başdansçı olarak çalışmaya başladı. *Kuğu gölü, Giselle* gibi klasikleri ve F. Ashton'ın *Daphnis et Chloé, Tiresias* (1951), *Homage to the Queen* (1953) gibi yapıtlarını yorumladı. Violetta Elvin, Svetlana Beriosova ve Beryl Grey'in eşlikçisi olan Field, Peggy Van Praagh'ın istifası (1955) üzerine Touring Royal Ballet'in (Sadler's Wells Theatre Ballet'in gezici topluluğu iken 1956'da Royal Ballet'e katıldı) yöneticisi oldu. 1956-70 arasında müdür yardımcılığını yaptığı Royal Ballet'te Kenneth MacMillan ile birlikte 1970'te on yıllığına müdürlüğe atandıysa da 1971'de istifa etti ve Scala di Milano'da bale yöneticiliğine getirildi (1972). 1975'te Royal Academy of Dancing'in, 1979'da Londra Festival Ballet'in müdürü oldu.

FIELDING (Henry), ingiliz yazar (Sharpham Park, Somersetshire, 1707-Lizbon 1754). Ailesinin kökeni Habsburglar'a dayanır. Fox ve Pitt ile birlikte Eton'da öğrenim gördü. Bir general olan babası uygunsuz bir evlilik yapmasını önlemek amacıyla onu Leiden'e gönderdi; ancak babası yeniden evlenince oğluna maddi

yardımı kesti. Fielding komediler, farslar ve parodiler yazarak hayatını kazandı (*Love in Several Masques*, 1728; *The Tragedy of Tragedies or the life and Death of Tom Thumb the great*, 1730), "canlı kuklalar"ı sahneledi (*The Autor's Farce*, 1734). Evlendi, karısının servetini har vurup harman savurdu. *Historical Register for 1736* adlı oyunu sergilemek üzere kendi tiyatro topluluğunu kurdu; oyun Walpole'e yöneltilmiş öylesine güçlü bir alay üzerine kurulmuştu ki, kralın önsansürü yeniden koymasına ve Londra'daki tiyatroların sayısını ikiye indirmesine yol açtı. Avukatlık ve gazetecilik yapan Fielding (*The Champion* 1739-1741; *The True Patriot*, 1745-46, vb.), yönetici sınıfına duyduğu tiksintiyi tekrar dile getirdi. Richardson'un *Pamela* (1740) adlı yapıtının kazandığı büyük başarıdan yararlanarak, *The History of the Adventures of Joseph Andrews and his Friend Mr. Abraham Adams*'ı (1742) kaleme aldı. Duygusalcılığın bir parodisi olan bu yapıtında Fielding kadının iffet duygularını erkeklere aktarıyordu. Walpole iktidardan düşer düşmez, Fielding, Walpole'nin yayımlanmaması için rüşvet verdiği *The Life of Mr. Jonathan Wild the Great* (1743) adlı yapıtını bastırdı; bu yapıtta başarılarından güç alıp toplum kurtarıcıları rolüne giren alçakların ikiyüzlülüğünü sergiledi. Önce Middlesex, sonra Westminster kontluğu yargıçlığına atanan Fielding, meslekdaşlarının içinde bulunduğu yozlaşmaya karşı mücadele verdi; Londra sokaklarını ıslah etmeye ve iyi yürekli serserilerin yaşam koşullarını düzeltmeye çalışarak ve *The History of Tom* Jones a Founding*'da bunların serüvenlerini anlatarak yoksulluk üzerine dikkat çekti. *Amelia*'da (1751) yoksulluk üzerinde daha bir ısrarla durdu. Fielding'in alaycılığının ardında mücadeleci bir uyanıklık ve her yaşamın soylu olduğu inancı vardır. İşin tuhaf tarafı, kendi sınıfından utanç duyan bu aristokratın büyük bir gönül rahatlığıyla ve mertçe, bilinçli olarak burjuva romanını yaratmış olmasıdır. Kız kardeşi SARAH (1710-1768) romanlarında eğitim sorununu işledi (*The Governess*, 1749; *David Simple* 1744).

FİELDİNG (*sir* John), ingiliz hukuk bilgini (1721-Londra 1780). Bir öncekinin kardeşi; 1754'te, Westminster'de yargıç olan kardeşinin yerini aldı; on dokuz yaşından sonra kör olan Fielding yardım kurumlarının çoğaltılması için çalıştı ve özellikle, Londra'daki hırsızlara karşı yürüttüğü mücadeleyle ün kazandı.

FİELDİNG (Copley), ingiliz suluboya ressamı (East Sowerby, Yorkshire, 1787 -Worthing, Brighton yakınında, 1855). Deniz manzaraları yanı sıra özellikle İngiltere'nin Wales ülkesi ve South Downs bölgelerini konu alan manzara resimleri yaptı. Paris'te başarılı sergiler açtı (1824 Salonu), 1825'te Londra'da Delacroix'yı evinde ağırladı ve yapıtlarıyla fransız romantik manzara resmini etkiledi. 1831'den ölümüne değin Water Color Society'nin başkanlığını yaptı (Victoria and Albert Museum'de birçok yapıtı bulunmaktadır).

FİELDS (John Charles), kanadalı matematikçi (Hamilton 1863-Toronto 1932). Toronto Üniversitesi'nde öğretim görevlisiyken (1902'den sonra), tek karmaşık değişkenli fonksiyonlar üzerine çalışmalarını kaleme aldı. 1924 Toronto VII. Uluslararası matematikçiler kongresi'nin başkanlığını yaptı ve Fields'in, her uluslararası kongrede iki madalya verilmesi önerisi benimsendi. Ölümünden sonra Zürich kongresi, projenin gerçekleştirilmesine ilişkin vasiyetini kabul etti.

FİELDS (Claude William DUKENFIELD, **W. C.** —denir), amerikalı oyuncu (Philadelphia 1880 - Pasadena 1946). Müzikhol yıldızı; oldukça uzun bir süre sonra ekrana çıkmakla birlikte 1930'lu yıllarda kaba güldürünün en yaratıcı sanatçılarından biri olarak tanınmayı başardı: *Milyonluk bacaklar* (Million Dollar Legs) [E. Cline, 1932], *Six of a Kin* (L. McCarey, 1934), *Benim küçük pilicim* (My Little Chickadee) [E. Cline, 1940]. Fields ayrıca George Cukor'un *David Copperfield*'inde olağanüstü bir Mr. Micawber tipi canlandırmıştır.

Fields madalyası, matematikçilere uluslararası ödül olarak verilen altın madalya. Nobel armağanı kadar önemli olan bu ödül, matematik alanındaki ayrık çalışmalara verilir. Matematikçiler kongresi sırasında, her dört yılda bir, kırk yaşını aşmamış iki matematikçiye madalya verilir. Sekiz kişiden oluşan seçiciler kurulu, Uluslararası matematik birliği tarafından iki kongre arasında saptanır. Fakat seçici kurul üyeleri ödül törenine kadar açıklanmaz. Fields madalyası, yaratıcısı olan kanadalı matematikçi J.C. Fields'in anısına verilir ve bir yüzünde Arkhimedes'in baş resmi, öteki yüzünde bir silindirin içine çizilmiş bir küre vardır. İlk kez 1936'da verilmiştir.

Ödül alanlar
1936 (Oslo): L. Ahlfors, J. Douglas.
1950 (Cambridge, Mass.): A. Selberg, L. Schwartz.
1954 (Amsterdam): K. Kodaira, J. P. Serre.
1958 (Edinburgh): K. F. Roth, R. Thom.
1962 (Stockholm): L. Hörmander, J. W. Milnor.
1966 (Moskova): M. F Atiyah, P. J. Cohen, A. Grothendieck, S. Smale.
1970 (Nice): A. Baker, Hironaka Hensuke, S. Novikov, J. G. Thompson.
1974 (Vancouver): E. Bombieri, D. Mumford.
1978 (Helsinki): P. Deligne, C. Feffermann, D. Quillen, G. A. Margoulis.
1982 (madalyalar 1983'de verilmiştir): A. Connes, W. P. Thurston, Şing Tung-Yan.
1986 (Berkeley): Gerd Faltings, Michael Freedman, Simon Donaldson
1990 (Kyoto): E. Witten, Vaughan F.R. Jones, V.G. Drienfeld, Shigefumi Mori.

FİEMANULLAH ünl. (ar. *fi-emān-il-lāh*). Allah'a emanet ol, allahaısmarladık anlamına kullanılan arapça deyim.

FİENNES (William), **Saye and Sele** 1. vikontu, ingiliz siyaset adamı (Broughton, Banbury yakını, Oxfordshire, 1582 -*ay. y.* 1662). 1642 iç savaşı sırasında parlamento ordusunda yer alan bu püriten, özellikle kralın tahttan vazgeçmesine ilişkin kararın onaylanmasında önemli bir rol oynadı (1645).

FİER, Arnavutluk'ta kent, yönetim bölgesi merkezi, Vlorë'nin K.'inde; 43 800 nüf. (1989). Myzeqeje ovasının tarım merkezi. Petrol rafinerisi. Termik santral.

Fierabras merhemi, Don Kişot'un kullandığı, her türlü yarayı iyileştirebilme niteliği olduğu söylenen merhem. Bu merhemin adı XVI. yy.'da yaşamış olan sahte hekim Hervé *Fierabras*'dan alınmıştır.

FİERAMÓSCA (Ettore), italyan condottiero (öl. Capua-Valladolid 1515). İspanyol kökenli soylu bir ailedendi. Katolik Fernando'nun ordusunda Charles VIII komutasındaki fransız birliklerine karşı savaştı (1492). Fransızları Apulia'da yenen Gonzalo de Córdoba'nın kuvvetlerine katıldı (1500). Barletta kuşatmasını yaran italyan şövalyelerine komutanlık etti (1503). Napoli'de katıldığı bir komplo sonucu hapse atıldı (1505), serbest bırakılınca İspanya'ya döndü. Massimo Azeglio, *Ettore Fieramósca* adlı romanı ondan esinlenerek yazdı.

FİERASFER a. Zool. İncibalığı* genel adıyla bilinen balıkların cins adı.

FİERAVANTİ ya da **FİORAVANTİ,** italyan mimarlar ailesi. Ailenin en tanınmış üyesi ARİSTOTELE (Bologna 1415'e doğr. - Moskova 1486'ya doğr.), kendi ülkesinde ve Sforza için önemli mühendislik işleri gerçekleştirdi, İtalya'da ve dış ülkelerde seyahatlar yaptı. Son olarak, İvan III tarafından Moskova'ya davet edildi ve burada, Kremlin surları içinde, Dormityon katedrali'ni inşa etti (1475-1479).

FİERENS (Paul), belçikalı sanat yazarı (Paris 1895 - *ay. y.* 1957). H. Fierens -Gevaert'in oğlu. 1921'den 1934'e değin, çeşitli Paris gazete ve dergilerinde, özellikle *Journal des débats*'da sanat eleştirileri, 1926'da Liège Üniversitesi'nde estetik ve modern sanat tarihi profesörlüğü, daha sonra Brüksel Kraliyet müzelerinin müdürlüğünü (1945) ve başmüdürlüğünü yaptı (1947). Uluslararası sanat eleştirmenleri derneği'nin başkanı olan Fierens'in yapıtları: *Le Nain* (1933), *Rembrandt* (1934), *la Peinture flamande* (Flaman resim sanatı; 1938-1942), *l'Art en Belgique* (Belçika'da sanat; 1939), *la Grand-Place de Bruxelles* (Brüksel Grand-Place'ı; 1941), *Chaires et confessionnaux baroques* (Kürsüler ve günah çıkarma yerleri; 1943), *James Ensor* (1943), *les Grandes Étapes de l'esthétique* (Estetiğin büyük dönemleri; 1945).

FİERLİNGER (Zdeněk), çek siyaset adamı (Olomouc 1891-Prag 1976). Diplomat olarak 1937-1939 yıllarında Moskova elçiliği, 1942-1945'te büyükelçilik yaptı. Sosyal demokrat parti'nin sol kanat lideri olarak Komünist partisi'nin yardımıyla nisan 1945'te hükümet başkanlığına getirildi. 1946 seçimlerinden sonra başbakan yardımcısı olarak kaldı. Kasım 1947'de Sosyal demokrat parti başkanlığını yitirdi, ama şubat 1948'de iktidarın komünistler tarafından ele geçirilmesinde belirleyici bir rol oynadı. Nisan 1948'de partisinin Komünist partisi ile birleşmesine karar verdi. Daha sonra ancak ikinci dereceden görevler üstlendi: 1948-1953 arasında başbakan yardımcısı, 1953-1964 yıllarında Millet meclisi başkanı oldu. 1969'da Sovyet-Çekoslovak dostluk derneği başkanlığı görevinden ayrıldı.

FİERROS (Dionisio), ispanyol ressam (Ballota, Asturias, 1827 - Madrid 1894). Federico Madrazo'nun öğrencisiydi. *Çeşme; Santiago yakınlarında bayram; Köylülerin dansı* gibi günlük yaşam sahneleri, *"Hastalıklı" Enrique III'ün saltanat menkıbeleri* gibi tarihi tablolar ve birçok portre çizdi.

FİESCHİ, cenovalı, Welfe yanlısı feodal aile. XIII. yy. boyunca, ailenin üyeleri Spinolalar'a ve Dorialar'a karşı mücadele verdi. Bu aileden iki papa (İnnocentius IV ve Adrianus V), otuz kardinal ve birçok rahip, generaller, amiraller çıktı. Başlıca üyeleri: LUCA (öl. Avignon 1336), 1300'de kardinal. Usta bir siyasetçiydi, Anagni'de, Bonifatius VIII'i, Guillaume de Nogaret ile Sciarra Colonna'nın elinden kurtardı. Papa Johannes XXII'in İngiltere legatusu oldu; —CATERİNA (1447-1510), Giuliano Adorno'nun dul eşi; —GİAN LUİGİ, **Lavagna** kontu, cenovalı patricius (Cenova 1522'ye doğr. - *ay. y.* 1547), öyküsü kar-

British Council

Henry Fielding

A. Marinie kol.

W.C. Fields
E. Cline'in yönetmenliğini yaptığı *Milyonluk bacaklar* (1932) filminin bir sahnesinde

Giraudon

Giuseppe Fieschi tarafından 28 temmuz 1835'te Paris'te, Louis-Philippe'e karşı düzenlenen suikast renkli gravür *Bibliothèque nationale, Paris*

dinal Retz tarafından halka benimsetilip yayıldı. Ailesine, kaybettiği siyasal üstünlüğü yeniden kazandırabilme tutkusu içindeydi: bazen François I'in, bazen de, papa'nın oğlu, Piacenza dükü Pier Luigi Farnese'nin desteğiyle Andrea Doria'yı boş yere devirmeye çalıştı ve bir kaza sonucu öldü. Doria, Fieschi sarayı'nı yerle bir ettirdi ve komplocuların tümünü öldürttü. En küçük kardeşi SCİPİONE, Fransa'ya sığındı: ailenin fransızlaşan bu kolu 1708'de söndü. İtalya'da kalan diğer bir kolu olan Savignone kontları ise XIX. yy.'a kadar varlığını sürdürdü.

FİESCHİ (Giuseppe ya da Joseph), Korsika kökenli fransız suikastçı (Murato 1790-Paris 1836). Eski bir askerdi, Paris'te polis hesabına muhbir olarak çalıştı. Cumhuriyetçi arkadaşlarının özendirmesiyle Louis-Philippe'e karşı bir suikast düzenlemeye karar verdi; 28 temmuz 1835'te, kral ve maiyeti temmuz 1830 devriminin yıldönümünü kutlamak için Bastille'e giderlerken bir "cehennem makinesi" patlattı. Suikastta, aralarında mareşal Mortier'nin de bulunduğu 18 kişi öldü. Yüksek meclis, Fieschi ve suç ortaklarını giyotine mahkûm etti.

FİESOLE, İtalya'da kent, Toscana'da Floransa'nın K.-D.'sunda; 13 000 nüf. (1992). Turizm merkezi. Villalar.
—Güz.sant. Fiesole eski bir etrüsk uygarlığı merkezidir: Etrüskler'den (sur) ve Romalılar'dan (tiyatro, tapınak, halk hamamları) kalma yıkıntılar. XIII. ve XIV. yy.'da büyütülen katedral (1028; sanat yapıtları, özellikle Mino da Fiesole'ninkiler). Fra Angelico'nun yaşadığı S. Domenico manastırı. Brunelleschi tarafından yapılan ama XII. yy.'dan kalma bölümleri de bulunan *Badia di Fiesole* manastırı, Lorenzo de Medici akademisi'nin merkezi ve Pico Della Mirandola'nın konutu olarak kullanıldı. Arkeoloji müzesi ve Bandini müzesi.

Fiesole eski katedralin (Badia fiesolana) mermer mozaikten roman cephesi 1456'da yeniden inşa edilen yapının cephesine dahil edilmiştir

Scala

Fiessinger-Leroy-Reiter sendromu, basilli bir dizanteriden ya da nedeni tam belirlenemeyen bir ishal sürecinden sonra, subakut poliartrit, üretrit ve konjonktivitle birlikte görülen sendrom.
Daha XVI. yy.'da varlığından şüphe edilen bu hastalığı 1868'de Alfred Fournier incelemiş, 1916'da Birinci Dünya savaşı sırasında, cephenin iki yanında bulunan alman (H. *Reiter* [1881-1969]) ve fransız askeri hekimleri (Noel *Fiessinger* [1881-1946] ve E. *Leroy*) tanımlamışlardır.
Hastalık daha çok genç erkeklerde (olguların 10'da 9'u) görülür, kadınlarda çok ender olur. En başta cinsel organlardan ya da bağırsaklardan kaynaklanır ve yalnız bazı bireylerde görülür, özellikle sağlık koşullarının çok yetersiz olduğu savaş alanlarında salgın olarak yayılır. Bu nedenle, Birinci ve İkinci Dünya savaşları ile Hindistan-Çin, Cezayir ve Vietnam savaşlarında salgın olmuştur. Hastalığa, TRİC grubundan, chlamydia* türü bir mikrop yol açar. Hastada çoğu kez HLAB 27 antijenine rastlanır. Spondilartrit ankilozantla bağlantısı olduğu kabul edilmektedir. (Eşanl. REİTER SENDROMU.)

FİFA a. (*başlangıçtaki parçalanabilir atom başına parçalanma sayısı*'nın ing. kısaltması). Nük. müh. Bir nükleer reaktörde oluşan toplam parçalanma sayısının, reaktör yakıtının başlangıçta içerdiği parçalanabilir atom sayısına oranı.

FİFE, Büyük Britanya'da bölge, İskoçya'nın orta doğusunda, Forth ve Tay haliçleri arasında; 1 305 km^2; 344 700 nüf. (1988). Yönetim merkezi *Cupar.*

FİFE NESS, Iskoçya'da burun, Forth halicinin (kuzey kıyısı) girişinde.

FİFİ (fr. *physico-financier* teriminin bozularak kısaltılmış biçimi). İkt. Fifi modeli, 1968'de, VI. planın hazırlanması nedeniyle uygulamaya konulan ve fiziksel ve mali denge koşullarının eşanlı bir çözümlemesiyle, orta dönemli bir global iktisadi politika seçişini yönlendirmek amacını taşıyan makroekonomik model. (Fifi modeli, biçimsel iktisadi model kurmanın ulusal düzeyde tartışma sahnesine ilk çıkışını göstermesi bakımından, ekonometrik modeller tarihinde önemli bir yer tutar. Model, beş bloktan [arzın belirlenmesi, ücret oranının belirlenmesi, fiyat ve gelirlerin belirlenmesi, yatırımların belirlenmesi, talebin belirlenmesi] oluşur ve özellikle korunan sektörle, korumasız sektör ayrımına dayanır.)

FİFRE a. (fr. sözc.). **1.** Küçük yan flüt. (Hava kanalı oldukça dardır. 6 deliği vardır Delikler, anahtarlarla değil, parmaklarla açıp kapatılır. Tiz bir sesi ve kulak tırmalayan bir tınısı vardır. Eskiden Avrupa'da, davullarla birlikte askeri müzikte kullanılırdı. Daha sonra yerini piccolo'ya bıraktı.) **—2.** Fifre çalan kimse.

FİGAN a. (fars. *figān*). *Esk.* **1.** Ağlayıp inleme; bağırıp çağırma, hayıflanma: *"Ey bülbül-i şeyda yine figâne mi geldin"* (Niyazi-i Mısri, XVII. yy.). **—2.** *Figan etmek,* acı acı bağırmak, inlemek. **—3.** *Figan perver,* inleten. ‖ *Figan-ı tiz,* yüksek feryat.

FİGANİ, Baba Figani-i Şirazi denir, iranlı şair (Şiraz ?-Meşhed 1519). Şiraz'da eğlenceye düşkün, başıboş bir gençlik dönemi geçirdi. 30 yaşlarındayken çağının ünlü şairleriyle tanışmak üzere Herat'a gitti. Burada Molla Cami'nin beğenisini kazandığını bir yapıtında kendisi ileri sürer. Daha sonra yerleştiği Tebriz'de akkoyunlu hükümdarı Yakup tarafından korundu. Bu dönemde "şairlerin babası" diye anılıyordu. Yaşamının son yıllarını içkiye ve eğlenceye tövbe ederek Meşhed'de geçirdi. *Divan*'ındaki şiirlerden özellikle sevgiyi, içkiyi, eğlenceyi konu edinen gazelleri ün kazandı. XVII. yy. sonuna değin yetişen pek çok şairi etkiledi.

FİGANİ (Ramazan Çelebi), türk şair (Trabzon ? - İstanbul 1532). Hekimlik öğrenmek için İsfahan'a gitti, Şah Mehmet' in öğrencisi oldu. Bir süre sonra İstanbul'a döndü. Şair Na'ti ve Priştineli Nuhi ile birlikte başıboş bir yaşam sürdürdü. İlk şiirlerinde Hüseyni mahlasını kullandı. Devlet büyüklerine yazdığı kasidelerle geçimini sağladı. Bir ara mukataat kâtipliği yaptı. Kanuni Sultan Süleyman'ın şehzadelerinin sünnet düğünleri için Suriye kasidesini yazdı. Bu kasidesiyle üne kavuştu. Budin'den getirilip, sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın Atmeydanı'ndaki sarayının karşısına dikilen heykeller için söylediği sanılan farsça bir yergi beyti yüzünden, sadrazam tarafından astırılarak öldürüldü. Figani sağlığında kendi eliyle bir divan ya da divançe düzenlemiş değildir. Yeteri kadar şiir yazamadığı için kaside ve gazelleri dağınık bir şekilde kalmıştır. *Divançe*'si (bir nüshası İstanbul Üniversitesi merkez kütüphanesi T. 1532) ve mecmualardaki şiirleri toplanarak bastırıldı (1966). Kimi tezkireciler, yaşasaydı, çağının büyük şairlerinden biri olabileceğini yazarlar. Şiirlerinde temiz bir üslup, güçlü bir nazım tekniği, az kullanılmış mazmunlar görülür. Necati'den beri gelen atasözleri ve halk deyimlerini kullanma geleneğini sürdürdü. (→ Kayn.)

FİGANİ Silleli, asıl adı **Osman,** türk halk şairi (Sille, Konya, ? - *ay. y.* 1928). Cincioğulları ailesindendi. Yaşamını çömlekçilik yaparak kazanırdı. Diğer halk şairleriyle birlikte çalıp söylemek için aylarca Anadolu'yu gezerdi. Şiirleri günümüzde de söylenmektedir.

FİGÂR a. (fars. *figār*). *Esk.* Yara.

FİGÂR ya da **FİKÂR** sıf. (fars. *figār, fikār*). *Esk.* "Yaralı, incinmiş" anlamlarında bileşik sıfatlar yapar: *Dil-figâr* (gönlü yaralı).

FİGARİ (Pedro), uruguaylı ressam, yazar ve siyaset adamı (Montevideo 1861 -*ay. y.* 1938). Kendini resme adayabilmek için elli yaşında toplumdan el etek çekti. 1921-1925 arasında Buenos Aires'te, daha sonra, 1926-1935 arasındaysa, Paris'te çalıştı ve burada Bonnard ile dostluk kurdu. Konularını genellikle zencilerden ve Güney Amerika goşolarının yaşamından aldı.

Figaro *(le),* Fransa'da yayımlanan günlük gazete. 1854'te H. Villemessant tarafından yergi dergisi olarak kuruldu. 1866 yılında da günlük gazete oldu. 1870-71 savaşı'ndan sonra monarşi yanlısı, daha sonra ılımlı cumhuriyetçi bir tutumu benimsedi. İkinci Dünya savaşı sırasında nazizme karşı çıkan gazete, 1942'de yayımını durdurdu. 1944 ağustosunda P. Brisson'un yönetiminde yeniden yayımlandı. Brisson'un 1965'te ölümü üzerine; önce Prouvost-Beghin grubu daha sonra da R. Hersant (1978) tarafından satın alındı. Gazete, 1978'den beri yayımladığı *le Figaro Magazine*'den başka, 1984'ten bu yana *Aurore* gazetesini de çıkarmaktadır.

Figaro, Beaumarchais'nin *Sevilla* berberi* (1775), *Figaro'nun* düğünü* (1784) ve *la Mère coupable*'den (1792) meydana gelen üçlemesinde yarattığı kişi. *Sevilla* berberi*'nde Figaro, komik uşak geleneğinin çizgilerini korur ve kont Almaviva'nın genç Rosine'i vasisi Bartholo'dan kaçırmasına yardım eder. *Figaro'nun düğünü*'nde gene girişkendir, ancak bu kez kendisi için mücadele etmesi ve nişanlısını Almaviva'nın oyunlarına karşı savun-

ması gerekir; Figaro soyluluğun ayrıcalıklı durumuna başkaldırır ve daha bu oyunun söylev bölümünde devrimci düşünceleri haber verir. *La Mère coupable*'ın gösterişli ve duygulu Figaro'su ise, yazarın 1789 olayları karşısındaki kararsızlıklarını yansıtır.

Figaro'nun düğünü (*le Mariage de Figaro*), Beaumarchais'nin 5 perdelik düzyazı komedisi. Sansüre karşı uzun mücadelelerden sonra ilk kez 27 nisan 1784'te Comédie-Française'de oynandı. *Sevilla berberi*'nin devamı olan oyun çok başka boyutlar içerir. Yazar, Figaro'nun nişanlısı, oda hizmetçisi Suzanne'ın üstünde gizli gizli "senyörlük hakkı" kurmak isteyen Almaviva'nın entrikaları ve kontes Almaviva'nın Chérubin'e gösterdiği şefkat dolayısıyla, duygunun, evlilik aşklarının, gizli ve yasak aşkların her türünü irdeler. Fırsat buldukça da komediyi iki sesli bir topluluk durumuna getirerek sahneyi kürsüye dönüştürür: bir yanda replikleri, geleneksel sahne oyunları, kekeleyen bir hâkimle tiyatronun sesi; öte yanda da yaşamın sesi: adalet üstüne monologlar, kadının durumu, kötülükler, kimi zaman eylem içinde ön plana çıkan acılar ve dertler. Figaro'nun düğünü o dönem soylu sınıfının çöküşünü hazırlayan bir yapıt olarak görülmüştür.

Figaro'nun düğünü (*le Nozze di Figaro*), Mozart'ın 4 perdelik opera-buffası. İtalyanca olan librettoyu, Beaumarchais' nin aynı adlı oyunundan yararlanarak Da Ponte yazdı. İlk kez 1786'da Viyana'da sahnelendi. İmparatorluk sansürü yüzünden metnin üstü kapalı biçimde anlattığını, Mozart müziğiyle açıkça dile getirdi. Güldürü kişilerine duygusal bir boyut ekleyen Mozart, bu yapıtıyla opera-buffa türünün çerçevesini genişletti.

FIGEAC, Fransa'da *arrondissement* (Lot) merkezi, Célé ırmağı kıyısında; 10 380 nüf. (1990). Kent puy de Sainte-Marie'nin basamaklar halindeki yamaçlarında kurulmuştur.

FIGEN ya da **FIKEN** sıf. (fars. *efgen*'den *figen, fiken*). *Esk.* "Düşürücü, yıkıcı" anlamlarında bileşik sıfat yapar: *Ser-figen* (baş düşüren, cengâver).

FIGENDE sıf. (fars. *efgenden*, yıkmak, devirmek'ten *figende*). *Esk.* **1.** Yıkılmış, düşkün. **—2.** *Figende-ser*, başı öne düşmüş, utanacak durumda.

FIGIG, Güney-doğu Fas'ta (Ucda ili) vaha, Büyük Sahra'da, Cezayir sınırı yakınında; 20 km²; 14 500 nüf. Vahada, en önemlisi, Zenaga olan birçok "ksur" vardır; yönetim merkezi *Figig*. Bahçeler ve palmiyelikler.

FIGINI (Luigi), italyan mimar (Milano 1903). İlk akılcı okulun mimarı ve *Gruppo 7*'nin kurucularından biri. G. Pollini ve A. Fiocchi ile birlikte İvrea'daki Olivetti fabrikalarını (1934) ve Valle d'Aosta'nın çevre düzenlemesini (1937) yaptı. Savaş sonrası, Milano'da brütalizm anlayışına uygun iki kilise yaptı.

FIGL (Leopold), avusturyalı siyaset adamı (Rust, Aşağı Avusturya, 1902-Viyana 1965). Halk partisi (katolik) üyesiydi, 1938 -1943 arasında Almanlar tarafından tutuklandı. 1945'ten 1953'e kadar II. Avusturya Cumhuriyeti şansölyeliği, 1953'ten 1959'a kadar dışişleri bakanlığı yaptı. 15 mayıs 1955'te, Avusturya'ya tam özerkliğini geri veren ve 1938 sınırlarını kabul eden devlet antlaşmasını imzaladı.

Bk. resim sayfa 4096

1959'dan 1962'ye kadar Avusturya Millet meclisi'nin başkanlığını yaptı.

FIGLU (*formiminoglutamat*'ın kısalt.). Biyokim. FIGLU *testi*, histidinin glutamik asite dek yıkılması için gerekli folik asit (ya da folatların) miktarındaki eksikliği ortaya çıkarmaya yarayan test. (Folik asit eksikliğinde ağızdan fazlaca alınan histidin, histidinin FIGLU aşamasındaki katabolizmasını durdurur ve idrarda anormal derecede histidine rastlanır. Çölyak hastalığında test pozitiftir.)

FIGNER (Vera Nikolayevna), rus kadın devrimci ve yazar (Kazan eyaleti 1852 -Moskova 1942). İsviçre'de tıp öğrenimi gördükten sonra, halkçı "Toprak ve özgürlük" derneğine katıldı (1876). Derneğin bölünmesinden (1879) sonra "Halkın özgürlüğü" grubunun terörizmi destekleyen yandaşları yanında yer aldı ve Aleksandr II'ye karşı birçok suikast girişimine katıldı. 1883'te tutuklandı, yirmi yıl süreyle Schlüsselburg şatosu'na (Leningrad yakınları) kapatıldı. 1906'da yurtdışına çıktı. 1915'te Rusya'ya dönüşünde, *Anılar*'ını yayımladı (1921-22).

FIGNER (Nikolay Nikolayeviç), rus tenor (Mamadış, Kazan yakınında, 1857-Kiev 1918). İtalya'da yetişti, sahneye ilk kez yine bu ülkede çıktı. Birçok operanın (*Maça kızı*) prömiyerinde başrol oynayarak, çağının en ünlü rus tenoru durumuna geldi. —İlk karısı, MEDEA **Mei-Figner** (Floransa 1859-Paris 1952), rus uyruğuna girmiş italyan opera şarkıcısı. 1904'e değin kocasına eşlik etti. Birlikte oynadıkları *Carmen*'de büyük başarı gösterdi. Repertuvarında hem soprano, hem de mezzo-soprano rolleri vardı.

FIGUEIRA DA FOZ, Portekiz'de (Coimbra yönetim bölümü) liman kenti ve sayfiye merkezi, Mondego ırmağının ağzında; 15 000 nüf. Morina kurutma. Deniz taşıtları yapımı. Turizm.

FIGUEIREDO (Cristóvão DE), 1515 -1543 arasında yapıt vermiş portekizli ressam. Kral Manuel I'in ve daha sonraları da çocuk-kardinal Afonso'nun ressamlığına getirildi. Francisco Henriques ile çalıştıktan sonra, Gregório Lopes ve Garcia Fernandes ile işbirliği yaptı (üç ressam çoğu kez "Ferreirimli Ustalar" diye anıldılar). Figueiredo çok güçlü bir biçimde işlediği Çile temalarına (S. Cruz'daki [Coimbra] Calvarium) özel bir ilgi duydu.

FIGUEIREDO (João Baptista), brezilyalı general ve devlet adamı (Rio de Janeiro 1921). Cumhurbaşkanı seçildi (15 ekim 1978) ve 15 mart 1979'da göreve başladı. Bir önceki başkanın liberalleşme siyasetini sürdürmekle birlikte (af yasası [ağustos 1979], siyasal partiler yasası, valilerin doğrudan seçilmesine ilişkin yasa tasarısı), katı bir toplumsal denetim sistemi kurdu (mayıs 1980'de São Paulo'da maden işçileri grevinin kırılması). 15 Mart 1985'te cumhurbaşkanlığı sona erdi.

FIGUERA AYMERICH (Angela), ispanyol kadın şair (Bilbao 1902). Franco diktatörlüğü dönemi İspanyası'nı daha *Vencida por el ángel* (1950) adlı şiir kitabında konu aldı; yine bu konuyu, *Víspera de la vida* (1951), *Los días duros* (1953) ve özellikle de *Belleza cruel* (1958) ve *Toco la tierra*'da (1962) daha belirgin bir biçimde işledi.

FIGUERAS, İspanya'da kent, Katalonya'da (Gerona ili), Ampurdán ovasında; 31 000 nüf. Hemen yakınındaki Fransa sınırını savunan tahkimli yer. 1939'da kısmen yıkılan kale (XVIII. yy.). Salvador Dalí müzesi. Bisiklet yapımı.

FIGUERAS (Estanislao), ispanyol siyaset adamı (Barcelona 1819 - Madrid 1882). Hukuk fakültesini bitirdikten sonra

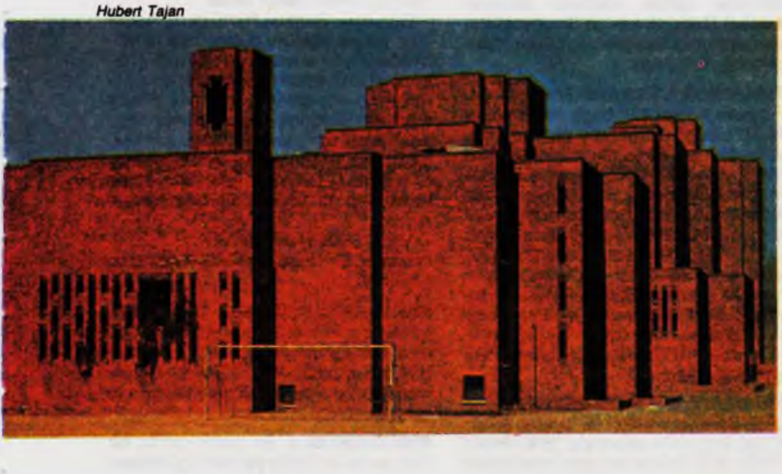

Giraudon

Pedro Figari *Haiti'de dans özel kol.*

Milano'da Luigi **Figini** ve Gino Pollini'nin Madonna dei Poveri kilisesi (1952-1956)

Hubert Tajan

Figaro'nun düğünü'nden bir sahne; soldan sağa Chérubin, Fanchette ve Figaro, 1784 tarihli bir gravürden ayrıntı, *Arsenal müzesi, Paris*

Lauros-Giraudon

(1844) Tarragona'da avukatlığa başladı. 1840'larda İlerici parti'ye girdi, daha sonra Demokrat parti'ye geçti. 1848'de Madrid'de cumhuriyetçi dernekler kuruluşunu üstlendi. 1851'de Cortes'e Tarragona'dan milletvekili seçilerek cumhuriyetçilik fikrini parlamentoda savunma olanağını kazandı. Tarragona devrim şurasında yer alarak 1854 devrimine katıldı. Aynı sene yine Tarragona'dan milletvekili seçildi. Bu yasama döneminde, iyi bir hatip ve meclisteki cumhuriyetçi azınlığın sözcüsü olarak üne kavuştu. 1862'de Barcelona'dan, 1865'de ise Mataró'dan seçildi. 1867'de ılımlı hükümetlere karşı sürdürdüğü sert eleştiriler sonucu, Narváez tarafından önce hapse atıldı, daha sonra da Pamplona'ya sürüldü. Oradan Portekiz'e iltica etti ve 1868 eylül devrimine kadar bu ülkede kaldı. Aynı senenin ekim ayında Federal cumhuriyetçi parti'nin komitesinde üye olarak görev aldı, kasım ayında Madrid'te cumhuriyetçilik akımının sözcülüğünü üstlenen ve 12 000'lik bir tiraja ulaşan La igualdad (Eşitlik) dergisini çıkardı. 1869, 1870 ve 1873'te yeniden milletvekili seçildi, 1869-1873 döneminde Federal cumhuriyetçi parti'nin merkez komitesinde yer aldı. Cumhuriyetin ilanından sonra, hükümet ve devlet başkanlıklarını kapsayan yürütme kuvvetinin başına geçti (12 şubat 1873). Barcelona'ya yaptığı bir gezide, Almirall ve Rubau Donadeu üstündeki etkisi sayesinde, barcelonalı cumhuriyetçilerin sert kanadının aldığı bağımsız bir "katalan devleti" ilanından onları vazgeçirdi (8 mart 1873), ancak bunun karşılığında Katalonya ordusunun dağıtılmasını kabul etti. Ürkek bir kişiliği vardı; eşinin ölümünden sonra kendine olan güvenini büsbütün yitirdi, Cumhuriyetçi parti'deki dağılma eğilimlerini önlemekte yetersiz kaldı ve Pi y Margall'in sert eleştirileri üzerine, 10 haziran 1873 gecesi görevini bırakarak Fransa'ya kaçtı.

1873 sonunda ülkesine geri dönerek Cumhuriyetçi parti'deki çeşitli eğilimleri uzlaştırmaya çabaladıysa da başarılı olamadı ve siyaset sahnesinden çekildi. 1880'de Organik federal cumhuriyet partisi'ni kurdu; ancak karşılıklı yükümlülükler antlaşması kuramına dayanan federasyonu kabul etmediği için, Pi y Margall'ın Federal cumhuriyetçi partisi'nden uzaklaşan bu parti önemli bir etkinlik gösteremedi.

Camera-Press

Leopold **Figl** (1951'de)

FİGUERAS Y MORAGAS (Estanislao), ispanyol siyaset adamı (Barcelona 1819-Madrid 1882). Cumhuriyetçi milletvekili (1851), monarşinin yeniden kurulmasına karşı var gücüyle mücadele etti (1868) ve Savoialı Amedeo'nun hükümetine muhalefet etti. Cumhuriyet ilan edilince hükümet başkanlığına atandı ama işlerin altından kalkamadı, kısa süre sonra görevinden istifa etmek zorunda kaldı (şubat-haziran 1873).

Oronoz-Ziolo

Sevilla'daki Magdalena kilisesi'nin Leonardo **Figueroa** tarafından yapılan kule-duvar biçiminde tepeliği (1696)

FİGUERES FERRER (José), kosta rikalı devlet adamı (San Ramón, Alajuela yakınında 1906 - San José, Kosta Rika 1990). "Don Pepe" lakabını alan Figueres Ferrer, çağdaş Kosta Rika'nın yaşantısına egemen olan kişidir. 1948'de, seçim hilelerine son veren isyanın başına geçti. Ulusal kurtuluş partisi'nin başkanı ve reformcu bir siyaset yanlısı olarak kadınlara oy hakkı verilmesini ve ordunun dağıtılmasını (1949) önerdi. 1953'ten 1958'e kadar süren cumhurbaşkanlığı sırasında United Fruit Company'nin etki alanını kısıtladı ve çok sayıda iktisadi kuruluşu kamulaştırdı. 1970'ten 1974'e kadar yeniden cumhurbaşkanı olduğu dönemde Doğu'ya açılma ve bölgedeki diktatörlük rejimlerine karşı katı bir muhalefet siyaseti uyguladı.

FİGUEROA (Francisco DE), ispanyol şair (Alcalá de Henares 1536'ya doğr. - *ay. y.* 1617'ye doğr.). Askerliği seçti ve bir süre bu meslekte kaldı, bu sayede İtalya'yı dolaştı; italyan tarzında pastoral şiirler *(Canciones, Elegías)* ve komediler yazdı; İtalya'da öğrendiği uyaksız dizeyi ispanyolcada ilk o kullandı.

FİGUEROA (Gómez SUÁREZ DE) → SUÁREZ DE FIGUEROA (Gómez).

FİGUEROA, ispanyol mimar ailesi, Sevilla barok sanatının en önemli temsilcileri.—LEONARDO (Utiel, Cuenca yakınında, 1650'ye doğr. - Sevilla 1730), yapılarında sırasız tuğla kullanarak Sevilla'ya yeni bir görünüm verdi: Venerables Sacerdotes hastanesi (1687), Magdalena ve Salvador (1696), S. Luis (1699) kiliseleri, S. Telmo koleji (1724) ve Merced avlusu. —Sanatını sürdüren oğulları, AMBROSIO (Sevilla 1700'e doğr. - *ay. y.* 1775) ve MATÍAS JOSÉ (Sevilla 1689-1765'e doğr.), 1735'te S. Jacinto'yu yaptılar. —Torunu ANTONIO MATÍAS (Sevilla 1734'e doğr. - 1796), Ecija'daki S. Gil kulesini (1777'e doğr.) ve Giralda'nın eklentisi olan La Palma del Contado kilisesi'nin kulesini (1780) yaptı.

FİGUEROA (Gabriel), Meksika sinemasında görüntü yönetmeni (Mexico 1907 -*ay. y.* 1985). 1935'te Hollywood'da, Gregg Toland'ın himayesinde teknik yetkinlik derslerine katıldıktan sonra ülkesine döndü ve kısa sürede Meksika'nın en iyi görüntü yönetmenlerinden biri oldu. Önemli iki yönetmenle birlikte çalıştı: Emilio Ferdández (*María Candelaria,* 1943; *la Perla,* 1946; *Enamorada,* 1946; *Río Escondide,* 1947) ve Luis Buñuel (*Los Olvidados,* 1949; *Él,* 1952; *Nazarín,* 1959; *The Young One,* 1960; *El ángel exterminador,* 1962). Figueroa'nın, plastik kompozisyonu titizlikle hazırlanmış görüntüleri (yanardöner ışıklar, izlenimci çerçevelemeler) Diego Rivera ve Siqueiros'ların somutlaştırdığı Meksika'nın büyük resim geleneğiyle buluşur.

FİGUEROA LARRAİN (Emiliano), şilili siyaset adamı (Santiago 1866 -*ay. y.* 1931). Liberal demokratik parti'ye girdi. Milletvekili seçildi ve Montt'un başkanlık döneminde (1907-1910) adalet ve milli eğitim bakanlıklarında bulundu. Fernández Albano'nun ölümünden sonra geçici olarak cumhurbaşkanlığına vekâlet etti (eylül -aralık 1910), daha sonra İspanya ve Arjantin elçiliklerine atandı. Cumhurbaşkanı seçildi (24 ekim 1925), ancak askeri komitenin isteklerine uyarak, yetkilerini iki aylık bir süreyle albay Carlos Ibáñez'e devretti; nisan 1927'de de istifa ederek Peru elçiliğine atandı.

FİGUEROLA Y BALLESTER (Laureano), ispanyol iktisatçı ve siyaset adamı (Calaf, Barcelona yakınında, 1816-Madrid 1903). 1856 Brüksel kongresi'nde serbest ticaret görüşlerini destekledi. Serrano hükümetlerinde maliye bakanı olarak görev aldı (1868-1870). *La Reforma arancelaria de 1869* (1869 arancel reformu) [1879] ve *el Socialismo en Suiza y Francia* (İsviçre ve Fransa'da sosyalizm) [1894] adlı yapıtların yazarıdır.

André Morain

Fütüristler (1967), Erro'nun yapıtı
Güzel sanatlar belediye müzesi, Paris

FİGÜR a. (fr. *figure,* yüz'den). **1.** Plastik sanatlarda insan ya da hayvan betimlemesi. **—2.** Özellikle danslarda, bazı sporlarda, akrobasi çalışmalarında, binicilik turnuvalarında vb. bir bütün oluşturan devinimler dizisi. (Figürler patinaj, atlayış, su kayağı gibi sporlarda yarışanların sınıflandırılmasını sağlar.)
—Binc. *Manej figürü,* binicinin atla manejde çalışırken ya da dresaj (gösteri) yarışmalarında atına yaptırdığı çark, yarı çark, yılankavi vb. hareketler.
—Esk. müz. Uzun bir sesin, daha kısa süreli birçok sese bölünmesiyle ortaya çıkan ses kümesi. || Müziksel bir anlam taşıyan, ama müzik cümlesine oranla tamamlanmamış izlenimi veren sesler.
—Güz. sant. *Bezeme figürü* ya da *fantezi figür,* gerçek öğelerle düşsel hatta fantastik öğelerin bir arada yer aldığı figür. || *Karakter figürü,* anlatıma yoğunluk kazandıracak biçimde işlenmiş figür, baş. (Klasik akademik eğitimde, yüz ifadeleriyle ilgili, insan tutkularını, hareketi, acıyı, gülmeyi, çabayı, vb. anlatmaya yönelik araştırmalar yapılırdı.) || *Yarım boy figür,* insanın bele kadar olan üst bölümünün betimlenmesi.
—Mant. ŞEKİL'in eşanlamlısı.
—Seram. Bir ya da birçok kişiyi gösteren heykelcik.

FİGÜRAN a. (fr. *figurant*). **1.** Bir tiyatro oyununda, filmde, balede vb. rolü ya da repliği olmaksızın yalnızca varlığına gerek duyulan oyuncu. **—2.** Bir işte, bir görüşmede vb. bulunan ancak gerçekte bir rolü olmayan kimse.

FİGÜRANLIK a. Bir tiyatro oyunu, bir bale ya da bir filmde yer alan figüranların

durumu. ‖ *Figüranlık yapmak,* bir tiyatro oyunu, bir bale ya da bir filmde figüran görevini üstlenmek; bir kurul, bir toplantı ya da bir toplulukta figüran rolü oynamak; yalnızca yer doldurmak.

FİGÜRATİF sıf. (fr. *figuratif,* geç. lat. *figurativus,* simgesel). Bir şeyin simgesel ya da düzlem biçiminde betimlenmesine karşıt olarak gerçek biçimiyle betimlenmesi: *Figüratif desen.*

—Çağ. sant. *Figüratif sanat.* (Bk. *ansikl.* böl.)

—Güz. sant. Dışsal gerçeğin somut biçimde betimlenmesi amacını güden sanat için kullanılır. (Figüratif resim, soyut ya da nonfigüratif resmin karşıtıdır.) ‖ *Figüratif plan,* perspektifte üstünde bir figürün yer aldığı düşey plan. (Bir masanın, bir desenin yüzeyi vb.)

—Haritc. *Figüratif bina planı,* bir yerleşim birimindeki yapıların tümünü ya da bir bölümünü perspektif gösterimleriyle veren plan.

—ANSİKL. *Figüratif sanat.* Soyut sanatın, İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, modern estetik verileri altüst ettiği sırada, "öncü" kesimden sayılan bazı sanatçılar figüratif resme kararlı bir seçimle geldiler. Amaçladıkları, gerçekle öznel bir ilişkinin yansıması (Cobra grubu, Bacon, Dubuffet, Rebeyrolle, vb.), siyasal istencin dile getirilmesi (Guttuso) ve şiirsel irdelemeydi (gerçeküstücüler, Balthus); arada, figüratif sanatın, soyutlamanın son aşaması olarak ortaya çıktığı da görüldü (Hélion). 50'li yılların sonunda, artık iyice ağır basan figüratif sanata tepki olarak kentsel çevreden ve günlük yaşamdan alınan nesne ve imgeler konu edildi (pop*art, yenigerçekçilik*). Geleneksel ya da yenilenmeye az duyarlı figüratif bir sanat anlayışının (Brianchon, Brayer, Buffet, vb.) yanı sıra, pop art'a yaklaşan (Fahlström, Erró), bazen daha bağımsız (Cremonini, Dufour) ya da gerçeküstücü (Dado) ve anlatımcı (Veličković) mirasın izlerini taşıyan figüratif arayışlar belirdi. *Yeni figüratif* akımın başlıca niteliği, bugünkü dünyanın anlamlı imgelerinin, ikonografi, toplumbilim ya da ideoloji yönlerini bulup çıkarmaya dayanan birçok arayışın odak noktasında yer almasıdır. 60'lı yıllarda Avrupa ülkelerinde kendini kabul ettiren yeni figüratif akımla ilgili önemli sergiler açıldı (Paris'te, 1964'te Günlük mitolojiler, 1965'te Anlatıcı figüratif sanat sergileri ve Jeune* peinture salonları). Bu akım başlıca iki eksen üzerine kurulmuştu: bir yandan imge ve imge yapıları çözümlenirken (Adami, Mario Schifano, Raysse, Télémaque, Klasen, Joël Kermarrec, Emmanuel Proweller, Jean-Pierre Le Boul'ch, vb.); arada bazı kavramsal yorumlamalara (Pistoletto) ya da neredeyse soyutlamaya varan katı yöntemlere (Stämpfli, Peter Brüning) yer verildi; öte yandan, çağdaş toplumsal resmin gerçeklerden esinlenen içeriği vurgulandı, anlatısal ve "siyasal" bir resim anlayışına varıldı (Arroyo, Recalcati, Rancillac, Malassis kooperatifi, Equipo Crónica, Genovés, Canogar, Fromanger, Giangiacomo Spadari, Fernando de Filippi, Lucio Fanti, Johannes Grützke, Ernest Pignon, vb.). Sanatçıların bazıları resme karşı soğuk bir tavır almayı yeğlerken (Aillaud), bazıları da belirli bir düşçülük (Monory) ya da saçma gülmece (Christian Zeimert, Oliviér Oliviér, M. Parré) öğelerini sergilemekten geri kalmadılar. Bu iki eğilim birbirini dışlamak şöyle dursun, iç içe geçmişti; yeni figüratif sanat imgeler üzerinde bazı işlemler uyguladı (eldeki fotoğraf, reklam, resimli kitap, çizgi-roman, tuval gibi belgeleri kullandı ve dönüştürdü) ve yapıtta biçimsel gösterenin yerini sorguladı (özellikle genç kuşak sanatçılar: Fransa'da Moninot, Alain Tirouflet, Christian Babou, vb.). Bu bağlamda görülen ve farklı bir biçimde olmakla birlikte *Zebra* adlı gerçekçi ressamlar grubuyla amerikan hiperrealizm*'inde rastlanan soğuk bir nesnelliğin yanı sıra resme "meslek" olarak yeni bir ilgiyle eğilen ressamların çalışmaları da yer aldı (Titus-Carmel'in çizimleri, Gäfgen, Moninot, Alfred Hofkunst, Jean-Paul Chambas'nın, vb. desenleri); bu kaygı, Antonio López García gibi figüratif ispanyol ressamlarında ve Hockney ya da Kitaj gibi eski pop sanatçılarda da görülür.

Bk. resim sayfa 4098

FİGÜRİZM a. (fr. *figurisme*). Din. Eski Ahit'deki mecazi anlamları bir sisteme bağlamayan, Kilise tarihinin akışını ve gelecekteki gelişmesini Kutsal Kitap'daki imgelerden hareket ederek çıkarmaya dayanan yöntem.

—ANSİKL. Figürizmi kuran rahip Étémare (1682-1770), Kutsal Yazılar'ı anlama yeteneğinin kendisine bağışlanmış olduğu kanısındaydı. Çömezler yetiştirdi ve fikirleri XVIII. yy.'daki bağnaz janseniusçular

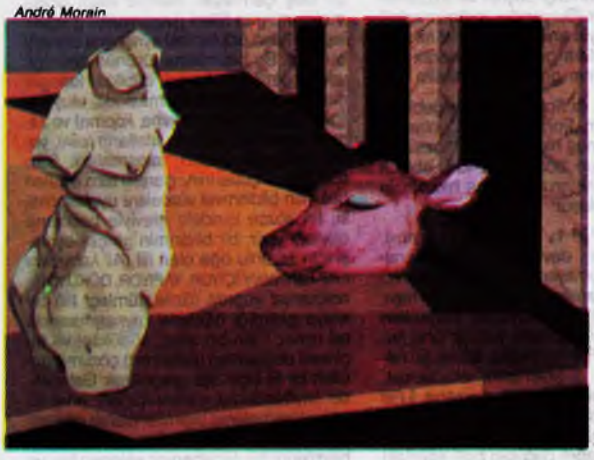
Laurus-Giraudon

FİGÜRATİF SANAT

My darling Clementine (1963)
Télémaque'ın yapıtı
özel kol., Milano

André Morain

Şairin kararsızlığı: Recalcati'nin yapıtı, *özel kol.*

Jacqueline Hyde

Penguenler (1972)
Gilles Aillaud'nun yapıtı
Ulusal çağdaş sanat fonu, Paris

L.L.

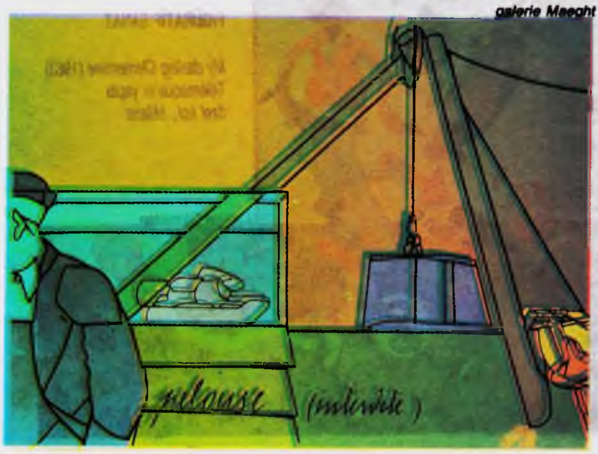

Béatrice ve Juliette (1972)
Jacques Monory'nin yapıtı
özel kol., Paris

Bir manzaranın içinde (1975)
Adami'nin yapıtı
özel kol., Paris

arasında yayıldı. Diyakos Paris, Aziz Paulus'un belirtmiş olduğu "dinden dönüş" zamanının geldiğine ve yakın bir zamanda İlyas peygamberin yeniden yeryüzüne inerek "ezilenleri" kurtaracağına, Kili-

galerie Maeght

André Morain

Kabahat Ravel'de (1980)
Chambas'nın yapıtı
Art moderne belediye
müzesi, Paris

se'yi arındıracağına inanıyordu. Kutsal Yazı'nın bu keyfi yorumlarına karşı çıkan sağduyulu bir tepki, figürizm akımını sona erdirdi.

Bambaşka bir anlamda, "figürizm" sözcüğü, bazen, XVII-XVIII. yy.'larda, Prémare'li Peder Bouvet ile Foucquet'nin tasarladıkları hıristiyanlığı övücü sistemi belirtmek için kullanılıyordu. Bu sistem Çinliler'e, eski filozoflarının öğretilerinin Kutsal Kitap ile karşılaştırılabileceğini, ilk Vahiy' in bir ifadesini temsil ettiğini ve gizemli bir şekilde Eski Ahit kitaplarıyla uyuştuklarını göstermeye (anahtarlarını Bouvet ile Foucquet'nin sundukları yollarla) yönelikti. İncil'e ulaşmak için öğretilerini aşmak yeterliydi. Figürist teoriler, Avrupa'da, Uzakdoğu'da olduğundan daha çok tutuldu. Uzakdoğu'da Çin ayinleri çekişmelerinde, Romalılar'ın aldıkları kararlar, Peder Ricci'nin belirttiği aşma sistemini kestirip attı.

fiğ (Vicia sativa)

FİGÜRLÜ sıf. Figürü bulunan.

FİĞ a. Hayvan yemi olarak yetiştirilen otsu bitki ve aynı bitkinin tohumu. (Bil. a. *Vicia sativa;* kelebekçiçeğigiller familyası.)
—ANSİKL. Adi fiğin içerdiği protein değeri yüksektir (% 15-20); bu yüzden kuru ya da yeşil ot, silo yemi ve taneleri kırılarak ya da öğütülerek yoğun yem olarak kullanılır. Organik maddece fakir olan topraklar için iyi bir yeşil gübre bitkisidir. (1 dekar fiğ, toprakta 6-10 kg saf azot sağlar). Biryıllık bir bitki olduğundan ekim nöbetinde önemli bir yeri vardır. Yine aynı nedenle mera karışımlarında kullanılmaz, fakat geçici mera kurulmasında tek başına ya da tahıllarla karışık olarak ekilir.

Adi fiğden *(Vicia sativa)* başka yem bitkisi olarak yetiştirilen fiğ türleri de vardır: tüylü fiğ *(V. villosa),* koca fiğ *(V. narbonensis),* vb.

-FİH ya da **-FİHİ** ar. sonek. "Onda", "üzerinde", "içinde", "hakkında" anlamlarıyla sözcük sonlarına eklenir: *mâ-nahnü-fih* (üzerinde konuştuğunuz, konuştuğumuz şey), *münâzaün -fih* (tartışma konusu, hakkında tartışılan, tartışmalı): *Bu arsa meselesi münâzaün fihtir.*

FİHÂM çoğl. a. (ar. *fahm*'ın çoğl. *fihām*). *Esk.* İtibarlı kimseler, ulular, büyükler.

-FİHİ → -FİH.

FİHRİ (Ebu İshak İbrahim), arap yazar (Endülüs XIII. yy.). Ülkesinde XI-XII. yy.'larda yaşamış arap şair ve yazarlarıyla yapıtlarını konu edinen *Kenz ül-küttab ve müntehab ül-âdâb*'ı yazdı. Dönemin kültür, düşünce ve edebiyatına tanıklık eden kitap XIX. yy.'dan bu yana doğubilim araştırmalarının güvenilir bir kaynağı olarak kullanıldı.

FİHRİST, -ti (ar. *fihrist*). **1.** Bir kitabın, bölümlerini sayfa numaralarıyla gösteren çizelge; içindekiler. **—2.** Müze, kütüphane vb. bir yerde bulunan yapıtlar listesi; katalog: *Kitaplık, müze, dergi fihristi.* **—3.** Sayfa kenarlarında harflerin abecesel olarak gösterildiği defter: *Telefon fihristi.*

◆ sıf. Müz. Her hanesinde çeşitli makamların gösterildiği peşrev ve sazsemaisi için kullanılır. (Bu yapıtlar, teslimlerindeki makamın adıyla anılırlar.) || *Fihrist taksim,* yakın makamlara geçkiler yapılarak çok sayıda makamın gösterildiği taksim.

FİHTELİT a. (fr. *fichtélite;* fichtelgebirge' den). Org. kim. Formülü $C_{19}H_{34}$ olan diterpenik doymuş hidrokarbon; kozalaklıların odununun bozunmasında, abietik asidin karboksil grubu yerine hidrojenin geçmesiyle oluşur.

FİİL a. (ar. *fi'l*). **1.** Eylem, iş, davranış. **—2.** *Fiili bozuk,* davranışları ahlak kurallarıyla bağdaşmayan kimse için söylenir.
—Esk. *Fiil û hareket,* davranış. || *Fiil-i hayr,* hayırlı, iyi iş. || *Fiil-i memduh,* beğenilen davranış. || *Fiil-i mezmum,* kötü iş; zina; kulamparalık. || *Fii[illegible]nakis,* tepke (fr. refléxe karşılığı [illegible]ulanılmıştır); aksülamel, tepki. || *Fiil-i şeni[illegible]* çok kötü davranış. || *Fiil -i şer,* fena, kötü iş.
—Dilbil. Bir sözlüksel taban ve sayıya, kişiye, zamana göre değişen belli sayıdaki belirgin eklerden oluşan biçimlerin tümünü bir araya getiren, sözdizimsel işlevi, sözcenin öğelerini yapılaştırmak, anlamsal görevi de, özne adların gönderme yaptığı öğelere ilişkin eylemleri, durumları, değişimleri betimlemek olan dilbilgisi kategorisi. (Bk. *ansikl.* böl. Dilbil.) || *Fiil cümlesi,* yüklemi fiil olan cümle: *Çok çalışıyorsunuz.* || *Fiil çekimi,* bir fiilin alabileceği biçimler bütünü (sözkonusu biçimler, fiillerin kök ve gövdelerine değişmeyen zaman* ekleriyle, üçü tekil, üçü çoğul kişiyi göstermek üzere değişen kişi*, çatı*, kip* ekleri getirilerek kullanılır); bu biçimler bütününü gösteren düzenli tablo. || *Fiil gövdesi,* ad ve fiil köklerinden yapım ekiyle türetilmiş fiil: *Ev*'den *ev-len-mek, itmek*' ten *it-ele-mek.* || *Fiil kökü,* bir sözcüğün yapım ve çekim ekleri atıldıktan sonra geriye kalan ve fiil olan en küçük anlamlı birimi: *gel* (i-yor-um), *geç* (-it) || *Fiil öbeği* ya da F.Ö., bir yayılımdan sonra gelen ve fiilden oluşan öbek ([*Tekir, kapıcının kedisi*] *uyuyor*). || *Fiil soylu sözcük,* bir fiil kökünden türeyen biçim, özellikle de fiilden türeyen bir fiil. || *Bileşik fiil* → BİLEŞİK. || *Dönüşlü fiil* → DÖNÜŞLÜ. || *Edilgen fiil* → EDİLGEN. || *Ek fiil* → EKFİİL. || *Etken fiil* → ETKEN. || *Ettirgen fiil* → ETTİRGEN. || *Geçişli fiil* → GEÇİŞLİ. || *Geçişsiz fiil* → GEÇİŞSİZ. || *İşteş fiil* → İŞTEŞ. || *Sürerlik fiili* → SÜRERLİK. || *Tezlik fiili* → TEZLİK. || *Yakınlık fiili* → YAKINLIK.|| *Yardımcı fiil* → YARDIMCI.|| *Yeterlik fiili* → YETERLİK.
—Esk. dilbilg. *Fiil-i basit,* kök durumundaki fiil; basit fiil. || *Fiil-i cevheri,* ekfiil. || *Fiil-i gayr-ı kıyasi,* kuralsız çekim sırasında yapısal değişmeye uğrayan fiil. || *Fiil-i hikâye,* hikâye bileşik zamanı. || *Fiil-i iane,* yardımcı fiil. || *Fiil-i iktidari,* yeterlik fiili. || *Fiil-i iltizami,* istek kipi. || *Fiil-i istimrari,* süreklilik fiili. || *Fiil-i kıyasi,* çekimi kurallı fiil. || *Fiil-i lazım,* geçişsiz fiil. || *Fiil-i malum,* etken fiil. || *Fiil-i mazi,* geçmiş zaman kipi. || *Fiil-i menfi,* olumsuz fiil. || *Fiil-i mukarebe,* yaklaşma fiili. || *Fiil-i mutavaat,* dönüşlü fiil. || *Fiil-i muzari,* geniş zaman kipi. || *Fiil-i müsbet,* olumlu fiil. || *Fiil-i müşareket,* işteş fiil. || *Fiil-i müteaddi,* geçişli fiil. || *Fiil-i rivayet,* rivayet bileşik zaman. || *Fiil-i şarti,* şart kipi. || *Fiil-i tacili,* tezlik fiili. || *Fiil-i temenni,* dilek-şart kipi. || *Fiil-i vücubi,* gereklik kipi.
—Fels. → EDİM.
—Huk. *Hukuki fiil,* insan iradesinin ürünü olan ve kendisine hukuksal sonuç bağlanan eylem. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Dilbil. Bir sözcük türü olarak fiil, genellikle, sözcelerde üstlendiği anlamsal işlevle tanımlanır: bir sözcük, adların belirttiği nesnelere ilişkin bir oluşu gösteriyorsa (adların eylemlerini, durumlarını, bir durumdan ötekine geçişlerini) ve bir de zamanda ya da sürede bir yer tutabiliyorsa fiil sınıfına girer. Bu türlü bir kavramsal belirleyim türü, döneme ve akış açısına göre, çeşitli alt-sınıflar önerilmesine yol açar. Böylece, kimi dillerde durum fiilleriyle *(olmak, kalmak)* eylem fiillerini *(gelmek);* bir bitiş belirten bitimli fiillerde *(çarpmak)* bir bitiş içermeyen bitimsiz fiilleri *(yürümek),* ettirgen fiilleri *(yaptırmak),* gerçekleştirici fiilleri *(söylemek)* ayrıştırma olanağı bulunur. Bu betimleme türünün etkinliği, verimli olmasına karşın, dilbilgisi kategorilerini sınırlandırma aşamasında, oluş belirten adların *(gerçekleşme, kopma)* ve zaman kavramını aktaran sıfatların *(eski, yeni)* varlığı yüzünden, tartışmalıdır. Bazı sözdizim ölçütlerinin, gerekli tüm öğeleri bulunan bildirimsel sözcelere uygulanması, fiili sözce içindeki işleviyle belirleme olanağı verir: bir bildirimin gerçekleşmesi için zorunlu öğe olan fiil (*Ali kahvesini / Ali kahvesini* İÇİYOR, YAPIYOR, DÖKÜYOR), noksansız yapıda (özne, tümleç, fiil) bir araya getirdiği öğelerin kaynaşmasında rol oynar. Fiilin bu işlevi, sözlüksel ve biçimsel değişimleri (bükünler) çözümlenebilen bir fiil biçimiyle gerçekleşir. Geleneksel sınıflandırma yöntemini terk edip fiil gerçekleşmelerini biçimsel olarak çözümleme, hem fiil kategorisinin ayırıcı biçimbirimlerini (bir fiil tabanına eklenen kişi ve zaman ekleri) belirleme, hem fiil tabanlarındaki değişimleri gözlemleme, hem de bu değişimlerin sayısını saptama ve incelenen dilin fiil dizgesini ortaya çıkarma olanağı verir.

Cümle çerçevesinde değişik fiillerin çevresini inceleme, geçişli fiillerin geçişsiz fiillerden ayrılmasını, çatıların belirlenmesini sağlar. Öte yandan, dolaysız kurucuların incelenmesi, fiili, fiil sintagmasının temel öğesi yapar. Fiil sintagması yeniden yazım kuralının ikinci kurucusudur. Sözcelerin mantıksal-anlamsal bakımdan biçimselleştirilmesi düzlemindeyse fiil (ya da yüklem), gerekçeleri, bunların sayısını, düzenlenişlerini yönlendiren temel işlev olarak ele alınır: *Ali Ahmet'e bilgi aktardı* → VERMEK *(Ali, Ahmet, bilgi).*
—Huk. *Hukuki fiil*'ler hukuksal sonuç doğuran, hukuk bakımından önem taşıyan eylemlerdir. Bu fiiller hukuka uygun ve aykırı olmak üzere ikiye ayrılırlar. Hukuka uygun fiiller çeşitli gruplara ayrılırlar. Bunların en önemlileri hukuki işlemler ve özellikle sözleşmelerdir. Hukuka aykırı fiillerse,

haksız fiiller, borca aykırı davranışlar ve suç oluşturan eylemler olmak üzere üçe ayrılırlar.

FİİLEN be. (ar *fi'len*). Bir işin içinde doğrudan bulunarak; eylemli olarak; bizzat: *Fiilen otuz yıl hizmeti var. Kavgaya fiilen karışmamış.*

FİİLİ sıf. (a. *fi'lî*). **1.** Doğrudan içinde yer alınan etkinlik için kullanılır: *Fiili hizmeti kırk yıl.* **—2.** İşe, harekete dayanan; eylemli: *Bu davranışının fiili sonuçlarını düşünebiliyor musun?*
—Verg. huk. *Fiili ithal,* Türkiye'de, gümrüklere getirilen eşyanın dışalımının, yasada gösterilen tarihlerden birinde fiilen gerçekleşmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Verg. huk. 1 615 sayılı Gümrük kanunu md. 1/5'e göre, Türkiye'ye dışalımı yapılacak eşyanın fiili ithali deyimi; vergi tahakkuku Gümrük idaresi'nce yapılıyorsa, bu vergilerin ödendiği, mahsup edildiği, teminata bağlandığı, erteleme işlemlerinin tamamlandığı, bağışıklık hükümlerinin uygulandığı tarihlerden birini; vergi tahakkuku yükümlü tarafından yapılıyorsa, eşyanın gümrük işlemlerinin tamamlandığı tarihi; deniz üstü (supalan), vagon üstü ya da kamyon üstü işlemlerde ise malın muayenesinin yapıldığı ve çetelenin açıldığı tarihi belirtir.

FİİLİMSİ a. Fiillerden belirli eklerle oluşturulan ve fiillerin kimi özelliklerini taşımakla birlikte ad, sıfat ya da belirteç işlevinde kullanılan sözcük. (Eşanl. EYLEMSİ.)
—ANSİKL. Yan tümcenin yüklemi durumundaki fiilimsiler, yan tümcenin, temel tümce içinde ad (→ ADFİİL), sıfat (→ SIFATFİİL), belirteç (→ BAĞFİİL) işlevinde kullanılmasını sağlar: *Buraya gelenin gidenin sayısı* belirsiz. *Hak yiyen, haksızlık eden kişileri* düşman bilirdi. *Onların haykırışlarını duydukça* içim parçalanıyordu. Fiilimsiler, fiillerden türedikleri için olumsuzları yapılır (-me, -ma, ekiyle): *Çalışmayınca* işler yürümez. *İstemeyerek* yaptım. Aynı zamanda çatı ekleriyle değişik çatılara girerler: *İstenilen* malları getirdin mi? *Yıkılan* duvarı yaptırmak gerek. *Yıkanan, temizlenen* çocuklar sıra oldular. Fiilimsiler temel tümce içinde yeni işlevlerinin gerektirdiği ekleri (hal ekleri, iyelik ekleri, çoğul ekleri) de alırlar: *Söyleyene* değil, *söyletene* bak. *Aldıklarını* görelim. *Koşuşmalar, bağrışmalar* duyuldu.

FİİLİYAT, -tı çoğl. a. (ar. *fi'lî*'nin çoğl. *fiiliyyât*). *Esk.* **1.** Gerçekten yapılan şeyler, ortaya konan işler, sözde kalmayıp eyleme, davranışa dönüşen şeyler. **—2.** *Fiiliyatta,* uygulamada.

F. İ. J., *Fédération İnternationale des Journalistes*'in (Uluslararası gazeteciler federasyonu) kısaltılmışı. Demokratik ülkelerdeki gazeteciler sendikalarını bir çatı altında toplamak amacıyla kuruldu (1952). Merkezi Brüksel'de olan federasyonun 23 ülkeden 70 000 kadar üyesi var. Amacı, üyeler arasında işbirliği ve dayanışmayı sağlamak, meslek sorunlarına çözüm getirmek, üyelerinin bilgi, görgü ve yeteneklerini artırıcı faaliyetlerde bulunmaktır. İki yılda bir kongre düzenleyen federasyonun üç ayda bir beş ayrı dilde yayımlanan "Gazetecinin dünyası" adlı bir yayım organı vardır. Kuruluş, Birleşmiş milletler'de, UNESCO'da ve Uluslararası çalışma örgütü İLO'da gözlemci ve danışman sıfatıyla söz sahibidir. Türkiye, F.İ.J.'e 1966'da üye oldu. Federasyon'un 11. kongresi Türkiye Gazeteciler sendikası'nın önerisi ile İstanbul'da yapıldı (1972).

■**FİJİ adaları,** Güney Büyük Okyanus'ta takımada, 15°4 ve 22° G. enlemleri arasında ve 180° meridyeninin geçtiği yerde (Greenwich meridyeninin antipodu); 18 300 km²; 738 000 nüf. (1991). Merkezi *Suva.* Resmi dili *ingilizce.*
• COĞRAFYA. Takımada 326 adadan oluşur. Vitu Levu (10 500 km²) ve Vanua Levu (5 500 km²), toplam yüzölçümün yüzde 87'sini kapsar; iç kesimleri dağlıktır (1 300 m ve 1 000 m), ayrıca bu iki adanın kıyı kesimlerinde birkaç verimli ova vardır. Öteki adalar, yanardağ kökenli küçük adalar (Ovalau), atoller ya da yükselmiş mercan kayalıklarıdır (Lau adaları). İklim, özellikle doğu kıyılarında sıcak (25°C) ve yağışlıdır; rüzgâr alan iki büyük adanın batı kıyılarında, kurak iklim daha belirgindir ve burada yoğun orman örtüsü yerini savana bırakır.
Yerli nüfus melanezya ırkındandır. XIX. yy.'da azalmış, ama 1920'den bu yana hızla artmaktadır (1990'da 360 000 kişi); 1990'da ilk defa olarak, şekerkamışı tarımı için XIX. yy.'da getirilen hint asıllı nüfusu (339 000 kişi) aşmıştır. Avrupalılar'la avrupalı melezlerin ve Çinliler'in sayısı yalnızca birkaç bin kişidir. Hintli küçük çiftçiler ürettikleri şekerkamışını Viti Levu ve Vanua Levu'daki fabrikalara verirler. Bağımsızlıktan sonra, avustralyalı CSR (*Colonial Sugar Refining*) şirketi yerini bir devlet şirketi olan *Fiji Sugar Corporation*'a bıraktı. Üretimin (420 000 t) hemen hemen tümü dışarıya satılır. Toprakların büyük bölümünü ellerinde bulunduran Melanezyalılar besin maddeleri tarımıyla (taro, yam, manyok, muz) ve hindistancevizi işletmeleriyle uğraşırlar. Balıkçılık fazla gelişmemiştir. Birkaç altın madenine karşılık çok az sayıda sanayi işletmesi vardır: mamûl maddelerin çoğu dışarıdan getirilmektedir. Adaların Büyük Okyanus'un ortasındaki konumu sayesinde Fijililer ticaretlerini ve turizmlerini geliştirmişlerdir. Nandi, Orta Büyük Okyanus'un en önemli havalimanıdır; Suva limanı çok etkindir.
• TARİH. Fiji adaları ilk kez hollandalı A. Tasman (1643), daha sonra Cook (1774) ve Bligh (1789) tarafından bulundu, Dumont d'Urville tarafından keşfedildi (1827) ve İngiltere tarafından ilhak edildi (1874). 96 yıl boyunca Büyük Britanya'nın sömürgesi olarak kaldı. Irklararası eşitlik geleneğine rağmen, 1959'da ayaklanmalar patlak verdi. Fiji adaları 10 ekim 1970'te bağımsızlığına kavuştu, ama Commonwealth'e bağlı kaldı. Fiji kökenlilerin iktidara gelmesini sağlayan bir etnik seçmenler sisteminin kullanıldığı ilk seçimler 1972'de yapıldı. 1977 seçimlerinde İttifak partisi (fijili), Ulusal Federasyon partisi'nin (hintli) çoğunluğu elde edememesine rağmen seçimleri kaybetti. Fiji partisi aynı yılın eylül ayında yeniden iktidara geldi. 1987 nisanında yapılan seçimlerde Ulusal federasyon ve İşçi partileri koalisyonu çoğunluğu kazandı. İşçi partisi önderi Timoci Bavadra başkanlığında, ilk kez hint asıllıların çoğunlukta olduğu bir hükümet kuruldu. Melanezyalılar hükümete karşı gösterilere başladılar. Yarbay Sitiveni Rabuka, mevcudunun % 95'i Melanezyalı olan 2 600 kişilik orduyla (1 230'u Birleşmiş milletler Ortadoğu Barış gücü'nde görevli) hükümeti devirdi (14 mayıs); sendikaları kapattı, darbeye karşı gösteri düzenleyenleri tutukladı. Bir Danışma konseyi oluşturuldu. Genel vali ve yabancı ülkeler yeni rejimi tanımadı. Rabuka, Melanezyalı azınlığın haklarını koruyacak şekilde düzenlenmiş yeni bir anayasanın kabul edilmemesi durumunda, ordunun yeniden müdahale edebileceğini ileri sürdü. Darbe sonrası üretim düştü, ülkede ekonomik bunalım baş gösterdi. Rabuka, 25 eylül'de ikinci bir darbe yaptı. Cumhuriyet ilan ettiğini açıkladı (29 eylül 1987). İngiltere ve Avustralya yeni hükümeti de tanımadılar. Fiji adaları Commonwealth'den çıkarıldı (1988). 1990 yılında yeni bir anayasa kabul edildi. Sitiveni Rabuka aynı yıl hükümetteki görevinden ayrıldıysa da, 1992'de başbakan olarak geri döndü.
• ARKEOLOJİ. Fiji adalarına ilk yerleşim, İ.Ö. 1500'e doğru kendileriyle birlikte karmaşık Lapita* kültürünü de taşıyan Polinezyalılar'ın ataları sayesinde gerçekleşti. Daha sonraki yüzyıllarda buraya, batıdan gelen Melanezyalılar yerleşti. Ancak yerli Polinezyalılar'ın kültür özelliklerinin, yanı sıra çok yakındaki Batı Polinezya'dan özellikle de Samoa ve Tonga adalarından gelen etkiler de varlığını korudu.
• GÜZEL SANATLAR → MELANEZYA takımadaları.

FİJİ DİLİ a. Fiji adalarında, 200 000'den fazla kişinin konuştuğu melanezya dili.

FİJİ havzası, Fiji ada yayı ve doruklarıyla, Yeni Kaledonya'yla çevrili Büyük Okyanus deniz dipleri bütünü. Kuzey bölümü (ortalama derinliği 2 000 m'nin altında), Hunter adasının denizaltı zinciriyle güney bölümünden (ortalama derinlik 4 000 m [en derin yeri 5 204 m]) ayrılır.

FİKÂR → FİGÂR.

FİKEN → FİGEN.

FİKİR, -kri a. (ar. *fikr*). **1.** Bir durumu karşılamayı, bir eylemin ya da yapıtın özgün temelini oluşturmayı sağlayan zihinsel yaratım; düşünce: *Bu saatte yola çıkmak kimin fikriydi? Kötü bir fikir.* **—2.** Bir bireyin ya da bir grubun bir şey, bir konu üzerindeki yargısı, görüşü; düşünce: *Bu konudaki fikrin ne? Sizinle aynı fikirde değilim. Sık sık fikir değiştirmek.* **—3.** *Bir şey fikri,* zihinde tasarlanarak oluşturulan ya da onda gizliden gizliye varolan şey, düşünce: *Son günlerde ölüm fikrine saplanıp kalmıştı. Ayrılma fikri onu endişelendiriyordu.* **—4.** Bir konuda kısa yoldan, üstünkörü edinilen görüş, izlenim: *Bu fotoğraflar, felaketin büyüklüğü hakkında size bir fikir verebilir. Fiyatlar hakkında bir fikrin var mı? —Hiçbir fikrim yok.* **—5.** Bir şeyin zihinde oluşturulan soyut tasarımı; düşünce, kavram, ide: *Doğruluk fikri. Adalet fikri.* **—6.** Akıl, zekâ: *Sende biraz fikir olsaydı böyle davranmazdın.* **—7.** Bellek, akıl, hatır: *Bu fikrimde kalmamış. Bunu fikrimden çıkarmamıştım.* **—8.** *Esk.* Kuruntu. **—9.** *Fikir adamı,* düşünsel sorun-

Fiji adaları
Yanuca adası kıyılarından bir görünüm

Image Finders-Boulton-Wilson

lar üzerinde özgün fikirler üreten kimse. ||*Fikir almak, fikrini almak,* bir konuda aydınlanmak ereğiyle yetkili saydığı bir kimsenin düşüncesini öğrenmek. ||*Fikir danışmak,* bir kimsenin düşüncesinden yararlanmak üzere ona başvurmak. ||*Fikir edinmek,* bir konuda bir görüş ve kanıya ulaşmak: *Adamın tutumu hakkında tam bir fikir edindiğimi söyleyemem.* ||*Fikir gazetesi,* haberden çok düşünsel konulara ağırlık veren ve genellikle belli bir dünya görüşünün sözcülüğünü üstlenen gazete. ||*Fikir işçisi,* çalışmasında bedensel gücünü değil kafa gücünü kullanan kimse. ||*Fikir vermek,* bir konuda bir kimseye yol gösterici düşüncesini bildirmek: *Bunu o düşünemez, ona fikir veren biri var.* || *Fikir yormak,* bir sorun üzerinde çok düşünmek. ||*Fikir yürütmek,* ne yapmanın ya da nasıl davranmanın yerinde olacağı konusunda düşündüğünü söylemek. ||*Fikri sabit* → SABİT FİKİR*.

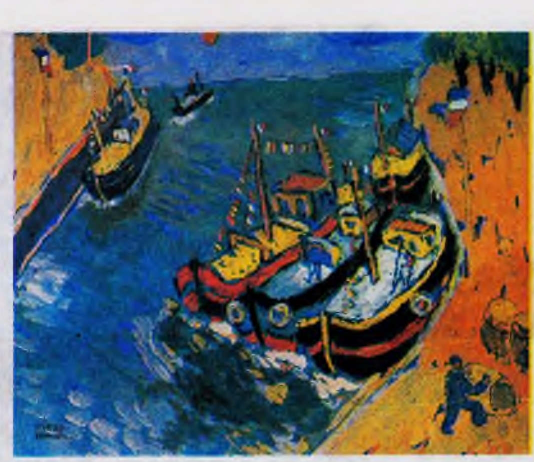
—*Esk. Fikr-i amiyane,* alelade, bayağı düşünce. ||*Fikr-i âteşîn,* ateşli, coşkulu düşünce. ||*Fikr-i barik,* ince düşünce. ||*Fikr-i fasid,* bozuk düşünce. ||*Fikr-i ferda,* gelecek düşüncesi. ||*Fikr-i galat,* yanlış düşünce. ||*Fikr-i garaib-perver,* acaip şeyler oluşturan düşünce. ||*Fikr-i mukaddes,* kutsal düşünce. ||*Fikr-i muzmar,* gizli düşünce. ||*Fikr-i takib,* peşini bırakmama, sona erdirme. ||*Fikr-i vakkad,* parlak bir fikir. ||*Fikr-i vatan,* vatan düşüncesi.

—Huk. *Fikir hürriyeti* → DÜŞÜNCE ÖZGÜRLÜĞÜ*'nün eşanlamlısı. || *Fikir suçu* → DÜŞÜNCE* SUÇU'nun eşanlamlısı.

—Psik. *Ağır basan fikir,* öteki zihinsel tasarımların hepsine egemen olan tasarım. (Burada, paranoyak tipten bir hezeyan sisteminin merkezi olan bir değişmez fikir sözkonusudur.) ||*Sabit fikir,* kendini, zorla ve inatla bilince kabul ettiren tasarım. Özne, her zamanki uğraşlarına uygun düştüğü için bu tasarımın hastalıklı bir şey olduğunu fark etmez. (FİKRİ SABİT, İDEFİKS de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Psik. *Sabit fikir.* Taşıdığı asalaklık özelliği, bu tür fikrin, pek önemli olmayan bir zihinsel otomatizm olarak görülmesine yol açmıştır. Sabit fikir, eskiden beri, öznenin kişiliğine aykırı olduğu düşünülen saplantının karşıtı olarak ele alınmıştır. Ama klinik olaylarda, bunları birbirinden kesin olarak ayırt etmek olanaksızdır. Sabit fikir, nevrozlu ya da psikozlu bir bağlam içinde yer alabilir ve sistemli hezeyanların çoğunda temel bir öğedir.

Fikir hareketleri, İstanbul'da yayımlanan haftalık düşün dergisi (29 ekim 1933-14 kasım 1940). Hüseyin Cahit Yalçın'ın çıkarıp yönettiği ve yazılarını tek başına yazdığı dergide, siyasi anıları "Meşrutiyet devri hatıraları" adıyla tefrika edildiği gibi, güncel yazılarla ilgili eleştirileri de "Matbuat hayatı" başlığı altında yayımlandı. Yalçın, bu dergideki kimi yazıları nedeniyle kovuşturmaya uğradı, yargılandı, hüküm giydi ve sürgün edildi. İzmir Öğretmenler derneği sonraki yıllarda aynı adla bir meslek dergisi yayımladı (ocak-ekim 1953, 8 sayı).

Fikret Mualla
Mavna

Fikir kulüpleri federasyonu (FKF), Türkiye'de yüksek öğretim gençlerinin, aralarında dayanışmaya, karşılıklı eğitime, iş ve eylem birliğine dayanan kültür örgütü (1965-1969). İlk fikir kulübü (FK), Ankara Üniversitesi siyasal bilgiler fakültesi öğretim üyeleri ve öğrencileri tarafından kuruldu. Kurucular arasında Prof. Turhan Feyzioğlu, Prof. Aydın Yalçın da yer alıyordu. 27 Mayıs devriminden sonra toplumculuğa yönelen fikir kulüpleri İstanbul'da kurulmaya başladı. Ankara Üniversitesi'ne bağlı beş fakültenin fikir kulüpleri 7 aralık 1965'te FKF'yi oluşturdular. İstanbul Üniversitesi'ndeki fakülteler de FKF İstanbul sekreterliğini kurdular (ocak 1967). İstanbul sekreterliği ABD Altıncı filosu'nun ziyaretine karşı gösteriler düzenledi. 1968'de toplanan kurultayda üniversite dışındaki genç işçi ve köylülerin örgütlendirilmesi de FKF'nin amaçları arasına katıldı. Nisan 1968'de Türkiye Devrimci güç birliği'ne katılan örgüt ikiye bölündü, Milli demokratik devrim yanlıları ayrıldı. FKF, Elmalı (Antalya) ve Amasya'daki toprak işgallerini destekledi. 16 şubat 1969'da Taksim'de ABD Altıncı filosu'nun ziyaretine karşı düzenlenen mitingde iki FKF üyesi öldürüldü ("Kanlı pazar"). Ekim 1969'daki kurultayda örgütün adı, amaçları değişti; Türkiye Devrimci gençlik federasyonu (Dev-genç) kuruldu.

FİKİRSİZ sıf. Herhangi bir konuda derinlemesine düşünemeyen kimse için kullanılır; düşüncesiz.

FİKİRSİZLİK a. Fikirsiz olma durumu.

FİKİRTEPE. Arkeol. İstanbul'un Kadıköy kesiminde, bugün aynı adla anılan semtte, tarihöncesi dönemden buluntu yeri. 1952-1954'te A. M. Mansel, K. Bittel ve H. Çambel'in yaptıkları kazılarda, Son Bakırtaş dönemine (yaklş. İ.Ö. IV. binyıl sonlarıyla, İ.Ö. III. binyıl başları) tarihlenen tek bir kültür evresi saptandı. Bulgulara göre evler kabaca yuvarlak ya da oval planlıydı. Saz ve dallarla örülmüş duvarlar çamurla sıvanmıştı. Halk deniz ürünlerinden yararlanıyor, avcılık, tarım ve büyükbaş hayvancılıkla geçiniyordu. Kazılarda ele geçen el yapımı, açkılı çok sayıda çanak çömlek, daha çok Anadolu kökenli olduğu sanılan bu kültürün, D. ve B.'yla da ilişkilerini ortaya koymaktadır. Yerleşme alanı içindeki mezarlarda ölüler dizler ve baş karına doğru çekilmiş durumda (hocker) gömülmüştür. (→ Kayn.)

FİKOERİTRİN a. (fr. *phycoérythrine*). Biyokim. Mavi ve kırmızı suyosunlarını, fikosiyanin ile birlikte renklendiren kırmızı boya maddesi. (Bu boya maddesi sözkonusu suyosunlarının mağaraların dibinde ya da çok derin sularda, çok az ışıkla yaşamasını sağlar.)

FİKOLOG a. (fr. *phycologue*). ALGOLOG* un eşanlamlısı.

FİKOLOJİ a. (fr. *phycologie*). ALGOLOJİ* nin eşanlamlısı.

FİKOMİKOZ a. (fr. *phycomycose*). Phycomycetes sınıfından ya da zygomicetes altsınıfından basit mantarlardan ileri gelen derialtı ya da daha derin mantar hastalığı. (Hastalık yapıcı mantarlar arasında mukormikozun etkeni *mucorales,* basidiobolomikozun etkeni *Basidiobolus meristoporus* ve [önce 1963'te Nijerya' da, sonra da rutubetli tropikal ülkelerde rastlanmış olan] entomoftoromikozun [rinofikomikoz] etkeni *Entomophtora coronata* türü mantarlar sayılabilir.)

FİKOSİYANİN a. (fr. *phycocyanine*). Biyokim. Mavi ve kırmızı suyosunlarında, kırmızı fikoeritrin ile birlikte bulunan mavi boya maddesi; bunların karışımı sözkonusu suyosunlarına özgün renklerini kazandırır. (Doğal olarak bulunan ve besinlerin boyanmasında kullanılan tek mavi boyar-maddedir.)

FİKREN be. (ar. *fikr*'den *fikren*). Düşünce bakımından, düşünce yönünden: *Fikren iyi anlaşıyorlar Sizi fikren destekliyorum.*

FİKRET a. (ar. *fikret*). Fikir, düşünce; düşünme: *"Çok perişanlık kılur kişiye sevdâ fikreti"* (Ahmedi, XV. yy.).

FİKRET ADİL, türk yazar (İstanbul 1901 - Zürich 1973). Galatasaray sultanisi' nin son sınıfındayken gönüllü olarak Kurtuluş savaşı'na katıldı. Anadolu ajansı'nda (1930-1936), Türkiye İş bankası'nda (1937-1966) çalışarak emekli oldu. Tanin, Cumhuriyet, Vakit, Fransızca Akşam, Yeni İstanbul, Havadis gazetelerinde fıkralar, sanat yazıları yayımladı. Artist (1931), S. E. S. (1939) dergilerini çıkardı. Resim, heykel, edebiyat, tiyatro sanatçılarının günlük yaşamlarını canlandıran yazılarıyla tanındı. Oyunlar (*Deli saraylı,* J. Giraudoux' dan uyarlama, 1950; *Gergedan,* Ionesco, 1960) çevirdi. "Bohem hayatı" başlığı altında yayımladığı *Asmalımescit 74* (1933) yapıtında dönemin sanat ortamını canlandırdı. *İntermezzo*'da (1955) gene o dönemde İstanbul'da temsiller vermiş olan yunan tiyatro sanatçısı Y. Pappas'la ilgili bir aşk serüvenini konu edindi. *Beyaz yollar* (1959) yapıtı, katıldığı ilk mavi yolculuklardan birini dile getirir.

FİKRET MUALLA, soyadı SAYGI, türk ressam (İstanbul 1904 - Reillanne, Nice, Fransa, 1967). Bir süre Saint Joseph ve Galatasaray lisesi'nde okuduktan sonra mühendislik öğrenimi görmek için Almanya'ya gitti. Öğrenim göreceğine Almanya' nın çeşitli kentlerinde, İsviçre ve italya'da dolaşarak bohem yaşam sürdü. Resim çalışmalarına 1920'li yıllara rastlayan bu dönemde başladı. Özellikle, yaptığı başarılı desenleriyle dikkati çekti ve desenlerinden birçoğu Almanya'nın önde gelen dergilerinde yayımlandı. Babasının parasal durumu bozulunca mısırlı bir prensin desteğiyle Almanya'da kaldı. Aşırı içki tutkusu yüzünden bir süre hastanede kalarak tedavi gördü (1928). Ancak, içki bağımlılığından ömrünün sonuna kadar kurtulamadı. Aynı yıl Fransa'ya geçip Paris' te yaşayarak resim çalışmalarını orada sürdürdü. Parasızlık yüzünden Türkiye'ye dönüşünde Ayvalık ortaokulu'na resim öğretmeni olarak atandıysa da (1934) bu görevde fazla kalmayarak İstanbul'a gitti. Nazım Hikmet'in *Varan 3* adlı kitabını resimledi, çeşitli operetlerin *(Lüküs hayat, Deli dolu, Saz caz)* kostümlerini çizdi. Aşırı içkiliyken söylediği bazı sözler nedeniyle Bakırköy Akıl hastanesi'nde gözetim altında tutuldu (1936-1937). Taburcu edildikten sonra içki tutkusunun yanı sıra sanatçıda sürekli bir polis korkusu da başladı. Hastaneden taburcu olduktan sonra Abidin Dino'nun isteği üzerine New York Fuarı türk pavyonu'na İstanbul konulu 30 pano hazırladı. 1939'dan sonra sürekli Paris'te yaşamaya başladı. Yaşamı, yoksulluk, darlık ve sıkıntı içinde geçti. İki kez hastaneye yatarak yine içki tedavisi gördü. 1952'den sonra galerici Dina Vierny' nin korumasına girdi. Kasım 1954'teki ilk sergisinde kendisinden çok ucuz fiyatla alınan yapıtlarının yüksek fiyatla satıldığını görünce olay çıkarttı. 1955'te ikinci sergisini açtı. 1956'da sonra çalışmalarını bir koleksiyoncunun desteğiyle sürdürdü. Yapıtları üç sergi ile tanıtıldı (1957-1958). Bu dönemde resimlerinin sürekli alıcısı olan Madame Anglès ile tanıştı ve onun korumasına girdi. Felç geçirince Madame Anglès'in Nice yakınlarında Reillanne kasabasındaki evine yerleşti (1962). Rahatsızlığı artınca önce bir hastaneye, ardından bir huzurevine yatırıldı (1967). Ölünce kimsesizler mezarlığına gömüldü. 1974'te kemikleri Türkiye'ye getirilerek Karacaahmet'te toprağa verildi. Ankara'da çeşitli yerlerden ve kişilerden toplanan 118 resmi ile adına bir sergi düzenlendi (1976).

Yapıtlarından çoğu özel koleksiyonlarda, birkaç tanesi İstanbul Resim ve heykel müzesi'ndedir.

Sanatçı, fovizm ve dışavurumculuğun biçimsel özelliklerinden yola çıkarak tek renk (genellikle turuncu, kırmızı, mavi, eflatun) zemin üzerinde çalıştı. Türkiye'de daha çok kahveleri, kahve müdavimlerini, İstanbul surlarını konu edindi. Paris döneminde ise, yaşadığı bohem hayatının tiplerini, Paris meyhanelerini, içki içenleri, sirkleri yapıtlarına yansıttı. Yağlıboya ve suluboya yapıtları da olmakla birlikte daha çok guvaj tekniğiyle çalıştı. Plana önem vermediği, beyaz ya da renkli fon üzerine çizdiği desenlerini kontur çizgilerle oluşturdu.

Başlıca yapıtları: *Oturan adamlar, Mavili natürmort, Sermayeler, Sokak, Bistro, Kafe, Marsilya'da fransız işçileri bir kahvede, Haliç ve Süleymaniye, Kanalda bekleyen taşıt botları, Mor zemin üstünde figürler, Baloncu, Amerikan bar, Peyzaj, Paris'te bir sokak.*

FİKRET ŞADİ → KARAGÖZOĞLU (Hüseyin Şadi).

FİKRİ sıf. (ar. *fikr* ve *-î*'den *fikrî*). Düşünceyle ilgili; düşünsel: *Fikri haklar. Fikri çalışma.*

—Huk. *Fikri haklar,* fikir ve sanat eserleri üzerinde yaratıcılarının sahip oldukları haklar. (→ ESER* SAHİBİNİN HAKLARI, TELİF* HAKKI.) ||*Fikri hukuk,* fikir ve sanat eserleri üzerindeki hakları ve bunlardan doğan ilişkileri inceleyen hukuk dalı

FİKRİ (Garbis), ermeni kökenli türk yayıncı (Kayseri 1907 - İstanbul 1971). Kumkapı'daki fransız okulunu bitirdi. Ankara caddesinde Cumhuriyet kütüphanesi'ni açtı (1930). Bu yayınevini başkasına devrederek İnkılap kitabevi'ni kurdu ve yöneticiliğini üstlendi (1932). Aka Eren'in ortaklığı ile yayınevinin adı İnkılap-Aka kitapevleri oldu (1971).

FİKRİ PAŞA (Abdullah), mısırlı devlet adamı, yazar (Mekke 1834 - Kahire 1890). Asker olan babasını küçük yaşta yitirmesi üzerine akrabalarının yanında yetişti. Camiülezher'de okurken, bir yandan da türkçeye çalıştı. Devlet hizmetine girdi (1851). İsmail Paşa ile birlikte İstanbul'a gidip döndükten sonra Maliye nezareti'nde görev aldı (1861). Daha sonra maarif nazırlığı yaptı. Arabi Paşa'nın öncülük ettiği ayaklanma (1882) sırasında tutuı andıysa da bir süre sonra salıverildi. Mısır delegesi olarak Stockholm'de toplanan Doğubilimciler kongresi'ne katıldı. Gezi notlarını kitaplaştıramadan öldü. Oğlu tarafından yayımlanan başlıca yapıtları: şiirlerini ve mektuplarını içeren *El-âsar ül-Fikriyye* (1897), gezi notlarından oluşan *İrşâd ül -elibbâ ilâ mehâsini Uruba* (1898).

FİKS sıf. (fr. *fixe*). **1.** Sabit, değişmeyen. **—2.** *Fiks menü,* daha önceden saptanan bir ücret karşılığında verilen yemek. ||*Fiks oyun,* eş ve / ya da yer değiştirmeksizin oynanan oyun.

FİKSATİF a. (fr. *fixatif*). Res. Korunmalarını sağlamak için desenler ya da metal tozları (örn. bronz) üzerine püskürtülen filmojen, saydam ve renksiz sıvı preparat. (Bir fiksatif, genellikle doğal zamkın alkollü çözeltisinden örneğin gomalaktan oluşur.)

FİKSATÖR a. Berbl. Saç kıvrımlarını sabitleştirmek için permanantın ikinci aşamasında kullanılan sertleştirici madde.

—Güz. sant. Kurşunkalem, füzen ya da pastelle yapılmış bir desenin üzerine fiksatif püskürtmeye yarayan aygıt.

FİKSE a. Tekst. *Fikse etme,* dokumaların boyutsal özelliklerini kararlılaştırmak için, gerek buharlama, gerek ısıl darbe yoluyla uygulanan işlem.

FİKSİYON a. (fr. *fiction*). Fels. YAPINTI'nın eşanlamlısı.

FİKTİF sıf. (fr. *fictif,* lat. *fictus*'tan). İstat. ve İkt. *Fiktif fiyatlar,* genellikle gerçek fiyatlardan (ya da piyasa fiyatlarından) farklı olan ve iktisadî hesap pratiğinin, kararları rasyonelleştirme girişimlerinde göz önünde bulundurmak zorunda olduğu fiyatlar. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İşl. İkt. *Fiktif temettüler dağıtma,* bir şirketin hissedarlarına, sermaye ve ihtiyatlardan alınarak dağıtılan, yani aslında gerçekleşmemiş olan kârlar.

—Muhs. *Fiktif aktif,* bilançoda gözüken, amorti edilmemiş giderler hesabı. ||*Fiktif pasif,* işletmecinin kendi kendisine borçlu olduğu sermaye

—ANSİKL. İstat. ve İkt. Fiktif fiyatlar belirlemenin yararları, özellikle kamu iktisadi kesiminde kararların yerelleştirilmesi, merkeziyetçilikten uzaklaştırılması koşullarının incelenmesinde kendini gösterir. Bir iktisadi etmen ya da bir topluluk için kaynakların tahsisiyle ilgili her iktisadi optimizasyon modelinde, modelin kısıtları içinde yer alan ikili değişkenler, daima ikili fiyatlardır. Pareto'nun optimum kuramının varsayımlarına göre, ikili fiyat sistemi, sonunda optimal bir duruma ulaşan piyasa fiyat sistemini gösterir. Bu sistem, aynı zamanda, bir fiktif fiyat sistemi olarak da düşünülebilir: modelin belirlediği optimal üretim ya da tüketim planlarına erişebilmek için etmenlerin, iktisadi hesaplamalarında kullanmak zorunda oldukları fiyat sistemidir bu. Buna karşılık, tam rekabet modeli koşullarının bulunmadığı varsayımında, ikili fiyatlarla piyasa fiyatları arasında eşitlik sağlanması artık mümkün değildir: piyasa fiyatları artık kararlara yol gösterebilecek doğru göstergeler olmaktan çıkar ve böylece, bir fiktif fiyat sistemine başvurmak gereği doğar.

Özellikle, ayırtedici niteliği, Pareto'nun anladığı anlamda rekabet eksikliklerinin ve devlet müdahalesinin (buna özgü iktisat siyaseti kısıtlarıyla birlikte) varlığı olan bir karma iktisadi sistemde, kamu karar merkezleri için, fiktif fiyatların başvurma gereği bir genel kural oluşturur. Örneğin, kamu yatırımları için kullanılabilir kaynaklar hacmini sınırlandıran bir maksimal vergi yükü kısıtı konulması, verginin eksi faydasını belirten ve kamu fonlarının fırsat maliyeti biçiminde karar kıstaslarında yer alacak olan bir fiktif fiyatın -ikilik yoluyla- varlığı varsayımına yol açar: bu, vergi kaynakları fırsat maliyetinin bunların gerçek maliyetinin üstünde olduğu, yani "vergi cinsinden" bir liranın, ekonomide geçer akçe olan bir liradan daha yüksek bir değer taşıdığı anlamına gelir. Daha genel olmak üzere, kuramsal çözümleme, mal ve hizmetlerin değerini belirten ve kamu gücünün makroekonomik hedeflerine (belli bir yatırım programının ödemeler dengesinin kurulmasına, istihdam politikasına, vb. katkısını oluşturan "düzeltici unsurlar" kullanılması) tekabül eden kısıt etkilerine ölçütlük eden bu gibi fiktif fiyatların, kamu sektörü fazlalarının hesaplanmasında göz önünde tutulması gereğini ortaya koyar. Ne var ki, bu fiktif fiyatların belirlenmesi, ortaya bazı önemli sorunlar çıkarmaktadır.

afrika fili

afrika filinin hortumundan ayrıntı

asya filinin hortumundan ayrıntı

FİL a. (ar. *fil*). **1.** Derisi kalın, üyeleri sütun biçiminde, uzun burun hortumu soluma, koku alma ve tutma görevi yapan, üst kesici dişleri savunma dişlerine dönüşmüş büyük otçul memeli hayvan. (İki türü vardır: afrika fili [*Loxodonta africana*] ve asya fili [*Elephas indicus*]; filgiller familyası, hortumlumemeliler takımı.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Fil dişi* → FİLDİŞİ. ||*Fil gibi,* çok şişman ve obur kimseler için kullanılır.

—İsl. *Ashabül-fil,* Kuran'ın 105. suresinin ilk ayetinde sözü edilen fil sahipleri; habeş hükümdarı Ebrehe ve ordusu. (→ FİL VAKASI.)

—Oy. Satrançta çapraz hareket eden taş.

—Tıp. *Fil hastalığı,* filaria gibi ipsisolucanlardan ileri gelen ve genellikle bacakların fil bacağı gibi kalınlaşmasına neden olan tropikal hastalık.

—ANSİKL. Filler eskiden nadir bulunan postları ve derilerinin kalın olması nedeniyle *Pachyderma* öbeğinde sınıflandırılmışlardı. Diş sistemlerinde toplam 6 diş vardır: üst yan kesici dişleri savunma dişlerine dönüşmüştür ve her yarım çenede bir tane jugal diş (kullanılıp aşındıktan sonra yerini bir sonraki alır, her yarım çenede toplam 6 kez yenilenir) bulunur. Kafatası iskeleti havayla dolu çok sayıda boşlukla hafiflemiştir. Erbezleri beden içindedir. Memeler karın yüzünde yani göğüstedir. Filler basit mideli otçul hayvanlardır. Üyelerinde 5 parmak ve 5 tırnak vardır. Tırnaklar, arka kısımda, ayak tabanı gibi son derece güçlü boynuzsu yapıda bir tırnak tabanıyla son bulur. Filler yaklaşık 70 yıl yaşarlar; 8-11 yaşlarında cinsel olgunluğa erişirler. Fillerde gebelik yaklaşık 2 yıl sürer. Yeni doğan fil yavrusu yaklaşık yüz kg ağırlığında bir metre boyundadır ve doğduğu anda yürüyebilir (böylece aralıksız hareket eden sürüyü de izleyebilir). Yetişkin afrika fili 3,5 m boyundadır. Asya filiyse biraz daha küçüktür. Afrika ve asya filleri kulaklarının ve savunma dişlerinin büyüklüğüyle (savunma dişleri ve kulaklar afrika fillerinde daha büyüktür) hortumlarıyla (asya filinin hortumunun ucunda hareketli, parmağa benzer bir bölüm vardır; afrika filinin hortumunun ucuysa iki lobludur), jugal dişlerin aşınma bölgeleriyle (bu dişler afrika filinde baklava, asya fillerindeyse dar dikdörtgen biçiminde aşınır) birbirlerinden ayrılır. Filler egemen bir erkek filin yönetiminde sürüler halinde, daha genç bir erkek üye tarafından saf dışı bırakılan yaşlı erkek fillerse yalnız yaşarlar. Hindistan, Sri Lanka, Tayland ve Malezya'da yaşayan asya filleri yetişkin yaşlardayken evcilleştirilerek çeşitli işlerde ve dinsel törenlerde kullanılır. Eskiden Sahra'nın güneyinde hemen her yerde yaşayan afrika fili, fildişi için yapılan aşırı avlanma yüzünden yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmışsa da koruma altına alındığı ulusal parklarda çoğalmaktadır; ne var ki bu defa da ekin bitkilerine ve ormanlara büyük zararlar vermesiyle önemli sorunlar yaratmaktadır. Orman fillerinden daha iri ve daha uysal olan savan fillerini evcilleştirmek için çalışmalar ve girişimler yapılmış ama

Danimarka büyükelçiliği

Fil nişanı'nın amblemi

kesin sonuçlar alınamamıştır.

Çok eski zamanlarda filler Avustralya ve Güney Amerika dışında bütün kıtalarda yaşamaktaydı. Fillerin en eski atası Eosen devrinde Mısır'da yaşamış olan *Moeritherium*'dur. *Mastodon*'lar Oligosen devrinden Üçüncü Zaman sonuna kadar yaşamışlardır. Miyosen devrinde Eski Dünya'da yaşayan *Dinotherium*'larda bir çift alt savunma dişi vardır. *Stegodantes*'ler Pliosen devrinde ortaya çıkmışlardır. Filgiller familyası üyeleri Dördüncü Zaman hayvanlarıdır; en çok bilinen tür Rusya ve Sibirya bozkırlarında yaşayan mamutlardır *(Mammuthus primigeius)*. Bu türün bazı örnekleri buz içinde olduğu gibi muhafaza edilmiş olarak bulunmuştur. Büyük buzul devirlerinin başladığı dönemde mamut, Avrupa'da Pireneler'e, Asya'da Tibet'e kadar yayılmıştır. Mamutlar Bering boğazı yoluyla Kuzey Amerika'ya da geçmişlerdir.

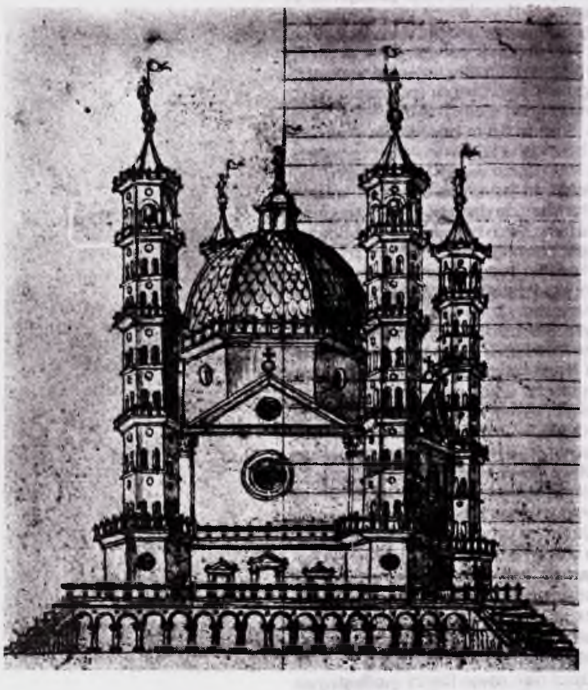
—Tar. Eski Yunanlılar fillerden, Büyük İskender'in Hindistan seferinde yararlandılar: hellenistik dönemde bu hayvanlar Mısır dahil tüm krallık ordularında kullanıldı; Mısır'da, Ptolemaioslar, Asya fillerine göre değersiz olarak kabul edilen Afrika filleriyle yetindiler. Romalılar, Pyrrhos ve Kartaca savaşları sırasında bu hayvanlara karşı çarpışmak zorunda kaldılar. Bazı güçlüklerden sonra filleri yendiler, ama öylesine korktular ki Apameia antlaşmasıyla Selefki krallarının fil yetiştirmelerini yasakladılar.

FİL a. Aşağıda adları sayılmış olan ülkelerin temel para birimlerinin askatı: Bahreyn (1/1 000 dinar), Birleşik Arap Emirlikleri Federasyonu (1/100 dirhem), Irak (1/1 000 dinar), Ürdün (1/1 000 dinar), Kuveyt (1/1 000 dinar) ve Yemen (1/100 riyal).

Fil nişanı, Danimarka şövalyelik nişanı. 1462'de Christian I. tarafından ihdas edildi. 1693 ve 1808'de yeniden düzenlendi. Önceleri yalnızca Lutherciliğin Danebrog tarikatına bağlı olan çömezlerine verilirken, sonradan inanç ayrımı ortadan kaldırıldı. Tek rütbe. İşareti: mavi bir kurdelaya asılı beyaz fil.

FİL sıradağları, Phnom Komçay, Güney Kampuçya'da ağaçlı tepeler bütünü, kuzey-güney yönünde uzanır, Kampot'un kuzey-batısında yer alır; Bokor dağında (sayfiye merkezi) 1 081 m.

Sanat ve arkeoloji enstitüsü

il Filarete'nin *Trattato di architettura* (Mimarlık kitabı) [1460-1464] adlı yapıtından düşsel bir kilise çizimi *Sanat ve arkeoloji enstitüsü, Paris*

Fil suresi, Kuran'ın 105. suresi. 5 ayettir. Mekke'de inmiştir. Adını, ilk ayette geçen *eshabı fil* (fil sahipleri) sözünden alır. Surede Fil* vakası anlatılır.

Fil vakası, islam inancına göre, Kâbe'yi yıkmak amacıyla fillerle desteklediği ordusuyla Mekke üzerine yürüyen Ebrehe ve ordusunun, Allah tarafından gönderilen Ebabil adlı kuş sürüsünün attığı taşlarla yok edildiğinin ileri sürüldüğü olay. Kuran tefsirlerinde Fil* suresi dolayısıyla verilen bilgilere ve islam tarihi kaynaklarına göre, habeşistanlı hıristiyanların Yemen valisi Ebrehe, el-Eşrem Sana'da büyük bir tapınak yaptırarak Kâbe'ye gösterilen ilgiyi buraya çekmek ve Araplar'ın Kâbe'ye duydukları saygınlığı ortadan kaldırmak istedi. Bu amaçla Hindistan ve İran'dan sanatkârlar getirterek yaptırdığı el-Kulleys adlı tapınağı ziyaret etmeleri için arap dünyasına haberciler gönderdi. Ancak bu girişimi Araplar üzerinde tepki yarattı ve Kinane kabilesinden bir arap tapınağı kirletti. Buna öfkelenen Ebrehe, Kâbe'yi yıktırmak amacıyla fillerle güçlendirdiği bir orduyu Mekke üzerine gönderdi. Ancak, filler Mekke'ye yaklaşınca diz çöküp yürümemekte direndiler. O sırada gökyüzünü bir kuş sürüsü kapladı. Kuran'ın Fil suresi'nde ebabil adı verilen bu kuşların attıkları nohut büyüklüğündeki taşların etkisiyle ordu kırıldı. Hz. Muhammet'in doğumundan (570) 50 gün önce meydana gelen bu olay nedeniyle o yıla *fil yılı* adı verildi.

Fil ve Beyaz Şemsiye nişanı *(Bir Milyon)*, 1909'da ihdas edilen Laos nişanı. 1927'de yeniden düzenlendi. Beş rütbe. Üstünde dikey dört sarı şerit ve aynı renkte iki doğu motifinin bulunduğu kırmızı kurdela.

FİLABRES *(sierra da los)*, Güney İspanya'da küçük sıradağ. Betica sıradağlarının bir bölümü, Almería'nın K.'inde; yüksekliği birkaç yerde 2 000 m'yi aşar.

FİLADELFİYA → PHİLADELPHİA.

FİLADOR a. (ital. *filatóre*). Denizc. **1.** Çarmıkları germek ve istenilen konumda tutmak için boğataların, boğata tornolarının deliklerinden geçirilen halat. **—2.** *Filador bağı*, bir halat kasasını serene ya da iki kasayı birbirine bağlamak için yapılan gemici bağı. ||*Filador cevizi*, çarmık filadorlarının çımalarına yapılan ve halat çımasının kollarından her biri tüm kolların altından alınıp kendi doblini içinden geçirilerek oluşturulan ceviz.

FİLADORLU sıf. Denizc. *Filadorlu kasa*, ÇATAL KASA*'nın eşanlamlısı.

FİLAFİL a. (fr. *fil-à-fil*). Tekst. Gerek çözgüde, gerek atkıda, almaşık olarak bir açık, bir koyu renk iplik kullanılarak alacalı dokunan, yünlü ya da pamuklu dokuma.

FİLÂHAT → FELÂHAT.

FİLÂLİ a. (ar. sözc.). Tabaklanmış, çoğu zaman kırmızı, ender olarak sarı, yumuşak koyun derisi; bunun Avrupa'da bilinen en eski cinsi Fas'tan gelen "maroken"dir. (Hindistan'dan Gine'ye kadar, bu deri, Araplar'ın kullandığı her tür ayakkabı ile avcı çantası, torba, kayış, koşum takımı, yastık yapımında kullanılır. Bu eşyalara çoğunlukla renkli (sırma ya da sim), çok sanatkârca işlemeler yapılır.)

FİLAMAN a. (fr. *filament;* lat. *filamentum*, telleri birleştirme'den). Aydınlt. Elektrik lambalarında, akımın geçişiyle akkorlaşan küçük çaplı iletken tel. ||*Yayımlayıcı filaman*, akkorlaştığında güçlü bir elektron yayımına yol açan ateşe dayanıklı metal tel. (Bir alaşımdan [örneğin, tungsten-toryum] oluşan ya da yayımlayıcı bir madde [örneğin toprak-alkali metal oksitleri] içeren bu filaman türü, özellikle boşalmalı lambalarda elektrot olarak kullanılır.)

—Elektron. Akım geçtiğinde ısınan ve elektron tüplerinde doğrudan ya da dolaylı yayım kaynağı olarak kullanılan, genellikle tungstenden yapılmış çok ince tel. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Gökfiz. Güneş diski üzerinde izdüşüm biçiminde görünen fışkırma. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Elektron. Özellikle bataryayla beslenen alıcılarda ya da vericilerde kullanılan doğrudan ısıtmalı tüplerde, akkor hale gelen tungsten filaman çevre boşluğa elektronlar yayımlar. Filaman, görece daha düşük sıcaklıkta, yani koyu kırmızı halde elektron yayımlayan bir maddeyle (genellikle toryum tuzları) kaplanarak, çalışma sıcaklığı ve akım tüketimi düşürülebilir. Elektron tüplerinde bu tür kaplanmış filamanlar kullanılır.

Dolaylı ısıtmalı lambalarda filaman, oluşan ısıyı, çevresini saran ateşe dayanıklı maddeden yapılmış bir silindir içinden katot işlevi gören elektron yayımlayıcı bir maddeyle kaplı nikel bir silindire iletir.

—Gökfiz. Filamanların, kritik boyutları, 600 000 km uzunluğa, 100 000 km yüksekliğe ve 15 000 km kalınlığa dek ulaşan lamlar biçiminde soğuk renkküresel yapılar oldukları sanılmaktadır. Bunlar ışıkkürenin, manyetik alanların evrilme bölgelerinde doğar; çoğu kez üzerlerinde taçsal fışkırmalar yer alır. Filamanlar iç içe girmiş sıra kemerlerden oluşur. Yaşam süreleri, yöresel manyetik alanın kararlılığıyla doğrudan ilişkilidir ve birkaç saat ile birkaç ay arasında değişebilir.

FİLAMENT a. (fr. sözc.). Tekst. KESİKSİZ LİF*'in eşanlamlısı.

FİLAN → FALAN.

FİLANCA → FALANCA.

FİLANDRA ya da **FLANDRA** a. Ask. denizc. Savaş gemilerini ticaret gemilerinden ayırmak için, grandi direğine toka edilen ince bezden yapılmış, dar ve şerit biçiminde bayrak.

FİLANGİERİ (Gaetano), italyan iktisatçı ve hukukçu (Napoli 1752 - Vico Equense 1788). İspanya kralı Carlos III'ün bakanı Tanucci'nin adli yönetimde yaptığı reformları destekledi. Serbest değişim teorisini ve iktisadi genişlemeyi engelleyen ortaçağ düzenlemelerinin kaldırılmasını savundu. Fizyokratların takipçisi olarak, tarımın, iyi bir yasal düzenleme sayesinde, akılcı bir biçimde işletilmesi gerektiğini düşünüyordu. *Scienza della legislazione* (Hukuk bilimi) [1780-1788] adlı yapıtında tarihin felsefi bir yorumunu yaptı. 1787'de, Ferdinando IV tarafından, Hazine yüksek konseyi üyeliğine getirildi.

FİLANGİERİ (Carlo), **Satriano** prensi, **Taormina** dükü, napolili general (Cava dei Tirreni 1784 - Napoli 1867). 1799'da fransız ordusuna katıldı, Austerlitz'de yüzbaşıydı (1805), İspanya'daki Napoli ordusunda görev aldı (1808). Murat'nın emir subaylığını yaptı. 1813-1815 arasında yapılan seferlerde Po üzerine yürüyen bir bölüğe komuta etti. Gözden düştü, sonra yeniden göreve alındı. 1848'te Sicilya'yı ele geçirmekle görevlendirildi ve 1855'e değin bu adadaki birliğin komutanlığını yaptı. Son olarak, 1859'da, Francesco II'nin başbakanlığına getirildi.

FİLANINCI → FALANINCI.

FİLAO a. Okyanusya'nın ve tropikal Asya'nın kıyı bölgelerinde, denize yakın yerlerde yetişen ve kumulları tutmaya yarayan ağaç. (Kırmızıya çalan sarı renkte, ince dokulu, sert ve ağır odunu parke, kaplama ve torna işlerinde kullanılır. Bil. cins a. *casuarina*.)

FİLAR a. (esk. türkç.). Esk. giy. Tabanı ince köseleden, yüzü sahtiyandan yapılmış, hafif ve alçak ökçeli ayakkabı.

—ANSİKL. Filar, daha çok denizcilerin ve tulumbacıların giydiği hafif bir ayakkabı türüydü. XVII. ve XVIII. yy.'larda denizciler tarafından kullanılmış, XVIII. yy.'da tulumbacılar arasında yaygınlaşınca *tulumbacı* yemenisi* adıyla anılmaya başlanmıştır. Hafif olmasını sağlamak amacıyla sahti-

yanın en ince kalitesinin kullanılmasına ve taban köselesinin çok ince olmasına özen gösterilirdi.

FİLARET a. Tar. 1820'de Vilna'da kurulan ve polonyalı üniversite öğrencilerini örgütleyen gizli derneğin üyesi. Adam Mickiewicz'in kurduğu derneğin başkanı Tomasz Zan'dı. (Filaretler 1823'te rus adaletinin eline bırakıldı: çoğu işkence gördü, Sibirya'ya sürüldü ya da rus ordusuna alındı.)

FİLARET (din çevrelerinde Fyodor Nikitiç ROMANOV), rus rahip ve devlet adamı (1554/55'e doğr. - 1633). Çar Fyodor I'in kuzeniydi. Boris Godunov'un emriyle din adamı oldu (1600-01) ve Rostov metropolitliğine atandı (1605). Wladislaw IV Vasa'nın Rusya tahtına adaylığını desteklemesine rağmen Polonyalılar'ın koşullarını kabul etmeyince 1611'den 1619'a kadar Polonya'da tutsak edildi. Oğlu Mihail Fyodoroviç'in çar seçildiği (1613) Moskova'ya dönüşünde patrikliğe getirildi (1619). Ölümüne kadar oğlunun adına Rusya'da hüküm sürdü.

FİLARETE (Antonio AVERULİNO ya da AVERLİNO, **il** —denir), italyan mimar ve bronzcu (Floransa 1400'e doğr. - Roma 1469'a doğr.). 1433'e kadar Floransa vaftizhanesi'nin, 1433'ten 1445'e kadar Roma'daki San Pietro'nun kapılarının süslenmesinde çalıştıktan sonra, yeni dük Francesco Sforza tarafından Milano'ya çağırıldı (1450). Orada şatoyu yaptı (1451 -1454; o dönemden bu yana birçok değişiklik gördü) ve 1457'de yapımı kendi planına göre üç yüzyıl süren Maggiore hastanesi'ne başladı. Brunelleschi'nin tilmiziydi, ideal bir site, *Sforzinda*'yı önerdiği ve kendisi bağlı olmasına karşın ortaçağ sanatını eleştirdiği ütopik bir yapıt olan *Trattato di architettura*'yı (Mimarlık kitabı) [1460-1464] yazdı.

FİLARİ ya da **FLARİ** a. (ital. *filare*). Denizc. Halat çıması bir kasadan ya da bir aneleden birkaç kez geçirerek bağlama.

FİLARİA a. (fr. *filaire*). Tıp. Omurgalılarda görülen ve birçoğu insanlarda filaryoza yol açan ipsisolucanlardan bazılarına verilen ad.

FİLARİOİDAE a. İplik biçiminde, genellikle eklembacaklılar şubesinde yer alan bir hayvanı ara konak olarak kullanarak omurgalılarda asalak yaşayan ipsisolucanlar üstfamilyası. (Filaryoza yol açarlar.)
—ANSİKL. *Filarioidae* üstfamilyası üyelerinin yetişkinleri, omurgalı konaklarının çeşitli organlarında asalak yaşar; boyları 1 mm'den 1 m'ye (medinekurdu) kadar çeşitli uzunluklarda olabilir. Larvalar, deriyi (çeşitli sokucu böcekler buraya yerleşebilir) besleyen kan damarlarında hızla üreyip çoğalırlar; daha sonra gelişerek tükürük bezlerine ulaşırlar ve son kez olarak yeni bir konağa geçerler.

FİLARİZ a. Keten dövmeye yarayan tokmak.

FİLARİZLEMEK g. f. Keteni dövüp tel durumuna getirmek.

FİLARMONİ a. (fr. *philharmonie*). Amatör ya da profesyoneller tarafından konserler düzenlemek amacıyla kurulmuş müzik derneği.

Filarmoni derneği, 1946'da İstanbul'da kurulmuş dernek. Türkiye'nin ilk filarmoni derneğidir. Başkanlığını uzun yıllar, kuruculardan biri olan Cemal Reşit Rey yaptı. Derneğin kuruluş amacı, ünlü müzikçilerin ya da toplulukların ülkemizde konser vermesini sağlayarak, klasik batı müziğinin sevdirilmesine katkıda bulunmaktır. Daha sonra Ankara ve İzmir'de de filarmoni dernekleri kuruldu.

FİLARMONİK sıf. (fr. *philharmonique*; ital. *filarmonico*'dan). Kimi amatör dernekleri ve orkestralar için kullanılır.

FİLARYOZ a. (fr. *filariose*). Asalak ipsisolucanlar olan filaryaların ve bunların embriyonları olan mikrofilaryaların organizmada bulunmasından ileri gelen asalak hastalığı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Vet. Köpeğin akciğer atardamarına ve kalbinin sağ tarafına yerleşen filaryaların *(Filaria immitis)* yol açtığı hastalık. Ana belirtileri solunum ve dolaşım bozukluklarıdır.
—ANSİKL. Filaryozlar, dönencelerarası bölgelerde yaygındır ve insana çeşitli böcekler aracılığıyla geçer (yalnız arakonağı kabuklulardan küçük bir hayvan olan *drancunculus* dışında). Asalağı taşıyan hastaların sayısının 150 milyona yaklaştığı sanılmaktadır. Bu asalak hastalıklarının sosyo-ekonomik sonuçları çok önemlidir.

Boyları türlere göre çok değişik olan erişkin kurtların yerleştiği yere göre çeşit çeşit filaryoz vardır: lenf yolları filaryozları (sivrisineğin bulaştırdığı Bancroft filaryasının [*Wuchereria bancrofti*] yol açtığı bankroftoz ve *Brugia malayi*'den ileri gelen brüjioz) ve deri filaryozları (medinekurdunun [*Dracunculus medinensis*] yol açtığı drakunkuloz, *Loaloa*'nın yol açtığı loaz, bir simulium tarafından bulaştırılan *Onchocerca volvulus*'un yol açtığı onkoserkoz). Mikrofilaryalar ya kanda, ya deride ya da erişkin filaryaların içinde yaşar. Serozalarda görülen filaryozların tıbbi önemi daha azdır. (Bunlara *Dipetalonema perstans, D. streptocerca, Mansonella ozzardi* neden olur.)

FİLASA a. (ital. *filaccia*). Denizc. **1.** Bir halatı oluşturan ince iplikler. (Bu iplikler bir arada bükülerek halat kolları, iki ya da daha çok kol birleştirilerek de halat elde edilir.) **—2.** *Filasa bağı*, izbiro yapmada ve iki filasayı birbirine eklemede kullanılan gemici bağı. ||*Filasa yapmak*, bir halatı filasalarına ayırarak açmak.

FİLASALANMAK gçz. f. Denizc. Bir halattan söz ederken, sert bir cisme sürtünerek aşınmak, yıpranmak.

FİLATELİ → PULCULUK.

FİLATELİK sıf. (fr. *philatélique*). **1.** Pul koleksiyonculuğuna ilişkin. **—2.** *Filatelik zarf*, pululukta ilkgün ya da özel gün damgasını taşıyan zarf.

FİLATELİST → PULCU.

FİLATOV (Vladimir Petroviç), rus oftalmoloji hekimi (Mihaylovka, Penza, Rusya 1875 - Odesa 1956). Kornea ve deri grefleri üzerine çalışmalar yaptı. Eteneyi, implant ya da şırınga yoluyla, önce göz hastalıklarının tedavisinde, sonra kendi geliştirdiği "biyogen uyancılar" kuramını genelleştirerek ülserlerin, yaraların ve yerel ya da genel birçok hastalığın tedavisinde kullanmasıyla ün kazandı.

FİLAYAĞI → FİLPAYE.

FİLBAHAR ya da **FİLBAHRİ** a. Bir akasma türüne *(Clematis vitalba)* eskiden verilen ad.
—Mutf. *Filbahar şurubu*, beyaz ve kokulu filbahar çiçeklerini, şekerli suda kaynatarak yapılan şurup. (Tülbende sarılmış filbahar çiçekleriyle kaynatılan su, kokuyu iyice alınca şeker ve limon suyuyla kestirilir ve soğutulur.)

FİLBALIĞI a. Afrika'da tatlısularda yaşayan, suratı hortum gibi uzun nil turnabalıklarına verilen genel ad. (Nilturnabalığıgiller familyası, *Gnathonemus* cinsi.)

FİLDEKOS ya da **FİLTEKOZ** a. (fr. *fil d'Ecosse*). Tekst. İSKOÇ* İPLİĞİ'nin eşanlamlısı.

FİLDERSTADT, Almanya'da kent, Baden-Württemberg eyaleti sınırları içinde, Stuttgart'ın güney-güney-doğusunda; 25 300 nüf.

FİLDİŞİ a.**1.** Fillerin ve daha başka bazı hayvanların ana dişlerinden (ya da savunma dişlerinden) elde edilen, son derece sert, kemiksi madde: (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Fildişinin donuk beyaz rengi. **—3.** *Fildişi gibi*, donuk beyaz ten için kullanılır.
—Anat. DENTİN'in eşanlamlısı.
—Bot. *Bitkisel fildişi*, KOROZO'nun eşanlamlısı.
—Ed. *Fildişi kule*, "Sanat sanat içindir" anlayışına bağlı, toplum sorunlarına ve günlük yaşama uzak duran sanatçıların, kuruluşların konumunu belirlemek için söylenir. (Türk edebiyatında yaşama sırt çeviren, mutluluğu hayale sığınmakta bulan [Tevfik Fikret'in "Ömri muhayyel" şiiri] Edebiyat-ı cedidecilerin, "Sanat şahsi ve muhteremdir" ilkesine bağlı Fecr-i ati yazarlarının, hayal ülkeleri tasarlayan ["O belde" şiiri] Ahmet Haşim ve benzeri yazarların dünyaya fildişi kuleden baktıkları ileri sürülmüştür.)
—Patol. *Fildişi kemik*, yoğunluğu büyük ölçüde artmış ve geniş bir bölümü fildişi gibi tıkızlaşmış nispeten kırılgan kemik. (Çoğu kez osteosklerozun belirtisidir ve çeşitli hastalıklarda rastlanır [Albers-Schönberg hastalığı, süreğen paratiroit yetersizliği, kemik iltihapları, süreğen fluor zehirlenmeleri].)

◆ sıf. **1.** Fildişi renginde olan şey için kullanılır: *Üzerinde fildişi bir elbise vardı.* **—2.** Fildişinden yapılmış, yontulmuş şey için kullanılır: *Fildişi tarak. Fildişi heykel.* (Bk. *ansikl.* böl. Süslem. sant.) **—3.** *Fildişi kulesine çekilmek*, bir sanatçı, bir düşünür vb. sözkonusu ise, güncel sorunlardan uzaklaşarak kendi düş ve/ya da düşünce dünyasında yaşamak.
—ANSİKL. Ticarette, hayvan türüne ve malzemenin geldiği yere bağlı olarak belirlenen çok çeşitli kalitede fildişi vardır. Filden elde edilen fildişi yeşil renkliyse ve eğer hayvan henüz yeni öldürülmüşse çok değerlidir. Kurumuş bir hayvanın bedeninden alınan *ölü fildişi*'yse daha az değerlidir. *Fosil fildişi* genellikle çatlaktır. Öte yandan, daha beyaz ve daha ağır olan Siam *fildişisi* (Tayland), zamanla sararan *Gabon* ya da *Gine fildişisi*'ne ve *Cape fildişisi*'ne göre daha değerli sayılır. Fildişi morstan, suaygırından, düğmeli afrika domuzlarından, yabandomuzundan da elde edilir.
—Süslem. sant. Daha Tarihöncesi'nde, fosilleşmiş mamut dişleri üzerine hayvan avı ya da yarışı sahneleri kazınmakta ya da bu dişlerden büyüsel anlam taşıyan heykelcikler (*Lespugue Venüsü*, Saint-Germain müzesi) yontulmaktaydı. Eski Mısır'da fildişi, lüks mobilya, tuvalet (tanrı Bes'in tasvirini taşıyan ayna kolları) ya da süs eşyası yapımına yarıyordu. Yakındoğu'da, Babil egemenliği devrindeki Mezopotamya'da, daha sonra da Fenike uygarlığında fildişi işlemeciliği büyük bir yetkinliğe ulaşmıştı: British Museum'daki Nemrud mobilya kaplamaları, Louvre'daki Ras Şamra kabartmaları.

Eski Yunanlılar, fildişinden, mobilya ve süs eşyası için olduğu kadar *krizelefantin* denilen, altın ve fildişi levhalarla kaplı büyük ahşap heykeller için de yararlandılar (Pheidias'ın *Athena Parthenos*'u). Delphoi'de som fildişinden yontma küçük boyda başlar bulundu; aynı tekniği daha sonra Romalılar da kullandı. Fildişi işçiliğinin Ba-

Filarların çubuğa sarılarak vücuttan çıkarılması

Held-Ziolo

Nemrud kökenli kanatlı sfenks ajurlu, kısmen altın kaplamalı fildişi Suriye-Fenike sanatı İ.Ö. VIII.-VII. yy. *Bağdat müzesi*

sülüs yazıyla yazılmış **fildişi** levha (Mısır, XIV. yy.) [Louvre müzesi, Paris]

Réunion des musées nationaux

Ch. Lenars

fildişi tören maskesi
Benin krallık sanatı (Nijerya)
XVI. yy. sonu
British Museum, Londra

tı Ortaçağı boyunca izleyeceği geleneği gerçek anlamda -ve özellikle Eski Mısır' da- yaratmış olan da, roma sanatıdır: tanrı heykelcikleri, mitolojik konularla kazılı kaplama levhaları, kutu ve maşrapa gibi küçük kaplar. Dindışı konulu canlı ve özgün üslupta yontulmuş sayısız İskenderiye işinin yanı sıra, Konsüllük ve İmparatorluk dönemlerinden kalma ikikanatlı tabloları da anmak gerekir: bunlar sahiplerinin, mevkilerini belirten köleleriyle birlikte temsil edildiği levhalardır. Bu yapıtların en ünlüsü, Louvre'daki *Barberini fildişisi'*dir (V. yy.). Minyatüre yaklaşan bu belirgin ve zarif geleneği hıristiyan sanatçılar da sürdürdü: oymalı küçük tahta kutular, dinsel konuları işleyen levhalar, Kutsal Kitap sahneleriyle süslü mobilyalar (Brescia *Lipsanotek'i*), çeşitli levhalarla süslü mobilyalar (*Maximianus'un piskoposluk kürsüsü*, Ravenna, VI. yy.). VII. ve VIII. yy.lardaki Bizans fildişi işçiliği, özellikle antik üslupta, dindışı konuları resmeden hayranlık verici çekmeceler üretti; ikonakırıcılık devri kapandıktan sonra, dindışı konuları işleyen ikikanatlı ve üçkanatlı tablolarla hayranlık verici bir oyma kalitesi taşıyan küçük sunakarkalıkları *(Harbaville üçkanatlısı*, Louvre) Sens hazinesinin "kutsal sandığı" gibi kutular (XIII. yy.) yaratıldı.

Held-Ziolo

İyi çoban
fildişi heykelcik
Roma yakınlarında bulundu
erken hıristiyanlık sanatı
İ.S. III. yy. sonu
Louvre müzesi, Paris

Réunion des musées nationaux

fildişi levhalarla süslü kutu
italyan sanatı
XIV. yy. sonu-XV. yy. başı
Louvre müzesi, Paris

Scala

Muştulama; **fildişi** levha
bizans sanatı, X. yy.
Castello Sforzesco, Milano

Batı'da, Karolenjler döneminde bu tekniğin yeniden doğuşuna tanıklık ediyoruz; bu dönemde, özellikle, cilt levhaları (*Kel Charles'ın Kutsal Kitabı*, IX. yy. B. N. Paris), dinsel tören eşyaları (Tournus *flabellum'u*, Floransa), kutular yapılmaktadır. Biçimsel esin kaynağı, hemen her zaman Antikçağ'dır; belli başlı üretim merkezleri, Fransa'nın kuzeyinde, Lotharingia'da, Ren kıyısındadır. Bin yılı dolaylarında Almanya'da, özellikle önem taşıyan eşyalar ortaya çıkmıştır (Aachen'daki *dinsel tören kovası*). İngiltere, İtalya, İspanya ve Fransa'da başka atölyeler kurulup gelişmiştir.

Ulusal müzeler birliği

İsa'nın çarmıhtan indirilişi
fildişi heykel grubu (XIII. yy. sonu),
Louvre müzesi, Paris

Bu dönemde bu sanat üzerinde bizans ve müslüman etkileri hissedilir (Palermo levhaları, S. İsidoro de León haçı). Bu devirde üretilen fildişi işleri açısından Fransa nispeten fakir durumdadır; bu ülkede daha çok manastır başpapazları ya da piskoposlar için yapılan asalara (Angers katedrali'nin ve Arles'da St-Trophime'in hazineleri, XII. yy.) ya da cilt levhalarına rastlanmaktadır. Batı üretiminin ana merkezi, XIII. yy.'dan önce, Köln'dedir.

Gotik tarzda fildişi işleme sanatı temelde Fransa'ya özgüdür. Gerçekten de fildişi üzerine bu üslupta ilk çalışmalar, 1230-1240'a doğru ilk olarak Paris'te ortaya çıkmıştır: bunlar heykelcikler, figür grupları ya da küçültülmüş boyda birer sunakarkalığı oluşturan küçük levhalardır.

bacchanalia; **fildişi** levha
XVIII. yy.) *Louvre müzesi, Paris*

Réunion des musées nationaux

Ayrıca elimizde bir hayli dindışı fildişi iş, ayna çerçeveleri, taraklar, kutular, tavla ya da satranç taşları bulunmaktadır. XIII. yy.'dan günümüze gelen parçalar Louvre' daki büyük gruplar (*Meryem Ana'nın ödüllendirilmesi, İsa'nın çarmıhtan indirilişi*) ve Sainte-Chapelle'den gelme Meryem Ana heykelciğidir. Levhalar üzerine yapılma zarif alçakkabartmalardan oluşan bir başka dizi de, *Soissons ikikanatlısı* (Victoria and Albert Museum) çevresinde derlenmiş durumdadır. XIV. yy.'da biçimler, şirin bir yapmacıklılığa bürünmüştür (Villeneuve-lès-Avignon *Meryem Ana*'sı). XIV. yy. sonunda Paris fildişi işçiliği düşüş dönemine girmiştir. Aynı dönemde İngiltere'de varlığını sürdüren birkaç atölye vardır; İtalya'da Giovanni Pisano bir Meryem Ana heykelciği yapmış (Pisa katedrali kutsal emanetler hazinesi); Venedik'te Embriachi'ler küçük sunakarkalıkları ve kutular üretmişlerdir (XIV. yy. sonu).

XV. yy. Fransası'ndan birkaç önemli fildişi işi bilinmektedir (Langres'ın *Muştulama*'sı). Ama Flandre, Almanya ve İtalya' daki üretim merkezleri de aynı çağda gelişmeye başlayacak ve artık fildişi işçiliğine bu merkezler egemen olacaktır. İtalya' da resim yapıtları ya da bronz işleri taklit edilmekte (Graz katedrali'nin rölikeri, XV. yy. sonu); Almanya'da, özellikle Augsburg'da hızla gelişen bir üretim görülmektedir.

XVII. yy.'da ve barok sanatta, fildişi tekniğinde bir yenileşme belirmektedir. Duquesnoy, Faidherbe, Van Bossuit ve Van Opstal gibi Flandre'da fildişi çalışan yetenekli heykelciler İtalya ya da Fransa'ya çağrılırlar. Almanya'daki Leonhard Kern, Georg Petel ve XVIII. yy.'da, İgnaz Elhafen gibi birçok uzman çalışmaktadır. Fransa'da çalışan fildişi ustalarının en tanınmışlarıysa Lyonlu Jean Guillermin ile (Avignon müzesi'ndeki İsa heykelli haç) birer portre sanatçısı olan J. Cavalier ve David Le Marchand'dır. O çağın üretim merkezleri Saint-Claude ve Dieppe''tir. XIX. yy.'da birkaç heykelci (P. A. Graillon ve Pradier) fildişi kullanmışsa da mesleğe olan eğilim çabucak ortadan kalkmıştır.

Batı sanatı dışında, İslam fildişi işleriyle bol ama genellikle daha az eski olan Asya fildişi işçiliğini de anmak gerekiyor: Hindistan'da dinsel karakterli kabartmalar yontuldu; Çin'de ve Japonya'da ise karikatüre kaçan ya da doğalcı nitelik taşıyan heykelciklerle, büyük bir teknik ustalık gösterisi olan ajurlu kutular ve plaketler yapıldı. En son olarak da özellikle fetişleri ve süs eşyalarını içeren Afrika fildişi işçiliğini anmak gerekir.

• *İslam fildişi işçiliği.* Belli başlı müslüman ürünleri Batı kaynaklıdır. Sicilya ve İspanya, fatımi etkisi altında kalan önemli merkezlerdir. Mısır'da kıpti gelenekleri, tahta işçiliğine pek yakın düşen fildişi (ve kemik) heykelciliğine damgasını vurmuştur. Kurtuba (Córdoba) Emevileri yuvarlak kabartma kapaklı küçük tahta kutular ve dörtköşe çekmeceler, çoğunlukla mücevher saklamaya yarayan bu eşyaların yanı sıra irili ufaklı şişeler yaptılar; bunların en eskileri X. yy.'dandır: hepsinde dekor, kalemle ve çok ince bir zevkle derinlemesine oyulmuştur; ilkin bitkisel ve soyutken, bu dekor çok çabuk figüratifleşmiş; çok dilimli madalyonların içine çeşitli sahneler yerleştirilmiştir. Aynı dönemde Mısır' da yontulmuş, boyanmış ve kutular biçiminde birleştirilmiş levhalar yapılmaktaydı. XII. yy.'da yeni bir tür ortaya çıktı: çizgi dekorlu, altın kabartmalı kutular.

FİLDİŞİ KIYISI, Batı Afrika'da devlet, Atlas okyanusu kıyısında, Gine körfezinde, B.'sında Liberya ve Gine, K.'inde Mali ve Burkina Faso, D.'sunda Gana vardır; 322 000 km²; 12 464 000 nüf. (1991). Başkenti *Yamusukro* (1983'ten beri). Resmi dili *fransızca*.

COĞRAFYA
doğal çevre

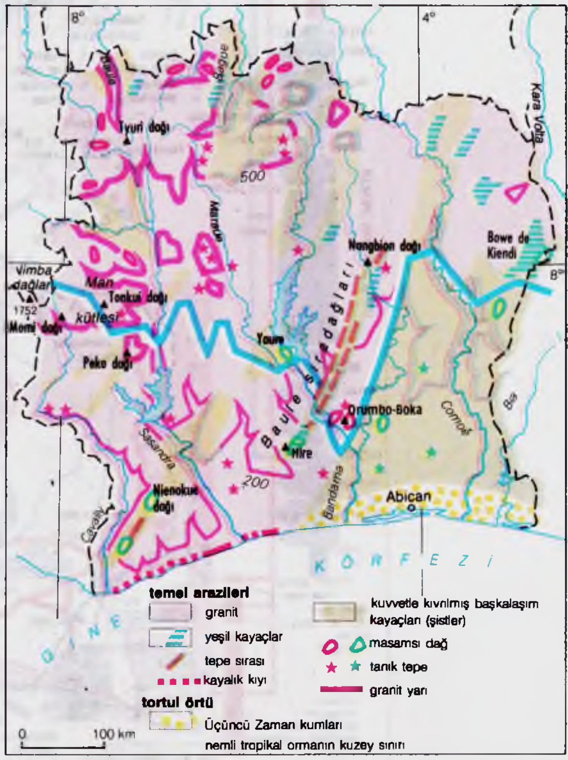
Yüzey şekillerinin büyük bölümü, K.'e doğru bir şev biçiminde, G.'e doğruysa ovalar halinde gelişen bir platodan oluşur. Tek dağlık bölge Man'dır; ama buradaki dorukların yüksekliği 1 300 m'yi geçmez. Birbirine paralel akan ırmaklar (Comoé, Bandama), sığ kıyılar, denizkulakları, kıyı şeritleri oluşturarak denize döküldüklerinden gemiyle içerilere kadar girme olanağı vermezler. Bütün ülkeyi kaplayan ekvator ormanlarının ağaçlı savana dönüştüğü ülkenin kuzey kesimi bir yana bırakılırsa, Fildişi Kıyısı'nda sıcak ve yağışlı bir iklim egemendir. Halk animisttir, resmi dil fransızcanın yanı sıra, kıyı kesiminde kva, iç kesimde sudan dili lehçeleri konuşulur. Ülke ekonomisinin temeli tarıma dayanır; tarım işletmelerinde elde edilen ürünler, GSMH'nın üçte birine eşit değerdedir: kakao (dünyada birinci, 1990-91'de 740 000 t), kahve (dünyada beşinci, 1990-91'de 220 000 t), muz (103 000 t), ananas (152 400 t dışsatım), pamuk (240 000 t), manyoka (1 300 000 t), pirinç (600 000 t), şeker (140 000 t) ve mısır (480 000 t). Ayrıca mobilya yapımında kullanılan tahtalar da ülkenin temel döviz kaynaklarından biridir. Hayvancılığa gelince, ülkede 1989 yılı rakamlarıyla 1 500 000 baş koyun, 991 000 baş sığır, 450 000 baş domuz, 1 500 000 baş keçi vardır. Manganez, altın ve elmas başlıca yeraltı kaynaklarıdır. Bia üzerinde yapılan hidroelektrik santralı, ülke sanayisinin gelişmesine büyük katkılarda bulunmuştur. Sanayi daha çok tarım ürünlerini dönüştürmeye dayanır. Özet olarak, Fildişi Kıyısı'nın ekonomisi, zenci Afrika ülkeleri arasında en dengeli ekonomidir.

TARİH

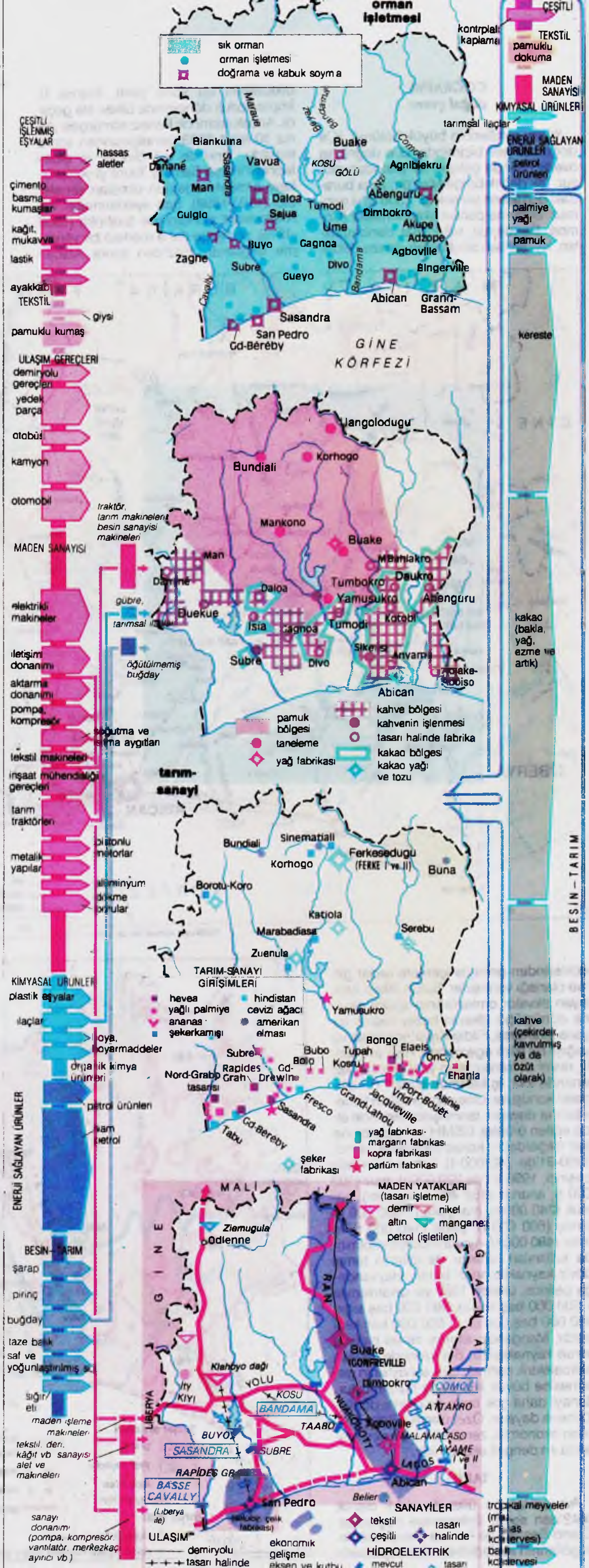
Avrupalılar bu ülke ile ciddi olarak 1842'den sonra ilgilenmeye başladılar. Grand-Bassam ve Assinia yöresindeki kıyı göllerinin keşfedilmesi sömürgecilerin dikkatlerini bu yöne çekti. Fransa II. İmparatorluk döneminde ülkeyi ele geçirdi. Ancak resmi bir fransız sömürgesi yalnız 10 mart 1893 genelgesinden sonra kuruldu. Yine de vali Binger ve albay Monteil'in kral Samory Touré'yi yenip ülkeye tümüyle egemen olmaları seneler aldı (1893-1898). Son ayaklanmalar vali Angoulvant döneminde bastırıldı (1908 -1915), sömürge daha merkezi bir yönetime bağlandı. 1912'den sonra Abican

FİLDİŞİ KIYISI

JEOMORFOLOJİK BÖLGELER

FİLDİŞİ KIYISI EKONOMİSİ

merkez olmak üzere bir demiryolu ağı kuruldu, böylelikle Yukarı Volta 1932-1947 yılları arasında Fildişi Kıyısı'na bağlandı.

1944'ten başlayarak, genç bir doktor olan Félix Houphouët-Boigny Afrika Tarım sendikası'nın başına geçerek etnik direnişleri aşan kapsamlı bir muhalefet oluşturdu. Fransa Ulusal meclisi'ne seçildikten (1945) sonra Afrika Demokratik birliği'ni kurdu. Önceleri (1958) özerk cumhuriyet olan Fildişi Kıyısı bağımsızlığına kavuştuğunda cumhurbaşkanı seçildi (1960) o tarihten bu yana devamlı seçilerek bu göreve devam etmektedir. Ekim 1985'te altıncı, ekim 1990'da yedinci defa seçilmiştir.

SANAT

Fildişi Kıyısı'nın orta kesiminde yaşayan Bauleler'de, sayısı ve sanatsal değeri bakımından heykel maskeden daha önemlidir ve burada heykelcilik, yalnız demircilerin değil, usta sanatçıların işidir. Yontulmuş yapıtlarda, göğüslerini tutan kadın ya da çocuğunu taşıyan anne motiflerinin yanında, bir tahta oturmuş sakallı dedeler, ata binmiş silahlı şefler de görülür. Özellikle kapıların ve davulların bezemesinde, yalnızca gözleme dayalı, gerçekçi bir üslupla işlenmiş, ama mitolojik roller de yüklenmiş hayvan tasvirlerine rastlanır.

Fildişi Kıyısı'nın batısı, maskelerin en çok geliştiği bölgedir. Bu kesimde yaşayan halkların kökenleri ve yaşama biçimleri göz önüne alındığında, hiç de birbirlerine benzemedikleri görülür. Bu farklara rağmen, hepsi de, tüm kültür ve din yaşamının dizginlerini elinde tutan güçlü toplumlar halinde örgütlenmişlerdir. Bu toplumların hepsinde maske çok önemli bir rol oynar. Maskeler ne kadar eskiyse, dinsel açıdan o kadar değerlidir ve çok çeşitli işlevleri vardır: savaşa ya da barışa karar veren, köylerin temizlik ve düzenini kollayan, önemli, önemsiz bu maskelerdir.

Fildişi Kıyısı'nın kuzey-batı'sında, anıtsal ve bol çeşitli ayin heykelciliği, tanrı, ata, hayvan figürleri içerir. Gerçekçi sayılabilecek insanların yanında, küçücük kafalı güçsüz devler, bodur cüceler, kolsuz varlıklar, bir sürü acayip yaratık dikkati çeker. Bu kesimde yaşayan Senufolar, kutsal saydıkları topraklarına çok bağlı köylüler olduklarından, maskelerinin çoğu çeşitli tarım ayinlerinde birinci derecede rol oynar.

Fildişi Kıyısı'nın eski başkenti Abican'da çeşitli etnik grupların temsil edildiği zengin bir sanat müzesi vardır.

FİLE a. (fr. *filet*'den). **1.** Değişik kullanımlar için, pamuk, yün, naylon vb. ipliklerden göz göz örülmüş ağ: *Filede satılan top.* **—2.** Alışverişte kullanılan, ince ilmekli, esnek öteberi çantası: *Fileyi ağzına kadar doldurmak.*

—Ambal. Çeşitli işlerde kullanılan geniş ilmekli bir tür torba. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Berbl. *Saç filesi*, taranmış saçı yerinde tutmak için kullanılan çok ince ağ.

—İşlem. Değişik türdeki ipliklerle ağ biçiminde yapılan örgü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Spor. → AĞ.

—Tekst. Herhangi biçim ve boyutlardaki ilmekler bütünü. (Tek iplikten ya da çaprazlanmış bir ya da birçok iplik sisteminden oluştuğu gibi kalıpta çekme, maddeleri yaprak halinde kesme, fışkırtma gibi değişik yollarla da elde edilir.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ Dokumada çok dar bir şerit oluşturan birçok çözgü ya da atkı ipliğinin birleşmesi. ‖ Geniş ilmekli dokuma türü.

◆ sıf. **1.** Tenis ve masa tenisinde filenin üst kenarına değip, kort'un ya da masada rakip oyuncu alanının içine düşen servis topuna denir. (File olursa, servis baştan atılır.) **—2.** Voleybolda filenin üst kenarına değen servis topu. (File olursa servis sayılmaz ve karşı tarafa geçer.) [NET de denir.]

—Avc. *File çanta*, avcının avını koyduğu file halinde örülmüş çanta.

—Binc. *File planket*, güneşten korumak

için atın üstüne konan file örtü.
—ANSİKL. Ambal. File, pamuk ipliği ya da plastikten çekilmiş sentetik iplikle örülen, geniş ilmekli küçük ya da orta boy torbalardır; genellikle narenciye, ceviz vb. ambalajı biçiminde kullanılır.
—İşlem. File kullanılacağı işe göre, aynı balıkçı ağları gibi, değişik boylarda iplikler, mekikler ve çeşitli büyüklükte kalıplarla üretilir. İki çeşit file vardır: çeşitli ilmeklerle yapılan basit file ve örme, duble, tül işi ya da Venedik işi yapılan ve gipür de denilen işlemeli file. File, masa örtüleri, perdeler, yatak örtüleri yapmak için dikilen ya da işlenen şeritler ya da karolar halinde yapılır.
—Tekst. Günümüzde seyrek rastlanan elle file üretiminde her ilmek, parmak düğümü ya da sancak bağı (dokumacı düğümü) denilen özel düğümlerle bağlanır. Filelerin çoğu, Zang tipi ya da benzeri mekanik tezgâhlarda üretilir. Her durumda, kendi aralarında kancalarla birleştirilmiş, gerçekleştirilmesi istenen ilmeğin kenar boyutuna uygun uzaklıklarda iki iplik ağı kullanılır. Düğümsüz fileler, Rachel tipi tezgâhlarda, ilmekli dokuma biçiminde değişik ölçülerde dokunur. Günümüzde üretilen filelerin tümü, birkaçı dışında, sentetik elyaftandır ve ısıl bağlama işlemi gerektirir.

FİLE a. (fr. *filer*'den). Oy. *File yapmak*, kâğıtları yavaş yavaş açmak.

FİLELFO (Francesco), italyan yazar (Tolentino 1398 - Floransa 1481). Hümanist ve gezgin bir saray görevlisi olan Filelfo, yaşadığı dönemdeki düşünsel etkinliklerin evrimi üzerine önemli bir belge sayılan, latince ve yunanca mektuplar bıraktı.

FİLELLUM a. İnce çakıl ve taşlık yerlerde yaygın, tırmanıcı topluluklar halinde yaşayan hidra cinsi. (*Calyptoblastea* takımı; *Lafoeideae* familyası.)

FİLELMASI a. **1.** Hindistan'da yetişen büyük bir ağaç. (Bil. a. *Feronia elephantum* ya da *F. limonium;* sedefotugiller familyası. —**2.** Bu bitkinin yenilen meyvesi.

FİLENK → FELENK.

FİLEŞ a. (fr. *flèche*). Terz. Pili, pilikaşelerin başlama noktalarına, ilik ve cep kenarlarına, dikişin sökülmesini önlemek ve sağlamlaştırmak amacıyla yapılan eşkenar üçgen biçimli sarma işi. || *Okbaşı fileş*, üçgenin içini ortada bir çizgi oluşturacak biçimde verevine sararak yapılan fileş. || *Kazayağı fileş*, üçgenin içini iplikleri birbirinin üzerinden geçirerek sardıktan sonra ortada tekrar bir üçgen oluşturarak yapılan fileş.

FİLET a. Denizc. Üzerinde gelgit akıntıları olan ancak derinliği değişmeyen sığ su.

FİLETİK sıf. (fr. *phylétique;* lat. *phylum*'dan). Biyol. Aynı filumdan olan bitki ya da hayvan türleri arasındaki ilişkiler için söylenir.

FİLETO a. (ital. *filetto)*. Kasapl. Kasaplık hayvanların sırtında, dikensi çıkıntı boyunca iki yandaki et. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Balıkç. *Fileto bıçağı*, morinalar*ın karnını yarmada kullanılan bıçak.
—Marangl. Mobilyalarda yüzey ve kenarları bezemek, tablalarda ise kaplamaların farklı çekme ya da alıştırma kusurlarını gidermek için kullanılan değişik renkli, şerit biçiminde kaplama maddesi.
—Mutf. *Fileto çıkarmak*, balığın başını ayırıp iç organlarını temizledikten sonra boylamasına ikiye bölüp kılçığını, derisini ve varsa pullarını ayırarak lôp et elde etmek.
—ANSİKL. Fileto, en yumuşak ve lezzetli et türlerindendir. Kızartması, ızgarası, sotesi yapılır ya da çeşitli yemeklerde kullanılır. En iyi fileto sırtın orta bölümünden çıkandır. Filetonun az pişirilmesi gerekir, fazla pişerse lezzetini yitirir ve sertleşir.

FİLFARESİ a. Burnu küçük bir hortum gibi uzamış olduğundan bu adla anılan

ön ayakları kısa, arka ayakları uzundur. Gözleri ve kulakları büyüktür. Bedeni 12-13 cm, kuyruğu 14 cm kadardır. Bil. a. *Macroscelides proboscideus;* sıçrarhortumlugiller familyası.)

FİLGİLLER a. Dördüncü Zaman'dan bu yana varlığını koruyan hortumlu memeli hayvanlar familyası. (Filgillerin günümüzde yaşayan iki türünden başka birçok fosil türü de vardır: mamut, güney fili, imparator ya da eskiçağ fili. Bil. a. *Elephantidae*.

FİLHAKİKA be. (ar. *fi-*, önek ve *el -hakikat*'ten *fi-l-hakika*). *Esk.* Gerçekten, gerçekte, doğrusu: *"Bu kadın filhakika... Sinekli Bakkal'da köhne bir evde oturuyordu"* (Y. K. Karaosmanoğlu).

FİLİ a. (esk. irland. *Filedha)*. Hıristiyanlığı kabul etmiş gael İrlandası'nda, okumuş kişi. Druidler'in izleyicisiydiler. (Druidler gibi fililer de şair, bilgin, doktor ve az çok büyücüydüler. Üstatları, kralın yanında otururdu ve kraliçe gibi, altı renkli bir giysi giyme hakkına sahipti.)

FİLİBE, esk. yun. **Philippopolis,** bulgarca **Plovdiv,** Bulgaristan'da kent, yönetim bölgesi merkezi, Meriç kıyısında; 364 162 nüf. (1989). Doğal konumu (altı siyenitli tepenin) ve eski semtleriyle ünlüdür. Filibe bir tarım (pirinç, şarap, tütün, pamuk, şekerpancarı, turfanda sebze, meyve) ve sanayi (otomobil, tarım gereçleri, demirsiz metaller, pamuk kombinası, halı, besin ve ayakkabı sanayileri, camcılık) merkezidir. Uluslararası fuar. Üniversite. —*Filibe yönetim bölgesi*, 5 534 km²; 759 114 nüf. (1989).
—Tar. Traklar tarafından Pulpudeva adıyla kurulan kent, Makedonya kralı Philippos II'nin eline geçtikten sonra Philippopolis (İ.Ö. 341), Romalılar'ın egemenliği döneminde (İ.S. 46) Trimontium adlarıyla anıldı. Ortaçağ boyunca sırasıyla got (251), hun (447), bulgar (X. yy.), bizans (1189) akınlarına uğradı. Önce Bulgarlar'ın, sonra da Bizanslılar'ın egemenliğinde kaldı. Osmanlı devletinin topraklarına katılınca (1390), Filibe adını alan kent, 500 yılı aşkın bir süre türk yönetiminde kalarak bayındır duruma getirildi ve hızla gelişti. 1878 Berlin antlaşması gereğince kurulan özerk Doğu Rumeli vilayetinin (Rumelii Şarki) merkezi oldu, ardından Bulgaristan'a bağlandı (1885).
—Arkeol. Antik siteden, stadion, halk hamamları ve Aesculapius tapınağı'nın yıkıntıları kalmıştır. Sofya'dakinden sonra Bulgaristan'ın en önemli arkeoloji müzesi (tarihöncesi, trak, etnografya bölümleri, modern sanat galerisi).

FİLİBE NAZIRI a. Kur. tar. Osmanlı yönetimi döneminde Filibe'de yetiştirilen tahıl ürününü denetleyen ve devletin vergi payını gözeten görevli. (Görevini buyruğunda çalışan kâtip, ambar memuru vb. yardımcılar aracılığıyla yerine getirirdi.)

FİLİBERTO II Güzel (Pont-d'Ain 1480 - *ay. y.* 1504), Savoia dükü (1497-1504), dük Filippo II'nin oğlu. Fransız ittifakı kendisini düşkırıklığına uğrattığı için Habsburg hanedanına yaklaştı. 1501'de Maximilian'ın kızı Avusturyalı Margherita ile evlendi.
—İkonogr. Avusturyalı Margherita kocası için, Brou kilisesi'nde, Jan Van Roome'un tasarladığı görkemli bir mezar yaptırdı; uzanmış durumdaki heykeli C. Meit'in yapıtıdır (1526'ya doğr.). Dük, ayrıca Brou'da Meryem Ana'nın Yükselişi'ni betimleyen vitrayda görülür ve ölümü, aziz Hieronymus üçkanatlısının kanatlarından birinde betimlenir (Bourg-en-Bresse müzesi).

FİLİBİT → FLEBİT.

FİLİCAİA (Vincenzo da), italyan yazar (Floransa 1642 - *ay. y.* 1707). Marinoculuğa karşı bir şairdi, Arcadia akademisi'nin kurulmasına katkıda bulundu. Yapıtlarından esinlendi; bunlar içinde en ünlüsü *Canzoni in occasione dell'assedio e liberazione di Vienna*'dır (1684). Ayrıca *Poesie toscane* adlı basılmış bir kitabı da vardır (ölümünden sonra, 1707).

FİLİCALES a. (lat. *filix, -icis,* eğrelti'den). Karada yetişen ve sporlarının tümü aynı tipte olan eğreltiler takımı. (*Filicales* takımında altı familya bulunur ve türlerinin çoğunluğu polypodiaceae familyasında yer alır; filicinae sınıfı.)

FİLİCİNAE a. Uçtan gelişen büyük yapraklarının (bileşik yapraklar) kenarlarında ya da alt yüzlerinde sayısız küçük sporkesesi bulunan, tohumsuz, damarlı bitkiler sınıfı. (Pteridophyta şubesinde yer alan filicinae sınıfı üç altsınıfa ayrılır: primofilicinae [fosil], eusporangiatae [*marattia*] ve leptosporangiatae [günümüzde rastlanan formların çoğu].)

FİLİCUDİ, İtalya'da (Messina ili) Eolie adalarından biri; 9,5 km²; 160 nüf.

FİLİD → FİLİ.

FİLİGRAN a. (fr. *filigrane;* ital. *filigrana, fili*, teller, ve *grana*, tane'den). Kâğ. san. Kâğıdın dokusunda bulunan ve ancak saydam kesimler biçiminde görülebilen işaret, çizgi resim ya da çizgiler. (Filigran, elek üzerinde kâğıt yaprağı ıslakken filigran valsinden ya da kuru halde kâğıt şeriti filigran presinden geçirilerek elde edilir. *Yalancı filigran*, bitmiş kâğıt üzerinde, mekanik yollarla ya da kimi kimyasal maddeler sürerek oluşturulur.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Filigran presi*, kâğıt makinesinde kabartma ya da oyma motifli merdaneler taşıyan ve filigran oluşturmaya yarayan pres. || *Filigran valsi*, üzerindeki kabartma ya da oyma desenleri kâğıt makinesi eleği üzerindeki ıslak kâğıt yaprağına aktaran süzme valsi.
—Kuyumc. TELKÂRİ'nin eşanlamlısı.
—Pulc. Bazı pulların kâğıtlarında bulunan ve ışığa tutulduğu zaman görülebilen yazı, çizgi, amblem, şekil ya da motif. (Pulun sahtesinin basılmasını önlemek amacı ile kullanılır.)
—Sil. Pala ve kılıçların sapına sarılan pirinç tel.
—ANSİKL. Kâğ. san. XIX. yy. başına değin tüm kâğıtlar elle yapılıyordu. Filigran ya da "su izi" hamur kalıbının ızgarasına kaynaklanan ya da bir at kılıyla dikilen ince bir pirinç telin hamurda bıraktığı izle elde ediliyordu; pirinç tel kimi zaman doğrudan elek tellerine geçirilirdi. Bu işaretler çok çeşitli biçimler alıyor, bazen anlamı açıklanamayan acayip şekiller oluşturuyordu. Büyük bir olasılıkla, bu filigranlar başlangıçta fabrikaların özel markaları olarak vurulmaktaydı. Nitekim XVI. yy.'da kimi Avrupa ülkelerinde bu tür mar-

Held-Ziolo

ayin maskesi
senufo sanatı
Afrika ve Okyanus sanatları müzesi, Paris

FİLDİŞİ KIYISI'NIN SANATI

İnsan müzesi

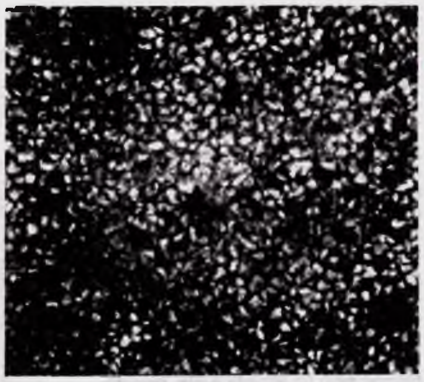

ahşap dokuma tezgâhı makarası
baule sanatı
İnsan müzesi, Paris

Filibe'den bir görünüm

Charmet-Atlas-Photo

Pic-du-Midi ve Toulouse Muller gözlemevleri

dalga boyu 420 Å dolayında filigrelerin fotoğrafı

kaların kullanımı zorunlu koşul oldu. Bu dönemde markalar ve filigran, bir ızgara, bakır ya da pirinç bir levha, metal elek üstüne yerleştirilerek elde ediliyordu. Filigran kalıplarının yerleştirildiği bölgelerde daha ince olan kâğıt saydamlaşarak filigranını görülmesini sağlıyordu.

FİLİGRANLI sıf. Kâğ. san. *Filigranlı kâğıt,* dokusunda çizgi, resim ve işaretler bulunan kâğıt. (Bunlar yalnızca kâğıt ışığa tutulduğunda görülebilir.)

FİLİGRE a. (ing. *filigree,* filigran'dan). Gökfiz. Güneş'in ışıkküresinin, ayırma gücü yüksek aygıtlarla alınmış görüntüleri üzerinde gözlenen ince yapısı. (Bunlar genellikle taneciklerarası boşluklarda toplanmış, iki-üç dakika içinde parlayıp sönen, yaklaşık 0,25 saniyelik yay çapında parlak noktalardır. Yaşam süresi genellikle yarım saat olan diziler biçiminde ortaya çıkarlar. Bunlar, kimi kez şiddeti birkaç bin gausa ulaşan yoğunlaşmış manyetik alan noktaları olarak yorumlanır.)

FİLİKA a. (ital. *feluka,* küçük yelkenli; ar. *fulk*'tan). Denizc. **1.** Gemilerde bulunan, kürek ya da yelkenle yürütülen güvertesiz küçük tekne. **—2.** *Filika bırakıl zinciri,* filikaları gemi güvertesindeki kalastralara oturttuktan sonra, yerlerinden oynamalarını önlemek için baş ve kıç omuzluklarına yakın yerlerinden güverteye tutturan ve istendiğinde kolayca sökülebilen zincir. || *Filika bosası,* mataforaya toka edilen filikanın matafora palangası üzerindeki yükünü hafifletmek için matafora cundalarına konan bosa. || *Filika demiri,* filikaları demirlemekte kullanılan dört kollu balıkçı demiri. || *Filika hizmeti,* filikaları asarken, indirirken, donatırken ve temizlerken her filikacının ayrı ayrı yaptığı iş. || *Filika paleti,* mataforaya toka edilmiş bir filikanın yalpa etkisiyle sallanmasını önlemek için, matafora cundasından matafora topuğundaki mapalara filadorlarla bağlanan enli ve sağlam palet. || *Filika usturmaçası,* aborda olmuş bir filikanın rıhtıma, iskeleye ya da diğer bir deniz aracına sürtünen bordasını korumak için konulan halat ya da lastik yastık.

—Ask. denizc. *Filika çuhası,* subaylara ve konuklara ayrılmış filikaların kıç üstüne serilen kırmızı kenarlı siyah örtü. || *Filika flaması,* savaş gemilerinin filikalarına çekilen flama.

◆ ünl. Denicz. *Filikaya!,* gemi mürettebatının filikaya binmesi için verilen komut.

FİLİKACI a. Denizc. Filikalara bakmakla görevli kimse.

Filiki eterya ("Dostluk derneği"), Odesa'da milliyetçi Yunanlılar'ca kurulan gizli örgüt (1814). Adı türk kaynaklarında Etniki* eterya ile karıştırılan örgütü Rusya'da yaşayan yunanlı tüccarlarla armatörler kurdu. Çarın harp yaveri Aleksandr İpsilanti'nin yönetiminde kısa sürede güçlendi; Eflak beyi Kalamaki ve İstanbul patriği de örgüte üye olanlar arasındaydı. Görünüşte kültür ve eğitimle ilgili çalışmalara ağırlık veren ve onursal önderinin rus çarı Aleksandr I olduğu öne sürülen örgütün amacı, osmanlı egemenliğini yıkarak eski Bizans İmparatorluğu'nu yeniden kurmaktı. 1821 baharında Mora, Ege adaları ve Eflak'ta Osmanlı devletine karşı başlatılan ayaklanmada önemli rol oynadığı bilinen örgüt, ayaklanmanın bastırılmasından sonra dağıldı. Bu olaydan sonra İstanbul rum patriği asıldığı gibi Eflak'taki fenerli Rumlar'ın yönetimine de son verildi.

FİLİMON (Nicolae), rumen yazar (Bükreş 1819 - *ay. y.* 1865). Kilise korosunda görevli ve müzikçi olan Filimon, müzik eleştirileri yazdı ve Ulus adlı gazetenin gösteri makaleleri bölümünü yönetti. *Ciocoli Vechi Şi Noi* (1863) adlı romanıyla ün kazandı; bu yapıtında, bir yandan bir çıkarcının portreşini çizerken, bir yandan da şiddetli bir yergi getirdi ve Bükreş'teki yaşam üzerine değerli bilgiler verdi.

FİLİNTA a. (alm. *flinte*'den). **1.** Tüfekten daha hafif ve daha kısa, İkinci Dünya savaşı'na kadar taşınabilir silah olarak kullanılan kişisel ateşli silah. **—2.** *Arg.* Yakışıklı, güzel. **—3.** *Filinta gibi,* ince, uzun boylu, yakışıklı, genç, hareketleri çevik olan kimseleri nitelemek için kullanılır.

FİLİP EFENDİ, rum ya da ermeni kökenli türk gazeteci (öl. İstanbul 1900). Herhangi bir öğrenim görmedi. William Churchill'in çıkardığı Ceridei havadis gazetesinde (1840) bir süre ayak işlerine baktı. Kendisine sermaye sağlayarak Muhbir* gazetesini yayımladı (1866-1867, 55 sayı). Bir süre arapça el-Cevaip gazetesinin türkçe nüshası olan Veled ül-Cevaip'in yöneticiliğini yaptı ve aynı yıl (1867) Mecmuai maarif adlı gazeteyi çıkarttı. Ali Raşit Bey ile birlikte Terakki gazetesini yayın hayatına soktu (1868). Bu gazete yönetime karşı yayın yaptığından kapatılınca (1870), bir süre Hakayik ül-vakayi gazetesinin yöneticiliğini yaptı. Dönemin çok satan siyasi gazetelerinden Vakit'i yayımladı (1875-1884). Abdülhamit II'ye verdiği jurnaller dolayısıyla Gazetecii şehriyari unvanıyla anıldı.

FİLİNTA

hafifsüvari filintası (1786 modeli)

1892 modeli

FİLİPEPİ (Sandro Di MARIANO) → BOTTICELLİ.

FİLİPESCU (Nicolae Grigorie), rumen siyaset adamı ve yazar (Bükreş 1862 - *ay. y.* 1916). Muhafazakâr parti'den milletvekiliydi (1885), 1892'de Bükreş belediye başkanı oldu. 1911'de Carp kabinesinde savaş bakanlığı yaparken orduyu yeniden düzenledi: Romanya, Balkan savaşı'na 1913'te, yani savaşın sonunda girdi. Birinci Dünya savaşı'nın başında, ülkesini Mütefikler'in safına sokmak için Carp'tan ayrıldı. Yine bu amaçla, Milli hareket birliği'ni ve Birlikçi federasyon'u (Kutsal Birlik) kurdu.

FİLİPEŞTİİ DE PADURE, Romanya'da yer, Ploieşti'nin K.-B.'sında. Linyit. Termik santrallar.

FİLİPİN SİVRİSİNCAPÇIĞI a. Filipinler'deki sık ağaçlı ormanlarda yaşayan, sorekse benzeyen yarımaymun. (Filipin sivrisincapçığı gündüz dolaşan, böcekler, küçük omurgalılar ve meyvelerle beslenen bir hayvandır. (Bil. a. *Urogale everetti;* sivrisincapçıkgiller familyası.) [Eşanl. EVERETT SİVRİSİNCAPÇIĞI.]

FİLİPİNLER, Güney-doğu Asya'da adalar devleti; 300 000 km²; 62 354 000 nüf. (1991). Başkenti *Manila.* Resmi dili tagalogca *(pilipino).*

COĞRAFYA
doğal çevre

Filipinler, K.'den G.'e doğru 2 000 km, B.'dan D.'ya doğru 1 300 km boyunca uzanan, 7 000'i aşkın adayı içeren bir takımadadır. Luzon ve Mindanao en büyük iki adadır: takımada topraklarının üçte iki-

FİLİPİNLER

sini kaplarlar. Bu iki ada arasındaki Visaya takımadasının en büyük adaları Mindoro, Masbate, Negros, Cebu, Bohol, Leyte, Panay, Samar'dır; G.-B'da, Palauan ve Sulu takımadası Borneo yönünde uzanır.

Filipinler dağlık bir takımadadır. Dağ zincirleri, K.'de, kuzeyden güneye doğru uzanır (Zambales dağları, Orta sıradağlar, Luzon adasında Sierra Madre), ama Luzon'un güneyinde K.-B.'dan G.-D. yönüne (Camarines yarımadası) ve Mindanao' da Visayalar'ın batı adalarında (Cebu, Negros), Palauan'da ve Sulu'larda K. -D.'dan G.-B. yönüne döner. Ovalar az sayıda ve küçüktür: Luzon adasındaki Manila ovası (ya da orta ova) bunların en önemlisidir. Dağlar, değişik yaşlarda benzeşmez bir gerecin (Birinci Zaman kireçtaşları, İkinci Zaman granitleri, Üçüncü Zaman yumuşak kaşaçları) yontulmasıyla oluşmuş, Üçüncü Zaman sonunda kıvrımlanmış, sonra çok şiddetli bir kırılma tektoniğinin etkisinde kalmıştır. Yüzey şekillerinin bugünkü hacimlerinde (horstlar) bu tektoniğin rolü büyüktür ve ovalar tektonik çukurlardır. Bu biçimsel bozulmaların varlığı, başlıca dorukların (en yüksek doruk olan Mindanao adasındaki Apo dağı ancak 2 954 m'ye ulaşabilir) yüksekliğinden çok, bu dağlara yalnızca birkaç on kilometre uzakta bulunan dünyanın en derin deniz çukurlarıyla (Mindanao'nun D.'sunda 11 000 m'den çok) kanıtlanır. Baguio yakınında (Luzon adası) Pliyosen devri mercanlarının 1 950 m yüksekliğe taşınmış olması, yöredeki yeni hareketlerin genişliğini (sık sık depremlerle sarsılan bölgenin bugünkü kararsızlığı bunu doğrular) bir kez daha vurgular. Gerçekten de Filipinler, Güney-doğu Asya takımadalarındaki yanardağ "iç yayı"na bağlanır: burada 13'ü etkin 46 yanardağa rastlanır; sözkonusu yanardağların en tehlikelileri Mayon (Luzon adası, 2 421 m) ve Luzon adasındaki bir gölün ortasında bulunan ve son püskürmeleri ölümlere yol açan Taal'dır.

5-19° K. enlemleri arasında Filipinler sıcak ve yağışlı tropikal iklimin etkisindedir, ama deniz sıcaklık genliğini azaltmaktadır: kıyıdaki hava sıcaklığı, ovadakinden (25-27°C) çok az farklı olur. Takımadanın batısı, güney-batı musonlarının getirdiği yaz yağmurlarını alır; dağlara daha bol yağış düşer (Baguio bölgesinde yaklaşık 5 m) ve rüzgâr almayan yerlerde bulunmanın etkisi çok büyüktür (Luzon'un kuzeyinde Cagayan'ın vadisinde 1 600 mm yağış). Batı bölgelerinde kışların kurak olmasına karşılık, doğu bölgeleri, Hawaii antisiklonundan gelen ve yolunun okyanus üstünden geçmesi nedeniyle kararsızlaşan K.-D. alizelerinin yağışlarını alır; ama bu bölgeler yaz musonunun etkisinde de kaldıkları için (ne var ki bu etkiler batı bölgelerindekinden azdır), iklimleri ekvator iklimine yakıaşır. İklim açısından doğal çevrenin çetinliği, takımadanın D.'sundaki denizlerden gelen, temmuz-kasım arasında Doğu Asya'ya yönelen tifonların *(baguios)* sıklığıyla vurgulanır: her yıl ortalama 15-20 siklon (çoğu ağustos-eylül aylarında) görülür; bunların en şiddetlileri çok büyük can kaybına yol açar.

Yağışların bolluğu tropikal ormanların yetişmesini sağlar; yüksek yerlerde tropikal ormanları meşe ve çam ormanları izler. Kıyılar çoğunlukla mangrovlarla çevrilidir. İnsanlar tarla açarak savanların yayılmasına ve birincil ormanların yerlerini cılız ikincil ormanlara bırakmasına yol açmışlardır.

nüfus

1948'de 19 milyon olan nüfus, 1960'ta 27 milyona, 1970'te 38 milyonun üstüne ulaştı; bugünse 62 milyonu aşmıştır. Görüldüğü gibi ülkenin nüfus artış oranı, dünyanın en büyük nüfus artış oranlarından biridir (yılda ortalama %2,3). Ne var ki bu oran, yaklaşık 25 yıldır, 60'lı yılların sonlarına doğru bir aile planlaması uygulamasının başlatılmasıyla biraz düşmüştür. Ama, ‰ 36 olan doğum oranında önemli bir düşüş sağlamak için (hele nüfusun çok genç olması da göz önüne alınırsa) hâlâ büyük çabalar gerekmektedir. Luzon'un kuzey kesimindeki dağlarda, büyük olasılıkla yörenin yerli halkı olan birkaç bin Negrito varsa da (avcılık ve toplayıcılıkla yaşayan Aetalar), halkın büyük çoğunluğu malezya kökenlidir. Animist kalan ve hiçbir büyük uygarlığın etki alanına girmeyen Proto-Malaylar ve ispanyol ve amerikan uygarlıklarından iyice etkilenmiş Deutero-Malaylar (Parvanlar) birbirlerinden ayırt edilirler; Proto-Malaylar, üç yüzyıldır benimsedikleri katolikliği (Filipinler'in % 84'ü katoliktir; yalnızca Mindanao'daki Morolar ve Sulu'da yaşayanlar müslümandır, bir kent geleneğini, büyük toprak sahiplerinin egemenliğindeki eşitsiz bir toprak yapısını, ispanyolcaya yatkın soyadlarını ve yer adlarını ülkeye yerleştirdiler. Bunu izleyen amerikan etkisi, ülkenin anlaşma dillerinden birini (ingilizce), gelişmekte olan bir ülke için çok yüksek bir öğrenim düzeyini ve Filipinler'i Asya'nın en batılılaşmış uluslarından biri kılan davranış biçimlerini ülkeye yerleştirdi. Bütün bu öğeler tartışılmaz birlik nedenleriyse de ülkede birçok farklılığa rastlanır; bunların başında dil ayrılığı gelir: takımadada konuşulan dillerin hemen hepsi Endonezya öbeğine girerse de, 80'i aşkın yerli dili vardır. Ama yalnızca Manila bölgesinde konuşulan tagalogca (1959'dan beri pilipino adıyla anılır), yerli diller arasında ingilizce ve ispanyolcanın (bu dil giderek daha az konuşulmaktadır) yanı sıra ulusal anlaşma dili aşamasına yükselebilmiştir. Ayrılıklar dizisinde ikinci sırayı etnik ayrılıklar alır: İspanyollar'ın ve Çinliler'in (çinli tüccarlar İspanyollar'dan bile önce gelmişlerdi) varlığı birçok melezin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Nihayet, üçüncü sırayı, nüfusun eşitsiz dağılması nedeniyle coğrafi ayrılıklar alır: ülkenin ortalama nüfus sıklığı km²'ye 205 kişiyse de bazı bölgelerin sıklığı çok daha yüksektir (Manila ovası, Batangas bölgesi, özellikle de Cebu, Negros'un batısı ve Bohol) bazı bölgelerse ıssızdır (Palauan, Mindoro'nun batısı, Luzon'un kuzeyindeki dağlar). Eskiden çok tenha olan Mindanao adası, bugün, takımadanın geri kalan yerlerinden gelenleri kabul eden önemli bir merkezdir; bu göçler, Morolar' la adanın müslümanlarını bir arada yaşamak zorunda bıraktığından önemli sorunlara yol açtı; her ne kadar buranın nüfus sıklığı ulusal ortalamanın altındaysa da hızla yükselmektedir.

ekonomi

Tarım başlıca etkinlik olmayı sürdürmektedir. En tenha bölgelerde, Proto-Malaylar (Luzon'da İsnegler, Mindanao'da Manganlar), açılan tarlalar üzerinde çok yaygın bir tarım uygularlar; temel tarım ürünü mısırdır, ama pirinç de yetiştirilir ve pirinç nüfusun büyük bölümünün temel besini olmayı sürdürmektedir. Pirinç ekimi uzun süre verimsiz yöntemlerle yapıldı (yalnızca yağmurla yetiniliyordu); nüfus yoğunluğunun oldukça yüksek olduğu bölgelerde bile pirinç tarlalarını sulama genelleşmiş bir uygulama olmaktan uzaktı. Yalnızca bazı halklar yoğun pirinç ekimi uyguluyorlardı: örneğin, Luzon'un orta sıradağlarında yaşayan proto-malay bir halk olan İgorotlar, dağlarının yamaçları üzerinde taraçalı pirinç tarlaları düzenlediler (bazen 1 000 m yükseltinin de üstünde); böylece elde edilen çeşitli basamaklar, bambudan yapılmış bir kanallar ağı aracılığıyla yerçekimi sayesinde sulanır. Ama 1960'tan beri, pirinç ekimini yoğunlaştırmak için önemli gelişmeler sağlanmıştır: su biriktiren barajların yapılmasıyla sulamanın geliştirilmesi, Los Baños tarım merkezinde geliştirilen ve bugün muson rüzgârları etkisindeki Asya'nın büyük bölümünde kullanılan yüksek verimli çeşitlerin ekilmesi. Böylece, üretimdeki artışlar, iklim koşulları elverişsiz olmadığı sürece, ülke gereksinimini karşılama olanağı verdi; oysa ülke, eskiden, gereksinimlerini dışalımlarla karşılardı. Ne var ki, çok hızlı artan nüfus, besin gereksinimlerinin karşılanması konusunda sürekli bir tehdit oluşturmaktadır. Cebu, Negros, Leyte ve Mindanao'nun kuzeyinde mısır, besin maddesi ekiminin temelini oluştururken, Luzon'un kuzey kesimindeki dağlarda tatlı patates çok önemlidir. Hayvancılık çok yetersiz bir kesimdir: mandalar, pirinç tarlalarının işlenmesinde kullanılır, ama, Mindanao'da yoğun bir hayvancılığın geliştirilmesine karşın, et gereksinimini karşılamaktan çok uzaktır ve tüketilen sütün hemen hemen tamamını dışarıdan almak gerekir. Domuzların sayısı çoktur (müslüman ülkelerdeki dinsel yasak burada yoktur). Besin maddeleri ekimi, ekilen toprakların büyük bölümünü kaplarsa da, ticaret maddeleri ekimi ülkenin başlıca döviz kaynağıdır ve bu bakımdan ülke Güney -doğu Asya'da özgün bir yer alır: kauçuk, kahve ve çay tarlaları azdır. Şekerkamışı (Manila ovasındaki küçük işletmelerde pirinçle almaşık olarak, Negros'un batısındaki "hacienda"larda tek ürün olarak ekilir), Filipinler'e önemli bir şeker dışsatımcısı olma olanağı verir. Luzon'un güney -doğusundaki hindistancevizi bahçeleri, ülkeyi, dünyanın en büyük hindistancevizi içi ve hindistancevizi yağı üreticisi durumuna getirmiştir. Filipinler, abaka denilen bir muz ağacının liflerinden yapılan Manila keneviri bakımından (Luzon'un güney-doğu'sunda, Samar, Leyte, Cebu, ve Mindanao'nun doğusunda ekilir) dünya tekelini neredeyse elinde tutar; bu kenevirle gemiler için halat yapılır. Ayrıca, ananas (ülke, ananas konservesi dışsatımları konusunda dünya birinciliğini Hawaii adalarına kaptırdı), tütün (Cagayan vadisinin puro tütünü, Luzon'un kuzey-batı kıyısında üretilen sigara tütünü) dışsatımı da yapılır. Büyük sanayi işletmeleri (örn. Mindanao'da ananas) yok değilse de, dışsatım bitkilerinin büyük bölümü, genellikle

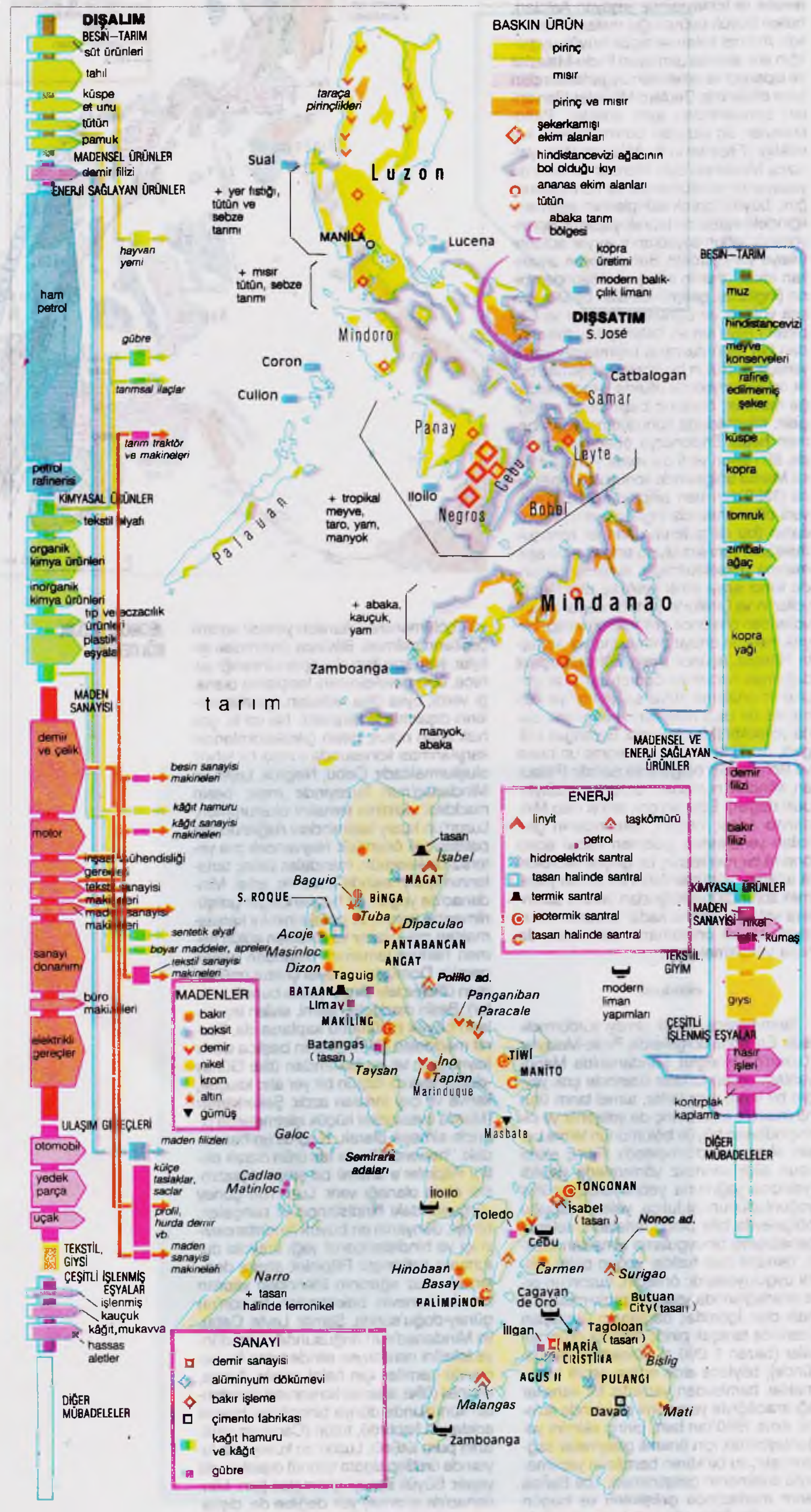
JEOMORFOLOJİK BÖLGELER

yarıcıların kiraladığı ve çoğunlukla işletmeci ailelerin besin gereksinimlerini karşılayabilecek ya da bu ailelere uygun gelirler sağlayacak büyüklükte olmayan küçük köylü işletmelerinden gelir. Bir toprak reformu ilan edildiyse de, reformun çok yavaş uygulanması yarıcıların sefaletinde hiçbir şey değiştirmemiştir.

EKONOMİ

Petrol başlıca enerji kaynağıdır (tüketilen enerjinin yaklaşık 3/4'ü), ama 70'li yılların sonlarına doğru Palauan açıklarında başlatılan ulusal üretim henüz çok azdır (1989'da 280 000 t). Akarsu ve jeotermal potansiyeli düzenlemek için çabalar harcandı; kömürün payı çok azdır. Bir nükleer santral da Morong'da (Luzon'un batısı) hizmete açılacaktır. Yeraltı zenginliklerinin başında bakır gelirse de (Luzon'un kuzeyindeki iki yatak, Filipinler'i dünyanın önemli bakır filizi ve konsantresi dışsatımcısı haline getirir; 1990'da 182 000 t üretim), nikel (15 800 t), altın (29 200 t), gümüş (47 500 t), krom (95 700 t) vb. de çıkarılır. Tarım ürünlerini dönüştüren kurumlar bir yana bırakılırsa Filipinler'de sanayi henüz az gelişmiş olduğundan, bu hammaddeler ülke içinde dönüşüme uğratılmazlar (ülke demir-çelik, kâğıt vb. ürünlerini dışarıdan almak zorundadır).

Bu nedenlerden ötürü ülke ekonomisi bütün işgücüne iş sağlayamaz ve bu durum filipinli işçilerin eskiden ABD'ye, bugün Ortadoğu şantiyelerine göç etmelerini açıklar. Dış ticaretin yapısı (tarım ürünleri, ülkede az dönüşüme uğratılmış kereste, dönüşüme uğratılmamış maden filizleri dışsatımı, sanayi ürünleri dışalımı), ülkenin gelişmekte olan ülkeler arasında yer aldığını doğrular. Ticaret dengesi büyük açıklar verir (dışalımların yaklaşık % 50'si borçla yapılır). ABD ve Japonya, öteden beri Filipinler'in en çok ticaret yaptığı ülkelerdir.

TARİH

Takımadalara denizden dalgalar halinde art arda gelen Negritolar, sonra Endonezyalılar (İ.Ö. VIII.-III. binyıllar), en son olarak da Malaylar (İ.Ö. II. yy.-İ.S. XIII. yy.) yerleşti. Ardından da ülke sırasıyla Malezyalı Şrivicaya ve Macapahit deniz devletlerinin egemenliği altına girdi. Bu sonuncu egemenlik, ilkin Sulu adalarında (XIV. yy. sonu), sonra da Mindanao'da görülüp yaygınlaşan, oradan da Visayalar'a ve Luzon'a doğru yayılan müslümanlığın gelişiyle gücünü yitirdi. 1450'ye doğru Seyyit Ebu Bekir, Sulu sultanlığını kurdu. İspanyollar geldiğinde Manila bölgesini müslüman racalar yönetmekteydi. Ama müslümanlık yalnız güneyde sağlam olarak yerleşmiş bulunuyordu. Öte yandan IX. yy.'dan başlayarak takımadalarla Çin arasında da ticaret ilişkileri kurulacaktı. Bunun sonucu olarak da küçük Çin toplulukları adalara yerleşmişti. Takımadalar ayrıca Japonya, Kampuçya, Çampa, Annam, Siyam ve Güney-doğu Asya takımadalarıyla da ticaret ilişkileri içindeydi. Müslümanlığın yayılması müslüman tüccarların da gelmesine yol açtı. Yabancı etkisi, dil alanında çok derin bir biçimde kendini gösterdi. *Barangaylar* (Malaylar'ın takımadalara geldikleri küçük gemilerin adından türemedir) denilen özerk ve dağınık topluluklara dayalı olan toplumsal yapılar, Malezya bölgesinin geri kalan kısmında rastlanılan yapılara yakındır.

• *İspanyol sömürgeciliği (1521-1898).* Adalar 1521'de oraya gelen, takımadalara San Lázaro adını veren ve Cebu karşısındaki Mactan adasında yerlilerle çarpışırken 27 nisan günü ölen Macellan tarafından keşfedildi. 1543'te burayı ziyaret eden Villalobos ise, Cebu ve Mactan'a (geleceğin İspanya kralı Felipe II olan veliahtın adından türeme olarak) Samar ve Leyte Filipinas adını verdi. 1565'te Meksika'dan gelen Legazpi de bu adı bütün takımada için geçerli saydı, Cebu'ya yerleşerek ispanyol egemenliğini pekiştirdi ve Visayalar ile Luzon adasını fethe girişti. 1571'de Legazpı sömürgenin başkenti olan Manila'yı ele geçirdi. Burada İspanyollar'a yalnızca güneydeki müslümanlar, Morolar XIX. yy.'a kadar karşı koyacaktı. Legazpi'nin 1572' de ölümünden sonra yerine geçenler, Augustinus tarikatına bağlı keşişlerin yardımıyla ülkenin sömürgeleştirilmesine, hıristiyanlaştırılmasına ve ispanyollaştırılmasına devam ettiler. Bu iş bir hayli rahatça gerçekleşti. Çünkü müslümanlık orada yeniydi ve Filipinler'in kendine özgü bir devlet yapısı yoktu. Buna rağmen Filipinliler büyük oranda ispanyollaşma durumuna düşmediler.

Mexico'daki kral naibinin kuramsal gözetimi altında iktidarı bir vali yürütmekte

ve kendisine audiencia ya da yüce divan yardımcı olmaktaydı; ülke, eyaletlere, eyaletler de pueblolara bölünmüştü, bir çeşit ilçe olan pueblo, bir *gobernadorcillo* tarafından yönetiliyordu. Gobernadorcillo, eski *datular*'ın ya da şeflerin aileleri arasından barangay şeflerini seçen bir yerliydi. Fatihlere ve din adamlarına gelir sağlamak için kral, onlara encomienda denilen araziler veriyordu; bu topraklardan topladıkları vergi onların oluyordu. Bu haraç ve çalışma zorunluluğu 1884'e kadar sürecekti. Köylüler zorla küçük topluluklar halinde bir araya getiriliyordu. Suiistimaller ve keyfi cezalar arttıkça artıyordu. Pek zengin olmadığı için ekonomik açıdan ihmal edilen sömürge, XIX. yy. başına kadar kâr sağlamadı. Acapulco'ya doğru kalyonlarla yapılan ticaret, 1813'e dek sürdü. Devletin tekelinde bulunan bu etkinlik, Çin ve Japonya'dan gelme değerli eşyalar karşılığında Meksika'dan para gelmesini sağlıyordu. XVIII. yy.'da bu ticaret hızlandı; 1831'de Manila vergiden bağışık serbest liman oldu ve uluslararası ticarete açıldı.

İspanyol din adamları ve özellikle de keşişler burada büyük rol oynamışlardır. Augustinusçular'dan sonra fransiskenler (1577), daha sonra cizvitler (1581), onların ardından dominikenler (1587), onların ardından da gene aziz Augustinus tarikatına bağlı keşişler (1605) Filipinler'e gelmişti. Manila bir başpiskoposluk merkezi oldu (1595). İlk cizvit okulu San José 1599'da, ilk dominiken üniversitesi Santo Tomás da 1611'de kuruldu. Takımadaların büyük bir kesiminde sivil yönetimi bu tarikat mensupları ellerinde tutmaktaydılar. Keşişler, büyük birer toprak sahibi de olmuştu. Kötü davranışları birçok ayaklanmaya yol açtı. 1768'de vali José Raón, boşalan ruhani çevrelerin bağımsız bırakılmasına karar verdi. Bunların çoğu filipinli papazların eline geçti. Filipin milliyetçiliğinin patlama nedenlerinden biri de bu çevrelerin İspanyollar'a geri verilmesi olacaktır (1859).

Daha baştan beri İspanyollar, yeni sömürgelerine yönelik çeşitli tehditlere karşı savaşmak zorunda kalmışlardır. İlk olarak 1566'da Portekizliler Cebu önlerinde boy gösterdiler. 1570'te Pereira kenti denizden kuşattı ve ele geçirmek istedi. 1574'te Li Mahong kumandasındaki bir çin donanması Manila'ya saldırdı, ama başarı kazanamadı. Portekizliler'i sindirmiş olan Hollandalılar da Manila'yı ele geçirmek için bir dizi girişimde bulundular (1600, 1609, 1616, 1647). XVII. yy.'da Japonya, kendi içine kapanmadan önce, tüm ülke üzerinde metbuluk hakkı iddia etti. Yedi Yıl savaşı sırasında Manila'yı işgal eden (1762-63) İngilizler, Paris antlaşması'nın imzalanışından sonra kenti bıraktılar. Onlara karşı oluşan direniş hareketini yöneten Simón de Anda valiliğe atandı.

1581'den beri sadece surlar dışındaki Parian mahallesinde yaşayan Çinliler, hem Çin ile hem de aracı olarak Filipinliler ile yapılan ticarette önemli bir rol oynamaktaydılar. Ve bu durum onları İspanyollar'ın gözünde hem vazgeçilmez hem de güvenilmez kılıyordu. Nitekim Çinliler birçok kere ayaklanmışlardı. 1762'de İspanyollar bunların 6 000'ini kılıçtan geçirdiler. İspanyollar birçok başka ayaklanmayı da bastırmak zorunda kaldı: Manila yakınındaki Raca Lakandula (1574), Luzon'daki Magalat, Samar'daki Sumuroy, Bohol'daki Dagohoy, Luzon'un K.'inde İlocos'taki Diego Silang ayaklanmaları bunların belli başlılarıdır. Ne var ki müslüman Morolar'a karşı verilen mücadele daha şiddetli olmuştur: onlar askerlere karşı olduğu kadar misyonerlere karşı da direnmiştir ve ancak Sulu sultanı bir anlaşma imzalayarak (1851) İspanya'nın metbuluğunu kabul edince durulmuşlardır. Müslümanların çoğunlukta olduğu Güney ile hıristiyanların egemen olduğu Kuzey arasındaki düşmanlık gene de dinmeyecektir.

• *Milliyetçi devrimden amerikan işgaline.* İspanyol yönetiminin birliği, ulusal bir duygunun uyanmasına katkıda bulundu. José Rizal (1861-1896) gibi İspanya'da yetişmiş seçkinler kadar, görev almaları engellenen yerli din adamları da bu duyguyu dile getirmekteydi. Cavite'de bir ayaklanma hazırladıkları gerekçesiyle Burgos, Gómez ve Zamora adlı üç papazın idam edilmesi şiddetli bir ayaklanmaya yol açtı. Sociedad Hispano-Filipina gibi örgütler, Solidaridad gibi gazeteler kuruldu. Kitaplarında sömürgeciliğin kötülüklerini açıklayıp lanetleyen Rizal, Liga filipina'yı örgütledi (1892), sürgün edildi, hapse atıldı ve sonunda ulusal ayaklanmanın başlamasından hemen sonra Manila'da kurşuna dizildi (1896). Rizal'in bir dostu, Andrés Bonifacio (1863-1897), 1892'de Katipunan adlı milliyetçi gizli örgütü kurmuştu. Ağustos 1986 devrimi'nin patlak vermesine işte bu örgütün meydana çıkarılması yol açacaktır. Direniş hareketinin iki belli başlı önderi olan halkın tuttuğu Bonifacio ile seçkinler grubu İlustrados'un temsilcisi Emilio Aguinaldo arasındaki rekabet Bonifacio'nun tutuklanması ve 1897 mayısında kurşuna dizilmesiyle noktalanacaktı. Aguinaldo, Biac-na-Bato'da cumhurbaşkanı ilan edildi (temmuz 1897). Gerilla savaşı genel bir karaktere bürünmüştü. Aralık ayında vali Primo de Rivera, Biac-na-Bato'da Aguinaldo ile bir ateşkes imzaladı. Ama çatışmalar çok geçmeden yeniden başlayacaktı. Aguinaldo, sığınmış bulunduğu Hongkong'da Amerikalılar ile anlaşarak Washington'un 1898 nisanında İspanya'ya savaş açmasını sağladı. Amiral Dewey, ispanyol donanmasını 1 mayıs günü Manila önlerinde batırdı. Amerikalılar, Manila'yı milliyetçilerin yardımıyla ele geçirdiler (ağustos); ama daha önce (12 haziran) Malolos'ta cumhuriyet ilan etmiş olan milliyetçilerin kente girmesini yasakladılar. 10 aralıkta imzalanan ve takımadaları ABD'ye veren Paris antlaşması'nı yeni ve kanlı bir genel ayaklanma izledi. 1901 martında ele geçirilen Aguinaldo, Amerikalılar'a bağlılık yemini verdi. Ama bu, direnişin 1902 sonuna dek sürmesini engellemeyecekti.

• *Amerikan dönemi ve İkinci Dünya savaşı.* ABD, bir sivil hükümet kurdu. Resmi dil kabul edilen ingilizcede eğitim geliştirildi. Din adamlarının elindeki toprakların bir bölümü halka satılmak üzere satın alındı. *Philippine Act* (1902), temsili bir sistemin kurulmasını öngörüyordu. Meclis seçimleri 1907'de paralı oyla yapıldı. Ama yürütme erki gene de amerikalı valinin ellerindeydi. Filipinliler'in Amerikan Kongresi'nde iki delege bulundurma hakkı vardı. 1907 seçimlerini Sergio Osmeña ve Manuel Quezón yönetimindeki milliyetçiler kazandı. 1916'da, Jones yasası diye de anılan *Philippine Autonomy Act*, bağımsızlık hakkı kabul edilen ülkeye ABD'dekinden esinlenerek alınmış iki meclisli bir sistem getirecekti. Takımadalarda modern bir ulaşım sağlandı, ekilen toprakların yüzölçümü dört kat arttı. Ne var ki tarımsal ve toplumsal yapılar gene de pek az değişikliğe uğramış halini koruyordu. Kırsal alandaki hoşnutsuzluk, 1935'te bastırılan sakdalist harekette ve hemen yasaklanan bir komünist partisinin kurulmasında (1931) dile gelmekteydi. Yönetimin filipinleştirilmesi bu arada hızlanıyordu. 1934'te Tydings-McDuffie yasası, ülkenin amerikan tipi bir anayasayla ve on yıllık bir geçiş süresinden sonra bağımsızlığa kavuşmasının temelini atıyordu. Manila, ülkede amerikan deniz üsleri kurulmasını kabul etmek zorunda kalmaktaydı. Yeni anayasa 14 mayıs 1935'te kabul edildi. Kendisine yardımcı olarak Osmeña'yı seçmiş bulunan Quezón, "Filipinler Commonwealth'i"nin cumhurbaşkanlığına seçildi. Yeni başkan kuzey ve merkez adalardaki fazla nüfusun, müslüman güneye göçmesini örgütledi. 1937'de kadınlara oy hakkı verildi ve tagalog, ulusal dilin temeli kabul edildi. Quezón japon tehlikesine karşı savunmayı güçlendirmeye de koyuldu; general Douglas MacArthur ulusal bir ordu kurmakla görevlendirildi.

Filipinler'in 8 aralık 1941 ile 6 mayıs 1942 arasında Japonlar tarafından istilası ve işgali, Quezón'un ABD'ye gitmesine yol açtı. Komünist partisi'nin eski yandaşları olan Huklar'ın geniş çapta işe girişmesiyle direniş hareketi başlayıp gelişti. 1943 ekiminde Japonlar José Laurel başkanlığında cumhuriyet ilan ettiler. 1944 ekiminde Amerikalılar Leyte'ye çıkmış bulunuyorlardı. 1945 şubatında da Manila ele geçirildi. 4 temmuzda ülke tamamıyla kurtarılmıştı. Ama tamamıyla yıkılmış bir haldeydi. Savaş, yarım milyonu aşkın insanın ölümüyle son buluyordu.

• *Bağımsızlık ve Cumhuriyet (1945-1972).* 1945 şubatında sivil bir yönetimin başına getirilen Osmeña, Manuel Roxas'ın adaylığını destekleyen general MacArthur ile çatıştı. Yeni liberal partinin başındaki Roxas, Osmeña'yı yenilgiye uğrattı (23 nisan 1946). 4 temmuz 1946 günü de bağımsızlık resmen ilan edildi; ama Huklar, yoksul köylülerin desteğiyle, birçok eyaleti denetimleri altında tutmaktaydılar. ABD, 1954'e kadar nispi serbest mübadeleyi ve bunun 1973'e kadar yavaş yavaş kaldırılmasını öngören *Philippine Trade Relations Act*'ı ve Amerikalılar'a filipin yurttaşlarıyla eşit haklar tanıyan *Parity Act*'ı dayatıp kabul ettirdiler. Böylece amerikan yardımını sağlayan Manila, ABD'ye 99 yıl süreyle 23 askeri üsse sahip olma hakkını da tanıdı (14 mart 1947). 1948 nisanında Roxas öldü. Yerine başkan yardımcısı Elpidio Quirino geçti ve savunma bakanı Ramón Magsaysay'a Manila kapılarına dayanmış bulunan Huk gerillalarını bastırma görevini verdi. 1950 yılı sonunda Amerikalılar'ın yardımıyla ayaklananlar ezildi. Magsaysay cumhurbaşkanı oldu. Toplumsal reformları Meclis'ten geçirdi ve rüşvetle mücadele etti. Ama ölümü (17 mart 1957) ve Kongre ile varlıklı sınıfların karşı koyması sonucunda reformlar ancak sınırlı bir şekilde uygulanabildi. Uluslararası düzeyde Filipinler ABD'ye sıkı sıkıya bağlıydı. 1954'te yapılan Manila konferansı, OTASE'nin kurulmasıyla sonuçlandı. 1956'da Filipinler'in amerikan üsleri üzerinde hükümranlık hakkı tanındı.

1957'de Carlos García cumhurbaşkanlığına seçildi. Tamamıyla çığrından çıkmış bulunan ekonomik duruma çare olarak liberal Diosdado ulusal ekonomi politikasını savundu. 1961 seçimlerinde Macapagal onun yerini aldı. O da mali, toplumsal ve tarımsal alanlardaki güçlüklerle savaşmak zorunda kalacaktı. Manila'nın Malaysia topraklarına katılmış olan Borneo'daki Kalimantan eyaleti Sabah üzerinde hak iddia etmesi yüzünden Kuala Lumpur'la Filipinler arasında anlaşmazlıklar çıktı.

Macapagal, 1965 seçimlerinde, milliyetçilerin adayı Ferdinand Marcos karşısında yenilgiye uğradı.

• *Başkan Marcos: Demokrasiden sıkıyönetime.* Durum kötüydü: işsizlik artıyor, siyasal şiddet hareketleri yaygınlaşıyordu; ekonomi, rüşvet ve kaçakçılık sonucu batağa saplanmıştı. Marcos'un aldığı ilk kararlar, Güney Vietnam'a 2 000 geri hizmetli asker göndermek ve piyasa ekonomisini yürürlüğe koymak oldu. Bu önlemler, ülke ticaretinin % 40 ile % 30'unu kontrolleri altında tutan Amerikalılar ile Japonlar tarafından pek beğenilecekti. Malezya ile kurulmuş ilişkiler, Sabah sorunu dolayısıyla yeniden gerginleşti (1968). Çok sevilen Marcos, 1969'da yeniden cumhurbaşkanı seçildi. Sanayi ve tarım alanlarında üretimin artmasına rağmen, öğrenciler ve solcular Marcos'un amerikan yanlısı siyasetine karşı çıktılar; "yeşil devrim"den hemen hiç yararlanmamış olan köylülerin sefaleti, Çin'e yaklaşmış ve kendine NPA (New People's Army) adı altında bir askeri kanat edinmiş olan Komünist partisi'nin güçlenmesine yol açtı ve sovyet yanlısı Huklar, şefleri Pedro Taruc'un ölme-

si, yardımcısının da tutuklanması sonucunda etkilerini yitirdiler. 1971'de Marcos' un partisi bölündü ve başkanın yandaşlarınca hazırlandığı sanılan bir suikast, liberal muhalefeti yıprattı. 1972 eylülünde Marcos sıkıyönetim ilan etti ve aralarında liberallerin liderinin de bulunduğu muhalifleri tutukladı.Başkanlık sisteminin yerine parlamenter bir rejim getirildi (17 ocak 1973) ve Marcos, yeniden cumhurbaşkanı seçileceği güne kadar, belirsiz bir geçiş dönemi boyunca hem eski anayasanın sağladığı başkanlık yetkilerini, hem de yenisinin öngördüğü başbakanlık yetkilerini kullanmaya koyuldu; sık sık da referandumlara başvurdu. "Yeni toplum" adına, aralarında toprak reformunun da yer aldığı bir dizi kararname çıkardı. Siyaset düzeyindeki yatışmadan ve komünist ülkelerle kurulan ticaret ilişkilerinin gelişmesinden ülke kârlı çıkacaktı. Marcos Pekin'e (1975) ve Moskova'ya (1976) giderek bu başkentlerle normal siyasal ilişkiler kurmaya girişti. Daha sonra Hanoi'ye de gidecek (1976) ve Japonlar ile normal ilişkiler kuracaktı. ABD ile bir ticaret anlaşması imzalandı ve üslerin statüsü konusunda 1976 yılında başlayan görüşmeler 1979'da sona erdirildi. 21 eylül 1977'de Marcos Danışma Meclisi seçimlerinin 1978 yılı içinde yapılacağını açıkladı. Seçimlerde resmi parti KBL (Kilusan Bagong Lipunan [Yeni bir toplum için Hareket]) kazandı; ama muhalefet, Manila dışında seçimleri boykot etti. Marcos, 17 ocak 1981'de sıkıyönetimi kaldırdıysa da yetkilerini bırakmadı. 16 haziranda yeniden cumhurbaşkanı seçildi ve muhalefet seçimi gene boykot etti. Rejim gün geçtikçe biraz daha tek kişiye bağlı duruma girmekteydi. Birçokları tarafından kocasının ardılı olarak kabul edilen bayan İmelda Marcos, 1975'te Büyük-Manila (Metro-Manila) valiliğine ve "İnsansal kuruluşlar" bakanlığına atandı. Başkanın yandaşları, siyasal hayatta gittikçe daha önemli roller oynamaya başladılar. Ama ekonomik durum iyice kötüleşiyor ve kentlerin orta sınıfıyla köylüler gittikçe biraz daha yoksullaşıyordu. Birçok kişinin durup dururken kaybolduğunu, öldürüldüğünü, keyfi olarak tutuklandığını, işkenceye uğradığını Kilise resmen açıkladı. Bu arada NPA, Visayalar'da (Samar, Negros) ve Mindanao'da giriştiği operasyonları durmadan yaygınlaştırıyordu. Güneyde, Nur Misuari'nin MNLF (Maro Ulusal kurtuluş cephesi) gerillalarının on binlerce kişi olduğu tahmin edilmekteydi. Tüm ülkeye yayılan halk muhalefeti hareketi, 1983 ağustosunda B. Aquino'nun öldürülmesiyle bir kat daha alevlenecek ve hükümet aleyhinde büyük gösterilere yol açacaktı. 1984 seçimlerinin sonuçları, muhalefetin iyice güçlendiğini ve rejimin de bir o kadar zayıfladığını ortaya koyuyordu. Ocak 1986'da yapılan başkanlık seçimlerinde muhalefet, öldürülen önder Benigno' nun eşi Corazon Aquino'yu ortak aday gösterdi. Seçim sırasında iktidarın hile yaptığı, zor kullandığı ileri sürüldü. Muhalefet yeniden oy sayımı istedi. Savunma bakanı ve genelkurmay başkanı Aquino'yu desteklediler. Marcos önce direndi. Ancak ABD'nin de Aquino'yu başkan tanıması karşısında ülkeden kaçtı. Aquino 1987'de yürürlüğe giren yeni anayasa gereğince ülkeyi yönetmeye ve gittikçe büyüyen siyasal ve ekonomik sorunlarla başetmeye çalıştı. Komünist gerilla hareketi ve askeri darbe girişimleri üzerine aralık 1989'da sıkı yönetim ilan edildi. 1991'de Pinatubo yanardağının patlaması ve Telma kasırgası binlerce kişinin ölümüne ve büyük maddi hasara yol açtı. Mayıs 1992'deki cumhurbaşkanlığı seçimini Fidel Ramos kazandı.

EDEBİYAT

• *İspanyolöncesi edebiyat ve etnik edebiyat.* İspanyolöncesi ve çağdaş etnik edebiyat hint ve islam etkileriyle yerel özelliği birleştirir. İspanyollar'ın gelişinden önceki dönemde Kalingalar, İfugaolar ve Manuvular gibi bazı etnik gruplar içerisinde varlığını sürdürdü. Konuşma ya da şarkı biçiminde, yani sözlü olan bu edebiyat birçok türü kapsar (destanlar, mitler, masallar, efsaneler, aşk şarkıları, ninniler, bilmeceler, atasözleri, dualar).

Don Diego Lope de Povedano tarafından eski ispanyolcayla yazılmış (1578) olan ilk halk öyküleri, günlük yaşam etkinliklerini, inanç ve ayinleri, insanların birbirleriyle ve doğaüstü güçlerle ilişkilerini yansıtır.

• *İspanyol sömürgesi döneminde tagalog ve ispanyol edebiyatı.* 1610'da yayımlanan tagalog dilindeki ilk şiiri Tomas Pinpin yazdı. *Corrido*, ya da efsaneleri konu alan dinsel şiir, İspanyollar'ın soktukları bir türdü. José de la Cruz (1746-1829) ve Francisco Baltazar "Balagtas" (1798-1826), tagalog dilinde ilk *corridolar*'ı yazdılar. *Avit*, ya da şövalyelerin kahramanlıklarını konu alan şiirler Francisco Baltazar'ın yapıtlarıyla birlikte ortaya çıktı (*La India Elegante, y el Negrito Amante; Florante At Laura*).

Tiyatroda ise, komedi ya da *moro moro* (başlangıçta müslüman savaşçıların bir dansı), hıristiyanlarla müslümanlar arasındaki çatışmaları işler. Tagalog dilindeki ilk *moro moro*'nun (1637) yazarı Jerónimo de Pérez'dir. 1800'den itibaren, *zarzuela*, ya da melodram niteliğindeki müzikli güldürü, önemli bir yer tutmaya başladı ve siyasal içeriğiyle halk ve yöneticiler arasında bir bağ oluşturdu. En büyük zarzuela yazarı, *Valang Sugat* ve *La Venta de las Filipinas al Japón* gibi oyunlarıyla, Severino Reyes'tir (1861-1942).

Devrim döneminde (1872-1898) kapsamlı bir propaganda edebiyatı gelişti. Bu dönemin en büyük yazarı, özellikle iki romanıyla (*Noli me tangere; El Filibusterismo*) José Rizal'dır (1861-1896). Graciano López Jaena (1856-1896) La Solidaridad dergisini de gene bu dönemde kurmuştur.

• *Amerikan dönemi edebiyatı* (1898 -1946). İşgalden sonra ispanyol ve tagalog dillerinde amerikan karşıtı bir edebiyat doğdu. Şair José Corazón de Jesús (1896-1932) tagalog dilinde *Mga Dahong Ginto* (1920) ve *Maruming Basahan* (1931) adlı yapıtlarını verdi. Dramatik monoloğu edebi bir biçim haline getirdi ve manzum hitabeti, *balagtasan*'ı, halka tanıttı. Hernández Amado (1903-1970) şiirinde, uzlaşmacı edebiyata karşı başkaldırdı *(İsang Dipang Langit)*. Florentino Collantes (1896-1951) yüksek sesle ve ispanyolca okunmak üzere milliyetçi şiirler yazdı. Ma. Fernando Guerrero (1873-1929), *Crisaldias*'ı (1914) kaleme aldı.

Yüzyılın başlarında fransız ve ispanyol etkisinde kısa öyküler, *dagli*'ler doğdu. Amerikan işgalinin ilk on yılından sonra gelişen bu türün temel konuları aşk, kıskançlık ve intikamdı. *Panitikan* hareketi ise fransız, ingiliz ve alman edebiyatından esinlendi.

• *Savaş sonrası çağdaş edebiyat.* Çağdaş romanın en önemli adları N. V. M. Gonzáles (*Children of the Ash Covered Loam*, 1954) ve *Tropical Gothic*'in (1972) yazarı Nick Joaquin'dir (doğm. 1917). *Assault in Dumaguete*'in (1976) yazarı César Aquino (doğm. 1942) ile birlikte, bu üç yazar orta halli filipinlinin toplumsal durumunu ele aldılar. Filipin yaşamını "aktarmak, öğretmek ve betimlemek" amacını taşıyan tagalog dilindeki romanlarıyla (*Banaag at Sikat*, 1906) Lope K. Santos'un (1879-1963) başlattığı geleneği sürdürüyorlardı.

Severino Montano (*Speak My Gentle Children*, 1971) ve Virginia Moreno (*İtim Asu*, 1972) yapıtları en çok sahnelenen oyun yazarlarıdır. *Peregrinasyon* adlı yapıtıyla Virgilio Almario (doğm. 1944), Federico Espino Licsi (doğm. 1939), Larry Francia (doğm. 1929) ve Alfred Yuson (doğm. 1945) bu dönemin en büyük şairleridir.

Siyasal-tarihsel deneme türünde de büyük bir gelişme görülmektedir. Renato Constantino, Francisco Sionil José, Carlos Romulo ve Carmen Guerrero Nakpil bu türün en önemli adlarıdır.

Son olarak, çizgi roman dergileriyle kendini gösteren zengin ve otantik bir halk edebiyatından da söz etmek gerekir.

ARKEOLOJİ

İspanyolöncesi dönemde, büyük ölçüde öntarihi ilgilendiren, hatta XVI. yy.'a kadar uzatılabilecek önemli bir yenitaş kültürü hâkimdir. Takımadanın çeşitli yerlerinde çok sayıda yerleşme belirlenmiştir, ama yalnız Quezón *(Tabon mağaraları)* bölgesinde araştırılan otuz kadar mağaranın bulunduğu Palauan adası özellikle zengin görünmektedir. En eski yerleşim izleri pleyistosen'in sonlarına (-40 000 yıl?) kadar uzanmakla birlikte, ölünün bedenini ya da kemiklerini gömmede kullanılan seramik mezar küpleri, ancak geç yenitaş dönemin, İ.Ö. 1500-1000 yıllarına ait olabilir. Çok değişik türleri ve bezemeleri olan bu küplerden (bazılarının kapakları da vardır), kimileri ilginç oldukları kadar güzeldir de (Manunggul mağarasındaki küp, İ.Ö. 900-700'e doğr.). İ.Ö. 700-500'e doğru başlayan tunç çağı, Endonezya tunç çağı ve Çinhindi yarımadasındaki birçok yerleşmeyle yakınlıklar gösterir: sapı delik baltalar, nefritten, hayvan kabuklarından ve camdan süs eşyaları. Bronzla birlikte demir İ.Ö. 250-200'e doğru ortaya çıktı. Tahta tabutlarsa (bazıları gemi biçimindedir, daha küçüklerse ikinci dereceden kişilerin gömülmesinde kullanılıyordu) maden çağının geç bir döneminde, İ.S. 700-1000'e (?) doğru görüldü. Bu tabutlarla birlikte çoğu kez, Güney Çin kökenli çömlek parçalarına da rastlanıyordu. Bu da XII. yy.'dan sonra Çin ile ticaretin geliştiğini gösteriyordu. Hint dünyasıyla ilişkilerin var olduğunu gösteren işaretler son derece azdır: kimilerince Şrivicaya sanatına mal edilen ve bir Garuda'yı betimleyen, Endonezya işi bir altın levha, ele geçirilen tek eşyadır.

Filipinler savaşı (1942-1945). Takımada, aralık 1941'de japon saldırılarının baş hedefinden biriydi. Japon uçakları 8 aralıktan başlayarak Manila havaalanlarını tahrip ettiler. Aynı ayın 10'unda Luzon'a yapılan ilk çıkarmaları, 22 aralıkta Lingayen körfezine yapılanlar izledi. Amerikan kuvvetlerine komuta eden MacArthur, birliklerini Bataan yarımadasına çekti; 9 nisan 1942'de de Bataan garnizonu teslim olurken Corregidor, 6 mayıs'a kadar dayandı. İki yıl boyunca filipinli çeteler, MacArthur'un hazırladığı amerikan birliklerini beklerken gerilla savaşı yürüttüler. MacArthur 20 ekim 1944'te Leyte'de karaya çıktı. Harabeye dönen Manila, 24 şubatta kurtarıldı. Takımadaya çok sayıda başka çıkarmalar yapılmasına rağmen 50 000' den fazla japon 7 eylül 1945'e kadar savaştı.

FİLİPİNLİ sıf. ve a. Filipin adaları halkından olan.

FİLİPOVİC (Filip), sırp siyaset adamı (Cacak, Sırbistan, 1879 - Rusya 1938). 1912'den başlayarak Sırbistan Sosyal demokrat partisi'nin faal üyesi ve Yugoslav komünist partisi'nin kurucularından biridir. 1919 ve 1920'de parti merkez komitesi sekreterliğine seçildi. 1924'den sonra Moskova'da Komünist balkan federasyonu'nun yöneticilerinden biriydi. Komünist enternasyonal'in yürütme komitesine girdi. Stalinci tasfiyeler sırasında kayboldu.

FİLİPPO I (Aiguebelle 1207-Roussillon 1285), Savoia kontu (1268-1285), Tommaso I'in oğlu. Valencia piskoposu, Lyon başpiskoposu (1246-1267). 1268'de kardeşi Pietro'nun yerine geçti ve on yıl boyunca Rudolf von Habsburg'a karşı savaştı. İktidarı, yeğeni Amedeo V'e bıraktı.

FİLİPPO II (Chambéry 1438 ya da 1443

-Torino 1497), Savoia dükü (1496-97), dük Luigi I'in oğlu. Babasının Fransa hesabına çalışmakla suçlanan mühürdarını öldürttü. Louis XI tarafından Loches'a hapsettirildi (1464). Daha sonra Bourgogne dükünün ordusunda savaştı, sonra Fransa kralı Charles VIII onu yeniden hizmetine aldı.

FİLİPPO Dİ BORBONE (Madrid 1720 - İskenderiye 1765), Parma dükü (1748-1765), İspanya kralı Felipe V ile İsabel Farnesio'nun oğlu. Louis XV'in kızı Luisa İsabel'in kocası (1739). General Maillebois'nın yardımıyla, Parma, Piacenza, Milano düklüklerini ele geçirdi (1745), 1748'de Parma dükü oldu.

FİLİPSİT a. (fr. *phillipsite,* ingiliz mineralog W. *Phillips*'in [1775-1828] adından). Miner. CHRİSTİANİT'in eşanlamlısı.

FİLİPSTAD, İsveç'te (Värmland) kent. Karlstad'ın K.-K.-D.'sunda; 7 700 nüf. Demir yatakları.

FİLİSA a. Zool. RİNGA'nın eşanlamlısı.

FİLİSİK sıf. (fr. *filicique;* lat. *filix,* eğrelti-otu'ndan). *Filisik asit,* ham filisinden özütlenen kristalleşebilir madde. (Eşanl. KRİSTAL FİLİSİN.)

FİLİSİN a. (fr. *filicine;* lat. *filix, -icis;* eğrelti'den). Eczc. **1.** Erkek eğreltinin köksapında ve yapraksaplarında bulunan çeşitli etkin maddelerin karışımı. (Ham filisin oranı en az % 1,5 olmalıdır.) **—2.** *Kristal filisin,* FİLİSİK* ASİT'in eşanlamlısı.

FİLİSPİT ünl. (ing. *full-speed,* tam sürat'ten).Denizc. Makineye verilen tam yol, ileri komutu.

◆ sıf. *Arg.* Çok sarhoş.

FİLİSTATA a. Bir boruyu andıran kalın ve mavimsi renkli ipliklerden yapılmış, çok geniş, düzensiz bir ağı olan, özellikle eski duvar üstlerinde yaygın biçimde rastlanan yerleşik örümcekleri içeren cins. (*Filistata*'ların tropikal ve sıcak bölgeler ile Akdeniz bölgesine yayılmış on beş türü bilinir. Örnek türü *Filistata insidiatrix*'tir; bu tür Arabistan'dan Senegal'e kadar geniş bir bölgede yaşamaktadır. *Filistatidae* familyasının örnek cinsi.)

FİLİSTİLER, hint-avrupa kavmi. Deniz Halkları'nın göçüyle ortaya çıktılar. Bu halkların istila girişiminin başarısızlığı ve İ.Ö. XII. yy.'da Mısır tarafından durdurulması (Ramses III'e ait bir yazıt bu zaferi anar) üzerine Filistiler Kenanlılar'ı kovdukları Şefela kıyı bölgesine yerleştiler. Burada beş site kurdular: Askalon, Gazze, Asdod, Ekron ve Gat. Askeri güçleri, Hakimler zamanında ve krallık döneminin başında Yahudiler için gerçek bir tehlike oluşturuyordu (Şaul'un Gilboa'da 1010'a doğr. bozgunu ve ölümü). Filistiler Davut'a boyun eğdiler. İ.Ö. VIII. yy.'da izleri kayboldu. Filistin'e (Filistiler ülkesi) adlarını verdiler.

FİLİSTİN. İ.Ö. 2000'li yıllarda Arap yarımadasından Kenanlılar, Asya bozkırlarından da bazı göçebe kavimler Filistin'e göçtüler. Bölgeye ayrıca Girit ve Ege adalarından başka uluslar da yerleşti. Sami soyundan Amurrular ve Kaldeliler yönetimindeki Filistin, İ.Ö. 1800'den başlayarak Hititler ile Mısırlılar arasında bir çekişme alanı oldu. Kadeş savaşı'ndan (İ.Ö. 1286) sonra kesin olarak Mısır egemenliğine girdi. Bu dönemde Musa'nın önderliğinde Filistin'e yerleşen İsrailoğulları, bu toprakların Tanrı tarafından kendilerine vaat edildiğini (Arz-ı mev'ut) öne sürerek İsrail krallığı'nı kurdular. Önceleri komutan-yargıçlar tarafından yönetilen krallığın 12 kabilesi daha sonra birleşerek Şaul'u kral seçti. Birleşik İbrani krallığı, Davut ve Süleyman'dan sonra kuzeyde İsrail, güneyde Yahuda krallığı olarak ikiye ayrıldı (İ.Ö. 931). Asur egemenliğine giren Filistin'den İsrailoğulları'nın 10 kabilesi sürüldü (İ.Ö. 720). Babil istilasına uğrayan Yahuda krallığı halkının büyük bölümü köle olarak Babil kentine götürüldü (İ.Ö. 587). Pers egemenliği döneminde (İ.Ö. 583 -333) bunların bir bölümü yeniden Filistin'e döndü. Büyük İskender tarafından ele geçirilen bölge, onun ölümü üzerine (İ.Ö. 323) önce mısırlı Ptolemaios'ların, İ.Ö. 200'den başlayarak da Selefkiler'in yönetimi altına girdi. Bu arada hellen kültürünün etkisinde kalan bölgede İ.Ö. 64'te başlayan Roma egemenliği İ.S. 395'e kadar sürdü. Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesi sonucu Filistin, Bizans'ın payına düştü. İslamlığın ortaya çıkışından sonra halife Ebubekir'in Amrübnülas komutasında gönderdiği ordu Bizans kuvvetlerini peş peşe yenerek Gazze (634), Ecnedin (636) ve Kudüs (637) kentlerini aldı. Böylece Filistin'de islam ve arap etkisi hızla yayılmaya başladı. Emevi ve abbasi dönemlerini yaşayan bölge, daha sonra sırasıyla Fatımiler ve Selçuklular'ın egemenliğine girdi. Haçlı seferleri sırasında kurulan hıristiyan krallığı (1099), Eyyubiler tarafından yıkılınca (1187), Filistin'de yeniden islam etkisi egemen oldu. Memluklar'a bağlanan bölge (1281), Yavuz Sultan Selim'in Mercidabık zaferinden (1516) sonra kesin olarak osmanlı topraklarına katıldı. 400 yıllık türk egemenliği döneminde Filistin'i Gazze, Nablus ve Kudüs adı altında üç sancağa ayıran osmanlı yönetimi, daha sonra bu sancakları eyalete dönüştürdü. XVIII. yy.'dan başlayarak Filistin'de yaşayan çeşitli halklar, kutsal yerler nedeniyle anlaşmazlığa düşüp aralarında savaşıma girişince, ermeni ve rum patrikleri uyarıldı (1757), dirlik ve düzen yeniden sağlandı. Bölgeyi ele geçirmeye yönelik Napoléon saldırısı (1799) Akkâ'da Cezzar Ahmet Paşa tarafından püskürtüldükten sonra burası 1840'a kadar Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın denetiminde kaldı. Bu arada, 1850'li yıllardan başlayarak Gazze, Kudüs ve Nablus'ta Araplar'ın osmanlı yönetimine karşı çıkardığı ayaklanmalar on yılı aşkın bir sürede güçlükle bastırıldı. Rusya'dan göçen Yahudiler'in Filistin'de kurduğu dernek, 2 000 dönümlük toprak satın alarak burada bir tarım okulu kurdu ve yurt isteğini gündeme getirdi. Theodor Herzl'in *A jewish state* adlı kitabı (1896) Yahudiler'in Filistin'de devlet kurma eğilimine güç kattı. Bu amaçla İsviçre'nin Basel kentinde ilk siyonist kongre toplandı (1897). Babıâli ile ilişki kuran Herzl, Yahudiler'in Filistin'e yerleşmesi için çaba harcadı. İkinci meşrutiyet'ten sonra Yahudiler'in Filistin'e yerleşmelerine izin verildi. 1914'te çıkarılan azınlıklarla ilgili yasaya dayanarak serbestçe toprak satın almaya başladılar. Birinci Dünya savaşı'nda uzun süreli çarpışmalardan sonra türk ordusunun filistin cephesini çökerten ingiliz generali Allenby, Kudüs'e girdiğinde (10 aralık 1917), yahudi birliklerini de yanında getirdi. Allenby, Şam'a (30 eylül 1918), Fransızlar Beyrut'a (7 ekim 1918) girdi. Halep de düşünce (26 ekim 1918), Osmanlı devleti ateşkes antlaşması imzalamak zorunda kaldı (29 ekim 1918). Savaşı kazanan devletlerin düzenlediği San Remo toplantısında Filistin, İngiltere'nin yönetimine bırakıldı (1920). Aynı yıl İngilizler, koyu bir siyonist olan Herbert Samuel'i vali yardımcılığına atadılar. İngiltere Filistin'deki egemenliğinin sürekli olacağını ilan etti (1921). İngiltere'nin bu kararı Milletler cemiyeti tarafından da onaylanınca (24 temmuz 1922), Türkiye'den ayrılan Filistin resmen ingiliz koruması altına girdi (29 eylül 1923).

• *Manda yönetiminde Filistin.* Birinci Dünya savaşı sırasında Filistin, gelecekte uluslararası statüye kavuşturulmasını isteyen ve bunun temellerini atan (1916 mayısındaki Sykes-Picot antlaşmaları) Fransa ile Büyük Britanya'nın göz diktiği bir ülkeydi. Bu sırada Büyük Britanya düşmanı durumundaki Türkler'e karşı arap milliyetçiliğinden yararlanma çabasındaydı ve Mısır'daki yüksek komiseri Henry McMahon aracılığıyla, Mekke'deki kutsal yerlerin koruyucusu olan hicazlı şerif Hüseyin bin Ali ile ilişki kurdu. Müzakereler sonunda Büyük Britanya, Türkler'e karşı bir arap ayaklanmasının gerçekleştirilmesi koşuluyla, batıda Kızıldeniz ve Akdeniz'le sınırlanan ve Yakındoğu kıyılarının belli bölümüne ilişkin bazı özel haklara sahip bir bağımsız arap devletinin kurulmasını desteklemeyi taahhüt etti. Büyük Britanya 2 kasım 1917'de yeni bir taahhüde girerek siyonist akımın temsilcileriyle "Yahudi halkı için Filistin'de bir ulusal yurt" kurulması konusunda anlaşmaya vardı (Balfour bildirisi).

Paris'te toplanan Barış konferansı, Ocak 1919'da, Suriye'nin, Lübnan'ın, Filistin'in, Irak'ın, arap eyaletlerinden her birinin manda sistemine göre yönetilen birimler haline sokulmasını kararlaştırdı. 1920 nisanında toplanan San Remo konferansı, Filistin üzerindeki mandayı Büyük Britanya'ya verdi. Milletler cemiyeti konseyi de, 24 temmuz 1922'de, karar metninde Balfour bildirisi'nin de yer aldığı (madde 2) Filistin'in manda haline girişini onayladı. Öte yandan, 25. maddede öngörülmüş düzenlemeler, manda altındaki Filistin'in yüzölçümünün dörtte üçünü meydana getiren Ürdün'ün doğu kesimini (Maverai Ürdün) Balfour bildirisi'nin geçerli kıldığı uygulama alanı dışında bıraktı. Milletler cemiyeti konseyi, 1922 eylülünde, ulusal yahudi yurduna ilişkin maddelerin hepsinden Maverai Ürdün'ü çıkarmayı kesinlikle karara bağladı. Sonunda, 15 mayıs 1923'te şerif Hüseyin bin Ali'nin oğullarından Abdullah'ın yönetiminde Maverai Ürdün emirliğinin "bağımsızlığı" ilan edildi.

1880 ile 1918 arasında Filistin'de yaşayan Yahudiler'in sayısı, siyonist hareketin çabalarıyla, 24 000'den 65 000'e, yani nüfusun yaklaşık % 10'una yükseldi.

Balfour bildirisi ve Filistin'in manda rejimine girişi, Araplar'ın tepkisine yol açtı, nisan 1920 ve mayıs 1921'de Yahudiler'e karşı şiddet gösterileri düzenlendi. Siyonist hareket, 1921'de, bir savunma örgütü olan Hagana'yı kurdu. Bu kaynaşmalar karşısında ingiliz hükümeti, amacının, "Filistin'i bir ulusal yahudi yurdu haline getirmek" değil, "Filistin'de bir ulusal yahudi yurdu yaratmak" olduğunu belirtti; ayrıca Araplar'la birlikte Yahudiler'in de yer alacağı bir Yasama konseyi kurulmasını önerdi ve Filistin'in ekonomik gücünün, yahudi göçünü düzenlemede bir ölçüt olacağını açıkladı (3 haziran 1922'de yayımlanan *Beyaz kitap*). Ama sözkonusu Konsey, topluluklardan birinin ya da ötekinin önerilerden birine ya da öbürüne yönelttikleri itirazlardan dolayı hiç kurulamadı. Buna karşılık Yahudiler ile Araplar, kendi temsili topluluk kurumlarını oluşturdular. Siyonist hareketin önayak olmasıyla, 1920'de İstadrut adlı sendika kuruldu. Manda yönetimi nezdinde bir danışma organı olan Yahudi ajansı oluşturuldu (başında bir yüksek komiser bulunuyordu). Ulusal Filistin hareketi ise, Arap yürütme komitesi (aralık 1920'de Hayfa'da toplanan 3. Filistin kongresi'nden kaynaklanıyordu) ile 1921-22'de kurulan ve müftü Emin el-Hüseyni tarafından yönetilen Filistin Müslüman konseyi çevresinde örgütlendi. Çok geçmeden Filistin Ulusal hareketi iki akıma bölündü: bunların birincisi, Büyük Britanya'ya ve siyonistlere ödün vermek istemiyor ve Emin el-Hüseyni tarafından yönetiliyordu; ikincisiyse, Ragıp el-Naşaşibi ve ailesinin önderliğindeydi ve İngilizler'le ılımlı ilişkiler kurmuş olduğu gibi Maverai Ürdün emiri Abdullah ile de sıkı ilişkiler içine girmişti.

Yahudiler'in Ağlama duvarı önünde ibadet edebilmelerine ilişkin tartışmalar sonunda 1929'da yeni ayaklanmalar patlak verdi. Bu ayaklanmalar, özellikle Hebron ve Safad'da birçok kişinin ölümüne yol açtı. Londra tarafından belirlenen anket komisyonları, ulusal yahudi yurdu'nun gelişmesini engellemeyi salık verdi (1930 Shaw ve Simpson raporları). Passfield'in *Beyaz kitap*'ında Londra, yahudi göçüne ve siyonist hareketin toprak satın alması-

na yeni kısıtlamalar getirdiğini açıkladı. Bu belgenin şiddetli protestolarla karşılanması, ingiliz hükümetinin uygulamaya geçmesini önledi (başbakan Ramsay McDonald'ın Hayyim Weizmann'a mektubu).

1933'ten sonra nazilerden kaçan yahudi göçmenlerin akını Araplar'ın tepkisini büsbütün şiddetlendirdi. Üç yıl içinde 135 000 yahudi Filistin'e gelmişti. 1935'te 1 300 000'lik toplam nüfusun 355 000'i yahudiydi. Araplar nisandan ekime kadar süren (1936) bir genel grev yaptılar. Bu grev, Arap yürütme komitesi'nin yerine geçen ve başlıca siyasal partilerin yöneticilerinden oluşan (Emin ve Cemal el-Hüseyni'nin liderliğindeki Filistin Ulusal arap partisi ve Ragıp el-Naşaşibi'nin kurduğu Ulusal savunma partisi) Arap yüksek komitesi tarafından düzenlendi. Filistin terorizmi gittikçe şiddetlendi ve ancak 1937'de yatıştı. Filistin Ulusal hareketi bu tarihte zayıf düşmüştü; saflarındaki birçok insan hayatını kaybetmişti (binlerce ölü); liderleri sürgün edilmiş (Emin el-Hüseyni) ya da tutuklanmıştı ve Yüksek arap komitesi lağvedilmişti.

Filistin "Büyük Başkaldırı'sı", Filistin'in, Maverai Ürdün'e bağlı bir arap devletiyle ingiliz mandasında kalan bir yahudi devleti arasında, özellikle de Kudüs ve Beytüllahim'i kapsayan bir bölge arasında ayrılmasını önerecek olan Peel komisyonu'nun kurulmasına yol açtı (temmuz 1937). Ama İkinci Dünya savaşı arifesinde arap devletleriyle anlaşmak zorunluğunun ortaya çıkması, ingiliz hükümetini Peel planı'nı bir yana bırakmaya sürükleyecekti (Woodhead komisyonu raporu, 1938). Londra konferansı'nın (1938) başarısızlığından sonra ingiliz hükümeti, 1939 mayısında yeni bir *Beyaz kitap* yayımladı. Filistin'deki Yahudiler'in sayısı o sırada 430 000'i bulmuştu. *Beyaz kitap*'ta üç temel önlem öngörülmekteydi: 1. yahudi göçü, beş yıl boyunca, 15 000 kişiyle sınırlandırılacaktı; 2. Filistin topraklarının büyük bir bölümünde toprak satın almak kısıtlanmış ve hatta yasaklanmıştı; 3. on yıl içinde bağımsız bir Filistin devleti kurulacaktı. *Beyaz kitap* Filistin'e gizli göçler düzenleyen siyonist hareketin muhalefetiyle karşılaştı. Bazı örgütler (İrgun, Stern grubu) İngilizler'e karşı terör hareketlerine giriştiler.

İkinci Dünya savaşı sonunda manda yönetimi, Biltmore programının kabulünden (1942) sonra bir yahudi devletinin hemen kurulmasını isteyen siyonist hareketin ve manda rejiminin yerine bağımsız bir Filistin devletinin geçmesini isteyen Araplar'ın baskısıyla karşılaştı. 1945 kasımında bir ingiliz-amerikan ortak komitesinin kurulacağı duyuruldu ve bu komite Filistin'e 100 000 yahudinin hemen kabul edilmesini önerdi (bu öneri Truman tarafından da desteklendi). Arap birliği'nin önayak olmasıyla da, başında Cemal el-Hüseyni'nin bulunduğu ve Emin el-Hüseyni'nin etkili olduğu bir Yüksek arap komitesi oluşturuldu. Merkezi Kahire'de olan örgüt, yarı askeri gruplar oluşturdu. Önerdikleri planlardan niçbiri sonuç vermeyen İngilizler, Filistin sorununun çözümünü Birleşmiş milletler'e bırakacaklardı (şubat 1947). Genel kurul, Birleşmiş milletler'de Filistin için özel bir komisyon kurdu (UNSCOP). Bu komisyonun üyelerinin çoğunluğu, Filistin'in arap ve yahudi olmak üzere iki devlete ayrılmasını (bunlar ekonomik bakımdan yine de birbirlerine bağlı olacaktı) ve Kudüs'ün uluslararası statüye sokulmasını önerdi. Bu bölünme planı 29 kasım 1947'de Birleşmiş milletler genel kurulu'nca kabul edildi. Ama aynı planın arap devletleri tarafından kabul edilmemesi ve 1948 başlarında siyonistlerle Araplar arasında çıkan çatışmalar, İsrail devletinin kuruluşunun ilanının (14 mayıs 1948) hemen ardından ilk israil-arap savaşının patlamasına yol açtı. Savaş sona erince, Birleşmiş milletler planınca öngörülen arap devletinin arazisi İsrail ve Ürdün tarafından ilhak edilmiş bulunmaktaydı; Mısır da Gazze şeridini, ilhak etmeksizin işgal altına almıştı.

Filistin Ulusal hareketi üyelerinin ağustos 1982'de Beyrut'u boşaltmaları

P. Perrin-Gamma

EDEBİYAT

Lübnanlı ve Suriyeliler'le birlikte filistinli aydınlar da, daha XIX. yy.'ın başında arap edebiyatının gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Halit el-Halidi (1863-1941), İlyas el-Eyyubi (1874-1927), Abdullah Müslih (1878-1947), Selim el-Yakubi (1880-1946), Süleyman el-Faruki (1882-1958), Refik et-Temimi (1889-1956), Selim Kubin (1870-1951), Yusuf el-İsa (1870-1948), Halil Tavta (1887-1955), İbrahim Tukan (1905-1941), Abdürrahim Mahmut (1913-1948) ve Fuat Şatara (öl. 1942), sürgünden önceki dönemin en önemli temsilcileri durumundaydılar.

İsrail'in kuruluşunun ilanına tepkiler de ortaya dökülmekte gecikmeyecekti. Öncülüğü halk şiiri üstlendi. Trajik konum, yalnızlık ve bastırılmış boğuntu temalarını işlemiş olan Fedve Tukan ve Kerim el-Kermi (Ebu Selma) kuşağına, kararlı bir biçimde bağımlı şiire yönelen yeni bir edebiyat cevap veriyordu.

Filistin mücadele edebiyatının yeni temsilcileri çoğu zaman hapishaneden yetişmedirler: örneğin Mahmut Derviş (doğm. 1941), el-Kasım (doğm. 1939), Zeyyat (doğm. 1929), Nasir (1925-1973) vb.

İsrail'de yaşayan filistinli yazarların ürünleri, 1967 savaşı'nın hemen ertesinde arap dünyasında tanınmaya başladı. İlkin Filistin Radyosu (1964'te Şam'da kurulmuştu) tarafından yayımlanan kitapçıklar, özellikle Beyrut'ta ve Şam'da hızla yeniden basıldı.

Yeni kuşağın kadın şairleri arasında Denanir'i, Kulsum Urabi'yi (doğm. 1936) ve Necva Kavar'ı anmak gerekir. Emil Tuma, Selim Cubran, Muin Hatum, İhsan Abbas (doğm. 1920), Mahmut Desuki, Muhammet el-Kaysi (*Sara'nın çiçekleri için vazo*, 1979) ve Cemal Kavar (*Gecenin dar yollarında aylar*, 1979) gibi başlıca oyun, roman ve deneme yazarları öbür arap ülkelerinde yaşamaktadırlar.

Hareketin başını çekenlerin yanı sıra, Hanna Ebu Hanna (*Yaranın çağrısı*, 1970), Muhammet el-Menesira (*Celile'nin üzümleri*, 1970), Michel Haddad, Muammer ez-Zubi, Hazin Abbud (doğm. 1924), İsam el-Abbasi ve Habib el-Kahveci gibi şairler de yitik yurdu, mültecilerin içinde yaşadığı acı koşulları ve adalet, özgürlük ve aşk tutkularını dile getirme çabasındadırlar.

Mahmut Derviş, baskı ve aşağılama sorunlarına eğilirken bütün zamanların en büyük sürgününü kendinde canlandırır. "Kendi ülkesinde toprak olmak" la yetinmeye hazır duran Fedve Tukan'ın fısıltısına, Semih el-Kasım'ın gizemli bir heyecanla ürperen şiiri cevap verir.

Filistin Demokratik kurtuluş cephesi → FİLİSTİN ULUSAL HAREKETİ.

FİLİSTİN GÜNEŞKUŞU a. Zool. Ortadoğu'da yaşayan gezici kuş. (Ormanlarda, fundalıklarda ve bahçelerde dolaşır. Böceklerle ve balözüyle beslenir. Bil. a. *Cinnyris osea;* nektaremengiller familyası.)

Filistin insanı, Yakındoğu'da Filistin bölgesindeki yataklarda ortaya çıkartılan, Orta Yontmataş döneminden kalma insan fosilleri. Sitlere göre iki halk grubuna ayrılır: Neandertal insanlar ve modern tipte insanlar.

Filistin Kurtuluş örgütü (FKÖ) → FİLİSTİN ULUSAL HAREKETİ.

Filistin Ulusal hareketi, bağımsız bir Filistin devleti kurmak için mücadele eden arap hareketlerinin tümü. İlk israil-arap çatışmasından (1948-49) ve Batı Şeria'nın Abdullah'ın haşimi krallığı sınırları içine alınmasından sonra Filistin Ulusal hareketi zayıfladı. Emin el-Hüseyni'nin (→ FİLİSTİN) taraftarları baş eğmek zorunda kaldılar. Kahire'ye çekilmiş olan Emin el-Hüseyni'nin girişimiyle eylül 1948'de Gazze'de kurulmuş olan tüm Filistin için arap hükümeti hiçbir etkinlik gösteremedi. 1950 yıllarında Filistin milliyetçiliğinin bir başka zayıflama nedeni de panislamcılık ve özellikle panarapçılık gibi birleştirici ideolojilerin etkili oluşudur. Ama 1958-59'dan sonra Filistin sorununu "canlandırmak" için özellikle Mısır ve Irak'ta birçok girişimde bulunuldu. 1960'ta, Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC) tarafından düzenlenen seçimler Filistinliler'in temsili bir organa, yani Filistin Ulusal birliği'ne kavuşmalarını sağladı. Kahire Arap konferansı (ocak 1964), "Filistin halkını, ayrı bir kimlik içinde örgütleme" kararı aldı. Filistin Kurtuluş örgütü (FKÖ) Kudüs'te kuruldu (28 mayıs-2 haziran 1964). Bu örgüt, düzenli bir orduyu, yani Filistin Kurtuluş ordusu'nu (FKO) kurmaya karar verdi. Başında Ahmet Şukayri'nin bulunduğu FKÖ, Ürdün'ün iki kıyısının tartışma konusu olamayacağını öngören bir karar kabul etti. Arap devletlerin sıkı denetimi altında bulunan Şukayri'nin FKÖ'sü Araplar'ın haziran 1967'de yenilmeleri üzerine çöktü. Bundan sonra, mültecilerin "kamplar kuşağı" nın yetişkin yaşa ulaştığını açıkça gösteren yeni akımlar ortaya çıktı. En önemli örgüt, 1950 yıllarının sonlarına doğru gizli olarak kurulan El-Fetih'ti (Filistin Ulusal kurtuluş hareketi). Bu örgütün liderleri (Y. Arafat, S. Halef, K.I. Vezir, F. el-Kaddumi), maddi yardımlarını kabul etmekle birlikte arap devletlerinden bağımsız hareket etmek istiyorlardı. İdeolojik açıdan yansız olan bir yurtsever milliyetçiliği benimseyen El-Fetih, İsrail'e karşı silahlı mücadeleye yöneldi (hareketin askeri kanadı, ilk eylemini 1 ocak 1965'te gerçekleştirdi). Arap ulusçu hareketi'ne (1951-52'de kurulan AUH) bağlı öteki filistinli gruplar da 1966'dan sonra, İsrail'e karşı gerilla etkinliklerine giriştiler. Ortaya çıkan çeşitli gruplar ve bölünmeler, G. Habeş'in yönettiği Filistin Halk cephesi'ni (FHC) [kasım 1967], A. Cibril yönetimindeki FHC'yi (kasım 1968) ve N. Havatmi'nin lideri olduğu Filistin Halk ve demokratik kurtuluş cephesi'ni (1973'te FHVDKC haline gelecek olan FDKC) ortaya çıkardı (şubat 1969). El-Fetih'ten farklı olarak bu gruplar belli ideolojileri benimsediler ve aşırı solda yer alarak bazı arap ülkeleriyle (Irak, Suriye, Güney Yemen) ilişkiler kurdular. Bazı başka örgütler de doğrudan doğruya arap devletlerinden kaynaklandılar (1967 sonbaharında Şam'da kurulan Sa'ika ya da nisan 1969'da Bağdat'ın kurduğu Arap kurtuluş cephesi gibi).

1968 haziran ayı ortasında El-Fetih ve öteki komando grupları, FKÖ'nün "parlamento"su demek olan Filistin Ulusal konseyi'ne girdiler. Y. Arafat, örgütün Yü-

rütme kurulu başkanlığına getirildi. FKÖ'nün bildirisi (temmuz 1968) gözden geçirildi ve İsrail'in ortadan kaldırılması, manda dönemi sınırları içindeki Filistin'in topyekün kurtarılması ve silahlı mücadelenin geliştirilmesi üzerinde önemle duruldu. Şubat 1969'da El-Fetih, hıristiyanlara, yahudilere ve müslümanlara eşit hakların verileceği "laik ve demokratik" bir Filistin devleti kurulmasını önerdi. Ayrıca FKÖ, İsrail'e komşu ülkeleri, ulusal kurtuluş mücadelesinde "geri üs" olarak kullanmaya yöneldi. Bu durum, bazı devletlerin, kendi sınırları içinde Filistinliler'in bulunmasından tedirginlik duymasına yol açtı. Bu devletler, Filistin örgütlerinin kendi iç işlerine karışmasından ve Filistin komandolarına karşı İsrailliler'in misilleme yapmasından korkuyorlardı. Suriye'de, Fedayinler'in etkinlikleri, 1969 mayıs ayından sonra yakından denetlendi. Ürdün*'de, her ikisi de aynı halk adına konuşma iddiasında olan haşimi kralı ile FKÖ arasındaki rekabet, 1970-71 çatışmalarına, terörün tırmanmasına (Kara eylül örgütü'nün doğması) ve Filistin örgütlerinin bu ülkeden çıkarılmasına yol açtı. Çıkarılanların Lübnan*'a gelmesi ise, özellikle 1973'ten sonra yeni sorunlar doğurdu.

Dördüncü İsrail-Arap savaşı'ndan (ekim 1973) sonra İsrail ordusunun Batı Şeria ve Gazze'den belli bir süre sonra çekilmesi olanağı doğunca, FKÖ bu topraklar üzerinde bir Filistin devleti kurulacağını ileri sürmek zorunda kaldı. İsrail'in varlığını kabul etmeyi gerektiren bu olasılığı Filistin Ulusal hareketi'nin de benimsemek zorunda kalması, şiddetli tartışmalara yol açtı. Aralık 1973'te, FHVDKC Şeria'nın batı kıyısında bir "küçük-Filistin" devletinin kurulmasını reddetti. Bu formül, El-Fetih, Sa'ika ve FHVDKC'nin desteklemesiyle FUK'nın XII. toplantısında (haziran 1974'ün "On nokta programı") zımnen kabul edilmişti. On nokta programının, "FKÖ'nün stratejik hedefinin, Filistin'de demokratik bir devlet kurmak" olduğunu belirtmesine rağmen, FHVDKC, FKÖ'nün yürütme komitesinden çekildi ve öteki gruplarla birlikte, Yaser Arafat'ın politikasını eleştiren Red cephesi'ni kurdu (temmuz 1974). Bu bölünme, aralık 1977'de son buldu.

Cezayir'deki Arap konferansı'nda (kasım 1973), FKÖ, Filistin halkının tek yasal temsilcisi olarak kabul edildi. Ama Ürdün, bu karara katılmadı. 1974'te, Filistinliler'in kendi kendilerini yönetme hakkı ve FKÖ'nün temsilcilik niteliği, İslam devletleri konferansı (şubat), Afrika Birliği örgütü (haziran), UNESCO (ekim), Rabat'ta arap devletleri liderleri toplantısı (28 ekim) ve Birleşmiş milletler genel kurulu (22 kasım) tarafından belirtildi. Birleşmiş milletler, filistinli göçmenlerin "geri dönmek ve tazminat almak hakkı" olduğunu da açıkladı ve FKÖ'yü görüşmelere gözlemci olarak katılmak üzere davet etti. FKÖ, 1975'te, tarafsızlar hareketinin üyesi oldu ve eylül 1976'da, bir üye devletin bütün haklarıyla Arap birliği'nde yerini aldı. Ayrıca, yüz kadar devlet tarafından tanındı ve gerçek bir devletin hukuksal statüsüne yakın bir statü edindi. Buna karşılık FKÖ, itibarını düşüren bazı terör hareketlerini (uçak kaçırmak, rehine almak, vb.) bir yana bıraktı.

Bu siyasal başarının yanı sıra FKÖ'nün, İsrail'in 1967'den beri işgal altında tuttuğu topraklar üzerindeki etkisi genişledi. Batı Şeria'da sürekli bir kaynaşma başladı. 1976'dan sonra, her yıl "toprak günü"nün kutlanmasının gösterdiği gibi, İsrail'de bile bir ulusal bilinç uyanışı görüldü.

Lübnan'daki "iki yıl savaşı"ndan sonra, mart 1977'de Kahire'de yapılan FKÖ toplantısı, Y. Arafat'ın "ılımlı" stratejisinde ikinci bir aşamayı belirtiyordu. FKÖ, Filistin'in tüm toprakları üzerinde "laik ve demokratik bir devlet" kurmaktan artık söz etmeyen "on beş nokta programı"nı kabul etti. Böylece, İsrail gerçeği, dolaylı olarak kabul edilmiş oluyordu. FKÖ, haşimi kralı ile de ilişkiler kurdu (mart 1977'de Kahire'de Arafat-Hüseyin görüşmesi).

Sedat'ın Kudüs'e gidişi (kasım 1977) ve bunun sonucunda Kahire ile Tel-Aviv arasında barış yapılması (eylül 1978'de Camp David anlaşması, mart 1979'da Mısır-İsrail antlaşması) FKÖ'nün çeşitli baskılar altında kalmasına yol açtı: Red cephesi örgütlerinin (temmuz-ağustos 1978 ve mayıs-ağustos 1979 çatışmaları), bazı devletlerin (Libya ve Suriye), aralık 1977'de kurulan Dayanma cephesi'nin ve özellikle, Menahem Begin'in iktidara gelmesiyle işgal altındaki topraklarda daha sert davranışlarda bulunmak, yeni topraklar ele geçirmek (ağustos 1980'de Kudüs, aralık 1981'de Golan) ve Filistin örgütlerinin askeri gücünü kırmak (mart 1978'de Güney Lübnan'ın işgali, 1982'de Lübnan savaşı) gibi siyasetler izleyen İsrail'in baskıları. (→ İSRAİL ve LÜBNAN.)

Fas'ta toplanan Arap zirve konferansı (eylül 1982) Batı Şeria ve Gazze'de bağımsız bir Filistin devleti kurulmasını ileri süren ve "filistin halkının tek ve yasal temsilcisi" FKÖ'nün temsil niteliğini yeniden belirten sekiz maddelik bir "barış planı" kabul etti. Beyrut'taki Filistinliler'in çekilmesi (ağustos 1982) ve Y. Arafat ile Suriye arasındaki gerginlik, mayıs 1983'ten başlayarak FKÖ ve El-Fetih içinde önemli bölünmelere yol açtı. Suriyeliler'in desteklediği ve Arafat'tan ayrılmış olan Filistinliler ona ve Trablusşam'a sığınmış olan taraftarlarına karşı büyük bir saldırıya geçtiler ve bunları, kenti terk etmek zorunda bıraktılar.

Arafat'ın Kahire'ye giderek Mısır cumhurbaşkanı Mübarek'le görüşmesi (aralık 1983) kendisine karşı olan Filistinliler'in tepkisini çekti. Filistin'in kurtuluşu halk cephesi önderi Habaş, Arafat'ın FKÖ başkanlığından alınmasını istedi. Amman'da toplanan Filistin Ulusal konseyi'nin 17. toplantısına (kasım 1984) Arafat'a karşı olan Demokratik ittifak (Filistin'in kurtuluşu halk cephesi, Filistin'in kurtuluşu demokratik cephesi, Filistin Kurtuluş cephesi), Ulusal ittifak (Arafat'a karşı olan el-fetihçiler, Filistin Halk savaşı cephesi ve el-Sa'ika) katılmadılar. Örgütler arasındaki ayrılık sürdü. Şubat 1985'te Ürdün kralı Hüseyin ve Arafat barış girişimlerini sürdürmek üzere anlaştılar. Arafat'a karşı olan Filistinliler bu yakınlaşmaya da karşı çıktılar (nisan 1985). İsrail'in ekim 1985'te Arafat'ın Tunus'taki karargâhına karşı düzenlediği hava saldırısı arap ülkelerinde tepkiyle karşılandı. Bu olaydan bir hafta sonra Filistin Kurtuluş cephesi'ne bağlı dört gerilla italyan yolcu gemisi Achille Lauro'yu kaçırdılar. Arafat ve FKÖ olayı kınadı. Mısır'da yetkililere teslim olan ve serbest bırakılarak Tunus'a gönderilen Filistinliler'in bindiği uçak ABD avcı uçakları tarafından Akdeniz üzerinde yolundan çevrildi ve Sicilya'daki ABD üssü Sigonella'ya inişe zorlandı. Gerillalar İtalyan yetkililere teslim edildi ve yargılandılar. Arafat, kasım 1985'te Kahire'de başkan Mübarek ile görüştü ve yayımladığı "Kahire bildirisi"yle, FKÖ'nün bundan böyle İsrail'in işgal ettiği topraklar dışındaki topraklarda operasyon düzenlemeyeceğini, terörün her türlüsüne karşı olduklarını açıkladı. Bu bildiri de militan Filistinliler tarafından tepkiyle karşılandı.

Lübnan'a dönen Filistinliler orada yeni bir düşmanla daha savaşmak zorunda kaldılar. Batı Beyrut'u denetimi altına almak isteyen şii Emel örgütü Sabra, Şatilla ve Burç el Baraçne kamplarına saldırdı (20 mayıs-22 haziran 1985). Bu saldırılar ertesi yıl haziranda yenilendi. Üçüncü kuşatma kasım 1986'da başladı, şubat 1987 ortasına kadar sürdü. Direnen Filistinliler'e yiyecek ve ilaç yardımı ulaştırılamadığı için açlık ve hastalık kamplarda yaygınlaştı. "Kamplar savaşı" Filistinli gerillaların G. Lübnan'da Magduseh'ten çekilmesi ve Emel örgütünün Dürziler'le çatışmaya girmesi üzerine sona erdi. Bu sırada İsrail uçakları da G. Lübnan'daki Filistin kamplarını bombaladılar.

Ürdün-Filistin yakınlaşması şubat 1986'da sona erdi. Ürdün'deki FKÖ büroları kapatıldı. Filistin Ulusal konseyi'nin 18. dönem toplantısı Cezayir'de düzenlendi (1987). Birleşmiş Milletler'in 242 sayılı kararı kabul edildi (İsrail'in zımnen tanınması) ve bağımsız bir Filistin devleti kuruldu; Arafat devlet başkanı seçildi. 1988'de İsrail işgali altındaki topraklarda (Batı Şeria ve Gazze şeridi) Filistinliler'in silahsız ayaklanması başladı (intifada).

Filistin Ulusal kurtuluş cephesi → FİLİSTİN ULUSAL HAREKETİ.

FİLİSTİNLİ a. ve sıf. Filistin halkından olan.

FİLİTOSA, Korsika'da (Sollacaro komünü, Sartène arrondissement'ı) yer. "Menhir heykeller"iyle ve geç bronz çağından (İ.Ö. 1200-700) kalma evleriyle tanınan tarihöncesi merkezi. Sit ziyarete açıktır.

FİLİZ a. (ar. *filizz*). Yerbil. CEVHER'in eşanlamlısı.

FİLİZ a. **1.** Yeni sürmüş körpe ve küçük dal ya da yaprak; sürgün. **—2.** İnş. Betonarmede beton dökümü sırasında sonradan yapılacak eklemeler için dışta bırakılan demir uçları. **—3.** *Filiz gibi*, ince, uzun, güzel vücutlu kimse için kullanılır.

—Bağc. *Filiz almak* ya da *kırmak*, asmanın üzerindeki yararsız filizlerin koparılması. (Asma sürgünlerinde çiçekler [salkım taslakları] görünmeye başladığı zaman çiçeksiz filizler kırılır. İlkbaharda don tehlikesi yoksa bu filizler erkenden alınmalıdır. Böylece asma onlara kuvvet harcamamış olur. Filiz alma gecikirse sürgünler kartlaşacağından kırma yüzünden asma yaralanır, gereksiz yere özsu kaybeder. Filiz alma sırasında asmanın dibindeki yaşlı odun kısmından çıkan filizler de kırılır.)

Filiz Ali

FİLİZ ALİ, türk müzik eleştirmeni (İstanbul 1937). Sabahattin Ali'nin kızı. Ankara Devlet konservatuvarı'nın (ADK) piyano bölümünü bitirdikten (1958) sonra ABD'ye gitti, New England Konservatuvarı'nda master yaptı, New York'ta piyano pedagojisi, çağdaş müzik akımları, lied ve opera repertuvarı konularında çalıştı. 1962'de yurda dönünce ADK'da piyano öğretmenliğine atandı. Amerikalı Greta Gilmartin ile bir piyano ikilisi oluşturarak 1966'ya değin konserler verdiler. 1962-65 arasında Ankara Radyosu'nda çeşitli müzik programları hazırladı. 1965-72 arasında İstanbul Şehir operası'nda korepetitörlük yaptı. 1972'de İstanbul Devlet konservatuvarı'nda piyano öğretmenliğine getirildi. Çeşitli dergi ve gazetelerde eleştiri yazıları yayımladı. Yazılarından bir bölümünü *Müzik ve müziğimizin sorunları* (1987) adı altında kitaplaştırdı. 1989-1992 arasında Cemal Reşit Rey konser salonu sanat yönetmenliği yaptı.

FİLİZ NURULLAH, asıl adı **Ali Nurullah Hasan,** türk güreşçi (Karaali, Şumnu, 1870-İstanbul 1912 ?). 150 kg ağırlığında 2,02 m boyunda olduğundan "filiz" lakabıyla anıldı. Bir süre Türkiye'de başarılı güreşler çıkardıktan sonra Paris'e giderek *Altın kemer turnuvası*'na katıldı. Bu turnuvada fransız François Lefarine, isveçli Welfort, hollandalı Vandenberg, fransız Dumont ve Fournier'yi yenerek şampiyon oldu (1900). Fransa'dan ABD'ye, oradan da İngiltere'ye geçti. Londra'da üç hafta içinde yaptığı 34 karşılaşmanın hepsini tuşla kazandı (1-21 aralık 1902). 41 yaşındayken ünlü macar güreşçi Çaya'yı da yendikten (1911) sonra güreşi bıraktı.

E. Lessing-Magnum

Filitosa
ortadaki anıtı çevreleyen üç menhir heykelden biri İ.Ö. 1200-700

FİLİZİ sıf. Asma filizi renginde olan; açık yeşil: *Filizi bir ipekli. Filizi yeşil.*

◆ a. Filizi renk.

FİLİZKIRAN a. Zeytin ağacı dallarının kabukları altında yaşayan ve bütün zeytinliklere önemli zararlar veren Akdeniz bölgesi ağaçkurdu. (Bil. a. *Phloeotribus scarabaeoides*; kabukböceğigiller familyası.) [Eşanl. ZEYTİN YAZICIBÖCEĞİ.]

FİLİZKIRAN a. Takvimlere göre genellikle 16 mayıs ya da 17 mayısta meydana gelen sayılı fırtına. (İstatistiksel araştırmalara göre gerçekleşme olasılığı % 7'dir.)

FİLİZLEMEK g. f. *Yörs.* Bir bitkinin ya da bağın gereksiz filizlerini kırmak.

FİLİZLENME a. Tohumların ve bitkilerdeki tomurcukların gelişip uç vermesi.

FİLİZLENMEK gçz. f. **1.** Bitki, tohum vb. sözkonusuysa, filiz sürmek; filiz vererek yeşermek: *Ektiğimiz tohumlar filizlendi. Ağaçlar filizlendi.* **—2.** Gelişmeye başlamak, ortaya çıkmak: *İçimde filizlenen duygular.*

FİLİZLİ sıf. Filizi olan: *Filizli dalların bir bölümünü ayıklamak.*

FİLİZZAT çoğl. a. (ar. *filizz*'in çoğl. *filizzât*). *Esk.* **1.** Ham madenler, külçeler. **—2.** *Filizzat-ı seb'a*, yedi ham maden (altın, gümüş, cıva, bakır, demir, kalay, kurşun filizleri).

FİLKÖPEKBALIĞIGİLLER a. Soğuk sularda yaşayan, mikrofaj beslenen, ağzında çok küçük dişler bulunan, solungaç yayları çok sık ve çok uzun solungaç dikenleriyle (bir filtre oluşturur) donanan iri köpekbalıkları familyası. (Familyanın karasularımızda yaşayan tek türü büyük* camgöz'dür. Bil. a. *Cetorhinidae.*)

FİLKULAĞI a. Tropikal bölgelerde bataklıklarda yetişen, tüysü uzun yapraklı eğrelti. (Polypodiaceae familyasından olan bu cinsin 200 kadar türü vardır. Bil. a. *acrostichum.*)

FİLLA (Emil), çek ressam, heykelci ve kuramcı (Chropyně, Moravya, 1882 - Prag 1953). Kendi üslubunun temelini oluşturan kübizmin, Bohemya'da başlıca öncülerinden ve yayıcılarından biridir.

FİLLAT a. (fr. *phyllade;* yun. *phyllas,* yaprak yatağı'ndan). Petrogr. Mikalı bir şisti belirten terim.

FİLLER a. (ing. sözc.; *to fill*, doldurmak' tan). Bağlayıcı olarak kullanılan çok ince taneli mineral malzeme. (Çoğunlukla "filler" sözcüğü, yol işlerinde, asfalt betonların bileşimine giren ince öğeleri [< 80 μm] belirtmek için kullanılır.) [Eşanl. TAŞUNU.]

FİLLER a. Forintin 1/100'ü değerinde macar parası.

FİLLERLEME a. Bayınd. Asfalt ya da katranın akışkanlığını, filler ekleyerek artırma işlemi.

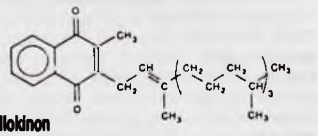
FİLLIS (James), ingiliz binicilik öğretmeni (Londra 1834 - Paris 1913). Fransa'da, Almanya'da ve Rusya'da dersler verdi. Baucher sayesinde tanındı ve at eğitimi ve binicilik üzerine yazdığı yapıtlarla onun görüşlerini geliştirdi.

FİLLİT a. (fr. *phyllite*). Yerbil. Fillosilikat türünden, ince bir biçimde yapraklanmış sıkı kil.

FİLLMORE (Millard), amerikalı devlet adamı (Locke, Cayuga County, New York eyaleti, 1800 - Buffalo 1874). Bir çiftçi ailesinin çocuğuydu, avukatlık (1823), New York eyaleti attorney generalliği ve 1829'da yasama meclisi üyeliği yaptıktan sonra, 1833'te, Kongre'ye girdi. Kongre'deki faaliyetlerinin başlangıcından itibaren köleliğe karşı tavır aldı. 1848'de ABD başkan yardımcılığına getirildi. Taylor'un ölümü üzerine, 1850'de başkan seçildiyse de 1852'de yeniden seçilemedi.

FİLLOFOR a. (fr. *phyllophore*). Birinci Zaman'da yaşamış eğreltilerde, yaprakları taşıyan ve özgün bir bakışım biçimi olan dal: eksen üzerinde kesişen iki dikey düzlem. (Bu bakışım canlılar âleminde istisnadır ve hayvanlar âleminde yalnız kaburgalımedüzlerde görülür.)

FİLLOKİNON a. (fr. *phylloquinone*). Org. kim. Formülü $C_{31}H_{46}O_2$ olan naftokinon; kanama durdurucu K1 vitamini.

fillokinon

FİLLONİT a. (fr. *phyllonite*). Petrogr. Şistli bir görünümü olan milonit türü.

FİLLOSİLİKAT a. (fr. *phyllosilicate*). Killer ve mikalar gibi, yaprak halinde dizilmiş dört yüzlü parçacıklardan oluşan silikat türü.

FİLM a. (ing. *film*, zar, ince katman). **1.** Fotoğraf ya da sinema çekimleri için duyarlı bir katmanla kaplanmış, plastik maddeden, bükülgen yaprak; bu maddeden yapılmış makara, şarjör, şerit. (Bk. *ansikl.* böl. Foto. ve Sine., Sine.) **—2.** Sinema yapıtı: *Bir film gerçekleştirmek, kurgulamak, çevirmek. Bir filmin özgün kopyası. Sinemada bir film görmek.* **—3.** Belli bir konuda ya da genel anlamda sinema yapıtı; sinema: *Reklam filmi. Film tarihi. Fantastik film festivali.* **—4.** Camlara içerinin görünmesini engellemek amacıyla yapıştırılan bir tür ince yaprak. **—5.** *Arg.* İlginç bulunan olay, görünüm vb.: *Alt kattakilerin kavgası ne filmdi ama.* **—6.** *Film çekmek*, bir sinema kamerasıyla görüntüleri saptamak; bedenin bir bölümünün röntgenini almak. || *Film çevirmek*, sözkonusu bir film ekibi ise, filmin görüntüsünü kaydetmek; bir oyuncu ise, filmde rol almak; iki ya daha çok kimse ise, gizli saklı işlere girişmek: *Burada film çevirecekler. Ünlü yıldız çevirdiği son filminde yalnız bir kadını canlandırdı. Kafa kafaya verip yine ne filmler çeviriyorsunuz?* || *Film gibi*, olguların, olayların zamandizinsel bir sıra ve bir sinema yapıtında olduğu gibi art arda getirilmesiyle: *Hayatım bir film gibi gözlerimin önünden geçti.* || *Bir sahneyi, bir olayı, bir kimseyi, bir şeyi filme almak*, onları film üzerine kaydetmek.

—Çağ. sant. *Sanatçı filmi*, bir plastik sanatçısı, ressam, heykelci tarafından gerçekleştirilen sinema yapıtı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Fiz. ZAR'ın eşanlamlısı.

—Foto. *Film şasisi*, plaka filmin yerleştirildiği paralel iki yuvası olan ve bütünü çekim şasisine giren metal levha.

—Matbaac. Plastik bir tabandan ve ışıldu-yarlı bir emülsiyondan oluşan bütün; fotogravür tekniğiyle işlenir ve fotomekanik yöntemlerde, baskı kalıplarının hazırlanması için negatif ya da pozitif olarak kullanılır.

—Metalogr. *Yoğuşturulmuş film*, perdahlı metal bir yüzey üzerine yoğuşmayla çökeltilen ince kimyasal ürün katmanı. (0, 1 μ m'den ince filmler, farklı yansımalarla bir alaşımın mikrografik yapısını, yüzeyinde kimyasal bir etki yapmadan belirlemeyi sağlar.)

—Polim. Kalınlığı uzlaşmalı olarak 0,2 mm'den daha ince plastik maddeden düz katman. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Radyol. *Röntgen filmi*, iyonlaştırıcı ışınların oluşturduğu görüntüyü üzerinde toplayan duyarlı yüzey. (Röntgen filmleri jelatinli bir levha ile onun yüzeyine sürülen gümüş tuzlarından oluşur. Yüzeyi, normal ışıktan farklı olan X ışınlarından etkilenir. Filmin developmanı, fotoğraf filminde olduğu gibi bir izhar ve bir tespit banyosu ile yapılır. X ışınlarının geçtiği cisim ne kadar donuksa görüntü o kadar beyaz ne kadar saydamsa görüntü o kadar siyah görünür.) [FİLİM de denir.]

—Sine. *Film ek yeri*, filmin iki bölümünün birleştiği yer. (Film ek yerleri birbirine değecek bölümlerin raspalanmasından sonra özel bir tutkalla, sıcak lehimle ya da yapışkan saydam bir bantla birleştirilir. Kaymayı önlemek için film ek yerlerinde deliklerin ve resimlerin birbirinden eşit uzaklıkta olmasına dikkat edilmelidir.) || *Film genişliği*, bir filmin, milimetre cinsinden belirtilen eni. (Film genişliği, yalnızca geometrik özelliklerine göre [genişlik, delik aralığı] ele alınan çeşitli film türlerini ayırt etmeye yarar.)[Bk. *ansikl.* böl.]—Perde üstündeki görüntüde boyutların oranı. (Bu film genişliği şu oranla belirlenir: örn. 1,65 × 1, genellikle kısaca, 1,65; görüntünün genişliğinin, yüksekliğinden, 1,65 kez büyük olduğu anlamına gelir.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Haber filmi*, bir haftalık dünya olaylarını gazeteci bakışıyla sunan kısa film. (Sinema kadar eski olan haber filmleri, günlük TV haberleri karşısında önemini yitirmiştir.)

—Sine. ve Foto. *Film deliği*, fotoğraf ya da sinema filmlerinin kenarlarına (9,5 mm'lik filmlerde filmin ortasına) açılan yuvarlak köşeli delik. (Çok düzgün aralıklarla açılan film delikleri, görüntülerin eşit uzaklıkta olmasını sağlar: sinemada, 35 mm'lik filmler, her bir görüntü için dört delik, 16 mm'lik filmler ve amatör sinema filmleri ise, her bir görüntü için bir delik ilerler.)

—ANSİKL. Çağ. sant. *Sanatçı filmi.* Sinema tekniği daha iki savaş arasındaki dönemden başlayarak gerçek hareketlere ve sürelere başvurarak plastik araştırmaları derinleştirme ve yenileme olanağı verdi. (Dadacı akımda Hans Richter ve Viking Eggeling, gerçeküstücü akımda Man Ray ayrıca F. Léger, Moholy-Nagy, vb.)

Çağdaş sanatta özellikle 60'lı yıllardan sonra film, yeni bir anlatım aracı olarak kendini gösterdi. Filmsel görüntü üzerine düşünceler Warhol ve Michael Snow'un gerçek zamanlı filmlerinde ve görüntünün ve etkilerinin işlendiği (lettriste Maurice Lemaître'in, M. Raysse, P. Bury'nin filmleri, Peter Foldès'in çizgi filmleri vb.) yapıtlarda ortaya çıktı. Bununla birlikte film, özgün bir yapıt olarak, özellikle anlatımsal figürasyonda (Monory) sanatçının resim araştırmalarından ayrı düşünülemez; kinetik (Agam, Munari) ve görsel (Dominique Belloir, Stephen Beck) araştırmalar ya da belgelere dayalı çalışmalar (Boltanski, Le Gac) film olarak gerçekleştirilebilir. Happening*, eylem*, gövdesel* sanat, ya da land* art'la uğraşan birçok sanatçı için film, doğası gereği gelip geçici olan bir yapıtın izini koruma olanağı verir; hatta yapıtın bütünleyici bir parçasıdır, ama hiçbir zaman yapıtın kendisi değildir (Ben, Acconci, Oppenheim, G. Pane, Otto Muehl, Arnulf Rainer, B. Nauman, vb.). Film, özellikle videoyla* birlikte, en geniş anla-

galerie de France

çağdaş sanatta film
Benni Efrat'ın *Out and About*'u (1979-80). Tahta bir iskele üstündeki kovaya boya boşaltan sanatçıyı gösteren 16 mm'lik bir film projeksiyonu; uzaktan kumandalı asansör

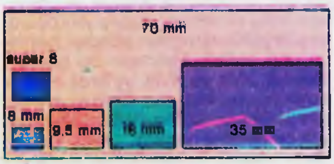
mıyla, oluşmakta olan bir yapıta müdahale eden bir öğe, çevre (Nam June Paik, Dan Graham) ya da müdahale (özellikle toplumbilimsel* sanat) olma yolundadır.

—Foto ve Sine. Filmler, çeşitli uzunlukta tomarlar ya da fotoğraf boyutlarında kesilmiş yapraklar halinde satılır. Sinemada, 7,50 m-300 m'lik şeritler kullanılır. Bunlar, genellikle 70, 35, 16 ve 8 mm eninde kesilmiş ve kenarlarına boydan boya delikler açılmış şeritlerdir.

—Polim. Plastik maddeden yapılan film, yaprak ve levhaların kalınlık sınırları tümüyle uzlaşmalıdır. Kalınlığın üst sınırı filmler için genellikle 0,2 mm, yapraklar için 2 mm olarak kabul edilir. Levhalarda ise bu kalınlık 30 mm'ye dek çıkabilir.

Filmler iki yöntemle elde edilir:

1. *Fışkırtma*'da, düz bir kalıp ve çıkışta soğutma merdaneleri kullanılır. Bir ya da iki ayrı yönde çekilerek filmlerin mekanik özellikleri önemli ölçüde artırılır. Kalıp birçok fışkırtıcıyla beslendiğinde, çokkatlı filmler elde edilir.

sinema çekimlerinde kullanılan film genişlikleri

2. *Fışkırtma-şişirme* kalıplamayla film yapımı. Bu yöntemle ağzı açık kılıf biçiminde, bir ya da iki yönlü filmler elde edilir. Aynı yöntemle çokkatlı filmlerin yapımı da sağlanabilir. Fışkırtma-şişirme kalıplamayla elde edilen filmler, yalnız fışkırtmayla elde edilenlerden genellikle daha düşük niteliktedir; ancak bu teknikle, 10-11 m genişlikte filmler üretilirken fışkırtmayla 2,5 m'nin üstüne çıkılamaz.

—Sine. • *Film.* Sinema filmleri temel olarak saydam bir dayanaktan oluşur; bu dayanak resimlerin birbirinden eşit uzaklıkta olmasını sağlayacak biçimde, bir ya da iki sıra halinde delinmiştir ve ışığa duyarlı bir emülsiyonla kaplanmıştır. Uzun süre profesyonel filmlerin dayanağı çok çabuk tutuşan ve üstelik kimyasal bakımdan kararsız selüloz nitrattan yapıldı; bu da yapıtların saklanmasında sorun yaratıyordu. 1954'ten beri bütün dünyada yalnızca *güvenlik dayanağı (safety film)* bulunan filmlerin kullanılmasına izin verilmektedir; bunlar, yanmaz olmasa da çok daha zor tutuşan dayanaklardır; genellikle selüloz asetattan, kimi zaman da bir poliesterden yapılırlar. Amatörler için üretilen filmlerin de güvenlik dayanağı üstüne hazırlanması önerilmektedir.

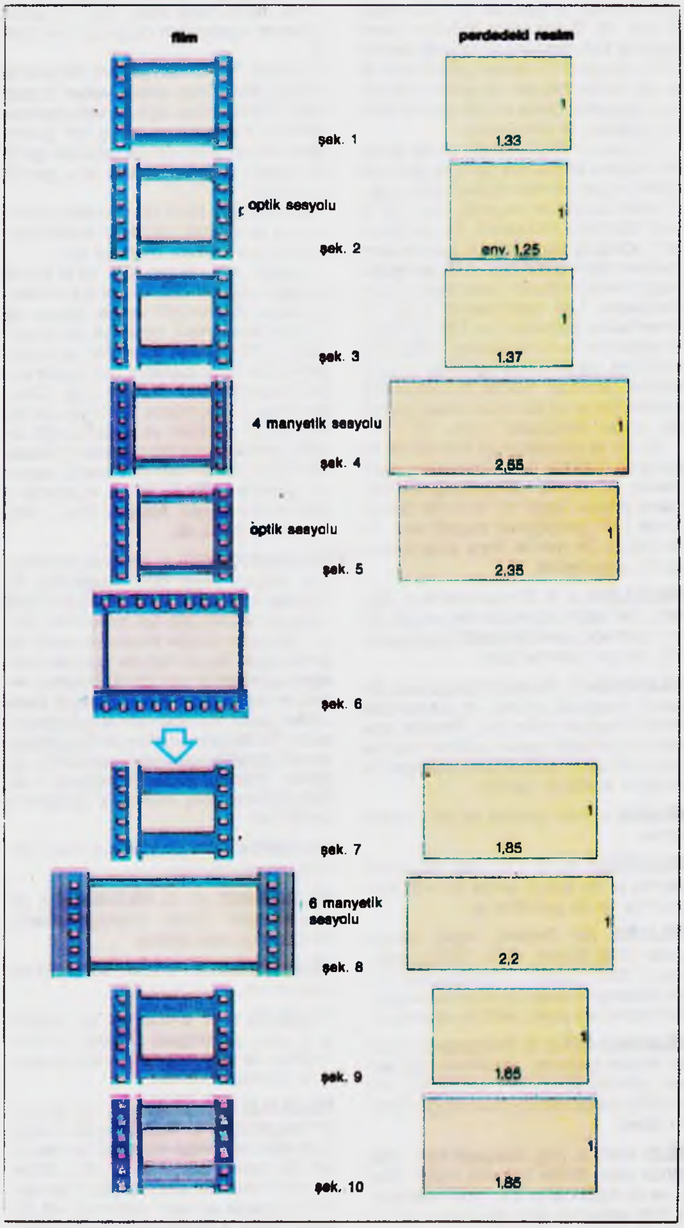
• *Film genişliği.* Geometrik özelliklere göre birbirinden ayrılan 7 film genişliği vardır: *8 mm* (Kodak, 1932), delik sayısı iki katına çıkarılmış ve ikiye bölünmüş 16 mm'den başka bir şey değildir; *Super 8* (Kodak, 1964), 8 mm ile aynı genişliktedir, ancak delikleri daha aralıklıdır; *9,5 mm* (Pathé, 1922), delikleri merkezdedir; *16 mm* (Kodak, 1923), gereksinime göre bir ya da iki sıra halinde delinmiştir; *35 mm* (Eastman ve Edison, 1889), başlangıçtan beri profesyonel sinemada kullanılan standart film genişliğidir ve genişliği 35 mm'den az olan filmlere *dar filmler* denir; *65 mm* ve *70 mm* (Todd-A.O. adıyla 1955'te piyasaya sürüldü), bunların delikleri çakışabilir, 65 mm, çekim negatiflerinde, 70 mm de gösterim kopyalarında kullanılır. (5 mm'lik fark, manyetik sesyollarına kayıt yapmaya yarar.)

İlk üç genişlik hemen hemen yalnızca amatörler için üretilir, 8 mm ve 9,5 mm yok olmaya yüz tutmuştur. Amatörler için piyasaya sürülen 16 mm, bugün profesyoneller tarafından kullanılmaktadır ve televizyon sayesinde şaşırtıcı bir gelişme göstermiştir. (35 mm'den çok daha kullanışlı ve ucuz olan bu film, televizyonun gereksinimleri için yeterli incelikte görüntüler sağlamaktadır.) Ayrıca, ticari olmayan filmlerin çekiminde, gösteriminde ve 35 mm'nin ticari olmayan gösterimlerinde (liselerin, kışlaların, vb. sinema dernekleri) 16 mm'lik film kullanılır. (Bunun tersine kimi ticari filmler, 16 mm'lik özgün kopyanın 35 mm'ye büyütülmesiyle elde edilir.)

35 mm'de iki sıra delik vardır, adımlar 4,75 mm'dir ve film her resimde 4 delik ilerler; böylece normal bir hızla saniyede 24 resim verildiğinde geçiş hızı yaklaşık 45 cm/sn'dir.

• *Resimde film genişliği. Sessiz.* Sinemanın iki büyük "mucit"i, Lumière ve Edison aynı genişlikte filmler, yani 35 mm kullanıyorlardı, ancak filmlerinin delikleri birbirinden farklıydı. 1909'da yapılan bir standartlaştırmayla Edison'un filmi benimsendi; bu film bugünkü 35 mm'nin hemen hemen aynısıydı ve üstüne 1,33 genişliğinde bir resim kaydediliyordu (şek. 1).

Sesli. 20'li yılların sonunda sesyolunun icat edilerek filmin yanına eklenmesi sonucu resim kareye yakın bir biçim aldı (şek. 2). Birkaç yıl sonra, resmin yüksekliği azaltıldı ve 1,37 genişliği benimsendi (sessiz filmin genişliğine çok yakın), bu boyut yirmi yıl boyunca sinemanın evrensel film genişliği olarak kaldı (şek. 3).

kullanılan film türüne göre perdedeki resmin çeşitli genişlikleri

Geniş perde. 1952'de televizyonun rekabeti karşısında Hollywood geniş perde tekniğini kullanmaya başladı; önce Sinerama*, ardından da, perdedeki resmin genişliğinin anamorfoz* ile iki kat artırıldığı Sinemaskop* (1953) geldi. Perdede gerekli netliği elde etmek için kaydedilmiş resim olabildiğince büyütülüyor, bu da özellikle kare deliklerden yararlanarak gerçekleştiriliyordu. Perdeye 2,55 genişliğinde bir resim yansıyordu (şek. 4). 2,35'lik geniş perde karşısında Sinemaskop çok çabuk silindi, çünkü bu yeni teknik geleneksel delikleri ve geleneksel optik sesyolunu kullandığından kopyalar birbirine daha kolay uyuyordu.

Vistavision (Paramount, 1954). 35 mm'lik filmin yatay doğrultuda geçmesine dayanıyordu; resim çok büyüktü ve 1,85 genişliğindeydi (şek. 6); gösterim için, geleneksel düşey doğrultuda geçen kopyalara aktarılıyordu (şek. 7). Bu yöntemden vazgeçilince Vistavision kameralar hafif bir anamorfozla kullanılmaya başlandı; gösterilecek resimler ya geniş perde (Technirama) ya da 70 mm (Super Technirama) olarak basılıyordu.

70 mm. Alışılmış, düşey geçiş tekniği-

ne dönüldü, ancak film genişti, resim de çok büyüktü ve boyutları 2,2 oranındaydı (şek. 8). Gerek salon donatımı gerek kopyalar bakımından çok masraflı olan bu filmler bugün kimi zaman gösterimler dışında hemen hemen hiç kullanılmamaktadır (kopyalar geniş perdeli ana filmlerin büyütülmesiyle elde edilir).

Panoramik. 1955'e doğru geniş perdenin başarısı karşısında pek çok işletmeci gösterim penceresini alçaltıp resmi orantılı olarak büyüttüler ve geniş resim 1,37'lik sesli standarta indirgendi. Bu değişikliklerin yol açtığı kargaşa yeni standartların belirlenmesini gerektirdi. 1,75 genişliğini yaygın olarak kullanan İtalya dışında, tüm Avrupa'da 1,65 benimsendi (şekil 9). Amerikalılar Vistavision'un 1,85 genişliğini yeğlediler; bununla birlikte, filmlerin televizyona satışını kolaylaştırmak için genellikle çekimde, 1,37'lik film kullanırlar (resmin üst ve alt bölümleri dekor, gökyüzü, vb. ile "doldurulur") [şek. 10].

16 mm ve *manyetoskop.* Her ikisinin de genişliği, 1,33'tür; önemli bir kesim yapılmadan, 35 mm'lik, 1,37 genişliğinde kopyalara aktarılır. *Super 16,* 16 mm'lik film üstünde 1,65 genişliğinde negatif verir; bu da ancak 35 mm'lik filme aktarıldıktan sonra gösterilebilir.

FİLMAŞİN a. (fr. *fil machine*'den). Metalürj. Tel üretiminde kullanılan, en çok 5,5 mm çapında, yuvarlak kesitli, sıcak çekilmiş, kangal halinde ürün.

FİLMBİLİM a. Sinemanın toplumsal, ahlaksal, duygusal, estetik, vb. alanlardaki etkisini araştıran bilim dalı. (Paris'te, istatistik araştırmalar yapan ve filmin birey ve toplumlar üzerindeki etkisini inceleyen bir filmbilim enstitüsü vardır.)

FİLMCİ a. Film çeviren ya da çevirten kimse.

FİLMCİLİK a. **1.** Film alıp dağıtımını yapma ya da kiraya verme işi. **—2.** Film çevirme ya da çevirtme işi.

FİLMER (*sir* Robert), ingiliz siyaset yazarı (East Sutton, Kent, 1589'a doğr. - *ay. y.* 1653). Gücünü Tanrı'dan alan mutlak monarşinin ateşli bir savunucusuydu. *Patriarcha* adlı yapıtı 1680'de yayımlandı.

FİLMOGRAFİ a. (fr. *filmographie*). Belli bir kişinin (yapımcı, yönetmen, komedyen, görüntü yönetmeni, senaryocu, vb.) rol aldığı ya da katkıda bulunduğu filmlerin listesi.

FİLM PAK a. (ing. *film-pack*'ten). Foto. İçinde plaka filmler bulunan metal, plastik ya da karton yassı kutu; çekimden sonra filmi saklamak için uçlarından biri, siyah bir kâğıda tutturulmuştur.

FİLO a. (ital. *flotta*). **1.** Aynı askeri, ticari vb. etkinlik alanına bağlı birlikte yol alan gemiler topluluğu: *Ticari filo.* **—2.** *Esk.* Belli bir malın iletimini sağlayan gemiler bütünü: *Altın, tuz filosu.* **—3.** Bir ülkenin ya da şirketin deniz güçlerinin bütünü: *Türk filosu.*

—Ask. denizc. Aynı ya da çeşitli tipte savaş gemilerinin bir amiralin komutası altında toplanmasıyla oluşan ve çeşitli ikmal gemileriyle desteklenen deniz kuvveti: *Amerikan VI. filosu.* (Bk. *ansikl.* böl.) || *Filo komutanı,* çeşitli büyüklükte savaş gemilerinden oluşan deniz filosuna komuta eden tuğamiral ya da tümamiral. || *Destek gemileri filosu,* savaş ya da harekât sırasında filo savaş gemilerinin yakıt, malzeme vb. ikmalini yapan ve kısmen silahsızlandırılmış çeşitli gemilerden oluşan topluluk. || *Eğitim filosu,* subayları, astsubayları ve erleri eğitmek, deniz yaşam ve koşullarına alıştırmak için kurulan filo. || *Gönüllü filo,* eskiden sefer sırasında devlet emrine verilen özel kişilere ait gemilerin tümü. (1870'te Prusya'da ya da 1873'te Rusya'da görülen gönüllü filolar, savaş zamanında devletin gemilere el koyma yasasının çıkması sonucu ortadan kalkmıştır.) || *Kruvazör filosu,* kruvazörlerden ve hafif savaş gemilerinden oluşan filo.

—Ask. havc. *Hava filosu,* belli bir görevi üstlenen uçaklardan oluşmuş hava birliği.

—Denizc. *Filo etmek,* yelkenli teknelerde rüzgârı tam orsaya alarak yelken boşaltmak. || *Balıkçı filosu,* açık denizde balık avlamakta kullanılan ve bu iş için gerekli araçlarla donatılan denize dayanıklı gemiler (balıkçı gemileri, balıkçı ana gemisi) topluluğu.

—Oy. Konken, blum vb. oyunlarda belirli sayı ya da renkteki kâğıtların toplanması, sıralanması sonucu oluşmuş dizi.

—ANSİKL. Ask. denizc. XVII. yy.'ın büyük savaşlarında her ülkenin deniz kuvvetleri üç filoya bölünmüştü ve her filonun da özel bir rengi (mavi, beyaz ya da kırmızı) vardı. XVIII. yy.'dan sonra filo terimi bağımsız bir deniz kuvvetini belirtmede kullanılmaya başlandı: Suffren filosu, Courbet filosu. Günümüzde filo, bir ya da birkaç büyük gemiden ve bunlara bağlı koruma gemilerinden (destroyerler, firkateynler) oluşur. Bir filo belli bir harekât alanında görevlendirilebilir ve bu durumda o alanın adıyla anılır: Akdeniz filosu, Atlas okyanusu filosu vb.

FİLODENDRON a. (fr. *philodendron;* yun. *philodendros,* odun seven'den). **1.** Tropikal Amerika'da yetişen birçok küçük ağaççık türünü (250 tür) içeren bitki cinsi. (Yapraklar büyük boyda ve çeşitli biçimlerdedir. Koçan halinde toplu olan bireşeyli çiçekler bir yen içinde bulunur; erkek ve dişi çiçekler kısır çiçeklerle birbirinden ayrılır. Meyveler etli ve çok tohumludur. Filodendronların birçok türü yapraklarının güzelliğinden ötürü seralarda yetiştirilir. Yılanyastığıgiller familyası). **—2.** Bahçecilikte genç *monstera* çeşitlerine verilen ad.

filodendron (monstera)

FİLODİEN a. (fr. *philodiène*). Kim. DİENOFİL'in eşanlamlısı.

FİLOGENEZ ya da **FİLOGENİ** a. (fr. *phylogenèse* ya da *phylogénie*'den). SOYOLUŞ'un eşanlamlısı.

FİLOKSERA a. Böcbil. ASMABİTİ'nin eşanlamlısı.

FİLOLOG a. (fr. *philologue;* lat. *philologus;* yun. *philologos*). Filoloji uzmanı, özellikle de eski metinlerin eleştirel yayımını hazırlayan uzman.

FİLOLOJİ a. (fr. *philologie;* lat. ve yun. *philologia*'dan). **1.** Yazılı belgeler aracılığıyla eski uygarlıkları inceleyen tarihsel bilim. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir dili, o dildeki yazılı metinlerin eleştirel çözümlemesine dayanarak ele alan inceleme. **—3.** Elyazmalarını ya da yayınları sistemli karşılaştırma yoluyla, tarih aracılığıyla özgün metinleri ortaya koyma ya da eleştirel biçimde inceleme.

—ANSİKL. Filolojinin konusu yazılı metinlerdir. Dilbilimle yazın tarihi arasındaki sınırda yer alan filolojinin inceleme alanı kesin çizgilerle bilerlenemez. Filolojinin gerçek yaratıcıları, Bergama ve İskenderiye'de, hellen hükümdarlarının kurduğu kitaplıklar çevresinde toplanan bilginlerdir: Bizanslı Aristophanes, Aristarkhos, Zenodotos vb. Şairleri, özellikle Homeros'u yorumlayıp tartışan sofistleri izleyen bu araştırmacılar, eldeki metinlerin değişkeleri ve çeşitli yorumları arasından geçmişin büyük yazarlarının gerçek metinlerini bulmayı amaçlamışlardır. İ.Ö. II. yy.'da, Yunanlılar bu bilimi (ve inceleme yöntemlerini) Roma'ya getirmişlerdir. İ.Ö. I. yy.'da Varro'nun *De lingua latina* (Latin dili üstüne) adlı yapıtı, antik dönemin sonuna değin örnek niteliğini koruyacak bir filoloji anıtı sayılmıştır. Aynı özgünlükte olmasalar da, daha sonraki yapıtlar, elimizdeki antik yapıtları bize aktardıklarından önem taşırlar. I.S. IV. yy.'daki yazın rönesansıyla antik yazarlar coşkuyla incelenip yorumlanarak yayımlanmıştır: Servius'un Vergilius üzerine yorumları ya da Macrobius'un *Scipio'nun rüyası*'na ilişkin yorumları. Her yazıyı Kutsal Kitap'a indirgeyen hıristiyanlıkla birlikte Batı'da unutulan antik filoloji, Bizans'ta sürdü: Photios (VIII. yy.) ve Suidas'ın (X. yy.) sözlükçülüğe ilişkin özet kitapları, Selanikli Eustathios'un (XII. yy.) Homeros'tan yaptığı şiir yorumlarının yanı sıra Maksimos Planudes (1260-1330) Plutarkhos'un tüm yapıtlarının yayınlanmasını sağladı.

Rönesans ile birlikte Eskiler'in incelenmesi yeniden önem kazandı. Özellikle İstanbul'un fethi üzerine Batı'ya gelen bizanslı bilginler, antik filoloji yöntemlerinin yeniden değerlendirilmesine yol açtı. Öte yandan, metinlerin basımı ve yayımı, doğal olarak, bu metinler üzerinde eleştiri çalışmaları yapılmasını gerektirdi. Yeni bir bilimsel anlayışın ortaya çıkması da bu çalışmaları destekledi: 1528'den sonra H. Estienne, bastırdığı elyazmalarının tüm değişik biçimlerini göz önünde bulundurdu. XVI. yy. sonunda Scaliger ve Casaubon filoloji yöntemini geliştirip yeni basımlara değişiklik dizelgeleri eklediler (çıkmalar, yeni notlar). Metinlerin bu biçimsel eleştirisi, XVII. ve XVIII. yy.'larda Hollanda'da (Vosius, Heinsius, Grotius) ve İngiltere'de Richard Bentley (1662-1742) ile büyük bir gelişme gösterdi. "Antik dönem bilimi" *(Altertumswissenschaft)* kavramını geliştiren C. Heyne (1729-1812), F. A. Wolf (1759-1824) ve öğrencileri A. Boeckh (1785-1867) ile K. Lachmann'ın (1793 -1851) temsil ettiği alman filolojisi XIX. yy.'a egemen oldu. Bu bilginler, elyazmalarını sınıflandırma tekniklerine ve metinlerin düzenlenmesine ilişkin yenilikler getirdiler ("ortak yanlışlar" yöntemi). Filolojinin alanı metin incelemesi dışında, metinlerin içeriğini de kapsar (dil, üslup, tarihsel ve kültürel bağlam). Böylece, XIX. yy. sonunda, filoloji sözcüğünün anlamı belli bir bulanıklığa yol açar: filoloji kimileri için yazılı metinlerin incelenmesi, kimileri için "evrensel yazın bilimi", kimileri için de "dillere ilişkin genel inceleme"dir. Gerçekte, Rönesans döneminde insan bilimlerinin birincisi olarak ortaya çıkan filoloji, bu bilimler (tarih, dilbilim, yazınsal eleştiri, üslup incelemesi) geliştikçe parçalandı. Konusu hem sınırlandı, hem de belirlendi: bugün filoloji incelemesi metnin tarihinin belirlenmesine çözümlenmesine, iç eleştirisine (değişkenlerin ve en geçerli değişkenin saptanması), kimi durumlarda yorumlanmasına (okunmayı kolaylaştıran göndermeler, metnin özgünlüğünü kesinleyen eleştirel donanım) indirgenmiştir. Bütün bu verileri daha sonra tarihçi, yazın eleştirmeni ya da dilbilimci yeniden ele alıp kullanabilir.

FİLONOV (Pavel Nikolayeviç), rus ressam ve kuramcı (Moskova 1883 - Sen-Petersburg 1941). 1910'dan 1914'e kadar tuvallerinde halk resimlerinin yapısını kullandı. 1914'ten başlayarak tablolarının yüzeyini, figüratif öğelerin belirlediği küçük renkli parçalara ayırdı. "Çözümleyici" ve "kübizm karşıtı" yöntemi, dünyanın organik yaşamını çoğul karmaşıklığı içinde ortaya koymayı amaçlar (*Bahar formülü,* 1922, Rus müzesi, Sen-Petersburg).

FİLOPOT a. (fr. *filopode*). Protistlerin çok ince, esnek (bu açıdan, sert aksopottan farklıdır) ve düz çizgi halinde olan yalancıayaklarına verilen ad.

FİLORİ → FLORİN.

FİLORİZ a. (fr. *phyllorhize*). Bitki anatomisine ilişkin çeşitli olguları açıklamak için G. Chauveaud'nun tasarladığı bitkisel organ.

FİLOSA a. Kökayaklı *Protozoa* cinsi. (Temel özelliği, en üst kesimi daima iplik biçiminde incelmiş, ikiye bölünebilen ve ağızlaşmaya uygun, dış plazma yapısındaki yalancıayaklarıdır.)

FİLOŞ → FLOŞ.

FİLOTA a. Ayakkc. Sayanın üstüne yerleştirilen ve gambaların arkasındaki çatma dikişini sağlamlaştırmaya yarayan parça. || Gambanın topuğu saran arka parçası.

FİLOTAKSİ a. (fr. *phyllotaxie*). Bot. Yaprakların sap üzerindeki dizilişi.
—ANSİKL. Art arda gelen iki yaprak incelendiğinde, bunları ana damarlarına göre kesen iki dikey düzlemin oluşturduğu iki kenarlı açının sabit olduğu görülür: tam çevrenin basit bir kesirine (çoğunlukla 2/5) eşit olan bu açıya *ıraksama açısı* denir.
Başta L. Plantefol olmak üzere bazı araştırmacılar bu gibi saplar üzerinde birçok *yaprak sarmalı* bulunduğunu ileri sürerler. Sapın uç tomurcuğu da gerçekten, her biri bir yaprak sarmalına başlangıç olan birçok meristem kütlesi içerir. Bu bütüken merkezler, halka biçiminde bir meristem olan ilk halka içinde bulunur.

FİLOTİLA a. (ital. *flottiglia*). Ask. denizc. **1.** Deniz kuvvetlerinde, küçük tonajlı gemilerden (torpidobotlar, hücumbotlar, küçük nakliye gemileri) oluşturulan birlik. **—2.** *Filotila komodoru*, bir filotilaya komuta eden, genellikle albay rütbesinde subay. ‖ *Filotila tabiyesi*, bir filotilanın düşman karşısında etkili olabilmesini sağlayan savaş kuralları.

FİLOV (Bogdan), bulgar arkeolog ve siyaset adamı (Stara Zagora 1883 - Sofya 1945). Sofya Üniversitesi'nde arkeoloji ve sanat tarihi profesörlüğü yaptı, 1938'de milli eğitim bakanlığına, şubat 1940'ta başbakanlığa getirildi ve Bulgaristan'ın siyasal bakımdan Almanya'ya yaklaşmasına katkıda bulundu. Naiplik meclisi üyesiyken, 1945'te kurşuna dizildi. Arkeolog olarak Trakya'daki tümülüs ve kubbeli mezarlarda araştırmalar yaptı ve Trebenişte hazinesinin keşfiyle ilgili bilgiler yayımladı (Berlin - Leipzig, 1927).

FİLOZOF a. (fr. *philosophe;* yun. *philophos*'tan lat. *philosophus,* bilgelik dostu'ndan). FELSEFECİ'nin eşanlamlısı. (Esk. eşanl. FEYLESOF.)
—Sim. *Filozof taşı*, çok saf altınla temas ettirilerek metalleri altına çevirme özelliği kazandırılmış taş.
—Tar. XVIII. yy.'da Aydınlanma çağı yanlısı.
◆ sıf. ve a. **1.** Felsefe yapmaktan hoşlanan kimse için kullanılır. **—2.** Hayatı iyi yönlerinden alan, hoşgörülü, güçlükleri tevekkülle karşılayan kalender kimse için kullanılır. (Esk. eşanl. FEYLESOF.)

FİLOZOFÇA sıf., be. Filozof gibi, filozofa yaraşır biçimde: *Filozofça düşünmek. Filozofça bir davranış.*

FİLOZOFLAŞMAK gçz. f. Olaylara filozof gibi bakmaya başlamak; filozofça davranmak.

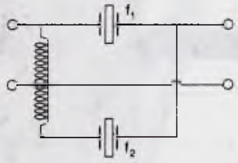
FİLOZOFLUK a. Filozof olma durumu.

FİLPAYE ya da **FİLAYAĞI** a. (fars. *pilpaye*). İnş. AYAK'ın eşanlamlısı.
—Mim. Osmanlı mimarlığında büyük kubbeli yapılarda kubbe, yarım kubbe ya da tonozları taşıyan filpayeler, çokgen, dikdörtgen, kare ya da dairesel kesitlidir. Büyük osmanlı camilerinde orta kubbe genellikle dört filpayeye oturtulmuştur (Bayezit, Şehzade, Süleymaniye, Sultanahmet camileri).

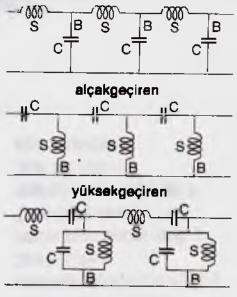
FİLS (Anton) → FILTZ.

FİLTRE a. (fr. *filtre*'den; Ortaç. lat. *filtrum*, keçe). **1.** Bir akışkanı (sıvı ya da gaz) süzmeye yarayan aygıt ya da gözenekli madde. (Bu aygıt ya da gözenekli madde, akışkanda asıltı halinde bulunan maddeleri tutmaya ya da akışkana karışan katı ya da çamursu maddeleri ayırmaya yarar.) [Bk. *ansikl.* böl. Kim. müh.] **—2.** Tütündeki nikotin ve zifirin bir kısmını tutmaya yarayan aygıt: *Pipo filtresi, ağızlık filtresi.* **—3.** Özel kâğıttan yapılmış sigara ucu. (Bk. *ansikl.* böl. Tüt.)
—Akust., Elektroakust., Elektron. ve Telekom. Bir elektrik işaretinin kimi frekans bileşenlerini geçirmeye ya da durdurmaya yarayan düzenek. (Eşanl. SÜZGEÇ.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Akustik filtre,* geçirme bandı denen belli frekans bantlarındaki akustik salınımları görece iyi ileten ve öteki frekanslardaki salınımların geçişini engelleyen düzenek. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Boşluklu filtre,* akustik ya da radyo frekanslarında rezonansa gelen bir ya da birçok boşluktan oluşmuş akustik ya da elektriksel filtre. ‖ *Elektriksel filtre,* elektriksel, elektromekanik ya da piezoelektrik öğelerden oluşan, belli frekanstaki salınımları gözardı edilebilecek ölçüde küçük bir zayıflatmayla ya da önceden belirlenmiş bir değişimle ileten ve diğer frekansları geçirmeyen düzenek. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Elektromekanik filtre* ya da *manyetik daralmalı filtre,* bir mekanik rezonans frekansı yakınında çalışan rezonatörler yardımıyla oluşturulmuş elektriksel filtre; bu filtre birçok sargı için ortak çekirdek oluşturan metal bir manyetik çekirdek içerir. ‖ *Parazit giderici filtre,* kimi makinelerden kaynaklanan ve özellikle radyo alıcılarında bozulmalara neden olabilen elektrik salınımlarını zayıflatmaya yarayan elektriksel filtre. ‖ *Sayısal filtre,* yalnızca ayrık durumlar alabilen mantık öğelerinden oluşmuş elektriksel filtre; sayısal ya da örneklenmiş ve kuvantalanmış örneksemeli işaretleri işlemeye yarar.
—Bayınd. Tümüyle farklı türde bölgeleri, toprakların ya da suyun itkisi (sızdırmazlık filtresi) altında birbirlerine geçmelerini önlemek için ayırmaya ya da bunlarla temas halindeki daha sugeçirmez bölgelerden gelen suyu toplamaya ve boşaltmaya (dren filtresi) yarayan katlı granülometreli agrega katmanlarının tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—El sant. Kenarları sanıldıktan sonra iplik çekilerek yapılan ve küçük kare biçimli deliklerden oluşan ajur. (Kumaş kasnağa gerilerek yapılır ve genellikle beyaz işlere uygulanır.)
—Foto. *Düzeltici filtre,* siyah beyaz ve renkli fotoğraf çekerken, kâğıt üstüne siyah beyaz baskı yaparken görüntüdeki kontrastları ya da renkli baskı yaparken renksel geriverimi düzeltmek için kullanılan renkli filtre. ‖ *Polarize filtre,* çekimlerde, parlak nesneler üstündeki (metal dışında) rahatsız edici yansımaları gidermek ya da mavi göğü koyulaştırmak için kullanılan filtre. ‖ *Renkli filtre,* tayfın kimi ışınımlarını soğurmaya ve diğerlerinin geçmesini sağlamaya yarayan cam, jelatin ya da renkli plastik maddeden gereç. (Gerek çekim, gerekse laboratuvarda baskı yapılırken büyük bir filtre dizisi kullanılarak ışığın niteliği, bir klişenin kontrastı ya da renksel geriverim değiştirilir.)
—Foto ve Matbaac. *Seçici filtre,* renkli fotoğrafta kullanılan yeşil, mavi ya da kırmızı filtre; bu filtre, pankromatik duyarkat üstünde bu üç rengin görüntülerinin (seçim görüntüleri) elde edilmesine yarar.
—Isıl mot. *Yağ filtresi,* pompayla yağlama devresine dönmeden önce motorun yağlama yağını temizleyen aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Isıt. havld. ve Isıbil. *Hava filtresi,* havayı süzmeye yarayan düzenek. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Kim. müh. *Presli filtre,* çerçevelerle gerilmiş belli sayıda bezden, mekanik ya da hidrolik bir aygıtla sıkıştırılmış koşut tablalardan oluşan basınçlı süzme aygıtı. (Süzülecek ürünler basınçla gönderilerek bu bez ve tablaların arasından geçmeye zorlanır.)
—Opt. Bir ışımayı geçirerek, akısını, tayf dağılımını ya da her ikisini değiştirmeye yarayan cisim ya da düzenek. (Seçmeli [renkli] ve seçmesiz [yansız] filtreler ayırt edilir.) ‖ *Filtre camı,* ışık tayfının ancak belli bir bölümünü geçiren cam. ‖ *Girişim filtresi,* cama sürülen ve ancak belli ışınımları geçiren ince katmanların tümü. (Basit filtreler iki metal katman [Ag, Al] arasında yer alan bir dielektrik [örneğin MgF_2] zardan oluşur ve çalışma ilkesi metal katmanların yansıttığı çeşitli titreşimler arasındaki girişimlere dayanır.)
—Teknol. *Filtre kâğıdı,* sıvıları ya da gazları süzmeye yarayan gözenekli kâğıt.
—Topol. SÜZGEÇ'in eşanlamlısı.

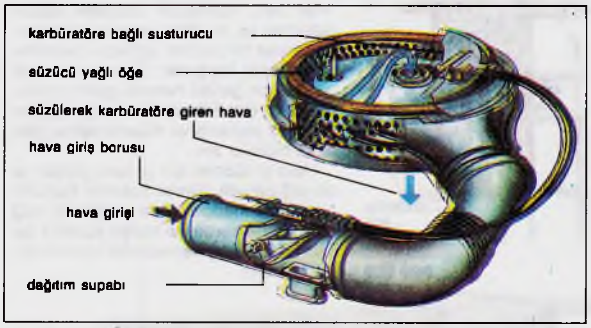
—ANSİKL. Akust., Elektroakust., Elektron. ve Telekom. Akustik ve elektriksel filtreler, çoğu zaman kayıtları ve bu kayıtlardan sesin yeniden oluşturulmasını düzeltmek için, bas, orta ve tiz akustik kayıt frekanslarını ayırmaya yaradıkları gibi, işaret/gürültü oranını iyileştirmede de kullanılırlar. Telekomünikasyonda, elektriksel filtreler, çoğu kez frekans çoğullaması yapılmış çeşitli iletim kanallarını ya da kanal gruplarını ayırmaya yarar. Radyo alıcılarında, seçiciliği sağlar.
Filtreler, bir işaretin tayfında oluşturdukları değişiklik türüne ya da gerçekleştirilmelerinde kullanılan teknoloiye göre sınıflandırılabilir.
Birinci ölçüte göre, şu filtre türleri sayılabilir:
—*alçakgeçiren* filtre,* kesim frekansı denen bir noktadan sonra yüksek frekansları zayıflatarak bir işaret tayfının alçak frekanslarını geçirmeye yarar.
—*yüksekgeçiren* filtre,* kesim frekansına kadar olan alçak frekansları zayıflatarak, yüksek frekansları geçirmeye yarar;
—*bantgeçiren* filtre,* tayfın, yalnızca iki frekans arasında yer alan bölümünü geçirmeye yarar; bu iki frekansın farkı, filtrenin geçirme bandını ya da bant genişliğini oluşturur.
—*bantsöndüren* filtre,* bir işaretin tayfından, belli bir frekans bandını yok etmeye yarar.
Filtrelerin gerçekleştirilmesinde, elektroniğin tüm teknikleri kullanılır. Bu ikinci ölçüte göre, şu filtre türleri sayılabilir:
—*edilgin filtreler,* yalnızca dirençlerden, self indüktanslardan ve kondansatörlerden oluşur.
—*etkin filtreler*'de, tranzistorlu yükselteçler ve özellikle işlemsel yükselteçler kullanılır.
Çok gelişmiş olan etkin filtre teknikleri tasarımcının, gerekli süzme işlevlerini gerçekleştirmek için çok çeşitli filtre yapıları kullanmasını sağlar.
—*sayısal filtreler,* süzme işlevini işaretin klasik örneksemeli biçiminde değil, sayısallaştırılmış örnekleri üzerinde gerçekleştirir. Bunlar, tümdevreler ya da mikroişlemcili sistemlerde ve bilgisayarlarda kullanılan programlar yardımıyla gerçekleştirilen sayısal sistemlerdir. Mikroişlemcili sistemlerin ya da bilgisayarların kullanımı sayısal yöntemlere özgü üstünlükler nedeniyle örneksemeli tekniklerin sunamadığı süzme işlevlerini gerçekleştirmeye olanak verir.
—Bayınd. *Sızdırmazlık filtreleri,* özellikle dolgu barajlarda kullanılır ve çoğunlukla, iki ya da üç agrega katmanı içerir. Kaya

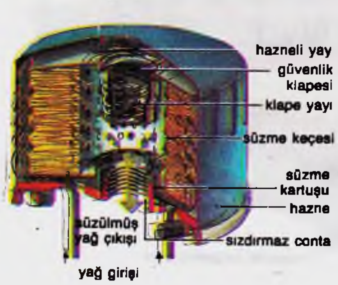
kuvarslı bantgeçiren filtre (her iki kuvars kristali, geçirme bantlarında yer alan f_1 ve f_2 frekanslarında rezonansa gelir)

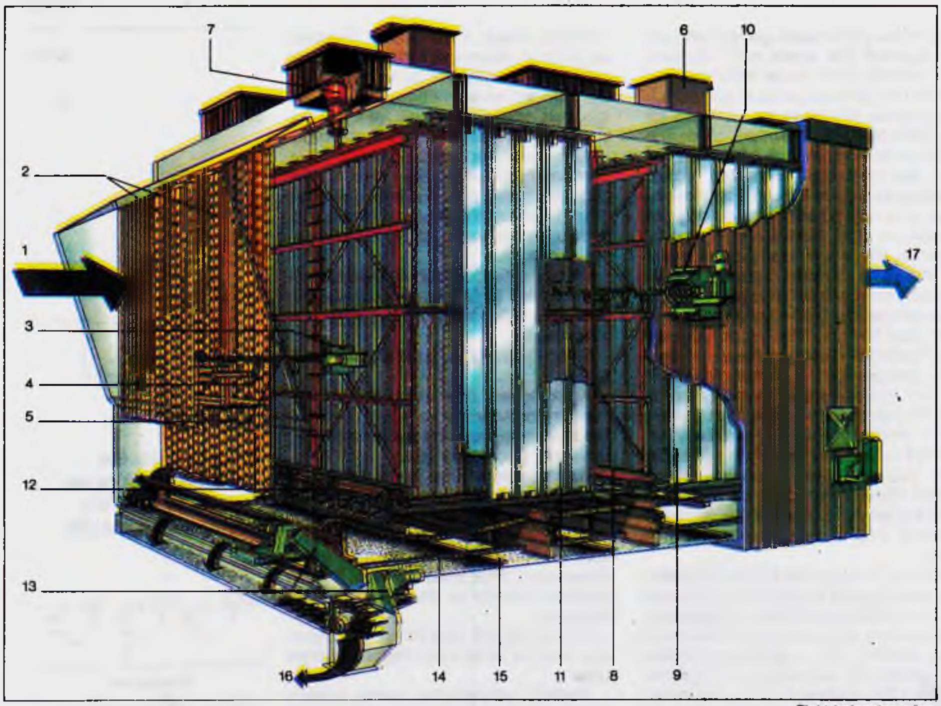
elektriksel filtre örnekleri

hava filtresi (otomobil)

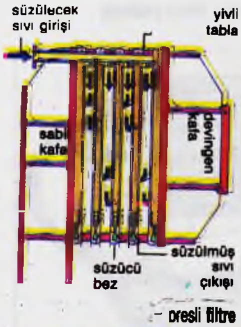

yağ filtresi (otomobil)

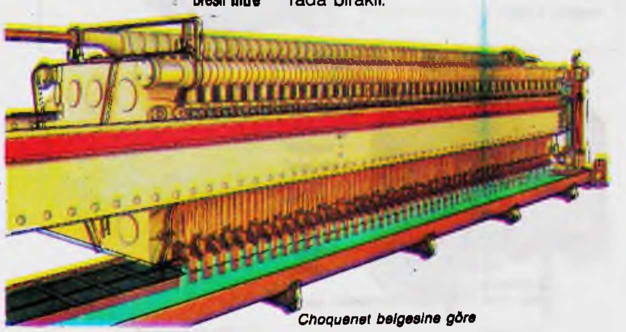

Flakt belgesine göre

elektrostatik filtre
1- tozlu gaz girişi;
2- çift dağılım ekranı (özellikle tıkayıcı tozları tutar);
3- ekran sarsma mekanizması;
4- vurma çekici;
5- tozları sürükleyecek titreşimleri oluşturan sarsma çubuğu;
6- transformatör;
7- yalıtkan; 8- yayınlayıcı çerçeve;
9- yayın elektrodu; 10- elektrot sarsma mekanizması;
11- toplayıcı levha;
12- levha sarsma mekanizması;
13- toz taşıyıcıları kumandası;
14- sürükleme zinciri;
15- kazıma demiri; 16- toz boşaltma;
17- temiz gaz çıkışı.

presli filtrenin boyuna kesiti (süzücü beş öğeli)

Choquenet belgesine göre

presli **filtre**

dolgu tipi bir barajın kille oluşturulan sızdırmaz çekirdeği, böylece, her biri genel olarak üçer katman içeren iki filtreyle kaya dolgu biçimindeki koruyucu perdelerden ayrılır. Kille temasta olan ilk tabaka, kili tutan kumdan oluşur; ikinci tabaka, kumu tutan mıcırdan meydana gelir; ince çakıldan oluşmuş üçüncü tabaka, mıcırla büyük boydaki kaya dolguları birbirinden ayırmaya yarar.

Dren filtreleri, geçirgen bir agrega katmanından oluşur. Bu katmanın granülometrisi, komşu topraklardan gelen suyun filtre yakınındaki bölgelerde yer alan ince taneleri götürmesini önleyecek biçimde ayarlanır.

—Hidr. pnöm. Hidrolik devrelerde, *örgü filtreler* ya da *mambranlı filtreler* kullanılır. Örgü filtreler bükülmez bir kasnak çevresine, metal ya da sentetik tel örgü süzgeçler geçirilerek elde edilen bir *kartuş* oluşturur. Mambranlı filtreler ise kâğıt, seramik, sinterlenmiş metal vb.'den yapılır ve düşük basınçlı devrelerde kullanılır. Bütün bu filtreler, akışkanda sürüklenen manyetik katışkıları tutacak mıknatıslı çubuklarla donatılabilir.

—Isıl mot. Kumandalı ateşleme yapan patlamalı ya da içten yanmalı bir motorda filtreler bir yandan yağlama devresinde dolaşan katışkıları diğer yandan da yanma için gerekli havayla gelen aşındırıcı tozları eler. Filtreler süzme işlevi gören kartuşun yapısına ve düzenlenişine göre farklı biçimler alır.

Hava'yı süzmek için ya kuru çalışan ya da yağ banyolu filtreler kullanılır. Kuru filtrelerde lifli maddelerden yararlanılır; yağ banyolu filtrelerde ise banyo yüzeyini yalayan hava, katışkılarından bir kısmını burada bırakır.

Yağlama yağı genellikle çift elemeyle süzülür; bir yandan yakıt karışımının yanmasından kaynaklanan kömürleşme artıkları, öte yandan yağlama sırasında yağın bileşimindeki bozulmadan doğan katışkılar giderilir. Yağ pompası, karterden yağı emerken bir filtre katışkıların en irilerini tutar ve ana devreye yerleştirilen değiştirilebilir kartuş süzmeyi tamamlar. Ayrıca yakıt da, birincisi yakıt pompasında, ikincisi karbürätör haznesi girişinde olmak üzere çift eleme yoluyla süzülür.

—Isıt. havld. ve Isıbil. *Hava filtresi* yapımında, süzmede aranan temizlik düzeyine ve amaca (asıltı halindeki bakterileri giderip gidermeme) göre farklı teknikler kullanılır. *Darbe filtreleri* (yayma metal, metal kafes vb.) ancak iri parçacıkları tutar. Günümüzde kullanılan filtreler orta büyüklükteki parçacıkları tutacak biçimde yapılır; bazı filtreler *(kuru filtreler)* temelde gözeneklerinin inceliğiyle süzen maddelerden elde edilir; bazısı da *(yağlı filtreler)* çarparak çökelen tozları tutar. Filtreleri dönemsel olarak temizlemek gerekir; kimi filtrelerde bu işlem otomatik olarak gerçekleşir *(otomatik filtreler)*. Havada asıltı halinde bulunan maddeleri ya da kirlenmiş gazları sınayisel işlemlerle elemede ya da azaltmada kullanılan aygıtlara ayırıcı denir. Bu aygıtlardan kimisi (*ayırıcılar* ya da *elektrostatik filtreler*) elektrostatik alanın itici etkisini kullandığından her iki kategoride de yer alabilir.

—Kim. müh. En basit filtrelerin (katlanmış kâğıttan) temel işlevi kimi sıvıları, koyulaşmasına yol açan katı parçacıklardan arındırmaktır. Kimyasal çözümlemelerde, yandığında katı artık bırakmayan ya da belli ağırlıkta kül veren özel bir kâğıt kullanılır; bunlar çökelmiş parçaların tartılmasını önemli ölçüde kolaylaştırır.

Filtreler, *ev filtreleri* ve *sanayi filtreleri* olmak üzere iki gruba ayrılır. Ev filtreleri için *filtreli musluklar* örnek olarak verilebilir. Bu musluklar, gözenekli kumtaşı plakadan yapılmış çift tabanlı silindirsel ya da dikdörtgen biçiminde kaplardır. Genellikle bu plakanın üzerine ya da iki plaka arasına kömür ve kum konur. *Chamberland filtresi* denen Pasteur sistemindeki *mum filtre*, basınçla çalışır. Dağıtım borusundan gelen su, dairesel ve sızdırmaz bir bölmeye girerek porselenden yapılmış içi boş birsilindirin gözenekli çeperlerinden geçer.

Sanayi filtreleri, akışkanın süzücü öğeden geçirilmesi biçimine göre basınçlı ve vakumlu filtreler olmak üzere iki büyük gruba ayrılır.

Basınçlı filtrelerin başlıcaları şunlardır:
—*kartuşlu filtreler*'deki kartuşlar tıkandıktan sonra temizlenir ya da atılır;
—*elekli filtreler*, delikli sac ya da metal bir örgüyle donatılır. Kimi filtrelerde sürekli çalışmalarını sağlayan otomatik bir temizleme sistemi vardır;
—*kumlu filtreler*, süzgeçli çift taban üzerine yerleştirilen öğütülmüş çakmaktaşı, kum vb.'den kalın bir katman içerir; bu filtreler, üstü açık havuzlarda ya da basınçla çalışan bidonlarda kullanılır;
—*cepli* ve *mum filtreler*'de, cep ya da boru (mumlar) biçimindeki süzücü öğelerle donatılmış bir hazne yer alır;
—*düşey* ya da *yatay çerçeveli filtreler*. Düşey çerçeveli filtrelerde çember, dikdörtgen ya da kare biçimindeki süzücü öğeler (çerçeveler), düşey bir hazne içine yerleştirilir. Daha gelişmiş olan yatay çerçeveli filtrelerde ise çembersel süzücü çerçeveler, düşey eksenli bir toplayıcı üzerine yatay olarak takılır. Bu filtrelerin her iki türü de elle ya da otomatik olarak temizlenebilir;
— *presli filtreler*, art arda sıralanmış düşey öğelerden (tablalar, çerçeveler) oluşur ve bu öğelerin arasında süzücü çeper ya da zarlar yer alır.
—*tamburlu* ya da *düşey çerçeveli sürekli filtreler*.

Vakumlu filtrelerin başlıcaları şunlardır:
—*Nutsche statik filtreleri*, delikli bir plaka taşıyan bir hazneden oluşur ve süzücü öğe bu plakanın üzerine yerleştirilir; süzücü öğe olarak genellikle doğal ya da sentetik bir dokuma kullanılır;
—*tamburlu döner filtreler*, süzücü bir dokumayla kaplanmış ve bölmelere (hücre) ayrılmış bir silindirden oluşur. Bu bölmelerden her biri, süzülecek ürünle beslenen bir yalağa art arda dalar. Sıvı, bir pompanın sağladığı vakum etkisiyle tortuyu tutan bir bezden geçer; bu tortu daha sonra yıkanır ve bir bıçakla sıyrılır;
—*döner tablalı filtreler*, bir vakum kaynağına bağlı olarak dönen, metal örgü ya da tekstil dokuma kaplı, bölmeli ve düzlemsel bir diskten oluşur;
—*sonsuz bantlı filtreler*, sonsuz kayışlı bir taşıyıcıya benzer ve süzücü bez kaplı bir ya da iki kauçuk banttan oluşur; bunların altında sabit vakum kutuları yer alır;
—*diskli döner filtreler*'de, metal örgü ya da dokuma ceplerle donatılmış bölmeli bir dizi disk koşut olarak vakum altındaki bir mile takılır. Bu diskler, süzülecek ürünle beslenen bir yalağa sırayla dalar, emilen tortular beze yapışıp kalır;
—*huni filtreler*, çift tabanlıdır ve bir vakum etkisiyle çalışır; bu filtreler, ya atlı karınca biçiminde gruplandırılır ya da yatay bir bostan dolabı gibi düzenlenir.

—Su işler. Artık çamurları süzmek için aşağıdaki filtre türleri kullanılır: tamburlu filtrelerde (vakumlu filtreler) göreli bir vakum bulunur; şeritli ya da presli filtrelerde süzücü şeritlere gittikçe artan bir basınç uygulanır.

—Şehirc. Çöp yakma fabrikalarının dumanları bez filtrelerde (kollu filtreler) ya da toz çeken elektrofiltrelerde temizlenir; bunlar onbinlerce volt gerilim taşıyan elektrotlarla donatılmıştır.

—Tüt. Sigara filtreleri selüloz asetat liflerinin birbirine yapıştırılması ya da saf selülozdan krep kâğıtlarının enine boyuna yerleştirilmesiyle yapılır. Bunların etkisi mekaniktir, yani dumanda bulunan nikotin ve zifir taneciklerin bir kısmını tutmaya yarar. Bir de birleşik filtreler vardır; bunlar filtrenin asetat kısmı ile krep kâğıtlı kısmın arasında bulunan boşluğa etkin kömür konarak hazırlanır. Dumanın mekanik filtrasyonu sırasında tutulamamış olan bazı uçucu maddeler kömürün gözeneklerine yapışır.

FİLTRELEME a. SÜZME'nin eşanlamlısı.

FİLTRELİ sıf. Filtre takılmış şey için kullanılır: *Filtreli sigara. Filtreli musluk.*

FİLTRESİZ sıf. Filtre takılmamış şey için kullanılır: *Filtresiz sigara.*

FİLTZ ya da **FİLS** (Anton), alman çellocu ve besteci (Eichstätt, Bavyera, 1733 - Mannheim 1760). Eskiden kimilerinin ileri sürdüğü gibi Bohemya değil Bavyera kökenlidir. 1754'te Mannheim orkestrası'na girdi. Johann Stamitz ile birlikte, Mannheim okulunun ilk kuşaktan başlıca temsilcisi olarak tanındı. Senfoniler, konçertolar, oda müziği yapıtları besteledi.

FİLUM a. (lat. *phylum;* yun. *phylon,* ırk, cins, tür'den). Biyol. Bitki ya da hayvanlardan (tür ya da daha geniş grup) ve bunların ana-baba ve/ya da döllerinden oluşan topluluk. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Dilbil. Birçok dil ailesini içeren bütün. (Terim. özellikle yerli Amerika dilleri için kullanılır.)
—ANSİKL. Filumların tanımı tam olarak yapılmasa da, birbirine çok yakın ya da aynı fasiyesteki tortullarda yer alan benzer oluşumların birbirini izlemesine dayanır; akrabalığın varlığını tanıtlayan uyum dışı anatomik ayrıntılarla, yani "soyoluş göstergeleri"yle belirlenir. Hemen her zaman biyolojik evrimin başlıca yasalarını doğrular. Günümüzde yaşayan türler arasındaki biyokimyasal ve genetik benzerliklerin birkaç senedir en ince ayrıntısına kadar incelenmesi, filumun tanımından doğan sonuçları bazen tekrar gündeme getirmektedir.

FİLUM TERMİNALE a. (lat. sözc.). Nöroanat. Omuriliğin alt ucundan uzanan ince iplik.

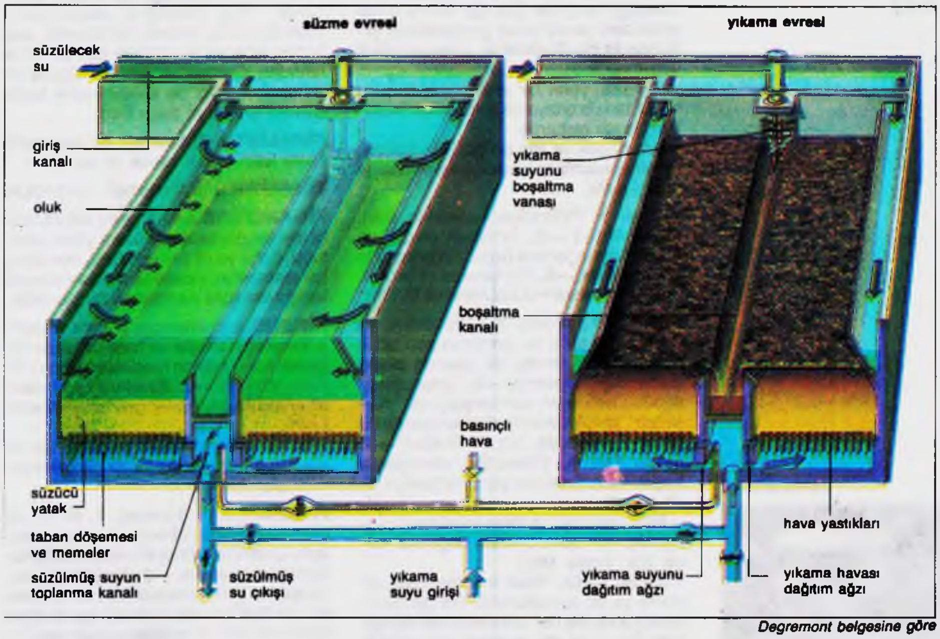
FİLVAKİ be. (ar. *fi-,* önek ve *el-vaki*'den *fi-l-vaki*). *Esk.* **1.** Hakikaten, gerçekten, ne var ki: *"Filvaki Şerife hanımın ne kadar boğazına düşkün... olduğunu anlamak pek de müşkül bir şey değildi"* (Y. K. Karaosmanoğlu). **—2.** *Filvaki... ama,* her ne kadar... ise de: *Filvaki geldi ama toplantıya yetişemedi.*

FİLYAL a. (fr. *filiale*'den). Ayrı bir tüzel kişiliği olmakla beraber, sermayesinin önemli bir bölümünü elinde bulunduran bir ana şirket tarafından denetlenen şirket.
—ANSİKL. Hukuksal bakımdan, bir filyalin belirleyici özelliği, sermayesinin % 50'den fazlasının denetim altında olmasıdır; % 50'nin altında, ancak adi iştirakten söz edilebilir. Gerçekte bu eşik, mutak bir değer taşımaz ve "grup" kavramı, ya da bir grup tarafından doğrudan doğruya ya da dolayısıyla denetlenen şirketleri kapsayan konsolidasyon hesabı kurallarl sözkonusu olduğunda geçerliğini yitirir.
İlke olarak, ticaret hukukuna bağlı olan kamu işletmeleri de filyaller kurabilirler. Ancak, böyle bir kuruluş, bir kamu sektörü etkinliğinin özel kesime devri sonucunu doğurduğu takdirde, bunun bir kanun iznine dayanması gerekir.

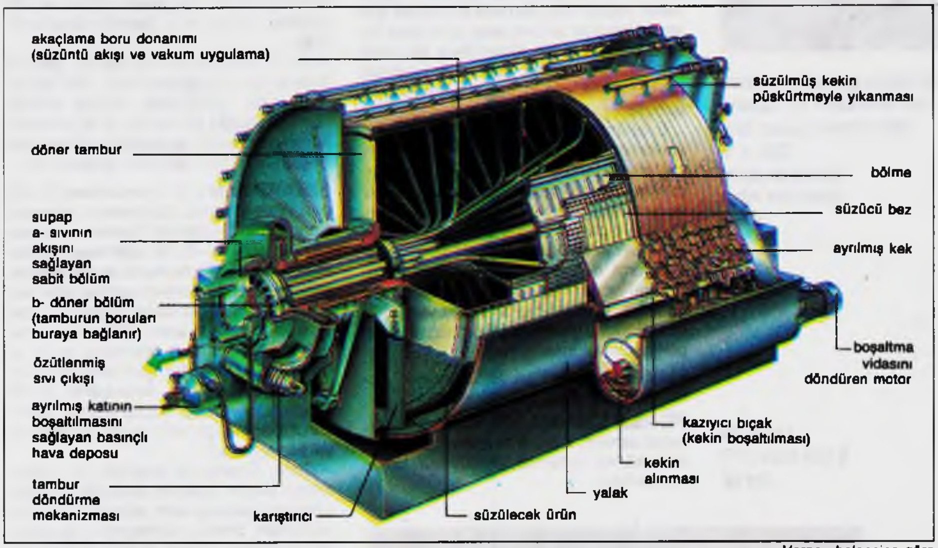
FİLYOS çayı ya da **YENİCE ırmağı,** B. Karadeniz bölümünde akarsu; 228 km. Köroğlu dağlarından inen ve yukarı çığırında Gerede suyu adı verilen Soğanlı çayı ile Ilgaz dağlarından inen Araç suyunun birleşmesiyle oluşur; aşağı çığırında Bolu ovasından gelen Devrek çayı ile birleştikten sonra Karadeniz'e dökülür.

FİMA a. (*Başlangıçtaki ağır metal atomu başına parçalanma sayısı*'nın ing. kısaltması). Nük. müh. Bir nükleer reaktörde oluşan toplam parçalanma sayısının, başlangıçta reaktör yakıtının içerdiği ağır atom sayısına oranı.

FİMBRİA a. Kavkısı kafes biçiminde bezemeli ve kalın, denizde yaşayan ikiçenetli yumuşakça cinsi. (*Fimbria* cinsi [Jura devri'nden beri rastlanan diğer birkaç cinsle birlikte], Karbon devri'nde yaşamış fosil biçimleri ve günümüzde sıcak denizlerde yaşayan örnekleri kapsayan *Fimbriidae* familyasını oluşturur.) [Eşanl. CORBİS.]

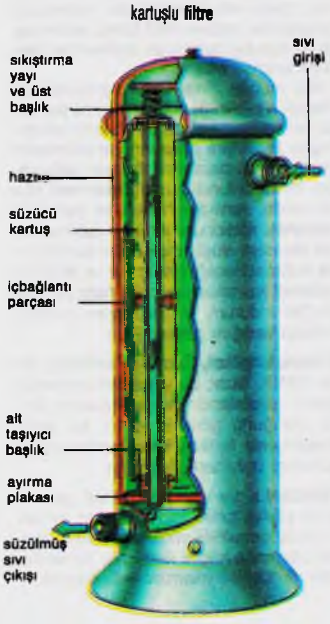
Degremont belgesine göre

Vernay belgesine göre

tamburlu döner filtre

kartuşlu filtre

FİMBRİA HİPPOCAMPİ a. (lat. *fimbria,* uç, ve *hippocampus,* denizatı'ndan). Nöroanat. Beyin üçgeninin arka sütununun denizatında sonlandığı akmadde tabakası.

FİMBRİSTYLİS a. Eski ve Yeni Dünya'nın tropikal ve yarıtropikal bölgelerinde yetişen otsu bitki. (250 tür; papirüsgiller familyası.)

FİMBRİYA a. (lat. *fimbriae,* uçlar'dan). Bakteriyol. Bazı Gram negatif bakterilerin yüzeyinde bulunan kamçılardan farklı ve işlevi iyi bilinmeyen ipliksi oluşum. (Bazı fimbriyaların erkek ve dişi bakterilerin kavuşmasını sağladığı sanılmaktadır [eşeysel fimbriya]. Fimbriyaların bir işlevi de bazı bakterilerin konak hücreye tutunmasını sağlamaktır.)

FİMİ, Zaire'de ırmak, Kasai'nin kolu (sağ kıyı); yaklş. 1 000 km. Mai Ndombe gölünün sularını akıtır; gölün yukarı kesiminde bulunan yukarı çığırına Lukenie adı verilir.

FİMOZİS a. (yun. *phimosis,* sünnet derisinin daralması). Patol. Sünnet derisinin kamış başının ortaya çıkmasını engelleyecek kadar daralması.
—ANSİKL. Fimozis çoğunlukla doğuştan olur. Sık sık iltihaplanma ve parafimozis

üstte
içme sularını işleme (süzücü kum katmanlı) filtresi

olaylarına yol açar; erişkin çağda cinsel birleşmeyi engeller. Çok ağır olmayan hallerde deri, yavaş yavaş genişletilerek şekil bozukluğu düzeltilebilir, yoksa ameliyat yapılmalıdır.

Fimozis, yerel bir enfeksiyon sonucu sonradan da ortaya çıkabilir (şeker hastalarında sık rastlanır).

—Vet. Köpek ve atta sık görülen fimozis, daralmış kısımların kesilip temizlenmesiyle tedavi edilir.

FİN a. **1.** Finlandiya halkından olan. (Eşanl. FİNLİ.) **—2.** Tamlayan olarak, fin halkına ilişkin, onlara özgü: *Fin ozanı. Fin devlet adamı.* **—3.** *Fin hamamı* → SAUNA.

—Spor. *Fincetveli* → ULUSLARARASI CETVEL*.

FİNAL, -li (fr. *finale*). **1.** Seslendirilmiş ya da enstrümantal bir parçanın son bölümü. **—2.** Bir filmde, bir oyunda olayın bağlandığı son sahne. **—3.** Yarışmalarda sonucu belirleyen son karşılaşma: *"Kim kimdir" yarışmasının finali televizyonda bu gece gösterilecek. Yüzme finalleri.* **—4.** *Finale kalmak,* yükselmek, elemelerde başarı kazanarak son yarışma hakkını elde etmek.

—Müz. Parlaklığı ve tören müziklerini çağrıştırdığı için, sonu belirten bağımsız parça. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Müz. Vokal müzikte final, bir opera ya da operakomikte her perdenin (oratoryoda ise her bölümün) son parçasıdır. Güçlü bir etki yaratmak amacıyla finaller, yapıtta rolü olan tüm müzikçiler için yazılır. Wagner ve Debussy, operadaki bu geleneği terk etmiş, Alban Berg, *Wozzeck* operasında, finalleri, saf müzik biçimleri (passacaglia, rondo, invention) olarak işlemiştir.

Enstrümantal müzikte final, bir sonatın, senfoninin, konçertonun ya da birkaç parçadan oluşan serbest bir süitin son parçasıdır. Dans süitinin sonu belirten parçası, genellikle çok hızlı bir dans olan jigdir. Sonat ya da senfonide bu, rondo ya da iki temalı yapı, "rondo-sonat" denilen bileşik form, değişik tema, passacaglia, füg, potpuri vb.'dir. Tek başına seslendirilen enstrümantal final, ya sonunda yer aldığı bir bütünden çıkarılmış ya da bağımsız bir parça olarak tasarlanmıştır.

FİNALE a. ("son" ya da "sonuncu" anlamında ital. sözc.). Müz. → FİNAL.

FİNALE LİGURE, esk. **Finale Marina,** İtalya'da kent, Liguria'da (Savona ili), Cenova körfezi kıyısında; 14 000 nüf. Sayfiye merkezi.

—Tar. Kent, Finalborgo ve Finale Pia'yla birlikte *Finale markiliği*'ni oluşturuyordu. 1598'de Sforza Andrea Del Carretto tarafından İspanya'ya, 1713'te de Karl VI tarafından Cenova'ya satıldı. Liguria'nın Sardinya krallığı ile birleşmesine kadar (1815) Cenova'ya bağlı kaldı.

FİNALİST a. (fr. *finaliste*). Bir yarışmada finale kalmış olan kimse ya da takım.

FİNALİZM a. (fr. *finalisme*) → EREKÇİLİK.

FİNANCİERE a. Mutf. Aynı isimli küçük böreklere doldurulmak üzere, dana uykuluğu, dana ya da tavuk köftesi, mantar ve yer mantarının, inceltilmiş madere sosuyla karıştırılmasıyla hazırlanan bir garnitür.

FİNANS a. (fr. *finance*). **1.** Para ve parayı temel alan araçlar ve özellikle taşınır değerleri konu edinen mesleklerin tümü: *Finans dünyası.* **—2.** Bireylere, işletmelere ait anavarlıkları, devlet gelirlerini yönetim bilimi.

—Bank. ve Bors. *Finans grubu,* amacı bir mali işlemi incelemek ya da gerçekleştirmek olan birlik.

FİNANSE a. (fr. *financer*). **1.** *Bir işi, bir çalışmayı finanse etmek,* onun harcamalarını üstlenmek: *Binanın onarım çalışmalarını finanse etmek.* **—2.** *Bir işletmeyi, kuruluşu, eylemi finanse etmek,* bir işletmenin, bir örgütün kuruluşunda ya da onun isleyişinde yeni bir politika uygulaması için gerekli parasal kaynakları sağlamak: *Bir gazeteyi, projeyi, filmi, kadroyu finanse etmek.*

—Bank. *Yeniden finanse etmek,* yeni bir finansmanı gerçekleştirmek. (Bir banka sözkonusu olduğunda, vermiş olduğu kredileri, başka bir banka ya da emisyon kurumu bünyesinde seferber ederek mali disponibilitelerini yeniden oluşturmak.)

FİNANSMAN a. (fr. *financement*). **1.** Bir şeyi finanse etme, ödenmesini güvence altına alma: *Ev işlerinin finansmanı bir sorun çıkarabilir.* **—2.** Bir işletmeye, bir kamu ya da yarı-kamu kuruluşuna, işleyişi, gelişmesi ya da görevini yerine getirmesi için gerekli mali olanakları sağlama. (Özel işletmeler ya da kamu işletmeleri, otofinansmana, sermaye artırımına ya da istikraza başvurabilirler; yarı-kamu kuruluşları sübvansiyonlarla, kesintilerle, ya da parafiskal vergilerle finanse edilirler; kamu kuruluşları, vergi, harç ya da borçlanmaya başvururlar.)

—Bank. *Finansman anahtarı,* bir finansmanın birçok katılımcı arasında bölüştürülmesini olanaklı kılan yöntem. || *Proje finansmanı,* ömürlü olabileceği düşünülen ve cash-flow'u (nakit akımı), borçlarının amortismanı ve sermayesinin nemalandırılması için yeterli görülen bir iktisadi birimin, proje riski (örneğin bir madencilik projesinde, maden riski) borcu veren kişi ya da kuruluş tarafından üstlenilmek kaydıyla finanse edilmesi.

—Mil. muhas. *Finansman kapasitesi,* bir iktisadi etmenin (kurumlar kesimi) sermaye hesabı bakiyesinin, bu etmenin elinde, başka kesimlere plasman yapabilmesini ya da ödünç para verebilmesini sağlayacak fonlar bulunduğunu göstermesi. (Bu durumda, sermaye hesabının yansıttığı kaynaklar, sözkonusu etmenin sabit ve döner sermaye oluşturmak üzere kendi içinde kullanabileceği [yatırımlar ve stok hareketleri] kaynaklardan daha fazla demektir.) [Tersi durum, bir finansman gereksiniminin varlığını gösterir.]

Finanzkapital, Rudolf Hilferding'in yapıtı (1910). Yazar, bu yapıtında emperyalizmin, kapitalizmin ileri aşamasının ürünü olduğunu gösterir. Lenin, bu yapıtı eleştirmekle birlikte, kendi emperyalizm kuramını buradan çıkarmıştır.

FİNCAN a. (ar. sözc.). **1.** Kahve, çay, vb. sıcak şeyleri içmek için kullanılan, kimileri kulplu genellikle yuvarlak tabanlı, silindir biçiminde küçük kap: *Çay, kahve fincanı. Fincanları yıkamak.* **—2.** *Say. sıf.* + *fincan,* bir fincanın alabileceği miktar: *Üç fincan kakao içmek. Kek hamuruna iki fincan yağ ilave etmek.* **—3.** Elektrik tellerini direklere bağlamada kullanılan cam ya da porselen yalıtkan araç. **—4.** *Fincan gibi,* iri ve patlak görünüşlü göz için kullanılır. || *Fincan tabağı,* fincanın oturtulduğu küçük tabak. || *Fincan zarfı,* fincanın sıcaklığından elin yanmasını önlemek amacıyla, çoğunlukla değerli madenlerden ya da ahşaptan yapılmış ve içine kulpsuz fincan konulan ayaklı mahfaza. (Altın, gümüş, ahşap ve altın simle işlenmiş kumaştan yapılmış güzel örnekleri vardır. Bir dönem Bosna'da yapılan gümüş telkâri zarflar çok modaydı.)

—Elektrotekn. Özellikle havai telgraf ve alçak gerilim hatlarında kullanılan ve iletkenlerin direklere bağlantısını sağlayarak, bu iletkenleri hem taşımaya, hem de öbür iletkenlere karşı yalıtmaya yarayan, genellikle porselenden yapılmış izolatör; biçimsel olarak, bir fincanı andırdığından bu adla anılır.

—Mutf. *Fincan böreği* → FİNCANBÖREĞİ.

—Oy. *Fincan oyunu,* daha çok kadınlar tarafından oynanan, tersine kapatılmış fincanlardan birinin içindeki yüzüğü bulma oyunu. (Oyuncular iki gruba ayrılır, bir tepsi üzerine yerleştirilmiş fincanlar sırayla açılır. Yüzük bulunduktan sonra geride kalan fincanlar sayı olarak yazılır. Hangi grup önceden belirlenen sayıya önce ulaşırsa, oyunu kazanır.) || *Zar fincanı,* oyun zarlarını atmak için kullanılan fincan.

—ANSİKL. Türkiye'de fincan, önemli ev eşyalarından birini oluşturur. Özellikle geçmişte, değerli fincanlarla konuklara ikramda bulunmak çok önemliydi. İnce işlemeli, mineli, çini, porselen ve cam fincanların yanı sıra, lüleci çamurundan yapılarak fırınlanmış örnekler de vardı. İznik ve Kütahya'da yapılan çini fincanlar türk sanatına özgü motiflerle süslüydü. İstanbul'da Fincancılar yokuşu bir zamanlar önemli bir satış merkeziydi. Çin'den gelen ince işçilikli, porselen fincanlar çok değerliydi. Avrupa'nın, en ünlü seramik ressamları tarafından bezenen saksonya ve sèvres porselenleri de süs eşyası niteliğini kazanmıştı. Daha sonra Beykoz ve Yıldız porselen fabrikalarında seramik ve porselen fincan üretimi sürdürüldü.

FİNCANBÖREĞİ a. Mutf. Yağlı hamurdan, çeşitli içlerle hazırlanan bir tür tepsi böreği. (Yufka kesilip fincan içine yayılır, ortasına iç konduktan sonra katlanıp ters çevrilerek tepsiye yerleştirilir. Bütün yufkaların arasına iç koyup fincan vb. yuvarlak ağızlı birşeyle keserek de yapılır.)

FİNCANCI a. **1.** Porselen ya da cam eşya satan kimse. **—2.** *Fincancı katırlarını ürkütmek,* kızdırılmaması gereken kişilere dokunacak, onların öfkelenmesine yol açacak işler yapmak.

FİNCANLIK sıf. *Say. sıf.* + *fincanlık,* miktarı, belirtilen sayıda fincanı dolduracak kadar: *Kavanozda üç fincanlık kahve kaldı;* bir şeyin, bir yüzeyin genişliğini alabileceği fincan sayısıyla belirtmek için kullanılır: *Dört fincanlık tepsi.*

Fincar santralı → ABBAİ.

FİNCE a. Özellikle Finlandiya'da, yaklaşık 5 milyon kişinin konuştuğu fin-ugur dili. (Eşanl. SUOMİ.)

—ANSİKL. Yerel adı *Suomi* (ülkenin adı gibi) olan fince, fin-ugur dillerine bağlı baltık -fin öbeğinin sayısal bakımdan en önemli dilidir. Halkın % 94'ünün anadili olduğu Finlandiya dışında, Norveç Finnmarkı'nda, İsveç'te Norrbotten'in kuzey-doğusunda, İngriya'da ve Petsamo (Rusya) bölgesiyle, ABD'deki göçmen topluluklarda ve Sibirya'da konuşulur. Lehçeler doğu ve batı öbeklerine ayrılır; ancak lehçeler arasındaki farklılıklar karşılıklı iletişimi engellemez. XVI. yy.'dan bu yana var olan yazılı fince, resmi statüsünü ancak 1809'dan sonra kazandı; XIX. yy. boyunca ve günümüze değin, Finlandiya'da isveççe karşısında, yayılımını sürdürdü.

Lauros-Giraudon

süs fincanı; açık renkli porselenden mavi zemin üzerine altın kabartmalı çiçek süslemeleri bulunan fincan XVIII. yy.'da Vincennes'de yapılmış Île-de-France müzesi Sceaux

L. Fini

Léonor Fini
la Frise défaite (1977)
özel kol.

Ünlüler açısından zengin olan fincenin ses dizgesinde, ünsüzler görece azdır. Ünlü düzenine ünlü uyumu yön verir: bileşik olmayan hiçbir sözcük, bağımsız bir biçimde birleşen *i* ve *e* yansız ünlüleri dışında aynı anda hem ön ünlü (*ü, ä, ö*), hem de art ünlü (*u, a, o*) kapsamaz; örneğin *talo-ssa*, ''evde'', *kylä-ssä*, ''köyde''. Ünsüz düzeni, sözcük başında (kimi aktarma sözcükler dışında) ünsüz öbeklerin yer almasına olanak tanımaz ve sözcük içinde ünsüz almaşmasıyla yönlendirilir: *pata*, ''tencere'', *padassa*'ya, ''tencerenin içinde'' dönüşür. Vurgu, her zaman ilk hecedir ve ünlü niceliği de ünsüz niceliği de sesbilimsel açıdan ayırıcıdır: *tuli*, ''ateş'' / *tuuli*, ''rüzgâr'', *kato*, ''yitme, zarar, vb.'' / *katto*, ''haksızlık, zarar vb.''. Biçimbilimsel yapı bitişimli türdendir; ad çekimi 15 darun kapsar. Ne tanımlık, ne de cins vardır (örneğin ingilizcedeki *he* [eril, üçüncü tekil kişi adılı; o] ve *she* [dişil, üçüncü tekil kişi adılı; o] aynı sözcük *hän* sözcüğü ile gösterilir). İyelik, soneklerle (*kirja*, ''kitap'' / *kirjani*, ''kitabım'') çoğu kez de, bunların kişi adılının tamlayan durumuyla pekiştirilmesiyle (*minun kirjani*, ''benim kitabım'') dile getirilir. Fiil çekimi, bildirme kipinde iki zaman (şimdiki zaman ve geçmiş zaman) ve ayrıca üç kip daha (emir, koşul ve gücül) içerir. Çoğu kez bağlaçlı kuruluşlar yerine kullanılan ad biçimlerinin önemini belirtmek gerekir: *kävelle-ssäni* ''gezindiğim sırada'' (=sırada benim gezinmek). Olumsuzluk özel bir eylemle bir soru biçimi, sözcüğe bağlı ve soruyu taşıyan bir sonekle dile getirilir. Sözcük dağarcığında yansımalı terimlerin çok sayıda olduğu göze çarpar.

FINCH (Daniel), 2. **Nottingham** kontu, ingiliz siyaset adamı (1647-1730). 1688'de James II'nin davasını savunmaktan vazgeçti; William III of Orange'ın, sonra kendisini bakan yapan (1702-1704) Anne'in hizmetine girdi. Tory partisi üyesiydi ve Yüksek Kilise'ye bağlıydı, ama jacobite değildi. Devrimden sonra ulusun bölünmesini önledi. 1711'de dinsel bağnazlığa karşı bir yasanın kabul edilmesini sağladı. Püritenciliğe karşı olması ve James II yandaşlarına (jacobiteler) karşı ılımlı tutumu yüzünden Whig partisi'nin düşmanlığını çekti. Bu parti tarafından 1716'da meclisten uzaklaştırıldı.

FINCH (Alfred William), ingiliz kökenli belçikalı ressam ve seramikçi (Brüksel 1854 - Helsinki 1930). Belçika'da simgeci ve daha sonraları da izlenimci ve yeni-izlenimci akımlara katıldı; ''Yirmiler'' grubunun kurucularından biriydi. 1897'den başlayarak Helsinki'ye yerleşti, yeni Finlandiya resminde, özellikle de ''Septem'' grubu içinde önemli bir rol oynadı.

FINCH OF FORDWICH (John FINCH, *baron*), ingiliz yargıç (1584-1660), krallık ayrıcalıklarının yılmaz savunucusu. J. Hampden davasında (1637) *ship-money*'in yasal olduğunu ileri sürdü. 1640'ta Uzun Parlamento tarafından Birleşik Eyaletler'e sürüldü.

FINCK (Heinrich), alman besteci (Bamberg ? 1445'e doğr. - Viyana 1527). Uzun yıllar Polonya'da yaşadı. 1510'da Stuttgart capellası'nın hizmetine girdi. 1527'de imparator Ferdinand I'in capella yöneticisi oldu. Finck, çağının en büyük alman bestecisi sayılabilir. Kimi sertlikleri yüzünden eleştirilirse de onun polifonisi, dindışı yapıtlarında* (alman lied'leri) olduğu gibi, dinsel yapıtlarında (missa'lar, motet'ler, magnificat'lar, ilahiler), kontrapuntoyu eşsiz bir ustalıkla kullanışı, sadelikle görkemi birleştirişi, özellikle de lied'lerindeki şiirsel anlatımın derinliğiyle ayırt edilir. *Schöne ausserlesene Lieder* (1536) adlı lied derlemesi ve 1542'de Rhau'nun Wittenberg'de yayımladığı *Hymnorum sacrorum liber primus* adlı kitaptaki 4-8 sesli birkaç parçası anılmalıdır. —HERMANN (Pirna 1527 - Wittenberg 1558), öncekinin yeğeninin oğlu. 4 ve 5 sesli vokal yapıtlar besteledi. Beş bölümlü, latince bir kuramsal kitap yazdı: *Practica musica* (Müzikte uygulama) [Wittenberg, 1556].

FINCK (Franz Nicolaus), alman dilbilimci (Krefeld 1867 - Berlin 1910). W. von Humboldt'u izleyerek, baltık slav dillerini, ermeniceyi, bantu ve okyanusya dillerini inceledi. Özellikle dillerin tiplemesi üzerine yaptığı çalışmalarla tanındı: *Die Sprachstämme des Erdkreises* (Yerkürenin dil kökleri) [1909] ve *Die Haupttypen des Sprachbaus* (Dil yapısının ana tipleri [1910].

Findel, Lüksemburg'un havalimanı, kentin K.-K.-D.'sunda.

Fine Gael (''Gael ailesi). İrlanda'da 1923 yılında W. T. Cosgrave tarafından kurulan parti (Cumann na nGaedheal adıyla kuruldu ve bu adı 1937 yılına kadar korudu). İngiliz muhafazakâr partisini andıran bu parti 1973-1977 ile 1981-1982 yılları arasında ve aralık 1982'den sonra İrlanda'nın yönetimini üstlendi. Mart 1987 seçimlerinde yenilgiye uğradı; iktidardan düştü.

FİNEMANİT a. (fr. *finnemanite*). Miner. Altıgen sistemde yer alan, klorlu doğal kurşun arsenat.

DİNESTRES İ MONSALVO (Josep), ispanyol hukuk bilgini ve yazıtbilimci (Barcelona 1688 - Monfalcó, Lérida, 1777). Cervera Üniversitesi'nde profesördü. Katalonya tarihinin temel yapıtı olan *Sylloge inscriptionum romanorum quae in principatu Catalauniae vel exstant, vel aliquando exstiterunt* (Katalonya prensliğinde bulunan ya da eskiden mevcut olan Roma yazıtları) [1760] adlı kitabı yayımlandı.

FİNET a. (fr. *finette*). Tekst. Tersi, tüylendirme işlemiyle tarazlanmış dimi örgülü, pamuklu dokuma. (Kimi kez astar olarak da kullanılan bu dokumadan, özellikle bebek giysileri ve çamaşır yapılır.)

Fingal → FİNN

FİNGAL mağarası, bazalt prizmalarından oluşmuş çeperlerle desteklenmiş bir sahın oluşturan ve Staffa volkanik adacığında (İç Hebrıdes) bulunan ünlü bir İskoçya mağarası. Deniz, bu ''müzikal mağaranın'', girişten 69 m ilerde bulunan dibine kadar şıpırdar. Mendelssohn bir senfonik şiirinde bu mağarayı ölümsüzleştirmişti.

FİNGER LAKES, ABD'de (New York eyaleti) göller bütünü, Rochester'in G.-D.'sunda.

FİNGİR FİNGİR be. Dikkati çekecek ölçüde kırıtkan ve oynakça davranmak anlamına gelen *fingir fingir fingırdemek* sözünde kullanılır.

FİNGİRDEK sıf. Aşırı ölçüde oynak ve kırıtkan kadın için kullanılır.

FİNGİRDEMEK gçz. f. *Tkz.* Bir kadın sözkonusuysa, bir erkeğin ilgisini çekmek için oynak, kırıtkan davranışlarda bulunmak.

◆ **fingirdeşmek** işt. f. *Tkz. Bir kimseyle fingirdeşmek, (birbiriyle) fingirdeşmek,* onunla ya da birbiriyle oynaşmak, aşna fişne etmek.

FİNİ (Léonor), italyan ressam (Buenos Aires 1908). Gerçeküstücülüğe yakın, hafif bir erotizm izi taşıyan, anlaşılmaz kadın figürleri dolu tablolarıyla, Fini'nin resim sanatı, klasik ve zarif bir yapıdadır. 1933'te Paris'e yerleşen sanatçı, Shakespeare, Sade, Baudelaire gibi yazarların çalışmalarını resimledi. Sahne (*les Demoiselles de la nuit*, R. Petit'nin balesi, 1948; Genet'nin *Hizmetçiler*'i, 1961; Panizza'nın bir yapıtı 1968; vb.) ve sinema (Fellini'nin *Satyricon*'u, 1969) için kostümler, masklar ve desenler yaptı. Yapıtlarını *le Livre de Léonor Fini* (1975), *Fruits de la passion* (1980), *Contes d'Edgar Allan Poe* (1987) gibi kitaplarda topladı.

FİNİGUERRA (Maso), italyan savatçı ve kuyumcu (Floransa 1426'ya doğr. -ay. y. 1464). Vasarı, bakır üstüne gravür yönteminin icadını yanlış olarak ona mal eder. Bununla birlikte, savatlarının patronunu saklamak amacıyla erken bir tarihte estamplama yöntemini kullandığı bir gerçektir. Floransa vaftizhanesi kapılarının yapımında Ghiberti ile birlikte çalıştı. Ama asıl ününü, ayrıntılardaki incelikleriyle dikkati çeken savatlarına ve kuyumculuk çalışmalarına borçludur.

FİNİK a. *Yörs.* Çürüyerek içi boşalmış ağaç.

FİNİKE, Akdeniz bölgesinde Antalya iline bağlı ilçe; 34 576 nüf. (1990); 655 km^2, 16 köy. Merkezi, Antalya'nın 107 km G.-B.'sında *Finike*, 6 700 nüf. (1990). Mevve ve sebze üretimi. Turizm.

—Arkeol. Antikçağ'da Lykia bölgesi sınırları içinde bulunan ilçede Limyra* ve Arykanda* kentlerinin kalıntıları vardır.

FİNİKE körfezi, Antalya bölümünde Teke yöresinin G. kıyısında, Kırlangıç (esk. Gelidonya) burnunun B.'sında geniş girinti. Adını B. kıyısındaki Finike kasabasından alır. Turizm.

FİNİSAJ a. (fr. *finissage*). Deric. → BİTİRME.

—Tekst. BİTİM* İŞLEMİ'nin eşanlamlısı.

FİNİSÖR a. (fr. *finisseur*). Tekst. **1.** Kumaş makaslama makinesi. **—2.** Karde yün iplikçiliğinde kullanılan tarak takımının üçüncü tarağı. **—3.** Penye yün iplikçiliğinde kullanılan, çekme ve sürtme işlemiyle fitil yapma makinesi.

FİNİSTÈRE, Fransa'da (Bretagne) *département;* 6 733 km^2; 838 637 nüf. (1992). Yönetim merkezi *Quimper*.

İktisadı yaşama tarım ve denize dayalı etkinlikler yön verir. Büyük bir tarım *département*'ı olan Finistère'de, balıkçılık da çok gelişmiştir. Tarıma, uzun süre daha çok sebze ve turfanda sebze üretimi egemen olduysa da, tarım gelirlerinin önemli bölümü hayvancılıktan sağlanır.

Balıkçılık (Finistère, balıkçı sayısı ve bu etkinlikten sağlanan gelir bakımından Fransa'nın başta gelen *département*'ıdır), özellikle, hem gelişmiş balıkçılık araç gereçlerini kullanan balıkçıların, hem de ilkel yöntemlerle avlanan balıkçıların etkinlik gösterdiği güney kıyılarında yapılır.

Sanayi etkinliklerinin birçoğu tarıma (sebze konserveciliği) ve daha çok denize (balık konserveciliği) dayalıdır.

FİNİSTERRE burnu, İspanya'da (Galicia, La Coruña ili) yüksek burun, İber yarımadasının kuzey-batı ucunu oluşturur. La Jonquière komutasındaki fransız filosu 1747'de Finisterre burnu önünde Anson'un yönetimindeki ingiliz filosu karşısında bozguna uğradı.

FİNİŞ a. (ing. *finish*, son). **1.** Bir yarışın son bulduğu yer ya da çizgi; varış, varış çizgisi. **—2.** *Finişe kalkmak*, uzun ya da orta mesafeli koşularda varışa yaklaşırken hızlanmak.

Finike
Limyra kenti'nde
Lykia tipi kaya mezarı
(İ.Ö. IV. yy.)

FİNİŞER a. (ing. *finisher*). Bayınd. AYARLI SERICI''nin eşanlamlısı.

FİNİTİST sıf. ve a. (fr. *finitiste*). Mant. → SONLUCU'nun eşanlamlısı.

FİNİTİZM a. (fr. *finitisme*). Mant. → SONLUCULUK'un eşanlamlısı.

FİNİTO a.(bitmiş, tamamlanmış anlamında ital. sözc.). Muhs. Kesilip durdurulmuş bir hesabın son durumu.

FİNK a. *Tkz.* ''Şurada burada keyfince gezip eğlenmek'' anlamında kullanılan *fink atmak* deyiminde geçer.

FİNK (Eugen), alman filozof (Konstanz 1905). Husserl'in izleyicisiydi; görüngübilime simgesel yorumsama kavramını getirdi. Yapıtları: *Die phänomenologische Philosophie Edmund Husserls in der gegenwärtigen Kritik* (Edmund Husserl'in görüngübilimsel felsefesinin günümüz eleştirisindeki yeri) [1930-1939], *Sein, Wahrheit, Welt* (Varlık, Gerçeklik ve Dünya) [1958], *Alles und Nichts* (Herşey ve hiçbirşey [1959], *Spiel als Weltsymbol* (Dünyanın simgesi olarak oyun) [1960], *Nietzsche's Philosophie* (Nietzsche'nin felsefesi) [1960].

FİNKE (Fidelio Friedrich), alman besteci (Josefüv Dûl, Bohemya, 1891 - Dresden 1968). Novák'ın öğrencisi. 1915'ten başlayarak Prag Konservatuvarı'nda, daha sonra da Prag'daki Alman müzik akademisi'nde ders verdi. 1926-45 arasında bu ikinci okulun yöneticiliğini yaptı. 1920-38 arasında alman müzik okullarının ulusal müfettişi olan Finke, 1946-51 arasında da Dresden Müzik akademisi'ni yönetti. Leipzig'deki Musikhochschule'de besteleme dersleri verdi (1951-58). Lied'ler, koro yapıtları, bir kantat, operalar (*Die Jakobsfahrt*, 1936; *Der schlaglertige Liebhaber*, 1954; *Der Zauberfisch*, 1960), bir senfoni (*Pan*, 1919), konçertolar, süitler, oda müziği yapıtları, org parçaları besteledi.

FİNLANDİYA, fincesi **Suomi,** Kuzey Avrupa'da devlet; 337 000 km²; 5 000 000 nüf. (1992). Başkenti *Helsinki.* Resmi diller *fince* ve *isveççe.*

COĞRAFYA

Botten ve Finlandiya körfezleri arasından Baltık denizi'ne açılması, İsveç'in ülke üstündeki etkisinin eskilik ve süreklililiğini açıklar. Topraklarının dörtte biri kutup çemberinin ötesinde olduğu için Avrupa'nın en kuzey ülkesidir; fiziksel koşulların çetinliği Finlandiya'yı insanın egemen olduğu doğayla, vahşi doğa arasında bir geçiş ve sınır ülkesi haline getirmiştir. Nitekim nüfus ve etkinlikler genellikle kıyı kesiminde ve özel olarak da ülkenin güney-batısı'nda toplanmıştır.

doğal çevre

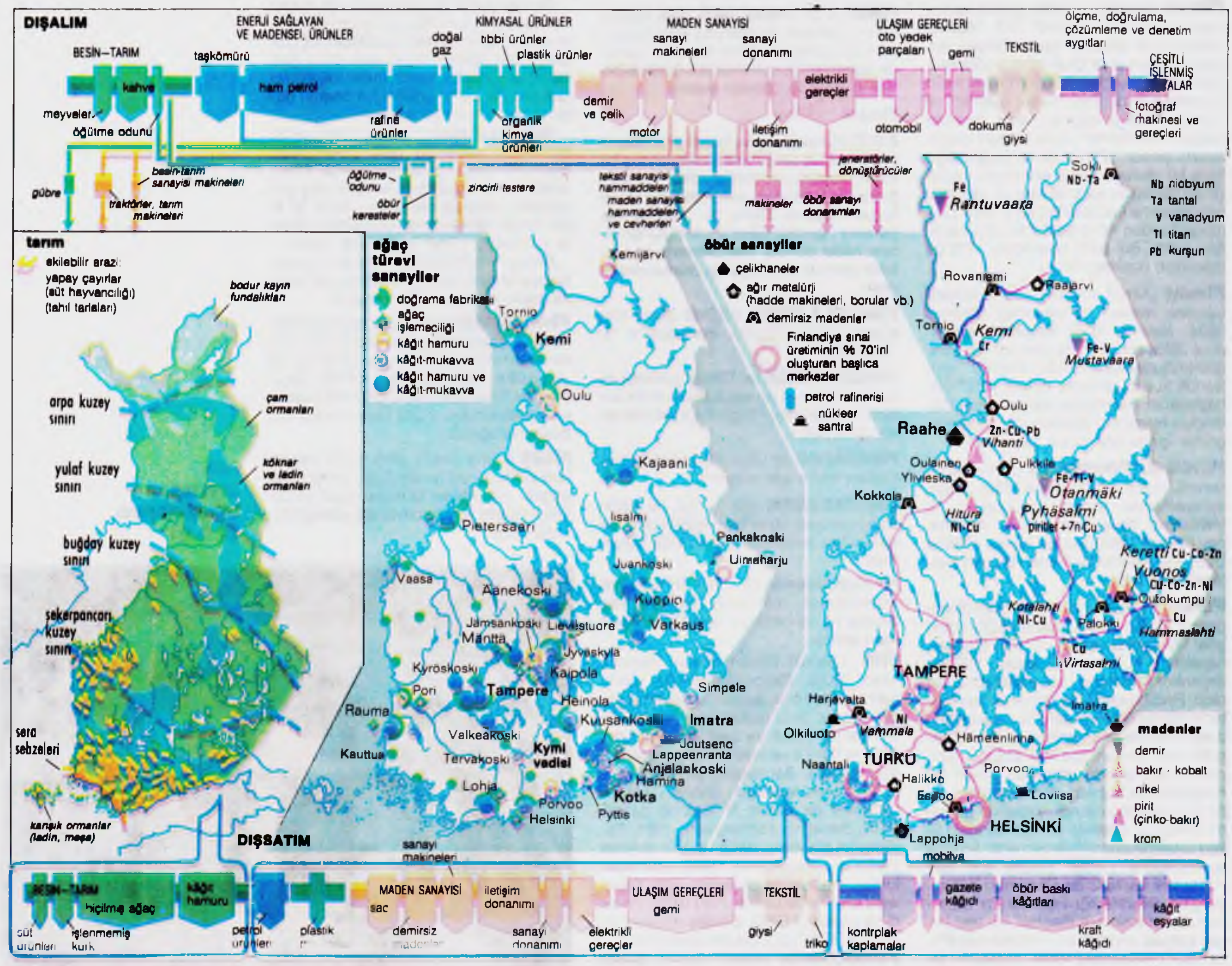
Arazinin temeli, birçok defa düzleşme geçirmiş ve en yüksek dorukların gelişmesine yol açan bazı dislokasyon hareketlerinden etkilenen iskandinav kalkanının billurlu kayaçlarından oluşur. Ülkenin geri kalan bölümünde yükseltisi 200 m'yi geçmeyen yüzey şekilleri, iskandinavya buzullarının istilasına uğramıştır (bir zamanlar bu buzulların, Botten körfezinin kuzeyinde 3 500 m kalınlığa ulaştığı sanılır). Kayalık kabartılar zamanla düzleşirken buzultaş çökelleri çukur yerlerde ya da buzulaltı geçitleri boyunca bırakmıştır. Akarsu-buzul çökeltileri dizisi olan *öslar (harius)*, göllerin bitmez tükenmez dal budak sarışlarını kesintiye uğratan ''ağaçlı çizgiler oluşturarak'' yüzlerce kilometre boyunca uzanan 70-80 m yüksekliğinde tepelere dönüşür.

Finlandiya, su kaynaklarını gerektiği gibi düzenleyememiş bir ülkedir. Eriyen buzulların suyu, kötü akaçlanan, bataklık, derinliği az ama ülke yüzölçümünün yüzde 10'unu kaplayan göllerin bulunduğu bir arazi oluşturmuştur. Akaçlamanın yetersizliği, akarsu ağının cılız, üstelik de bakışımsız olmasına yol açar: Finlandiya'nın iç kesimiyle göllerin genel eğimi, suları daha çok Finlandiya körfezine yöneltir; bu durum, Botten körfezi hizasında daha belirgin olan, anakaranın izostazik yükselmesiyle bağlantılıdır ve oldukça yeni (2 000 yıldan daha az) bir gelişmenin sonucudur. Karaların yükselmesi her yüzyılda 0,3-1 m arasında değişir: böylece deniz limanlardan uzaklaşmaktadır ve Finlandiya yüzyılda ortalama 1 000 km² (bunlar oluşum halindeki gerçek doğal polderlerdir) toprak kazanmaktadır.

sert bir iklim

Ülkenin yüksek enlemde bulunması nedeniyle, iklim yarı kutup iklimi özellikleri taşır: ocak ayı sıcaklık ortalaması −7°C, temmuzda 17°C. Yaz mevsiminin kısalığı nedeniyle bitkilerin yeşil kalma süresi uzun değildir; ayrıca hazirana kadar ve ağustos sonundan başlayarak her an don

EKONOMİ

olayı görülebilir. Yağışların büyük bölümü yazın düşer ve bitkilerin büyümesine yardımcı olur; buna karşılık kasımdan nisan sonuna kadar kar örtüsü yerden hiç kalkmaz, göller ve ırmaklar donar.

Ülke 10 enlem derecesi boyunca yayıldığından yarıkutup ikliminde de farklılıklar görülür; ortalama sıcaklığı 5°C'a eşit ya da 5°C'tan fazla olan günlerin sayısı Laponya'da 110, ülkenin orta kesiminde 130, güney-batı'da 180 gündür; öte yandan, okyanusun ve Avrasya kıtasının almaşık etkileri (Finlandiya hem Baltık denizi boyunca D.'ya doğru ilerleyen okyanus tedirginliklerinin yarattığı rüzgârların, hem de kışın kuru ve soğuk, yazın sıcak hava getiren kara kökenli yüksek basınçların etkisinde kalır) ülkenin kuzeyde olmasından doğan iklim özelliklerinde değişiklik yaratır.

ekonomik koşullar

Nüfus yoğunluğunun düşük olmasına (km^2'ye 14,8 kişi) yol açan çetin iklim koşullarına rağmen Finlandiya, etkin biçimde değerlendirilmiş bir ülkedir. Balıkçılık ve kara avcılığı yapan Laponlar'ın sayısı artık bir kaç bini geçmediğinden, nüfusun büyük bölümünü, hint-avrupa ırkının özgün bir dalını temsil eden Finliler oluşturur. Ayrıca, özellikle ülkenin batı kıyılarında ve adalarda toplanmış bir azınlık (nüfusunun % 5,9'u) tarafından konuşulmasına rağmen, isveççe, ülkenin ikinci resmi dili durumundadır. Doğum oranının düşüşü (1946'da ‰ 26, 1989'da ‰ 13), Avrupa'da görülen en büyük düşüşlerden biridir. Eğer Finlandiya'da tarımın modernleştirilmesi ile yararlanılabilir duruma getirilen güçlü bir kırsal nüfus rezervi bulunmasaydı, bu düşüş bazı işgücü sorunlarının doğmasına yol açabilirdi.

Finlandiya halkı İkinci Dünya savaşı'nda büyük sıkıntılar çekti ve savaşın bedelini çok ağır ödedi. Finlandiya, Kuzey Buz denizi'ne açılan limanı Petsamo ile Karelya'nın bir bölümünü kaybetti. 400 000 Karelyalı'nın ülkeye taşınmasından doğan ciddi ekonomik sorunlardan başka, Finlandiya bir de SSCB'ye "savaş tazminatı" ödemek zorunluluğu karşısında kaldı. Ama bu borç ekonominin yeniden yoluna konulması ve yeni sanayiler kurulması çabalarını teşvik etmiş oldu.

O tarihten bu yana, Finlandiya, iskandinav sosyalizminden esinlenen ve komşusu rus devletiyle (Rusya ile ortak sınırı 1 269 km'dir) iyi geçinmeye çalışan bir siyaset izledi. Finlandiya devleti, iskandinavyalı komşuları gibi, sosyal kesimi, bazen oldukça ağır bir yük haline gelen bir vergi sistemiyle yönetir. Ama, iktisadi liberalizme yöneliş, diğerlerindeki kadar belirgin değildir ve devlet üretim araçlarının önemli bir bölümünü elinde tutar.

tarım ve ormancılık

Sert iklimi, asitli ve iyi akaçlanmayan topraklarıyla Finlandiya'nın büyük kısmı, ülkenin önemli bir bölümünü kaplayan kuzey ormanlarının oluşturduğu kuşakta yer alır. Finlandiya'da, % 43'ü çam, % 38'i köknar ve % 17'si kayın ağacından meydana gelen toplam 24,6 milyon hektar orman vardır: büyük bir zenginlik kaynağı olan bu orman, yıllık ağaç yetişme oranına eşit oranda kesim yapılarak dengeli biçimde işletilir. Ormanların üçte biri devletindir; kamuya ait ormanların çoğuysa Kuzey Finlandiya'dadır. Yaklaşık 14 milyon hektarlık orman alanı, küçük ve etkinlik süreleri kısa fin işletmelerine ufak bir gelir sağlarken, finli köylüler kış boyunca odunculuk yaparlar.

Ormanı bir yana bırakırsak, ekilebilir alanlar ülke yüzölçümünün ancak % 6'sını kaplar ve bu alanlar ortalama 8,5 ha'lık küçük işletmeler arasında paylaşılır. Etkin nüfusun % 8,4'ü bu küçük işletmelerde çalışır ve GSMH'nın % 6,5'ini sağlar. Topraklar verimsizdir: tahıl tarımı yoğun gübre kullanımı gerektirir, ama gene de verim artmaz. 1991'de 1,8 Mt arpa, 1,1 Mt yulaf üretilmiştir. Şekerpancarı ve bölgeye uyarlanmış bir kolza çeşidi Finlandiya'nın güney-batısında, Helsinki ve Tampere arasında ekilir; buna karşılık sebze yetiştiriciliği büyük kentlerin yakınında ve adalarda yapılır. İklim, kış buğdayı yetiştirmek için çok serttir; bu yüzden kış buğdayı hemen hemen bütünüyle Rusya'dan alınır; buna karşın, Finlandiya, tahıl tarımına özendirme sayesinde gereksiniminin % 95'ini sağlayabilmektedir. Hayvancılık önemli bir ek gelir kaynağıdır; Finlandiyalılar büyük miktarda süt tüketir. Kürk hayvanı yetiştiriciliğinin yanı sıra ülkede, 1991 rakamlarıyla 107 000 koyun, 1 334 000 domuz, 1 779 000 sığır ve 428 000 rengeyiği vardır.

Göller ve ırmaklarda bol miktarda balık bulunmasına karşın, avlanan toplam balığın (1989'da 110 800 t) çoğunu Baltık denizi'ndeki ringabalığı avcılığı sağlar.

sanayi ve ticaret

Etkin nüfusun % 30,7'sinin çalıştığı sanayi kesimi GSMH'ya % 33,7 oranında katılır. Kışın sert geçmesi ve orman ürünleri sanayisinin ulaştığı gelişme düzeyi yüzünden Finlandiya, önemli bir enerji tüketicisidir. Toplam enerji tüketiminin (28,7 milyon tep) % 70'i ithal yoluyla karşılanır. Yerli üretim hidroelektrik enerji (zayıf eğim ve nehirlerin donması en büyük engeldir), biyokütle enerjisi (orman ve turba artıkları) ve nükleer enerjiye dayalıdır. Bugün iki nükleer santral çalışmaktadır (toplam elektrik üretiminin % 7'si [40 TWsa]). Finlandiya'nın Rusya'ya bağımlılığının en belirgin olduğu alan enerji alanıdır; ham petrolün büyük kısmı, kimi arıtılmış ürünler, doğal gazın tümü, kömürün ve elektriğin önemli bir bölümü Rusya'dan getirtilir. Sanayide savaştan sonra görülen hızlı büyüme enflasyonu sınırlama çabalarına bağlı olarak belirgin bir biçimde yavaşlarken işsizlik de artmıştır.

Orman ürünleri sayesinde Finlandiya, dünya çapında bu alanın en büyük üretici ülkeleri arasına girmiştir: 5,2 Mt odun selülozu (Avrupa üretiminin % 20'si), 1,3 Mt gazete kâğıdı, ayrıca kontrplak ve karton. Dünya fiyatlarının düşmesi yüzünden gitgide değeri azalsa da, dışsatımın % 38,4'ü bu ürünleri kapsar. Bu sanayiler, çoğunlukla ırmak ağızlarında ve liman yakınlarında merkezileşmiş büyük birimler halinde gruplaşmıştır.

Finlandiya'daki maden yatakları -krom (218 000 t), kobalt, çinko, bakır, nikeloldukça önemli bir metalürji sanayisini besler: Pori yakınında dökümcülük ve bakırı elektrikle ayrıştırma kuruluşları, Kokkola'da çinko ve kobalt fabrikaları, Varkaus'ta, Finlandiya göllerinde çalışan gemilerin yapımı, Turku'da gemi yapım tersaneleri (buzkıran). Bu sanayinin yüksek bir teknik düzey gerektiren ürünlerinin büyük bir bölümü dış ülkelere satılır ve Finlandiya, "anahtar teslimi" fabrika dışsatımı da yapar. Petrol arıtım sanayisi de (Pori) oldukça gelişmiştir. Bu ağır sanayi alanlarından başka Finlandiya, mobilya (Lahti), tekstil (Tampere), porselen ve cam sanayisiyle tanınır.

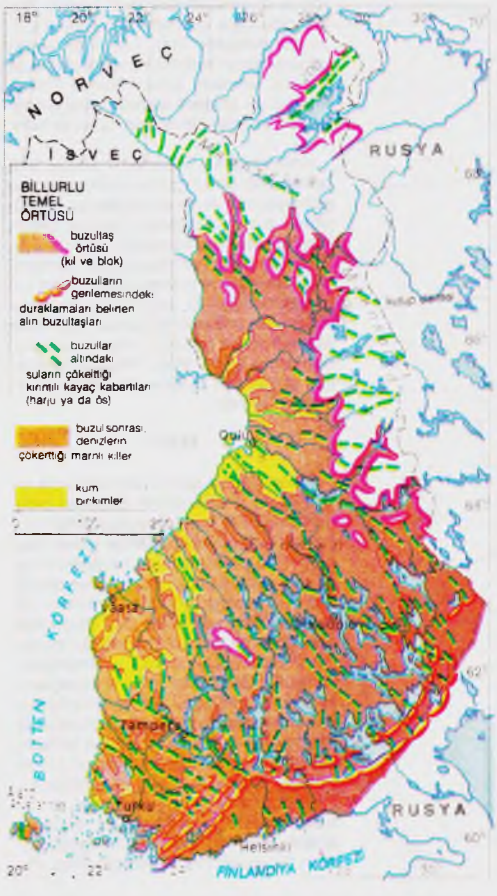
Finlandiya'nın dışalım yaptığı ülkelerin başında sırasıyla Almanya, İsveç, Rusya, Japonya ve Büyük Britanya gelir. En büyük müşterileri ise Rusya, İsveç, Büyük Britanya ve Almanya'dır. Ancak Finlandiya, 1991 yılından beri Rusya'yla ticaretin büyük ölçüde azalması nedeniyle bir ekonomik kriz dönemine girmiştir. Rusya'dan petrol alımı % 25 oranında, aynı ülkeye yapılan dışsatım % 70 oranında azalmış, bunun sonucu olarak gayri safi yurtiçi hasıla (% 6 oranında) ve yatırımlar (% 20 oranında) düşmüş, işsizlik artmıştır.

Ticaretin önemli bir bölümü su yollarıyla yapılır. Finlandiya'nın limanları büyük

FİNLANDİYA

JEOMORFOLOJİK BÖLGELER

buzkıran gemilerle hemen hemen bütün yıl boyunca açık tutulur. İç su yollarından, yani ırmaklar ve göllerden ve Saimaa gölünü Rusya'ya bağlayan kanaldan yalnızca yaz aylarında yararlanılabilir. Turizm gelirleri ticaret açığını kapatan azımsanamayacak bir ekonomik katkı sağlar.

bölgeler

Önce, ülkenin kenarında bulunan, vahşi, yarıkutup ikliminin egemen olduğu Finlandiya ile insanların yerleştiği Finlandiya birbirinden ayrılır. Karelya ve Laponya, kereste işletmelerine ve hidroelektrik santrallarına karşın, her şeyden önce efaneleri ve serüvenleriyle ünlü birer bölgedir.

Platolar ve göllerle örtülü İç Finlandiya'da, ülke yüzölçümünün yüzde 80'ini kaplayan ormanlar yayılır. Kentler, turizm ve ticaret (Kuopio gibi) ya da kereste sanayisi (Lahti ve Jyväskylä gibi) merkezleridir. İmatra bölgesinde, çağlayanların değerlendirilmesiyle kurulan büyük bir hidroelektrik santralı Outokumpu'da çıkarılan bakırın işlemesi için gerekli enerjiyi sağlar.

Österbotten büyük su bölümü çizgisinin (Suomenselkä) batısındadır. Nüfus ve etkinlikler ırmakların ağzında kurulu limanlarda toplanır; vadi tabanlarındaysa sıra sıra köyler dizilir. Eskiden, ormandan elde edilen bitki özü bu limanlardan yüklenirdi; günümüzde, sanayi üretimlerinin çeşitlenmesine karşın, kış aylarındaki don olayları liman etkinliklerini engeller. Oulu ve Vaasa, kıyıdaki başlıca kent merkezleri, Kemi ve Kokkola'ysa büyük sanayi merkezleridir. Österbotten her dönemde, İsveç'e ya da Laponya'ya doğru geçici, Kuzey Amerika'ya doğruysa kesin göç edenlerin yola çıktığı yer oldu.

Finlandiya'nın anakentleri, buzul devri sonrasındaki deniz ilerlemelerinin sonucu olan verimli killerle örtülü güney-batıdaki kıyı ovasında (kuzeyde uç buzultaş kabartısıyla [Salpausselkä] sınırlıdır) toplanır. Yazlar sıcak geçtiğinden, iklim koşulları yoğun ve makineli tarıma elverişlidir. Nüfus yoğunluğu da özellikle bu çevre içinde çok yüksektir: halk, büyük bir sanayı gücünü elinde bulunduran yerleşmelerde toplanır. Tampere, Turku, Helsinki, Pori ve Rauma, bu anakent alanının kuzeye doğru genişlediğini kanıtlayan liman ve kentlerdir.

Finlandiya'nın önünde bir adalar, ana peneplenin aşırı biçimde kırılmasıyla oluşan adacıklar ve su altı kayalıkları kuşağı uzanır. Küçücük adaların başlıca geçim kaynağı, yakın zamanlarda oluşmuş alüvyonlu topraklar üstünde yapılan sebzecilikle, balıkçılık ve hayvancılıktır; daha yumuşak deniz iklimi, sebze tarımını kolaylaştırır. Bu adaların çoğunda, gemilerle adadan adaya götürülen koyun sürülerinden başka bir şey yoktur. Maarianhamina, çok sayıda ada bulunan bu bölgenin en önemli kentidir.

TARİH

Finlandiya'nın buzul çağı sonunda ortaya çıkan ilk sakinlerinin Laponlar olduğu sanılıyor. II. binyıl boyunca Orta Avrupa'dan gelen tarımcı halklar güney-batı bölgesine yerleşmiş ama hıristiyanlık çağından hemen önce ortadan kaybolmuşlardır. Finlandiya'nın ıssız ormanları, Litvanya ve Estonya Finlileri için çok geçmeden ilginç bir gelir kaynağı oldu; bunlar *(Varsinaiset, Suomalaiset, Hämäläiset)*, komşuları Germenler'in kürk ihtiyaçlarını karşılamak için tuzak avcılığına ve kürk ticaretine başladılar ve I. yy.'ın sonunda, ülkenin güney-batı'sına, Finlandiya körfezindeki avcılık ve balıkçılık haklarının Estonyalılar'ın elinde bulunduğu kıyı bölgelerinin dışına yerleştiler. Üç sınıftan oluşan bir toplum meydana getiriyorlardı: bir şefler aristokrasisi, özgür köylüler ve toprak köleleri. XI. yy.'da Finliler, Roslag *(Ros, Ruotsi)* Vikingleri ile çatıştı ve Finlandiya körfezinde ticaret üstünlüğünü onlara kaptırdılar. 1050'den başlayarak ülkeye Gotland tacirlerinin gelişi yeni bir refah çağı açtı, bu çağla birlikte de hıristiyanlık ortaya çıktı.

İsveç dönemi (1150-1809)

1157'de, Aziz Erik diye anılan İsveç kralı Erik IX Jedvardsson, Finler'e karşı bir haçlı seferi düzenledi; bu sefer Finlandiya'nın fethi ve Botten körfezi kıyılarında isveç kolonilerinin kurulmasıyla sonuçlandı. XII. ve XIII. yy.'lar süresince Finlandiya, Novgorod Rusları, Danimarkalılar ve İsveçliler arasında bir rekabet hedefi oldu. İsveç kralı Birger Jarl, papa İnnocentius IV'ün de kışkırtmasıyla, putatapar kabilelerin dinmek bilmeyen saldırılarına karşı koyabilmek için, Häme'yi tahkim ettirdi ve Finlandiya körfezinin ıssız kıyıları üzerinde Aleksandr Nevskiy'in yönetimindeki Ruslar'ı püskürterek, isveç kolonileriyle donattığı bu bölgede yeni bir eyalet (Nyland, bugünkü Uusimaa) kurdu. Büyük Karelya savaşı, Pähkinäsaari barış antlaşması'yla la son buldu (1323) ve Ruslar, İsveç'e Finlandiya (Œsterland) üzerinde mülkiyet hakkı tanıdılar; kral Magnus II de Finlandiya'yı düklük mertebesine yükseltti (1353). Ülkede yavaş yavaş bir soylular sınıfı oluştu. Bu sınıf, toprakların büyük kısmını eline geçirdi ve Kalmar Birliği'yle (Danimarka, İsveç, Norveç ve Finlandiya arasında kurulan birlik) zayıf düşen krallık iktidarına kafa tutmaya koyuldu. Erik XIII, düklüğe bir çeşit yargı erki ve kendi adına para basma ayrıcalığı tanıyarak, fin özellikçiliğini daha da pekiştirdi. Soylular arasından seçilip alınan Turku piskoposları, ülkenin ruhani önderleri oldular. Bunlardan biri, Pietari Särkilahti, Luther Reformu'nu getirdi. Västerås diyet meclisinde alınan kararlar (1527) uyarınca Gustaf Vasa Kilise'nin mallarına ve Porkkala kürk avcılarının fiefi olan ıssız Laponya topraklarına el koydu. Helsinki'yi kurdu (1550) ve düklüğü oğlu Johan'a verdi. Johan bu eyaleti, bir grandüklük yaptı (1581). 1570'te Rusya ile yeniden başlayan savaş, Täyssinä antlaşması'nda (1595) Finlandiya'nın doğu sınırlarının belirlenmesiyle son buldu. Bununla birlikte, geleceğin kralı Karl IX'a karşı katolik kral Zygmunt'u desteklemiş olan genel vali Klas Fleming'in ölümünden sonra, grandüklük kaldırıldı (1599); soyluların elinden ulusal ayrıcalıkları alındı. Karelya'daki Käkisalmi eyaletini de Finlandiya'ya katan Stolbova barışı'ndan(1617) sonra Gustaf Adolf'un büyük politikası, ulusal özerkliğin zararına olan bir merkezi yönetime yol açtı. Finlandiya, ordu mevcudunun üçte birini ve üstün nitelikli *hakkapelite* süvarileri birliğini sağlıyordu. Vergiler üç katına çıktı ve devlet 1630'dan başlayarak kişi ve toprak vergileri için yükümlü defterleri açtı. Yeni soylular köylü sınıfının topraklarını elinden alıp, kendilerine, gelirini hükümdarlıktan kaçırabildikleri geniş beylik arazileri oluşturdular; böylelikle devlet derebeylik topraklarının tümünü azaltmaya girişmek zorunda kaldı (1693 büyük müsaderesi). 1637'den 1648'e kadar genel vali Per Brahe Finlandiya'yı kalkındırmaya çabaladı; bir posta servisi, şehirler ve Turku Üniversitesi'ni kurdu; ilk kadastro haritalarını çıkarttı. Ekonomi, deniz kuvvetleri için gerekli katran ve zift ihracına yöneldi. Per Brahe'nin yaptıkları, Karl X'un savaşları (1656-1661) ve özellikle 1694-1697 açlık yıllarından sonra Finlandiya'yı Büyük Petro *(İsoviha*, ya da Büyük Kuduz, 1710-1721) ordularının yağma ve yıkımına bırakan Karl XII'nin düşüncesiz siyasetiyle değerini kaybetti. Nystad barışı'ndan (1721) sonra, Finlandiya terk edilmiş, yorgun ve Karelya'dan yoksun bir durumdaydı. Monarşinin XVIII. yy.'daki zayıflığı, bir güvensizlik hissi doğurdu ve başka toprakların da Rusya'ya bırakılmasıyla sonuçlanan (Turku barışı 1743) yeni bir savaşın ardından kamuoyu Rusya'ya dönmeye başladı. Gustaf III Yekaterina II'ye saldırdığında (1788), albay Sprengtporten komutasındaki bir grup subay isveç yönetiminin yetersiz kalmasından ve tarımın da 1757 toprak reformuna *(İsojako)* rağmen çok düşük bir seviyede olmasından ötürü, bir cumhuriyet kurmayı denediler (Anjala komplosu) ama başarıya ulaşamadılar.

rus dönemi (1809-1917)

Tilsit anlaşmalarına uygun olarak, çar Aleksandr I Finlandiya'yı fethetti ve Hamina barışı'yla bu ülke üzerinde egemenlik sağladı. Porvoo diyet meclisinde (1809) Finlandiya grandükü unvanını aldı ve grandüklük kurumlarına saygı göstereceğine söz verdi. Bu tarihten sonra ülke, fince ve isveççenin kullanımını sürdüren bir Finlandiya işleri komitesi'nin denetlediği senatosuyla, kendi kendini yönetti. 1811'de Aleksandr düklüğe doğudaki eyaletlerini geri verdi ve 1829'da başkent, Helsinki'ye taşındı. İki resmi dil olan fince ve isveççenin eşitliği bir kararnameye bağlandı. Aleksandr II'nin liberal saltanat döneminde (1855-1881) milli pazarı besleyen tarıma dayalı bir ekonomi gelişti. Ormanlar, ağaç ve kâğıt sanayileri için işletildi. Tampere'de tekstil sanayisi kuruldu. 1869 buyruğuyla çar, diyet meclisini her üç yılda bir toplanan bir parlamento haline getirdi. Kırsal kesimde yaşayan topluluklara özerklik tanıdı. Finlandiya'ya milli bir ordu kurdurup, para bastırdı. Ne var ki Finlandiya özgürlüklerinin panslavcılığa zararı dokunmaya başladı; Aleksandr III döneminde (1881-1894), ruslaştırma hareketi yoğunlaştı; Nikolay II diyet meclisini haklarından mahrum etti ve bölge genel valisi Bobrikov'a diktatörlük yetkileri verdi (1897). Bobrikov orduyu dağıttı ve yasadışı emirler uyguladı; rusça tek yönetim dili oldu. Bobrikov'un öldürülmesi (1904) ve 1905 devrimci hareketleri, çarı attığı adımları geri almaya zorladı. Diyet meclisi yerini kamu oylamasıyla seçilen (1906) bir millet meclisine bıraktı. Sözü geçen oylamada, dünyada ilk defa kadınlar da oy kullanıyordu. Bununla beraber 1907'de ruslaştırma önlemleri yeniden alındı; millet meclisi dağıtıldı, karşı koyanlar Sibirya'ya gönderildi, rusçanın kullanımını zorunlu hale getirilip yönetim kurumları rus sistemine dahil edildi. Pasif direniş gücü kendine bir düzen verdi ve 1914'te bir gönüllüler birliği Almanya'da eğitildi. 1917 Devrimi Sibirya'daki sürgünlerin salınmasını ve Finlandiya'nın özerkliğini sağladı. Ama rus garnizonları ülkeyi terk etmedi. Bolşevikliği benimseyen sosyalistler kızıl muhafızları kurarken, muhafazakârlar sivil muhafızlara çekidüzen verdiler.

bağımsızlık

3 ocak 1918'de Troçki Finlandiya'nın bağımsızlığını tanıdı, fakat kızıl muhafızlara ve rus garnizonlarına silah sağlamaya devam etti. Devrim 27 ocakta başladı; yönetim sovyet işçilerine teslim edildi. Vasa'ya sığınan Finlandiya hükümeti general Mannerheim'e beyaz orduyu düzenleme görevini verdi. Bolşeviklerin desteklediği kızıl muhafızlarla Almanlar'dan yardım gören beyaz muhafızlar arasında kısa bir iç savaş başladı. Mannerheim baskınla kızıl muhafızların silahlarını aldı ve 5 nisanda bunları Tampere'de ezdi, sonra Rautu'daki sovyet takviye kuvvetlerini ele geçirdi. 12 nisanda, general von der Goltz komutasındaki bir alman sefer birliği Helsinki'yi geri aldı. Viipuri'nin Finlandiyalılar'ca alınmasının (29 nisan) ardından ülke tamamen yasal hükümetin denetimine girdi. Tartu antlaşması ile (14 ekim 1920) Sovyetler, Finlandiya Cumhuriyeti'ni tanıdılar ve Petsamo topraklarını (Doğu Karelya'yı ellerinde tutarak) bu ülkeye bıraktılar. Bir çalkalanma döneminden sonra Lapua Tarım hareketi muhafazakârların

1930-31'deki zaferini başlattı: sağcıların adayı P. E. Svinhufvud 1931'de başkan seçildi. İşsizlik ortadan kalktı ve Kallio kanunuyla küçük toprak kiracılarına topraklarını satın alma imkânı tanınarak tarım sorunu çözüldü. Ülke en önemli orman ürünleri ihracatçılarından biri oldu. Olası bir alman-sovyet savaşı çerçevesinde, Finlandiya özellikle stratejik konumu bakımından bir koz olarak kullanılabilirdi. 1932'de Helsinki ve Moskova bir saldırmazlık anlaşması imzaladılar.

1939'da Rusya Hitler Almanyası'nın yayılma siyasetinden endişe duyup Finlandiya'dan Leningrad savunması için gerekli birkaç stratejik bölgeyi istedi ama Helsinki bunları vermedi. 1939 kasımındaki sovyet saldırısı (→ FİNLANDİYA *seferleri*) ülkeyi hemen hemen silahsız bir durumda yakaladı ve zaferle sonuçlanan bir karşı saldırıya rağmen Finlandiya, Batılılar'ın gerçek desteği olmadığından, Laponya'nın bir bölümü ile Karelya'yı Ruslar'a bırakan Moskova barışı'nı imzalamak zorunda kaldı (13 mart 1940). 1941'de Hitler başkan Ryti'ye baskı yapıp Finlandiya'yı yeni bir savaşa sürükledi. (→ FİNLANDİYA *seferleri*.)

çağdaş Finlandiya

Mannerheim ve Paasikivi'nin siyaset alanındaki becerileri 1944'te bir felaketi önledi. Paris anlaşması'nda (1947), Finlandiya Karelya'yı ve Petsamo maden bölgesini yeniden kaybetti; Baltık üzerindeki Porkkala limanını 50 yıl için terk etti ve yüklü bir savaş tazminatı ödemeyi üzerine aldı. Fakat bağımsızdı. 1948'de bir sovyet-fin dostluk paktı imzalandı; daha sonra SSCB ile bir karşılıklı güven ve ticaret anlaşması yapıldı (1950), savaş borcu 1952'de temizlendi ve enflasyon 1953'te durduruldu, ne var ki orman ürünleri piyasasındaki durgunluk 1954 krizine (Törngren kabinesinin düşmesi), 1957 grevlerine ve parlamentoda istikrarsızlığa (1958) yol açtı. Başkan Paasikivi ve Kekkonen'in temkinli siyasetleri Finlandiya'yı uluslararası anlaşmazlıkların dışında tutmayı başardı ve Rusya'nın Porkkala'yı geri vermesini (bundan başka sovyet-fin dostluk anlaşmasını 20 yıl için uzatan, eylül 1955 Moskova anlaşmaları), ülkenin BM'ye ve Kuzey Konseyi'ne (1955) kabulünü ve Kuzey Avrupa Ortak pazarı'na (1960) doğru ilerlemesini sağladı.

1956'da Finlandiya cumhurbaşkanı olan Urho Kekkonen 1981'de istifa edene kadar devamlı aynı göreve seçildi: Finlandiyalılar için Kekkonen refahın ve komşularla, özellikle de SSCB ile uyum siyasetinin temsilcisiydi. Bununla birlikte, tarımın sanayi karşısında gerilediği bir ülkenin ekonomik değişimine bağlı sosyal sorunlar yankılarını siyaset alanında da gösterdi ve sosyal demokrat, toprak yasası yanlısı, komünist partiler arasındaki karma hükümet anlaşmazlıklarına dayanan bir kabine istikrarsızlığına yol açtı.

27 mayıs 1966'da Paasio kabinesinde Komünist parti sosyal işlerden sorumlu üç bakanla 1948'den beri ilk defa hükümette temsil ediliyordu. Böylece SSCB ilişkileri geliştirildi. Üstelik Finlandiya, beş Kuzey Avrupa ülkesi arasında anlaşma ve işbirliğini onaylayan Helsinki uzlaşması'na (kasım 1962) bağlı kalmak niyetindeydi. Mauno Koivisto (1968-1970 ve 1979-1982), Ahti Karjalainen (1970), Rafael Paasio (1972), Kalevi Sorsa (1975 ve 1977-1979) hükümetleri aynı siyaseti izlediler. Ekim 1981'de başkan Kekkonen sağlığı yüzünden istifa etti. Ocak 1982 başkanlık seçimlerinin ardından sosyal demokrat Mauno Koivisto cumhurbaşkanı oldu ve Kalevi Sorsa'yı yeni hükümeti kurmakla görevlendirdi.

Mart 1983'te yapılan genel seçimlerden sonra, dört partinin katıldığı koalisyon hükümetini yine Sosyal demokrat parti önderi Sorsa kurdu. Mart 1987'de yapılan seçimlerdeyse sosyal demokratlar oy kaybetti. Sorsa istifa etti. Yeni hükümeti muhafazakâr Harri Holkeri kurdu.

Dış siyaset alanındaki en temel olgu sovyet baskısının devamıydı. SSCB, komünist dünyası dışındaki üçüncü ticaret ortağı olan Finlandiya'nın Batı Avrupa ve ABD ile yakın bir birlik kurmasını sürekli engellemek istedi. Bu nedenle 1969'da Nordek (İskandinav ülkeleri ekonomik birliği) üzerine görüşmeler başarısızlıkla sonuçlandı, bu da Kuzey Avrupa'nın AET'ye toptan üye olmasını engelledi.

Buna karşılık SSCB ve komünist ülkelerle ilişkiler geliştirildi. 1968 ağustosunda başkan Kekkonen, sovyet topraklarından geçen ve bu ülkeyle ticaret hacmini artıran Saimaa kanalını hizmete açtı, 1969 haziranında Finlandiya, bir nükleer santral kurulması konusundaki tercihini SSCB için kullandı. Cumhurbaşkanının Moskova ziyareti dolayısıyla iki ülke 1948 dostluk işbirliği ve karşılıklı yardım antlaşmasını 1990'a kadar uzatan bir protokol imzaladı. Nisan 1971'de Sovyetler Birliği'ne bir ziyarette bulunan başbakan Karjalainen 1971-1975 dönemini konu alan bir ekonomik işbirliği anlaşması yaptı ve 1973 mayısında Finlandiya komünist olmayıp Comecon ile işbirliği anlaşması imzalayan ilk ülke oldu. Bununla birlikte ekimde AET ile bir serbest değişim anlaşması yaptı. 1972-73'te Finlandiya her iki Almanya ile siyasi ilişkiler kurdu. 1974 eylülünde, Helsinki'de yeni bir beş yıllık (1976-1980) ticari anlaşma imzalandı.

Finlandiya siyasetinin ortaya koyduğu bağlantısızlık kaygısı, 1969'da nükleer silahların artırılmaması anlaşmasının onaylanması, sonra stratejik silahların sınırlandırılması üzerine Helsinki'de yürütülen konferanslar (SALT), Avrupa'da güvenlik ve işbirliği üzerine bir konferansla (1973-1975) kendini göstermiştir.

1988'de Koivisto yeniden cumhurbaşkanı seçildi. 1991 seçimlerini merkez partisi kazandı. 1992'de, SSCB ile 1948'de yapılmış olan dostluk ve işbirliği antlaşması Rusya ile yapılmış sayıldı. Aynı yıl Finlandiya AET'ye girmek için başvurdu.

ANAYASA

Finlandiya, yürütme gücünün, altı yıl için seçilen bir başkanda bulunduğu bir cumhuriyettir. Kamu oylamasıyla dört yıllığına seçilen tek bir meclisi vardır *(Eduskunta)*. Yönetim yönünden içlerinde Åland'ın da bulunduğu on eyaleti içerir.

SAVUNMA

Tarafsızlığını, savunmasının bir güvencesi sayan Finlandiya, savunma için, GSMH'nın % 1,7'si gibi düşük bir bütçe ayırır. Silahlı kuvvetleri 31 000 kişidir ve askerlik görevi bir yıldan az sürer.

EDEBİYAT

Fin ve isveç edebiyatları, Finlandiya'da koşut olarak gelişti ve fin edebiyatının, XIX. yy. sonunda 500 yıllık bir arayı kapatmasından sonra karşılıklı olarak birbirlerini etkilediler. Böylece ikisi de sırasıyla parlak dönemlerden geçerek ilerlemelerini sürdürdü.

İsveç edebiyatının İskandinavya'da ve Avrupa anakarasında ortaya çıkmasına karşılık, fin edebiyatının kökleri, fin-volga denen döneme (İ.Ö. I. binyıl) kadar uzanır. Bu dönemde, şaman şiiri, ayı ayinleri ve evrenin kökenine ilişkin mitler yaygındı. Kalevala vezni ve üslubuysa, İ.S. ilk yüzyıllarda ortaya çıktı. Böylece, evrendoğumsal ve lirik şiirle ağıtçı kadın ezgileri geleneği oluştu. Epik şiirlerse Vikingler döneminden kalmadır ve bu dönemde, eski demirci-tanrının yerini etkin tanrı-kahramanlar, gezici şairler ve denizciler almıştır.

Ortaçağ'ın halk şiiri, pagan ve hıristiyan edebiyatları arasındaki rekabeti yansıtır. Büyüsel şiirin zenginliği dikkati çeker. Temaları, azizlerin yaşamını çağrıştıran "menkıbeler" arasında *Chant de la mort de l'évêque Henri* (fr. çev.) ve baladların en etkileyicisi olan *Chant de la mort d'Elina* (fr. çev.) trajedisini saymak gerekir.

İki ulusal dilde de edebiyatın gelişmesini Reform hareketi sağladı. Mikael Agricola (1510'a doğr. - 1557), fin edebiyatının başlangıcını belirtir. Luther'in öğrencisi olan Agricola, bir *Abece* (1542) ve dua kitabı yazdıktan sonra Yeni Ahit çevirisini 1548'de yayımladı. Şiir alanında, Jacobus Finno'nun ve Hemminki Maskulainen'in ilk kilise ilahileri yayımlandı. Bunun ardından fin edebiyatının dinsel niteliğini pekiştiren Eerikki Sorolainen'in dindar duygularla kaleme aldığı *Postilla* (1621-1624) adlı kitabı yayımlandı.

Parlak bir gelecek vaat eden üniversitenin ve akademik bir basımevinin kurulmasına (1640-1642) rağmen, İsveç'in siyasal gücünün pekişmesi, finceyi ve fin kültürünü tehdit ediyordu. Buna karşı direniş, çeşitli dilbilim yapıtlarında görüldü ve XVII. yy.'ın sonundan başlayarak birbiri ardından fince gramerleri ve sözlükleri yayımlandı. Sözlükler arasında en önemlisi Daniel Juslenius'un (1676-1752) sözlüğüdür. İsveçli Rudbeck'in anlayışı içinde latince olarak fantezi dolu büyük bir tarih yapıtı yayımlayan bu yazar, daha sonra Turku hareketine atılım kazandıracak olan kökene dönüş anlayışını başlattı.

İsveççe yazan en büyük iki şair, finlandiyalıydı: fransız edebiyatından esinlenen pastoral şiir *Atis Och Camilla*'nın (1761) yazarı Gustaf Filip Creutz (1731-1785) ve önromantik yapıtı, içlerinde en büyük şair sayılan ve isveççe yazan finlandiyalı Runeberg'in yapıtlarının habercisi olan Franz Mikael Franzén (1772-1847). Åbo Üniversitesi (Turku) profesörü Henrik Gabriel Porthan (1739-1804) ise, *De Poesi Fennica*'yı (1766-1778) yayımlayarak halk gelenekleri konusundaki araştırmaları başlattı ve ülkenin en yüksek kültür özlemlerine belirginlik kazandırdı.

1809'da Finlandiya, İsveç'in bir bölgesi olmaktan çıkıp Ruslar'ın eline geçince, isveççe ve fince eşit duruma geldiler. Bununla birlikte, romantizmden esinlenen ulusallık duygusu, fincenin halkçı yapısının oluşturduğu engeli ortadan kaldırmaya çalışmaları konusunda aydınları yüreklendirdi. Bundan ötürü, ilk gerçek fin şairleri olan Kallio ve Juteini'nin (1781-1785) -fince ilk piyesin (1817) de yazarıdır- yapıtları kimi zaman büyük bir çalışma ve çabaya tanıklık eder. Ulusçu görüşleri benimsemiş olan, Åbo Morgonblad gazetesini kuran (1821) ve sonunda çar tarafından sürgüne gönderilen ateşli ve gözüpek yazar Adolf İvar Arwidsson bu dönemin doruk noktasını oluşturur.

Turku'nun yerini Helsinki'nin alması kültür yaşamının gelişimini olumlu yönde etkiledi ve 1831'de Finlandiya edebiyatının en büyük üç yazarı (filozof, gazeteci ve devlet adamı J.V. Snellman [1806-1881], ateşli bir yurtseverlikle yüklü şiirleri ve öyküleri, günlük yaşamın gerçekliliğini çağın romantizmiyle kaynaştıran ulusal şair J.L. Runeberg [1804-1877] ve *Kalevala**'nın [1835] yaratıcısı doktor Elias Lönnrot (1802-1884]) tarafından Fin edebiyatı derneği kuruldu. Ama ulusal kültür, baskılar altındaydı. Bir sansür yasası, 1850-1860 arasında fince tüm edebiyat yapıtlarını yasakladı ve Zacharias Topelius (1818-1898), dinsel kökenli yurtseverliliği, isveççe olarak yazdığı geniş kapsamlı tarih romanlarında ve çocuk masallarında dile getirdi.

Siyasal koşullardaki yumuşama, Aleksis Kivi'nin (1834-1872) dehası sayesinde fincenin, 1860'tan başlayarak edebiyat dili haline gelmesini sağladı. Romantik bir şair olan Kivi Kutsal Kitap'tan ve *Kalevala*'dan esinlenerek trajediler ve ayrıca köylü komedileri ve gerçekçiliğin habercisi olan başyapıt bir roman (*Seitsemän* veljestä*, 1870) yazdı.

Weiss-Rapho

Hattula kilisesi'nin Eski ve Yeni Ahit'ten sahneler betimleyen duvar resimleri XV. yy. ikinci yarısı (ağaçtan yontma ve çokrenkli vaaz kürsüsü)

FİNLANDİYA'DA SANAT

M. Hétier

50'li yılların sonunda kurulan yeni Tapiola kentinin tiyatrosu ve su sporları stadı

XIX. yy. liberal akımlarının ve evrensel edebiyatın en önemli yapıtlarının çevrilmesinin etkisiyle, yeni fikirler benimsendi, gazeteler ve edebiyat dernekleri kuruldu, yeni türler yaygınlaştı. Norveç'ten gelen gerçekçilik Finlandiya'ya ulaştı: Minna Canth (1844-1897), dramlarında ve öykülerinde toplumsal adaletsizliğin ve kadın sorunlarının içyüzünü ortaya koydu; Pietari Päivärinta gibi çok okunan yazarların romanlarında köylülerin yaşamı dile getirildi ve "Fin Tolstoy" Arvid Järnefeld (1861-1932) eşitliği ve barışı yüceltti.

XX. yy. başında, toplumsal tutumlarda bir değişiklik ortaya çıktı; edebiyat, başlangıçta, doğanın izlenimci betimlenmesiyle yurtseverlik duygusunu bir araya getiren bir yeniromantizme sığındı. Juhani Aho'nun (1861-1921) ve fin şiirinin altın çağında akımın önderi Eino Leino'nun (1878-1926) [*Helkavirsiä*, 1903-1916] benimsedikleri karelyacılık, bu akımın aşırı bir eğilimiydi. Johannes Linnankoski'nin (1869-1913) ve Joel Lehtonen'in (1881-1934) ilk yapıtlarında da aynı anlayış ağır basıyordu, ama yeni bir gerçekçilik gereksinimi de kendini duyurmaya başlamıştı.

1918 iç savaşından önceki dönem, bir denge dönemi gibi görünüyordu. Yalnızca Maiju Lassila korkunç iç çatışmayı önceden sezebilmişti. Frans Eemil Sillanpää (1888-1964), insan varlığını gizemci ve biyolojik açıdan irdelerken, şair Veikko Antero Koskenniemi (1885-1962), Avrupa klasikçiliğine yaklaşıyor ve İlmari Kianto (1874-1970) ile Maria Jotuni (1880-1943), yaşadıkları toplumun sert bir eleştirisini yapıyorlardı. İç savaş sonunda, Sillanpää, Lehtonen ve Kianto, kırsal kesim insanının portresini çizdikleri romanlarda olayları yorumluyor ve bir bakıma yenilgiye uğrayanları temize çıkarıyorlardı. Bu arada, isveçli yazarlar, fin kültürünün gelişmeleri karşısında duydukları tedirginliği dile getiriyorlardı. Bunlar, isveç davasını savunan Mikael Lybeck (1864-1925), Bertel Gripenberg (1878-1947), Arvid Mörne (1876-1946) [*le Printemps dans l'archipel* (fr. çev.), 1913] ve Runar Schildt'ti (1888-1925). Ama fin edebiyatının modern çağına girişi, ülkesine anlatımcılığı getiren ve isveççe yazan finli büyük kadın şair Edith Södergran (1892-1923) ile gerçekleşmiş oldu ve Ateş taşıyıcılar grubu bu işte merkez rolünü üstlendiler. İki dünya savaşı arasının en önemli yazarlarının çoğu bu grup içinde yetişti: romancı Mika Waltari (doğm. 1908), şairlerden Uuno Kailas (1901-1933), P. Mustapää (1899-1973) ve Einari Vuorela. İsveççe yazan çağdaşçılık yanlısı yazarlar, yani Elmer Diktonius (1896-1961), dadacılığı benimseyen Gunnar Björling (1887-1960) ve Hagar Olsson (1893-1978) ise yeni yollar deniyorlardı.

30'lu yıllarda ilerici eğilimler zayıfladı. Özellikle şair Aaro Hellaakoski (1893-1952) kübizm anlayışından bir ölçüde vazgeçti. Proletaryayı konu alan özgün bir edebiyat, Toivo Pekkanen (1902-1957), Lauri Viita (1916-1965) ve Otto Siippainen (doğm. 1915) gibi romancılar ve konularını kırsal kesimden alan piyesleri büyük başarı kazanan Hella Wuolijoki tarafından geliştirildi.

İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, *Täällä Pohjantähden alla* (1959-1962) adlı üçlemesinde ulusal tarih konusundaki görüşleri altüst edecek olan Väinö Linna (doğm. 1920) [*Tuntematon sotilas*, 1954], askerler ve bölgesel konuları ele alan Pentti Haanpää (1905-1955) dikkati çektiler. Eeva Liisa Manner (doğm. 1921) ve Marja Liisa Vartio (doğm. 1924) gibi, doğaya, fantezilerine ve *Kalevala* ritimleriyle mitolojik konulara çok bağlı olan şairler, yüklü serbest bir nazım kullandılar.

Çağdaş dönem yazarları arasında, "sözcük virtüozu" şair ve romancı Paavo Haavikko'yu (doğm. 1931), Veijo Meri'yi (doğm. 1928), marxçı şair ve romancı Pentti Saarikoski'yi (doğm. 1937); içebakış yöntemini kullanan Jorma Korpela'yı (1910-1964), kuşaklar arası çatışmaya eğilen Eeva Joenpelto'yu (doğm. 1921), tarih ve din üzerinde duran Paavo Rintala'yı (doğm. 1930), Göran Stenius'u (doğm. 1909), Brecht'in anlayışını benimseyen Pentti Holappa'yı (doğm. 1927) saymak gerekir ve bunların hemen hepsi 1950'li yıllarda yazmaya başlamışlardır.

1960'lı yıllarda, çoğu boğuntulu olan ve hem dünya hem de gençlik sorunlarına açık bağlanımlı bir kuşak dikkatı çeker. Marja-Leena Mikkola, Peltonen ve isveççe yazan Marianne Alopaeus, Cleve ve Christer Kihlman bunlar arasında yer alır. 1970'li yıllardaysa, bölgeci roman ağır basmış ve bunun yanı sıra şiirde, yeniden bir doğaya dönüş ortaya çıkmıştır.

GÜZEL SANATLAR

mimarlık

Temelde dinsel olan ortaçağ mimarlığı, XIII. yy.'dan Reform öncesine dek roman ve gotik esinli öğeleri birleştirdi. XVII. ve XVIII. yy.'larda gelişen ahşap mimarlık daha özgündür. XIX. yy.'da, Finlandiya'ya yeniklasikçiliği getiren, Turku'da italyan asıllı isveçli Francesco Bassi (1772-1840), Helsinki'de alman Carl Ludwig Engel (1778-1840) gibi yabancı kökenli mimarlar oldu. Fakat yüzyıl sonundaki "ulusal romantizm", mimarlığı, fin sanatının en belirleyici özelliklerinin verilerini özümleyen bir yenileşmeye doğru yöneltti. Eliel Saarinen*, Herman Gesellius ve Armas Lindgren tarafından tasarlanan 1900'de Paris Evrensel sergisi'ndeki Finlandiya pavyonu bu yenileşmeye örnek gösterilebilir. 1930 yılından sonra modern mimarlık Finlandiya'da parlak bir gelişme gösterdi; bu gelişme Alvar Aalto*'nun olduğu kadar, Erik Bryggman (1891-1955), Aarne Ervi*, Viljo Revell (1910-1964) ya da Aulis ve Pauli Blomstedt'in (1900-1935) kişiliklerini tanıttı ve sevdirdi; 50'li yılların sonunda Aalto, Ervi, Blomstedt, Kaija ve Heikki Siren, Reima Pietilä (doğm. 1923), Raili Paatelainen, Arno Ruusuvuori gibi belli başlı fin mimar ve şehircilerini ortak çalışma için bir araya getiren yeni Tapiola kenti, fin mimarlığının canlılığına en iyi tanıktır. Öte yandan, gereç seçimiyle yalın ama sıcak olan fin tasarımı da Alvar Aalto'nun daha sonra da Timo Sarpaneva ya da Tapio Wirkkala gibi yaratıcıların kararlı atılımlarıyla kendine uluslararası ün sağlayan bir nitelik kazandı.

resim

Fin Ortaçağı, birçok katolik kilisesinde, XV yy. sonu ve XVI. yy. başlangıcından kalma aydınlık ve naif duvar resimlerinin tanıklığını sunar (Kalanti, Hattula, Lohja kiliseleri); bunlar, çoğu zaman, graffitoları andırır (Maaria, Korppoo kiliseleri).

Özerk bir fin sanatının (Robert Wilhelm Ekman [1808-1873), Wilhelm von Wright [1810-1887] ve Ferdinand von Wright [1822-1906] kardeşler), sonra da gerçek bir sanatsal kimliğin, XIX. yy.'ın ikinci yarısından başlayarak ortaya çıkışını görebilmek için, XVIII. yy. (İsak Wacklin [1720-1758]) ve XIX. yy. başlangıcı (Gus-

taf Wilhelm Finnberg [1784-1833], Alexander Laureus [1783-1823]) ressamlarına damgasını vurmuş olan uzun isveç egemenliğinin sona ermesini beklemek gerekecektir; Düsseldorf'ta (Werner Holmberg [1830-1860], Karl Emmanuel Jansson [1846-1874], Fanny Churberg [1845-1892]), sonra da özellikle Paris'te yetişmiş olan fin sanatçılar, gerçekçiliğin, izlenimciliğin, sonra da simgeciliğin edinçlerini büyük ulusal destan *Kalevala*'dan beslenen bir esinlenişle katıştırıp özümlemişler ve "ulusal romantizm" hareketiyle bütünleşmişlerdir (A. Edelfelt*, A. Gallen-Kallela*, Eero Järnefelt [1863-1937], Pekka Halosen [1865-1933], Victor Westerholm [1860-1919], vb.). Hugo Simberg'in (1873-1917) simgeciliği ile Helena Schjerfbeck'in (1862-1946) zarif natüralizminin yanı sıra sonraki izlenimcilik (1909-1912'de M. Enckell*, A. W. Finch*, Verner Thomé [1878-1953], Mikko Oinonen [1883-1956], vb. tarafından kurulmuş olan), Septem grubu ressamları tarafından farklı tarzlarda yorumlanmış (1917'de T. Sallinen*, Marcus Collin [1882-1966], Ragnar Ekelund [1892-1960], Alvar Cawén [1886-1935], vb. tarafından kurulmuş olan) Kasım grubu ise anlatımcılığı işleyip geliştirmiştir; bu akıma bağlanan sanatçılar Blaue Reiter' den olduğu kadar kübizmin bazı yanlarından da etkilenmişlerdir. Kübist (Johan Birger Carlstedt [1907-1951]) ve gerçeküstücü (Otto Mäkilä [1904-1955]) etkiler, fin sanatında ve fin sanatının soyut ya da yarı soyut eğilimlerinde, bu eğilimler ister lirizmin (Mauno Markkula [1905-1959]) ister kesinliğin (Unto Pusa [1913-1973]) ya da geometriciliğin (Sam Vanni*) damgasını taşısın, belirgin biçimde görülür.

İkinci Dünya savaşı'ndan sonra enformel akım, Anitra Lucander (doğm. 1918) ve Per Stenius (doğm. 1922) sonra da Jaakko Somersalo (1916-1960), Ahti Lavonen (1928-1970), Jaakko Sievänen (doğm. 1932), vb. tarafından, hard-edge'ye yakın düşen geometrik soyutlama Lars-Gunnar Nordström (doğm. 1924) tarafından, op art Sam Vanni, Seppo Kärkkäinen (doğm. 1935) tarafından, kinetik sanat ise Juhana Blomstedt (doğm. 1937), Eino Ruutsalo (doğm. 1921) ve Matti Koskela (doğm. 1933) tarafından temsil edildi. Pop art'ın etkisi, Kimmo Kaivanto'da (doğm. 1932) ya da Harro Koskinen'de (doğm. 1945) duyulur; buna karşılık, 70'li yılların başında bazen gerçeküstücü bir üslubu benimseyen (Juhani Linnovaara [doğm. 1934]) yeni bir figüratif sanat ortaya çıkar (J. Sievänen, Esko Tirronen [doğm. 1934], Paul Osipow [doğm. 1939]). Aynı zamanda, uluslararası öncü akımların izinde özellikle minimalist bir özetlemeye doğru yönelişler görülür (Juhana Blomstedt, Ahti Lavonen, Yorma Hautala). Gravür, bu alanda da yapıtlar üreten birçok ressamın yanı sıra Simo Hannula (doğm. 1932), Pentti Kaskipuro (doğm. 1930), Pentti Lumikangas (doğm. 1926), Eino Ahonen (doğm. 1941), vb. ile, fin sanatının özellikle zengin bir dalı olarak belirginleşir.

heykel

Finlandiya'nın resmi gibi heykelciliği de kendini tam olarak ancak XIX. yy.'ın ikinci yarısından başlayarak gösterir (Johannes Takanen, Walter Runeberg, Ville Vallgren, Emil Wikström). Ama en önemli sanatçılar asıl XX. yy.'da yetişti; önce Väinö Aaltonen* ile güçlü ve yalın bir idealizmi benimseyenler, daha sonra ağaç, metal, cam ve plastik maddelerle soyut biçimlere ilgi duyan bir kuşak ortaya çıktı: Aimo Tukiainen (doğm. 1917), Tapio Wirkkala (doğm. 1915), Eila Hiltunen (doğm. 1922), Timo Sarpaneva (doğm. 1926), Kain Tapper (doğm. 1930) Harry Kivijärvi (doğm. 1931), Laila Pullinen (doğm. 1933), Mauno Hartman (doğm. 1930), Risto Salonen, vb.

MÜZİK

Finlandiya okulu, yedi yüz yıllık isveç ve yüz yıllık rus egemenliği yüzünden, XII. yy. ile XX. yy.'ın başları arasında pek az gelişebildi.

Çeşitli hıristiyan mezheplerinin etkilerini taşıyan dinsel müzik, uzun süre birsesli cantus planus biçiminde kaldı, daha sonra bunlara protestan koraller eklendi.

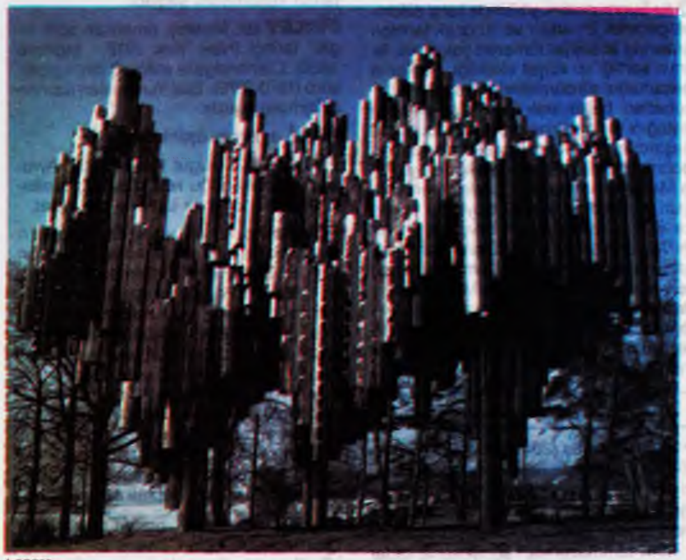
1640'ta Turku Üniversitesi'nin kuruluşu, müzik yaşamını ve folklor araştırmalarını olumlu yönde etkiledi. Yabancı kültür etkisinin sürdüğü XVIII. yy.'da Turku'da kurulan Müzik derneği, Batı Avrupa, özellikle de Viyana repertuvarının ülkeye girmesini sağladı.

Finli müzikçiler, kimliklerinin bilincine, ancak XIX. yy. başlarında varabildiler. Bunun ilk belirtileri, klarinetçi ve besteci B. H. Crusell'in (1775-1838) bestelediği senfonik ve vokal yapıtlardır *(Frithiofs saga)*. Büyük ulusal destan *Kalevala* da aynı dönemde yayımlandı. Çok geçmeden, meslek şarkılarını, ninnileri ve cenaze töreni ezgilerini bir araya getiren *Kanteletar* adlı derleme keşfedildi. Bu derleme, üslupları alman kültüründen epeyce etkilenmiş olmakla birlikte, kuşaklar boyu birçok finli besteciye, tam anlamıyla Finlandiya kökenli bir esin kaynağı oldu.

Osmo Thiel

Ada (1920)
Ellen Thesleff'in (1869-1954) tablosu
Ateneum Sanat müzesi, Helsinki

Lenars

Sibelius anıtı
Eila Hiltunen tarafından
Helsinki'de Sibelius parkına
dikildi (1961-1967)
(1580 çelik tüp dev bir orgu
ve kayın ağacı ormanını çağrıştırıyor)

Müzik yaşamının merkezi, Turku'dan, 1829'da başkent olan Helsinki'ye kaydı. Bu kentte 1882'de bir konservatuvar kuruldu. Bu yeni merkez, başlıca temsilcileri M. Wegelius (1846-1906), R. Kajanus (1856-1933), A. Järnefelt (1869-1958), E. Melartin (1875-1937), T. Kuula (1883-1918) olan bir sanat hareketinin doğmasına yol açtı. Hâlâ Finlandiya müziğinin tartışmasız önderi olan Johan Sibelius (1865-1957), halk şiirinden ve müziğinden de yararlanarak -evrensel bir dil arayışı içinde-, Viyana klasikçiliği ile fransız izlenimciliğini özümledi. Sibelius'un Finlandiya müziği üzerindeki derin etkisi, genç öğrencileri yeni tekniklerin, özellikle de onikitonculuğun çekiciliğine kapılıncaya değin sürdü. Bu alanda öncü olan A. Merikanto (1893-1958) ve E. Bergman'dan (doğm. 1911) sonra, 1920 dolaylarında doğmuş bestecilerin çoğu onikitonculuğu benimsedi: T. Marttinen (doğm. 1912), J. Kokkonen (doğm. 1921), E. Rautavaara (doğm. 1928), U. Meriläinen (doğm. 1930), A. Sallinen (doğm. 1935), P. Heininen (doğm. 1938), M. Heiniö (doğm. 1948. Buna karşılık birçok başka besteci de, yeniromantik bir anlayış içinde, ulusal birikimle ilişkiyi sürdürmeye çalıştı: O. Kotiläinen (1868-1936), Y. Kilpinen (1892-1959), U. Klami (1900-1961), T. Kuusisto (doğm. 1905), T. Pylkkänen (1918-1980). Onların

Finlandiya seferleri
kış savaşında
Finlandiya kuvvetlerinin bir saldırısından sonra (1939-40)
terk edilmiş sovyet zırhlı araçları

Finlandiya büyükelçiliği

Küba büyükelçiliği

Carlos Juan Finlay

tersine O. Lindeman (doğm. 1929), R. Jyrkiäinen (doğm. 1934), K. Rydman (doğm. 1936), H. O. Donner (doğm. 1939) gibi elektronik müzik yaratıcıları işitilmedik bir ses evreni arayışı ile uluslararası öncü hareketlere katıldılar.

FİNLANDİYA körfezi, Baltık denizi'nin oluşturduğu uzun körfez. K.'de Finlandiya, D.'da Rusya ve G.'de Estonya arasında. B.'dan D.'ya doğru 400 km boyunca uzanan körfezin giriş kesimi (Tallin'in K.'inde, Porkkala ile Rohuneeme burnu arasında 50 km) orta kesiminden (Kotka ile Narva-Joensuu arasında 125 km) daha dardır. Ocak-nisan arasında çoğunlukla donan Finlandiya körfezine Neva ırmağı dökülür ve körfez Rusya'nın başlıca denize açılma yeridir.

Finlandiya seferleri, İkinci Dünya savaşı sırasında Finlandiya ile SSCB'yi karşı karşıya getirmiş olan harekât.

• *Kış savaşı (30 kasım 1939-12 mart 1940).* Finlandiya'nın sovyet isteklerine boyun eğmeyi reddetmesinden sonra, SSCB, güneyde Viipuri (Vyborg) yönünde Karelya kıstağını kesen Mannerheim hattını yarmak amacıyla Petsamo ve Karelya kıstağı arasına 28 tümen gönderdi. Mannerheim komutasındaki 15 Finlandiya tümeni, var güçleriyle istilayı önlemeye giriştiler; Ladoga gölünün kuzeyinde, Oulu-Suomussalmi yönünde karşı saldırıya geçerek 21 aralık ve 10 ocak tarihleri arasında iki sovyet tümenini yok ettiler. İklimin sertliği ve ihtiyat eksikliği, Finliler'in başarılarını sürdürmelerine engel oldu. 1 şubattan başlayarak Sovyetler, Karelya kıstağını ele geçirmeye çalıştılar, bunu da başardılar. Bire karşı üç şeklinde saldırıp donmuş haldeki Finlandiya körfezi yoluyla Mannerheim hattını aşarak 2 martta Viipuri'ye ulaştılar. Harekât boyunca yalnızca dünya kamuoyunun sevgisini ve bir miktar donatımla gönüllülerin yardımını sağlayabilen Finlandiya, 3 martta müzakereye oturdu ve 12 martta Moskova antlaşması'nı imzaladı. Böylece Karelya kıstağıyla Balıkçılar yarımadasının içerisinde yer aldığı büyük toprak kaybını kabullenmiş oldu.

Bk. resim sayfa 4129

• *Aşamalı savaş (26 haziran 1941-6 eylül 1944).* Finlandiya, kaybettiği bu toprakları geri almak amacıyla, Almanlar SSCB'yi işgal ettiği zaman, onların yanında yeniden savaşa girdi.

1941 temmuzundan ağustosuna kadar Finlandiya kuvvetleri Ladoga gölünün kuzey-doğu'sundaki ve Karelya kıstağındaki toprakları yeniden ele geçirdiler. 29 ağustosta Viipuri'yi geri aldılar, 31 ağustosta da 1939 sınırının ötesindeki tahkimli sovyet mevzilerine yerleştiler. Eylülden başlayarak Karelya ordusu, Onega ve Ladoga gölleri arasındaki sovyet topraklarına girdi ve Murmansk-Leningrad demiryolunu kesti.

1942'den 1944'e kadar tüm cephede dinginlik hüküm sürdü. Ama 9 haziran 1944 günü dört sovyet ordusu, Finlandiya'nın 1940'ta belirlenen sınırlar içine çekilmesini sağlamak amacıyla Karelya kıstağında ve sovyet Karelya'sında şiddetli bir saldırıya kalkıştı. Viipuri 20 haziranda teslim olduğu takdirde cephe, Viipuri-Taipale hattı üzerinde tutulabilirdi. Sovyet Karelya'sı boşaltıldı ve Mannerheim, SSCB ile müzakerelere başladı. 19 eylülde Moskova'da imzalanan ateşkes, Finlandiya'nın III. Reich ile ilişkilerini kesmesini öngörüyordu. Buna uyarak Finlandiya birlikleri, ülkenin kuzeyinde bulunan ve Norveç yönünde geri çekilen alman dağ birliklerine karşı koydular.

R. de Greef-Neptune Nautisme

Finn

FİNLAY (Carlos Juan), kübalı hekim (Puerto Principe, bugün Camagüey, Küba, 1833 - Havana 1915). Fransız hekim L.D. Beauperthuy'ün daha önce bulduğu sarıhummanın sivrisinekler tarafından bulaştırılma biçimini inceledi; buluşu hastalığı bulaştıran aracı konakçılarla ilgili kuramın kurulmasını sağladı.

FİNLEY (*sir* Moses), amerikan asıllı ingiliz tarihçi (New York 1912 - İngiltere 1986). Cambridge'te eskiçağ tarihi profesörü (1970-1979). Eski Yunanistan üzerine çalışmaları vardır.

FİNLİ a. FİN'in eşanlamlısı.

FİNLİLER, fin-ugur kökenli halk; Avrupa'nın kuzey-doğu kesimlerinde, özellikle de Finlandiya ve Laponya'da yaşar.

Finn, tektip, küçük, tek kişilik ve yelkenli yarış teknesi; ilk olarak İsveç'te yapılan Finn 1952'de (Helsinki) Olimpiyat oyunları'na kabul edildi. Bu tekneyi kullanan dümencinin üstün atletik niteliklere sahip olması gerekir. Güçlü yelkeni ve kalıplanmış tahta ya da poliesterden teknesinin biçimi ona sudan kesilmesi ve süzülmesi için büyük bir kolaylık sağlar. Cat-boat tarzında donatılmıştır; yelkenli direğin altındaki bir bumbaya dayanır. Şu özellikleri vardır: uzunluk: 4,30 m; genişlik 1,40 m; yüksek salma omurgada çektiği su: 0,13 m; yelken yüzeyi: 10 m²; deplasman; 100 kg.

Finn (MacCumhaill), ossian çevriminde Oisin'in babası olan efsane kahramanı. İ.Ö. III. yy.'da Fenianlar'ı yönettiği sanılmaktadır. İrlanda'nın yeniden doğuşunun simgesidir. James Macpherson'un 1762' de yayımladığı şiirde kendisinden *Fingal* adıyla söz edilir.

FİNNART, Büyük Britanya'da kent, İskoçya'da, loch Long'un doğu kıyısında, Greenock'un K.'inde. Petrol terminali.

FİNNBOGADÓTTİR (Vigdis), izlandalı kadın devlet başkanı (Reykjavik 1930). Fransa ve İskandinavya'da yaptığı edebiyat ve sanat öğreniminden sonra, Reykjavik Ulusal tiyatrosu'nun yöneticiliğine getirildi, kuzey ülkelerinde kültürün yaygınlaştırılması çalışmalarına katıldı. Kristján Eldjárn'ın yerini aldı ve sol eğilimli bir program oluşturarak, haziran 1980'de cumhurbaşkanı seçildi. Böylece, dünyada, genel seçimlerle işbaşına gelen ilk kadın devlet başkanı oldu. 1984 ve 1988'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde de yerini korudu.

Finnegans Wake, J. Joyce'un düşsel düzyazı yapıtı (1939). "Tarih karabasanından uyanmak", "ırkının yaratılmamış bilincini oluşturmak" gibi tümcelerde dile gelen Joyce'un yazın tutkusu, sonuç noktasını, gecenin ve tarihin dilini konuşan bu son kitabında bulur. Yapıtta Vico, Taine, Sterne ve Rabelais gibi aynı izlekler üzerine düşünmüş yazarlardan alıntılar vardır: tanrılar çağı, sonra kahramanlar çağı ve en sonunda da Düşüş'ten düşüşe değin insanlar çağı, başarısızlığa uğramış bir dinsel müjdeden geçmekteydi. Bu yapıtta insanlık düşsel bir suçtan kendini yargılamayı düşleyen sarhoş bir meyhanecide cisimleşir. Düşman kardeşler olan oğulları Shem ile Shaun (yurttaş ile şair), adamın kızı Isabella ve karısı Anna Livia Plurabelle için çekişirler (karısı, babası okyanusun dalgalarında çözünen tüm akışkanlıkların kaynağı, Dublin'li Liffey'dir). Finnegans Wake, L. Carroll'un bavul-sözcükler tekniğine göre, Joyce'un bildiği 14 dilden oluşmuş evrensel bir dilde gürültüyle öfkenin eriyip kaynaşmış olduğu, bir uykudagezerin yapıtıdır.

Finnesburg *(The Fight at),* günümüze yalnızca bazı bölümleri kalan VII. yy. anglosakson şiiri.

FİNNEY (Ross Lee), amerikalı besteci ve eğitimci (Wells, Minnesota, 1906). Nadia Boulanger'den (1927-28), Roger Sessions'dan (1928-29) ve Alban Berg'den (1931-32) ders aldı. 1929-1948 arasında Northampton'daki Smith College'da ders verdi. 1949'da Michigan Üniversitesi'nin composer-in-residence'ı oldu. Konçertolar, oda müziği yapıtları besteledi. *Pilgrims Psalms* (1945) adlı yapıtında, sömürge döneminin müziğinden esinlendi.

FİNNEY (Albert), ingiliz oyuncu (Salford, Lancashire, 1936). Oyunculuğa 1956 yılında Birmingham Repertory Theatre'da başladı, daha sonra Stratford-on-Avon'un Royal Shakespeare Company tiyatrosuna girdi. *Othello*'da Cassio (1959), *Kral Lear*' de Edgar, *Bir yaz gecesi rüyası*'nda Lysander rolünü oynadı. Lindsay Anderson'un müzikal komedisi *The Lily-White Boys* ile ünlendi. Genç ingiliz tiyatrosunun da dikkate değer bir yorumcusudur (John Arden [*The Party*, 1958; *Armstrong's last Good-night*, 1965], John Osborne [*Billy Liar*, 1960; *Look Back in Anger*, sahnede ve sinemada; *Luther*]). *Luther* başrolüyle, 1961'de en iyi aktör ödülü aldı. Sinemadaki başarıları (özellikle 1963'te Tony Richardson'un *Tom Jones* filminde) onu sahneden uzaklaştırmadı. Büyük bir rahatlıkla klasikten çağdaşa (P. Shaffer: *Black Comedy* ve *A Flea in her Ear*), trajikten güldürüye geçerek Old Vic, Royal Court (1972-1975 arası sanat yönetmenliğini yaptı) ve National Theatre Company'de sürekli oynadı: *Hamlet*, 1976; *Macbeth*, 1978; *Another Time*, 1989, vd. Pek çok filmde (*Tom Jones*,1963; *Wolfen*, 1979; *Crossing*, 1989) ve TV dizisinde de rol aldı (*The Green Man*, 1990; vd.).

FİNNMARK, Kuzey Norveç'te bölge ve yönetim bölümü *(fylke);* 48 649 km²; 74 279 nüf. (1990). Merkezi *Vadsø*. 1 000 m'ye kadar yükselen bir platodur. Kıyıları parçalayan fyordlar, Norveç'in G.'indeki fyordlardan daha geniştir. Nüfus balıkçı limanlarında (Kirkenes, Vardø, Vadsø, Berlevåg, Mehamn, Honningsvåg ve Hammerfest) toplanmıştır. Kirkenes yakınlarında Bjørnvatu'da demir madenleri işletilir. Yarı yerleşik Laponlar, ülkenin iç bölgelerinde, Kautokeino ve Karasjok merkezleri çevresinde, ren geyiği yetiştirirler.

FİNNSSON (Eyvind), norveçli şair (915'e doğr. - 990'a doğr.). Katıldığı savaşımları, yaşadığı dönemin tarihi bakımından son derece önemli birer kaynak olan *Hákonarmál* ve *Háleygjatal* adlı şiirlerinde anlattı.

FİNO a. (it. *fino*, ince, zarif'ten). **1.** Küçük, çok tüylü bir süs köpeği türü. **—2.** *Arg.* Esrar.

Finsch, Güney Afrika'da (Cape ili) elmas madeni, Postmasburg yakınında.

FİNSEN (Niels Ryberg), danimarkalı hekim (Thorshavn, Faerøerne adaları, 1860 -Kopenhag 1904). Işınların (yoğunlaştırılmış ve soğutulmuş) bazı hastalıkların, özellikle deri hastalıklarının tedavisinde kullanımını sağladı. (1903 Nobel tıp ödülü.)

Finsen tedavisi (öz. a. *Finsen*'in adından). Tıp. Finsen yönteminin öngördüğü gibi morötesi ışınlar kullanılarak yapılan tedavi. (Bu yöntem, bir ara özellikle döküntülü lupusun tedavisinde kullanılmışsa da artık terk edilmiştir.)

Finsider *(Società Finanziaria Siderurgica'nın simgesi)*, italyan demir-çelik holdingi. Devlet denetiminde olan önemli birçok katılımları bulunan kuruluş, İtalya'nın çelik tüketiminin % 60'ını sağlamaktadır. İtalyan demir-çelik sanayisinin donanım çabalarının ve 50'li yılların sonlarında gösterdiği hızlı gelişmenin temelinde yer alan Finsider, günümüzde ağır bir aşırı üretim bunalımı geçirmektedir.

FİNSPANG, İsveç'te (Östergötland) kent, Norrköping'in K.-B.'sında; 25 000 nüf. XVII. yy.'dan beri sanayi kenti. Demir-çelik. Alüminyum metalürjisi.

FİNSTERAARHORN, Berner Oberland (İsviçre Alpleri) dağlarında doruk ve dağların en yüksek noktası; 4 274 m. K.-B.'dan G.-D.'ya doğru uzanan, gnays ve granit yapılı, uzun ve sivri bir tepedir; Finsteraarhorngletscher ve Fieschergletscher buzul havzalarının yanıbaşındadır.

Dağa ilk defa 1829'da J. Leuthold ve J. Währen kuzey-batı sırtından tırmandılar. Yaklaşık 1 000 m yükseltideki kuzey-doğu cephesinde klasik ama aşılması güç üç yol vardır: kuzey-doğu mahmuzu, Hugisattel mahmuzu (her ikisine de ilk defa 1904'te G. Hasler ve F. Amatter tırmandı) ve Oberstuderjoch mahmuzu (O. Brügger, H. Kohler ve H. Winterberger, 1929).

FİNSTERWALDE, Almanya'da (Brandenburg) kent, Cottbus'un G.-B.'sında, Aşağı Lausitz'de; 23 000 nüf. Metalürji. Makine yapımı. Tekstil. Kimya. Kereste.

Finten, Abdülhak Hamit Tarhan'ın oyunu (1918). Kanadalı evli bir kadın olan Finten'in yasak aşklarını konu edinir. Genç kadın sevgilisi Lord Dick ile evlenebilmek için kendisinden çocuk sahibi olduğu hintli uşağı Davalaciro'ya kocasını öldürtür. Sonunda da kıskançlık yüzünden kendi çocuğunu boğan Davalaciro'yu öldürür. Yazar oyununu Londra'da görevli olarak bulunduğu dönemlerde ve Shakespeare' in *Macbeth*, *Othello* trajedilerinden etkilenerek kaleme aldı. Manzum bölümleri de bulunan yapıtta tutku, kıskançlık, vicdan azabı gibi duygularla ilgili ruh çözümlemelerine yer verilir. 496 sayfa tutan uzunluğu kadar Hyde-Park'ta atlı arabalı sahne, Beyrut önündeki fırtınada Davalaciro'nun bindiği geminin güvertesine Finten'in kayıkla düşmesi gibi sahneler oyunun sahnelenmesini güçleştirir. Bununla birlikte Celal Nuri'nin uyarlamasıyla Burhanettin tiyatrosu'nda (1916), A. M. Dıranas'ın uyarlamasıyla da Ankara Devlet tiyatrosu'nda (1956 ve 1969) oynandı.

FİN-UGUR sıf. Ural ailesinde yer alan ve hem fin (fince, laponca, vb.), hem de ugur (macarca, vogulca, ostyak) öbeklerinden oluşan dil öbeğine denir.

—ANSİKL. Fin-ugur dilleri genellikle, ural-altay bütününe bağlandığı varsayılan ural ailesinde yer alır ve iki alt öbek içerir: fin ve ugur. Fin öbeği şu dilleri kapsar: 1) baltık-fin dili, fince ya da suomi, estonya dili, Karelya Özerk Cumhuriyeti'nde ve Kalinin (Tver) bölgesinde konuşulan karelya dili, Sen-Petersburg'un doğusunda konuşulan ingriya dili, Onega gölünün güneyinde konuşulan lude ve vepsçe, İngriya'da konuşulan vot dili, Kurzem'in kuzeyinde konuşulan livceyi kapsar; 2) Norveç'in kuzeyi (Troms, Finnmark), İsveç'in kuzeyi (Norrbotten), Finlandiya'nın (Lappi) kuzeyinde ve Rusya'da (Murmansk) yaşayan Laponlar'ın konuştuğu laponca; 3) Mordvin Özerk Cumhuriyeti'nde konuşulan mordvin dili ve Çerepovets (Rusya) bölgesindeki çeremisçe ya da mari dilinden oluşan volga öbeği; 4) Peçora havzasındaki komiyi, Viatka ile Kama (Rusya) arasındaki votyak veya udmurtu içeren perm öbeği. Ugur öbeğiyse 1) macarca; 2) Ural'ın doğusundaki vogulca ya da mansi; 3) Ob vadisindeki ostyak ya da ksantiden oluşur.

Bugün fin-ugur dillerinin çoğunun yazısı vardır, ama en eski metinlerin tarihi XIV. ya da XIII. yy.'dan öteye gitmez. Karşılaştırmalı incelemeleri olanaklı kılan belgelerin büyük bir bölümü yaklaşık 150 yıldır derlenen verilerden oluşur. Laponca ve baltık-fin dili genellikle öbürlerinden daha arkaik özellikler taşır. Baltık-fin dilinde ünsüz ve ünlü almaşması, laponcadaysa ikil vardı. Birliğini İ.Ö. 3000'de yitiren fin-ugur dilinin ilk kez Volga ile Ural arasındaki topraklarda ortaya çıktığı sanılır.

Fincede ve mordvin dilinde, çeremisçe, ostyak ve macarca gibi birçok baltık-fin dilinde görülen en belirgin fonetik özellik ünlü uyumudur; ayrıca, ünlü uyumunun, daha eski bir dönemde, öbür dillerde de bulunduğu kanıtlanmıştır. Ünsüz almaşması özellikle baltık-fin diliyle laponcada önemlidir; biçimsel yapı bitişimlidir; macarcada yirmi dolayında, ostyaktaysa yalnızca üç durum vardır. Sözdiziminde, bağlaçlı yapılardan çok, ad yapılarına yer verildiğini belirtmek gerekir. Sözcük dağarcığı, yansıma ve anlatımsal sözcükler açısından zengindir. Bu özellikten halk şiirinde ve edebi şiirde çok yararlanılmıştır. Sözcük dağarcığı, tarihin çeşitli dönemlerinde, Ural bölgesi dışındaki halklarla ilişkiyi gösterir: en eski aktarmaların iran dilinden yapıldığı sanılır; ardından litvanya dilinden ve germenceden, rusçadan, özellikle macarca sözkonusu olduğundaysa, türkçeden yapılan aktarmalar göze çarpar.

FİNŽGAR (Franc Saleški), sloven yazar ve din adamı (Dosloviče 1871 - Ljubljana 1962). Güçsüzlere ve ezilenlere duyduğu yakınlığı dile getiren birçok öykü kitabı yazarak, dinsel buyruklara dayanan toplumsal çözümler önerdi. Gerçeklikte Avusturya'yı simgeleyen Bizans'a karşı imalarla dolu bir yapıt olan *Pod Svobodnim Solncem* (1906-1907) adlı tarihsel öyküsü, çok büyük bir ilgi gördü.

FİNZİ (Gerald), ingiliz besteci (Londra 1901-Oxford 1956). Bairstow ve R. O. Morris'in dersleriyle yetişti. Kendisi de Royal Academy of Music'te ders verdi. Birçok yapıtında Shakespeare'den esinlendi. *Severn Rhapsody* gibi orkestra yapıtları, konçertolar (klarinet, çello vb. için), ilginç kantatlar ve piyano ya da orkestra eşlikli melodiler (*Earth and Air and Rain, Let Us Garlands Bring, Dies natalis, Farewell to Arms* [1940], *In terra pax* [1956]) besteledi. XVIII. yy. yapıtlarının yeniden basılmasını sağladı.

FİOCCHİ (Annibale), italyan mimar (Milano 1915). Olivetti inceleme bürosunun rasyonalleştirme ekibine (A. Bernasconi, L. Figini, M. Nizzoli, M. Oliveri, G. Pollini) katıldı ve 1947'den 1954'e kadar buranın yönetimini üstlendi. Daha sonra kendi firmasını kurdu (Bernasconi ve Nizzoli ile birlikte), perde duvardan oluşan cephenin üç modüllük birimler halinde bulunduğu Milano'daki Olivetti sarayı'nı yaptı. Çalışmaları arasında pek çok sınai ve ticari yapı, Castiglione Olona'da bir kilise (1967) ve çeşitli kent tasarımları da vardır.

FİOCCO, Venedik kökenli, XVII. ve XVIII. yy.'larda Güney Hollanda'da yaşamış müzikçi aile. —PİETRO ANTONİO ya da PİERRE ANTOİNE (Venedik 1650-Brüksel 1714), 1681'de Brüksel'e yerleşti, 1687'de Sablon dükünün capella'sında müzik yöneticisi, 1696'da Bavyera seçiciprensinin saray capella'sında yönetici yardımcısı, 1706'da da yönetici oldu. Lully'nin birçok yapıtını çaldırdı. *Sacri Concerti* (1691), motet'ler, missa'lar, aryalar (1696 ve 1697), *Baharın dönüşü* (1699) adlı bir pastoral ve 4 sesli bir kilise sonatı besteledi. —Oğlu JEAN JOSEPH (Brüksel 1686 - *ay. y.* 1746), babasının çeşitli görevlerini devraldı. Günümüze *Sacri Concentus*..'u, motet'leri, bir missa'sı, sekiz mezmuru ve beş oratoryosu ulaştı. —JOSEPH HECTOR (Brüksel 1703 - *ay. y.* 1741), öncekinin kardeşi. 1725'ten başlayarak Brüksel Krallık capella'sında keman çaldı. Anvers katedrali'nde 1729'da yardımcı müzik yöneticisi, 1731'de koro yöneticisi oldu. 1737-1741 arasında Brüksel'deki Ste-Gudule kilisesi'nde koro yöneticiliği yaptı. Üç Fiocco' nun en ünlüsü, fransız tarzındaki klavsen parçaları ve italyan etkileri taşıyan *Leçons de ténèbres*'i ile, Joseph Hector'dur.

F. Breig-Zefa

Finsteraarhorn

FİONNAY, İsviçre'de Bagnes komününde (Valais kantonu) yer, Sion'un G.'inde. Büyük Dixence barajından gelen suyun beslediği yeraltı hidroelektrik santralı.

FİORAVANTİ → FİERAVANTİ.

FİORAVANTİ (Leonardo), italyan hekim ve simyacı (Bologna 1518'e doğr. - *ay. y.* 1588). Eskiden romatizma ve nefrit ağrılarını dindirici olarak kullanılan, *Fioravanti* denilen kokulu alkolü buldu.

FİORE (Pasquale), italyan hukukçu (Terlizzi, Bari eyaleti, 1837-Napoli 1914). Urbino, Pisa, Torino ve Napoli üniversitelerinde profesörlük yaptı, 1910'da senatör oldu. Anayasa hukuku ve uluslararası hukuk alanlarında yapıtları vardır.

Fiore di virtù (*Erdem çiçekleri*), düzyazı biçiminde yazılmış italyanca metinler kitabı. 1320'de Bologna'da derlendiği sanılan 35 bölümlük yapıtın her bölümünde bir kusur ile bir erdem karşılaştırılır.

Albert Finney

FİORENTİNO (Domenico) → DEL BARBİERE (Domenico).

FİORENTİNO (Stefano), italyan ressam; XIV. yy.'ın ilk yarısında yapıt verdi. Yeğeni olduğu sanılan Giotto'nun öğrencisiydi. Vasari'nin Floransa okulu hakkında yazdıklarına göre, Giotto'nun en önemli izleyicilerinden biri ve yumuşak, kademeli renk geçişlerinin egemen olduğu yeni bir resim anlayışının yaratıcısıydı. Sanatçı üzerine ayrıntılı bir inceleme yazan R. Longhi'ye göre (1951), kişiliğini yansıtan en önemli yapıtları şunlardır: *Çarmıha geriliş* (Assisi'deki fransisken manastırında), *Meryem'in taç giymesi, Aziz Stanislaw* (Assisi'deki alt bazilikada), *Meryem Ana ve Çocuk İsa* ile *Muştulama* (Vatikan müzesi'nde). Giottino, Stefano'nun oğluydu.

FİORENTİNO (Pier Angelo), italyan yazar (Napoli 1809 - Paris 1864). Napoli'de *Corradino* adlı tarihsel bir roman, *La Fornarina* adlı bir dram, *il Medico di Parma* adlı bir komedi ve birçok da öykü yayımladı. Sonra Paris'e gitti ve Baba Dumas ile çalıştı. Dante'nin *Cehennem*'inden yaptığı fransızca çeviri, Doré tarafından resimlendirildi.

firavunsıçanı
(Herpestes ichneumon)

Lauros-Giraudon

Şehname'den minyatür
Firdevsi'nin yapıtı
moğol okulu, XVI. yy. sonu
Condé müzesi, Chantilly

FİORENZO Dİ LORENZO, italyan ressam (Perugia 1445'e doğr.-öl. 1525'ten önce). Ancak 1493'e kadarkl yapıtları bilinmektedir. Di Lorenzo'nun tabloları Umbria resminin XV. yy. sonundaki gelişimine tanıklık eder. Perugia Ulusal galerisi'nde bulunan *Çobanların tapınması* adlı tablosu (1480'e doğr.) sanatçının bir süre Perugia klasikçiliğine bağlandığını göstermektedir.

FİORENZUOLA D'ARDA, İtalya'da komün, Emilia'da (Piacenza ili), Emilia yolu üzerinde ve Arda ırmağının sağ kıyısında; 14 100 nüf. Ticaret merkezi. Petrol rafinerisi.

FİORETTİ (Benedetto) → NİSİELY (Udeno).

FİORİLLİ (Tiberio), **Scaramuccio** denir, italyan oyuncu (Napoli 1600'e doğr.-Paris 1694). "Kaptan Matamore" diye tanınan Silvio Fiorilli'nin oğlu, kimi yönüyle siyahlara bürünmüş yalancı kahraman Capitano'ya, kimi yönüyle Arlecchino'ya benzeyen yeni bir tipi commedia dell'arte'ye sokarak, kendi yarattığı *Scaramuccio* adını ilk kez o taşıdı. 1640'a doğru Paris'e geldi, küçük Louis XIV'ü güldürmeyi ve genç Molière'e örnek olmayı başardı. Mezzetin, 1695'te yayımlanan bir kitapta onun yaşamını anlattı.

Fiori musicali, G. Frescobaldi'nin çeşitli org parçalarını bir araya getiren kitabı (Venedik, 1635). *Orbis factor, Cunctipotens, Cum jubilo* adlı üç Gregorius missa'sını açımlayan ve toccate, canzone, capricci, ricercari başlıkları altında toplanmış olan ayetleri içerir. Bu parçalar yer yer serbest bir üslupta, yer yer kontrapunto üslubunda yazılmıştır.

FİORİNA a. Tropikal bitkileri yiyip bitiren eşkanatlı böcek cinsi. (*Fiorina theae* Hindistan'da çay fidelerine zarar verir. Birçok türü vardır; kabuklubitgiller familyası.)

FİORİNİ (Pietro), italyan mimar (Bologna 1539 - *ay. y.* 1614-1622 arası). Bologna'da çeşitli kiliselerde çalıştı. Özellikle (L. Carracci'nin fresklerle süslediği) S. Michele in Bosco manastırı'nı yaptı.

FİORİNO a. Parac. Florinin italyancası.

FİORİTURA a. (ital. sözc.). Müz. ÇIÇEKLENME'nin eşanlamlısı.

FİRADE a. Nümism. Altında 916 2/3, gümüşte 830 nizami ayarı ifade eden darphane kavramı.

FİRAK a. (ar. *firāk*). *Esk.* **1.** Sevişen iki kişinin birbirinden ayrılması; ayrılık: *"Yeter ağlattı firakın bu dil-i bîmâri"* (Nedim, XVIII. yy.). **—2.** Üzüntü, sıkıntı, mahzunluk: *"Firakile bu hâristâne geldim"* (Eşrefoğlu Rumi, XV. yy.).

FİRAKİ ABDURRAHMAN ÇELEBİ, türk şair (Kütahya ? - *ay. y.* 1575). Öğrenimini tamamladıktan sonra vaizlik yaptı. Zeyniye tarikatına bağlıydı. Babasının ölümünden sonra onun yerine şeyh oldu. Hüseyin bin Ali Vaiz el-Kâşifi'nin farsça *Ahlak-ı Muhsini*'sını türkçeye çevirdi (1550). Yapıtın sonunda "Kaside-i kalem" adlı şiiri vardır (Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi R. 393). Tezkire ve mecmualarda şiirlerine rastlanır.

FİRAKİYE a. (ar. *firak* ve *-iyye*'den *firâkiyye*). *Esk.* Ayrılık konusunda yazılan şiir.

FİRAKLI sıf. Üzüntülü, etkili, dokunaklı durum, olay vb. için kullanılır.

FİRAR a. (ar. *firār*). **1.** Bir yerden, bir şeyden kaçma: *Dört hükümlünün firarından sonra tutukevi yöneticileri değiştirildi.* **—2.** *Firar etmek,* kaçmak. || *Firara kadem basmak,* kaçmak, uzaklaşmak.
—Ask. cez. huk. Asker kişilerin kıtasından ya da görevi gereği bulunmak zorunda olduğu yerden izinsiz olarak altı günden fazla uzaklaşarak ya da izin sürelerini özürsüz altı gün geçirerek işlediği suça verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Denizc. *Firar iskelesi,* yangın ya da kaza sırasında, makine ve kazan dairelerinde çalışan mürettebatın kurtulması için yapılmış, doğrudan doğruya üst güverteye açılan baca biçiminde geçit. || *Firar kaportası,* firar iskelesinin güverteye açılan bölümünü örten kapak. || *Firar merdiveni,* firar iskelesinin içindeki düşey merdiven.
—ANSİKL. Ask. cez. huk. Firar suçunu işleyen askeri personel, altı aydan üç yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır. Eğer yanında orduya ait bir malzemeyi götürmüşse, görev başından kaçmışsa, daha önce de firar etmişse cezası bir yıldan aşağı olmaz. Firar suçunu işleyenlerin o güne değin yaptıkları askerlik hizmetleri geçersiz sayılır, bunlar yeni baştan askerlik hizmetine başlamak zorunda kalırlar, hapiste geçirecekleri süre askerlik hizmetinden sayılmaz. Yabancı ülkelere firar edenlere verilecek cezalar daha ağır olur. Düşman karşısında, düşman tarafına kaçanlar ise ölüm cezasına çarptırılır. Bunlardan başka barışta ve seferde firara kalkışanları haber vermeyenlerle bu şekilde kaçanlara yardım edenler de askeri mahkemeler tarafından cezalandırılır. Firar suçu işleyen astsubayların verilen ceza ile birlikte rütbeleri de geri alınır. Bulunduğu birlik, kurum ya da görevi izinsiz olarak terk ettikten sonra altı gün içerisinde pişmanlık duyarak geri dönenler firar etmiş sayılmazlar. Bunlar birliklerini izinsiz olarak terk ettiklerinden askeri mahkemeye verilmeden amirleri tarafından disiplin cezasıyla cezalandırılırlar.
—Cez. huk. *Tutukevi* ya da *cezaevinden firar* Türk Cez. k.'nun 298. maddesine göre, bir kişi tutuklandıktan sonra kaçarsa, iki aydan altı aya kadar hapis cezasıyla cezalandırılır. Tutuklu, kaçarken zor kullanırsa; kapı, pencere kırarak ya da duvar delerek kaçarsa, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır. Firar birden çok kişi tarafından gerçekleştirilir ya da silah kullanarak yapılırsa, ceza dört yıldan sekiz yıla kadar hapistir. Bir suçtan mahkûm olan ve cezaevine konan kişinin kaçması halinde, suçlu ömür boyu hapis cezasına çarptırılmış bir kişiyse, cezasının bir yılı geceli gündüzlü bir hücrede tek başına bırakılarak çektirilir. Diğer hapis cezalarında, geri kalan sürelerine altıda birden üçte bire kadar süre eklenir. Ancak eklenen süre dört aydan az, iki yıldan da çok olamaz (Türk Cez. k. md. 299).

FİRARİ sıf. ve a. (ar. *firar* ve *i*'den *firari*). Tutulduğu yerden firar eden kimse için kullanılır; kaçak: *Firarilerin aranmasına başlandı.*

FİRARİ AHMET FEVZİ PAŞA → AHMET FEVZİ PAŞA Firari.

FİRARİ HASAN PAŞA → HASAN PAŞA Firari.

FİRAŞ a. (ar. *firāş*). *Esk.* **1.** Döşek, yatak; oturmak için yere serilen şey, yaygı, şilte, hasır, halı. **—2.** *Firaş-ı derun,* iç yatağı, içteki yatak. || *Firaş-ı istirahat,* dinlenme yatağı.
—İsl. huk. *Firaş-ı akva,* talâk-ı bâin nedeniyle iddet beklemekte olan kadının doğuracağı çocuğun nesep durumu. || *Firaş-ı kavi,* nikâhlı olan ya da ric'i talâk nedeniyle iddet beklemekte olan kadının doğuracağı çocuğun nesep durumu. || *Firaş-ı mutavassıt,* efendisine daha önce çocuk doğurmuş bir cariyenin doğuracağı çocuğun nesep durumu. || *Firaş-ı zaif,* hamile olan ancak doğuracağı çocuk henüz efendisi tarafından kabul edilmemiş cariyenin doğuracağı çocuğun nesep durumu.

FİRAŞKON a. Denizc. Çok ağır yükleri kaldırmak için üç dilli iki makaradan oluşturulan palanga.

FİRÂVÂN sıf. (fars. *feravan*). *Esk.* Bol, çok fazla.

FİRÂVÂNİ a. (fars. *feravan* ve *-i*'den *ferâvânî*). *Esk.* Çokluk, bolluk.

FİRAVNİ a. (ar. *fira'un* ve *-i*'den *fira'vni*). *Esk.* Firavunluk.
◆ sıf. **1.** Firavunla ilgili. **—2.** Kibir, gurur, küfür ve inatla yapılan.

FİRAVUN a. (kilise geç lat. *Pharaon;* yun. *Pharao;* eski mısır dilinde krallık sarayını ve yönetim merkezini belirten büyük ev anlamında *peraa*). **1.** XVIII. hanedanının sonundan başlayarak, Mısır kralına verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir tür, iskambil oyunu. **—3.** *Firavun inadı,* aşırı derecede ki inat. || *Firavun tepeleri,* piramitler. || *Firavun zulmü,* eziyet çektiren, ağır zulüm.
◆ sıf. Kibirli, acımasız, kötü yürekli kimse için kullanılır.
—ANSİKL. Kralı belirten "firavun" sözcüğü, ilk kez, Amenofis IV'e yazılan bir mektupta ortaya çıktı. Ama bu sözcük Mısır'da hiçbir zaman, hiçbir dönemde resmi unvan olarak kullanılmadı. Kralların özgün unvanı beş addan oluşuyordu: *Horus* (krallığı, ilk Mısır hükümdarı Narmer*'in doğduğu Hierakonpolis kenti tanrısının himayesine bırakır); *İki Kadın Hükümdar* (yani, Yukarı ve Aşağı Mısır'ın, birleşik krallığın koruyucusu iki tanrıça, *Nehet** ve *Uto**); kral Keops'tan sonra, güneşin üstünlüğünü simgeleyen *Altın Horus; Yukarı ve Aşağı Mısır kralı* (düz anlamıyla "saza ve arıya ait olan"; hükümdarı, krallığın her iki bölümündeki simgesel bitki ve hayvan kuşağına bağlayan unvan) ya da hükümdarın "adı"; hükümdarın saltanat "adı"ndan başlayarak *Ra'nın oğlu* (Amenemhat, Tutmosis, Ramses, vb.). Bu son iki ad, evreni kuşatan güneş çevriminin simgesi olan bir kartuşla çevriliydi. Eski Mısır hükümdarlarına birer tanrı gözüyle bakılırdı. İ.Ö. 3500'den İsa'nın doğumuna kadar geçen süre içinde Mısır'da 32 firavun hanedanı hüküm sürdü. Firavunlara her şeyin sahibi, bütün insanların efendisi bir tanrı gözüyle bakıldı ve adları metinlerde firavunların ilki kabul edilen güneş tanrısı Ra'nın oğlu biçiminde anıldı. İç ve dış siyaset, ülke güvenliği, ordu, adalet konularında tek yetki sahibi onlardı. Görevlerinin evrensel dengeyi sağlamak, Nil ırmağının taşkınlıklarını önlemek, güneşin doğuş ve batışını sağlamak olduğuna inanılırdı.

Kuran'da olsun, Tevrat gibi öteki kutsal tek dinli kitaplarda olsun, firavunlar sert bir biçimde eleştirilir. Kuran'ın birçok ayetinde onlardan zülevdad (kazıklı) biçiminde söz edilir. (→ MUSA.)
—Ed. Divan edebiyatında özellikle Musa peygamberle ilişkisinden söz edilerek anılır: *Yine Fir'avn-ı şita ayşine Musa mânend / Eyledi elde esâsını bir ejder sünbül gibi* (Yine sünbül, kış Firavunu'nun ordusuna karşı Musa'nın yaptığını yaptı; asasını bir ejder haline getirdi) [Baki]. Firavun, zalimliği yüzünden rakibe ve düşmana benzetilir. Sevgilinin de âşığa karşı acımasızlığı dolayısıyla Firavun'a benzetildiği olur.

FİRAVUNİNCİRİ a. Yakındoğu'da ve Mısır'da yetişen çok geniş tepeli incir türü (*Ficus sycomorus*).

FİRAVUNLAŞMAK gçz. f. Zalim, kötü yürekli, acımasız bir insan durumuna gelmek.

FİRAVUNLUK a. **1.** Firavun olma durumu; firavunun görevi. **—2.** İnatçılık, acımasızlık, kibirlilik.

FİRAVUNSIÇANI a. Eski Dünya'da toplu halde yaşayan, geceleri dolaşan mangust. (Zehirli yılanlar ve küçük omurgalılarla beslendiğinden Eski Mısırlılar bu hayvanı son derece makbul sayarlardı. (Bil. a. *Herpestes ichneumon,* miskkedisigiller familyası.)

FİRÂZ ya da **FERÂZ** a. (fars. *feraz, firāz*). *Esk.* **1.** Yokuş, yükseklik: *"Evet yarın diyecekler ki: duydunuz mu, filân/Firâz-ı kutba suûd eylemiş"* (Tevfik Fikret). **—2.** *Firâz ü nişib,* yokuş ve iniş.

FİRÂZ → EFRÂZ.

FİRÂZİ ya da **FERÂZİ** (fars. *firāz* ve

-i'den *firâzi, ferâzi*). *Esk.* Yükseklik, yukarıda olma durumu.

FİRBANK (Arthur Annesley Ronald), ingiliz romancı (Londra 1886-Roma 1926). Estetizmden etkilendi, Temple rahiplerinde ve tarikat yandaşlarında kargaşanın ve barbarlığın yeniden hortlamasını yergili ve çok yenilikçi bir tarzda ortaya koydu (*Vainglory*, 1915; *Valmouth*, 1919; *Prancing Nigger*, önce *Sorrow in Sunlight* adıyla yayımlandı, 1924; *The Artificial Princess*, 1934).

FİRDEVS a. (fars. *firdevs*). *Esk.* **1.** Cennet. (Bk. *ansikl.* böl. İsl.) **—2.** Bahçe, bostan. **—3.** *Firdevs-âşiyan*, yeri cennet olan; cennetlik.

—ANSİKL. Ed. Divan edebiyatında *firdevs-i berîn, firdevs-i âlâ, bağ-ı firdevs, gülşen-i firdevs* gibi tamlamalarda cennet ile eşanlamlı olarak kullanılır. Sevgilinin bulunduğu yer, övülen kişinin sarayı, bahçesi, bezmi ve yaptığı bağışlar konu edinilirken firdevsten söz edilir: *Kûyını görmekle dilden zâil olmaz şevk-i yâr / Kani olmaz cennet-i firdevse didar isteyen* (Mahallesini görmekle sevgiliye olan özlem gönülden gitmez, zira Tanrı'nın yüzünü görmek isteyen firdevs cennetine kani olmaz) [Ahmet Paşa]. (→ CENNET.)

—İsl. Kuran'da iki ayette, inanıp iyi işler yapanların; namazlarını saygıyla kılan, zekât veren, kendi eşlerinden başkasına yaklaşmayan, emanete saygılı olan ve verdikleri sözde duranların firdevsle ödüllendirileceği bildirilir. Kuran tefsirlerinde firdevs sözcüğünün habeşçe cennet anlamına geldiği ve arapçaya bu dilden geçtiği belirtilir. Hz. Muhammet bir hadisinde "Firdevs, tanrısal bir saraydır; ağaçları ve ırmakları vardır" der.

FİRDEVSİ (Ebülkasım Mansur bin Hasan), iranlı şair (Baj, Tus, 934 ? - *ay. y.* 1020). Döneminde, eski İran tarih ve destanlarına karşı artmaya başlayan ilgiden büyük ölçüde etkilendi. Ebülmüeyyet el-Belhi, Ebu Ali Muhammet bin Ahmet el-Belhi ve Tus valisi Ebu Mansur Muhammet bin Abdürrezzak'ın düzyazı, Dakiki'nin manzum *Şehname*'lerinden sonra, o da ünlü yapıtı *Şehname*'yi yazmaya başladı (975). Daha çok Ebu Mansur Muhammet bin Abdürrezzak'ın yapıtından yararlandı. Bir çiftlik sahibinin oğlu olmasına karşılık geçim durumu iyi değildi. Yapıtını tamamlayınca o dönemde bilgin ve sanatçılara eliaçık davranan Gazneli Mahmut'a sundu (1010). Gazneli Mahmut, kendisine çok yetersiz bir maaş bağlayınca bu davranışından dolayı onu hicvetti. Gazne'den geldiği Herat'ta altı ay kaldıktan sonra Tus'a döndü. Bir süre Taberistan'da emir Şehriyâr'ın yanında kaldıktan sonra yeniden döndüğü Tus'ta öldü. Halk tarafından dinsiz bilindiğinden evinin bahçesine gömüldü. Doğumunun 1000. yıldönümü büyük törenlerle kutlandı ve mezarı üzerine bir anıt dikildi.

Firdevsi'nin İsfahan ve Bağdat'a gittiği, *Yusuf ve Züleyha* adlı bir mesnevi yazdığı yolundaki bilgiler gerçekle bağdaşmaz.

Şehnâme'deki iranlılık bilinci ve kullandığı dil ile, yüzyıllar boyu yabancı egemenliğinde kalan İran'da ulusal duyguları dirilten ve günümüze kadar yaşatan Firdevsi, dünya hakkında karamsar bir görüş taşımakla birlikte, kaderi yenmeye çalışmayı, iyilik etmeyi, zayıflara iyi davranmayı, yenilikleri kötü karşılamamayı ve her türlü dinsel inanca karşı hoşgörülü olmayı salık verir. (→ ŞEHNAME.) [→ Kayn.]

FİRDEVSİ (Şerefettin Musa), **Firdevsi-i Rumi, Firdevsi-i Tavil, Uzun Firdevsi** de denir, türk şair, yazar (Balıkesir 1453-?). Bursa'da öğrenim gördü. Simavlı nakşi şeyhi Abdullah İlahi'nin müridiydi. Onunla ilgili *Tuhfet ül-hâdi* ya da *Hakayıkname* adlı manzum menakıpnameyi yazdı. Farsçadan gizlibilimlerle ilgili *Davetname* adlı yapıtı türkçeye çevirdi. Mehmet II adına yazmaya başladığı *Süleymanname* (şehname) adlı yapıtı onun ölümünden sonra Bayezit II adına tamamladığı, ancak padişahın çok uzun bulduğu 360 ciltlik yapıtın 80 cildini bırakarak kalanını yaktırdığı, kaynaklarda anlatılır. Söylentiye göre şair bunun üzerine Bursa'ya çekilmiş, kırgınlıkla padişah için yazdığı hiciv yüzünden de İran'a ya da Horasan'a kaçarak orada ölmüştür. Oysa yapıtın büyük çaplı olmasına karşın cilt sayısının söylentideki kadar olmadığı, yazılışının Bayezit II'den sonra Selim I döneminde de sürdürüldüğü saptanmıştır. Şairin yaşamöyküsüyle ilgili olarak anlatılanların şehname yazarı iran şairi Firdevsi'nin yaşamından esinlenilerek ortaya atıldığı ileri sürülmüştür. Bu söylencelere konu olan *Süleymanname* Süleyman peygamber ile ilgili dinsel öyküler yanında felsefe, geometri, yıldızbilimi, tıp gibi alanlardaki bilgileri de derleyen ansiklopedik bir yapıttır. Manzum *Münazara-i seyf ü kalem*, mansur *Kıssaname-i Süleyman Aleyhısselam*, ahlak ve tasavvuf konularıyla ilgili *Hayat u memat* gibi yapıtların da sahibi olan yazarın *Kutbname* adını taşıyan mesnevisi Midilli'ye baskın düzenleyen venedik, fransız, ispanyol donanmalarıyla yapılan savaşları ve adanın onlardan kurtuluşunu (1501) anlatır. Yapıtın bilimsel yayımı İ. Olgun ve İ. Parmaksızoğlu tarafından yapıldı (1980). Yazarın 40 kadar yapıtından ancak 14'ü bilinmektedir: farsçadan çeviri *Pendname-i Eflatun*, *Silahşorname*, *Satrançname-i kebir* vb. (→ Kayn.)

Büyük Larousse

Firdevsi'nin *Süleymanname* (şehname) adlı yazmasından bir sayfa *Süleymaniye kütüphanesi, İstanbul*

Firdevsiye, kübreviye* tarikatının kollarından biri. Bedrettin Semerkandi'nin öğrencilerinden Rüknettin Firdevsi'nin kurduğu bu tarikat *rükniye* adıyla da anılır.

FİRE a. (yun. *phyra*, eksilme'den). **1.** Tic. Ambalajsız olarak taşınan ya da depolanan her türlü malda kendiliğinden oluşan maddi kayıp. (Bu azalma, eğer malın doğasının zorunlu bir sonucu ise [kömür, yapı malzemesi, vb.] *asıl fire*; bir rastlantı sonucu ise *arızi fire* adını alır. Fire, faturada indirim yapılmasını gerektirebilir.) **—2.** *Fire vermek*, sözkonusu bir şeyse, kuruyunca ya da ayıklanınca ağırlığı, miktarı azalmak; bir topluluksa, sayıca eksilmek.

—Deniz huk. *Yol firesi*, deniz yoluyla yapılan eşya taşımalarında taşınan malın doğal niteliği nedeniyle uğradığı ağırlık ya da hacim kaybı. (Türk Tic. k.'nun 1063. maddesine göre, taşıyan, yol firesinden doğan zararlardan sorumlu değildir.)

—Marangl. Standart gereç boyutları ile iş boyutları arasındaki farklılıktan kaynaklanan artık.

—Matbaac. Ayarlarda ve baskı öncesi hazırlık işlemlerinde kullanmak ya da basım sırasında bozuk kâğıtların yerine koymak için, tiraja göre sayısı saptanan kâğıtlara eklenen kâğıt miktarı. (Fire genellikle yüzde olarak belirtilir; bu yüzde tiraj sayısına, işin niteliğine ve baskının gerektirdiği makine üzerinden geçiş sayısına göre değişir.)

—Tarım. Özellikle tanelerin saklanması, peynirlerin işlenmesi sırasında eksilen ağırlık.

—Teknol. Kimi ürünlerin üretim, elle işleme, aktarma ve taşıma sırasında uğradığı kayıp.

FİRE İSLAND, kum dili, kısmen Long İsland'ın güney kıyısı boyunca, New York'un B.'sında uzanır; yaklş. 50 km. Konut alanı. Doğal park.

FİRENGİ a. Denizc. Deniz etkisiyle ya da temizlik sırasında güvertede biriken suların denize akmasını sağlamak için yalı kütüklerine ya da alabandalara, borda yönünde açılan delik. || *Firengi deliği* ya da *ağzı*, firenginin güverteye ya da bordaya rastlayan deliği. || *Firengi gagası*, firenginin altına, bordaya dikey olarak konulan kısa oluk. || *Firengi manikası*, firengilerden akan suların bordayı kirletmemesi için konulan özel manika. || *Firengi morilesi*, fırtınalı havalarda suyun firengilerden içeri girmesini önlemek için firengi deliklerine dışardan vurulan ağaç tapa. || *Firengi oluğu*, firengi deliğinden geminin su kesimine kadar uzanan boru. || *Firengi valfı*, firengi deliğinde supap görevi yapan valf.

FİRENZUOLA (Agnolo), italyan yazar ve bilgin (Floransa 1493 - Prato 1543). Ahlakçı ve öykü yazarı, dilde arılaşmaya önem verdi, *Ragionamenti d'amore* (1548) adlı yapıtında açık saçık öykülerin yanı sıra platonik aşkı konu alan bölümler de yer alır. *Discorsi degli animali*'deki masal ve meselleri (1548), *Pancatantra* adlı hint derlemesinden aldı. Apuleius'un *Altın eşek* adlı yapıtının serbest bir uyarlamasını yaptı (1550).

Firestone Tire and Rubber Company, alsace'lı bir fransız göçmen ailesinin oğlu olan Harvey Firestone (1868-1938) ve üç ortağı tarafından 1900'de Akron'da kurulan ve başlangıçta ticaretle uğraşan amerikan şirketi. 1905'te Firestone, iç lastikli ilk otomobil lastiğini, 1907'de sökülebilen tekerleği ve 1908'de ilk kaymayan lastiği yaptı.

Bundan sonra, Firestone şirketi hızlı bir gelişme gösterdi ve 1911'den sonra bu gelişmeye, yarış arabaları lastikleri alanında kazandığı başarılar eklendi. Şirket 1922'de, otomobil lastiği sanayisinde bir devrim yaratan alçak basınçlı balon lastiği geliştirdi. 1924'ten başlayarak, lastik yapımında kullandığı bitkisel halatları kendisi üretmeye başladı; 1926'da, Liberya'da 38 000 ha'lık hevea plantasyonunu satın aldı. İngiltere'de (1928), İspanya'da (1932) ve İsviçre'de (1935) fabrikalar kurdu. 1932'de Firestone, tarım çalışmaları için özel olarak hazırlanmış ilk çekici lastiği yaptı. İkinci Dünya savaşı patlak verince doğal kauçuk elde etmek zorlaştı; Firestone sentetik kauçuk üretiminde önemli rol oynadı. 1988'de japon Bridgestone şirketi Firestone'u satın aldı.

Firestone-Bridgestone, Goodyear'dan sonra, dünya lastik üreticileri arasında ikinci sırayı alır. Şirket, otomobil lastiğinden başka otomobil, tarım ve inşaat donatımları, poliüretan sünger, doğal ve sentetik kauçuk ve kauçuktan yapılmış sanayi ürünleri üretir ve satar.

FİREZ a. **1.** Biçilmiş tarlada kalan tahıl kökleri; anız. **—2.** Yeni çıkmaya başlamış ekin.

FİRFİR ya da **FİRFİRİ** a. (yun. *forfira*'dan). *Esk.* Parlak kırmızı, erguvan rengi.

FİRFİRİMSİ sıf. Erguvan rengini andıran, parlak kırmızıya çalan renk için kullanılır.

Büyük Larousse

Firişteoğlu sözlüğü'nden bir sayfa
Süleymaniye kütüphanesi, İstanbul

FİRİB a. (fars. *firiften*, aldatmak'tan *firib*). *Esk.* **1.** Oyun, hile. **—2.** *Firib etmek, eylemek*, aldatmak. || *Firibgâh*, tılsım bağlanan yer.

◆ sıf. "Aldatan", "kandıran" anlamlarıyla bileşik sözcükler türetilmiştir: *Dil-firib* (gönül aldatan), *ebleh-firib* (ahmak aldatan), *nazar-firib* (göz aldatan) vb.

FİRİBENDE sıf. (fars. *firiften*, aldatmak' tan *firibende*). *Esk.* Aldatan, aldatıcı.

FİRİFTE sıf. (fars. *firiften*, aldatmak'tan *firifte*). *Esk.* **1.** Aldatılmış, kandırılmış: "*...bu beyler de millî birlikten zevk almaktan ziyâde eski beyliklerine hasret çektikleri için Timurlenk'e firifte imişler...*" (Y. K. Beyatlı). **—2.** *Firifte-dil*, gönlü aldatılmış.

FİRİFTEGÂN çoğl. a. (fars. *firifte*'nin çoğl. *firiftegān*). *Esk.* Aldatılmışlar, aldanmışlar.

FİRİK a. (ar. *ferik*). **1.** Olgunlaşmak üzere olan başak. **—2.** Ateşte kavrularak yenen yeşil buğday tanesi.

FİRİSTÂDE sıf. (fars. *firistāden*, göndermek'ten *firistāde*). *Esk.* Gönderilmiş olan.

◆ a. Elçi, peygamber, temsilci vb.

FİRİSTADEGÂN çoğl. a. (fars. *firistāde*' nin çoğl. *firistadegān*). *Esk.* **1.** Gönderilmiş olanlar. **—2.** Elçiler, peygamberler.

FİRİŞTE ya da **FERİŞTE** a. (fars. *firişte*). *Esk.* **1.** Melek: "*Dünyamı benim o bir ferişte / Benzetmeğe muktedir behiştel!*" (A. H. Tarhan). **—2.** *Firişte-i merg*, ölüm meleği, Azrail.

◆ sıf. **1.** İyi, yumuşak huylu. **—2.** Günahsız, masum. **—3.** *Ferişte-haslet*, melek huylu. **—4.** *Ferişte-sıfat*, huyu ve yaradılışı melek gibi olan.

FİRİŞTE (Muhammet Kasım Hinduşah), iranlı tarihçi (Esterabad 1552 - Bicapur 1623). Çocukluğunda götürüldüğü Ahmednagar'da Murtaza Nizam Şah I'in hizmetinde çalıştı. Daha sonra Bicapur'a giderek İbrahim Adil Şah'ın hizmetine girdi. Burada Hindistan'ın müslüman hükümdarlarının tarihini yazmakla görevlendirildi (1590). Tıpla ilgili olan *İhtiyarat-ı Kasımı* adlı kitabı dışında 1606-1609 arasında yazdığı *Gülşen-i İbrahimi* ve *Tarih-i Firişte* adlı yapıtlarında kendinden önce yaşamış tarihçilerden de yararlanarak X. yy.'dan sonra Hindistan'da saltanat süren Gazne, Sind, Bengal, Keşmir, Dekkan, Gucerat, Malva, Handeş, Malabar vb. gibi yerlerin müslüman hükümdarlarının yaşamöykülerini anlattı. Bu iki yapıtında olayları genellikle yansız bir anlatımla ve yorum yapmaksızın olduğu gibi dile getirdi. Tarih yazımcılığının özgün örneklerinden biri olan *Gülşen-i İbrahimi*, ünlü tarihçi John Briggs tarafından *History of the rise of the muhammadan power in India* başlığı altında ingilizceye çevrildi (1829).

FİRİŞTEGÂN ya da **FERİŞTEGÂN** çoğl. a. (fars. *firişte*'nin çoğl. *firiştegan*). *Esk.* Melekler.

FİRİŞTEOĞLU (Abdülmecit bin Firişte İzzettin), türk şair ve mutasavvıf (XV. yy.). Yaşamına ilişkin yeterli bilgi yoktur. Tire' de yaşadı. İbn Melek diye de tanınan Abdüllatif Firişteoğlu'nun kardeşidir. Her ikisinin de birer sözlüğü bulunması birbirleriyle karıştırılmalarına yol açmaktadır. Hurufiliğin temel kitaplarından sayılan *İşkname* (Millet kütüphanesi, Ali Emiri bölümü, şeriye no. 1368), *Tercüme-i habname, Hidayetname, Ahiretname* (İstanbul Üniversitesi merkez kütüphanesi T. 9685, üçü birlikte) adlı türkçe yapıtlarıyla Kuran'dan seçilmiş sözcüklerin türkçe karşılıklarını veren *Kanun-ı lügat-i ilahi* adlı manzum bir sözlüğü vardır. (→ Kayn.)

Firişteoğlu sözlüğü, Abdüllatif Firişteoğlu'nun manzum arapça-türkçe sözlüğü (XV. yy.). 22-28 kıta arasında değişen ve her kıtası da ayrı bir aruz kalıbıyla yazılan tuhfe türündeki sözlüğünü torunu için hazırladı. Bir nüshası Süleymaniye kütüphanesi, Carullah Efendi bölümü no. 2039'da kayıtlıdır. *Subha-i sıbyan* adlı yapıtın sayfa kenarına yapılmış basımı da vardır (1852).

FİRKAT a. (ar. *fürkat*). *Esk.* **1.** Sevgiliden, dostlarından, sıladan ayrılık, ayrılma: "*Bir firkat geldi ve durdum ağladım / Öpüp kokladığım güller perişan*" (Karacaoğlan, XVII. yy.). **—2.** *Firkat-hüma*, ayrılığı gösteren. || *Firkat-zede*, sevdiğinden ayrılmış, ayrılık çeken.

FİRKATE a. (ar. *firkata*'dan). Esk. denizc. Buharlı gemilerden önce osmanlı donanmasında savaş gemisi olarak kullanılan tekne.

—ANSİKL. İnce donanma çektirisi olan firkatede 10 ile 17 oturak bulunurdu. Genellikle nehirlerde kullanılan firkateler donanmada karakol hizmeti görür ve haberleşmeyi sağlardı. Güvertelerinin altında bir batarya topu taşıyan bu gemiler oldukça hızlıydı ve kolaylıkla idare edilirdi. XVIII. yy.'ın başında osmanlı donanmasının Tuna nehrinde 5'i büyük 28'i küçük 33 firkatesi vardı. Savaş zamanında 80 leventle donatılan bu gemilerde bir reis, bir kılavuz, bir çavuş, bir marangoz, bir kalafatçı, bir topçubaşı bulunurdu. Firkate, kalite* ve perkende* gibi muhabere, gözetleme görevlerinde kullanılırdı.

FİRKATEYN ya da **FIRKATEYN** a (ital. *fregata*). Ask. denizc. **1.** Yelkenli gemiler döneminde, kalyondan daha küçük ve daha hızlı gemi. **—2.** Günümüzde, korvet ile kruvazör arasında orta tonajda savaş gemisi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Denizc. *Firkateyn yapısı*, su kesiminde maksimum genişlik verildikten sonra içeriye doğru çukurlaştırılarak tamamlanan yapı.

—ANSİKL. Ask. denizc. XVI. yy.'da firkateyn kadırgalar ailesinden küçük bir gemiydi; ancak hızlı bir gelişme göstererek korvet ile muhrip arasında ikinci sınıf bir gemi durumuna geldi. Muhripten daha hafif ve daha hızlı olan firkateyn en az 50 top taşıyordu. XIX. yy. başında, ABD'de ve İngiltere'de yapılan firkateynler, biri tamamen açıkta olmak üzere iki top bataryasında büyük çaplı 40 ile 60 top taşıyan hızlı ve etkili gemilere dönüştü. Eski donanmalarda, firkateynler konvoyları koruma ve filoları aydınlatma görevi yapardı. İkinci İmparatorluk döneminde teknesi zırhla kaplı firkateynler ortaya çıktı. Bunlar da yavaş yavaş zırhlılara dönüştü. Son firkateynler 1880 yılına doğru tamamen yok oldu ve yerlerini kruvazörler aldı. İkinci Dünya savaşı boyunca ingiliz donanması, denizaltılara karşı savaşta kullanılan 1 500 ile 2 000 t'luk refakat gemilerini belirtmek için yeniden "firkateyn" adını kullandı. 60'lardan sonra birçok ülkenin donanması firkateynler, yani korvet ile kruvazör arasında yer alan 3 000 ile 5 000 t'luk gemiler inşa etmeye başladı. Böylece Amerikan deniz kuvvetleri *Knox*, *Brooke* ve *Oliver Ferry* sınıfından gemileri donanmasına kattı. İngiliz kraliyet donanması da *Leander* ve *Amazon* tipinde birçok seri firkateyn yaptı. Fransız deniz kuvvetleri'nde de üç adet 4 800 t'luk F-67 firkateyni bulunur: *Tourville* (1972), *Dugay-Trouin* (1975) ve de *Grasse* (1977). Özellikle denizaltılara karşı savaş için düzenlenen bu gemiler helikopterlerin yanı sıra uçaksavar silahlarıyla ve denizden denize Exocet güdümlü mermileriyle de donatılmıştır.

Türk deniz kuvvetleri'nde kullanılan fırkateynler, Almanya'da ve türk-alman işbirliği çerçevesinde Türkiye'de yapılmaktadır. 2 995 t'luk bu fırkateylerin ilki TCG-F 240 *Yavuz* adı altında 1987'de hizmete girdi. TCG-F 241 *Turgutreis* fırkateyni Almanya'da (1989), TCG-F 242 *Fatih* (1988) ve TCG-F 243 *Yıldırım* (1989) fırkateynleri Türkiye'de yapıldı. TRAK-2A projesi kapsamındaki TCG-F 244 *Barbaros* fırkateyninin yapımı Hamburg'da, TCG-F 245 *Oruçreis* fırkateyninin yapımıysa Gölcük'te sürmektedir.

FİRKATEYNKUŞU a. Zool. FREGATKUŞU'nun eşanlamlısı.

Firkatname, Halili'nin (öl. 1485) aşk mesnevisi. Şairin kendi başından geçmiş bir serüven gibi anlatılmıştır: acem ülkesinde medrese öğrenimi görmekte olan şair, bir arkadaşıyla İznik'e gelir. Burada gönlünü bir güzele kaptırır. Ondan ilgi görmeyişi yüzünden acılar çeker. Bir ara İstanbul'da kalır. Serüven düş, mektup, rakip, bezm gibi motiflerle gelişir.

FİRKETE a. (ital. *forchetta*'dan). Kadınların saçlarını toplayıp tutturmak için kullandıkları, "U" biçimindeki saç tokası.

—El sant. *Firkete oyası*, kalın bir firketenin arasına tığla tek sıra sık iğne yapılarak oluşturulan şeridi, tığla çeşitli şekillerde tutturarak yapılan oya.

—Metalürj. Kum kalıpları güçlendirmeye yarayan kalıpçı çivisi.

FİRKETELEMEK g. f. *Saçları firketelemek*, onları firkete ile tutturmak.

FİRKOVİÇ (Abraham), rus yazar ve arkeolog, karaim hahamı (Łuck, Volinya, 1786 - Çufut-Kale, Kırım, 1874). Rus hükümetince görevlendirilen Odesa Tarih derneği'nin isteği üzerine gerçekleştirdiği iki misyon sırasında (1839 ve 1863), karaimciliğin kökenleri, inanç sistemi ve tarihi üzerine araştırma yapmak için Kırım, Türkiye, Kafkasya, Suriye, Filistin ve Mısır'ı

TCG-F 240 *Yavuz* firkateyni
yüklü deplasman: 2 995 t
boy: 111 m
en: 14,20 m
silah donanımı: tek namlulu 5 top, Sparrow ve Harpoon güdümlü mermi sistemleri
1 helikopter

dolaştı. Yorulmak bilmez ve usta bir araştırmacı olan Firkoviç, bu yolculukları sırasında, hem karaim dilinde hem de ibranice ve arapça yazılmış ender elyazmaları ve yazıtlardan oluşan önemli bir koleksiyon oluşturdu. Bu koleksiyon imparatorluk hükümeti tarafından satın alındı. Karaimciliğin ateşli bir savunucusu olan Firkoviç, kendisini bilgisizlik ve sapkınlıkla suçlayan talmud yahudiliği temsilcilerinin (Firkoviç de talmud yahudiliğine cephe aldı) saldırılarına uğradı. Firkoviç, ölümünden sonra, karaimciliği yüceltmek amacıyla çok sayıda metni çarpıtmak ya da bu metinlere yeni öğeler katmakla suçlandıysa da bu yargı tartışmalıdır.

FİRMA a. (*imza, unvan* anlamında ital. sözc.). **1.** Bir ticaret ya da endüstri kurumunun ticaret siciline geçirilmiş adı, ticaret unvanı. **—2.** Başlı başına bir varlık gösterebilen sınai ya da ticari üretim birimi; işletme: *Yeni bir firma, ama işleri çok iyi.*

—İkt. *Firma büyüklüğü etkisi,* bir iktisadi birimin, özellikle bir işletmenin boyutlarına bağlı iktisadi sonuçların tümü. || *Firma içi ticaret,* bir ana firmayla yan kuruluşları ya da çeşitli şubeler arasında yapılan ticari alışverişler.

—İşl. ikt. *Firma armağanı,* firmaların genellikle yıl sonlarında, halkla ilişkiler çerçevesinde müşterilerine verdikleri armağan. || *Firma kuramı,* üretim biriminin optimum bir işleyişi gerçekleştirmesini sağlayacak etkinlik ve karar biçimlerini inceleyen kuram. || *Firma kurtarma,* güç durumda olan bir işletmenin, gereğinde resmi makamların da yardımıyla sağlığa ve gelişme olanağına kavuşturulması.

—Tic. huk. → TİCARET UNVAN*I.

FİRMİCUS MATERNUS (Julius), latin yazar ve gökbilimci; IV. yy.'da yaşadı (doğm. Siracusa). Birbirinden çok farklı iki yapıt bıraktı: tek cilt halinde yayımladığı *Matheseos libri VIII* adlı bir astroloji incelemesi ve *De errore profanarum religionum* (Dindışı inançların yanlışları) adlı çalışma. 346'ya doğru Constantinus'un oğullarına hitaben yazdığı ikinci yapıtında, gizli kültleri ahlaka aykırı ve tehlikeli bularak krallığa ihbar etti.

FİRMİNY, Fransa'da kanton (Loire) merkezi, Ondaine kıyısında, Saint-Étienne'in G.-B.'sında; 23 367 nüf. (1992). XII. ve XVI. yy.'dan kalma kilise. Le Corbusier'nin yaptığı binalar: kültür evi, konut, kilise. Metalürji sanayileri.

FİRMİSTERN a. (lat. *firmus,* sert, ve yun. *sternon,* göğüs'ten fr. *firmisterne*). *Arcifera* takımı üyelerinin tersine, göğüs kemerinin her iki parçası kurbağalardaki gibi yan yana yapışık, ikiyaşayışlı kurbağa. (Sukurbağasıgiller ve *Polypedatidae* familyası.)

FİRMUS, mağribli federe prens (öl. 375'e doğr.). Roma'ya başkaldırdı ve Mauretania'yı ele geçirdi (372). Donatusçu Kilise'nin desteğini sağladı, ancak, Yaşlı Theodosius Flavius tarafından yenilgiye uğratıldı ve herkes tarafından terk edilince kendini astı.

FİRSOV (İvan), rus ressam (Moskova 1735'e doğr.-Petersburg 1785'ten sonr.). Kış sarayı'nda ve Petersburg Operası'nda süsleme çalışmaları yaptı. 1764'te, Paris'e gidip orada kaldı ve Chardin tarzında çalışmalar yaptı (*Genç ressam atölyesinde,* Tretiyakov galerisi). Ayrıca ikonalar yaptı (Tsarskoye sarayı capella'sı ve Kiev'deki Svyatoy Andrey katedrali).

FİRTH a. Coğ. İskoçya'da bazı kıyı ırmaklarının ortak haliç oluşturarak denize döküldükleri ağız.

FİRTH (*sir* Charles HARDİNG), ingiliz tarihçi (Sheffield 1857-Oxford 1936), Oxford'ta çağdaş tarih profesörü (1904-1925), birinci ingiliz devrimi ve Cromwell hükümeti konusunda uzman: *Oliver Cromwell* (1900), *Cromwell's Army* (1901), *The Last Years of the Protectorate* (1909, 2 cilt) başlıklı yapıtları yayımladı.

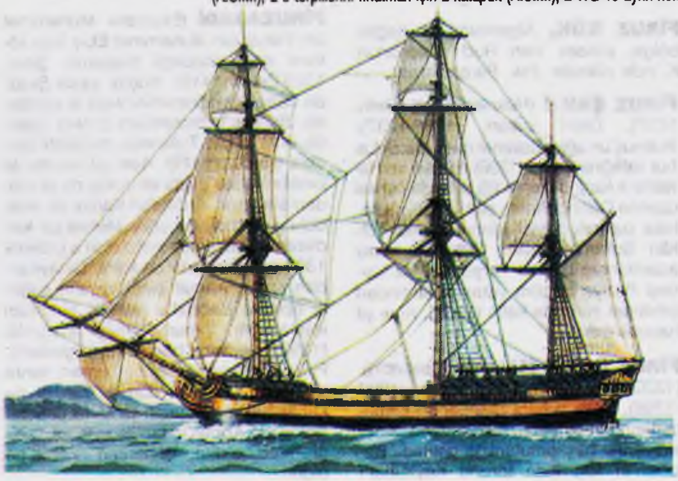
FİRTH (John Rupert), ingiliz dilbilimci (Leeds 1890-Londra 1960). 1944-1956 yılları arasında Londra Üniversitesi'nde genel dilbilim profesörü, Büyük Britanya'da dilbilim alanında unvanı olan ilk öğretim üyesi. Yapıtları, antropologların, özellikle de B. Malinowski'nin çalışmalarından ve düşüncelerinden çok etkilenmiştir. Okyanusya dillerindeki sözcük ve cümleleri, ingilizceye çevirmek zorunda kalınca, anlama ilişkin bir bağlam kuramı geliştirdi: bu kurama göre, sözcüklerin anlamı, kullanımlarının tümüne (bağlam) indirgenir. Bu ilkeleri, dil incelemesinin sözdizim, biçimbilim ve sesbilim gibi düzeylerine de uyguladı. Özellikle sesbilimle ilgilendi ve prozodi incelemesini geliştirdi. En tanınmış yapıtları (*Speech,* 1930; *The Tongues of Men,* 1937) geniş okur kitlelerine yönelik sunuşlardır. Başlıca yazıları *Papers in Linguistics, 1934-1951*'de (1951) toplanmıştır.

FİRTH (*sir* Raymond William), ingiliz antropolog (Auckland, Yeni-Zelanda, 1901). Yeni-Zelandalı Maoriler üzerinde bir inceleme yaptıktan sonra (*Primitive Economics of the New Zealand Maori* [Yeni-Zelanda Maorileri'nin ilkel ekonomisi], 1929), ufak bir Polinezya adası olan Tikopia'da çok ayrıntılı bir alan çalışması ger-

Marine nationale

denizaltılara karşı savaş için düzenlenmiş fransız firkateyni *Tourville;* yüklü deplasmanı: 5 800 t; maksimum hız: 32 deniz mili; silah donanımı: 6 MM 38 Exocet güdümlü füzesi (denizden-denize), 1 Crotale sistemi (denizden-havaya), 2 tane 100 mm'lik top, 2 tane 20 mm'lik top, 1 Malafon sistemi (A.S.M.), L 5 torpillerini fırlatmak için 2 katapult (A.S.M.), 2 WG 13 Lynx helikopteri

ingiliz firkateyni (XVIII. yy.)

aşağıda:
ingiliz firkateyni *Brilliant*
yüklü deplasmanı: 3 500 t
maksimum hız: 29 deniz mili
silah donanımı: 4 MM 38 Exocet güdümlü mermisi (denizden-denize)
2 Sea Wolf sistemi (denizden-havaya güdümlü mermiler)
2 40 mm'lik uçaksavar topu
6 Mk 32 denizaltısavar
2 WG 13 Lynx helikopteri

Firminy
Le Corbusier'nin yaptığı kültür evi
1960-1965

Fondation Le Corbusier

Dauthendey

Emil Hermann Fischer (1890'da)

J. P. Leloir

Dietrich Fischer-Dieskau (Paris, 1979)

çekleştirdi (*We, the Tikopia* [Biz Tikopia], 1936; *Primitive Polynesian Economy* [İlkel Polinezya ekonomisi], 1939; *The Work of the Gods in Tikopia* [Tikopia'da tanrıların işlevi], 1940). Malinowski'nin öğrencisi olan Firth, toplumsal antropolojide iktisat kuramlarından ilk yararlananlardan biridir. Malinowski'yi izleyerek, toplumsal örgütlenmeyi oluşturan gerçek olaylarla (*Elements of social Organization* [Toplumsal Örgütlenmenin Öğeleri], 1951), toplumsal yapıyı meydana getiren ideal olayları birbirinden ayırdı. Bu kuramı, Tikopia'da meydana gelen toplumsal değişikliklere uyguladı: *Social change in Tikopia* (Tikopia'da toplumsal değişme, 1959). 1985'te bir de sözlük yayımladı: *Tikopia-English Nictionary*.

FİRÛZ sıf. (fars. *pirûz*'dan *firûz*). *Esk.* **1.** Kutlu, mutlu, uğurlu. **—2.** Üstün gelmiş, galip. **—3.** *Firûz-baht*, talihli, bahtı açık. || *Firûzmend*, talihli; galip.

FİRUZ KÛH, Afganistan'da dağlık bölge, yüksek Heri Rud platosunun K.'inde yükselir. *Esk.* Paropamisos.

FİRUZ ŞAH I (Rüknettin), [öl. Delhi 1237], Delhi sultanı (1236-1237). İltutmuş'un oğlu. Saltanat naibi olarak Lahor valiliğine atandı (1236). Babasının Hakarlar'a karşı düzenlediği seferde ölmesi üzerine Delhi'de tahta çıktı (1236). Sefahata dalarak devlet işlerini annesi Türkân Sultan'a bıraktı. Ordu ve saray adamlarının baskısı karşısında kız kardeşi Raziye Begüm yararına tahtından çekilmek zorunda kaldı (1237). Aynı yıl hapiste öldü.

FİRUZ ŞAH II HALACİ (Celalettin), [1220-Kara 1296], Delhi sultanı (1290-1296). Delhi sultanı Balaban'ın komutanlarından biriyken, hükümdarın ölmesi üzerine başkomutanlığa getirildi. Balaban'ın felç inen torunu Keykubat'ı tahttan indirerek yerine onun küçük oğlu Keyumers'i geçirmek isteyen bazı emirlerin birleşik ordusunu yendi ve Keykubat ile Keyumers'i öldürttükten sonra sultanlığını ilan etti (1290). Böylece Muizzi ya da Memluk sultanları hanedanına son vererek Halaç hanedanını kurdu. Devletin başkentini Delhi'den Kilughari'ye taşıdı. Burasını bayındır duruma getirip Şehr-i Nev adını verdi. Guriler'le birleşerek Halaç hanedanına son vermek isteyen emirleri sindirdi. Tahtta hak iddia eden Balaban'ın yeğeni Melik Çahçu Küşlu Han'ı yendi. Yerini sağlamlaştırınca, yönetim merkezini yeniden Delhi'ye taşıdı. Hindistan'a saldıran moğol ordusunu yendi (1292) ve kızını tutsak aldığı Cengiz'in torunu Algu ile evlendirerek moğol hanıyla akrabalık ilişkisi kurdu. İslamlığı kabul eden binlerce moğolu Delhi yakınlarına yerleştirdi. Yeğeni ve damadı Alaettin Halaci onu iyi niyetinden yararlanarak Kara tımarına (Ganj yakınında Allahabad'ın yukarı çığırında) çekerek öldürttü. Sofu, ama çağına göre hoşgörüsü geniş bir sultandı.

FİRUZ ŞAH III TUĞLUK ya da **TARLAK** (1309-Delhi 1388), Delhi sultanı (1351-1388). Çocuğu olmayan amcasının oğlu sultan Mehmet Tuğluk'un korumasında önemli görevlere yükseldi. Onun savaşırken ölmesi üzerine ordu ve devlet büyüklerince tahta çıkarıldı (1351). Ülkede baş gösteren kargaşaya son verdi. Şemsettin unvanını alarak Bengal'de bağımsızlığını ilan eden İlyas Hacı'yı yenerek Delhi'ye döndü (1354). Babasının yerini alarak ayaklanan İlyas Hacı'nın oğlu İskender'in üzerine yürüdü. İskender savaşmaktan kaçınıp aman dileyince, onunla kendi yararına bir barış antlaşması yaptı (1358). Huzura kavuşturduğu ülkesinde toplum yararına etkinliklerde bulundu. Sind hükümdarı Cam Babina'yı teslim aldığı savaş son seferi oldu (1387). Yaşlılığından ötürü tahtı torunu Tuğluk Şah'a bıraktı (1388) ve kısa süre sonra da öldü.

FİRUZA, Türkmenistan'da, iklimi sağlığa yararlı tedavi merkezi, Kopet dağında, Aşkabad'ın yukarısında.

FİRUZABAD, İran'da (Fars) yer. Akamanışlar'ın Sistan'dan Buşir'e giden kervan yolu üzerinde kurdukları, sonra Sasaniler'in güzelleştirdikleri Gur kenti, Ardaşir-Hurre ilinin merkezi olunca, X. yy.'da Firuzabad adını aldı. Günümüzde Firuzabad ünlü bir gül suyunu üreten küçük bir köydür. Sasani döneminden kalma surlarla çevrili bir kentin ve bir sarayın kalıntısı.

FİRUZABAD, Hindistan'da (Uttar Pradeş) kent; Agra'nın D.'sunda; 215 089 nüf. (1991). Cam ve pamuk sanayileri.

FİRUZABADİ (Ebuttahir Muhammet bin Yakup bin Muhammet **EL-**), İran kökenli arap sözlükçü (Kazerun, Şiraz, 1329-Zebid 1415). Küçük yaşta Şiraz'da başladığı öğrenimini Vasıt'ta sürdürdü, Bağdat'ta tamamladı (1344), Şam'da ünlü bilgin Takiyettin es-Subhi'den ders gördü (1349). Aynı yıl hocası ile birlikte Kudüs'e gitti ve orada on yıl müderrislik yaptı. Ardından Kahire ve Anadolu'yu gezdi. Bir süre Mekke'de kaldıktan (1368) sonra Hindistan'a giderek 1374'e kadar Delhi'de kaldı. Celayirler'den sultan Ahmet bin Üveys'in çağrısı üzerine Bağdat'a (1392), ardından İran'a gitti. Timur, Şiraz'ı aldığında (1393) kendisine büyük saygı gösterdi. Firuzabadi, aynı yıl önce Yemen, sonra da Taiz'e gitti. On dört yıl kaldığı bu kentte başkadılık yaptı ve Melik ül-Eşref İsmail bin Abbas'ın kızıyla evlendi. Gittiği Medine'den dönerken Zebid'de öldü.

Hemen bütün arapça sözcükleri bir araya getirdiği ve bunların nasıl kullanıldığını örnekleriyle gösterdiği 60 ya da 100 ciltlik olduğu söylenen *el-Lâmi ül-mu'allem ül-ucâb el-câmi'u beyne'l muhkem ve'l-ubâb* adlı sözlüğünden günümüze ancak beş cildi kaldı. Bu yapıtının özeti niteliğindeki *el-Kamûs ül-muhît ve'l kabûs ül-vasît ül-câmi li-mâ zehebe minel arab şemetît* adlı sözlüğü Mütercim Asım Efendi tarafından *el-Okiyânûs ül-basît fî tercement il-Kamus il-muhît* adıyla türkçeye çevrildi; Mısır'da Bulak basımevi'nde ve Türkiye'de (1888/1889) yayımlandı. Bunların dışında Hz. Peygamber'in yaşamı ile ilgili hikâyeleri içeren ve farsça yazılan *es-Sîrât ül-müstakim*, sin ve sin-harfleri ile yazılan sözcükleri konu edinen *Tahbir ül-muvaşşîn fî mâ yukal bi's-sîn ve'ş-şin* adlı yapıtları da vardır.

FİRUZE a. (fars. *pirûze*'den). Kuyumc. Gök mavisinden yeşilimsi maviye kadar değişen renklerde, saydam olmayan, değerli bir taş. (Eşanl. TÜRKUVAZ.) *—Esk. Firuze-fam, firuze-reng*, firuze renkli, mavi. ||*Firuze tac*, iran hükümdarlarının tacı. || *Firuze-taht*, cennetin mavi çatısı; gök. || *Firuze-rivak, firuze-derya, firuzegâh*, gökyüzü.
—Miner. → TÜRKUVAZ.

◆ sıf. Firuze taşını andıran yeşilimsi mavi renk için kullanılır; türkuvaz.

FİRUZKÖY, İstanbul'un Bakırköy ilçesine bağlı bir köyken, Avcılar'ın büyümesi sonucu Avcılar belediyesinin sınırları içinde kaldı ve tüzel kişiliğini yitirdi.

Firuzkûh kalesi, Taberistan'ın Demavend yöresinde Vime kasabasına egemen eski yapı. Kalenin yapım tarihi konusunda keşin bilgi yoktur. Sencer burasını ele geçirdiğine göre Selçuklular'dan önce var olduğuna inanmak gerekir. Harizmşah hükümdarı Alaettin Tekiş'in dâmadı Hüsamüddevle Arşadir'in (1171-1206) elinde bulunan kale, daha sonra Celalettin Harizmşah'ın, onun ölümü üzerine de İsmaililer'in denetimi altına girdi. İlhanlı hükümdarı Hülagu'nun İran seferi sırasında Moğollar tarafından alınarak yıkıldı. İlhanlılar'dan sonra ortaya çıkan yerel beylikler döneminde yeniden berkitildi. Timur'un eline geçti (1403). Kaleyi Timurlular'dan alan Akkoyunlular, bir süre sonra burasını Şah İsmail'e teslim etmek zorunda kaldılar. Bundan böyle sürekli İran şahlarının yönetiminde kalan kale, zamanla askeri önemini yitirerek bir yıkıntı durumuna geldi.

FİRUZPUR, Hindistan'da (Pencab) kent; Satlec'in ve Pakistan sınırının yakınında; 61 162 nüf. Tarım pazarı. Tekstil ve makine sanayileri. —Yakınında, 1845'te İngilizler ile Sihler arasında şiddetli savaş oldu.

—Tar. Delhi sultanı Firuz Şah II döneminde (1290-1296) kurulan kente, şahın onuruna bu ad verildi. Evrengzib ordusu Guru Govind'in üstün kuvvetlerini kent önlerinde yenilgiye uğrattı. Savaş alanı bugün kentin müslüman halkınca kutsal bir yer sayılır. Ahmet Durani çekildikten sonra Sihler'in eline geçen Firuzpur, XIX. yy.'da İngiliz-Hint İmparatorluğu'na bağlandı (1835).

Firzovik besası, Üsküp'ün kuzey-batı'sında Firzovik'te toplanan altı bin Arnavut'un, Kanuni esasi'nin yeniden uygulanmasına karar vermeleri ve bu kararlarını bir telgrafla Abdülhamit II'ye bildirmeleri. Olay, İkinci meşrutiyet'in ilanına yol açan nedenlerden biri sayılır.

FİSCHART (Johann), almanca yazan bilgin ve yazar (Strasbourg 1546'ya doğr. - Forbach 1590'a doğr.). Hümanistti; çeviriler ve uyarlamalar yaptı, bunlar içinde en önemlisi Rabelais'nin *Gargantua*'sıdır (1575). Güldürü-destan türü şiirler de yazdı (*Flöhhaz*, 1573; *Das glückhaft Schift von Zürich*, 1576); bu yapıtlarında mizahı alabildiğine kullandı, ayrıca katolikliği yeren yazıları vardır (*Jesuiterhütlein*, 1580).

FİSCHER (Johann), alman kemancı ve besteci (Augsburg 1646-Schwedt 1720'ye doğr.). Stuttgart'ta, Augsburg'da ve Ansbach'ta kemancı olarak çalıştıktan sonra Brandenburg-Schwedt markgrafının capella yöneticisi oldu. *Musikalische Mayenlust* (1681), *Himmliche Seelenlust* (1686), *Musikalische Divertissement* (1700), *Tafelmusik* (1702), *Musikalische Fürstenlust* (1706) ve *Feld-und Heldenmusik* (1706) adlı yapıtlarını yayımladı. Fransız üslubunun, özellikle de Lully'nin üslubunun Almanya'ya girmesinde önemli rol oynadı.

■ **FİSCHER von Erlach** (Johann Bernhard), avusturyalı mimar (Graz 1656 - Viyana 1723). Roma'da kaldığı sırada Borromini'nin öğretisini izledi, oradan, barok tarzı dinamiği Orta Avrupa'ya götürdü. Salzburg'da, başpiskopos için, Dreifaltigkeitskirche, Kollegienkirche ve Ursulinen kiliselerini yaptı. Buna karşılık, Klessheim yakınlarındaki şato (1700-1709) için, Schönbrunn (1696-1713) projelerinde olduğu gibi Versailles modeline başvurdu. Bu klasik etki Viyana'daki saraylarında da görülür: ağırbaşlı Trautson sarayı'na (1710) canlılık veren atlantlardır. Hofbibliothek'te (ulusal kitaplık, 1722-1737) ve Sankt Karl-Borromäus kilisesi'nde (1715-1737) - oğlu Joseph Emanuel (1693-1742) tarafından tamamlanan iki büyük yapı- Roma'nın büyüklük anlayışını yeniden yakaladı; bu anlayışı, birincisinde imparatorluk hamamlarını çağrıştıran plan şemasıyla arşidüklerin imparatorluk eğiliminin simgesi olan, öykülü iki dev sütun sayesinde yansıttı.

FİSCHER (Johann Kaspar Ferdinand), alman besteci (1670'ye doğr. - Rastatt 1746). Ünlü bir klavsenciydi. Baden markgrafı'nın capella yöneticisi oldu. *Bahar günlüğü* (1695), *Klavsen parçaları* (1696), *Ariadne Musica*... (1702), *Blumenstrauss* (sekiz prelüd ve füg [sekiz kilise makamı düzeninde], 1732), *Musikalischer Parnassus* (1738) adlı yapıtlarını yayımladı. Dinsel yapıtlarından günümüze çeşitli dualar ulaşabildi.

FİSCHER (Johann Michael), alman mimar (Burglengenfeld, Yukarı Pfalz, 1692-Münih 1766). Bavyera ve Schwaben'de rokoko üslubunu yaydı. Asam kardeşlerle ve yalancı mermer ustası Feuchtmayer ile birlikte çalışarak meydana getirdiği aydınlık ve çok zengin dekorlu yapıtları, birçok sarayla yirmi beş kiliseden (o dönemde gerçekleştirilenlerin yarısı) oluşur. Bazıları şunlardır: S. Anna am Lehel (Münih, 1727-1737), S. Maria Victoria (Ingolstadt, 1736-1739), Zwiefalten manastır kilisesi (1740-1753) ve özellikle Ottobeuren manastır kilisesi (1737-1766).

FİSCHER (Ludwig), alman opera şarkıcısı (Mainz 1745 - Berlin 1825). Çağının en ünlü basıydı. 1812'ye değin Avrupa'nın en büyük kentlerinde, özellikle de Viyana ve Berlin'de sahneye çıktı. Mozart, *Saraydan kız kaçırma* operasındaki Osman rolünü onun için yazdı.

FİSCHER (Friedrich Ernst Ludwig VON), rusça **Fyodor Bogdanoviç Fişer,** rus botanikçi (Halberstadt 1782 - Petersburg 1854). Uzun süre, Petersburg İmparatorluk saray bahçesi müdürlüğünde bulundu. Botanik sistemleri ve eğreltiotları üzerinde önemli çalışmalar yaptı; ayrıca, içinde Petersburg bahçesindeki bitkilerin resimleri bulunan *Sertum* adlı bir kitap yayımladı.

FİSCHER (Kuno), alman filozof (Sandewalde bei Guhrau, Silezya, 1824 - Heindelberg 1907). 1856'da Jena'da, sonra 1872'de Heidelberg'de felsefe okuttu. *System der Logik und Metaphysik oder Wissenschaftslehre* adlı yapıtında (1852), hegelci diyalektik ile darwinci evrimciliğin verilerini bağdaştırmaya çalıştı. Daha sonra, felsefe tarihiyle ilgilendi ve felsefe tarihini, insanın kendine ilişkin bilgisinin ve bu süreçte ilerlemenin sözkonusu olduğunu ileri sürdü evrimsel bir süreci olarak ele aldı (*Geschichte der neueren Philosophie,* 1852-1893). Ayrıca Kant, Lessing, Goethe ve Schiller üzerine çalışmalar yaptı. Öbür yapıtları arasında en önemlileri: *Diotima, die Idee des Schönen* (1849); *Über die menschliche Freiheit* (1875).

FİSCHER (Emil Hermann), alman kimyacı (Euskirchen, Rheinland Prusyası, 1852 - Berlin 1919). Münih'te Adolf von Baeyer'in asistanı oldu (1875), sırasıyla Erlangen (1879-1882), Würzburg (1885) ve son olarak Berlin (1892) üniversiteleri kimya profesörlüğüne atandı ve ölünceye kadar bu son üniversitede ders verdi. Araştırmaları, stereokimya, organik kimya ve biyoloji arasında bağlantı olduğunu kanıtladı. 1887'de bireşim yoluyla früktoz, glukoz, mannit ve bazı yeni şekerler üretti. Aminoasitleri birleştirerek peptonlara benzer bileşikler elde etmeyi başardı. Kafeini ve teobromini inceledi ve anilinli boyanın kimyasal yapısını açıkladı. 1902'de Nobel kimya ödülü'nü kazandı.

FİSCHER (Franz Joseph Emil), alman kimyacı Freiburg im Breisgau 1877 - Münih 1948). Mülheim'da (Ruhr) Kaiser Wilhelm İnstitut'un müdürü. Tropsch ile birlikte, sanayide sentetik yakıtlar üretimi için araştırmalar yaptı. İkisi beraber, karbonmonoksidin katalitik hidrojenlenmesi yoluyla hafif benzin elde edilmesini sağlayan bir yöntem ortaya koydular (1926).

FİSCHER (Hans), alman kimyacı (Höchst am Main 1881 - Münih 1945). Önce İnnsbruck (1916), sonra Viyana üniversitelerinde profesörlük yaptı (1918), 1921'de Münih Yüksek teknik okulu müdürü oldu. Porfirik kromoproteinler üzerinde araştırmalar yaptı, hemoglobulinin bileşimini belirledi, onun başlıca öğelerinden biri olan hematinin sentezini gerçekleştirdi (1929) ve klorofilin yapısını inceledi (1939). 1930'da Nobel kimya ödülü'nü kazandı.

FİSCHER (Otokar), çek yazar (Kolin 1883 - Prag 1938), **Otokar Frey** adıyla tanınır. Ulusal tiyatro yöneticiliği, Prag'da almanca profesörlüğü yaptı. Goethe, Nietzsche, Vrchlický ve Dyk gibi yazarların etkilerini taşıyan yapıtları arasında şunlar bulunmaktadır: yahudi asıllı şairin kişisel dramının izlerini taşıyan şiir kitapları *l'invite* (fr. çev.), 1937 ve *Derniers Poèmes* (fr. çev.), 1938 eleştiri, tiyatro ve çek yazarları üzerine denemeler (*l'Âme et le Verbe* [fr. çev.] 1929; *le Verbe et le Monde* [fr. çev.], 1937) ve Goethe, Heine, Nietzsche, Kipling ve Villon'dan çeviriler.

FİSCHER (Edwin), isviçreli piyanocu, orkestra yöneticisi ve besteci (Basel 1886 - Zürich 1960). Berlin'deki Sternschen konservatorium'da E. d'Albert ve M. Krause'nin öğrencisi oldu, 1905-1914 arasında aynı konservatuvarda piyano dersi verdi. 1931'de Berlin'deki Staatliche Akademische Hochschule'de öğretmenliğe atandı. 1945'te yerleştiği Luzern'de konservatuvar müdürlüğüne getirildi. Ünlü bir üçlü kurdu ve birçok ülkede solo konserler verdi. Çeşitli kuşaklardan birçok piyanocu onu kendisine örnek aldı.

FİSCHER (Elfriede EISLER, **Ruth** — denir), alman komünist kadın militan (Leipzig 1895 - Paris 1961). 1921-1923'te A. Maslow ile birlikte Alman Komünist partisi'nde Heinrich Brandler yönetimine karşı "sol" muhalefetin başını çekti, 1924-25'te Zinovyev'in desteğiyle partinin bolşevikleştirilmesine girişti. 1926'da partiden ihraç edildi ve 1933'te Fransa'ya sonra da ABD'ye sığınmak zorunda kaldı. *Stalin and German Communism* (Stalin ve Alman komünizmi) [1948] adlı yapıtında siyasal deneyimini dile getirdi.

FİSCHER (Ernst Otto), alman kimyacı (Münih 1918). Münih Yüksek politeknik okulu'nda profesör ve kimya laborutuvarı müdürü. Geçiş metallerinin organometal kompleksleri kimyası üzerine yaptığı çalışmaları nedeniyle, Geoffrey Wilkinson ile birlikte, 1973 Nobel kımya ödülü'nü kazandı.

FİSCHER (Robert James, **Bobby** — denir), amerikalı santranç şampiyonu (Chicago 1943). Harika çocuktu, 13 yaşında ulusal gençler şampiyonluğunu kazandı. 1952'de uluslararası usta ilan edildi ve 1958, 1959, 1960, 1962, 1963'te ABD şampiyonluğunu elde etti. 1972'de rus Boris Spaskiy'i yenerek dünya şampiyonu ünvanını aldı. Mart 1975'te, yeni rakibi Karpov ile karşılaşmayı reddetti. 20 yıl aradan sonra yaptığı ilk maçta (Belgrad 1992), eski rakibi Spaskiy'i bir kere daha yendiyse'de, ABD hükümeti tarafından, eski Yugoslavya'yla her türlü ticari ilişkiyi yasaklayan kanuna karşı gelmekle suçlandı.

Fischer Verlag, Almanya'da yayınevi, 1886 yılında Berlin'de Samuel Fischer tarafından kuruldu. 1936-1949 yılları arasında özellikle Viyana, Stockholm ve New York'a taşındı. 1950'den beri Frankfurt am Main'de etkinliğini sürdürmektedir. En büyük çağdaş yazarları yayımlayan yayınevi, 1951 yılında bir cep kitapları dizisi de çıkarmaya başladı *(Fischer Bücherei).*

FİSCHER-DİESKAU (Dietrich), alman bariton (Berlin 1925). Çağının en iyi yorumcularından sayılan sanatçı, sahneye ilk kez 1948'de Berlin'de *Don Carlos* operası'nda çıktı. Opera şarkıcılığı ile lied yorumculuğunu birlikte götüren Fischer -Dieskau, Schubert, Schumann ve Wolf'un tüm liedlerini plağa okudu. Dünyanın her yerinde sahneye çıktı, Mozart, Wagner, Strauss ve Berg'den çağdaş bestecilere değin uzanan geniş bir repertuvarı birçok dilde yorumladı. 1978'de besteci Aribert Reimanna onun için *Kral Lear* adlı bir opera yazdı. Fischer-Dieskau Grammy ödülü, Montreaux Dünya ödülü ve Légion d'honneur nişanı aldı (1990).

Schneiders-Ziolo

Johann Michael **Fischer** tarafından yapılan (1736-1766) Ottobeuren (Bavyera) manastır kilisesi (oyma ve yalancı mermerler, J.M. Feuchtmayer'in, freskler, J. J. Zeiller'in)

Fischer-Tropsch yöntemi, karbonmonoksit ile hidrojenden, metanol, hidrokarbonlar ve diğer ürünlerin elde edilmesinde kullanılan eski bireşim yöntemi. Atmosfer basıncında ve kobaltlı bir katalizörle yapılan bu işlem, 190°C'a doğru gerçekleşir. Hammadde olarak taşkömürü, linyit ya da doğal gaz kullanılır. Dolaylı bir hidrojenleme olan bu pahalı yöntem, bugün yalnız Güney Afrika Cumhuriyeti'nde (SASOL fabrikaları) geliştirilmiş bir biçimiyle uygulanır; günümüzde araştırmalar daha çok doğrudan hidrojenleme üzerinde yoğunlaştırılmıştır.

FİSEBİLİLLAH be. (ar. *fi- sebil-il-lah,* Allah yolunda). *Esk.* Karşılık beklemeksizin.

FİSETİN a. (fr. *fisetine*'den). Org. kim. Trihidroksi - 7, 3′, 4′ flavonolun yaygın adı;

Marmounier

Viyana'da Sankt Karl-Borromaus kilisesi. (1715 ve 1737 arasında J. B. **Fischer** von Erlach'ın planlarına göre yapıldı.)

G. Argent

sir Ronald Aylmer Fisher

sumaktan çıkarılan turuncu boyarmadde.

FİSH a. (ing. sözc.). Kuyuc. KURTARILACAK PARÇA*'nın eşanlamlısı.

FİSH (Hamilton), amerikalı siyaset adamı (New York 1808 - Garrison, New York, 1893). Milletvekili (1842-1849) ve New York valisi (1849-1851) oldu. 1851'den 1857'ye kadar senatörlük yaptı ve Cumhuriyetçi parti'nin kuruluş çalışmalarına katıldı. 1869'da başkan Grant tarafından dışişleriyle görevli devlet bakanlığına atandı ve 1877'ye kadar bu görevde kaldı.

FİSHER (Herbert), ingiliz tarihçi ve siyaset adamı (Londra 1865 - Oxford 1940). 1916-1922 arasında eğitim bakanlığı yaptı, 1918'de yerel yönetimlere zorunlu orta eğitimi kabul ettirerek ingiliz eğitim sisteminde önemli bir reformu gerçekleştirdi. Birçok yapıtı arasında *Napoléon Bonaparte* (1913), *A History of Europe* [Avrupa Tarihi] (1953, 3 cilt) en ünlüleridir.

FİSHER (İrving), amerikalı matematikçi ve iktisatçı (Saugerties, New York, 1867 - New York 1947). Yale Üniversitesi'nde profesörlük yaptı, para konularında uzmandı. Dolaşımdaki para miktarı, paranın dolaşım hızı ve fiyat düzeyi arasında bir ilişki kuran ve kendi adıyla anılan ünlü bir niceliksel para kuramı formülü ortaya koydu: $\frac{MV+M'V'}{T}$ = P. Fisher'e göre, M'V' MV ile orantılı olarak değiştiğinden, MV deki bir değişiklik zorunlu olarak P de bir değişmeye yol açar; T ise ele alınan dönemde değişmez olarak kabul edilir. Bu formülde, M madeni ve itibari (kâğıt para, banknot) parayı, M' kaydi; para miktarını, V ve V', M ve M'ün dolaşım hızını, T ele alınan dönemdeki para işlemleri hacmini, P ise fiyat düzeyini gösterir. Başka bazı iktisatçılar, MV ile P arasındaki bağlantının Fisher'in düşündüğü kadar dolaysız olmadığını, başka bazı etkilerin de P deki değişimleri açıklayabileceğini gösterdiler. Fisher'in kuramı Chicago okuluna esin kaynağı oldu.

FİSHER (Geoffrey Francis), anglikan rahip (Higham on the Hill, Leicestershire, 1887 - Sherbone, Dorset, 1972). Oxford'da tahrıbilim öğrenimi yaptıktan sonra rahipliği kabul edildi (1913), daha sonra piskoposluğa yükseldi (1932). 1945'te Canterbury başpiskoposu oldu, hıristiyanlığın birliği sorunuyla uğraştı ve Dünya Kiliseler kurulu başkanlığına getirildi (1946-1954). 1961'de Canterbury başpiskoposluğu ve İngiltere başrahipliği görevinden çekildi. Yerine doktor Ramsey geçti.

FİSHER (*sir* Ronald Aylmer), ingiliz biyolog ve istatistikçi (East Finchley 1890 - Adelaide 1962). Cambridge Üniversitesi'nde matematik profesörü olarak çalıştı. Sewall Wright ve John Hadane ile birlikte, Darwin'in öne sürdüğü doğal ayıklanma kuramıyla, Mendel'in tasarladığı karakterlerin soydan geçiş süreçlerini (karakterlerin bozulmaz ve bölünmez genlerin ikili ortaklığıyla belirlenmesi) birleştiren yenidarwinciliğin yaratıcılarından biridir. Bu kuramın gelişmesi ve uygulamalarının ortaya konması, onları yeni matematiksel araçları, özellikle değişke analizi ve bir parametreyi maksimum benzerlik yöntemiyle tahmin etme tekniklerini geliştirmeye itti. Bu konuda yazdığı bazı kitaplar: *Statistical Methods for Research Workers* (İnceleme çalışmaları için istatistik yöntemleri) [1925], *The Genetical Theory of Natural Selection* (Doğal ayıklanmanın genler kuramı) [1930], *Statistical Tables for Biological, Agricultural and Medical Research* (Biyoloji, Tarım ve Tıp araştırmaları için istatistik tabloları) [1959].

FİSHER (Terence), ingiliz sinemacı (Londra 1904- Twickenham 1980). 1931'den sonra, sinemayla ilgilenmeden önce, ticaret filosunda çalıştı. Kurgu asistanlığı yaptı (1933). *Tudor Rose* filminde (R. Stevenson'un, 1936) kurgucu olarak çalıştı; yönetmen olarak ilk filmi *Colonel Bogey*'i 1947'de gerçekleştirdi. Sonraki on yıl süresince bir bilimsel korku film ustası olduğunu kanıtladığı *Frankeştayn'ın laneti* (The Curse of Frankenstein) [1956] filminden önce çok sayıda polisiye, melodram ve macera filmi çekti; korku filmleri alanındaki üstünlüğünü özellikle şu filmleriyle belgeledi: *Frankeştayn'ın öcü* (The Revenge of Frankenstein) [1958], *Baskerville'in köpeği* (The Hound of the Baskerville) [1959], *Dr. Jeykll'in iki yüzü* (The Two Faces of Dr. Jekyll ([R. L. Stevenson'dan esinlenerek, 1960], *Operadaki hayalet* (The Phantom of the Opera) [1962], *Drakula, karanlıklar prensi* (Dracula, Prince of Darkness) [1965], *Frankeştayn'ın dönüşü* (Frankestein Must Be Destroyed) [1969], *Frankeştayn ve cehennem canavarı* (Frankestein and the Monster from Hell) [1973].

Fisher dönüşümü. İstat.

$$z = \frac{1}{2} \log_e \frac{1+p}{1-p}$$

biçiminde tanımlanan *z* değişkeninin normal dağılım gösterdiği Fisher tarafından kanıtlanmıştır. (*z* dönüşümü diye adlandırılan Fisher dönüşümü, küçük örneklemelerde, bağlılaşım [korelasyon] katsayısının önemini sınamak üzere kullanılır.

$$t = \frac{z-\mu_2}{\sigma_2} \quad (\sigma_2 = \frac{1}{\sqrt{n-3}}$$

değeri hesaplanarak standart normal dağılım yardımıyla *z* nin önem derecesi sınanır.)

Fisher katsayıları. İstat. Birincisi, nicel bir özelliğin dağılımında çarpıklığı, ikincisi ise, ortalama ve değişkesi bir Laplace-Gauss dağılımınkilerle aynı olan bir dağılımın, Laplace-Gauss dağılımına göre basıklığını ya da dikliğini niteleyen γ_1 ve γ_2 katsayıları.

FİSHER OF KİLVERSTONE (John Arbuthnot FİSHER), ingiliz amiral (Ramboda, Sri Lanka 1841 - Londra 1920). Kırım savaşı sırasında Baltık denizi'ndeki harekâtlara, 1860'ta ise Çin seferine katıldı. 1882'de *İnflexible* adlı savaş gemisinin komutanı olan Fisher, 11 temmuz ingiliz filosunun İskenderiye bombardımanına katıldı ve çıkarma kuvvetlerine komuta etti. 1886'dan 1891'e kadar topçu ve torpil okullarında yöneticilik yaptı. Antiller filosu (1897), sonra da Akdeniz filosu (1899) komutanı oldu. 1904'ten 1909'a kadar amirallik birinci lordluğu görevinde bulunan Fisher, ingiliz donanmasını modernleştirdi ve dreadnought'la gemi yapımında bir devrim yarattı. Kendisine soyluluk payesi verildi ve 1910'da emekliye ayrıldı; Coronel bozgunuyla hemen hemen aynı tarihte, 1914 ekim ayı sonunda amirallik birinci lordu olarak yeniden göreve alındı. Onaylamadığı Çanakkale seferi hakkında Churchill ile anlaşmazlığa düştüğünden mayıs 1915'te görevinden ayrıldı. *Memories* (1919) ve *Records* (1919) adlı iki kitap yazdı.

Fisher-Snedecor yasası. Olasıl. χ_1 ve χ_2, khi-iki (χ^2) yasasına uyan ve serbestlik dereceleri sırayla n_1 ve n_2 olan iki rastlantı değişkenli olmak üzere, bir

$$F = \frac{n_2 \chi_1^2}{n_1 \chi_1^2}$$

rastlantı değişkeninin olasılık yasası. [$f(x)$ olasılık yoğunluğu, Γ gama fonksiyonu olduğuna göre,

$$\frac{\Gamma\left(\frac{n_1+n_2}{2}\right)}{\Gamma\left(\frac{n_1}{2}\right)\Gamma\left(\frac{n_2}{2}\right)} \cdot n_1^{n_2/2} \cdot n_2^{n_1/2} \cdot \frac{x^{\frac{n_1}{2}-1}}{(n_1 x + n_2)^{\frac{n_1+n_2}{2}}}$$ dir.]

FİSHGUARD, Büyük Britanya'da liman kenti Wales ülkesinin güney-doğu'sunda, Saint George kanalı kıyısında. Balıkçılık. İrlanda düzenli gemi seferleri.

FİSHİNG a. (ing. sözc.). Kuyuc. KURTARMA'nın eşanlamlısı.

FİSHTA (Gjergj), arnavut yazar ve siyaset adamı (Fishta, Scutari yakınında, bugün İşkodra, 1871 - İşkodra 1940). Fransisken rahip olan Fishta, İşkodra'daki fransız okulunda öğretmenlik, daha sonra müdürlük yaptı, İtalya Akademisi'ne üye oldu, istilacı İtalyanlar ile işbirliğini kabul etti. Pek çok yabancı yazardan çeviriler yaptı, Kuzey'e özgü folklor temalarından esinlenerek yazdığı *Lahuta e malcis* (1905-1907) adlı destanıyla üne kavuştu. Ayrıca yergi şiirleri (*Anzat i Parnasit*, 1907) ve lirik şiirleri de (*les Danses du paradis*) [fr. çev.] vardır.

FİSKE a. (yun. *fuska*, kabarcık). **1.** Parmaklardan birinin ucunu, başparmağın ucuna bastırıp gerdikten sonra, birdenbire ileriye fırlatarak yapılan vuruş: *Yanağına bir fiske vurdu.* **—2.** Vücutta herhangi bir nedenle çıkan içi su dolu kabartı. **—3.** *Fiske fiske kabarmak, olmak*, kabarcıklarla dolmak: *Yüzü fiske fiske kabarmıştı.* || *Fiske kondurmamak, dokundurmamak*, bir kimseyi ya da nesneyi iyice koruyarak ona en küçük bir zarar verdirmemek.

—Der. hast. Üstderi içinde ya da altında gelişip deride kabarıklık oluşturan ve içinde genellikle seroz bir sıvı bulunan büyük şış. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Müz. Tef çalınırken, çalgıyı tutan elin parmaklarıyla yapılan vuruş. (Serbest el, kuvvetli zamanları, çalgıyı tutan el ise, fiskelerle [küçük parçalara bölerek] zayıf zamanları vurur.)

—Oy. *Fiske taşı*, çocukların bilye yerine kullandıkları yuvarlak, fındık büyüklüğünde taş.

◆ sıf. Bir maddede iki parmağın arasına alınan miktarı belirtir: *Bir fiske tuz.*

—ANSİKL. Der. hast. Fiskeler veziküllerden farklı olarak deri çeperinin değişik noktalarında gelişir ve daha iridir. İçlerindeki sıvı önceleri serözdür, sonra kanlı ya da bulanık olabilir (impetigo). Genel olarak fiskeler patladıktan sonra yerlerinde kabuklu bir yaracık kalır, sonradan bu kabuk düşer ve yara izi kaybolur.

Sürtünmeden, yanıktan, donmadan ya da akıcı maddelerle temastan ileri gelen fiskelerden başka, fiskeli dermatoz denilen önemli bir grup hastalığın ilk lezyonlarını oluşturan fiskeler de vardır.

FİSKE (Edmund FİSK GREEN, **John** —denir), amerikalı filozof ve tarihçi (Hartford, Connecticut, 1842 - East Gloucester, Massachusetts, 1901). Harvard Üniversitesi'nde (1869) ve 1881'den sonra Saint Louis'de ders verdi. Başlıca yapıtları: *The Beginnings of New England* (New England'ın başlangıcı) [1889], *The American Revolution* (Amerikan devrimi) [1891], *The Discovery of America* (Amerika'nın keşfi) [1892]. En önemli yapıtı *Outlines of Cosmic Philosophy* (Evren felsefesinin ana hatları) [1874], Herbert Spencer'ın felsefe sistemini açıklayan bir kitaptır.

FİSKELEMEK g. f. *Bir şeyi fiskelemek*, ona fiske ile vurmak.

FİSKET a. (ital. *fischiétto*). Denizc. Gemilerde kullanılan komuta düdüğü.

FİSKİL a. *Yörs.* El sant. Oya kenarlarına ve ortalarına yapılan basit piko.

Fiskobirlik (Fındık tarım satış kooperatifleri birliği), fındık üreticilerinin ürünlerini değerlendirmek, fındığın iç ve dış pazarlardaki sürümünü artırmak, üreticiye destek olmak amacıyla kurulan Fındık tarım satış kooperatifleri birliği. 1938'de, 2834 sayılı yasayla D. Karadeniz bölgesindeki toplam 1 901 ortağı olan 5 fındık tarım satış kooperatifinin birleşmesiyle kuruldu. Kooperatif sayısı 1960'ta 26'ya, 1987'de 55'e yükselirken, ortak sayısı da aynı yıllarda 65 363'ten 176 264'e çıktı. Bağlı kooperatifleri Rize'den Adapazarı'na kadar geniş bir bölgeye yayılmış olan birliğin merkezi Giresun'dadır. Destekleme alımları yapmaya yetkili birlik, bağlı kooperatifleri aracılığıyla ortaklarından fındık satın alabildiği gibi, üye olmayan üreticilerden de alımlar yapmaktadır. Satın aldığı ürünlerin büyük bir bölümünü kendi tesis-

lerinde işlemekte, iç ve dış pazara satışlar yapmaktadır. Birliğin, Giresun ilinde kurduğu Fiskobirlik entegre tesisleri 1981'de işletmeye açılmıştır. Tesislerin yıllık iç fındık işleme kapasitesi 42 000 tondur (1987).

FİSKOS a. (yansıma sözc.). **1.** Başkalarının duyamayacağı biçimde alçak sesle ya da kulaktan kulağa yapılan konuşma. **—2.** *Fiskos etmek*, iki ya da daha çok kimse sözkonusuysa, kendi aralarında alçak sesle konuşmak.

FİSS, Avusturya'da sayfiye ve kış sporları merkezi (yüksl. 1 436-2 100 m), Tirol' de Landeck'in G.'inde, İnn vadisinin yukarısında; 500 nüf.

FİSSENGER (Noel), fransız hekim (XIX.-XX. yy.). Öğrenimini tamamladıktan sonra Paris Tıp fakültesi'ne öğretim üyesi oldu. İçhastalıkları konusunda döneminin ünlü ve güvenilir uzmanları arasında yer aldı. Atatürk'ün hastalığı sırasında İstanbul'a çağrıldı (mart 1938). Bu tarihten sonra üç kez daha Atatürk'ü muayene ve tedavi etmesi için İstanbul'a geldi (mayıs, temmuz, ağustos 1938).

FİSSURELLA a. (lat. *fissura*, yarık, çatlak'tan). Öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (Temel özelliği büyük ve yumurta biçimli ayağı, püsküllü örteneği, küçük ve güdük anal sifonu, yarı silindir biçimli dokunaçlarıdır. Kavkısı koni biçiminde, uç kısmı delik ve ışınsı yivlerle süslüdür. Kavkı hayvan gençken sargı biçimindedir. *Fissurella*'lar laminaryaların bulundukları bölgede yaşarlar; bütün ılıman ve sıcak denizlere yayılmış yüzden fazla *Fissurella* türü bilinir. *Fissurella* cinsi *Emarginula*, *Diodora*, *Puncturella* cinsleriyle birlikte, fosil türlerine İkinci Zaman topraklarında rastlanan, ama özellikle Üçüncü Zaman oluşumlarında bol bulunan *Fissurellidae* familyasını oluşturur.)

FİSTAN a. (isp. *fustan*). **1.** Kadın giysisi; entari: *Renk renk fistanlar giymiş kadınlar.* **—2.** İskoç, arnavut ve yunanlı erkeklerin giydikleri kısa ve pilili eteklik.

FİSTANLI sıf. Fistan giymiş.

FİSTANLIK sıf. Fistan yapmaya elverişli kumaş için kullanılır.

FİSTO a. (ital. *festone*'den). **1.** İlmekli bir tür sarma işi ve bununla yapılmış işleme. (Kenar temizlemede ve süsleme amacıyla yapılır. Kenara uygulanacaksa genellikle sivri ya da yuvarlak dilimler oluşturacak biçimde işlenir. Kabarık olması isteniyorsa ilkin içi doldurulup sonra sarma işlemine geçilir. Kenara yapılmışsa nakış dışında kalan parçayı kesip çıkarmak gerekir). [Eşanl. RİŞLİYÖ.] **—2.** Dantele benzer süsleri olan bir tür kumaş.

—El. sant. *Fisto bağlama*, makrame, işlerinde fisto ılmeği örnek alınarak yapılan bağlama. (Çift kat iplikle, bunlardan birisi sabit tutulup öteki üzerinden dolandıktan sonra kendi içinden geçirilerek yapılır.) || *Fisto ilmeği*, fisto işlerinde uygulanan işleme ilmeği. (İplik, kumaşa batırılıp yüze alınan iğnenin altından dolanarak yapılır.) || *Dolgu fisto*, sık yapılarak kabarık bir görünüm verilmiş fisto.

—İç dekors. Kumaşın doğal dökümünü, kabarıklığı aşağı doğru genişleyen üst üste bir dizi pili oluşturacak biçimde kullanılan kıvrımlı bir süslemenin temel öğesi.

—Mim. ve Süslem. sant. Askıçelenk biçiminde bezeme. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Terz. *Fisto baskı*, baskı payını öne katlayıp üzerinden dilim ya da diş oluşturacak biçimde dikiş geçildikten sonra, kenarlarını kesip tersine çevirerek yapılan kenar baskısı.

◆ sıf. Bu kumaştan yapılmış. *Fisto bluz.* || *Fisto piko*, makrame işlerinde fisto ilmeği örnek alınarak yapılan dilimli süsleme. (Makrame işinin kenar süslemesinde kullanılır.)

—ANSİKL. Mim. ve Süslem. sant. Fisto, bir Eskiçağ bezemesi olmakla birlikte Ortaçağ'da bilinmiyordu. XVI. yy.'da yeniden ortaya çıktı; askıçelenk biçiminde çiçekler ve meyveler bir arada kullanıldı. XVIII. yy.'ın yaldızlı bronz fistolarla süslenen çeşitli güzel mobilyalarının yanı sıra avize ve halılarında da bu bezeme görülebilir.

FİSTOLU sıf. Üzerine ya da kenarlarına fisto dikilmiş olan: *Yakası ve kolları fistolu şık bir bluz.*

—Mim. *Fistolu kemer*, karın bölümü ya küçük dışbükey parçalar ya da küçük içbükey dilimler dizisiyle kesintiye uğrayan kemer. (Bu son durumda ÇOKDİLİMLİ KEMER'in eşanlamlısı.)

FİSTULARİA a. (flüt çalan kadın anlamında lat. sözc.). Denizde yaşayan, borumsu dişsiz ağızlı, çıplak derili, uzun bedenli, uzun bir iplikle son bulan çatallı kuyruk yüzgeçli kemiklibalık cinsi. (Mercan kayalıkları arasında yaşayan, boyu 2 m'yi bulan bir balıktır. *Fistulariidae* familyası.)

FİSTULİNA a. Poliporlar grubundan mantar. (Meşe ve kestane ağaçlarının gövdesinde oldukça sık görülen bu mantarlar kalın ve etlidir; kimi ülkelerde çiğ ya da pişmiş olarak salata gibi yenir.)

FİSTÜL a. (fr. *fistule*). **1.** Anatomik ya da patolojik bir elemanın içboşluğu ile diğer bir elemanın içboşluğu ya da dış ortam arasındaki patolojik bağlantı. (Fistül doğuştan olabileceği gibi bir hastalık ya da ameliyat sonrasında da meydana gelebilir; pek çok çeşidi vardır: içerdiği maddelere göre [idrar, dışkı, safra, vb.]; organlar arası kurulan bağlantıya göre [gırtlak-bronş, mide-kalınbağırsak, safra kesesi içi ya da dışı, atar-toplardamar arası, vb.].) **—2.** *Makat fistülü*, makat kanalı mukozasından, makat kenarındaki deriye dek uzanan, dar ve düzensiz yol. Çoğunlukla makat çevresindeki doğru ya da yanlış tedavi edilen bir apseden ileri gelir. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Patol. *Fistül sesi*, akciğerin dinlenmesi sırasında duyulan ve hidrotoraksın ya da piyotoraksın büyük bir bronşa açılmış olmasından doğan ses.

—ANSİKL. *Makat fistülü.* Hasta, kendisini sürekli rahatsız eden bir kaşıntı ile çamaşırlarını kirleten, irinli, balgamsı bir akıntıdan şikâyet eder. Makat civarında bulunan derideki deliğin yeri muayene ile kolayca saptanır: stile ve parmakla yapılan muayene fistülün yolunu belirler; vücuda kontrast madde şırınga edildikten sonra çekilen röntgen filmiyle fistül yolunun basit ya da karmaşık olup olmadığı görülebilir. Makat fistülü ameliyatla tedavi edilir: fistülü yol açılarak düzeltilebileceği gibi makat büzgenkası korunarak ya da lifleri onarılarak fistül kitle halinde de çıkartılabilir.

—Vet. Köpekte, diş çürükleri fistül oluşturabilir. Yırtıcı diş çürüdüğü zaman göz çukurunun altına dek uzanan bir fistül meydana gelir. Bu durumda, çürük diş çekilmelidir.

Köpekte görülen makat fistülleri, çoğunlukla makat bezlerindeki bir apseye bağlıdır. Özellikle kısrakta, zor bir doğumdan sonra makat-dölyolu arasında da fistül görülür.

FİSTÜLO-ENTEROSTOMİ a. (fr. *fistulo-entérostomie*). Cerr. Safra yolu, pankreas ya da sindirim kanalındaki herhangi bir fistülü bağırsağın bir yerine ağızlama ameliyatı.

FİSTÜLOGASTROSTOMİ a. (fr. *fistulogastrostomie*). Cerr. Safra yolları, pankreas ya da sindirim kanalındaki herhangi bir fistülü mideye ağızlama ameliyatı.

FİSTÜLOGRAFİ a. (fr. *fistulographie*). Röntgen ışınlarına saydam olmayan bir madde kullanılarak bir fistül yolunun radyolojik yoldan araştırılması.

FİSTÜLSÜ sıf. Patol. Fistül görünümünde olan.

FİSYON a. (ing. *fission*). PARÇALANMA' nın eşanlamlısı.

FİŞ a. (fr. *fiche*). **1.** Not almak ya da bir konuyla, bir kimseyle, bir nesneyle vb. ilgili bilgileri kaydetmek için kullanılan ve bir dolapta aynı boyuttaki başka belgelerle birlikte sınıflandırılan kâğıt ya da karton yaprak. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Para ya da bir nesne alındığını belirten resmi imzalı kâğıt: *Perakende satış fişi. Fiş kesmek.* **—3.** Kimi alışverişlerde ve kumarda para yerine kullanılan metal, sedef ya da fildişinden küçük pul, marka vb. **—4.** Hizmet veren herhangi bir işletmede görevlilerce verilen hizmetin zamanını, sırasını vb. belirten kâğıt. **—5.** *Fiş açmak*, bir iş ya da konuyla ilgili gerekli bilgileri fiş üzerine yazmak, fişlemek. || *Fişini tutmak*, bir kimsenin eylemlerini fişe yazarak saptamak.

—Belgl. *Fiş kutusu*, fiş koymaya yarayan büro eşyası ya da kutu. || *Fiş takımı*, bilgi fişlerinin tümü. (Bir kütüphanenin fiş takımı, eldeki kitapların içeriğine ait bilgilerin, 75x125 mm'lik kaynakça fişlerine işlenmesiyle oluşur. Yazar ya da yazarların adlarını veren fişler, anonim, konuya göre ya da sistematik fişler en çok kullanılanlardır. Bunlardan bazıları ansiklopedi kuruluşlarına, bazılarıysa inceleme ya da araştırma kurumlarına uygundur.)

—Bors. Borsa toplantılarında, işlemci tarafından, kendi kambiyo acentasına verilen talimatın yazılmasına yarayan kâğıt. || *Alış fişi, satış fişi*, pazarlık konusu olan her iş için, bir sonraki günkü borsadan önce, firmalar arasında alınıp verilen taahhütname. (Bu taahhütnamede tutar, değer, rayiç, kupür ve işlemin yönü belirtilir.)

—Elektron. ve Elektrotekn. *Kablo fişi*, bir kablonun, bir ya da birçok iletkenin ucuna bağlı edilgin aygıt ya da bileşen. (Bu kablo ya da iletkenleri isteğe göre, başka bir aygıta ya da bir başka bileşene bağlamaya yarar.)

—Elektrotekn. Bir ya da birçok elektrik bağlantısı kurmak için, uygun biçimli bir ya da birçok oyuğa yerleştirilebilen yerinden çıkarılabilir parça. || *Fiş kontak, çubuğu*, bir fişte, bükülgen kabloları bağlamaya yarayan iletken bölümlerden her biri. || *Çoklu fiş*, bir ya da birçok başka fişi takmaya yarayan oyuklarla donatılmış fiş kontak çubuğu.

—İnş. Toprak işleri sırasında röper işlevi görmesi için toprağa çakılan küçük kazık.

—Topogr. Haritacıların bir araziyi ölçerken zincirle ölçümün aralıklarını saptamak için kullandığı başı halka biçiminde bir tür uzun ve kalın şiş. || *Kurşunlu fiş* uç bölümünün biraz üstünde küçük bir kurşun kütlesi olan fiş; gevşek arazide zincirle ölçüm yaparken bu kurşun kütlesi fişin her ölçümde düşey doğrultuda düşürülmesini sağlar.

—ANSİKL. Bir kütüphanede, fişler genellikle, belgelerin kullanımını kolaylaştıracak kaynakça bilgilerini bulmaya yarar. Yazar fişi, ilk olarak ilgili yazarın adını verir; temel fiş ise yazarın adından başka diğer kataloglar kullanılırken de yararlanılabilecek tam bir tanıtma notu içerir; gönderme fişi, aynı katalog içinde, bir fişten öbürüne gönderme yapmaya yarar; konu fişi, ilk olarak, belgeyi niteleyen konu adını verir. Artık fişlerin çoğunda, belgenin içeriğini özetleyen birkaç satır da bulunmaktadır. Birçok fiş sistemi (normal fiş, kenarları ya da ortası delikli fişler, kenarları kertikli fişler, gözle ayırt edilebilecek biçimde üst üste yerleştirilebilen fişler) ve fiş tasnif sistemi (alfabetik, sayısal ya da alfasayısal) vardır. Kaynakça fişleri için saptanmış boyut 75x125 mm'dir. Bununla birlikte, bazı kuruluşlar, özel durumlarda, 105x148 mm ya da 160x240 mm'lik fişler kullanırlar.

FİŞÇİ a. Bir fiş takımını hazırlamak ve sürdürmekle görevli kişi. (Fişlerin yazılması, sıralanması, kullanılması vb.) [Kimi zaman bu sözcüğün önüne fişlerin kapsamını belirten kelime konur: konu fişçisi, müşteri fişçisi vb.]

FİŞE a. Kilitç. Kilit dilini hareketsizleştiren ve anahtarın itişiyle serbest bırakan bir yayın etkisindeki hareketli parça. || *Fişe pi-*

Larousse

fırfırlı ve **fisto**lu kenar beyaz etamin bir giysiden ayrıntı (1822'ye doğr.)
Moda ve giysi müzesi, Paris

mi, silindirli kilitte, anahtara uygun olarak, farklı boylarda konulan parçalardan her biri. || *Fişe yayı*, sürgünün, anahtarın hareketi dışında, kilit içinde oynamasını engelleyen parça.

FİŞEK a. (fars. *fişeng*'den). **1.** Sevk barutu doldurulmuş ve bir kapsülle donatılmış bir kovanla bir mermi çekirdeğinden oluşan, piyade ya da av tüfeği cephanesi: *Fişekleri bağına yerleştirmek.* **—2.** Ustaca düzenlendiğinde, ışık, ses, sis vb. etkileri sağlayan ve piroteknik bir karışım içeren fişek: *Havai fişek. Donanma fişeği.* **—3.** Eskiden barut hakkı ve mermi çekirdeği içeren, silindir biçiminde karton kovan. **—4.** *Fişek atmak*, insanları birbirine düşürüp ortalığı karıştıracak bir söz söylemek; cinsel ilişkide bulunmak (arg.). || *Fişek gibi*, hızla. || *Fişek salıvermek*, arabozucu, ortalığı karıştırıcı sözler söylemek.

—Arıc. Arı sütü üretimi için anaarı memesi yapılmak üzere, bir günlük kurtçukların bulunduğu petekten şerit halinde kesilen kurtçuklu gümeçlerin tek tek yapıştırıldığı 1x2 cm büyüklüğünde tahta parçası. (Fişekler aralıklı olarak bir çıtaya geçirildikten sonra çıta petekte kesilen şeridin yerine yerleştirilir.)

—Seram. *Fişek deliği*, Kütahya türü seramik fırınlarında, gömlek* bölümünde bulunan küçük delikler. (Sayıları 4-6 arasında olan bu delikler, fırının ana gövdesinde dolanan sıcak havanın ve alevin baca ile bağlantısını sağlar.)

—Sil. ve Fişekç. *Fişek fabrikası*, fişek üreten tesis ya da atölye. || *Aydınlatma fişeği*, canlı bir ışık yayarak havada yanan bir karışım doldurulmuş fişek. || *Eğitim fişeği*, eğitim amacıyla kullanılan, barut hakkı boşaltılmış fişek. || *Flobert fişeği*, hem sevk barutu, hem yemleme barutu işlevi gören tek barut hakkı doldurulmuş karabina fişeği. || *İşaret fişeği*, birliklerin kendi aralarında ya da uçaklarla iletişimini sağlamada kullanılan ve bir ya da birkaç renkli ışık veren fişek. || *Kestane fişeği*, raylar üstüne yerleştirilen ve makiniste hemen durmasını bildirmek için tren geçeceği sırada ateşlenen fişek.

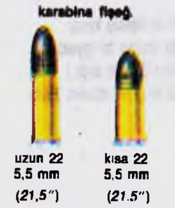
—ANSİKL. Sil. Bir kurşun ve gerekli miktarda barut hakkı içeren karton "fişek", ilk kez XVII. yy.'da yapıldı. Bu fişeğin kullanımı XVIII. yy.'da genelleşti. 1738'de Avrupa'da erlere kendi fişeklerini hazırlama olanağı verildi; her askerin bir bronz mandrini, bir tür kâğıt kovan hazırlamak için ağaçtan bir yüksüğü, barut miktarını belirlemek için bir ölçeği vardı; mermi çekirdeğini yerleştirdikten sonra kâğıt ya da karton kovan kapatılıyordu. Silahını doldurmak için er kâğıt kovanı dişleriyle yırtarak barutun bir miktarını falya deliğine, kalanı namlu içine boşaltıyor, sonra mermi çekirdeğini bir harbiyle namluya yerleştiriliyordu. XIX. yy.'da kuyruktan doldurma yöntemi geliştirilince, mermi çekirdeği, kovan ve kapsül birleştirildi. Bu tür ilk fişek, 1832'de fransız av tüfeği Lefaucheux'de kullanıldı. Prusyalılar'ın silahı Dreyse'in fişeği (1844) bir karton pabuca yerleştirilmiş bir mermiden oluşuyordu. Kapsül işlevi gören patlayıcı bir pastil pabucun arkasında yer alıyor ve kama mekanizmasıyla çalışan uzun bir iğne barut hakkını baştan başa geçerek pastil kapsüle çarpıyordu; böylece patlayan kapsül sevk barutunu ateşlemekteydi. Ne var ki hem bu fişek, hem de fransız silahı Chassepot'nun (1867) daha gelişmiş fişeği kolayca ateş aldığı gibi neme karşı da çok duyarlıydı. İç savaş'ta Amerikalılar'ın denediği metal kovan Avrupa'da da (Gras tüfeği, 1874) benimsendi. Çağdaş silahların fişeklerinde, pirinçten bir kovan kullanılır; kovanın kuyruk tapasında merkezden çarpmalı bir kapsül yer alır ve tapa çevresinde atıştan sonra kovanın çıkarılmasını sağlayan bir tırnak ya da bir boyun bulunur. Mermi çekirdeği kovanın ön kısmına kakılmıştır.

Makineli tüfekler (20 ile 57 mm), savaş gemilerinin 100 mm'lik uçaksavarları, bütün tank topları fişek biçiminde mermiler kullanılır. 105 mm'lik sahra topları ise bölünebilir barut hakkı kullanmaya elverişli çekirdeği kakılmamış yarım kovanlardan yararlanır.

Türkiye'de orduda kullanılan her tür fişek üretimi bir devlet kuruluşu olan Makine kimya endüstri kurumu'nun tekelindedir. Milli savunma bakanlığı'ndan alınan siparişlere göre üretimi yürütür. Eğlence amaçlı fişekler ise yönetmeliklere bağlanarak özel kuruluşlara bırakılmıştır.

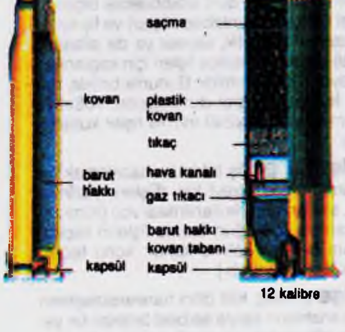
Kullanım yerlerine göre çeşitli fişek türleri vardır: *tarım* fişekleri;* demiryollarında durma işareti vermeye yarayan *kestane fişeği;* kutlamalarda kullanılan *şenlik fişekleri;* tiyatroda yangın, yanardağ, şimşek vb. izlenimi vermeye yarayan fişekler.

ÇEŞİTLİ FİŞEK TİPLERİ

FİŞEK (Kurthan), türk siyasal bilimci ve gazeteci (Ankara 1942). Ortadoğu teknik üniversitesi idari bilimler fakültesi'ni bitirdi. Bir süre gazetecilik yaptıktan sonra Ankara Üniversitesi siyasal bilgiler fakültesi öğretim kadrosuna katıldı, profesör oldu (1979). 19 Mayıs gençlik ve spor akademisi ve Atletizm federasyonu başkanlıklarında bulundu. Başlıca yapıtları: *Türkiye'de kapitalizmin gelişmesi ve işçi sınıfı* (1969); *Devlete karşı grevlerin kritik tahlili* (1969); *Yönetime katılma* (1978); *100 soruda türk spor tarihi* (1985), vd. 1992 yılında Hürriyet gazetesinde köşe yazıları yazmaya başladı.

FİŞEKÇİ a. Sil. **1.** Mermileri hazırlayan işçi, asker. **—2.** Mayının patlayıcı fişeklerini yapan kimse.

FİŞEKHANE a. (fars. *fişeng* ve *hane*; *fişeng-hâne*'den). *Esk.* Kovan, kapsül, mermi, barut haklarının hazırlandığı ve fişek durumuna getirildiği askeri tesislere verilen ad.

FİŞEKLEME a. Balığın, bir sineği kapmak için su yüzüne hızla çıkması, hatta suyun dışına fırlaması. || Oltaya takılmış balığın kendini kurtarmak için yaptığı manevraların tümü.

FİŞEKLEMEK g.f. Sil. Fişek kovanını, barut hakkını ve kurşun çekirdeği bir fişek halinde birleştirmek.

—Balıkç. Balıklardan, özellikle alabalıktan söz ederken, bir sineği ya da yapay yemi yutmak için hızla su yüzeyine çıkmak, hatta suyun dışına fırlamak.

FİŞEKLİ sıf. İçinde fişek bulunan.

FİŞEKLİK a. Üzerinde fişekler için geçirilecek ve dizilecek yer bulunan, bele takılan ya da omuzdan bele doğru çapraz olarak asılan kemer. (KARGILIK da denir.)

—Denizc. Babafingo çarmıklarının dolandığı gabya kapelasının yakınına yerleştirilen bastikalı çember.

—Sil. KÜTÜKLÜK'ün eşanlamlısı.

FİŞER (Fyodor Bogdanoviç) → FISCHER (Friedrich Ernst Ludwig VON)

FİŞKA a. Denizc. Gemi bordasında yer alan ve demiri tırnağından kaldırarak asmaya yarayan sabit ya da devinimli askı. || *Fişka donanımı*, fişka mataforasında bulunan palanga ve aksamı. || *Fişka etmek*, demiri fişka palangasıyla kaldırmak. || *Fişka kamçısı*, fişka kancasına bağlı sabit arma. || *Fişka kancası*, fişka donanımının alt makarasında bulunan devinimli kanca. || *Fişka kaponu*, fişka edilen demiri tırnağından bağlamak için demir bedeninin çevresinden dolaştırılarak içeri alınan ve kapon tetiği memesine takılan zincir. || *Fişka mataforası*, griva mataforasının arkasında yer alan ve üzerinde griva donanımı takılan sabit ya da devinimli matafora. || *Fişka palangası*, fişka mataforasına takılan palanga.

FİŞLEME a. *Bir şeyi* ya da *bir kimseyi fişlemek*, fişler üzerine işlemek eylemi.

FİŞLEMEK g.f. **1.** *Bir bilgiyi fişlemek*, onu bir fişe, sınıflanabilir biçimde yazmak. **—2.** *Bir kimseyi fişlemek*, onu izlenmesi gereken kimseler listesine yazmak, kayıtlara geçirmek: *Polisin bu gösteriye katılanları fişlediği iddia ediliyor.*

—Elekt. Elektriksel ya da elektronik bir modülü, bir priz ya da bir birleştiriciyle bir bütüne bağlamak.

◆ **fişlenmek** edilg. f. Fişlemek eylemine konu olmak.

FİŞLENEBİLİR sıf. Elekt. Bir priz ya da bir birleştiriciyle bir bütüne bağlanabilen bir donanım, elektriksel ya da elektronik bir modül için kullanılır.

FİŞLENMEK → FİŞLEMEK.

FİŞLİ sıf. **1.** Bir fişe aktarılmış bilgi vb. için kullanılır. **—2.** Bir güvenlik, istihbarat vb. örgütünde kaydı bulunan kimse için kullanılır.

FİŞLİK a. Fiş koymaya yarayan, fiş koymak için yapılmış dolap ya da kutu.

—Bilş. ve Belgl. Bağımsız bilgi işleme birimleri biçiminde derlenen ve niteliği gereği kaynakça değeri taşıyan veriler kümesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || Bir veri tabanının tema altbölümü. || Otomatik bir belgeleme sisteminin birim bilgisi. || *Fişlik yönetimi*, bir bilgisayarın işletim sistemine ait olan ve çeşitli fişliklerin kolayca yönetimine olanak veren hizmet programı. || *Ters fişlik*, otomatik belgeleme sisteminde, aynı değerde bir erişim ölçütüne göre sınıflandırılmış bilgiler içeren fişlik. (Böylece anahtar sözcükleri aynı olan bütün belgeler ya da bir yazarın bütün kitapları, tek ters fişlik halinde sınıflandırılır ve belge birimlerine, bu bilgileri içeren sayılar eşlik eder.)

◆ sıf. Fiş yapılmaya ya da fiş olarak kullanılmaya uygun olan şey için kullanılır.

—ANSİKL. Bilş. Bir fişlik, delikli kart, manyetik şerit, manyetik disk, bilgisayar ana belleği gibi fiziksel bir ortama kaydedilir. Bir şerit, bir disk, bir ya da birçok fişlik ya da bir fişliğin yalnızca bir bölümünü taşıyan yardımcı bir bellektir. Fişliği oluşturan veriler, bir ya da birçok mantıksal kaydı derleyen fiziksel kayıtlar biçiminde yazılır; mantıksal kayıtlar da öğeleri ya da fişleri, yani mantıksal bir bütün oluşturan ve her öğe içinde farklı değerlerle yinelenen veri altkümelerini belirler. Örneğin, bir şirketin personel fişliği, her biri bir işçiye ilişkin bilgileri içeren öğelerden oluşur. Etiketler ya da labeller gibi özel kayıtlar, fişliği fiziksel ve mantıksal olarak manyetik bir ortam üzerinde bulmaya yarar. Bir fişliğin ayırtedici özelliklerini, taşıdığı bilgiler ve hacimleri, kayıt ortamları, öbür fişliklerle veri tabanındaki bağlantıları, düzleme ve öğelerine erişim biçimi belirler.

Bir fişliğin sıralı düzleme'si çok basittir; manyetik şerit üstünde olsun, disk üstünde olsun özdeş nitelik taşır ve bir delikli kart paketi yapısı gösterir. Bir öğeyi aramak için, bunun önünde yer alan bütün öğeleri incelemek gerekir, yani bilgiler ancak bir tek sıralı erişimle bulunabilir. Her tür öğeyi değiştirmek, silmek, yerini değiştirmek ya da yeni bir öğe eklemek için (fişlik sonu dışında bir yere), fişliği yeniden

yazmak zorunludur.

Dizinlenmiş sıralı düzenleme, bir kayıta doğrudan erişime olanak veren bir ortam (manyetik disk) gerektirir. Fişlikler belli bir mantıksal sıraya göre düzenlenir; bunlar derlenirken, bir anahtarla tanıtılan bir öğe ile fiziksel adresi arasında bir eşleme çizelgesi hazırlanır; böylece bir öğeyi aramak ve bulmak için fişliğin tümünü taramaya gerek kalmaz ve ona seçmeli olarak erişebilir. Yeni bir öğe, taşma bölgesine eklenir. Fişliği dönemsel olarak yeniden düzenlemelerle, gerçekliliğini yitirmiş öğelerin boşaltacağı bölgeler kazanılabilir ve bunların sıralı mantıksal yerlerine taşma bölgesindeki öğeler taşınabilir. Böyle bir fişlik, toptan işlemlerde sıralı erişim, birkaç öğeyle ilgili işlemlerde ise seçmeli erişim üstünlüğü sunar.

Doğrudan ya da *adreslenmiş düzenleme,* öğelerin mantıksal sırasının, fiziksel kayıt sırasına oranla tam bağımsız olmasına dayanır. Bir öğeye, kaydı sırasında fiziksel ortamda zorunlu olarak doğrudan erişimli, kullanılabilir bir yer verilir; ayrıca öğeyi mantıksal olarak tanıtan anahtar ve öğenin fiziksel adresi arasındaki eşleme bir çizelgede korunur. Çizelgeleri kısaltmak için fiziksel adres-mantıksal anahtar eşlemesi çoğu kez, mantıksal anahtar üzerinde hesaplanan bir algoritma uygulanarak elde edilir.

İşletim sisteminin, "erişim yöntemleri" denen büyük program kümeleri, programcıya, fişliklerin düzenlenmesini ve kullanımını kolaylaştıran ve standartlaştıran araçlar sunar.

FİT, -ti (ar. *fitne*'den kısaltılarak). **1.** Bir kimseyi bir başkasına karşı kışkırtma; fitne: *Bir fit bin büyü yerine geçer* (atasözü). **—2.** *(Bir kimseye) fit vermek,* bir kimseyi başka birine karşı kışkırtmak. || *Bir kimseyle bir kimsenin arasına fit sokmak,* onları birbirlerine karşı kışkırtmak; aralarını açmak.

FİT, -ti a. **1.** Bir kimseyle parasal bir konuda ödeşme. **—2.** *Fit olmak,* birinin yaptığına karşılık o da başka bir şey yaparak ödeşmek; razı olmak: *Bin liraya fit olup kuşu sattı* (arg.)

FİT a. (ing. *feet*).İngiliz uzunluk ölçüsü birimi (30,40 cm).

FİTCH (John), amerikalı mucit (Windsor, Connecticut, 1743-Bardstown, Kentucky, 1798). Önceleri saatçilik ve kuyumculuk yaptı, Bağımsızlık savaşı sırasında ise silahçılıkla uğraştı. 1785'ten sonra, buharlı gemilerle ilgilenmeye başladı. 1786'da Delaware'de birbirine bağlı 12 kürekle çalışan ilk gemiyi denedi ve başarılı oldu. 1788'de, buna benzer fakat daha büyük ikinci bir geminin denemesini yaptı, ancak ilki kadar başarı elde edemedi. Bir süre sonra, kıç tarafındaki bir çark yardımıyla çalışan üçüncü bir gemiyi Delaware üzerinde bir süre düzenli biçimde işletti. Geliştirdiği dördüncü gemi tamamlanmadan önce bir kaza sonucu parçalandı. Fitch, 1793-94'te Fransa'da kaldı ama, Brissot'nun ölümü onu her türlü yardımdan yoksun bıraktı. 1796'da ABD'ye döndüğünde, 3 tam devir yapan bir pervane ile çalışan beşinci bir gemi yapmayı denedi, ama bu da başarısızlıkla sonuçlandı.

FİTCH (Val Logsdon), amerikalı fizikçi (Merriman, Nebraska, 1923). Mesleğe İkinci Dünya savaşı sırasında ordudayken nükleer patlayıcıların yapımında çalıştığı Los Alamos'ta başladı. Daha sonra, 1960'ta Princeton Üniversitesi'nde parçacıklar fiziği dersleri verdi ve 1967'den sonra bu bölümün başkanlığında bulundu. Özellikle bir elektronun yerine bir müonun konduğu atom yayım tayf çizgileri üzerine çalıştı. Böylece, çekirdiğin yarıçapını ve zayıf etkileşimi kesin olarak ölçebildi. Yansız K mezonların bozunmasında bakışım ilkesinin çiğnendiğini yine bir amerikalı olan J.W. Cronin ile birlikte bularak 1980 Nobel fizik ödülü'nü aldı.

FİTCHBURG, ABD'de (Massachusetts) kent, Boston'un K.-B.'sında; 39 600 nüf. Makine sanayisi. Tekstil. Deri. Kırtasiye.

FİTÇİ sıf. İnsanların aralarını bozan kimse için kullanılır; kışkırtıcı, fitneci, kovcu.

FİTÇİLİK a. İki ya da daha çok kimsenin arasına fit sokma işi; kışkırtıcılık, arabozuculuk.

FİTELBERG (Grzegorz), polonyalı orkestra yöneticisi ve besteci (Daugavpils, Letonya, 1879-Katowice 1953). Varşova Konservatuvarı'nda öğrenim gördükten sonra çeşitli Avrupa ülkelerinde orkestra yöneticisi olarak çalışmaya başladı (Viyana Operası [1912-1914]). Paris'te Diaghilev'in Rus baleleri [1921-1924]. İkinci Dünya savaşı yıllarını Polonya dışında geçirdi, 1947'de Katowice Radyo orkestrası'nın başına geçti. 1905'te Genç Polonya adlı sanatçı topluluğunun en etkin üyelerinden biri olan Fitelberg, iki senfoni, üç senfonik şiir (*Şahinin şarkısı* [1906], *Protesilaos ve Laodameia* [1908], *Denizin derinlikleri* [1914]), iki Polonya rapsodisi, bir keman konçertosu, oda müziği yapıtları, melodiler ve koro parçaları besteledi.

FİTEN çoğl. a. (ar. *fitne*'nin çoğl. *fiten*). *Esk.* Fitneler, karışıklıklar.

FİTERO, İspanya'da (Navarra ili) kasaba, Tudela'nın B.'sında, 2 300 nüf. Navarra, Castilla ve Aragón krallıkları sınırlarının birleştiği yerde gaskon manastırı Escale-Dieu tarafından 1140'ta kurulan önemli (Cîteaux manastırı. Kilisenin yapımı 1185'e doğru başladı ve XIII. yy.'ın ilk yarısında sürdü (deambulatorium, arkaik sivri kemerlerle kaplı sahın).

FİTİATRİ a. (fr. *phytiatrie*). İyi ürün alabilmek amacıyla tarım bitkilerinin hastalık durumlarını ve bunları iyileştirme yollarını inceleyen bilim.

FİTİL a. (ar. *fetil*'den). **1.** Bir mumun merkez bölümünü oluşturan ya da kılcallık yoluyla yanıcı bir sıvıyı, petrol ya da yağ lambasına iletmeye yarayan emici iplik, şerit ya da örgü parçası: *Lambanın fitili eskimiş, değiştirelim.* **—2.** Derin yaraların içine salınan ilaçlı ya da ilaçsız gaz bezi şeridi. **—3.** Elli kâğıtla oynanan ve en az sayısı olanın kazandığı bir iskambil oyunu. **—4.** *Birini fitil etmek,* onu kızdırıp çileden çıkarmak. || *Fitil fitil burnundan gelmek* → BURUN. || *Fitil gibi,* çok sarhoş. || *Fitil olmak,* aşırı ölçüde sarhoş olmak (arg.). || *(Birine) fitil vermek,* bir kimseyi öfkelendirmek, kışkırtmak. || *Fitili almak,* telaşlanmak, öfkelenip çileden çıkmak.

—Ayakkc. Sayaların ucunu sağlamlaştırmada kullanılan bir tarafı düz, öteki yanı yuvarlak kesilmiş ince ve küçük deri parçası.

—Denizc. *Fitil tahtaları,* alabandalardaki lombarlar arasına çakılan kaplamalar. || *Halat fitili,* çelik tel halatlarda, halat kollarının ortasına yerleştirilen ve halata esneklik ve yumuşaklık sağlayan genellikle kendirden fitil.

—Dy. *Yağlama fitili,* yağ deposundaki yağlama yağını kılcallık yoluyla düzenli biçimde sürtünen parçalara ileten fitil.

—Eczc. Bir ya da daha fazla ilaç maddesinin makattan verilmesini ya da dışkının bağırsaktan boşaltılmasını sağlamak için kullanılan hazır ilaç.

—Esk. sil. Ağızdan dolma top ve tüfeklerde, ateşlemeyi sağlamak üzere hazırlanan kükürtlü ip ya da kaytan parçası. (Dövülmüş eski ipler kükürt ya da güherçileyle kaynatılıp güneşte kurutulduktan sonra örülerek hazırlanırdı.) || *Fitil otu,* fitilli tüfeklerde kullanılan baruta verilen ad. (Cebeci ocağı tezgâhlarında hazırlanan fitil otları, seferlerde en önemli savaş gereçlerindendi.)

—Fişekç. Kara barut içeren bir kordon ya da bir kılıftan oluşmuş, bir silahı, bir patlayıcıyı, bir füzeyi ya da bir lağımı ateşlemek için alevi belli bir gecikmeyle iletmeye yarayan piroteknik fişek. || *Çakmak fitili,* kurşun kromat emdirilmiş pamuk kordon. || *Emniyet fitili,* dumansız barut dolu, ziftlenmiş pamuk kordondan, oluşan ve bir patlayıcı hakkını bir fişeği ateşlemeye yarayan fitil. (Eşanl. BICKFORD FİTİLİ.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Fitille ateşleme,* patlayıcıyı bir emniyet fitiliyle ateşleme.

—İnş. Denizlik ya da dam oluğu yapılmak üzere hazırlanmış bir çinko ya da kurşun levhanın kıvrık ucu; bir denizliğin, bir dam oluğunun kıvrık kenarı. || Dış havanın dairelere girmesini önlemek için kapı ya da pencerelerin kenarlarına boydan boya takılan, genellikle kendi kendine yapışan, keçe ya da köpük şerit. || Aynı kullanım için, kapı ya da pencerelerin kasa lambalarına yerleştirilen, özellikle metal conta.

—Marokenc. Çeşitli kalınlıklardan oluşmuş bir parçanın sertçe bölümü (sap, kayış, kemer, vb.).

—Mobc. Bir koltuğun, bir yatak örtüsünün ya da yastık kenarının ayrıtını vurgulamak için iki kat kumaş arasında hafif bir kabarıklık oluşturan yuvarlak şerit.

—Örg. Trikoda lastik örgüyle oluşturulan, dikey, kabarık örgü.

—Tarönc. Özellikle, Fransa'nın kuzeyindeki eski ve orta Acheul kültürlerinin belirgin niteliği olan, yassı ve çok uzun, yumurta biçimindeki iki yüzlü yontma taş alet.

—Teknol. *Fitil makası,* eskiden mum fitillerinin yanmış bölümünü kesmede kullanılan ucu yassı ya da oyuk metal makas.

—Tekst. Bir kumaşın yüzeyindeki dar ve uzun kabartı. (Bk. *ansikl.* böl.) || Kimi örgülerin kumaş üzerinde oluşturduğu eğik çizgilerin tümü. || Tekstil malzemesi olarak kullanmaya elverişli bir maddeden oluşan dar ve kesiksiz şerit. || *Fitil durdurma düzeneği,* çekme makinelerine monte edilen ve besleme fitili koptuğunda makineyi durduran mekanik ya da elektrikli düzenek. (Fitil durdurma düzeneği, fitil koptuğunda düşen ve böylece makineyi durduran bir maşadan oluşabilir. Ayrıca elektrik devreleri de kullanılır; fitilin kopması, akımın iki silindir arasından geçmesine yol açar ya da bir ışık ışınını keser.) || *Hazırlama fitili,* iyi bir tutum sağlamak için, kimi kez az büküm verilmiş tekstil maddelerinden ovalanarak oluşturulan şerit. (Hazırlama fitili doğrudan doğruya iplik makinesini beslemeye yarar.) || *Kenevir fitili,* tarama işleminden geçirilmiş fitil.

—Terz. Dikişin kabarık durması için, dikmeden önce kumaşın altına yerleştirilen kordon vb. şey. || *Kol fitili,* vatkalı bir giysi de kolla omuz arasında ani kırılmaları önlemek için vatkanın kenarına konulan küçük şerit. || Kumaşı katlayıp arasına kordon yerleştirdikten sonra, kordon içte kalacak biçimde dikiş yapılarak oluşturulan kabarık yol. (Sedir örtüsü, minder, köşe yastığı vb. eşyanın kenarlarına yapılır.)

—ANSİKL. Eczc. Fitiller koni biçiminde ya da oval olur. Fitil vücut sıcaklığına yakın bir sıcaklıkta (36°C ± 0,5) erimeli ya da rektum mukozasında çözünen ve emülsiyon haline geçen bir sıvağ içermelidir. Eczanelerde fitil yapımında sıvağ olarak en çok kakao yağı, ilaç endüstrisindeyse yağda ya da suda çözünebilen yarı sentetik gliserol esterleri kullanılır. Tropikal ülkelerde kullanılacak fitillerin üzeri kaplanır ve bunlar sıkıca kapalı polietilen kesecikler de saklanır. Fitiller steril olmalıdır. İç yumuşatıcı fitillerden çoğunun esas maddesi gliserol ya da safradır. Bağırsak mukozasından kolaylıkla ve hızla emilebildiği için çok sayıda ilaç fitil biçiminde uygulanır. Özellikle ağrı kesici, ateş düşürücü, antiemflamatuar ilaçlarda ve hipnotiklerde, vb. durum böyledir. Fitil olarak verilen ilaç, mide özsuyunda ve karaciğer düzeyinde değişikliğe uğramadığı için ağız yoluyla alındığında meydana gelebilecek mide mukozası tahrişlerini önler.

—Fişekç. *Emniyet fitili.* Çok düzenli, yaklaşık 1 cm/sn'lik bir hızla yanar. Patlayıcı madde yüklerini ateşlemek için, maden ocaklarında (taşkömürü ocakları dışında) ve taşocaklarında uzun zaman kullanıldı. Büyük atımlı ateşlemenin sistemleştirilmesi sonucu emniyet fitilinin yerini, elektrikli

fünye, daha sonra da yavaş fitille kordon fünye arasında yer alan çeşitli elektriksiz sistemler aldı.
—Tekst. Dokumacılıkta, fitiller kumaş boyuna koşut, eğik ya da dik oluşlarına göre birçok çeşide ayrılır. Fitiller kumaş boyuna koşut olursa fitili kumaşlar, eğik olursa diyagonaller, dik olursa ripsler elde edilir. Ayrıca kumaş boyuna genellikle koşut olan kabarık çizgili, az ya da çok ince fitilli kadifeler de üretilir: örneğin ince fitilli kadifeler.

FİTİLCİ a. Lamba, kandil vb. için fitil yapan ve/ya da satan kimse.
—Tekst. Tekstil maddelerini fitil halinde çeken kimse.
◆ sıf. *Arg.* Kargaşalık çıkaran, başkalarını kışkırtan.

FİTİLLEMEK g. f. **1.** *Bir patlayıcıyı fitillemek,* onun fitilini ateşlemek. **—2.** *Arg. Bir kimseyi fitillemek,* onu kızdırmak ya da kışkırtmak; fitil vermek.
◆ **fitillenmek** edilg. f. **1.** Bir şey sözkonusuysa, ona fitil takılmak. **—2.** *Arg.* Bir kimse sözkonusuysa, kızdırılmak, kışkırtılmak.

FİTİLLENMEK → FİTİLLEMEK.

FİTİLLİ sıf. **1.** Fitili olan ya da fitille ateşlenen: *Fitilli çakmak. Fitilli tüfek.* **—2.** Az ya da çok geniş, örgüye göre kabarık, boyunca fitiller içeren bir dokuma için kullanılır: *Fitilli kadife.* (Bk. *ansikl.* böl.)
—Esk. sil. *Fitilli musket* → ALAYBOZAN. || *Fitilli tüfek,* osmanlı ordusunda kullanılan, ufak bir el topunu andıran, ağızdan dolma tüfek. (XV. yy.'ın ilk yarısından başlayarak osmanlı ordusunda kullanılan bu tüfekler, Murat II dönemindeki macar seferlerinde ön plana geçti. Sahra savaşlarında ve kale kuşatmalarında kullanılan fitilli tüfeklerin en büyük eksikliği doğru ve isabetli nişan alma olanağının olmamasıydı. Etki alanı oldukça dar olan bu tüfekler, horoza sıkıştırılmış fitilin, falya tavasındaki barutu ateşlemesiyle çalışıyordu.)
—Tekst. *Fitilli dokuma,* dokuma yönünde birbirine koşut çizgiler biçiminde fitiller taşıyan zefir cinsinden pamuklu dokuma. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Çözgüden fitilli,* atkı yönüne koşut fitiller taşıyan dokuma için kullanılır. || *İnce fitilli kadife,* çok ince ve birbirine çok yakın fitiller taşıyan kadife.
—ANSİKL. Tekst. Fitilli dokuma bir ya da birçok atkı ipliğini saran çözgü yüzmelerinden elde edilir. Dokumanın çözgü iplikleri çok sık olduğundan, kumaş kenarlarına dik ve enine kabarık çizgiler oluşur. XVIII. yy.'da bu tür kumaş çoğunlukla ipekten dokunuyordu; günümüzde yün ve pamuktan da üretilmektedir. Fitilli dokumanın örgüsünden şerit sanayisinde de yararlanılır.

FİTİLSİZ sıf. Fitili olmayan.

FİTİN a. (fr. *phytine*). Kimi tohumlarda depolanan glusitli madde; inositol'ün heksafosforik asit esterinin, kalsiyum ve magnezyum tuzlarından oluşur.

FİTİNİK sıf. (fr. *phytinique*). Biyokim. Kalsiyum ve D vitamininin özümlenmesini önlediği için insanlara zararlı olan ve tahıllarda bulunan inositoheksafosforik asit. (Ekmek ve diğer mayalanmış tahıl ürünlerinde fitinik asit bulunmaz.)

FİTLEMEK g. f. *Bir kimseyi (bir kimseye) fitlemek,* onu, bir kimseye karşı kışkırtmak.
◆ **fitlenmek** edilg. f. Fitlemek eylemine konu olmak.

FİTLENMEK → FİTLEMEK.

FİTNE a. (ar. *fitne*). **1.** Bir toplulukta, bir yerde insanları birbirlerine düşürerek çıkarılan kargaşa, karışıklık; bunu amaçlayan davranış, eylem, vb.: *Fitneyi bastırmak. Fitne tohumları ekmek.* **—2.** *Esk.* Baştan çıkarma, ayartma. **—3.** *Esk.* Sıkıntı, bela. **—4.** *Fitne fücur,* kışkırtıcı, karıştırıcı ve arabozucu kimseler için kullanılır. || *Fitne kumkuması,* arabozuculuk etmeyi, ortalığı karıştırmayı iş edinmiş kimse. || *Fitne sokmak,* bir kimse sözkonusuysa, iki ya da daha çok kimse arasında geçimsizliğe yol açarak onları birbirine düşürmek.
—*Esk. Fitne-amiz,* fesat karıştıran, fesatçı. || *Fitne-cû,* kötülük arayan, fesatlık için fırsat kollayan. || *Fitne-engiz,* fesat koparan, fesat çıkaran. || *Fitneger, fitnekâr,* fitneci, işi gücü fitne olan.
—El sant. İşlemede kullanılacak sırma ya da kılaptanın sarıldığı ağaçtan yapılmış mekik. (Abanoz, şimşir gibi sert ağaçlardan yapılır, 20 cm boyunda, 15 cm eninde olurdu. Başları sedef ya da fildişi kakmalı olanları da vardı.)
◆ sıf. İnsanları birbirlerine düşürerek karışıklık, kargaşa çıkarmaya çalışan arabozucu, karıştırıcı kimse için kullanılır: *Fitne adamın biridir, dikkatli olun.*
—ANSİKL. Ed. Divan şiirinde öncelikle kıyametle ilgili olarak kullanılır. Ahir zamanda (devr-i kamer) birçok karışıklıklar çıkacağı ve fitneler kopacağı bilinmektedir. Şair bu karışıklıklara neden olarak sevgiliyi gösterir. Böylece sevgili-âşık ilişkisi ortaya çıkar. Sevgili bir görünüşüyle fitneler koparır, âşıkları arasında kargaşaya neden olur. Sevgilinin güzelliği ve görünümünden başka beni, yüzü, yanağı, zülüfleri, gözleri, kaşları, gamzesi, bakışları, yürüyüşü vb., fitne nedenidir. Ancak onun en çok fitne yaratan yanı boyudur. *Kamet* (boy) ile *kıyamet* sözcüklerinin iştikak sanatına olanak vermesi bu ikisinin çoğu kez birlikte kullanılmasına yol açmıştır.
—İsl. Kuran'da fitneden sakınılması salık verilir (XIII, 25). Kamu düzenine büyük önem veren Kuran'a göre "fitne ölümden beterdir" (II, 191); bu nedenle de bir savaş nedenidir (II, 193). Hz. Muhammet bir hadisinde "fitne uykudadır; uyandırana lanet olsun" der.

FİTNECİ sıf. Bir yerde, bir toplulukta karışıklık, kargaşa çıkaran kimse için kullanılır; arabozan, gammaz, kışkırtıcı, kovcu.

FİTNECİLİK a. Fitneci olma durumu: *Konuşulacak adam değil, fitnecilik onda, yalancılık onda.*

FİTNELEMEK g. f. *Bir kimseyi (bir kimseye) fitnelemek,* onun hakkında bir kimseye, aşağılayıcı sözler söylemek, o kimseyle aralarını bozmak; çekiştirmek, kovlamak, gammazlamak: *Gelinini oğluna fitneleyen kaynana.*

FİTNELİK a. İnsanların arasını bozma, bir yeri, bir topluluğu karıştırma.

FİTOALEKSİN a. (fr. *phytoalexine*). Üzerlerine bakteri ya da mantar yerleşen yeşil bitkilerin kendilerini savunmak amacıyla ürettikleri hafif molekül ağırlıklı ve az çok özgül antibiyotik madde. (Örneğin bezelyede *pisatin,* yeşil fasulyede *faseolin,* kırmızı üçgülün köklerinde *trifolirizin,* orkidenin yumrularında *orekinol.*)

FİTOBEZOAR a. (fr. *phytobézoard*). Patol. Beslenme amacıyla tüketilen bitkisel madde artıklarının midede oluşturduğu yabancı cisim (panzehirtaşı).

FİTOFARMASİ a. (fr. *phytopharmacie*). Bitkileri, hastalık ve asalaklardan koruma ve tedavi etme bilimi ve yöntemi. (Fitofarmasinin alanı, bitkilerdeki eksik beslenmenin uygun gübreleme ile giderilmesinden, mikroorganizmalar, mantarlar, böcekler ve bunların kurtçukları gibi zararlı asalaklarla mücadeleye kadar geniş kapsamlıdır.)

FİTOHEMAGLÜTİNİN a. (fr. *phytohémagglutinine*). Fasulyeden *(Phaseolus vulgaris)* elde edilen madde. [Bu maddenin başlıca özelliği, uygun bir ortamda ya da organizma içinde bulunan akyuvarların mitoz yoluyla çoğalmasına yol açmasıdır.]

FİTOHORMON a. (fr. *phytohormone*). Tarım → BİTKİ* HORMONU.

FİTOKİMYA a. (fr. *phytochimie*'den). Bot. BİTKİ* KİMYASI'nın eşanlamlısı.

FİTOKOZMETİK a. (fr. *phytocosmétique*). Kozmet. Bitki ya da bitki özütü kökenli güzellik ürünü (bunların varlığı, bitki ya da bitki özütüne kimi kozmetik özellikler kazandırır).

FİTOKROM a. (fr. *phytochrome*). Biyol. Kimyasal olarak fikosiyanine benzeyen ve düz zincirli tetrapirollu prostetik bir grup içeren heteroprotein (kromoprotein) yapısında fotoreseptör bitkisel pigment.
—ANSİKL. Fitokromun, etkin olmayan ve etkin olan iki biçimi vardır. Etkin olmayan fitokrom açık kırmızı ışık enerjisini (6 600 Å), etkin olanı koyu kırmızı ışık enerjisini (7 300 Å) soğurur ve etkinliğini yitirir. Mavi ışığın enerjisi de bu dengede rol oynayabilir; çok düşük enerjiler bile bu ışık için yeterlidir. Etkin durumdayken fitokromun bir enzim gibi davrandığı sanılmaktadır. Fitokrom biyolojik birçok olayı denetler: bazı tohumların ve sporların çimlenmesi, bitkilerin çiçek açmak için fotoperyottan etkilenmesi, bazı bitki hareketleri (fotonasti), suyosunlarındaki kloroplastların yer değiştirmesi, büyüme (bu bakımdan ışığa bağlıdır) ve enzimlerle çeşitli pigmentlerin bireşimi.

FİTOL a. (fr. *phytol*). Org. kim. Formülü $C_{20}H_{40}O$ olan diterpenik alkol; E vitamininde (tokoferol), klorofillerde ve KI vitamininde (fillokinon) bileşik halde bulunur.

FİTOLİT a. Pedol. Buğdaygiller gibi, reçinelilerin iğne yaprakları gibi birçok bitkilerin yapraklarında yer alan opal türünde silisli kabuklaşma, bunlar bozkırlardaki çernozyumlarda ve bazı tayga podzollarındaki gibi topraklarda yığışmış biçimde yeniden ortaya çıkabilir.

FİTONSİT a. (fr. *phytoncide*). Bitki patol. Her türlü enfeksiyondan önce bitkide bulunan ve mikroorganizmalar için zehirli olan madde.

FİTOPATOJEN sıf. (fr. *phytopathogène*). Bitkilerde hastalık yapabilen etkenlere denir.

FİTOPATOLOJİ a. (fr. *phytopathologie*). BİTKİ PATOLOJİSİ'nin eşanlamlısı.

FİTOPATOLOJİST a. (fr. *phytopathologiste*). Bitki patolojisi uzmanı.

FİTOPLANKTON a. (fr. *phytoplancton*). Hareket organlarıyla (kamçılar, kirpikler, vb.) akıntılara karşı koyamadıkları için suda edilgen olarak yüzen, bazen mikroskobik boyda, bitkisel su organizmalarının tümü.
—ANSİKL. Klorofil içeren fitoplankton sudaki besin zincirlerinin başlıca birincil üreticisi ve gezegenimiz için önemli bir oksijen kaynağıdır. Fitoplanktonun başlıca bitki grupları mavi suyosunları *(cyanophyceae)*, yeşil suyosunları *(chlorophyceae)*, sarı suyosunları *(chrysophyceae)*, diyatomeler, *peridinia,* esmer suyosunları *(pheophyceae)* ve kırmızı suyosunlarıdır *(rhodophyceae).*
Aynı organizma tipine her zaman aynı yerde rastlanmaz ve mevsimlik, hatta günlük yer değiştirmeler görülür. Özel koşullarda, bazen belli bir fitoplankton türünün özellikle yoğunlaştığı gözlenir. Anglosakson araştırıcıların *bloom* adını verdikleri bu ani çoğalmalara genellikle bazı doğal etmenlerdeki (suyun sıcaklığı, besin artışı, vb.) hızlı bir değişikliğin yol açtığı sanılmaktadır. Peridinia grubundan *gonyaulax* ve *gymnodinium* cinsleri bu şekilde "kırmızı ordular" oluşturarak birçok balığın ölümüne yol açabilirler, çünkü bu fitoplankton organizmaları çok tehlikeli bir sinir zehiri üretirler. Bu zehirin biriktiği kabuklu deniz hayvanlarının yenilmesiyle insanlarda da zehirlenme olguları bildirilmiştir. Bazıları gerçekten çarpıcı olan tüm bu bloomlar başka türlerin ölümüne doğrudan yol açmaz. Bununla birlikte, suyun yavaş yavaş yenilendiği kapalı koylarda, bu organik maddelerin büyük miktarda

çözünmesi sudaki oksijenin azalmasına yol açar ve ortam balıklar için boğucu olur.

Fitoplankton türlerinin pek çoğu bakteriler için öldürücüdür. Bu organizmalarca üretilen antibiyotik maddeler ayrıştırılmış ve bileşimleri belirlenmiştir; bu olgu da, deniz suyunun, hastalık yapıcı olsun ya da olmasın topraktan gelen bakterilerden kendi kendini temizleme yeteneğini açıklar.

FİTOSENOZ a. (fr. *phytocénose*). Çevrebil. BİTKİ* TOPLUMU'nun eşanlamlısı.

FİTOSİT sıf. (fr. *phytocide*). Bitkileri öldürebilen maddeler için söylenir.

FİTOSOSYOLOG a. (fr. *phytosociologue*). Fitososyoloji uzmanı.

FİTOSOSYOLOJİ a. (fr. *phytosociologie*). Bitkilerin dağılımını, belli bir floranın bileşimine giren birimler olarak inceleyen bilim dalı.

—ANSİKL. Bitki topluluğu fitososyologlar tarafından en sık kullanılan temel flora birimidir. Tanımı çeşitli fitososyoloji okullarınca benimsenen kavramlara göre değişir.

Uppsala okulu (Du Rietz, 1921) bitki topluluğunu, değişmez-egemen türlerle, yani her bitki katmanında (ağaç, ağaççık, otsu bitki ve yosun katmanları) sürekli olarak ve en çok bulunan türlerle tanımlar. Pek kullanışlı olmayan bu teknik, belli bir alanda dökümü yapılması gereken çok fazla bitki topluluğu bulunması nedeniyle artık pek kullanılmamaktadır.

En tanınmış temsilcileri Fransa'da Braun-Blanquet (1915), Almanya'da Tuxen (1955) olan Zürich-Montpellier okulu, bitki topluluğunu, topluluğa sadık (aynı tipteki toplulukta bulunan) ve toprak, iklim, vb. parametreleri belli bir ortamın göstergesi olan türlerle tanımlar. Yöntemin iki önemli aşaması vardır. Analitik olan birincisi, tekdüze bir floradan oluşan bütün alanlarda rastlanan türlerdeki tüm bireylerin tek başlarına mı, yoksa koloniler halinde mi yaşadığını gösteren, örtme derecesinin çokluk-egemenlik ve toplumsallaşma derecelerinin belirlenmesi için bitki haritalarının elde edilmesi esasına dayanır. Yine analitik olan ikinci aşamadaysa, flora tabloları elde edilecek biçimde çeşitli haritalar benzerliklerine göre sıralanır. Bu tablolardan yola çıkarak bireyselleşmiş bitki beraberliğini tanımlayacak sadık ya da özgün bitki türleri araştırılır. Daha yüksek beraberlikler (birçok beraberlik bir arada) ya da alt-beraberlikler tanımlanabilir. Bu yöntem çok kullanılır ve bitki haritaları hazırlanmasına yardımcı olabilir.

Dinamist olarak nitelendirilen okullardan Fransa'da en tanınmışı Toulouse okuludur (Gaussen, 1933). Bunun temel kavramları Fransa'nın bitki haritasının 1/200 000 ölçeğinde çıkarılmasında kullanılmıştır. Burada bitki örtüsünün tanımlanmasında kullanılan temel birim *dizi*'dir. Bu ya doğanın etkisiyle, bakir bir arazinin çime, sonra kıra ve en sonunda ormana dönüşmesi gibi *ilerleyici* ya da insanoğlunun etkisiyle bir ormanın tersine evrelerden geçerek kıra dönüşmesi gibi *gerileyici* olur. Belli bir bölgede, ne kadar değişik orman varsa (pırnal, kayın, göknar, kızılağaç, vb. dizisi) o kadar ayrı dizi vardır. Farklı diziler aynı katta bulunabilir, örneğin sepici meşesi dizisi ile ak meşe dizisi atlantik orman katını oluşturur. Altı kat vardır: akdeniz, yarı akdeniz, atlantik, tepe, dağ ve su kenarları. Her fizyonomik evre (çalılık, ağaççık, fundalık, pırnallık vb.) bir *sinesiyi* belirler. Sinesilerin, evrim dizisinin çeşitli evrelerinde sahip oldukları belirli flora bileşimi *simfiti* adını alır.

Brüksel okulu (Duvigneaud, 1946) temel birim olarak, belli bir biyotopla toplanmaya eğimli bir türler topluluğu olan sosyo-ekolojik grubu tanımlar. Her grup çevresel gelişiminin en üst düzeyine ulaşır ve bu yerin dışında bileşimi gittikçe karmaşıklaşır. Böylece, *özgün flora bileşimi*, belli çevresel ve coğrafi koşullarla doğrudan ilişkili olan konum beraberliği tanımlanır. Bundan sonra, ortamın en önemli özellikleri hakkında da bilgi veren sosyo-ekolojik gruplardan yola çıkarak bitki örtüsü haritaya geçirilebilir.

FİTOSTEROL a. (fr. *phytostérol*). Eczc. Bitkisel kaynaklı sterollerin cins adı (örneğin çavdarmahmuzu özütü olarak ergosterol.)

—ANSİKL. Yağ. mad. Bitkisel yağlar ve gresler % 0,05 ile 0,6 oranında fitosterol içerir. β-sitosterole tüm bitkisel kökenli yağlı maddelerde rastlanır. Kimi fitosteroller bir türün ayırtedici özelliğini oluşturur: örneğin, brasikasterol turpgillerden elde edilen yağlarda görülür.

FİTOTEKNİ a. (fr. *phytotechnie*). Tarım bitkilerinin üretim süreçlerini inceleyen bilimlerin ve tekniklerin tümü.

FİTOTERAPİ a. (fr. *phytothérapie*). Ted. Hastalıkları taze ya da kurutulmuş bitkilerle ya da bunların doğal özleriyle tedavi etme.

FİTOTOKSİN a. (fr. *phytotoxine*). Bağışıkbil. Aşılar gibi, canlı organizmada antikor geliştirebilen bitki kökenli antijen.

—Bitki patol. Bir mikroorganizma tarafından salgılanan ve bitkiler üzerinde zehirleyici etkisi olduğu halde, aynı mikroorganizmanın yol açtığı hastalığın özgün belirtileriyle ilgili olması gerekmeyen madde.

FİTOTRON a. (fr. *phytotron*). Çevrebil. Bitkilerin gelişimiyle ilgili iklim şartlarını inceleyen laboratuvar.

—ANSİKL. Fizyoloji bilginleri bitkinin organik çalışmasını sağlayan etkenleri (su, besinler, ısı, ışık, vb.) anlamak için uzun süreden beri çalışmaktadırlar; fakat iklimle ilgili olanları incelemek çok güçtür. İlk fitotron 1949'da Pasadena'da (ABD) F. W. Went tarafından kuruldu. Aynı cinsten bir laboratuvar Fransa'da Gif-sur-Yvette'te yapıldı; otuz karanlık oda (suni aydınlatma) ve sekiz aydınlık odayı (güneş ışığıyla) kapsar. Odaların havası her on dakikada bir tamamen değiştirilerek elektrostatik aygıt ve süzgeçlerle temizlenir; sonra su ile yıkanarak istenilen ısı derecesi verilir. Sıcaklık -15 ile +45°C arasında değişmek üzere normal olarak 0,1°C ayarlanabilir. Odalardaki karbondioksit ve nem miktarı ince aletlerle denetlenir. Hava, en ufak kıpırtı yapmadan yabancı döşemeler arasındaki yarıklardan salonlara verilir (dakikada 5 000 m³ temiz hava).

Aydınlatma, fotoperiyot ve ışığın niteliği sistematik olarak incelenir. Bitkinin kendisine verilen "emirler"e umulmadık bir hızla "itaat" ettiği görülür. Sonuç elde etmedeki bu çabukluk ve değişmezlik sayesinde birçok genel problem çözülebildiği gibi daha özgül olayları (ilkbaharda uyanma, tomurcukların gizliliği, büyüme hormonlarının etkinliği, tohum bağlama vb.) ayrıntılarına varıncaya kadar anlamak olanağı da doğar.

Buna benzer laboratuvarlar dünyanın birçok yerinde vardır; bunlar arasında Liège, Moskova (şiddetli soğukların etkisini incelemede uzmanlaşmıştır), Uppsala (tahılların davranışı incelenir), Ottawa, Hollanda (radyoaktif ışınlamalar yapılabilmektedir), Japonya (tayfun oluşturabilecek kapasitede bir körük kullanılır), Brisbane, Innsbruck, Canberra (çayırları incelemek için çalışmalar yapmak üzere donatılmışlardır), Pretoria, Yeni-Zelanda, vb. sayılabilir.

FİTRÂK a. (fars. *fitrak*). *Esk.* **1.** Terki; at eğerinin arkasında eşya taşımaya mahsus yer. **—2.** At terkisinin kayışı.

FİTRAT (Abdurrauf), özbek yazar, filozof ve siyaset adamı (Buhara 1886- Taşkent 1937). Genç Buharalılar'ın köktenci kanadının önderi oldu ve 1918'de Buhara Komünist partisi'ne yazıldı. Buhara Halk Cumhuriyeti Ulusal eğitim bakanlığı'nda halk komiseri (1921) ve Halk komiserleri konseyi başkanı (1922) oldu. 1925'ten 1937'ye kadar, Taşkent ve Semerkand üniversitelerinde dersler verdi. Yenilikçi, devrimci ve ulusçu olan Fitrat, Rusya'nın Orta Asya'daki varlığına kararlılıkla karşı çıktı. 1937'de tutuklandı ve "burjuva ulusçuluğu" ile suçlandı. Reformcu kuramlarını, 1908'de Taşkent'te farsça olarak yayımlanan ve 1913'te yeniden basılan *Münazara* adlı yapıtında ortaya koydu.

FİTRE a. (ar. *fitre*). Ramazan ayının sonunda temel gereksinimleri dışında nisap* ölçüsünde malı bulunan bir müslümanın kendisi ve aile bireyleri için yılda bir kez vermesi gereken sadaka. *Fıtra, sadakai fıtır, fıtır sadakası* da denir.

—ANSİKL. Müslümanlar arasında ekonomik bir yardımlaşma biçimi olan fitre, benzeri bir mali ibadet olan zekât*tan önce, orucun farz kılındığı hicretin ikinci yılında (623) vacip oldu. Yoksulların bayram harcamalarına katkıda bulunma amacı taşıdığından fitrenin ramazan bayramı namazından önce verilmiş olması gerekir. Bile bile sonraya bırakılması günah olmakla birlikte, hangi nedenle olursa olsun bir gecikme fitre verme yükümlülüğünü ortadan kaldırmaz. Ramazan bayramı öncesinde, ev, ev eşyası, iş araç ve gereçleri gibi temel gereksinimlerle borç karşılığından ve ailenin bir aylık nafakasından fazla olarak 200 dirhem (yaklş. 640 g) gümüşü ya da aynı değerde gelir getiren ya da getirmeyen malı bulunan her müslümanın fitre vermeci vacip*tir. Müslüman kişinin, yaşamını sürdürmesinden dolayı Allah'a bir teşekkür amacını taşıdığından, oruç tutmayan ya da tutamayan müslümanlar da fitre vermekle yükümlüdürler. Yukarda belirtilen ölçüde ya da daha çok mal varlığı olan bir aile reisi, hem kendisinin hem de ergenlik çağına ulaşmamış ya da ergin olmakla birlikte, hukukun ehliyetsiz saydığı (akıl hastası gibi) çocuklarının, ana ya da babasının akıl hastası olması durumunda ana ya da babasının fitrelerini vermek zorundadır. Buna karşılık, aile reisi, eşinin ve ergin çocuklarının fitrelerini vermekle yükümlü değildir. Çünkü bunlaı, kendi yaşamları ve varsa malları üzerinde yönetim özgürlüğüne sahiptirler. Bu nedenle, mal varlıkları uygun düzeydeyse zekât ve fitrelerini kendileri vermek, değilse vermemek durumundadırlar. Bununla birlikte, aile reisinin; eşinin, ergin çocuklarının ve öteki aile bireylerinin fitrelerini gönüllü olarak vermesi ve onlar tarafından da bir itiraz ile karşılanmaması durumunda bu uygulama geçerli sayılır.

Para değerindeki değişmeler göz önünde tutularak fitrenin saptanmasında ölçü alınan fitre tutarları şöyle hesaplanır: buğdaydan 520 dirhem (yaklş. 1,5 kg), kuru üzüm, kuru hurma ya da arpadan 1 040 dirhem (yaklş. 3 kg). Fitre, bu mallardan verilebileceği gibi bunların tutarı olan para vb.'den de verilebilir. Türkiye'de her yılın ramazan ayında, fitrenin yukardaki mallara göre TL olarak tutarı, müftülüklerce camilerde halka yazılı olarak duyurulur. Bu ölçüler, bir yoksulun en düşük günlük yiyecek gereksinimine göre saptanmıştır. Bu nedenle fıkıh bilginleri, bir ailenin kendi günlük yiyecek giderlerini ölçü alarak fitre verilmesinin yerinde olacağını belirtirler.

Fitrenin, fitre niyetiyle verilmesi gerekliyse de, verilen kişiye bu niyeti açıklamak zorunlu değildir. Aralarında evlilik ya da velilik (baba-oğul gibi) bağı bulunanlar, birbirlerine fitre veremezler. Fitre verilecek yoksulların yakın akrabadan ya da yakın çevrede oturanlardan seçilmesi daha uygun olmakla birlikte, kural olarak bütün yoksul (kendisi fitre ödemekle yükümlü olacak kadar mal varlığı bulunmayan) müslümanlara ve bir görüşe göre de, müslümanların yönetimindeki yahudi ve hıristiyan gibi yoksul zimmi*lere de fitre verilebilir.

FİTRET →FETRET.

FİTRİ gölü, Ekvator Afrikası'nda deniz-

İPS

Francis Scott **Fitzgerald**

Leloir

Ella **Fitzgerald**

kulağı, Çad'da, Çad gölünün D.'sunda. Yüzölçümü değişkendir, bazen Batha'nın sularını da alır. Ortasında yer aldığı bölgeye (eskiden bağımsız bir sultanlıktı) Fitri' nin adı verilir. Merkezi *Yao.*

FİTTİG (Rudolf), alman kimyacı (Hamburg 1835- Strasbourg 1910). 1860'ta Göttingen Üniversitesi'nde kimya öğretim görevlisi, 1866'da profesör olan Fittig 1870'te Tübingen Üniversitesi'ne ve 1876'da da Strasbourg Üniversitesi'ne geçti. 1895'te bu son üniversiteye rektör oldu, burada bazı Alsace-Lorraine'li öğrencilerle Fransa'ya bağlılıkları nedeniyle önemli bir anlaşmazlığa düştü. Benzen dizisi hidrokarbonlarının bireşimi için bir yöntem buldu (Tollens ile birlikte, 1864'te).

FİTTİPALDİ (Emerson), brezilyalı otomobil yarışçısı (São Paulo 1947). 1972 ve 1974'te dünya şampiyonu oldu. Daha sonra kendi adını taşıyan yarış arabası modelini yaptı.

FİTYAN çoğl. a. (ar. *feta* 'nın çoğl. *fityān*). *Esk.* **1.** Gençler, delikanlılar. **—2.** Ahi teşkilatına bağlı olanlar.
—Tar. Sonradan disipline sokulmuş sofi savaşçılara ya da meslek grubu üyelerine verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Tar. "Fityan" sözcüğü, islam öncesinde ve islamiyetin ilk yıllarında tekili olan "feta" biçiminde kullanılırdı. (Örn. halife Ali için *lâ fetâ illa Ali:* Ali'den başka feta [genç, yiğit] yok denilirdi.) Aynı özellikler sofilerce de benimsendiğinden tasavvufta bu tip gençlere aynı ad verildi. IX.-XII. yy.'lar arasında değişik çevrelerden gelenlerin oluşturduğu meslek gruplarından olanlara fityan denilmeye başlandı. Bunlar toplum içinde, ayyar*larla hemen hemen aynı görevi yüklenmekteydiler Daha sonraları ahi* örgütünün üyeleri de bu adla anıldı.

FİTZGERALD, Anglonorman senyörü ve Pembroke şatosu hâkimi Gerald of Windsor ile walesli prenses Nesta'nın soyundan gelme, Ortaçağ İrlandası'nın güçlü ailesi. İrlanda'ya XII. yy.'ın sonunda yerleşen bu aile, Gael krallık aileleriyle hısımlık kurdu. İngiliz tacına karşı dürüstlüğünü korumakla birlikte, daima irlandalı İngilizler'in davasını savundu. Aile üyelerinden en ünlüsü MAURİCE (öl. Wexford 1176), Gerald of Windsor'un üçüncü oğludur. Laigin kralı Dermot'un çağrısına uyarak 1169'da yeğeni Raymond Fitzwilliam ile birlikte İrlanda'ya çıktı. Wexford'a yerleşti ve 1170'te Laigin hâkimi Richard Strongbow'dan, fethetmek koşuluyla, Uabh Fáilghe'deki Naas baronluğunu aldı.

Fitzgerald ailesi, XIV. yy.'da iki kola bölündü: Cill Dara ve Des Muma.
• *Cill Dara kolu,* JOHN FITZTHOMAS (öl. Laraghbryan, Cill Dara, 1316), Uabh Fáilghe lordu Maurice Fitzgerald'ın torunun yeğeni, lordun toprakları ona miras kaldı ve 1316'da **Cill Dara** kontu unvanını aldı. —*Büyük* GERALD ya da GARRET *Mor,* 8. **Cill Dara** kontu (öl. 1513), 1478'den 1492'ye ve 1496'dan ölümüne kadar İrlanda valisiydi. —*Genç* GERALD ya da GARRET *Óg,* 9. **Cill Dara** kontu (öl. Londra 1534), Büyük Gerald'ın oğlu ve ardılı lord-milletvekili sıfatıyla 1513'ten 1520'ye ve 1524'ten 1534'e kadar İrlanda'yı yönetti. Kuşkulu davranışları üzerine Londra'ya çağırıldı ve hapse atıldı. —Oğlu THOMAS (Silken Thomas), ustaca bir kışkırtmaya kapılarak ayaklandı (1534), yenildi ve asıldı. Babası Gerald kederinden öldü. Yalnızca torunu GERALD (1527-1585) sağ kalmıştı; bu genç, yabancı bir ülkeye kaçmayı başardı, sonradan krala bağlılığını bildirerek 1552'de yurduna döndü. Fitzgeraldlar'ın Cill Dara kolunun siyasal rolü böylece son buldu.
• *Des Muma kolu.* Daha önce, dedesi John Fitzthomas'ın ele geçirmeyi başaramadığı (1239-1259), Des Muma'da 1292'de büyük malikâneler edinen Thomas **Fitzmaurice**'in soyudur —MAURİCE FITZTHOMAS (öl. İrlanda'da 1356), Thomas Fitzmaurice'in oğlu, Munster'deki malikâneleri miras olarak aldı ve Richard of Burgh'un kızlarından biriyle evlendi. Topraklarını daha da genişletti ve MacCarthyler'in hemen bütün mallarını ele geçirdi; 1329'da **Des-Muma** kontu payesini aldı ve 1355'te İrlanda genel yarıcı oldu. —GERALD, 3. **Des-Muma** kontu (öl. İrlanda'da 1398), Maurice Fitzthomas'ın oğlu, 1367'de İrlanda genel yargıcı oldu, kral Thomond'a yenilerek tutsak edildi, fakat 1370'te serbest bırakıldı. Gaelce yazdığı şiirlerle ün yaptı. —THOMAS, 8. **Des -Muma** kontu (1426'ya doğr. -Droíchead Átha 1468), Gerald'ın torunu, 1463'te İrlanda milletvekilliğine atandı ve hükümetinde Clarence düküne yardımcı oldu. Fakat Edward IV'ün karşıtlarıyla işbirliği yaptı, ve İrlandalılar'a karşı ingiliz davasını savunduğu halde, vatana ihanetle suçlandı ve idam edildi. —GERALD, 15. **Des -Muma** kontu (öl. Glanaginty, Chiarraighe, 1583). Ormondeli Butlerler'in düşmanlığı nedeniyle akrabası 11. Cill Dara kontu Gerald Fitzgerald ve Shane O'Neill ile birleşmek zorunda kaldı. Onların bağımsızlığı kraliçe Elizabeth'in Gerald'ı ihanetle suçlamasına neden oldu. Yenilgiler ve boyun eğmelerden sonra İngilizler tarafından hain ilan edildi ve amansız bir savaşa zorlandı. 1581'de Chiarraighe'in ormanlık dağlarında kıstırıldı ve pusuya düşürüldü. —JAMES, 16. **Des-Muma** kontu (1570'e doğr. - Londra 1601), 15. Des -Muma kontu Gerald'ın büyük oğlu, hemen hemen bütün yaşamını hapiste geçirdi ve 1600-01 arasında malikânelerini geri almaya çalıştı, fakat başaramadı. Onunla birlikte, Fitzgerald'ların güçlü kolu olan Des-Muma kontları kolu da söndü.

FİTZGERALD (*lord* Edward), irlandalı siyaset adamı (Carton House, Dublin yakınında, 1763-Newgate 1798). İrlanda Parlamentosu'nda milliyetçi muhalefet saflarında yer aldı ve katoliklerden yana bir tutum takındı. 1792'de Paris'e giderek Orléans dükü Philippe Égalité ile Madame de Genlis'in kızı olduğu sanılan Pamela'yla evlendi (1776-1831) ve Fransız devrimi'ne hayranlık duydu. O andan başlayarak, milliyetçiliği cumhuriyetçilikten etkilendi; 1796'da Birleşik İrlandalılar'a katıldı ve 1798 ayaklanmasının planlarını hazırladı. İngiliz yetkilileri tarafından arandı, yakalandı ve hapiste öldü.

FİTZGERALD (Edward), ingiliz yazar (Bredfield, Suffolk, 1809-Merton, Suffolk, 1883). Tennyson ve Carlyle'in dostuydu; gençlik üstüne felsefi bir diyalog olan *Euphranor*'u (1851) yayımladı. Atasözleri ve özdeyişleri *Polonius*'da (1852) bir araya getirdi. Calderón'dan yaptığı çevirileri *Six Dramas of Calderón* (1853) adlı yapıtında topladı. Ayrıca Sophokles ve Attar' dan da çeviriler yaptı. En önemli çalışması Ömer Hayyam'dan yaptığı çevirilerdir: *Rubaiyyat* (anonim, 1859). Bunlarda şairin mizaç ve düşüncesinin temel yönlerini kendi imgelem dünyasında yoğurarak aktarma yöntemini izledi. Kimi rubaileri aslına sadık kalarak, kimilerini de değişik rubailerden aldığı dizeleri kaynaştırarak aktardı. Bu şiirler yayımlandıktan bir süre sonra dikkat çekti ve önraffaelocularla "estet" eşcinsellik üstünde kesin bir etki bıraktı.

FİTZGERALD (George Francis), irlandalı fizikçi (Dublin 1851-*ay.y.* 1901). Dublin Üniversitesi'nde profesör oldu, elektromanyetik dalgalar kuramını Hertz'in buluşundan önce inceledi. Michelson deneyinin olumsuz sonucunu açıklamak üzere, Lorentz tarafından da ileri sürülmüş olan, hareket halindeki cisimlerin kısalması varsayımını ortaya attı. Bu açıklama, görelilik kuramıyla yorumlandı. 1897'de elektronun kütlesini ilk ölçenlerden biridir.

■**FİTZGERALD** (Francis Scott), amerikalı romancı (St. Paul, Minnesota, 1896 - Hollywood 1940). Birinci Dünya savaşı'ndan sonra "caz ve cin" döneminin temsilcisi olan "yitik kuşak"ın en parlak yazarlarından biridir. İlk kitapları yeni bir duyarlığın ürünüdür: *This Side of Paradise* (1920), *Tales of the Jazz Age* (1922), *The Beautiful and Damned* (1922), *All the Sad-Young Men* (1926). Az rastlanan bir teknik ustalıkla yazdığı *Muhteşem* Gatsby* (The Great Gatsby) [1925], maddeci bir toplumun sahte değerlerinin kurbanı olan Jay Gatsby'nin sonunu anlatır. Bugün bu yapıt amerikan edebiyatının bir klasiği sayılmaktadır. Fitzgerald 1920'li yıllarda Avrupa'da yaptığı uzun bir yolculuktan sonra Côte d'Azur'ün aylaklarını anlatan bir roman yazdı: *Geceler güzeldir* (Tender is the Night) [1934]. Yaşamının Hollywood'da geçen son yıllarında, sinema dünyasının bu başkentinde yaşanan çılgınlıkları *The Last Tycoon*'da anlattı; kitap ölümünden sonra 1941'de yayımlandı. Gerek bu yapıt, gerek özel mektup ve notlarını biraraya getiren *The Crack-Up,* Fitzgerald'ın edebiyat sorunlarının bilincinde olduğunu gösterir.

FİTZGERALD (Robert David), avustralyalı şair (Sydney 1902). Titiz ve güçlü bir şair olan sanatçı, Christopher Brennan' ın etkisinde kaldı. Yapıtlarındaki felsefi görüşler iyimser bir insan sevgisinden kaynaklanır (*Moonlight Acre,* 1938; *Between Two Tides,* 1952).

■**FİTZGERALD** (Ella), amerikalı kadın caz şarkıcısı (Newport News, Virginia, 1918). İlk kez 1934'te, Harlem'deki Apollo'da amatör şarkıcılar arasında yapılan yarışmada dikkat çekti, Chick Webb'in orkestrasıyla ilk başarılı plaklarını doldurdu. Webb 1939'da öldükten sonra 1942'ye değin orkestrayı Fitzgerald yönetti. Daha sonra solocu olarak ünü tüm dünyada hızla yayıldı. Önce bir süre JATP* (Jazz at the Philharmonic) topluluğuyla, daha sonra bir üçlüyle çalıştı. Duke Ellington ve Count Basie'nin orkestraları eşliğinde de birçok konser verdi. Kendisine "First Lady of Jazz" (cazın en büyük kadın yıldızı) unvanı verilen şarkıcının pürüzsüz ve güçlü sesi, ileri yaşlarında bile güzelliğini büyük ölçüde korudu. Olağanüstü tekniği sayesinde duygusal romanstan en bol swing'li caz parçalarına kadar büyük bir çeşitlilik gösteren bir repertuvarı rahatlıkla yorumladı. Armstrong ile birlikte scat'in en iyi temsilcidir. Bazı plakları: *Lady be Good* (1946), *Stompin at the Savoy* (Armstrong ile, 1956). *Mack the Knife* (1960), *Into each Life some Rain must Fall* (C. Basie ile, 1963), *İmagine my Frustration* (Ellington ile, 1965), *Ella in London* (1975), *Montreaux Ella, All that Jazz* (1990).

FİTZGERALD (Garret), irlandalı siyaset adamı (Dublin 1926), 1969'da Dáil Éireann milletvekili seçildi. 1977'den başlayarak Fine Gael partisi'nin başkanlığını üstlendi. 1973-1977 arasında dışişleri bakanı, haziran 1981-mart 1982 arasında ve aralık 1982'den başlayarak başbakan oldu.

Kuzey İrlanda konuşunda İngiltere başbakanı Margaret Thatcher ile bir anlaşma ımzaladı (kasım 1985). İşçi partisi'yle kurduğu koalisyon dağılınca erken seçime gitmek zorunda kaldı. Seçimlerde partisi yenilgiye uğradı. Başbakanlıktan ve parti başkanlığından ayrıldı; siyaseti bıraktı (1987).

Fitzgerald etmeni. Hematol. Pıhtılaşmanın başlangıcında işlevi olan pıhtılaşma etmeni (değme sistemi). [Eşanl. FLEAUJAC ETMENİ, WİLLİAMS ETMENİ.]

FİTZGİBBON (John), 1. **Clare** kontu, İrlanda adalet bakanı (Donnybrook, 1749-Dublin 1802). Başarılı bir avukattı, 1778'de Dublin Parlamentosu'na girdi. Koyu bir protestan olduğundan, çoğunluğu oluşturan katolikler lehine yapılması istenen her türlü yasal ya da parlamenter reforma sistemli biçimde karşı çıktı.

1784'ten başlayarak, ada hükümeti üzerindeki etkisi arttı ve Pitt'in dostluğunu kazandı. 1789'da adalet bakanı olduktan sonra, siyaset ve tarım alanındaki karışıklıkları önlemeyi sürdürdü. Katoliklerin güçlenmesini engellemek amacıyla, 1793'te Büyük Britanya ile birleşmeye karar verdi. Sert tutumu nedeniyle, 1798'de devrimci ayaklanmanın patlak vermesine yol açtı.

FİTZHERBERT (*sir* Anthony), ingiliz hukukçu (Norbury 1470 - ? 1538). Kamu davaları mahkemesinde yargıçlık yaptı. 1514 yılında ünlü hukuk olaylarının derlemesi olan *La Graunde Abridgement* adlı yapıtını yayımladı.

FİTZHERBERT (Maria Anne), kızlık adı **Smythe,** sonradan George IV unvanıyla kral olan Wales prensinin soylu olmayan karısı (Brambridge 1756 - Brighton 1837). 1785'te yapılan gizli evlilik, kısa sürede hükümsüz sayıldı, ama evlilik ancak 1803'te kesin biçimde bozuldu.

Fitz-Hugh-Curtis sendromu, belsoğukluğuna tutulmuş kadınlarda karaciğer çevresinde görülen karınzarı iltihabı. (Adını amerikalı jinekologlar Thomas *Fitz Hugh* Jr. [1894-1963] ve Arthur Hale *Curtis*'den [doğm. 1881] alır.)

FİTZ-JAMES sülalesi, ingiliz kökenli fransız aile. Bu sülale, Berwick* dükü, Fransa mareşali ve İngiltere kralı olan James II ile Arabella Churchill'in evlilikdışı oğlu olan James Stuart tarafından kuruldu; James Stuart 1703'te fransız uyruğuna geçti. Berwick dükünün 1704'te edindiği Warty arazisine (bugün Oise içinde), 1710'da, Louis XIV tarafından Fitz-James adıyla düklük ve derebeylik statüsü verildi. Fitz-James ailesi XX. yy.'ın başına kadar varlığını sürdürdü. Bu ailenin birçok üyesi ün kazandı: —FRANÇOIS, 2. **Fitz-James** dükü (Saint-Germain-en-Laye 1709-Paris 1764), Berwick mareşalinin ikinci oğlu, Soissons piskoposu (1739-1764) ve kraliyet başpapazı (1742-1748). Sofular partisini canlandırdı ve Metz'te hastalanan kral Louis XV'i, gözdesi Châteauroux düşesini geri yollamaya zorladı (1744). Günah çıkarma pusulaları olayında Paris adliyesinde avukatlık yaptı (1752-1756), 1761'de İsa birliği'nin kaldırılmasını istedi; —EDOUARD, **Fitz-James** kontu (Saint-Germain-en-Laye 1715-Köln 1758), Fitz-James'in küçük kardeşi; orduğâh komutanı (1744), daha sonra tümgeneral oldu (1748). Avusturya Veraset savaşı sırasında Maurice de Saxe'ın emrinde görev yaptı, Tournai ve Nieuwport (1745) kuşatmalarına katıldı ve Lawfeld zaferine katkısı oldu (1747). Yedi yıl savaşı sırasında Hannover seferini yönetti (1757); —EDOUARD, 5. **Fitz-James** dükü (Paris 1776-Quevillon, Seine-Maritime, 1838), Berwick mareşalinin torununun oğlu, 1814'te, Artois kontunun yaveri ve Fransa Yüksek meclis üyesi oldu.

FİTZMAURİCE, İrlanda kökenli ingiliz aile; bu ailenin üyeleri önce Chiarraighe baronu sonra da kontu unvanını taşıdılar. 1751'den başlayarak *Petty*-Fitzmaurice* adını aldılar.

FİTZPATRİCK (Richard), **Gowran** baronu, ingiliz deniz subayı (öl. 1727). Genç yaşta donanmaya girdi; 1689'dan başlayarak fransız filolarına karşı birçok seferi yönetti. Groix adasına bir baskın yaptı (1696); 1702'de Ormond'un komuta ettiği ve başarısızlıkla sonuçlanan Cádiz seferine katıldı; 1715'te kendisine İrlanda peer'i unvanı verildi.

FİTZPATRİCK (Richard), ingiliz general ve siyaset adamı (1747-Londra 1813). Amerika savaşına karşı çıktı, ama katılmak zorunda kaldı (1777). Fox ve North hükümetlerinde savunma bakanı, sonra da devlet bakanı oldu (1806).

FİTZRALPH (Richard), irlandalı tanrıbilimci (Dun Dealgan, İrlanda, 1295'e doğr.-Avignon 1360). Armagh başpiskoposuydu; büyük bir hatip olan Fitzralph, dilenci tarikatlara şiddetle karşı çıktı. Yazdığı *De pauperie Salvatoris*'te bu tarikatlara saldırılarda bulundu; bu yapıt Wycliffe'in siyasal kuramlarına esin kaynağı olmuştur.

FİTZ ROY, Patagonya Andları'nda dağ, Arjantin ile Şili sınırında, 3 375 m. Granitli duvarlarının dikliği ve bölgede sık sık patlayan şiddetli fırtınalar nedeniyle, dünyada tırmanılması en güç dağlardan biri sayılır. Doruğa ilk kez, R. Ferlet yönetimindeki dağcılık ekibinde yer alan L. Terray ve G. Magnone tırmandı (1952). Kuzey yamacından ilk tırmanışı G. Abert, J. ve M. Afanassieff ve J. Fabre gerçekleştirdi (1979).

FİTZROY (Henry) [1519-1536], **Richmond** dükü (1525-1536), İngiltere kralı Henry VIII'in evlilikdışı oğlu. Babası tarafından sınır bekçileri derebeylerinden oluşan meclislerin yerini almak üzere kurulan Kuzey Meclisi'nin başkanlığına getirildi.

FİTZROY (Henry), 1. **Grafton** dükü (1663-öl. Cork 1690), İngiltere kralı Charles II ile Barbara Villiers'nin evlilikdışı oğlu. William III of Orange'a katılan ilk ingiliz eşrafındandır.

FİTZROY (Augustus Henry), 3. **Grafton** dükü, ingiliz siyaset adamı (1735-Euston Hall, Suffolk, 1811). İkinci Grafton dükü Henry Fitzroy'un torunu. Whig partisindendi; Pitt'in yandaşlarından oldu. Rockingham hükümetinde devlet bakanlığına (1765-66), Pitt kabinesinde de maliye bakanlığına (1766) atandı. 1767'de Pitt' in hastalığından sonra başkanlığa getirildi. Değişik gruplar ve kral arasında çevirdiği oyunlarla "Junius"un sert saldırılarına hedef oldu ve Pitt'in güvenini yitirerek istifa etmek zorunda kaldı (1770). North hükümeti üyesiyken (1771-1775) amerikan sömürgelerinde baskı siyasetine karşı çıktı.

FİTZROY (Robert), ingiliz denizci (Ampton Hall, Suffolk, 1805-Norwood,Surrey, 1865). 1819'da denizciliğe başladı, *Beagle* gemisinin kaptanı olarak, Charles Darwin'in de katıldığı seferde, Río de la Plata, Horn burnu ve Galápagos adaları arasında yapılan Güney Amerika kıyıları su araştırmasını yönetti (1831-1836). Yeni-Zelanda valiliğine atandı (1843-1845), sonra da Board of Trade'in meteoroloji servisi başkanlığını yaptı. *Narrative of the Surveying Voyages of His Majesty's Ships Adventure and Beagle* (Majestelerinin gemileri Adventure ve Beagle'ın araştırma gezilerinin öyküsü) [1839] ve *The Weather Book* (Hava durumu incelemesi) [1863] adlı yapıtları yazdı.

FİTZROYA a. (öz. a. R. *Fitzroy*'dan). Serviyi andıran ve bir türü yerli olarak Şili'de, bir başkası Tasmanya'da yetişen, ılıman iklimlere de uyum sağlayabilen kozalaklı küçük ağaç. *(Cupressoideae* altfamilyası.)

FİTZSTEPHEN (William), ingiliz keşiş (Londra 1120'ye doğr. - öl. 1190'a doğr.). Canterbury başpiskoposu Thomas Becket'in özel papazı ve sırdaşıydı, başpiskoposun yaşamöyküsünü yazdı. Londra hakkında en eski bilgiler bu kitapta yer alır.

FİTZWİLLİAM (*sir* William), İrlanda lord-deputy'si (Milton, Northamptonshire, 1526 -*ay. y.* 1599). Yaşamının büyük bir bölümünü İrlanda'da geçirdi; 1572'den 1575'e ve 1588'den 1594'e kadar yönettiği bu ülkede düzeni sağlamaya çalıştıysa da çoğunlukla başarısızlığa uğradı.

FİTZWİLLİAM (William WENTWORTH FITZWILLIAM, 2. *—kontu*), ingiliz siyaset adamı (1748-1833). Whig partisinin etkin üyesiydi, 1794'te Pitt kabinesinde görev aldı ve kısa süre içinde İrlanda kral naipliğine yükseldi. Katolik eğilimlerinin, Fitzgibbon'un ve protestan partinin tepkilerine neden olduğu gerekçesiyle üç ay sonra geri çağrıldı. Hükümette görev aldı (1806).

Fitzwilliam virginal book, XVI. yy. sonları ile XVII. yy. başları arasında ingiliz bestecilerin virginal için besteledikleri parçaları bir araya getiren elyazması derleme. Son sahibi Richard Fitzwilliam'ın adını taşıyan derleme, onun vasiyeti üzerine ölümünden (1816) sonra Cambridge Üniversitesi'ne bağışlanmıştır. Notaları Francis Tregian (öl. 1619) tarafından yazılmış 416 parça (dans müzikleri, groundlar, çeşitlemeler, fanteziler, vokal yapıtların transkripsiyonları) içeren derlemede, J. Bull, W. Byrd, T. Monky, P. Philips, İ. Dowland, A. Ferrabosco, G. Farnaby ve Gibbons ailesinin yanı sıra bilinmeyen bestecilerin yapıtları vardır. Derleme 1899'da yayımlanmıştır.

FİUGGİ, İtalya'da komün, Lazio'da, Frosinone'nin K.-K.-B.'sında; 6 400 nüf. Kaplıca merkezi; damla ve böbrek hastalıklarının tedavisinde kullanılan radyoaktiviteli sular.

FİUME, Rijeka'nın italyanca adı.

FİUMİCİNO, İtalya'da Tirren denizi kıyısında liman, Lazio'da Tevere ırmağının denize dökülmesini sağlayan, ulaşıma elverişli kanalın ucunda. Balıkçılık. Sayfiye merkezi. Roma'nın havalimanı.

FİVİZZANO, İtalya'da komün, Toscana'da (Massa e Carrara ili), Apenninler'in eteğinde, Carrara'nın K.'inde; 10 900 nüf. Tarım ürünleri pazarı. Mermer ocağı.

FİXİNG a. (ing. sözc.). Bors. Londra piyasasında çubuk altının kote edilmesi.

FİYA ünl. (yun. *phyga*'dan). "Koş, git, kaç" anlamında kullanılır.

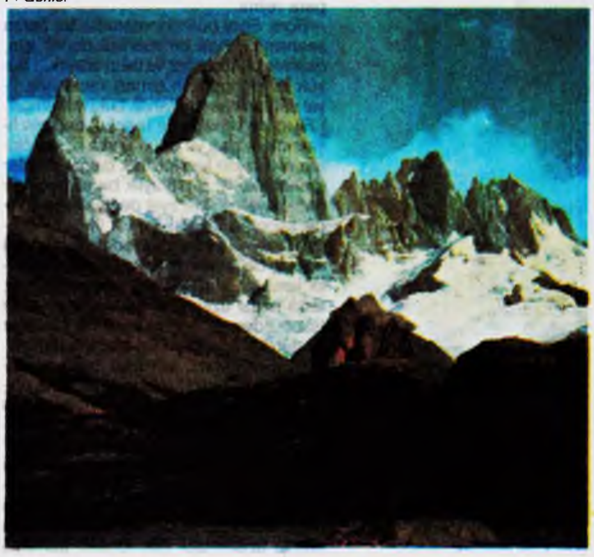
FİYAKA a. (ital. *fiacca*'dan). **1.** Çevresindekilerin ilgisini çekmek, kendini beğendirmek için takınılan yapay tavır; gösteriş, caka: *Fiyakasından geçilmiyor.* **—2.** *Fiyaka satmak*, üstünlük taslamak, gösteriş yapmak, çalım satmak (arg.). || *Fiyakasını bozmak*, fiyaka satan birini böyle davranamayacak bir duruma sokmak (arg.).

FİYAKACI sıf. ve a. Gerçek ya da uydurma başarılarıyla övünen, üstünlük taslayan, gösterişçi, cakacı kimse; onun davranışı için kullanılır: *Çok fiyakacı biri olduğunu bütün mahalle bilirdi.*

FİYAKALI sıf. *Arg.* Gösterişli, süslü, fiyakası olan kimse ya da şey için kullanılır: *Fiyakalı delikanlı. Fiyakalı bir araba.*

FİYAPA a. Ayakkc. **1.** Kösele ya da sen-

F. Gohier

Fitz Roy kütlesi

tetik maddeden yapılan ve ayakkabı altını kalınlaştırmak amacıyla burun ile kamara arasına yerleştirilen parça. **—2.** Dıştabanı kalınlaştırmak için saya ile ayakkabı altı arasına yerleştirilen parça.

FİYASKO a. (ital. *fiasco*). **1.** *Tkz.* İddialı, gösterişli bir girişim sonunda uğranılan başarısızlık: *Toplantı tam bir fiyaskoydu, asıl beklenenler gelmedi. Görürsün, bu işin sonu fiyaskodur.* **—2.** *Fiyasko vermek*, bir iş sözkonusuysa tam bir başarısızlıkla sonuçlanmak.

FİYAT, -tı a. (ar. *fi-*, önek ve *-at*, çoğl. eki; *fi'ā*'tan). **1.** Bir malın, bir hizmetin para olarak değişim değeri: *Bu giysinin fiyatı nedir? Fiyatlar arasında karşılaştırma yapmak.* (Bk. *ansikl.* böl. İkt.) **—2.** Bu değeri gösteren etiket, marka, vb.: *Bir armağan paketi yapmak üzere bir malın fiyatını çıkarmak.* **—3.** Gösteri yapılan bir salona girmek, bir kamu taşıtına binmek vb. için ödenmesi gereken para miktarı. (Bk. *ansikl.* böl. Havc.) **—4** *(Bir şeye) fiyat biçmek, değer biçmek*, bir şeyin parasal karşılığını belirlemek: *Eve sen de bir fiyat biç.* || *Fiyat kesmek*, bir şeyin ederini belirleyip saptamak. || *Fiyat kırmak*, fiyatını indirmek, düşürmek. || *Fiyat vermek*, bir şeyi kaça satacağını ya da alacağını söylemek: *Siz de bir fiyat verin, belki uyuşuruz.* || *Fiyatları dondurmak*, fiyatların olduğu gibi sürmesi, yükselmemesi için gerekli önlemleri almak.

—Bank. ve Bors. Ticari senetlerin ya da paranın düzenli tedavülü. || *İlk fiyat* ya da *açılış fiyatı*, bir değerin, bir borsa seansının açılışında kote edildiği fiyat. || *Ortalama fiyat*, bir değerin tek bir borsa seansı içindeki fiyatlarının ortalaması. || *Son fiyat* ya da *kapanış fiyatı*, bir borsa seansında bir değerin en son kote edildiği fiyat. || *Takas fiyatı*, borsada değerlerin her tasfiyesinde alıcılarla satıcılar arasında ödemelere temel oluşturan fiktif fiyat. Alıcılarla satıcılar, bir tasfiyeden ötekine "devrederek" işlemlerini sürdürürler. (Takas fiyatı, geçmiş tasfiyenin hesabını kapatırken, yeni tasfiyenin başlangıç noktasını saptar.) [Türkiye'de uygulaması yoktur.] || *Yasal fiyat*, ülke içinde, yasal hükümlere uygun olarak çıkarılan itibari değeri olan paraların "ibra gücü"ne sahip olduğu, yani gerek resmi gerekse özel kuruluşlarca, cezai yaptırım zoruyla, itibari değerleri üzerinden, ödeme aracı olarak kabul edildikleri rejim. (Bu itibari değere sahip paralar, onları çıkarmış olan kurumun gişesine gösterildiği an, değerli madenden [ülkelere ve dönemlere göre, altın ya da gümüş, ya da altın ve gümüş] para ve bazen külçelerle değiştirilebilir.) || *Zorunlu fiyat*, emisyon kurumlarının, yasal fiyata sahip itibari paraları değerli madenle değiştirme zorunluğundan bağışık tutulduğu para rejimi.

—Bors. *Fiyat belirlenememesi*, bir borsa seansında, belli bir menkul değer için, özellikle bununla arz ve talep arasında büyük bir dengesizlik olması nedeniyle, fiyat saptanmasına olanak bulunamaması. || *Fiyat dağınıklığı*, bir menkul değerin fiyatında oluşan ve onun borsa riskini ölçmeye yarayan karakteristik dalgalanmalar (genellikle, 12 ile 18 aylık bir süre içinde haftalık ya da aylık fiyat değişikliklerinin tipik sapmaları alınır). || *Fiyat farkı*, bir işlemin tasfiyesi sırasında, vadeli olarak kote edilmiş değerlerin fiyatı ile bunların pazarlık kesildiği andaki fiyatı arasındaki fark; farklı kurlar üzerinden yapılan iki işlemin takas edilmesi sonucunda bir hesabın gösterdiği borçlu ya da alacaklı bakiye.

—İkt. *Fiyat ayrımı*, aynı malı, belirli bir dönem içinde, farklı fiyatlarla satabilme olanağı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Fiyat destekleme politikası*, devletin üreticilere (özellikle tarım üreticilerine) sattıkları ürünler için bir taban fiyatı saptayarak gelir güvencesi vermeye dayanan politikası. || *Fiyat indirimi*, bir mal ya da hizmetin fiyatının, daha önce önerilmiş ya da faturalanmış fiyata oranla azaltılması. (Bk. *ansikl.* böl. İkt.) || *Fiyat kuramı* → MİKROİKTİSAT. || *Fiyat makası*, iki ürünün ya da iki grup ürünün fiyatlarının birbirinden uzaklaşması: XIX. yy.'da özellikle tarım ürünleriyle sanayi ürünlerinin, çağımızda ise temel ürünlerle işlenmiş ürünlerin fiyatları arasında böyle bir olaya rastlanmaktadır. (Uluslararası iktisadi ilişkilerde, fiyat makası etkisi, mübadele oranlarının üçüncü dünya ülkeleri zararına bozulduğunu gösterir. Bu ülkeler tarafından üretilip dışa satılan malların fiyatları düzenli bir biçimde düşerken, zengin ülkelerin katma değerli malları hiç de aynı derecede güçlü bir düşme eğilimi göstermemektedir.) || *Fiyat önderliği*, herhangi bir piyasada, piyasa payı en büyük kuruluşun kendi fiyatını tüm piyasaya kabul ettirmesi. || *Fiyat savaşı*, belirli bir piyasada üretim yapan üretici birimlerin, piyasa paylarını ötekilerin zararına büyütmek amacıyla, fiyat indirimlerine dayanan rekabet süreci. || *Fiyatlar genel düzeyi*, *n* mallı bir ekonomide, baz olarak alınan bir yıla gönderme yapan ve çeşitli endeksler kullanarak saptanabilen, *n* malın ağırlıklı fiyat ortalaması. || *Fiyatların dondurulması*, bazı mal ve hizmetlerin fiyatlarını belli bir dönemde ulaşmış oldukları düzeyde, otoriteye dayanarak durdurmayı amaçlayan iktisadi düzenleme. || *Destek fiyatı*, özellikle tarım kesimindeki üreticilerin gelirlerini belirli bir düzeyde koruyabilmeleri amacıyla, ürünlerini, altında satamayacakları fiyat. (Piyasa koşullarında ürün fiyatları, destek fiyatlarının altında oluşursa, devlet piyasaya girip, tüm ürünü destek fiyatlarından satın almayı üstlenir.) || *Garantili fiyat*, kamu yetkililerinin kararı uyarınca, bir malın üreticisine, o mal için ödenebilecek en düşük fiyat. || *Gerçekçi fiyat politikası*, kamu hizmetlerinin fiyatlarını, bunların gerçek maliyetlerine uyarlamaya çalışan iktisat politikası. || *Öngörülen fiyatlar*, fiyatlar genel düzeyinin yukarı ya da aşağı yönde hareketli olduğu bir ortamda, üretici ya da tüketicilerin, bir sonraki dönemde geçerli olacak fiyatlar genel düzeyi hakkındaki beklentileri. || *Resen verilen fiyat*, işletme tarafından, maliyet ve elde edilmek istenen kâr hesaplarına ve satılması olanaklı görülen miktarlara göre saptanan fiyat. (Gerçekte, burada, işletmenin bir kararı sonucu ortaya çıkan fiyatlar sözkonusu olup, bunlar bir süre için, kararlaştırılan düzeyde tutulur; bu ise, işletmenin bir ölçüde piyasaya egemen olabilmesini gerektirir ki, bu da, gerçekte bir tekel ya da oligopol durumuna tekabül eder.) || *Tavan fiyat*, bir mal ya da hizmetin, piyasa koşullarına bakılmaksızın yetkililerce saptanan, satılabileceği en üst fiyat düzeyi.

—Muhs. *Maliyet fiyatı*, bir mal ya da hizmeti üretmek ve satmak için gerekli giderlerin toplam tutarı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Nazım fiyat*, olabildiğince uzun bir süre sabit tutulan ve genellikle analitik muhasebede kullanılan itibari fiyat. (Nazım fiyatların sabitliği, piyasadan ya da geçici koşullardan kaynaklanan değişiklikleri hesaba katmaksızın, sonuçlar arasında karşılaştırma yapmayı olanaklı kılar.) || *Ölçü fiyat*, gerçek fiyatlardaki değişikliklerden bağımsız muhasebe sonuçları elde edebilmek amacıyla bir işletmenin bütün maliyet bedelleri (maddeler, işgücü, vb.) için saptanan düzenleyici fiyat. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Sig. Sigorta piriminin rizikonun özelliğine göre hesaplanması.

—Tic. *Fiyat kırmak*, besin maddeleri toptancı piyasasında, uygulanmakta olan fiyatların altında satış yapmak (piyasada sıkışıklık, bir stokun eritilmesi, talepte yetersizlik, vb. sözkonusu olduğu durumlarda).

—ANSİKL. Havc. Havayolu şirketleri ulusal ağda fiyatları diledikleri gibi saptamakla birlikte, uluslararası hatların fiyatları İATA konferanslarında belirlenir. Bu fiyatlar uluslararası alanda çalışan şirketlerce düzenlenip oybirliğiyle kabul edildikten sonra ilgili hükümetlerin onayına sunulur. Uçak fiyatlarıyla ilgili büyük yenilikler, uluslararası hatlarda taşıma ücretlerinin saptanmasının yanı sıra, işlek hatlarda "turist", "tatil" sınıfı ve "Apex" fiyatları gibi indirimlerin yapılmasıdır.

—İkt. • *Fiyat ayrımı.* "Farklı fiyat politikası" da denilen fiyat ayrımı, tekel ya da tekelci rekabet piyasalarında uygulanır. Satıcı, piyasayı ve talebi ne kadar çok denetiminde bulundurursa, ayrım uygulaması da o kadar kolay olur. Ayrımın çeşitli türleri vardır. Fiyatlar, alıcıların gelirine göre, tüketicinin rantına ya da kazanç fazlasına el koyacak biçimde farklı olarak saptandığı zaman, *kişisel ayrım* sözkonusu olur: bu durumda, firma tarafından satılan aynı bir mala uygulanan fiyatlar, tüketici grupların talep esnekliğine göre değişir (müşteri kitlesinin bölümlere ayrılması: lüks, zengin ya da halktan müşteriler). Firmanın kârını en yükseğe çıkarmayı amaçlayan bu politika, çoğu kez malın niteliğinde ve özellikle bunun ticari biçiminde bir farklılaşmayı da gerekli kılar. Mal ya da hizmetin fiyatları kullanıma göre değiştiği zaman ise, *maddi ayrım* sözkonusudur: örneğin, elektrik konusunda, kilovatsaatin tarifesi kullanış devresine ve evlerde ya da sanayide kullanılmasına göre değişir. Nihayet, ayrım *coğrafi* olabilir: aynı nitelikteki işin saat ücreti, bir ülkenin çeşitli bölgelerine göre değişir ("ücret bölgeleri" uygulaması); ya da bir malın fiyatı ulusal piyasada, dış piyasalara oranla daha yüksek olur (damping uygulaması).

• *Fiyat indirimi* (ya da iskonto) uygulaması, yani düşürülmüş ticari marjlarla satış, ilk kez 1953'te ABD'de ortaya çıktı. Bulunan formül, genel giderlerde kısıntı yapılmasına dayanıyordu (kuruluşlarda sadelik, müşterilere az hizmet, stoklarda hızlı devir ve bunların finansmanının mal sağlayıcılara yükletilmesi). Bu yoldan sağlanan tasarruflar, geleneksel perakendecilerde yürürlükte olan fiyatlarda önemli indirimler yapılmasına olanak verdi. Bu indirimler de, ayrıca, tüketicileri hedef alan reklamları desteklemekte kullanıldı.

• *Fiyatların oluşumu.* Piyasalarda fiyatların oluşum mekanizması kapitalist ekonomilerin işleyiş temelini oluşturur. Sovyet tipi planlı ekonomilerde, devlet tarafından saptanan fiyatlar, ekonominin yönetim araçlarını simgelerler ve kapitalist ekonomilerde olduğu gibi, piyasaların düzenleyicisi rolünü oynamazlar. Kapitalist ekonomilerde fiyat mekanizması çeşitli roller oynar.

Birincisi, bir piyasada, bir malın potansiyel aracıları bir talep gösterip, potansiyel satıcıları da arz işlevini üstlendikleri an, belli bir fiyat üzerinden alışverişler yapılmaya başlar. Şu halde arz, talep ve fiyat hareketleri birbirine bağlıdır: genellikle, bir malın talep hacminin artması (örneğin, tüketicilerin zevkinde meydana gelen bir değişiklik sonucunda) onun fiyatını yükseltir. Fakat, bu yükseliş bir yandan üreticileri arzlarının hacmini artırmaya yönlendirirken, öte yandan da talepte bulunanların bir bölümünün hevesini kırar: demek ki, fiyatın bir işlevi de, piyasada arzla talep arasında denge kurmaktır ve bu işlev, aynı zamanda, ara mallar ve üretim faktörleri için de geçerlidir.

İkinci olarak, fiyat değişiklikleri, mevcut kaynakların, çeşitli kullanımlar dışında, -nihai alıcıların arzularını en iyi tatmin edecek biçimde-, dağılmasını sağlayıcı bir rol oynar. Örneğin, tüketicinin tercihinde meydana gelen bir değişiklikten ötürü A malı, B malına oranla daha çok talep edilmektedir: bu durumda A'nın fiyatı yükselir, B'nin fiyatı ise azalır. Böylece, sözkonusu iki malın üreticileri, nihai talebin bileşiminde meydana gelen değişiklik hakkında "uyarılmış" ve etkinliklerini ona göre yönlendirmeye itilmiş olurlar. A malını üretenler, ondan daha fazla üretmeye yönelirler, B malını üretenler ise ters yönde hareket ederler. Bunun sonucunda, A malının üreticilerince yapılan faktör talebinde bir artış, B malının üreticilerince yapılan faktör talebinde ise bir azalış olur; yani

üretim faktörlerine ödenen fiyatlar A dalında yükselirken, B dalında düşer. Böylece, fiyat mekanizması, kaynakların tahsisini değiştirerek bunu talebin yeni bileşimine uydurur.

Nihayet, fiyatlar sistemi, herkesin kendi üretim ve tüketim etkinliğı konusunda özgürce karar verdiği bir iktisadi düzende, üretme ve tüketme kararları arasında bir tutarlılık sağlar. Hiçbir güç iktisadi karar birimlerini (girişimci, sermaye yatırıcı ya da ücretli işçi olarak) talep edilen malların üretimiyle uğraşmaya zorlamaz; ama, fiyat mekanizmasının işleyişi onları bunu yapmaya yönlendirir, çünkü onlar için en yüksek geliri elde etmenin yolu budur. Yine, kıt mallar üzerine hiçbir kısıtlama konulmamış olduğu halde, bu mallar daha pahalı olduğu zaman, iktisadi karar birimleri kendiliğinden bunlarda tasarruf yapmaya itilirler.

• *Fiyat politikası.* Devlet müdahalesi, genellikle, üç nedenden kaynaklanır: birincisi, tüketicilerin, fahiş sayılan fiyatlara karşı korunmasıdır; çünkü, hiçbir zaman tam rekabet koşulları olmadığından, üreticiler, değişik derecelerde olmak üzere, daima belli bir davranış özgürlüğüne sahiptirler. İkincisi, sözkonusu müdahale, üreticileri çok düşük sayılan, yani onlara yeterli bir gelir düzeyi sağlamayan fiyatlara karşı korumaya çalışır. Nihayet, resmi makamlar, arzdaki rastlantısal bir kısıntıdan, toplam talepteki bir aşırılıktan, ya da üretim maliyetlerinde bağımsız bir yükselişten ötürü fiyatların genel seviyesinde baş gösteren bir yükselme eğilimine karşı mücadele etmeye çalışırlar.

Devletin fiyatlara müdahalesi ya bunları bir komutla dondurmak (narh koymak) ya bunların bir üst sınır (kıtlık dönemlerinde konulan azami fiyatlar ya da tavan fiyatlar) ya da bir alt sınır (bolluk zamanlarında konulan asgari fiyatlar ya da taban fiyatları) saptamak ya da nihayet zarar gören bazı üretici kategorileri için (çiftçilere olduğu gibi) bir fiyat garantisi sağlamak biçiminde kendini gösterir. Deneyimlerin gösterdiği gibi, fiyatlar üzerinde yapılan her eylem aynı zamanda hem zararlı (çünkü, kaynakların optimal tahsisini bozar), hem etkisiz (çünkü, piyasanın gücü, devletin iradesinden daha baskındır ve bu yüzden gizli fiyatlar ya da "karaborsa" tehlikesi baş gösterir), hem de genel olarak özgürlük için tehlikelidir, çünkü devlet iktisadi karar birimleri üzerinde gittikçe daha ağır ve daha yaygın bir baskı yapmak zorunda kalır.

İki dünya savaşı ile 30'lu yıllardaki çöküş ve bunları izleyen kalkınma politikaları, fiyat politikalarına gittikçe daha sık başvurulmasına yol açtı. En liberal ülkeler bile, son savaş sırasında, bir fiyat denetleme sistemi kabul etmek zorunda kaldılar. Bu sistem, ekonominin genel yönü içinde, gelirlerin dondurulmasını, üretimin denetim altına alınması (üretim faktörlerinin disiplinli dağılımı) ve tüketimin tayınlanması (karne usulü) ile bütünleştiği ölçüde etkili oldu.

—Muhs. • Maliyet fiyatı. Önceleri muhasebe dışı kavramlar arasında ele alınan ve yalnızca ücretlerle doğrudan doğruya gerekli maddeleri içeren bu kavram, zamanla zenginleşti ve fabrika maliyet fiyatı (imalat bedeli) ile ticari maliyet fiyatını -bu fiyat ayrıca idari ve ticari giderleri içerir- birbirinden ayırarak eksiksiz muhasebe değerlendirmelerine temel olabilecek duruma geldi. Günümüzde tam maliyet fiyatlarının artık yalnızca öngörü (keşif raporu) açısından hesaplanması yönünde bir eğilim vardır; çünkü, bir malın maliyet fiyatı, onu üreten atölyenin etkinliğine ve aynı dönem içinde üretilen başka bazı malların tutarına bağlıdır, yani maliyet fiyatı bir mala özgü bir nitelik değildir. Maliyet fiyatının hesaplanabilmesi için işletmenin etkinliği ile ilgili ve ancak bir bölümü gerçekleşebilecek birçok varsayımlara gerek vardır. Üretimin çeşitli olması durumunda, bir malın gerçek maliyet fiyatı hesaplanamaz. Fiyatların aşağıdaki biçimde ikiye bölünmesi yeğlenen bir yöntemdir: 1. değişken giderler (nisbi giderler ya da imalat giderleri): üretimle birlikte değişen giderler (dolaysız el-emeği, çeşitli maddeler, temsilci komisyonları, vb.); bunlar bir malın gerçek özelliklerini oluştururlar; 2. dönem giderleri (üretim değiştiği halde sabit kalan giderler), yani her hizmetin işleyişi bakımından özellik taşıyan giderler. Giderlerin böyle iki sınıfa ayrılması, aynı zamanda başbaşa noktasının hesaplanmasını da olanaklı kılar.

• *Ölçü fiyatlar* yönteminde, standart değerlerle gerçek değerler arasındaki oranlar hesaplanır (değişim katsayısı). Örneğin, personel giderleri gibi oldukça türdeş bir biçimde değişen her fiyat grubu için bir katsayı belirlenir. Küçük sayıda katsayılar kullanılması, analitik bir işletme muhasebesi elde edilmesini olanaklı kılar.

FİYATLANMAK gçz. f. Alınıp satılabilen bir şey sözkonusuysa, fiyatı yükselmek, pahalılaşmak.

FİYODONTİ a. (fr. *phyodontie;* yun. *phyein,* üretmek, ve *odus, diş*'ten). Omurgalılarda dişlerin çıkma tarzı. (Memeliler genellikle difiyodonttur [süt dişlerinden sonra kalıcı dişler çıkar]; dişli balinalar monofiyodonttur [tüm yaşamları boyunca diş değiştirmezler]; memeli olmayan omurgalıların çoğu polifiyodonttur [yaşamları boyunca dişleri birçok kez değişir].)

FİYONK ya da **FİYONGA** a. (ital. *fiancoʼ*dan). Kurdele, şerit vb. kumaş parçalarından kelebek biçiminde bağlanmış süs: *Saçına fiyonk bağlamak.*

—Terz. *Âşık fiyongu,* uzun bir şeridin iki ucunu birbiri arasından geçirip uçlarına kelebek biçimi verdikten sonra ortasını düğümleyerek yapılan fiyonk. || *Bahriyeli fiyongu,* şeridi ortasından katlayıp, katlama yerinin biraz altına bir bant geçirdikten sonra, uçlarını verev keserek yapılan fiyonk. || *Bebe fiyongu,* daha çok kadın ve çocuk giyiminde kullanılan çift katlı fiyonk. (Şerit fiyongun büyüklüğüne göre katlanıp altta kalacak kısım daha uzun olmak üzere uygun bir yerinden dikilir. Dikiş ortada kalacak biçimde yanlara yatırılıp ortasına bant geçirilir ve uçları verev kesilir.) || *Doktor fiyongu,* kısa bir şeridi ortasından gevşek bir düğümle bağlayıp yassılttıktan sonra uçlarını verev keserek yapılan fiyonk. (Elbise ve bluz yakalarının önünü süslemede kullanılır.) || *Düz fiyonk,* şeridin iki ucunu birbirine dikip dikiş yerini ortaya getirdikten sonra üzerine bant konarak yapılan fiyonk. || *Şapkacı fiyongu,* bebe fiyongunun uçlarını V biçiminde keserek yapılan fiyonk. (Daha çok şapka kurdelelerinde kullanılır.)

FİYORD (norveççe *fjord*). Bir kıyıda, çoğunlukla dallı budaklı, dar ve kenarları yüksek yalıyarlarla çevrili girinti.

—ANSİKL. Eski temellerin kıyılarına özgü bir biçim olan fiyord, denizin yakın dönemde bir tekne vadiyi doldurmasıyla oluşur. Zaten morfoloji bakımından da, tekne vadinin niteleyici özelliklerinin başlıcalarını korur: bağlantı boğazlarıyla yarılmış sarp yamaçlar; sonunun bir sürgüyle kapalı olması; aşırı oyulma sonucu derinliklerin çok fazla olması (Norveç'te Sognefjord'da 1 200 m'den çok). Fiyordlarda sular hemen hemen sürekli tabakalar oluşturur. Dipteki hareketsiz eşiğin aşağı kesiminde yer alan yoğun tabakada oksijen miktarında azalma gözlenebilir (Norveç fiyordlarının bazı çanaklarında pis kokulu çamur ve sülfürlü hidrojen oluşması). Fiyordlar, gemiler için doğal barınaklar ve hidroelektrik tesisler için elverişli yerler oluşturur.

FİYU a. Erkekleri yeşil aynalı, kızıl kafalı ıslıkçı ördek. (İskandinavya, Sibirya, Amik gölü, Kırım ve Türkistan'da yuva yapar. Türkiye'de kışlar [çoğunlukla kıyılarda]. Bitkicildir. Bil. a. *Anas penelope,* ördekgiller familyası; uzunluğu 45 cm.)

—Avc. Av hayvanları arasında yer alan, öbür ördeklere oranla kıyı bölgelerinde daha bol bulunan bir ördek türüdür. (Çiftleşme mevsimi sırasında erkeğinin çıkardığı ıslığa benzeyen uzun sesten ötürü bu adla anılır.)

FİZAN, Libya'nın güney-batı'sında, 24° ve 28° K. enlemleri arasında vaha topluluğu. Başlıca kenti *Sebhe.* Fizan, G.'de Hoggar ve K.'de Trablus sırtı arasında bir yapısal çanaklaşmaya tekabül eder; bu çanakta batı-doğu doğrultusunda, Murzuk kumtaşı hamadasının ayırdığı iki erg (Ubari ve Murzuk) vardır. Vahalar dizisi erglerin kenarlarında ve plato dikliklerinin eteğinde yer alır. Sahrayı kat-

Allan Cash-Vioo

Norveç'te Geiranger fiyordu (Geirangerfjord)

Fievet-Atlas-Photo

Fizan
Gat dolaylarında vaha

eden (Trablus'tan Çad'a) en kısa ticaret yolları üzerinde bulunmasının sağladığı ayrıcalıklı durumu sayesinde uzun süren bir refah döneminin ardından, Fizan üç büyük göçebe grubunun (Araplar, Tuaregler, Tubular) kavşağında olması nedeniyle talanlar sonucu harap oldu. Olağan konut yerleşmelerinin yanı sıra hurma dallarından yapılmış üstünkörü barınaklardan oluşan dağınık konutlar yeniden yerleşme çabalarını izleyen yıkımları açıklar. Fizan'da dolaplarla sulanan küçük tarla ve bahçeler vardır. Ama daha önce dikilmiş olan 800 000 kadar hurma ağacı yeraltı suyunun yüzeye yakın olması sayesinde yaşamaktaysa da, bakımsızdırlar ve ancak toplayıcılıkla bunlardan yararlanılmaktadır. Trablus'a ve Sirenayka'ya yapılan göç nüfusun önemli bir kısmını etkilemiştir, yeni sulama projeleri (derin kuyular) bölge nüfusuna istikrar kazandırmaya çalışmaktadır.

—Tar. Garamant topraklarının bu bölgesi L. Cornelius Balbus Minor tarafından fethedildi; Romalılar bölgeye Phazania adını verdiler. Vandallar'ın istilasından sonra bağımsızlaşan ve hıristiyanlığı benimseyen bölge 666'da Araplar tarafından kuşatıldı. XVI. yy.'da faslı Beni Muhammet hanedanının denetimi altına girdi. Osmanlı devletinin topraklarına katıldı (1839) ve Trablus'a bağlı bir mutasarrıflık olarak genellikle siyasal suçluların gönderildiği bir sürgün yeri gibi kullanıldı. Türk-İtalyan savaşı'nda (1911) Trablus kıyılarını işgal eden İtalyanlar, Muhammet bin Abdullah Sinusi tarafından savunulan Fizan'ı ele geçiremediler. Daha sonra Sukna'ya gelen bir italyan ordusu Fizan'ı işgal etti (4 mart 1914). Birinci Dünya savaşı'nın başlaması üzerine Türkler'le güçbirliği yapan Sinusiler, Fizan'daki italyan garnizonunu kuşatınca, İtalyanlar burasını boşaltıp Trablus kıyılarına çekilmek zorunda kaldılar (1915). Ancak, general Graziani komutasındaki italyan kuvvetleri 15 yıl sonra tüm bölgeyi ele geçirdiler (1930). Fizan'da ikinci italyan egemenliği İkinci Dünya savaşı sırasında resmen sona erdi (1943). Bağımsızlığını kazanan (1951) Libya devletine bırakıldı (1955).

Reutlinger

Armand Hippolyte Louis Fizeau

FİZEAU (Armand Hippolyte Louis), fransız fizikçi (Paris 1819 - Venteuil şatosu, La Ferté-sous-Jouarre yakınında, 1896). Babası Paris Tıp fakültesi'nde profesördü. Henüz yirmi yaşındayken Daguerre yöntemiyle resim çekme tekniğini geliştirdi. Buluşları üzerinde çalışırken Foucault ile dostluk kurdu: iki fizikçi birkaç yıl birlikte çalıştılar ve 1845'te Güneş yüzeyindeki bütün ayrıntıları gösteren ilk fotoğrafı çekmeyi başardılar. Daha sonra, ışık hızını hesaplama çalışmaları için birbirlerinden ayrıldılar. Bu işi 1849'da ilk olarak Fizeau başardı. Suresnes'de oturduğu evin belvederesiyle 8 km uzaklıkta bulunan Montmartre'daki bir evin penceresi arasında dişli çark yöntemiyle ölçtüğü ışığın hızını 315 300 km/sn olarak saptadı. 1851'de hareket halindeki cisimler üzerinde ışık hızı ölçümleri yaptı ve bu çalışmalar için 1856'da Enstitü'nün büyük ödülünü kazandı. 1848'de, Doppler'den ayrı olarak bir titreşim kaynağının gözlemciye göre hareketinin, gözlemci tarafından algılanan frekanslardaki bir yer değiştirme olarak açığa çıktığı ilkesini buldu *(Doppler*-Fizeau etkisi)*; bu ilke gök fiziğiyle ilgili çok sayıda ölçümde (yarıçapsal hızların ölçümü, çift yıldızların bulunması) uygulanmıştır. Sodyum aleviyle 1864'te yaptığı girişim deneyleri sonucunda ışık dalga boylarını uzunluk etalonu olarak kullanmayı ilk kez Fizeau düşündü, yıldızların görünür çaplarını ölçmek için girişim yönteminin kullanılmasını önerdi. 1850'de elektrik yayılmasının anlık olmadığını gösterdi. Kızılötesi tayfın varlığını da ilk gözlemleyenlerden biridir. 1853'te indükleme bobinleri devresine bir kondansatör ekleme yöntemini de Fizeau buldu. Kristallerin genleşmesi ve ışığın kutuplanması üzerine de önemli çalışmalar yaptı. Bilimler akademisi üyesi (1860), daha sonra da başkanı (1878) oldu.

FİZELYİT a. (fr. *fizelyite;* öz. a. S. *Fizely'*den). Miner. Monoklinik sistemde yer alan kurşun, gümüş ve antimon sülfürü.

FİZİBİLİTE a. (ing. *feasibility*'den). Yapılabilir olanın özelliği.
—İşl. ikt. *Fızibilite etüdü* → YAPILABİLİRLİK* ARAŞTIRMASI'nın eşanlamlısı.

FİZİK a. (fr. *physique;* lat. *physica,* yun. *physike*'den). **1.** Deneme ve kuram hazırlama yoluyla, maddenin ve uzay-zamanın temel özelliklerini inceleyen bilim dalı. (Fizik, matematik gibi yalnızca betimleyici değil, ayrıca kurucu ve kuramla deney arasında bütünleştirici bir rol oynar.) [Bk. *ansikl.* böl. Fiz.] **—2.** Bir olayın, bu bilim dalı açısından incelenmesi: *Atmosfer fiziği.* **—3.** Fizik dersi: *Fizikten bütünlemeye kalmak.* **—4.** Bir kimsenin dış görünümü: *Düzgün bir fiziği var.*
—Oy. *Eğlendirici fizik,* çocukları eğlendirmek amacı taşıyan ve bazı gözbağcılar tarafından kullanılan küçük ve basit fizik deneyleri.
—Pedol. *Toprak fiziği,* toprağın, özellikle hava ve su ile ilişkilerini inceleyen bilim dalı.
—Tıp. *Tıp fiziği,* iyonlaştırıcı ışınlar dışında, fiziksel etkenleri, teşhis, tedavi ve alıştırma amacıyla kullanan tıp dalı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Fiz. • *Çağdaş fiziğin oluşumu.* Burada, fiziği oluşturan bilim dallarına ayrılmış maddelerde (→ ELEKTRİK, ISI, KUVANTUM, MANYETİKLİK, MEKANİK) ayrıntılı olarak incelenmiş tarihsel gelişim üstünde durulmayacak, yalnızca fiziğin evriminin genel çizgileri ele alınacak. Bununla birlikte gelişimine katkıda bulunan araştırmalar ve sonuçları göz önüne alınmadan geçilmeyecek. Nesnelerin yapısı üstündeki birçok felsefi görüş, hatta bu gelişime belli bir etkisi olanlar bile bir yana bırakılacak; örneğin Antikçağ'da, Aristoteles ya da Demokritos atomculuğunca benimsenmiş dört element öğretisi, Descartes'ın uzamla birlikte maddeyi tanımlaması, XVIII. yy.'da rastlanan katıların ve sıvıların oluşumuna ve hal değişimlerine ilişkin "düşünceler" ele alınmayacak.

Günümüzde en genel anlamıyla fizik, gerek doğal olarak insanın doğrudan karşılaştığı, gerek kendisinin yarattığı, algılanabilir dünyanın cansız nesnelerini ve olaylarını konu edinen bilim dallarından oluşmuş bir bütündür. Ancak fizik, bu nesnelerle olayların en genel ve temel görünümleriyle sınırlıdır. Ayrıca, gittikçe zayıflayan bir ayrıma göre, özgün alanı, cisimlerin birbirine dönüşüm tepkimelerinden oluşan kimya, fiziğin dışında tutulur; buna karşılık, cisimlerin, gerçekte kimyadan kaynaklanan özellikleri, çoğu kez, yanlış olarak fiziksel özellik biçiminde ele alınır.

Bu anlamda ele alındığında, fizik algılanabilir cansız dünyayı konu alan öbür bilim dallarından ayrılır; bunun nedeni fiziğin ele aldığı nesnelerin ve süreçlerin özgünlüğü, olumsallığı ve geniş ölçüde tarihsel niteliğidir. Fizik dışında kalan dallar gök bilimleri, Yer bilimleri ve yaşam bilimleridir. Bununla birlikte bu bilim dalları, gözlemi yapılmamış ya da en azından iyi açıklanamamış temel süreçleri konu aldıkları ölçüde, fiziğe dayanır. Üstelik fizik, bu bilim dallarında, kendi gelişimi sonucu olduğu kadar onların gelişimi nedeniyle de uygulama alanı bulur. Öte yandan fizik, özellikle XIX. yy.'ın ortalarından bu yana, "somut" tekniklerin gelişimine artan ölçülerde katkı sağlamıştır.

Yunanlılar'da, özellikle Aristoteles'e göre ve XVII. yy. başına dek fizik terimi, olayların hemen hemen yalnız nitel görünümlerini, varlığını ve maddelerini ele alan, günümüzde *doğa felsefesi* dediğimiz kavramı belirtiyordu; öte yandan bu olaylar üstünde çağdaş anlamda edinilen deneysel ve matematiksel bilgilerin bir başka öğreti türü olan "matematik bilimleri"nden kaynaklandığı düşünülüyordu. Zaten günümüzde "fizik" dediğimiz kavram, uzun süre "doğa felsefesi" adıyla anıldı. Nitekim, Newton'un *Principia mathematica philosophiae naturalis* başlıklı yapıtı (1687), gerçekte mekanikle sınırlı, bir temel fizik kitabıdır.

Fiziğin gelişiminin dayandığı temel etkenleri şöyle sıralayabiliriz: özellikle gözlem aygıtlarının ve el aletlerinin bulunuşu, iyileştirilmesi sonucu olayların daha kesin biçimde tanınması; olayların bilinmeyen görünümlerinin anlaşılması; nitel anlayıştan, nicel anlayışa geçerek bulguları matematikleştirme ve matematiksel kuramları geliştirme; dağınık olguları ve yasaları, kesin tanımlara ve ilkelere dayanarak tutarlı bir bütün haline getirme; birbiriyle ilgisi olmadığı, hatta tümüyle farklı nitelik taşıdıkları sanılan olayları birleştirme ya da en azından birbirine yaklaştırma. Mekanik, fiziğin gelişiminde yönlendirici bir rol oynadı; çünkü, bilimsel biçimi ilk önce bu bilim dalı aldı ve algılanabilir dünyanın bütün olaylarını açıklama biçimi öbür bilim dalları için temel olurken, yöntemi de, bilimsel yöntemin modelini oluşturdu. Öbür fizik dalları, özellikle kimya, tam anlamıyla bilim olarak kurulduktan sonra bile, uzun süre özel bir fizik dalı biçiminde göründü.

• *Fiziğin tarihi.* Antikçağ'da ve XVII. yy. başına dek, bilinen olaylar yalnızca şunlardı: statik davranış; katı ve sıvı maddelerin devinimi; ışığın yansıması ve kırılması; ısı ve ateş; "katı-sıvı-gaz" hal değişimleri (bu sonuncu olay, XVII. yy.'a dek, belirsiz bir kavram olarak kaldı); akustik ve müzik olayları. Bunlara, Çinliler'in 1100'de pusulayı bulmaları sonucu manyetik olaylar üstünde ilk bilgilerin elde edilmesi, Miletoslu Thales'in İ.Ö. VI. yy.'da, bir yere sürtülen kuru kehribarın hafif cisimlere uyguladığı çekimi gözlemesiyle ortaya çıkan elektrik olayları da eklenebilir. Ne var ki çok sınırlı bu olaylar, Arkhimedes'in (İ.Ö. III. yy.) statik ve hidrostatiği, ışığın yansıma yasaları ve aynaların etkileri, fiziğin henüz tam bir bilim dalı olmasını sağlayama-

dı. Bununla birlikte daha sonraki dönemlerde Pierre Le Pèlerin de Maricourt'un (XIII. yy.) manyetikliğe ilişkin deneylerinde ve özellikle W. Gilbert'in (1600) *De magnete* adlı yapıtında, manyetiklik biliminin bir başlangıcı görülebilir.

Fiziğin gerçek gelişimi, XVII. yy.'ın başında başladı. Kepler, Galilei, Huygens ve Hooke'un çalışmalarından yararlanan Newton, *Principia mathematica philosophiae naturalis* (1687) adlı yapıtıyla dinamiği kurdu. Bu yapıtta bilgin, maddesel noktalar ve katılar mekaniğini işlemişti. XVIII. yy.'da çok sayıda bilim adamı, özellikle Euler, d'Alembert, Lagrange akışkanlar mekaniğini oluşturarak, dinamiğin uygulamalarını geliştirdi. Hidrostatiğin yasalarını ise XVII. yy.'da Stevin ve Pascal kesinleştirmişti.

Bu ikinci dönemde, XVII. yy.'dan sonra sıcaklık kavramının çıkışı ve bunun ölçümü sonucu ısıbilim oluşmaya başladı. XVIII. yy. sonunda, Black, Lavoisier ve Laplace'ın çalışmalarıyla sıcaklık kavramı ile ısı miktarı kavramı kesin biçimde birbirinden ayrıldı. Boşluğun ve atmosfer basıncının varlığını XVII. yy.'da özellikle Pascal açıklarken, Boyle ve Mariotte, gazların sıkışma yasasını buldu. Özellikle kırınım, ince katmanların renk vermesi, çift kırılma, beyaz ışığın prizmayla ayrışması gibi o güne dek kuşku duyulmayan olayların tanınması, optiğin zenginleşmesini sağladı. Bu arada birçok yasa ve kuram geliştirildi; örneğin Kepler XVII. yy. başında geometrik optiği kurdu; Shellius ve Descartes kırılma yasasını buldu; XVII. yy.'ın ikinci yarısında Huygens ışığın dalga kuramını ortaya attı. Bu kuram özellikle Newton'un savunduğu ışığın tanecik yapısıyla çelişiyordu; bununla birlikte Newton ışığın titreşimi düşüncesine de yer vermişti. Bu çağda, maddenin yapısı konusunda hiçbir bilimsel kuram kurulamadı; bununla birlikte XVIII. yy. sonunda, Romé de l'Isle ve René Just Haüy'un geliştirdikleri kristalografiyi belirtmek gerekir. Elektrik ise XVIII. yy.'da, gerçek bir deneysel gelişmeye tanık oldu; ancak bu gelişme, hemen hemen yalnız elektrostatik alanıyla sınırlı kaldı: gittikçe daha güçlü elektrostatik makinelerin yapımı; elektrik kondansatörlerinin (Leiden şişesi) bulunması; atmosfer elektriğinin tanınması (Franklin); artı ve eksi elektrik arasındaki ayrım. XVIII. yy. sonunda, Coulomb zıt yüklerle elektriklenmiş iki cisim arasındaki etkileşimin, cisimlerin birbirine uzaklığının karesiyle ters orantılı olduğunu, dolayısıyla Newton yasasına uyduğunu deneylere dayanarak gösterdi.

Bu dönem, iki büyük buluşa tanık oldu: Galilei'nin XVII. yy. başında, yeni bulunan gök dürbününü kullanarak, gök cisimleri ve Yer cisimleri arasındaki yapı özdeşliğini göstermesi; Newton'un XVII. yy. sonunda ortaya koyduğu ve cisimlerin Yer üzerine düşmesi ile gök cisimleri arasındaki karşılıklı çekimin aynı yapıda olduğunu, aynı yasaya uyduğunu (aralarındaki uzaklığın karesiyle ters orantılı) öne süren evrensel çekim kuramı. Bu kuramın ardından fizik, evrensel bir nitelik kazandı ve gökcisimleri de aynı yasalara uyduğundan Yer olaylarıyla sınırlı kalmaktan çıktı.

XIX. yy.'da fiziksel bilimler özellikle elektrik alanında gerçek bir gelişme gösterdi; yüzyılın başında, Œrsted ve Ampère o zamana dek tamamen farklı olaylar biçiminde düşünülen manyetiklik ve elektrik arasında benzerlik kurdu; elektrik akımı üretilerek (Volta pili), dinamik elektrik elde edildi; elektroliz bulundu; indükleme, elektrik alanı ve manyetik alan kavramları ortaya çıktı (Faraday); bir elektrik akımıyla ısı üretme yasası kuruldu (Joule); elektromanyetikliğin bireşimi (Maxwell denklemleri, 1864) sağlandı. Elektrik, telgrafa (Morse, 1837), aydınlatmaya (Edison), telefona (Bell, 1876) uygulandı ve elektrik üretmek ya da elektriği mekanik enerjiye dönüştürmek için elektrik motoru yapıldı (Pacinotti, sonra Gramme, 1871-1875). Maxwell denklemlerinden, elektromanyetik dalga kavramı doğdu ve Hertz deneysel olarak bunun varlığını tanıtladı. 1890'dan sonra Branly, Lodge, Tesla, Popov, Marconi gibi bilim adamlarının çalışmalarıyla, radyoelektrik iletişim doğdu.

Optikte, aydınlatılan yeni olaylar arasında, özellikle ışığın polarmasını (Malus) unutmamak gerekir. Fresnel'in çalışmalarıyla dalga kuramı, yayım kuramının yerini aldı ve enine titreşim kavramı ortaya çıktı; oysa, o güne dek titreşimlerin boyuna geliştiği düşünülüyordu. XIX. yy. bir başka büyük yaklaşıma da tanık oldu: Maxwell, ışığın elektromanyetik yapısını kanıtladı. 1920'li yıllarda, Röntgen'in 1895'te bulduğu X ışınlarının, elektromanyetik ışımanın özel bir biçimi olduğu tanıtlandı.

Maxwell'in elektromanyetik kuramının yanında, bir başka genel kuram daha gün ışığına çıktı: termodinamik. Isı ve mekanik enerji üretimi arasındaki bağıntıyı (XVIII yy.'ın sonunda geliştiren buhar makinesinde yeterince bilimsel bir biçimde olmasa da başarıyla kullanılmıştı) ilk kez Sadi Carnot (1824) açıkladı; böylece önem kazanan termodinamik, ısının korunumu kavramı bir yana bırakılıp düzeltildi ve özellikle yüzyıl ortasında Clausius ve W. Thomson'un çalışmalarıyla başka olaylara yaygınlaştırılarak genel bir kurama ulaşıldı; bu kurama iki ilke egemendi: enerjinin korunumu (Mayer) ve enerjinin değersizleşmesi (artan entropi).

XIX. yy.'da, fiziğin bir başka kazancı da, mekaniğin gazlara uygulanışını sağlayan istatistiksel mekanik (Maxwell, Boltzmann) oldu; böylece oldukça yeni bir düşünce olan olasılık kavramı fiziğe girdi; daha önce XVIII. yy. başında, Daniel Bernoulli ısıyı, maddenin parçacıklarının çalkalanması biçiminde ilk açıklama girişiminde de, bu kavramı kullanmıştı. Bu kuram, termodinamikçilerle çok sert tartışmalara yol açtı; bununla birlikte mikroskobik düzeyde kısmen de olsa termodinamiğin yasalarını açıklama başarısı elde edildi.

XIX. yy. sonunda fizik tarihinde, öncekilerden oldukça farklı bir dönem başladı: özellikle, o güne dek bilinmeyen temel kavram ve olaylar ortaya kondu; fiziğin temel kavramları gözden geçirildi; maddenin mikroskobik bileşenlerinin varlığını belirten kesin kanıtlar, bunların yapısı ve davranışı açıklandı. Böylece görelilik, kuvantonlar ve kuvantum mekaniği, çekirdek fiziği gibi yeni büyük bilim dalları ortaya çıktı. Einstein'in görelilik kuramı gerçekte iki kuram içerir: özel görelilik ve genel görelilik. 1916'da açıklanan ikinci kuram, Einstein'ın 1905'te temelini attığı birinci kuramı tamamladı ve genişletti. Özel görelilik, mutlak zaman yerine gözlemcinin devinimine bağlı zaman kavramını kullandı; zaman ve uzunluklar arasında bir bağlantı kurdu; kütlenin korunumu ilkesini reddederek, ünlü $E = mc^2$ eşitliğiyle, kütleyi enerjiye bağladı; burada *c*, ulaşılabilecek en büyük hız, yani ışık hızıdır. Genel görelilik ise kütle, çekim ve uzayı tümüyle yeni bir anlayışla ele aldı ve bu üç kavram arasında bir bağıntı kurdu. Görelilik kuramı, klasik mekaniğin yerini almışsa da, ışık hızından çok düşük hızlarda gelişen süreçler için klasik mekanik hâlâ geçerliliğini korur.

XIX. yy. başında Mendeleyev, basit cisimlerin özelliklerini atom numaralarına bağlayan yasası gibi temel kimya yasaları ve tayfölçümün gelişimi sonucu atomların ve moleküllerin varlığı belirlenmişti. Ne var ki bilim adamlarının önemli bir bölümü, bu gerçeği kabul etmeyi reddediyordu; ancak XIX. yy. sonunda ve XX. yy. başında, özellikle Brown devimiminin açıklanmasıyla kesin olarak benimsendi. Öte yandan, katot ışınları incelenerek (Jean Perrin), elektriği oluşturan öğe, yani elektron bulundu. Planck'ın 1900'de kuvantonları bulmasından sonra Einstein, bir ışık taneciği olan fotonun varlığını kanıtladı. Dolayısıyla, ışığın dalga ve tanecik yapısına ilişkin iki görüş, yeniden karşı karşıya geldi. Bu çelişki ancak, 1924-1926 arasında kuvantum mekaniğinin kurulmasıyla aşılabildi; bu kuramı Louis de Broglie, Heisenberg ve Schröndinger geliştirdi, Dirac ve Pauli tamamladı ve özellikle, elektronların kırınımının deneysel olarak gözlemiyle doğrulandı. Kuvantum mekaniği, olasılık yasalarına başvurdu ve bugün bile hâlâ tartışılan belli bir belirlenmezciliğe yol açtı. Kuvantum kuramının gerçek katkısı katılar fiziğinin kurulmasında görüldü; katıların çeşitli niteliklerini (mekanik, elektriksel, manyetik, optik) ve yapılarını açıklayan bu fizik dalı, özellikle, yarıiletkenlere uygulandı. Yarıiletkenlerin elektronik ve bileşim tekniklerinde oynadıkları rol bugün iyi bilinmektedir.

Atomların varlığı ortaya çıktıktan sonra, bunların yapılarını belirleme sorunu gündeme geldi. Kuvantonlara dayanan ilk modeli, 1913'te Bohr hazırladı. Temel olarak, gezegenel bir düzene (bir çekirdek çevresinde dönen elektronlar) dayanan bu model, kuvantum mekaniği ve özel göreliliğin uygulanması sonucu gelişti; bu modele dayanılarak özellikle, tayf çizgilerinin ince yapısı açıklandı. Çekirdeğin yapısı ise, ancak 1930'dan sonra nötronun bulunuşuyla (1930-1932) kesinlik kazandı. İşte bu gelişme sonucunda, ilk kez 1896 ile 1898 arasında Henri Becquerel, Pierre ve Marie Curie'nin gözlediği radyoaktiflik bütünüyle anlaşıldı. Böylece çekirdek fiziği doğdu; bu fizik dalı 1939'da, çok ağır atomların parçalanmasını sağladı; dolayısıyla ilk atom bombasının ve daha sonra nükleer reaktörlerin temel süreçleri ortaya çıktı.

Astrofizik, Bethe'nin (1938), nükleer süreçlerin yıldızlarda, özellikle Güneş'te oynadığı temel rolü açıklaması sonucu derin bir değişime uğradı. Daha sonra bu bilim dalı Evren'in, farklılaşmamış bir maddenin patlaması sonucu başladığını öne süren ve gittikçe yandaş kazanan bir kuramla elementlerin oluşum ve dönüşümünün aydınlatılmasına katkıda bulundu. İkinci Dünya savaşı'nın ardından kozmik ışımanın incelenmesi, çok daha ileri bir fizik dalı, yani temel parçacıklar fiziğinin doğmasını sağladı. Bu parçacıkların sayısı, gittikçe daha güçlü hızlandırıcıların yapımıyla arttı; günümüzde bu bilim dalı alanındaki kuramlar evrimini sürdürmektedir.

• *Fiziğin yöntemi ve felsefesi.* Fiziğin yöntemi özellikle XVII. yy.'ın başından sonra yavaş yavaş oluştu. Bu yöntem temelde "uygulama"dan ve ayrıca felsefi görüşlerden kaynaklandı; felsefi görüşlerin bir kısmı çok genel, bir kısmı da doğayla ilgiliydi; gerçekte, fizik yöntemleri ve felsefe, geçmişte olduğu kadar günümüzde de tek bir kısmı da doğayla ilgiliydi; gerçekte, fizik yöntemleri ve felsefe, geçmişte olduğu kadar günümüzde de tek bir biçim göstermez, tersine oldukça çeşitli ve çoğu kez çelişkili, ama gittikçe birbirini tamamlayıcı ber şekilde birleştirilen biçimler sunar. Uzun süre, önsel ve kuramsal bir tutum, deneysel bilgiye üstünlük kurdu. Daha doğrusu, yunan Antikçağı'nda ve Ortaçağ'da, fiziğin metafizik görüşlerden (özellikle dört element öğretisi) esinlenmiş bir sistem içinde tümleştirilecek, doğrudan algılanabilir birkaç veriyle yetinebileceği sanıldı. Bu kuramsal egemenliğe, XVII. yy. başında Galilei ve Descartes'ta da rastlanır; ama bu fizikçiler Aristoteles'in nitel fiziğiyle çelişen, matematiğe dayalı bir fizik anlayışı getirdi. Öte yandan aynı çağda, Francis Bacon'ın ön ayak olduğu deneysel bir fizik akımı başladı. Bu iki eğilim XVII. yy.'ın ortasında, özellikle Pascal, Huygens, Hooke, Mariotte ve Newton'un çabalarıyla bağdaşma yoluna girdi. Bu dönemde fiziği, açık ilkelerden tümdengelim yoluyla oluşmuş bir bütün biçiminde ele alan akımın yandaşları, bu ilkeleri deneyin denetimine vermeyi benimsediler; oysa olguların üstünlüğünü savunanlar, çoğu kez bu olgulardan çok uzaklaşan, ama deneysel testlerden

geçirmeye elverişli sonuçlar doğuracak varsayımlara yer vermeyi benimsediler. Gerçekte, yalnızca Descartes'ın, madde ve devinimine ilişkin varsayımlarını hedef alan, "ben varsayım öne sürmüyorum" biçimindeki ünlü açıklamasına ve çok haklı suçlamasına rağmen, Newton da aynı eğilimi benimsemişti.

XVII. yy.'ın başından sonra, günümüzde bile çelişen iki akımın karşı karşıya geldiği görüldü; bunlardan biri "olgucu" akım, ister gözle görünmeyen gerçeklerin varlığı yadsınsın, ister bilimin bunlara ulaşamayacağı açıklansın, yalnızca algılanabilir gerçeklerle yetiniyordu. Daha XVII. yy.'ın ilk yarısında, peder Mersenne'in öne sürdüğü olguculuk, fiziği anlamsız kurgulardan kurtarıp, eşyanın doğasına yöneltme onurunu kazanmıştı. Ancak, aynı olguculuk, XIX. yy.'da birçok bakımdan fiziğin gelişimini, özellikle, moleküller ve atomlar konusunda gerçeklerin öğrenilmesini geciktirdi. Öte yandan termodinamik ve enerjibilime, üstünlük tanıyarak istatistiksel mekaniğin gelişimine engel olan da olgucu tutum oldu; çünkü bu mekanik o dönemde gözle görülmeyen gerçekleri, yani gaz moleküllerini göz önüne alıyordu. Bu bilimsel olguculuğu, XIX. yy.'da özellikle felsefeci Auguste Comte, bilim adamları Ernst Mach ve Marcellin Berthelot işledi. Ama bu anlayış, daha sonra işlemcilik biçiminde nitelenen sistemli bir olguculuktu ve Einstein'ı, "metafizik" mutlak zaman kavramını yadsıyarak yerine, sıkı sıkıya "olgucu" işlemlerle tanımlanan göreli bir zamanı benimsemeye yöneltti.

Bu iki akımdan biri "olgucu"dur, öbürü ise algılanabilir gerçekleri olduğu kadar gözle görülmeyen gerçekleri de göz önüne alır; her iki akım fizik biliminin tümüne yayılan çelişkili iki fizik anlayışından kaynaklanır. Kimi fizikçiler, bilimin gerçeğe ulaşamayacağını savunuyordu. Nitekim Henri Poincaré'ye göre, bir kuramın ötekine yeğlenmesine yol açan, yalnızca uzlaşmalardı. 30'larda ortaya çıkan ve oldukça derin etkiler bırakan Viyana okuluna göre (Carnap, Franck, Neurath) ise bilim, yalnızca bir dildi; metafiziği tümüyle bilimin dışında tutmak gerekiyordu. Nesne gerçeğine bilimin ulaşamayacağını savunan ve çok sayıda yandaş toplayan güncel akımın itici gücü büyük ölçüde bu düşünce biçimi oldu; bu akıma göre, bilim, deneyle çelişmeyen ve kesin öngörüler yapmaya olanak veren "modeller" kurmakla yetinmelidir. Bu arada, çok sayıda fizikçi de, tamamen gerçekçi bir yaklaşım gösterdi. Örneğin kuvantonlar ve kuvantum mekaniği konusunda Planck, Einstein, Louis de Broglie, daha genel planda bilim felsefecileri Karl Popper ve Mario Bunge sayılabilirler.

Öte yandan, XVII. yy.'ın başında fizik, büyük gelişme gösteren, matematiksel aracı kullanmaya başlamıştı. Ardından matematiksel fizik hızla gelişti ve yaygınlaştı; nitekim Newton mekaniği daha iyi açıklandı ve özellikle hidrodinamik kuramlarına, ısı yayılmasına, esnekliğe, elektromanyetikliğe uygulandı.

Bu genel tutumların yanı sıra fizik yöntemi daha güzel ve ayırtedici nitelikler de gösterir. Bunlardan bir kısmı, XVII. yy. başında, çağdaş bilimin doğuşuyla ortaya çıktı; öbürleri uzun süre içinde işlenerek geliştirildi. Ne var ki fiziğin en büyük atılımları Gaston Bachelard'ın çok iyi açıkladığı gibi hemen her zaman, *bilimkuramsal engeller*'le karşılaştı. Bu alandaki büyük değişimlere karşı çıkan bu engeller, özellikle XVII. yy. başında Yer'in, Evren'in merkezi olduğu görüşü ve XX. yy. başında Einstein'ın öncülüğünde bir yana bırakılan mutlak zaman kavramıydı; bu görüşlerin yandaşları, kendileri için temel ilke olma niteliğini koruduğu sürece, bunların yadsınabileceğini kabul edemiyordu. Buna karşılık, bir yandan ölçme, bunun kesinliği ve hataları değerlendirme kaygılarının gündeme gelmesi, öbür yandan, bir kuramı benimsemek ya da bir başka kurama yeğlenmek için sağlaması gereken koşulların belirlenmesi sözkonusu değişimlerin itici gücünü oluşturdu. Bu ikinci sorun, 60'ların başından bu yana oldukça yeni tartışmalara ve derin araştırmalara konu oldu. Kuramların benimsenmesini, özellikle sosyal ve psikolojik davranışlara bağlayan T.S. Kuhn'un ve Karl Popper, İmre Lakatos ve çok daha "dışsalcı" öğrencilerinin çalışmalarını da unutmamak gerekir. Popper, bir kuramı doğrulayan olgular ne denli çok olursa olsun, onun gerçek olduğu sonucunu çıkarmaya yetmeyeceğine ve bir tek çelişkinin kuramı mahkûm edebileceğine dikkat çekti. Öte yandan Popper, fiziğin gerçek "çalışma" koşullarına daha yakın bir kuramın başarıyla birçok testten geçirilip doğrulanabileceğini ve böylece gerçeğe gittikçe daha çok yaklaşacağını öne sürdü. Lakatos ve öğrencileri, daha ayrıntılı çalışmayla ve fiziğin gelişimine katılan çeşitli etkenleri göz önüne alarak, bir "araştırma programı"nın uzun süre yeni olaylarla sürmesinin en azından, bir kuramın geçerliliğinin güvencesi olduğunu göstermeye giriştiler; buna karşılık bir araştırma programının gerilemesi, yeni olayları açıklamada yetersiz kalması, belli istisnalar dışında, kuramın dışlanmasını gerektireceğini öne sürdüler.

Fizik, kuramsal yanında (temel kavramların tanımı, matematiksel gelişmeler) olduğu kadar, deneysel yöntemlerinde de gittikçe daha kesin bir duruma geldiğini de eklemek gerekir. Aynı zamanda, daha gösterişsiz ve daha sakınımlı olma özelliklerini kazanmıştır. Kuşkusuz bu bilim dalı, gittikçe daha geniş, daha akılcı ve uzun süre önüne engeller koyan, tedirginlik doğuran metafizikten kurtulmuş bir bireşimi amaçlar; kaldı ki fizik kendi kendini düzeltmeye ve yeni ufuklara açılmaya hazırdır.

—Tıp. *Tıp fiziği.* Üç tedavi yöntemi kullanılır: 1. hareket: bir organa işlevini kazandırmak amacıyla tüm biçimleriyle (yardımlı eylem, dirençli eylem, vb.) kullanılan etkin ve edilgen hareketlendirme; 2. fiziksel etmenler: ısı, ışık, soğuk, su (su içinde hareketler: hareketli ya da basit banyo tedavisi), soğuk ya da sıcak hava püskürtmesi; 3. elektroterapi.

İkinci Dünya savaşı'ndan sonra bu yöntemler savaş yaralılarının yaşama uyum sağlaması için kullanılmıştır; günümüzde de trafik kazaları ve sporların yaygınlaşması sonucu tıp fiziği araçlarına gereksinmesi olan sakatlıkların sayısının artması nedeniyle sık sık kullanılmaktadır.

Fizik *(Peri Physikes akroaseos)*, Aristoteles'in yapıtı. Aristoteles, yapıtını iki bölüme ayırır: ilk dört ya da beş kitap *İlkelerin incelenmesi*, son üç ya da dört kitap ise *Hareketin incelenmesi* adını taşır. Doğa bir hareket ilkesidir; hareket ise hareket eden şeyin, hareket eden olarak, sona ermemiş eylemidir. Hareket, dört değişme tarzından biridir. Değişme ya yer, ya nicelik, ya nitelik, ya da öz değişikliği biçiminde olur. Ama yer değiştirme ya da hareket, öteki üç değişmenin olabilmesi için zorunludur (I., II. ve VII. kitaplar). Hareket, bir etkileyici* nedenin dolaysız sonucudur, ama etkileyici nedenden de bir biçimsel* nedenle bir ereksel* nedene bağlıdır ve dördüncü bir nedeni, yani maddesel* nedeni gerektirir (I. ve II.). Hareket, ancak gizilgüç olarak sonsuz olabilir (III). Uzam, çevreleyici cismin iç sınırıdır; dolayısıyla bir gerçekliğe sahip değildir ve içerilenin hareketsiz sınırı olduğuna göre de sonsuz değildir. "Zaman, hareketin sayısıdır"; "soyut sayı" olmak bakımından, varlığı ruhun varlığına bağlıdır (IV). Nihayet, ilk hareket (VII), kendisi hareket etmeyen bir devindiriciyi gerektirir. Harekete getirilmiş devindiricilerin sonuncusu olan bu devindiricinin kendisi hareket edemez, çünkü tersi bir çelişki olurdu.

Fizik tedavi ve rehabilitasyon yüksekokulu (Hacettepe Üniversitesi, Ankara), Hacettepe Üniversitesi sağlık bilimleri yüksekokulu'nun bir kolu olarak Fizyoterapi ve rehabilitasyon yüksekokulu 1961'de faaliyete geçti. Hacettepe sağlık bilimleri yüksekokulu'nun Tıp ve sağlık bilimleri fakültesi'ne dönüştürülmesiyle Fizik tedavi ve rehabilitasyon yüksekokulu, adı geçen fakülteye bağlı olarak yeniden örgütlendi. 1971'de de Hacettepe Üniversitesi rektörlüğü'ne bağlandı.

Lisans düzeyinde eğitim sağlayan yüksekokul, tıbbi rehabilitasyon çalışmaları elemanlarından fizyoterapistleri yetiştirir. Fizyoterapistlerin işlevi, doğuştan ya da sonradan herhangi bir nedenle bedensel ve psiko-sosyal yapıda oluşan sakatlığı teşhis etmek; ortadan kaldırmaya çalışmak ya da en az düzeye indirmek; hastayı toplum içinde bağımsız, kendi işini görür duruma getirmektir.

FİZİKÇİ a. **1.** Fizik bilgini ya da fizikle uğraşan kimse. **—2.** Fizik öğretmeni.

FİZİKİ sıf. (fr. *pysique* ve ar. -î'den). Doğayla, maddeyle, nesnelerle, dış görünüşle ilgili; fiziksel: *Fiziki coğrafya. Fiziki güzellik.*

FİZİKLEŞTİRİCİLİK a. Bilkur. Herhangi bir şeyi belirten her önermenin, bu şeyi ele alan fiziğin zaman-mekân koordinatlarından ve bazı betimleyici kavramlarından başka şey içermeyen bir önermeye eşdeğerli olduğunu ileri süren öğreti. || Bütün görüngüleri, fiziğin yasalarıyla açıklamaya yönelen öğreti.

FİZİKOKİMYA a. FİZİKSEL-KİMYA'nın eşanlamlısı.

FİZİKÖTESİ a. ve sıf. Fels. METAFİZİK' in eşanlamlısı.

FİZİKSEL sıf. **1.** Fiziğin konusunu oluşturan her tür olay, yapı ve özellik: *Fiziksel deney.* **—2.** Genel olarak doğaya, maddeye, nesnelere ilişkin: *Fiziksel dünya.* **—3.** İnsan bedeniyle ilgili, bedensel: *Fiziksel güzellik. Fiziksel acı. Fiziksel istek.*
—Fiz. *Fiziksel özellikler, kimyasal özellikler*'in tersine maddelerin mekanik, optik, elektriksel, manyetik, ısıl, nükleer vb. özellikleri.

FİZİKSEL-KİMYA a. Fizik yasalarıyla kimyasal sistemleri inceleyen bilim dalı. (Eşanl. FİZİKOKİMYA.)

FİZİKSEL-KİMYACI a. Fiziksel kimya ile uğraşan uzman.

FİZİYOKRASİ a. (fr. *physiocratie*). Toplum hakkında genel bir kuram ileri süren ve biri felsefi ("doğal düzen"), diğeri iktisadi ("net ürün") nitelikte iki temel anlayışa dayanan öğreti.
—ANSİKL. Fiziyokratik sistemin temeli doğal düzen doktrinidir. Bu doktrine göre, yüce varlığın eseri olan mutlak, değişmez ve evrensel yasalar vardır. İnsan, bu yasaları akıl yoluyla keşfedebilir ve onlara uymak zorundadır, çünkü onlar düşünülebilecek en iyi, en üstün yasalardır. Demek ki, birey, bu yasalara göre hareket etmekte özgür olmalıdır. Hükümetlerin görevi yalnızca bu yasalara uyulmasını sağlamak ve özellikle mülkiyet ve özgürlüğü korumakla sınırlı olmalıdır.

Quesnay, *Tableau* économique* (İktisadi tablo) adlı yapıtında, biricik servetin değerli madenlerden oluştuğunu ileri süren merkantilist anlayışı reddedip, sanayiciliğe de karşı çıkarak, paranın bir aracıdan başka bir şey olmadığı ve gerçek servetin, tüketilebilir bir net üründen, yani onu elde etmek için yapılan harcamalara oranla fazlalık oluşturan bir bölümden çıktığı görüşüne varır. Net ürün, toplumun bedeninde tıpkı kanın insan bedeninde dolaştığı gibi dolaşır; çünkü, mülk sahipleri ve imalatçılar, çiftçilerden tarım ürünleri satın almak gereksinimi duyarlar ve çiftçiler de imalat ürünleri satın almaktan geri kalamazlar. Net ürün ne sanayide ne de ticarette bulunur; onu ancak tarım sağlayabilir ve bunun için de üretici adına yalnız o layıktır.

İktisadi etkinliklerin karşılıklı bağımlılığı

ve global miktarlar arasında denge kavramlarını ortaya koyan bu kuram, fizyokratları, bir yandan, bireysel girişimlere özgürlük tanınmasını önermeye ve bu amaçla, çalışma, dolaşım ve mübadele özgürlüğü istemeye; öte yandan da, dolaysız tek bir vergi alınmasını ve bu verginin, onu kaldırabilecek yegâne kişilere, yani toprak sahiplerine yükletilmesini ileri sürmeye yöneltmiştir.

FİZİYOKRAT a. (fr. *physiocrate*). Fiziyokrasi yanlısı. (1760'tan başlayarak Quesnay'nin çevresinde toplanan belli başlı fiziyokratlar şunlardır: Mirabeau markisi, Dupont de Nemours, Lemercier de la Rivière ve Turgot.)

FİZOKLİST sıf. (yun. *physa*, sidiktorbası, ve *kleistos*, kapalı'dan). Hava kesesi yemek borusuyla bütün bağlantısını yitirmiş kemiklibalık için kullanılır. (Dikenliyüzgeçliler [*Acanthopterygii*] takımı üyeleri genellikle fizoklisttir.)

FİZOSTOM sıf. (fr. *physostome*). Hava kesesi yemek borusuna bir hava borusuyla bağlanan kemiklibalık için kullanılır (Yumuşakyüzgeçliler çoğunlukla fizostomdur.)

FİZYOGNOMONİ a. (fr. *physiognomonie;* yun. *physiognomonia*, *physis*, doğa ve *gnomon*, tanıyan'dan). Giz. bil. Dıştaki insana bakarak içteki insanın tanınması; gözlemci, bedenin çeşitli görüntülerine göre ruhun iyi ve kötü yanlarının çıkarsamasını yapar. (Rönesans döneminde fizyognomoniye çok önem verildi [Della Porta], ama bu konudaki en önemli kitap XVIII. yy.'da J.C. Lavater tarafından yazıldı. Fizyognomoni, gizbilimciliğin kök saldığı tutarlık kuramına dayanan imzalar öğretisinin tamı tamına uygulamasıdır. Falın bir türüdür.)

FİZYOLOG ya da **FİZYOLOJİST** a. (fr. *physiologue* ya da *physiologiste*). Fizyoloji uzmanı.

FİZYOLOJİ a. (fr. *physiologie;* yun. *physiyologia*'dan). **1.** Canlı varlıkların organ ve dokularının niteliklerini ve işlevlerini inceleyen biyoloji dalı. (*Hayvanlar âlemi*'ni olduğu kadar [hayvan fizyolojisi] *bitkiler âlemi*'ni de kapsar [*fitobiyoloji*].) **—2.** *Patolojik fizyoloji*, FİZYOPATOLOJİ'nin eşanlamlısı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Bot. *Bitki fizyolojisi*, son 80 yıl boyunca bitki fizyolojisinde önemli gelişmeler oldu ve çeşitli araştırma dalları ortaya çıktı: fotosentez, azotlu beslenme, madensel beslenme, su ve erimiş maddelerin dolaşımı, solunum, büyüme ve gelişme (bitkisel hormonlar), üreme (çiçeklenme, çimlenme).

—ANSİKL. XVIII. yy.'da Haller tarafından ayrı bir bilim dalı olarak tanımlanan fizyoloji, yaşamak için oksijen alıp karbondioksit, su buharı ve ısı vermek gerektiğini ve bunun yanma tepkimesinin sonucu olduğunu gösteren Lavoisier'den başlar. XIX. yy.'da Fransa'da Flourens, Magendie ve Claude Bernard; Almanya'da Du Bois-Reymond ve Ludwig'in öncülüğünde bu dalda büyük ilerlemeler oldu. Organizmanın tümünü (genel fizyoloji), özellikle bir organı (örneğin akciğer, duyu organları, böbrek, vb.), bir doku ya da hücreyi (hücre fizyolojisi) ilgilendiren temel fiziksel, kimyasal mekanizmaları incelemek için gerekli deneysel yöntemler tanımlandı. Karşılaştırmalı fizyoloji, omurgalı ve omurgasız çeşitli hayvan tiplerinde, hayvan türlerinin tümü için geçerli olan yasaları saptamak üzere bir organın işlevlerini inceler.

FİZYOLOJİK sıf. (fr. *physiologique*). **1.** Fizyolojiye ilişkin, bedenle ve iç organlarla ilgili: *Fizyolojik bir rahatsızlık.* **—2.** Organizmada normal olarak yerine getirilen işleyiş ve tepkiler için kullanılır: *Fizyolojik olay.*

FİZYOLOJİST → FİZYOLOG.

FİZYOLOJİZM a. (fr. *physiologisme*). Tıp tar. Hastalıkların kötü yaşam koşullarından ileri geldiğini savunan Broussais' nin tıp öğretisi.

FİZYONOMİ a. (fr. *physionomie*). **1.** Özel bir karakteri olan ve kişiliği, mizacı dışavuran yüz çizgileri bütünü; yüz ifadesi. **—2.** Bir şeyin temel çizgileri; genel görünümü: *Yirminci yüzyılın fizyonomisi.*

FİZYONOTRAS a. (fr. *physionotrace*). Bir yüzün konturunu çabuk ve aslına uygun biçimde çizmeye yarayan alet. (1786'da bir süre portreci E. Quenedey ile birlikte çalışmış olan müzikçi ve gravürcü Gilles Louis Chrétien tarafından geliştirildi. Bu teknik Devrim sırasında ve daha sonraki dönemde büyük ilgi gördü; Paris'te Bibliothèque nationale'de bu aletle elde edilmiş binlerce resim örneği vardır.)

FİZYOPATOLOJİ a. (fr. *physiopathologie*). Fizyoloji yöntemleri kullanılarak hastalıkların fizyolojik, fiziksel, kimyasal koşullarının incelenmesi. (Eşanl. PATOLOJİK FİZYOLOJİ.)

FİZYOTERAPİ a. (fr. *physiothérapie*). Yara sekellerinin fiziksel etkenler (su, hava, ışık, ısı, soğuk, elektrik, titreşimler, ışınlanmalar, vb.) aracılığıyla tedavisi. (Fizyoterapinin alanı su tedavisinden kobal tedavisine kadar uzanır.)

FJELD a. (norveççe sözc.). Jeomorfol. Hafifçe kıvrıntılı, önemli bir buzul hareketine olanak tanımayan düşük eğimli yüksek bir yüzey üzerine oturan buzul.

—ANSİKL. Akış yalnızca buzulun bir vadi içinde dil biçiminde sokulduğu yerlerde hızlanır. Çoğu kez yalnızca buz-kar durumunda olan buzullar, karın rüzgârla savrulmasından dolayı iyi beslenemezler. Jeomorfolojik etkinlikleri çok zayıftır. Fjeldler sıcaklık değişikliklerinin (özellikle de donma ve çözülme almaşıklığının) altta bulunan kayaca erişmesini engelleyerek engebe açısından koruyucu bir rol oynarlar.

Fjord ya da **fjordhest ırkı,** Norveç'in G.-B.'sındaki fiyordlar bölgesine özgü ama rus ya da moğol kökenli midilli ırkı. Daha büyük boylu olan fjord ırkı midillisi ilkel atlara özgü bazı nitelikler taşır: üyelerinde çizgiler bulunması, kısrağından elde edilen katırın çizgili olması, vb. Donu kula rengindedir. Sakin ve yumuşak başlı bir hayvan olan fjord ırkı, hem binicilikte, hem uzun gezintilerde, hem de koşum hayvanı olarak kullanılmaya elverişlidir.

Fjordland National Park, Yeni-Zelanda'da ulusal park. Güney adasının güney-batı'sında Te Anau gölünü içine alır.

FKB Fizik, kimya ve biyoloji bilimlerinin adlarının kısaltılmışı. Fen fakültelerince düzenlenen FKB öğretimi tıp, diş hekimliği ve eczacılık fakültelerinin birinci sınıflarına uygulanarak bu öğrenimi tamamlayanlara bir *tabii ilimler sertifikası* verilirdi. Öğrenci sayısının büyük boyutlara ulaşması, 1967'de Ankara Üniversitesi fen fakültesi'ni, 1978'de İstanbul Üniversitesi fen fakültesi'ni bu öğrenimin kendi yapıları içindeki uygulamalarına son verme kararını almaya zorladı. Bu tarihlerden sonra fizik, kimya, biyoloji dersleri tıp, diş hekimliği, eczacılık fakültelerinin temel bilimler bölümlerinde okutulmaya başlandı.

FKİH BİN SALAH, Fas'ta (Beni Mellel ili), Tadla ovasında kent; 26 900 nüf. Tarım ürünleri pazarı.

FKÖ, Filistin Kurtuluş örgütü'nün kısa yazılışı. (→ FİLİSTİN ULUSAL HAREKETİ.)

FLABELLARİA a. Kretase ve Üçüncü Zaman tabakalarında bulunan ve palmiyelerden sayılan yelpaze biçiminde fosil yaprak (izi).

FLABELLİFERA a. Denizlerde, balıkların üstünde dışasalak ya da serbest olarak yaşayan eşayaklı kabuklu hayvanlar alttakımı.

—ANSİKL. *Flabellifera*'lar temel özelliği, paleotelsonla birlikte bir kuyruk yelpazesi oluşturan uropotların yassılaşmış olmasıdır. Bu alttakımda yer alan ve yaygın olarak kıyılardaki suyosunları arasında yaşayan *Sphaeromidae* familyası üyeleri kusursuz bir küre oluşturacak biçimde tostoparlak olabilirler. *Limmoridae* familyası üyeleriyse, su altındaki tahtalar içinde dehlizler kazarlar, çok büyük zarar verirler. *Bathynomus giganteus* türü de aynı şekilde *Flabellifera* alttakımında yer alır: dev bir tespihböceğine benzeyen, derin tropikal denizlerde yaşayan, boyu 35 cm'ye ulaşabilen bu hayvan, yengeçler, ıstakozlar ve langustlar bir yana bırakılırsa kabukluların en irilerinden biridir.

FLABELLUM a. (fr. sözc.). Uzun bir sap üzerine monte edilmiş bir tür yelpaze; Antikçağ'da, Mısır'da ve bazı Ortadoğu halklarında, törensel geçitlerde kullanıldı ve hıristiyan dinsel törenlerinde de benimsendi.

◆ sıf. Zool. Yelpaze biçimindeki organ için kullanılır. (Kınkanatlılar takımındaki erkek üyelerinin çoğunda "flabellum" duyargalar vardır.)

—ANSİKL. Firavunun görkemli yelpazesi uzun bir sap üzerine oturtulmuş papirüs biçiminde sütun başlığından oluşurdu. Bu başlık üzerinde, yarım daire şeklinde, çevresinde delikler bulunan ve deliklere devekuşu tüyü tutturulmuş bir plaka bulunurdu. Bu yelpazelerden en ünlüsü, Tutankhamon'un mezarında bulunmuş olan, devekuşu avı sahnesiyle süslü olandır (Kahire müzesi).

Giraudon

Teb'deki Tutankhamon mezarında bulunan bir altın flabellumun üst kısmı (Yeni İmp. dönemi, XVIII. sülale, *Kahire müzesi*)

FLABİOL a. Tek elle çalınan 7 delikli blok flüt. (Katalonya halk orkestrasında [cobla] yer alır. Flabiol çalan müzikçi, öbür eliyle de bir davula vurur.) [FLAVİOL ya da FLUVİOL da denir.]

FLACCİLLA (Aelia), roma imparatoriçesi (İspanya'da -öl. Trakya'da 386), Galya valiliği sonra da Roma konsüllüğü yapan Antonius'un kızı. Theodosius'la evlendi. Kocasının tahta çıkmasından sonra Augusta ilan edildi. Ateşli bir hıristiyan olarak putatapınmanın ortadan kaldırılmasında etkin bir rol oynadı.

FLACIUS İLLYRICUS ya da **VLAČİĆ MATİJA,** alman tanrıbilimci (Albona, İstria, 1520 - Frankfurt am Main 1575). İllyria kökenli olan Flacius, tanrıbilim eğitimi yapmak üzere Almanya'ya gitti. Wittenberg'de (1541 - 1549) Luther ve Melanchthon tarafından kabul edildikten sonra lutherciliği benimseyerek büyük bir inançla savundu. Augsburg uzlaşmasını (İnterim) [1548] kabul eden Melanchthon ile kısa bir süre sonra arası açıldı. Magdeburg'a giderek (1549-1557) burayı Interim'e ve Wittenberg'e karşı bir mücadele merkezi haline getirdi. Magdeburg'da, Melanchthon'a karşı katolik öğretide protestan inancına ters düşen noktalar *(adiaphora)* bulunmadığını kanıtladı. Öncülerini tanıtarak (*Catalogus testium veritatis...*, 1556) reformu haklı göstermeye çalıştı ve birçok arkadaşıyla birlikte *Centuriae Mag-*

Giraudon

Tutankhamon'un **flagellum** tutan şauabtisi çokrenkli ahşap Yeni İmparatorluk, XVIII. hanedan *Kahire Mısır müzesi*

A. F. P.

Kirsten **Flagstad**

Robert **Flaherty**'nin, F. W. Murnau'nun işbirliğiyle gerçekleştirdiği *Tabu* filminden (1931) bir sahne

J. Mitry belg.

deburgenses'i (1559-1574) yazdı; bu yapıtında Papalık kilisesi unvanı üzerinde, Luther kilisesi'nin Roma kilisesi'nde daha çok hakkı bulunduğunu tarihsel tanıklıklarla kanıtlamaya çalıştı. Kuşku uyandıran Wittenberg ve Leipzig'e karşı saf bir lutherci merkez kurmak üzere Saksonya prensleri tarafından davet edilen Flacius, Jena'ya gitti (1557-1561), ama çok geçmeden izleyicileri Gallus ve Musaeus ile birlikte Saksonya'dan kovuldu (1560). Bundan sonra Almanya içinde başıboş dolaştı ve insan istencinin kurtuluşa ermede hiçbir etkisi olamayacağını savunan yapıtlarını kaleme aldı: *Contra papatum romanum* (1565), *Defensio doctrinae de originali justitia et injustitia* (1570).

Flack testi, kalbin sağ boşluklarına yüklenen aşırı bir çabaya kalbin göstereceği tepkiyi değerlendirmek için spor hekimliğinde kullanılan test. Flack testi dururken gösterilen çabayı araştırır: kişi derin bir soluk aldıktan sonra, çapı 4 mm olan U biçimindeki bir cıva manometresine üfler ve iki cıva sütunu arasında 40 mm'lik bir fark bulunmasını sürekli sağlamaya çalışır. Test süresi 40 saniyeyi aşmalıdır. Test süresince 5 saniye aralıkla kalp atım sayısında meydana gelen değişiklikler grafik halinde kaydedilir. Bu grafik sporcunun form durumunu ortaya çıkarır; böylece yarışma için hazır olup olmadığı, antrenmanının değiştirilip değiştirilmeyeceği saptanır.

FLACOURTİA a. (öz. a. *Flacourt*'dan). Afrika ve Asya'nın sıcak bölgelerinde yetişen, almaşık yapraklı, dikenli ağaç ya da ağaççık. (Yenebilen etli ya da kapçıklı meyvesinin içi sulu bir özle doludur. Başlıca cinsi: Madagaskar eriği [*Flacourtia ramontchi*]; *flacourtiaceae* familyasının örnek tipi.)

FLADEN GROUND, Kuzey denizi'nde (İngiliz bölgesinde; ortalama konumu: enlemi 58° K., boylamı 1° D.) çanak. Ortalama derinlik: 150 m; en derin yeri: 228 m. Zengin balıklavalar.

FLAGELLİN a. (fr. *flagelline*'den). Bakteriyol. Bakteri kamçılarının yapı proteini.

FLAGELLOZ a. (fr. *flagellose*'dan). Kanda yaşayan kamçılılar (tripanozomalar, layşmanyalar) dışındaki kamçılılardan ileri gelen asalak hastalığı. (Sindirim flagellozları giardiyaz ya da lambliyaz [*Giardia intestinalis*], bağırsak trikomonazı [*Pentatrichomonas hominis*] ve daha az önem taşıyan başka flagellozlar [*Chilomastix mesnili, Retortamonas intertinalis*], idrar yolları ve cinsel organ flagellozları [*Trichomonas vaginalis*] gibi pek çok çeşidi vardır. Bu hastalıklar genellikle metronidazol ve türevleri ile yapılan tedaviye duyarlıdırlar.)

■ **FLAGELLUM** a. (fr. sözc.). Mısır arkeolojisinde, birbirine bağlı üç kayışla belirlenmiş krallık asası. (Firavunun ve ölülerin yargıcı Osiris'in elinde görülür.)

■ **FLAGSTAD** (Kirsten), norveçli soprano (Hamar 1895 - Oslo 1962). Sahneye ilk kez 1913'te Oslo'da çıktı. 1933'te Bayreuth'ta Wagner'in yapıtlarını yorumladı ve güçlü sesiyle çağdaş Wagner yorumcularının en büyüklerinden biri olduğunu kanıtladı. 1953'e değin opera şarkıcılığını sürdürdü (Bayreuth, New York'taki Metropolitan Opera, Londra'daki Covent Garden), daha sonra Oslo Operası'nı yönetti (1958-1960). Özyaşamöyküsünü kaleme aldı (1952).

FLAGSTAFF, ABD'de kent, Arizona'nın merkezinde, 2 100 m yükseltide; 34 600 nüf. 1894'te Percival Lowell* tarafından kurulan ve gezegenlerin incelenmesinde uzmanlaşmış ünlü gözlemevi.

FLAHAUT DE LA BİLLARDERİE (Auguste Charles Joseph, —*kontu*), fransız general, Chambre des pairs üyesi (Paris 1785 - *ay. y.* 1870). Wagram'da savaştı, 1812'de Rusya'da yararlık gösterdi, Saksonya seferine katıldı ve İmparator'un emir subaylığına getirildi (1813). Waterloo'dan sonra sürgün edildi (temmuz 1815). 1830'da dönüşünde önemli diplomatik görevlere atanan Flahaut'nun kraliçe Hortense ile ilişkisinden Morny dükü adını alan bir oğlu oldu.

■ **FLAHERTY** (Robert), amerikalı film yönetmeni (İron Mountain, Michigan, 1884 - Dummerston, Vermont, 1951). Haritacı ve kâşifti; *Nanook*'u çevirmesini sağlayan kürkçü Revillon'un siparişi sayesinde, 1922'den başlayarak yalnızca belgesel filmlerle ilgilendi. *Moana*'yı (1923-1926), *Tabu*'yu (F.W. Murnau ile birlikte, 1931), *İndustrial Britain*'i (J. Grierson ile birlikte, 1932), *The Land*'i (1939-1942), *Louisiana Story*'yi (1948) yönetti. Lirik bir idealist olarak iyi yürekli ve şiirsel bir yaklaşımla, uygarlığın dışında kalmış insan gruplarının yaşamına eğildi. Belgeselleri ideolojik ya da siyasal açıklamalardan çok, durum saptamalarıdır. Filmlerinin plastik güzelliği, tartışılmaz dürüstlükteki özleri, ustaca yapılan montajları, yeryüzündeki tüm belgesel film okullarını derinden etkilemiştir.

FLAİANO (Ennio), italyan yazar (Pescara 1910 - Roma 1972). Gazetecilik, tiyatro ve sinema eleştirmenliği yaptı, öyküler ve diyaloglar yazdı (*Tempo di uccidere*, 1947; *Diario notturno*, 1956; *Una e una notte*, 1959; *İl gioco e il massacro*, 1970). Senaryocu olarak Fellini'nin birçok filminde yönetmenle işbirliği yaptı (*Tatlı hayat* [la Dolce Vita], *Roma*).

FLAJOLE a. (fr. *flageolet*; "üflemek" anlamındaki klasik lat. *flare*'den halk latincesine geçen *flabeolum* sözcüğünden türeyen ve eski fransızcada "flüt" anlamına gelen *flajol*'den). **1.** Arkadaki 2'si başparmakla açılıp kapanmak üzere, toplam 6 deliği olan blok flüt. (XVIII. yy.'da bek, yerini, kemikten, fildişinden ya da tahtadan yapılmış ince bir boru biçimindeki ağızlığa bıraktı. Bazı flajoleler anahtarlıdır.) **—2.** İki ayaklı flütlü org takımı. **—3.** *Flajole sesleri*, yaylı çalgılarda, parmakla tele hafifçe dokunarak ve yayı hiç bastırmadan çekerek elde edilen armonik sesler. (Bu sesler, tiz sesli bir üflemeli çalgınınkine benzediği için Almanlar tarafından böyle adlandırılmıştır.)

FLAM a. (fr. *flamme*), mektuplarda ücret ödeme makinelerinin tarih damgasının yanında, 3,3×4,4 cm boyutundaki dörtgen biçiminin içinde çeşitli yazı ve resimler bulunan damga izi. Bu damgalar genellikle reklam, slogan vb. içerir ve pulculukta ayrı bir koleksiyon konusudur.

FLAMA a. (ital. *fiamma*'dan). **1.** Bir örgütün, özellikle de bir askeri birimin simgesi olarak kullanılan küçük bayrak: *Bir spor kulübünün flaması. Bisikletine bir flama takmak.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** İşaret olarak kullanılan küçük bayrak. **—3.** Haritacıların ya da mühendislerin kullandığı renkli işaret sırığı. **—4.** Mızrak ucuna takılan küçük bayrak.

—Ask. Türk silahlı kuvvetleri'nde bölük, tabur, alay ve eşiti birlik ve komutanlıklarda, birliğin tanınması amacıyla kullanılan bez bayrağa verilen ad. (Flamalar, her sınıfın kendi renginde yapılır ve ait olduğu birliği simgeler. Üzerinde birliği belirten yazı ve rakamlar bulunmaz.)

—Ask. denizc. Bir savaş gemisinde ana direğin cundasına çekilen dar ve uzun bayrak. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*El flaması*, savaş gemileri ya da savaş gemileriyle kara tesisleri arasında haberleşmede kulanılan kısa gönderli dört köşe sancak.

—Denizc. İşaretleşmede kullanılan üçgen biçiminde bayrak. ||*Flama kancası*, ağız bölümü çentikli kanca. (Kancalar çentiklerle birbirine geçirilerek işaret flamaları art arda eklenir.) ||*Hareket flaması*, HAREKET SANCAĞI*'nın eşanlamlısı.

—Spor. Yavrukurt ve izci kuruluşlarında yer alan grup, yuva, oba, oymak ve öbekleri içermek amacıyla üzerine özel işaretler yapılarak hazırlanmış, 1,5 m boyunda 2,5 cm enindeki bir göndere asılan bayrak. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ask. denizc. Flamalardan öncelikle gemiler arasında işaretleşmede yararlanılır. Ulusal renkleri taşıyan ve grandi direğine çekilen flamalar yalnız savaş gemilerinde kullanılır. Ayrıca gemi komutanını taşıyan küçük teknelerin pruvasına da flama çekilir. Uzun bir seferden dönen gemi, uzunluğu seferle orantılı bir flama taşır ve bu flamanın boyu suda sürüklenecek kadar uzun olabilir.

—Spor. Flamalar, yavrukurt ya da izcilerin içerdiği kuruluşla adlandırılır (Öbek flaması, Oba flaması vb.). Genelde 30×45 cm boyutlarındadır. Yalnızca oymak ve yuva flamaları 100×75 cm boyutlarında ve ikizkenar üçgen şeklindedir.

Oymaklarda, flamaların bir yüzünde izci işareti; yavrularda ise, bir yüzünde yavrukurt işareti, bir yüzünde de benimsedikleri renkler bulunur.

FLAMACI a. Flama kullanarak anlaşmayı sağlayan kimse.

FLAMAN a. Flandre bölgesi halkından olan kimse ya da bu halka özgü şey: *Flaman sanatı. Flaman geleneği.*

■ **FLAMAN** ya da **FLAMİNGO** a. (fr. *flamant*). Zool. Pembe tüylü, iri bedenli, uzun bacaklı, perde ayaklı, uzun ve yılan gibi kıvrık boyunlu, dirsek gibi bükülmüş gagasında beslendiği planktonları süzmeye yarayan boynuzsu yaprakçıklar bulunan 4 kuş türünün genel adı. (En yaygın türü pembe flamandır [*Phœnicopterus*

pembe flaman uçarken

pembe flaman (*Phœnicopterus ruber*)

ruber]; flamangiller familyası.)

—ANSİKL. Pembe flaman Avrupa'da Akdeniz bölgesinde ürer. Camargue (Fransa) gibi daha kuzeydeki birçok doğal park ve koruma alanında da flamanlara rastlanır; ne var ki flamanların buralarda yaptıkları yuvalarda üremeleri oldukça ender gerçekleşir. Flaman gezgin bir kuştur, uzun ve yorucu uçuşlar yaparak, Hindistan'dan Senegal'e, Antiller'den Güney Amerika'ya kadar çeşitli yörelerde yaşar. Pembe flamanın dışındaki üç türden biri Afrika, öbür ikisi Güney Amerika kökenlidir. Her dört tür de büyük sürüler halinde su kenarlarında bulunur, durmadan hareket ederek sayısız uçuşlarla bir su başından başka bir su başına gider.

FLAMAN ATI a. Belçika kökenli, ama Kuzey-batı Avrupa'da da rastlanan iri bedenli koşum atı. (Flaman atı, eskiden, Ortaçağ turnuvalarında ve savaş alanında zırh giydirilerek yaygın biçimde kullanılmış, günümüzde sayısı giderek azalmakta olan güçlü bir attır.)

Flaman aygıtı, lokomotiflerde, makinistin dikkatini denetlemeye yarayan aygıt; özel bir kâğıt bant üzerine kataran hızını, rastlanılan işaretlerin konumunu ve bunların makinistçe görüldüğünü kaydeder.

Flaman okulu, bugünkü Belçika'nın oluşmasından önce, flaman dilini konuşan ülkelerdeki sanatçıların ve sanat üretiminin tümü. (XIX. yy.'da ve XX. yy. başında, sanat tarihçileri bu kavramı Wallonie'yi de içine alan tüm Güney Hollanda'nın sanat üretimini belirtmede kullandılar.) [→ BELÇİKA.]

FLAMANCA a. Belçika'da, Visé-Mouscron çizgisinin kuzeyinde ve Fransa'da Dunkerque bölgesinde kullanılan hollanda ağızlarının tümü.

—ANSİKL. Flamanca 4 lehçe öbeğinden oluşur; Batı Flandre ve Dunkerque'te *west-vlaams*, Doğu Flandre'da *oost-vlaams* (bu iki akraba öbek Hollanda'da, Zeeland Flandre'ından da konuşulur), Brüksel'den Kuzey Brabant'a (Hollanda) değin yayılan *brabant lehçesi*, Brabant'ın doğusunda ve Limbourg'da konuşulan *limbourg lehçesi*. Bu bölgesel biçimlerin dışında, XIX. yy.'da *hoog-vlaams* (yüksek flamanca) denilen yazılı bir dil ortaya çıkmıştır; bu dil basın ve edebiyat, özellikle de Henri Conscience'ın halk romanlarıyla yayılmıştır. Bununla birlikte, flaman seçkinlerin izlediği kimi aydınlar, bu yazılı dili yavaş yavaş bırakarak fransızcanın yerini kültür dili olarak hollandacanın almasına çalışmışlardır.

XIX. yy. sonundan bu yana ortak bir uygarlık dili *(algemeen beschaafd)* yararına yapılan propaganda resmi kurumlarda hollandacanın kullanımını genelleştirmiştir. Bununla birlikte, hollandacanın Flandre yöresinde konuşulan dilden ayrıldığı kimi ses ve sözlük özellikleri vardır.

FLAMANGİLLER a. Zool. Boynu, kanatları ve bacakları uzun, gagası kıvrık kuş familyası. (Bataklıklarda yaşarlar, ama yüzmeyi pek sevmezler. Bil a. *Phoenicopteridae*.)

FLAMANLAR a. Parmakları tam perdeli, uzun bacaklı, kalın ve yapracıklı gagalı, etli dilli, çok uzun boyunlu, kazlara yakın kuş takımı. (Flamanların bir tek familyası vardır: flamangiller. Bil. a *Phoenicopteriformes* ya da *Phoenicopteri*.)

FLAMBAJ a. (fr. *flambage*). Ger. day. BURKULMA'nın eşanlamlısı.

FLAMBE sıf. (fr. *flambé*). Tekst. Üzerindeki çiçek motifleri açıktan koyuya ya da koyudan açığa doğru renklendirilmiş saten ya da damasko gibi dokumalar için kullanılır.

FLAMBÖMAN a. (fr *flambement*'dan). Dy. BURKULMA'nın eşanlamlısı.

FLAME a. (fr. *flamme*). Tekst. Bir iplik boyunca yinelenen ve dokumalara özel bir jaspe görünüm kazandıran ovalimsi kabartı.

FLAMEN a. (lat. sözc.). Esk. Rom. Bazı ilahların kültüne bağlı rahip.

—ANSİKL. Flamenler Roma'nın en eski rahipleriydi. Genel tapınma törenlerinde patriciler arasından üç başflamen ya da *maiore flamen* (İupiter'in, Mars'ın ve Quirinus'un) ve plebler arasından ikinci derecede on iki flamen ya da *minore flamen* bulunurdu. İmparatorluk döneminde belediye flamenleri imparatorluk kültüyle görevliydi. En gözde flamen, *flamen Dialis* ya da İupiter'in flameniydi: hiçbir iş yapmasına, ata binmesine, demire dokunmasına, geceyi evinden başka bir yerde geçirmesine izin verilmezdi; ancak *confarreatio* (dini nikâh) yoluyla evlenebilirdi; boşanamazdı ve karısının da uymak zorunda olduğu bazı yükümlülükler vardı. Kalın harmanisi *(laena)* ve üstünde sorguç gibi bir ahşap çubuk bulunan külahıyla *(apex)* tanınırdı.

FLAMENKO ya da **FLAMENCO** sıf. (isp. *flamenco*). Andalucia halk şarkıları, dansları ve müziği için kullanılır.

■◆ a. Andalucia dans ve müziğinde geleneksel tür.

—ANSİKL. Daha çok Andalucia çingenelerinin dans ve şarkılarını kapsayan -kökeni hâlâ tartışmalı- flamenko, ispanyol folklorundan ayrılır. Tek bir bölgenin sınırları içinde kalmış olan flamenko, bir etnik gruba özgü bir anlatım aracı olarak görülmelidir. Kılavuzu olmayan heveslilerin kolay kolay kavrayamayacağı bu sanatın, Altın çağ'da şiirin boyun eğdiği kurallar kadar katı olan kuralları vardır.

Özü açısından kişisel bir sanat olan flamenko, saf olarak yaşanan coşkudur. Şarkıcı *(cantaor)*, dansçı *(bailarin)* ve gitarcı *(tocaor)*, şarkıları *(cante)*, dansları *(baile)* ve âdeta mistik bir coşkuyu dile getiren çeşitlemeleri *(falsetta)* ile iletişim kurma gücüne sahiptir. Büyüleyici *cante jondo* ("derin şarkı") flamenkonun özüdür. Flamenko, seguiriya ve soleare denilen manzum ya da mensur sözleriyle, sanatçıları ve dinleyicileri birleştiren incelikli bir dildir.

Cante grande (büyük şarkı: fandango, malagueña) daha melodik bir yapıya sahipken, *cante chico* (küçük şarkı: alegrias, fandanguillos, sevillanas), hafif, parlak ezgilerle kurulur. Ritmini şarkıdan alan bir dans da buna katılır. Ama dansçı, yaratının temeli olan flamenko gitar aracılığıyla *duende* (esin perisi) tarafından yönetilir.

Günümüzdeki flamenko, XVIII. yy.'ın sonlarındakine yakındır. XIX. yy.'da *cuadro flamenco* denilen şarkıcılar, dansçılar ve gitarçılardan oluşan topluluklar ortaya çıktı ve bunların sayısı hızla arttı. Bunlar, sanatlarını, *café cantante* denilen şarkılı-çalgılı kahvelerin *tablao* denilen sahnelerinde sergiliyorlardı. Bu gösteriler, yavaş yavaş tiyatrolarda sunulmaya başladı. *Cuadro*'lar, XX. yy. başlarında önce İspanya'da, ardından Avrupa'da, daha sonra da tüm dünyada turnelere çıkmaya başladılar. Kimilerinin "ticarileşmiş" bularak reddettiği flamenko, günümüzde, şarkıcıların, dansçıların ve gitarcıların, *pito*'lar (ıslıklar ve parmak şaklatmalar), *palma*'lar (el çırpmaları), *golpe*'lerle (ritmi belirtmek üzere gitarın göğsüne vurulan darbeler) *jaleo*'ların (izleyicilerin tezahüratı) birbirine karıştığı şarkılar boyunca birbirlerini coşturdukları *juerga*'larda (taverna) varlığını sürdürmektedir.

FLÄMİNG, Kuzey Almanya'nın büyük buzul ovasında bölge, Berlin ve Elbe ırmağı arasında. Yüksek buzultaş tepelerinden oluşan bölge, çam ağaçlarının ekinlerle (tahıl ve patates) almaştığı kumlu bir ülkedir.

FLAMİNGO → FLAMAN.

Flaminia *(via)*, Roma ile *Ariminum* (bugün Rimini) arasındaki Roma yolu. Bu yolun yapımı, İ.Ö. 220'de censor C. Flaminius tarafından başlatıldı. İçinden *via Lata* adıyla geçtiği Campo Marzio'nun güneyinden başlayan via Flaminia, *Flaminia* kapısından (bugün: Porta del Popolo) Aurelianus surunu aşıyor ve Etruria ile Umbria'nın güneyinden Ariminum'a doğru yöneliyordu.

A. Guillemont

Kenya'da Nakuru gölü kıyısında pembe **flamanlar**

FLAMİNİNUS → QUINCTIUS FLAMİNİNUS.

FLAMİNİO (Marcantonio), italyan şair ve hümanist (Serravalle, bugün Vittorio Veneto, 1498 - Roma 1550). Latince yazdığı ve 8 ciltte toplanan yapıtı *De rebus divinis carmina*'da kır yaşamından ve dinden esinlendi; Flaminio bu yapıtıyla italyan Rönesans'ının en büyük şairlerinden biri sayılır.

FLAMİNİUS sıf. (lat. sözc.). Esk. Rom. **1.** Flamenlerle ilgili. **—2.** *Flamen Dialis*'in genç yardımcısı için kullanılırdı.

FLAMİNİUS (Caius), romalı general (öl. Trasimeno İ.Ö. 217). 232'de pleb tribunusu oldu. Picenum'da Senones'ten alınan toprakların dağıtımını düzenleyen bir tarım yasası çıkarttı. 227'de praetor oldu, Sicilya'yı tam bir dürüstlükle yönetti. 223'te konsül seçildi, Kuzey İtalya'daki Galyalılar'ı yendikten sonra zafer töreniyle karşılandı. 220'de censorluğa yükseldi, *via Flaminia*'nın yapımını başlattı. Halka ait toprakların *(Ager publicus)* kullanımını sınırlayan ve Licinius Stolon'a mal edilen yasayı da onun çıkarttığı sanılmaktadır. 217'de ikinci kez konsül oldu, Trasimeno gölü yakınında karşılaştığı Annibal'e karşı cesaretle ilerledi; umulmadık zamanda bu göl'le dağ arasında baskına uğradı ve kahramanca dövüştükten sonra, ordusunun büyük bir bölümüyle birlikte öldürüldü (23 haziran 217).

FLAMİNİUS (Caius), romalı general (İ.Ö. III.-II. yy.), İ.Ö. 217'de ölen Caius Flaminius'un oğlu. 210'da, Scipio Africanus'un İspanya'daki questor'uydu, 193'te pra-

flamenko dansçıları

Bugne-Rapho

Meurisse-Flammarion gözlemevi arşivi

Camille Flammarion Juvisy gözlemevi teleskopunun başında, 1883

Flandre'ın Fransa'daki kesimi Cassel ile Hazebrouck (Nord) arasında tarım işletmeleri

etorluk göreviyle yeniden İspanya'ya gitti ve Keltiberler'i yendi. 187'de konsül oldu, Liguria'da barışı sağladı.

FLAMMARİON (Camille), fransız gökbilimci (Montigny-le-Roi, Haute-Marne, 1842 - Juvisy-sur-Orge 1925). 1858'de Paris gözlemevi'ne girdi, ilk yapıtı *la Pluralité des mondes habités*'nin (Yaşanılan dünyaların çoğulluğu) yayımlanmasının ardından, Le Verrier tarafından 1862'de bu kurumdan uzaklaştırıldı. Bunun üzerine hesaplamacı olarak Boylamlar bürosu'na girdi ve burada 1866'ya dek çalıştı. Döneminin gökbilimsel bilgilerini, makaleler ve çalışmalar yoluyla halkın anlayabileceği biçimlere başarılı ve coşkulu bir biçimde indirgeyerek ünlendi. *Astronomie populaire* (Halk için gökbilim) adlı çalışması büyük başarı kazandı (1879) ve birçok kişinin gökbilime ilgi duymasını sağladı. 1887'de Fransa Gökbilim derneği'ni kurdu. Juvisy'ye yerleşti, 1883'te, burada bir gözlemevi kurdu ve ölümüne değin, çok değişik konularda (gökbilim, meteoroloji, iklimbilim) çalışmalar ve gezegenler üzerinde gözlemler yaptı.

Flammarion kitabevi, 1875'te, Camille Flammarion'un kardeşi Ernest Flammarion (1846-1936) tarafından kurulan fransız yayınevi. Halk koleksiyonları, romanlar, tarih ve tıp kitapları, özellikle insan bilimlerine ilişkin üniversite yayınları, günlük yaşamla ilgili pratik kitaplar, sanat kitapları ve ayrıca cep kitabı büyüklüğünde birçok koleksiyon yayımlamaktadır.

FLAMSTEED (John), ingiliz gökbilimci (Denby, Derby, 1646 - Greenwich 1719). 1676'da Charles II tarafından, 1675'te kurulan Greenwich gözlemevi'nin başına getirildi. Gökbilimsel gözlem yöntemlerini ve araçlarını geliştirdi. *Historia Coelistis Britannica* adlı yıldız kataloğu hâlâ ünlüdür. Harita çizmede kullanılan bir izdüşüm sisteminin yaratıcısıdır.

FLANDES (Juan DE), tüm tanınmış yapıtlarını İspanya'da gerçekleştirmiş flaman ressam (öl. Palencia 1519'a doğr.). 1496'da Katolik İsabel'in hizmetine girdi ve 1498'de saray ressamı oldu. 1509'a doğru, Palencia katedrali'nin büyük sunakarkalığı resimlerini yaptı. Kraliçenin küçük capellasındaki küçük tabloların kırk dördünü onun yaptığı söylenir; bunların on beşi hâlâ Madrid Krallık sarayı'ndadır. Flandes'in zarif sanatı donuk tonlarla anlatımı yeğler: mavimsi griler, pembeler. (Prado, Washington'daki National Gallery, Lugano'da Thyssen koleksiyonu.)

FLANDRA a. Zool. KURDELEBALIĞI'nın eşanlamlısı.

FLANDRA → FİLANDRA.

FLANDRE ya da **FLANDRES,** Avrupa'nın orta-batı kesiminde bölge, Belçika'da, Artois tepeleriyle (Fransa), Belçika ve Hollanda'da Escaut'nun ağzı arasında. Bölgenin güney-batı sınırı Belçika'nın siyasal sınırlarıyla çakışmayarak Kuzey Fransa'ya ve K.'de de Hollanda'ya taşar. Kışları ılıman, yazları serin bir iklim bölgeye egemendir. Flandre, coğrafi bakımdan iki bölüme ayrılır: *Flandre maritime, Flandre intérieure.* Flandre maritime, kıyıları kumullarla kaplı, ağaçsız, rüzgârlara açık bir ovadır; toprakları killidir; doğal sığınakları bulunmayan kıyı kesimi, birçok limanla (Calais, Dunkerque, Oostende), sayfiye yerleriyle, ikinci derecede önemli balıkçı limanlarıyla donatılmıştır. Daha iç kesimde (polderler) tahıl, sebze ve sığır yetiştiriciliği yapılır. Flandre intérieure, oldukça engebelidir (yüksl. 30-70 m); Lys ve Escaut ırmaklarına kavuşan birçok akarsu, oldukça zengin bir bitki örtüsünün gelişmesini sağlamaktadır. Tütün, şekerpancarı, keten üretimi, at yetiştiriciliği önemlidir. Sanayi etkindir; ne var ki eskiden temel sanayi dallarından olan yünlü kumaş sanayisi giderek yerini pamuklu dokuma sanayisine bırakmaktadır.

—Tar. Sezar'ın Roma lejyonlarınca fethedilen Flandre, Roma İmparatorluğu'nun Belçika eyaleti topraklarına katıldı. Franklar'ın ve Saksonlar'ın istilaları V. yy.'dan Karolenj krallığı dönemine dek sürdü. Bu dönemde ve Merovenj krallığı döneminde bölge kontluk haline geldi. Galya'nın ekonomik yönden refaha kavuşabilen tek bölgesi olan Flandre'da ekonomik gelişme daha çok Gent ve Tournai çevresinde yoğunlaştı (tekstil sanayisi). 843 yılında Kel Charles'a verilen toprakları onun ölümünden sonra damadı Baudouin'in I'in egemenliğine geçti (864-879). Bu dönemde yayılmacı bir siyaset izleyen hükümdarın ölümünü üç yıl süren İskandinav istilaları takip ettiyse de yerine geçen oğlu Baudouin II, kendini kont ilan etti, bölgenin istikrarını sağladı ve Artois'yı ilhak etti (879-918). Onun ardılları topraklarını genişletmeye devam ederek eski Frank krallığı sınırlarını aştılar. XI. yy.'ın ortalarında ticaretle zenginleşen büyük kentler (Brugge, Arras, Douai, vb.) özerklik yolunda bir dizi anlaşma imzalatmayı başardılar. Ancak iktisadi zorluklar ve taht kavgaları, Fransa kralı Güzel Philippe'in (Philippe IV) Flandre'ı ilhak etmesiyle sonuçlandı (1297). Bunu takip eden yüzyıl boyunca bölge, savaş ve ayaklanmalarla çalkalandı, ancak Bourgogne dükü Cesur Philippe, Flandre tacını giyince (1384) belirli bir istikrar sağlanabildi. Bourgogne hanedanı çökünce (1477) bölge Habsburglular'a geçti. Önce Avusturya, sonra İspanya Habsburg hanedanının egemenliğinde kalan bölge, dinsel savaşlarla dolu bir dönem geçirdi; 1659 Pireneler ve 1678 Nijmegen antlaşmalarıyla topraklarının bir kısmı Fransa'ya bırakıldı. 1794'te Fransa tüm bölgeyi işgal ettiyse de 1830'da Belçika büyük bir kısmını geri aldı. Fransa egemenliğinde kalan kesim 1790'da Nord bölgesi topraklarına katıldı.

—Ed. *Flaman dilindeki Belçika edebiyatı* → BELÇİKA.

Bk. resim sayfa 4156

Beaujard

FLANDRE *(Batı),* hollandaca **West-Vlaanderen,** Belçika'nın batısında il; 3 234 km^2; 1 102 500 nüf. (1990). Yönetim merkezi *Brugge.* 8 *arrondissement*'ı (*Brugge, Courtrai, Diksmuide, Veurne, Oestende, Roeselare, Tielt* ve *İeper*) vardır. Bütün Belçika kıyılarını içeren ilde turizm çok gelişmiştir (La Panne, Oestende, Knokke); liman trafiği Oestende'de ve özellikle de Zeebrugge'de etkindir. Geleneksel tekstil sanayisinin yanı sıra, Courtrai, Roeselare, İzegem, İeper, Poperinge'de birçok sanayi gelişmiştir: besin, mobilya, elektrikli aygıtlar ve makine sanayileri. Deniz kıyısındaki ova tarıma farklılıklar getirmektedir: polderler ve daha büyük işletmeler.

FLANDRE *(Doğu),* hollandaca **Oost-Vlaanderen,** Belçika'da il; 2 971 km^2; 1 331 608 nüf. (1990). Yönetim merkezi *Gent.* 6 yönetim çevresi (*Aalst, Dendermonde, Eeklo, Gent, Oudenaarde, Sint-Niklaas*) vardır. Tarım alanlarının görünüşü çeşitlidir: K.-D.'da Waas ülkesinin büyük ağaçlı çitleri, Gent'in kuzeyinde çiçek ekimi. Gent yönetim ve iktisat açısından tek merkezse de, sanayi birçok merkezde gelişmiştir: Ninove, Aalst, Deinze, Eeklo ve özellikle de Sint-Niklaas.

FLANDRE BOUVİERSİ a. Bir zamanlar büyükbaş hayvan sürülerini gütmekte kullanılan fransız-belçika kökenli köpek ırkı. (Flandre bouviersi yeterince büyük bedenli, sert ve uzunca tüyleri, kirpi gibi diken diken duran, rengi donuk sarıyla siyah arasında değişen bir hayvandır.)

FLANDRE - OCCİDENTALE → FLANDRE *(Batı).*

Flandre bouviersi

FLANDRE ORİENTALE → FLANDRE *(Doğu).*

FLANDRES a. Yerbil. *Flandres transgresyonu,* Pas de Calais'nin açılmasına yol açan, sondan bir önceki deniz transgresyonu (çağımızdan yaklaşık 5 000 yıl önce).

FLANDRİN, fransız ressamlar ailesi (XIX. yy.) —AUGUSTE (Lyon 1804 - *ay. y.* 1842), kardeşleri Hippolyte ve Jean Paul gibi, önce Lyon Güzel sanatlar okulu'nda, sonra da Paris'te İngres'in atölyesinde öğrenci oldu. Romantik bir anlayış içinde tarihsel resimler ve portreler yaptı (*Kadın portresi,* 1835, Lyon müzesi). —HİPPOLYTE (Lyon 1809 - Roma 1864), 1832'de Roma ödülü'nü kazandı, İngres'in resim anlayışını kuramlaştırdı, müzikçi Ambroise Thomas'nın dostuydu, dekoratif resimler yaptı (Dampierre şatosu) ve XIX. yy.'da dinsel resmin yeniden doğuşuna

öncülük eden sanatçılardan biri oldu: Paris'te St. Germaine-des-Prés kilisesi'nin koro yeri (1842) ve sahını (1856), Lyon'da St-Martin-d'Ainay kilisesi (1855). Aynı zamanda kusursuz bir desinatör olan Hippolyte, çok usta bir portreciydi (*Mme Vinet*, 1841 Salonu, Louvre). —JEAN-PAUL (Lyon 1811 - Paris 1902), klasik geleneğe bağlı bir manzara ressamıydı, çok sayıda kara kalem portre yaptı, Hippolyte'in duvar süsleme çalışmalarına katıldı ve 1851'den ölümüne kadar sanatçıların uğrak yeri olan bir atölye işletti. —PAUL HİPPOLYTE (Paris 1856 - *ay. y.* 1921), Hippolyte'in oğlu, babasının dinsel resim çalışmalarını sürdürdü (Paris'te St-Pierre-de-Chaillot ve Pau'da St-Martin kiliseleri).

FLANEL a. (ing. *flannel;* welsh dili *gwlanen*, yünlü). Tekst. **1.** Taraklanmış yünden dimi ya da bezayağı örgüyle dokunan, dinkleme ve şardonlama işlemleriyle yüzeyi havlandırılmış dokuma. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Pamuk flanel,* flanelle aynı cinste, ancak tümüyle eğirilmiş pamuktan dokunan kumaş.

—ANSİKL. İki yüzlü *(merinos)* ya da yalnız tek yüzlü *(kaşmir)* dimi örgüyle dokunan flanel, giysi ve iç çamaşırı üretiminde (flanel kemer) kullanılan ince bir kumaştır. Sert tuşeli olanlara, *flanel muslin*'in tersine *frize* denir; *tartan flanel* de uzun süre astarlık olarak kullanılmıştır.

FLANŞ a. Hidr. pnöm. ve Sıh. tes. Bir öğenin (boru, dirsek, rakor, vana vb.) ucuna bağlanan ve bu öğeyi benzer bir parçayla donatılmış başka bir öğeyle birleştirmeye yarayan boru donanımı parçası. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Hidr. pnöm. ve Sıh. tes. Flanş

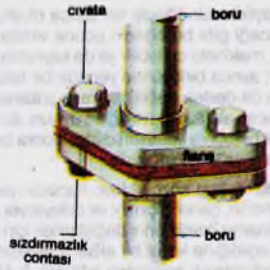
Saucez-Explorer

Flandre'ın Belçika'daki kesimi Diksmuide yakınlarındaki Batı Flandre ilinde bir tarım alanı (arka planda Yser)

C.F.L.-Giraudon

1667 Tournai muhasarası, *Histoire du roi* duvar halılarından ayrıntı, Charles Lebrun tarafından Gobelins atölyesinde yapılmıştır, XVII. yy., *Mobilier national, Paris*

flanş (hidrolik pnömatik)

Science Museum, Londra

John **Flamsteed**
T. Gibson'ın bir deseninden
G. Vertue'nün gravürü

Lauros-Giraudon

Hippolyte **Flandrin**
Çıplak erkek etüdü
Bonnat müzesi, Bayonne

Albert I kraliyet kitaplığı

Bouvines muharebesi'nden dönen Portekizli kont Fernando (1214)
Chroniques de Hainaut'dan alınmış minyatür (XV. yy.)
Albert I kraliyet kitaplığı, Brüksel

Lauros-Giraudon

Azize Anna Bakire Meryem'e gebe kalırken
Jean Bellegambe'ın tablosu
Belediye müzesi, Douai

Erráth-Explorer

Douai çan kulesi (1380-1410)

Julien Destrez tarafından (XVII. yy.'ın ikinci yarısında) yapılan eski borsa binası, Lille

birleştirilecek öğeyle tek parça oluşturabileceği gibi bu öğenin ucuna vidalanabilir, makineto edilebilir ya da kaynaklanabilir; ayrıca birleştirme yerinde bir faturadan da destek alabilir. İki flanş arasına taşınacak akışkanın niteliğine uygun, sızdırmaz bir conta yerleştirildikten sonra bunlar cıvatalarla birleştirilir.

FLAP a. (ing. sözc.). Havc. Kanadın ya da dümenin, genel biçimini ve dolayısıyla aerodinamik özelliklerini değiştirmek için kanat açıklığına koşut bir eksen çevresinde döndürülerek kırılabilen bölümü. || *Akışkan flap*, klasik flapların etkisiz kaldığı konumlarda, örneğin düşey kalkış ve iniş yapan uçaklarda, düşey uçuş sırasında bunların yerini alan ve kanat takımının kaçış kenarında yukarıya ya da aşağıya doğru değişken bir açıyla püskürtülen gaz jeti. || *Altyüzey flabı*, kaçış kenarı düzeyinde kanadın altına yerleştirilen ve olağan uçuşta kanat içine çekilebilen ek tutunma flabı. || *Dengeleme flabı*, dümen -flap sistemine uygulanan aerodinamik kuvvetlerin dümenin dönme eksenine göre momentini küçültmek için dümenin arkasına yerleştirilen ve bununla ters yönde kırılabilen flap. || *Geri çekilme flabı*, dönüş devinimiyle geriye doğru çekilen ek tutunma flabı. || *Güvenlik flabı*, bir kanadın hücum kenarının önüne yerleştirilen ve büyük hücum açılarında hava ipçiklerinin çeperden ayrılmasını önleyen, sabit, küçük profil. || *Hücum kenarı flabı*, hücum kenarında yer alan ve ek tutunma flablarıyla eşzamanlı olarak açılan, genellikle yarıklı küçük flap. || *Yarıklı flap*, kırıldığında kendi hücum kenarı ile kanat arasında bir yarık oluşturan flap.

FLAPPİNG a. (ing. *to flap*, kanat çırpmak'tan). Nörol. *Flapping tremor*, ASTERİKS'in eşanlamlısı.

FLARİ → FİLARİ.

FLASH-BACK a. (ing. sözc.). Sine. → GERİYE* DÖNÜŞ'ün eşanlamlısı.

FLASSAN (Jean-Baptiste DE RAXİS DE), fransız tarihçi (Bédouin, Venaissin kontluğu, 1760 - Paris 1845). 1794'te Halk kurtuluş komitesi'nin hizmetine girdi, yurtdışına göç etti ve 18-Brumaire'den sonra Fransa'ya döndü. 1812'den 1829'a kadar Dışişleri bakanlığı'nda tarih yazarı olarak çalıştı. *Histoire générale et raisonnée de la diplomatie française depuis la fondation de la monarchie jusqu'à la fin du règne de Louis XVI* (Monarşinin kuruluşundan Louis XVI saltanatının sonuna kadar fransız diplomasisinin genel ve açıklamalı tarihi) [1808] adlı yapıtı, diplomasi edebiyatının klasikleri arasındadır.

FLAŞ a. (ing. *flash*, şimşek'ten). **1.** Resim çekmeye yeterli yeğinlikte çok kısa süreli ışık. **—2.** Resim çekmek için gerekli ışığı veren aygıt. (Eşanl. ÇAKAR-LAMBA.) [Bk. *ansikl.* böl. Foto.]

Bk. resim sayfa 4158

—Elektrotekn. Bir aşırıgerilimden, bir aşırı yeğinlikten, iletken tozlardan ya da makineyi çevreleyen atmosferin iyonlaşmasından kaynaklanan ve döner bir makinenin kolektöründe oluşan amorsaj.

—Psik. Toksikomanların argosunda, uyuşturucu maddenin (afyonlu, amfetaminli

Pix-La Cigogne

maddeler), özellikle damara zerkedildiği zaman verdiği aşırı haz duygusu. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Sine. Filmin genel ritmine göre çok kısa plan.

◆sıf. İletişimde üstünlük, önem ya da öncelik taşıyan haber ya da bir yerde önde gelen, en çok ilgi çeken kimse için kullanılır: *Flaş haber. Flaş sanatçı.*
—Telekom. *Flaş haber,* bir basın ajansından gelen radyo ve/ya da televizyonda bir yayın ya da program dilimi sırasında özlü biçimde hızla iletilen bilgi.
—ANSİKL. Foto. Fotoğrafçılıkta iki tür flaş kullanılır: *magnezyum ampullü flaşlar* ve *elektronik flaşlar.* Magnezyum ampuller, oksijen dolu bir tüpe yerleştirilen magnezyum ve alüminyum alaşımından yapılmış bir tel ya da ince bir yapraktan oluşur. Bir tetik düzeneği alaşımın ateşlenmesini sağlar; alaşım hızla yanarak (örneğin 50 µsn) yoğun beyaz bir ışık verir. Bunlara magnezyumlu flaş denmesinin nedeni, eskiden, aynı amaçla açık havada bir miktar magnezyum tozunu yakma yönteminden esinlenerek yapılmış olmasıdır.
Elektronik flaş, gaz ortamda kısa süreli bir iletimden yararlanır; bu amaçla genellikle bir kondansatöre başvurulur; belli basınç altında cıva buharı, kripton ya da fotoğraf çekimi için çoğunlukla ksenon taşıyan bir tüpte kondansatörün boşalması sağlanır. Elektronik flaş bu amaçla tasarlanan kimi montajlarda, çok büyük hızla çekim yapmaya olanak verir; örneğin bu hız 1/10 000 sn'ye ya da 1/100 000 sn'ye, özel tekniklerin katkısıyla saniyenin milyonda, hatta milyarda birine ulaşabilir.
Flaşla çekimde, obtüratörün açılması ile ışık kaynağının eşzamanlı olması zorunludur; ayrıca obtüratörün, tam açık olduğu anda flaşın çakmasına kumanda etmesi gerekir. Böyle bir bağlantı elektriksel, manyetik ya da mekanik düzeneklerle kolayca kurulabilir. Flaş kullanımı büyük kolaylıklar sağlar; çünkü çekim ortamında ışık zayıf olduğunda, hatta gece bile, resim çekmeye olanak verir.
—Psik. Süresi çok kısadır (birkaç saniye), uyuşturucu kullananlar tarafından, genellikle, özerotik bir cinsel hazza benzetilir. Öznenin ilk toksik deneyimlerine bağlı olan flaş, giderek etkisini kaybeder ve her seferinde dozun artırılmasını gerektirir ve kimi zaman da büsbütün silinir.

FLAŞLAMA a. Sine. Filmin kamerada ya da matipoda ışıklanmasından önce, sonra ya da ışıklama sırasında, çok zayıf ve düzgün bir biçimde aydınlatılması işlemi.
—ANSİKL. Duyarkatı görünecek biçimde etkilemekte tek başına çok zayıf kalan ek aydınlatma, resmin çok az aydınlatılmış bölgelerinin görünmesini sağlar. Aydınlık bölgelerin görüntüsündeyse bir değişiklik olmaz, çünkü bu bölgelerin aydınlığı yanında flaşlamanın getirdiği aydınlığın pek etkisi olmaz. Flaşlama, nispeten karanlık sahneleri de çekmeye olanak verdiği için bir bakıma bu yöntemle filmlerin duyarlığı da artırılmış olur. Ayrıca görüntüdeki karanlık bölgelerle aydınlık bölgeler arasındaki kontrastı da gidermesi bakımından görüntüyü "yumuşatmak" için de kullanılabilir.

FLAŞMETRE a. (ing. *flash* ile *metre'*den). Foto. Objektifin diyaframının ayarını belirleyebilmek için bir flaş patlamasında ışığın yoğunluğunu ölçmeye yarayan pozmetre.

FLAŞÖR a. Oto. Dört sinyal lambasının aynı anda yanıp sönmesini sağlayacak biçimde bağlanmış lambalar.

FLAT, majör makamı belirten ingilizce sözcük.

FLATHEAD LAKE, ABD'de (Montana) göl, Kayalık dağlar'ın kuzeyinde, *Flathead Mountains* eteğinde; 490 km². Hidroelektrik. Flathead ırmağı gölü aşar.

FLATHEADLER, Montana ovalarında yaşayan Kızılderililer. Salish dili konuşur, hiyerarşik gezgin topluluklar biçiminde yaşar, çoğunlukla bizon avlayarak geçinirlerdi. Bugün Montana'daki bir rezervde yaşamaktadırlar, 3 700 kişi dolayında oldukları sanılmaktadır.

FLATİDAE a. Geniş kanatları parlak gözalıcı renklerde olan ve hayvana bir kelebek görünüşü veren eşkanatlı böcekler familyası. (Sıcak iklimli bölgelerde üyelerine sık rastlanan *Flate,* familyanın örnek cinsidir.)

FLATMAN (Thomas), ingiliz şair ve minyatürcü (Londra 1637 - *ay. y.* 1688). Şiirlerden ve şarkılardan oluşmuş bir kitap yayımladı (1674). Minyatürlerinde, S. Cooper'dan esinlendi. Bıraktığı yapıtlar arasında özellikle *Charles II'nin portresi*'ni (Wallace koleksiyonu) ve *Kendi portresi*'ni (National Portrait Gallery, Londra) anmak gerekir.

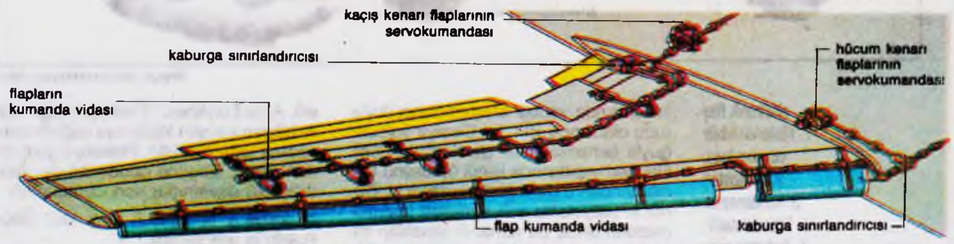
FLATOİDA a. Yassı bedenli eşkanatlı böcekler cinsi. (Geniş ve yaprak gibi damarlı elitraları vardır; hayvan likenlerle kaplı ağaç kabuklarına yapışık durur ve elitralarının biçimi, gri yeşil rengi ağaç kabuklarına benzediğinden düşmanlarından gizlenebilir. *Flatoida*'lar Malezya adalarıyla Madagaskar'da yaşar. Parlakağustosböceğigiller familyası.)

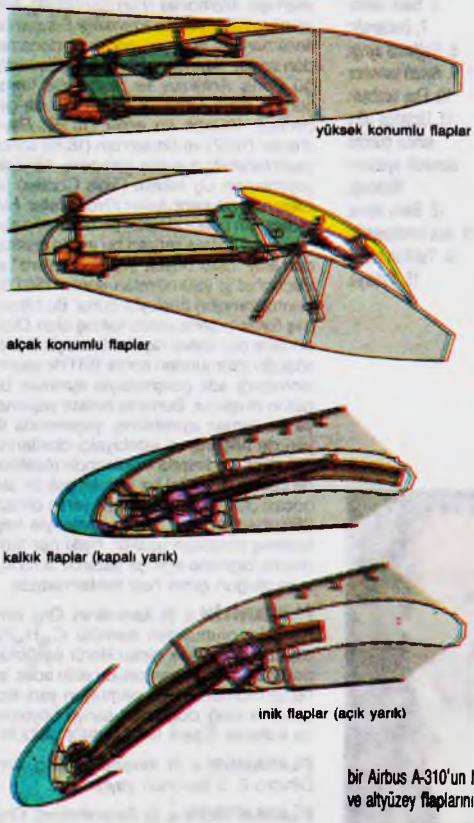
Flatterzunge (mit), üflemeli çalgılara özgü modern bir vibrato tekniğini belirten almanca deyim. (Bu teknik, *d* ya da *t* sesiyle başlatılan üflemeyi, aralıksız *r* sesi çıkararak sürdürmeye dayanır.)

FLAT - TWİN a. (ing. sözc.; *flat,* düz ve *twin,* ikiz). İki silindiri krank milini içeren merkez kartere göre birbirine ters yönde ve yatay konumda yerleştirilmiş motor tipi. (Örneğin 2 B.B.'lik Citroën motoru; bu motorlar genellikle motosikletlerde kullanılır. Ayrıca her biri yatay olarak ters yerleştirilmiş 4,6 ve 12 silindir içeren "flat-4", "flat-6" ve hatta "flat-12" motorları da vardır.)

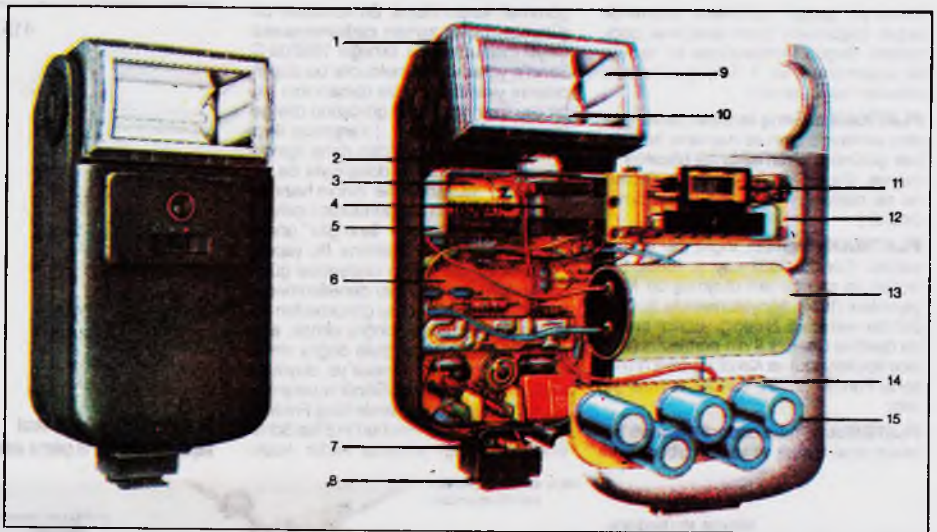
FLAUBERT (Gustave), fransız romancı (Rouen 1821 - Croisset, Rouen yakınında, 1880). Achille Flaubert'in oğlu. Flaubert tüm gençliğini hekimler çevresinde geçirdi. Hekimlik biliminin sürekli ilerlemelerine tutkulu bir ilgi duyuyordu. Pek yeteneküi olmayan bir çocuk olarak bilinmesi onu düşgücünün hayallerine itti. Daha lisenin ilk yıllarında babasının neşterine kalemi yeğ tuttu ve kendi başına *Colibri* adıyla tek yapraklı bir gazete hazırladı. Bu çalışma acemice, ama açık bir biçimde, gelecekte vereceği yapıtları muştuluyordu. Bakalorya sınavını verir vermez, Paris'te hukuk öğrenimine başladı, ancak sağlık durumu nedeniyle öğrenimini tamamlayamadı. Paris'te Maxime Du Camp'la dostluk kurdu. İkisi birlikte Bretagne ve Normandiya'yı gezip dolaştılar (1847) ve bu gezilerden bir anı kitabıyla döndüler (*Par les champs et par les grèves,* 1885'de Flaubert'in ölümünden sonra yayımlanmıştır). 1849 ekimi ile 1851 mayısı arasında da Doğu yolculuğuna çıktılar. Gerçekte, Flaubert, Croisset'deki kır evinin yalnızlığına kapanmadan önce, dünya içinde mesleğini öğreniyordu. Romantiklerin yaptığı gibi, insanların, kişilerin ya da nesnelerin ardında kendini aramak yerine, hiç kimseyi ilgilendirmemesi gerektiğini düşündüğü kendi kişiliğini, tüm yaşamı boyunca gizine ulaşmaya çabaladığı sanat denilen etkinliğin sınırsız bütünlüğü içine gömmek kararındaydı. Bu konudaki düşünceleri hiçbir zaman değişmeyecekti. Çeşitli mektuplarında, örneğin 1866'da G. Sand'a yolladığı bir mektupta bu düşüncelerini yineler: "[...] bir romancının hiçbir şey üzerinde kendi görüşünü dile getirmeye hakkı yoktur. [...] Karşımıza ilk çıkan insan G. Flaubert'den daha ilginçtir, çünkü daha *geneldir,* dolayısıyla da daha *tipiktir.*" Yazılarının her birinin hazırlanması için gereken başdöndürücü çalışma bir ölçüde yapıtlarında "Tanrı gibi" görünmez olma istemiyle açıklanır. Bu yapıtlarında hiçbir şey esinin rastlantısal gücüne bırakılmaz, hiçbir şey denetlenmeden ileri sürülmez, hiçbir şey görülmeden betimlenemez. Her şey doğru olmak, ama gerçekdışılığın güzelliğiyle doğru olmak zorundadır. Marie Arnoux'ya duyduğu aşkla gözleri kamaşan *Gönül ki yetişmekte*'nin (l'Éducation sentimentale) Frederic Moreau'su okurda Flaubert'in Elisa Schlesinger'i sevdiği yolunda hiçbir kuşku uyandırmamalıdır. Ayrı bir durumu olan *Madame Bovary* (1857) bir yana bırakılırsa, Flaubert'in nerdeyse bütün büyük yapıtlarının zaman zaman bulunan değişik müsveddeleri bununla açıklanır.
Her kitabın gün ışığına çıkmadan önce, nasıl bir hazırlık döneminden geçtiklerini, hangi pişmanlıklardan, hangi düzeltmelerden geçtiklerini Flaubert'in mektupları da doğrular. Yapmacık öfkelere kapılan bu kalender dev, gerçekte, çok kuruntulu bir kişiydi. *Madame Bovary* için açılan dava, belki de Flaubert'in kendi bunalımlarından da uzak değildi. *Salammbô* (1862) adlı romanını yazmak için kitap-

bir Airbus A-310'un çeşitli kanat flaplarının kumanda ve çalışma sistemi

bir Airbus A-310'un hücem kenarı ve altyüzey flaplarının çalışması

Braun dokümantasyonundan

elektronik flaş
1. Yönlendirilebilir yansıtıcı kutu;
2. Tranzistor;
3. Kondansatör;
4. Transformatör;
5. Soğutma sacı;
6. Baskı devre;
7. Deklanşör;
8. Bağlama ayağı;
9. Aynalı yansıtıcı;
10. Flaş lambası;
11. Uzaklığa göre lamba gücünü otomatik ayarlama düzeneği;
12. Baskı devre;
13. Ana kondansatör;
14. Yalıtkan plaka;
15. Batarya.

Giraudon

Gustave Flaubert
Eugène Giraud'nun bir portresinden ayrıntı (1867)
Versailles şatosu

lar arasında yaptığı araştırmaların doyurucu olabilmesi için, bir Cezayir yolculuğuyla tamamlanması gerekmişti (1858). Flaubert yapıtlarında kendi öyküsünü bulmalarından o denli korkmaktaydı ki, *Gönül ki yetişmekte* adlı romanını yayımlamazdan önce, bu romanın taslakları sayılabilecek az çok bitmiş üç müsvedde yazmıştı: *Mémoires d'un fou* (1838), *Novembre* (1842) ve *La Première Éducation sentimentale.* Aynı şey, ancak üç denemeden sonra, yayımlanabileceğini düşündüğü *Ermiş Antonius ve Şeytan* (la Tentation de saint Antoine) [1849] için de geçerliydi: *Voyage en enfer* (1835), *Rêve d'enfer* (1837) ve *Smarh*'tan (1839) sonra yayımlanabilir duruma gelecekti. 1877'de yayımlanan *Üç hikâye* (Trois Contes) [*la Légende de saint Julien l'Hospitalier, Hérodias, Un coeur simple*] bir dinlenme alanı oluşturur, ama sanatçı bu arada durmadan alay dolu büyük yapıtı *Bouvard* et Pécuchet*'yi (ölümünden sonra 1881'de yayımlanmıştır) düşleyip durur. Bu bitmemiş roman, gene yarım kalmış olan *Dictionnaire des idées reçues* (Yerleşik fikirler sözlüğü [ölümünden sonra 1911'de yayımlanmıştır]) adlı çalışmasıyla ayrılmaz bir bütün oluşturur. Bununla birlikte yaşamaya da zaman ayırabilmiş, yaşamında ilk yeri de ailesine ve edebiyatçı dostlarına vermiştir. Kadınlarla ilişkilerinde (özellikle de Louise Colet ile) bir âşıktan çok bir akıl hocası olduğunu düşünmek yanlış olmaz. "Flaubert olgusu" bütün yönleriyle keşfedilmiş olmaktan uzaktır: belki her türlü okuma biçimine açık bir yazardır, ama kusursuzluğun gizini hep saklamaktadır.

FLAVANİLİN a. (fr. *flavaniline*). Org. kim. Kinolein grubundan formülü $C_{16}H_{14}N_2$ olan boyarmadde; çinko klorür eşliğinde asetanilidin ısıtılması sonucu elde edilir, tanenle mordanlanmış pamuğun yanı sıra yünü ve ipeği doğrudan sarıya boyamada kullanılır. (Eşanl. PARAAMİNOFLAVOLİN.)

FLAVANON a. (fr. *flavanone*). Org. kim. Dihidro-2, 3 flavonun yaygın adı.

FLAVANTREN a. (fr. *flavanthrène*). Org. kim. Formülü $C_{28}H_{12}N_2O_2$ olan boyarmadde; amino-2 antrakinonun, antimon pentaklorürle birlikte ısıtılması sonucu oluşur.

FLAVİANİK sıf. (fr. *flavianique*). Org. kim. *Flavianik asit,* dinitro-2,4 naftol-1 sülfonik-7 asidin yaygın adı; bu asidin, naftol S sarısı olarak bilinen sodyum tuzu, ipek ve pamuğun boyanmasında kullanılan sarı bir boyarmaddedir.

FLAVİANUS *(aziz),* [390'a doğr. -Hypaepa, Lydia, bugün Türkiye'de, 449'a doğr.], İstanbul patriği (446-449). Eutykhes'in görüşlerinin sapkınlık olduğunu ilan etti. Ama Eutykhes, "Efes eşkıyalığı" adı ile bilinen konsilin toplantıya çağrılmasını sağladı (ağustos 449). Flavianus görevinden alındı, sürgüne gönderildi ve uğradığı kötü davranışlar sonucunda öldü.

FLAVİN a. (fr. *flavine*). Org. kim. RİBOFLAVİN'in eşanlamlısı.

FLAVİN (Dan), amerikalı sanatçı (New York 1933). Başlangıçta, Pollock'tan Rothko'ya ve J. Johns'a dek uzanan amerikan soyutlamacılığından etkilendi, sonraları karmaşık öğelerden montajlar yaptı. 1961'de lambaların, daha sonra da floresan tüpler ile bu ışıkların yerleştirildiği mekânlar arasındaki renk-malzeme ve renk ışık üzerine kurulan "minimalist" ilişkileri araştırmaya yöneldi. (*Untilted,* floresan tüpleri, 1971, Ulusal modern sanatlar müzesi, Paris).

FLAVİN-ADENİN-DİNÜKLEOTİT (F.A.D.). a. (fr. *flavine-adénine-dinucleotide*). Dezhidrogenaz koenzimi; $C_{27}H_{33}N_9O_{15}P_2$ formülünde olan bu koenzim (özellikle mitokondri dezhidrogenazlarında) riboflavinden, yani B2 vitamininden türer. (F.A.D. fosforilli riboflavin ile adenilik asidin kaynaşmasından oluşur. Tersinir olarak hidrojeni yakalayabilir. Hücre yükseltgenmelerinde, Krebs çevriminde, yağ asitlerinin bozunmasında ve bazı aminli asitlerin metabolizmasında önemli rol oynar.)

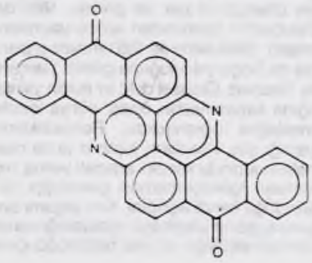
FLAVIO BIONDO ya da **BLONDUS FORLIVIENSIS,** italyan yazar (Forli 1392 - Roma 1463). Diplomattı, latince yazdığı kırk ciltlik yapıtlarında filoloji, tarih, coğrafya ve arkeoloji konularını ele aldı *(Decades; İtalia illustrata; Roma instaurata; Roma triumphans).*

FLAVİOL → FLABİOL.

FLAVİOPOLİS. Tar. coğ. Adana'nın Kadirli ilçesinin Romalılar dönemindeki adı.

FLAVİOPOLİS. Tar. coğ. Uşak kentine, Roma döneminde, Flaviuslar zamanında (İ.S. 1. yy.) verilen ad.

flavantren

FLAVİUS (Cneius), İ.Ö. IV. yy.'da yaşayan romalı jurisconsultus. Appius Claudius* ile ortak bir yapıt yazdı. 304'te aedilis curulis oldu. *Legis Actiones* adlı yapıtıyla yasalar konusunda tek bilgi sahibi olma ayrıcalığını patriciler'in elinden aldı. Ayrıca halkın *Fastus*'ları öğrenmek için pontifexlerin ardında koşmak zorunda kalmaması için bunları Forum'da sergiledi.

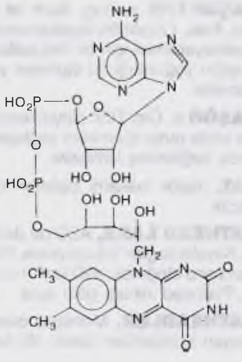
Flavius amfitiyatrosu → COLOSSEUM.

FLAVİUS FİMBRİA (Caius), Roma konsülü (İ.Ö. 104). Marius'un meslektaşı, parlak bir jurisconsultus ve hatipti. Eyaletinde zimmetine para geçirmekle suçlandı, sonra aklandı.

FLAVİUS FİMBRİA (Caius), romalı general (öl. Bergama İ.Ö. 85). Marius yanlısıydı, haksız sürgün cezaları vermekle ün kazandı. Marius'un ölümünden sonra Valerius Flaccus'un Asya'daki vekili oldu (86). Konsüle karşı orduyu ayaklandırdı ve onu Khalkedon'da öldürttü (85). Nikomedeia'yı, Bergama'yı ele geçirdi, Pitane'de Mithridates'i kuşattı. Ordusu tarafından generalliğe yükseltildi, Senato'ya kabul edildi ve Mithridates'in komutanlarına karşı ustalık ve cesaretle savaştı. Daha önce Mithridates'e karşı savaşmakla görevlendirilen Sulla, bu prensle anlaştı, sonra Fimbria'ya karşı harekete geçerek onu intihar etmek zorunda bıraktı.

FLAVİUS JOSEPHUS, ibr. **Mattitiyahu ben Yosef ha-Kohen,** yahudi tarihçi (Kudüs İ.S. 37'ye doğr.-100'den sonr.). Din adamları yetiştirmiş bir ailenin çocuğuydu, gençliğinde, Essenliler'e yakın birçok tarikat üyesiyle ilişkisi oldu; daha sonra ferisi topluluğuna katıldı. 64 yılında sürgüne gönderilen yahudi din adamlarının bağışlanmasını dilemek üzere Neron'a gönderilen heyette bulundu. Poppaea Augusta'nın desteğiyle bu görevi başarıyla yerine getirdi. Roma'ya karşı savaş ilan edilince Sanhedrin tarafından, komutası kendisine bırakılan Celile'nin yönetimi ve savunmasıyla görevlendirildi. Sofu yahudilerin (zelot) kuşkuyla baktıkları Flavius, başlangıçtaki başarılara karşın, bu umutsuz savaşın boş yere verildiğini kısa sürede anladı. Romalılar'ın Celile'ye yaptıkları saldırı sırasında askerleriyle Yotapata kalesinde kuşatıldı, yiğitçe bir savunmadan sonra teslim olmak zorunda kaldı (67). Vespasianus'un karşısına çıkarıldığında onun ilerde imparator olacağını iddia ederek koruması altına girmeyi başardı. Dediği çıkınca, Vespasianus kendisini serbest bıraktı. Böylece adı "Flavius"a dönüşen Josephus Titus'un yanında Kudüs'ün alınışında hazır bulundu (70), ardından imparator kendisine önemli bir maaş bağlayınca Roma'da yaşamaya başladı. Orada yunanca olarak *Peri tu Iudhaiku polemu* (Yahudilerin savaşı), *İudhaike arkhaiologia* (Yahudilerin eski tarihi) adlı yapıtları, kendi yaşamöykusünü, ve yunan-roma dünyasının yahudi düşmanlığına karşı bir savunma olan *Peri arkhaiotetos Iudhaion kata Apionos*'u (Apion'a karşı) yazdı. Tarihsel yapıtlarının ba-

flavin-adenin-dinükleotit

zı bölümlerinde Roma yanlısı gibi görünmekle birlikte, arkeolojik bulguların da doğruladığı gerçekleri dile getirmiştir. *Iudhaike arkhaiologia*'nın bazı bölümleri (özellikle İsa ile ilgili olan) sonradan hıristiyanlarca eklenmiş gibi görünmektedir.

FLAVİUSLAR, Roma İmparatorluğu'nu yönetmiş iki hanedanın adı.

• Roma dışından, silik ve soylu olmayan bir italyan ailesinden gelen birinci *Flavius hanedanı*, Pompeius ile birlikte Pharsalus'ta savaşan bir centurio olan, sonra da doğduğu Reate kentinde açık artırma vergi memurluğu yapan TİTUS FLAVİUS PETRO'ya dayanır. Gene vergi memuru olan oğlu FLAVİUS SABİNUS Asya'da, sonradan Helvetler arasında portorium vergisini toplamakla görevlendirildi. İki oğlu vardı: vali olan (62-69) büyük oğlu FLAVİUS SABİNUS 69 yılında Vitellius'un yandaşları tarafından öldürüldü; imparator olan küçüğü (69-79) adını ana soyundan almıştır. (→ VESPASİANUS.) İki oğlu TİTUS* (79-81) ve DOMİTİANUS* (81-96) onun yerine imparator oldular. Öldürttüğü kuzeni Flavius Clemens ve yeğeni Flavia Domitilla'nın çocuklarını evlat edinmesine karşın, hanedan, Domitianus ile söndü. İlkiyle adından başka ortak noktası bulunmayan ikinci *Flavius hanedanı* İllyria kökenlidir. 293 yılında caesar, 305'te ise Augustus unvanını alan CONSTANTİUS* I CHLORUS'la başladı. Güneş'e tapınma eğiliminde olan Constantius I tektanrılı dine yöneldi, böylece, ariusçu olan BÜYÜK CONSTANTİNUS*'un hıristiyanlığı kabul etmesi ve hıristiyan bir imparatorluğun kurulması kolaylaşmış oldu. Ailenin son vârisi JULİANUS* APOSTATA'nın (361-363) pagancılığa yeniden dönme çabalarına karşın, izlediği politikanın hıristiyanlığın zaferine kesin katkısı oldu. CONSTANTİUS* II'nin ölümünden sonra doğan (337-361) kızı Constancia'nın 374'te GRATİANUS* ile evlenmesinden sonra Valentinias hanedanı ikinci Flavius hanedanıyla birleşti.

FLAVİUS LİCİNİUS LİCİNİANUS, Roma imparatoru → LİCİNİUS.

Flavius sarayı, Palatium tepesinde bulunan saray. İ.S. I. yy. sonlarından beri imparatorluk sarayının merkeziydi. Görkemli planı gösterişli dekorlarla gerçekleştirilmiştir. Ortada, 60 m uzunluğunda, 50 m genişliğinde büyük bir dikdörtgen avlu (peristylon) uzanıyordu, bu avluyu Neron bentlerinin beslediği 1 000 m³'lük bir su hazinesi süslüyordu. Sütunlu avlunun çevresinde iki katlı, alt katı kırmızı mermer sütunlarla süslü, üstünde, granit ve porfir sütunlu görkemli bir kemer yükseliyordu. Duvarlar renkli mermerle kaplanmıştı. Yapılar dikdörtgenin dört bir yanında yer alıyordu. Kuzeyde bir bazilika, beşik tonozlu, tabanı, zengin mozaiklerle süslü bir taht odası, bir şapel ya da *lararium* bulunuyordu; güneyde, üç odalık bir grup: *triclinium* ve sütunlu, havuzlu ve heykelli iki kış bahçesi (nymphaion) yer alıyordu. Servis odaları, dikdörtgenin uzun kenarları boyunca bu iki grubu birbirine bağlıyordu.

FLAVİUS SULPİCİANUS (Titus), praetorium praefectus'u (öl. 197). Damadı Pertinax'ın öldürülmesinden sonra, Didius Julianus'a karşı imparatorluk tacı giyme çabalan sonuçsuz kaldı (193).

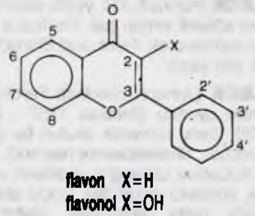
FLAVİUS VALERİUS AURELİUS CONSTANTİNUS → CONSTANTİNUS I Büyük.

FLAVİUS VEGETİUS RENATUS → VEGETİUS.

FLAVOBACTERİUM a. Tam aerobi yaşam süren ve katı kültür ortamlarında sarı bir boyamaddesi üreten Gram negatif bakteri cinsi. (Henüz tam anlamıyla tanımlanamamıştır. Şimdilik sadece bir türü [*Flavobacterium meningosepticum*] insanda hastalık yapabilir, menenjit ve septisemiye neden olur diye bilinmektedir.)

FLAVOKOBALT III sıf. Kim. Nitrit asidinin, amonyaklı kobalt tuzları çözeltilerine etkimesi sonucu ksantokobalt tuzlarıyla aynı anda oluşan kimi sarı kobalt III kompleksleri için kullanılır.

FLAVON a. (fr. *flavone*). Org. klm. Formülü $C_{15}H_{10}O_2$ olan, apigenin ve krizin gibi pek çok doğal boyarmaddenin elde edilmesinde kullanılan fenil-6 benzo-2,3 piron-4'ün (fenilkromon) yaygın adı.

flavon X=H
flavonol X=OH

FLAVONOİT a. (fr. *flavonoïde*). Org. kim. Flavon ile flavonolden türeyen bileşiklerin genel adı; bu bileşikler, sarı (flavonlar), kırmızı ya da mavi (antosiyaninler) doğal boyarmaddelerin önemli bir grubunu oluşturur.

—Eczc. Turunçgillerin kabuklarından elde edilen ve P vitamini etkisi gösteren madde. (Flavonoitler kılcaldamar direncini artırır ve geçirgenliğini azaltır. Damarların kuvvetlendirilmesinde, damar hastalıklarının önlenmesinde ve tedavisinde kullanılır.)

FLAVONOL a. (fr. sözc.). Org. kim. Formülü $C_{15}H_{10}O_3$ olan, fisetin, kamferol, morin ve kersetin gibi önemli pek çok boyarmaddenin elde edilmesinde kullanılan hidroksi-3 flavonun yaygın adı.

FLAVOPURPURİN a. (fr. *flavopurpurine*). Org. kim. Trihidroksi-1, 2, 6 antrakinondan oluşan boyarmadde.

FLAVTA a. (ital. *flauto*). Nefesle çalınan bir çalgı türü; flüt.

FLAWİL, İsviçre'de (Sankt-Gallen kantonu) komün, Glatt kıyısında, Sankt-Gallen'in B.'sında; 8 600 nüf. Pamuk sanayisi. Dönüştürme metalürjisi.

FLAXMAN (John), ingiliz heykelci (York 1755 - Londra 1826). Wedgwood seramiklerinin süslemesine ilişkin birçok çalışmadan sonra, 1787-1794 yılları arasında İtalya'da kaldı, kitap resimleme (Homeros, Aiskhylos) çalışmaları yaptı. Londra'ya dönüşünde Royal Academy'nin heykel bölümüne profesör olarak atandı. Gerçekleştirdiği birçok mezar anıtı (*lord Mansfield, Nelson, lord Howe, J. Reynols* [St Paul katedrali, Londra], *W.Collins* [Chichester katedrali]) ingiliz yeniklasikçiliğinin en ünlü heykelcisi olarak tanınmasına yol açtı.

FLAYERCİ a. Tekst. *Flayerli çekme***makinesi*'nde çalışan işçi.

Fleaujac etmeni. FITZGERALD ETMENİ'nin eşanlamlısı.

FLEBEKTAZİ a. (fr. *phlébectasie*). Patol. Bir toplardamarın genişlemesi.

FLEBEKTOMİ a. (*phlébectomie*). Cerr. Bir toplardamarın ameliyatla çıkarılması.

FLEBİT a. (fr. *phlébite*). Sonunda trombozla tıkanmaya varan toplardamar iltihabı. (Eşanl. FİLİBİT.)

—ANSİKL. Flebit değişik ölçüde önem taşıyan üç mekanizmaya bağlıdır: toplardamar çeperinde yerel bozulma, uzun süre yatmalarda görüldüğü gibi dolaşımda yavaşlama, kanda biyolojik anomaliler. Bunların sonucunda toplardamarı tıkayacak bir pıhtı oluşur.

Flebitlerin en sık görülenleri, ameliyatlardan sonra ve bazı kalp hastalıkları çerçevesinde olanlardır. Elden geldiği kadar erken konulması gereken teşhis oldukça zordur: toplardamar boyunca ağrı, yerel ısıda artış, baldır etinin sallanabilmesinde azalma genellikle başlangıçta görülen yegâne belirtilerdir. Kuşkulanıldığı zaman, uzman bir ortamda en çok kullanılan iki yöntem vardır: Doppler velosimetresiyle toplardamarda kan akış hızının ölçülmesi ve flebografi. Flebitlerin en sık görülen karmaşası iki tanedir: hastalığın başlangıcına yakın süre içinde, pıhtının akciğer damarlarına göç etmesinden ileri gelen ve yaşamı tehlikeye sokan akciğer ambolisi; daha sonraları ise flebit sonrası hastalığıdır ve ağır işlev bozukluklarına neden olabilir.

İyileştirici tedavi kan sulandırıcılara (heparin) ve K antivitaminlerine dayandırılır. Önleyici tedavi küçük dozlarda heparin ile yapılır. Tekrarlayan flebitlerde bazen alt ana toplardamar bağlanır ya da bunun içine bir süzgeç yerleştirilir, bu suretle pıhtının yerinden oynaması yüzünden ortaya çıkan akciğer ambolisi gibi karmaşalardan hasta korunmuş olur. Pıhtı ya bağlantı hizasında ya da süzgecin önünde takılır kalır.

—Vet. Sığırlarda ve atta flebit en çok boyun toplardamarında olur. Yakıcı bir madde damardan şırınga edildikten sonra ortaya çıkabilir. Belirtileri hem tıkayıcı biçimde hem irinli biçimde görülebilir. Yenidoğanlarda, göbek toplardamarının irinli flebitleri, piyohemi karmaşasına yol açabilir.

FLEBOGRAFİ a. (fr. *phlébographie*). X ışınlarına saydam olmayan bir madde şırınga edildikten sonra alınan radyografide ortaya çıkan toplardamar ya da toplardamar grubu görüntüsü.

FLEBOLOG a. (fr. *phlébologue*). Fleboloji uzmanı.

FLEBOLOJİ a. (fr. *phlébologie*). Toplardamar hastalıklarını inceleyen ve tedavi eden hekimlik dalı.

FLEBORAJİ a. (fr. *phléborragie*). Patol. **1.** Bir toplardamarın kopması. **—2.** Buradan kan akması.

FLEBOTOMİ a. (fr. *phlébotomie;* yun. *phlebotomia*). Cerr. Bir toplardamarın çizilip açılması; toplardamardan kan alınması.

FLEBOTROMBOZ a. (fr. *phlébothrombose*). Toplardamar trombozu. (Amboliye başlangıç noktası olabilir.)

FLECHA el Viejo (Mateo), ispanyol besteci ve din adamı (Prades 1481 - Poblet manastırı, Tarragona'nın eyaleti, 1553).

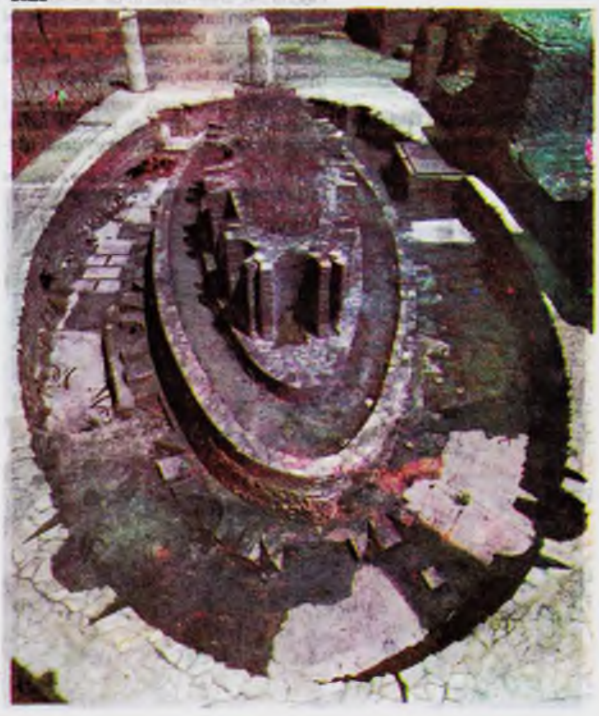

Francis

bacak toplardamarlarını gösteren flebografi

Flavius sarayı'nın kış bahçelerinden biri İ.S. I. yy.

Scala

Historisches Museum, Frankfurt

Georg Flegel: *Natürmort* *Historisches Museum, Frankfurt*

Ensalada'lara (genellikle latinceleştirilmiş ispanyolca sözlerle madrigal üslubunda a capella olarak okunan parçalar) sanatsal bir biçim kazandırdı. —MATEO, *el Joven* denir, ispanyol besteci ve din adamı (Prades 1530'a doğr. -Portella manastırı, Solsona'nın eyaleti, 1604), öncekinin yeğeni. 1568'de Venedik'te, 3-8 sesli madrigaller içeren *Il Primo Libro de madrigali*'ni, 1581'de de Prag'da bir başka madrigal kitabını, amcasının, kendisinin ve başka bestecilerin *ensalada*'larını yayımladı.

FLÈCHE, Fransa'da *arrondissement* (Sarthe) merkezi, Maine ile Anjou'nun sınırında, Loir kıyısında; 16 581 nüf. (1992). Askeri lise. Matbaa. Madensel ambalaj yapımı. Metallerin denetlenmesi. Otomobil aksesuarları.
—Güz. sant. Kısmen XII. ve XV. yy.'lardan kalma kilise. XV. yy.'da yeniden yapılan, günümüzde belediye konağı olarak kullanılan şato. Eskiden cizvit manastırı olan askeri lise kilisesi (1607-1622), bir bölümünü P. Martellange'ın gerçekleştirdiği önemli bir yapıttır.

Flèche ırkı. Çok eski fransız tavuk ırkı. Flèche ırkı, siyah tüylü iri bir kümes hayvanıdır; ırkın temel özelliği olan ibikleri iki küçük boynuz biçimindedir. Son derece nitelikli piliç vermesiyle ünlüdür; ne var ki üyeleri çabuk büyüyememektedir.

FLECHİA (Giovanni), italyan dilbilimci (Piverone, İvrea, 1811 - *ay. y.* 1892). Sanskritçe ve karşılaştırmalı roman dilleri grameri profesörü. Hindu destanlarını çevirdi, özeladbilim, kökenbilim ve italyan lehçebilimi üzerine incelemeler yaptı.

fleksobaskıda, plak etiketlerinin baskısı (renk "gümüş")

Larousse Polygram

FLECHSİG (Paul), alman nörolog ve psikiyatr (Zwickau 1847 - Leipzig 1929). Leipzig'te psikiyatri profesörüydü; beynin yarımkürelerinin miyelinojenezini inceledi (1920). Omurilik (1876) ve iç kapsülün (1883) topografik araştırmasını yaptı.

FLECK (Konrad), XIII. yy.'da yaşamış, İsviçre kökenli alman şair. Fransızca aslından esinlenerek, *Flore und Blanscheflur* adlı şiiri yazdı.

FLECK (Johann Friedrich Ferdinand), alman oyuncu (Breslau 1757 - Berlin 1801). Genç romantik okulun bu gözde oyuncusu, Shakespeare'e hayrandı. Schiller, Kotzebue, Lessing'in yapıtlarını yorumladı, etkileyici görünüşü, güçlü sesi, çekiciliği, hatta garipliğiyle, *Sturm und Drang* akımının canlı simgesiydi.

FLECKNOE (Richard), ingiliz şair (1600-1678'e doğr.). Cizvit olan Flecknoe İngiltere'den sürüldü, on yıl orda burda dolaştıktan sonra yeniden Londra'ya döndü (1650). *"Kültürlü kişiler"* grubunun en önemli üyesiydi; sahnede müstehcenliğe şiddetle karşı çıktı (*Love's Dominion*, 1654).

Fleckvieh ırkı. İsviçre kökenli simmental ırkına benzeyen, hem etinden hem sütünden yararlanılan, Almanya'nın güneyinde yetiştirilen alman sığır ırkı.

FLEETWOOD, Büyük Britanya'da (Lancashire) liman kenti, Wyre halicinde (Morecambe körfezinde); 30 100 nüf. Sayfiye yeri. Balıkçılık limanı. Man adasına gemi seferleri.

FLEETWOOD (Charles), ingiliz general ve siyaset adamı (Northamptonshire'da -öl. Stoke Newington, Londra, 1692). 1650'de, Cromwell'in İskoçyalılar'la savaşında süvarilere komuta etti. 1652'de, Cromwell'in kızıyla evlendi. İrlanda başkomutanlığına atandı, "plantasyon"ların örgütlenmesiyle uğraştı. Parlamentoya karşı giriştiği savaş 1659'da başarısızlıkla sonuçlandı ve 1660 Restoration'u meslek yaşamına son verdi.

FLEGEL (Georg), alman ressam (Olmütz, bugün Olomouc Moravya, 1566 -Frankfurt am Main 1638). Almanya'da ağırbaşlı ve büyük titizlikle çalışılmış sentetik natürmort resimlerini yapan ilk sanatçı oldu. Özlü bir gerçekçiliği yansıtan suluboya ve minyatür çalışmalarıyla XVII. ve XVIII. yy. botanik planş koleksiyonlarının öncüsü durumuna geldi.

FLEGMA a. İçilmeyecek durumdaki alkollü bir sıvının ikinci kez damıtılmasından önceki ilk damıtma ürünü.

FLEGMON a. (lat. *phlegmon;* yun. *flegmone,* iltihaplı ur'dan). Patol. Akut ya da subakut, irinli yaygın iltihap. (En başta bağdokusunu ilgilendirir ve apse oluşumuna dönüşebilir ya da dönüşmez. İster yüzeysel, ister derin olsun flegmonlar özellikle şeker hastalarında ve zayıf düşmüş kişilerde ağır durumlar yaratır. Tedavi antibiyotiklerle yapılır, ancak irin toplandığı hallerde açıp boşaltma işlemine başvurulur.)

FLEGREİ *(campi),* İtalya'da yanardağ bölgesi, Campania'da, Napoli'nin B.'sında, Napoli körfezinin yanı başında; 190 km². Burada, parçalanmış on kadar Dördüncü Zaman krateri vardır. En yüksek noktası 458 m'dir. İktisadi etkinlikler çok çeşitlidir: kaplıcalar, turizm, ayrıca küçük yerel merkezlerde tarım (bağlar, meyve ağaçları) ve sanayi.

FLEİSCHER (Heinrich Leberecht), alman dilbilimci (Schandau, Saksonya, 1801 - Leipzig 1888). Paris'te, Silvestre de Sacy'nin öğrencisi oldu. Leipzig'de profesörlük yaptı, arapça metinlerin (Kuran yorumları) basımlarını gerçekleştirdi, arapça ve farsça üzerine çalışmalar bıraktı.

FLEİSCHER (Oskar), alman müzikbilimci (Zörbig, Saksonya, 1856 - Berlin 1933). Ph. Spitta'nın öğrencisi. 1895-1925 arasında Berlin Üniversitesi'nde müzikbilim profesörlüğü yaptı. Yapıtlarının en önemlisi neuma'ların tarihine ilişkindir. (3 cilt, 1895, 1897, 1904).

FLEİSCHER (Max) [Viyana 1889 - Los Angeles 1972] ve kardeşi DAVE (New York 1894-Los Angeles 1979), amerikalı karikatürcüler ve çizgifilm yapımcıları. Kısa sürede ünlenen birçok tip yarattılar; soytarı Coco, sansürle başı belada olan ünlü Betty Boop (1931-1936) ve ıspanak yiyen Temel Reis (Popeye) [1932-1947]. Yaptığı birkaç uzun metrajlı filmde (*Gulliver'in seyahatleri* [Gulliver's Travels], 1939; *Mr. Bug goes to Town,* 1941) pek başarı kazanamayan Dave Fleischer, Columbia'da çizgifilm yapımcısı oldu, kardeşi Max ise sanayi filmlerinin yapımcılığıyla uğraştı. —Max' ın oğlu RICHARD (New York 1916) ise yönetmen olarak şu filmleri yaptı: *Denizler altında 20 000 fersah* (20 000 Leagues under the Sea) [1954], *Aşk uğrunda katil* (The Girl in the Red Velvet Swing) [1955], *Bandido* (1956), *Between Heaven and Hell* (1956), *Vikingler* (Vikings) [1958], *Barabbas* (1962), *Esrarengiz yolculuk* (Fantastic Voyage) [1956], *Dr. Doolittle* (1967), *Boston canavarı* (The Boston Strangler) [1968], *Che* (1969), *Tora Tora Tora* (1970), *Korkunun içinden* (Blind Terror) [1971], *42. Hücre* (The New Centurions) [1973], *Açlık* [The Soylent Green) [1973], *Baba öldü* [The Don is Dead) [1974], *Çalınan taç* (The prince and the Pauper) [1976], *Ashanti* (1978).

FLEKSOBASKI a. Graf. Kauçuk ya da plastik yumuşak klişelerden oluşmuş genellikle silindir biçimli, kabartmalı baskı kalıplarıyla oluşturulan ve çözücüleri uçucu olan, akışkan mürekkepler kullanan baskı yöntemi. (Önceleri, *anilin yöntemi* diye adlandırılırdı.)

FLEKSOSONDAJ a. Kuyuc. Türbodelici ya da elektrikli delici gibi bir dip motoruyla kuyu açma yöntemi; motor, matkabı devindirir ve alışılmış bükülmez çubuk takımının yerine kullanılan toplanabilir ve sarkıtılabilir esnek, sürekli bir borunun ucuna asılır.

FLEKSÜR → BÜKÜLME.

FLEKTOR a. (fr. *flector*). Mak. san. Devinim iletimine yarayan esnek kavrama.

FLÉMALLELİ Usta, flaman okulu ressamlarından. XV. yy.'ın ilk otuz yılında yapıt verdiği sanılır; kimliği öteden beri tartışmalıdır. Tarihçiler Van Eyck'in yapıtlarıyla aynı döneme ve Van der Weyden'in yapıtlarından ise daha önceki bir döneme rastlayan kimi başyapıtları Flémallelı Usta'ya mal ederler. Bu resimler arasında özellikle Städel enstitüsü'ne (Frankfurt) ait olan ve eskiden Liège yakınlarındaki Flémalle'dan gelmiş olduğu düşünülen kimi panolar vardır *(Meryem, azize Veronica, Çarmıha gerilmiş hırsız).* Bu panolar ile *Muştulama* başlıklı üçkanatlı tablo (Mérode'un eski kol. Cloisters müzesi, New York), Dijon müzesi'ndeki *Nativitas* ve Londra, Madrid, Aix-en-Provence'da bulunan öbür resimler arasında yakınlıklar saptanmıştır. Gerçekçi anlatımın kimi zaman kabalığa kadar varması, üslup genişliği ve renklerin belirginliği Flémallelı Usta'nın yapıtlarının en belirgin özellikleridir. Çok yaygın bir kanıya göre Flémallelı Usta, XV. yy.'ın başında Tournai'de görülen ve Rogier Van der Weyden'in ustası olması gerektiği düşünülen Robert Campin'dir (öl. 1444). Başka bir varsayım da Flémallelı Usta'nın Genç Van der Weyden'den başkası olmadığıdır. Her iki durumda da Flemallelı Usta, nerdeyse Jan Van Eyck ölçüsünde, XV. flaman resminin yaratıcılarından biri sayılabilir.

FLEMİNG (Klas Eriksson), isveçli general ve siyaset adamı (Finlandiya 1535'e doğr. - *ay. y.* 1597). Flaman bir ailedendi,

Lauros-Giraudon

Meryem'in evlenmesi
tahta üzerine tablo
Prado müzesi, Madrid

Scala

Flémalleli Usta

*Nativitas'*tan ayrıntı
Güzel sanatlar müzesi, Dijon

1580'de Riksdag toplantısında soyluların sözcülüğünü yaptı. Büyük amiralliğe getirildi (1588), donanmayı yeniden düzenledi. Sudermanya dükü protestan Karl ile Polonya kralı katolik Zygmunt'u karşı karşıya getiren anlaşmazlıkta Zygmunt'un tarafını tuttu ve ona sadık kaldı. Finlandiya valisiyken bir köylü ayaklanmasını sert bir şekilde bastırdı (topuzlar savaşı, 1595).

FLEMİNG (Paul), alman şair (Hartenstein, Zwickau, 1609 - Hamburg 1640). Leipzig'te tıp okudu, Rusya'ya ve İran'a gönderilen bir elçiye eşlik etti (1634). Dönüşünden az sonra öldü. XVIII. yy.'ın en büyük alman lirik şairidir. Az sayıda olan kitaplarında (*Deutsche Poemata*, 1642) başlıca tema olarak yurt, dostluk, aşk ve doğayı işledi.

FLEMİNG (*sir* Sandford), kanadalı mühendis (Kirkcaldy, Fifeshire, İskoçya, 1827 - Halifax, Nova Scotia, 1915). 1845'te Kanada'ya göç etti, burada İntercolonial Railway (1867-1876) ve Canadian Pacific Railway (1872-1880) demiryolu ağlarının yapımını yönetti. Daha sonra yeryüzünde saatlerin birleştirilmesi sorunu ve Britanya İmparatorluğu'nun bir baştan bir başa telgraf ağıyla donatılmasıyla uğraştı. Büyük Okyanus, Kanada'yla Avustralya arasında Büyük Okyanus'tan geçen kablo bağlantısını gerçekleştirdi (1902).

FLEMİNG (*sir* John Ambrose), iskoçyalı elektrik uzmanı (Lancaster 1849 - Sidmouth, Devon, 1945). Cambridge, Nottingham ve Londra üniversitelerinde ders verdi (1885). Edison'un yaptığı, soğuk elektrotlu (anot) ve enkandesan telli (katot) tüpün tek yönlü iletkenliğini kanıtlayan deneylere katıldı ve bu özelliği radyoelektrik salınımların ortaya çıkarılmasına uygulamayı düşündü. 1904'te Büyük Britanya'da beratını aldığı, daha sonra diyot ya da Fleming valfı diye adlandırılan "salınım valfı", radyoelektrik dalgaların kolayca algılanmasını sağladı. Bu aygıt, radyo haberleşmelerinde uzun zaman kullanılan tüm lambaların temelini oluşturur. "Üç parmak kuralı" denilen ve elektromanyetik kuvvetlerin yönünü veren klasik kural da onun bulguları arasında yer alır.

FLEMİNG (*sir* Alexander), ingiliz doktor ve bakteriyolog (Lochfield Farm, Darvel, Ayrshire, 1881 - Londra 1955). Fleming tüm kariyerini Londra St. Mary's hastanesinde yaptı. Bakteriyoloji profesörü oldu, sonra bakteriyoloji bölümünde müdür yardımcılığı, Aşı enstitüsü'nde müdürlük yaptı. 1922'de Allison'la birlikte, lizozim'in engelleyici özelliklerini keşfetti. *Penicillium* türü içindeki küfün özelliklerini inceledi ve streptokok için çok kolay yayılan ve engelleyici olan penisilinin, bu küfün salgıladığı bir öz olduğunu gözlemledi (1927 -1929). Böylelikle, fransız askeri doktor Ernest Duchesne'in 1897'de küflerin antimikrobik etkisi konusunda yaptığı çalışmaların doğruluğunu kanıtladı, fakat kimyasal araştırmalarla bir sonuca varmak için gerekli araçlardan yoksundu. 1939'da H. W. Florey ve E. B. Chain, onun çalışmalarından yola çıkarak kimyasal olarak penisilini izole edip, farmakolojik ve klinik incelemesini yaptılar, böylece bu antibiyotiğin endüstriyel üretimini olanaklı kıldılar. 1945 yılında Fleming, Chain ve Florey ile birlikte Nobel tıp ödülü'nü aldı.

FLEMİNG (Victor), amerikalı sinemacı (Pasadena, Kaliforniya, 1883 - Phoenix Arizona, 1949). 1919'dan başlayarak yönetmenliğe başladı, Douglas Fairbanks'ın birkaç filmini yönetti, sonra özellikle şu filmleri çevirdi: *The Way of All Flesh* (1927), *The Virginian* (1929), *Define adası* (Treasure İsland) [1934], *Captains Courageous* (1937), *Billur köşk* (The Wizard of Oz) [1939]. Ancak, en önemli yapıtı, yapımına başka birçok yönetmen ve teknisyenin de katkıda bulunduğu bir üstün yapım olan *Rüzgâr gibi geçti* (Gone With the Wind) [1939] filmidir.

FLEMİNG (İan), ingiliz yazar (Londra 1908 - Canterbury 1964). Eton'da öğrenim gördükten sonra, Sandhurst Kraliyet askeri akademisi'ne kabul edildi, ancak askerlik mesleğini yarıda bırakıp Reuter ajansı'na girdi. İngiliz gizli servisleriyle kurduğu ilişkisinden (1939), *Casino royal* (1953) adlı yapıtını yazmasını sağlayan değerli bilgiler çıkardı. Birçok romanında da yer alan James* Bond'u ilk kez bu çalışmasında yarattı. Öteki yapıtları şunlardır: *Diamonds are forever*, 1956; *Dr. No*, 1958; *Altın parmak* (Goldfinger), 1959; *İnsan iki kere yaşar* (You only live twice), 1964.

FLEMİNG (Peggy), amerikalı kadın buz patencisi (San Jose, Kaliforniya, 1948). 1966, 1967 ve 1968 artistik patinaj şampiyonasında ve 1968 Grenoble Olimpiyat oyunları'nda dünya şampiyonu oldu.

FLEMMİNG (Jakob Heinrich, *kont* VON), saksonyalı komutan ve diplomat (Hoff, Greiffenberg yakınında, 1667 - Viyana 1728). İsveç asıllıdır. Saksonya seçicisi Friedrich August II'nin emrinde çalıştı. Varşova büyükelçisiyken Polonya tahtını Saksonya seçicisine verdirmeyi başardı (1697), sonra, İsveçli Karl XII ve Stanislaw Leszczyński'ye karşı Polonya ordularına komuta etti. 1712'de, feldmareşal oldu, ömrünün son yıllarında gözden düştü.

FLEMMİNG (Walther), alman biyolog (Sachsenberg, Schwerin yakınında, 1843 - Kiel 1905). Mikroskop kesitlerinin boyanması ve korunması yöntemlerini geliştirdi, belirli bir türde kromozom sayısının sürekliliğini saptadı, kromozomların bölünmelerini inceledi (1879), mitoz olgusunu betimleyip adlandırdı (1882), bu olgunun hayvanlarda ve bitkilerde benzer olduğunu belirtti.

FLENSBURG, Almanya'da (Schleswig-Holstein) liman kenti, Flensburg körfezi (Baltık denizi) kıyısında; 90 000 nüf. Eski kentteki soyluların, tüccarların ve balıkçıların evleri XIII. yy.'dan başlayarak gelişen bir iktisada tanıklık eder. Ortaçağ kilisesi. Tuğladan yapılmış kuzey kapısı (1595). Bölgesel müze. Tersaneler. Askeri deniz üssü. Makine yapımı. Kimya ve besin sanayileri. Kırtasiye.
—Tar. Hitler'in ortadan kaybolmasından sonra (1945), Dönitz başkanlığındaki alman hükümetinin son toplanma merkezi. 1910'da burada alman askeri denizcilik okulu kurulmuştu.

FLERS (Camille), fransız ressam (Paris 1802 - Annet-sur-Marne 1868). Tiyatro yazarı, Rio de Janeiro'da dansçı, daha sonra babasının porselen yapımevinin müdürü oldu. Paul Huet ile Decamps'la dost oldu, tüm boş zamanlarını resim sanatına adadı. Paris banliyösünün ve Normandiya'nın bu "romantik natüralist" manzaracısı (*Aumale'de çayırlık*, Béziers müzesi), daha resme yeni başladığı dönemlerde ingiliz okulunun etkisinde kaldı. Resim uğraşının ortalarına doğru, pastel kulanımını yeniden yaygınlaştırdı, gökyüzü çalışmalarıyla ünlendi.

Imperial War Museum

sir Alexander **Fleming**
(Londra'daki laboratuvarında)

Diatec

Peggy **Fleming**
(Grenoble Olimpiyat oyunları, 1968)

FLERS (Robert PELLEVE DE LA MOTTE-ANGO, *—markisi*), fransız oyun yazarı (Pont-l' Évêque 1872 - Vittel 1927). Edebiyat yaşamına kısa ve uzun öykülerle başladı, daha sonra tiyatroya yöneldi ve G.-A. de Caillavet ile birlikte espri dolu bir dizi piyes, opera buffa ve töreleri hicveden komediler yazdı (*le Roi*, 1908; *l'Âne de Buridan*, 1909; *l'Habit vert*, 1912). Caillavet'nin ölümünden sonra Francis de Croisset ile birlikte çalıştı (*les Vignes du Seigneur*, 1923; *le Docteur Miracle*, 1926), gene onunla *Ciboulette** (1923) operetinin librettosunu yazdı. (Fr. akad., 1920.)

FLERS-LEZ-LILLE → VILLENEUVE-D'ASCQ.

FLEŞİN a. (ing. *flashing*, çakma, parlama). Ask. denizc. *El fleşini*, savaş gemilerinde gece haberleşmelerinde kullanılan bir tür fener; ışık veren bölümünde manivelayla devindirilen metal bir perde bulunur.

FLETA (Miguel), ispanyol tenor (Albalate de Cinca 1893 - La Coruña 1938). İtalya'da, İspanya'da, Kuzey ve Güney Amerika'da parlak bir ün kazandı. 1922'de Zandonai'nin *Giulietta e Romeo*'sunun, 1926'da da Puccini'nin *Turandot*'sunun prömiyerlerinde başrol oynadı. İç savaşta çarpışmalara katıldı.

FLETCHER (Giles), ingiliz yazar (Cranbrook, Kent, 1548'e doğr.-Londra 1611). Diplomattı, bir yapıtında (*Of the Russian Commonwealth*, 1591) Rusya'yı ve İsrail' in on kabilesinden geldiğine inandığı Tatarlar'ı anlattı. —Büyük oğlu PHINEAS (Cranbrook, Kent, 1582 - Hilgay, Norfolk, 1650), din adamıydı, günah üzerine eglogİar (*Sicelides or Piscatory*, 1631), erotik bir şiir (*Brittain's İda*, 1628) ve on iki şarkılık alegorik bir insan bedeni betimlemesi (*The Purple İsland or the İsle of Man*, 1633) yayımladı. Bu betimleme Spencer ile Bunyan arasında bir bağ oluşturur. —GILES, *Genç*, denir, bir öncekinin küçük kardeşi (Londra 1585'e doğr. -Alderton, Suffolk, 1623), din adamıydı, spencercı bir destan (*Christ's Victorie and Triumph*... [1610]) yazdı.

FLETCHER (John), ingiliz oyun yazarı (Rye, Sussex, 1579 - Londra 1625). Giles' in yeğeniydi. Verimli bir yazar ve büyük bir olasılıkla Shakespeare'in çalışma arkadaşıydı. Beaumont'la bir ekip oluşturdular: *The Knight of the Burning Pestle* (1607), *Phylaster* (1608), *The Scornful Ladie* (1616). Bu yapıtlar Jacobean tiyatrosunun klasikleri arasında yer alır (bu tiyatroda elisabeth tiyatrosunun taşıdığı ulusal ya da evrensel tutkuyu taşımayan, sağlam bir dramaturji vardır). Beaumont'un ölümünden sonra, Jonson, Massinger, Tourneur ve Middleton gibi sanatçılarla çalıştı (*The faithfull Shepheardesse*, 1609; *The Loyall Subject*, 1616; *The Pilgrim*, 1621). Fletcher'in düşgücü ve ustalığı onu Restauration döneminin en aranan tiyatro yazarı yaptı. Vebadan öldüğünde, Shakespeare'den daha çok saygınlık kazanmıştı.

FLETCHER (Andrew), iskoçyalı siyaset adamı (Salton, East Lothian, 1655 - Londra 1716). Aşırı idealist ve yetenekli polemikçi, İngiltere ve krallık karşıtıydı, var gücüyle Lauderdale'a karşı çıktı, 1682'de, İskoçya'yı terk etti, Monmouth ayaklanmasına katıldı ve William II of Orange'le birlikte Büyük Britanya'ya geri döndü. Kraliçe Anne döneminde Birlik'e şiddetle karşı koyarak yeniden muhalefete katıldı.

FLETCHER (John Gould), amerikalı şair (Little Rock, Arkansas, 1886 - *ay. y.* 1950). İmgelere ağırlık veren bir şiir anlayışından (*İrradiations*, 1915) Güney'i konu alan şiirlere geçti (*The Epic of Arkansas*, [1936]; *South Star* [1941]). Fletcher ayrıca özyaşamöyküsünü (*Life is my song*, 1937) ve Amerika ile Rusya üzerine bir deneme yazdı (*The Two Frontiers*, 1930).

FLETTNER a. Havc. Bir dümenin arkasına yerleştirilen ve pilotun dümen kırma sırasında harcadığı gücü azaltmayı amaçlayan küçük yüzey.

FLEURUS, Belçika'da (Hainaut) komün, Charleroi'nın kuzey-doğu'sunda; 22 000 nüf.

Fleurus savaşları, Lüksemburg mareşali komutasındaki fransız ordusunun 1 temmuz 1690'da, Pfalz savaşı sırasında, prens von Waldeck'in komuta ettiği Hollanda-Avusturya ordularını bozguna uğrattığı muharebe. 26 haziran 1794'te fransız cumhuriyet orduları, Jourdan'ın komutası altında giriştikleri Belçika'yı işgal hareketi sırasında, Fleurus'te ingiliz ve hollanda ordularını bozguna uğrattılar. Bu savaşta Fransızlar bir balon aracılığıyla düşman ordusunun harekâtını öğrenerek başarılı bir manevra sonucu zafere ulaştılar.

FLEURY (André Hercule DE), fransız din ve siyaset adamı (Lodève 1653 - İssy-les-Moulineaux 1743). Bir vergi tahsildarının oğluydu. 1666'da Kilise'ye girdi. Kraliçe Marie-Thérèse'in rahibi oldu (1675). Kardinalliğe yükselmeden önce (11 eylül 1726) devlet bakanı unvanıyla başbakanlığa getirildi, bu tarihte 73 yaşındaydı ve ölümüne dek Fransa'nın politikasını yönetti. Maliye bakanı d'Aguesseau gibi yetenekli yardımcılarla birlikte bakanlar kurulu toplantıları geleneğini oturttu. Kralın katılmadığı bu toplantılara kendisi başkanlık ederdi; mutlakçı krallığa karşı jansenizmciliği ve gallicanecilik kisvesi altında yapılan muhalefeti bastırdı. İktisat ve maliye alanlarında, parayı istikrara kavuşturdu, bütçeyi dengeledi (1738), ekonomik kalkınmaya temel hazırladı.

Dış politikada Fleury kesinlikle barış yanlısı bir çizgi benimsedi, Avrupa güçler dengesini korumak için İngiltere ile ittifakı sürdürdü, İspanya ile dost kaldı, Avusturya ile de anlaşmaya çalıştı. Ancak bu barış çabaları, savaş yanlısı ve Avusturya karşıtı olan, başını önceleri Chauvelin'in, sonra Belle-İsle mareşalinin çektiği muhalefet tarafından baltalandı. Polonya Veraset savaşı'na (1733) katılmak zorunda kaldıysa da 1738 Viyana anlaşması'yla Stanislaw Leszczyński'ye yaşamı süresince verilen Lorraine bölgesini Fransa topraklarına katmayı başardı. İktidarının son dönemleri, Fransa'nın girmesine engel olmaya çalıştığı Avusturya tahtı veraseti savaşının güçlükleri içinde geçti.

Fleury'nin politikası Fransa'ya on yedi yıl süren bir düzelmè dönemi getirdi. Ancak bütçe ve vergi sistemlerine dokunmadığından Colbert'in kurduğu düzeni değiştiremedi, böylelikle iktidarı sırasında zengin bir Fransa içinde fakir bir fransız devleti çelişkisi yaşandı (Fr. akad., 1717).

Réunion des Musées nationaux

Rigaud tarafından yapılan (1728) kardinal de Fleury'nin portresinden ayrıntı *Versailles şatosu*

FLEUVE BÖLGESİ, Senegal'in kuzey kesiminde bölge, Senegal ırmağı kıyısında; 44 127 km²; 680 220 nüf. (1988). Merkezi *Saint-Louis*.

FLEVOLAND *(Doğu)*, hollandaca **Oostelijk Flevoland**, 1950 yılından sonra Zuiderzee'nin güney-doğu'sunda kazanılmış polder. Wieringermeer ve Kuzey-doğu polderlerinin tersine, Doğu Flevoland polderi, kıtadan, kendisini çepeçevre kuşatan ve kıyı topraklarının çoraklaşmasını engelleyen bir gölle (Veluwemeer; genişliği 300-2 600 m arasında değişir) ayrılır. Başlıca merkezleri Lelystad ve Dronten' dir.

FLEVOLAND *(Güney)*, hollandaca **Zuidelijk Flevoland**, Hollanda'da polder; Zuiderzee'nin güney bölümünde (43 000 ha). Düzenlenmekte olan bu polder, Doğu polderi'nin karşısındadır ve kemer gibi kuşatan Veluwemeer gölüyle Gelderland'dan ve Utrecht'ten ayrılır.

FLEVUM gölü. Tar. coğ. Batavlar ülkesi'nde göl. Günümüz Hollandası'nın Utrecht ve Overijsel illerinin bir bölümünü kaplıyordu ve Vlie *(Flevum ostium)* ile Kuzey denizi'ne bağlanıyordu. 1225'te Kuzey denizi'nin taşması sonucu Zuiderzee körfezi haline geldi. Daha sonra suların yükselmesi sonucu Texel adası Hollanda' nın kuzey burnundan ayrıldı.

FLEWELLİNG (Edmund Thomas), amerikalı elektrik mühendisi (Boston 1887 - Ashburnham, Massachusetts, 1952). Kendi adını taşıyan radyo alıcı montajı (1921) ve elektroakustikte dikkate değer çalışmalar yaptı.

FLEXİBİLİA a. (lat. *flexibilis*, esnek'ten). Denizlaleleri sınıfından (derisidikenliler şubesi), tek sıralı kollu, esnek bedenli türler içeren takımlardan biri. (*Flexibilia*, Birinci Zaman'da yaşamış bütünüyle fosil türlerden oluşur.)

FLEXNER (Simon), amerikalı bakteriyolog (Louisville, Kentucky, 1863 - New York 1946). New York Rockefeller enstitüsü'nün (bugün üniversite) müdürüydü; Journal of Experimental Medecine'i kurdu. Dizanteri basilini buldu, basile kendi adı verildi (1898), 1904'te New York'ta çıkan salgına karşı bir serum hazırladı.

FLİBUSTİER a. (esk. ing. *flibutor*; hollandaca *vrijbuiter*, serbestçe ganimet toplayan). XVII. ve XVIII. yy.'da Antiller denizi'nde korsan.

—ANSİKL. Flibustierler, gemileri ve Amerika'daki ispanyol sömürgelerinin kıyılarını yağmalamak için birleşmişlerdi. Bu nedenle kıyı kardeşleri diye adlandırılıyorlardı. Tortuga adasının fransız, Jamaika adasının ingiliz korsanları, zaman zaman, ispanyol Santo Domingo adasının fransız korsanlarını da yardımcı ve ortak olarak gemilerine alırlardı. Özellikle XVII. yy.'da ün kazandılar; bu dönemde Antiller denizi'ni ve Venezuela kıyılarını kırıp geçirdiler. İspanya Veraset savaşı, İspanya'yı Fransa'nın bağlaşığı yaparak flibustierlerin ortadan kalkmasına yardımcı oldu.

Fliegende Blätter *(Uçuşan yapraklar)*, mizah gazetesi. 1844'te Münih'te kuruldu. Almanya'nın bu türdeki en eski süreli yayınıdır, 1944'te kapandı.

FLİER (Jaap), hollandalı dansçı (Lahey 1934). Sonia Gaskell ve Benjamin Harkarvy'nin öğrencisi. Sonradan Het Nationale Ballet adını alan Nederlands Ballet' de, daha sonra Nederlands Dans Theater'de dans etti. Son toplulukta yorumladığı *les Sylphides*, *Kuğu gölü*, *la Sonnambula*, *The Duel*, *Anatomi dersi* gibi yapıtlarda ünlendi. İlk koregrafisini 1965'te Stravinskiy'in müziği üzerine yaptı: *Orpheus*. Ardından 1971 Hollanda festivali'nde Fukuşima Kazuo'nun müziği üzerine *Hi-Kyo*'yu, *Elkesis* (1973) ve *Four Stages*'i (1974) koregrafiledi. 1970-73 arasında Nederlands Dans Theater'in, 1974'ten sonra Sydney'deki Australian Dance Theatre'ın sanat yönetmenliğini yaptı.

FLİESS (Wilhelm), alman hekim ve biyolog (Arnswalde, bugün Choszczno, Polonya, 1858 - Berlin 1928). Berlinli kulak-burun-boğaz uzmanıydı. Burnun sümüksü tabakası ile cinsel organların ilintileri ve her insanın temel çift cinselliği kuramlarının yaratıcısıdır. Yakın arkadaşı S. Freud' un gelişiminde önemli rol oynadı. 1887' den 1904'e kadar onunla coşkulu bir biçimde mektuplaştı. Bu mektuplar freudcu yapıtların ve özellikle Freud'un özçözümlemesinin iyi anlaşmasında büyük önem taşır.

FLİKER a. (ing. *flicker*, titreme'den). Elektrotekn. ve Aydınlt. Akkor lambaların ışık akısında görülen ve besleme gerilimindeki hızlı değişimlerden kaynaklanan dalgalanma. (Flikere, ark fırınları, kaynak ya da hadde makineleri gibi hızla değişecek yüksek güçler isteyen düzeneklerin, kesikli çalışan kimi motorların ya da elektrikli ev eşyalarının kullanımından kaynaklanan ani gerilim kesintileri yol açar. Fliker, elektrik enerjisini kullanan ya da dağıtan donanımlar için çok zararlıdır ve denkleştirmek gerekir.) [KIRPIŞMA da denir.]

FLİK-FLAK a. (ing. *flip-flap,* sesbilg. anl. sözc.). Sirk ve Spor. Elleri yere değdirerek öne ya da arkaya yapılan tehlikeli atlayış. (Seyircinin ilgisini çekmek için atlama genellikle art arda yapılır.)

FLİMS, romanş dilinde **Flem,** İsviçre'de (Graubünden kantonu) komün, *Flimserstein'*in eteğinde; 2 000 nüf. Beğenilen bir sayfiye ve kış sporları merkezi. Tarihöncesi'nde çok büyük bir göçme (yeni yerbilim devrindeki göçmelerin en büyüklerinden biridir: hacmi 15 km³), Dördüncü Zaman buzullarının çekilmesinden sonra Ren vadisinin önünü tıkadı. Irmağın burada kazdığı 400 m derinliğindeki boğaz, Disentis bölgesini ülkenin öteki kesimlerinden uzun süre ayıran bir engel oldu. Günümüzde kullanılan karayolu, boğazın çevresini dolaşarak yamaçta yükseklere tırmanmaktadır.

FLİNCK (Govert), hollandalı ressam (Kleve 1615 - Amsterdam 1660). Rembrandt'ın en sadık öğrencilerinden biri olan Flinck (1632-1635 arası), ustasının üslubunu yansıtan dinsel temalar işledi ve portreler yaptı (*Yakup'u kutsayan İshak* [Amsterdam], *Çobanlara verilen muştu* [Louvre]).

FLİNDERS (Matthew), ingiliz denizci (Donington, Lincolnshire, 1774 - Londra 1814). 1795'ten başlayarak Avustralya'nın güney-doğu kıyılarını gezdi. Ekim 1798'den ocak 1799'a kadar küçük bir gemiyle George Bass ile birlikte Van Diemen arazisinin (Tasmanya) bir ada olduğunu ortaya çıkardı. 1801'den 1803'e kadar Avustralya'nın güney kıyısını, sonra Great Barrier'i ve Carpentaria körfezini inceledi. Ancak gemisini terk ederek daha değersiz bir tekneye geçmek zorunda kaldı: dönüşünde Fransa adasına (bugün Mauritius adası), uğramaya zorlandı ve burada yetkililer tarafından haksız yere casuslukla suçlandı. 1810'a kadar hapis kaldı. *Voyage to Terra Australis* (Avustralya'ya yolculuk) [1814] adlı bir kitap yayımladı. Hava değişikliklerini önceden öğrenebilmek için ilk kez barometreyi kullandı. Avustralya adını benimsettiren de odur.

Flinders çubuğu, beklenmedik sapmaları azaltmak için pusulaları düzeltmede kullanılan yumuşak demir çubuk.

FLİNDERS RANGE, Güney Avustralya'da sıradağlar; 1 188 m. K.'den G.'e doğru, Torrens gölünün doğu kıyısı boyunca uzanır ve Spencer körfezinde son bulur.

FLİNDT (Flemming), danimarkalı dansçı ve koregraf (Kopenhag 1936). 1953'te Danimarka Krallık balesi'ne girdi, 1958'de burada yıldız dansçılığa yükseldi. 1960'ta yıldız dansçı olarak Paris Operası'nda çalıştı. Daha sonra çeşitli toplulukların gösterilerine katıldı: Royal Ballet, National Ballet of Canada. Klasik repertuvarın (*Kuğu gölü*) ve August Bournonville'in yapıtlarının yorumcusu olan Flindt, koregrafiğa ilgi duydu. Konularını Ionesco'nun yapıtlarından aldığı *Ders* (la Leçon) [1963] ve *Jacques ya da boyun eğme* (Jacques ou la Soumission, [1965] adlı baleleri koregrafiledi. 1965'te müdürlüğüne getirildiği Kopenhag Krallık tiyatrosu'nun 1966-78 arasında sanat yönetmenliğini yaptı. *Üç silahşörler'*i (1965), bir *Harika Mandaren* (1967) versiyonunu, *Bahar ayini'*ni (1968), konusunu Ionesco'nun yapıtından alan *le Triomphe de la mort'*u (1972) düzenledi. İsveç Krallık balesi için 1977'de *Duel* adlı baleyi koregrafiledi. 1981'de Dallas Ballet' in sanat yönetmenliğine getirildi.

Karısı Vivi **Flindt,** kızlık adı GELKER (Kopenhag 1943), danimarkalı kadın dansçı.Danimarka Krallık balesi'ne girdi, sahneye ilk kez B. Cullberg'in *Mademoiselle Julie'*sinde çıktı ve modern yapıtlardaki yorumuyla kendini kabul ettirdi. *Aureole* (P. Taylor'ın), *The Moor's Pavane* (José Limon'un). Kocasının çoğu balelerinin prömiyerinde başrol oynadı: *Harika Mandaren* (1967), *le Triomphe de la mort,* (1972). Bournonville'in yapıtlarında da başarı gösterdi. 1975'te Danimarka Krallık balesi dans öğretmenliğine atandı.

FLİN FLON, Kanada'da kent, Manitoba ve Saskatchewan arasında bölüşülmüştür; 9 800 nüf. Madencilik (altın, gümüş, bakır, çinko, uranyum) merkezi. Bakır, çinko, kadmiyum metalürjisi.

FLİNKİT a. (fr. *flinkite;* isveçli mineralog *Flink'*in adından). Miner. Doğal bazik manganez arsenat.

FLİNT a. (ing. *flint-glass'*ın kısaltması). Dağıtma gücü yüksek ve toplama gücü zayıf (50'den küçük) kurşun bileşenli cam. (Optik aygıtların birçoğunda, renkser sapınçları düzeltmek için crown merceklerle birlikte kullanılır. XVII. yy.'da bu ad, kurşunlu kristali simgeliyordu.)

FLİNT, ABD'de (Michigan) kent, Detroit'in K.-B.'sında; 140 760 nüf. (1990). Otomobil sanayisi. Demir-çelik.

FLİNT, Büyük Britanya'da kent. Wales ülkesi'nin K.'inde; Dee halicinin sol kıyısında; 13 000 nüf. XIII. yy.'dan kalma şato.

FLİNT, ABD'nin G.'inde ırmak; 530 km. Apalaşlar'ın güney bölümünden doğar, Georgia'yı akaçlar ve Chattahoochee'yle birleşip Apalachicola'yı oluşturur.

FLİNT (Richard Foster), amerikalı yerbilimci (Chicago 1902 - New Haven 1976). Yale Üniversitesi'nde profesör; *Glacial Geology and the Pleistocene Epoch* (1947) kitabının yazarı.

Flint belirtisi, (amerikalı hekim Austin *Flint'*in [Petersham, Massachusetts, 1812 - New York 1886] adından). Kardiyol. Bazı aort yetersizliği olgularında, mitral darlığı olmadığı halde, kalp ucunda duyulan sistol öncesi yuvarlanma gürültüsü.

FLİNT RİDGE CAVE, ABD'de (Kentucky) yeraltı dehlizleri ağı (yakl. 120 km). 1967'de National Speleological Society bu dehlizleri Kentucky'de, Mammoth Cave yakınında buldu.

FLİP a. (ing. yansıma *flip-flap, to flip,* kamçı şakıatmak'tan). Artistik patinajda sıçrayış. (Hızalma iki bacakla arkaya doğru yapılır: bacaklardan biri patenin iç ağzına dayanarak kayarken, öbürü patenin ucunda pike yapar. Karşılama, *pike bacakla* dışa ve arkaya doğru gerçekleştirilir. Patenci, havada bir kez döner. Flip, basit, ikili ya da üçlü olabilir.)

FLİP-FLOP a. (ing. sözc.). Elektron. ÇİFTKARARLI İKİLİDEVRE*'nin eşanlamlısı.

FLİPPER a. (amerikanca *to flip,* vurmak, göndermek). **1.** Elektrikli bilardonun eklemli parçası; topun alt bölümdeki çıkıştan kaçmasını önlemek için aletin tepesine doğru gönderilmesine yarar. **—2.** ELEKTRİKLİ BİLARDO*'nun eşanlamlısı.

FLİT a. (ing. *flit*). **1.** Canlılara ve besin maddelerine zararlı sinek, sivrisinek vb. böcekleri öldürmek için püskürtülerek kullanılan ilaç ve bu tür ilaçların genel adı. **—2.** Bunları püskürtmek için kullanılan araç.

FLİTLEMEK g. f. *Bir yeri flitlemek,* oraya böcek öldürücü ilaç püskürtmek: *Odayı flitlemek.*

F.L.N., *Front de Libération nationale'*in kısaltması. → ULUSAL* KURTULUŞ CEPHESİ (Cezayir).

FLO a. (tabaka anlamında norveççe sözc.). Denizbil. Bankizin yerinden oynamasıyla oluşan buz levhalarının her biri. Sıcaklığın artması sonucu başlayan yerinden oynama olayı, gelgitin ve akıntıların etkisiyle hızlanır.

FLOAT sıf. (ing. *to float, yüzmek'*ten). Camc. *Float banyo,* yüzdürme yönteminde cam levhayı taşıyan erimiş kalay banyosu.

FLOAT-GLASS a. (ing. sözc.). Camc. YÜZDÜRME CAM*'ın eşanlamlısı.

FLOBAFEN a. Deric. Tanoitlerin dolaylı olarak oksitlenmesiyle elde edilen, genel olarak kırmızı renkli madde.

FLOCCUS a. (lat. *floccus*). Bulutların uluslararası sınıflandırılmasında cirrus, cirrocumulus ve altocumulus cinslerine verilen tür adı. (Her bulut öğesi cumuluslara benzeyen küçük bir yumaktan oluşur.)

FLODDEN, İngiltere'de (Northumberland) tepe, Coldstream'in G.-D.'sunda. Thomas Howard komutasındaki ingiliz ordusu 9 eylül 1513'te, iskoç ordusunu burada yendi ve kral James IV ile iskoç soylularının çoğu savaşta öldü.

FLOEM a. (fr. *phloème*). Bot. SOYMUK' un eşanlamlısı.

FLOGOPİT a. (fr. *phlogopite;* yun. *phlogopos,* alev görünümlü'den). Miner. Biyotite benzer mika türü.

FLOİYONİK sıf. (fr. *phloïonique*). *Floiyonik asit,* formülü HOCO—$(CH_2)_7$—CHOH —CHOH —$(CH_2)_7$—COOH olan ve mantardan çıkarılan dialkol diasit.

FLOJİSTİK a. (fr. *phlogistique;* yun. *phlogistos,* tutuşkan'dan). Kim. Tüm cisimlerde bulunduğu varsayılan ve bu cisimlerden ayrılırken yanma olayını sağladığı kabul edilen özel akışkan.

—ANSİKL. XVII. yy.'da Becher'in yapıtlarında ancak nüve halinde bulunan filojistik kuramı, Stahl tarafından yeniden ele alınarak geliştirildi. Bu kurama göre yanma olayı, tüm cisimlerde bulunan bu akışkanın bileşik durumdan serbest hale geçmesi olarak açıklanmıştı. Ancak Lavoisier, yanma olayının kimyasal bir bileşme olduğunu göstererek bu yorumu çürüten ilk bilim adamı oldu.

FLOK a. (ital. *fiocco*). Denizc. Yelkenli bir teknenin baş bodoslamasına ya da cıvadrası üzerine açılan ve pruva direğinin istiralyalarına bağlanan üçgen yelken. (İtici etkilerinin dışında, floklar yelken donanımını dengeler ve geminin hızını artırır. Büyük bir yelkenlide genellikle dört flok bulunur: kontra flok, dış büyük flok, iç büyük flok ve tirinketine flok.) ‖ *Flok çördeği,* flokların kandilisa halatına bağlanan üst köşe yakası. ‖ *Flok karulası,* flokların cıvadraya ya da baş bodoslamasına bağlanan alt köşe yakası. ‖ *Flok larmosu,* üzerine flok yelkenlerinin açıldığı istiralya. ‖ *Fırtına floku,* fırtınalı havalarda kısmen sara edilmiş ana yelkenin etkisini dengelemek için gezinti yelkenlilerinde kullanılan çok dayanımlı küçük flok. ‖ *İç büyük flok,* cıvadra bastonu üzerine, dış büyük flok ile tirinketine flok arasına açılan flok. ‖ *Kontra flok,* dış büyük flokun önüne, cıvadra kontra bastonuna açılan çok hafif flok. ‖ *Küçük latin floku,* direk cundasına tek bir kandilisayla çekilen ve latin yelkenlilerinde kullanılan küçük flok. ‖ *Sarma flok,* içinden istiralyanın geçtiği silindirsel bir çubuk üzerine sarılan flok; yüzey küçültmek istendiğinde flok bu çubuk çevresine sara edilir.

—ANSİKL. Eski yelkenlilerde floklar cıvadra üzerindeki konumlarına ve yerleştiriliş sıralarına göre değişik adlar alırdı: cıvadra üzerindeki *tirinketine flok,* cıvadra bastonundaki *iç büyük flok,* cıvadra kontra bastonundaki *dış büyük flok* ve *kontra flok.* Floklar kandilisalarda çekilir ve istiralyalar üzerinde istiralya halkalarıyla kayar. Flokları sara etmede flok istingalarından yararlanılır ve istinga halatlarıyla direk üzerine sara edilir. Büyük boyutlu floklarda tek bir istinga halatı bulunur.

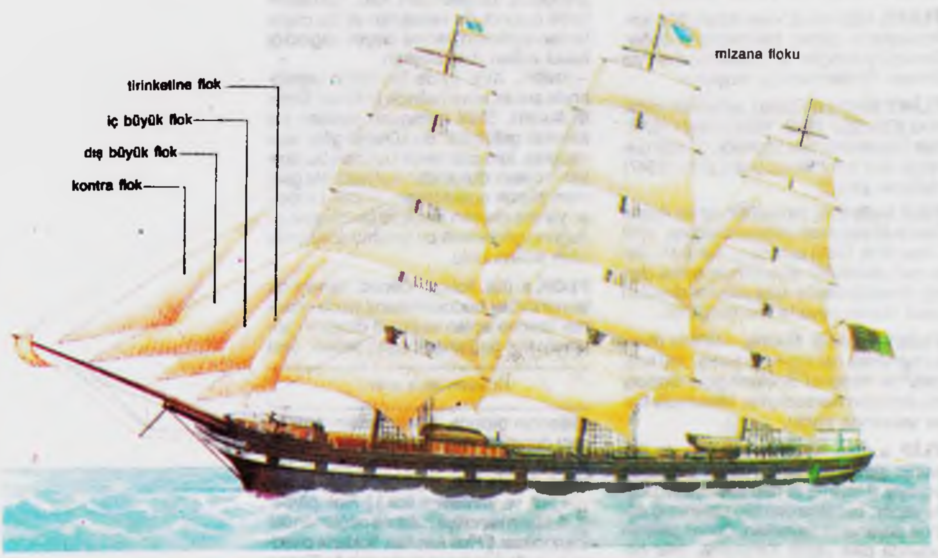
Bk. resim sayfa 4164

FLOK a. (fr. *floc;* lat. *floccus,* yün yumağı). Tekst. Floklama işlemine yönelik kısa katlar halinde kesilmiş tekstil maddeleri ipliği.

FLÓKİ VİLGERDARSON, Rogaland kökenli, IX. yy.'da yaşamış norveçli denizci. İzlanda'ya ulaşan üçüncü iskandinav-

salma omurgalı bir teknenin floku

floklar (eski denizcilik)

yalı olarak anılır (865'e doğr.), adayı da onun adlandırdığı söylenir ("Buz ülkesi").

FLOKKULUS a. (lat. *flocculus,* küçük yumak). **1.** Dokubil. Böbrek yumacığındaki damar yumağı. **—2.** Nöroanat. Beyinciğin alt yüzünde bulunan pençe biçiminde lopçuk.*Pnömogastrik lopçuk* diye de bilinir. Bunun nedeni lopçuğun bu sinirin kabarık kısmıyla kaplı olmasıdır.

—ANSİKL. Karş. anat. Dörtayaklıların flokkulusu suda yaşayan omurgalıların beyincik kulakçıklarıyla aynı görevi yapar. Göz boşluğu refleklerinde etkilidir.

FLOKLAMA a. Tekst. Az ya da çok uzun pamuk, reyon, naylon, yün liflerini, yapıştırıcıyla kaplı bir destek (kâğıt ya da diğer) üzerine uygulama. (*Kırpıntı* kâğıt* eskiden floklamayla elde edilirdi.)

FLOKS a. (lat. *phlox;* yun. *phloks,* alev'den). Kuzey Amerika kökenli ve genellikle çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *phlox; Polemoniaceae* familyası.)

—ANSİKL. Floksun yaprakları parçasız ve karşılıklı dizilidir. Çiçekleri tepede küme halinde ve çok güzel, kırmızı, mor, mavi ya da beyaz renklerdedir. Çiçek çanağı borumsu çan biçiminde, çiçek tacı uzun boru biçiminde ve yaygın ayalı, meyvesi kapsül biçimindedir. Biryıllık ve çokyıllık uzun türleri (60-80 cm) bulunduğu gibi bodur türleri de (25 cm) vardır. Çok sayıda melez çeşitleri, bahçıvanlarca elde edilmiştir.

FLOOD sıf. (ing. sözc.). Foto. *Flood lamba,* filamanı aşırıgerilimli tungsten olan, tayfı sürekli yeğin bir ışık veren, renk sıcaklığı 3 400 K (beyaz ampul) ile 5 500 K (mavi ampul)'e yaklaşan lamba.

FLOOD (Henry), irlandalı siyaset adamı (Cill Choinningh kontluğunda 1732 - Farmley, Cill Choinningh, 1791). 1759'da, Dublin parlamentosu'na girdi, Grattan'la birlikte ulusal muhalefetin liderlerinden biri durumuna geldi. Grattan'dan daha koyu bir protestandı, bununla birlikte adanın yasama bağımsızlığı açısından ilk evresi olacak olan bir parlamento reformunun gerçekleştirilmesi amacıyla (1782 Gardiner yasası), Gönüllüler'in örgütlenmesi için Grattan'la işbirliğine girdi. 1783'te, Londra parlamentosu'na girdi, burada parlamento reformu için savaşını sürdürdü, ancak başarılı olamadı.

FLORA a. (lat. *Flora,* Bitki tanrıçasının adı; *flos, floris,* çiçek'ten). **1.** Belli bir bölgede, belli bir ortamda doğal olarak ya da yarı kendiliğinden yetişen bitki türlerinin tümü. (Bk. *ansikl.* böl. Bot.) **—2.** Bir ülkede ya da bir bölgede bulunabilen tüm yabani bitki türlerinin tanımını ve sınıflandırılmasını yapan yapıt. (Bir bölgedeki bitkilerin dağılımı hakkında bilgi veren, ama onları tanımlamaya elverişli olan basit bir "katalog" ile flora birbirinden ayrı şeylerdir.) **—3.** Aynı bölge üzerinde biten bitkilerin ya da ağaçların tümü. (Bk. *ansikl.* böl. Tarım.)

—Bakteriyol. *Mikrop florası,* normal ya da patolojik olarak organizmanın doğal boşlukları içinde ya da dokuların üzerinde yaşayan mikroorganizmaların tümü. (Bağırsak florası sindirimde önemli rol oynar; normal olarak daha çok Gram negatif bakterilerden oluşur. Bazı bağırsak hastalıkları ve bazı tedaviler [antibiyotik] sırasında değişikliğe uğrar. Her iki durumda da eski haline getirilmelidir [laktik mayalar, biramayaları, vb. ile].)

—Bot. *Artık flora,* yanı başında yeni bir biyolojik topluluk kurulduğu için yaşama alanı daraldıktan sonra yerinde kalabilen bitki, birey ya da grubu topluluğu.

—ANSİKL. Bot. Flora ile bitki örtüsü çoğu zaman birbirine karıştırılır. Fakat botanikçi için bu iki kavram çok farklıdır: flora bitki türlerinin listesidir; bitki örtüsü bitkilerin doğada bir arada topluca görünüşüdür. Orman, fundalık, çayırlık, vb. bir ülkenin bitki örtüsünü anlatmak için kullanılan terimlerdir. Bu terimler *bitki* topluluğu* denen bitki örtüsü birimlerini gösterir. Çok az sayıda türden oluşan bir çayır gür olabilir, ama florası zayıftır. Buna karşılık, pek çok bitki türü yetişen kayalık bir yamaçta zayıf bir bitki örtüsü, ama zengin bir flora vardır.

Floranın zenginliği, yani bir ülkedeki bitki türlerinin sayısı ülkeden ülkeye değişir. Örneğin Fransa gibi bir ülkede 4 000 kadar damarlı bitki (pteridophyta ve fanerogamlar) bulunurken aynı büyüklükte olan Madagaskar gibi bir ülkede 7 000'den fazla bitki vardır, daha saptanmamış olan bitki de çoktur. Türkiye'de şimdiye kadar saptanan türlerin sayısı 9 000'den fazladır.

• *Flora bölgeleri.* Jeolojik devirler boyunca uzun süre birbirinden ayrı kalan ya da bugün ayrı olan bir kısım yerleri eskiden bitişik olan şimdiki anakaralar üzerinde *flora bölgeleri* denilen büyük bitki toplulukları oluşmuştur. Bu bölgenin altbölümlerine "alan", onun parçalarına da "kesim" denir. Yeryüzündeki flora bölgeleri şunlardır: 1. *holarktik bölge,* Kuzey yarıkürenin, Akdeniz bölgesi dışında kalan ve Meksika'dan Güney Çin'e kadar olan kuzey kısımlarını kapsar; 2. *Akdeniz bölgesi,* Kanarya Adaları ile Portekiz'den İndus ve Keşmir'e kadar uzanır (güneyde Arabistan ve Büyük Sahra çöllerinde sınır belirsizdir); 3. *Hint-Afrika bölgesi,* Afrika'nın kalan kısmını (Güney Afrika dışında), Madagaskar'ı, Himalaya'ya kadar Hindistan'ı, Çinhindi'ni kapsar; 4. *Güney -doğu Asya takımadaları ve Pasifik adaları* (Avustralya dışında); 5. *Yeni dönencelerarası bölge,* Florida'dan Meksika kıyılarına kadar olan kesimi ve Güney Amerika'yı (And dağlarının yüksek yerleri, Arjantin ve Şili'nin ılıman kesimleri dışında); 6. *Güney Afrika bölgesi* (Kalahari, Cape ve Natal bölgeleri); 7. *Antarktika-And bölgesi* (Antarktika, Andlar'ın yüksek yerleri, yeni dönencelerarası bölgenin güneyinde kalan ülkeler); 8. *Avustralya bölgesi.* Bu bölümleme konusunda bilginler arasında bazı görüş ayrılıkları vardır. Kimileri holarktik bölge ile Akdeniz bölgesini birleştirir, Malezya ile Polinezya'yı ayırır, Madagaskar ve yöresindeki adaları ayrı bir bölge, Yeni Zelanda'yı ayrı birer bölge sayar. Güney Amerika'nın tropikal bölgeleri için *Neotropis,* Eski Dünya'nın tropikal bölgeleri için *Palaeotropis* diyenler vardır.

• *Türkiye florası.* Bütünüyle holarktik flora sınırları içinde yer alan Türkiye toprakları üzerinde başlıca dört flora bölgesi ayırt edilir: 1. *Akdeniz florası.* Asıl yayılma alanı batı ve güney kıyı kesimlerimizdir; bununla beraber, engebeliğin ve iklimin elverişli olduğu yerlerde iç kısımlara, bu arada özellikle İç Batı Anadolu'ya sokulmuştur. Bu flora bölgesini Doğu Akdeniz ülkelerinde yetişen türlerin egemenliği belirler. -2. *Paleoboreal Avrupa orman florası.* Bazen Avrosibirya florası da denilen bu floraya ait türler, yurdumuzun daha nemli, orman yetişmesine doğal olarak daha uygun kuzey kesimlerinde, Yıldız (Istranca), Batı ve Orta Karadeniz dağları üzerinde yaygındır. -3. *Kolşik flora.* Çok nemli Doğu Karadeniz bölgesinde yer alan bu flora bölgesini bir yandan paleoboreal Avrupa, bir yandan da Akdeniz ve Doğu Asya floraları ile yakınlık gösteren türler belirler. -4. *Turan-Önasya florası.* Bu flora bölgesinde, kurak ve yarıkurak şartlara uymuş bozkır türleri egemendir: Türkiye'de en geniş yeri bu flora bölgesi tutar; bütün İç, Doğu ve Güneydoğu Anadolu.

Çekirdek kesimleri belli olmakla beraber, bu flora bölgelerinin sınırları kesin değildir: Bunun nedeni, yakın jeolojik geçmişte, özellikle Dördüncü Zaman'da yatay ve düşey doğrultuda meydana gelen iklim değişikliklerinin yol açtığı alansal oynamalar ve karışmalardır. Türkiye flora bakımından oldukça zengin bir ülkedir. Toplam tür sayısının, kesin olarak bilinmemekle beraber, 9-10 bin dolayında olduğu sanılmaktadır. Yalnız Türkiye'de rastlanan türlerin, yani yerli türlerin oranı oldukça yüksektir (% 20'nin üzerinde).

—Tarım. Bir çayırda, bir ormanda, bir karma ya da tek tür tarım alanında birçok bitki türü bir arada bulunabilir. Bütün bu durumlarda, tüm büyüme etmenleri bakımından bireyler arasında bir yarışma var-

Scala

Flora ya da İlkbahar
Stabiae'den (İtalya) duvar resmi,roma sanatı
Ulusal arkeoloji müzesi Napoli

dır. Ortamdaki etmenlerin en iyi şekilde değerlendirilmesi sayesinde erişilen en iyi verim, ortamı iyice kaplamış olan bitkiler (yaprak indeksi ve oldukça yüksek düzeyde kök yerleşmesi) bireysel büyümeyi fazlaca sınırlamaya yeltenmeden kuvvetle yarışmaya koyuldukları zaman elde edilir. Yapılan deneyler, her tarım bitkisi için belli bir ortamda en iyi verimi sağlayacak bir sıklık derecesi bulunduğunu göstermiştir. Sıklık derecesinin eksikliği ya da fazlalığı yüzünden bu ölçüden uzaklaşılırsa verim azalır: onun için ekimler ayarlı ve düzenli yapılır. Sapları ve yaprakları için yetiştirilen bitkiler (yem bitkileri), besin biriktirme organları (meyveler, taneler, yumrular, vb.) için ekilen bitkilerden daha yüksek bir flora yoğunluğuna dayanıklıdır.

FLORA (lat. sözc.). Eski İtalya'da Bitki tanrıçası, ilkbaharda çiçeklerin açmasını yönetirdi. Quirinal'deki tapınağında din hizmetleri bir papaz tarafından yürütülürdü. Floralia adı verilen şenlikleri açık saçık bir nitelik kazanınca zamanla bir fahişe olarak düşünüldü.

—ANSİKL. İkonogr. Roma tanrıçası, birçok paranın arka yüzünde ve Stabiae'deki çok güzel bir freskte (Napoli müzesi) çiçeklerle taçlanmış olarak gösterilir. *Farnese Florası* (ay. y.) adı verilen heykel, yunan *Antheia Aphrodite*'sinin bir uyarlaması gibidir. Flora'ya Tuby'nin Versailles havuzlarından birindeki bir heykelinde ve Falconet'nin seramik bir heykelciğinde de rastlanır. *Flora'nın zaferi* (Louvre) ve *Flora İmparatorluğu* (Dresden) Poussin'in başyapıtlarıdır. Bunlardan başka,Tiziano'nun *Flora*'sını (Uffizi, Floransa), Rembrandt'ın başka bir tablosunu (New York) ve Carpeaux'nun, Louvre'un güneybatı kanadındaki uç pavyonu süsleyen *Flora'nın zaferi* adlı yüksekkabartmasını sayabiliriz.

FLORA KUŞAĞI a. Yerbil. Karalarda (gelişmiş bitkiler ve suaskısıgiller)ve deniz ortamında (suyosunu) belirli yaşam koşullarına bağlı bir floradan oluşmuş bitkisel fosillerin tümü.

FLORACI a. Flora yazarı botanikçi.

FLORAL a. Tekst. Bir kumaş üzerinde dalcıkların, dalların, yaprakların gösterimi; özellikle günümüzde, yaprakları göstersin ya da göstermesin arabesk oluşturan çok süslü desenlerin tümü.

FLORALİA a. (*Flora* onuruna düzenlenen şenlikler anlamında lat. sözc.). Antik. İlkbaharda (28 nisan - 3 mayıs) Roma ve çevresinde flora onuruna kutlanan şenlikler. (Her tür cinselliğin kışkırtıldığı floralialar sarhoşluk içinde kutlanırdı ve çıplak fahişeler bir geçit töreni yaparlardı. İ.Ö. 238'de başlayan floralialar İ.Ö. 173'ten sonra her yıl yapılmaya başlandı. Şenliklere tiyatro gösterileri de eklendi.)

FLORAMİN a. (fr. *phloramine*). Org. kim. Formülü $H_2N—C_6H_3(OH)_2$ olan amino-5 dihidroksi-1,3 benzenin yaygın adı; amonyağın floroglusinol üzerine etkimesinden elde edilir.

FLORANSA, ital. **Firenze,** İtalya'da kent, Toscana'nın yönetim ve il merkezi; 413 069 nüf. (1990). Üniversite. Güzel sanatlar akademisi.

COĞRAFYA

Toscana'nın merkezi olan kent, *Floransa havzası* (Pliyosen devrinde bir gölle kaplıydı) adı verilen, Arno'nun suladığı, düz tabanlı (yüksl. 50 m) geniş bir ovanın doğu bölümündedir. Büyük taşkınlara yol açan Arno ırmağı kıyısında kurulan Floransa, bir ulaşım kavşağındadır ve modern karayolları kentin bu işlevini artırmaktadır. Milano-Roma demiryolu ("direttissima") ve Güneş otoyolu (Via sole) Floransa'dan geçer. Kent birbirinden farklı büyüklükte iki bölüme ayrılır. Arno'nun sol kıyısındaki tepeler, özellikle sağ kıyıda gelişen kentsel yayılmayı sınırlar. Rönesanstan kalma üstün yapıtlarla dolu kent merkezi, kökeni önce Roma dönemine sonra Ortaçağ'a dayanan bir çekirdek çevresinde gelişmiştir ve XII. yy.'da yapılmış surların yerini alan bulvarlar çemberine kadar uzanmaktadır. Kentin modern anlamda gelişmesi italyan birliğinin gerçekleşmesinden sonra, özellikle de Floransa İtalya krallığına başkentlik yaptığı sırada (1865-1871) başlamıştır. Günümüzde, zeytinliklerle kaplı kuzeydeki tepelere kadar genişlemiş olan kentte, sanayi banliyöleri Prato'ya doğru sıralanmaktadır. Turizmi çok önemli olmakla birlikte Floransa, bir müze kent durumuna gelmemiştir. Elsanatları canlıdır (mobilya, giyim, deri, mücevher) ve sanayi (makine) oldukça gelişmiştir. Turizm dışında, hizmetler kesiminin gelişmesi kentin bölgedeki önemini kanıtlar: ticaret, yönetim, üniversite (ulusal kütüphaneyle birlikte), yayın (bölgesel bir gazete, *La Nazione*). Floransa, tüm havza içindeki çevre komünlere doğru yayılmaktadır. Ama gene de etki alanının bir sınırı vardır ve ulusal düzeyde bir iktisadi karar merkezi düzevine yükselememiştir.
—*Floransa ili*, 3 880 km²; 1 195 395 nüf. (1989). Orta Arno vadisini kaplar, K.-D.'da Apenninler'deki tepelere kadar

Bk. resim sayfa 4166

uzanır ve G.-B.'da Chianti dağlarındaki bağlık tepelerin bir bölümünü içine alır.

TARİH

Floransa, başlangıçta, *Faesulae*'ye bağlı bir etrüsk köyüydü, daha sonra İ.Ö. 82'de Sulla tarafından tahrip edildi, bir Roma kasabası oldu. İ.Ö. 59'da, Sezar'ın askerleri, Arno'nun sağ kıyısında *Florentia* adıyla bir koloni kurdular. Bu kente, hiç kuşkusuz, Pisa aracılığıyla, doğulu tüccarlarla birlikte ürünleri ve dinleri de gelmişti (İ.S. I. yy.'da İsis tapınımı, İ.S. II. yy.'da hıristiyanlık). Kentin bulunduğu havzanın verimliliği ve bir dört yol ağzında yer alması, Faesulae'nin (Fiesole olmuştu) zararına gelişmesini, Ortaçağ başlarında da onu geçmesini sağladı. IX. yy.'da Lotario I, Floransa'yı yeni bir kontluğun merkezi yaptı. Kent, gerçek anlamda ancak XI. yy.'dan sonra gelişti ve imparatorun ve onun temsilcisi olan Toscana markisinin bağımlılığından yavaş yavaş sıyrıldı. Komşu kentleri ve senyörleri boyunduruk altına aldı (Fiesole 1125) ve bunları kentte oturmak zorunda bıraktı. Daha sonra, bankaları, Papalığın müşteriliğini kendi bankalarının elinden almak isteyen Siena ile mücadeleye girişti. 1138'de Floransa, konsüllerle yönetilen ilk özerk yönetimi kurdu; konsüllere yardım eden Konsey ise

Scala

Flora (1515'e doğr.)
Tiziano'nun yapıtı
Uffizi galerisi
Floransa

1167'den sonra etkinlik göstermeye başladı. İmparatorluk Floransa'yı fiilen tanıdı ve kontluk (*contado*) içinde yargılama hakkını verdi (1154). Friedrich I Barbarossa ise 1183'te kenti hukuken tanıdı. 1207'de konsüllerin yerini seçimle iş başına gelen ve bütün yetkileri elinde bulunduran yabancı bir yönetici olan podesta aldı.

Lauros-Giraudon

Michaelides

Trinità köprüsünden Floransa

Floransa'nın iki soylu ailesi olan Welfeler ve Ghibellinolar arasındaki özel çatışmadan yararlanan imparator ve Papa, Toscana'da birer taraftarlar topluluğu oluşturdular. İmparator Friedrich II von Hohenstaufen'in ölümünden (1250) sonra, Ghibellinolar ile İmparatorluk ve Welfeler ile Papalık arasındaki ilişki zayıfladı, ama Floransa soyluları, kavgaya tutuşmayı, sürgüne gitmeyi ve komşu kentlerde kuvvet

J. Bottin

Floransa'dan genel görünüm
Arno ırmağı üstünde Ponte Vecchio ve sağda Palazzo Vecchio kulesi

toplayıp yeniden geri dönmeyi bir alışkanlık haline getirdiler. Büyük tüccarlar (yani "tombul halk" denilen *popolo grasso*), bu zorba ve küstah soylulardan nefret ediyorlardı. Daha zayıf olan Welfeler'e dayanarak Hohenstaufen egemenliğinin yıkılmasından sonra iktidarı ele geçirdiler (1250-1260). Tarihçiler buna "ilk halk" derler. Ghibellinolar ise, Montaperti zaferinden (1260) sonra geri geldiler, ama Papalık, floransalı sürgünlerin bütün servetlerini verdikleri Anjoulu Carlo'ya başvurdu. Ancak Carlo, Sicilya krallığı'na egemen olduktan sonra onlara ülkenin kapılarını açtı, Floransa'ya galip olarak dönmelerine yardım etti ve podesta unvanını aldı (1268). Böylece Floransa Welfe partisi'nin yönetimine girdi.

Bu mücadelelerden çok çekmiş olan soylular sonunda iktidardan uzaklaştırıldı (1293) ve böylece "ikinci halk" ortaya çıktı. Bilinçli olarak karmaşıklaştırılmış bir anayasa, yetkileri birbirinden ayırdı, yönetimi başlıca meslekleri (ya da loncaları) temsil eden yedi sorumlu ile ancak iki ay için seçilen yargıca verdi. En ufak bir olayda birçok konsey işe karışarak bunların sorumluluğunu paylaşıyordu. Ciddi bir tehlike yani "balia" sözkonusu olduğu zaman ise, ünlü ve önemli bir kişiye geçici diktatörlük veriliyordu.

Floransa, o sırada Toscana'nın en önde gelen kentiydi. Bölgenin egemenliğini onun elinden almak isteyen Pisa, Cenova tarafından ezilmişti (1284); birçok kez yenilgiye uğrayan Siena ise kesin olarak gerilemişti. Anjoulular'ın verdiği ayrıcalıklarla zenginleşen Floransa, İtalya'nın en canlı kentlerinden biriydi. Ticaret, bütün Batı Avrupa'da şubeleri olan ailelere dayanan yüz kadar şirketin elindeydi. Ama ekonomik yaşam, başlangıçta, welfe zümresinin Siyahlar ve Beyazlar olarak ikiye ayrılmasında, 1300'den 1302'ye kadar mücadele etmesinde ve Beyazların sürgüne gönderilip şirketlerinin batmasında görüldüğü gibi, siyasal bunalımların etkisindeydi. Ama 1326'dan sonra yeni şirketler arasında anlaşmalar oldu ve pazarlar bölüşüldü (Acciaiuoli, Alberti, Bardi, Peruzzi). Şirketler hem sanayi, hem ticaret, hem bankacılık alanında çalışıyorlardı. Başlıca sanayi, *Arte di Calimala*'ydı: Floransalılar, Fransa'dan kumaş alıp, işliyor, özellikle lal rengine boyuyor ve dünyanın en güzel kumaşı olarak görülen bu malları, büyük kârlarla satıyorlardı. Başkaları da İngiltere'den yün alıp sıradan kumaşlar üretiyordu.

Ama, ticaret tekniklerinde Floransalılar'ın asıl üstünlüğü para işlerinde görülüyor; bankacıları ve tüccarları etkili bir temsilciler ve aracılar sistemiyle bütün Avrupa'yı avuçlarına almışlardı. Floransalılar'ın gerçekleştirdiği büyük yenilik, poliçe ve iki yanlı muhasebedir. İlk altın para olan florin, 1252'de çıkarıldı, bunu örnek alan öteki italyan kentleri de kendi dukalarını çıkardılar. Kârlarını ve yüksek kâr payları dolayısıyla özel kişilerin yatırdığı paraları kullanan Floransalılar, herkese ve hatta krallara bile borç veriyorlardı. Bunlar arasında, Güzel Philippe'in maliye danışmanları olan Biscio ve Musciatto Franzesi gibi kimseler, siyasal bakımdan da büyük önem kazandılar. XIV. yy.'ın büyük ekonomik bunalımı ve Yüz yıl savaşları patlak verince, para yatıranlar korkup mevduatlarını çektiler ve şirketler çökmeye başladı. 1342 ile 1346 arasında bunlardan otuzu iflas etti. Yeni şirketler (Alberti, Guardi, Medici, Ricci, Soderini, Strozzi) kuruldu. Bunlar daha ihtiyatlı davranarak paylarının % 51'inin aile başkanının elinde bulunduğu hukuken bağımsız şubelere bölündüler. 1406'da Pisa'yı ele geçiren Floransa, bir deniz gücü oldu, gemileri hıristiyan limanlarına, özellikle de türk limanlarına gidip gelmeye başladı, bu limanlarda Cenova ve Venedik gemilerinin yerini aldı.

Floransa'nın bu büyük ekonomik gelişimine, özgün bir sanatsal gelişim de eşlik etti. Çoğu zenginler, ruhlarının kurtuluşu için, capellalar, hatta kiliseler yaptırdılar. Bunların en gözde sanatçılarca yapılmasını ve bu sanatçıların kendi kendilerini aşmasını sağlamak üzere yarışmalar açtılar. Lükse ve konfora alışan tüccarlar, evlerini ve çiftliklerini saraylara dönüştürdüler. Gene bu zenginler, hümanistlerin ortaya çıkardığı ve yunan mültecilerin yapıtlarını getirdiği antikçağ yazarlarını severek ve beğenerek okudular. Bunun için de floransa sanatı Rönesans'a ulaşmak üzere ortaçağ tekniklerinden hızla sıyrıldı, Rönesans, daha XV. yy.'da, antikçağ

Nimatallah-Ziolo

Giovanni da San Giovanni ve Furini'nin Mediciler'in onuruna yaptıkları ve Pitti sarayı'nın salonlarından birini süsleyen freskleri (1635)

Scala

Bargello sarayı (XIII. yy.) [bugün, Ulusal müze], solda, 57 m yüksekliğindeki Volognana kulesi

kalıntılarıyla kurulan ilişki dolayısıyla ve zorbalık yönetiminin egemen olmaya başladığı yarımadada, Floransa'nın italyan özgürlüklerinin son kalesi olarak kaldığı bir sırada, büyük bir gelişme gösterdi.

Hiçbir unvanı olmadan yandaşlarını önemli görevlere getirerek Floransa'ya egemen olan Cosimo (1434) rakiplerini sürgüne yolladı ya da keyfi vergilerle ezdi. Roma ile anlaşarak (Tolfa*) şap tekelini örgütledikten sonra, aile servetini daha da artırdı. Sanat ve bilim koruyucusu olarak çağını belirleyen sanat gelişimini destekledi ve platoncu akademinin toplanmasını sağladı. İktidarı, oğlu Damlalı Pietro'nun, Floransa'yı yatağından yönetmesini (1464-1469) sağlayacak kadar güçlüydü. Pietro'nun oğulları Lorenzo ve Giuliano ise, güçlüklerle karşılaştılar: Giuliano, Pazziler'ce, tuzağa düşürülerek öldürüldü. Floransa şirketleri, XIV. yy.'da güçlüklerle karşılaştılar; krallara verdikleri borçlar kendileri için yıkıcı oldu. Şair, filozof ve sanat koruyucusu olan Lorenzo, servetini ve devleti güçlükle yönetti. Zenginlik, lüks ve kuşkuculuk ahlakı bozmuş ve bu durum 1490 yılından sonra dominiken Savonarola tarafından eleştirilmişti. Lorenzo'nun ölümünden (1492) sonra, Fransa kralı Floransa'yı istila etti ve medici ailesinden Pietro II, Floransa'dan kaçtı (1494). Savonarola, İsa'yı, günahlarına ağlayan bir Floransa'nın kralı olarak ilan etti ve Floransa resminin başyapıtlarını yaktırdı, ahlaksızlıkla savaşı kendisinin de öldürülmesi (1498) sonucunu verdi. Büyük tüccarlar, diplomasisini Machiavelli'nin yönettiği cumhuriyeti kurdular. Sayıları eskisi kadar çok olan sanatçılar, artık Floransa'ya ancak şöyle bir uğramakla yetiniyor, meslekte ustalığa eriştikten sonra, daha zengin olan Roma'ya ya da Milano'ya gidiyorlardı. Tüccarlar da etkinliklerini sürdürüyorlardı, ama Sevilla'da yerleşen (1532-1537) ve Yeni Dünya ile ticaret yaparak zenginleşen Filippo Strozzi ve Lappi şirketleri gibi, bu etkinliklerini Floransa dışında gösteriyorlardı. İspanyollar'ın desteklediği Medici ailesi 1512'de geri döndü. Ailenin başkanı kardinal Giovanni, Leo X adıyla papa oldu (1513); Floransa'nın yönetimini, 1523'te Clemens VII adıyla papa olan kardinal Giulio'ya verdi. Bu sırada kent, ailenin iki gayrımeşru çocuğu tarafından yönetilmeye başlandı. Bunlar da 1527'de kentten kovuldular. Cumhuriyet, imparatorluk kuvvetleri karşısında yenilgiye uğradı (1530) ve Karl V, damadı Alessandro de Medici'yi, babadan oğula geçecek olan Floransa kontluğuna getirdi. Onun yerine geçen Cosimo I Siena'yı aldı (1555) ve 1569'da Toscana büyük dükü oldu. Bu yönetimle 1737'ye kadar gerileyen Floransa, Lorraine hanedanı düklerinin aydın despotluğu altında 1737 ile 1859 arasında yeniden parladı. 1799'da Fransızlar tarafından işgal edilen, 1801-1807'de Etruria krallığı'nın başkenti ve 1807-1814'te Arno eyaletinin merkezi olan Floransa, mart 1860'ta Piemonte'ye katıldı ve Vittorio Emanuele II tarafından 1865 ile 1871 arasında İtalya krallığı'nın başkenti yapıldı.

P. Tétrel

Santa Maria del Fiore katedrali (1296-1436) [kubbesi, 1420-1434 arasında Brunelleschi tarafından; campanilesi, 1334-1337 arasında Giotto tarafından]

GÜZEL SANATLAR

Floransa'nın sanatsal zenginlikleri öyle çok ve çeşitlidir ki, bunları tek tek saymak olanaksızdır. XIII. yy.'dan XVI. yy.'a kadar pek çok ünlü sanatçı, Dante, Boccaccio, Savonarola, Machiavelli gibi yazarlar, Brunelleschi, Michelozzo, Benedetto da Maino gibi mimarlar, Orcagna, Ghiberti, Donatello, Luca Della Robbia, Giambologna gibi heykelciler, Cimabue, Giotto, Fra Angelico, Masaccio, Paolo Uccello, Ghirlandaio, Botticelli, Filippo Lippi, Leonardo da Vinci, Raffaello, Michelangelo gibi ressamlar kentin ününe ün katmışlardır. Floransa'nın hemen hemen tüm yapıları bu sanatçılardan birine bir şeyler borçludur. Loggia dei Lanzi (XIV. yy.) ve dünyanın en zengin resim koleksiyonlarından birine sahip Uffizi* galerisiyle çevrilmiş la piazza della Signoria, bir benzeri daha bulunmayan mimari bir bütün meydana getirir (yüksek kulesi la piazza della Signoria'ya hâkim durumda olan Palazzo Vecchio ya da Palazzo della Signoria [Eski saray ya da Senyörlük sarayı] 1298 ile 1314 arasında yapılmıştır). Ortaçağ'dan kalma ilk sur duvarının sınırında bulunan piazza del Duomo'da 1296-1436 yılları arasında yapılmış S. Maria del Fiore katedrali (Arnolfo di Cambio, Brunelleschi), Giotto'nun yaptığı campanile (1334-1337, Andrea Pisano ve Talenti'nin işbirliğiyle) ve vaftizhane (XI. yy. Andrea Pisano ve Ghiberti'nin bronz kapıları) vardır; üç yapı beyaz, yeşil ve kırmızı mermerle kaplanmıştır. Floransa'da sanat yapıtları açısından zengin pek çok kilise bulunur. S. Marco kilisesi ve manastırında Fra Angelico'nun kompozisyonları; S. Lorenzo'da (Brunelleschi), Mediciler'in mezarları (Michelangelo); S. Maria Novella'da (1278-1360) Masaccio'nun, Ghirlandaio'nun, Filippino Lippi'nin, Uccello'nun (revak) ve Andrea da Firenze'nin (İspanyollar capellası) yapıtları; S. Croce'de (XIII.-XV. yy. arası) Giotto, Taddeo Gaddi, Maso di Banco, Giovanni da Milano'nun yapıtları yer alır. S. Maria del Carmine'deyse Masaccio'nun ve Masolino'nun freskleri (Brancacci capellası) vardır. Orsammichele'nin dua yeri (1337-1404) Ghiberti, Donatello, Verrocchio, Giambologna'nın heykelleriyle süslüdür. Roman sanatının başyapıtı olan S. Miniato al Monte kentin G.'ine hâkim durumdadır. Rönesans döneminde cepheleri sade, uyumlu ve zarif saraylar yapılmıştır:

Santa Croce fransisken kilisesi (XIII.-XV. yy.)

Nimatallah-Ziolo

Santa Maria Novella kilisesi'nin (XIII.-XV. yy.), üzerine renkli mermerler kakılmış cephesi (XV. yy.'da L. B. Alberti tarafından tamamlandı)

Scala

Everts-Rapho

la piazza della Signoria'nın la loggia dei Lanzi'den görünüşü: sağda, Palazzo Vecchio (1298-1314) ve Michelangelo'nun *Davut* heykelinin (1501-1504) kopyası; ortada Cellini'nin *Perseus*'unun (1553) karaltısı; solda, Ammannati'nin, *Neptün çeşmesi* (1563-1575)

Corsini sarayı, Medici-Riccardi, Pazzi -Quaratesi, Strozzi, Rucellai ve Pitti* sarayları. Görkemli Boboli bahçelerinin ortasında yükselen Pitti sarayı'nda zengin bir resim koleksiyonu yer alır. Prodesta sarayı'ndaki (XIII. yy.). Bargello* müzesi'nin büyük bir bölümü heykellere ayrılmıştır. Accademia müzesi'nde ise resim ve heykeller sergilenir (*Davut* heykeli, Michelangelo); Arkeoloji müzesi'nde önemli bir etrüsk koleksiyonu vardır. Kenti boydan boya geçerken genişleyen Arno ırmağından ünlü Ponte Vecchio köprüsü'yle geçilir. Kenarlarında kuyumcu dükkânları bulunan köprü kentin en eski yapısıdır. Floransa'nın K.'indeki Fiesole* tepesinden kentin görünümü eşsizdir. (→ FLORANSA *okulu.*)

• *Seramik.* Floransa en eski italyan majolika merkezlerinden biridir. XIV. yy.'dan beri doğu üslubunda yeşil ve manganez renginde bezekli çiniler burada yapılmaktaydı. Ayrıca "meşe yapraklı" denen mavi bezekler Floransa okulu çinilerindendir. 1575'e doğru Toscana büyük dükü Francesco de Medici, San Marco şatosu'nda bir işlik kurmuş, burada usta seramikçiler Medici porselenleri denen Avrupa'ya özgü ilk porselenleri üretmişlerdir.

Lauros-Giraudon

Mediciler'e ait porselen şişe Floransa atölyesi, XVI. yy. sonu *Ulusal seramik müzesi, Sèvres*

Floransa akademisi → CAMERATA FİORENTİNA.

Floransa konsili, 1439'da Floransa'da toplanan konsil. Papa Eugenius IV, Basel konsili rahiplerinin çoğunluğunun istememesine karşın, konsili Ferrara'ya (1437), sonra da (1439) konuklama nedenleriyle Ferrara'dan Floransa'ya nakletti. Burada, 700 yunanlı, İstanbul patriği ve basileus Ioannes VIII Palaiologos'un katıldığı toplantıda, Yunanlılar ve Romalılar birleşme konusunu tartıştılar. Sonunda, Batı'nın desteğine büyük gereksinim duyduklarından (Türkler tarafından tehdit edildiklerinden) 6 temmuz 1439'da bir uzlaşma metni *-Laetentur coeli* bulla- imzaladılar. Ancak, yunan kilise adamları ve halkı Roma'nın her tür müdahalesine karşı olduğu için birleşme sürdürülemedi.

FLORANSA LEHÇESİ a. Dilbil. TOSCANA LEHÇESİ'nin eşanlamlısı.

Floransa okulu. Güz. sant. Floransa'da XIII. yy.'ın sonunda gelişmeye başlayan sanat okulu. Floransa farklı dönemlerden geçtikten sonra XV. yy. ortalarında tamamlanan ve bizim "Rönesans" olarak adlandırdığımız italyan sanat yenilenişinin merkezi olmuştur.

• *Mimarlık.* Floransa'da, S. Giovanni vaftizhanesi gibi henüz ilk hıristiyanlık geleneklerine bağlı, özgün yapılar daha XI. yy.'da yapılmaya başlamıştır. XIII. yy.'da dilenci tarikatlar hem Roma bazilikalarından, hem gotik kalıplardan esinlenen bir mimarlık anlayışına destek olur. 1300 dolaylarında Arnolfo di Cambio yeni bir katedralin ve yeni derebeylik sarayının planlarını yapar; ancak gelişim, S. Maria del Fiore'nin (1418 - 1436) kubbesini tamamlayan ve merkez planlı ya da latin haçı biçimindeki kiliselerin yetkin örneklerini veren Brunelleschi ile gerçekleşir. Brunelleschi sade bir düzenleme ve antik tarzda bazı izler taşıyan soylu çizgilerle yeni bir inceliği kaynaştırır. Michelozzo ise yüzyılın sonunda Benedetto da Maiano ve Giuliano da Sangallo'nun daha karmaşık gereksinimlere uyarlayacakları bu öğeleri yaygınlaştırır.

• *Heykel.* Arnolfo, daha sonra da Andrea Pisano ile Floransa XIV. yy.'da Nicola ve Giovanni Pisano'nun okuluyla gelmiş olan yenileşme akımının ürünlerine kavuşur. Orcagna ile gotik gelenek yeniden öne geçer; ama Floransa heykel okulunun kesin gelişimini sağlayan, kararlı 1420 kuşağıdır ve bu kuşak, kuyumcu-bronzcu Ghiberti ile sık sık kendi aralarında yarışan büyük Donatello ve Luca Della Robbia'dan oluşur. Antonio Pollaiolo'nun doruk noktasına ulaştırdığı bu katı, doğalcı akıma karşıt olarak, Desiderio da Settignano, A. Rossellino ve Mino da Fiesole daha ince bir çözüm geliştirirler. Verrocchio bunları belli bir ölçüde uzlaştırır; onu, Benedetto da Rovezzano ve Benedetto da Maiano gibi o kadar oturaklı olmayan ustalar izler. Donatello'yu bilinçli bir şekilde izleyen Michelangelo'yla mermerde şekillendirilen kudret ve "terribilità" üslubun temel öğeleri oldu. Bu durum farklı ayrıntılarla, etkisini, ustanın Montorsoli ve Montelupo gibi öğrencilerinde, ayrıca o çağın bütün heykelcilerinde, örneğin kuyumcu Cellini gibi Toscanalılar'da, Giambologna ve Francheville gibi Flamanlar'da açıkça sezdirir.

• *Resim.* Floransa okulunda resim, daha Cimabue'den önce Bizans kalıplarından kurtulmuştu. XIII. yy.'ın sonunda, kudretli Giotto ile gelişir, Giotto Floransa okulunu gotik dünyanın plastik güzelliğine götürür. Giotto'nun ortaya koyduğu örnekten, Taddeo Gaddi, Maso di Banco ve Stefano gibi ustalar yetiştiren pek çok kuşak çıka-

FLORANSA OKULU

Scala

portekizli kardinal Jaime'nin mezarı A. Rossellino'nun yapıtı (1461) Floransa'da San Miniato al Monte kilisesi'nin San Jacopo capellası'nda

Gece, Nemours dükü Julien'in mezarından ayrıntı San Lorenzo'nun Yeni Sacristia'sında Michelangelo'nun heykeli (1520-1530 yılları arasında)

Scala

Scala

Muştulama, Fra Angelico'nun tablosu
San Marco müzesi, Floransa

Müneccimlerin tapınması (1481-82)
Leonardo da Vinci'nin tamamlanmamış tablosu
Uffizi galerisi, Floransa

Scala

Scala

aziz Petrus ve aziz Yuhanna
sadaka dağıtırken (1426-27)
Masaccio'nun Floransa'da Santa Maria
del Carmine'nin Brancacci
capellası'ndaki freskinden ayrıntı

cak ve bunlar bütün İtalya'ya yayılacaktır. Ama 1348 veba salgını bu gelişimi büyük ölçüde engelleyecektir. Fransız minyatürünün ve Siena panolarının etkisiyle, XIV. yy. sonlarına doğru Floransa'da, "uluslararası gotik üslup"un kolay güzelliği ortaya çıkar, ancak 1425'e doğru büyük Masaccio buna şiddetle karşı koyar. Genç yaşında ölmüş olmasına rağmen Masaccio birçok ustayı etkiledi: desen ve biçime öncelik tanıyan Andrea Del Castagno ve Uccello, daha çok mekân ve renk düzenlemesiyle ilgilenen Fra Angelico ve Filippo Lippi, göze hoş görünmekten başka bir kaygısı olmayan Gozzoli gibi süslemeci ressamlar. Pollaiolo ve Ghirlandaiolar'ın eğilimi bir flaman natüralizminden yanaydı; Verrocchio ve öğrencileri ve özellikle de ünlü Leonardo da Vinci, Lorenzo di Credi'nin büyük bir ustalık gösterdiği hacim değerendirmesinde kendilerine yeni bir çıkış yolu aradılar. Buna paralel olarak, Filippo Lippi'nin mirasçılarında, özellikle de oğlu Filippino'da ve dar-uzun çizgisel üslubu 1500 dolaylarında özellikle seçkin ve belirgin bir nitelik kazanan Botticelli' de son bir "gotikçi" tepkinin dile geldiği görülür. Quattrocento atölyelerinin kapanışı, umbrialı Perugino'nun kazandığı başarı, Leonardo'nun dönüşü, XVI. yy. başında bir çeşit huzursuzluk yaratır; bu huzursuzluktan da, venedikli kaynaklardan, Leonardo'dan ve Raffaello'dan beslenen bir incelik ve sevimlilikle, Fra Bartolomeo ve özellikle de Andrea Del Sarto doğar. Bu ustaların ayrıntı ve yalnızca renk değerleri üzerine kurulan üslubuna Michelangelo freskçilerin kesin çizgileri ve aydınlık renkleriyle karşı çıkar. Bir sonraki kuşak da bu durumun yarattığı bir kararsızlığın acısını çeker, Pontormo'nun kimi zaman rahatsız edici yenilikleri, A. Bronzino'nun kuruluğunu, Rosso'nun çalkantılı üslubunu, Vasari'nin, Salviati'nin ve bunlar tarafından kurulan okulun karmacılığını hep bu kararsızlık açıklar. Bu maniyerismocu resim, Floransa'da XVI. yy.'ın

Toledolu Leonor ve oğlu Juan
Bronzino'nun yapıtı
Uffizi galerisi, Floransa

Scala

sonunda Cigoli'nin etkisiyle ortadan silinir. XVII. yy.'da do Furini, Dolci, Giovanni da San Giovanni gibi büyük sanatçılar yetişir. XIX. yy.'dan Floransa *macchiaioli* okulunun merkezi olur.

• *Dekoratif sanatlar.* Floransa, XIII. yy.'dan XVII. yy.'a dek, her zaman canlı bir uygulamalı sanatlar merkezi olmuştur. İlkin nakış işlemeli kumaşları, ayin giysilerini süslemeye yarayan şeritleri, sunak önlerine konulan gergef işlerini anmak gerekir. Bunlar zaman zaman Antonio Pollaiolo' nunki gibi ünlü atölyelere sipariş edilir; dibalara ve çiçekli ipeklilere gelince, Gozzoli ya da Botticelli'nin kostümleri bunların kalitesini belirtmeye yeter. XIV. yy.'da Orcagna ve XV. yy. başlangıcında Ghiberti ile gelişen kuyumculuğu da aynı önemle göz önüne almak gerekir; XIV. yy.'da ısmarlanıp XV. yy.'da tamamlanan gümüş vaftizhane sunağı, o çağ sanatçılarının anıtsal üslubunun özünü veren bir örnektir (katedral müzesi). Soluk renkli, sırlı poli krom pişmiş toprak tekniği Della Robbialar' ın atölyesi tarafından kap kacak yapımından süslemeciliğe kaydırıldı, hatta yalnız bu teknikle yapılan sunakarkalıklan ortaya çıktı. Toscanalılar'ın yenilik getirdikleri alanlardan biri de, marketri (benekçilik) [*intarsio* ya da *tarsia*]olmuştur; dekoratörler, Brunelleschi'nin ve Uccello'nun itkisiyle, daha 1430-1440'tan başlayarak, perspektifli sahneler ve geometrik motifler kullanırlar; Floransa benekçiliği, daha sonra, mobilya (banketler, sandıklar) ve kilisede koroya ayrılmış sıralarda da uygulanır. Bir sonraki yüzyılda taş marketrisi *(tarsia)* ve mozaik bölmelerin gördüğü büyük ilgi, XVII. yy.'a dek sürer. Klasik çağ porselenleri arasında, Floransa yakınlarında XVI. yy.'dan kalma San Marco şatosu'nda bulunan tekrenkli tipler anılmaya değer.

FLORENCE, ABD'de (Alabama) kent, Tennessee ırmağı kıyısında; 37 000 nüf. Ticaret merkezi. Alüminyum metalürjisi.— Bölgede kömür, demir ve boksit yatakları. Termik santral.

Florence Nightingale hemşirelik yüksekokulu, İstanbul'da lisans ve lisansüstü düzeyde öğrenim sağlayan yükseköğrenim kurumu. Çağdaş hemşireliğin 100. yıldönümünde, bu olayın anısına öğrenime geçmesi tasarlanan okul için, bir "Florence Nightingale hemşire mektepleri ve hastaneleri tesisi" oluşturulması, müteşebbis heyet toplantısında ortayla atıldı (19 aralık 1947). Ancak, parasal olanak sağlanamadığından bir gelişme olmadı. Uzun yıllar sonra Türkiye Kızılay derneği'nin geniş ölçüdeki parasal yardımıyla tesis resmen kurulabildi (22 mart 1956). Uluslararası ekonomik işbirliği teşkilatı'nın yardım ve aracılığıyla, Columbia Üniversitesi hemşirelik fakültesi ile işbirliği yapılarak, İstanbul Üniversitesi içinde yer alması koşuluyla Florence Nightingale hemşirelik yüksekokulu'na eleman yetiştirilmek amacıyla ABD'ye öğrenci gönderildi. Ancak, İstanbul Üniversitesi, Florence Nightingale hemşire mektepleri ve hastaneleri tesisi, AİD ve okul öğretim elemanları temsilcilerinin katıldıkları toplantılar sonucu, okulun üniversite yapısı içinde yer alması düşüncesi benimsenmedi. Bunun üzerine, Uluslararası ekonomik işbirliği teşkilatı ve Columbia Üniversitesi projeden her türlü desteğini çekti. Daha sonra, Sağlık ve sosyal yardım bakanlığı'na devredilen okul, geçici olarak Şişli Çocuk hastanesi binalarından birinde öğretime başladı (13 kasım 1961). 1 kasım 1964'te Şişli'deki kendi binasına taşındı ve 1965'te ilk mezunlarını verdi. Okul, 28 ocak 1975'te İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ne bağlandı. 6 kasım 1981'de yürürlüğe giren Yükseköğretim kanunu ile, 1982'de bu fakülteden alınarak doğrudan İstanbul Üniversitesi rektörlüğü yapısı içinde yer aldı.

Okula, lise mezunları alınırken 1971'den sonra sağlık lisesi mezunları da alınmaya başlandı. Süresi 4 yıl olan lisans eğitimini başarı ile tamamlayan öğrenciler "uzman hemşire" unvanını kazanırlar. 1982-1983 ders yılından başlayarak okulda yedi bilim dalında lisansüstü eğitim programları da uygulanmaktadır.

Florence Nightingale müzesi, İstanbul'da, Selimiye kışlası içinde açılan müze (1954). Burada F. Nightingale ile ilgili çeşitli kitaplar, mektuplar, resimler vb. sergilenmektedir.

FLORENCİA, Kolombiya'da kent, Río Caquetá yönetim bölgesinin merkezi, Doğu sıradağlarının eteğinde; 31 800 nüf.

FLORENSİT a. (fr. *florencite*'den). Miner. Hidratlı, doğal alüminyum ve seryum fosfat.

FLORENSKİY (Pavel Aleksandroviç), rus matematikçi ve filozof (Evlah, Azerbaycan, 1882 - Sibirya'da bir kampta 1943). 1975'te fransızcaya çevrilen *la Colonne et le Fondement de la vérité* (Gerçeğin direği ve temeli) [Moskova, 1914] adlı yapıtı, bütün XX. yy. ortodoks tanrıbilimine esin kaynağı oldu: İnanç, düşünen kalbin bilgisini sağlar; teslis hikmeti, insanın Tanrı'yla tözbirliğinin temelidir; bilgelikbilim, kozmosun canlı birliğini ve onun tanrısal ışık karşısında saydamlığını gösterir. 1911'de rahip olan Florenskiy, tanrıbilimsel araştırmalarını devrimden sonra da sürdürdü. 1932'de tutuklandı. Yapıtlarının büyük bir bölümü yayımlanmamıştır.

FLORENTİNE a. *Florentine usulü,* balık ya da yumurtanın, buğulanmış ıspanak üstünde, Mornay sosuyla (yumurtayla koyulaştırılmış beşamel sosu) örtülerek fırında kızartılmasına denir.

FLORES, Endonezya'da ada, Sunda takımadasında, *Flores denizi*'nin G.'inde; 14 250 km²; 1 250 000 nüf. Flores, yanardağ kökenli (bazaltlar, andezitler) bir adadır; üstünde güney kıyısı boyunca uzanan bir dizi etkin yanardağ bulunan adada, 750-1 500 m'ye doğru platolar ya da yüksek ovalar geniş yer tutar. Ovalar hem küçük, hem de azdır. Batı kesimi daha dağlıktır (en yüksek doruğu 2 400 m'ye yaklaşır). Malezya kökenli olan halk (bununla birlikte, doğu kesiminde, Papular'la akraba birkaç öbek yaşar), mısır (uzun süreli kuraklığa dayanıklıdır), biraz pirinç (ender olarak sulanır) ve yumrulu bitkiler yetiştirir. Yağmurlar çok az olduğunda adada sık sık kıtlık görülür. Eskiden adadan santal kerestesi dışsatımı yapılıyordu, ama günümüzde ticari ürünlerin önemi azalmıştır (kıyıda birkaç hindistancevizi üretim alanı; iç kesimde de seyrek kahve ağaçları). Güney kıyısındaki Ende liman kenti, adanın başlıca kentidir.

—Tar. Flores uzun süre Sulavesi prenslerine bağımlı kaldı; XVI. yy.'da, buraya portekizli misyonerler yerleşti. 1667'den sonra Flores'i Hollandalılar işgal etmeye başladılar ve Larantuka'yı (1859'a kadar) Portekiz'e bıraktılar.

FLORES, Guatemala'da kent, Petén yönetim bölgesinin merkezi, Petén gölündeki bir adada; 10 000 nüf.

FLORES (Juan José), venezuelalı asker ve ekvadorlu devlet adamı (Puerto Cabello, Venezuela, 1800-Smark gemisi, Santa Rosa limanı, 1864). Orta halli bir aileden gelen Flores, bağımsızlık savaşı sırasında Bolivar'ın emrinde savaştı. Büyük Kolombiya'nın parçalanması sırasında (1830) Ekvador'un bağımsızlığını ilan etti ve bu cumhuriyetin başkanı oldu (1830-1834 ve 1838-1845). Vicente Rocafuerte'nin (1835'ten 1838'e kadar başkanlık yaptı) yönettiği liberallere karşı muhafazakâr partinin desteğine güvendi. 1843'te meclise bir anayasa kabul ettirdi, ancak kısa bir süre sonra bu anayasaya "kölelik yasası" dendi. 1845'te, yabancı yöneticilerin egemenliğinden bezgin düşen aydınlar tarafından düşürülen Flores, 1846'da yeniden iktidara gelebilmek için İspanya'ya çağrıda bulundu; bu hareketi, liberallerin yengisiyle sonuçlanan bir iç savaşa yol açtı. 1861'de, damadı García Moreno'nun başkan seçilmesine yardımcı oldu.

FLORES (Pedro Victor), ispanyol ressam ve gravürcü (Murcia 1897 - Paris 1967). Paris'te bir atölye açtı, ancak, ülkesinin sanat yaşamından kopmadı. Flores, kitap resimlemeleri (Molière'in *Don Juan*'ı), maketler ve tiyatro kostümleri yaptı: García Lorca'nın *La zapatera prodigiosa*'sı (Paris'te Edouard-VII tiyatrosu), Falla'nın *El sombrero de tres picos*'u (Opéra-Comique), Jacques İbert'in *Chevalier errant*'ı (Opera).

FLORES adası, Asor adalarının batı ucunda ada; 143 km²; 10 000 nüf. Yönetim merkezi *Santa Cruz das Flores.* Landes deneme merkezinden fırlatılan fransız balistik füzelerinin yörüngelerini gözlemek için kurulmuş bir fransız üssünün merkezi.

FLORES denizi, Sulavesi'nin güney yarımadaları, Flores adaları ve Sumbava adaları arasında deniz; derinliği 5 140 m.

FLORESAN a. (fr. *fluorescence*'dan). Anal. kim., Opt. FLUORIŞI'nın eşanlamlısı.

FLORESCU (Ioan Emmanuel), rumen general ve siyaset adamı (Rîmnicu Vîlcea, Eflak, 1819 - Paris 1893). Kırım savaşı'nda rus saflarında yer aldı. 1871'den 1876'ya kadar birçok kez savaş bakanlığı yaptı, ancak 1891'de kabineyi kuramadı ve Meclis'in feshedilmesini sağladı.

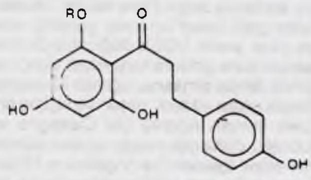
FLORES MAGÓN (Ricardo), meksikalı anarşist (San Antonio Eloxochitlán, Oaxaca, 1873 - Leavenworth, Kansas, 1922). Meksika devrimi'nin habercisi. Kardeşleri Enrique ve Jesús'la birlikte Porfirio Díaz diktatörlüğüne karşı mücadele etmek üzere 1900'de Regeneración adlı gazeteyi kurdu. ABD'ye göç etti, burada 1904'te *Liberal parti manifestosu*'nu yayımladı. 1908'den sonra anarşist-komünizme doğru kaydı ve 1911'de aşağı Kaliforniya'da anarşist eğilimli bir ayaklanmaya öncülük etti, ancak ayaklanma hızla bastırıldı. Yeniden ABD'ye sığınmak zorunda kaldı, burada anarşist etkinliklere katıldı, sonunda hapsedildi.

FLORESTAN I (Tancrède Roger Louis GRİMALDİ), **Monako** prensi (1841-1856) [Monako 1785 - Paris 1856]. 1841'de kardeşi Honoré V'in yerine geçti. 1848'de Menton ve Roquebrune kendisine karşı ayaklanarak Piemonte'ye katılmak istediler. Yerine Charles III adıyla oğlu geçti.

FLORET a. (katalan dili *floret*, iplik, pamuk). Tekst. **1.** Kozanın kötü çekilen ilk katlarından oluşan ve çok bükümlü ipliklerde kısa lifler biçiminde kullanılan ipek döküntüsü. **—2.** Bağlanmış ve çok bükümlü ipek döküntülerinden elde edilmiş iplikle dokunan tafta. **—3.** Yapısına, ipek ve yün hurdası girmiş bez. **—4.** *Pamuk, yün, iplik floreti,* birinci kalite pamuk, yün ya da iplik.

FLORETİK sıf. (fr. *phlorétique*). Org. kim. *Floretik asit,* floretinin suyla ayrıştırılmasından elde edilen parahidroksifenilpropiyonik asidin yaygın adı.

FLORETİN a. (fr. *phlorétine*). Org. kim. Florizinin, formülü $C_{15}H_{14}O_5$ olan aglükonu.

floretin R = H
floridzin R = $C_6H_{11}O_5$

FLOREY (*sir* Howard Walter), ingiliz hekim (Adelaide, Avustralya, 1898 - Oxford 1968). 1921'de tıp doktoru oldu, Büyük Britanya'ya gitti, önce Sheffield'te sonra Oxford'ta patoloji profesörlüğüne atandı. Royal Society üyesi oldu (1941). Abraham ve Chain'le birlikte, Fleming'in bulduğu penisilin yapımını gerçekleştirdi. (Nobel ödülü, 1945.)

FLÓREZ (Enrique), aziz Augustinus tarikatı keşişi ve ispanyol bilgin (Villadiego, Burgos, 1702 - Madrid 1773). İspanya kilise yönetiminin büyük tarihini anlatan, 27 ciltlik *España sagrada*'yı yazdı (1850).

FLORİ → FLORİN.

FLORİAN (Jean-Pierre CLARİS DE), fransız yazar (Sauve, Gard, 1755 - Sceaux 1794). Voltaire'in yeğeninin oğluydu, uzun süre Penthièvre dükünün hizmetinde bulundu. Devrim sırasında tutuklandı, Thermidor'un 9'unda serbest bırakıldı, kısa bir süre sonra da öldü. Florian en ünlüleri *Plaisir d'amour* olan şarkılar, pastoraller (*Galatée*, 1783, Cervantes'ten esinlenerek *Estelle et Némorin*, 1788), önceki yüzyılın geleneğine bağlı kalarak tarihi romanlar (*Numa Pompilius*, 1786; *Gonzalve de Cordoue*, 1791), Théâtre-İtalien için kaba güldürüler, dinsel masallar (*Fables*, 1792) yazdı; ancak bunların tümü de yazı ve olay tutarlılığı açısından yetkinlikten uzaktır. Buna karşılık, Florian'ın 1974'te yeniden yayımlanmış olan *Nouvelles*'i hızlı anlatı tekniği ve üslubundaki ağırbaşlılık bakımından değerlidir.

FLORİANÓPOLİS, Güney Brezilya'da kent, Santa Catarina eyaletinin merkezi, Santa Catarina adasında; 236 359 nüf. (1990). Üniversite ve ticaret merkezi.

FLORİANUS (M. Antonius), 276'da Roma imparatoru, imparator Tacitus'un anabir kardeşi. Probus'u imparator ilan eden Doğu birlikleri tarafından Tarsus'ta yenilgiye uğratıldı ve birkaç haftalık hükümdarlıktan sonra kendi askerleri tarafından öldürüldü.

FLORİDA, ABD'nin güney-doğusunda eyalet; 151 670 km²; 12 937 926 nüf. (1990). Merkezi *Tallahassee*. Yarımada bölümü, karstik çukur alanları göllerle (yaklaşık 30 000) kaplı olan, güney kesimi sular altında kalmış, fauna bakımından ünlü büyük Everglades bataklıklarını (1 milyon ha) oluşturan kireçtaşlı alçak bir masa görünümündedir. Kıyı şeritlerinin kapadığı denizkulaklarına sık rastlanır. *Florida Keys*, 200 km'lik bir kıyı şeridi boyunca toplanan mercan adacıklarıdır. Eyaletin büyük bölümüne yarı tropikal, güney ucunaysa tropikal iklim egemendir: ılık kışlar (K.'de 12°C, G.'de 19°C), kıyı kesimi dışında çok sıcak yazlar (30-35°C), bol yağmurlar (1 000 -2 000 mm; özellikle yaz aylarında). Florida, (özellikle kuzey kesimi) soğuk hava dalgalarından ve tayfunlardan (haziran-kasım arasında) etkilenir. Tarım üretimi ancak büyük akaçlama ve toprak iyileştirme çalışmaları sonunda geliştirilebilmiştir. Kuzey'de sığır yetiştirilmekte ve mısır, yerfıstığı, soya ekilmektedir. Eyaletin orta kesimi, turunçgilleriyle ünlüdür: ABD portakal üretiminin yüzde 75'i. Güney'de şekerkamışı, sebze (yılda dört ürüne kadar), kavun yetiştirilir. Balıkçılık (karides, istiridye, uskumru) her iki kıyıda da canlıdır. Eyaletin kuzey kesimi orman (çam, meşe) bakımından zengindir. Fosfat tek maden kaynağıdır: 38 Mt'la ABD fosfat üretiminin yüzde 85'i.

Eyaletin nüfusu, tarım için gelen çiftçilerden, sessiz bir yaşam için gelen emeklilerden ve bazı illere (Miami [turizmi geliştirilemektedir], Palm Beach, Saint Petersburg [emekliler kenti], Panama City) turist olarak (özellikle kışın) gelenlerden oluşur. Sanayide ilk sırayı besin sanayisi (et, süt, meyve suyu ve sebze, şeker) alır. Nüfus artışı ve kentleşme modern sanayi kollarının doğmasına yol açmıştır: elektrikli gereçler ve taşıma gereçleri (Tampa, Jacksonville, Orlando), kimya (Pensacola), hazır giyim (Miami), havacılık ve uzay araçları donanımı (John F. Kennedy Space Center'da [Cape Canaveral] NASA üssü).

Florida'da nüfus artışı çok hızlı olmuştur: 1910 yılında 753 000 olan nüfus, 1990 yılında 13 milyona ulaşmıştır. Eyalette kentli nüfus oranı % 84,3'e (1990) çıkmıştır. Başlıca yerleşme merkezleri şunlardır: Miami, Tampa-Saint Petersburg, Jacksonville, Fort Lauderdale. Çok yoğun bir otoyol ve havayolu ağı, bu kenti ve sanayi merkezlerini birbirine bağlamaktadır.

—Tar. 1513'te, adanın adının geldiği *Pascua florida* (Çiçekli Paskalya) gününde Juan Ponce de León tarafından keşfedildi. Bölge, 1565'te, René de Laudonnière'in yönetimindeki Fransızlar'ı buradan atan Pedro Menéndez de Avilés tarafından ele geçirildi. Florida, ingiliz işgali dışında (1763'ten 1783'e kadar), 1819'a kadar İspanyollar'ın elinde kaldı. 1819'da ABD tarafından satın alındı. 1845'ten beri ABD'nin bir eyaletidir.

FLORİDA, Küba'da Camagüey'in K.-B.'sında kent; 32 700 nüf.

FLORİDA akıntısı, Gulf Stream akıntısının *Florida kanalı*'nı aşan koluna verilen ad. Ortalama debisi: 25 milyon m³/sn; hızı: 1,20 m/sn; sıcaklığı 25-28°C.

FLORİDA kanalı ya da **boğazı,** Florida'yla Florida Keys, Küba ve Bahama mercan adaları arasında derin boğaz (868 m), Meksika körfeziyle Atlas okyanusu'nun orta kesimini birbirine bağlar.

FLORİDABLANCA (José Moñino, — *kontu*), ispanyol devlet adamı (Murcia 1728 - Sevilla 1808). Vatikan elçisiydi, cizvitlerin İspanya'dan çıkartılmasında (1767) ve tarikatın ortadan kaldırılmasında rol oynadı. Carlos III tarafından 1777'de başbakanlığa getirildi. İspanya'yı on beş yıl başarıyla yönetti. Aydın despotluktan yanaydı, edebiyatı ve sanatı korudu ve birçok hayır kurumu kurdu. Sonra gözden düşerek 1792'den 1795'e kadar gözaltında tutuldu. İber yarımadasının Napo-

Bk. resim sayfa 4172

léon'a karşı ayaklanması sırasında, İspanya cuntası tarafından başkan seçildi (1808).

FLORİDAE a. Genellikle denizlerde yetişen kırmızı suyosunları altsınıfı.
—ANSİKL. Floridae altsınıfındaki suyosunları selülozludur; oosferin üstünde uzun bir boyun (trikogin), hücrelerarası noktamsı delikler, kimilerinde her hücrede birçok çekirdek ya da birçok plast bulunur. Bütün bu özellikleriyle, bangiales gibi sayıları daha az olan öteki kırmızı suyosunlarıyla aykırılık gösterir. (→ RHODOPHYCEAE.)

FLORİDA KEYS ya da **KEYS,** ABD'nin güney-doğu'sunda, Florida'da takımadalar; alçak ve kumlu adacıkları, Florida yarımadasının B.'ya doğru uzantısıdır. Temelleri mercan kayalarından oluşmuştur. Havana'ya 150 km uzaklıktaki Key West'e ulaşan bir karayolu (1935'te bir kasırganın tahrip ettiği demiryolunun yerini almıştır) buradan geçmektedir.

FLORİDOZİT a. (fr. *floridoside*). Salt üstün yapılı kırmızı suyosunlarının (floridae) dokularında rastlanan ve onlara özelliğini veren glusit.

FLORİDSDORF, Viyana'nın (Avusturya) kuzey-doğu'sunda semt, Tuna ırmağının sol kıyısında. Makine ve kimya sanayileri.

FLORİDZİN a. (fr. *phloridzine*). Org. kim. ve Eczc. Floretinin, formülü $C_{21}H_{24}O_{10}$ olan heteroziti; gülgiller familyasından pek çok ağacın (kiraz, armut, elma, erik) kabuğunda bulunur. (Güçlendirici ve ateş düşürücü özellikler içeren floridzin, böbrekte glukoza büyük bir geçirgenlik sağlar ve idrarda anormal düzeyde şeker çıkmasına [floridzinli glikozüri] yol açar.) [Eşanl. FLORİDZOZİT; FLORİZİN biçiminde de yazılır.]

FLORİGEN sıf. (fr. *florigène*'den). Bot.

Giraudon

Jean-Pierre Claris de Florian
Bibliothèque nationale, Paris

Halin-Rapho

Florida'da, Ocala yakınında, göller ve ağaçlıklar

Çiçeklenmede rol oynayan etmenlere denir.

FLORİMONTE (Galeazzo), italyan hümanist (Sessa 1478 *-ay. y.* 1567). Platon ve aziz Augustinus'tan çeviriler yaptı ve *Ragionamenti sopra l'ethica d'Aristotele* (Aristoteles etik'i üzerine düşünceler) [1554] adlı yapıtı yazdı.

FLORİN a. (ital. *fiore*, çiçek'ten *fiorino*, ilk florinlerin üzerinde basılı olan zambak çiçeğinden). **1.** Nümism. Floransa'nın eski para birimi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Parac. Çeşitli ülkelerin, bu arada Hollanda'nın para birimi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Nümism. 1182'den 1252'ye kadar Floransa'nın gümüş parası olan florin, bu tarihte altın para oldu ve kullanımı çok yaygınlaştı; 3,5 g ağırlığındaydı ve gümüş paradaki gibi ön yüzünde Vaftizci Yahya, arkasında kentin amblemi zambak bulunuyordu. Bu para ve onun alt ve üst katları tüm Avrupa'da taklit edildi. Yüzyıllar boyunca hesap işlemlerinde florin esas alındı.

Osmanlılar'da Mehmet II döneminde bastırılan ilk altın sikkelere değin kullanılan yabancı paralardan biri de florindi. Daha sonra kimi yazarlar (Peçevi, Kâtip Çelebi, Koçu Bey, vd.), osmanlı altınlarından genellikle florinin bozulmuş bir biçimi olan flori ya da filori olarak söz etmişlerdir. Son dönemlerde florin, on iki kuruş değerindeki avusturya gümüş paralarından birinin adı olarak da kullanılıyordu.

—Parac. Hollanda ve sömürgelerinde temel para birimi (simgesi FL) olan florin (ya da *gulden*), 100 cente bölünmüştür. Büyük Britanya'da bu sözcük 2 shilling anlamına gelir; Avusturya'da da 2 kuronluk paralar için kullanılmıştır. Eskiden basılmış Hollanda altın paraları, kıymetli maden olarak alınıp satılır. Bunlar 6,720 g ağırlığında, 900 / 1 000 ayarında 10 florinlik ve 3,360 g ağırlığında, 900 / 1 000 ayarında 5 florinlik paralardır.

Algar

Floridablanca kontu
Goya'nın bir resminden ayrıntı
Banco Urguijo, Madrid

Floransa **florini**
Vaftizci Yahya (ön yüz)

B. N., Paris

ve zambak çiçeği (arka yüz)
örneğinde altın, XII.-XIII. yy.
Bibliothèque nationale, Paris

B. N., Paris

FLORİNA ya da **PHLORİNA,** Yunanistan'da kent, Makedonya'da, *nomos* yönetim merkezi, Yugoslavya sınırı yakınında; 11 200 nüf. —*Florina nomosu*, 1 863 km²; 52 300 nüf.

Kent, osmanlı döneminde Manastır vilayeti merkez sancağına bağlı 10 000 nüfuslu bir kaza merkeziydi.

FLORİNALI NAZIM, asıl adı **Mehmet Nazım Özgünay,** türk şair (Florina 1883 - İstanbul 1939). İstanbul Hukuk mektebi'ni bitirdi (1906). Emniyeti umumiye 4. şube, daha sonra Neşriyat şubesi müdürlüğünde bulundu. Polis dergisi'ni çıkardı. Şiirlerinden (*Terennümler, Teellümler, Zafer teraneleri* vb.) çok, davranışlarıyla tanındı: gazetelerin ilan sütunlarında kendini öven yazılar yayımladı. "Şiir kralı" olduğunu ilan etti *(Türk şiir krallığı neden ve nasıl doğmuştur?)*. Dönemin ünlü yazarları için yaptığı yayınlarla (*Şair-i azamımız Abdülhak Hamid'i tebcil*, 1928) ilgi çekmeye ve kendini kanıtlamaya çalıştı.

FLORİNDİON a. (fr. *florindione*). Karaciğer düzeyinde, K vitamini karşıtı olarak etki yapan ve ağız yoluyla verilen sentetik kan sulandırıcı. (Tromboz ve ambolilerin iyileştirici ve önleyici tedavisinde kullanılır.) [Eşanl. FLUORO-FENİNDİON.]

FLORİO (Giovanni ya da John), ingiliz hümanist (Londra 1553'e doğr. -Fulham, Middlesex, 1625). Londra'ya sürgün edilen floransalı protestan bir ailenin çocuğuydu, kraliçenin okutmanı oldu. 1591'de derlediği, özdeyişleri içeren bir kitap ve italyanca-ingilizce sözlüğü dışında (*World of Words*, 1598), Boccaccio'nun *Dekameron*'undan (1620) ve Montaigne'in *Denemeler*'inden (1603) çok yetkin çeviriler yaptı.

FLORİOT (René), fransız avukat (Paris 1902 - Neuilly 1975). 1923'te Paris barosu'na yazıldı. 1945'te, ağır ceza mahkemesinde Petiot davasında yaptığı savunmayla ün kazandı. Özellikle *l'Art d'être plaideur* (Savunma sanatı) [1947, Geo London ile beraber] adlı kitapı yayımlandı.

FLORİSBAD, Orange eyaletinde (Güney Afrika Cumhuriyeti), Bloemfontein yakınında tarihöncesinden kalma sit. Burada 1932 yılında Orta Yontmataş çağına rastlayan bir arkeolojik düzeyde, 40 000 dolaylarına tarihlenen ve bazı yerleri eksik bir insan kafatası bulundu. Bu kafatası, bazı arkaik çizgiler taşımakla birlikte, biçimsel özellikleri bakımından *Homo sapiens sapiens*'e bağlanır.

FLORİS DE VRİENDT (Cornelis), **Cornelis Floris** ya da **Cornelis de Vriendt** denir, flaman mimar, heykelci ve süslemeci (Anvers 1514 - *ay. y.* 1575). Sanatsever bir ailedendi, Serlio'nun mimarlık üstüne bir inceleme yapıtının çevirisi (P. Coecke, 1539) ve bir İtalya yolculuğu sonunda, Rönesans'ın etkisinde kaldı. Flaman esprisine göre düzenlenmiş groteskler derlemesi *Compartimenta*'yı yayımladı; yapıt Elizabeth dönemi İngiltere'si kadar Hollanda'da çok yayıldı. Mimar olarak başlıca yapıtı Anvers Belediye sarayı (1561-1565) üslup birliğine sahip orta cephesiyle, çok büyük ilgi uyandırdı. Tabernaculum ve mezarlar (Danimarka kralı, Christian III, Roskilde katedrali) yaptı, Tournai katedrali'nin ilginç jübesi de onundur.

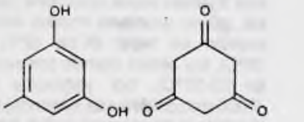
FLORİS DE VRİENDT (Frans), flaman ressam (Anvers 1516-1520 arasında *-ay. y.* 1570), öncekinin kardeşi. 1541'de Roma'da, kendisini derinden etkileyen Michelangelo'nun *Son yargı* adlı tablosunun açılışına katıldı. Anvers'e dönünce, romanizmin başlıca temsilcisi oldu (*Asi meleklerin düşüşü* [1554, Anvers], *Son yargı* [1566, Brüksel], *Adem ile Havva* [Floransa]), çok tutulan bir atölye açtı. Özellikle *Şahinli adam* (1558, Braunschweig), *Kırmızı takkeli adam* (Münih), *Kadın portresi* (Caen) gibi portreleriyle ünlüdür.

FLORİSSANT, ABD'de (Missouri) kent, Saint Louis'nin kuzey-batı banliyösünde; 55 400 nüf.

FLORİZİN a. (fr. *phlorizine*). Kim. FLORİDZİN'in bir başka biçimi.

FLOROGLUSİNOL ya da **FLOROGLUSİN** a. (fr. *phloroglucinol* ya da *phloroglucine*'den). Org. kim. formülü $(HO)_3C_6H_3$ olan trihidroksi -1, 3, 5 benzenin yaygın adı; şekerli bir tadı vardır ve adını aldığı floretinden elde edilmiştir.

—ANSİKL. Heinrich Hlasiwetz'in 1855'te floretini alkali ortamda işleme sokarak bulduğu floroglusinol, aynı zamanda apigenin, krizin, kamferol, luteolin, morin, kersetin gibi pek çok doğal ürünün parçalanması sırasında da oluşur. Suda çözünen beyaz, katı bir maddedir; trifenol ve triketon olarak iki tautomer biçimi vardır. Trifenol biçiminde, fenollerin bilinen tüm özelliklerini içerir, triketon biçiminde ise, trioksim verir. Ayrıca amonyakla tepkimeye girerek floramini oluşturur ve karbon atomları üzerinde altı kez alkilleşmeye uğrar. Boyarmadde sanayisinde kullanılan floroglusinolden, ayrıca analitik kimyada ayraç olarak yararlanılmaktadır.

trifenol biçimi   triketon biçimi

—Eczc. Floroglusinol düz kas lifleri üzerinde spazm giderici etki gösterir. Bu nedenle, kadın hastalıklarında, doğumda ve ürolojide kullanılır.

FLOROVSKİY (Jorj), rus tanrıbilimci (Odesa 1893 - Princeton 1979). Devrimden sonra Fransa'ya sürgün gitti, Paris'te İnstitut Saint-Serge'de (1926-1948) önce Kilise Babaları'nın öğretileri, Bulgakov'un

Cornelis **Floris de Vriendt**
Anvers Belediye sarayı
(1561-1565)

Berger-Rapho

Lauros-Giraudon

Frans Floris de Vriendt: *Kadın portresi* (1558) *Güzel sanatlar müzesi, Caen*

ölümünden (1944) sonra da dogmabilim üzerine ders verdi. Daha sonra, New York (1948-1955), Harvard (1955-1964) ve Princeton (1964-1979) üniversitelerinde profesörlük yaptı. Yeni kilise öğretisi uzmanı olarak, bir tür hıristiyan hellenizmine dönüş fikrini savundu ve ortodoks tanrıbilimin batılılaştırılmasına karşı çıktı. Başlıca yapıtları: *les Pères orientaux du IVe siècle* (IV. yy. doğu Kilise Babaları) [1931], *Les Pères byzantins du Ve au VIIIe siècle* (V.-VIII. yy'lar arasında bizanslı Kilise Babaları) [1933], *les Voies de la théologie russe* (Rus tanrıbiliminin yolları) [1937].

FLORUS (Publius Annius), afrika kökenli latin tarihçi (İ.S. I.-II. yy.). Yapıtı Titus Livius'un *Ab Urbe condita libri*'sinin (Roma tarihi) bir kısaltmasıdır.

FLORY (Paul John), amerikalı kimyacı (Sterling, İllinois, 1910 - Big Sur, Kaliforniya, 1985). 1934'ten 1948'e kadar çeşitli amerikan şirketlerinde çalıştıktan sonra, 1948-1956 arasında New York Cornell Üniversitesi'nde ve 1961'den sonra da Stanford Üniversitesi'nde dersler verdi. 1974'te, plastik üretimine giren makromoleküller üzerine çalışmaları nedeniyle Nobel kimya ödülü'nü aldı.

FLORYA ya da **FLURYA** a. Bütün Avrupa'da, Batı Asya'da ve Kuzey Afrika'da yaşayan, sürüler halinde tarlalarda ve bahçelerde görülen küçük ötücükuş. (Bitki tohumları ve tomurcuklarla beslenir, çalılıklar içinde ve ağaççıklar üstünde yuva yapar. Bil. a. *Carduelis chloris* ya da *Chloris chloris*, ispinozgiller familyası; boyu 14 cm.) [Eşanl. YELVEKUŞU.]

FLORYA, İstanbul'un Avrupa yakasında, Marmara denizi kıyısında semt; Bakırköy ilçesi sınırları içindedir. Bu kesimde Cumhurbaşkanlığı deniz köşkü, Küçükçekmece ile Yeşilköy kıyıları arasında plajlar, turistik kuruluşlar, 15 000 m²'lik kamp alanı, vb. bulunur. Atatürk'ün emriyle kurulmuş olan Atatürk ormanı, 230 ha'lık bir alanı kaplar.

FLOSCULARİA a. Zool. Uzun bir sapçıkla tutunan, belirgin bir eşey ayrılığı gösteren tekerleklikurt cinsi (dişisi jelatinli bir tüp yapar ve cüce erkek bu tüpte barınır).

FLOSSENBÜRG, Almanya'da (Bavyera eyaleti) yer, Çek Cumhuriyeti sınırı yakınında. Almanlar, İkinci Dünya savaşı sırasında Flossenbürg'da, çek ve avusturyalı siyasal tutukluları koymak için bir toplama ve yoketme kampı (Weiden) kurdular.

FLOŞ ya da **FİLOŞ** sıf. (fr. *floche;* lat. *fluxus*, yumuşak, gevşek'ten). **1.** Tekst. Filamentlerin tek bir yere sürüklenmesi sonucu iplikleri yer yer kalınlaşmış bir kumaş için kullanılır. **—2.** *Floş iplik*, çoğunlukla örme sanayisinde kullanılan, az bükümlü iplik. **—3.** Kostümlerde kullanılan küçük püsküllü süsler. **—4.** Belçika polislerinin giydiği kepin kordon püskülü.

FLOŞ a. (ing. *flush*'dan). Oy. **1.** Pokerde, aynı cinsten (kupa, karo, sinek ve maça) 5 karttan oluşan, ama bir sıra izlemeyen el. (Eşanl. RENK.) **—2.** *Floş royal*, aynı cinsten 5 karttan oluşan ve bir sıra izleyen el.

FLOTA a. (gemi filosu anlamında isp. sözc.). Tar. XVI. yy.'da ispanyol hükümetinin, Avrupa'ya amerikan ürünlerini, bu arada "quinto" real'i götüren gemilerin yanına verdiği refakat filosu.

—ANSİKL. Otuzar ve doksanar gemilik iki konvoy ya da flotadan biri ocakta, öbürü ağustosta hareket ederdi. Her konvoy, Antiller açığında, biri Yeni İspanya (Veracruz), öbürü Tierra Firme (Cartagena) yönünde birbirinden ayrılırdı. Korsanlığın ve rekabetin artması 1582'de konvoyları ayrı ayrı görevlendirme zorunluluğunu doğurdu: her yıl mayısta Yeni İspanya'ya, ağustosta da *galeoneler* Tierra Firme'ye gitmek üzere bir filo Cádiz'den hareket ederdi. Şubatta Havana'da buluşan iki konvoy birlikte dönerdi. Gidiş-dönüş süreleri sekiz -on iki ay dolayındaydı.Silahlı kalyonların yetersiz savunmasına karşın, sistem gene de çok güvenliydi; yalnızca 1628'de bir flota, hollandalı Piet Heyn'in komutasındaki düşmanların eline geçti. Flotalar'ın 1735'te kaldırılması, 1778'de ispanyol limanları için başlayan Amerika'yla serbest ticaret yönünde atılmış ilk adımdı.

FLOTASYON a. Mad. oc. *Flotasyon hücresi*, içinde cevher ya da kömür flotasyonu yapılan aygıt.

FLOTHUİS (Marius), hollandalı besteci (Amsterdam 1914). Amsterdam ve Utrecht'te öğrenim gördü. Concertgebouw orkestrası'nın yardımcı sanat yönetmenliğini (1937-42), sonra da yönetmenliğini (1955-74) yaptı. 1974'te Utrecht Üniversitesi'nde müzikbilim profesörlüğüne atandı. Daha çok çalgı yapıtları besteledi. Başlıcaları:flüt ve küçük orkestra için *Concerto* (1944), *Symphonische Muziek* (1957), flüt ve orkestra için *Per sonare ed ascoltare* (1971), yaylılar orkestrası için *Cantus amoris* (1978). Bir Mozart uzmanı olarak tanınan Flothuis'in bu besteci üzerine birçok çalışması vardır.

FLOTOW (Friedrich VON), alman besteci (Gut Teutendorf, Mecklenburg, 1812 - Darmstadt 1883). Paris'te Reicha'yla çalıştı. Schwerin düklük sarayı'nda müzik yöneticiliğine getirildi. Bir süre Paris'te yaşadıktan sonra Viyana yakınlarına yerleşti. Belirgin bir fransız etkisi görülen operalarının gülünç sahneleri dikkat çekicidir (*le Naufrage de la Méduse*, 1839; *Alessandro Stradella*, 1844; *la Châtelaine*, 1865; *l'Ombre*, 1870). *Martha* (Viyana, 1874) adlı operası günümüzde en sevilen yapıtıdır.

Flottenverein (donanma anlamında *flotte* ve dernek anlamında *verein*'dan alm. sözc.). 1898'de alman denizciliğini ve ticaretini desteklemek amacıyla kurulan pangermanist propaganda grubu. 1934'te dağıtıldı.

FLOURENS (Pierre), fransız fizyolog (Maureilhan, Hérault, 1794 - Montgeron, Essonne, 1867). Cuvier okulunda yetişti, 1855'te Collège de France'ta profesör oldu, Darwin'in dönüşümcülüğünü eleştirdi. Görmenin, beyin korteksinin tümüne bağlı olduğunu deneysel olarak gösterdi, dengenin korunmasında ve eşgüdümün sağlanmasında beyinciğin rolünü ortaya koydu. Solunum merkezinin, soğancıkta, pnömogastrik sinirlerin başlangıcında yer aldığını belirledi *(Flourens düğümü)*. Ayrıca, kemik zarının kemik oluşumundaki rolü ve kloroformun cerrahide anestezi maddesi olarak kullanılması üzerine araştırmalar yaptı. Pierre Flourens, fransız bilimler akademisi üyesi (1828) ve değişmez sekreteri (1833) oldu. Yapıtları: *Recherches expérimentales sur les propriétés et les fonctions du système nerveux dans les animaux vertébrés* (Omurgalı hayvanlarda sinir sisteminin özellikleri ve işlevleri üstüne deneysel araştırmalar) [1824]; *Examen de "l'Origine des espèces" de Darwin* (Darwin'in "Türlerin kökeni" üzerine inceleme) [1864]. (Fr. akad., 1840.)

FLOURENS (Gustave), fransız devrimci (Paris 1838 - Chatou 1871), Pierre Flourens'in oğlu. Collège de France'da babasının yerini aldı (1863), ancak cumhuriyetçi görüşleri nedeniyle Girit'e gitmek zorunda kaldı; burada Türkler'e karşı girişilen isyana (1866) katıldı; Giritliler tarafından milletvekilliğine getirildi, sonra Atina'ya elçi olarak atandı. Paris'e döndüğünde (1868), 4 eylül devrimi sırasında siyasal eyleme katıldı ve *Paris Livré*'yi (Teslim edilen Paris) [1871] yazdı. Paris Komünü üyesi olarak (26 mart 1871) askeri komisyonda yer aldı; generalliğe atanarak Versailles birliklerine karşı Rueil'de ümitsiz bir savaş verdi ve bir jandarma tarafından öldürüldü.

FLOURNOY (Théodore), isviçreli ruhbilimci (Cenevre 1854 - *ay. y.* 1920). Tıp doktoru, ruhbilim profesörüydü. 1901'de Ruhbilimi Arşivi dergisini kurdu. Medyumluk olaylarına ilgi duyarak, 1900'da yayımladığı *Des indes à la planète Mars* adlı kitabında, özellikle Marie-Antoinette'in ruhuyla ve Mars kökenli varlıklarla iletişim kurduğunu ileri süren spritizmacı medyum Hélène Smith konusundaki ruhbilimsel incelemesi dikkat çekicidir. Flournoy, bu yapıtında, medyumun "marslı" dilinin dikkatli bir dilbilimsel analizini yaparak bunun bilinçaltının bir ürününden başka bir şey olmadığını kanıtladı.

FLOUROMETRE a. (fr. *flouromètre*'den). Kim. müh. Toz tanelerini boyutlarına göre ayırmaya yarayan aygıt.

—ANSİKL. Pek çok kullanım alanı olan flourometre, bir akışkanda asıltı halinde bu-

Florya plajları

Florya *(Carduelis chloris)*

L. L.

Pierre Flourens

Lauros-Giraudon

Gustave Flourens
G. Bar'ın yapıtı

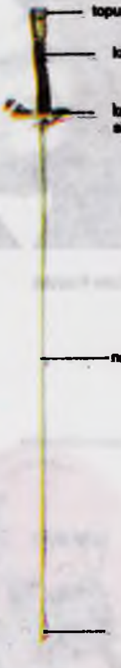
elektrikli bir flörenin ucu ve kabza siperi

Presse Sports

flöreyle eskrim karşılaşması (vücuda saldırı ve savunma vuruşu)

elektrikli flöre

flöre (XVII. yy.)
Ordu müzesi, Paris

Larousse

lunan ince parçacıkların tortulaşma hızını incelemeye ve incelenen ürünün tane -ölçümüyle ilgili bilgileri elde etmeye yarar. Bu aygıt 1,6 m yüksekliğinde silindir bir borudan oluşur; incelenecek toz bu boruya konur; küçük toz parçacıklarının borunun çeperine yapışmasını önlemek için hafif titreşimler uygulanır. Borunun altından, ayrılması istenen tanelerin iriliklerine göre ayarlanmış, basıncı hiç değişmeyen hava üflenir. Ayırma işlemi sonunda, tabanda biriken iri taneler tartılır, en küçük parçacıklar ise bir toz tutucuda toplanır (TOZÖLÇER de denir.)

FLOUROMETRİ a. (fr. *flourométrie*). Kim. müh. Flourometreyle, bir malzemenin tane boylarını inceleme.

FLOW-COATİNG a. (amer. *flow-coat*). Boyac. Bir parçanın boya püskürtülerek boyanması yöntemi.
—ANSİKL. Bir flow-coating kuruluşunda, boyanacak parçaları ilk tünele sokacak konveyör bulunur; bu tünelde esnek borularla boya deposuna bağlı bir pompayla beslenen, yönlendirilebilir memelerden parçalara boya püskürtülür. Daha sonra parçalar çözücü buharıyla doymuş atmosfer bulunan süzme tüneline girer, ardından da kurutma tüneline geçer. İlk iki tünelde boya fazlası merkezi bir havuzda toplanır ve çözücü eksiği tamamlandıktan sonra depoya döner.

Flower *(diş göstergesi)*. Antropol. Yan dişlerin (önazılar ve azılar) kafatasının ön tabanının (baziyon-naziyon uzunluğu) uzunluğuna bölünerek elde edilen oran.

FLOYD (John Buchanan), amerikalı güneyli general (Montgomery County, Virginia, 1806 - Abingdon, Virginia, 1863). Avukat, milletvekili, Virginia valisi (1849-1852). 1857'den 1860'a kadar savaş bakanlığında bulundu ve Amerikan İç savaşı'nda Konfederasyon Devletleri yanında yer aldı. Generalliğe atandı, Grant tarafından yenilgiye uğratıldı (1862) ve istifa etti.

FLÖRE a. (fr. *fleuret*). **1.** Eğitim ya da saray silahı olan kılıç. (Bk. *ansikl.* böl. Sil.) **—2.** Eskrimde, sivri uçlu, toplam uzunluğu 1,10 m, ağırlığı 500 g ve kabza siperinin çapı 12,5 cm olan silah; bu silahın kullanıldığı spor dalı. (Bk. *ansikl.* böl. Spor.)
—ANSİKL. Sil. Eğitim ya da saray silahı olan flöre, Ortaçağ'da, sıradan bir kılıca benzer, ancak kabza siperi daha da sadeleştirilmiştir; namlusu kesici değildir, ucunda *harbi* diye adlandırılan bir deri parçası vardır. XVII. ve XVIII. yy.'da flöre daha kısa, namlusu daha düz, kabza siperi iki çomağa bağlı iki halkadan oluşan bir kılıçtı. Günümüzde ise, flöre uzun kabzalı, dört köşe, yumuşak çelikten, çok esnek namlulu ve en fazla 88 cm uzunluğunda bir kılıçtır.
—Spor. Flörede hedef, vücudun gövde kısmıdır, gövde dışına yapılan vuruşlar geçersiz sayılır. Geçerli tuş yapmanın temel koşulu kurallara uymaktır. Gard durumunda bir oyuncu, cepheden, 4 bölge ya da hat gösterir: yukarı, elin üst tarafı; aşağı, elin alt tarafı; ve düşey bir çizgiye göre, sol iç yan, sağ dış yan (sağ elini kullananlar için). Bu bölgelerin her birinde el 2 durum alabilir: yukarı dönük durum (supinasyon) ya da yere dönük durum (pronasyon). Bu durumların birleşimi, toplam 8 temel durum oluşturur: altıncı, üçüncü, dördüncü ve beşinci durumlar, yukarı hattı savunur; sekizinci, ikinci, birinci ve yedinci durumlar, aşağı hattı savunur. 3 türlü basit hücum vardır: düz vuruş (namlunun ucu doğrudan doğruya hedefe yönelir), degajman (rakibin namlusu altından geçilerek yapılır), kesme (rakibin namlusu üzerinden geçilerek yapılır). Sayısız bileşik saldırı vardır: bunlardan önce yapılan aldatmacalar, rakibi hataya düşürmek amacını taşır. Paradlar, namlu ucunun izlediği yola (yandan, diyagonal, yarı dairesel ya da dairesel olabilir) ve rakip namlu ile temasın özelliğine (kısa ve sert bir vuruş için çata çat parad, uzun temaslarda karşılık paradı) göre ikiye ayrılır.

FLÖRECİ a. Flöre kullanan eskrimci.

FLÖRT a. (ing. *flirt*). **1.** Kadınla erkek arasındaki yakın ve duygusal ilişki. **—2.** Kendisiyle flört ilişkisine girilen kimse: *Flörtüyle sinemaya gitmek.* **—3.** Gruplar ve özellikle siyasi karşıtlar arasındaki çok kısa süreli yakınlaşma. **—4.** *Flört etmek,* karşı cinsten biriyle duygusal ilişki kurmak.

FLÖTNER (Peter), isviçreli mimar, heykelci, kuyumcu ve süslemeci (Thurgau, 1490 dolaylarında - Nürnberg 1546). Nürnberg'de İtalyan Rönesansı'nın öncüsüydü. Meslek yaşamı 1522'den sonra burada geçti, birçok soylu evini yaptı ya da süsledi. Ama etkinliğini özellikle küçük boyutlu bronz ve kurşun levhalar (Berlin, Nürnberg) ve gravürlerle gösterdi.

FLU sıf. Foto. BULANIK'ın eşanlamlısı.

FLUBENDAZOL a. (fr. *flubendazole*). Eczc. Özellikle askaris, oksiyür ve kırbaçkurduna karşı kuvvetli solucan düşürücü etki gösteren ve insanlar için zehirli etkisi olmayan sentetik kimyasal ilaç.

FLUDD ya da **FLUD** (Robert), ingiliz hekim ve teozof (Bearsted, Kent, 1574 - Londra 1637). Doktrini, hıristiyan kabalaya ile rosenkreutz yazılarına bağlanır. Batı içrekçiliğinin önemli temsilcilerinden biridir (*Utriusque cosmi, majoris scilicet et minoris, metaphysica, physica atque technica historia,* 1617-1626; *Summum Bonum,* 1629; *Philosophia moysaica,* 1638).

FLUDROKORTİZON a. (fr. *fludrocortisone*). Eczc. Hidrokortizonun fluorlu türevi. (Çok kuvvetli antiemflamatuar etkisinden dolayı asetat biçiminde deri ve göz merhemi halinde, tek başına ya da bir antibiyotikle birlikte dıştan sürülerek kullanılır.)

FLUELEN, İsviçre'de (Uri kantonu) komün, Altdorf yakınında, Luzern gölü kıyısında Altdorf'un limanı; 1 700 nüf. Şato. Barok üslubunda kilise.

FLUELİT a. (fr. *fluellite*). Miner. Hidratlı doğal alüminyum fluorür.

FLUİDBLOC a. (ing. sözc.). Dy. Boyuna eksen çevresindeki açısal devinimlere minimum bir direnç gösteren esnek eklemli düzenek.
—ANSİKL. Fluidbloc silindir biçiminde eşmerkezli iki metal armatür arasına bir plastik parça yerleştirilerek elde edilir. Esnek parça armatürlerden yalnız birine bağlıdır. Kalıcı bir yağlama yağı esnek parça ile ikinci armatür arasında çok düşük bir sürtünme direnciyle kaymayı sağlar.

FLUMEKİN a. (fr. *fluméquine*). Enfeksiyonlara karşı kullanılan kinolon grubundan ilaç. İdrar yolları hastalıklarında verilir, Gram negatif bakteriler ve stafilokoklar üzerinde etki gösterir.

FLUMENDOSA, Sardinya'da (İtalya'ya bağlıdır) ırmak; 122 km. Gennargentu dağlarından doğar, adanın G.-D.'sunda, Muravera yakınında Akdeniz'e dökülür. Yukarı vadisinde kurulan bir baraj sayesinde, elektrik sağlayan ve sulamada kullanılan büyük bir yapay göl oluşturulmuştur.

FLUMS, İsviçre'de (Sankt Gallen kantonu) komün, Schils ırmağı kıyısında, bu ırmağın Seez'a kavuştuğu yerde; 4 500 nüf. Turizm merkezi; kış sporları. Eski evler. Hidroelektrik santralı. Tekstil sanayisi.

FLUOGRAFİ a. (fr. *fluographie*). Wood ışığında (morötesi ışık) fotoğraf çekmek için oyulmuş kimi belgelerin (metal üstüne resimler, klişeler, eski gravürler) çukur yerlerini, fluorışıl bir maddeyle doldurma işlemi.

FLUOR a. (lat. *fluor,* akış'tan). Halojenler grubunun ilk elementi olan basit cisim. (Simgesi F olan kimyasal element.) [Bk. *ansikl.* böl. Anorg. kim.]
—Patol. *Fluor zehirlenmesi,* fluor ve türevleriyle zehirlenme. (Eşanl. FLUOROZ.)
—Tarönc. *Fluor testi,* bir yatakta bulunan fosil kemiklerin yaşıtlıklarını doğrulamak ya da çürütmek için kullanılan yöntem. (Yeraltı sularında bulunan fluorun, kemiklerdeki kalsiyum fosfatla az ya da çok birleşmesi kemiklerin yeraltında kalma süresiyle orantılıdır.)
—ANSİKL. Anorg. kim. Fluorun varlığı, fluorürler ile klorürler arasındaki benzerlikten dolayı Ampère'den bu yana kabul edilmekteydi; ancak tek başına elde edilmesi 1886'da Moissan tarafından gerçekleştirildi.

Fluor keskin kokulu, sıvılaştırılması zor, uçuk sarı bir gazdır.

Fluor kimyada en etkin elementtir; diğer basit cisimlerin hemen tümüyle birleşir. Öteki halojenler gibi birdeğeriidir. Etkinliğinin büyük olması, temel olarak mol başına 38 kcal olduğu kabul edilen F—F bağı enerjinin zayıf olmasından ileri gelir. İki atomlu bu molekülün bağlı olmayan elektronları arasındaki itim, bağın zayıf olmasına yol açar. Fluorla meydana gelen pek çok tepkimenin ısıveren nitelikte olmasının bir başka etkeni, fluor atomunun diğer element atomlarının çoğuyla oluşturduğu kuvvetli bağlardır. Bu nedenle fluor, elementlerin en elektronegatifidir. Öte yandan kristalleşmiş fluorürlerin ağ enerjisi, özellikle F^- iyonunun küçük çaplı olması yüzünden oldukça yüksektir.

Atom numarası: 9
Atom kütlesi: 19
Havaya göre yoğunluğu: 1,3
Kaynama sıcaklığı: –188°C
Erime sıcaklığı: –219,6°C
Yükseltgenme derecesi: –1
Elektron biçimlenmesi: $[2]s^2p^5$
İzotopları: 17-21
Doğal fluor: 19 F: % 100

Fluor, hidrojenle çok düşük sıcaklıkta bile patlamayla bileşir; bileşme sonunda hidrofluorik asit (HF) meydana gelir. Bileşme hidrojenin sıvı, fluorun katı olması durumunda bile gerçekleşir. Bu nedenle fluor, hidrojenli tüm bileşikleri bozundurur. Klor, oksijen ve azot dışında tüm ametallerle alev vererek tepkimeye girer. Ayrıca

tüm metallerle tepkimeye girerek fluorürleri oluşturur; yalnızca platine sıcakta etkir. Bakır ve nikele soğukta etkimesi yüzeysel kalır. Nihayet istisnasız tüm metal bileşiklerini bozundurur.

Fluorun en önemli cevheri, kalsiyum florür (CaF_2) olan fluorit ya da fluorspattır; ayrıca bir sodyum ve alüminyumun çift fluorürü (Na_3AlF_6) olan kriyolit de bilinmektedir. Bu fluorürlerden hidrofluorik asit ile alkali fluorürler elde edilir.

Kimyasal olarak oldukça etkin olması ve kendisinden türeyen bileşiklerin son derece kararlı olması yüzünden fluoru, tek başına elde etmek zordur. Tek başına elde edilmesi, ancak elektrolizle gerçekleştirilmiştir. Moissan da, potasyum fluorür (KF) katarak iletken hale getirdiği arı ve kuru hidrofluorik asidin elektrolizinden yararlanmıştı. Günümüzde daha çok erimiş asit fluorürün, örneğin formülü KF, 3HF olan bir karışımın elektrolizi yeğlenmektedir. Fluor, ancak son yıllarda soğutucu sıvıların, yangın söndürme maddelerinin, aşınmaz ve yalıtkan plastiklerin elde edilmesinde kullanılan çeşitli organik fluor türevlerinin uygulama alanı bulması sonucu, sanayide büyük bir önem kazandı. Uranyum 235 izotopunun gaz yayınımıyla ayrılmasında uranyum heksafluorürün kullanılması, fluorun önemini daha da artıran bir etken oldu.

—Çevrebil. Çevreyi fluorlu bileşiklerle kirleten başlıca kaynaklar maden çıkarma alanları, kimya sanayisi (fluorhidrik asit, fosforik asit ve süperfosfat üretimi), tarım (fosfatlı gübre ve fluorlu böcek öldürücü ilaç kullanımı) ve demir sanayisidir. En ağır kirlenmelere alüminyum üreten fabrikalar yol açar. Gerçekten de, eritici olarak kullanılan kriyolit içindeki fluorlu bileşikler alüminin elektrolizi sırasında duman ve toz şeklinde atmosfere karışır ve rüzgârlarla yayılır.

Bitkilerde, metabolizmaya girmeyen bir element olan fluor gözeneklerden sızar, özellikle yaprak dokularında birikir. Türe göre değişen belli bir eşik değerinden (en duyarlı bitkiler için bir hafta boyunca yaklaşık 1 m³ havada 1 mikrogram) sonra, yapraklarda nekrozlar gelişir. Eğer doz artarsa, yapraklar dökülür ve bitki ölür. Yaprakları birkaç yıl dökülmeyen, reçineli ağaçlar fluor kirlenmesinden çok zarar görür. Yılda yaklaşık 50 000 t alüminyum üreten ve bunun için hemen 1 000 t fluor saçan bir fabrikanın çevresinde yaklaşık 10 000 ha orman ve ekili alanın zarar gördüğü duyarlı gözlemlerle saptanmıştır. İnsan sağlığı açısından fluor, yüksek dozlarda zehir etkisi yapar.

Besin zincirlerinde birikebilme özelliği nedeniyle, fluor yalnız doğrudan fluorla temas eden topluluklar için değil, düzenli olarak fluorlu ürünler (et, süt, sebze, vb.) tüketen kişiler için de zehirlidir.

—Dişç. cerr. Fluor, diş çürüklerini önlemek için yerel ya da genel yoldan kullanılır. Çocuklara düzenli olarak verilirse mine ve dentin bozukluklarının seyrekleşmesini sağlar. Diş plağının ilerlemesini de durdurur. Sodyum ya da kalsiyum tuzu biçiminde alınan fluor mineyle birleşir (bu kimyasal maddeyle birleşince flüoroapatit oluşturur) ve mineyi daha dayanıklı yapar. Buna karşılık aşırı fluor miktarı minede bir daha düzelmeyen bozukluklara yol açar (fluor zehirlenmesi).

—Patol. *Akut zehirlenme,* suda eriyen fluorürleri kaza ile büyük miktarda almanın sonucudur. Tehlike kalsiyum tuzları alınarak kısmen düzeltilebilir. *Süreğen zehirlenme,* yani fluoroz, fluorürlerle çalışan işçilerde görülür. Özellikle alüminyum ya da berilyum maden işletmelerinde (bunlarda fluorürler eritici olarak işe karışır) ya da fluorürlerin atık haline geldiği saniyede (örneğin süper fosfat üretimi) rastlanır. Bu çeşit zehirlenmeler meslek hastalığı sayılır. Bu zehirlenmelerin belirtileri şunlardır: kemik bozuklukları (kırılma eğilimi gösteren osteoporoz), solunum bozuklukları (silikozunkine benzer) ve kaşeksiye kadar gidebilen ileri derecede bir zayıflama.

Hayvanlarda, hastalığın kaynağına göre doğal ve yapay fluor zehirlenmesine rastlanır. *Doğal fluor zehirlenmeleri* topraktan ya da sulardan ileri gelir. En sık görüldüğü yer Kuzey Afrika'da fosfat madenlerinin bulunduğu bölgelerdir. Hastalığa özellikle etçil hayvanlar tutulur. Hastalığın yayılma alanı aşağı yukarı fosfatların bulunduğu tüm alandır. İnsanda sürekli dişlerde bozukluk yapar, dişler parlaklığını kaybeder, donuklaşır, sarımtırak bir renk alır, kimisi irileşir, kimisi ufak kalır. Hayvanlarda özellikle diş ve kemik lezyonlarıyla belirginleşir. Temelli dişler küçüktür, biçimce bozuk, çıkış yerleri düzensizdir, mineleri çoğunlukla sarı, esmer ve bazen siyah boyalı noktalar halinde aşınmalarla kaplıdır. Bu lezyonlar özellikle koyunlarda çok belirgindir. Kemik lezyonları, daha çok kaburgaları, omurları ve çene kemiklerini ilgilendirir; bunların da biçimleri bozuktur, birtakım çıkıntılar ve yapı bozuklukları göze çarpar. Genel durumun da bozulduğu bu hallerde beslenme azalır ve etçiller ölümle sonuçlanan bir kaşeksiye sürüklenir.

Yapay fluor zehirlenmelerine, fluorürlerin ham madde ya da atık ürün olarak bulunduğu fabrikaların çevresinde tozlarla ya da dumanla kirlenmiş otları yiyen hayvanlarda rastlanır. Dişlerde ve kemiklerde görülen lezyonlar doğal zehirlenmedeki gibidir. Olgular çoğunlukla gevişgetirenlerde görünür, gençler daha duyarlıdır.

FLUORANTEN a. (fr. *fluoranthène*). Org. kim. Formülü $C_{16}H_{10}$ olan ve taşkömürü katranında bulunan dörthalkalı aromatik hidrokarbon.

FLUORELYAF a. Tekst. Temelde doğrusal makromoleküllerden ya da daha ağırlıklı olarak fluorlu monomerlerden oluşan sentetik tekstil ipliği ve elyafı. (Teflon bir fluorelyaftır.)

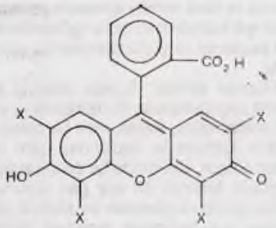
FLUOREN a. (fr. *fluorène*'den). Org. kim. Formülü $C_{13}H_{10}$ olan üçhalkalı aromatik hidrokarbon; Berthelot'un taşkömürü katranında bulduğu fluoren, mor bir fluorışı yayar. (Fluoren, bir dibenzosiklopentadiendir. Siklopentadien gibi belirgin bir asit niteliği taşır ve alkali tuzları oluşturur. Yükseltgendiğinde fluorenon elde edilir.)

FLUORENON a. (fr. *fluorénone*). Org. kim. Formülü $C_{13}H_8O$ olan ve fluorenin yükseltgenmesinden elde edilen aromatik keton.

FLUORESANS a. (fr. *fluorescence*). Anal. kim., Opt. FLUORIŞI'nın eşanlamlısı.

FLUORESEİN a. (fr. *fluorescéine*). Org. kim. Etalein grubundan formülü $C_{20}H_{12}O_5$ olan turuncu sarı boyarmadde; çok şiddetli yeşil fluorışı özelliği taşır. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ftalik anhidritin rezorsinol üzerine etkimesinden elde edlien fluoresein, bu biçimiyle az kullanılan bir boyarmaddedir; ancak hidrografide, 1 m³ suya 5 cg katıldığında gösterdiği duyarlı fluorışı özelliği nedeniyle yeraltı nehirlerinin incelenmesinde kullanılır. Fluoresein, bromla eozine, iyodla eritrozine dönüşür.

fluoresein X = H
eozin X = Br
eritrozin X = I

—Eczc. Fluoresein, damla şeklinde gözün saydam tabakasında yabancı cisimlerin ve ülserlerin aranmasında kullanılır. Deri hastalıklarında, egzama ve bulaşıcı dermatozların tedavisinde % 0,2'lik çözeltisinden yıkama suretiyle yararlanılır.

FLUORHİDRİN a. (fr. *fluorhydrine*). Org. kim. Birçok hidroksil grubu içeren bir bileşiğin, bu gruplarından birinin bir fluor atomuyla ornatılması sonunda elde edilen ürün. (Glikolün fluorhidrini fluoroetanol, sülfürlü fluorhidrininki ise fluorosülfonik asittir.)

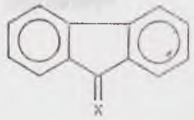
FLUORIŞI a. Opt. Kimi maddelerin ışığı soğurma ve dalga boyu daha büyük ışıma biçiminde yeniden yayımlama özelliği. (Aydınlatma biter bitmez kesilen fluorışıyı, kimi kez aylarca süren fosforışıdan ayırmak gerekir.) [Bk. *ansikl.* böl.] (Eşanl. FLUORESANS ya da FLORESAN.)

—Anal. kim. *X fluorışıyla çözümleme,* maddenin tahrip olmasına yol açmadan uygulanan çözümleme yöntemi; bu yöntemde incelenecek örnek üzerine yeğin bir X ışını demeti gönderilir; bu ışınlar, örneğin elementlerini uyararak bu elementlere özgü X tayf çizgilerinin yayınımına yol açar. (Elementlerin her birinin oranı, bu elementlere denk düşen çizgilerin yeğinliğiyle belirlenir.) [Eşanl. FLUORESANS ya da FLORESAN.]

—ANSİKL. Enerjileri yeterli düzeyde olan

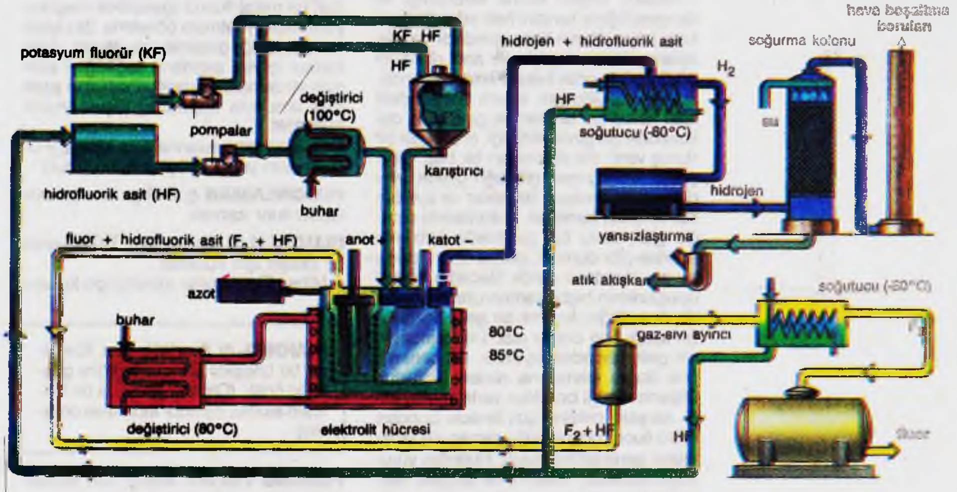

fluoranten

fluoren X = 2H
fluorenon X = 0

fluor üretim şeması

fotonlar fluorışıl bir maddeyi ışınladığında bu madde düşük enerjili fotonlar yayımlar. "Stokes" kuralına göre, yayımlanan tayf kuşağının maksimumu, uyarma kuşağının maksimumdan daha büyük bir dalga boyu taşır (anti-stokes denilen kimi maddeler belirli bir dalga boyunda iki fotonu soğurur ve dalga boyu soğurulan fotonların yarısına eşit tek bir foton yayımlar). X ya da morötesi ışınımların etkisinde kalan kimi maddeler görünür bir ışın verir. Bu olaydan önce "radyoskopi"de ve sonra "siyah ışık" etkileri oluşturmada yararlanıldı. Bir filtreyle donatılmış boşalmalı bir lambadan yayılan ve gözle görülemeyen morötesi ışınlar, kimi cisimlerin ışıldamasına ve canlı renkler almasına yol açar. Siyah ışık halinde fluorışıdan gösterilerde, kimi inceleme ve çözümlemelerde yararlanılır.

"Fluorışıl lamba" fluorışı olayının en önemli uygulamasıdır. Bu lambalar iç yüzeyi kristal halde, katkılı, ince bir mineral madde katmanıyla kaplanmış cam bir tüpten oluşur; tüp içinde bir cıva damlası ve düşük basınçlı bir soy gaz bulunur; lamba içinde oluşturulan bir elektrik boşalması cıva buharının morötesi ışınlar yaymasını sağlar ve bu ışınlar fluorışıl katmandan geçerek görünen ışına dönüşür. Elde edilen ışık renkli ya da beyazdır; beyaz ışık çok çeşitli, sıcak ve soğuk tonlar gösterir. Işık etkililiği akkor lambalardan beş kat daha güçlüdür. Işıltısı görece zayıf olması nedeniyle iyi bir görüş rahatlığı sağlamak için fluorışıl lambalar uygun ışıklandırma aygıtları içine yerleştirilir.

Elektrik devresinde "starter" bulunmuyorsa, bütün boşalmalı lambalar gibi fluorışıl lambalar da kararlılığını ve yanmasını sağlayan bir "balast"a bağlanır. Olumsuz ruhsal tepkileri önlemek için yumuşak ışık veren lambalardan yararlanmak gerekir. Fluorışıl lambalar, değişik biçimlerde (düz, U ya da çember) pazara sunulur ve birçok aydınlatma alanında kullanılır.

—Tıp. Proteinler, nitelikleri bozulmaksızın fluorışıl bir boyarmaddeyle boyanabilir. Boyanan protein, morötesi ışınlara tutulduğunda yalnız fluorışıl kısımlar görülebilir. Bu teknik proteinlerin ince kısımlarının yerini saptama olanağı verdiğinden birçok laboratuvar muayenelerinde kullanılır. Bu şekilde boyanmış antikorların (bakteriler, virüsler, birhücreliler, enzimler, hormonlar, kanser dokuları, serum antikorları) birleştiği antijenler büyük bir incelikle araştırılıp incelenebilir.

fluorit kristalleri Peyrebrune (Tarn)

FLUORIŞIL sıf. **1.** Fluorışı özelliği gösteren bir cisim, bir gereç için kullanılır. **—2.** Fluorışı üreten bir ışık kaynağı için kullanılır: *Fluorışıl lamba, fluorışıl tüp.*

FLUORİK sıf. ve a. (fr. *fluorique*'ten). Homeopat. Homeopatinin esas aldığı üç temel bünyeden biri, bakışımsızlığı ve düzensizliğiyle belirgin olanı.

—ANSİKL. Erişkin fluorik kararsızlığı ve dengesizliğiyle kendini belli eder. Çoğunlukla boyu ortanın biraz altındadır; gösterişten yoksun oluşuyla ve zarif olmayan görünüşüyle göze batar. Kemik uçlarındaki şekil bozuklukları, eklem yüzlerindeki kötü kavuşma, kirişlerdeki gevşeklik, dokulardaki gerginlik eksikliği, ona özgül bir duruş verir: dik durmayan bir baş, bakışımsız kollar, tırpan gibi eğri gövde, aynı düzlemde olmayan bacaklar ve ayaklar. Kol ve önkol kemikleri, fosforiklerde olduğu gibi, zorlu bir gerilmede birbirinin uzantısı gibi durmaz, geriye doğru geniş bir açı meydana getirir. Bacağın ekseni uyluğunkinin hiçbir zaman uzantısı değildir, öne doğru kıvrımlı bir şekil bozukluğu ayağı öne doğru atar. Diş kemerlerinin gelişmesindeki eşitsizlik, üst çenenin öne doğru çıkmasına neden olmuştur. Dişlerin niteliği bozuktur, yerleşmeleri kötü, karşılıklı gelişleri çok fenadır, bundan ötürü fluorik çocuk çoğu zaman diş tedavisine gereksinme duyar. Fluoriğin yürüyüşü düzensiz, sallantılı ve değişik, jestleri çirkin, geniş çaplı, çoğu zaman gereksiz, fakat her zaman beceriksizdir.

Fluorik kendine dikkat ettiği ve iyi bir izlenim uyandırmak istediği zaman, büyük bir zorlanmayla kendine yapay bir kişilik verir: yapmacık bir duruş, görkemli olmasını istediği jestlerle süslediği bir konuşma, vb. Genelde konuşması da düzensizdir, çoğu zaman parlak cümleler kullanır, sözleri dokunaklıdır, batırıcıdır, ama güç izlenir.

Ruhsal durumu mizacın düzensizliği ve değişkenliğiyle yönetilir, duygusal ve mesleki birçok anlaşmazlıklara yol açar; bu anlaşmazlıklar, çabuk uyum sağlama gücüne ve kesin yeteneklere rağmen, birçok meslek yaşamını tehlikeye atmıştır. Yerleşmiş düzeni ve geçerli koşulları isteyerek unutan, bilmezlikten gelen fluorik, kendini dışlamaya yöneltir. Kibirli, fakat uyanık, yetersizliklerinin tamamen bilincinde, palavracı, kendini gösterip parlak görünmek ve avunmak isteyen, yalnızlıktan ve ileri derece hastalıktan ve ölümden korkan biridir. Disiplinsiz, sürekli herhangi bir çabaya dayanamayan, her çeşit yöntemi yadsıyan bir tip olarak derhal meyve veren başarıları arar; sezgili, öngörüşlü, konuşma, söylev verme yarışmalarında bazen büyük başarılar gösterebilir; mesleği bu konulara biraz yatkın olduğu hallerde çok büyük başarılara da ulaşabilir. Kimi zaman da peygamber, meczup, "geleceği gören birisi" olabilir.

Patolojik alana gelince, karbonikten daha az dirençli olmakla birlikte saldırılara fosforikten daha iyi karşılık verir. Zayıf noktaları kemikler, eklemler, seröz zarlar, kalp ve damarlardır. Karma bir tip olan fosfofluoriğe de sık rastlanır.

FLUORİN a. (fr. *fluorine*). Miner. FLUORİT'in eşanlamlısı.

■ **FLUORİT** a. (fr. *fluorite*). Miner. CaF_2 formülünde doğal kalsiyum fluorür. (Eşanl. FLUORİN, FLUORSPAT.)

—ANSİKL. Fluorit cam parlaklığında, bir ölçüde saydam bir mineraldir. Morötesi ışınlarına tutulduğunda fluorışıl olan birçok türü vardır ve kimisi hoş bir yeşil renk alır. Fluorit kristalleri genellikle küp biçimindedir ve düzgün sekizyüzlünün yüzlerine koşut dört dilinim düzlemi içerir. Ayrıca kristalleşmemiş fluorit türleri de çoktur. Fluorit vazo, kupa vb. yapımında ve metalürjide *fluorspat* adıyla eritici olarak kullanılır.

Çok sık rastlanan ikiz fluorit kristalleri ortak bir köşegeni olan iki küpün iç içe girmesi ve küplerden birinin bu köşegen çevresinde 60° dönmesi sonucunda oluşur.

FLUORLAMA a. Org. kim. Bir molekülde bir hidrojen atomunu bir fluor atomuyla ornatma. (Benzenin fluorlanmasından, fluorobenzen elde edilir.)

—Opt. Optik bir camın yüzeyine, vakumda çok ince (mikrometrenin onda biri kadar) bir metal fluorür (genellikle magnezyum fluorür) katmanı çökeltme. (Bu işlem yansıyan ışığı girişimle yok etmek, optik camlar içeren aygıtların seçikliğini artırmak ve camdaki parazit yansımaları azaltmak amacıyla uygulanır.) [Eşanl. FLUORÜRLEME.]

—Su işler. İçme sularına fluor katma. (Fluorlamanın yararı tartışma konusudur.)

FLUORLAMAK g. f. Org. kim. Bir moleküle fluor katmak.

FLUORLU sıf. Anorg. kim. Fluor içeren bir bileşik için kullanılır.

—Miner. Fluor içeren mineral için kullanılır.

> **FLUORO-** (fr. *fluor[o]-*). Kim. Kimyasal bir bileşikte fluorun varlığını gösteren önek. (Organik kimyada bir hidrojen atomu, bir fluor atomuyla ornatılır.)

FLUORO TUZU a. Anorg. kim. İki fluorürün birleşmesinden oluşan tuz.

FLUOROALÜMİNAT a. Anorg. kim. Formülü M_3 $[AlF_6]$ olan karmaşık tuzların genel adı; burada M, birdeğerli bir metali gösterir.

FLUOROAMİN a. (fr. *fluoramine*'den). Anorg. kim. NH_2F, NHF_2, NF_3 formüllerindeki üç bileşiğe verilen ad; bu bileşikler, amonyağın hidrojen atomlarının, fluorla ornatılması sonucu elde edilir.

FLUOROAPATİT a. (fr. *fluoroapatite*). Dişç. Trikalsiyum fosfat ile fluorun diş minesinde birleşmesiyle oluşan cisim.

FLUOROASETİK sıf. (fr. *fluoroacétique; fluor* ve *asetique*'ten). Org. kim. *Fluoroasetik asit,* asetik asidin, formülü FCH_2 —CO_2H olan fluorlu türevi; oldukça zehirli bir bitki olan *Dichapetalum cymosum*'dan özütlenir. (Fluoroasetik asit, asetik asidin metabolizmasına karışır, bu da fluoroasetik aside büyük bir zehirlilik verir. Vücuda alındığında karıncık fibrilasyonu ve çırpınmalara yol açar. Fare öldürücü olarak kullanılan sodyum tuzu, suda çözünür.)

FLUOROBENZEN a. (fr. *fluorobenzène; fluoro-* ve *benzène*'den). Org. kim. Benzenin, formülü C_6H_5F olan fluorlu türevi.

FLUOROBORAT a. (fr. *fluoborate*'tan). Anorg. kim. BOROFLUORÜR'ün eşanlamlısı.

FLUOROBORİK sıf. (fr. *fluoborique*'ten). Anorg. kim. *Fluoroborik asit,* HİDROFLUOROBORİK* ASİT'in eşanlamlısı.

FLUOROETANOL a. (fr. *fluoroéthanol, fluoro-* ve *éthanol*'den). Org. kim. Etanolün, formülü F—CH_2—CH_2—OH olan fluorlu türevi.

FLUORO-FENİNDİON a. (fr. *fluoro -phénindione*). FLORİNDİON'un eşanlamlısı.

FLUOROFORM a. (fr. *fluoroforme*). Org. kim. Formülü CHF_3 olan trifluorometanın yaygın adı; kaynama noktasının düşük olması (−84°C) nedeniyle soğutucu akışkan olarak kullanılır.

FLUOROFOSFAT a. (fr. *fluophosphate*'tan). Anorg. kim. Formülü M $[PF_6]$ olan karmaşık tuz; bu formülde M, birdeğerli bir metali gösterir.

FLUOROFOSFORİK sıf. (fr. *fluophosphorique*). Anorg. kim. Formülü H $[PF_6]$ olan asit için kullanılır. (Eşanl. FOSFOHİDROFLUORİK* ASİT.)

FLUOROGERMANAT a. (fr. *fluogermanate*). Anorg. kim. Fluorogermanik asidin tuzu.

FLUOROGERMANİK sıf. (fr. *fluogermanique*). Anorg. kim. Formülü $H_2[GeF_6]$ olan karmaşık asit için kullanılır.

FLUOROGRAFİ a. (fr. *fluorographie*). Resmin fotoğraf çekimiyle elde edildiği ...'üne gravür yapma işlemi. (Örne... ...hudiye bitümüyle gerçekleştirilen yontemde, cam üstüne kopyası çıkarılan resim, camı hidrofluorik asidin ya da bir amonyum fluorür çözeltisinin çıplak bölümleri matlaştıran etkisinden korur.)

FLUOROKARBON a. (fr. *fluorocarbure; fluoro-* ve *carbure*'den). Org. kim. Genel formülü C_nF_{2n} olan ve karbon ile fluordan oluşan bileşiklerinin genel adı.

—ANSİKL. Fluorokarbonlar, hidrokarbonların fluorlanmasıyla elde edilemez; çünkü son derece tepkin olan elementsel fluor, karbon iskeletinin parçalanmasına yol açar. Bu bileşikleri elde etmenin en yalın biçimi, tetrafluoroetilenin ($CF_2 = CF_2$) oligomerleştirilmesidir. Kimyasal olarak oldukça eylemsiz olan fluorokarbonlar aynı sayıda karbon atomu taşıyan hidrokarbonlardan çok daha fazla uçucudur. Ayrıca gaz halindeki oksijeni çözmek gibi, ilginç bir özelliği vardır; bu nedenle kan yerine kullanılmaları önerilmiştir.

FLUOROKARBONAT a. (fr. *fluocarbonate*). Anorg. kim. Oksijenin fluorla orna-

tılması sonucu karbonattan türetilen tuz.

FLUOROKLORÜR a. (fr. *fluochlorure*). Anorg. kim. Bir fluorür ile bir klorürün bileşmesinden oluşan madde. (Örneğin kurşun fluoroklorür [PbFCl].)

FLUOROKROMAT III a.(fr. *chromifluorure*'den). Anorg. kim. Formülü $MCrF_6$] olan karmaşık tuz; burada M, birdeğerli bir metali gösterir.

FLUORONİYOBAT a. (fr. *fluoniobate*). Anorg. kim. Formülü $MNbF_6$ olan karmaşık tuz; burada M, birdeğerli bir metali gösterir.

FLUOROPLUMBAT IV a. (fr. *fluoplombate*'dan). Anorg. kim. Formülü $M_2[PbF_6]$ olan karmaşık tuz; burada M, birdeğerli bir metali gösterir.

FLUOROSİLİKAT a. (fr. *fluosilicate*). Anorg. kim. Formülü $M_2[SiF_6]$ olan karmaşık tuz; burada M, birdeğerli bir metali gösterir. ‖ *Fluorosilikat asidi,* formülü $H_2[SiF_6]$ olan asit. (Soğukta renksiz kristaller biçiminde bulunan bu asit, 15ºC'ta erir ve ısıyla ayrışır.)

FLUOROSKOPİ a. (fr. *fluoroscopie*). Der. hast. Morötesi ışınların etkisiyle fluorışıl hale getirilen örteneklerin incelenmesi. (Bu amaçla Wood* ışığı kullanılır. Beyaz ışıkta görünmeyen deri lezyonları böylece görünür hale gelir.)

FLUOROSTANNAT a. (fr. *fluostannate*). Anorg. kim. ıkideğerli $[SnF_6]^{2-}$ anyonu içeren bileşik.

FLUOROSTANNİT a. (fr. *fluostannite*). Anorg. kim. İkideğerli $[SnF_4]^{2-}$ anyonu içeren bileşik.

FLUOROSÜLFONİK sıf. (fr. *fluosulfonique*). Anorg. kim. Formülü $H[SO_3F]$ olan ve klorosülfonik aside benzeyen asit için kullanılır.

FLUOROTANTALAT a. (fr. *fluotantalate*). Anorg. kim. Formülü $MTaF_6$ ya da M_2TaF_7 olan karmaşık tuz; burada M, birdeğerli bir metali gösterir.

FLUOROTİTANAT a. (fr. *fluotitanate*'tan). Anorg. kim. Formülü $M_2[TiF_6]$ olan karmaşık tuz; burada M, birdeğerli bir metali gösterir.

FLUOROZ → FLUOR* ZEHİRLENMESİ.

FLUOROZİRKONAT a. (fr. *fluozirconate*). Anorg. kim. Formülü $M_2[ZrF_6]$ ya da $M_3[ZrF_7]$ olan karmaşık tuz; burada M, birdeğerli bir metali gösterir.

FLUORÖLÇER a. Anal. kim. Fluorölçümle nicelik belirlemeye yarayan aygıt.

FLUORÖLÇÜM a. Anal. kim. Bir element niceliğini belirleme yöntemi; bu yöntem, elementin ışımayla fluorışı yayan bir bileşiğe dönüştürülmesine ve bu fluorışının yeğinliğinin ölçülmesine dayanır. (Bu yöntem, özellikle uranyum niceliğini belirlemede kullanılır.)

FLUORSPAT a. Miner. (fr. *spath fluor*'dan). Miner. FLUORİT'in eşanlamlısı.

FLUORÜR a. (fr. *fluorure; fluor*'dan). Anorg. kim. **1.** Fluorun bir başka elementle oluşturduğu bileşik. **—2.** Hidrofluorik asidin tuzu.
—ANSİKL. Anorg. kim. Ametal fluorürler arasında, formülleri IF_5, SF_6, PF_5, AsF_3, CF_4, SiF_4, BF_3 olan fluorürler bulunur; bu bileşikler fluorun metale doğrudan etkimesi sonunda oluşur. Metal fluorürler arasında yer alan alkali fluorürler ve gümüş fluorür gibi kimi türlerin suda çözünmesine karşın, toprak alkali fluorürler ve alüminyum fluorür suda çözünmez. Alkali fluorürler, soğukta hidrofluorik asitle birleşerek H_2F_2nin çift asitliğine denk düşen KF, HF gibi asitli tuzları oluşturur. Fluorürler ayrıca kendi aralarında birleşerek fluoro tuzları verme eğilimi gösterir. Bu bileşikler, silis ve sülfürik asitle birlikte ısıtıldıklarında, silisyum fluorür (SiF_4) gazı açığa çıkarırlar; silisyum fluorür gazı sudan geçirildiğinde jelatinimsi bir silis çökeltisi verir; bu tepkimeden fluorürlerin tanınmasında yararlanılır.
—Eczc. Fluorürlerin antiseptik etkileri vardır. Kalsiyum fluorür aynı zamanda kemik sertleştiricidir. Biyolojik çözümlemelerde, kan pıhtılaşmasının önüne geçmek için yeni alınmış kana sodyum fluorür eklenir. Bu iki tuz birçok diş macunu formülünde yer alır.

FLUORÜRLEME a. Opt. FLUORLAMA'nın eşanlamlısı.

FLURYA a. Zool. FLORYA'nın eşanlamlısı.

FLUSHİNG (Hollanda'daki *Vlissingen* kentinin adından), New York'ta (ABD) semt (Queens *borough*'u), East River'ın G.'inde. Hollandalılar'ın kurduğu bu köy, 1661'den başlayarak ingiliz John Bowne (evi günümüze kadar korunmuştur), Flushing'i önemli bir Quaker merkezi yaptı. 1939 Uluslararası sergisi *Flushing Meadow Park*'ta açıldı. Birleşmiş milletler örgütü genel kurulu buradaki New York City Building'te toplanmaktadır. Flushing Meadow'da, 1978'den beri uluslararası tenis turnuvaları düzenlenmektedir.

FLUSTRA a. (sakin [deniz için] anlamında lat. sözc.). Denizde yaşayan *Ectoprocta* öbeğinden yosunhayvanları cinsi. (Kalabalık topluluklar halinde yaşayan *Flustra*'lar, deniz kıyılarında laminaryalarla aynı düzeyde, suyosunlarını andıran iki bölümlü esnek ince tabakalar halinde yan yana sıralanan localardan oluşur. İskeletleri denizin dolmasıyla oluşmuş kara parçalarında bolca bulunur.)

FLUTTER a. (ing. sözc., hızlı devinim). Havc. Belli bir hızdan sonra hava akıntılarının esnek eşleşiminden kaynaklanan titreşim türü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Kardiyol. Kulakçık ritmindeki bir bozukluktan (dakikada düzgün olarak 300 atış) ileri gelen düzgün taşikardi çeşidi (genellikle dakikada 150 nabız). [Bu taşikardi türü sürekli ya da aralıklı olabilir ve sonunda kalp yetmezliğine varabilir. Tedavinin acilliği, hastanın hızlı kalp atışına dayanmasına bağlıdır. Nitekim kimi hastalar buna çok iyi dayanır.]
—ANSİKL. Havc. Flutter yerel (çoğunlukla dümenlerde) olduğu gibi, hava taşıtının tüm yapısına da yayılabilir (genel flutter). Çok ağır olaylarda, sönümleme sağlanamazsa uçak kısa sürede parçalanabilir (patlayıcı flutter). Bu olaya karşı alınabilecek önlemler, aerodinamik düzeyde (örneğin akıştaki burgaçlardan kaynaklanan titreşimleri giderme ya da azaltma) ya da yapısal nitelikte (esneklik sağlama) olabilir.

FLUVİOL → FLABİOL.

Fluxus, Avrupa'da 1960 yıllarında gelişen sanat akımı. Happening akımına sıkı sıkıya bağlı olan bu akım, konserler (Terry Riley, La Monte Young ve John Cage gibi müzisyenler katıldı), çevre sorunları ve değişik konularda birçok gösteri düzenledi. Fluxus'un içinde yer alan sanatçılar özellikle yapıtın güncel olaylara bağlı ve geçici özelliğine, eşzamanlılığa, izleyici-yaratıcı ilişkisinin yok olmasına ve estetik değerleri yıkmak isteyen bir mizaha bağlandılar. Sanat ve yaşam arasındaki ayırımı yadsıyan sanatçılardan bazıları siyasal eyleme geçerken, öbürleri salt araştırmaya yöneldiler. Fluxus'e katılan birçok sanatçı arasında George Maciunas, W. Vostell, J. Beuys, Nam June Paik, George Brecht, Ben ve Robert Filiou önde gelenleridir.

FLÜATLAMA a. İnş. Yumuşak kalkeri ve betonu magnezyum flüosilikat ve çinko eriyikleriyle sıvayarak geçirimsizleştirme ve sertleştirme yöntemi.

FLÜELA, Graubünden'de (İsviçre) boğaz; 2 383 m. Aşağı Engadin'le Ren'e dökülen Albula'nın kolu Landwasser'in açtığı vadiyi birleştirir.

FLÜGEL (Gustav Leberecht), alman doğubilimci (Bautzen 1802 - Dresden 1870). Paris'te öğrenim gördü. Meissen'de Fürstenschule'de profesör olarak çalıştı (1832-1850). Viyana Saray kitaplığı'nda doğu yazmaları kataloğunu hazırladı (1851): *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der K.K. Hofbibliothek* (İmparatorluk ve krallık saray kitaplığındaki arapça, farsça ve türkçe elyazmaları). Kâtip Çelebi'nin *Keşf üz-zünun* adlı arapça yapıtını latinceye çevirdi (7 cilt, 1835-1858). *Kuran*'ın tıpkıbasımını yayımladı (1838). Öteki yapıtları arasında *Concordantiae Corani arabicae* (1842) [Kuran'a ait arapça sözcük dizisi], *Mani, seine Lehren und seine Schriften* (1862) [Mani, öğretileri ve yazıları] vb. sayılabilir.

FLÜHLİ, İsviçre'de (Luzern kantonu) komün, Küçük Emme vadisinde, Luzern'in G.-B.'sında; 1 400 nüf. 900 m yükseklikte yazlık sayfiye ve kış sporları merkezi.

FLÜİDİK a. (fr. *fluidique; fluide,* akışkan'dan). Devingen parçaların katılımı olmaksızın devinim yapan akışkan huzmelerinin yer değiştirmesine ve etkileşimine bağlı olayların sanayisel uygulamalarını kapsayan ve yükseltme etkilerini gerçekleştirmek ya da bir akışın çeşitli kararlı biçimler arasında aktarımını sağlamak için akışkanların belli dinamik özelliklerini kullanan, akışkanlar mekaniği dalı. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ Bu özellikleri kullanarak, akışkanlarla yapılan bilişim.
—ANSİKL. Flüidiğin gelişimi, Coanda etkisine ya da bir huzmenin bir çepere yapışma etkisine dayanır; yapışma etkisi, katı bir çeperin, hemen yakınından çıkan bir akışkan huzmesini emmesinden kaynaklanır. Bu olaya dayanarak yükseltme, artı

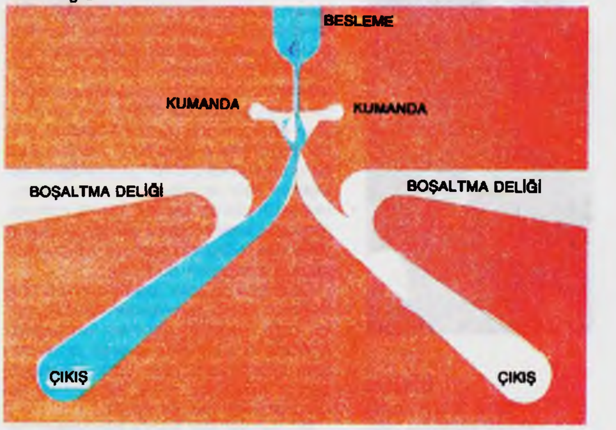
flustra

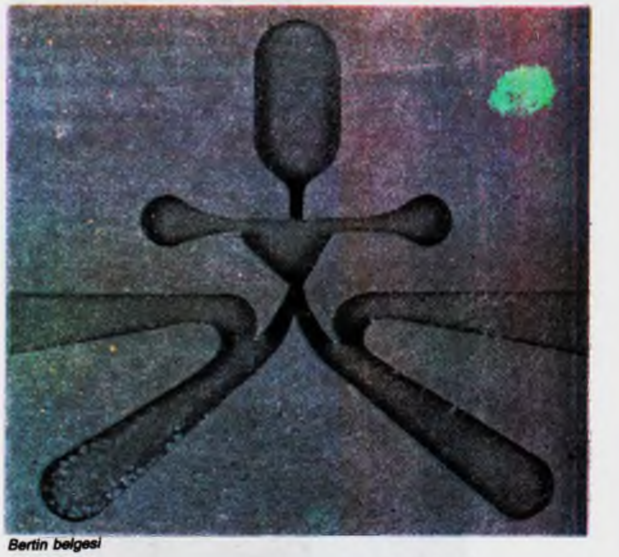
büyütülmüş flustra locaları

flüidik bileşen

Bertin belgesi

kenarları girintili çiftkararlı ikilidevrenin çalışma şeması

Bertin belgesi

mantıksal bir işlev gören kenarları girintili çiftkararlı ikilidevre (artı-sıfır yükselteç)

Gras

yan flüt

J.-P. Leloir

Pan flütü
(G. Zamfir, 1976)

L.L.

XVIII. yy.'da Jérémias Schlegel'in fildişinden yaptığı blok flütler
Paris Konservatuvarı çalgı müzesi

Marinie kol.

Errol Flynn
Michael Curtiz'in yönettiği *Ormanlar kralı* filminin (1938) bir sahnesinde

Flying Dutchman

R.de Greef-Neptune Nautisme

-artı kumanda vb. gibi kimi işlevler gerçekleştirilebilir, yani özel uygulamalarda elektronik düzenekler yerine, bu etkiden yararlanılabilir.

Flüidik sistemlerinin temel üstünlüğü, en ağır çevre koşullarına karşı duyarsız olmalarından kaynaklanır; oysa, elektronik sistemlerin kullanımı, yüksek sıcaklıklara, titreşimlere ve iyonlaştırıcı ışımalara karşı gösterdiği davranışla sınırlıdır. Ne var ki, flüidikte yanıtlar, elekroniğe oranla çok daha uzun sürelerde alınabilir. Öte yandan flüidik sistemleri, eşdeğer elektronik sistemlere göre henüz daha pahalıdır; ama fiyatlar düşme eğilimi göstermektedir ve bakım giderleri son derece düşüktür. Dolayısıyla flüidik, karmaşık devrelerde elektronikle rekabet edecek düzeye ulaşmıştır.

Flüidik devrelerinin, "temel modüller" adı verilen bileşenleri, çıkış kanalları içinde akışın, ansızın hal değişimine uğraması ya da kumanda uyarınca aşamalı olarak değişmesine göre basit, mantıksal ya da örneksemeli işlevler gerçekleştirir. Bileşenler etkin ve edilgin biçimde ikiye ayrılır; etkin olanlar kesiksiz olarak basınçlı akışkanla beslenir ve bir işareti yükseltme yetisi taşır; edilgin bileşen ise yalnızca kumanda işaretlerini düzenler.

Devingen parçalar taşımayan flüidik bileşenleri, çeşitli gereçlerden (plastik, metal, cam, seramik) yapılmış levhalarda, gravürle ince kanallar açılarak ya da borular birleştirilerek elde edilir. Devingen parçalı bileşenler, zarlar, klapeler ya da çekmecelerle gerçekleştirilir.

Bu yeni tekniğe, bugün bile önemli uygulama alanları açılmıştır; en çok kullanılan akışkan ise sıkıştırılmış havadır. Bu yöntemin ilk uygulamaları arasında özellikle havacılık ve uzay havacılığı kesimleri sayılabilir; nitekim uzay araçları ve uydularda pilotaj sistemleri, türbojetlerde denetim ve ayarlama donatımları, hatta uçaklarda otomatik pilotlar bu tekniğe başvurur. Takım tezgâhları alanında, flüidik, ayarlama ve güvenlik sorunlarına yalın çözümler getirmiştir; öte yandan bu teknik, üretim halindeki parçaları otomatik olarak ayırmada da kullanılabilir. Nihayet, ışınımlara duyarsız olan flüidik düzenekleri, özellikle nükleer sanayide geniş bir kullanım alanı bulur.

FLÜT a. (fr. *flûte;* bir boruya üflenen havanın çıkardığı sesle, "üflemek" anlamındaki lat. *flare*'nin birleşmesinden oluşmuş yansıma sözc.). **1.** Bir takoza üflenen ve burada kırılan soluğun, boru içindeki havayı titreştirmesiyle ses veren, aerofonlar ailesinden çalgı. **—2.** *Blok flüt,* içinde, hava kanalını sınırlayan bir blok bulunan bir ağızlığı ve gövdesinde değişik sesleri elde etmeyi sağlayan delikler bulunan flüt. || *Çok kamışlı flüt* ya da *Pan flütü* → PANFLÜT. || *Yan flüt,* ağızlığı yanda olan flüt.
—ANSİKL. Tarihöncesi dönemlerden beri bütün dünyada kırsal yaşam geleneğinde -kamış, kemik, ağaç, maden ya da pişmiş topraktan- flüte rastlanır. Batı'da, öteden beri iki tip flüt kullanıldı: blok flüt ve yan flüt. Yunan ve Roma dönemlerinde bir kenara itilen bu flüt tipleri, büyük olasılıkla Bizans kültürü aracılığıyla yeniden Batı' ya girdi. Silindir biçimli ve 6 delikli blok flüt, Ortaçağ'da önceleri halk müziğinde kullanılırken yavaş yavaş sanat müziğine geçti. XV. ve XVI. yy.'da değişik boylarıyla birlikte kullanıldı, XVII. ve XVIII. yy.'larda solocu oldu. Bu dönemde hava kanalının konik biçimi, sesin yayılmasını kolaylaştırmakta ve virtüozluğa olanak tanımaktaydı. XVIII. yy.'da yan flütle çekişti, aynı yüzyılın sonunda gerileme gösterdi. Blok flüt, ancak XX. yy.'da eski flütlerin benzerlerinin yapılması sonucu, eski müziğin icrası için yeniden aranır oldu. Ayrıca okullardaki müzik derslerinde de blok flüt kullanılmaya başladı.

Ortaçağ'da ve Rönesans döneminde de kullanılan yan flüt, 1650'ye doğru geliştirildi. XVII. yy.'ın son yıllarında başlayan ve çalgının ses alanını genişletme, ses bölgeleri arasındaki tını farkını yok etmeye ve çalınışını kolaylaştırmaya yönelik çalışmalar XIX. yy.'ın sonlarına değin sürdü. Başlangıçta tek bir silindirik parçadan oluşan gövde, fransız yapımcıların, özellikle de Hotteterre'in araştırmaları sonunda, üç konik bölüme ayrıldı ve anahtarlı bir yedinci delik açıldı. 1720'de, tübün bölümlerinden birinin, dolayısıyla da çalgının temel sesinin değiştirilmesi olanağı doğdu. 1800'e doğru yan flütün anahtar sayısı 8'e çıktı. Kesin değişiklikleri T. Böhm getirdi ve bugün de kullanılmakta olan yeni modeli yarattı. 1832'de, deliklerin konumunu değiştirdi (delikler bundan böyle, biçimsel özellikler göz önüne alınmadan, akustiğin verilerine göre açılıyordu), delikleri tam kapatan anahtar sistemini buldu. Böhm, 1847'de yan flüte son biçimini verdi. Çalgı bugün, mayşordan, gümüşten ya da altından yapılan, 57 cm boyunda, üç parçaya ayrılabilen ve anahtarlı 16 deliği bulunan bir borudan oluşur. Ses alanı 3 oktavdır.

FLÜTÇÜ a. Flüt çalan müzikçi.

FLÜVİDAL sıf. (fr. *fluidal*). Petrogr. Bir magma kayacının yerleşmesi sırasında içerdiği minerallerin bu kayacın akışı yönündeki yönelimi için kullanılır.

FLÜVİO-LAKÜSTR sıf. (fr. *fluvio-lacustre*). → AKARSU-GÖLSEL.

FLÜVİYO-GLASİYAL (fr. *fluvio-glaciale*). → AKARSU-BUZUL.

FLÜVYOMETRE a. (fr. *fluviomètre*). Kanal içine alınmış bir akarsunun su düzeyindeki değişimlerini yazan ve bir barajın yukarıçığırına, baraj teknisyeni kabininin yakınına yerleştirilen kaydedici aygıt.

FLÜVYOMETRİK sıf. (fr. *fluviométrique*). Akarsuların düzey ve debi ölçümlerine ilişkin.

FLY, Yeni Gine'de ırmak, Papua körfezine dökülür; yaklş. 1 100 km. Bir bölümü İrian Jaya ile Papua Yeni Gine sınırını çizer.

Flying Dutchman, iki kişilik, tektip, yelkenli yarış teknesi. 1960 Olimpiyat oyunları'ndan sonra olimpiyat sınıfı tekne olarak kabul edildi; bir Marconi ana yelkeni, bir genova ve bir spinnakerle donatılan bu yelkenli, salma omurgalı bir teknedir. Almanya'da seri olarak üretilen bu tekne kimi Avrupa ülkelerinde çok tutuldu; iki kişilik olması, kullanmak için üstün fiziksel nitelikler gerektirir. Özellikleri: uzunluk 6,05 m; genişlik 1,80 m; alçak salmada çektiği su 1,10 m; yelken yüzeyi 18 m^2.

FLYİNG-JİB a. (ing. *flying,* uçan ve *jib,* flok'tan). Denizc. **1.** Kandilisa ucu direk cundasına çekilen büyük yüzeyli flok. (İnce dokumadan yapılmış bir yelkendir ve yalnız iyi havalarda kullanılabilir; bir kotrada, yüzeyi kimi kez ana yelkene eşit ya da ana yelkenden büyüktür.) **—2.** Üçgen biçiminde ek yelken.

FLYNN (Errol), irlandalı sinema oyuncusu (Hobart, Tasmanya, 1909-Hollywood 1959). Çeşitli mesleklerde (gazeteci, boksör, altın arayıcısı, inci avcısı, romancı) çalıştıktan sonra Hollywood'da, Michael Curtiz'in yönetmenliğini yaptığı *Kanlı kaptan*'daki (Captain Blood) [1935] oyunuyla ün kazandı. Gözü pek serüven kahramanları rollerinde ustalaştı. Kendisini üne kavuşturan başlıca filmler şunlardır: *Hafif süvari alayının hücumu* (The Charge of the Light Brigade) [Michael Curtiz, 1936], *Ormanlar kralı* (The Adventures of Robin Hood) [Michael Curtiz, 1938], *Sayılı kahramanlar* (They died with their Boots on) [Raoul Walsh, 1941], *Centilmen Jim* (Gentleman Jim) [Raoul Walsh, 1942], *Hedef Burma* (Objective Burma) [Raoul Walsh, 1946], *Güneş yine doğar* (The Sun Also Rises) [1957].

FLYSCH a. (İsviçre'nin alman kesiminde, *çabuk kayabilen toprak* anlamında lehçe sözc.). Yerbil. **1.** Az ya da çok kaba kumtaşları ile az ya da çok şistsi killerin yeniden birbirleri üzerine gelmelerinden doğan, kırıntılı, tortul ve çoğunlukla kalın oluşum. **—2.** Dağoluşlara eşlik eden aynı türden çökellere verilen ad.
—ANSİKL. Flyschler, öncelikle ince bir biçimde yataksal ve desimetre ya da metre

düzeyindeki boyutlu türbiditlerin istifinden oluşmuşlardır; ayrıca tabanda kumtaşı türü kaba öğeler, tepede ise kil türü ince öğeler içerdikleri gibi, kimi kez küçük kireçtaşı banklar da ara katmanlar halinde yer almış olabilir; tüm bu istifler, yüzlerce metre kalınlık oluşturacak biçimde yinelenir. Flyschler çoğu kez derin denizaltı deltalarının (kıtasal yamaç eteği), kimi kez de gölaltı deltalarının çökellerinde yer alır. Flyschleri oluşturan maddeler yükselmekte olan bir dağ zincirinin aşınmasından kaynaklanır ve daha sonraki bir evrede, dağoluşum sonucunda tektonikleşir. En özgün flysch Alpler'de yer alır; burada, İsviçre'den başlayarak Viyana'ya kadar uzanan geniş bir kuşak oluşturur; oluşum yaşı kimi kez Kretase dönemine dek uzanmasına karşın, gerçekte nummulites döneminden kalmadır. Özgün bir flysch evresi ise şistsi levhacıklarının, kökeni bilinmeyen, kalıplarla kaplı olduğu *helmintoitli flysch*'tir.

FM a. (ing. FREQUENCY MODULATİON'un kısaltılmışı). **1.** Frekans kiplemesi*. **—2.** *Stereo FM sistemi*, frekans kiplemeli, stereo radyo yayın sistemi.

Fm Anorg. kim. *Fermium*'un simgesi.

Fnac (*Fédération Nationale d'Achats des Cadres*'ın kısaltması). André Essel ile Max Théret'nin, satılan malların niteliğini denetleyen etkin üyeleri bulunan satın alma grubu oluşturdukları konusundaki görüşlerini uygulamaya koymak amacıyla, 1954'te, sınırlı sorumlu bir şirket olarak kurdukları fransız pazarlama firması. Girişim büyük başarı kazandı ve şirketin cirosu 1954 ve 1964 yılları arasında 100 kat arttı. Grubun etkinliklerinin genişlemesi Fnac'ı 1971'de anonim şirket olmaya yöneltti. Paris'te, taşrada ve Fransa dışında (Brüksel) birçok mağazalar açtı. Günümüzde, Fnac, bu tür şirketlerde katılımı bulunan bir holding gibi, hem çeşitli malların (plak, kitap, fotoğraf gereçleri, elektroakustik araçlar, vb.), hem boş zamanları değerlendirmeye yarayan hizmetlerin dağıtımını yapan bir şirkettir.

FO, Buddha'nın Çin'deki adı.

FO (Dario), italyan dramaturg ve oyuncu (Sangiano, Varese, 1926). Önce kabare ve revülerde oyunculuk yaptı (1953-1955), 1958'de Franca Rame ile önce kaba güldürüler, sonra komediler oynayan bir topluluk kurdu. İtalyan komünist partisi yanlısı Nuova Scena tiyatro topluluğunu, sonra partiden uzaklaşarak 1970'te Comune topluluğunu kurdu. Fabulatorilerden (masalcı) ve Maggiore gölü kuklalarından esinlenerek, kendisini Fransa'da tanıtan *Mistero Buffo* (1969) kılavuzkişiyi yarattı. Franca Rame bu arayışı *Kadınlardan konuşalım*'da (1977) sürdürdü. Fo, yeni tiyatro dışı alanlar araştırarak, kapitalizmin karnavalımsı bir biçimde ölümünün canlandırıldığı *Il funerale del padrone* (1969) ile halk geleneğine daldı. Gerçekliği, fanteziye dayanan ya da saçma gülmeyle ulaşmaya çalıştı (*Settimo ruba un pomeno*, 1964; *Morte accidentale di un anarchico*, 1970). Aynı zamanda radyo monologları (1952-1959) ve televizyon sunuculuğuyla tanındı.

FOA a. Denizc. *Foa sereni*, üç direkli yelkenlilerde, mizana direğinin en altta bulunan sereni. (Üzerine yelken açılmaz, yalnız işaret sancağı çekilir.) || *Fao yelkeni*, mizana direğindeki seren yelkenlerinin en altta olanı.

FOAM BACK a. (ing. sözc.). Tekst. Tekstil sanayisinde kullanılan ve ısı etkisiyle, iki dokumanın arasına ince bir elastomer köpük katmanı yapıştırmaya dayanan yöntem; bu yolla eşsıcaklıklı bir astar oluşturulur.

FOB sıf. (gemi bordasında teslim anlamına gelen ing. *free on board* sözcüklerinin ilk harflerinden oluşan kısaltma). *Fob bakiye/fob*, dış ticaret istatistiklerinde kullanılan ve gerek dışsatım, gerek genellikle cif olarak hesaplanan dışalımın fob olarak hesaplanmasından oluşan düzeltici bir muhasebeleştirme yöntemi. || *Fob satış*, malın, alıcı tarafından belirlenen bir gemiye yükleninceye değin gerektirdiği, taşıma ve sigorta bedelleri dışında kalan bütün giderleri, üzerinde anlaşmaya varılmış fiyata sokan, deniz yoluyla satış.

FOBİ a. (fr. *phobie*). **1.** Psikan. ve Psik. Belli nesneler, durumlar ve kişiler karşısında duyulan yersiz korku. Özne, korkunun temelsizliğini bilir, gene de ondan kurtulamaz. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Günlük dilde, bir şeye karşı duyulan çok güçlü tiksinti ya da içgüdüsel korku, ürküntü: *Kalabalık fobisi. Kapalı yerde bulunma fobisi.*
—ANSİKL. Fobi nesnesi, değişiklik gösteren ve alışılmadık bir nesne olabilir; ama belli bir özne için dikkate değer bir değişmezliği gösterir. Fobiler, uzun zaman yöneldikleri nesneye göre sınıflandırılmıştır. Agorafobi (açık yerlerden korkma), toplumsal fobiler (toplulukta kızarmaktan ya da konuşmaktan korkmak) ve izlenim fobileri bunların başlıcalarıdır. Nozofobiler ve dismorfofobilerin bunlardan ayrı tutulması gerekir, çünkü nesneleri dışta olmadığı için, kaçınma olanaksızdır. Fobiler, belli bir psikopatolojik yapıyla özgülleşmez. Bunların, yiyip yutucu bir şey olarak yaşanan anne sevgisinin doymak bilmez isteklerinden çocuğu kurtaracak olan hadım edici baba müdahalesine başvuramamış olmaktan kaynaklandığı söylenebilir.

FOBİLİ sıf. **1.** Fobiye ilişkin olana denir. **—2.** Psikan. ve Psik. *Fobili nevroz*, BOĞUNTU İSTERİSİ*'nin eşanlamlısı.

◆ sıf. ve a. Fobili nevroza tutulmuş olan.

FOBS (*Fractional Orbital Bombardment System*'in kısaltması). Savunm. Nükleer bir silahın Dünya çevresinde yörüngeye oturmasına ve Yer çevresindeki dolanımını tamamlamadan önce yüzeyde bir düşman hedefini vurmasına olanak veren stratejik silah sistemi.

Atmosferdışı uzayın kullanımı üzerine 27 ocak 1967'de imzalanan antlaşma, imzacı ülkeler için yörüngeye, gökcisimlerine ya da atmosferdışı uzaya nükleer ve kitlesel kıyıma yönelik başka silahlar yerleştirmeyi yasaklıyordu. Bu antlaşma, yine de üstü kapalı bir biçimde, yörüngenin bir bölümünün kullanılmasına izin veriyordu. Böylece, 60'lı yılların sonlarına doğru Sovyetler Birliği'nde SS 9 tipi balistik bir güdümlü mermiden türetilen FOBS sistemi ortaya çıktı. SS 9 güdümlü mermisinin çeşitli katlarının sağladığı itme evresinden sonra birkaç megatonluk nükleer başlık alçak Yer yörüngesine yerleştirildi (yaklaşık 200 km yükseltide). Bu mermiler Yer çevresinde ilk dolanımını tamamlamadan önce, bir fren roketi sistemi, nükleer başlığı taşıyan gövdenin frenlenmesini ve Yer yüzeyindeki hedef üzerine doğru alçalmasını sağlar. Özellikle, klasik balistik güdümlü mermi sistemlerine oranla bu tür bir sistemin üstünlüğü daha alçak yörüngeler kullanmasıdır. Bu nitelik düşman ABM* radarlarının mermiyi uzaktayken algılama olasılığını büyük oranda (2-3 kat) azaltır. Böylece, düşmanın erken uyarı süresi 15 dakikadan yaklaşık 3 ya da 4 dakikaya kadar iner. FOBS sisteminin sızma yeteneği de balistik güdümlü mermilere dayanan silah sisteminden çok daha yüksektir. Ne var ki hedefe isabet oranının düşüklüğü FOBS sistemine olan ilgiyi azaltmıştır. Dolayısıyla, bu tip sistemlerin hiçbiri henüz kullanılma aşamasında değildir.

FOCH (Ferdinand), Fransa, Büyük-Britanya ve Polonya mareşali (Tarbes 1851 - Paris 1929). 1873'te Polytechnique'in topçu bölümünü bitirdi,1885'te Yüksek harp okulu'na girdi; bu okulda yarbay olarak genel taktik öğretmenliği, 1907'de general rütbesiyle okul komutanlığı yaptı. Birinci Dünya savaşı başında Nancy'de 20. Kolordu komutanı olarak katıldığı Lorraine savaşı'nda yararlık gösterdi. 29 ağustos 1914'te IX. Ordu komutanlığına getirildi; Saint-Gond bataklıklarında yürüttüğü kararlı harekât Marn zaferinin kazanılmasına yardımcı oldu. General Joffre'un yardımcısı sıfatıyla denize yürüyüş harekâtında fransız, ingiliz ve belçika birliklerinin ortak hareketinden sorumluydu. Kuzey orduları grubu komutanlığına atandıktan sonra 1915'te Artois saldırılarını, ardından 1916'da Verdun cephesinin rahatlamasını sağlayan Somme savaşı'nı yönetti. 1917'de genelkurmay başkanı oldu. İtalya'ya gönderildi ve buradaki tehlikeli durumu önledi (ekim).

Döndüğünde, İttifak devletlerinin girişimlerini daha iyi düzenlemek amacıyla Versailles'da bu güçler arasında kurulan Yüksek savaş konseyi'nin başkanlığına atandı. Mart 1918'de güçlü alman saldırısı ve birleşik bir komutanlık oluşturma zorunluluğu karşısında, batı cephesinde (Doullens, 26 mart), daha sonra da bütün cephelerde savaşan tüm ittifak ordularının başkomutanlığına getirildi. Alman saldırıları durdurulduktan sonra, 18 temmuzda başlatılan karşı saldırı alman ordusunun teslimi ve 11 kasım zaferiyle sonuçlandı. 6 ağustos 1918'de Fransa mareşali olan Foch, zaferden sonra İngiltere ve Polonya tarafından da mareşallik unvanıyla onurlandırıldı. Harp okulu'nda okuttuğu derslerini iki kitapta topladı: *Principes de la guerre* (Savaşın ilkeleri) [1903], *Conduite de la Guerre* (Savaşın yönetimi) [1904]. Anılarını 1931'de yayımladı *(Mémoires)*.

FOCİLLON (Henri), fransız sanat tarihçisi ve estetikçi (Dijon 1881 - New Haven, Connecticut, 1943). Gravürcü Victor Focillon'un (1849-1918) oğlu. Lyon Edebiyat fakültesi'nde (1913), Sorbonne'da (1925) ve Collège de France'ta (1938) profesörlük yaptı. 1939'da Yale üniversitesi'nde arkeoloji dersleri vermeye başladı. *Piranèse* (1918) üstüne klasik niteliği kazanan bir tez yazdı; öbür yapıtları: *Hokousaï* (1914), *L'Art bouddhique* (Buddha sanatı) [1921], *Histoire de la peinture en Europe aux XIX. et XX. siècles*(XIX. ve XX. yy. Avrupa resminin tarihi) [1928], *Les Maîtres de l'estampe* (Estamp ustaları) [1930],*L'art des sculpteurs romans* (Roman heykelcilerin sanatı) [1931], *Vie des formes* (Biçimlerin yaşamı) [1934], *Peintures romanes des églises de France et Art d'Occident* (Fransız kiliselerinde roman resimleri ve batı sanatı) [1937]. İki yapıtı ölümünden sonra öğrencileri tarafından yayımlandı: *Piero della Francesca* ve *l'An mil* (Bin yılı) [1952]. Özellikle *Vie des formes* adlı yapıtında, sanat yapıtını sürekli bir "dönüşümler" akımı içinde yer alan tarihsel bir olgu olarak tanımlar.

FOCK (Jenö), macar siyaset adamı (Budapeşte 1916). Yasadışı Macar komünist partisi'ne üye oldu (1932), üç yıl hapis cezasına çarptırıldı (1940-1943). 1945'ten sonra hükümette çeşitli görevler üstlendi, merkez komitesi sekreteri oldu (1957-1961), siyasal büro üyeliği (1957), başbakan yardımcılığı yaptı (1961-1967). Ulusal işletmeler arasındaki rekabeti artırmayı öngören yeni ekonomik yönetim sisteminin yerleştirilmesine ve kurumların işleyişinin liberalleştirmeye yönelik bir girişime katıldı. Nisan 1967'de Gyula Kállai'nin yerine başbakan oldu, mayıs 1975'te görevinden ayrıldı.

FOCŞANİ, Romanya'da kent, yönetim bölgesi merkezi, Moldavya'da, Siret'nin bir altkolu olan Milcov kıyısında; 101 799 nüf. (1989). Bağcılık yapılan bir bölgenin ticaret merkezi. Besin sanayisi. Tekstil. Hasan Paşa komutasındaki osmanlı ordusu temmuz 1789'da burada, Suvorov komutasındaki bir rus ordusuna yenildi. Rumen prensliklerinin birleştirilmesi için kurulan merkezi komisyon Focşani'de toplandı (1859-1862). Almanya-Romanya ateşkes antlaşması aralık 1917'de burada imzalandı.

Ordu müzesi, Paris

mareşal Foch 1918 yılında Şelminskiy'in bir tablosundan ayrıntı *Ordu müzesi, Paris*

Harlingue-Roger Viollet

Henri Focillon

FOÇA, Ege bölgesinde İzmir iline bağlı ilçe; 25 222 nüf. (1990); 247 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak, 6 köy. Merkezi, İzmir'in 61 km K.-B.'sında, körfezin K.'inde *Foça,* 12 057 nüf. (1990). Tahıl, pamuk, zeytin, tütün üretimi. Balıkçılık. Kimya sanayisi (gübre). Turizm.

—Tar. Eski adı *Phokaia* olan kenti İ.Ö. VII. yy.'da Erythrai ve Teos'tan gelen İonialılar'ın ya da onlardan önce (İ.Ö. X. yy.) Kyme'den gelen Aiolialılar'ın kurdukları konusunda iki ayrı görüş egemendir. Ekime elverişli topraklardan yoksun olmasına karşın Lampten ve Naustathmos adlı iki doğal limanıyla kent, çok eski çağlardan başlayarak ticaret ve denizcilik alanlarında büyük önem kazandı. Her iki dalda da ileri olan Phokaialılar, çağlarına göre gelişmiş sayılabilecek bir teknikle yaptıkları elli kürekli gemileriyle Çanakkale'de Lampsakos'ta (Lapseki), Karadeniz'de Amisos'ta (Samsun), Akdeniz'de Massilia'da (Marsilya), hatta İspanya'nın kuzey-doğu kıyılarında (Ampurias) bile koloniler kurdular. Bu arada, kendilerine özgü bir teknikle üreterek sattıkları değirmen taşları, o zamanın piyasasında büyük ün kazandı. Pers orduları Phokaia'yı kuşatınca (İ.Ö. 545), kent halkı teslim olmaktansa kurdukları kolonilere göçmeyi yeğledi. İ.Ö. 300'lü yıllarda halkın bir kesiminin eski kentlerine dönmesi sonucu Phokaia önem ve canlılığını yeniden kazandı. İ.Ö. 190'da Selefkiler'le bağlaşan Foçalılar, Roma ve Bergamalılar'a karşı kentlerini kahramanca savundularsa da sonuçta romalı komutan Lucius Aemilius Regillus, kenti hileyle ele geçirerek askerlerine yağmalattı. Roma yönetimine karşı ayaklanan kent (İ.Ö. 132), yıkılma cezasına çarptırıldı, halkı da başka yerlere dağıldı. Roma İmparatorluğu parçalandıktan (İ.S. 395) sonra Bizans'ın payına düşen Foça, bu devlet tarafından Cenevizliler'e (Cenova Cumhuriyeti) satıldı. Kenti onaran ve sağlam bir kaleyle de berkiten Cenevizliler'in yönetiminde burası tam bir korsan yatağına dönüştü. Osmanlı kaynaklarında "Foçalı korsanlar" adıyla anılan Cenevizliler, Orhan Gazi'nin İzmit körfezinde bir deniz gezintisine çıkan oğlu Halil Bey'i tutsak alarak Foça'ya götürdüler (1356). Halil Bey ancak 100 000 altın fidye ödenerek kurtarıldı (1358). Ankara savaşı'ndan sonra Anadolu'da ilerleyen Timur ordusu, İzmir ile birlikte ele geçirdiği Foça'yı Aydınoğulları'na bıraktı (1402). Fatih Sultan Mehmet döneminde osmanlı topraklarına katılan kent (1455), XIX. yy. sonlarında kaza durumuna getirilerek yönetim açısından İzmir sancağına bağlandı (1888). Birinci Dünya savaşı'ndan sonra İzmir'e çıkan yunan birlikleri Foça'yı işgal ettiler (mayıs 1919). Kent daha sonra türk kuvvetlerince kurtarıldı (11 eylül 1922). Bugün İzmir'e bağlı bir ilçe merkezidir.

Foça'dan bir görünüm

FODDA (*uved* **EL-**), Cezayir'de ırmak, Şelif'in kolu; 100 km. Uarsenis kütlesinden doğar ve bir dizi boğazdan geçerek kütleyi aşar. *Uved Fodda barajı* sulamada kullanılır ve bir hidroelektrik tesisi besler.

FODEBA KEİTA, gineli şair ve siyaset adamı (Sigiri 1921 - Camayenne hapishanesi, Conakry yakınında, 1969). William Ponty okulu'nu bitirdikten sonra hukuk öğrenimi görmek için Fransa'ya gitti. "Afrika baleleri" topluluğu kurulunca öğrenimini yarıda bıraktı; topluluğun yöneticisi oldu, onunla birlikte dünya turu yaptı. İlk Gine hükümetinde, içişleri bakanı (1958), sonra ulusal savunma bakanı (1960) ve köy ekonomisini yönlendirmekle görevli devlet bakanıydı (1965). Sékou Touré tarafından bir kompioya karışmakla suçlandı, mayıs 1969'da ölüme mahkûm edilerek idam edildi. *Poèmes africains* (1950), *le Maître d'école* (1952), *Aube africaine* (1965) adlı kitapları yazdı.

FODEPAR a. (fr. *faux départ*'dan). Spor. HATALI ÇIKIŞ*'ın eşanlamlısı.

FODLA ya da **FODULA** a. *Esk.* İmaretlerde yoksullara dağıtılan, özsüz undan yapılmış pide biçimindeki ekmek.

—Kur. tar. *Fodla fırını* (*Sekban fırını* da denirdi), Fatih Sultan Mehmet tarafından sarayın av köpeklerinin yiyecek gereksinimlerini karşılamak amacıyla kurulan mutfak. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ayasofya semtinde bulunan fırın, özellikle haseki, sekban ve zağarcı ortalarının sorumluluğundaki av köpeklerinin beslenmesi için kuruldu. Burada, en alt kademedekine "simitçi", bir derece yukarısına "hamurkâr" ve en kıdemlisine "halife" ya da "kalfa" denen acemi oğlanları çalıştırılırdı. Ayrıca, "kantarcı" adıyla anılan fodla kâtibi, onun yardımcısı olan küçük fodla kâtibi (fodla yazıcısı), tamirci, ambarcı, fodla sayıcısı gibi öteki görevliler de fırında hizmet görürlerdi. Yeniçeri ocağı'yla birlikte ortadan kaldırıldı (1826).

FODLACI a. **1.** *Esk.* Fodla yapan ya da dağıtan kimse. **—2.** Fodla ile geçinen kimse. **—3.** *Arg.* Hazıra konmayı seven kimse.

FODLACILIK a. **1.** Fodlacının işi. **—2.** *Arg.* Hazıra konma alışkanlığı; bu biçimde davranan kimsenin niteliği.

FODLAHARAN a. Tar. Osmanlı devletinde babaları şehit düştüğü için kendilerine tayın bedeli ve aylık bağlanan kimsesiz yeniçeri çocuklarının ortak adı.

FODRA a. (ital. *fodera*'dan). Terz. Giysinin bazı bölümlerinin durmasını sağlamak amacıyla kumaşla astar arasına konan kolalı bez, tela.

FODUL sıf. (ar. *fuzûl*'dan). **1.** Üstünlük taslayan; kibirlenen. **—2.** *Hem kel hem fodul* → HEM.

FODULA → FODLA.

FODULCA sıf., be. Fodul bir kimseye yaraşır biçimde, fodul bir kimse gibi: *Fodulca davranışları olmak. Fodulca konuşmak.*

FODULLUK a. Üstünlük taslama, kendini beğenme durumu; fodulca yapılan davranış.

FOERSTER (Josef Bohuslav), çek besteci ve eğitimci (Prag 1859 - Vestec, Bohemya, 1951). Prag'daki Aziz Adalbert kilisesi'nde orgculuk ve koro şefliği yaptı. Hamburg Operası'yla anlaşan karısı şarkıcı Berta Lautererová ile Prag'dan ayrıldı. 1893-1903 arasında Hamburg'da yaşadı, Mahler ile dostluk kurdu. 1903-18 arasında Viyana'da yaşadı, konservatuvarda besteleme dersleri verdi ve müzik eleştirileri yazdı. 1919-22 arasında Prag Konservatuvarı'nda besteleme dersleri verdi. Çok sayıda lied ve koro yapıtı, altı opera (*Debora*, 1891; *Jessika*, 1904), orkestra yapıtları (5 senfoni, 4 senfonik şiir, 3 konçerto), oda müziği parçaları besteledi. Aynı zamanda parlak bir ressam ve yazar olan Foerster, kendi yaşamöyküsünden yararlanarak üç roman yazdı (*le Pèlerin* [fr. çev.], 1955).

FOERSTER (Friedrich Wilhelm), alman filozof ve eğitimbilimci (Berlin 1869 - Kilchberg, Zürich yakınında, 1966). Birinci Dünya savaşı sırasında Münih'te profesörken, barış yanlısı görüşleri nedeniyle kürsüsünden ayrılarak Zürich'e, daha sonra da New York'a çekilmek zorunda kaldı. Yapıtları: *Jugendlehre* (Gençliğin eğitimi) [1902]; *Lebenskunde* (Hayat bilgisi) [1909]; *Mein Kampf gegen das militaristische und nationalistische Deutschland* (Asker ve milliyetçi Almanya ile kavgam) [1920].

FOGA ya da **FUGA** ünl. (ital. *fuoco*). Esk. denizc. "Topu ateşle" komutu yerine kullanılan deyim.

◆ a. *Foga etmek,* topu ateşlemek. ‖ *Foga maytabı,* kaval toplarını ateşlemekte kullanılan el maytabı.

FOGARASİ (János), macar sözlükçü (Käsmark, bugün Kezmarok, Slovakya, 1801 - Budapeşte 1878). *Amagyar Nylev Szotara* (Macar dili sözlüğü) [1862-1874] adlı yapıtı yayımladı.

FOGAZZARO (Antonio), italyan yazar (Vicenza 1842 - *ay. y.* 1911). Bu katolik romancının burjuva koşullarına iyice yerleşmiş kişileri, gizemcilikle cinsellik, çağdaşçılıkla gelenek arasında sürekli bir bocalamanın acısını çekerler (*Malombra,* 1881; *Piccolo mondo antico,* 1895; *Piccolo mondo moderno,* 1900). Dinsel ikiyüzlülükleri eleştirmesi, çağdaşçılık döneminde Kilise tarafından mahkûm edilmesine neden oldu, ancak boyun eğmeyi kabul etti.

FOGELBERG (Bengt Erland), isveçli heykelci (Göteborg 1786 - Trieste 1854). Bir süre İtalya'da kaldıktan sonra ülkesine döndü, özellikle iskandinav mitolojisinden etkilendi (*Thor* ve *Odin,* Stockholm müzesi). Stockholm Akademisi üyeliğine ve sarayın heykelciliğine atandı.

FOGELSTRÖM (Per Anders), isveçli romancı (Stockholm 1917). Yapıtı çok geniş bir fresk niteliğindedir. Stockholm halkını ve yaşam koşullarının 1800'den bu yana geçirdiği dönüşümleri anlatır: *Un été avec Monika* (fr. çev.) [1951]; *la Ville de mes rêves* (fr. çev.) [1960]; *Enfants de la ville* (fr. çev.) [1962]; *la Famille Svensson* (fr. çev.) [1979].

FOGGİA, İtalya'da kent, Puglia'da, il merkezi, Celone yakınında; 159 199 nüf. (1990). XII. yy. sonundan kalma, yüksek bölümleri XVIII. yy.'da yeniden yapılan katedral. Tavoliere'nin merkezi ve ulaşım yolları kavşağı olan Foggia, bir tarım ve sanayi (makine, havacılık, tekstil) merkezidir. —*Foggia ili,* 7 185 km²; 691 500 nüf.

Apenninler'den Adriya denizi'ne kadar uzanır ve Tavoliere'yle Gargano yarımadasını içine alır.

FOGGİNİ (Giovanni Battista), italyan heykelci ve mimar (Floransa 1652 - *ay. y.* 1725). Roma'da Ferrata'nın öğrencisiydi. Floransa'da Mediciler'in sarayına başheykelci olarak atandı; Mediciler için pek çok yapıt gerçekleştirdi. Floransa barok üslubunun ustası olarak, XVIII. yy.'ın birçok sanatçısını yetiştirdi ve etkisi büyük oldu. Birçok müzede, bronzdan yaptığı küçük grup heykellerinden örnekler yer almaktadır.

FOGLİETTA (Uberto), italyan yazar (Cenova 1518'e doğr. - Roma 1581). Hümanist ve tarihçiydi, Machiavelli'den etkilendi (*Historiae Genuensium*, ölümünden sonra, 1585), 1576'da Cenova Cumhuriyeti'nin vakanüvisliğine atandı.

FOGO *(ilha do)*, Cabo Verde takımadasında ada, ada öbeğinin en yüksek olanı (en yüksek noktası 2 829 m); 476 km²; 31 000 nüf.

FOIX, Fransa'da Ariége'in yönetim merkezi; 10 446 nüf. (1992). Birkaç küçük sanayi tesisinin de bulunduğu bir yönetim ve turizm merkezidir.
—Güz. sant. Kentin yanı başında, XII ve XIV. yy.'dan kalma iki kulesi ve XV. yy.'da yapılmış, yüksek, değirmi burçlu bir şato (XIX. yy.'da onarıldı) yükselir.

FOİX (Germaine DE) → GERMAİNE DE FOIX.

FOİX (Josep Vicenç), katalan şair (Sarriá, Barcelona, 1893). Kaynaklarını ortaçağ şairlerinin geleneğinden almakla birlikte, düzyazıda da, şiirde de gerçeküstücülük hareketinin tekniklerini benimsemiş olan Foix'nın yapıtlarında büyü ve düş öğeleri önemli bir yer tutar (*Gertrudis I*, 1927; *KRTU*, 1932; *Sol, i de dol*, 1947; *Les irreals omegues*, 1948; *On he deixat las claus*, 1953; *Onze Nadals i un Cap dány*, 1960; *l'Estrella d'En Perris*, 1963; *Alló que no diu "la vanguardia"*, 1970).

FOİX KONTLUĞU, yaklaşık olarak Ariège *département*'ının bulunduğu tarihsel bölge. Foix ülkesi, Romalılar döneminde *Civitas Consoranorum*'a (Couserans) bağlıydı, daha sonra Gotlar'ın ve Franklar'ın egemenliğine girdi ve Carcassonne dükluğüne bağlandı. Foix Kontluğu 1398'de evlilik yoluyla Grailly sülalesine geçti. Jeanne III'ün oğlu Henri IV 1607'de kontluğu Fransa tahtına kattı.

FOK a. (fr. *phoque*). **1.** Deniz filleriyle birlikte fokgiller familyasını oluşturan yüzgeçayaklılar takımından etçil deniz memelisi. (Eşanl. DENİZKÖPEĞİ.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Bu hayvanın kürkü. (Bk. *ansikl.* böl. Kürkç.) **—3.** *Fok derisi*, kayağın altına kaplanan ve onun geriye doğru kaymasını engelleyen, fok kürkünden, çoğu kez de sentetik pelüşten şerit.
—ANSİKL. Fokların kısa ve kadifemsi tüyleri mekik biçimi bedenlerini nemden çok iyi korur. Dış kulakları yoktur. Bu hayvanlarda güçlü duyu kılları bulunur. Kısa üyeleri, irikulaklıgillerdekinin tersine, toprakta yürümelerine olanak vermez. Foklar özellikle soğuk denizlerde yaşayan hayvanlardır. Soluk almak için buzda delikler açarak bankiz altında kalabilirler. Çoğunlukla son derece misk kokulu olmalarına karşın etleri, derilerinin altındaki yağ ve postları için (bu durumda, yünsü derili yeni doğmuş hayvanlar [yani "bebek foklar"] yeğlenir) avlanırlar. Bütün foklar kabuklularla, balıklarla ya da kafadanbacaklı hayvanlarla beslenirler. Çiftleşmek için ya da doğurmak için bankiz üstüne ya da karaya çıkarlar. Deri değiştirme de suyun dışında gerçekleşir ve bu sırada foklar beslenmezler.
Foklar üç öbeğe ayrılabilir. Arktika çevresi bölgelerinde yaşayan foklar, sakallı foku *(Erignathus barbatus)*, ebrulu fokları (*Pusa* cinsindeki üç tür), Gröenland fokunu *(Papophilus gröenlandicus)*, balonlu foku *(Cystophora cristata)*, çizgili foku *(Histriophoca fasciata)* kapsar. Gene bu bölgelerde daha ılıman sularda denizineği *(Phoca vitulina)* ve gri fok *(Halichorpus grypus)* da yaşar. Denizineği, Atlas okyanusu'nun ve Büyük Okyanus'un ılıman bölgelerinde ve kıyıya yakın yerlerde dolaşır; balıkla beslenen denizineğinin ağırlığı 100 kg'ı, boyu 1.80 m'yi aşabilir. İkinci öbekte tropikal bölgelerde yaşayan foklar yer alır. Bunlar *keşiş fok* genel adı altında toplanan üç ayrı türden (*Monachus monachus* türü Akdeniz'de yaşar) oluşur.
Sonuncu öbek deniz leoparı *(Hydrurga leptonyx)*, yengeç fok *(Lobodon carcinophagus)*, Weddell foku *(Leptonychotes weddelli)* ve Ross foku *(Ommatophoca rossi)* gibi Antarktika'da yaşayan türleri içerir.
Karada bazı etçil hayvanlar (tilkiler, kızak köpekleri), denizde katil balinalar ve öbür yüzgeçayaklılar fokları avlar. Ama fokların asıl düşmanı, özellikle kürkleri yüzünden onları avlayan insandır.
—Kürkç. Yetişkin fokların derileri, maroken eşya yapımında kullanılmak üzere sepilenir. Çok büyük derilerden, ayakkabıların sayaları için deri yapılır. Kürkçülükte çok genç fokların derileri kullanılır. Bununla birlikte, yavru fok kırımı hakkında kamuoyu uyarıldıktan sonra AET 1983'te ortak bir talimatla 1 ekim 1983-1 ekim 1985 arası yavru fok derisi ithalini yasaklamış, sonra bu yasak 4 yıl daha uzatılmıştır.

FOKAL a. (fr. *focale*). **1.** Opt. ve Foto. Odak uzaklığı. **—2.** Opt. Bir ışık tutamının dayandığı küçük doğru parçası. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Opt. Optik bir sistem üzerine, eşmerkezli ışınlardan oluşan ve sistem eksenine eğik konumda gelen dar bir ışık demeti düşürüldüğünde, çıkan demetin iki incelme alanı oluşturduğu görülür. Bütün bu ışınların, orta ışına ve birbirine dik iki küçük doğru parçasına dayandığı söylenebilir; bu doğru parçaları Sturm fokalleridir. Uygun biçimde bir ekran yerleştirilirse, demetin ekran üzerine düşen izinin bu fokallerden birine indirgendiği görülür.

FOKGİLLER a. Su ortamına son derece iyi uyarlanmış yüzgeçayaklı memeli hayvanları içeren familya. (Fokgillerin dış kulakları yoktur; arka üyeleri yürümeye elverişsizdir; postları kısa tüylü ve kadifemsidir. Familyada 16 fok ve 2 denizfili türü yer alır. Bil. a. *Phocidae.*) [Eşanl. DENİZKÖPEĞİGİLLER.]

FOKİN (Mihail) → FOKİNE (Michel).

FOKİNE (Michel), rus dansçı, koregraf ve eğitimci (Petersburg 1880 - New York 1942). Petersburg'daki Mariynskiy tiyatrosu'nun bale okulunda Platon Karsavin, Pavel Gerdt ve Nikolay Legat'ın öğrencisi oldu. Önemsiz rollerde oynamadan 1898'de baş dansçılığa getirildi, sahneye ilk kez Marius Petipa'nın *Paquita* versiyonunda çıktı. Koregrafiğa ilgi duyarak Christian Johansson'un derslerini izledi ve koregraf diploması aldı. 1902'de İmparatorluk dans okulu'nda öğretmenliğe atandı. Kendine özgü eğitim yöntemiyle dikkati çekti, birkaç yıl sonra yapacağı reformları hazırladı. 1904'te Rusya'ya giden Siyam balesi, kendisini -akademik sistemin o güne değin ihmal ettiği- kolları çalıştırma alıştırmalarını geliştirmeye yöneltti, 1905'te Rusya'ya da uğrayan Isadora Duncan da doğaçlamanın ve özgür anlatımın güzelliğini sezdirdi. İlk balesi *Akis ile Galateia*'yı 1905'te düzenledi. Bu denemenin hemen ardından Anna Pavlova için solo olarak hazırladığı *Kuğu** (*Kuğunun ölümü* de denir) geldi.
Fokine'in görüşleri, 1898'de Diaghilev tarafından kurulan Mir iskusstva (Sanat dünyası) adlı derginin savunduğu görüşlere uygundu. Diaghilev ile tanışması, Fokine (1909-1913) ve Rus baleleri için belirleyici olan bir işbirliğinin başlamasını sağladı. Başyapıtları birbirini izledi: *Prens* *İgor*'dan "Poloveç dansları" (1909); *les Sylphides** (1909) [eski *Chopiniana*, 1908]; *Şehrazat** (1910); *Ateş* kuşu* (1910); *le Spectre*. de la rose* (1911); *Petruşka** (1911); *Daphnis* et Chloé* (1912). Fokine çoğu balelerini Rusya'daki ilk eşlikçisi olan Anna Pavlova ve Tamara Karsavina için düzenledi.
Nedensiz ustalık gösterilerine, bağlantısız olarak katılan pas de deux'ye, dans ve müzik arasındaki ilişki zayıflığına karşı çıktı. 6 temmuz 1914'te Times'a gönderdiği bir mektupta kuramının ana çizgilerini dile getirdi: üslubun özgün ve her yapıtın bağımsız olması; dansta ve mimikte kabul edilegelmiş kalıpları aşan eksiksiz anlatımlılık; solocuların eylemiyle gruplarınki arasında tutarlık bulunması; balenin yaratılmasına katkıda bulunan tüm sanatların kaynaşması.
1914'te bir mevsimliğine Rus baleleri'ne döndü ve topluluk için *la Légende de Joseph* ile *Altın* horoz*'u koregrafiledi. Ardından yeniden Rusya'ya gitti ve 1918'e değin kaldı. Daha sonra bir süre Avrupa'da çalıştı, sonunda ABD'ye yerleşti. Bu ülkede sanatı geriledi. Kendi topluluğu Fokine Ballet için *les Elfes* (1924) adlı baleyi sahneye koydu. Vasiliy Voskresenskiy'in topluluğu (Ballet russe de Monte-Carlo) [1937] ve Ballet Theatre (1941) ile işbirliği yaptı. Son beş yılında, eskiden olduğu gibi başarılı yapıtlar verdi: *l'Épreuve d'amour, Bluebeard, The Russian Soldier.* Ballet Theatre için hazırladığı *Helen of Troy*'u tamamlayamadı. Anıları, *Memoirs of a Ballet Master* adıyla 1961'de yayımlandı. —Karısı VERA FOKİNA (Rusya 1886 - New York 1958), kızlık adı ANTONOVA, Fokine'in en parlak yorumcularından ve en sadık izleyicilerindendi. —Oğulları VİTAL (Petersburg ? -New York 1977) de dansçıydı. New York'ta ders verdi ve babasının yapıtlarının çoğunu sahneye koydu.

Max Erlanger de Rosen

Michel Fokine
koregrafisini de kendisinin yaptığı, Serge de Diaghilev'in Rus baleleri tarafından yorumlanmış tek perdelik *Şehrazat* (1910) adlı balenin bir sahnesinde

sakallı fok
(Erignathus barbatus)
[Kuzey kutbu çevresindeki bölgelerde]

balonlu fok
(Cystophora cristata)
[erişkin erkek]

denizineği
(Phoca vitulina)
[Kuzey kutbu çevresindeki bölgelerde]

yavru balonlu fok
(Cystophora cristata)

erkek keşiş foku
(Monachus monachus)
[Akdeniz]

Fokker B.V.

Anthony **Fokker** ilk uçağı *Örümcek*'i kullanırken, 1910

sert tüylü foksterye

yumuşak tüylü foksterye

FOKİS, Yunanistan'da bölge, Korinthos körfezinin K.'inde; kireçtaşı kütleleriyle ayrılan ve geçitlerle birbirine bağlanan havzalardan oluşur. —*Fokis nomos*'u, 2 121 km²; 41 400 nüf. Merkezi *Amfissa*.
—Esk. coğ. Önce Tesalya halklarıyla akraba halkların, sonra Aiolisliler'in ve Akhaialılar'ın işgal ettiği Fokis, ormanlar ve otlaklarla kaplı bir ülkeydi. Delphoi tapınağı bölgeyi kutsal bir toprak haline getirmişti; klasik dönemde çıkan ve siteler arasındaki egemenlik rekabetini, oraculuma el koyma isteğini dile getiren kutsal savaşların önemi buradan gelir. Khaironeia'dan sonra, Fokis, Yunanistan'ın geri kalan bölümünün kaderini paylaştı ve bir süre Aitolia'ya bağlandı.

FOKKER (Anthony), hollandalı havacı ve uçak yapımcısı (Kediri, Cava, 1890 - New York 1939). İlk uçağını yaptıktan sonra 1910'da uçmaya başladı. 1913'te alman uçak sanayisinin en önemli firmalarından birisini kurdu, Birinci Dünya savaşı'nda, özellikle Morane-Saulnier'nin pervane arasından ateş etme tekniğini geliştirerek, başlıca askeri uçak yapımcısı oldu. Savaşın ardından fabrikalarını Hollanda'da yeniden kurdu. 1922'de ABD'de bir şube açarak orduya pek çok uçak sattı, öte yandan Hollanda'daki büyük şirketini de sürdürdü. ABD'yi durmaksızın bir baştan bir başa geçen ilk uçağı (Fokker T-2) gerçekleştirdi. Richard Byrd ve Floyd Bennett, onun yaptığı üç motorlu bir Fokker uçağıyla Kuzey kutbu'nun üzerinden uçmayı başardılar (1926). 1920'lerde çok sayıda yolcu uçağının tasarımını ve yapımını gerçekleştiren Fokker, ABD'de henüz yaygınlaşmakta olan ticari havacılığa önemli katkılarda bulundu.

FOKOMEL sıf. ve a. (fr. *phocomèle;* yun. *phoke,* fok, ve *melos,* üye [kol ve bacak]'tan). Biyol. Elleri ve ayakları doğrudan doğruya bedene yapışık gibi duran ucube. Kol ve bacakların ara bölümleri körelmiştir.

FOKOMELİ a. (fr. *phocomélie*). Biyol. Fokomel biçiminde doğuştan şekil bozukluğu.

FOKOMETRE a. (fr. *focomètre*'den). Opt. ODAKÖLÇER'in eşanlamlısı.

FOKSHAUND a. (ing. *fox-haund*). İri bedenli, koşucu ingiliz köpeği. (Sürek avına elverişli bir köpek olan fokshaund, daha çok tilki avında kullanılır; geyik avında da yararlı olan fokshaund, karaca avında başarısızdır.)

FOKSLAR, Prairie'de (Amerika) yaşayan Algonkin Kızılderilileri. Eskiden Wisconsin'in D.'suna yerleşmişlerdi, burada bizon avlarlardı, yarılara ve babasoylu klanlara ayrılmışlardı. Savaş, toplum yaşamı ve din konusundaki yetkiler klanlar arasında bölüştürülmüştü. Manitu'nun gücünün her şeye yettiği inancı, dinlerinin odak noktasını oluşturmaktaydı.

FOKSTERYE a. (ing. *fox*, tilki ve *terrier,* bir cins av köpeği'nden). İngiliz kökenli terye köpeği. (Kökeni oldukça eskilere dayanan foksteryenin iki çeşidi vardır; bu iki çeşit birbirinden tüylerinin yapısıyla ayrılır: sert tüylü foks ve yumuşak tüylü foks. Çoğunlukla siyah ve beyaz, siyah, kızıl ya da kızıl ve siyah renklerdedir. Çok sinirli, hareketli, cesur bir köpek olan foksterye çok iyi av köpeğidir.)

FOKSTROT → FOX-TROT.

FOKUR FOKUR be. (yansıma sözc.). **1.** Kabarcıklar çıkararak; fokurdayarak: *Su fokur fokur kaynıyor.* **—2.** Fokurdatarak: *Fokur fokur nargile içmek.*

FOKURDAMA a. Kim. Bir sıvıda oluşan gaz kabarcıklarının hızla yüzeye çıkıp patlamayla açığa çıkması biçiminde görülen sesli kaynama.

FOKURDAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). Sıvılardan söz ederken, kabarcıklar oluşturmak ya da kaynamak: *Su fokurdayarak fışkırıyor. Çaydanlıktaki su fokurduyor.*
◆ **fokurdatmak** ettirg. f. Fokurdamasını sağlamak: *Nargilesini fokurdatmak.*

FOKURDATMAK → FOKURDAMAK.

FOKURTU a. (yansıma sözc.). Fokurdayarak kaynayan, kabarcıklar çıkaran sıvıdan gelen ses.

FOKUS sıf. (lat. *focus;* odak). Elektron. Katot ışınları konisinin tepesinde metal bir levha taşıyan bir Crookes tüpü için kullanılır. (Levha katot ışınlarını, odağı koninin tepesinde yer alan X ışınlarına dönüştürür.)

FOL a. (yun. *phalos,* yumurta'dan). **1.** Tavukların yumurtlamasını sağlamak için folluklara konulan alçıdan ya da mermerden yapılmış yumurta. **—2.** *Fol yok, yumurta yok,* ortada bir konu ya da sorunla ilgili hiçbir belirti yokken varmışçasına davranılma durumunda söylenir.

FOLARD (Jean-Charles, *—şövalyesi*), fransız subay ve askeri yazar (Avignon 1669 - *ay. y.* 1752). 15 yaşında askerliğe başladı, Vendôme dükünün yanında görev aldı, yüzbaşılığa yükseltildi. Utrecht barışı'ndan (1713) sonra, Türkler'e karşı savaşmak üzere Malta'ya, sonra da İsveç'e kral Karl XII'nin yanına gitti. Karl'ın ölümünden sonra, Fransa'ya geri döndü, karargâh komutanı oldu, İspanyollar ile savaştı. Askerlik sanatı üzerine kitaplar yazdı; *Commentaires de l'histoire de Polybe* (Polybios tarihi üzerine yorumlar) ve *Traité de la colonne et de l'ordre profond* (Sıra düzeni ve derinlemesine savunma ilkesi üzerine inceleme) [1727-1730] bunlardan ikisidir. Friedrich II, 1761'de bu kitapların nüshalarını *Esprit du chevalier de Folard* (Folard şövalyesinin anlayışı) adı altında yayımladı. Çağında, **fransız Vegetiusu** diye adlandırıldı.

FOLCACCHİERİ (Folcacchiero DE'), italyan yazar (Siena XIII. yy.), 1888'de yayımlanan *Tutto lo mondo vive sanza guerra* adlı aşk şarkısının yazarı.

FOLENGO (Teofilo), **Merlin Cocai** adıyla da tanınır, italyan şair (Mantova 1491 - Bassano 1544). Benedikten olan Folengo sözcüklerin sonuna latince ekler getirerek gerçekleştirilen maccaronico (makarnacı) edebiyat türünün en önde gelen yapıtı *Opus maccaronicum* ya da *Maccheronee*'nin yazarıdır. 1517 ile 1552 arasında yayımlanan çalışmanın başyapıtı, 25 bölümlük kaba güldürü türünde bir destan olan *Baldus*'tur; yapıtta ayrıca, kırsal yaşama ilişkin *Zanitonella* adlı bir bölümle sinekler ile karıncalar arasındaki savaşı konu alan 3 bölümlük manzum bir güldürü-destan olan *Moscheide* vardır.

FOLEOBİ a. (yun. *pholeos,* in, mağara ve *bios,* yaşam'dan). Topluluk halinde yaşayan böceklerin ya da omurgalı hayvanların toprakaltı yuvalarında yaşayan, genellikle kınkanatlılar öbeğinden böcek. (Bu böceklerden, toprakaltı yuvasından bazen dışarı çıkan türlere *foleofil;* bir toprakaltı yuvasını geçici olarak kullananlaraysa *foleosken* adı verilir. *Gerçek foleobiler* ise üreme çevrimlerinin hiçbir anında toprakaltı yuvasını terk etmez. Loşluk, nem, pek değişmeyen bir sıcaklık, yuvanın gerçek sahibi tarafından [dışkılar dahil] biriktirilen besinler foleobileri çeken ve belli yerde kalmalarını sağlayan koşullardır.)

FOLEY (*sir* Thomas), ingiliz amiral (Ridgeway 1757 - Portsmouth 1833). Rodney'in emrinde görev aldı, 1793'ten 1795'e kadar Toulon önünde savaştı ve Ebukir savaşı'nda önemli bir rol oynayan Calut gemisine komuta etti (1798); Kopenhag savaşı'nda amiral Nelson'un gemisinin *(Elephant)* komutanlığını üstlendi (1801).

FOLGARİA-SERRADA, İtalya'da yazlık sayfiye ve kış sporları merkezi (yüksl. 1 168 - 1 880 m), Trentino-Yukarı Adige'de, Trento'nun G.-G.-D.'sunda; 3 300 nüf.

FOLGORE da San Gimignano, italyan şair (San Gimignano, Siena, XIII. yy.'ın ortaları - XIV. yy.'ın başı). Seçkin ilişkiler idealini ve aristokrat serbestliğini ülküleştiren, 32 sonesinden en ünlülerinde, yılın on iki ayından ayrı ayrı duyulan hazları işledi *(Sonetti de'mesi)*.

FOLGORE (Omero VECCHİ, **Luciano** —denir), italyan şair (Roma 1888 - *ay. y.* 1966). Fütürizm akımından biçim ve tema bakımından birtakım özellikler almış olmasına karşın, yergici ve çağdaşçılık karşıtı olan Folgore, kimi çağdaş şairleri yansılayan şiirler yazdı (*Poeti controluce,* 1922; *Poeti allo specchio,* 1926).

FOLİA (portekizce sözc.). *İspanya çılgınlığı* diye de bilinen tema'sı üzerine çalgısal çeşitlemelere elverişli *chacona* ve *passacaille* ile akraba olan Portekiz dansı.
—ANSİKL. Müz. XVII. yy. başlarında besteciler *folia*'nın tema'sından yararlanarak çalgısal çeşitlemeler yazmaya ya da bunu ısrarlı bas *(basso ostinato)* olarak kullanmaya başladılar. Bu temayı Corelli üne kavuşturdu ama aynı temayı ondan önce ve sonra birçok besteci de işledi: Frescobaldi, Danglebert, M. Marais, A. Scarlatti, C. P. E. Bach, Cherubini, Liszt, Rahmaninov.

FOLİASYON a. (fr. *foliation*). Yerbil. → YAPRAKLANMA.

Folies-Bergère, Paris'te gösteri salonu. Revülerin şatafatlı sahnelenişiyie dünyaca ünlüdür. 1867'de yapılmış ve 2 mayıs

Lauros-Giraudon

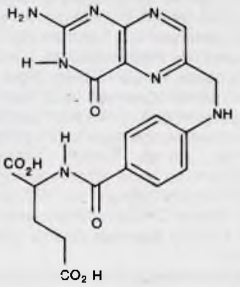

yüzyılın başında A. Barrère'in Folies-Bergère'deki bir gösteri için yaptığı afiş

1869'da *Café du Sommier élastique* adıyla açılmıştır. Bugünkü adını aldığı 1871 tarihine kadar başarılı ve başarısız evreler geçirmiştir. Önce uluslararası gösterilerin yer aldığı varyete müzikholüyken, sonra bir süre konser salonu olarak kullanılmış, 1918'de, yeni sahibi Paul Derval'in atılımıyla, *Folies-Bergère tiyatrosu* olmuş, başlarına tuğ takmış kızları ve masalsı görüntüleriyle ünlenmiştir. Josephine Baker, Mistinguett, Maurice Chevalier gibi yıldızların parladığı bu çok eski müzikhol, 1992 yılında kapandı.

FOLİGNO, İtalya'da kent, Umbria' da (Perugia ili), Perugia'nın G.-D.'sunda; 53 000 nüf. Ticaret ve sanayi (metalürji, tekstil, kırtasiye, besin) merkezi. Roman üslubunda katedral. S. Maria İnfraportas (XII. yy.) ve S. Domenico (XIII. yy.) kiliseleri. Trinci sarayı (XV. yy.; arkeoloji ve resim müzesi). Metalürji sanayisi. Şeker rafinerisi.

FOLİK sıf. (fr. *folique;* lat. *folium,* yaprak' tan). Org. kim. ve Eczc. *Folik asit,* formülü $C_{19}H_{19}N_7O_6$ olan ve ıspanak yapraklarından özütlenen bileşik. (Bu madde günümüzde bireşimle elde edilir. Folik asit, B grubundan hematopoyetik bir vitamindir; dört hidrojenli bir türevi olan tetrahidrofolik asit, canlı hücredeki formilleme, hidroksimetilleme ve metilleme tepkimelerinde önemli bir rol oynar. Folik asit, alyuvarların olgunlaşmasını ve yenilenmesini hızlandırır. Bu nedenle bazı kansızlık hastalıklarının tedavisinde kullanılır.) [Eşanl. PTEROİLGLUTAMİK ASİT.]

folik asit

FOLİKÜL a. (fr. *follicule;* lat. *folliculus,* küçük kese, *folis,* körük, kese'den). **1.** Salgıcı, boşaltıcı bir boşluğu sınırlandıran ya da bir organı saran kese şeklindeki anatomik yapı. **—2.** Tüberkülozun başlangıç lezyonu olan *tüberküloz folikülü* gibi patolojik oluşum. **—3.** *Diş folikülü,* oluşmakta olan diş organı. (Bk. *ansikl.* böl. Dişç.) || *Kapalı folikül,* bağırsak mukozasındaki lenf kökenli küçük oluşum. || *Kıl folikülü* ya da *kıl-yağ folikülü,* içinde kıl kökü bulunan ve içine yağ bezi açılan kese. || *Yumurtalık* ya da *De Graaf folikülü,* yumurtalığın yüzeyinde yer alan ve içinde oluşma halinde bir yumurta bulunan yapı. (Bk. *ansikl.* böl. Kad. hast.)

—Bot. Kapalı bir meyveyaprağından oluşan, olgunlaştığında iki tanecik dizisinin tam ortasından yarılan kuru ve açılgan kabuklu meyve.

—ANSİKL. Dişç. *Diş folikülü.* Ektoderm kökenli epitelyum yapılı bir dış bölüm (çan biçiminde *diş minesi organı*) ile onun sardığı endoderm kökenli bağdokusu yapılı *diş soğancığı*'ndan oluşur. Diş soğancığından dişözü, dentin ve mine doğar. Mine organı çok köşeli hücrelerden oluşan iki tabaka halindedir ve bunların arasında bir ağ ya da *mine peltesi* bulunur. Bu organ zamanla çekirdeksiz mine prizmalarından oluşan mineye dönüşecektir.

—Kad. hast. *Yumurtalık folikülü,* folikül oluşumu evresinde yumurtalıkta çoğalan çok sayıda folikülün bir tanesinin son durumudur. Olgunlaştığı zaman, yumurtalığın yüzeyinde tümsek halinde, 15-20 mm boyunda kistimsi bir kabarıklık biçiminde görünür. Lifsel yapıda bir dış kabukla iki ya da üç hücre tabakasından oluşan çok damarlı bir iç kabuktan oluşur ve daha içte Slavjanski zarı yer alır. İçinde tanecikli salgı hücreleri, *liquor folliculi* (folikül sıvısı) denilen bir sıvı ve dışa doğru itilmiş, tanecikli hücrelerle *(cumulus proliger)* çevrili yumurta bulunur. Folikül, çeperinin yavaş yavaş incelmesiyle normal aybaşı evresinin 14. günü çatlar, yumurta ve cumulus proligeri dışarı atılır (yumurtlama), tanecikli hücreler kılcaldamarlarla dolar ve sarı cisme dönüşür. Yumurtlama olmadığı zaman "kalıcı" denen folikül, gelişimini sürdürür ve ileri derecede gerginleşir. Bu durumda sarı cisim oluşmaz ve doğal olarak progesteron salgısı olmaz. Bu durum ağrılara ve geç kalmış, bol kanlı ve uzun süren bir âdet kanamasına yol açar.

FOLİKÜLİN a. (fr. *folliculine*). Biyokim. Yumurtalık folikülü tarafından sentezlenen iki fizyolojik östrojenden biri. (Folikülin, erkek ve dişinin böbreküstü bezlerince de az miktarda salgılanır.) [Eşanl. ÖSTRON.]

FOLİKÜLİT a. (fr. *folliculite*). Sonunda irinleşebilen kıl-yağ folikülü iltihabı.

—ANSİKL. İrinleşmiş bazı folikülitler sıradan iltihap yapıcı mikroplardan (stafilokoklar, streptokoklar) ileri gelir; kimisinin nedeni deriye yerleşen mantarlardır (trichophyton). Sakal ve bıyıklarda görülen süreğen folikülitler ister mikroplardan ister mantarlardan ileri gelsin saçkıran *(sikozis)* adını taşır. *Ergenlik sivilcesi* bir çeşit yüzeysel folikülittir. *Kan çıbanı* ise derin folikülittir. Bazı folikülitler saçları tahrip edebilir (saçlı deriyi *kelleştiren folikülit*).

FOLİKÜLOSTİMÜLİN a. (fr. *folliculo-stimuline*). Endokrinol. Arabeyin kökenli bir sinirsel salgının (FSH releasin factor) etkisi altında önhipofizin salgıladığı glikoproteik hormon. (Folikülostimülin, bir gonadotropin, yani gonadostimülindir, yumurtalık foliküllerinin gelişmesini ve büyümesini denetim altında tutar.) [Kısalt. FSH.]

FOLİUM a. (lat. *folium,* yaprak). Nöroanat. Beyincik vermisinde, öndeki kıvrımla arkadaki yumru arasında yer alan lopçuk.

FOLK a. FOLKSONG'un kısaltılmış biçimi.

◆ sıf. Folksong'a ilişkin: *Folk şarkıcılar, folk müzik.*

FOLKESTONE, Büyük Britanya'da (Kent) liman kenti, pas de Calais boğazı kıyısında, North Downs'ın eteğinde; 46 000 nüf. Folkestone'dan Boulogne ve Calais'ye yolcu taşınır. Büyük sayfiye merkezi.

Folketing, Danimarka Millet meclisi. Dört yıl için ve genel oyla seçilir.

FOLKİERSKİ (Władysław), polonyalı siyaset adamı ve karşılaştırmalı edebiyat uzmanı (Paris 1890 - Londra 1961). Kraków Üniversitesi'nde roman filolojisi profesörü (1920) oldu. 1939 öncesi Ulusal demokrat parti'nin yöneticilerindendi. Önce Ulusal meclis üyeliği, sonra Londra'da sürgünde bulunan polonya hükümetinde eğitim bakanlığı (1944-1949) yaptı. Bristol Üniversitesi'nde ders verdi (1953-1961). *Entre le classicisme et le romantisme, étude sur l'esthétique et les esthéticiens du XVIIIe siècle* (fr. çev.) [Klasikçilikle romantizm arasında, estetik ve XVIII. yy. estetikçileri üzerine inceleme; 1925] adlı yapıtı yazdı.

FOLKLOR a. (ing. *folk,* halk ve *lore,* bilim'den). **1.** Yazısız ya da köylü toplumların, maddi olmayan kültürel yaratılarının bütünü (inançlar, ayinler, masallar, efsaneler, bayramlar, kültler vb.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Meslek, çevre, din gibi ortak bir özelliği paylaşan her türlü toplumsal grubun geliştirdiği kültürel yaratılar bütünü. (Eşanl. HALKBİLİM, HALKBİLGİSİ.)

—Müz. *Müzik folkloru,* geleneksel halk müziklerini konu alan bilim. (Bu terim yerini yavaş yavaş "etnomüzikoloji*" sözcüğüne bırakmaktadır.)

—ANSİKL. "Folklor" sözcüğünü, ingiliz J. W. Thoms halka özgü görenekleri, geleneksel inançları, batıl itikatları ve efsaneleri belirtmek amacıyla 1846'da yaratmıştı. Eleştirilere uğramış olan bu terim, görüldüğü gibi, öncelikle, maddesel olmayan halk kültürü diye adlandırılabilecek olan şeye bağlanmaktadır.

Folklora duyulan ilgi, Batı tarihinde eskidir: Herodotos, Plutarkhos ya da Pausanias *(Perieghesis tes Elladhos)* [Yunanistan'ın tasviri] gibi yazarlar, yaşadıkları çağın gelenekleri hakkında önemli tanıklıklar bıraktılar. Montaigne, *Voyage en İtalie*'siyle (İtalya gezisi) İtalya'yı anlatan bu konuda bir öncü olarak belirir. Almanya, Büyük Britanya ve Fransa'da bilginler, halk şarkı, masal ve efsanelerini toplamaya XVIII. yy.'da giriştiler: Herder'in 1778-79'da yayımladığı *Volkslieder,* Grimm kardeşlerin 1812-1815'te yayımladıkları *Kinder-und Hausmärchen...* XIX. yy.'ın ikinci yarısında folklora karşı gittikçe artan ilgi, birçok bilimsel çalışma ile (Dulaure'un ve Kelt akademisi'nin anketleri; Luzel, La Villemarqué, Bladé, vb. tarafından gerçekleştirilen sözlü edebiyat derlemeleri), ilk eşya koleksiyonları ve ilk etnografya müzelerinin kuruluşu ile (Trocadero Etnografya müzesi, 1878) ortaya çıkıyordu. İlk uluslararası folklor kongresi 1889'da toplandı. Örneğin Fransa'da dergi ve kitaplar birbirini izledi: Sébillot, Gaidoz, Rolland, Saintyves, Van Gennep gibi folklorcuların yanı sıra yerel bilginlerin de yer aldığı *Mélusine* (1875'te), *Revue des traditions populaires, Revue du folklore français.*

Halk sanatları ve gelenekleri müzesi'nin kuruluşuna kadar (1936) folkloru etnografyadan, etnolojiden ayırt etmek zordu. Bu bilim dalları geliştikçe folklor sözcüğü, Avrupa'daki kırsal topluluklarda kolektif olguların tümünü belirtir oldu. Dolayısıyla avrupalı olmayan topluluklardaki benzer olguları betimleyen etnografyayla, sosyal ve kültürel antropoloji durumuna gelen etnolojiyle karşılaştı.

Geleneksel olarak, folklor, Sébillot'nun (1886) ileri sürdüğüne göre, "uygar" ya da "evrilmiş" toplumlarda saptanabilen halk kalıntılarını, arkaizmlerini, geleneklerini inceler; Saintyves'e göre, "uygarlaşmış ülkeler"deki "halk sınıflarının kültürü"ne yönelir; görüldüğü gibi, bazen İlkçağ'a dek uzanan ve az çok değişikliğe uğramış olarak Avrupa'daki çağdaş döneme kadar "korunmuş" bulunan örf ve âdetler anlamında kalıntı kavramı, folklor kuramında büyük bir rol oynamıştır.

Arnold Van Gennep bu görüşü yadsır. *Manuel de folklore français contemporain* (1937-1958)'inde açıkladığına göre, onun için folklor ya da avrupalı "kırsal topluluklların etnografyası", "canlı," "çağdaş" ve hatta "doğmakta olan" kolektif olgulara yöneliktir. Kalıntı kavramı, onun gözünde, tutarsız bir kavramdır. Nitekim, eğer bir korunma olayından başka bir şeyi belirtmiyorsa, folklordaki görenekler yapay ve boş bir biçimden başka bir şey değildir. Karşıt durumda ise aynı görenekler sosyal bir işlevi yerine getirir ve bir arkaizm olamaz. Cl. Lévi-Strauss da bu noktada Van Gennep'i izler. Bugün, folklorun, modern toplumlarda, dışsal kökenli bir kışkırtının ürünü olmak şöyle dursun, her şeyden önce bir kültürel canlılık belirtisi olduğu düşüncesi egemendir "Kolektif" ya da "halka özgü", "halka yönelik" sözcüklerinin anlamı üzerinde uzlaşmanın güçlüklerine karşın, Van Gennep de, A. Varagnac'ın ardından, folklorun, Avrupa'da, işlevsel karakterli kolektif inanç ve uygulamalardan oluştuğunu, sözkonusu inanç ve uygulamaların da somut etkinliklerle, "yaşama tarzları"yla bir arada ve iç içe bulunduğunu ve bunların ereklerinin zaman içinde değişebileceğini düşünür. Kısacası folklor, göreneklerin, yani yaşama tarzlarının -bu tarzlar yazılı ya da yazılı olmayan kurallara uysun uymasın- incelenmesidir. Günümüzde, avrupa kültür varlığı konusundaki araştırmalar ilerleyip ge-

nişledikçe, Avrupa'ya ilişkin folklor ve etnografya incelemeleri de, yeniden canlı bir ilgi odağı durumuna gelmektedir.

• *Türkiye'de folklor.* Türk toplum yaşamının Anadolu öncesi ve sonrası dönemlerine ilişkin ilk bilgilere İbnülfakih'in *Kitab ül-büldan* (X. yy.) adlı yapıtında, X. yy. gezginlerinden İbnülfadlan'ın gezi notlarında, Kaşgârlı Mahmut'un *Divanü lügat it-türk* (XI. yy.) adlı sözlüğünde ve Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde (XVII. yy.) rastlanmaktadır. Bu kaynaklarda anlatılan gelenek, görenek, inanç ve âdetler, XIX. yy.'da folklorun bağımsız bir bilim dalı olarak gelişmeye başlamasıyla yeniden ele alındı ve incelendi. XIX. yy. başlarında Ch. Rellows, R. Harmann, A. Lendl gibi bilim adamları, türk folklorunun çeşitli konuları üzerinde araştırmalar yaptılar, 1880'de de antropolog ve etnolog Felix von Luschan, Anadolu'nun çeşitli yörelerinde yaşayan etnik grupları, özellikle de Tahtacılar ve Türkmenler'i inceledi. Yabancı bilim adamlarının başlattığı bu ilk çalışmaların yanı sıra XIX. yy.'ın ikinci yarısında bazı türk bilim adamlarının da folklor konularına eğildiği görüldü. Ahmet Vefik Paşa, Şinasi, Ebüzziya Tevfik, Tekezade Sait, Çaylak Tevfik, Çelebi Abdülhalim Hakkı Bey'in folklor, özellikle atasözleri ve deyimler üzerine yaptıkları çalışmalar, bu alanda yapılmış anılmaya değer incelemelerdir.

XX. yy. başlarındaysa folklor araştırmalarının dil araştırmalarından, folklorun temel konularına yönelmeye başladığı görülür. Bu dönemde Ziya Gökalp'in Halka doğru dergisinde çıkan 23.7.1913 tarihli "Halk medeniyeti I" adlı makalesinde ilk kez "halkiyyat" sözcüğünü kullanması; Fuat Köprülü'nün 6.2.1914 tarihli İkdam gazetesinde yayımlanan "Yeni bir bilim dalı: halkiyyat" adlı makalesinde milliyetçiliğin güçlenmesi ve yayılması için folklorun bir araç olduğunu öne sürmesi; Rıza Tevfik'in 20.2.1913 tarihli Peyamı edep' te çıkan "Folklor" adlı tanıtıcı yazısı folklor alanında yeni bir atılımın başlangıcı sayılır. Bundan sonra folklor, kapsadığı tüm konularla birlikte ele alınmaya, gelenekler, görenekler, âdetler, inançlar, çeşitli törenler, yerel ağız özellikleri, müzik etnolojisi, din etnolojisi ve halk sanatları vb. alanlarda araştırmalar yapılmaya başlandı. Macar türkolog Ignacz Kunos'un 1887' den beri derlediği türk halk hikâyelerinin yayını da bu dönemdedir (1925).

Cumhuriyet öncesinde yapılan bu çalışmalarla ana dilin kaynaklarına eğilinmeye çalışıldı, halk edebiyatı incelendi, halkbilim konusunda ilk araştırmalar başlatıldı. Bununla birlikte bu çalışmalar daha çok kişisel bir inceleme konusu olarak kaldı, sistemli ve düzenli bir biçimde ele alınıp geniş kitlelere mal edilemedi. Bu dönemde ele alınan ve tanıtılan bu yeni bilim dalının gerek adlandırılmasında gerekse alanının belirlenmesindeki kararsızlıklar da kavram kargaşasına yol açtı. "Halkiyat", "etnografya", "folklor", "etnoloji", "halkbilim" ve daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan "budunbilim" sözcükleri ya birbirlerinin yerine kullanıldı ya da dar alanlara sıkışıp kaldı. Bu kavram kargaşası günümüze değin süregeldi, giderek "folklor" ve "etnografya" terimlerini içeren "etnoloji" kullanılmaz oldu, bu kavramların tümü "folklor" sözcüğüyle karşılandı.

Türk folklorunun bilimsel kuruluşlar yoluyla ele alınıp incelenmesi ve geniş kitlelere mal edilmesi, Cumhuriyet döneminden sonradır. Kurtuluş savaşı'nın coşkusu ve milliyetçilik duygularıyla daha 1920 yılında Ankara hükümeti'nin milli eğitim bakanı Dr. Rıza Nur okullara bir genelge yollayarak, folklor ve kültür ürünlerinin toplanmasını istedi, ayrıca bakanlık bünyesinde bir Hars (kültür) dairesi kuruldu. İlkin Besim Atalay, Hilmi Tanyolaç ve Mübarek Galip'in görev aldıkları bu kuruluşun müdürlüğüne, daha sonra Hamit Zübeyr Koşay getirildi (1925-1926). Böylece Anadolu'nun birçok yöresinde folklora ilişkin çalışmalar başlatıldı, 1927'de Türk halkbilgisi derneği'nin kurulmasıyla da bu verilerin bir elde toplanıp değerlendirilmesi sağlandı. Bu dönemde Selim Sırrı Tarcan mayıs 1924'te Türkiye edebiyat mecmuası' nın 6. sayısında yayımlanan "Halkilmi (halkiyat)" adlı makalesinde uluslararası kişiliklerinin belirlenmesinde folklorik öğelerin tanıtılması ve incelenmesi gerektiğini öne sürüp folklorun önemini vurgulayarak; Rauf Yekta da 1926'da yayımlanan "Darülelhan külliyatı: Anadolu halk şarkıları" adlı makalesinde, halkbilimsel verilerin özen ve ciddiyetle değerlendirilmesi ve kullanılması gereği üzerinde durarak, bu yeni bilim dalının tanınması, öneminin anlaşılması ve elde edilen verilerin bilimsel yöntemlerle değerlendirilmesi konularına yeni görüşler getirdiler.

Cumhuriyet'in ilk yıllarından başlayıp 1938'e değin süren bu dönemin en önemli özelliği, yapılan çalışmaların ulusal kültüre yönelik olmasıdır. Bu süre içinde türk tarihine ilişkin çok sayıda inceleme yapıldı, türk kültürü, dil, tarih, etnoloji yönünden araştırıldı. Türkiye'de bu tür çalışmaların öncüsü sayılan birçok kuruluşun temeli bu dönemde atıldı, türk folklorunun klasiklerinden sayılan birçok yapıt yayımlandı. Macar türkoloğu Meszaros' un İstanbul Darülfünunu'na gelişi ve üniversite düzeyinde halkbilim ve halk edebiyatı derslerinin okutulması da gene bu dönemdedir. Fuat Köprülü başkanlığında 1924'te kurulan Türkiyat enstitüsü de Türkiye'de etnografya, etnoloji konularına eğilen, bu konuda araştırmalar ve yayın yapan ilk bilimsel kuruluşlardan oldu. Enstitü yayımladığı eserler ve Türkiyat mecmuası adlı yayınında yer alan etnografyaya ilişkin makalelerle, türk folkloruna katkılarda bulundu. Bu alandaki atılımlardan biri de, 1927'de Türk halkbilgisi derneği'nin 1930'da da Ankara Etnografya müzesi' nin kuruluşu oldu. Halkbilgisi derneği 1932'ye değin folklor alanında araştırma ve incelemeler yaptı, bu tarihten sonra da Halkevleri'ne devredildi. Türk ocakları'nın kaldırılmasından sonra (1931) kurulan Halkevleri de (1932), türk folklorunun gelişmesi ve yaygınlaşmasına katkılarda bulundu. Halkbilgisi derneği'nin çalışmalarını, bünyesindeki tarih, edebiyat, folklor ve dil kollarına aktararak sürdüren Halkevleri, tüzüğünde türk folklorunun araştırılıp değerlendirilmesine de yer vererek, giderek sayıları artan şubeleriyle birlikte folklor çalışmalarının da yurdun her yöresine yayılmasını sağladı.

1938'e değin olan dönemin yayınlarından biri de 1933'te çıkmaya başlayan Türk tarih, arkeologya ve etnografya dergisiyle Zonguldak'ta yayımlanan Bartın gazetesidir. 1927'de yayımlanan bu gazete folklora geniş yer verdi, yörede yapılan araştırmalardan elde edilen verileri yayımladı. Türk tarih kurumu (1931) ve Türk dil kurumu da (1932) yaptıkları çalışmalar ve yayınlarıyla bu alana katkılarda bulundular. Söz derleme kılavuzu (1933), Söz derleme dergisi (1933), bu konuda anılmaya değer yayınlardır.

1938'den sonraki dönemde yapılan çalışmalarda, dış dünyaya yönelik bir yol izlendiği görülür. Bu dönemde Milli eğitim bakanlığı etnoloji, etnografya, müzik etnolojisi çalışmalarını yürüten kuruluşları bünyesinde topladı, Batı klasikleri dizisini yayımladı, gelişen hümanist akımın ulusal kültür çalışmalarını kimi zaman ikinci plana itmesine karşın, folklor araştırmalarına devam edildi, daha önceki dönemde oluşturulan kurumlar ürün vermeyi sürdürdü.

1950'den sonra kırsal kesime yönelik bir akımın başladığı, bu akımın çeşitli sanat dallarının yanı sıra, sosyal araştırmaları da etkilediği dikkati çeker. Bu eğilim 1960'tan sonra daha da yoğunluk kazandı, değişen sosyo-ekonomik koşulların ortaya çıkardığı sorunlar, kırsal kesim ve kırsal kesim kültürünü ön plana çıkardı. Hızlı toplumsal ve kültürel değişimler, etnografik çalışmaları ve derlemeleri de zorunlu kıldı. Sorunların çok yönlü olması, sosyoloji, ekonomi, tıp, mimarlık gibi çeşitli bilim dallarından kişilerin de bu çalışmalara katılmasını ve konuya yeni yaklaşımlar getirmelerini sağladı. Bu dönemde Milli folklor enstitüsü adıyla kurulan (1966) ve daha sonra Kültür ve turizm bakanlığı'na bağlanarak Milli folklor araştırma dairesi adını alan (1981) kuruluş bir folklor arşivinin kurulmasına öncelik verdi, 10 000'e yakın malzeme bu arşivde toplandı. Daha sonra bir folklor kütüphanesi oluşturuldu, eski yeni tüm folklor yayınları bu kütüphanede toplandı. Bu arada yayım çalışmaları da yapıldı, danışma kaynağı niteliğindeki *Açıklamalı türk halk müziği kitap ve makaleler bibliyografyası* (1969) ve *Türk folklor ve etnografya kılavuzu* (1969) yayımlandı. Bu yapıtlar birleştirilip geliştirilerek *Türk folklor ve etnografya bibliyografyası* (1971) oluşturuldu.

Milli folklor enstitüsü'nün çalışmalarına yön vermek üzere toplanan 1. Türk folklor danışma kurulu (1971) uluslararası bir folklor seminerinin toplanmasını önerdi, iki yıl süren hazırlık çalışmalarından sonra 1. Uluslararası folklor semineri gerçekleştirildi (1973). Seminerde Türkiye'nin folklor zenginliklerinin uluslararası bir kongrede ele alınması savunuldu, bu amaçla Milli folklor araştırma dairesinin ön ayak olduğu 1. Uluslararası türk folklor kongresi toplandı (1975). Kongreye 112 bildiri sahibi katıldı ancak Prof. İlhan Başgöz ve Prof. Pertev Naili Boratav'ın ilkin kongreye çağrılması, daha sonra da çağrının geri alınması tepki ve tartışmalara yol açtı, delegelerden bir bölümü kongreden çekildi.

Bunların yanı sıra Erzurum Atatürk üniversitesi'nin Halk edebiyatı kürsüsü'ne bağlı olarak kurulan Folklor arşivi, Ankara Kız teknik öğretmen okulu'nun kurduğu giyim müzesi, türk folklor araştırmaları konusunda anılmaya değer çalışmalardandır. Konya Turizm derneği'nin 1966'dan bu yana sürdüregeldiği geleneksel âşıklar bayramı ve 1972'de başlatılan Türkiye Cirit birincilikleri yarışması da türk folkloru alanında önemli girişimlerdendir.

Üniversitelerde uzun süre bağımsız bir folklor kürsüsü kurulamadı. 1938-1950 döneminde Ankara Üniversitesi dil ve tarih -coğrafya fakültesi'nde Türk dili ve edebiyatı bölümü'ne 1938'de konan halk edebiyatı dersleri, 1946'da Halkbilim kürsüsü'ne dönüştürüldü. Pertev Naili Boratav yönetimindeki bu kürsü, 1948'de kapatıldı. Böylece aynı fakültedeki Halk edebiyatı ve folklor arşivi'nin çalışmaları da sona erdi. 1941'de Pertev Naili Boratav yönetiminde kurulan bu arşivde halk edebiyatı, gelenekler, görenekler, törenler, inanışlar, halk sanatları vb. konularda 5 000'i aşkın malzeme bulunuyordu.

Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi'nde 1961'den bu yana Sosyal antropoloji ve etnoloji kürsüsü'nde, antropoloji ve etnoloji derslerinin yanı sıra, halkbilim dersleri de okutulmaktadır. Aynı fakültede 1980-1981 öğretim yılında Prof. Dr. Sedat Veyis Örnek Halkbilim kürsüsü' nü kurdu, onun ölümünden sonra kürsü nün başına Prof. Dr. Orhan Acıpayamlı getirildi. Ayrıca Tiyatro kürsüsü'nde Metin And başkanlığında "geleneksel türk tiyatrosu" konusunda yapılan özgün araştırmalar, folklor alanına katkılarda bulundu. Folklor konuları Hacettepe Üniversitesi türk dili ve edebiyatı bölümü'nde de halk edebiyatı konuları içinde ele alınmakta; masallar, deyimler ve atasözleri konusunda araştırma ve incelemeler yapılmaktadır. İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi sosyal antropoloji ve etnoloji bölümü'nde de halkbilim konularına yer verilmekte, İzmir 9 Eylül üniversitesi tiyatro bölümü'nde geleneksel türk tiyatrosuna yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Prof. Dr. Özdemir Nutku başkanlığındaki bu çalışmalar geleneksel seyirlik oyunları ve kökenlerini açığa çıkarmasıyla türk folkloru-

na katkılarda bulunmaktadır. Ege Üniversitesi edebiyat fakültesi'nde folklor konuları halk edebiyatı kapsamı içerisinde ele alınmaktadır. Aynı fakültenin sosyoloji bölümündeki sosyal antropoloji dersleri kapsamında lisans ve lisansüstü düzeyde folklor içerikli dersler, Ali Rıza Balaman tarafından verilmiş, 1984'e değin çeşitli araştırma ve yayım çalışmaları yapılmıştır. Ortadoğu Teknik üniversitesi'nde de halk edebiyatı dersleri kapsamında folklor konularına yer verilmektedir. Bunların yanı sıra, Erzurum Atatürk üniversitesi türk dili ve edebiyatı bölümü'ne bağlı Halk edebiyatı kürsüsü'nde 1959'dan bu yana folklor derlemeleri yapılmaktadır. Doğu Anadolu illeri taranarak çevrenin halk edebiyatı verileri toplanmakta, ses bantları arşivlenmekte ve bu çalışmaların sonuçları fakültenin Araştırma adlı dergisinde yayımlanmaktadır.

• *Folklor kurumları ve yayınlar.* Türkiye'de folklor çalışmalarına yönelik ilk kuruluş 1927'de Ankara'da kurulan Anadolu halkbilgisi derneği'dir. Daha sonra Türk halkbilgisi derneği adını alan kuruluş, folklor araştırmalarına yönelik bir örgüt oluşturdu, yaptığı çalışmaları yayın organı olan Halk bilgisi haberleri dergisinde yayımladı. Dernek ayrıca *Halkbilgisi toplayıcılarına rehber* adıyla bir de kılavuz çıkardı. 1955 yılında Türk halk sanatlarını ve ananelerini tetkik cemiyeti adıyla kurulan kurum, zamanla ad değiştirerek günümüzdeki Folklor araştırmaları kurumu'na dönüştü. 1964'te Türk folklor enstitüsü kurma derneği adıyla oluşturulan kuruluş da 1966 yılında Türk folklor kurumu adını aldı, yaptığı çalışmalar yayın organı olan Folklor dergisi'nde yayımlandı.

Bugün Kültür ve turizm bakanlığı bünyesinde yer alan Milli folklor araştırmaları dairesi (MFAD), ilkin 1966'da Milli folklor enstitüsü adıyla kuruldu. Çoğunluğunu etnolog kökenli araştırmacıların yaptığı derleme ve incelemelerle türk folkloruna katkılarda bulundu.

Folklor alanında uğraş veren kuruluş ve yayın organları içinde Türk halk bilgisi derneği ve yayın organı olan Türk Folklor araştırmaları dergisi (1949-1979), Boğaziçi Üniversitesi folklor kulübü (1965) ve yayın organı Folklora doğru dergisi, Ortadoğu Teknik üniversitesi halkbilim topluluğu ve yayın organı Halkbilim dergisi sayılabilir. Ankara'da bulunan Türk halk oyunları ve halk türküleri federasyonu, Türk folklor ve turizm derneği, Türk folklor eğitim merkezi (TÜFEM) ve Anadolu folklor ve turizm derneği (AFTUD) de folklor alanına katkıda bulunmuş kuruluşlardır.

Bunların yanı sıra 1963'te Türk kültür derneklerinin ad değiştirmesiyle yeniden kurulan Halkevleri'nin 1967'den, çalışmalarının durdurulduğu 1980'e değin çıkardığı Halkevi dergisi'nde, Etem Ruhi Üngör'ün 1948'den bu yana yayımladığı Musiki mecmuası'nda, Eski eserler ve müzeler genel müdürlüğü'nce 1956'dan bu yana yayımlanan Türk etnografya dergisi'nde de folklor konularına yer verilmiştir.

Folklor kurumu *(Türk)*, 6 kasım 1966'da Ankara'da türk folklorunu araştırma, derleme, inceleme, yurt içinde ve dışında tanıtma amacıyla oluşturulan kurum. Yükseköğrenim gençliği tarafından ilkin, Türk folklor enstitüsü kurma derneği adıyla kuruldu (12 aralık 1964), daha sonra Türk folklor kurumu adını aldı. Bünyesinde derleme ve araştırmacılık, halk oyunları, temaşa, halk müziği gruplarıyla dış münasebetler, basın yayın, turistik planlama ve organizasyon müdürlükleri oluşturuldu. Folklor adlı bir yayın organı ve çeşitli gösteri grupları vardır. Yurt içinde ve yurt dışında düzenlenen pek çok halk oyunu şenliğinde birincilik kazanan ve halk oyunlarının yükseköğretim gençliği arasında yaygınlık kazanmasında büyük rol oynayan folklor kurumu, turistler için özel gösteriler düzenleyerek turizm alanında da hizmet vermektedir.

FOLKLORCU a. Folklorla ilgili konular üzerinde araştırma yapan uzman. (Eşanl. HALKBİLİMCİ.)

FOLKLORİK sıf. (fr. *folklorique*). Folklora ilişkin şey için kullanılır: *Folklorik dans, şarkı.*

FOLKMOOT a. (*folk*, halk ve *gemot*, meclis'ten anglosakson sözc.). Tar. Anglosakson kontluklarında özgür insanlar meclisi. Meclis yönetimsel, yargısal ve mali konularda yetkiliydi. (Folkmoot'tan, ilk kez Edgar'ın hükümdarlığı sırasında söz edilmişti [959-975].)

FOLKODİN a. (fr. *pholcodine*). Kodeine benzeyen ve öksürük kesici olarak ağız yoluyla kullanılan morfin türevi (morfonilil -etil-morfin).

FOLKON a. Denizc. Ağaç gemi inşaatında gemi teknelerini berkitmek için postalara içten ve dıştan aykırı olarak vurulan ağaç ya da demir lama. (Omurgaya koşut vurulanlara istiralya ya da forma denir.)

FOLKSONG a. ("halk şarkısı" anlamında amerikanca sözc.). Pop müzik çerçevesinde, esin kaynağı geleneksel şarkılar olan, ama bugünün duyarlığıyla yorumlanan şarkılara verilen ad. (ABD'de folksong'un anlamı daha geniştir: yalnızca folklorik esinli şarkılara değil, genellikle başkaldırıcı nitelikte özgün şarkılara da [1960'larda Woodie Guthrie, Joan Baez, Judy Collins, Bob Dylan] bu ad verilir. Avrupa'da folksong geleneksel repertuvara daha bağlı kalmış ve özellikle İngiltere'de [Fairport Convention, Steeleye Span] ve Fransa'da [Graeme Allwright, Alan Stivell, Malicorne ve la Bamboche] birçok şarkıcıyı esinlemiştir.) [FOLK da denir.]

FOLKUNG, XIII. ve XIV. yy.'da hüküm sürmüş olan Ostergötland asıllı isveçli aile.

FOLLEN ya da **FOLLENİUS** (August), alman şair ve siyaset adamı (Giessen 1794-Bern 1855). Kutsal İttifak zamanında alman liberal gençliğinin yöneticilerindendi. 1819'dan 1821'e kadar hapiste yattıktan sonra İsviçre'ye sürgüne gitti. Kardeşi KARL (Romrod, Hessen, 1796 - Erie gölü kıyısında 1840), şair ve siyaset adamıydı; aynı davayı savundu, 1824'te ABD'ye gitmek zorunda kaldı.

FOLLİKÜLER DİSKERATOZ, DARİER HASTALIĞI'nın eşanlamlısı.

FOLLİS a.(körük, para kesesi anlamında lat. sözc.). İ.S. 294 ya da 295'te Diocletianus'un getirdiği yeni para sisteminin temelini oluşturan, 9,69 g ağırlığında, az gümüş karışımlı tunç para.

—ANSİKL. Follis, gittikçe değer yitirdi,ancak V. yy.'da Batı Roma İmparatorluğu'nun düşmesinden sonra da kullanıldı. 498'de Bizans İmparatorluğu follise 40 *nummi* değer biçti; bu para ve bölümleri IX. yy.'a kadar yıprandılar. Genel olarak tunçtan para anlamına gelen follis deyimi sonraları Araplar tarafından yeniden kullanıldı.

FOLLONİCA, İtalya'da kent, Toscana'da (Grosseto ili), Elbe adasının karşısında; 21 000 nüf. Sayfiye merkezi. Metalürji.

FOLLUK a. Tarım. **1.** Tavukların yumurtlaması için söğütten yapılmış ve içine saman ya da kuru ot konmuş sepet. **—2.** Tavukların oturup yumurtlaması için hazırlanmış düzenek. **—3.** Folun konduğu yuva. **—4.** *Kapanlı folluk,* tahtadan ya da metalden yapılan, içinde bir yuva ve bir tarafında oynar kapak bulunan küp biçiminde kutu. (Tavuk folluğa girdiğinde kapağın kapanmasına neden olur ve yumurtladıktan sonra dışarı çıkamaz. Bu folluk her tavuğun ne kadar yumurtladığını kontrol etmeye ve en verimli olanları bulmaya yarar.) **—5.** *Arg.* Kadının cinsel organı.

—ANSİKL. Tavuklar yerde açıkta yetiştirildiği zaman folluklar genel olarak kümesin içinde duvarların dibine yerleştirilir. Yumurta üretimi için dizi halinde özel kafesler içinde bakılan tavuklar doğrudan doğruya bu kafeslerin hafif meyilli tabanına yumurtlar, böylece yumurtalar yuvarlanarak kafesin dışına çıkar, oradan elle ya da makineyle toplanır.

FOLON (Jean-Michel), belçikalı desinatör (Brüksel 1934). Mizah dolu desenleri, daha sonraları zarif bir renk anlayışıyla nostaljik, hatta trajik bir mizahla yaptığı suluboya çalışmaları modern dünyanın saçmalığını hedef alırlar. Bu çalışmalar l'Express, Le Nouvel Observateur, Times, Fortune, The New Yorker, vb. dergilerde yayımlanmıştır. Ayrıca çok çeşitli ürünler verdi; reklam afişleri, Serreau-Perinetti şirketiyle birlikte işitsel-görsel araştırmalar, duvar resimleri (Brüksel metrosu için *Magic City*; Londra metrosu için *Peyzaj* 1974), çizgi filmler, kitap resimlemeleri vb.

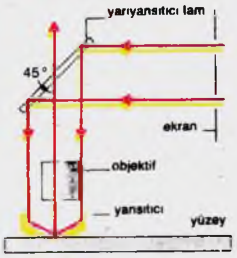
FOLSOM, Yeni Meksika'da (ABD) köy, Colorado sınırı yakınında, Kuzey Amerika'nın tarihöncesi kültürüne adını veren sit (VIII. binyıl). Folsom uçları taş işlemeciliğinin belirgin örneklerindendir; bunlar, her iki yüzü de yontulmuş, yapraksı uçlardır; hafif dışbükey olan dibi, ucun bir ya da iki yüzünden boylamasına küçük parçalar alınarak inceltilmiş ve yivlendirilmiştir Clovis uçlarıyla aynı evrimi geçirmişlerdir. Lindenmeier, Colorado'nun kuzey-doğu'sundaki önemli alanlardan biridir.

FOLYA a. (ing. *foil*'dan). Kâğ. san. RASPA'nın eşanlamlısı. ‖ *Süzme folyası,* kâğıt makinesinin eleğini kısa mesafede taşıyan,

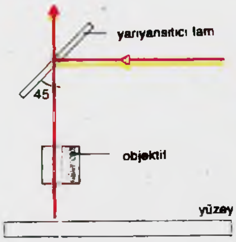
J.M. Folon

Jean-Michel Folon Brüksel metrosu için *Magic City* adlı resmi üzerinde çalışırken (1976)

koyu fon aydınlatma

açık fon aydınlatma

sonra da kâğıt ya da karton yaprağının oluşumu sırasında lifli yaprak yığınından süzülen suyunun emilmesi için elekle küçük bir dar açı oluşturan bükülmez lama. (Eşanl. SAPTIRICI.)

FOLYABALIĞI ya da **FULYABALIĞI** a. Zool. Folyabalığıgiller familyasının Türkiye denizlerinde yaşayan iki türünün genel adı. (Bil. adları *Pteromyleus bovinus* ve *Myliobatis aquila;* folyabalığıgiller familyası.) [Eşanl. DENİZKARTALI.]
—ANSİKL. Kıyıların 100 m'ye kadar inen çamurlu, kumlu ve yumuşak diplerinde yaşayan folyabalıklarından *denizgüvercini* adıyla da bilinen *P. bovinus*'un başı, yan taraflarından göğüs yüzgecine yapışık değildir, suratı sivri ve uzuncadır, bedeni oldukça pürüzlüdür. Boyu 1 m'yi (kuyruksuz) bulur. Büyük göğüs yüzgeçleri sayesinde su dışına sıçrayarak uçarcasına dalgadan dalgaya atladığı için *denizkartalı* adı da verilen *Myliobatis aquila*'nın başı göğüs yüzgecinden ayrılmamıştır; suratı kısa ve geniştir; bedeni hiç pürüzsüzdür. Boyu 1,5 m'yi (kuyruksuz) bulabilir. Her iki türün de kuyruğu kamçı gibidir, bedenden uzundur ve üst kesimde 1 ya da 2 zehirli diken vardır. Etçil beslenirler; gündüzleri kuyruk dikenleri ve başları dışında bedenlerini kuma gömerek avlanırlar.

FOLYABALIĞIGİLLER ya da **FULYABALIĞIGİLLER** a. Zool. Sıcak ılık denizlerin kıyılarında, 100 m'ye kadar olan kumlu, çamurlu diplerde yaşayan kemiklibalık familyası. (Familya üyeleri, gündüzleri, başları ve zehirli kuyruk dikenleri dışarda kalacak biçimde gövdelerini kuma gömerek av beklerler. Türkiye denizlerinde aynı adla anılan iki türü vardır: folyabalığı* ya da fulyabalığı [*Pteromylaeus bovinus* ve *Myliobatis aquila*]. Bil. a. *Myliobatidae*.)

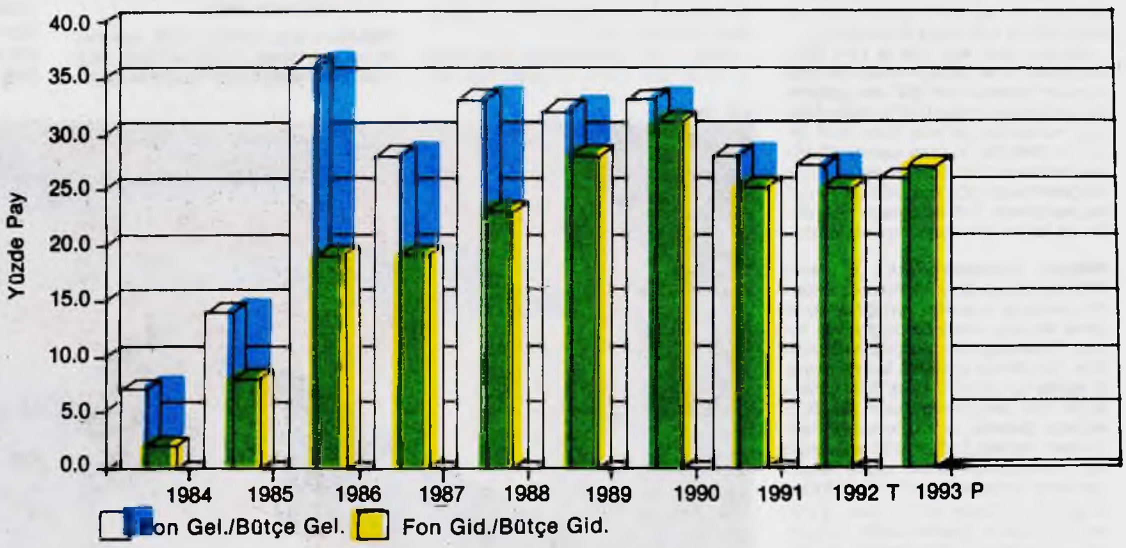
FOLYO a. (ital. *foglio*). Denizc. *Harita folyosu,* belli bir deniz bölgesine ait haritaların numara sırasıyla yerleştirildiği dosya.

FOMALHAUT, Güneybalığı* takımyıldızının α yıldızına verilen, *balığın ağzı* anlamındaki arapça ad. Kadiri 1,3. Tayf tipi A3. Uzaklığı 23 ıy.

FOMİN (İvan Aleksandroviç), rus mimar ve yazar (Orel 1872-Moskova 1936). Devrimden sonra Güzel sanatlar akademisi'ni yeniden düzenledi ve Grabar'ın rus sanat tarihini hazırlamasına yardımcı oldu. Moskova'da Mosovet yapısını (1929-30) ve metronun ilk bölümlerini (1932-1936), Kiev'de bakanlıklar merkezini (Pavel Abrosimov ile birlikte, 1934-1937) yaptı.

■ **FON** a. (fr. *fonds*). Belirli bir amacı gerçekleştirmek, korumak ya da geliştirmek için belirli bir hesapta toplanan ve gerektiğinde harcanmak üzere hazır tutulan nakit para. (Bk. *ansikl.* böl. Kamu mal.)
—Bors. *Menkul kıymetler yatırım fonu,* halktan, katılma belgeleri karşılığı toplanacak paralarla, belge sahipleri hesabına, riskin dağıtılması ilkesi ve inançlı mülkiyet esaslarına göre menkul kıymet portföyü işletmek amacıyla kurulan mal varlığı. (2499 sayılı Sermaye piyasası kanunu, md. 35.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Çal. ekon. *İşsizlik fonu,* bir ekonomide konjonktürel etkenlerle üretim dışı kalan emek etmenine, üretim dışı kaldığı dönem boyunca ödeme yapabilmek amacıyla, çeşitli kaynaklardan zorunlu kesintilerle oluşturulan fon.
—İkt. *Fon akımı sistemi,* bir ekonomide, mali kesime ilişkin veri yetersizliğine çözüm getirmek amacıyla düzenlenen, mali işlemlerle mali olmayan işlemler arasındaki ilişkilerden doğan sorunların giderilmesi için istatistiksel bir yapı oluşturan ve girdi -çıktı çözümleme tekniklerini kullanan hesaplama yöntemi. (Bu hesaplama yöntemi üretim, tüketim, tasarruf, yatırım gibi büyüklükleri reel olarak inceleyen geleneksel girdi-çıktı çözümlemesinin tersine, sözkonusu büyüklüklerin kendi aralarındaki ilişkiler kümesini mali açıdan irdeler.) ‖ *Kambiyo istikrar fonu,* döviz kurunu istikrarlı bir düzeyde tutmak için oluşturulan fon. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İşl. ikt. *Amortisman fonu,* bir sanayici ya da bir tüccar tarafından, araç gereç ve donanımının ya da borçlarının amortismanını karşılamak amacıyla tasarruf edilen sermaye; tahvil çıkarmış olan bir şirketin, bunları amorti edebilmek için kurduğu özel fon. ‖ *İhtiyat fonu,* bir sanayici ya da bir tüccar tarafından, olası sıkıntıları karşılayabilmek için bir yana ayrılan sermaye. (Türk Tic. k. md. 466'ya göre, her yıl safi kârın yirmide birinin ödenmiş asıl sermayenin beşte birini buluncaya değin umumi yedek akçe olarak ayrılması zorunludur.) ‖ *Yenileme fonu,* araç gereç ya da stokların değerinde doğabilecek değişiklikleri karşılamak amacıyla ayrılan yedek akçe.
—Kamu mal. *Fon hareketleri,* hazine saymanlarına, gereksinim duydukları ödeme kolaylıklarını sağlayan işlem. ‖ *Fon tahsisi,* bir kamusal kuruluşa, görevini yerine getirebilmesi için gelir tahsis etme.
—Mal. ikt. *Emekli fonu,* gayri safi yurtiçi hâsılanın yaşlı kişilerin bakımına ayrılan bölümü.
—Tic. huk. *Ticaret fonu,* bir ticari işletmenin mal varlığı bütünü. (İşletmenin maddi mallarının yanında ticaret unvanı, işletme adı, kiracılık hakkı, ihtira beratı gibi maddi olmayan mallar da ticaret fonu içinde düşünülür.)
—Verg. huk. *Fona tabi mallar,* dışalım sırasında, gümrük vergi ve resimlerinden ayrı olarak, dışalımcının "fon" adı altında bir bedel ödediği mallar. (Bu fonlar, kullanılacağı amacın adı ile anılır: Toplu konut fonu gibi. Fonlar kimi mallardan sayı ya da kilo başına, kimi mallardan ise CİF kıymetten ya da vergi tutarları üzerinden belli bir oranda olmak üzere alınır. Bakanlar kurulu fonları kaldırmaya, yeni fonlar koymaya ya da fon miktar ve oranlarını artırmaya ya da eksiltmeye yetkilidir.) ‖ *Fona tabi mallar listesi,* fona tabi malları göstermek üzere dışalım yönetmelikleri ekinde yer alan listeler.
—ANSİKL. Bors. Yatırım fonları, XIX. yy.'da Anglo-Sakson ülkelerinde ortaya çıktı; sonraları Avrupa'ya da yayıldı. En büyük gelişmeyi İngiltere ve Amerika'da gösterdi. Avrupa'da ise sözkonusu fonların en çok geliştiği ülke İsviçre oldu. Yatırım fonları, yalnızca portföy işletmeciliği ile uğraşmak üzere, daha çok, bir mali kuruluş tarafından resmi bir izinle kurulan mal varlıklarıdır. Dolaylı ve kolektif bir yatırım mekanızması olarak, özellikle küçük tasarruf sahiplerine birçok avantaj sağlarlar. Batı ülkelerinde uzun ve çeşitli biçimlerde etkinlik göstermekte olan yatırım fonları, Türkiye sermaye piyasası sistemine 1981'de çıkarılan 2499 sayılı Sermaye piyasası kanunu ile getirildi. Yasaya göre, Türkiye'de, yatırım fonu kurma yetkisi yalnızca bankalara tanınmıştır. Fonun tüzel kişiliği yoktur, değişken sermayeli (Open end) olarak kurulması öngörülmüştür. Fonun mal varlığı, bankanın mal varlığından ayrıdır. Banka, fonu belge sahiplerinin haklarını koruyacak biçimde yönetir ve temsil eder. Fon varlığının korunması ve saklanmasından banka sorumludur.

Fonun kuruluş ve çalışma esasları, bu arada unvanı, toplam kârın dağıtılış biçi-

Fon gelir ve giderlerinin bütçe gelir ve giderlerine oranı

	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992 T	1993 P
Fon Gelir./Bütçe Gelir.	7.0	14.0	36.0	28.0	33.0	32.0	33.0	28.0	27.0	26.0
Fon Gider./Bütçe Gider.	2.0	8.0	19.0	19.0	23.0	28 0	31.0	25.0	25.0	27.0
Fon Denge. (Trilyon TL)	0.1	0.2	0.9	0.4	0.7	-0.9	-2.3	-5.9	-9.8	-15.1

mi vb. fon içtüzüğünde gösterilir. Kurucu banka, önce fon tutarı kadar avans tahsis eder. Bu avans ile nitelikli menkul kıymetler satın alınarak bir portföy oluşturulur. Bir yandan da katılma belgeleri çıkarılarak halka sunulur. Banka, belgelerin satış hâsılatından fona verdiği avansı geri alır. Emre ya da hamiline olarak düzenlenebilen *katılma belgesi**, belge sahibinin haklarını ve fona kaç hisse ile katıldığını gösteren kıymetli evrak niteliğindedir. Bu belgenin itibari değeri olmamakla birlikte, belli yöntemlerle hesap edilen, ihraçla geri satın alınma değeri vardır. Fonun önemli özelliklerinden biri, katılma belgesı sahiplerinin, belgenin günlük rayiç fiyat üzerinden geri satın alınmasını her zaman isteyebilmeleridir. Yasanın gösterdiği yönetim ilkeleri arasında, fonu ve fona katılanları koruyucu nitelikte ayrıntılı hükümler yer almıştır. Fonun mal varlığı haczedilemez, rehnedilemez, teminat olarak gösterilemez. Kurulmuş olan bir yatırım fonunun ömrü, içtüzüğünde gösterilen sürenin bitmesi ya da öteki yasal nedenlerle sona erer.

—İkt. Kambiyo istikrar fonu, çoğunlukla Merkez bankası'nca, bazen de çeşitli bankaların katılmasıyla kurulan bir konsorsiyum tarafından karşılanan dövizler (yabancı paralar) ve ulusal paralardan oluşturulur. Özellikle, bir ülkenin ödemeler dengesinin açık verdiği ve spekülasyonların arttığı dönemlerde oluşturulan bu fonlar yardımıyla, döviz piyasasına müdahale edilerek kambiyo kurundaki değişmelerin önüne geçilmeye çalışılır. Bu amaçla, önce ülke parasının o andaki değeri belirlenir ve fondan karşılanmak üzere, bu değer üzerinden döviz alım ve satışları yapılır. Kısa dönem için yararları görülen bu sistem, içinde Türkiye de olmak üzere, 1929 Dünya iktisadi bunalımında birçok ülke tarafından uygulanmıştır.

—Kamu mal. Fon uygulaması bütçe içi ve bütçe dışı olmak üzere ikiye ayrılır. *Bütçe içi fonlar,* bütçe içinde yer alır ve bütçe ödeneklerinden sağlanır. Bir bütçe yılı içinde kulanılmayan fonlar gelecek yıllara devredilemez. Bu tür fonlar için bütçeden ödenek ayırma ve bunları çeşitli programlara dağıtma yetkisi Maliye ve gümrük bakanlığı ile Bakanlar kurulu'na aittir. *Bütçe dışı fonlar* ise, bütçe hesapları dışında tutulup özel gelirleri olan fonlardır. Bu fonlar harcanmak üzere bir banka hesabına aktarılır ve bütçe dışında yönetilir. Yıl sonunda, gelirler yararına bir fazlalık varsa, bu fazlalık gelecek yıla devredilir.

Fon uygulaması klasik bütçe ilkelerine aykırı düşer. Genellik ilkesi uyarınca, devletin bütün gelirleri bir arada toplanmalı ve gelirler, önceden belirli giderlere tahsis edilmelidir. Ayrıca, gelecek yıllara devredilebilmeleri nedeniyle, fonlar bütçenin yıllık olma ilkesini zedelemekte, bütçe dışında kaldıkları için de Parlamento'da denetlenememektedir.

Bu sakıncalarına karşılık fon uygulamasının en önemli yararı, yürütme organına hareket serbestisi vermesidir. Acele olarak karar vermek ve harcama yapmak gereken durumlarda, hükümete kaynak sağlanmakta, böylece, bütçenin yavaş işleyişinden kurtularak Parlamento onayı dışında gelir elde edilip harcanabilmektedir.

Türkiye anayasası'nda ve Muhasebe-i umumiye kanunu'nda fonlarla ilgili herhangi bir hüküm yoktur. Fonların dayanağını bütçe yasaları, özel yasalara dayanılarak çıkarılan yönetmelikler ve bakanlar kurulu kararları oluşturmaktadır.

Türkiye'de ilk fon uygulaması, 1936'da, kambiyo kısıtlamalarının hafifletilmesi ve Türk parasının kıymetinin korunmasına yönelik gümrük niteliği taşıyan istikrar fonu ile başlamıştır. 1984'ten sonra bütçe dışı fon uygulamaları büyük bir hız kazanarak bütçenin 1/3'üne ulaşmıştır. Günümüzde yürürlükte olan yüze yakın fon bulunmaktadır. Bunlar arasında Kamu ortaklığı fonu, Toplu konut fonu, Geliştirme destekleme fonu (1984'ten başlayarak) ve Akaryakıt tüketim fonu (1985'ten başlayarak) önemli bir yer tutar.

Çeşitli fonların gelir ve gider kalemleri ise şöyledir: Toplu konut fonu gelir kaynakları tütün ve içkiler, akaryakıt, dışalımdan alınan fonlar, bedelsiz ithalat, yurtdışı çıkışları, tekel dışalımı, ferdi kredi geri dönüşleri, kooperatif kredisi geri dönüşleri, turizm kredisi geri dönüşleri, yabancılara satılan taşınmaz mallar, gecikme zammı, talih oyunları, hazine bonosu gelir ve faiz işletme kredisinden oluşmaktadır. Sözkonusu fonun giderlerini ise eski ve yeni kooperatifler, ferdi kredi, kamulaştırma altyapısı, turizm altyapısı, yatırım işletme kredisi, Geliştirme destekleme fonu'na aktarılan faiz farkı iadesi, şehit polis ailelerine yardım, hazine bonosu, idare bütçesine aktarılan banka komisyonları ve Sosyal yardımlaşma fonu'na aktarılan değerler oluşturur. Kamu ortaklığı fonu gelir kaynakları, gelir ortaklığı senetleri (Köprü, Keban, Keban-Oymapınar, Köprü-Keban, Köprü-Oymapınar), akaryakıt tüketim vergisi, faiz gelirleri, alınan kredilerden oluşmakta iken, aynı fonun giderlerini de, gelir payı ödemeleri, işletme giderleri, kalkınmada öncelikli yörelere ödenen krediler, barajlara yapılan ödemeler, otoyol ödemeleri ve serbest bölge ödemeleri oluşturmaktadır.

Yürürlükte olan fonların denetimini Sayıştay (TBMM adına), Başbakanlık yüksek denetleme kurulu ile Sayıştay ve Yüksek denetleme kurulu denetçilerinden oluşan komisyonlar yapar. Çeşitli bakanlık bünyelerinde kurulan fonların denetimini ise o bakanlık yetkililerinin oluşturduğu komisyonlar yapmaktadır.

Fonların aşırı ölçüde çoğalması ve bütçe dışı uygulama olarak fon ağırlığının artması kamuoyunda giderek tepki yaratmağa başladı. 1991 sonunda kurulan DYP-SHP koalisyon hükümeti, bu tepkiyi dikkate alarak, 1992 yılında fonların sayısını bir miktar azalttı.

Son on yıllık dönem içinde fon gelir giderlerinin, bütçe gelir giderlerine oranı, önceki sayfada (4186) grafik ve cetvelde gösterilmiştir.

FON a. (fr. *fond*). Üzerine bir şey konan, yerleştirilen görsel, işitsel vb. zemin: *Grı fon üzerinde pembe çiçekleri olan kâğıt. Fon müziği.*

—Boyac. YÜZEY'in eşanlamlısı. (Her tür uygulamadan önce, çıplakken yeni, önceden boyanmış ise de eski fon denir.)

—Foto. Fotoğrafı çekilen bir konunun geri planı. ‖ Bir portrenin çevresine çekimden sonra yerleştirilen dekor görüntüsü.

—Grav. *Dolu fonlu gravür,* fonu tümüyle işlenmiş estamp.

—Güz. sant. Kimi ressamların tablolarına başlarken kullandıkları, donuk tonlarda ilk boya tabakası. (Eşanl. DİP.) ‖ Bir tabloda ya da kabartmada figürlerin ve belli başlı motiflerin belirlediği düzlem. (DİP YÜZEY de denir.)

—Opt. *Açık fon, koyu fon,* makrografi ya da mikrografide kullanılan aydınlatma düzeni. (Eğik aydınlatmada düz ve pürüzsüz yüzey koyu görülür; buna karşılık tüm çukur ve kabartılar parlaktır [koyu fon]. Dik aydınlatmada ise bunun tersi sözkonusudur [açık fon].)

—Sine. ve TV. *Fon dekoru,* bir pencerenin, açılan bir kapının, vb. ardında "görünen" sahnenin art düzlemini oluşturan dekor (örneğin geniş boyutlarda büyütülmüş bir fotoğraf) öğesi. (DİP DEKORU da denir.)

—Tekst. ZEMİN* DOKU'nun eşanlamlısı.

—Tiyat. *Fon perdesi,* sahneyi, salonun arka yönünde kapatan perde. (DİP PERDESİ de denir.)

FON a. (fr. *phone*). Akust. Ses ve gürültü yeğinliğini ölçmede kullanılan boyutsuz birim.

FONASTENİ a. (fr. *phonasthénie*). Patol. Boğumlu seslerin oluşmasını gerçekleştiren organların zayıflaması; ses kısıklığı.

FONDA (isp. sözc.). İspanyol konukevi.

FONDA a. (ital. *fónda*). Denizc. Geminin demirlediği yer.

FONDA (Henry), amerikalı sinema ve tiyatro oyuncusu (Grand İsland, Nebraska, 1905 - Los Angeles 1982). Çok sade ve usta bir komedyen olan sanatçı birçok önemli filmde rol aldı: *Günahsız katiller* (You only live once) [F. Lang, 1937], *Jezebel* (W. Wyler, 1938), *Lincoln'ün gençliği* (Young Mr. Lincoln) [J. Ford, 1939], *Gazap üzümleri* (The Grapes of Wrath) [J. Ford, 1940], *Lady Eva* (P. Sturges, 1941), *My Darling Clementine* (J. Ford, 1946), *Kaçak* (The Fugitive) [J. Ford, 1947], *Lekeli adam* (The Wrong Man) [A. Hitchcock, 1956], *On iki öfkeli adam* (Twelve Angry Men) [S. Lumet, 1957], *Advise and Consent* (O. Preminger, 1961), *Batıda kan var* (Once upon a Time in the West) [Sergio Leone, 1968], *Cezanı çekeceksin* (There were a Crooked Man) [J. Mankiewicz, 1969], *Altın göl* (On Golden Pond) [M. Rydell, 1981]; ilk Oscar'ını *Altın göl* filmiyle aldı.

FONDA (Jane), amerikalı kadın sinema oyuncusu (New York 1937). Henry Fonda'nın kızı. Actors' Studio'da, Lee Strasberg'in verdiği dersleri izledi. Broadway' de sahneye çıktı ve 1960'tan başlayarak (Joshua Logan'ın *Tall Story* filmi) sinemada parlak bir kariyer edindi. Oynadığı başlıca filmler: *Vahşi yol* (Walk on the Wild Side) [E. Dmytryk, 1962], *Şehvetli kadınlar* (The Chapman Report) [G. Cukor, 1962], *Les Félins (The Love Cage)* [R. Clément, 1964], *Kanunsuz silahşör* (Cat Ballou) [E. Silverstein, 1965], *Barbarella* (R. Vadim, 1968), *Son gerçek (Atları da vururlar)* [They shoot Horses, don't they?; S. Pollack, 1969], *Fahişe* (Klute) [A. J. Pakula, 1970], *Tout va bien* (J.-L. Godard ve J.-P. Gorin, 1971), *Bebek evi* (A Doll's House) [J. Losey, 1972], *Julia* (F. Zinnemann, 1976), *Eve dönüş* (Coming Home) [Hal Ashby, 1977], *Elektrikli süvari* (The Electric Horseman) [S. Pollack, 1979], *Dünyanın kaderi* (The China Syndrame) [1980], *Altın göl* (On Golden Pond) [M. Rydell, 1981], *Agnes of God* (Norman Jewison, 1985), *Old Gringo* (Luis Puenzo, 1989), *Stanley ve İris* (Stanley and İris) [Martin Ritt, 1990]. *Fahişe* ve *Eve dönüş* filmleriyle iki defa Oscar kazanmış olan Jane Fonda, sinema sanatçılığının yanında aktif olarak kadın hakları için çalıştı, Vietnam savaşı'na karşı çıktı ve ulusal azınlıkların tanınması konusunda mücadele verdi.

Henri **Fonda**

Jane **Fonda**

FONDAN a. (fr. *fondant*). Şekerc. ve Pastac. Çoğu zaman içine evirtilmiş şeker katılmış bir glikoz şurubu ve beyaz şeker eriyiğinin soğuk olarak çırpılıp pişirilmesinden elde edilen pate; şekercilikte bazı çikolataların üzerini kaplamak ya da şeker üretmek, pastacılıkta da bazı yiyeceklerin üzerini şekerlemek ya da kaplamak için kullanılır.

FOND DU LAC, ABD'de (Wisconsin) kent, Winnebago gölünün güney ucunda; 35 500 nüf. Besin sanayisi. Makine.

FONDİ, İtalya'da Lazio'da (Latina ili) kent; 23 200 nüf. Via Appia Fondi'den geçer. Ticaret merkezi. Besin sanayisi.

FONDÖTEN a. (fr. *fond de teint*'den). Kozmet. Beyaz toz ve anorganik pigmentlerin renkli karışımından oluşan kozmetik ürün. (Hem yüzde tek bir renk elde etmek, hem de diğer makyaj ürünlerine uygun bir zemin hazırlamak için kullanılır.)

FONDU a. (fr. sözc.). Koregr. Dördüncü çapraz pozisyonun sağladığı poz. (Adage sınıfına giren alıştırmalardan büyük port de bras'ların çoğu fondu'de yapılır.)

FONDUK → HMİS EL-HAŞNA.

FONDULO (Cabrino) [Soncino 1370-Milano 1425]. Ugolino ve Carlo Cavalcabo'yu öldürttükten sonra Cremona senyörü oldu (1406). 1413'te iktidarını imparator Sigismond'a ve düzmece papa olan Johannes XXII'ye onaylattırıp yasallaştırdı. Ama Milano dükünün saldırısına uğradı, 1420'de toprakları elinden alındı, daha sonra boynu vuruldu.

FONDÜ a. (fr. *fondu*). Sine ve Foto. **1.** Bir görüntünün yavaş yavaş kaybolması ya da belirmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Zincirleme fondü*, bir görüntü yavaş yavaş kaybolurken onun altından ikinci bir görüntünün yavaş yavaş belirmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Foto. Diyapozitif gösterimi sırasında, fondü etkisi ya bir diyaframı açıp kapayarak ya da lambanın ışığını kısıp açarak elde edilir. Zincirleme fondü etkisini gerçekleştirmek amacıyla iki gösterici kullanılır ve biri yavaşça kısılırken öteki yavaşça açılır.

—ANSİKL. Sine. Sinemanın ilk yıllarında fondü işlemleri çekim sırasında gerçekleştirilirdi. Görüntünün yavaş yavaş kaybolup tam karanlığa geçilmesi *kapanan fondü* olarak adlandırılırdı. Çünkü örtücü (obtüratör) gitgide kapanır, bu da özellikle bir sahnenin sona erdiğini gösterirdi. Tersi etkiye (bir sahnenin tam karanlıktan başlayarak yavaş yavaş belirmesi) benzer nedenlerle *açılan fondü* adı verilirdi. Zincirleme fondü işlemiyse iki tekniğin bileşimiyle elde edilmekteydi: ilk sahnenin son görüntüleri çekilirken örtücü yavaş yavaş kapanır, sonra film kapanma evresinin başlangıcına dek tersine sarılır ve örtücü yavaş yavaş açılarak sonraki sahnenin çekimi yapılırdı. Günümüzde, istisnalar dışında, bu işlemlerin tümü laboratuvarda gerçekleştirilir. Bir sahne kapanan fondüye başvurulmadan da fondü işlemiyle tamamlanabilir. Bu işlem, görüntünün tam beyaza ulaşana dek yavaş yavaş aydınlandığı *beyaza fondü* olabileceği gibi, aynı ilkeye göre bir *renge fondü* de olabilir.

FONDÜ a. (erimiş anlamında fr. *fondue*'den). Gravyer ve emmenthal peyniri dilimleri beyaz şarapla bir tencerede krema haline getirildikten sonra üzerine kirş dökülen ve çatalla kuru ekmek daldırılarak yenilen, isviçre kökenli yemek. (SAVOİE FONDÜSÜ de denir.)

—Ev eşy. *Fondü servisi*, fondü hazırlamaya ve yemeye yarayan ve bir masa ısıtıcısıyla bir tencere ve uzun saplı çatallardan oluşan masa servisi.

FONEM a. (fr. *phonème*). → SESBİRİM.

FONETİK a. (fr. *phonétique*). → SESBİLGİSİ.

◆ sıf. Sesbilg. *Fonetik abece*, latin ve yunan abecelerinden aktarılan ya da uydurma simgelerden oluşan, dünyanın çeşitli dillerindeki sessel gerçekleşimleri, "her bir ses için bir tek gösterge, her bir gösterge için bir tek ses" temel ilkesi uyarınca, yazmaya yarayan, saymaca yazılı biçimler listesi (en tanınmışı, kısa yazımı USA olan uluslararası sesbilim abecesidir). [Örneğin, türkçe yazımda çocuk biçimindeki sözcük uluslararası fonetik abecesinde şöyle yazılır: tʃodʒuk.

FONGA a. Camc. ÜFLEME* ÇUBUĞU'nun eşanlamlısı.

FONG-FONG → FINGFING.

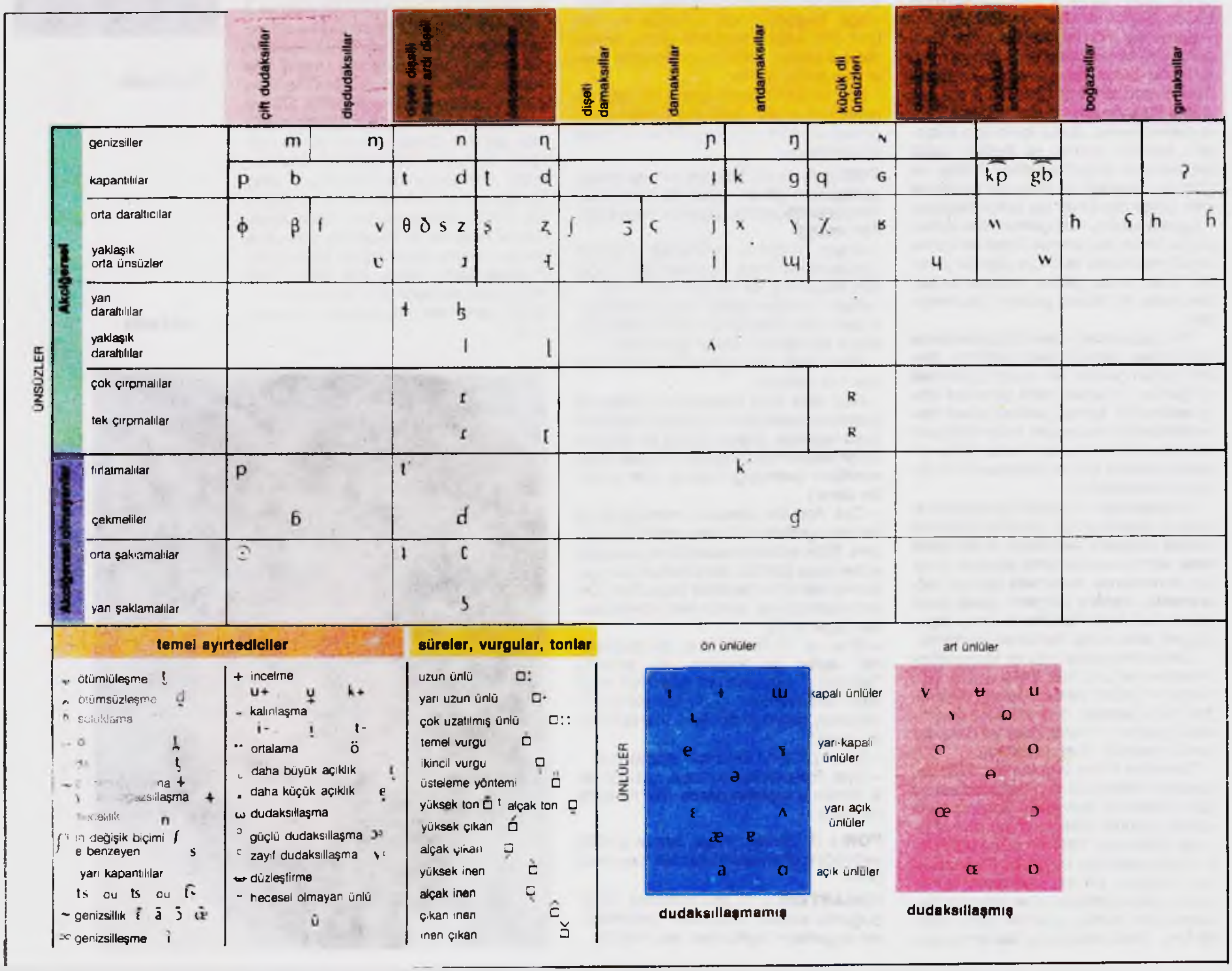
FONGOZİTE a. (fr. *fongosité*). Der. hast. Bir ülser ya da yaranın üzerinde gelişen ve çoğunlukla kanayan, yumuşak tomurcuğumsu oluşum.

FONG SALİ ya da **PHONG SALY,** Laos'ta kent, il yönetim merkezi, Nam Hu yüksek vadisinin B.'sında. —*Fong Sali ili*, 15 800 km²; 139 000 nüf.

FONİYATR a. (fr. *phoniatre*'dan). Foniyatri uzmanı hekim.

FONİYATRİ a. (fr. *phoniatrie*'den). Ses oluşumunu ve bunun bozukluklarını ince-

ULUSLARARASI FONETİK ABECE

leyen hekimlik dalı.

FONJİSİT → FUNGİSİT.

FONJİSTATİK → FUNGİSTATİK.

FONKSİYON a. (fr. *fonction*). Herhangi bir şeyin kendine özgü eylemi; işlev, görev: *Fonksiyonunu yitirmek. Yeni bir fonksiyon kazanmak.*
—Mat. çözlm. Çıkış kümesinin her elemanına, en çok bir görüntü eşlik ettiren bağıntı. (Kimi kez bunu *çokbiçimli fonksiyon*'dan ayırmak için *birbiçimli* fonksiyon olarak belirtilir.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Cebirsel fonksiyon*, $\varphi(x, y) = 0$ denkleminin *y* cinsinden kökü olan *f* fonksiyonu; burada $\varphi(x, y)$ değişkenleri *x* ve *y* olan bir tam polinomdur. || *Üstün fonksiyon*, cebirsel olmayan fonksiyon.
—ANSİKL. Mat. çözlm. "Fonksiyon" kavramı önceleri, yalnızca gerçek değişkenli, gerçek fonksiyonlara uygulanmıştır. Bu durumda yazılımlar şu biçimdedir:

$$f : \mathbb{R} \to \mathbb{R}$$
$$x \mapsto f(x).$$

Bir fonksiyondan söz ederken yalnızca, "*f* fonksiyonu" ya da "*x* e *f*(*x*) i eşlik ettiren fonksiyon" [bu $f: x \mapsto f(x)$ biçiminde gösterilir] denebileceğini ve özellikle "*f*(*x*) fonksiyonu" deyiminin kullanılamayacağını belirtmek gerekir çünkü, *f*(*x*), fonksiyonun yalnızca *x* teki değeridir ve hiçbir halde fonksiyonun kendisini nitelemez. Şu fonksiyon türleri ayırt edilebilir:
oransal fonksiyonlar, örneğin afin fonksiyonlar, polinom fonksiyonlar vb.; bunların görüntüleri ancak dört işlem (+, −, ×, :) yardımıyla tanımlanır;
orandışı fonksiyonlar, yani görüntüleri orandışı sayılardan oluşan fonksiyonlar.
Bu iki kategori cebirsel fonksiyonlar sınıfına girer. Aşağıdaki fonksiyonlar ise üstün fonksiyonlardır:
üslü fonksiyonlar;
çembersel fonksiyonlar;
hiperbolik fonksiyonlar.
• *Grafik gösterim:* fonksiyonlar, bağıntıların özel halleri olduğundan, onlar gibi, grafik olarak gösterilebilirler. Fonksiyonun tanım kümesinin çoğu kez sonsuz oluşu, bir zorluk oluşturur. Bir başka zorluk da fonksiyonun tanımlanma biçiminden kaynaklanabilir; nitekim $\mathbb{Q}$ nun ayırtedici nitelikteki fonksiyonu, $\mathbb{Q}$ nun $\mathbb{R}$ içindeki sıklığı nedeniyle asla grafik olarak gösterilemez. "Elverişli" hallerde, çıkış ve varış kümelerini göstermek için, birbirini kesen iki koordinat ekseni kullanılır: bunlar, çoğu kez (*x'Ox*) denen apsisler ekseni ve (*y'Oy*) denen ordinatlar ekseni. Böylece sözkonusu fonksiyonun grafik gösterimi ya da eğrisi elde edilir (→ EĞRİ, Geom.). Bu eğriyi çizmek için, D tanım bölgesine, sürekliliğe, fonksiyonun türevlenebilirliğine, D yi oluşturan çeşitli aralıkların sınırlarındaki sınır değerlerine vb. ilişkin hazırlık niteliğinde bir inceleme çoğu kez çok yararlıdır ve sonuçlar bir değişim tablosuna yazılır.
"Sayısal fonksiyon" terimi, değerlerini $\mathbb{C}$ den alan fonksiyonları nitelemeye de yarar.
Yukarıda tanımlanan fonksiyon kavramı, şu fonksiyon türlerine de genelleştirilebilir: Euler fonksiyonları gibi, üstün fonksiyonlar olan özel fonksiyonlar, Bessel fonksiyonları vb; ters çembersel fonksiyonlar gibi çokbiçimli fonksiyonlar, Dirac fonksiyonları gibi genelleştirilmiş fonksiyonlar (ya da sözdefonksiyonları); ama bu adlandırma bu durumda ölçüleri ya da dağılımları belirtir.
Öte yandan her fonksiyon türü, kendi madde başları altında ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

FONKSİYONALİZM a. (fr. *fonctionnalisme*). → İŞLEVSELCİLİK.

FONKSİYONEL sıf. (fr. *fonctionnel*). Bir şeyin fonksiyonuyla ilgili şey için kullanılır; işlevsel, görevsel: *Kurum içinde fonksiyonel bir görevi var.*
—Kamu mal. *Fonksiyonel bütçe*, bütçe giderlerinin hizmetlere tahsis edilen olanaklara göre değil de devletin yapması gereken görevlere göre sunulması.
—Mant. → İŞLEVSEL.
—Mat. çözlm. *Fonksiyonel çözümleme*, açılım biçiminde verilmiş fonksiyonları dikdüzgülü öz fonksiyonlar yardımıyla inceleme. (Matematiğin bu kolu Hilbert'in katkılarıyla büyük bir gelişmeye tanık olmuştur.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Fonksiyonel denklem*, bilinmeyeni bir fonksiyon olan denklem. (Kısmi ve tam türevli diferansiyel denklemler fonksiyonel denklemlerdir.) || *Fonksiyonel uzay*, A çıkış ve B varış kümeleri aynı olan fonksiyonlar kümesi; bu fonksiyonlar B üzerinde var olan yapılardan kaynaklanan yapılarla donatılmış olabilir.
◆ a. Mat. çözlm. Çıkış kümesi bir fonksiyonel uzay olan, çoğu kez sayısal ve hatta doğrusal fonksiyon.
—ANSİKL. Mat. çözlm. • *Tarihçe.* Tarihi oldukça yeni olan, *fonksiyonel çözümleme*, adını XX. yy. başında P. Lévy'den almıştır. Amacı, çözümlemenin alanını, elemanları sayılar yerine fonksiyonlardan oluşan soyut uzaylara genişletmektir. Süreklilik, türevleme, diferansiyelleme, integralleme gibi limit kavramına dayanan kavramlar genelleştirilirken, fonksiyonel bir uzay üzerinde bir topoloji tanımı göz önüne alınır; incelenen özellikler seçilen topolojiye bağlı olacaktır.
Fonksiyonel çözümlemenin, değişimler hesabının integral denklemlerini inceleme ve XIX. yy. başında, matematiksel fiziğin büyük problemlerinde (Laplace denklemi, dalga denklemi, ısı denklemi) sözkonusu olan diferansiyel denklemleri ve kısmi türevli doğrusal denklemleri incelemeye dayanan iki kökeni vardır. Daha önceleri, Lagrange, bir denge konumu çevresindeki *n* katı cisimden oluşan bir sistemin küçük salınımlarına ilişkin problemi öz salınımların (faz halindeki) sonlu, doğrusal bir devşirimini oluşturarak çözmüştür; bu öz salınımların her biri, zamanın $q_k(t) = c_k e^{i\lambda_k t}$ biçiminde bir fonksiyonudur (burada λ_k^2 ler, sistemin enerjisini belirten bakışımlı bir U kare matrisin öz değerleri ve c_k lar $Ux = \lambda_k^2 . x$ nin çözümü olan öz vektörlerdir). Deney, bu çözümlerin varlığını doğrular.
Gerilmiş bir telin küçük salınımlarına ilişkin daha genel bir problem, bu tel sonsuz sayıda noktasal kütleden oluşmuş bir sisteme benzetilerek, biçimsel olarak çözülebilir. Sonludan sonsuza bu geçişi ilk kez D. Bernoulli tasarlamıştır. Bu durumda çözümleri araştırma, aşağıdaki biçimde bir integral denklemini çözmeyi gerektirir:

$$v(x) - \mu_0 \int_0^1 K(t, x)\, v(t)\, dt = 0.$$

Poincaré'nin çalışmalarından sonra, Fredholm, denklemde integral yerine, Hilbert'in daha sonra yakınsaklığını tanıtladığı bir Riemann toplamı koyarak (1900'de) problemi çözdü. Problemin, [K(*x*, *t*) = K (*t*, *x*) olması halinde] kullanılagelen doğrusal cebrin kare matrisleriyle benzerliğinden yola çıkan Hilbert, *v*(*x*) çözümü yerine bunun Fourier serisine açılımını, yani w_p ler, cos *nx* ve sin *nx* ile orantılı olmak üzere katsayılarının

$$x_p = \int_0^1 v(t)\, w_p(t)\, dt,$$

biçimindeki sonsuz dizisini koyarak, sonsuz doğrusal denklemden oluşan bir sistem elde etti. Bu durumda, katsayıların karelerinin toplamı $\sum_1^\infty x_p^2$ sonlu ise seri yakınsar (Parseval bağıntısı).
Genel çözüm araştırmalarına koşut olarak, Cauchy, diferansiyel denklemlere ilişkin çalışmalarında bir fonksiyonun bir nokta yakınında varolma koşullarını göz önüne aldı ve denklemlere ve bunların çözümlerine ilişkin yerel incelemeleri başlattı.
Parseval bağıntısını doğrulayan, gerçek sayı dizilerinin, sonsuz boyutlu vektör uzayı olan Hilbert uzayının tanımlanması, yukarıdaki halleri de kapsayan daha geniş bir kuram hazırlamaya olanak verdi. 1906'da E. H. Moore'nin ele aldığı bir "genel çözümleme"ye ilişkin belitsel incelemeden sonra, Schmidt ve Fréchet (1907), diferansiyel ve integral denklemlerde sözkonusu olan işlemleyenlerin soyut bir kuramını tasarladılar: Kareleri toplanabilir fonksiyonların (yani f^2 nin integrallenebilir olduğu *f* fonksiyonları) uzayına ilişkin "geometri" ile Hilbert uzaylarına ilişkin geometri arasındaki benzerlik, Fréchet'ye geometri dili kullanma ve fonksiyon dizilerini bir uzayın noktaları olarak göz önüne alma olanağını verdi. Herhangi bir kümenin iki noktası arasındaki uzaklığın, klasik "Eukleides" uzaklığının özellikleri yardımıyla belitsel tanımı, kümeye, bir metrik bir uzay topolojisi verir.
Bu durumda bir fonksiyonel uzaya, limit ve süreklilik, tıkızlık ve bağlantılılık üzerine alışılagelen kanıtların uygulanabilmesi için, bunun böyle bir uzaklıkla donatılmış olması yeterlidir.
Fonksiyon dizilerinin incelenmesine yeni kavramların getirilmesiyle (düzgünümsü yakınsaklık, eşsüreklilik), Fréchet'nin fonksiyonel hesabı, değişimler hesabının temel sonuçlarından, çizgi fonksiyonları (bir eğriye bağlı fonksiyonlar) üzerine Volterra'nın elde ettiği sonuçları ve fonksiyoneller (bir fonksiyona bağlı fonksiyonlar) üzerine Hadamard'ın elde ettiği sonuçları birleştirdi. C. A. Fischer, E. Le Stourgeon ve L. Tonelli daha sonra, bu fonksiyonel hesaba değişimler hesabına daha uygun düşen biçimler verdiler.
1920'lerde Riesz ve özellikle Banach'ın geliştirdiği düzgülü uzay kavramı, metrik uzay kavramının bir uzantısı olduğuna göre görünge (bir işlemleyenin özdeğerler kümesi) kuramı da, doğrusal fonksiyonel çözümlemenin bir uzantısıdır. İşlemleri, uzayın düzgüsünü ve tamlığını tanımlayan üç belit grubundan, yakınsaklık, düzgün süreklilik gibi özelliklerden yola çıkarak, bir Banach uzayına ilişkin ikil uzayın özelliklerini inceleyen belitsel bir yaklaşım sözkonusudur.
Bu belitselleştirme döneminden sonra, yeni gelişmeleri fizik hazırladı. 1923'te H. Weyl görünge kuramının, kuvantum mekaniğine uygun bir araç olduğunu buldu. 1926'da E. Schrödinger, diferansiyel denklemlere dayanan kuvantonlar kuramını ileri sürdü ve bunun, Heisenberg'in sonsuz matrisler kuramına özdeş olduğunu gösterdi. Bu buluşlardan esinlenen Neumann (1927), Hilbert uzaylarının bu anlamda belitleştirilmesini geliştirdi ve Hilbert'in çalışması ile Hermite işlemleyenleri denen geniş bir işlemleyen sınıfı için, öz değerler kuramını birleştiren genel bir kuram ortaya attı.
Fonksiyonel çözümlemenin son gelişmeleri (Fréchet uzayları, dağılımlar kuramı, düzgülü cebirler kuramı, değişmeli uyumlu çözümleme) günümüzde kuramsal fiziğin bütün problemlerine yaygın biçimde uygulanmaktadır.
Diferansiyel denklemler için, kuramı Poincaré'den bu yana bilinen doğrusal olmayan denklemlerin incelenmesi hâlâ araştırmaya açık bir alandır.
• *Özellikler.* Hilbert'e karşılaştırma sistemi görevi yapan küme, kareler dizisi toplanabilir olan, karmaşık sayılar ailesinin (l^2 ile gösterilen) Hilbert uzayıdır: I boş olmayan bir küme ise, böyle bir $(\alpha_i)_{i\in I}$ ailesi $\sum_{i\in I} |\alpha_i|^2 < +\infty$ eşitsizliğini gerçekler. Ayrıca $(\beta_i)_{i\in I}$, l^2 nin bir başka elemanı ise, $(\alpha_i\bar{\beta}_i)_{i\in I}$ ailesi toplanabilir olmak üzere, $(x, y) \mapsto \sum_{i\in I} \alpha_i\bar{\beta}_i$ birbuçuk doğrusal biçimi göz önüne alınabilir. Bu l^2 kümesi ve bunun vektör altuzayları klasik birçok fonksiyonel uzay ile eşyapılıdır.
Bu klasik fonksiyonel uzaylar, B varış kümesinin yapısına bağlı olarak bir çok işlemle donatılabilir.
—*Toplama:* *f* + *g* şu biçimde tanımlanır:

$$(f + g) : A \to B;$$
$$x \mapsto f(x) + g(x).$$

—Çarpma: $f \times g$ şöyle tanımlanır:

$$(f \times g) : A \to B;$$
$$x \mapsto f(x) \times g(x).$$

—*Bir skalerle çarpma:* $\lambda . f$ aşağıdaki biçimde verilir:

$$(\lambda . f) : A \to B;$$
$$x \mapsto \lambda . f(x).$$

Böylece, K bir skalerler cismi olduğuna göre, bu üç işlemle donatılmış, A dan K içine tanımlı fonksiyonlara ilişkin $\mathcal{F}(A, K)$ kümesinin cebirsel bir yapısı vardır.

A, B yi kapsıyorsa $\circ$ bileşim yasasıyla başka bir işlemde tanımlanabilir:

$$(f \circ g) : A \to B;$$
$$x \mapsto f[g(x)].$$

Aynı biçimde, B, A'dan B içine tanımlı fonksiyonların $\mathcal{F}(A, B)$ kümesi üzerinde $\leqslant$ bağıntısıyla sıralı bir küme ise, ancak ve ancak $\forall x \in A,\ f(x) \leqslant g(x)$ ise $f \leqslant g$ biçimindeki, $\leqslant$ kısmi sıralama bağıntısı tanımlanabilir.

FONLAR ya da **DAHOMEYLİLER,** kva dil öbeğinden halk (Nijer-Kongo) bugünkü Benin (eski Dahomey) Cumhuriyeti'nin güneyinde ve Nijerya'da oturular, yaklaşık bir milyon kişi oldukları sanılır. En parlak dönemini XVIII. ve XIX. yy.'da yaşayan Dahomey'deki fon krallığı sarayı, din adamları ve ordusuyla çok iyi hazırlanmış bir yönetimsel ast üst düzeni içeriyordu ve Avrupalılar ile yapılan esir ticaretinin hemen hemen tümünü elinde tutuyordu (Esir Kıyısı). Törelerine göre ataları onuruna yılda bir kez çok sayıda tutsak kurban ediliyordu.

FONNİ, İtalya'da kent, Sardinya'da, Gennargentu dağlarının kuzey yamaçlarında; 5 100 nüf. Yazlık sayfiye yeri ve kış sporları merkezi.

FONOGRAF a. (fr. *phonographe*). GRAMOFON'nun eşanlamlısı.

FONOGRAFİ a. (fr. *phonographie*). İşitilebilir bütün frekanslardaki sesleri, yeniden üretme olanağı verecek biçimde katı bir madde üzerine iz halinde geçirme yöntemi.

FONOGRAM a. Dilbil. Bir sesi ya da ses dizisini belirten yazılı biçim. (Mısır hiyeroglifleri* gibi kimi ideogram yazılarında, ideogramların fonogram niteliği taşıdığına da rastlanır; bir başka deyişle, bu göstergeler, kavramsal değerleri dışında, eşsesli sözcük ya da heceleri yazmak için kullanılırlar.)
—Elektroakust. Bir sanatçının bestelediği ve düzenlediği seslerin herhangi bir ortama kaydedilerek elde edilen ürün. (Fonogramlar, 29 ekim 1971'de Cenevre'de imzalanan bir antlaşmayla, koruma altına alındı.)

FONOJENİ a. Fonojenik sesli kişinin özelliği; bu tür sesin özelliği.

FONOJENİK sıf. Kayıtta ya da radyo yayımında kulağa hoş gelen sese denir.

FONOKARDİYOGRAFİ a. (fr. *phonocardiographie*). Kalp seslerini grafik olarak yazarak kalp hastalıklarını inceleme yöntemi.

FONOKARDİYOGRAM a. (fr. *phonocardiogramme*). Kardiyol. Kalp seslerini kaydederken elde edilen eğri. (Fonokardiyogramın incelenmesi, üfürümlerin [sistol, diyastol] zamanını, niteliklerini [geri akma, darlık] ve bazı göstergeleri ölçmeyi sağlar. Fonokardiyogram, çoğu zaman başka kayıtlarla birlikte yapılır: apeksogram [kalp ucu atışının eğrisi], karotidogram [karotis atardamarındaki kan dalgalanmasının eğrisi], jugulogram [boyun toplardamarındaki kan dalgalanmasının eğrisi]. Bütün bu yöntemler dıştan takılan alıcılardan yararlanılarak uygulanır.)

FONOKİNETİK sıf. (fr. *phonocinétique*). Patol. *Fonokinetik amnezi*, konuşmanın gerçekleşmesi için gerekli hareketlere ilişkin bellek yitimi.

FONOLİT a. (fr. *phonolite*). Petrogr. Özellikle alkali feldispat ve feldispatımsılar içeren, silis bakımından doymamış alkali volkanik kayaç. (Fonolitler magma farklılaşmasının son evresinde ortaya çıkar. Ayrılırken ses çıkardığı için bu ad verilmiştir.)

FONOLOG a. (fr. *phonologue*). SESBİLİMCİ'nin eşanlamlısı.

FONOLOJİ a. (fr. *phonologie*). → SESBİLİM.

FONON a. (fr. *phonon*'dan). Bir kristal kafesinde atomların ortak titreşimlerine eşlik eden salınım kuvantumu.
—ANSİKL. Bir kristalin atomları, kristal kafesi denen düzenli ve dönemsel bir bütün oluşturur. Denge halinde, atomlar bu kafesin düğümlerinde yer alır. Atomlardan birinin yeri değiştirilirse, bu atom denge konumu çevresinde salınmaya başlar; sözkonusu salınım ilerleyen bir dalga biçiminde kristalin bütün atomlarına geçer. İşte akustik dalgalar kristallerde bu şekilde yayılır. Bu dalgalardan her biri bir ν frekansı ve uzaydaki bir λ dalga boyu ya da dönemiyle nitelenir. Kuvantum kuramının adı geçen dalgalara uygulanmasıyla, bunlara $E = h\nu$ enerjili bir titreşim kuvantumunun, yani fononun eşlik ettiği sonucuna varıldı. Fononlar kuramı katıların birçok özelliğini açıklama olanağı verdi. Bu özellikler arasında en önemlileri şunlardır: *katıların C özgül ısısı;* Debye, C'nin düşük sıcaklıklarda sıcaklığın kübüyle orantılı olarak değiştiğini gösterdi; bu evrensel davranış bütün kristallerde gözlenir; *katıların ısıl iletkenliği;* bu olay ısının fononlarla iletiminden kaynaklanır; *metallerin elektrik iletkenliği;* akımın elektronlarca taşınması, bunların fononlarla olan etkileşimiyle sınırlıdır.

FONOTELGRAF a. Telefon ve PTT merkezleri aracılığıyla çektirilen telgraf. (Bunun için, önce 141 numara çevrilerek arayanın telefon numarası PTT santralına verilir. Santral, kısa süre sonra verilen numarayı arar ve çektirilecek telgrafı alır. Telgraf metni, gideceği adrese, bütün diğer telgraflar gibi PTT görevlilerince ulaştırılır.)

FONSECA (Pedro DA), portekizli filozof (Cortiçada, Crato yakınında, 1528 - Lizbon 1599). 1548'de İsa Birliği'ne girdi, Coimbra'da felsefe okuttu. General Mercuriano'nun yardımcısı, Portekiz bölge sorumlusu, Gregorius XIII'ün temsilcisi oldu; *Ratio studiorum*'un yazılmasına katkıda bulundu (1598). Başlıca yapıtları: *Institutionum dialecticarum libri VIII* (1564) ve *Commentarii in libros metaphysicorum Aristotelis* (1577-1589). Molina yazgıyı özgür istenç ile bağdaştıran "ılımlı bilim" öğretisini Fonseca'dan aldı.

FONSECA (António Manuel DA), portekizli ressam ve heykelci (Lizbon 1796 - *ay.* y. 1890). Kralın ressamı oldu (1830), Lizbon Güzel sanatlar akademisi'nde ders verdi. Özellikle tarihsel resim ve portreyle uğraştı (Lizbon müzesi; Baltimore'da Peabody İnstitute).

FONSECA (Manuel Deodoro DA), brezilyalı general ve devlet adamı (Alagoas, bugün Marechal Deodoro, 1827-Rio de Janeiro 1892). Rio Grande do Sul valisiyken, subaylara siyasal haklarının verilmesi doğrultusunda bir bildiriyi imzaladı ve komutanlıktan alındı. Bir ayaklanmanın başına geçerek imparator Pedro II'yi tahttan uzaklaştırdı (1889). Geçici hükümet başkanlığını üstlendi, cumhuriyeti ilan etti ve 1891'de cumhurbaşkanı seçildi. Sertliğe başvurarak Kongre'yi dağıttı, ancak kendisi de aynı yıl görevlerini bırakmak zorunda kaldı.

FONSECA (Hermes Rodrigues DA), brezilyalı mareşal ve devlet adamı (São Gabriel, Rio Grande do Sul, 1855 -Petrópolis 1923). Öncekinin yeğeni, 1904'te cumhurbaşkanı Rodrigues Alves'e karşı bir ayaklanmayı bastırdıktan sonra mareşalliğe atandı. 1906'da savaş bakanı olarak Brezilya'ya zorunlu askerlik hizmetini getirdi. 1910'da cumhurbaşkanı seçildi, siyaset ve ekonomi alanında ciddi güçlüklerle karşılaştı. 1914'te sıkıyönetim yasasını çıkartarak bu güçlüklerin üstesinden gelebileceğini sandı. Seçimlerden yenilgiyle çıkınca her türlü siyasal etkinliği bıraktı.

FONSECA (Manuel DA), portekizli yazar (Santiago do Cacém 1911). Yenigerçekçi edebiyatın öncüsü, esin kaynağını eleştirdiği toplumsal eşitsizliklerden ve doğduğu eyalet Alentejo'nun toprak gücünden aldı. Şiirleri tek bir kitap halinde yayımlandı. (*Poemas Completos*). Ayrıca öyküler (*Aldeia Nova*, 1942; *Le Feu et des Cendres* [fr. çev.], 1953) ve bir roman (*Seara de Vento*, 1958) yazdı.

FONSECA körfezi, Büyük Okyanus'un Orta Amerika kıyılarında oluşturduğu körfez; Salvador, Honduras ve Nikaragua arasında paylaşılmıştır.

FONT a. (fr. *fonte*). Metalürj. DÖKME* DEMİR'in eşanlamlısı.

FONTAİNAS (André), fransız uyruğuna geçmiş belçikalı şair (Brüksel 1865 - Paris 1948). *Souvenirs du symbolisme* (Simgecilik anıları) [1928] ve *Confession d'un poète* (Bir şairin itirafları) [1936] adlı yapıtlarıyla genç fransız-belçikalı şairler üzerine değerli tanıklıklar getirdi. Huysmans, Lemonnier, Destrée, vb. yazarların ardından bu genç şairler la Jeune Belgique, le Mercure de France ya da la Plume gibi dergiler aracılığıyla edebiyat dünyasını değiştirmek istiyorlardı. Fontainas'ın ayrıca şiir derlemeleri (*Crépuscules*, 1897), incelemeleri (*Vie d'Edgar Poe* [Edgar Poe' nun yaşamı], 1919) ve ingilizceden çevirileri (Milton, Keats, Thomas De Quincey) vardır.

FONTAİNE (Pierre François Léonard), fransız mimar (Pontoise 1762 - Paris 1853). Genç Peyre'nin öğrencisiydi. 1785'te arkadaşı Percier ile Roma'ya geldi, 1792'de Londra'ya geçerek R. Adam'ın yanına sığındı. Fransız devrimi'nden yana olan Percier, Fontaine'i Opéra'nın dekorasyonu için Paris'e çağırdı. Daha sonra, birlikte imparatoriçe Joséphine için Malmaison'u düzenlediler, Tuileries'yi restore ettiler (burada Carrousel zafer takını diktiler, 1806-1808), Rivoli sokağını açtılar. 1811'de, Enstitü'ye girdiler, başkentin güzelleştirilmesi için çalışmayı tasarladılar; ancak, Percier özellikle kendi güzel sanatlar okuluyla ilgilendi, burada yarım yüzyıl boyunca hoşgörülü yeniklasikçilik anlayışlarının yayılmasını sağladı. Restauration, Fontaine'in başmimarlık görevini onayladı, onu, Louvre'da "Charles X müzesi"ni düzenlemekle görevlendirdi. Fontaine'den, Palais-Royal'de (1829) Orléans galerisini yapmasını isteyen Louis-Philippe, Versailles'ın müzeye dönüştürülmesi görevini de Fontaine'e verdi (Nepveu tarafından yapıldı). Fontaine, 1830 ve 1837'de, Palais-Royal'in bir tarihini ve monografisini yayımladı. Per-

Pierre François **Fontaine**
"Büyük tribünün ve kartal nişanının dağıtım töreni için Askeri okulun ön cephesine yerleştirilen tahtın genel görünümü" gravür
Bibliothèque nationale, Paris

Lauros-Giraudon

Réunion des musées nationaux

Fontainebleau şatosu, Konsey salonu, François I döneminde yapılan ve Louis XV tarafından yeniden dekore ettirilen büyük daireler (C. Van Loo ve J.-B. Pierre'in alegorik figürleriyle süslü lambriler; Empire üslubunda koltuklar)

Lauros-Giraudon

Fontainebleau okulları
Fontainebleau şatosu'nda François I galerisinden ayrıntı (Scibec de Carpi'nin yaptığı oymalı lambri [alt bölüm]; Rosso ve Primaticcio'nun fresk ve yalancı mermerleri), XVI. yy.'ın ilk yansı

cier ile birlikte, Rönesans'a duydukları ilgiyi yansıtan çeşitli albümler yayımladılar.

FONTAİNE (Maurice), fransız eczacı ve biyolog (Savigny-sur-Orge 1904). Ulusal doğa bilimleri müzesi ve Denizbilim enstitüsü müdürüydü. Çeşitli biçimleriyle yaşamı ve yaşamın korunmasını konu alan yapıtlar yayımladı. Esas çalışmalarını B2 vitamininin bir mantarla biyosentezi (1935) ve göçlerdeki belirlenimsel bazı fizyolojik mekanizmalar üstünde yoğunlaştırdı. Kirlenme üstüne yaptığı araştırmalar kendisini "molismoloji" adını verdiği bilimsel bir yöntembilim geliştirmeye yöneltti.

FONTAİNEBLEAU, Fransa'da *arrondissement* (Seine-et-Marne) merkezi; 18 037 nüf. (1992). Ormanı, ünlü şatosu ve Paris'e yakınlığı (65 km) Fontainebleau'yu, varlıklı kesimin oturduğu bir kent, önemli kurumların bulunduğu bir merkez (Avrupa Yüksek iş yönetimi enstitüsü [İN SEAD], Ulusal binicilik okulu) ve Paris bölgesinin başlıca gezinti yerlerinden biri haline getirdi. Askeri müze. 1949-1967 arasında NATO Orta Avrupa müttefik kuvvetler komutanlığı'nın merkezi Fontainebleau' daydı.

—Tar. Şato, başlangıçta, Capetler hanedanının ilk üyelerinin Bière ormanında kullandığı av için buluşma yeriydi. Tarihte ilk kez Louis VII zamanında geçer (1169). Fontainebleau, kısa sürede en sık uğranılan krallık konutlarından biri oldu; Charles V burada önemli bir kitaplık kurdu. XV. yy.'da şatonun bir burcu ve oval bir avlu çevresinde yapılar yer almaktaydı. Ama Fontainebleau'nun asıl kurucusu François I'dir. XVI. yy.'dan günümüze kadar Fontainebleau birçok tarihi olaya sahne oldu: Monaldeschi'nin, İsveç kraliçesi Christina'nın emriyle öldürülmesi (1657); Nantes fermanını yürürlükten kaldıran belgenin Louis XIV tarafından imzalanması (1685); İspanya kralı Carlos II'nin vasiyetnamesinin kabulünün kararlaştırıldığı konsey toplantısı (1700); kıta ablukasını pekiştiren 1807 ve 1810 kararnameleri; Portekiz'in Napoleon tarafından paylaştırılması (1807); Pius VII'nin tutsaklığı (1812-1814); 1813 anlaşması; Napoléon'un tahttan ilk çekilişi (1814).

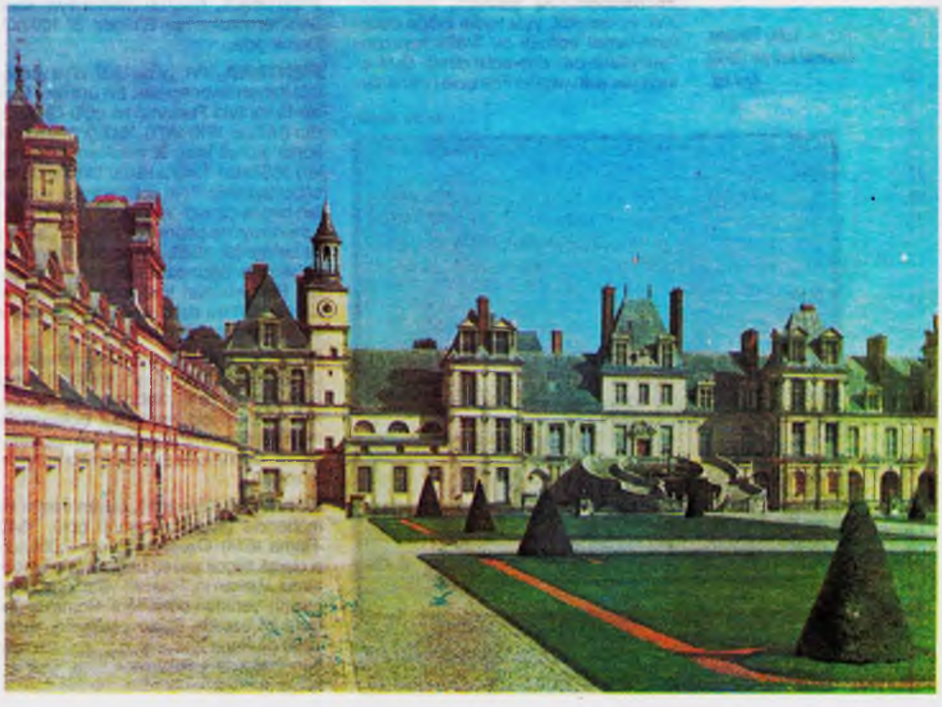
Fontainebleau antlaşması, Napoléon I'in Roma kralı olan oğlu lehine tahttan ilk feragatından sonra, 11 nisan 1814'te yapılan antlaşma. Bu sözleşmeye göre Napoléon "imparator" unvanını koruyor, Elbe adasının metbuluğu ile 2 milyonluk bir gelir elde ediyordu. İmparatoriçe Marie-Louise ise veraset hakkı Roma kralına ait olmak üzere Parma ve Piacenza dukalıklarını alıyordu; imparatorluk ailesinin öbür üyelerine de mülk ya da gelir olarak 2,5 milyon veriliyordu.

Fontainebleau kum ve kumtaşları, Paris yöresinde yerbilimsel oluşum. Kalınlığı 40 ile 70 m arasında değişir; bölgenin, Fontainebleau ve diğer bazı ormanlarına zemin oluşturur. Üçüncü Zaman'ın ortalarından (Étampes katı) gelen ve çoğunlukla kumtaşına dönüşmüş olan kumları ateşe dayanıklı malzeme ve cam sanayisi gereci olarak kullanılır.

Fontainebleau okulları, XVI. yy.'da, Fransa krallarının isteği üzerine Fontainebleau şatosu'nda başlatılan dekorasyon çalışmaları sırasında doğmuş ve Fontainebleau'yu Avrupa maniyerizminin en canlı merkezlerinden biri durumuna getirmiş olan iki sanat akımının adı.

Okullardan ilki, Fransa'nın tümüyle italyan sanatına açıldığı dönemde doğdu. François I'in çağrısı (1530) üzerine Fransa'ya gelen Rosso bu akımın kurucusu, ölünceye kadar da (1540) öncüsüydü: maniyerist biçimleri (uzatmalar, bükülmeler, kısalmalar) ve temaları, süslemeye ağırlık tanıyan hareketli ve abartılı bir üslup içinde geliştirdi. Rosso'nun Henri II ve Henri III dönemindeki yardımcıları, sonra da izleyicileri arasında Primaticcio (görevi gereği güzel sanatlar sorumlusuydu), N. Dell'Abate (ve oğlu Giulio Camillo), D. Del Barbiere, L. Thiry, G. Dumonstier, L. Penni, Ruggiero de Ruggieri gibi sanatçılar vardı. Bu sanatçılar, gerçekleş-

Giraudon

Fontainebleau şatosu, Cheval-Blanc ya da "Adieux" avlusu (François I tarafından yaptırıldı, sonradan değişikliğe uğradı), ortadaki at nalı biçiminde merdiven, Jean Ducerceau'nun yapıtıdır (1634)

Lauros-Giraudon

Fontainebleau okulları
Kyklopslar ve Vulcanus'un ocağı
Primaticcio'nun deseni
Louvre müzesi, Paris

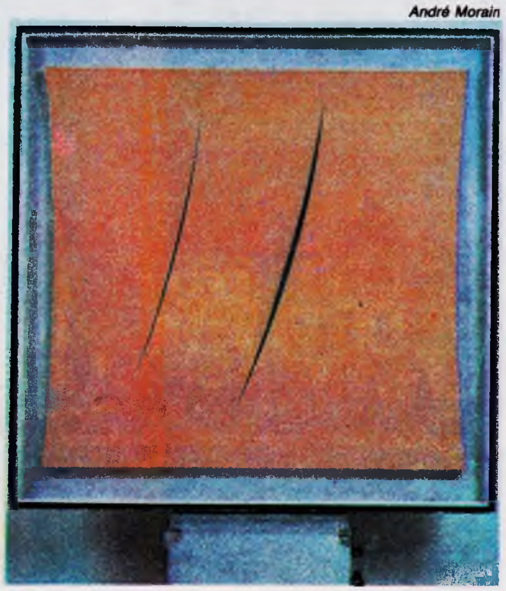
tirdikleri freskler ve yalancı mermerlerle saray yaşamına yeni bir çerçeve getirdiler. Rönesans anlayışına uygun düşünsel, incelik dolu bir tür hazcı anıtsal dekora yönelerek mitoloji konularına baş vurdular ve en çok Diana figürüne ağırlık verdiler. F. Clouet, Caron, J. Goujon, iki J. Cousin, "Flora ustası" adıyla tanınan sanatçı ya da sanatçıların yapıtları bu akıma bağlanabilir. Bu okulun üslubu ve gerçekleştirdiği yapıtlar birçok gravürcünün çalışmalarıyla yaygınlaştı: Boyvin, Delaune, Fantuzzi, I. ♀ V. ve L. D. (Léon Davent ?) monogramlarını kullanan ustalar, Jean Mignon, Pierre Milan, J. Androuet Du Cerceau.

Flandre ile İtalya arasındaki geçiş yolu üzerinde bulunan ve sanatsal etkileşimlerin merkezi olan Fontainebleau, Henri IV döneminde, fransız-flaman sanatının izlerini taşıyan öğelerin katılmasıyla ikinci bir okulun da merkezi oldu. Bu okul birincisi kadar incelikli olmayan, sert ve aşırılığa kaçan bir üslup sergilemekle birlikte, XVII. yy.'ın başında maniyerizmin varlığını hâlâ canlı bir biçimde sürdürdüğünü gösterir. Okulun başlıca sanatçıları arasında T. Dubreuil, A. Dubois ve M. Fréminet'nin yanı sıra heykelci M. Jacquet'yi sayabiliriz.

Fontainebleau şatosu, Napoléon, XVI. yy.'dan XIX. yy.'a kadar bütün üslupların temsil edildiği bu krallık konutunu "yüzyılların evi" diye adlandırırdı. Oval avluda yer alan yapılar François I dönemindendir. Oldukça sade olan yapıların kalfası Gilles Le Breton'du. Bunlar önce Rosso'nun, sonra da Primaticcio'nun yönetimi altında gerçekleştirilen görkemli ve modern anlayışta bir iç dekorasyonun yer aldığı adeta birer mücevher kutusudur. François I galerisi, balo salonu, Boucher'nin tablolarının yer aldığı Konsey salonu, ana kraliçelerin, Marie-Antoinette, Napoléon I ve Pius VII'nin, vb. daireleri, Fontainebleau'yu italyan ve fransız üslubu iç dekorasyon anlayışının ilginç bir müzesi durumuna getirmiştir.

Lucio Fontana
Uzamsal kavram (1960)
özel kol.

André Morain

FONTAİNE-DE-VAUCLUSE, Fransa'da (Vaucluse) komün, Comtat ve Vauclus dağları sınırında; 532 nüf. Roman üslubunda kilise. Bir şatonun yıkıntıları. Norbert Casteret'nin mağarabilim koleksiyonu. Petrarca müzesi (ozanın oturduğu ev-de). —Yakınlarında *Vaucluse çeşmesi* vardır.

FONTAİNES (Pablo Bernardo, *—kontu*), ispanyol general (Lorraine'de 1570'e doğr. - Rocroi 1643). Önce Brugge (1631), sonra Flandre (1634) valisi oldu. 1643'te, Avrupa'nın en iyisi olarak ün kazanmış ispanyol piyadelerine komutanlık etti. Rocroi'da, Condé yönetimindeki Fransızlar'ın üç saldırısını püskürttü ve öldürüldü.

FONTANA, ABD'de (Kaliforniya) kent, San Bernardino'nun B.'sında; 37 100 nüf. Demir-çelik.

FONTANA, XVI. yy.'da Urbino'ya yerleşmiş italyan fayansçı aile. En ünlüleri, Guido Durantino Fontana'nın oğlu ORAZİO'dur (Urbino 1510-1571). Yaptığı öykülü dekorlar (kutsal kitap ve mitolojiden sahneler) 1537'den 1549'a kadar Urbino dükası Guidobaldo II'nin eczanesinde kullanılan birçok çanağı ve vazoyu süsledi. Savoia sarayı'na çağrılarak kardeşi Camilio ile birlikte (öl. 1589) Torino'da kaldı. Urbino'ya döndüğünde kendi atölyesini açarak Raffaello'nun Vatikan'daki locaların-dan esinlenen daha hareketli dekorlarla süslü fayanslar üretti.

FONTANA (Prospero), italyan ressam (Bologna 1512 - *ay. y.* 1597). Orazio Samacchini ve L. Sabbatini ile birlikte, XVI. yy.'ın ikinci yarısında Bologna'da maniyerist resmin başlıca temsilcilerindendi. Carracciler geldikten sonra yıldızı söndü.

FONTANA (Giovanni), italyan mimar ve mühendis (Melide, Lugano gölü, 1540 -Roma 1614). Özellikle hidrolik mühendisi olarak birçok yeri su bağlantısına kavuşturdu, Vatikan'ın, Frascati villalarının bahçelerini yeniden düzenledi. Roma'da Janiculum üzerine Paolo çeşmesini yaptı 1590'da Papa Sixtus V'in ölümü üzerine San Pietro'da yardımcısı [illegible] kardeşinin yerini aldı.

FONTANA (Domenico), italyan mimar, mühendis ve şehirci, Giovanni Fontana'nın kardeşi (Melide 1543 - Napoli 1607). Vatikan'da (Vatikan kütüphanesi), San Pietro'nun kubbesinde, G. Della Porta'yla birlikte, Laterano ve Quirinale saraylarında yaptığı çalışmaların dışında, Sixtus V'in isteği üzerine yürütülen çok değerli şehircilik çalışmalarına da adını verdi: Santa Maria Maggiore ve üç başka kilise arasında üç anayol açılması, *acqua felice*'den Musa çeşmesine su getirilmesi; Laterano, San Pietro ve Santa Maria Maggiore alanlarına üç antik dikilitaş dikilmesi. Bütün bu çalışmalarda, kendisine kardeşi Giovanni yardım etti. Yeni papa tarafından görevden uzaklaştırılınca Napoli'ye sığındı, burada krallık mimar ve mühendisi oldu (1592), saraylar ve mezarlar yaptı, bayındırlık çalışmalarını yürüttü, yeni limanın planlarını çizdi. —Oğlu SEBASTİANO GİULİO CESARE Napoli'de kendisine yardım etti ve 1627'ye kadar da onun görevini sürdürdü; önce üniversite, sonra ulusal arkeoloji müzesi olan Palazzo degli Studi'de değişiklikler yaptı.

FONTANA (Carlo), italyan mimar, mühendis ve şehirci (Brusata, Ticino, 1634 -Roma 1714). Birlikte çalıştığı üç barok sanatçının, Bernini, Pietro da Cortona ve Rainaldi'nin ününe erişmediyse de Roma'da 1665'ten sonra birçok yapı gerçekleştirdi; Juvara'yı ve XVIII. yy. germen sanatçılarını etkiledi. S. Rita (1665) ve S. Margarita in Trastevere'yi (1683), S. Marcello al Corso'nun cephesini, S. Maria in Trastevere'nin revağını, birçok capellayı, ayrıca San Pietro kilisesi'nin vaftiz kurnalarının yer aldığı capellayı yaptı (1692-1698; bu yapıt 1697'de bir yayıma konu oldu). Fontana, Loyola'da 1689'da aziz İgnatius kutağında olduğu gibi Colosseum'un arenasına da yuvarlak bir capella yapılmasını önermişti. 1694'te *Discorso Sopra il Monte Citatorio* adlı bir yapıt, 1696'da da şebeke suları üzerine bir inceleme kitabı yayımladı.

FONTANA (Ferdinando), italyan şair (Milano 1850 - Lugano 1919). Scapigliatura* akımını benimsedi, yerel edebiyata büyük bir ilgi duydu ve Milano lehçesiyle komediler yazdı: *La Pina madamin* (1875); *La Statoa del sur İncioda* (1898).

FONTANA (Lucio), italyan heykeltraş ve ressam (Rosario di Santa Fe, Arjantin, 1899 - Comabbio, Varese ili, 1968). Sanata heykelcilikle başladı, 30'lu yıllarda ilk soyut denemelerine girişti (1934-35 yılında Soyutlama-Yaratma topluluğuna katıldı). 1946'da Arjantin'de yazılan *Manifesto blanco*'da ve çeşitli uzam manifestolarında (birincisi 1947'de Milano'da yazıldı) araştırmalarını geleneksel sınırlardan kurtarmaya çalıştığı, resim ve sanatı yeniden tartışma konusu yaptığı görülür. Uzamsalcılık anlayışını uzam-ışık çevre ve ortamları (Milano trienali, 1951 ve 1964; Venedik bienali 1966) ve özellikle "uzamsal kavramlar" yaratarak geliştirdi: delikler açılmış ya da bir ustura vuruşuyla parçalanmış monokrom ya da değişik bir renk üzerine tek bir rengin tonlarının yer aldığı (kamayö) tablolar, parçalanmış, delikler açılmış metal ya da pişmiş toprak formlar. Fontana savaş sonrası Avrupa avangardının önde gelen kişilerinden biridir.

FONTANE (Theodor), fransız kökenli alman gazeteci ve yazar (Neuruppin, Brandenburg, 1819 - Berlin 1898). Savaş muhabiri, sonra tiyatro eleştirmeni oldu, tutsak düştü, Gambetta'nın emriyle özgürlüğüne kavuştu. Başarılı baladların yazarı olan Fontane, nikâhlı birleşmeyle nikâhsız birleşmeyi incelediği *İrrungen, Wirrungen* (1888) gibi sosyal içerikli, ya da türedileri (*Frau Jenny Treibel*, 1892), soyluları (*Effi Briest*, 1895) ele aldığı alaycı ve yerici romanlarında gerçek yeteneklerini ortaya koymak fırsatını buldu. Fontane'nin bıraktığı birçok özyaşamöyküsü, bu arada *Von Zwanzig bis Dreissig* (1898)'i yazdı.

FONTANELLA (Girolamo), italyan şair (Reggio Emilia ya da Napoli 1610'a doğr. -Napoli 1644'e doğr.). Denizcilikten esinlenen bir şiir kitabının yazarıdır (*Ode*, 1633; *I nove cieli*, 1640).

FONTANELLA-FASCHİNA, Avusturya'da yazlık sayfiye yeri ve kış sporları merkezi (yüksl. 1 145 - 2 010 m), Vorarlberg'de, Bludenz'in K.'inde; 400 nüf.

FONTANESİ (Francesco), italyan ressam (Reggio Emilia 1751 - *ay. y.* 1795). Emilia'da saray dekoratörü, aynı zamanda döneminin en iyi sahne dekoratörlerinden biriydi. Venedik, Modena ve Milano gibi kentlerde çalıştı.

FONTANESİ (Antonio), italyan ressam ve oymacı (Reggio Emilia 1818 - Torino 1882). Kısa bir süre Torino Akademisi'nde öğrenci (1869'da kendisi de burada ders vermeye başladı) oldu, Risorgimento mücadelelerine katılmasından dolayı (1847-1850) İsviçre'ye sığındı. Bir ara Calame'nin etkisinde kaldı, B. Menn'le, Menn'in aracılığıyla da Corot ile tanıştı. 1855'te, Paris Evrensel sergisi'ni gezdi. Dostu Ravier'nın Crémieu'deki evinde yaptığı ve "Dauphiné 1857" yazısını taşıyan tabloları önizlenimci bir duyarlığı yansıtır. Londra'ya yaptığı bir yolculuk (1865-66) onun Turner'ın sanatını tanımasını sağladı, Fontanesi bu sanata coşkulu bir ilgi duydu. Daha sonraları Toscana'da iki yıl geçirdi, bu süre içinde Macchiaioli grubuyla ilişki kurdu. 1875'te iki yıllığına Tokyo Güzel sanatlar yeni akademisi'nin yöneticiliğini yapmak üzere İtalya'dan ayrıldı; 1879'da Torino'daki görevine döndü. Bu kentin belediye galerisinde Fontanesi'nin çok sayıda yapıtı vardır (*Kasım, Nisan, Quiete*, vb.).

FONTANİLİ a. Po ovasında, dağın kuzey aklanında kaynaklar.
—ANSİKL. Ovanın oldukça iri çakıllı kumlardan oluşan yüksek taraçaları geçirgendir; süzülen sular, daha aşağı kesimde, alçak taraçaların geçirimsiz killeriyle karşılaştıklarında yeniden ortaya çıkarlar. Bu *fontanili* çizgisi dağ kütlelerine paraleldir ve yüksekliği D.'ya doğru azalır; Magenta'da 145 m'yken, Treviglio'da 130 m'ye, Villafranca'da (Garda gölünün G.'inde) ve Cormons'ta (Gorizia yakınında) 62 m'ye iner. Milano yakınlarında 10-30 km genişliğinde olmasına karşılık Veneto bölgesinde ancak birkaç bin metreye ulaşabilir.

FONTANİNİ (Giusto), italyan yazar (S. Daniele del Friuli 1666 - Roma 1736). İtalyan edebiyatının ilk açıklamalı kaynakçasını hazırladı: *Biblioteca dell'eloquenza italiana* (1726).

FONTBOUİSSE KÜLTÜRÜ a. Languedoc yöresinde bulunan yenitaş ve bakırtaş kültürü. Adını, Sommières'in K.-D.'da bulunan Gard yöresindeki bir yerleşim yerinden aldı. Chassey evresinin ardından gelen Fontbouisse kültürü, III. bin ile II. bin yılları arasında gelişti. Özünde pastoral nitelikli olan Fontbouisse kültürü komşu Ferrières kültürü ile (Ferrières-les-Verreries, Hérault) ve çan biçimli vazolar yapan gruplarla ilişkideydi. İlk bakır metalürjisini tanıdı (boncuklar ve hançer ağızları).

FONT-DE-GAUME mağarası, Eyzies-de-Tayac-Sireuil komününde mağara. 1901'de bu mağarada tarihöncesi resimleri ve gravürleri bulundu. Bu uzun yeraltı geçidinin iki yan duvarı üzerinde ve yanal bir bölümde kırmızı aşıboyası ve siyaha boyanmış hörgüçlü yaban öküzü ve rengeyikleri, hayvan resimlerinin büyük bölümünü oluşturur. Mağara, bunların yanı sıra bir kurt resmi de içerir. Bütün resimlerin üst madeleine kültüründe yapıldığı sanılmaktadır.

FONTÉCHEVADE mağarası, Fransa'da, Montbron (Charente) kasabası yakınında mağara; burada, sanayi düzeyi pek iyi bilinmeyen bir katta bir insan kafatası fosili ortaya çıkarıldı; kronolojisi birçok tarihöncesi uzmanınca tartışılan bu sanayi katının, iki riss evresi arasında ya da risswürm buzul devirleri arasında yer aldığı öne sürülebilir. (Önce, alt yontmataş döneminden başlayarak, modern insana varan evrimin Avrupa'daki varlığına bir kanıt sayılan bu fosili, bugün birçok uzman neandertalöncesi insan tipi olarak değerlendirmektedir.)

FONTEİUS (Marcus), romalı yönetici (İ.Ö. II. yy. - I. yy.). İspanya (81) ve Makedonya legatusu, sonra da praetor oldu (75). Narbonensis Galya'da valiyken (74-72), yaptığı haksızlıklar yüzünden koğuşturmaya uğradı ve Cicero tarafından savunuldu (*Pro Fonteio*, 69).

FONTENAY-AUX-ROSES, Fransa'da (Hauts-de-Seine) komün, Paris'in G. banliyösünde; 23 534 nüf. (1992). Nükleer araştırma merkezi.

FONTENAY-LE-COMTE, Fransa'da *arrondissement* merkezi, Vendée kıyısında; 16 053 nüf. (1992). XI. yy.'da Aquitania düklerinin yaptırdığı bir şato çevresinde düzenlenmiş eski tahkimli yer.

FONTENAY-SOUS-BOİS, Fransa'da kanton (Val-de-Marne) merkezi, Vincennes ormanı kenarında, Paris'in D. banliyösünde; 52 105 nüf. (1992). Bir bölümü XV. yy.'dan kalma kilise. Elektrikli aygıtlar. Eczacılık ürünleri.

FONTENELLE (Bernard LE BOVİER DE), fransız yazar (Rouen 1657 - Paris 1757). Dayısı Thomas Corneille tarafından yetiştirildi, en önemli yapıtlarını 1680-1690 arasında verdi. 1686'da *De l'origine des fables*'ı (Fabl'ların kökeni üzerine) ve *Histoire des oracles*'ı (Kehanetler tarihi) yazdı. Bu iki yapıtı arasına *Églogues* ve *République des philosophes*'u (Filozoflar cumhuriyeti) [1682] da katmak gerekir. Fontenelle bu yapıtında, Bayle'ın ardından, lanetlenmiş bile olsa, dinsizlerden oluşmuş bir toplumun pekâla varlığını sürdürebileceğini gösterir. Kuşkucu bir yapıt olan *Dialogues des morts*'dan (Ölülerin konuşmaları) [1683] sonra, Diderot, Volney ve Raynal'ın düzyazısı ve düşüncesini haber veren bir üslup ve fikirlerle, bilimsel bir yaklaşım ortaya koyan altı bölümlü *Entretiens* sur la pluralité des mondes*'u (Dünyaların çokluğu üzerine söyleşiler) [1686] yazdı. 1688'de *Digression sur les Anciens et les Modernes*'de (Eskiler ile Yeniler üzerine konuşmalar) Yeniler'den yana çıktı. 1699'dan 1740'a kadar Bilimler akademisi'nin sürekli sekreterliğini yapan Fontenelle *Éloges des académiciens* (Akademililere övgüler), *Réflexions sur l'argument de M. Pascal et de M. Locke concernant la possibilité d'une vie à venir*'i (Ölümden sonra yaşamın olasılığı üzere Bay Pascal'ın ve Bay Locke'un kanıtı üzerine düşünceler) [1745] ve aynı yıl *Traité sur la poésie*'yi (Şiir üzerine inceleme) yazdı.

Giraudon

Bernard Le Bovier de Fontenelle
Greuze'ün tablosundan ayrıntı
Versailles şatosu

P. Tetrel-Explorer

Font-de-Gaume mağarası'ndaki duvar resimlerinden (at, bizon ve rengeyiği) bir bölüm

FONTEVRAULT manastırı, Fransa'da (Maine-et-Loire) komün, Saumur'ün 15 km G.-D.'sunda; 1 868 nüf. Ünlü manastır.
—Güz. sant. 1804'ten 1963'e kadar bir devlet hapishanesi olarak kullanılmış olan ana manastır binaları ve rahibelerin yaşadıkları bölümler restore edildi, 1975'ten bu yana kültür merkezi olarak kullanılmaktadır.

FONTEYN (Margaret HOOKHAM, **Margot** —denir), ingiliz kadın dansçı (Rei-

Pix

Fontevrault manastırı'nın papazlar salonu (1541-1543)

gate, Surrey, 1919 - Panama City 1991). Şanghay'da G. Gonçarov'un, Londra'da Serafima Astafiyeva'nın öğrencisi oldu. 1934'te Sadler's Wells Ballet'in bale okuluna girdi. Aynı yıl sahneye çıkmaya başladı. İlk önemli rolü, F. Ashton'ın sahnelediği *Rio Grande*'ydi (1935). 1937'de yıldız dansçılığa yükselen Fonteyn, klasik yapıtlardaki tüm büyük rollerde gösterdiği başarıyla dikkat çekti (*Giselle*'de Giselle, *Kuğu gölü*'nde Odette-Odile, *Uyuyan güzel*' de prenses Aurore rolü). Kusursuz bir tekniği ve olağanüstü bir müzik duyarlığı bulunan dansçı, yapıtlarının çoğunu kendisi için düzenleyen koregraf Frederick Ashton'ın ideal yorumcusuydu (*Nocturne*, 1936; *Apparitions*, 1936; *Dante Sonata*, 1940; *Symphonic Variations*, 1946; *Daphnis et Chloé*, 1951; *Homage to the Queen*, 1953; *la Péri*, 1956; *Ondine*, 1958). Rudolf Nureyev Royal Ballet'e girdiğinde sahne yaşamını bırakmayı düşünüyordu. Nureyev'in sürekli eşlikçiliğine atanan Fonteyn için, başarılarla dolu ikinci bir sanat yaşamı başladı: *Korsan* (R. Nureyev'in, J. Mazilier ve M. Petipa'dan yararlanarak hazırladığı versiyon, 1962), *Marguerite and Armand* (F. Ashton'ın, 1963), *Romeo ve Juliet* (K. MacMillan'ın, 1965), *le Paradis perdu* (Roland Petit'nin, 1967). Konuk sanatçı olarak birçok toplulukla sahneye çıktı: London's Festival Ballet, Het Nationale Ballet, Australian Ballet, National Ballet of Washington, Paris Operası, Marsilya Operası. 1954'ten sonra uzun yıllar Londra'daki Royal Academy of Dancing'in başkanlığını yaptı, 1979'da "prima ballerina assoluta" unvanını aldı.

S. Lido

Margot **Fonteyn**
Kuğu gölü'nün bir sahnesinde (Champs-Elysées tiyatrosu, Paris, 1960)

■ **Fontfroide manastırı,** Aude *département*'ında, Narbonne'un 14 km G.-B.'sında manastır. XI. yy.'ın sonunda, bir Narbonne vikontu tarafından kuruldu, XII. yy. - XIV. yy. arasında çok güçlüydü. 1908'den sonra Gustave Fayet burada gerçek bir sanat merkezi kurdu; özellikle Odilon Redon, kütüphane için iki kompozisyon (*Gündüz* ve *Gece*) gerçekleştirdi.

FONTİNALİA, Antikçağ'da, 13 ekimde kaynaklar ve tanrı *Fons* ya da *Fontus* onuruna Roma'da düzenlenen şenlikleri belirtmek için kullanılan latince sözcük.

FONTİNALİS a. Pınarların ve çeşmelerin yakınında yetişen en yaygın kara yosunu türü.

FONTVİEILLE, Fransa'da (Bouches-du-Rhône) komün, Alpilles kütlesinin eteğinde, Arles'ın K.-D.'sunda; 3 007 nüf. Yakınında bulunan Alphonse Daudet'nin oturduğu değirmende, küçük bir Alphonse Daudet müzesi vardır.

FONVİZİN (Denis İvanoviç), rus tiyatro yazarı (Moskova 1745 - Petersburg 1792). Dönemin dışişleri bakanı kont Panin'in sekreteriydi. *Brigadir* (1768), özellikle de eğitimsiz taşra soylularını yerdiği, zevkle izlenen insan portreleri çizdiği ve günümüzde hâlâ oynanan komedisi olan *Nedorosl'* (1782) adlı oyunuyla rus tiyatrosunu başlattı. Fonvizin, çöküş halindeki Avrupa'yla genç Rusya'nın gücünü *Lettres de France* (fr. çev.) adlı yapıtında karşılaştırdı.

FOOCHOW → FUCOU.

FOOT a. (ing. *foot*). Ölçbil. 12 inç, yani yaklaşık 0,305 m değerinde anglosakson uzunluk birimi.

FOOT (*sir* Hugh Mackintosh), **Caradon** baronu, ingiliz yönetici (Plymouth 1907). Jamaika (1951-1957) ve daha sonra Kıbrıs valiliği yaptı (1957-1960). BM'de İngiltere'yi temsil etti (1964-1970).

FOOT (Michael Mackintosh), ingiliz siyaset adamı (1913). İşçi partisi'nden milletvekili seçildi (1960), 1974-1976 arasında bakanlık yaptı, daha sonra Avam kamarası'nda İşçi partisi grubunu yönetti. Parti içinde sol kanadın lideri oldu, 1980'de Callaghan'ın yerini alarak partinin başına geçti. Mart 1981'de partinin bölünmesine ve eski ılımlı milletvekillerinin SDP'yi, yani Sosyal demokrat parti'yi kurmalarına engel olamadı. 1983'te parti önderliğinden ayrıldı.

FOOTE (Samuel), ingiliz oyuncu ve oyun yazarı (Truro, Cornwall, 1720 - Dover 1777). Kendini tiyatroya adadı ve Haymarket tiyatrosu'nun müdürlüğünü yaptı (1747). Burada kendi oyunlarını oynadı ve birçok aktörü, özellikle Garrick'i alaya aldı. Saygısız davranışlar tiyatronun kapanmasına yol açtı. Bunun üzerine alaya aldığı kişileri çağırdığı "çay toplantıları" düzenledi: açtığı tiyatro kulübünde, *The Englishman in Paris* (1753), *The Nabale* (1772) gibi oyunlar, farslar, parodiler, kukla oyunları oynatarak, izleyicilerine duyduğu öfkeyi yansıttı. Anlamsız bir bahis sonucu sakatlanınca, sakatlığından yararlandı (*The Lame Lover* [1770]; *The Devil upon two Sticks* [1778]). Kışkırtıcılıktan zevk alan Foote, isyancı oyuncuların (Kean, Lemaître) olduğu gibi, Byron'ın da habercisidir.

FOOTE (Andrew Hull), kuzey amerikalı amiral (New Haven, Connecticut, 1806 - New York 1863). Afrikalı köle tüccarlarına ve Antil adaları'ndaki korsanlara karşı seferlere katıldı. Çin seferinde (1856) Kanton kalelerini ele geçirdi. Amerikan İç savaşı'nda Tennessee harekâtını destekledi.

FOOTE (Shelby), amerikalı romancı (Greenville, Mississippi, 1916). Amerikan İç savaşı'nı anlatan üç ciltlik yapıtı dışında (1958-1974). Faulkner'dan etkilenerek, Güneylileri savunan romanlar yazdı (*Follow me down* [1950]; *Love in a dry season* [1951]; *Jordan County* [1954]; *September, September* [1978]).

FOOTTİT (Tudor HALL **George** — denir), ingiliz asıllı sirk sanatçısı (Manchester 1864 - Paris 1921). At cambazlığından sonra, en ünlü beyaz yüzlü palyaçolardan biri oldu ve özellikle Paris'te Nouveau-Cirque'te arkadaşı Chocolat ile yaptığı gösterilerle tanındı.

■ **FOPPA** (Vincenzo), italyan ressam (Brescia 1427'ye doğr. - *ay. y.* 1515'e doğr.). Leonardo da Vinci öncesi lombardia resminin en iyi temsilcisidir. Milano'daki S. Eustorgio'nun Portinari capellası'nı fresklerle süsledi (1468'den önce). Sunakarkalığı çalışmalarında antik sanatçılarla Mantegna'nın etkisi, ama aynı zamanda Bellini'nin yumuşaklığı sezilir: Bergamo'da S. Maria delle Grazie'deki çokkanatlı (Milano, Brera), Savona'da saklanan iki çokkanatlı (1489-90), Londra National Gallery'deki *Müneccimler'in tapınması* tablosu.

FOPPA (Cristoforo), **il Caradosso** denir, italyan kuyumcu ve madalyacı (Mondonico, Varese eyaleti, 1452'ye doğr. - Roma 1527'ye doğr.). Sforzalar'ın sarayında madalyacılık yaptıktan sonra, Julius II ve Leo X dönemlerinde papalık atölyesinde çalıştı (Bramante madalyaları, B. N., Paris, Julius II madalyaları, Louvre). Üslubu, kendisini çağının en usta minecisi olarak öven B. Cellini'yi etkilemiştir.

FOPPOLO, İtalya'da sayfiye yeri ve kış sporları merkezi (yüksl. 1 508 - 2 000 m), Lombardia'da, Bergamo'nun K.'inde val Brembana'nın yukarı kesiminde.

FOR a. (ing. *f* [*ree*] *o* [*n*] *r* [*ail*], vagonda teslim). Malın sözleşmede belirtilen bir garda vagona yüklenmesine kadar yapılan bütün giderlerin müşteriyle üzerinde anlaşmaya varılan fiyata dahil olduğu satış.

FORA ünl. (ital. *fuori*, dış, dışarı'dan *fora*). Denizc. Bir yere bağlanmış bir halatın serbest bırakılması, bir yelkenin ya da bir tentenin açılması için verilen komut.

◆ a. **1.** *Şeyleri fora etmek*, onları sonuna değin açmak: *Yelkenleri fora etmek. Kapıları pencereleri fora etmek.* **—2.** *Bir şeyi fora etmek*, onu çekip çıkarmak: *Sustalıyı fora etti* (arg.).
—Ayakkc. Ayakkabının taban astarı, saya kenarı ve taban köselesini tutturmak için dıştan yapılan dikiş.
—Denizc. *Fora bosa etmek*, halata ya da zincire bağlı bosayı açarak bunları serbest bırakmak. ‖ *Fora etmek*, bir yere bağlı halatı ya da zinciri bağlı olduğu yerden çıkarmak. —İple ya da zincirle sarılmış bir cismi çözmek, kapalı bir kapağı açmak. ‖ *Fora halat etmek*, halatı bağlı olduğu yerden çözmek. ‖ *Fora kapela etmek*, can

Yan-Dieuzaide

Fontfroide manastırı
kilise (solda)
[büyük bölümü XII. yy. sonu]
avlu (ortada)
[XIII. yy.'ın ikinci yarısı - XIV. yy. başı]
ve manastır hizmetlilerinin binası
(XII. yy. başı)

filikası, pusula, ışıldak gibi araçları dış etkilerden korumak için örtülen bezleri kaldırmak. || *Fora yelken etmek*, sara edilmiş bir yelkeni açmak. || *Fora zincir etmek*, zincir baklalarını güvertedeki zincir loçasından, ırgattan ya da bocurgattan çıkarmak.

FORA, FEDERACIÓN· OBRERA REGIONAL ARGENTİNA'nın kısaltması.

FORAİN (Jean-Louis), fransız ressam, desenci ve gravürcü (Reims 1852 - Paris 1931). Bir tabela ressamının oğludur. Kendisini Louvre'da fark eden Jacquesson de La Chevreuse'ün yanında bir yıl çalıştıktan sonra Carpeaux'nun, ardından Güzel sanatlar okulu'nda Gérôme'un atölyelerinde öğrenim gördü. 1870 dolaylarında karikatürcü André Gill'in yanında boya karıcılığı yaptı. Savaştan hemen sonra dostları Verlaine, Rimbaud, Ch. Cros ve G. Nouveau'nun bohem çevresiyle kaynaşan Forain, 1879, 1880, 1881, 1886 yıllarında resimlerini izlenimcilerle birlikte sergiledi. Degas ile yakın bir dostluk kurdu ve M. Cassatt ilk müşterilerini edinmesini sağladı. Tuvallerinde bu sanatçıların ve Manet'nin etkisi sezilmekle birlikte Forain'in çizimi daha kurudur (*Büfe*, 1884 Salonu, Fédération mutualiste parisienne; *Loca*, 1885'e doğr., Carnavalet müzesi; *Opera kulisleri*, 1885, özel kol.). 1887'den başlayarak le Courrier français ve le Figaro için çizdiği hiciv türünde desenleriyle üne kavuştu. Dreyfus davası sırasında gazeteler koyu yahudi düşmanlığı nedeniyle acımasızca taraf tutan karikatürlerini paylaşmak için yarışıyorlardı. Desenlerini *la Comédie parisienne* (1892), *Doux Pays* (1897) adları altında derledi, 1900'den sonra, yedirme baskıresimlerinde dinsel temalara yöneldi. Birinci Dünya savaşı'ndan sonra İnstitut'ye (1923) seçilen Forain anlatımcı üsluba yakınlaştı. Resimlerinde karikatürcülüğünden kaynaklanan bir yavanlık vardır; bunların en çekici olanları suluboyalardır. —Karısı JEANNE, kızlık soyadı BOSC (1865-1954), ressam ve heykelciydi.

FORAKER dağı, Alaska'da McKinley kütlesinde doruk; 5 182 m. Dağa ilk kez 1934'te Ch. Houston, T. Graham Brown ve C. Waterson tırmandı (kuzey-batı sırtından).

FORAMİNİFERA a. Zool. DELİKLİLER sınıfının bilimsel adı.

FORAMİNİFERLER a. Zool. DELİKLİLER'in eşanlamlısı.

FORARİ, Vaté adasında (Vanuatu) yer. Küçük manganez yatağı.

FORASTERO a. (isp sözc.). *Amazon forasterosu*, koyu mor renkte meyve veren ve meyvelerinden kakao elde edilen çok yaygın kakao ağacı. (Forasteronun pek çok çeşidi vardır.)

Foratom, *Forum atomique européen*'in günlük dildeki kısaltması; bu örgüt, nükleer faaliyetleri önemli olan Avrupa ülkelerinin (Almanya, Avusturya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Hollanda İngiltere, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, Lüksemburg, Norveç, Portekiz) bu konuyla ilgili ulusal derneklerini bir araya getirir. Foratom, özellikle sergi ve kongreler düzenleyerek, üyelerinin faaliyetlerine uluslararası düzeyde eşgüdüm sağlamak ve bunları geliştirmek amacındadır.

FORAVELE ünl. (ital. *far vela*'dan). Denizc. Eski yelkenli teknelerde yelken aç komutu.

FORBACH, Fransa'da *arrondissement* (Moselle) merkezi. Lorraine'in kuzeyinde, Sarre sınırı yakınında; 27 357 nüf. (1992). Schlossberg tepesi üzerinde tahkimli bir şatonun kalıntıları. Madenkömürü merkezi (Marienau'da kok fabrikası ve karbokimya sanayisi). Makine sanayileri.

FORBES (*sir* John), ingiliz hekim (Cuttlebrae, Banff kontluğu, 1787 - Whitchurch 1861). Hindistan ordusunda hekimlik, daha sonra da kraliçenin konutunda danışman hekimlik yaptı. Laennec'in *Traité de l'auscultation médiate* (Dolaylı dinleme üstüne inceleme) adlı yapıtını çevirdi ve halkın anlayacağı bir dilde yeniden yazdı.

FORBES (Archibald), ingiliz gazeteci (Moray kontluğu, İskoçya, 1838 - Londra 1900). Savaş muhabiri olarak, döneminin askeri seferlerinin çoğuna katıldı ve bunları anlattı (*Memories and Studies of War and Peace* [Savaş ve barış anıları ve incelemeleri], 1895).

FORBES OF CULLODEN (Duncan), iskoç yargıç (Bunchrew ya da Culloden, İnverness yakınında, 1685 - Edinburgh 1747). Loyalist ve yurtsever olarak, 1745 yılında çıkan jacobite ayaklanmasını durdurmak için büyük etkisini kullandı, daha sonra Culloden Moor savaşı'nın (1746) ardından Cumberland dükünün vahşi baskısına son vermeye çalıştı, ama başarılı olamadı.

FORBOL a. (fr. *phorbol*). Org. kim. Formülü $C_{20}H_{28}O_6$ olan diterpenik bileşik; *Croton tiglium* gibi çeşitli sütlegenlerden elde edilir; esterleri kuvvetli kanser yapıcı maddelerdir.

Forcados, Nijerya'da denizaltı petrol yatağı, aynı adlı kentin açığında.

FORCELLİNİ (Egidio), italyan sözlükçü (Campo, Alano di Piave, 1688 - *ay. y.* 1768). Padova'da retorik profesörüydü; yaşamını, ölümünden sonra basılan büyük bir latince sözlüğün hazırlanmasına adadı: *Totius latinitatis lexicon* (1771, 4 cilt). Bu yapıt XIX. yy.'da birçok kez yeniden basıldı.

FORCHHAMMER (Johan Georg), danimarkalı yerbilimci ve kimyacı (Husum, Schleswig, 1794 - Kopenhag 1865). Başlıca yapıtları şunlardır: *Basit cisimlerin evrensel kimyası üstüne inceleme* (1834-35); *Danimarka'nın jeognostik durumu* (1835), *İskandinavya toprağının türü* (1843), *Okyanusun çeşitli bölümlerinde deniz suyunun bileşimi üstüne* (1864).

FORCHHEİM, Almanya (Bavyera eyaleti) kent, Nürnberg'in K.'inde, Regnitz kıyısında, Franken Jurası'nın eteğinde; 28 800 nüf. Bu kentte Ortaçağ'da diyetler ve konsiller toplandı. Ortaçağ'dan kalma surlar ve anıtlar. Elektroteknik aygıtlar. Tekstil. Kırtasiye. Çikolata.

FORCİPOMYİA a. (lat. *forceps, -ipis*, kerpeten, ve *myia*, sinek'ten). Birçok türü Türkiye'de de yaşayan, insan sokmayan, çok küçük kıllı sinek cinsi. (Isırantitreksinekgiller familyası.)

FORD (John), ingiliz oyun yazarı (İlsington, Devon, 1586 - Devon 1639 ?). Hukuk öğrenimini yarım bıraktıktan sonra Dekker ile birlikte "masque"ler yazdı (*The Sun's Darling*, 1624). *The Witch of Edmonton* (1621) adlı dramı Dekker ve Rowley ile birlikte yazdığı sanılır; bu yapıtın coşkun vahşeti Ford'un on bir trajedisiyle benzerlik gösterir. *Faire Maide of the Inne* (1626'da oynandı; 1633'te yayımlandı) adlı yapıtı kız kardeşini gebe bırakan, evlendiren ve ardından öldüren bir gencin dramını anlatır; *The Broken Heart*'ta (1633) kardeşi tarafından evlendirilen bir kadın tüm yakınlarının ölümünü öğrenince dans ederken ölür: sanatçının çoğu zaman marazi olan lirizmi kardeşlerarası ilişki üzerine kuruludur. Swinburne, Ellis ve Taine tarafından yeniden keşfedilen Ford, Elizabeth sonrası döneminin trajik yüceliğe ulaşabilmiş tek yazarıdır. Son yapıtları, tarihsel bir dram olan *Perkin Warbeck* (1634) ile bir komedi olan *The Fancies Chaste and Noble* (1638) daha yalın bir estetik arayışı yansıtır.

FORD (Edward Onslow), ingiliz heykelci (Londra 1852 - *ay. y.* 1901). Westminster'in "Şairler köşesi"nde yer alan dev *John Ruskin* madalyonu, sanatçının en önemli yapıtıdır.

Scala

Vincenzo Foppa
***Çarmıha geriliş* (1456)**
Accademia Carrara, Bergamo

FORD, amerikalı sanayici aile. —HENRY (Wayne County, Dearborn yakınında, Michigan, 1863 - Dearborn 1947) amerikan otomobil sanayisinin öncüsü. Babası William Ford ABD'ye yerleşmiş irlandalı bir çiftçiydi. Henry Ford, 1882'ye doğru montör-tamirci olarak tarım makineleri üreten bir yapımevinde çalışmaya başladı. Sonra 1884'te babasından aldığı ağaçlık bir arazide hızar atölyesi kurdu. 1887'de evlendikten sonra Detroit'e dönerek Edison İlluminating Company'ye başmühendis oldu. Boş zamanlarında parça parça ilk otomobilini yaptı. 1889'da Detroit Automobile Company'ye ortak oldu; ancak bu şirkette çok az hissesi olduğundan, ucuz araba yapma konusundaki tasarıları dikkate alınmadı. Bu düşünce daha sonra 1899'da R. E. Olds tarafından ortaya atıldı; bu yapımcının "spider"i uzun yıllar bu pazarı elinde tuttu. Edison tarafından cesaretlendirilen Ford da 1902'de bir inceleme ve araştırma şirketi olan Henry Ford Company'yi kurdu, sonra 1903'te otomobil üreten tüm sanayicilerin ihtira ücreti ödemesini zorunlu kılan Selden tröstüne karşı ciddi bir mücadele verdikten sonra Ford Motor Company'yi kurdu ve bu şirketi Amerika'nın en güçlü ve tek bağımsız kuruluşu durumuna getirdi. 1908'de ünlü "T" modelini yaratarak bu modelden 15 milyon üretti. Ford seri üretimi başlattı (1912'de yılda 75 000 otomobil) ve bir bütün oluşturan belli başlı parçaların standartlaştırılabileceğini düşündü. Seri montaj sayesinde, 1908'de 850 dolar olan Ford T'nin fiyatı 1922'de 265 dolara düştü. Ford dışsatımı, ticari yayılmanın en güçlü aracı olarak gören ilk sanayicilerden biriydi; 1910'dan sonra İngiltere'ye 3 000'den fazla araba yolladı ve 1925'te büyük bir ticaret filosu kurdu. 1914'te tüm personelinin kâra katılması ilkesini benimsedi ve ertesi yıl, işletmelerinde çalışanların uzun vadeli taksitlerle birer Ford marka araba edinmesini sağlayan liberal bir satış sistemi kurdu. Birinci Dünya savaşı boyunca, 1915'te Avrupa'ya giderek barış için birlik kurma girişiminde bulunduysa da amacına ulaşamadı.

Roger-Viollet

Herny Ford ilk otomobili "Quadricycle"in üzerinde (1896'da)

J.-P. Laffont-Sygma

Gerald Ford

A. Marinie kol.

John Ford'un *Cehennemden dönüş* ya da *Posta arabası* (1939) adlı filminden bir sahne

Meslek yaşamında koyu bir bireyci, aşırı derecede otoriter ve paternalistti, bütün yaşamı boyunca sendikaların ve resmi makamların özel kuruluşlara el atmalarını karşı savaştı. İş anlayışı üstüne iki yapıtı vardır: *My Life and Work* (Hayatım ve eserim) [1922] ve *Today and Tomorrow* (Bugün ve yarın) [1926]. Yüksek ücret kuramının ("yüksek ücretleri oluşturan, doygun pazar değildir; doygun pazarı oluşturan, yüksek ücretlerdir") ve fordculuk* diye anılan kurucu hisse senedi kuramının kurucusudur. —Oğlu, EDSEL (Detroit 1893 - *ay. y.* 1943), 22 yaşında Ford Motor Company'nin başına geçti, 1919'da başkanlığa yükseldi ve Detroit yakınlarında Kızıl ırmak üstünde dev Ford fabrikaları kurdurarak işletmenin genişlemesinde önemli bir rol oynadı. Edsel'in zamansız ölümü üzerine yaşlı Ford, şirketin başına torunu HENRY II'yi (Detroit 1917 - *ay. y.* 1987) geçirdi.

Ford Motor Company, 1903'te Dearborn'da (Michigan), Henry Ford tarafından kurulan amerikan otomobil yapım şirketi. Şirket, ilk on beş ayda, 118 işçisiyle 1 708 motorlu taşıt yaptı. Daha 1910'da, üretimi 34 500 arabaya, çalışanların sayısı da 4 200'e ulaştı. 1914'te, savaşa katılan avrupa ülkelerinin ilginç önerilerine karşın, Ford askeri gereç üretimine girmeyi reddetti. Ancak, ABD'nin 1917'de savaşa katılmasıyla bu kararından vazgeçti. Savaş bitince şirket normal etkinliklerine döndü. 1919'da ve dünyada ilk kez, bir yılda bir milyon araba üretti. 1921-1936 arasında, tüm dünyada yapım ve montaj fabrikaları kurarak üretimini sürekli artırdı. İkinci Dünya savaşı sırasında, 1941'den başlayarak tüm çalışmaları müttefik askeri güçlerin gereksinimlerini karşılamaya yöneldi. ABD'nin ikinci büyük otomobil yapımcısı olan Ford'un 185 ülkede kuruluşları vardır. 1991 rakamlarıyla, 5 483 000'i binek arabası olmak üzere 7 425 000 taşıt üreten Ford, dünyanın dördüncü büyük sanayi kuruluşudur.

FORD (Ford Hermann HUEFFER, **Ford Madox** —denir), alman asıllı ingiliz romancı (Merton, Surrey, 1873 - Deauville 1939). Times'ın müzik eleştirmeninin oğluydu. Simgeci sanatçıların dar çevresinde yetişti; Flaubert hayranıydı, Conrad'ın dostu oldu, onu içine düştüğü verimsiz durumdan kurtardı (*The İnheritors*, 1901; *Romance*, 1903). *The Fifth Queen* (1906) adlı yapıtından sonra, *English Review*'i (1908) çıkardı, burada Hardy, James, Wells, Tolstoy gibi yazarların yazılarını yayımladı ve W. Lewis, Pound, Lawrence ve Hemingway'i tanıttı. Cephede zehirli gaz altında kaldı. Savaşın kendi kuşağından insanlar üzerindeki darbe etkisinin dokunaklı bir tablosunu çizdi (*The Good Soldier*, 1915; *The Tietjens Quator*, 1924-1928). Transatlantic Review (Paris, 1924) adlı dergiyi kurdu, genç amerikan romancılarını derinden etkiledi.

FORD (Sean Aloysius O'FEENEY ya da O'FEARNA, **John** —denir), amerikalı sinemacı (Cape Elizabeth, Maine, 1895 - Palm Desert, Kaliforniya, 1973). Sinemaya 1914'te başladı ve kısa süre içinde western türünde uzmanlaştı, ancak bunun alışılmadık bir sanat türü olmasından kuşkulanıyordu. Daha sonra bütün türleri denedi, hatta Shirley Temple ile bir komedi (*We Willie Vinkie*, 1937) çevirdi. Başlıca filmleri şunlardır: *Demir at* (The İron Horse) [1924], *Arrowsmith* (1931), *Kayıp birlik* (The Lost Patrol) [1934], *Muhbir* (The İnformer) [1935], *The Whole Town's Talking* (1935), *Cehennemden* dönüş/Posta arabası* (The Stagecoach) [1939], *Lincoln'ün gençliği* (Young Mr. Lincoln) [1939], *The Long Voyage Home* (1940), *Gazap üzümleri* (The Grapes of Wrath) [1940], *Tütün yolu* (Tobacco Road) [1941], *Vadim o kadar yeşildi ki* (How Green was my Valley) [1941], *Kanun harici* (My Darling Clementine) [1946], *Kaçak* (The Fugitive) [1947], *Kan kalesi* (Fort Apache) [1948], *Vahşiler hücum ediyor* (Wagonmaster) [1950], *Rio Grande* (1951), *Kadın satılmaz* (The Quiet Man) [1952], *Mogambo* (1953), *Çöl aslanı* (The Searchers) [1956], *Kahraman süvariler* (The Horse Soldiers) [1959], *Masum suçlu* (Sergeant Rutledge) [1960], *The Rode Together* (1961), *Kahramanın sonu* (The Man who shot Liberty Valence) [1962], *Baharda hücum* (Cheyenne Autumn) [1964], *Yedi kadın* (Seven Women) [1965].

FORD (Edmund Brisco), ingiliz kalıtımbilimci (Papcastle, Cumberland, 1901 - Oxford 1988). Oxford Üniversitesi'nde kalıtımsal çevrebilim profesörü olarak, yalnız ya da Julian Huxley ile birlikte türlerin evrimi, hayvanbilim ve kalıtım üzerine önemli çalışmalar yaptı. Başlıca yapıtları: *Mendelism and Evolution* (Mendelcilik ve evrim) [1931] ve *Ecological Genetics* (Çevrebilimsel kalıtım) [1964].

FORD (Aleksander), polonyalı sinemacı (Łódź 1908 - Los Angeles 1980).Sinemaya 1928'de başladı, birkaç kısa metrajlı film çevirdi, *Nad Ranem* adlı ilk uzun metrajlı filmini, 1930'da yönetti; bunu *La Legion Ulicy* (1932) gibi pek çok film izledi. Savaş sırasında, Polonya ordusunda sinema bölümünü, sonra da "Film Polski"yi kurdu. Polonya sinema atölyelerinin kurulmasında da önemli bir rol oynadı. Polonya Sineması genel örgütü yöneticiliği yaptı (1945-1947). *Ulica Granicza* (1949), *Mlodosc Szopena* (1952), *Piatka Z Ulicy Barskiej* (1954), *Osmy Dzien Tygodnia* (1958) adlı filmleri yönetti. 1960'ta yaptığı *Krzyzacy* ile büyük bir tarihsel fresk örneği verdi. *Özgürlüğün ilk günü*'nden (Pierwszy dzien wolnosci) [1964] sonra, Polonya'dan İsrail'e göç etti. Danimarka'da *İlk çember*'i (1972, Soljenitsin'in yapıtından), sonra da *Der Märtyrer Dr. Korczak und seine Kinder*'i (1974) gerçekleştirdi.

FORD (Gerald Rudolph), amerikalı devlet adamı (Omaha, Nebraska, 1913). Hukuk öğreniminden sonra, 1948'de Michigan eyaleti tarafından Temsilciler meclisi'ne seçildi ve 1973'e kadar bu görevi kesintisiz sürdürdü. 1965'te Temsilciler meclisi'ne cumhuriyetçilerin lideri, daha sonra 1973'te, Spiro Agnew'un istifası üzerine, ABD başkan yardımcısı oldu. Başkan Nixon'ın istifasından (9 ağustos 1974) sonra, dramatik koşullar altında devlet başkanlığına getirildi. Henry Kissinger'ı dışişleri bakanlığı görevinde bıraktı. Sağ kanat tarafından, Afrika'daki sovyet yayılmasına ve Güney-doğu Asya'daki komünist ilerleyişe yeterli derecede karşı koymadığı için ve sol kanat tarafından, Nixon'ı tümüyle bağışlayıp, adli kovuşturmalardan koruduğu için eleştirilmesine rağmen, 1976 başkanlık seçimlerine katıldı, ancak demokrat aday Jimmy Carter'a yenildi. 1977'den sonra Michigan Üniversitesi'nde öğretim üyeliği üstlendi. 20 th Century Fox (1981-1984) ve American Express şirketi'nde yönetici oldu (1982). 1979'da anılarını yayımladı: *A Time to Heal.*

FORD (Gwyllyn FORD, **Glenn** —denir), kanadalı sinema oyuncusu (Québec 1916). Kısa bir süre tiyatroda çalıştıktan sonra, 1939'da Hollywood'a geçti. En önemli filmleri arasında şunlar sayılabilir: *Gilda* (Charles Vidor, 1946), *Ölüm korkusu* (The Big Heat) [Fritz Lang, 1953], *Şeytan ruhlu kadın* (Humen Desire) [Fritz Lang, 1954], *Karatahta ormanı* (Blackboard Jungle [Richard Brooks, 1955], *Gönüllü katil/Yuma'ya 3.10 treni* (3. 10 to Yuma), *Kovboy* (Cowboy) [Delmer Daves, 1957-58], *Vatan uğruna* (Cimarron) [Anthony Mann, 1960], *Mahşerin dört atlısı* (The Four Horseman of Apolcalypse) [Vincente Minnelli, 1963], *Kuduz* (The Rage) [Gilberto Gazcon, 1967], *Paris yanıyor* (Paris brûle-t-il) [René Clément, 1968].

Ford vakfı, ABD'de vakıf. Henry ve Edsel Ford tarafından kuruldu (1936). Amacı, Michigan'da hayır, eğitim ve bilim alanlarında faaliyet gösterecek olanları desteklemekti. Vakıf, kurucularının mülklerini de kendi mal varlığı içine aldıktan (1950) sonra ulusal ve uluslararası alanlarda da faaliyet göstermeye başladı. Eğitim ve öğretim merkezleri kurularak birçok öğrenciye burs sağlandı. 16 kişilik profesyonel bir kadro tarafından yönetilen kuruluş şu alanlarda uğraş verdi: ulusal sorunlar, uluslararası etkinlikler, eğitim ve araştırma, insancıl bilimler ve sanat, iletişim, doğal kaynaklar ve çevrebilim. Yıllık bütçesini yarı yarıya azaltarak 100 milyon dolara indirdikten (1974) sonra vakfın birçok alanlardaki faaliyetleri, eskisine oranla azaldı.

FORDCULUK a. (öz. a. H. *Ford*'dan). Henry Ford tarafından ortaya atılan ve işin verimini malların standartlaştırılması ve yeni bir iş örgütlenmesiyle artırmayı amaçlayan sınai örgütlenme ve etkinlik kuramı. —ANSİKL. Fordculuk için, üretim alanında önemli olan şey, olabildiğince çok parçanın standartlaştırılarak, bunların büyük seriler halinde üretilmesini sağlamaktır. İşin, art arda gelen işlemlerle büyük üretim birimleri biçiminde düzenlenmesi ve bu işlemlerin de ayrıca en yüksek derecede standartlaştırılması gerekir. Bu tür örgütlenmenin varacağı sonuç, imalat zinciri işçiliğidir. Bu kütlesel üretim kuramına eşlik eden ticaret politikası, piyasaların alabildiğince açılmasıdır. Bu, hem iç piyasada yeni toplum katmanları yönünde, hem de bütün dünya ülkelerine dışsatım yönünde bir açılmadır.

FORDİCİDİA. Esk. Rom. 15 nisanda kutlanan dinsel bir bayramı belirten lat. sözc. *Tellus Mater* (Toprak Ana) onuruna, 30 curia'nın temsilcilerinden her biri, hay-

vanların doğurganlığını artırmak için gebe bir inek *(forda)* kurban ederdi.

FORDYCE (George), ingiliz hekim (Aberdeen 1736 - Londra 1802). İnsan vücudunun ısısı ve sindirim olayı üzerine araştırmalar yaptı.

Fordyce kabarcıkları ya da **hastalığı,** topluiğne başı büyüklüğünde sarımtırak küçük kabarcıklarla belirgin hastalık. Yanak mukozasında, dudakların iç yüzünde, ender olarak kamış derisinde ve meme başı çevresinde görülür. Değişik tipte yağ bezlerinin varlığına bağlı önemsiz bir anomalidir. Adını amerikalı deri hastalıkları uzmanı John Addison *Fordyce*'den (1858-1925) alır.

FORE a. (fr. *foret*). Dişç. cerr. Tedavi etmek, doldurmak ve kaplamak amacıyla çürük dişlerin içini oymaya, diş kökü kanallarını temizlemeye ve düzeltmeye yarayan törpü uçlu aygıt. (Eşanl. DİŞÇİ MATKABI.)

FORÉCARİAH, Gine'de kent, bölge merkezi, Conakry'nin D.'sunda; 7 500 nüf. Ticari tarım ürünleri merkezi (muz ve ananas). —*Forecariah bölgesi,* 4 265 km^2; 116 464 nüf.

Foreign Office (*yabancı büro* anlamında ing. sözc.). İngiltere'de, kuruluşu 1782'ye kadar uzanan, Dışişleri bakanlığı.

FOREL (François Alphonse), isviçreli hekim, doğabilimci ve coğrafyacı (Morges 1841 - *ay. y.* 1912). Lozan'da ders verdi, buzulların hareketini ve Leman gölünü inceledi: *la Faune profonde des lacs suisses* (İsviçre göllerinin derin faunası) [1885], *le Léman* (Leman gölü) [1892-1904].

FORELAND (North ve **South)**, pas de Calais boğazının İngiltere kıyısında (Kent) bulunan iki burnu; en kuzeyde olanı, Thames ırmağı halicinin başlangıcını ve pas de Calais boğazının girişini belirler. Denize hafif bir çıkıntı yapan South Foreland ise Dover yakınındadır.

FOREMAN (Richard), amerikalı tiyatro yazarı ve yönetmeni (New York 1937). Tiyatronun çağdaş bir anlayışla yenilenmesi akımına eşyalar arasında geçenlerin görülmesi ve sözcükler arasında geçenlerin anlaşılması gereken bir gösteriyle katıldı. Yapıtları arasında *Angelface* (1968) adlı oyun ve bir derleme (*Plays and Manifestos,* 1976) anılmaya değer.

FOREMAN (Michael), ingiliz yazar (Pakefield, Suffolk, 1938). Ressamlık ve Playboy, King ve Ambit gibi dergilerin yönetmenliğini yapan Foreman, kitaplarında (*Moose,* 1971) giderek bağımlı yazarlığa yöneldi; aynı anlayışla çevre kirlenmesi (*Dinosaurs and all that Rubbish,* 1972) ve Üçüncü dünya sorunlarını ele aldı (*War and Peas,* 1974).

FOREST, hollandacası **Vorst,** Belçika'da (Brabant) komün, Brüksel'in güney banliyösünde; 49 000 nüf. (1992). Kimya ve tekstil sanayileri. Kırtasiye. Dericilik.

FOREST (Fernand), fransız mekanikçi (Clermont-Ferrand 1851 - Monako 1914). İçten yanmalı motor üzerine çalışmalarıyla otomobilin öncülerinden biri oldu. Önceleri, 1880'e doğru hava gazıyla çalışan küçük motorlar yapmaya çalıştı, daha sonra denizcilik alanında uygulamalara yöneldi (motorlu kano *Volapück,*1887). Otomobiller için klasik düzenleme olan dört doğrusal silindirli ilk motorları da Forest'in yaptığı sanılmaktadır.

FORESTER (Cecil Scott), ingiliz romancı (Kahire 1899 - Fullerton, Kaliforniya, 1966). Polisiye romanlar yazdı (*Payment Deferred,* 1926), İspanya'da Times muhabiri olarak çalıştı (1936-37), Hollywood'da senaryocuk yaptı. *Flying Colours*'dan (1938) *The Hornblower Companion*'a (1964) kadar uzanan Hornblower dizisinde serüveni saf biçimiyle işledi.

Forest Hills, New York'ta konut semti, Queens borough'unda. 1977'ye kadar burada düzenlenen ABD uluslararası tenis turnuvaları artık Flushing* Meadow Park'ta yapılmaktadır.

FORÊTS (Louis René DES), fransız romancı (Paris 1918). *Les Mendiants* (1949) adlı yapıtında çelişkili anlatımlar yöntemini kullanır: sözün, gerçekle yalan arasında nerede yer aldığı bilinemez. *Le Bavard* (1946), edebiyatın monolog yapısını parçalar; beş hikâyeden oluşan *la Chambre des enfants*'daysa (1960), aralarında bir de şarkıcı bulunan kahramanlar, oyun ya da kışkırtma olsun diye, hiç konuşmamaya kendilerini alıştırırlar. Bundan amaç suskunlukla evrensel gürültünün boşluğunu, sözün tutarsızca akışını yadsımak, söze sıradan ilişkiler içinde kaybolan soyluluğunu ve işlevini yeniden kazandırmaktır.

FOREY (Élie Frédéric), Fransa mareşali (Paris 1804 - *ay. y.* 1872). Saint-Cyr okulu'ndan mezun oldu, 1830'da Cezayir seferine katıldı. Fransa'ya döndü, 1848'de generalliğe yükseltildi, 2 aralık 1851 hükümet darbesine katıldı. Kırım ve İtalya seferleri sırasında bir tümene komuta etti. 1863'te, Meksika'ya gönderilen ordunun başındaki general de Lorencez'in yerine getirildi ve Puebla kentini ele geçirdi; o sırada mareşal oldu ve aynı yıl yerine Bazaine getirildi.

FOREZ, Fransa'da Massif central'de (Loire ve Puy-de-Dôme) bölge, Dore ve Loire vadileri arasında, Auvergne'in D.'sunda. Batıdaki ilk yamaçlar verimli bir tarım alanıdır (bağlar, meyve bahçeleri); uzun zaman bataklık ve sağlığa elverişsiz bir bölge olarak kalan ova, bugün bir orman, göletler (balık yetiştiriciliği), tahıl üretimi ve hayvancılık bölgesidir.

FOREZİ a. (fr. *phorésie*). Böcbil. **1.** Bazı eklembacaklıların asalak olarak değil de yalnızca kendini taşıtmak için kanatlı bir hayvana tutunarak (böcek, kuş, yarasa) uzak mesafeleri aşma biçimi. **—2.** Yüzen bir hayvanın üstüne geçici olarak tutunup suda yer değiştirme biçimi. (Yapışkanbalık forezi yoluyla yer değiştirir.)

FORFAR, Büyük Britanya'da kent, İskoçya'da Dundee'nin K.-D.'sunda; 10 000 nüf. İskoç kralları eskiden burada otururdu.

FORFİCULA a. (Küçük makaslar anlamında lat. sözc.). Düz, uzunca, elitraları çok kısa, karnı sert ve sivri bir çift kıskaçla son bulan derikanatlıları içeren cins. (Kulağakaçangiller familyasının örnek tipi.)
—ANSİKL. *Forficula* cinsinin en yaygın türü, özellikle sonbaharda portakal ve meyve bahçelerinde sık rastlanan kulağakaçandır *(Forficula auricularia). Forficula* cinsindeki türler hepçildir; geceleri dolaşırlar, çok iyi uçarlar ve koşarlar; sebzelere, olgun meyvelere, küçük bitkilere ve erkeklik organları ile taç yapraklarını kemirerek yedikleri sap kısmı kısa çiçeklerin (sardunya, karanfil) yumuşak bölümlerine zarar verirler.

FORFİCULİDAE a. Böcbil. KULAĞAKAÇANGİLLER familyasının bilimsel adı.

Forførens Dagbog *(Kandırıcının günlüğü),* Kierkegaard'ın, *Enten-Eltern* (Seçenek) [1843] adlı kitabında yer alan yapıtı. Bu yapıt, yazarın nişanlısı Regina Olsen'e duyduğu anlamı belirsiz aşkın ürünüdür. Yazar, nişanlısıyla dinsel bir beraberlik içinde yaşamak istemekte, ancak genç kız bu isteği paylaşmamaktadır. Bu yüzden, yazar, istediğini bir estet şakacılığı altında gizlemeye çalışır; oysa bu, onun kişiliğinin özüne ters düştüğü gibi nişanlısı tarafından da hiç hoş karşılanmamaktadır. Bu belirsizlik, sonuçta iki karşıt, ama iç içe duygunun, neşe ve acının karışımı biçiminde kendini gösterir ve giderek acı üstün gelir.

FORİNT a. Macaristan'ın para birimi (simg. FOR).

FORKEL (Johann Nikolaus), alman müzikbilimci ve besteci (Meeder, Coburg, 1749 - Göttingen 1818). Schwerin katedrali'nde koro şefliği yaptı. 1779'da Göttingen Üniversitesi'nde müzik yöneticiliğine atandı. Senfoniler; klavsen, flüt ve arp konçertoları; kantatlar; klavyeli çalgılar için parçalar ve lied'ler besteledi. Müzik tarihi ve kaynakçası konularında yazdığı kitaplar, Almanya'da ilk müzikbilim yapıtlarındandır: *Über die Theorie der Musik* (Müzik kuramı üzerine) [1777], *Musikalisch-kritische Bibliothek* (Eleştirel müzik kitaplığı) [1779], *Über Johann Sebastian Bachs Leben* (Johann Sebastian Bach'ın yaşamı üzerine) [1802], vb.

FORK-LİFT a. (ing. sözc.). Aktar. ÇATALLI YÜKLEYİCİ ARABA*'nın eşanlamlısı.

FORLANİ (Arnaldo), italyan siyaset adamı (Pesaro 1925). Hıristiyan demokrat parti bölge sekreterliği yaptı (1948-1951), 1952'de partisinin Ulusal konseyi'ne seçildi, 1958'de milletvekili oldu, Rumor hükümetinde bakan olarak görev aldı (1969-70). Hıristiyan demokrat parti'nin genel sekreterliğini üstlendi (1969-1973), Aldo Moro'nun öldürülmesinden sonra parti başkanlığına getirildi (1978). 1976-1979 arasında birçok kez dışişleri bakanlığı, ekim 1980 - haziran 1981 arasında başbakanlık yaptı. Craxi hükümetlerinde başbakan yardımcısı oldu (1983-1987).

FORLANİNİ (Carlo), italyan hekim (Milano 1847 - Pavia 1918). Torino'da ve Pavia'da profesörlük yaptı; daha 1882'de akciğer tüberkülozunun tedavisinde yapay pnömotoraks uygulamasını önerdi; bu yöntem yarım yüzyıldan uzun süre kullanılmış ve mucidinin adını almıştır *(Forlanini yöntemi).*

FORLİ, İtalya'da (Emilia) kent, il merkezi, Montone ırmağı kıyısında; 111 000 nüf. (1992). Emilia yolu Forli'den geçer. Ticaret ve tarım merkezi. Makine. Tekstil. Kimya. Deri. —*Forli ili,* 2 910 km^2; 609 052 nüf. (1989). Emilia'nın G.-B.'sındadır. Verimli topraklarında çok etkin tarım yapılır.
—Güz. sant. Roman döneminde yeniden inşa edilen S. Mercuriale kilisesi (XII. yy. sonu - XIII. yy.). [1180'de campanile; sanat yapıtları]. S. Maria dei Servi kilisesi (XII. ve XVII. - XVIII. yy.'lar). Katedral (kubbesinde Cignani'nin yaptığı *Yükseliş* freski). XIV.-XVIII. yy.'lardan kalma saraylar. Müzeler, bu arada resim müzesi (Marco Palmezzano'nun, Forli'nin [XV. yy. sonu], Guercino'nun, Guido Cagnacci'nin [XVII. yy.] yapıtları).

FORLİMPOPOLİ, İtalya'da komün, Emilia'da (Forli ili), Bologna'nın G.-D.'sunda; 9 700 nüf. Emilia yolu Forlimpopoli'den geçer. Kent merkezindeki kalede eski Verdi tiyatrosu ve müze vardır.

FORM a. (fr. *forme*). İstenilen bilgilerin yazılması, doldurulması için hazırlanmış yazılı belge: *Form doldurmak.*

FORM a. (fr. *forme*). **1.** Biçim, şekil. **—2.** Bedenin istenene, beklenene en uygun olan dış çizgileri: *Çok yemiyorum, formumu korumam gerek.* **—3.** Bir kimsenin, bir hayvanın, özellikle de göstermek zorunda olduğu çabaya göre fizik durumu: *Maç günü takımın formda olacağını sanıyorum. Yarış için atlara form tutturmaya çalışıyor.* **—4.** *Formda, formunda,* uygun bir antrenmanla fizik kondisyonunun doruğunda olan sporcu; psikolojik, düşünsel, fiziksel olarak çok iyi koşullarda bulunan kimse için kullanılır.
—Biyol. *Biyolojik form,* BİYOLOJİK TİP*'in eşanlamlısı. ‖ *Coğrafi* ya da *yerel form,* bir türün yaşadığı belli bir bölgede en çok bulunan ve bu bölgenin dışında hiç rastlanmayan ya da ender rastlanan canlı formu.
—İşlem. Sac levha ya da puldan parça

Larousse

Fernand Forest

üretiminde kullanılan kalıplarda açık kalıp boşluğu. ‖ *Montaj form*, birçok parça birleştirilerek elde edilen sökülebilir form.
—Mak. san. *Form bıçağı*, işlenecek parça profiline eşdeğer profil taşıyan özel kesme kalemi.
—Spor. *Formda olmak, form tutmak*, bir sporcu için, düzenli antrenmanlarla elde edilmiş fiziksel kondisyonun doruk noktasında olmak; herhangi biri için, iyi, mükemmel bir fiziksel, düşünsel ya da ruhsal durumda olmak. ‖ *Formda, tam formda*, iyi hazırlanmış ve yarışmayı en iyi biçimde götürebilecek durumda olan sporcular için kullanılır; olumlu fiziksel ya da ruhsal durumda olan kişiler için kullanılır; dinç ve çevik: *Kendini formda hissetmek. Sabahları form tutmak için biraz jimnastik yapmak.*
—Teknol. *Form parçası*, bir borunun çeşitli biçimlerdeki (dirsek, ani ya da yavaş genişleme) parçası.
—Vet. Atın ayağında parmak eklemleri etrafında ya da üçüncü parmak kemiğinin yan ya da ek kıkırdaklarının içinde gelişen kemik şişi. (Birçok çeşidi vardır: bukağılık formları ya da bağa [özellikle arka ayaklarda yerleşirler ve zararsızdırlar], toynak formları [özellikle ön ayaklarda yerleşir, önemli topallama nedenlerindendir], kıkardak formları [koşum atlarında karşılaşılır], eminensia piramidalis formları [oldukça ender görülür].)

FORMA a. (fr. *format*, lat. *formatus*, biçimlendirilmiş'ten). **1.** Sporcuların kulüplerini, öğrencilerin okullarını ya da kimi mesleklerde çalışanların kurumlarını tanıtan tek tip giysi: *Takım forması. Okul forması.* **—2.** Genellikle bir cismin boyutlarının tümü, boy. (Bk. *ansikl.* böl. Foto., Res. ve Tek. res.)
—Ciltç. Dikilmiş bir kitap ya da ciltlenmiş bir cildin, santimetre olarak boyutlarının (yükseklik ve genişlik) tümü. ‖ Bir baskı kâğıdının katlanmasından sonra, bu kâğıdın oluşturduğu sayfa sayısını gösteren, geleneksel olarak kitapların sınıflandırılmasını kolaylaştırmak için kullanılan sabit boyut cetveli. (Hiç katlanmadan kullanılan bir kâğıdın oluşturduğu formaya *ikili;* aynı kâğıdın katlamadan sonra [1 kat] ikiye bölünmesiyle oluşan ve 4 sayfa veren formaya *dörtlü;* dörde bölünen [2 kat] ve 8 sayfa oluşturana *sekizli;* sekize bölünen [3 kat] ve 16 sayfa oluşturana *onaltılı* denir.)
—Foto. *Forma film*, plaka ya da film halinde (ikinci halde plaka film adını alır) ve kullanıldığı alana uygun boyutlarda üretilen duyarlı yüzey. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Kâğ. san. EBAT'ın eşanlamlısı.
—Matbaac. Sayfaları önlü arkalı kullanılmak üzere düzenlenmiş baskı tabakasının her bir yüzü. ‖ Bir katlama işareti taşıyan ve başka formalarla birleştirildiğinde ya da dikildiğinde bir kitabın iç gövdesini, bir broşürü, bir dergiyi oluşturan katlanmış kâğıt ya da kâğıt parçası. (Formalar 4, 8, 12, 16, 24, 32, 48 ve daha ender olarak 64 sayfa içerebilir.) [→ CİLTÇİLİK.]
—Matbaac. ve Ciltç. *Baskı forması*, bir baskı makinesinin sağlayabildiği gerçek baskı yüzeyi. (Baskı forması, makinenin kabul edebileceği en büyük kâğıt sayfası formasından biraz küçüktür.)
—Nalbantl. Çakılacak tırnağa uygun olarak nala verilen biçim. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Pulc. Pul üzerindeki resmin, pulun kıyısı ile resmin kıyısı arasındaki uzaklık hariç, milimetre olarak boyutu (25×40 mm) gibi.
—Şapkac. *Forma vermek*, bir fötrü, verev dokunmuş kumaşı ya da grogren kumaşı, belli bir biçim alması için belirli bir noktadan germek.
—ANSİKL. Foto. Fotoğraf filmlerinde temel formalar şunlardır: milimetre olarak 13×17; 18×24; 24×36. Santimetre olarak 41/2×6; 6×6; 6×9; 9×12; 10×15; 13×18; 18×24.
—Nalbantl. Atlarda dört ayağın forması birbirinden farklıdır; sünbük, ön ayak nalında yuvarlak, arka ayak nalında sivridir. Ön ayak nallarında kollar düzgün bir eğri biçiminde, arka ayak nallarında da hafif köşelidir. Ayrıca dış kollar iç kollara göre daha eğri olduğundan sağ ve sol nallar da farklılaşır.
—Res. Tablolar için üzerine tuval geçirilmiş standart formada şasiler vardır. Bunlar uzunluklarına göre üç kategoriye ayrılırlar: "figürler", "peyzajlar", "marinler"; her kategoride tuvallerin boyutları bir numara ile belirtilir.

tablolar için şasi formaları

numara	*figür*	*peyzaj*	*marin*
1	22 × 16	22 × 14	22 × 12
2	24 × 19	24 × 16	24 × 14
3	27 × 22	27 × 19	27 × 16
4	33 × 24	33 × 22	33 × 19
5	35 × 27	35 × 24	35 × 22
6	41 × 33	41 × 27	41 × 24
8	46 × 38	46 × 33	46 × 27
10	55 × 46	55 × 38	55 × 33
12	61 × 50	61 × 46	61 × 38
15	65 × 54	65 × 50	65 × 46
20	73 × 60	73 × 54	73 × 50
25	81 × 65	81 × 60	81 × 54
30	92 × 73	92 × 65	92 × 60
40	100 × 81	100 × 73	100 × 65
50	116 × 89	116 × 81	116 × 73
60	130 × 97	130 × 89	130 × 81
80	146 × 114	146 × 97	146 × 89
100	162 × 130	162 × 114	162 × 97
120	195 × 130	195 × 114	195 × 97

—Tek. res. Teknik resim formaları aşağıdaki boyutlarla standartlaştırılmıştır: A0 (841×1 189 mm) ve bunun ardışık olarak ikiyle bölümleri: A1, A2, A3 ve A4 (210x297 mm).

FORMA a. (lat. sözc.). Esk. Rom. Bir kent ya da köy kadastrosunun grafik gösterimi.
—ANSİKL. Tüm roma kolonilerinin planları ya da *formalar* roma arşivlerinde bronz levhalar üstüne kazınmış olarak bulunurdu; asıllarıysa ilgili sitelerin arşivlerinde saklanırdı (Orange'ın kadastrosu). Roma'daki Barış forumu'nun kütüphane duvarında, üstünde Roma'nın planının kazındığı taş levhalar vardı; bu levhaların kalıntıları (Antiquarium communalis) antik Roma'nın topografyasının incelenmesi bakımından yararlı olmuştur.

FORMAL a. (fr. sözc.). Org. kim. Formaldehitten türeyen asetallere kimi zaman verilen ad.

FORMALAMA a. Mutf. Sıvı, yarı sıvı, hatta hamur kıvamında bir maddeyi pişirme ya da dondurma yoluyla biçim alması için kalıba koyma.

FORMALDEHİT a. (fr. *formaldéhyde*). Org. kim. Formülü $CH_2=O$ olan aldehit. (Eşanl. FORMOL, METANAL.)
—Deric. Payne ile Pullman'ın, 1898'de ihtira beratını aldığı "formaldehitle sepileme" yoluyla çok yumuşak ak deriler elde edilir. Formolde sepilenen kuzu ya da oğlak derileri, yıkanabilir eldiven yapımında kullanılmaktadır.
—ANSİKL. Hofmann tarafından bulunan formaldehit, aldehitlerin en yalınıdır. Günümüzde metanolün denetimli yükseltgenmesiyle elde edilir. Susuz durumda, tahriş edici keskin kokulu bir gazdır; suda çok çözünür ve −21 °C'ta sıvılaşır. Polimerleşmesini önlemek amacıyla genellikle % 37 formaldehit (ağırlık olarak) ile % 10-15 metanol içeren sulu çözelti halinde kullanılır. Gaz halindeki formaldehit, polioksimetilen denen katı bir polimer oluşturma eğilimi gösterir; bu polimer ısıtıldığında yeniden bu gazı verir.
Formaldehit, çok tepkin bir maddedir; bilinen tüm nükleofillerle (siyanür, aminoalkoller, su, hidrojen sülfür, bisülfit) birleşerek bu maddelerin uygun türevlerini oluşturur. Ayrıca güçlü bir indirgendir. Tepkinliğinden, sanayide poliformaldehit ve termoplastik polimerlerin yanı sıra fenol-formaldehit reçineleri, üre-formaldehit, melamin-formaldehit, ısılsertleşir polimerler gibi pek çok ürün ve önemli ara maddelerin elde edilmesinde yararlanılır. Proteinler, formaldehit etkisiyle çözünmeme ve çürümeme özellikleri kazanır; aynı şekilde sütün kazeininden de Galalithe (galalit) elde edilir; plaka jelatinleri ile fotoğraf filmleri, bu yolla sertleştirilerek dayanıklı hale getirilir. Amonyakla, eczacılıkta yararlanılan heksametilentetramini, hidrosülfitle tekstil boyamacılığında aşındırıcı olarak kullanılan rongaliti verir. Öte yandan formaldehit az zehirli bir antiseptiktir; gaz halinde konutların dezenfeksiyonunda, çözelti halinde ise ot ve böcek öldürücü olarak kullanılır.
—Eczc. Eczacılıkta kullanılan formaldehit çözeltisi % 35 formik aldehit içermelidir. Bu çözelti duru, renksiz, çok keskin kokulu bir sıvıdır. Formol çok güçlü bir antiseptiktir, fakat mukozaları tahriş edici etkisinden dolayı tedavide kullanılması sınırlıdır. Sulandırılmış çözeltisi aşırı ayak terlemelerinde kullanılır. Bakteriler, mantarlar ve bazı virüsler üzerinde öldürücü etkisi nedeniyle, cerrahi aletlerin sterilize edilmesinde, odaların ve dokuma eşyanın dezenfekte edilmesinde gerek püskürtme, gerek buğu şeklinde uygulanabilen etkin bir dezenfektan olarak kullanılır.

Formale und transzendentale Logik *(Biçimsel ve aşkın mantık)*, Husserl'in temel yapıtı (1929); bu yapıtında Husserl, aşkın bir mantık, yani "bilim için bir son öğreti, [...] tüm bilimlerin ilkeleri ve düzgüleri (norm) üzerine bir öğreti" kurmanın zorunlu olduğunu vurgular.

FORMALIK sıf. **1.** Forma yapmaya uygun, forma yapmak için ayrılmış: *Formalık kumaş.* **—2.** *Say. sıf.* + *formalık*, belirtilen sayıda forması olan kitap, dergi vb. için kullanılır: *On formalık bir kitap.*

FORMALİST a. (fr. *formaliste*). → BİÇİMCİ.

FORMALİTE a. **1.** Adli ya da idari bir işlemin geçerli olabilmesi için yasaların öngördüğü işlem: *İdari formaliteler, gümrük formaliteleri. Bir formaliteyi yerine getirmek.* **—2.** Gerçek bir önem yüklenmeyen uzlaşımsal, biçimsel uygulama: *Yalnızca formalite icabı bir geçmiş olsun kartı gönderdi.*

FORMALİTECİ sıf. ve a. Formalitelere, kurallara sıkı sıkıya bağlı kimse, onun tutumu için kullanılır; şekilci, biçimci: *Formaliteci bir müdür. Onun formaliteci yaklaşımından çok zarar gördük.*

FORMALİZM a. (fr. *formalisme*). → BİÇİMCİLİK.

Formal Logic or the Calculus of Inference, A. de Morgan'ın yapıtı (1847). Morgan bu yapıtında bağlantılar cebirinin temellerini atmıştır.

FORMAMİT a. (fr. *formamide*). Org. kim. Formik asidin, formülü $HCO-NH_2$ olan amidi. (Amonyağın basınç altında karbonmonoksit üzerine etkimesiyle elde edilen formamit, suda çözünen ağdalı bir sıvıdır; hem iyonlaştırıcı çözücü, hem de hidrosiyanik asit bireşiminde ara madde olarak kullanılır.)

FORMAN (Miloš), çek sinemacı (Čáslav, Pardubice yakınında, Doğu Bohemya,

Miloš Forman'ın *Koşun itfaiyeciler* filminden (1967) bir sahne

Athos Film - A. Marinie kol.

1932). Prag Sinema yüksekokulu'nda öğrenim gördükten sonra, Prag'da Laterna Magika'da birçok gösteri yönetti; ilk kısa metrajlı filmi olan, sinema-gerçek denemesi *Konkurs*'u (1962) gerçekleştirdi. Ardından yaptığı iki uzun metrajlı film, *Maça ası* (Cerny Petr) [1963] ve *Bir sarışının aşkları* (Lasky jedne Plavovlasky) [1965] onu yeni bir çek sinema kuşağının başına getirdi. 1967'de üçüncü uzun metrajlı film olan *Koşun itfaiyeciler*'i (Hori ma paneko), çek sinemasının tanınmış senaryocuları İvan Passer'in ve Jaroslav Papoušek ile birlikte çalışarak gerçekleştirdi. Doğduğu ülkeden ayrılarak ABD'ye gitmesiyle birlikte meslek yaşamının ikinci ve parlak dönemi başladı (*Taking off*, 1971; *Guguk Kuşu* [One Flew over a Cuckoo's Nest], 1975; *Hair*, 1978; *Ragtime*, 1981; *Amadeus*, 1985; *Valmont*, 1989).

FORMANİLİT a. (fr. *formanilide*). Org. kim. Formik asidin, formülü $HCO-NHC_6H_5$ olan amidi.

FORMASYON a. (fr. *formation*). **1.** Oluşum, biçimlenme: *Sosyo-kültürel formasyon.* **—2.** Yetişme, eğitim: *Edebiyat formasyonu.*
—Biyocoğ. → BİTKİ* TOPLULUĞU.
—Kâğıtç. *Formasyon masası*, elekle temasının başlangıcında, lifli katı asıltının suyunun süzülmesini yavaşlatabilmek için kâğıt makinesinin eleğinin altına yerleştirilen delikli ya da latalardan oluşan sabit plaka.

FORMEL sıf. (fr. sözc.). → BİÇİMSEL.

FORMELA a. (ital. *formella*). Ayakkc. Sayayı sağlamlaştırmak için ayakkabı yüzü ile astar arasına yapıştırılan ve sayanın her iki yanında fort ve bombeyle birleşen parça. (Formela, deri, bez ya da sentetik maddeden yapılabilir.)

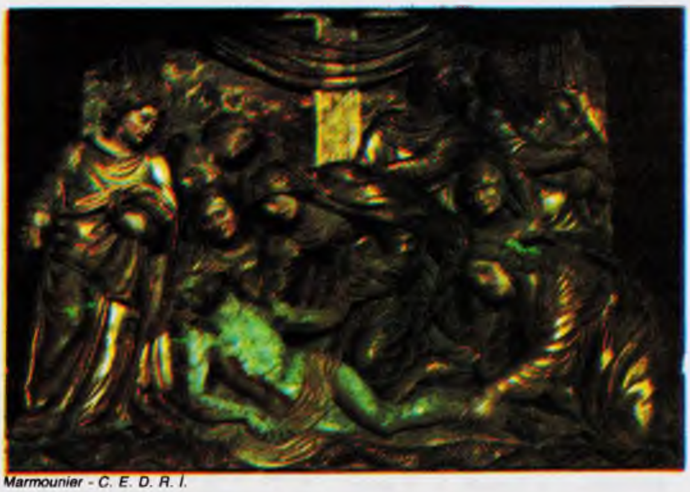
FORMENT (Damián), ispanyol heykelci (Valencia 1480'e doğr. - Santo Domingo da la Calzada 1540). 1490'lı yıllarda Floransa'ya gittiği sanılmaktadır. 1500'de Valencia'ya döndü ve 1509'da Zaragoza'ya yerleşti. Kaymaktaşı ya da ahşap büyük sunakarkalıklarının düzenlemesinde gotik üslubu korumakla birlikte, Pilar ve S. Pablo kiliseleriyle (1509 ve 1511) S. Miguel de Los Navarros kilisesi (1518) sunakarkalıklarının yontuları floransa üslubunun etkisini yansıtır. Başyapıtı sayılan Huesca katedrali sunakarkalığı (1520) için de aynı şey söylenebilir; buna karşılık, Santo Domingo de la Calzada katedrali sunakarlığı (1573) bütünüyle italyan üslubundadır.

FORMENTERA, İspanya'ya bağlı Balear takımadasında ada, İbiza'nın G.'inde; 115 km²; 3 000 nüf. Bir adacıklar ve kayalıklar dizisi Formentera'yı İbiza'ya bağlar. Tahıllar ve bağlar. Tuzlu bataklıklar. Turizm.

FORMENTOR, Mallorca'nın kuzey -doğu'sunda (Balear takımadaları) burun ve yarımada.

FORMİA, İtalya'da sayfiye merkezi, Lazio'da (Latina ili), Gaeta körfezi kıyısında; 23 900 nüf.
—Tar. Adından ilk kez İ.Ö. 338'de söz edilen *Formiae*, Latium'da Volsci halkının yaşadığı bir kentti. Daha sonraları Romalılar'ın çok sevdiği bir sayfiye merkezi oldu. Cicero, Antonius'un gönderdiği adamlar tarafından burada öldürüldü. Formia, Ortaçağ'da, bütünüyle geriledi: piskoposluk Gaeta'ya nakledildi ve kentten geriye kalan bölüm de IX. yy. sonunda Araplar tarafından yıkıldı. 1943'te Almanlar'ın canla başla savunduğu stratejik mevzi Formia, 19 mayıs 1944'te, Garigliano savaşı sırasında Müttefikler tarafından ele geçirildi.

FORMİCA a. (karınca anlamında lat. sözc.). Genel ve yaygın adı karınca olan böceklerin bilimsel cins adı. (Karıncagiller familyasının örnek tipi.)
—ANSİKL. *Formica* cinsinde orta ya da büyük boylu karıncalar yer alır. Bu cinsteki türlerin en yaygınlarından biri olan kızılkarınca ya da orman karıncası ya da kırmızı orman karıncası *(Formica rufa)*, kırmızı ya da siyah, 5-6 mm uzunluğunda bir böcektir; Avrupa ormanlarında sık rastlanan bu tür, buralarda, çamların iğne yapraklarından yararlanarak, girişlerinde büyük tümsekler bulunan yuvalar yaparlar. Karınca yumurtası denilen larvaları ve nemfleri sülünlerin besin kaynağıdır. Karma beslenen bu karınca türü, daha çok, birçok orman ağacına zarar veren tırtıllarla beslenir. Kalabalık bir kızılkarınca topluluğu her gün 10 000 böcek avlayabilir. Birçok ülkede kızılkarıncaların yok edilmesini yasaklayan yasalar çıkarılmıştır (İsviçre'de kızılkarınca yuvalarının tahribi yasaktır). İtalya'daysa kızılkarınca yuvaları tırtıllara karşı duyarlı ağaçların bulunduğu ormanlara taşınarak tırtıllarla mücadelede kullanılmaktadır.

Marmounier - C. E. D. R. I.

Damián **Forment**
İsa için yakınma
Santo Domingo de la Calzada katedrali sunakarkalığı panosu çokrenkli ve yaldızlı ceviz ağacı

FORMİCARİİDAE a. Zool. KARINCAKUŞUGİLLER familyasının bilimsel adı.

FORMİCİDAE a. Böcbil. KARINCAGİLLER familyasının bilimsel adı.

FORMİCOMUS a. (lat. *formica*, karınca, ve yun. *omos*, benzer'den). Genellikle canlı renklerde, oldukça çevik ve çoğunlukla karıncalarla birlikte yaşayan kınkanatlı küçük böcekleri içeren cins. (*Anthicidae* familyası.)

FORMİK sıf. (fr. *formique;* lat. *formica*, karınca'dan). Org. kim. *Formik asit*, tek bir karbon atomu içeren karboksilli asit. (Eşanl. KARINCA ASİDİ.)
—ANSİKL. Formülü $HCO-OH$ olan formik (ya da metanoik) asit, tüm karboksilik asitlerin en yalınıdır. 1670'ten hemen sonra, S. Fisher tarafından karıncaların damıtma ürününden elde edilen formik aside, ayrıca ısırganda, keselitırtıllarda ve kimi biyolojik salgılarda (ter) rastlanır.

Formik asit, deride kabarcıklar oluşturan keskin kokulu bir sıvıdır; 101°C'ta kaynar ve suyla karışır. Kimyasal bakımdan görece kuvvetli bir asittir ($pK_A = 3{,}75$); hem bir indirgen, hem de karboksilik asitlerin bilinen tüm tepkimelerini gösteren bir bileşiktir. Yüksek sıcaklıkta bozunarak hidrojen ve karbondioksit verir. Derişik sülfürik asit, oda sıcaklığının biraz üzerinde bu maddenin suyunu alarak karbonmonoksit çıkmasına yol açar. Formik asit sanayisel olarak sodyum formiattan elde edilir; sodyum formiat ise basınç altında hem sodyum hidroksidin karbonmonoksit üzerine etkimesi (Berthelot), hem de sodyum siyanürün otoklavda suyla ayrıştırılması sonucu üretilir. Tortu giderici ve indirgen olarak kullanılan formik asitten, ayrıca kauçuk sanayisinde de yararlanılır.

Alkali formiatlar, 280°C'ta ısıtıldığında hidrojen yitirerek oksalatları verir; oksalatlar sanayide bu yöntemle elde edilir. Alkali formiatlar, suda çözünen indirgen bileşiklerdir.

Formülü HCOOR olan formik asit esterlerinin genellikle hoş bir kokusu vardır; bu nedenle sanayide parfüm olarak kullanılır (örneğin etil formiat, rom kokusu verir). Formülü $HC(OR)_3$ olan fortoformik esterler ise, gerçekte var olmayan $[HC(OH)_3]$ asidinin esterleridir; bunlar bireşim etkeni olarak kullanılır.

FORMİKA a. (tesc. edil. a.; ing. *for*, için, yerine ve *mica*, mika'dan). Fenol-melamin reçinesi katılarak sıcak preste yapıştırılmış saf selüloz kâğıtlardan oluşan ve mobilyacılıkta kaplama işlerinde kullanılan düz ya da desenli ince levha.

FORMİL- (fr. *formyl-*). Org. kim. Bir molekülde, formil kökünün varlığını gösteren önek.

FORMİL a. (fr. *formyle*). Org. kim. Formülü $H-CO$ olan birdeğerli kök.

FORMİLASETİK sıf. (fr. *formylacétique*). Org. kim. *Formilasetik asit*, formülü $O=CH-CH_2-CO_2H$ olan asitaldehit; malik asitten karbonil gidermeyle elde edilir ve organik bireşimde kullanılır.

FORMİLLEME a. Org. kim. Bir molekülde bir hidrojen atomunu bir formil köküyle ornatma.

FORMİLLEMEK g. f. Org. kim. Formilleme tepkimesine uğratmak.

FORMİMİNOGLÜTAMAT a. (fr. *formiminoglutamate*). Biyokim. Formiminoglütamik asidin tuzu; idrardaki varlığı folik asit ya da B12 vitamini eksikliğini gösterir. (Kısalt. FİGLU.)

FORMİMİNOGLÜTAMİK sıf. (fr. *formiminoglutamique*). Biyokim. *Formiminoglütamik asit*, histidinin metaboliti.

Formio *(Phormio)*, Terentius'un, Karystioslu Apollodoros'un *Epidikazomenos*'unu örnek alarak yazdığı komedi (İ.Ö. III. yy.). Tatlı dilli, yaratıcı zekâlı bir asalak olan Formio, iki haylaz yeğenin dostudur. Çevirdiği dolaplar sayesinde yeğenlerden birinin babasından oğlu için evlenme izni koparmayı, ötekinin babasından da yine oğlu için para sızdırmayı başarır ve bu arada iki yaşlı adamı gülünç durumlara düşürmek için bütün yeteneklerini kullanmaktan geri kalmaz. Molière, Scapin'i *(Scapin'in dolapları)* yaratırken, Terentius'un bu yapıtından esinlenmiştir.

FORMİYAT a. (fr. *formiate*'dan). Anorg. kim. Formik asidin tuzu ya da esteri.

FORMOJEN sıf. (fr. *formogène*). Eczc. **1.** Formol meydana getiren. **—2.** *Formojen lamba*, formaldehit üretici; dezenfektan olarak kullanılan formaldehiti üretir.

FORMOL a. (fr. sözc.). Org. kim. FORMALDEHİT'in eşanlamlısı.

FORMOLLAMAK g. f. Tıp. Formol ya da gaz formaldehit etkisine tutmak.

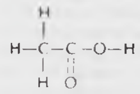
FORMOSA, Arjanti'nin kuzey-doğusunda kent, rio Paraguay kıyısında, il merkezi; 61 000 nüf. —*Formosa ili,* Chaco'da, Paraguay sınırında; 72 066 km^2; 355 000 nüf. (1989).

FORMOZA, Çin'in adası Tayvan*'a Batılılar'ın verdikleri ad. (Sözcüğün kökeni portekizcedir ve "güzel ada" anlamına gelir.)

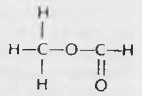
FORMOZA DİLİ a. Tayvan'da, yerli halkın konuştuğu, endonezya öbeğinden malaya-polinezya ağızlarının tümü.

Formulario matematico, italyan matematikçi Peano'nun 1895-1908 arasında yayımladığı yapıt. Bu yapıtta özellikle doğal tamsayılar aritmetiğinin ilk biçimselleştirmesi yer alır. Kitap ayrıca aritmetik ve cebirle ilgili yaklaşık 4 200 önermeyi simgesel yazılışlarıyla içermektedir.

FORMÜL a. (fr. *formule*). **1.** Bir yasayı, bir ilkeyi dile getiren, bilimsel verileri, temel bağlantıları özetleyen, çoğunlukla simgesel biçimde özlü ve kesin anlatım. **—2.** Bir güçlükten kurtulmak, bir sorunu en iyi biçimde çözümlemek için seçilen davranma biçimi: *İşte yorulmamak için bir formül aramak. En iyi formül bu, benden önce dön yemeği hazırla.* **—3.** Belli bir anlamı taşımayan, içeriği bulunmayan kalıplaşmış anlatım: *Yazısında herkesin bildiği formüllerden başka bir şey yoktu.*
—Bot. *Çiçek formülü,* bir çiçeğin yapısını özetleyen şematik işaretler. (Örneğin 4Ç + 4T + 6E + 2M formülü her zaman 4 çanakyaprak, 4 taçyaprak, 6 erkekorgan ve 2 meyveyaprağı olan bütün turpgiller için geçerlidir. Çiçek formülü grafik olarak bir diyagramla gösterilir.)
—Dokubil. *Hücre formülü,* normal ya da patolojik organik bir sıvı içindeki çeşitli öğelerin oranlarını gösteren formül.
—Fizs. kim. Kimyasal bir maddenin bileşimini açıklayan çizimsel gösterim. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Hematol. *Akyuvar formülü,* kandaki akyuvar çeşitlerinin (çok çekirdekliler [nötrofiller, eozinofiller, bazofiller] ve tek çekirdekliler [lenfositler, monositler]) oranını gösteren formül.
—Kim. müh. *Bileşim formülü,* kimi malzemelerin (cam, polimerler vb.) hazırlanmasında kullanılan karışımdaki bileşenlerin listesi. (Bu listede, ilgili bileşenlerin ağırlıklarıyla birlikte karışımın toplam ağırlığı da belirtilir. Bileşim formülü, hem kullanılan karışımın gerçek ağırlıklarına göre, hem de 100'de ağırlıkları üzerinden düzenlenebilir. Eksiklikleri, bileşenlerin çözümlenmesi ve bileşim hesabıyla giderilebilir.)
—Mant. *Düzgün formül* ya da *formül,* DÜZGÜN DEYİM*'in eşanlamlısı.
—Mat. Kullanılan kimi önemli eşitlik ya da eşitsizliklere verilen ad.
—Spor. Yalnızca kapalı parkur ya da yol yarışları için hazırlanmış tek kişilik yarış otomobilleri türü. (Formula da denir.) [Uluslararası nitelikteki 3 temel kategori, formül 1,2,3 olarak adlandırılır ve karoseri ölçüleri, lastikleri, ağırlık ve değişik motor silindir hacimleri bakımından ayrılırlar.]
—Tarım. *Gübre formülü,* bir gübrenin içerdiği bileşenlerin birimlerini belirten sayılar dizisi. (Örnek 12-18-24 formüllü 100 kg gübre, 12 kg azot, 18 kg fosforik anhidr ve 24 kg potasyum oksit içermelidir.)
—Ted. Bir ilacın içindeki tüm maddelerin listesi. || *Reçete formülü,* bir hekimin hastası için belirlediği formül. (Üç bölümden oluşur: konulacak maddelerin adı ve miktarı, hazırlanış yöntemi, alınacak miktar ve alınış şekli.) || *Özel ilaç formülü,* ilacın ambalajı üzerinde yazılı formül.. (İlaç fabrikaları piyasaya çıkaracakları ilacın iç ve dış ambalajının üzerinde, ilacın her biriminde [hap, ampul, cm^3, mm^3, vb.] bulunan ecza miktarını göstermek zorundadır.) || *Hazırlanacak ilaçların formülü,* önceden hazırlanacak ilaçlar için formül. (İlacın bileşimini, dozları, hazırlanış yöntemini, gerektiğinde koruma şeklini ve kullanımını kapsar. Bu formüller bir komisyon tarafından resmi olarak kabul ve ülke farmakopesine kaydedilir.)
—Zootekn. *Yem formülü,* hayvanlar için rasyon hazırlamak üzere yapılan yem karışımı hesabı. (Yem formülünde yemi oluşturan hammaddelerin besleyici özellikleri, fiyatları ve hayvanların besin gereksinimleri dikkate alınır.)
—ANSİKL. Fizs. kim. Kimyasal formüller kapalı ve açık olmak üzere ikiye ayrılır. *Kapalı formüller,* kimyasal maddelerin bileşimini, yani moleküllerin yapısında yer alan her elementin atom sayılarını gösterir. Örneğin suyun kapalı formülü olan H_2O, bir su molekülünde bir oksijen (O) atomu ile iki hidrojen (H) atomunun bulunduğunu belirtir. Aynı türden pek çok atom varsa bu atomların sayısı element simgelerinin sağ alt yanına rakam olarak (indis biçiminde) yazılır (örneğin su $[H_2O]$ formülündeki hidrojenin yazılması.)
Bu tür çizimsel bir gösterim, bileşimi aynı olan bütün molekülleri çok kaba bir biçimde ortaya koyar. Örneğin CH_2O formülü, yalnız formaldehiti değil, aynı zamanda asetik asit, metil formiat, laktik asit, glukoz gibi diğer pek çok kimyasal maddenin bileşimini de belirtir. Aslında yalnız formaldehitin gerçek kapalı formülü CH_2O'dur. Metil formiat ile asetik asidin gerçek kapalı formülü $(CH_2O)_2$ ya da başka bir gösterimle $C_2H_4O_2$'dir; laktik asidinki $(CH_2O)_3$ ya da $C_3H_6O_3$, glukozunki de $(CH_2O)_6$ ya da $C_6H_{12}O_6$'dır. Böylece kapalı formül iki tür bilgi verir: biri her elementin atom sayısı, diğeri ise kimyasal maddenin molekül kütlesidir. Molekül kütle, indis biçiminde yazılan rakamlarla, atom kütlesini çarparak elde edilen değerlerin toplanması sonucu bulunur. Örneğin formaldehitin molekül kütlesi 30'dur: bunun 12'si, C, 2 ×1'i H, 16'sı O'dir. Asetik asidin molekül kütlesi ise 60'tır.
Bununla birlikte kapalı formülü aynı olan iki bileşik farklı olabilir; örneğin asetik asit ile metil formiatın durumu böyledir. Bu tür bileşiklere *izomer* denir. Bunları birbirinden ayırmak için ikinci, yani *açık formül*'den yararlanılır. Açık formülde, kimyasal bir maddenin hangi atomlarının hangilerine bağlı olduğu görülür.

asetik asit

metil formiat

Örneğin asetik asitte, 3 hidrojen atomu aynı karbon atomuna, dördüncüsü bir oksijen atomuna, 2 oksijen atomu aynı karbon atomuna, 2 karbon atomu da kendi aralarında birbirlerine bağlıdır. Buna karşılık metil formiatta, asetik asitten farklı olarak 4. hidrojen atomu, diğer karbon atomuna bağlanmıştır. Ayrıca 2 karbon atomu da birbirlerine bağlı değildir. Oksijen atomlarından biri 2 karbon atomuna bağlıdır. Bu iki açık formülden, asetik asit ile metil formiat gibi iki kimyasal maddenin neden birbirlerinden farklı olduğu anlaşılır.
Açık formüller arasındaki fark, çok daha belirgindir; bu da moleküllerin üçboyutlu yapısından ileri gelir. Bu durumda üçboyutlu açık formülün bir düzlem üzerindeki izdüşümü olan çizimsel gösterimden yararlanılır. Başka bir deyişle formüller arasındaki fark, stereokimya ile açıklanır.

FORMÜLE a. (fr. *formuler*'den). **1.** *Bir metni, bir söylemi formüle etmek,* onu yazmak, uygun bir formüle göre kurmak: *Kira anlaşmasını, bir teoremi, bir kararnameyi formüle etmek.* **—2.** *Bir isteği, bir düşünceyi vb. formüle etmek,* onu kesin bir biçimde dile getirmek, anlatmak: *İyi formüle edilmemiş bir istek. Düşüncesini iyi seçilmiş sözcüklerle formüle etmek.*

FORMÜLER a. (fr *formulaire*). Diplom. Örnek olarak kullanılmak üzere hazırlanmış belgeler derlemesi. (Kilise şansölyeliği noter adaylarını yetiştirmek için derlenen ve *Liber diurnus Romanorum Pontificum* adını taşıyan ilk formüler VII. yy.'da hazırlandı.)

FORMÜLLENDİRMEK ettirg. f. Kim. müh. Bileşimin formülünü belirlemek.

FORNACALİA, Eski Roma'da tohumların açık havada yakıldığı ve curialar çerçevesinde kutlanan şenlikleri belirten lat. sözc.

FORNARİNA (Margherita LUTİ, **la** —denir), romalı bir fırıncının *(fornaio)* kızı; belki de metresi olduğu ressam Raffaello'ya modellik yaptı; Roma Ulusal galerisi'nde bulunan ve onu betimleyen tablo (85×60 cm; 1518-19), G. Romano'nun işbirliğiyle yapıldı.

la **Fornarina** **(1518-19)**
Raffaello ve G. Romano'nun ortak yapıtı
Barberini sarayı ulusal galerisi
Roma

Giraudon

FORNAROLİ (Lucia, **Cia** —denir), italyan kadın dansçı ve eğitimci (Milano 1888 - New York 1954). Enrico Cecchetti'nin Scala di Milano okulundaki en gözde öğrencisi. 1910-1913 arasında New York'taki Metropolitan opera'nın bale topluluğunda çalıştı. 1916-1920 arasında Roma' daki Costanzi tiyatrosu'nda, 1921-1923 ve 1924-1933 arasında da Scala di Milano' da yıldız dansçı olarak sahneye çıktı. Kendi kuşağından italyan kadın dansçıların en iyisi olarak kabul edildi. 1928-1933 arasında Scala'nın dans okulunu yönetti. Faşistler iktidara gelince sözleşmesi yenilenmedi. Fornaroli bunun üzerine New York'a yerleşti ve orada kendini öğrenci yetiştirmeye adadı.

FORNAX, Ocak* takımyıldızının latince adı (kısalt. For).

Fornebu, Oslo'nun uluslararası havalimanı, yerleşmenin G.-B.'sında.

FORNER (Juan Pablo), ispanyol yazar (Mérida 1756 - Madrid 1797). Salamanca'da felsefe, hukuk ve eski diller öğrenimi gören bu ateşli polemikçi *Sátira contra los abusos introducidos en la poesia castellana* (Castilla şiirindeki aşırılıklara karşı yergi) [1782], *Oración apologética*

por la España y su mérito literario (İspanya ve ispanyol edebiyatının değeri üstüne savunma) [1786] ve *Exequias de la lengua castellana* (Castilla dilinin bozuluşu) [1782'de yayımlanmıştır] adlı yapıtları yazarak castilla şiirinin arılığını yabancı etkilere karşı korudu. Forner, İriarte ile Jovellanos'a da saldırdı; buna karşılık, Moratín ile İglesias'ı her zaman destekledi. Komediler ve trajediler de kaleme aldı (*El ateísta; El filósofo enamorado*).

FORNİKS a. (fr. *fornix*). Nöroanat. BEYİN* ÜÇGENİ'nin eşanlamlısı.

FORNOVO Dİ TARO, İtalya'da komün, Emilia'da (Parma ili), Taro ırmağı kıyısında; 6 400 nüf. Charles VIII, Kutsal Birlik konfederasyonu ordusunu burada yendi (6 temmuz 1495). [→ İTALYA SAVAŞLARI.]

FORNOZ → FURNİ.

FORON a. (fr. *phorone*). Org. kim. Formülü

$$(CH_3)_2C{=}CH{-}CO{-}CH{=}C(CH_3)_2$$

olan dimetil-2,6 heptadien-2,5 on-4'ün yaygın adı; üç aseton molekülünden alkali ortamda yoğuşma tepkimesiyle oluşur.

FORONİDLER a. Denizde yaşayan, mikrofaj omurgasızlar şubesi. (3-5 cm uzunluğunda, lofofor denilen çift sorguç biçiminde duyargaların çıktığı kitinli bir boru içinde yaşarlar. Bil. a. *Phoronida.*)

FOROZ ya da **FAROZ** a. (yun. *phora*, defa'dan). Balıkç. Ağın her suya atılışıyla bir defada yakalanan balık. ‖*Foroz kayığı*, dalyandan balık çıkarmak için kullanılan küçük kayık.

FOROZOYİT a. (fr. *phorozoïde*). Zool. Yüzen tulumlu hayvan topluluklarında, olgunlaşınca topluluktan ayrılan (örneğin *Doliolum* cinsi üyeleri) ve üstünde eşeyli zoyitler (gonozoyit) taşıyan birey.

FORRER (Ludwig), isviçreli devlet adamı (İslikon, Thurgau, 1845 - Bern 1921). Avukatlık yaptı, sonra radikal partiden milletvekili oldu, Uluslararası demiryolları bürosu müdürlüğü (1900), bakanlık (1902--1917), 1906 ve 1912'de Konfederasyon başkanlığı yaptı.

FORREST (Nathan Bedford), amerikalı general (Chapel Hill, Bedford County, Tennessee, 1821 - Memphis, Tennessee, 1877). İç savaş sırasında konfederasyon devletleri saflarında dikkati çekti.

FORREST (John, 1. *baron*), kâşif ve siyaset adamı (Preston Point, Bunbury yakınında, Batı Avustralya, 1847 - denizde 1918), İngiliz Lordlar kamarası üyesi olan ilk avustralyalı. Çok sayıda büyük keşif gezisi yaptı; en önemlisi 1874'te kıtayı baştan başa geçtiği gezidir. 1890'da Batı Avustralya başbakanı olan Forrest, önemli altyapı çalışmaları başlattı; sömürgeleşmeyi ve kadınların oy hakkını savundu. Avustralya'nın Commonwealth'e katılmasıyla sonuçlanan görüşmelerde, küçük eyaletler için güvence aldı. Avustralya'nın ilk savunma bakanı oldu (1901-1903), bir kaza sonucu ölünceye değin çeşitli görevlerde bulundu.

FORRESTAL (James Vincent), amerikalı siyaset adamı (Beacon, New York, 1892 - intihar ederek, Bethesda, Maryland, 1949). F. D. Roosevelt tarafından Donanma bakanlığı müsteşarlığına atandı (1940), Japonlar'ın Pearl Harbor'a yaptığı ani baskından sonra (1941) amerikan filosunun yeniden oluşturulması için uğraştı. Dışişleri (1944) ve savunma bakanlığı yaptı (1947-1949).

FORRESTER (Jay Wright), amerikalı elektronik mühendisi (Anselmo, Nebraska, 1918). 1952'ye doğru, bilgisayarlarda ferrit çekirdekli manyetik belleklerin kullanımını ortaya attı. Daha sonra, bazı toplumsal sistemleri çözümleme aracı olarak sistemler kuramını geliştirdi.

FORS a. (ital. *force*). **1.** Ask. Türk silahlı kuvvetleri'nde, kuruluşa göre her birliğin bağlı bulunduğu emir, komuta kademelerini, komutanın bulunduğu yeri belirten, belirli ölçü ve biçimde yapılmış simgelere verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Söz geçirebilme, etkileyebilme gücü, nüfuz: *Forsunu kullanmak. Forsundan yararlanmak. Onun forsu buralarda geçmez.* **—3.** *Forsu olmak*, bir konuda sözü geçer, güçlü durumda olmak.

—Ask. denizc. İçinde devlet başkanı, general, amiral ya da üst rütbeli bir subay bulunan savaş gemilerinin grandi direklerine çekilen belli ölçü, renk ve biçimlerde bayrak. (Komodor forsunun dışında, deniz kuvvetleri komutanlığının tüm forsları dörtgen biçiminde, belli işaretler taşıyan kırmızı bir bayraktır. Tuğamiral forsunda kırmızı zemin üzerine sarı bir yıldız, tümamiral forsunda sarı iki yıldız, koramiral forsunda sarı üç yıldız, oramiral forsunda sarı dört yıldız yer alır. Deniz kuvvetleri komutanı forsunda kırmızı zemin üzerine dört sarı yıldız ve bu yıldızların ortasında bir çapa vardır. Fors göndere hızla çekilir ve ağır ağır indirilir. Üst rütbeli subay gemide bulunduğu sürece gönderde kalır.) ‖*Amiral forsu*, amirallerin makam otomobillerine, bindikleri gemilere rütbesinin ve makamının eşdeğerine göre çekilen özel bayrak.

—Denizc. Armatörlerin ve denizcilik şirketlerinin özel bayraklarında, gemilerin hem bayrak, hem de bacalarında kullandıkları simge. ‖Bir yatın hangi yat kulübüne ait olduğunu gösteren simge. ‖*Baş forsu*, gemilerin baş bodoslamasına işlenen ve bağlı olduğu denizcilik şirketini gösteren simge.

—ANSİKL. Ask. Forslar şu amaçlarla kullanılır: birlik, karargâh ve kurumlarda, araç ve gemilerde bulunan komutanın, komuta ve makam kademesinin belirtilmesi; araçların resmiyetinin ve kimliğinin saptanması; gerekli durumlarda trafik ve protokol önceliğinin belirlenmesi. Kara ve Deniz kuvvetleri'nde kullanılan forsların rengi kırmızı-beyaz, Hava kuvvetleri'nde kullanılanlarınki mavi-beyaz, Jandarma genel komutanlığı'nın forsları ise kırmızı-koyu mavidir (çivit rengi). Forsların üzerinde yazı, rakam ve tarih bulunmaz; birlik ya da karargâh binalarının sol tarafındaki göndere çekilir; komutan garnizonda bulunduğu sürece gönderde çekili kalır. Göndere çekilen forslardan başka oto forsları da vardır. Araçların ön tamponunun sol tarafına takılan bu forslar, komutanın araçta bulunmadığı durumlarda göndere sarılı ve kılıfı geçirilmiş olarak bulundurulur; komutan araçta bulunduğu sürece açık tutulur. Cumhurbaşkanı ile Genelkurmay başkanı dışında Silahlı kuvvetler'de fors kullanmaya yetkili komutanlar şunlardır: Kara, Deniz, Hava kuvvetleri komutanları,Jandarma genel komutanı; ordu, kolordu, tümen, tugay, alay, tabur komutanları; donanma, deniz saha ve eğitim, filo, üs, boğaz, bölge, birlik, grup komutanları; taktik hava kuvveti komutanı, hava eğitim, tugay, üs, alay, destek kıta, tabur, filo komutanları.

FORS, Romalılar'ın Talih tanrısı; Talih ile bir çift oluştururdu.

FORSA (fr. *forçat*; ital. *forzato, forzare* zorlamak'tan). Eskiden gemilerde kürek çekmeye ya da ağır işlerde çalışmaya mahkûm edilmiş kimse.

—Esk. denizc. Buharlı gemilerin bulunuşundan önce yelkenli gemilerde kürek çekme cezasına çarptırılan savaş esiri.

—Matbaac. Tipografik baskıda kâğıdın arkasında beliren kabartı.

FORSAJ a. (fr. *forçage*). Çev. mim. → KATLAMA.

FORSALAMAK g. f. Ask. denizc. Düşmanın savunduğu bir boğaza, bir limana, bir geçide zorla girmeye çalışmak.

FORSEPS a. (lat. *forceps*, kıskaç). Kad. doğ. Doğarken çocuğun çıkmasını kolaylaştırmak için başı tutmaya yarayan kıskaç biçiminde aygıt.

—ANSİKL. Kad. doğ. Forsepsin, XVII. yy.'ın ilk yarısında İngiltere'de Chamberlen ailesinden biri tarafından icat edildiği kabul edilir. Levret 1747'de, Smellie 1751'de kuyruksokumu kemiğinin içbükeyliğine uyacak şekilde ikinci bir eğrilik ekleyerek aletin biçimini değiştirdiler. Chamberlen'in buluşu kıskacın iki kolunu birbirinden tamamen ayırarak dölyoluna ayrı ayrı soktuktan sonra birleştirmekti. 1876'da Tarnier, Levret'nin forsepsini değiştirerek, leğen ekseni boyunca çekmeyi sağlayacak bir çekici ekledi. Daha sonraları, Demelin tarafından birçok başka gelişmeler de bunlara eklendi. Çocuğun başını daha iyi yönlendirmek üzere daha yumuşak ve kesintili bir çekiş sağlandı.

Bugün iki tip forseps kullanılmaktadır: kolları paralel olan (Demelin ve Suzor tipi) ve kolları çapraz olan (Tarnier ve Pajot tipi). Forsepsin kullanımı, annenin ve çocuğun yararına doğumu hızlandırmak gerektiği her olguda gerçekleştirilir. Bununla beraber forseps sezaryenin yerini alamaz, kullanımı kesin ve belirli koşullar ister: zarlar yırtılmış olacak, dölyatağı ağzı tümüyle açılmış olacak, baş yola girmiş olacak ve yol boyunca herhangi bir engel bulunmayacak.

Forseps uygulamasında çok dikkatli olmak gerekir; hekim, doğumun normal yollarla yapılmasının çocuğun yaşamına zarar vereceği kanısına varırsa derhal sezaryene başvurmalıdır.

FORSETE, iskandinav mitolojisindeki tanrılardan biri; Baldr'ın oğlu. Toplumsal uyum ve Barış tanrısı.

FORSKÅL (Petrus), isveçli doğabilimci ve gezgin (Helsingfors, bugün Helsinki, 1732 - Yerim, Arabistan, 1763). Linné'nin öğrencisiydi. 1761'de, Kopenhag'da do-

fors

Cumhurbaşkanı **forsu**

Genelkurmay başkanı **forsu**

Kara kuvvetleri komutanı **forsu**

Deniz kuvvetleri komutanı **forsu**

Hava kuvvetleri komutanı **forsu**

Jandarma genel komutanı **forsu**

ğal bilimler profesörlüğünde bulundu, Arabistan'a yaptığı bilimsel bir gezi sırasında vebadan öldü. Koleksiyonu Niebuhr tarafından İsveç'e getirildi ve notları *Flora Aegyptiaco-Arabica* (Mısır-Arabistan florası) [1775] adıyla yayımlandı. Bu kitapta pek çok yeni bitki ve böcek türü tanımlanır.

FORSKALE a. (fr. *forskalée;* öz. a. *Forskål*'dan). Bazıları erkekorgana, bazıları meyveyaprağa dönüşmüş çiçekleriyle ilgi çeken ve Akdeniz çevresinde ve Afrika'da yetişen bitki. (Isırgangiller familyası.)

FORSKALİA a. (öz. a. *Forskål*'dan). Akdeniz'de ve Atlas okyanusu'nun tropikal bölge kesiminde billurlu koloniler halinde sürüklenen, çam kozalağına benzeyen knidli cinsi. (Sifonoforlar takımı, *Physophoridae* familyası.)

FORSLU sıf. **1.** Bir yerde sözü geçen, etkisi, nüfuzu, gücü olan kimse için kullanılır: *Forslu adamdır, senin bu işini halleder.* **—2.** Üzerine herhangi bir kurumun, kuruluşun forsu çekilmiş gemi, taşıt vb. için kullanılır.

FORSSELL (Lars), isveçli şair ve oyun yazarı (Stockholm 1928). İlk kitaplarından başlayarak, daha çok cesaret ve aşk temaları üzerinde durdu (*le Cavalier* [fr. çev.], 1949, *C.F. Tietjens,* 1954). Şiirlerinde özenli ve ahenkli bir üslup seçti (*Voix* [fr. çev.], 1964; *le Possible* [fr. çev.], 1974). Oyunlarında kahramanlıktan uzak kişileri canlandırdı (*le Bouffon* [fr çev.], 1952; *Mary-Lou* [fr. çev.], 1962).

FORSSMANN (Werner), alman cerrah (Berlin 1904 - Schopfheim, Baden-Württemberg 1979). Kalp kateterizminin mucidi; bunu 1929'da ilk defa ve kendi üzerinde uyguladı. (1956 Nobel tıp ödülü.)

Forssman heterofil antijeni (isveçli bağışıklık uzmanı John Forssman'ın [1868-1957] adından). Hematol. Bazı hayvanların alyuvarlarında ve bazı bakterilerde bulunan polisakkaritli antijen.

FORST, Almanya'nın Brandenburg eyaletinde kent, Cottbus'un doğusunda, Lausitz'de, Neisse kıyısında; 27 800 nüf. Makine. Kimya. Tekstil. Besin sanayisi.

FORSTER (Thomas), ingiliz asi (1675 -Boulogne 1738). 1715'te "Old Pretender" (taht üzerinde hak iddia eden) James III'e bağlı jacobit birliklerinin başına geçti, ama birlikleriyle birlikte Preston'da teslim oldu. Fransa'ya kaçmayı başardı.

FORSTER (William Edward), ingiliz siyaset adamı (Bradpole, Dorset, 1818 - Londra 1886). Liberal parti'den milletvekili seçildi (1861). Gladstone hükümetinde bakanlık yaptı (1870). Quaker mezhebinden olan bu sanayici, ilköğretime ilişkin bir yasa hazırladı; o dönemin çoğunlukla özel ve dinsel öğelerinden hareketle gerçek bir ulusal eğitim sistemi oluşturdu. 1880-1882 arasında İrlanda işlerinden sorumlu bakan olarak uyguladığı şiddetli baskıyla dikkati çekti.

British Council

Edward Morgan **Forster**

■ **FORSTER** (Edward Morgan), ingiliz romancı (Londra 1879 - Coventry 1970). Wilberforce ile akrabalığı olan bir aileden gelir. Bilinmezci ve kilise karşıtı olan Forster, Bloomsbury çevresine yakındı. Yapıtlarında ölçülü bir anlatımla güzelliği ve arzuyu dile getirdi. Dar görüşlülüğü, hüznü ve gönül kırgınlıklarını (*Meleklerin uğramadığı yer* [Where Angels fear to tread], 1905), evlilikteki zorlama sadakati eleştirdi (*The Longest Journey,* 1907), gözü pek insanların doğal soyluluğunu (*Howards End* 1910) işledi. *Maurice* adlı romanında (1914, 1971'de yayımlandı) eşcinselliğin hoşgörülmesini isterken başyapıtı *Hindistan'a bir geçit*'te (A Passage to India, 1924) iyi niyete karşın, kültürleri ayıran uçurumları konu aldı. Forster 33 yaşına geldiğinde yapıtlarının hemen tümünü vermişti, ancak yine de roman sanatının karmaşıklığına aydınlatıcı yeni yaklaşımlar getirmekten geri kalmadı (*Roman sanatı* [Aspects of the Novel] 1927; *Abinger Harvest,* 1936), eşcinsellerin özgür bir statüye kavuşmalarını savundu ve savaş sırasında, radyoda, barbarlığa karşı konuşmalar yaptı (*Two Cheers, for Democracy.* 1951). Ayrıca B. Britten'ın *Billy Budd* operasının librettosunu da yazdı (1951).

FORSTERİT a. (fr. *forstérite,* öz. a. *J. Forster*'den). Miner. Mg_2SiO_4 formülünde doğal magnezyum silikat.

Forsyte Saga *(The)* [Forsytelar'ın sagası], John Galsworthy'nin 6 ciltlik roman dizisi (1906-1928). İlk üç cilt *The Man of Property,* 1906; *Awakening,* 1920; *To Let,* 1921 adlı yapıtlardan oluşur. *The White Monkey* (1924) adlı yapıtla ikinci bölümle başlar. *A Modern Comedy* tanıtma başlığı altında toplanan bu bölüm *The Silver Spoon* (1926) ile *The Swan Song* (1928) adlı yapıtları da kapsar. Victoria döneminin köklü bir ailesi, tüm ileri görüşlülüğüne ("foresight", ailenin adıyla aynı biçimde okunur) rağmen çöküşten kurtulamaz. Yurt özleminin derinliği ve sınırsız hayal gücüyle benzersiz bu ırmak-roman, bir ailenin dal-budak salarken yaşadığı sancıları anlatır ve Victoria döneminin sıkılığına karşı çıkan XX. yy. başı İngiltere'si üzerine belge niteliği taşır.

FORŞ (Olga Dmitriyevna), rus kadın yazar (Gunib, Dağıstan, 1873 - Sen-Petersburg 1961). Felsefi romanlarında, simgecilikten kaynaklanan bir üslupla, düşünceleri uğruna yaşamını yitirmiş şair ve düşünürleri yeniden canlandırdı: Beydeman (*Vêtus de pierre* [fr. çev.], 1924-25), 1917 kuşağı (*le Navire fou* [fr. çev.], 1931), *Radişçev* (1932-1939) ve dekabristler (*les Fils aînés de la liberté* [fr. çev.], 1950-1953).

FORT a. (fr. sözc.). Ayakkc. Sayanın çökmesini önlemek ve topuğu yerinde tutmak için yüz ile astar arasına yerleştirilen destek parçası. (Eskiden köseleden yapılan fortlarda günümüzde elyaf, selüloz ve çeşitli polimerler kullanılır.)

FORT (Paul), fransız şair (Reims 1872 -Argenlieu,Montlhéry yakınında Essonne, 1960). Genç yaşta simgecilere katıldı, bu hareketi okur kitlelerine tanıtmak istiyordu. Natüralist-gerçekçi dünya görüşüne cephe alan Fort, Théâtre-Antoine'a bir tepki olarak, daha sonra Lugné-Poé'nun Théâtre de l'Œuvre'üne dönüşecek olan Théâtre des Arts'ı (1890-1893) kurdu. 1912'de şairler prensi seçildi, Mercure de France ve l'Ermitage dergilerinde şiirler yayımladı, simgecilerin önemli dergisi Vers et Prose'u (1905-1914) yönetti. Tarihsel konuları işleyen tiyatro oyunları yazdıysa da, her şeyden önce *Ballades françaises*'in yazarı olarak tanınır.Bu baladlar 1897'den itibaren yayımlanmaya başlamış ve basımları 1922'den 1951'e değin sürmüştür. 40 ciltte toplanan bu baladlar, neşeli ritimleri ve yalınlıklarıyla okuru büyüler.

FORTAL a. (tesc. edil. a.). Çeşitli katkı elementleri ve alüminyumun oluşturduğu alaşımların genel adı; iyi bir mekanik özellik ve işlemeye karşı büyük yatkınlık gösterirler.

Fort Alamo, ABD'de (Texas) eski kale. Kapladığı alan günümüzde San Antonio yerleşim bölgesinin içindedir. Kaleyi savunan tüm Amerikalılar, Meksikalılar'ın giriştiği bir kuşatma sırasında öldü (6 mart 1836). Bu bozgun Texas'ın yeniden Birlik'e bağlanma isteminde bulunmasına yol açtı; katılma, Texas'ın on yıl süren bağımsızlığından sonra ancak 1845'te gerçekleşti.

FORTALEZA, Brezilya'nın kuzeydoğu'sunda liman, Ceará eyaletinin merkezi, rio Ceará'nın denize döküldüğü yerde; 1 763 546 nüf. (1990). Tekstil. Elektrikli gereçler ve besin sanayileri. Besin ürünleri dışsatımı.

FORT-ARCHAMBAULT → SARH.

FORT AUGUSTUS, Büyük Britanya'da köy, İskoçya'da, Loch Ness'in güney ucunda; 900 nüf. Turizm merkezi.

FORT-CHARLET → CANET.

Froissardey-Atlas-Photo

Fort-de-France limanından bir görünüm

Everts-Rapho

Firth of **Forth**'u aşan demiryolu köprüsü (çelik konsollu köprüyü 1883-1890 arasında B. Baker ve J. Fowler yaptı)

FORT-CHİMO → KUUJJUAQ.

FORT COLLİNS, ABD'de (Colorado) kent, Denver'in K.'inde; 64 600 nüf. Besin sanayisi. Teknik liseler.

FORT-CRAMPEL → KAGA-BANDORO.

FORT-DAUPHİN → TAOLAGNARO.

FORT-DE-FRANCE, Martinique'in yönetim merkezi, aynı adlı koyun kuzey kıyısında; 101 540 nüf. (1992). 1640'a doğru Fort-Royal adıyla kurulan, XVIII. yy.'da İngilizler'in ele geçirmeye çalıştığı, 1890'da yanan ve yeniden yapılan kent, Saint Pierre'in yıkılmasından sonra (1902) adanın yönetim merkezi oldu.

FORT-DE-L'EAU → BURC EL-KİFEN.

FORTE sıf. ve a. (*kuvvetlice, güçlü biçimde* anlamında ital. sözc.). Müz. İcrada, ses şiddetinin yüksek olması gerektiğini belirten nüans terimi.(*f* ya da *F* biçiminde kısaltılır.)

FORTEBRACCİLER, XV. yy.'ın en tanınmış Condottieri ailelerinden biri; en ünlü temsilcileri şunlardır: ANDREA **Fortebracci, Braccio da Montone** denir (Perugia 1368 - L'Aquila 1424). Perugia ve Umbria'yı ele geçirdikten sonra, burada bir senyörlük kurdu (1416), 1417'de kısa bir süre için Roma'yı işgal etti, daha sonra da Capua'yı ve Foggia kontluğu'nu egemenliği altına aldı (1421). Aragónlu Alfonso'nun hizmetinde savaşırken 1424'te L'Aquila'da yenildi ve burada öldü; — NICCOLO **Fortebraccio** (öl. Fiordimonte, Macerata, 1435), Andrea'nın yeğeni. 1429'da, Floransa adına Volterra'yı dize getirdi, daha sonra Lucca'yı kuşattı, ancak ele geçiremedi. 1433'te Kilise devletleri'ni kuşattı, ancak Papa Eugenius IV, onun, Francesco Sforza ile arasını bozdu. Romalılar'ın papayı kovması üzerine Niccolo, Roma'ya girebildi (1434), ancak Fiordimonte savaşı'nda papa ordularınca öldürüldü.

FORTE DEİ MARMİ, İtalya'da sayfiye merkezi, Toscana'da (Lucca ili), Massa'nın G.'inde; 10 200 nüf.

FORTE-PİANO be. ve a. (kuvvetle anlamındaki ital. *forte* ile, yavaşça anlamındaki ital. *piano*'dan). Müz. Sesin güçlendirilmesi gerektiğini belirten deyim. (*Fp* biçiminde kısaltılır.)

FORT ERİE, Kanada'da kent, Ontario'da, Niagara çavlanı kıyısında, çavlanın Erie gölünden çıktığı yerde, Buffalo'nun karşısında; 24 000 nüf.

FORTES (Meyer), ingiliz antropolog (Britstown, Cape eyaleti, 1906). 1950'den 1973'e kadar Cambridge Üniversitesi'nde profesörlük yaptı. Akrabalık ilişkileri ve din üzerine çalışmaları çok ünlüdür. Ayrıca, psikanalizin antropolojik yönleriyle de ilgilendi. İlk araştırması, Londra'da, East End'de çocuk suçluluğu üzerinedir. Evans-Pritchard ile birlikte *African Political Systems* (Afrika'da siyasal sistemler) [1940] adlı kitabı yazdı. Ancak esas araştırma alanı Altın Kıyısı'nda (günümüzde Gana), Tallensiler ve Aşantiler kabileleri üzerinedir. Burada, siyasal ilişkiler ve aile ilişkileri arasındaki bağlantıları *The Dynamics of Clanship* (Klan dinamiği) [1945] ve *The Web of Kinship* (Akrabalık ağı) [1949],daha sonra da *Kinship and the Social Order* (Akrabalık ve toplumsal düzen) [1969] adlı kitaplarında inceledi. *Oedipus and Job in West African Religion* (Batı Afrika dininde Oidipus ve Eyüp) [1959] adlı kitabında Tallensiler'de dinsel inançları ve değişik dinsel uygulamaları ele aldı.

FORTESCUE (*sir* John), ingiliz yargıç (Norris, Somerset, 1385'e doğr. - Ebrington, Gloucestershire, 1479'a doğr.). *King's Bench*'in baş yargıcı, Lancaster davasının haklılığını savundu ve sürgündeki Lancaster hükümetinde bakanlık yaptı. 1471'de İngiltere'ye döndü, Edward IV ile barıştı. Siyaset kuramı üzerine birçok kitap yazdı. Özellikle *Governance of England* (İngiltere'nin yönetilmesi) ve *De laudibus legum angliae* (İngiliz yasalarına övgü) adlı yapıtlarının, ingiliz siyasal düşünce tarihinde büyük önemi vardır.

FORTESCUE (*sir* John), ingiliz siyaset adamı (1531'e doğr. - 1607). Gardırop muhafızı (1599-1607), maliye bakanı (1589-1603) ve Lancaster dükLüğü şansölyesi (1601-1606). 1572'den ölümüne değin Parlamento üyeliği yaptı; kraliçe Elizabeth I'in güvendiği adamlardan biriydi.

FORTESCUE (Chichester Samuel **Parkinson-**), **Carlingford** baronu, ingiliz siyaset adamı (Glyde, Louth kontluğu, İrlanda, 1823 - Marsilya 1898). Gladstone hükümetinde İrlanda sekreterliğine getirildi (1865-1866, 1868-1870). 1870 Tarım yasası'nın meclisten geçirilmesinde Gladstone'a yardım etti. Ancak Home Rule sorununda onunla görüş ayrılığına düştü.

FORT-FOUREAU → KOUSSERİ.

FORT GEORGE, Kanada'da yer, Quebec'te, James koyunun doğu kıyısında, Grande Rivière'in denize döküldüğü yerde.

FORT-GOURAUD → F'DERİCK.

FORTH, İskoçya'da Kuzey denizi'ne dökülen ırmak. Grampians'da doğar, Stirling'i sular ve çok büyük bir haliçle *(Firt of Forth)* Kuzey denizi'ne ulaşır; XIX. yy. sonundan bu yana bir demiryolu köprüsüyle ve 1964'ten beri bir karayolu köprüsüyle (2 400 m) haliç aşılmaktadır; haliçin girişindeki Kincardine'e uzaklığı yaklaşık 100 km'dir.

Forties, Kuzey denizi'nde işletilen petrol yatağı (Büyük Britanya sularında: 57° 45' K., 1° D.). Peterhead yakınında petrol boruhattıyla Cruden Bay'e bağlanır. Tahmini rezerv 270 Mt. Yıllık üretim yaklaşık 20-25 Mt.

FORTİN (Jean Nicolas), fransız mekanikçi (Mouchy-la-Ville, Île-de-France 1750-Paris 1831). Boylamlar dairesi üyesiydi, kendi adını taşıyan taşınabilir cıvalı barometreyi icat etti. Birçok fizik aletini geliştirdi: saatler, tartılar, hava emme pompaları, pusulalar, vb. Flamsteed atlasını da üçte bir oranında küçülttü (1776).

FORTİNİ (Pietro), italyan yazar (Siena 1500 - *ay. y.* 1562). Yaşadığı dönemin Siena'sını anlatan, seksen bir müstehcen öyküden oluşmuş bir kitap yazdı: *Le novelle dei novizi* (1555-1561).

FORTİNİ (Franco LATTES, **Franco** —denir), italyan yazar (Floransa 1917). Bağımlı şair ve eleştirmen, marxçı anlayış içinde yetişti, Politecnico ya da Nuovi Argomenti gibi pek çok dergiye yazılar yazdı. Şiirlerinde başlangıçta kapalı bir anlatım benimsedi, ancak daha sonra "tarih içinde varlık"ın güçlüklerini işlemeye başladı (*Questo muro,* 1973).

FORTİS (Alberto), italyan yazar (Padova 1741 - Bologna 1803). *Viaggio in Dalmazia* (Dalmaçya'ya yolculuk) [1774] adlı kitabı, bilimsel antropolojinin ilk örneklerinden biridir.

FORTİS (Alessandro), italyan siyaset adamı (Forli 1842 - Roma 1909). Garibaldi'nin 1866'da Avusturyalılar'a ve 1867'de papaya karşı giriştiği seferlerde yer aldı. Mazzinici bir cumhuriyetçiydi, 1880'de milletvekili seçildi ve Crispi grubuna katıldı. Tarım bakanlığı yaptı (1898-99). 1905-1906 arasında başbakanlığa getirildi ve demiryollarını millileştirdi.

FORTİSAN a. (tesc. edil. ad). Sabunlaştırılmış selüloz asetat kökenli reyonların ticari adı.

FORTİSSİMO sıf. ve a. (*çok güçlü* anlamında ital. sözc.). Müz. Sesin olabildiğince yoğun olması gerektiğini belirten nüans terimi. (*ff* ya da *Ff* biçiminde kısaltılır.)

FORT JAMESON → CHİPATA.

FORT-LAMY → N'CAMENA.

FORT LAUDERDALE, ABD'de (Flori-

da) sayfiye yeri, Miami'nin K.'inde, Atlas okyanusu kıyısında; 149 337 nüf. (1990)

FORT MCMURRAY, Kanada'da, Alberta'nın kuzey-doğu'sunda kent; 31 000 nüf. Yakınında bitümlü kumlar (petrol çıkarımı deneme tesisi).

FORTNER (Wolfgang), alman besteci (Leipzig 1907 - Heidelberg 1987). Doğduğu kentin konservatuvarında öğrenim gördükten sonra Heidelberg'de (1931), Detmold akademisi'nde (1954) ve Freiburg-im-Breisgau konservatuvarı'nda (1957-1973) besteleme dersleri verdi. 1946'dan başlayarak Darmstadt yaz kurslarının başlıca öğretmenlerinden biri durumuna geldi. Önceleri yeniklasik üslupta yazarken, 1945'ten sonra dizisel onikitonculuğu benimsedi. Başlıca yapıtları: *Die weisse Rose* (bale, 1950), bariton ve orkestra için *The Creation* (1954), konusunu Lorca'dan aldığı *Die Bluthochzeit* (opera, 1957), *Dom Perlimplin* (opera, 1962), *Elizabeth Tudor* (opera, 1972).

FORTORE, Güney İtalya'da, Puglia'da kıyı ırmağı; 86 km. Apenninler'in doğu yamacından doğar, Lesina gölünün B.'sında Adriya denizi'ne dökülür.

Fort Peck, ABD'de (Montana) toprak baraj, Missouri ırmağı üzerinde. 24 milyar m^3 su tutan baraj, ırmak rejimini düzenleme, akarsu ulaşımını iyileştirme, sulu tarımı geliştirme olanağı verdi ve önemli bir elektrik fabrikasını besledi. Turizm.

FORT PORTAL, Uganda'da kent, yönetim bölümü merkezi, Mobutu gölünün G.'inde; 7 900 nüf. Bir çay tarımı bölgesinin merkezi.

FORTRAN a. (FORMULA TRANSLATION'un kısaltması). Bilş. Özellikle bilimsel ya da teknik problemleri çözmede çok kullanılan bilgisayar programlama dili.
—ANSİKL. Yüksek düzeyli programlama dillerinin ilki olan fortranı 1956'da amerikan şirketi İBM tanımladı ve bu dil daha sonra evrim geçirerek uluslararası birçok değişik tür ortaya çıktı. Fortran, matematik formüllerine oldukça benzeyen basit ifadeler kullandığından, kısa sürede programlama öğrenmeye olanak verir.

FORT ROSEBERY → MANSA.

FORT-ROUSSET → OWANDO.

FORT SAİNT JOHN, Kanada'da kent, İngiliz Kolombiya'sının doğusunda, Alaska yolu üzerinde; 8 900 nüf.

FORT SASKATCHEWAN, Kanada'da (Alberta) yerleşme, *North Saskatchewan River* kıyısında, Edmonton'un K.-D.'sunda; 8 300 nüf. Bölgede çıkarılan nikelin arıtılması. —Yakınında, doğal gaz.

FORT-SİBUT → SIBUT.

FORT SMİTH, ABD'de (Arkansas) kent, Arkansas ırmağı kıyısında, Oklahoma sınırında; 72 798 nüf. (1990). Yakınında petrol ve doğal gaz yatakları.

FORT TERNAN, Victoria gölündeki (Kenya) bir adada Orta Miyosen döneminden kalma (yaklaşık 15 milyon yıl) fosil tabaka. L. Leakey bu tabakada gelişmiş bir primatın, *Kenyapithecus*'un kalıntılarını buldu. Günümüzde, birçok uzmanın insan soyunun atası saydıkları *Kenyapithecus, Ramapithecus* öbeğine bağlanmaktadır.

FORTUNATAE İNSULAE. Tar. coğ. Kanarya adalarının eski adı.

FORTUNATO (Giustino), italyan siyaset adamı ve yazar (Rionero in Vulture, Potenza, 1848 - Napoli 1932). Mezzogiorno'nun ekonomik ve toplumsal sorunlarına ilişkin denemeler yazdı (*La questione demaniale nelle province meridionali* [Güney eyaletlerinde devlet malları sorunu] 1822; *Il Mezzogiorno e lo Stato italiano* [Mezzogiorno ve İtalyan devleti] 1911).

FORTUNATOV (Filip Fyodoroviç), rus dilbilimci (Vologda 1848 - Kosalma, Petrozavodsk yakınında, 1914). 1884'ten 1902'ye kadar Moskova Üniversitesi'nde karşılaştırmalı dilbilgisi profesörlüğü yaptı; pek çok öğrenci yetiştirdi. Rus dilbilim okulunun kurucusu sayılır. Baltık diliyle Slav dilindeki vurgu sorunlarını inceledi.

Fortunatus, 1509'da yayımlanan bir alman halk romanının kahramanı; tükenmez kesesinin ve sihirli şapkasının sağladığı olanakları kötüye kullanması, felakete sebep olur.

FORTUNE koyu, Kanada'da, Newfoundland'ın güneyinde koy.

Fortunio, André Messager'nin 4 perdelik, 5 tablolu lirik komedisi. Librettosunu, Musset'nin *le Chandelier* adlı yapıtından yararlanarak G. A. de Caillavet ve R. de Flers yazdılar. İlk kez 1907'de Paris'teki Opéra-Comique tiyatrosu'nda sahnelenen bu zarif ve sevimli yapıtın unutulmaz bölümleri: *Fortunio'nun şarkısı* ve Jacqueline ile Fortunio'nun birlikte söyledikleri iki duo.

FORTUNİO (Gianfrancesco), italyan yazar (öl. Ancona 1517). İtalyan dilbilgisini ele alan ilk kitaplardan birini yazdı. (*Regole grammaticali della volgar lingua* [Halk dilinin dilbilgisi kuralları], 1516).

FORTUNY (Mariano), ispanyol ressam (Reus 1838 - Roma 1874). 1857'de Roma'ya gitmek için bir burs kazandı, sonra general Prim'in Fas seferi'ne katıldı. 1867'de, ressam Federico de Madrazo' nun kızıyla evlendi ve Roma'ya yerleşti. Burada Henri Regnault ile tanıştı. 1871'de, resim satıcısı Goupil'nin galerisinde açtığı *la Vicaria* sergisi (bu yapıtlar bugün Barcelona Modern sanat müzesi'nde bulunmaktadır) onu tüm Fransa'ya tanıttı. Özellikle doğu konulu suluboya ve yedirme baskıresim çalışmalarında güçlü olan sanatı, Amerika'da olduğu kadar Avrupa' da da çok sayıda sanatçıyı etkilemiştir. (Barcelona, New York, Castres, vb. müzeleri.)

FORTUNY (Mariano FORTUNY Y MADRAZO, —denir), ispanyol ressam ve moda yaratıcısı (Granada 1871 - Venedik 1949), Mariano Fortuny'nin oğlu. Geçmişe olan tutkusunu babasının koleksiyonlarında ve Venedik'in atmosferinde besledi (1889). 1906'dan 1949'a kadar Doğu'dan ve Antikçağ'dan esinlenen giysiler, özellikle de ünlü pilise tekniğini sergileyen tüniği ya da "delphos"u gerçekleştirdi. En çok kullandığı kumaşlar dökümlü ipek ve metalik kadife oldu. Kumaşlarını çok tatlı bir renk anlayışına göre kendi boyadı ve onları, kesimi göz önünde tutarak motiflerle süsledi. Vücudun özgürlüğe kavuşturulması kaygısıyla zamanın dışında olma kaygısını dile getiren kreasyonları Proust'u oldukça etkiledi. Fortuny tiyatro yönetmenliğiyle de ilgilendi, burada çeşitli ışıklandırma sistemlerini denedi.

FORT VİCTORİA (Zimbabve) → MASVİNGO.

FORT WAYNE, ABD'de (İndiana) kent, Erie gölüne dökülen Maumee ırmağı kıyısında; 173 170 nüf. (1990). Irmak limanı ve demiryolu kavşağı. Tarım gereçleri. Sanayi taşıtları. Yüksek öğrenim kurumları.

FORT WİLLİAM, Büyük Britanya'da yerleşme, İskoçya'da, Ben Nevis'in eteğinde; 4 400 nüf. Turizm. Kırtasiye. Alüminyum.

FORT WİLLİAM (Kanada) → THUNDER BAY.

FORT WORTH, ABD'de kent, Texas'ta, Dallas'a 50 km uzaklıkta; 447 620 nüf. (1990). Forth Worth ne ulusal ve uluslararası alanda, ne de üst düzey hizmetleri bakımından Dallas'a erişebilmiştir. Kentte sanayi daha önemli rol oynamaktadır: hayvan kesimi ve et pazarlama (en eski etkinlik), taşınabilir ev yapımı, otomobil parçaları, uzay ve havacılık gereçleri, tıp ve cerrahlığa ilişkin gereçler. Çeşitli müzeler (Kimbell Art Museum [Tarihöncesi'nden koleksiyonlar; Avrupa okullarına ait önemli resim bölümü] ve Fort Worth Art Museum [XX. yy]). Kent, Dallas'la birlikte 2,7 milyon nüfuslu bir anakent alanı oluşturmaktadır.

FORUM a. (lat. sözc.). **1.** Esk. Rom. Pazar alanı, özellikle Roma kentinde kamu işlerinin ve özel işlerin merkezi olan ve halkın toplandığı alan. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Tartışmalı toplantı, kolokyum: *Unesco'da müzik eğitimi üzerine bir forum düzenlendi.* **—3.** Siyaset, sanat, kültür vb. sorunları üzerine görüşlerin belirtildiği, tartışmaların yapıldığı yer: *Basın, demokrasilerin vazgeçilmez forumudur*
—ANSİKL. Esk. Rom. Eski İtalya kentlerinin merkez alanı forum, yunan sitelerindeki agoranın eşdeğeridir; agora gibi forumun da iktisadi (pazar alanı), siyasal (halk toplantılarının yapıldığı yer) ve dinsel işlevleri vardır. Başlangıçta herhangi bir kurala bağlı olmadan düzenlenen forumlar, İ.Ö. II. yy.'da bu tür bir alana sahip olma zorunluğu olan roma sömürgelerinin çoğalmasıyla şehircilik kurallarına uygun olarak yapılmaya başladı. Forum genellikle kentin merkezinde, cardo ma-

Roma **forumu**'nun bir bölümü
solda Vesta tapınağı (İ.Ö.III.yy.), sağda Dioskurlar tapınağı (İ.Ö. V. yy.)
arka planda Titus kemeri (İ.S. I.yy.)

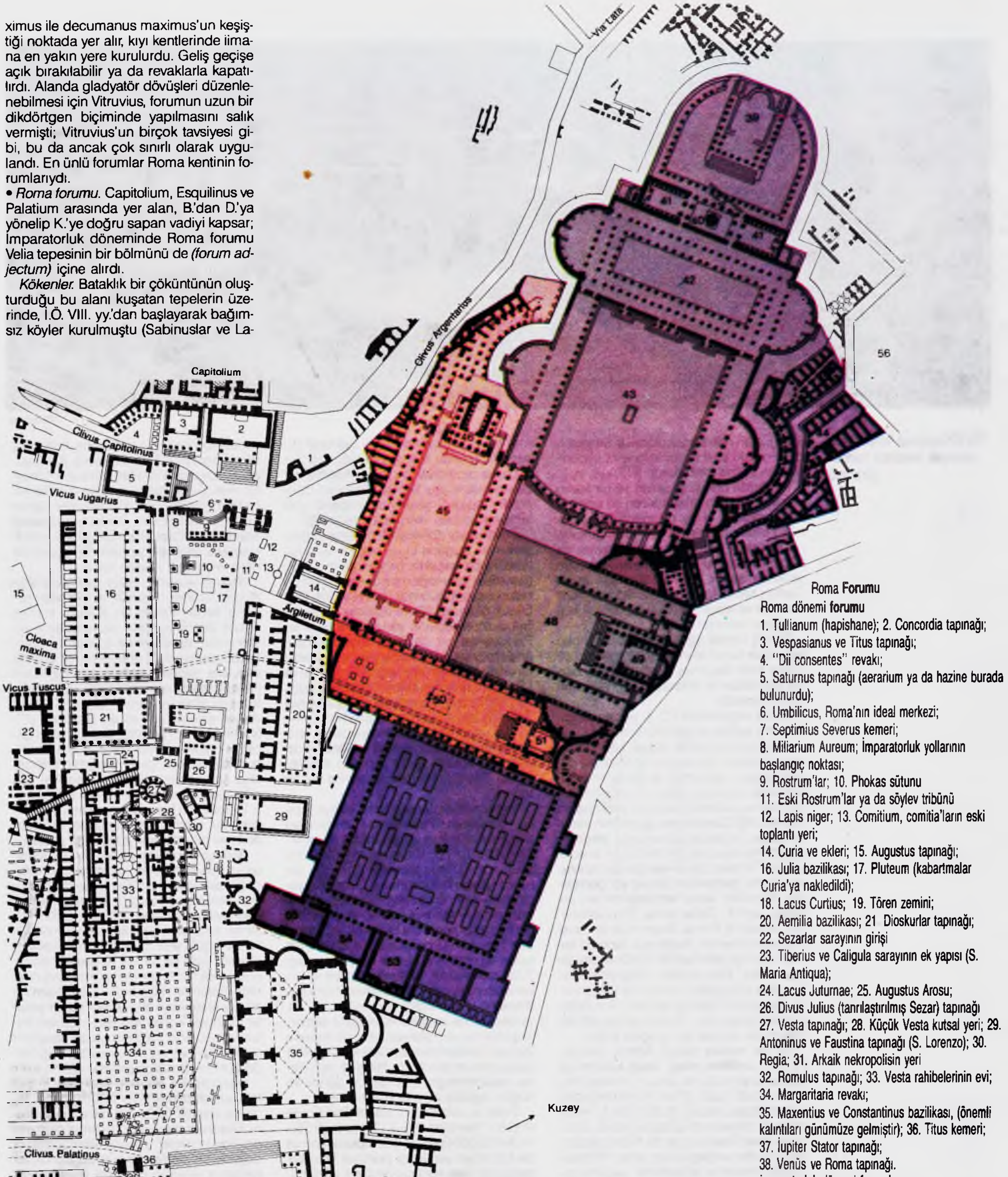
Bibal-Larousse

ximus ile decumanus maximus'un keşiştiği noktada yer alır, kıyı kentlerinde iimana en yakın yere kurulurdu. Geliş geçişe açık bırakılabilir ya da revaklarla kapatılırdı. Alanda gladyatör dövüşleri düzenlenebilmesi için Vitruvius, forumun uzun bir dikdörtgen biçiminde yapılmasını salık vermişti; Vitruvius'un birçok tavsiyesi gibi, bu da ancak çok sınırlı olarak uygulandı. En ünlü forumlar Roma kentinin forumlarıydı.

• *Roma forumu.* Capitolium, Esquilinus ve Palatium arasında yer alan, B.'dan D.'ya yönelip K.'ye doğru sapan vadiyi kapsar; İmparatorluk döneminde Roma forumu Velia tepesinin bir bölmünü de *(forum adjectum)* içine alırdı.

Kökenler. Bataklık bir çöküntünün oluşturduğu bu alanı kuşatan tepelerin üzerinde, İ.Ö. VIII. yy.'dan başlayarak bağımsız köyler kurulmuştu (Sabinuslar ve La-

Roma **Forumu**

Roma dönemi **forumu**

1. Tullianum (hapishane); 2. Concordia tapınağı;
3. Vespasianus ve Titus tapınağı;
4. "Dii consentes" revakı;
5. Saturnus tapınağı (aerarium ya da hazine burada bulunurdu);
6. Umbilicus, Roma'nın ideal merkezi;
7. Septimius Severus kemeri;
8. Miliarium Aureum; İmparatorluk yollarının başlangıç noktası;
9. Rostrum'lar; 10. Phokas sütunu
11. Eski Rostrum'lar ya da söylev tribünü
12. Lapis niger; 13. Comitium, comitia'ların eski toplantı yeri;
14. Curia ve ekleri; 15. Augustus tapınağı;
16. Julia bazilikası; 17. Pluteum (kabartmalar Curia'ya nakledildi);
18. Lacus Curtius; 19. Tören zemini;
20. Aemilia bazilikası; 21 Dioskurlar tapınağı;
22. Sezarlar sarayının girişi
23. Tiberius ve Caligula sarayının ek yapısı (S. Maria Antiqua);
24. Lacus Juturnae; 25. Augustus Arosu;
26. Divus Julius (tanrılaştırılmış Sezar) tapınağı
27. Vesta tapınağı; 28. Küçük Vesta kutsal yeri; 29. Antoninus ve Faustina tapınağı (S. Lorenzo); 30. Regia; 31. Arkaik nekropolisin yeri
32. Romulus tapınağı; 33. Vesta rahibelerinin evi;
34. Margaritaria revakı;
35. Maxentius ve Constantinus bazilikası, (önemli kalıntıları günümüze gelmiştir); 36. Titus kemeri;
37. İupiter Stator tapınağı;
38. Venüs ve Roma tapınağı.

İmparatorluk dönemi **forumları**

39. Traianus tapınağı; 40. Traianus sütunu;
41. Kütüphaneler; 42. Ulpia bazilikası; 43. Traianus forumu; 44. Traianus çarşıları;
45. Sezar forumu;
46. Venus Genitrix tapınağı;
47. Argentina bazilikası;
48. Augustus forumu;
49. Mars Ultor tapınağı; 50. Nerva forumu (Transitorium); 51. Minerva tapınağı;
52. Barış forumu (Vespasianus yaptırmıştır);
53. Barış tapınağı;
54. Forma Urbis (Roma planı); 55. Barış kütüphanesi (Santi Cosma e Damiano);
56. Quirinale.

Beaujard

Fos körfezi sanayi kompleksinde demir-çelik tesislerinin havadan görünümü

tinler); alan nekropolis olarak kullanılıyordu. En eski anıtlar ileri Villanova uygarlığından kalma mezarlardır (İ.Ö. VIII. yy.).

Kazılarda ortaya çıkarılan ve bir kamu alanının varlığını düşündüren en eski çakıltaşı zeminin, VI. yy. başından kaldığı sanılır. Forumun bataklık halindeki çukurunu Etrüskler kuruttu; büyük lağımın da *(Cloaca maxima)* Tarquinii halkı tarafından yapıldığı sanılır. Eski bataklıktan, *lacus Curtius, statio Aguarum* yakınındaki *lacus Servilius* ve *lacus Juturnae* gibi birçok kutsal kuyu kalmıştır.

Pişmiş toprak öğelerle süslü ilk ahşap tapınaklar forum alanının yapımıyla birlikte ortaya çıktı: Saturnus, Dioskurlar, Concordia tapınakları ve onlardan daha eski olan Vesta tapınağı.

Temel değişiklikler İ.Ö. II. yy.'da yapıldı; Forum'a anıtsal bir görünüm veren büyük bazilikalar inşa edildi. Alanın kesin halini alışı, Sulla'nın *Tabularium*'un törensel düzenlemesini yaptırdığı ve Sezar'ın Rostrum'larla Curia'nın yerlerini değiştirterek *Aemilia* ve *Julia* bazilikalarını yeni baştan inşa ettirdiği Cumhuriyet döneminin sonuna rastlar. Augustus döneminde, Sezar tapınağı'nın inşasıyla birlikte birçok onarım yapıldı. 64'teki büyük yangından sonra, revaklarla çevrelenen Kutsal yol genişletilip düzeltildi, Vesta rahibelerinin evi yeniden yapıldı. Daha sonra, Titus kemeri'nin, Venüs ve Roma, Antoninus ve Faustina tapınaklarının, Septimius Severus kemeri'nin inşa edilmesiyle büyük aşamalar kaydedildi. 283 yangını, Diocletianus'a, Forum'a damgasını vurma olanağını verdi. Son büyük yapılardan biri, Constantinus bazilikası oldu. Phokas sütunu (608), Forum'da yapılan son pagan anıttır.

Dinsel merkez olarak Roma forumu. Forum, özellikle arkaik Vesta kültüne ait yapılar topluluğuyla *(atrium Vestae)* Roma'nın belli başlı dinsel merkezlerinden biriydi. Vesta *lucus*'u (kutsal koru), İmparatorluk zamanında ortadan kalktı. Efsaneye göre Romulus ya da Numa tarafından kurulan ve birçok kez yanan Vesta tapınağı, korinthos düzeninde yapılmış sıra sütunlarla çevrili yuvarlak bir cella içeriyordu. *Penus Vestae*'nin için de *palladium* bulunuyordu; Vesta rahibelerinin evinin dış duvarının karşısında, tapınağa yakın bir küçük kulübenin içinde bir Vesta heykeli vardı. Vesta rahibelerinin evi bugünkü biçimiyle Neron devrine aittir; ortada, bir havuz ve ünlü rahibe heykellerinin süslediği bahçe, katlı bir peristylonla çevriliydi, altı odalı bir aula'yla son buluyordu. *Atrium Vestae*, Augustus'a kadar pontifex'in oturduğu ev olan *Domus publica*'yı da kapsıyordu (Augustus'tan başlayarak bu ev, imparatorluk konutu oldu). *Pontifex maximus*'un ve *rex sacrorum*'un resmi konutu Kutsal yol üzerindeki *Regia* idi. En eski kalıntılar IV. yy.'ın başına aittir. Pontifex'lerin evrakı *Archivium*'da Salii halkının mızrak ve kalkanları Mars tapınağı'nın *sacrarium*'unda korunmaktaydı. Çok eski başka tapınaklar da vardı: *Aemilia* bazilikası yakınında *Venus Cloacina;* Concordia tapınağı yakınında *Volcana;* yeri tartışma konusu olan İanus tapınağı.

Cumhuriyet döneminden kalma yapılar şunlardır: bugüne III. yy. yapısı sekiz sütunu ve bir saçaklık parçası kalmış olan (*aerarium*, tapınağın merdivenleri altında bulunuyordu) Saturnus tapınağı (501-493, birçok onarım); 484'te ibadete açılan ve Senato'nun toplantı yeri olan Kastor ve Polydeukes (ya da Dioskurlar) tapınağı (İmparatorluk döneminde yeniden yapılan binadan üç sütun kalmıştır); İ.Ö. 121'de ve İ.S. 10'da restore edilen Concordia tapınağı (367); Juturna tapınağı (bugünkü hali Traianus devrinde restore edilmiş biçimidir) ve yapımına triumvirlerce karar verilen, ama Augustus tarafından Sezar'ın cesedinin yakıldığı yerde yaptırılıp ibadete açılan *Divus Julius* (tanrılaştırılmış Sezar) tapınağı.

İmparatorluk döneminden kalma yapılar şunlardır: Palatium'un eteğindeki *templum divi Augusti;* korinthos düzeninde (güzel frizli) üç sütunu kalmış olan Vespasianus ve Titus tapınağı (81); San Lorenzo kilisesi'nin (pronaos, güzel friz) yapımında kullanılarak kaybolmaktan korunmuş olan Antoninus ve Faustina tapınağı; forumun sonunda bulunan ve sonradan *templum Urbis* olarak da anılan, çift cellalı ve revaklı Venüs ve Roma tapınağı (135); daire planlı, kubbeli, absidalı iki aulae'si olan ve eski bronz kapılı Romulus (Maxentius'un oğlu) tapınağı. İ.Ö. II. yy.'dan kalma penates tapınağına yaslanmış olan bu son tapınak, belki de Maxentius ve Constantinus zamanında yapılmış Vespasianus forumuna bir giriş yeri olarak tasarlanmıştır. Çok sayıda sunak ve küçük tapınak bugün kaybolmuştur.

Ticari ve adli merkez olarak Eski Roma forumu. Revaklar, *Clivus Capitolinus* üzerindeki *Dii consentes* gibi toplantı yeri ya da Neron'un yaptırdığı *porticus Margaritarius* gibi lüks eşya pazarı işlevi gördü. Yabancılar, *stationes municipiorum*'da buluşur, tefeciler *puteal Libonis* civarında bekleşirlerdi. Ticari işler, Kastor tapınağı dolaylarında ya da bazilikalarda görüşülüp karara bağlanırdı.

Dükkânlarla çevrili bir dizi bazilika ayırt edici bir özelliktir: K.-D.'da İ.Ö. 179'da yapılmış, Aemilia ailesi tarafından defalarca onartılmış olan *Aemilia* (ve *Fulvia*) bazilikası'nın Augustus zamanından kalma güzel bir frizi, Sabinalar'ın kaçırılışını ve Tarpeia'nın cezalandırılışını gösterir; Sezar tarafından başlanıp Augustus tarafından tamamlanmış olan G.-B.'daki *Julia* bazilikası'ndan günümüze, yalnız döşeme taşlarıyla birkaç sütun kalmıştır. Maxentius ya da Constantinus *(Nova)* bazilikası cephesinin önemli bir bölümü ayaktadır; Concordia tapınağı'nın yakınında kurulmuş olan *Porcia* (İ.Ö. 184) ve *Opimia* (C. Gracchus dönemi)bazilikaları yıkılıp yok olmuştur. Adli işler çeşitli açık hava mahkemelerinde yürütülürdü (Cumhuriyet döneminde *comitium*'da). Devlet hapishanesi Mamertino, Capitolium'un güney yamacındaydı; bu hapishanenin *Tallianum* denilen bir yeraltı zindanı vardı.

Siyaset ve kamu hayatı merkezi olarak Roma forumu. Comitia curiatuslar İ.Ö. 145'e kadar, Forum'un K.'inde, sınırları dinsel törenle çizilmiş ve kutsanmış bir alan olan *comitium*'da toplanmaktaydı. Birçok anma ya da onurlandırma anıtının yanı sıra, yabancı elçilere ayrılmış tribün *(Graecostatis)* ve üzerlerinde söylev verilen eski tribünler olan Rostrum'lar burada yer almıştı; Latin savaşı sırasında (İ.Ö. 338) Antium'da düşman gemilerinden ganimet olarak alınmış gemi mahmuzlarıyla süslü oldukları için bu tribünler Rostrum diye adlandırılırdı. *Rostra vetera*'lar, İ.Ö. 44'te Sezar tarafından buraya aktarılmıştı. Bunları, biri Sezar tapınağı'nın, öteki Dioskurlar tapınağı'nın önünde bulunan öbür iki tribünle karıştırmamak gerekir.

Rostrum'ların taşınması, Tullus hostilius'un senato toplantı salonuna dönüştürdüğü eski *curia Hostilia*'nın Sezar tarafından yeniden yaptırıldığı döneme rastlar; yeni senato binasına *Julia* adı verildi. İ.Ö. 29'da, foruma Augustus tarafından bir Zafer sunağıyla yeni bir bölme *(chalcidicum)* eklendi. Julia birçok kez ve özellikle de Diocletianus tarafından (bugünkü hali) onarıldı. Forumun bitiminde, Capitolium'un güney eteğindeki *tabularium*'da ise yasalar ve devlet antlaşmalarının metinleri bulunurdu. Devlet hazinesi ya da *aerarium populi Romani* ise Saturnus tapınağı'nın *podium*'unda korunuyordu.

İmparatorluk dönemi forumları. İmparatorluk forumları Roma forumu'nun K.'inde yer alan bir bütün meydana getirir. Planı Mussolini tarafından çizilmiş olan *via dei Fori imperiali*, perspektifleri gayet iyi değerlendirmekte, ama imparatorluk forumlarını evvelce bir birlik oluşturduğu Roma forumu'ndan yapay bir biçimde ayırmaktadır. Campo Marzio ile bağlantıyı kolaylaştırmak, Roma forumu'na yeni bölümler eklemek gibi mimari amaçların yanı sıra, başkente gözalıcı bir anıtsallık kazandırmak gibi siyasal amaçlar da güdülmüştür. Her imparatorluk forumu, kemerlerin altından girilen revaklı bir alan şeklindedir; alanın temel unsuru da, bir tapınaktır.

• *Sezar forumu.* Farsala zaferi anısına yaptırılan forum, şunları içerir: 46'da ibadete açılan, 113'te ve Diocletianus zamanında restore edilen *Venus Genitrix* tapınağı; bir zafer takı; bir borsa (*Argentaria* bazilikası); censor arşivlerinin bulunduğu *atrium Libertatis*; ve kenarlarda ticarethâneleri barındıran revaklar. Yeni Sezar Cu-

ria'sıyla müştemilatı bu yapı topluluğuyla sıkı bir birlik oluşturmaktaydı.

Augustus forumu, Philippoi zaferinin anısına kuruldu; tapınağı, 42'de *Mars Ultor*'a adandı; yan revakların içinde salonlar vardı; mahkemeleri barındırmak üzere eksedralar yapılmıştı; duvarlar anıtsal yazıtlarla süslüydü; burada biri Drusus ve diğeri Germanicus'a ait iki kemer bulunuyordu; bir ana duvar forumu, Subura mahallesinden ayırmaktaydı. Alan, zafer kazanmış kişilerin heykelleriyle çevriliydi; bu heykeller, forumu, Roma'nın ebedi zaferinin simgesi haline getiriyordu.

Vespasianus forumu, genellikle ana yapısıyla ifade edilirdi: yapımına 71'de, Kudüs'ün alınışından sonra başlanmış, 75'te açılmış, 191'de ateşe verilmiş, Septimius Severus tarafından restore edilmiş olan Barış forumu Cella, merkezdeki revaka açılmaktaydı. Bir ihtimal, forum kitaplığının parçalarından biri olup VI. yy.'da kiliseye (Santi Cosma e Damiano) çevrilmiş olan yapı da bu forumun bir parçasıydı.

Nerva forumu, Domitianus tarafından başlanmış, 97'de ibadete açılmıştı. Argiletum'un geçtiği uzun bir alanı kaplıyordu (*forum transitorium* adı, bu yüzden verilmiştir). Dipte bir Minerva tapınağı, merkezde bir *Ianus Quadrifons sacrarium*'u vardı. Çevre duvarının bir bölümü hâlâ ayaktadır (Minerva'ya ilişkin friz).

Traianus forumu, şunları içermekteydi: iki eksedralı ve beş sahınlı Ulpia bazilikası; yanında kitaplıklar bulunan Traianus sütunu; Hadrianus'un yaptırdığı *Divus Traianus* tapınağı; Traianus'un atlı heykeli. Kısmen dükkânlarla kaplı Traianus "çarşı"ları, 111-114 arasında Şamlı Apollodoros tarafından düzenlenmiş olan bu foruma bir ek oluşturuyordu.

Forum, Ankara'da yayımlanan on beş günlük siyaset, iktisat ve kültür dergisi (1954-1969 ve 1969-1970). Dergi, DP iktidarını bilimsel bir yöntemle eleştirmek ve ülke gerçeklerini gündeme getirmek amacıyla yayımlandı. Yazı işleri müdürlüğünü Nilüfer Yalçın'ın yaptığı derginin yazarları arasında Turhan Feyzioğlu, Bülent Ecevit, Bahri Savcı, Aydın Yalçın, Mukbil Özyörük yer aldı. 1960 sonrasında etkinliğini yitiren dergi, 1969'da Hasan Korkmazgil (Hasan Hüseyin) yönetiminde etkinliğini tekrar yinelemek istediyse de başarısız oldu. Dergi 1987'de, eski forumculardan Aydın Yalçın'ın yönetiminde Yeni Forum adıyla yayımlanmaya başladı.

Forum *(Maandschrift voor Letteren en Kunst),* hollanda dergisi (1932-1935), kuramcı ve polemikçi Ter Braak, eleştirmen Du Perron ve romancı Roelants tarafından yayımlandı. Nazi karşıtı bir siyasal çizgideydi, öznelci akılcılığı ve bilinçli kozmopolit tavrıyla önemli bir etkisi oldu.

Forum Bovis, Bizans döneminde İstanbul'daki Aksaray* meydanının adı.

Forum Judicum ya da **liber judiciorum,** Recesvinto'ya (654) ait olduğu sanılan vizigot yasaları derlemesi (12 kitap ve 595 madde). Bu derleme, krallık topraklarında yaşayan herkese tek bir yasa uygulanmasını sağlayarak, Vizigotlar' da yasaların ülkeselliğini yerleştirdi.

Forum Konstantini, Bizans döneminde, İstanbul'un Çemberlitaş* kesiminde bulunan meydan. Resmi törenlerin düzenlendiği meydanın çevresi çokkatlı revaklar ve heykellerle süslüydü. Ortada *Çemberlitaş* sütunu* vardı.

Forum Stadtpark *(Grazer Forum),* Avusturya'da eski Grazer Stadtpark Café' nin grazlı bir grup sanatçı tarafından yeniden düzenlenmesiyle oluşmuş kültür merkezi. 1960'tan beri genç avusturya edebiyatının en önemli merkezidir; bir dergi yayımlamaktadır: Manuskripte.

Forum Theodosii ya da **Forum Tauri,** İstanbul'daki Beyazıt meydanının Bizans dönemindeki adı. (→ BEYAZ'T.)

FORVET a. (ing. *forward*). Futbolda bir takımın uç oyuncularını (sağaçık, santrfor, solaçık) oluşturan oyunculardan her biri. (Eşanl. HÜCUM OYUNCUSU.) || *Forvet hattı,* bir futbol takımının hücum oyuncularını oluşturan ön dizi. (Eşanl. İLERİ ÜÇLÜ.)

FORZANO (Giovacchino), italyan oyun yazarı (Borgo San Lorenzo, Floransa, 1884 - Roma 1970). Mascagni ve Puccini'nin librettocusu; ayrıca burjuva komedileri ve tarihsel dramlar da yazdı (*Villafranca,* 1933; *Campo di Maggio,* 1935).

FOS a. (fr. *fausse,* yanlış'tan). *Arg.* **1.** Temeli olmayan, boş, çürük şey için kullanılır: *Fos bir haber.* **—2.** *Fos çıkmak,* sözkonusu bir kimseyse, kendisine duyulan güveni boşa çıkarmak; bir işse, umulan, beklenilen sonucu vermemek.

FOS körfezi, Fransa'nın Akdeniz kıyısında körfez, Rhône ırmağının denize döküldüğü yerle Berre gölü arasında, *Fos-sur-Mer* yakınında. Bugün Avrupa'nın en geniş sanayi limanı komplekslerinden biridir.

FOSBURY (Richard, **Dick**—denir), amerikalı atlet (Portland, Oregon, 1947). Kendi adıyla anılan tekniği uygulayarak Mexico'da (1968) 2,24 m ile yüksek atlamada olimpiyat şampiyonu oldu.

Fosbury flop a. (öz. a. *Fosbury*'den). Spor. Yüksek atlamada çıtanın üstünden sırtüstü geçme tekniği.

FOSCARİ (Francesco), Venedik doge' si (Venedik 1373 - *ay. y.* 1457). 1423'te doge oldu. Milanolular'a ve Nicolaus V'e karşı savaştı. Venedik sınırını Adda kıyısına değin genişletti, 1454'e değin Kuzey İtalya'yı kırıp geçirdi. Oğlu Jacopo ihanetle suçlanınca işten el çektirildi ve ertesi gün öldü. Büyük Kanal üzerindeki Foscari sarayı, sonraları birçok fakülteyi içeren bir merkez durumuna geldi.

FOSCOLO (Ugo), italyan yazar (Zante, İonia takımadaları, 1778 - Turnham Green, Londra yakınında, 1827). Romantik bir insan olan Foscolo, *Yeni Héloïse* ve *Werther* geleneğinde kaleme alınmış kısa özyaşamöyküsel romanı *Ultime Lettere di Jacopo Ortis*'te (1802 ve 1816) yeniyetmelik döneminin siyasal ve duygusal tutkularını dile getirdi. Mitolojiyle klasik kültürün beslediği şiirleri, aşk ve şehvet temalarıyla *Dei Sepolcri*'deki (1807) kahramanca yurtseverlik arasında bocalar. 1812'de yazmaya başladığı ve tamamlayamadığı şiiri *Grazie,* Canova'nın etkisiyle, yeniklasik bir yetkinlik ve huzur arayışı içindedir. Foscolo ayrıca Alfieri'den esinlenen trajediler (*Tieste,* 1797; *Aiace,* 1811; *Ricciarda,* 1813), klasik ve çağdaş italyan edebiyatı konusunda modern bir anlayışı yansıtan eleştirel denemeler de yazmıştır.

FOSFAGEN a. (fr. *phosphagène*'den). Org. kim. **1.** Enerji bakımından zengin bir amit bağı içeren guanidilli (guanidinofosfat) her türev. **—2.** Kreatinin, formülü

$$(HO)_2PO{-}NHC({=}NH){-}(CH_3){-}CH_2{-}CO_2H$$

olan fosforik asit amidinin yaygın adı. (Yüksek enerjili bir amit bağı içerir; enerji deposu işlevi gören bu bağ, kas kasılmasında temel bir rol oynar.) [Eşanl. FOSFOKREATİN.]

FOSFAM a. (fr. *phospham*). Anorg. kim. Formülü PN_2H olan, erimeyen, beyaz toz; amonyağın fosfor pentaklorür üzerine etkimesinden elde edilir.

FOSFAMİK sıf. (fr. *phosphamique*). Anorg. kim. Formülü HONHPO olan amitli bir asit için kullanılır; amonyak gazının fosforik anhidrit üzerine etkimesiyle oluşur.

FOSFAT a. (fr. *phosphate*). Kim. Fosforik asidin tuzu ya da esteri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tarım. Fosfatlı gübreler. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Yerbil. İşletilebilir fosfatlı mineraller içeren tortul kayaç.

—ANSİKL. Fosfatlar, gerek bitkisel, gerekse hayvansal yaşam için kaçınılmaz bileşiklerdir. Bu da, dünya fosfat sanayisinin önemini ve gelişimini açıklar. Fosfatların, özellikleri nedeniyle sanayi ve tarım sektörlerinde geniş bir uygulama alanı vardır: dünya fosfat cevheri üretiminin % 86'sı gübre üretiminde, % 9,5'i fosfat iyonlarının dağıtıcı, kompleks yapıcı özellikleri nedeniyle kir sökücü olarak sanayisel uygulamalarda, % 4'ü hayvan yemi sanayisinde, % 0,5'i de kararlılaştırıcı, alıkoyucu ya da tampon asit özelliklerinden dolayı besin sanayisinde kullanılır.

—Coğ. Dünyanın doğal fosfat üretimi 1991 yılında 82 516 t'dur; bunun büyük bölümünü öncelikle ABD (40 011 ton), ve Fas (17 814 ton, dünyanın en büyük dışsatımcısı) sağlar. Öbür önemli üreticiler arasında (ama öncekilere oranla çok geriden gelirler) Tunus (6 400 ton), Ürdün (4 433 ton), İsrail (3 370 ton), Togo (2 965 ton) ve Güney Afrika (2 943 ton) sayılabilir.

—Eczc. Fosfatlar tedavide hem fosforlu ilaçlar (sodyum ve potasyum fosfatlar), hem etkisi fosforik aside bağlı bazın etkisinden kaynaklanan ilaçlar (kalsiyum fosfat ve kodein fosfat gibi) halinde kullanılır. Radyoaktif fosforlu (P^{32}) sodyum fosfat, radyolojide ve iğneyle verilen eriyik halinde sitostatik olarak kullanılır.

—Tarım. Toprakları gübrelemek için kullanılan fosfatlı gübreler şunlardır:

1. *doğal fosfatlar,* jeolojik fosfatların öğütülmesiyle elde edilir; bileşimlerinde bulunan başlıca maddeler kalsiyum fosfat ve kalsiyum karbonattır. Tarımda bazı koşullarda ya olduğu gibi kullanılır ya da genel olarak karma gübrelerin yapımına girer;
2. *normal süperfosfat,* doğal fosfatın sülfürik asitle tepkimesinden elde edilir ve bileşimde başlıca madde olarak kalsiyum sülfat ve monokalsik fosfat bulunur;
3. *konstantre süperfosfat,* sülfürik ve fosforik asitlerin karışımı ile doğal fosfatın tepkimesinden elde edilir ve monokalsik fosfat ve kalsiyum sülfat içerir;
4. *tripl süperfosfat,* doğal fosfatın fosforik asitle tepkimesinden elde edilir ve başlıca madde olarak monokalsik fosfat içerir;
5. *kısmen erimiş doğal fosfat,* doğal fosfatın fosforik asit ya da sülfürik asitle tam olmayan tepkimesiyle elde edilir ve içerdiği başlıca maddeler monokalsik fosfat, trikalsik fosfat ve kalsiyum sülfattır;
6. *kalsiyumhidrojen fosfat,* kimyasal yolla elde edilir ve esas olarak kalsiyumhidrojen fosfat içerir;
7. *susuz çökelti halinde fosfat,* doğal fosfatlardan ya da kemik fosfatlarından fosforik asidin çökelmesiyle elde edilir ve başlıca madde olarak susuz bikalsik fosfat içerir;
8. *parçalanmış fosfat,* alkali bileşiklerin ve silisik asidin etkisi altında doğal fosfatın ısıl tepkimesiyle elde edilir ve başlıca madde olarak sodyum ve kalsiyum fosfat ve kalsiyum silikat içerir;
9. *kireçli alüminyum fosfat,* ısıl bir işlemle amorf biçimde elde edilir ve başlıca madde olarak kalsiyum fosfat ve alüminyum fosfat içerir;
10. *süperfosforik asit,* ortofosforik, pirofosforik, tri-, tetra- ve pentapolifosforik, metafosforik asitlerin karışımıdır ve amonyum polifosfatların, eriyik ve asitli (süspansiyon) halindeki gübrelerin yapımında kullanılır;
11. *amonyum fosfat,* mono ve diamonik fosfatları içerir ve karma katı gübrelerin yapımında kullanılır.

FOSFATAZ a. (fr. *phosphatase*). Biyokim. Fosforik esterlerin özgül olarak hidrolizlenmesini katalizleyen enzim. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Hematol. *Alkali lökosit fosfatazı,* çokçekirdekli nötrofillerin özgül taneciklerindeki enzim. (Kan incelemelerinde, hücre içi kimyasal tepkimelerle etkinliği meydana çıkarıldığında kemik iliğindeki anormal

Dagli Orti

doge Francesco Foscari bir XV. yy. elyazmasındaki minyatürden ayrıntı
Correr müzesi kütüphanesi Venedik

Scala

Ugo Foscolo
F. Fabre'ın portresinden ayrıntı
Floransa Ulusal kütüphanesi

hücre çoğalmalarına ilişkin birçok sendromun belirlenmesini sağlar.)
—Sütç. *Fosfataz testi,* pastörizasyonun etkinliğini denetlemeye yarayan test. (Fosfataz enzimi, sütteki hastalık yapıcı mikroorganizmaların yok olma derecesinin biraz üstünde bir derecede yok olduğu için, sütte fosfataz bulunmadığının saptanması halinde, pastörizasyonun etkin olduğu anlaşılır.)
—ANSİKL. Biyokim. Bazı fosfatazlar, hücre zarları düzeyinde etkin aktarımları sağlayan adenozintrifosfataz gibi özgül alttepkenler üzerinde etkili olabilir. Organizmadaki çok sayıda fosfatazlar arasında, özgül olmayan, ama miktarları teşhis açısından büyük önem taşıyan yalnız iki serum fosfatazı klinik biyokimyada incelenir, bunlar optimum etkisi pH 8,6-9 arasında bulunduğu için *alkali* denen bir fosfataz ile optimum etkisi pH 4,9-5,2 arasında bulunduğu için *asit* denen bir fosfatazdır; alkali fosfataz kemik ve karaciğer kökenlidir; kandaki oranı, osteoblastların aşırı etkinliği ile ortaya çıkan hastalıklarda ve karaciğer ve safra yolları bozukluklarında önemli ölçüde değişir; asit fosfataz, kan hücreleri (alyuvarlar ve trombositler) ve özellikle prostat kökenlidir ve kandaki oranı prostat kanserleri sırasında, özellikle metastazların ortaya çıkışından sonra anormal derecede artar.

FOSFATEMİ a. (fr. *phosphatémie*). Biyokim. Kandaki fosfat oranı, yani fosforun mineral olan bölümü.

FOSFATİDİK sıf. (fr. *phosphatidique*). *Fosfatidik asitler,* moleküllerinde bir işlev grubu fosforik asitle, öteki iki işlev grubu yağ asitleriyle esterleşmiş gliserol bulunan gliserofosfolipitler. (Koch basilinde, yumurta sarısında ve beyinde, fosforik asidin inozitolu [ayrıca gliserolun bir alkol işlev grubunu] esterleştirdiği fosfatidik asitler bulunur.)
—ANSİKL. Besinlerdeki ham yağlar, genellikle metal tuzları biçiminde (özellikle kalsiyum ve magnezyum tuzları) fosfatidik asitler içerir. Hidratlanamayan bu asitler helme giderme sırasında zorlukla giderilir ve yağların korunmasında olumsuz rol oynar.

FOSFATİT a. (fr. *phosphatide*'den). Gliserol ya da gliserofosfolipit esteri (fosfatidik asitler, sefalinler ve lesitinler).
—ANSİKL. Sıvı ve katı ham yağlar, arıtma işlemleri sırasında helme giderme ile uzaklaştırılan fosfatitleri içerirler. Bu işlemin gerekliliği, fosfatitlerin çok küçük miktarda su bulunduğu zaman sıvı yağların içinde pıhtılaşma özelliğinden ve yağlı besin maddelerinin saklanması üzerindeki kötü etkilerinden kaynaklanır.

FOSFATİÜRİ a. (fr. *phosphatiurie*). Biyokim. 24 saatte idrarla atılan fosfat miktarı.

FOSFATLAMA a. Kim. Gübre katarak toprağı fosfat bakımından zenginleştirme.
—Metalürj. Metal parçaların yüzeyini, kimyasal yolla fosfat oluşturarak işleme. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Hızlı fosfatlama,* demir ürünlerin, temizleyici bir fosfat çözeltisinin etkisi sonucu oluşan yüzeysel demir fosfat zarıyla pasa karşı koruma yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.). — Daldırmayla ya da püskürtmeyle uygulanan her tür hızlandırılmış fosfat katmanı oluşturma yöntemi.
—ANSİKL. Metalürj. *Fosfatlama.* Özellikle, çelikleri atmosfer korozyonundan korumak için kullanılır. Ayrıca boyaların, verniklerin, plastik maddelerin tutmasını kolaylaştırır ve takımların aşınma oranını en aza indirerek metalin kolayca biçim değiştirmesini (çekme, tel çekme, ekstrüzyon) sağlar. Önceden yağı giderilen parçalar, çok seyreltik fosforik asidin ve çeşitli metal fosfatların (Zn, Ca, Mn, Fe) sulu çözeltisinden oluşan kaynar banyoya daldırılır; işlemi çabuklaştırmak için banyoya çeşitli hızlandırıcılar (genellikle yükseltgen mineraller: NO_3^-, NO_2^-, ClO_3^-) ve katalizörler (Ni, Cu vb.) katılır. Böylece parçaların yüzeyinde karmaşık demir fosfatlardan, genellikle gözenekli bir koruyucu katman oluşur. Durulama ve kurutmadan sonra parçalara vernik, boya, plastik ve yağlama yağı vb. ile bitirme işlemi uygulanır.
Hızlı fosfatlama hafif bir fosfatlama, parkerleme ise derin bir fosfatlamadır. Az başvurulsa bile, alüminyum alaşımları ve çinko alaşımları da fosfatlanır; bu işlem alkali fosfat banyolarında kromat türü yükseltgen ürünlerle uygulanır.
• *Hızlı fosfatlama.* Hızlandırıcı katkı maddeleri kullanarak uygulanan kısa süreli (10 dakikanın altında) bir fosfatlama biçimidir ve bitirme işlemlerinin gerektirdiği yapışma yüzeyini hazırlama amacı güder. Özellikle otomobil, bisiklet, motosiklet yapımında, elektrik donanımları kutuları, metal mobilya, buzdolabı vb. üretiminde kullanılan boyaların tutmasını kolaylaştırmak için başvurulur.

FOSFATLAMAK g.f. **1.** Tar. Toprağa fosfatlı gübre vermek. **—2.** Metalürj. Bir yüzeyi fosfatla kaplamak.

◆ **fosfatlanmak** gçz. f. Anorg. kim. Fosfor ya da fosfatla işlenmek; fosfatla karıştırılmak ya da fosfatlı duruma gelmek.

FOSFATLANMAK → FOSFATLAMAK.

FOSFATLI sıf. Fosfat içeren, fosfatla karıştırılmış.

FOSFEN a. (fr. *phosphène;* yun. *phos,* ışık ve *phainein,* görünmek'ten). Oftalmol. Ya retinadaki kendiliğinden bir çekilmeden (retina yırtığı, camsı cisim bağlantısı) yahut göze bir darbe ya da baskı yapılmasından dolayı oluşan ışık duyumu. (Kendiliğinden olduğunda retina dekolmanının habercisidir.)

FOSFİN a. (fr. *phosphine*). Kim. Üçdeğerli fosforun, formülü PH_3 olan hidrojenli bileşiği. (Eşanl. FOSFORLU HİDROJEN.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Org. kim. Genel formülü $PH_{3-n}R_n$ olan organik bileşiklerin genel adı. (Fosfindeki bir ya da birçok hidrojen atomunun yerine birdeğerli hidrokarbon köklerinin geçmesiyle oluşur.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Kim. Fosfin (PH_3), sarmısak kokulu, −87° C'ta sıvılaşan renksiz bir gazdır. Temel olarak fosfor bileşiklerinin (fosfürler) hidrolizi ya da ısıl bozunması sonucu elde edilir. Havada son derece kararsızdır. Amonyakla benzer özellikler taşımasına karşın, ondan daha zayıf bir baz, ancak daha güçlü bir indirgeme etkenidir. Halojenli hidrasitlerle fosfonyum tuzları verir.
Formülü P_2H_4 olan difosfin ise kararsız ve renksiz bir sıvıdır.
—Org. kim. Fosfinler, aminlere benzemelerine karşın, bu bileşiklerden daha az bazik, ama daha çok nükleofildir; aynı şekilde kendilerinden bir proton ayrılmasıyla (RPH_2 birincil fosfinlerde, R_2PH ikincil fosfinlerde) türeyen anyonlardan da daha çok nükleofil özellikler taşır. Alkil halojenürleri (RX) ile kolayca tepkimeye girerek, dördüncül fosfonyum tuzlarını ($R_4P^+X^-$), yükseltgenlerle, üçüncül fosfinlerden (R_3P) fosfin oksitlerini (R_3PO), ikincil fosfinlerden fosfinik asitleri (R_2PO_2H) ya da birincil fosfinlerden fosfonik asitleri (RPO_3H_2) verir. Üçüncül fosfinler, düşük olan yükseltgenme derecelerini kararlılaştırdığından geçiş metalleri kimyasında çok kullanılan eşkonum etkenleridir.

FOSFİNİK sıf. (fr. *phosphinique*). Org. kim. Genel formülü R_2PO_2H olan ve ikincil fosfinlerin yükseltgenmesiyle elde edilen asitler için kullanılır.

FOSFİT a. (fr. *phosphite*). Kim. Fosfit asidinin tuzu ya da esteri. || *Fosfit asidi,* fosforöz asit.

FOSFOAMİNOLİPİT a. (fr. *phosphoaminolipide*'den). Biyokim. Fosforun asit biçiminde (fosforik ya da gliserofosforik asit) ve azotun aminli alkali biçiminde bulunduğu fosforlu ve azotlu lipit. (Fosfoaminolipitlere gelişmiş organlarda rastlanır: sinir organları [nöronlar], üreme sistemi, vb. En önemli fosfolipitler lesitinler [yumurta sarısı] ve sefalinlerdir [beyin].)

FOSFOBORAT a. (fr. *phosphoborate*). Anorg. kim. Bir fosfat ile bir borattan oluşan bileşik.

FOSFODİESTER a. (fr. *phosphodi ester*) Biyokim. Polinükleotitlerde, fosforaminolipitlerde ve halkalı adenilik asitte olduğu gibi fosforik asidin iki ester işlevi ile bağlı olduğu bileşik.

FOSFODİESTERAZ a. (fr. *phosphodiestérase*). Biyokim. Bir fosfodiesterin ester işlevinin hidrolizlenmesini özgül olarak katalizleyen enzim. (En önemlileri nükleazlar ve fosfolipazlardır.)

FOSFOFİLİT a. (fr. *phosphophyllite*'ten). Miner. Monoklinik sistemde yer alan, hidratlı çinko ve demir fosfat.

FOSFOFLUORİK sıf. (fr. *phosphofluorique*). Homeopat. Fluorik ve fosforik bünyelerin karakterlerini birlikte taşıyan ve sık rastlanan karma bünyeye denir.

◆ a. Fosfofluorik yapıya sahip kişi.

FOSFOFRÜKTOKİNAZ a. (fr. *phosphofructokinase*). Biyokim. ATP'nin fosforil kökünün, früktoz-6-fosfat molekülü üzerine aktarımını katalizleyen glikoliz enzimi. (Etki hızı glikoliz hızını düzenler.)

FOSFOFRÜKTOZ a. (fr. *phosphofructose*). Biyokim. Früktozun fosforik esteri. (Eşanl. FRÜKTOZFOSFAT.)

FOSFOGİBS → FOSFOJİPS.

FOSFOGLİSERİK sıf. (fr. *phosphoglycérique*). Bot. *Fosfogliserik asit,* fotosentez sırasında poliholozit ve proteinlerin bireşimine katılan ve biyokimyasal açıdan büyük önem taşıyan madde.

FOSFOGLUKOZ a. (fr. *phosphoglucose*). Biyokim. Glukozun fosforik esteri. (Eşanl. GLUKOZ-FOSFAT.)

FOSFOHEKSOZ İZOMERAZ a. (fr. *phosphohexose isomérase*). Biyokim. Bir aldoheksoz-6-fosfatın aldoketoz-6-fosfat halinde izomerleşmesini katalizleyen enzim.

FOSFOHİDROFLUORİK sıf. (fr. *phosphofluorhydrique*). Anorg. kim. *Fosfohidrofluorik asit,* FLUOROFOSFORİK* ASİT'in eşanlamlısı.

FOSFOJİPS ya da **FOSFOGİBS** a. (fr. *phosphogypse*). Kim. Fosforik asit üretiminde, sülfürik asidin doğal bir fosfata etkimesi sonunda oluşan yanürün. (Yapısı bakımından doğal jipse benzeyen fosfojips, özellikle doğal jips kaynakları bulunmayan ülkelerde [örneğin Japonya] alçı üretiminde kullanıldığı gibi kimi işlemlerle değişik alanlarda da değerlendirilir.)

FOSFOKALSİK sıf. (fr. *phosphocalcique*). Fosfor ve kalsiyuma ilişkin olan.
—Biyokim. *Fosfokalsik metabolizma,* organizmada fosfor ve kalsiyumun özümleme, bağlanma, göçme ve atılma olaylarının tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Fosfat PO_4^{---} ve Ca^{++} iyonlarının emilmesi incebağırsak düzeyinde gerçekleşir. Bunun bir kısmı sindirim sistemi boyunca kaybolur. Emilme için D vitamini gereklidir. Kandaki kalsiyum ve fosfor oranı normal durumda kesinlikle sabittir. Bu oranın değişmezliği paratiroit hormonunun etkisiyle sağlanır. Kalsiyum ve fosfor, bükülmezlik ve sertlik gibi mekanik özellikler sağladıkları kemiklerin organik dokusunu oluşturan polisakkaritlere bağlanırlar. Vücuttan atılmaları böbrek yumacıkları düzeyinde gerçekleşirken, bu iyonların bir kısmı kıvrıntılı borucuklarda yeniden geri emilir.
Kalsiyum ve fosfat iyonları plazmanın ve kan yuvarlarının toplam iyon yoğunluğunda ve asit-baz dengesinde de işe karışır ve bu bakımdan metabolizmaları klor, sodyum ve potasyum metabolizmalarıyla girişim yapar.

FOSFOKREATİN a. (fr. *phosphocréatine*). Org. kim. FOSFAGEN'in eşanlamlısı.

FOSFOLİPAZ a. (fr. *phospholipase*). Biyokim. Fosfolipitlerin hidrolizlenmesini özgül olarak katalizleyen enzim.

FOSFOLİPİT a. (fr. *phospholipide*'den). Biyokim. Fosfor içeren kompleks lipitler topluluğu. (Fosfatit ile fosfoaminolipit çeşitlerini içerir.)

FOSFOMİSİN a. (fr. *phosphomycine*). Eczc. Geniş etkili, çok az zehirli antibiyotik. (Yalnız toplardamarlarca emilmek üzere kas yoluyla verilir.)

FOSFOMOLİBDİK sıf. (fr. *phosphomolybdique*). Anorg. kim. Fosforik asitle molibdik anhidritin bileşmesinden oluşan çeşitli karmaşık asitler için kullanılır.

FOSFOMONOESTERAZ a. (fr. *phosphomonoestérase*). Biyokim. Monoesterleşmiş bir fosforik asidin ester bağını özgül olarak hidrolizleyen enzim.

FOSFOMÜTAZ a. (fr. *phosphomutase*). Biyokim. Molekülün bir noktasından diğerine fosforil kökü aktarımını katalizleyen enzim. (En iyi bilineni glukofosfomütazdır.)

FOSFONİK sıf. (fr. *phosphonique*). Org. kim. Genel formülü RPO_3H_2 olan ve birincil fosfinlerin yükseltgenmesiyle elde edilen asitler için kullanılır.

FOSFONİTRİL a. (fr. *phosphonitrile*). Anorg. kim. Formülü PN olan bileşik. (Siyanogene $[C_2N_2]$ benzeyen bu bileşik, ısılkararlı elastomerler olan klorlu yüksek polimerlerin elde edilmesinde kullanılır.)

◆ sıf. Kim. π bağlarıyla kararlılaştırılmış P-N birimini temel alan azot ve fosfor bileşikleri için kullanılır. (Fosfonitril bileşikler, aromatik bileşiklere benzer ve özelliklerinden yüksek sıcaklıkta yararlanılan polimerleri verir.)

FOSFONYUM a. (fr. *phosphonium*'dan). Org. kim. **1.** Formülü PH_4^+ olan ve protonlu asitlerle fosfinin katılma bileşiklerinde bulunan birdeğerli katyon. **—2.** Genel formülü $PH_{4-n}^+R_n$ olan organik katyonların genel adı. (Bu katyonlar, fosfonyum $[PH_4^+]$ katyonundaki bir ya da birkaç hidrojen atomunun birdeğerli karbonlu köklerle yerdeğiştirmesi sonucu oluşur. Fosfinin $[PH_3]$, HX asidiyle tepkimesinden kaynaklanan fosfonyum tuzları $[PH_4^+H^-]$, amonyum tuzlarından belirgin bir biçimde daha asittir ve suda tamamen ayrışır. $RCH_2—PR_3^+X^-$ türündeki dördüncül fosfonyum tuzları ise, organik bireşimde alkaliden fosforanların $[RCH=PR_3]$öncüsü olarak kullanılır.)

FOSFOPROTEİN a. (fr. *phosphoprotéine*). Biyokim. Fosforik asit biçiminde fosfor içeren karmaşık protein (heteroprotein); yumurtada ve sütte (kazein) bulunur.

FOSFOR a. (fr. *phosphore*; yun. *phosphoros*, ışık taşıyan). Elementler tablosunun VB kolonunda ikinci element olarak yer alan bir ametal. (Simgesi P olan kimsayal element.)

—Elektron. ve TV. IŞILPARÇACIK'ın eşanlamlısı.

—Metalürj. *Fosfor giderme*, dökme demir ya da çelikten fosforu eleme. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Fosfor gidermek*, bir maddede bulunan fosforu elemek.

—Patol. *Fosfor zehirlenmesi*, fosforla zehirlenme. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. 1669'da, Hamburg'da Hennig Brand tarafından idrarda bulunan fosfor, daha sonra Johann Kunckel ile Boyle tarafından elde edildi. Schele ise kavrulmuş kemiklerden fosfor üretmenin yöntemini gösterdi.

Fosfor, birçok allotropu olan çokbiçimli bir katıdır; allotropları arasında en çok bilinenleri, oldukça farklı fiziksel özellikler taşıyan beyaz ve kırmızı fosfordur. *Beyaz fosfor* amber renginde, yarısaydam, yumuşak, sarmısak kokulu ve kübik sistemde kristalleşen bir katıdır; 44,1° C'ta erir ve yeniden soğutulduğunda kolayca aşırıerimiş durumda kalır. Su ve alkolde çözünmemesine karşın, karbon sülfür, benzen ve sıvı amonyakta çözünür. Çok kuvvetli bir zehir olduğundan birkaç santigram dozda bile öldürücüdür. Fosfor buharının ani soğutulmasıyla elde edilen beyaz fosfor, soğukta yarı kararlı bir maddedir.

Kırmızı fosfor pembeden mora kadar değişen çeşitli renkler alır. Yoğunluğu 2,2 olan bu elementin, belli bir erime noktası yoktur; ancak 417 °C'ta, 1 atmosfer buhar basıncında süblimleşir. Beyaz fosforun çözücülerinde çözünmemesine karşın, yalnızca erimiş kurşunda çözünür. Ayrıca zehirli de değildir. Soğukta, beyaz fosfordan daha kararlıdır; çünkü beyaz fosfor ışıklı bir ortama bırakıldığında ağır ağır kırmızı fosfora dönüşür; bu dönüşüm ılımlı bir ısıtmayla hızlandırılır.

Atom numarası:	15
Atom kütlesi:	30,97
Erime sıcaklığı (beyaz fosfor):	44,1°C
Kaynama sıcaklığı (beyaz fosfor):	280°C
Özgül kütlesi:	1,82 g/cm³
Elektron biçimlenmesi:	[2,8] s^2 p^3
Yükseltgenme dereceleri:	–5,–3, +3, +5
İzotopları:	28-34
Doğal fosfor:	^{31}P: % 100

Fosfor buharı, 1 000° C'a dek dörtatomlu, 1 700° C'a dek ikiatomlu, daha yüksek sıcaklıklarda ise biratomludur. Beyaz fosfor ile kırmızı fosfor hemen hemen aynı kimyasal özellikleri taşır, bununla birlikte beyaz fosfor, çok şiddetli tepkimeler verir.

• *Fosforun kimyasal özellikleri*. Fosfor, dönemli elementler sınıflandırmasında VB kolonunda kendinden önce gelen azota benzer ve onun gibi hemen tümüyle ortak değerlikli bağlar oluşturan beş değerlik elektronu içerir. Ayrıca fosforun 3d yörüngeleri elverişli olduğundan, tüm değerlik elektronları, PCl_5'de olduğu gibi, üçgen çiftpiramit biçimindeki bir düzenlemenin beş bağını vermek üzere kullanılabilir.

Fosforu, azottan ayıran temel özellik, çok tepkin olmasıdır. Pek çok maddeyle birleşir ve çoğu kez şiddetli tepkimeler verir.

Oksijene karşı gösterdiği ilgi, kuvvetli bir indirgen olduğunun belirtisidir. Gaz halinde, dörtyüzlü olan fosfor molekülü, kararsızdır; aşağıdaki tepkimeye göre tersdeğişime uğrayarak +1 ve –3 yükseltgenme dereceli bileşikler verir:

$$P_4 + 6H_2O \rightarrow PH_3 + 3H_3PO_2.$$

Öte yandan fosforun artı yükseltgenme derecelerine denk düşen serbest zayıf entalpileri, çok zayıf yükseltgen cisimlerin bile fosforu her zaman fosforik aside (H_3PO_4) yükseltgeyebileceğini gösterir. Fosfor, azottan daha az elektronegatiftir; NH_3'le aynı yapıda olan PH_3'ü oluşturmak üzere hidrojenle doğrudan birleşmez.

Fosfor yanıcıdır; beyaz fosfor 50° C'a doğru havada alev alır; kırmızı fosfor ise ancak 400° C'a doğru tutuşur. Göz kamaştırıcı bir alevle yanarak büyük bir ısı yayar; yanma sonunda fosforik anhidrit (fosfor pentaoksit: P_2O_5) açığa çıkar. Öte yandan beyaz fosfor da soğukta havada yavaş yavaş yanar; tepkime sırasında fosfit asidinin anhidritini (fosfor trioksit: P_2O_3) verir; karanlıkta mavimsi solgun bir ışık yayar ve adını da bu ışıktan alır. Beyaz fosfor, yükseltgenmesi ısı verici olduğundan genellikle kendiliğinden tutuşur. Bu nedenle beyaz fosforu su dolu kaplarda saklamak gerekir; ayrıca bu maddeye elle dokunmak tehlikelidir.

Fosfor, halojenlerle temas eder etmez tutuşarak birleşir; klorla, PCl_3 ve PCl_5 olmak üzere iki klorür verir. Sıcakta metallerin çoğuyla tepkimeye girerek Ca_3P_2 gibi fosfürleri oluşturur; suyla bozunabilen Ca_3P_2, fosforlu hidrojen (PH_3) üretiminde kullanılır.

Fosfor, aynı zamanda bir indirgendir; sülfürik asit ve nitrik asidin yanı sıra, sıcakta pek çok metal oksidi, soğukta ise çok az yükseltgenebilen metal tuzlarını indirger. Nihayet alkali çözeltiler üzerine etkiyerek kendiliğinden tutuşabilen fosforlu hidrojen ile hipofosfit çözeltisi oluşturur.

Fosfor günümüzde, özellikle kalsiyum fosfat, silis ve kömürün karıştırılmasıyla elektrik fırınında elde edilir. Fosfor kibrit üretiminde kullanıldığı gibi fırın çıkışında bu üründen fosforik* asidin elde edilmesinde yararlanılır; fosforik asidin bu yolla üretimine ısıl yöntem denir.

• *Fosfor bileşikleri*.

Halojenli bileşikler. Fosfor fluor, klor ya da bromla birleştiğinde yanarak üç ya da beşdeğerli halojenürleri verir. Benzer özellikler taşıyan bu farklı bileşiklerin en önemlileri, asit klorürler gibi davranan sıvı fosfor triklorür ile katı fosfor pentaklorürdür. Pentaklorürün kararsız oluşu, bir bileşiğin organik kimyada klorürleyici bir etken olarak kullanılmasını sağlar.

Hidrojenli bileşikler → FOSFİN ve FOSFÜR.

Oksijenli bileşikler. Fosfor, oksijenle pek çok bileşik oluşturur; bu bileşikler anhidritler ile anhidritlerin hidratlanması sonucu elde edilen asitler ya da bu asitlerden suyun kısmen giderilmesiyle oluşturulan yoğuşmuş asitlerdir.

İkili bileşikler arasında fosfit asidi anhidriti (P_2O_3), fosfor peroksit (P_2O_4), fosforik anhidrit (P_2O_5); olağan asitler arasında hipofosfit asidi (H_3PO_2), ortofosfit asidi (H_3PO_3), ortofosforik asit (H_3PO_4); yoğuşmuş asitler arasında ise hipofosforik asit ($H_4P_2O_6$), pirofosforik asit ($H_4P_2O_7$) ve metafosforik asit (HPO_3) sayılabilir. Bunların en önemlileri fosforik asitlerin bileşikleridir.

Fosfit bileşikleri. Formülü gerçekte P_4O_6 olan fosfit asidi anhidriti (P_2O_3), hafifçe ısıtılan fosfor üzerinden kuru hava akımının geçirilmesiyle elde edilir. Havada yavaş yavaş yükseltgenir ve fosforışı özellikler gösterir. Suda çözünerek fosfit asidi (H_3PO_3) verir.

Fosfit asidi, suyun fosfor triklorür üzerine etkimesiyle de kolayca elde edilir; ısıtıldığında bozunarak ortofosforik asit ve fosfine dönüşür. Bu nedenle, indirgen özellikler taşır. Bu bileşik, fosfit asitlerle yansız fosfitleri veren bir diasittir.

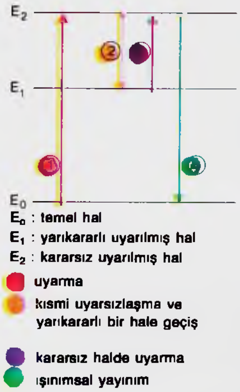
—Biyokim. Temel biyolojik önemi çok büyük bir kimyasal element olan fosfor canlı organizmada çeşitli hallerde bulunur. Vücuda besinler (et, yumurta sarısı, tahıl, vb.) yoluyla alınır; soğurulması ve vücuda dağılması daha çok vitamine (D vitamini) ve hormonlara (paratiroit hormonları) ve biraz da kalsiyumun soğurulmasına bağlıdır; fosfor ve D vitamini eksikliği, bir de hiperparatiroidi iskelette minerallerin gittikçe azalmasına yol açar.

—Çekirdek fiz. *Fosfor 32* β^- radyoaktiftir. Yarıömrü 14,5 gündür ve radyoaktif izleyici olarak kullanılır. Demir-çelik sanayisinde, curuflardan fosfor giderme işlemini incelemede yararlanılır. Sürtünme etkisindeki parçaların aşınmasını ölçmeye yarar. Öte yandan tarımda, fosfatlı gübrelerin özümlenmesini izlemede, tıpta, beyin urlarının yerini saptamada, kimi kan hastalıklarının (alyuvar çoğalmaları) tedavisinde kullanılır. Bu fosfor izotopu, nükleer reaktörde kükürt 32 nötronlarla ışınlanarak elde edilir.

—Çevrebil. Fosfor, yayılabileceği ortamlara aşırı ölçüde atıldığı zaman karalardaki sularda önemli ölçüde kirlenme yapabilir: besinle kirlenme. Fosfor sularda özellikle fosfat biçiminde bulunur: ortofosfatlar, yoğun fosfatlar ve organik fosfatlar. Suların fosforla kirlenmesi tarımda büyük miktarlarda kullanılan fosfatlı gübrelerin sularla yıkanıp taşınmasından ve deterjanların (sanayide ve evlerde kullanılan) sulara karışmasından ileri gelir. Aslında fosforun yalnız humusa ve topraktaki mikroorganizmaların bünyesine yerleşmesi onun bitkilerce hızla özümlenebilen biçi-

mini oluşturur. Bu nedenle yeterince humus birikmesine özen göstermek ve toprakta en yüksek düzeyde mikroorganizma etkinliği sağlanmasına dikkat etmek çok önemlidir, çünkü fosfatlı gübre kullanılması, uzun vadede, toprakların kötü kullanılması yüzünden meydana gelen fosfor kayıplarını karşılayamaz.

Doğada en önemli fosfor kaynağı fosfat taşıdır. Fosfor bitkiler aracılığıyla fosfat biçiminde beslenme zincirlerine (karada ve suda) girer. Döküntücül zincirler sayesinde organik maddenin mineralleşmesi çevrimi tamamlar. Su kuşlarının dışkılarının birikmesiyle oluşan guano, deniz kökenli fosforun kara ekosistemlerine geçişinin en tipik örneğidir.

fosforışı enerji düzeylerinin ve geçişlerin şeması

—Metalürj. Fosfor, dökme demirin erimesini kolaylaştırmasına karşılık soğukta, büyük ölçüde kırılganlaşmasına yol açar. Fosfor katkısı, demirin daha kolay haddelenmesini sağlar; ama darbeye karşı dayanımını düşürür. Nihayet bu madde katkısı çeliği kırılganlaştırır ve mekanik yolla işlenmesini güçleştirir . Fosfor giderme işlemleri ya pudlajla yapılır ya da konverterde uygulanır; ikinci yol bazik Thomas yöntemiyle fosfor gidermedir. Dökme demirin fosforunu gidermede kullanılan bu yöntemi, ingiliz metalürji uzmanı Sidney Gilchrist Thomas 1876'da buldu. O güne değin çok fosforlu dökme demir verdiğinden değersiz görülen Lorraine maden havzası bu yöntemde büyük önem kazandı. Bu yöntemde önce fosfor yükseltgenir, ardından bir bazla (genellikle kireç) bağlanır ve aşağıdaki tepkime uyarınca arıtma curufuyla fosfat oluşturularak ayrılır:

$$2P + 5FeO + 4CaO \rightarrow P_2O_5{,}4CaO + 5Fe.$$

Fosfor giderme işlemi, dökme demir, Martin fırınında arıtılarak da yapılabilir.

Fosfor gidermeyle elde edilen arıtma curufları önemli oranda kalsiyum fosfat içerdiğinden toprağı iyileştirmede kullanılır.

—Patol. Zehirlenmeye neden olan sadece beyaz fosfordur; bunun yerini kırmızı fosforun alması, meslek zehirlenmelerini ender hale getirmiştir. Akut fosfor zehirlenmesi (intihar, ilaçla zehirlenme) başlangıçta bir sindirim evresiyle kendini belli eder (kusmuğu karanlıkta görülebilen sarmısak kokulu kusmalar, boğazda kuruluk, midede yanmalar, karın ağrıları, heyecan, terlemeler), bunun arkasından karaciğer yetersizliği (sarılık, kanamalar) ve sinirsel bozukluklar gelir (beyin hastalıkları). Süreğen fosfor zehirlenmesi (meslek zehirlenmesi) çene kemiklerinin nekrozu ile kendini belli eder.

—Tarım. Fosfor, bitkiler için muhakkak gerekli ve verim artıcı önemli bir elementtir. Bitkinin büyük fizyolojik işlevlerinin çoğunda rol alır (solunum, proteinlerin ve glusitlerin bireşimi, vb.). Fosfor eksikliği, bitkinin metabolizmasında büyük bozukluklar yaratır. Topraktaki fosfor yedekleri, bitkiler tarafından az çok kolaylıkla alınabilecek biçimlerde bulunur. Bunlar şöylece sıralanabilir: erimez mineral fosfor (fosfat taşındaki P_2O_5, erimez P_2O_5, çökelti P_2O_5, başka maddelerle birleşik P_2O_5), organik fosfor (organik madde), yüzde tutulan fosfor ve erimiş fosfor (topraktaki eriyikler); bu son ikisi bitkilerce özümlenebilen fosforu oluşturur. Bu biçimlerden birine ya da ötekisine geçişler karmaşık dengelerle sağlanır. Ekili toprakların çoğunda yüzde tutulan fosforla, erimiş fosfor arasında çok kolay ve hızlı değiştokuşlar olduğu kabul edilmektedir. Bu değiştokuşlar şunları sağlar: hem erimiş fosfor bitkilerin kökleri tarafından alındığı zaman eksilen erimiş fosfor miktarı hızla tamamlanır, hem fosfatlı gübre verildiği zaman erimiş fosfor halinde yedekler birikir. Verimi artırıcı maddelerdeki (gübreler) fosfor oranları fosforik anhidrit (P_2O_5) cinsinden ifade edilir.

FOSFOR MUSTAFA SITKI PAŞA, türk asker (öl. Erzurum 1888). Bitirdiği Harbiye'de matematik öğretmeni olarak çalıştı. Birinci ferik olarak 4. Ordu komutanlığına, ardından da müşir (mareşal) rütbesiyle Erzurum valiliğine atandı (1869). Sırasıyla Bağdat, İşkodra, Bosna, Konya, Trablusgarp valiliklerinde bulundu. Yüksek askeri kurul (Dârı şûrayı askeri) başkanlığına getirildi. Bu kurulun kaldırılması üzerine (1880) emekliye ayrıldı. Askerlik ve matematikle ilgili ders kitapları da vardır.

FOSFORAN a. (fr. *phosphorane*). Kim. **1.** Beşdeğerli fosforun, formülü PH_5 olan varsayımsal hidrojenli bileşiği. **—2.** Genel formülü PR_5 olan organik bileşiklerin genel adı. (Biçimsel olarak, fosforandaki hidrojen atomlarının, birdeğerli hidrokarbon kökleriyle yer değiştirmesi sonunda oluşurlar.)

—ANSİKL. $P(C_6H_5)_5$ gibi kimi fosforanların (PR_5) bilinmesine karşın, bu bileşiklerin en önemlileri, formülü $R'RC{=}PAr_3$ olan alkiliden triarilfosforanlardır. Fosfonyum tuzlarının $[(R'RCH{-}PAr_3)^+\bar{X}]$ bazik ortamda tepkimeye sokulmasıyla elde edilirler; aşağıdaki formül uyarınca aldehit ve ketonlarla tepkimeye girerek alkenleri verirler:

$$R'RC{=}PAr_3 + O{=}CR''R''' \rightarrow R'RC{=}CR''R''' + OPAr_3.$$

1954'te Wittig tarafından bulunan bu önemli tepkime, kükürt, arsenik vb.'nin türevlerinde olduğu gibi benzer pek çok tepkimenin de ilk örneğidir; sanayide A provitamininin (karoten) bireşiminde kullanılır.

FOSFORCU sıf. Uppsala'da Atterbom ve Palmblad tarafından yayımlanan ve grubun yayın organı Phosphoros (1810 -1813) dergisinin adını alan bir isveç romantik edebiyat okulu için kullanılır.

FOSFOREMİ a. (fr. *phosphorémie*). Biyokim. Kanda fosfor bulunması.

FOSFORESANS a. (fr. *phosphorescence*). Fiz. FOSFORIŞI'nın eşanlamlısı.

FOSFORIŞI a. Uyarı kesildikten sonra belli bir süre boyunca (10^{-8} sn'den birçok güne kadar), ışık yayımının sürmesi biçiminde ortaya çıkan ışıldama. (Eşanl. FOSFORESANS.) || Biyolojik ışıldama biçimlerinden biri.

—ANSİKL. Katışkısız ve ideal kafesli kristaller, fosforışı göstermez; bu özelliğe, etkinleştirici ya da fosforlayıcı yabancı atom sayısı çok küçük olan kristal maddelerde rastlanır. Uyarmadan sonra yayımın kesilme süresi tamamen sıcaklığa bağlıdır. Fluorışıya benzer bir olay olan fosforışı, yarıkararlı uyarılmış hallerin varlığıyla açıklanır. Kimi atomlar, iyonlar ya da moleküller, dış enerjiyi soğurarak uyarıldıktan sonra, bu enerjinin bir bölümünü yitirebilir (özellikle çarpışmayla) ve yarıkararlı hale geçerek uzun süre bu halde kalabilir. Bunlar bir ışınım yayarak temel hale, ancak uyarılmış kararsız halden geçip dönerler; bu dönüş çarpışmayla (olayın ısıl çalkalanma enerjisine, dolayısıyla sıcaklığa olan bağımlılığını açıklar) ya da başka süreçlerle (X ışınlarının, morötesi ışınların vb.'nin etkisi) gerçekleşir.

En çok kullanılan fosforışıl maddeler, kalsiyum ya da çinko sülfürlerdir.

FOSFORIŞIL sıf. Fiz. Fosforışı özelliği olan.

FOSFORİK sıf. (fr. *phosphorique*). Anorg. kim. Beşdeğerli fosforun oksijenli bileşikleri için kullanılır: bu bileşikler, formülü P_2O_5 olan anhidrit ile bu anhidrite denk düşen asitlerdir. Bu asitlere, fosfit asitleri de denir. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Homeopat. *Fosforik bünye*, homeopatinin esas aldığı üç temel bünyeden biri, değişkenliği ve çekiciliğiyle belirgin olanı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Anorg. kim. Fosforik bileşikler dendiğinde fosforik anhidrit (fosfor pentoksit: P_2O_5) ile bu anhidrite denk düşen asitler (ortofosforik asit, pirofosforik asit, metafosforik asit) anlaşılır.

• *Fosforik anhidrit.* Formülü P_2O_5 ya da gaz halinde P_4O_{10} olan bu bileşik, katı halde pek çok türü bulunan kar beyazı bir tozdur. Aşırı ilgisi olan suyla birleşerek metafosforik asit ile ortofosforik asidi verir. Kuvvetli bir su gidericidir. Karbonla, akkor derecede indirgenebilir; bu tepkimeden fosfor üretiminde yararlanılır.

• *Ortofosforik asit.* Formülü H_3PO_4 olan ve Margraf tarafından bulunan ortofosforik asit, fosforlu asitlerin en önemlisidir. 42°C'ta eriyen, suda çok çözünen kristalleşmiş renksiz bir katıdır. Isıyla bozunarak 200°C'ta piro-, 300°C'ta meta- asitleri verir; ancak su gidermeyle yeniden anhidrite dönüştürülemez. Ortofosforik asit, bazlarla üç ayrı tuz veren bir triasittir; örneğin sodyum hidroksitle tepkimeye girerek monosodyum (NaH_2PO_4), disodyum (Na_2HPO_4) ve trisodyum fosfatları (Na_3PO_4) oluşturur.

Fosforların üretiminde gerekli olan ortofosforik asit genellikle trikalsiyum fosfatın bir türü olan doğal fosfattan, yani fluoroapatitten $[Ca_{10}(PO_4)_6F_2]$ elde edilir. Bu amaçla iki temel teknik uygulanır: birincisi cevherin sülfürik asitle tepkimeye sokulmasına dayanır; buna yaş yöntem denir. İkincisinde ise cevher, yüksek sıcaklıkta fosfor elementine indirgenir; buna da ısıl yöntem denir. Isıl yöntemle, yakma ve hidratlama işleminden sonra, besin sanayisinde kullanılan çok arı bir fosforik asit elde edilir.

• *Yaş yöntem asidi.* Kalsiyumun, sülfürik asit etkisiyle kalsiyum sülfat (genellikle fosfojips) halinde çöktürülmesiyle gerçekleştirilen fosforik asit üretimi, pek uygulanmaz. Bu tepkime şu denklemle gösterilebilir:

$$Ca_{10}(PO_4)_6F_2 + 10H_2SO_4 \rightarrow 6H_3PO_4 + 10CaSO_4 + 2\ HF.$$

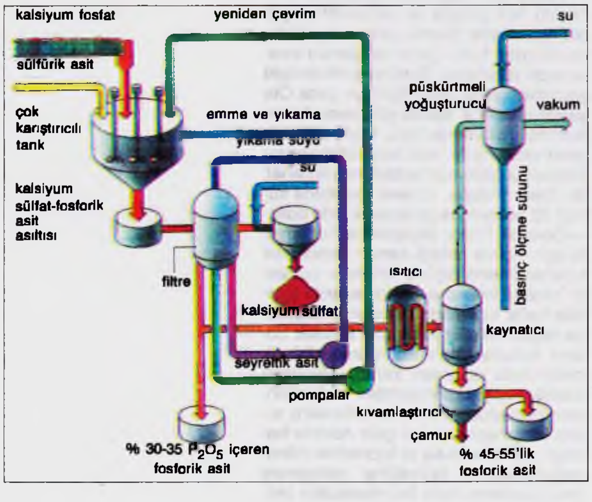
Yaş yöntemle elde edilen fosforik asit, çıkış cevherinden kaynaklanan organik ya da anorganik çözünmüş katışkı maddeleri içerdiğinden, fosfat üretiminde kullanmadan önce bu maddeyi ya bölümsel yansızlaştırmayla ya da çözücüyle özütleyerek arılaştırmak gerekir.

• *Isıl yöntem asidi.* Önce elektrik fırınında, silis ve karbon eşliğinde, cevher indirgenip fosfor elde edilir; tepkime şöyle gerçekleşir:

$$Ca_3(PO_4)_2 + 3\ SiO_2 + 5\ C \rightarrow 3\ CaSiO_3 + 2P + 5\ CO.$$

Gaz halindeki bu fosfor, yoğuşturulduktan sonra havada yakılarak fosforik anhidrite dönüştürülür; bu anhidrit hidratlanırsa ortofosforik asidi verir.

fosforik asit üretim şeması

• *Pirofosforik asit* ($H_4P_2O_7$). 60°C'a doğru eriyen, suda çözünen renksiz bir katıdır. Dört asit işlevi gösterir ve birçok tuz verir. Ortofosforik asit 200°C'ta ısıtılarak elde edilebildiği gibi özellikle disodyum ortofosfatın kavrulması sonucunda oluşan sodyum tuzundan da üretilir.

• *Metafosforik asitler* [$(HPO_3)_n$]. Bu asitlerin çözeltileri soğukta yavaş yavaş ortofosforik aside dönüşür.

Piro- ve metafosforik asitler, merkezinde fosfor atomunun, köşelerinde ise dört oksijen atomunun yer aldığı dörtyüzlü PO_4^{3-} anyonlarıyla belirginleşir. Dörtyüzlüler, köşelerde (bir oksijenin ortaklaşa kullanılması) birbirine bağlanarak kümelenebilir: böylece zincir, halka ve üçboyutlu örgüden oluşan poliasitler ile polifosfat dizileri elde edilir.

—Eczc. Fosforik asit farmakopelerde iki ayrı şekilde yer alır: ortofosforik asit (H_3PO_4) oranı % 85-90 olan derişik fosforik asit; bu çözelti, asteni ve raşitizm tedavisinde ve idrar asitliğinin artırılmasında damla şeklinde kullanıldığı gibi % 10'luk seyreltik fosforik asit hazırlanması için de kullanılır.

—Homeopat. Gerçekten büyük olmaktan çok ince ve zarif boylu, küçük göğüslü olan fosforik bünye uzun kol ve bacakları, zarif hareketleriyle göze çarpar; parmaklar ince uzundur; orta parmak, işaret ve yüzük parmaklarından açıkça taşkın, el ayası dar, el bileği incedir. Kas sistemi zayıf, hatta yetersiz olduğundan içgüdüsel olarak zorlanmadığı duruşları seçer, fakat kendini beğendirmeyi çok istediğinden en az yorucu ve çekici pozu almayı ihmal etmez. Kirişlerin az çok ileri derecedeki gevşekliği, eklem sisteminin tam sağlamlığını engeller (karbonik*lerde olduğu gibi); önkolun ekseni kendi kendine kolunkinin uzantısı gibi görünür, dirsek ekleminin zorlu hareketlendirilmesi önden arkaya doğru oldukça önemli bir "oynatılma" yeteneği gösterir, ama flüorik*lerin karakteristiği olan arkaya açık geniş açıyı elde edebilecek kadar değildir. Uyluk ve bacak kasları karboniklerde olduğu gibi birlikte kasılmazlar. Yüzün uzunca yumurtamsı şekline, yüz çizgilerinin sürekli hareketliliği ve diş kemerlerinin düzenliliği eşlik eder. Bununla beraber, damak kubbesinin "kemersi" oluşu üstçenenin daralmasına neden olacağından sürekli dişlerin çıkış zamanında bazı engellerin ortaya çıkması olanağı verir.

Fosforik bünyeli kişinin jestleri, bir sanatın icrası dışında hiçbir zaman "işlevsel" değildir.Mizacındaki büyük değişkenlik, kas tonusundaki belirsizlik, duygusal dengesizliği, coşku ya da yaratma dalgaları ile "boşluk devrelerinin" birbirini kovalaması, bunlara karşıt gelen "ruh çöküntüsü" bu aydın kişinin evrim çizgisini iniş çıkışlarla doldurmaktadır. Güçsüz oluşu, bağışıklık savunmalarındaki eksiklikler zaman zaman kendisine bakmaya, sağlığına dikkat etmeye yöneltecektir. Fosforik kişi bazen, flüorik kişiye özgü karakterleri üstlenecek ve karma bir tip oluşturacaktır: fosfoflüorik bünye.

FOSFORİL a. (fr. *phosphoryle*). Anorg. kim. Üçdeğerli PO köküne verilen ad; ortofosforik asitten üç hidroksil grubunun ayrılmasıyla türer.

FOSFORİLAZ a. (fr. *phosphorylase*). Biyokim. Bir bileşiğin fosforolizini fosforik asitle katalizleyen her enzim.

FOSFORİLLEME a. Biyokim. Bir molekül fosforik asidin bir başka moleküle, çoğunlukla bir oza bağlanmasıyla sonuçlanan mekanizma. (Oz-fosfatlar, anabolik olduğu kadar katabolik olarak da ara metabolizmada çok önemli rol oynar.)

FOSFORİLLEMEK g. f. Biyokim. Fosforilleme yapmak.

FOSFORİT a. (fr. *phosphorite*). Miner. Doğal kalsiyum fosfat; tıkız ve çizikli yapıdadır; fosil bakımından zengindir.

FOSFORLAŞMA a. Biyol. Hayvan bünyesinde kalsiyum fosfat oluşumu.

FOSFORLAYICI sıf. Fiz. Bir başka maddeye katıldığında, buna fosforışıl nitelik veren bir madde için kullanılır.

◆a. Fosforışıl nitelik veren madde.

FOSFORLU sıf. **1.** Fosfor içeren. **—2.** Karanlıkta ışıldayan ya da parlak şey için kullanılır: *Fosforlu saat.* **—3.** *Arg.* Aşırı boyanmış, çok süslü, gösterişli kadın için kullanılır. **—4.** *Fosforlu kalem,* bir yazının önemli görülen bölümlerinin üzerini çizmekte kullanılan özel boyalı kalem.

—Anorg. kim. Fosfor içeren bir madde için kullanılır. || *Fosforlu hidrojen,* FOSFİN' in eşanlamlısı.

—Bür. ger. *Fosforlu kalem,* bir metinde kimi sözcük ya da satırları çizerek buralara dikkati çekmeye yarayan mürekkebi fosforlu keçe kalem.

—Metalogr. *Fosforlu çelik,* fosfor katılarak iyileştirilen, karbon oranı düşük, esneklik sınırı yüksek çelik. (% 0,02'lik olağan fosfor oranı 0,05'e, hatta 0,1'e değin yükseltilebilir; bununla birlikte bu oran çeliklerin çoğunda % 0,2'nin altında tutulur; manganez oranı ise % 1'i geçmez. Esneklik sınırı 300 MPa düzeyindedir.) [→ ÇELİK.]

—Miner. Fosfor içeren cevher ve dökme demir için kullanılır.

—Reklamc. *Fosforlu levha,* geceleri, bir ışık kaynağı vurduğu anda parlayarak dikkatleri çeken reklam panosu.

FOSFOROĞLU (Renan), türk tiyatro ve sinema oyuncusu, yönetmen (İstanbul 1918 -*ay.y.* 1991). Amatör olarak sahneye çıktı; 1940'lardan başlayarak sanat yaşamını çeşitli tiyatro ve operet topluluklarında (Sadi Tek, Raşit Rıza, Ses opereti, Azak, vb.) sürdürdü. Bir süre İstanbul Şehir tiyatrosu'nda çalıştı. 1950 yılında *Ateşten gömlek* filmiyle sinemaya da yönelen sanatçı, bazı filmlerin (*Köprüaltı çocukları, Lokum sultan,* vb.) rejisörlüğünü yaptı. *İkimize bir dünya* (TV), *Son karar, Çalıkuşu* (TV), *Küçük hanımın şoförü* (TV), *Altın şehir* vb. filmlerde yorumladığı karakter rolleriyle ün kazandı.

FOSFOROLİZ a. (fr. *phosphorolyse*). Biyokim. Bir fosforilazın etkisiyle bir molekülün fosforik asit tarafından parçalanması.

FOSFORÖZ sıf. (fr. *phosphoreux*'den). Anorg. kim. Formülü P_2O_3 (ya da P_4O_6) olan fosfit asidi anhidriti ile bu anhidrite denk düşen asitler için kullanılır.

FOSFOSİDERİT a. (fr. *phosphosiderite*). Miner. Monoklinik sistemde yer alan, hidratlı doğal demir fosfat.

FOSFOTUNGSTAT a. (fr. *phosphotungstate*). Anorg. kim. Bir fosfat ile bir tungstatın bileşmesinden oluşan kompleks.

FOSFÜR a. (fr. *phosphure*). Anorg. kim. Fosforun metallerle oluşturduğu bileşik.

—ANSİKL. Kırmızı fosfor ya da beyaz fosfor buharı, metallerin çoğuyla fosfürleri verir. Alkali ve toprak alkali fosfürlerin belirgin, iyonsal bir niteliği vardır. Bu fosfürler, oldukça elektropozitif olan diğer metallerin fosfürleri gibi su eşliğinde genellikle kolayca bozunarak fosfini (PH_3) verir. Geçiş metallerinin fosfürleri ise, suda çözünmeyen ve elektriği ileten metal bileşiklerdir.

—Eczc. Çinko fosfür kemirgenlerle mücadelede kullanılan yemlerin bileşimine girer.

FOSFÜRANİLİT a. (fr. *phosphuranylite*). Miner. Ortorombik sistemde yer alan hidratlı, doğal uranyum fosfat.

FOSGEN a. (fr. *phosgène;* yun. *phos,* ışık ve *-gène*'den). Org. kim. Formülü $O{=}CCl_2$ olan karbonil klorürün yaygın adı. || Karbonik asidin asit klorürü.

—ANSİKL. Davy'nin 1812'de, klorun, karbonmonoksit üzerine ışıklı ortamda etkimesi sırasında bulduğu fosgen, günümüzde daha yalın olarak aynı tepkenlerden çeşitli katalizörler (odun kömürü, hayvan kömürü) eşliğinde ya da karbon tetraklorürün sülfürik asitle ölçülü hidrolizinden elde edilir. 8°C'ta sıvılaşan, boğucu kokulu renksiz bir gazdır.

Karbonik asidin asit klorürü ya da başka bir deyişle fosgen, suyla tepkimeye girerek hidrojen klorür ile karbondioksidi; alkollerle, kloroformiatlar ile alkil karbonatları; birincil aminlerle, izosiyanatlar ile ürenin türevlerini ve nihayet aromatik üçüncül aminlerle boyarmadde üretiminde ara madde olarak kullanılan ketonları verir. Fosgen, çok tepkin bir madde olması yüzünden solunduğunda aşırı ölçüde zehirleyicidir: hemen tahriş edici etkiler göstermemesine karşın akciğer ödemine yol açar. Bu özelliğinden dolayı savaş gazı olarak kullanılır. Fosgenden ayrıca sanayide poliüretan üretiminde kullanılan izosiyanatların hazırlanmasında ve trifenilmetandan türeyen boyarmaddelerin elde edilmesinde yararlanılır.

FOSGENİT a. (fr. *phosgénite*). Miner. Kuvadratik sistemde yer alan, doğal kurşun klorokarbonat.

FOSHAN → FOŞAN.

FOSİL a. (fr. *fossile*). Günümüzün jeolojik devrinden önce kayaç katmanlarına gömülüp kalmış bitki ve hayvan izi ya da kalıntısı. (Bk. *ansikl.* böl.) [Eşanl. TAŞIL.] **—2.** Çok yaşlı ya da çok geri, eskimiş düşünceleri olan kimse; zamanı, modası geçmiş şey.

—Jeomorfol. *Fosil biçim,* uyumsuz bir örtü altında gömülü bulunan ve kimi zaman da bu örtünün kalkmasıyla gün ışığına çıkan biçim.

—Tarönc. *Belirleyici fosil,* bir dönemin ya da doğal bir evrenin ayırtedici verisi.

—Yerbil. *Karakteristik fosil,* hep belirli kayaçlar içinde bulunan (asla başka başka yerlerde değil) ve bu katların dönem ya da yaşının kesinlikle belirlenmesine yarayan fosil biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆sıf. **1.** Fosil durumunda olan için kullanılır. **—2.** *Fosil yakıt,* jeolojik zamanlar boyunca Yer'de oluşmuş yakıt.

—Pedol. *Fosil toprak,* yel limonu, kumul kumu ya da volkanik bir lav akıntısı gibi kalın ve daha genç bir çökel altında gömülü eski toprak. (Fosil toprak, eski iklimsel evreleri için iyi bir gösterge olabilir. Örneğin, Alsace limonları altındaki subtropikal kırmızı toprak ya da Büyük Sahra kumları altındaki fosilleşmiş killi toprak.)

—ANSİKL. Eğer fosil kalıntılar yakın bir zaman önce ölmüş canlılara aitse, bunlara bazen *subfosil* de denir. Sözgelimi trilobitler Paleozoyik dönemdeki topraklarda yer alan fosillerdir; dodolar Mascareignes takımadalarında subfosildir. Fosillerin zaman içinde belirli özelliklerini ve yapılarını korumaları temelde içinde bulundukları arazinin yapısına bağlıdır; sözgelimi ya bütünüyle taşlaşmışlardır ya da tıpkı Dördüncü Zaman mamutları gibi buzullar içinde korunmuşlardır. Öte yandan, zaman içinde değişim sonucu oluşan ürünlerden amber, yer mumu, adiposir, ozokerit vb. gibi çeşitli maddelere de fosil adı verilebilir.

• *Fosil odunlar.* Fosil odunlara Devon devrinden başlayarak bütün katlarda bol miktarda rastlanır. Mineralleştiklerinde (özellikle silisyum biçiminde) bazen yapıları çok iyi korunmuş durumda ortaya çıkarılan fosil odunların en eskileri açıktohumlulardandır; bunlar çeşitli öbeklerde sınıflandırılır ve adları günümüzde yaşayan öneklere benzerlikleriyle belirlenip konulur: *Araucarioxylon; Cedroxylon, Taxoxylon,* vb.

• *Karakteristik fosiller.* Bazı fosil hayvan ve bitki türleri beş ile on milyon yıl, hatta daha fazla yaşarken, bazıları yalnızca bir milyon yıl, hatta beş yüz bin yıl yaşamışlardır ve Cambria devrinden bu yana geçen beş yüz milyon yılla oranlandığında bu süreler çok kısadır. Daha kısa bir süre yaşamış olan bu fosil türler, belli bir döne-

Scala

Fossanova manastırı kilise cephesi (XII. yy. sonu-XIII. yy. başı)

min karakteristiği olan katmanbilimsel fosiller oluşturur. Karakteristik fosiller, her bölgede, katların ve altkatların tanımlanmasını sağlar. İdeal olan, çeşitli türler bir arada bulunsun ya da bulunmasın, bu fosillerin geniş bir coğrafi alana yayılmasıdır. Sözgelimi, Silures devrindeki graptolitler, Mezozoik devirdeki ammonitler, Üçüncü Zaman'daki bazı delikliler gibi en eski devirlerden kalma ya da yüzen deniz hayvanlarının fosilleri çok geniş coğrafi alanlara yayılır ve bu tür fosiller sayesinde bölgeler arasındaki ya da Yer'in bütünündeki eşzamanlı katmanlar belirlenmiş olur.

FOSİLLEŞME a. Yerbil. Bir canlının fosil durumuna geçmesi.

—ANSİKL. Bir canlı, ölümünden sonra su ya da nemli havayla temas ederse hızla çözünür ve yok olur. Buna karşılık, dokularının içine giren ya da yüzeyine çöken mineral maddelerle çevriliyse ve bu sayede havayla temas etmiyorsa kendi maddesi tümüyle ya da kısmen yok olsa da en azından biçimini ve hatta bir dereceye kadar da yapısını korur, yani fosilleşir. Canlıların bütün gövdeleriyle korundukları durumlar çok nadirdir; hemen her zaman bileşimleri bozulmuş, değişmiş, moleküllerinin yerini çok daha dayanıklı başka moleküller almıştır. Örneğin kimi organizmalar tümüyle silisleşmiştir. Canlı çoğu zaman dış biçiminin ve kimi zaman da iç biçiminin izlerinden başka bir iz bırakmaksızın yok olur. En çok rastlanan fosiller kalsiyum tuzlarından oluşmuştur: yumuşakçaların kabukları, omurgalıların kemikleri, dişler, vb.

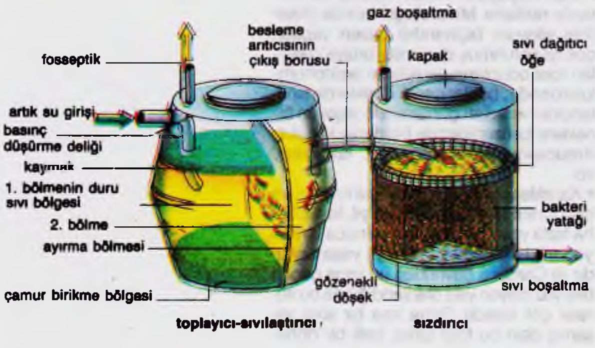
FOSİLLEŞMEK gçz. f. **1.** Fosil durumuna gelmek. **—2.** Bir kimseden, bir yaşama, düşünme biçiminden söz ederken, çağının çok gerisinde kalmış olmak: *Fosilleşmiş bir ahlak anlayışı.*

◆**fosilleştirmek** ettirg. f. *Bir şeyi fosilleştirmek,* onun fosil durumuna gelmesini sağlamak, ya da buna yol açmak.

FOSİLLEŞTİRMEK → FOSİLLEŞMEK.

FOSİLLİ sıf. İçinde fosil bulunan.

bir fosseptiğin işleyiş şeması

FOSLAMAK gçz. f. (*fos*'tan). *Arg.* Bir kimse sözkonusu ise, yalanı, hilesi ortaya çıkarak utanmak, bozulmak: *Martavallarını kimse yutmayınca öyle bir fosladı ki görmeyin.*

◆**foslatmak** ettirg. f. *Arg. Bir kimseyi foslatmak,* onu, bir yalanını, hilesini, oyununu ortaya çıkararak bozmak.

FOSLATMAK → FOSLAMAK.

FOSS (Lukas), amerikan uyruğuna geçmiş alman besteci, orkestra yöneticisi ve piyanocu (Berlin 1922). 1933-1937 arasında Paris'te öğrenim gördü. Öğrenimini, daha sonra ABD'de sürdürdü, özellikle Hindemith'ten yararlandı. Piyanocu olarak Boston Senfoni orkestrası'na girdi (1944), daha sonra burada Koussevitski'nin asistanı oldu. Bir süre Roma'da kaldıktan sonra ABD'ye dönünce Los Angeles'taki Kaliforniya Üniversitesi'nde profesörlüğe atandı (1951-1962). Daha sonra Buffalo Filarmoni orkestrası'nın şefliğini ve müdürlüğünü yaptı (1963-1970). Kudüs Senfoni orkestrası'nı ve Brooklyn Philarmonia'yı da yönetti. Özellikle vokal yapıtlarında, geleneksel üsluba bağlı bir dil geliştirdi: *The Prairie* (1942), *Song of Songs* (1946), *Griffelkin* (1955). Daha sonra dizisel tekniğe ilgi duydu (*Time Cycle,* 1960). Ardından açık biçime (*Fragments d'Archiloque,* 1965) ve rastlantısal müziğe geçti. Önemli yapıtları arasında, Rostropoviç için yazdığı çello konçertosu (1966), J. S. Bach, Händel ve D. Scarlatti'nin yapıtlarından alınmış temalar üzerine *Barok çeşitlemeler* (1967), orkestra için müzikli öykü *Geod* (1969), orkestra için *Folksong* (1975) ve *American Cantata* (1977) anılmalıdır.

FOSSA a. Madagaskar'a özgü etçil hayvan. (*Cryptoproctineae* oymağının tek temsilcisi. Bil. a. *Cryptoprocta ferox;* miskkedisigiller familyası.) [Eşanl. GELİNCİK KEDİSİ.]

—ANSİKL. Fossa ya da gelincik kedisi iri bedenli bir hayvandır (kuyruğuyla birlikte 1,5 m), geceleri avlanır, yarı yarıya plantigraddır, suratı kısadır, kuşlarla ve makilerle beslenir; ne var ki biyolojisi üstüne pek bilgi yoktur. Fossa'yı madagaskar miskkedisiyle *(Fossa fossa)* karıştırmamalıdır; *Hemigalinea* oymağından olan madagaskar miskkedisi çok daha küçük, böcekçil bir hayvandır.

FOSSA MAGNA, Japonya'da tektonik çöküntü. Büyük Okyanus kıyısındaki Suruga koyundan Japon denizi'ndeki Toyama bölgesine kadar uzanan bu çöküntünün orta kesiminde Honşu adası bulunur.

FOSSANO, İtalya'da kent, Piemonte'de, Stura di Demonte ırmağı kıyısında, Cuneo'nun K.-D.'sunda; 21 700 nüf. Tarım ürünleri pazarı.

■ **Fossanova manastırı,** İtalya'da (Latium) Terracina ve Frosinone arasında manastır. İtalya'nın en ayırtedici özelliği olan manastırlarındandır. IX. yy.'da benediktenler tarafından kurulmuş, 1133'te Cîteaux tarikatına geçmiştir. Yapımına 1163'te başlanan kilise Fontenay manastırı'ndaki kilisenin planını çok uyumlu orantılarla yineler. Manastır avlusu roman ve gotik üsluptadır. Thomas Aquinus 1274'te burada ölmüştür.

fossa regia (*krallık hendeği* anlamında lat. deyim), Scipio Africanus'un Kartaca'yı Numidia'dan ayırmak için kazdığı hendek; hendeğin açılacağı yer İ.Ö. 146'da yapılan antlaşmayla belirlendi.

FOSSATİ (Gaspare), İsviçre kökenli italyan mimar (Morcote 1809 - *ay. y.* 1883). Eğitimini Venedik Güzel sanatlar akademisi ve Milano Brera akademisi'nde tamamladı (1827). Rusya'da Petersburg'da (bugün Leningrad) mimar olarak ün yaptı. Çar Nikolay I tarafından İstanbul'da rus elçiliği binasının yapımıyla görevlendirildi. Kardeşi Giuseppe Fossati'yle birlikte gerçekleştirdiği bu çalışma (1838-1847), Abdülmecit'i de etkiledi ve Ayasofya'nın onarımıyla görevlendirildi (1847-1849). İstanbul'daki öteki uygulamalarıyla (bugünkü Hollanda konsolosluğu, Babıâli'deki Hazinei evrak dairesi, Posta telgraf müdüriyeti, Sultanahmet'teki Darülfünun [1934'te yandı], Galata'daki San Pietro ve San Paolo kiliseleri), Avrupa'da o dönemde yaygın olan yeniklasik üslubun osmanlı mimarlığını da etkilemesinde öncü oldu. Londra'da hazırladığı ve albüm halinde yayımladığı, Ayasofya'yla ilgili yirmi beş taşbaskı resim, bu yapıya ait önemli belgelerdir.

FOSSATUM, bir vallumun eteğinde kazılmış hendeği belirten lat. sözc. Vallumla birlikte limes'in başlıca öğelerinden biriydi.

FOSSEPTİK a. (fr. *fosse septique*). Toplanan artık maddelerin mikroorganizmalarca sıvılaştırılmasını sağlayacak biçimde donatılmış hela çukuru düzeneği. (Bu düzeneklerde artıklar boşaltma çıkışından önce bir arıtıcıdan geçer.)

—ANSİKL. Yerleşim merkezlerinin artışı birçok ülkeyi kirli suların boşaltılmasını yönetmeliklere bağlamak zorunda bıraktı; bu yönetmeliklere uyan ve en çok kullanılan aygıtlar fosseptiklerdir. Bu aygıtlar bir "toplayıcı-sıvılaştırıcı" öğe ve bir arıtıcı öğeden oluşur; iki ya da üç bölmeli olan toplayıcı-sıvılaştırıcıda, artık maddelere bazik anaerobi mayalanması yoluyla "çürütme" uygulanır. Arıtıcıda ise bakteri yatağı ve düşük derinlikli serpme ya da sızdırma çukuru kullanılır. Bu sistem sürekli kullanım ve gözetim ilkesine dayanır. Ayrıca bir motorun sağladığı aerobi sürecine dayanan *toptan yükseltgeme fosseptik*'leri ve toplu kullanımlar için iki katlı metal *arıtma-çürütme fosseptik*'leri vardır. Öte yandan bakteriyolojik işlemlerden bağımsız alkali tuzlarla mikrop gideren *kimyasal fosseptik*'ler kullanılır.

FOSSOMBRONE, İtalya'da komün, Marche'de (Pesaro e Urbino ili), Metauro kıyısında; 10 800 nüf. Eski *Forum Sempronii* kenti. XVIII. yy.'da değişikliğe uğrayan katedral, *Corte Alta* adı verilen F. da Montefeltro şatosu (belediye müzesi) ve başka anıtlar.

FOSSOMBRONİ (Vittorio, *—kontu*), toscanalı devlet adamı (Arezzo 1754 - Floransa 1844). Toscana dışişleri bakanı oldu (1796), fransız işgalinden sonra Sicilya'ya sığındı (1799). Toscana'ya döndüğünde Etruria krallığı maliye komisyonu üyeliğine seçildi. Toscana eyaleti senatörü oldu, daha sonra Restorasyon'u benimsedi. Büyük dükün dönüşünde (1815), hükümet başkanlığı, dışişleri bakanlığı, yasama komisyonu başkanlığı görevlerini üstlendi ve otuz yıl boyunca Toscana'yı fiilen yönetti.

FOSSOR a. Esk. Rom. Yeraltı mezarlarının kazılması ve bakımında uzmanlaşmış işçi. (Fossorlar, ölü odalarının [özellikle Roma'daki San Pietro ve San Marcellino mezarları] duvarlarında ve yazıtlarda, çoğu kez araçlarıyla, yani keser ve lambayla tasvir edilmişlerdir.)

FOS-SUR-MER, Fransa'da (Bouches-du-Rhône) komün, Rhône ırmağının denize döküldüğü yerin D.'sunda, *Fos* körfezi* kıyısında; 12 204 nüf. (1992). Sur kalıntıları. Petrol rafinerisi. Demir-çelik ve kimya sanayileri. Fos'un adı, İ.Ö. 104'te Marius'un kazdırdığı kanaldan *(fossae Marianae)* gelir.

FOSTER (William Zebulon), amerikalı siyaset adamı (Taunton, Massachusetts, 1881 - Moskova 1961). Amerikan sosyalist partisi üyesiydi (1901-1909), 1921'de Amerikan komünist partisi'ne girdi. 1923'ten 1927'ye kadar bu partinin genel sekreterliğini, 1929'dan başlayarak parti sekreterliğinde üyelik yaptı. 1924, 1928 ve 1932 başkanlık seçimlerinde adaylığını koydu, 1944'te, genel sekreter E. Browder'in önerisi üzerine X. Kongre tarafından kararlaştırılan, Amerikan komünist

partisi'nin kapatılması kararına karşı çıktı. W. Foster daha sonra, uzun yıllar boyunca, 1945'te yeniden kurulan, ancak soğuk savaş sırasında art arda gelen baskılar sonucu zayıflayan partinin başlıca lideri oldu. 1961'de SSCB'ye göç etti. ABD Komünist partisi'nin ve üç Enternasyonal' in tarihleri üstüne yapıtlar verdi.

FOSTER (Harold), kanada kökenli amerikalı desenci (Halifax, Nova Scotia, 1892 - Spring Hill, Florida, 1982). Kürk avcılığı, boksörlük, altın arayıcılığı yaptıktan sonra, serüvenleri konu alan çizgi roman dizileri gerçekleştirdi. 1921'de Chicago'ya yerleşince, 1929'dan 1936'ya değin *Tarzan*'ı, daha sonralarıysa, araştırıcı, ama biraz akademik çizgi anlayışının kendini gösterdiği *Prince Valiant*'ı çizdi.

FOSTERAGE a. (ing. sözc., *to foster*, beslemek, yetiştirmek'ten). Erkek çocuğun memeden kesilmesinden 17 yaşına kadar dost bir aileye emanet edilmesini öngören Gael İrlandası'ndaki gelenek.

FOSUR FOSUR be. (yansıma sözc.). Sigara, pipo vb. içerken dumanı sesli bir biçimde savurmak: *Fosur fosur sigara içmek.*

FOSURDAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). Soluk alıp verirken ağızdan ses çıkarmak.

◆**fosurdatmak** ettirg. f. *Sigara, pipo vb. fosurdatmak*, onları ses çıkararak içmek: *Köşesine oturmuş, rahat rahat sigarasını fosurdatıyordu.*

FOSURDATMAK → FOSURDAMAK.

FOSURTU a. **1.** Sigara, tütün vb. içerken çıkan ses. **—2.** *Arg.* Büyüklenme, çalım ve caka satma: *Fosurtusundan yanına varılmıyor*

FOŞAN ya da **FOSHAN,** esk. **Nanhai** ya da **Nam-hoi,** Çin'de (Guangdong) kent, Şi Ciang deltasında, Kanton'un G.-B.'sında; 277 000 nüf. (1990). Büyük bir ipekçilik bölgesinde bulunan kentte ipek ipliği fabrikaları vardır. Çömlekçilik.

FOTA a. (lat. *fustis*, ital. *fusto*, fıçı'dan). Şarap üretiminde kullanılan fıçı.

FOTHERGİLLA a. (ing. hekim J. *Fothergill*'in adından). ABD'nin doğusunda yetişen ve yapraklarından önce çiçeklenen, çiçekleri beyaz ve kokulu olan süslü ağaççık. (Acıfındıkgiller familyası.)

FOTHERİNGHAY, Büyük Britanya'da (Northamptonshire) yer. Richard III'ün doğduğu ve Mary Stuart'ın hapsedilerek kafasının uçurulduğu (1587) ünlü şato.

FOTİN → POTİN.

FOTİNİA a. Hepyeşil yapraklı, genellikle beyaz çiçekli ağaç ya da ağaççık. (60 kadar türü Hindistan, Çin ve Kuzey Amerika'da yetişir; bazı türleri süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bil. a. *photinia;* gülgiller familyası.)

> **FOTO-, 1.** fr. *photographie*'den, birçok sözcüğün oluşturulmasında kullanılır: *fotokopi, fotogravür.* **—2.** yun. *phos, photos*, ışık'tan; birçok sözcüğün bileşimine giren önek.

FOTO a. FOTOĞRAF sözcüğünün kısaltılmışı.
—Ask. *Foto değerlendirme*, bir bölgenin ya da düşmanın son durumunu saptamak amacıyla, uçaklarla çekilen fotoğrafların yetişmiş personel tarafından özel araçlar kullanılarak incelenmesi işlemine verilen ad.

Foto Apollon, İstanbul'da fotoğrafhane. 1900'den sonra Aşil Samancı Efendi tarafından kuruldu. Aşil Samancı Efendi, Türkiye'de magazin türü fotoğrafçılığın öncüleri arasında yer aldığı gibi başarılı portre fotoğrafları ile de dikkati çekti. Bir yandan Beyoğlu'ndaki fotoğrafhanesini işletirken, öte yandan sarayda fotoğraf öğretmeni olarak çalıştı. Atatürk'ün annesi Zübeyde Hanım'ın portresini bu fotoğrafhanede Aşil Samancı Efendi çekti.

Foto Ferit İbrahim, İstanbul'da fotoğrafhane. 1905'ten sonra Ferit İbrahim Efendi tarafından Sirkeci'de açıldı. Müslüman Türkler'in açtıkları ilk fotoğrafhanelerdendir.

Foto saray, İstanbul'da fotoğrafhane. XIX. yy.'ın başlarında fotoğrafçılık mesleğini Abdullah Biraderler'in yanında öğrenen Nikolai Andiromenos, bu fotoğrafhaneden ayrılarak kendi adına Beyazıt'ta bir fotoğraf stüdyosu açtı. Kısa sürede adını duyurarak padişahın fotoğrafçısı olduğu gibi sarayda fotoğraf dersleri de verdi. Nikolai'ın ölümünden (1929) sonra oğlu, Beyazıt'taki stüdyoyu Beyoğlu'na taşıyarak *Foto saray* adıyla açtı.

FOTOBAKTERİ a. (fr. *photobactérie*). Bakteriyol. Fosforışıl bakteri.

FOTOBASKI a. Tekst. Kumaş üzerinde bozulmaz bir resim basma yöntemi.
—ANSİKL. İki değişik biçimde uygulanır: 1. mordan, ışıkla dağıtılır; daha sonra, kumaşın tümü bir kromogen madde çözeltisine (boya banyosu) daldırılır ve kumaş üzerine fikse olan bu madde yalnız mordan bulunan noktalarda pigment oluşturur; 2. yöntemde, kromogen madde uygun duyarlı bir bileşik üzerinde ışık etkisiyle oluşmaya başlar ve oluştuğu ölçüde, hem düzgün olarak mordanlanmış, hem de çıplak kumaşa etki eder; çıplak kumaş halinde, elyafın sözkonusu kromogen madde ve mordan olmadan boyanmaya elverişli olması gerekir.

FOTOBİLİM a. Fotoğrafın tarihini, toplumsal, siyasal, ahlaksal, vb. alanlarda yarattığı etki açısından incèleyen bilim.

FOTOBİYOLOJİ a. (fr. *photobiologie*). Işığın canlılar üzerindeki etkisini inceleyen bilim. (Eşanl. FOTOLOJİ.)

FOTODERMATOZ ya da **FOTODERMİT** a. (fr. *photodermatose* ya da *photodermite*). Işığın etkisiyle oluşan her çeşit dermatoz (ışığa duyarlılık dermatozları, lusitler, vb.).
—ANSİKL. Vet Fotodermatozlar ışığa duyarlılık yapan çeşitli maddelerden ileri gelir. Dış kaynaklı (besin ya da ilaçla alınma) olabildikleri gibi iç kaynaklı da olabilirler (metabolizmanın bozulması ya da karaciğer salgı yollarının tıkanması). Genellikle otçul hayvanlar hastalığa tutulur. Hayvanlar güneşe çıkar çıkmaz bozukluklar da ortaya çıkar; vücudun yünden yoksun ve renksiz bölgelerinde, sızıntılı bir egzama görünümünde deri yaraları biçiminde belirirler. Sinirsel bozukluklar (uyarılganlık, çöküntü) ya da görme bozuklukları (konjonktivit, keratit) gözlenebilir.

FOTODİNAMİK sıf. (fr. *photodynamique*). Biyol. Eozin, eritrozin, bengal pembesi gibi yalnız ışık olduğu zaman bakteri ve protistlere zarar veren, ama karanlıkta hemen hemen hiç zararlı olmayan bazı renkli ve flüorışıl maddelere denir.

FOTODİSK a. (fr. *photodisque*). Duyarkatlı bir diskin kullanıldığı fotoğraf işlemi.

FOTODİYOT a. (fr. *photodiode*'dan). Elektron. Gelen bir ışık ışınının, elektrik akımında değişim doğurmasını sağlayan yarıiletkenli diyot.
—ANSİKL. Bir diyot ekleminin yakınına gelen yeterli frekanstaki ışık, değerlik bandındaki elektronları iletim bandına geçirebilir ve böylece elektron-delik çiftleri oluşturabilir; böylece aydınlanan bölgede iletkenliğin artmasını sağlar.

FOTODİZGİ a. Matbaac. Basılacak metinlerin dizgisi için fotoğraf sistemlerinden yararlanan yöntemlerin tümü. ‖ *Fotodizgi makinesi*, metinlerin fotoğrafla dizgisinde kullanılan makine.
—ANSİKL. XIX. yy. sonundan başlayarak metinlerin dizgisi için fotoğraf tekniklerinin kullanımı düşünüldü. Öncülerin döküm ayarlayıcılarıyla ticari fotodizgicinin ortaya

Larousse

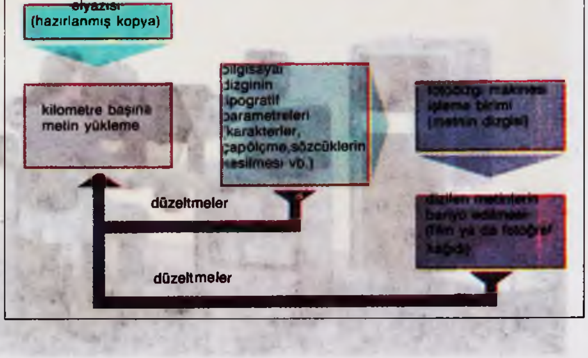
üstte klavye (verileri yükleme, metni işleme, düzeltme) ve manyetik şeride bilginin depolanmasıyla bir **fotodizgi** biriminin görüntüleme ekranı (fotodizgi M.C.P., Orléans)

Larousse

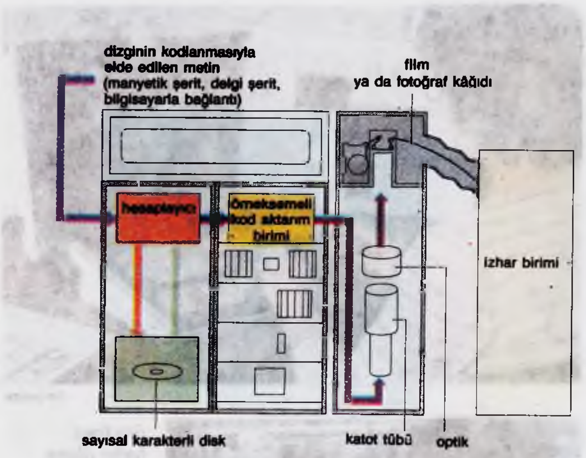
üçüncü kuşak bir fotodizgi makinesinin öğesi (APS 5)
aşağıdan yukarıya:
katot tübü (bilgisayarın merkez biriminden verilen komutlara göre karakterleri üretmeye yarar), fotoğraf objektifi ve film şasisi (Fotodizgi M.C.P., Orléans)

çıkışı arasında yaklaşık altmış yıl geçti. Özellikle ofset ve çukurbaskı alanlarında, baskı tekniklerinin sınai gelişimine tanık olan bu uzun dönem sırasında, döküm satır (Linotip, İntertip vb.) ya da devingen karakter (Monotip) türü mekanik dizgi yöntemleri, dizgi pazarını aralarında paylaştı. 20 000 işaret/saatlik ortalama üretimler için, bilgisayarın işlediği delikli şeritlerle makinelere kumanda etmeye olanak veren bir yetkinlik noktasına gelen bu dizgi tekniklerinden sonra (*otomatik* ya da *programlanmış* DİZGİ) vapımcılar, önce mekanik dizgi makinelerini, fotoğraf dizgi ya da fotodizgi makinelere dönüştürmek için, gereçlerini yeni koşullara uyarlamaya giriştiler. Nitekim, 1945 ve 1955 arası, Linotype firması *Linofilm*'in ilk değişik biçimiyle, İntertype, *Photosetter*'le ve Monotype *Monofoto*'yla doğrudan sıcak dizgı kalıp makinelerinden türeyen fotodizgi gereçlerini piyasaya sürdüler. Bu gereç-

FOTODİZGİ

yükleme
metnin dizgisi
ve düzeltme

üçüncü kuşak (APS 5) bir fotodizgi makinesinin çalışma şeması

lerin içinden her zaman geleneksel olarak tasarlanmış olan matrisler, sıcak dizginin özgün çukur baskısının yerine, karakter dizilerini oluşturan her bir harfin fotoğraf negatifine sahipti. Bu gereçler, *birinci kuşak fotodizgiciler*'i oluşturdu.

Aynı zamanda (1944-1954), iki fransız mühendisi Higonnet ve Moyroud, mekanik dizgi gereçlerine başvurmayan, özgün tasarımlı bir dizgi makinesinin döküm ayarlayıcısı üzerinde çalıştılar.

Bu makine, *Lumitype 200* adını taşıyor ve üç ayrı öğeden oluşuyordu: metne ve tipografik parametrelere bağlı verileri yüklemek için bir klavye; çalışması, satırların sayfa ölçüsüne uyumunu sağlamak amacıyla yükleme klavyesiyle kaydedilmiş verilerin sorumluluğunu üstlenmeye dayanan bir hesap ve kontrol organı; bilgisayarın verdiği komutlarla kumanda edilen bir fotodizgi birimi. Fotodizgi birimi, negatif matrisler taşıyan saydam disklerle donatılmıştır; birbiriyle değiştirilebilen disklerin her biri, 90 karakterlik 16 dizi taşır ve saniyede 10 devir yaparak, sürekli olarak döner.Stroboskopi ilkesinin uygulanması, bir flaş yardımıyla dizgiyi oluşturan karakterlerin her birinin, birer fotoğrafını çekmeye olanak verir; flaş, saniyenin beş milyonda birine eşit bir sürede çakarak, fotodizgi makinesinin verdiği son ürünün ortamını oluşturan ışığa duyarlı yüzeye (film ya da kâğıt) etkir. On iki optikle donatılmış bir düzenek, on iki farklı harf yüksekliğinde dizgi yapmayı olanaklı kılar. Dizilecek metinlerin karmaşıklığına bağlı olarak, üretim yetkinlikleri, dizgi birimi yükleme klavyesinden ayrı olduğunda ve hesap organının çevre birimi olan bir delicinin verdiği bir delikli kâğıt şeridiyle kumanda edildiğinde, ortalama olarak, saatte 30 000 ile 50 000 işaret düzeyindeydi. Tasarım özgünlüğünden ayrı olarak, ilk fransız Lumitypeleri'nde,yatay yer(satır sayfa ölçümü) ve düşey yer (harf yüksekliği boşluğu ve satırarası ayarı) için metrik sistemden yararlanıldı.

Lumitype'in, 1949'da sergilenmesinden ve 1954'te ticarileşmesinden sonra çok sayıda üretici, kullanıcılara, temel tasarımı hemen hemen benzer, tümleşik ya da ayrı klavyeli fotodizgici modellerini önerdiler. Özellikle elektronik bileşenler, ışık ışınlarının iletimi, katot tüplerinin işletilmesi alanında gerçekleştirilen gelişmelerle 60-70 yılları arasında, yetkinlikler düzeyinde gözle görülür iyileşmeler kendini gösterdi: bu arada, giderek artan hızlarda fotoğrafı çekilmesi gereken negatif matrislerin kullanımının neden olduğu sınırla birlikte, saatte yüz binlerce işaret dizilebiliyordu. Bir optik sistem ve bir ışık kaynağıyla birlikte kullanılan fotoğraf matris dizilerine başvuran gereçlerin tümü *ikinci kuşak fotodizgicileri*'ni oluşturdu.

Üçüncü kuşak fotodizgiciler 1965-1970 arasında ortaya çıktı; bunlar elektronik dizgi yolunu açtı ve gerek katot tüplerinin, gerekse laserin özelliklerinden yararlanarak bilgisayarın işlediği veriler ile bunların bitmiş bir tipografi biçiminde geri alınması arasındaki anlık ilişkiyi gerçekleştirmeye olanak verdi. Bir diziyi oluşturan karakterlerin sayısal kayıdı, bu diziyi oluşturan harf modellerini tarama yoluyla çözümlemeden yararlanarak ikili değerlere dönüştürmeyi ve bu verileri bir bilgisayar belleğine aktarmayı amaçlar. Dizgi sırasında, karakterleri oluşturmak için gerekli komutları, bilgisayarın kumanda birimi gönderir; tipografik dizgi parametreleri ise, çoğu kez, dizilecek metnin yüklenme anında kodlanır. Metinlerin dizgisi, bu komutlar yardımıyla, sistemin fotodizgi birimini donatan katot tüpü ya da dizginin izdüşümü için laser tekniklerinden yararlanan fotodizgicilerde bir fotoğraf ortamı üzerinde geri alınır. Dizginin karmaşıklığına bağlı olarak, üretimler saatte birkaç milyon işarete erişebilir.

1972'ye doğru, katot tüpleriyle donatılmış düzeltme klavyelerinin ortaya çıkışı ve sonra bunların yaygınlaşması fotodizginin gelişimini hızlandırdı ve katot tüplerinin özelliklerinden yararlanan sayfa düzeni ekranlarının kullanımıyla elektronik sayfa düzeni gündeme gelerek gerçeklik kazandı. Resimleri metinle tümleştirmek amacıyla, bir fotodizgicinin doğrudan ürettiği sayfa düzenlemelerinde, karmaşık modüller kullanıldı (1980'e doğru). Böyle bir modül kümesi, sistemin tümünü yöneten bir bilgiişlem merkezi çevresinde şu birimleri bir araya getirebilir: metnin yüklenmesini izlemek ve tipografi parametrelerini kullanabilmek amacıyla bir görüntüleme ekranı ile donatılmış bir klavyeden oluşan *yükleme grubu;* resimleri işlemeye (küçültme, agrandisman, çerçeveleme, vb.) ve çözümlemeyi sayısal verilere dönüştürmeye olanak veren bir *skaner;* bir ek klavye, bir montaj masası ve bir taslak, bir maket ya da komutlara göre kesin pikajı sağlamak için bir görüntüleme ekranıyla donatılmış *sayfa düzeni grubu;* resimleri de içeren metinleri, sayfa sayfa, bir fotoğraf ortamı (film ya da kâğıt) üzerine aktarmayı sağlayan, bir ya da birçok off -line *çıkış birimi* (üçüncü kuşak fotodizgicileri). Bu biçimlenime, baskı öğesinin bir işlem grubu da eklenebilir; bu durumda sayfa sıralaması için özel bir program, metin yüklemesinden, doğrudan baskı plaka ya da silindirinin hazırlanmaşına geçişe olanak verir.

FOTOELEKTRİK sıf. (fr. *photoélectrique*). Fiz. IŞILELEKTRİK'in eşanlamlısı.

FOTOELEKTRON a. (fr. *photoélectron*). Fotoelektrik etki sonucu yayınlanan elektron. (Eşanl. IŞILELEKTRON.)

FOTOELEKTROTERMOPLASTİ a. (fr. *photoélectrothermoplastie*). Isıtılmış plastik bir madde katmanının yüzeyinde, elektrostatik yüklerin etkisiyle biçim değişikliği doğurarak bir görüntü elde etme yöntemi.

FOTOEMİSYON a. (fr. *photoémission*). Elektron. IŞILYAYIM'ın eşanlamlısı.

FOTOESNEKLİK a. IŞILESNEKLİK'in eşanlamlısı.

FOTOFAZ a. (fr. *photophase*). Biyol. Bazı bitki türlerinin fotoperyoda duyarlı olduğu gelişme dönemi.

FOTOFİNİŞ a. (ing. *photo-finish; photo [graphy]*, fotoğraf ve *finish*, varış'tan). Bir yarış sırasında varış çizgisini aşanları belirlemek amacıyla kullanılan fotoğraf belgesi.

FOTOFİSYON a. (ing. *photofission*). Çekird.fiz.IŞILPARÇALANMA*'nın eşanlamlısı.

FOTOFİZİK sıf. (fr. *photophysique*). *Fotofizik yöntem*, evrimi bir ışımaya ya da ışınımlara bağlı fiziksel olaylardan yararlanan fotoğraf yöntemi.

FOTOFOBİ a. (fr. *photophobie*). Nörol. Yarattığı rahatsız edici etkiden dolayı bazı kişilerde görülen ışıktan kaçınma eğilimi. (Bu semptoma bazı göz hastalıkları [keratit, konjonktivit] ve bazı sinir hastalıklarında [menenjit, migren] rastlanır.)

FOTOFON a. (fr. *photophone*). Akust. Sesleri, kiplenmiş bir ışık ışını yardımıyla ileten bir aygıta 1881'de Graham Bell'in verdiği ad.

FOTOFOREZ a. (fr. *photophorèse*). Kim. IŞILDEVİNİM'in eşanlamlısı.

FOTOFOSFORİLLEME a. Işık altında kalan klorofildeki elektronların uyarma enerjisini aktarma yoluyla ATP (adenozintrifosfat) yapmak üzere bir ADP (adenozindifosfat) molekülüne mineral fosfor bağlanmasını sağlayan biyokimyasal mekanizma. (Bu, bir çeşit enerji depolama biçimidir.)

FOTOGENEZ a. (fr. *photogenèse*). Biyol. Fotogen organlarca ışık üretilmesi.

FOTOGERÇEKÇİLİK a. HİPERREALİZM'in eşanlamlısı.

FOTOGÖRSEL sıf. Gökfiz. Duyarlılığı gözünkine benzer bir fotoğraf duyarkatının sağladığı gökcismi görüntüsü üzerinde gerçekleştirilen ışıkölçümsel ölçü için kullanılır.

FOTOGRAM a. (fr. *photogramme*). Foto. Üzerine önceden saydamsız, yarısaydam ya da saydam bir nesne yerleştirilmiş bir fotoğraf duyarkatını ışıklayarak elde edilen fototip. (Duyarkat daha sonra normal biçimde banyo edilir.)

■**FOTOGRAMETRİ** a. (fr. *photogrammétrie*). Fotoğrafı çekilen konunun fotoğraf perspektifi ölçümlerinden yararlanılarak boyutlarını belirlemeyi sağlayan yöntemleri inceleme.

—ANSİKL. Topografya haritaları çıkarma amacıyla fotoğraf kullanma düşüncesi Laussedat'dan kaynaklanır (1849). Laussedat yöneltme* işlemini, ara kesitler yoluyla doğrudan harita alma yöntemi sayesinde grafik biçimde yapıyordu. Pulfrich (1901) stereokomparatör adını verdiği aygıtıyla koşut yatay yönlerden çekilen çift fotoğrafları inceliyordu. Bu aygıtı kullanan kişi, konunun stereoskopik ola-

ogrametride üç boyutlu yöneltme düzeneği (soldan sağa: veri yazıcısı, minibilgisayar, analitik üç boyutlu yöneltici [operatörün solunda bilgisayarla iletişim kurmayı sağlayan ekran] ve sayısal kumandalı çizim masası)

Wild-Heerbrugg

rak birleştirilen iki görüntüsünü aynı anda görebiliyordu; bu da benzer noktaların tanımlanmasındaki zorluğu ortadan kaldırıyordu. Von Orel (1911) stereokomparatörle eşyükselti eğrilerinin ve planimetrinin sürekli çizimini sağlayan bir mekanizmayı birleştirdi.

Poivilliers, 1919'da Fransa'da, yöneltme sorununu tümüyle çözümleyen bir yöntem geliştirdi; buna göre, herhangi bilinmeyen bir yönden ve konumdan alınan görüntü çiftlerinin sürekli çizimi yapılıyordu. Bu çözümle, yerin havadan çekilen fotoğrafları yoluyla topografya haritalarının alımı sağlandı. Elde edilen haritalar öyle nitelikliydi, işlemler öyle hızlı yapılabiliyordu ki doğrudan harita alımı ve yer fotogrametrisi gibi bütün klasik yöntemler bırakıldı ve bunların yerini *hava fotogrametrisi* aldı.

Fotogrametri, topografya haritaları alımından farklı alanlarda da kullanılmaktadır: arkeoloji, mimarlık, tıp, bayındırlık, geçici olayların incelenmesi (akışkanlar mekaniği, balistik, vb.).

Türkiye'de fotogrametri yöntemi, ilk kez Harita genel komutanlığı'nca, çeşitli ölçeklerdeki topoğrafya haritalarının hazırlanmasında kullanıldı. Mimarlık alanındaysa bu uygulama Ortadoğu Teknik üniversitesi mimarlık fakültesi restorasyon bölümü'nce, Keban barajı gölü altında kalan Eski Pertek'teki yapıların rölövesinde başlatıldı (1968). Gene bu bölüm Samosata (bugün Samsat) su yolları, Perge hellenistik kapı ve kuleler, geç dönem surları (IV. yy.), G. hamamı, Side tiyatrosu'nun rölövelerinde bu yöntemden yararlandı. İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi Van Bölgesi tarih ve arkeoloji araştırmaları merkezi ile Alman arkeoloji enstitüsü bu yöntemle Van kalesi'nin topografik planının hazırladı (1973-1975). İstanbul Teknik üniversitesi inşaat fakültesi jeodezi ve fotogrametri mühendisliği bölümü, Küçüksu kasrı, Senihasultan köşkü, Amcazadehüseyinpaşa yalısı, Soğukçeşme sokağı eski osmanlı evleri, Saithalimpaşa yalısı, Maçka Abdülhamit çeşmesi, İstanbul kara surları Silivrikapı-Edirnekapı bölümünün rölövelerinin hazırlanmasında bu yöntemden yararlandı. İstanbul Teknik üniversitesi inşaat fakültesi jeodezi ve fotogrametri mühendisliği bölümü, çeşitli tıp kuruluşlarıyla birlikte biyomedikal fotogrametri alanında da çalışmalar yapmaktadır. Bu yöntem önce İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi (Çapa) göz hastalıkları kürsüsüyle birlikte, göz dibindeki tümörlerin biçimsel ve boyutsal ölçümünün yapılmasında denendi. 1984'te, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa tıp fakültesi romatoloji bölümüyle ortak çalışmada, Behçet hastalarında PPD (purified protein derivative) sonucu oluşan şişmenin sayısal ve çizgisel değerlendirmesini sağlayacak bir sistemin geliştirilmesinde uygulandı. 1985'ten başlayarak, holografik sistemler ve biyomedikal uygulamalar üzerine çalışmalar sürdürülmektedir.

FOTOGRAMETRİCİ a. Fotoğraflardan yola çıkarak çeşitli türde arazi planları ve topografya haritaları hazırlayan uzman.

■ **FOTOGRAVÜR** a. (fr. *photogravure*). Foto. Resimlerin baskısında uygulanan fotoğrafçılık ya da elektronik çözümleme yöntemlerinin tümü. (Fotogravür yoluyla elde edilen ürünler baskı kalıbı montajlarına eklenir.)

—ANSİKL. Nicéphore Niepce daha 1874'te Yahudiye bitümünün özelliklerinden yararlanmaya başladı; bu madde bir ışık kaynağına tutulduğunda, terebentin esansı içinde çözünmezlik kazanır. Böylece, bitümle kaplı metal bir plaka üzerindeki negatif görüntü, asidin etkisiyle kabartma olarak elde edilebilir; çünkü asit ancak bitümün çözünebildiği yerleri kazımıştır.

"Fotogravür" terimi, başlangıçta hemen hemen yalnızca tipografi klişeleri yapımında kullanılıyordu. Baskı yöntemlerinin gelişmesi yalnız ofsete yönelikti, çukur

fotogravürün değişik aşamaları

baskıysa çok resimli büyük tirajlarda kullanıldı. 1983'te piyasada işlerin % 13'ü tipografiye % 17'si çukurbaskıya ve % 70'i de ofsete dayanıyordu. Çukurbaskı kuruluşları fotogravürleri çoğunlukla kendileri yapmaktadır.

• *Tipografi fotogravürü*. Tire görüntülere *gillot tekniği* ya da *çinkobaskı* adı verilir. Firmin Gillot'nun 1850 tarihli buluşu, taşbaskıdan elde edilen görüntüyü, yedirme ile tipo klişe biçiminde çinkoya geçirme işlemiydi. Oğlu Charles ise fotoğraf görüntüsünü doğrudan metal üzerine kopya etti.

Sürekli degrade görüntüler'in röprodüksiyonu için planşın yüzeyinde süreksiz degrade bir baskı görüntüsü yaratmak gerekir; bu işlem eskiden reçine greniyle, günümüzdeyse tramla* yapılmaktadır. Tram, negatifin pozlandırılması sırasında kullanılır. Orijinalin değişik tonları, klişe üzerinde küçük noktalarla, tram noktalarıyla elde edilir; bunlar eşit uzaklıktadır ve renk ne denli koyuysa noktalar da o denli büyük olur. Böylece *tramlı* klişe ya da *tramlama* klişesi elde edilir. *Ben-day* yöntemi sayesinde, çinko ya da bakır plaka üzerinde, fotoğraf görüntüsü ve kopya yoluyla elde edilen kapatmalar düzenlenir. Renkli (iki, üç, dörtrenklilik) baskı için hazırlanan klişelerde *fotoğraf seçimi* tekniklerinden yararlanılır.

• *Ofset fotogravür.* Bu tekniğin ilkesi fotoğraf işlemleri bakımından hemen hemen aynıdır: çekim diyapozitiflerden yapılacaksa çekimi gerçekleştirmek ve izhar makinesinde banyo edildikten sonra negatif bir film elde etmek için bir röprodüksiyon kamerası ya da bir agrandizör kullanılır. Negatif, yapılacak işin cinsine ve üretim yöntemlerine göre *tire, yumuşak* (ya da sürekli degrade) ya da *tramlı* olabilir. Ofsette, kalıp üstüne kopyalama yani baskı üstüne resimlerin ya da metinlerin kimi bölümlerinin aktarılması işlemleri, pozitif ya da negatif filmlerle hatta doğrudan fotoğraf kâğıdı üzerine baskılarla gerçekleştirilebilir. Ofset fotogravür biçiminde üretilen negatif ve pozitif filmler metinlerin, tramların öğelerinin ya da tireli ya da tramlı görüntülerin bileşimlerinin bindirmesine (ya da eklenmesine) dayanan bir ara montajla elde edilebilir.

• *Renk seçimi.* Renkli resimlerin baskı röprodüksiyonu için gereken fotogravür işlemlerinin temelinde üçrenkli seçim ya da *üçrenklilik* vardır. Orjinalin art arda üç çekimi yapılır ve bu çekimler için objektifin önüne kırmızı-turuncu, mavi-mor ve yeşil renk seçme filtresi takılır. Böylece elde edilen filmlerden sırasıyla *siyan* (mavi), *sarı* ve *magenta* (kırmızı) mürekkepleri basacak baskı kalıplarının hazırlanmasında yararlanılır. Dördüncü bir çekim üçrenkli seçimi tamamlayan ve böylece *dörtrenkli* röprodüksiyonu oluşturan siyah kalıbın hazırlanmasına yarayan filmin elde edilmesini sağlar.

Fotogravür, elektroniğin gelişmesiyle ilerledi. Renk seçimi için çoğunlukla *tarayıcılar* kullanılır ve dörtrenkli röprodüksiyon için düzeltilmiş seçimler elde etmeye yarar. Seçilecek model, fotoelektrik hücreler sayesinde sürekli taramayla çözümlenir; görüntünün bu biçimde gözlenen bölümleri az ya da çok bir ışık iletir ya da yansıtır; elde edilen ışık enerjisi elektrik sinyallerine dönüşür, bunlar da bilgisayarda değerlendirilir, değiştirilir, yükseltilir ve fotoğraf filminin ensolasyonu için ışık darbeleri durumunda gönderilir. Laser teknikleri fotoğraf filmi üzerinde, orjinalin sürekli degrade tram noktalarının ayrıştırılmasında kullanılabilir.

Karmaşık sistemlerle, orijinallerin birbirini tutmayan bütününden kesin sayfayı oluşturan öğelerin elektronik montajına geçilebilmektedir; bu işlemde izlenen aşamalar: çözümleme, numaralama, sayısal depolama, montaj ve seçimlerin elektronik olarak eklenmesi.

FOTOGRAVÜRCÜ a. Fotogravür dalında uzmanlaşmış kişi.

■ **FOTOĞRAF** a. (fr. *photographie*'den).

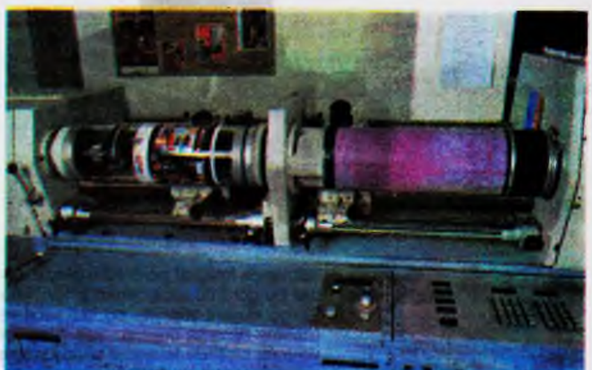
1. Fotoğrafçılık yöntemi ile elde edilen resim. —**2.** Muhafaza edilebilecek bir görüntü elde etmeyi sağlayan fotofiziksel ya da fotokimyasal yöntemlerle elektromanyetik ışımaları kaydetme tekniklerinin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) —**3.** *Fotoğraf çekmek*, fotoğrafla görüntü elde etmek. ‖ *Fotoğraf makinesi*, fotoğraf çekmekte kullanılan aygıt. ‖ *Fotoğrafını almak (aldırmak)*, fotoğraf çekmek (çektirmek).

FOTOGRAVUR

Larousse

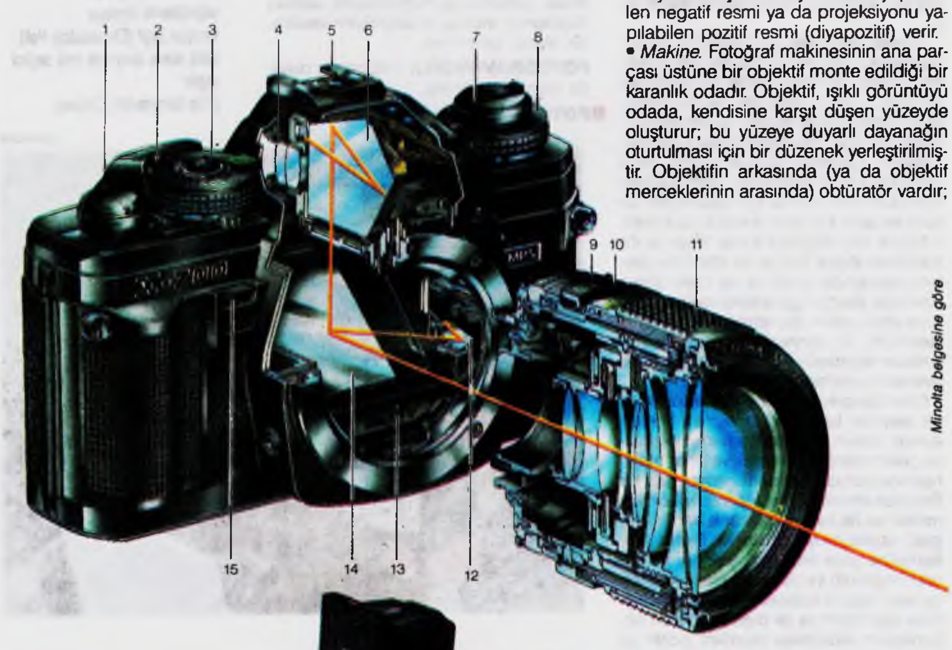
modellerin renklerinin ayarlamasını yaparak yeğinliklerini ölçmeye yarayan aygıt (Chromaskop Hell) daha sonra tarayıcıda renk seçimi yapılır (Phip fotogravürü, Orléans)

Larousse

renkleri seçen ve düzelten tarayıcı (Chromougraph Hell DC 350) modeller saydam (diyapozitif) ya da saydamsız (fotoğraf, desen) olabilir (okuma kafasının ve üstüne modelin tutturulduğu döner çözümleme merdanesinin büyük plan fotoğrafı) [Phip fotogravürü, Orléans]

24x36'lık zoom objektifli bir refleksin ekorşesi
1. Kurma kolu;
2. Hız ayarlayıcı;
3. Deklanşör düğmesi;
4. Gözmerceği;
5. Aksesuarlar için tırnak;
6. Beşgen prizma;
7. Geri sarma kolu;
8. Duyarlığı gösteren ve ışıklamayı düzelten çember;
9. Diyafram bileziği;
10. Fokal değiştirme bileziği;
11. Ayar bileziği;
12. Flaş ışıkölçeri;
13. Otomatik diyafram ayarlama kolu;
14. Karmaşık eklemli tam yansıtıcı ayna;
15. Geciktirici ve ışıklamayı belleğe alma düğmesi.

tek objektifli 6x6'lık refleks

—Foto. *Fotoğraf avcılığı*, vahşi hayvanların doğal çevreleri içinde fotoğraflarını çekmek amacıyla yapılan araştırma.
—Havc., Haritc. ve Foto. *Hava fotoğrafı*, Yer'in bir uçaktan ya da sabit bir balondan alınan fotoğrafı. (Bk. *ansikl.* böl. Ask. havc.)
—Kâğ. san. *Fotoğraf taban kâğıdı*, ışığa duyarlı duyarkatı ya da görüntüyü bozabilecek yabancı madde içermeyen boyutsal ve kimyasal bakımdan değişmeyen kâğıt. (Başlıca dolgu maddesi baryum sülfattır.)
—Matbaac. *Röprodüksiyon fotoğraf makinesi*, fotogravür atölyelerinde, resimlerin röprodüksiyonu için fotomekanik işlemlerde kullanılan filmleri çeken fotoğraf makinelerinin genel adı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Fotoğraf çekim ilkesi, mineral ya da organik bileşiklerin, ışığın ve aktinik ışınımların (morötesi, kızılaltı ışınlar, X ışınları, gama ışınları, vb.) etkisiyle dönüşmesine dayanır. Bu amaçla, ışıklı bir görüntü, bu bileşiklerden birinin emdirildiği ya da ince bir duyarkat biçiminde kaplandığı bir dayanak üstüne yansıtılır. Böylece fotokimyasal tepkimeler sonucu duyarlı katmanda fotoğraf görüntüsü oluşur. Ancak bu görüntü sabit olmadığı için, etkilenmiş duyarlı yüzeyin, bu kez sabit ve özellikle de ışığa duyarsız yeni bileşikler verecek biçimde kimyasal dönüşümlere yol açan uygun banyolarda işlenmesi gerekir.

İnsanoğlu görüntüyü elde etmenin yolunu uzun süredir biliyordu; bu yol "stenope" denen küçücük bir deliğin açıldığı karanlık oda ilkesidir. 1550'de Cardano, büyüttüğü bu deliğin önüne bir mercek yerleştirerek karanlık odanını ışıldama gücünü artırdı. Öte yandan simyacılar, ışığın, kimyadaki adı eritilmiş gümüş klorür olan maddeyi etkilediğini biliyorlardı; ancak hiçbir elyazmasında, bu iki olayın bir araya getirilip fotoğraf çekiminin gerçekleştirildiği doğrultusunda bir bilgiye rastlanmamıştır. Fotoğrafın icadı ancak 1816'da Nicéphore Niepce sayesinde gerçekleşti. Niepce duyarlı katman olarak Yahudiye bitümünden yararlandı, ancak bir manzaranın resmini elde etmek için sekiz saatlik pozlar vermek zorunluydu. L. J. M. Daguerre ile birlikte yaptıkları araştırmalar dagerreyotipin* icadıyla sonuçlandı (1837-1839 arasında). İngiltere'de Talbot, kâğıtları deniz tuzuna, sonra da gümüş nitrata batırarak duyarlı kâğıtlar elde etti (1838). 1840'ta bu yöntem değiştirilerek kalotip adını aldı. Önce gümüş tuzları içeren ve saydam bir klişe veren, sonra da kolodyumlu (Le Gray, 1849) bir albümin katmanıyla kaplanmış cam plaka kullanıldı (Saint-Victorlu Abel Niepce, 1847). Gaudin'in (1861) önerdiği jelatin, 1871'de Maddox'un jelatinli gümüş bromür içeren ilk duyarkatları hazırlamasını sağladı. O tarihten bu yana sürdürülen araştırmalarla, daha da yetkinleştirilebilecek günümüz üretimine ulaşıldı.

• *Fotoğraf elde etme işlemleri.* Çekim, yani fotoğraf makinesindeki duyarlı yüzeyin ışıklanması sonucu gözle görülemeyen bir görüntü elde edilir; bu görüntü uygun banyolarda işlenerek ya baskısı yapılabilen negatif resmi ya da projeksiyonu yapılabilen pozitif resmi (diyapozitif) verir.

• *Makine.* Fotoğraf makinesinin ana parçası üstüne bir objektif monte edildiği bir karanlık odadır. Objektif, ışıklı görüntüyü odada, kendisine karşıt düşen yüzeyde oluşturur; bu yüzeye duyarlı dayanağın oturtulması için bir düzenek yerleştirilmiştir. Objektifin arkasında (ya da objektif merceklerinin arasında) obtüratör vardır; bu parça ışığın yalnızca çekim sırasında geçmesini sağlar. Obtüratör fotoğrafçının komuta ettiği bir deklanşörle çalışır. Fotoğraflanan konunun çerçevelenmesi için aygıtta bir de vizör bulunur.

Fotoğraf makinesine başka parçalar da eklenebilir: çeşitli ayar düzenekleri (objektife bilezik takarak ayarlama, telemetre, buzlu cam, mikroprizmalar, otomatik ayar sistemi, vb.), diyafram, pozometre, değiştirilebilen film kasetleri, film sarma motoru, flaş eşzamanlama düzeneği, makineye yerleştirilmiş flaş, vb.

Makineler öncelikle, duyarkata kaydettikleri resmin formasına göre ayrılırlar. En eski olanları özellikle fotoğraf atölyelerinde kullanılan büyük formalardır. Bunlarda, en yaygın boyutları 6×9, 9×12, 13×18 ve 18×24 cm olan plakalar ya da plaka filmler kullanılır. Fotoğraf makinelerinin çoğu bugün elle kullanılmaktadır; filmler makara ya da kaset halindedir ve resim boyutları daha küçüktür: orta boyutlar (özellikle 4,5×6; 6×6; 6,5×9 cm), küçük boyutlar (en yaygın olanı, alman Leitz şirketi için Oskar Barnack'ın 1924'te yaptığı 35 mm genişliğinde delikli film üstüne 24×36 mm), yarım boyutlar (24×36'nın yarısı üstüne 18×24 mm), miniboyutlar ya da mikroboyutlar (genellikle kasete yerleştirilmiş 16 mm ya da 9,5 mm genişliğinde film üstüne ya da 8×10 mm'lik 15 resim basılan disk).

siyah beyaz fotoğraf

•*Duyarlı yüzeyler.* Duyarlı bir yüzey, üstüne asıltı haldeki gümüş tuzlarının kristallerini içeren bir jelatin katmanının sürüldüğü bir dayanaktan (cam, saydam ya da saydamsız plastik madde, kâğıt) oluşur. Gerçek anlamda duyarkat örneğin şöyle elde edilebilir: halojenli alkali tuzlar içeren (potasyum bromür, iyodür ya da klorür) ve 37 °C'ta tutulan akışkan bir jelatinin içine, bir gümüş nitrat çözeltisi katılır; böylece yalnızca mor ve mavi ışınımlara duyarlı ince kristaller halinde olan ve halojenli tuzlardan hangisi konuyorsa ona denk düşen gümüş tuzu oluşur. Duyarkat katılaşınca bir dizi işlemle tepkimenin artıkları elenir.

Halojenli gümüş tuzlar içeren bu jelatinin ışığa karşı gösterdiği *duyarlık* görece zayıftır. Duyarlık, arıtılmış duyarkatın belli bir süre uygun sıcaklıkta tutularak yeniden eritilmesiyle, ya da uygun maddelerin katılmasıyla (örn. amonyak) artırılır. Duyarlık °ISO cinsinden ifade edilir (uluslararası standart ölçek).

Normal bir duyarkatın *tayf duyarlığı* morötesi, mor ve maviyle sınırlanmıştır. Kimi organik boyarmaddeler eklenerek bu duyarlık kırmızıya ve kızılaltına kadar genişletilebilir. Yeşile ve sarıya karşı duyarlığı bu yolla elde edilen duyarkatlar ortokromatik duyarkatlardır; bunlar bir de kırmızıya karşı duyarlıysa pankromatik duyarkatlar adını alır. Kimi özel duyarkatlar(örneğin hava fotoğrafında kullanılanlar) kızılaltına karşı duyarlıdır (yaklaşık 1 500 mm dalga boyuna kadar). Bilimsel uygulamalarda kullanılan ve morötesi ışınlara, X ışınlarına, gama ışınlarına, kozmik ışınlara, vb. duyarlı filmler de vardır.

Duyarlı çekirdekçikler. Jelatinin içinde bulunan ince gümüş bromür, iyodür ya da klorür kristalleri duyarlıklarını, kristalin yüzlerinde ya da içinde dağılmış durumda bulunan çekirdekçiklere borçludur ve özellikleri bakımından koloit gümüş parçacıklarına benzerler. Bu çekirdekçikler gizli resmin "dayanaklar"ıdır; ışığın etkisiyle, görünmeyen karmaşık bir dönüşüme uğrarlar ve resmin hareket noktası haline gelirler. Bu resmin görünmesi birinci banyoyla sağlanır. Bu banyonun rolü bir bakıma etkilenmiş çekirdekçiğe kendisini taşıyan küçük kristalden aldığı indirgenmiş gümüşü vererek onu izhar etmektir.

• *Dayanak.* Duyarkat, daima bir dayanağın üstüne sürülür; bu dayanak fotoğrafın ilk zamanlarında cam plaka ve kâğıttı; selüloz nitrat 1889'da (Reichenbach, Eastman), tutuşmayan asetat 1901'de (A. Eichengrün) ve çok daha sağlam olan triasetat da 1951'de kullanıldı. İkinci Dünya savaşı sırasında ortaya çıkan polyesterin çok yüksek mekanik dayanımı ve çok büyük boyutsal dengesi ona belli bazı üstünlükler sağladı. Cronar ve Estar adı verilen polyesterlerden özellikle grafik sanatlarda ve bilimsel uygulamalarda kullanılan duyarkatların yapımında yararlanılır.

• *İşleme.* Çekimden sonra duyarlı yüzeyde çıkan görüntü gözle seçilmez. Oysa ışığın (ya da diğer ışınımların) etkisiyle gümüş halojenür kristallerinde bir dönüşüm olmuştur; özellikle bir fotonun gümüş halojenür kristaline kazandırdığı enerji, brom iyonunun çevresindeki elektronu fırlatır; o zaman bu elektron kristal içinde yer değiştirmeye başlar, bir katışkı ya da yapısal bir kusura yakalanınca durur ve arada bulunan bir gümüş iyonunu kendine çekerek gizli görüntünün ilk halkasını meydana getirir. İşlem yinelenir ve sonunda, metal gümüşe indirgenme olasılığı artmış halojenür kristalleri oluşur. Başka bir deyişle fotonların etkilediği gümüş halojenür kristalleri belirleme banyosunun yükseltgen etkenleri tarafından ve ışık almamış kristallerin hızından karşılaştırılamayacak kadar büyük bir hızla indirgenebilir.

Siyah beyaz bir filmin işlenmesinde iki ana işlem yapılır: filmi belirleme banyosuna daldırarak gizli görüntüyü indirgenmiş gümüşten oluşan görünür görüntüye dönüştürme ve sonra tespit banyosunda yıkayarak kullanılmamış gümüş tuzlarını at-

ma. Belirleme banyosu çeşitli formüllere göre hazırlanabilir; bileşimine göre, yumuşak ya da kontrastlı klişeler, kalın ya da ince gren elde edilir. Tespit işlemi yaklaşık % 20'lik bir sodyum hiposülfit çözeltisinde gerçekleştirilir ve kimi zaman buna sodyum bisülfit katılır. İşlenmiş film bir "negatif" verir; bu görüntüde konunun ışık alan bölümleri saydamsız, ışık almayan bölümleri de saydamdır.

Baskı. Üstünde gizli görüntü oluşabilecek duyarlı katmanda (fotoğraf kâğıdı, plaka ya da film), beyaz ışığın negatiften belli bir süre geçirilmesiyle, yani ışıklamayla gerçekleştirilir; işleme de, negatiflerinkine benzeyen banyolarda yapılır. Genellikle negatif, duyarlı kâğıda agrandisörle basılır. Bunun için de bir agrandisöre yerleştirilir; bu aygıt görüntüyü istenen boyuta göre duyarlı kâğıda düşürür.

Siyah beyaz duyarkatlar yelpazesi. Yapılmak istenen fotoğraf çalışmasının türüne uygun bir duyarkat kullanılır. En yaygın olanlar, özellikle fotoğraf kâğıdı üstüne pozitif baskı yapmaya yarayan negatif duyarkatlardır.

Duyarlığı en düşük olan negatif filmlerin (25/15 ile 50/18 °ISO arasında) greni çok incedir; bunlar iyi aydınlatılmış ve maksimum ayrıntı elde edilmek istenen konular için (manzara, yapı, vb.) uygundur. Orta duyarlıkta filmler (100/21 ile 200/24 °ISO arası) güzel havada dışarıda yapılan çekimlerde genellikle kullanılan duyarkatlardır. Yüksek duyarlıkta filmlerden de (400/27 °ISO ve daha çok) röportajlarda ve zayıf ışıkta yapılan çekimlerde yararlanılması uygundur. Büyük kontrastlı duyarkatlar "tire" (yani ara tonları bulunmayan) fotoğraflar için yapılmıştır (bunların ortokromatik olan ve olmayan türleri vardır). Bundan başka radyografi, hava ve uzay fotoğrafı, elektron demetleriyle fotoğraf çekimi, vb. için de özel filmler üretilir.

Negatif filmlerden başka, bir de evirtilir filmler (siyah ve beyaz) vardır; bunlar doğrudan doğruya pozitif görüntü verir ve görüntü, saydamlıktan yararlanılarak çıplak gözle ya da projeksiyonla görülebilir. Bu duyarkatlar negatiflerinkinin aynıdır, ancak işleme farklıdır: belirleme banyosunda izhar işlemi yapıldıktan sonra görüntü tespit edilmez ve metal gümüşün elenmesiyle çözündürülür. Bu işlemden sonra jelatinin içinde yalnızca ışıklanmamış gümüş halojenür grenleri kalır; bunlar ilkini tamamlayan görüntüyü yani pozitif görüntüyü oluştururlar Bu görüntü izhar ve tespit edilir.

renkli fotoğraf

Renkli fotoğraf tekniği, ingiliz Thomas Young'ın ortaya attığı bir kurama dayanır; bu bilim adamı 1802'de temel aldığı üç rengin, kırmızı, yeşil ve mavinin, gözün tüm renkleri üretmesi için yeterli olduğu varsayımını ileri sürmüştü. Daha sonraları (1859), Grassmann yasaları bu konuya şu açıklamayı getirdi: "uygun üç ışınım belli oranlarda toplanarak birbirine karıştırıldığında her tür renkli izlenim elde edilebilir". Bu karışım, göz retinası üstünde oluşan karışımdır; çeşitli ışık demetlerinin etkisi birbirine eklenir: dolayısıyla bu etkiye eklemeli etki denir. Bu tür bir karışımdan yararlanan fotoğraf yöntemlerine (örn. Polachrome yöntemi) az rastlanır ve günümüzde duyarkatların çoğu, renklerin "çıkarma"ya dayanan ikinci tür bir karışımıyla oluşturulur.

• *Üçrenkli çıkarmalı yöntemler.* Çıkarma yöntemlerinde yukarıda sayılan renklerin tamamlayıcıları kullanılır: sarı, lal (ya da magenta), mavi-yeşil (ya da siyan). Çıkarmalı karışım, bir perdeyi beyaz bir ışıkla aydınlatan tek bir projektörle ortaya çıkarılabilir. Işık demetine üst üste sarı magenta ve siyan renklerde üç filtre konursa perde kararır, çünkü beyaz ışığın tüm ışınımları filtreler tarafından soğurulmuştur. Filtrelerden ikisi, örneğin magenta ve siyan filtreler çıkarılırsa yalnız sarı filtre kalır; bu filtre tüm ışınımları soğurur, yalnızca sarıları geçirir: perdeyi sarı bir ışık aydınlatır. Aynı işlem diğer filtrelerle yinelenebilir. Yalnızca tek bir filtre çıkarılıp diğer ikisi, örneğin sarı ve mavi-yeşil olanı bırakılabilir: o zaman ekran yeşil olur, çünkü filtrelerin soğurmadığı tek ışınım yeşildir. Renkli filmlerin çoğunda kısaca anlatılan bu çıkarmalı işlemden yararlanılır; filmde sarı, magenta ve siyan üç tekrenkli resim üst üstedir. Bir diyapozitifin projeksiyonu sırasında bu katmanlar filtre görevi yapar ve lambanın yaydığı beyaz ışıkta bulunan tamamlayıcı renkleri "çıkarma" ile istenen renkleri verirler.

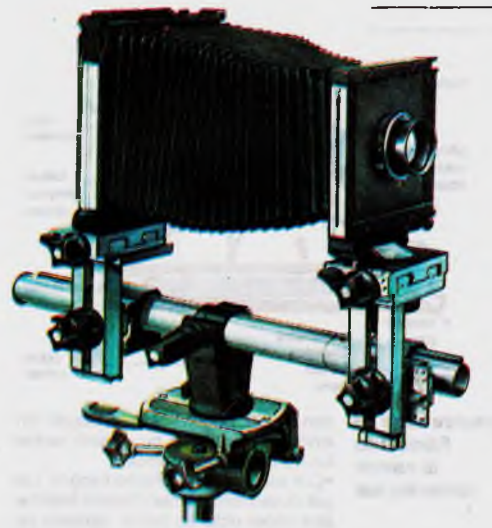
Üçrenkli (ya da trikrom), denen çıkarmalı yöntemler James Clerk Maxwell (1861) ve Charles Cros'un (1868) yaptığı çalışmaların ürünüdür. Üçrenkli fotoğraf yöntemini 1869'da ilk gerçekleştiren de Louis Ducos du Hauron olmuştur (Charles Cros, kuramsal olmakla birlikte bu uygulamayı açıklayan bilgileri yazarak mühürlü bir zarf içinde Fransız bilimler akademisi'ne vermişti; bu zarf da 1869'da açıldı).

Louis Ducos du Hauron, tamamlandığında üst üste renkli üç katman içeren bir resim gerçekleştirdi; modern yöntemlerde bu katmanlar filmin üretimi sırasında dayanağa sürülür, izhar sırasında da kendiliğinden renklenir, oysa Ducos du Hauron bunları ayrı ayrı yapıyor ve elle, bir dayanağa üst üste koyuyordu: renkli bir konu, mavi, yeşil ve kırmızı filtrelerle art arda üç kez çekiliyor ve üst üste gelebilen üç ayrı klişe ortaya çıkıyordu; bunları filme basıyor ve siyah beyaz resimleri sonradan boyayarak tamamlayıcı renklerde tekrenkli resimlere dönüştürüyordu: mavi filtreyle çekilen klişenin resmini sarıya, yeşil filtreyle çekileni lal renge ve kırmızı filtreyle çekileni de mavi-yeşil renge boyuyordu. Dayanaktan ayırdığı üç jelatin katmanını üst üste koyduğunda, konunun renklerine oldukça yakın bir resim elde ediyordu.

•*Girişimsel fotoğraf.* Bu, bilimin fransız fizikçi Gabriel Lippmann'a (1891) borçlu olduğu bir yöntemdir; bir cıva banyosu yüzeyinin oluşturduğu bir aynayla temas edecek biçimde yerleştirilmiş bir duyarkatta bulunan girişim düzlemlerinden renk elde edilmesine dayanır. Girişimsel fotoğraf, fotoğrafçılık alanının en güzel buluşlarından biri sayılır, ancak bu yöntem uygulamaya konulamamıştır.

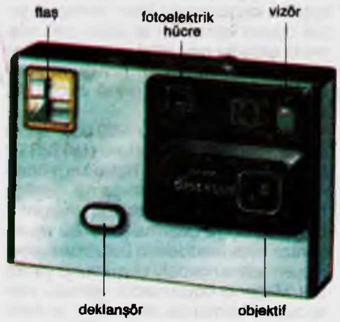
•*Eklemeli yöntemler.* 1904'te duyarlı katmanlarda daha iyi bir tayf duyarlığı elde edilmesiyle birlikte (pankromatik plakalar), A. ve L. Lumière, 1907'de pazarlanmaya başlanan ve eklemeli bireşimle doğrudan renkli fotoğraf veren otokrom plakayı yaptılar. Otokrom levhanın üstünde bir kat yapıştırıcı vardır; bunun üstüne, mavi, yeşil ve kırmızıya boyanmış patates nişastası taneleri karışımı, düzensiz bir mozaik oluşturacak biçimde yapıştırılır; bunun üstüne de pankromatik duyarkat sürülür. Çekim dayanak ve ilk filtreleri oluşturan renkli tanecik katmanı aracılığıyla yapılırdı. İzhar, "evirtim" yöntemiyle gerçekleştirilir; bu yöntemi, Louis Ducos de Hauron tanımlamış, ancak uygulamaya koymamıştı. 1893'te Dublinli John Joly, ilk ağlı plakayı elle yaptı: bir cam levha üstüne uçla ağın çizgilerini çekiyor sonra da bunu siyah beyaz bir duyarkatla kaplıyordu. Ancak ağ yüzünden eklemeli yöntemlerin pek bir anlamı kalmıyordu. Ayrıca, filtreler çok büyük bir ışık kaybına neden oluyordu. 1934'te küçük formalı aygıtlar yapıldıktan sonra bunlar kullanımdan kalktı; 1950'den sonra son eklemeli yöntemler de bırakıldı (Autochrome, Dufaycolor).

Bununla birlikte, modern sanayi mikroskobik ağlar üretmeyi başardı ve 1977'de amerikan şirketi Polaroid, sinema ağı 8 mm olan bir eklemeli yöntemi, Polavision'u ortaya attı. Polavision'un ticari alanda uğradığı başarısızlık iki yıl sonra bırakılmasına yol açtıysa da, 1982'de aynı şirket aynı ilkeden yola çıkarak 24×36'lık fotoğraf makineleri için enstantane izharlı bir diyapozitif yöntemini piyasaya sürdü (Polachrome).

stüdyo makinesi

•*Modern çıkarmalı yöntemler.* Üç katmanlı ilk yöntem olan Kodachrome ABD'de 1935'te bulundu (L. D. Mannes ve L. Godowsky). Bir yıl sonra da Almanya'da Agfacolor yapıldı. Bu yöntemlerde ilk katman mor-maviye, ikincisi yeşile (birinci katmandan sarı renkte bir filtre-katmanla ayrılıyordu) ve üçüncüsü de kırmızıya duyarlıdır.

Kodak belgelerinden

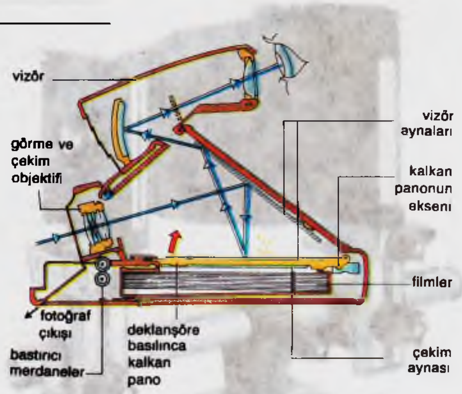
fotodisk makine ve negatif film

Sarı filtre-katman yeşil ve kırmızı ışınımları geçirir, bu ışınımlar da diğer iki katmanı etkiler; çekim, tekrenkli fotoğraf çekiminin aynıdır. Çokkatmanlı duyarkatların pek çok türü vardır: evirtilir film, konunun renklerini tamamlayan renklerde resim veren negatif film, bu negatiflerin basıldığı film ve fotoğraf kâğıdı.

Üçrenkli duyarkatlarda renkler (siyan, magenta ve sarı) renklendiriciler sayesinde katmanlarda kendiliğinden oluşur. Renklendirme izharı sırasında bileşikler, yükseltgenme ürünleriyle tepkimeye girerek metal, gümüş grenlerinin çevresini renklendirir. İkinci Dünya savaşı sonrası piyasaya sürülen en önemli renkli film markaları şunlardır: Ektachrome (evirtilir, 1945), Ektacolor (negatif, 1947), Fujicolor (evirtilir, 1948), Ektachrome HS (yüksek duyarlıkta evirtilir, 1959), Cibachrome (renk gidermeyle renkli fotoğraf kâğıdı yöntemi, 1963), kızılaltı Ektachrome (kızılaltı duyarlı bir katmanı olan renkli film, 1965), Agfacolor CNS (12 katmanlı renkli negatif, 1968), Kodachrome 25 ve 64, Ektachrome E6 (eski Kodachrome ve Ektachrome'ların günümüz tekniğine uygulanmış olanları, 1976).

Yeni filmler yapıldıkça fotokimya sanayisi duyarkatların gelişmesini hızlandırdı:

• *Maskeli negatif filmler.* (Ektachrome, 1947). Renklendiriciler duyarkatı aynı zamanda renkli bir filtreye (sarı ya da turuncu), yani maskeye dönüştürdüler. Maske baskı sırasında, fotoğraf kâğıdındaki renklerin soğurma bozukluklarını kendiliğin-

enstantane fotoğraf için Polaroid refleks bir makinenin yalınlaştırılmış kesiti

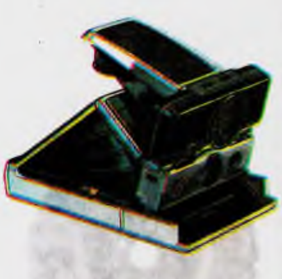
den düzeltir. Bugün kullanılan negatif filmlerin tümü maskelidir, bu nedenle renkler turuncu ya da kırmızımsıdır.

•*Çok katmanlı filmler.* Renkli fotoğraf, pek çok duyarlı katmanı olan filmlerin üretilmesine neden oldu. Bu teknik "ışıklama payı geniş" filmler gibi pek çok işlevi olan filmlerde kullanılır. Bilimsel araştırmada, ışıklama payı 1'e 1 milyon oranında filmden yararlanılır. Bu filmi oluşturan çok farklı duyarlıklarda üç katman boyarmaddelerden ayrılmıştır ve katmanlardan her biri ancak baskı sırasında "incelenebilir". Aynı teknikle siyah beyazda, beş ya da yedi geleneksel gradın yerini alan değişken kontrastlı baskı ya da agrandisman kâğıtları üretilir.

En ince renkli filmlerin 12'den çok katmanı vardır; bunlardan 5 ile 9'u duyarlı katman, diğerleri de filtre-katmanlar ya da koruma katmanlarıdır. Mavi, kırmızı ve yeşile duyarlı katmanlar iki katsa, poz sırasında ışıklama payı artar ve taneciklenme azalır (katmanlardan biri ince grenli ve az duyarlı, diğeri de kalın grenli ve çok duyarlıdır).

•*DİR renklendiricileri.* 1969'dan sonra renklendiricilerin yeni bir türü olan DİR'ler (Development Inhibitor Releasing) üretilmeye başlandı; bunların temel özelliği, renklendirme izharı sırasında yavaşlatıcı bir etken açığa çıkarmalarıdır. Bu etken, parazit boyarmaddelerin bulunması istenmeyen katmanlardaki oluşumunu yavaşlatır. Magenta boyarmadde yalnızca yeşile duyarlı katmanda oluşmalıdır ve komşu katmanda (siyan) bulunan DİR renklendiricileri bu siyan katmanında parazit magentanın oluşmasını engeller. Bunlar gümüş grenleri çevresinde büyük boyarmadde yığınları oluşmasına da engel olur. Böylece duyarkatın inceliğini iyileştirir ve bir bakıma ince grenli yüksek duyarlıkta filmlerin çıkış noktasıdır.

Polaroid

Honore Daumier (1864) Etienne Carjat'nın fotoğrafı *Carnavalet müzesi, Paris*

Lauros-Giraudon

• *T grenler.* 1983'te 1 000/31 °ISO'da Kodacolor VR1000 negatif renkli bir film piyasaya sürüldü; bunun duyarlığı yüksek olmakla birlikte greni incedir. Bu sonuca "T gren" denen yeni bir gümüş halojenür greni türü sayesinde ulaşıldı; T gren çok ince olmakla birlikte, yüzeyi geniştir (mikroskobik bir döşeme taşına benzer); bu nedenle duyarkatı etkilemek için gelen fotonlara sunulan hedef genişler. T greni ABD, İngiltere ve Fransa'da Eastman Kodak araştırma laboratuvarlarında hazırlanmıştır.

• *İşlemeler.* Renkli filmlerin izharı üç ana evrede tamamlanır: gümüşlü resmin ortaya çıktığı siyah beyaz izhar evresi, banyo edilmiş gümüş grenleri çevresinde boyarmadde oluşmasına yol açan renklendirme izhar evresi, gümüş grenlerinin atıldığı ve resmin sabitleştirildiği ağartma tespit evresi. Günümüzde, renkli film işleme yalınlaştırılmış ve standart hale getirilmiştir. Bütün renkli negatifler için artık tek bir işleme tekniğinden (C 41 işleme) ve Ektachrome türü yöntemler için de evirtilir işleme tekniğinden yararlanılır (E 6 işleme). Yalnızca birkaç film özel bir yöntemle işlenir (Kodachrome, kızılaltı Ektachrome, eski Agfachrome'lar, vb.).

• *Genel özellikler.* Renkli filmler, renk sıcaklığı belli bir ışıkta kullanılmak üzere dengelenmiştir: gün ışığı için filmler (5 500-6 000 K için dengelenmiş), A yapay ışığı için filmler (3 400 K için dengelenmiş), B türü filmler (3 200 ya da 3 150 K için dengelenmiş). Öte yandan, üreticiler negatif filmler için "color" bitimini (Agfacolor, Kodacolor, Fujicolor, vb.), evirtilir filmler için de "chrome" bitimini kullanırlar (Agfachrome, Ektachrome, Kodachrome, Fujichrome, vb.).

enstantane fotoğraf

ABD'de Polaroid şirketi'nin kurucusu olan Edwin H. Land 1943'te, çekimden birkaç dakika sonra basılmış resim veren bir fotoğraf yöntemi üstünde çalıştı. Bu yöntemin, görüntünün negatif duyarkattan alıcı bir dayanağa aktarılmasına dayanan ilkesi daha 1940'ta Belçika ve Almanya'da patent hakkını almıştı; 1948' de de Polaroid tarafından piyasaya sürüldü. Bu filmlerde negatiften başka pozitif fotoğraf kâğıdı ve izhar edici maddeler vardır. Fotoğraf makinesinde negatifin etkilenmesi, herhangi bir fotoğrafta olandan farklı değildir. Fotoğrafçı düğmeye basınca negatifle fotoğraf kâğıdı iki kauçuk merdane arasından geçer ve yüz yüze gelir; bu sırada izhar maddesi torbacıkları ezilerek ince bir zar halinde yayılır. İzhar hemen başlar; negatif resim oluşur ve pozitif resim fotoğraf kâğıdına geçer. Yaklaşık on saniye sonra işlem tamamlanır; yapılacak tek şey pozitif baskıyı negatiften ayırmaktır.

1963'te, negatifteki boyarmaddelerin pozitife geçmesine dayanan ve ilk renkli enstantane fotoğraf tekniği olan Polacolor bulundu. 1972'de Polaroid, baskıyla negatif birbirine yapışık olduğu için artık bırakmayan ilk enstantane fotoğraf yöntemi SX-70'i piyasaya sürdü. Aynı dönemde Kodak buna benzeyen bir teknik önerdi. 1981'de, yüksek duyarlıkta (600/29 °ISO) renkli bir film kullanan Polaroid 600 satışa sunuldu. Aynı yıl Kodak'ın ortaya attığı Ektaflex yöntemiyle, laboratuvar baskılarında enstantane fotoğraf tekniğinden yararlanılması öngörülüyordu. (Enstantane izhar işleminde tekne kullanılması gerekmez.) 1982 sonunda Polaroid 24×36'lık makineler için enstantane diyapozitif veren ilk tekniği, Polachrome'u gerçekleştirdi.

—Ask. havc. Keşif uçakları hava fotoğrafları sayesinde 1915'ten bu yana muharebe alanının tüm görüntülerini eksiksiz biçimde almaktadır.

Havacılığın diğer dalları gibi hava fotoğrafçılığı da sürekli gelişmelerden, ayrıca elektronikteki devrimin getirdiği dönüşüm-

Bayard

Hippolyte Bayard'ın *Natürmort'u* *Société française de photographie, Paris*

lerden büyük ölçüde yararlandı. Böylece çok yüksek uçuşlarla çekilen klişelerin en ince ayrıntıları alması sağlandı. Bu klişeleri elde etmek için odak uzaklıkları (10 cm'den 1 m'ye kadar) ve çapları büyük objektifler kullanmak zorunluydu.

En önemli sorun, çekim hızının yüksekliğine rağmen uçakların uçuş hızlarından kaynaklanır ve fotoğrafın netliğini bozan bir kaymaya yol açar. Kayma denkleştirici kameralarda film kasetleri kullanılır ve kasetlerin film yuvası çekim sırasında gereğince yer değiştirir. Uçakların uçuş hızı nedeniyle resim çekme hızının da yüksek olması gerekir. Eski kameralarda olduğu gibi forma büyük olursa, çalıştırma mekanizması gerekli hızı sağlayamaz.

Bu yüzden 60'lı yılların ortalarından sonra 12x12 cm'lik formaları kameralara uyarlama yoluna gidildi. Böylece boyutları küçülen fotoğraf makinelerinin kullanımı kolaylaştı.

—Güz. sant. *Batı dünyasında fotoğrafın estetik evrimi.*

• *Öncüler.* İlk görüntüleri natürmortlardan oluşan Bayard*ın talihli rakibi W. H. F. Talbot*; 1844-1846 arasında yayımlanan kitabına *The Pencil of Nature* (Doğanın kalemi) adını verdi ve çevresine bakışı bir ressamın bakışıydı. Sabit görüntüye öncülük edenlerin çoğu ressamdı: Le Gray* ve dostu Henri Le Secq (1818-1882), Antoine-Samuel Adam-Salomon (1811-1881), Nègre ya da Carjat* ve Nadar* ya da İngiltere'de bir hayli sıradan bir tuvali, *Özgür İskoçya Kilisesi*'ni gerçekleştirmek için hayat dolu 500 portre yapan David Octavius Hill (1802-1870) ve Robert Adamson (1821-1848). Başlangıç döneminde fotoğraf, resim sanatçılarının sadık yardımcısıydı. Tekniğin gelişmeleri sayesinde, Le Gray, deniz manzaralarındaki ışık oyunlarını tablolarına ressam gözüyle aktardı. Corot, büyük bir olasılıkla fotoğraftan esinlenmişti; Courbet'nin, fotoğrafın gerçekçiliğine ne kadar değer verdiği bilinir; Delacroix, Eugène Durieu'den (1800-1874) çıplak fotoğrafları istemişti, izlenimciler fotoğraf çerçevelemesinin getirdiği yeniliğe karşı duyarsız değildiler ve Degas, fotoğraftan ancak 1890'a doğru yararlanmasına rağmen fotoğraf sayesinde o güne kadar hareketleri doğru olarak algıladığını anladı.

• *Röportajın kökenindeki gezginler.* Kalotip sayesinde görüntünün yalnızca çoğaltımı değil, röprodüksiyonu da yapılabildi. Fransız tarihsel anıtlar komisyonu, içlerin-

de Bayard, Le Gray ve Le Secq'in de bulunduğu bir dizi fotoğrafçıyı ülkenin dört bir yanına gönderdi. Marville, Haussmann'ın çalışmaları sonucu ortadan kaybolmadan önceki eski Paris'in resimlerini çekti; basımcı Blanquart-Evrard, 1852'de, Maxime Du*Camp'ın yapıtı *Mısır, Nübye, Filistin ve Suriye*'yi yayımlandı. Fotoğraf tarihinin en temel evrelerinden biri aşılmıştı: bu tarih hem tanık, hem de iletişim aracı ve aynı zamanda da bir görsel arşiv niteliğini kazandı.

• *Portre.* Burjuvazinin yükseliş çağı olan XIX. yy.'da, İngres ve diğer başka ressamlar, bazı ayrıcalıkların tanıklığını yaptı. Ama fotoğraf portresi dagerreyotiple, daha sonra da, 1859'dan başlayarak enstantane refahını ve yükselişini hızla ve az bir masrafla ölümsüzleştirdiği bütün bir toplumsal sınıfın talebini karşıladı. Carjat ve Nadar sanatlarını büyük bir ustalıkla yürüttüler ve fotoğraf portre modası Disdéri* ve poz dizileriyle doruğuna ulaştı. İngiltere'de, J. M. Carmeron*, gerçekdışı bir ışıkla sardığı modellerinin kişiliğini yansıtan çok güzel portreler gerçekleştirdi: bu gerçekdışı ışığı da, büyük çapta, henüz tam yetkin olmayan malzemeye ve izhar ya da baskı sırasında meydana gelen işlem hatalarına borçluydu.

• *Resimselcilik ve resmi taklit.* J. M. Cameron'u mitoloji ya da ortaçağ efsane sahnelerini resimsel bir tarzda ve bir dizi aksesuarla ele alıp işlemeye yönelten, herhalde önraffaellocu ressamlardan kurulu çevresiydi. Gerçekten, Cemeron'un fotoğrafları da, onlara özel bir çekicilik kazandıran, ama fotoğrafı da tehlikeli bir biçimde resme yaklaştıran romantik bir sise gömülüydü. Resimselcilik diye adlandırılan bu akımın Fransa'daki belli başlı yandaşları R. Demachy ile C. Puyo*'ydu. Amerikalılar'dan Clarence White'ı (1871-1925), Gertrude Kâsebier'i (1852-1934) ve ışığın şiirsel bir atmosferin sıcaklığını bir kat daha belirginleştirerek ortaya serdiği sözcüğün tam anlamıyla başyapıtları gerçekleştirmiş olan Stieglitz* ile Steichen*'i anmak gerekir. Steichen, Camera Work adlı dergiyi kurdu (1903) ve büyük bir özenle çağdaşlarının yapıtlarını yayımladı. Stieglitz de bu girişime katıldı: ikisi de resimselciliği bırakıp Emerson*'ın ve özellikle F. H. Evans*'ın, uğrunda amansızca mücadele ettikleri laboratuvar hilelerine başvurmayan saf fotoğraf akımına bağlandı.

• *Saf fotoğraf.* Resimselcilerin maniyerizmine karşı bir tepki olarak doğan bu yeni üslup, kesinliğiyle, amerikan mizacına çok iyi uyuyordu. Laboratuvar hilelerine başvurmaksızın, genellikle çok yakın planlar halinde çerçevelenmiş olan bu kusursuz dokulu net görüntülerde, koyu siyahtan en parlak gri-beyaza kadar, renklerin tüm tonları görülebilir. Birinci Dünya savaşı sırasında muhabirlik yapan Steichen, dolaysız bir anlatım benimsemişti. "Gerçeği aramanın (kendisinde) bir saplantı haline geldiğini" söyleyen Stieglitz, nesneleri, bulutları inceliyordu (1927'deki "Eşdeğerliler" dizisi). İmogen Cunningham (1883-1970), çiçekleri konu alan şaşırtıcı yakın planlar çekti. P. Strand* ışık oyunlarını saptadı, yakın planlarda kayaları, bitkileri ya da kökleri resimledi. Weston'ın manzaraları ve çıplaklıkları, ondaki kesinlik ve teknik yetkinlik kaygısını yansıtıyordu. Weston ayrıca A. Adams* ile birlikte 1931'de "f. 64" grubunu kurdu; diyaframın en kapalı durumunu gösteren bu terim, onların temel kaygılarını da belirtmektedir.

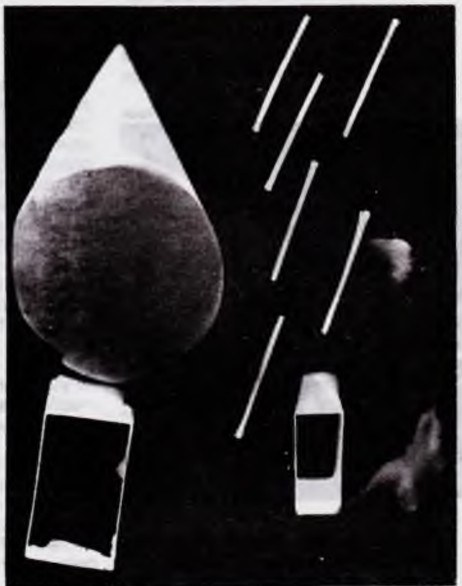
Le Gray

Dalga (1856)
Gustave Le Gray'in fotoğrafı
(nemli kolodyumlu negatiften elde edilen pozitif)
[üst üste bindirilmiş çift klişeyle elde edilen ilk bulutlu gökyüzü görüntüsü]
Société française de photographie, Paris

Bragaglia

Çellocu (1913)
Bragaglia kardeşlerin fotoğrafı
özel kol.

Man Ray

Rayograph (1922)
Man Ray'in yapıtı
özel kol.

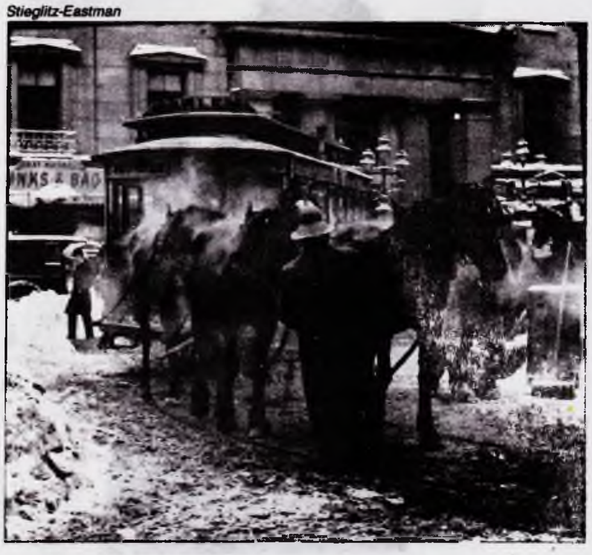
Gerçeğe dönüş Avrupa'da da yaşandı. Atget*, yitip gitmiş bir Paris'ten düşsel görüntüler bıraktı; Sander* ise 20'li yılların Almanya'sı üzerine unutulmaz bir toplumsal tanıklık getirdi. Türün SSCB'deki öncüsü Rodçenko* için fotoğraf, yeni toplumun ilerlemelerinin bir kanıtıydı.

Renger-Patzsch* sanayi dünyasıyla büyülenmişti, nitekim, "yeni nesnellik" diye adlandırdığı akımın tam anlamıyla bildirisi olan *Dünya güzeldir* (1928) adlı yapıtı yayımladı. Ama bu ad, yapılan işe tamı tamına denk düşmüyordu. Gerçekten de bu sanatçıların (F. Henri ve nesneler ve yansımalar üzerindeki incelemeleri, K. Blossfeldt [1865-1932] ve bitki makrofotoğrafları, Bauhaus çevresinden kimi fotoğrafçılar, vb.) çoğunun sanatı gerçekliğin nesnel bir görünümü olmaktan çok, dünyanın kişisel bir yorumu niteliğindeydi.

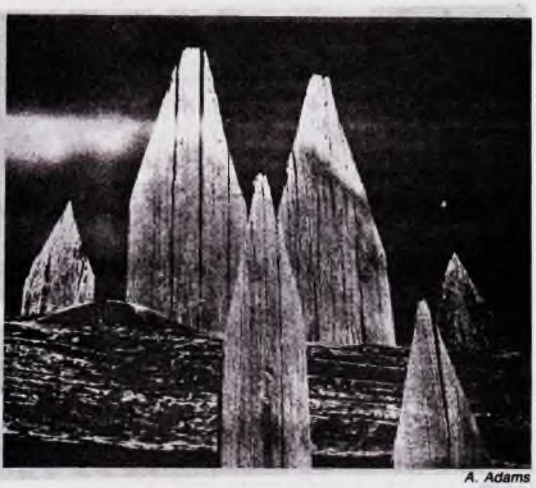
• *Soyutlama.* Birinci Dünya savaşı'nın sonuna doğru, resimselciliğinin hâlâ çok etkili olduğu bir dönemde ortaya çıktı. A. L. Coburn "Vortograph"larını (1917), Christian Schad* da "Schadograpy"lerini (1918) gerçekleştirdiler. Daha sonra L. Moholy-Nagy* "fotogramlar" hazırladı. Dadacıların ustaca gerçekleştirdikleri ışık oyunları, bir yandan Man Ray*'in o tatlı ve mizah dolu görüntülerine, öte yandan da fotomontaj tekniğine açıldı. Fotoğraftan esinlenen italyan fütürizmi de, başta Anton Giulio Bragaglia (1890-1960) ile kardeşi Arturo (1893-1962) olmak üzere, birçok yeteneğin yetişmesini sağladı.

• *Dünyaya bakış: röportaj, moda, çıplak, reklam.* Fotoğraf makinesi tüm bir yaratıcılar kuşağı için (teknik ilerlemeler ve sonra da küçük boyutlu film çeken makinelerin ortaya çıkışı sayesinde) ayrılmaz bir yol arkadaşı haline geldi. Genç Lartigue* insanları çocukluğunun büyülü dünyası-

Stieglitz-Eastman

Son durak (1893)
Alfred Stieglitz'in fotoğrafı
(özgün levhadan baskı)
George Eastman House, New York

A. Adams

Çit kazıkları (1936)
Ansel Adams'ın yapıtı

J. Batho

Deauville 1981, düğümlenmiş sarı örtü
John Batho'nun fotoğrafı
Zabriskie galerisi, Paris

na sürükler; E. Salomon* uluslararası konferansların birinden fırlayıp öbürüne koşar; Brassaï* gecelerin esrarengiz Paris'ini adım adım arşınlar; Kertész*, Paris'e gelip de fantezisini ve mizahını özgürce

R. Frank

US 91, leaving Balckfoot, İdaho
Robert Frank'ın fotoğrafı
"The Americans" dizisinden (no 32)
Zabriskie galerisi, Paris

kullanmadan önce ülkesine heyecanla bakar; tıpkı W. Ronis* gibi, Doisneau* da çağdaşlarına şefkat dolu çocuksu gözlerini diker, İzis ise sirk dünyasını tutkuyla gözlemler.

Amerikan İç savaşı'na ilişkin fotoğraflarıyla ün kazanan M. B. Brady* ve Timothy O'Sullivan (1840-1882) ya da L. W. Hine* ve J. A. Riis* gibi büyük öncüler, pek rağbet gören belgesel fotoğrafa karşı duyarsız değildiler. 30'lu yıllar boyunca kırsal bölgeyi saran sefaletin bilincinde olan amerikan yönetimi (Farm Security Administration), önemli bir fotoğraf kampanyası açtı. Bu kampanyaya özellikle şu sanatçılar katıldı: W. Evans*, D. Lange*, B. Shahn, Russel Lee (doğm. 1903), Arthur Rothstein (doğm. 1915), durumu bütün açıklığıyla gösteren yalın fotoğraflar çektiler. Tina Modotti (1896-1942) de aynı akım içinde anılabilir. Büyük dergilerin kazandığı başarı çarpıcı haberin öne çıkmasına yol açtı. Weegee* dramların her çeşidini görüntülemekten kaçınmadı, bazı muhabirlerse yaşamlarını tehlikeye atmaktan çekinmediler: Capa*, Çinhindi'nde, Magnum ajansının kurucularından David Seymour (1911-1956) Süveyş'te, ingiliz Larry Burrows (1926-1971) Vietnam'da öldüler. Bununla birlikte, bu görüntü bolluğu sonucunda trajik öğe neredeyse ayağa düştüyse de sözgelimi, Margaret Bourke-White'ın (1904-1971) müttefik ordularının gelişi sırasında nazi toplama kamplarını Life'a kapak yaptığı anımsanırsa, fotoğrafın, ortak bellek olarak vazgeçilmezliğini kabul etmek gerekir. Daha yenilerden, Bruce Davidson (doğm. 1933) ile Gary Winogrand'ı (doğm. 1928) anmalıyız.

R. Frank* farklı bir üsluba sahiptir: Amerikalı'yı, kendi ortamı içinde hızlı ve laubali bir bakışla yakalayıp saptar. W. Klein ya da Lee Friedlander de (doğm. 1934) tıpkı Richard Kalvar (doğm. 1944) gibi, flularla yansımalara ayrıcalık tanıyarak, dünyaya aynı özgürlükle bakarlar.

Avrupalılar bu konuda daha ölçülü davrandılar. Brandt (hava hücumları sırasında metro dehlizlerine sığınan Londralılar), Haas* (esirlerin dönüşü), Hindistan'daki açlık karşısında Werner Bischof (1916-1954), Moskova'daki askeri geçit töreninde Cartier-Bresson*. Ayrıca: Marc Riboud (doğm. 1923), G. Freund, E. Boubat*, Josef Koudelka (doğm. 1938), Martine Franck (doğm.1938), Jérôme Ducros (doğm. 1935), Hervé Gloaguen (doğm. 1937), Jean Gaumy (doğm. 1948), Claude Batho (1935-1981), vb.

• *Çıplak*. Çıplak daha başlangıçtan itibaren, Eugène Durieu, Steichen, Puyo, František Drtikol'ün (1883-1961) yapıtlarından bu yana Weston, Brandt, Hosoe Eiko (doğm. 1933) gibi sanatçıların aşırı saf, ya da L. Clergue'in heyecan dolu etütlerinden geçip Jean-François Baruet'nin (doğm. 1932), modelin tüm kişiliğini çıplak aracılığıyla bizlere aktarma denemelerine varıncaya dek, fotoğrafçılar için tükenmez bir esin kaynağıydı.

• *Moda*. Moda fotoğrafçılığı ilk esin kaynağını, baron Adolphe de Meyer (1868-1946) ile portre sanatında ve ince bir re-

I. Penn Studios-The Conde Nast Publication

Balanciaga's cocoa-colored sheat of chiffon (1950)
İrving Penn'in fotoğrafı

Hintli kadın ve çocuğu
Werner Bischof'un fotoğrafı

Werner Bischof-Magnum

"Sarılma" dizisinden bir fotoğraf
Hosoe Eiko'nun fotoğrafı

Hosoe Eiko

simselcilikte buldu. Ama özellikle kimi sanatçıların meydana getirdiği bir topluluk sayesinde, hızla kendine özgü anlatım gücüne kavuştu (Steichen, Martin Munkacsi [1896-1963], Harry Meerson [doğm. 1911], Erwin Blumenfeld [1897-1969], Beaton* ve maniyerizme ya da, tam tersine, özenli aydınlatmaları ve grafikçiliğiyle çizgilerin yalınlığını pekiştiren George Hoyningen-Huene [1900-1968], Horst P. Horst [doğm. 1906], John Wilsey Rawlings [doğm. 1912], Penn*, Avedon*, Klein, Sieff*, Guy Bourdin [doğm. 1933], vb.). Bazı amerikan dergilerinin sanat yönetmenleri, moda fotoğrafçılığının gelişiminde bir ölçüde rol oynadılar. Bazı yetenekli sanatçıları ortaya çıkaran ve gerek basın, gerekse reklamcılık alanlarını derinden etkileyen Aleksey Brodoviç (1900-1971) çarpıcı bir örnektir.

• *Araştırmalar.* İlk kez 1951'de Steinert* tarafından düzenlenen "Öznel fotoğraf" sergisinde araştırmalar somutlaştı. Laboratuvardaki laboratuvar oyunları, solarizasyon, Pierre Cordier'nin (doğm. 1933) "Chimgramme"larında ya da Jean-Pierre Sudre*'ün soyut manzaralarında sürekli başvurdukları yöntemlerdi. Buna karşılık, Lisette Model*'in ya da Diane Arbus*'ün gerçekliğe yaklaşımları tedirgin; Adams' ın ve M. White'ın okulunda yetişmiş olan Paul Caponigro'nun (doğm. 1932) yaklaşımıysa şiirseldir. Görkemli çekimler yapan Denis Brihat (doğm. 1928) en sıradan çiçeği bile yüceltti; Jean Dieuzaide ise (doğm. 1921) dünyayı coşkuyla yorumlar. Lee Friedlander gibi kimi sanatçılar yansımalar, aynalar ve üst üste çekimle büyülendiler. Gibson* gerçekliği parçaladı ve karanlık odada yeni baştan işledi. Urs Lüthi (doğm. 1947), Eva Klasson (doğm. 1947) ve Lucas Samaras (doğm. 1936) kendi kişiliklerini ve bedenlerini ele aldılar. Ralph Meatyard (1925-1972) alışılmamışa başvurdu, flu görüntüden ve üst üste çekimden yararlanıyor ve dingin bir görünümün ortasına yersiz bir nesne oturtuveriyordu. Bir sahne yaratma pek çok sanatçının çalışmasına temel oluşturdu: Duane Michals* metinler ve boyalı ışık kabartmalarından yararlanıyor; Leslie Krims (doğm. 1943) anlamsız, bazen de zalim ve korkunç durumlar tasarlıyordu. Bernard Faucon (doğm. 1950), en kişisel düşlemelerinden fışkırıp gelen bir atmosfer içinde, eskimiş çocuk mankenlerinin çılgınca eğlenişini görüntüledi. Tom Drahos (doğm. 1947) bizzat yontup köhne bir dekorun içine yerleştirdiği karmakarışık kişi ve nesnelere korkulu gözlerle bakıyordu. Barbara ve Michael Leisgen (doğm. 1940 ve 1944) güneşin doğuşunu saptarken, yaşadıklarını da aktardılar. Böylece, fotoğraf görüntüsü, kavramsal* sanat, land* art ya da eylem* yandaşlarının vazgeçilmez müttefiki haline geldi.

Renk bütün bir genç yaratıcılar kuşağının gözünde artık en yetkın dildi: Daniel Boudinet (doğm. 1945) kent manzaralarının huzurlu ve gizemli havasını verdi; Luigi Ghirri (doğm. 1943) binaları parçalara böldü, beklenmedik kadrajlar ve yarım tonlar üzerınde çalıştı, John Batho (doğm. 1939) geniş ve canlı düz renk yayılımlarına ya da, tam tersine, birbirlerini arayıp bulan uyumlara eğildi. Böylelikle, aşkın bir hale giren fotoğraf görüntüsü gerçek bir dünyanın yansıması değil, sanatçının kendi evreninin dile gelişi oldu.

• *Fotoğraf, resim ve çağdaş sanat.* Baudelaire'in deyişiyle "resmin ideal hizmetkârı" olan fotoğraf, ressamlar için bir ikonografi kaynağı (Delacroix, Courbet, Manet, Cézanne, vb.) ve figür ya da manzarayı incelemekte temel araç durumuna geldi (Delacroix, Millet, Eakins, Khnopff, Mucha, vb.); Degas gibi bizzat fotoğraf çekenler de vardı. Marey'ninkiler gibi araştırmaların bilimsel ve nesnel özelliği, farklı bir yöntem, özellikle de yeni bir hareket anlayışıyla, Duchamp'da ya da fütüristlerde gerçekçiliğin aşılması için bir hareket noktası oluşturdu.

A. Stieglitz'in dergisinde ve galerisinde resmin ikiz kardeşi kabul edilen fotoğraf, dadacılarda (→ FOTOMONTAJ) ve Man Ray'de yeni bir dilin işlenip ortaya konması için bir malzeme oluşturdu ve gerek Bauhaus'un (Moholy-Nagy), gerekse süprematizmin (Lisitskiy) düşündüğü anlamda modern estetiği tamamladı.

Dadacı çizgide yer alan pop art, fotoğraf görüntülerinden büyük ölçüde yararlandı (basın, reklamcılık, vb.): bu görüntüler, tual üzerine çeşitli aktarma yöntemleri ya resimle bütünleştirilir (Rauschenberg) ya tümden konuyu meydana getirir (Warhol) ya da genel olarak, pop sanatçıların üslup ve konularını etkiler. Avrupa'da, fotoğrafta aktarma yöntemi, mek art* yandaşları tarafından kullanıldı. Ama fotoğrafı en kişilikdışı ve en mekanik biçimde kullanarak en uç noktasına götüren ve "fotografik" bir sanat durumuna gelen hiperrealizm*dir (fotorealizm de denir). Monory, Klasen, Franz Gertsch, Gérard Schlosser, vb. gibi Avrupa'daki yeni figürasyon ressamlarında özellikle episkop aracılığıyla fotoğraf kullanımına dayalı nesnel bir bakış gözlemlenir. Yaratma sürecinde düşsel öğe ağır bastığında ya da resim çalışması görüntüyü tam anlamıyla yeniden kurmaya yöneldiğinde (Adami, Erró, vd.) bu durum değişmez.

Gerçekliği yakalama aracı olarak fotoğraf, bazı öncü sanatçılar için bir iletişim aracı, bir girişimi ya da bir zihinsel süreci görüntüleme aracı olmak yolundadır. Yapıt resimsel ya da grafik olmaktan çıkar; tanıklık, belgeleme ve haber verme işlevini fotoğraftan alır. Fotoğraf da film gibi happeninglerin, gövdesel sanat ürünlerinin ya da land art'ın kalıcı olmayan yapıtlarının temel unsurudur; kavramsal sanattaysa çoğunlukla yapıtın kurucu öğesidir; ayrıca Boltanski ya da Le Gac, Arnulf Rainer ya da Urs Lüthi, Edward Ruscha, Victor Burgin, Gilbert and George ya da J. Dibbets, vb. gibi sanatçıların birbirinden çok farklı yapıtlarının malzemesidir.

■ Türkiye'ye fotoğraf, Fransa'da Daguerre'in görüntüyü kâğıt üzerine tespit etmeyi başarmasından (1837) ve bu buluşunun Fransız bilimler akademisi'nce kabul edilişinden kısa süre sonra girdi. O sıralarda Paris'te öğrenimde bulunan serasker Hüsrev Mehmet Paşa'nın dört kölesi, fotoğraflarını çektirerek Paşa'ya yolladılar. Paşa da bu fotoğrafların birini Mahmut II'ye sundu. Bunların Türkiye'ye giren ilk fotoğraflar olduğu kabul edilir. Daguerre'in fotoğrafçılıkla ilgili olarak yayımladığı (1839) cep kitabı, ertesi yıl türkçeye çevrildi. Daguerre'in asistanlarından Kompa İstanbul'a gelerek (1842) fotoğraf ve fotoğrafçılığı Belvü'deki (günümüz Taksim gezisi yakınları) bir yerde tanıttı; isteyenlerin fotoğraflarını çekti, ücretle fotoğrafçılık dersleri verdi ve fotoğraf makinesi sattı. Ceridei havadis gazetesinin 1845 yılı 2 232 sayılı nüshasında M.Nâya adlı bir fransızın Beyoğlu'nda bir fotoğrafhane açarak 60-100 kuruş karşılığı fotoğraf çektiği ilanı yer aldı. Kırım savaşı sırasında (1856) mareşal von Moltke ile birlikte İstanbul'a gelen alman kimyacı Rabach, Beyoğlu'nda Tünel yakınlarında bir fotoğraf stüdyosu açtı. Kısa süre sonra bu stüdyodaki çalışmalara kayserili iki kardeş, Vichen ve Kevork da katıldılar. Rabach, Almanya'ya dönünce stüdyo iki kardeşe kaldı ve bu stüdyo ünlü Abdullah* biraderler fotoğrafhanesi'nin temelini oluşturdu (1858). Bu tarihten sonra uzun yıllar Abdullah biraderler Türkiye'deki fotoğrafçılıkta tek isim oldu. Abdullah biraderler'i İstanbul'da açılan öteki fotoğrafhaneler izledi (Febus, Gülmez biraderler, Apollon, Resne, Andriomenos, Gargapulo, Sabah, Joaillier vb.). Bunlardan Gargapulo, günlük çalışmalarının dışında İstanbul'daki esnafın günlük giysilerini saptayan fotoğrafları, Sabah ve Joaillier ise İstanbul görüntülerini ve kentteki anıtların fotoğraflarını çekerek İstanbul anısı olarak sattılar. İstanbul Arkeoloji müzeleri kütüphanesi ve İstanbul Üniversitesi kütüphanesi'ndeki Abdülhamit II döneminde (1876-1909) çekilmiş bütün donanma gemilerinin, askeri kurum ve fabrikaların; İstanbul'daki cami ve mescitlerin, devlet eliyle yapılmış binaların fotoğraflarını içeren albümler; aynı dönemde tiyatro oyunlarının bazı sahnelerinden çekilmiş fotoğraflardan oluşan albümler, Abdülhamit II'nin tahta çıkışının 25. yılında çıkarılan sınırlı aftan yararlanabilecek mahkûmların padişah tarafından seçiminin yapılabilmesi için imparatorluğun bütün hapishanelerinde küçük gruplar halinde çektirilen belgesel nitelikli fotoğraflar dönemin bu alandaki önemli çalışmaları arasında yer aldı. 1905'e gelindiğinde Türkiye'de hepsi de gayri müslimler tarafından açılmış yaklaşık 30 fotoğraf stüdyosu vardı. Bu tarihte Salih Bey'in Hanya'daki stüdyosu, müslüman bir türk tarafından açılan ilk fotoğraf stüdyosu oldu. Bunu, Baha Bediz'in (Rahmizade Bahattin) önce Girit'te, sonra da İstanbul'da Resne adıyla açtığı (1910) fotoğrafhaneler izledi. Arkasından, Sirkeci'de Ferit İbrahim fotoğrafhanesi açıldı. Fotoğrafçılığın Türkiye'ye girişinden latin harflerinin kabul edilişine (1928) kadar geçen süre içinde, Türkiye'de bu konuyla ilgili olarak 41 kitap yayımlandı. Aynı süre içinde bazı askeri okullara resim dersinin yanı sıra, fotoğrafçılık dersinin de konulması, sadrazam Cevat Paşa, Halit Ziya (Uşaklıgil), Ahmet İhsan (Tokgöz), şehremini Yusuf Razi Bey, serfotoğrafi miralay Ali Sami Bey, Mühendishanei berrii hümayun fotoğraf hocası binbaşı Ahmet Bey gibi önde gelen devlet adamları, aydın ve subay kesiminin konu ile amatörce de olsa uğraşmaları fotoğrafçılığın hızla yayılmasına neden oldu. Müslüman Türkler'in açtıkları fotoğrafhanelerin sayısı arttı. Mütareke yıllarında (1918-1920) mimar Arif Hikmet Bey'in

Nusret Nurdan Eren'in bir fotoğrafı
FİAP 13. Bienal manzara birincilik ödülü

Ersin Alok
Çıplak doğada insan
Varşova II. Fotoğraf Bienali birincilik ödülü

(Koyunoğlu) Yeraltı fotoğrafhanesi ve ilk profesyonel türk kadın fotoğrafçısı olan Naciye Hanım'ın (Suman) Beyazıt'taki Hanımlar fotoğrafhanesi müslüman Türkler' in çalıştırdıkları ilk fotoğraf stüdyoları arasında yer aldılar. Fotoğraf araç gereçleri satan birçok mağaza faaliyete geçti. Velit Ebüzziya, Çanakkale'deki savaş alanlarını, İngilizler'in Şehzadebaşı karakolu'na yaptıkları baskını, Mudanya mütarekesi ve Lozan Barış antlaşması'nı; Burhan Efendi de (Felek) Çanakkale savaşı'ndan geri kalanları görüntüleyerek Türkiye'de gazete fotoğrafçılığının (foto muhabirliği) öncüleri arasında yer aldılar. Burhan Efendi, ayrıca adını kullanmadan *Fotoğrafçılık rehberi* (1917) adlı bir de kitap yayımladı.

Kurtuluş savaşı'nı belgeleyen fotoğraflar, Başkomutanlık fotoğraf subayı Esat Nedim (Tengizman) ve Batı cephesi fotoğrafçısı Ethem Bey (Tem) tarafından çekildi.

Cumhuriyet dönemiyle birlikte birçok alanda olduğu gibi fotoğrafçılıkta da hızlı bir gelişme görüldü. Stüdyo fotoğrafçılarının yanı sıra yurt insanını, tarihini, doğayı vb. görüntüleyen açık hava fotoğrafçılarının sayıları da çoğaldı. Bu dönemin önde gelen fotoğrafçıları, başta Atatürk fotoğraflarıyla ün yapan Cemal Işıksel olmak üzere, Selahattin Giz, Nurettin Erkılıç, Şinasi Barutçu, Limasollu Naci, İhsan Erkılıç, Othmar Pferschy, Rıdvan Gürari, Hayri T. Tolgar, Jean Weinberg, Süleyman Süreyya gibi isimler oldu. Gazete fotoğrafçılığı dalında ise aynı dönemde şu foto muhabirleri adlarını duyurdular: Ferit İbrahim (Malumat, Serveti fünun, Tasvir), Namık Görgüç (Cumhuriyet), Ali Ersan (Vakit, Hürriyet haber ajansı), Cemal Göral (Son posta, Akşam, Dünya), Faik Şenol (Akşam), Hilmi Şahenk (Tan, Ulus, Vatan). 1987'ye kadar uzayan dönemde ise gazete fotoğrafçılığında şu isimler ön plana çıktılar: Rüçhan Ünver, Burhan Tan, Abidin Behpur Tapaner, Hüseyin Ezer, Müeddep Erkmen, Ara Güler, Mustafa Kapkın, Hüseyin Kırcalı, Mustafa Türkyılmaz, Güneş Karabuda, Gökşin Sipahioğlu, Coşkun Aral, Ergun Çağatay, Mehmet Biber gibi fotoğrafçılar yurtdışında da faaliyet göstererek uluslararası alanda adlarını duyurdular.

1950'den sonra Türkiye'de fotoğrafçılıkta sanatsal nitelikli ürünlerin ilk örnekleri verilmeye başlandı. Bu tür çalışmalar yapanların başında Şinasi Barutçu*, Kemal Baysal*, Zeki Faik İzer, Baha Gelenbevi gibi sanatçılar gelir. Şinasi Barutçu' nun çabalarıyla Türkiye Amatör fotoğraf kulübü FİAP'a (Fotoğraf sanatı uluslararası federasyonu) üye oldu (1958). Bu dönemden sonra ulusal ve uluslararası alanda Mehmet Bayhan*, Şakir Eczacıbaşı*, Nusret Nurdan Eren, Halim Kulaksız, Seyit Ali Ak, Sami Güner, İbrahim Akyürek, Kemal Cengizkan gibi sanatçılar adlarını duyurdular. 1960'tan bu yana adı anılmaya değer birçok fotoğraf sanatçısı yetiştiği gibi, birçok fotoğraf kulübü, derneği kuruldu, çeşitli sergiler açıldı, bazı sanatçıların fotoğraf albümleri yayımlandı, diya gösterileri yapıldı, türk fotoğrafçılığı yüksek düzeyde bir aşama sürecine girdi. Bu dönemde adlarını duyuran sanatçılardan bazıları şunlar oldu: Ara Güler, A. Öner Gezgin, Gültekin Çizgen, Şemsi Güner, Ersin Alok, Sabit Kalfagil, İzzet Keribar, Fikret Otyam, İsa Çelik, Ozan Sağdıç, Mustafa Türkyılmaz, Reha Günay, Hüsnü Gürsel, Emin Hakarar, Şahin Kaygun, Mustafa Kocabaşı, Vefa Ülkü, Sedat Uzaras, Cengiz Karlıova, İbrahim Demirel, Nuri Bilge Ceylan, Mecit Gülaydın, Ozan Gülek, Kâmil Fırat.

Hızlı bir gelişme sürecine giren reklamcılıkla birlikte reklam fotoğrafçılığı da gelişme gösterdi. Bu dalda adlarını duyuran fotoğrafçılardan bazıları: Ahmet Kayacık, Levent Tuna, Ahmet Güleryüz, Yaşar Atankazanır, Haluk Doğanbey, Moris Maçaro, Suat Eman, Ani Çelik Arevyan, Tamer Yılmaz.

Türkiye'de ilk fotoğraf derneği Şinasi Barutçu'nun girişimiyle TAFK (Türkiye Amatör foto kulübü) adıyla kuruldu (1950). Bu derneği Nihat Kasımoğlu, Muzaffer Feycioğlu ve Sina Kâmi'nin kurdukları TAFK (Trabzon Amatör foto kulübü) izledi (1959). Aynı yıl İFSAK da (İstanbul Fotoğraf ve sinema amatörleri derneği) Reşat Aşkın, Nurettin Erkılıç, Hulki Öğreten, Kemal Kozar, Şinasi Uzatalay, Yavsi Ebusuutoğlu, Turgut Ekin tarafından kurularak faaliyete geçti. Daha sonraları Ankara, Adana, Edirne, Adapazarı, Kocaeli gibi illerde de benzer dernekler kuruldu. Bu dernekler açtıkları sergiler, düzenledikleri yarışmalarla fotoğrafçılığın Türkiye çapında yaygınlaşmasında etkin rol oynadılar. Bu arada çeşitli fotoğraf dergileri yayımlanarak, bu sanat dalının tanınması ve yayılması için uğraş verdi.

—Havc., Haritc.ve Foto. Hava fotoğrafının hızla gelişimi fotogrametriyle bağlantısından ve G. Poivilliers*'nin hava fotografının stereoskopik çiftlerini yeniden oluşturma sorununu çözmesinden kaynaklanır. Hava fotoğrafları birkaç türe ayrılır.

Birinci tür belgesel fotoğraflardır ve eğitimde, arkeolojide vb.'de kullanılır. Bunlar genellikle eğiktir ve alçaktan çekilir. Askeri keşif görevleri ise çok alçaktan uçan hızlı uçaklarla gerçekleştirilir. Bu durumda film, bir yarığın arkasından optik görüntünün yer değiştirme hızına eşit bir hızla geçirilir ve böylece uçağın geçtiği arazi şeridinin kesintisiz bir fotoğrafı elde edilir.

İkinci tür teknik fotoğraflardır ve maden araştırmalarında, envanter çalışmalarında ya da haritacılıkta kullanılır. Bunlar genellikle düşey konumda çekilir. En çok kullanılan formatlar 18×18 cm, özellikle 24×24 cm ve odak uzaklıkları 85,152 ya da 310 mm'dir. Optik mazlemelerin niteliklerinde ve duyarkat çeşitlerinde sağlanan gelişmeler (100 ASA'lık ince tanecikli renkli duyarkatlar; kızılötesiyle kullanılan ve sahte renkli adı verilen duyarkat vb.) hava fotoğrafının kullanım alanlarını daha da genişletti: hidroloji, bitki örtüsünü inceleme vb.

Son zamanlarda yeni bir hava fotoğrafı türü ortaya çıktı. Bir roketten ya da yapay bir uydudan Yer ölçeğinde çekilen *uzay fotoğrafları*'nın ayrıcalıklı kullanım alanlarını meteoroloji ve yeryüzündeki kaynakların incelenmesi oluşturur.

—Matbaac. Bir röprodüksiyon fotoğraf makinesinde, objektif ile diyaframı, ekranları ve kimi zaman, optik görüntüyü çevirmeye yarayan prizma ya da aynayı taşıyan bir düzenek, bir körükle, ışığaduyarlı dayanak takılabilecek biçimde donatılmış arka gövdeye bağlıdır. Önde bulunan model taşıyıcısına güçlü ışık kaynaklarıyla aydınlatılmış model yerleştirilir. Tramlı fotoğraf için, arka gövdenin içine bir tram taşıyıcı konmuştur. Çeşitli donanımlarla filmlere tam kros konur ve bunlar üst üste getirilir. Ayarlama genellikle otomatiktir.

Geleneksel makine *röprodüksiyon kamerası*'dır; burada model taşıyıcı, objektif ve arka gövde, titreşimleri soğuran sönümleyiciler üzerine monte edilmiş kameraya aynı hizada yerleştirilir.

Daha az yer kaplayan ve daha hızlı hareket edebilen *düşey makineler*'in düşey bir plaka taşıyıcısı ve yatay bir model taşıyıcısı vardır.

Şasi boyutları 1×1 m'yi geçebilen *asılı makineler*'in öğeleri bir çubuğa tutturulmuştur ve bunları hareket ettirmek için elektrik motorundan yararlanılır.

Otomatikleştirilmiş makineler, modelin çözümlenmesinden yola çıkarak ve önceden hazırlanmış verilere (röprodüksiyon ölçüsü, işlem, tram, vb.) bağlı olarak çeşitli işlevlere kumanda etmeyi sağlar: boyutlandırma, ayarlama, ışıklandırma, ışıklanmış filmi ilerletme ve kesme, banyo makinesine aktarma. (→ FOTOGRAVÜR.)

FOTOĞRAFÇI a. **1.** Amatör ya da profesyonel olarak fotoğrafçılık yapan kimse. **—2.** Fotoğraf gereçleri satan ve klişeleri banyo edip basan tüccar. **—3.** Bu işlerin yapıldığı dükkân. (Eşanl. FOTOĞRAFHANE.)

Fotoğrafçı, bir ortaoyunu faslı. Pişekâr iş arayan Kavuklu'ya elindeki fotoğrafçı dükkânını kiralar ve fotoğraf çekmeyi öğretir. Dükkâna kayarto*, çelebi*, kayserili*, arnavut*, acem*, hırbo*, rumelili*, yahudi*, ve iki kürt* gelir. Müşterilerin çoğunluğu fotoğraftan çok, karşı evdeki zennelerle ilgilenmektedir. Sonunda kürt beyi zennelerden birini, Kavuklu ikincisini alır, kayarto da ikinci kürde verilerek üç düğün bir arada yapılır.

Aynı adı taşıyan bir karagöz oyunu da vardır. *Karagöz'ün fotoğrafçılığı* adıyla da bilinir.

FOTOĞRAFÇILIK a. **1.** Işık ve kimyasal maddeler yardımıyla bir şeyin görün tüsünü kaydetmeye yarayan işlem. **—2.** Fotoğrafçının mesleği.

FOTOĞRAFHANE a. (*fotoğraf* ve fars. *hane*'den). FOTOĞRAFÇI'nın eşanlamlısı.

Fotoğrafta kadın da var (*Gruppenbild mit Dame*), Heinrich Böll'ün romanı (1971). Çevresinde garip bir etki uyandıran burjuva bir kadın kahramanın evlilik serüvenlerinin ardında, Wilhelm döneminden günümüze Almanya'nın tarihsel bir tablosunu çizer.

FOTOHARİTA a. Haritc. Planimetri zemini, ya bir orta ölçeğe indirgenmiş (ve gerekirse doğrultulmuş)hava fotoğraflarının ya da ortofotoların birleştirilmesiyle oluşturulmuş harita. (Bu zemine harita dışı açıklamalar, yer adları, gerekirse bir lejand ve eşyükselti eğrileri eklenir.)

FOTOİLETİM a. Elektron. IŞILİLETİM'in eşanlamlısı.

FOTOİYONLAŞMA a. Atom fiz. Bir gaz ya da buhar moleküllerinin ya da atomlarının, elektromanyetik bir ışıma (genellikle morötesi) etkisiyle iyonlaşması. (Eşanl. IŞILİYONLAŞMA.)

FOTOJEN sıf. (fr. *photogène*). Fiz. Işık üreten.

—Biyol. *Fotojen organ*, özellikle abislerde yaşayan bazı hayvanlarda bulunan ve ışık saçan organ. (Eşanl. IŞIKLI ORGAN.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. *Histioteuthis bonelliana* türü bir ahtapotun fotojen organında bir yansıtıcıyla kaplı içbükey bir fotojen tabaka, birbirine dikey iki mercek, bir ayna ve perde görevi yapan kromatofor bir tabaka bulunur. Bazı kabuklulardaki fotojen organın optik sisteminde birbirine bitişik iki mercek yer alır. Çeşitli balıkların da bunlara benzer karmaşık organları vardır. Yayılan ışığın rengi türlere göre değişir ve mavi, yeşil, kırmızı, bazen de sırasıyla çeşitli renklerde olabilir. Ahtapotların fotojen organı termoskopik bir göz işlevi de görebilir.

FOTOJENİ a. (fr. *photogénie*). Fotojenik olan kimsenin niteliği.

FOTOJENİK sıf. (fr. *photogénique*). Fotoğrafta ya da sinemada hoş bir etki bırakan, fotoğrafta daha güzel görünen bir kimse, bir yüz, bir duruş için kullanılır: *Fotojenik bir artist.*

FOTOJEOLOJİ a. (fr. *photogéologie*). Hava fotoğraflarından ve arazide yapılan sınırlı sayıda birkaç haritadan yararlanılarak yapılan yerbilim haritaları hazırlama yöntemi.

FOTOKARARLILIK a. IŞILKARARLILIK' ın eşanlamlısı.

FOTOKATALİZ a. (fr. *photocatalyse*). Fizs. kim. Bir tepkimeyi, katalizör rolü oynayan fotonlarla etkinleştirme.

FOTOKATOT a. (fr. *photocathode*'dan). Elektron. Işılelektrik bir hücrenin, ışık ışınları aldığında elektron yayınlayan katodu. (Eşanl. IŞILKATOT.)

FOTOKİMYA a. Işık etkisiyle başlayan ya da hızlanan kimyasal dönüşümleri inceleyen kimya dalı. (Eşanl. IŞILKİMYA.)

—ANSİKL. Pek çok kimyasal tepkime, ışık ya da daha genel olarak ışıma enerjinin etkisiyle başlar ya da hızlanır Örneğin beyaz fosforun kırmızı fosfora dönüşümü, klorla hidrojenin bileşmesi, oksijenden ozon üretimi, fotoğrafçılıkta temel madde olan gümüş halojenürlerin bozunması, derinin bronzlaşması ve fotosentez, fotokimyasal tepkimelerle açıklanır.

Fotokimyasal tepkimeler iki ana gruba ayrılabilir: birinci grup, enerji açığa çıkararak karanlıkta kendiliğinden gerçekleşir. Işık bunları yalnızca hızlandırabilir (fotokataliz). Hidrojenle klorun bileşmesi bu tepkimelerin bir örneğidir. İkinci grup tepkimeler kendiliğinden oluşmaz, çünkü sistemde bir enerji artışı gerekir; dolayısıyla ışıma enerjisi, tepkimenin tamamlanması için gereken ek enerjiyi sağlar. Bunlara *fotokimyasal tepkimeler* denir. Fotokimyasal tepkime mekanizmasında iki evre vardır: birinci evrede gelen ışınım, tepkenlerden birini kararsız, çok tepkin ve yüksek enerjili bir ara bileşiğe dönüştürür; ikinci evrede bu ara bileşik, klasik kimyasal bir sürece göre ortamla tepkimeye girer.

• *Fotokimya yasaları.* 1. Yalnızca bir madde sisteminin soğurduğu ışınımlar, fotokimyasal bir tepkime oluşturabilir. Ancak soğurulan her ışınımın, kimyasal bakımdan etkin olması zorunlu değildir.
2. Dönüşen madde kütlesi, genellikle soğurulan ışıma enerjisiyle doğru orantılıdır.
3. Bir ışınımın fotokimyasal bir etki yapması için, ν frekansının, ışınlanan maddeden soğurma bantlarından biri içinde yer alması gerekir. Fotonlardan her birinin taşıdığı $h\nu$ enerjisi (h Planck değişmezi), bu maddenin elektron geçişlerinden herhangi birinin enerjisiyle çakışır. Bu olgudan, yalnızca görünen ya da morötesi ışınımların fotokimyasal bir etkinlik taşıdığı sonucu çıkar.
4. En basit halde, dönüşen moleküllerin sayısı, soğurulan fotonların sayısına eşittir (Einstein, 1912). Gerçekte bu kural, çok az sayıda örnek için geçerlidir; çünkü fotonlarla etkinleştirilen kimi moleküller, daha tepkimeye girmeden, aldıkları enerjiyi ısı biçiminde vererek etkinliklerini yitirir. Buna karşılık bazı hallerde etkinleştirilmiş molekül, zincirleme tepkimede bir katalizör işlevi görür ve dönüşen moleküllerin sayısı, soğurulan fotonların sayısını aşar.

FOTOKİMYASAL sıf. Işıktan yararlanan kimyasal süreçler için kullanılır. (Eşanl. IŞINKİMYASAL.)

FOTOKİMYOTERAPİ a. (fr. *photochimiothérapie*'den). Der. hast. Işınlara duyarlılık sağlayan maddelere eşlik eden fototerapi.

FOTOKİNEZ a. (fr. *photocinèse*'den). Etol. Çevrelerinde bir ışık kaynağı bulunduğunda bazı hayvan türlerinde ortaya çıkan ve belli bir yöne doğru gerçekleşme zorunluğu olmayan yer değiştirme etkinliği.

FOTOKOPİ a. (fr. *photocopie*). **1.** Çoğaltma yöntemiyle elde edilen fototiplere verilen genel ad. **—2.** Gümüşlü kâğıtların ve basitleştirilmiş bir banyo sisteminin kullanıldığı çoğaltma yöntemi. (Kâğıt üzerine çoğaltmada hemen hemen terk edilmiş olan bu yöntem, ofset plakalarının yapımında hâlâ geniş ölçüde kullanılmaktadır.) || *Fotokopi kâğıdı,* fotokopi makinelerinde kullanılan ve çok duyarlı boyutlarda, genellikle birinci hamur kâğıt tabaka. || *Fotokopi makinesi,* fotokopi çeken aygıt. || *Fotokopi mürekkebi,* fotokopi makinelerinde kullanılan özel toz mürekkep. (→ TONER.)

FOTOKOPİCİ a. Fotokopi çeken, fotokopi işlerini yapan kimse; bu işlerin yapıldığı yer.

FOTOKROM sıf. (fr. *photochrome*). Kim. Işınım etkisiyle renk değiştirme ve ışıma kesildiğinde başlangıçtaki duruma dönme özeliği taşıyan organik bir bileşik için kullanılır. (Eşanl. IŞILRENKSER.)

FOTOKROMİK sıf. (fr. *photochromique*). Camc. Işık ışımaları ve özellikle güneş ışımasının etkisi altında optik geçirme gücü değişen gereç için kullanılır.
—ANSİKL. Fotokromik camlar ikiye ayrılır: gerçek fotokromik camlarda fotokromik mineral maddeler doğrudan camın içine katılmıştır; öbür fotokromik camlarda, içinde organik fotokrom maddelerin bulunduğu bir film iki saydam cam yaprağı arasına sıkıştırılmıştır. Birinci kategoride esas olarak gümüş halojenürlerin bulunduğu camlar kullanılır. Bu camlar, ışığa göre yoğunluğu gri ile kahverengi arasında oldukça yavaş değişen bir renk alır: bu renk değişiminin süresi bir dakika kadardır. İkinci kategori çeşitli organik maddelerle elde edilir. Ani bir aydınlatmaya (örn. bir elektronik flaş) tepki süresi bir saniyenin de altında olabilir; ama bu maddelerin hiç değilse bugünlük ömürleri sınırlıdır, oysa camlar için böyle bir süre sözkonusu değildir. Fotokromik camlar pencere camlarında ve güneş gözlüklerinde kullanılır.

FOTOKROMİZM a. (fr. *photochromisme*). Fiz. kim. Işık etkisiyle kimyasal bir bileşiğin soğurma tayfında, dolayısıyla renginde ortaya çıkan tersinir değişme. (Kimi bileşiklerin ışınlanması sonucu oluşan kimyasal tepkimeler, yarıkararlı renkli biçimler doğurur: bunlara fotokrom bileşikler denir. Bu tür değişimlere yol açan mekanizmalar beş türe ayrılır: iyonlaşma, kök oluşumu, tautomerleşme, izomerleşme ve bir bağın kopması.) [Eşanl. IŞILRENKSERLİK.]

FOTOKUPLÖR a. (fr. *photocoupleur*). Elektron. Birbirinin karşısına monte edilmiş ışılyayıcı bir diyodu ve bir fotodiyodu ya da fototranzistoru bir buat içinde toplayan optikelektronik bileşen. (Bunlar iki devre arasında galvanik ayırma elde etmeye yarar. Eşlemeyi yalnızca elektro-ışıldayan diyodun yaydığı ve fotodiyot ya da fototranzistorun topladığı fotonlar sağlar. Devreler arasında, 10^{12} Ω'luk bir yalıtım ve 2 pF'dan küçük bir sığa elde edilir.)

FOTOLİTOGRAFİ a. (fr. *photolithographie*). Fotoğraf ve duyarlı katmanlar üstünde kopya ile taşbaskı ve metalografik baskı kalıpları elde etme yöntemlerinin tümü.

FOTOLİZ a. (fr. *photolyse*). Bot. Fotosentez sırasında, suyun, oksijen, hidrojen iyonları ve elektronlar açığa çıkacak şekilde ayrışmasına neden olan biyokimyasal mekanizma (Hill tepkimesi). [Bu olay klorofilin ışık enerjisini tutmasından ileri gelir.]
—Fizs. kim. IŞILAYRIŞIM'ın eşanlamlısı.

FOTOLOJİ a. (fr. *photologie*). FOTOBİYOLOJİ'nin eşanlamlısı.

FOTOLÜMİNESANS a. (fr. *photoluminescence*). Fiz. IŞILIŞILDAMA'nın eşanlamlısı.

FOTOMAKROGRAFİ a. (fr. *photomacrographie*). Çok küçük bir konunun, büyütme birimine yakın bir ölçekte çekilen fotoğrafı.
—ANSİKL. Fotomakrografide değişik teknikler kullanılır: objektifine yakınsak bir mercek eklenmiş fotoğraf makinesi, kutuyla objektif arasına uzatma bileziği ya da körük takılarak yakınlaşma oranı yükseltilmiş refleks makine; yakınlaşmayı sağlayan özel bir objektifin kullanılması (buna "makro objektif" ya da değişken fokalli objektifler için "makrozoom" denir), fotoğraf makinesiyle donatılmış bir mikroskoba benzeyen, ancak büyütme oranları mikroskoptan daha küçük, yani 1:2 ile 5:1 arasında değişen bir aygıttan yararlanma.

FOTOMEKANİK sıf. (fr. *photomécanique*). Işığın yardımıyla elde edilen bir klişenin kullanımına dayanan çoğaltma yöntemleri için kullanılır. (Fotogravür, fotolitografi, ofset, sanayisel çukurbaskı, fototipi ve [illegible] fotomekanik yöntemler arasında yer alır.)

—ANSİKL. Baskı formalarının üretildiği fotomekanik yöntemler, birbirini izleyen üç dizi işlem içerir: 1. *fotoğraf işlemleri* sonunda film, plaka ya da esnek film üzerine negatif ya da pozitif klişe elde edilir; 2. *kopya işlemleri* sayesinde, bu klişeler çoğunlukla metal ve yüzeyi duyarlaştırılmış bir planşa aktarılır; 3. *gravür işlemleri, kimyasal ya da fiziksel hazırlık işlemleri* ile bu planş baskıya hazırlanır: çizgili gravür, tipografik tramlama, çukurbaskı gravür, ofset plakaların hazırlanması vb.

FOTOMETALOGRAFİ a. (fr. *photométallographie*). Matbaac. Üzerinde mürekkeplenecek görüntünün çukur ya da kabarıklık göstermediği bir çinko ya da alüminyum levha kullanan fotomekanik yöntem (planografik yöntem).

FOTOMETEOR a. (fr. *photométéore*). Meteorol. Atmosferde yansıma, kırılma, kırınım ya da girişimle Güneş'in ya da Ay'ın ışığında ortaya çıkan değişimlerin neden olduğu optik olay. (Başlıca fotometeorlar hale, gökkuşağı, taç, ayla, sedefleme, Bishop halkası, serap, titreşme, yıldızların pırıldaması, yeşil ışık, alacakaranlık renkleri ve ışınlarıdır.)

FOTOMETRE a. (fr. *photomètre*'den). Opt. IŞIKÖLÇER'in eşanlamlısı.
—Meteorol. Güneş'in ya da göğün ışınımını tayfın bir bölümünde ölçen aygıt.

FOTOMETRİ a. (fr. *photométrie*). Opt. IŞIKÖLÇÜM'ün eşanlamlısı.

FOTOMİKROGRAFİ a. (fr. *photomicrographie*). Çıplak gözle görülmeyen bir konunun mikroskop yardımıyla çekilen fotoğrafı.
—ANSİKL. Foucault 1840'ta, mikroskopla çekilen ilk fotoğraf baskılarını elde etti. Fotomikrografi, okülerine refleks bir fotoğraf makinesi takılmış bir mikroskop gibi sıradan bir donatımla ya da bir fotoğraf makinesiyle donatılmış özel bir mikroskopla elde edilir. Koch, 1877'de bakteri kamçılarını fotomikrografi sayesinde keşfetti. Bugün fotomikrografinin metaller, hücreler, kristaller, vb. üzerine sayısız uygulamaları vardır.

FOTOMİTRALYÖZ a. Ask. havc. Askeri uçaklarda silahların yanına yerleştirilen ve atış sırasında hedefin filmini çekerek alınan nişanı belirleyen resim çekme aleti. (Bu yolla elde edilen veriler nişancıya hatalarını düzeltme ve atış niteliğini artırma olanağı sağlar.)

C. N. A. C. Georges-Pompidou

Rodçenko'nun bir **fotomontajı**
C. N. A. C. Georges-Pompidou, Paris

FOTOMİYOKLONİK sıf. (fr. *photomyoclonique*). *Fotomiyoklonik yanıt,* kesintili bir ışık uyarısı sırasında elektroansefalografide meydana çıkan ve ışık uyarısının kesilmesiyle duran yinelemeli kas kökenli, artan genlikli etkinlik. (Patolojik anlamı yoktur.)

FOTOMODEL a. (yun. *photo, photos,* ve fr. *modèle,* poz veren'den). Bir fotoğraf için poz veren kimse.

FOTOMONTAJ a. (fr. *photomontage*). **1.** Birçok fotoğrafın ya da fotoğraf parçasının tek bir görüntüde birleştirilmesi. **—2.** Fotoğraf görüntülerinden oluşturulan kolaj.

—ANSİKL. Fotomontaj yoluyla, örneğin bir kişinin ya da bir ailenin birçok fotoğrafı tek bir fototip üzerinde birleştirilebilir. Fotomontaj aynı zamanda, fotoğraf ve resmi birleştirmek (örneğin reklam afişi) amacıyla da kullanılır.

Bk. resim sayfa 4223

Gazete, afiş, reklam katologları, vb. parçalarından yararlanan Berlin dadacıları (R. Hausmann, Hannah Höch, G. Grosz, J. Heartfield) gösterime ve gösterimin anlamına ağırlık verdiler Köln dadacıları (M. Ernst) ve daha sonra da gerçeküstücüler şaşırtıcı ve beklenmedik çağrışımların şiirsel yanını vurguladılar. SSCB'de konstrüktivistler (Rodçenko), Almanya'da da Bauhaus sanatçıları (H. Bayer, Moholy-Nagy) fotomontajı uyguladılar; daha sonra fotomontaj, propaganda ve reklam için yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır.

FOTOMORFOZ a. (fr. *photomorphose*). Canlı varlıkların, bireyoluş sırasındaki gelişimi üzerinde ışığın yaptığı etki.

FOTON a. (fr. *photon; photo-* ve *[électr]on*'dan). Fiz. Elektromanyetik etkileşimlerin iletim aracı olan, özgün ışık kuvantonu. (ν frekanslı,tekrenkli bir ışık dalgası, h Planck değişmezi olmak üzere, her biri bir $h\nu$ enerjisi taşıyan fotonlardan oluşmuş bir kümedir.)

—Uz. havc. *Foton itmesi,* itici etkeni fotonlardan oluşan tepkili itme yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Fotonun tarihi, kuvantum kuramı tarihinin ayrılmaz bir parçasıdır. Kuvantum kuramı gibi, fotonun da, Planck'ın kuvantum varsayımını öne sürdüğü gün, yani 14 aralık 1900'de doğduğu söylenebilir; bu varsayıma göre, ısıtılmış bir cisimden ışıyan (kara cisim ışıması) ışık enerjisi kesiksiz değil tanecikler biçiminde yayınlanır; bu taneciklerin her biri, yayınlanan ışığın ν frekansıyla orantılı bir ε enerjisi taşır ve $\varepsilon = h\nu$ eşitliğiyle verilir. Demek ki başlangıçta foton (o dönemde kuvantum deniyordu) deneysel bir eğri ile kuramsal bir hesap arasında uyum sağlamaktan öte bir değer taşımaması yüzünden tümüyle özel bir varsayımdı. Bu varsayım ancak 1905'te, Einstein'ın bir makalesinde ışığın kuvantumlarla yayınlanma varsayımını yeniden ele alıp soğurulma sürecine değin genelleştirmesi ve böylece ışılelektrik etkinin, o güne değin anlaşılamamış ayırtedici özelliklerini ortaya koyması sonucu açıklayıcı bir değer kazandı. Aynı makalede, Einstein ayrıca Planck varsayımının geçerliliğinin yalnızca enerji alışverişiyle (yayınlama/soğurma) sınırlı olmadığını gösterdi; çünkü kara cismin boşluğunda yer alan ışık, istatistiksel fiziğin yöntemleri uyarınca, etkileşimsiz bir foton gazı biçiminde ele alınarak, kara cismin ışıma yasası doğrulanabiliyordu.

Bu makalede, ışığın fotonlardan oluştuğu düşüncesinin yer almasına rağmen, uzun süre ışığın hem dalga (elektromanyetik alan), hem parçacık (foton) biçiminde ikili bir yapı taşıdığı ve fotonların yalnızca ışığın bir görünümünü (tanecik görünümü) verdiği sanıldı. Günümüzde fotonların parçacık ya da dalga yapısı taşımadığı bilinmektedir. Bunlar kuvantonlardır: ışık kuvantonları.

Işığın kuvantum kuramı ile klasik kuram Maxwell'in elektromanyetikliği arasındaki bağıntıyı anlamak için, önce, bütün kuvantonlar içinde yalnızca fotonların klasik dalga betimlemesine elverişli olduğunu ve öbürlerinin, klasik fizikte, ancak parçacıklar biçiminde var olabileceğini vurgulamak yeterlidir. Fotonların bu ayrıcalığı, bozon yapılarından kaynaklanır (1'e eşit spin). Gerçekten de yalnızca bozonlar, klasik dalga kavramının açıkladığı ortak ve tutarlı bir görünüm gösterebilir; bunların, aynı haldeki kuvanton sayıları sınırlı değildir. Ayrıca bütün bozon sistemleri, klasik dalga yapısıyla betimlenmeye elverişli değildir ve bu olgu fotonların, klasik bir dalganın varlığına olanak veren bir başka temel niteliğidir (kütlelerinin sıfır olması). Bu sıfır kütle değeri, Einstein'ın görelilik kuramına uygun olarak, fotonun "ışık hızı" denen, c sınır hızına eşit bir hızla boşlukta yayıldığını ortaya koyar. Ayrıca yine bu sıfır kütle değeri, elektrostatik (ve daha genel olarak elektromanyetik) kuvvetlere sonsuz bir erim sağlar. Başlangıçta yalnızca ışık olaylarıyla sınırlı kalan foton kavramı günümüzde klasik kuramın elektromanyetik alan ve özellikle yüklü iki parçacık arasındaki Coulomb kuvveti konularında betimlediği bütün hallere uygulanır. Kuvantum fiziği, alan konusundaki klasik açıklama yerine, bir foton alışverişi düşüncesini getirir; bu düşünce her yüklü parçacığın, öbürünün soğurabileceği fotonlar yayınlaması anlamına gelir. Demek ki foton, elektromanyetik etkileşimde, aracı rolü oynar. Fotonun, 1'e eşit olan spin değeri, klasik elektromanyetik alanın vektörel yapısına bağlıdır.

—Uz. havc. Yakın gelecekte foton itmesi, bir "Güneş yelkeni"yle gerçekleştirilebilir; bu yelken ivme kazanmak için yüzeyine düşen Güneş ışınının uygulayacağı basınçtan yararlanacaktır. Uzun vadede, aynı tip bir yansıtıcı yelken, lazer ışınlarını itme gücü biçiminde kullanabilir. Nihayet çok uzun vadede madde-karşıtmadde etkileşimiyle foton üreterek, ışık hızına eşit hızla püskürten roket motorların geliştirileceği düşünülebilir.

retinada fotopıhtılaşma

Francis

FOTONASTİ a. (fr. *photonastie;* yun. *photos,* ışık, ve *nassein,* tıka basa doldurmak'tan). Bot. Bileşikgillerin kömeçlerinin ışığa göre yönlenmesi, bazı çiçeklerin gece açılması ya da kapanması, yaprakçıkların, küstümotu ve diğer baklagillerde kıvrılıp kapanması gibi aydınlanmadaki değişikliklere bağlı bitki hareketi.(Bu hareketlerin geçişme basıncının değişmesiyle ortaya çıkan turgor değişikliklerine bağlı olduğu sanılmaktadır.)

FOTONÜKLEER sıf. (fr. *photonucléaire*). Çekird. fiz. Elektromanyetik ışımaların bir atom çekirdeğine etkisi için kullanılır.

FOTOPATİ a. (fr. *photopathie*). Etol. Bazı hayvan türlerinde ışığa karşı görülen tepki. (Hayvan, kendi yaşam tarzına ya da davranış alışkanlıklarına uygun düşen şiddetteki bir ışık alanı içine girme eğilimi gösterir. Her hayvan türünün ışık şiddetine karşı [az ya da çok] bir katlanma gücü vardır ve buna "fotopati yetisi" denir; "fotopati yetisi"ne dayanarak, ışıktan kaçan ve ışık seven türler tanımlanmıştır. Fotopati, preferendum davranışının örnek tepkisidir.)

FOTOPERİYODİK sıf. (fr. *photopériodique*). Fotoperiyodun etkilediği biyolojik olgular için kullanılır.

FOTOPERİYOT a. (fr. *photopériode*). Biyolojik etkileri bakımından günün süresi.

FOTOPERİYOTLUK a. Canlı varlıkların, gündüz ve gecenin uzunluğundaki değişkenliğe gösterdiği tepki.

—ANSİKL. Birçok bitki türünün çiçek açması, fotoperiyot* değişiklikleriyle sağlanır. Bu nedenle, bitkiler "kısa gün" ve "uzun gün" bitkileri diye ikiye ayrılır. Kısa gün bitkilerinin çiçek açması için ışık alma süresinin nispeten kısa, ama en az 8 saat olması gerekir (beslenme minimumu); uzun gün bitkilerindeyse aydınlanma süresi öncekine göre hayli uzundur. Örneğin funda ya da üçgül uzun gün periyoduna göre çiçek açar, oysa yerelması ve sütleğen kısa günlerle yetinir. Fakat bütün bitkilerde bu kadar kesin gerekirlik yoktur. Tomurcukların uyanması da fotoperiyoda bağımlıdır. Nitekim, başak bağlaması (çiçek açma), daha sıcak olan güney bölgelerde kısa yaz günleriyle sağlanan bir buğday türü, tohumların ancak ilk donlardan önce olgunlaşabildiği daha kuzey bölgelerde de bu uyumunu korur. Patates yumrularının, soğanların, vb. oluşumu da fotoperiyoda bağımlıdır.

Hayvanların birçoğunda da üreme mevsimi fotoperiyotla belirlenir. Birçok kuş türünde gonatların olgunlaşması, salvelinus gibi bazı balık türlerinin tersine, günlerin uzun olduğu dönemde gerçekleşir. Memelilerin çoğunda, özellikle gevişgetirenlerde çiftleşme dönemi, günlerin kısaldığı, küçük etçillerde (tilki, porsuk...) ve çeşitli kemirgenlerde günlerin uzadığı zamandır. Bu hayvanların bir yarıküreden öbürüne götürülmesi üreme döneminde altı aylık bir uyumsuzluk yaratır, çünkü bu hayvanlar fotoperiyotla yönetilen aynı eşeysel ritmi korurlar. Bazı koyun ırklarında üreme dönemini değiştirmek için gündüzlerin uzunluğu yapay olarak artırılır, böylece erkeklerin eşeysel etkinliği harekete geçirilir.

Fotoperiyodun sonbaharda kısalması böceklerde hareketsiz devreye girişin başlıca etmenidir Bitkilerde olduğu gibi böceklerde de "kısa gün" böcekleri (bombyx) ve "uzun gün" türleri vardır (nuctuidae familyasından *acronycta*).

FOTOPIHTILAŞMA a. Oftalmol. Gözün ışığı kırıcı optik yetilerinden yararlanılarak yakınsak ışık ışınlarının göz dibinin belli bir noktasında odaklaştırılmasıyla sağlanan pıhtılaşma. (Fotopıhtılaşma, lazer ışınları oftalmolojide kullanılmaya başladıktan sonra ancak büyük bir ilerleme gösterdi. Bugün bir biyomikroskoba uyarlanan argon lazeriyle,bir cerrahi müdahalenin yerini tutarcasına birçok göz hastalıkları tedavi edilebilmektedir.

FOTOPİK sıf. (fr. *photopique*). Oftalmol. Metrekare başına en azından birçok kandela düzeyinde bir parlaklığa normal gözün uyum sağladığı görmeye denir. (Bu düzeyde retinanın konileri özellikle işe karışır ve tayf renkli olarak görünür. Daha alçak düzeylerdeki görmeye skotopik denir.)

FOTOPİL a. (fr. *photopile*). Elektron. Fotovoltaik etkiyi kullanarak, Güneş'in ya da başka bir ışık kaynağının ışıma enerjisinin bir bölümünü doğrudan elektriğe dönüştüren düzenek. (Eşanl. GÜNEŞ PİLİ, FOTOVOLTAİK HÜCRE ya da ÇEVİRİCİ.)

—ANSİKL. Fotopillerden yararlanan elektrik üreteçlerine, fotovoltaik üreteçler adı verilir. Güneş enerjisini önce ısıya, sonra elektriğe çeviren günısıl üreteçlere oranla, fotovoltaik üreteçler çok daha basittir: bunlar hiçbir devingen parça taşımaz, hiçbir akışkan kullanmaz ve düşük sıcaklıkta çalışabilir. Ayrıca, doğrudan güneş ışımasını (Güneş'ten gelen ışınlar) olduğu kadar, yayınık güneş ışımasını da (atmosferden ve bulutlardan yansıyan) elektriğe çevirebilir; buna karşılık günısıl üreteçler (elektrik üretimi için çok az kullanılan, düzlem toplayıcılı üreteçler dışında) ancak doğrudan ışımayı kullanabilir

• *Fotopilin yapısı.* Bir fotopil, iki temel bölümden oluşur. Birinci bölüm gelen ışımanın hemen tümünü soğuracak ölçüde kalın, yarıiletken* bir malzemeden yapılmış bir katmandır. Fotovoltaik etki, bu katmanda doğar: gelen ışımanın yeterli enerji (yarıiletkenin "yasak bant" genişliğinden büyük) taşıyan fotonları soğurularak bir elektron-delik çifti oluşumuna yol açar. Ne var ki elektron-delik çifti çok güçlü bir birleşme ve elektrik akımı vermeden ısı açığa çıkarma eğilimi gösterir. İşte bu aşamada, fotopilin ikinci temel bölümü olan yarıiletken eklem devreye girer. Soğurucu malzeme "N katkılı" bir yarıiletkense, yani artık negatif elektron sağlayan "katkılayıcı" bir madde eklenmişse, bunun üstüne "P katkılı" (ters davranış) ince bir yarıiletken katman yerleştirerek, bir "P-N" eklemi oluşturulur. Böyle bir eklemde bir elektrik alanı ortaya çıkar ve "elektron-delik" çiftlerini ayırarak bir elektrik akımı doğurur. Bu evrede fotopilin iki yanındaki kontaklaı kapalı bir devreye bağlanarak, oluşan akım toplanır.

Soğurucu madde "P katkılı" olduğunda, doğal olarak "N katkılı" bir yarıiletkenle birleştirilerek eklem oluşturulur. Aynı yarıiletken, eklemin her iki yanında kullanılmışsa, bir "eşeklem" elde edilir. Tersi durumda, bir "ayrık eklem" ortaya çıkar. Bir P-N ekleminin kullanımı, gerçekte "elektron-delik" çiftlerini ayırmak için tek yöntem değildir. Örneğin bir Schottky diyodundan da yararlanılabilir, yani bir yarıiletken/metal eklemine başvurulabilir. Ancak, P-N eklemi, en çok kullanılan yöntemdir.

• *Ayırtedici başlıca parametreler.* Bir fotopil, standart aydınlatma koşullarında (güneş ışınlarıyla normal ışınlanma, 1 000 W/m²'lik enerji, 25°C'lık çalışma sıcaklığı) ölçülen üç temel parametre uyarınca çalışır:

— I_{kd} kısadevre akımı, fotopilin uçları birbirine bağlandığında ürettiği akımın yeğinliğidir;

— U_{ad} açık devre gerilimi, fotopilin uçları arasında, bir kapalı devreye bağlı değilken ölçülen potansiyel farkıdır;

— R verimi I akımı ile V gerilimi ikilisinin en uygun değeri için fotopilin verdiği maksimum P_{max} gücü ile aldığı P_0 gücü arasındaki orandır.

R veriminin değerini iki temel etken sınırlar. Birinci etken, belli bir fotopilin, güneş ışımasının tümünü çevirmeye elverişli olmayışıdır: yalnızca,yarıiletkenin "yasak bant"ına eşit bir enerji taşıyan fotonlardan, en iyi biçimde yararlanılır; düşük enerjili fotonlar soğurulmaz ve yasak banttan yüksek enerjisi olanların artık enerjisi ısı biçiminde yiter. İkinci etken ise, elektronların ve deliklerin birleşerek yok olmasını tam anlamıyla önlemenin olanaksızlığıdır.

• *Başlıca fotopil gereçleri*

1. *Tekkristalli silisyum.* Yüksek arılıkta bir silisyumdur; çapı 15 cm'ye ulaşan, onlarca kilogramlık külçeler, "Czochralski çekmesi" ve "yüzer bölge" yöntemi denen, iki kristal oluşum yöntemiyle elde edilir. Bu külçeler, çok güç bir biçme işlemiyle, ince rondelalar halinde (75-100 mm'lik çap, birkaç yüz mikrometrelik kalınlık) kesilir. Bu rondelalar, fotopilin gövdesini oluşturmada kullanılır; bu amaçla birçok tamamlayıcı işlem uygulanır: yüzeysel katkılamayla bir eşeklem gerçekleştirme; metal kontakları çökeltme; koruyucu kılıfla zırhlama. Silisyum bu alanda en çok kullanılan gereçtir. Tekkristalli silisyumdan yapılmış fotopiller çok iyi bir verim sağlar: laboratuvarda % 18 ve üretimde yaklaşık % 12-13.

2. *Çokkristalli silisyum.* Silisyumlu fotopillerin üretimindeki enerji ve maliyet tutarını azaltmak için tekkristalli "Czochralski" silisyumundan daha düşük kalitede (dolayısıyla düşük arılıkta) bir malzeme üretmeye ve kullanmaya yönelik teknikler geliştirildi; böylece gerek külçe, gerek biçme işlemini ortadan kaldıran doğrudan levha biçiminde (şerit halinde kristalleştirmeye dayanan yeni yöntemler) "çokkristalli" silisyum elde edildi. Verim daha düşük olmasına rağmen (yöntemlerin birçoğu için % 8-10 arası) çokkristalli silisyumdan yapılan fotopiller, gittikçe önem kazanmaktadır.

3. *Galyum arsenür.* En iyi verim sunan bir yarıiletkendir. Tekkristalli galyum arsenür kullanan fotopillerin verimi laboratuvarda % 22'ye ulaşır. Ne var ki çok yüksek maliyeti yüzünden bu fotopillerin kullanımı, pek yaygın olmayan yoğunlaştırmalı fotovoltaik üreteçlerle sınırlıdır.

4. *"İnce katman" gereçler.* Bunlar, yalnızca birkaç mikrometre kalınlıkta ve büyük yüzeyli ürünlerden oluşan gereçlerdir; maliyetleri ise verimleriyle orantılı olarak (üretim halinde % 8'den az) oldukça düşüktür. Bu gereçler içinde en çok umut verenler, kadmiyum sülfür (bakır sülfür ile ayrık eklem halinde), amorf silisyum ve çokkristalli galyum arsenürdür.

• *Fotovoltaik üreteçler.* Fotovoltaik üreteçlerin büyük bir bölümü, düzlem panolu üreteçlerdir: fotopiller, gruplar halinde (onlarca), sızdırmaz birimlere yerleştirilir; bu birimler de, düzlem biçiminde sabit altlığa bağlanır; hiçbir devingen parça yoktur ve bir depolama gerekiyorsa, yalnızca bataryalar eklenir. İkinci bir fotovoltaik üreteç kategorisi, "yoğunlaştırmalı üreteçler"den oluşur: bu aygıtlarda fotopiller, güneş ışığını yoğunlaştıran optik sistemlerin odağına yerleştirilir. Böylece, gerekli fotopil sayısı azalır; ama sürekli Güneş'e yöneltmek zorunluğu, üretecin karmaşıklaşmasına yol açar.

Fotovoltaik bir üretecin ayırtedici özelliğini, "tepe gücü", yani en iyi aydınlatma koşullarında verebileceği maksimum güç oluşturur. Fotovoltaik üreteçlerin başlıca uygulama alanı, birkaç watt ile birkaç yüz kilowatt arasında değişecek güçlerde elektrik akımı gerektiren ıssız bölgelerdir.

FOTOPOLİMER sıf. (fr. *photopolymère*). Tipografide klişe ve baskı kalıplarının yapımında yararlanılan duyarlı bir plastik için kullanılır. (Eşanl. IŞILPOLİMER.)

—ANSİKL. Fotopolimer plastik, ışığa ve özellikle morötesi ışınlarına tutulursa, polimerleşerek çözünmez hale gelir. Metal bir plaka üzerine sürülen bu plastik, çizgili ya da tramlı bir negatif altında ışığa tutulur. Uygun bir çözücüden oluşan izhar banyosunda yıkanarak ışıktan etkilenmeyen kesimlerdeki plastik madde uzaklaştırılır. Böylece elde edilen klişede baskı öğeleri çok nettir; plakanın ve kullanılacağı makinenin türüne (tipografi, kuru ofset, fleksobaskı vb.) göre 0,25 ile 1 mm arasında değişen kabartılar oluşturur.

FOTOPOLİMERLEŞME a. Polim. Görünür ışık ya da morötesi ışın etkisiyle gerçekleşen polimerleşme. (Eşanl. IŞILPOLİMERLEŞME.)

FOTOPROFİL a. (fr. *photoprofil*). Bayınd. Yeraltı yapısının enine kesit rölövesini tam bir kesinlikle çıkarmayı sağlayan yöntem. (Fotoğraf makinesi, rölövesi çıkarılacak profil düzleminde gezinen ince bir ışık demetinin görüntüsünü saptar.)

FOTOPSİ a. (fr. *photopsie*). Oftalmol. Sağlam ya da hasta gözde ışık görme biçiminde sanrı. (Hafif bir darbe, gözkapaklarının kasılması gibi etkilerle göz damar ağına kan oturmasının, retinayı ya da göz sinirini, genellikle hafif, ama doğrudan doğruya irkiltmesinden ileri gelir.)

FOTORAMA a. (fr. *photorama*). Manzara fotoğraflarının çekimini ve projeksiyonunu sağlamak amacıyla A. ve L. Lumière tarafından tasarlanan aygıt.

FOTOREALİZM a. (fr. *photorealisme*). HİPERREALİZM'in eşanlamlısı.

FOTORESEPTÖR a. (fr. *photorécepteur*). Işık enerjisini bağlayabilen ve gerektiğinde bu enerjiyi başka biyokimyasal sistemlere aktarabilen madde. (*a* ve *b* klorofilleri, yardımcı pigmentler [karotenoitler], fitokrom fotoreseptörlerdir, başka görevlerinin yanı sıra, fotosentezde, çiçeklenmede, tohumların filizlenmesinde, bazı hareketlerde, enzimlerin ve pigmentlerin bireşiminde önemli rol oynarlar.)

—Dokubil. Işık kuvantalarını sinirsel akıya dönüştüren hücre (retina konileri ve çubukları).

FOTORESİM a. Bir fotoğraf baskısını elle boyayarak elde edilen resim.

FOTOROMAN a. **1.** Süreli basında yayımlanan ve içinde bir roman metninin bulunduğu fotoğraflarla oluşturulan anlatı dizisi. **—2.** Fotoğraflarla gerçekleştirilen ve metnin yalnızca görüntülere yanlış bir anlam verilmemesi için kullanıldığı anlatı dizisi.

—ANSİKL. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra ortaya çıkan fotoroman, çeşitli popüler türlerin (melodram, tefrika, duygusal roman, sineroman) bir uzantısıdır. 1947'de İtalya'da Stefano Reda ve Damiano Damiani çizgiroman tekniğini kullanarak ilk fotoromanları gerçekleştirdiler.

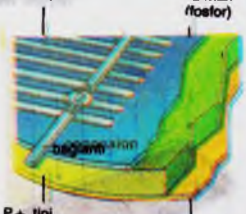
Başlangıçta, fotoroman, sinemadan esinlenmeye ya da onu taklit etmeye çalıştı. Metinler kısa kısaydı, atmosfer ve ışık iki savaş arası dönemin filmlerini anımsatıyordu. Fotoroman giderek kalıplaşmaya başladı: yakın planların bolluğu (yaklaşık 5'te 4 oranında), hareketsiz kişiler, vb.

Fotoromanda ağırlık konuşmadadır ve metinler (açıklamalar ve balonlar) birbirini izleyen görüntülerin anlamını tamamlar. Bu görüntüler, hikâyenin temel bağlantısını oluşturan işlevsel fotoğraflarla (yaklaşık % 40) genellikle pek bilgi vermeyen destek fotoğraflarına ayrılır.

Fotoromanlar katı kalıplara göre düzenlenir, bulvar tiyatrosunu anımsatan kurallara uygun olarak tiplendirilmiş kişileri görüntüler: gözü yaşlı kadın kahramanlar, acı çeken erkek kahramanlar, güzel konutlar, görkemli soyadları, yapmacık bir dil, vb.

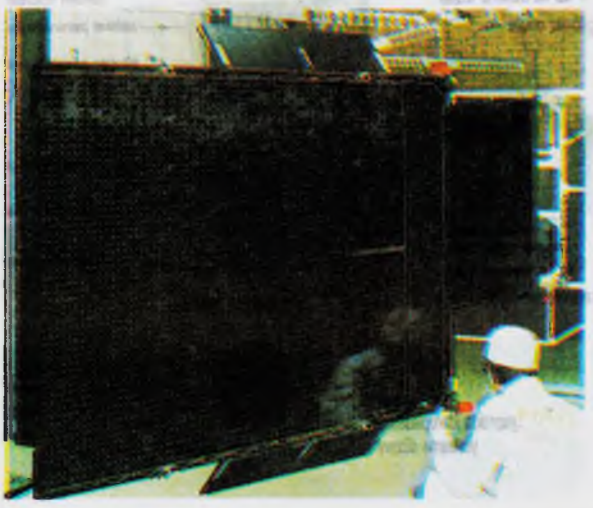
Fotoromanın konuları sürekli yenilenmekte ve çeşitlenmektedir. Gerçi gerçeğe, sosyala, günlük yaşama yabancı değildir, ama bunları yalnızca anımsatmakla yetinir. Bu mekanizma, tıpkı reklam filmleri gibi insanı rahatlatan ve avutan bir dünya yaratmıştır: bu dünyada aşk, para, gençlik, sağlık, vb. temalarıyla birlikte mutluluk ne pahasına olursa olsun erişilmesi gerekli tek şey olarak gösterilmiştir... Hayallerin ve gizli arzuların böylesine geniş bir çapta göz önüne serilmesi çoğu kadın olan okuyucuların fotoromanda kendilerini bulmalarına ve düşte de olsa yoksun kaldıkları şeylere kavuşmalarına olanak sağlamıştır.

FOTOSEL a. (ing. *photocell*). Elektron. *Işılelektrik fotosel,* kimi alkalı metallerin (potasyum, rübidyum) aydınlatıldıklarında elektron açığa çıkarma özelliğini kullanan ya da başka maddelerin (selenyum ya da kadmiyum sülfür) ışık etkisiyle direnç değişimi gösterme özelliğinden yararlanan,

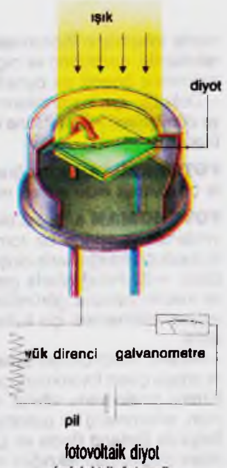
silisyumlu bir **fotopilin** ayrıntılı yapısı

Fokker

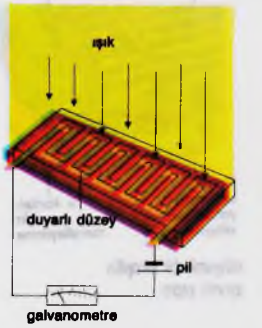

fotopillerden oluşan güneş panoları (uydular için) montaj sırasında

ışılyayıcı fotosel

fotovoltaik diyot
(ışılelektrik fotosel)

ışıldirençli fotosel

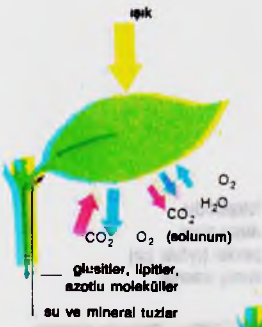
ışık-akım çeviricisi. (Birinci türden olanlara *ışılyayıcı*, ikinci türden olanlara ise *ışıldirençli* fotosel adı verilir.)

—ANSİKL. Elektron. Bir *ışılyayıcı fotosel*'de, bir vakum ampulünün iç çeperinin bir bölümü alkali metalle kaplanır ve ışık etkisiyle serbest kalan elektronları, artı potansiyel verilmiş metal bir halka toplar: alkali metalle (katot), halka (anot) arasında, metalin aldığı ışık akısıyla orantılı bir elektrik akımı oluşur. Akı değişimleri akım değişimlerine yol açar; bu akım değişimleri yükseltildikten sonra telle ya da telsiz yöntemle uzak mesafelere iletilebilir ve orada sabit (fototelekopi) ya da devingen (televizyon) bir görüntü oluşturmak için yeniden ışık biçimine dönüştürülebilir. Bir *ışıldirençli fotosel*'de, iki elektrot arasında yer alan yalıtkan bir destek selenyum ya da kadmiyum sülfür katmanıyla kaplanır. Destek üzerine düşen ışık, bu katmanın direncini değiştirir. İki elektrot arasına bir gerilim uygulanırsa aydınlatmayla orantılı olarak yeğinliği değişen bir akım oluşur.

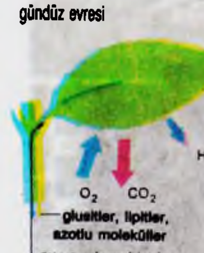
Işılelektrik fotoseller arasında, *fotovoltaik diyotlar*'ı da saymak gerekir. Bu diyot bir iletkenle bir yarıiletkenin (selenyum, germanyum ya da silisyum) arasındaki eklemden oluşur; bu eklem ışık etkisiyle elektromotor bir kuvvet doğurur, yani elektrik akımı kaynağına dönüşür.

Bu tür düzenekler ışık yeğinliğini (aydınlıkölçer, pozmetre, flaşmetre...) ya da renk sıcaklığını (kelvinölçer) ölçen aygıtlarda kullanılır; ayrıca bir fotoğraf makinesine bağlanabilir ve böylece nesnenin aldığı ışığa göre filmin poz süresini ayarlar. Bu fotosellerde, selenyumlu, kadmiyum sülfürlü (CdS), silisyumlu ya da galyum arsenyürlü öğelere başvurulur.

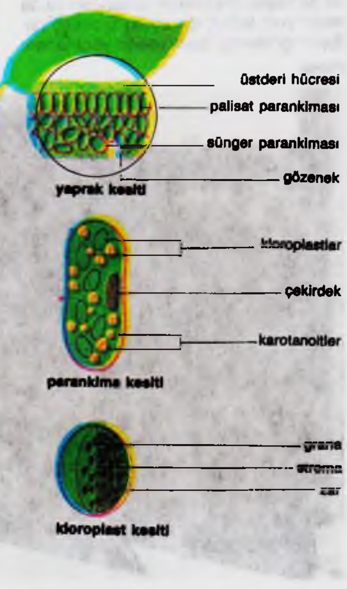
fotosentezin ilkesi

gündüz evresi

karanlık evre

yanda
yaprakta kloroplastların yerleşme düzeni

FOTOSENTEZ a. (fr. *photosynthèse*). Yeşil bitkilerde, ışık altında, basit mineral moleküllerden (CO_2, H_2O ...) yararlanarak nispeten küçük molekül kütleli glusitli organik moleküller yapılmasını sağlayan biyokimyasal tepkime. (Bu moleküllerden bazıları yüksek molekül kütleli glusitler [nişasta] halinde polimerleşir, bir kısmı lipitlere dönüşür, diğerleri de azotlu moleküllerle birleşir. Olgunun başlıca özelliği CO_2 soğurulması ve O_2 açığa çıkarılmasıdır.) [Eşanl. KLOROFİL ÖZÜMLEMESİ.]

—ANSİKL. Işıkta tutulan yeşil bir bitkinin O_2 açığa çıkardığı Priestley tarafından 1771'de kesinliğe kavuşturuldu. İngen-Housz 1779'da, o zamanlar hayvansal türdeki "gece solunumu"na karşılık olarak bu olguyu "gündüz solunumu" olarak adlandırdı. Bu durumda O_2 çıkışının suyun ayrışması sonucu olduğu düşüncesini ileri sürdü. XIX. yy.'ın başında, Saussure bu olguyu bitkisel özümlemeye bağladı ve Garreau "gece solunumu"nun bütün canlı varlıklarda görüldüğünü, oysa "gündüz solunumu"nun klorofil* özümlemesini ve solunumunu kapsadığını vurguladı.

Fotosentez bitkilerin yeşil organlarında, özellikle yapraklarında meydana gelir. Bitkisel doku bu organlarda, kloroplastların grana*larında (tilakoitler) bulunan çeşitli keseciklerde düzenli bir şekilde yerleşmiş klorofilce zengin hücrelerden oluşur.

O_2 çıkışı ve CO_2 soğurulması çeşitli düzeneklerle ölçülebilir; bu deneyler için en iyi uyum sağlayanlar su bitkileridir. 1860'a doğru Boussingault açığa çıkan oksijen hacmi ile soğurulan karbondioksit hacminin aynı olduğunu gösterebildi (bire eşit olan solunum oranı). Atmosfere atılan oksijen molekülleri fotosentez sayesinde sürekli olarak havayı O_2'ce zenginleştirir. Bazı bilim adamlarına göre, çok eski jeolojik çağlardan beri süregelen bu tepkime yeryüzü atmosferindeki oksijenin kaynağıdır.

İster açığa çıkan O_2 hacmi, ister soğurulan CO_2 hacmi cinsinden ifade edilsin, bu olgunun yoğunluğu çeşitli etmenlerin etkisiyle değişir. Havadaki karbondioksit oranı çok küçüktür (% 0,03), fakat bitkiler bu oran arttığında daha büyük miktarda madde bireştirebilirler; bunun için en uygun CO_2 oranı % 0,1 dolayındadır; bu özellikten kimi zaman seralarda ve bahçe yastıklarında yararlanılır; % 2 ile 5 arasındaki CO_2 zehir etkisi yapar.

En uygun sıcaklık türlere göre değişir, ama bizim ılımlı bölgelerimizde 30°C'a yakındır ve bazı tropikal bitkiler için 40-50°C arasında yer alır; en uygun sıcaklığın ötesinde özümleme hızla ortadan kalkar. Soğuk havalarda, tropikal bitkilerde özümleme 7-8°C'a doğru durur, ılıman bölge bitkilerinde 0°C'ın biraz altına kadar devam eder, dağ ve kutup bölgeleri bitkilerinde daha düşük sıcaklıklarda bile sürer.

Işık kesin etkili bir etmendir; bazı bitkiler (güneş seven bitkiler) yoğun ışıkta optimuma ulaşır, kimisi (gölge bitkileri) tersine daha düşük ışık yoğunluğunda optimuma erişir ve fazla ışıktan rahatsız olurlar. Beyaz ışığı oluşturan çeşitli ışınımların özgül etkisi vardır; klorofil tarafından soğurulan kırmızı (600 nm) ve mavi (400-450 nm) renkli ışınımlar en etkili olanlardır; yeşillerin hiçbir etkisi yoktur.

Zamanla çok sayıda araştırıcının çalışmaları fotosentezin derin mekanizmasının anlaşılmasına olanak verdi; özellikle Emerson ve Arnold ardışık iki evrenin varlığını açığa çıkardılar: klorofil tarafından güneş enerjisinin alındığı ışıklı evre ve çok daha uzun süren, alınan enerjinin kimyasal bireşimleri gerçekleştirmek için kullanıldığı karanlık evre (ya da gölge evresi).

• *Işıklı evre.* Işık ışınları, foton ya da ışık kuvantumu denen enerji yüklü tanecikler taşır. Bu enerji dalga boyu ile ters orantılıdır. Bir foton soğurmuş olan klorofil çok etkin, uyarılmış molekül durumuna geçer, mavi ışık için 65 kcal'lik ve kırmızı ışık için 41 kcal'lik bir ek enerji edinir; yalnız mavi ışıkla uyarılırsa molekül öylesine yüksek bir enerji düzeyine ulaşır ki, çok kararsız hale gelir ve bu durumu hızla (10^{-11} sn) kaybederek, kırmızı ışık soğurmuş gibi 41 kcal'lik ek enerjili duruma geçer. Bu enerji de moleküller arasındaki çarpışmalar, sürtünmeler nedeniyle ısı ya da fluorışı yoluyla dağılır (10^{-9} sn). Bu fazlalığın yalnız bir kısmının bu şekilde dağıldığı ve kalanın (31 kcal) fotokimyasal olaya katılan üçüncü durumu oluşturduğu sanılmaktadır. Büyük miktarda enerji taşıyan klorofil elektronlarından biri dışarı çıkar. Bu şekilde dağılan enerjinin bir kısmı, bir dizi taşıyıcı tarafından, organik bireşim için gerekli ATP'nin (adenozintrifosfat) yapımını sağlamak üzere suyun fotolizini gerçekleştirmekte kullanılır, bu esnada bir hidrojen iyonu (H^+) ve elektronlar açığa çıkar. Bir başka tepkimeler dizisi sonunda, indirgenmiş haliyle (NADPH [hidrojenli nikotinamit adenin dinükleotit fosfat]) karbonlu maddelerin bireşiminde kullanılan bir başka cisim, yani NADP (nikotinamit adenin dinükleotit fosfat) oluşur. Radyoaktif izotoplar aracılığıyla (^{18}O) fotosentez sırasında açığa çıkan oksijenin, bitki tarafından soğurulan karbondioksitten değil, sudan geldiği ortaya çıkarılmıştır. İndirgen hale gelen kloroplast, birçok enzim sayesinde karbondioksidi kullanabilir. Her iki durumda uyarılmış klorofil, işlemler sonunda normal enerji düzeyine gelmiş elektronlar bulur. Fosforlu bileşikler bireşimin ara evrelerinde çok önemli rol oynar (fosforilleme*, fotofosforilleme*). Yalnız *a* klorofili doğrudan ışık enerjisini kimyasal enerjiye çevirebilir; diğer pigmentlerin (*b* klorofili ve bağlı karotenoit pigmentler) özelliği başka dalga boyları tarafından taşınan enerjiyi bağlamak ve bunu *a* klorofiline taşımaktır. Bu aktarımın varlığı doğrulanmıştır ve *a* klorofilleri ile diğer pigmentlerin birbirlerine çok yakın olmalarını ve verici pigmentin fluorışıl tayfının alıcının soğurma tayfını içermesini gerektirir.

• *Karanlık evre.* Fotosentezin karanlık evresi ışık olup olmamasından bağımsız olarak meydana gelir. Çeşitli teknikler ve özellikle ^{14}C ile moleküllerin markalanması şekerlerin oluşum mekanizmasını belirlemeye yaramıştır. Ribuloz-difosfatın (C_5'li şeker) CO_2 katkısıyla hemen iki fosfogliserik aside (C_3'lü) hidrolizlenmiş olması çok olasıdır. Yine markalanmış fosfopirüvik (C_3) ve malik (C_4) asitlere ve fosfogliserik asitlerden fotosentezle oluşmuş en basit glusitler olan trioz-fosfatlara da rastlanır. Işıklı evre sırasında oluşan NADPH hem hidrojen taşıyıcı hem ribuloz-difosfat üzerine CO_2 bağlanması sırasında enerji verici olarak işe yarar. Bu tepkime, bileşimine NADP'nin girdiği bir enzimin etkisiyle yapılır. Dönüşüm için gerekli tamamlayıcı enerji, enerji bağlarından birini koparak ve ADP'yi (adenozindifosfat) yeniden vererek açığa çıkan enerjiden karşılanır. Trioz-fosfattan hareketle diğer ozlar oluşmaya başlar; markalanmış CO_2'nin soğurulmasından on beş saniye kadar sonra moleküllerinde radyoaktif karbona sahip olan triozlar, pentozlar, heksozlar, heptozlar ortaya çıkar. Bazı heksozlardan hareketle sakaroz ve nişasta oluşur. CO_2 molekülünü bağlamış olan ribuloz 1,5 difosfat, işlem sonunda bütün olarak yeniden ortaya çıkar ve yine karbondioksit alıcısı olarak işe yarar. Bu yeniden kuruluş, M. Calvin'in ortaya koyduğu bir çevrim oluşturur. Glusitlerden başka, fotosentez, azotlu bir molekül bağıyla lipitleri ve protitleri de hazırlayabilir. Bu çevrim suyosunlarında, ılıman bölge bitkilerinde ve bütün ağaçlarda bulunur; bu bitkilere "C_3'lü bitkiler" denir.

• *C_4'lü bitkiler.* Tropikal buğdaygillerde (mısır, darı, kocadan, şekerkamışı, horozibiğillerin birçoğu ve *atriplex*), 1966'da, "C_4'lü fotosentez" denen bir başka mekanizma bulundu; bu bitkilerde iki tip klorofil hücresi yer alır. Mezofilde C_3'lü bir cisim oksalasetik asit (C_4'lü cisim) vermek

üzere bir molekül CO_2 bağlar; bu sonuncu cisim de hücrenin kloroplastlarında NADPH tarafından taşınan enerjiyi kullanarak malik aside dönüşür. Malik asit damar çevresi kılıf hücrelerinde yol alırken, CO_2'yi vererek pirüvik asidi (C_3) yeniden doğurur; bu asit mezofil hücrelerine dönerken, açığa çıkan CO_2 daha önce incelenen Calvin çevriminde görüldüğü gibi, ribuloz-difosfat üzerine bağlanır. Bu süreç "C_4'lü bitkilere" bitkinin iç atmosferindeki bütün CO_2'yi özümleme ve böylece "C_3'lü bitkilerin" fotosentez veriminden çok yüksek bir verime sahip olma olanağını sağlar. Bu mekanizma ışık ne kadar canlı ve sıcaklık 40-50°C'a ne kadar yakın olursa o kadar iyi işler. Glusitlerin bireşimi iletim kanallarının çevresinde meydana geldiğinden bireşmiş maddelerin göçü de bu bitkilerde daha hızlı olur; fotosolunum bunlarda çok zayıftır. "C_3'lü bitkiler" 1 g karbonu özümlemek için 150-250 g suya ihtiyaç gösterirken "C_4'lü bitkiler" 50-100 g su ile yetinebilir.

• *CAM (Crassulacean Acid Metabolism).* Bazı bitkiler, genellikle etli bitkiler ve bazı eğreltiler malik asit oluşturmak üzere CO_2'yi geceleyin soğururlar; bu asit gündüz parçalanır ve ortaya çıkan CO_2 daha önce olduğu gibi, ışıkta kloroplastların bağladığı enerjiyi kullanarak Calvin çevrimine girer. Bu bitkiler böylece kurak-sıcak ortamlarda hayatlarını sürdürebilirler; gün boyunca gözeneklerinin kapanması terlemeyi sınırlar ve geceleyin gözenekler açık olduğundan bitki CO_2 bakımından beslenir ve bireşimler ancak ertesi gün meydana gelir. Böyle bitkiler sıcak ve kurak bölgelerde çölleşmeye karşı mücadelede kullanılabilirler.

• *Bilanço.* Bir yaprağın aldığı ışığın tümü fotosentez tepkimelerinde kullanılmaz: ışığın % 20'si yansır, % 10'u öteye geçer, % 70'i etkin olarak soğurulur, ama % 20'si ısı olarak dağılır, % 48'i fluorışı olarak kaybolur ve böylece fotosentez için yalnızca % 2 kadarı kalır. Organik bireşimlere yol açan çeşitli kimyasal tepkimelerin enerji verimi oldukça iyi sayılır ve bitkisine göre % 0,5 ila 1,6 arasında değişen bir verim elde edilir (C_3'lü çevrim). Bu sayılar ne kadar küçük olursa olsun bitkiler dünya yüzünde eşi bulunmaz bir rol oynamaktadırlar; çünkü yeşil bitkiler, birkaç bakteri grubuyla birlikte, mineral maddelerden organik madde yapabilen yegâne canlı varlıklardır. Kara bitkilerinin her yıl atmosferdeki karbondioksitten 25 milyar ton karbon alıp tuttukları sanılmaktadır; sulardaysa suyosunları (alglar) yılda 15 milyar ton karbon bağlamaktadır.

Yeşil bitkiler dünya dışı enerjinin çok önemli bir miktarını almakta ve böylece her an gezegenimizin enerji stokunu zenginleştirmektedirler. Bu nedenle yeşil bitkiler onsuz olmaz birincil üreticiler ve beslenme zincirinin ilk halkalarıdır; klorofilli olmayan bitkiler ve hayvanlar (insan dahil) bütünüyle fotosenteze bağımlıdırlar.

FOTOSERAMİK a. (fr. *photocéramique*). Porselen üstüne fotoğrafçılık yöntemleriyle yapılan süsleme.

FOTOSFER a. (fr. *photosphère*). Gökfiz. IŞIKKÜRE'nin eşanlamlısı.

FOTOSOLUNUM a. Biyol. Hücre solunumunun tersine, yalnız ışık olduğu zaman meydana gelen ve oksijen harcayarak karbondioksit açığa çıkaran (adını bu olaydan alır), bu nedenle enerji bilançosu negatif olan önemli katabolizma süreci.

—ANSİKL. İlk kez 1955'te Decker'in ilgisini çeken fotosolunumu 1969'da Zelitch incelemiş ve solunum ile fotosolunum arasındaki temel benzemezliği ortaya koymuştur.

"C_3'lü bitkiler"de, CO_2 oranı % 1'den az, O_2 oranı % 2'den fazlaysa fotosolunum olur ve O_2 oranı arttıkça (saf oksijen atmosferine dek) fotosolunumun önemi de artar. Fotosolunum, sıcaklık arttıkça da artar, hatta optimum sıcaklıktan (30°C) sonra bile etkinliğini sürdürür. Yalnız ışık varken olan (ışık söndükten sonra çok kısa bir süre devam eden) fotosolunum, aydınlık ne kadar şiddetli olursa o kadar fazla olur ve kırmızı-turuncu ışıklarda daha da artar. Işık gören kloroplastlarda bulunan ve Calvin çevriminde, fotosentez sırasında normal olarak CO_2'yi bağlayan ribuloz-difosfat, fotosolunum sırasında O_2'yi bağlar ve fosfoglikolat (C_3) ve fosfogliserata (C_3) parçalanır. Bu maddelerden ilki ya aminoasitlerin en basiti olan glikokolu oluşturmak üzere NH_3'ü bağlar ya da kloroplastlarda bulunan peroksizomlarda glioksilik asite yükseltgenerek CO_2 ve su açığa çıkartır. Mitokondrilerde meydana gelen başka tepkimeler başka aminoasitlerin (serinler) ve malik asidin oluşmasıyla da sonuçlanabilir; malik asit geçişme basıncını artırarak bitkinin kuraklığa dayanmasını sağlar. (→ EPİKTEZ.) Böyle bir süreç, bitki için çok yararlıdır, buna karşın, ortam koşulları iyi olduğunda, sentezlenen ürünlerden birçoğu işe yaramaz; buğday, fasulye, pancar fotosentez sonunda oluşan ürünlerden % 20-30'a yakınını bu yolla kaybeder. Bu nedenle, tarımbilimciler bu özelliği zayıf olan türler elde etmeye çalışırlar.

"C_4'lü bitkiler"de fotosolunum olmaz ya da çok az olur, dolayısıyla elde edilen ürünlerin verimi artar; bu bitkiler başka yöntemlerle kuraklığa uyum sağlar.

FOTOTAKTİZM a. (fr. *phototactisme*). Bot. Kloroplastların, ışık zayıf olduğu zaman en çok ışık alabilecek, ışık kuvvetli olduğu zaman en az ışık alabilecek biçimde yer alma özelliği.

FOTOTEJİ a. (fr. *phototégie*). Foto. Oksijenli suyla nefatif fototipin çıkarılmasından sonra, dayanak üstünde kalan jelatinin boyanmasıyla pozitif bir görüntü elde etmeye yarayan işlem.

FOTOTEK a. (fr. *photothèque*). **1.** Belirli bir düzene göre sınıflandırılmış fototip koleksiyonu. **—2.** Yerinde bakılan ya da ödünç alınabilen bir fototip koleksiyonunun yerleştirildiği yer ya da yapı. **—3.** Bir fototip koleksiyonunu arşivlemek ve korumakla görevli servis.

FOTOTELEKOPİ a. (fr. *phototélécopie*). Alındığında bir fotoğraf tekniğiyle röprodüksiyonu çıkarılan telekopi. (Belinograf bir fototelekopi aygıtıdır.) [Eşanl. FOTOTELGRAF.]

FOTOTELGRAF a. (fr. *phototélégraphie*'den). FOTOTELEKOPİ'nin eşanlamlısı.

FOTOTEODOLİT a. (fr. *photothéodolite*). Yer fotogrametresinde kullanılan ve teodolitin görme dürbününün devinimlerine bağlı özel bir fotoğraf odası bulunan aygıt.

FOTOTERAPİ a. (fr. *photothérapie*). Işık ışınlarının tedavide kullanılması.

FOTOTİP a. (fr. *phototype*). Duyarlı bir katmanın işlenmesinden ve ışıklandırılmasından sonra elde edilen, görünen ve sabit, negatif ya da pozitif resim görüntüsü.

FOTOTİPİ a. (fr. *phototypie*). Matbaac. Mürekkeplenmiş jelatin kabartmalarla yapılan baskı yöntemi.

—ANSİKL. Fototipin kökeni, Poitevin'in 1855'te, ışığa duyarlı katmanlar olarak bikromatlı kolloitlerin kullanımına ilişkin olarak aldığı patente dayanır. Poitevin, yöntemine *fotokolografi* adını verdi; çalışmalarını, Fransa'da *fototipi* adıyla Maréchal ve Almanya'da *albertipi* adıyla Joseph Albert sürdürdü.

Bir negatif altına yerleştirilen bir cam taban üzerine yayılmış, bikromatlı bir jelatin katmanı ışığa tutulur. Bikromat fazlası daha sonra yıkanarak giderilir. Katman ıslatılır; jelatin, taninlenmesiyle ters orantılı olarak suyu emer ve şişer. Bu katman, yağlı mürekkeple mürekkeplenir; suyu emmiş bölümler bu mürekkebi iter, taninlenmiş bölümler kuvvetle çeker, ara bölümler de az ya da çok çeker. Bu durumda, basınç yoluyla kâğıt üzerine kopya çıkarılır.

Sürekli degrade, tramlanmamış fotoğraf klişelerinin koyuluk değerlerini yansıtan baskılar elde edilir. Kaliteli, ancak uygulanması incelik isteyen bir yöntem olan fototipi, küçük tirajlarda ya da bir tramla röprodüksiyonun uygun olmadığı çalışmalarda (elyazmalarının tıpkıbasımı, desenlerin, gravürlerin çok ince röprodüksiyonu) kullanılır.

FOTOTİRİSTÖR a. (ing. *photothyristor*). Elektron. Gerek elektrik darbesiyle, gerek ışık ışınıyla tetiklenebilen tiristor.

FOTOTOPOGRAFYA a. (fr. *phototopographie*). Fotogrametrinin topografyaya uygulanması.

—ANSİKL. 1925'ten bu yana önemli bir ilerleme gösteren fototopografya, büyük yüzeylerin topografya harita alımlarının gerçekleştirilmesi için yeğlenen bir yöntemdir. İşlemler dört aşamada gerçekleştirilir:

1. *Havadan fotoğraf çekimi,* haritası çıkarılacak bölgenin fotoğraflarını çekme amacını güder.

Havadan fotoğraf çekimi sırasında, uçak iyice belirlenmiş bir rota boyunca ve yerine getirilecek görevin özelliklerine bağlı bir yükseltide, yavaş ve hiç sallanmadan uçar; fotoğrafların yaklaşık ölçeği, fotoğraf çekim fokalinin arazinin ortalama düzeyinin üstünde kalan uçuş yükseltisinin f/H oranına eşittir. Çok düzgün aralıklarla, otomatik bir fotoğraf makinesi, görüş alanı çok geniş olan objektifiyle, üstünde uçulan arazinin fotoğraflarını klişelerin stereoskopik değerlendirilmesinde gerekli olan % 60 oranında bir bindirmenin sağlanabileceği biçimde levha üstüne ya da filme çeker.

Örneğin, 4 000 m yükseltide, 15 cm'lik bir fokalle, klişelerin ölçeği 1/25 000 olacaktır; eğer uçak 200 km/sa hızla uçuyorsa 24 × 24 boyutlu filmlerle her 3 km'de bir 54 saniye arayla fotoğraf çekmesi gerekecektir.

2. *Stereohazırlama*,* klişeler üstüne çıkarılacak işaretleme noktalarının konumunu belirlemeye yöneliktir;

3. *Yöneltme** ya da dakika çizgisinden yararlanılarak topografya fotoğraflarının fotogrametri aygıtında yorumu ve incelenmesi.

4. *Bütünleme,* kanavanın arazi üstünde kontrol edilmesi ve gerçeğe uygun olup olmadığının incelenmesi işlemini kapsar. Birçok ülkede, bu arada da Türkiye'de (Harita genel komutanlığı), değişik ölçekli haritalar fototopografyayla çizilmektedir.

FOTOTRANSİZTOR a. (ing. *phototransistor*'dan). Elektron. Rastlantısal bir taban akımını ve taban-verici eklemine etkiyen bir ışık akısını giriş büyüklüğü olarak alan tranzistor. (Bir fototranzistorun, bir ışık akısını algılamadaki duyarlığı olağan bir fotoelektrik hücreden binlerce kat daha büyük olabilir, ancak, kesim frekansı daha düşüktür. Akım, gelen akının dalga boyuna ve kullanılan yarıiletkene bağlıdır. Fototranzistor, fotokaplörlerde algılayıcı olarak kullanılır.)

FOTOTROF sıf. (fr. *phototrophe*). Bot. Besinlerini bireşim yoluyla sağlamak için ışık enerjisinden yararlanan organizmalara denir. (Yalnız klorofilli yeşil bitkiler fototroftur.) [Karşt. KEMOTROF.]

FOTOTROFİ a. (fr. *phototrophie*). Fototrof organizmaların özelliği.

FOTOTROPİZM a. (fr. *phototropisme*). Bot. IŞIGAYÖNELİM'in eşanlamlısı.

FOTOVOLTAİK sıf. (fr. *photovoltaïque*). Elektron. *Fotovoltaik çevirme,* elektrik üretimi için fotovoltaik etkinin kullanımı. ‖ *Fotovoltaik etki,* gelen bir ışık ışınının, dalga boyu yeterince kısa olursa, yarıiletken bir eklemin iki yanı arasında bir potansiyel farkı doğurması biçiminde ortaya çıkan fi-

Wild-Heerbrugg

fototeodolit

Roger-Viollet; Viollet kol.

Charles de Foucauld

Ringham-Sirot kol.

Léon **Foucault**

Marc Garanger

Michel **Foucault**

ziksel olay. (Fotovoltaik etkiden, özellikle fotopillerde yararlanılır.) || *Fotovoltaik hücre* ya da *çevirici*, FOTOPİL'in eşanlamlısı.

FOTOYORUM a. Bir haritanın oluşturulması için gereken öğeleri ortaya çıkarmak, tanımlamak ve yorumlamak amacıyla hava fotoğrafının kullanılması.

FOUCAULD (Charles Eugène, DE— *vikontu*), fransız kâşif ve din adamı (Strasbourg 1858 - Tamanrasset 1916). On dört yaşında inancını yitirdi. Önce parlak ve sefih bir yaşam sürdü. Bu süre içinde, bir ara orduda hizmet gördü, Bu Emame'deki ayaklanmada Cezayirliler'e karşı savaştı (1881). Sonra ibranice ve arapça öğrendi, Fas'ta bir keşif gezisine çıktı ve çok önemli bilimsel araştırmalar yaptı (haziran 1883 - mayıs 1884). Papaz Huvelin' in etkisiyle yeniden imana kavuştu (1886),

Bk. resim sayfa 4227

ve Trappe tarikatına girdi (1890). Daha sonra bu tarikattan ayrılarak Filistin'e gitti, silik ve yalnız bir yaşam sürdürdü. 1901'de papazlığa yükseltildi ve Güney Cezayir'de Beni Abbas'a gönderildi. 1905'te Büyük Sahra'nın göbeğinde, Hoggar bölgesindeki Tamanrasset'e yerleşti. Burada inceleme ve dualarla geçen içe dönük bir yaşam sürdürdü. Tuaregler kendisine bir dervişe gösterilen saygıyı gösterdiler. Birinci Dünya savaşı sırasında yağmacı Senûsiler tarafından öldürüldü. *Reconnaissance au Maroc* (Fas'ta keşif gezileri, 1888) adlı yapıtı dışında Foucauld birçok bilimsel belge bıraktı, *Dictionnaire touareg-français* (Tuaregce-fransızca sözlük) [1918-1920] ve *Ecrits spirituels* (Dinsel yazılar) [1923] adlı yapıtları yazdı.

FOUCAULT (Léon), fransız fizikçi (Paris 1819 - *ay. y.* 1868). Tam anlamıyla kendi kendini yetiştirdi. Tıp öğrenimine başladıktan sonra Daguerre yöntemlerini geliştirdi. Tıbbi mikroskopi üstüne bir ders kitabı hazırladı, sonra da Fizeau* ve Arago ile çalıştı. 1855'te Observatoire'ın fizik uzmanı, 1862'de Boylam dairesi'ne ve 1865'te Bilimler akademisi'ne üye oldu. 1845'ten sonra Journal des débats'daki bilim yazılarını yazdı.

Foucault kendini önce, döner ayna yönteminden yararlanarak ışığın hızını bulmasıyla (1850) tanıttı; yaptığı deneylerle ışığın boşluktaki, havadaki ve çeşitli saydam ortamlardaki hızını karşılaştırma olanağı buldu ve yayım kuramını allak bullak etti. Aynı dönemde, metal kütlelerinde indüklenmiş akımların varlığını göstererek Arago'nun "dönme magnetikliği" düşüncesini açıkladı; o günden beri bu akımlara *Foucault akımları* denmektedir. Elektrik arkı için bir ayarlayıcı tasarladı ve sodyumun ayırtedici özelliği olan D ışınımını bu arkın da yayımlayabileceğini ya da soğurabileceğini gösterdi. 1851'de, Yer'in devinimini tanıtlamak için sarkacın salınım düzleminin döndüğünü ortaya koydu. Panthéon'da yaptığı deney sırasında büyük bir kalabalık, kubbenin tepesine asılan dev sarkacın önünde toplandı. Bir sonraki yıl, *cayroskop*'u yaptı ve cayroskop olaylarının kuramını ortaya koydu. 1857'de cıvalı anahtarı tasarladı; bu anahtarın dayandığı ilkeden, günümüzde indükleme bobinlerinde yararlanılmaktadır. Aynı yıl, teleskopta kullanılan gümüş kaplı cam aynaların yerine metal aynaları koydu. 1858'de parabolik aynaların yapımı için bir yerel düzeltme yöntemi buldu; bu yöntem, teleskop yapımında o günden beri kullanılmaktadır.

Foucault akımları, değişken manyetik alanların etkisindeki iletkenlerde dolaşan elektrik akımları. Bu olayın varlığı, elektromanyetik indükleme yasalarının doğrudan bir sonucudur.

Bu akımlar bir enerji yitimine ve dolaştıkları metal parçalarda, Joule etkisiyle bir ısınmaya yol açar. Frekansı *f* olan sinüzoidal rejimde, Foucault akımlarından kaynaklanan yitimler şu bağıntıyla verilir:

$$p_F = k_F B_m^2 f^2$$

bu bağıntıda B_m manyetik indüklemenin en büyük değeri, k_F ise gerecin özgül dirençiyle ters orantılı bir katsayıdır.

Bu zararlı etkileri azaltmak amacıyla, elektrik makinelerinde manyetik devreler kütlesel parçalardan yapılmaz, tersine özgül dirençleri yüksek (silisyumlu saclar), bir yüzü yalıtılmış ince sac paketlerinden oluşturulur; sac dilimleri manyetik indükleme alanına koşut bir düzlemde yer alacak ve dilimlerden çok küçük bir akı geçecek biçimde düzenlenir. Bununla birlikte kimi hallerde Foucault akımlarından yararlanılabilir (indüklemeyle ısıtma, kimi ölçü aygıtlarını sönümleme, frenleme vb.).

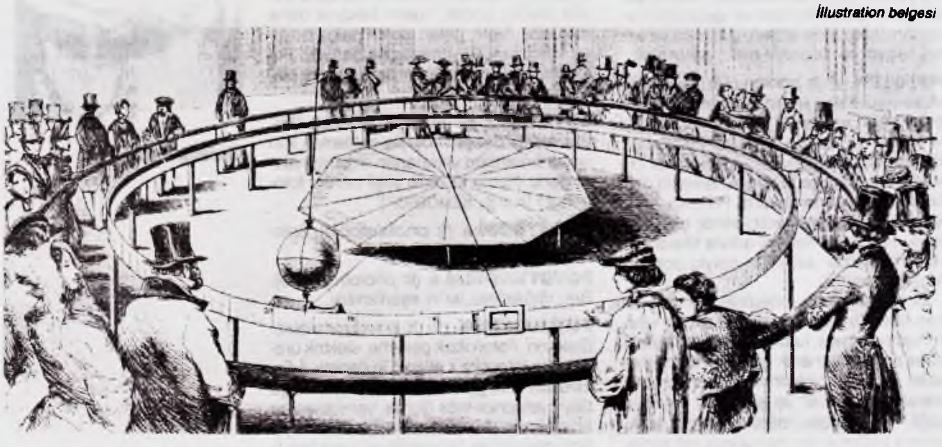
Metal parçalara zarar vermeden uygulanan denetimde sinüzoidal akım verilen bir bobinin ürettiği almaşık bir alanın etkisiyle, parçalar içinde Foucault akımları oluşturulur. Bu akımların parça içindeki dağılımı, parçanın boyutlarına, kimyasal bileşimine, yapısına, manyetik geçirgenliğine, metalin elektrik iletkenliğine ve metal içindeki bütün kesikliklere bağlıdır. Böylece Foucault akımlarının bu dağılma özelliğinden yararlanılarak metal parçalar seri halde denetlenip ayrılır.

Foucault sarkacı, uzun bir ipin ucuna asılan ağır bir kütleden oluşmuş sarkaç; ipin öbür ucu, kütle herhangi bir düzlemde salınım yapabilecek biçimde sabit bir noktaya bağlıdır. Düşey bir düzlemde salınım verilen sarkaç, devinimini Yer'deki bir gözlemciye göre saat ibreleri yönünde dönen ve 24 sa/sinφ de tam bir devir yapan bir düzlem içinde sürdürür; φ, sarkacın bulunduğu yerin enlemidir. Bu deney Yer'in dönme devinimini kanıtlar.

FOUCAULT (Michel), fransız filozof (Poitiers 1926 - Paris 1984). Çeşitli üniversitelerde ders verdikten sonra, 1970'te Collège de France'a atandı. 1961'de, *Klasik* çağda deliliğin hikâyesi, delilik ve bilinç* *bozukluğu* (Histoire de la folie à l'âge classique, folie et déraison) adlı yapıtını yayımladı. Bu yapıtında, XVII. yüzyılda, akıl (düzen) ile deliliğin (düzensizlik) birbirinden ayrılmasından, her kültürün kendisini kendisinden farklılaştıran şeyi kavrayıp sınırlandırmak zorunda olduğu sonucunu çıkardı. Bu çözümlemeyi, *la Naissance de la clinique, une archéologie du regard médical*'de (Kliniğin doğuşu, tıbbi bakışın bir arkeolojisi) [1963] daha da geliştti. *Sözcükler* ve Nesneler*'de (les Mots et les choses, une archéologie des sciences humaines) [1966] ve onun ardından *Archéologie* du savoir*'da (Bilginin arkeolojisi) [1969] bilgilerin evrimini, tarih boyunca birbirini izleyen ve her biri farklı bir bilimkuramsal alan olan insan bilgisinin farklı katmanlaşmalarını göz önüne sererek açıkladı. Geleneksel düşünce tarihi anlayışını bir yana bırakan Foucault, yapısalcı bir çözümlemeyle, kesinti kavramına dayanan yeni bir tarih bilimi oluşturmaya yöneldi. Kesintililiği de, basit bir olaysal veri olarak değil, tarihçinin çözümlemesinin temeli olarak gördü. Foucault'ya göre, geçmişteki insanların söylemlerinde, hem tarihsel süreklilik hem de "bilimkuramsal kopukluklar" dediği kesintiler vardır. Bir kültürde, önermelerin ortaya çıkıp kaybolmasını düzenleyen mekanizmaya "arşiv" dersek, onları belgeler olarak değil anıtlar olarak ele almış ve bir "arkeoloji" yapmış oluruz. Bilimkuramsal kopukluklar arasındaki olayı incelemek için, söylemsel oluşumları tanımlayan ölçütler kullanmak gereklidir. Bunlar, 4 varsayıma dayanır: 1. farklı önermeler bir tek nesneye ilişkin oldukları ölçüde kolaylıkla gruplandırılabilirler; 2. bu farklı önermelerin ortak bir ileri sürülüş üslupları vardır; 3. kullanılan kavramlar bir çeşit mimari oluşturur ve bu, bir dilbilgisi gibi ele alınabilir; 4. bu söylemsel oluşumların art arda gelişi, bütün yanlarıyla insanın tarihine dayanır. Söylemsel oluşum kavramı, arkeoloji kavramıyla birlikte Michel Foucault'nun belki de en önemli buluşudur. Öteki yapıtları arasında *Surveiller et punir; naissance de la prison* (Gözaltında tutma ve cezalandırma; hapishanenin doğuşu) [1975], *Cinselliğin tarihi* (Histoire de la sexualité) [1976] sayılabilir.

FOUCHÉ (Joseph), **Otranto** dükü, fransız siyaset adamı (Le Pellerin, Nantes yakınında, 1759 - Trieste 1820). Oratoire semineri öğrencisiydi, Niort ve Arras'ta, daha sonra da Nantes'ta profesörlük yaptı ve bu son kentte Robespierre ve Lazare Carnot ile dostluk kurdu. Ulusal Konvansiyon'a seçildi (1792), kralın idamı lehinde oy kullandı ve Montagnard'lar safında yer aldı. Taşrada görevlendirildi, tam devrim yanlısıydı ve hıristiyanlığın kaldırılması yolunda gösterdiği aşırı çabayla kendini tanıttı. Kasım 1793'te, Collot d'Herbois ile birlikte, Lyon'daki kitlesel ve kanlı bastırma hareketlerini yönetti. 1794'te, aşırılıkları ve hebertçilerle ilişkileri yüzünden Robespierre tarafından Paris'e geri çağrıldı. Kendini tehlikede hissederek Thermidor komplosuna katıldı. Fakat karşıdevrim, onun geçmişte işlediği suçları bağışlamadı, ağustos 1795'te tutuklandı; affa uğradı, Directoire tarafından polis bakanlığına atandı (1799). Çarçabuk Bonaparte'tan yana bir tavır aldı ve 18-Brumaire hükümet darbesine etkin bir biçimde katıldı. Yeni dönemde, Fouché'nin polisi, toplumun en değişik kesimlerinden derlenmiş geniş bir mekanizma durumuna geldi. Böyle bir güç, Bonaparte'ı endişelendirmekten geri kalmadı. Nitekim, eylül 1802'de bakanlık lağvedildi ve durumu telafi edilmek üzere Fouché'ye Aix senatörlüğü verildi. 1804'te eski mevkiine döndü ve Napoléon tarafından İmparatorluk kontu, sonra da Otranto dükü (1809) yapıldı. Fouché, bundan sonra, kralcılara karşı hücuma geçti ve gerici basına darbe indirdi. İspanya seferi sırasında Talleyrand ile gizli ilişkiye girdi ve Napoléon'un orta-

İllustration belgesi

1851'de Panthéon'da gerçekleştirilen **Foucault sarkacı** deneyi (*İllustration*'da yayımlanmış bir gravürden)

dan kalkması durumunda yerine Murat'nın getirilmesi üzerinde onunla anlaştı, fakat haziran 1810'a kadar mevkiini korudu. Avusturya evliliğine karşıydı, barış olanakları üzerinde Londra ile gizli görüşmelere girişti ve Napoléon tarafından bakanlıktan alındı. 1813'te, İllyria vilayetleri valisi oldu. Birinci Restauration'da, Fouché, Bourbonlar ile anlaşmaya çalıştı, ama Yüz Gün sırasında polis bakanlığını kabul etti. Napoléon'un ikinci çekilişinden sonra, bir hükümet komisyonunun başkanı oldu ve yürütme gücünün başına geçti. Louis XVIII' in tahta dönmesi için çalıştı ve temmuz 1815'te bakan ve kralın sekreteri oldu. Aşırı kralcılar ondan kurtulmayı başardılar ve Fouché elçi olarak Dresden'e gönderildi, 1816'da da kralın idamı için oy verenlere karşı çıkarılan yasayla sürgün edildi. Trieste'ye çekildi.

FOUCHÉ (Pierre), fransız fonetikçi (İlle-sur-Têt, Pyrénées-Orientales, 1891 - *ay. y.* 1967). 1931'den başlayarak Sorbonne Üniversitesi'nde profesörlük, Fonetik enstitüsü ile Söz müzesi'nde müdürlük görevlerinde bulundu. Deneysel yöntemleri fonetiğe uyguladı. Başlıca yapıtları: *Phonétique et morphologie historiques du Roussillonnais* (Roussillon ağzının tarihsel fonetik ve morfolojisi) [tez, 1924], *Études de phonétique générale* (Genel fonetik incelemeleri) [1927], *Phonétique historique du français* (Fransızcanın tarihsel fonetiği) [1952-1958].

Foujita
Çiçek Rıhtımı (1950)
M.N.A.M., C.N.A.C. Georges-Pompidou Paris

Lauros-Giraudon

Lauros-Giraudon

Joseph **Fouché**
bir minyatürden ayrıntı
Jean-Baptiste Sambat
özel kol.

A. **Fougeron**
Vietnam 67
özel kol.

L. L.

FOUCHER de Chartres, lat. **Fulcherius Carnotensis,** fransız rahip ve tarihçi (Chartres 1058 - 1127'den sonra Filistin'de). *Historia Hierosolymitana* (1095'ten 1127'ye kadar) [Kudüs tarihi] adlı yapıtında katıldığı birinci Haçlı seferi'ni ve Latinler'in Suriye'ye egemen oluşunun ilk zamanlarını anlatır.

FOUCHET (Max-Pol), fransız yazar (Saint-Vaast-la-Hougue 1913 - Avallon 1980). Cezayir'de Fontaine dergisini kurdu (1939). Sanat eleştirmeni olan Fouchet, aynı zamanda romancı (*la Rencontre de Santa Cruz,* 1976; *la Relevée des herbes,* 1980) ve şairdi (*les Limites de l'amour,* 1942; *Demeure le secret,* 1961; *Héraklès,* 1978).

FOUCQUET (Jean) → FOUQUET.

FOUCQUET (Nicolas) → FOUQUET.

FOUCQUET (Jean-François), fransız misyoner, cizvit ve sinolog (Vézelay 1663 -Roma 1741). 1699'da Çin'e gönderildi, çin dili ve edebiyatı hakkında geniş bir bilgiye sahip oldu. *Figürizm*'in kurucularından biriydi: çin harflerinin hiyeroglifler olduğunu ve bunların, ilkel biçimlerinin bulunarak yorumlanması gerektiğini düşünüyordu. Eski Çin kronolojisinin tüm tarihsel gerçekliğini yadsıdı.

FOUDİA a. Madagaskar'da, Seychelles adalarında ve Mascareignes adalarında yaşayan, dokumacıkuşuna yakın, küçük ötücükuş. (Gagası dar, erkek üyelerinin tüyleri son derece renklidir. Ormanlarda ve savanlarda barınır, böcek ve meyvelerle beslenir. Yuvasını üstünkörü biçimde otlarla örer; dokumacıkuşugiller familyası.)

FOUETTÉ a. (fr. sözc.). Koregr. Pointe ya da demi-pointe durumundaki dayanma bacağı üzerinde yapılan hızlı ve sürekli yerde dönüş. (Dönüşün sürekliliğini, kollardan ve kalkık bacaktan alınan hız sağlar. Fouetté'ler 16'lık ya da 32'lik diziler biçiminde yapılır. Dönüşsüz fouetté, ikinci pozisyonda tam ya da yarı kaldırılmış bacağın dizden hızla bükülüp dayanma bacağının önüne ya da arkasına geçirilmesinden oluşur.)

FOUGÈRES, Fransa'da *arrondissement* (İlle-et-Vilaine) merkezi; 23 138 nüf. (1992). Ayakkabı sanayisinin eski merkezi olan Fougères'de bu sanayi dalı büyük ölçüde gerilemiş, yerini bir oranda hazır giyime, makine yapımına, elektroniğe ve camcılığa bırakmıştır.
—Güz. sant. Bretagne'da eski bir baronluk merkezi, Normandiya'yı savunan bir müstahkem mevki olan ve birçok kez kuşatılan Fougères, görkemli şatosunun yukarı kesiminde gelişti: XII.-XV. yy. arasında yapılan şato, on üç kuleli bir kaledir.

FOUGERON (André), fransız ressam (Paris 1913). Kendi kendini yetiştirmiş bir sanatçı olan Fougeron, 1948'den başlayarak toplumcu gerçekçiliğin başlıca öncülerinden biri oldu. Bununla birlikte, Picasso'nun etkisi altında, belli bir anlatımcılığa, daha geniş ve renkli bir üsluba yöneldi.

FOUİLLÉE (Alfred), fransız filozof (La Pouëze, Maine-et-Loire, 1838 - Lyon 1912). École normale supérieure'de doçentlik yaptı (1872-1879); sağlığının bozulması üzerine öğretim üyeliğini bırakmak zorunda kaldı. Birçok felsefi yapıt yayımladı. Başlıcaları şunlardır: *l'Évolutionnisme des idées-forces* (Kuvvet-düşünceler evrimciliği) [1890], *la Psychologie des idées -forces* (Kuvvet-düşünceler ruhbilimi) [1893], *la Morale des idées-forces* (Kuvvet-düşünceler ahlakı) [1907]. Fouilée'ye göre, düşünceler kuvvettir, özlerinde bireylerin ruhlarını, dolayısıyla da yayıldıkları toplumsal ortamı değiştiren bir gerçekleşme gücü taşırlar. Bunun için, do-

fouetté

Larousse

Fougères şatosu (XII.-XV. yy.)

Kersting-Ziolo

Fountains Abbey
kalıntılarının genel görünümü
XII.-XIII.yy.

Lauros-Giraudon

Jean Fouquet
İskenderiyeli Azize Catherine'in ölümü
Étienne Chevalier'nin
Dua kitabı'ndan minyatür (1460'tan önce)
Condé müzesi, Chantilly

ğuşları bilimsel olarak açıklanabilir. Ama bir kez doğdular mı, salt bu nedenle kurtarıcı birer etken niteliği kazanırlar.

FOUJİTA (FUCİTA TSUGUHARU, daha sonra **Léonard** adıyla vaftiz edildi), japon kökenli fransız ressam (Tokyo 1886 - Zürich 1968). 1913'te Paris'e geldi, Montparnasse sanat çevresine katıldı ve şiirsel gerçekçilik anlayışının, yapmacıklı bir zariflik, pürüzsüz ve fildişi renkler gibi

Bk. resim sayfa 4229

"japon" resim sanatı öğelerine karıştığı yapıtlarıyla (portreler, çıplaklar natürmortlar, dinsel sahneler) ün kazandı. *Kar tanrıçası, Yuki* (1924) adlı tablosuyla, *Eğitici ve aslan* (1930) adlı çalışması Cenevre'deki Petit Palais'de bulunmaktadır.

FOULQUES, Ortaçağ'da Anjou'da hüküm süren bazı kontların adı. En ünlüleri şunlardır: *Kızıl* **Foulques I,** Angers vikontu (888-929), Anjou kontu (929). 941'e doğru Maine kontluğu'nu, babası İngelger'den miras kalan Anjou'ya kattı; *Nerra* ya da *Kara* **Foulques III** (972 - Metz 1040'a doğr.). Anjou kontu (987-1040'a doğr.). Bretonlar'ı yendi, kendisini tehdit eden senyörlere kafa tuttu, Rennes kontu Conan I'i Conquereuil (Bretagne) savaşı'nda yendi (992), Angers ve Saumur'u Blois kontu Eudes I'den aldı ve çok sayıda şato yaptırdı; —**Foulques IV** (Château-Landon 1043 - Angers 1109), Anjou kontu (1068-1109). 1068'de Brissac zaferiyle Anjou ve Touraine'i kardeşi Geoffroi III'ün elinden aldı. Fatih William ile Kızıl William'ın Maine kontluğu üstündeki denetimi konusunda anlaşmazlığa düştü ve 1100'de bu kontluğu ele geçirdi. Dördüncü karısı Bertrade de Montfort kendisini terk ederek Fransa kralı Philippe I ile evlendi; *Genç* **Foulques V** (1095-Ptolemaios yakınında Kudüs krallığı, 1143), Anjou kontu (1109-1129), Maine kontu (1110-1129), Kudüs kralı (1131-1143), Foulques IV ve Bertrade'ın oğlu. İngilizler'e karşı Louis VI'ya yardım etti ve onlardan Alençon'u aldı. Evlilik yoluyla Maine kontluğu'nu elde etti ve oğlu Geoffroi Plantagenet'yi İngiltere kralı Henry I'in kızı ve imparator Heinrich V'in dul karısı Matilda ile evlendirdi (1128). 1129'da Kutsal Topraklar'a gitti ve 1131'de, Baudouin II'nin kızı Mélisende ile ikinci evliliğini yaparak Kudüs kralı oldu.

FOUMBAN, Kamerun'un batısında kent, Bamumlar yönetim bölgesinin merkezi; 60 000 nüf. El sanatları. Kahve işleme. Müslümanların kutsal yeri.

FOUMBOT, Kamerun'da yer, 1 070 m yükseltide, Foumban'ın G.-B.'sında. Kahve işleme.

FOUNDİOUGNE, Senegal'de (Sine -Saloum bölgesi) liman, Saloum kıyısında.

Fountains Abbey, Yorkshire'da, Ripon'un 7 km G.-B.'sında eski ingiliz manastırı. 1132'de Cîteaux rahiplerince kuruldu, 1539'da lağvedildi. Büyük Britanya'nın en önemli manastır kuruluşları arasındadır. Kısmen yıkılmış bulunan XII. ve XIII. yy.'dan kalma binaları, XVIII. yy.'da değişikliğe uğratıldı ve romantik bir manzara anlayışını yansıtan bir çevreye katıldı. XIII. yy.'ın başında yapılan capella erken ingiliz gotiğinin başyapıtlarındandır. Kuzey kulesi düşey üsluptadır.

FOUQUET ya da **FOUCQUET** (Jean), fransız ressam ve minyatürcü (Tours 1415'e doğr. - *ay. y.* 1478-1481 arası). Ne gariptir ki, XV. yy.'da Fransa'nın en büyük

J. P. Anders - Staatliche Museen Berlin-Dahlem

Lauros-Giraudon

Jean **Fouquet**
Melun İkikanatlısı
(1452'ye doğr.)
"Étienne Chevalier
ile aziz Étienne"
Staatliche Museen
Berlin-Dahlem
ve
"meleklerle çevrili
Meryem Ana ve çocuk İsa"
Kraliyet güzel sanatlar müzesi
Anvers

ressamı olarak görülen Fouquet ile ilgili bilgilerimiz boşluklar ve belirsizliklerle doludur. Fouquet'nin yaşamına ve yapıtlarının zaman sırasına ilişkin olarak elimizde çok az belge bulunmaktadır; hayattayken çok ünlü olmasına rağmen, Fouquet, ölümünden bir yüzyıl sonra tümüyle unutulmuş ve ancak XIX. yy.'da bu unutulmuşluktan kurtulabilmiştir. Bize erişen çok az sayıdaki yapıtları arasında yer alan, beş büyük tablodan ikisi ancak XX. yy.'da bulunup ona mal edilmiştir (1931'de Paul Vitry tarafından keşfedilen *Pietà* [Nouans komünü kilisesi]; Viyana'da Kunsthistorisches Museum'da bulunan ve 1974'te ve 1981'de Otto Pächt tarafından yeniden değerlendirilen *le Bouffon Gonella*).

Fouquet, henüz genç yaştayken bir süre İtalya'da kaldı ve 1444-1446 arasında, Roma'da, Papa Eugenius IV'ün bir portresini yaptı; günümüzde kayıp olan bu yapıtın Raffaello'yu esinlendirmiş olduğu sanılmaktadır *(Leo X ve yeğenleri)*. Tours'a yerleşen Fouquet, 1450'li yıllarda *Charles VII*'nin bir portresiyle (Louvre) Fransa hazine bakanı Étienne Chevalier'nin Melun' deki mezar capellası için sipariş ettiği bir *İkikanatlı* yaptı. Bu ikikanatlının, É. Chevalier'yi diz çökmüş bir durumda, koruyucusu aziz Étienne tarafından takdim edilirken gösteren sol kanadı, bugün Berlin-Dahlem'de bulunmaktadır. Sağ kanadı oluşturan *Meryem Ana ve çocuk İsa* tablosundaki Meryem Ana ise XVII. yy.'a kadar uzanan bir geleneğe göre, Agnès Sorel'in (öl: 1450) çizgilerini taşımaktadır. Bu bütünün bir üçüncü öğesini oluşturan ve tablonun kenarında yer alması gereken yaldız mineli bir madalyondakı figürse, ressamın kendi portresidir (Louvre). Fouquet, 1460 yılından önce, gene É. Chevalier için, başyapıtı olan *Dua kitabı*'nı meydana getirdi. XVIII. yy.'da parçalanan bu yapıtın minyatürlerinden çoğu bugün Chantilly'de bulunmaktadır. Ressamın ayırtedici özelliklerinin ve yeniliklerinin birçoğu bu yapıtında ustalıklı bir biçimde kendini gösterir: italyan tarzı bir mimari, Masaccio'nun ya da Piero Della Francesca'nınkine benzer anıtsal bir huzur, Val de Loire manzaralarının ve Paris görüntülerinin aslına uygun bir topografyası, iki kaçış noktasında yanlamasına bir perspektifle verilen mekân, epik bir vekarla dolu psikolojik portre. Fransa başyargıcı *Guillaume Juvénal des Ursins*'in portresiyle (Louvre) yaklaşık olarak 1460 yılına aittir. Bu yapıtın ayrıca bir hazırlık deseni de bulunmaktadır (Berlin). Bu desen, sonraki yüzyılda çok yaygınlaşacak olan farklı renkte taşlar kullanma tekniğinin en eski örneğidir.

Fouquet'nin büyük olasılıkla kendi atölyesinin de işbirliğiyle resimlendirdiği diğer elyazmaları arasında şunları sayabiliriz: Münih kitaplığı'ndaki *Boccaccio, Grandes Chroniques de France* (1458'e doğr., B.N., Paris), *Antiquités judaïques* (1470-1475'e doğr., *ay. y.*; Berry dükü için başlanmış bir kitaba ek), kral Louis XI için hazırlanan *Statuts de l'ordre de Saint-Michel*'in kapak süsü (1470'e doğr. *ay. y.*).

Sanatçının, LOUIS ve FRANÇOIS adında iki oğlu vardı. Oğulları kendisi gibi ressamdı. Fakat, Bourdichon ya da Jean Colombe gibi onlar da Fouquet'nin sanatından gereken dersi tam olarak alamadılar.

FOUQUET ya da **FOUCQUET** (Nicolas) **Vaux** vikontu, **Belle-İsle** markisi, fransız devlet adamı (Paris 1615 - Pignerol 1680). Metz Krallık mahkemesi danışmanlığı yaptıktan sonra (1633), Paris Krallık mahkemesi'nde yönetici oldu. 1653'te Servien ile birlikte maliye bakanlığı başmüfettişliğine getirildi, onun 1659'da ölümünden sonra bu görevi tek başına yürüttü.

Kardinal Mazarin dönemi Fransası'nda başmüfettişliğin temel işlevi, sürekli iflas durumunda olan monarşi hazinesine para bulmaktı. Fouquet'nin ise büyük kişisel servetinin yanı sıra, önemli bankerlerle yakın ilişkileri vardı. Finans çevrelerinde kralın sahip olamadığı bir saygınlığı bulunduğu için devletle kredi kaynakları arasında, borç aldığı miktarları krala aşırı faizle aktararak aracılık yapıyordu. Ancak kendinden önceki başmüfettişler gibi onda da devlet parasıyla kişisel servetini karıştırma eğilimi doğdu ve serveti dev boyutlara ulaştı. Aralarında Le Vau, Le Nôtre, Le Brun, Puget, La Fontaine, Corneille ve Molière'in de bulunduğu sanatçı ve yazarları himaye etti. Mazarin'in ölümünden sonra (mart 1661) Fouquet'nin hırsından ve finans çevrelerinin gücünden çekinen genç Louis XIV, Colbert'e Fouquet'yi izleme görevi verdi. Fransa maliyesini yönetmeyi arzulayan Colbert altı ay boyunca Fouquet'nin iktidarının sonunu, aynı zamanda Louis XIV'ün ülkenin mali yönetimini ele geçirmesinin planlarını hazırladı. 4 mayıs 1661'de Louis XIV, Colbert'ın de teşvikiyle, Fouquet'den kurtulma kararı aldı. 5 eylülde Fouquet, d'Artagnan tarafından Nantes'ta tutuklandı. On gün sonra Louis XIV başmüfettişlik makamını ortadan kaldırdığını ve "yalnızca kendisinin devlet harcamalarıyla ilgili kararnameleri imzalama yetkisinin olduğunu" açıkladı. 20 aralık 1664'te Fouquet sürgün cezasına çarptırıldı ve tüm mallarına el kondu. Ancak Louis XIV, kendi iradesiyle bu cezayı müebbet hapse çevirtti. Fouquet çok güç koşullarda on altı yıl hapis yatarak ömrünü tamamladı.

FOUQUİER-TİNVİLLE (Antoine Quentin), fransız yönetici ve siyaset adamı (Hérouel, Foreste paroisse'ı, Picardie, 1746 - Paris 1795). Camille Desmoulins in dostu ve akrabasıydı; ağustos 1792'de jüri üyeliğine, sonra savcı yardımcılığına ve mart 1793'te Devrim mahkemesi kamu savcılığına atandı. Görevlerini büyük bir acımasızlıkla yerine getirdi.

FOUQUİERİA a. (fransız hekim P. E. *Fouquier*'nin adından). Meksika'da yetişen, salkım halinde erdişi kırmızı çiçekli, tüysüz ve dikenli ağaççık. (Meksika kökenli beş türü vardır; *fouquieri aceae* familyasının örnek tipi.)

FOURASTİÉ (Jean Joseph Hubert), fransız toplumbilimci ve iktisatçı (Saint-Benin, Nièvre, 1907 - Douelle, Lot, 1990). Ecole centrale des arts et manufactures'ü bitirdikten sonra, Conservatoire national des arts et metiers'de, Paris Siyasal bilgiler enstitüsü'nde ve École pratique des hautes études'de ders verdi. Endüstri gelişmesinin toplumda yarattığı çalkantıları, uygarlığımızın temellerini ve yönelimlerini inceledi. Başlıca yapıtları: *le Grand Espoir du XXe siecle* (Yirminci yüzyılın büyük umudu) [1949], *Machinisme et Bien-être* (Makine ve refah) [1951], *la Prévision économique et la direction des entreprises* (İktisatta ileriyi görme ve işletmelerin yönetimi) [1956], *Documents pour l'histoire et la théorie des prix* (Fiyatların tarihi ve kuramı için belgeler) [1958-1962], *la Grande Metamorphose du XXe siècle* (XX. yüzyılın geçirdiği büyük değişim) [1961], *les 40 000 Heures* (40 000 saat) [1965], *Lettres ouvertes à quatre milliards d'hommes* (Dört milyar insana açık mektup) [1970], *le Jardin du voisin* (Komşunun bahçesi) [1980].

FOURCAUD (Louis DE BOUSSÈS DE), fransız sanat eleştirmeni (Beaumarchés, Gers, 1851 - *ay. y.* 1914). Taine'den sonra Ulusal güzel sanatlar yüksek okulu'nda estetik ve sanat tarihi profesörü oldu (1893). Çeşitli gazete ve dergilerde Wagner müziği gibi izlenimciliğin savunuculuğunu yaptı. Yapıtları: *l'Évolution de la peinture en France au XIXe s.* (XIX. yy.'da, Fransa'da resmin evrimi) [1890]; *Émile Gallé* (1903); *François Rude* (1904).

FOURCROY (Antoine François, *—kontu*), fransız kimyacı ve siyaset adamı (Paris 1755 - *ay. y.* 1809). Kraliyet akademisi'nde kimya profesörü ve 1784'te Bilimler akademisi üyesi oldu. Konvansiyon'a yedek üye seçildi, daha sonra Yaşlılar meclisi üyeliği ve devlet danışmanlığında bulundu. Milli eğitim genel müdürü olarak lise ve kolejleri yeniden düzenledi. Barit ve stronsiya'yı elde etti, magnezyum fosfatı buldu, bakırla kalayın ayrılmasını sağlayan bir yöntem ortaya koydu ve albüminlerle jelatini inceledi. Guyton de Morveau, Berthollet ve Lavoisier ile birlikte kimyada akılcı bir ad dizininin kabul edilmesine katkıda bulundu (1787).

FOUREAU (Fernand), fransız kâşif (Saint-Barbant, Haute-Vienne, 1850 - Paris 1914). 1888-1896 arasında Güney Cezayir ve Accer tasilisi arasında kalan bölgeye üst üste tek başına dokuz gezi yaptı. 1898-1900 arasında da komutan Lamy,

Bk. resim sayfa 4332

yönetimindeki silahlı bir birlikle Sahra ve Sudan'ı, Hoggar ve Ayr'ı geçerek, Vargla'dan Çad gölüne kadar bir baştan bir başa aştı. Daha sonra, Joalland-Meynier heyetiyle birlikte Çad kıyılarının bir bölümünü dolaştı ve Şari'yi yukarı kesimine doğru izleyerek Ubangi'den gelen Gentil misyonuyla buluştu. Kuseri üstünden Rabah'ı geçtikten sonra Ubangi ve Kongo üzerinden Ekvator Afrikası kıyısına ulaştı. Çalışmaları sonucunda Orta Sahra'nın birincil bir önemi olduğunu belgeledi. Mayotte ve Komor valiliğine atandı (1906).

FOURİER (*baron* Joseph), fransız matematikçi (Auxerre 1768 - Paris 1830). 1795'te École polytechnique öğretim görevlisiydi. 1798'de Napoléon'un Mısır seferine katıldı ve Mısır Enstitüsü'nün sekreteri oldu. 1802'den sonra İsère valiliği yaptı, Yüz Gün döneminde çıkan olaylara katıldı, imparatorluğun çöküşühden sonra mesleği tehlikeye düştü. Bilimsel çalışmaları özellikle, o dönem geniş ölçüde tartışılan ısının yayılması konusuyla ilgilidir. Bu incelemeleri sırasında Fourier serileri denen trigonometrik serileri buldu. *Théorie analytique de la chaleur* (Analitik ısı kuramı, 1822) adlı yapıtında belli her f fonksiyonunu trigonometrik bir seriyle

Bk. resim sayfa 4332

gösterdi; bu serinin de, f'nin integral biçimindeki fonksiyonları olan a_0, a_n ve b_n katsayılarını ($n \geq 1$) saptadı. Fourier'ye göre, elde ettiği seriler kaçınılmaz olarak yakınsaktı ve bunları kısmi türevli denklemleri çözmek için kullandı. Bundan birkaç yıl sonra Lejeune-Dirichlet, bir fonksiyonun yakınsak Fourier serisine açılabilmesi için gereken ilk koşul kümesini verdi. 1817'den başlayarak Bilimler akademisi üyeliğini yürüten Fourier 1822'de bu kurumun daimi sekreteri oldu. 1826'da Fransız akademisi'ne girdi.

FOURİER (Charles), fransız sosyalist kuramcı (Besançon 1772 - Paris 1837). Bir kumaşçının oğluydu; 1793'te babasından kalan mirası bütünüyle tüketti. Bir tüccarın yanında küçük bir memur olarak çalışmaya başladıktan sonra, "uygarlığın kötülükleri"ni, özellikle de ticari sistemleri, ücret düzenini, merkezi ve baskıcı devlet gücünü eleştirdi. Owen ("mal ortaklığı inancı, üzerinde durmaya değmeyecek kadar zavallı bir düşüncedir") ve saint -simoncularla ("XIX. yy.'da mülkiyeti ve veraseti yıkmaya kalkışmak omuz silkilip geçilecek tuhaflıklardır") polemiğe girdi; zenginlerle yoksullar arasındaki eşitsizliğin" yaptığı her şeyi iyi yapan Tanrı'nın tasarısı olduğu"nu ileri sürdü.

Fourier'ye göre toplumsal düzen insanı ve isteklerini sakatlar; sefaletle bolluk arasında bir dengesizlik yaratır. Doğada evrensel bir uyum ve "çekim yasası" hüküm sürerken, insan toplumlarında "manevi çekim yasası"nın yerini "felsefi kaprisler" almıştır.

L. L.

Nicolas **Fouquet**
Le Brun'ün bir tablosundan ayrıntı
Vaux-le-Vicomte şatosu
Maincy

B.N. Paris

Antoine Quentin **Fouquier-Tinville**
taşbaskı
Bibliothèque nationale, Paris

Larousse

Fourcroy kontu

A. Liébert

Fernand Foureau

Larousse

Joseph Fourier

Hélène Fourment ve çocukları (1636-37'ye doğr.) Rubens *Louvre müzesi, Paris*

Ama sırasıyla *cennet, vahşilik, babaerkillik, barbarlık* ve *uygarlık* dönemlerinden geçen insanlık, kendisini mükemmel uyuma götürecek *güvenlik* dönemine ulaşacaktır. Ahlakçılar boş yere tutkuları bastırmaya çalışmışlardır. Oysa toplumsal organizmayı bu tutkulara göre biçimlendirmek gerekir. Fourier'ye göre 13 tutku vardır; beş tutku duyulara ilişkindir (tat alma, dokunma, görme, işitme, koku alma); üçü bireyleri diziler biçiminde gruplandırmaya yarar (dostluk, arzu, aşk); "ailecilik", "entrikacılık", "değişikçilik", "karmacılık" babalık duygusunu, entrikayı, değişiklik isteğini ve toplaşma içgüdüsünü dile getirir; sonuncu tutku olan "uyum" önceki 12 tutkuyu birleştirir. Fourier'ye göre bu tutkular birbirleriyle öylesine bir ilişki yumağı oluştururlar ki sonunda 810 değişik karakter çıkar. Bu sayı ikiyle çarpılırsa olası tüm karakter örnekleri elde edilir. Böylece geleceğin toplumunun toplumsal birimi olan falanj yaklaşık 1 600 kişiden oluşacaktır.

Fourier, çalışmak zorunda oldukları için, insanların olabildiğince az çalıştıklarını ileri sürer; bu nedenle üretim düşüktür ve bölüşüm de bir çatışma ortamında gerçekleşir. Onun için, insanın tutkuyla çalışabilmesini sağlamak üzere çalışmayı çekici kılmak gerekir. Bu amaçla, 810 erkek ve 810 kadını bir falanster içinde, yani yaklaşık 400 hektarlık bir alan üstünde kurulu bir falanster üyeleri için gerekli her şeyi sağlayan çiftlik binaları ve sanayi tesisleriyle çevrili büyük bir otelde toplamak gerekir. Böylece bir üretim kooperatifine bağlı bir tüketim kooperatifi toplumu kurulmuş olacaktır. Otel, konut ve beslenme (tabldot olarak) gereksinimini karşılayacaktır, ama biri parasız altı farklı konfor sınıfı vardır; kolektif hizmetin kişisel hizmetin yerini alması en az masrafla en fazla konforu sağlar; toplu yaşama sayesinde yoksullar sevimli ve kibar, zenginlerse mutlu olacaktır. Falanster hukuksal bakımdan hisse senetli bir şirket gibidir; her üyenin en azından bir hissesi vardır ve bu nedenle "bizim topraklarımız, bizim sarayımız, bizim şatomuz, bizim ormanlarımız, bizim fabrikalarımız" diyebilir; seçimler sayesinde yönetim en yeteneklilerden oluşur. Gelir, sermaye (4/12), beceri (3/12) ve emek (5/12) arasında paylaştırılır. Her ortak hem sermayenin, hem emeğin, hem de yönetimin sağladıklarından yararlanacağı için toplumsal sorun da çözümlenmiş olacaktır. Fourier'nin başlıca yapıtları: *Théorie des quatre mouvements et des destinées générales* (Dört hareket ve dört genel yazgı kuramı) [1808]; *Traité de l'association domestique agricole* (Tarımsal aile ortaklığı üzerine inceleme) [1822], bu kitap 1841'de *Théorie de l'unité universelle* (Evrensel birlik kuramı) adıyla yeniden yayımlandı; *le Nouveau Monde industriel et sociétaire ou Invention du procédé d'industrie attrayante et naturelle, distribuée en série passionnée* (Yeni sanayi ve ortaklık dünyası ya da herkesin eğilimine göre çekici ve doğal sanayi yönteminin bulunması) [1829], *la Fausse Industrie morcelée, répugnante, mensongère, et l'antidote, l'industrie naturelle combinée, attrayante, véridique, donnant quadruple produit* (Parçalanmış, tiksindirici, yalancı sahte sanayi ve panzehiri, doğal, düzenli, çekici, gerçek, dört kat ürün veren sanayi) [1835-36].

Lauros-Giraudon

Fourier çözümlemesi, zaman serilerinde uzun dönem dalgalanmalarının çözümlenmesinde Fourier açınımının kullanıldığı yöntem. (Bu yöntemle uzun dönem hareketlerinin ortaya çıkarılması için serilerin uzun olması gerekir. HARMONİK ÇÖZÜMLEME ile eşanlamlıdır.)

Fourier dönüşümü. Mat. çözlm. İntegrallenebilir bir f fonksiyonu için, $\hat f$ ya da $\mathcal{F}f$ biçiminde yazılan ve aşağıdaki bağıntıyla verilen fonksiyon:

$$\hat f(t)=\int_{\mathbb{R}} f(x)\,e^{-2i\pi tx}\,dx$$

$\hat f(t)=g(t)$ eşitliği bilindiğine göre, belli varsayımlar altında f, aşağıdaki bağıntıyla belirlenebilir:

$$f(t)=\int_{\mathbb{R}} g(x)\,e^{+2i\pi tx}\,dx$$

bu bağıntı f nin ters Fourier dönüşümünü verir. Yararlı bir özellik şöyle belirtilir: bir sarılım çarpımının Fourier dönüşümü her iki çarpanın Fourier dönüşümlerinin çarpımına eşittir.

—Says. çözlm. Uygulamada ve sayısallaştırma tekniklerinin genelleştirilmesiyle Fourier dönüşümü hesaplanmak istenen fonksiyon yerine çoğu kez bir örnekleme göz önüne alınır. Bu durumda Fourier integrali yerine, kesikli Fourier dönüşümü adı verilen sonlu bir toplama başvurulur. Tümüne *hızlı Fourier dönüşümü* denen (ing. *Fast Fourier Transform* [FFT]) ve kesikli bir Fourier dönüşümünün hesabını yürütmek için gerekli olan zamanı kısaltmaya olanak veren algoritmalar düzenlenmiştir.

Fourier serisi. Mat. çözlm. u_0, $\frac{a_0}{2}$ ye eşit olmak üzere, genel terimi

$$u_n = a_n.\cos nx + b_n.\sin nx$$

olan trigonometrik seri. $f(x)$, böyle bir serinin toplamıysa, bu Fourier serisinin f ye eşlik ettiği söylenir. Fourier katsayıları denen a_n ve b_n katsayıları, Euler-Fourier formülleri diye adlandırılan şu bağıntılarla verilir:

$$n\in\mathbb{N} \text{ için, } a_n=\frac{1}{\pi}\int_0^{2\pi} f(x)\cdot\cos nx\cdot dx,$$

$$n\in\mathbb{N}^* \text{ için, } b_n=\frac{1}{\pi}\int_0^{2\pi} f(x)\cdot\sin nx\cdot dx.$$

• *Özellik.* Bir f fonksiyonu, sürekliyse ve 2π lik bir dönemi varsa, ayrıca bir döneme ilişkin bir aralığın sonlu sayıda noktaları dışında (bu noktalar f ve f' için, birinci türden süreksizlik noktaları olmak üzere) sürekli bir türevi bulunursa, f ye eşlik eden Fourier serisi her x_0 için yakınsaktır ve toplamı aşağıdaki biçimde verilir:

$$\frac{1}{2}\left[\lim_{x\to x_0^-} f(x)+\lim_{x\to x_0^+} f(x)\right];$$

bu toplam, f nin sürekli olduğu x_0 noktalarında $f(x_0)$ a eşittir.

Fourier serileri, olayları armonik olarak çözümlemeye olanak verdiğinden, fizikte büyük bir rol oynar.

FOURİERCİLİK a. Charles Fourier'nin ve izleyicilerinin felsefe ve iktisat sistemi.
—ANSİKL. 1830'dan sonra, Fourier'nin izleyicilerinden ikisi, Condé-sur-Vesgre'de bir falanster kurdular. Fourierci akım, zaman zaman "toplumcul", "uyumlu", "güvenceci" diye nitelenmiştir. Fourier'nin başlıca izleyicileri Jules Le Chevalier (daha önce saint-simoncuydu), Just Muiron, Amédée Paget, Abel Transon ve Victor Considérant'dır. Bu öğreti, Büyük Britanya'da ve Amerika'da yayıldı.

FOURMARİERİT a. (öz. a. *Fourmarier*' den, fr. *fourmariérite*). Miner. Hidratlı doğal uranyum ve kurşun oksit; ortorombik sistemde yer alır; rengi kırmızıdır.

■ **FOURMENT** (Hélène) [Anvers 1614 - Brüksel 1673], Daniel Fourment adlı bir halı tüccarının küçük kızı, Rubens'in ikinci karısı (1630) [evlendiğinde kendisi on altı, kocasıysa elli üç yaşındaydı]. Sanatçı, onu daha önce *Meryem Ana'nın eğitimi* (Anvers müzesi) tablosunda model olarak kullanmıştı; onun gençliğini, güzelliğini de her fırsatta değerlendirmekten hiçbir zaman bıkmadı. Hélène Fourment'dan esinlendiği başyapıtları arasında *Hélène Fourment gelinliğiyle* (Münih pinakoteği), *Küçük kürklü manto* (Viyana müzesi), *Hélène Fourment ve çocukları*, *Hélène Fourment saltanat arabasında*'yı (Louvre) sayabiliriz.

FOURMONT (Étienne), fransız doğubilimci (Herblay, Val-d'Oise, 1683 - Paris 1745). 1719'da, çin yazısının temeli olan 214 anahtarı buldu, sonra da bir dilbilgisi yapıtı yazdı: *Linguae Sinarum mandarinicae hieroglyphicae grammatica duplex* (Çin mandarinlerinin kullandığı hiyeroglif dilinin grameri) [1742].

FOURMONT (Michel), fransız kilise adamı ve doğubilimci (Herblay, Val d'Oise, 1690 - Paris 1746). Etienne Fourmont'un kardeşi. 1727'de edebi bir görevle gönderildiği İstanbul'a geldi. Türkiye'deki en önemli manastırların kütüphanelerini dolaştı; eski elyazmalarından notlar derledi ve Ege takımadalarındaki yazıtlardan kopyalar çıkardı. Collège de France'ta süryani dili profesörlüğü yaptı.

FOURNEAU (Ernest François Auguste), fransız eczacı ve kimyacı (Biarritz 1872 - Paris 1949). 1904'te, amileini buldu. 1911'de kuruluşundan başlayarak, 1946' ya kadar Pasteur Enstitüsü'nün kemoterapi servisini yönetti ve bu bilimin Fransa' daki öncüleri arasında yer aldı. Çalışmaları çok önemlidir. Araştırmaları, aminoalkol, alkaloit (yohimbin), hipnotik üreit, cıvalı bileşikler ve sifilis, pian ve tripanozomiyaz tedavisinde kullanılan beş değerli arsenik bileşiği üzerinedir (özellikle asetarsolu da buldu). Yaptığı çalışmalar sülfamitlerin, antimalaryaların ve sentetik kürarlayıcıların bulunmasını sağladı (1947). Başlıca yapıtı *Préparations de chimie organique*'tir (Organik kimya preparatları).

FOURNET (Louis Charles DARTİGE DU) → DARTİGE DU FOURNET.

FOURNEYRON (Benoît), fransız mühendis (Saint-Étienne 1802 - Paris 1867). 1816'da kurulan Saint-Étienne Madencilik okulu'nun ilk mezunlarındandı, 1819'da Creusot, sonra Alès ve Bessèges maden işletmelerinde görevlendirildi. Saint-Étienne'deki öğretmeni Claude Burdin' in çalışmaları sayesinde 1832'de sanayideki ilk uygulamasını kendisinin başlattığı bir tip motor olan hidrolik türbininin brövesini aldı. Fourneyron, danışman mühendis olarak da XIX. yy. ortalarında fransız sanayisinin gelişmesine katkıda bulundu.

FOURNİER (Henri Alban) → ALAİN-FOURNIER.

FOURNİER (Pierre), fransız çellocu (Paris 1906 - Cenevre, İsviçre, 1986). 1941-1949 arasında Paris Konservatuvarı'nda

çello öğretti. Martinů (çello konçertosu), Poulenc, Roussel gibi bestecilerin birçok yapıtını ilk olarak seslendirdi. Zekâsı ve olağanüstü tekniği sayesinde hemen hemen tüm solo çello yapıtlarını ve oda müziği parçalarını seslendirdi.

FOURSOME a. (*dört kişilik oyun* anlamında ing. sözc.). Golf sporunda, bir ekibin iki oyuncusunun sırayla aynı topla oynamasını gerektiren oyun sistemi.

FOUTA-DJALON → FUTA-CALON.

FOVEAUX boğazı, Güney adasını (Yeni-Zelanda) Stewart adasından ayıran boğaz.

FOVİLLE (Achille Louis DE), fransız hekim (Pontoise 1799 - Toulouse 1878). Rouen akıl hastanesi başhekimiydi; sonra Charenton akıl hastanesi'nde hekimlik yaptı, beyin sapı lezyonunun ve daha özel olarak halkamsı tümsek çıkıntıların yol açtığı göz felcini betimledi.

Foville sendromu. Nörol. Beyin sapında bulunan lezyonlar nedeniyle gözün yan taraflarına doğru hareket edememesi (adını fransız sinir hastalıkları hekimi A. L. de *Foville*'den alır). Üç klinik tipi vardır:
1. *beyin sapı Foville sendromu,* yana doğru göz hareketi felci çaprazdır ve yine çapraz olan kordon bozukluklarıyla birlikte ortaya çıkar. Böylece, sol tarafta bir beyin sapı lezyonu varsa, sağa istemli bakışta felç görülür, gözler sola çevrili kalır ve yüzün sağ yarısında yarı felç meydana gelir;
2. *üst tümsek çıkıntı Foville sendromu,* almaşık bir sendroma neden olur: alın lobu -çekirdek göz devindirici sinir lifleri daha önce çaprazlaştıkları için, burada gözün yana doğru hareketindeki felç doğrudandır ve çapraz kordon bozukluklarıyla birlikte görülür. Böylece, sol tümsek çıkıntıda lezyon varsa, sol bakışta felç ve yüz felciyle birlikte, vücudun sağ yarısında yarı felç görülür. Baş ve gözlerin birlikte yönelimi sağa, yani felçli kol ve bacaklara doğru olur;
3. *alt tümsek çıkıntı Foville sendromu* da almaşık bir sendroma yol açar: gözün yana doğru hareketlerindeki doğrudan felç, yalnız yüzde orta yan yarı felciyle birlikte ortaya çıkar.

Nitekim soldaki bir tümsek çıkıntı lezyonunda şunlar görülür:
—sola doğru tam bir felç (istemli, otomatik ve refleks sistemlerde); ama yakınsama bozulmaz, gözler sağa doğru kayar; ayrıca solda dışa doğru bir göz hareketi felci ve çevresel tipte bir yüz felci vardır;
—sağda, yüzü tutmayan bir duyu-hareket yarı felci.

Başta damarsal nedenler, enfeksiyonlar (apseler, tüberkülom, beyin iltihapları), urlar (beyin sapı gliomu) ve Gayet-Wernicke beslenme yetersizliğine bağlı polyoansefalit olmak üzere beyin sapını ilgilendiren tüm lezyonlar Foville sendromuna yol açabilir.

FOVİZM a. (fr. *fauvisme*). XX. yy.'ın ilk yarısında ortaya çıkan fransız resim hareketi.

—ANSİKL. Fovizm adını, ortaya atan *Gil Blas* eleştirmeni Louis Vauxcelles'dir: 1905 Sonbahar salonu hakkındaki makalesinde cüretli tabloların sergilendiği orta salonu nitelerken "cage aux fauves" yani vahşi hayvanlar kafesi deyimini kullanmıştır. Bu salonda bulunan yapıtlar arasında Matisse, Marquet, Derain'in biçimsel yenilikleri ve cüretli renkleri, Gümrükçü Rousseau'nun *Aç aslan* tablosu dikkati çekiyordu. Van Gogh (bu ressamın 1901' deki toplu sergisinden çıkarken Vlaminck, "Van Gogh'u babamdan çok severim" diye haykırmıştı) ve Gauguin'in çalışmaları bu akımın oluşumunda rol oynadı; ayrıca Devlet güzel sanatlar yüksek okulu'nda ders veren Gustave Moreau'nun da büyük etkisi oldu; aralarında Matisse, Marquet ve Rouault'nun da bulunduğu öğrencilerine Gustave Moreau "iç duygu" dan başka bir gerçeğe inanmamalarını ve "eski ustalarda yalnızca rengin imgeye dönüşümünü" yakalamaya çalışmalarını öğütlüyordu. Matisse ve arkadaşları bu öğretiyi Dufy ve Friesz'e benimsettiler. Friesz zaten 1901'de Guillaumin ile tanıştıktan sonra cüretli renkler kullanmaya başlamıştı. Ayrıca Chatou, Vlaminck ve Derain de içgüdüsel olarak aynı yola girmişlerdi. Hollandalı Van Dongen ise daha Paris'e gelmeden önce bu akımın yolunu tutmuştu.

Fovizm her şeyi katışıksız renklerin düzenlenmesiyle anlatmak eğilimindeydi. Anlatılacak en önemli şey de sanatçının doğa karşısındaki duygu ve düşünceleriydi. Fakat fovlar doğa görünümlerini, biçimsel olarak taklit etmek yerine, geliştirilecek düşünce ve duygu temaları olarak ele alıyorlardı. Kübizme, gerçeküstücülüğe, soyutlamaya giden yolun açılmasına katkıda bulunduktan sonra fovların çoğu 1908'den başlayarak başka yönlere kaydılar. Yukarıda adı geçen ressamlardan başka, çalışmalarıyla daha 1892'de fovizmi haber veren Valta, Camoin, Braque (geçici olarak), Manguin ve Jean Puy, sonra A. Chabaud ve R. Seyssaud'yu da bu akımdan saymak gerekir.

Lauros-Giraudon

Derain'in *Collioure limanı* (1905)
Art moderne ulusal müzesi
Paris

FOVİZM

Lauros-Giraudon

L. L.

üstte sağda
Denizci II (1907)
Matisse
özel kol., Mexico

üstte solda
Şapkalı kadın (1906)
Vlaminck
özel kol., Paris

FOVLAR a. Güz. sant. 1905'te Paris'te, yapıtları fovizm akımını oluşturan bir ressam grubuna verilen ad.

FOWLER (*sir* John), ingiliz mühendis (Wadsley Hall, Sheffield yakınında, 1817 - Bournemouth 1898). Çeşitli demiryolu hatlarının çizimleriyle görevlendirildi. Londra'ya yerleşti, burada doklar ve demiryolları, özellikle metro demiryolunu yapmasıyla üne kavuştu. Sir Benjamin Baker ile Forth köprüsü'nü inşa etmesi nedeniyle (1882-1890) kendisine baronet unvanı verildi.

Fowler çözeltisi. Eczc. Potasyum arsenit çözeltisi. Ağırlığının yüzde biri kadar arsenik trioksit içerir. Zehirlidir, iştah artırıcı olarak ve astım ve sedef hastalıklarının tedavisinde damla şeklinde kullanılmıştır. Adını ingiliz hekim Thomas *Fowler*'den (1736-1801) alır.

Fowler flabı. Havc. Yarık ile flabın yarlarını birleştiren tutunma artırıcı flap. Fowler flabı kanat altyüzeyinin arkasına

National Portrait Gallery

Charles James Fox (1793'e doğr.) Anton Hickel'in bir resminden ayrıntı *National Portrait Gallery Londra*

yerleştirilir. Flap kırıldığında, kanadın eğriliği ve yüzeyi büyür. Aynı zamanda, kanada göre hafifçe kayarak hava akışını iyileştiren bir yarık oluşturur. Bir Fowler flabı kırıldığında, kanadın maksimum kaldırma katsayısının 2 kata, hatta daha büyük boyutlara çıkmasını sağlar. (→ TUTUNMA ARTIRMA.)

FOWLERİT a. (amerikalı minerolog S. *Fowler*'in adından; ing. *fowlerite*). Miner. Doğal manganez silikat; çinkolu bir rodonit türüdür.

FOWLES (John), ingiliz romancı (Southend-on-Sea 1926). Çok güçlü bir tekniği vardı. Yapıtlarında, mit, kurmaca ve parodi öğelerini karıştırarak, açık roman türüne ilgi gösterdi: *Fransız teğmenin karısı* (French Lieutenant's woman) [1969] üç farklı son içerir. *Korkunç koleksiyoncu* (The Collector) [1963], *The Ebony Tower* (1974), *Daniel Martin* (1977), *The Enigma of Stonhenge* (1980), *Lana* (1985), *The Tree* (1991) gibi yapıtlarında, kullananlarla kullanılanları bir araya getiren suç ortaklığını vurguladı.

FOX, ABD'de (Wisconsin) ırmak; yaklş. 280 km. Wolf'u aldıktan sonra Winnebago gölünü aşar ve Michigan gölüne bağlı olan Green Bay'e dökülür. Bir kanal Fox'u, Missouri'nin kolu Wisconsin ile birleştirir ve böylece biri Atlas okyanusu'na, öbürü Meksika körfezine dökülen iki ırmağı birbirine bağlar. —**Güney Fox** da Wisconsin'den doğar, güneye doğru Michigan gölüne paralel olarak akar, İllinois'i, Elgin'i, Aurora'yı sular ve Ottawa'da sağ kıyıdan İllinois ırmağına kavuşur; yaklş. 320 km.

FOX (Richard) → FOXE.

FOX (George), ingiliz gizemci (Drayton, Leicestershire, 1624 - Londra 1691). Bir dokumacının oğluydu, kendisi de bir süre kunduracılık yaptı, 1647'den başlayarak gezgin vaizlik yaptı, sık sık hapse atıldı. Ateşli çağrıları ve toplumdaki haksızlıkları eleştiren konuşmaları düşman kazanmasına neden oldu. Çevresine birçok mürit topladı. Quaker**'ler diye bilinen Dostlar derneği'nin kurucusudur.

FOX (Henry), 1. **Holland** baronu, ingiliz siyaset adamı (Chiswick 1705 - Holland House, Kensington, Londra, 1774). 1735'te whig partisinden milletvekili seçildi. Walpole'un başlıca adamlarındandı, büyük bir servet biriktirdi ve Paris antlaşması'nın Avam kamarası tarafından kabul edilmesini sağlayarak Bute'a hizmet etti (1763).

FOX (Charles James), ingiliz siyaset adamı (Westminster 1749 - Chiswick, Londra yakınında, 1806). Henry Fox'un oğlu. Siyasal yaşama ilk adımlarını North hükümetinde attı (1770), ama kısa süre sonra Kral George III ile çatıştı ve 1774'te görevini bıraktı. Liberal (whig) muhalefete katıldı ve Burke'nin yardımıyla ingiliz radikalizminin sözcüsü durumuna geldi. North'un düşmesi üzerine (1782), Shelburne hükümetine girdi. Hindistan sorunu bu hükümetin de kısa sürede düşmesine yol açtı. Fox, Fransız devrimi'ne yakınlık duydu ve müdahale edilmemesi ilkesini savundu. Pitt'in ölümü üzerine (1806), dışişleri ile görevli devlet bakanı olarak hükümete girdi. Napoléon ile boşuna barış yapmaya çalıştı, ama zenci köle ticaretini kaldırmayı öngören yasayı kabul ettirmeyi başardı.

FOX, ispritizmacılığa öncülük eden amerikalı iki medyumun adı: MARGARET (Kane, New York, 1833 - *ay y.* 1892) ve KATE (Jencken, New York, 1836 - *ay. y.* 1892). Mart 1848'de Hydesville'deki (New York) küçük bir evde, Kate ve Margaret, odalarında birtakım gürültüler duydular. Çok geçmeden, bu gürültüler şiddetlendi ve düzenli bir hal aldı. Bunlar, görülmeyen bir ruhun çıkardığı gürültülere benziyordu. Bu olaylara tanık olmak isteyen meraklılar, akın akın gelmeye başladı. Bunun üzerine, Fox kardeşler ülke içinde dolaşarak, güçlerini sergileyen açık gösteriler düzenlediler. Hilekâr oldukları ileri sürüldüyse de ünleri, ABD'de ispritizmacılığın doğmasına yol açtı.

Fox (*Twentieth Century Fox*'un kısaltması), amerikan sinema prodüksiyon firması. 1912 yılında William Fox tarafından kuruldu ve 1935 yılında, Joseph M. Schenck ve Darryl F. Zanuck'un kurmuş oldukları Twentieth Century ile birleşti. Hollywood'un en ünlü ortaklarından biridir. 1960 yılına doğru bazı mali güçlüklerle karşılaştı (özellikle *Kleopatra* filminde), fakat daha sonra toparlandı. 1987 yılında Rupert Murdock tarafından satın alındı.

FOXE ya da **FOX** (Richard), ingiliz kilise büyüğü ve devlet adamı (Ropesley, Grantham yakınında, Lincolnshire, 1448 -Winchester 1528). Henry VII'nin özel danışmanlığını yaptı. Önce Exeter (1487), sonra Winchester (1501) piskoposu oldu. Henry VIII döneminin başlangıcında bakan olarak kaldı, sonra öğrencisi Wolsey lehine görevden ayrıldı. 1515'te Oxford'da Corpus Christi College'ı kurdu.

FOXE (John), ingiliz yazar (Boston, Lincolnshire, 1515 - Londra 1587). Protestan reformu'nun öğretilerine bağlıydı, Mary I'in saltanatı sırasında Kıta Avrupası'na sığındı. 1559'da, protestan din kurbanlarının anısına adanan *The Book of Martyrs* adlı yapıtı yayımladı. Bu çalışması büyük yankılar uyandırdı. 1560'ta papaz oldu.

FOXE havzası, Baffin arazisi'yle Melville yarımadası arasında (Kanada, Kuzey -batı arazisi) kalan havza. Raura Hudson boğazı ve körfeze açılan *Foxe boğazı*'yla G.'ye doğru uzanır; K.-D.'daysa, Hecla boğazı aracılığıyla Boothia körfezine bağlanır.

FOX-TROT a. (*tilki tırısı* anlamında ing. sözc.). Kuzey Amerika kökenli, 4/4'lük dans ya da bunun müziği. (1913-1918 arasında çok rağbet gören fox-trot'un ayırıcı özelliği; bir dizi hızlı ve ritmik adımdır. Fox -trot'un iki ayrı biçimi daha vardır: daha yavaş *slow-fox* ile daha canlı ve çağdaş *quickstep. Tea for two, Dinah, Body and Soul, The Broken Doll* gibi kimi fox-trot'lar, caz bestecilerinin teması oldu.) [FOKSTROT biçiminde de yazılır.]

FOY (Maximilien Sébastien, —*kontu*), fransız general (Ham 1775 - Paris 1825). 1792'de Kuzey ordusunda hizmet etti. Girondinler'in safında yer almakla suçlanarak tutuklandı. Özgürlüğüne kavuşup yeniden orduya alındıktan sonra, 1795-1801 arasında Ren ve Moselle, Helvetia, Ren ve İtalya ordularında çarpıştı. İmparatorluğun kurulduğu dönemde Marmont'daki topçu birliklerinin kurmay başkanlığına getirildi (1805). 1807'de İstanbul'a gönderildi. Rusya ile savaşmakta olan Osmanlılar'ı barışa zorlamak için Marmara'ya giren ve İstanbul önlerine gelen İngiliz donanmasına karşı Çanakkale boğazı tabyalarına topların yerleştirilmesine nezaret etti. Yüz Gün döneminde Napoléon'un yanında yer alan Foy, Waterloo savaşı'nda da bulundu.

FOY (Karl), alman türkolog (doğm. 1856 - öl. 1907) Leipzig Üniversitesi'nde okudu. İstanbul'da türkçe ve arnavutça öğrendi. Berlin'de Doğu dilleri seminerinde türk dili okutmanlığı yaptı (1890). Türkçenin sesbilgisi sorunları üzerinde çalıştı: *Studien zur Osmanischen Syntax* (Osmanlı sözdizimi üstüne araştırmalar) [1899], *Türkische vokal Studien* (Türk vokal araştırmaları) [1900]. İstanbul'la ilgili şiirleri derledi: *Lieder vom Goldenen Horn* (Haliç'ten türküler) [1888]. Anadolu ve azeri ağızlarını inceledi: *Aserbeidschen Studien mit einer Charakteristik des Südtürkischen* (Azeri araştırmaları, güney türkçesinin özellikleri) [1904-1905] vb.

FOYA a. (ital. *foglia*'dan). **1.** Mücevher olarak işlenen elmas taşının parıltısını artırmak için altına konulan altın, gümüş ya da bakır yaprak. **—2.** *Foyası meydana, ortaya çıkmak*, bir kimsenin önceleri bilinmeyen kötü bir yönü zamanla ya da bir olay karşısında anlaşılmak.

FOYAİT a. (fr. *foyaite*; Portekiz'de bir dağ tepesinin adı *La Foya*'dan). Petrogr. Amfibol bakımından zengin nefelinli siyenit.

FOYLE, Kuzey İrlanda'da ırmak, girişi dar olan geniş bir haliçle *(Lough Foyle)* denize dökülür.

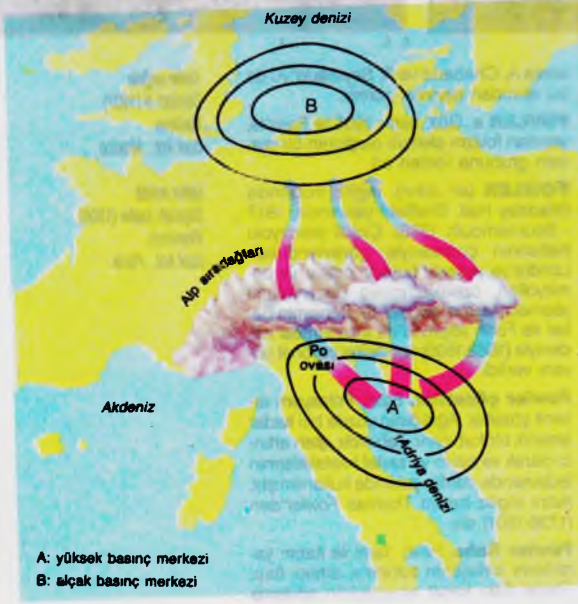
FÖHR, Schleswig-Holstein'in batı kıyısında Almanya'ya bağlı ada, kumlu ve killi buzultaş kalıntılarından oluşur; 82 km^2; 9 000 nüf. Yönetim merkezi *Wyk*. Tarım, balıkçılık ve turizm başlıca etkinliklerdir.

FÖN a. (fr. *foehn*'den; İsviçre alm. *föhn*; lat. *favonius*, ılık rüzgâr). Meteorol. Havanın bir engebeden geçtikten sonra çökmesiyle oluşan sıcak ve kuru rüzgâr. (Bk. *ansikl.* bol.)

—Berbl. *Fön çekme.* Biçim vererek saçı kurutma ve tarama yöntemi. Bir tarağın ya da bir fırçanın mekanik etkisini, bir elde saç kurutma makinesinin ya da üflemeli tarağın ısı etkisiyle birleştiren teknik. (Saçın serbest ve doğal havasını koruyarak saça biçim veren, saçı kurutma ve tutam tutam fırçaya sarma işlemlerinin eşzamanlı olarak yapılmasıdır.)

—ANSİKL. Meteorol. En tipik fön, Avusturya ve İsviçre vadilerinin üzerinde, Alp tepelerinin K.'inde, Voralberg ile Leman arasında esen rüzgârdır. Bir alçak basınç katmanı Batı Almanya'ya ulaşınca, güneydeki hava kuzeye doğru çekilir ve Alpler'in güney yamaçları boyunca yükselir; genişleme sonucu soğuma, yoğun bulutların oluşumuna ve "rüzgâr" eşliğinde yağmurlara yol açar. Bu hava, kuzey yamaçtan iner ve havanın tamamen açmasını sağlar. Ağır ve zayıf esinti, gündüzleri 10°C'lık sıcaklık artışına yol açarken, ardından gelen nemli gecelerde don olayı görülür. Donmuş tepelerden inen hava kütlesinin güçlü bir ısınma doğurması ve havanın K.'de G.'e oranla daha sıcak olması gibi akla aykırı görünen olaylar, sıcaklığın adyabatik ve psödoadyabatik değişimleriyle ilgili yasalarla kolayca açıklanır. Güney yamaçta genişleme sonucu doymuş hava psödoadyabatik oranda soğur (100 m'de 0,5°C). Buna karşılık, su buharının büyük bir kısmını yitiren ve kuruyan hava kuzey yamaçta inerken sıkışarak adyabatik oranda ısınır (100 m'de 1°C). Böylece hava, dağ zincirini aşarken kaybettiğinden daha çok ısı kazanır. Fönün etki-

Avusturya ve İsviçre Alpleri'nin üstünde fönün oluşması

Alpler'in tepeleri üzerinden fönün geçişi

leri bütün dağ boyunca gözlenir.

Meteoroloji uzmanları, göreli nemde düşmeye, bulutlulukta azalmaya ve adyabatik ısınmaya yol açan her tür çökme olayını, *serbest havadaki fön* adıyla tanımlarlar.

FÖNİKOKROİT a. (fr. *phœnicochroïte*). Miner. Monoklinik sistemde yer alan, kurşun kromat.

FÖPPL (August), alman mühendis (Grossumstadt, Hessen, 1854 - Ammerland, Bavyera, 1924). 1892'de Leipzig Üniversitesi'nde profesördü, 1894'ten 1920'ye kadar Münih Yüksek teknik okulu'nda uygulamalı mekanik dersleri verdi. Mesleki yaşamı boyunca maddelerin dayanıklılığı ve esnekliğine ilişkin sorunlarla ilgilendi. Yapıtları arasında, mühendislik tekniğinin temel kitaplarından biri olan *Vorlesungen über technische Mechanik* (Teknik mekanik üzerine çalışmalar) [1898-1910] ve oğlu Ludwig ile yazdığı *Drang und Zwag* (Basınç ve şiddet) [1920] önemlidir.

FÖRDERER (Walter), isviçreli mimar (Nohl, Zürich kantonu, 1928). Plastik sanatçı, Hermann Baur'un bu öğrencisi *Bauen, ein Prozess*'te (Lucius Burckhardt ile birlikte) de yazdığı gibi işlevselcilikle ilişkilerini kesmek ister. Yapıtlarında yontuculara çağrıda bulunur ve kaba betonu, kimi zaman oymalı (Sankt Gallen İktisat ve toplum bilimleri yüksekokulu, 1960-1963, Rolf Otto ve Hans Zwimpfer ile birlikte), kimi zaman gözenekli yontulmuş (Heremence kilise merkezi) bir biçim olarak işler.

FÖTR a. (*feutre*'den). **1.** Tekst. KEÇE'nin eşanlamlısı. **—2.** Fötrden yapılma şapka: *Fötr giymek.*

FÖY (fr. *feuille*), pulların sergilenmesi ya da saklanıp korunması için özel olarak hazırlanmış, üzerleri kareli ya da düz karton sayfalar.

—Graf. *Hareketli föy*, bir muhasebe kaydında ya da bir belgeleme çalışmasında, özel bir sistemle isteğe göre araya sokulan ya da çıkarılan sayfa. (Hareketli föylerin kullanımı, hesapları yöntemli olarak sınıflandırmayı, yeni kâğıtların araya koyulmasıyla sağlanan sınırsız bir kullanım süresini ve belgeleme çalışmaları konusunda sürekli bir güncelleştirmeyi olanaklı kılar.)

—Matbaac. Bir fasikülün, bir kitabın, vb.'nin içine eklenen sayfa.

FÖYYE a. (fr. *feuillet*), üzerinde dantelli ya da dantelsiz bir ya da birkaç pul basılmış olan ve kenarlarında genellikle yazılar bulunan küçük pul tabakası.

Fr Anorg. kim. *Fransiyum*'un simgesi.

FR-1, 6 aralık 1965'te Vandenberg (Kaliforniya) uzay üssünden, bir amerikan Scout füzesiyle fırlatılan ilk fransız uydusu. 780 km yükseltide, 75,8° eğimli, hemen hemen çembersel bir yörüngeye yerleştirilen uydu, 99,8 dk'da dolanımını tamamlıyordu; Yer atmosferi ve manyetosferinin özelliklerini incelemede kullanıldı. FR-1, 17 456 dolanım yaptıktan sonra 28 şubat 1969'da yayını kesti.

FRA a. (kardeş anlamına gelen ital. sözc. *frate*'nin kısaltılmışı). İtalya'da, bir keşişin adı başına konan sözcük: *Fra Angelico.*

FRA ANGELICO → ANGELICO (Fra).

FRACASTORO (Girolamo), italyan hekim ve şair (Verona 1483 - Incaffi, Verona, 1553). Tıp ve astronomi okudu ve sifilis (frengi) üzerine ünlü bir şiir yazdı (sifilis terimi bu yapıttan kaynaklanır).

FRACCHETTA (Girolamo), italyan yazar (Rovigo 1558 - Napoli 1620). Devletin çıkarları sorununu ahlaksal açıdan ele alan bir yapıt yazdı.

FRACCHIA (Umberto), italyan yazar (Lucca 1889 - Roma 1930). Romanlar ve öyküler yazdı (*Angela*, 1923; *Gente e scene di campagna*, 1931); 1925'te La Fiera letteraria adlı dergiyi kurdu.

FRACCİ (Carla), italyan kadın dansçı (Milano 1936). Scala di Milano'nun dans okulunda yetişti (1946-54), sonra topluluğa katıldı, 1958'de yıldız dansçılığa yükseldi. 1963'e değin Scala'ya bağlı kaldıysa da yabancı ülkelerde de sahneye çıktı. 1959'da London's Festival Ballet; 1963'te Royal Ballet; 1967'de American Ballet Theatre; 1974'te Kirov balesi kadrosuna girdi. Anton Dolin'in dikkatini çekti, 1957'de Nervi festivali'nde yeniden kurguladığı *Pas de quatre*'ı sahneledi. O tarihten sonra özellikle *Giselle, la Sylphide, Uyuyan güzel, Romeo ve Juliet, Gülün hayaleti* gibi klasiklerde başarı gösterdi. İtalya'da çok sevilen, en ünlü erkek dansçılarla dans eden, çağdaş koregrafların yapıtlarını yorumlayan Fracci, şiirsel zarafeti ve eşsiz sahne yeteneğiyle kendini kabul ettirdi. Prömiyerinde başrolü yorumladığı başlıca yapıtlar: Mario Pistoni'nin, konusu Fellini'nin aynı adlı filminden alınmış *la Strada*'sı (1966), Loris Gaï'nin, konusu Çehov'un *Martı*'sında alınmış *la Mouette*'i (1968), Loris Gaï'nin *Pelléas et Mélisande*'ı (1970), Milorad Miskovitch'in *Hommages romantiques*'i (1973).

FRACTOCUMULUS a. (lat. *fractus*, kırık ve *cumulus*'tan). Meteorol. Hafif yükseltilerde rüzgâr tarafından dağıtılmış cumulus parçaları.

FRACTONİMBÜS a. (fr. *fractonimbus;* lat. *fractus* ve *nimbus*'tan). Meteorol. Nimbostratusun daha açık renkli zemini altında, parça halinde görülen basık ve kara bulut.

FRACTOSTRATUS a. (fr. *fractostratus;* lat. *fractus* ve *stratus*'tan). Meteorol. Rüzgâr ya da dağ doruklarının yol açtığı parçalanma nedeniyle, stratustan türeyen parçalı bulut.

FRACTUS a. (lat. *fractus*, parçalanmış). Meteorol. Bulutları uluslararası sınıflandırmada kenarları parçalı, düzensiz yığınlar halindeki status ve cumuluslar için kullanılan tür adı.

FRA DİAVOLO ("Şeytan birader"), asıl adı *Michele Pezza* (Itri 1771 - Napoli 1806). Kardinal Ruffo'nun beslediği Calabrialı haydut çetesinin reisiydi; milislerin albaylığına getirildi (1799), sonradan, kraliçe Maria-Carolina ile ingiliz ajanlarından para yardımı gördü. Partenopea Cumhuriyeti'ne karşı Bourbonlar'ın davasını destekledi ve kral Joseph Bonaparte'a karşı ayaklanmaları kışkırttı. Baronissi'de ihanete uğrayarak yakalandı ve Napoli'de asıldı.

FRAENKEL (Adolf Abraham), alman asıllı israilli matematikçi (Münih 1891 - Kudüs 1965). Zermelo'nun önerdiği (1908) kümeler kuramı belitlemesini gözden geçirdi (ZF belit dizgesi=Zermelo-Fraenkel). Özellikle, Fraenkel Y. Bar-Hillel ile birlikte bu kuramın temelleri üzerine bir kaynakça kitabı yazdı (*Foundations of Set Theory* [Kümeler kuramının temelleri], 1958).

FRAENULUM a. Böcbil. Böceklerde kalkanın yan kenarı altında bulunan parça. || Gecekelebeklerinin arka kanatlarının bir parçası. (Uçuş sırasında her iki kanadın aynı anda aşağıda ya da yukarıda olmasını sağlar.)

Frager sarımı. Elektrotekn. SÖNÜMLEME HALKA'SI'nın eşanlamlısı.

FRAGİPAN a. (ing. sözc.). Pedol. Çağdaş, asitli toprakların tabanında sıkça görülen, kuşkusuz periglasiyal iklimsel evrelerden kalma, az çok poligonal yapıda, çok sert ve ufalanabilir toprak katı.

FRAGMAN a. (parça anlamına gelen fr. *fragment*'dan). Sine. Sinemalarda bir sonraki programı tanıtmak üzere o programdaki filmden örnek olarak gösterilen kısa süreli parça.

FRAGMOPLAST a. (fr. *phragmoplaste*). Mitoz sonunda bitkisel iki hücreyi birbirinden ayıracak olan çeperin taslağı.

FRAGMOSPOR a. (fr. *phragmospore*). Bazı mantarlarda bulunan ve enine en az iki bölmesi olan spor.

FRAGONARD (Jean Honoré), fransız ressam ve gravürcü (Grasse 1732 - Paris 1806). Yedi yaşında, bir davayı takip etmek üzere Paris'e çağrılan ailesiyle (italyan kökenliydiler) birlikte Provence'tan ayrılarak Paris'e gitti. Ne var ki bu dava aileyi yıkıma götürdü. Bir süre noter kâtipliği yapan Fragonard resim konusunda Chardin'in, sonra da Boucher'nin öğütlerini dinledi. 1752'de Roma büyük ödülünü kazandı. Carle Van Loo'nun, Lépicié'nin ve Dandré-Bardon'un derslerini izlediği Ecole royale des élèves protégés'de üç yıllık bir öğrenimden sonra, Roma'ya gitti (1756) ve orada Hubert Robert ile tanıştı. Hem ressam hem de bir sanat meraklısı olan Saint-Non manastırı'nın başrahibi, bu iki arkadaşı la Villa d'Este'de misafir etti ve onları Napoli'ye ve Sicilya'ya götürdü. Fragonard gezdiği tüm anıtların, antik yapıtların, manzaraların resimlerini yaptı. 1773'te, maliyeci Bergeret ile birlikte çıktığı ikinci İtalya yolculuğu sırasında, yine sangın ya da is mürekkebiyle pek çok desen çizdi. 1765'te *Koresos* ve *Kallirrhoe* adlı yapıtlarıyla Akademi'ye kabul edilince, tören nedeniyle hazırladığı parçayı sunmadı ve tarih konulu resimler yapmaktan vazgeçti. Madame de Pompadour ve Madame du Barry için dekorasyonlar yaptı (*Progrès de l'amour dans le coeur des jeunes filles* teması üzerine, Louveciennes için 1770-1773 arasında yapılmış olan tablolar, bugün New York'ta Frick koleksiyonundadır). Daha sonraları Louvre sarayı'na yerleşti. Orada büyük bir ustalıkla daha çok âşıkane sahnelerin sıkça yer aldığı tablolar, guvaşlar ve suluboya resimler yaptı. Louvre'da ayrıca çok güzel "fantezi" portreler (*Diderot*'nun portresi de bunlar arasındadır, Louvre müzesi), çocukluk ve gençlik taşan güzel manzara resimleri vardır. Fragonard bu yapıtlarında, eşsiz bir ustalıkla ve özgünlüğünü yitirmeksizin italyan ve hollandalı ustalardan esinlendi. Aile yaşamından sahneler çizen tablolarında bir bakıma Greuze ile reka-

Lauros-Giraudon

Jean Honoré Fragonard
Sürgü (1776'ya doğr.-1780)
Louvre müzesi, Paris

Lauros-Giraudon

Gezinen genç kadın
Jean Honoré **Fragonard**'ın sangini
Güzel sanatlar ve arkeoloji müzesi Besançon

bet etti: *Jeune Mère, l'Heureuse Fécondité, Visite à la nourrice;* bunlara hiç benzemeyen ve çok esprili bir yanları olduğundan aykırı görünmeyen *le Début du modèle, le Verrou, le Baiser à la dérobée, la Gimblette* ile karşıtlaşır. Fragonard ayrıca *Roland furieux, Don Quijote* ve La Fontaine'in *Masallar*'ı için resimlemeler hazırladı. Yapıtlarında XVIII. yy.'ın tüm özlemleri, karşıtlıkları ve çelişkileri dile gelir. Fragonard, Devrim sırasında yoksul düştü, Grasse'a sığındı. 1791'de Paris'e geri döndüğünde, önce sanat jürisi üyeliğine, sonra da Louvre Konservatuvarı üyeliğine seçildi. Son yıllarını sıkıntı içinde geçirdi. Başyapıtlarının çoğu Louvre müzesi'ndedir: *l'Etude, les Baigneuses, la Leçon de musique, le Verrou, l'Inspiration. Fête de Saint-Cloud* adlı tablosu Banque de France'tadır. Fragonard'ın resimleri Amiens (altı tablo), Besançon, Rouen, Strasbourg müzelerinde, Wallace koleksiyonunda ve Ermitaj müzesi'nde *(le Baiser à la dérobée)* de sergilenmektedir.

Jean Honoré **Fragonard**
Çamaşırcı kadınlar
Güzel sanatlar müzesi, Rouen

Lauros-Giraudon

Frain tekniği, akciğerlerden alınan, eğik ön-arka kesitlerle solukborusu-bronş dallarını omurga gölgelerinden ayırmaya yarayan radyoloji tekniği.

FRAİSSE (Paul), fransız ruhbilimci (Saint-Etienne 1911). L'Ecole des hautes études'de müdür yardımcısı, sonra müdür, Paris Edebiyat fakültesi'nde ve René -Descartes üniversitesi'nde deneysel ruhbilim profesörü (1957-1980) oldu. Paris Üniversitesi ruhbilim enstitüsü yöneticisiydi. Année psychologique'i yönetmiş, Uluslararası bilimsel ruhbilim birliği'ne başkanlık yapmış, 1976'da Uluslararası Paris ruhbilim kongresi'nin başkanı olmuştur. Birçok önemli çalışması, makaleleri ve kitapları vardır. Başlıcaları: *Structures rythmiques* (Ritmik yapılar) [1956], *Psychologie du temps* (Zamanın ruhbilimi) [1957] ve J. Piaget ile birlikte yönettiği büyük *Traité de psychologie* (Ruhbilim incelemesi) [1963 -1966]. P. Fraisse fransız ruhbiliminin 1945'ten sonraki gelişmesinde çok önemli bir rol oynamıştır.

FRAK, -kı a. (ing. *frack*). Resmi törenlerde erkeklerin giydiği, arkası bele kadar yırtmaçlı, uzun siyah ceket ve takımı.

FRAKSETİN a. (fr. *fraxétine*'den). Org. kim. Formülü $C_{10}H_8O_5$ olan dihidroksi-7,8 metoksi-6 kumarinin yaygın adı; fraksinin bir aglukonudur.

FRAKSİN a. (fr. *fraxine;* lat. *fraxinus*, dişbudak'tan). Org. kim. Formülü $C_{16}H_{18}O_{10}$ olan glukopiranozit; dişbudak ve kestane ağacından özütlenir. Suyla ayrıştırılmasından fraksetin ile glukoz elde edilir. Alkali çözeltileri, yeşilimsi mavi renkte özgün bir fluorışı yayar.

FRAKSİYON a. (fr. *fraction;* lat. *fractio, -onis, fractus*, kırık'tan). Bir parti ya da sendikada, bir bütün olarak grubun eğilimlerine ya da başka akımlara karşı çıkan örgütlü azınlıklara verilen ad.

FRAKTAL sıf. (fr. *fractal;* lat. *fractus*'tan, kırılmış). Geom. Oluşum ya da biçim kuralları yalnızca düzensizlik ya da parçalara ayrılma olan matematiksel nesneler için kullanılır. (Öte yandan böyle nesneleri inceleyen matematik kolları da bu sıfatla nitelenir: Fraktal geometri, fraktal kümeleri inceler.)

◆ a. Fraktal nesne.

—ANSİKL. Fraktallar kuramı, 1975'te Benoît Mandelbrot'nun, *Les Objects fractals: forme, hasard et dimension* (Fraktal nesneler: biçim, raslantı ve boyut) başlıklı denemesinde yayımlandı. Bu kuramı yönlendiren düşünce çok yeni olduğundan, incelenecek matematiksel nesneleri adlandırmak için Mandelbrot yeni bir sözcük olan "fraktal"'i önerdi. Kuşkusuz, fraktalların kesin tanımı için, Hausdorff boyutu gibi yapıtın kapsamını aşan, ancak kuramın özüne erişimde kolaylık sağlayan kavramlara başvuruldu. Fraktal nesneler yaklaşık bir yüzyıldan bu yana bilinse bile, bunlar anormallikler ya da karşıt örnekler biçiminde yaratılmıştı; amaç kimi kavramların eşdeğer olmadıklarını kanıtlamaktı: bu kavramlar şunlardır: fonksiyonların sürekliği ve türevlenebilirliği (Weierstrass* fonksiyonu); bir kümenin kardinali ve ölçüsü (Cantor*'un üçsel kümesi, (P_n)'lerin limiti olarak elde edilen Peano eğrisi [*şekil* 1.] ya da Sierpiński* eğrisi). Mandelbrot'un kuramında, bu "istisnalar" marjinal olmaktan çıkarken, tersine olağan "ilginç" haller marjinallık kazanır. Fraktallar kuramı, Eukleides geometrisinin çember, kare vb. modelleri yadsınarak nesnenin makroskopik görünümüne uygulandığı gibi, sonsuz küçükler hesabının diferansiyellenebilirliği, doğrulaştırılabilirliği vb. bir yana bırakılarak nesnenin mikroskopik görünümüne de uygulanır. Böylece matematik abecesinin zenginleşmesini sağlayan yeni temel geometrik "modeller" ya da şekiller ortaya çıkar. En şaşırtıcı, aynı zamanda en ilginç nokta, bu kuramın, çağdaş matematikteki eğilimi alt üst etmesidir. Gerçekten de aşırı ölçüde kuramsal soyutlamada bir tırmanış değil, tersine doğa bilimi olan matematiğe bir dönüş sözkonusudur.

Helge von Koch'un "kar kristali" denen ve kökeni yüzyılımızın başına dek uzanan eğrisi, fraktallar düşüncesini tam olarak özetler. Bu eğri başlangıcı şekil 2'de gösterilen (C_n) çokgen dizisinin limit eğrisidir ve ne diferansiyellenebilir ne de doğrulaştırılır; sonsuz olan ölçüsü, C_n eğrilerinin ölçülerinin limitidir ve $3a(\frac{4}{3})^n$ e eşittir [*a*, ilk üçgenin kenar ölçüsüdür]; bununla birlikte alanı sonlu ve $\frac{8}{5}\mathcal{A}$ değerindedir ($\mathcal{A}$, C_0 ın alanıdır). Çok engebeli, kayalık bir kıyı, en azından kısmen fraktal biçiminde gösterilemez mi? Ama bu kıyının uzunluğu nasıl hesaplanacaktır?

Doğa, fraktal nitelik gösteren başka sistem örnekleriyle doludur: bronşların ve bronşçukların dallanması, hidrografik bir ağın dallanması, sıradağların biçimi, Brown devinimi vb.

FRAKTİL a. (fr. *fractile*). Olasıl. p *inci basamaktan fraktil*, $0<p<1$ olmak üzere $P(X<x_p) \leq p < P(X \leq x_p)$ eşitsizliğini sağlayan x_p sayısı. (F, sürekli bir rastlantı değişkeni için dağılım fonksiyonu olduğuna göre, p inci basamaktan fraktil $F(x_p)=p$ eşitliğini sağlayan x_p'dir. Kesikli bir rastlantı değişkeni için, p inci basamaktan fraktil, $P(X<x_i) \leq p$ ve $P(X \leq x_i) > p$ eşitsizliklerini sağlayan x_i değeridir.)

Fram, Norveç gemisi, Kuzeybuz denizi bankizinde ve Spitzberg'in K.'indeki Kara denizi'nde seyredebilecek biçimde F. Nansen tarafından özel olarak düzenlendi ve donatıldı (1893-1896). Gezi sırasında buzların ve altta bulunan suların devinimi ve doğası üzerine ilk sürekli bilimsel gözlemler yapıldı. Daha sonra Fram'ı, O. Svendrup, Kanada Kuzeybuz denizi'ndeki adalara yaptığı seferde (1898-1902) ve R. Amundsen Antarktika seferinde kullandı (1910-1912).

Frametome, 1958 yılında Schneider grubunun çok sayıda yan kuruluşu tara-

fından. Fransa'da tek yapımcısı olduğu PWR türü nükleer buhar kazanlarının planlanması ve gerçekleştirilmesinde uzmanlaşmak amacıyla kurulan şirket. 1990 itibariyle sermayesinin % 52'si Genel elektrik şirketi'ne (CGE), % 35'i Atom enerjisi kurumu'na (CEA) ve % 10'u Fransa elektrik işletmesi'ne (EDF) aittir. Dünyadaki en önemli nükleer santral yapımcısı konumuna gelen Framatome'un, biri Creusot'da, diğeri Chalon-sur-Saône'da iki santralı vardır. Şirket, Super-Phénix'i ve kuluçka reaktörleri üreten yan kuruluşları gerçekleştiren Navatome'un % 100 sermayesine sahiptir.

FRAMBEZYA a. (ahududu anlamında fr. *framboise*'dan). Der. hast. **1.** Pianın deri lezyonu. **—2.** PIAN'nın eşanlamlısı.

FRAME (Janet), yeni-zelandalı kadın edebiyatçı (Oamaru, Dunedin yakınında, 1924). Kendisini tedavi eden psikiyatrın tavsiyeleri üzerine iyileşmek için yazmaya başladı ve kısa bir süre sonra ülkesinin en önde gelen edebiyatçılarından biri oldu. Frame, masallar (*Snowman, Snowman*, 1963), şiirler, hikâyeler (*The Lagoon*, 1951) ve romanlar yazdı; kişileri, çoğu kez yoksul ve toplumdışı insanlardır. Sıkıntılı bir kimlik arayışı romanlarının başlıca konusudur; şaşırtıcı ve düşlere dayanan bu yapıtlar, türünün geleneksel kategorilerine sığmaz ve şiire yaklaşır (*Owls Do Cry*, 1957; *The Edge of the Alphabet*, 1962; *Scented Gardens for the Blind*, 1963; *A State of Siege*, 1966; *Intensive care*, 1971; *To the Island*, 1982; *An Angel at my table*, 1984; *The Carpathians*, 1988; *An Autobiography*, 1990.

FRAMINGHAM, ABD'de kent, Massachusetts'de Boston'un B.-G.-B.'sında; 64 000 nüf. Otomobil sanayisi. Elektronik.

FRAMİRE a. Afrika'da tropikal ormanlarda yetişen büyük ağaç. (Gövdesinin düzgünlüğünden ve parlak saman sarısı rengindeki yumuşak ve hafif odunundan dolayı doğrama, kaplama ve kalıp kerestesi elde etmek için çok değerli bir ağaçtır. Birçok yerde, özellikle Fildişi Kıyısı'nda ağaçlandırmada kullanılmış, yetişkinlerin çürümesi ve gençlerin eğrilmesi nedeniyle tam başarılı olamamıştır.) [Bit. a. *Terminalia ivorensis*; *Combretaceae* familyası.]

FRAMİSETİN a. Aminoglikozit grubundan $C_{23}H_{46}N_6O_{13}$ formüllü antibiyotik. Çeşitli *streptomyces* türlerinden (*Decaris T 59*) elde edilir. Neomisin B gibi geniş etkili bir antibiyotiktir; Gram pozitif ve negatif bakterilerinin çoğunu etkiler.

Jacques II Francart
Brüksel'de eski Augustinusçular kilisesi'nin cephesi (günümüzde Trinidad kilisesi'nin cephesidir)

la Colothèque

—ANSİKL. Framisetin, sülfat tuzu halinde kullanılır. Kulak-burun-boğaz hastalıklarında (çözelti, damla, aerosol ve gargara halinde), göz hastalıklarında (damla halinde), deri hastalıklarında (krem ve merhem halinde) yerel olarak uygulanır. İğne halinde yalnız omurga içi yoluyla kullanılır.

FRAMLİNGHAM, Büyük Britanya'da (Suffolk) kent; 2 300 nüf. Eski Norfolk düklerinin oturdukları XIII. yy.'dan kalma bir şatonun harabeleri.

FRAMPTON (*sir* George), ingiliz heykelci (Londra 1860 - *ay. y.* 1928). Paris'te A. Mercié'nin öğrencisi, 1902'de Royal Academy üyesi oldu ve 1906'da *sir* unvanını aldı. Victoria and Albert Museum'un kapı sundurmasını, Kensington Gardens'deki *Peter Pan*'ı ve birçok büstü gerçekleştirdi.

FRANA a. (ital. sözc.). Jeomorfol. Kuru mevsimin belirgin olduğu bir iklim kuşağında, killi tepelerin yamaçlarını etkileyen toprak kayması biçimi.

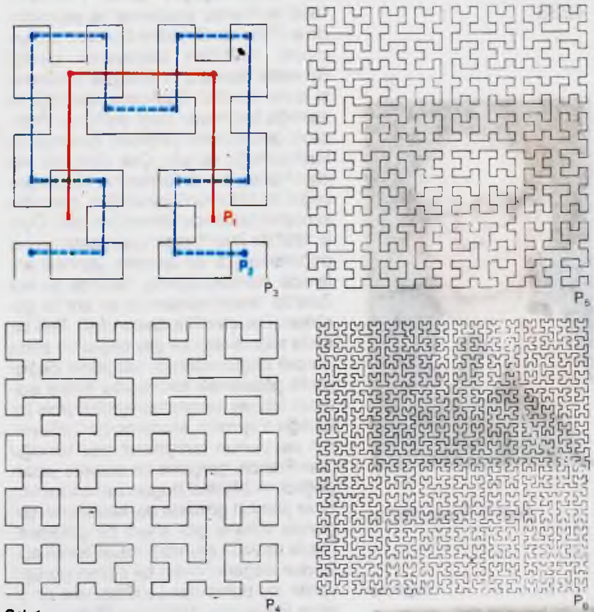
FRANCA, Brezilya'da kent, São Paulo eyaletinin kuzey-doğu'sunda; 150 000 nüf. Brezilya'nın en önemli ayakkabı üretim merkezi.

FRANCA (Celia), ingiliz kadın dansçı (Londra 1921). Londra'daki Krallık dans akademisi'nde yetişti. Sahneye ilk kez Ballet Rambert topluluğu'yla çıktı (1937). 1940'ta International Ballet kadrosunda yer aldı. 1941-1946 arasında çalıştığı Sadler's Wells Ballet'de R. Helpmann'ın *Hamlet* (1942) ve *Miracle in the Gorbals* (1944) adlı yapıtlarının prömiyerlerinde başrol oynadı. 1948'de Metropolitan Ballet'e katıldı. 1951'de Kanada Ulusal balesi'ni (National Ballet of Canada) kurdu. Bu topluluğu önce Kay Ambrose ile, sonra da tek başına yönetti (1959-1974). Koregraf olarak Sadler's Wells Ballet Theatre için *Khadra* (1946), *Bailemos* (1947), Kanada Ulusal balesi için *The Dance of Salome* (1951), *Bir faunanın öğleden sonrasına prelüd*, *le Pommier* (1952) ve L. E. İvanov'un düzenlemesinden yararlanarak *Fındıkkıran* (1955) adlı yapıtları yarattı. Aynı zamanda, Erik Bruhn'un *Kuğu gölü* (1967) versiyonundaki Kara kraliçe, *la Sylphide*'deki Cadı (1972) gibi kompozisyon rollerini yorumladı.

FRANCALA a. (ital. *frangiula*). Ekmekç. Düşük randımanlı ve kepeksiz has undan yapılan ince, uzun ekmek. (İçi beyaz renkte, hoş kokulu ve yumuşaktır. Kabuğun altında süngerimsi bir görünümü vardır.) || *Francala unu*, francala yapmaya uygun olan: *Francalalık un*.

FRANCART (Jacques II), flaman mimar, mühendis ve ressam (Anvers ya da Brüksel 1582/83 - Brüksel 1651). Ressam Jacques I Francquart ya da Franco'nun oğlu, yedi yıl İtalya'da kaldı. 1607'de Brüksel'de arşidüklerin mimarı oldu, Barbençon şatosu'nu onardı, Brüksel'deki sur çalışmalarına katıldı ve aynı kentte biri augustinusçular (bugün Trinidad'a taşınmıştır), öteki cizvitler (Sint-Michiels, 1812'de yıkıldı) için olmak üzere sade bir barok üslupla taştan iki cephe yaptı; 1629'da Mechelen'deki, Grand Béguinage kilisesi'ne başladı (1647'de Faydherbe tarafından bitirildi). *Premier Livre d'architecture contenant diverses inventions de portes* [...] (Değişik kapı buluşları içeren birinci mimarlık kitabı) adlı yapıtının 1617'de üç dilde yayımlanması, flaman tarzı bir dekorun yaygınlaşmasını sağladı.

FRANCASTEL (Pierre), fransız sanat tarihçisi ve estetikçi (Paris 1900 - *ay. y.* 1970). L'École pratique des hautes études'de sanat sosyolojisi kürsüsünün ilk öğretim üyesi oldu (1948), öteki insan bilimlerinin yöntembilimlerine benzer tutarlı bir yöntembilimle estetik konuların incelenmesine yenilik getirdi. Francastel'e göre, bir toplum yalnızca bir dilsel alanda değil, aynı zamanda görsel bir çevre içinde yaşar ve

Şek.1

Şek.2

fraktal nesneler

bu çevrenin resmedilmesi onun ayrıcalıklı bir anlatımıdır. Bu görüş açısından figüratif sanatlar, hem gerçek, hem de düşsel nitelikte biçimsel öğeleri düzene sokan ve yapılandıran anlam sistemleridir. Bunun için, "yalnızca sanat, anlattığı şeyi anlatabilir" ve "sanat yapıtları saf simgeler değil, toplumsal grupların yaşamları için zorunlu gerçek nesnelerdir". Yapıtları: *la Sculpture de Versailles* (Versailles'ın heykelleri) [1930], *le Style Empire* (Empire üslubu) [1939], *l'Humanisme roman* (Roman hümanizmi) [1942], (*Nouveaux Dessins, nouvelles peintures* (Yeni desenler, yeni resimler) [1942], *Peinture et Société* (Resim ve toplum) [1951], *Histoire de la peinture française* (Fransız resim tarihi) [eşi Galienne Francastel ile birlikte, 1955], (*Art et technique aux XIXe et XXe siècles* (XIX. ve XX. yy.'larda sanat ve teknik) [1956], *la Réalité figurative* (Figüratif gerçeklik) [1965], (*la Figure et le Lieu* (Figür ve Mekân) [1967].

Gusemli

Pierre Francastel (1959'a doğr.)

FRANCAVİLLA AL MARE, İtalya'da (Chieti ili), sayfiye merkezi, Abruzzi bölgesinde, Adriya denizi kıyısında, Pescara'nın G.-D.'sunda; 12 500 nüf.

FRANCAVİLLA FONTANA, İtalya'da kent, Puglia'da (Brindisi ili), Brindisi'nin B.-G.-B.'sında; 31 800 nüf. Karayolu ve demiryolu kavşağı.

FRANCE (Anatole François THIBAULT, **Anatole** —denir), fransız yazar (Paris 1844 - La Béchellerie, Saint-Cyr-sur-Loire, 1924). Malaquais rıhtımında kitapçılık yapan kitapsever bir babanın oğluydu ve yalnızca kitaplarda ve geçmişte yaşadı. France'ı yaşadığı zamana döndürmeye Dreyfus davası zorladı. O zamanlar elli yaşlarında olan yazar, bir gençlik coşkusuyla kendisini bu davaya verdi. Büyük bir sayıya erişen yapıtları iki anı kitabı arasına yerleşmiş gibidir: *Dostumun kitabı* (le Livre de mon ami) [1885] ve *Petit Pierre*'i izleyen (1918) *la Vie en fleur* (1922). Parnasçı bir şiir (*Poèmes dorés*, 1873) ve bir tiyatro denemesiyle (*les Noces corinthiennes*, 1876), iki hikâyesi (*Jocaste* ve *le Chat maigre*, 1879) bir yana bırakılırsa France, daha başlangıcından itibaren yapıtların-

D. R.

Henri de France (1982'de)

Dagli Orti

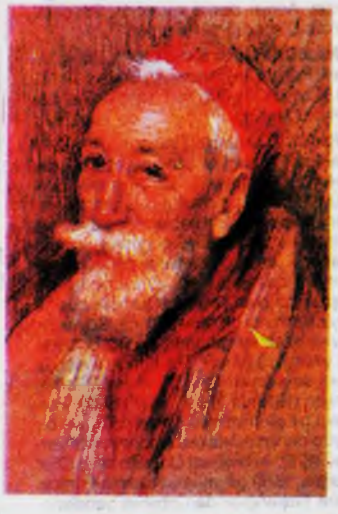
Francesco I
İki Sicilya kralı ressamı bilinmeyen bir tablodan ayrıntı XIX. yy.
Capodimonte müzesi, Napoli

Roncaglia

Francesco IV Habsburg-Lorrainell
A. Malatesta'nın bir tablosundan ayrıntı
Estense galerisi, Modena

Réunion des musées nationaux

Anatole France
L. C. Breslau'nun pastel çalışması (1921)
Versailles şatosu

da, kendi kişiliğini işledi. France'ın, 1896'da Fransız akademisi'ne seçildiğinde *le Crime de Sylvestre Bonnard* adlı yapıtıyla 1881'den başlayarak çizdiği Sylvestre Bonnard'ın kimliğine bürünmesi bunu kanıtlar. Coşkusuz resmiliği ve aşırılığa kaçmayan çizgi dışılığıyla France'ın, görünürdeki çelişkileri, bütünsel bir kuşkuculuğu yansıtır. Çok yönlü bir kişi olan France, bu yönlerden her birinin gerçeğin bir bölümünü yansıttığını, gerçeğin kimsenin tekelinde olmadığını bilir. Öyle ki 1887'de Zola *Toprak*'ı yazmaktansa hiç doğmamalıydı -en azından yazınsal anlamda- inancını taşımış, 1902'de bu kez Zola'da "insan vicdanının bir anı"nı görürken yine içtenlikle davranmıştı. Belli bir anda saçma olan bir şey başka bir anda gerçek olabilmekteydi: yargıların değişkenlik göstermesi zorunluydu. Nefret edilecek tek şey yargılarda kemikleşmiş bir katılığa düşmekti. Madame de Caillavet' nin salonunun tartışmasız baş konuğu olan France, gerçekte bir sosyete yazarı değildi ve felsefesi bugün zaman zaman biraz yalınkat gözükse de, kitaplarının çoğunda Voltaire gibi alaycı bir gülümsemeyle uzaktan seyrettiği hayatı kendi açısından değerlendiren bir dünya görüşü vardır: bu bakımdan *La Rôtisserie de la reine Pédauque* (1893), *les Opinions de Jérôme Coignard* (1893) ve *Epikür'ün bahçesi* (le Jardin d'Epicure) [1894], Madame de Caillavet ve İtalya'ya bir sevgi armağanı olan *Kırmızı zambak*'tan (Le Lys rouge) [1894] bir siyasi düş anlatısı olan *Penguenler adası*'ndan (l'Île des pingouins) [1908] ya da bir devrim tablosu niteliğindeki *Tanrılar susamışlardı*'dan (les dieux ont soif) [1912] ayrılır. Dreyfus davası'ndan esinlenerek dört ciltlik *l'Histoire contemporaine*'i (*l'Orme du mail*, 1897; *le Mannequin d'osier*, 1897; *l'Anneau d'améthyste*, 1899; *Monsieur Bergeret à Paris*, 1901) yazdı. France, bu tarihlerden başlayarak, siyasete daha kararlı olarak yöneldi, kalemini ve adını militan sol hareketin çeşitli gösterilerinin hizmetine verdi. Gerçekte, Temps'da yayımlanan edebiyat kroniği için biraz aceleyle kaleme alınmış makaleleri (*la Vie littéraire*, 4 cilt; 1888-1892) ya da yabancı ülkelerde verdiği konferans metinlerinden oluşan eleştiri yapıtları daha az ilgi uyandırmıştır. 1921'de Nobel edebiyat ödülü'nü almasıyla zaten onurlara boğulmuş olan meslek yaşamı doruk noktasına erişti.

XIX. yy. ile XX. yy.'ın geçiş noktasında yaşamış olan Anatole France, edebiyat beğenilerindeki evrimin kurbanı olmuştur. Klasik kültürle beslenmiş, her şeyden önce yazı yetkinliğine önem veren, bilgince bir alaycılığı çok iyi kullanan, tüm düşüncelere açık, ancak sözcük ve sözdizimi konularında ödün vermez bir yazar olan Anatole France, yapıtlarında tüm bir dönemi ve yaşam anlayışını dile getirir. Ölümünde genç gerçeküstücülerin France'a karşı zalimce bir karşı saldırıya geçmelerinin nedeni de budur.

FRANCE (Henri DE), fransız mucit (Paris 1911 - *ay. y.* 1986). Fransa'da televizyonun öncüsü olan France, ışınlı tüple çalışan ilk televizyon alıcılarını gerçekleştirdi (1932-33). 1946 ve 1947'de yüksek seçiklikle bir televizyon sistemi hazırladı; fransız hükümeti de bundan yararlanarak 1948'de 819 satırlı seçikliği benimsedi. Renkli televizyonlar için geliştirdiği ve 1956 yılında berat belgesi alan SECAM sistemini 1966'da Fransa, SSCB ve Doğu Avrupa ülkelerinin çoğu renkli televizyon yayınları için kullanmaya başladılar. Çalışmalarının sonunda, 1966'da, renkli görüntüleri alan bir tüp gerçekleştirdi; bu tüpün yapımı, o güne kadar kullanılan delik maskeli tüpün yapımından daha kolaydı.

France S. A. *(la)*, 1837'de kurulmuş olan ve hayat sigortası dışında, tüm sigorta türlerinde etkinlik gösteren *France İ.A.R.D.* şirketiyle 1944'te (*la Patrie* adı altında) kurulan ve yalnız hayat sigortası dalında etkinlik gösteren *France-vie* şirketinden oluşan fransız sigorta grubu.

France-Presse *(Agence)* **[A. F.-P.]**, fransız haber ajansı. 30 eylül 1944'te, eski Agence Havas'ın, Vichy hükümeti tarafından Office français d'information adıyla devletleştirilmesi üzerine kuruldu. 10 ocak 1957 tarihli yasayla belirlenen bugünkü düzenlemeye göre, tüzelkişilikte özerk bir kurum olarak tanımlanan France-Presse, ticari kurallara uygun olarak işletilmektedir. Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de, Ankara'da bir temsilciliği ve İstanbul'da bir bürosu vardır.

FRANCÉS (Nicolás), fransız kökenli olduğu sanılan ispanyol ressam (öl. 1468). León'da çalıştı, 1434'ten önce León katedrali'nin baş sunakarkalığını gerçekleştirdi, 1459'da, katedral manastırının duvar dekorasyonuna başladı. İçinde yetiştiği "uluslararası üslup"u sürdürdü, ama Van Eyck'in getirdiği yeniliklere de uydu.

FRANCÉS (Juan), ispanyol demirci, XV. yy. sonunda ve XVI. yy. başında Castilla' da etkinlik gösterdi. Katıksız gotik üsluptan (Toledo katedrali'ndeki S. Eugenio capellası'nın parmaklığı) rönesans tarzı bezemeye (Ávila katedrali'ndeki Cısneros capellası'nın parmaklıkları) geçti.

FRANCÈS (Robert), fransız estetikçi ve ruhbilimci (Bursa 1919). Paris-X Üniversitesi'nde deneysel estetik profesörü, müzik estetiği ve kültür ruhbilimi uzmanı olan Francès çeşitli seslerin algılanmasının yapıtın yapısına ve belirli toplumsal gruplar tarafından edinilmiş kültür alışkanlıklarına göre nasıl değiştiğini inceledi (*la Perception de la musique* [Müzik algısı], 1958; *la Perception* [Algı], 1963; *Psychologie de l'esthétique* [Estetik ruhbilimi], 1968; *Intérêt perceptif et préférence esthétique* [Algısal ilgi ve estetik yeğleme], 1977).

FRANCESCA (Piero DELLA) → PIERO DELLA FRANCESCA.

FRANCESCATTI (René Charles, **Zino** — denir), Fransız kemancı (Marsilya 1902 - La Ciotat 1991). Ravel ile tanışması (1926) ününün ülke dışına taşmasını, Avrupa'nın hemen her büyük kentinde ve ABD'de konserler vermesini sağladı. Son derece çeşitli bir repertuvarla, çok sağlam tekniğini ve esnek, kişisel frazesini ortaya koydu. Robert Casadesus ile oluşturdukları ikili, özellikle Debussy ve Franck'ın sonatlarının yorumuyla tanındı.

FRANCESCHINI (Baldassare), **Il Volterrano** denir, italyan ressam (Volterra 1611 - Floransa 1689). Başlıcaları Volterra yakınlarındaki S. Salvatore manastırı'nda ve Floransa'da bulunan pek çok fresk yaptı (*Göğe götürülen İlyas*, S. Maria Maggiore; Annunziata'da bulunan dev bir kompozisyon: *Kutsal Teslis'in Meryem'i cennette karşılaması* [1680-1683]).

FRANCESCO da Barberino, italyan şair (Barberino, Floransa yakınında, 1264 - Floransa 1348). Noter ve hukukçu olan Francesco, uzun süre Fransa'da kaldı, sonra Floransa'ya döndü ve vebadan öldü. Öğretici şiirler (*Reggimento e costumi di donna*, 1318-1320) yazdı.

FRANCESCO da Buti, italyan yazar (Buti 1324'e doğr. - Pisa 1406): *İlahi komedya* üzerine bir yorum yazdı (1385).

FRANCESCO d'Antonio, italyan kuyumcu (Siena 1402 - *ay. y.* 1483), Siera' da Scala hastanesi'ndeki gümüşten üç kutsal kalıt sandığını ve Museo dell'Opera'daki Aziz Vaftizci Yahya'nın kutsal kalıt sandığını (1466) yaptı.

FRANCESCO da Milano, italyan orgcu ve lavtacı (Monza 1497 - 1543'e doğr.). 1539'da papalık sarayında lavtacı olarak çalıştı. Çeşitli besteleri arasında bir org parçaları derlemesi (*İntavolatura di organo*) ve bir lavta parçaları derlemesi (*İntavolatura di liuto*) önemlidir. Karma derlemelerde yer alan başka parçaları, şanson ya da motet transkripsiyonları, ricercari ve fantezileri de vardır.

FRANCESCO I (Napoli 1777 - *ay. y.* 1830), İki Sicilya kralı (1825-1830), kral Ferdinando I ile avusturyalı Maria Carolina' nın oğlu. Ferdinando I ile eski Senyörler meclisi arasında beliren bir anlaşmazlık sonucu 1812'de kral naipliğine getirildi. Kralın veto hakkı dışında, tüm yasama yetkisini Senyörler meclisi'ne ve Halk meclisi'ne veren bir anayasayı kabul etti. Bu anayasa 1816'da İki Sicilya birleşik krallığı'nın kurulması sırasında Ferdinando tarafından yürürlükten kaldırıldı. Carboneria'nın kışkırttığı bir ayaklanma sonucu genel naipliğe getirildi. 1812 anayasasını yürürlüğe koydu, ama Laibach kongresi'nden (1821) sonra ve Avusturya ordusunun müdahalesi üzerine reformlardan vazgeçmek zorunda kaldı. 1825'te kral oldu, ulusal milisleri dağıtarak isviçreli askerlerden birlikler oluşturdu. Avusturya kuvvetlerinin ülkeyi terk etmesi (1827) üzerine, Salerno yakınında Cilento'da patlak veren ayaklanma gibi güçlükle bastırılabilen karışıklıklarla (1828) uğraşmak zorunda kaldı.

FRANCESCO IV Habsburg - Lorrainell (Milano 1779 - Modena 1846), Avusturya - Este arşidükü, Modena ve Reggio dukası (1814-1846), arşidük Ferdinando ve Este ailesinden Maria Beatrice'nin oğlu. Carbonarolar'a cephe almasına karşın liberaller kendisini İtalya' nın bir bölümüne kral seçtirmeyi tasarladılar. Şubat 1831'de Modena'da bir ayaklanma başladı ve hızla Romagna'ya, Marche'ye ve Umbria'ya yayıldı. Francesco IV Mantova'ya sığındı. Avusturyalılar' ın müdahalesiyle yeniden krallığın başına geçti ve ayaklanmanın lideri Ciro Menotti'yi idam ettirdi. Francesco IV, 1829'da Massa e Carrara, 1844'te Guastalla dukalıklarını ele geçirdi.

FRANCESCO di Giorgio → MARTINI.

FRANCESCO V Habsburg - Lorrainell (Modena 1819 - Viyana 1875), Avusturya-Este arşidükü, Modena ve Reggio dukası (1846-1859), dük Francesco IV'ün oğlu. Bir devrimden korktuğu için tahtını güvence altına alan bir antlaşma imzalayarak Avusturya ile birleşti (1847). Mart 1848'deki devrimci hareketle Modena'dan kovuldu, ağustos 1849'da Avusturyalılar'ın desteğiyle otoritesini yeniden kurdu. Ancak nisan 1859'da Piemonte Avusturya ültimatomunu geri çe-

virince, önce Massa Ducale'de, sonra Carrara'da ayaklanma baş gösterdi. Magenta ve Melegnano savaşlarından sonra Francesco V, Mantova'ya sığındı. Dukalık ağustos 1859'da Piemonte'ye katıldı. Avusturya-Este sülalesi Francesco V ile tarihe karıştı.

FRANCESCO II (Napoli 1836 - Arco 1894), İki Sicilya kralı (1859-60), kral Ferdinando II'nin büyük oğlu. Bakanı Carlo Filangieri'nin desteklediği Sardinya ile ittifak siyasetini benimsemedi. Avusturya-Sardinya savaşı sırasında Cavour'un, savaşa müdahale etmesi ve Kilise devletlerinden alınacak toprak ödünlerine karşılık liberal bir rejim kurması yolundaki önerilerini reddetti. Ordusu Garibaldi'nin "Binler"inin Sicilya'yı (mayıs-ağustos 1860) sonra da Napoli'yi (7 eylül) işgal etmelerini önleyemedi. Napoléon III'ten arabuluculuk yapmasını boş yere bekledi. Haziran 1860'ta bir anayasa ilan etti. Sardinya'nın müdahalesinden sonra Gaeta'ya çekildi ve teslim olmak zorunda kaldı (13 şubat 1861).

FRANCESCO D'ASSİSİ (*aziz*), italyan tarikat kurucusu (Assisi 1182'ye doğr. -*ay. y.* 1226). Yaşamına ilişkin tarihler belirsizdir. 1206'da, kendini tümüyle Tanrı hizmetine adadı. İki yıl boyunca keşiş yaşantısı sürdü, yıkık kiliseleri onardı. 1208'e doğru, aziz Matta'nın İncili'ni dinleyince kendi yoksulluk ve havarilik iç çağrısını anladı. Çevresi tilmizlerle doldu: Bernardo di Quintavalle, Pietro Cattani, Egidio d'Assisi. Bu küçük grup 1209 ya da 1210'da Roma'ya gitti. Papa Innocentius III, Francesco'nun yazdığı yalın kuralları sözle kabul etti ve günah çıkarmalarına izin verdi. Fransisken* ilkesi tümden İncil'e dayalıdır: tam arılık, maddeden tümüyle kopma ve barış içinde sevinç.

Biraderler 1210'da Porziuncola'ya yerleştiler ve İtalya'da din görevlerine başladılar. 1212'de, Francesco, azize Chiara d'Assisi ile birlikte, Yoksul Kadınlar adlı ikinci fransisken tarikatını kurdu ve S. Damiano manastırı'na yerleşti. Daha sonra Mağribliler'i hıristiyanlaştırmak amacıyla Fas'a gitti (1213). Hastalanarak İtalya'ya dönmek zorunda kaldı. Tarikatın birinci keşişler meclisi 1215'te Porziuncola'da toplandı. Francesco tarikatının örgütlenmesini tamamladı yurtdışına ilk biraderlerini yolladı.

1219'da Mısır'daki haçlı seferine katıldı, Sultan'ı hıristiyan yapmayı denedi, daha sonra yerine bıraktığı iki papazın tarikatta yapmak istediği değişiklikleri öğrendi ve 1220'de İtalya'ya döndü. Büyük bir olasılıkla aynı dönemde tarikat önderliğini bırakarak kendi yerine Pietro Cattani'yi atadı. 1221'de Penitenza adlı üçüncü tarikatı kurdu. Aynı yıl son keşişler meclisi toplandı. Francesco, tarikatın kurallarını düzenleyerek hukuksal bir biçime soktu. Honorius III tarafından kabul edildi (1223). 1224'te, Verna dağına çekildikten sonra, İsa'nın çarmıha gerildiği sırada aldığı yaraların izleri kendi bedeninde de belirdi. Assisi'ye dönüşünde hastalandı ve yavaş yavaş görme yetisini yitirdi. Bu sırada *Cantico di frate Sole*'yi yazdı. 1226'da, Porziuncola'da bir kulübede öldü. Francesco, 1228'de arkadaşı ve koruyucusu Papa Gregorius IX tarafından azizlik mertebesine yükseltildi.

FRANCESCO I D'ESTE (Modena 1610 - Santhia, Piemonte, 1658), Modena ve Reggio dükü (1629-1658), dük Alfonso III ile Savoialı İsabella'nın oğlu. Önceleri İspanya'nın izlediği siyasete bağlıydı, 1647'de bundan vazgeçerek Fransa'nın siyasetini benimsedi. Yaşamının sonlarına doğru İtalya'daki fransız ordularının başkomutanlığını yaptı; 1656 ve 1658'de Milano ve Mantova bölgelerini bu kuvvetlerle yakıp yıktı.

FRANCESCO II D'ESTE (Modena 1660 - Sassuolo 1694), Modena ve Reggio dükü (1662-1694), dük Alfonso IV ile Laura Martinozzi'nin oğlu. Bilim adamlarını ve sanatçıları koruyan aydın bir kişiydi. Modena Üniversitesi'ni eski düzeyine kavuşturdu.

FRANCESCO III D'ESTE (Modena 1698 - Varese 1780), Modena ve Reggio dükü (1737-1780), dük Rinaldo I'in oğlu. Avusturya Veraset savaşı sırasında İtalya'daki ispanyol ordularına komuta etti; bunun üzerine toprakları işgal edilerek yakılıp yıkıldı. Avusturya ile ilişkileri 1753'ten sonra düzeldi ve 1771'de Lombardia valiliğine atandı.

FRANCESCO Dİ VANNOZZO, italyan şair (Padova 1330 / 1340'a doğr. - Milano 1389'a doğr.). *Cantilena pro Comite virtutum* adıyla bilinen sekiz siyasi soneyi içeren *Rime*'leri(ölümünden sonra yayımlandı, 1825) ünlüdür.

FRANCESCO I, II SFORZA → SFORZA.

France-Soir, Fransa'da yayımlanan akşam gazetesi. 1941'de kuruldu. O dönemde genel yayın yönetmeni Pierre Lazareff'tı. France-Soir temmuz 1953'te, bir milyondan fazla tirajıyla, fransız basınının en önemli gazetesi durumuna geldi. 1968'den sonra ve nisan 1972'de P. Lazareff'in ölümü üzerine satışı düştü. 1976'da, Hachette grubu gazeteyi, Paul Winckler (öl. 1982) ile ortak olan Robert Hersant'a devretti.

FRANCEVİLLE, Gabon'da kent, Yukarı Ogoue ilinin merkezi; 75 000 nüf. (1988). Besin (şeker) ve özellikle metalürji (bölgede çıkarılan uranyum ve manganezi işler) sanayileri. Elektrikli gereçler. Çimento fabrikası. Havacılık okulu.

FRANCHE-COMTÉ, Fransa'nın ortadoğu kesiminde tarihsel ve yönetimsel bölge; 16 202 km²; 1 097 276 nüf. (1992). Merkezi *Besançon*. Dört *département*'a ayrılır: Doubs, Jura, Haute-Saône, Territoire de Belfort. Coğrafi açıdan Franche-Comte bölgesi, Doubs ırmağı havzasıyla bu havzayı sınırlayan engebelerden, Jura'nın batı aklanından, Langres platosundan (İsviçre sınırında) oluşur. Bölgede, hayvancılık ve orman ürünlerinin iktisadi önemi çok büyüktür. Metalürji ve makine sanayileri gelişmiştir. Merkez dışındaki önemli merkezler arasında Belfort ve Montbéliard sayılabilir.

—Tar. Önceleri Sequania konfederasyonu'nun egemenliğinde olan bölge, Alesié'nın düşmesinden sonra Roma topraklarına katıldı. Hıristiyanlığın yayılma dönemlerinde, özellikle Constantinus'un imparatorluğu süresinde (306-337) Besançon'da bir piskoposluk kuruldu. V. yy.'da Bourgognelular bölgeyi egemenliklerine aldılar. Germen imparatoru Konrad II'ye miras yoluyla geçene dek (1032) Franche-Comté Bourgogne krallığı'nın parçasıydı. Philippe V Fransa kralı olduğunda evlilik yoluyla hükümdarı olduğu Franche-Comté, krallığa bağımlı oldu. Bourgogne düklüğü ile 1384'te birleşen bölge, Atak Charles'ın ölümüyle (1477) yine düklükten ayrıldı. Prens Condé tarafından 1668'de işgal edilen Franche-Comté, 1678'de imzalanan Nijmegen barışı'yla Louis XIV'ün krallığı döneminde kesin olarak Fransa topraklarına katıldı.

FRANCHET D'ESPEREY (Louis Félix Marie François), Fransa mareşali (Mostaganem 1856 - Saint-Amancet şatosu, Tarn, 1942). 1884'te Harp okulu'nu bitirdikten sonra, Tonkin'e gitti ve burada iki yıl savaştı. 1900'de Çin seferine katıldı ve Pekin'deki fransız bölgesinin komutanlığını yaptı. Birinci Dünya savaşı başladığında, Lille'de I. Kolordu'nun (V. Ordu) komutanıydı. Marne harekâtında önemli bir rol oynayan V. Ordu'nun komutanlığına getirildi. 1916'da Dubail'in yerine Doğu ordusu kuvvetlerinin komutanlığına, dokuz ay sonra da Kuzey ordusu kuvvetlerinin komutanlığına atandı. Haziran 1918'de Doğu'daki müttefik orduları komutanlığına geçtikten sonra 15 eylülde şiddetli bir taarruz başlattı: bu taarruz sonucu, müttefik kuvvetleri Dobro Polje tabyalarını ele

Bk. resim sayfa 4240

geçirerek Tuna kıyılarına ulaştılar ve Bulgaristan'ı ateşkes imzalamak zorunda bıraktılar (29 eylül). Mondros silah bırakışmasından sonra İstanbul'da Fransız işgal orduları başkomutanı oldu. Beyoğlu'ndan beyaz bir at üstünde, azınlıkların gösterileri arasında geçmesi (8 şubat 1919) İstanbullular'ca tepkiyle karşılandı.

FRANCHETTİ (*baron* Alberto), italyan besteci (Torino 1860 - Viareggio 1942). Münih ve Dresden konservatuvarlarında öğrenim gördü. Almanya ve İtalya'da yaşadı. Senfonileriyle tanındı. *Cristoforo Colombo* (1892); *Glauco* (1922) gibi operaları başarı kazandı. 1926-1928 arasında Floransa Konservatuvarı'nı yönetti.

FRANCHEVİLLE ya da **FRANQUEVİLLE** (Pierre), ital. **Francavilla** (Pietro), fransız heykelci (Cambrai 1553'e doğr. - Paris 1615). Bir süre Paris'te ve Innsbruck'ta kaldıktan sonra Toscana'ya yerleşti, özellikle Pisa ve Arezzo'da Ferdinando I ve Cosimo I de Medici kiliselerinde Giambologna ile birlikte çalıştı. Kişisel çalışmaları arasında Floransa'daki S. Croce'de Niccolini capellası'nın heykelleri, gene Floransa'daki S.Trinità köprüsü üzerinde bulunan *İlkbahar*, Pisa katedrali'nin kapılarındaki alçakkabartmalar, anılmaya değer. *Orpheus'u*, *Calut'u yenen Davut*'u ve Pont-Neuf'teki (Paris) Henri IV heykelinin kaidesi için yaptığı *Köleler* Louvre müzesi'ndedir.

FRANCHİNİ (Francesco), italyan şair (Cosenza 1500 - *ay. y.* 1559). Asker olan ve latince yazan Franchini, askerlik öykülerini anlatan *Poemata*'ları yazdı (1554-1558).

FRANCHİSE a. (ing. sözc.). Siyas. kur. İngiliz hukukunda bir uyruğa ya da uyruklar topluluğuna krallık tarafından tanınan her türlü ayrıcalık. (Oy hakkının, XIX. yy.'da genişlemesine ve 1918'den beri Bir-

Scala

aziz Francesco d'Assisi
Giotto'ya atfedilen fresklerden birinden ayrıntı (1290-1295), Assisi'deki San Francesco bazilikası'nın yukarı kilisesinde

B. Jolivalt

Franche-Comté
Goumois'da (Doubs *département*'ı) Doubs ırmağı

Mareşal Franchet d'Esperey kol.

Franchet d'Esperey İstanbul'a geldiği sırada (23 kasım 1918)

leşik Krallık'ın tüm ergin nüfusuna tanınmasına rağmen, "franchise" terimi, hâlâ oy hakkı anlamında kullanılmaktadır. Ortaçağ sonundan beri, kasaba ve kent temsilcilerini Parlamento'ya seçme hakkı, sıkı sıkıya krallık tarafından kullanılıyor ve ancak belli bir servet ve gelir düzeyindeki uyruklar bu haktan yararlanabiliyordu.)

FRANCHOYS, Mechelen kökenli flaman ressam ailesi —LUCAS I (Mechelen 1574 - *ay. y.* 1643), portreler (*Belediye başkanı Philippe Snoy,* 1619, Mechelen belediye sarayı) ve dinsel tablolar yaptı (*Pietà,* Gent'teki Sint-Baafskathedraal; *Hamsin,* Brugge'deki Sint-Jan). —PIETER (Mechelen 1606 -*ay. y.* 1654), öncekinin oğlu, Mechelen'e dönmeden önce Paris ve Fontainebleau'da çalıştı. Başarılı portre çalışmaları bıraktı (*Piskopos unvanını reddeden kardinal De Bérulle,* 1637, küçük Mechelen semineri; *Erkek portresi,* Köln). —LUCAS II (Mechelen 1616 -*ay. y.* 1681), Lucas I'in öteki oğlu ve Rubens'in öğrencisi, Mechelen başpiskoposluk ressamı olan Lucas II, Mechelen kiliseleri için çok sayıda tablo yaptı.

FRANCİA, Frankların ülkesi. Charles Martel döneminde önemli iki bölümü Austrasia ve Neustria'ydı. Charlemagne ve Sofu Louis imparatorluğu'nun en büyük bölümünü oluşturan Francia. Verdun antlaşması ile (843) ikiye bölündü: sonradan Fransa krallığı'nı oluşturan ve Kel Charles'a verilen *Francia occidentalis* ile Germanya krallığı'nın çekirdeği olan ve Germen Ludwig'e bırakılan *Francia orientalis.*

FRANCİA (Francesco RAIBOLİNİ, **il** —denir), italyan ressam (Bologna 1460'a doğr. -*ay. y.* 1517). Önceleri kuyumcu, savatçı ve madalyoncu olarak ün yaptı. 1490'dan sonra, Ferrara çevresinden aldığı etkilerin ötesinde klasik bir saflığa erişmeye çalışarak kendini özellikle resim sanatına adadı. Çok sayıda ama biraz tekdüze olan yapıtları kendisine daha yaşadığı günlerde büyük ün kazandırdı. Bunlar arasında, Bologna'daki *Çarmıha geriliş* (Belediye müzesi), *Bakire Meryem altı azizle birlikte* ve *Bartolomeo Felicini* (Pinakotek), Küçük Santa Cecilia capellası'ndaki freskler anılabilir.

aziz Francisco de Jaso
Miguel Cabrera'nın yapıtı (XVIII. yy., ayrıntı)
Kral naipliği pinakoteği, Mexico

FRANCİA (José Gaspar RODRİGUEZ DE), paraguaylı devlet adamı (Asunción 1766 -*ay. y.* 1840). 1785'te tanrıbilim doktoru, sonra Asunción'da avukat ve 1811'de ülkeyi bağımsızlığa kavuşturan (1813) cuntanın önderi oldu. Robespierre ve Napoléon'a hayran olan Francia, 1813'te konsül, 1814'te diktatör ve 1816'da da yaşam boyu diktatör ilan edildi. O tarihten başlayarak her sözü yasa gücündeydi. Neredeyse tüm dış ilişkileri keserek ve ülkesini Río de la Plata'yı parçalayan savaşların dışında tutarak yalnızlık siyaseti izledi.

FRANCİABİGİO (Francesco DI CRISTOFANO, **il** —denir), italyan ressam. (Floransa 1482 - *ay. y.* 1525). Andrea del Sarto'nun öğrencisi oldu, onunla Floransa'daki Scalzo manastırı'nda çalıştı ve külrengi fresklerinden ikisini burada tamamladı. Annunziata manastırı'nda da fresk çalışmaları yaptı (*Bakire Meryem' in evlenmesi,* 1513). Franciabigio'nun güzel portre çalışmaları (*Genç Adam,* Louvre) ve Raffaello'nun etkisinde kalarak yaptığı dinsel tabloları da vardır (*Kutsal aile,* Viyana; *Bakire Meryem aziz Yuhanna ile birlikte,* Floransa).

FRANCİACORTA, İtalya'da bağlık küçük bölge, Lombardia'da (Brescia ili), Iseo gölünün G.'inde, başlıca merkezi *Corte Franca.*

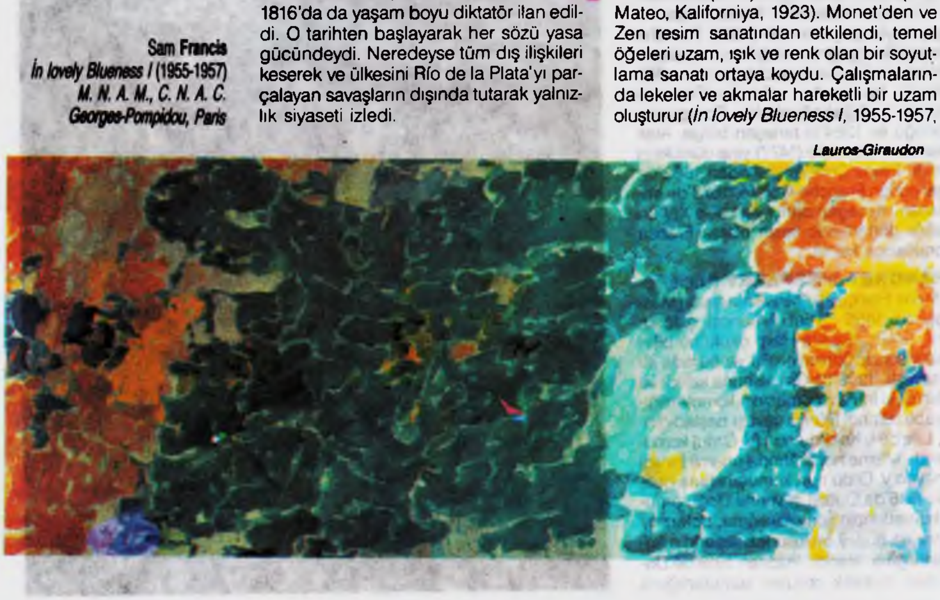
FRANCİNİ, adı Büyük Yüzyıl'ın hidrolik çalışmalarıyla birlikte anılan, Floransa kökenli aile. En ünlü üyesi TOMMASO'dur (Floransa 1571 - Saint Germain-en-Laye 1661). 1598'de Fransa'ya giden Tommaso Francini, Saint-Germain'deki château Neuf'te Fontainebleau'da (büyük kanal, Diana ve Tevere çeşmeleri) ve özellikle de Rungis sularının Luxembourg'a ve bahçelerine getirilmesinde çalıştı (1612-1623). Yaptığı suyolunu bir roma sukemerine bağladı, bu sukemerinin aynısını Arcueil'de de yaptı. Suyolunun bakımı ve genel olarak Fransa'nın su ve çeşmelerinin sorumluluğu Tommaso'ya verildi; bu ayrıcalıktan daha sonra beş Francini kuşağı yararlandı (Versailles sarayı sularının düzenlenmesinde ve 1662'de Thetis mağarasının yapılmasında da Francini'ler çalıştı).

FRANCİS (*sir* Philip), ingiliz siyaset adamı ve gazeteci (Dublin 1740-Londra 1818). Polemik yeteneğini whig muhalefetinin hizmetine sundu ve Burke üzerinde etkili oldu. 1773'te Bengal Konsey üyeliğine atandıktan sonra Warren Hastings'e karşı şiddetli bir muhalefet yürüttü ve onu amansız bir kinle eleştirmeyi sürdürdü. Saray yanlılarına yöneltilen *Letters of Junius*'un (1769-1772) yazarı olduğu sanılır.

FRANCİS (James Bicheno), amerikalı mühendis (Southleigh, Devon, 1815 -Lowell, Massachusetts, 1892). 1833'te Amerika'ya göç etti ve burada lokomotifler yaptı. 1849'da kendi adını taşıyan türbini gerçekleştirdi.

Francis türbini, 200 m'nin altındaki düşme yüksekliklerinde kullanılan merkezcil ya da yarıeksenel merkezcil tepkimeli türbin.

FRANCİS (Sam), amerikalı ressam (San Mateo, Kaliforniya, 1923). Monet'den ve Zen resim sanatından etkilendi, temel öğeleri uzam, ışık ve renk olan bir soyutlama sanatı ortaya koydu. Çalışmalarında lekeler ve akmalar hareketli bir uzam oluşturur (*İn lovely Blueness I,* 1955-1957, Ulusal modern sanat müzesi, Paris). "Blue Balls" dizisinden sonra (1960-61) ve 1965'lerde beyaz leke oyunlarına ya da ufak tefek renk saçaklarına tuvalin yalnızca kenarlarını bırakarak hemen hemen tüm tuval uzamını kapladı. 70'li yıllarda daha coşkulu bir özelliğe bürünen lekeler ve sıçratılmış boyalar, eğik ya da kareli şeritler sistemiyle beyaz fon üzerinde düzenlendi.

Sam Francis
***İn lovely Blueness I* (1955-1957)**
M. N. A. M., C. N. A. C. Georges-Pompidou, Paris

Lauros-Giraudon

FRANCİSCO DE BORJA (*aziz*), cizvitler'in üçüncü generali (Gandia, Valencia krallığı, 1510 - Roma 1572). Aragónlu Juana'nın oğluydu, 1529'da Castrolu Leonor ile evlendi. Karl V kendisini 1539'da, Katalonya kral yardımcısı yaptı. 1546'da dul kaldı, 1551'de cizvitlere katıldı ve general seçildi (1565). Roma'da bir papaz okulu kurdu, dinsel eğitim yöntemlerini yeniden düzenledi. 1671'de aziz ilan edildi.

FRANCİSCO DE JASO (*aziz*), **Hindistan havarisi** adıyla anılan ispanyol cizvit. (Javier şatosu, Pamplona yakınında, 1506 Sancian adası [bugün Şangçuan], Kanton'un güneyinde, Çin, 1552). 1525'te öğrenim için Paris'e gitti. Sainte-Barbe din okulu'nda İgnacio de Loyola ile ilişki kurdu. Beauvais din okulunda ders verdi. Daha sonra 1534'te, Montmartre'da yaşamlarını Tanrı ve Kilise'ye adayan ilk altı cizvitten biri oldu. 1537'de papaz olarak Roma'ya gitti. Portekizli João'nun isteğiyle Papa'nın elçisi olarak Portekiz Hindistanı'na gitti. 1542'de Goa'ya geçti. Yaşamının geri kalan bölümünü Malakka, Molük adaları, Japonya ve son olarak Çin'de misyonerlik etkinliklerine adadı. Hıristiyanlaştırma çalışmalarında ciddi sonuçlar alamadan Çin'de öldü. Küçük din kitapları ve beş ciltlik *Mektuplar'ı* vardır. 1622'de aziz ilan edildi.

FRANCİSCO DE VİTORİA → VITORIA (Francisco DE).

FRANCİSCO MORAZÁN, Honduras'ta yönetim bölgesi; 7 946 km²; 797 611 nüf. (1988). Merkezi *Tegucigalpa.*

FRANCİSELLA a. Bir zamanlar *pasteurella* cinsinden sayılan bakteri. (Tam aerobi nitelikte Gram negatif bir bakteridir; yalnız bir türü tanımlanmıştır: tularemi mikrobu *Francisella tularensis.*)

FRANCİSTOWN, Botsvana'nın doğusunda kent, yönetim bölümü merkezi; 49 396 nüf. (1988). Havalimanı.

FRANCK (Sebastian) ya da **FRANK VON WÖRD,** alman gizemci ve tarihçi (Donauwörth 1499 - Basel 1542). Luther yanlısıydı, gizemci panteizmi ve mutlak idealizmi savundu. *Chronica, Zeitbuch und Geschichtsbibel von Anbeginn bis 1531* adında bir dünya tarihi yayımladı. Tanrıbilim görüşü, Schmalkalden'de mahkûm edildi (1540).

FRANCK (Melchior), alman besteci (Zittau 1579'a doğr. - Coburg 1639). Nürnberg'de öğretmenlik, sonra da Coburg dukalık sarayı'nda capella yöneticiliği yaptı. Yaşamının kalan bölümü Otuz yıl savaşları'nın çalkantısı içinde geçti. Schütz, Schein, Scheidt ve Praetorius gibi bestecilerin yanı sıra Franck da çok sayıda yapıtıyla (*Sacrae Melodiae, Contrapuncti Compositi, Votiva Columbae Sionae Suspiria* vb.), yeni bir anlatım olanağı sunan sürekli basın katkısını yadsımamakla birlikte (4-8 ses için, sürekli baslı *Rosetulum musicum,* 1628; 2-4 ses için, sürekli baslı *Paradisus musicus,* 1636) eski çokseslilik geleneğini sürdürdü.

FRANCK (Johann Wolfgang), alman besteci (Unterschwaningen, Dinkelsbühl yakınında, 1644 - ? 1710'a doğr.). Ansbach sarayı'nda müzikçi (1665), capella yöneticisi ve komedi yönetmeni (1672) olarak görev yaptı. Adı bir rezalete karışınca Hamburg'a kaçtı (1679). Burada operalarını sahneletti ve katedralin müzik yöneticiliğinde bulundu (1682-1686).

1690'da, Londra'daki Covent Garden'da Robert King ile birlikte konserler düzenledi. 20 kadar opera, altmış dolayında kantat ve sürekli baslı *Geistliche Lied*'ler besteledi.

FRANCK (Salomon), alman şair (Weimar 1659 - *ay. y.* 1725). Jena üniversitesi'nde okudu, sonra Weimar'a yerleşti, ilahi ve kantat sözleri yazdı; bunlardan bazıları G. P. Telemann ve Weimar'da yaşadığı sırada J. S. Bach tarafından bestelendi.

FRANCK (César), fransız orgcu ve besteci (Liège 1822 - Paris 1890). Liège krallık konservatuvarı'nda öğrenim gördü, A. Reicha'dan ders alabilmek için 1835'te ailesiyle birlikte Paris'e taşındı. 1837'de girdiği Paris Konservatuvarı'nda P. J. G. Zimmermann'ın piyano, Aimé Leborne'un besteleme, F. Benoist'nın org öğrencisi oldu. Piyano dalında büyük ödül (1838), füg dalında ödül (1840) kazanırken, org dalında bir ikincilikle yetinmek zorunda kaldı (1841). Oysa bütün sanat yaşamı bu çalgının çevresinde düzenlenmiş gibidir. *Ruth* adlı oratoryosunun ilk seslendirilişi üzerine, Franck, Notre-Dame-de-Lorette'teki koronun orgcusu oldu, daha sonra 1858'de Ste-Clotilde'in orgculuğuna getirildi, bu görevi ölümüne değin sürdü. Birçok kez, yeni yapılmış değerli orgları ilk onun çalması istendi (St-Eustache, St-Sulpice, St-Étienne-du-Mont ve Notre-Dame de Paris'nin orgları). Fakat besteci olarak ünü hiçbir zaman kilise dünyasını aşmadı. 1872'de Konservatuvar'da org öğretmenliğine atandıktan sonra, kendini org tekniğini geliştirmekten çok doğaçlamaya ve bestelemeye verdi, H. Duparc, V. d'Indy, H. Busser, P. de Bréville, G. Lekeu, L. Vierne ve C. Tournemire gibi birçok birinci sınıf sanatçıyı çevresinde topladı.

Franck'ın ilk yapıtları pek değerli sayılmadıysa da (kuşkusuz 1859-1863 arasında bestelediği *Altı org parçası* dışında), *Rédemption* adlı oratoryosu, *les Éolides* adlı senfonik şiiri (1876) ve 1879'da tamamladığı piyanolu beşlisi ile *Dağda vaaz*'ı canlandıran sekiz bölümlü oratoryosu *les Béatitudes,* onun büyük bir besteci olduğunun ilk kanıtları oldu. Daha sonra başyapıtlar birbirini izledi: piyano için *Prelüd, koral ve füg* (1884), piyano ve orkestra için *Senfonik çeşitlemeler* (1885), piyano ve keman için sonat (1886), *"Re" minör senfoni* (1888) ve org için *Üç koral* (1890; bestecinin müzik konusundaki vasiyeti sayılır).

Franck, yapıtlarının kurgusu kadar onların duygusal içeriklerine de özen gösterdi. Onun sanatı, Bach'ın işlediği eski biçimlerle (koral, füg, passacaglia), Liszt'in de geliştirdiği Beethoven tarzı büyük çeşitleme arasında kusursuz bir denge olarak belirir. Ama aynı zamanda fırtınalı bir lirizmi ve bazı oratoryolarındaki ya da *Üç koral*'inin en güzel bölümlerindeki gizemci ve dingin pasajlarla karşıtlık oluşturan coşkulu bir romantizmi de yansıtır (beşli, keman ve piyano sonatı). Armoni, pedalların çok ustaca kullanılması, aralıkların gittikçe genişlemesiyle ortaya çıkan son derece kişisel melodiler ve majörle minör arasında sürekli duralamalar gibi bu çelişkiler de Franck'ın mesajını özgünleştirir.

Vokal yapıtları: ses ve piyano için on üç melodi (1842-88); eşit sesli iki koro için altı duo (1888); iki missa, motet'ler ve offertorium'lar; konusu Kutsal Kitap'tan alınmış *Ruth* eglogu (1846); *Rédemption* oratoryosu (1873); *les Béatitudes* (oratoryo, 1879'da tamamladı); konusu Kutsal Kitap'tan alınmış sahne yapıtı *Rébecca* (1881); korolu senfonik şiir *Psyché* (1888); *CL Mezmur* (1888); dört perdeli lirik dram *Ghisèle* (1890); dört perdeli opera *Hulda* (1885, ilk kez 1894'te sahnelendi).

Eşliksiz piyano için: fanteziler (1841-45), *Prelüd, koral ve füg* (1884) ve *Prelüd, arya ve final* (1887).

Büyük org için *Altı parça* (1859-63), *Üç parça* (1878) ve *Üç koral* (1890) besteledi.

Oda müziği alanında dört üçlü, bir piyano ve keman sonatı (1886), piyanolu bir beşli (1879) ve yaylı çalgılar için bir dörtlü (1888) yazdı.

Orkestra yapıtlarıysa şunlardır: *les Éolides* (1876), *le Chasseur maudit* (1882), *les Djinns* (1884) adlı senfonik şiirler; piyano ve orkestra için *Senfonik çeşitlemeler* (1885); *"Re" minör senfoni* (1888).

FRANCK (James), amerikan vatandaşlığına geçmiş alman fizikçi (Hamburg 1882 - Göttingen 1964). Göttingen'de deneysel fizik profesörü oldu (1920), naziler tarafından Almanya'dan kovuldu; önce Kopenhag'da öğretim üyeliği yaptı (1934), sonra ABD'ye gitti ve Johns Hopkins (1935), Chicago (1938) ve Kaliforniya (1941) üniversitelerinde çalıştı. Elektronların kinetiği alanındaki çalışmalarıyla ün kazandı. Gazların özgül elektrik iletkenliği üstüne yaptığı inceleme Bohr kuramının deneysel yoldan doğrulanmasını sağladı. Daha sonra atomların kararlılığını ve uyarılmasını inceledi. Işıldama olaylarının mekanizmasını enerji düzeyleri kavramıyla açıklayan deneylerinden ötürü 1925 Nobel fizik ödülü'nü G. Hertz ile paylaştı. Fotokimyasal etki üzerine de incelemeleri vardır.

FRANCKE (Meister, yani **Usta**), alman ressam. XV. yy.'ın ilk yarısında Hamburg'da etkinlik gösterdi. İngiltere'ye giden denizciler tarafından 1424'te ısmarlanan bir sunakarkalığını yarattı (dokuz pano: *Çile'den Meryem'in yaşamından ve Aziz Thomas Becket'in yaşamından sahneler,* Hamburg müzesi). Bu resimlerle *Azize Barbara sunakarkalığı* resimleri (Helsinki), sanatçının, uluslararası franko flaman gotik sanatını bildiğini göstermektedir. Daha çok germen karakterli olan, iki adet *Acılı İsa* (1420'ye doğr., Leipzig; 1435-1440'a doğr., Hamburg) tablosu da Francke'ye mal edilir.

FRANCKE (Paul), alman mimar (Weimar 1537/38 - Wolfenbüttel 1615). Braunschweig-Wolfenbüttel düklerinin kâhyasıydı. Wolfenbüttel kalesinin ve belki de silah fabrikasının yapımında çalıştı. Dük Julius tarafından kurulan Helmstedt üniversitesi'ni (*Juleum* 1592-1597) ve piskopos -dük Heinrich-Julius için luthercilerin ilk büyük yapısı olan Wolfenbüttel'deki Marienkirche'yi (1604-1625, J. Meyer ve C. Muller tarafından bitirilmiştir) yaptı. Kuzey Almanya barok sanatının özgün kaynaklarından biridir.

FRANCKEN, Limbourg kökenli flaman ressam ailesi. —HIERONYMUS I (Herentals 1540-Paris 1610), babası Nicolas ile Frans Floris'in öğrencisi. 1566'ya doğru Fontainebleau'ya yerleşti, 1588'de kralın ressamı oldu ve ikinci Fontainebleau okuluna bağlandı. İtalyan üslubunda büyük sunakarkalıkları (*Vaftizci Yahya'nın başının kesilmesi,* Dresden), büyük bir tarihi tablosu (*Karl V'in tahttan feragati,* Amsterdam), portreleri (*Ressamın kendi portresi,* Aix-en-Provence) ve özellikle de yapıtlarının en özgün bölümünü oluşturan balo sahneleri (*Venedik karnavalı,* Aachen) vardır. —FRANS I (Herentals 1542-Anvers 1616), Hieronymus I'in kardeşi. Büyük sunakarkalıkları (Anvers katedrali'ndeki üçkanatlı, 1587: *İsa din doktorları arasında*) ve tarihi tablolar (*Eteokles ile Polyneikes,* Anvers) yaptı. —AMBROSIUS I (Herentals 1544-Anvers 1618), Hieronymus I ile Frans I'in kardeşi, onların üslubunu kullandı, *Aziz Crespinus ile aziz Crespinianus'un kurban edilmesi* (1589) ve *Ekmeklerin artışı* (1598) [Anvers] adlı tabloları yaptı. —FRANS II (Anvers 1581 - *ay. y.* 1641), Frans I'in dört ressam oğlundan biri ve ailenin en güçlü kişisi. Kutsal Kitap'tan, tarihten ve günlük yaşamdan sahneler sergileyen, pitoresk ayrıntılarla dolu, küçük tablolar yapımında uzmanlaştı. Çok etkin olan atölyesi, yapıtlarını yabancı ülkelere yaydı. Bazı yapıtları: *Çarmıha geriliş, Büyücülerin sabatı* ve *Tanrı merhametinin ürünleri* (Viyana), *Harika çocuk meseli* ve *Bir prensin bir kilise hazinesini ziyareti* (Louvre), *Sébastien Leerse'nin çalışma odası* (Anvers). —HIERONYMUS II (Anvers 1578 - *ay. y.* 1623), Frans II'nin kardeşi, onun tarzında resimler yaptı (*Tüccar Jan Snellinck'in dükkânı,* Brüksel). —FRANS III (Anvers 1607 - *ay. y.* 1667), Frans II'nin oğlu, babasınınkilerden güçlükle ayırt edilebilen tablolar yaptı (*Aile portresi,* Anvers; *Müneccimlerin tapınması,* Douai). Rubens'ten yaptığı kopyalar dolayısıyla *Robensci Francken* lakabıyla anılır.

Francke Verlag, 1831'de Bern'de Johann Felix Jacob Dalp (1793-1851) tarafından kurulan yayınevi. Tarih, felsefe, insan bilimleri ve okul kitapları yayımlamaktadır.

FRANCO (Battista), **Semolei** denir, italyan ressam ve gravürcü (Venedik 1498'e doğr. - *ay. y.* 1561). Roma'da Michelangelo'nun yapıtlarını inceledi ve onlardan başarılı gravürler çıkardı. 1542'de, S. Giovanni Decollato (Roma) kilisesi'ndeki küçük capellanın bir bölümünü süsledi. Franco Sistina capellası'ndakine öykünerek Urbino katedrali'nde büyük bir *Son yargı* tablosu da (harap olmuştur) yapmıştır.

César Franck
Paris'teki Sainte-Clotilde kilisesi'nın orgu başında
Jeanne Rongier'nin bir tablosundan ayrıntı
özel kol.

Lauros-Giraudon

Frans II Francken
Müneccimlerin tapınması (1620'ye doğr.)
Soissons Belediye müzesi

Bernardo do Santos

João Franco

Beretty-Rapho

general Franco Bahamonde (1967'ye doğr.)

Lauros-Giraudon

François I
Fransa kralı
Jean Clouet'nin yaptığı sanılan bir portreden ayrıntı
Louvre müzesi, Paris

FRANCO (Niccolo), italyan yazar (Benevento 1515 - Roma 1570). Venedik'te Aretino'nun sekreteri oldu (1536), onunla 1538'de bozuştu, Padova'ya sonra da Casale'ye sığındı. Burada *Priapea* (1542) adlı yapıtıyla birlikte Aretino'ya karşı yazdığı müstehcen soneleri yayımladı. Paulus III'e *Priapea* adlı yapıtında yöneltttiği hakaretlerden dolayı Roma'ya girmesi yasaklanmış olmasına karşın dinsel görevler istemek üzere Roma'ya gitti. Hapse atıldı (1558-1560), hapishaneden çıktıktan sonra kardinal Morone'nin yakın bir dostu oldu. *Vita di Cristo* (İsa'nın yaşamı) adlı bir kitap yazdı ve *İlyada*'yı çevirdi. Pius V papa olunca, yazılarının ahlakdışı olduğu gerekçesiyle Engizisyon tarafından mahkûm edildi ve asıldı.

FRANCO (Veronica), italyan kadın yazar (Venedik 1546 - *ay. y.* 1591). Kibar fahişe yaşantısı sürdü ve şiirler yazdı (*Terze Rime*, 1575), bir yardım derneği kurdu.

FRANCO (João), portekizli siyaset adamı (Alcaide, Lizbon yakını, 1855-Lizbon 1929). Başarılı bir yöneticiydi, sonra milletvekili seçildi, "yenilikçi" partide hızla sivrildi. Birçok kez bakanlık yaptıktan sonra 1907'de hükümet başkanı oldu; Meclis'i devre dışı bırakarak gerçek bir diktatörlük kurdu. Kral Carlos'un ve veliaht prensin öldürülmesinden sonra 1 şubat 1908'de siyasal yaşamdan çekildi.

FRANCO BAHAMONDE (Francisco), ispanyol general ve devlet adamı (El Ferrol 1892 - Madrid 1975). 1910'da Toledo Piyade okulu'nu bitirdi. 1912'den 1927'ye kadar hemen hemen aralıksız Fas'ta görev yaptı ve bu ülkede Abdülkerim'e karşı çarpışan Yabancı lejyonu'na komuta etti (1923-1927), Rif savaşı'nı sonuçlandırdı. 1926'da generalliğe yükseltildi. İspanya'ya dönünce Zaragoza Askeri okulu'nun komutanlığına atandı (1927-1931), sonra Balear adalarına gönderildi (1933). Aynı yıl sağın zaferi üzerine geri çağrıldı, genelkurmay başkanlığına getirildi ve Asturias maden işçilerinin grevini bastırdı (1934). Halk cephesi iktidara gelince, Kanarya adalarına sürüldü. Temmuz 1936'da milliyetçi hükümet darbesi patlak verince, darbeden yana bir bildiri yayımladı ve Sanjurjo'nun ölümünden sonra hareketin başına geçti. (→ İSPANYA *İç savaşı*.) Burgos cuntası tarafından başkomutanlığa (29 eylül 1936) ve hükümet başkanlığına atandı (30 eylül). 30 ocak 1938'de devlet ve hükümet başkanlığına ve kara ve deniz orduları başkomutanlığına getirildikten sonra, ekim 1939'da Madrid'e yerleşti, *Caudillo* sıfatıyla, ispanyol devletine Falanj'ın siyasal ilkelerinden esinlenen otoriter bir yapı verdi. Ordu, Kilise ve büyük toprak sahiplerinin desteğiyle her türlü muhalefeti susturdu. Özellikle Bask ülkesinde ve Katalonya'da bölgesel özerkliğe tümüyle son verdi. İç savaş sırasında kendisine destek olan hitlerci ve faşist rejimlerden yana çıkarak nisan 1939'da antikomintern paktı imzaladı. İkinci Dünya savaşı patlayınca, İspanya'nın tarafsızlığını (1939), savaşan taraflardan herhangi birini desteklemediğini ilan etti (1941). 1940'ta Hendaye'da Hitler'le görüştü (ekim) ve Tanca'yı işgal etti. Şubat 1941'de Montpellier'de Pétain tarafından kabul edildi. 1942'de, Doğu cephesine Sovyetler'e karşı "Mavi tümen"i yolladı; daha sonra Müttefikler'e yaklaşmak için Tanca'yı boşalttıysa da galiplerin kendisine karşı düşmanca davranmaları İspanya'nın BM'ye katılmasını önledi. 1942'de üyeleri ya hükümetçe atanan ya da loncalar tarafından seçilen Cortes'i kurdu. 1947'de "katolik ve sosyal bir devlet" olarak tanımlanan İspanya'yı yeniden bir krallığa dönüştüren veraset yasasını kabul ettirdi: hanedan sorununu çözüme bağlayamamakla birlikte, ömür boyu koruyucu -kral naipliğine getirildi. Franco, 1953'te ABD'yle İspanya'nın 1955'te BM'ye ve 1958'de Avrupa Ekonomik işbirliği teşkilatı'na girmesini kolaylaştıran iktisadi ve askeri anlaşmalar imzaladı. Yerine kimin geçeceği sorununu bir çözüme bağlamak isteyen Caudillo, Cortes'e, 22 temmuz 1969'da Alfonso XIII'ün torunu Juan Carlos'u kral unvanıyla vâris olarak seçtirdi. Haziran 1973'te hükümet başkanlığını amiral Carrero Blanco'ya bırakarak devlet başkanı unvanını korudu ve her iki görevin de aynı kişi tarafından yürütülmemesi ilkesini ilk kez kabul etti. Amiralin öldürülmesinden sonra hükümet başkanlığına Carlos Arias Navarro'yu atadı (aralık 1973). Caudillo'nun uzun bir hastalık sonunda ölmesi üzerine Juan Carlos 30 ekim 1975'te devlet başkanı yetkilerini aldı.

FRANCOCULUK a. İspanya'da, 1936'da general Franco tarafından kurulan yönetim sistemi.

FRANCONİ, italyan asıllı at cambazı aile. Üyelerinden ANTONİO (Udine 1737 - Paris 1836), Fransa'da ilk sirki kuran Philip Astley'in yerine geçti, sonra bu yeni gösteri türünü oğullarının yardımıyla sürdürdü ve geliştirdi. —LAURENT (Rouen 1776 - Paris 1849), akrobatik binicilik ustası ve çok başarılı bir biniciydi. Sirk çalışmaları dışında, Orléans ailesinin öğretmenliğini yaptı. —HENRİ (Lyon 1779 - Bennes 1849), bazı "binicilik hareketleri"nde kardeşine eşlik etti, çoğunlukla programların son bölümü olan "askeri zaferler"i konu alan pantomimlerle tanındı. —VİCTOR (Strasbourg 1810 - Paris 1897), Laurent'ın oğlu, çok yetenekli bir at cambazıydı. 1845'te babasıyla birlikte Étoile hipodromu'nu kurduktan sonra Paris yaz sirkini ve kış sirkini yönetti. —ADOLPHE (Brüksel 1802 - Paris 1855), Henri'nin oğlu, 1827'de 3. olimpiyat sirkini açtı. —CHARLES (Paris 1846 - Paris 1910), Victor'un oğlu, Franconi ailesinin sirk çalışmalarını sürdüren sonuncu üyesi. Babasının yerine iki sirkin başına geçti, ölümünden birkaç yıl önce bu sirkleri kapattı.

FRANCORCHAMPS, Belçika'da yer, Ardenneler'de, Liège'in (Stavelot komünü) G.-D.'sunda. Kayak merkezi.

FRANÇOİS II (1435 - Couëron şatosu, Nantes yakınında, 1488), Bretagne dükü (1458-1488). Louis XI'in merkeziyetçi krallığına karşı şiddetle mücadele etti, ancak 1465'te yenilerek Ancenis barışı'nı imzalamak zorunda kaldı. Anne de France'ın naipliği döneminde gene savaş açtı, ancak 1488'de büyük bir yenilgiye uğrayarak ağır koşullar içeren bir barış imzalamak zorunda kaldı.

FRANÇOİS I (Cognac 1494, Rambouillet 1547), Fransa kralı (1515-1547), Angoulême kontu Charles d'Orléans ile Louise de Savoie'nın oğlu. Kuzeni Louis XII'nin kızı Claude ile evlendi (1514). Louis XII'nin ölümünde tahta çıktı (1515). 1524'te dul kaldı, 1530'da Karl V'in kız kardeşi Habsburglu Eleonore ile evlendi. François I, Louis XII ve oğlu Henri II ile birlikte modern fransız devletinin kurucularından sayılır; Fransa tarihinin dönüm noktalarından birine, XVI. yy.'ın ilk yarısına kişisel damgasını vurdu. Krallık dönemi bir bolluk ve büyüme evresi oldu. Bu zenginlik dönemini değerlendiren François I, vergi sistemini geliştirerek, siyasal gücünü artırdı. XVI. yy.'ın başında oluşan merkantilist düşüncelerin etkisinde kalarak Louis XI gibi o da, sanayi ve ticarete el attı. Yeni dökümhaneler ve demir atölyeleri kurdurarak topçu birliklerinin giderek artan isteklerini karşıladı. Saint - Étienne'de bir silah yapımevi kurdurdu, aynı dönemde egemen sınıfların lüks tüketim gereksinimlerini karşılayan bir dizi ipek ve cam imalathanesi kuruldu. Paris ve Lyon matbaa işçilerinin grevi (1539-1541) Kral'a işçi ayaklanmalarını bastırmak için önlemler alma fırsatı verdi. Villers-Cotterêts fermanıyla (1539), işçilerin lonca ve birliklerde örgütlenmeleri yasaklandı. Bu önlemler efendilerin tüccar burjuvazisinin çıkarlarına uygun düşmekteydi.

François I, bu refah döneminden yararlanarak, modern bir devletin merkezi yapısını oluşturma yönünde önemli adımlar attı. Var olan kurumların yapısını değiştirerek ve bir dizi reformla monarşinin otoritesini güçlendirdi, merkezci bir yönetim oluşturmak için gerekli önlemleri aldı. Tahtta kaldığı sürece états généraux'yu hiç toplamayan François I, Parlamento' nun siyasi gücünü de 24 temmuz 1527 fermanıyla ortadan kaldırdı. Bourbon connétable'inin ihanetine onun fief'ini Fransa topraklarına katarak karşılık verdi (1531), Bretagne'ı kesin olarak krallığa bağladı (1532). Yargı sistemini de ıslah ederek valilik ve derebeylik mahkemelerinin yetkilerini artırdı (1536 Crémieu fermanı), ağır ceza hukukunu kurallara bağladı, kilise mahkemelerinin yetkilerini kısıtladı, tüm yargı hükümlerinin ve noter belgelerinin fransızca yazılmasını zorunlu kıldı, papazlara vaftiz ve cenazeler için kayıt tutma zorunluluğunu getirdi. Devlet hazinesi yerini tutan Tasarruf sandığı'nı kurdu (1523), ancak askeri giderler ve debdebeli bir saray yaşamının masrafları karşısında başka kaynaklara başvurmak zorunda kaldı. Bologna antlaşması ile (1516) Kilise'ye boyun eğdirdi, rahip, piskopos ve başpiskopos atama yetkisini aldı; soyluları sarayda denetimi altında tutarak onları iktidarının bir parçası durumuna getirdi, taşra beyliklerini de sıkı denetim altında tuttu. Ülkeyi öbür Avrupa ülkelerinin hükümdarlarınınkinden çok daha güçlü bir otoriteyle yönetmeye başladı, dinsel alanda kişisel seçimini kullanarak Reform hareketine karşı çıktıysa da kız kardeşi Marguerite d'Angoulême'in etkisi ve hıristiyanlığın insancıl öğretisine olan inancıyla krallığın tüm bölgelerine ve toplumun tüm katmanlarına yayılmış olan Reform yanlılarına hoşgörü gösterdi. Ancak dinsel inancın krallığın en önemli birleştirici öğesi olduğunu ve Reform hareketinin bölücü yanlarının ağır bastığını düşünerek sonunda sert bir baskı politikası uygulamaya başladı.

François I sanat ve edebiyat alanlarında da kişisel etkisini göstererek Fransa'da Rönesans ve hümanizmin yayılmasına yardımcı oldu. Krallık debdebesi onun döneminde çok arttı, çeşitli saraylar ve konaklar yaptırıldı. Saray için yaptırılan ya da onarılan tüm yapıları italyan sanatçılara teslim etti, krallık yapılan soyluların ve burjuvaların konaklarına örnek oldu. "Edebiyat'ın hamisi" olarak anılan François I, hümanistlerin çevrilmesi ve yayımlanmasını (G. Budé) destekledi, yazarları (Marot) korumasına aldı ve geleceğin Collège de France'ını kurdu (1530).

François I'in krallığının önemli bir bölümü dış politikayla geçti. Bu politikanın başlıca amacı; Louis XII'nin 1513'te kaybettiği Milano bölgesini yeniden ele geçirmekti. Tahta geçtiği yıl elde ettiği Marignano zaferi (1515) Kutsal Birlik bayrağı altında savaşan İsviçreliler'in teslim olmalarını ve Milano bölgesinin yeniden ele geçirilmesini sağladı. 1516 yılında İspanya kralı Carlos I ile Noyon antlaşması'nı imzaladı, ona kızı Louise'i ve Napoli üzerindeki haklarını vermeyi vaat etti. İsviçreliler'le sürekli barışı gerçekleştirdi, bu tarihten sonra İsviçreliler paralı asker olarak kralın ordusuna katılmaya başladı. Bu antlaşmalar ilk İtalya* savaşlarına son verdi. Daha sonra imparatorluk tahtını elde etmeye çalışan François I, 1519 yılında İspanya kralı Carlos I'in Karl V adı altında imparator seçilmesini engelleyemedi. Bu olay iki hükümdarın arasının açılmasına neden oldu. Altın Çadırlı Ordugâh görüşmelerinde (1520) İngiltere kralı Henry VIII'in desteğini sağlamaya çalışan ancak başaramayan François I savaşı başlatan taraf oldu. Ancak yenilgiye uğradı, Milano bölgesi 1522'de düştü, Pavia önünde yenilen kral (24 şubat 1525) tutsak edildi. Tut-

saklığı sırasında annesi, Kanuni Sultan Süleyman'a bir elçiyle, kendi ve oğlu adına iki mektup göndererek Karl V'e karşı savaşta yardım istedi; Macaristan'a sefer yapılmasını önerdi. Kanuni, gönderdiği yanıtta, François'ya, France vilayeti kralı olarak hitap etti. Kralların yenilip tutsak olabileceklerini, gönlünü hoş tutmasını, düşmanı kovmak ve ülke fethetmek için her zaman hazır olduklarını yazdı. Ardından Mohaç seferine çıktı (1526). François'nın tutsaklığı Madrid antlaşması'nın 1526'da imzasına kadar sürdü. Bu antlaşmayla Milano, Napoli, Cenova ve Asti üzerindeki haklarından, Flandre ve Artois üzerindeki hükümranlığından vazgeçiyor, Bourgogne'u Karl V'e geri veriyordu. Serbest kalınca sözünde durmadı, Papalık, Venedik, Floransa ve Milano ile Cognac birliği'ni (1526) kurarak Avrupa'daki güç dengesini düzeltmeye çalıştı; Henry VIII ile bir "ebedi barış" imzaladı (1527). Mohaç savaşı'ndan sonra Avrupa'da Türkler'e karşı güçlenen tepkiden ve Karl V'in kendisini hıristiyan dünyasına karşı müslüman Türkler'le ittifak halinde göstermesinden çekinerek Osmanlılar'la anlaşmasını bir süre gizledi. Gönderdiği elçilerle Kanuni'nin Almanya seferine (1532) çıkmasını engellemeye çalıştı. Kanuni kendisini ve papayı hapseden Karl V'e karşı savaşmasını engellemeye çalışmasını şaşkınlıkla karşıladığını, üstelik Belgrad'a varmış ordunun geri dönmesine olanak bulunmadığını bildirdi. François, Karl V'e karşı siyasal girişimlerini sürdürdü. 1532'de Scheyern antlaşması ile Smalkalde birliği üyesi alman protestan prensleriyle ittifak kurdu. Osmanlılar'la ilk ticaret anlaşmasını imzaladı (1535). Bu anlaşmayla Osmanlı ülkesinde ticaret yapacak Fransızlar'a, fransız bayrağı taşıyan gemilere ayrıcalıklar tanındı. Durumunu güçlendiren François, Karl V'e karşı yeniden savaş açtı. Ancak 1536-1538 ve 1542-1544 yılları arasında yer alan iki yeni savaşta da önemli bir kazanç sağlayamadı. Crépy-en-Laonnois antlaşması'yla (1544) Flandre ve Artois üzerindeki hükümranlığından vazgeçtiğini onayladı; ancak Bourgogne'u geri aldı. Bu savaş sırasında kaptanıderya Barbaros Hayrettin Paşa komutasında bir donanma, küçük fransız donanmasıyla birlikte Nice kentini kuşattı ve ele geçirerek Fransa'ya bıraktı (1543). François, yaşamının son yıllarında Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun gücünü sınırlamış, ancak İtalya ile ilgili planlarını gerçekleştirememişti. Ardılı Henri II de onun hedeflerini benimsedi ve Karl V'le savaşı sürdürdü.

■**FRANÇOIS II** (Fontainebleau 1544 - Orléans 1560), Fransa kralı (1559-60), Henri II ile Catherine de Médicis'in büyük oğlu. Babasının ölümünden sonra tahta geçti. 1558'de Mary Stuart ile evlenmişti. Guise ailesi prenslerinin etkisinde kalarak protestanlara karşı mücadeleyi şiddetlendirdi. Onlara destek veren Prens Condé'yi tutuklattırdı ve ölüme mahkûm ettirdi. Çocuk bırakmadan öldü, yerini kardeşi Charles IX aldı.

François vazosu, çömlekçi Ergotimos ile ressam Kleitias'ın yaptı. Attike sanatı, İ.Ö. 570'e doğr.
Arkeoloji müzesi, Floransa

Scala

FRANÇOIS (Marie Luise VON), alman kadın edebiyatçı (Herzberg an der Elster 1817 - Weissenfels 1893). Yetenekli bir romancıydı, gerçekçi ama iyimser bir çizgide, temalarını anayurdu Thüringen'den aldığı öyküler (*Die Jubiläum*, 1886) ve romanlar (*Die letzte Reckenburgerin*, 1871; *Frau Erdmuthens Zwillingssöhne*, 1873) yazdı.

FRANÇOIS (André FARKAS, **André** —denir), rumen asıllı fransız ressam ve desinatör (Timişoara 1915). Budapeşte Güzel sanatlar okulu'nda okudu, Paris'e yerleşerek Cassandre'ın atölyesinde çalıştı. Desenler, afişler (Unesco, Aspro, le Nouvel Observateur, vb.), dergi resimleri ve kapakları (Punch, The New Yorker, Télérama...), kitap resimleri (Jarry, Diderot, Queneau, vb.) yaptı. Verimli bir sanatçı olan François'ın mizah anlayışı saçmayla şiiri buluşturan bir sevecenlik ve iğneleyicilik taşır. 1960'tan beri resim, gravür ve asamblaj çalışmaları da yapmaktadır.

FRANÇOIS (Samson), fransız piyanocu (Frankfurt 1924-Paris 1970). Marguerite Long'dan ders aldı, Alfred Cortot ile çalışarak tekniğini geliştirdi. 1943'te M. Long -J. Thibaud yarışmasında birincilik ödülünü kazandıktan sonra sanat yaşamında parlak bir dönem başladı. Dünyanın birçok ülkesinde konserler verdi. Özellikle Chopin, Liszt, Debussy, Ravel ve Bartók'un yapıtlarını yorumlamada başarı gösterdi. Prokofyev'in 5. piyano konçertosunu, 1947'de New York'ta ilk kez seslendirdi. 1951'de de Aix-en-Provence'ta kendi konçertosunu çaldı.

■**François vazosu,** kulplu büyük Attike vazosu (Floransa Arkeoloji müzesi), 1884'te ressam Alexandre François tarafından Etruria'da bulundu. Çömlekçi Ergotimos* ile ressam Kleitias*'ın yapıtı olan vazonun üzerinde, siyah figürlerle resmedilmiş mitoloji ve destan (özellikle Akhilleus ve Theseus'un yiğitlikleri) sahneleri görülür.

FRANÇOIS DE NEUFCHÂTEAU (Nicolas, *kont* FRANÇOIS, —denir), fransız yazar ve devlet adamı (Saffais, Lorraine, 1750 - Paris 1828). Saint-Domingue Yüksek konseyi nezdinde genel savcılık (1783), Ulusal meclis'te yedek milletvekilliği yaptı. Yasama meclisinde önce sekreter, sonra başkan oldu. Konvansiyon'a seçildi, ancak görevi reddetti. *Paméla ou la Vertu récompensée* adlı komedisinin Halk kurtuluş komitesi'ni tedirgin etmesi üzerine bir süre tutuklandı. 1797'de içişleri bakanlığına getirildi, 18-Fructidor'un ardından direktör seçildi. Yeniden Directoire'ın içişleri bakanı oldu. İlk nüfus sayımını gerçekleştirdi, ülke içi denizciliği geliştirdi, Sosyal yardım kurumu'nu yeniden düzenledi. Enstitü üyeliği ve Senato başkanlığı (1804-1806) yaptı, İmparatorluk kontu oldu, Restauration'a katıldı.

■**FRANÇOIS DE SALES** *(aziz)*, Cenevre piskoposu (Sales şatosu, Thorens yakınında, Savoie, 1567-Lyon 1622). 1602'de Cenevre piskoposluğuna getirildi. Yarısı calvincilerden oluşan bölge halkının din, birliğini kurmaya çalıştı. Dinsel tartışmalardan çok inananların tinsel gelişimine önem verdi ve din adamlarının yetişmesi, manastır reformu ve bölge içi misyonlar üzerinde durdu. 1610'da Jeanne de Chantal ile birlikte, yoksul hastaların bakımıyla da ilgilenen, yeni bir tarikat kurdu.

FRANÇOIS-FRANCK (Charles Albert), fransız hekim ve fizyolog (Paris 1849 - *ay. y.* 1921). Collège de France'ta fizyoloji profesörü olarak çalıştı, normal ve patalojik kan dolaşımı fizyolojisini (kalp lezyonları, kapakçık bozuklukları, vazomotor sinirler) inceledi.

FRANÇOIS-PONCET (André), fransız siyaset adamı, diplomat ve yazar (Provins 1887 - Paris 1978). Demokrat cumhuriyetçiler birliği üyesi. 1930-1931'de Milletler cemiyeti'nde yardımcı delegeydi. 1931'de Berlin, 1938'de Roma'da Fransa büyükelçisi oldu; bu dönemde, savaşı önlemek için gösterdiği çabalar sonuçsuz kaldı. Ağustos 1943'te Almanya'da gözaltına alınan François-Poncet, 1948'de hükümetin Almanya işlerinden sorumlu siyasi danışmanlığına getirildi, 1949-1953 arasında Fransa Cumhuriyeti'nin Almanya yüksek komiserliği, 1953-1955'te Almanya büyükelçiliği görevlerinde bulundu.

FRANEKER, Hollanda'da (Friesland) kent, Harlingen-Leeuwarden kanalı kıyısında; 9 500 nüf. Napoléon I'in 1811'de kapattığı eski üniversite. Kilise (XV. yy.); XVI. yy.'dan kalma belediye konağı; XVIII. yy.'dan kalma planetarium. Eski evler.

FRANGA a. Nümism. Osmanlı döneminde Fransızlar'ın yirmi franklık paraları için halk arasında kullanılan deyim. (Kentlerde "Napoléon" da deniyordu.)

FRANGEŠ-MIHANOVIĆ (Robert), hırvat heykelci ve madalya sanatçısı (Sremska Mitrovica 1872 - Zagreb 1940). Rodin'in atölyesinde çalıştı, gerçekçi bir üslupla başarılı hayvan ve insan heykelleri yaptı. (Kral *Tomislav*'ın atlı heykeli, Zagreb, 1931), Hırvatistan'da sanatsal yaşamı canlandıran kişilerden biri olarak, Zagreb'de ilk sanat dökümevini kurdu.

FRANGHIAS (Andhreas), yunanlı gazeteci ve yazar (Atina 1921). Savaş sonrasının en önemli romancılarından biridir; gerçekçi bir üslupla, 1945 iç savaşı'yla çöküntüye uğramış yunan toplumunun yaşadığı zorlukları ve çoğunlukla da yoksunluğu betimledi (*Hommes et Maisons* [fr. çev.], 1955; *la Grille* [fr. çev.], 1962). Franghias bu gerçekçiliğin yanı sıra, kendisinin de siyasal nedenlerle sürüldüğü yunan adalarındaki toplama kamplarının akıl almaz ve boğucu ortamını yansıtabilmek için simgeciliğe de başvurdu (*l'Épidémie* [fr. çev.], 1972).

FRANGİÉ (Süleyman). → FRANJİYE.

FRANGİPANE ya da **FRANGİPANİ,** özellikle XI. ve XII. yy.'larda etkin rol oynamış romalı aile. *Anicia* soyundan geldiğini ileri sürüyordu, ancak 1014'ten önceki kayıtlarda adına rastlanmaz. İmparatorluğun isteklerinden yana tavır alan Frangipaneler, Colonnalar'a karşı Orsiniler'in geleneksel müttefikleriydi. Başlıca üyeleri şunlardı: LEO (XI. yy.); —CENCIO, XII yy. başında Roma'da imparatorluk partisi başkanı. 1118'de Gelasius II'nin papalığını tanımayı reddetti ve onu hapse attırdı. Halk pontifexi kurtardı, ama imparator Heinrich V'in yaklaşması üzerine Gelasius'u Roma'dan kovdu ve yerine düzmece papa Gregorius VIII'i seçtirdi; —GIOVANNI, Astura senyörü; Tagliacozzo' da yenilgiye uğrayıp Sicilya'ya kaçmaya çalışan Konradin'i Anjou dükü Carlo'ya teslim etti (1268). Napoli'ye yerleşerek ailenin Napoli kolunu kurdu; —MARIO (öl. 1654), marki unvanını Dalmaçya'daki Veglia kolu (bugün Krk) ve Friuli koluna bıraktı. Veglia kolu gerçekte Frankopan ailesinden ibarettir. Frangipaneler'le akrabalık bağları sonraları düzenlenmiş belgelere dayanır.

FRANGULİN a. (fr. *franguline*'den). Kim. Barutağacı kabuğunun heteroziti. (Suyla ayrıştırılarak emodin elde edilir.)

FRANJİYE ya da **FRANGİÉ** (Süleyman), lübnanlı devlet adamı (Zghorta 1910 - Beyrut 1992). 1960'taki seçimlerde, memleketi Zghorta'dan milletvekili se-

Réunion des musées nationaux

François II
Fransa kralı
Léonard Limosin'in yaptığı boyalı mine (1560'a doğr.)
Louvre müzesi, Paris

Lauros-Giraudon

aziz François de Sales
Noël Hallé'nin bir tablosundan ayrıntı
Saint-Louis-en-l'Île kilisesi
Paris

B.N. Paris

B.N. Paris

5 franklık gümüş para
Bibliothèque nationale, Paris

çilerek bu bölgeyi 1932'den beri Parlamento'da temsil eden kardeşi Hamit'in yerini aldı. 1960-1970 arasında birçok kez bakanlık yaptı, 17 ağustos 1970'te cumhurbaşkanı seçildi. Lübnan savaşı sırasında (1975) Suriye'nin müdahalesini destekledi. Eylül 1976'da cumhurbaşkanlığı görevini E. Sarkis'e bıraktı. Önce Lübnan cephesi çerçevesinde P. Cemayel ve K. Şamun ile işbirliği yaptı, oğlu Tony'nin falanjist milisler (Kataib) tarafından öldürülmesinden (haziran 1978) sonra bu kişilerle bağlarını kopardı, İlerici sosyalist parti'nin ve Ulusal hareket'in lideri V. Canbulat'a yaklaştı.

FRANJU (Georges), fransız sinemacı (Fougères 1912 - Paris 1987). Gazeteciydi, 1936'da H. Langlois ile fransız sinemateki'ni kurdu, en iyi fransız belgeselcilerinden biri oldu (*Hayvanların kanı* [le Sang des bêtes], 1949; *Hôtel des Invalides*, 1951; *Le Grand Méliès, 1952; Poussières*, 1954). Daha sonra uzun metrajlı filmlere geçti: *la Tête contre les murs* (Hervé Bazin'in romanından, 1958), *les Yeux sans visage* (1959), *Thérèse Desqueyroux* (François Mauriac'ın romanından, 1962), *Judex* (1963), *Thomas l'imposteur* (Jean Cocteau'nun romanından, 1965), *la Faute de l'abbé Mouret* (1970), *Nuits rouges* (1974).

FRANK a. (fr. *franc*). **1.** Birçok eski fransız parasının adı. **—2.** Fransız devrimi'nden beri Fransa'nın yasal para birimi (simgesi: F). **—3.** Halen Belçika, Lüksemburg, İsviçre, Liechtenstein, Monako, Burundi, Ruanda, Cibuti, Madagaskar, Mali, Vanuatu ve Fransa'nın denizaşırı topraklan ile *département*'larının (Réunion, Fransız Guyanası, Guadeloupe, Martinique, Saint-Pierre-et-Miquelon) para birimi. **—4.** *Eski frank*, Fransa'nın 1960'tan önce dolaşımda bulunan yasal para birimine, 1960'tan beri verilen ad (bugünkü 1 santime eşdeğerdir). || *Yeni frank*, 1960'tan beri yürürlükte olan yasal para birimine verilen ad. || *Yeşil frank*, AET içinde yalnızca tarım ürünleri değişimlerinde kullanılan ve yeşil oran denen bir orana göre hesaplanan bir hesap parası birimi (écu) değeri taşıyan frank. (Yeşil frank, "dolaşımdaki" frankta yapılan devalüasyonlardan [ya da revalüasyonlardan] etkilenmez.)

—Uluslarar. ikt. *Frank bölgesi*, birtakım ülkelerin, Fransa ve onun parası frank çevresinde oluşturdukları parasal dayanışma bölgesi. (Frank bölgesine katılma koşulları, her devletin özel durumuna göre, çok ya da iki yanlı anlaşmalarla düzenlenmiştir.)

FRANK (Leonhard), alman romancı (Würzburg 1882 - Münih 1961). Barışçı görüşleri nedeniyle 1933'te Almanya'dan ayrıldı ve ülkesine ancak 1950'de döndü. Natüralist eğilimli ilk romanı *Die Räuberbande* (1914) ile başarı kazandı, sonra sırasıyla retorik, freudçuluk (*Die Ursache*, 1915), anlatımcı barışçılık (*Der Mensch ist gut*, 1918) gibi değişik anlayışlara bağlandı, sonunda derin bir hümanizme (*Karl und Anna*, 1927) ulaştı. Özyaşamöyküsü de yazdı: *Links wo das Herz ist* (1952).

FRANK (Erich), musevi kökenli alman hekim (Berlin 1884 - İstanbul 1957). Breslau Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdikten sonra doktorasını içhastalıkları dalında Strasbourg Üniversitesi'nde verdi (1908). Breslau Üniversitesi'nde doçentliğe (1913) ve profesörlüğe (1919) yükseldi. İçhastalıkları dalındaki araştırma ve çalışmalarıyla uluslararası bir üne kavuştu. Breslau'daki Wenzel-Hancke hastanesi içhastalıkları bölümü yöneticisi oldu (1928). Musevi kökenli olduğundan nazi yönetiminin baskısıyla ülkesinden ayrılmak zorunda kaldı ve çağrılı olarak Türkiye'ye geldi (1934). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi II. içhastalıkları kliniği'ne direktör olarak atandı. Akdeniz ülkelerinde çok görülen ve kalıtsal bir kansızlık türü olan thalessemi majör ve minör hastalıkları üzerinde önemli araştırma ve incelemelerde bulundu. Başlıca yapıtları: *Dahili böbrek hastalıkları* (1941), *Az tanınmış hastalıklar grubu hakkında* (1944), *Karbonhidrat metabolizması patolojisi* (1949), *İçhastalıkları klinik dersleri* (3 c, 1951, 1956).

FRANK (Waldo), amerikalı yazar (Long Branch, New Jersey, 1889 - White Plains, New York, 1967). Seven Arts (1916-17) dergisini kurdu, gizemci ve içebakışçı özellikleriyle amerikan gerçekçiliğine yenilik getiren romanlar (*The Unwelcome Man*, 1917; *The Dark Mother*, 1920; *Rahab*, 1922; *City Block*, 1922) ve toplumsal -siyasal denemeler yazdı.

FRANK (Karl Hermann), alman siyaset adamı (Karlsbad 1898 - Prag 1946). Çekoslovakya parlamentosu'nda Südet bölgesi Almanları'nın milletvekilliğini yaptı (1935-1938) ve doğduğu eyaletin Almanya'ya katılması için mücadele etti. Münih konferansı'ndan sonra, Bohemya-Moravya'yı himaye eden Reinhard Heydrich'in devlet bakanlığına atandı. Heydrich, çek yurtseverleri tarafından 1942'de öldürülünce Frank, Lidice ve Ležáky'de yaşayan halkın katledilmesini emretti. Bu yüzden mayıs 1946'da Prag'da halk mahkemesince ölüme mahkûm edildi.

FRANK (Hans), alman siyaset adamı (Karlsruhe 1900 - Nürnberg 1946). Nasyonal sosyalist parti'ye ilk katılanlardan biriydi; Reichstag'a seçildi (1930). Bavyera adalet bakanlığı yaptı (1933-34), 1939'da Polonya valisi oldu ve yahudi soykırımını yönetti. Nürnberg mahkemesi tarafından ölüme mahkûm edildi ve asıldı.

FRANK (Ilya Mihailoviç), rus fizikçi (Sen-Petersburg 1908 - ? 1990). Bilimler akademisi fizik enstitüsü'nde çalıştı; 1944'te Moskova Üniversitesi'nde profesör oldu. 1937'de İ. İ. Tamm ile birlikte, P. A. Çerenkov'un bulduğu etki kuramını geliştirdi ve maddenin içindeki çok yüklü parçacıkların devinimini ve durmasını inceledi. Bu üç bilgin 1958 Nobel fizik ödülü'nü paylaştılar.

FRANK (Robert), İsviçre asıllı amerikalı fotoğrafçı ve sinemacı (Zürich 1924). Konunun başlı başına değerlendirilmesi, seçkin kadraj ya da nesnel bakış gibi şeyleri hiç umursamaması, dengesiz düzenlemelere ve rastlantısal konulara öncelik tanıması fotoğraf sanatını derinlemesine etkilemiştir. *The Americans* (1958) adlı yapıtıyla amerikan mitini küçümseyerek sıradan ve acı gerçekleri ortaya çıkarmaya çalıştı. 1963'ten sonra kendini sinema çalışmalarına verdi. *Me and my Brother* (1965-1968) önemli filmleri arasındadır. 1960'larda ortaya çıkan New York ekolünü de etkilemiştir.

FRANK (Anne) [Frankfurt am Main 1929 - Bergen-Belsen toplama kampı 1945]. 1933'te Almanya'dan Hollanda'ya göç eden yahudi bir ailenin kızıydı; 1942'den 1944'e değin gizlenerek Hitler döneminde yapılan aramalardan kurtulmaya çalışan ailesinin çektiklerini ve kendi yaşamını *Het Achterhuis*'de (Hatıra defteri) anlattı. Bu anılar, Frances Goodrich ve Albert Hackett tarafından sahneye uyarlandı (*Anne Frank'ın hatıra defteri* [The Diary of a Young Girl]).

FRANK VON WÖRD → FRANC (Sebastian).

FRANKAPAN → FRANKOPAN.

FRANKAU (Pamela), ingiliz kadın romancı (Londra 1908 - *ay. y.* 1967). *The Guns* (1916) ve *Everywoman* (1934) adlı yapıtların yazarı Gilbert *Frankau*'nun (1884-1952) kızı. Yazarlık yaşamına kadın dergilerinde başladı. İkinci Dünya savaşı sırasında ingiliz ordusunun kadın ihtiyat kuvvetlerinde general oldu, 1945'te ABD'ye göç etti ve *The Winged horse* (1953) ve *The Bridge* (1957) adlı yapıtlarını yayımladı.

FRANKÇA a. Eski Franklar'ın, batı germenceye bağlanan, varsayımsal olarak yeniden oluşturulmuş dili. (Bu dil, Orta Almanya, Lüksemburg ve Lorraine'i kapsayan ve yukarı almancaya bağlanan bir lehçeler bütünüdür.)

FRANKEİT a. (fr. *franckeite*). Miner. Doğal kurşun, kalay ve antimon sülfür.

FRANKEL (Leó), macar devrimci (Budapeşte 1844 - Paris 1896). Londra'ya sığındı ve orada Marx ve Engels ile ilişki kurdu, Uluslararası işçi birliği merkez konseyi üyesi oldu. 1867'de Lyon'a, sonra Paris'e yerleşti; Fransız-Alman savaşı patladığında hapisteydi. Komün sırasında XIII. *arrondisement*'dan milletvekili seçildi (26 mart 1871) ve 20 nisanda delege oldu. Çalışma ve Değişim komisyonu'nu yönetti. Gece çalışmasına son veren kararnameleri imzaladı ve işçi sınıf için Marx'tan esinlenen bir yasa hazırladı. Londra'ya sığındı, gıyabında ölüme mahkûm edildi (1872), Uluslararası işçi birliği düşüncesini geliştirdi ve 1871'den sonra Londra'dan Károly Farkas ile yazıştı. Sonra Macaristan'a döndü, burada ilk işçi kongrelerini düzenledi (1878-1880). Marx'ın düşüncelerini yaymak amacıyla yazdığı *Chronique hebdomadaire des travailleurs* (fr. çev.) [İşçilerin haftalık kroniği, 1876-1881] adlı yapıtını Budapeşte'de yayımladı. Burada düzenlediği gizli bir kongrede genel oy hakkı ve üretim araçlarının millileştirilmesi istendi. 1881'de tutuklandı, 1883'te serbest bırakıldı, kavgasını önce Viyana'da, sonra Paris'te ölümüne değin sürdürdü.

FRANKEN, Almanya'da, bugün Bavyera'da yer alan tarihsel bölge. Bavyera'nın kuzeyini, Main ırmağı vadisinin her iki yanını içine alır ve G.'de Tuna'ya ulaşır.

—Tar. Sofu Louis'in saltanatından (840) hemen sonra Franken (Doğu Frankları ülkesi) ulusal düklük haline getirildi. Doğu Franken ve Hessen uzun süre çarpıştılar; ayrıca düklük, iki rakip sülale, Babenbergler (Main ve Rednitz vadilerini ellerinde tutuyorlardı) ve Konradinler (Ren Pfalz'ı ile Worms'un efendileri) arasındaki savaşlarla kana bulandı. Arnulf'un saltanatının sonunda, Babenbergler yok edilince, Genç Konrad önce Franken dükü (906), sonra Germanya kralı (911) unvanını aldı. Konrad'ın ölümünden sonra yerine geçen kardeşi Eberhard yeni kral Otto'ya karşı ayaklandı, ancak isyancılar Andernach'ta yenildiler (939) ve Eberhard öldürüldü. Böylelikle düklük Otto'ya kaldı. Konrad (öl. 1039) ile birlikte, Franken düklüğünün tarihi, imparatorlarıyla karıştı. 1155'e düklük, Ren Pfalz kontu unvanıyla Friedrich Barbarossa'nın kardeşi Konrad'a verildi; daha sonra Franken parçalandı. Hohenstaufenler'in devrilmesinden sonra Doğu Franken, dük haklarını Friedrich Barbarossa'dan devralan (1168) Würzburg piskoposunun yönetimine geçti; Rheindland Franken'i Mainz, Worms ve Speyer piskoposluklarıyla Nassau, Hessen ve Pfalz prenslikleri arasında bölüşüldü. 1500'de Maximilian, Franken'i Kutsal İmparatorluk'un on bölümünden biri durumuna getirdi. 1814'te eski Franken'in büyük bir bölümü Bavyera'ya geçti.

FRANKEN LEHÇESİ a. Yukarı almancanın Franken'de konuşulan lehçesi. (Modern edebi almancaya ve yiddiş diline temel oluşturdu.)

FRANKEN'İN (YA DA SALİİ HALKI) GERMEN İMPARATORLARI

Franken Konradinleri

Yaşlı Konrad (öl. 905) imparator Arnulf'un kızı Glismunt'la evlendi

Genç Konrad I (öl. 918) Franken dükü (906) sonra Germanya (Doğu Frankları) kralı (911)

Eberhard (ya da Evrad) [öl. 939] Franken dükü (918)

kız çocuğu — evlendi — Werner (öl. 919'a doğru) Speyergau, Wormsgau ve Nahegau kontu

Franken Salii kralları

Kızıl Konrad (öl. 955) Speyergau, Wormsgau ve Nahegau kontu; Lotharingia dükü (944-953) — evlilik (947) → Liutgard (öl. 953)

Doğu Saksonya (ya da Ostfalen) Liudolfinger'ler'i

Kuşbaz Heinrich I (876'ya doğr. - 936) Saksonya dükü (912), sonra Germanya (919) ve Lotharingia kralı (925)

Büyük Otto (912-973) Germanya kralı (936); İtalya (ya da Lombardia) kralı (961); Roma -Germen İmparatoru (962)

Liutgard (öl. 953) — germen imparatorlarının devamı (→ Saksonya)

Otto (949'a doğr. - 1004) Speyergau, Wormsgau, Nahegau ve Malenfeldgau kontu; Kärnten dükü (978-983/995-1004)

Heinrich (970'e doğr. - 990'a ya da 1000'e doğr.) Speyer kontu Alsaceli Adelaide'le evlendi (öl. 1037)

Bruno (973'e doğr.-999) papa Gregorius V (996)

Yaşlı Konrad I (öl. 1011) Kärnten dükü (1004)

Wilhelm (öl. 1047) Strasbourg piskoposu (1030)

Genç Konrad II (öl. 1039) Kärnten dükü (1036)

Bruno (öl. 1045) Würzburg piskoposu (1034)

Konrad II (990'a doğr. 1039) Germanya (ya da Romalılar'ın) kralı (1024); İtalya kralı (1026); imparator (1027); Bourgogne (ya da Arles) kralı (1032/1033-1038) Schwaben dükü Hermann II'nin kızı Gisela'yla (öl. 1043) evlendi (1016)

Gebhard (öl. 1060) Regensburg piskoposu (1036)

Kara Heinrich III (1017-1056) Romalılar'ın kralı (1028/1039); Bourgogne kralı (1038); imparator (1046) Danimarka ve İngiltere kralı Büyük Knud'un kızı Kunegonde'la (öl. 1038) evlendi (1036) ①; Aquitania dükü Guillaume V'in kızı Poitiersli Agnès'le (öl. 1077) evlendi (1043) ②

② Mathilde (1045-1060) Schwaben dükü (1057), Romalılar'ın düzmece kralı (1077) Rheinfeldenli Rudolf'la (öl. 1080) evlendi (1059)

② Judith (ya da Sophia) [1047 -1094'e doğr.] Macaristan kralı Salomon'la evlendi (1063) ①; Polonya dükü Wladyslaw I Herman'la evlendi (1088)②

② Heinrich IV (1050-1106) Romalılar'ın kralı (1053/1056), sonra imparator (1084) Maurienne kontu Odon'un kızı Torinolu Berta'yla(öl.1087) evlendi (1066) ①; Kievli Praksedis'le (öl. 1109) evlendi (1089)② [1093'te boşandı]

① Konrad (1074-1101) Aşağı-Lorraine (ya da Lothier) dükü (1076-1089); Romalılar'ın kralı (1087-1098); İtalya kralı (1093) Hautevilleli Constance'la (ya da Mathilde) evlendi (1095) [çocuğu olmadı]

① Agnès (1074 ya da 1075-1143) Schwaben dükü, Staufenli Friedrich I'le (öl. 1105) evlendi (1079 ya da 1089'a doğr.) ①; Avusturya markgrafı Aziz Leopold III ile (öl. 1136) evlendi (1106) ②

① Heinrich V (1081 ya da 1086-1125) Romalılar'ın kralı (1098/1106), sonra imparator (1111), İngiltere kralı Henry I'in kızı Mathilde ile (öl. 1167) [1128'de Anjou kontu Geoffroi V Plantagenet'le tekrar evlendi] evlendi (1114) [çocuğu olmadı]

① Germen imparatorlarının devamı (→ Hohenstaufen)

② Avusturya (Babenberg) markgraf sülalesinin devamı

FRANKENHEİMER (John), amerikalı sinemacı (Malba, Long İsland [New York], 1930). Hollywood'da şansını deneyip başarısızlığa uğradıktan sonra, oyuncu ve yönetmen olarak tiyatroda çalıştı; daha sonra aynı görevleri radyoda sürdürdü. Televizyonda yönetmen yardımcılığı yaptı ve birçok dizi film yönetti. RKO şirketi'nin yardımıyla ilk filmi *Genç yabancı*'yı (The Young Stranger) [1957] gerçekleştirdi, sonra da televizyona döndü. 1960'tan başlayarak kuşağının en çok umut veren yönetmenlerinden biri olarak mesleğini ara vermeden sürdürdü. Ama sonradan başarı grafiği gittikçe düştü. Önemli filmleri şunlardır: *Genç serseriler* (The Young Savages) [1960], *Sarsılan temel* (All fall down) [1962], *Alcatraz kuşçusu* (The Birdman of Alcatraz) [1962], *Casuslara karşı* (The Manchurian Candidate) [1962], *Mayısta yedi gün* (Seven Days in May) [1964], *Seconds* (1966), *Kiev'deki adam* (The Fixer) [1968], *The Gypsy Moths* (1969), *Sevgilimin oyunu* (I walk the Line) [1970], *Vahşi atlılar* (The Horsemen) [J. Kessel'den, 1971], *The Iceman Cometh* (E.O'Neill'den, 1973), *French Connection II* (1975), *Black Sunday* (1977), *Probhecy* (1980), *52 Pick-Up* (1986), *Year of the Gun* (1991).

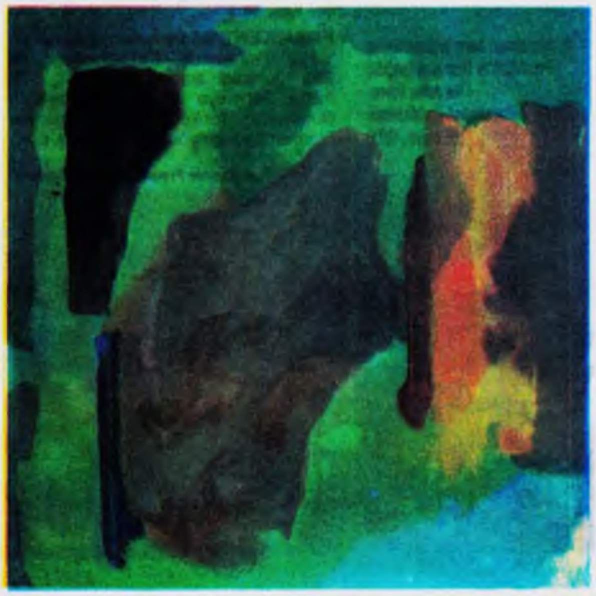
FRANKENİA a. (XVII. yy'da yaşamış isveçli hekim *Frankenius*'un adından). Genellikle kıyı bölgelerinde yetişen, fundamsı, yatık gövdeli, otsu ya da yarı çalımsı çokyıllık bitki. (Yaprakları küçük, karşılıklı ve parçasız, çiçekleri yalnız ya da kömeç halinde ve kırmızı ya da pembedir. *Frankeniaceae* familyasının örnek tipi.)

Frankenstein, or The Modern Prometheus *(Frankenstein ya da modern Prometheus)*, Mary Shelley'nin felsefi ve korku romanı (1818). Yaratığın yaratıcısına başkaldırmasını işleyen romantik tema, daha önceleri Byron ve Percy B. Shelley tarafından da ele alınmıştı. Kısa zamanda bir mit haline gelen bu öyküde (yapay "canavar", "babası" Dr. Frankenstein'a karşıdır), "yaratık"ın korkusu, yaratıcısının uyandırmak zorunda olduğu korkuya üstün gelir. Çirkinliğinden utanç duyan adsız canavar, nefretin bilincine varır ve kendisini aramaya çıkan efendisini öldürüp buzlar ve ateşler arasında kaybolur. Frankenstein romanı ve kişiliği, birçok sinema yapıtına esin kaynağı oldu: James Whale'in gerçekleştirdiği *Frankenstein* (1931) ve *Frankenstein'in gelini* (Frankenstein's Bride) [1935]; Terence Fisher'ın yapıtı *Frankenstein'in laneti* (The Curse of Fran-

Bk. resim sayfa 4246

Helen Frankenthaler, *Spring Bank* (1974), *C.N.A.C. Georges-Pompidou, Paris*

Lauros-Giraudon

M. Bessy arşivi

Boris Karloff, J. Whale'in **Frankenstein** (1931) filminden bir sahnede

kenstein) [1957] ve Mel Brooks'un 1974'te parodi türünde filme aldığı *Young Frankenstein.*

FRANKENTHAL, Almanya'da (Rheinland-Pfalz) kent, Ren yakınında, Ludwigshafen'in K.'inde; 44 000 nüf. Makine ve kimya sanayileri.

—Seram. Strasbourglu seramikçi Paul Antoine Hannong, 1755'te Frankenthal' de bir porselen imalathanesi kurdu ve 1762'de Pfalz seçiciprensi Karl Theodor'a sattı. XVIII. yy.'ın başlıca ürünleri, Lanz, Lück, Linck ve Melchior gibi usta heykelcilerin rokay üslubundaki küçük heykelleridir.

FRANKENTHALER (Helen), amerikalı kadın ressam (New York 1928). Hans Hofmann'ın öğrencisi (1950) ve soyut anlatımcılara yakın bir sanatçı olarak, 1952'de soyutlama olanaklarına yenilikler getiren bir teknik yarattı: sıvı boyarmaddelerin ham tuvale emdirilmesi (*Mountains and Sea,* 1952) sonradan geniş boş uzamlar bırakan (*Five-Color Space,* 1966) ya da renkli büyük tüllerle kaplanan tuvallerde (*Chairman of the Boord,* 1971) daha belirgin renklere ve biçimlere yöneldi.

Bk. resim sayfa 4245

1975'ten sonra boyalı seramik çalışmaları da yaptı. Araştırmaları amerikan yeni soyutlama sanatının gelişiminde önemli bir yer tutar.

FRANKENWALD, Almanya'da bölge, Yukarı Franken'de, Fichtelgebirge ve Thüringerwald arasında yer alır; 795 metre. Bohemya kütlelerinin kenarında oluşmuştur. Frankenwald, Schwaben ve Franken havzası yönünde kırıklarla sınırlanan, Main'in kollarının vadilerince yarılmış billurlu bir platodur. Geleneksel etkinlikler, tekstil, kereste ve cam sanayileridir. Kısa süre önce, küçük merkezlerde (başlıcası Hof'tur) elektrikli aygıtlar ve duyarlı makineler yapımı gelişmiştir.

Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz

fransız-alman barış antlaşmasının **Frankfurt'ta Bismarck (sağda) ve Jules Favre tarafından imzalanması (10 mayıs 1871)**

FRANKFORT, ABD'de kent, Kentucky' nin merkezi, Kentucky ırmağı kıyısında; 26 000 nüf. Turizm merkezi (eski evler). Bir tarım bölgesinin (tahıl, tütün) ticaret merkezi. Besin sanayileri.

FRANKFORT (Henri), hollandalı arkeolog (Amsterdam 1897 - Londra 1954). Amsterdam, Leiden, Londra ve Atina'nın Britanya Arkeoloji okulu'nda öğrenim gördükten sonra, Mısır'da kazılara katıldı (1925-1929), Chicago Üniversitesi tarafından Irak kazılarının başına getirildi (1929 -1937), Diyale vadisi sitlerinde araştırmalar yaptı. Chicago, sonra Londra Üniversitesi'nde Doğu arkeolojisi profesörlüğü yaptı. Yapıtları: *Cylinders Seals* (Silindir mühürler) [1939], *Kingship and the Gods* (Krallık ve tanrılar) [1948], *The Art and Architecture of the Ancient Orient* (Eski Doğu sanatı ve mimarlığı) [1954].

Frankfurt antlaşması, Fransa ile Almanya arasında imzalanan ve 1870-71 savaşına son veren barış antlaşması. Bismarck ile Thiers arasında Versailles'da imzalanan ön antlaşmalar (26 şubat 1871) Almanlar'ın Paris'e girmesini önlemek amacıyla 1 martta, Bordeaux'da Ulusal meclis tarafından kabul edilmiş, Brüksel' de yeniden başlayan (28 mart - 24 nisan) görüşmeler, Frankfurt'ta dışişleri bakanı Jules Favre ve maliye bakanı Pouyer-Quertier tarafından sürdürülmüştü. 10 mayıs 1871'de imzalanan barış, ön antlaşmaları onaylıyordu: Briey (Bismarck buradaki demir yatağının değerini çok geç öğrenmişti), Château-Salins ve Belfort bölgesi dışında (kent çevresinde 10 km'lik bir yarıçap), Alsace ve Moselle vadisi de içinde olmak üzere (Thionville ve Metz) Lorraine yaylasının kuzey-doğu'su Almanya'ya bırakılıyordu. Alsace-Lorraineliler'e ekim 1872'ye değin seçme hakkı tanınıyordu (150 740 kişi Fransa'yı seçti). Antlaşmanın mali hükümleri ağırdı: % 5 faizli 5 milyar frank tazminat (1,5 milyarı 1871'de, 0,5 milyarı 1872'de ve 3 milyarı da mart 1874'ten önce ödenmek üzere), 266 milyarın üstünde savaş borcu. Bu borcun ödenmesi 21 *département*'ın işgaliyle güvence altına alındı; fransız ordusu Loire' ın güneyine çekilecek, ancak Paris garnizonu (40 000 kişi) bırakılmayacaktı. Thiers, borçlanma yoluyla son borç taksidini eylül 1873'te ödemeyi ve ülkeyi altı ay önce kurtarmayı başardı.

Frankfurt diyeti, Viyana kongresi'nin nihai kararı (9 haziran 1815) üzerine, Almanya konfederasyonu'nu oluşturan 39 devlet temsilcilerinin meclisi.

Frankfurt'ta bulunan diyet Avusturya'nın başkanlığında ya genel meclis (70 üye) ya da özel konsey (19 üye) olarak toplanmaktaydı. Hükümetlerinin talimatları doğrultusunda hareket eden tam yetkili temsilcilerin oluşturduğu federal bir meclisti. Temel anlaşmalar ancak oy birliğiyle değiştiriliyordu, avrupalı güçlerin güvencesi altındaydı. Frankfurt diyeti mali ve askeri olanaklarının yetersizliği yüzünden etkili olamadı; ayrıca üyeler arasında bir gümrük birliği oluşturmak isteyen List gibi iktisatçıların tasarılarını da reddetti. Zollverein, diyetin dışında ve ona karşı kuruldu. Diyet, devrimci hareketler nedeniyle 1848' den 1850'ye değin toplanmadı. Daha sonra eski konfederasyon yeniden kuruldu, ama çıkarlarına ters düştüğünün bilincine varan Avusturya ve Prusya birbirlerini tasfiye etme yollarını aradılar. Avusturya, küçük devletlere dayanarak diyete egemen olmaya çalıştı; Prusya ise tersine Avusturya ile eşit statü istedi, Avusturya ve öbür alman prenslerinin bağlaşıklığı karşısında azınlıkta bırakılmayı kabullenmedi.

Bu kavgaların felce uğrattığı diyet, ayrıca Ulusal liberal parti'nin hazırladığı federal reform tasarılarının ve Kutsal İmparatorluğu yeniden kurmayı düşleyen Franz-Joseph'in tehdidi altındaydı. Frankfurt diyeti Almanya konfederasyonu'nun dağıtılmasıyla birlikte 24 ağustos 1866'da ortadan kalktı.

Frankfurt düzlemi, antropolojide bazı ölçümleri için başvuru düzlemi olarak kullanılan, kafanın ya da kafatasının yönelme düzlemi. Her iki kulak deliğinin en yüksek iki noktasını ve göz yuvalarının alt kenarının en aşağı iki noktasını içeren yatay bir düzlemdir.

Frankfurt okulu, Frankfurt am Main' deki *Institut für Sozialforschung* çevresinde toplanmış alman aydınlar topluluğu. Bir araya gelmekteki amaçları, öncelikle marxçılığı eleştirel bir bakışla yenilemek ve "olguculuk" (ya da yeniolguculuk) diye adlandırdıkları akımı eleştirmekti; onlara göre, sözkonusu akımın temsilcileri Wittgenstein, Popper, Viyana* çevresi ve anglosakson deneyciliği ya da onların deyişiyle çözümleyici* felsefeydi. Enstitü 1923'te kuruldu, örgütsel bakımdan üniversiteye bağlıydı; 1932'den başlayarak kendi dergisini, *Zeitschrift für Sozialforschung*'u yayımlamaya başladı. Okulun en önemli temsilcisi Max Horkheimer'dir. Okulun siyasal ve felsefi programı onun kuramsal çalışmalarının ışığında "eleştirel kuram" adıyla belirlendi. Horkheimer, Friedrich Pollock ile birlikte Enstitü'yü uzun süre yönetti. Theodor W. Adorno'ysa Enstitü'ye ancak 1938'de katıldı. Herbert Marcuse ve Erich Fromm daha çok freudçu -marxçı bir antropolojinin temellerini ortaya koydular, ama psikanalizi okulun görüşleriyle bütünleştirmek tüm üyelerin ortak eğilimiydi. Psikanaliz Walter Benjamin'in düşüncelerinde önemli bir yer tutuyordu. Okulun üyeleri arasında Gershon Scholem (1897-1982) ve Karl August Wittfogel'i de saymak gerekir. Nazizmin ve yahudidüşmanlığının yarattığı tehlike karşısında Enstitü, sırasıyla Cenevre'ye, Paris'e ve Columbia Üniversitesi'ne göç ettikten sonra, sonunda 1934'te New York'a yerleşti. *Zeitschrift für Sozialforschung* 1933'te Félix Alcan yayınevi'nce Paris'te yayımlandı ve ABD'de ingilizce olarak ancak 1940'ta çıktı. Yeni New York Enstitüsü, üyelerince "olgucu" olarak nitelenen görüşlerin eleştirisini bırakmaksızın, amerikan toplumbilimine özgü yöntembilimsel deneyciliğin bazı katkılarını da benimsedi; böylece ırkçı önyargılar ve özellikle yahudidüşmanlığı sorunuyla "otoriter kişilik" vb. üstüne toplumsal psikoloji çalışmalarına başladı. 1950'de Frankfurt'a geri dönen Max Horkheimer Enstitü'ye yeni bir hareket kazandırdı. O dönemde daha çok, Theodor W. Adorno ve Jürgen Habermas etkiliyordu. İkisi de, Alfred Schmidt, Albrecht Wellmer gibi araştırmacıların katıldığı, Frankfurt okulunun "yeni kuşak"ını yetiştirdiler. Bu kuşağın Oskar Negt ya da Hans Jürgen Krahl gibi pek çok temsilcisi, "eleştirel kuram"ın entellektüel geleneğinden büyük alanda etkilenmiş olan yeni Batı Alman soluna katıldılar. Jürgen Habermas'ın 1971'de Frankfurt'tan Starnberg enstitüsü'ne geçmesi üzerine Frankfurt okulu ortadan kalkmış oldu.

Frankfurt Ulusal meclisi ya da **Parlamentosu,** Germen konfederasyonu' na yeni bir Anayasa hazırlamak amacıyla 1848-49'da Frankfurt'ta toplanan Kurucu meclis. Mart 1848'de Berlin'deki ve Rheinland'daki devrimci eylemlerden sonra, liberaller bir Kurucu meclis seçimini hazırlamak üzere 50 üyelik bir komisyon topladılar: "ön parlamento" *(Vorparlament).* Seçimler doğrudan genel oyla yapıldı. Mecliste, biri Avusturya'yı Germen konfederasyonu'na katmak isteyen, öbürü Prusya hanedanından bir imparator öneren ve Avusturya'yı (büyük ya da kü-

çük Almanya) konfederasyon dışında bırakmak isteyen iki grup oluştu.

Arabuluculuğu üstlenen Meclis başkanı Heinrich von Gagern, "küçük Almanya"ya dayalı bir imparatorluk devleti kurulmasını ve Avusturya ile sürekli bir ittifaka gidilmesini öngördü. 27 mart 1849'da Meclis, zayıf bir çoğunlukla tahtın babadan oğula geçeceği bir "küçük Almanya" imparatorluğu getiren anayasayı kabul etti ve 28 martta tahtı Prusya kralı Friedrich Wilhelm IV'e teklif etti.

Avusturya, Prusya'nın.bu başarısı karşısında temsilcilerini geri çağırdı, Friedrich Wilhelm IV de liberal bir eylemle birlik olmamak için imparatorluk tacını giymeyi reddetti. Böylece Frankfurt Parlamentosu üyelerinin büyük bölümünü yitirdi. Cumhuriyetçiler Meclis'in merkezini 6 haziran 1849'da Stuttgart'a taşıdılar ve burada devrimci bir çağrıda bulundular. Württemberg hükümeti 18 haziran 1849'da bunları dağıttı.

FRANKFURT AM MAİN, Almanya'nın Hessen eyaletinde kent; 628 800 nüf. (1989).

• COĞRAFYA. Kent "amerikan" tarzında yapılmıştır. Eski merkez, günümüzdeki plan içinde bile açık seçik görülür. Kentin ulaşımını, özellikle merkez garı sağlamaktadır. Frankfurt, İkinci Dünya savaşı'ndan sonra neredeyse başkent oluyordu. Bugün kent ülkenin, iktisat, bankacılık, borsa merkezidir ve her alanda gelişme göstermektedir. Kent içi nüfusu sürekli azalarak çevreye yönelmekte ve merkez kesimde bürolara, ticarethanelere yer açmaktadır. Bu nedenle sanayi, kentte asla tutunamamaktadır. Yaklaşık 240 000 çalışan her gün kente gelmektedir (bunlardan bazıları 90 km'den daha uzak yerlerden gelir). Nüfusun % 20'si yabancıdır (hem niteliksiz işçiler, hem banka ya da şirket yöneticileri, vb.). Bununla birlikte, geç kalmış bile olsa sanayileşme önemli atılımlar yapmaktadır: kimya (Degussa), elektroteknik (AEG), makine yapımı. Birçok sanayi kuruluşunun ve profesyonel örgütün merkezi de Frankfurt'tadır.

Geleneksel olarak basının ve yayıncılığın (kitap fuarı) büyük merkezlerinden biri olan kentte dört gazete çıkmaktadır. Frankfurt, Avrupa'nın ilk ticaret kentlerinden biri, Almanya'nın basın merkezi, ilk bankacılık kentidir (Bundesbank'ın merkezi buradadır) ve dünyanın en büyük yirmi bankasından üçünün merkezi Frankfurt'tadır (ülkedeki bankacılık işlerinin % 20'si Frankfurt'ta gerçekleşir). Frankfurt borsası ülkenin en büyük borsasıdır. Kentin havalimanı da Almanya'nın en büyük hava limanıdır (Avrupa'da yolcu sayısı bakımından [28 milyon] ikinci, yük bakımından [1 046 600] birinci). Goethe üniversitesi bütün dünyada ünlüdür. Bu işlevlerin tümü Frankfurt'u, kentleşmiş bir bölgede (ama özellikle güneyinde çok yeşil alan vardır), yaklaşık 3 milyon nüfusuyla uluslararası düzeyde bir iktisadi merkez haline getirir.

• TARİH. Kent Main nehri kıyısında, "Franken geçidi" adı verilen bir ırmak geçidinin *(Furt)* kıyısında kurulmuştur. Romalılar Domitianus döneminde buraya küçük bir şato yaptılar. Kentin çekirdeğini Karolenjler yarattı. Karolenjler, Main'in sol kıyısına Saksonlar'dan oluşan koloniler yerleştirdiler: bugün banliyölerden birine "Sachsenhausen" denmesinin nedeni budur. 843'teki antlaşmadan sonra kent Doğu Franken'in ilk başkenti oldu; daha sonra gerileme dönemine girdi, XI. yy.'da ticari etkinliklerle yeniden canlandı. XI. yy.'da Frankfurt, bütün Avrupa tüccarlarının uğradıkları bir pazar merkeziydi. XIV. yy.'da kent imparatorluğa bağlı serbest kent durumuna geldi; imparatorlar burada taç giydiler. XIX. yy.'ın başında surlar yıkılarak yerlerini yeşil alanlara (Anlagen'ler) bıraktı. 1806-1813 arasında Frankfurt aynı adı taşıyan büyük düklüğün merkezi oldu. Viyana kongresi (1815) ile Frankfurt, serbest kent, Germen konfederasyonu üyesi ve konfederasyonun başkenti oldu. 1848'de, alman liberalizminin ve Almanya birliğini amaçlayan alman milliyetçiliğinin odak noktalarından birini oluşturdu. 1866'da Prusya'ya katıldı. 1871'de, Fransa'nın Alsace ve Moselle'i bırakmak zorunda kaldığı antlaşma burada imzalandı. 1943-1945 bombardımanları sırasında kentin % 60'ı harap oldu.

• GÜZEL SANATLAR. İkinci Dünya savaşı'nın yıkımlarına rağmen kentin katedrali (çelik ve cam gökdelenlerin ortasında) ayaktadır. Kırmızı kumtaşıyla yapılmış bu gotik yapı (XIII.-XV. yy.), 1356'dan başlayarak germen imparatorlarının seçildiği ve 1562'den sonra taç giydiği önemli bir katedraldir (XIV. yy. sıraları, Van Dyck'in *İsa'nın çarmıhtan indirilişi* adlı düzenlemesi). St. Leonhard kilisesi (XV.-XVI. yy., roman üslubunda taçkapılar) ve XVII. yy. kiliseleri, eski karmelit manastırı ve kilisesi (XIII.-XVI. yy., bugün Dekoratif sanatlar müzesi), dişlemeli üç gotik kalkan duvarıyla belediye sarayı *(Römer)* Goethe'nin doğduğu ev (yeniden yapılmıştır) kentteki tarihsel yapılardan ilginç örneklerdir. Hohenstaufenler'in eski sarayının capellasını (XII. yy.) içeren *Saalhof*, bugün Kent tarih müzesi'dir; Städel enstitüsü (1816'da bankacı J. F. Städel'in bağışı sayesinde kuruldu) zengin bir resim, desen ve gravür (XIII.-XX. yy.) müzesi, *Liebieghaus* ise önemli bir heykel müzesidir.

FRANKFURT AN DER ODER, Almanya'nın doğu kesiminde, Brandenburg eyaletinde kent; 82 000 nüf: (1992). Berlin'in güney-doğusunda, Oder nehri kıyısında bulunan eski bir Hansa kentidir. Elektromekanik sanayiler; kereste sanayisi; tekstil (pamuk).

FRANKFURTER (Philipp), avusturyalı şair, XV. yy.'ın ikinci yarısında yaşadı; köy yaşamı üzerine *Der Pfaffer von Kalen-*

Illustration

Alman Parlamentosu'nun 1848'de Frankfurt'taki toplantısı

Frankfurt am Main'dan bir görünüm

Deutsche Luftbild

Frankfurt am Main'dan genel görünüm

berg adlı çok gerçekçi bir masal yazdı.

FRANKFURTER (Felix), amerikalı hukukçu (Viyana, Avusturya, 1882 - Washington 1965). Avukat olarak, Sacco ile Vanzetti savunmasıyla ün kazandı. Daha sonra başkan Franklin D. Roosevelt'in en güvenilir danışmanlarından biri oldu, başkan tarafından Amerikan Yüksek mahkemesi yargıçlığına atandı (1939 -1962).

Frankfurter Zeitung, liberal alman gazetesi; 1856'da Leopold Sonnemann tarafından kuruldu. Sonnemann, 1871'de Parlamento üyesi oldu, 1870-71 savaşı'nın ardından yapılan ilk Reichstag oturumunda Alsace-Lorraine'in ilhakına karşı çıktı. Finans ve sanayi çevrelerinin yayın organı olan Frankfurter Zeitung özellikle İ.G. Farben'e bağlıydı, liberal bir iktisadi büyüme siyasetini savundu. Yabancı ülkelerde gördüğü ilgi nedeniyle Hitler rejimi gazetenin yayımlanmasını engellemedi, ancak 1943'te kapattı.

Frankie and Johnny, bir perdelik bale; koregrafisi Ruth Page ve Bentley Stone; müzik, Jerome Moross'un. İlk olarak Chicago Büyük tiyatrosu'nda, Page -Stone Ballet tarafından sahneye konulan (1938) ve konusunu eski bir halk türküsünden alan bu gerçekçi ve yer yer de alaycı balede, 1890'lı yılların eski Chicagosu'nda kendisini işleten Johnny'i öldüren fahişe Frankie'nin öyküsü anlatılır. Amerikan balesinin "klasik" yapıtlarından sayılır.

FRANKLAND (*sir* Edward), ingiliz kimyacı (Churchtown, Lancaster yakınında, 1825 - Golaa, Norveç, 1899). Liebig ve Bunsen'in öğrencisiydi, Büyük Britanya Krallık enstitüsü'nde (1863) ve Krallık kimya koleji'nde (1865) profesör ve Kimya derneği'nin başkanı (1871) oldu. 1849'da, alman Kolbe ile aynı zamanda, organik çinko bileşiklerini buldu; bunlarla birçok bireşim gerçekleştirdi. Lockyer ile birlikte güneş atmosferinde helyum bulunduğunu öne sürdü. Kimyasal değerlik kavramını yaratanlardan biridir.

FRANKLAR, lat. **Franci,** V.-VI. yy.'larda Roma Galyası'nı ele geçirdikten sonra, buraya kendi adlarını veren ve Baltık ülkelerinden geldikleri sanılan germen halk.

• *Tarih.* Franklar'ın, aralarında Chamavlar, Brukterler, Ansivarii ve Chattuarii halkları, Chattlar, hatta belki Sicambri, Tencteri, Usipetes ve Tubantes halkları da bulunan birçok germen halkın İ.S. III. yy.'ın ortasında kaynaşmaları sonucunda ortaya çıktığı sanılır. Franklar uzun süre iki kabile grubu olarak ele alındı; İjssel'deki *Deniz kıyısı* (Saliens) *Frankları* ile Ren'in sağ kıyısında İjssel ile Lahn arasına yerleşen Ren kıyısı *(Ribuarii)* Frankları; ancak gerçekte Deniz kıyısı Frankları hiçbir zaman frank halkının bir kolu olarak var olmadı. *Ribuarii* sözcüğü, tarihte ancak VIII. yy.'da ortaya çıktı ve büyük bir olasılıkla, X. yy.'a dek, tek bir komutanlık altında toplanmış olan Köln, Jülich ve Bonn bölgesi sakinlerini belirtmek amacıyla kullanıldı. Franklar, Galya içinde iki kez yakıp yıkıcı bir sefere giriştiler (258-276). İmparator Maximianus'un yaptığı bir seferden sonra (288), frank krallarından Gennobaudes Roma'nın egemen gücünü kabul etti, Roma'ya asker ve kolon verdi. III. yy.'ın sonundan başlayarak, Franklar roma ordularına katılarak onlara güç kattılar; bu birliklerin önderleri en yüksek askeri görevlere getirildi (Arbogast, Bonitus, Silvanus). Romalılar'a yenilince, "federe" sıfatıyla, *limes*'in önünde bir sınır bölgesini korumayı kabul ettiler. Ancak roma ordusu zayıfladıkça Franklar'ın özgürlükleri arttı. Daha verimli topraklar arayışıyla imparatorluğun içlerine sızdılar. Constantius Chlorus'un (293 -305) Batav adalarına (Lek ile Waal arasında) yerleştirdiği İjssel Frankları'na Julianus, Toxandria'ya (Campine) yerleşme hakkını tanıdı (358). İjssel Frankları 406 akınlarına katılmadı, ama Ren kıyısı Frankları'nın bunun sonuçlarından yararlanarak, nehri aşmalarını ve bugün Rheinland olarak adlandırılan bölgeyi işgal etmelerini de engelleyemedi ve bu bölgenin başkenti olan Trier 475'te bütünüyle Ren kıyısı Frankları'nın eline geçti. Tarihte ilk Merovenj olarak bilinen Chlodio, 440'tan sonra, İkinci Belçika'yı (Yukarı Escaut) işgal etti ve burada Cambrai krallığı'nı kurdu. Tournai Frankları'nın kralı, Merovenj Childerich I ise (öl. 481'e doğr.) hâlâ federe durumdaydı ve Paris havzasının merkezini elinde tutan romalı general Egidius'a bağımlıydı. Ancak 476'da, Batı Roma İmparatorluğu çökünce Childerich'in yerine geçen ve 481'den 511'e kadar hüküm süren oğlu Clovis I, Egidius'un yerini alan oğlu Syagrius'u yendi ve öldürttü (486). Saltanatı döneminde, tüm frank halkını kendi egemenliği altında birleştirdi ve Kuzey Galya'yı ele geçirdi.

Clovis döneminde frank halkı güneye doğru kaydı ve bugün Yukarı Normandiya, Picardie ve Champagne'ı oluşturan toprakları işgal etti, Clovis'in silah arkadaşlarına Brie'de ya da Beauce'ta geniş topraklar verildi. Ancak hepsi de onların adını alan, ama kendilerinden daha kalabalık olan galya-roma halkı arasında eridiler.

Germanya'yla ilişkisini koparmayan, gücünü sürekli olarak onunla yenileyen Ren kıyısı Frankları VI. ve VII. yy.'larda Ren'in sol kıyılarını, günümüzde latin ve germen dillerinin dayandığı sınırlara dek ele geçirdiler; saliens Frankları'nın gitmesinden sonra boş kalan bugünkü Flandre'ı da işgal ettiler. Ancak VIII. yy.'da hıristiyan batı uygarlığını benimsediler. Frank halkının bu bölümünün adı Franken olarak anılır.

• *III. ve VI. yy.'lar arasında frank uygarlığı.* Frank hukukuna ilişkin bilgilerimizin kaynağı *Lex Salica* (500'e doğr. yazılmıştır) ve *Lex salica*'dan türetilen ve Ribuarii adını ancak 803'ten sonra alan *ribuarii yasası*'dır (en geç 633'te yazılmıştır). Bu yasalarda usul kurallarına, özellikle de ünlü canbedeline (wergeld) yer verilir. Kabile savaşçıları, her yıl "Campo Marzio" da toplanarak bir başkan seçerler ve onun yeni seferler için yaptığı önerileri dinlerlerdi. Kabul edenler, başkana bağlılık yemini *(Leudesamio)* ederlerdi. Öteki federelerden farklı olarak, Franklar uzun zaman pagan olarak kaldılar. Clovis din değiştirince, kendisini yurttaşlarından pek azı izledi. VIII. yy.'da Ren'in sağ kıyısındaki Franklar misyonerlere işkence yapmayı bıraktılar, hıristiyanlığı benimsediler. Romalılar'dan ve Gotlar'dan farklı olarak, Franklar istila ettikleri yerlerin halkıyla evlenmeyi hiçbir zaman yasaklamadılar; bu da onların galya-roma halkı içinde hızla erimelerinin nedenlerinden birini oluşturdu.

FRANKLİN, Kanada'da yönetim bölümü, Kuzey-batı arazisi'nin parçası. Kuzey Buz denizi'nde Kanada'ya bağlı adaları ve Melville ve Boothia yarımadalarını kapsar.

FRANKLİN, ABD'de çok sayıda köy, kent ve yönetim bölümünün adı.

FRANKLİN (Benjamin), amerikalı filozof, fizikçi ve devlet adamı (Boston 1706 -Philadelphia 1790). Genç yaşta, basımevi yöneten ve liberal bir gazete yayımlayan kardeşi James'in yanına girdi, basımcılık mesleğini öğrendi ve edebiyat çalışmalarına başladı. 1730'da Philadelphia'da bir basımevi ve bir gazete kurdu, *Poor Richard* adlı bir almanak çıkardı. Her şeye ilgi duyuyordu; bir kulüp açtı, bir kütüphane, bir hastane ve yangına karşı bir sigorta şirketi kurdu, basımevlerini çoğalttı; mason etkinliklerine katıldı, zamanla en önde gelen masonlardan biri oldu.

Franklin, özellikle elektrik olaylarıyla ilgili araştırmalar yaptı, uçların gücünü keşfetti ve elektriğin korunumu ilkesini ortaya attı. 1752'de, şimşeğin elektriksel özelliğini buldu ve paratoneri icat etti. Bunun üzerine Royal Society of London ve Paris Bilimler akademisi Franklin'e kapılarını açtı. Franklin 1736'da, Philadelphia meclis sekreteri oldu ve siyasete atıldı. 1750'de Pennsylvania meclisi'ne seçildi, arazi vergisine karşı olan büyük ailelerle mücadele etti. İngiliz Amerikası Postaları'nın genel müdürlüğüne getirildi, posta servisinde düzeltmeler yaptı.

Kuzey Amerika'daki sömürgeler isyanının başlangıcında, sömürgelerde yaşayanlar Franklin'i, 1757'de şikâyetlerini Londra'ya iletmekle, 1765'te de Damga resmi yasası'na karşı itirazlarını Lord Grenville'e bildirmekle görevlendirdi. 1772'de Massachusetts valisi Hutchinson'un sömürge halkına yönelen hakaretlerle dolu mektuplarını ele geçirerek yayımladı. Neredeyse asilerin suç ortağı diye tutuklanacaktı. Hem İngiltere kralının sadık bir uyruğu, hem iyi bir amerikan vatandaşı olarak kalamayacağını anladı.

Philadelphia'da coşkuyla karşılandı ve birinci Amerikan kongresi'ne milletvekili seçildi. Jefferson ve John Adams ile birlikte Bağımsızlık bildirisi'ni hazırladı (1776) ve tekbaşınalık siyasetinden yana olmasına karşın, Fransa ile ittifak görüşmelerini yürütmekle görevlendirildi. Paris'te coşku ve hayranlıkla karşılandı ve Fransızlar'ın bu duygularından yararlanmayı başardı. 1778'de Fransa ile ABD arasında dostluk antlaşması, daha sonra, 1783'te İngiltere ile barış antlaşması imzalandı. Bununla birlikte, Franklin Amerika'ya ancak 1785'te döndü.

Lauros-Giraudon

Benjamin Franklin
G. P. Healy'nin bir portresinden ayrıntı
Versailles şatosu

FRANKLİN (*sir* John), ingiliz denizci ve kâşif (Spilsby, Lincolnshire, 1786-Kral William toprağı 1847). 1819'dan 1822'ye değin *Trent* adlı gemisiyle Amerika'nın kuzey kıyılarını araştırdı. 1825'ten 1827'ye dek Coppermine River ve Mackenzie ırmaklarının ağızlarını inceledi. Daha sonra, 1836'dan 1843'e kadar Van Diemen Toprağı'nın (bugünkü Tasmanya) valiliğini yaptı. 1845'te Kuzey-batı geçidini araştırmak için düzenlenen bir keşif seferini yönetmekle görevlendirildi. 1846'da iki gemisi buzların arasına sıkıştı ve Franklin arkadaşlarını kurtarmaya çalışırken öldü. Bu kaza keşifler tarihinin en büyük felaketlerinden biridir (138 ölü). Bununla birlikte, araştırmacılara yardım götürebilmek ya da kayıpların izlerini bulmak amacıyla yapılan kırk sefer kuzey takımadaları coğrafyasının tanınmasına büyük katkılar sağladı.

FRANKLİN (William Buel), Kuzey yanlısı amerikalı general (York, Pennsylvania, 1823 - Hartford 1903). İstihkâm subayıydı. Meksika seferine katıldı (1847), West Point'te ve New York Akademisi'nde ders verdi. İç savaşta gönüllülerden oluşan bir kolordunun komutanıydı; Potomac ordusunda yararlık gösterdi.

FRANKLİN (Frederic), ingiliz dansçı, pedagog ve koregraf (Liverpool 1914). N. Legat'ın öğrencisi oldu, 1935'te Markova -Dolin topluluğu'na girdi, 1938'de Ballets russes de Monte-Carlo'ya geçti, burada L. Massine'le çalıştı. Bu toplulukla 1940'ta ABD'ye göç etti, 1944'te bale yöneticisi oldu. Aleksandra Danilova, Alicia Markova ve Maria Tallchief gibi kadın dansçılarla, *Şehrazat, Giselle, Coppélia, Rodeo, Frankie and Johnny* gibi yapıtlarda başrol oynadı. *Tribute* (1961), *Rythm 3* (1963) gibi yapıtların koregrafisini yaptı. 1962 - 1974 arasında National Ballet of Washington'u ve 1972-1974 arasında topluluğun okulunu yönetti.

FRANKLİN (Aretha), amerikalı kadın şarkıcı (Memphis, Tennessee, 1942). Baptist bir rahip olan babası, amerikalı zenci vaizlerin en ünlülerindendi. Daha çocukluğunda Aretha'nın kulağı gospel müziğiyle doldu, sanat yaşamının ilk yıllarında Ray Charles'tan etkilendi. Gür sesiyle daha 1965'te ABD'nin en ünlü kadın şarkıcısı oldu, "Lady Soul" diye adlandırıldı. 1970'lerde üslubunu ticari amaçlarla, soul music'ten çok varyete şarkıcılarınınkine yaklaştırdı. En çok satmış plakları: *Soulville* (1964), *Doctor Feelgood, Chain*

of Fools, Respect (1967), *Spirit in the Dark* (1971), *Amazing Grace* (1972), *You* (1975), *Sweet Passion* (1977), *La Diva* (1979), *Jump to it* (1982), *Get it Right* (1983), *One Lord, One Faith* (1988), *Through the Storm* (1989).

FRANKLİN boğazı, Prince-of-Wales adasını Boothia yarımadasıyla Somerset adasından (Kuzey Buz denizi'nde Kanada'ya bağlı takımada) ayıran boğaz.

Franklin hastalığı, ağır zincirler hastalığının bir çeşidi.

FRANKLİN-BOUILLON (Henry), fransız siyasetçi (Saint-Hélier, Jersey, 1870 -Paris 1937). Seine-et Oise'dan milletvekili seçilerek parlamentoya katıldı (1910 -1919; 1923-1936). Painlevé hükümetinde propaganda işleriyle görevli devlet bakanlığını üstlendi (1917). Rheinland Cumhuriyeti'nin kurulmasına çalıştı (1919). Rapallo konferansı'nda önemli bir rol oynadı. Haziran 1921'de TBMM hükümetiyle görüşmelerde bulunmak üzere Ankara' ya gönderildi. Görüşmelerin kesilmesi üzerine geri döndü. Sakarya zaferinden sonra yeniden Ankara'ya geldi. 20 ekim 1921'de Fransa adına, Türkiye'de Ankara antlaşması'nı imzaladı. Antlaşma gereği Fransızlar'ın ayrılması dolayısıyla Adana'da yapılan törenlerde (20 aralık 1921) bir türk dostu olarak ağırlandı. Mudanya mütarekesi görüşmelerinde taraflar arasında arabuluculuk yaptı. Lozan antlaşması görüşmelerinde fransız kurulunda yer aldı (1923). Radikal parti'nin üyesi olduğu halde Fransa'da Ulusal birlik hareketini destekledi. Bu davranışı partisinde bölünmeye yol açtı.

FRANKLİN D. ROOSEVELT gölü, Columbia vadisinde (ABD) Grand Coulee barajının oluşturduğu göl (Washington eyaleti).

FRANKLİNİT a. (ing. *franklinite;* New Jersey'de bir kentin adı *Franklin*'den). Miner. Karmaşık, doğal, çinko, manganez ve demir oksidi.

FRANKLİNİZASYON a. (fr. *franklinisation;* öz. a. Benjamin *Franklin*'den). Statik elektriğin hekimlikte kullanılması. (Günümüzde kullanılmamaktadır.)

FRANKO a. (ital. sözc. *franco*'dan). Masrafsız, vergiden bağışık anlamında.
—Deniz huk. *Franko kayıtları,* navlun sözleşmelerine konan ve belirli rizikolara karşı taşıyanın sorumluluğunu daraltan, sorumsuzluk kayıtları. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Deniz huk. Bu tür kayıtlar, yükün taşıma sözleşmesinde belirtilen nedenlerden biri ile zarara uğraması durumunda taşıyanın sorumlu tutulmayacağını öngörürler. Örneğin: "akma' franko-dur" biçiminde konan kayıt, akabilecek yüklerin akmasından ileri gelen zararlardan dolayı taşıyanı sorumluluktan kurtarır. Bunun gibi taşıma sözleşmelerine, çeşitli yüklerin birbirleri üzerindeki kötü etkilerinden, istifin kötü yapılmasından doğacak zararlardan taşıyanın sorumlu olmayacağını öngören franko kayıtları konabilir. Türk Tic. k.'nun emredici hükümler ile düzenlediği durumlar dışında sözleşmelere konan bu gibi franko kayıtları geçerlidir (Türk Tic. k. md. 1116, 1117).

FRANKO (İvan Yakovleviç), ukraynalı yazar (Naguyeviçi, bugün İvano-Frankovo, Galiçya, 1856 - Lvov 1916). Bir demircinin oğlu, militan devrimci, marxçılığı benimsedi, Lvov'da gazeteler, broşürler yayımladı, hapis yattı. Biçim bakımından yenilikçi, toplumsal bakımdan son derece bağımlı olan şiirleri (*Z verşıyn y nıyzıyn,* 1887; vb.) sıkıntılı bir içtencilikten (*Zivjale Lıyste,* 1896; vb.), edebi (*Smert Kajna,* 1889; *Semper tiro,* 1906) ve siyasi taşlamalar yönünde gelişme göstordi ve özgürlüğüne kavuşmuş Ukrayna halkının bir alegorisi olan *Moisej*'de (1905) doruğuna erişti. Gerçekçi özde olan düzyazıları edebiyatın kapılarını işçi sınıfına açtı, onun sömürülmesini ve mücadelelerini (*Borislavski opovidannja,* 1881) dile getirdi, ya da bu temaları geçmişe, moğol istilası dönemine aktardı (*Zahar Berkut,* 1883). Tiyatroya da çok meraklıydı, bir köylü dramı yazdı (*Ukradene sçaste,* 1893).

FRANKOFLAMAN sıf. (fr. *franco-flamand*). **1.** Eski Hollanda kökenli olan ya da olduğu düşünülen ve gotik dönem sonunda Fransa'da çalışan tezhipçi, ressam, heykelci için kullanılır. **—2.** Bu sanatçıların ürettiği sanat yapıtları, üslupları ve sanatları için kullanılır. (Jean de Liege gibi, frankoflaman diye nitelendirilen sanatçılardan bazıları flaman asıllı olmadığından, "Eski Hollanda" sanatı ve sanatçıları ya da "kuzeyli" sanat ve sanatçılar terimleri yeğlenmektedir.)

FRANKOLİT a. (fr. *francolite*). Miner. Karbonatlı doğal kalsiyum fosfat; apatit'e benzer.

FRANKONYA → FRANKEN.

FRANKOPAN ya da **FRANKAPAN,** Krk adası kökenli eski hırvat aile, Roma'lı Frangipane ailesinin bir kolu; 1271'den sonra Batı Hırvatistan'a egemen oldu, XV. yy.'dan XVII. yy.'a, Macaristan'da ön planda rol oynadı. En önemli temsilcilerinden biri FRAN KRSTO'dur (1643-1671); Krsto, Polonya ve Türkiye'nin yardımıyla, Macaristan ve Hırvatistan'ı alman egemenliğinden kurtarmak için Habsburglular'a karşı düzenlenen bir komplonun başına geçti. Tutsak düştü ve idam edildi. İtalyanca ve özellikle hırvat dilinde çeşitli yapıtlar, bu arada şiirler yazdı.

FRANQUEVİLLE (Pierre) → FRANCHEVİLLE.

FRANSA, Batı Avrupa'da devlet; yüzölçümü 549 000 km^2; 56 700 000 nüf. (1992). Bu nüfusuyla Avrupa'nın en büyük devletlerinden biridir. Başkenti *Paris.* Resmi dili *fransızca.*

COĞRAFYA
doğal koşullar
yüzey şekilleri

Avrupa'nın batı ucunda yer alan Fransa, bütünü bakımından ele alındığında düşük ortalama yüksekliğinden (342 m) de anlaşılacağı gibi, pek engebeli olmayan, ama çeşitli yüzey şekillerini kapsayan bir ülkedir (yüzeyinin % 62'si 250 m'nin altında ve % 7'si 1 000 m'nin biraz üzerindedir). Oysa topraklarının büyük bölümü ovalardan, tepelerden, platolardan ve az yüksek, keskin biçimli olmayan küçük dağlardan oluşur. Bayonne-Charleville-Mézières çizgisinin K.-B.'sında yükseklikler daha az, G.-D.'sunda daha fazladır; en yüksek ve en engebeli kesim, hava dolaşımını kolaylaştıran geçitler ya da eşikler nedeniyle, rüzgârların etkisine açıktır. İsviçre, İtalya ve İspanya sınırları boyunca, geçitlerin az olması ve boğazların bazen yükseklerde bulunması nedeniyle ulaşım güçleşmektedir. Kısacası, Fransa'da üç büyük engebe tipine rastlanır: yaşlı kütleler, genç sıradağlar, tortul havzalar.
• *Yaşlı kütleler.* Dış görünüşlerindeki farklılıklara rağmen, Bretagne tepeleri, Vosges otlakları, ya da Cévenol seraları yaşlı kütleler (ya da Hercynia devri kütleleri) arasında uzanır.
• *Genç sıradağlar.* Juralar, Alpler ve Pireneler Üçüncü Zaman dönemi dağoluş hareketleri sırasında biçimlenmiş genç dağlardır ve başka bir engebe tipine girer.
• *Tortul havzalar.* Arazinin geri kalan bölümü, az yüksek ve tortul havzalarıyla başka bir engebe tipi oluşturur.
Bu çeşitli havzalar, çok eski zamanlardan beri, geçit yolları görevi yapan eşiklerle birbirine bağlanır: *Massif central* çevresinde,Poitou,Lauragais ya da Bourgogne eşikleri; Vosges yakınında ya da arasında Alsace kapısı ve Saverne eşiği.
• *Kıyılar.* Kuzey denizi, Manş denizi, Atlas okyanusu ve Akdeniz'le kuşatılan Fransa'nın çok değişik ve çok güzel manzaralı, yaklaşık 2 700 km uzunluğunda kıyısı vardır.
Kıyıları kuşatan denizler gelgit genliğine ve diplerinin farklı derinliğine bağlı olarak çeşitlilik gösterir. Akdeniz'de hiç rastlanmayan gelgit genliği, Atlas okyanusu'nda 4-12 m, Mont-Saint-Michel koyundaysa 15 m'dir.

iklim ve bitki örtüsü

Sıcaklıklar ne düşük, ne yüksektir: yıllık ortalamalar, çoğunlukla 10-1 °C arasında değişir; ortalama uç a[illegible] arasındaki genlik, genellikle on beş derece kadardır. Yağışlar da orta düzeydedir: 500 mm'nin altına pek ender düşer, ama 1 500 mm'yi de pek geçmez.
Fransa'nın iklimi büyük farklılıklar gösterir. Enlem, yükseklik, denizden uzaklık ve engebe konumu değişikliklerin temel nedenleridir. Kısaca, iklimde ve iklime bağlı bitki örtülerinde dört tipe rastlanır.
• *Tipik okyanus iklimi,* Fransa'nın batı kıyısında, Flandre'dan bask ülkesine kadar uzanan topraklarda egemendir. Bütün kıyı boyunca sıcaklıklarda ya da yağışlarda farklılıklar vardır; ama batı rüzgârlarının ağır bastığı atmosfer hareketlerine, havada yüksek neme, kapalı gözyüzüne, sık sık yağan yağmurlara (Bretagne'da 180 ve 200 gün), ılık geçen kışlar ve oldukça serin yazlara (Bretagne kıyısında ocakta 7°C, temmuzda 17°C) hemen hemen bütün kıyılarda rastlanır.
• *Okyanus geçiş iklimi.* Fransa'nın önemli bir bölümü olan, Paris havzası, Akitanya havzası ya da Doğu Fransa'nın alçak kesimlerinde bu iklim tipi gözlenir: kışlar daha soğuk ve daha az yağışlı, yazlar daha sıcak ve gök gürültülü yağmurludur; ne var ki sıcaklıklar Orta Avrupa ya da Doğu Avrupa'ya oranla düşüktür (ocak ayında, Paris'te 3,4°C ve Strasbourg'da 0,9°C; temmuzda Paris'te 19,1°C, Strasbourg'da 19,6°C). Güneşli günler çok olmamakla birlikte, Atlas okyanusu kıyılarındakinden fazladır.
• *Dağ iklimi.* Bu iklim hemen hemen her yerde okyanus geçiş ikliminin özelliklerini sürdürür; ama yükseklere çıkıldıkça sıcaklıklar azalır, yağışlar artar, kışlar daha soğuk ve daha karlı, yazlar daha serin ve daha yağmurlu geçmeye başlar.
• *Akdeniz iklimi.* Güney-doğu Fransa kıyılarında, 50-100 km içerlere kadar etkili olur. Bu kesimde, Fransa'nın geri kalan bölümüyle çelişen bir kuraklık görülür. Buralarda, yazlar sıcak ve hemen hemen hiç yağışsızdır; yağışlar yalnızca kışın ve düzensiz olarak yağar; yağmurlu günlerin sayısı 100'ün, hatta bazen 50'nin altındadır. Gökyüzü çoğunlukla bulutsuz ve aydınlıktır, güneşli günler çok fazladır (genelde, yılda 2 700 saatten fazla); kışlar ılık, yazlar sıcaktır; bütün mevsimlerde, Provence kıyısında sıcaklıklar Paris'ten ortalama 3-5°C fazladır; bununla birlikte, kışın bazen soğuk ve sert rüzgârlar eser (mistral, tramontana).

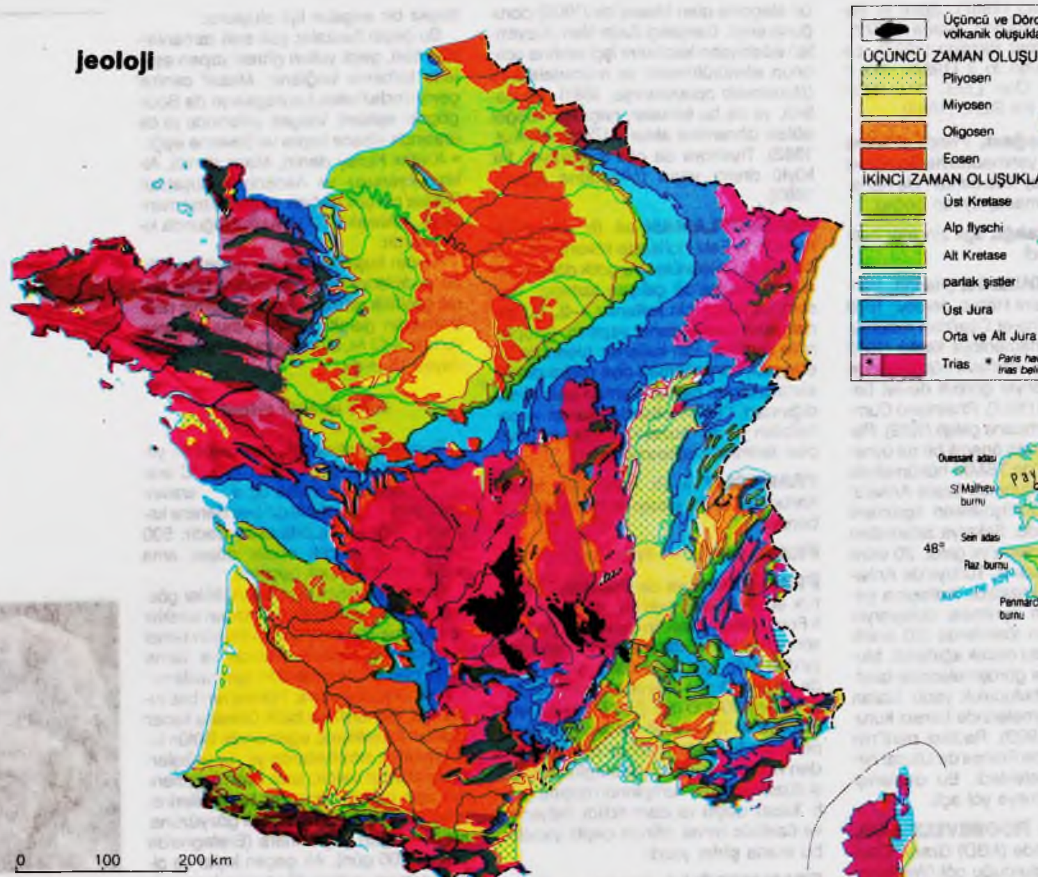
akarsular

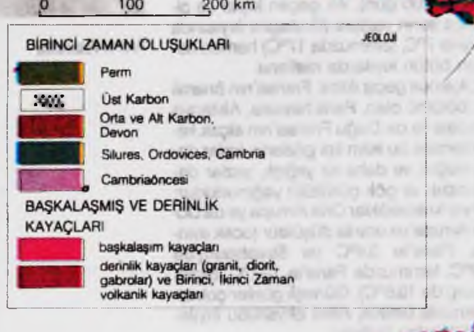
Orta büyüklükte, engebeleri çeşitli bir ülke olan Fransa'nın, büyük akarsuları yoktur. Akarsu ağı havzalarının yüzölçümü azdır: Fransa'nın en uzun ırmağı Loire'ın (1 020 km) havzası ancak 115 000 km^2'dir (bu alan Fransa yüzölçümünün beşte birinden büyük olmakla birlikte Av-

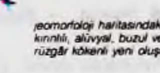
Aretha **Franklin**

4250

jeoloji
Üçüncü ve Dördüncü zaman volkanik oluşukları
JEOLOJI
ÜÇÜNCÜ ZAMAN OLUŞUKLARI
Pliyosen
Miyosen
Oligosen
Siderolitli
Eosen
İKİNCİ ZAMAN OLUŞUKLARI
Üst Kretase
Alp flyschi
Alt Kretase
parlak şistler
Üst Jura
Orta ve Alt Jura
Trias
* Paris havzasında üst trias belirlenmiştir
0
100
200 km

BİRİNCİ ZAMAN OLUŞUKLARI
JEOLOJI
Perm
Üst Karbon
Orta ve Alt Karbon, Devon
Silures, Ordovices, Cambria
Cambriaöncesi
BAŞKALAŞMIŞ VE DERİNLİK KAYAÇLARI
başkalaşım kayaçları
derinlik kayaçları (granit, diorit, gabrolar) ve Birinci Zaman volkanik kayaçları

4°
Batz adası
Trégorrois
Ouessant adası
Pays de Léon
St Malhieu burnu
Brest
Sein adası
48°
Raz burnu
Quimper
Cornouaille
Penmarch burnu
Glénan adaları
Groix adası
Quiberon yarımadası
Belle-Ile
4°
46°

jeomorfoloji haritasındaki kırıntılı, alüvyal, buzul ve rüzgâr kökenli yeni oluşuklar

jeomorfoloji
Ardenne
Paris
Ren
Armorik kütlesi
havzası
Vosges
Çukuru
Masif
Central
Akitanya
havzası
Pireneler
Korsika
0
100
200 km

Cambriaöncesi temel
JEOMORFOLOJI
Birinci Zaman kayaçları
Alp kıvrım bölgesinde eski kütlelerde ya da çevrelerindeki çukurda
apalaş tipi rölyef
İKİNCİ VE ÜÇÜNCÜ ZAMAN TORTUL ARAZİLERİ
dayanıklı ya da orta dirençli
dirençsiz
volkanik kökenli rölyef
dirençsiz kırıntılı arazide tepeler ve yüksek taraçalar
alçak eski alüvyon taraçaları
akarsu ve akarsu buzul çökelleri
geniş ve sürekli buzul çökelleri bölgeleri
önemli lös kaplamaları
denizsel dolgu bölgeleri
karst platosu
şarıyaj örtüsü
cuesta
önemli kırık
yeni yükselme alanlarında doruk çizgisi
Dördüncü Zaman kum ve kumulları

rölyef

Pas de Calais
FLANDRES
Boulonnais
Lille
Arras
ARTOIS
Artois tepeleri
Amiens
PICARDIE
Vermandois
Santerre
Ardenne
Charleville-Mézières
Laon
Beauvais
Soissonnais
Reims
Pays de Caux
Le Havre
Rouen
Sen koyu
Cherbourg
Cotentin
Barfleur
Caen
St-Lô
Bessin
NORMANDİYA
Normandiya tepeleri
Evreux
Valois
Ile de France
Paris
Brie
Melun
Châlons-s/-M.
Bar-le-Duc
Metz
Lorraine platosu
LORRAINE
Strasbourg
Argonne ormanı
Meuse yüksekliklerı
Côtes de Moselle
Perche tepeleri
Thymerais
Chartres
Beauce
Les Avaloirs
Alençon
Maine tepeleri
Rennes
Rennes havzası
MAINE
HAUT MAINE
Laval
Le Mans
Orleanais
Orléans
Troyes
Champagne humide
Côte des Bars
Langres platosu
Chaumont
Bassigny
Epinal
Vosges
Vôge
Haute-Saône
Vesoul
Belfort
Alsace
ANJOU
Angers
Tours
TOURAINE
Sologne
Sancerrois tepeleri
Auxerre
Puisaye
Dijon
Besançon
Franche-Comté
Nantes
VENDÉE
Bocage Vendéen
La Roche-s/-Yon
La Plaine
Marais Poitevin
Champagne
BERRY
Châteauroux
Bourges
NİVERNAIS
Nevers
Morvan
Autunois
Chalon s/-S
Lons-le-Saunier
Jura
Poitiers
POITOU
Brenne
Sologne Bourbonnaise
Moulins
BOURBONNAİS
CHAROLAIS
BRESSE
Dombes
AUNIS
Niort
La Rochelle
Ré adası
Oléron adası
SAİNTONGE
ANGOUMOİS
Angoulême
LIMOUSIN
Limoges
Guéret
Combraille
Millevaches
Limousin dağları
Clermont-Ferrand
Limagne
Massif
Lyon
Chambéry
SAVOIE
Annecy
Mont Blanc
4807
Aiguille Verte
4122
PT ST-BERNARD
ISERAN
Vanoise kütlesi
GALIBIER
LAUTARET
Briançon
MONTGENÈVRE
Grave burnu
Hourtin gölcüğü
Périgueux
PÉRIGORD
Tulle
AUVERGNE
Cantal
Plomb du Cantal
1855
VELAY
Mézenc
1753
Gerbier-de-Jonc
1551
Valence
DAUPHİNÉ
Vercors
Bordeaux
Arcachon havzası
Cazaux gölcüğü
Biscarrose gölcüğü
Causse de Martel
Causse de Gramat
QUERCY
Cahors
central
Aubrac
Causse de Limogne
AGENAİS
Agen
Rodez
ROUERGUE
GUYENNE
Büyük Lande
Mont-de-Marsan
GASKONYA
ARMAGNAC
Auch
Montauban
Albi
Albigeois
Toulouse
Lannemezan platosu
BEARN
BİGORRE
Tarbes
Pau
Carcassonne
Montpellier
Nîmes
Avignon
PROVENCE
Digne
LARCHE
LA CAYOLLE
Nice
Marsilya
Toulon
Ste-Victoire
Lion körfezi
Perpignan
ROUSSILLON
Leucate gölcüğü
Cerbère bur.
PUYMORENS
Puigmal
2910
ANDORRA
Estats tepesi
3143
Perdiguère tepesi
3222
TOURMALET
Vignemale
3298
Balaïtous
3144
SOMPORT
Anie tepesi
2504
AKDENİZ
KORSİKA
Bastia
Ajaccio
2622
2710
Korsika bur.
Clapier dağı
3045
Pelat dağı
3051
0
100
200 km
2°
0°
2°
4°
6°
9°
42°

rupa'daki büyük ırmakların havzalarıyla karşılaştırıldığında çok küçük kalır). Fransa'daki ırmakların debileri de çok büyük değildir: en yüksek debili Rhône'un debisi, deltasının başında (Arles'da), ortalama 2 000 m³/sn'dir.

nüfus
coğrafi evrim ve dağılım

Fransa tarihöncesinde ve tarih çağlarında bir dizi büyük göçe sahne olmuştur. Bu nedenle halkının bileşimi son derece karmaşıktır. Buna karşılık, siyasal birlik çok eski, dil birliği ise hemen hemen tamdır.

Komşu ülkelerde olduğu gibi, *büyüme* uzun süre yavaş bir seyir izledi. Son yirmi yüzyıl boyunca, kara veba gibi bazı büyük salgınların neden olduğu gerilemelere rağmen, nüfus belirgin bir biçimde arttı. Son üç yüzyıldan beri nüfus artışı oldukça düzenli bir seyir izlemektedir, ama öteki Avrupa ülkelerine göre düşüktür.

Fransa, Avrupa'da nüfus yoğunluğu düşük ülkeler arasında yer alır (1990'da kilometre kareye 102 kişi).

Kırsal bölgelerde nüfus azalmaya devam etmektedir. Köy nüfusu, uzun süre toplam nüfusun önemli bir bölümünü oluştururken, 1992'de ülke nüfusunun % 75'ten fazlası kentlerde yaşamaktaydı.

Bir yüzyıldan beri nüfusun coğrafi evriminin en dikkate değer özelliği, artan bir biçimde *kentsel topluluklar* içinde yoğunlaşmasıdır. Kentli sayısı büyük ölçüde artarak 1850'de 9 milyon iken, İkinci Dünya savaşı'ndan önce 20 milyona, günümüzde ise 45 milyona ulaşmıştır.

Fransız kent sisteminin özelliği, çok büyük bir başkente, ona oranla oldukça küçük bazı büyük kentlere ve çok sayıda orta büyüklükte kente sahip olmasıdır.

nüfus özellikleri

Nüfusa ilişkin özellikler, Kuzey-batı Avrupa ülkelerininkine yakındır.

Ölüm ve doğum oranlarında son iki yüzyılda yaşanan düşüşler, nüfusun yaş dağılımını köklü bir biçimde değiştirmiştir. Değişim genel çizgileriyle, yaşlanma doğrultusundadır: XVIII. yy.'ın ortalarında 27 olan yaş ortalaması 1901'de 31'e, günümüzdeyse 35'e yükselmiştir.

Yaş* piramiti, İkinci Dünya savaşı'nı izleyen otuz yılda, doğum oranlarındaki artış sonucu, bir gençleşme göstermektedir. Nüfusun cinslere göre dağılımı, yalnız Birinci Dünya savaşı gibi çatışmalardan değil, ama daha belirgin olarak, nüfusun yaşlanmasının bir sonucu olarak, yavaş yavaş değişmiştir. Kadınların ortalama yaşam sürelerinin daha uzun olmasının bir sonucu olarak, iki cins arasındaki sayısal dengesizlik artış eğilimi göstermiştir. 1870'te, toplam nüfus içinde her 100 kadına, 100 erkek tekabül etmekteydi; bu oran günümüzde ileri yaşlarda hızla düşmektedir (75 yaşında 100 kadına 61 erkek; 85 yaşındaysa 100 kadına 35 erkek).

XVIII. yy.'ın sonlarından bu yana, ölüm oranlarında düşme gözlemlenmektedir. Bu dönemde, ortalama yaşam beklentisi 35 seneydi. Bu sayı, 1825'de 38'e, 1910'da 48'e, 1936'da 58'e, 1991'e 73'e yükseldi. Özellikle genç nüfusun ölüm oranlarında gerileme olmaktadır: örneğin çocuk ölümlerinde büyük bir düşüş kaydedilmiştir (XVIII. yy.'da çocukların % 25'i bir yaşına gelmeden ölürken, bu oran günümüzde % 1'e düşmüştür). İleri yaşlarda ölüm oranları çok yavaş gerilemektedir.

XVIII. yy.'dan bu yana doğurganlıkta da önemli değişimler olmuştur. Bu dönemde, kadın başına düşen çocuk sayısı 5,5'tu, 1939'da bu sayı 2'yi geçmemek üzere azalmışken, İkinci Dünya savaşı sonrası 2,8'e yükseldi, 1964'ten beri de, sürekli bir düşme sürecine girdi ve bugün 1,8 dolayında kararlı biçime geldi.

1975'ten bu yana, her 1 000 yurttaş için 14 doğum ortalaması gözlemlenirken, bu sayı, yerleşme ortamı, toplumsal düzey ya da eğitim düzeyine göre farklılıklar göstermektedir.

göçler

1800-1936 yılları arasında, Fransa'ya 5 milyon kişinin göç ettiği hesaplanmıştır; bu sayıya hiç kuşkusuz son 30 yılda 2 milyon dolayında gerçekleşen göçü eklemek gerekmektedir. Yurttaşlığa geçme sorunlarına rağmen, Fransa'da yaşayan yabancıların sayısı önem kazanmaktadır: 1936 yılında 2,2 milyon, 1992'deyse 4,5 milyon dolayındadır. 1989 yılı itibariyle, Fransa'da 160 140 türk vatandaşı yaşamakta, bu sayı ülkede yaşayan yabancıların 3,6'sını oluşturmaktadır. Fransa'da çalışan türk işçilerin sayısı gene 1989 rakamlarıyla 64 984 kişi, toplam yabancı işçilerin içindeki payı ise % 4'tür. Aynı yıl 5 300 yeni türk işçisi Fransa'ya giriş yapmıştır.

etkin nüfus

Çalışan ya da çalışabilir durumda olan kişilerin oluşturduğu etkin nüfus 1989'da 24 566 000'dir. Ekonomik yapıyı etkileyen görece hızlı değişimler, etkinlik dallarına göre ele alınan etkin nüfusta gelişmelere neden olmaktadır. Tarımsal meslekler azalmayı sürdürmektedir (1954'te % 28 olan tarımda çalışanlar, 1989 yılında % 6'ya düşmüştür). Sınai istihdam önemli iç dönüşümlere uğramakla birlikte, toplam olarak artmamaktadır (inşaatla birlikte toplam çalışanların % 30 kadarı). Hizmetler kesimi, değişikliklere uğrayarak genişlemesini sürdürmektedir (1954'de % 35, günümüzde % 64).

Toplumsal meslek kategorileri düzeyinde ele alındığında, Fransa'da etkin nüfusun temel özelliği, tarım kesiminde çalışanların, zanaatkârların, tüccarların azalması, işçi sayısında ufak bir düşüş, buna karşılık memur ve özellikle orta ve üst kademe yöneticileri sayısında önemli bir artış olarak ortaya çıkmaktadır. Ücretli kesim, toplam çalışanların % 85'idir. Bu değişiklikler, fransız ekonomisini etkileyen topluluşma ve hizmetler kesiminin büyümesinin bir sonucudur.

ekonomi

Fransa, 1990 itibariyle, gayri safi milli hâsıla açısından, ABD, Japonya ve Almanya'dan sonra dünyanın 4. ekonomik gücüdür. GSYİH'sı 1 170 milyar dolardır. AET içinde ikinci sıradadır. Devlet, bankacılık, enerji, ulaşım ve sanayi kesimlerinin (demir-çelik, kimya, elektrik vb.) bir bölümünü denetiminde bulundurup, çeşitli yöntemlerle ekonomik yaşama müdahale ettiğinden, 1945'ten itibaren Fransa için, karma ekonomi modelinden söz edilebilir. Özellikle 1950-1974 yılları arası, yaklaşık tüm kesimlerde önemli bir büyüme ve modernleşme süreci yaşandığından, üretim yapısı büyük değişikliklere uğramıştır.

Tarım ve sanayi kesimleri, hizmetler kesimine oranla daha az büyümüşlerdir; bu nedenle, ekonomi içinde hizmetler kesiminin payı, diğer gelişmiş ülkelerde olduğu gibi çok büyümüştür (GSYİH'nın % 3,5'ini tarım, % 31,1'ini sanayi, % 64'ünü hizmetler kesimi üretmektedir).

tarım

Tarım kesiminin koşulları, ülke topraklarının az engebeli oluşu, uygun iklim, iyi nitelikte toprak (Fransa, AET genelinde ekilen toprakların üçte birine sahiptir), kırsal nüfusun düşük yoğunluğu ve son otuz yılda gerçekleşen derin modernleşme süreci nedenleriyle oldukça iyidir. Tarım işletmelerinin ortalama büyüklüğü 30 ha ile Avrupa'da birincidir. Tarım işletmelerinin sayısı yılda yaklaşık % 2 azalmaktadır. Sözkonusu gelişmeler, tarımsal işletmelerin donanımını (1 milyon traktör ve 50 000 biçer-döver) kolaylaştırmıştır.

Bu gelişmelere karşın, ekilen tarımsal alanların büyüklüğü çok değişmemiştir: yaklaşık 33,5 milyon hektar. Tarımsal üretim içinde bitkisel üretim % 45 dolayındadır. Tahıl üretimi birinci sırayı almaktadır (sulanan toprakların üçte ikisi). Buğday (1989-1990'da 32 Mt), arpa (10 Mt) ve mısır (13 Mt) ülkenin her yerinde ve özellikle Paris havzasında ekilmektedir. Sebze ve meyve üretimi ikinci sıradadır. Bağcılık kesimi, orta nitelikte bağlar (Languedoc), nitelikli bağlar (Bordelais, Bourgogne, Beaujolais, Champagne, Alsace) ve yüksek alkollü ürünler veren bağlarla (Cognac, Armagnac) üçüncü sırayı almaktadır. Hayvansal üretimse toplam üretimin % 55'i kadardır. Fransa hayvan sayısı bakımından (21,4 M büyükbaş, 12,2 M domuz, 11,6 M küçükbaş) dünyada beşincidir.

sanayi

Fransa dünyanın en önemli sınai güçlerinden biridir. Üretim açısından, ABD, Japonya ve Almanya'dan sonra dünyada dördüncü sıradadır. Dışsatımın % 81,2'si sınai ürünlerden oluşmaktadır. 500 kişiden fazla işçi çalıştıran firmalar, kesimde çalışan toplam ücretlilerin % 40'ını istihdam etmekte ve değer olarak sınai üretimin yarısını sağlamaktadır.

Fransa hammadde açısından sorunları olan bir ülkedir. Boksit (Provence) dışında çok az madeni vardır.

Ulusal üretim tüketimin ancak dörtte birini karşılayabildiğinden, enerji de temel sorunlardan biridir. Kömür çıkarımı 1950'den beri çok gerilemiş ve bugün 14 Mt'un altına düşmüşken, tüketim 22 Mt dolayındadır. Petrol ve doğal gaz, enerji tüketiminin yarısından fazlasını oluşturur. Fransa'nın petrol üretimi düşüktür (3 Mt); tüketilen petrolün yaklaşık tümü (107 Mt) arap ülkelerinden satın alınmaktadır. Elektrik, temel ulusal enerji kaynağıdır ve kısmen termik (Kuzey, Paris bölgesi) ve hidrolik (Alpler, Ren, Rhône) kökenli olmakla birlikte, nükleer kökenli enerji üretimi hızla artmaktadır.

İşlenmiş madde üreten kesim, 500 000 kuruluş ile yaklaşık 6 milyon kişiyi istihdam etmekte, bunlardan 1 000 ya da daha fazla işçi çalıştıran 1 400'ü toplam üretimin yarısını gerçekleştirmektedir. Otomobil yapımı fransız endüstrisinin anahtar kesimini oluşturmaktadır (1990 yılında 3 645 700 otomobil).

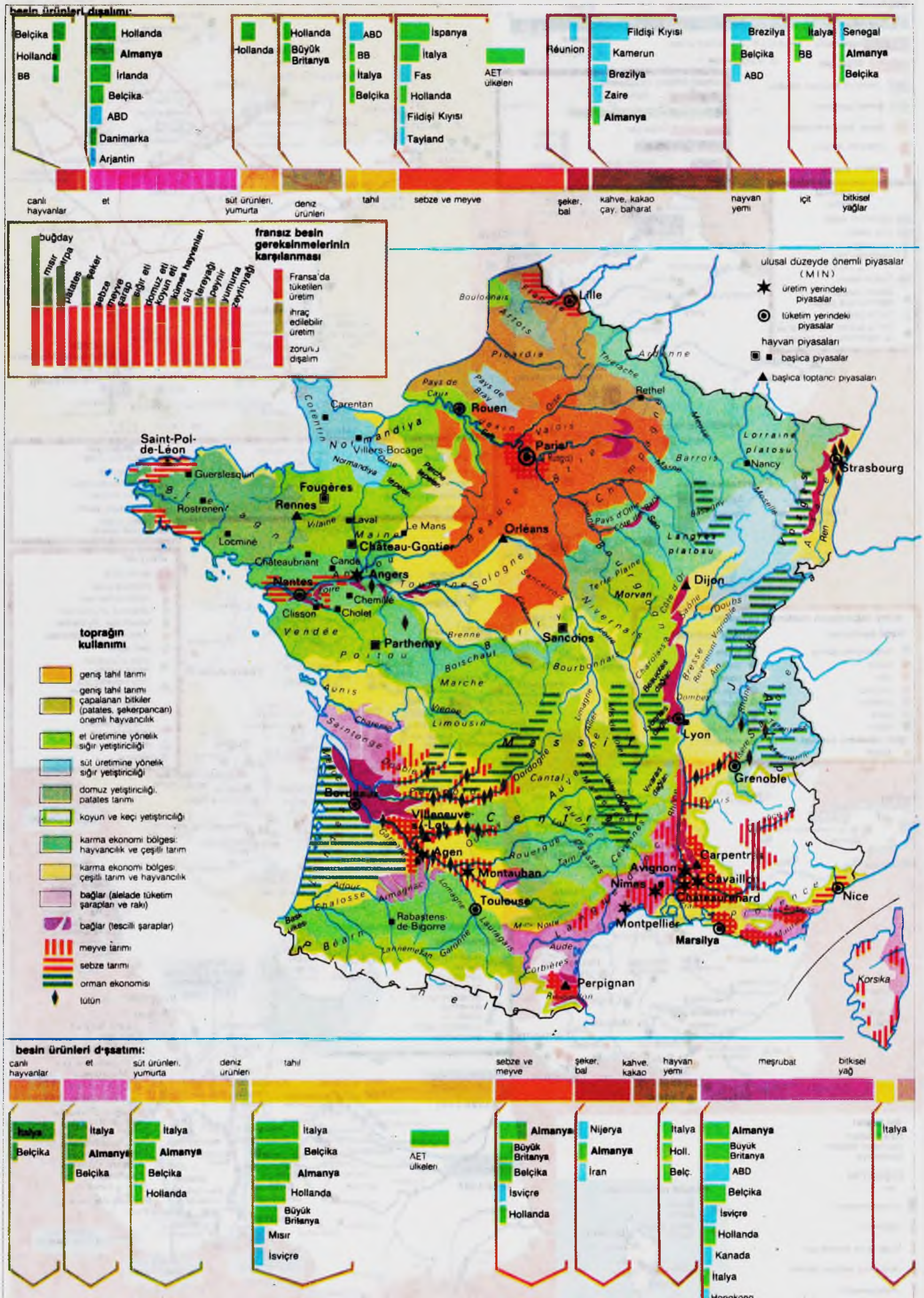
hizmetler kesimi

Hizmetler kesimi günümüzde 15 722 240 kişiyi istihdam ederken, genişlemesini sürdüren tek kesimdir.

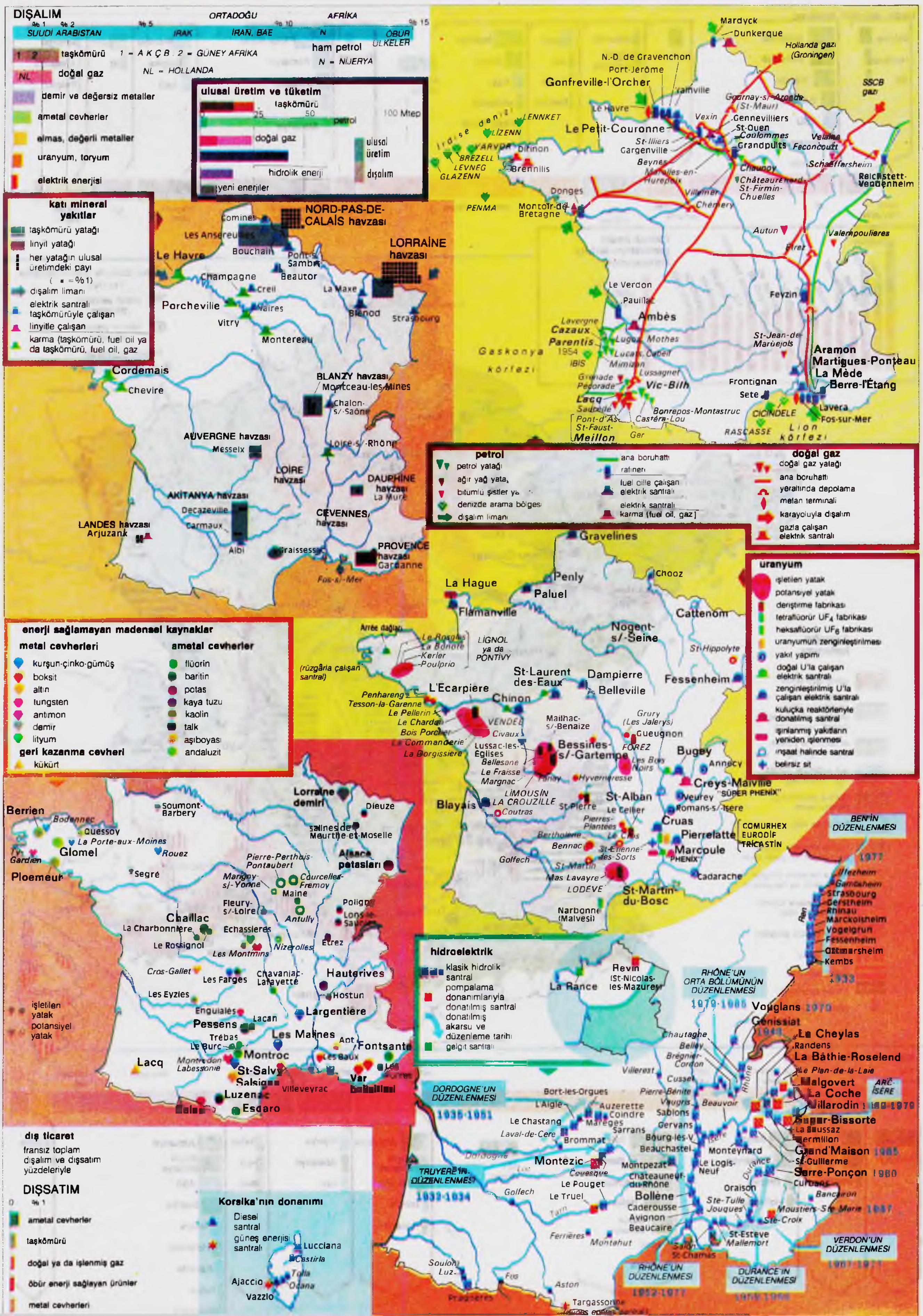
• *Ulaşım.* Bu alanda Fransa, bazı bölgelerin (Batı ve Massif central) göreli geriliğine karşın, genellikle iyi durumdadır.

Karayolu taşımacılığı, insan taşımacılığının büyük bölümünü, yük taşımacılığınınsa yarısını sağlayarak, temel bir rol oynar. Fransa karayolları ağı bakımlıdır ve ülke yüzölçümüne oranla önemli bir uzunluktadır (804 000 km yol). Ama bu karayolları ağı, bugün araç sayısının fazlalığından (28 M) ve yüksek hız ve akım için düzenlenmiş yolların azlığından (6 085 km) aşırı yüklü durumdadır. Demiryolu ulaşımı, göreli geriliğine karşın uzun mesafe insan ve ağır madde (kömür, maden, metalürji ürünleri) taşımacılığının azımsanmayacak bir bölümünü gerçekleştirmektedir. Birçok hattın kapatılmasına karşın, demiryollarının uzunluğu Fransa boyutlarında bir ülke için hâlâ çoktur (34 070 km). İşletme yönetiminin modernleştirilmesi sürmektedir. Demiryolu ağının dörtte birinden fazlası (ulaşımın en yoğun olduğu kesim) elektriklidir. Deniztaşımacılığı diğer kuzey-batı Avrupa ülkelerine oranla önemsizdir.

• *Ticaret.* Çeşitli büyüklükteki 500 000 kuruluşta 2,5 milyon insan çalışmaktadır.

besin ürünleri dışalımı:
Belçika
Hollanda
BB
Hollanda
Almanya
İrlanda
Belçika
ABD
Danimarka
Arjantin
Hollanda
Hollanda
Büyük Britanya
ABD
BB
İtalya
Belçika
İspanya
İtalya
Fas
Hollanda
Fildişi Kıyısı
Tayland
AET ülkeleri
Réunion
Fildişi Kıyısı
Kamerun
Brezilya
Zaire
Almanya
Brezilya
Belçika
ABD
İtalya
BB
Senegal
Almanya
Belçika
canlı hayvanlar
et
süt ürünleri, yumurta
deniz ürünleri
tahıl
sebze ve meyve
şeker, bal
kahve, kakao çay, baharat
hayvan yemi
içit
bitkisel yağlar
buğday
mısır
arpa
patates
şeker
sebze
meyve
şarap
sığır eti
domuz eti
koyun eti
kümes hayvanları
süt
tereyağı
peynir
yumurta
zeytinyağı
fransız besin gereksinmelerinin karşılanması
Fransa'da tüketilen üretim
ihraç edilebilir üretim
zorunlu dışalım
ulusal düzeyde önemli piyasalar (MIN)
üretim yerindeki piyasalar
tüketim yerindeki piyasalar
hayvan piyasaları
başlıca piyasalar
başlıca toptancı piyasaları
toprağın kullanımı
geniş tahıl tarımı
geniş tahıl tarımı çapalanan bitkiler (patates, şekerpancarı) önemli hayvancılık
et üretimine yönelik sığır yetiştiriciliği
süt üretimine yönelik sığır yetiştiriciliği
domuz yetiştiriciliği, patates tarımı
koyun ve keçi yetiştiriciliği
karma ekonomi bölgesi: hayvancılık ve çeşitli tarım
karma ekonomi bölgesi: çeşitli tarım ve hayvancılık
bağlar (alelade tüketim şarapları ve rakı)
bağlar (tescilli şaraplar)
meyve tarımı
sebze tarımı
orman ekonomisi
tütün
Lille
Boulonnais
Artois
Picardie
Thiérache
Ardenne
Pays de Caux
Pays de Bray
Rethel
Rouen
Carentan
Cotentin
Normandiya
Villers-Bocage
Paris
Valois
Lorraine platosu
Nancy
Strasbourg
Barrois
Saint-Pol-de-Léon
Guerslesquin
Rostrenen
Fougères
Rennes
Laval
Le Mans
Maine
Château-Gontier
Orléans
Beauce
Pays d'Othe
Langres platosu
Locminé
Châteaubriant
Candé
Angers
Nantes
Chemillé
Cholet
Clisson
Touraine
Sologne
Dijon
Morvan
Nivernais
Vendée
Parthenay
Poitou
Brenne
Sancoins
Berry
Boischaut
Bourbonnais
Marche
Limousin
Aunis
Saintonge
Charente
Lyon
Bresse
Grenoble
Bordeaux
Dordogne
Cantal
Auvergne
Villeneuve-sur-Lot
Agen
Rouergue
Montauban
Toulouse
Lauragais
Avignon
Carpentras
Cavaillon
Châteaurenard
Nîmes
Montpellier
Marsilya
Nice
Provence
Armagnac
Chalosse
Adour
Béarn
Rabastens-de-Bigorre
Lannemezan
Aude
Corbières
Perpignan
Korsika
besin ürünleri dışsatımı:
canlı hayvanlar
et
süt ürünleri, yumurta
deniz ürünleri
tahıl
sebze ve meyve
şeker, bal
kahve, kakao
hayvan yemi
meşrubat
bitkisel yağ
İtalya
Belçika
İtalya
Almanya
Belçika
İtalya
Almanya
Belçika
Hollanda
İtalya
Belçika
Almanya
Hollanda
Büyük Britanya
Mısır
İsviçre
AET ülkeleri
Almanya
Büyük Britanya
Belçika
İsviçre
Hollanda
Nijerya
Almanya
İran
İtalya
Holl.
Belç.
Almanya
Büyük Britanya
ABD
Belçika
İsviçre
Hollanda
Kanada
İtalya
Hongkong
İtalya

DIŞALIM
ORTADOĞU
AFRİKA
SUUDİ ARABİSTAN
IRAK
İRAN, BAE
N
ÖBÜR ÜLKELER
ham petrol
taşkömürü
1 = A K Ç B 2 = GÜNEY AFRİKA
N = NİJERYA
doğal gaz
NL = HOLLANDA
demir ve değersiz metaller
ametal cevherler
elmas, değerli metaller
uranyum, toryum
elektrik enerjisi
ulusal üretim ve tüketim
taşkömürü
petrol
100 Mtep
doğal gaz
hidrolik enerji
yeni enerjiler
ulusal üretim
dışalım
katı mineral yakıtlar
taşkömürü yatağı
linyit yatağı
her yatağın ulusal üretimdeki payı
dışalım limanı
elektrik santralı taşkömürüyle çalışan
linyitle çalışan
karma (taşkömürü, fuel oil ya da taşkömürü, fuel oil, gaz
NORD-PAS-DE-CALAIS havzası
LORRAİNE havzası
BLANZY havzası
AUVERGNE havzası
LOİRE havzası
DAUPHİNE havzası
AKİTANYA havzası
CEVENNES havzası
LANDES havzası
PROVENCE havzası
Le Havre
Champagne
Porcheville
Vitry
Montereau
Cordemais
Chevire
Blénod
Strasbourg
Gardanne
Arjuzanx
Mardyck
Dunkerque
Holanda gazı (Groningen)
N.-D. de Gravenchon
Port-Jerôme
Gonfreville-l'Orcher
Le Petit-Couronne
Donges
Montoir-de-Bretagne
Le Verdon
Ambès
Feyzin
Lacq
Aramon
Martigues-Ponteau
La Mède
Berre-l'Étang
Frontignan
Sete
Gaskonya körfezi
Lion körfezi
SSCB gazı
petrol
petrol yatağı
ağır yağ yatağı
bitümlü şistler
denizde arama bölgesi
dışalım limanı
ana boruhattı
rafineri
fuel oille çalışan elektrik santralı
elektrik santralı karma (fuel oil, gaz)
doğal gaz
doğal gaz yatağı
ana boruhattı
yeraltında depolama
metan terminali
karayoluyla dışalım
gazla çalışan elektrik santralı
Gravelines
Penly
Paluel
Chooz
La Hague
Flamanville
Cattenom
Nogent-s/-Seine
St-Laurent des-Eaux
Dampierre
Belleville
Fessenheim
Chinon
Bugey
Creys-Malville
St-Alban
Cruas
Pierrelatte
Marcoule
Blayais
Golfech
uranyum
işletilen yatak
potansiyel yatak
derişime fabrikası
tetrafluorür UF_4 fabrikası
heksafluorür UF_6 fabrikası
uranyumun zenginleştirilmesi
yakıt yapımı
doğal U'la çalışan elektrik santralı
zenginleştirilmiş U'la çalışan elektrik santralı
kuluçka reaktörleriyle donatılmış santral
ışınlanmış yakıtların yeniden işlenmesi
inşaat halinde santral
belirsiz sit
enerji sağlamayan madensel kaynaklar
metal cevherleri
kurşun-çinko-gümüş
boksit
altın
tungsten
antimon
demir
lityum
geri kazanma cevheri
kükürt
ametal cevherler
flüorin
baritin
potas
kaya tuzu
kaolin
talk
aşıboyası
andaluzit
Lorraine demiri
Alsace petasları
işletilen yatak
potansiyel yatak
hidroelektrik
klasik hidrolik santral
pompalama donanımlarıyla donatılmış santral
donatılmış akarsu ve düzenleme tarihi
gelgit santralı
La Rance
DORDOGNE'UN DÜZENLENMESİ
1935-1951
TRUYERE'İN DÜZENLENMESİ
1932-1934
RHÔNE'UN ORTA BÖLÜMÜNÜN DÜZENLENMESİ
1979-1986
RHÔNE'UN DÜZENLENMESİ
DURANCE'IN DÜZENLENMESİ
VERDON'UN DÜZENLENMESİ
REN'İN DÜZENLENMESİ
Vouglans
Génissiat
Montezic
dış ticaret
fransız toplam dışalım ve dışsatım yüzdeleriyle
DIŞSATIM
ametal cevherler
taşkömürü
doğal ya da işlenmiş gaz
öbür enerji sağlayan ürünler
metal cevherleri
Korsika'nın donanımı
Diesel santral
güneş enerjisi santralı
Lucciana
Ajaccio
Vazzio

Dış ticaret 60'lı yıllardan bu yana önemli bir genişleme dönemi yaşamış ve Fransa, ABD, Almanya ve Japonya'dan sonra dünyada dördüncü sıraya gelmiştir. Fransa dış ticareti hemen her sanayileşmiş ülkede olduğu gibi, hammadde dışalımına, işlenmiş ürün dışsatımına dayanmaktadır.

Türkiye'nin Fransa'ya yapmış olduğu dışsatım 1991 yılında 688 657 050 dolar, bu ülkeden yaptığı dışalımsa, 5 255 926 doları bedelsiz dışalım olmak üzere toplam 1 226 565 635 dolardır. Dolayısıyla 1991'de, Türkiye-Fransa dış ticaret açığı, Türkiye aleyhine 537 908 585 dolar olarak gerçekleşmiştir.

• *Turizm.* Fransız ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Yılda, önemli bir bölümü mü kısa süreli olmak üzere 53 milyon turist gelmektedir. En çekici turizm merkezi, dünyanın en çok gezilen kentlerinden biri olan Paris'tir.

İktisadi büyüme

Genel olarak fransız ekonomisi, dünyada saygın bir yere sahiptir. 1960'lı yıllarda yükselen büyüme hızı daha sonraları biraz düşmüş, ama daima OECD ülkeleri ortalamasının üstünde kalmıştır. Üretim, 1965-1972 yılları arası ortalama % 5, 1973-1977 yılları arası ortalama % 3, 1978 yılından bu yana ise ortalama % 1 oranlarında artmıştır. Zenginlik açısından birçok ülkeden ileri durumda olan Fransa'nın dünya sıralamasındaki yeri, 1992 yılı verilerine göre kişi başına düşen 17 830 dolarlık gelirle, yedinci sıraya yükselmiştir.

TARİHÖNCESİ

Bugün Fransa'yı oluşturan toprakların ilk sakinlerinin buraya 1 milyon yıl önce yerleştikleri sanılmaktadır.

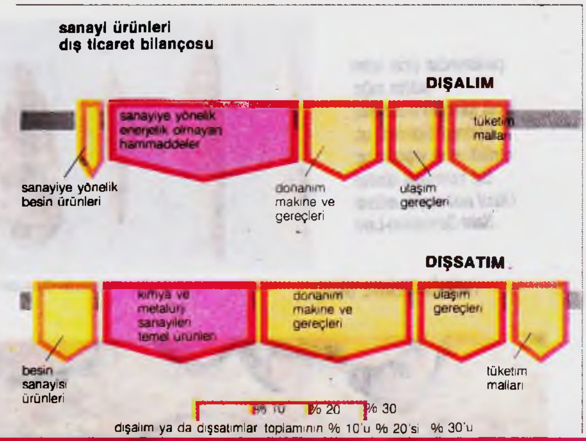
• *Yontmataş dönemi.* Bu dönem, Ortataş dönemiyle birlikte yontulmuş taş çağını oluşturur ve genellikle üç büyük ara döneme ayrılır.

—*Eski ya da Alt Yontmataş dönemi* (İ.Ö. 1 milyondan İ.Ö. 90 000'e kadar). Roquebrune-Cap-Martin (Alpes-Mari-times) yakınındaki Vallonet mağarasında bulunan aletlerin, Fransa'da bilinen en eski eşyalar olduğu sanılmaktadır ve bunlar, Günz buzullaşmasına tarihlendirilmektedir.

Çoğunlukla yontma çakıldan yapılan bu endüstriler "pebble culture"ü oluştur. Bunun ardından, iki yanlı kaba taş aletlerle belirginlik kazanan abbeville kültürü ve taş yontma tekniğinin geliştirildiği ve hatta mükemmelleştirildiği acheul kültürü gelir.

—*Orta Yontmataş dönemi* (İ.Ö. 90 000'den İ.Ö. 40 000'e kadar). Her ne kadar çok değişik aletlere rastlanmaktaysa da bu dönem, genel anlamda moustier kültürü olarak tanımlanır. Aslında, kimi zaman belirgin biçimde farklılaşan, karmaşık bir endüstriler bütünü sözkonusudur.

Eski Yontmataş döneminde ortaya çıkan teknikler gelişmiştir. Korunmalı ya da açık havada yapılan konutlarda gerçek bir örgütlenme gözlemlenir. Orta yontmataş insanı, genel olarak Neandertal insanıyla bir tutulur.

çakıltaşından çizim uçları
soldan sağa:
bıçak (périgord endüstrisi);
çiçeksapı biçiminde uç,
çentikli uç ve yapraksı uç;
Üst Yontmataş dönemi
Ulusal eski eserler müzesi
Saint-Germain-en-Laye

Lauros-Giraudon

TARİHÖNCESİNDE SANAT

L. L.

"sıçrayan aslan": Vache mağarasında (Ariège) bulunan, oyma kemik; Madeleine kültürü
Ulusal eski eserler müzesi, Saint-Germain-en-Laye

J. Vertut

Rouffignac mağarasının (Dordogne) yan duvarlarından biri üzerine boyanmış gergedan (üzerinde, çakmaktaşı yumrucukları)

L. L.

Semussac'ta (Charente-Maritime) bulunan, geniş yivlerle ve göz motifleriyle bezeli kulplu seramik vazo
Yenitaş, İ.Ö. III. binyıl ortaları
Ulusal eski eserler müzesi
Saint-Germain-en-Laye

L. L.

Abbeville (Somme) turbalığında bulunan geyik boynuzundan kını içinde cilalı çakmaktaşı balta (sap geçirmek için enlemesine delik açılmış)
Yenitaş, İ.Ö. III. binyıl
Ulusal eski eserler müzesi, Saint-Germain-en-Laye

Lauros-Giraudon

Rhodanus tipi masif saplı bronz hançer
Mirabel'de (Drôme) bulundu, eski bronz çağı
Ulusal eski eserler müzesi
Saint-Germain-en-Laye

Neandertal insanın da modern özellikleriyle *Homo sapiens sapiens*'e yaklaşan bir çağdaşı olduğu sanılmaktadır.

—*Üst Yontmataş dönemi* (yaklş. İ.Ö. 40 000'den İ.Ö. 8 000'e kadar). Bu dönem de de, moustier kültüründe olduğu gibi, farklı endüstriler karmaşık bir biçimde bir araya gelmiştir.

Dönemin en eski evrelerinde yine moustier kültürü aletlerini anımsatan birçok gerece rastlanmaktadır. Bu endüstriler daha sonra mükemmelleştiler, farklılaştılar ve özelleştiler.

İlk sanatsal etkinlikler de bu dönemde yer alır: taşınabilir sanat eşyaları, duvar resimleri, heykelleri ve gravürleri: Lascaux, Font-de-Gaume, Rouffignac, Combarelles mağaraları, Cap Blanc (Dordogne) barınağı, Niaux (Ariège) mağarası, Isturits (Pyrénées-Atlantiques) mağarası.

• *Ortataş dönemi*, Würm buzullaşması sonunda iklimin belirgin olarak düzeldiği geçiş evresidir ve yontmataş türü avcılık-toplayıcılık ekonomisinden, yenitaş türü hayvan yetiştirici-tarımcı ekonomiye geçiş dönemine rastlar.

• *Yenitaş dönemi*. Tam deyimiyle "yenitaş devrimi" V. binyıl içinde gelişir. Hemen ortataşın bitiminde başlayan bu dönemde iki değişik kültür akımının etkin olduğu gözlemlenir. Birincisi, sonuçları özellikle Fransa'nın doğusunda ve Paris havzasın-

L.L.

cilalı jadeitten baltalar
soldaki Morbihan'da bir dolmende bulundu
(Yenitaş, İ.Ö. 3500),
sağdaki ise Sénart ormanında (Essonne) bulundu
Yenitaş, İ.Ö. III. binyıl
Ulusal eski eserler müzesi
Saint-Germain-en-Laye

Lauros-Giraudon

J.-L. Roudil

"satıcıların tezgâhı"
Locmariaquer'de (Morbihan)
İ.Ö. III. binyıldan kalma megalitik anıt

Viols-en-Laval'de (Hérault), Cambous kalkolitik köyü;
3 no.'lu taban; İ.Ö. 2000'e doğru.

da gözlemlenen tuna akımı; ötekiyse, özellikle Güney-doğu'da etkin olan akdeniz akımı. Bu dönemde çanak çömlek yapımı, dokumacılık, baltaların cilalanması gibi yeni teknikler ortaya çıktı, evcilleştirme ve tarım gelişti, yeni avcılık (yay ve ok) ve balıkçılık yöntemleri bulundu.

İç-batı Fransa'da, Bretagne ve Midi'de, Bakırtaş (III. binyıl ortası) döneminin izlerine rastlanır; bakır, altın, gümüş gibi metaller silah ve takı yapımında kullanıldı. Bu dönemin bir başka özelliği de yontulmuş taş endüstrisinde yaşanan rönesanstı. İ.Ö II. binyıl sırasında Tunç çağında hammadde araştırmaları çok önemli bir yer tuttu: Orta Avrupa'da, Alpler'de, İspanya' da ve Büyük Britanya'da bakır ve özellikle de, Bretagne ve Büyük Britanya'dan gelen, bronzun vazgeçilmez elementi kalay. Artık, tüm bir uygarlık yeni bir teknoloji ve tüccarlarla savaşçıların belirleyici bir rol oynadıkları bir toplum çevçevesinde örgütlendi. İ.Ö. I. binyıl'da yer alan Demir çağı, Fransa'da, tarih çağına geçişi belirleyen yeni bir uygarlık anlamına gelir.

TARİH

galya-roma dönemi

→ GALYA.

germen işgali: Franklar

—V. yy.'ın başı: Akıncı kavimler Roma İmparatorluğu'nu işgal ettiler. Vandallar, Süevler, Alenler İspanya'ya ulaşmak için Galya'dan geçtiler (406); onların ardından Franklar ve Burgundlar Ren nehrini aştılar. Vizigotlar Aquitania'ya (412-413), Saksonlar'ın gelişiyle yurtlarından olan Büyük Britanya'da yaşayan Britanni halkları da Galya'nın batısına yerleştiler (440). Atilla komutasındaki Hunlar'ın yaptığı bir akın Aetius tarafından durduruldu (451).

—476: Batı Roma İmparatorluğu'nun sonu.

—496 (?): Frank Salienleri'nin kralı Clovis' in vaftizi; daha çok Tournai ve Köln arasına yerleşen Frank Salienleri Kuzey Galya' ya egemendiler.

—507: Vouillé'de Clovis, Vizigotlar'ı yendi; bu olayla Clovis, Akdeniz kıyısı dışında, Loire ve Pireneler arasındaki topraklara egemen oldu.

Merovenjler

511'de, Clovis'in ölümünden sonra üç ayrı krallık oluştu: Austrasia, Neustria ve Bourgogne. Kendi aralarında çatışan bu krallıklar, ancak Chlothar I (558-561), Chlothar II (613-629) ve Dagobert I (629-639) dönemlerinde sözde bir birlik oluşturabildiler. VII. yy.'ın ortasından VIII. yy.'ın ortasına kadar uzanan bir sonraki dönem "miskin krallar" dönemidir. Aquitania ve Armorica bu dönemde yitirildi. Krallık zayıflarken aristokrasi (özellikle saray nazırları) güçlendi. 687'de Pépin de Herstal üç krallığın fiili önderi oldu. 721-741 arası bu üç krallığı Pépin'in oğlu Charles Martel yönetti; Martel, Poitiers'de Sarazenler'i yenilgiye uğrattı (732). 751'de Kısa Pépin son merovenj kralı Childérich III'ü saf dışı bıraktı.

• *Kurumlar.* Kral, krallığı babadan kalma malı olarak görür ve tebaasını bir toprak sahibinin köylülerini yönettiği gibi yönetirdi. Hizmetkârları idari yapının (mareşal, sénéchal, saray nazırı) temel unsurlarıydı; taşrada kont, yargıçların yetki alanına bırakılmış olan adalet işlerinin dışında, kralın tüm yetkilerine sahipti; ancak piskoposların da kraliyet gücünü temsil yetkileri vardı.

• *Uygarlık.* Ülkede kırsal yaşam egemendi; ormanlar hâlâ geniş alanlara yayılmış durumdaydı. Roma imparatorluğu'ndakilere benzeyen büyük malikâneler başlıca işletme türüydü. Bununla birlikte, germen etkisiyle küçük toprak sahipleri sınıfı, yani "manse" sahipleri ortaya çıktı. VI. yy.'ın sonunda, önce İrlandalılar'ın (aziz Colombanus, Luxeuil'ün kurucusu, 590'a doğr.), sonra benediktenlerin canlılık kazandırdığı manastır kurumları köy yaşamında egemen oldu. Askeri ve dini işlevlerini korumakla birlikte idari ve ticari işlevlerini yitiren kentler varlıklarını sürdürdüler.

Karolenjler

—741-768: Aziz Bonifacius tarafından Franklar'ın kralı olarak takdis edilen (751), karolenj hanedanının kurucusu Kısa Pépin, Lombardlar'ı yenilgiye uğratarak Ravenna bölgesini papaya verdi. Septimania'yı Araplar'dan aldı ve Aquitania'yı ilhak etti.

—768-814: Papalığın koruyucusu Charlemagne'a, Roma'da papa Leo III tarafından Batı imparatoru olarak taç giydirildi (800). Elbe'de bir Ebro İmparatorluğu kuruldu. Lombardia (774) ve Bavyera (788) ilhak edildi. Saksonlar'a (772-804) ve Pannonia'da Avarlar'a (791-805) boyun eğdirildi. İspanya bozgunu: Roncevaux' da Roland'nın öldürülmesi ve Katalonya' nın bir bölümünün fethedilmesi.

—814-840: Sofu Louis I, oğulları Lothaire I (imparator, 840-855), Germen Ludwig I (Doğu Frankları kralı [817-843], sonra Germania kralı [843-876]) ve Kel Charles' ın (Fransa kralı) ayaklanmaları karşısında imparatorluğunun birliğini koruyamadı.

—840-877: İlk Fransa *(Francia occidentalis)* kralı Kel Charles. Germen Ludwig I ve Charles arasında Strasbourg andıyla oluşturulan ittifak; İmparatorluğun Verdun antlaşması (843) ile paylaşılması; Karolenj İmparatorluğu'nun çöküşü; yeni istila dalgaları: Provence'a sarazen akınları, norman baskınları. Büyük ailelerin bağımsız topraklara sahip prenslikler olarak ortaya çıkması.

—877-884: Kekeme Louis II'nin (877-879), Louis III ve Carloman'ın birlikte (879-882) ve Carloman'ın tek başına (882-884) saltanatları.

—884-887: Kral naipliğinin norman tehlikesini önleyemeyen Germanya kralı Şişman Karl III'e verilmesi.

—888: Paris'in savunucusu ve 888'den 898'e değin kral olan kont Eudes'ün tahta çıkması. Eudes'ün ardından taht, onun soyundan gelen Robertienler ve Karolenjler arasında el değiştirdi; Sade Charles III (898-923), Robert I (922-923), Raoul de Bourgogne (923-936), Louis IV d'Outremer (936-954), Lothaire (954-986), Louis V (986-987).

—911: Normanlar'ın Normandiya'ya yerleşmeleri (Saint-Clair-sur-Epte antlaşması).

—987: Son karolenj hükümdarının ölümü ve Hugues Capet'nin seçimi. Capet hanedanının başlangıcı.

Capetler

—987-1108: Capet hanedanlığının ilk hükümdarları Hugues Capet (987-996), Sofu Robert II (996-1031), Henri I (1031-1060) ve Philippe I (1060-1108) çevrelerindeki büyük prenslikler karşısında âciz kaldılar.

—1108-1180: Şişman Louis VI (1108-1137) ve oğlu Genç Louis VII'nin (1137-1180) güçlü saltanatları; Saint-Denis papazı Suger (öl. 1151) Genç Louis'nin danışmanıydı. Bu hükümdarlar, evliliklerden doğan ittifaklar, satın almalar ve silah zoruyla, topraklarının denetimini yeniden ele geçirdiler. Kral gitgide daha sık biçimde hakem ve yargıç olarak anlaşmazlıklara müdahale etmeye davet edildi. Paris kesin olarak krallığın başkenti durumuna geldi.

Capetler, akıllı bir siyasetle büyük baronların aleyhine, kralın metbuluk hakkına sahip olduğu topraklara elkoyarak topraklarını genişletmeye çalıştılar.

—1180-1223: Louis VII'nin oğlu Philippe II Auguste'ün saltanatı. Philippe, Capet monarşisinin gücünü artırdı ve ona ulusal bir nitelik kazandırdı.

—1223-1226: Louis VIII'in saltanatı. Languedoc'a boyun eğdirdi (halefi de Paris antlaşması [1229] ile Toulouse kontluğu' na sahip oldu).

—1226-1270: Louis IX ya da Saint Louis' nin saltanatı.

—1270-1285: Atak Philippe III'ün saltanatı. Charles d'Anjou'nun Akdeniz'deki isteklerini krallık siyaseti haline getirdi.

—1285-1314: Güzel Philippe IV'ün saltanatı. Fransız-ingiliz çatışması başladı.

—1314-1328: Kavgacı Louis X'un kısa süren saltanatından (1314-1316) sonra taht, kendisi öldükten sonra doğan oğlu Jean I'e geçti. Jean I'in saltanatı birkaç gün sürdü (1316). Sözde bir lex salica'ya dayanılarak kadınların tahttan uzaklaştırılmaları kararlaştırıldı. Gerçekte, yabancı bir prensin Fransa yönetimini ele geçirmesinden korkuluyordu. Böylece taht, önce Louis X'un kardeşlerinden Uzun Philippe V'e (1316-1322), sonra öteki kardeşi Güzel Charles IV'e (1322-1328) geçti; bu krallar arkalarında yalnızca kız çocukları bıraktılar; bunun üzerine taht, yeniden bir valois'ya, Philippe VI'ya geçti.

ilk Valois'lar (1328-1440)

—1337-1380: Yüzyıl savaşları'nın ilk bölümü. İngiltere kralı Edward III, annesi İsabelle de France tarafından Güzel Philippe'in torunu olduğu halde, yeni Fransa kralı Philippe VI (1328-1350) ise Güzel Philippe'in yalnızca baba tarafından yeğeniydi. Ancak, 1259 Paris antlaşması'na göre, İngiltere kralı kıta Avrupası'ndaki mülkleri (Aquitania vb.) için Fransa kralına karşı fransız yasalarına uymak gibi, çeşitli itirazlara yol açan yükümlülükler altına girmişti. Fransa tahtına haklarını kabul ettirmek isteyen İngiltere kralı Edward III'ün, yükümlülüklerini reddetmesi üzerine 1337'de savaş başladı, Fransa ağır yenilgilere uğradı (L'Écluse, 1340; Crécy, 1346; Calais, 1347). Fransa ve Batı Avrupa'yı kırıp geçiren karaveba (1347-1349) çatışmaları kesintiye uğrattı.

—1380-1440: Yüzyıl savaşları'nın ikinci bölümü. Charles VI'nın (1380-1422) döneminde her şey karmakarışıktı: kralın 1392'de akli dengesini yitirmesi, krallığı amcalarına, kardeşi Louis d'Orléans'a ve kraliçe İsabeau de Bavière'e bırakmasına yol açtı. Bourgogne dükü Korkusuz Jean 1407'de Louis d'Orléans'ı öldürttü: bu cinayet Armagnaclar ile Bourguignonlar arasında çatışmanın başlamasına neden oldu. Bourguignonlar İngiltere kralı Henry V ile ittifak yaptılar, Henry V, Azincourt'da Armagnaclar'ı ve krallık birliklerini yenilgiye uğrattı (1415). Bununla birlikte, İngilizler'in ilerlemesinden kaygı duyan Korkusuz Jean, veliahta yaklaşmaya çalıştı. Montereau köprüsü görüşmesinde veliahtın adamlarıyla giriştiği bir kavgada öldürüldü (1419). Ölümü üzerine mirasçısı İyi Philippe, İngilizler'in tarafına geçti. 1420'de imzalanan Troyes antlaşması ile İyi Philippe, Henry V ve İsabeau de Bavière, veliahtın haklarını elinden almak üzere anlaştılar. İngiltere kralı, Charles VI'nın kızı Catherine ile evlendi ve Fransa tahtının vârisi oldu. Henry V, Charles VI'dan iki ay önce öldü (1422). Fransa'nın genç kralı Charles VII (1422-1461) tahta çıktığında yalnızca Loire'ın güneyindeki bazı topraklara sahipti. Jeanne d'Arc ona cesaret verdi ve İngilizler'i Orléans kuşatmasını kaldırmaya zorladı. Patay'de Talbot'yu yenilgiye uğrattı ve Reims'e giderek Charles VII'yi kral olarak takdis et-

tirdi (temmuz 1429). Jeanne d'Arc'ın ne Paris önündeki başarısızlığı, ne esir alınması, ne de Rouen'da İngilizler tarafından öldürülmesi (1431) başlattığı atılımı durdurabildi.

Fransa'nın güçlenmesi (1440-1483)

—1440-1461: Defterdar Jacques Coeur' ün tavsiyelerine uyan Charles VII mali durumu düzeltti, krallığı güçlü bir orduyla mükemmel bir topçu birliğine kavuşturdu, böylelikle İngilizler'i Fransa'dan kesin olarak uzaklaştırdı (1450-1453). İngilizler Fransa'da yalnızca Calais'yi ellerinde tuttular.

—1461-1483: Louis XI'in saltanatı. Büyük senyörlere karşı başarıyla savaştı ve krallığı büyütmeye çalıştı.

Rönesans ve dinsel uyuşmazlıklar dönemi (1483-1589)

—1483-1498: Charles VIII'in saltanatı. Bretagne vârisi Anne ile evlenerek Bretagne' ın Fransa'ya ilhakının ön koşullarını oluşturdu. Napoli'deki Anjou sülalesinin vârisi olan kral, İtalya'ya başarısız bir sefer yaptı (1494-1497).

—1498-1515: Louis XII'nin saltanatı. İtalya siyasetini sürdürdü; buna Orléans sülalesinin Milano bölgesi üzerindeki iddiaları eklenince durum daha da ciddileşti. Agnadello (1509) ve özellikle Ravenna' da (1512) kazanılan birkaç başarının ardından İtalya kaybedildi.

—1515-1547: Angoulême kolundan bir valois olan François I'in saltanatı. François I 1514'te Louis XII ve Anne'nın kızı Claude de France ile evlendi; böylece Bretagne düklüğü kesin olarak Fransa'ya bağlandı (1532). Kral, Marignan zaferinden (1515) sonra Milano bölgesini ele geçirdi. İsviçre kantonlarıyla *ebedi barış*'ı imzaladı (1516): bu barış Fransa kralına, İsviçre'den sürekli olarak paralı asker sağlama olanağı verdi. Ancak, yeni tehdit kaynağı avusturya sülalesiydi. Bourguignon topraklarının (Hollanda, Franche-Comté) vârisi, İspanya kralı Carlos I, 1519'da Karl V adıyla Kutsal Roma Germen imparatoru seçildi. Dört bir yandan habsburg topraklarıyla çevrili olan, üstelik Bourgogne'u elinde tutmak isteyen kral uzun vadeli bir savaşa girişti; yenilgiye uğrayıp 1525'te Pavia'da hapsedildiyse de, 1529'da imzalanan "Kadınlar barışı" ile Bourgogne'u elinde tutmayı başardı. Osmanlılar ile ittifak yapan François I, denge siyasetinde başarılı oldu, ancak İngilizler ile yapmak istediği ittifakı gerçekleştiremedi (1520).

—1547-1559: Henri II'nin saltanatı. Henri II mücadeleyi sürdürdü, başarılarının yanı sıra birçok yenilgiye de uğradı. Cateau-Cambrésis antlaşması ile (1559) Fransa, İtalya'daki topraklarını kaybetti, buna karşılık Calais (1558'de İngilizler' den geri alınmıştı) ile Üç-Piskoposluğu (Metz, Toul ve Verdun) muhafaza etti.

—1559-1589: Henri II'nin üç oğlu, ana kraliçe Catherine de Médicis'in gölgesinde yaşayan François II (1559-60) ile Charles IX (1560-1574), sonra Henri III'ün dönemlerinde şiddetli din savaşları Fransa' yı kırıp geçirdi. Tarafların birbirlerine dönem dönem üstünlük sağladıkları bu savaşlar Saint-Barthélemy (1572) katliamıyla doruk noktasına ulaştı. Son valois Henri III'ün saltanat dönemi çok acı olaylara sahne oldu; Katolik birliği krala ve protestan Henri de Navarre'a karşı İspanyollar'ı yardıma çağırmış ve Guiseler'in ihtiraslarına alet olmuştu. 1588'de Henri de Guise, Henri III'ü Paris'ten kaçmak ve Blois' ya sığınmak zorunda bıraktı. Kral, Blois' da états généraux'yu toplantıya çağırdı ve Henri de Guise ile kardeşi Lorraine kardinali Louis'yi öldürttü; 1589'un başında Henri de Navarre ile birleşti; orduları, Henri de Guise'in kardeşi Mayenne dükü Charles ile birlikte, Katolik birliği'nin eline geçen Paris'i kuşattı. Bu esnada Jacques Clément adlı bir fanatik, Henri III'ü öldürdü (1589); Henri III'ün vârisi Henri de Navarre'dı (Henri IV).

Henri IV'ten Mazarin'e (1589-1661)

—1580-1610: Henri IV'ün saltanatı. Kendisini tanımayı reddeden Birlik taraftarlarını önce Arques (1589) ve İvry'de (1590) yendi, ancak Paris önünde başarısızlığa uğradı. Birlik ve İspanyollar, Henri IV'e karşı birleştiler. Felipe II'nin kızı İsabel, Fransa tahtı üzerinde hak iddia etti (Paris états généraux'su, 1593). Fransa'yı İspanyol protektorasından kurtardı. Kral Chartres da kutsandı (şubat 1594) ve Fransa'yı canlandırmaya, barışı sağlamaya çalıştı. Nantes fermanı (13 nisan 1598) protestanlara ibadet özgürlüğü tanıdı.

Mali durum ve ekonomi, 1598'de mali işler danışmanı olan Sully sayesinde düzeltildi; sömürgeleştirmelere yeniden başlandı (Québec'in kuruluşu, 1608); Barthélemy de Laffemas tarafından gerçek bir ulusal merkantilizm başlatıldı. 14 mayıs 1610'da Henri IV, Ravaillac tarafından öldürüldü.

—1610-1643: Louis XIII'ün saltanatı. Tahta çıktığında dokuz yaşındaydı, parlamento ana kraliçe Marie de Médicis'i naibeliğe atadı. Marie de Médicis italyan maceracılar Conciniler'in etkisine girdi. Karşı Reform'a bağlı olarak gitgide büyüyen katolikliğin etkisinden kaygılanan protestanlar ve soylular ayaklandılar.

24 nisan 1617'de Concini genç kralın da onayıyla öldürüldü. Kralın güvendiği adamı Luynes soylu ayaklanmalarını ve güneyde protestan başkaldırısını bastırmakla görevlendirildi ve Montauban'da başarısızlığa uğradıktan sonra öldü (1621).

Kilise'nin ve fransız diplomasisinin çıkarları arasında bir uzlaşma sağlamak için ana kraliçe, Richelieu'yü hükümete aldı. Richelieu hükümet başkanı oldu (1624) ve protestan tehlikesini önlemeye çalıştı.

Sömürge imparatorluğunun yayılması: Kanada'daki sömürgeleştirme hareketinin genişlemesi (Ville-Marie'nin [Montréal] kuruluşu; 1642); Guadeloupe ve Martinique'e (1635) yerleşilmesi, Senegal ve Madagaskar'da ticari temsilciliklerin kurulması.

Hemen ardından Louis XIII ve kardinal tüm güçleriyle Habsburglar'a karşı savaşa giriştiler. (OTUZ YIL savaşı). 1659'a kadar süren bu savaşın sonuçları fransız ekonomisini sarstı. Vergilerin ağırlığı altında ezilen kırsal kesim birçok yerde ayaklandı.

1643-1661: Mazarin ve Louis XIV'ün küçüklüğü. 18 mayıs 1643'te parlamento, Louis XIII'ün vasiyetini iptal etti. Naiplik konseyi kaldırıldı; genç kral beş yaşında olduğu için tüm yetkiler Anne d'Autriche'e verildi. Anne d'Autriche de Mazarin'i hükümet başkanlığına getirdi. 1660'ta Louis XIV İspanya kralının ikinci çocuğuyla (Marie-Thérèse) evlendi. Bu evlilik İspanya veraset olgusunu gündeme getirecekti:

Louis XIV (1661-1715)

• *İç siyaset*. Mazarin 1661'de öldüğünde, Louis XIV'ü büyük bir kral yapmayı başarmıştı. Tüm yetkiler Colbert, Lionne, Le Tellier ve Louvois gibi danışmanları çevresinde toplamasını bilen Louis XIV'ün elindeydi.

• *Dış siyaset*. Colbert güçlü bir donanma, Louvois ise donanımı tam bir ordu kurdu. Nijmegen barışı (1678) ile Fransa, Franche-Comté'yi, Artois'nın geri kalan bölümünü, Cambrai, Valenciennes ve Maubeuge'ü elde etti. Louis XIV, Fransa ile komşuları, özellikle de Kutsal İmparatorluk arasındaki toprak sorunlarını otoritesini kullanarak çözmek istedi. Bu tartışmalara yol açan "ilhak siyaseti"ydi (Alsace, Pfalz). 1686'da Augsburg birliği kuruldu. Lüksemburg zaferlerine rağmen, Ryswick barışı (1697) ile yalnızca Strasbourg elde edilebildi. Masraflı İspanya Veraset savaşı (1701-1714) Fransa'yı uçurumun eşiğine getirdi. Ancak Denain zaferi (1712) ile durumun daha da kötüleşmesi önlendi. Utrecht ve Rastatt (1713-14) barışıyla, Felipe V, İspanya kralı unvanını koruduysa da, Fransa, Ryswick antlaşması ile belirlenen sınırlarına yeniden kavuştu. Louis XIV'ün saltanatı sona erdiğinde genel bir bezginlik egemendi.

aydınlanma çağı ve Louis XV'in saltanatı (1715-1774)

—1715-1723: Naiplik. Güneş-Kral'ın ardılı ve torununun oğlu olan Louis XV beş yaşındayken naipliği Orléans dükü Philippe üstlendi. Louis XIV'ün saltanatının sonunda ortaya çıkan zor koşullara karşı gösterilen tepki bu dönemin belirgin özelliğiydi. Borçlar artmıştı; alınan ilk önlemlerin istenilen sonuçları vermemesi üzerine naip, Law'ı göreve çağırdı. Law önce özel bir banka kurdu, sonra iç borçlanma yoluna gitti, ancak başarılı olamadı (1716-1720).

—1723-1774: Louis XV'in saltanatı. Naibin ölümünden (1723) ve dirayetsiz Bourbon dükü'nün kurduğu hükümetten (1723-1726) sonra, 1723'te reşit olan Louis XV, devlet işlerini kardinal Fleury'ye teslim etti. Fleury, barışı ve düzeni sağladı, refahı geri getirdi. Özellikle sömürgelerden gelen ürünlere dayalı olan ticaret büyük bir gelişme gösterdi.

• *Dış siyaset*. Avusturya Veraset savaşı'nda (1740-1748), Avusturya'nın yanında yer alan İngiltere, Fontenoy'da (1745) Maurice de Saxe komutasındaki fransız kuvvetlerine Hindistan'da da Madras'ı (1746) ele geçiren La Bourdonnais'ye yenildi. Aachen barışı (1748) Fransa'ya hiçbir şey kazandırmadı. Hindistan ve Amerika'da İngilizler ile olan husumet ticaret şirketleri kisvesi altında sürdü. 1756'da "ittifakların ters yüz" olmasıyla Fransa Avusturya ile, İngiltere de Prusya ile müttefik oldu. Bunun hemen ardından Yedi Yıl savaşları (1756-1763) başladı. Kıta Avrupası'nda, Fransa, Rossbach'ta (1757) Friedrich II'ye yenildi, İngilizler de Kanada (1760) ve Hindistan'ı (1761) ele geçirdiler. Paris antlaşması (1763) ile Fransa, Kanada, Louisiana ve Hindistan'ı kaybetti, İngiltere'nin iktisadi ve sömürgeci üstünlüğünü kabul etti. Açlığın ve salgın hastalıkların önünün alınması ve tıbbın gösterdiği gelişmeler sayesinde, ülkede 1740'tan başlayarak gerçek bir nüfus patlaması görüldü. Yaşam süresi arttı, çocuk ölümleri azaldı. 1789'da Fransa 26 milyon nüfusa ulaştı. Bu gelişme tüketimi ve dolayısıyla üretimi artırırken kentleşme ve sanayileşmeye de hız kazandırdı.

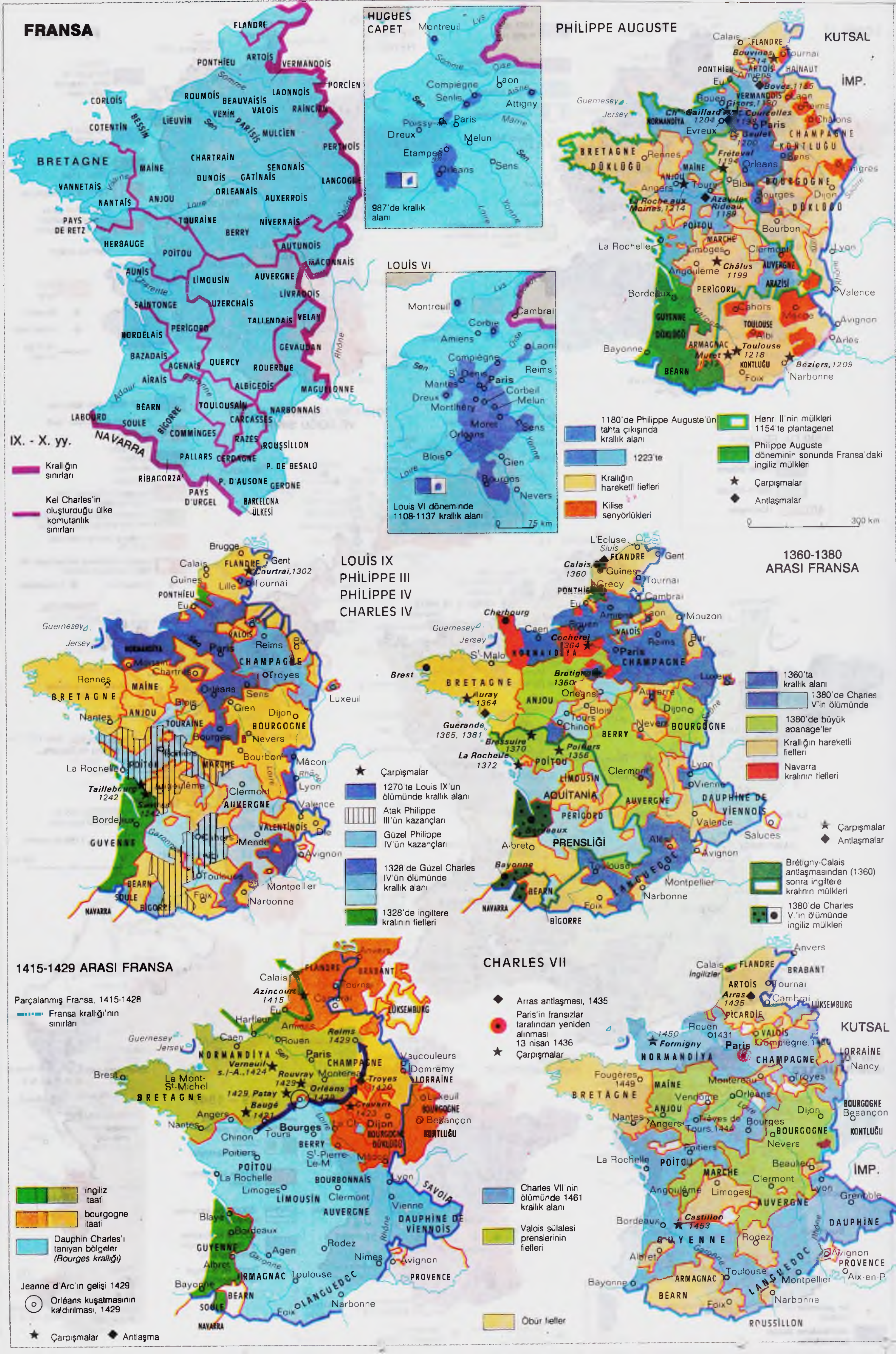
Bolluk içinde bir yaşamı yeğleyen burjuvazi filozoflar ve ansiklopediciler tarafından yayılan "aydınlanma" düşüncelerini benimsedi ve himaye etti, bu düşünceler yayılarak Avrupa'yı bir "fransız Avrupa" durumuna getirdi.

Louis XVI ve Ancien Régime'in sonu (1774-1789)

Genel denetçi Turgot 1774'ten başlayarak bir iktisadi liberalizm siyaseti izledi. Onun yerine gelen Necker köklü reformlar yerine mali idarenin karmaşıklıktan kurtulmasını ve borçlanmayı temel alan bir siyaseti yeğledi. 1783-1787 arası Calonne kolay bir siyaset seçti: "güven sağlamak için harcamak". Calonne'un yerini alan Loménie de Brienne ise somut bir şey gerçekleştiremedi, çünkü Dauphiné, Bretagne, Béarn gibi güçlü parlamentoların muhalefetiyle karşılaştı.

Fransız devrimi (1789-1799)

—1789-1791: états généraux ve Ulusal kurucu meclis. États généraux 5 mayıs

FRANSA
IX. - X. yy.
Krallığın sınırları
Kel Charles'in oluşturduğu ülke komutanlık sınırları
HUGUES CAPET
987'de krallık alanı
LOUİS VI
Louis VI döneminde 1108-1137 krallık alanı
PHİLİPPE AUGUSTE
KUTSAL İMP.
1180'de Philippe Auguste'ün tahta çıkışında krallık alanı
1223'te
Krallığın hareketli fiefleri
Kilise senyörlükleri
Henri II'nin mülkleri 1154'te plantagenet
Philippe Auguste döneminin sonunda Fransa'daki ingiliz mülkleri
Çarpışmalar
Antlaşmalar
LOUİS IX
PHİLİPPE III
PHİLİPPE IV
CHARLES IV
Çarpışmalar
1270'te Louis IX'un ölümünde krallık alanı
Atak Philippe III'ün kazançları
Güzel Philippe IV'ün kazançları
1328'de Güzel Charles IV'ün ölümünde krallık alanı
1328'de ingiltere kralının fiefleri
1360-1380 ARASI FRANSA
1360'ta krallık alanı
1380'de Charles V'in ölümünde
1380'de büyük apanage'ler
Krallığın hareketli fiefleri
Navarra kralının fiefleri
Çarpışmalar
Antlaşmalar
Brétigny-Calais antlaşmasından (1360) sonra ingiltere kralının mülkleri
1380'de Charles V.'in ölümünde ingiliz mülkleri
1415-1429 ARASI FRANSA
Parçalanmış Fransa, 1415-1428
Fransa krallığı'nın sınırları
ingiliz itaati
bourgogne itaati
Dauphin Charles'ı tanıyan bölgeler (Bourges krallığı)
Jeanne d'Arc'ın gelişi 1429
Orléans kuşatmasının kaldırılması, 1429
Çarpışmalar
Antlaşma
CHARLES VII
Arras antlaşması, 1435
Paris'in fransızlar tarafından yeniden alınması 13 nisan 1436
Çarpışmalar
Charles VII'nin ölümünde 1461 krallık alanı
Valois sülalesi prenslerinin fiefleri
Öbür fiefler

LOUIS XI
1461'de krallık alanı
Bourgogne sülalesi üzerinden kazançlar
Anjou sülalesi
Aragon sülalesi
Geçici kazançlar
Valois ve Bourbon sülalesi prenslerinin fiefleri
Öbür fiefler
Çarpışmalar
Antlaşmalar
FRANÇOIS I
HENRİ II
HENRİ IV
FRANSA
1515'te François I'in tahta çıkışında krallık alanı
François I'in kazançları
Henri II'in işgal ettiği yerler, 1552
Henri IV'ün kazançları
Henri IV'ün tahta çıkışında Bourbon Navarra sülalesinin alanı
1607'de birleşti
Öbür fiefler
Savaşlar
Antlaşmalar
1610'da sınırlar
1610-1789 ARASINDA KUZEY VE DOĞU SINIRI
1632-1659 arası kazançlar
Westfalen antlaşması 1648
Kazançlar
1552 tarihli işgallerin tanınması
Kazançlar
Pireneler antlaşması'nda 1659 Marsilya
Vincennes antlaşmasında 1661 ve Aachen antlaşmasında 1668
Nimègue antlaşmalarında, 1678/79
Alsace'ın Ryswick antlaşması'nda 1697 belirlenen sınırlar
Çarpışmalar
Antlaşmalar
1766'da kazançlar
1789'da sınırlar
1789'DA FRANSA
Devlet bölgesi
Seçim bölgesi
ARTOİS Hükümetler
1789 – 1947
1789'da sınırlar
1795'te sınırlar
Devrim dönemi kazançları
1815'te kaybedilen bölgeler
1860/61 de kazanılan topraklar
1871'de kaybedilen ve 1919'da yeniden alınan topraklar
Tende ve la Bugul 1947 kazançları
1789'DA GENERALİTE'LER
bir generalite'nin merkezi
vergilendirme ülkeleri generalite'leri
1789'DA PARLAMENTOLAR
Bir parlamentonun merkezi
Egemen bir konseyin merkezi

1789'da Versailles'da toplandı. Reform taraftarlarının (tiers, alt düzey ruhban sınıfı, bazı soylular) sayıları daha fazlaydı ve kişi başına bir oy ilkesini savunuyorlardı. Kral kararsız kalınca, tiers temsilcileri kendilerini ulusal meclis ilan ettiler ve Jeu de paume andı (20 haziran) ile bir anayasa hazırlama kararı aldılar. Louis XVI bu karara boyun eğdi ve 9 temmuzda états généraux Ulusal kurucu meclis adını aldı; Necker'e görevden el çektirilmesi (11 temmuz), Paris halkı tarafından Bastille' in alınması (14 temmuz) çatışmayı körükledi.

Paris'te devrimci bir belediye ve ulusal muhafız birliği oluşturuldu; taşra kentleri de aynı yolu izlediler. Eski yönetim çözülmeye yüz tutarken, köyler senyörlere ve ayrıcalıklı sınıflara karşı silahlanarak ayaklandılar. Bu ayaklanma daha geniş bir harekete, *"Büyük korku"* olarak adlandırılan genel bir paniğe dönüştü ve burjuva kökenli meclisin hesaplarını altüst etti; Meclis bundan böyle halk devrimini denetlemek ve yönetmek durumundaydı. Meclis 4 ağustos 1789 gecesi derebeylik hak ve ayrıcalıklarını kaldırdı; ardından İnsan ve yurttaş hakları bildirgesi'ni kabul etti (26 ağustos). Birkaç askeri birliğin Versailles'a çağrılmasından tedirgin olan Paris halkı, 5 ve 6 ekimde Versailles'ı işgal ederek kraliyet ailesini zorla Paris'e getirdi. Daha anayasa metninin kesinleşmesinden önce, mali koşulların zorlamasıyla Kilise'nin mallarına ulus adına elkondu (2 kasım 1789). Bu ulusal malları (tüm toprakların 1/10'u) satın alanlar, burjuvalar ve varlıklı köylüler doğal olarak Devrim'e bağlı bir kitle oluşturdular (3 milyon kişi).

14 temmuz 1790'da Devrim'in tamamlanması Federasyon bayramıyla kutlandı. Ancak Louis XVI'nın kaçması ve Varennes'de tutuklanması (1791'in 20 haziranını 21 hazirana bağlayan gece) büyük bir karışıklık yarattı. Eylül 1791 Anayasası babadan oğula geçen monarşiyi muhafaza ediyor, krala, tek meclisli yasama gücü karşısında yürütmeyi durdurucu veto yetkisi veriyordu; aynı zamanda aktif ve pasif yurttaş ayrımı getiriyordu.

—1791-1792: Yasama meclisi. Bu meclise seçilen devrimci burjuvalar iki gruba bölündüler: Devrim'e son vermek isteyen Feuillantlar, halkın ve burjuvazinin birlikteliğiyle Devrim'i sürdürmek isteyen Brissotinler ya da Girondinler. Savaş, tarafların tavırlarını netleştirdi ve keskinleştirdi. 20 nisan 1792'de "Bohemya ve Macaristan kralı"na savaş ilan edildi. Dağınık fransız orduları Hollanda'da Avusturyalılar karşısında geri çekilirken Prusyalılar Lorraine'i işgal etmeye başladılar. 11 temmuz 1792'de Meclis, ülkenin tehlikede olduğunu ilan etti; gönüllüler silah altına alındı. Prusya tehlikesi karşısında (Braunschweig bildirisi, 25 temmuz) başlayan Paris ayaklanması, bir İhtilal komünü kurulmasıyla sonuçlandı. Meclis kralı tahttan indirdi, yerine geçici bir Yürütme konseyi kurdu. 20 eylül 1792'de işgal Valmy' de durduruldu, 22 eylülde cumhuriyet ilan edildi.

—1792-1795: Konvansiyon. Devrimci burjuvazide 10 ağustos 1792'de başlayan bölünme yeni mecliste, Girondinler ile Jacobinler arasındaki karşıtlıkla kendini gösterdi. Girondinler temel sorunun düzenin sağlanması ve toplumsal tehlike olduğunu ileri sürerken, Jacobinler (Montagne) iç ve dış aristokrasiye karşı kesinlikle halkçı bir devrim öneriyorlardı.

Başlangıçta, kazanılan zaferler Girondinler'in işine yaradı. Savoia ve Belçika (Jemmapes, 6 kasım 1792) ilhak edildi. Ancak Montagnardlar kralın yargılanmasında direttiler; kral ölüme mahkûm oldu ve idam edildi. Şubat 1793'te İngiltere' nin önderliğinde Fransa'ya karşı ilk koalisyon gerçekleşti. Ülkede mali bunalım, enflasyon, yiyecek sıkıntısı ve sefalet hüküm sürüyordu. Felaketlerin birbirini izlemesi üzerine, Robespierre, Danton, Marat ve Saint-Just'ün yönlendirdikleri Montagne hareketi hebertçi halk güçleriyle birleşti. Olağanüstü önlemler alındı: maximum yasası, Terör, şüpheliler yasası. Bir devrim hükümeti kuruldu, Konvansiyon'a bağlı olarak iki komite oluşturuldu: Halk kurtuluş komitesi, Genel güvenlik komitesi (Paris). Taşraya tam yetkili temsilciler gönderildi. Dinsel alanda "hıristiyanlıktan arındırma", iktisadi alanda "genel maximum" yasası (eylül 1793) rejimin parolası oldu. "Kitle halinde askere almalar" sonucu (23 ağustos 1793) sınırlardaki asker sayısı çoğaldı. Ülke dışındaki durum değişti (Wattignies zaferi, ekim 1793; Toulon'un geri alınması, aralık 1793); ülke içindeyse ayaklanmalar bastırıldı: Vendée'liler bozguna uğratıldı, Lyon geri alındı (ekim 1793). Robespierreciler denetimi ellerine geçirdiler; önce hebertçiler (mart 1794) daha sonra hoşgörülüler ya da dantoncular (nisan 1794) saf dışı bırakıldı. Artık Robespierre "hüküm sürüyordu" (Terörün artması, Yüce varlık kültü). Ancak Fleurus zaferi (26 haziran 1794) ve Belçika'nın yeniden ele geçirilmesiyle kamuoyunun gözünde Terör artık gereksiz hale gelmişti; Devrim hükümeti içinde birliğin bozulması, Konvansiyon yönetimine Robespierre'den kurtulma olanağını verdi (27 ve 28 temmuz 1794).

Bu sırada karşı devrimci bir tepki meydana geldi ve bu tepki kısa sürede kralcı bir ayaklanmaya dönüştü, ayaklanma Quiberon'da Hoche (temmuz 1795), Paris'te Bonaparte tarafından bastırıldı.

Thermidor Konvansiyon'u, sefaletin arttığı ve parisli sans-culotte'ların ayaklandığı (nisan ve mayıs 1795) bir döneme rastladı, ayaklanma güç kullanılarak bastırıldı. Basel ve Lahey antlaşmaları (nisan - temmuz 1795) sonucunda, Prusya, Hollanda ve İspanya'nın ayrılmasıyla ilk koalisyon dağıldı; Fransa, Belçika'ya ve Ren nehrinin sol kıyısına egemen oldu. 1795 Anayasası'yla Directoire yönetimi kuruldu ve oy kullanma hakkını yalnızca belli oranda vergi ödeyenlere tanıyan bir seçim sistemi benimsendi, bu sistem "mülk sahipleri" hükümetinin işine geliyordu.

—1795 (ekim) - 1799 (kasım): Directoire. Para sıkıntısı çeken Directoire yönetimi mali kaynak sağlamak için fetih savaşlarına girişti. 1796'da Carnot'nun Avusturya planı (Jourdan, Moreau) başarısızlığa uğradıysa da, Bonaparte'ın mart 1796 ile nisan 1797 arasında İtalya'ya yaptığı sefer başarıyla sonuçlandı ve 18 ekim 1797'de Campoformio barışı imzalandı: "Avusturya Hollandası" ilhak edildi; Fransa'nın etki alanı içinde kalan devletler kuruldu ("kardeş cumhuriyetler"). Halkın sevgisini kazanan Bonaparte, İngilizler'e karşı Mısır seferine girişti. Ancak 1799'da Avusturya, Rusya ve İngiltere arasında ikinci koalisyon kuruldu. Zürich'teki Masséna zaferi (eylül 1799) Napoléon'a rahat nefes aldırdı.

Bonaparte Mısır dönüşünde (ekim 1799) revizyonist partinin başına geçti ve bir hükümet darbesiyle Directoire'ı devirdi (kasım 1799).

konsüllük dönemi (1799-1804)

Bonaparte hemen bir dizi kurumsal reforma girişti. 1799 aralığında, yeni bir anayasa hazırladı ve bir halkoylamasıyla bu anayasayı kabul ettirdi. Bu anayasa ile iktidar fiilen birinci konsül Bonaparte'ın oluyordu. 1802'de Bonaparte yaşam boyu konsül ilan edildi. Şubat 1800'de idari yapı yeniden düzenlendi: yerel kurumların yetkileri güçlü bir merkeziyetçilik lehine azaltıldı (vali ve vali yardımcılıkları tesis edildi). 1800-1801 arası adli ve mali konular yeniden düzenlenerek merkezileştirildi.

• *Dış siyaset.* 1800'de yeni bir İtalya seferinden dönen Bonaparte, Avusturya'yı Lunéville antlaşması'nı imzalamaya zorladı ve 1799'da kaybedilen toprakları İtalya' dan geri aldı. Yalnız kalan İngiltere barış görüşmelerine girişmeye karar verdi (Amiens barışı, 1802). Halkın birinci konsüle duyduğu sevgi doruk noktasına ulaşmıştı. Ancak sömürgelerdeki ve iktisadi alandaki fransız yayılmacılığından çekinen İngiltere kısa bir süre sonra (1803) Amiens barışı'nı bozdu. Bonaparte adayı işgal etme hazırlıklarına başladı.

birinci İmparatorluk (1804-1814)

1804'te halkoylamasıyla kabul edilen bir anayasayla Bonaparte, Napoléon I adıyla Fransızlar'ın imparatoru oldu. İmparatorluk rejimi, görünüşteki bazı liberal yanlarına rağmen tek kişinin egemen olduğu bir rejim niteliği taşıdı.

İktisadi alanda şekerpancarı (Kıta ablukası ile zorunlu duruma gelmişti) ve hindiba ekiminde uygulanan yeni yöntemlerle tarımda gelişmeler kaydedildi. Toplumsal alanda, burjuvazi güçlenirken, işçi kesimi geleceğinden güvensizdi. Her ne kadar çiftçilerin hali vakti yerindeyse de Kıta ablukası ve savaş ekonomisi, özellikle imparatorluğa asker veren kırsal kesimde büyük sorunlara yol açıyordu. Tarım işçileri yoksulluk içindeydi, bütün bu nedenler zamanla rejime karşı bir muhalefetin doğmasına neden oldu.

İmparatorluk birçok savaşa göğüs germek zorunda kaldı. İngiltere'yi işgal etmeyi aklına koyan Napoléon, ordusunu Boulogne'da topladı. İngilizler tehlikeyi savuşturmak amacıyla Fransa'ya karşı Prusya ve Avusturya ile bir koalisyon kurdular. 1805 ekiminde fransız donanması Trafalgar'da yenildi. Bunun üzerine imparator, İngiltere'yi, müttefiklerine saldırarak kıta Avrupası'nda yenmeye çalıştı. Austerlitz çarpışması (2 aralık) 3. koalisyonun sonu oldu (Presburg antlaşması). Devrimci bir yayılmacılık hayaliyle beslenen Napoléon eski kardeş cumhuriyetlerin yerine yasal krallıklar oluşturdu ve bunları sırası geldikçe akrabalarına dağıttı. Kendisine de İtalya krallığı ile Ren Konfederasyonu' nun hamiliğini ayırdı; bu Konfederasyon, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun mirası üzerine kurulmuş ve Avusturya'yı da dışlamıştı. On yıl boyunca sürekli yenik düşen ve toparlanan bir koalisyon karşısında art arda zaferler elde edildi: 1806'da Jena ve Auerstedt, 1807'de Eylau ve Friedland (4. koalisyon); 1809'da Wagram (5. koalisyon). Ancak, ne müttefiklerinin uğradığı bozgunlar, ne kıta ablukası (1806) İngiltere'ye boyun eğdirebildi. Britanya İmparatorluğu denizlerde egemen olmaya, Fransa ve Hollanda'nın aleyhine büyümeye devam etti.

Rusya 1807'de Tilsit'te Napoléon ile barış imzaladıysa da henüz rus topraklarına fransız askeri girmemişti; imparator 1808'de İspanya ile sonu yıkım olacak bir savaş başlattı; Roma'yı işgal etmesi (1809), papa Pius VII'ye tutuklu muamelesi yapması imparatorluk katoliklerini aleyhine çevirdi. 1810'da Marie-Louise d'Autriche ile evlendi; artık gücünün doruk noktasındaydı. İmparatorluğu 130 fransız *département*'ından oluşuyor ve Kuzey denizi'nden Adriya denizi'ne kadar uzanıyordu. 1811'de imparatorun bir oğlu oldu; ona Roma kralı unvanını verdi.

1812'de Napoléon, çarı, rus toprakları üzerinde kıta ablukasını uygulamak için zorlamaya karar verdi. Rusya işgal edildi, Moskova çarpışmasıyla Moskova ele geçirildi; sonra korkunç koşullarda bir geri çekilme başladı, ardından Berezina bozgunu geldi; bu bozgun Avrupa'ya Napoléon tarafından takılan boyunduruğu atmak için bir işaret oldu. 1813'te ilk çözülme Prusya ve Avusturya'dan geldi; bütün Avrupa Napoléon'a karşı kazan kaldırmıştı. Lützen, Bautzen ve Leipzig çarpışmaları düşman ordularının akınlarını durduramadı; bu ordular 1814'te Fransa' yı işgal ettiler ve Napoléon'u tahttan çekilmeye zorladılar (6 nisan).

İlk Restauration ve Yüz Gün (1814-1815)

Louis XVI'nın kardeşi Louis XVIII, Müttefikler tarafından tahta çıkarıldı. Yeni rejim göçmenler ve Kilise'den yana bir siyaset izleyerek, kamuoyunda hoşnutsuzluk yarattı. Bu ortamdan yararlanan Napoléon, Elbe adasından ayrılarak önce Golfe-Juan'a (1 mart 1815), oradan da Paris'e gitti; Louis XVIII Paris'ten kaçtı. Ancak imparatorun kurduğu rejim daha liberal bir rejim olmadı (Ek senet); üstelik yeni bir koalisyon içinde birleşmiş Avrupa'ya karşı koymak zorunda kaldı. Belçika seferine girişti, Waterloo'nun (18 haziran) ardından ikinci kez tahttan çekildi (22 haziran). İngilizler tarafından ölünceye kadar kalacağı Saint Helena'ya gönderildi. Fransa işgal ve istila edildi. İkinci Paris antlaşması (20 kasım) ile de kazandığı birçok toprağı kaybetti.

İkinci Restauration (1815-1830)

—1815-1824: Louis XVIII. Üç siyasal eğilim karşı karşıya geldi: Ancien Régime'e dönülmesini isteyen, kralın kardeşi Artois kontunun desteklediği aşırılar; Charte yanlısı meşrutiyetçiler; liberaller (uyumsuz bir koalisyon içinde bir araya gelen Bonaparte yanlılarıyla Devrim taraftarlarından oluşuyordu). 1815 yazı boyunca imparatorun yandaşlarına beyaz terör uygulandı. Ağustosta aşırı kralcıların egemen olduğu bir meclis işbaşına geldi. "Bulunmaz meclis" olarak adlandırılan bu meclis bir tepki siyaseti izledi. Bu meclis, 1816 eylülünde ılımlıları göreve çağıran (Richelieu [1816-1818] ve Decazes [1818-1820] hükümetleri) Louis XVIII tarafından feshedildi. 1818'de Aachen kongresi ile müttefik ordularının ülkeyi terk etmeleri sağlandı. 13 şubat 1820'de Berry dükünün öldürülmesi Decazes'ın görevden alınmasına ve bir tepki siyaseti (Villèle hükümeti) izlenmesine neden oldu. Buna karşıysa carbonerianın yönlendirdiği devrimci bir hareket ortaya çıktı (1820-1822), ancak başarılı olamadı. 1824'te Louis XVIII öldü; Artois kontu, Charles X adıyla Fransa kralı oldu.

—1824-1830: Charles X'un saltanatı. Kral, liberallerin gözünde mutlakıyet ve ruhban sınıfı yanlısı karşı devrimin simgesiydi. 25 temmuzda dört Saint-Cloud kararnamesi ilan edildi: basın özgürlüğünün kısıtlanması, meclisin dağıtılması, oy hakkının sanayiciler ve tüccarlar lehine sınırlanması ve yeni seçimlere gidilmesi. Bu kararlar karşısında Paris halkı ayaklandı ve Charles X tahttan çekildi. Orléans dükü Louis-Philippe kral vekili, sonra da Fransızların kralı oldu.

Temmuz monarşisi (1830-1843)

Kral Louis-Philippe 9 ağustos 1830'da mecliste ant içti. Liberalleşmeye gidildi: Chartre'ın gözden geçirilmesi, bayrağın kabulü, oy verme hakkına konulan sınırlamaların azaltılması. Burjuva kökenli monarşi rejimi üçlü bir muhalefet karşısındaydı: meşrutiyetçiler, bonapartçılar ve cumhuriyetçiler. "İşçi kesimi"ne güven duymayan rejim taraftarlarıysa "hareket partisi" (liberal) ve "direniş partisi" (muhafazakâr) olarak ikiye bölündüler. Laffitte'in kurduğu "hareketçi" hükümet (2 kasım 1830-13 mart 1831) düzeni sağlayamadı. "Direnişçi" Casimir Perier hükümetiyse (13 mart 1831-16 mayıs 1832) ayaklanmaları şiddet kullanarak bastırdı (Lyon ipek fabrikası işçilerinin ayaklanması, kasım 1831; Paris'te Saint-Merry mahallesi ayaklanması, nisan 1834). 1835'te Louis-Philippe'e karşı girişilen Fieschi suikastından sonra baskı arttı, özellikle basın özgürlüğü sınırlandı (eylül yasaları). Mayıs 1839 - ekim 1840 arasında önce Soult, sonra Thiers hükümetleri işbaşına geldi. Thiers hükümeti İngiltere'ye karşı savaşa girişmek istediği için safdışı bırakıldı, çünkü iktidardaki burjuvazi barış yanlısıydı. Kral, Guizot'yu göreve çağırdı. Önce dışişleri bakanlığına getirilen (1840-1847) Guizot, daha sonra hükümet başkanı oldu (1847-1848) ve fiilen iktidarı eline geçirdi; yüksek memurların adaylıklarıyla desteklenen bir iç istikrar siyaseti izledi. Her türlü reforma karşı olan Guizot iktisadi gelişme ve refahı destekledi (tasarruf sandıkları). İlköğretimi düzene soktu.

Dışarıda, Fransa tüm etkinliğini yitirdi: Madagaskar (Pritchard davası) konusunda ve Londra antlaşması (1840) ile İngiltere'ye ödünler verildi; Cezayir yavaş yavaş işgal edildi (Abdülkadir zamâlâ'sının alınması, 1843; emirin teslim olması, 1847).

Kent proletaryasının gelişmesi ve 1846-47 büyük iktisadi bunalımı ideolojik muhalefetin güçlenmesine yol açtı (La Mennais, Lacordaire, Montalembert önderliğinde liberal katolikler; Louis Blanc, Pierre Leroux, Proudhon önderliğindeyse sosyalistler). Meclis'te muhalefet seçim reformu talebinde bulundu ve bir Reform şölenleri kampanyası başlattı. 22-24 şubat 1848'de Paris şöleninin yasaklanması bir gösteriye yol açtı. Louis-Philippe, Guizot'yu görevden aldı, ancak Capucines bulvarı'nda kurşuna dizme olayları Paris halkının ayaklanmasıyla sonuçlandı; hükümet konağı işgal edildi ve Louis-Philippe tahttan çekildi (24 şubat).

II. Cumhuriyet (1848-1851)

Parisli devrimcilerin baskısıyla 1848 şubatından nisanına kadar işbaşında kalacak geçici bir hükümet (Lamartine, Ledru-Rollin, Garnier-Pagès, Louis Blanc) kuruldu. Belediye sarayı'nda cumhuriyet ilan edildi (24-25 şubat), genel oy sistemi benimsendi (2 mart), özgürlükler (basın) iade edildi, ölüm cezası ve kölelik kaldırıldı; aynı dönemde ulusal atölyeler kuruldu (27 şubat), günlük çalışma süresi kısaltıldı. Ancak 1848 nisanında seçilen Kurucu meclis'te muhafazakâr ve sosyalizm düşmanı bir çoğunluk egemendi; ulusal atölyeler kaldırıldı, dolaysız vergiler artırıldı ve 23-26 haziran 1848'de başgösteren parisli işçilerin ayaklanması Cavaignac tarafından şiddet kullanılarak bastırıldı.

1848 kasımında, 1848 Anayasası onaylandı ve ilan edildi. 10 aralıkta imparatorun yeğeni Louis Napoléon Bonaparte cumhurbaşkanı seçildi. İktidarını sürekli kılmak isteyen prens-başkan Meclis'in yarattığı hoşnutsuzluktan yararlanarak, 2 aralık 1851'de bir hükümet darbesiyle Meclis'i dağıttı. Karşı koyma girişimleri bastırıldı; cumhuriyetçiler ve sosyalistler tutuklandı ve sürgüne gönderildiler.

1852 ocağında monarşi yanlısı bir anayasa yürürlüğe kondu: memurlar sıkı bir denetim altına alındı, basın özgürlüğü sınırlandırıldı. Louis Napoléon Bonaparte, 2 aralık 1852'de bir plebisit sonucunda ezici bir çoğunlukla ve Napoléon III adıyla imparator ilan edildi.

İkinci İmparatorluk (1852-1870)

İlk dönemde (1852-1860) rejim otoriter bir yapıdaydı. Ruhban sınıfı ve ticaret burjuvazisinin desteğini kazanmış olan hükümet ve idare son derece güçlüydü. Siyasal yaşam baskı altındaydı (seçimlerin denetimi, seçim bölgelerinin ayrılması, resmi adaylıklar). Muhalefet zayıf ve bölünmüştü. 1858'de Orsini'nin imparatora karşı başarısız suikast girişimi, Napoléon III'e cumhuriyetçi muhalefete karşı saldırıya geçme olanağını verdi: genel güvenlik yasası çıkarıldı, çok sayıda kuşkulu kişi tutuklandı.

İkinci dönemde (1860-1870) rejim liberalleşmeye başladı. Bu değişim katoliklerden (Napoléon III'ün izlediği İtalya siyasetinin papanın cismani iktidarını hedeflediği düşünülüyordu), gümrük tarifelerinin düşürülmesinin (İngiltere ile yapılan ticaret anlaşmaları, 1860) ingiliz ürünlerinin rekabetine yol açmasından çekinen iş çevrelerinin tavır değişikliğinden kaynaklanıyordu. Bu durum karşısında imparator solun desteğine ihtiyaç duydu ve siyasal ve toplumsal ödünler vermek zorunda kaldı: Yasama meclisi yavaş yavaş parlamenter ayrıcalıklar elde etti (önerge hakkı, 1860; gensoru hakkı, 1867; kanun teklif etme hakkı, 1869); basın üzerindeki denetim kaldırıldı (1868); toplantı özgürlüğü tanındı (1868). Koalisyonlara ilişkin yasayla grev hakkı kabul edildi (1864). Ancak imparator, gitgide uluslararası devrimci sosyalizme yaklaşan işçi kitlesini kazanamadı ve yasal muhalefet güçlendi (1863 seçimlerinde 32 muhalif; 1869'da 70'in üzerinde muhalif). 1869'da Gambetta cumhuriyetçi Belleville programı'nı açıkladı. Napoléon kamuoyu üzerindeki denetimini yitirdiğini anladı: buna rağmen 20 nisan 1870'te yeni bir anayasa niteliği taşıyan senatus-consultum, 8 mayıs plebisitiyle ezici bir çoğunlukla onaylandı.

1870 temmuzunda, imparator Prusya'ya savaş açtı. Alsace ve Lorraine'de İmparatorluk orduları püskürtüldü. 2 eylül 1870'te Napoléon kuşatma altındaki Sedan'da teslim oldu, kısa bir süre sonra Mac-Mahon'un ordusu da onu izledi. 4 eylül 1870'te burjuva cumhuriyetçiler Paris'te cumhuriyeti ilan ettiler.

III. Cumhuriyet'in kurulması (1870-1879)

—1870-1871: Ulusal savunma hükümeti ve Komün. Gambetta'nın çabalarına rağmen, ulusal savunma hükümeti Paris'in etrafındaki alman ablukasını kaldıramadı, korkunç bir kuşatmadan sonra 28 ocak 1871'de Paris teslim oldu. Aynı gün mütareke imzalandı. 18 mart 1871'de Paris Komünü patlak verdi. Temelde halka dayalı bir hareket olan ve ulusal muhafızlardan destek gören komün hareketi Thiers ve Mac-Mahon tarafından ezildi: "kanlı hafta" (21-28 mayıs). Sol yok edildi (20 000-30 000 arası ölü; 7 500 sürgün).

—1871-1873: Thiers, "Fransa cumhurbaşkanlığı"na atandı (ağustos). Devleti ve idareyi yeniden düzenledi. Ancak Meclis'teki monarşi yanlısı çoğunluk Thiers'i devirdi. Cumhurbaşkanlığına meşrutiyetçi Mac-Mahon getirildi (24 mayıs 1873).

—1873-1879: Cumhuriyet'in yerleşmesi. Broglie dükü tarafından hükümet kuruldu. Bir yasayla cumhurbaşkanlığı süresi yedi yıla çıkarıldı (kasım 1873).

Mayıs 1874'te Broglie kabinesi düştü: ılımlılar cumhuriyetçilere yaklaştılar. Şubat-temmuz 1875'te anayasal kanunlar oylandı, cumhuriyet kuruldu.

1914'e kadar III. Cumhuriyet

—1879-1885: Cumhuriyet'in örgütlenmesi. İstediklerini elde eden cumhuriyetçiler, radikaller (Clemenceau) ve oportünistler (J. Ferry ve Gambetta) olarak ikiye bölündüler, ancak sağın tepkisi karşısında her iki grup da kilise karşıtı bir tavır aldı. 1885'e değin tüm hükümetler oportünistler tarafından kuruldu.

Ancak ülke iktisadi bir bunalım dönemine girdi; ithal buğdayın rekabetinin yanı sıra asmabitinin yarattığı tahribat ve banka krizi (Union générale'in iflası [1882]) bu dönemin başlıca öğeleriydi. Bununla birlikte cumhuriyetçiler sömürge alanlarını genişletmeye başladılar (Tunus, Zenci Afrika, Çinhindi).

—1885-1899: bunalımlar dönemi. İktisadi bunalım rejim karşıtlarını güçlendirdi. General Boulanger'nin etrafında türdeş olmayan bir muhalefet oluştu ve 1889 ocağında bir bunalım patlak verdi. 1889 seçimleri cumhuriyetçilerin zaferiyle sonuçlandı.

Dreyfus olayı (1894-1899) ulusçu ve yahudi karşıtı bir tepki doğurdu, bunun karşısında da "Sol blok" oluştu.

• *İdeolojiler.* Ulusçuluk Maurras ile bir öğretiye kavuşurken, sosyalizm de yavaş ya-

vaş, II. Enternasyonal ile bağıntılı olarak Jules Guesde ve Jean Jaurès ile marxçılık etrafında birleşti.

—1899-1906: Radikal cumhuriyet. 1905'e kadar iktidarda kalan Sol blok, koyu cumhuriyetçi ve kilise karşıtı bir siyaset izledi (Waldeck-Rousseau [1899-1902] ve Combes [1902-1905] hükümetleri). Devlet ve Kilise'nin ayrımına ilişkin yasa, A. Briand' ın raporu üzerine 9 aralık 1905'te onaylandı. 8 nisan 1904'te yapılan fransız-ingiliz anlaşması Entente Cordiale'i başlattı.

—1906-1914: Blokun parçalanması ve sosyalist muhalefet. Nisan 1905'te sosyalistler (Briand, Jaurès, Guesde) II. Enternasyonel'e katılarak SFİO'yu kurdular. Bazı sosyalistler (Viviani, Briand) 1906'da SFİO'dan ayrıldı. SFİO radikallerle tüm ilişkileri kesti, radikallerse ekim 1906'dan temmuz 1909'a kadar Clemenceau ile iktidarı ellerinde tuttular. 1909-1914 dönemi hükümet istikrarsızlıklarıyla geçti.

Dışarıda Fransa, Fas'ı ele geçirdi ve Kuzey Afrika İmparatorluğu'nu genişletti. İktisadi alandaysa, 1914'ün hemen öncesinde dünyadaki dört büyük güçten biri durumuna gelmişti.

1914-1940 arası III. Cumhuriyet

—1914-1918: Birinci Dünya savaşı. 3 ağustosta Almanya, Fransa'ya savaş ilan etti. 1917'de ABD savaşa girerek devrimci Rusya'nın savaştan çekilmesiyle oluşan boşluğu doldurdu. Müttefik orduları komutanlığına atanan Foch, temmuz 1918'de Champagne'da düşmana üstünlük sağladı, bu arada Franchet d'Esperey de eylülde Balkanlar'da saldırıya geçti. 11 kasım 1918'de Almanya mütareke imzaladı. Versailles antlaşması (28 haziran 1919) ile Fransa, Alsace-Lorraine'i aldı; ancak, hemen ardından Almanya tarafından ödenmesi gereken tazminatlar çözümü mümkün olmayan bir sorun haline geldi. Savaş sonrasında sürekli bir iktisadi bunalım yaşandı (enflasyon, kamu hazinesinin artan borçlanmaları).

—1919-1930: 1919 seçimlerini sağcı gruplar kazandı. İktisadi durumun düzelmesi nispeten hızlandı: en büyük gelişme petrol ve elektrikle sağlandı. Tarım, ticaret bir bütün olarak ele alındığında sanayide aynı gelişme görülmedi.

1924 seçimleri "Sol birlik"in zaferiyle sonuçlandı. Édouard Herriot kendi içinde tutarlı radikal bir hükümet kurdu, ancak önemli mali sorunlarla karşılaştı (Para duvarı). 1926'da oluşturulan ulusal birlik hükümeti (Poincaré) komünistler ve sosyalistler dışında tüm partileri bünyesinde topladı ve fransız frankına istikrar kazandırdı (1928).

—1930-1939: 1929'da patlak veren dünya bunalımı, Fransa'da etkilerini 1931'den başlayarak gösterdi (tarım ürünü fiyatlarında aşırı düşüş, sanayinin çökmesi, ticaretin felce uğraması, işsizliğin artması). 1932 seçimlerinde çoğunluk, radikaller, sosyalistler ve yandaşlarının eline geçti, ancak hükümetin istikrarsızlığı solu böldü. Haziran 1935 - ocak 1936 arası Pierre Laval halkta hoşnutsuzluk yaratan bir deflasyon siyaseti izledi. Sol bir koalisyon kuruldu (radikaller, sosyalistler ve komünistler) ve bu koalisyon Halk cephesi'ni zafere götürdü (mayıs 1936 seçimleri); fabrika işgalleri ve grevlerle Halk cephesi daha da güçlendi. CGİ (Genel-İş konfederasyonu) ve Fransız işverenleri genel konfederasyonu arasında yapılan Matignon anlaşmaları (7 haziran 1936) sonunda ücretli izin ve 40 saatlik çalışma haftası kabul edildi ve işçi hareketleri sona erdi. 1936 haziranından 1937 haziranına değin SFİO' nun önderi Léon Blum önemli toplumsal reformlar gerçekleştirdi. Ancak kısa bir süre sonra Halk cephesi'ni oluşturan gruplar arasında siyasal ve iktisadi görüş ayrılıkları çıktı. Ayrıca İspanya İç savaşı'na müdahale etmeme siyaseti solu böldü. L. Blum haziran 1937'de istifa etti.

Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesinden (1933) sonra Fransa kendisine müttefikler aramaya başladı. Laval, Mussolini ile Roma antlaşmaları'nı imzaladı (1935), ancak Etyopya olayından sonra Fransa'nın İtalya'ya karşı uygulanan yaptırımlara katılması üzerine duce, Hitler'e yaklaştı. Laval'ın SSCB ile imzaladığı karşılıklı yardım antlaşması, Hitler'in Locarno anlaşmalarından caymasına yol açtı. Eylülde Daladier hükümeti Südetler'in Almanya'ya verilmesini kabul etti (Münih antlaşmaları). Mart 1939'da Hitler Bohemya-Moravya'yı ilhak etti, ardından 1 eylülde Polonya'yı işgal etti. 3 eylülde İngiltere ve Fransa, Almanya'ya savaş ilan ettiler.

İkinci Dünya savaşı (1939-1945)

Hareketli bir savaşa hazırlıklı olmayan fransız ordusu, 1940'ta seyyar zırhlı tümenlerle hava gücü desteğindeki alman ordusu karşısında Hollanda, Belçika ve Meuse'de yenilgiye uğradı. Reynaud'nun (mart 1940 - haziran 1940) yerine hükümetin başına geçen mareşal Pétain ateşkes talebinde bulundu (haziran 1940). Bu sırada Londra'da üslenmiş olan general Charles de Gaulle, ulusu direnmeye çağırdı (18 haziran çağrısı). Almanlar, Alsace-Lorraine'i geri aldılar, fransız topraklarının üçte ikisini işgal ettiler ve Almanya'ya 2 milyon fransız esiri yolladılar, yalnızca donanmaya ve sömürgelere dokunmadılar. Vichy'de Ulusal meclis adı altında toplanan Meclisler tüm yetkileri mareşal Pétain'e verdi (10 temmuz); Pétain 12 temmuzda kendisini devlet başkanı ilan etti. Aynı yıl Müttefikler'in Kuzey Afrika'ya çıkarma yapmaları üzerine alman birlikleri tüm Fransa'yı işgal etti (kasım 1942).

Fransa savaşta 535 000 ölü verdi; iktisadi yapısı büyük yara aldı, bu durum teknolojik alandaki geri kalmışlığını daha da artırdı. Doğum oranında görülecek bir artışın zaten uzun süredir düşük olan nüfusu etkilemesi epeyce bir zaman alacaktır. Savaş, sömürgelerde ulusçu hareketlerin gelişmesine yol açtı.

IV. Cumhuriyet

—1944-1952: Yeniden inşa. 21 ekim 1945'te ilk Kurucu meclis seçildi, bu meclis general de Gaulle'ün geçici hükümet başkanlığını onayladı (13 kasım 1945). Çoğunluğa ters düşen de Gaulle ocak 1946'da istifa etti. 5 mayıs 1946'da seçmenler tek meclisli bir rejimi öngören ilk Anayasa taslağını reddetti. Yeni bir Kurucu meclis seçildi (haziran-kasım, 1946) ve bu meclis uzlaşmaya dayalı bir Anayasa hazırladı.

Fransa 1945-1951 arası ABD'nin yardımıyla -özellikle Marshall planı sayesinde-ayakta kaldı; bu yardım temel ithal mallarının finansmanında, ilk modernleşme ve amenajman planlarının gerçekleştirilmesinde kullanıldı. Ancak bu atılım, sömürgelerde (özellikle Çinhindi'de) gelişen ulusçu mücadelelerin doğurduğu zorluklar yüzünden sınırlı kaldı.

—1952-1958. Pinay hükümeti (6 mart - 23 aralık 1952), üretim artışını teşvik ederek enflasyonla mücadele etti. 1953 yılı sonunda René Coty az bir oy farkıyla cumhurbaşkanlığına seçildi. 1954'te Tunus ve Fas'ta siyasal karışıklıklar ortaya çıkarken Çinhindi'de de işlerin tersine dönmesi (Diên Biên Phu, 7 mayıs) Çinhindi savaşı'na son veren Cenevre antlaşmaları (Mendès France) ile sonuçlandı (temmuz). 1 kasım 1954'te Cezayirliler ayaklandı.

Fas ve Tunus 1956'da bağımsızlıklarını kazandılar. Defferre çerçeve yasası Madagaskar'a ve Zenci Afrika'daki sömürgelere geniş bir özerklik tanıdı. Ancak Cezayir'de çatışma ciddileşti. Mısır'daki ingiliz -fransız çıkarlarını korumak için Süveyş'e askeri bir birlik gönderildi (ekim - kasım 1956). Bu girişim diplomatik bir başarısızlıkla sonuçlandı. ABD ve SSCB aracılıkta bulundular. Parasal bir istikrar döneminden sonra (1953-1955) enflasyon yeniden yükseldi (1955-1959). 1957'de AET kuruldu.

Mayıs 1958'de ciddi bir hükümet bunalımı başgösterdi. 13 mayısta Cezayir ayaklanması başladı ve Cezayir'de bir Halk kurtuluş komitesi kuruldu. 15 mayısta iktidarı almaya hazır olduğunu açıklayan general de Gaulle, 1 haziranda hükümet başkanlığına getirildi. 28 eylülde cumhurbaşkanının yetkilerini artıran yeni bir Anayasa bir halkoylamasıyla onaylandı.

V. Cumhuriyet

—1958-1969: de Gaulle. 21 aralıkta de Gaulle oyların % 78,5'ini alarak cumhurbaşkanı seçildi. III. ve IV. cumhuriyetlerde yaşanan hükümet istikrarsızlıklarına son vermek isteyen devlet başkanı güçlü ve istikrarlı bir yürütme gücü yaratmak çabasındaydı; bu amaçla halkoylamasına başvurdu. Kasım 1958'de, önemli çoğunluğu de Gaulle yanlısı milletvekillerinden (UNR) oluşan bir Ulusal meclis işbaşına geldi.

22 nisan 1961'de Cezayir'de gerçekleştirilen askeri bir darbe girişimi hızla başarısızlığa uğradı. 18 mart 1962'de imzalanan Evian anlaşmaları 8 nisan halkoylamasıyla onaylandı.

Kurumların sürekliliğini sağlamak isteyen de Gaulle, kamuoyunu devlet başkanının genel oyla seçilmesine ilişkin bir halkoylamasına hazırladı. 23 ekimde yapılan halkoylamasında 8 bin hayıra karşı 13 bin evetle devlet başkanının tasarısı kabul edildi.

Mayıs 1968'de öğrencilerin huzursuzluğundan kaynaklanan bir bunalım patlak verdi. CGT'nin ve Komünist partisi'nin "maceracılığa" karşı uyarılarına rağmen, işçi sınıfı da öğrenci hareketine katıldı. Ülke grevlerle felce uğradı, sert çatışmalar meydana gelirken devlet başkanı kararsız görünüyordu. Pompidou sendikalarla Grenelle anlaşmaları'nı imzaladı (27 mayıs).

30 mayısta devlet başkanı otoritesini yeniden ortaya koyarak Ulusal meclis'i feshetti. 23 ve 30 haziran 1968 seçimleri Cumhuriyet için demokratlar birliği'nin açık bir zaferiyle sonuçlandı. Milli eğitim bakanı Edgar Faure, geniş bir özerklikle donatılan üniversitelerin yönetimine öğretim üyeleri ve öğrencilerin de katılmasını öngören bir reformu Meclis'ten geçirtti (ekim 1968). Aralık 1968 yasası işletmelerde sendikal birimlerin varlığını tanıdı. 1969'da general de Gaulle hem bölgelerin kurulması hem de Ekonomik konsey ile kaynaştırmak istediği Senato'nun yeniden düzenlenmesi konusunda bir halkoylamasına başvurdu. 27 nisan 1969'da yapılan halkoylamasında "hayır"ların sayısı "evet"lerden fazlaydı. Bunun üzerine de Gaulle Colombey-les-Deux-Églises'e çekildi; 1970 kasımında burada öldü.

—1969-1974: Georges Pompidou. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde sol kendi içinde bölündü, seçimlerin ikinci turunda temsil edilmedi, Georges Pompidou, Alain Poher karşısında seçimleri kazandı.

—1974-1981: Valéry Giscard d'Estaing. 5 ve 19 mayıs 1914'te yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini V. G. d'Estaing kazandı.

—1981'den sonra: François Mitterrand. 1981 mayısında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanan Mitterrand sosyalist Pierre Mauroy'yı başbakanlığa getirdi (21 mayıs) ve Ulusal meclis'i feshetti (22 mayıs). 14 ve 21 haziran yasama seçimleri solun açık zaferiyle sonuçlandı. Pierre Mauroy yeniden başbakanlığa getirildi (23 haziran) ve komünist partili dört üyenin de yer aldığı bir hükümet kurdu. Yeni muhalefetin şiddetle karşı çıktığı bir dizi reform hazırladı: çalışma süresinin kısaltılması, ölüm cezasının kaldırılması, önde gelen sanayi ve banka gruplarının millileştirilmesi vb. Mart 1983 yerel seçimlerinin ardından P. Mauroy üçüncü bir hükümet kur-

du. Bu hükümet enflasyon ve işsizliği azaltmaya ve dış ticaret açığını kapamaya yöneldi (işsizler 1984'te 2,5 milyona yükseldi). Avrupa parlamentosu için yapılan seçimlerde sol partilerin oy kaybettiği görüldü; Mauroy istifa etti. Yeni kabineyi Laurent Fabius kurdu. Komünist partisi dört temsilcisini hükümetten çekti. Sosyalist hükümetin, okullar arasındaki farklılıkları kaldırmaya yönelik reform tasarısı, eleştiriler karşısında geri alındı. Yabancı işçileri istemeyen aşırı sağcı, Ulusal cephe önderi Jean-Marie Le Pen'e karşı gösteriler düzenlendi (haziran 1984). Paris yakınlarında Egône'da, bir fabrika güvenlik görevlisi sendikacı bir türk işçisini öldürdü; Bretagne'da iki türk işçi öldürüldü (kasım 1984). Mart 1986'da yapılan seçimlerde sosyalist parti oy yitirdi. Cumhuriyet için birlik partisi önderi Jacques Chirac hükümeti kurdu. Yeni hükümet liberal eğilimli bir politika izledi (bankaların, büyük sanayi gruplarının, kitle iletişim araçlarının özelleştirilmesi). 1988'de François Mitterrand yeniden cumhurbaşkanı seçildi ve Sosyalist parti'den Michel Rocard'ı başbakanlığa atadı. 1990 yılı yazında Irak'ın Kuveyt'i işgal ve ilhakıyla doğan Körfez bunalımı sırasında Fransa, ABD'nin müttefikleri arasında yer aldı ve ocak 1991 Körfez savaşına silah ve asker göndererek katıldı. Bu yıllarda Fransa ile Almanya ve Fransa ile Rusya arasındaki ilişkiler daha da gelişti. Eylül 1990'da yapılan Fransa-Almanya doruk toplantısında, Almanya'da bulunan 46 000 fransız askerinin 20 000'inin iki yıl içinde geri çekilmesi kararlaştırıldı. İki hükümet ekim 1991'de AT'deki ortakları nezdinde girişimde bulunarak, savunma konusunda aralarındaki bağların sıkılaştırılmasını istediler. Batı Avrupa Birliği bünyesinde kurulacak bir Avrupa gücü'nün çekirdeği olmak üzere, bir fransız-alman askeri birliği oluşturulacağını ilan ettiler. Fransa cumhurbaşkanı F. Mitterrand ile Almanya şansölyesi H. Kohl mayıs 1992'de bir araya gelerek, 35 000 ilâ 45 000 kişilik bir fransız-alman ordusunun 1995'de fiilen kurulmasını kararlaştırdılar. Şubat 1992'de Rusya cumhurbaşkanı Boris Yeltsin'in ülkeyi ziyareti sırasında da Fransa, Rusya'ya 3,5 milyar franklık kredi açtı.

ASKERİ TARİH ve SAVUNMA

• *Krallık ordusu.* Fransa'da Charles VII ve Louis XI tarafından kurulan krallık ordusu önce Henri IV, sonra Richelieu tarafından geliştirildi.

Fronde olayında ordunun bir bölümü krala karşı ayaklanınca, bu olaydan sonra orduyu yeniden düzenleme işi Le Tellier ve oğlu Louvois'ya düştü. 1688'de eyalet milisleri oluşturuldu. Bu milisler İspanya Veraset savaşı'na 70 000 kişilik bir güçle katıldılar.

Régence ve Louis XV dönemlerinde aynı çaba gösterilmedi; ordunun, tüfeğin kullanımı ve topçuluğun gelişmesiyle ortaya çıkan yeni duruma uyum sağlayabilmesi için Rossbach bozgununun (1757) gerçekleşmesi gerekliydi. Yeni düzenleme Broglie mareşaliyle Choiseul ve Saint -Germain tarafından sağlandı.

• *Ulusal ordu.* Devrim ile birlikte ulusal muhafız taburları kuruldu, krallık ordusu, mensuplarından bir bölümünün ülkeyi terk etmesi üzerine kadrolarını yeniledi. Silah altına alımlarda bir süreklilik sağlamak amacıyla savaş bakanı Jourdan 1798'de, 20 ile 25 yaş arasındaki tüm erkekleri silah altına alan bir yasa çıkarttı. Bu zorunlu hizmet kolay kabul görmedi: yasaya karşı çıkan binlerce kişi askerlikten kaçmanın yollarını aradılar. Devrim dönemi savaşları, ordu kuvvetleri ve birliklerinin yerli yerine oturmasını sağladı. Daha önceleri nadiren erişilen bir asker sayısına ulaşıldı (1812'de 700 000 kişi, yarısı fransız).

• *Muvazzaf ordu* (1815-1871). Napoléon III, ordunun profesyonel niteliğini güçlendirdi, silahlanma konusuna büyük önem vererek yivli top, mekanizmalı tüfek ve makineli tüfek kullanımını başlattı. Mareşal Niel tarafından önerilen (beş yıl askerlik, dört yıl ihtiyatlık; "seyyar kuvvet" denilen yardımcı birliklerden oluşan bir ordunun kurulması) sistem kabul edildi, ancak yaygın bir muhalefet karşısında amacından saptırıldı: 1870'te ordu muvazzaf bir orduydu. Fransız-Alman savaşı yüksek komutanlığın ve ihtiyat kuvvetlerinin yetersizliğini, askeri hizmetin yerine getirilmediğini ortaya koydu. Tours kurulu bu ciddi boşluklara hiçbir çözüm getirmedi.

• *Askerlik hizmetine dayanan ordu* (1871 -1945). Barış sağlandıktan sonra birbiri ardına gelen hükümetler orduyu yenilemeye yöneldiler. Harcamaların kademeli olarak kaldırılması, askerlik hizmetinin 5 yıldan 2 yıla indirilmesi ve eğitim görmüş ihtiyat kuvvetlerinin oluşturulmasıyla askerlik hizmetine dayanan bir ordu kuruldu.

Birleşmiş ve daha kalabalık bir Almanya karşısında, sınır savunması bir savunma-saldırı stratejisi üzerine kuruldu, bu savunma hattının general Séré de Rivières tarafından gerçekleştirilen tahkimi temel unsuru oluşturuyordu. Yüzyılın sonundan başlayarak topçuluktaki gelişmeler ve fransız-rus ittifakı, manevraların savunmaya olan bağımlılığını azalttı. 1914'te, 3 milyondan fazla kişiyi kapsayan seferberliğin mükemmelliği, ardından Marne zaferi fransız askeri sisteminin gücünü ortaya koydu, ancak savaşın uzun sürmesi ordu yapısının temelinden değişmesine neden oldu.

Müttefikler'in, İngilizler'in ve Amerikalılar'ın (1917'den başlayarak) katkıları Fransızlar'ın üzerindeki yükü azaltarak zaferin kazanılmasını sağladı. Ancak, bununla beraber fransız ordusu gerek cepheye sürülen asker sayısı (1,5 milyon ölü), gerek fransız (Foch) ve doğu cephesinde (Guillaumat, sonra Franchet d'Esperey) yüksek komuta etkinlikleri açısından en ağır yükü üstlenmişti.

Seferberlik sonrasında, Fransa askeri açıdan güçlenmesi gerektiğini biliyordu. İşgal sona erince, Painlevé Ren ve Montmédy arasında "Maginot hattı" adıyla bilinen, üstün bir teknik niteliği olan bir müstahkem mevki oluşturdu. Weygand'ın 1933'ten başlayarak gündeme getirdiği, ancak sonuçlandıramadığı yeniden silahlanma konusu Halk cephesi hükümeti tarafından ele alındı; ancak tutarlı bir stratejinin olmaması yüzünden bu girişim birbirini tamamlamayan silahların üretimiyle sonuçlandı. Birçok subay (en tanınmışları de Gaulle'dü) tarafından dile getirilen, taktik alanda ve yapısal yenilenme istemi, bu ortamda yüksek savaş konseyi ve yönetmelik hazırlama kurullarında yapılan akademik tartışmalarda boğulup kaldı.

Fransızlar alman ordusuyla neredeyse tek başlarına başa çıkabileceklerine inanıyorlardı. Gerçek, Guderian zırhlı birliği Meuse'de fransız askeri düzenini altüst edince anlaşıldı. Hava saldırılarına karşı savunmanın güçsüzlüğü, lojistiğin zaafı ve yüksek komutanlığın büyük mekanize ve hava birliklerini yönlendirmekteki yetersizliği ortaya çıktı; askerlerin cesareti haziran 1940 bozgununu engelleyemedi. Mütarekeden sonra ordu bölündü. Küçük bir bölümü de Gaulle'e katıldı ve İngilizler ile birlikte Afrika ve Suriye'de çarpıştı. Büyük çoğunluğuysa Pétain'e bağlı kaldı. Mütareke hükümleri uyarınca, Fransa'da 100 000 kişiden oluşan bir ordu bırakıldı; bu ordu sınır hattını tutmakta kullanıldı, ancak kasım 1942'de "serbest bölge"nin işgalinden sonra Almanlar tarafından dağıtıldı; en iyi elemanları Direniş hareketine katıldılar. 15 ağustos 1944'te Afrika'dan gelen birliklerin Provence'a çıkması direniş örgütü çerçevesinde doğan iç fransız kuvvetlerinin farklı birimlerini bir araya getirdi. 8 mayıs 1945'te bir milyondan fazla kişi silah altındaydı.

• *Deniz aşırı seferler ve Atlantik paktı (1945-1962).* Almanya'nın teslim olmasından sonra, Fransa askerlik hizmetine dayanan bir ordunun gereksinimlerini karşılayamayacağını biliyordu.

Başlangıçta Almanya düşman bir ülke sayıldı ve Fransa, Almanya'nın işgaline katıldı; ancak soğuk savaşın başlamasıyla olası düşman olarak SSCB görülmeye başlandı ve fransız ordusu NATO'ya girdi. Amerikan yardımıyla kademeli olarak 2 zırhlı ve 12 piyade tümeninin donatımı öngörüldü. Bu durum 1945'te bir yıla indirilmiş olan askerlik süresinin 18 aya çıkarılmasını gerektirdi. Aynı zamanda Çinhindi'ndeki durum, buraya sürekli olarak artan sayılarda subay, astsubay, fransız, kuzey-afrika, afrikalı ve sömürge askeri gönderilmesini zorunlu kıldı. Başlangıçta Fransa insan gücü olarak maliyeti yüksek olan bu savaşın yüküne tek başına göğüs gerdi. 1950'den başlayarak ABD, silah ve gereç yardımında bulundu. 1951 ve 1952'de Fransızlar Viêt-minh karşısında kesin sonuç vermeyen başarılar elde ettiler, ancak en iyi birlikleri Diên Biên Phu kuvetinde sıkıştırıldı ve esir alındı (1954). Bu bozgun Cenevre anlaşmaları'nın imzalanmasını ve Çinhindi'nin terk edilmesini beraberinde getirdi.

V. Cumhuriyet'in kurulmasından sonra, fransız hükümeti ulusal savunmasını yeniden düzenledi (7 ocak 1959'da çıkarılan kanun hükmünde kararname, 1961 ve 1962 kararları). 1959'da yeni tip bir mekanize birlik oluşturuldu. Sahra'da Reggan'da gerçekleştirilen nükleer denemeyle Fransa 1960'ta nükleer güçler arasına katıldı.

• *Nükleer dönem.* Çok ileri bir teknikle yapılmış silahlarla donatılmış, ulusal toprakları savunabilecek ve dünyanın her yerinde askeri anlaşmalarla Fransa'ya bağlı devletler lehine müdahaleler yapabilecek bir ordu kuruldu.

Bu yeniden yapılanma beraberinde silah altındaki asker sayısının azaltılmasını ve askerlik süresinin kısaltılmasını getirdi.

Aynı zamanda Fransa bağımsız bir savunma siyaseti izlemeye başladı; NATO'nun askeri kanadından çekildi (1966) ve amerikan kademeli mukabele ilkesine karşılık topyekün mukabele ilkesini benimsedi.

1992'de durum. Savunma bütçesi gayri safi millî hasılanın % 2,9'unu oluşturur (18,113 milyar dolar). Silahlı kuvvetler (kara): 453 100 kişi (13 300 kadın, 240 100 kura eri dahil). Askerlik hizmeti 12 ay.

deniz kuvvetleri

III. Cumhuriyet döneminde deniz kuvvetleri sömürgeci yayılmacılık açısından, özellikle Çinhindi'nde temel bir rol oynadı. Teknik değişim sürmekle birlikte, kruvazör ve özellikle torpil gemilerine öncelik veren genç okul kuramlarına aşırı bir ilgiyle karşı karşıya kaldı. Deniz kuvvetlerinde beliren bu "aşırı akım"ın sonuçları Fachoda bunalımında hissedildi. Fransa, İngiltere karşısında güçsüzlüğünü kabullenmek zorunda kaldı. Daha sağlam görüşlere geri dönüş ancak 1912'den sonra, dengeli, dreadnought'lar etrafında oluşturulan ve ingiliz modelini temel alan bir donanmanın geliştirilmesine olanak sağlayan denizcilik yasasının oylanmasıyla gerçekleşti.

• *İki dünya savaşı.* Fransız donanması İngiltere, Almanya ve ABD'den sonra 4. sırayı alıyordu. Büyük deniz savaşlarının olmadığı Birinci Dünya savaşı sırasında oynadığı rol yine de temel niteliklidir, denizaşırı topraklar ve uzak yörelerle, denizaltı savaşının gelişmesiyle güçleşen bağlantıyı sağlamıştır. Ciddi engellere rağmen (Washington sınırlamaları, mali zorluklar) iki savaş arasında donanma gelişti. 1939'da Fransa 7 savaş gemisi, 17 kruvazör, 66 torpil gemisi ve torpilsavar, 76 denizaltıdan oluşan 550 000 tonajlık mükemmel bir donanmaya sahipti. Buna karşılık, deniz havacılığı, hava savunması ve tarama konularında bazı eksiklikler vardı.

Tüm İkinci Dünya savaşı boyunca, donanma, bekleneni vermedi: Royal Nawy ile bağlantılı olarak yapılan eylemler, okyanus yollarının korunması, Norveç harekâtı ve Dunkerque çekilmesi.

Günümüzde, donanmanın geleceği stratejik okyanus gücünün gelişmesine bağlıdır: 1982'de nükleer füzeli denizaltılar kuşağından *İnflexible* denize indirildi. Bunu aynı türden altı denizaltı izledi. Aynı zamanda 2 300 tonluk bir dizi denizaltı nükleer saldırı gemisi yapımına başlandı; 1982 yılında hizmete giren *Rubis*'yi 1985'te *Saphir* izledi.

hava kuvvetleri

Askeri havacılığın kökenleri 1794'te kurulan ve Fleurus çarpışmasında yararlılık gösteren hava balonu şirketlerine değin gerilere uzanır. 18 şubat 1799 kararnamesiyle, Meudon hava balonculuk okulu ile birlikte feshedilen bu şirketler ancak 1870'te, Fransız-Prusya savaşı'nda yeniden ortaya çıktı. Bununla birlikte, filo ve konaklama yerlerinin oluşturulması ve hava balonculuğunun, ordunun bir parçası olması 1879 yılında gerçekleşti. 1909'dan başlayarak savaş bakanı belli sayıda aracın alınmasını kararlaştırdı ve ertesi yıl uçak birlikleri ve hava balonculuğunu kapsayan askeri havacılığın sürekli yönetimini general Roques'a verdi. Uçak ilk kez 1910 yılında Picardie manevralarında kullanıldı.1911'de askeri pilot unvanının tesis edilmesinden sonra, 1912'de ilk filotillalar kuruldu.

2 ağustos 1914'te Fransa'nın 162 uçağı, gözetleme ve keşif görevlerini yerine getirmekle yükümlü 6 güdümlü balonu bulunuyordu.

1915'ten başlayarak De Göys'nin çabalarıyla ilk bombardıman birlikleri kuruldu. Buna koşut olarak kurulan büyük bir sanayi tesisi 4 yıllık savaş boyunca 52 000 araç, 95 000 motor üretti.

İki dünya savaşı arasındaki dönemde, Fransa teknik alandaki üstünlüğünü yitirdi, askeri havacılıkta ağır bir çözülme başladı.

Mayıs-haziran 1940 çarpışmaları hava kuvvetlerinin zaaflarını ortaya koydu; hava kuvvetleri uçucu birimlerin ikmalinin niteliksizliği, muhaberenin yetersizliği ve özellikle tarama aygıtlarının yokluğu yüzünden Almanlar'a karşı gerçek bir hava savaşına girişemedi.

• *1992'de hava kuvvetleri.* 92 900 kişi içerir ve dört temel birimden oluşur.

1. *Stratejik hava güçleri.* 70 kilotonluk bombalarla donatılmış 34 Mirage IV uçağından, C-135 F Boeing ikmal uçaklarından ve bir stratejik güdümlü füze grubundan oluşan 2 bombardıman filosu içerir. Stratejik füze grubu Albion ovasında üslenmiştir. 18 adet, megatonluk SSBS S-2 ve SSBS S-3 füzeler içerir.

2. *Taktik hava gücü.* AN-52 taktik nükleer silaha sahiptir, AN-52 1. Ordu'nun Pluton güdümlü füzeleriyle birlikte kullanılabilir. Ayrıca bünyesinde 350 adet mirage III, Mirage V-F ve Jaguar'dan meydana gelen 7 filo bulundurur.

KURUMLAR
anayasa

Fransa 4 ekim 1958 Anayasası ile yönetilir. Anayasa metni üç temel üzerine kuruludur: general de Gaulle ve çevresinin (özellikle M. Debré) anayasa konusundaki düşünceleri (1946 Bayeux söylevinde dile getirildi), IV. Cumhuriyet'in aksaklıklarından kaynaklanan deneyimler ve 3 haziran 1958 temel yasasınca kabul edilen bir parlamenter rejim kurma zorunluluğu.

• *İlkeler.* Anayasa, ikinci ve rasyonelleştirilmiş bir parlamenter rejim kurmuştur.

Bu rejim, parlamenter sisteme özgü iki temel mekanizmayı içermesi açısından *parlamenter* niteliktedir: hükümetin Ulusal meclis karşısında sorumlu olması (49. madde); 12. maddenin takdire bağlı olarak devlet başkanına verdiği, meclisi fesih yetkisi. Fesih yetkisi konusunda bazı sınırlamalar getirilmiştir: bir feshin ardından yapılan genel seçimleri izleyen bir yıl içinde; 16. maddenin yürürlükte olduğu süre boyunca; devlet başkanının ölümü

ya da görev yapamayacak durumda olmasından ötürü bu makama Senato başkanının vekâlet ettiği durumlarda fesih yetkisi kullanılamaz.

Rejim, yürütme gücünü tümüyle hükümete vermek yerine, bu yetkiyi hükümet ile devlet başkanı arasında paylaştırması açısından *ikici* niteliktedir. Hükümetin başbakanın yönetiminde (21. madde) ulusal siyaseti belirlemek ve yönlendirmekle yükümlü olmasına ve bu amaçla elinde gerekli araçları (düzenleme yetkisi, idari teşkilat, silahlı kuvvetler) bulundurmasına karşılık, devlet başkanı da önemli hakemlik yetkileriyle donatılmıştır (5. madde): Ulusal meclis'i feshedebilir; kamu güçlerinin örgütlenmesine ve uluslararası anlaşmalara ilişkin tüm yasa tasarılarını halkoylamasına sunabilir (11. madde); kamu güçlerinin işleyişinde bir aksaklık olması, ulusun bağımsızlığına, toprak bütünlüğüne ya da uluslararası bağlantıların yerine getirilmesine yönelik ciddi bir tehdidin ortaya çıkması durumunda, bir tür geçici diktatörlük uygulayabilir (16. madde); başkanı atar (8. madde) ve Bakanlar kurulu'na başkanlık eder (9. madde).

Rejim, hükümetin istikrar ve etkinliğini güvence altına alan, parlamentonun aşırı üstünlüğünü olanaksız kılan bir dizi teknik önlemle rasyonelleştirilmiştir. Parlamentonun müdahale alanları 34. maddeyle sınırlandırılarak temel sorunlara (özgürlükler, suçlar, vergiler, vb.) indirgenmiştir. Meclis, hükümetin sorumluluğunu ancak 49. maddede belirtilen kesin koşullar (gensoru açılabilmesi için meclisi oluşturan üyelerin salt çoğunluğunun onayı gerekir) çerçevesinde gündeme getirebilir; ayrıca hükümet, özerk düzenleme yetkisinin yanı sıra (37. madde) meclislere söz geçirebilmesini sağlayan çeşitli olanaklara sahiptir: gündemin saptanmasında öncelik (48. madde); meclisi, bir tasarının tümü ya da bir bölümünü madde madde oylama yerine, bunları bir kerede oylamaya zorlayarak ya da bu oylamayı güvenoyu oylamasına dönüştürerek (49. maddenin 3. fıkrası uyarınca, bu durumda, gensoru önergesi verilmezse tasarı oylanmadan kabul edilmiş sayılır) oylamalara ağırlığını koyması.

• *Yürütme.* Cumhurbaşkanı ve hükümet olmak üzere iki öğeden oluşur.

Cumhurbaşkanı. 28 ekim 1962 halkoylamasından bu yana, 7 yıl için halk tarafından iki turlu çoğunluk sistemiyle seçilir. İlk turda seçilebilmek için salt çoğunluk gerekir; buna karşılık ikinci turda nispi çoğunluk yeterlidir.

• *Hükümet.* Devlet başkanı tarafından atanan başbakan, başbakanın önerisi üzerine yine devlet başkanı tarafından atanan bakandan oluşur.

• *Yasama.* İki meclisli yapıdadır. Ulusal meclis iki turlu çoğunluk sistemine göre doğrudan ve genel oyla 5 yıl için seçilen 491 milletvekilinden oluşur. Senato'nun 305 üyesi vardır. 9 yıl için, iki dereceli seçimle oluşur; üç yılda bir üye sayısının üçte biri yenilenir.

milli eğitim

Cumhuriyetçi geleneğin etkisi sonucu eğitim sistemi Devrim ile ilan edilen dört temel ilke üzerine kuruludur:

—özgürlük, bazı koşullarla (sözleşmeler) özel kuruluşlara faaliyet olanağı tanır;
—kamu kuruluşlarında eğitim ücretsizdir;
—laik eğitim sistemi kamu eğitiminin yansızlığını güvence altına alır;
—6-16 yaş arası kız ve erkek çocuklar için eğitim zorunludur.

Eğitim örgütü, hiyerarşik ve merkezi bir yapıdadır; eğitim kurumlarının örgütlenişini, ders saatlerini, sistem ve programlarını düzenler ve Milli eğitim bakanlığı tarafından yönetilir.

EDEBİYAT

Ortaçağ

• *Kökenler.* Germen Ludwig'in roman dilindeki *Strasbourg yemini* (Serment de Strasbourg), fransız dilinin en eski parlak örneği kabul edilir. Chanson de geste' ler gibi özgün şiirlerin ortaya çıkışı XII. yy. başlarına rastlar. Bertrand de Bar-sur-Aube'un ileri sürdüğü sınıflamaya göre, üç tür çevrim ya da geste* vardır: geste'lerin en eskisi ve en güzeli olan *Chanson de Roland*'ın da içinde bulunduğu *geste du roi; geste de Garin de Monglane; geste de Doon de Mayence.*

Kurtuva romanlarıysa ortaçağ toplumunun gittikçe kibarlaşan yaşantısını yansıtır. Bu romanlar çeşitli çevrimlerden oluşur Manzum yazılmış olan bu romanların en ünlülerini Bretagne kültürü yaratmıştır. Şair Chrétien de Troyes'un breton romanları da aynı kültürden beslenmiştir. Marie de France'ın lai*'leri ve Thomas ile Beroul gibi XII. yy. anglonorman trouvere'lerin anlattığı *Tristan*'la Iseut* efsanesi de bu çevrimde yer alır. "Saint-Graal'in çevrimi" XII. yy.'ın sonunda Robert de Boron'un uzun bir şirine konu oldu ve düzyazı romanların yayılmasını sağladı. Aynı dönemde, belli bir çevrime bağlanmaksızın, birçok serüven ve aşk romanı yazıldı.

Yirmi altı şiirden ya da "branche"'tan oluşan ve yazarlarının çoğu bilinmeyen *Roman de Renart* (1176-1250), halkça çok sevilen bir türün örneğidir ve ortaçağ edebiyatında önemli bir yer tutar.

XIII. yy.'da mucize (miracle) denilen oyunlarla dinsel tiyatro geleneği sürerken, tümüyle dindışı olan bir güldürü tiyatrosu bağımsızlığını kazandı. Bu türün en parlak örneklerini Adam le Bossu verdi: *Jeu de la Feuillée* (1276), *Jeu de Robin et Marion* (1283'e doğr.). Bu ikinci yapıt opera-komiklerin en eskisidir. Birinci bölümünü 1236'ya doğru Guillaume de Lorris'in, ikinci bölümünü 1275-1280 arasında Jean de Meung'ün yazdığı *Roman* de la Rose*, didaktik ve alegorik şiirin en iyi örneklerindendir. Bu dönemdeki didaktik ve alegorik şiirlerin çoğu dinsel ya da ahlaksal nitelikteydi.

• *XIV. ve XV. yy.'lar* XIV. yy.'da şiirsellik yavaş yavaş yerini biçim kaygısına bırakmaya başladı. Guillaume de Machaut (1300'e doğr. - 1377) ve Eustache Deschamps (1346-1407'ye doğr.) dönemlerine egemen olurken, Charles d'Orleans, özellikle de François Villon (1431-1463'ten sonr.), XV. yy.'a damgalarını vurdular.

Bu dönemde düzyazı büyük bir gelişme gösterdi: Jean Froissart (1333'e doğr. ya da 1337-1400'den sonr.), Chroniques adlı yapıtında 1325-1400 arasını anlatırken, Philippe de Commynes (1447-1511), 1464-1498 arasını kapsayan anılarında basit kroniğin ötesine geçerek, gerçek bir tarihçi kimliğiyle belirdi.

XVI. yüzyıl

• *1550'den önce.* 1494'te başlayan İtalya seferleri, antik kaynaklardan beslenen bir uygarlıkla ilişki kurmayı sağladı. Bu sayede Guillaume Budé, Ramus, Estienne' ler gibi sanat ve düşünce adamlarının temsil ettiği hümanizmin gelişmesine yol açtı. Bu hümanistlerin etkinlikleri, 1529'da Collège de France'ı kuran François I tarafından desteklendi.

Rabelais'nin (1494'e doğr. - 1553), halk efsaneleriyle hümanistlerin derin bilgisinin karışımı olan *Gargantua** ve *Pantagruel** adlı yapıtları, reformcu Calvin'in (1509-1564) yapıtlarından tümüyle farklıysa da, bu yazarlardan her biri modern fransız düzyazısının başlangıcını belirtir.

• *1550'den sonra.* Pléiade adı verilen genç şairler topluluğunun manifestosu olan *Défense et İllustration de la langue française* (1549), şiir alanında Ortaçağ' dan tam olarak kopuşu simgeler. Bu topluluk, Ronsard (1524-1585), Joachim du Bellay (1522-1560), Jean Dorat (1508-1588), Rémi Belleau (1528-1577), Jean Antoine de Baïf (1532-1589), Pontus de Tyard (1521-1605) ve Étienne Jodelle (1532-1573) adlı şairlerden oluşur. Bu coşkulu hümanistler, fransız şiirine, Antikçağ' dan aldıkları bir yücelik idealine göre yeni bir biçim vermeye çalıştılar; Pléiade şairlerinin yapıtlarındaki, derin bilgilerini gösterme çabası, bir kusur olarak belirmişse de, bunların en büyükleri olan Ronsard ve du Bellay'in yakaladığı yeni lirik vurgu, modern şiirin başlangıcına işaret eder Du Bartas (1544-1590) ve Agrippa d'Aubigné (1552-1630) adlı iki protestan şair, Din savaşlarının sürüp gittiği bu dönemde, sanatlarını kendi mezheplerinin hizmetine vermişlerse de 1594'te yayımladıkları *Satire Ménippée* adlı ortak yapıtları değerini günümüze kadar korumuştur.

Montaigne'in (1533-1592), ilk cildini 1580'de yayımladığı ünlü *Denemeler**'i, çalkantılı bir çağda, insanı mutluluğa götüren bilgelikten söz eden ve düşünce özgürlüğünü savunan bir düşünürün yapıtıdır.

XVII. yüzyıl

• *1660'tan önce.* Fransız edebiyatı XVII. yy.'ın ilk yarısında peşinde koştuğu dengeyi 1660'tan sonra yakaladı: katı kurallar, yerini duyarlığa ve düşgücüne bıraktı.

Consolation à Du Périer adlı yapıtı disiplinli lirizme örnek olan Malherbe ve (1555-1628) izleyicileri Mainard (1582-1646) ve Racan (1589-1670), döneminin en önemli şairleridir. Yergici Mathurin Régnier (1573-1613), eleji yazarı Théophile de Viau (1590-1626), gerçekçi Saint-Amant (1594-1661), iki barok, Cyrano de Bergerac ile (1619-1655) Tristan l'Hermite (1601-1655) ve burlesk Scarron (1610-1660), 1660 öncesi şairlerin önemlilerindendir.

Ama ne bu şairler, ne de başkaları, Rambouillet markizinin salonunda bir araya gelen yüksek sosyeteyi tümüyle tatmin edemedi. Honoré d'Urfé'nin (1567-1625) *Astrée** adlı duygusal ve yapmacıklı romanını hayranlıkla karşılayan bu topluluk, kadınıyla erkeğiyle, dilin güzelleşmesinde önemli rol oynadı. Voiture (1597-1648), Guez de Balzac (1595-1654) ve Madeleine de Scudery (1607-1701) gibi yazarlar, yazılı edebiyata yapmacığı, özentiyi getirdiler.

1660 öncesinin en önemli olaylarından biri olarak, kardinal Richelieu tarafından Fransız akademisi'nin kurulması (1635), dil ve edebiyat alanında artık kesin kurallara gereksinim duyulduğunun kanıtıdır. Düşünceyi düzene kavuşturma kaygısını yansıtan Descartes'ın (1596-1650) *Metot* üzerine konuşma* (Discours sur la methode [1637] adlı yapıtıyla felsefe, çok dar bir çevreye özgü etkinlik olmaktan çıktı.

Halkın kültür düzeyinin yükselmesi, tiyatronun gelişmesini sağladı. Rönesans' tan sonra formülleştirilen ilkeler iyice kesinleşti ve trajedi düzenli biçimini kazandı. Öte yandan, izleyicinin beğenisi doğrultusunda yeni bir tür, traji-komedi doğdu. Pierre Corneille'in (1606-1684) *le Cid* adlı yapıtı büyük başarı kazandıysa da, rakiplerinin şiddetli karşı çıkışları, yazarı düzenli trajedinin ilkelerine uymak zorunda bıraktı. *Horace, Cinna, Polyeucte, Rodogune* ve *Nicomède* gibi büyük yapıtlarıyla döneminin en büyük oyun yazarı olarak kendini kabul ettiren Corneille'in çağdaşları içinde ancak Jean de Rotrou (1609-1650) anılmaya değer.

1642'de mezhep kavgaları tümüyle yatıştıysa da, katolikler çelişik kuramları benimseyerek bölündüler. Papa tarafından mahkûm edilmekle birlikte Jansenius'un öğretisi, başta Blaise Pascal olmak üzere, kültürlü birçok insanı derinden etkilemeyi sürdürdü. Pascal (1623-1662), *Provinciales** adı altında toplanmış mektuplar'nda (1656-57), katı bir ahlakı yüceltirken *Düşünceler* (Pensées) adlı, ölümünden sonra 1670'te yayımlanmış yapıtında hıristiyan dinini savundu.

• *1660'tan 1685'e değin.* Louis XIV döneminin başlarına rastlayan bu zaman dili-

minde, her biri başka türde yapıt veren beş büyük yazar ünlendi: *Masallar**'ıyla (Fables) La Fontaine (1621-1695), güldürüleriyle Molière (1622-1673), trajedileriyle Racine (1639-1699), *Satires* (Yergiler) ve *Épîtres* (Mektuplar) adlı yapıtlarıyla Boileau (1636-1711), vaazları ve cenaze töreni söylevleriyle Bossuet (1627-1704), arı anlatımı güçlü düşünceyle birleştiren, aynı canlı ve aydınlık üslubun örneklerini verdiler. Bu yazarlardan sonra, ünlü *Özdeyişler**'in yazarı La Rochefoucauld (1613-1680), edebi denemeler yazan Saint-Évremond (1614-1703) ve mektuplarıyla ünlü Mme de Sévigné'yi (1626-1696) anmak gerekir. Romanı, ikinci dereceden bir tür olarak gören bu dönemin romanları, türün ilerde ne denli gelişeceğini haber verir: ruhsal çözümleme romanının en iyi örneklerinden olan Mme de La Fayette'ın (1634-1693) *la Prenses* de Clèves*'i (1678) ve Furetière' in töre romanlarının ilki sayılan *le Roman bourgeois*'sı (1666).

• *1685'ten 1715'e değin.* Louis XIV döneminin ikinci yarısına rastlayan bu zaman dilimindeyse, halkın beğenisi çeşitlilik kazandı ve klasik denge sarsılmaya başladı. Charles Perrault (1628-1703), Eskiler' in otoritesini tartışma konusu ederek "Eskiler* ve Yeniler tartışması"na yol açtı. Descartesçı Fontenelle (1657-1757), Perrault'yu ve Yeniler'i desteklerken, Boileau, Racine ve katı bir ahlak anlayışını sergileyen *Karakterler**'in (les Carastères) [1688-1696] yazarı La Bruyère (1645-1696), Eskiler'i savundular. Regnard (1655-1709) ve Lesage (1668-1747), güldürülerinde acı bir dille töreleri yererken, Saint-Simon (1675-1755) anılarında, kralın çevresinde dönen dolapları açığa vurdu. *Telemakhos'un başına gelenler* (les Aventures de Télémaque) [1699] adlı yapıtında, cesaretle siyasal reformlardan söz eden Fénelon (1651-1715), kralın gözünden düştü.

XVIII. yüzyıl

Yazarların, siyasal, tarihsel ve toplumsal sorunlardan halkı haberdar etmek istemesi, modern düşünceleri ortaya çıkardı. Zengin ve kibar kadınların salonlarında karşılaşan ve konuşup tartışan "filozoflar", yeni bir edebiyatın doğmasına zemin hazırladı. Montesquieu (1689-1755), daha *İran* mektupları*'nda (Lettres persanes, 1721) felsefi düşüncenin büyük ustalarından biri olduğunu gösterdi; *Kanunlar*'ın ruhu üzerine* (De l'esprit des lois, 1748) adlı başyapıtıyla toplum biliminin temellerini attı.

Çağıyla özdeşleşen Voltaire (1694-1778) liberalizmin bayraktarlığını yaptı. *Zadig** (1747), *Candide** (1759) gibi romanları, felsefi yazıları, trajedileri, *Louis XIV yüzyılı* (le Siècle de Louis XIV, 1751) gibi tarihsel yapıtlarıyla insan aklını yüceltti, onun bağnazlıktan doğan tutkuları yenebileceğini savundu.

Yüzyılın ikinci yarısında *Ansiklopedi**, felsefi düşüncelerin yayılmasına katkıda bulundu: Yirmi yıl boyunca *Ansiklopedi*'nin yayımını yöneten Diderot'nun (1713-1784) başlıca yardımcıları d'Alembert (1717-1783), Helvétius (1715-1771), d'Holbach (1723-1789), Condillac (1714-1780), Mably (1709-1785) ve Marmontel' dir (1723-1799).

Buffon (1707-1788) kendini tümüyle *Histoire naturelle* (Doğa bilgisi) adlı yapıtını yazmaya verdi. Bir okul oluşturmaktan uzak olan tüm bu filozofların her biri kişisel görüşlere sahip olmakla birlikte, akla duydukları güvende birleşiyorlardı. Ama ahlakçı Vauvenargues (1715-1747) ve özellikle Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), akıl karşısında duygulara daha çok değer verdiler. "Filozoflara karşı çıkan filozof" diye nitelenen Rousseau, uygarlığın gelişmesinin doğuştan iyi olan insanı bozduğunu savundu (*Julie* ya da Yeni Héloïse* [Julie ou la Nouvelle Héloïse], 1761; *Toplum* sözleşmesi* [Du contrat social], 1762; *Émile**, 1762).

Düşünce hareketleri, edebiyat türlerinin gelişimini etkilemekten geri durmadı. Roman, en önemli tür durumuna geldi. Lesage'ın *Gil* Blas*'sı (1715-1735) töreleri acımasızca yererken, A. Prévost'un (1697-1763) *Manon* Lescaut*'su (1731) duygusal yaşamı işledi. Daha sonra Rousseau' nun *Yeni Héloïse*'inin etkisi, Bernardin de Saint-Pierre'in (1737-1814) *Pol* ve Virjini*'sinde (1788), Restif de La Bretonne'un (1734-1806) romanlarında ve Choderlos de Laclos'nun (1741-1803) *Tehlikeli* ilişkiler* (Liaisons dangereuses, 1782) adlı romanında kendini gösterdi.

Destouches (1680-1754) oyunlarında Molière çizgisini sürdürürken, Marivaux (1688-1763) romanlarında gerçekçi anlayışı yansıttı ve çözümlemelerle dolu komediler yazdı. Klasik trajedi geleneğini sürdüren Voltaire'e karşılık Diderot "burjuva dramı" adını verdiği bir tür yaratmaya çalışırken, Sedaine (1719-1797) "ciddi komedi" örnekleri verdi. *Sevilla* berberi* (le Barbier de Séville, 1775) gibi oyunlarında Molière'in yolundan giden Beaumarchais'nin (1732-1799), büyük güldürü yeteneği, toplumsal istemleri dile getirmesini engellemedi (*Figaro*'nun düğünü* (le Mariage de Figaro, 1784]). Pixerécourt' un (1773-1844) yarattığı melodram, XIX. yy.'da halkın en sevdiği oyun türü oldu. J.-B. Rousseau'nun (1671-1741) *Odes*'u bir yana bırakılacak olursa, lirik şiir, bazı olaylar ya da durumlar için özel olarak yazılmış şiirlerle sınırlı kaldı. André Chénier (1762-1794), Devrim'den hemen önce lirik şiirlerinde klasik güzel anlayışını ve yeni düşünceler için duyulan coşkuyu bağdaştırdı.

Böylece XVIII. yy. fransız edebiyatı, romantizmi hazırlayan yeni ilkeler ortaya koyarken, filozofların yarattığı düşünce ortamı Devrim'i doğurdu. Devrim sırasında büyük edebiyat yapıtları yazılmadıysa da, bu dönemde sayıları artan gazeteler sayesinde, Mirabeau, Danton, Vergniaud, Saint-Just ve Robespierre modern belagatin ilk örneklerini verdiler.

XIX. yüzyıl

• *1850'den önce.* Yabancı kültürlerle tanışan sürgündeki yazarların 1800'den başlayarak yurtlarına dönüşü, edebiyata yeni ufuklar açtı. Bu yazarların en önemlileri, Joseph de Maistre (1753-1821), Xavier de Maistre (1763-1852), Sénancour (1770-1846), Benjamin Constant (1767-1830), özellikle de Rousseau'nun izleyicisi ve romantizmin ilk temsilcisi Mme de Staël'dir (1766-1817). *René* (1802-1805) adlı romanıyla romantik kahraman tipinin yaratılmasına katkıda bulunan Chateaubriand (1768-1848), büyük temalarını belirlediği bu akımın doğuşunu ve egemen oluşunu gördü (*Mezar* ötesinden hatıralar* [Mémoires d'outre-tombe]).

Lamartine'in (1790-1869) 1820'de yayımladığı *Méditations poétiques* başlıklı şiir kitabı, romantik şiirin gerçek başlangıcıdır. Lamartine, lirizmle, idealist bir felsefenin düşlerini birleştirirken, A. de Vigny (1797-1863), şiirlerini, koyu bir karamsarlığı dile getiren simgelerle besledi. Fransız romantizminin ustası olarak kendini kabul ettiren V. Hugo (1802-1885) ise, esin bolluğuyla dikkat çeken şiirlerini, 1829-1840 arasında yayımlanan beş kitapta topladı. Romantiklerin en coşkulusu olan Musset (1810-1857), daha sonra, duygulara böylesine ölçüsüzce önem verenlerle alay etti. Théophile Gautier (1811-1872) ve Gérard de Nerval de (1808-1855) tam anlamıyla romantiktir. Ama kimi şiirleriyle Nerval, Baudelaire ve Mallarmé'nin habercisidir.

Romantik oyun yazarları, tüm geleneklere sırt çevirdi: *Cromwell** (1827) adlı oyununun önsözünde Hugo, romantik dramı, klasik trajedinin karşıtı olarak tanımladı. Hugo'nun *Hernani**'siyle (1830) romantik okulu zafere ulaştırırken, Musset, hem tarihsel dramda, hem de dramatik güldürüde büyük başarı gösterdi; Vigny, şiirlerinde olduğu gibi, oyunlarında da düşkırıklıklarını dile getirdi.

Romantik yazarlar, roman türünde de çok sayıda yapıt verdiler. Musset, romanlarında kişisel gizlerini açığa vururken, George Sand (1804-1876), hem özel yaşamını anlattı, hem de duygusal ve insani idealini dile getirdi. A. Dumas Père (1802-1870), tefrika edilen tarihsel serüven romanlarıyla halkın görülmemiş ilgisini topladı. Balzac (1799-1850), romantizmden etkilendiyse de, *İnsanlık* komedyası* (Comédie humaine) genel başlığını verdiği romanlarında, XIX. yy. başlarının fransız toplumunu tüm yönleriyle yansıtarak, modern gerçekçiliğin kurucusu olarak kendini kabul ettirdi. Stendhal (1783-1842), *Kızıl* ve kara* (le Rouge et le Noir, 1830) adlı ünlü romanında, kesin çözümlemeleri hedefledi. Yazar olarak Stendhal'e benzeyen Mérimée (1803-1870), daha çok roman yazdı: *Colomba* (1840), *Carmen** (1845). Romantizm, yeni bir anlayışla yapıt veren Augustin Thierry (1795-1856), Michelet (1798-1874), Guizot (1787-1874) ve Tocqueville (1805-1859) gibi tarihçilerin yetişmesini sağladı. Sainte-Beuve (1804-1869), edebiyat eleştirisini yeniledi. La Mennais (1782-1854) ve Lacordaire'in (1802-1861) yazıları, romantizmin katolikleri derinden etkilediğini kanıtlar.

• *1850'den 1880'e değin.* 1848 devriminin siyasal açıdan başarısızlığa uğraması bir çeşit liberalizme dönüşmeye başlayan romantizme karşı tepkiye yol açtı. Renan (1823-1892) ve Taine (1828-1893) yeni kuşağın düşünce önderleri olarak ortaya çıktılar. Sürgünde bulunan Victor Hugo *les Châtiments* (1853), *les Contemplations* (1856), *la Légende* des siècles* (1859-1883) gibi şiir alanındaki en güçlü yapıtlarını verirken, "parnas" okulunun öncüsü Leconte de Lisle (1818-1894) ile nesnel şiir başarı kazandı. Th. de Banville (1823-1891), Sully Prudhomme (1839-1907), F. Coppée (1842-1908) ve J. M. de Heredia da (1842-1905) bu okula bağlıydı. Baudelaire (1821-1867) *Kötülük* tohumları* (Fleurs du mal) [1857] adlı yapıtıyla romantizmden kalan evreni derinleştirerek şiiri yeniledi. Ondan sonra Rimbaud (1854-1891) ve Verlaine (1844-1896) şiirsel esin ve tekniğin özgürleşme çabalarını sürdürerek modern şiir çağının açılmasına ön ayak oldular.

Gerçekçi roman tekniği Flaubert'in (1821-1880) *Madame* Bovary* (1857) ve *Gönül* ki yetişmekte* (Education sentimentale) [1869] adlı yapıtlarıyla doruğa ulaştı. Edmond de Goncourt (1822-1896) ve kardeşi Jules'ün (1830-1870) gerçekçiliğiyse natüralizmin ortaya çıkmasına yol açtı. Bununla birlikte, insancıl ve toplumsal eğilimli romantik akım Hugo'nun *Sefiller**'iyle les (Misérables) [1862] varlığını sürdürdü.

Tiyatro alanında büyük romantik dramlara karşı açık bir tepki ortaya çıktı. E. Augier (1820-1889) ve Alexandre Dumas fils (1824-1895) tezli piyesler yazdılar.

• *1880'den 1900'e kadar.* Romancılar arasında natüralist okulun kurucusu Zola (1840-1902) *Rougon-Macquart**'da (1871-1893), zamanının toplumunu güçlü biçimde betimledi. Maupassant (1850-1893) ise öykülerinde insanların zavallılığını dile getirmeye çalıştı. Duygusallığın ve gerçekçiliğin birbirine karışması Alphonse Daudet'nin (1840-1897) yapıtlarında daha açık biçimde görüldü. Huysmans (1848-1907) ise natüralizmden hıristiyan mistisizmine doğru yöneldi. Ama Jules Renard (1864-1910) gerçekçilikten hiç ayrılmadı. Bourget (1852-1935), Loti (1850-1923), Barrès (1862-1923) ise natüralizme karşı çıktılar. Anatole France ise (1844-1924) kuşkuculuğu ve inceliğiyle Voltaire geleneğini yeniden canlandırdı.

Şiirde Jules Laforgue (1860-1887) gibi "dekadanlar" Verlaine'in koyduğu kural-

lardan kurtulmaya çalıştılar. Daha sonra simgeci okul yeni bir şiir dilinin araştırılmasına girişti. Mallarmé (1842-1898)'nin başını çektiği bu okul içinde yer alan öteki şairler (Albert Samain [1858-1900], Jean Moréas [1856-1910], Henri de Regnier [1864-1936], Francis Jammes [1868 -1938], Paul Fort [1872-1960]) akıma kişisel dehalarının damgasını vurdular.

Natüralizmi tiyatroya *Parisienne*'in yazarı Henry Becque (1837-1899) getirirken, belçikalı yazar Maeterlinck (1862-1949) fransız simgeci tiyatrosunu yarattı. Alfred Jarry'nin (1873-1907) *Kral Ubu**'sü (Ubu roi) bütün gelenekleri sarstı. Ama büyük seyirci kitleleri daha çok Sardou'nun (1831-1908) dram ve komedileriyle Edmond Rostand'ın (1868-1918) kahramanlık komedilerine ilgi gösterdi.

XX. yüzyıl

• *Bir savaştan ötekine.* 1880 yıllarına doğru kendini kabul ettiren edebiyatçılar kuşağı (Barrès, Loti, Bourget, A. France) etkisini sürdürdü. Ama birçok akım ortaya çıktı ve yazarlar geçmişle ilgilerini kesmedikleri gibi herhangi bir okula da bağlanmadılar. Claudel (1868-1955), katolik inancında güçlü bir lirizmin kaynağını buldu; Péguy (1873-1914) deneme ve şiirlerinde toplumsal inançlarını ve hıristiyanlık üstüne görüşlerini açıkladı. Apollinaire (1880-1918) şiiri belagatin son engellerinden ve kısıtlamalarından kurtardı. Romain Rolland (1866-1944) *Jean-Christophe** (1904-1912) adlı yapıtıyla "ırmak roman" türünün ilk örneğini verdi; Alain-Fournier (1886-1914) *Adsız* köşk*'te (le Grand Meaulnes [1913] düşle gerçeği kaynaştırdı.

Birinci Dünya savaşı edebiyat üstünde derin etkiler yaptı. Şiirde Paul Valéry'nin (1871-1945) Mallarmé geleneğini sürdürmesine karşılık, 1916'da Tristan Tzara (1896-1963) tarafından başlatılan "dada" hareketi ve daha sonra André Breton'un (1896-1966) ön ayak olduğu gerçeküstücülük akımı her çeşit kısıtlamadan kurtarılmak istenen şiirin öz kaynaklarını bulmaya yöneldi. Ama Paul Eluard (1895-1952) ve Louis Aragon (1897-1982) gerçek büyüklüklerini gerçeküstücülük akımından ayrıldıktan sonra gösterdiler. Jules Supervielle (1884-1960), Saint-John Perse (1887-1975), Pierre-Jean Jouve (1887 -1976), Pierre Reverdy (1889-1960), René Char (doğm. 1907) gibi şairlerin her biri yapıtlarında kendi anlatım yollarını bulmaya çalıştı.

Romancılar arasında da aynı çeşitlilik görüldü. Marcel Proust (1871-1922) *Geçmiş* zaman peşinde* (A la recherche du temps perdu) [1913-1927] adlı uzun romanında roman tekniğini yeniledi. Ama Raymond Radiguet (1903-1923) çok kısa bir romanda (*le Diable au corps* [1923]) bir klasik olarak ortaya çıktı. Roger Martin du Gard'ın (1881-1958) *les Thibault*'su, Georges Duhamel'in (1884-1966) *Chronique des Pasquier*'si (1933-1945), Jules Romains'in (1885-1972) *les Hommes de bonne Volonté*'si (1932-1947) çağlarını yansıtan uzun ve ayrıntılı yapıtlara örnektir. Her ikisi de katolik olan Georges Bernanos (1888-1948) ve François Mauriac (1885-1970) bireyleri harekete geçiren psikolojik itkileri farklı yollardan araştırdılar. Julien Green (doğm. 1900) ise dinsel kaygılardan kurtulamayan roman kahramanları yarattı.

André Gide (1869-1951) eleştirel düşüncesiyle her tür konformizme karşı çıktı; André Malraux (1901-1976) devrimci eylemin psikolojisini inceledi; Jean Giono (1895-1970) doğduğu Provence bölgesinin güzelliklerini dile getirdi; Saint -Exupéry (1900-1944) teknik ilerlemelerin ötesinde manevi değerleri yüceltti. Bu dönemde yetişen kadın yazarların en ünlüsü Colette'tir (1873-1954). André Maurois (1885-1967) ise roman, deneme ve tarih gibi çeşitli alanlarda yeteneklerini uygulamaya koydu.

Tiyatro alanında büyük değişiklikler ortaya çıktı. İki dünya savaşı arasında Jacques Copeau, Charles Dullin, Louis Jouvet, Gaston Baty, Georges Pitoëff ve 1945'ten sonra Jean-Louis Barrault ile Jean Vilar sahneye koyma ve yorumlamalarıyla fransız tiyatrosuna büyük bir canlılık kazandırdılar. Jean Giraudoux (1882-1944), Armand Salacrou (doğm. 1899), Jean Cocteau (1889-1963) ve Marcel Pagnol'un (1895-1974) oyunları büyük başarı kazandı. 1945'ten sonra tiyatro alanında üç ad ön plana çıktı: Paul Claudel, Henry de Montherlant (1895-1972) ve Jean Anouilh (1910-1987). Sacha Guitry (1885-1957), Marcel Achard (1899-1974), André Roussin'in (doğm. 1911) komedileri de büyük beğeni topladı.

XX. yy.'ın düşünce ustalarından Alain (1868-1951) *Söyleşiler*'inde (Propos) pratik bir akılcılığı savunurken filozof Jean -Paul Sartre (1905-1980) roman ve tiyatroyu varoluşçuluk kuramlarını yaymak için kullandı. Öte yandan, "saçma" felsefesinden hareket eden Albert Camus (1913-1960) yapıtlarında sürekli olarak tehdit edilen insan özgürlüğünün ve onurunun temellerini savundu.

• *"Yeniler" çağı.* Savaştan sonra gerçekleşmesi beklenen yazınsal anlatımla temaların yenilenmesi 1950'den sonra belirginleşti. Bu yenilik bağımlı bir edebiyat ilkesi doğrultusunda değil, varoluş felsefelerinin etkisiyle oluştu. Yaşamın büyüleyici yanını ve aynı zamanda varlığın anlamsızlığını dile getirmeye çalışan bu akım, yeni bir okulun ortaya çıkmasından çok edebiyatın sorguya çekilmesi ve yeni bir edebiyat alanının aranması sonucunu doğurdu.

• *Şiir.* André Breton'un, ilkelerinden hiç şaşmadan savunduğu gerçeküstücülük Philippe Soupault (doğm. 1897) ile yeni bir canlılık kazandı. Ama şiir araştırmasının ağırlık noktası Raymond Queneau'nun (1903-1976) teknik ustalığından çok Saint-John Perse'in yüceliğinde ve René Char'ın gizemli dünyasındadır.

Varlığın umutsuz biçimde aranışı, hayal yaratıcısı ilaç ve ürünlerden yararlanan Henri Michaux'nun (doğm. 1899) "şiddetli yükseliş"inde ya da Francis Ponge'un (doğm. 1899) nesneler ve dünya karşısında aldığı gerçekçi ve nesnel tavırda kendini gösterir.

• *Tiyatro.* Çağdaş tiyatro, Brecht estetiğinin etkisinde kalarak seyirciyi bazı düşüncelere götürmek amacındadır. Arthur Adamov (1908-1970) ve Armand Gatti (doğm. 1924) seyircinin tam ve bilinçli bir biçimde oyuna katılmasını isterler. Ama toplumsal ve siyasal bağlanma konusunda tiyatronun yol gösterici olabileceği inancını, günümüzün bütün tiyatro yazarları paylaşmamaktadır. Nitekim Jacques Audiberti'nin (1899-1965) alaycı anlayışı, Jean Genet'nin (doğm. 1910) kural tanımazlığı, Samuel Beckett'in (doğm. 1906) dünyaötesi simgeleri ve Eugène Ionesco'nun (doğm. 1912) "kaypak dünyası" bu inançsızlığın sonucudur.

• *Roman.* Bu dönemde roman, ayrıntılara inen, sabırlı ve matematik nitelikte bir anlatış haline geldi, ama kahraman yaratmak ve psikolojik açıklamalar yapmak gibi geleneklere bağlı kalan birçok romancı da vardır. Nitekim Roger Vailland'ın (1907-1965) insan sevgisi, Julien Gracq'ın (doğm. 1910) kaçış istekleri ve Hervé Bazin'in (doğm. 1911) başkaldırması yazın geleneklerine saygı duyma konusunda birleşti. Marguerite Duras (doğm. 1914) bunalım ve yalnızlıktan doğan sıkıntıyı özgün biçimde dile getirdi. Yeni bir estetiğin temelleri de "Yeni* Roman" akımına bağlı yazarlar tarafından atıldı. Farklı doğrultulara yönelen bu romancıların ortak noktası geleneksel romana karşı çıkmalarıdır; Nathalie Sarraute (doğm. 1900) bilinçli hareketlerini yakalamaya çalışmanın boşunalığını gösterdi; Claude Simon (doğm. 1913) insan belleğinde aldığı biçim bakımından tarihin tutarsızlıklarını ortaya çıkardı; Alain Robbe-Grillet (doğm. 1922) insanın kavrayamadığı, ama ancak ölçebildiği nüfuz edilmez bir gerçekliği dile getirdi. Jean-Marie Le Clézio (doğm. 1940), Maurice Roche (doğm. 1925) ve Georges Perec'in (1936-1982) araştırma ve deneylerinin karşısında yer alan Hélène Cixous (doğm. 1937), Geneviève Serreau (1915-1981), Lucette Finas (doğm. 1921), Michel Tournier (doğm. 1924), Pierre Guyotat (doğm. 1941) ve Tony Duvert (doğm. 1945) gibi yazarlar yeniden "olabildiğince öznel" bir toplumsal gerçeğe yöneldiler.

• *Eleştiri.* Günümüzde edebiyat hakkında edebiyat, yani eleştiri olmayan bir edebiyat yoktur. Dil ile gerçeklik arasındaki bağıntılara ilişkin bir kuram olmayan eleştiri de yoktur.

Georges Bataille (1897-1962), Maurice Blanchot (doğm. 1907), Roland Barthes (1915-1980), ve Michel Butor'un (doğm. 1926) yapıtlarında görülen bu eleştirel tavır günümüzün bütün yaratıcı ve bilinçli çalışmalarını etkilemektedir.

FELSEFE

• *Karolenjler dönemindeki canlanma (IX. -XI. yy.'lar arası).* 580'e doğru Tourslu Grégoire, "şu halimize bakın, kimse edebiyat çalışmalarıyla ilgilenmiyor" diye yakınıyordu. Charlemagne tarafından İngiltere'den çağrılan Albinus Flaccus, yakınmanın hakkını vererek bir reform ve eğitim çalışmasına girişti. Bir süre sonra Kel Charles'ın sarayında, yeniplatoncu John Scotus Erigena (öl. 877'ye doğr.), gerçek felsefenin gerçek tanrıbilim olduğunu ileri süren Yalancı Dionysios'un yapıtlarını çevirdi. Bu arada, katedrallerin yakınındaki öğrenim merkezlerinin sayısı da gitgide arttı. Auxerre okulu (Héric, ardından Rémi), Aurillac okulu (Gerbert) ve özellikle XI. yy.'daki Bec okulu (aziz Anselmus bu okulda augustinusçu geleneğe uygun olarak inanla aklı uzlaştırmaya [*fides quaerens intellectum*] çalıştı) bunun örnekleridir.

• *XII. yy. rönesansı: dinsel hümanizm.* XI. yy.'dan başlayarak Chartres okulu, kurucusu Fulbert'in etkisiyle belli bir ün kazanmıştı. Ama okul en parlak dönemini, onu izleyen şansölyeler sayesinde, XII. yy.'da yaşadı: Bernard de Chartres, Gilbert de La Porrée, Thierry de Chartres, Platon'un *Timaios*'undan başlayarak, antik felsefeye ve özellikle kozmolojiye karşı yeni bir ilgi uyandırmaya çalıştılar. Chartres okuluna yakın bir filozof olan Abélard, öğretmeni Roscelinus ile Guillaume de Champeaux arasındaki tümeller tartışmasına katılarak, Guillaume'un gerçekçiliği ile Roscelinus'un adcılığı arasında, "kavramcılık" adı verilen bir uzlaştırmaya girişti. Abélard tanrıbilimsel görüşleri yüzünden ve aklı imandan üstün tutmakla suçlanarak iki kez mahkûm edildi. İkinci bir düşünsel merkez olan ve sevgi gizemine dayanan (Hugues, Richard) St-Victor manastırı da XII. yy.'a canlılık kattı.

• *Üniversiteler çağı.* 1215'ten başlayarak Paris Üniversitesi'nin papa ve Fransa kralı tarafından tanınmasıyla, kültürel etkinlikler Paris'e kaydı. "Platon tanrıbilimci, Aristoteles mantıkçıdır" diyen Cassiodorus'un XII. yy. sonuna kadar geçerliğini koruyan görüşüne karşı, felsefe öğrencileri arasında olsun, tanrıbilimciler arasında olsun, Aristoteles'e karşı yeni bir ilgi uyandı. Aristoteles'in hemen tüm yapıtları çevrildi. Augustinusçu geleneğe bağlanan aziz Bonaventura'nın tersine, XIII. yy.'da tanrıbilimin yenilenmesinde en büyük başarıyı "melek doktor" Thomas Aquinus gösterdi. Bununla birlikte, 1247'den başlayarak direnmelerle (Guillaume d' Auvergne) karşılaşan aristotelesçiliğin, sert ve heterodoks yandaşları da vardı (Brabantlı Siger, Daçyalı Boethius).

• *"Ortaçağın sonbaharı" (XIV. ve XV. yy.'lar).* XIV. yy.'dan başlayarak Paris Üniversitesi, Jean Buridan (Ockhamlı William'ı izleyerek büyük bir mantık ve fizik ya-

pıtı bıraktı) ve Jean Gerson (ünlü vaiz ve gizemci tanrıbilimin yenileyicisi) gibi iki parlak şansölyesine rağmen saygınlığını yitirdi. XV. yy.'da *Devotio Moderna*'nın geliştiği görüldü. Ama Paris Üniversitesi de, özellikle fizik ve kinematik alanlarında bilimsel bir "reform"a girişti (Nicole d'Oresme).

• *Rönesans.* Platonculuğun İtalya'dan türeyen yeniden doğuşu (Marsilio Ficino), Padova okulunun ibni rüştçülüğü ve Arkhimedes'e dayanan bilimsel akım gibi birçok akım birbirine karıştı. Fransa'da hümanizm, özellikle iki biçimde ortaya çıktı. Bunlardan biri Antikçağ'ın büyük metinlerini yayımlayan filologların (Guillaume Budé, Lefèvre d'Etaples) derin bilgili hümanizmi, öteki doğaüstü yazgısıyla karşılaştırılan insandan çok, doğa ve tarih içindeki insanı betimlemeye çalışan ahlakçıların ortaya koydukları hümanizmdi. XVI. yy.'da, hıristiyan yaşam ve öğretiyle pek güçlük çekmeden uzlaşan kuşkuculuk (ya da pyrrhonculuk), stoacılık (Guillaume du Vair) ve doğalcılığın canlandığı görüldü. Montaigne'in *Denemeler* (1580) adlı yapıtında dile gelen benin bağımsızlığı, Pierre Charron'un *la Sagesse* (1601) adlı yapıtında yeniden ele alındı. Pierre de La Ramée'yse, Aristoteles mantığına sert bir biçimde karşı çıkmasıyla ünlendi. Son olarak, biri Guillaume Postel'in, dünyanın dinsel birliğini gerçekleştirmek ereğini güden dinsel tasarısı, öbürü *la République* (1576) adlı yapıtında modern mutlak ve bölünmez hükümranlık kavramını ortaya koyan Jean Bodin'in siyasal tasarısı olmak üzere, iki büyük tasarıyla Rönesans dönemi kapandı.

• *XVII. yy.: Descartes çağı.* "Kanıtlarının kesinliği ve apaçıklığı nedeniyle en çok matematikten hoşlanıyordum" diyen Descartes, böylece metafiziği yeniden temellendirmesini ve bizi "doğanın efendisi ve sahibi" durumuna getirmesini sağlayacak yeni bir bilim anlayışına yol açıyordu. Gerçi aynı dönemde Mersenne ya da Gassendi (atomculuğu yeniden canlandırdı) gibi, genç Pascal gibi başka eleştirici düşünürler de modern bilimin kurulmasına katkıda bulunmuşlardı; ama descartesçı tasarının özgünlüğü, ortaya aklı apaçıklıkla (kesinlik olarak gerçeğin ölçütü) birleştiren bir yöntem koymasına dayanıyordu. Descartesçı akılcılık, doğrudan doğruya Descartes'a bağlı bir düşünürler soyuna yol açtı (L. Delaforge, Sylvain Régis, Géraud de Cordemoy). "Descartesçılar"ın en ünlüsü olan Malebranche, Descartes ile azis Augustinus arasında bir bireşim kurmaya girişti. Port-Royal "Beyler"inin tanrıbilimsel düşünceleri descartesçı girişime temelden karşı olmakla birlikte (Pascal bunun başta gelen örneğiydi), descartesçı zihniyet Port-Royal'e kadar girdi ve özellikle Arnauld'yu etkiledi. Descartesçı akılcılık daha yüzyılın sonunda, Bayle ve Fontenelle'in başlattıkları aydınlanmanın yeni eleştirel düşüncesini haber veren bilgili inançsızlığın (La Mothe Le Vayer, Gabriel Naudé) gelişmesine de katkıda bulundu.

• *XVIII. yy.: aydınlanma çağı.* Bu yüzyıl Fransa'da "filozoflar"ın ve en üstün eleştirel düşüncenin çağı oldu. Eleştirel düşünce dine ve dinsel dogmalara olduğu kadar, sivil topluma, sivil toplumun örgütlenme biçimine ve temellerine de yöneldi. Yalnızca olgulara dayanarak yasalar bulmak isteyen Montesquieu, "Yasalar [...] şeylerin doğasından türeyen zorunlu ilişkilerdir" diyerek, yepyeni bir yasa tanımı önerdi. Buna karşılık, tüm olguları bir yana bırakan Rousseau, Hobbes ve Locke'u izleyerek, hukukun kökeni sorunu üzerinde durdu ve Montesquieu'nün "olması gereken"le uğraşmamasını kınadı; çünkü "olanı iyi değerlendirebilmek için", olması gerekeni bilmek zorunluydu. Bu çağın eleştirel düşüncesi, Voltaire tarafından sürdürülen hoşgörü savaşının gösterdiği gibi, değerler ve töreler alanlarına da yöneldi. Basmakalıp düşünceleri ve "boşinan"ları yıkmak ve "aydınlatmak" isteği, Diderot (doğa üzerindeki düşüncelerinde), d'Alembert, La Mettrie, d'Holbach ve Helvétius gibi bazı düşünürleri, maddeciliğe yakın konumlara götürdü. *Ansiklopedi*, çağın insanı ve toplumla ilgili bilimsel ve özellikle teknik bilgilerini bir araya getirdi. İnsan bilimlerinin kökleşmesini bu girişimde görmek yanlış olmaz. Ruhun tüm yaşamını yeniden kurmak için duyumdan başlayan Condillac, ideologların düşüncesine yol açtı.

• *XIX. yy.* Felsefi açıdan XIX. yy. tam bir birlik oluşturmaz.

1800-1850 arası. XVIII. yy. "filozoflar"ının hasımları olan Joseph de Maistre ve Louis de Bonald gibi düşünürlerin simgelediği gelenekçiliğin bir karşı saldırıya giriştiği görüldü. Buna koşut olarak, Enstitü ve Manevi ve siyasal bilimler akademisinin kurulmasıyla birlikte, doğum tarihi 1795 olarak saptanabilecek olan "ideoloji" de yaygınlaştı. Condillac'tan doğan bu akım, XVIII. yy. felsefesi ile olguculuk arasında bir bağ kuruyordu. Mantık, dilbilgisi ve ahlakın birliğini yeniden bulduğunu ileri süren Destutt de Tracy ve fizik kadar kesin bir ahlak kurmak isteyen doktor Cabanis, bu akımın temsilcileriydiler. Maine de Biran, *Memoire sur l'habitude* (Alışkanlık üzerine inceleme) adlı yapıtıyla ilkin ideologlara yaklaştıysa da, yavaş yavaş onlardan uzaklaşarak, kendi içine kapalı ve tamamen *içsellik* görüşüne dayan eleştirel düşüncesiyle, Fransa'da metafiziği yeniden canlandırdı. İçebakışı yeniden saygınlaştırmakla (güç duygusunda), Descartes gibi mutlak bir gerçekliğe erişebileceğini sandı. Maine de Biran'ın etkisiyle iskoçya okulunun etkisini birleştiren eklektik ruhçuluk, özellikle ideolojiye karşı bir tepkiydi. Laromiguière ve Royer-Collard, Condillac'ın tersine, ruhsal yaşamın doğuşunda duyuma değil dikkate öncelik verdiler. Victor Cousin, bu akımın en ünlü temsilcisiydi. Bağdaştırmacılıkla suçlandı; bununla birlikte alman felsefesinin (Hegel, Schelling) Fransa'da ilk tanıtılmasına, felsefede tarih araştırmalarının gelişmesine ve özellikle Ortaçağ'ın yeniden keşfedilmesine katkıda bulundu. XIX. yy.'ın bu ilk yarısında ortaya Charles Fourier, Joseph Proudhon, Claude Henri de Saint-Simon ve onun ünlü izleyicisi Auguste Comte gibi birçok da *toplumsal reformcu* çıktı. Olguculuğun babası ve sonunda bir insanlık dininin "büyük rakibi" olan Comte da toplumu yeniden örgütlemek ve ilkin düşünsel bir reforma girişmek istiyordu: dövizi Düzen ve ilerleme olan bu görev, tüm öteki olgucu bilimlere dayanan toplumsal bilime düşüyordu.

1850-1890 arası. Toplumsal ve siyasal incelemeler konusunda bu yüzyılın ikinci yarısı, saint-simoncularla onların izleyicileri döneminin tam tersidir. Yabancı (özellikle alman) katkılarla zenginleşen ruhçuluk, çeşitlilik kazandı. Bilgi kuramı ve bilimkuramıyla ilgili sorunlarda Kant'a ve idealizme bir dönüş (Cournot), ahlak sorunlarına karşı yeni bir ilgi (Renouvier, Secrétan) görüldü. Genellikle bu ilgi, biçimcilikle suçlanan kantçı öğretinin bir eleştirisiyle (Rauh) at başı gidiyordu. Bu idealizm, bir kendini gözlemleme, bir içebakış eğilimiyle, fransız geleneğine uygun bir ruhbilimleştiricilikle birleşti. Ruhbilimsel çözümlemedeyse Taine, tersine, Condillac'ı yeniden moda haline getirmeye çalışıyordu. Victor Cousin'in seçmeciliği bırakıldıysa da, bu seçmeciliğin büyük bir katkıda bulunduğu ruhçu gelenek, Félix Ravaisson-Mollien, Jules Lachelier ve Émile Boutroux'nun çalışmalarında sürdü.

• *XX. yy.* Bergson'un 1889'da yayımlanan *Şuurun doğrudan doğruya verileri* (Essai sur les données immédiates de la conscience) adlı yapıtı, mekanist ve fizyolojist insan açıklamalarını bir yana bıraktı. Bergson'un, sezgi kavramına dayanan ve özellikle zaman, özgürlük, yaşam ve ahlak sorunlarının somut bir biçimde yeniden dile getirilmesine çalışan yapıtı, Merleau-Ponty'ye kadar XX. yy. fransız felsefesini derinden etkiledi. Kantçı felsefenin yeni bir anlayışla benimsenmesi (Boutroux, Nabert) sayesinde, ruhçu gelenek durumunu korudu. René Le Senne ve Emmanuel Mounier, kendi paylanna değer ve kişilik kavramları üzerinde durdular. Fransa'da XX. yy., L. Robin ve Émile Bréhier gibi, eski felsefenin incelenmesini moda durumuna getiren büyük felsefe tarihçilerinin de çağı oldu. Étienne Gilson o zamana kadar bilinmeyen yeni bir kıtayı, ortaçağ felsefesini keşfetti; Henri Gouhier klasik döneme sarıldı. Jacques Maritain, thomasçılığın yeniden doğmasını sağladı. Büyük ataları Poincaré, Duhem ve Meyerson olan fransız bilimkuramı ve eleştirel bilimler tarihi okulu, Jean Cavaillès, Gaston Bachelard, Alexandre Koyré ve Georges Canguilhem gibi, gerçek anlamda bir "soy" oluşturmasalar da, seçkin temsilciler kazandı.

XX. yy.'ın ikinci yarısı, felsefede kolayca fransız olarak nitelendirilebilecek bağımsız bir özlük oluşturmak bakımından öteki her dönemden daha geride kalır. XVII. yy.'ın (Descartes) ya da XVIII. yy.'ın (aydınlanma) tersine, Fransa artık gerçekten ışık saçan bir merkez değildir; çok şey alıyor ve çeviri etkilerini her zamandan daha çok hesaba katmak gerekiyor (yeni Hegel çevirileri ve Hegel incelemelerinin yinelenmesi [Kojève, Hyppolite]; Kierkegaard'ın [Jean Wahl], Husserl fenomenolojisi ve Heidegger varoluşçuluğun [Emmanuel Levinas] benimsenmesi). Jean-Paul Sartre ve Maurice Merleau-Ponty'nin ilk yapıtlarında bütün bu olaylar bir araya geldi. Bu yapıtlar savaş sonrası ilk kuşağı, dar meslekten düşünürler çevresinin çok ötesinde, derinden etkiledi. Çeşitli yenimarxçı akımların ortaya çıktığı da görüldü (Henri Lefebvre, Kostas Axelos). 60'lı yıllar özellikle felsefenin parladığı yıllar oldu. Felsefe gitgide daha çok insan bilimleri ve bu bilimlerin yöntemleri üzerinde, özellikle toplumbilim (Marcel Mauss), antropoloji (Claude Lévi-Strauss, André Leroi-Gourhan)freudcu ve freud sonrası psikanaliz (Jacques Lacan), dilbilim (Émile Benveniste, Georges Dumézil) ve göstergebilim (Roland Barhes) üzerinde durmaya başladı. Bu farklı araştırmalar, bir ara yanıltıcı yapısalcılık etiketi altında toplandı. Gerçeklikte bu dönem filozofları (Michel Foucault, Jacques Derrida, Gilles Deleuze, Michel Serres) ayrı ayrı yollar izlediler. Paylaştıkları tek şey, anlamı yeniden tartışma konusu yapmak ve Nietzsche'nin giriştiği köktenci metafizik eleştirisini benimsemekti. Louis Althusser'se marxçılığa yeni bir gelişim kazandırmaya çalıştı.

GÜZEL SANATLAR
ortaçağöncesi sanatı

Roma İmparatorluğu'nun yıkılması antikçağ uygarlığının ani bir çöküşüne yol açmadı. Batı'nın diğer kesimlerinde olduğu gibi, Galya'da da bu uygarlık yavaş yavaş ortadan kalktı ve "rönesans" hareketleriyle geciktirildi. Öte yandan, kültür düzeyinin düşmesi yanında, kültürün aldığı ve temelinde dinsel öğelerin bulunduğu yeni yönelim de belirleyici bir rol oynadı.

Aziz Benoît d'Aniane'ın gerçekleştirdiği manastır reformuyla dinsel mimarlık büyük bir atılım içine girdi.

Mütevazı niteliklerine karşın kitap tezhipleri hem sanatsal, hem manevi etkileri açısından karolenj* sanatının en önemli ürünlerini oluşturdu.

Tanrı'ya ve azizlere adanan çalışmalarsa kuyumculuğun olağanüstü gelişimini açıklar. Sözkonusu olan, bir sanatın do-

ğuşu değil, teknik deneyimlerin merovenj döneminden başlayarak gösterdiği gelişmedir.

roman sanatı

Fransa krallığı, Batı Avrupa'nın ilk büyük üslubu olan roman* sanatının gelişmesine her aşamada ve en etkin biçimde katıldı.

Bu katkı, önce roman sanatının XI. yy.'ın ilk yarısı boyunca süren doğuşu sırasında gerçekleşti: Languedoc (Saint-Guilhem-le-Désert) aracılığıyla Kuzey İtalya'dan gelen ilk güney roman sanatı akımı Rhône vadisi ve Bourgogne'da (Tournus narteksi) oldukça etkili oldu; bu etki Aquitania'da ve Loire vadisinde daha güçlüydü.

En ilginç mimarlık ürünleri arasında Conques ve Toulouse'daki St-Sernin gibi içinde kutsal emanetler bulunan kiliseler sayılabilir. Batı'daysa eski dönemden devralınan ve büyük kullanılabilir alanlara karşı duyulan eğilim, farklı uygulamalara yol açtı: hal-kilise (Saint-Savin-sur-Gartempe) ve küresel bingiler üzerine oturan bir dizi kubbeyle örtülü kilise (Angoulême katedrali, St-Front de Périgueux, Cahors katedrali, Fontevrault). Son olarak Normandiya'da geniş bazilikalar için benimsenen sivri kemerli, kaburgalı çapraz tonoz kullanımı, roman mimarisini gotik anlayışa yaklaştırdı.

Roman üslubu anıtsal heykelciliğin olağanüstü gelişimini de içerir. Bu gelişimin kökeninde Loire (Saint-Benoît-sur-Loire'ın kapı sundurması) ve Poitou (St-Hilaire de Poitiers'nin çan kulesi), özellikle de Bourgogne ve Languedoc yer alır.

Renklere duyulan büyük ilgi özellikle duvar resminde ortaya çıktı: Batı'da Poitiers, Saint-Savin; Bourgogne'da Berzé-la-Ville.

Fransa roman sanatının son dönemlerini belirleyen değişimler içinde de yerini aldı: Bourgogne'da Fontenay, Batı'da N.-D.-la-Grande de Poitiers, Güney'de Saint-Gilles-du-Gard ve Arles.

gotik sanat

Gotik* sanat Fransa'ya gerçek anlamda 1140-1144'e doğru, Suger* döneminde Saint-Denis manastırı ile girdi. Manastıra ilişkin olmayan, laik zanaatçıların egemen olduğu ve kentsel bir sanatın anlatımı olan gotik anlayış, Champagne'dan Flandre'a kadar uzanan bölgede yaygınlık kazandı: Tournai, Noyon, Soissons, Laon katedralleri. Bu gruba Paris Notre-Dame'ı da eklenir. Batı'daki gotik anlayışaysa Angers ve Poitiers katedralleri tanıklık eder.

Destek kemerinin bulunuşuyla mimarlık tekniğinde önemli ilerlemeler kaydedildi: Chartres, Amiens, Reims, Bourges katedralleri. Bu mimarinin vazgeçilmez bir başka öğesi de vitraydı. Teknik gelişmeler, duvar yüzeylerinin hemen tümüyle ortadan kalkmasına ve camlı bölmelerin bunların yerini almasına olanak verdi.

Ruhun madde üzerindeki büyük zaferi Pierre de Montreuil'ün Suger'nin yapıtını tamamlaması sırasında Saint-Denis'de ortaya çıktı.

XIII. yy.'ın ortalarında gotik sanat amacına ulaşarak ürünlerini ortaya koymuştu. Şato, konak gibi sivil mimarlık yapıtları, heykel, resim, halı ve tezhip çalışmaları da bu sanatın anılmaya değer yaratılarıdır.

XVI. yüzyıl

İtalya savaşları XVI. yy.'ın başında italyan sanatının Fransa'ya girmesini kolaylaştırdı ve süsleme sanatıyla sivil mimarlık başta olmak üzere fransız sanatını derinden etkiledi.

Du Cerceau, Bullant, Lescot, Delorme ve Serlio'nun çalışmalarıyla fransız klasikçiliğinin ilk çekirdeklerini içeren mimari bir dil gelişti; Rosso, Primaticcio, Nicolo Dell' Abate gibi italyan sanatçıların yönlendirdiği Fontainebleau okulunun özgün ve zengin süsleme sanatı doğdu.

XVII. yüzyıl

Din savaşlarından sonra devletin yeniden tesis edilmesiyle birlikte büyük çalışmalar başladı: kentler (Richelieu, J. Lemercier tarafından), alanlar (Paris'te Place Royale, bugün Place des Vosges ve Place Dauphine), saraylar (Louvre'un Büyük galerisi), şatolar ve konaklar (özellikle Paris'te Marais'de) inşa edildi ya da değiştirildi. Klasikçilik kısa bir süre sonra S. de Brosse (Rennes Adalet sarayı, Paris' te Luxembourg sarayı), F. Mansart (Blois şatosu, Maisons [-Laffitte] şatosu), Le Vau (Vaux-le-Vicomte) ile ortaya çıktı.

Louis XIV döneminde sanat etkinliğini kurumlar aracılığıyla (Krallık akademileri, Roma'daki Fransa Akademisi, Gobelins yapımevi) devlet düzenledi. Louvre'un ve Versailles'ın revakları krallık programlarına uygun olarak gerçekleştirilen yapıtların en anlamlılarıdır.

Yüzyılın başında fransız ressamlar İtalya'da etkinlik gösterdiler, ancak Luxembourg'un süslenmesi için Rubens çağrıldı. Daha sonra, meslek yaşamlarını İtalya'da sürdürenler (Valentin, Claude Lorrain, Poussin) dışında, birçok sanatçı 1625-1630'dan başlayarak Paris'e döndüler ve Le Nain kardeşler ya da Ph. de Champaigne'in geliştirdiği gerçekçiliğin yanı sıra lirik, berrak ve kapsamlı bir resim sanatının oluşmasına katkıda bulundular.

1660'lı yılların başından itibaren Le Brun ve onun egemen olduğu Akademi sayesinde güçlü ve gösterişli bir sanat anlayışı ortaya çıktı; bu anlayış Bologna barok sanatından etkilenmesinin yanı sıra ideolojik bütünlüğe ve dinsel istemlere yanıt veriyordu.

XVIII. yüzyıl

Krallık yüzyılı olan XVII. yy.'dan farklı olarak XVIII. yy., zengin burjuvaziyle de uyum içinde olan bir aristokrasinin ince ve daha az gösterişli beğenisiyle belirlendi; bu gelişmede sanat amatörleri, koleksiyoncuları ve tacirleri belirleyici bir rol oynadılar; artık sanata rengini veren, saray değil kentti. Bu yüzyılda (gotik dönemde olduğu gibi) fransız sanatı yayılarak birçok saraya sanatçı gönderdi, taslaklar sundu ve modellik etti. İspanya, germen ve iskandinav ülkeleri, Rusya, vb.

Lauros-Giraudon

Chartres'daki Notre-Dame katedrali'nin taçkapısının ana açıtında yer alan heykel sütunlar. Eski Ahit'in kahramanları temsil edilmiştir (1145'e doğr.-1150)

Sehpa ve süsleme resmi daha mükemmelleşti ve pitoresk bir nitelik (Lemoyne, Natoire, Boucher, vb.) kazandı; portre, manzara ve natürmort gelişirken tarihsel resim geriledi.

1760 dolaylarından başlayarak arkeolojik bulguların etkisiyle Eskiçağ ve özellikle yunan düzen ve ölçülerine dönülmesi anıtsal bir yeniklasikçiliği ortaya çıkardı; bu akım örneklerini Soufflot ve Ledoux'nun revaklarında verdi. Yeniklasikçilik, resimde Vien ve "ideal güzel"in savunucusu, resmi ressam David'in zaferiyle, devrim ve imparatorluk dönemlerinin yapıtlarında etkisini gösterdi.

XIX. yüzyıl

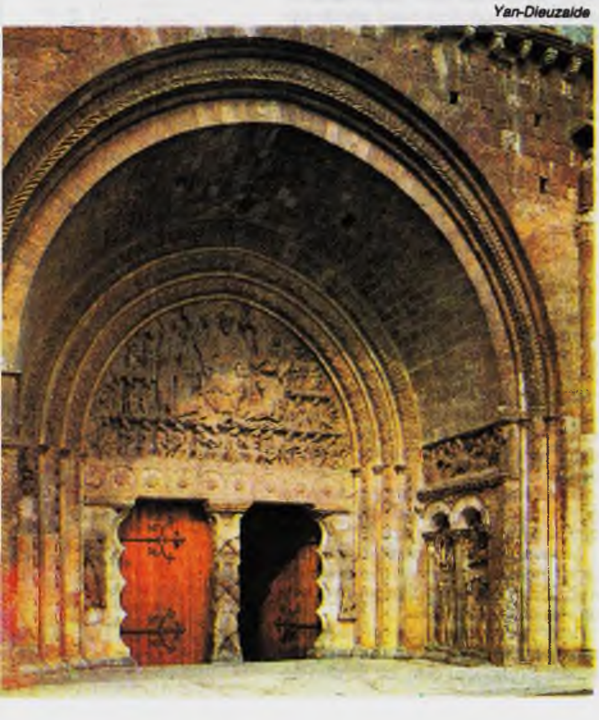
XIX. yy.'da mimarlık Ancien Régime dönemindeki ayrıcalıklı konumunu yitirdi. Taşınır servetin egemen olmaya başladığı toplumda, herkes tarafından anlaşılabilecek bir taklit sanatı olarak resim, geniş bir alıcı kitlesine kavuştu; bu da okullar arası çekişmelere hız verdi. Fransız devrimi, Paris'i bir Avrupa başkenti durumuna getirmeyi düşlüyordu, fakat bu düş bir tasarı olarak kaldı. Napoléon, Vignon'a, daha sonra Madeleine adını taşıyacak (1806-1842) bir zafer tapınağı, Brongniart'a bir başka tapınak olan Borsa binasını (1807-1827), Percier ve Fontaine'e Carrousel'deki zafer takını, Chalgrin'e Etoile' deki öteki görkemli zafer takını yaptırdı.

1830 devrimi bir dönüm noktası oldu. Victor Hugo'nun yücelttiği romantizm Fransa'da o zamana kadar küçümsenen Ortaçağ'ın keşfiyle sonuçlandı. Eski klasik akılcılık sanat dallarının canlanmasıyla yaşam buldu; bu canlanma tarihsel anıtların mimarı Viollet-le-Duc tarafından başlatıldı. Viollet-le-Duc'ün resmi eğitime karşı verdiği mücadele (1879-1914 arası

FRANSA'DA SANAT

issac'taki roman Saint-Pierre kilisesi'nin ı sundurması ve alınlık tablası (XII. yy.)

Yan-Dieuzaide

A. de Baudot tarafından sürdürüldü) demir ve döküm, daha sonra betonarme yapılarla beliren yeni olanakları ortaya çıkardı.

Gelenek yandaşları da yeni düzenlemelere girişmekten geri durmadılar: Napoléon III döneminde başkentin Hausmann tarafından yenilenmesi. Gare du Nord ve Champs-Elysées de Hittorff (1861), Halles centrales'de (1851) ve St-Augustin kilisesi'nde (1860) Baltard demir ve döküm kullandı.

Viollet-le-Duc'ün öğretisi plastik sanatlar ve edebiyata da yayıldı. İngiliz Arts and Crafts'ı Avrupa ve ABD'yi sarsacak olan bu sorunu ele almış; öğreti *modern style* ya da *Art* nouveau* olarak adlandırılan gruplardan çok bireysel yeteneklerin ortaya çıkmasına ön ayak olmuştu. Plastik sanatlar alanında David'in fransız sanatı üzerindeki egemenliği, coşkulu gerçekçilikleriyle romantizmin nüvelerini taşıyan (Gros, Géricault) resim araştırmalarını engellemedi. XIX. yy.'da gerçekleşen sanatsal değişimler Devrim'in fransız düşüncesine getirdiklerinden soyutlanamaz: başkaldırıları, tasaları ve umutlarıyla yeni bir bireyin ortaya çıkması. Gerçek ve düşgücü çeşitli anlatım olanakları sağladı: manzaralar, Antikçağ'a ya da Ortaçağ'a ait konular, tarihsel temalar, gizemli ya da kâhinliğe dayanan esinler, doğuculuk, güncel ya da gündelik yaşamdan konular. Bu çeşitlilikten Delacroix, İngres, Chassériau, Daumier, Millet, Corot, Courbet'nin kesin bir sınıflandırmaya (klasikçilik, romantizm*, gerçekçilik*) sokulamayan eşzamanlı yapıtlarıyla, izlenimciler* ve onlara yakın anlayışların (Manet, Degas, Monet, Renoir, Gauguin, Toulouse-Lautrec...), simgecilerin*, nabi*'lerin ve heykelci Rodin'in çalışmaları doğdu.

Mekân, ışık, biçimler, renk, düzenleme, teknik kendi başlarına sanatın özneleri oldular; arayışlar çoğalarak birbiriyle çakışmaya, iç içe girmeye başladı: izlenimcilik ve yeniizlenimcilik, sonra XX. yy.'ın ilk yıllarında fovizm, kübizm ve soyut sanat.

XX. yüzyıl

Mimarlık alanında Birinci Dünya savaşı arifesinde yapının kendisiyle süslemeleri arasında belirgin bir kopuş oldu. Savaştan sonra beton kullanımı yaygınlaştı. Birçok kişi, Le Corbusier ve uluslararası üslupta olduğu gibi beton kullanarak mekânı modüllerden yola çıkarak tasarlamayı amaçladı. Bunlardan A. Lurçat saydamlığa yöneldi (Villejuif okul grubu, 1933). Diğerleri betonun sağladığı yapısal olanakların bilincine vardılar: önce, 1921'de Orly hangarlarının zikzak biçiminde kıvrımlı betonarme kabuklarını gerçekleştiren Freyssinet gibi mühendisler, ardından öngerilimli betonla yapılan çalışmalar ya da 1935'te hiperbolik paraboloitleri hesaplayan Aimond. Az sayıda mimar akılcılığı açık ya da kapalı bir biçimde destekledi: birçok postane binası (Reims postane binası, 1927) yapımıyla François Le Cœur ve özellikle de A. ve G. Perret.

İki savaşın yol açtığı yıkım ve kırsal göç, mimarinin niteliklerini değiştirdi; eskiden yapılar tek tek ele alınırken, artık kent ölçeğinde değerlendirilmeye başlandı.

1945'ten sonra, Maubeuge'de Lurçat, Havre'da Perret, Marsilya'da Le Corbusier ile başlatılan planlı imar girişimi sonucunda, çoğunlukla tartışmalı yapı toplulukları (Sarcelles, Toulouse-le-Mirail, vb.) ortaya çıktı. Bazı mimarlar sanayileşmiş bu alanlarda insana yaraşır mekânlar (Grande Borne de Grigny'de Aillaud) yaratmaya çalıştılar. Bazıları da bu girişimi yetersiz bularak eski kent merkezlerini yeniden canlandırmayı yeğlediler; kısa bir süre öncesine kadar hâlâ mahkûm edilen bu girişim sonucunda, yirmi yıl içinde, *korunmuş kesimler*'in sayısı arttı ve çarşı sokaklar yaya yollarına dönüştürüldü. Mimar ve mühendis arasındaki işbirliği yeni yapısal ve işlevsel olanaklar sunacak tek işbirliği olması açısından zorunluydu. Gerçekten de, Du Château, Esquillan, Lafaille, Sarger'nin asma strüktür, üç boyutlu örtüler, önceden gerilmiş asma strüktür alanında yaptıkları yenilik sonucu gerçekleştirdikleri yapıtlar son otuz yılın en güzel yapıtlarıydı: Ronchamp capellası (La Corbusier, 1955), Défense'taki CNİT (Camelot, de Mailly ve Zehrfuss, 1958), G. Gillet'nin yaptığı Royan kilisesi ve Brüksel fransız

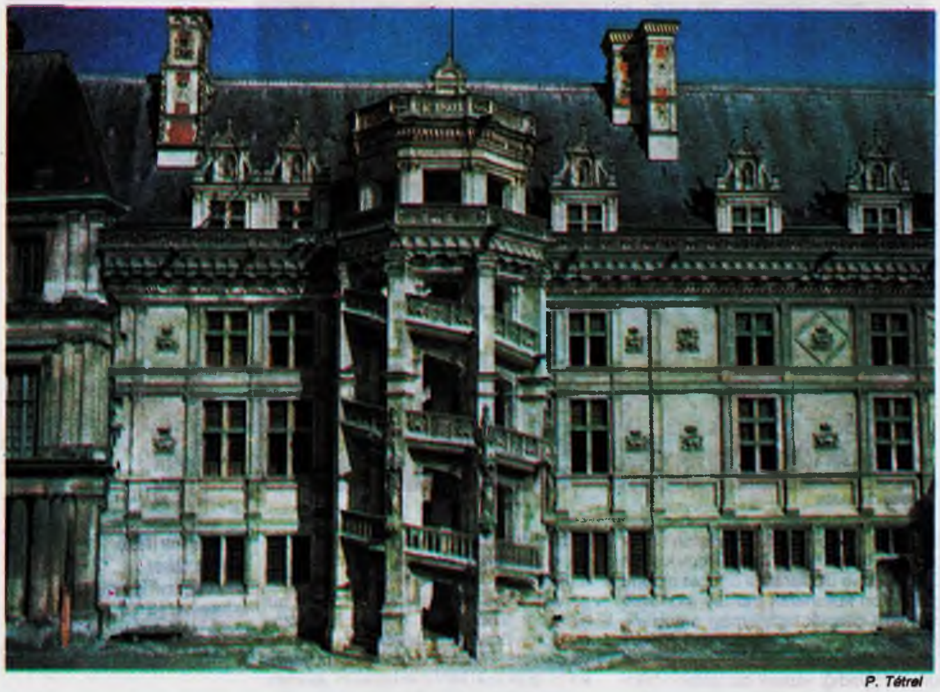
Lauros-Giraudon

Odalık ve köle (1858)
İngres'in tablosu
krem kâğıt üzerine kurşunkalem, lavi ve beyaz tonlarla
Louvre müzesi, Paris

P.-Tétrel-Explorer

Versailles şatosunun bahçeye bakan cephesi
Mimarları Louis Le Vau (1668-1670) ve Jules Hardouin-Mansart (1678-1690) [ön planda Le Hongre'un La Seine adlı bronz heykeli]

P. Tétrel

Blois şatosu'nun François I kanadı 1515 ile 1524 arasında yapıldı (ortada, bir bölümü cephe hizasından taşınılmış sekizgen planlı merdiven)

pavyonu (1958), R. Taillibert'in gerçekleştirdiği stadyum ve havuzlar, vb. Bu işbirliği önemli yapıtlarla uluslararası bir nitelik kazandı: Unesco'nun merkez binası (Breuer, Nervi, Zehrfuss), Fransız komünist partisi merkezi (Niemeyer), Georges -Pompidou merkezi (Piano, Rogers ve Franchini, teknik büro Ove Arup, 1971).

Son dönemde, küçük konutlar yapımında tarihsel kaynaklara ve süslü bir pitoresk anlayışa dönüş gerçekleşti: bu, kendisi de uluslararası olan postmodernist hareket içinde uluslararası üslubun biraz dağınık eleştirisiydi.

XIX. yy.'ın sonundan başlayarak modern sanatın başlıca merkezi durumuna gelen Fransa, özellikle de Paris birçok yabancı sanatçıyı kendisine çekti (Van Gogh, Picasso, Paris okulu ressamları, vb.). Cézanne'ın temel nitelikli çalışmaları birçok değişimin tohumlarını taşımaktaydı: uzam ve biçim anlayışında devrim, fovizm* ve özellikle kübizm* tarafından gerçekleştirilen plastik çalışmalarda özerklik anlayışı da, Delaunay, Léger ya da Mondrian'ın soyut arayışlarıyla Duchamp ve Picabia'nın ilk çalışmaları da buradan kaynaklanır.

Rouault'nun yönlendirdiği güçlü anlatımcılık bir yana bırakılırsa, Birinci Dünya savaşı, bir yandan figüratif bir yenilenme ve hazcılığa (Matisse, Bonnard, vb.) doğru bir yönelimle, öte yandansa bu evrenin düzenini ve sanatsal ilkelerini yadsıyan gerçeküstücü ve dadacı başkaldırıyla ortaya çıkan bir kopuşu beraberinde getirdi. Gerçeküstücülüğün köktenci anlayışının gelişmesi, birkaç anlatımcı yapıtla (Soutine, Fautrier) çeşitli gerçekçi çalışmaların yanında, soyut* geometrik bir sanat olan (30'lu yıllarda Çevre ve Kare ve Soyutlama* Yaratma grubu) bu "arı" sanata hareket alanı sağladı.

İkinci Dünya savaşı, özellikle belirleyici bir etkiye sahip gerçeküstücüler başta olmak üzere birçok fransız sanatçının ABD'ye göç etmesine (Tanguy, Masson) ve amerikan sanatının gelişmesine yol açtı. Amerikan sanatı kısa bir süre sonra uluslararası alanda ağırlığını duyururken, Fransa'da da figüratif olmayan duyarlı ve hesaplı yeni bir resim anlayışı (Bazaine, Manessier, Estève, vb.) gelişti; bu anlayış heykelcilikte de etkili oldu (Etienne-Martin, F. Stahly).

Savaş sonrası dönem, uluslararası alanda olduğu gibi Fransa'da da soyutlamanın zaferiyle belirginleşti: önce Vasarely ve görsel sanat araştırma grubuyla sinema sanatını da etkileyen geometrik soyutlama (Herbin, Dewasne, vb.), ardından, başlangıçta zorluklarla karşılaşmasına rağmen lirik soyutlama (Wols, Mathieu, Atlan, Soulages, vb.) ve bu soyutlamanın çeşitli eğilimleri (informel, eylemsel lekeci, nuagiste).

Ancak bu başarı bir tepkiyi de beraberinde getirdi ve sorgulandı: Yves Klein'in ardından, 60'lı yılların başında ortaya çıkan Yeni Gerçekçilik* ham gereçlere, artıklara, kent uygarlığı ve tüketim toplumu imgelerine yöneldi; nesne ve imgeye dönüş, 60'lı ve 70'li yıllar boyunca, Yeni Figürasyon'un gerçek ve imgeye yöneltttiği çifte sorgulamayla yaygınlık kazandı.

Soyutlama 60'lı yılların sonundan başlayarak 70'li yıllarda eleştirel ve kuramsal bir atılımla yenilendi; bu atılım amerikan kökenli yeni soyutlama arayışları ve minimal sanatla birleşerek resmin özdekselliğine ilişkin bir çözümleme geliştirdi (Buren, "Support-Surface" grubu).

Farklı yönelimlerin ortaya çıkmasının yanı sıra (kinetizm, Yeni Gerçekçilik, Support-Surface, vb.) engeller kalktı (resim/heykel, yapıt/çevre, yapıt/izleyici, vb.); daha köktenci deneyimler, daha önce amerikan happeninginin yaptığı gibi yapıtın doğrudan kendisine yöneldi: yapıt, eylem ya da davranış (Ben, Gina Pane), doğal çevreyi sorgulama (P.-A. Gette), belgesel gereç (Boltanski, Le Gac, Poirier'ler) ya da kitle iletişim araçları üzerine çalışma (toplumbilimsel sanat, video sanatı) biçimini aldı. Bununla birlikte, 70'li yılların sonundan beri "mesleğe" (Szafran, Titus-Carmel ve Moninot'nun desenleri) ve sanatçı öznelliğine (Buri, Raysse, vb.) bir dönüş yaşanmaktadır.

Paris'teki Büyük saray'da cam çatılı salonun içeriden görünüşü, yapı 1897 ile 1900 arasında Deglane, Louvet ve Thomas tarafından 1900 Dünya sergisi için inşa edildi

Roger Viollet

MÜZİK

İsa'dan sonraki ilk yüzyıllarda Galya'da ses müziği oldukça gelişmişti. VI. yy.'dan kalma *Ordo Missae* bunun kanıtıdır. Karolenjler VIII. yy.'dan başlayarak Romalılar'ın ses müziğini Galya'ya getirdiler. Kısa Pépin döneminde Bizans'tan ilk org (su orgu) geldiyse de (757), Metz ve Soissons'da okullar kurarak eksiksiz bir eğitime dayalı olarak müzik etkinliklerini düzenleyen Charlemagne'dır. IX. yy.'da Jumièges'li keşişler, ayinlerde okunan kantilenlere, kolay ezberlenir sözler kazandırdılar. Böylece ortaya çıkan troposlardan sekanslar doğdu (ayet, conductum ve motet gibi türlerin kökeni bu sekanslardır; bir St-Martial elyazmasına göre, ilk motet XII. yy.'ın başlarında bestelenmiştir). İlk müzikli dinsel oyun da X.-XI. yy.'larda St -Martial'da ortaya çıkmıştır. Bir bakıma tropostan türeyen bu oyunlar, batı tiyatrosunun ilk örnekleridir. Ama, organum ve *ars antiqua*'nın öbür çoksesli büyük formları, XII. ve XIII. yy.'larda Paris'teki Notre -Dame katedrali'nde gelişti. Notre-Dame okulundan besteciler, 3-4 sesli organumlar besteleyerek ve motet'nin ilk sesini çalgılara ayırarak geleneksel çerçeveleri genişlettiler.

İlk dindışı birsesli parçalar tropos tarzındaydı ve sözleri latinceydi: Troubadour'ların ilki, Poitiers kontu Guillaume IX'dur (1071-1127). Daha sonraki en ünlü troubadour'lar Jaufré Rudel, Bertran de Born,

Marcabru, Bernard dè Ventadour ve Raimbaut d'Orange'dır. Fransa'nın kuzeyinde ünlenen başlıca trouvère'ler ise, özellikle rondo, virelais ve balad türlerinden ürün veren ve ayin makamlarından uzak duran Chrétien de Troyes, Blondel de Nesle, Canon de Béthune ve Thibault de Champagne'dır.

Fransa'da doğan *Ars nova*'nın öncüleri eşritimli motet'nin yaratıcısı Philippe de Vitry (1291-1361) ve kuramcı Johannes de Muris'dir *(Ars novae musicae)*. Onlardan sonra Guillaume de Machaut ve izleyicileri, lai, virelai, rondo ve balad türlerindeki yapıtlarının yanı sıra, ilk olarak çoksesli missa'lar bestelediler. XV. yy.'ın başlarında modern tonalite (eksenlilik) yaygın olarak uygulanmaya başladı. Guillaume Dufay (1400-1474), döneminin tekniklerini ustalıkla birleştirerek, bir cantus firmus üzerine yazılan ilk çoksesli missa'ları besteledi.

Dufay, Binchois, Ockeghem gibi, Bourgogne topraklarında doğmuş kimi bestecileri, fransız müzik tarihi kapsamına almakta güçlükler varsa da, fransız sanat ve düşüncesine tam bir uyum gösteren Josquin Des Prés (1400'e doğr. - 1521) için bu sözkonusu değildir. Bu dönemde fransız müziği, en büyük başarılarına şanson alanında ulaştı. XVI. yy.'ın ilk yarısında 1 500'ün üstünde şanson yayımlandı. 1570'te kurulan şiir ve müzik akademisi, yunan strophe'sininkine benzer bir şiir ritmine göre düzenlenen ve antik ölçülerle ölçülen bir müziği öğütledi. Claude Le Jeune (1530'a doğr. - 1600), bu bakımdan, fransız şansonuyla bu yeni anlatım biçimini birleştiren başyapıtlar yarattı. Eustache Du Caurroy (1549-1609) ve Jacques Mauduit (1557-1627), armoni açısından önemli bazı yenilikler getirdiler, koral ve mezmur türlerinde reform yaptılar. Claude Le Jeune'ün Davut'un on iki mezmuru üzerine bestelediği *Dodécacorde* (1598), çoksesli okulun en önemli yapıtlarındandır. XVI. yy. bestecilerinin ince üslubu, ses müziğinde, sınırlarına ulaştı; böylece çalgılar eşlikçi olmaktan çıkarak gittikçe artan ölçüde bağımsızlık kazandı. Önce ikinci, sonra da üçüncü klavyenin eklendiği org için yazılan ya da uyarlanan yapıtların sayısında 1531'den başlayarak önemli artış görüldü. Yine XVI. yy.'da obua, flüt, kornet, şalemi, bombarde ve trombon gibi çalgılar için yazılmış dans ezgileri, daha sonra, büyük klasik formların (senfoni, sonat ve konçerto) doğmasına yol açacaktır. Lavta, tüm Avrupa'da olduğu gibi Fransa'da da en yaygın çalgı idiyse de, yapısı geliştirilen epinet, klavikord ve klavsen gibi çalgılar sayesinde müzikte kullanılan sesler, ortalama 5 oktava ulaştı ve anlatım olanakları arttı.

Çalgı toplulukları, XVI. yy.'ın ikinci yarısında kalabalıklaştı, kimi topluluklar, kırk çalgıdan oluşuyordu. Bununla birlikte "saf müzik" (Eustache Du Caurroy'nun org ve violler için fantezileri), 5 ya da 6 çalgı için yazılıyordu. XVI. yy. boyunca gelişmeler birbirini izledi ve çoksesliliğin altın çağı tamamlandı, daha da zenginleşen melodiye, artık başka sesler değil, çalgılar eşlik etmeye başladı. Böylece, kontrapunto gözden düştü, armoni, gelişme sürecine girdi.

Kemancı, dansçı ve oyuncu olarak da etkinlik gösteren ve Molière'in çok sayıda komedi-balesini besteleyen Jean-Baptiste Lully (1632-1687), ilk fransız operasının (*Cadmus et Hermione*, 1673) yaratıcısıdır. İtalyan asıllı olmakla birlikte Lully, Fransızlar'ın artık bıktığı italyan tarzı operaya sırt çevirdi; Corneille ve Racine'in trajedilerinden yararlanarak, trajedi oyuncularının konuşma biçimine göre düzenlenmiş inşat temeline dayalı bir "müzikli trajedi" yarattı. Lully, orkestranın önemini de artırdı. Aynı dönemde, Marc Antoine Charpentier de (1634'e doğr. - 1704) değerli operalar besteledi. Lully'den sonra sarayda müzik yöneticisi olan motet ustası Michel Richard Delalande (1657-1726), opera-bale

Lauros-Giraudon

***Süleyman'ın adaleti* (1649)**
Nicolas Poussin'in yapıtı
Louvre müzesi, Paris

türünü yarattı.

Louis XIV döneminde yalnızca sahne müziğinin geliştiğini söylemek doğru değildir. XVII. yy.'ın ortalarında çalgı ve orkestra müziği de, halka açık konserlerin yayılmasıyla, ilk büyük atılımını yaptı (Jehan Titelouze [1563'e doğr. - 1633], Nicolas Lebègue [1631'e doğr. - 1702], François Couperin [1668-1733]).

Müzikli tiyatro alanındaki yapıtlarıyla olduğu kadar, klavsen parçaları ve ünlü *Traité de l'harmonie réduite à ses principes naturels* (Doğal ilkelere indirgenmiş armoninin incelenmesi) [1722] adlı yapıtıyla Rameau (1683-1764), döneminin en önemli müzikçisidir. Biçim açısından kusursuz yapıtlarıyla klasikçiliği simgeleyen Rameau, bilimsel temellere dayalı kuramlarıyla modern müziğin öncülerindendir.

Rameau'nun ölümüyle fransız müziği, yarım yüzyıldan uzun süren bir durgunluk dönemine girdi. Bu dönem Hector Berlioz* (1803-1869) ile kapandı. *Faust'tan sekiz sahne* (1829) ve *Fantastik senfoni*'yi (1830) dinleyince Berlioz'a hayran olan Wagner, onu eşsiz bir dâhi olarak niteledi.

XIX. yy.'ın başlarında fransız müziği bütünüyle italyan müziğinin etkisi altına girdi, halkın ilgisi opera üzerinde yoğunlaştı. 1870'e doğru üç besteci, Charles Gounod (1818-1893), César Franck (1822-1890) ve Édouard Lalo (1823-1892), italyan etkisine son verdi. Bu dönemin

Lauros-Giraudon

Odéon-Fransız tiyatrosu'nun yeni tavanı, André Masson'un en büyük oyun yazarlarını betimlediği yapıtı (açılış tarihi 4 ekim 1965)

Lauros-Giraudon

Tholonet yolu üzerinde Sainte-Victoire dağı (1904'e doğr.), Cézanne'ın yapıtı *Cleveland Museum of Art*

Lauros-Giraudon

Gramofonlu eviçi (1924) Matisse'in yapıtı *A.D. Lasker kol., New York*

Lauros Giraudon

Yakup ile Melek'in döğüşü (1853-1861) Delacroix'nın yapıtı duvar resmi *Saint-Sulpice kilisesi, Paris*

önemli bestecileri arasında Camille Saint -Saëns (1835-1921) da anılmalıdır. Sözü edilen besteciler, opera türünde de ürün vermekle birlikte, her şeyden önce saf müziğe (senfoni, oda ya da çalgı müziği) dönüşü simgeler. Gounod bestelerindeki (dinsel yapıtlar, iki senfoni, melodiler, operalar) çalgılama ustalığı ve armoni yenilikleri ile Fauré, Debussy ve Massenet'ye öncülük etti. Bach'tan Wagner'e uzanan bir çizgiyi izleyen ve bir okulun önderi olan César Franck, Saint-Saëns ve Romain Bussine ile Ulusal müzik derneği'ni kurdu. Bu dernek, tümüyle Fransa'ya özgü bir müziğin *(Ars Gallica)* yaratılmasına çalıştı.

Lalo'nun yenilikçi dehası, uzun süre sonra anlaşıldı. Yaşadığı dönemde ilgi çeken Saint-Saëns, kapalı anlatımdan kaçındı ve klasikçiliği savundu; tüm türlerde aynı başarıyı gösterdi, ama dönemindeki gelişmelere kuşkuyla bakarak bunlardan uzak durdu. Saint-Saëns'ın öğrencisi olan Gabriel Fauré (1845-1924), piyano yapıtlarında yepyeni tınılar elde etti, oda müziği parçalarında derinliği artıran armonik bileşimler kullandı, şarkılarında sözlerle müziği büyük ustalıkla kaynaştırdı. Fransız müziğinin yenileşmesine, Léo Delibes (1836-1891), Emmanuel Chabrier (1841 -1894), özellikle Georges Bizet de (1838 -1875) katkıda bulundu. Jules Massenet (1842-1912) ve Jacques Offenbach'ın (1819-1880), geniş kitlelerin büyük ilgisini çeken opera ya da operetler bestelediği dönemde, Franck'ın izleyicileri ve Debussy, Pierné, Dukas, çetin bir savaşa hazırlanıyorlardı.

Fransız, hatta tüm batı müziği üzerinde Claude Debussy (1862-1918) ölçüsünde kesin bir etki bırakan bir başka müzikçi daha yoktur. Debussy, simgeci şairlerle izlenimci ressamlarınkini andıran anlatım yönteminin her öğesine bir işlev yüklemek için, gereksiz belagate, dokunulmaz sayılan sanat kurallarına ve eskimiş ilkelere şiddetle karşı çıktı. Sesler dünyasındaki büyük yenileşme içinde Debussy'nin ne kadar önemli bir yeri olduğunu kanıtlayan, onun yazım yöntemlerinden (yarım tonların çıkarıldığı altı sesli diziler, çözülmemiş akorlar, egzotik makamlar) çok, büyüleyici "ses simyası" ve müziksel zamanın göreliliğini savunan sanat anlayışıdır. Paul Dukas (1865-1935), tüm akımlardan ve okullardan bağımsız kalmakla birlikte herkesin beğendiği yapıtlar verdi ve aralarında Messiaen'ın da bulunduğu birçok müzikçiye kılavuzluk etti. Ama ikinci romantizm dalgası içinde, Franck'ın izleyicileri çok daha önemli bir rol oynadılar: Henri Duparc (1848-1933), Ernest Chausson (1855-1899). C. Bordes ve A. Guilman ile birlikte ünlü Schola cantorum'u kuran Vincent d'Indy (1851-1931), döneminin en önemli müzikçilerindendir. XIX. yy.'ın sonlarıyla XX. yy.'ın başlarında operet (Florimond Hervé [1825-1892], Robert Planquette[1848-1903], Charles Lecocg[1832 -1918] ve André Messager [1853-1929]) ve opera (Alfred Bruneau [1857-1934], Gustave Charpentier [1860-1956]) türlerinin parlak örnekleri yaratıldı.

Zola'nın natüralizmini operaya uygulayan Charpentier'nin *Louise*'i, Debussy'nin yeni bir çağın başlangıcı sayılan *Pelléas et Mélisande* adlı operasından iki yıl önce sahnelendi (1900).

Debussy'nin XX. yy.'ın başlarında başlayan egemenliği, özellikle Fauré, Massenet ve Schola cantorum'un öğrencileri üzerinde kendini gösterdi. Bunlar arasında olan Charles Koechlin (1867-1950), Florent Schmitt (1870-1958) ve Maurice Ravel (1875-1937), çağdaş fransız müziğini derinden etkilediler. Koechlin, atonalite ve politonalite tekniklerine öncülük ederken Ravel, katı klasik anlatımı, peri masallarının atmosferiyle birleştirmeyi başardı. Schola cantorum'da yetişen bestecilerden Albert Roussel (1869-1937), izlenimcilikle kontrapuntoyu kaynaştırdı; Erik Satie (1866-1925), görüşleriyle Altılar* grubu'nu yönlendirdi. Birinci Dünya savaşı'nın ardından bir araya gelen genç müzikçilerin oluşturduğu Altılar grubu, melodiye ve kontrapuntoya dönüşü savundu, Franck'ınkine olduğu kadar, Debussy'ninkine de yabancı olan açık anlatımı benimsedi. Bunlardan üçünün yapıtları günümüzde de değerini korumaktadır: oratoryo ustası ve büyük senfonik yapıtların bestecisi Arthur Honegger (1892-1955), çok verimli Darius Milhaud (1892-1974) ve ses müziğinin anlatım olanaklarını, yeniden alabildiğine genişleten Francis Poulenc (1899-1963). Bu dönemde Fransa'ya giden Bartók, Hindemith, Stravinski, Schönberg gibi yabancı besteciler ulusal müzik kaygılarının bir yana bırakılmasına yol açtı.

Yine de, iki savaş arasında geleneksel anlayışta ürün veren besteciler görüldü. Ama, fransız müziğine yönelik tehditler olduğuna inanan dört genç besteci (Yves Baudrier [doğm. 1906], Daniel Lesur [doğm. 1908], André Jolivet [1905-1974] ve Olivier Messiaen [doğm. 1908]) "yeni bir hümanizm için", Genç Fransa grubu'nu kurdu (1936). Besteci ve eğitimci olarak, özellikle 1944'ten sonra dikkat çeken Messiaen'ın etkisi günümüzde Fransa dışında da sürmektedir. Messiaen, öncü akımlardan olan ya da olmayan çeşitli kuşaklardan birçok bestecinin üstadı durumundadır: Jean-Louis Martinet, Adrienne Clostre, Maurice Le Roux, Claude Ballif,

Serge Nigg, Pierre Boulez, Marius Constant, Claude Prey, Betsy Jolas, Jean Barraqué, François Bayle, Jean Pierre Guézec, Gilbert Amy, Paul Méfano, Michel Zbar, Alain Louvier, 1948'de Pierre Schaeffer (doğm. 1910) ve Pierre Henry'nin (doğm. 1927) araştırmaları sonunda doğan somut müzik ve iki yıl sonra ilk örnekleri yaratılan elektronik müzik, yeni ufuklar açtı. Bernard Parmegiani, François Bernard Mâche, Guy Reibel, Michel Chion, Renaud Gagneux, Jean Yves Bosseur ve Philippe Manoury gibi besteciler bu yeni tekniklere ilgi duydular. Öncü akımın önderi olan ve Domaine* musical (1954) ile İRCAM'ı (1976) kuran Pierre Boulez, tüm araştırma eğilimlerini korudu.

Geleneksel tekniklere bağlı kalarak, yeniklasik ve yeniromantik anlayışta yapıtlar veren şu besteciler de anılmalıdır: Maurice Duruflé, Émile Damais, Jacques Chailley, Jean Martinon, Jean-Jacques Grunenwald, Jean Françaix, André Lavagne, Roger Calmel, Claude Pascal, Pierre Petit, Jacques Bondon, Jean-Michel Damase.

Geleneğe saygıyla cüretli yenilik anlayışını bağdaştıran Henri Dutilleux (doğm. 1916) ve müziğin zihinselleştirilmesine karşı çıkarak şiirsel ve güçlü bir üslup geliştiren Maurice Ohana (doğm. 1914), hiçbir akıma ya da okula bağlanmadılar. Bağımsız bestecilerden, dikkatini plastik sanatlarla müzik arasındaki ilişkiye yöneltmiş Francis Miroglio, elektroakustik tekniğini insanileştiren Jean-Claude Éloy ve evrensel temaları işleyen Tristan Murail de anılabilir.

Olivier Messiaen dışındaki orgcu-bestecilerden (Charles Marie Widor, Louis Vierne, Charles Tournemire, Marcel Dupré, Jehan Alain, Jean Guillou) başka operet bestecilerinden Maurice Yvain (1891-1965) ve film müziği bestecilerinden Maurice Jaubert (1900-1940) de, çağdaş bestecilerin önemlilerindendir.

SİNEMA

28 aralık 1895'te Paris'te, Capucines bulvarı'ndaki Grand Café'nin bir salonunda sinema, izleyicileriyle buluştu. Bu olaydan bir yıl önce, "kronofotograf"ın mucidi olan Jules Marey'nin, onun yardımcısı Georges Demeny'nin ve daha sonra, 1889'da açılan Uluslararası sergi' de "optik tiyatro" buluşunu gösteren Émile Reynaud'nun sürdürdüğü araştırmalardan bağımsız olarak Louis Lumière "sinematograf" adını alan aygıtın yapımını tamamlamıştı; hafif ve devingen olan bu aygıtla "canlı resimler" kaydedilebiliyor ve gösterilebiliyordu. 1895 yazında Lumière kardeşlerin, daha sonra da onlara panayırlardan ve kahvelerin arka salonlarından "görüntüler" yakalayabilmek için beş kıtayı dolaşan kameramanların çektiği ilk filmler 17 metre uzunluğundaydı; resimleri çeviren kolun ritmine göre gösterim elli saniye kadar sürüyordu. Ancak Louis Lumière film yapmaktan çok bu aygıtları pazarlama sorunuyla ilgileniyordu; ona göre, özgün "konular"da film çekerek sinematografı beslemek gerekiyordu.

İlk yapım firmalarını kuranlar Georges Méliès, Charles Pathé ve Léon Gaumont oldu. Bir gözbağcılık tiyatrosu yöneten Méliès, Lumière yapımı bir kamera aldı ve 1897'de "Star film"i kurdu. Montreuil'de yaptırdığı stüdyoda yüzlerce film gerçekleştirdi; bunlardan bir bölümü *Ay'a yolculuk* (le Voyage dans la lune) [1902] gibi masal filmleri, bir bölümü de kurgu haber filmleriydi (1899'da Dreyfus davası üstüne on film). Méliès sayesinde sinema bir sanat haline geldi, ama yine de kendisine tiyatrodan miras kalan estetiğin etkisinden kurtulamadı.

1896'dan sonra çok sayıda film gerçekleştiren Pathé, pek çok büyük bankanın ilgisini çekmeyi başardı ve 1901'de işletmesini büyüttü. Vincennes'de stüdyolar ve fabrikalar yaptırdı ve bunların sanat yönetmenliğini de Ferdinand Zecca' ya verdi. Savaşa kadar Vincennes atölyelerinin, kimi zaman binlerce kopyası çıkarılan filmleri tüm dünyaya yayıldı. Bu filmlerde dramatik, ahlaki (*les Victimes de l'alcoolisme*, 1902; *la Grève*, 1904) ve dinsel konular işlendi (*la Passion de Notre Seigneur Jésus-Christ*, pek çok tablo halinde, 1902-1905 arasında); fars türünde olanlarda, André Deed ve sonra da Max Linder gibi yıldızlar uluslararası bir üne kavuştu.

Nihayet, sesli sinema üstüne kişisel araştırmalar yapan mühendis Gaumont, La Villette'deki stüdyoların çevresinde bir sanayi imparatorluğu kurdu. Pathé'nin ele aldığı konuları taklit eden filmlerinde, yönetmenliği önceleri Alice Guy ve Jasset, 1906'dan sonra da Feuillade yaptı. 1911'de, Clichy meydanı'nda Gaumont -Palace'ın açılmasıyla "yedince sanat"ın yaldızlı, süslemeli, gösterişli bir mekâna kavuşmuş oldu.

Yine bu dönemde sinema, Comédie - Française ve Fransız enstitüsü'nden oyuncu alarak burjuvazi içinde belli bir saygınlığa ulaştı: Calmettes ve Le Bargy' nin *l'Assassinat du duc de Guise* adlı filmi 1908'de "sanat filmi" hareketine zafer kazandırdı. Bölümlerini özellikle Feuillade'ın yönettiği dizilerin de (*Fantoma*, 1913-14) başarıya erişmesiyle fransız sineması savaştan önce de ezici üstünlüğünü korudu: 1910'a doğru, dünyada satılan filmlerin % 60-70'i Paris stüdyolarında yapılıyordu.

1914'te üretim çöktü. Kuşkusuz yine dizi filmler çekiliyordu ve savaşın ilk yılları propaganda filmleri yapılmasına bahane oluyordu (Pouctal'in [1915] yönettiği, *la Fille du Boche* ve *Alsace*); ancak pazar daraldı ve Kaliforniya sanayisinin rekabeti önem kazandı. Geniş halk yığınları ve izinli askerler De Mille'i, İnce'i ve özellikle de Charlie Chaplin'i keşfettiler. Louis Delluc' ün önderliğinde birkaç genç aydın yedinci sanat düşüncesine ilgi duyuyor ve bir rönesans hazırlıyordu.

Barış geri geldiğinde, tek tek birkaç yapıtın kazandığı başarıya karşın (Le Somptier'nin 1919'da Provence'ta çektiği ve son derece güzel renklendirilmiş kopyalar halinde oynatılan bir üstünyapım: *la Sultane de l'amour*), fransız sineması mali zorluklarla karşı karşıya kaldı ve bu durum 80'li yıllara kadar sürdü. Ayrıca Fransızlar, yeni bir dil bulan Amerikalılar'dan başka (savaştan sonra seyirciler Griffith'in filmlerini hayranlıkla izliyordu) İskandinavlar ve Almanlar tarafından da geride bırakılıyordu. Delluc, Cinéma dergisinin giriş bölümünde şöyle diyordu: "Fransız sineması, sinema olmalıdır, fransız sineması fransız olmalıdır..."

"İzlenimci" okul Delluc'ün (1924'te öldü) çevresinde toplandı: Germaine Dulac, Marcel L'Herbier ve *Cœur fdèle* ile *la Belle Nivernaise* adlı yapıtlarıyla 1923-24'te grubun görüşlerini tanıtan Jean Epstein: dışarının natüralist fotoğrafıyla optik "trükler" (üst üste çekim, ağır çekim) arasında yaratılan kontrast, böylece oyun kişilerine uygun görülen ruh hali adına gerçekçiliğin yalanlanması.

Bu dönem halk sinemasının sözcülüğünü Henri Fescourt ve Raymond Bernard yapıyordu; bu arada savaştan sonra ortaya çıkan Abel Gance (*J'accuse*, 1918) bireysel girişimini sürdürdü: *La Roue* (1923) ve özellikle de *Napoléon*'da (1926) teknik arayışlarla (*Tekerlek*'in hızlandırılmış kurgusu, *Napoléon*'un birinci kişiye göre kullanılmış kamerası ve üçlü ekranı) hem ruh halini, hem de tarihi hiçe sayan megaloman bir görüntüyü bir araya getirdi.

Nihayet, seyircilere yalnızca Paris'in birkaç sinema salonunda ve ilk sinema kulüplerinde ulaşabilen belirsiz ve için için kaynayan bir avangard, dada ve gerçeküstücülük hareketlerinin dışında gelişti. René Clair işte bu sürükleyici yaratıcılık ortamında ilk filmlerini yaptı (*Paris qui dort*, 1923; *Entr'acte*, 1924), *Un chapeau de paille d'Italie* (1927) ve *les Deux Timides* (1928) adlı filmleriyle de geniş bir seyirci topluluğunun ilgisini çekmeyi başardı.

Lauros-Giraudon

***Müzik dersi*, Fragonard'ın yapıtı**
***Louvre müzesi*, Paris**

"Sesli" film, fransız sinemasında teknik gerilemeye yol açtı. Amerikan ve alman şirketleri buna uygun stüdyolar ve salonlar kurdular. İlk sesli fransız filmi (André Hugon'un yönettiği ve 31 ekim 1929'da gösterilen *les Trois Masques*) Londra'da gerçekleştirildi. Teknisyenler ve estetler sesli sinemada aradıklarını bulamadılar ve yedinci sanatın yoksullaştığını ve bayağılaştığını ileri sürdüler.

René Clair ilk zamanlar gösterdiği kararsızlığa karşın *Sous les toits de Paris* (1930) ve *le Million*'da (1931) sesi, oyunun dramatik bir bileşeni ya da bir kontrapunto olarak kullanmayı başardı. Clair'in ardından, sessiz sinemanın son yıllarında kendini hissettiren yetenekler ortaya çıkmaya başladı: Julien Duvivier (*David Golder*, 1930), Jean Grémillon (*la Petite Lise*, 1930) ve Jean Renoir (*la Chienne*, 1931). Bu önemli filmlerin kazandığı başarı, sinemanın yaşadığı durgunluğu pek de önleyemedi, çünkü sinemanın, iflasın tehdidi altında kalan (1914 öncesi kurulan şirketlerin aldığı son biçim olan Pathé-Natan ve Gaumont-Franco-Film-Aubert birbirine koşut iki bunalım sırasında çöktü, sonra da iflas etti) iktisadi yapısı gitgide zayıflıyor ve ortalama düzeyi de geriliyordu: filmlerin gösterime girer girmez iş yapacağından kuşku duyan yapımcılar, taşeronlar eliyle bulvar tiyatrosunu ve kahve şarkıcılığını ekrana yansıttılar.

Garip bir biçimde, filme alınmış tiyatroyu, içinde bulunduğu bu kötü durumdan kurtaran yine tiyatrodan gelen iki sinemacı oldu: Sacha Guitry ve Marcel Pagnol. Oysa özgün ve yenilikçi bir fransız sinemasının yeniden doğmasına başka sinemacılar neden oldu. Jean Vigo'nun *l'Atalante*'ı (1934) ve Jacques Feyder'in birkaç filmi (*Pension Mimosas*, 1934), 1935 - 36 Halk cephesi'nin etkinlik kazanmasına koşut olarak ortaya çıkan "şiirsel gerçekçilik" okulunun ilk habercileriydi. Jacques Prévert gibi senaryocuların destek alan Grémillon, Duvivier, Renoir, Carné, yaşanılanı anlatan, düşlerle ve zamanın getirdiği düş kırıklıklarıyla yoğrulmuş bir sinema gerçekleştirdiler. Duvivier ve Carné' nin (*Sisler rıhtımı* [Quai des brumes], 1938; *Le jour se lève*, 1939) umutsuz romantizmiyle Renoir'ın insancıl istençciliği (*le Crime de M. Lange*, 1935; *Harp esirleri/Büyük aldanış* [la Grande Illusion], 1937) karşı karşıya geldi. Daha 1938'de, siyasal olaylar bu heyecanı sona erdirdi ve bu birkaç yılın daha doğru bir dökümünü, başyapıtı sayılan ve temmuz 1939'da gösterime giren *Oyunun kuralı*'nda (la Règle du Jeu) yapan yine Renoir

oldu. Birkaç ay sonra, Fransa'nın yenilgiyi kabul etmesiyle birlikte ABD'ye gitmek zorunda kaldı.

1940 yazının çöküntüleri fransız sinemasını altüst etti. İşgal yıllarının yalnızlığı, bu sinemanın beklenmedik bir gelişme göstermesine neden oldu. Amerikan rekabeti ortadan kalktı, Almanlar da kurdukları Continental şirketi aracılığıyla film yapımcılığına giriştiler; bu şirket Paris'in sinemacılarını ve oyuncularını bir araya getirerek fransız filmlerini yerinde yapıyordu. 1942'den sonra sinema, Carné (*Gece ziyaretçileri* [les Visiteurs du soir], 1942; *les Enfants du paradis*, 1944) ve Grémillon'un (*Le ciel est à vous*, 1943) çalışmalarında kendini gösteren çok nitelikli filmlere yeniden ulaştı. Kaybolan, sürülen ya da çalışması, Vichy hükümetinin ırkçı yasalarıyla yasaklanan çok sayıda savaş öncesi yönetmenin yokluğu yeni sinemacıların yetişmesine neden oldu: Jacques Becker (*Goupi Mains Rouges*, 1943), Robert Bresson (*les Anges du péché*, 1943), Henri Georges Clouzot (*Karga* [le Corbeau], 1943, Clouzot Autant-Lara (*Douce*, 1943). 1940-1944 arasında çekilen bu filmler özenle ve biçim kaygısıyla yapılmış, çoğunlukla buruk, geçmişe ya da gerçeküstü alana sığınmaya çalışan yapıtlardı. Ulusal devrim ya da işbirlikçilik ideolojisinden pek az etkilenmişlerdi.

İşte bu nedenle, hemen hemen hiçbir kopukluk olmadan "Vichy" sinemasından IV. Cumhuriyet sinemasına geçildi. 1945-1958 arasında fransız sineması kendini yinelemekten ve bunun yarattığı tekdüzelikten kurtulamadı. Ünlü sürgünler (René Clair, Renoir, Duvivier) Fransa'ya döndüler ve kendilerini "nitelikli sinemacılar"ın arasında buldular. Bunlara, Jacques Tati, René Clément ve Marcello Pagliero'dan (1949'da çekilen *Un homme marche dans la ville*'in yönetmeni; bu film fransız yenigerçekçiliğinin doğmasına neden olabilirdi, ancak yankı uyandıramadı) başka katılan pek yoktu. Max Ophuls kendini sinemaya kabul ettirdi (*Aşk zinciri* [la Ronde], 1950), ancak seyirciden olumlu tepkiler alamadı (*Lola Montes*, 1955). Ödüller ve festivaller, birkaç nitelikli yapıta ün kazandırdı (Autant-Lara'dan *İçimizdeki şeytan* (le Diable au corps], 1946; Becker'den *Casque d'or* ve Clément'dan *Jeux interdits*, 1952; Tati'den *les Vacances de M. Hulot* ve Clouzot'dan *Dehşet yolcuları* [le Salaire de la peur], 1953; Autant-Lara'dan *la Traversée de Paris*, 1956). Buna karşılık yeni bir kuşak kısa metrajlı film çalışmalarıyla (Alain Resnais'den *Gece ve sis* [Nuit et Brouillard] 1955) kendini yetiştiriyordu.

1956'ya doğru yenilenme kaçınılmaz duruma geldi. Çünkü teknik gelişmiş, kullanılan aygıt ve gereçler hafiflemişti ve bunlar artık geleneklerin ve yönetmeliklerin dayattığı kalabalık ekipleri gerektirmiyordu. Genç bir eleştirmen, "nitelik" yandaşlarına şiddetle saldırırken, sinema kulüplerinde yetişmiş daha olgun bir seyirci topluluğu, yaşanan dönemle yakından ilgili yeni bir sinema arayışı içindeydi. Birdenbire var olan yapılar parçalandı ve bu parçalanma, IV. Cumhuriyet'in siyasal çöküşüyle çakıştığı için daha da şiddetli hissedildi: yeni dalga geliyordu.

Bu karma hareket, kısa film üstüne oldukça uzun bir süre çalışmış yönetmenleri (Resnais, Franju, Agnès Varda) ve Cahiers du cinéma'ya yakın eski eleştirmenleri (Chabrol, Truffaut ve *Serseri âşıklar* [À bout de souffle] [1959] adlı bildiri nitelikli filmiyle Godard) birleştirdi. Buna, teknisyenler ve yaşlı ustalarının yerini almak isteyen yönetmen yardımcıları (Louis Malle, Michel Deville, Édouard Molinaro) katıldı. *Hiroşima sevgilim* (Hiroshima mon amour) ve *Geçen yıl Marienbad'da* (l'Année dernière à Marienbad) [Resnais, 1959 ve 1961] filmlerinin büyük başarı kazandığı 1958-1963 arası dönem düzensiz ve çelişkili bir kaynaşmaya sahne oldu; bu kaynaşma televizyonun gelişmesiyle karmaşık bir hal alan film olayını yeniden ele almayı gerektirdi.

Kurtuluş'tan sonra fransız sineması, bilet fiyatlarından alınan özel bir verginin film yapımcılarına dağıtılmasını öngören bir yardım yasasından yararlandı. 1959'da çıkarılan bir kararnameyle bu yardımın sınırları içine işletmecilik alanı da alındı; bu kararnamede fransız toplumunun yaşadığı değişikliklere uygun bir salonlar zinciri öngörülüyordu. 15 yılda yeni salonlar ve "kompleksler", kent merkezlerine ya da tüketim ekonomisindeki kör bir güveni simgeleyen ticaret merkezlerinin yakınına kuruldu. Yapım firmalarına bağlı olan sinema salonları çevrimine yüzlercesi katıldı; 1970'ten beri Gaumont -Pathé, U.G.C. ve Parafrance, dizi yapımların tüm dağıtımını üstlendiler: geniş kitlelere yönelik filmler, pahalı reklamlarla desteklenerek çok sayıda kopya biçiminde piyasaya sürüldü (bir günde 250 kopya çıkarıldığı oluyordu). Sözkonusu yapımları birkaç haftada milyonlarca seyirci izliyordu. Bu filmler halkın sevdiği bir yıldızın görünümünden yararlanılarak başarısı güvence altına alınmış (çoğunlukla filmin ortak yapımcısı da olan Louis de Funès, Alain Delon, Jean-Paul Belmondo) ve konuları birbirine benzeyen yapımlardı. Bunlar sinemaya bağlı bir kesimin gelişmesine neden oldu; yavaş yavaş yeniden kurulan Gaumont şirketi 1980'e doğru bu kesimin tartışmalı simgesi durumuna geldi.

Sinema salonlarının bağlı olduğu bu güçlü grupların dışında fransız sinemasının canlılığını koruyan, yapım hacminin büyüklüğü (yılda 150-180 arası film; 30 aralık 1975 yasası'yla "X" ghettosu dışına çıkarılmayan ve pornografik filmler çeken bir kesimin yapımları bu sayının dışındadır) ve her yıl otuza yakın yeni yönetmenin kameranın ardına geçmesidir. 1968'lerde oldukça etkili olan toplumbilimsel ya da militan sinema bugün gerilemekte ve Jacques Rivette ve Marguerite Duras gibi yönetmenleri öne çıkaran daha zor bir sinema anlayışı etkinliğini sürdürmektedir. Fransız sinemasının son dönemde canlılığını koruyan bir başka etken de, bir yıl iş yapmasa da öteki yıl iş yapan ya da on kadar ilginç film veren, ortaklaşa gerçekleştirilen ve ulusal televizyonun üç kanalından biriyle birlikte ortalama yapımları üreten bir kesimdir; bu filmlerin yönetmenleri, yeni dalganın eski yandaşları olduğu kadar (Truffaut), geleneksel eğitimden geçmiş sinemacılar (Deville, Sautet) ya da 1970 sonrası ortaya çıkan kuşağın temsilcileridir (Corneau, Doillon, Tavernier, Miller, Annaud, Bertrand Blier).

Fransa düklüğü, X. yy.'ın başında, Güçlü Robert'in aşağı Loire ile Escaut ve Meuse arasındaki uç beyliği olan (851) Neustria'ya verilen ad. Güçlü Robert kral olduğunda (987) Hugues Capet Fransa düküydü.

Fransa enstitüsü, 1793'te kaldırılan akademilere, III. yıl Anayasası'nın 298. maddesine göre yeniden kurulurken (1795) verilen ad. Örütlenme 1832'de son biçimini aldı: Fransız akademisi. Yazıtlar ve edebiyat akademisi, Bilimler akademisi, Güzel sanatlar akademisi, Manevi ve siyasi bilimler akademisi. Enstitü 1795-1806 arasında eski akademilerin geleneklerine uygun olarak Louvre'de çalıştı. Bu son tarihte Collège des Quatre -Nations binalarına yerleşti. Enstitü'nün kitaplığında bugün 2 milyon kitap, 100 000 broşür, 5 000 süreli yayın, 5 000 elyazması vardır.

Fransa işi, piko yapılmış altıgen ilmiklerden oluşan zemin üstüne venedik dantellerinden esinlenerek büyük yaprak ve çiçeklerin işlendiği çok özel bir iğne oyası. 1665'te Colbert'in kurduğu krallık imalathanelerinde yapılan iğne oyalarının tümüne "Fransa işi" deniyordu. Bununla birlikte, XVII. yy.'da ve XVIII. yy.'a kadar, gerçek Fransa işi, Alençon ve Argentan danteleriyle birlikte büyük bir ün kazandı. Papazların tören elbiselerinin eteklerini, piskopos giysilerini, yaka ve manşetleri süslemede kullanıldı. Carnavalet müzesi ve Paris Dekoratif sanatlar müzesi'nde bunların güzel örnekleri bulunmaktadır.

Larousse

Fransa işiyle yapılmış dantel
XVIII. yy. başı
Dekoratif sanatlar müzesi, Paris

Fransa sefaretnamesi, Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin yapıtı (1721). Yazarın elçilik göreviyle Paris'e yaptığı yolculuğa (1720-1721) ait gözlemlerini dile getirir.

Deniz yoluyla Toulon'a gelen Elçi, kolera dolayısıyla uygulanan karantinayı kendi ülkesinde bilinmeyen tıbbi bir önlem olarak değerlendirir. Paris'e kadar olan yolculuğunda gördüğü kanalları, bakımlı yolları, başkente parlak bir törenle girişini, 12 yaşındaki kral Louis XV tarafından kabul edilişini, onunla birlikte ava gidişini, gezdiği kale, kilise, saray ve bahçeleri, hayvanat ve botanik bahçelerini, tıbbiyeyi, halı imalathanesini, ayna fabrikasını, rasathaneyi, basımevini, izlediği opera gösterisini, kendisine yapılan görkemli ağırlamayı, saray çevresinde ve halk üzerinde uyandırdığı olumlu izlenimleri ayrıntılarıyla anlatır. Yapıtta öğrenmeye düşkün, meraklı, uyanık, hoşgörülü, yeniliğe açık bir yazarın eğilimleri kendini belli eder. Padişah Ahmet III ve sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'ya sunulan sefaretname, Lale devri'nde uygulanan birçok yeniliğe esin kaynağı oldu. İstanbul'da iki kez basılan (1866, 1888) yapıtın Paris'te de iki basımı yapıldı (Paris'teki Doğu dilleri okulu öğrencileri için 1841; Ali Suavi tarafından 1872); günümüzde dili sadeleştirilerek yayımlandı (1970).

Fransa seferi, ocak-mart 1814 arasında, Napoléon komutasındaki fransız ordusuyla yabancı müttefik ordularını karşı karşıya getiren harekâtın tümü. 1 ocak 1814'te Fransa, Dijon'dan Bar-le-Duc'e ve Oise'a değin 500 000 müttefik askeri tarafından istila edildi; Napoléon'un elindeyse ancak 70 000 kişilik bir güç vardı. Ama imparator olağanüstü bir yarma harekâtına girişti: Blücher'in aşağıya doğru izlediği Marne ile, Schwarzenberg'in takip ettiği Sen kıyıları arasına yerleşerek prusya birliklerine saldırdı ve onları böldü (Brienne, 29 ocak; Champaubert, Montmirail, Vauchamps, 10-14 şubat), sonra Avusturyalılar'a karşı hücuma geçti, onları Montereau'da yenerek (18 şubat) Troyes'a geri çekilmeye zorladı. Bu saldırılar sonucunda fransız kuvvetleri yıprandı: Napoléon, Prusyalılar'ı Laon'dan atamadı (10 mart), bu arada Chaumont* paktı da (9 mart) Müttefikler'in birliğini pekiştirmişti. Schwarzenberg Arcis-sur-Aube'da direnirken (20-21 mart) imparator Lorraine'e geçmeyi tasarlıyordu. Ama Paris teslim olmaya hazırdı; Lyon, Augereau tarafından terk edilmiş, Nancy kapılarını Artois kontuna ve Bordeaux da Angoulême dükûne açmıştı. Paris önündeki savaş (30 mart) Müttefikler'in başkente girmesi (31 mart), imparatorun Senato önünde düşmesi (2 nisan) ve tahttan vazgeçmesiyle (6 nisan) sonuçlandı.

Fransa seferi, 10 mayıs-1940-25 haziran 1940 arası fransız ve müttefik ordularıyla (İngiltere, Belçika, Hollanda) alman kuvvetlerini karşı karşıya getiren, fransız kuvvetlerinin bozgunu ve Rethondes mütarekeleriyle sonuçlanan harekâtların tümü.

Polonya'nın düşmesinden sonra batıya sıçrayan "tuhaf savaş" alman saldırı planlarında yapılan değişikliklerle belirlendi. Başlangıçta ağırlığın kuzeye, Hollanda'ya verilmesini öngören, Mechelen olayıyla (10 ocak 1940) tehlikeye düşüp, Manstein'in eleştirisine uğrayan bu planlar kesin biçimlerini 18 şubatta aldı: on panzer bölüğünden yedisinin öncülüğündeki ana manevranın ağırlığı Ardennes'e, Maginot hattının batı ucuna verildi; bu yolla Belçika'da toplanan müttefik kuvvetlerini çem-

bere almak, Dinant ile Sedan arasındaki Meuse cephesini yarmak ve Somme ile Manche yönünde ilerlemek amaçlanmıştı. Tank ve uçak ikilisinin atakça kullanılmasıyla yıldırıcı bir nitelik kazanan bu manevraya fransız kurmayı Sedan'dan Belfort'a değin uzayan savunma hattıyla ve Belçika topraklarının işgal edilmesi halinde fransız-britanya kuvvetlerinin Belçika'da Hollanda sınırına değin ilerlemesini öngören Dyle-Breda planıyla karşı durmaya çalıştı.

10 mayıs sabahı gün ağarırken, Luftwaffe Belçika ve Hollanda havaalanlarını bombaladı, Rotterdam'a paraşütçüler indirdi. 6.30'da general Gamelin Dyle -Breda manevrasının başlatılmasını emretti. Aynı akşam Tienen'de düşmanla karşı karşıya gelen Billotte ordu grubunun zırhlı öncü kuvvetleri, grup birliklerinin Gembloux hattına yerleşmesini sağlarken, 1 300 avcı ve 1 300 bombardıman uçağı desteğindeki havadan indirilmiş alman birlikleri ve panzerler 10 mayıs günü Albert kanalı üzerindeki birçok noktayı ve Eben-Emaël kalesini işgal ettiler, tahkim edilmiş Liège mevzisini ele geçirdiler, 12 mayıs akşamı Dinant, Houx ve Sedan üzerinden Meuse'e ulaştılar. 13 mayıs Schmidt (Dinant'da), Rheinhardt (Monthermé'de), Guderian (Sedan'da) zırhlı birlikleri Meuse ırmağını geçtiler. Von Kluge' un birlikleri zırhlı ulaşım araçlarından yoksun olan ve ağır kalan IX. Fransız ordusunun (Corap) ancak öncü kuvvetleri tarafından tutulan hatları ele geçirdi. Dengi dengine olmayan bu çarpışmada, cepheden ve arkadan sarılan IX. Fransız ordusu çok geçmeden çözüldü (13-16 mayıs) ve Sedan'da çakılıp kalan, durumunu ancak Le Chesne-Stonne-Beaumont cephesindeki çetin çarpışmalar sonunda düzeltebilen II. Ordu ile (Huntziger) bağlantıyı yitirdi. Alman zırhlı birlikleri açılan bu geniş gedikten denize doğru ilerlemeye başladılar. Oise'da ve özellikle Montcornet'de (De Gaulle'ün karşı saldırısı) güçlü direnişlerle karşılaşmakla birlikte 20 mayıs günü Abbeville'e ulaştılar.

Ne var ki Hollanda'nın savaşı bırakmasından beri savunulmasız kalan Anvers 17 mayıstan başlayarak düştü; 18 mayısta Brüksel'den ayrılan Müttefikler Escaut, Lille ve Dunkerque'e çekildiler. 23 mayısta Arras'nın, 24 mayısta Boulogne'ın, 25 mayısta Calais'nın işgal edilmesi, 19 mayısta Gamelin'in yerini alan Weygand'ın, kuvvetlerinin iki kolunu Bapaume'da birleştirmek için gösterdiği çabalara karşın Kuzey ordularının tümüyle kuşatılmasını beraberinde getirdi. (→ İEPER *konferansı*.) Yıpranmış belçika ordusunun 28 mayısta çarpışmalardan çekilmesiyle daha da ciddileşen bu umutsuz durumdan, 340 000 kişi, general Blanchard ile Prioux'nun birlikleriyle deniz kuvvetlerinin koruması altında Dunkerque'te karaya çıkarak kurtulmayı bildi. 4 haziran günü Dunkerque'in de düşmesiyle, savaşın ilk dönemi son buldu.

"Fransa savaşı"nın ikinci savaş hemen başladı. 15 mayıstan 25 mayısa kadar, Afrika ve Doğu'dan toplanan birlikler sayesinde Aisne ve Somme'ta kesintisiz, ancak yedek güçten yoksun bir fransız cephesi oluşturuldu. 5 haziranda Almanlar bu hatta Paris ve aşağı Sen yönünde Somme üzerinden saldırdılar. Rethel ve Argonne arasında 48 saat süren umutsuz bir direnişin ardından fransız kuvvetleri çözüldü. Almanlar 11 haziranda Epernay yakınındaki Marne'a ulaştılar, 12 haziranda açılan gedikten girerek Langres, Dijon ve Belfort'a yönelen Guderian zırhlı birlikleri Alsace ve Lorraine cephesini savunan kuvvetleri kuşattılar. Aynı gün Weygand kesin geri çekiliş emrini verdi: artık çok geçti, çünkü düşman son derece hızlı ilerlemekteydi. Almanlar 14 haziranda Paris'e, 17 haziranda Orléans'a, 19 haziranda Rennes ve Nantes'a, 22 haziranda La Rochelle'e girdiler; Loire kıyısında direnişle karşılaştıkları tek yer Saumur oldu. Doğu'da, 17 haziranda güneye doğru bir saldırı girişiminden sonra, istihkâm birlikleri birbiri ardından düşecek olan direnme adacıkları halinde Vosges'da yeniden toplanmak zorunda kaldılar. Almanlar 20 haziranda işgal ettikleri Lyon'dan Alpler ordusunun gerisine sarkmaya başladılar: bu orduya kumanda eden general Olry, 10 haziranda savaşa giren İtalya'dan kaygı duymadı ve düşmanı Voreppe'te durdurdu: Alpler işgalden kurtarıldı. 17 haziranda talep edilen, 22 haziranda imzalanan Rethondes mütarekesi, 24 haziranda italyan mütarekesiyle tamamlandı ve 25 haziranda savaş sona erdi.

Fransa turu, her yıl, düzenlenen bisiklet yarışı. Auto gazetesinin yöneticisi Henri Desgrange tarafından 1903'te tesis edildi. Başlanıçta yarış, aşağı yukarı Fransa' nın çevresini dolaşan bir güzergâhta yapılırdı. Amatör sporcular yarışa ilk kez 1983'te katıldılar ve 1984'te kadınlar arası ilk Fransa turu (daha kısa olarak) gerçekleştirildi. Bugün yarışın amacı, Fransa sınırlarını kat etmek değil, zorlukların dağıldığı ve yenilendiği bir güzergâh saptamaktır. Genel sıralamada birinci olan yarışçı sarı bir mayo giyer. Yirmi üç günde 4 000 km yol alınan bu yarış, dünyanın en önemli spor organizasyonları arasında yer alır. Birinci ve İkinci Dünya savaşları nedeniyle 11 yıl düzenlenemeyen yarışta en uzun mesafe 1926'da katedildi (5 745 km). Günümüze kadar yapılan yarışlarda en uzun etap ise 1919'da Les Sables d'Olanne-Beyonne etabı oldu (486 km).

Fransa'da iç savaş *(The Civil War in France)*, Karl Marx'ın ingilizce yazdığı ve haziran 1871'de, Londra'da, *Address of the International Working Men's Association on the Civil War in France* (Uluslararası işçi birliği'nin Fransa'da iç savaş üstüne çağrısı) adıyla yayımlanan yapıtı. Aynı yılın temmuzunda Engels yapıtı çevirdi ve Leipzig'de çıkan Volksstaat'ta *(Der Bürgerkrieg in Frankreich)*, sonra da Brüksel'de çıkan İnternationale'de fransızca adıyla *(Guerre civile en France)* [temmuz-eylül 1871] yayımlattı, Engels, 1891'de bu yapıta bir önsöz yazdı. Marx, daha Paris ayaklanması'nın başından beri, Komün'ü sınıf mücadelesinin maceracı bir biçimi olarak görenlere cevap verilmesi gereği üstünde ısrar ediyordu. O tarihten başlayarak, UİB Genel konseyi'ni, hem Prusyalılar'a, hem de "Versailles'lı burjuva, alçaklara" karşı mücadele veren işçi sınıfını desteklemeye teşvik etti. Marx' ın çözümlemesi, 1871 iç savaşının, yani Komün'ün, tarihte eşi bulunmayan bir olay olduğunu göstermeye çalışır; çünkü prusyalı askerlerle fransız burjuvazisinin ittifakı karşısında Parisliler için tek bir seçenek kalmıştı: "meydan okumaya karşılık vermek ya da döğüşmeden ölmek."

Fransa'da sınıf mücadeleleri (1848-1850) [*Die Klassenkämpfe in Frankreich, 1848 bis 1850*], Karl Marx'ın yapıtı. Büyük bir bölümü Rheinische Zeitung'da (1850), tümü ise broşür biçiminde, Engels tarafından, yine onun yazdığı önemli bir önsözle birlikte yayımlandı (1895). Marx bu yapıtında, kendi çözümleme yöntemini, yani iktisadi temellere dayandırılan materyalizmi, "çağdaş tarihin bir parçasına" uygulamayı amaçlar. 1848 devrimi'nin, 1845 ve 1846'nın kötü hasatlarından ve Büyük Britanya'daki sanayi ve ticaret krizinden kaynaklandığını açıklar: yeni işletmeler kuran sanayi burjuvazisi, sermaye ve kömür madenlerini elinde bulunduran burjuvaziyle bir çatışma içine girmeye başlamıştır. Ama iktidar yalnızca ikincisinin elindedir: Sanayi burjuvazisi iktidarın dışında bırakılmıştır. Ne var ki, gerçekte, devrimi gerçekleştiren proletarya olduğu için, sanayi burjuvazisi bu rahatsız edici "yardımcı"dan kurtulmak isteyecektir. Olaylar çeşitli evreleriyle buna göre gelişir: ulusal atölyeler, Kurucu meclisin oluşumu, vb. Yapıtın özgünlüğü, geçici ittifakları, bunların getirdiği kazanç ve kayıpları, birbirini izleyen çelişkilerini zamanın akışı içinde gösteren tarihsel çözümleme yöntemindedir.

Wide World Photos

Fransa turu sırasında (1932) Puymorens boğazından (Pireneler) geçiş

Fransa turu'nu kazananların listesi

1903	M. Garin (Fr.)	1934	A. Magne (Fr.)	1968	J. Janssen (Holl.)		
1904	H. Cornet (Fr.)	1935	R. Maes (Belç.)	1969	E. Merckx (Belç.)		
1905	L. Trousselier (Fr.)	1936	S. Maes (Belç.)	1970	E. Merckx (Belç.)		
1906	R. Pottier (Fr.)	1937	R. Lapébie (Fr.)	1971	E. Merckx (Belç.)		
1907	Petit-Breton (Fr.)	1938	G. Bartali (İt.)	1972	E. Merckx (Belç.)		
1908	Petit-Berton (Fr.)	1939	S. Maes (Belç.)	1973	L. Ocaña (İsp.)		
1909	F. Faber (Lüks.)	1947	J. Robic (Fr.)	1974	E. Merckx (Belç.)		
1910	O. Lapize (Fr.)	1948	G. Bartali (İt.)	1975	B. Thévenet (Fr.)		
1911	G. Garrigou (Fr.)	1949	F. Coppi (İt.)	1976	L. Van İmpe (Belç.)		
1912	O. Defraye (Belç.)	1950	F. Kubler (İsviçre)	1977	B. Thévenet (Fr.)		
1913	Ph. Thys (Belç.)	1951	H. Koblet (İsviçre)	1978	B. Hinault (Fr.)		
1914	Ph. Thys (Belç.)	1952	F. Coppi (İt.)	1979	B. Hinault (Fr.)		
1919	F. Lambot (Belç.)	1953	L. Bobet (Fr.)	1980	J. Zoetemelk (Holl.)		
1920	Ph. Thys (Belç.)	1954	L. Bobet (Fr.)	1981	B. Hinault (Fr.)		
1921	L. Scieur (Belç.)	1955	L. Bobet (Fr.)	1982	B. Hinault (Fr.)		
1922	F. Lambot (Belç.)	1956	R. Walkowiak (Fr.)	1983	L. Fignon (Fr.)		
1923	H. Pélissier (Fr.)	1957	J. Anquetil (Fr.)	1984	L. Fignon (Fr.)		
1924	O. Bottecchia (İt.)	1958	Ch. Gaul (Lüks.)	1985	B. Hinault (Fr.)		
1925	O. Bottecchia (İt.)	1959	F. Bahamontes (İsp.)	1986	G. Lemond (ABD)		
1926	L. Buysse (Belç.)	1960	G. Nencini (İt.)	1987	S. Roche (İrl.)		
1927	N. Frantz (Lüks.)	1961	J. Anquetil (Fr.)	1988	Dalgado (Pol.)		
1928	N. Frantz (Lüks.)	1962	J. Anquetil (Fr.)	1989	G. Le Mond (ABD)		
1929	M. De Waele (Belç.)	1963	J. Anquetil (Fr.)	1990	G. Le Mond (ABD)		
1930	A. Leducq (Fr.)	1964	J. Anquetil (Fr.)	1991	M. Indurain (Alm.)		
1931	A. Magne (Fr.)	1965	F. Gimondi (İt.)	1992	M. Indurain (Alm.)		
1932	A. Leducq (Fr.)	1966	L. Aimar (Fr.)				
1933	G. Speicher (Fr.)	1967	R. Pingeon (Fr.)				

FRANSCİNİ (Stefano), isviçreli siyaset adamı (Bodio, Ticino, 1796-Bern 1857). İleri liberal parti'ye üye oldu, radikal Ticino darbesine katıldı (1839) ve halk eğitimi uygulamalarını geliştirdi. Bakan seçildi (1848), İçişleri bakanlığı bölümünü yönetti.

FRANSEVİ sıf. (fr. *france* ve ar. *i'den fransevi*). *Esk.* Fransa'ya ve fransızcaya ilişkin olan şey için kullanılır: *Kamus-u Fransevi.*

FRANSIZ sıf. ve a. Fransa halkından olan kimse.

◆ a. Tamlayan olarak, Fransa'ya ya da Fransızlar'a ilişkin: *Fransız gemisi. Fransız mutfağı.*

—El sant. *Fransız düğümü* → TOHUM* İĞNESİ.

—İnş. *Fransız parkesi,* BÖLÜMLÜ* PARKE' nin eşanlamlısı.

—Masonl. *Fransız riti,* Fransız Büyük Locası'nın başlıca riti; en yükseği Prince Rose-Croix olan yedi derecesi vardır.

Fransız akademisi, Richelieu tarafından kurulan Akademi ilk oturumunu 13 mart 1634'te yaptı, 25 ocak 1635'te kraldan kuruluş belgesini aldı; böylece, 1629'dan beri Valentin Conrart'ın evinde toplanan aydınlar kulübü resmiyet kazanıyordu. Dilin denetlenmesi ve yayımlanan kitapların değerlendirilmesiyle görevli Akademi despot nitelikli siyasal bir araç olarak görüldü: Parlamento, kurumun kuruluş belgelerini ancak temmuz 1637'de onayladı. Akademi'nin "koruyucusu" (bu unvan 1672'den başlayarak krala verildi, bugün devlet başkanına veriliyor) Richelieu tüm adaylıkları denetliyor (başlangıcından itibaren yazarların yanında devlet danışmanlarına ve mühürdara da yer vermişti), akademi üyelerine sözlük (ilk baskısı 1694'te yayımlandı) ve dilbilgisi (1933'te yayımlandı) çalışmalarının dışında da görevler veriyordu: akademi üyeleri Richelieu'nün söylevlerini, dinbilimsel ve siyasal yergi yazılarını hazırlıyorlardı. Akademi, Yeniler ve Eskiler arasındaki çatışmadan kaynaklanan ilk çatlaklara rağmen, XVIII. yy.'ın ikinci yarısında "filozoflar"ın bünyesine sızmasına değin krallığın etkin bir aracı olarak kaldı.

1793'te feshedilen Akademi, 23 ocak 1803'te İnstitut de France'ın "fransız dili ve edebiyatı sınıfı" olarak yeniden oluşturuldu. Bonaparte Akademi'yi kendi askeri devlet anlayışı çerçevesinde biçimlendirdi: akademi üyeleri, biçimi 13 mayıs 1801 kararnamesiyle saptanan bir üniforma, "yeşil resmi elbise" giymeye başladılar. Akademi 1805'te bugünkü merkezine yerleşti (Collège des Quatre -Nations), ancak Fransız akademisi adını yeniden ancak 5 mart 1815'te alabildi.

Akademi 1639'dan beri 40 üyeye sahiptir; muhabir ya da ortak üye seçmez. Ancak Julien Green'in (1971) ve Marguerite Yourcenar'ın (1980) seçilmeleriyle fransızca yazan yabancılara ve kadınlara Akademi' ye girme yolu açılmıştır. Üyelerinin meslek ve unvanlarının çeşitliliğine rağmen, Akademi'de bölümler yoktur. Üyeler arasında tam bir eşitlik vardır: 1712'de Louis XIV, Kilise erkânı ya da büyük senyörlerin herhangi bir biçimde öbür üyelere göre ayrıcalık taşımamaları için akademi üyelerine 40 koltuk verdi.

Akademi'nin idari işleri 3 kişiden oluşan bir büro tarafından yürütülür: yönetici ve şansölye 3 ay için seçilirler; sürekli sekreter yaşam boyu kaydıyla seçilir.

Erdem ve edebiyat ödülleri verir.

General de Gaulle Cezayir'de haziran 1944'te Fransız Cumhuriyeti geçici hükümeti'nin danışma meclisine başkanlık ederken

İFS

Fransız-Alman savaşı (1870-1871), Bismarck'ın alman birliğini kurmak amacıyla sürdürdüğü mücadele çerçevesinde, tüm alman eyaletlerini Prusya'nın yönetiminde Fransa'ya karşı bir araya getiren çatışma. İspanya tahtına bir Hohenzollern'in aday gösterilmesi savaşa neden oldu; Prusya kralı önce anlaşmazlığı yatıştırdıysa da, Fransızlar'ın protestoları üzerine Bismarck, tarafgir bir tutumla Ems* telgrafları'nı yazdırarak anlaşmazlığı canlandırdı.

• *Kuvvetlerin durumu.* Roon ve Moltke tarafından yeniden düzenlenen Prusya ordusu korkutucu bir savaş gücü meydana getiriyordu. Fransız ordusuysa modern muharebeye hazır değildi.

• *Harekâtlar.* Alman planının hedefi Paris'ti ve bunu gerçekleştirmek üzere, tüm fransız ordularını yok edinceye kadar saldırı tasarlanıyordu: iki alman ordusu Saarbrücken ve Metz üzerinden Lorraine'e saldırırken, üçüncü bir ordu Alsace'ı işgal edecek ve asıl kuvvetlerin geri kanadını tutacaktı.

• *Fransız planı.* Fransızlar Güney eyaletlerinin Prusya ile bağlantısını kesmek üzere Würzburg yönünde saldırıya geçmek için bir süre kararsız kaldıktan sonra, Thionville-Belfort hattı üzerine yayılmış kolordularını tamamen savunmada bırakma stratejisini benimsediler.

• *Savaş.* 1) *Sınır muharebeleri.* İlk olarak III. Alman ordusu saldırıya geçti, Lauter'i aşarak, Frœschwiller*'de kazandığı zaferden sonra Alsace'ı ele geçirdi. Aynı gün I. Alman ordusu Saarbrücken'i aştı ve Lorraine'e girdi; Nancy'yi işgal etti.

2) *Fransız imparatorluk ordusu'nun yok olması.* Almanlar'ın ilk hedefi Lorraine ordusu'nu saf dışı bırakmaktı. Bu amaçla I. Ordu geriye çekilmeyi geciktirirken, II. Ordu hızla Metz'in güneyine inerek burayı batıdan aştı ve Verdun'e giden yolları kesti. Bu manevra yüzünden Metz yakınlarında büyük muharebeler oldu. Kendisini takip eden III. Alman ordusu ile ve Metz'i kuşatan kuvvetlerden ayrılan IV. Alman ordusu tarafından kıskaca alınan Châlons ordusu, Sedan*'a püskürtüldü ve burada imparatorun komutasında boş yere düşman hatlarını zorladıktan sonra teslim olmak zorunda kaldı.

3) *Fransız ulusal savunmasının düzenlenmesi,* Sedan felaketinin duyulması Paris'te imparatorun tahttan indirilmesi ve cumhuriyetin ilan edilmesi taleplerine yol açtı. General Trochu'nün başkanlığında kurulan Fransız Ulusal savunma hükümeti savaşa devam etmeye karar verdi. Çok sınırlı bir insan gücüyle (80 000 edek) işe koyulan hükümet askere alınacakları belirledi, dışardan silah satın aldı ve aşağı yukarı 600 000 kişiyi silah altına çağırdı. Aurelle de Paladines komutasındaki I. Loire ordusu Paris'i ablukadan kurtarmakla görevlendirildiyse de, kısa bir süre sonra, Metz'in teslim olmasıyla serbest kalan alman kuvvetleri tarafından yenilgiye uğratıldı.

4) *Fransızlar'ın taşrada direnişi ve Paris'in düşmesi.* Orléans'ın kaybedilmesinden sonra, Fransızlar, Paris'i kurtarmaktan vazgeçerek etkinliklerini taşrada yoğunlaştırdılar. Paris'teyse, Buzenval'i yarma girişiminin ardından, hükümet 28 ocak 1871'de mütareke imzalamak zorunda kaldı.

• *Savaşın sonuçları.* Bismarck, güç de olsa Bavyera'nın onayını elde ettikten sonra (kasım 1870 antlaşması), alman imparatoru olarak Versailles'da taç giydi. Fransa, Frankfurt* antlaşması ile Alsace ve Metz'i kaybetti ve bir savaş tazminatı ödemek zorunda kaldı.

FRANSIZ-AMERİKANLAR, XIX. yy.'ın ikinci yarısında ABD'ye (özellikle Yeni İngiltere) yerleşen kanadalı-fransız kökenli topluluklara verilen ad. Amerikanlaştılar, ama bir bölümü fransızca konuşmayı sürdürmektedir. Başlıca temsilcileri, her ikisi de Kanada doğumlu Henri d'Arles (rahip Henri Beaudé [1870-1930]) ve Louis Dantin* (Eugène Seers) ve Walt Whitman'ı çeviren şair Rosaire Dion-Lévesque (Léo Albert Lévesque [1900-1974]), olan bir edebiyatları vardır.

FRANSIZ ANTİLLERİ, Küçük Antil adalarında denizaşırı fransız *département*'ları topluluğu. Martinique ve Guadeloupe ile, Guadeloupe'a bağlı adaları (Marie-Galante, Saintes adaları, Désirade, Saint-Barthélemy ve Saint-Martin adasının Fransa'ya bağlı kesimi) kapsar.

Fransız Anadolu tetkikleri enstitüsü, Anadolu arkeolojisi ve sanatı üzerine çeşitli çalışmalar yapmak üzere kurulan enstitü. Fransızlar Atina'da (1848), Kahire'de (1881) ve Şam'da (1922) arkeoloji enstitüleri kurdular. 1902'de İstanbul'da Fransız arkeoloji enstitüsü kurma girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Bizans sanatı uzmanı J. Ebersolt'un bu konuda yaptığı çalışmalar (1908-1909), daha sonra C. Diehl tarafından sürdürüldü. 1930'da fransız konsolosluğunda açılan Fransız arkeoloji enstitüsü'nün başkanlığına Prof. A. L. Gabriel getirildi. 1975'ten beri çalışmalarını Fransız Anadolu tetkikleri enstitüsü adıyla sürdüren kuruluş, Anadolu arkeolojisi, sanatı, kültürüne ilişkin araştırma ve kazılar yapmakta, çeşitli yayımlar hazırlamakta, konferanslar düzenlemektir.

Fransız arkeoloji enstitüsü (İstanbul) → FRANSIZ ANADOLU TETKİKLERİ ENSTİTÜSÜ.

Fransız birliği *(Union française),* 1946 Fransız anayasası'nın öngördüğü Fransa ve eski sömürgelerinin ilişkiler sistemi. Bu sisteme göre denizaşırı bölge ve eyaletler, himaye altında devletler ve protektoralar olarak üçe ayrılan eski sömürgeler le Fransa'nın ilişkileri yeni bir düzene oturtuluyordu. 1958 Anayasası ile lağvedildi.

Fransız Cumhuriyeti geçici hükümeti, haziran 1944'te Cezayir'de Fransız ulusal kurtuluş komitesi'nin yerini alan hükümet. Ağustostan başlayarak Paris'e yerleşti ve fransız devletini temsil etti, 16 ocak 1947'ye değin Fransa'yı yönetti.

Fransız demokrasisi için birlik (Union pour la démocratie Française) [U.D.F.], 1978'de Valéry Giscard d'Estaing'i desteklemek amacıyla kurulmuş olan radikal parti, Cumhuriyetçi parti ve Merkez sosyal demokratları birleştiren siyasi cephe. 1981'de muhalefete geçmek zorunda kalan UDF, 1986'da Cumhuriyet için Birlik partisi ile (RPR) birlikte parlamento seçimlerini kazanarak koalisyon hükümetine katıldı. 1988'de Cumhuriyet için birlik partisi (RPR) ile birlikte Giscard D'estaing'in başkanlığında genel seçimlere katılan UDF, 134 milletvekilliği elde ettiyse de, hükümetten ayrılmak zorunda kaldı. 1990'da RPR ile birleşerek Fransa için birlik (UPF) adını aldı.

Fransız devrimi (1789-1799), Fransa'da Ancien Régime'e son veren devrimci hareketlerin tümüne verilen ad.

Fransız devrimi, burjuva sınıfının değişik derecelerde öncülüğüyle Batı Avrupa

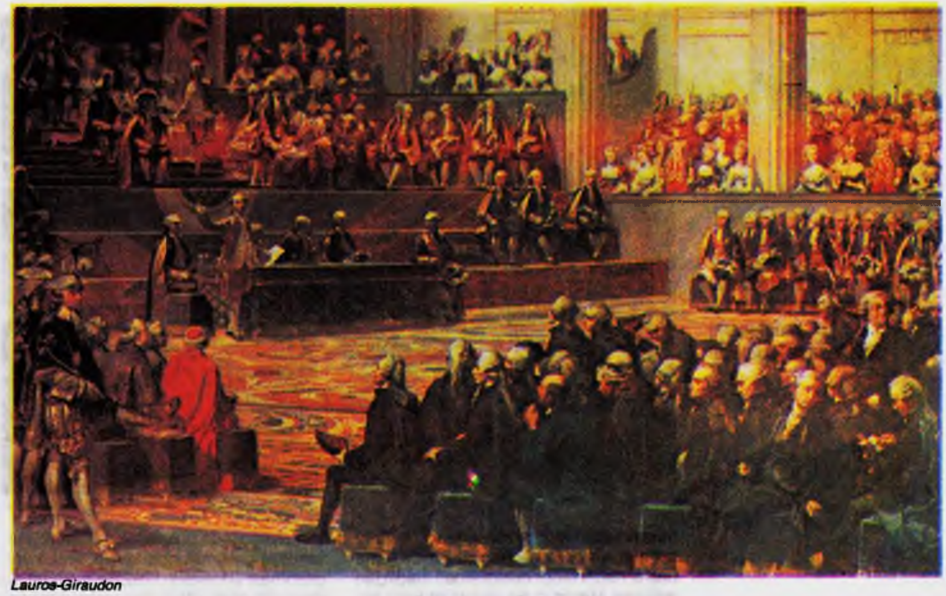
ile Amerika'da meydana gelen devrimler zinciri içinde yer alır: Amerikan devrimi (1770-1783); İrlanda ve İngiltere'deki devrimci karışıklıklar (1780-1783); Birleşik Eyaletler'deki (1783-1787); Avusturya Felemenk'indeki devrim (1787-1790); Cenevre'de demokratik devrimler (1766-1768 ve 1782), Polonya devrimi (1788-1794); Belçika devrimi'nin Fransa'nın yardımıyla yeniden başlaması (1792-1795); Ren bölgesi Almanyası'nda fransız ordusunun yardımıyla başlayan devrim (1792-1801), Cenevre devrimi'nin yeniden patlaması (1792-1798); çeşitli italyan devletlerinde devrim (1796-1799).

Ancak dünya çapında çok büyük yankılar uyandıran Fransız devrimi'nin kendine özgü nitelikleri vardır. Devletin ve Kilise'nin otoritesine saldıran, aklın kudretini, ilerlemeyi ve insan haklarını savunan filozofların yeni düşünceleri (fikir kulüplerinin ve mason localarının gelişmesi bu düşüncelerin, yayılmasını kolaylaştırmıştı) uzun süredir Ancien Régime'in temelini sarsıyordu. Fransızlar'ın eskiden beri üç sınıfa ayrılması (bir yanda iki ayrıcalıklı sınıf: ruhban sınıfı ve soylular; öte yanda tiers état [halk sınıfı]), adaletsiz vergi dağılımı, köylülerin eski derebeylik vergileri ödemek zorunda bırakılmaları halkta hoşnutsuzluk yaratıyordu. XVIII. yy.'da Fransa'nın refah dönemi yaşadığı kesindi, ama 1789'dan önceki yıllarda patlamalara yol açan bir darlık dönemi başlamıştı (ürünün kötü olması, fiyatların yükselmesi, şarap satışlarının düşmesi, işsizlik). Aydınlanma hareketini benimsemiş, büyük ticaret ve sanayiyle zenginleşmiş büyük burjuvazi, ülkenin siyasal yaşamına etkin biçimde katılamadığı için kızgındı. Louis XVI'nın ayrıcalıklıların ve parlamenterlerin muhalefeti karşısında zayıf kalması, Turgot ve Necker'in önerdiği reformları başarısızlığa uğrattı. Mali güçlükler bunalımı hızlandırdı. Amerika savaşı (isyancıların istediği özgürlük ve eşitlik ilkelerinin yayılmasını sağlamıştı), hazinede büyük bir açık meydana getirdi. Açık yıldan yıla büyüdü. Çaresiz kalan maliye bakanları Calonne ve Brienne, vergi yükünü daha adil bir şekilde dağıtma yollarını aradılar, ama eşrafın muhalefeti ve parlamentonun uzlaşmaz tutumuyla karşılaştılar. Muhalifler états généraux'nun toplanmasını istediler. Lamoignon'un parlamento direnişini kırmaya yönelik reform tasarısı, başarısızlıkla sonuçlandı, çeşitli bölgelerde ayaklanmalar patlak verdi. İflas tehlikesi karşısında kral boyun eğdi. Necker'i geri çağırdı ve états généraux'yu 1789 mayısında toplayacağına söz verdi.

• *Etats généraux'dan Kurucu meclis'e.* Etats généraux'da oylama sınıf esasına göre mi yoksa üyelik esas alınarak mı yapılacaktı? Kral görüş bildirmedi, ama tiers état'nın milletvekili sayısının iki katına çıkarılmasına karar verdi. 1789'da ocaktan mayısa kadar seçimler yapıldı. Yürürlükteki usule göre, seçmenler şikayet dilekçeleri hazırladılar, istekleri oldukça ölçülüydü. Ama Versailles'daki états généraux toplantısı (5 mayıs) tiers état'yı düş kırıklığına uğrattı; Necker siyasal reformlardan hiç söz etmemişti. Ayrıcalıklıların (kralın da desteğiyle), yetkilerin denetlenmesi için üçüncü sınıfla birleşme önerisini reddetmeleri tiers etat temsilcilerini kendilerini Ulusal meclis olarak ilan etmeye (17 haziran ve Jeu de paume andını içerek birleşmeye yöneltti (20 haziran). Kralın da katıldığı 23 haziran tarihli oturumdan ve milletvekillerinin dağılmayı reddetmesinden sonra, kral eski tutumundan vazgeçerek ayrıcalıklılara tiers état'ya katılmalarını emretti (27 haziran). Mali alanda yasa çıkarmaya başlayan Meclis, Ulusal kurucu meclis adını aldı.

• *Ulusal kurucu meclis (9 temmuz 1789-30 eylül 1791).* Devrim "yasal" düzeyde tamamlandığına göre artık halk güçleri sahneye çıkabilirdi. Kral askeri birlikleri Paris çevresine çağırınca, kentte kaygı başladı; kıtlık ve işsizlik de bunalım yaratmıştı. Necker'in görevden alındığı (11 temmuz) ve yeni bakanların atandığı (Breteuil, de Broglie) haberi üzerine Parisliler silaha sarıldı. Bastille'in alınması (14 temmuz) halkın kralın mutlakiyetçiliğine karşı zaferini simgeliyordu. Kral Necker'i yeniden göreve çağırdı (16 temmuz) ve Paris'e gelerek yeni belediye başkanı Bailly'nin elinden üç renkli (fransız bayrağının renkleri) kokartı almayı kabul etti. İlk mülteciler sınırlardan kaçarken kırsal kesimi saran "büyük korku" köylü ayaklanmalarına yol açtı ve 4 ağustos gecesi Meclis'te ayrıcalıkların kaldırılmasıyla sonuçlandı. İki ay sonra yeni bir halk hareketi (Versailles'a yürüyüş) kral ailesini Tuileries'de oturmak zorunda bıraktı (6 ekim). Böylece kral Parisliler'in tutsağı oldu. Bu arada yeni bir düzen kurmak isteyen milletvekilleri İnsan hakları bildirgesini yayımladılar (26 ağustos) ve tek bir yasama meclisiyle bedelli seçim sistemine dayalı liberal ve burjuva bir anayasa hazırlamaya, bu arada yönetimi, yargıyı ve maliyeyi yeniden örgütlemeye giriştiler. Bu çalışmalar büyük hatipler (Mirabeau, Mounier, Barnave, Lameth, vb.) arasındaki ateşli tartışmalarla yürütüldü. Meclis dışındaki kulüplerin (Jacobinler, Cordelierler, sonra Feuillantlar) etkisi de arttı. Bununla birlikte Kilise mallarının kamulaştırılması (2 kasım 1789), bunun doğal sonucu olarak assignat'nın, özellikle de papanın karşı çıktığı Sivil rahipler teşkilatı kanunu'nun yürürlüğe konması yeni sürtüşmelere yol açtı. Ulusal birliği pekiştiren Federasyon bayramının (14 temmuz 1790) başarısına karşın, bölünmeler arttı. Koalisyonların ve grevlerin yasaklanması (Le Chapelier yasası, 14 haziran 1791) işçilerin huzursuzluğuna yol açtı. Dışarıda, Alsace prensleri olayı, Avignon'un ilhakı, halkların kendi kaderlerini kendi belirlemesi ilkesi öbür batılı güçleri kaygılandırırken, mülteciler kışkırtıcı bir rol oynadılar. Bu belirsizlik ortamında kralın Varennes'e kaçması (20 haziran 1791) ve Paris'e zorla geri getirilmesi cumhuriyetçilerle sınırlı bir monarşi yanlıları arasında kopmaya yol açtı. Kralın kaçırılma masalına inanan Meclis anayasayı hızla tamamladı, Louis XVI da bu anayasayı kabul etti (14 eylül). Kurucu meclis yerini Yasama meclisi'ne bırakmak üzere dağıldı.

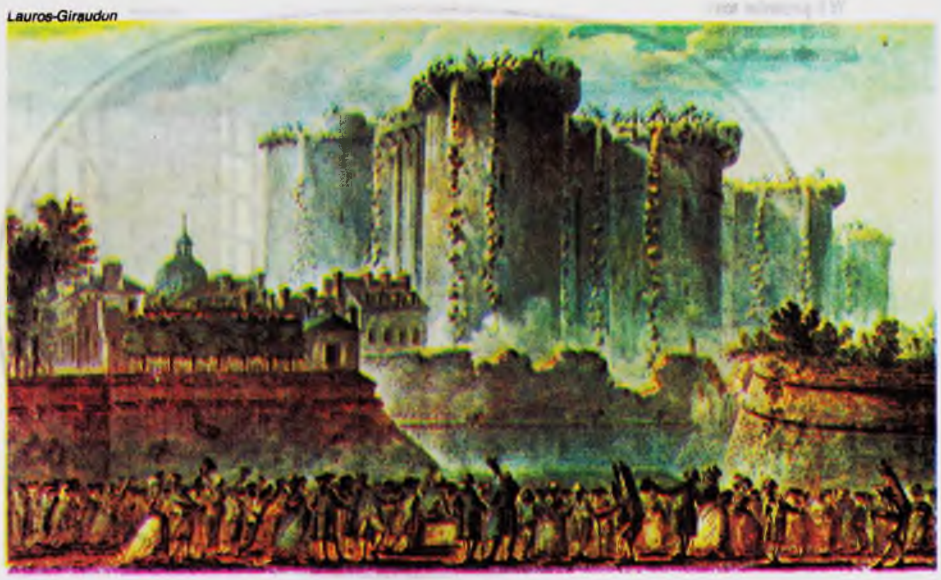
• *Yasama meclisi (1 ekim 1791 - 20 eylül 1792),* güç bir toplumsal ortamda toplandı (enflasyon ve kıtlık, aristokratların girişebileceği bir komplo olasılığının yarattığı korku). Sağda, anayasaya bağlı Feuillantlar, solda geleceğin Montagnardlar'ı ile birlikte Girondinler (Brissot, Vergniaud, Louvet, vb.) oturuyorlardı. Kulüplerin büyük etkisi vardı. Direnen rahipler ve özellikle entrikaları Avusturya ile alman prensleri tarafından desteklenen mülteciler konusunda sert tartışmalar yapılıyordu. Kral mart ayında girondin bir hükümet kurul-

Lauros-Giraudon

Versailles'da Menus-Plaisirs salonunda 5 mayıs 1789'da états généraux'nun açılışı A. Couder'nin bir resminden ayrıntı (1839) *Versailles şatosu*

FRANSIZ DEVRİMİ

Lauros-Giraudon

temmuz 1789'da Bastille'in yıkılması J. Houel'in suluboyası ***Carnavalet müzesi, Paris***

Giraudon

Louis XVI'nın Varennes'de, 21 haziran 1791'de tutuklanması Prieur'ün yapıtından Berthault'nun bir gravürü (ayrıntı) *Bibliothèque nationale, Paris*

masını kabul etmek zorunda kaldı; Brissot'nun, saray tarafından da gizlice (ama başka nedenlerle) desteklenen saldırgan politikası Meclis'in Avusturya'ya karşı savaş açmasına neden oldu (20 nisan 1792). Kralın iki kararnameyi (direnen rahiplerin sürgün edilmesi, federelerin Paris yakınında kamp kurması) veto etmesi ve hükümetin görevden uzaklaştırılması Tuileries sarayı'nın basılmasına yol açtı (20 haziran); ancak vetosunu kaldırmadı. Baldırı çıplaklar (Sans-culotte'lar) kralın tahttan indirilmesini istediler. İlk askeri bozgunlar ve Braunschweig bildirisi halkın öfkesini artırdı. Federelerin Paris'e gelmesi ve isyancı bir Komün kurulmasından (9 ağustos) sonra, Tuileries'nin alınması ve Louis XVI'nın ailesi ile birlikte tutuklanması (10 ağustos) monarşinin sonunun geldiğini gösteriyordu. Yasama meclisi, güçlü Komün'e boyun eğmek zorunda kaldı; Avusturya-Prusya kuvvetlerinin ilerlediğini haber alan Komün, eylül katliamlarının gerçekleşmesine göz yumdu. Yabancı istilası, Valmy'de durdurulurken (20 eylül) yeni meclis kuruldu: Konvansiyon meclisi.

• *Ulusal Konvansiyon (21 eylül 1792 -26 ekim 1795)*, toplanır toplanmaz aldığı kararlara Cumhuriyet Yıl I tarihini verdi. Daha ilk oturumlardan sonra taşradan seçilen, Paris'in üstünlüğüne karşı olan liberal ve eşitlikçi Girondinler ile (Brissot, Vergniaud, Louvet, vb.) halka daha yakın olan, Komün ve baldırı çıplaklarca desteklenen merkeziyetçilik yanlısı Montagnardlar (Robespierre, Danton, Marat, vb.) arasında çekişme başladı. Kimi Girondinler' in halka çağrıda bulunarak önlemeye, kurtarmaya çalışmalarına karşın, kralın yargılanması (11 aralık 1792'de başladı) ve idamı (21 ocak 1793), öte yandan Konvansiyon'un Ren ve Alpler üzerindeki fetihçi politikası, Fransa' ya karşı geniş bir koalisyon oluşmasına yol açtı. Konvansiyon hem yabancı istilasına, hem Vendée ayaklanmasına karşı koymak zorunda kaldı, bu tehlikeler karşısında birçok önlem aldı: Genel güvenlik komitesi'nin (ekim 1792), Halk kurtuluş komitesi'nin (mart 1793) kurulması, ulusal görevlilerin, temsilciler kurulu üyelerinin, gözetim komitelerinin, halk derneklerinin harekete geçirilmesi. İlk bozgunluk ve Girondinler'in dostu Dumouriez'nin ihaneti, Girondinler'in suçlanmasını sağladı. Girondinler'in, müfrezelerin desteğiyle tasfiyesi (2 haziran) taşrada "federalist" ayaklanmalara neden oldu. Toulon kenti, limanını İngilizler'e açtı. Bu tehlikeler karşısında Halk kurtuluş komitesi (Robespierre, Carnot, Saint-Just, vb.) dış ve iç düşmanları yenmek için ülkeyi diktatörlükle yönetmeye başladı. Teröre başvurdu (şüpheliler yasası [17 eylül]), kraliçenin ve Girondinler'in idamı, muhalifterin Lyon'da taranması, Nantes'ta suda boğulmaları). Assignat'nın sürekli olarak değerden düşmesi ve yiyecek darlığı karşısında Komite güdümlü bir ekonomik politika uygulamaya başlarken (narh yasaları, zorunlu istikraz, vb.), Meclis toplumsal içerikli önlemlere yöneldi (ulusal malların satışı, mirasın eşit paylaşımı, yoksullara yardım, öğrenimin yeniden düzenlenmesi, vb.) ve savaşa hazırlık çalışmalarını hızlandırdı. Yıl I demokratik Anayasası oylanır oylanmaz askıya alındı. Aynı zamanda aşırı sol hıristiyanlıktan sıyrılma politikası yürüttü (*Culte de la Raison* [Akıl dini]). 1793'ün sonunda, Vendée ayaklanmasının bastırılması, federalistlerin yenilgisi, Toulon'un geri alınması, dış zaferler (Hondschoote, Wattignies) bir düzelme getirdi. Robespierre, erdem ve teröre dayalı devrimci hükümetin temellerini attı; Saint-Just, mültecileri ve şüphelileri hedef alan vantoz kararnamelerinin oylanmasını sağladı. Ama komitelerde ve Meclis'te anlaşmazlıklar çıktı. Robespierre, önce solda, devrimi daha ileriye götürmek isteyen hebertçileri, sonra sağda, Terör dönemine son verilmesini isteyen dantoncuları ezdi (mart-nisan 1794). Üstünlüğü ele geçirince, merkezileşmeyi güçlendirdi, Yüce varlık inancını kurdu; bu inanç için düzenlenen şenliği yönetti. 22 prairial yasası Büyük Terör dönemini başlattı, ama bu politika, ılımlıların yanı sıra, dış tehlikenin kalktığı bir ortamda bile (Fleurus zaferi, haziran 1794) kendi can güvenliklerinden kaygılanan "pişman teröristler"i de hoşnutsuzluğa düşürdü. Korkudan doğan bir suikastla 9 thermidorda (27 temmuz 1794) Robespierre ve arkadaşları devrildi. Bu tarihten sonra devrim gerilemeye başladı. Thermidor Konvansiyonu "gerici" önlemler aldı: hapisanelerin açılması, büyük komitelerin yetkilerinin kısılması, narhların kaldırılması, Jacobinler kulübünün kapatılması. Sefaletin ve assignat'nın çöküşünün yol açtığı karışıklıklar bastırıldı. Yeni askeri başarılar, Prusya, İspanya ve Hollanda ile elverişli antlaşmalar yapılmasını sağladı. Kralcılar hareketlenmeye başladılar (Güneyde beyaz Terör), ama mültecilerin Quiberon'a düzenlediği bir çıkarma (27 haziran - 22 temmuz 1795) başarısızlıkla sonuçlandı. Bununla birlikte konvansiyon yandaşları yeni bir anayasa (yıl III Anayasası) hazırladılar. Ayrılmadan önce, Paris'te görev süresi sona eren milletvekillerini kayırıcı nitelikte üçte iki kararnamesinin kaldırılmasını isteyen kralcıların ayaklanma girişiminin general Bonaparte tarafından bastırılmasını sağladılar (13 vendémiaire [5 ekim 1795]).

• *Directoire (26 ekim 1795 - 9 kasım 1799)*. Yeni anayasayla bedelli seçim sistemine dayalı bir "burjuva cumhuriyeti" kuruldu. Bir diktatörlük tehlikesini uzaklaştırmak için yürütme beş Directeur, yasama da iki konseye bırakıldı. Hemen kurulan hükümet aynı sorunlarla baş etmek zorunda kaldı: hazine; assignat'nın (sonra bölge temsilciliğinin) çöküşü, yiyecek bunalımı, ahlak bozukluğu, moral çöküntüsü, sefalet, zenginlik gösterisi. Sırasıyla sağından ve solundan baskı altında tutulan Directoire, dört yıl boyunca bir denge siyaseti uyguladı: Eşitler komplosunun bastırılması (liderleri Babeuf komünist bir öğretiyi yayıyordu), sağa karşı girişilen 18 fructidor (4 eylül 1797) darbesi, arkasından Jacobinler'in ezilmesi (22 floréal, 11 mayıs 1798). Bakan Ramel, çeşitli önlemler alarak (üçte iki ilkesinden vazgeçilmesi, vergi sisteminin değiştirilmesi) mali durumun düzelmesini sağladı. Dışarıda, fetih savaşı, Bonaparte'ın başarılı İtalya seferiyle yeniden başladı; bu sefer devrimci düşünceleri ("Kardeş cumhuriyetler"in kurulması) yayma ve Fransa'ya dediğini yaptırma (Fransa'ya Ren'in sol kıyısını veren Campoformio antlaşması) olanağını verdi. Ama Bonaparte Mısır seferindeyken (1798-99), Directoire'ın Hollanda, İsviçre, Roma ve Napoli'yi istila siyaseti, Fransa'ya karşı ikinci koalisyonun kurulmasına yol açtı. Fransa bir dizi yenilgiye uğradı (eylül 1799'da Brune ve Masséna zaferleriyle durum yeniden düzeldi). İçte, durum daha da kötüleşti. Üç Directeur'e karşı düzenlenen 30 prairial (18 haziran 1799) darbesinden sonra, jacobinciliğin canlanması, Batı'da ve Güney'de kıral yanlısı hareketlerin ortaya çıkması kamuoyunu tedirgin etti; ülkede barış ve güçlü bir rejim isteği yaygınlaştı. Fransa'

Larousse

yaralı Robespierre, Halk kurtuluş komitesi'nin giriş odasında korunurken, 9-10 Thermidor Yıl II gecesinden sonra (27-28 temmuz 1794) *Carnavalet müzesi, Paris*

nın bozgun haberleri üzerine beklenmedik bir anda Mısır'dan dönen Bonaparte Sieyès ile anlaşarak 18 ve 19 brumaire (9 ve 10 kasım 1799) darbesiyle Directoire'ı devirdi. Devrim, askeri diktatörlükle sonuçlandı.

Fransız devrimi (1848), 22, 23 ve 24 şubat 1848'de krallığın yerine cumhuriyetin getirilmesi, 25 şubat 1848'de başlayan ve 26 haziran 1848'de devrimci güçlerin ezilmesiyle sona eren devrimci harekete verilen ad.

Bir iktisadi bunalım ortamında (1845-1847) ortaya çıkan bu devrim Avrupa'yı saran bir genel hareket içinde yer alır. (→ AVRUPA DEVRİMLERİ [1848].) Seçmen kitlesini genişletecek ve milletvekillerinin satılmışlığına engel olacak bir seçim sisteminden yana geniş bir hareket Temmuz monarşisinin sonunu belirledi. *Histoire de la Révolution* (Michelet, Louis Blanc) ya da *Histoire des Girondins*'e (Lamartine) karşı büyük ilgi duyulan bir anda yasal planda susturulmuş olan reformcular çok sayıda gizli dernekte (Saisons [Mevsimler], Travailleurs égalitaires [Eşitlikçi emekçiler]) örgütlenerek görüşlerini dile getirdiler ve bazı kentlerde binlerce kişiyi bir araya getiren şölenler düzenleyerek toplantı yasağını işlemez hale getirdiler. 22 şubat 1848'de Paris'te yapılması öngörülen bu şölenlerden biri yasaklandı, cumhuriyetçiler de halkı gösteri yapmaya çağırdı. 22 şubatta askeri birlikler düzeni sağladı, ama 23 şubatta Milli muhafız birliğinin reformdan yana gösteriye katılması Guizot'nun görevden alınmasına yol açtı. Kralın bu girişimi gösterilerin sona ermesini sağlayamadı. Boulevard des Capucines'de açılan yaylım ateşi 52 kişinin ölümüyle sonuçlanınca, ardından Paris ayaklandı. 24 şubatta Louis-Philippe Thiers'i çağırarak tahttan feragat etti. Torununu kral ilan etme girişimi başarısızlığa uğradı ve kalabalığın dayatması üzerine *National*'in (Lamartine, Dupont de l'Eure, Arago, Garnier-Pagès, Marie, Ledru-Rollin, Crémieux) ve *Reforme*'un (Louis Blanc, Albert, Flocon ve Marrast) üyelerinden oluşan geçici bir cumhuriyetçi hükümet kuruldu. Bu hükümet cumhuriyeti (25 şubat), çalışma hakkını ilan etti, işsizler için ulusal atölyeler* kurdu ve emekçiler için hükümet komisyonunu (Luxembourg komisyonu) oluşturdu. Ölüm cezasını ve köleliği kaldırdı, Milli muhafız birliğini herkese açtı, genel oy hakkını (erkekler için), toplantı ve basın özgürlüğünü getirdi; seçmenleri, 9 nisanda Kurucu meclis'in seçimi için oy vermeye çağırdı. Ama devrim ekonomik güçlükleri artırdı: devletin yükümlülüklerinin artması, sermaye kaçışı (bir banka bunalımına yol açtı), iratların düşmesi. Maliye bakanı Garnier-Pagès, durumu düzeltmek için, halkın hoşnutsuzluğuna yol açacak önlemler aldı (özellikle her 1 franktan 45 santim vergi alınması). Hoşnutsuzluk ve siyasal karışıklık sürdü. 17 mart işçi gösterisiyle aşırı sol gruplar seçimlerin 23 nisana ertelenmesini sağladılar, ama 16 nisanda yeni bir gösteri hükümeti ve sosyalizm korkusu içinde bulunan ılımlıları yumuşatamadı. 23 ve 24 nisan seçimleriyle Meclis'e ılımlı bir çoğunluk egemen oldu. 10 mayısta geçici hükümetin yerini bir Yürütme komisyonu (Arago, Garnier-Pagès, Marie, Lamartine, Ledru-Rollin [dışarda bırakılmayan tek radikal]) aldı ve taşradaki (Rouen, Limoges) karışıklıklar bastırıldı. Sosyalistlerin iktidardan uzaklaştırılmasına karşı olan solun düzenlediği Polonya'nın bağımsızlığından yana gösteriden sonra devrimci hareket ezildi: Luxembourg komisyonu dağıtıldı, tüm aşırı sol kulüpler kapatıldı; Albert, Raspail, Blanqui, Barbès tutuklandı. 21 haziran tarihli bir kararname, Ulusal atölyelerin fiilen dağıtılarak 25 yaşından küçük işçilerin askere yazılmak, öbürlerinin de taşraya dönmek zorunda olduklarını açıkladı. Bu girişim 23 haziran-dan 26 hazirana dek suren bir ayaklanmaya yol açtı. Bu kanlı ayaklanma (en azından 1 500 kişi öldü (bunlar arasında bir uzlaşma denemesi sırasında bir barikat üzerinde vurulan Paris başpiskoposu Monsenyör Affre da vardı), general Cavaignac tarafından, sert bir şekilde bastırıldı (11 000-15 000 tutuklama): önce diktatörce yetkiler alan (24-28 haziran) Cavaignac, istifa eden Yürütme komisyonu'nun yerine geçen ve Meclis'e karşı sorumlu başbakan oldu. Düzen partisi'ni yöneten Poitiers sokağı komitesi'nin etkisiyle bir dizi tepki önlemi aldı (geçici olarak teminat akçesi yatırma zorunluluğunu getiren basın yasaları; kulüpler yasasıyla bu kuruluşlara, açılmazdan iki gün önce bildirimde bulunma zorunluluğu). Kasımda anayasanın ilan edilmesinden sonra (→ II. CUMHURİYET) muhafazakârlar durumlarını sağlamlaştırdılar: Önce Louis Napoléon Bonaparte'ın genel oyla cumhurbaşkanı seçilmesi (10 aralık), sonra milletvekili seçimlerinin başarıyla sonuçlanması (13 mayıs 1849). Düzen partisi, sandalyelerin üçte ikisini elde ederken, ılımlı cumhuriyetçiler 180 sandalye kazanan ilerici cumhuriyetçilerden (Montagne) yarısı kadar üyelik (80 sandalyeye) alabildiler.

FRANSIZ GÜNEY VE ANTARKTİKA TOPRAKLARI, yaklş. 400 000 km²'lik bir alanı kaplayan denizaşırı fransız toprağı. Hint okyanusu'nun güney kesimindeki ve Antarktika'daki fransız topraklarını kapsar.

Fransız Pasteur hastanesi, İstanbul'da sağlık kurumu. Abdülhamit II'nin bağışladığı bir arsa üzerinde (günümüzde Taksim'deki fransız konsolosluğu olarak kullanılan bina) kurulan (1896) hastanenin ilk adı *Giffard hastanesi*'ydi. İstanbul'daki Fransızlar'ın tedavisi için açılan bu sağlık kurumu, daha sonra başvuran bütün hastaların tedavisiyle ilgilendi. Birinci Dünya savaşı'nın başlangıcında (1914) ABD'nın korumasına verilen hastane ABD'nin de savaşa girmesi (1916) üzerine Gümüşsuyu'ndaki askeri hastaneye bağlandı. Mütareke yıllarında yeniden açılarak fransız işgal kuvvetleri komutanı *Franchet d'Esperey* adı verildi. Daha sonra Taşkışla binasının karşısındaki Avusturya hastanesi'nin binasına taşındı (1920). Prof. Dr. Aime Mouchet'nin başhekimliği döneminde adı Fransız Pasteur hastanesi olarak değiştirildi (1925). 1990'a kadar çalışmasını tam teşekküllü bir hastane olarak sürdürdü. 1990'da Fransız hükümeti tarafından Tekfen holding aş'ye satıldı ve 9 eylül 1991 tarihinde bakanlık onayı ile hastane statüsünden çıkarıldı.

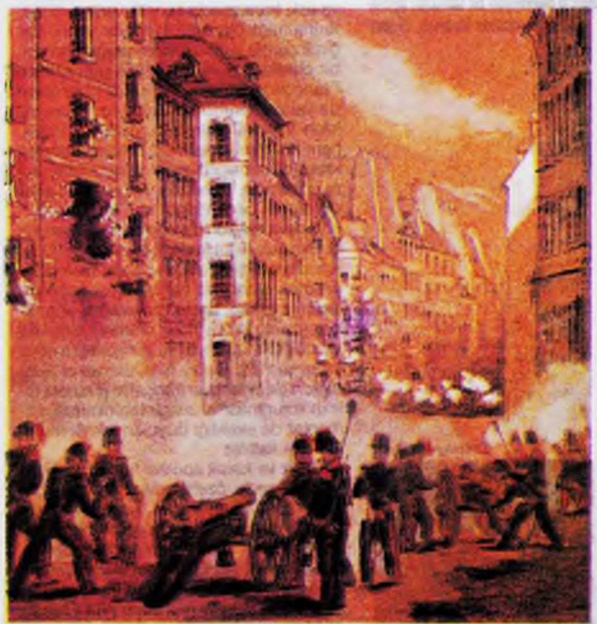
Fransız sömürge İmparatorluğu → SÖMÜRGE İMPARATORLUĞU (Fransız).

FRANSIZ SUDANI → MALİ.

Fransız tiyatrosu, Tanzimat döneminin en önemli iki tiyatro yapısından biridir (öteki, Naum* tiyatrosu). Yapılış tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, Mahmut II döneminde yapıldığı, 1831 yangınından sonra yeniden yapıldığı sanılmaktadır. Tünel-Galatasaray arasında, bugünkü Elhamra sineması'nın yerinde, zamanın en şık ve gösterişli tiyatrosu olan fransız tiyatrosu, salonun girişindeki boydan boya camlarla kaplı bölmesinden ötürü, halk arasında *Palais de cristal* adıyla da anılmaktaydı. İstanbul'a gelen fransız ve başka yabancı toplulukların yanı sıra bazı türk toplulukların da burada temsiller verdiği biliniyor.

FRANSIZCA a. Özellikle Fransa, Kanada, Belçika ve İsviçre'de konuşulan roman dili.

—ANSİKL. *Latinceden roman diline.* Galya halkı, I. ve V. yy.'lar arasında latinleşti ve o zamandan başlayarak dilsel bir bütün oluşturmaya yöneldi. Latince okul, yönetim, yargı, ticaret ve önce roma, sonra da hıristiyan dinlerinin dili oldu. Ama latinleşme, kimi kez altkatman bir dille karşılaştığı bölgelerde olduğu gibi, toplumun tüm katmanlarında da tam anlamıyla gerçekleşmedi; kırsal kesime girmesi çok yavaş oldu. Nedenleri Merovenj dönemindeki siyasal karışıklıktan ve germen sızmalarından kaynaklanan ayrılma eğilimleri, uyarılan ve evrim geçiren sözlü latinceyi özel biçimlere soktu. Bilginlerin yazılı dili latinceyle tüm halkın kullandığı sözlü latince arasındaki kesin ayrılma, özellikle VIII.-IX. yy.'larda sözlüklerin (*Glossaire latino-roman de Reichenau* [Reicheneau'nun latince-romandili sözlüğü]) varlığıyla ve vaizlere artık vaizlarını yaygın biçimde kullanılan dille; müminlerin anlayabileceği diller olan romandili ve germenceyle aktarmalarını buyuran Tours konsili'nin (813) benimsediği bir maddeyle ortaya çıktı. Strasbourg yemini'nin (Serments de Strasbourg) [842], roman dilinde ve germence kaleme alınması "halk" dilinin yazılı dil düzeyine yükselişini gösterir. *Sequence de sainte Eulalie* (Azize Eulalia şarkısı) [IX. yy. sonu], son hecedeki vurguların egemen olduğu, tanımlığın genellikle adın önüne geldiği ve sözcüklerin sırasının yüzyıllarca sürecek düzenlilikler sunduğu, iki durumlu ad bükümüyle (özne, tümleç) belirginleşen bir dil olan eski fransızcanın doğuşunu vurgular.

Lauros Giraudon

1848 Fransız devrimi haziran 1848 günleri sırasında ordunun Saint-Antoine banliyösündeki bir barikata saldırısı *Bibliothèque nationale, Paris*

• *Eski fransızca.* Başlıca ayrım çizgisi *oïl* (Kuzey) lehçeleriyle *oc* (Güney) lehçelerini ayıran çizgidir. Modern ağızların yapısı, Gironde'dan başlayarak Massif central'e doğru yükselen, ardından da, iki kola ayrılarak bir ara bölgeyi sınırlayan Lyon dağlarına ulaşan bir sınır çizgisinin varlığını gösterir. XII. yy.'dan önce, büyük bir olasılıkla daha kuzeyde olan bu çizgi, Aşağı Loire'ın yatağıyla birleşiyordu. Bu çizginin üstünde oïl lehçeleri yer alır: batıda norman ve Manş'ın öte yakasındaki komşusu anglonorman; kuzeyde picard ve wallon; doğuda champenois, lorrain ve bourguignon; orta bölgenin lehçeleri ve bunlar arasında da, Île-de-France'ın lehçesi francien. Poitevin ve saintongeais lehçelerinin bu öbeğe XII. yy.'a doğru katıldığı sanılır. Gerçekte, bu lehçeler birliği daha o zamandan kavranabilen ve gerek edebiyat metinlerinde, gerek XII. yy.'dan başlayarak, arşiv metinlerinde ortaya çıkan, ortak bir yazılı dile, "eski fransızca" denilen dile yaptıkları katkıyla tanınırlar. XIII. yy.'dan sonra, artık tüm ülkenin benimsediği krallık otoritesinin saygınlığından yararlanan, Paris halkının ağzı örnek olmaya başlar. Önceleri manzum yapıtlardan oluşan edebi gelişim çok zengindir:

Lessing-Magnum

Franz I Habsburg-Lorraineli Kutsal Roma-Germen imparatoru
ressamı bilinmeyen bir tablodan ayrıntı
Kunsthistorisches Museum, Viyana

Lessing-Magnum

Franz II, son Kutsal Roma-Germen imparatoru
Avusturya imparatorluk tacıyla (1806'dan sonra)
Friedrich Amerling'in bir resminden ayrıntı
Kunsthistorisches Museum, Viyana

uyaklı parçalardan oluşan *chanson de geste*'ler, düz uyaklı, sekiz heceli beyitlerden oluşan anlatı metinleri, değişmez biçimli kıtalar içeren lirik şiirler, vb. Eğitici (comput'ler, kısa öyküler, hayvan öyküleri) ya da tarihsel (Wace, Benoît de Sainte-Maure) yapıtlar da önceleri dizelerle yazıldı. Bu dönemde, düzyazı da gelişti ve özellikle kral Arthur romanlarıyla tarih yapıtlarında kendini gösterdi. Giderek artan sayıdaki sözleşme belgeleri fransızca yazıldığından ve yazıldıkları yöre edebi metinlerden daha kolay saptanabildiğinden yerel yazılı dilleri inceleme olanağı verir.
• *Orta fransızca ve Rönesans.* Ad bükünü kaybolur; tanımlık, kullanım alanlarını genişletmeyi sürdürür; örneksemenin yol açtığı durumlar, fiil çekimlerinde kök biçimini teke indirgemeye yönelir. Bu dönemde, *chanson de geste*'lerin düzyazı biçiminde yeniden ele alınmasının da gösterdiği gibi, bu tür oldukça gözdedir. Özellikle tarihçiler, Froissart ve Commynes düzyazıyı kullandılar. Yüzyıl savaşları, o zamana değin çok zayıf olan ulusal duyguları güçlendirdi. XIV. yy.'da fransızca, İngiltere'de geriledi ve sonunda ortadan kalktı. Avrupa'da bilginler, latin edebiyatının büyük yapıtlarını çevirmeye koyuldular, latinceden aktarma sözcükler çoğaldı ve eski fransızcada öncelik verilen, birbirlerine bağlı olmayan cümleler yerine bağımlı cümle kuruluşlarının yaygınlaşması, bir olasılıkla bunun etkisiyle gerçekleşti. François I döneminde, hukuk metinlerinde yalnızca fransızca kullanımını zorunlu kılan Villers-Cotterêts buyrultusu (1539), hem krallığın yönetimsel birliğini, hem de kralın dilinin egemenliğini vurguladı. Aynı dönemde, fransızca, reformun ibadet dili olarak benimsendi ve Calvin, *İnstitution de la religion chrétienne*'ini (Hıristiyan dininin kuruluşu) fransızca yayımladı. Buyrultuda belirtilen alanın dışına itilen latince, öteki alanlarda da (dilbilgisi, tıp) fransızcayla çekişti, ancak saygınlığını yitirmedi: yazarlar kendi "halk dillerini" aktarma sözcüklerle süsleyerek zenginleştirmeye çalışırken (Du Bellay'nin *Défense et İllustration de la langue française* [Fransız dilinin korunması ve zenginleştirilmesi]), uzmanlar da eksikliği duyulan teknik terimleri dile kattılar.
• *Klasik ve klasik sonrası fransızca.* XVII. yy.'ın başında, özellikle Malherbe ile "geri çekilme" işareti verildi. Arılaştırılmış bir sözcük dağarcığı ve denetimli bir sözdizime yönelik yeni özlemler dile getirildi. Aydın kesim, sözlüğü nicel olarak çoğaltma yerine anlamsal ayırtıları inceleştirmeye çalıştı. 1634'te Richelieu'nün Fransız akademisi'ni kurması, kullanımı bir kurala bağlama isteğini yansıtır: Akademi, bir dilbilgisi, bir sözlük ve bir sözbilim kitabı yazmayı üstlendi. Bu sırada, aralarında en ünlüsü Vaugelas olan (*Remarques* [Gözlemler] yapıtı 1647 tarihini taşır) bir grup dilbilgici ve dil gözlemcisi Saray'ın ve Paris seçkin çevresinin kullanımı olan "doğru kullanım" üstüne düşüncelerini belirtti ve birliğe katkıda bulunacak bir model önerdi. Çok değişik türlerin örneklendirdiği edebiyat dili, belli bir yetkinliğe ulaşıldığı izlenimi verir. Sözlükçülükte de büyük bir gelişme görüldü: Richelet'nin, Furetière'in sözlükleriyle Akademi'nin (1694) sözlüğünün ilk baskısı XVII. yy.'ın sonuna rastlar. Fransızca, o zamana değin az kullanıldığı taşrada olduğu kadar yabancı ülkelerin aydın çevrelerinde de yaygınlaştı. Yeni Dünya'da Acadie ve Saint Lawrence kıyılarında ortaya çıktı (XVII. yy.).

XVIII. yy., açıklığı ve berraklığıyla ün kazanan fransızcanın parladığı ve "evrenselleştiği" çağdır. Rastatt antlaşması'nda (1714), uluslararası diplomasi dili olarak tanındı. Port-Royal üstatlarının başlattığı geleneğe göre, dilbilgiciler kullanım kuralarını "genel ve açıklamalı ilkeler" üstüne oturtmaya çalıştılar. Bilimsel buluşlar ve bunların halka yayılması, *Encyclopédie*' nin yayımlanması, genel dili, o zamana değin göz ardı edilen ya da aşağı görülen özel sözcük dağarcıklarına açtı.
• *XIX. ve XX. yy.'larda fransızca.* Tüm dil katmanlarının aracı basının olağanüstü gelişimi XIX. yy.'ın başlarına rastlar. Öte yandan, iletişimin hızlanması, kentlerde toplaşma ve okulun zorunlu olması (1882), bölgesel diller zararına, ulusal dil fransızcanın birliğini sağladı. Yeni durum çeşitli bunalımlara yol açtı: güzel fransızca, hatta yalnızca fransızca nerede başlar, nerede biter? Arılaştırmacılar ve dilde serbestlik yanlıları dil üstündeki görüşlerini savunmayı aralıksız sürdürdüler. XVIII. yy. boyunca saptanan kurallarıyla yazım, öğretim alanına miras kaldı ve dildeki kural dışı durumlar, çok sayıda reform tasarıları başarıya ulaşmaksızın, birçok kez yakınma konusu oldu.

Çağdaş fransızca üstüne yapılan incelemeler, her zaman en hareketli alanlardaki değişiklikleri, dizimsel birleşimleri, dilbilgisine bağlı, genellikle katı bir değişmezlik gösteren "temel" sözcük dağarcığına karşılık "kullanılabilir" sözcükleri ortaya koydu. Genellikle bilimlerin ve yeni tekniklerin gelişmesiyle bağlantılı olan özel terminolojiler, genel dile çok sayıda birim, üretilmiş sözcükler, aralarında angloamerikancadan yapılan aktarımların egemen olduğu sözcükler kattı. Daha derin alanlarda da bir evrim baş gösterdi. Görsel-işitsel bildirilerin birincil düzlemde yer aldığı bir toplumda, önemi küçümsenemeyecek sözlü dilin özgül nitelikleri, ister sesli görünüm, isterse cümle yapıları sözkonusu olsun, daha iyi kavrandı ve ortaya kondu. Böylece beliren dil, edebiyat ağırlıklı bir geleneğin önceki dönemlere aktardığı dilden daha büyük bir çeşitlilik gösterdi. Uzun süre, ancak kaçınılmak ya da aşağı düzeyde olduğunu belirtmek için anılan teklifsiz ya da halk diline özgü deyimler, artık sistemli bir betimlemede göz ardı edilememektedir.
• *Çağdaş fransızcanın özellikleri.* Çağdaş fransızcanın sesbilimsel dizgesinde, çok sayıdaki ünlü karşıtlığı ve olağanüstü bir durum olan 4 genizsil ünlünün [ɑ̃], [ɛ̃], [ɔ̃], [œ̃] varlığı dikkat çeker. Tüm sözcüklerin vurgusu son hecededir. Gündelik kullanımda, kimileri coğrafi (*r*'in çeşitleri, az ya da çok damaksıllaşmış damaksıllar), kimileri de daha çok toplumsal (ulamaların yapılması ya da yapılmaması, ünsüz öbeklerinin yalınlaştırılması) kökenli çeşitlenmeler vardır. Dizgeyi indirgeme eğilimleri de saptanır: verimli olmayan karşıtlıklar: [œ̃] *brun* (kumral) / [ɛ̃] *brin* (filiz) [ɑ] *pâte* (hamur) / [a] *patte* (hayvan ayağı) ya da sözcük sonundaki [e] *j'aimerai* (seveceğim) [ɛ] *j'aimerais* (severdim) karşıtlıkları ortadan kalkma eğilimindedir. Bunun dışında, sözcüklerin yazım kuralları da söyleyişi etkileme eğilimindedir (örn. *cheptel* [sürü] ya da *cric* [kriko]).

Biçimbilimsel düzlemde, işlevleri ve kiplikleri, sonekler ya da çekim eklerinden çok, işlevsel sözcüklerle aktaran fransızca, daha çok çözümlemeli bir dildir. Sözlü dilde bu gerçek daha da belirgindir, çünkü yazıda yer alan çok sayıdaki dilbilgisel belirti söylenmez: örneğin, adların ve sıfatların çoğulunda (*rose*, *roses* [gül, güller]/[roz]) sıfatların cinsinde ya da fiil biçimlerinin kişilerinde yazılı ve sözlü dilde birbirinden çok farklı iki dizge vardır. Fiil zamanları dizgesi, bitmemiş oluşları (yalın zamanlar) dile getiren bir diziyi, bitmiş oluşları (bileşik zamanlar) dile getiren bir oluşla karşıtlaştırır. Burada da yazılı ve sözlü dil arasındaki fark büyüktür. Belirli geçmiş zaman ve bundan daha da belirgin bir biçimde, metinlerde hâlâ karşılaşılan isteme kipinin hikâye bileşik zamanı sözlü dilde tümüyle kullanım dışı kalma eğilimindedir.

Sözlüksel düzlemde, yabancı sözcüklerin kökensel biçimleriyle fransızcaya katılma eğilimlerini belirtmek gerekir; aktarma sözcüklerin fransızcalaştırılmaması, kültür yayılımına bağlı olan, yazılı dilin giderek artan önemiyle açıklanır. Sözlüksel yenileştirmeye ilişkin kimi yöntemler: budama (*métropolitain* → *métro*), kısaltma (*C.G.T.* → *cégétiste*) ve akronimlerle, *anti-*, *hyper-*, *néo-*, *mini-*, *maxi-*, *super-* gibi öneklerle bilimsel sözcük oluşturmak için yunanca ve latince sözcüklere başvurma(*électro-*, *bio-*, *radio-*, vb.) özellikle verimlidir. Toplumsal lehçelerin sözcük dağarcığını dışlama belirtileri de ortadan kalkma eğilimi göstermektedir.

FRANSİSKEN a. Francesco d'Assisi tarafından kurulmuş tarikata bağlı tüm *Kardeşler*'e genel olarak verilen ad.
—ANSİKL. 1209 ya da 1210'da, papa İnnocentius III, Francesco d'Assisi'ye ve *Kardeşler*'ine hıristiyanları tövbeye çağırmaları ve yoksul bir yaşam sürmeleri için sözlü izin vererek fransisken tarikatının temelini attı. Tarikat üyeleri, kurucularının düşüncesine uygun bir biçimde hem dilenci hem vaiz olmak, manastırlara çekilmeden tam bir yoksulluk içinde yaşamak zorundaydılar. Ancak, *kardeşler*'in görevlerinden (papazlık, piskoposluk) doğan durumlar kimi zaman dilencilik etmelerini güçleştiriyordu. Daha XIII. yy.'ın ortalarında, Halesli Alexander ve aziz Bonaventura gibi fransisken skolastikler Paris Üniversitesi'nde ünlüydü. Üniversitelere bağlanan fransisken okulları *(studia)* Fransa, İtalya ve İngiltere'de çoğaldı; Yorklu Thomas, Occamlı Wiliam, Duns Scotus, Kutsal Kitap yorumcusu Padovalı aziz Antonio, kronik yazarı Salimbene ünlü Roger Bacon, fransisken tarikatının Ortaçağ'daki düşünsel canlılığına tanıklık ederler.

FRANSİYUM a. (fr. *francium;* öz. a. *Fransa*'dan) Kim. Atom numarası 87 olan radyoaktif element (sim. Fr).
—ANSİKL. Atom kütlesi 223 olan fransiyum, doğada bulunmasına karşın önemli sınıflandırmada eksik olan son elementti. 1939'da, Paris Radyum enstitüsü'nde Marguerite Perey tarafından bulundu. Aktinyumdan ayrılan fransiyum, radyoaktif bir elementtir. Alkali metallerin özelliklerini taşır ve tüm kimyasal elementlerin en elektropozitifidir.

FRANSVİLİT a. (fr. *francevillite;* öz. a. *Franceville*'den). Miner. (Ba, Pb) $(UO_2)_2(VO_4)_2 \cdot 5H_2O$ formülünde, hidratlı, doğal uranyum, kurşun ve baryum vanadat. (Sarı, turuncu, yeşil türleri vardır; ortorombik sistemde kristalleşir ve tam bir dilinme özelliği gösterir. 1957'de Gabon'un Franceville bölgesindeki kumtaşlarında bulunmuştur; bileşiminde % 46 oranında uranyum yer alır.)

FRANTİSKOVY LÂZNE, Batı Bohemya bölgesinde (Çek Cumhuriyeti) kaplıca merkezi, Cheb'in kuzeyinde; 4 800 nüf. Kükürtlü ve demirli soğuk maden suları.

FRANZ I (Nancy 1708 - İnnsbruck 1765), germen imparatoru (1745-1765), Lorraine dükü (FRANÇOIS III) [1729-1737], Toscana grandükü (FRANCESCO II) [1737-1765], Parma ve Piacenza dükü (FRANCESCO II) [1738-1748]. Léopold de Lorraine ile Élisabeth-Charlotte d'Orléans'ın oğlu, Habsburg-Lorraine sülalesinin kurucusu. Çeşitli Avrupa saraylarında bulunduktan sonra geleceğin imparatoriçesi Maria-Teresia ile evlendi (1736). 1737'de Stanislaw Leszczyński yararına Lorraine düklüğünden vazgeçti, buna karşılık kendisine Toscana grandüklüğü verildi, bu grandüklüğün yönetimini bakanlarına bıraktı; aynı zamanda Parma ve Piacenza düklüklerini de aldı, buraları da Filippo di Borbone'ye bıraktı (1748). 1740'ta, Maria-Theresia'nın tahta çıkması üzerine, Avusturya devletlerinin ortak naibi ilan edildi, 1745 yılında Karl VII Albrecht'in ölümünden sonra imparator seçildi ve Frankfurt'ta taç giydi. (→ AVUSTURYA VERASET* SAVAŞI.)Fakat Maria-Theresia kendisine fazla girişim olanağı vermedi.

FRANZ II (Floransa 1768 - Viyana 1835), son Kutsal Roma-Germen impara-

toru (1792-1806), veraset yoluyla tahta çıkan ilk Avusturya imparatoru FRANZ I [1804-1835]. Leopold II ile İspanyol infante'si ve Bourbon sülalesinden Maria -Luisa'nın oğlu, Bourbon sülalesinden Napoli ve Sicilya prensesi Maria-Teresa'nın kocası. Tahta çıkar çıkmaz aydın despotluğuna karşı tavır alması Macaristan, Tirol, Steiermark ve Viyana'da şiddetli muhalefete yol açtı: muhalefet kuvvet kullanılarak bastırıldı. Fransa, kendisine Bohemya ve Macaristan kralı olarak savaş ilan etti (20 nisan 1792). Fransa karşısında birçok kez yenilgiye uğradı (1797, 1800, 1805, 1809) ve her seferinde İtalya'da ve germen ülkelerindeki topraklarından bir bölümünü yitirdi. 1803'te askeri birliklerin geri çekilmesi, Presburg antlaşması (1805) ve 1806'da Ren konfederasyonu'nun kurulması Kutsal İmparatorluk'un sonu oldu; Franz II, bundan sonra, Avusturya'nın vâris imparatoru (Franz I) unvanıyla yetinmek zorunda kaldı. 1810'da kızı Maria -Luisa'nın Napoléon ile evlenmesini kabul etti. Metternich'in öğüdüyle, 1813'te Napoléon'u yenen ittifaka katıldı ve Avusturya'yı eski gücüne yeniden kavuşturdu. Viyana kongresi sırasında (1814-15) bütün eski topraklarını geri aldı ve Germen konfederasyonu başkanı oldu. İnançlı bir mutlakiyetçi olan Franz, Metternich'in sürekli baskıları sonucunda, Kutsal İttifak'a katıldı ve Almanya ile İtalya'daki liberal hareketlerin bastırılmasında başrolü oynadı.

FRANZÉN (Frans Michael), isveççe yazan fin şair (Oulu, Finlandiya, 1772 - Härnösand, İsveç, 1847). Romantik gençlik şiirlerinde saf gönül bağlarının düşsel hazlarını dile getirdi (*le Visage de l'homme* [fr. çev.], 1793). XVIII. yy.'ın ilk büyük fin şairi onuruna yazdığı *Song öfver greve Gustaf Filip Greuta* adlı yapıtıyla 1797'de, İsveç Akademisi ödülü'nü kazandı. 1811'de İsveç'e göç etti ve burada Harnösand piskoposu oldu. Yaşamının bu döneminde isveç ilahi dağarının en güzel örnekleri arasında yer alan birçok ilahi yazdı.

Frascati
Giacomo Della Porta'nın yaptığı (1598-1609) villa Aldobrandini'den ayrıntı

Scala

FRANZ-FERDİNAND VON HABSBURG, Avusturya arşidükü (Graz 1863 - Saraybosna 1914), arşidük Karl Ludwig'in oğlu, imparator Franz-Joseph'in yeğeni. Arşidük Rudolf'un (1889) ve babası Karl Ludwig'in ölümünden (1896) sonra tahtın vârisi oldu. 1900'de soyluluk açısından dengi olmayan kontes Sophie Chotek ile evlendi. Kilise partisinden yana çıktığı, İtalyanlar'ın nefretini kazandığı ve ikili sisteme karşı açıkça cephe aldığı ileri sürülür. Arşidük bu sistemin yerine, Avusturya-Macaristan yönetiminde Bosna, Hırvatistan, Dalmaçya ve Slovenya'yı tek bir Yugoslav devletinde toplayacak üçlü bir yönetim (trialismus) oluşturmayı, böylelikle monarşinin ve Kilise'nin otoritesini güçlendirmeyi tasarlıyordu. İmparator Wilhelm II ile yaptığı, gizli kalmış bir görüşme sonrasında, 1914'te, askeri manevraları yönetmek için Bosna'ya gitti. Saraybosna'daki karşılama töreninde (28 haziran) Princip adında sırp bir öğrenci tarafından karısıyla birlikte öldürüldü. Bu suikast Birinci Dünya savaşı'nın başlamasına neden oldu.

FRANZ-JOSEF takımadaları, rusçası **Frantsa-Yosifa.** Rusya'nın en kuzeyinde (hemen hemen tamamı 80° K. enleminin ötesinde) 187 adadan oluşan takımada. Novaya Zemlya'nın K.'inde Kuzey Buz denizi'nde; 16 090 km². 1873 yılında bulunan adanın onda dokuzu buzlarla kaplıdır. Bilimsel araştırma merkezi.

FRANZ-JOSEPH I (Schönbrunn şatosu 1830 - Viyana 1916), Avusturya imparatoru ve Macaristan kralı (1848-1916), arşidük Karl'ın oğlu ve imparator Ferdinand I'in yeğeni. Ferdinand'ın 1848 devrimi'nin karışıklıkları sırasında, şansölye Schwarzenberg'in ve tutucu güçlerin baskısıyla tahtı bırakması üzerine, Franz-Joseph 18 yaşında onun yerine geçti. Tutucu çevresinin etkisiyle orduya, polise ve güçlü bir bürokrasiye dayanan otoriter bir rejim kurdu. Devrimcilere, liberallere ve imparatorluktaki alman olmayan azınlıklara karşı katı bir baskı siyaseti uyguladı. Liberalizm yanlısı olduklarından kuşku duyulan bakanlar görevlerinden alındı ve 1855 konkordatosu kilise örgütüne önemli ayrıcalıklar tanıdı. İmparator, bakanı Bach'tan aldığı destekle imparatorluğun her kesiminde almanlaştırma siyasetini güçlendirdi.

Avusturya kuvvetlerinin İtalya'da yenilgiye uğramasından ve Lombardia'nın kaybedilmesinden (1859) sonra, Franz-Joseph bu başarısızlığı Almanya'daki Avusturya gücünü pekiştirerek gidermeye çalıştı (1863'te Bavyera, Württemberg ve Hessen ile antlaşmalar); Düklükler savaşı'nda Prusya'ya yaklaştı (1864 - 1865). İtalya'daki başarısızlık sonucu prensliklerinde uyguladığı siyaseti de değiştirmek zorunda kaldı, ancak Bach'ın görevden alınmasından sonra (1859), yerinden yönetim tasarıları suya düştü.

Bilinçli, ancak devlet adamı yeteneğinden yoksun bulunan Franz-Joseph, bazı uyruklarının birlikçi eğilimleriyle milliyetlerin federalist özlemleri arasında bir seçim yapamadı ya da böyle bir seçimden kaçındı. Bununla birlikte 1859'dan sonra uyguladığı ürkek reformlar sert direnişlere yol açtı. Önce polonyalı liberal bir bakanı, Gołuchowski'yi göreve getirdi, imparatorluk içindeki ulusların ileri gelenlerinden kurulu bir konsey topladı ve imparatorluktaki uluslar sorununa federalist bir çözüm getiren Ekim Buyrultusu'nu ilan etti (1860). Kossuth'un bağımsızlık idealine sadık Macarlar'ın ve Almanlar'ın direnişi karşısında devlet bakanı Schmerling ile birlikte, merkeziyetçi eğilimdeki Şubat 1861 beratı'nı ilan etti. Bu berat da Macarlar'ın ve Çekler'in tepkisiyle karşılandı.

Prusyalılar karşısında Sadovà'da uğradığı ağır yenilgi (3 temmuz 1866) Avusturya'ya Almanya'daki tüm yerlerini ve İtalya'daki toprakların geri kalan bölümünü de kaybettirdi. Bu başarısızlık karşısında Franz-Joseph çözümü Macarlar'a yanaşmakta buldu. 1867 uzlaşmasıyla biri Avusturya İmparatorluğu öbürü Macaristan krallığı olmak üzere iki eşit devletin varlığını tanıdı. Bu devletler bazı giderlere ortak olacaklar ve aynı hükümdarın egemenliği altında bir arada yaşayacaklardı. İmparator-kral yeni bakanı Beust'ün yardımıyla Avusturya'da parlamenter rejimi kurdu, ama birlikçi ve federalist eğilimler arasında kararsızlığını sürdürdü. Uzlaşmayı reddeden Çekler'in direnişine yol açmaktan çekinmedi. 1870'te konkordatoyu yürürlükten kaldırdı ve 1874'te günah çıkarmaya karşı çıkarılan yasalar yüzünden Vatikan'la ilişkileri bozuldu. Franz-Joseph ayrıca üç imparatorun ittifakına katıldı (1873), ama Avusturya ile Rusya arasında Balkanlar konusundaki çekişme onu Reich'la bir ittifak imzalamaya yöneltti (İkili Birlik, 1879). Bu yayılımcı siyaset, içteki ciddi sorunları ve çeşitli halkların, özellikle Çekler'in ulusal isteklerinin artmasını önleyemedi. Kont Taaffe başkanlığında federalist bir hükümetin kurulması da başarılı sonuç vermedi (1879-1893).

Karışıklıkların artması üzerine, parlamenter rejimi askıya aldı ve ülkeyi kararnamelerle yöneten memurlardan kurulu bir hükümeti işbaşına getirdi. Ulusçu duyguların alevlenmesine karşın, popülerliğini korudu. Yaşamında karşılaştığı felaketler (1867, kardeşi Maximilian'ın ölümü; 1889, oğlu Rudolf'un intiharı; 1898, karısı Elisabeth'in katli) bir acıma duygusuna yol açarken, sade yaşamı, günlük görevini yerine getirme konusundaki aşırı titizliğiyle saygı uyandırdı. Çoğu kimse için, imparatorluğun bütünlüğünü sağlayan sayılı kişilerden biriydi. 1907'de liberal rejime döndü, bütün yurttaşlara oy hakkı tanıdı, ama alman ve slav halkları arasında düşmanlık büyüyordu. Dış siyaset alanında, Avusturya, Almanya ile ittifakını güçlendirdi (Üçlü Birlik'in yenilenmesi, 1912), ama Bosna-Hersek'in ilhakı (1908) bir çatışma nedeni oldu. Arşidük Franz-Ferdinand'ın öldürülmesi üzerine savaş patlak verdi (28 haziran 1914). Franz-Joseph imparatorluğun parçalandığını görmeden savaş sırasında öldü.

Franz-Joseph liyakat madalyası ya da **demir liyakat madalyası,** Avusturya-Macaristan savaş madalyası, 1916'da ihdas edildi, uçlarına doğru genişleyen demir bir haç biçimindedir.

Franz-Joseph nişanı, Avusturya'da, 1849'da ihdas edilen ve 1856'da değişikliğe uğrayan sivil ve askeri şövalye nişanı. Beş derecesi vardır. Koyu kırmızı şeritlidir.

FRAPAN sıf. (fr. *frappant*). Göze batan, dikkat çeken: *Frapan renkler. Frapan bir kıyafet.*

◆ be. Göze batacak, dikkati çekecek biçimde: *Çok frapan giyiniyor.*

FRASCATİ, İtalya'da kent, Lazio'da (Roma ili), Albani dağlarının kuzey yamacında; 19 000 nüf. (1992). Romalılar'ın gezinti ve sayfiye yeri olan Frascati, Castelli Romani'lerin en tanınmışlarından biriydi. Zeytinyağı ve ünlü şaraplar. Nükleer araştırma merkezi (siklotron).

—Tar. ve Güz. sant. Ancak IX. yy. sonunda adından söz edilmeye başlanan Frascati, eski *Tusculum* kentinin 1191'de yıkılmasından sonra gelişti. Bu dönemde, III. yy.'dan beri Tusculum'a bağlı altı piskopos-kardinalden birine verilen Roma piskoposluğu unvanını aldı. Bol soğuk su kaynakları, Roma ve Agro Romano'yu içine alan eşsiz bir görünümü olan kent XVI. yy.'da Roma aristokrasisinin en gözde yazlık merkezlerinden biri oldu. En ünlü villalar, Aldobrandini (XVI. yy. sonu), Falconieri, Conti, Lancellotti, Mondragone, Torlonia villalarıdır. Kiliseler arasında Cappuccino ve Gesù kiliselerini ve katedrali (XVII. yy.) anmak gerekir. Frascati kenti, bahçeleri, fıskiyeleri ve tepeleriyle birçok

Clément - Kosel

Franz-Ferdinand von Habsburg
Avusturya arşidükü

Lessing-Magnum

Franz-Joseph I
Avusturya imparatoru Winterhalter'in bir resminden ayrıntı
Kunsthistorisches Museum, Viyana

Presse Sports

Dawn Fraser
1960 Roma Olimpiyat oyunları'nda 100 m serbest yüzme şampiyonu

Fratellini topluluğu'nun bir afişi (Paul, François, Albert) Paris Kış sirki, 1927'ye doğr. *Bibliothèque nationale, Paris*

ressama, özellikle Hubert Robert'e, Fragonard'a, Michallon'a, Corot'ya esin kaynağı olmuştur.

FRASCH (Herman), alman asıllı amerikalı kimyacı (Gaildorf, Württemberg, 1851 - Paris 1914). Başlıca buluşu, Louisiana'daki yataklardan kükürt çıkarmakta yararlandığı ve cevheri toprakta eritmeye dayanan bir yöntemdir; bu yöntemin bulunması ABD'de kükürt sanayisinin başlangıcı olmuştur.

FRASER, Kanada'nın batısında ırmak, İngiliz Kolombiyası'nda; 1 200 km. Kayalık dağlar'dan doğar, içerlerdeki platoları boğazlar sayesinde aşar, Coast Ranges'ı yardıktan sonra Georgia boğazında (Vancouver yerleşmesi) denize dökülür.

FRASER (Simon), 12. **Lovat** baronu, iskoçyalı entrikacı (Tanich, Ross, 1667'ye doğr. - Londra 1747). Hükümet ile jacobiteler arasında hep ikili oynadı. 1745 ayaklanmasında jacobitelerle uzlaştı, Culloden çarpışmasından sonra hapsedildi ve boynu vuruldu.

FRASER (Peter), yeni-zelandalı siyaset adamı (Fearn, Ross and Cromarty, 1884 - Wellington 1950). İşçi partili militandı, 1910'da Yeni-Zelanda'ya göç etti. Sendikacılık yaptı, 1916'da İşçi partisi'nin kurucuları arasında yer aldı, 1919'da partinin liderliğine yükseldi. 1935'ten sonra İşçi partisi hükümetlerinde bakanlık yaptı, ortaöğretim yasasını hazırladı ve sosyal sigorta sistemini kurdu (1938). Başbakan oldu (1940), seferberliği kararlılıkla yönetti. Birleşmiş milletler yasası'nı hazırlayanlardan biri oldu, küçük ulusların haklarını savundu. 1949'da, ekonomik denetimin ve zorunlu askerliğin sürdürülmesi nedeniyle yenilgiye uğradı.

FRASER (Malcolm), avustralyalı siyaset adamı (Melbourne 1930). 1955'te, çiftçilik yaptığı kırsal bölgenin liberal temsilcisi seçildi. Holt, Gorton ve McMahon'un toprak reformu yanlısı liberal hükümetlerinde eğitim ve savunma bakanlığı yaptı. Mart 1975'te muhalefetin başına geçti ve işçi partili G. Whitlam'ın görevden uzaklaştırılmasına yol açan mali skandallardan sonra geçici bir hükümet kurdu. Aralık 1975 seçimlerinde başbakanlığı onaylandı, ekim 1980'de yeniden başbakan seçildi. Kendisinden öncekiler gibi o da işsizliğin önüne geçemedi. Dış politika alanında, Avustralya'ya Büyük Okyanus'ta lider ülke rolünü vermeye çalıştı. Mart 1983 seçimlerinde İşçi partisi'nin zaferinden sonra, hükümet ve liberal parti başkanlığını bırakmak zorunda kaldı. Nükleer enerjiyle çalışan veya nükleer silah taşıyan gemilerin limanlara girmesini izne bağlayan yasayı meclisten geçirdi. 1983 seçimlerini İşçi partisi kazanınca başbakanlıktan, parti başkanlığından ve milletvekilliğinden ayrıldı. BM Afrika uyum komitesi'nin başkanlığını yaptı (1989, 1990).

Lauros-Giraudon

FRASER (Dawn), avustralyalı kadın yüzücü (Balmain, Sydney'in banliyösü, 1937). 100 metre serbest stilde üç kez olimpiyat şampiyonu (1956, 1960, 1964), bu mesafeyi bir dakikanın altında yüzen ilk kadın yüzücü olmuştur (1962).

FRASERBURGH, Büyük Britanya'da liman kenti, İskoçya'da, Banff'ın D.'sunda, Kuzey denizi kıyısında; 10 900 nüf. Ringa balıkçılığı.

FRASER OF NORTH CAPE (Bruce Austin FRASER, 1. —*baronu*), ingiliz amiral (Molesey 1888 - Londra 1981). 1938'de Akdeniz filosu kurmay başkanı, 1939-1942 arasında amirallik üçüncü lorduydu. 1942 -1943 arasında Home Fleet komutan yardımcılığını, 1943-1944 arasında ise komutanlığını üstlendi. Kuzey burnu (North Cape) savaşı'nı yönetti ve *Scharnhorst** bu savaş sırasında batırıldı (aralık 1943). Daha sonra Büyük Okyanus'taki ingiliz donanmasının başına getirildi; 1945'te Büyük Britanya adına Japonya'nın teslim sözleşmesini imzaladı. Kendisine baronluk unvanı verildi, 1946' da Lordlar kamarası'na kabul edildi; ingiliz donanması kurmay başkanlığına atandı (1948-1951).

FRASER'S HILL ya da **BUKIT FRASER,** Malaysiya'da (Malezya) yerleşme, Kuala Lumpur'un 60 km K.'inde; 900 nüf. Bol ziyaretçi çeken dağ dinlenme merkezi (yüksl. 1 300 m).

FRASNES KATI a. (öz. a. *Frasnes-lez-Anvaing*'den). Devon sisteminin bir katı. (→ KATMANBİLİM.)

FRAŞERİ (Naim), arnavut yazar (Fraşeri 1846 - Kızıltoprak, İstanbul, 1900), ulusal rönesans denen dönemin en seçkin temsilcilerinden biri. Çok kültürlü bir kişiydi, düşünce ve duygularını arnavutça olduğu kadar, türkçe, farsça ve yunanca da dile getirdi, böylelikle ülkesinin yurtdışında tanıtılmasına katkıda bulundu. Osmanlı hükümetinde memur olarak çalışırken, *Arnavutluk tarihi* (1895), *Skanderbeg tarihi* (1898) gibi tarih yapıtları, okul kitapları yazdı, çeviri yaptı *(İlyada)*, ideolojik yapıtlar verdi *(Arnavutların gerçek arzusu*, 1886), gazetecilik yaptı (İstanbullu arnavut aydınlar tarafından çıkarılan Drita dergisine katkıda bulundu). Ayrıca yurttaşlarının ulusal bilincini uyandırmaya çalışan değerli bir şairdi, ülkesinin doğal güzelliklerini (*Bucoliques et Géorgiques* [fr. çev.], 1838) ve halkının gözüpekliğini (*le Paradis* [fr. çev.], 1894) dile getirdi.

FRAŞERİ (Sami Bey), arnavut yazar (Fraşeri 1850 - İstanbul 1904), Naim Fraşeri'nin kardeşi. 1872'de İstanbul'a geldi ve burada gazeteci oldu (önce Drita [Işık], sonra da onun yerini alan Dituria [Bilgi] gazetesinde redaktörlük yaptı). 1879'da, ortodoks Joan Vreto Postenani ve katolik Pashko Vasa ile birlikte Prizren birliğini kurduktan sonra, içinde eğitime yönelik yazılar bulunan ve "İstanbul alfabesi" diye anılan bir abece yayımladı. En önemli yapıtı olan *l'Albanie, ce qu'elle est, ce qu'elle a été, ce qu'elle sera* (fr. çev.) [Arnavutluk, nedir, neydi, ne olacak] (1899) arnavut rönesansının bildirgesi sayılır.

FRAŞERİ (Mithat), arnavut yazar (Yanya 1880 - New York 1949). Naim ve Sami Fraşeri'nin yeğeni, daha çok **Lumo Skendo** takma adıyla bilinir. Birçok gazete kurdu, Tiran'da bir yayınevi açtı, zengin bir kitaplık oluşturacak ölçüde yayın yaptı. Bu etkinlikleriyle Arnavutluk edebiyatının gelişmesine büyük katkıda bulundu. Ayrıca öyküler ve çocuklar için masallar (*le Nain jaune* [fr. çev. 1914] yazdı. Arnavutluk'un bağımsızlığı için verdiği siyasal mücadele 1919'da belirleyici bir rol oynadı. İkinci Dünya savaşı sonunda, ülkesinde bir halk demokrasisi kurulunca Arnavutluk'tan ayrıldı.

FRATELLİNİ, italyan sirk sanatçıları ailesi. Reisi GUSTAVO'dur (Floransa 1842 - Paris 1901). Oğullarından dördü, akrobat, at cambazı ve palyaço olarak aynı işi sürdürdüler; LOUIS (Floransa 1867-Varşova 1909), PAUL (Catania, Sicilya, 1877-Le Perreux-sur-Marne 1940), FRANÇOIS (Paris 1879 - *ay. y.* 1951), ALBERT (Moskova 1885-Epinay-sur-Seine 1961). Ağabeylerinin ölümünden sonra üç kardeş birleşerek bir palyaço kumpanyası oluşturdular ve 1920-1940 arasında Fransa'nın en ünlü palyaçoları oldular. François'nın oğulları, ALBERT junior (1909-1940), POPAUL diye adlandırılan Paolino (1913-1964), KIKO denilen Henri (1906-1968) ve BABA denilen François (1914-1981), ilk olarak, Craddocklar adı ile başarılı cambazlık gösterileri yaptılar, daha sonra da babalarının ve amcalarının izinden giderek palyaçoluğa başladılar. Ailesinin birçok üyesi, özellikle Louis'nin oğulları, GUSTAVE (1897 -1949) ve MAX (1898-1960), üvey kardeşleri Colombo, Paul'ün oğlu VICTOR (1901-1978), ve iki ortakları ile Fransa'da olduğu kadar Fransa dışında da büyük ün kazandılar. Günümüzde de Fratellini adı, sahnelerde, özellikle Albert junior'un oğlu WILLY (Le Perreux 1932), Baba'nın oğlu TINO (New York 1947), Victor'un kızı ANNIE (Cezayir 1932) ve Annie'nin kızı VALERIE (Neuilly 1960) tarafından sürdürülmektedir.

Fraternitas Saturni (*Saturnus birliği* anlamında lat. sözc.), 1926'da Berlin'de Eugen Grosche'nin başkanlığında Crowley'in başdüşmanı Heinrich Trenker'in *Pansophie*'sinin bir fraksiyonu tarafından kurulan gizli dernek. 1936'da yasaklandı, 1945'te yeniden kuruldu. Bazı uzlaşmazlıklar (*Fraternitas Luminis* ve *Fraternitas Ouranos*) sonunda bölündü.

FRATİCELLO (ital. sözc. keşiş anlamında *frate*'nin küçültülmüş hali). Tar. Fransisken tarikatına bağlı ve mutlak yoksulluğu, kimi kez Kilise'ye başkaldıracak kadar benimsemiş din adamları.

—ANSİKL. Fraticellolar 1317 ve 1318'de aforoz edildiler ve bağımsız dernekler halinde örgütlendiler. Zaman zaman yakılma cezasına çarptırılmakla birlikte, katılıklarından ötürü İtalya'da, özellikle de Sicilya'da çok tutuldular.

FRATRİ a. Antropol. Sanayileşmemiş bir toplumda, bir kabile içinde iki ya da daha çok sayıda klanın birleşmesinden oluşan grup. Bu grubun üyeleri dıştanevlenme gerektiren tekyanlı bir soyzinciriyle birbirlerine bağlı olduklarını düşünürler. (Bir fratriye bağlı olan bireylerin giysileri ve tören kıyafetleri aynıdır.)

FRATTAMAGGİORE, İtalya'da kent, Campania'da, Napoli'nin büyük banliyösünde; 34 800 nüf. Tekstil sanayisi.

FRATTİNİ (Gianfranco), italyan mimar (Padova 1926). Sayısız mobilya yarattı, çok yeni tekniklerden yararlandı ve ağacı değişik görünümler altında (doğal ağaç, lake ağaç) kullandı. Yılan biçiminde bir aydınlatma aygıtı olan *Boa*'nın yaratıcısıdır. 70 yılları italyan dizaynının en seçkin temsilcilerinden olan Frattini mobilyanın işlevsel yönüne büyük önem vermektedir.

FRAUENFELD, Isviçre'de kent, Thurgau kantonunun merkezi, Murg ırmağı kıyısında; 19 000 nüf. (1992). Bir bölümü, XIII. yy.'dan kalma şato (tarih müzesi). Besin sanayisi. Tekstil. Metalürji.

Frauenliebe und Leben *(Bir kadının yaşamı ve aşkı),* Schumann'ın Chamisso'nun şiirleri üzerine bestelenmiş 8 liedlik çevrimi (op. 42, 1840). Temanın niteliği ve birliği bütünün tutarlılığını sağlar. Çevrim,

ilk melodideki motifi ansıtıcı bir yinelenmeyle son bulur.

FRAUENSTÄDT (Julius), alman filozof (Bojanowo, Poznań, 1813 - Berlin 1879). 1848'den ölümüne kadar Bonn'da özel felsefe dersleri verdi. Önce militan hegelci olarak 1838'de insanın özgürlüğü ve Tanrı'nın kişiliği üzerine bir yapıt yayımladı. Sonra, Schopenhauer'e bağlandı, onunla yazışmaya başladı ve 1854'te yeni ustasının öğretisini yaymaya başladı, toplu yapıtlarını yayımladı (1873-74).

FRAUNHOFER (Joseph VON), alman optikçi ve fizikçi (Straubing, Bavyera, 1787 - Münih 1826). Genç yaşta yetim kaldı ve Bavyera cam fabrikasında çıraklık yaptı. Bavyera Seçicisi'nin bağışıyla Guinand'ın yönetimindeki Münih optik aletler fabrikasına öğrenci olarak girdi. Tayfgözleri icat etti ve bu araçla daha sonra kendi adı verilen Güneş tayf çizgilerini saptadı (1814). Renksemez mercek yapımında uzmanlaştı. 1822'ye doğru ağlar kullanmayı tasarladı; doğal ve yapay ana.kaynaklardan gelen ışığı çözümlemeye başladı ve ilk kez yıldızları tayflarına göre sınıfladı. Bir güneşölçeri ve renksemez bir mikroskopu ona borçluyuz. Fraunhofer, Münih Optik ve fiziksel aletler dairesinde müdürlük de yaptı.

Fraunhofer kırınımı, Fresnel'in yorumladığı *sonlu uzaklıktaki olaylar*'ın karşıtı olarak, "sonsuzdaki olaylar" adı verilen kırınım olayları kategorisi.

Fraunhofer tayf çizgileri, bir yıldızın tayfında, ışıkküresinden yayılan kimi ışınımların renkküresince soğurulmasından kaynaklanan siyah tayf çizgileri. 1814'te Fraunhofer'in Güneş tayfında saptadığı bu çizgiler daha sonra yıldız tayflarında da algılandı ve yaklaşık 25 000 çizgi belirlendi. En güçlü çizgiler iyonlaşmış kalsiyum, yansız hidrojen, sodyum ve magnezyumdan kaynaklanır; en zayıflarını ise demir oluşturur. Bu çizgilerin incelenerek Güneş ve yıldızların dış katmanlarındaki kimyasal bileşimleri ve fiziksel koşulları belirlenebilir.

FRAVEHR, orta farsçada *fraverti*, eski farsçada *fravaşi*, adil kişilerin ruhlarının bütünü anlamında kullanılan farsça sözc. İnsanın, varolmasından önce varolan öğesidir. Ruh (revân) ölümünden sonra ona bağlanır. Başlangıçta ölmüş kahramanların ruhuydu.

FRAVERDİGÂN ya da **FERVERDİGÂN,** 365 gün olan yılın otuzar günlük aylara bölündükten sonra arta kalan beş günü belirten farsça sözc. Mazdekilerde, adillerin (fravehr) ruhlarının bütününü kutsamak için bugünlerde düzenlenen şenliklere de denir. Bütün ölülerin ruhları, otuz yıllık bir dönemden sonra bu törendeki sunulardan ve bütün âdil kişilerin ruhlarına adanan ibadetlerden paylarını alırlar. İnanca göre, ruhlar yeniden dünyaya döner ve yakınlarının, bu şenlik dolayısıyla temizledikleri evlerinde Tanrı'ya sunulan kurban etlerinden yerler.

FRAY BENTOS, esk. **Independencia,** Uruguay'da kent, yönetim bölgesi merkezi, rio Uruguay kıyısında; 20 800 nüf. Irmak limanı. Et konserveciliği.

FRAY MOCHO (José Sixto ÁLVAREZ, —denir), arjantinli yazar (Gualeguaychú 1858 - Buenos Aires 1903). Arjantin toplumunu tatlı bir dille anlattı: *Cuentos de Fray Mocho* (1906).

FRAYN (Michael), ingiliz mizah yazarı (Londra 1933). Makaleler, komediler, TV için oyunlar ve bilim-kurgu yapıtları yazdı; güncel konuları hoşgörüyle işledi. Yapıtlarından bazıları; *Zaunds* (1957), *Jamie* (1968), *A Very Private Life* (1968), *Alphabetical Order* (1975), *The Trick of It* (1989), *A Landing on the Sun* (1991).

FRAZE a. (fr. *phrasé*'den). Müz. → CÜMLELEME

FRAZER (James George), ingiliz din tarihçisi ve antropolog (Glasgow 1854 -Cambridge 1941).Cambridge'de sosyal antopoloji profesörüydü, ilk yazılarını (özellikle "Taboo" ve "Totemism"'le ilgili) *Encyclopaedia Britannica*'da yayımladı (1887). İlkel halklardaki ve geleneksel Avrupa toplumlarındaki büyü-din inançlarıyla ilgili çok büyük bir derleme oluşturan *The Golden Bough* (12 ciltlik 1911-1915 baskısı), Frazer'in en büyük yapıtıdır. Ona göre, başlangıçta yalnızca büyü vardı, sonra din ortaya çıktı. Öteki yapıtları: *Psyche's Task* (Psykhe'nin görevi) [1909]; *Totemism and Exogamy* (Totemcilik ve dıştanevlilik) [1910]; *Folklore in the Old Testament* (Eski Ahit'te folklor) [1918]; *The Magical Origin of Kings* (Kralların büyüsel kökeni) [1920]; *The Worship of Nature* (Doğaya tapınma) [1926]; *Myths of The Origin of Fire* (Ateşin kökeniyle ilgili efsaneler) [1930]; *The Fear of Deaht in Primitive Religion* (İlkel dinlerde ölüm korkusu) [1933-1936].

FRECHEN, Almanya'nın Kuzey Vestfalya Renanyası eyaletinde kent, Köln'ün G.-B.'sında; 42 700 nüf. Linyit işletmeleri. Yapı gereçleri (kum).

FRÉCHET (Maurice), fransız matematikçi (Maligny 1878 - Paris 1973). Rennes, Poitiers ve Strasbourg üniversitelerinde, Paris Fen fakültesi'nde öğretim üyeliği yaptı, Bilimler akademisi'ne üye oldu (1956). Soyut uzayları incelemeye başlarken yaptığı çalışmalarda Cantor'un kümeci kavramlarını fonksiyon kümelerine aktardı. Fréchet, herhangi bir kümede tanımlanan gerçek değerli fonksiyonları, yani "fonksiyoneller"i ortaya attı ve bunların sürekliliğini, türevlenebilirliğini vb. inceledi. Fonksiyonel dizileri ve kümeleri ele alarak bunların bir biçimli yakınsaklılarını tanımladı. Fonksiyonel uzaylara örnek olarak gerçek bir değişkenin bir aralıkta sürekli gerçek fonksiyonları kümesini ve gerçek sayı dizileri kümesini verdi. Metrik uzayları ortaya atarak uzaklık kavramını genelleştirdi. Fréchet'nin diferansiyel hesaba, integral hesabına ve olasılıklar kuramına da pek çok katkıları olmuştur.

Fréchet süzgeci. Topol. **N** nin sonlu parçalarına ilişkin tümleçlerin süzgeci.

Fréchet uzayı. Topol. Yerel olarak dışbükey, tam uzay.

FRÉCHETTE (Louis), fransızca yazan kanadalı edebiyatçı ve oyun yazarı (Lévis 1839 - Montréal 1908). Önceleri avukatlık yaptı, ilk şiir kitabını *(Mes loisirs)* 1863'te yayımladı, daha sonra gazetecilik mesleğine geçti. 1865'te başlattığı ateşli liberal kampanya nedeniyle yurdundan ayrılıp Chicago'ya gitmek zorunda kaldı. Chicago'da iki dergi kurdu. Hugo'nun *Châtiments* adlı yapıtından esinlenerek yazdığı *la Voix d'un exilé* (1867) başlıklı çalışmasında karşıtlarını şiddetle yerdi. 1871'de Kanada'ya dönünce, yeniden siyasal yaşama atıldı ve dört yıl boyunca Federal parlamentoda Lévis kontluğunu temsil etti (1874-1878). Seçimlerde uğradığı iki başarısızlıktan sonra, kendini tümüyle edebiyata verdi. Şiirlerinde fransız romantiklerinin ve özellikle Hugo'nun etkisinde kaldı: *la Légende d'un peuple* (1887) adlı kitabında Kanada tarihinin büyük olaylarını epik dizelerle dile getirdi. Fréchette, bundan başka ikisi düzyazı, biri manzum (*Veronica*, 1908) üç dram ve ustalıklı öyküler (*Originaux et Détraqués*, 1892) yazdı.

FREDDIE (Frederik Wilhelm CARLSEN, **Wilhelm** —denir), danimarkalı ressam (Kopenhang 1909). 1930'lı yıllarda, kışkırtıcı ve çoğu kez skandallar yaratan bir şiddetle, gerçeküstücü yapıtlar vermeye başladı (*Savaşa anıt*, 1936, Silkeborg müzesi); savaştan sonra üslubu figüratif (hatta kolaj yoluyla gerçek) ve soyut öğelerin yan yana getirilmesiyle belirginlik kazandı.

FRÉDÉGONDE (545-597), Neustria kralı Chilpérich I'in üçüncü karısı. Metresi olduğu sırada kralı ilk karısı Audovère'den ayrılmaya zorladı, ikinci karısı Galswintha'yı da yatağında boğdurttu (568). Böylece Chilpérich'in karısı oldu. Galswintha'nın küçük kız kardeşi Brunhilde bu cinayetin intikamını almak istedi; ama Frédégonde Brunhilde'nin kocası Sigebert'i iki adamına öldürttü (575). Hapsedilen Brunhilde Rouen'a gönderildi, orada Chilpérich I'in oğlu Merovech ile evlendi. Frédégonde Merovech'i intihara zorladı (578) sonra bu aile içi evliliği kutsayan Rouen piskoposu Prétextat'yı sürgüne göndertti ve öldürttü. Tahtı oğlu Chlothar'a bırakmak için Merovech'in kardeşi Clovis'i, sonra da Audovère'i öldürttü (580). Chilpérich I'in Chelles'de öldürülmesi üzerine (584) Frédégonde hem kendini hem oğlu Chlottar II için Bourgogne kralı Guntram'dan yardım istemek zorunda kaldı. Guntram'ın ölümü üzerine (592) Brunhilde'ye karşı yeniden savaşa girişti ve onun torunlarını Latofao'da yendi (bugün Laffaux) [596].

Fredensborg, Danimarka'da (Frederiksborg amtı) şato, Sjaelland adasında küçük Esrum gölü yakınında. 1720-1722 arasında Frederik IV tarafından Frederiksborg barışı anısına yaptırıldı.

FRÉDÉRIC (*baron* Léon), belçikalı ressam (Brüksel 1856 - Schaerbeek 1940). Portaels'in öğrencisiydi. Kral Albert I'in dostluk kurmak istediği bu sanatçı ilk resim çalışmalarına 1878'de Brüksel salonu'nda başladı. 1883'ten başlayarak esin kaynağını genellikle Ardennes bölgesinde aradı. Katı bir natüralist dönemden (*İşçilerin kahvaltısı*, 1885, Charlier müzesi, Brüksel) yoğun ve parlak bir patla işlenmiş gizemli bir gerçekçiliğe geçti *(Dere, sel, durgun su*, Kraliyet güzel sanatlar müzesi, Brüksel).

FREDERİCİA, Danimarka'da liman kenti, Jylland'ın doğu kıyısında, Küçük Belt'in kuzey girişinde; 34 500 nüf. Petrol rafinerisi. Kimya. Balıkçılık. Her yıl açılan fuar. —Kentin G.-D.'sunda bir köprü Küçük Belt'i aşar.
—Ask. tar. Düklükler* savaşı sırasında, Danimarkalılar, von Bonin'in birliklerini Fredericia'da yendi (5 temmuz 1849). Kent 29 nisan 1864'te Avusturyalılar'ın eline geçti.

FREDERİCK, ABD'de (Maryland) kent, Baltimore'un B.'sında; 27 600 nüf. Alüminyum metalürjisi.

FREDERİCKSBURG, ABD'de (Virginia) kent, Washington'ın G.'inde Rappahannock ırmağı kıyısında; 15 300 nüf. İç savaş sırasında Lee'nin yönetimindeki Güneyliler, Kuzeyliler'i burada yendi (13 aralık 1862).

Deutsches Museum

Joseph von Fraunhofer

Ulusal müzeler fototeği

Léon Frédéric
İşçinin çağları (1895-1897)
üçkanatlısının orta kanadı
Louvre müzesi, Paris

Frederiksborg şatosu

Frederik III
Danimarka ve Norveç kralı
Karel Van Mander'in bir tablosundan
Frederiksborg şatosu, Hillerød

Frederiksborg şatosu

Frederik IV
Danimarka ve Norveç kralı
Rosalba Carriera'nın
tablosundan ayrıntı
Frederiksborg şatosu, Hillerød

Frederiksborg şatosu

Frederik VI
Danimarka ve Norveç kralı
Lorentzen'in bir resminden ayrıntı
Frederiksborg şatosu, Hillerød

FRÉDÉRICQ (Paul), belçikalı tarihçi (Gent 1850 - *ay. y.* 1920). *Essai sur le rôle politique et social des ducs de Bourgogne dans les Pays-Bas* (Hollanda'da Bourgogne düklerinin toplumsal ve siyasal rolü üzerine deneme) [1875] adlı tezi ile Gent Üniversitesi'nde doktora verdi; Liège, sonra da Gent üniversitelerinde profesör oldu; flamanca akımının önderlerindendi.

FREDERICTON, Kanada'da kent, New Brunswick'in merkezi, St John kıyısında; 44 000 nüf. (1992). Üniversiteler. Yönetim ve ticaret merkezi.

FREDERİK → AUGUSTENBORG

FREDERİK I (Kopenhag 1471 - Gottorp 1533), Danimarka ve Norveç kralı (1523-1533), Christian I'in oğlu, Vyborg diyeti'nde iktidarı Meclis'e bırakan bir kararı imzaladıktan sonra Danimarka (1523), 1524'te de Norveç kralı seçildi. Haziran 1523'te Gustaf Vasa'nın İsveç krallığına getirilmesi İsveç'le birliğe kesinlikle son verdi. Frederik I Reform hareketinin gelişmesine katkıda bulundu. Ölümünden sonra yerine kimin geçeceği sorunu yeni bir iç savaşa neden oldu.

FREDERİK II (Haderslev 1534 - Antvorskov 1588), Danimarka ve Norveç kralı (1559-1588), Christian III'ün oğlu. Baltık'a egemen olma tutkusu, 1563'te İsveç'e karşı uzun ve kanlı bir savaşa girişmesine yol açtı. Bu savaş Danimarka'nın Baltık muhafızlığını onaylayan Stettin barışı'yla son buldu (1570).

FREDERİK III (Haderslev 1609 - Kopenhag 1670), Danimarka ve Norveç kralı (1648-1670), Christian IV'ün oğlu ve ardılı. 1657'de, Polonya ile anlaşmazlık içinde olan İsveç'e savaş ilan etti. İsveçliler, donmuş boğazı aşarak Jylland'ı işgal ettiler ve Danimarka Roskilde barışı'yla (1658) Skane, Halland ve Trondheim'ı vermek zorunda kaldı, böylece Norveç'in ve Bornholm adasının çevreyle ilişkisi kesildi. Ayrıcalıklarını kısıtladığı soyluların muhalefetine karşın, burjuvazinin desteğiyle, krallığın kalıtım yoluyla geçmesini (ekim 1660) ve kralın hükümranlığının mutlak olduğunu Kopenhag diyeti'ne kabul ettirdi. Ama, saltanatının başlangıcında aristokratların zoruyla yetkisini kısıtlayan bir yasayı kabul etmek zorunda kaldı (ocak 1661).

FREDERİK IV (Kopenhag 1671 - Odense 1730), Danimarka ve Norveç kralı (1699-1730), Christian V'in oğlu ve ardılı. Tahta geçer geçmez İsveç'in müttefiki Holstein düküne saldırdı. İsveç hemen müdahale ederek Danimarka'yı barış imzalamak zorunda bıraktı (1700). 1709'da İsveç'in Rusya'daki yenilgileri üzerine Danimarka bu ülkeye yeniden savaş açtı, denizde başarılar kazandı, ama Skane'yi bırakmak zorunda kaldı. Frederiksborg antlaşması'yla (1720) Holstein düklüğünden Schleswig'in güney kesimini kopardı. Eider yeniden Danimarka'nın sınırı durumuna geldi.

FREDERİK V (Kopenhag 1723 - *ay. y.* 1766), Danimarka ve Norveç kralı (1746-1766), Christian VI'nın oğlu ve ardılı. Aydın despotluğu çerçevesinde görevlendirdiği Johann Bernstorff, "Danimarka Colbert'i", mali durumu düzeltemedi. Gene de Danimarka büyük bir ticari refah dönemi yaşadı ve Frederik V köklü reformlar gerçekleştirdi.

FREDERİK VI (Kopenhag 1768- *ay.y.* 1839), Danimarka (1808-1839) ve Norveç (1808-1814) kralı. Christian VII'nin oğlu ve ardılı. Nelson komutasındaki ingiliz donanmasının Danimarka'yı "silahlı tarafsızlık ittifakı"ndan ayrılmaya zorlamak için 1801'de topa tuttuğu zaman napti (1784'ten beri). Nelson donanmasının 1807'de giriştiği daha şiddetli ikinci bombardıman sonucu Danimarka Fransa'ya yöneldi. Napoléon'un son müttefiki Frederik VI, ocak 1814'te Kiel antlaşması'yla Norveç'i İsveç'e bırakmak zorunda kaldı. Buna karşılık İsveç Pomeranyası'nı ve Rügen adasını aldı; kısa bir süre sonra bu yerler Lauenburg'la değiştirildi.

A. P. Bernstorff, C. D. Reventlow ve E. Schimmelmann adlı bakanların öğütlerine uyarak kral, maliyesi ve ticareti savaş nedeniyle yıkıma uğramış bir ülkeyi kalkındırmaya çalıştı ve köklü reformlar gerçekleştirdi (serfliğin kaldırılması). 1834'te liberal düşüncelerin gelişmesi üzerine ikisi kendi krallığı, biri Schleswig, öbürü Holstein için olmak üzere dört eyalet devleti kurdu.

FREDERİK VII (Kopenhag 1808 - Glücksburg 1863), Danimarka kralı (1848-1863). Babası Christian VIII'in yerine geçti ve Fransa'daki devrimden kaynaklanan çalkantı karşısında 1660'ta kurulmuş olan mutlakıyet rejimine son verdi. 1849'daki Kurucu meclis, genel seçimle işbaşına gelen ikici parlamentler sistemi getirdi. Frederik VII döneminde patlak veren Düklükler* savaşı'na Danimarka'nın toprak bütünlüğünü güvence altına alan 1852 tarihli Londra protokolu'yla geçici olarak son verildi.

FREDERİK VIII (Kopenhag 1843 - Hamburg 1912), Danimarka kralı (1906-1912). Kral Christian IX'un büyük oğlu. Schleswig-Holstein savaş meydanlarında babasına eşlik etti, 1869'da İsveç ve Norveç prensesi Luise ile evlendi.

FREDERİK IX (Sorgenfri şatosu 1899 - Kopenhag 1972), Danimarka kralı. Kral Christian X'un büyük oğlu, 1947'de babasının yerine geçti. 1935'te, geleceğin İsveç kralı Gustaf VI'nın kızı prenses Ingrid ile evlendi. Yerini kızı Margrethe II aldı.

FREDERİK VI kıyısı, Grönland'ın güney-doğu bölümü, kuzey kutup çemberinin G.'inde.

FREDERİK VIII ülkesi, Grönland'ın kuzey-doğu bölümü.

FREDERİK HENDRİK → KOLEPOM.

FREDERİK-HENRİK, Orange-Nassau prensi (Delft 1584 - Lahey 1647), Birleşik Eyaletler'in üçüncü stathouder'i (1625-1647). Sessiz Willem II ile Louise de Colingy'nin oğlu, kardeşi Maurits van Nassau'ya savaş alanlarında eşlik etti ve Nieuwport savaşı'na katıldı (1600); 1625'te onun yerine Hollanda, Zeeland, Utrecht, Gelderland ve Overrijssel, sonra da Groningen (1640) ve Drenthe stathouder'i oldu. Başkomutan olarak Maëstricht'i (1632), Breda'yı (1637), Hulst'u (1645) ele geçirdi. Güçlü bir donanma kurarak Doğu ve Batı Hindistan şirketlerinin temelini attı. Gücü öyle bir noktaya ulaştı, sarayı o denli görkeme kavuştu ki, tahtı ele geçirmeyi bile düşündü (1631). Güney Hollanda'yı fethetmek üzere ülkenin Fransa ile ittifakından yararlanmayı tasarladı. Ancak Orange karşıtı olan parti, bu ittifakı stathouder'e duyduğu kine feda etti (1644).

FREDERİKSBERG, Kopenhag'ın banliyösü, kent merkezinin G.'inde; 88 000 nüf. (1992).

Frederiksborg, Danimarka'nın en büyük krallık şatosu; Sjaelland adasındadır ve *Frederiksborg amtı*'na adını vermiştir. XVII. yy.'ın başında kral Christian IV tarafından yaptırıldı, 1859'da çıkan bir yangında bazı bölümleri yandı, kısa bir süre sonra ilk planlara uygun olarak onarıldı (bugün, Ulusal tarih müzesi). *Frederiksborg amtı*'nın nüf. 320 900'dür.

FREDERİKSHAVN, Danimarka'nın balıkçılık ve yolcu limanı, Jylland'ın kuzeyinde, Kattegat kıyısında; 35 000 nüf. Tersaneler. Balığın işlenmesi (konserve yapma ve dondurma). Makine ve elektrikli gereç sanayileri.

FREDERİKSTED, Saint-Croix adasının (Amerika'ya bağlı Virgin adaları) batı kıyısında liman kenti; 1 500 nüf.

FREDERİKSVAERK, Danimarka'da (Frederiksborg amtı) liman kenti, Sjaelland adasının kuzey-batı'sında; 4 500 nüf. Metalürji. Sayfiye merkezi.

Frédet ameliyatı, hipertrofik pilor darlığı olgularında meme çocuklarında gerçekleştirilen mukoza dışı pilorotomi. (Adını fransız cerrah Pierre *Frédet*'den [1870-1946] alır.)

FREDHOLM (Ivar), isveçli matematikçi (Stockholm 1866 - Mörby, Stockholm yakınında, 1927). Stockholm Üniversite'nde matematiksel fizik profösörüydü, bilinmeyen fonksiyonun integral işareti altında belirdiği integral denklemleri inceledi. Cebirdeki doğrusal denklem sistemleriyle benzeşimden yola çıkarak (1900'de) hâlâ kendi adını taşıyan bir integral denklem tipini çözdü.

Fredholm denklemi. Mat. çözlm. Aşağıdaki biçimde gösterilen integral denklemi:

$$\lambda f - \int_E N(x,t)\cdot f(t)\cdot dt = g \quad (\lambda \in \mathbf{C});$$

bu denklemde, bilinmeyen fonksiyon f ve g fonksiyonu, $\mathbb{R}^n$nin, değerlerini **C** den alan bir E tıkız parçası üzerinde tanımlı fonksiyonlara ilişkin vektör uzayının elemanlarıdır ve burada N, ExE den**C** içine tanımlıdır; öte yandan f, g ve N fonksiyonları, kareleri toplanabilir modüllü fonksiyonlardır.

FREDRİK I (Kassel 1676 - Stockholm 1751), İsveç kralı (1720-1751), Hessen -Cassel landgrafının oğlu. Karl XII'nin kız kardeşi Ulrika Eleonora ile evlendi (1715). Karl XII ölünce (1718), Holsteinlı Karl Friedrich'e karşı karısını seçtirdi; 1720'de, karısı onun lehine tahttan feragat etti. Fredrik felaketle sonuçlanan Rusya savaşı'na girişti (1741), bu savaşın sonunda Åbo antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı (1743). İçerde, İsveç'te "özgürlükler dönemi"ni başlatan bir anayasayı kabul etti.

FREDRİK HOLSTEİNLI, İsveç kralı → ADOLF-FREDRİK.

FREDRİKSHAMN, Finlandiya'daki HAMINA kentinin isveççe adı.

FREDRİKSTAD, Norveç'in (Østfold) güneyinde liman. Oslo fiyodu kıyısında; 26 485 nüf. (1991). Balıkçılık. El sanatları.

FREDRO (Aleksander, *kont*), polonyalı oyun yazarı (Surochów, Galiçya, 1793'e doğr.-Lemberg, bugün Lvov, 1876). Yüzbaşı rütbesiyle İmparatorluğun son seferlerine (1812-1814) katıldıktan sonra Galiçya'ya yerleşti. Polonya komedi sanatının

Orange-Nassau prensi **Frederik-Henrik**
Jordaens'in *Prensin zaferi* adlı tablosundan ayrıntı
Varşova müzesi

Giraudon

yaratıcısı oldu, yirmi dolayında oyun bıraktı. Bunlardan *Pan Geldhab* (1818), *Pan Jowialski* (1823), *Maz i żona* (1825), Śluby Panieńskie (1833), *Zemsta* (1834) polonya tiyatrosunun klasik repertuvarında her zaman yer alır. Fredro romantizmin doruğuna çıktığı bir dönemde klasik anlayışta direttiği için ağır eleştirilere uğradı ve tiyatroyu bıraktı. Şiirler ve anılar da içeren yapıtlarının gücü, son derece başarılı bir biçimde tipleştirilmiş kişilerden oluşan psikolojik oyunlarından, dizelerindeki ustalıktan, olağanüstü zengin ve arı dilinden kaynaklanır.

FREE CAZ a. ("özgür caz" anlamında amerikanca *free-jazz*'dan). 1960'ların başında ABD'de Ornette Coleman, Don Cherry, Cecil Taylor, Eric Dolphy, Charlie Mingus ve John Coltrane'in yenilik arayışları sonunda ortaya çıkan caz okulu.
—ANSİKL. *New thing* ("yeni şey") diye de adlandırılan free caz, geleneksel kalıpları yadsıyarak hem müziği, hem kültürü özgürleştirme çabasıdır. Tümüyle özgür doğaçlamadan yana olan free cazcılar, ne melodi çalmaya yanaştılar, ne armonik dokuyu gözettiler, ne de düzenli tempoyu sürdürdüler. 1960'ların ikinci yarısında doruğuna ulaşan bu akım uzun tartışmalara yol açtı. Gerçekte "free cazcılar"ın çoğunun başkaldırısı yalnız estetik olmakla kalmıyordu; daha geniş kapsamlı ve siyasal nitelikliydi. Albert Ayler ve -yaşamının sonlarında- John Coltrane gibi başka birtakım free cazcılarsa, bu akımı, kaynaklarını doğu dinlerinde bulan dinsel, hatta mistik bir arayışla bütünleştirdi. Free cazın belli başlı temsilcileri arasında, ABD'de Archie Shepp, Pharoah Sanders, Sun Ra ve onun İntergalactic Research Orchestra adlı topluluğu, Sunny Murray ve Art Ensemble of Chicago, İngiltere'de Evan Parker, Derek Bailey ve Lol Coxhill, Fransa'da Michel Portal, Bernard Lubat, Jacques Thollot anılmaya değer.

FREE CHURCHMAN a. Din tar. İngiltere'de dissidentler'e verilen ad.

free cinema ("özgür sinema"), İngiltere'de Lindsay Anderson ve Karel Reisz tarafından geliştirilen sinema akımı. Sıradan üretimin gelenekçiliğine karşı başkaldıran bu yeni "hareket" yayımladığı bir manifestoda (1956), Grierson'un belgeci ekolünden ve italyan yenigerçekliğinden etkilenerek, bireyin özgürlüğünü ve günlük gerçekliklerin derin anlamını birlikte vermek gerektiği görüşünü savundu. Birçok belgesel film bu anlayışla çekildi. Bunlardan bazıları, L. Anderson'un, *O Dreamland* ve *Every Day except Christmas* filmleri, K. Reisz'in *Momma don't allow* ve *We are the Lambeth Boys* filmleri ve L. Mazzetti'nin *Together* filmidir. "Free cinema"nın Tony Richardson gibi ingiliz yönetmenler üstünde önemli bir etkisi olmuştur.

FREEMAN (Richard, Austin), ingiliz yazar (Londra 1862 - Gravesend, Kent, 1943). Conan Doyle gibi hekim olan Freeman dedektif John Thorndyke tipini yarattı ve polis romanını sorun roman türüne yöneltti. *The red thumb Mark* (1907), *The Puzzle Lock* (1926) gibi yapıtları kendi adıyla imzaladı, ama Clifford Ashdown takma adını da kullandı. Polis romanı sanatı üzerine 1924'te yazdığı bir kitap genellikle polis romanı yazarlarının elkitabı sayılır.

free martin olgusu → İKİZKISIRLIĞI.

FREEPORT, Bahama adalarında liman kenti, Büyük Bahama adasının güney-batı kıyısında. Turizm. Çimento. Petrol rafinerisi.

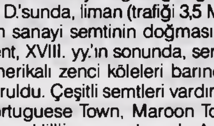
FREEPORT, ABD'de (İllinois) kent, Chicago'nun K.-B.'sında; 26 400 nüf. Ticaret merkezi. —ABD'de (Texas) kent, Brazos ırmağının denize döküldüğü yerde, Houston'un G.'inde; 13 400 nüf. Petrol dışsatımı. Deniz suyundan tatlısu yapma tesisi. Kimya sanayileri.

FREE SHOP a. (ing. *free shop*). Verg. huk. Bazı yerlerde (hava limanları, deniz limanları vb.), satılan malların vergiden bağışık tutulduğu mağaza.

FREESOİLER a. (ing. sözc.; *free*, özgür ve *soiler*, toprak sahibi'nden). ABD'de köleliğin, yeni alınan topraklara da yayılmasını engellemek için 1848'de kurulan *Free Soil Party*'nin üyesi. (Bu parti kısa süre sonra Cumhuriyetçi parti içinde erimiştir.)

FREETOWN, Sierra Leone'nin başkenti; 469 776 nüf. Ülkenin siyaset, ticaret ve üniversite merkezi olan kent, dağlık Sierra Leone yarımadasının kuzey kıyısında, Afrika'nın en iyi doğal sığınağındadır. Kentin D.'sunda, liman (trafiği 3,5 Mt), Wellington sanayi semtinin doğmasına yol açtı. Kent, XVIII. yy.'ın sonunda, serbest kalmış amerikalı zenci köleleri barındırmak için kuruldu. Çeşitli semtleri vardır: Kru Town, Portuguese Town, Maroon Town, vb. — Tower Hill'in yamaçlarında Avrupalılar'ın eski konut semti ve yönetim semti bulunur. Lungi, Freetown'ın uluslararası havalimanıdır.

FREGATKUŞU a. Mükemmel uçucu, iri kıyı kuşu. (Sivri ve uzun kanatlı [kanat açıklığı 2 m], çatal kuyrukludur. Gaga ucu çengel biçimindedir. Yürümesini zorlaştıran çok kısa perde ayakları vardır. Tüyleri su geçirdiğinden denize dalamaz. *Fregata* cinsine giren 5 tür vardır; Fregatkuşugiller ya da firkateynkuşugiller [*Fregatidae*] familyasının örnek tipi.) [Eşanl. FİRKATEYNKUŞU.]
—ANSİKL. Fregatkuşları deniz yüzeyinde avladıkları ya da sümsükkuşlarından, karabataklardan ve öbür deniz kuşlarından çaldıkları balıklarla ya da öbür deniz hayvanlarıyla (özellikle medüzler) beslenir. Adalarda yuva yaparlar. Çiftleşmek için yaptıkları gösterişli törenler sırasında erkek üyeler canlı renklerdeki göğüs keselerini şişirirler.

görkemli fregatkuşu
dişi
(Fregata magnificens)

görkemli fregatkuşu
erkek
(Fregata magnificens)

görkemli fregatkuşu
yavrusu

FREGE (Gottlob), alman mantıkçı ve matematikçi (Wismar 1848 - Bad Kleinen, Mecklenburg, 1925). 1879'da Jena Üniversitesi'nde profesörlüğe başladı. Russell tarafından oldukça geç keşfedildi. Günümüzde modern mantığın kurucusu olarak tanınmaktadır. Yazılarında çok önemli bir felsefi akım (çözümleyici felsefe) kendini gösterir. Frege'ye her şeyden önce biçimsel bir dilin, matematik kuramlarının incelenmesine ve biçimselleştirilmesine uyarlanmış "ideografi"nin ya da "kavram yazısı"nın, icadını borçluyuz (*Begriffsschrift*, 1879). *Begriffsschrift* ayrıca, nicelendirilicilerin tutarlı bir biçimde kullanılması yöntemini de geliştirir: bu yapıtla, yüklemler hesabı ile önermeler hesabının ilk kez ortaya konulduğu söylenebilir. Frege aynı zamanda, matematiğin temelleri alanında lojisist öğretinin kurucusudur. Bu konudaki düşüncelerini, *Grundlagen der Arithmetik* (Aritmetiğin temelleri) [1884] adlı yapıtında hem programatik, hem polemik bir üslupla açıklar: Frege'nin kardinal sayılarla ilgili düzenlemesi, bunların, nesnelere değil de kavramlara ilişkin özellikler olarak görülmesi anlamına gelir. Frege iki kavramın tanımladığı sınıflar bijeksiyon oluşturuyorsa, bunlara "eşsayısal" kavramlar adını verir: F kavramına ait sayı, "F kavramıyla eşsayısal" kavramın kaplamıdır; dolayısıyla F ile eşsayısal olan kavramların sınıfıdır. Örneğin 0, "kendi kendisiyle özdeş olmayan" kavrama ait kardinal sayıdır. Lojisist program, *Grundgesetze der Arithmetik*'in (1893-1903) iki cildinde bütün yönleriyle geliştirilmiştir. Ancak, Russell'ın Frege'ye yazdığı (1902) bir mektupla da belirttiği gibi, bu yapı Russell çatışkısı karşısında çöktü. Frege, sistemini çelişkiden kurtarmak için, hemen bir düzeltme yaptıysa da, Russell'ın buluşu Frege'yi, kuramı hakkında kuşkuya düşürdü.

Frege, modern mantık kuramlarının temelini oluşturan bir ayrım ortaya koyarak bir deyimin anlamı (Sinn) ile özanlamını (Bedeutung) birbirinden ayırdı (*Über Sinn und Bedeutung* [Anlam ve kaplam üstüne], 1892). Örneğin, "sabah yıldızı" ve "akşam yıldızı" deyimleri, özanlam bakımından aynı olmakla birlikte (her ikisi de Venüs gezegenini belirtir), anlamca farklıdırlar (bir deyimin anlamı, onun özanlamına açılır).

Frege'nin yazışmaları son derece zengindir.

FREGELLAE. Tar. coğ. İ.Ö. 328'de Liri'nin ağzında Romalılar'ın kurduğu koloni. Samnitler'in ve Marsi halkının ele geçirmek istedikleri bu koloni İ.Ö. 125'te yıkıldı ve yerine bugünkü *Ceprano*'nun yakınında Fabrateria nova kuruldu.

FREGENE, İtalya'da sayfiye merkezi, Tirren denizi kıyısında, yönetimsel bakımdan bağlı olduğu Roma'nın B.-G.-B.'sında.

FREGOLİ (Leopoldo), italyan varyete sanatçısı (Roma 1867 - Viareggio 1936). Satçı çıraklığı yaptı. İlk gösterilerini Abisinya'da askerliğini yaparken silah arkadaşlarını eğlendirmek için sahneye koydu. Tutsak düştükten sonra, Negus tarafından

Lenars

Freetown'dan genel görünüm

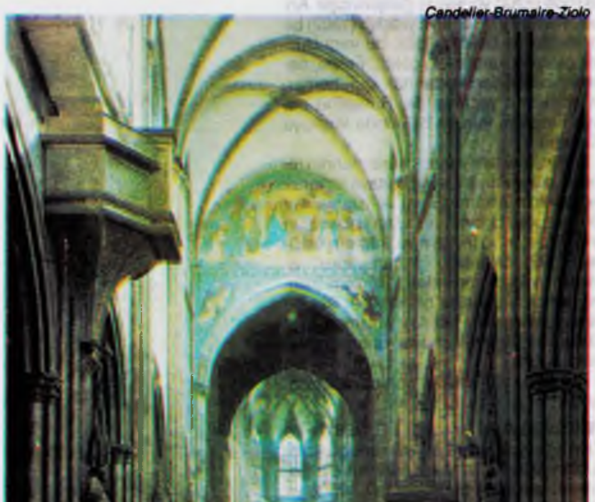

Le Doare-Pix.

Fréhel burnunun havadan görünümü

Freiburg im Breisgau katedralin ana sahnı (XIII. yy.) ve koro yeri (XIV.-XVI. yy.)

serbest bırakılmasını olağanüstü taklit yeteneğine borçludur. Çeşitli kişilikleri canlandırmakta az rastlanan bir yeteneği vardı. Birbiri ardından şarkıcı, dansçı taklitçi, mim sanatçısı, illüzyonist, vantrilog kimlikleriyle altmışa ulaşan değişik rolü tek başına üstlenebildiği senaryolar yazdı. Nerdeyse üç ton gereç, kostüm, ve perukayla bütün dünyayı dolaştı. 1896-1916 arasında Paris'te çalıştı. Sinema sanatının da öncülerindendir; *Fregoligraph*'ı ile, özellikle İtalya'da Lumière kardeşlerin buluşunu tanıtmış ve Méliès gibi, numaralarını filme alarak, çekimlerini sinema hileleriyle renklendirerek perdenin öncülerinden ve ilk yıldızlarından biri olmuştur.

Candelier-Brumaire-Ziolo

FREGOSO ya da **CAMPOFREGOSO,** cenovalı ünlü pleb aile. Dinamik bir tüccar olan aile bireyleri zaman zaman welfe partisinin öncüleri, uzun zaman da Adornolar'ın karşıtları olmuşlardır. Aileden birçok doge çıkmıştır.

FRÉHEL burnu, Bretagne'da (Côtes-du-Nord) burun, Saint-Brieuc körfezinin doğu ucunda. Deniz feneri. —4 km. G.-D.'da Latte burnu ve kalesi (bir bölümü Ortaçağ'dan kalma).

Frei tepkimesi (alman deri hastalıkları uzmanı Wilhelm Sigmund *Frei*'in [1885-1943] adından). Tıp. Nicolas-Favre hastalığının teşhisinde kullanılan deri içi tepkime. Kullanılan antijen ya insan hıyarcığının irininden *(Frei antijeni)* ya da kültürlerden hazırlanır.

FREİAMT, Aargau (İsviçre) kantonunda bölge.

FREİBERG, Almanya'nın Saksonya eyaletinde kent, Dresden'in güneybatısında, Erzgebirge'nin eteğinde; 50 400 nüf. Erzgebirge'nin eski madencilik merkezi (kurşun). Otto der Reiche'nin kurduğu (1175) kent, Ortaçağ'ın son dönemi boyunca önemli bir tahkimli yer olarak kaldı ve önce Jan Hüs yandaşlarına, sonra İsviçreliler'e (1639) karşı kendini başarıyla savundu. XVI. yy. başından kalma gotik katedral, geç roma heykelciliğinin bir üstün yapıtını içerir: *Yaldızlı kapı* (1230); katedralin içinde, Hans Witten' in lale biçimindeki, çok bol heykellerle bezeli (1510'a doğr.) kürsüsü ve Saksonya prenslerinin mezarları. Tekstil sanayileri. Dökümevleri (kurşun, çinko, nikel, kalay). Makine sanayileri. Duyarlı aygıtlar.

Freiberg hastalığı, (amerikalı cerrah A. H. *Freiberg'in* [1868-1940] adından), ikinci ayaktarağı kemiğinin başının aseptik nekrozu. (Özellikle erişkinde ve daha çok kadında görülür.)

Freiberger ırkı, gerçek dağ atı ile arap atı gibi daha hafif atların çaprazlanmasıyla elde edilen İsviçre kökenli binek atı ırkı.

FREİBERGİT a. (fr. *freibergite;* öz. a. *Freiberg*'den). Miner. Doğal bakır antimonsülfür; bir tetraedrit türüdür.

FREİBURG → FRIBOURG.

Freiburg okulu, alman iktisadi düşünce okulu. Başlıca temsilcisi, 1927'den 1950'ye değin Freiburg'da iktisat okutmuş olan W. Eucken'dir. Bu okul, bir yandan nasyonal sosyalist rejimi, bir yandan da metayalizmi yadsıyarak idealist ve akılcı bir felsefe öğütlüyor ve bazı toplumsal eşitsizlikleri düzeltmek amacıyla iktisadi etkinliği çerçeveleyen bir hukuk düzeni ile ılımlı bir müdahaleciliği benimsiyordu. (Bu okula "alman liberal okulu" ya da "ordo-liberalizm" de denir.)

FREİBURG İM BREİSGAU, Almanya'nın Baden-Württemberg eyaletinde, güney-batı sınırına yakın kent, Breisgau'nun eski merkezi, Karaorman'ın eteğinde, yukarı Tuna'ya (Höllental) doğru bir geçiş yolu açan Dreisam'ın kıyısında; 185 300 nüf. (1989). Üniversite. Fransız-alman lisesi. Freiburg, bir yönetim, ticaret, sanayi (kereste sanayisi, ilaç sanayisi, basımcılık, besin) merkezidir.
—Tar. Kent, XVII. ve XVIII. yy.'lardaki savaşlardan zarar gördü. 3 ile 5 ağustos 1644 günleri arasında Condé ve Turenne avusturyalı general Mercy'ye karşı Freiburg im Breisgau'yu ele geçirmek için savaştılar ve çok kanlı çarpışmalardan sonra zafer kazandılar. Kent, 1806'da, Baden grandüklüğüne bağlandı.
—Güz. sant. Eski kente, ilginç çan kulesiyle, Almanya'daki en güzel gotik yapılardan biri olan katedral (XII. yy. sonundan XVI. yy. başına kadar yapıldı) egemendir; yapının çeşitli taçkapılarında ve içinde, XIII. yy. sonlarından kalma önemli heykel ve kabartmalar, bunların yanısıra Baldung Grien'in bir sunakarkalığı, usta Sixt von Staufen'in bir sunakarkalığı, Genç Holbein'ın bir üçkanatlısı yer alır. Martinskirche (kısmen XIII. yy.'dan), *Schwabentor* ve *Martinstor* (XIII. yy. kapıları), belediye binası (XVI. yy.) ve *Kaufhaus* (XVI. yy.) kentteki ilginç mimari yapıtları tamamlar. Kilise, manastır avlusu ve Augustinus rahiplerinin kilisesi, bugün Augustinus'çuların müzesi haline gelmiştir (önemli Ortaçağ ve barok koleksiyonu).

FREİDANK, bir alman şairin (öl. 1235'e doğr.). *Özgür Düşünen* anlamındaki adı ya da takma adı; Şair, 1220 ile 1230 arasında *Bescheidenheit* başlığı altında bir şiir yazdı; bu ahlaksal yergi yapıtında atasözlerine, masallara ve bilmecelere yer verdi.

FREİESLEBENİT a. (fr. *freieslébénite;* alman mineralog *Freiesleben*'in adından). Miner. Doğal, gümüşlü kurşun antimonsülfür.

FREİJO a. Tropikal Amerika'da yetişen külrengine çalan esmer renkte, kaba dokulu, yumuşak ve hafif odunlu ağaç. (Doğrama, marangozluk, mobilya, parke ve tekne yapımı işlerinde kullanılır. Bil. a. *cordia;* hodangiller familyası.)

FREİLİGRATH (Ferdinand), alman şair (Detmold 1810 - Stuttgart 1876). Ticaret öğrenimi yaptıktan sonra Amsterdam'da muhasebeci olarak çalıştı, 1831'den sonra kendini tümüyle şiire verdi. Önceleri romantik baladlar yazarken, 1841 yıllarında, siyasal şiire döndü ve bu anlayışla yazdığı başlıca yapıtlarını *Mein Glaubensbekenntnis*'te (1844) topladı. Devrimciliği nedeniyle 1846'da İsviçre'ye, daha sonra da İngiltere'ye gitmek zorunda kaldı. İngiltere'de Tennyson ve Longfellow'un yapıtlarını çevirdi. 1848 devrimi'nde Almanya' ya döndü, bir süre Köln'de Karl Marx ile birlikte Neue Rheinische Zeitung'da çalıştı; gazete 1849'da kapatıldı, Freiligrath da Köln'den sınır dışı edildi. Bu dönemde *Neuere Politische und Soziale Gedichte*'yi (1849-1851) yazdı. 1851'de İngiltere' ye yerleşti. 1868'de Almanya'ya dönünce, gençlik döneminin romantik esinlerine kapılarak, özellikle 1870-71 savaşı sırasında, çok sayıda yurtseverlik şiirleri yazdı. Freiligrath, Musset ve Victor Hugo'dan çeviriler de yaptı.

FREİ MONTALVA (Eduardo), şilili devlet adamı (Santiago 1911 - *ay. y.* 1982). Hukukçuydu, kurucu üyesi olduğu Hıristiyan demokrat parti'nin (1935) liderliğini yaptı. Cumhurbaşkanlığına getirildi (1964-1970). "Özgürlük içinde devrim" gerçekleştirmek isteyen Frei Montalva, reformist bir siyaset izledi (bakır madenlerinin millileştirilmesi, tarım reformu eğitim seferberliği), ancak dizginleri elinde tutamadı. 1973'te, Senato başkanı seçildi, Allende hükümetine cephe aldı, Allende'nin devrilmesiyle sonuçlanan askeri hükümet darbesinden sonra yeni rejimden uzaklaştı.

FREİNBACH, İsviçre'de (Schwyz kantonu) komün, Zürich gölünün güney kıyısında; 9 900 nüf. Hidroelektrik santral.

FREİNET (Celestin), fransız pedagog (Gars, Alpes - Maritimes, 1896 - Vence 1966). Siyasetle ilgilendi ve sendikacılık yaptı. Bulunduğu bölgede, köylülerin işbirliği yapmasını sağladı. 1924'te, Montreux'de toplanan Uluslararası yeni eğitim kongresi'ne katıldı. Eğitim alanındaki çalışmalarını ve uygulamalarını, yayımladığı bir kitap ve bültende açıkladı. 1935'te mülteci çocuklar için özel bir okul açtı ve kullandığı teknikleri daha da geliştirdi. Eğitim anlayışı, ulusal bir planın ortaya konmasında etkili oldu. İkinci Dünya savaşı'nda tutuklandı, daha sonra Direniş hareketine katıldı. 1948'de Coopératve de l'enseignement laïc'in devamı olan l'İnstitut coopératif de l'école moderne'i kurdu. Günümüzde, bu kuruluşun binlerce

öğretmen üyesi vardır.

Freinet, işbirliği, ortak çalışma ve bireysel geliştirme gibi öğeleri kaynaştıran bir eğitim görüşü ileri sürmüştür. Başlıca yapıtları: *l'Éducation du travail* (Çalışma eğitimi) [1947]; *Essai de psychologie sensible appliquée à l'éducation* (Eğitime uyarlanmış duyarlı ruhbilim üstüne deneme) *les Techniques Freinet dans l'école moderne* (Modern okulda Freinet teknikleri) [1964], *Pour l'école de peuple* (Halk okulu için) [1969].

FREİRE (Manuel), İspanyol general (Osuna 1765-1834). Düzenli ispanyol birliklerinin başında Fransızlar'a karşı savaştı (1807-1813). 1813'te başkomutan oldu ve 1824'te İsabella II tarafından Léon ayaklanması'nı bastırmakla görevlendirildi. Ilımlılığı, gözden düşmesine neden oldu.

FREİRE (Ramón), şilili general (Santiago 1787 - *ay. y.* 1851). Bağımsızlık savaşı'nda San Martin'in silah arkadaşıydı, 1823'te diktatör ilan edildi. Şili'deki ispanyol egemenliğinin son kalesi olan Chiloé'ye karşı girişilen seferi başarıyla yönetti. 1829 iç savaşında özgürlükçü orduya komuta etti, Lircay'da Prieto'ya yenilince 1842'ye kadar sürgünde yaşamak zorunda kaldı.

FREİRE (Paulo), brezilyalı pedagog (Recife 1921). Paulo Freire Brezilya'da kendini özellikle, hıristiyan varoluşçuluğundan esinlenen bir eğitim felsefesi ile tanıttı. Daha 1947'de halkı özgürleştirmeyi amaçlayan bir okuma yazma yöntemi önerdi. Bu yöntem, okuma yazma öğrenenlerin günlük yaşamından doğrudan esinlenmiş bir gereci ve bunu konu alan metinleri kullanarak onları gerçek anlamda siyasal bakımdan bilinçlendirmeye dayanıyordu. Yöntem, piskoposluğun da desteğiyle, Goulart hükümeti tarafından 1963-64'te resmileştirildi. 1964 hükümet darbesinden sonra, Freire yurdundan ayrılarak Şili'ye yerleşti. Unesco'nun teknik danışmanı (1968), ardından da Dünya kiliseler birliği "eğitim bölümü" danışmanı oldu. Gine -Bissau'daki okuma yazma öğretme ve öğretmenleri yetiştirme çalışmalarına bu sıfatla katıldı. Yayımladığı yapıtlar: *l'Éducation, pratique de la liberté* (fr. çev.) [Eğitim, özgürlüğün pratiği] (1967), *Pédagogie des opprimés* [Ezilmişlerin pedagojisi] (1969); *Lettres à la Guinée-Bissau sur l'alphabétisation* (Okuma yazma eğitimi üzerine Gine Bissau'ya mektuplar) [fr. çev.] (1978).

FREİRE DE ANDRADE (Jacinto), portekizli yazar (Beja 1597 - Lizbon 1657). Şiirler ve Portekiz Hindistanı kral naibi João de Castro'nun yaşamını anlatan *Vida de João de Castro* adlı kitabı yazdı (1651).

FREİRE DE ANDRADE (Gomes). **Bobadela** kontu, portekizli general (1685-1763). 1733-1763 arasında Rio de Janeiro valiliği yaptı. Parlak bir general olduğu gibi başarılı bir yönetici olduğunu da gösterdi.

FREİRE DE ANDRADE (Gomes), portekizli general (Viyana, Avusturya, 1752 -São Lulião da Barra, Lizbon yakınında, 1817). Fransa'ya karşı yapılan Roussillon seferi'ne katıldıktan sonra, 1808'de Napoléon I'in hizmetine girdi, Zaragoza'da savaştı, Rusya seferi'ni düzenledi. Dresden'de valilik yaptı, 1814'te Portekiz'e döndüğünde ihanetle suçlanarak kurşuna dizildi.

FREİRE DE ANDRADE (Bernardim), portekizli general (Lizbon 1759 - Braga 1809). 1793'te Fransızlar'a karşı Roussillon ve Cerdanya seferlerini düzenledi, 1808'de Vimeiro savaşı'na katıldı. Ertesi yıl askerleri tarafından öldürüldü.

Freischütz (*Der*), C. M. von Weber'in 3 perdelik operası. Librettoyu, J. Apel ve F. Laun'un *Gespensterbuch* adlı yapıtından yararlanarak Friedrich Kind yazdı. İlk kez 1821'de Berlin'de sahnelendi. Singspiel türünde bestelenmiş olan yapıt romantik alman şairlerin fantasmagorisinin müzik alanında ilk kullanılışı ve bu akımdan doğacak olan opera türünün habercisidir. Tümüyle bestecinin yarattığı folklorik öğelerle birlikte, ormanın büyüleyici güzelliklerini dile getiren senfonik müziğindeki şiirsel renkleriyle Weber'in başyapıtıdır. En ilginç bölümler, uvertür ve avcılar korosudur. Berlioz, müziksiz diyalogları, recitativo'ya dönüştürerek yeni bir versiyonunu sunmuştur (1841).

FREİSİNG, Almanya'nın Bavyera eyaletinde kent, Münih'in K.-K.-D.'sunda, İsar kıyısında; 35 300 nüf. Makine ve elektronik gereçleri. Kimya. Tekstil. İç dekoru XVIII. yy.'dan kalma önemli katedral. —Çevrede, esk. Weihenstephan benedikten manastırı, yüksek tarım ve biracılık okuluna dönüştürülmüştür.

FREİSTADT, Avusturya'da (Yukarı Avusturya) kent, Linz'in K.-K.-D.'sunda, Mühl kıyısında; 6 500 nüf. Ortaçağ'dan kalma surlar içinde eski kent (Linz kapısı); burada XIII. yy.'dan başlayarak bir kentleşme planı uygulandı (dörtgen biçiminde büyük meydan ve düzenli sokak ağı). Kereste sanayisi. Hazır giyim.

FREİTAL, Almanya'nın Saksonya eyaletinde kent, Dresden'in güney-batısında; 46 000 nüf. Özel çelikler. Kimya sanayisi. Kırtasiye.

FRÉJUS, Fransa'da kanton (Var) merkezi, Esterel kütlesi'nin kenarında, Saint-Raphaël yakınında; 42 613 nüf. (1992). Plastik maddeler. Tekstil sanayisi. Kentte, Romalılar'dan kalma önemli anıt kalıntıları vardır: amfitiyatro; su kemeri; surlar; IV. yy.'dan kalma bir yapının parçası olan kapı. Katedralin vaftiz yerinin yapımı V. yy.'a kadar iner. Katedral, 1 200 yıllarında gotik üslubunda yapılmıştır; roman üslubunda, iki katlı bir manastırı (müze) vardır. Eski piskoposluk binası olan belediye konağının bir cephesi XIV. yy.'dan kalmadır. Askeri karargâh. Deniz birlikleri eğitim merkezi ve deniz müzesi. Fréjus-Plage ve Saint-Aygulf sayfiye merkezleri. —Tar. Triumvirler tarafından *Forum Julii* pazarı yakınında bir savaş limanı düzenlenmişti. Actium donanmasının bir bölümünün gelmesi (İ. Ö. 31) ve askeri bir koloni kurulması üzerine limanın gelişmeye başladığı sanılmaktadır. Site, ancak İ.Ö. 14'te egemenlik altına alınabilen Alpes maritimae topluluklarına karşı savaşlarda üs olarak kullanıldı. Başta Sarazenler'in akınları sonucu olmak üzere birçok kez yıkıldı. Eski kent bugününkünden dört kat daha büyüktü.

FRÉJUS boğazı, Alpler'de boğaz, Fransa (Savoie) ve İtalya sınırında, Maurienne ile Bardonnèche vadisi arasında; 2 542 m. Bazen yanlışlıkla "Mont-Cenis" tüneli de denilen demiryolu tüneli bu boğazın altından geçer. 17 eylül 1871'de yaklaşık 1 200 m yükseltide açılan tünel 13 655 m uzunluğundadır; Alpler'deki ilk tüneldir. 1857'de başlayan çalışmalarda önceleri sadece kazma kullanıldı. 38 ayda ancak 725 m ilerlenebilmişti. Bunun üzerine, inşaattan sorumlu mühendis Sommeiller ilk havalı delicileri geliştirdi. 12 800 m uzunluğunda ve demiryolu tüneline hemen hemen paralel bir karayolu tüneli de haziran 1980'de hizmete girdi.

FREKANS a. (fr. *fréquence*). Dalga ve titr. Dönemsel bir olaya bağlı olan ve bu olayın belli bir aralıkta kaç kez yinelendiğini ölçen büyüklük. (Olay yalnızca zaman içinde gelişiyorsa, hertz ile ölçülen *zaman frekansı*'ndan söz edilir; bu koşulda karşılaştırma zaman aralığı saniyedir. Uzay içinde bir dönemsel olay sözkonusu olduğunda, karşılaştırma aralığı uzunluk birimi olmak üzere, *uzay frekansı*'ndan söz edilir.) [Bk. *ansikl.* böl. Akust., Elektroakust. ve Saatç.] || *Öz frekans,* belli bir düzenekte doğan serbest salınım frekansı. —Elektroradyol. *Yüksek frekans,* tıpta darsonvalizasyon ve diyatermi için kullanılan almaşık akım.

—Elektrotekn. *Sanayi frekansı,* elektrik enerjisini taşımada ve dağıtmada kullanılan almaşık akımların frekansı. (Bk. *ansikl* böl.)

—İstat. KESİKLİ NİCEL NİTELİKLİ BİR DEĞERİN EFEKTİFİ'nin eşanlamlısı.

—Telekom. *Frekans çoğullamalı telgraf,* her biri, bant genişliği düşük (örneğin 50 baud) bir işaretle kiplenen ve düzenli aralıklarda yer alan (örneğin her 100 Hz'de) bir dizi frekans taşıyıcısı kullanarak, bir telefon kanalından yararlanan çoğullamalı telgraf. (Eşanl. ARMONİK TELGRAF.)

—Telekom. ve Elektroakust. *Alçak frekans,* 30 ile 300 kHz arasında yer alan frekans. ||*Çok alçak frekans,* 3 ile 30 kHz arasında yer alan frekans || *Çok yüksek frekans,* 30 ile 300 MHz arasında yer alan frekans. || *Çok yüksek frekans* ötesi, 300 ile 3 000 MHz arasında yer alan frekans. || *Orta frekans,* 300 ile 3 000 kHz arasında yer alan frekans. || *Yüksek frekans,* 3 ile 30 MHz arasında yer alan frekans.

—ANSİKL. Akust. İnsan kulağının algıladığı seslerin frekansı, yaklaşık 16 ile 16 000 Hz arasında değişir ve hemen hemen on oktavlık bir aralıkta yer alır. Diyapazonun *la* sesinin frekansı, birçok ülkede 435 Hz olarak saptanmıştır.

Bir sesin verdiği yükseklik duyumu, bu sesin frekansına bağlıdır. Frekans yükseldikçe ses tizleşir. İki sesin verdiği uyum duyumunu, bu seslerin frekansları arasındaki oran belirler.

—Elektroakust. ve Telekom. Telefon hatlarının frekans bandı, 300 ile 3 400 Hz arasında değişir; bununla birlikte, örneğin telsiz telefonda, deniz altı kablolarında ve hizmet kanallarında üst frekans çoğu kez 2 500 Hz ile sınırlanır. Ses frekansları bandı, yüksek nitelikte ses kayıtları için, 40 Hz ile 15 000 Hz arasında yer alır. Radyo frekansları uzlaşma gereği, uluslararası numaralar ve simgeler taşıyan bantlara bölünmüştür; bunlar arka sayfadaki çizelgede verilmiştir.

—Elektrotekn. *Sanayi frekansı.* Elektroteknik düzeneklerinin birçoğu *alçak frekans*'ta, yani sanayi frekansında çalışır; çeşitli şebekelerin dağıttığı bu akımın frekansı işitilebilir ses frekansından düşüktür ve 50 Hz (örneğin Avrupa'da) ya da 60 Hz (örneğin Kuzey Amerika'da) arasında değişir. Bununla birlikte kimi elektrikli çer şebekeleri daha alçak frekansla beslenir: 25 ya da 16,66 Hz; deniz ve özellikle hava taşıtlarında ise, tersine 400 Hz'lik şebekelerden yararlanılır.

Marquis

Célestin Freinet

Fréjus
katedralin manastır avlusu
XII. yy. sonu

J. Guillard-Scope

—Saatç. Pandül ve sarmal balans gibi yavaş salınım üreteçlerinde frekans, saat başına alternans sayısıyla gösterilir. Örneğin saatte 21 600 alternans 3 Hz'e denk düşer.

FREKANSÖLÇER a. Ölçbil. Dönemsel salınım yapan bir elektrik olayını ölçmek için kullanılan aygıt.

—ANSİKL. Kimi frekansölçerler, bilinen bir süredeki salınım sayısını elektronik yöntemlerle sayar; bu süre, ayarlanmış bir salınım üretecinin dönemleri sayılarak belirlenir. Diğer frekansölçerler ayarlı ve değişken bir öğeyle, örneğin bir kondansatörle dengelenen bir elektriksel ölçü köprüsü kullanır; denge konumunda, köprüyü oluşturan öğelerin değerleri ile frekans arasında bilinen bir bağıntı vardır. Yüksek frekansların duyarlı ölçümlerinde, kimi kez ayarlı ek bir salınım üreteci (heterodin) kullanılır ve iki salınım arasında vuruların frekansı ölçülür.

Titreşen lamelli frekansölçerler daha ucuzdur, ama duyarlıkları oldukça zayıftır; elektromıknatısla uyarılan, ayarlı ve özgün frekanslı bir dizi lamelden yararlanır; en büyük genlikle titreşen, lamel uyarma frekansını gösterir.

FREMANTLE, Avustralya'da (Batı Avustralya) liman, Swan River'ın Hint okyanusu'na döküldüğü yerde, Perth anakent alanında; 26 000 nüf. Sanayi merkezi. Balıkçılık limanı. Tarım ürünleri (tahıl, yün, et) ve çeşitli madenler dışsatımı.

FREMANTLE (*sir* Edmund Robert), ingiliz amiral (Londra 1836 -*ay. y.* 1929). Genç bir subayken birçok Hindistan, Afrika, Yeni-Zelanda seferine katıldı. Amiral olarak Hindistan'da (1888-1891), Çin'de (1892-93), Plymouth'ta (1896-1899) başkomutanlık yaptı. Değişik yapıtlar ve deniz taktiği üzerine bir *Deneme* (1880) yazdı.

FRÉMIET (Emmanuel), fransız heykelci (Paris 1824 -*ay. y.* 1910). Rude'ün yeğeni ve öğrencisi, Jardin des Plantes'ta hayvanları inceledi. Salon'lara gönderdiği ilk yapıtlar, hayvan heykelleridir: *Ceylan* (1843), *Kedi ailesi* (1849), 1855'ten başlayarak devletten siparişler aldı: *Louis d'Orléans* (bronz, 1870, Pierrefonds şatosu), Jeanne d'Arc (altın kaplama bronz, 1874, Pyramides meydanı, Paris), *Bolivar* (bronz, 1910, Santa Fe de Bogotá, Kolombiya). Çatışmalarına ahlaki bir anlam vererek insanın ve hayvanın bireysel gerçekliğini dile getirdi: *Bir Borneo vahşisini boğazlayan orangutan* (1895, Jardin des Plantes, Paris), *Ayı avcısı* (1897, *ay. y.*), *Ejderhayı yenen Saint Michel* (1896, Mont Saint-Michel kilisesi).

FRÉMINET (Martin), fransız ressam (Paris 1567 -*ay. y.* 1619). Paris'te geçirdiği çıraklık döneminin ardından, Roma'ya, Venedik'e sonra da Torino'ya gitti; Henri IV'ün çağrısı üzerine 1603'te ülkesine döndü. Saray ressamlığı ve uşaklık görevlerinde Dubreuil'ün yerine geçti ve Fontainebleau şatosundaki Trinité capellası'nın süsleme çalışmalarıyla görevlendirildi. Bu çalışmalardan, pek de iyi onarılmamış bir durumda Eski ve Yeni Ahit'e ilişkin sahneler kalmıştır: 4 *Öğe* (kubbede), 10 *Erdem*, 8 *Kral*, 16 *Peygamber* ve *Patrik* (kaşlarda). Pencereler arasında yer alan *İsa'nın yaşamı*'ndan sahnelerin yerine XVIII. yy.'da başka çalışmalar konulmuştur. Fréminet'nin karmaşık pozlu, ani küçültmelerle vurgulanmış, gelişkin kaslı figürleri, İtalya'da incelediği Michelengelo ve Parmesan ile Goltzius ile Spranger'in sanatlarından izler taşır. Fréminet maniyerizmin son ustalarından ve barok sanatının öncülerinden biri sayılabilir.

FREMONT, ABD'de (Kaliforniya) kent, San Jose'nin K.'inde; 173 340 nüf. (1990). Konut merkezi. Otomobil yapımı.

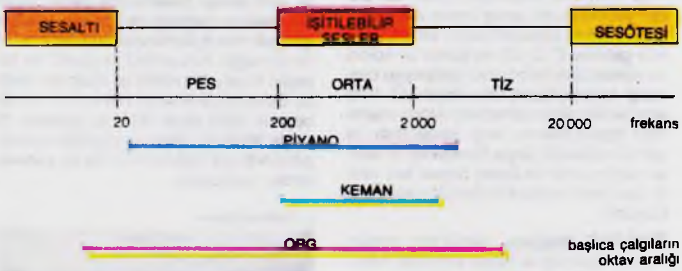
FRÉMONT (John Charles), amerikalı kâşif, subay, siyasetçi (Savannah, Georgia, 1813 - New York 1890). Fransız bir babayla Virginialı bir annenin oğluydu, Yukarı Mississippi'yi, ABD'nin batısını araştırdı, Kaliforniya'nın işgalinde belirleyici bir rol oynadı (1846), burada birkaç hafta valilik görevini de üstlendi. 1856 başkanlık seçimlerinde yeni kurulan Cumhuriyetçi parti'nin ilk adayı oldu ve demokrat rakibi karşısında az farkla yenildi. Amerikan İç savaşı'na katıldı, ancak köleliğin hemen kaldırılmasından yana olduğu için Lincoln ile ters düştü. 1878'den 1883'e kadar Arizona eyaletinin valiliğini yaptı.

FREMONTİA a. (*Fremont*, ABD'deki bir kentin adından). Kaliforniya kökenli, taçyapraksız, altın sarısı çanaklı çiçekler açan ve üstü kadifemsi, altı beyazımsı ya da sarımsı tüylerle kaplı yaprakları olan ağaççık. (*Sterculiaceae familyası*.)

FREMY (Edmond), fransız kimyacı (Versailles 1814 - Paris 1894). École polytechnique'te ve Muséum d'histoire naturelle'de profesör, Bilimler akademisi üyesiydi (1857). Organik kimya alanında araştırmalar yaptı ve mineral kompleksleri inceledi. Pelouze ile birlikte *Traité de chimie générale* (Genel kimya) [1854-1857], *Chimie élémentaire* (Temel kimya) ve *Abrégé de chimie* (Ana hatlarıyla kimya) kitaplarını

elektromanyetik dalgaların frekansları ve dalga boyları

dalgaların türü	frekansları (Hz)	boşlukta dalga boyları (m)
radyo dalgaları	3.10^{3} — 3.10^{12}	10^{5} — 10^{-4}
kızılaltı ışıma ve dalgalar	3.10^{11} — $3{,}85.10^{14}$	10^{-3} — $7{,}8.10^{-1}$
görünür ışıma	$3{,}85.10^{14}$ — $7{,}5.10^{14}$	$7{,}8.10^{-7}$ — $4\ 10^{-7}$
morötesi ışıma ve dalgalar	$7{,}5.10^{14}$ — 10^{16}	4.10^{-7} — $3\ 10^{-8}$
X ışınları	10^{16} — 5.10^{19}	kullanılmayan
radyoaktif cisimlerin ışınları	5.10^{19} — 10^{20}	dalga boyu kavramı

işitilebilir frekanslar ve müzik frekansları

radyofrekansların adlandırma çizelgesi

1 bant* numaraları	2 frekans bantları	3 boşlukta dalga boyları	4 metrik altbölünüm	5 bantların ve dalgaların metrik kısaltmaları	6 ingilizce kısaltmalar	7 eski adlandırmalar ve kısaltmalar
4	3— 30 kHz	10—100 km	miryametrelik dalgalar	Mam B. Mam D.	VLF	çok alçak frekanslar
5	30— 300 kHz	1—10 km	kilometrelik dalgalar	km B. km. D	LF	uzun dalgalar, büyük dalgalar, alçak frekanslar
6	300— 3 000 kHz	1—10 hm	hektametrelik dalgalar	hm B. hm D.	MF	orta dalgalar, küçük dalgalar orta frekanslar
7	3— 30 MHz	1—10 dam	dekametrelik dalgalar	dam B. dam D.	HF	kısa dalgalar, yüksek frekanslar
8	30— 300 MHz	1—10 m	metrelik dalgalar	M B.	VHF	çok yüksek frekanslar
9	300— 3 00 MHz	1—10 dm	desimetrelik dalgalar	dm B. dm D.	UHF	aşırı yüksek frekanslar
10	3— 30 GHz	1—10 cm	santimetrelik dalgalar	cm B. cm D.	SHF	
11	30— 300 GHz	1—10 mm	milimetrelik dalgalar	mm B. mm D.	EHF	
12	300— 3 000 GHz	0,1— 1mm	desimilimetrelik dalgalar			

* 0,03 Hz'den 3 kHz'e dek uzanan frekans bandı, bilimsel araştırma gereksinimleri için, aynı aritmetik kurula göre, 3'ten —1'e kadar numaralanan bantlara bölünmüştür.

yayımladı. *Encyclopédie chimique*'i (Kimya ansiklopedisi) yönetti [1882-1894].

FREN a. (fr. *frein*). Devinim halindeki mekanik bir sistemi yavaşlatmak, durdurmak ya da devinimsiz hale getirmek için kullanılan organ. (Bu organ kimi kez motorun kendisi olabilir; bu durumda *motor freni*'nden söz edilir.) [Bk. *ansikl.* böl. Oto., Dy., Bisikç. ve Mak. san.]

—Dağc. ve Mağarabil. Halat üstünde tek bir yöne doğru öteleyen ve özellikle basamaklı tırmanışlarda ya da kaygan halatlarla tırmanışlarda, küçük düğümlerle, kendi kendine güvenliği sağlayan alet.

—Denizc. *Fren perdesi*, suya indirilecek geminin kıçına, iniş hızını düşürmek için yerleştirilen sac ya da ahşap siper.

—Dy. *Fren çarığı*, eskiden, kör bir yola yönelmiş taşıtları frenlemek ve durdurmak için kullanılan aygıt. (Fren çarığı ray üzerine yerleştirilen ve çift fren pabucu oluşturan bir şasidir.) || *Triyaj freni*, eşek sırtında triyajı yapılacak vagonların hızını ayarlamaya yarayan ve dağıtım postasındaki bir frenci tarafından kumanda edilen frenleme düzeneği. (Genellikle sıkıştırılmış havayla çalışan bu düzenek rayın her iki yanına yerleştirilen ve bandajları sıkıştıran uzun çenelerden ya da bir pabuç takozdan oluşur.)

—Havc. *Aerodinamik fren*, özellikle uçaklara yerleştirilen ve aerodinamik etkilerle hızın ani olarak düşürülmesini sağlayan düzenek. || *Motor freni*, tepkili bir uçağın türbojetine takılan ve gaz jetinin tümünü ya da bir bölümünü öne doğru saptırıp itme kuvvetini ters çevirerek uçağın fren yapmasını sağlayan düzenek. (Başlıca motor frenleri iki tiptir. Yarım kabuk şeklinde parçalardan oluşan kabuklu frenlerde, bu parçalar gaz jetinin doğrudan doğruya önüne gelir ve yana sapmasını sağlar. Izgaralı ya da pancurlu frenler ise çift akılı türbojetlerde soğuk akıyı saptırmada kullanılır. Elde edilen karşıt-itme oranı genellikle % 30 ile % 40 arasında değişir.)

—Mad. oc. *Havalandırma freni*, bir galeride hava akımını yavaşlatmaya yarayan düzenek.

—Mak. san. *Fren gücü*, bir motorun dinamometrik deney freniyle ölçülen gücü. || *Deney freni* ya da *dinamometrik soğurma freni*, bir makinenin geliştirdiği gücü ölçmeye yarayan aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Somun freni*, çeşitli öğeleri birleştiren bir sıkıştırma somununun darbe ya da titreşim etkisiyle gevşemesini önleyen düzenek. (Bk. *ansik.* böl.)

—Oto. *Fren yapmak*, taşıtın devinimini yavaşlatmak ya da durdurmak: *Kamyon zamanında fren yapmadı. Kavşakta fren yapmayı unuttum.* || *Basınç limitörlü fren*, arka tekerlek frenlerindeki basıncı azaltarak frenleme önceliğini ön tekerleklere veren fren mekanizması. || *Tam fren yapma*, bir otomobilin dört tekerleğine de etkiyen frenleme.

—Oto. ve Bisikç. *Fren teli*, fren organlarına kumanda eden küçük metal kablo.

—Sil. Topların geri tepmesini sönümlemeye ya da sınırlamaya yarayan organ. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Spor. *Kayak freni*, a. kayakçının ayağından sıyrılan kayağı durdurmaya yarayan güvenlik mekanizması.

—Tekst. *Fren aygıtı*, bir dokuma tezgâhını çalıştıran ve durduran parça.

—Tıp. *Soluk verme freni*, solunum aygıtının soluk verme dalında az ya da çok önemli bir direnç sağlamaya yarayan yardımcı havalandırma tekniği. (Göğüs içi basınçta tehlikeli yükselmeye neden olduğundan, terk edilme yolundadır.)

—ANSİKL. Arabac. At arabalarında ve faytonlarda fren düzeni, sürücünün yanında bulunan bir kolla yönetilir. Bu kol çevrildiğinde ön tekerleğe bağlı, tersine U biçimli bir demir içine yerleştirilmiş takozdan oluşan *fren çarığı* ya da *fren pabucu* denen düzenek, tekerlekleri sürtünme yoluyla yavaşlatır veya durdurur.

—Dy. • Klasik demiryolu taşıtlarındaki

François Beauval

Martin **Fréminet**
Semavi güçlerle çevrili Tanrı
Fontainebleau şatosu'ndaki Trinité capellası'nın kubbesini süsleyen kompozisyonlardan biri (1608 ve 1615)

frenlerde, bir silindir içinde sıkıştırılmış hava ya da vakumla devinen bir piston, dökme demirden fren pabuçlarını yuvarlanma yüzeyine bastırarak frenlemeyi sağlar. Büyük Britanya'da ve ingiliz tekniğini uygulayan ülkelerde vakumlu fren, diğer ülkelerde ise havalı fren kullanılır. Kumanda çubuğunun devinimi *çubuk takımı*'yla *fren çubuğu*'na iletilir; bu çubuktan da muylulara ve muylulara eklemlenmiş *fren papuçları*'na aktarılır. Fren pabucu bir pimle bağlanmış sökülebilir bir aşınma parçası ya da bir *fren sömeli* taşır. Fren takımı ve fren çubukları, taşıtın bütün fren pabuçları aynı kuvveti uygulayacak biçimde eklemlenir. Yuvarlanma yüzeyinin ray üzerindeki aderansını aşan yüksek bir frenleme kuvveti, tekerleklerin kilitlenmesine ve taşıtın raylar üzerinde kaymasına yol açar; bu olgu frenlemenin zayıflaması dışında tekerleklerin yuvarlanma yüzeylerinde düzleşmeler doğurur. Eskiden frenler makinistin düdükle fren isteği üzerine *frenci* denilen kişilerce elle kumanda edilirdi. Günümüzde bile katardaki kimi vagonlarda vakum ya da sıkıştırılmış hava üreten motorlar yoktur ve yalnızca el frenleri bulunur; bu frenler yokuşlarda katarın kaymasını önlemede, sabit kalmasını sağlamada kullanılır. Katarın durmasını ve kaymamasını sağlayan bu frenleme, ayrıca fren silindirlerindeki basıncı azaltma ya da sıfırlama sonucu serbest kalan bir hidrolik ana silindir kadamesine etkiyen bir yayla da sağlanabilir.

Frenleme etkisi dizinin tümünde gerçekleşirse *fren sürekli*'dir. *Otomatik fren* ise dizide herhangi bir vagonun koşum takımı koptuğunda gerçekleşir. *Doğrudan frenler*'de sıkıştırılmış hava, bir kompresörün değişmez basınçla beslediği ana depodan lokomotifin ve gereğinde vagonların fren silindirlerine doğrudan iletilir. *Ayarlanabilir frenler*' de fren silindirlerindeki basıncı makinist bir muslukla ayarlar. Makinist doğrudan frenleri, sıkma ve gevşetme sırasında bir supabı muslukla kumanda ederek ayarlı frenlere dönüştürebilir.

Otomatik frenlerde sıkıştırılmış hava vagonlara genel dağıtım borusuyla iletilir; bu boru üçlü bir valfla (sıkmada ayarlanan, ama gevşetmede ayarlanamayan Westinghouse sistemi) ya da sıkma ve gevşetmeyi ayarlayan bir dağıtıcıyla her vagonun yardımcı depolarını besler. Genel dağıtım borusunda basınç düşerse, fren silindiri sıkıştırılmış havayı dağıtıcıdan alır; tersine bu boruda basınç artarsa silindirin boşalması sağlanır. Kimi frenlerde ana boru denilen sabit basınçlı ikinci bir boru kullanılır. Yolcu trenlerindeki hız artışı, yol işaretleriyle belirlenen durma uzaklıklarına uymak için frenlerin etkililiğini artırma zorunluğu doğurdu. Fren pabuçlarının yuvarlanma yüzeyinde sürtünmesinden yararlanan klasik frenleme aderansla sınırlıydı. Hız arttıkça aderansın, pabuçların sürtünme katsayısından farklı bir biçimde azalması, iki basınç kademeli fren kullanımını gerektirdi. Kilitlenmeyi önlemek için, frenleme sonunda mekanik bir ayarlayıcı ya da bir takimetre dinamosuyla basıncı düşürme yoluna gidildi. Fren pabuçlarında dökme demir yerine, sürtünme katsayıları hızdan büyük ölçüde bağımsız olan, bireşimsel reçine ya da sinterlenmiş metalden "karma maddeler" kullanıldı.

Frenleme, ayrıca, balataların, pabuçların, çenelerin ya da patenlerin, dingillere bağlı disklere (diskli fren), tekerleklere bağlı içi boş silindirlere (kampanalı fren), raylara (elektromanyetik ya da pnömatik patenli fren, merkez raylı çeneli fren) sürtünmesi sonucu da sağlanabilir.

Modern yolcu trenlerinde diskli fren kullanılır. Genellikle dökme demirden yapılan sürtünme diski, havalandırmayı sağlayan ve gergi çubuğu işlevi gören kanatçıklarla ayrılmış iki tabladan oluşur. Diskli frenler oluşan ısıyı kusursuz biçimde giderme ve sürtünme katsayısını ayarlama özellikleriyle daha etkili bir frenleme sağlar, tekerleklerde mekanik aşınmayı azaltır ve içkuvveti düşürür.

Fren sistemlerindeki en önemli gelişme elektropnömatik frenlerin kullanımı sonucunda sağlandı. Bu frenlerde sıkma ve

x

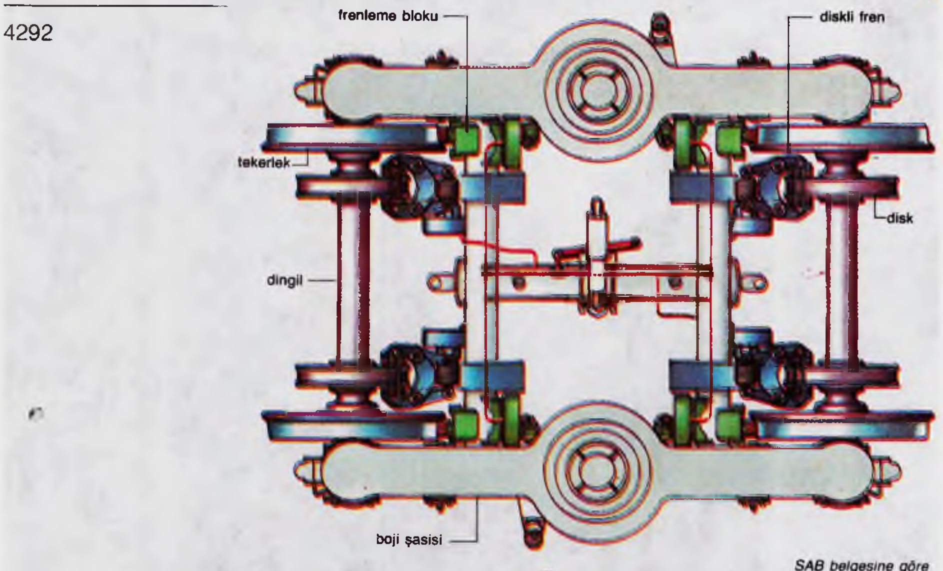

Edmond **Fremy**

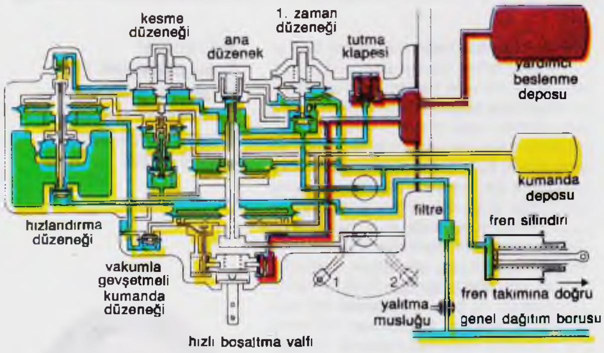
SAB belgesine göre

dingilli bir vagonda pabuçlu **fren**lerin tümü

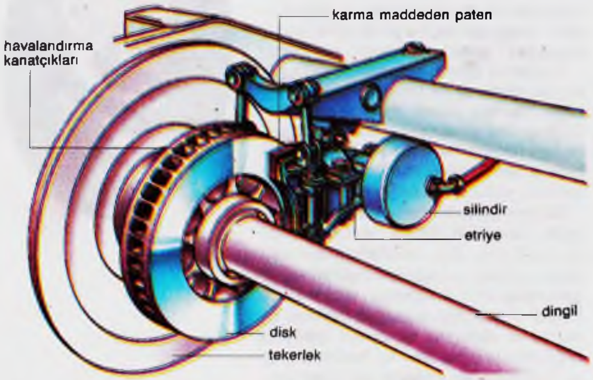

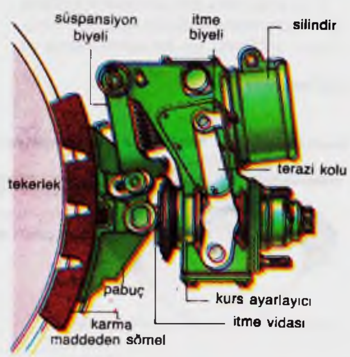
"Corail" tipi bir yolcu vagonunda frenleme sisteminin (diskler ve pabuçlar) üstten görünüşü

C3W dağıtıcılı pnömatik frenin ayrıntıları

SAB belgesine göre

"Corail" tipi yolcu vagonunda diskli (*üstte*) ve pabuçlu (*yanda*) fren kesiti

gevşetme elektrovalflarla kumanda edilir ve tüm diziye eşzamanlı olarak iletilir, böylece frenleme uzaklığı azalır ve koşum takımının tepkileri önlenir. Elektropnömatik frenlerin çoğu otomatiktir; bu tip frenlerde klasik frende olduğu gibi bir genel dağıtım borusu, ayrıca frenleme sırasında beslemeyi ve böylece fren etkisinin sürekliliğini sağlayan bir ana dağıtım borusu bulunur. Elektrikli kumandanın görevi yalnızca pnömatik kumandaya (daha önce çalışır) yardımcı olmaktır; sıkma elektrovalfı ise makinist musluğu gibi, genel dağıtım borusunun dış atmosfere açılmasını sağlar. Buna karşılık doğrudan çalışan elektropnömatik frenlerde genellikle tek bir dağıtım borusu bulunur ve sıkma elektrovalfı yardımcı depo ile fren silindiri arasında bağlantıyı sağlar. Çok gelişmiş fren sistemlerinde makinistin kullandığı fren musluğunun yerini bir düğme alır. Kimi frenlerde akım yeğinliğine göre fren silindirinin basıncını ayarlayan elektrovalflar bulunur; elektrovalfların sargılarındaki akım yeğinliği ise gerilim ölçerlerle düzenlenir; bu tür düzenekler genellikle metrolarda kullanılır. Nihayet elektromanyetik imdat frenlerini saymak gerekir; bu fren doğrudan doğruya raya dayanır; dolayısıyla aderanstan bağımsızdır.

Öte yandan lokomotiflerde ve elektrikli otoraylarda, motorlardan üreteç biçiminde yararlanan *gerikazanımlı frenleme* (akımı dağıtım hattına geri gönderme) ya da *reostayla frenleme* de (dirençte enerji yitimiyle) kullanılır. Kimi otoraylar elektromanyetik ya da elektrodinamik (Foucault akımlı) frenlerle donatılmıştır.

Yüksek hız uygulaması demiryolu işletmelerini yüksek hızda da etkisini koruyan fren sistemlerini araştırma ve gerçekleştirme çalışmalarına yöneltti. Sürtünmeli sistemler yeterince enerji dağıtamadıklarından, 200 km/sa'in ötesinde etkili olamıyordu. Dolayısıyla sürtünmeye bağımlılığı ortadan kaldıran yeni sistemler denendi.

• *İndüklenmiş akımlı doğrusal fren*, kuzey ve güney kutupları almaşık olarak sıralanmış, taşıtın hızıyla devinen doğrusal indükleyicilerin rayda oluşturduğu Foucault akımıyla etkir. İndükleyiciler, çekirdek aralığını minimum değere indirirken, paten sürtünmelerini de önleyecek biçimde, raydan biraz yüksekte (7-10 mm) tutulur. Bu sistem patenin her metresinde 500 ile 800 daN değerinde bir tutma kuvveti sağlar ve tekerlek-ray aderans katsayısından bağımsız olma üstünlüğü taşır. Bununla birlikte kullanımı rayın ısınmasıyla sınırlıdır.

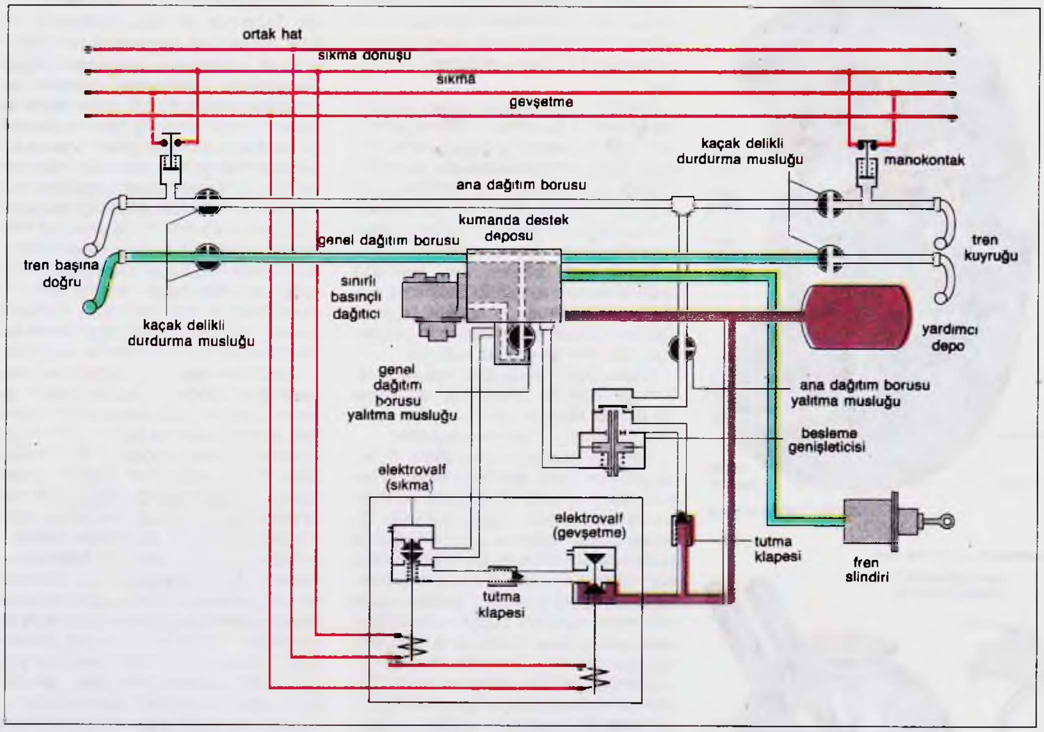
• *Hidrodinamik fren*, güç ölçme deneyi tezgâhlarında çok sık kullanılan Froude frenine benzer. Doğrudan doğruya dingile kamalanmış bir rotor, sabit bir bölüme bağlı bir stator ve bir değiştiriciyle ısıyı dışarı atmaya yarayan bir hidrolik devre içerir. Frenleme sırasında rotor ile stator arasına gönderilen akışkanı, devinim halindeki rotorun kanatları hızlandırır, devinimsiz statorun kanatları ise yavaşlatır. Böylece trenin, akışkana aktarılan kinetik enerji ısıya dönüştürülür ve soğutma devresiyle dışarı atılır. Hidrodinamik frenler ilk önce Almanya'da, hidrolik transmisyonlu Diesel lokomotiflerde kullanıldı.

—Havc. Uçaklarda kullanılan aerodinamik fren genellikle gövde ya da kanat çeperine gömülmüş bir panodan oluşur; bir kriko bu panonun hava akımına eğik ya da dik konumda açılmasını sağlar. Böylece oluşan aerodinamik kuvvetler uçağı, uçuş halinde ya da yerde frenlemek için kullanılır. Bazen hızlı kara taşıtlarında da aerodinamik frenlerden yararlanılır.

—Mak. san. Frenlerin büyük bir bölümü, dönme devinimlerini frenlemeye yarar. *Bantlı fren* ya da *şeritli fren*'de sürtünme alaşımıyla kaplanmış çelik bir şerit, dönen mile bağlı bir tambura sarılır; şeritin gerilmesi sonucu etki yapan bu fren türü özellikle çıkrıklarda kullanılır. *Pabuçlu frenler*, frenlenecek tamburla aynı yarıçapta içbükeylik verilmiş iki parçadan (fren pabuçları) oluşur; bu parçalar eklemli fren çubukları etkisiyle tambura dayanır. *Çeneli* ya da *kampanalı fren*'de dönen kampananın yuvasına yerleştirilmiş ve Ferodo *balata*'sıyla donatılmış eklemli iki çene, hidrolik bir pistonla ya da fren çubuk takımıyla iç yüzeye bastırılır. *Diskli fren* sanayisel uygulamalarda kullanılır ve birbirine yaklaşan, eksenel olarak devingen iki çene arasına yerleştirilmiş bir sürtünme diskinden oluşur.

• *Somun freni*. Bir somunun gevşemesini güçleştiren ya da olanaksızlaştıran bir düzenektir; bu amaca ulaşmak için ya somunun vidayı daha iyi sarmasını sağlar ya da somunu özel bir parçayla vida ve sıkıştırılan parça üzerinde sabitleştirir. İlk yöntemde şu yollara başvurulur: somunun altına bir *Grower rondelası*, bir *kelebek rondela*, bir ya da birçok *Belleville rondelası* konur ve böylece rondelaların esnekliğinden yararlanılarak somunun vidayı iyice sarması sağlanır; bazen ana somun üstüne *karşı somun* denilen, genellikle ince ikinci bir somun sıkıştırılır; ayrıca *yarık somunlar* da kullanılır; bu somunlarda kendi eksenlerine dik yarıklar yer alır ve sıkıştırmadan sonra bu yarıkların dudakları bir ayar vidasıyla birbirinden ayrılır ya da yaklaştırılır; bir başka tür, hafifçe konik somunlardır ve sıkıştırma sonunda ezilen son vida yivleri gevşemeye karşı ek bir dayanım sunar; nihayet, vidanın çapından daha küçük çapta plastik gereçten yapılmış yivli, halkasal bir parça somun içine yerleştirilebilir. İkinci yöntemde, sıkmadan sonra somun üstüne (taçlı somun üstünde çatallı pim) vidaya ya da hem vidaya hem de somuna (konik pim) açılan bir deliğe pim yerleştirilir; ayrıca sıkıştırılacak parça ile somun arasına iki dille donatılmış bir sac takoz konabilir; takozun dillerinden biri parçanın bir kenarı üstüne, diğeri somun yüzlerinde biri üstüne katlanır.

• *Deney freni*. Bu aygıt bir makinenin C devindirici kuvvet çiftini ölçüp ω açısal hızını belirleyerek $P=C\omega$ formülüyle gösterilen P gücünü ölçmeye yarar. Genellikle, devindirici mile mekanik olmayan bir bağlantıyla monte edilmiş bir organdan oluşur; mil edilgen dirençlerin (sürtünme, akışmazla sürükleme, hava direnci, Foucault akımları) etkisiyle bu organı devindirir. Devindirici kuvvet çifti, incelenen rejimde freni dengede tutan kuvvet ya da ağırlıkla belirlenir. Edilgen dirence göre çeşitli fren türleri vardır.

bir yolcu vagonunda elektropnömatik fren devresi

SAB belgesine göre

1. *Sürtünmeli fren* ya da *Prony freni*. Bir makinenin miline kamalanmış ve çeneler arasında sıkılan bir kasnaktan oluşur; kasnağın sürtünmesi, üretilen işi soğurarak ısıya dönüştürür. Bu çeneler, kaldıraç oluşturan ve terazi okuna benzer tahtadan bir kolun bir ucuna bağlıdır; kolun öbür ucuna asılan tablaya ağırlıklar konur. Tablanın yükü ayarlanarak terazi okunun yatay konuma gelmesi sağlanır. Makine dönerken oku da sürükler. Terazi oku yatay konuma gelene değin tablaya ağırlık eklenerek yeniden denge sağlanır. Bu konumda tabladaki ağırlıkların, kasnak eksenine göre momenti, devindirici kuvvet çiftine eşittir. Eskimiş olan bu yöntem artık kullanılmamaktadır.
2. *Hava dirençli fren* ya da *Renard pervanesi*. Bu sistemde, ölçülecek güç, makinenin miline kamalanmış bir pervanenin dönmesine karşı havanın gösterdiği dirençle soğurulur. Bu yöntem de terk edilmiştir.
3. *Manyetik fren*. Denenecek makinenin miline bağlanmış bakır bir diskin bir elektromıknatıs alanında dönmesi sonucu oluşan Foucault akımlarından yararlanır. Diskin dengesi, kuvvet çiftinin değerini ölçmeyi sağlar.
4. *Hidrolik fren* ya da *Froude freni*. Bu aygıtta denenecek makinenin miline kamalanan rotor, satora doldurulmuş su ya da yağ içinde döner; statora bağlı bir kaldıraç kolu bir ucuyla bir kantarın tablasına etki yapabilir ya da bu uca ağırlıklar yüklenebilir. Rotor, dönerken sıvıyı da sürükler ve oluşan kuvvet çiftiyle orantılı olarak statoru sürükleme eğilimi gösterir. Kaldıraç koluna ağırlıklar asılarak denge yeniden kurulur; ağırlıkların, mil eksenine göre momenti, aranan kuvvet çiftine eşittir. Günümüzde ölçümler elektronik aygıtların denetimi altında yapılır.

—Bisikç. Bisikletlerde en çok kullanılan fren "kıskaçlı" denilen modeldir. Genellikle çelik iki koldan oluşur; bu kolların herbirinin ucunda bir fren pabucu vardır; kumanda kolu sıkıldığında pabuçlar tekerlek jantına sürtünerek aracı frenler. Fren gevşetildiğinde ise, bir yay bu pabuçları janttan ayırır ve ilk konumuna getirir. Birçok fren ilkesi vardır: takozlu fren çatal kovanına ya da eklem görevi yapan gergi tellerine lehimlenir; merkezden çekmeli fren kumanda teli irenin iki yanına koşut olarak etkir; nihayet yandan çekmeli fren en çok kullanılan düzenektir.

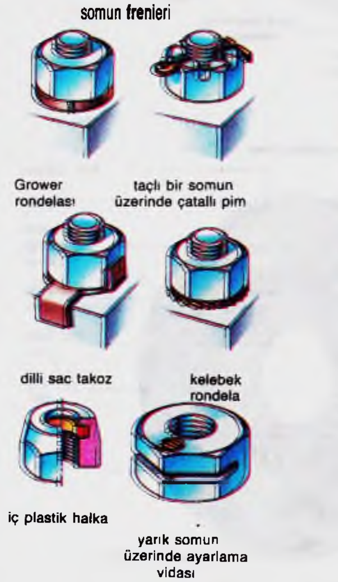
Kontrpedal fren, rulmanı ve serbest tekerleği taşıyan özel bir göbek içine yerleştirilir ve yağmurlu havalarda çok etkili olan bir sistem oluşturur. Bu sistemde bronzdan yapılmış iki yarım kokil, pedallar geriye çevrilince dönen bir kam etkisiyle birbirinden ayrılır ve göbeğin iç çeperine sürtünür. Nihayet, gezi amaçlı çift seleli bisikletlerde kampanalı frenler de kullanılır.

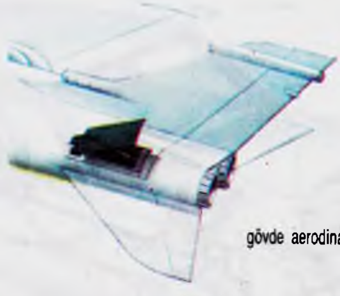
Motosikletlerde, otomobillerde olduğu gibi kampanalı ya da diskli frenlerden yararlanılır ve frenleme kuvvetini daha iyi dengelemek için tekerlek göbeğinin merkezine yerleştirilir. Her tekerlekte bağımsız kumandalı bir frenleme sistemi bulunur: kumanda arka göbek için pedal ve çubukla, ön göbek için kol ve esnek telle sağlanır.

—Oto. Bir otomobilde frenler dört tekerleği de etkiler ve bir pedalla kumanda edilir. Yönetmeliklere göre, duran bir taşıtı kilitlemede kullanılan ve elle kumanda edilen ikinci bir frenin (el freni) bulunması zorunludur. Yavaşlatıcı* denilen üçüncü fren türü, transmisyon miline etki eder. Bu fren normal fren sisteminin yükünü hafifletmek için sanayi taşıtlarında ve otobüslerde kullanılır.

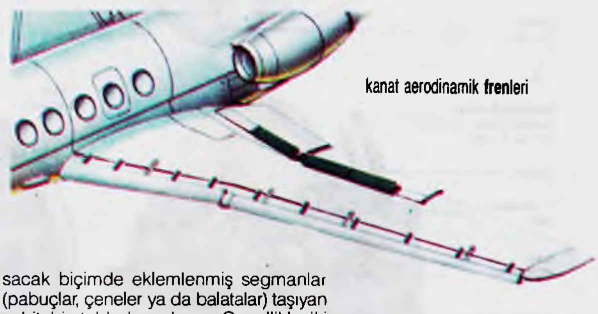
Kampanalı ya da *çeneli fren*, tekerleğe bağlı bir tamburun iç kenarına gelip basacak biçimde eklemlenmiş segmanlar (pabuçlar, çeneler ya da balatalar) taşıyan sabit bir tabladan oluşur. Genellikle iki segman bulunur ve bunların çevresi sürtünme katsayısı çok büyük, ısıya çok dayanıklı bir malzemeyle kaplanır. Fren etkisinin ön tekerleklerde arka tekerleklerden daha büyük olması gerekir; gerçekten her yavaşlama ön tekerleklerin yara-

somun frenleri

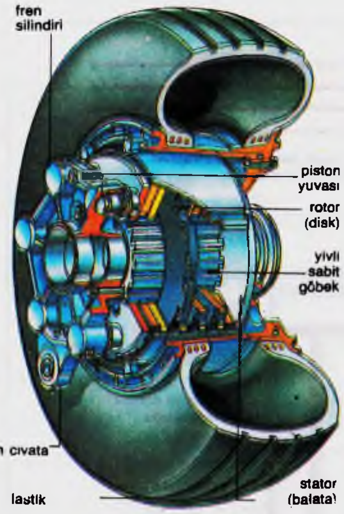

gövde aerodinamik freni

kanat aerodinamik frenleri

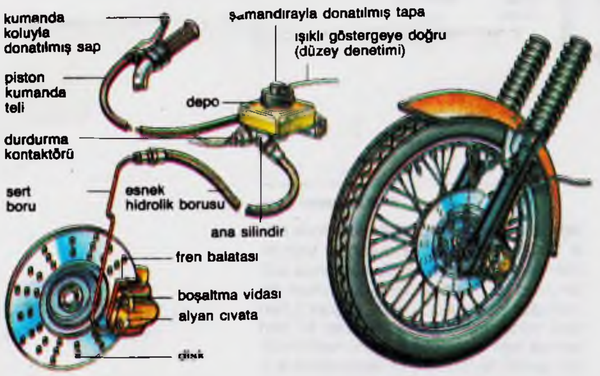
Bk. resim sayfa 4294

bir uçak tekerleğinin çok diskli freni

Dunlop belgesine göre

bir motosikletin diskli freni

BMW belgesine göre

rına arka tekerleklerin yükünü hafifletir; ayrıca arka tekerleklerin yoltutumu daha zayıf olduğundan bunlara daha küçük bir frenleme kuvveti uygulamak zorunludur.

Diskli fren, bir tabladan oluşur; sıkıştırma kuvvetleri bu tablaya eksenel yönde, yani dönme eksenine koşut olarak etki eder; oysa tamburlu frenlerin ayırtedici özelliği, sürtünmenin bir silindirin ana doğruları üstünde oluşması, yani frenleme kuvvetlerinin tekerleğin dönme eksenine dik yönde uygulanmasıdır.

Kapalı diskli fren'de, disk tekerleğe bağlı bir kartere yerleştirilir. Sıkıştırma, diskin çevre uzunluğuna düzenli biçimde dağılmış birçok kesim üzerinde gerçekleşir. Bu fren tipi çok az kullanılır.

Dıştan diskli fren'de, disk mile ya da tekerleğe bağlıdır. Sıkıştırma, sürtünme tamponları taşıyan alyan cıvataların çevrelediği sınırlı bir kesime uygulanır.

Kimi kez çağdaş otomobillerin ön tekerleklerine diskli, arka tekerleklerine çeneli frenler yerleştirilir. Kimi otomobillerde de yalnız diskli frenler kullanılır. Bu frenler büyük frenleme gücü ve soğutma düzeniyle donatılmıştır. Bu nedenle öbür sistemlere göre etkinliğini uzun süre korurlar. Öte yandan basınç, balataların tüm sürtünme yüzeyine düzgün dağıldığından aşınma daha düzenlidir ve daha seyrek ayar gerektirir. Basıncın disk üzerinde dengeli dağılımı itmeyi ve zararlı tepkileri önler. Bu aygıtın çalışma hafifliği frenin hızla etki yapmasını sağlar ve hiçbir etken bu etkinliği tehlikeye düşüremez. Nihayet çalışması hiçbir biçim değişikliğine yol açmaz; örneğin yarıçapsal genleşme disk düzlemini etkilemez; kalınlık yönünde genleşme ise, kampanalı ve iç çeneli frenlerde olduğu gibi sürtünen yüzeyleri birbirinden uzaklaştırmaz, tersine yaklaştırır.

Çeşitli fren kumanda biçimleri arasında en eskisi telli ve kollu mekanik kumandadır: pedalın etkisi her telin fren çubukları sistemiyle bir kolu çekmesine yol açar; kol kamı da segmanları birbirinden ayırarak, kampanaya basmasını sağlar. Günümüzde, uluslararası düzeyde benimsenen sistem hidrolik kumandadır ve sıvıların sıkıştırılamazlığı ilkesine dayanır. Bu ilkeden şu sonuçlar çıkar: 1. sıvıya uygulanan basınç her yöne aynı düzeyde aktarılır; 2. oluşan kuvvet, uygulanan basınç ve bu basıncın etkilediği parçanın yüzeyiyle orantılıdır; 3. sistemin bir noktasına uygulanan basınç, hiçbir zaman bu basınca karşı koyan dirençlerin en küçüğünden daha büyük değildir. Kimi otomobillerde ve ağır taşıtlarda frenleme kuvveti, genellikle basınç düşürülerek kumanda edilen bir servofren*le büyütülür.

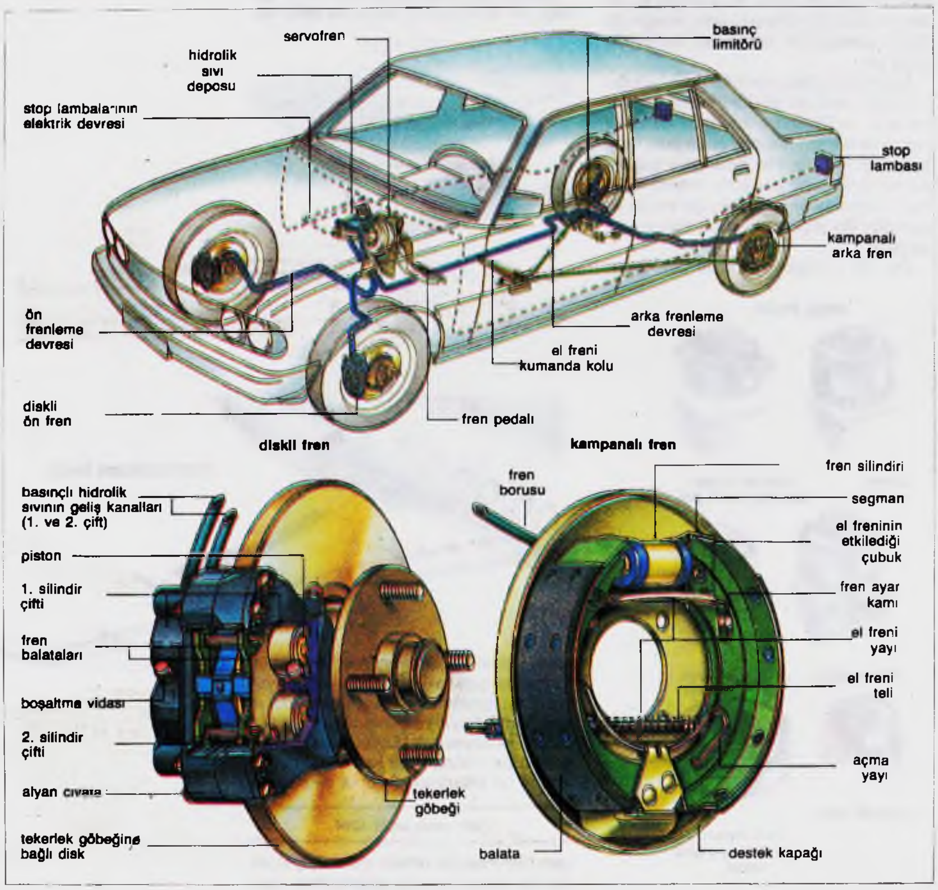
Motor freni ilkesi, gaz pedalından ayak çekildiğinde doğan iki olguya dayanır: birincisi, devinen parçaların sürtünmesinden kaynaklanan ve taşıtın devinimiyle sürüklenen motorun direnci; ikincisi silindirler içinde maksimum değere ulaşan basınç düşüşü; basınç düşüşü pistonlara etki ederek motorun devinimini, dolayısıyla tekerleklerin dönmesini frenler.

• *Basınç limitörlü fren*, ön tekerleklere frenleme önceliği sağlayan bir düzenektir; arka tekerleklerin fren yapmasına kumanda eden boru içine yerleştirilir ve tekerleklerin silindirlerine etkiyen basıncı azaltır. Bazen bu düzenek daralı bir yaydan yapılır. Ana silindirden gelen giriş basıncı, yayın darasından düşük olduğu sürece sıvı normal olarak arka tekerleklerin borularında dolaşır. Bu basınç daradan büyükse bir boşaltma klapesi fren sıvısının debisini sınırlar ve basıncı dengeler. Ön tekerleklerde, basınç pedala uygulanan kuvvetle orantılı olarak artar.

• *Isıldengeli fren* (Bendix patenli), gergin çeneler ilkesine dayanan kampanalı bir frendir ve parçaların sürtünme sıcaklığından bağımsız olarak işlev görür. Segmanlar frenin içine doğru yer değiştirir. Yuvarlanma olmadığından balataların sürtünme katsayısı rol oynamaz ve sıcaklık, geciktirici fren çiftine etki etmez. Bu fren düzeninde, sabit iki noktadan yönlendirilen ve çift etkili hidrolik iki silindirle çalışan bakışımlı iki segman vardır.

• *Kilitlenme önleyici sistem*. Frenleme sırasında tekerleklerin kilitlenmesini önlemek için çok sayıda düzenek önerildi. Soruna en iyi yaklaşım Lepelletier'nin geliştirdiği "özdengeli" sistemdir ve Ferodo şirketi'nce uygulandı; bu sistemde lastiklerin yoltutumuna göre denge yeniden kuruldu. Gerçekte çözülmesi gereken iki sorun vardı: balataların sürtünme katsayısına bağlı olarak tekerlek silindirine uygulanan geciktirici çiftin değişimi; tekerleklerden biri yoltutum katsayısı zayıf ya da sıfır olan bir zemine rastladığında bu tekerleğin yoltutumunda görülen beklenmedik ve ani değişim. Bu iki engelden birincisi kampanalı frende diskli frene oranla daha büyük önem kazanır. Klasik bir sistemde dengeleme, sıkıştırma organlarının kafasında sağlanır; bu çözüm balataların sürtünme katsayısına göre frenleme tepkisinin büyük ölçüde değişmesine yol açar.

"Özdengeli" montajın ayırtedici özelliği, her biri bağımsız bir birincil devreyle beslenen birleşik ön frenlerin kullanımıdır. Fren çeneleri iki sabit noktaya değil, arka frenleri kumanda edecek ikincil bir devreye yağ gönderen silindirlere etki eder. Dengeleme tepki güçleri düzeyinde gerçekleşir ve frenleme çiftinin değişimi, mutlak değeri çok küçük olan frenleme kuvvetlerinin değişimine bağlıdır. Ön tekerleklerden herhangi biri yoltutumu zayıf ya da sıfır olan bir zemine rast-

bir otomobilin frenleme devresiyle diskli ve kampanalı frenlerin ayrıntıları

larsa, kilitlenir; ancak iki fren takımı birbirine bağlı olduğundan, frenleme çifti azalır ve kilitlenmeyen arka tekerleklerin frenleme sisteminin besleme devresindeki basınç düşer.

Mikroişlemcilerin yeni özelliklerine ve olanaklarına dayanarak çeşitli sistemlere getirilen büyük gelişmeler, kısa vadede iki soruna, yani frenleme kuvvetlerinin dağılımı ve kilitlemeyi önleme sorunlarına kesin ve güvenilir bir çözüm bulunacağını göstermektedir.

—Sil. Sabit bir kundağa yerleştirilen top, ateşlemede birkaç metre geri teper ve atış doğrultusu bozulur. Geri tepmeyi azaltmak için XIX. yy.'da çeşitli frenler kullanıldı: tekerleklere etki yapan frenler arasında papuçlu, patenli ve telli türler, porya frenleri vardı; *lamlı frenler*'de, sarkık ve kundağa bağlı lamalar, kasa boyunca yanlamasına yerleştirilmiş levhalar arasından sürtünerek geçip frenleme işlevi görüyordu; hidrolik frenler (ya da atış frenleri) kundağı sabit bir noktaya bağlıyor ve sıvı, bir delikten geçip yükünü yitirerek bir karşı basınç uyguluyordu; tekerleklerin arkasına yerleştirilen dönüş kamaları dizisi, topu kendi ağırlığıyla öne doğru dönmeye zorluyordu. Geri tepmeyi, frenleme sönümünü 1895'te Deport ve Sainte-Claire Deville adında iki albay 1897 modeli 75 mm'lik top üzerinde *hidropnömatik* fren kullanarak çözdü. Bu düzenek, ayrılmaz bir bütün biçiminde hidrolik fren ve toplayıcı silindirden oluşur. Geri tepme sırasında top, *p* pistonunu sürükler. Piston sıvıyı sıkıştırır; sıvı dar bir *c* kanalıyla A silindirinden B silindirine geçer ve *d* pistonunun yer değiştirmesini sağlar; bu piston ise *f* noktasında B silindirindeki havayı sıkıştırır. Geri tepme son bulduğunda, sıkışmış hava genleşerek *d* pistonunu iter; bu pistonun etkisiyle B silindirinden A silindirine geçen sıvı *p* pistonunu sürükleyerek topun ateşleme konumuna dönüşünü sağlar. A silindirinin ön bölümünde yer alan *a* tapası, delikler ve bir diyaframla atmosfer bağlantısını kurar; dolayısıyla havayı deliklerden girmeye zorlayarak ek bir frenlemeye yol açar.

Birinci Dünya savaşı, arka arkaya değil, koşut olarak etki yapan toplayıcı silindirlerin ve frenlerin genelleştirilmesine tanık oldu. (→ TOP.) Kundak üzerindeki topun geri tepmesini daha da sınırlama zorunluluğu ağız kısmına yerleştirilen ve içinden top mermisi geçen *top ağzı frenleri*'nin benimsenmesine neden oldu; bir ya da birkaç kademeli yan gaz delikleri, yanmış gazın bir bölümünü geriye doğru gönderir ve bu tepki geri tepmeyi sınırlar.

FRÉNAUD (André), fransız şair (Montceau-les-Mines 1907). *Les Rois mages* (1943) adlı ilk şiir kitabı savaş yıllarının şiir sanatında önemli bir dönüm noktasıdır. *La Noce noire* (1947), *Poèmes de dessous le plancher* (1950) ve *Les Papiers* (1951) adlı çalışmalardan sonra gelen *Il n'y a pas de paradis* (1962), yadsımayı, sessizliği, "hiçliği" vurgular. Yaşamın, "basit şeyler"in karşısında yenilen şair boyun eğmez: yanıtsız, amaçsız ve umutsuz bir gururla, dünyanın gülünçlüğünü vurgulayarak direnir. Şiir acı, alay ve sevecenlik, "yararsız bir kurgu"dur. Frénaud, *La Sainte Face* (1968) ve *Depuis toujours déjà* (1970), adlı yapıtlarından sonra *La Sorcière de Rome*'u (1973) yayımladı. Bu yapıtta ölümle yalnızlık ortasında, ana ve sevgili teması olanca etkinliğiyle belirir. Şair, *Notre inhabileté fatale* (1979) adlı yapıtında, Bernard Pingaud ile söyleşir.

FRENCH (John Denton Pinkstone), 1. **İeper** kontu, ingiliz mareşal (Ripple, Kent, 1852 - Deal Castle, Kent, 1925). Deniz kuvvetlerinde hizmet gördükten sonra, 1874'te kara kuvvetlerine geçti, Sudan seferini gerçekleştirdi (1884), Boerler savaşı'nda lord Roberts'in önde gelen yardımcılarından biri olarak yararlık gösterdi. 1913'te imparatorluk genelkurmay başkanı oldu, mareşalliğe atandı. Ağustos 1914'ten aralık 1915'e kadar Fransa'daki ingiliz birliğine komuta etti. Bu birlikte Mons, Marne, Denize koşu, Picardie ve Artois savaşlarına katıldı. Fransız genelkurmayıyla yaptığı işbirliği, başlangıçtaki güçlüklere

Bk. resim sayfa 4296

karşın giderek güven verici duruma geldi. Yerine Douglas Haig getirildi. Önce yurtiçi kuvvetleri komutanlığına, daha sonra İrlanda kralı temsilciliğine (1918-1921) atandı ve Kent kontluğu yöneticisi olarak öldü.

FRENCH (William Percy), irlandalı şair ve mizah yazarı (Cloonyquin, Roscommon kontluğu, 1854 - Formby, Lancashire, 1920). Sahnede büyük bir şovcu olarak ün yapan French'in skeçleri ve şarkıları halk repertuvarına geçmiştir (*Percy French and his songs*, 1966).

FRENCH (David Henry), ingiliz arkeolog (Bridlington 1933). 1968'den beri Ankara İngiliz arkeoloji enstitüsü müdürü. Cambridge Üniversitesi klasik arkeoloji bölümü'nü bitirdi (1955). Anadolu ve Ege Tunç çağları üzerine araştırma yaptı. Anadolu'da Canhasan* kazılarını yönetti (1961-1970) ve burada Anadolu'nun önemli bir çanak çömleksiz Yenitaş dönemi yerleşmesini saptadı. Keban baraj gölü içindeki Aşvan* höyüğü'nden (1968-1973) sonra, Karakaya baraj gölü alanındaki Tille* höyük'te kazı yaptı (1978-1990). Anadolu'daki roma yolları ve kilometre taşları üzerine yaptığı araştırmayı iki cilt halinde yayımladı (*Roman roads an milestones in Asia Minor*, 1981 ve 1988).

FRENCH CANCAN a. (ing. sözc.). CANCAN'ın eşanlamlısı.

FRENCH SHORE, Newfoundland'ın batı kıyılarının bir bölümü; Utrecht antlaşması'ndan (1713) 1904'e kadar Fransızlar bu bölgede balık avlama ve kurutma tekelini ellerinde tuttular. Bu ayrıcalık, kapsadığı kıyıların uzunluğu nedeniyle (Saint-Jean burnundan başlayıp, Bauld burnu üstünden Rey burnuna kadar ada çevresinin yaklaşık beşte ikisi) Fransa ile eski sömürgesi arasında çeşitli sürtüşmelere yol açtı.

FRENCİ a. Dy. Bir triyaj garında, triyaj frenlerini kumanda etmekle yükümlü görevli. || Bir katarın el frenlerini kullanmakla yükümlü demiryolu görevlisi. (Frenciler kimi vagonların uç bölümlerinde özel bölmelerde bulunurlar.)

FRENDA, Cezayir'de (Tihert vilayeti) kent, uved ül-Taht vadisinde, Tell ile Yüksek Ovalar'ın birleştiği yerde; 24 600 nüf. Tarım ve ticaret merkezi. — 6 km G.-B.'da, Tavgzut köyünde, İbnı Haldun *el-Mukaddime*'lerini yazdı (1375-1379).

FRENEAU (Philip Morin), amerikalı şair ve yergi yazarı (New York 1752 - Freehold, New Jersey, 1832). Bağımsızlık savaşı sırasında yurtseverlerin davasını destekleyen Freneau, *The Bridish - Prison Ship* (1781) adlı yapıtında, bir ingiliz kruvazörüne tutsak düşüşünün öyküsünü anlattı. Yayıncı olarak, National Gazette'de Jefferson'ı destekledi. Denemeci, şair olarak özgürlük davasını savundu (*The İndian Burying Ground* ve *The wild Honneysuchle*, 1786).

Frenet formülleri. Geom. Frenet işaretinin bir m ($\vec{t}$, $\vec{n}$, $\vec{b}$) noktasında, sırasıyla $\vec{t}$, $\vec{b}$ ve $\vec{n}$ vektörlerine ilişkin türevleri belirten bağıntılar.

Frenet işareti ya da **üçdüzlemlisi.** Geom. Bir eğrinin bir m noktasına ilişkin dikdüzgülü, doğru ($\vec{t}$, $\vec{n}$, $\vec{b}$) işareti; bu işaret, m deki yarıteğetin ($\vec{t}$), yarınormalin ($\vec{n}$) ve binormalin ($\vec{b}$) birim vektörleriyle kurulur.

3 boyutlu afin Eukleides uzayının, (I, $\vec{f}$) normal parametreli gösterimiyle tanımlı bir eğri yayı verildiğine göre, I nin her m noktasında pozitif yarıteğetin $\vec{t} = \vec{f}'(s)$ birim vektörü ve pozitif yarınormalin

$$\vec{n} = \frac{\vec{f''}(s)}{\|\vec{f''}(s)\|}$$

birim vektörü elde edilir; bu birim vektörlerle dayanarak, m deki ($\vec{t}$, $\vec{n}$, $\vec{b}$) dikdüzgülü doğru Frenet işaretinin çizimi tamamlanır; bu işarette $\vec{b} = \vec{t} \wedge \vec{n}$, binormalin bir birim vektörüdür.

(m, $\vec{t}$, $\vec{n}$) düzlemi, m deki dokunum düzlemidir; (m, $\vec{n}$, $\vec{b}$) düzlemi m deki normal düzlemdir; (m, $\vec{b}$, $\vec{t}$) düzlemi, yayın m deki doğrultan düzlemidir.

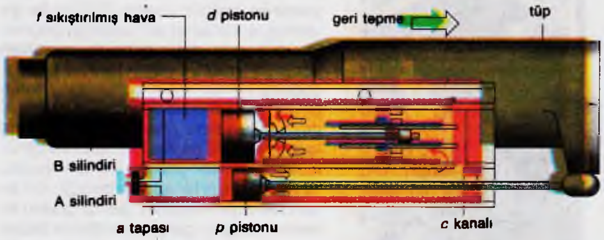
Yayın m deki eğrilik yarıçapını ρ ve burulma yarıçapını τ ile göstererek, şu üç Frenet bağıntısı elde edilir:

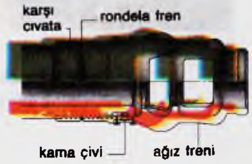
$$1.\ \frac{d\vec{t}}{ds} = \frac{\vec{n}}{\rho};\quad 2.\ \frac{d\vec{b}}{ds} = \frac{\vec{n}}{\tau};\quad 3.\ \frac{d\vec{n}}{ds} = -\frac{\vec{t}}{\rho} - \frac{\vec{b}}{\tau}.$$

$\frac{1}{\tau} = 0$ alınır ve ρ bağıl bir sayı olarak düşünülürse, bu formüller düzlemsel bir eğri için doğruluğunu korur.

FRENGİ a. (fars. *freng* ve *-î*'den *frengî*, Batı'ya, Avrupa'ya ait). Patol. *Frengi aşılama*, deneysel amaçla frenginin bir canlıya aşılanması. (Yalnız büyük maymunlarda tam başarıyla gerçekleşebilmiştir.) || *Güdük frengi*, kuluçka devresinde antibiyotik alarak şankrın ortaya çıkmasını önleyen, fakat enfeksiyonun vücutta yayılmasını önleyememiş olan kişide sürüp giden frengi. || *Kan nakli frengisi*, bir frengilinin kanının verilmesinden ileri gelen frengi. || *Serolojik frengi*, klinik hiçbir belirtisi olmayan bir kişide sıradan bir kan muayenesi sırasında (evlenme öncesi belge, sosyal sigorta, kan bağışı için yapılan muayeneler, vb.) ortaya çıkan, fakat tedavi edilmezse yeniden alevlenme olasılığı bulunan frengi. || *Soydan geçme frengi*. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yerleşik frengi*, özellikle arap çocuklarında görülen ve zührevi olmayan frengi; bejel.

75 mm'lik topun hidropnömatik freninin çalışma şeması (1897 modeli)

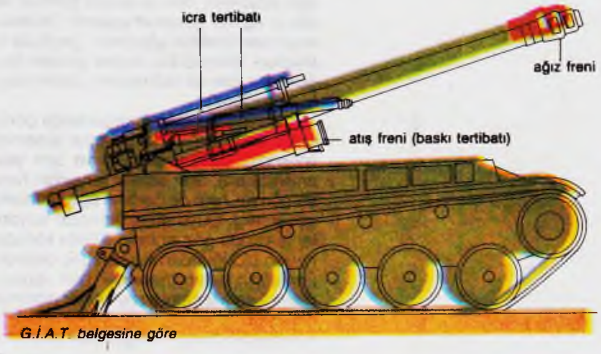

özdevinimli 155 mm'lik topun ağız freni ayrıntısı *(yukarıda)* ve atış freni (baskı) tertibatının yandan kesiti *(aşağıda)*

özdevinimli 155 mm'lik topun ağız ve atış frenleri

G.İ.A.T. belgesine göre

Forbin

mareşal French (1915'e doğr.)

—Tıp. Bir spiroketadan (*Spirochaeta pallida* ya da *Treponema pallidum*) ileri gelen ve deride, iç organlarda, özellikle kalp-damar sistemiyle sinir sisteminde hasara neden olan bulaşıcı hastalık. (Eşanl. SİFİLİS.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Frengi çoğunlukla bir cinsel birleşme sırasında kapılır. Fakat ender olsa bile başka bulaşma yolları da vardır: meslek frengisi (hekimler, ebeler ve hastabakıcılar), kan nakli ve her çeşit kaza sonucu olan frengiler.

Antikçağ'da frenginin varlığı olası ise de, hastalığın 1443'te Kristof Kolomb'un yol arkadaşlarınca Amerika'dan Avrupa'ya getirildiği genellikle kabul edilen görüştür. İtalyanlar'dan, Fransızlar'dan ve İspanyollar'dan oluşan askeri birliklerin toplandığı Napoli kuşatması sırasında (1495) yaygınlaşmış, oradan da hızla Avrupa'ya yayılmıştır. Avrupa'da hastalığa takılan, napoli hastalığı, castilla hastalığı, portekiz hastalığı, alman hastalığı gibi adlar bundan dolayıdır. Hastalığın latince sifilis adını XVI. yy.'da yaşamış italyan hekimi Frascator takmıştır. Frascator hastalığın ilk kurbanı olan Syphilis adındaki çoban dolayısıyla bu hastalık üzerine 1530'da bir şiir yazmış ve kurbanın adı hastalığa geçmiştir. 1852 yılına kadar birbiriyle karıştırılan frengi şankrı ile yumuşak şankrın farklı olduğunu fransız hekim Bassereau gösterdi. 1905'te Schaudinn ve Hoffmann frenginin mikrobunu (*Treponema pallidum*) keşfettiler. 1906'da Wassermann frenginin, kan muayenesi yoluyla teşhisini buldu. 1910'da Ehrlich bir arsenik bileşiği olan arsenobenzolü meydana getirdi, bunun türevleri frenginin gerçekten etkili ilk tedavi ilacı oldu. 1949'da Nelson, treponemaların özgül tepkimesi olan durağanlaştırmayı gerçekleştirdi.

Frengi devreli bir hastalıktır, tedavi edilmediği hallerde üç dönemden geçer.

1. *Birinci devre*, bulaşmadan sonra aşağı yukarı bir ayda ortaya çıkar. Şankrın çıkmasıyla belli olur. Süresi kısadır, aşağı yukarı dört ila altı hafta sürer. Ender olarak şankrsız frengiler de vardır (güdük frengi, kan nakli frengisi).

2. *İkinci devre*, hemen şankrın ardından başlar. Bir ila iki yıl sürer. Enfeksiyonun organizmada yayıldığının işaretidir. Deri ve mukoza döküntüleriyle belirginleşir (rozeol, mukoza plakları, sifilitler, frengi kondilomları).

İkinci devre frengiye çeşitli bozukluklar eşlik eder: yaygın adenopati, özgün seyrek görünümler, saç dökülmeleri (geçici), gırtlak mukozasında plakların yerleşmesinden doğan larenjit. Buna hafif ateş, halsizlik, baş ve kemik ağrıları eklenebilir. Bu devrede kan muayenesinde bütün tepkimeler tam pozitiftir.

3. *Üçüncü devre*. İkinci devrenin belirtileri kaybolduktan sonra uzun bir belirtisiz devre başlar ve senelerce sürebilir. Klinik hiçbir belirti yoktur, ama serolojik tepkimeler daha hafif düzeyde pozitif olmakta devam eder.

Hastaların pek çoğunda hiçbir afet görülmez, ama bir kısmında (aşağı yukarı % 25) bu devrede, tedavi edilmediği takdirde, hastalığın ağırlığını belirten deri ve iç organ afetleri ortaya çıkar. Üçüncü devre deri lezyonları, deri ve derialtı gomları ve tahrip eğilimi gösteren şişlerdir. Mukoza lezyonları özellikle ağızdadır: çeşitli dil iltihapları, lökoplaziler, damak gomları (çoğunlukla damak kubbesinin delinmesiyle sonuçlanır).

İç lezyonlar bütün iç organlarda görülebilir, ama özellikle kalp-damar sistemini ilgilendirir (aort yetersizliği ve aort yayı anevrizması). Sinir sistemi lezyonları hem sık görülür, hem de özellikle ağırdır (tabes, genel felç). Duyu organlarındaki lezyonlar arasında göz sinirinin iltihabı körlüğe neden olduğundan en korkunç olanıdır. Penisilinin kullanılmasından beri üçüncü devre frengi lezyonları çok nadir görünür olmuştur.

• *Doğuştan frengi*. Frengi, uzun süre zannedildiği gibi kalıtım yoluyla geçen bir hastalık değildir. Fakat, tedavi edilmemiş bir ana, plasenta yoluyla, gebelik süresinde mikrobu bulaştırabilir. Demek ki, çocuk için de erişkinde olduğu gibi bulaşma yoluyla edinsel bir frengi sözkonusudur.

Frengi, masere olmuş ölü bir dölüte ya da yaşama olanağı bulunmayan bir çocuğun zamansız doğumuna neden olabilir. Çocuk yaşarsa doğuştan erken bir frenginin belirtilerini gösterebilir. Bu frengi deri, mukoza, iç organ ve kemik bozukluklarında ortaya çıkar.

Doğuştan geç frengi, dokulararası keratit, labirent sağırlığı, dişlerde biçim bozuklukları (Hutchinson* üçlüsü ve dişleri), kemik ve burun lezyonları (dürbün burun) ve damak lezyonları (sivri kubbe damak) oluşturur.

• *Biyolojik teşhis*. Kuluçka döneminde hiçbir tepkime frengiyi teşhis etmeyi sağlayamaz.

1. Treponema araştırma. Birinci devrede doğrudan doğruya şankrlarda, hatta gerekirse ona yakın sinir gangliyonlarında ve çok ender olarak ikinci devrede mukoza plaklarında araştırılır. Mikrop ültramikroskop altında gümüşlü sıvı (Fontana-Tribondeau boyası) emdirilerek ya da immünoflüoresans yoluyla görünür duruma getirilebilir.

2. Kan tepkimeleri. Bordet-Wassermann tepkimesinden (B. W.) beri yağlı antijenlerin kullanıldığı çeşitli tepkimeler geliştirilmiştir. Özellikle kullanılanlar B. W. Kolmer tepkimesi (kan eritme tepkimesi) ve aglütinasyon tepkimeleridir ("topaklaşma" tepkimeleri de denir). En sık kullanılanlar, Kline tepkimesi ve karbon VDRL (Venereal Disease Research Laboratory) tepkimesidir. Bu "klasik" ya da lipitli tepkimeler özgül değildir. Antijen olarak treponemanın kullanıldığı başka serolojik tepkimelerse tamamen özgüldür. (Bununla beraber pian ve karat gibi ekzotik treponematozlarda da tepkimler pozitiftir). Özgül tepkimeler şunlardır: Nelson testi ya da Treponema pallidum durağanlaştırma testi, immünoflüoresans tepkimesi ve treponema pasif hemoaglütinasyon testi.

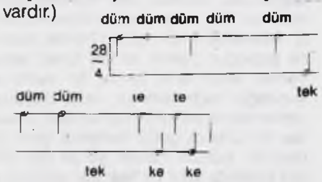
Frengi birinci ya da ikinci devrelerin başlarında tedavi edilirse, kan tepkimelerinin negatif oluşu tam ve kesindir. Hastalığın altıncı ayından sonra tepkimeler nadiren negatif ve eksik negatif olur. Kan muayenesiyle tesadüfen teşhis edildiğinde tedavi ne kadar yoğun ve uzun süreli olursa olsun negatifleşme hiçbir zaman gerçekleşmez. Bununla beraber, kan tepkimesi pozitif kalmaya devam etse dahi, tedavi yeterli ise, hasta geç ortaya çıkacak iç organ afetlerinden korunmuş olur.

• *Tedavi*. Frenginin şekli ve devresi ne olursa olsun, tedavi aracı penisilindir. Arsenik bileşikleri, çok etkili olmasına rağmen, bazen ölümle sonuçlanan olaylara neden olduklarından tamamen terk edilmiştir. Bizmut, özellikle kan muayenesiyle anlaşılan frengide, çoğu zaman penisilinle birlikte kullanılmaya devam etmektedir. Cıva siyanür, bir Herxheimer* tepkimesini önlemek için ya da iç organ frengilerinde, penisilin tedavisinden önce kullanılmaktadır.

• *Soydan geçme frengi*. Frengi yüzyıllar boyunca, patolojide önemli bir yer tutmuştur. A. Fournier ve G. Milian gibi büyük frengi uzmanları en çok bu hastalık üzerinde çalışmışlardır. Şimdi soydan geçme frengi yerine doğuştan frengi deyimi kullanılmaktadır. Genlerde bir bozukluk olmadığı için frengi kalıtım yoluyla soydan geçmez ve frengiye özgü bozukluklar kuşaktan kuşağa aktarılmaz, yani "frengi soyaçekimi" (birkaç nesilden beri kaybolmuş özelliklerin birdenbire ortaya çıkması) sözkonusu değildir. Yenidoğanlarda ve çocuklarda frengi görülebilir ve bunda da erişkin frengisinde olduğu gibi bir bulaşma sözkonusudur: frengili anne tedavi edilmezse, dölüt de hastalığa yakalanır. Anne, gebelik öncesinde ve gebelik sırasında tedavi edilirse çocuk sağlıklı doğar.

Birçok belirti yanlışlıkla frengiye mal edilmiştir (örneğin kızıl saç, Paris bölgesinde soydan geçme belirtisi sayılırdı). Ama başka belirtiler (Hutchinson üçlüsü, çökük burun, kubbe damak) frengiye bağlı olabilir. Ancak bunlar doğuştan belirtilerdir ve bir sonraki kuşağa aktarılmaz.

FRENGİFER a. Müz. Türk müziğinde bir büyük usul. (28 zamanlı, 13 vuruşludur. Tek başına çok seyrek kullanılmıştır. Birçok darbeyn* usulünün bileşiminde vardır.)

FRENGİLİ sıf. ve a. Frengi hastalığına tutulmuş olan kimse için kullanılır.

FRENGİSTAN a. (fr. *franc* ve fars. *-sitan*'dan). *Esk.* Avrupa.

—ANSİKL. Ed. Tanzimat dönemine kadar edebiyat yapıtlarında Avrupa ülkeleri *Frengistan, Kâfiristan* diye anılıyordu. Örneğin Cem Sultan, yaşamının Avrupa'da geçen bölümünü dile getiren şiirlerinde Frengistan sözcüğünü kullanıyordu: *"Eyledin mesken bize şimdi Frengistân felek; Câm-ı Cem nûş eyle ey Cem bu Frengistândır"* vb. *Evliya Çelebi seyahatnamesi*'nde, sefaretnamelerde yer alan sözcük, Avrupa ile siyaset ve kültür ilişkilerinin yoğunlaştığı dönemde daha sık kullanıldı: "Paris'e kadar geldik, halkın nakil ve methettikleri Frengistan'ı dahi göremedik" (Halet Efendi). Tanzimat'ta Avrupa ülkeleri daha yakından tanınmaya başlanınca genel kapsamlı Frengistan sözcüğünün yerine, ülkeler artık tek tek kendi adlarıyla anıldı.

FRENİ (Mirella), italyan soprano (Modena 1936). İlk kez 1955'te sahneye çıktı. 1962'de Scala di Milano'da çalışmaya başladı. Daha sonra New York, Salzburg ve Paris'te birçok operada başrol oynadı. Özellikle Mozart, Gounod, Verdi ve Puccini'nin yapıtlarını yorumlamada başarı gösterdi.

FRENICLE DE BESSY (Bernard), fransız matematikçi (Paris 1605 - *ay. y.* 1675). Cour des monnaies'de danışman, Bilimler akademisi'nde de üyeydi (1666); boş zamanlarında sayılar üzerine araştırmalar yaptı. Fermat'nın arkadaşıydı; onun öğütlerinden yararlanarak büyük Fermat teoremini, $n = 4$ durumunda, yanı $x^4 + y^4 = z^4$ denkleminin tamsayı çözümleri olmadığında tanıtladı.

FRENİSEKTOMİ ya da **FRENİKOTOMİ** a. (fr. *phrénicectomie* ya da *phrénicotomie*). Cerr. Diyafram sinirinin kesilmesi. (Diyafram kasını felce uğratarak kamburlaşmasını sağlamak ve bazı akciğer tüberkülozu olgularında bir çeşit kollaps elde etmek amacıyla yapılırdı.)

FRENİT a. (fr. *phrénite*). Diyaframın iltihaplanması.

FRENİTİS a. (fr. *phrénitis*). Patol. Diyaframın ve diyafram plevrasının iltihabı.

FRENK a. (fr. *franc*'tan). Osmanlılar'ın Avrupalılar'a, özellikle Fransızlar'a verdikleri ad.

—Berbl. *Frenk sakalı*, üst kısmı kısa, çeneye gelen kısmı uzun bırakılmış sakal. (Halk arasında KEÇİ SAKAL da denir.)

—Esk. tıp. *Frenk yakısı*, yara üzerine yapıştırılan, genellikle ilaçlı özel bant, plaster. || *Frenk zahmeti* → BELSOĞUKLUĞU.

—Giy. *Frenk gömleği* → FRENKGÖMLEĞİ.

—Nümism. *Frenk altını*, osmanlı döneminde Avrupa'da bastırılan altın sikkelere verilen ad. (Yerli sikkelerden daha düşük ayarlı olan bu altınlar, osmanlı ül-

kelerinde de serbestçe kullanılıyordu.)

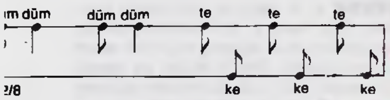
FRENK CAFER PAŞA, türk kaptanıderya (öl. 1608). Bir fransız gemisinden tutsak alındığı için bu lakapla anıldı. Kılıç Ali Paşa'nın kölesi olarak müslümanlığı benimsedi ve denizciliği öğrendi. Deniz savaşlarında gösterdiği yararlıklar sonunda Trablusgarp muhafızı (1592), Kıbrıs valisi (1593), vezir rütbesiyle kaptanıderya (1606) oldu. Celali ayaklanmaları sırasında kara yolu tehlikeli olduğundan Mısır hazinesini gemileriyle İstanbul'a taşıdı. Navarin'i kuşatan haçlı donanmasını yenerek kenti kurtardı (1607). Ancak, celali reislerinden Kalenderoğlu'nun Aydın ilini yağmalamasında ihmali görüldüğünden azledildi (1608).

FRENKASMASI a. Yabani asmayı andıran tropikal kökenli sarmaşık. (Bil. a. *cissus;* asmagiller familyası.)

FRENKÇE a. *Esk.* Avrupalılar'ın dili, özellikle de fransızca.

FRENKÇİLEĞİ a. *Fragaria elatior* türünden çilek bitkisi ve bunun misk kokulu küçük meyvesi.

FRENKÇİN a. Müz. Türk müziğinde bir küçük usul. (12 zamanlı, 10 vuruşludur. XVI. ya da XVII. yy.'da Batı'dan alındığı sanılmaktadır. En çok mevleviayinlerinin 3. selamında, seyrek olarak da peşrev, beste, ilahi, oyunhavası ve sazsemailerinin 4. hanesinde kullanılmıştır.)

frenkçin usulü

FRENKGÖMLEĞİ a. Erkeklerin giydiği yakalı ve genellikle uzun kollu gömlek.
—ANSİKL. Frenkgömleği Türkiye'de avrupa kesimi erkek giyiminin yaygınlaşmaya başladığı Tanzimat döneminden sonra giyilmeye başlandı. İlk frenkgömleklerinde kolalı sert takma yakalar, manşetler kullanılır, göğsü ayrıca kolalanırdı. Halk arasında rahatsız bir giyim olarak görüldüğünden ancak belli çevrelerde giyildi, asıl Cumhuriyet döneminden sonra yaygın bir giyim eşyası oldu.

FRENKHANE a. (fars. *freng* ve *hane*' den *freng-ḫāne*). Eskiden yabancı uyruklu kimselerin oturdukları evlere verilen ad.

FRENKİNCİRİ a. Amerika'nın sıcak ve tropikal bölgelerinde doğal olarak yetişen kaktüs cinsi ve aynı bitkinin meyvesi. (200'den fazla türü vardır. Bil. a. *opuntia.*) [Eşanl. KAYNANADİLİ.]
—ANSİKL. Frenkincirinin gövdesi etli, eklemli ve genellikle raket gibi yassı olur; üzerinde topak topak dikenler bulunur. Yapraklar çok küçük ve çok kısa ömürlüdür. Sarı ya da kırmızı olan çiçekler yanlardan çıkar; sayıca çok ve dipleri bitişik olan taçyaprakların uçları açık ve yayvandır. Meyve yumurta biçiminde yumuşak özlüdür, iriliği tavuk yumurtası kadar olabilir. Akdeniz havzasında yetişen en önemli türü asıl frenkinciridir *(Opuntia ficus-indica).* Bunun meyvesi yenir. Başka birçok türü ılık seralarda yetiştirilir *(O. leucotricha, O. tuna).* Kırmızböceği (koşnil) yiyip beslensin diye Meksika'da yetiştirilen *O. coccinellifera* türü Hindistan'da ve daha başka bölgelerde (Cezayir, Tunus, İspanya, vb.) yerel iklime uyarlanmıştır.

frenkinciri
(Opuntia ficus-indica)

FRENKLAHANASI a. Kimi yörelerde brüksel lahanasına verilen ad.

FRENKLEŞMEK gçz. f. *Esk.* Avrupalılar gibi davranmak; avrupalılaşmak.

FRENKMAYDANOZU a. Yabani olarak yetişen ya da bahçelerde yetiştirilen maydanozgillerden birtakım bitkilere verilen ortak ad.
—ANSİKL. Asıl frenkmaydanozu *(Anthriscus cerefolium)* Güney Rusya kökenli yıllık bir bitkidir (0,50 m). Bahçelerde yetiştirilir ve yemeklere çeşni vermek için kullanılır. Bitkinin bütün kısımları aromalıdır. Frenkmaydanozu denen başka türler de vardır: *Anthriscus vulgaris;* ikiyıllık zehirli bir bitki olan *Chaerophyllum temulum;* yalnız soğan kısmı yenen ve bütün öbür kısımları zehirli olan *C. bulbosum; misk* ya da *ispanya maydanozu* denen ve bazı likörlerin bileşimine katılan kokulu ve çokyıllık frenkmaydanozu *(Myrrhis odorata).*

FRENKMENEKŞESİ a. Avrasya'da yetişen ve menekşeyi andıran çiçeklerinden dolayı süs bitkisi olarak yetiştirilen eflatun, pembe ya da nadiren beyaz çiçekli, ikiyıllık ya da çokyıllık bitki. (Bil. a. *Hesperin matronalis;* turpgiller familyası.)

FRENKSALATASI a. Salata olarak kullanılan ufak boylu sebze. (Bil. cins. a. *valerianella;* kediotugiller familyası.)

FRENKÜZÜMÜ a. **1.** Kuzey yarıkürenin ve Güney Amerika'nın ılıman ve soğuk bölgelerinde yetişen, 1-1,5 m kadar boy yapan, 3-5 loplu küçük yaprakları, kısa saplı beyaz çiçekleri olan, yeşil, sarı ya da kırmızı renkli meyveler veren çalı görünümünde küçük ağaççık. (Bil. a. *ribes;* taşkırangiller familyası.) **—2.** Bu bitkinin parlak ve pütürsüz, beyaz, kırmızı ya da siyah üzümsü meyvesi. (Eşanl. BEKTAŞİÜZÜMÜ.)
—Mutf. *Frenküzümü likörü,* frenküzümü ya da suyu, alkol, şeker, az miktarda tarçın ve karanfille yapılan az alkollü şekerli içecek. (Frenküzümü temizlenip üzerine şeker konarak üç hafta kavanozda bekletilir. Daha sonra saf ispirto, su, tarçın ve karanfil eklenip kapağı kapatılır ve 1-1,5 ay dinlendirilir. Bir başka yapılış yöntemi de frenküzümü suyu, 40 derecelik konyak, şeker ve az miktarda karanfili, sık sık çalkalayarak on beş gün bekletmektir.) || *Frenküzümü peltesi,* beyaz ve kırmızı frenküzümü suyu ve şekerle yapılan pelte. (Donduktan sonra üzerine yağlı kâğıt örtülerek soğuk bir yerde saklanır.) || *Frenküzümü reçeli,* frenküzümünü koyu kıvamlı şurupta kaynatarak yapılan tatlı yiyecek. || *Frenküzümü şurubu,* içine frenküzümü suyu katılmış bol şekerli şerbeti limon suyuyla kaynatarak yapılan tatlı içecek.
—ANSİKL. Frenküzümü kırda, bayırda yetişen bir bitkidir. Başlıca üç türü meyvesi için yetiştirilir: *Ribes rubrum,* kırmızı renkte ve salkım halinde meyve veren kırmızı frenküzümü (bu türün beyaz meyveli bir çeşidi de vardır); *Ribes nigrum,* siyah meyveli frenküzümü; *R. uva crispa,* Batı Avrupa'da, fakat daha çok İngiltere'de yetiştirilen ve düz ya da pütürlü meyve veren dikenli frenküzümü.
Siyah meyveli frenküzümünün etli sulu olan meyvesi, hafif mayhoştur; meyve kabuğunun ıtırımsı bir kokusu vardır, geriye kalan kısımlarının tadı ve kokusu pek hoş değildir; bu nedenle, doğal durumda (çiğ olarak) nadiren yenir. Siyah frenküzümünün kaynatılan yaprakları iç söktürücü ve serinletici ya da iç açıcı olarak tanınır ve kullanılır. Frenküzümü Türkiye'de meyvesi için az yetiştirilir; ama çevre düzenlemelerinde, süs çalısı ve çit bitkisi olarak çok kullanılır.

FRENKÜZÜMÜGİLLER a. Bugün taşkırangiller familyasında yer alan frenküzümlerinin eski familya adı.

FRENLEME a. Bir makineyi, devinen bir ya da birkaç mekanizmayı durdurmak, yavaşlatmak, hızını uygun bir değere ayarlamak ya da böyle bir değerde tutmak için yavaşlatıcı bir kuvvet ya da kuvvet çiftini uygulama işlemi: *Yoldaki frenleme izlerini belirlemek.* (Bk. *ansikl.* böl. Havc.)
—Çekird. fiz. ve Tem. parç. *Frenleme ışıması,* elektriklenmiş, yüksek enerjili parçacıkların bir maddeden geçerken uğradıkları yavaşlama sırasında yayınlanan ışıma. (Yüklü bir parçacık bir çekirdeğin yeterince yakınından geçerken, çekirdeğin doğurduğu elektrostatik alan etkisiyle sapar. Bu doğrultu değişimi sonucu, bir gama fotonu yayınlanır. Parçacığın yavaşlama yüzünden yitirdiği enerji, fotonun enerjisini oluşturur. Bu olay, parçacığın hızlı ve çekirdeğin ağır olduğu oranda önem kazanır.) [Eşanl. BREMSSTRAHLUNG.]
—Dy. *Frenleme bloku,* bir demiryolu taşıtında kumanda silindiri ile frenlenen her tekerleğin fren pabucundan oluşan grup. || *Otomatik frenleme,* koşum takımlarının kopması halinde, trenden ayrılan herhangi bir vagonun durmasını sağlayan ağırlık.
—Elektrotekn. *Elektriksel frenleme,* bir makineye uygulanan fren etkisinin, makinenin gerek tüketilen, gerek şebekeye geri verilen elektrik enerjisini üretmesini sağlayan frenleme. || *Elektromanyetik frenleme,* bir makineye fren etkisinin, bir elektromıknatısla uygulanmasına ya da kaldırılmasına dayanan frenleme. || *Foucault akımlarıyla frenleme,* tüketilecek enerjinin, bir metal kütle içinde Foucault akımları oluşturarak ısıya dönüşmesine dayanan elektriksel frenleme. || *Gerikazanımla frenleme,* elektrik enerjisinin, kısmen besleme şebekesine geri verilmesine dayanan elektriksel frenleme. || *Reostayla frenleme,* uyarılan makinenin besleme şebekesiyle bağlantısının kesilmesine ve üreteç biçiminde çalışarak enerjisini bir dirençte yitirmesine dayanan elektriksel frenleme. || *Zıt-akımla frenleme,* bir doğru akım makinesine uygulanan ve ana akımın yönünü tersine çevirmeye dayanan elektriksel frenleme.
—Topbil. Bir görevin gerçek verimi ile iş örgütlemesinde o görev için öngörülen verim arasındaki fark. (Frenleme nicelik ve zaman olarak belirtilir. Bazılarına göre, frenlemeden söz etmek, işçi ve onun ekibi tarafından üretimin bile bile kısıldığını varsaymak demektir. Örneğin, frenlemeyi bir "grev ikamesi" olarak gören Max Weber bu yorumdan yanadır. Oysa, günümüzde böyle bir anlayışa karşı çıkılmaktadır, çünkü bu anlayış işletmenin rasyonelliği ile bir görevi yerine getirenin rasyonelliğinin başka başka şeyler olduğu gerçeğini hesaba katmamaktadır.)
—Uz. havc. *Frenleme roketi,* Bir uzay aracını frenlemek için kullanılan roket-motor.
—ANSİKL. Havc. Havacılıkta, pistte ya da uçuş halinde olmak üzere iki tür frenleme vardır. Uçuşta frenleme, ilke olarak, akrobatik manevralarda ve inişe geçerken uygulanır. Bu tür frenleme aerodinamik frenlerle ya da tepkili uçaklarda gazın yönünü değiştiren bir sistemle sağlanır. Yerde frenleme iniş yolunu kısaltmak için yapılır. Bu amaçla tekerlek frenlerinden, aerodinamik frenlerden, flaplardan ya da tersinir adımlı pervanelerin etkisinden yararlanılır. Tepkili uçaklarda tersinir pervanelerin yerini egzoz gazı saptırıcıları almıştır. Büyük tonajlı ya da çok hızlı uçaklarda bazen fren-paraşüte başvurulur.

FRENLEMEK g. f. **1.** Bir sürücüden söz ederken, taşıtın hareketini fren yardımıyla yavaşlatmak ya da durdurmak (nesnesiz de kullanılır); fren yapmak: *Sürücü za-*

frenkmaydanozu

frenksalatası

frenküzümü

Géruzet

Hubert **Frère-Orban**

Simion-Ricciarini

Girolamo **Frescobaldi**
ressamı bilinmeyen tablodan ayrıntı
Yurttaşlık müzesi, Bologna

manında frenleyemediği için çocuğa çarptı. **—2.** *Bir kimseyi, bir şeyini frenlemek*, bir kimsenin aşırı isteklerini, davranışlarını engellemek: *Bu tutkularını biraz olsun frenlemezsen kötü olaylarla karşılaşabilirsin. Kendini frenlemese o da kavgaya karışabilirdi.* **—3.** *Bir şeyi frenlemek*, onun hızını, gelişimini yavaşlatmak: *Çeşitli tedbirlerle enflasyonu frenlemek.*
—Mak. san. Bir fren sisteminden söz ederken, taşıtın ya da aygıtın devinimini yavaşlatmak, durdurmak; taşıt ya da sürücü için de kullanılır: *El freni artık frenlemiyor. Motosikletim iyi frenlemiyor.*

◆ **frenlenmek** edilg. f. Frenlemek eylemine konu olmak.

FRENLENMEK → FRENLEMEK.

FRENLEYİCİ sıf. **1.** Fizyol. Organların çalışmasını duraklatan ya da yavaşlatan (örneğin frenleyici kalp sinirleri, hipofizi frenleyici ilaçlar). **—2.** İlerlemeye, gelişmeye engel olan; aşırı davranışları önleyen.

FRENOLOJİ a. (fr. *phrénologie*). Canlı yaratıkların, özellikle insanın davranışlarını, doğuştan olan yetenekleri ve bunların beyin kabuğundaki yerleri açısından ele alarak inceleyen bilim. (F. J. Gall tarafından kurulan frenoloji, beynin incelenmesinde bir aşama sayılır.)

FREN-PARAŞÜT a. Havc. İniş yapan uçakları yerde frenlemeye yarayan, genellikle şeritli paraşüt.

FRENSSEN (Gustav), alman yazar (Barlt in Dithmarschen, Holstein, 1863 -*ay. y.* 1945). Doğduğu yörede papazlık yaptı, köy yaşamına ilişkin romanlar yazdı (*Jörn Uhl*, 1901). *Hilligenlei* adlı yapıtında hıristiyanlığı canlandırmayı savundu (1906), ama daha sonra bu amacından uzaklaştı.

Frente popular, İspanya'da sol partilerin oluşturduğu cephe. 1935'te kuruldu ve 16 şubat 1936 seçimlerini kazandı. (→ İSPANYA.)

FREON a. (tesc. edil. a.). Org. kim. Fluor içeren itici aerosol gazları ve tutuşmayan az zehirli soğutucu bir dizi maddeye verilen genel ad. (En çok bilinen freonlar, Freon 11 [CCl_3F], Freon 12 [CCl_2F_2], Freon 22 [$CHClF_2$], Freon 114 [$CClF_2—CClF_2$] ve Freon C 318'dir [C_4F_8]. Bu bileşiklerin çok yaygın biçimde kullanılması, uçucu ve kimyasal olarak kararlı olmaları üst atmosferde birikmelerine yol açar; kimi uzmanlara göre bu birikim, koruyucu ozon katmanının parçalanmasına neden olmaktadır.)

FRERE (*sir* Henry Bartle Edward), İngiliz sömürge yöneticisi (Clydach, Brecon kontluğu, 1815 - Wimbledon, Surrey, 1884). 1834'te Hindistan yönetiminde görev aldı, 1850'den 1859'a kadar Sind'de *high commissioner* oldu ve karışıklıkları bastırdı. Bombay valisi (1862-1867), sonra Hindistan Meclisi üyesi oldu (1867). 1872'de köle ticareti yasağını denetlemek üzere Zanzibar'a gönderildi. Cape valisi ve Güney Afrika'da İngiltere *chief commissioner*'ı oldu. (1877). Zula kabile başkanı Cetevayo ile arasında çıkan ve savaşla sonuçlanan anlaşmazlık, geri çağırılmasına ve Disraeli kabinesinin düşmesine neden oldu (1880).

FRERE-ORBAN (Hubert Joseph Walthère), belçikalı siyaset adamı (Liège 1812 - Brüksel 1896). Liège milletvekiliyken liberal partinin önderlerinden biri durumuna geldi. Birçok kez bakanlık, özellikle de 1857'de maliye bakanlığı yaptı, daha sonra muhalefetin tartışmasız önderi oldu. 1879'da, komünleri tarafsız ve laik okullar kurmakla yükümlü kılan bir yasayı kabul ettirince Vatikan ile ilişkileri kesmek zorunda kaldı ve 1884 seçiminde ağır bir yenilgiye uğradı.

FRESCOBALDİ (Dino), italyan şair (Floransa 1271'e doğr. - *ay. y.* 1316'ya doğr.). "Dolce stil• nuovo" akımına bağlı bir şair olmakla birlikte, sert üslubu ve kaygılı anlatımıyla bu akımdan ayrılır.

FRESCOBALDİ (Girolamo), italyan orgcu ve besteci (Ferrara 1583 - Roma 1643). Ferraralı orgcu ve besteci Luzzaschi'nin öğrencisi oldu; birçok çalgıyı çalmakla birlikte özellikle orgcu olarak tanındı. 1604'te Roma'daki Santa Cecilia akademisi'nde şarkıcı ve orgcu olarak görevlendirildi. 1607'de Santa Maria in Trastevere' nin orgcusu oldu. Aynı yıl kardinal Bentivoglio ile Brüksel'e gitti, böylece ilk madrigallerini Anvers'deki Phalèse yayınevi'nde bastırdı (1608). Aynı yıl Roma'daki San Pietro bazilikasının orgculuğuna atandı. Bu görevini, Mantova (1615) ve Floransa' da (1628-1634) bulunduğu süreler dışında, ölümüne değin aralıksız sürdürdü. Floransa'da iki arya derlemesi yayımladı. Çok verimli bir besteciydi. Yaşlandıkça çalgı müziğine eğilimi arttı, bu alanda en çok org ve klavsen için beste yaptı. Yapıtlarının ancak bir bölümünü ve kendi parasıyla bastırdı. Org parçaları içeren ünlü derlemesi *Fiori musicali* 1635'te Venedik' te yayımlandı. Büyük ün kazanan Frescobaldi, hocasının üslubunu Almanya ve Fransa'ya aktaran Froberger gibi öğrenciler yetiştirdi. Mersenne ondan söz etti, Maugars mektuplarında onu övdü. Başlıca vokal yapıtları şunlardır: *Il primo Libro de madrigali a cinque voci* (Beş ses için birinci madrigal kitabı) [1608], *Liber secundus diversarum modulationum singulis, binis, ternis, quaternisque vocibus* (1627), *Primo Libro d'arie musicali* (Bir, iki, üç ses için birinci arya kitabı) [1630], *Secondo Libro d'arie musicali* (İkinci arya kitabı) [1630]. Başlıca çalgı yapıtları şunlardır: *Tre Canzoni per quattro viole e quattro chitarroni o leuti* (Dört viol ve dört kitara ya da lavta için üç canzone) [1608], *Il Primo Libro delle fantasie a quattro* (Birinci dörtlü fanteziler kitabı) [1608], *Toccate e partite d'intavolatura di cembalo* (Klavsen intavolaturası, partita ve toccataları) [1615], *Ricercari e canzoni francese fatte sopra diverse soggetti e arie in partitura* (Çeşitli konularda fransız ricercare ve canzoneleri ve partitura biçiminde aryalar) [1615, 1. kitap], *Il Primo Libro di capricci fatti sopra diversi soggetti e arie in partitura* (Çeşitli konular üzerine kaprisler ve partitura biçiminde aryalar birinci kitabı) [1624], *Il Secondo Libro di toccate...* (Toccatalar ikinci kitabı) [1627], *Il Primo Libro delle canzoni ad una ... e quattro voci, accomodate per sonare con ogni sorte di stromenti* (Bir ... ve dört partili birinci canzone kitabı) [1628], *Fiori musicali di diversi compositioni, toccate, kirie, canzoni ... in partitura a quattro* (Dörtlü partitura biçiminde çeşitli besteler, toccatalar, kirialar, conzoneler ... den müzik çiçekleri) [1635] vb.

Kendinden önce kullanılmış ricercare, toccata, canzone, partita, balletto gibi formlarda yapıt veren Frescobaldi bunları önemli ölçüde zenginleştirdi. Prelüd ve füg ile klavye için süitin ortaya çıkışında rol oynadı. Frescobaldi'nin mirası İtalya sınırlarını aşarak Fransa'ya, özellikle de germen ülkelerine yayıldı (Froberger, J. S. Bach).

FRESENİUS (Carl Remigius), alman kimyacı (Frankfurt am Main 1818 - Wiesbaden 1897). 1845'te Wiesbaden Tarım enstitüsü'nde profesör oldu. Heinrich Rose ile aynı zamanda organik bileşiklerin nitel ve nicel çözümlemesini gerçekleştirdi. Hemen hemen bütün avrupa dillerine çevrilen *Anleitung zur Qualitativen Chemischen Analyse* (Nitel kimyasal çözümleme elkitabı) [1841], *Anleitung zur Quantitativen Chemischen Analyse*'i (Nicel kimyasal çözümleme elkitabı) [1846] yayımladı ve 1862'de Zeitschrift für Analytische Chemie adlı gazeteyi Braunschweig'da kurdu.

FRESİ (Mustafa) → FARİSİ (Mustafa EL-).

FRESK a. (fr. *fresque*; ital. *fresco*, taze' den). Güz. sant. **1.** Yeni sıvanmış bir duvar üzerine suda karılmış boyalarla resim yapma tekniği. (FRESK RESMİ de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Bu teknikle yapılmış resim. **—3.** Herhangi bir teknikle yapılmış büyük duvar resmi.
—ANSİKL. Gerçek fresk ya da *buon fresco*, tanımı gereği, *a secco* (kuru sıva üzerine), *a mezzo-fresco* ve *a fresco-secco* (hafifçe nemli sıvalar üzerine) yöntemlerin karşıtıdır. Asıl freskte sanatçı, sert ve pütürlü bir harç *(arriccio)* üzerine füzen ve kırmızı toprak kullanarak *sinopia* adı verilen bir taslak çizer (XV. yy. ortalarından sonra, taslak genellikle kâğıt ya da bez bir levha üzerine çizildi ve delme ya da çizip kesme yöntemiyle duvara aktarıldı), son-

Muştulama Meleği
Benozzo Gozzoli'nin sinopiası
Pisa campo santosunda
bir **freskin** altından çıkarılmıştır
Campo santo sinopialar salonu
Pisa

Scala

Büyük Larousse

Altıntepe sarayı'ndan bir **fresk** örneği
urartu dönemi

Yılanlı kilise **fresk**lerinden bir bölüm (Aksaray, Niğde)

Büyük Larousse

Kariye müzesi **fresk**lerinden bir bölüm (*İstanbul*)

Çatalhöyük Yenitaş dönemi **fresk**lerinden bir örnek

ra üstü boyanacak olan ince sıva katmanını *(intonaco)* sürer; bu sıvanın tazeliğini koruyabilmesi için sıvama işlemi, ressamın bir çalışma günü içinde boyayabileceği büyüklükte bir yüzeye uygulanır; sıvanın içerdiği kireç bağlayıcı işlevi görür ve kuruduğu zaman sıvayla boyalar tek bir madde halinde bütünleşir. Fresk, hiçbir değişiklik ya da rötuş kabul etmez, çabukluk ve ustalık gerektirir.

Antikçağ'da (Mısır, Girit, Roma) ve Ortaçağ'da (roman resmi) fresk ve değişik biçimleri hiç kuşkusuz bilinmekteydi; ama bu çağların duvar resim*lerinden çoğu, çeşitli yöntemler kullanılarak, kuru sıva üzerine yapılmıştır. Fresk, soylu bir sanat olma niteliğini, XIII.-XVI. yy.'lar İtalya'sında, Cimabue'den Michelangelo'ya kadar uzanan bir dizi sanatçı sayesinde kazandı, bütün büyük rönesans ressamlarınca uygulandı, barok dönemi sanatçılarınca da çok kullanıldı. XVIII. yy.'da fresk, Tiepolo' lar gibi ressamlar sayesinde hâlâ büyük ilgi görmekteydi. Daha sonraları, onu yeniden canlandırmak için zaman zaman yapılan girişimlere (genellikle dinsel sanatı yenileştirme girişimlerine bağlı olarak [Nasıralılar]) karşın, fresk çok daha az kullanıldı.

Anadolu sanatında ilk fresklere Yenitaş döneminde Çatalhöyük'te rastlanmaktadır (İ.Ö. VII. binyıl). Burada tapınak duvarları dinsel, büyüsel ve avla ilgili sahnelerle süslenmiştir. Bu resimlerde hayvanlar gerçekçi, insanlarsa çok şematik biçimde işlenmiştir. İç Anadolu ve göller yöresindeki bu dönem yerleşmelerinde de duvarlar renkli sıva ya da çeşitli resimlerle kaplanıyordu (Aşıklıhöyük, Hacılar, Erbaba). Bakırtaş döneminden Canhasan yerleşmesinde geometrik bezemeli duvar resimleri ortaya çıkarılmıştır. Urartular döneminde saray, tapınak ve evlerin duvarları av, savaş, dinsel ya da büyüsel sahnelerden, geometrik, hayvansal ya da bitkisel motiflerden oluşan fresklerle süsleniyordu (Aznavurtepe, Çavuştepe İrmusini tapınağı, Altıntepe sarayı). Efes ve Daphne'de ortaya çıkarılan roma evlerinin duvarlarında da fresk sanatının ilginç örnekleriyle karşılaşılmaktadır. Bizans döneminde özellikle dinsel yapılar, mozaikin yanı sıra fresklerle süslenmiştir. Günümüze de ulaşan bu yapılar arasında İstanbul'daki Kariye, Sultanahmet'teki Hagia Euphemia martyrionu, Kalenderhane camisi (esk. Akataleptos manastırı), Trabzon'daki Ayasofya ve Sümela manastırı sayılabilir. Kapadokia bölgesinde, Ürgüp, Göreme, Niğde, Ihlara vb. yörelerdeki mağara kiliseleri ve manastırlarında (Tokalı, Tavşanlı, Soğanlı, Balıklı, Karabaş, Yılanlı vd.) keşişler tarafından gerçekleştirilen, dinsel konulu freskler, IX.-XI. yy. bizans eyalet sanatının önemli örnekleridir.

FRESNAU (François), fransız mühendis (Marennes 1703 - *ay. y.* 1770). 1732'de kralın mühendisi oldu, aynı yıl Cayenne'i tahkim etmek üzere Guyana'ya gönderildi. Cayenne'de, Amazon ırmağının yatağını bulan ve beraberinde henüz görmediği bir ağacın lateksinden parçalar getiren La Condamine ile karşılaştı. Bir süre sonra kauçuk ağacını *(Hevea brasiliensis)* keşfetti. 1748'de Fransa'ya döndü ve kauçuk ağacının keşfi üzerine bir inceleme yazdı. Bunu 1751'de Kraliyet bilimler akademisi'nde okudu. 1763'te Macquer ve Harissant'dan önce terebentin kullanarak esnekliğini bozmadan kauçuğu çözündürmeyi başardı. Guyana'dan dönüşünde patates yetiştirdi ve 1762'de Parmentier'den çok önce, bu bitkinin özelliklerini öven bir yazıyı Kraliyet bilimler akademisi'ne yolladı.

FRESNAY (Pierre LAUDENBACH, **Pierre** —denir), fransız sinema oyuncusu (Paris 1897 - Neuilly-sur-Seine 1975). Tiyatroda başarı kazandıktan sonra sinemada da unutulmaz bazı roller canlandırdı. Başlıca filmleri: Marcel Pagnol'ün *Marius* (1929), *Fanny* (1932) ve *César* (1935) üçlemesi, *Harp esirleri* (la Grande Illusion) [Jean Renoir, 1937], *Katil 21 numarada oturuyor* (L'assassin habite au 21) [Henri-Georges Clouzot, 1942], *Karga** (le Corbeau) [Henri-Georges Clouzot, 1943], *Monsieur Vincent* (1947), *Dieu a besoin des hommes* (1950), *Il est minuit, docteur Schweitzer* (1952), *Les Aristocrates* (1955).

FRESNEL (Augustin), fransız fizikçi (Chambrais, bugün Broglie, Normandiya, 1788 - Ville-d'Avray 1827). 1804'te École polytechnique'e girdi, inşaat mühendisi oldu ve Nyons'a (Drôme) gönderildi. Napoléon'un despotluğuna karşı olduğundan birinci Restauration'u destekledi. Yüz Gün'ün başında, İmparator'a karşı silahlananlara katıldı. Kısa bir süre sonra görevden alınınca Mathieu'ye (Calvados) çekildi ve tüm zamanını optik incelemeleri-

A. Marinie kol.

Pierre **Fresnay** ve Ginette Leclerc H. G. Clouzot'nun (1943) yönettiği *Karga* (le Corbeau) filminin bir sahnesinde

ne ayırdı. 1821'de ikinci Restauration döneminde mühendişlik görevine yeniden başlayan Fresnel, École polytechnique'e öğretim görevlisi olarak atandı. Kırınım üstüne yazdığı inceleme yazısı ona 1819 Bilimler akademisi ödülü'nü kazandırdı (1823'te bu akademinin üyesi oldu). Bu yazısında, o zamandan beri *Fresnel aynaları* denen optik düzeneği tanımlayan Fresnel, ışık girişimlerinin yalnızca dalga kuramıyla açıklanabileceğini kanıtladı. Işık dalgalarının yayıldığı ağırlıksız ve esnek bir akışkan olarak tasarladığı *esir* varsayımını öne sürdü. Kırınım saçaklarındaki yeğinliklerin dağılımını hesaplamak için *Fresnel integralleri*'ni ortaya attı. Dalga boylarını ilk ölçen de odur (1821). Dik açı yapan polarmış iki ışığın girişim yapamadığını gösterdi ve bundan yola çıkarak ışık titreşimlerinin enlemesine gerçekleştiği sonucuna vardı. Bir yandan deniz fenerleri için basamaklı mercekler icat ederken, öbür yandan salt bilimsel nitelikteki çalışmalarını sürdürdü. Kristallerde kırılma olaylarını inceledi ve Arago ile birlikte çok sayıda deney yaptı; sıkıştırılmış bir cam prizmada kırılmanın çift olduğunu gözlemledi ve iki yıl içinde, 1821 ile 1823 arasında, bütün bir kristal optiğinin temelini attı. Çiftkırıcı bir kristalde ışığın yayılmasını gösteren dalga yüzeyinin nasıl çizilebileceğini belirleyen Fresnel, çembersel polarmayı da açıklamıştır.

Larousse

Augustin Fresnel
A. Tardieu'nün gravürü (ayrıntı)

Fresnel aynaları ve çift prizması, girişim saçakları elde etmede kullanılan düzenek. Fresnel aynaları aralarında 180°' ye yakın bir açı oluşturan yan yana konmuş iki düzlem aynadır. Çift prizma ise tabanlarından birbirine yapıştırılmış, tepe açısı küçük iki özdeş prizmadan oluşur. Bu iki düzenek bir ışık demetini, girişim yapabilen iki demete ayırma özelliği taşır.

Fresnel merceği. Opt. BASAMAKLI MERCEK* in eşanlamlısı.

FRESNİLLO, Meksika'da (Zacatecas eyaleti) kent, 2 100 m yükseltideki iç platolarda; 103 500 nüf. Madencilik merkezi (XVI. yy.'ın ortasından bu yana): kurşun, çinko, bakır, altın ve gümüş.

FRESNO, ABD'de kent, Kaliforniya'da, Great Valley'de, San Francisco'nun G.-D.'sunda, 354 200 nüf. (1990). Çeşitli tarım ürünleri yetiştiren bir bölgenin ticaret merkezi. Konservecilik.

FRET a. (esk. fr. *frait*, kırmak anlamında *fraindre*'den). Güz. sant. Mimarlıkta silme biçiminde bezeme öğesi olarak kullanılan ya da bir başka sanat yapıtını süsleyen kırık çizgi. (Çeşitli biçimlerde olabilir: *Kırık çubuklar, tırtıklı fret, âşıkyolu.*)

FRET a. (fr. *frette*). Mak. san. Bir parçayı fretlemeye yarayan metal armatür (boru, çember, tel, sac, vb.). Bu armatür betonarme kazık ya da dikmelerde etriye yerine kullanılan sürekli bir helistir.

FRETLİ sıf. Hidr. bağl. *Fretli beton,* serbest etriye yerine kesiksiz fretle donatılan betonarme.

FREUD (Sigmund), avusturyalı hekim, psikanalizin kurucusu (Freiberg, günümüzde Příbor, Moravya, 1856 - Londra 1939). Küçük burjuva bir yahudi ailesinin çocuğuydu, bir iktisadi bunalım sonucu babasının ticaret yaşamı erkenden son buldu. Ailesi Viyana'ya yerleştiğinde Sigmund henüz 4 yaşındaydı. Avusturya'nın Almanya'ya katıldığı (Anschluss) tarih olan 1938'e kadar bu kentte yaşadı. Parlak bir öğrencilik döneminden sonra, pek de heves duymadan, tıp öğrenimi yapmaya karar verdi (1873). Üniversitede, yahudi düşmanlığını keşfetti, böylece muhalefet koşulları içinde yaşamaya ve çoğunluk tarafından toplum dışına atılmaya katlanmayı öğrendi. 1876'da fizyolojist Brücke'nin laboratuvarına girdi ve bura da, anatomopatoloji ve insanın sinir sistemi fizyolojisi üzerine araştırmalar yaptı. Az kalsın nöronu ilk bulan kişi olacaktı (nöron 1891'de Waldeyer-Hartz tarafından adlandırıldı). Kendisinden 14 yaş büyük olan kendisine manevi ve maddi olarak yardım eden J. Breuer ile dostluk kurdu. 1881'de tıp öğrenimini bitirdi, ancak parasal durumu araştırmacılık mesleğini sürdürmesine elvermedi. 1883'te, Meynert'in psikiyatri servisine girdi. Kokain üzerine bir inceleme yapmakla görevlendirildi; 1884'te, kokainin analjezik özelliklerini keşfetti ve anestezik niteliklerini sezinledi. Kokaini kendi üzerinde denedi. Aldığı bir bursla 1885'te Paris'e giderek Salpêtrière hastanesi'nde Charcot'nun yanında staja başladı. Burada, histerinin belirtilerini, hipnotizma ve telkinin etkilerini gözlemledi. Charcot'dan çok etkilendi ve onun konferanslarını (*Leçons sur les maladies du système nerveux* [Sinir sistemi hastalıkları üstüne dersler]) almancaya çevirmeye karar verdi. Çeviri 1886'da yayımlandı.

1886'da, Paris'ten ayrılarak Berlin'e gitti, burada çocuk nöropatolojisiyle ilgilendi. Viyana'ya dönüşünde, özel hekimliğe başladı: muayenehanesini açmak için Paskalya yortusunun pazar gününü seçti. Aynı yılın ekiminde, 1882'den beri nişanlı olduğu Martha Bernays ile evlendi. Sinir hastaları, çoğunlukla da histerikler arasında, kendine müşteriler edindi ve o dönemde genellikle yapıldığı gibi, onları elektroterapi ve hipnozla tedavi etti. İlk kızı Mathilde 1887'de doğdu. 1888'de, Bernheim'ın *De la suggestion et de ses applications à la thérapeutique* (Telkin ve telkinin tedavideki uygulamaları üstüne) adlı kitabının çevirisini yayımladı ve 1889'da, Nancy'de Bernheim'ın yöntemlerini incelemek üzere birkaç aylığına Fransa'ya gitti. İlk oğlu Jean Martin doğdu ve onu kısa aralıklarla Oliver (1891), Ernst (1892), Sophie (1893) ve Anna (1895) izledi.

1891'de, sözyitimi (afazi) üzerine kaleme aldığı bir kitapta, beyinde merkez belirleme kuramını eleştirdi. 1892'de hipnoz tedavisi üzerine bir makale yayımladı. Elizabeth von R. adındaki bir kadın hasta kendisini serbest çağrışım yöntemine zorlayınca hipnozdan ("mistik bir yanı olan belirsiz yöntem") vazgeçerek bunun yerine hastanın sadece gevşetilmesi yöntemini benimsedi. 1892-1895 arasında Charcot'dan (*Leçons du mardi* [Salı günü dersleri]) yaptığı çevirileri, savunma psikonevrozları üzerine bir makale ile saplantılar ve fobiler üzerine başka bir makaleyi ve Breuer'le ortaklaşa hazırladıkları ve tıp çevrelerinde çok kötü karşılanan *Studien über Hysterie* (Histeri üzerine incelemeler) adlı çalışmayı yayımladı. Bu son yapıtta, psikanalizin temel il-

Sigmund Freud (1921'e doğr.)

Halberstadt-Hamburg

keleri olan bilinçdışı, değiştirme, dışatepme, bastırma kavramlarına daha o zamandan rastlanır. 1896'da, Breuer ile nevrozların cinsel açıdan açıklanması konusunda ters düştü ve ilişkisini kesti. Histerinin cinsel etiyolojisi üzerine verdiği bir konferans skandala yol açtı.

Breuer'le ilişkisini kestikten sonra, kendi yolunda tek başına yürüdü. W. Fliess' le yazışmaları, bu dönemde giriştiği özçözümleme sürecinde büyük bir rol oynadı. 10 yıl boyunca Freud'un ne öğrencisi, ne de çalışma arkadaşı oldu, bütün çabasını hastalarının tedavisinde ve psikanalizin yaratılmasında yoğunlaştırdı. Ekim 1897'de Oidipus kompleksini keşfetti. 1899'da, *Über Deckerinnerungen* (Ekran anılar) ve 1900'de temel çalışması olan *Rüyalar* ve yorumları* (Die Traumdeutung) adlı yapıtlarını yayımladı. Rüya ilk kez bilimsel bir inceleme konusu oluyordu. Serbest çağrışımları yorumlama yöntemiyle, rüyanın görünen içeriğinden yola çıkarak genel anlamı bir arzunun gerçekleştirilmesi olan örtük içeriğini keşfetmek mümkün olmaktaydı. 1900'de Freud, ünlü Dora*'nın analizine başladı. 1901'de, *Rüyalar* (Über den Traum) adlı kitabını yayımladı, Dora'nın analizinin anlatıldığı *Bruchstück einer Hysterie Analyse*'i (Bir histeri vakasının analizi) yazdı, Roma'ya bir yolculuk yaptı ve *Günlük yaşamın psikopatolojisi* (Zur Psychopathologie des Alltagslebens) adlı kitabını yayımladı. 1905'te, ikinci temel yapıtı olan *Cinsellik üzerine üç deneme* (Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie) ile, *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten* (Nüktenin bilinçdışıyla ilişkileri) basıldı. Böylece psikanaliz ruhsal mekanizmanın işleyiş kuramı oldu.

1908'de Viyana Psikanaliz derneği kuruldu; ama bu tarihten önce de Freud' un çevresinde analizin giderek kurumlaştığı görülüyordu. 1902'den sonra, "Çarşamba günleri psikoloji derneği", başta P. Federn, O. Rank, W. Stekel, A. Adler olmak üzere, Freud'un ilk izleyicilerini bir araya topladı. Freud, 1904'te E. Bleuler'le yazışmaya başladı, 1907'de onun asistanı C. G. Jung tarafından ziyaret edildi. Jung aynı yıl Zürich'te Freud derneği'ni kurdu: Freud için bu bir zafer oldu, çünkü bir rahip oğlu olan isviçreli psikiyatr Jung, Freud'un kendi deyişiyle, psikanalizi Viyana'nın ve yahudi çevresinin sınırları dışına taşırmış oluyordu. Jung, Salzburg'da birinci psikanaliz kongresine katıldı (1908) ve psikanaliz üzerine bir dizi konferans vermek üzere ABD'ye yaptığı yolculukta (1909) Freud'a eşlik etti. 1910'da, Nürnberg'de, ikinci Uluslararası psikanaliz kongresi toplandı, burada alınan bir kararla Uluslararası psikanaliz derneği kuruldu. Freud, bu derneğin amacının, "psikanaliz bir kez yaygınlaştıktan sonra, onun adına işlenebilecek yersiz aşırılıkların önlenmesi olduğunu" yazıyordu. Derneğin başkanlığı, Freud' un o dönemde veliahtı olarak gördüğü Jung'a verildi. Ne var ki, psikanaliz kurumu yaygınlaştıkça, Freud ile en yakın izleyicileri arasında kopmalar ve bölünmeler baş gösterdi. 1911-1913 arasında psikanalizin kurucusu, sırasıyla Adler, Stekel ve özellikle de Jung'dan ayrıldı. Daha sonra da Rank (1924) ve Sándor Ferenczi (1929) ile bağlarını kopardı.

Freud, 1910-1920 arasında *Psikanaliz üzerine beş ders* (Über Psychoanalyse), *Mitteilung eines des psychoanalystischen Theorie widersprechenden Falles und Paranoia* (Bir paranoya vakası özyaşamöyküsü üzerine psikanalitik gözlemler Başkan Schreber*), etnoloji verileri yardımıyla insanlığın başlangıç tarihini dile getirme girişimi olan *Totem ve tabu* (Totem und Tabu), *Zur Einführung des Narzissmus* (Narsisizmin incelenmesine giriş), *Trauer und Melancholie* (Yas ve melankoli), *Psikanaliz*e giriş* (Vorlesungen zur Einführung an der Psychoanalyse) adlı yapıtlarını yayımladı.

Jenseits des Lustprinzips* (Haz ilkesinin ötesinde) [1920] adlı yapıtında, yaşam dürtüsü (Eros) ile ölüm dürtüsü (Thanatos) kavramlarını, gerçeklik ilkesi ile haz ilkesini ortaya koydu ve ruhsal mekanizmanın işleyişinde ben, o ve üstben kavramlarını çevrime sokan yeni bir açıklama modeli önerdi. Bu dönemden sonra, kendini daha çok uygarlığın büyük sorunlarına verdi (*Die Zukunft einer Illusion* [Bir yanılsamanın geleceği], 1927) ve bu sorunlara psikanaliz tekniğini uyguladı. Dünya görüşünü en açık biçimde *Das Unbehagen in der Kultur* (Uygarlığın huzursuzluğu) [1930] adlı yapıtında geliştirdi; uygarlığın pek az bir güvenliğe karşı, yalnızca cinselliğe değil, aynı zamanda saldırganlığa da ağır bir bedel ödeten iktisadi zorunluklara boyun eğdiğini vurguladı. 1923'te çene kanserinden ilk ameliyatını geçirdi. 1930'da, Goethe ödülü'nü aldı; 1934'te yapıtları nazilerce Berlin'de yakıldı. 1938'de Viyana'dan ayrılmayı başardı ve Londra'ya yerleşti. *Musa* ve tek tanrıcılık* (Der Mann Moses und die monotheistische Religion) adlı yapıtı 1939'da yayımlandı. Freud, hemen hemen eylül 1939'da ölünceye kadar hastalarını tedavi etmeyi sürdürdü.

FREUD (Anna), Avusturya asıllı ingiliz psikanalizci (Viyana 1895 - Londra 1982). S. Freud'un altı çocuğundan en küçüğüydü. 1925-1938 arasında Viyana Psıkanaliz eğitim enstitüsü başkanlığı yaptıktan sonra, 1938'de babasıyla birlikte Londra'ya sığındı; 1951'de burada çocuk psikoterapisiyle ilgili bakım, eğitim ve araştırma merkezi olan *Hampstead clinic*'i kurdu. Çocukların psikanalizine ilk girişenlerden biriydi. A. Freud, çocuğun anne ve babasıyla ilgili olumsuz duyguları çözümlenirse, çocuğun onlarla olan ilişkilerinin bozulmasından korktuğu için, özellikle Oidipus kompleksinin bulunup ortaya çıkarılması konusunda, görüşleri M. Klein'ın görüşleriyle çelişiyordu. Başlıca yapıtları: *Einführung in die Technik der Kinderanalyse* (Çocuk çözümlemesi tekniğine giriş) [1927]; *Das Ich und die Abwehrmechanismen* (Ben ve savunma mekanizmaları) [1937] ve *Normality and Pathology in Childhood* (Çocuklukta normallik ve patoloji) [1967].

Freud okulu *(Paris)*, Fransız psikanaliz birliği'ndeki bir bölünmenin ardından, 1964 haziranında J. Lacan, tarafından kurulan fransız psikanaliz okulu. Ocak 1980'de Jacques Lacan kuruluşundan beri yönettiği Paris Freud okulunun dağıtılmasını istedi; okul eylül 1980'de çalışmalarını durdurdu.

FREUDCU sıf. Psikan. S. Freud ve freudculukla ilgili.

◆ sıf. ve a. Freudculuğa bağlı olan kimse için kullanılır.

FREUDCU MARXÇILIK a. Özellikle Wilhelm Reich ve Herbert Marcuse'nin temsil ettikleri, freudcu düşünce ile marxçılığı birleştirme girişimi.
—ANSİKL. Freudcu marxçılığın öncüsü, cinsel dürtülerin nevrozlara yol açan bastırımının sorumluluğunu baskıya dayanan topluma yükleyen Wilhelm Reich'tır. Freudcu marxçılığın tarihi daha baştan Reich'ın hem Alman komünist partisi'nden, hem de Uluslararası psikanaliz derneği'nden atılması ile belirginleşti. Çözümselci ortodoksluk, Reich'ı yansızlık kuralına uymayan siyasal bağlanımından ötürü kınadı. Gerçekten de Reich, nevrozların türeyiminde kapitalist sistemin rolü sorunu ile çözümsel tedavi sorununu ortaya atan ilk psikanalizciydi. Üstelik Reich, Oidipus kompleksinin evrenselliğini de reddetti. Ona göre Oidipus kompleksinin kabulü, toplumsal yaşamın gelişimi için cinsel bir baskının zorunluluğu anlamına geliyordu. Ayrıca ölüm içgüdüsü varsayımını da kabul etmedi. Buna koşut olarak Reich, psikanalizin kapitalist toplumun baskıcı ideolojisinin bir eleştirisi olduğunu göstermeye çalışarak, komünistler karşısında psikanalizi savunmaya girişti. Komünist parti'den atılmasının gerekçesi, kişisel sorunlara verdiği önem (savaşkanlığı bir azaltma istenci olarak algılanan konum) ile, başka yerlerde olduğu kadar parti içinde de hiyerarşik ilişkileri tartışma konusu yapmasıydı. Reich'ın yapıtı ile freudcu marxçılık, 1968 ertesinde, ancak Marcuse'nin ilgisi sonucu unutulmuşluktan kurtarıldı. *Eros and Civilization* (1955) adlı yapıtında Marcuse, dürtülerin bastırılmasının uygarlığın koşulu olduğunu, ama günümüzde bu bastırmanın (aşırıbaskı), kendine özgü teknikleri yüzünden, daha hafif olabildiğini gösterdi. Freudcu marxçılığın temsil ettiği uzlaştırma girişimi genellikle bir başarısızlık olarak görüldü, çünkü marxçılık ile freudculuğun nesneleri ayrışık ve yöntembilimleri uzlaşmazdı. Reich'ın yaptığı gibi, ruh ekonomiye indirgenemez, ruhsal bastırım da ideolojik baskı ile karıştırılamazdı.

FREUDCULUK a. Psikan. S. Freud ile izleyicilerinin psikanalizle ilgili çalışmalarını benimseyen kuramsal ve klinik akım.

FREUDENSTADT, Almanya'da (Baden-Württemberg) kent, Karaorman'da bir platoda, yaklaşık 700 m yükseltide; 14 500 nüf. Yaz ve kış turizmi merkezi. Kaplıcalar.

■ **Freudlose Gasse** *(Die)* [*Neşesiz sokak*], G. W. Pabst tarafından gerçekleştirilen (1925) alman filmi. Filmde Greta Garbo, Asta Nielsen ve Werner Krauss rol aldılar. Yapıt tek başına ele alınınca, ancak sahneye koyuş ve yorumdaki ustalığıyla ilgi çekicidir; çünkü senaryoya bilinçli olarak bir melodram havası verilmiştir. Ama, alman sinemasındaki asıl önemi anlatımcı* ve Kammerspiel*'ci gelenekten kopmuş olmasından kaynaklanır. O tarihte tanınmamış bir yönetmen olan Pabst, iç karartıcı efsanelerin boğucu dünyasından, dekorların insanlık dışı havasından sıyrılmayı dener. Birinci Dünya savaşı sonrası Almanya'sını dile getiren canlı, acı çeken bir toplumu gösterir. Greta Garbo, bu filmle dünya çapında bir yıldız olmuştur.

FREUND (Marya), polonyalı opera şarkıcısı (Breslau 1876 - Paris 1966). Julius Stockhausen'ın öğrencisi. Özellikle çağdaş yapıtları yorumladı. Schönberg'in yapıtlarının Paris'te tanınmasını sağladı. Burada Satie, Milhaud, Falla gibi bestecilerin yapıtlarını da yorumladı.

FREUND (Karl), çek kökenli alman sinema görüntü yönetmeni (Königinhof, bugün Dvůr Králové nad Labem, Bohemya, 1890-Santa Monica, Kaliforniya, 1969). Alman anlatımcı ve anlatımcılık sonrası sinemasının, Fritz Arno Wagner ile birlikte en büyük görüntü yönetmeniydi. P. Wegener ve C. Boese ile *Golem* (1920); F. W. Murnau ile *Der brennende Acker* (1922), *Der Letzte Mann* (1924), *Faust* (1926); E. W. Dupont ile *Variety* (1925); F. Lang ile *Metropolis* (1926); W. Ruttmann ile *Die Symphonie einer Grosstadt -Berlin*'i (1927) yaptı.1929'da Büyük Britanya'ya gitti, sonra 1934'te mesleği kariyerini sürdüreceği Hollywood'a göç etti. Tod Browning ile *Drakula*, 1931; George Cukor ile *Camille*, 1936; S. Franklin ile *Sarı esirler* (The Good Earth) [1937]; Fred Zinnemann ile *The Seventh Cross* (1944); John Huston ile *Ölüm gemisi* (Key Largo) [1948] adlı filmlerde birlikte çalıştı, 1932-35 arasında alman anlatımcılığının biçimci etkilerini taşıyan üç filmi yönetti, bunların en ünlüsü Boris Karloff'un oynadığı *The Mummy* (1932) oldu.

Freund katkısı. Bağışıkbil. Bağışıklık deneylerinde katkı olarak kullanılan ve suyla karışık madensel yağ emilsüyonunda öldürülmüş miyobakterilerden (ya da miyobakteri özütünden) oluşan süspansiyon karışımı.

FREUNDLİCH (Otto), alman ressam ve heykelci (Stolp, Pomeranya, bugünkü Słupsk,Polonya, 1878 - Polonya'da, toplama kampında, 1943). 1909'dan 1914'e değin Paris'te yaşadı, 1924'te Paris'e döndü ve renk ilişkileri üstüne kurulmuş hesaplı fakat esnek bir soyutlamaya yöneldi (*Gökyüzüm kırmızıdır*, 1933, Ulusal modern sanat müzesi, Paris). Mozayik, vitray ve heykel alanlarında da araştırmalarını sürdürdü. Önce Cercle et Carré daha sonraları da Soyutlama-Yaratma gruplarının üyesi oldu. Eşi ressam Jeanne Kosnick-Klos, Freundlich'in yapıtlarını Pontoise Tavet-Delacourt müzesi'ne bağışladı (1969).

Greta Garbo, Georg Wilhelm Pabst'ın yönettiği (1925) *Die Freudlose Gasse*'nin bir sahnesinde

FREUSTİE (Jean), fransız romancı (Libourne 1914 - ? 1983). Hekim olduğundan olaylara eleştirel ve sabırlı bir gözle bakar: romanları alçakgönüllülükten ince mizaha, aşktan savaşa, acımasızlıktan inceliğe, kaba güldürüden bıkkınlığa geniş bir duygu alanını kapsar (*Auteuil*, 1954; *Marthe ou les Amants tristes*, 1958; *Un autre été*, 1962; *le Droit d'aînesse*, 1968; *Isabelle ou l'Arrière-saison*, 1970; *Harmonie ou les horreurs de la guerre*, 1973). Kendi geçmişinin de oldukça etkisinde kalan Freustié, *Aux balcons du ciel* (1963) ve *l'Aventure familiale* (1975) adlı yapıtlarında özyaşamöyküsünü yazar. *l'Héritage du vent* (1979)'da "babadan kopma", *la Dernière Donne*'da (1980), bir çiftin yıkılış öyküsü çerçevesinde aile konusunu ele alır.

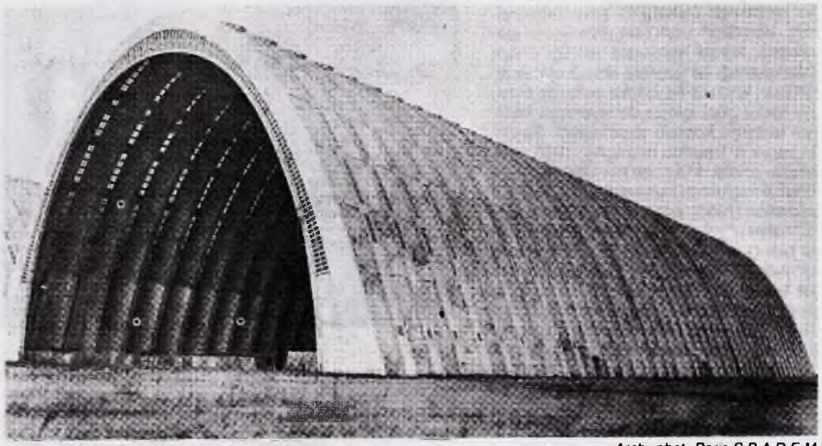
FREVERTİŞ, Medler'in efsanevi kralı; Herodotos'tan tanıdığımız Frevertiş'in bu halkın önderlerinden Hşatrita (ya da Keştariti) [İ.Ö. 670'e doğr.] olduğu sanılmaktadır.

FREW (Robert), ingiliz presbiteriyen papazı ve ajanı (İskoçya ?-?). Glasgow Üniversitesi'nde din eğitimi gördü. Mütareke döneminde İngiliz haberalma örgütü (İntelligence service) hizmetinde İstanbul'daki eylemleri yönetti. İngiliz yanlısı Türkler tarafından kurulan İngiliz muhipleri cemiyeti'ni İngilizler'in parasal yardımlarıyla destekledi. Anadolu'da başlayan ulusal harekete karşı tertiplere girişti. Birinci rütbeden Osmani nişanı aldı. Türkiye'den ayrıldıktan sonra Lahey'de (1925-1927), Kopenhag'da (1928-1931) papazlık yaptı. 1931'den sonra İngiltere'de yerleşti.

FREY (Emil), isviçreli devlet adamı (Arlesheim, Basel, 1838 - *ay. y.* 1922). Solun önderiydi, Federal meclis üyesi, daha sonra başkanı oldu (1875-76). ABD'de ortaelçilik (1882-1888), sonra İsviçre konfederasyonu başkanlığı yaptı (1894).

FREY (Roger), fransız siyaset adamı (Nouméa 1913). De Gaulle'ün siyasete dönmesinde rol oynadıktan sonra, enformasyon bakanlığı (1959), başbakan yardımcılığı (1960), içişleri bakanlığı (1961-1967) yaptı. 1974-1983 arasında Anayasa konseyi başkanlığında bulundu.

FREYBERG (Bernard Cyril, 1. *baron*), ingiliz general (Londra 1889 - Windsor 1963). 1937'de generalken ordudan ayrıldı, 1939'da yeniden görev aldı ve 1945'e

Arch. phot. Paris-S.P.A.D.E.M.

Eugène **Freyssinet** Orly havalimanı kenarındaki güdümlü balon hangarı (1924'te yapılmış, 1944'te yıkılmıştır)

Nadar-Arch. phot.-S.P.A.D.E.M.

Charles Louis de Saulces de **Freycinet** Nadar'ın yapıtı

kadar Girit'teki Yeni-Zelanda kuvvetlerine komuta etti. Ayrıca Ortadoğu ve Afrika'daki müttefik kuvvetlerin tümünün komutasını üstlendi. 1946'dan 1952'ye kadar Yeni-Zelanda genel valiliği yaptı.

FREYCİNET (Charles Louis DE SAULCES DE), fransız siyaset adamı (Foix 1828 -Paris 1923). 1877'de, Jules Grévy'nin desteğiyle, 5. Dufaure kabinesinde bayındırlık bakanlığına getirildi, Waddington kabinesinde de bu görevini sürdürdü (1879). Bu dönemde "Freycinet planı" diye bilinen, iktisadi genişlemeyi kolaylaştıracak ulaşım yolları (demiryolları, kanallar) ve liman düzenlemelerine yönelen planı hazırladı (1878). Dört kez Meclis başkanlığına (1879-80, 1882, 1886, 1890-92) seçilen Freycinet, dışişleri bakanlığı, iki kez de savaş bakanlığı (1888-1893, 1898-99) yaptı. 1880 kararnameleri'ni yayımlayarak dinsel kuruluşlara karşı Jules Ferry'nin laik programını destekledi, Clemenceau'nun baskısı üzerine 1886'da savaş bakanlığını general Boulanger'ye bıraktı, ama hemen ardından cumhuriyeti tehdit eden boulangerciliğe karşı cephe aldı. Freycinet, 1915 -16'da devlet bakanlığına getirilmiştir.

FREYCİNETİA a. (öz. a. C. L. de *Freycinet*'in adından). Asya ve Okyanusya'nın sıcak bölgelerinde yetişen ve sıcak seralarda süs için yetiştirilen her zaman yeşil ve tırmanıcı büyük bitki. (Pandanaceae familyası.)

Freyer ameliyatı (ingiliz askeri hekim sir Peter Johnston *Freyer*'in [1851-1921] adından), idrar torbası yoluyla yapılan prostatektomi tekniği.

FREYJA, Vanes grubundan, Njörd'ün kızı ve Freyr'in kız kardeşi olan iskandinav Doğurganlık tanrıçası. Bitki örtüsü olaylarına göre gerçekleştirilen tapınma biçimleri Frigg için yapılanlara benzer; Frigg, Baltık'ın G.'inde kısa süre sonra Frigga adını alan Aşk tanrıçasıydı. Bu nedenle sözkonusu iki tanrıça sık sık birbirine karıştırılmıştır.

FREYMİNG-MERLEBACH, Moselle'de (Fransa) kanton merkezi, Sarre sınırında, doğu otoyolunun sapağında; 15 272 nüf. (1992). Kömür ocakları.

portatif bir **freze** ile tütün saplarının ezilip toprağa karıştırılması

Kuhn S. A.

FREYR, iskandinav mitolojisinde Doğurganlık tanrısı. Njörd'ün oğlu ve Freyja'nın erkek kardeşidir. Evliliği, bereketi ve Güneş'in parlaklığını yönlendirir. Kendisine damızlık domuzlar kurban eden Svearlar'ın koruyucu tanrısıydı.

FREYRE (Gilberto DE MELO), brezilyalı yazar ve toplumbilimci (Recife 1900 - *ay. y.* 1987). 1923'ten 1928'e kadar bölgeci ve gelenekçi Recife hareketini kurdu ve yönetti, ilk Afrika-Brezilya İnceleme kongresi'ni örgütledi (1934) ve Brezilya'yı BM'de temsil etti (1949). Brezilya toplumu ve kültürünün çeşitli kurucu öğeleriyle (özellikle Avrupa sömürge hareketi içinde kültürlerin kesişmesi, melezlik olgusu, aile ilişkilerinde ve çeşitli toplumsal tabakalar arasındaki ilişkide ataerkillik) ilgilendi. Başlıca yapıtları: *Casa grande e Senzala* (1933), *Sobrados e Mucambos* (1936), *Nordeste* (1937), *İngleses no Brasil* (1948), *Brasil, Brasis Brasília* (1968), *A casa brasileira* (1971).

FREYSSİNET (Eugène), fransız mühendis (Objat, Corrèze, 1879 - Saint -Martin-Vésubie 1962). Rabut'nün öğrencisiydi. 1914'e kadar devlet işlerinde çalıştıktan sonra Limousın şirketi'nin teknik müdürü oldu ve çeşitli fabrikalar, köprüler (Saint-Pierre-du-Vauvray, 1922; Plougastel, 1926; 1945'ten sonra Marne üstünde bir dizi köprü), barajlar, limanlar (Brest, 1937; Le Havre, 1946) yaptı. 1958'de Lourdes yeraltı bazilikasını inşa etti.

Freyssinet'nin beton teknolojisine önemli katkıları oldu: *Şıkıştırılmış* (1917) ve özellikle *öngerilmeli beton* (1926), tüm öğeleri kapsayan önüretim (Bagneux'de M. Lods için, 1931). Kemerli strüktürleri akılcı bularak yeğlemesi, Orly hangarlarında parabolik kabukları benimsemesine yol açtı. 1916'da tasarlanan ve 1924'te gerçekleştirilen bu hangarlar yirmi yıl sonra yıktırıldı.

FREYTAG (Georg Wilhelm), alman doğubilimci (Lüneburg 1788 - Bonn 1861). 1819'dan başlayarak Bonn Üniversitesi'nde doğu dilleri profesörlüğü yaptı. Arap dili üzerinde çalıştı. Başlıca yapıtları: *Lexicon arabico-latinum* (Arapça-latince sözlük, 4 cilt) [1830-1837], *Darstellung der arabischen Verskunst* (Arap şiir sanatı) [1830], *Einleitung in das Studium der arabischen Sprache* (Arap diline giriş) [1861].

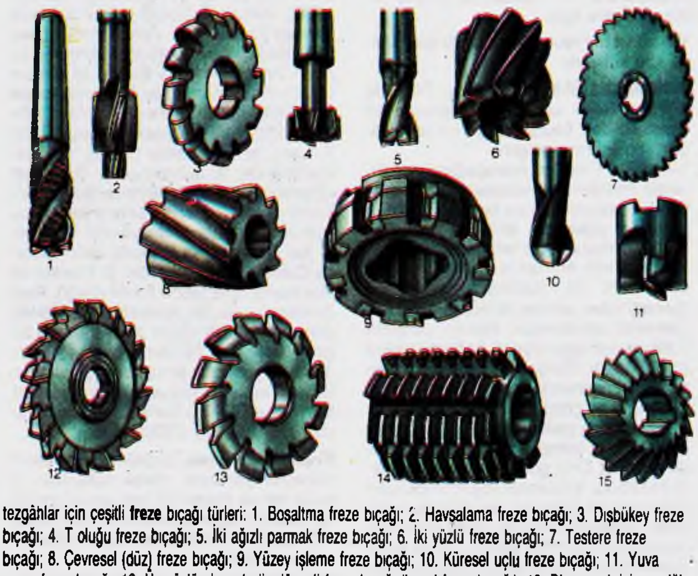
FREYTAG (Gustav), alman yazar (Kreuzburg, Silezya, 1816 - Wiesbaden 1895). Breslau'da alman dili ve edebiyatı profesörü oldu, 1848'de, haftalık Die Grenzboten dergisinin yöneticileri arasında yer aldı. Basın deneyiminden *Die Journalisten* (1854) adlı çok güzel bir komedi çıkardı. Alman nasyonal liberal hareketinin önderi, Kuzey Almanya parlamentosu'nda Thüringen milletvekili olan Freytag, kendini özellikle germence ve germen düşüncesi üzerine çalışmalara adadı. Bu dönemde, burjuvazinin erdemlerini yücelten büyük tarihsel bir çalışma olan *Bilder aus der deutschen Vergangenheit* (1859-1867) adlı yapıtı, birkaç romanı (*Soll und Haben*, 1855) ve bir alman ailesinin IV. yy.'dan XIX. yy.'a kadar olan tarihini konu alan *Die Ahnen*'i (1873-1881) yayımladı.

FREZE a. (fr. *fraise*'den). *Freze bıçağı*, dönme ekseni çevresine düzgün olarak yerleştirilmiş birçok kesici ağız taşıyan döner kesme takımı. (Eşanl. FREZE ÇAKISI.) [Bk. *ansikl.* böl. İşlem.] || *Freze tezgâhı*, bir parçayı frezelemeye yarayan takım tezgâhı. (Bk. *ansikl.* böl. İşlem.) || *Modül freze bıçağı*, dişli çarklara diş açmada kullanılan kesme takımı.

—Ayakkc. *Freze makinesi*, taban ve topuğu frezelemeye yarayan makine.

—Bayınd. Tıkız bir yüzeyi aşındırmak için kullanılan, döner bıçaklı, özdevinimli mekanik aygıt (örneğin, *kar frezesi*).

—Dişç. cerr. *Diş frezesi*, diş lezyonlarını, özellikle dişin sert dokularını tedavi etmek ya da bir protez takmak üzere hazırlık yapılması için kullanılan döner alet. (Diş frezeleri, el parçası denilen bir tutacakla [mandren] donanımın tur ya da mikrotur kısmına takılır. Frezelerin her türlü işleme elverişli biçimde ve çapta çeşitleri vardır. Cerrahi frezeler, çenelerin kemik dokusu

tezgâhlar için çeşitli **freze** bıçağı türleri: 1. Boşaltma freze bıçağı; 2. Havşalama freze bıçağı; 3. Dışbükey freze bıçağı; 4. T oluğu freze bıçağı; 5. İki ağızlı parmak freze bıçağı; 6. İki yüzlü freze bıçağı; 7. Testere freze bıçağı; 8. Çevresel (düz) freze bıçağı; 9. Yüzey işleme freze bıçağı; 10. Küresel uçlu freze bıçağı; 11. Yuva açma freze bıçağı; 12. Üç yüzlü almaşık diş düzenli freze bıçağı (kanal freze bıçağı); 13. Diş açmak için modül freze bıçağı; 14. Azdırma freze bıçağı; 15. Açı freze bıçağı.

üzerinde yapılan müdahalelerde de kullanılır.)

■—Marangl. *Freze makinesi,* iş parçalarının yüzeylerine lamba, kiniş, kanal, pah vb. açmada, oyma, biçimlendirme ve temizlemede kullanılan ahşap işleme makinesi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Üst freze makinesi,* yandan ağızlı bir delgi ya da freze bıçağı içeren ve ahşap işlemede kullanılan makine. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Orm. san. Ağaç işleyen işçilerin, özellikle kakma yapanların kullandığı bir çeşit matkap.

■—Tarım mak. Hareket yönüyle dik açı yapan yatay bir eksene takılmış kıvrık kancalardan oluşan ve kuyruk milinden hareket alan toprak işleme aygıtı. (Sebze bahçelerinde kullanılan freze kabarık ve çok ince toz haline getirilmiş bir toprak oluşturur. Frezeler çoğunlukla el traktörlerine takılır.)

—ANSİKL. İşlem. • *Freze bıçağı.* Bir freze bıçağının kesici bölümü, özel hız çeliğinden bir kütleye açılan ya da değiştirilebilir *plaket*'lerin kesici kenarlarından (metal karbür) oluşan diş düzenidir. Dişler, gittikçe artan bir etki ve sarsıntısız bir dalma elde etmek için genellikle helisel biçimde açılır. Silindirsel freze bıçakları, alın yüzey işlemek ve hem alın hem de yan işlemek için *iki yüzlü* (çevre yüzü ve alın yüzü), yan kanal açmak için ise dik ya da almaşık diş düzenli ve *üç yüzlü*'dür (çevre yüzü ve iki alın yüzü); *testere freze bıçakları* biçme işlemlerinde kullanılan, üç yüzlü, çok dar çakılardır. *Çevresel freze bıçakları* ya da *yüzey freze bıçakları,* yan yüzey işlemede kullanılan tek yüzlü bıçaklardır. Alın kanal açmak için (örneğin kama yuvaları) *iki ağızlı freze bıçakları*'ndan yararlanılır.

Silindirsel olmayan freze bıçakları arasında en yaygın olanlar şunlardır: 45° ya da 60°'lik konik freze bıçakları; vida açma bıçakları; dişli takımları işlemede kullanılan bıçaklar (diş açmak için *modül freze bıçağı,* doğurma yöntemiyle diş açmak için *azdırma freze bıçağı*); özel profil verme işlemleri için *form freze bıçakları.*

Freze bıçakları iş milinin takım koniğini oluşturan ucuna bağlanır; bağlama işlemi bıçağın türüne göre aşağıdaki şekilde uygulanır: freze bıçağının sap koniği iş milinin ucundaki koniye uyuyorsa, doğrudan doğruya bağlama sözkonusudur; takım koniği iş mili koniğinden farklıysa ya da bir mors koniğiyse, *indirgeyici koni* kullanılır; bıçak silindirsel bir sap taşıyorsa, bir *sıkma pensi*'ne başvurulur; bıçak göbeğinin delikli olması halinde, pistonla donatılmış kısa bir *malafa mili* ya da burçlarla donatılmış uzun bir malafa mili kullanılır. Freze bıçağı ya da taşıyıcısı, freze tezgâhının iş mili içinden geçen, ucu vidalı bir *çektirme mili*'yle tespit edilir. Bağlama işlemi sıkıştırma (mors konili freze bıçakları) ve sıkmayla (sıkma pensi) yapılabildiği gibi vidalı bir radyal kama (pistonlu freze bıçakları) ya da boyuna bir kama (uzun mile monte edilmiş) kullanarak da sağlanabilir.

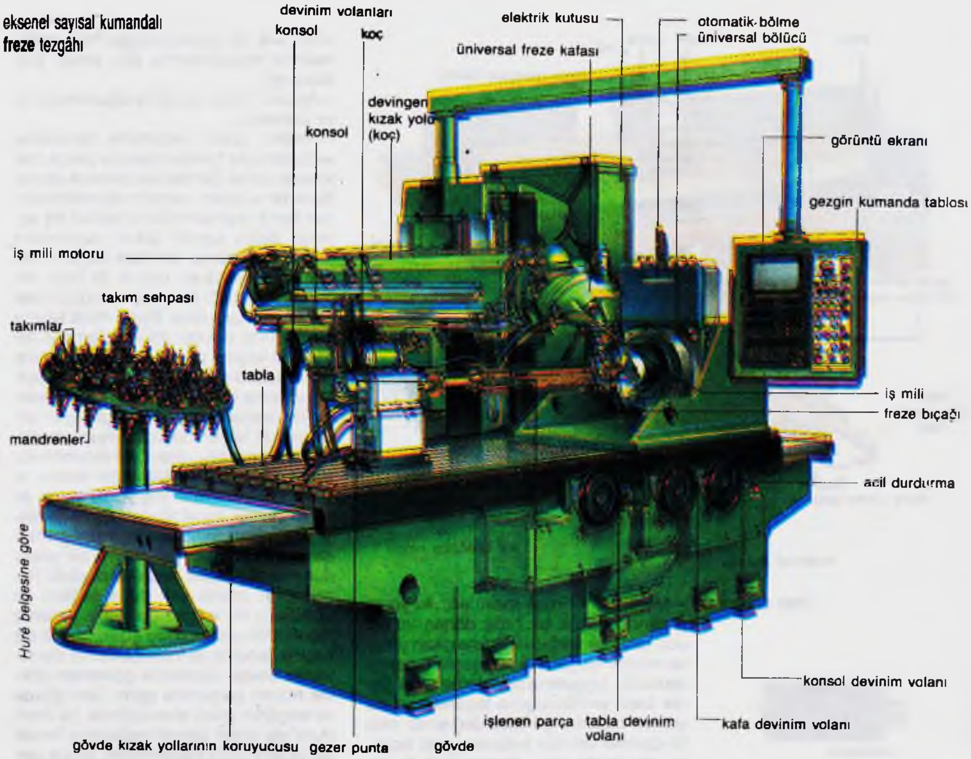
Freze bıçakları tabak ya da yassı taşlama taşıyla özel tezgâhlarda bilenir.

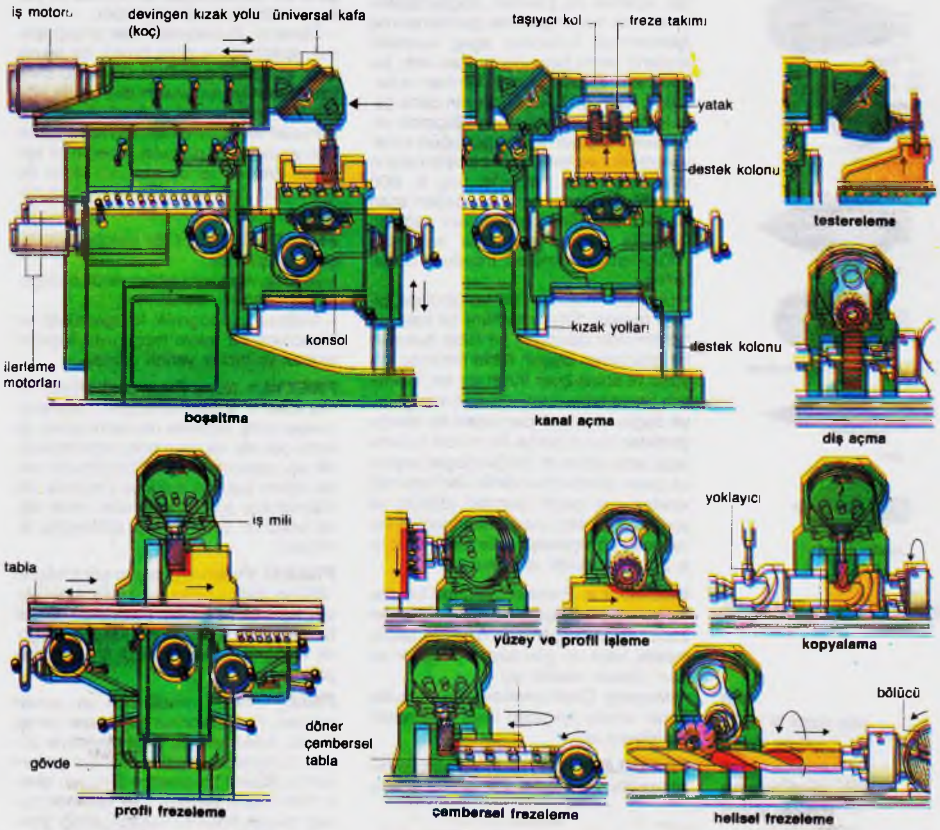
• *Freze tezgâhı.* Freze tezgâhı temel olarak iş parçasını taşıyan bir tabla ve döner freze bıçağını devindiren bir iş mili içerir; tabla ve iş mili birbirine dik üç eksen boyunca devinir. Genellikle yatay ve kendi düzleminde devinen tabla, sabit ya da düşey doğrultuda devinen bir konsolun üzerinde yer alır; konsolu ise gövde taşır. Ayrıca iş mili de gövde üstünde bulunur; konsolun sabit olması halinde mil gövdeye göre düşey doğrultuda devinebilir; ama genellikle yatay eksenlidir. İş mili öbür uçta bir kızak boyunca devinimli bir yatak içinde dönen malafa milini çeviriyorsa, bir *yatay freze tezgâhı* sözkonusudur. Malafa mili yerine bir üniversal kafa takılabilir; bu kafa, freze bıçağı eksenine alın düzlemi içinde herhangi bir doğrultu verebilir; ayrıca alın düzlemi de iş mili temel ekseni çevresinde istenen açıda yatırılabilir. Bu tür tezgâha *üniversal freze tezgâhı* denir; öte yandan yarı üniversal freze tezgâhında bıçağın ekseni alın düzleminde yönlendirilebilir; *düşey freze tezgâhı*'nda ise eksen düşeydir. İş parçası tablaya bağlama pabucu ya da freze mengenesiyle doğrudan doğruya bağlanabildiği gibi döner tabla ya da bölücüyle de tutturulabilir.

İş mili, bir motor ve hız kutusuyla kumanda edilerek döndürülür ve böylece freze bıçağına kesme devinimi verilir; dönme hızı ise birkaç dev/dk ile birkaç bin dev/dk arasında değişir.

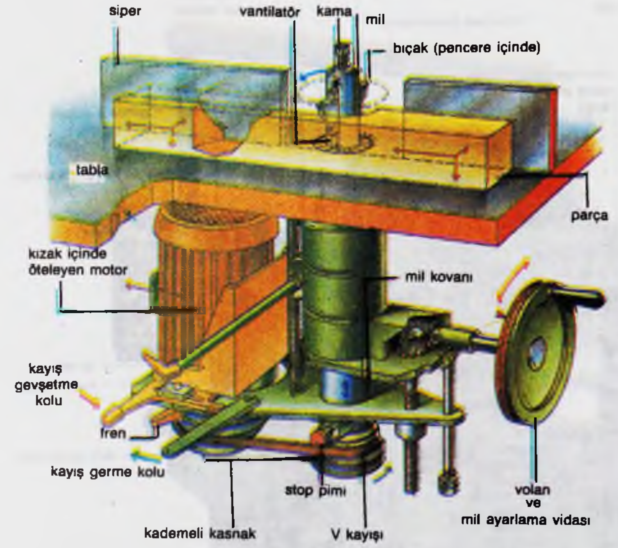
Yatay (boyuna ve enine) ya da düşey ilerleme devinimi elle ya da otomatik olarak sağlanır; otomatik ilerlemeye iş milini döndüren motordan devinim alan ilerleme hız kutusu kumanda eder; kimi düzenekler bu devinimi döner tablaya ya da bölücüye aktarır ve sarmal ya da helisel (örneğin dişli çarklar) frezeleme olanağı verir. Nihayet freze tezgâhları çeşitli düzeylerde otomatikleştirilmiştir (büteler [dayanaklar] arası vargel çevrimleri, kopya düzenekleri, sayısal kumanda vb.).

eksenel sayısal kumandalı freze tezgâhı

freze tezgâhında gerçekleştirilen işlemlerden örnekler

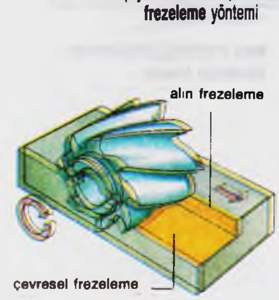

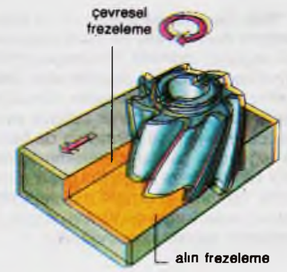
freze makinesi

taşınabilir makineler için freze bıçakları

solda
yatay eksenli bir bıçakla frezeleme yöntemi
sağda
düşey eksenli bir bıçakla frezeleme yöntemi

—Marangl. • *Freze makinesi*, iki yatak arasında büyük bir hızla dönen ve üst ucu yatay bir tablanın üstüne çıkan yatay bir milden oluşur; bu uca çeşitli bıçaklar takılabilir. Uygulanacak işleme göre gerek basit profillendirme bıçakları ya da yaprak bıçaklar gerekse değişmez profilli dairesel takımlar kullanılır: yıldız bıçaklar, sökülebilir çakılı diskler, freze bıçakları, siperler, vb. Eskiden, doğramacılıkta ve ince marangozlukta profillendirme işlemlerinde kullanılan ağaç kundaklı aletlerin yerini freze makineleri aldı; bu makineler zıvanalı, kinişli, lambalı ve kırlangıç kuyruğu birleştirmelerin daha çabuk, daha düzgün ve duyarlı biçimde yapılmasını sağladı. Marangozluğun sanayileşmesini ve tersprofilli birleştirmelerin yaygınlaşmasını, dönme hızı 6 000 dev/dk'ya ulaşan, hatta bu değeri aşan bu tür makinelerin gelişmesini sağladı. Özellikle parke yapımında kullanılan "dörtişlem" makineleri, frezelerle donatılmıştır.
• *Üst freze makinesi*, üst bölümünde, bıçağı taşıyan düşey devinimli bir kafa, alt bölümünde devingen bir tabla bulunan bir gövdeden oluşur; tabla üstünde boyuna ve enine birer kızak yer alır. İşlenecek parça tabla üzerindeki bir mengeneye bağlanır. Bıçak parçadaki bir deliğe girdikten sonra parça bir model kullanılarak elde edilecek deliğin çizgisi boyunca bıçak altında devindirilir. Üst freze makineleri çok çeşitli işlemleri (döküm ve yontu şablonları, ince marangozluk vb. modelleri) gerçekleştirebilir. Makinenin hızı 20 000 dev/dk'ya ulaşır.

FREZECİ a. Freze tezgâhında bir plana göre parça yapabilen işçi. ‖ *Kalıp frezecisi*, freze tezgâhında özellikle takım, mastar, kalıp vb. gibi duyarlı parçalar yapan yüksek nitelikli işçi.
—Marangl. Çeşitli profilde bıçaklar kullanarak ahşap parçaları freze makinesinde işleyen işçi.

FREZELEME a. **1.** Bir metal parçayı freze tezgâhında işleme. (Bk. *ansikl.* böl. İşlem.). **—2.** Bir ahşap parçayı freze makinesinde biçimlendirme. (Bk. *ansikl.* böl. Marangl.)
—Ayakkc. Taban ya da topuğu temizleme ve parlatma.
—ANSİKL. İşlem. Frezeleme, tornalama ve taşlamayla birlikte mekanik parça üretiminde temel işlemlerden birini oluşturur. Basit bir düzlem yüzeyin düzeltilmesinden konik dişli takımlarına helisel diş açmaya değin sayısız işlerin yapılmasını sağlar. Frezeleme, bir *freze tezgâhı*'nda işlenecek parçanın, uygun bir hızla dönen *freze bıçağı* altında yer değiştirmesi sağlanarak uygulanır. Bütün metal kesme işlemlerinde olduğu gibi frezelemede de, özellikle kesme ve ilerleme hızlarına ilişkin koşullara dikkat etmek gerekir. Çeşitli frezeleme biçimleri vardır: *alın frezeleme*'de işlenen yüzey freze çakısının eksenine dik konumdadır; *çevresel frezeleme*'de ise işlenen yüzey çakı eksenine koşuttur. Çevresel frezelemede kesme ve ilerleme devinimleri *ters yönlü* ya da *eş yönlü* olabilir. Eş yönlü frezelemede dişlerin ilk ısırma anındaki talaş kalınlığı maksimum değerdedir ve çok iyi bir yüzey durumu elde edilir, ancak ters yönlü frezelemeye oranla çok daha sağlam ve boşluksuz bir tezgâh gerektirir. İlerleme hızı mm/dk olarak ifade edilir: bu hız diş başına ilerleme ile freze çakısının diş sayısı ve dev/dk biçiminde gösterilen dönme hızının çarpımına eşittir. Seri işlerde ve tezgâhın gücü elverdiğinde, bir *freze dizisi*'yle, koşut olarak bağlanmış birçok parça aynı anda frezelenebilir; ayrıca parçalar bir hizada bağlanıp kesiksiz bir pasoyla ardışık olarak işlenebilir.
—Marangl. Frezeleme, öteki ahşap işleme yöntemlerine göre büyük bir teknik bilgi ve ustalık gerektirir. Somunlu cıvatalarla tablaya tutturulan düz ya da eğri kılavuzlar eğri parçaları olduğu kadar düz parçaları da biçimlendirmeyi kolaylaştırır. Eğri ya da kavisli parçalar, örneğin bir koltuğun ayakları dar bir kılavuzla işlenir. Bu işlem güç, aynı zamanda tehlikeli ve büyük özen isteyen bir yöntemdir.

FREZELEMEK g. f. Bir parçayı freze bıçağıyla işlemek.
—Ayakkc. Ayakkabı taban ya da topuğunu temizlemek, parlatmak.
—Matbaac. Tipografik fotogravürde ve klişecilikte bir takım tezgâhıyla köşeleri kırmak ve çıplak yerleri oymak.

FREZYA a. (öz. a. *Frees*'den). Güney Afrika kökenli, soğanlı otsu bitki. (Yaprakları ikişer dizili, çiçekleri üst kısmı geniş, alt kısmı çok dar ve uzun boru biçimindedir, dik açı yapacak biçimde birçoğu bir arada salkım halinde bulunur. Frezyalar ılık bölgelerde, açık havada süs bitkisi olarak yetiştirilir; bil. a. *freesia;* süsengiller familyası.)

FREZZİ (Federico), italyan şair (Foligno 1350'ye doğr. - Konstanz 1416). Aşk, Şeytan, Kötülük ve Erdem evreninde düşsel bir yolculuğu anlatan dört kitaplık, alegorik ve öğretici bir şiir yazdı *(Il Quadriregio)*.

FRİA, Gine'de madencilik ve sanayi merkezi, Futa-Calon'un güney-batı yamacında. Boksit yatağı, Gine devletiyle büyük uluslararası şirketleri biraraya getiren karma iktisatlı bir şirketçe (Friguia) işletilir. Yıllık üretim yaklaşık 3 Mt kadardır; bunun büyük bölümü maden yatağı yakınında alümine dönüştürülür. Boksit ve alümin, tek hatlı 145 km'lik özel bir demiryoluyla Fria'ya bağlanan Conakry'den dışarıya satılır.

FRİAGEM a. Coğ. Güney Brezilya kıyılarında görülen soğuk dalgası. (Soğuk cepheleri ve güney yarıküreden gelen karşıcephe soğuk antisiklonları birleştiren friagemler Amazon bölgesine kadar etkili olabilmektedir.)

FRİANT, ABD'de (Kaliforniya) yer, Sierra Nevada'nın kenarında, San Joaquin ırmağı kıyısında, Fresno'nun K.'inde. Great Valley'in sulanmasında kullanılan baraj.

Friazinler, eskiden Rusya'da (XV. - XVI. yy.), İtalya'dan ve öteki latin ülkelerinden gelen sanatçılara verilen ad. Özellikle, ürünlerine *friyajskoye* ("frank yapıtları") denilen Fieravanti, Aloisio* ve Solario gibi Kremlin mimarlarıyla, dökümcüler, kuyumcular, silah yapımcıları böyle adlandırılırdı.

FRİBORD a. (ing. *freeboard*). Denizc. En yüksek sürekli güverteden maksimum çekilen su ya da yükleme hattına kadar ölçülen düşey uzaklık. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Fribord belgesi*, bir sınıflandırma şirketi ya da yetkili kuruluş tarafından bir gemiye verilen ve minimum fribordu belirten belge. ‖ *Fribord güvertesi*, yönetmelikte gösterilen kapatma araçlarıyla donatılmış en yüksek sürekli güverte. ‖ *Fribord markası*, gemi façasının orta noktasına çizilmiş ve merkezinden, yaz yükleme hattında geminin maksimum suya gömülme miktarını belirten yatay bir çizgi çekilmiş halka. ‖ *Fribord yapısı*, üst üste yerleştirilmiş ve binilerle içeriden birbirine bağlanmış kaplama saclarının yapısı.
—ANSİKL. Denizc. Ticaret gemilerini aşırı yükleme çok sayıda geminin batmasına yol açıyordu; dolayısıyla yasa koyucular bu konu üzerinde çok uğraştı. XV. yy.'dan sonra Venedik, gemi sahibinin aşırı yük yüklemesini önlemek için çektirilerin teknesine Malta haçı kazdırdı. Ancak XIX. yy.'da gemileri yükleme, yeniden armatörlerin ve kaptanlarının isteğine kaldı. Bu nedenle ingiliz parlamento üyesi Samuel Plimsoll bir kampanya başlattı ve bu kampanya 1875'te armatörlere gemilerinin teknelerine aşılmaması gereken bir yük markası koyma zorunluluğu getiren bir yasanın kabul edilmesiyle noktalandı. 1890'daki *Merchant shipping Act* ile ingiliz hükümeti fribord hesabında kullanılacak resmi kuralları saptadı. Günümüzde, en az 24 m uzunluğundaki ticaret gemilerinin minimum fribordunu hesaplamada yararlanılan kurallar, 1966'da imzalanan ve denizci ulusların büyük bir bölümünün benimsediği yükleme hatlarıyla ilgili uluslararası bir antlaşmayla belirlendi. Bu kurallar gemiye yeterli bir yüzebilirliğin yanı sıra yeterli bir tekne dayanıklılığı ve bir kararlılık sağladı. Ayrıca gemi güvertesinin fribord güvertesi olarak kabul edilebilmesi için gerekli koşulları da belirledi. Fribord hesabında, uzunluk, baş bodoslaması yüksekliği, üstyapıların uzunluğu, kemere kalkı gibi etkenler göz önüne alınır. Bir geminin fribord hesaplarının sonuçları bir yük markası vurularak somutlaştırılır. Bu marka, 300 mm çapında bir daire ve bunun merkezinden geçen 450 mm'lik bir çizgiden oluşur; daire üzerinde fribord ölçümünün yapılacağı üst güvertenin yerini belirten 300 mm'lik bir başka çizgi yer alır; dairenin önünde düşey bir çizgi vardır ve bu çizgiden yükleme hatlarını gösteren yatay birçok çizgi çıkar; düşey çizgi boyunca aşağıdan yukarıya doğru yükleme hatları sıralanır: "Kuzey Atlas okyanusu kış yükleme hattı" (WNA), kış yükleme hattı (W), daire çapının uzantısında yer alan yaz yükleme hattı (S) ve tropikal taşıma hattı (T); çizginin arkasında tatlı su taşıma hattı (F) ve tropikal tatlı su taşıma hattı (TF) bulunur. Yeryüzünün değişik bölgelerindeki yaz kuşaklarını, tropikal kuşakları, dönemsel kış kuşaklarını sınıflandıran ve ticaret gemisi kaptanları için mevsimlere göre hangi yükleme hattında seyredileceğini gösteren özel bir kart düzenlenir. Fribord hesabı ve markaları gemiye işleme, devlet hesabına çalışan sınıflandırma şirketlerince yapılır. Sınıflandırma şirketi gemi teknesi üzerine, halkanın iki yanına baş harflerini yazar. Kaptana bir fribord belgesi verir ve kaptan deniz yetkilisi istendiğinde bu belgeyi göstermek zorundadır; beş yılda bir yenilenir